De Gids. Jaargang 94

bron
De Gids. Jaargang 94. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1930

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001193001_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

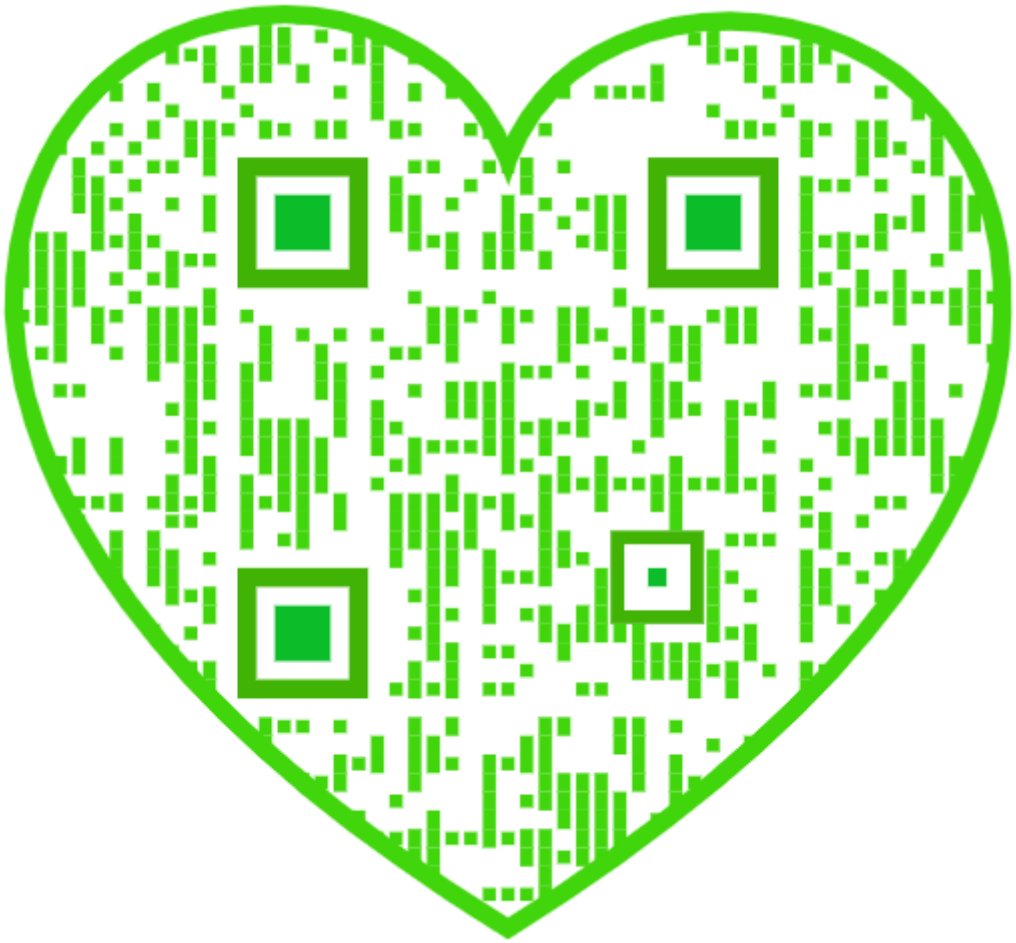

[Eerste deel]

Bij het derde deel der Werken van Vondel.

Aan Henriette Roland Holst voor Kerstavond 1929.

Het was volstrekt niet mijn voornemen, U bij het ommekomen van het tijdstip, dat ons om U gewichtiger is dan het U zelve voorkomt, in het openbaar te gedenken. Ik was zelfs blij, dat het mij niet gevraagd werd, want het scheen mij heel moeilijk, over U te spreken, zonder dat het dof zou klinken bij het geluid van uw levende stem. Gij kent mijn gevoelens, en hebt mijn lof niet noodig.

Maar toen ik in den ochtend van dezen lichten kortsten dag, die met wat rijp verzilverd schijnt, mij gezet had tot het schrijven van een korte aankondiging van het nieuwe deel van Vondel's Werken, werd het anders.

De groote nieuwe uitgave, waaraan onder de vele namen van hen, die haar met liefde verzorgen, ook de naam, dien gij draagt, verbonden is, neemt met dit deel, dat het werk van 1627 tot 1640 brengt, dus *Rommelpot* en *Roskam*, *Geuse Vesper* en *Decretum horribile*, de beste der lijkdichten, *Gysbreght* en de *Maeghden*, geweldig in belangrijkheid toe. Dr. Sterck vervolgt het leven des dichters in die jaren, en geeft menige toegift bovendien. De heer Simons zet zijn studie voort over Vondel's dramatiek. De taalkundige bewerking is van Dr. De Vooys en mej. Dr. Van de Graft. De illustratie is met zorg en smaak gekozen, enkel het noodige tot toelichting van tekst en stof, geen overvloed van prentjes.

In Vondel's werk van deze jaren trekt het gansche beeld van onze geschiedenis van dien tijd ons voorbij, maar geheven

in een sfeer, waarin geen ander het heffen kon. De belangrijkste episoden uit 's dichters leven spreken eruit: zijn vereering voor en geestelijk verkeer met Hugo de Groot, het sterven van zijn dierbaren, zijn overneigen naar het katholieke geloof, zonder hetwelk te verstaan men de zeventiende eeuw niet verstaat. Al Vondel's dichterlijkste voortreffelijkheden klinken eruit, vande stalen bondigheid van de *Triomftorts* over den scheepsstrijd op het Slaak of *Huigh de Groot's Verlossing*, tot den fonkelendsten gloed van zijn rijnste zangen.

Doch dit alles was niet, wat ik U te zeggen had. Waarom rees, bij het lezen van Sterck's rustig en zakelijk, door diepen eerbied gedragen levensverhaal en het herlezen van dit en dat gedicht, aanstonds naast dat van Vondel uw beeld bij mij op, alsof iedere eigenschap, die hij van genen roemde, mij in een wonderlijk akkoord op den rand bracht van het grijpen van een innige verwantschap, een zijns-eenheid, tusschen Vondel en U?

Vondel's schreeuw naar de rechtvaardigheid, zijn drift tot het heroïsche, belichaamd in zooveel pralende verheerlijking, maar het best in zijn trouwevereering voor die, twee leidende sterren' Oldenbarnevelt en De Groot, den staatkundigen bloedgetuige en den balling van het verheven ideaal, - Vondel's bloeiende lust tot al wat natuurlijk geluk en genot is, zijn pijnlijk gewond mededoogen, zijn diepe barmhartigheid, - ik vind ze alle in U terug.

Vondel's zuiverheid en zucht tot wat zuiver is, zijn teere vereering voor vrouwenleven, zijn indringen in het kinderleven (lees het grafschriftje op Isabel Le Blon), zijn eerbied voor de verhoudingen des gewonen levens, zijn diepe eenvoud, het argelooze en het wijze in hem, - het zijn alle de menschelijke dingen, die ons U dierbaar maken.

En wat den dichterlijken vorm en de verbeelding betreft: de verheffing van de verwardheden der wereld tot stijl van figuren, die vlucht en vleugelslag, waarin hij de aardsche steden Amsterdam en Keulen uit de vlakte ophief, dat altijd weer stijgen tot de hoogten van sterren en hemellicht. Werd ooit het wonder in het woord verwezenlijkt zooals in *De Kruisbergh* bloed tot rozen wordt?

En het accent der Eeuwigheid....

Zoo vaak ge moe zijt van uw onverdroten werken, lees dan Vondel, om er U zelf in te hervinden, gij die in hoogste schoonheid nu oud wordt, ons liever om eiken trek van lijden, dien dit leven, dat gij leeft voor ons en om ons, aan uw vergeestelijkt gelaat toevoegt.

J. HUIZINGA.

Het fregatschip Johanna Maria.

I.

Het driemast volschip Johanna Maria werd op een dag in Februari 1865 van de werf op Oostenburg in Amsterdam te water gelaten. Het was windstil en vochtig weer, maar de zon scheen wit door den nevel, glanzend op het versche rood van de kiel en van de vlag. Toen een meisjeshand hem had bevrijd begon de romp onder het geroep van mannen langzaam te glijden, dan stortte hij zich voorwaarts en hij plonsde onstuimig in het opspattend water dat over den steven sloeg, tot de kabels die hem hielden kraakten en piepten. Nu lag daar een schip dat deinde op de kabbeling met de kleuren van zijn vlag weerspiegeld in het nat.

Een maand later, nadat de masten waren opgesteld, het binnenwerk gedaan en deugdelijk onderzocht, werd het naar het Nieuwediep getrokken voor de voltooiing van het tuig. Daar kwam aan de kade ook een schuit langszij met werklieden die het schegbeeld brachten, een vergulde vrouwenfiguur, de Hoop voorstellende, met een anker in de linkerhand en de rechter op de borst gedrukt; van den hals kronkelde een band, aan de scheg zelf geslagen, waarop in zeven letters ter eene en zeven ter andere, de zinspreuk stond: Nildesp-erandum. Van koper waren band en letters opdat, of het verguldsel ook vergaan mocht, de zinspreuk vast zou blijven aan het vaartuig.

Mannen met ringbaarden stonden morgen en middag op den wal te kijken; soms knipoogde er een voor hij verder ging, soms nam er een de pijp uit den mond om een enkel woord te zeggen; een hoofdknik was voor de bewondering,

maar geen die niet bedenkelijk de oogen kneep als hij de hoogte van masten en stengen mat. De Johanna Maria hoewel kloek gebouwd, rijzig in den boeg, vol in de ribben, droeg inderdaad onder de wimpels een vermetele tuigage. Toen het voltooid lag en de reeders, de heeren ten Hope, het kwamen beschouwen met den bouwmeester en den kapitein, meenden zij zelf dat de bovenste stengen gekort moesten worden; de kapitein echter, die een gelukkig man was, vertelde lachend van juist zulk tuig waarmede de Engelschen wonderen van snelheid haalden, en hij gaf zijn hand er op hetzelfde te zullen doen als de heeren maar voor de goede lading zorgden. Na dit woord bezichtigden zij ieder onderdeel voor en achter, in ruimen, kombuis en bak, en teruggekeerd in de kajuit dan, voldaan over de hechthied en de keurigheid van het werk, beklonken zij met Rijnschen wijn hun vertrouwen op de zinspreuk van hun eigendom. Kapitein Jan Wilkens voerde van dezen dag bevel.

In de drukte der volgende dagen sleet de nieuwheid van het dek; de vaten olie en smeer maakten er vlekken die de vlammen van het hout deden glimmen, de kettingen en blokken sloegen er blutsen in hun val, de zware kratten, kisten, fusten trokken er breede streepen, de laarzen van de stouwers brachten er modder die ondanks het schrobben allengs kleur gaf rondom de luiken. Het was een rijke lading, maar de verscheidenheid beviel den kapitein niet, zoodat hij zelf afklom in het ruim om toe te zien of de stukken behoorlijk werden gelegd. Wel was de stuurman nu ook aan boord, dien hij van de eerste ontmoeting vertrouwde, maar zijn bekwaamheid kende hij nog niet en hij had altijd zelf gedaan wat hij aan geen andere hand mocht overlaten.

Het tuig scheen toen het schip gezakt was nog hooger; toch zagen op een nacht in een straffen bries kapitein en stuurman nauwelijks schommeling tegen de sterren.

De reeders hadden gemonsterd, de bemanning kwam.

Voor de meesten hunner zou het vaartuig niet meer zijn dan een verblijfplaats, waar zij werk en kost en ligplaats vonden zoo hun gegeven werd, een tijdelijke berging die zij verlaten zouden voor een betere of een slechtere, een ieder om zijn eigen reden, bijna allen toch door de ongedurigheid

die de zeelieden kwelt hetzij varende hetzij aan wal. Wie naar zee gaat wordt bekoord door de horizonnen, de ruimte en het licht, maar ook ziet hij, beter dan wie op land blijft wonen, dat de einders gestadig wijken, tot eindelijk wanneer het anker valt hun belofte niets geeft dan de vroolijkheid van een dag. Van de deining en de golven zelf krijgt hij de onrust om voort te gaan naar een plaats waar hij bevredigd wordt, hij heeft bij al het werk zooveel uren om uit te kijken. En als dan na een lange reis het handvol zilver is weggegeven blijft er wantrouwigheid tegen wat geweest is en toch verlangen naar nieuw. Dan kijkt hij naar een ander schip en wordt gevangen door een anderen boeg, een anderen naam of wel een andere bootsmansfluit. Dit zijn de matrozen die te vroeg eindigen aan den wal.

Maar er zijn er die de zee behooren, de bewoners van het schip. Wanneer zij voet aan dek zetten voelen zij een zekerheid in zich opstijgen die hen sterk en licht op de beenen maakt, ieder touw dat zij aanraken is hun gezond, de korvijnnagel past in hun handen of hij er voor geklonken was en de reuk van pek is hun genot. Zij kijken naar den wal als naar een vreemd land dat zij niet kennen. Zoolang de ankers uit zijn leven zij in afwachting, het werk doende omdat het moet, maar zoodra het schip beweegt schiet de lust in hun armen terug en iedere lijn, iedere takel wordt naar recht behandeld. Zij doen voor hun schip al wat zij kunnen zoodat er niets ontbreekt. Het is niet plicht alleen die hen drijft, maar verknochtheid aan een bezit, want hoewel met een ander recht, hun behoort het schip zoo goed als den eigenaar.

Zij weten dat het hun meer is dan het werktuig waar zij hun brood mee winnen en meer dan de woning, het is hun de beschermer in den nood. Het huis op het land geeft weldaden, beschutting in zomer en winter, gemak en rust en vereeniging van het gezin, maar het zijn geen gevaren waarvoor men daarbinnen hoeft te schuilen. In den storm echter moet er op het water gestreden worden met wind en golven, dan is het schip toevlucht zoowel als wapen en menig man dankt het hout waarop hij staat, den bouwer die het samenstelde, bovenal het schip zelf dat hem nu het beste loon geeft

voor zijn trouw. Dit zijn de zeelieden die, wanneer zij eenmaal weer aan land moeten blijven, voelen dat zij het beste van hun leven waar hun hart het meest aan hing, verloren hebben.

Een derde deel van de bemanning die op de Johanna Maria kwam was van dit hout gemaakt, mannen van en voor het schip; zeven van hen zouden er op varen zoolang de Nederlandsche vlag geheschen werd, twee zelfs nog daarna. De kapitein en de stuurman bleven er veertien jaar.

Honderden handen zouden in den loop van zijn lotgevallen het schip bedienen, maar weinige zoo lang en zoo goed als die van zeilmaker, kok en vijf matrozen, van wie er een op de eerste reis als scheepsjongen kwam. Behalve de kok waren zij allen Amsterdammers, geboren in Oostenburg, waar zij in de wieg al het gehamer op de werven hadden gehoord, waar zij spelend op houtvlotten het water hadden leeren kennen en waar de gedachten van hun jeugd vervuld waren geweest van de wonderen die een Oostinjevaarder bracht. Van de rol mogen zij het eerst genoemd worden die er bij waren toen de kiel werd gelegd en toen de Johanna Maria van stapel liep: Jacob Brouwer, zeilmaker, Dirk Janse, Jan de Ruiter, Hendrik Meeuw, Christiaan Polwijk, matrozen, Hendrik Prins, scheepsjongen. En ook de kok, Govert Pluim, die, hoewel uit een bakkerswinkel onder Sint Bavo, zee en schip liefhad boven broeders en zusters.

Jonge mannen waren zij allen, evenals de kapitein zelf. De reeders hadden van den bouwmeester de belofte een der snelste vaartuigen van de vloot te zullen bezitten en zij meenden dat het met de voortvarendheid der jeugd beter gediend zou zijn dan met de bedaardheid van ouderen, die op langzaam en zeker zeilen en daarmede vaak veel tijd verliezen. De firma moest nog toonen dat zij kon wedijveren met de nieuwe Vlissingers en Rotterdammers, zoowel om de lading, want het werd moeilijk de Handelmaatschappij te winnen, als om de passagiers, die toch altijd aan een bekend schip, een bekenden gezagvoerder de voorkeur gaven.

De oudste van de bemanning, de bootsman Arend Bos, was aangenomen deels om zijn bekwaamheid, deels uit medelijden. Hij leed aan pijnen die hem aan land het ergste

kwelden, maar als hij voer kon hij er maandenlang vrij van zijn. Toch was hij ook op zee soms ongeschikt en daarom had men hem ieder keer na twee of drie reizen niet weer aangenomen. Waar hij kwam voelden allen aan boord eerbied voor hem en weldra toonden zich zijn goedhartigheid, zijn geduld en zijn rechtvaardigheid. Wanneer hij voor hij slapen ging de handen vouwde en het hoofd boog voor de hangmat zwegen allen tot hij gedaan had. In den vrijen tijd las hij of hij schreef lange brieven naar huis; want Bos moest ook gedurende zijn afwezigheid de verzorging leiden van zijn kinderen, toevertrouwd aan een verwant. De onzekerheid over de dierbaren ver weg kwelt den zeeman meer dan hij toont. Hoe vindt hij ze terug? Wat is er dan nog te helpen of goed te maken? De zee geeft hem rust voor zijn eigen lot, veel onrust voor dat van de liefsten thuis. Bos toonde niets daarvan dan de lengte van zijn brieven.

De man die van den aanvang de volle maat der boertigheid had te doorstaan was de kok. De Hollanders, de Amsterdammers bovenal, onderscheiden zich door een bijzondere soort grappigheid, waarvoor het volk verschillende namen heeft, die gewoonlijk uit enkele zotte, soms grove woorden bestaat, gemoedelijk gezegd; een grooten lach verwekken zij niet, integendeel, de gelaten blijven strak, en toch voelt degeen tot wien zij gezegd worden dat hij voor dwaas staat, maar er is geen hoon bedoeld en ook heeft hij meestal een leuk woord terug. Het schijnt dat zulke woorden met opzet platter worden uitgesproken dan zij in den mond liggen. Van den dag dat Govert Pluim hier aan boord kwam werden zij alle tot hem gericht en zijn naam klonk anders dan hij ooit gehoord had. En daar hij nooit begreep waarom er juist tegen hem iets mals gezegd werd en hij nooit het antwoord had, liep hij boos weg. Maar de plager kon hem gerust naloopen om in de kombuis een vuurtje voor zijn pijp te vragen, want Pluim, die zelf nooit misdaan had, geloofde ook in kwade bedoeling bij anderen niet. Van allen voor den mast werd hem, Bos en Hendrik Meeuw het meest genegenheid toegedragen.

Meeuw omdat hij de vermaker was van het volk, een groote jongen met krullen bijna wit van kleur. Alle liederen die ooit

in Amsterdam gezongen waren kende hij van begin tot einde, hij had er ook vele, gedrukt op blaadjes, in zijn kist, die hij soms leende opdat anderen het refrein konden leeren. Hij begeleidde op een harmonica die hij als prijs had gewonnen en met zeemleer poetste. Hij speelde ook de occarine en zelfs op zijn vingers floot hij wijsjes. Voorts kon hij over den kop springen en op de handen liep hij vlugger dan allen. Wanneer men hem iets vroeg, over een ster of over een zeemonster, verzon hij dadelijk een naam, een plaats, en een verhaal; dit eindigde altijd treurig, want, ondanks het van heldere vroolijkheid blinkende aangezicht, had Meeuw een zwaarmoedig hart, dat hem een lagen dunk van zichzelf gaf en weinig vertrouwen in de toekomst.

Van de varensgasten die het schip het langst trouw zouden blijven viel Jacob Brouwer, de zeilmaker, op de eerste reis het minst op. Alleen de kapitein had iets bijzonders aan hem gemerkt toen hij met gebogen hoofd van de loopplank was gekomen, gegroet had en naar voren was gegaan. En daar hij niet wist wat hem getroffen had meende de kapitein dat het het donker voorkomen van den man geweest moest zijn. Er zijn Amsterdammers, van vader op zoon al eeuwen in de stad, bij wie in ieder geslacht een kind geboren wordt zoo donker van huid, haar en oogen, dat men aan een zuiderling zou denken indien de blik, meestal droefgeestig, niet stil was zooals een duistere Decemberdag in Holland. Brouwer deed zelden een vraag, hij antwoordde kort en dat hij niet van woorden hield wisten zij op het voorschip die hem al kenden uit hun buurt. Zijn vak verstond hij onberispelijk; men vertelde dat hij niet minder kon dan een stuurman, hoewel hij het op de school niet had geleerd. Voor zeilmaker had hij aangemonsterd, maar hij had het ook voor timmerman kunnen doen, want hij begreep den bouw van een schip, zijn deugden en gebreken. Behalve zijn bekwaamheid en zijn zwijgen wist men nog van hem dat hij zeer sterk was, maar verder niets.

Toen alles was kant gezet en het schip zeilree gemaakt kwamen op een dag in Mei de passagiers. De verblijven namen een groot deel van het achterschip en voor de geriefelijkheid was kwistig gezorgd. De kajuit, breed, hoog, met een ruime

lantaren verlicht, geleek een heerenzaal van blinkend mahoniehout, met twee tafels, twee lampen en een klavier. De reederij had in de dagbladen de fraaie inrichting met goed gevolg vermeld, want, al voeren er geen hooge personen mee, geen hut bleef onbezet. Het waren passagiers zooals men gewoonlijk naar den Oost zag gaan, enkele verlofgangers, een planter, een administrateur; de meesten echter jonge menschen aan het begin van hun werk, een koopman die daarginds een zaak moest maken, ambtenaren pas benoemd, luitenants nieuw van de academie, een jongeling van kostschool naar rijke ouders terug, juffrouwen die uitkwamen. Op een der dagen die onder de hoede der ijsheiligen staan scheepten zij zich in met hun kisten, pakken, manden vol voorraden van al wat men op een lange reis kan noodig hebben. Dat gaf een drukte op het achterschip van menschen die met elkander kennis maakten, hofmeester riepen hier en daar, den stuurman waar hij bezig was aanspraken voor een praatje, met warme aangezichten ofschoon er hagel zat in de lucht. Maar zij gingen vroeg naar kooi.

En wie den volgenden morgen vroeg ontwaakte hoorde al het spoelen van het dek, roep en antwoord van bevelen, bootsmansfluiten, het loopen van takels, het klotsen van water tegen den wand.

De kapitein had toen de wind richtig zat, zonder op het vastgestelde uur te wachten, het schip gegeven wat het hebben moest, de zee. Bij vier glazen van de dagwacht stonden bijna alle zeilen bol en de Johanna Maria, gemakkelijk aan lij gelegen, schoot door het helder groene water, spattend en schuimend aan den boeg met het zilt gebruis dat verfrischt en dorstig maakt en den lust geeft altijd recht en snel vooruit te gaan.

Kapitein Wilkens op zijn kampanje keek van de wimpels naar beneden met oogen klaar van vreugde. De wolken, waaruit zoo pas nog een stortbui was gevallen die de witheid van de zeilen glanzend had gemaakt, joegen naar de heldere duinenkust, maar van het Noorden waren er nog meer in aantocht boven een donkere zee. Er was om uit te varen geen betere wind te wenschen. Toen hij hoorde dat er veertien knoopen werden gemaakt wreef hij zich in de handen. Op

dat oogenblik ontwaarde hij den zeilmaker die voor den grooten mast naar boven keek en er was iets in den blik dat hem tegenstond. In de opwelling van wrevel riep hij hem en vroeg wat er haperde. Brouwer, verbaasd over den toon, antwoordde eenvoudig dat er niets mis was, maar dat hij nu eerst goed kon zien wat hij aan zijn zeilen had. Ofschoon de kapitein wist dat hij geen reden voor ongenoegen had voelde hij toch dat er iets in den man moest zijn dat hem niet beviel. Zij waren beiden rechtschapen mannen, maar zij verstonden elkander niet en de blik waarmede Brouwer naar de zeilen keek was den kapitein genoeg om weinig van hem te verdragen, hoe hij ook besefte dat hij hem onrecht deed. Het moet een kracht dieper dan uit het hart zijn die twee menschen, van wier beider goedheid velen getuigen, van elkander scheidt met afkeer, soms met haat; geen redelijkheid en geen goede wil kan hen helpen, de een verstaat het woord niet dat de ander spreekt, al is het voor een ieder duidelijk.

Reeds in den aanvang van de eerste uitreis bleek dit misverstand op onaangename wijze. De Noordenwind was gekrompen en toen de Johanna Maria in het Kanaal kwam, hing er mist. Ter hoogte van Beachy Head lag het zelfs bijna stil, het schommelde ook nauwelijks hoewel er een deining liep. Een ieder was aan dek. In den morgen kwam er beweging en toen de mist optrok ontwaarde men, hoewel aan beide boorden geregeld op den hoorn was geblazen, plotseling een klein schip dwars tegen den boeg. Waar hij van daan kwam wist de kapitein niet, maar hij zag onverwachts Brouwer die een ruk gaf aan het stuurrad. Alleen de boegspriet raakte het ander vaartuig. Kapitein Wilkens vloekte en schold op den zeilmaker en joeg hem van de kampanje weg. Arend Bos, die er bij stond, meende dat de kapitein zijn maat onredelijk behandelde en ofschoon hij oud genoeg was om te weten hoe het hoorde, kon hij niet nalaten te zeggen dat het toch die eene draai geweest was die erger had voorkomen. Waarop hem, zooals hij verdiende, hard bevolen werd te zwijgen. Er waren nu twee, en van de beste, zeelieden die dachten dat de gezagvoerder te haastig oordeelde. Weliswaar had Brouwer geen recht het stuur aan te raken, maar het is de plicht van

iederen zeeman, wie of wat hij ook zij, om toe te springen voor het schip als hij ziet dat in den nood een ander het niet doet; de roerganger was een onbedreven jongen, Bos had het gevaar niet gezien, de kapitein evenmin, en deze erkende niet dat Brouwer het voorkomen had.

Toen het schip weer liep met den wind in de zeilen voelde een ieder zich weer tevreê. Maar tusschen kapitein en bootsman waren het korte woorden, niet meer dan de plicht gebood.

Het schip intusschen had zijn taak begonnen. Het gedroeg zich zooals het gebouwd was en ervan verwacht werd, degelijk en rustig, eerzaam en standvastig, naar den aard der schepen die sinds eeuwen de welvaart van Holland maakten, schepen die geen andere geschiedenis hadden dan de heeren en de varensgezellen, arbeid, zorg, loon, trouw.

II.

Hoewel er vele schepen zeilden onder de Nederlandsche vlag moeten hardvochtige of kwade kapiteins zeldzaam geweest zijn, want hun namen kende iedere matroos. Wie jong gaat varen leert vroeg hulp te geven en te ontvangen, hij heeft met zijn maats dag en nacht de eendere belangen waarin, vrij van naijver, al wat er goed is in zijn aard gedijen kan. En wanneer hij oud genoeg is om de zorgen van het bevel te dragen kent hij het volk, hun moeiten en hun goeden wil, en geeft daarvoor goedheid weerom.

Jan Wilkens echter was een teerhartig man, zoozeer dat hij soms door zwakheid faalde. Bovendien was hij van die menschen wier hart van een enkel gevoel vervuld wil zijn en voor wie, zoo het liefste op het land is, het varen een druk wordt. Toen hij als leerling naar Indië was gegaan en er jaren bleef, hield hij het beste van zijn gedachten voor het huis waar zijn moeder woonde. Wanneer hij op een reede verlof had om aan wal te gaan liet hij het aan een ander en bleef aan boord, dan zat hij te staren in den nacht, zich voorstellende hoe het thuis zou zijn, tot hij, ongezien en zonder schaamte, de tranen kon laten vallen. Alleen de taak zichzelf opgelegd hield hem daarginds; hij diende als tweede stuurman op een klein schip, dat tusschen de buitenliggende

eilanden en Java voer, en hij kon dus een grooter deel van zijn loon aan zijn moeder zenden. En toen hij, zonder verpoozing voor haar werkende, acht jaren naar haar verlangd had, kwam het bericht van haar verscheiden. De slag trof hard, een diepe weemoed beving hem. Hij keerde naar Holland terug, zeggend dat het tijd werd om de examens te doen, maar hij verzweeg wat hem in waarheid dreef, de drang om zijn huis weer te zien, de kamers, de meubelen, die in de herinnering een helderen glans hadden gekregen. En toen hij in een eenzaam huis, op een grachtje onder boomen, een langen zomer met boeken had doorgebracht en het laatste examen had gedaan, zocht hij een aanstelling vooral om van de drukkende ledigheid verlost te zijn. Wilkens besefte al dat de zeevaart, die zijn beroep moest zijn, geen vervulling geven kon.

En die kwam onverwacht bij zijn terugkeer van de eerste reis. Het was op een feest bij de reeders dat hij het meisje ontmoette dat een nieuwe en grootere liefde in hem wekte. Snel vloden de dagen tusschen lossen en laden en hij kon slechts enkele keeren naar Amsterdam gaan, waar hij echter niet anders te doen wist dan voorbij haar woning te loopen. Wilkens, linksch zooals allen in den eersten toover der liefde, had bovendien nooit gehoord hoe men om een meisje moet werven. Maar voor het vertrek leidde de ingeving hem tot het beste wat hij kon doen, hij klopte aan de deur, werd binnengelaten en vroeg den vader om haar hand. Het antwoord was een korte weigering, met de reden, het verschil in stand, er bij vermeld. Toen schreef hij een langen brief, en hij spiedde langs de huizen tot hij haar uit zag gaan, zij stond verbaasd met den brief in de hand toen hij weer verdwenen was. En eer het anker gelicht werd kwam er een brief terug, die op zijn borst bewaard bleef al die maanden op den oceaan. In de stilste uren van de wacht zag hij weder boven de masten, tusschen de sterren nu aan bakboord, dan aan stuurboord, het liefste beeld van zijn gedachten ginds in zijn stad. Twee snelle jaren, waarin hij veel werk vlug en lustig deed zonder ooit vermoeienis te voelen, was het pakje brieven, gestadig zwellend in zijn borstzak, zijn teederst bezit. Toen vond hij het bericht dat hij het wagen mocht het aanzoek te herhalen. Ditmaal ontving de vader hem met gepaste vriendelijk-

heid en gaf, ofschoon met de wenkbrauwen nog gefronst, toestemming en zegen, en voor de toebereidselen eischte hij niet meer tijd dan een uit en thuisreis duren zou. Wilkens wist niet dat de vader gezwicht was uit vrees voor de gezondheid zijner dochter.

De plicht aan het schip werd voor het eerst zwaar gevoeld toen er niet meer dan een enkele wittebroodsweek gegund was. Zijn vrouw had hem naar het Nieuwediep vergezeld en de zakdoek, waarmede zij wuifde of de tranen droogde, was het laatste dat hij op het land onderscheiden kon, een witte vlek die verdriet beteekende in de gedachten waarmede die reis kort van dagen werd en lang van geluk. Het werk ging welhaast lustiger van de hand.

Bij zijn eerste thuiskomst echter wachtten de zorgen opgestapeld, zoovele dat Wilkens, bij het vermeerderen gelijk zorgen doen in den loop der jaren, ze slechts met de kracht der jeugd weerstond en nooit geheel kon overwinnen. Een zwakke vrouw, een zwak kind; kosten te groot voor het vermogen; hoovaardij en oneerlijkheid bij de nieuwe verwanten, verontwaardiging die misverstand veroorzaakte, velerlei dat onopgehelderd bleef toen het anker weer gelicht moest worden. Zoo voer hij uit gelijk zoovelen met onzekerheid voor het lot der zijnen, maar hij werd er gedurig door gekweld; zijn gedachten konden afgeleid worden door de behoeften van het schip, datgene echter dat het hart beweegt stond vast gericht naar die kamer waar zijn vrouw zat met zijn kind aan de borst. Indien het verlangen hem niet gestadig had vervuld zouden de kwel ingen misschien lichter hebben gewogen, want het beste werd hem gegeven, liefde en wederliefde, een huis waar kinderen werden geboren en voorspoed in het werk.

Jan Wilkens was nog jong toen de reeders hem het bevel over hun nieuw schip toevertrouwden. Al na de eerste reis konden zij hem hun tevredenheid betuigen door een grooter dan het bedongen aandeel in de vracht. Het journaal vermeldde een uitreis van vijf-en-tachtig dagen, met geen ander ongemak dan het verlies van een paar houten, de thuisreis, die langer had geduurd, met niet meer schade dan aan klein zeil en spieren. De bijzonderheden hiervan hadden te weinig belang om er geschreven te staan.

In den Zuid Atlantischen Oceaan kwam het schip in een windstilte die het dagen lang onder de heete zon gevangen hield. Een ieder keek ongeduldig uit naar wind, de kapitein het meest daar het huis hem trok en daar hij den eigenaars een vlugge reis beloofd had. Toen de wind kwam werd hij onverwachts zoo hevig, dat er niet snel genoeg gegeid en gereefd kon worden en twee spieren aan den fokkemast onklaar sloegen. Voor Brouwer de zeilen herstellen zou, die zooals hij al eerder had gezegd naar zijn meening te breed waren, vroeg hij den kapitein of hij ze mocht korten. De kapitein weigerde, zeggend dat hij zijn vak niet verstond, waarover Meeuw en een ander verwonderd opzagen omdat een ieder aan boord wel beter wist. Brouwer maakte de zeilen zooals zij geweest waren, zijn maats zagen dat het niet beter kon, en den zelfden dag sloegen zij nogmaals stuk. Ofschoon het hem moeite kostte begreep kapitein Wilkens dat het noodig was Brouwer te zeggen ze in te nemen en hij erkende dat hij zich vergist had, maar de toon waarop hij dit deed klonk wrevelig. Dit geval, hoe nietig ook, verminderde hem voor de echte zeelieden, want een schipper die zijn schip, met al wat daartoe behoort, de menschenlevens inbegrepen, niet boven alles houdt, boven zichzelf, zijn gevoelens, eerzucht, trots of kwade luim, is geen man op wien zij vertrouwen kunnen.

Er zijn menschen die hun beroep vervullen naar hun geweten en toch blijft al hun arbeid aan hun roeping vreemd. Indien een schip had kunnen spreken, het kon tot Wilkens zeggen: zeker, je hebt voor mij gedaan behoorlijk naar je plicht, maar niet meer. En wat dit meer beteekent begrijpen weinigen.

Hij kende zelf de tekortkoming, maar het leed hiervan kon hij eerst voelen toen hij voor ander geen kracht meer had. Op die eerste thuisreis stond hij terecht fier op de kampanje toen de Johanna Maria het Nieuwediep naderde en in een sierlijken boog tot de ankerplaats kwam.

III.

Jacob Brouwer werd op Oostenburg geboren in een straat waar de oude verzakte huisjes beneden den waterspiegel stonden. Het was een kelderwoning van één vertrekje dat, zooals de roef van een schuit, het daglicht van boven ontving. De deur was zoo laag en smal dat zijn vader, een heibaas, een groot gebouwde man, er zijdelings met het hoofd diep gebogen door moest gaan, en een slot had zij niet omdat zij altijd met zware laarzen werd open of dicht getrapt.

Jacob was zes jaar toen de ontroering voor het eerst een beeld maakte dat hij zich al zijn leven herinneren zou. Er walmde een lamp met rossig licht aan den wand; zijn moeder stond over een tobbe gebogen, in den eenen arm een pas geboren kind aan de bloote borst houdende, met de voeten wijd uiteen in het water op den grond. Uit de zwarte deuropening kwam een laars die haar in het midden van de lendenen trof zoodat zij voorover op de tobbe viel. Er was een harde kreet, de reuk van jenever en van schimmel werd scherp. Jacob proefde de zoutheid van een traan op de lippen.

De grootere ontroering daarna verwekte niet slechts een beeld in de herinnering, zij bleef en groeide tot den hartstocht van zijn leven, zijn dienst en vereering.

Hoeveel kinderen er geweest waren bij zijn ouders wist hij niet, hij kende alleen twee zusters, eene die hem gedragen had toen hij nog niet loopen kon, de andere met wie hij speelde. De oudste boog soms haar bleek gelaat tot hem neder en dan zag hij in haar oogen iets dat hem liever dan zijn moeder was, zoodat hij de handen ophief om haar aan te raken. Wanneer zij uit de deur kwam om op de stoep in de zon de aardappelen te schillen, liep hij van de jongens weg en zat bij haar en keek naar haar handen. Ieder keer dat zij zijn naam noemde voelde hij een zachte helderheid van haar.

Het was winter toen zij begon te hoesten, zijn moeder zond hem om al de boodschappen te doen. Op een Zondag, terugkeerend met een mandje turf, zag hij zijn zuster op een stoel zitten, met bloote beenen omdat zij alleen een hemd aan had, de eene knie bloedde en op den vloer lagen

brokken vuile sneeuw die van een laars gevallen waren. Na dien dag liep zij mank.

Toen kwam de groote ontroering die niets dan stilte was.

Van de buren, die stonden te kijken toen de kist werd weggedragen, hoorde hij dat zij Johanna heette en zoo noemde hij haar voortaan in zijn gedachten. De winter bleef lang donker. Met het andere zusje kon hij niet meer spelen nu hij naar de verte werd getrokken; hij kwam op onbekende wegen, maar hij zag niets dat hem stil deed staan, hij tuurde altijd naar het einde waar een andere weg moest zijn. Maar eens kwam hij voor het hek van het nieuwe kerkhof en hij wist dadelijk dat men haar hierheen had gebracht. Hij ging binnen zooals anderen en hij volgde menschen die van de zerken namen lazen. Binnen korten tijd had hij zelf lezen geleerd. Maar een zerk met haar naam vond hij niet, daarom keerde hij er niet terug.

Hij bleef ver van huis, zwervend langs de dokken en het Y, want nu was hij het die de slagen kreeg, zijn moeder zelf gaf hem verlof laat thuis te komen wanneer zijn vader sliep. Hij ging alleen, daar de jongens in hun buurt bleven spelen, en zijn mond werd gesloten. Aan het water begon hij het wisselend licht van de wolken te kennen. Soms vischte hij een houtje op dat van een schip kwam, hij proefde den zouten smaak die het had van de zee en rook den geur van teer.

In een zeilmakerij, waar hij vaak had staan kijken, mocht hij touw pluizen en toen bracht hij iedere week zijn moeder een schelling thuis. Hij leerde zeil kennen zoo het van den wever, touw zoo het van den lijnslager kwam. Daar hij sterke armen had mocht hij de kleeden open rollen en helpen strekken en het duurde niet lang eer hij zich met de marlpriem mocht oefenen. Binnen het jaar deed hij het werk van een aankomend gezel zonder dat iemand zich er over verwonderde, want hij was snel gegroeid en toen reeds groot en breed.

Wanneer hij aan het einde van de week thuiskwam zat zijn moeder te wachten, het geld dat hij thans gaf verzekerde tenminste voedsel voor twee dagen. Zijn vader zag hij zelden; soms, in den avond, ontwaakte hij door gestommel en ge-

vloek, en soms, in den vroegsten morgen, wanneer hij zich haastig kleedde en met het stuk brood in de hand de deur uitging, zag hij hem moeilijk de beenen uit de bedsteê zetten. Maar het gebeurde wel dat zijn vader hen verraste en vroeger thuiskwam, niet dronken genoeg om dadelijk te slapen, dan viel de harde vuist op de tafel of op het hoofd van een van hen. Jacob kon meestal naar buiten vluchten en hij wachtte in de straat tot hij aan het afnemende gejammer hoorde dat het ergste weer gedaan was.

Eens had hij aan zijn moeder gezegd dat hij het niet verduren kon en zou gaan varen zoodra hij oud genoeg was. Zij had niet geantwoord.

Het was een stille zomeravond toen hij wegging, een Zaterdag. Zijn vader was vroeger thuisgekomen, hij had met zijn groote hand Jacob in den nek gegrepen en tot den grond gebogen, toen was er een doffe slag op het hoofd gevallen. Maar plotseling stond Jacob rechtop en trapte hem in het lijf zoodat hij achterover viel. Toen nam hij zijn pet en opende de deur en ging. Hij hoorde een kikvorsch kwaken, een buurvrouw riep hem in het donker na. In de kraag van zijn buis kleefde bloed.

Hij liep twee dagen tot hij aan het Nieuwediep kwam, zonder honger, zonder vermoeienis. Daar lag een schip met de zeilen klaar. Een man riep hem met den mond in de handen, hij sprong in een jol, kreeg het geld om tabak te gaan koopen en toen hij er mee terug kwam waren zij aan het gangspil bezig. Eén riep hem toe aan te pakken, hij hielp mee zonder dat iemand wist dat hij er niet hoorde. Eerst den volgenden morgen, toen hij met de anderen aan de kombuis kwam, vroeg de kok wie hij kon zijn. Hij werd voor den kapitein gebracht, een dikken man die beval hem vijf slagen te geven, maar hem terug riep, vroeg hoe oud hij was en of hij honger had.

De bootsman bemerkte dadelijk dat hij met touw wist om te gaan en de zeilmaker, hoorende waar hij gewerkt had, vroeg hem voor maat. Hij zond hem om het hoogste want na te zien naar boven, waar Jacob den eersten morgen van stag tot stag klom en moeilijk werk deed. De kapitein, die had toegekeken, klopte hem op den schouder en beloofde hem loon.

Hij was geen kind meer, hij werd op die eerste reis een jong werkman met het hart voor het werk. Hij sprak niet, hij keek alleen naar zeil en touw.

Hij bleef in Indië varen tot den tijd dat de baard hem in de keel schoot. Op een morgen ontwaakte hij uit een droom met een droefheid die hem naar de verte deed staren gelijk hij eens als kind had gedaan. Het heimwee trok hem naar Amsterdam terug, hoewel hij wist dat hij er niets zou vinden dat hem dierbaar was, niets dan een stoep waar zijn zuster had gezeten, niets dan de herinnering aan een gelaat. Toch werd de hitte hem ondragelijk, de kleur van hemel, zee en bergen verveelde hem, de palmen hinderden hem; hij moest de grijze lucht en de donkere grachten terugzien en de menschen van zijn stad weer hooren spreken. Zijn droefheid zag en hoorde niets dan Amsterdam.

Hij monsterde aan op een groot schip. Op de reis stierf de zeilmaker en Jacob, nog zeer jong, kreeg zijn plaats.

Hij kwam en zag het huis waar hij geboren was terug, een voorover gezakte gevel, verweerde bruine steenen, de versleten stoep naar de woning beneden. Er zat een meisje aan de tafel, zijn jongere zuster, een arme gestalte, een flets gezicht. Zij praatten heel den ochtend en zij schonk koffie. De moeder was gestorven, de vader erger dan voorheen; zij moest zelf verdienen, maar veel borgen omdat het niet genoeg was. Hij luisterde terwijl zij sprak en keek de wanden langs, het was hem of hij iets zocht dat hij niet vinden kon. Hij gaf haar geld en ging.

Voor hij vertrok ontmoette hij Jan de Ruiter, Dirk Janse en Hendrik Meeuw, jongens uit de buurt die, hoorende hoe het hem gegaan was, ook wilden varen. Zij kwamen op hetzelfde schip op Indië.

Jacob voelde zich verlicht. Op het kerkhof stond een steen met een naam er op. Nu zijn moeder niet meer mishandeld kon worden liet hij alleen die jonge zuster achter, wie hij na iedere reis genoeg voor onderhoud kon geven. Hij wist dat hij geen ander tehuis had dan op zee, maar zijn stad zou hij geregeld weerzien. Er waren aan boord vrienden uit de straat.

Ofschoon hij ernstig en kort van woorden bleef luisterde

hij 's avonds naar de liederen en verhalen. Overigens zag men hem, daar hij geen wacht hoefde te loopen, van vroeg tot laat rechtop, nu hier dan daar, met garens en strengen omwonden, met priemen en slegel in de handen. In de gestadige aandacht voor de werktuigen, de wijze waarop zij gebruikt wilden worden, den aard van ieder doek of slag, hoe het een slechts zoo het best kan dienen, het ander zoo, verwierf hij de bekwaamheid die den werkman meer voldoet dan de lof er voor. Toen Brouwer drie-en-twintig was had hij den naam de knapste zeilmaker te zijn dien men vinden kon.

Het gebeurde dat hij, afgemonsterd zijnde, van de werf het schip te water zag gaan dat op den achtersteven den naam Johanna Maria droeg. Meeuw, de Ruiter en Janse zeiden dat zij nooit iets gezien hadden dat mooier was dan de wijze waarop de romp het water opensneed, en zij vonden alle drie dit een schip naar hun zin. Daarom besloten zij samen met Brouwer te wachten tot het afgebouwd was.

Brouwer was de eerste die door de reeders werd aangenomen. Den dag dat hij aan boord kwam tintelde zijn bloed, het was de glans van het geluk wat de kapitein aan hem gezien had toen hij naar voren ging, het zeldzaam geluk van hen die uit eenvoudig geloof de zekerheid hebben. De hand die den mast aanraakte was zacht en sterk niet door de teederheid van het gemoed of door de kracht der spieren, maar door de warmte die er af kwam. De zuivere genegenheid, vrij van baatzucht, wordt waargenomen hoe men ook tracht haar te verbergen; het duurde niet lang of de matrozen zeiden dat Brouwer met het schip kon doen wat hij wilde, want zij hadden opgemerkt dat het niet alleen zijn spierkracht was waardoor hij een werk, waar anderen bij zweetten, zonder moeite deed na even gezien te hebben hoe het gedaan moest worden. Met enkele halen zette hij een touw recht of het door zijn handen gleed, terwijl een even sterke man met alle kracht trekken moest. Al wat tot het schip behoorde zocht hij te kennen, niet omdat hij er voordeel van kon hebben, noch uit belangstelling, maar om te weten wat het beste voor het schip kon zijn. Hij deed het werk met den geest zoowel als met de handen.

De reeders waren de eigenaars, kapitein Wilkens was de meester van het schip, kortstondig zooals meesters en eigenaars zijn; Brouwer kende en begreep het en bezat de duurzaamheid van het begrip.

IV.

Voor de tweede uitreis nam kapitein Wilkens afscheid van een zijner kinderen dat op bed lag en de arts had gezegd dat het misschien een kreupel been zou houden. Hij had van de reeders geld op voorschot moeten nemen. Toen de zeilen losgemaakt werden gaf hij zijn bevelen norsch, met den blik naar den wal gericht. Er woei een scherpe Noordoosten wind en terwijl, nadat de koers genomen was, de Johanna Maria wendde verscheen onder de donkere lucht de kust van wit sneeuw. Het schip stampte en kreeg zeëen over, het helde sterk naar stuurboord onder te veel zeil, maar Wilkens, aan bakboord heen en weder loopende, sloeg geen acht er op. In den middag liet de eerste stuurman eenige zeilen inhalen, zoodat er passagiers aan dek durfden komen. Toen het laatste van de Hollandsche kust voor zijn kijker verdwenen was beval de kapitein bij te draaien zoodra er een smak gezien werd. Dit gebeurde spoedig en Wilkens gaf een brief mee voor Amsterdam. Daarna had hij een kort gesprek met Evers; hij beval hem gedurende de geheele reis alle mogelijke snelheid te halen, wat een ander kon, zeide hij, moest een schip, dat tuig voerde zooals de Johanna Maria, even goed kunnen doen. Bij gunstigen wind rekende hij op tachtig dagen.

Den volgenden morgen liet hij den stuurman nogmaals roepen, nu om hem te raadplegen. Hij begon met hem zijn zorgen toe te vertrouwen, hoe hij aan niets anders kon denken dan aan zijn vrouw en haar bedruktheid. Met een Rotterdamsch schip, dat een week later vertrok, zou zij hem een bericht zenden, maar dat zou hij, indien zij te hard zeilden, niet eerder dan in Anjer kunnen hebben; hoewel het eigen belang niet mocht gelden kon er, meende hij, voor niemand schade zijn als zij eerst voorbij de Kaap de grootste snelheid namen. Evers had bedenking. Daar hij echter den kapitein

genegen was en met hem begaan, stelde hij voor een flinke vaart te houden tot den evenaar omdat, zoo zij daar den wind kwijt mochten raken, het verlies te groot zou zijn. De kapitein stemde toe en dit was zijn eerste zwakheid. Wel had hij met zijn vertrouwelijkheid de vriendschap van een braaf man gewonnen, die hem voortaan bijstond zooveel hij kon, maar hij kwam er van de eene op de andere reis allengs toe te veel op zijn hulp en raad te steunen en hem beslissingen over te laten welke de gezagvoerder alleen behoort te nemen.

Evers, een bekwaam stuurman, deed zijn best. Ruim van den wind zeilende bereikte de Johanna Maria gemakkelijk een groote vaart. Maar toen ook voorbij den evenaar de wind gunstig bleef stonden de bootsman en de zeilmaker, die van de bemanning het langst gevaren hadden, verbaasd te kijken bij een onverwacht bevel slag over slag te gaan. Een ander keer konden zij alleen de schouders ophalen toen de stuurman de ra's zoodanig liet stellen dat een paar zeilen blind lagen. Het schip intusschen maakte minder voortgang dan het kon. Er werd opgemerkt dat de kapitein niet zoo vaak op de kampanje kwam als hij placht te doen.

Eens, toen er weer een bevel was gegeven waarvan niemand de reden begreep, kon Bos niet nalaten te vragen waarom dit gebeuren moest. De stuurman antwoordde dat hij geen uitleg gaf. Maar de kapitein, die juist verscheen, hoorde het. Het kan het besef geweest zijn dat er iets met het schip gedaan werd dat niet recht genoemd kon worden, of wel de prikkelbaarheid veroorzaakt door de gedachten aan zijn huis, die zijn woede ontstak; hij noemde Bos een onbeschoft man, voer tegen hem uit zooals hij nooit gedaan had en joeg hem naar zijn werk. De bootsman gehoorzaamde rustig. Hij kende den kapitein langer dan de anderen omdat hij al vroeger onder hem gevaren had, hij dacht dat hij niet meer dezelfde was. Een onaangenaamheid als deze, die een zeeman aan boord van ieder schip kan ondervinden, zou onopgemerkt gebleven zijn, indien de mannen niet hadden waargenomen dat de kapitein bekommerd was en dat de stuurman op zonderlinge wijze voer. En weldra viel het hun op dat de kapitein dit niet alleen goedkeurde, maar ook dat hij zich ergerde wanneer een van hen er verwondering over toonde.

Vooral de Ruiter, die niet verzwijgen kon wat hij dacht, moest het vaak ontgelden.

De stuurman begreep dat zij gelijk hadden. Hij achtte het ook onbillijk dat hun overbodig werk gegeven werd, dat schip noch reeders diende. En hij sprak er den kapitein over, hem waarschuwend dat de mannen voor den mast geen nieuwelingen waren en dat hun verwondering wel tot ontevredenheid kon groeien. Indien hij het mocht zeggen deed de kapitein beter een paar dagen aan de Kaap te liggen en op het bericht te wachten, maar te varen zoo het hoorde. De raad werd aangenomen.

Kapitein Wilkens, beseffend dat hij zijn belang te veel had laten wegen, nam zich voor dit niet te herhalen; zijn bezorgdheid echter vermeerderde en daarmede zijn prikkelbaarheid.

Slechts twee dagen lag het schip aan de Kaap, genoeg om water en proviand in te nemen en passagiers en bemanning gelegenheid te geven de beenen op het land te strekken. Hij zelf bleef aan boord. Ook Brouwer, omdat sommig touw geschaveeld had.

De kapitein, heen en weder loopende en soms stilstaande, keek toe hoe hij bezig was op het achterdek; hij zag dat het werk knap gedaan werd, zelfs het opschieten van het herstelde touw gebeurde zoo nauwkeurig dat het er lag of het niet beschadigd was geweest. Maar de rust en het zwijgen van Brouwer drukten hem, de handen bleven zonder verpoozing bezig en de oogen werden niet opgeslagen. Wilkens sprak hem toe, vragend hoe lang hij gevaren had, waar hij vandaan kwam, of hij verwanten had. Hij kreeg de kortste antwoorden terwijl Brouwer hem recht in de oogen keek. Dit maakte hem ongeduldig en de zeilmaker, die niets misdaan had, begreep zijn ongeduld niet. Maar Wilkens bedwong zich om redelijk te zijn en, dichter bij hem komend, vroeg hij op een anderen toon waarom Brouwer altijd een barsch gezicht zette, of hij grieven had, of het niet beter was ze te zeggen inplaats altijd te zwijgen Brouwer, wiens mond niet de gewoonte had te spreken, antwoordde niet. Toen bemerkte de kapitein onder de trap de Ruiter die gehoord had en stond te lachen, en plotseling rood van drift joeg hij beiden vooruit met scheldwoorden en bedreigingen.

Wanneer er onder een bemanning kwade geesten zijn die aanzetten tot ontevredenheid en tot streken, of wanneer een kapitein gehaat wordt wegens te groote strengheid of een valschen aard, zijn de menschen die op een schip samen leven in twee kampen verdeeld, waarvan het een nadat zij elkander verbitterd hebben, gewoonlijk spoedig wordt ten onder gebracht. Op de Johanna Maria was geen enkel op wien viel aan te merken en de kapitein, een goedhartig man, zou bemind geweest zijn indien zijn gedachten bij het schip waren gebleven. Na het vertrek van de Kaap waren er voortaan twee partijen duidelijk die, groeiend of verminderend, jaren lang tegenover bleven zonder ooit een anderen strijd te voeren dan voor de rechten van het schip of die van een onrustig hart. Brouwer, Bos en de Ruiter behoorden in den aanvang al tot de eene, waarbij weldra ook de kok kwam; de kapitein en de stuurman tot de andere, af en aan gesteund door den timmerman, den hofmeester of een matroos voor wien onder alle omstandigheden de waarheid aan den kant van het gezag moest zijn. Meeuw was vlug met de namen, hij sprak van het vrouwenhaar en het marszeil, naar het gezegde, hier doelend op den kapitein, dat het eerste sterker dan het laatste trekt; maar hij geloofde het niet en had in Jacob meer vertrouwen.

Wanneer er in den bak gepraat werd over de buien van den kapitein waren het de Ruiter en Meeuw die zich het meest lieten hooren, tot de bootsman hun den raad gaf welvoegelijk over den gezagvoerder te spreken. Brouwer zweeg, men hoorde hem nooit een oordeel zeggen, noch toonde hij door daden dat hij het oneens was met kapitein of stuurman. Toch wist ieder man dat hij de leider was. Als hij zat te luisteren, met zijn breede gestalte onbewegelijk en het hoofd rechtop in het schijnsel van de lamp, voelde een ieder dat hij boven de oneenigheden was, de sterkste man omdat hij hoofd en handen enkel voor het schip hield.

Ook op het achterschip kreeg Brouwer den naam van den belhamel, hoewel hij nooit tegensprak, zijn werk zonder fouten deed en er tegen hem het minst te zeggen viel. Ook hier werd gevoeld dat er niets aan het schip ontbreken kon zonder dat zijn oogen het zagen.

Voorbij de Kaap werd de reis onvoorspoedig. Eerst was het opwerken aan een hardnekkigen Noordoosten wind, waarbij men zoo weinig voortkwam, dat de matrozen zeiden dat de stuurman voor zijn pleizier vaarde. Daarna staken de gevreesde stormen op; dagenlang slingerde het schip, met geborgen zeil en afgetakeld boventuig, in de razernij van wind en water, die de bemanning gedurig aan het noodwerk hield, hier verhalen, daar vastsjorren of versterken, dag en nacht onder hagel en stortzeeën. Toen het bedaarde ging er tijd verloren eer het tuig weer opgeredderd was. Bij aankomst te Anjer had deze uitreis langer dan de vorige geduurd.

Kapitein Wilkens vond een bericht van zijn vrouw; daar het echter kort na zijn vertrek verzonden was, bevatte het weinig dat hem gerust kon stellen. Evers, die gezien had dat hij den brief herhaaldelijk uit den zak nam, las en peinsde en dan plotseling ongedurig werd, zeide hem dat hij de zorgen wel begreep en dat hij voor hem doen wilde wat hij kon. Daarna ging hij naar voren, nam den bootsman ter zijde en vroeg hem zooveel mogelijk voort te maken met lossen en laden, want de kapitein had muizenissen over zijn gezin en de plicht aan den naaste gebood te helpen die te verlichten. Dien morgen waren toen de kapitein verscheen de blikken met meer eerbied opgeslagen dan verschuldigd was. Een ieder haastte. De eene liep naar het kantoor om te zeggen dat zekere kisten dien eigen dag aan boord moesten zijn; een ander schreeuwde den koelies toe en zwoegde zelf het hardst; de stuurman of de bootsman stond gedurig aan het ruim; de zeilmaker hing daarboven aan den nok van een ra in de blakerende zon. Binnen twee weken was het schip gereed.

Heldere oogen keken over de verschansing naar de groote vlokken schuim die de Johanna Maria, huiswaarts met den buik in de zeilen, klaterend naar beide kanten van zich wierp.

Eens kwam een roerganger van de hondenwacht, die zijn arm bezeerd had, vragen of de zeilmaker hem vervangen mocht. Het schip stampte op een hooge zee. Toen Evers bemerkte dat het vaster werd kwam hij kijken of de streek recht bleef. Hij zag in het licht van de kompas twee groote

handen zwierig, of het zweven was, van de eene op de andere spaak en het scheen of het schip lichter en vlugger werd en niet door het water ging, maar er over gleed. Hij kon het verschil zien bij den volgenden roerganger. Twee dagen later wilde hij zich overtuigen hoe de zeilmaker het roer in zijn macht hield, hij liet hem roepen en zeide hem aan het rad te staan. Brouwer antwoordde dat hij het doen zou om hem te believen. Het gebruis verminderde, er piepten geen touwen en de zeilen gaven geen geluid, het schip kreeg een gang of het danste. Er werden veertien knoopen geteld.

De kapitein, die aan dek kwam, stond even verbaasd. Maar de zeilmaker, zeide hij, had zijn eigen werk, hij liet een anderen man komen en zond hem vooruit.

Hoewel niet eens alle matrozen van dit geval gehoord hadden bemerkte de bootsman dat de geest van hulpvaardigheid, die hen de eerste dagen dreef, weer afnam. En het schip toonde neiging tot luiheid.

De overwinning van de eene partij, voor de rechten van het gemoed behaald, had weinig dagen geduurd. Er kwam een onrustige kapitein thuis met een trouwen vriend en een bemanning waarvan bij het afmonsteren de besten hem met koelheid groetten.

V.

Toen Wilkens in den schemer van een herfstavond in zijn huiskamer trad vond hij zijn vrouw met een kind pasgeboren aan de borst. In de onverwachte vreugde kon hij niet anders dan haar naam roepen, dien hij vele maanden enkel in zijn gedachten had genoemd, en daar het oudste op een stoel voor de tafel zat bemerkte hij niet hoe gebrekkig het was geworden. Het jongentje antwoordde dat het hem goed ging. Dan zat hij gelukkig aan de tafel, te midden van allen vroolijk met de geschenken die waren uitgepakt, bij de koffie en de spijzen van het huis. Zijn vrouw liet het oudste naar bed brengen terwijl hij in een andere kamer was. Eerst in den ochtend zag Wilkens de ramp die het kind getroffen had, hij liep weg om zijn schrik en verdriet niet te toonen. Al wat zijn vrouw hem vertelde over de wijze waarop het gebrek

gekomen was vervulde hem zoodanig dat hij eerst den dag daarna de papieren naar de reeders bracht, en hij schold op het beroep dat hem maanden lang van huis hield, hem belettend over het gezin te waken. De reeders hoorden hem meewarig aan. Maar het schip, dat een lange reis gehad had en op lading moest wachten, behoefde pas over zes weken zeilree te zijn. Daar hij langer thuis kon blijven, viel het afscheid zwaarder toen het kwam. Met zuchten zette hij voet aan boord en het eerste dat hij deed was in zijn hut de portretten van zijn vrouw en kinderen aan den wand te spijkeren. Lang nadat de wacht, die aan dek niets te doen had, naar beneden was gegaan, stond hij met den kijker op de kust gericht. Zware zeeën sloegen soms midscheeps over zoo hevig dat het schuim, in vage vlokken en slierten, tot de bramzeilen toe werd opgeslingerd.

Vooruit stond de bootsman aan den fokkemast geleund en niemand zag in het donker dat hij de handen gevouwen had en het hoofd ontbloot. In den bak hoorden de anderen van Janse, op Kattenburg zijn buurman, dat Bos al die koude weken ziek had gelegen, verzorgd door zieke kinderen, die hij alleen had moeten laten met geen andere hulp dan van de buren.

Die reis ging vlugger dan de vorige. Wel maakte het schip geen veertien knoopen meer, zooals het twee keeren had gedaan, maar stuurlieden en matrozen beijverden zich dat het luisterde naar hetgeen hun handen zoo nauwkeurig mogelijk deden. De Johanna Maria, degelijk gemaakt, eerlijk gediend, gehoorzaamde. Alleen Bos en Brouwer waren overtuigd dat het beter kon en van geen enkel ander den achtersteven hoefde te zien.

Wilkens vond weder vreugde en tegenspoed tezamen. Terwijl hij thuis was werd een zesde kind geboren, een ander moest naar den chirurgijn en zijn vrouw was zwaarmoediger dan ooit. Zij smeekte hem niet meer te varen, want zij vreesde dat zij haar lot eenzaam niet zou kunnen dragen. Hij noemde het de onredelijkheid der vrouwen: te willen dat een man zijn beroep zou opgeven, terwijl het hun wel ging en zij niet meer tegenslag dan anderen ondervonden. Maar toen hij vertrok nam hij een groot deel van haar zwaarmoedigheid

mee, hetgeen hij zijn vriend Evers meer toonde dan haar.

En spoedig werd hij behalve door de zorgen door veel moeite en ergernis gekweld.

Er waren twee nieuwe mannen aan boord gekomen, die hun haat meebrachten, van Nes de derde stuurman en de matroos Blauw, en op zee tierde die haat zoodanig voort dat hij op anderen oversloeg. Zij waren neven, die van jongs aan hadden gevochten, zeemanskinderen beiden, van wie de een naar school had kunnen gaan, de ander niet. Nog voor het monsteren hadden zij gevochten op de kermis. Van Nes was de sluwste, Blauw de sterkste, en indien de een in de verblinding van de drift onmatig werd kwam het omdat hij de valschheid van den ander niet kon bewijzen. De matroos, die niet gedacht had hem hier te ontmoeten, moest nu den derden stuurman onderdanig zijn. De mannen voor den mast geloofden van den eersten dag, door de ingeving die eerder dan de ervaring ziet, dat het recht op zijn hand was; Blauw hing tegelijkertijd de partij van het voorschip aan zonder te weten waarom.

In het begin kon de bootsman hem raden zich te bedwingen alles te verdragen, omdat hij nu eenmaal een maand of acht aan het schip gebonden was. Maar Bos kreeg zijn kwaal terug en lag met pijnen en verstijving heel de reis tot Java toe. Daar een ander bootsman moest zijn wees de kapitein, hoewel de Ruiter de oudste was, Polwijk aan, een ruwen man, die snel gereed stond in oneenigheid met de vuisten te beslissen. Van Nes, vergetend dat een derde even goed het want in moet en bij het volk niet veel geteld wordt, beval en schold te hoog. Den eersten dag dat Polwijk bootsman was liep hij hem omver, en maakte beleefd verontschuldiging dat hij hem niet gezien had. Van Nes wreekte zich, hij liet terwijl kapitein en stuurman beneden waren, verkeerd brassen, zoodat er schade aan het grootzeil kwam, en Polwijk, die de schuld kreeg, werd vervangen.

Er werd toen dit voorviel een nieuwe haat geboren, want de zeilmaker had het gezien, een haat die groeien zou zoo sterk als niemand kon bevroeden. Toen de groote hals los sloeg zat Brouwer stil te kijken, of hij een kind was en iemand een trap zag geven. Hij stond op, hij tuurde over de zee en

voelde zich alleen. En plotseling hoorde hij in zijn binnenste iemand zeggen: die man gaat overboord.

Toen hij het zeil had afgehaald en bezig was het te herstellen kwam van Nes langs en keek met een glimlach toe. Meeuw stond er ook, hij merkte op dat het schip nadeel had gehad. Waarop van Nes antwoordde met een vervloeking van het schip. De hand van den zeilmaker, met de priem en het marlijn, stond stil, de andere lag als een klauw op het dek met de knokige vingers uitgespreid. Meeuw, die zelf rood werd, zag zijn lippen beven. Maar Brouwer zeide rustig en kort, dat iemand die zijn zeilen mishandelde met hem te maken kreeg, en ging dan voort met het werk.

Dien middag was er ruzie tusschen den derde en Blauw, waarna deze door den kapitein gestraft werd met eenige dagen verlies van spek en oorlam. Een uur later gebeurde hetzelfde met de Ruiter die, op de groote ra staande, een blok had laten vallen, waardoor de derde aan den voet gewond werd. Voortaan waren er herhaaldelijk zulke voorvallen, de meeste door van Nes aangebracht bij den kapitein, die terwille van de tucht genoodzaakt was er acht op te slaan, ofschoon hij vaak zeide dat nog nooit een derde zooveel last had gegeven. En Evers gaf hem den raad zelf er voor te zorgen dat de matrozen het hem niet moeilijk maakten. Het sluw verstand echter dat, op vergelding zinnend, altijd poogt te overtreffen en geen vergissing beseffen kan, zoekt geen eensgezindheid en indien het haat verwekt zal hij gemakkelijk van kwaad tot erger groeien. Van Nes werd de verklikker. Hij schreef in een boekje, met dag en uur, wat hij gezien en gehoord had en toonde dit soms den kapitein die zich dan ergerde, maar later Evers vroeg hoe hij zulk een derde kwijt kon raken.

Van den zeilmaker viel niets te verklikken. Toen hij gezien had hoe de derde stuurman door bijna allen dwars werd gezet, liet hij hem ongemoeid. Wel liep hij wanneer van Nes de wacht had altijd met zijn gereedschap hier en daar en van al hetgeen deze voor zijn boekje bestemde ontging hem niets.

Brouwer verwonderde zich over de grillen van het schip. Op de reis naar Java bemerkte hij verscheiden keeren dat het geen zin in varen had en weinig knoopen door de hand

liet gaan bij ruimen wind en alle zeilen schrap. Hij keek alles na van boven naar beneden. Daar hij, na Bos, de meeste ervaring had zond de kapitein hem in de bovenste steng om te zien of het mogelijk iets in den kop lag; hij liet een boot strijken opdat Brouwer kon onderzoeken of de voorsteven in het wier was geloopen. Maar er werd geen belemmering gevonden. Enkele uren later kon het schip dan weer vlug gaan bij den zelfden wind. De kapitein, altijd ongeduldig, berekende dat hij door die traagheid zes dagen ten achter kwam.

En dit verlies vermeerderde op de terugreis toen het schip met onwil werd bediend. Blauw en de Ruiter hadden in Banjoewangi ieder een aap gekocht en daar om een aap gelachen moet worden deden de matrozen zottigheid met de beesten, die toch altijd goedaardig bleef. De derde stuurman tergde ze ieder keer dat hij langs kwam. Nadat de Ruiter hem op beleefde wijze verzocht had er mee op te houden liet hij het eene dier met rust, maar hij ging voort het ander te sarren. Blauw deed hetzelfde verzoek, evenwel in barsche woorden, en zonder dat iemand gezien had hoe het kwam vochten zij, waarbij de derde harde slagen kreeg omdat niemand tusschenbeide kwam. Blauw werd in de boeien gezet op water en brood. Hij had een zachtmoedigen gevangenbewaarder en zoovele handen staken door het luik van het kabelhok meer voedsel dan hij noodig had, dat over zijn lot niet getreurd werd. Maar het schip kwam door dit geval te kort, want in de wacht van den derden stuurman ging het werk met langzaamheid. De kapitein vloekte slechts. En Brouwer, die het niet aan kon zien, schold soms op zijn maats en greep hun de touwen uit de handen. De Johanna Maria werd een maand over tijd op Kijkduin gezien.

Toen Wilkens thuis kwam vond hij zijn vrouw op bed, versuft. Zij hadden twee kinderen verloren. Tevergeefs zocht hij een gezagvoerder die met hem ruilen wilde opdat hij eenigen tijd aan wal kon blijven. Het schip moest weer varen en op het gezette uur nam Wilkens afscheid van een vrouw die hem nauwelijks kende.

Het scheen den eersten stuurman, die hem met de pet in de hand begroette toen hij aan boord kwam, of zijn geest af-

wezig was. En Evers, begrijpende dat hij ongevraagd een groot deel van de verantwoordelijkheid in handen moest nemen, liet Bos roepen en sprak met hem. Toen de zeilen gezet waren en het schip voor den wind voer op zijn nieuwe reis, kwam de bootsman met de geheele bemanning achter en deed, terwijl allen de mutsen afnamen, den kapitein beklag.

De eerste weken waren zonder moeilijkheid. Wel voer van Nes weer mee, maar wanneer een van de matrozen zich aan hem ergerde, volgde hij den raad van Bos om aan den rouwband van den kapitein te denken. Allen gedroegen zich zoo gedwee dat van Nes niets te melden had en meende dat hij hen ten onder had gekregen. Een ieder deed naar behooren en het schip liep gemakkelijk ondanks veel tegenwind.

Maar de prikkelbaarheid van de bemanning, veroorzaakt door de streken van den derden stuurman en de onverschilligheid van den kapitein, nam allengs weer toe. Hendrik Prins, voorheen scheepsjongen, thans lichtmatroos, had het ongeluk op een nacht te ontdekken dat van Nes in de wacht sliep en hem wakker te maken bovendien, waarvoor hij zoo werd geranseld dat zijn arm uit het lid stak. Evers kwam eerder dan de kapitein en hij rook, toen deze verscheen, brandewijn aan hem. Het geval werd niet onderzocht.

Het bleef rustig op het voorschip, maar de blikken waarmede de matrozen elkander aanzagen wanneer van Nes nabij kwam, beteekenden kwaad. Wilkens, die 's morgens zeer vroeg of 's avonds zeer laat, wanneer er geen passagiers waren, aan dek verscheen, bemerkte niets van den geest der bemanning, hij sprak ook met niemand dan met Evers. Dan liep hij heen en weer, onrustig en snel, bij wijlen stil staande om over de verschansing of naar den top van den mast te turen. Zoodra de stuurman hem de berekeningen getoond had ging hij naar zijn hut.

Eerst op de terugreis hield hij het hoofd rechtop en keek hij het schip weer belangstellend aan. Hij liet den stuurman minder over, men hoorde vaker zijn bevelen. En het zou een voorspoedige reis geworden zijn, want het weer bleef gedurig gunstig, indien de Johanna Maria niet een bui van grilligheid had gekregen en vele dagen een kwade luim hield. Hoe er ook gebrast werd om den wind in de zeilen te geven, het

schip wilde soms niet voort. De kapitein riep herhaaldelijk Brouwer om uitleg waarom dit zeil niet zus of zoo gemaakt was, waarom zekere talies niet strakker konden spannen, hij had veel aan te merken en Brouwer kreeg iederen dag werk te doen dat hij nutteloos achtte. Hij had zijn eigen meening dat zeemanschap alleen niet genoeg was om een schip te laten varen. In de gedachten van Wilkens ontstond uit de ergernis over de traagheid de argwaan dat onwil de schuld moest zijn en den zeilmaker verdacht hij het eerst. Hij liet hem dikwijls iets veranderen, in toenemend ongeduld omdat hij zelf niet wist hoe het gedaan moest worden.

En toen Bos bij hem kwam om te spreken over den derden stuurman brak zijn woede uit. De bootsman zeide dat de matrozen zich over velerlei bij hem beklaagden, maar het voornaamste was dat van Nes hen sarde en buiten de manieren behandelde, hetgeen hij ook zelf ondervonden had, en indien dit niet veranderde kon Bos er niet voor instaan dat de mannen hun werk naar behooren deden. Wilkens, meenend zijn vermoeden van kwaadwilligheid bewaarheid te zien, hoorde hem niet verder aan, hij werd redeloos en vroeg vanwaar hij de onbeschoftheid had den kapitein te ordonneeren? hij wist al lang dat er samengespannen werd om den derde te hi deren, maar met van Nes zou hij blijven varen en het gezicht van Bos wilde hij de volgende reis niet zien.

Het scheen of het vermeende verzet den kapitein tot nieuwe geestkracht wekte; hij stond nu het grootste deel van den dag met strenge blikken toe te zien en de geringste slordigheid ontdekte hij.

Het schip met zijn nukken kwam later dan den vorigen keer aan het Nieuwediep.

Wilkens werd nogmaals door het ongeluk getroffen, hij vond zijn derde kind niet meer. Zijn vrouw, wier krankheid was toegenomen, wilde niet spreken. De schuld bij de reeders verhinderde hem thuis te blijven om over zijn gezin te waken, hij moest weer uit en hij kwam weer met gebogen schouders aan boord.

Bos had niet gemonsterd, er was een nieuwe bootsman die van den eersten dag oneenigheid had met Evers, een ruwe

man in wiens handen veel beschadigd werd. De zeilmaker had meer dan gewoonlijk toe te zien. Ditmaal deed het schip zijn plicht beter dan de matrozen, die bij den hatelijken glimlach van den derde den rouwband van den kapitein niet meer zagen; de handen waren langzaam en daarom kon het schip niet beter doen dan zoo de wind woei en gestuurd werd en het kwam niet al te laat weer binnen. De kapitein was een willoos man geweest.

Thans ging Evers met de reeders spreken. Een goeden bootsman, dien hij graag terug zag, had hij verloren, zeide hij, de beste zeelieden wilden met den derden stuurman niet meer varen, hij zelf evenmin, en hij gaf hun de lasten van den kapitein te kennen, zijn huiselijke zorgen, de moeiten van het hart, die hem zoodanig drukten dat het schip er niet wel bij voer zonder den goeden wil van allen. De derde stuurman werd niet weer aangenomen en Bos kwam terug.

De kapitein verbaasde een ieder toen het schip vertrok. Hij had den rouwband afgelegd en droeg een nieuwe jas; een vaste wil stond in zijn oogen, hij liep krachtig en vlug over heel het schip, en voor de ankers opgehaald werden had hij zich overtuigd dat er niets ontbrak. De bootsman had hem lang geleden zoo kort en zeker hooren bevelen, terwijl zijn oogen op het een na het ander zeil gevestigd bleven tot het pal stond. Hij vatte zelf het stuur en nam den koers zoo levendig dat het water aan den boeg met een schok hoog opbrak. Het schip beefde, dan schoot het vooruit. Brouwer, met de sprietzeilen bezig, richtte zich op en staarde met wijde oogen naar de kampanje.

VI.

De matrozen raakten er aan gewoon den zeilmaker te zien met het gelaat naar het achterschip gewend, de oogleden saamgenepen zoodat de oogen slechts twee vonkjes schenen. Hij bleef rustig als immer, hij deed zijn werk gestadig zonder meer dan noodig was te zeggen, maar weldra begreep een ieder dat hij nu den kapitein gadesloeg met meer oplettendheid dan den vorigen derden stuurman. Hij liep ook meer te schiemannen, hier een knoop verzettende, daar aan een

plek van het touw versche teer gevende, en hij klom vaak met zijn maat of met den timmerman in het want. De kapitein, nu heel den dag aan dek, merkte zijn bedrijvigheid op en prees hem bij den stuurman, hoewel hij voor Brouwer zelf geen enkel woord had. Evers die niet, zooals de mannen vooruit, wist wat den zeilmaker tot zijn grooteren ijver dreef, gaf den kapitein soms te verstaan dat hij hem vroeger onbillijk had beoordeeld.

Met den nieuwen derden stuurman, Wouter Pot, een jongen man wiens hart in den gloed der jeugd de zeevaart was toegedaan, sloot Brouwer vriendschap. Hij toonde hem de bijzonderheden van zijn vak, die alleen door de ervaring te leeren zijn, zoodat Pot spoedig meer dan iemand wist van al wat zeil en touw betreft, en zijnerzijds legde hij Brouwer de navigatie uit. Met niemand had men den zeilmaker ooit zoo vertrouwelijk gezien. Zij zaten veel te zamen, de scheepvaart was het eenig onderwerp van hun gesprek, terwijl Brouwer altijd het gezicht naar het achterschip gekeerd hield.

Kapitein Wilkens haalde uit de zeilen wat hij kon en deed dit bekwaam. Maar wanneer de wind ongunstig zat stampte het schip in zijn handen grof, het beukte op de zware zeeën zijn boeg zoodat het dreunde tot achter toe, en als de kapitein zag dat hij niet voortkwam liet hij zoo ruw brassen dat de stengen knersten. Iederen dag werd er iets beschadigd, nog voor zij aan de Kaap kwamen moesten er twee keer nieuwe bovenbramstengen opgezet worden. Het schip ging vlug, evenals een paard dat met zweep en sporen gedreven wordt; toch gelukte het den kapitein nooit meer dan twaalf knoopen te halen, terwijl de slijting aan het tuig zoo groot werd dat Evers den raad gaf bij het eiland Nieuw Amsterdam ten anker te gaan om alles terdege na te zien. Wilkens liet timmerman en zeilmaker komen en vroeg of het noodig was; de een noemde alles wat hij onlangs in stormweer verloren had, de ander antwoordde dat de kapitein zelf kon rekenen wat de zeilen te verduren hadden gehad en wat hun scheelde. Hij gaf hun twee dagen om alles zoodanig te herstellen dat het schip rustig Java kon bereiken, want hij had er zijn zin op gezet de vlugste reis te maken.

Zij werkten beiden met eenige maats bij daglicht en bij lantaarn, maar toen Brouwer de zeilen in onderdeelen beschouwde vond hij zooveel kwaad dat hij ervan vloekte en grimmig naar het achterschip keek, waar de kapitein als gewoonlijk heen en weder liep. Hij verweet zichzelf dat hij achteloos was geweest voor de vliegend-zeilen, die meer hadden geleden dan hij denken kon. Zoodra zij weer gezet waren klom hij naar boven en ging iedere ra en spier langs, en heel de verdere reis deed hij dit geregeld voor hij zijn werk begon en nadat hij het had weggeborgen.

De kapitein ging voort met jagen. De matrozen, van wie de meesten schip en zeil maar voor hout en doek hielden, wierpen en trokken onverschillig zoo het werk maar vlug ging naar zijn tevredenheid. Het schip werd slordig. Boomen en sprieten vielen zoo lomp dat zij deuken sloegen, waarbij de bootsman zijn hoofd stond te schudden. Heel den dag werden hamer, zaag en slegel gehoord, dan hier, dan daar, men zag herhaaldelijk een zeil half gegord met Brouwer er onder hangende in een lus.

De Johanna Maria kwam eerder dan gewoonlijk te Anjer aan, armoedig in de verf en het teer. Om den ligtijd te bekorten haastte de kapitein ook hier een ieder voort met lossen, laden, herstellen. Er werd te veel geëischt, de mannen konden het werk niet af, zij morden omdat dikwijls het gewoon verlof geweigerd werd. Toen op een keer de kapitein den timmerman schold over zeker werk dat niet gereed was, viel deze, die een onbehouwen man kon zijn, bekend met de grofste woorden in Amsterdam, woedend tegen hem uit, zonder zich te onthouden hem te zeggen wat iedere matroos dacht, namelijk, dat hij van schip zoowel als bemanning te veel verlangde en zich om hun welvaren niet bekommerde. Evers en Brouwer sleurden hem weg om erger te voorkomen. De kapitein liet hem in het hok sluiten en beval zijn maat het werk voort te zetten. Hij bemerkte dadelijk de moeilijkheid, de timmerman was niet te missen want de maat kon het werk alleen niet af; maar om zich door de noodzaak niet te laten dwingen riep hij Brouwer en zeide hem het timmerwerk te doen en het zeilwerk af te maken als zij weer voeren. De zeilmaker vroeg verlof om den kapitein te gelieven het een te doen zon-

der het ander te laten, immers voor het zeil was hij aansprakelijk, ook bij de reeders. Hij werkte met twee maats om beurte dag en nacht en toen de Johanna Maria binnen den gezetten tijd de lading had ingenomen vonden de passagiers een keurig schip, en kapitein noch stuurman had iets aan te merken. Toch sprak ook ditmaal alleen Evers een woord van lof.

Ook de terugreis ging voortvarend zoodat de Johanna Maria uit en thuis vlugger dan ooit had gedaan. Maar het was een gejaagd schip dat in Holland kwam, vermoeid en gehavend, en ruim drie maanden waren noodig voor het herstel, hetgeen evenmin ooit was voorgekomen.

De spoed noch het overwerk had gebaat, het lot beschikt of men vlug of langzaam vaart om het te ontgaan. Wilkens vond het ongeluk weer thuis, zijn vrouw te bed, jammerend of verbijsterd. Het was een natte zomer, het najaar kwam vroeg. Wilkens zat bij zijn kinderen in het stille huis en voor de boomen op de gracht kaal stonden verloor hij er weer een. Na Sint Nicolaas moest hij vertrekken, er viel een dichte sneeuw toen de Johanna Maria onder alle zeilen voer en de kust was niet te zien.

Reeds in het begin, in het Kanaal, werd voor het eerst waargenomen dat de kapitein waggelde op de kampanje, maar alleen Evers wist nog dat het van den brandewijn kwam, want den man aan het stuur had hij weggezonden. Hoewel te scheep de dronkenschap niet zeldzaam is zal de gezagvoerder, die zich er aan overgeeft, den eerbied, soms ook het vertrouwen der bemanning missen. Op deze reis ging Wilkens zich niet vaak te buiten en wanneer het voorkwam deed de stuurman wat hij kon om het bedekt te houden. Bovendien verscheen hij niet meer dan noodig was. Maar als hij kwam had hij veel aan te merken, beval een zeil te verleggen of een schoot strakker te halen, op dezelfde ongeduldige wijze die hij kortelings gekregen had, alles om te haasten. En altijd wanneer de kapitein er stond, naar het voorschip kijkende, stond Brouwer daar in zijn werk met het gezicht naar den achtersteven gewend.

Eens, in de vroege uren toen Pot de wacht had, kwam de zeilmaker bij hem; zij spraken over de sterrebeelden die

nu naar het ander boord waren gedraaid en onder het spreken legde hij zijn hand op het stuurrad. Meeuw, die het hield, voelde de kracht die er in kwam, en wetend hoe goed Brouwer kon sturen, liet hij los. Het was alleen de linkerhand die een spaak hield en Brouwer keek niet naar het kompas, toch zag Meeuw, ofschoon de zee ongedurig liep, geen streepje verschil. En terwijl zij voort praatten kwam ook rustig de rechterhand op een spaak.

Toen was het Meeuw of het schip zachte muziek begon te maken. De kleine reepen en lijnen piepten even, de groote schoten gaven in het spannen een gefluit of zij tevreden waren en in alle zeilen suisde het in denzelfden toon als het bruisen van het water aan den boeg. Het schip nam zijn behagen, het stootte of schokte niet meer op de golven aan zij, het slingerde langzaam in geregelde maat zonder wederstand van de zee. Meeuw hoorde den derde wel spreken, maar hij luisterde naar den wind, de golven en het schip en hij keek naar Brouwer, die nu recht stond en grooter was. De sterren vergingen, de hemel klaarde. De log die werd uitgeworpen telde zestien knoopen. Maar Brouwer vroeg den derde er niet van te spreken, hij gaf het rad weerom en ging naar voren.

En iederen nacht, wanneer Pot op de kampanje stond met een van de oude vrienden aan het stuur, Polwijk, de Ruiter of Janse, kwam de zeilmaker en liet het schip varen naar zijn lust. De matrozen, wetend dat het hem verboden zou worden, spraken er niet over. Maar de derde was wel verplicht den kapitein te zeggen hoeveel knoopen er soms in de dagwacht werden gemaakt. En toen Brouwer hiervan hoorde kwam hij niet weer voor zij van de Kaap vertrokken waren.

Dat was bij opkomenden storm, die Pot noodzaakte den stuurman te waarschuwen. Evers zag den zeilmaker juist het rad overgeven. Den volgenden dag sprak hij hem aan, vroeg of het schip onder zijn handen zoo snel gevaren had, en zeide dat de kapitein het hem verboden had. Brouwer gaf een grof antwoord: als de kapitein nu eenmaal vlug wilde varen om gauw thuis te zijn, wilde hij daarvoor zorgen liever dan aan te zien dat van de Johanna Maria een wreed

schip werd gemaakt, zooals op de vorige reis. De stuurman herhaalde slechts wat hij gezegd had; hij wist dat de man gelijk had, maar kon dat niet erkennen.

Gedurig stormweer hield hem zoowel als den kapitein veel aan dek, zoodat Brouwer geen kans had. Met den tegenwind ging menige dag verloren, het werd zelfs de langste uitreis. Maar de thuisreis was twee weken vlugger dan de vorige, de beste die de Johanna Maria tot dusver had gemaakt. Het is waar dat het schip gedurig voorspoed had, maar dat het menigen nacht gemakkelijk zestien knoopen liep, wisten weinigen, hoewel de stuurman de reden van de snelheid wel vermoedde. Eerst toen zij het Kanaal bereikten werd de zeilmaker ontdekt.

Het was Juni, kort nacht. De kapitein, wiens buiigheid van drank een ieder nu kende, verscheen nooit eerder dan de voormiddagwacht. Maar dezen ochtend had het ongeduld naar huis hem vroeg gewekt en hij zag Brouwer op de kampanje. In woeste drift, zooals een man die bedrog ziet, sprong hij op hem toe en smeet hem de trap af naar beneden.

Toen de drift bedaard was en Evers hem vroeg wat de zeilmaker misdaan had gaf hij geen ander antwoord dan een vloek. Eerst onder de Hollandsche kust begon hij zelf over het geval te spreken, hij gaf toe dat Brouwer een bekwaam zeeman was, dien zij niet missen konden, maar hij had hem nooit vertrouwd, zonder te weten waarom, en daar hij hem verboden had het stuur aan te raken moest hij gehoorzaamd worden.

Ook Wilkens begreep de snelheid van het schip. Terwijl hij Brouwer, die hem niet was komen groeten bij het van boord gaan, nakeek in de jol, voelde hij spijt over zijn onbillijkheid. Hoewel hij het vaak genoeg had gedaan evenwel meende hij nu dat een gezagvoerder zijn woord niet veranderen mag.

Na deze reis moest Bos weer aan wal blijven wegens zijn kwaal. Brouwer, die zijn zuster getrouwd vond, gaf hem het grootste deel van zijn geld te leen, hij had in dien tijd niet anders noodig dan de kost en zijn werk.

VII.

Er veranderde weinig op de volgende reizen. De Johanna Maria, zoo hecht gebouwd dat het alleen geringe herstellingen noodig had en weinig verouderde, voer geregeld met passagiers en lading, nu wat sneller, dan wat langzamer. Mannen gingen, anderen kwamen; Wilkens, de stuurman, de zeven zeelieden die het schip van den aanvang kenden, begroetten elkander weder bij ieder vertrek, de een met zijn kommer of zijn kwaal, de ander met zijn levenslust of zijn ernst, nu wat meer, dan wat minder. Alleen zag men den kapitein, die den brandewijn tot vertrouweling had genomen, hoe langer zoo vaker met wankele beenen.

Eens kwam hij aan boord zoo droefgeestig dat een ieder er stil van werd, loopend als een oud man, met de oogen neergeslagen. Hij droeg weer een rouwband, er was hem weer een kind ontvallen en hij meende dat hij schuld had omdat hij het een kastijding had gegeven. Nadat hij Evers gezegd had wat er gedaan moest worden sloot hij zich in zijn hut en hij kwam pas aan dek toen de ankers gelicht konden worden. Gedurende heel de reis zat hij meestentijds in zijn hut, om beurte vertroosting zoekend in den Bijbel om te gelooven, in den brandewijn om te vergeten.

Het schip had veel tegenspoed van zwaar weer tot ter hoogte van de Kanarische Eilanden, ongunstigen wind daarna, de bemanning bleef gestadig in het touw. En het bevel was onvoldoende, want Evers, die met de ingewanden gekweld werd, moest veel aan den tweeden stuurman overlaten. Deze, die zijn naam, de Goede, eer aandeed, was een gemoedelijk man, met een gezond aangezicht dat altijd lachte. Behalve dat hij nieuw was aan boord en dus het schip niet kende, had hij een zekere gemakzucht die soms tot nalatigheid voerde. Hij stond lang met een passagier te praten terwijl de bootsman wachtte om te hooren wat er gedaan moest worden, hij gaf een bevel pas op het uiterste. Voorbij de Kaap verergerde Evers, zoodat hij geen wacht kon loopen en maar kort aan dek kwam.

Govert Pluim maakte een praatje met hem toen hij hem zijn gort bracht. Janse was op de gedachte gekomen die

zaak door hem te laten bewerken, want van den kok verdraagt men meer dan van een ander, vooral als hij bijzondere pot verschaft, en Pluim deed het zoo listig hij kon. Zij kwamen weinig voort, zeide hij, en niet alleen de kapitein, maar een ieder wilde toch niet langer uitblijven dan God en wind beschikten. De kapitein kon niet zien van de zorg; de stuurman moest liggen; de tweede was een brave man, maar met hem bleef het toch spelevaren. De gasten op den bak vroegen zich af of er niet een ander aan boord was die het schip kon geven wat het hebben moest. Evers begreep hem en hij wist dat zij gelijk hadden, maar hij antwoordde niet.

Toen de Goede langs de kombuis kwam bood de kok hem een stuk van den koek voor de passagiers gebakken. Na wat peilen en hoogte nemen vroeg hij of hij wel wist dat het schip veel harder kon gaan als Brouwer stuurde. Waarop de Goede antwoordde dat hij den man dadelijk aan het stuur zou zetten. Maar de kok hield den vinger op den mond en het gesprek werd fluisterend voortgezet en geëindigd met een gebaar van de Goede dat beteekende: laat mij maar begaan.

Jacob Brouwer had zijn zin, alleen door zijn blik. Hij had geen woord gezegd, maar de verschillende wijzen waarop hij keek wanneer de tweede zijn bevelen gaf, toonden wat hij ervan dacht en hoe hij zich bedwong. Zijn oogen waren nog sterker dan zijn handen, wanneer hij naar een punt keek zag ook een ander het die het eerst niet had onderscheiden, zonder dat hij er naar wees. Zijn vrienden, die in hem meer vertrouwen stelden dan in een stuurman die misschien een of twee reizen bleef, keken toen het bevel op de kampanje onvoldoende was meer dan ooit naar hem om te weten hoe iets gedaan moest worden. Als de tweede riep de botteloef uit te houden letten zij op hem om te zien naar de juiste richting. Toen nu het schip weinig vorderde hadden zij naar het rad gekeken, omdat zijn oogen daarop gevestigd waren. Er werd dadelijk gezegd waarom hij niet zou sturen nu de kapitein zoo zwak was dat hij het niet merken zou.

En op een rustigen nacht, toen er niets te doen was dan den koers te houden, kwam Brouwer boven met de nieuwe wacht en nam het roer in bezit. De tweede bemerkte het niet. Bos en een paar anderen, die vooruit stonden, letten op.

Het gebruis aan den voorsteven werd fijner, de droppels spatten sneller, de slingering werd dadelijk regelmatig onder een vast oog en een vaste hand. Nadat den middag daarna de stuurman bestek had gemaakt zeide hij den tweede in de volgende hondenwacht te loggen, omdat hij wilde weten met welke vaart het schip in den nacht liep. Toen hij hoorde: veertien, knikte hij en zeide niets.

Het is waar dat de wind nu tot het eind toe willig bleef en het schip ook bij dag lustig kon varen. Maar er werd onder de matrozen gezegd dat het met een schip gaat zooals met een mensch: behandel hem goed en hij zal het goed maken. En met de gunst van de elementen was het eender: de een wordt er toe verkoren, de ander niet. Brouwer had de gave.

Terwijl zij op de reede lagen vroeg Brouwer den kapitein hem Hendrik Prins voor hulp te geven, want de zeilen hadden veel noodig en Prins had als jongen al bij hem geleerd.

Op de terugreis kon de zeilmaker nu een deel van het werk, dat hij niet zelf hoefde te doen, overlaten. En zes uren van den nacht stond hij gewoonlijk aan het rad. Hij werd mager en zijn oogen fonkelden. Niemand sprak er van, niemand wees er op, maar een ieder zag de frischheid van het schip in de vele kleinigheden die aan iets dat oud schijnt een jong voorkomen kunnen geven: hier een lus die recht zat, daar een touw met zorg geteerd of een ketting van roest gezuiverd. Het waren kleinigheden die altijd gedaan werden, maar nu opvielen omdat er iets keurigs en lustigs aan was. Nog voor de Hollandsche kust in zicht kwam had het schip binnen twee dagen nieuwe verf en een gepuimd dek.

Toen de Johanna Maria het Nieuwediep naderde kwam Evers waar de zeilmaker bezig was met de kabels en vroeg hem hoelang hij dacht dat de reis geduurd had. Brouwer noemde het juiste aantal dagen. Het was de kortste reis die zij gemaakt hadden, zonder eenige schade, zeide de stuurman, en ging verder.

Anderhalf jaar voer de Johanna Maria met Brouwer des nachts aan het stuur zonder dat het hem verboden werd. Kapitein Wilkens had het gemerkt, maar het verlangen naar huis was nog altijd sterker dan de vrees wat hem daar wachtte, en wanneer de stuurman hem het aantal mijlen van het et-

maal noemde knikte hij tevreden. En alleen bij kwaad weer kwam hij des nachts aan dek. Het was de gelukkigste tijd van het schip.

Toen werd Wilkens nogmaals en het hardst geslagen. Het gebrekkig kind, het eenig overgebleven, moest op bed liggen met een kwaal waaraan het, volgens den besten dokter van de stad, niet vele maanden kon lijden. Bij het vertrek zat hij wanhopig in zijn hut, hij liet Evers komen en vroeg hem raad wat hij doen moest. De stuurman had geen beteren troost dan te zeggen dat de Johanna Maria veel sneller moest zeilen zoodat hij vroeg thuis kon zijn en dat de kapitein wel wist hoe dit mogelijk was. Wilkens sprong op en riep den hofmeester toe Brouwer te halen.

De zeilmaker, in de lage hut met gebogen hoofd staande, verwachtte aanmerkingen. Evers vroeg hem of hij wel gehoord had van een schip dat de reis van Holland naar Java in zeventig dagen gedaan had, en of hij dacht dat de Johanna Maria het ook zou kunnen. Toen hij geantwoord had dat het zeker kon, weder en navigatie dienende, zeide de kapitein hem gedurende heel de reis het zeilwerk zooveel mogelijk aan Prins te laten en zelf onder den stuurman te zorgen voor een mooie vaart. Brouwer keek wantrouwig nu hem aangeboden werd wat hij verlangde. Maar Evers, die hem medenam, stelde hem gerust, het was om den kapitein te helpen die gemarteld werd door de zorg.

Het was dadelijk bekend als een goede tijding. Vroolijk klommen de mannen op de ra's om de zeilen los te maken, het geroep aan den kaapstander klonk vol en sterk. De kapitein en de stuurman stonden op de kampanje met Brouwer tusschen hen. Er woei een Hollandsche lentebries die de vlag gestrekt hield zonder te wapperen. Het was of het schip zijn eerste reis begon en zoodra het in zijn koers liep schudde ieder zeil de rimpels uit. De huisjes van Zandvoort, nauwelijks zichtbaar in den voorjaarsnevel, hielden den kijker van den kapitein vast tot zij uit de kenning verdwenen, toen zag hij beurtelings van Brouwer naar Evers en zijn mond opende met een glimlach van droefheid en verbazing bij den roep van den logger: vijftien knoopen.

En tusschen de tien en veertien bleef de vaart, tot op een

morgen de uitkijk riep en zij den Ariel onderscheidden, een Engelsch schip dat hen zoo vaak voorbij was gevaren. Alle matrozen kwamen aan dek om te zien of Brouwer het ditmaal voorkomen kon. Hij vroeg den kapitein eenige zeilen te laten innemen zoodat de Engelschman vlugger kon oploopen. Toen dit schip, veel grooter dan de Johanna Maria, onder al wat het dragen kon aan stuurboord was, groette het, de mannen in het want en de passagiers wuifden. Nu noemde Brouwer de zeilen die zij in voorraad hadden en terwijl zij gezet werden legde hij langzaam, bijna onmerkbaar, den voorsteven naar stuurboord in de richting van het ander schip of hij het bij den boeg wilde voorbijgaan. De Engelschman begreep hem en zwenkte eveneens om hem gelijke kans te geven. Toen zij nagenoeg in dezelfde lijn lagen hernamen zij tegelijkertijd den koers. Brouwer deed dit zoodanig dat terstond ieder zeil den vollen wind kreeg, de Johanna Maria brak zich door de golven en schoot vooruit. Zij hadden gauw den voorsprong en kort na den middag lag het Engelsch schip een mijl achter.

Maar Brouwer meende dat er ander werk te doen was dan een wedstrijd. Hoewel het een heldere dag was hoorde hij een storm in aantocht, de zee bromde onder den boeg en er ging een scherp huilend gesuis langs de touwen. Pot, nu tweede, had geloof in den zeilmaker en liet den stuurman vragen of de overbodige zeilen ingehaald konden worden. Binnen het uur begonnen er zware zeeën over het voorschip te storten en de groote zeilen rukten zoo kwaad dat de kapitein ze liet bergen. Weldra bleek dit niet genoeg. Toen de zon onderging werd de hemel rood als koolvuur en de zee, die hoog woelde, grauwig zwart met purperen weerglansen en flitsen op de koppen. De kapitein liet een anderen man komen om Brouwer af te lossen, die nu bijkans twee wachten aan het rad had gestaan, maar hij verzocht te mogen terugkomen wanneer de storm het hevigst werd om te ondervinden hoe het roer in zulk weer luisterde.

Hij was nauwelijks naar beneden gegaan toen de buitenkluiver los sloeg en met geluid van knallen het jaaghout scheef wrong. Drie man waren tot donker bezig om hem te bergen, met bezorgdheid door Bos gadegeslagen,

want zij dompelden soms tot over het hoofd in het water.

De nacht was helder met een menigte van sterren. Behalve het voorbramzeil en de stagfok waren alle zeilen met beide beslaglijnen vastgemaakt, maar de kapitein hield voortdurend de stengen in het oog die zwiepten of het rietjes waren. Voor middernacht, toen de zee begon te loeien, werkte het bakboordanker los en beukte tegen het schip. Terwijl de andere wacht geroepen werd om te helpen reet het fokkebramzeil door midden; zes mannen moesten naar boven om de flarden binnen te halen, de rest had de handen vol met stormzeil zetten opdat het schip niet hulpeloos zou worden. Het was zoo licht dat men den Engelschman kon zien, in dezelfde moeilijkheden, misschien erger, want hij had zijn stengen neergehaald.

Met de hondenwacht nam Brouwer het stuur weer over en dadelijk werden de stormzeilen, de eenige die gedragen konden worden, rustig en vast, het schip lensde voor den wind weg, gemakkelijk slingerend op de breede zeeën, met den voorsteven nu in de diepte van de eene, dan steil omhoog naar den top van de andere. De storm bedaarde niet, hij raasde twee dagen lang met gelijke kracht zonder een oogenblik te verminderen. En al dien tijd nam Brouwer slechts korte rustpoozen om te eten, maar slapen deed hij niet. Ook de anderen waren gedurig aan dek, loopend, klimmend, trekkend, sjorrend, maar Brouwer stond stil, in oliejas en laarzen, en zijn eenig werk was het rad vast te houden en iets meer of minder te draaien naar de zee die hij bestijgen moest. De Johanna Maria was, met weinig schade, in die twee etmalen vijfhonderd mijl gevorderd.

Bij aankomst in Java bleek dat de uitreis even snel was geweest als de snelste ooit door een Hollandsch schip gedaan. De thuisreis werd nog beter. Brouwer zag er gezond en sterk uit, hij werkte voor twee man, want niet alleen stuurde hij, maar hij verzorgde ook het zeil. De kapitein, die naar de verte staarde, sloeg geen acht op hem.

Wilkens vond zijn kind nog, maar niet verbeterd, en toen hij weder moest uitvaren nam hij denzelfden angst mee.

Voor Bos was het de laatste reis geweest, hij moest wegens zijn kwaal afscheid nemen van de Johanna Maria en van zijn

scheepsgenooten. Maar Brouwer bleef zijn vriend en hulp zoolang hij leefde.

VIII.

De zeelieden, die van den aanvang met hem gevaren hadden, waren gewoon kapitein Wilkens met een bedrukt gelaat te zien en bemerkten niets bijzonders aan hem. Maar Brandt, de nieuwe bootsman, sprak de eerste weken onophoudelijk en zoo bewogen van den droevigen indruk dien hij op hem maakte, dat de anderen hem met oplettendheid gadesloegen. Brandt zag den dood op zijn aangezicht; hij kende een dergelijk geval van een gezagvoerder dien men van lieverlede had zien sterven omdat hij innerlijk geknaagd werd. Ook de getrouwen van de Johanna Maria meenden te onderscheiden wat hij bedoelde. Zij herinnerden zich hoe kapitein Wilkens op de eerste reis verscheen, ouder in jaren dan zij, maar even krachtig, een man wiens bevel willig gehoorzaamd werd, en hoewel zij al vroeg gewoon waren geraakt hem bezorgd te zien, onrustig, buiig, vaak bedroefd en neerslachtig, zag toch een ieder wanneer hij bij storm aan dek stond dat hij macht hield over het schip. Zij wisten dat de beproevingen, waarvan hij meer dan een ander te dragen had gekregen, hem verzwakt hadden, maar eerst op deze reis wekte zijn voorkomen het medelijden dat den eerbied wil.

Toch werd hij moeilijker dan hij ooit geweest was. Wanneer Pot het bestek had gemaakt had hij er meestal op aan te merken; dan liet hij den stuurman komen, die veel sukkelde en in zijn kooi moest liggen, en eerst als deze opnieuw had afgepast werd het goedgekeurd. Soms stond hij een poos lang onbewegelijk over zee te turen en liep dan plotseling haastig naar zijn hut. Men hoorde hem de deur grendelen. Maar even onverwacht kwam hij weer buiten, nu met ergernis, dan met verdriet op het gezicht, hij ging het schip langs, beschouwde dit of dat, nam een touw of een blok in de handen en liet het weer vallen. Bootsman, zeilmaker, timmerman, een ieder moest uitleg geven waarom eenig werk zoo en niet anders was gedaan en vaak liet hij iets veranderen dat later weer overgedaan moest worden. Vooral Brouwer

had veel bedilling te hooren, maar alleen op het zeilmakerswerk. Wanneer hij het stuur had stond de kapitein achter hem, met den blik strak op hem gevestigd, en zeide niets. Dan liet hij loggen, ook als het kort te voren gedaan was, en bij het hooren van het aantal knoopen, hoeveel ook, werd hij ongeduldig. Hij wilde de snelheid en hij kon niet verdragen dat het Brouwer was die haar maakte.

Ook de hofmeester had veel moeite van zijn wispelturigheid. Soms vloekte hij op hem omdat de brandewijn uit zijn eigen voorraad hem niet smaakte; nauwelijks was hem een andere kruik gebracht of hij riep weer dat hij den drank niet in zijn hut wilde hebben; een kwartier later bestelde hij jenever aangelengd. Tevergeefs streed hij tegen de onmatigheid en ieder keer dat hij faalde had de hofmeester zijn barschheid te verduren. Elken avond liet de kapitein den drank uit zijn hut weg nemen, maar na korter of langer tijd hoorde men hem weer den hofmeester roepen. Omtrent het midden van den hondenwacht gewoonlijk kwam hij op de kampanje en niemand vermoedde dat hij het deed om den drank te ontvluchten.

Door de zorg van Evers, Pot en den zeilmaker had de Johanna Maria weder een goede reis en keerde met een gunstig journaal terug.

Toen de matrozen het schip verlaten hadden bemerkten de stuurlieden dat kapitein Wilkens niet zooals gewoonlijk haastte om orde te stellen en naar huis te gaan. Daar Evers aan boord moest blijven noodigde hij den tweede uit samen met hem naar Amsterdam te reizen. De spanning, die hem bijna twee jaar lang gekweld had, werd hem te veel, hij durfde niet naar huis. Hij nam Pot mee en aan de deur verzocht hij hem binnen te treden. Hij zag de verlatenheid van de woonkamer, de dienstbode hield haar schort voor de oogen. En Wilkens begreep dat de laatste slag, die hem treffen kon, gevallen was. Zijn vrouw lag op bed, hij kon haar niets zeggen, want zij kende hem niet. Nadat hij de zaken met de reeders besproken had keerde hij naar het Nieuwediep terug en ditmaal was het de kapitein die op lossen en laden toezicht hield. Govert Pluim, die van de reeders vernomen had wat er gebeurd was, groette terstond zijn verwanten en kwam

aan boord om voor hem te koken, weinig vermoedend hoe groote weldaad hij deed met dit blijk van zijn genegenheid. Kapitein Wilkens hield hem des avonds laat in de kajuit om den angst voor de eenzaamheid te verdrijven en liet Pluim, breedsprakig van nature, naar hartelust vertellen.

Een oogenblik, dat was toen de Johanna Maria vertrok, scheen het of Wilkens de kracht gevonden had om zijn ongeluk te dragen. In het drukst van de toebereidselen stond hij hoffelijk iederen passagier te woord, hij liet geen enkel bevel aan Evers over, en wel was het een bedroefd man dien zij er zagen staan, maar het schip kreeg al van hem waar het recht op had. Zoodra het voer echter richtte hij weder den kijker op de kust en vergat het uur in de menigte van zijn gedachten. En dien eigen middag riep hij uit zijn hut weer den hofmeester om een kruik.

Overdag kwam hij weinig aan dek, dan liep hij onrustig hier en daar, met neergeslagen oogen, zwijgend, maar de matrozen die aan dek niet te doen hadden gingen de een na den ander naar den bak, wetend dat het in hem broeide. En altijd vond hij iets waarvoor hij in woede uitbarstte. Een ieder kreeg zijn beurt, ook Evers, die rustig zijn vloeken aanhoorde, wetend dat hij te beklagen was.

Des nachts kwam Wilkens geregeld op de kampanje, daar hij niet slapen kon en in zijn hut de eenzaamheid hem benauwde. Nu en dan klom hij af om een teug te nemen en zich in zijn kooi uit te strekken, maar het duurde niet lang of hij kwam weer boven en staarde, leunend aan de verschansing, naar Brouwer. Tegen hem had hij tot dusver niet uitgevaren.

Eens echter, in een zeer stillen nacht nadat hij lang onbewegelijk achter hem had gestaan, greep hij hem plotseling bij den schouder en rukte hem weg van het rad. Brouwer stond verbluft en hij schrok toen hij de bleekheid zag van zijn gelaat naar het licht van het kompas gebogen. De kapitein raasde niet, hij sprak schijnbaar kalm; er hoefde niet meer snel gevaren te worden, zeide hij, Brouwer moest niet denken dat het schip hem toebehoorde, en het zou beter zijn dat het op den bodem van de zee lag dan dat hij nog eenmaal het rad aanraakte. Brouwer kruiste de armen en naderde

hem. Maar hij zag een gebaar van Evers, hij beheerschte zich en ging heen.

Met tegenwind, stormweder, aanhoudende zeestilte, werd het de slechtste reis van de Johanna Maria, die meer dan tien maanden duurde. Hoewel Evers de bekwaamste mannen aan het stuur zette bleef het schip onwillig, stampend bij gemakkelijke zee en bij zware deining zoo hevig schokkend dat zijn houten kraakten of het ze af wilde schudden.

Bij de linie lag het twaalf smoorheete dagen onwrikbaar stil met slap hangende zeilen en in dien tijd werden de matrozen gewaar hoezeer de kapitein van zijn gedachten leed. Iederen nacht zagen de mannen, die waakten onder den strakken sterrenhemel, hem half gekleed langzaam de trap opklimmen en op de kampanje onzeker heen en weer gaan, nu op het kompas kijkend, dan zich het voorhoofd vasthoudend, soms met gebaren of hij met zichzelf sprak en berustte in iets dat niet te verhelpen was. De vrees, die hem zooveel jaren gekweld had, hield zijn geest gevangen, en in de verzwakking door den drank en de slapeloosheid begon hij schrikbeelden te zien.

In een storm in den Indischen Oceaan toonde hij zich weer een kloek zeeman, hoewel ruw en onverschillig. Twee nachten en een dag stond hij pal, zich vastklemmend waar hij kon onder de stortende zeëen, met forsche stem bevelend; maar hij jaagde de mannen, hij liet tuig neerhalen eer zij de zeilen goed hadden geborgen en de voorbarigheid veroorzaakte veel schade.

Ook op de thuisreis had het schip herhaaldelijk slecht weer, waarbij het door kapitein Wilkens hard behandeld werd. Het was lang uitgebleven en kwam zoo gehavend terug, dat de reeders besloten het grondig te laten herstellen en het nieuw te geven wat het noodig had.

Gedurende twee maanden zat Wilkens alleen in zijn woonkamer. Wel ging hij iederen ochtend naar zijn vrouw zien, maar hij bleef slechts een oogenblik, want hij kon haar verbijsterd aangezicht niet verdragen.

Kort voor hij weer vertrekken zou, op een mistigen November-middag, had hij een ontmoeting die verschrikkelijke waanbeelden verwekken zou. Hij stond op het kerkhof,

waar hij naar zijn graven was komen kijken, en terwijl hij bukte om met zijn stok de gele bladeren van den steen te verwijderen ontwaarde hij aan het einde der laan de gestalte van Brouwer, eveneens gebogen. Verschrikt richtte hij zich op. Toen zag hij dat Brouwer het hoofd ophief, het gelaat naar hem toe wendde en langzaam de pet afnam. Het schenen hem bewegingen van een spook, hij stond koud van angst. Zoodra Brouwer verdwenen was verwarde hij zich in gissingen waarom hij hem hier had gezien en de afkeer verwekte de achterdocht dat het was om hem te bespieden in zijn geheimen. Hij wist niet dat ook Brouwer een steen had op het kerkhof, dien hij na iedere reis bezocht.

Toen twee dagen later de Johanna Maria vertrok staarde kapitein Wilkens terwijl hij de bevelen gaf voortdurend naar het voorschip waar de zeilmaker stond. En dit was zijn houding gedurende heel die reis; het eerste dat hij deed wanneer hij aan dek kwam was rond te kijken en zoodra hij Brouwer ontwaard had, bleven zijn oogen wijd en star op hem gericht. Aan den kok, die zijn vertrouwde werd en hem veel des avonds in zijn hut gezelschap hield, zeide hij eens, het was in dronkenschap en zoodanig gezegd vatte Pluim het op, dat zijn leven anders geweest zou zijn als hij zijn ongeluk niet in Brouwer had ontmoet, want die man droeg in zijn ziel den wil zich het schip toe te eigenen, en hij had het hem van het begin door zijn blik onmogelijk gemaakt een goed schipper te zijn.

Hij kwam nimmer meer op het voorschip en wanneer Brouwer aan de zeilen van den bezaanmast te doen had liet hij hem door een der stuurlieden zeggen het werk aan Prins te geven. De zeilmaker hief dan het hoofd op en stond een oogenblik naar den kapitein te kijken.

De mannen zagen hoezeer zijn geest begon te dwalen. Even voorbij de Kaap, toen er voor zonsondergang rukwinden opstaken, liet de derde den kapitein waarschuwen. De barometer was in korten tijd veel gedaald en Wilkens beval terstond alle zeilen in te nemen, waarvoor alle hens aan dek geroepen werd. Hij had Brouwer in den grooten mast zien gaan, maar hem in de vouwen van een zeil uit het oog verloren. Toen hij weder opkeek zag hij alleen de anderen bezig.

Brouwer was naar beneden gekomen omdat hij bemerkt had dat een paar jonge matrozen moeilijkheid hadden op de bagijnera, en toen hij daarheen was geklommen en geholpen had gleed hij langs een touw op de kampanje neer. Hij droeg een rood baaien hemd en juist toen hij, met de linkerhand nog aan het touw hangend, het dek bereikte, keerde kapitein Wilkens zich om en ontwaarde hem in den vurigen gloed der zon rondom zijn hoofd. Wilkens gaf een kreet en deinsde met afgrijzen achteruit; een paar mannen snelden toe, maar hij weerde hen af en riep om een glas brandewijn. De stuurman zond Brouwer weg.

Op de terugreis scheen de kapitein de kalmte terug te krijgen, wel bleef hij veel in zijn hut en zag men hem zelden nuchter, maar hij vitte en schold minder, integendeel, bij iets dat goed gedaan was knikte hij tevreden en bij verkeerd werk toonde hij zich schikkelijk. Brouwer bleef hij mijden. Toch wilde hij toen Evers ervan sprak voor de volgende reis een anderen zeilmaker te nemen, daar niet van hooren, omdat er voor het schip geen bekwamer man te krijgen was.

Ditmaal vond Wilkens zijn huis geheel verlaten. Men had zijn vrouw, die het verstand verloren had, naar een gesticht gebracht. Hij zeide tot de reeders dat hij in het varen geen zin meer had en dat hij zijn laatste reis wilde maken. Spoedig na het vertrek was het onder de bemanning bekend dat de kapitein afscheid van de zee ging nemen.

Hij dronk nu zelden, hij was weer de oude, ofschoon een zeer stil man. Men zag hem soms droevig naar de masten kijken en soms met een glimlach staren over de zee.

Het schip gedroeg zich rustig. Het ging niet snel, maar het deed wat er van verwacht werd in de handen van zeelieden die niet anders dan behoorlijk varen wenschten. Het voer niet lustig, maar het gaf ook geen moeite door grilligheid. Op die laatste reis van kapitein Wilkens deed zijn schip wat het verlangen van zijn leven was geweest, het ging den gang van een eerzaam beurtschip, zooveel knoopen per etmaal, zooveel dagen, volgens regel en gewoonte, matig en standvastig in den voorspoed, met een weinig schade, een weinig herstel.

Toen zij, terugkeerend, in het Kanaal waren zag Wilkens

op een nacht bij halve maan Brouwer op het voorschip over de verschansing geleund. Hij zond den stuurgast om hem te laten komen en toen Brouwer voor hem stond beval hij hem het rad te nemen. Zij waren alleen, het schip ging bij een lichten zomerwind. Nadat Wilkens wat heen en weer had geloopen bleef hij voor Brouwer staan. Veertien jaren lang, zeide hij, had hij hem onrecht gedaan en niet begrepen dat hij zijn plicht aan het schip beter vervulde dan hij zelf; meer woorden waren nutteloos en als Brouwer hem de hand wilde geven kon hij zich gerust voelen.

Brouwer antwoordde: de kapitein had nooit iets op hem te zeggen gehad, op zijn gedrag of op zijn werk, daarvoor kenden zij elkaar te goed; maar, en dit wist hij bij ondervinding, als het geluk tegen is zoekt men de schuld bij een ander, en dat was de reden waarom hij nooit een goed woord van den kapitein gehoord had; hoewel hij daarover wel eens opstandig geweest was had hij altijd geweten dat geen van beiden schuld had aan het misverstand; als de kapitein hem de hand wilde geven was elk woord te veel.

Zij stonden verder zwijgend tot den dageraad en toen de nieuwe wacht boven kwam wenschten zij elkander goeden morgen.

Dien dag moest Evers de zeilen laten strijken omdat de kapitein nergens op het schip te vinden was.

De Johanna Maria werd op Kijkduin gezien met de vlag halfstok.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

(wordt vervolgd).

Romantiek.

In den diepsten kelder van haar huis
(Klaag, klaag - zingende zaag)
is zij afgestegen.
Turfmolm, duizendpoot en kolengruis
kwam zij tegen.

Onderwijl zij op het trapje talmt
(Klaag, klaag - zingende zaag)
en haar kaarsje flakkert,
is haar het Verleden toegewalmd.
Arme stakkerd!

Naast een afgetrapte vloermat lag,
(Klaag, klaag - zingende zaag)
nog in deugd verzonken,
Jantje die eens pruimen hangen zag:
maar zij stonken.

Troostelooze bruid en zwemmer stout:
(Klaag, klaag - zingende zaag)
Hero en Leander,
Sliepen in een vuilnisemmer koud
bij elkander.

Uilenspiegel, Emma Bovary,
(Klaag, klaag - zingende zaag)
Samson zonder lokken
speelden met Sint Joris en Marie:
Hansje sokken.

Heesche spinnen zongen super flum-
(Klaag, klaag - zingende zaag)
ina Babylonis;
pijnlijk voor een ziel, die dit gehum
niet gewoon is.

Op een bladzij zonder angst en smaad
(Klaag, klaag - zingende zaag)
van een poëzieboek
kropen krommen van den derden graad
om een driehoek.

Vogeltjes met afgesneden hals
(Klaag, klaag - zingende zaag)
in vergeetmijnieten,
kathedralentorens rijzig als
stalaktieten,

een bokaal, het zweetdoek, schoppenboer
(Klaag, klaag - zingende zaag)
een verdorde wijnrank,
ook een kroon van goud en parelmoer,
en een pijnbank....

In die jammerkolk, in dit misbaar
(Klaag, klaag - zingende zaag)
dreigt zij te verstikken;
aan den kanten rokzoom voelt zij haar
knieën knikken.

En zij prevelt zachtjes voor zich heen
(Klaag, klaag - zingende zaag)
met benepen stemband:
ruikt het hier naar Brueghel en Jan Steen,
of naar Rembrandt?

ANDRÉ JOLLES.

Verzen.

Het Doode Macao.

De stad rust romdom een gebogen gracht
Waarvan de overzijde in zee verzonk:
De trotsche vloot die schatten heeft gebracht,
Nu overvaren door een schaamle jonk.

Het water, waar geen schip meer wenden zal,
Werd vlak gestreken door een doode eb,
Eeuwig edict sloot stilte met verval.
En weeft een machtig, schoon onzichtbaar, web.

De holle straten die nog namen dragen
Van jezuïeten en conquistadors,
Laten het eindloos leeg verloop der dagen
Tusschen hun onbewoonde huizen door.

Des avonds valt de schemer scherp en snel
En laat het licht de stad weer aan haar lot
Over - door 't duister, van de citadel,
Valt, als een snik, het doffe avondschot.

En vrouwen, overdag onzichtbaar levend,
Heur vormen nog verhullend in den sjaal,
Gaan door het duister, daadlijk weer verevend,
Neerknielen in de holle kathedraal.

En vrouwen komen uit de nauwe stegen
De Praia over, aan de lage wering
Stilstaan en wachten zonder te bewegen
En 't zelf te weten, 't wonder, de bezwering.

Verwrongen boomen vragen aan den wind
Waarom de zee klaagt aan de steenen ronde,
De stad met holle vensters staart zich blind
En kreunt om oude, nooit gewroken wonden.

Een klok slaat knarsend, vèraf - van een toren.
De vrouwen keeren weer gedwee naar huis.
De Praia gaat op de lichtgrens verloren,
Zwart vóór de maan staat scherp het Miguel's kruis.

En Azië's oudste vuurtoren Guya staart.
Waarom zijn véél, ondanks zijn trouw, verdronken?
Geen zeeschip dat nog op zijn lichtbaan vaart,
Betwijfeld zelfs door de oude, donkre jonken.

Verzadiging.

De lange achtermiddagen aan boord
Waarin de zon op vale golven gloort,
Tusschen de wolken uit, of door een lek
In 't hemeldak, licht droop op 't gore dek.

De leege achtermiddagen aan boord
Waarin de zon, door een gesloten poort,
Tusschen de spleet in 't saaien kooigordijn
Op een portret valt als een streep karmijn.

Dra wordt de lucht in de bedompte hut
Duf door de eigen adem als men dut
En toch het verre slaan der glazen hoort,
De stille achtermiddagen aan boord.

Des nachts op wacht ziet men de sterren schijnen
En kan men soms met andre schepen seinen,
De blik wordt aangetrokken door een koord,
De lange achtermiddagen aan boord.

Een slingrend koord, men moet er niet aan denken
Het leven dat ons kwelt, een dag te schenken
En toch gaan de gedachten met dat koord
Mee op en neer, de middagen aan boord.

J. SLAUERHOFF.

Het drama van Huize-aan-Zee.

I.

Oskar: Karel, nu wij je hier hebben opgezocht, in dit zomersche zeedorp, nu wij ieder een kamer in je pension hebben betrokken, nu het iets over tienen is en wij in de zon zitten, onder onze hoeden, in het warme zand - zeg eerlijk, zouden wij dezen vacantiedag beter kunnen doorbrengen dan met het opstellen van een verhaal? Laat ons beginnen vanuit de realiteit. Dit décor: ons pension, het heet *Huize-aan-Zee*, nietwaar? ons mooi blauw-en-geel pension aan de dijk; daarin een gebeurtenis veronderstellen; een groote gebeurtenis natuurlijk; voor het minst een sterfgeval. Een moord, misschien, zou beter zijn.... neen, een zelfmoord. Maar een zelfmoord waarachter geen vrouw behoeft te worden gezocht. Laat ons al de vrouwen bekennen die wij in onze mouwen zouden kunnen hebben. Nu, ik kan schudden zooveel ik wil, ik breng er niet één te voorschijn. Justus ook niet. Maar ik vrees dat jij....

Karel: Ik heb nooit veel fantazie bij zulk warm weer, maar het is waar, ik zit hier zooveel langer dan jullie. Goed, ik biecht op. In de eerste plaats is daar de eigenares van het huis, een dame die je niet hebt gezien en die niemand ziet, een onzichtbare dame. Ik heb mij haar geschiedenis laten vertellen door den ouden heer die ons zooeven in den tuin groette en die zoo leek op een ouden jachthond. Hij heet Dewolf en meer dan dertig jaar lang nu brengt hij iederen zomer aan dit strand door en in dit pension. Hij beweert dat hij haar vroeger heel goed heeft gekend en dat hij ook nu nog, een enkele maal, bij haar wordt toegelaten. Hij heeft haar zelfs

gekend toen haar man nog leefde, dat is, naar het schijnt, vrij lang geleden; trouwens, je hebt de twee dochters gezien. De jongste, Rosa, is veertig jaar minstens, dat was die korte, in de zwarte japon met de roode kraag; de andere, Lelia, die langere, met de bruine kraag, moet drie, vier jaar ouder zijn nog. Den leeftijd van de moeder stellen wij dus op vijf-en-zestig. Tot een kleine twintig jaar terug was zij, altijd volgens de heer Dewolf, zeer beminnelijk en zelfs zeer koket. Haar persoonlijkheid was het voornamelijk die de gasten aantrok. Bij het leven van haar man was haar huis nog geen pension; maar dadelijk na zijn dood is het er een geworden, niet omdat hij haar niets nagelaten zou hebben, maar omdat zij de behoefte had zich door practische bezigheden te verstrooien. Zoo ontkwam zij misschien aan theosofie of spiritisme.

Justus: Wat in de gegeven omstandigheden waarschijnlijk gelukkig was. Zich bezig houden met het hiernamaals als spiritist, dus direct met de dooden die uit hun wereld in de onze overstappen, kan aardig zijn, dunkt mij, maar alleen voor iemand die genoeg avontuurlijkheid zou bezitten om den geestenjager te spelen. Stel je voor een medium, die zich zoo vertrouwd had gemaakt met de geestenwereld en haar wetten, dat hij iedere geest die onvoorzichtiglijk aan zijn oproep had voldaan, kon beletten naar de andere wereld terug te keeren; en die aan het eind van zijn loopbaan een panopticum kon openen van beroemde geesten, waarin men Marat en Charlotte Corday kon zien, oneindig meer gelijkend, ofschoon wat ontkleurd, dan bij wijlen madame Tussaud. Als ik een humorist was, zou ik hier het onderwerp in zien voor een ander verhaaltje.

Karel: Bijna twintig jaar lang - om voort te gaan - bestuurde onze dame haar pension, met stalen wil en fluweelen handen. Toen, op een avond, zonder dat iemand het eenigszins had kunnen voorzien, trof haar aan volle tafel een beroerte. Zij werd als een ander wezen in het leven teruggebracht. Haar dochters waren toen om en bij de twintig, en opeens rustte op die twee meisjes de taak het pension te beheeren en de moeder te verzorgen. Zij bleken te behooren tot het soort heldinnen dat voor géén opoffering terugwijkt. De oude

vrouw sprak een nieuwe taal, een mengelmoes van gebaren en klanken; maar met-dat-al bleef zij koket en maakte zich schrikkelijk boos als zij niet behoorlijk verschoond werd en opgesierd. Gemiddeld ééns per halfjaar treft haar een nieuwe beroerte. Misschien zijn die meisjes vroeger knap geweest, al waren zij waarschijnlijk altijd wat burgerlijk; nu hebben zij alleen nog maar het tragische karakter van blijmoedige slachtoffers. Met die eerste aanval van beroerte begon voor het pension een nieuw tijdperk van twintig jaar. Geen enkel oogenblik, vanaf dat tijdstip, mocht de moeder worden alleen gelaten, en de verzorging gaat zóó: één week Lelia, één week Rosa, degeen die zich met het huis en de gasten bezighoudt, is de afgeloste. Ik ben niet op de hoogte van de complicaties die zich kunnen hebben voorgedaan; er kan een gast geweest zijn die.... maar de meisjes hebben het zelfs elkaar dan niet durven bekennen. Degeen die zich had laten afleiden, had moeder èn zuster in het verderf gestort, of zoo althans had het haar toegeschenen.... Hier zijn de vrouwenfiguren waarover ik beschikte, op tafel en uitgespeeld. Je zult toegeven dat er niet veel mee valt te beginnen.

Oskar: Maar wat een meubileering van 't décor! De onzichtbare dame die men opeens in haar kamertje ziet kwijlen boven een nachthemd van zij, met blauwe linten; de twee vale huisvrouwen die men nooit meer anders kan zien dan in een wolk geladen met familiedrama; de oude heer van den tuin in wiens trouw aan het huis men nu, ondanks zichzelf, iets vermoedt van onbluschbaar en roerend romanticisme. En dit is de realiteit nog maar van ons verhaal! Pas op, laat ons er niet meer aan raken, wij zouden de atmosfeer van deze figuren bederven. Het gaat er nu om een gebeurtenis te stellen in dit milieu; iets dat nog zou kunnen gebeuren, al gebruiken we voor het gemak den verleden tijd. Justus, zie jij iets?

Justus: Te veel en niets bepaalds. Maar jij zou dit voorstel niet gedaan hebben, als je niet het een of ander klaar had. Begin dus maar.

Oskar: Ja, ik heb iets, luister.... Zoowat veertien dagen geleden, kwam in dit pension *Huize-aan-zee* een jonge man die men er nooit eerder had gezien; wij moeten hem een naam

geven, laat ons zeggen Edmond. Hij was nog maar heel jong, en elegant gekleed, elegant ook van beweging, maar zijn oogen keken vermoeid en uit donkere randen. Hij wandelde weinig en sloot zich veel in zijn kamer op; hij sliep vermoedelijk slecht, want zijn blik bleef altijd even mat en de kringen onder zijn oogen schenen dagelijks dieper; hij sprak weinig met de andere gasten en eigenlijk alleen met den ouden heer Dewolf, maar bij vrijwel alles wat hij zei, had hij een glimlach. Toen hij een week in het pension had doorgebracht, kreeg hij bezoek van een heer die uit een kostbare auto stapte, een indrukwekkend heer van in de vijftig, groot, zwaargebouwd en kaal. Zij hadden een lang gesprek boven, en toen dat afgeloopen was, geleidde Edmond den bezoeker niet naar zijn auto terug. Een half uur later verzond hij een telegram, met antwoord betaald, naar het buitenland; het antwoord kwam denzelfden avond, waarna hij onmiddellijk een kamer aanhield voor een vriend die in het begin van de volgende week zou komen, zei hij, en die inderdaad kwam. Edmond was dien morgen vroeg opgestaan en juffrouw Rosa merkte op hoe onzeker hij was in zijn handelingen, maar dat zijn blik vaster was en hel. Hij kwam van het station terug met den vriend, wiens valies hij droeg: een andere jonge man, smaller dan hijzelf, maar grooter, met een bruin gezicht, een dwalenden blik en een zinnelijken mond. Wie in het pension, Edmond inbegrepen, had toen kunnen voorzeggen dat die vriend zich dienzelfden avond daar zou doodschieten? Want zoo kunnen wij het einde vooruit vertellen, als een krantenberichtje: ‘Een jonge man, Vincent R., 23 jaar oud, uit het buitenland gekomen en in het familiepension *Huize-aan-Zee* zijn intrek genomen hebbende, heeft aldaar middels een vuurwapen zelfmoord gepleegd in de volgende dramatische omstandigheden....’ Voor ons is dit het gegeven; wij moeten trachten dien zelfmoord te verklaren. Help me weer even, Karel. Die oude heer Dewolf, wat heeft hij méér te vertellen? Op zijn leeftijd heeft men meestal een stopwoord. Wat is het zijne?

Karel: Ik heb hem een paar keeren hooren zeggen: - Als men zoo oud is als ik, is er nog maar één ding dat men waardeert: dat is Goedheid.

Oskar: Het kan niet beter. Edmond sprak alleen met den heer Dewolf, hebben wij gezegd. Die zin vergrootte dus zijn wanhoop. Want die Edmond was in zijn soort een wanhopige. Toen hij Vincent telegrafeerde, was het om hulp. Vincent was zijn grootste vriend - ik zeg niet: zijn beste - hij kende hem zoo erg goed niet waarschijnlijk (om de definitie te huldigen dat een groot man een man is dien men niet kent); hij verwachtte van Vincent de kracht, of misschien alleen de houding, die hem begaf. Een lange reeks gebeurtenissen had onzen eleganten jongen man uitgeput. Zijn vader had zelfmoord gepleegd en aan die daad was een langdurige ziekte voorafgegaan, een eindelooze zwaarmoedigheid, zooals de pleegzusters zeggen, waarvan Edmond de beproefde getuige was geweest. Er zijn menschen die in tegenstelling met de meisjes Rosa en Lelia eenvoudigweg nooit de zelfopoffering zullen leeren beoefenen; die zich altijd zullen verbeelden er te veel bij in te schieten. Zulke menschen, ook wanneer alles voorbij is, blijven zich geprikkeld voelen door uitspraken als die van den heer Dewolf.

Karel: Geprikkeld of ontmoedigd. Ontmoedigd als zij denken dat zij zelf ook ééns, wellicht, dergelijke uitspraken ten beste zullen geven. De wijsheid van een oud man wordt eerst dàn recht onverdragelijk wanneer zij ons treft als het bewijs van een onvermijdelijk verval.

Oskar: Onvermijdelijk, behalve door den dood. Waarmee wij op de zelfmoordgedachte terug zijn. De zelfmoordgedachte kwelde Edmond sedert eenigen tijd, sedert het gebeurde met zijn vader: zelfmoord is aanstekelijk als lachen en gapen, en in zekeren zin - daar moeten wij het op aansturen - was hij oorzaak van den zelfmoord van zijn vriend. Dit aannemelijk maken. Natuurlijk had Vincent zijn eigen kwelling, een kwelling grooter dan Edmond kon vermoeden, natuurlijk was Vincent zwakker dan hij Edmond toescheen. Ik bedoel zwakker in de ware beteekenis van het woord, terwijl Edmond in zijn vriend zag: een zwakheid verwant aan heroïsme. Ik kan jullie dit beter doen voelen in het vervolg. Hier begint het gesprek dat plaats had tusschen Vincent en Edmond, en waarmee ons heele verhaal wellicht staat of valt. Spreek mij tegen, telkens als iets je onzuiver voorkomt.... Goed:

Edmond heeft Vincent dus van den trein gehaald, zijn hart klopt van geestdrift, van een eigenaardigen nieuwen moed, dien hij houdt voor het soort moed dat een wanhoopsdaad voorafgaat. Zijn vriend, de groote vriend, de avonturier, de vriend, die moediger is dan hij, de vriend die, in zijn omstandigheden geplaatst, altijd beter zou handelen, meent hij, dat is: grooter zou zijn, dan hij; die vriend heeft aan zijn oproep voldaan. Hij heeft dus het bewijs dat hijzelf voor dien vriend iets beteekent; en als de jongeman die het jawoord heeft gekregen van de aangebeden vrouw, draagt hij zich op: de ander waardig te zijn. Let wel hierop: door het heele verhaal dat hij hem straks zal doen, in het voorstel zelfs dat op zijn verhaal volgen zal - zijn voorstel tot een gezamenlijken zelfmoord - is die vooropgezette bedoeling voortdurend, verborgen maar gebiedend, aanwezig.

II.

Karel: Wacht. Een gesprek, een verhaal.... ik begrijp het niet goed.

Oskar: Het is toch eenvoudig. Al wat volgt is het gesprek tusschen Vincent en Edmond, maar het begint feitelijk met een verhaal, een verhaal van Edmond aan Vincent. Vincent is overgekomen om Edmond aan te hooren, dus Edmond spreekt:

- Je vraagt me of ik een harden tijd heb doorgemaakt? een vermoeiende tijd, zou ik misschien moeten zeggen. Ik ben hier gekomen, onmiddellijk na de begrafenis, om verdere blijken van belangstelling te ontgaan. Ik heb je geschreven, den eersten dag den beste dat ik hier was, om je een klein idee te geven van den algemeenen toestand, maar na mijn laatste gesprek met mijn vader's grooten vriend, die zich de moeite getroost heeft over te komen om mijzelf beter in te lichten, heeft alles zich gewijzigd - niet in mijn voordeel, dat zal je straks zien - en ik heb je getelegrafeerd. Nooit heb ik zoozeer de behoefte gehad aan het inzicht van een ander, van iemand die iets voor mij kon beteekenen, en je weet dat niemand onder mijn vrienden zooveel voor mij beteekent als jij. - Vincent viel hem in de rede: - Je hebt het mij

dikwijls gezegd, ja, en ik heb je iederen keer gezegd dat je ongelijk hadt. Nogmaals, je hebt ongelijk. Ik ben geheel tot je beschikking, maar wees ervan overtuigd dat ik geestelijk te arm ben om mijzelf te kunnen raden, dus dat ik zeker niets behoorlijks heb voor een ander. - Edmond antwoordde: - Het doet er niet toe; wat je voor mij bent, ontgaat je waarschijnlijk. In het kort gezegd, is het dit: zooals je bent, in je avontuurlijk bestaan, kom je mij voor te zijn wat ikzelf min of meer geweest zou zijn, als ik niet, door de zooveel gemakkelijker omstandigheden waarin ik tot dusver verkeerde, geworden was wat ik ben, dat is, bij jou vergeleken, een welgesteld burger. Maar er is niet één daad, één reflex van je, die ik niet zou kunnen begrijpen en voor mijzelf rechtvaardigen. Misschien sta jij evenzoo tegenover mij; ik hoop het tenminste. Laat mij je dus alles in geregelde volgorde voorleggen.... Je hebt mijn vader nooit gekend: den eenigen keer dat je hebt aangenomen in ons huis te logeeren, zat hij in het sanatorium; je herinnert je misschien nog dat wij aan tafel den wijn dronken dien hij op raad van een dokter speciaal uit Anjou had laten overkomen en dien hij van een anderen dokter niet drinken mocht? Verslapping of overspanning, men was het er niet over eens. Het was anderhalf jaar vóór zijn dood, het eerste sanatorium waar men hem in had gebracht. De groote vriend was in den nacht met zijn auto komen opzetten en had een nieuwen dokter meegebracht, iemand in wien hij het grootste vertrouwen stelde, en iedereen wist toch dat hij zulks niet gauw deed. Mijn vader wilde zich niet laten onderzoeken; ik moest den grooten vriend helpen hem te overreden: ik hoor nog onze twee stemmen, de zijne zwaar en zelfverzekerd, de mijne scherp en onvriendelijk. Mijn vader zat in bed en beet op zijn nagels en schudde het hoofd en nam zijn hand uit zijn mond om te zeggen: ‘Ach, waarvoor? Ach, het helpt immers toch niet,’ en de groote vriend legde hem een hand op den schouder en zei: ‘Jawel, kerel, doè het nou. Heb je dan geen vertrouwen in me? Je weet, ik heb verantwoordelijkheidsgevoel, ik begin niets of ik moet zéker zijn van mijn zaak. En ik ben er zéker van dat als je je aan dèzen man overgeeft.... Kom, doe je het? Waarom kijk je me niet aan?

Kijk me eens in de oogen, kerel. Zoo. Zeg me nou dat je het doèt.' En mijn vader vestigde zijn schuwen blik op het sterke gezicht van den grooten vriend en beproefde een glimlachje. Hij was vier-en-zestig jaar en de groote vriend tien jaar jonger; hij vond het niet prettig te moeten toegeven. Maar het onderzoek had plaats en den volgenden morgen werd hij in dezelfde auto naar het sanatorium gevoerd. Het was een heel eind buiten de stad; ik mocht hem de eerste veertien dagen niet zien, toen ik daarna voor het eerst weer bij hem zat, klaagde hij verschrikkelijk: de dokter was een aardige man maar kon hem toch niet genezen, hij werd buiten alle zaken gehouden, hoe kon hij hier toezicht houden op zijn bankier? men had hem zijn scheermessen afgenomen, wat dacht men dan toch van hem? hij was toch niet gek? en hij voelde zich nièts kalmer dan vóór zijn heengaan. Hierin had hij volkomen gelijk, hij was niets kalmer geworden en niets minder zwartgallig; hij was zelfs, zou men zeggen, ouder geworden, maar iedereen die hem veertien dagen niet zag, merkte een nieuw verval. Hij was ook niet zorgzaam meer, hij vond het afschuwelijk dat zijn pakken bleven slobberen om zijn vermagerd lijf; hij liep door den tuin met een lange witblonde pleegzuster naast hem, een hartelijk-doend wezen met een bril, hij zuchtte diep als antwoord op alles wat zij hem zei, beet voortdurend op zijn nagels of speelde met zijn valsch gebit. Ik geloof dat met zijn valsch gebit de ellende begonnen was. Hij zei dikwijls: 'Dat ik zóó'n oude sukkel geworden ben; wie had het ooit gedacht? zeurig.... tandeloos....' Het vel bij zijn keel hing los boven zijn boordje, hij verfde zijn snor ook niet meer, hij had nog altijd een goeden kop met haar, maar zijne heele gezicht was veranderd, de valsche tanden waren te kort en men zag dat hij een anderen mond had gekregen omdat zijn snor zoo grijs en dun geworden was. En zoodra ik bij hem zat, wilde hij weer beginnen te rekenen. Denk je in wat dat voor mij beteekende, ik die mij nooit met dergelijke zaken had bezig gehouden. Na mijn zeventiende jaar, na den dood van mijn moeder, hadden wij ons, geloof ik, nooit voor elkaar geïnteresseerd, maar hij had mij altijd vrijgelaten en het mij nooit aan zakgeld laten ontbreken. En nu was ik verplicht al zijn vreezen

en kwellingen aan te hooren, vooral later, toen hij uit het sanatorium terug was, geen dag ging er toen om zonder dat wij een paar maal aan het rekenen sloegen. Hij gaf mij de cijfers op en ik werkte uit en weersprak met de slotsommen die ik verkreeg zijn gevolgtrekkingen. ‘En toch, zei hij, zal je zien dat alles misloopt. Ik kan den boel immers niet meer controleeren.’ Ik moest zijn bankier vragen bij ons te komen; de man deed het, om zijn sympathie te bewijzen, hield lange betoogen, glashelder zelfs voor mij, en liep radeloos weg en verbitterd over zooveel onwil om te begrijpen. Soms liep ik een eindje met hem mee om mijn vader's gedrag te vergoelijken. Mijn vader wantrouwde hem ronduit; de groote vriend kreeg een volmacht en moest zich ter plaatse op de hoogste stellen: hij ontdekte eenige onvoorzichtigheden, maar geen onmiddellijk gevaar, en zei van den bankier een zeer goeden indruk te hebben gekregen. Mijn vader zuchtte, beet op zijn nagels en zei, toen hij weg was: ‘Hij is een goeie vent, maar hij ziet het veel te licht in.’ En de berekeningen met mij begonnen overnieuw. ‘Ik ben er zeker van dat ik nu al de helft van mijn fortuin heb verloren.’ Ik stelde hem voor zelf alle gegevens te verstrekken, teekende alles op zooals hij het inzag, alle verliezen verdriedubbeld en alle winsten verwaarloosd, rekende weer en kwam tot een som die nog geen kwart vertegenwoordigde van zijn kapitaal. ‘Dus, zei ik, volgens uw eigen overdreven opgaven zou u nog maar een kwart van uw kapitaal verloren hebben. Welke zakenman zou zich dat zóó aantrekken? Wat is het onoverkomelijke ervan?’ - ‘Ik vind het verschrikkelijk arm te worden.’ - ‘Maar u zult niet arm worden; bovendien zegt u zelf dat u wel zoo erg lang niet meer zult leven.’ - ‘Ja, maar ik vind het ook verschrikkelijk jou arm achter te laten.’ - ‘Maar als ik u daar geen verwijt van maak, als ik u verzeker dat ik tegen die armoede volstrekt niet opzie.’ - ‘Ik vind het toch verschrikkelijk.’ Soms barstte ik tegen hem uit. Ik maakte mijzelf wijs dat het in zijn bestwil was, maar dikwijls was het om mij te wreken. Ik vond het onbillijk naast dien zieken man te moeten leven, ik was boos op mijzelf omdat ik het ook niet van mij verkrijgen kon weg te gaan; ik zei tot hem: ‘En dit is nu het laatste gesprek dat ik met u over

geld hoû! Het onderwerp is volmaakt uitgeput! Als ik in cijfers kon omzetten al wat u *mij* verliezen doet, en het u in rekening brengen, was u op slag geruïneerd!' Dan zuchtte hij en zei: 'Dat zijn immers allemaal maar vergelijkingen.' Ik zei ook: 'U hoort hier niet meer, u is alleen op uw plaats in een sanatorium. Uw ziekte is gewoonweg besmettelijk. Ik heb medelijden met u, maar als u lepra hadt, zou ik u ook hier in huis moeten houden?' Hij had op het laatst een groote vrees dat ik hem in een krankzinnigengesticht zou brengen. Eindelijk kwam de groote vriend weer over. Hij was niet tevreden over mij omdat ik hem niet op de hoogte had gehouden; hij had gemeend dat, na de bewijzen die hij had gegeven van zijn vriendschap en toewijding.... Ik had lust hem te zeggen dat de zaak mij eigenlijk niet aanging, dat niet ik hem dankbaarheid verschuldigd was maar mijn vader, dat ik van mijn kant zelfs betwijfelde of hij mijn vader wel een dienst had bewezen. Maar ik voelde toch dat dit niet aanging tegenover een man die zoo oprecht het goede wilde, die zoo oprecht geloofde dat zijn ingrijpen reeds véél verbeterd had. Hij verweet mij dat ik in het blinde rondtastte, dat ik geen verantwoordelijkheidsgevoel had, hij zei dat hij in mijn plaats sedert lang een specialist zou hebben geraadpleegd. Ik deed het, om hem genoegen te doen, ik ging op bezoek bij een professor met een baard die mij in hoofdzaak zei: 'Er is niets aan te doen. Bespaar u ook de moeite hem tegen te spreken. Het is water op een eend, water op een eend. Hem buiten zijn zaken houden en verder maar laten praten.' Ik bracht het den grooten vriend over. 'Ja, zei hij, ik geloof het ook. Die man, zeg je, is professor?' - 'Die man is de op dit gebied knapste professor.' - 'Nu, dan heb je de geruststelling het inzicht te kennen van iemand die het weten kan.' En van dien tijd af begon hij zich veel minder voor het geval te interesseeren; zijn verantwoordelijkheidsgevoel had de verloren zaak opzij geschoven. Hij is zelfs, vóór den dood van mijn vader, niet meer teruggekomen. Maar mij was het onmogelijk den raad van den professor op te volgen en te laten praten zonder iets terug te doen. Ik sprak, ik sprak; soms leek het mij of ik doceerde; ik had de gewoonte aangenomen op en neer te loopen onder het praten, in onzen

salon; hij zat in een fauteuil en beet op zijn nagels en keek naar mij met angstige oogen. Maar zoodra mijn woordenvloed was opgehouden, zei hij weer precies dezelfde dingen... Een maand later heb ik hem weer in een sanatorium gekregen; ik alleen, ditmaal, en, ik weet niet waarom, het scheen of hij mij gelijk gaf, hij liet zich erg gewillig wegbrengen. Maar ik kwam hem niet opzoeken, ik ging alleen eens in de week bij den directeur informeeren, die het zeer in mij roemde dat ik niet vroeg bij mijn vader te worden toegelaten. Later heb ik geweten dat men ook daar den indruk had dat het op zelfmoord zou uitloopen; hij had ook 's nachts een pleegzuster in zijn kamer, waarover hij zich bitter beklaagde. Als ik bij den directeur kwam, werd zijn speciale dokter geroepen, een kleine, vrij jonge man, met een onverdragelijk schoolmeestersgezicht, wien het niet lukte, als hij over mijn vader sprak, zijn korzeligheid te bedwingen. ‘Ik heb nooit zoo'n zieke meegemaakt, zei hij, iemand met een zóó absoluut gebrek aan vertrouwen in den geneesheer en in de geneeskunde. O, ik zeg niet - let wel! - dat hij niet te genezen is! Maar bij zooveel onwil van den patiënt zal het tijd vergen.’ Toen ik dien man méér gezien had, kon ik het niet over mij verkrijgen mijn vader geheel onbeschermd aan hem over te laten.... Het slot was dan ook dat hij weer thuis kwam, in gezelschap van een pleegzuster eerst, maar die hij gauw genoeg wist te verjagen. Alle verpleegsters die het met hem beproefden, eindigden trouwens op dezelfde manier; zij kwamen bij mij om te zeggen: ‘Het is misschien beter dat ik maar heenga, want ik heb hier feitelijk niets te doen, mijnheer doet precies of ik er niet ben, en ik heb toch óók een zeker gevoel van eigenwaarde.’ Ik hield ze nooit tegen, zij waren mijzelf nooit bijster sympathiek. Na de laatste verpleegster leek mijn vader inderdaad kalmer geworden, alleen nam hij mij bijna dagelijks met een zekere geheimzinnigheid op zij, om mij te vragen hem het een of andere slaapmiddel te bezorgen. ‘Als ik maar slàpen kon, kerel, heusch, als ik maar voor goed kon inslapen....’ Ik zei: ‘Pas op! zet u die gedachten maar gauw uit het hoofd. U die altijd aan een hiernamaals hebt geloofd, moet *ik* u zeggen wat u wagen zoudt?’ Hij zei dat hij aan niets meer geloofde. ‘Dat is on-

mogelijk, zei ik, en in ieder geval, u kunt ook niet zeker zijn van het tegendeel, dus in uw plaats zou ik déze speculatie zeker niet aandurven.' Ik vond dat ik dat treffend had gezegd, tegenover een ontgoochelden zakenman. Hij zuchtte en sprak mij den volgenden dag weer over het slaapmiddel. Tot ik er mij aan wende en het beschouwde als een nieuwe manier van plagen. Ik wist dat het hem veel goed zou hebben gedaan als ik hem pathetisch bezworen had zijn zoon zooiets vreeselijks te sparen; het zou warm en hartelijk zijn geweest; maar ik was er niet toe in staat. Het is een studie waard, de antipathieke rol die iemand soms speelt in de oogen van anderen en bijna van zichzelf omdat hij juist geen comedie kan spelen. In dien tijd ging ik veel uit, en toen ik zag dat hij ook uitging, waarschijnlijk omdat hij zich thuis en alleen te zeer verveelde, wilde ik hem tot een nieuw leven aanmoedigen door hem soms op zijn wandelingen te vergezellen. Maar, misschien omdat hij dan iemand naast zich had, zuchtte hij zooveel en zoo luid, dat ik hem na de derde of vierde maal weer alleen liet gaan. En zoo overtuigd was ik dat zijn praten over het slaapmiddel alleen maar was een nieuwe variatie van hetzelfde praatje: dat het leven niet de minste bekoring meer voor hem had en dat hij eigenlijk twee jaar geleden had moeten sterven, dat ik mij nooit ongerust over hem maakte. Op een dag kwam ik thuis en vond hem op een sofa in den salon ingedommeld; hij werd wakker toen ik op het punt stond mij terug te trekken en vroeg mij waar ik geweest was; wij hadden een kort gesprek dat door de etensbel werd afgebroken. Ik ging de trap af naar de eetzaal, maar hij kwam niet; toen kwam van boven een geluid als van een deur die met kracht wordt dichtgeslagen. 'Wat voert hij nu weer uit?' dacht ik, maar ik bleef in de eetzaal op hem wachten. Toen hij na eenige minuten nog niet kwam, stuurde ik het dienstmeisje naar boven. Zij kwam ontdaan de trap af: 'Mijnheer, o, mijnheer, gaat u zelf maar kijken!' Ik snelde naar boven en den salon in: niemand; ik liep zijn slaapkamer in: niemand; ik duwde de deur van zijn toiletkamer open: hij lag aan het andere eind, bijna onder het venster, plat op den vloer, achterover - hij had het gedaan.

III.

Karel: Mijn compliment, Oskar, je bent er werkelijk in. Je moet zoo'n Edmond van zeer nabij hebben gekend; men fantazeert die dingen zoo niet, onder een zomerzon als vandaag. Wat zeg jij, Justus?

Justus: Niets; ik luister. Ik doe als Vincent; ik tracht mij met Vincent te vereenzelvigen.

Oskar: Ik kan dus doorgaan. Edmond hervat:

- Mijn vader had zich doodgeschoten met een officiersrevolver van een onmogelijk kaliber, een waar collectienummer dat ik zelf eens gekocht had van een kennis die dringend geld noodig had. Men had er honderd-veertig patronen bij gedaan en ik had revolver en patronen door het huis laten slingeren. Mijn vader moet ze hebben opgeborgen en later dacht ik er niet aan. Had hij die revolver op het kritieke oogenblik teruggevonden? Achteraf verweet ik mij dat wapen uit het oog te hebben verloren en mijn vader eens te hebben geantwoord: 'Ook als ik u zoo'n middel bezorgde (het was toen hij over het slaapmiddel sprak), dan nog zou er voor u het verschil zijn tusschen ernaar te verlangen en er gebruik van te maken.' Hij had geantwoord: 'Willen we probeeren?' en ik had mijn schouders opgehaald. Ik verweet het mij, als had hij eraan teruggedacht in zijn laatste oogenblikken. Trouwens, niemand zal mij doen gelooven dat hij, gegeven zijn ziekte, half ontoerekenbaar was toen hij ertoe overging het leven dat alle bekoring voor hem verloren had, zooals hij zoo dikwijls gezegd had, van zich af te werpen. Hij was zijn toiletkamer ingegaan, had de deur achter zich dicht getrokken, het raam geopend, en was met den rug naar het geopende raam gaan staan. Hij had zich de revolver tegen het voorhoofd gedrukt, met twee handen, want het wapen was te lomp en te groot voor één hand, hij had dus berekend dat de kogel, na zijn hoofd te hebben verbrijzeld, door het open raam zou gaan. Vandaar ook het niet-resonneeren en het korte geluid van het schot. Ik vraag mij zelfs af of hij mij de emotie heeft willen besparen dien kogel in den muur te vinden; maar dit zal wel te subtiel zijn.... Hoe dan ook, mijn eerste opwelling was er een van woede. Ik

vond dien dood onhebbelijk, iets dat hij ergens anders had kunnen doen dan met mij in één huis. Ik zou nooit hulp verleenen bij bloedige ongelukken, omdat ik ze onsmakelijk vind, eenvoudigweg; terwijl ik misschien mijn leven zou wagen om een in het water gevallen kind te redden. Mijn vader lag uitgestrekt op het tapijt, aan het andere einde, gelukkig, van de kamer: ik zag zijn hoofd niet dat achter zijn borst was verborgen, want ik zag hem in het verkort, maar over zijn borst liep één lange roode streep. Zijn eene been was opgetrokken, het andere lag met een kleine bocht opzij. Hij was in pyama, met pantoffels; het gaf iets extraongelukkigs aan de figuur van dien kleinen man, achterover onder het open venster, op dien langen vloer. Ik maakte de deur open en weer dicht. Ik deed geen stap in de kamer, omdat ik er niet méér van wilde zien, en toch ontging mij niet dat hij zich onvoldoende kon hebben geraakt. Het ontging mij niet en ik dacht, dit moet ik bekennen, in hetzelfde oogenblik: 'Verbeeld je dat het hiermee nog niet afgeloopen zou zijn....' Het dienstmeisje en de keukenmeid stonden op de trap, met gespannen gezichten. 'Hij heeft het gedaan! schreeuwde ik, het is uitstekend zoo! hij had niet beter kunnen doen!' Ik geloof nu dat ik woedend was om de emotie die hij mij ongevraagd had doen ondergaan, of omdat hij mij zoo volkomen in dit huiselijk gebeuren had uitgeschakeld. 'Ga een dokter halen,' zei ik tot het dienstmeisje. Zij vroeg: 'Wil mijnheer ook een geestelijke?' - 'Haal ook maar een geestelijke,' zei ik. De dokter woonde in onze straat en was er na enkele minuten; hij liep mij voorbij met een korte hoofdknik, de kamer binnen, kwam terug en zei wrevelig: 'Is er iemand om mij te helpen? ik kan hem niet alleen optillen. Ofschoon, er is niets meer aan te doen. Heeft u de politie gewaarschuwd?' De keukenmeid was bezig de politie op te bellen; het is verwonderlijk te zien hoe onze bedienden weten op te treden, in zulke gevallen. Ik vroeg haar bij den dokter te komen zoodra het gesprek afgeloopen zou zijn en hem vroeg ik: 'Leeft hij nog, dokter?' - 'Hij ademt nog,' zei hij, en legde mij uit dat dit ademen een zuiver dierlijk voortleven was, dat mijn vader niet leed en ook niet geleden had, omdat het hersenstel volkomen was verwoest. Het dienst-

meisje kwam terug met een pastoor, een gezwollen personage met glimmend gezicht; tegelijkertijd verschenen - ik weet nog niet door wie gewaarschuwd - een vrij vèraf wonende tante en nicht. De tante kuste mij ernstig tweemaal op beide wangen. ‘Wat gebeurt hier, kindje? vroeg zij toen. Het zal je wel niet erg verwonderen, hè?’ Het was een tante die alles sedert lang had voorzien. De nicht sprak niet, maar breidde de armen uit en trok mij tegen zich aan, ik verwonderde mij over den vasten weerstand van haar vormen. Op dit oogenblik kwam de priester uit het kamertje terug. ‘Was mijnheer katholiek?’ vroeg hij. ‘Neen, zei mijn tante, maar hij sprak er dikwijls over, pastoor, het te worden. Zijn ziekte belette hem echter....’ Zij ging dicht bij hem staan en sprak lang en druk; hij knikte een paar malen en verdween weer in het kamertje. Er werd gebeld: de politie stond aan de deur. Een agent werd op straat geposteerd, een inspecteur en een andere agent gingen op hun beurt het kamertje binnen. De priester vertoonde zich weer en zei tot mijn tante: ‘Ik heb hem nog vóór zijn dood kunnen doopen; maakt u zich niet ongerust; hij was ziek en ontoerekenbaar, nietwaar? dan is hem ook alles vergeven.’ Mijn tante zuchtte; hij drukte ons allen de hand en ging de trap af, met zijn buik vooruit en hetzelfde gezicht waarmee hij naar boven was gekomen. Je zult misschien zeggen dat dit alles niets verandert aan de grootschheid van karakter die de godsdienst in dergelijke gevallen aanneemt, maar mijn nicht keurde alles af, zij was theosofe en wenschte voor zich een lijkverbranding. Den volgenden dag maakte zij zich meester van mijn vader's ringen en verklaarde dat zij mij die niet dan over drie maanden terug kon geven. ‘Vooral de ringen van zijn rechterhand, jongen, van de hand waarmee hij het heeft gedaan.’ Zij keek mij aan met sombere oogen en ik bedacht dat zij naar de veertig liep, dat zij ongehuwd was, en dat men zich met vreemde dingen kan bezighouden bij gebrek aan een verfrisschende omhelzing. Ik dacht ook aan de hand van mijn vader, de kleine massieve hand met de korte vingers, waarvan hij ieder stukje nagel had afgebeten. Ik heb die hand nog aangeraakt toen men hem op het bed had gelegd, met verbonden hoofd en een kruis op de borst. ‘Kan ik hem nu zien,

dokter?' had ik eerst gevraagd, en de dokter, met professioneele trots, had geantwoord: 'Gerust; iedereen kan hem nu zien, mijnheer.' Het verband kwam tot op de oogen; de gesloten oogleden waren paars van het bloed dat onderin nog aanwezig was, maar het gezicht was geelbleek, en de lijn van den mond was strak en rustig. De kin ging weer schuil in het verband, en met de lakens over hem heen was het een kleine, onaanzienlijke figuur in het groote bed. Men was er bijna in geslaagd hem het aanzien te geven van een gewonen doode. Ik vroeg hem in gedachten vergiffenis; het kwam mij voor dat hij veel meer waard was dan ik ooit had weten te vermoeden. Die kleine man, met al die onrust in zich, die twee jaar lang op zijn nagels bijtend, met angstige oogen, in pyama door het huis had gedwaald, die oud geworden man van vijf-en-zestig jaar: met één zekere daad had hij déze rust bereikt. Ik voelde het als een uitdaging. Ik voel het nu nog als een uitdaging. 'Doe het mij eens na als je durft, jij die zooveel flinker was dan ik, in den laatsten tijd.' En ook logisch gesproken, kan ik alleen bewondering voelen voor wat hij deed. Een toestand is hopeloos geworden, een dilemma zonder oplossing, iedere weg voert naar een ongewenscht doel, en dan, met een beetje durf, vliegt men de lucht in. Iedereen houdt zijn mond, iedere kritiek wordt belachelijk, men heeft er een eind aan gemaakt, en de anderen kunnen niet anders meer dan dat eind aanvaarden. Ik was één van die 'anderen'. Toen ik in den salon terugkwam, vond ik dien vol menschen. Zeven, acht belangstellenden zaten daar reeds naar inlichtingen te hongeren. Ik vroeg mijn tante de honneurs waar te nemen, zij ging in den kring zitten en vertelde de voorbeschikte redding: hoe mijn vader precies had opgehouden te ademen nadat de priester hem gedoopt had.... ik verliet het huis. Ik maakte een lange wandeling; ik pijnigde mij om te begrijpen waarom hij in dàt oogenblik juist dien moed gevonden had, en niet in een ander; ik stelde mij hem voor, in zijn pyama die kamer binnengaande met die groote revolver; zijn laatste blikken om zich heen; en ik trachtte in mijzelf den moed te verzamelen, of den wil, dien hij gevonden had in die laatste seconden. Ik trachtte er met den grooten vriend over te spreken, dien ik met mijn

tante en nicht alleen vond, toen ik, 's avonds eerst, thuiskwam. ‘Dat kan je je tòch niet voorstellen, maakte hij uit, hij was immers ziek, en jij bent het toch niet? Ik heb de zaak lang en breed overdacht, beste kerel, en ik kom tot één slotsom: ik vind het een zegen, voor hem zelf en voor jou, dat het gebeurd is.’ Mijn tante zuchtte. ‘Hij heeft nu rust’, ging de groote vriend voort. ‘Dat zegt ù, mijnheer! viel mijn nicht uit, ik denk er ànders over!’ De groote vriend legde uit dat hij niet gelooven kon aan een God, die waar Hij een beproeving oplegde, geen kracht genoeg gaf om die beproeving te dragen meteen. Toen ging hij naar de kamer waar de doode lag en zette voor de frissche lucht een venster open. Daarna raadde hij de dames naar bed te gaan om krachten te vergaren voor den nieuwen dag en reed naar zijn hotel met zijn automobiel. Mijn nicht ging naar de kamer en maakte het venster weer dicht. ‘Hij bedoelt het goed, maar hij weet nog niet eens dat frissche lucht de ontbinding bevordert, zei ze bits. Wil je vanavond met ons blijven waken, Edmond?’ Ik bedankte en gaf voor alleen aan slapen te denken, maar ik sliep geen tien minuten in den heelen nacht. Ik zag geen reden dit den volgenden morgen niet te bekennen; mijn tante nam mij bij de kin en mij weemoedig toelachend: ‘Héél goed, kind, héél opvoedend, zulke nachten. Dacht je soms dat dit alles gebeurd was voor niets? Dat dit ook niet voor jou een les heeft moeten zijn?’ Een uur later ontbeten wij met een neef die sprak over ‘het snakken naar de windstilte.’ De begrafenis kon om wettelijke redenen niet dan na twee etmalen plaats hebben, de groote vriend, wien ik dit in zijn hotel vertelde, zei tot zoolang niet te kunnen blijven en begon mij te zeggen wat hij mij anders bij de groeve zou hebben gezegd. Ik was de laatste mannelijke drager van mijn naam, hij vergeleek dien naam bij een vlag en mij bij een vaandrig, hij maakte nog eenige vergelijkingen en besloot met de opmerking dat wanneer dit alles mij niet kon schelen, hij zich op zijn beurt gerechtigd zou voelen zich van mijn persoon niet veel meer aan te trekken. Daar ik geen woord tegenwierp, kwam hier een kleine rust; daarna meende hij aan het voorgaande te moeten toevoegen dat hij, als laatste vriendendienst aan mijn vader, gemeend had mij dit alles te moeten

zeggen. Zijn volkomen eerlijkheid had ik nooit betwijfeld, maar zijn toon ergerde mij en misschien vond ik het van mijn kant oneerlijk hem te laten gelooven aan een begrijpen tusschen ons. ‘Uw vriendschap voor mijn vader was mij bekend, zei ik, maar in hoeverre raakt mij eigenlijk de vriend van een ander?’ - ‘Hoezoo? vroeg hij. Ik begrijp je niet.’ - Ik zou eindelijk wel eens willen weten, zei ik, hoe u tegenover mij staat; ik interesseer mij namelijk tenslotte minder voor mijn vader dan voor mijzelf.’ Hij keek mij lang aan, vóór hij antwoordde, en haalde diep adem, maar hij begreep dat hij niet boos kon worden, omdat hij zich altijd had voorgedaan als een man van verstand en van breede opvatting. Eindelijk zei hij: ‘Ik dacht, dat je dat wist. De zoon van mijn vriend is voor mij een vriend. Laat ook jou ons leeftijdsverschil geen beletsel zijn, Edmond. Als je mijn zoon was geweest, had ik een anderen kerel van je gemaakt, want er zit vervloekt veel goeds in je; ik had je, hoe rijk ik zelf ook geweest zou zijn, en trouwens, ik ben rijker dan je vader ooit was, ik had je laten wèrken.’ Ik begreep dat deze woorden voor hem de waarde hadden van een eerherstel. Toen hij vertrok, hield hij langen tijd mijn hand vast en moest ik hem beloven dat ik mij, zou ik in moeilijkheden verkeeren, tot hem in de allereerste plaats zou wenden. Ik vermoedde niet dat ik zoo gauw die belofte gestand zou doen. Den eersten tijd dacht ik zelfs niet meer aan hem: de begrafenis, het begrafenismaal, de opening van het testament, het eene verving het andere, en zoodra ik eenigszins kon, nam ik den trein hierheen. De rest kan kort zijn. Daar ik van den bankier van mijn vader, die nu den mijne was, op mijn vragen om geld geen antwoord ontving, verzocht ik den grooten vriend zich nogmaals op de hoogte te stellen. Hij is onverwachts hier gekomen om mij te spreken, en wat hij uitgevonden heeft, is simpelweg dit: de bankier is verdwenen na failliet-verklaring, ons geld is hoogstwaarschijnlijk weg - het is zelfs onnoodig, dunkt mij, ons daarover druk te maken - en mijn vader heeft blijk gegeven, zoo niet van inzicht, dan toch van een profetisch voorgevoel. Ik heb ook geen huis te verkoopen, want mijn vader bewoonde altijd, uit principe, een huurhuis. Met wat ik heb, kan ik nog een kleine maand behoorlijk leven.

De groote vriend stelde dit vast en besloot: ‘Je zult misschien zeggen dat ik hardvochtig ben, maar nogmaals, kerel, ik vind het gebeurde een zegen. Je zult nu moèten werken; er zal een ander mensch uit je groeien....’ Ik geloof dat ik rood ben geworden van drift. ‘Mijnheer, zei ik, als vriend van mijn vader heeft u nu nog maar één ding te doen, u die zelf zoo rijk bent, naar u zegt, en dat is: zooals hij altijd gedaan heeft, mij onderhouden. Ik ben niet gewend te werken, ik kan het niet, en ik zal het nooit leeren!’ Hij wilde iets zeggen, maar ik overschreeuwde hem: ‘Ik weet dat u nooit op een genomen besluit terugkomt, want u is een man van karakter en een man uit één stuk, luister dus eerst, vóór u wat zegt: ik geef u de verzekering, en het is een verzekering zoo zuiver als was ze lijnrecht van uzelf gekomen, dat u mij, als u weigert mij het geld voor mijn bestaan te geven, ter dood veroordeelt.’ Hij schudde het hoofd, en met rustige uitdaging: ‘Welke dood?’ zei hij. ‘De hongerdood of een ander,’ zei ik. Hij schudde weer het hoofd. ‘Niets voor jou, zei hij. En in ieder geval: ik kan over wat je me voorstelt zelfs niet dènken. Een volwassen, gezonde kerel als jij onderhouden? Het zou tegen al mijn principes, tegen mijn heele levensopvatting strijden. Ik zou het heel gemakkelijk kunnen doen, maar ik zou het niet doen als je mijn eigen zoon was.’ En met verheffing van stem, ofschoon niet onvriendelijk, zijn manier waarschijnlijk mij een hart onder den riem te steken: ‘Je moest je schàmen, Edmond. Een vènt in jouw plaats...’ - ‘Pardon, viel ik hem in de rede, de rest interesseert mij niet. Dus, kort en goed, u zegt neen?’ - ‘Natuurlijk.’ - ‘Mag ik u dan verzoeken mijn deur uit te gaan.’

Karel: Een dergelijk optreden lijkt mij onwaarschijnlijk in onzen vriend Edmond. Maar je hebt natuurlijk het recht de scène te behouden.

Oskar: Ja, ik ben er op gesteld. Ik heb onder het vertellen zoo'n hekel aan dien grooten vriend gekregen, dat dit kleine succesje voor Edmond, hoe onwaarschijnlijk ook, mij een verkwikking is. Intusschen wordt het nu tijd Vincent te doen spreken. Wie neemt het op zich?

IV.

Karel: Men zou moeten weten....

Oskar: Ja, het wordt lastiger; het wordt zelfs lastig. Zoo'n verhaal achter elkaar afdoen, met wat meer of minder détails, is goedbeschouwd zoo ingewikkeld niet; maar een gesprek met den dood aan het eind is een andere zaak. Het zou interessant moeten zijn op zichzelf, en toch zou men moeten voelen dat voor beide sprekers de grootste persoonlijke belangen op het spel worden gezet. Het probleem van Edmond is vrijwel duidelijk: onder den invloed van zijn vader's zelfmoord, dien hij aan den eenen kant prachtig vindt, als oplossing beschouwd, anderzijds nog steeds voelt als een uitdaging, tracht hij zich te overtuigen dat hij noodzakelijkerwijs dezelfde stap heeft te doen. Maar het is in hoofdzaak een geval van theorie en hij heeft op Vincent gerekend om hem te helpen zijn theorie in een daad om te zetten. Vincent heeft sedert lang begrepen. De botsing met den grooten vriend, die de onbarmhartige en onbegrijpende wereld vertegenwoordigt, het soort weddingschap in de laatste ontmoeting, hij heeft alles meegevoeld en verwerkt. Hij opent nu den mond. Om wàt te zeggen? Iedere banaliteit kan den ander een beleediging toeschijnen.

Justus: Erger, de ijzigste onverschilligheid.

Oskar: Maar is het mogelijk onbanale dingen te zeggen over leven en dood? De toon is alles. De woorden zijn altijd te scherp of te plat. En de toon zelfs is onderhevig aan smaak. Er was een tijd waarin men elkaar alleen om den hals kon vallen en uitroepen: ‘Broeder! broeder!....’ er was een tijd waarin men alleen de schouders moest ophalen met een bitteren glimlach. Wij, wij kunnen ons misschien weer veroorloven de zaken bij den naam te noemen, ook als zij behooren tot het domein van het gevoel, zoolang onze toon maar beheerscht is en lichtelijk vermoeid. Vincent kan gezegd hebben, sprekend in algemeenen zin....

Justus: Wacht. Laat mij voor Vincent spreken; ik heb mij zijn rol eenigszins ingedacht. Hij zegt nu: - Het blijft een moeilijk iets iemand den dood aan te bevelen, omdat alles blijft afhangen van de geheel willekeurige voorstelling

die men zich maakt van wat er op zou kunnen volgen. - Hij zegt dat, begrijp je, om onder een schijn van wijsgeerigheid, een schijn - want hij weet zelf dat het niet veel bizonders is wat hij daar zegt, - om daaronder te verbergen zijn onwil aan een bepaalden dood, Edmond's dood, te raken. Maar Edmond vraagt: - Geloof jij, Vincent, dat zelfmoord in een hiernamaals zou kunnen worden gestraft? - En hij ontwijkt weer, generaliseerend: - Er is iets vreemds, en voor mij bijna zekers: het eenige middel om te ontkomen aan de kwelling van de doodsgedachte is: te springen in den dood zelf. Erger, ik geloof dat, als die gedachte ernstig en sterk genoeg is, of dikwijls genoeg terugkeert, zelfmoord er het wiskundig gevolg van zou zijn. Dus, zouden wij dit omdraaien, dan kregen wij: De eenige mogelijkheid om aan zelfmoord te ontkomen is: niet te denken aan den dood.

Oskar: - Vincent, zei Edmond, geloof je niet aan een voortleven?

Justus: - Aan een bewust voortleven, neen. Je vraagt mij mijn persoonlijk gevoel? Het zou te pijnlijk zijn, het zou mij persoonlijk even pijnlijk zijn als een eeuwig leven op deze aarde. Voor zoover het de straf voor de zonde betreft, zou ik mij dus gerust voelen, ik zou mij door die vrees niet laten weerhouden. Het is alleen moeilijk zich van alle banden op déze wereld los te maken.

Oskar: - Zoodat, vroeg Edmond, jij in mijn plaats hetzelfde zou doen als....

Justus: - Als jij meent te zullen doen? Misschien; wie weet? Maar het is, als het niet meer om nietigheden gaat, een onmogelijkheid zich te denken in de plaats van een ander. Het grootste verschil tusschen ons is misschien dat ik vanaf mijn dertiende jaar in mijn eigen levensonderhoud heb moeten voorzien. Voor iemand die niet in één staat berusten wil, lijkt mij dit het grootst mogelijke drama. Het spreekt vanzelf dat geen verraad, geen ongelukkige liefde voor mij zou kunnen opwegen tegen den strijd dien ik doorgemaakt heb toen ik zoo verre van strijdbaar was. Al wat je mij van je familie verteld hebt, ontgaat mij. Toen ik tien, elf jaar was, ontweek ik voortdurend mijn ouders, omdat al hun uitspraken mij verachtelijk voorkwamen, of voor het minst verdacht.

Toen ik veertien jaar was, was ik anarchist: ik bracht boodschappen over aan kameraden die door de politie werden nagegaan, omdat men op mij nog niet lette, en om dezelfde reden maakte men van mijn kamer een arsenaal en stopte men mijn kleerkast vol met bommen. Mijn vader is dood, maar mijn moeder leeft nog en is arm. Al zou ik kunnen, ik zou niet in haar onderhoud willen voorzien. Het is geen stijlbloempje als ik je zeg dat ik niets anders kan voelen dan wrok tegen iemand die mij in deze redelooze beweging heeft geschopt. En toch, ik heb zelden aan zelfmoord gedacht. Misschien is het omdat ik op een vroegen dood reken, daarbuitenom. Het is moeilijk, zegt men, zonder een enkele illuzie te leven; ik leef misschien met deze dat het leven mij een vroeg einde verschuldigd is, omdat het mij zoo vroeg heeft laten beginnen. Ik begrijp de menschen zelfs niet die naar een voortleven verlangen en verbleeken bij de enkele gedachte voor goed het onbewustzijn in te treden. Alsof ééns niet genoeg was! Als ik de keuze had, ik zou voor een nieuw bestaan bedanken. Trouwens, hoe stel je je zooiets voor? een wereld van schimmen, van bloedelooze figuren die zachtjes door elkaar heen gaan als stille stoom? Zooiets zou het moeten zijn, als wij de getuigenissen voor ernst nemen van de zieners die zeggen dat zij het weten. Men moet een treurig karakter hebben om het aan te durven. - Hij zweeg even. - In ieder geval, het is beter er zich niet te veel van voor te stellen, als het van denzelfden maker is van de knoeiboel waarin wij verkeeren.

Oskar: Hij had het bruusk uitgebracht, als het soort kinderachtigheid waarmee men zich soms het beste van een moeilijkheid afmaakt. Hij zweeg nu alsof hij voor goed hierover zwijgen zou; tien, elf stappen. - Ga verder, zei Edmond, je geeft mij den moed dien ik noodig heb. Misschien dat ik vanavond nog... Ik dank je dat je gekomen bent; ik wist dat ik bij jou moest zijn, bij geen ander. Dus wèrkelijk, je gelooft niet aan den rechter en de strafkolonie voor zelfmoordenaars? En het geloof; de duizenden?.... Neen, zoodra men de duizenden aanhaalt, is men verkeerd. Het geloof is de traditie van de duizenden die bang zijn voor den werkelijken Dood. Je hebt gelijk, ik voel dat je gelijk hebt. Zoo blijft

er dus alleen de moeilijkheid van het sterven zelf over. De bittere moeilijkheid het hart te doen stilstaan.... Vincent, antwoord eerlijk, als gold het een werkelijkheid: als aan het einde van die straat daar een soort damp hing, een damp die een pijnloozen dood inhield, een geleidelijken, harmonischen dood van enkele sekonden, en jij zou hier wonen, - zou je die straat niet doorloopen tot aan het eind?

Justus: - Als ik hier één dag gewoond had, was het gebeurd.

Oskar: - Vincent, wat bindt je eigenlijk nog aan dit leven? - Hij stelde de vraag die hij zoolang reeds op het hart had en vermeed Vincent aan te kijken. Hij vreesde dat de ander een triomf in zijn blik zou ontdekken, de triomf hem te hebben vastgezet.

Justus: En Vincent die al dien tijd begrepen had waar zijn vriend heen wilde, die inzag dat op deze vraag, werd zij bevredigend beantwoord, nog maar één andere kon volgen, Vincent antwoordde bijna agressief: - Het komt mij voor dat je de rollen wilt omdraaien. Ik ben maar de vertrouweling, jij bent de held. Jij hebt je voorgenomen den stap te doen; jij hebt het den grooten vriend van je vader verzekerd en mij met trots vervuld door mij te doen gelooven dat je dank zij mij er vanavond nog den moed toe zou vinden. Mijn moed is misschien dit leven nog wat te aanvaarden. Men kan nooit weten. - En hij trachtte het valsche, dat Edmond in zijn laatste woorden kon wanen, te vergoelijken door een glimlach.

Karel: Zij liepen over het strand, zoo sprekende; het begon laat te worden en als zonder het te merken gingen zij huiswaarts. Een bepaalde tijd: laat ons zeggen half zes. Het drama had plaats om zes uur. In dat laatste half-uur kunnen zij alleen gesproken hebben over de manier van sterven. Herinner je dat Edmond gruwde van bloed. Hij moet zijn weifelen daarop hebben willen schuiven. - Vanavond nog, moet hij hebben gezegd, als ik wist hoe het te doen. Gas? maar het huis is electrisch verlicht. Ophangen? ik vrees dat de dood te langzaam komt; men zou mij half gewurgd kunnen vinden en bijbrengen. Ik zou de belachelijkheid niet kunnen dragen heel mijn verder leven de interessante man van de

mislukte zelfmoordpoging te zijn, waar mijn vader zoo rustig is geslaagd; ik zou misschien voor goed den moed missen een tweede poging te wagen. Vergif? maar zou men het ons geven? Wat is de beste manier, Vincent?

Justus: Vincent, ietwat geprikkeld, moet hebben geantwoord: - Het beste is de middelen te nemen waarover men beschikt. Heb je geen revolver? - Jawel. - Die van je vader? - Neen, de politie heeft die meegenomen. Een andere, een kleine browning die ik dikwijls bij mij heb, op reis. - Waarom zou je die niet gebruiken? als het je nog altijd ernst is tenminste. - Ik heb je gezegd dat dit soort dood mij onsmaakvol toeschijnt. - Dat is een bedenking voor den toeschouwer. Wie zou je als zoodanig hier, willen ontzien? - Jou bijvoorbeeld. - Mij? ik heb in dokken gewerkt en in zeemanskroegen verkeerd; een wond bij een ander heeft mij nooit erg gehinderd. Je kunt mij buiten beschouwing laten.

Oskar: Zij waren in het pension teruggekomen. De oude heer Dewolf zat in den tuin. Edmond groette. - Nog een die mij moed geeft, zei hij tot zijn vriend. Zij gingen de trap op en Edmond's kamer binnen. Hoe laat kan het nu zijn? tien vóór zes? Edmond gaat werktuiglijk naar zijn nachttafel, trekt de lâ open, kijkt er in, met een glimlach, haalt er de kleine browning uit, iets als een zware sigarettenkoker. Weer durft hij Vincent niet aankijken; hij weegt het wapen op de palm van zijn hand.

Justus: Vincent neemt het van hem over. Hij kent het systeem, hij brengt een kogel in den loop en legt de revolver op het marmeren blaadje. - Het is toch eenvoudig, zegt hij. Het komt erop aan zich niet te missen en den loop van den kogel goed vooruit te bepalen. Zooveel mogelijk hersens vernietigen met één schot. En niet denken aan hoe men eruit zal zien, er nà. Begrijpen dat men dan nièts meer weten kan. De rest is voor de anderen. Onnoodig zich daarover druk te maken. - Hij neemt de revolver weer op en gaat er mee naar het raam. - Als ik je het voorbeeld gaf, Edmond?

Oskar: Edmond glimlacht bleekjes. - O, neen, zegt hij, ik zou zooiets niet willen meemaken. Het zelf doen, misschien; maar voor niets ter wereld er getuige van zijn! Als wij ons

zouden willen dooden, in deze kamer, samen, - denk aan de schrik van al de brave menschen beneden, Vincent! - als wij dat wèrkelijk zouden willen, zouden wij een tweede revolver moeten koopen. Vergeet niet dat....

Justus: - Een tweede revolver? Je bent gek. Een tweede revolver koopen, terwijl hier zes patronen in zitten? Arme kerel! je wilt er een kostbare geschiedenis van maken, van zoo'n zelfmoord. En hoe ingewikkeld: wij zouden tegelijk moeten afdrukken, één van ons zou dus moeten tellen, zou erbij moeten hoesten, misschien? Neen, werkelijk, het is de moeite niet. De een na den ander en zelfs zonder afscheid van elkaar te nemen, zonder éénige ophef, - zóó. - Zijn stem is nauwelijks van klank veranderd, bij het laatste woord; het schot davert, de bons van zijn val wordt er door overstemd.

Oskar: Edmond ziet zijn vriend vol in het gelaat. De oogen zijn buiten hun kassen gesprongen, de lippen zijn vertrokken, maar de schotwond zelf in het voorhoofd is eer nuchter dan wreed. Hij kan zijn blik niet van hem afwenden, maar ook geen stap naar hem toe doen om de revolver op te rapen.

Justus: Ik schenk je het staartje. De menschen die binnenkomen, het pension op stelten, en het kritieke moment waarin Edmond natuurlijk van moord op zijn vriend wordt verdacht.....

Karel: Alleen dit nog: ik hecht eraan dat de oude dame die zoovele aanvallen van beroerte heeft overleefd, onder deze schande, haar pension aangedaan, bezwijkt. Haar dochters Rosa en Lelia komen vrij, zoodat de daad van Vincent en de schrik van Edmond tot één goed ding aanleiding zijn geweest, misschien. Het is goed te gelooven dat niets geheel verloren gaat: het geeft moed aan den zwoeger en troost aan den philosoof.

E. DU PERRON.

Over Tolstoi.

III.
Een nieuwe manbaarheid.

(vervolg).

Tolstoi's sociaal-ethische idealen wortelden ontegenzeggelijk in den russischen landbouw en in de religieuze aspiraties der landbouwende bevolking. Zijn inspiratie heeft hij geput uit den ‘wil naar heiligheid’, die in een kern der russische boerenmassa's leefde: hun drang naar gerechtigheid heeft hij vorm gegeven en tot uiting gebracht. De arbeid in den land- en tuinbouw was voor Tolstoi niet maar een beroep als een ander: in het verrichten van dien arbeid gedurende een deel van den dag zag hij de voorwaarde tot een natuurlijk, zedelijk, godwelgevallig leven: hij geloofde aan de regeneratieve werking daarvan voor lichaam en ziel.[1)]

Maar al is Tolstoi's sociaal denken verworteld met het agrarisch Rusland van zijn tijd - dat wil zeggen, al is hij door en door nationaal - het blijft in die verworteling niet steken, maar groeit daarboven uit, boven alle begrenzingen uit tot het internationale en universeele. Tolstoi richt zijn aanval niet tegen bijzondere en tijdelijke vormen van onderdrukking en uitbuiting, maar tegen *elk* sociaal onrecht - *elk* gebruik van den mensch door den mensch als middel tot het verwerven van macht, het zich toeëigenen van rijkdom en het genieten van zinnelijk genot. Hij heeft de sociale kwestie gepeild in

1) De moderne psychiatrie heeft hem hierin gelijk gegeven en de psychoanalyse gelooft ook een verklaring gevonden te hebben voor de bijzondere bevrediging, die deze arbeid pleegt te verschaffen.

al haar dimensies. Hij kende ook de ellende van het industrieproletariaat, - niet enkel theoretisch door wat hij gelezen had over de toestanden buiten Rusland, maar uit eigen aanschouwing. Het huis te Moskou, waar zijn gezin sedert 1881 elk jaar de wintermaanden doorbracht, lag in een voorstad, vlak bij een paar fabrieken. 's Morgens zag hij drommen textielslaven - mannen, vrouwen en kinderen - naar de fabriek trekken, 's avonds zag hij ze afgejakkerd en lusteloos naar huis terugkeeren. Op de betaaldagen en op kerkelijke feestdagen wankelden de talrijke beschonkenen, die hun ellende in den drank vergaten, langs zijn woning. Hij zonderde zich niet af van het volk: uit den mond der arbeiders zelf teekende hij hun klachten op: hij ging zelf naar de rangeerterreinen om te onderzoeken of het waar was, dat de rangeerders vaak 36 uur achtereen moesten werken. Hij realiseerde niet enkel ten volle de ellende der arbeiders, maar hij zag ook, hoe haat en verachting voor de bezitters groeiden in hun harten: hij zag de wolken zich samenpakken: hij hoorde - reeds in 1886! - het verre gerommel van het onweer, dat eens het tsarisme zou vernietigen. Hij wist dat de arbeiders overal leefden in een toestand, den mensch onwaardig, dat overal de haat groeide, het verzet zich organiseerde, de klassenstrijd al feller oplaaide. Hij verwachtte niets van het liberalisme, omdat het enkel een schijn van vrijheid wilde, niet de ware vrijheid, op sociale gelijkheid gegrondvest, - en evenmin iets van het marxistisch socialisme, omdat dit, materialistisch gezind als het was, zijn hoop stelde op techniek en wetenschap. Ook van de niet-marxistische revolutionaire richting in het russisch socialisme wilde hij niets weten, immers die richting paste de individueele terreur toe. Tolstoi dacht niet aan Rusland alleen, hij dacht aan alle landen en aan het lot van alle volken en rassen. Hij was overtuigd, dat de groote keer in het lot der menschheid enkel kon voortkomen uit een sterke religieuze impulsie, maar hij wist ook, dat het geestelijk leven in de massa's enkel groeien kon, zoo zij opgeheven werden uit hun ondragelijke ellende. De noodzakelijkheid van den innerlijken omkeer, die voor hem boven elken twijfel vaststond, maakte hem niet blind voor de noodzakelijkheid van

een verandering in de maatschappelijke verhoudingen. Het innerlijk en het uiterlijke, d.w.z. het maatschappelijke leven waren in Tolstoi's bewustzijn altijd één.

Ze waren in zijn bewustzijn één, omdat hij door zijn ontzaggelijk sterke drang tot waarheid in zijn levensopvatting altijd realist bleef. Ondanks zijn felheid, zijn eenzijdigheid, zijn leerstelligheid in sommige perioden van zijn leven, is Tolstoi nooit een echte doktrinair geweest. Nooit heeft hij de materieele werkelijkheid en haar eischen voorbijgezien, - nooit geleeraard, dat de sociale kwestie met enkel geestelijke middelen kon worden opgelost. Tolstoi heeft niet geloofd, dat materieele verbeteringen in den toestand der arbeidende klasse automatisch zouden voeren tot haar zedelijk-geestelijke verheffing; integendeel heeft hij dit materialistisch geloof met groote felheid bestreden. Maar hij heeft evenmin ooit geloofd, dat die verheffing bereikt kon worden, ook zoo verbetering der materieele omstandigheden en verlichting van den arbeidslast uitbleven. De verdeeling van het grootgrondbezit onder de boeren was een even essentieeël bestanddeel van zijn levensleer als de reiniging van het christendom van onzuivere toevoegsels. Hij bestudeerde Henry George haast even grondig als het Evangelie. Wat hij aan de wetenschap en de kunst, met woorden soms zwaar als mokers, soms vlijmscherp als dolken, verweten heeft, is juist, dat zij langs het volk en diens ellende heengingen, of die niet bestond. Hoe overdreven ook wat den vorm aangaat, hoe vaak opzettelijk lomp en kwetsend, ja hoe onredelijk en dwaas soms, zijn oordeel over bepaalde kunstenaars moge zijn, - de kern van Tolstoi's zienswijze over het karakter, dat kunst en wetenschap behooren te dragen - een zienswijze waarvan zijn kritiek op de moderne, dat is de na-renaissancistische wetenschap en kunst, weer een uitvloeisel is, lijkt mij onaantastbaar. Die kern is: kunst en wetenschap zijn enkel vruchtbaar, wanneer zij geen enkel recht opeischen, maar slechts verplichtingen erkennen. Het grondbeginsel hunner werkzaamheid is offervaardigheid, immers geestelijke werkzaamheid is onmogelijk zonder innerlijke worsteling en verscheuring: de geestelijke wereld wordt in smart en pijn gebaard. De moderne wetenschap en de moderne kunst,

oordeelt Tolstoi, hebben dat beginsel verloochend. Beide zijn zij vervuld van een monsterlijken hoogmoed en een monsterlijk egoisme. De wetenschap dient hetzij een ziekelijken drang naar vermeerdering van doellooze feitenkennis, óf wel zij is enkel gericht op de beheersching der natuurkrachten ten bate eener bevoorrechte kaste. De kunst spant zich in, ten einde de nietsnutters gelegenheid te geven, zich op aangename wijze den tijd te verdrijven.

Alléén, - en hij wilde niet anders dan alleen zijn: van georganiseerden strijd tegen het kwaad verwachtte hij niets - heeft Tolstoi haast dertig jaar lang tegen alle wereldsche en geestelijke machten van zijn tijd en zijn land gestreden. Ook hieruit blijkt zijn realisme, dat hij, parallel aan den strijd voor het groote beginsel, tevens voortdurend strijd voerde tegen konkrete euvelen: tegen de lijfstraf, tegen de verbanning en kerkering van revolutionairen, tegen de Joden-vervolgingen en die van de Doechoboren. Na den moord op Alexander II smeekte hij den jongen tsaar, de moordenaars van zijn vader vergiffenis te schenken en hun gratie te geven. In den donkersten tijd na de onderdrukking der revolutie van 1905 verhief hij zijn stem tegen de wreedheden der reaktie, omdat hij niet zwijgen kòn. Ondanks zijn principieel antagonisme tegen den staat en de geheele organisatie der maatschappij, verklaarde hij zich vóór bepaalde hervormingen zooals de verdeeling van den grond onder de boeren, de toekenning van vrijheid van godsdienst en van onderwijs en de verzachting van het strafstelsel. Hij begreep, dat dergelijke hervormingen de werkelijkheid iets dichter zouden doen naderen tot het ideaal. Hij doorzag het schijnkarakter der burgerlijke demokratie, dat is de betrekkelijkheid van alle politieke gelijkheid. zoolang de sociale ongelijkheid voortbestaat. Maar het zou niet bij hem opgekomen zijn, te ontkennen, dat de politieke demokratie, vergeleken bij het absolutisme, een stap vooruit beteekende.

In alle onderdrukking en alle gebruikmaking van den eenen mensch door den anderen zag Tolstoi een kwaad, dat zich evenzoo wreekt op hen, die het bedrijven, als op hen, die het lijden, doordat het voor beide kategorieën het eenige goede leven, dat van vreugdevollen arbeid en onderlinge

kameraadschap, onmogelijk maakt. Zijn gestreng vonnis over de huidige maatschappelijke kunst en de wetenschap velde hij niet in naam van een of ander ideaal, niet ging hij daarbij uit van de schematische voorstelling eener gedroomde toekomstmaatschappij, maar in naam *van het hoogste leven in de menschheid van zijn eigen tijd*, welks kracht door de maatschappelijke tegenstellingen verzwakt, welks schoonheid daardoor vertroebeld, welks rechten daardoor aangetast worden.

Tolstoi's maning ging uit tot alle menschen en zij ging uit van de onweerlegbare waarheid, dat in elken mensch het beeld van menschelijke broederschap, menschelijke eenheid, als van het schoonste en heerlijkste leven is opgericht. Die maning doet een beroep op datgene, wat in den mensch even diep geworteld is als zijn zelfzuchtig begeeren: nl. op zijn sociaal gevoel. Daar, waar Tolstoi voor zijn stelling, dat alle menschen in liefde moeten samenleven en dat alleen dáárin het ware geluk ligt, argumenten zoekt in zijn wetenschappelijken uitleg van het Evangelie, - dat wil zeggen, daar waar hij een min of meer dogmatische grondslag zoekt, is hij het zwakst. Waarschijnlijk kan elk geschoold theoloog de onjuistheid zijner exegese ‘bewijzen’, zooals een tijdlang elk wetenschappelijk ekonoom de onjuistheid van Marx' meerwaardeleer ‘bewees’. Daar echter, waar hij redeneert van het sociaal gevoel en van het geweten uit, kan zijn redeneering door geen enkele argumentatie aangetast worden, zoomin als goud aangetast wordt door roest. De rationeel-wetenschappelijke fundeering van elke kritische ontleding van dat-wat-is, - om 't even, of zij een filosofisch, een juridisch of een ekonomisch uitgangspunt heeft - uit naam van dat wat behoort te zijn, die fundeering is altijd de meest kwetsbare plek van een dergelijke kritiek en het element in haar, dat het snelst veroudert. In tegenstelling met wat doorgaans wordt aangenomen, zal zij des te beter bestand blijken tegen den tijd, naar mate zij minder haar steun in rationeel-wetenschappelijke redeneeringen, dan wel haar hoofdkracht zoekt in een beroep op het intuïeve meegevoel in den mensch met zijn mede-menschen en dat gevoel aan het trillen brengt. De juistheid of onjuistheid van Tolstoi's interpretatie der Evangeliewoorden doet niets af aan de verpletterende kracht van

Tolstoi's bewijsvoering, dat de menschen - alle menschen - in de huidige maatschappij in een afschuwelijken toestand leven en enkel tot een beteren kunnen komen door liefde en eendracht. Evenmin als het iets afdoet aan de verpletterende kracht van Marx' aanklacht tegen het moderne kapitalisme, of zijn waardeleer, die hij beschouwde als de hoeksteen niet slechts van zijn kritisch systeem, maar van zijn geheele levenswerk, wetenschappelijk al dan niet juist is.[1)]

Realist als hij is, gaat Tolstoi altijd uit van het konkrete. Hij denkt niet in schema's, maar in voorstellingen. Hij heeft bij het schrijven geen abstrakties zooals produktiewijzen, regeeringsstelsels, klassen enz. voor den geest, maar hij ziet levende menschen, personen en typen. Tegen menschen ontsteekt hij in toorn, over menschen schudt hij zijn verontwaardiging uit, met menschen heeft hij medelijden, menschen wil hij wekken, helpen, redden, verlossen.

Wanneer Tolstoi zijn lezers tot het vegetarisme wil bekeeren, begint hij met de slachtplaats te Toela te beschrijven, even onbarmhartig nauwkeurig als hij het de sloppen van Moskou deed. Wanneer hij opkomt tegen de dienstplicht, beeldt hij het afscheid der rekruten uit, die in zijn eigen dorp worden opgeroepen. Wanneer hij zijn landgenooten de barbaarschheid van de geeselstraf in wil prenten, laat hij zien, hoe die straf gewerkt heeft op een paar boeren uit zijn onmiddellijke omgeving. Haast altijd gloeit door zijn betoog het vuur van een sterk en zuiver gevoel van deernis.

Tolstoi ziet óók het milieu, waarin de menschen leven. Hij ziet dit evengoed in zijn apostolische geschriften als in den tijd dat hij ‘Oorlog en Vrede’ schreef. Hij houd rekening met den invloed van opvoeding en omgeving: rijken zoowel als armen rekent hij dien invloed aan als een verzachtende omstandigheid. Hij is hierin konsekwenter dan Marx, die in zijn verontwaardiging telkens vergat, dat uit zijn eigen

1) In Marx' werk neemt het rationeel-wetenschappelijke een veel grooter plaats in, kwantitatief en kwalitatief, dan het spontaan intuïtieve. Daarom zal een groot deel van dit werk ten prooi vallen aan de vernielende krachten van den tijd, terwijl Tolstoi's kritiek en zijn profetische maning ‘Bekeert u’ jong en frisch zullen blijven, zoolang de menschelijke beschaving op tegenstellingen gegrondvest blijft.

denkbeelden verdraagzaamheid jegens personen moest volgen. Maar nooit en nergens heeft Tolstoi den mensch als uitsluitend werking, uitsluitend produkt van opvoeding en omgeving opgevat. Hij nam als boven elken twijfel vaststaande aan, dat in elken mensch iets van dezelfde geestelijke krachten werkte, die hij in zichzelven voelde werken, iets van hetzelfde verantwoordelijkheidsgevoel en meegevoel. Hij ontkende, dat de mensch beheerscht moest worden door het zielloos mechanisme der ekonomisch-politieke noodzakelijkheid. Hij kon dit ontkennen, omdat hij overtuigd was dat in den mensch een ‘hooger’ beginsel van innerlijke vrijheid bestond: hij had dat beginsel immers aan zichzelf ervaren.

* * *

Met Tolstoi's wedergeboorte begon de fase in zijn leven, waarin zijn kunstenaarschap opging in zijn apostelschap. Wat daaronder verstaan moet worden, zal de volgende uiteenzetting duidelijk maken.

Wanneer een kunstenaar zijn inzetting tegenover het leven vernieuwt, zal het aanvankelijk schijnen of zijn verbeelding afsterft. De stem van het betoogend verstand brengt haar muziek tot zwijgen. Zij voelt zich nog niet thuis in de nieuwe gevoels- en gedachtevormen: zij kan met deze nog niets *doen*. Eer zij haar werk weer beginnen kan, moeten de bewuste gevoelens en gedachten geheel geassimileerd, dat is tot een deel van het onderbewuste geworden zijn. Ook bij Tolstoi duurde het eenige jaren, eer de verbeelding van de nieuwe inzetting uit weer haar vlucht kon nemen. In den eersten tijd na zijn ‘wedergeboorte’ leek het hem, als waren haar vleugels verlamd. Welk een pijn dit voor Tolstoi geweest is, welk een heimwee hij gehad heeft naar scheppenden arbeid, dat verraden enkele passages van zijn brieven aan zijn vrouw, o.a. de volgende uitlating in een brief van Maart '82. Zooals zoo vaak in die jaren had de dichter het in het roezemoezige, min of meer mondaine Moskousche milieu niet uit kunnen houden en was hij naar Jasnaja Poljana gevlucht. Volgens zijn gewoonte schrijft hij 's avonds Sophia Andrejewna een paar woorden over zijn lichamelijken en geestelijken welstand. Het is geen zeer goede dag geweest: Tolstoi heeft zich zoowel

lichamelijk als geestelijk wat gedepresseerd gevoeld. Echter heeft hij toch het gevoel, in de eenzaamheid kracht te vergaren, om over vele dingen beter, helderder en eenvoudiger te kunnen denken. ‘Maar’, gaat hij voort, ‘misschien zijn dit de droomen van een onproduktief mensch. Toch ben ik steeds vervuld van de gedachte aan poëtisch werk. Hoe zou ik door werk van dien aard tot rust zijn gekomen! wanneer ik daaraan denk, is het of ik denk aan baden in den zomer’.

Het zou niet lang duren, of Tolstoi vond den weg tot de wateren van den kreatieven arbeid terug.

Onder het opgaan van zijn kunstenaarschap in zijn apostelschap versta ik niet, dat Tolstoi sedert zijn ‘wedergeboorte’ in zijn verbeeldingswerk een bepaalde strekking aanbracht. Zoo hij dit al deed, dan geschiedde het onbewust.[1)] Maar de vernieuwing zijner inzetting kon niet anders dan grooten invloed uitoefenen, zoowel op den stijl, de wijze van voorstelling, als op den inhoud van alles wat hij na 1880 schreef. Het zou voor hem even ondoenlijk zijn geweest, daarnà werken in den trant van ‘Huwelijksgeluk,’ de ‘Kozakken’ of ‘Oorlog en Vrede’ voort te brengen, als om in de jaren '60 en '70 ‘De macht der duisternis’, de ‘Volksvertellingen’ of ‘Opstanding’ te schrijven. Zoo de werken uit zijn latere levensfasen anders zijn dan die uit de vroegere, dan is dit, omdat hij zélf veranderd was, omdat in hem een groote verschuiving der levenswaarden plaats had gevonden. Na zijn ‘bekeering’ zag hij de menschen en de dingen ‘met andere oogen’, hij nam andere teekens van de buitenwereld waar en legde de accenten anders.

Wij willen nu pogen na te gaan, waarin de verandering, of liever de reeks van veranderingen, die Tolstoi sedert zijn wedergeboorte doormaakte, bestond en hoe zij zijn kunst beïnvloedde.

In Sophia Andrejewna's brieven aan Tolstoi uit de jaren

1) Merkwaardig is de volgende uiting van 8 Dec. 1900 In zijn Dagboek: ‘Ik kwam langs een boekwinkel en zag de Kreutzersonate liggen. Toen herinnerde ik mij, dat ik dit werk, “de Macht der Duisternis” en zelfs “Opstanding” geschreven heb zonder één gedachte aan prediking en eering.’

1878/1887, evenals in haar uitingen over hem in brieven aan anderen, keert telkens de klacht terug, dat hij sedert de groote krisis in zijn leven zwartgallig en somber geworden is en dat enkel het donkere, droevige en slechte nog voor hem schijnt te bestaan. Tolstoi's kunstwerken uit die jaren, voor zoover zij op realistischen grondslag staan, maken deze klacht begrijpelijk. Een mensch die, zooals Sophia Andrejewna, enkel het persoonlijke zag, enkel dáárin leefde, zulk een mensch kon de geëxaspereerde vastberadenheid, waarmee Tolstoi zich in die jaren telkens stortte op gevoelens en verhoudingen, door de poëzie sedert eeuwen met glanzende sluiers omweven - hoe had hij zelf gedurende een tijd van zijn leven zijn best gedaan, om dien glanzenden sluier nóg dichter en schooner te maken - hun die af rukte en ze onbarmhartig ten toon stelde in hun soms zielige, soms afzichtelijke naaktheid - niet anders opvatten dan ontspruitend uit een onverklaarbare, betreurenswaardige verduistering des gemoeds. Zij zag niet, kón niet zien, dat de grimmige toorn, in Tolstoi brandend, de toorn was van den ziener en den boetgezant, - de toorn van alle profeten, die, hunkerend naar waarheid, zuiverheid en heiligheid, hierin begenadigd zijn, dat het wezen daarvan hun somtijds één enkel oogenblik geopenbaard wordt. Wanneer zij van die oogenblikken van opgetogenheid terug keeren op aarde, dan is hun blik gescherpt voor alle onreinheid en verdorvenheid, voor elken leugen, dien de gewone mensch tenauwernood opmerkt. Aan den nieuwen maatstaf, dien hun geschonken werd, meten zij de daden: - met oogen, waarin de glans der hemelsche heerlijkheid nog nagloeit, onderzoeken zij de harten: - hun toorn ontbrandt, maar die toorn is tevens barmhartigheid, is een pogen den menschen te doen begrijpen, hoe schandelijk hun gedragingen zijn, hoe ontuchtig hun wezen, hoe armzalig hun leven is, - en hoe anders dit alles kòn zijn.

Zoo was Tolstoi's geest in die jaren en deze geest is het, die werken als de Macht der Duisternis, de Dood van Iwan Iljitsch en de Kreutzersonate bezielt. Hun sombere hevigheid, hun bijna cynisch pessimisme zijn uitingen van profetischen toorn. De maatschappij is een poel van ongerechtigheid: schijnheiligheid bederft alle verhoudingen, in alles heerscht

de leugen. Hoe kan het anders? Zelfzucht en genotzucht vervullen elk hart en ieder mensch zoekt zijn schande voor anderen te verbergen. Rijken zoowel als armen leven in een diepe duisternis: in het leven der armen echter valt nu en dan een straal der goddelijke liefde: onder hen vindt men nog rechtschapen zielen en bij de zondaars nog boetvaardigheid en berouw. Bij de rijken is de leugen een zwarte korst geworden, waaronder hun ziel verstikt. Zij zijn de gevangenen van genotzucht en egoïsme.

Het eerste der werken, waarin Tolstoi aan de russische maatschappij van zijn tijd den spiegel voorhield harer verdorvenheid, is de Macht der Duisternis. Aangrijpender beeld, in dramatischen vorm, van de geestelijke nacht waarin de massa's leven, werd nooit geteekend. Voor de vrouwen is die nacht nog dieper dan voor de mannen: primitieve aandriften als wellust en hebzucht werken in hun ziel met een absolute kracht, die elk spoor van menschelijkheid vernietigt. Het zijn de moeder en de vrouw van den boerenknecht Nikita, een zwakkeling en een praalhans, maar geen slecht mensch, die hem meesleepen op het pad van ontucht en misdaad.

Tolstoi heeft de massa somtijds geïdealiseerd, niet heel anders dan het marxisme, dat hij gloeiend haatte, dit placht te doen. Maar hij idealiseerde haar enkel, wanneer hij aan haar dacht in het algemeen. Zoodra hij konkrete menschen uitbeeldde, zag hij de moesjieks even onverbiddellijk scherp als de menschen van andere klassen. In de Macht der Duisternis is geen spoor van idealisatie te vinden. Ook poogt Tolstoi nergens om, zooals zwakkere dramatische dichters vaak doen, in een realistisch-geteekend milieu één figuur te doen optreden, die niet gezien, maar bedacht is en bepaalde ideeën of idealen van den schrijver verkondigt. De Macht der Duisternis is een realistisch drama uit één stuk, vrij van iedere tendentie. De eenige godvruchtige mensch, die erin voorkomt, het arme boertje Akim, is een min of meer belachelijke figuur, een ietwat versimpelde stotteraar, dien niemand ernstig neemt. Over het stuk vlaagt een stormwind, die uit de hel, uit de donkerste duisternissen van het menschelijk hart schijnt te komen. De scène, waarin Nikita samen met

de twee vrouwen het pas geboren kindje vermoordt, door tusschen twee planken zijn schedel te verbrijzelen, is even wild en gruwelijk, als sommige scène's uit Macbeth of koning Lear. Maar aan het slot van het drama lijden de Machten der Duisternis de nederlaag. In Nikita's ziel werkt de genade: hij belijdt openlijk zijn misdaden en Akim, zijn vader, roept verrukt: ‘Ziet, hier is God’.

In ‘De Dood van Iwan Iljitsch’ heeft Tolstoi den levensleugen uitgebeeld, die pleegt te heerschen in een milieu van bureaukratische kleinburgers, dat is van menschen, zoo murw gemaakt door de verhoudingen waarin zij leven, dat in hun hart geen greintje waarheid en echte levensmoed overgebleven is. Iwan Iljitsch wordt ziek en moet sterven - en hij weet niet, dat hij nooit heeft geleefd. Hij durft den dood niet in 't gezicht zien en zijn omgeving durft het evenmin. Zijn vrouw en zijn kinderen durven hun ware gevoelens niet toonen. Al die gevoelens zijn door zelfzucht vergiftigd, daarom verbergen zij ze zoo angstig. Elk woord, dat de vrouw van Iwan Iljitsch in zijn ziekte tot hem spreekt, is leugenachtig. De medikus is minder vervuld met zijn patiënt dan wel met zijn eigen welzijn. Iwans kinderen voelen de tegenwoordigheid van den zieken, kreunenden vader in huis als een vreeselijke last. Zijn vrienden beliegen hem over zijn toestand en blijven weldra weg. Alleen de eenvoudige volksjongen, die hem helpt verplegen, is menschelijk en tevens waarachtig tegen den ongelukkigen zieke. ‘Ik heb graag wat moeite voor u over, ge gaat immers sterven,’ zegt hij trouwhartig tegen hem. Tot eindelijk de dood de verlossing brengt, goedmakend wat het leven bedierf. Bij de nadering van den dood vallen Iwans kleinmoedigheid en onwaarachtigheid van hun af: hij vergeet zichzelf en zijn angsten in den wensch, vrouw en kinderen te verlossen van den last, die hij voor hen geworden is en zelf verlost te worden van zijn pijn. Zoo sterft hij, die leefde, geheel ingesponnen in leugen, toch nog in de waarheid en zijn dood is licht.

In de ‘Kreutzersonate’ zijn de schaduwen nog dieper geworden. Deze novelle is het eenige van Tolstoi's werken waar geen enkele straal van liefde en vreugde doorheen speelt. Een huwelijk op den valschen grondslag van enkel-zinnelijk

begeeren, gesloten tusschen menschen, die het geduld en de wijsheid missen, te samen een beteren grondslag op te bouwen. Als gevolg daarvan een huwelijksleven, verloopend in hevige slingeringen tusschen den zinnelijken hartstocht, die rusteloos streeft te bezitten, en de oververzadiging der zinnen, die zich van het bezetene met walging afkeert. Ten slotte: zoowel bij den man als bij de vrouw een krankzinnige jaloesie, die alle redelijkheid in hen vernietigt en hun beider gemoed vergiftigt. De vrouw vol veinzerij, de man de slaaf van dwanggedachten. Dan eindelijk: haar ontrouw en arglistig bedrog, zijn zinnelooze woede: het onherstelbare is geschied.

Tolstoi heeft in den Pozdnitsjew van ná den moord een man uitgebeeld, uiterst zinnelijk van aanleg, maar die door de tragedie in zijn leven tot een ziekelijk ascetisme gedreven werd. In zijn bitse uitvallen tegen de vrouw en tegen de geslachtsliefde, welker hooge en zuivere vormen hij niet beseffen kan - en er daarom niet aan gelooft - hoort men onderdrukte, maar geenzins gesublimeerde begeerten grommen. Voor dit ongelukkige, evenwichtlooze en verbitterde wezen bestaan slechts twee mogelijkheden: de wellust, die lichaam en ziel verwoest, of - de vlucht in een filosofie, welker hoogste doel de ondergang der menschheid is door absolute sexueele onthouding.

In den Tolstoi der Kreutzersonate leeft niets van den dichter, voor wien de zinnen het innerlijk leven der van liefde-vervulde, door liefde naar verwijding-harer-grenzen strevende ziel tot uiting brachten: - niets van den uitbeelder des levens, die ons doet voelen, hoe een blik of een gebaar, een woordje, een enkele liefkoozing, den hemel op aarde kunnen ontsluiten, wanneer zij afkomstig zijn uit de sfeer, waar de liefde alle poriën vult van het zijn. Het thema der ‘Kreutzersonate’ bevat elementen, die aan ‘Huwelijksgeluk’ doen denken. In beide is de leidende gedachte het onherroepelijke voorbijgaan der liefde, die passie is, tusschen den man en de vrouw. Maar welk een enorm verschil in de gevoelskleur van beide novellen, welk een verschillende inzetting tegenover de vrouw, het huwelijk, de maatschappij. ‘Huwelijksgeluk’ is een idylle, in zachte, teere tinten geschilderd,

terwijl de ‘Kreutzersonate’ een tragedie is, met zware hamerslagen uitgehouwen in donker graniet.[1)]

De drie hierboven genoemde werken zijn alle drie realistische meesterwerken. Alle drie beelden zij met forsche, stoute toetsen een visie uit vol gloed en leven. Door hun kracht-van-uitbeelding behooren zij tot het sterkste, wat Tolstoi heeft geschreven. Het zijn werken van een groot kunstenaar op het hoogtepunt van zijn kunnen.

Toch worden, voornamelijk in de ‘Kreutzersonate’, de gevaren reeds zichtbaar, die, van Tolstoi's religieus-apostolische geesteshouding uit, zijn realisme bedreigen. Vele der gedachten en gevoelens die hij in Posdnitsjew uitbeeldt woelden in die jaren in zijn eigen binnenste. Opnieuw heeft hij in deze sinistere figuur het zelfverwijt tot uiting gebracht, waarmee de herinnering aan de uitspattingen zijner jeugd hem bleef vervolgen. Zelfs is het niet onwaarschijnlijk, dat zich in die figuur de wrok over wrange en bittere ervaringen in zijn eigen huwelijksleven een uitweg heeft gebaand. Dat de harmonie van dat huwelijksleven somtijds van weerskanten door jaloerschheid gestoord werd, Sophia Andrejewna heeft het in haar autobiografische aanteekeningen erkend. Dat de overdreven bezorgdheid van zijn vrouw voor de gezondheid hunner kinderen Tolstoi vaak exaspereerde, heeft hij zelf nooit onder stoelen of banken gestoken. Het lijkt uiterst waarschijnlijk, dat zijn vroegere sympathieke instelling tegenover de vrouw in die jaren, onder den invloed van persoonlijke ervaringen en waarschijnlijk ook van de worsteling tegen vitale driften, meer en meer verkeerde in een pijnlijk-hevig antagonisme.

In zijn narede bij de Kreutzersonate heeft Tolstoi geschre-

1) In zijn ‘Leven van Tolstoi’ vestigt Romain Rolland de aandacht op de zoo verschillende rol, die de muziek in beide werken vervult. In ‘Huwelijksgeluk’ vormt Beethovens Sonata quasi una fantasia het motief, dat het verhaal van den opgang en den neergang der liefde tusschen een ouderen man en een jonge vrouw begeleidt tot aan het punt, waar de zinnelijke bekoring in een ander, minder romantisch, maar ernstiger en duurzamer gevoel overgaat; terwijl in de Kreutzersonate de vurige rythmen van Beethovens kompositie van dien naam de daemonen wakker roepen in het bloed. En óók - hen weer voor korten tijd tot zwijgen brengen: immers in de Kreutzersonate heeft Tolstoi de zuiverende kracht van Beethovens muziek uitdrukkelijk vermeld.

ven, dat een onverbiddelijke logika hem in dit werk leidde tot konklusies, waarvoor hij aanvankelijk terugschrikte. Wij zullen goed doen, deze mededeeling zoo op te vatten, dat zijn onderbewuste ik, terwijl hij schreef, alle pogingen-totweerstand van het bewuste ik overwon en hem daarheen gevoerd heeft, waar dit laatste niet geloofd noch gewenscht had, te komen. Misschien is deze tweestrijd in de diepten der ziel van den schrijver en deze zegepraal der onbewuste strevingen niet vreemd aan de fascinatie, die de Kreutzersonate - waarvan, zou men zeggen, zoowel het onderwerp als de wijze van behandeling den normalen mensch afkeer moeten inboezemen - op tallooze lezers heeft uitgeoefend. Echter, terwijl in Tolstoi's vroegere werken de persoon of de personen, die als dragers van het autobiografische element optraden, tevens menschen van vleesch en bloed zijn, uit een eigen wortel opgegroeid, komt de figuur van Pozdnitsjew niet tot werkelijk leven. Uit het halfdonker der spoorwegkoupee hooren wij zijn overspannen stem felle aantijgingen slingeren tegen de vrouw en de liefde, tegen de geneesheeren en de wetenschap, tegen de ontzenuwende werking der muziek, tegen den leugen in de samenleving: wij erkennen in zijn uitingen Tolstoi's eigen felle gramschap, overgeplant in een ziekelijk gemoed, maar wij zien geen levend wezen voor ons, wiens innerlijke spanningen en worstelingen wij meeleven zooals wij ze meeleefden bij Oljenin, bij prins Andrej, bij Peter Besoekow en Ljewin. Wij zien enkel de donkere schaduwkanten van Tolstoi's eigen wezen, zich verzelfstandigend, uitgroeien tot monsterlijke komplexen.

In de tragische hevigheid, die de Macht der Duisternis, de Dood van Iwan Iljitsch en de Kreutzersonate gemeen hebben, moeten hartstochtelijke gevoelens een uitweg gevonden hebben, die Tolstoi's innerlijk wezen in het eerste tiental jaren na zijn ‘wedergeboorte’ kenmerkten. Zeker treedt hij in die werken óók op als de boetgezant, die der schijnheilige wereld het masker afrukt en zoo de taak vervult, waartoe hij geroepen werd. Maar tevens reinigt hij, voornamelijk in het laatste dier werken, zijn gemoed van vele dingen, die het bedrukten en bezwaarden. Gevoelens die zijn bewuste ik wegens hun hatelijk, boosaardig en anti-

sociaal karakter met alle kracht verdrong, heeft hij geprojekteerd in de sombere gestalten zijner fantasie en zich zoo althans gedeeltelijk van hen bevrijd.

In diezelfde jaren echter rezen voor Tolstoi's innerlijk oog ook geheel andere gestalten op: gestalten van menschen, tot wien de hemelingen neerdaalden en met wien zij verkeerden. Tusschen Nikita's dronken gebral, het gerochel van Iwan Iljitsch en Pozdnitsjew's wilde smartkreten door, vernam zijn oor harmonieën vol hemelsche teederheid. Veel sterker dan vroeger, waren in deze periode van zijn leven licht en duisternis in zijn hart gescheiden. De droom der goddelijke liefde leefde in een hart, dat de sombere visie van een godverloochenenden hartstocht geheel scheen te moeten vervullen. Dien gouden droom heeft hij uitgebeeld in de Volksvertellingen en Legenden. De meesten daarvan zijn in dezelfde jaren ontstaan als zijn sombere fantasieën, maar zij wortelen in een geheel andere sfeer.

Het is bekend, dat Tolstoi niet al deze vertellingen zelf ‘bedacht’ heeft. Het thema van verreweg de meesten ontleende hij aan de oude russische volkspoëzie. In de vorige eeuw leefde die poëzie nog onder het volk; ook was het geslacht der rondtrekkende zangers nog niet uitgestorven. Een van hen bracht in 1877 geruimen tijd op Jasnaja Poljana door. Onder de vele legenden en sagen die hij Tolstoi vóór zei of voor zong, weten wij van twee, die dezen zóó troffen, dat hij ze in zijn eigen trant reproduceerde: de prachtige kleine schets der ‘Drie Eenzaten’, die de enkele woorden van een eenvoudig gebed niet kunnen onthouden, maar het rotsvaste geloof bezitten, dat hen over de golven der zee draagt als liepen zij op vasten grond, - en het aandoenlijk verhaal van den engel, - ‘Waarvan de menschen leven’ getiteld - die een fout beging en op aarde wordtgezonden, om te leeren, dat datgene ‘waarvan de menschen leven’ de liefde is.

De sfeer, waarin de ‘Vertellingen voor het volk’, op een enkele uitzondering na,[1)] ontstonden, is van een kristallen

1) Die uitzondering is de legende ‘Moezjiek Pakjoma’, het verhaal van een man, wien al de grond beloofd wordt, dien hij in één dag kan rondloopen. Hij loopt den geheelen dag als een razende, maar valt bij zijn terugkomst dood neer.

helderheid. Men hoort in hen Gods engelen zingen. Het licht der zich over allen en alles erbarmende liefde doordringt het alledaagsche leven met haar goddelijken glans. Het vermengt zich met een ander licht, - dat van de goedheid der eenvoudigen en hun glimlachende levenswijsheid.

In deze vertellingen heeft Tolstoi niet enkel het realisme volkomen los gelaten, hij heeft het ook de psychologie gedaan. Hij wilde in hen niet anders doen, dan de grondwaarheden van het Evangelisch Christendom en van het Boeddhisme aanschouwelijk voorstellen. ‘Hecht niet aan de dingen der wereld: het geluk, dat ze schenken, is bedriegelijk.’ ‘Doe afstand van alle wraakgedachten: mijn is de wrake, spreekt de Heer’. ‘Hebt allen lief, vergeeft hen, die u krenken: weersta den booze niet: daarin ligt het geluk’.

Tolstoi's ‘Volksvertellingen’ zijn zuivere voorbeelden van wat ik ‘de kunst van het teeken’ in de poëzie zou willen noemen. De dichter doet daarin geen enkele poging, om het individueele in zijn figuren uit te beelden. Hun persoonlijke eigenschappen boezemen hem niet het minste belang in, hij vraagt enkel naar hun diepste wezen, zooals dit zich openbaart in hun verhouding tot God en tot hun medemenschen - anders gezegd naar hun eeuwigheidswaarde. Alles wat geen betrekking tot deze waarde heeft, laat Tolstoi vallen. Terwijl hij in zijn vroegere epische werken als een reiziger was, die, vol belangstelling voor de streek, welke hij doortrekt, telkens stil staat en om zich heen ziet, om alle bijzonderheden daarvan goed in zich op te nemen, kan men hen in de ‘Volksvertellingen’ vergelijken bij een pelgrim, die zich voortrept, den blik strak gevestigd op het verre doel.

In de ‘Volksvertellingen’ heeft Tolstoi, van een nieuw levensgevoel uit, een nieuwen vorm, een nieuwen stijl gevonden. Met dit levensdoel, het religieus-apostolische, verdroeg het poëtisch-psychologisch realisme van zijn vroegere epische werken zich niet, - wél het wrange, aanklagende realisme, dat de wereld in den donkeren spiegel van zedelijke verontwaardiging terugkaatst en dien den mensch voorhoudt, opdat hij zijn zonden erkenne en boete doe. Dit is het realisme van Dante's hel en het is ook het realisme waarnaar Tolstoi in de ‘Macht der Duisternis’ en de ‘Kreutzersonate’ heeft gestreefd.

Maar de religieus-apostolische geesteshouding verdraagt zich nog beter met een andere kunstsoort, en wel met de ‘kunst van het teeken’, in tegenstelling tot de ‘kunst van het beeld’[1]. Volgens haar aard is juist deze geesteshouding in de eerste plaats op de ‘kunst van het teeken’ aangewezen. Het is een bewijs van de kracht, de diepte en den ernst van Tolstoi's geloof, dat hij in die kunstsoort een schoonheid bereikt heeft, die naast die der schoonste geestelijke liederen der middeneeuwen en, wanneer men de vergelijking tot de plastische kunst wil uitstrekken, ook der schoonste ikonen kan worden gesteld. Met deze beide onvolprezen voortbrengselen der ‘kunst van het teeken’ kan men de volksvertellingen vergelijken, zoowel wegens hun absolute verinnerlijking als wegens de gekoncentreerde passie, die hen doorgloeit als een vlam het een albasten vaas doet. In de smettelooze zuiverheid en de edele flonkering van deze volmaakt schoone kunst wordt het innerlijke gehalte van Tolstoi's overtuiging ons geopenbaard. Een ieder, die haar in zich opneemt, heeft het gevoel omhoog geheven te worden naar hooge bergtoppen, waar de lucht oneindig zuiverder is dan in de dalen, en de zon straalt met oneindig krachtiger gloed. Van de schoonheid dezer vertellingen kan men datgene zeggen wat Gorter in zijn epos ‘Pan’ zeide van den man der komende tijden, dat zij zal zijn zonder één enkel sieraad van logen of slaafschheid, puur als de nieuwgeboren dag.

Het algemeene thema der volksvertellingen is de eeuwige worsteling tusschen de onsociale en de sociale gevoelens, of, om met Tolstoi te spreken, de dierlijke en de goddelijke krachten, in den mensch. De voorstellingswijze en de taal van de vertellingen zijn zóó eenvoudig, dat zij tot het gemoed ook van den meest ongeletterden mensch spreken, terwijl hun gekoncentreerde kracht, hun gaafheid en absolute zuiverheid, den bewonderaar van de groote werken der wereldliteratuur verrukken. Datgene wat Tolstoi in zijn kritiek op de kunst haar roeping noemt in deze tijden, te weten: te werken voor de opheffing der donkere machten van geweld en dwang door den groei van liefde en eensgezindheid onder de men-

1) Men zie R.N. Roland Holst, Kunst en Kunstenaars II, bl. 187/188 in de studie getiteld ‘De hoogere beteekenis der kompositaire kunst’.

schen, - dat heeft hij in de ‘Volksvertellingen en Legenden’ zelf bereikt, hij het meest van alle moderne dichters. Het levenselixer, dat hij daarin schenkt, uit de lotgevallen der geheele menschheid gepuurd, is lafenis voor de geheele menschheid.

De ‘kunst van het teeken’ werd in Tolstoi niet plotseling na zijn ‘bekeering’ geboren; zij was reeds langen tijd daarvóór langzaam in hem gerijpt, zooals die bekeering zelve in hem rijpte. De liefde voor het volk, die hij van zijn jeugd af in zijn hart droeg, is evengoed een inspireerende kracht van die kunst, als zijn religieuze overtuiging dat is. Het prachtige verhaal ‘God ziet alles, maar hij wacht’, dat sterk aan voorstelling en stijl der ‘Volksvertellingen’ doet denken, werd reeds in het begin der jaren zeventig geschreven. Vooral echter het groote leesboek voor de volksschool, waar Tolstoi met evenveel geestdrift, met even toegewijden ijver aan heeft gewerkt als aan zijn beroemde epos, is de school geweest, waarin hij eenvoud van taal, soberheid van voorstelling, koncentratie van innerlijk gebeuren heeft geleerd. Het proces der verandering van zijn taal verliep parallel met dat van zijn voelen en denken. Hoe dichter Tolstoi het volk naderde, des te beter begreep hij de schoonheid en pittigheid der volkstaal. En hoe vaster hij den blik vestigde op eeuwige, absolute levenswaarden, des te minder behoefde hij de fijn-geschakeerde literaire taal ter uitbeelding zijner innerlijke wereld. Reeds in 1872 verkondigde hij tegen Strakow den lof der volkstaal, die, luidde zijn oordeel, ‘klanken genoeg had om alles uit te drukken’. ‘Zij is mij zeer dierbaar’, schreef hij in dien tijd aan zijn vriend. Maar pas in 1879, dat is in denzelfden tijd dat zijn hongerig hart in de kern van het volksgeloof de lafenis vond, waarnaar het smachtte, drongen de waardigheid, het beeldend karakter en de zielvolle kracht der volkstaal geheel tot hem door. Van toen af aan begon hij zijn taal bewust naar het voorbeeld der volkstaal te vervormen.

In den loop der jaren '90 voltrok zich in Tolstoi een nieuwe verandering, minder opzienbarend dan die, welke de uitkomst was geweest der diepste krisis in zijn innerlijk leven, maar niet minder belangrijk dan deze als teeken van innerlijken

groei. De ontzaggelijke hartstochtelijkheid, waarmee hij den leugen in den mensch en de maatschappij bestreden had, in den tijd, dat hij vaak *niet anders* zag dan dien leugen, matigde zich naar gelang de storm in zijn eigen binnenste tot rust kwam; zijn toornig gemoed werd zachter gestemd tegen anderen, naar mate hij meer vrede leerde vinden in zichzelf.

Een vrucht van dezen overgangstijd is de novelle ‘Heer en Knecht’, in 1895 geschreven. Tolstoi beeldt hierin de innerlijke verandering uit die een koopman, een door en door zelfzuchtig mensch, in het aangezicht van den dood ondergaat. De naastenliefde ontwaakt in hem met zooveel kracht, dat hij zich zelf opoffert, om zijn knecht, met wien hij in een sneeuwstorm verdwaald is, het leven te redden. In het extatisch gevoel van absolute vereenzelviging tusschen hem en den ander sterft hij. De vorm van deze novelle is volkomen realistisch. De baas, de knecht, het boerengezin in het dorp, waar zij een poos rusten, eer zij hun onzalige tocht voortzetten; het doelloos ronddolen door de nacht in den al heviger woedenden sneeuwstorm; de angst, die den koopman overvalt, wanneer hij begrijpt verdwaald te zijn, de gelatenheid waarmee de knecht den dood ziet naderen en de fysieke onrust, waarmee het paard op die nadering reageert, - het heeft alles in Tolstoi geleefd, hij heeft heel het gruwelijk gebeuren gerealiseerd met al zijn zintuigen en uitgebeeld op een wijze die het volkomen in den lezer doet overgaan. De geest der novelle echter vertoont groote overeenkomst met die der Volksvertellingen: God manifesteert zich ook in het hart van den mensch die enkel voor zijn lager ik leefde. Wanneer de liefde in dat hart ontwaakt, dan vervluchtigt de angst voor den dood en de dood zelf wordt in louter licht opgelost.

‘Heer en Knecht’ is weer een nieuwe mijlpaal in Tolstoi's dichterlijken ontwikkelingsgang. Sedert de groote krisis in zijn innerlijk leven plaats vond, had hij, tot hij deze novelle schreef, de tegenstellingen in zijn wezen in zijn kunst niet vermogen te verbinden, maar in op zich zelf staande verbeeldingen tot uiting gebracht. Met ‘Heer en Knecht’ komt hierin verandering: uit den toestand van gespletenheid groeit zijn werk weer naar eenheid.

‘Opstanding’ is van dien nieuwen groei de, enkele jaren later gerijpte, vrucht. De verontwaardiging van den profeet over de ongerechtigheid der wereld verbindt zich in dit werk met de mildheid van het Evangeliewoord: ‘oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordet’. In Tolstoi's oeuvre belichaamt ‘Opstanding’ het uiterst merkwaardig streven, om een synthese te scheppen tusschen het psychologisch realisme en het religieus-apostolisch super-realisme, dat is tusschen de kunst van het beeld en de kunst van het teeken. Dat Tolstoi als zeventigjarige een dergelijke poging gewaagd heeft, is een bewijs van zijn onverminderde geestelijke kracht op een leeftijd, dat de meeste kunstenaars, ook zoo ze nog produceeren, vastgeroest zijn in een bepaalde werkmethode. Dat die poging geheel zou slagen, viel niet te verwachten: immers er is geen voorbeeld van een kunstwerk, waarin een dergelijke synthese volkomen werd doorgevoerd. Voor zoover zij echter doorgevoerd kan worden, is Tolstoi's poging geslaagd.

‘Opstanding’ wordt gedragen door een krachtige inspiratie, die op haar beurt gevoed wordt door een diep en teeder meegevoel voor allen, die lijden, in de eerste plaats voor alle slachtoffers van een tyranniek regiem. De uitbeelding der methoden, waardoor een dergelijk regiem zich handhaaft, en van hun vreeselijke konsekwenties voor de beulen even goed als voor de slachtoffers, die uitbeelding geschiedt in ‘Opstanding’ met bijna even groote kracht als in ‘Oorlog en Vrede’ en in ‘Anna Karénina’. De beschrijving van het transport der tot deportatie veroordeelden op een gloeienden zomerdag van de gevangenis naar het spoorwegstation, is niet minder meesterlijk dan bijvoorbeeld die van de nachtelijke sledevaart in het eerste en van de wedrennen in het tweede der bovengenoemde werken.

Maar ‘Opstanding’ is méér dan de uitbeelding van den ontzettenden strijd die verouderde, half-vergane levensvormen, zich vastklampend aan het bestaan, voeren tegen nieuw-opkomende vormen, waar de toekomst aan behoort maar die nog te zwak zijn om zich door te zetten. Het is ook de uitbeelding van het vermogen in den mensch, om zijn hart te reinigen, zich te bevrijden van zelfzucht, het lage en slechte in zichzelf te overwinnen en omhoog te stijgen

door de kracht der liefde. In twee menschen, in Njexloedow en in Katia, heeft Tolstoi dit vermogen uitgebeeld. Beiden groeien zij door de liefde uit boven hun verleden, hun vroeger zelf: door haar worden zij van hun ondeugden en zwakheden gereinigd. Bij den man ontwaakt het geweten, wanneer hij ziet, hoe zijn lichtzinnigheid een jong, onschuldig meisje te gronde heeft gericht: de drang komt in hem op, zijn schuld goed te maken door zelfopoffering. Ook in Katia zelve, hoe vergrofd en verdierlijkt ook, bleef een vonkje van hooger leven glimmen, dat door haar liefde voor Njexloedow opnieuw aangeblazen wordt tot een vlam. In overeenstemming met de christelijke opvatting, werkt Gods liefde in den man rechtstreeks, in de vrouw daarentegen middellijk, door het medium van den man heen.

In hoeverre nu is de synthese, die Tolstoi in ‘Opstanding’ beproefde tot stand te brengen, gelukt? Zij is dit in zooverre, dat zijn ‘oude’ en zijn ‘nieuwe’ schrijftrant elkaar in dit werk in hooge mate hebben doordrongen. Tolstoi's realisme in ‘Opstanding’ *is* anders dan het realisme van zijn jeugd en zijn mannelijken leeftijd en ook weer anders dan dat van zijn ‘sombere jaren’. Het is een in alle opzichten sterk versoberd realisme. De handeling slaat geen enkel zijpad in, integendeel gaat zij recht op haar doel af. De kompositie van Opstanding is haast even eenvoudig als die der korte Vertellingen: alles groepeert zich om de ontwikkeling van den hoofdfiguur Njexloedow. Alle personen - Katia zelve zoowel als de talrijke nevenfiguren uit verschillende milieu's: dat der misdadigers, der politieke ballingen, der juristen, der ambtenaren, - zijn in vaste, scherpe omtrekken geteekend. Tolstoi's buitengewone gave van psychologische waarneming en ontleding blijkt met de jaren nog toegenomen te zijn. Zijn blik ontdekt onder de maatschappelijke konventies en de verfijnde vormen, waar het leven der hoogere kringen in gegoten is, het dierlijke leven van genotzucht en zinnelijke begeerte te voorschijn komen. In ‘Opstanding’ treft ons dezelfde onbarmhartige ontmaskering van wat in die kringen voor ‘liefde’ geldt als in de ‘Kreutzersonate’ en de ‘Dood van Iwan Iljitsch’, - dezelfde felle blik, gescherpt door afschuw en haat voor elken levensleugen, - hetzelfde

snijdende oordeel, fel ingaand tegen iedere konventioneele waardeering. Toch is de inzetting van ‘Opstanding’ niet geheel dezelfde als die van de Kreutzersonate en de Macht der Duisternis. Tolstoi's haat tegen den levensleugen is onverzwakt: in zijn eigen hart echter is het rustiger geworden. Daardoor staat de dichter in ‘Opstanding’ vrijer tegenover zijn personen dan in de realistische werken der jaren '80; tusschen zijn eigen innerlijk leven en het spel van menschelijkmaatschappelijke leugen, dat hij uitbeeldt is meer afstand gekomen: drang, die uitbeelding te gebruiken tot uitstorting en reiniging van het eigen gemoed, bestaat nog wel, maar hij overweegt niet langer. In ‘Opstanding’ heerscht, in vele opzichten, een artistieke objektiviteit, die herinnert aan die van Oorlog en Vrede. Wat echter betreurd moet worden is, dat deze objektiviteit zich niet uitstrekt op den hoofdpersoon Njexloedow. In Njexloedow heeft Tolstoi beproefd zijn eigen streven naar volkomenheid te projekteeren. Maar deze poging, die in Oljenin, in Prins Andrej, in Peter Besoekow en in Ljewin slaagde, is hem ditmaal mislukt. De geheimzinnige versmelting van het zelf doorleefde, van de wereld der innerlijke ervaring met die der scheppende verbeelding, in in Njexloedow niet tot stand gekomen. Deze is geen *mensch* geworden (nog minder dan Pozdnitsjew een mensch werd), hij leeft niet van een eigen wortel uit en aan zijn bekeering kunnen we niet gelooven, omdat niets in zijn persoon en zijn karakter haar geloofwaardig maakt. Zijn uitvoerige geloofsbelijdenis op het einde van het derde deel vormt niet de natuurlijke bekroning van zijn ontwikkelingsgang: het is of een vreemde hand haar plotseling in het boek heeft neergekwakt. Njexloedow is géén levend wezen; hij is een program, een spreektrompet, een vaandeldrager van bepaalde ideeën, daarom leven wij zijn opstanding niet mede zooals wij die van Katia meeleven, deze nederige zuster van Natascha en Sonja, van Anna Karenina en Kitty Oblanski, hun aller zuster in zooverre zij, evenals die allen, door hartstocht dwaalt en door liefde den rechten weg terugvindt.

Wij kunnen den indruk dien Njexloedow op ons maakt, ook nog anders uitdrukken, namelijk zoo: door de trekken van het ‘beeld’ heen, ziet men bij hem altijd het schema

van het ‘teeken’. Njexloedow is gekonstrueerd op de gedachte der heiliging van den gebrekkigen, maar krachtig naar het goede strevenden mensch. Dit is echter juist een der groote verschilpunten tusschen de kunst van het teeken met die van het beeld. De eerste behoort gebouwd te zijn op het een of andere schema, de tweede mag dat niet wezen, zij moet vrij zijn. Het schematische, vooropgezette, in Njexloedow maakt, dat zoowel zijn innerlijk als zijn uiterlijk leven ons vreemd blijven. Wij zien zijn gelaat niet meer dan dat wij zijn stem hooren; het ontbreekt hem, hoe profaan het uitspreken van een dergelijk oordeel over een figuur van Tolstoi ook lijkt, aan innerlijke waarachtigheid.

Dit gemis aan innerlijke waarachtigheid van de hoofdfiguur is het grootste, niet echter het eenige bezwaar, dat wij tegen ‘Opstanding’ hebben. Wij missen in dit omvangrijke werk noode den poëtischen glans, die in geen enkel van Tolstoi's werken van voor zijn ‘wedergeboorte’ ontbreekt. Heeft de kunstenaar, ouder wordend, de gave verloren, om menschen en dingen te zien in den onbeschrijfelijken gloed der schoonheid, die zoo vaak verbonden is met de herinnering en die maakt, dat wij van haar nog méér genieten, dan van het oogenblik zelf, al bracht dit ons nòg zooveel genot? Wij zouden het bijna vreezen, zoo niet één episode in ‘Opstanding’, - de beschrijving der in Njexloedow opkomende herinnering aan de Paaschnacht, toen de liefde voor Katoescha heel zijn hart vervulde, - ons overtuigde, dat het vermogen om het gewone leven tot schoonheid te herscheppen, in den zeventigjarigen dichter nog altijd leefde. Njexloedow's thuiskomst uit de nachtmis, terwijl plotseling de dooi, intredend met zwaren nevel, het ijsdek van de rivier doet kraken, - zijn wegsluipen uit het groote huis naar het bijgebouwtje, waar Katia slaapt; zijn verrukking, als hij het geliefde meisje bij een flikkerend lampje ziet zitten en op haar peinzend gezichtje een verteederde glimlach ziet, - het zijn bekoorlijke beelden van onvergetelijke herinneringen. Maar waarom is deze poëzie der herinnering de eenige lyrische verkwikking die Tolstoi ons schenkt tusschen zoovele tafereelen van menschelijke verdorvenheid, van weerzinwekkende berekening, van stompzinnige ruwheid en wreedheid, van zinlijke lust,

die zich voordoet als liefde, maar van het wezen der liefde niets weet? Waarom? Omdat de poëzie schoone logen is en de onverbiddelijke wil, elke logen te ontmaskeren, in Tolstoi de poëtische verbeelding overheerscht. Zeker: groot en heerlijk straalt in ‘Opstanding’ het licht der ontferming, over de beulen even goed als over hun slachtoffers. Tolstoi's vroegere vijandigheid tegen de revolutionaire richting, die haar verwachtingen grondvestte in de materieele ontwikkeling en tegenover het geweld der heerschers zelf geweld wilde stellen, heeft in ‘Opstanding’ plaats gemaakt voor een zachter oordeel, uit zuiverder inzicht geboren. Uit het laatste deel van het werk vooral blijkt zijn waardeering voor den moed, de oprechtheid en de kameraadschap der politieke bannelingen. Toch ontbreekt in de uitbeelding der revolutionairen de diepe, doordringende sympathie, waarmee Tolstoi in zijn vroegere werken het leven van de militairen, de boeren en de edellieden heeft beschreven. Men merkt, dat hij de voor hem nieuwe milieu's, die in ‘Opstanding’ voorkomen, opzettelijk heeft moeten bestudeeren, in tegenstelling met die andere milieu's waarin hij zelf had geleefd. Ook is hij, ouder wordende, zeker minder ontvankelijk geworden voor dat, wat bekoort, voor het sierlijke en bevallige, de lichte kant van het leven. In dat alles is hij de macht van den booze, den verleider gaan vreezen, die dierlijke begeerten en lusten kleedt in een lieflijken schijn. De oude Tolstoi vreesde nog altijd in de macht te geraken van de wereld van den schijn, de zinnelijke wereld. Hij wil niet de zinnen treffen en het gemoed bekoren, hij wil spreken tot de gewetens. De uitbeelding van personen zoowel als van bepaalde sociale milieus beschouwt hij niet langer als een middel, om bepaalde ontroeringen uit te drukken waar de poëzie deel aan heeft. Hij kan niet meer zóó schrijven, omdat hij niet meer zoo schrijven wil. Hij is niet langer vervuld van begeerte naar zelfstandige artistieke handeling, maar van de gedachte aan zijn profetische roeping. De levensuitbeelding is voor Tolstoi in ‘Opstanding’ zoo niet het voorwendsel dan toch aanleiding geworden tot bepaalde zedelijke oordeelen. Hij heeft het evenwicht tusschen de zinnelijke en de ethische elementen in het kunstwerk ten offer gebracht aan de ethisch sociale strekking.

Elke winst brengt verlies mee, elke groei sluit in een afstooten van cellen, die eens bloeiend en gezond waren. De soberheid, de vastheid, de koncentratie der kompositie, die wij in ‘Opstanding’ bewonderen, - zij konden niet ànders verworven worden dan ten koste van de onbevangenheid van het gevoel en de kracht der poëtische bekoring, die ons in Tolstoi's vroegere werken zoo lief zijn. Het licht dat het hoofdwerk van zijn ouderdom overgiet, daalt neer uit hoogere sferen. Het is een zilverig en gelijkmatig licht, dat, zooals Romain Rolland zeer schoon zegt, ‘zegenend zweeft over het leven, maar zich niet langer daarmee vermengt.’

HENRIETTE ROLAND HOLST.

(wordt vervolgt.)

Honderd jaren Nederlandsche nijverheid (1830-1930)

De veranderingen, die de Nederlandsche nijverheid in de laatste honderd jaren heeft ondergaan, zijn van dusdanig ingrijpenden aard geweest, dat men hun belang moeilijk kan overschatten.

Toen in 1830 de Belgische opstand uitbrak, verkeerde de Nederlandsche nijverheid - waaronder wij in het vervolg steeds verstaan: de industrie in het gebied, dat sedert 1839 Nederland vormt - nog in het stadium van het vroegkapitalisme. Het handwerk was de overheerschende bedrijfsvorm, d.i. die vorm van kleinbedrijf, waarin de patroon, de ‘baas’, nog medewerkt in het technische productieproces, als hulpmiddelen slechts eenvoudige werktuigen of apparaten worden gebezigd en de afzet in de naaste omgeving, in hoofdzaak op bestelling geschiedt. De stoommachine had nog nauwelijks ingang gevonden; beweegkracht werd, waar noodig, geleverd door wind, water of menschenarmen. Wat als ‘fabrieken’ werd aangeduid, waren òf lokalen, waarin een aantal arbeiders gezamenlijk hun handwerk uitoefenden (b.v. spinnerijen), òf kleine etablissementen, waar bepaalde chemische processen werden geleid (b.v. zeepfabrieken). De beteekenis van de nijverheid voor de gansche volkswelvaart was geringer dan thans; Nederland was een landbouwstaat, die agrarische producten exporteerde en vreemde fabrikaten invoerde. De Duitsche schrijver Von Gülich wist in 1844 buiten den export naar de koloniën - waarover straks - geen andere Nederlandsche uitvoerproducten van industrieelen aard te noemen dan loodwit en eenige andere kleurstoffen.

Ook de geest, waarmede de eigenaars der industrieele bedrijven bezield waren, was nog niet die van het moderne kapitalisme, nog niet die van rusteloos streven naar winst, groei, nieuwe afzetgebieden, nieuwe methoden. Zeker als hij was van den afnemerskring in het zoo beperkte afzetgebied, waarin de persoonlijke relaties nog hecht waren en plotselinge concurrentie niet te vreezen viel bij de gebrekkige middelen van verkeer, had de leider der nijverheidsonderneming een afkeer van nieuwigheden. ‘Menigeen beschouwde den rook der dampende stoomtuigen als den afgrijselijken walm van den put des afgronds’, schreef een auteur in 1856.

Men wijte de achterlijkheid der nijverheid in die dagen echter niet uitsluitend aan traag conservatisme. Economische en geographische factoren hadden hier mede invloed. De textielnijverheid, die in de eerste helft der 19e eeuw in West-Europa de belangrijkste nijverheid was, zooals dat in de tweede helft der eeuw de metaalnijverheid en in de twintigste eeuw de electrische en de chemische industrie zouden worden, was nog aan het boerenbedrijf vastgeklonken, en was reeds daardoor allerminst geroepen om nieuwe technieken in te voeren. De opkomst van het moderne fabriekswezen beteekende in de textielstreken Brabant en Twente dan ook een sociale revolutie! de boer, die gewoon was geweest gedurende de wintermaanden thuis met zijn gezin te spinnen en te weven, werd nu voor de keuze gesteld: de industrieele werkzaamheid te laten varen of de fabriekspoort binnen te gaan. Naast de textielindustrie kan gewezen worden op de metaalindustrie: de afwezigheid èn van ertsen èn van steenkolen verlaatte de opkomst van groote metaalbedrijven. En ten slotte: onder menige tak van nijverheid, die in de 18e eeuw had gebloeid, was de economische basis weggezonken. De koophandel was, Hogendorp's verwachtingen ten spijt, na het herstel der onafhankelijkheid niet herleefd. Nederland was niet meer de internationale bemiddelaar en de producten, vroeger in zijn havens opgetast, bleven weg. Als van zelf moesten daardoor de bedrijven, die deze producten als grondstoffen verwerkten - ‘trafieken’ heetten

zij in die dagen - ten val komen; bijvoorbeeld de Rotterdamsche suikerfabrieken en tabaksfabrieken. Met het verval van den handel ging die van de scheepvaart samen; was het wonder, dat nu ook de scheepstimmerwerven, de touwslagerijen, en andere van de zeevaart afhankelijke bedrijven kwijnden en mismoedig hun bestaan voortsleepten op den ouden voet?

* * *

De opstand van 1830, ofschoon politiek van karakter, heeft niet slechts op den langen duur, maar ook dadelijk en rechtstreeks invloed gehad op de economische verhoudingen in het noorden. Hij heeft versnelling gebracht in het trage tempo, waarmee het machinale grootbedrijf zich ontwikkelde. Vooral voor de textielnijverheid geldt dit. Doordien in November 1830 de invoer van Belgische textielgoederen in Indië werd verboden, waarna in 1834 op de weefsels, afkomstig uit de opgestane gewesten, uiterst hooge invoerrechten werden gelegd die practisch prohibitief van karakter waren, kwamen verschillende Belgische textielfabrikanten - zij werden door koning Willem I daartoe aangemoedigd - tot het besluit, hunne etablissementen naar het noorden over te brengen, om hun indisch afzetgebied te behouden. Zoo kwam de nog bestaande fabriek van De Heyder en Co. te Leiden uit het Belgische Lier; zoo kreeg Haarlem in de groote fabriek De Phoenix en die van de firma Prévinaire een grootindustrieel textielbedrijf, waarvan de laatste rest een tiental jaren geleden verdwenen is.

Ook Maastricht, met Haarlem de eenige stad in Nederland, die men omstreeks het midden der eeuw een industriestad kon noemen, dankte zijn grootbedrijf aan den opstand van 1830. Daar was Pierre Regout een der grootste importeurs van Belgisch glas en aardewerk; toen die import sinds 1830 belemmerd werd, besloot Regout tot het oprichten van eigen fabrieken: in 1834 stichtte hij een glas- en kristalfabriek, waaraan twee jaren later een aardewerkfabriek werd verbonden. Dat ook op den toestand van andere bedrijven de opstand invloed uitoefende, is niet te verwonderen.

Het aantal ijzergieterijen b.v. nam na de scheiding niet onbelangrijk toe als gevolg van het streven, op eigen bodem in de behoefte aan ijzerwerk te kunnen voorzien.

Over de textielindustrie dient nog een enkel woord te worden gezegd. Niet slechts opkomst van grootbedrijven gaf deze na 1830 te zien, doch eveneens een sterke toeneming van de primitieve handweverij en- spinnerij. De Koning, vastbesloten om in het noorden een katoennijverheid in het leven te roepen die hare weefsels naar Oost-Indië zou kunnen zenden, bevorderde op raad van Van den Bosch uit sociale overwegingen het huisindustrieëele systeem, zij het met de verbeterde weefmethode door middel van de zgn. snelspoel. Daardoor nam niet alleen de reeds vermelde boerennijverheid toe, maar werden ook in de steden talrijke paupers aan het werk gezet in dusgenoemde armen- of pauperfabrieken. De Nederlandsche Handelmaatschappij, die als opdrachtgeefster voor deze nijverheid optrad, kon zonder schade dezen eigenaardigen mengvorm - economie en philanthropie - in het leven roepen, omdat de Nederlandsche weefsels preferentie genoten bij invoer in Indië, en tevens omdat de geheime ‘lijnwaadcontracten’, tusschen de maatschappij en den Staat der Nederlanden gesloten, - het eerste kwam in 1835 tot stand - haar restitutie van de op dit stuk geleden verliezen waarborgde. Aldus werd kunstmatig een katoenindustrie uit den grond gestampt die eerst langzamerhand, naarmate de Staat en dus ook de Handelmaatschappij zich terugtrok, op gelijken voet met het buitenland kon mededingen. Het is typeerend, dat de eerste stoomververij in Twente pas in 1852 werd geopend; ook de stoomkracht in de spinnerij, hoewel reeds in 1829 in deze streek geïntroduceerd, won eerst na het midden der eeuw in belangrijke mate veld.

Wat hier zoo juist van de textielindustrie werd gezegd, geldt in vele opzichten ook voor andere bedrijfstakken. Na 1850 begint zich een verandering af te teekenen, een moderniseering, die steeds intensiever het bedrijfsleven doordringt en die recht geeft tot de conclusie, dat omstreeks 1870 de periode van het moderne kapitalisme is aangebroken, waar-

onder wij thans nog leven. Groot zijn de veranderingen geweest, die in het overgangstijdperk 1850-1870 in Nederland plaats grepen. Vooral onder invloed van den bloei in den landbouw steeg het algemeene peil der volkswelvaart. De economische politiek van den staat sloeg de vrijzinnige richting in: de tarieven van in-, uit- en doorvoer verloren hun protectionitisch karakter (tariefwet 1862), de scheepvaartwetten van 1850 deden de bescherming van de nationale zeescheepvaart en scheepsbouw verdwijnen, de haringvisscherij werd in 1858 van talrijke verbods- en gebodsbepalingen bevrijd. Tegelijk met deze grootere vrijheid groeide de durf en daadkracht der ondernemers; een reiziger, die in 1871 door Twente trok, werd getroffen door het groote verschil te dien opzichte met het jaar 1857. Tusschen 1850 en 1870 kreeg Nederland een spoorwegnet, dat beteekenis had voor de economische structuur des lands; van de weinige lijntjes, die vóórdien reeds bestonden, kon dit bezwaarlijk worden gezegd. Het post- en telegraafverkeer werd op moderne leest geschoeid en onderging snelle uitbreiding. Uit de jaren na 1860 ook dateert het ontstaan van het moderne bankwezen. En als dan in 1869 het Suezkanaal geopend wordt, in 1870 De Waal's ogranische wet den bodem van Insulinde openstelt voor de Europeesche ondernemers, Rotterdam, weldra ook Amsterdam zijn nieuwe verbinding met de zee heeft gekregen, dan is Nederland de periode van achterlijkheid te boven gekomen en behoeft het hoe klein ook, in geen enkel opzicht bij de groote naties te worden achtergesteld. Ook niet wat zijn industrie betreft, die thans meer in het bijzonder onze aandacht vraagt.

Men is dikwijls geneigd, de opkomst van de moderne grootindustrie te zien als een verdringing van het handwerk, het kleinbedrijf dus, door de fabriek. Voor sommige branches moge dit opgaan - te noemen zijn b.v. de suikerraffinaderij en de leerlooierij - in het algemeen zijn in Nederland de eerste grootbedrijven in geheel nieuwe takken van nijverheid ontstaan. De etablissementen, die tot de alleroudste grootindustrieën van Noord-Nederland behooren: de machinefabrieken Feyenoord te Rotterdam en die van Paul van

Vlissingen te Amsterdam (de voorlooper van ‘Werkspoor’), ontstonden uit de behoefte, voor de pas ontloken stoomvaart de machines in eigen land, in eigen haven te laten herstellen, weldra ook te vervaardigen. Concurrentie voor de huis- en kachelsmeden beteekende dit allerminst. Ook in de meeste andere gevallen waren de grootbedrijven, die vooral na 1850 opkwamen, nieuwe takken van productie, die het handwerk onaangeroerd lieten: de margarinefabricage bijvoorbeeld - de eerste fabriek werd in 1871 te Oss geopend, - de strookartonindustrie - eerste fabriek in 1869 -, de aardappelmeelindustrie, welker aanvang reeds tot vóór 1840 teruggaat doch welker groote bloei na 1860 kwam. Deze laatste bedrijfstak, waaraan de naam van den Groninger W.A. Scholten onverbrekelijk verbonden is, deed meer dan aan het bestaande kleinbedrijf geen schade berokkenen: hij was de welkome vervanger van twee andere bedrijven, die tot verval waren geraakt in de Veenkoloniën: de scheepsbouw die, gekluisterd in smalle kanalen en sluizen, aan de steeds hoogere eischen van de zeevaart niet kon voldoen, en de aardappelmoutwijnstokerij, die de concurrentie met de graanbranderijen van Schiedam en elders niet kon volhouden. Wat in het noorden de aardappelmeelfabrieken verrichtten, deden in het zuiden (West-Brabant) de suikerfabrieken die eveneens als grootbedrijven waren georganiseerd: zij brachten nieuwe welvaart en nieuwe arbeidsgelegenheid toen, kort nadat de eerste in 1858 was geopend, de meekrapcultuur en bereiding verviel als gevolg van de uitvinding van roode kleurstof langs chemischen weg.

Wederom anders waren de verhoudingen in de textielindustrie. Hier beteekende het veldwinnen van het fabrieksysteem, dat het kleppen van het weefgetouw in de boerenhofsteden ophield, hetgeen zonder veel bezwaar kon geschieden omdat, gelijk reeds werd aangestipt, na 1850 de boeren goede tijden beleefden. Het beteekende ook, dat de talrijke ‘armenfabrieken’, die slechts door bemiddeling van de Nederlandsche Handelmaatschappij met staatsgeld omhoog waren gehouden, gesloten werden. Voor zoover de godshuizen hen niet opnamen, konden de vrijgekomen paupers

een plaats vinden in de zich ontwikkelende nieuwe stoomfabrieken. Ook in de oude textielsteden Leiden en Haarlem beteekende de moderne fabriek meer een welkome verlichting van de armenkassen dan een greep naar de keel van de kleinen huisindustrie, die in Leiden duchtig vervallen was en in Haarlem zelfs vrijwel te niet was gegaan. Het is dan ook geenszins toeval, dat de invoering van de stoommachine ten onzent zonder woelingen van eenige beteekenis heeft kunnen plaats hebben. Daartegenover staat, dat de moderne fabrieken op deze wijze eenzijdig als nuttige instellingen werden beschouwd, die aan de lagere volksklassen brood en werk gaven. Voor de nadeelen, aan gezondheid en zedelijkheid toegebracht door lange arbeidstijden in slecht ingerichte lokaliteiten, heeft de natie daardoor te lang het oog gesloten gehouden.

* * *

Geest en techniek hebben derhalve, zooals in het bovenstaande werd uiteengezet, tusschen 1850 en 1870 een dusdanige evolutie ondergaan, dat men het jaar 1870 als aanvangspunt kan stellen van de modern-kapitalistische periode in Nederland, mede omdat van omstreeks 1870 af de arbeidende klasse, die zich in vakvereeningen gaat organiseeren en de eerste arbeiderscouranten in het licht zendt, een woord gaat medespreken. Trachten wij, de verdere ontwikkelingslijnen van de nijverheid te schetsen.

Vooreerst zien wij, dat de nijverheid in toenemende mate op de krachten der natie beslag gaat leggen. Terwijl de totale bevolking tusschen 1850 en 1920 met 125% toenam, steeg de industrieële bevolking met 177%; de agrarische slechts met 94%. Aan een complex van oorzaken is deze industrialiseering te danken geweest. Het boerenbedrijf heeft, dank zij de coöperaties op landbouwgebied, steeds meer van zijne werkzaamheden aan de nijverheid moeten afstaan, vooral aan de zuivelfabriek. Tevens kan de landbouw, uiteraard gebonden aan den technisch niet vermeerderbaren bodem, zijn bedrijf niet naar believen intensiveeren; daardoor moet, gezien den voortdurenden bevolkingsaanwas, het surplus afvloeien

naar de nijverheid. Dit is de economische basis van den trek naar de steden. Nog een andere oorzaak deed de nijverheid naar verhouding sterker groeien. Men zou deze kunnen noemen: de onttroning van het huisgezin als productiecentrum. Talrijke werkzaamheden, vroeger in het gezin uitgeoefend, geschieden nu door middel van het industrieële bedrijf; wasschen, slachten, conservenbereiding, broodbakken, vervaardiging van kleeding. In de steden is deze ontwikkeling nagenoeg voltooid; op het platteland is zij in vollen gang, mede als gevolg van het vergemakkelijkte verkeer.

Ondanks deze toeneming der nijverheid is Nederland niet van een agrarischen tot een industriestaat geworden. Het kenmerkende van een industriestaat is, dat de invoer uit landbouwproducten en grondstoffen, de uitvoer uit voltooide industrieproducten bestaat. Niet aldus Nederland, dat meer nog dan fabriekswaren levensmiddelen en andere agrarische producten uitvoert: boter, kaas, versche groente, bloembollen. Daartegenover staat, dat de invoer van fabrikaten aanzienlijk is. Ofschoon in beteekenis gegroeid, is de nijverheid ten onzent dus niet de voornaamste welvaartspijler geworden. Landbouw, handel en nijverheid staan als gelijkgerechtigde elementen in de volkshuishouding naast elkaar. Dit verleent aan ons land een economische kracht van bijzondere beteekenis, waarbij b.v. een land als Engeland, welks landbouwbasis zeer smal is geworden, ongunstig afsteekt.

Een tweede kenmerk, dat de nijverheid sinds 1870 vertoont, is centraliseering. Toeneming van grootbedrijf behoeft op zichzelf nog niet met centraliseering gepaard te gaan, al leidt zij er uiteraard licht toe. Het zou denkbaar zijn, dat de verschillende grootbedrijven in elken tak van nijverheid regelmatig over het land waren verdeeld. Dit is in werkelijkheid echter niet het geval geweest; men ziet, dat bepaalde branches in sommige gedeelten des lands geheel verdwijnen, en zich in enkele scherp gemarkeerde streken gaan ophoopen.

Duidelijk doet zich dit verschijnsel voor in de textiel-

industrie. Omstreeks het midden der 19e eeuw bestond nog een niet onbeduidende spin- en weefnijverheid in de drie noordelijke provinciën, in Limburg, op Walcheren. Thans is dit alles vrijwel geheel verdwenen. De katoenspinnerij is tot Twente beperkt; de katoenweverij, iets meer verspreid, wordt ook in oostelijk Gelderland, te Veenendaal, in het oostelijke deel van Noord-Brabant en nog op enkele andere plaatsen gevonden. De linnennijverheid is tot oostelijk Noord-Brabant beperkt. De fabrieken van wollen stoffen bevinden zich in groote meerderheid te Tilburg.

Ook in andere bedrijven vertoont zich het verschijnsel der opeenhooping. De lederindustrie - met name de schoenmakerij en de looierij - kwam omstreeks 1850 nog op ruime schaal in Groningen en Friesland voor; thans beperkt zij zich tot de Langstraat en omgeving. De bierbrouwerij, om nog één voorbeeld te noemen, doet denzelfden ontwikkelingsgang zien. In het begin der 19e eeuw had vrijwel iedere plaats haar eigen brouwindustrie; thans kunnen een tiental groote fabrieken, meerendeels in de grootste steden gevestigd, in de behoefte van het geheele land goeddeels voorzien. Slechts in Brabant en Limburg handhaven zich talrijke kleine bedrijven, wier afzet zich tot de omgeving beperkt. In 1909 - nieuwere cijfers ontbreken - waren er in Noord-Brabant en Limburg elk 178 brouwerijen, tegen b.v. slechts 24 in Noord- en Zuid-Holland te zamen en 4 in de gezamenlijke provinciën Friesland, Groningen en Drenthe.

Toch vertoont zich dit centralisatieverschijnsel, dat in de modern-kapitalistische landen algemeen waarneembaar is, in Nederland minder sterk dan elders. Een bepaald ‘industriegebied’ kent Nederland niet; iedere industrie heeft haar eigen concentratiegebied, door een complex van historische oorzaken ontstaan. De textielnijverheid is in Twente en Oost-Brabant bijeen; de industrie van voedings- en genotmiddelen strekt zich uit langs de Zaan; de voornaamste landbouwindustrieën zetelen in de veenkoloniën. De geweldige industriesteden, die men in het buitenland kan aantreffen, ontbreken hier. Onze groote steden zijn handelssteden en centra van bestuur en cultuur. Doch al onze voornaamste

nijverheidscentra hebben meer of minder een landelijk, een dorpsch aanzien: Veendam, Zaandam, Enschede, Eindhoven, om van iedere streek een vertegenwoordiger te noemen. Een deel van onze nijverheid is bovendien gevestigd in de kleinere steden die, zoo al niet villes mortes op economisch gebied, dan toch door de koortsachtige expansie der moderne tijden onaangeroerd zijn gebleven; wij denken aan de Leidsche textielfabrieken, aan de stearinekaarsen- en de pijpenindustrie van Gouda, aan de fabrieken van faïence, van gist en spiritus, van lijm en gelatine te Delft.

De verklaring van dit verschijnsel ligt in hoofdzaak in de physisch-geographische gesteldheid van Nederlands bodem. Noch de aanwezigheid van ertsen, noch die van steenkolen, noch die van waterkracht, kon hier de industrie naar bepaalde gebieden samentrekken. De Limburgsche mijnen zijn te laat tot ontginning op groote schaal gekomen om nog invloed te kunnen hebben op de vestigingsplaats der industrie. De productiemiddelen-industrie - metaalnijverheid, machinefabrieken, constructiewerkplaatsen -, die altijd als vanzelf tal van fabrieken om zich heen groepeert welke hare producten behoeven, is daardoor verspreid gebleven, en is niet geworden tot een middelpunt waaromheen andere bedrijven zich konden groepeeren. Het goedkoope transport te water - eveneens een resultaat van de bodemgesteldheid - had tot gevolg, dat de vestigingsmogelijkheden der industrie vele waren. Meermalen waren het zoodoende de kosten van de arbeidskrachten, die beslissend waren. Twente en Brabant kregen hun textielnijverheid, omdat de boerenbevolking een goedkoop arbeidersleger opleverde en de bedrijfsonkosten hier geringer waren dan in de steden (Leiden, Amersfoort), waar de fabrikant op hoogere lasten zat en aan allerlei beperkende voorschriften gebonden was. In Kampen vestigde zich in de eerste helft der 19e eeuw een niet onbelangrijke sigarenfabricage, toen door het verval van de trijpindustrie aan vele arbeiders in dit stadje debroodwinning was ontnomen.

Naast relatieve toeneming en centralisatie vertoont de nijverheid in de laatste 50 à 75 jaren een derde tendens: die van specialisatie. Wie wel eens in de gelegenheid is ge-

weest, een lijst van fabrieken en werkplaatsen uit de eerste helft der 19e eeuw onder de oogen te krijgen, wordt getroffen door het geringe aantal soorten van etablissementen, dat wordt opgegeven. Ten deele is dit het gevolg van het reeds vermelde feit, dat steeds meer werkzaamheden uit de gezinssfeer naar de bedrijfssfeer overgaan. Ten deele ook is het een gevolg van nieuwe uitvindingen op technisch gebied; wij denken hier vooral aan de electrische en chemische industrieëen, waarover straks meer. Doch daarnaast is het specialisatieverschijnsel zeker niet te verwaarloozen. De koek- en beschuitbakkerij b.v., vroeger steeds verbonden aan de broodbakkerij, is thans zelfstandig geworden; zelfs zijn op enkele plaatsen, o.a. te Amsterdam, afzonderlijke roggebroodbakkerijen ontstaan. De schoenmakerij, voorheen dikwijls verbonden aan de leerlooierij, heeft zich thans daarvan losgemaakt. De fabricage van kachels en die van brandkasten geschiedde vroeger door de smederijen, thans in afzonderlijke bedrijven. Dit laatste voorbeeld brengt ons op het spoor van een ander verschijnsel: de inkrimping van de werkingssfeer van het handwerk óók daar, waar het naast het grootbedrijf, naast de fabriek, zich heeft weten te handhaven. Dit noopt ons, den ontwikkelingsgang van het handwerk sedert de opkomst van het fabriekswezen in het kort uiteen te zetten.

Wij hebben reeds opgemerkt, dat de opkomst van de grootindustrie niet uitsluitend of grootendeels ten koste van het handwerk is geschied. Slechts in de textielnijverheid heeft de fabriek het handwerk, dat trouwens in den regel tot huisindustrie was ontaard, ten ondergang gedoemd. Dat in de moderne maatschappij het fabriekswezen een overheerschende, het handwerk een ondergeschikte positie inneemt, is het gevolg van twee omstandigheden: dat het fabriekswezen nieuwe banen van productie is gaan betreden, waarop het handwerk, het kleinbedrijf, zich nimmer had begeven; en voorts, dat de taak van het zich handhavende kleinbedrijf veelal is ingekrompen. Met dit laatste wordt gedoeld op het verschijnsel dat vele kleinbedrijven gedegradeerd zijn van productie- tot herstelbedrijven. De schoen-

maker vervaardigt geen schoenen meer, doch repareert ze slechts. De loodgieter heeft het gieten van lood opgegeven, de slager oefent het slachtbedrijf riet meer uit. De handswerkman heeft deze werkzaamheden aan het grootbedrijf moeten afstaan, en heeft slechts die behouden, welke individualistisch van karakter zijn en nauw contact met den consument vereischen. De fabriek kan confectiewerk leveren, doch het kleinbedrijf blijft een taak behouden waar persoonlijke smaak en opvatting van den consument een rol spelen. Vandaar, dat b.v. naast het groote confectiebedrijf in de kleedingnijverheid, naast de meubelfabriek, de kleedermaker en de meubelmaker als handwerksman hun plaats blijven behouden. Ook daar, waar wegens spoedige bederfelijkheid van het product de afzet tot de naaste omgeving beperkt moet blijven, ziet men het kleinbedrijf zich handhaven. Kan al in de steden de broodfabriek de kleine bakkerijen terugdringen, op het platteland heeft en houdt ieder dorp zijn eigen bakkersbedrijfje. Opmerkelijk is, dat in een verwant bedrijf ieder spoor van grootbedrijf achterwege is gebleven: de banketbakkerij. Hier ziet men zelfs den ouden toestand bewaard, dien vroeger tal van bedrijven vertoonden (sigarenmakerij, hoedenfabricage): dat in dezelfde lokaliteiten, waar de producten vervaardigd worden, de verkoop dezer producten in het klein wordt uitgeoefend. De scheiding tusschen productie- en winkelbedrijf, die de moderne tijd te zien geeft, is hier uitgebleven.

Reeds werd aangestipt, dat in den loop der 19e eeuw het aantal nieuwe fabrieken, die tot dusverre geheel onbekende goederen vervaardigden, belangrijk is geworden. De triomfen, die de natuurwetenschappen in de tweede helft der eeuw vierden, hebben niet nagelaten een vèrstrekkenden invloed uit te oefenen op het bedrijfsleven. De belangrijkste verandering, die in de eerste helft der 19e eeuw plaats vond, was van Houten's uitvinding van de poedercacao (1828), waardoor naast de oude ‘chocolaadmolens’ een cacaoindustrie kon ontstaan, die aan de Zaan haar middelpunt vond. Doch na 1870 ziet men een groot aantal nieuwe takken van bedrijf opkomen. Zoo in de metaalnijverheid de fabrieken

van emailwaren, van blikken voorwerpen, van water-, gasen electriciteitsmeters, van moeren, schroeven, schroefbouten en klinknagels, van ijzeren kabels en draden. Niet zonder grond is dan ook de overgang van het vroegkapitalisme naar het moderne kapitalisme gekenschetst als een overgang van het houten tijdperk naar het ijzeren tijdperk.

Tot de metaalindustrie behoort ook de rijwielindustrie. Bij het groote gebruik, dat in Nederland van het rijwiel wordt gemaakt, heeft deze industrie, die hare grondstoffen en onderdeelen zelf vervaardigt, al spoedig een hooge vlucht kunnen nemen; zij geeft thans aan ongeveer tienduizend personen werk. Het is opmerkelijk, dat daarnaast een Nederlandsche automobielindustrie niet is kunnen opkomen; de eenige nationale fabriek, die der Spijkerautomobielen, is zelfs te niet gegaan.

Zeer opmerkelijk heeft zich ontwikkeld de chemische industrie. In overeenstemming met het spraakgebruik vatten wij hieronder niet alle fabrieken samen, waar de producten door middel van chemische processen worden verwerkt, doch slechts die, waar stoffen worden bereid welke aan andere bedrijven tot grond- of hulpstof dienen. Wij zonderen derhalve uit de fabricage van voedings- en genotmiddelen als azijn, bier, gedistilleerd, suiker en zout, alsmede de fabricage van gebruiksvoorwerpen en -stoffen als zeep, olie, margarine en kaarsen. Van de aldus opgevatte chemische industrie nu kan worden gezegd, dat zij honderd jaren geleden wel bestond, doch op uiterst beperkte schaal. Het meest beteekende de verfindustrie die, zooals reeds werd vermeld, veel voor export werkte; er bestonden in de eerste helft der 19e eeuw eenige groote fabrieken van loodwit en van lakmoes, benevens een aantal kleinere van bergsch of berlijnsch blauw, friesch groen, mineraalgeel e.d. De vooruitgang van de techniek heeft te weeg gebracht, dat al deze soorten van fabrieken geheel of nagenoeg geheel zijn verdwenen; afzonderlijke lakmoesfabrieken b.v. bestaan niet meer, en het loodwit is vervangen door het zinkwit, waarvan de vervaardiging uitsluitend in Zuid-Limburg geschiedt. Toch is dit alles geen achteruitgang, doch slechts

verandering geweest; onder andere benamingen is ook nu nog de Nederlandsche verfwarenindustrie van beteekenis. Deze technische veranderingen zijn geleidelijk gegaan en hebben sociaal weinig beteekenis gehad.

Dit kan niet worden gezegd van de fabricage van organische verfstoffen. Ter verkrijging van roode kleurstof werd tot omstreeks 1870 de meekrapplant gebezigd, die op groote schaal in het Zuid-westen des lands en wel voornamelijk op de Zuidhollandsche en Zeeuwsche eilanden werd geteeld. In tal van 'meestoven' werd de meekrap gedroogd, gestampt en gemalen, om vervolgens in de garancinefabrieken verder te worden bereid. Toen echter in 1867 een kunstmatig te bereiden anorganisch vervangingsmiddel werd gevonden, was de meekrapindustrie en -teelt ten doode gedoemd. Thans is zij geheel verdwenen. De productie van dit vervangingsmiddel heeft echter in ons land weinig wortel geschoten, evenmin als de fabricage van koolteerproducten in het algemeen.

Het is opmerkelijk, dat ook de andere soorten van chemische fabrieken, die in het begin der 19e eeuw in ons land bestonden - als men tenminste de kleine etablissementen, die met een personeel van 1 à 2 man werkten, als fabrieken mag aanduiden - tegenwoordig niet meer voorkomen. Naar borax-, salpeter- of vitrioolraffinaderijen zal men vergeefs zoeken, en de oude sodaraffinaderijen zijn niet de basis geworden van een moderne soda-industrie, daar de tegenwoordige fabrieken van dien naam slechts ingevoerde ruwe soda tot kristalsoda verwerken. De verklaring van dit verschijnsel is te vinden in de evolutie van de techniek en van de scheikunde, waardoor behoefte aan andere stoffen is ontstaan en waardoor bovendien thans allerlei stoffen als bijproduct kunnen worden gewonnen, die vroeger in afzonderlijke etablissementen moesten worden bereid. Zoo wordt thans een belangrijke plaats ingenomen door de fabrieken, die zich toeleggen op de vervaardiging van kunstmeststoffen, welker gebruik vooral na 1880 is opgekomen, toen de agrarische crisis den landbouwer tot rationaliseering van zijn bedrijf dwong; de fabrieken van superfosfaat, ammoniak, compost

en andere kunstmesmiddelen, vooral gelegen in het industriegebied langs de Maas, geven thans aan meer dan 1000 menschen arbeid.

De bereiding van beendermeel, dat eveneens een belangrijke kunstmeststof is, geschiedt in een tweetal fabrieken die tevens beenderlijm en andere stoffen produceeren, n.l. de fabriek van de firma wed. Smits te Utrecht en de lijm- en gelatinefabriek te Delft. Eerstgenoemde fabriek bestaat reeds ruim honderd jaar, doch werkte aanvankelijk op kleine schaal; in 1843, toen zij werd aangeduid als 'chemicalia, beenzwart, salammoniak en vitrioolfabriek', had zij 22 arbeiders in dienst. De Delftsche lijm- en gelatinefabriek is van jongeren datum. De daarnaast bestaande etablissementen, waar vleeschlijm wordt bereid, zijn van weinig beteekenis; zij gaan meer rechtstreeks terug op de oude 'lijmziederijen' uit het begin der vorige eeuw.

Is derhalve de band, die de moderne chemische industrie met het verleden verbindt, tamelijk los, uitteraard geheel nieuw is de electrische industrie. Daaronder zijn in de eerste plaats te rekenen de electrische centrales zelve. Dat Nederland de electrificeering van zijn territoir vlot ter hand heeft genomen - het steekt daarin b.v. gunstig af bij Engeland - bewijst het getal der gemeenten, die van geleidingen voorzien werden: dit bedroeg op 31 December 1927 reeds 919. Op dit tijdstip waren er derhalve nog slechts 160 gemeenten, waaraan geen levering plaats had. De economische gevolgen van deze electrificatie zijn groot geweest; wij kunnen op slechts enkele wijzen. Vooreerst beteekent electrificatie eener streek de alomaanwezigheid eener onmiddellijk bruikbare beweegkracht, waardoor zij vestiging van bedrijven mogelijk maakt op plaatsen, waar b.v. de afwezigheid van water het gebruik van stoommachines belette. Tevens is de electromotor ook in het kleinbedrijf rendabel te maken, waardoor dit in den strijd tegen het grootbedrijf een nieuw wapen heeft gekregen. Ook in ander opzicht heeft de electriciteit een waarschuwing gegeven aan hen, die in de ontwikkeling der maatschappij slechts de tendentie zien naar concentratie en verdringing der kleine handwerkbedrijven.

Immers in den ‘electricien’, die installatiën maakt, reparatiën verricht en veelal tevens het winkelbedrijf uitoefent, is een moderne soort van handwerker ontstaan. Hetzelfde kan trouwens ook op ander terrein worden waargenomen; men denke aan de rijwielherstelplaatsen.

Van gewicht is ook de invloed geweest, die de electriciteit op de metaalnijverheid heeft uitgeoefend; ook in Nederland is de fabricage van accumulatoren, dynamo's, electromotoren, electrische apparaten enz. met kracht aangevat. Onbetwist de eerste op dit gebied is de fabriek van Philips, wier koortsachtige groei het dorpsche Eindhoven welhaast in een fabrieksstad heeft omgezet. De gloeilamp en later het radio-apparaat zijn de ook in het buitenland meest bekende producten van Philips' grootbedrijf, waarin reeds meer dan 20.000 personen werkzaam zijn. Daarnaast verdient de Nederlandsche Seintoestellen Fabriek te Hilversum vermelding, opgericht in 1918, die ook radio-apparaten en zendstations construeert.

Niet slechts om zijn snellen groei is Philips' bedrijf van belang; het is in meer dan één opzicht een representant van de tendenties, welke de nijverheid na den wereldoorlog vertoont. Men zou deze kunnen noemen: efficiency en internationaliteit.

De efficiency, het streven naar uiterste doelmatigheid in ieder onderdeel van het bedrijf, is niets anders dan de rationalisatie van het bedrijf met wetenschappelijke hulpmiddelen en methoden. Philips' fabriek beschikt over een staf van physici met eigen laboratorium, waar onderzoekingen worden verricht óók buiten onmiddellijk verband met het bedrijf. De levende materie wordt eveneens wetenschappelijk bestudeerd; een psychotechnisch laboratorium ontbreekt te Eindhoven niet. Ook de statistiek wordt, bij Philips en elders, als hulpmiddel aangewend om ieder onderdeel van het bedrijf (b.v. een advertentiecampagne) aan zijn rentabiliteit te kunnen toetsen. De wetenschap is de fabriekspoort binnengetreden en het is waarlijk geen toeval dat de leider van deze onderneming, evenals de voornaamste leider van Nederlands kunstzijdeindustrie, den doctorstitel voert.

Als tweede tendentie in de jongste ontwikkeling noemden

wij: internationaliseering. Daarmede werd gedoeld op het verschijnsel, dat de onderneming zich tot buiten de landsgrenzen uitbreidt, hetzij door stichting van fabrieken in andere staten, hetzij door deelneming in buitenlandsche ondernemingen. Door stichting van afzonderlijke naamlooze vennootschappen 'gemeenschappelijk bezit van aandeelen in' (volgt de naam der betrokken onderneming) en door opneming van oligarchische clausules in de statuten, die een buitenlandsche bestuursmeerderheid onmogelijk maken, blijft ondanks deze buitenlandsche expansies het nationale karakter der moderne groot ondernemingen gewaarborgd. Tot voorbeeld van de structuur van dergelijke internationale betrekkingen kiezen wij de kunstzijdeindustrie, eveneens een geheel nieuwen tak van nijverheid.

Een zijde-industrie heeft in Nederland ook in vroegere jaren niet ontbroken. De fabriek 'Zijdebalen' van Jacob van Mollem bij Utrecht, opgericht in 1681, genoot lange jaren groote vermaardheid; zij verviel echter in het begin der 19e eeuw met zoovele andere fabrieken. Sindsdien was in Nederland de zijdeweverij weliswaar niet geheel verdwenen, maar dan toch van weinig beteekenis. Pogingen om de zijdeteelt in ons land in te voeren, zijn meermalen gedaan, doch na het midden der 19e eeuw niet herhaald. Des te scherper steekt daartegen af de evolutie van de kunstzijdefabricage. Nederland heeft hier onbetwist de leiding gekregen, doordat niet minder dan twee der groote internationale concerns van Nederland uit worden geleid.

De 'Enka' is de oudste der beide groepen. Op zeer bescheiden voet begon deze naamlooze vennootschap in 1911 de fabricage te Arnhem met een kapitaal van 225000 gulden. Ondanks den wereldoorlog was in 1919 het kapitaal reeds met sprongen op 5 millioen gulden gebracht. De enorme uitbreiding kwam echter eerst daarna. Vooreerst door oprichting van een tweede fabriek bij het station te Ede, en verder door deelneming in buitenlandsche ondernemingen. Worden de jongste plannen verwezenlijkt en komt de belangengemeenschap met de Vereinigte Glanzstoff-fabriken A.G. tot stand, die practisch (niet formeel) tot een fusie zal

leiden en aan de Enka een nieuwen naam zal schenken (Algemeene Kunstzijde Unie), dan zal dit Nederlandsche concern de contrôle hebben over fabrieken in Duitschland, Frankrijk, Engeland, Oostenrijk, Italië, de Vereenigde Staten en Japan. Getallen zijn bezwaarlijk op te geven, daar menige aangesloten groep van haar kant wederom holding-company is van aandeelen in andere fabrieken.

Dit laatste geldt ook voor de tweede Nederlandsche groep de Hollandsche Kunstzijde industrie (H.K.I.) te Breda. De fabriek aldaar werd in 1921 geopend. Zij staat onder den invloed van de Enka; harerzijds is zij weder vriendschappelijk verbonden met groepen in Oostenrijk, Bohemen, Engeland, Italië en de Vereenigde Staten.

Het trekt de aandacht, dat ook het derde internationale concern, dat in Nederland zetelt, een geheel nieuw bedrijf betreft. Wij bedoelen de Margarine-unie, in 1928 ontstaan door samenwerking tusschen twee groepen, die elkaar tot dusverre op de wereldmarkt hadden bestreden: Jurgens en Van den Bergh. Het reeds vermelde margarinefabriekje, dat in 1871 te Oss werd opgericht, werd de bakermat van Jurgens' wereldbedrijf; Van den Bergh's fabrieken werden later geopend. Den achterstand ten opzichte van zijne naburen, welke Nederland langen tijd vertoonde, heeft het na 1870 derhalve op nog braakliggende terreinen ingehaald.

Op drieërlei gebied: margarine, kunstzijde en electriciteit, heeft Nederland een leidende positie op de wereldmarkt. Eigenlijk behoort hierbij een vierde product te worden vermeld: de petroleum. De Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië, kortweg genaamd: ‘De Koninklijke’, die van 1883 dateert, heeft zich ontwikkeld tot een concern, dat zich in grootte alleen met de Standard Oil Company kan meten. Daar de Koninklijke in Nederland uitteraard slechts kantoren heeft, laten wij haar hier verder buiten beschouwing; doch als symptoom van Nederlands industrieele kracht mocht zij niet geheel worden verzwegen.

Daar trust- en kartelvorming gemakkelijker plaats heeft bij productie van eerste grondstoffen dan bij die van vol-

tooide producten, gemakkelijker ook in landen met protectionistische tariefwetten dan in landen met vrij ruilverkeer, is deze vorm van samenwerking tusschen bedrijven bij ons minder uitgebreid dan elders, al komt zij meer voor dan men gewoonlijk vermoedt. Positieve gegevens omtrent deze dingen ontbreken echter. Een initiatiefvoorstel in de Tweede Kamer, om aan een staatscommissie (de zgn. socialisatiecommissie) de bevoegdheid te verleenen tot een onderzoek naar deze verhoudingen, is destijds verworpen. Aan het publiek bekend zijn de belangengemeenschappen en overeenkomsten eerst dan, wanneer zij tot intrekking of verwisseling van aandeelen of uitgifte van nieuwe aandeelen leiden. Vandaar, dat hier iets gezegd kan worden omtrent de concentratie in de Nederlandsche suikerindustrie.

De Wester-Suikerraffinaderij te Amsterdam, die zich door aankoop van eenige suikerfabrieken reeds van de noodige grondstoffen had verzekerd, is in 1919 opgekocht door de toen opgerichte Centrale suikermaatschappij. Deze maatschappij heeft de contrôle over de geheele Nederlandsche suikerproductie verkregen, hetzij door aankoop der fabrieken zelf, hetzij door aankoop van aandeelen daarin, hetzij door het sluiten van leveringscontracten. Zulk een trustvorming schijnt een bedreiging voor de volkswelvaart, bepaaldelijk in de oogen van hen, voor wie de vrije concurrentie het sjibboleth is. Deze beoordeelaars vergeten, dat de moderne ontwikkeling een overgang te zien geeft van vrije, ongebreidelde concurrentie, het bellum omnium contra omnes, naar een gebreidelde, geregulariseerde concurrentie. Hier, bij de suikerindustrie, spreekt dit bijzonder duidelijk. De Nederlandsche productie is gerationaliseerd, doch brandschatting van den consument is onmogelijk omdat bij hooge prijzen de invoer van elders loonend zou worden en dan ook stellig zou plaats hebben.

In de Nederlandsche metaalnijverheid heeft de concentratie minder voortgang gemaakt, als is zij ook hier niet achterwege gebleven, getuige de fusie tusschen de machinefabriek en scheepswerf Feyenoord met Wilton's dok- en reparatiebedrijf te Rotterdam - Schiedam. Wel heeft de metaalindustrie

een opmerkelijken uitbouw ondergaan door de oprichting van een hoogovenbedrijf.

Wie de stelling zou willen verdedigen, dat in de geschiedenis niets nieuws ontstaat, doch dat slechts het oude in veranderden vorm optreedt, zou voor zijne opvatting steun kunnen vinden in het Nederlandsche hoogovenbedrijf. Immers, primitieve hoogovens heeft Nederland vroeger reeds gehad, en wel langs den Ouden IJsel, waar de bodem moerasijzeroer opleverde en waar de rivier voor beweegkracht, de bosschen voor houtskool konden zorgen. Door verschillende economische en technische oorzaken verdwenen deze etablissementen tegen het eind der 19e eeuw, echter niet zonder aanleiding te hebben gegeven tot een metaalindustrie ter plaatse die nog bestaat (fabrieken te Ulft, Doetinchem, Keppel en Doesburg).

Het was de wereldoorlog, die Nederland het gemis aan eigen hoogovens deed gevoelen, en zoo was het, dat in 1918 de Koninklijke Nederlandsche maatschappij van hoogovens en staalfabrieken werd opgericht, waarin ook overheidslichamen, o.a. de gemeente Amsterdam, deelnamen. Sinds Januari 1924 werkt het bedrijf, dat onder Velzen werd gesticht, geregeld en met succes. Het systeem van belangengemeenschappen met verwante bedrijven is ook hier toegepast; zoo is een vriendschappelijke relatie ontstaan met de ‘Phoenix A.G. für Bergbau und Hüttenbetrieb’, wat voor de kolenlevering van belang is. Goed beschouwd heeft een Nederlandsch hoogovenbedrijf niets vreemds; in landen, die eigen ertsen hebben, worden deze niet zelden over langere afstanden aangevoerd.

Overal dus nieuwe schepping; het bovenstaande stelde dit duidelijk in het licht. Dit wil echter niet zeggen, dat de van ouds bestaande bedrijven zouden zijn achtergebleven, zich niet zouden hebben gemoderniseerd. Vóór 1850 mag dit het geval zijn geweest, daarna, inzonderheid na 1870, werd dit anders. De invoering van de stoomkracht heeft in die overgangsjaren talrijke technieken gewijzigd, die eeuwen lang in zwang waren geweest. In de suikerraffinaderijen bracht de stoommachine verandering in een fabricagemethode, die

gedurende twee eeuwen onveranderd was gebleven. De korenmalerij geschiedde tot omstreeks 1850 op een wijze, die weinig verschilde van de maaltechniek der oudheid, al was dan de windkracht in de 17e eeuw mensch of dier als beweegkracht gaan vervangen; nadat echter in 1856 te Amsterdam de eerste stoommeelfabriek was opgericht, kwamen nieuwe maalsystemen in zwang (vervanging van den vlakken maalsteen door de ijzeren wals). Het ware gemakkelijk, het aantal voorbeelden te vermeerderen.

Niet slechts technisch, ook economisch zijn vele der van ouds bestaande industrieën vooruit gegaan; verschillende ervan hebben, zonder tot wereldconcerns te zijn uitgegroeid, toch een internationale bekendheid gekregen. Men zie bijv. de evolutie van den Nederlandschen scheepsbouw. In de 19e eeuw leed deze langen tijd duidelijk aan neophobie. De opkomende behoefte aan ijzeren in stede van houten schepen - de stoomvaart, die toen een aanvang nam, vroeg al spoedig naar ijzeren vaartuigen - kon zij niet voldoende bevredigen, zoodat de benoodigde stoombooten meerendeels uit het buitenland moesten komen, sedert na 1850 de stoomvaart toenam. Eerst omstreeks 1880 kon de malaisetoestand van den scheepsbouw, die zich te lang op den aanmaak van zeilvaartuigen was blijven toeleggen, als geeindigd worden beschouwd. Toen kwamen ook tot ontwikkeling die speciale takken van scheepsbouw, die vooral aan Nederland bekendheid, en dus afzetgebied, hebben gegeven over de geheele wereld: zandzuigers, baggermolens e.d.

Een vooraanstaande positie bekleedt Nederland ook in de diamantnijverheid. In meer dan één opzicht vertoont deze industrie bijzondere kenmerken. Zij beperkt zich uitsluitend tot Amsterdam. De Joodsche arbeiders nemen er een overheerschende plaats bij in, tengevolge waarvan de vakorganisatie, niet gesplitst naar godsdienstige richtingen, zeer sterk is. Merkwaardig is nog, dat niet de eigenaars der slijperijen, doch de juweliers, de handelaars dus, de werkgevers der diamantwerkers zijn; de fabriekseigenaar is slechts verhuurder van molens. Technisch heeft het bedrijf in de 19e eeuw den overgang beleefd van huisindustrie tot fabriek. Hoewel

de ups en downs in deze industrie heftiger zijn dan in andere, heeft zij hare positie toch steeds kunnen handhaven. Dat de beroemde Cullinan te Amsterdam in de fabriek der firma I.J. Asscher is geslepen, wijst voldoende op de belangrijke positie, die de Nederlandsche diamantindustrie op de wereldmarkt inneemt.

Bij de bespreking van Philips' fabrieken noemden wij als kenmerk der moderne industrie: efficiency. Dit geldt niet slechts voor de groote concerns. Wie de Nederlandsche productiestatistiek bestudeert zal vinden, dat in verschillende bedrijven, ook in de van ouds hier te lande bestaande, de productie per arbeider gestegen is. Tusschen 1921 en 1925 steeg in de papierfabricage de productie per arbeider jaarlijks met pl.m. 15%; in de margarinefabricage werd in 1921 17,5, in 1925 31,2 ton per arbeider geproduceerd; in de rijwielindustrie maakte in 1921 elk arbeider gemiddeld 39 rijwielen, in 1924 reeds 58.

Ook het stijgende succes, waarmede naar standaardizeering wordt gestreefd, kan als bewijs van meer efficiency worden beschouwd.

De andere tendentie die wij vermeldden: de internationaliteit, is evenmin tot de groote belangengroepen beperkt. Tal van bedrijven, voorheen voor de locale markt werkend, hebben thans hun afzetgebied over de geheele wereld. De olieslagerijen bijv., vroeger slechts arbeidend voor de naaste omgeving, exporteeren thans naar Duitschland, Amerika en elders. De vele korenmolens, waarmede het land vroeger overdekt was - er zijn er nòg, doch in de meest afgelegen deelen des lands - maalden in loon voor de boeren in den omtrek; de moderne meelfabrieken daarentegen verwerken meest buitenlandsche tarwe en pogen hun product ook in vreemde landen te verkoopen. De Nederlandsche textielindustrie heeft haar binnenlandsche grondstoffenbasis geheel verloren; de inheemsche schapenteelt toch geschiedt ter wille van den vleeschexport en levert geen materiaal van beteekenis voor de wolfabricage, en ook de linnenindustrie kan niet op de inheemsche vlasteelt bouwen. Dit laatste voorbeeld toont aan, dat behalve de afzet ook de grondstoffen-

voorziening geïnternationaliseerd is. Een en ander blijkt tevens uit het opmerkelijke feit, dat èn bij den aanvoer van grondstoffen èn bij den export der Nederlandsche nijverheidsproducten het aandeel van Indië sinds den wereldoorlog belangrijk is verminderd. De koloniale grondstoffen, die van de 17e eeuw af talrijke 'trafieken' in het leven hadden geroepen, blijven thans uit. Deze ontwikkeling is onvermijdelijk; de tijd, dat Nederland kon zijn 'het pakhuys van de gansche waereld' - de uitdrukking is van directeuren van den Levantschen handel - is voorbij ten gevolge van de gewijzigde structuur van het economisch organisme der wereld. Doch bedenkelijker is, dat de Nederlandsche industrie een steeds geringer aandeel heeft in Indië's invoer. Dit moge eveneens ten deele het gevolg zijn van onvermijdelijke factoren als de opkomst van Japan, er is toch ook plaats voor de overtuiging, dat bij grooter energie van de zijde van Nederland in Indië meer te bereiken valt. Er dient echter hieraan te worden toegevoegd, dat die industrieën, wier export naar Indië gedaald is (textielindustrie, aardewerkindustrie) zich op andere markten voor dit verlies hebben kunnen schadeloosstellen.

Er is in de economische geschedenis nimmer een tendentie voorhanden, die niet door tegengestelde wordt doorkruist. Zoo staat hier tegenover de internationaliseering der grondstoffenvoorziening de opkomst van de Limburgsche steenkolenmijnen en die van de Boekelosche zoutindustrie.

Naast den verminderden export van nijverheidsproducten naar Indië zijn er enkele andere ongunstige factoren, die in een objectief overzicht een plaats behooren te vinden. Dat verschillende industrieën in den jongsten tijd om beschermende maatregelen hebben geroepen (aardewerk-, wol-, suiker-, klompenindustrie) is meer het gevolg van ongunstige conjunctuur dan van duurzame decadentie. Werkelijk verval is elders waarneembaar. De beroemde Schiedamsche stokerijen gaan, na een bloeiperiode tusschen 1850 en 1890, langzaam maar zeker achteruit, zoowel ten gevolge van felle concurrentie als van veranderden smaak der consumenten. De olie-industrie heeft ook veeren moeten laten; zoo is van de eens befaamde

haarlemmerolie-fabricage nog slechts de schaduw over. De wereldoorlog heeft eenige klappen uitgedeeld die blijvende wonden hebben achtergelaten; te denken valt hier aan de rijstpellerijen langs de Zaan. In het algemeen kan worden gezegd, dat de internationaliseering, de steeds inniger vervlechting in de wereldhuishouding, de Nederlandsche industrie gevoeliger heeft gemaakt voor de schommelingen der conjunctuur, en dus kwetsbaarder dan in vroeger tijden. Het ontbreken van een uitgebreide Schwerindustrie, die tot de voor conjunctuur meest gevoelige industrieën behoort, maakt de golf-beweging echter in Nederland minder heftig dan zij elders wel pleegt te zijn.

* * *

Overzien wij den weg, dien Nederlands industrie tusschen 1830 en 1930 aflegde, nog eens in vogelvlucht. Honderd jaren geleden bestond in het in hoofdzaak landbouwende Nederland slechts een kwijnende, achterlijke nijverheid, waarin handwerk en kleinbedrijf overheerschten en welks afzetgebied tot de naaste omgeving beperkt bleef. De bedrijfstechnieken en -methoden waren verouderd en bij den geest van traditionalisme, die de bedrijfseigenaars bezielde, had de stoomkracht nog nauwelijks een begin van industrieële revolutie te weeg gebracht. De schaarsche grootondernemers waren niet fabriekseigenaars, maar werkgevers van huisindustrieële arbeiders, veelal uit boeren en paupers bestaande. Thans is Nederland in niet mindere mate dan zijne naburen in de sfeer van het moderne kapitalisme opgenomen; de nijverheid, van even veel belang voor de volkswelvaart geworden als de handel en de landbouw, begeeft zich, en met succes, in het strijdgevoel van de wereldmarkt. Het grootbedrijf is overheerschend geworden en heeft het handwerk op het tweede plan gedrongen. De verafgoding der traditie heeft plaats gemaakt voor rationalistische bedrijfsleiding en steeds paraten ondernemingslust. En ten slotte: mede door het ingrijpen van denwetgever, doch in hoofdzaak door de bemoeiingen der ondernemers en arbeiders zelven, is een klasse van industrieele arbeiders ontstaan, wier

welvaart in vergelijking met vroeger aanzienlijk is toegenomen en nog steeds toenemende is. Zoo heeft zich ook in sociaal opzicht gedurende de laatste eeuw een verandering in de insutrie voltrokken, als zich nog nimmer in de geschiedenis had vertoond.

I.J. BRUGMANS.

Weltevreden, Augustus 1929.

Sirenische kunst.

Ik meende onlangs met den avondval in - of was het achter? - het hooge fluiten van den herfstwind boven mij over de duintoppen eindelijk weer iets te hooren van dat schoone, meedoogenlooze zingen, dat Odysseus hoorde, toen hij huiswaarts zeilde langs de eilanden der Sirenen.

Maar hij, een doel hebbend, en - wellicht - meer karakter toch dan persoonlijkheid, liet zich door mannen, voor wie in dit zingen geen roepen klonk, vastbinden aan de mast, tot die stemmen niet meer hoorbaar waren en hij aan het gevaar dier vervreemdende schoonheid ontkomen was. Hij koos de wereld, en al zal de herinnering aan dat roepend zingen hem later bijwijlen nog wel verontrust hebben, zeer zeker heeft hij over zijn keuze nooit berouw gevoeld; trotsche voldoening veeleer. De voldane bewondering van de vaste ingezetenen van de wereld heeft zijn verhaal overgeleverd door de eeuwen heen tot in onze late wereld.

Toch vraag ik dikwijls mij af, of het touw, en de was, waarmee men zich op dat schip de ooren dichtstopte, noodig zijn geweest. Behoorden zij niet veeleer tot de attributen, waarmee het karakter even vaak als gaarne eerbied afdwingt? Men had, zoo schijnt het mij, zonder veel te wagen, de koers der nieuwsgierigheid nog wat verder kunnen zetten in de richting van het eiland, waar gezongen werd. Want als de nood werkelijk aan den man (van deze wereld) komt, draait hij bij, en zoo zou ook, en nog bijtijds, het bevel van Odysseus aan zijn bemanning wel hebben geluid. Ook de groote reizigers behooren tot de vaste ingezetenen dezer wereld, waaruit zij zich niet laten wegzingen.

Hoe het zij, met hem is dat bange kwaadspreken over de

Sirenen begonnen, het verdacht maken van een leven, dat toch - hoe of waar dan ook - nog schijnt te bestaan, niet geheel menschelijk, doch evenmin geheel onbereikbaar, en waarvan elke tijding of elk teeken, eenmaal doorgekomen binnen het menschelijk leven, een eigenaardige, dwingende bekoring uitoefent, op weinigen slechts, maar veelal op zulken, die weer macht hebben over anderen; bekoring, die van welhaast alles wat hier geldt en telt vervreemdt: de bekoring eener vervulde toedracht van leven, die wel voormenschelijk schijnt. Maar zou zij ook namenschelijk kunnen zijn?

Voor elke toedracht van leven bestaat, als niet onmogelijke bloei, een eigen volte, een late zomerlust: een eigen verzadigde oplossing van ziel en bloed. Maar het schijnt wel alsof van oudsher in den mensch de groei naar de voor hem niet onmogelijke vervulling van bloed en ziel door het bewustzijn werd tegengewerkt en aangerand. Wie dit beseft herinnere zich het vlammend zwaard, waardoor die eerste tuin ontoegankelijk werd, en vrage zich af, of het gemeenschapsgevoel, zelfs in liefde's naam, wellicht een verweer is, niet tégen de kwaal, maar ván de kwaal. Verweer, waardoor die kwaal zichzelf voedde, zich versterkte, zich inbouwde binnen het bolwerk, dat de menschelijke wereld werd, en zich verergerde tot een steenen koortsmacht, de stad, harde zwerende wond in het lichaam-zelve van de planeet.

Kan het zijn, dat de sindsdien onverzoenlijke oorlog, die de ziel voert tegen het bloed, een wrekende vergelding is? vergelding, opgeroepen door de eerst beduchte, later tartende en steeds harteloozer samenspanning der aangetasten mét hun kwaal? dwaling, die op der eeuwen duur het wezen van den mensch kon wijzigen, verminken, in haar eigen zin? En zou het onmogelijk zijn, dat toch, in weerwil van die wijziging, iets als een voorwereldlijke trek nog maakt, dat het menschelijk wezen, sinds de vervulling van het Paradijs verloren ging, nooit geheel onontvankelijk kon worden voor het lokken van een vroeger vervulling, waarin bloed en ziel zich, elkander evenarend, kunnen vinden, elk door het zich zoo blindelings mogelijk uitvieren in den zin van den ander: een vervulling van het verlángen des bloeds en de begéérte der ziel?

Zeker is het, dat stemmen uit een geheimzinnigen voortijd van schoone dieren en hevige goden nooit geheel ophielden hoorbaar te zijn. Soms komt het mij voor, dat door de geringschatting (of zou het zijn door de takt?) der wereld, een ander verhaal dan het verhaal van Odysseus verloren moet zijn gegaan: het verhaal van een, die op zijn schip diezelfde eilanden naderde en het roepend zingen hoorde dierzelfde stemmen, en die ook door hen, die zich de zijnen waanden, werd vastgebonden aan de mast. Doch hem gebeurde dit niet op eigen bevel: zij kwamen om hem heen, waar hij op het dek stond te luisteren, en zagen hem verbleeken, terwijl zijn oogen zich groot en leeg openden naar waar gezongen werd. Toen zij, beducht, niet meer wisten waar hij toe in staat ging worden, grepen zij hem. Wild, vergeefs, verzette hij zich. Later, tegen de mast, sneden de touwen in zijn rukkende polsen. Zijn schip ging de eilanden der Sirenen voorbij; het zingen klonk al verder, ijler; eindelijk was het niet meer hoorbaar. Odysseus stond recht bij de mast, gebonden door de touwen van zijn wil. Maar van déze hing het weerloos lichaam uitgeput van verzet, krom tusschen de achterwaarts gebonden armen, en in zijn oogen waren onmogelijke verlangens en de tranen der bitterheid. Hoe is hij, teruggebracht in de wereld, het overschot van zijn leven doorgekomen? Hij, de Veranderde, was van geen belang meer. Leefde hij, nauwelijks opgemerkt, teruggetrokken binnen die eene herinnering? Het is onwaarschijnlijk, want de verlangens dier herinnering moeten te verslindend geweest zijn voor een leefwijze, die zich, gelijk de leefwijze der vrome verlangens, in afzondering binnen de toedracht der wereld kan voegen. Eerder geloof ik, dat wanhoop en een duistere wrok hem roekeloos die oorden deden zoeken, waar de ontredderden zich aan eigen lusten ten prooi werpen, en waar - zij het dan ook in bedwelming - de voorwereldlijke stem van het bloed soms nog gehoord wordt. Maar de klaarheid dier nooit vergeten stemmen zal hem eindelijk met die verborgen vijandschap tegen de wereld hebben doen breken. Alleen of met een nog niet ontzielde uit die kring, zal hij vertrokken zijn en scheepgegaan om dat weer te vinden, wat hem geen rust meer liet. Ver in een blinkende wildernis van de sterke zee

zal hij verdwenen en vergaan zijn, een schipbreuk wellicht zingende geleden.

Maar niet verging, noch verdween ooit geheel in Europa de echo van zijn klagen en jubelen, en zelfs die stemmen der Sirenen werden bijwijlen in eens, helder en geheimzinnig, gehoord binnen gesloten muren hier.

Want het is of er soms dichters en kunstenaars geboren worden, wier roeping het wel schijnt te zijn, op de stille wijze der schoonheid het wilde lot te wreken van dien vergeten eenzame. Zij behoorden niet tot de algemeen als de grootsten vereerden, die waarschijnlijk het sirenische zingen wel hoorden (welk groot dichter zou het nooit hebben gehoord) doch zich naar Odysseus voorbeeld binden lieten door wereldlijke erkenningen; want steeds - in aanvaarding, in verzet, of zelfs in verklaarden oorlog - erkenden zij deze wereld. Dat, waardoor de Sirenische kunst zich onderscheidt, is een vervreemden uit de werkelijkheid der dagelijksche wereld, een ontvreemden, inderdaad, der ziel daaruit, als het onttrekken van een zuiver goud, met een bijna overwogen opzet, een ingekeerde vijandschap, die wellicht veroorzaakt, dat deze kunst eenigermate overeenkomt met het wezen, de toedracht, eener alchemie, eener magie ook: hypnotisch, magnetisch, bijwijlen haast occult.

Soms geeft zij wat wel een echo schijnt van dat Sirenische zingen, als in ‘La belle Dame sans merci’ van dien jongen dichter, die, kort voor hij van hier verdween, zeide, dat hij het gras al kon hooren groeien en dat zijn naam in water geschreven was. Meestal echter bepaalt zij zich tot het hier waarneembare, maar door een eigenaardige werking, haar weergave eigen, wordt dit oogenschijnlijk vertrouwde afgezonderd uit het algemeene leven in een als het ware omlijste en doodstil geworden duidelijkheid. De dingen - de gedaanten, de voorwerpen inderdaad - schijnen buiten het bereik van den veiligen tijd te zijn gebracht, en het is alsof met ingehouden adem zij iets afwachten, of zij belaagd worden door een - wellicht vlakbij al ophanden - ingrijpen van een ander leven van uit een andere wereld.

Als ‘haunted’ ook, als onnaspeurlijk belaagd, ondergaat de Sirenische kunstenaar dit leven hier, zoodat zijn hartstocht

door een gespannen stilte van luisteren en afwachten zich onderscheidt van de hartstocht dergenen, die zich, zooals dat heet, in de volte van het leven storten. Zijn hartstocht, die hier niets wil bestendigen of hervormen, zet zich zonder voorbehoud om in de verbeelding, en hem is de verbeelding vaak een stille samenzwering aangegaan met de belagende macht. Zin en opzet van wat hij voortbrengt zal wel nooit veler luiden bijval hebben, want zij ontgaan aan wie nauwlijksverder zien dan hun uitgespreide couranten breed zijn. Wel blijft - ofschoon ook niet of zelden voor de zeer talrijken - de wijze waarop het zich voordoet door de tijden heen een zekere magnetische bekoring uitoefenen.

Van de algemeen vereerden is er - naar het mij voorkomt - slechts een, de magiër Leonardo, die tot de Sirenische kunstenaars behoort. Willens en wetens, zoo schijnt het wel, heeft hij zich afgezonderd, om van dien door Odysseus' bewonderaars versmaden en vergeten eenzame met zijn alchemistische kennis der schoonheid de verrukking te belijden en het leed te wreken met zijn hypnotischen wil. Onontkoombaar, onverzoenlijk als een wraak, hangt daar, in de stad zelf der wereld, het werk van hem, dat het meest bekend en het minst doorzien is. Een kunstenaar verklaarde mij eens, dat het er voor staande, hem werd, alsof er daar, op die plek aan den wand, altijd nog iets gebeurde. En inderdaad, dit meest verontrustende schilderij is met een geheimzinnige, voormenschelijke zielskracht als het ware magnetisch geladen, en wie dat, wat ik het voormenschelijke noem, nog levend in zich heeft, voelt in die zwijgende huiveringwekkende glimlach zijn geestelijke erkenningen verdorren en wegschrompelen, tot hijzelf, weerloos geworden, ontvreemd wordt naar dat ander rijk, waarvan achter haar het stille grensgebied van blauwe rotsen en waterkreken begint, die voorwereld, die - zoo gaat hij mogelijk vermoeden - eenmaal de nawereld zal zijn.

A. ROLAND-HOLST.

Volpone.

Rien de rien ne m'illusionne.
(Rimbaud)

Het is merkwaardig na te gaan, hoe verschillend zich de belangstelling van Fransche en Engelsche dramaturgen in vroeger eeuwen oriënteerde. Wendde Frankrijk zich, zoowel ten tijde van Corneille als van Beaumarchais, Hugo en Merimée, naar Spanje, - Shakespeare en Ben Jonson ontleenden veelal motieven voor hun werk aan Italië.

Volpone, in 1607 verschenen, speelt in het Venetië van den Renaissancetijd. De documentatie-theorie van Flaubert was in dat jaar nog niet bekend en Jonson heeft, zonder het te willen kenschetsen, Venetië als willekeurig décor voor zijn universeele comédie gekozen. De namen der dramatis personae kon hij aldus, met Italiaanschen zwier, een beteekenis geven, die de bedoeling van het stuk op scherpe wijze verduidelijkte.

Volpone beteekent vos, de namen der andere personen zijn de Italiaansche woorden voor: aasvlieg, gier, havik, kraai, enz. Wie de Italiaansche taal machtig is, kan dus door de namen der tooneelfiguren zich reeds een denkbeeld vormen van de sfeer, waarin het stuk speelt.

De oorspronkelijke tekst, door Jonson in verzen geschreven, was geen aanleiding voor latere generatie's om het stuk ten tooneele te voeren. Pas toen Stefan Zweig het stuk geheel herschreef en in hedendaagsch tooneel-proza overbracht, ‘ontdekte’ Europa dit kostbaar juweel. Duitschland speelde het met verschillende gezelschappen, Jules Romains adapteerde den nieuwen tekst aan Parijsche eischen en Volpone werd het groote succes van l'Atelier, den kleinen avant-garde schouwburg van Dullin.

De argelooze, meenend dat men in de twintigste eeuw niet zoo slecht meer is als ten tijde van de Venetiaansche Renaissance - het stuk is een grandioos exposé der laagste menschelijke hartstochten - zal zich later in de voortwoekering der desillusioneerende dagen, dit spel van booze zielen tebinnenbrengen als iets wonderlijk bekends.

Gierigheid en afgunst, hebzucht, verraad, lafheid, bedrog en wraak - bladeren van den Boom des Kwaads - dwarrelen ons voor de voeten, en zij zijn in vier eeuwen van vorm noch van kleur veranderd. Het kwade is klassiek.

En hiermede is reeds de atmosfeer van dit in oorsprong zeventiende eeuwsche stuk aangeduid. Geen teederheid, geen zacht gevoel, geen dichterlijke visie verleenen het drama zijn grootheid, het kwade is de kracht ervan, het opgezweept ageeren van slechte wezens, gegroepeerd om één centrale, alles beheerschende figuur: Volpone.

De vreemde werking van dit somber spel, dat ons herhaaldelijk wat beschaamd, doch meer nog onbedaarlijk doet lachen, is geheel omgekeerd aan de verwachting. Deze 'liefdelooze comedie' wekt geen haat, doch mededoogen en boven het panorama der laagste instincten van den mensch stijgen wij in een hooge vlucht, van waar wij filosofisch den blik laten weiden over de aardsche wezens, die in den kramp hunner begeerten soms zoo lachwekkend zot, soms zoo rampzalig eenzaam lijken.

Geen filosofische uitweiding echter in het stuk. De lange bespiegelingen, waaraan Shakespeare, Molière, Vondel ons wenden, hebben hier plaats gemaakt voor beknopte, soms komisch-werkende zakelijkheid, die aan cynisme grenst, doch voor onze twintigste-eeuwsche opvattingen ruimte laat aan persoonlijke interpretatie.

Onder den sprankelenden humor en het verrassend vernuft waarmede het stuk werd opgebouwd, is het dramatisch gebeuren in Volpone's zieleleven de duistere kern. Hard en onverbiddellijk voltrekken zich de feiten en situaties, die Volpone meent te hebben gecreëerd, tot hij blijkt er het hulpelooze slachtoffer van te zijn geworden.

Meer dan levensgroot is de figuur van Volpone: een Mefisto, die aan eigen sadisme te gronde gaat. Onontbeerlijk als

morfine is voor hem het genot zijn sujetten te berooven van geld, waardigheid en eer, en zich dan als een duivel te vermaken met hun stuiptrekkingen. De jaloersche man die zijn kuische vrouw Colomba angstvallig bewaakt, verkoopt haar uit winstbejag aan den rijken Volpone; de oude kromme geldschieter, aan den rand van den dood, onterft zijn eigen zoon, speculeerènd op Volpone's erfenis.

En Volpone lacht, lacht tot hij er bij neervalt, maar nog is hij niet bevredigd en koortsachtig bedenkt hij nieuwe plannen. Met pracht en praal arrangeert hij zijn eigen doodsbed en woont als lijk de opening van zijn testament bij, om er getuige van te zijn, hoe zijn vrienden elkander bijna verscheuren van haat, wanneer de knecht eenig erfgenaam blijkt. Doch juist voor dezen knecht moet hij dan zelf vluchten: zijn discipel steelt niet slechts zijn fortuin, doch bedwingt hem met zijn eigen koelbloedige boosdoenersmoraal.

Verschrikkelijk zijn de machten, die Volpone voortjagen. De machinaties, door hem op touw gezet, folteren in de eerste plaats hem zelf. Wat hij in de werkelijkheid projecteert, heeft zich eerst in hem voltrokken. Zijn comedie van-op-sterven-liggen is prachtig gekozen, want zinnebeeldig is hij inderdaad ‘zieltogend’. En wanneer hij zijn doodsbed prepareert, dan is het ook met zijn leven gedaan. Dit zijn diepzinnige vondsten.

Terwijl het publiek lacht om zijn ziektesimulaties is hij inderdaad aan vreeselijken strijd ten prooi. Aangrijpend is de scène, als de kuische Colomba op den rand van zijn bed is gezeten, de hand op zijn hart legt en tot driemaal toe zijn genezing van den hemel afsmeekt. Welk een meesleepend dramatisch oogenblik: de keuze tusschen een zuiver hart en de voortzetting zijner fanatieke plannen.

Doch ook: hoe juist, dat de vaart, waarin hij zijn krankzinnige opzetten begon, hem meesleept en niet toestaat terug te keeren.

Volpone is groot: hij bezit de fantasie van een superieuren geest, die voortijlt door de duisternis, terwijl hem duizend duivels op de hielen zitten, wier aanvoerder hij soms lijkt. Nagezeten, hallucineerend, hijgend, vervolgt hij zijn zinnelooze vaart.

Zijn hoon, zijn haat jegens de kruipende zielen om hem heen, verheft hem boven hun niveau, doch vergaat zoo in het negatieve, dat de zelfvernietiging onontwijkbaar is.

Dit stuk is dus de geschiedenis van een demonischen geest. Het is niet toevallig, dat Stefan Zweig zich aangetrokken voelde tot het herschrijven van Jonson's geniale comedie. In het oeuvre van Zweig kunnen wij op verschillende punten zijn belangstelling voor het demonische in den mensch opmerken. Zelfs gaf hij zijn zielsbiografiën van Hölderlin, Kleist en Nietzsche den titel: 'Der Kampf mit dem Dämon'.

In deze zielsbiografiën beschouwt hij de demonische kracht als maatstaf voor dichterlijke zielen en hunne creaties. Hij zelf kenschetst het demonische als die onrust, die elk mensch is ingeboren en die hem buiten zich zelf om, boven zich zelf uit in het oneindige, in het elementaire voert. Hij beschouwt het demonische als een zuurdeesem, waardoor het rustig bestaan in gisting raakt en tot extase, excessen en zelfvernietiging leidt. In den gezonden mensch wordt deze demonische kracht door andere krachten in evenwicht gehouden, doch in hooger aangelegde wezen, vooral in de creatieve persoonlijkheden, werkt de onrust voort en maakt het onmogelijk tevreden te zijn met het gewone leven; deze daemonie schenkt hun 'das höhere Herz, das sich quält', zooals Dostojewski het genoemd heeft, een heimwee naar de eeuwigheid.

Alles wat ons boven onze persoonlijke belangen verheft tot den avontuurlijken geest van het gevaar en den drang naar vorschen, hebben wij aan die demonische kern te danken. Maar het gevaar van dezen demon wordt duidelijk, wanneer wij de heilzame spanning voelen worden tot overspanning, waarbij het demonische ontaardt in het vulkanische. Boven elk leven, waarin het demonische een meer dan gewone plaats inneemt, staat een onweershemel, een tragische atmosfeer, die het noodlot in zich besluit.

Elke creatieve mensch heeft den strijd met zijn demon te voeren en altijd is het een heldenstrijd, een strijd uit liefde.

Men ziet uit deze beschouwingen van Stefan Zweig, dat zijn belangstelling in de Volpone-figuur volkomen in zijn oeuvre past. Volpone is de belichaming van het demonische en zijn strijd is inderdaad een heldenstrijd uit liefde. Hoe

opgejaagder Volpone zijn machinaties op touw zet, des te dichter nadert hij de ontknooping: hetzij de menschen niet in zijn duivelschen val loopen en hij dus zijn rol van Satan moet laten varen, hetzij zijn verwachtingen bewaarheid worden en hij zich zelf in het ongeluk stort. Want ook dit is een van de kenmerken der door den demon bezetenen: hun hoogste activiteit valt samen met het begin van hun vernietiging.

Vondel heeft ons in zijn 'Lucifer' de harmonische ontwikkeling eener demonische figuur gegeven; Volpone toont een geheel ander verloop, in een geheel andere lijst gevat.

In de tooneelaanwijzingen beveelt Stefan Zweig aan, dit drama te spelen als Commedia dell' Arte, licht, rap, naar het karikaturale meer dan naar het naturalistische neigend. Het tempo zij: allegro con brio.

Dit is juist gezien. Want door het luchtig flonkerend uiterlijk wordt de inwendige kracht van het drama te scherper gereleveerd. En was het tragisch motief minder sterk, de dans om het gouden kalf zou niet zoo grotesk werken.

Het allegro con brio past dus voor alle spelers, met één uitzondering: Volpone. Hij, de genius van het kwaad, moet zich van de anderen onderscheiden, hij moet ruimte en afstand om zich heen scheppen. Als een zwarte zuil moet hij staan te midden van de om hem heen krioelende intrigantjes, om gedurende het heele stuk het grootsche slot (de val van een Lucifer) voor te bereiden. In dit moment moet ons de ijskoude hoogte van den eenzamen boosdoener worden gesuggereerd.

Wij mogen ons gelukkig prijzen, dat het Oost-Nederlandsche tooneel in een, op vele punten voortreffelijke uitvoering, ons dit stuk heeft gebracht en het Nederlandsch publiek heeft doen kennis maken met een der meest geniale stukken, waarover de répertoires der Europeesche tooneelgezelschappen kunnen beschikken.

EMMY VAN LOKHORST.

Bibliographie.

F. Prims - Geschiedenis van Antwerpen II. De XIIIe eeuw. 2e boek. De economische orde. (Brussel. De Standaard).

Het 2e boek van het 2e deel der Geschiedenis van Antwerpen bevat een uitvoerige studie van de economische orde. Wij hebben vroeger al het goede gezegd dat wij van deze Geschiedenis denken. Dezelfde hoedanigheden der vorige bundels vinden wij hier terug waaronder het, voor een archivistisch werk bijzonder zeldzaam, entrain, een pittige levendigheid in den toon van een onderhoudende, soms op het familiaire af, populaire causerie. Het is zeker lang geen gemakkelijke taak om een lokale geschiedenis in de XIIIe eeuw verteerbaar te maken. Schr. is er volledig in geslaagd door den algemeenen gang van zijn proza en, wat meer is, door zijn merkwaardig heldere methode. Het economisch leven van Antwerpen wordt hier in al zijn gedaanten schilderachtig voorgesteld, waaruit wij leeren hoe het stond met de agrarische productie, de nijverheid, den handel, welke lasten op den handel drukten, de rol van het geld, de behoeften en het verbruik. Op boeiende wijze zijn de betrekkingen beschreven van de Scheldestad met het binnen - en buitenland en het economisch beweeg waarin wij den oorsprong leeren onderscheiden van het handelsleven van vandaag. Het boek besluit met de topographische studie van Antwerpen die misschien wel het boeiendste hoofdstuk uitmaakt omdat wij er den groei der stad kunnen volgen. Schr. toont de wijze waarop de stad ontstaan is uit den geologischen aanleg. Wij zien daar dat er in die vroege tijden veel relief moet geweest zijn langs de Scheldeboorden en het heeft een bijna dramatisch belang na te gaan hoe de voorzaten elke hoogte en laagte benuttigd hebben van het doorkorven terrein dat de uiterste wachtpost is van het Keizerrijk tegenover Vlaanderen, het Fransche leen. Daar zijn de ‘werpen’ of hoogten langs de Schelde, de zuidelijke houtlanden, de noordelijke en oostelijke drieschen, de broeken, de nattige weiden, de uitpuilende terpen, al de rimpelingen van het land, die wij thans nog nauwelijks bemerken (de fietser alleen wordt ze nog gewaar) maar die zooveel sporen hebben nagelaten in de toponymie. Wij moeten nochtans erkennen dat wij zelfs aan de hand van Dr. Prims, ons moeten inspannen om onze XIIIe eeuwsche stad met eenige duidelijkheid te zien in haar primitieve schilderachtigheid. Ja, - de archeologie, de geologie, de archiefwetenschap enz. schieten nu eenmaal te kort, waar de kunstenaar met gemak zou slagen.... Misschien is voor anderen weggelegd wat Pierre Champion voor Parijs bereikt heeft

in zijn schitterend werk over Francois Villon, - un voyage d'imagination, mais tout entier justifié par des documents.

Maar Dr. Prims is eerst en vóor alles archivist en historicus, en wij moeten hem dank zeggen om het handig gebruik van de documenten die hij gebezigd heeft om de oude stad te bevolken met ontelbare inwoners wier namen hij aan het licht brengt. Van de hand van den heer Verbeeck (Antwerpsch Archief) is een zeer nauwkeurig geteekend reliefplan van Antwerpen en omstreken; ook is er een plan van het XIIIe eeuwsch Antwerpen. Eenige ophelderingen over de nogal drukke becijfering van deze beide documenten waren welkom geweest.

A.C.

Achilles Mussche - *Cyriel Buysse, een studie;* met portret en bandversiering door Frans Masereel. (Gent Van Rysselberghe en Rombaut).

Cyriel Buysse is zeventig jaar geworden, 't is goed dat het ons verzekerd wordt, want gij zoudt het niet vermoeden als gij zijn flinken kop ziet van gezonden bankier. En er is nu weer heel wat over hem geschreven en heruitgegeven, oud en jong heeft zijn hart gelucht over den landheerschrijver en het getuigt van meer dan eerbiedige bewondering vanwege de jongeren, ja van zeer hartelijke toenadering tot den jeugdigen en krachtigen grijsaard die nu voorzeker de deken der Vlaamsche schrijvers gaat zijn. Het boek van den dichter Mussche, wiens verzen onlangs in den Staatsprijskamp bekroond werden heeft mij plezier gedaan omdat hij met ongemeten geestdrift geschreven heeft, in den toon van een dichter en een dweeper die geheel opgaat in zijn onderwerp, en tevens de beteekenis van Buysse goed weet te bepalen. Een paar bedenkingen slechts die onder de lectuur zijn opgekomen. Dat in de voorstelling van den stoffelijken en geestelijken nood in Vlaanderen schr. zich heeft laten meesleepen door zijn woorden, en soms alle zelf-controol verliest waar hij o.a. spreekt van ‘verschrikkingen tegenover dewelke Satan zelf ongeloovig moet hebben gestaan’, moet niet zoo ernstig worden opgevat, wanneer wij bedenken dat wij te doen hebben met een lyricus, en dat in den grond de rhetoriek nog altijd fleurig tiert in Vlaanderen. Doch in het hoofdstuk *Verhoudingen* wordt het toch wat sterk. Schr. doet er de waarheid geweld aan, waar hij spreekt over de Vlaamsche letteren. Wanneer wij vernemen dat de literatuur ‘gekweekt werd door idyllische idealisten die de werkelijkheid een kuischheidsgordel aandeden (hoe doet men dat?), of door kleinburgers die huiverig deuren en vensters sluiten op al wat roekeloos en mateloos scheen, of door anarchistische intellectueelen, of door natuurverliefden, natuurmaniakken die op den duur den luister der Vlaamsche aarde deden bejammeren als een plaag,’ - dan vragen wij ons angstig af waar dat alles toch gebeurd is, en welke uitverkorenen die complimenten voor hun rekening moeten nemen? Kom, kom, snelvoetige Achilleus, hebt gij daar niet een te haastig loopje genomen met onze arme vóór-Buyssiaansche auteurs? - De *Lessen* waarmede het boek besloten wordt, bevatten beschouwingen die wij niet anders dan met beide handen kunnen onderschrijven (o.a. over den stijl van Buysse), maar wij veroorloven ons even een bedenking tegen de bewering dat Buysse heel wat verder dan de meesten van onze Vlaamsche beschrijvers’ op weg is naar den Europeeschen roman. Vooreerst lijkt het ons gewaagd om in een critische studie schrijvers aan te

duiden met uitdrukkingen als ‘onze Vlaamsche beschrijvers’. En ten tweede, - wat is dat toch voor iets, die Europeesche roman? Nog een laatste echo van Vermeylen's formule uit de jaren vijf en negentig? Het is ons nog niet duidelijk welk voordeel onze letteren kunnen hebben bij dat Europeesch ideaal? Van Europeeschen geest heeft ons destijds bv. d'Annunzio heugelijke specimens gegeven, die in zijn jeugd nu eens schreef naar 't model van Dostojevski, dan weer naar dat der Fransche symbolisten. En bij ons heeft de ervaring immers geleerd: hoe lokaler, des te beter.

Onze Vlamingen die vertaald worden en die kans hebben om in den vreemde te worden gelezen zijn juist diegenen die het innigst - Vlaamsch zijn, - en door hun lokalen geest den indruk geven dat zij voor den buitenlander het moeilijkst te genaken zijn, - Streuvels, Timmermans Baekelmans. Wij weten wel dat er geen internationale ‘toestanden’ bedoeld worden! Maar wat *is* dan de dracht der formule, en hoe moet die Europeesche amphibie er eigenlijk uit zien?

Ten slotte nog een woord over de vaak gebezigde en ook hier te pas gebrachte vergelijking tusschen Buysse en Maupassant. Het parallelisme tusschen beiden berust alleen op uiterlijkheden. Buysse beschrijft zijn Oost-Vlaanderen en Maupassant zijn Normandië, beiden hebben de boeren van hun streek doen leven in hun kunst; maar daar houdt het parallelisme dan ook op. Voorzeker, er is de doordringende waarneming en ook, gelijk Vermeylen gezegd heeft, *de geest der techniek* die bij alle bei veel gelijkenis heeft. Maar dat is toch maar de oppervlakte der verwantschap, niet waar? Het woord van Maeterlinck heeft te gemakkelijk ingang gevonden, dat Buysse zou zijn een Maupassant d'une santé imperturbable et magnifique, - onzin, alsof men praten zou van een ‘gezonden’ Poe of Rimbaud, - echt type van die beelden die meer chic verraden dan overweging. Wat een afstand van Buysse, den rustigen ciinicus, tot Maupassant dien Lemaître noemde un faune un peu triste revenu à la vie primitive! Er is toch immers bij Buysse geen zweempje van wat den diepen ondergrond uitmaakt van Maupassant's wezen en dat kermt door zijn gansche werk: zijn zwoele sensualiteit, zijn onrust, zijn onafwendbare obsessie van het geslachts- instinct, zijn gedurige suggestie der zinnen, die beheerschende gedachte van het onheil en de ijdelheid der driften? Buysse met zijn nieuwsgierige knikker-oogen zoekend naar het spel der sociale verhoudingen (de boeren, de kasteelheer, de pastoor) en de stille dramas van individus (*Bolleken*, *Ezelken* enz.); Buysse - mannelijk genie; Maupassant met zijn droomerigen fluweelen blik, speurend naar de geheimenissen van de vrouwelijke natuur; Maupassant die - wat hem uitzonderlijk groot maakt, den roes der zinnen gezegd heeft met een gebalde kracht die doet denken aan de woordkunst van de zeventiendeeuwsche moralisten... Ik excuseer mij voor deze wat uiteenloopende overwegingen, die mij werden ingegeven door het mooie boek van Achilles Mussche, waarvoor ik hem dank.

A.C.

Het toekomstig landschap der Zuiderzee-polders. In opdracht van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw, uitgegeven door de N.V. Scheltema & Holkema's Boekhandel en Uitgeversmaatschappij, Amsterdam. -

Vele Nederlanders, die met gepasten nationalen trots den voortgang van de Zuiderzee-werken volgen, zullen niet zonder angst ook wel eens hebben gedacht aan de vormen, die het nieuwe landschap en de dorpen en huizen, die er zullen ontstaan, zullen aannemen. Onze tijd pleegt niet meer spontaan de eenvoudige dingen van dagelijksch gebruik noch ook de grootere werken in een vorm te produceeren, die door schoone verhoudingen den beschouwer aangenaam aandoen. Zal er van dit nieuwe polderland iets terecht komen, dan zal op dit gebied doelbewust werk gedaan moeten worden. Er zijn teekenen te over, die er op wijzen, dat, indien zulks niet geschiedt, het nieuwe landschap een troosteloozen aanblik zal bieden.

Het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw heeft nu de taak ondernomen een studie te doen maken ter voorlichting van degenen, die het landschap zullen ‘maken’. Eene commissie bestaande uit de Heeren D. Hudig, Th.K. van Lohuizen, H.E. Suyver en P. Verhagen Szn. heeft door bestudeering van de geschiedenis der oude droogmakerijen zoowel als door tallooze omzwervingen met de camera door onze landouwen, een kostbaar materiaal voor het beoogde doel verzameld. De Heer D. Hudig heeft over dit materiaal het rapport geschreven, waarvan de naam hierboven is aangehaald.

In den aanvang spreekt de Heer Hudig ervan, dat het beslissende woord in deze moet worden gesproken door den ‘schepper’ van het nieuwe land en hij voegt erbij, dit zal niet de waterstaatkundige noch de landbouwkundige zijn en, droevig genoeg en kenschetsend voor onze wortellooze of liever ontwortelde samenleving is het, dat er geringe kans bestaat, dat genoemde technici langs de lijnen hunner praktijk werkend daarmede tevens onbewust en spontaan schoonheid zouden voortbrengen. Dat dit bewust voortbrengen van schoonheid door anderen dan de technici gevaren bergt, de samensteller zelf voelt de bezwaren en geeft argumenten, die de noodwendigheid van een systematisch optreden inderdaad aantoonen, welke theoretische bezwaren men dan ook voelen mag. Het voorbeeld van de Haarlemmermeer zoo ongunstig afstekend bij de andere, oudere polders, toont wel aan, dat het de moeite waard is te doen wat men kan.

Men mag inderdaad bewondering hebben voor het werk door de rapporteurs verricht door een collectie van photo's te verzamelen, zooals bij mijn weten nog door geen ander is tezamengebracht.

Aldus de elementen van schoonheid van het Hollandsche polderlandschap opzoekend en analyseerend, geeft het rapport een schat van gegevens, die zeker bij het scheppen van het landschap van de grootste waarde zullen blijken.

Moge dit boekje in vele handen komen en moge zijn invloed groot zijn. De samenstellers verdienen dank voor hunne enthousiaste poging iets te bereiken op een gebied, dat anders niet of te laat de aandacht van Nederland zou hebben getrokken. De uitvoering van het boek en de reproductie der photo's zijn voor het grootste deel uitstekend.

C.d.I.

Het fregatschip Johanna Maria

IX

Alleen de zeven zeelieden die het van den aanvang kenden bleven op het schip onder andere kapiteins. De reeders hadden het bevel aan Evers aangeboden, die reeds lang de bevoegdheid bezat, maar hij had geweigerd omdat hij geen schipper wilde zijn op de plaats waar zooveel jaren Wilkens had gestaan.

De Johanna Maria werd vermoeid, zooals ieder schip in de geregelde vaart overkomen kan. De vier reizen, die het onder drie opvolgende kapiteins maakte, waren de slechtste en de traagste. De eerste gezagvoerder, een bejaard man die naar rust verlangde, had te lang gevaren om opnieuw belang te stellen in een schip dat hij niet kende, en toen hij na een langdurige eentonige reis terugkeerde nam hij ontslag. De tweede, gestreng, veeleischend, slaagde er niet in het schip een vluggeren gang te geven, hoewel hij scherp toezag en onderzocht waar het gebrek kon zijn. Toen hij van den eersten stuurman vernam welke snelheid het dikwijls bereikt had met den zeilmaker aan het roer, keek hij ongeloovig, maar hij liet hem roepen om te toonen wat hij kon. Twee dagen, bij verrraderlijk weer, luisterde het schip naar de veilige hand van Brouwer en liep vlug, maar zoodra de wind regelmatig en gunstig zat kreeg het zijn gril, of misschien zijn vermoeienis, het kreeg licht slagzij en als het recht gezet werd vorderde het weinig en maakte geen verschil voor Brouwer. De kapitein liet hem weer gaan, en hij was geen man bij wien men iets kon doen zonder dat hij het bevolen had.

Na zijn tweede reis zeide hij tot de reeders dat hij met een schip, dat hij suf en oud noemde, niet varen wilde.

Het was heldere zomer toen de Johanna Maria vertrok onder den nieuwen kapitein, wien de reeders zelf verzocht hadden gebruik te maken van Brouwers bekwaamheid. De zeilmaker stond weer op de kampanje, het rad liep gemakkelijk en de boeg speelde met het schuim. Nadat het op koers gelegd was liep het schip tien mijlen heel dien dag, er was vroolijkheid aan boord en na het avondeten zong Meeuw zijn nieuwe liederen. Den tweeden dag, voor Brouwer het roer zou overnemen, meldde Prins hem dat er iets aan de onderlijk van het grootzeil haperde; hij klom naar boven en, begeerig om te sturen, meende hij het geringe werk te kunnen doen zonder te geien. Het zeil sloeg hem, hij verloor het evenwicht, hij viel en verstuikte zijn voet.

Onder de Engelsche kust kwam er een dikke mist opzetten, zoodat allen aan dek bleven om uit te kijken. Zij konden niet ver van land zijn, want het licht van Dungeness drong door den nevel. Aan lij klonk een misthoorn, steeds duidelijker, en dan een ander te loevert nabij. De Johanna Maria kon niets doen dan antwoorden en wachten.

Toen werd ook nog de fluit van een boot gehoord die naderde voor den boeg, en kort daarop gekraak, geschreeuw en het gebruis van een schroef die met een schok werd omgezet. Op de Johanna Maria loeiden de hoorns onophoudelijk en plotseling werd ook hier geschreeuwd toen de achtersteven van de boot opdoemde en lomp op het schip viel bij de ankerkluis. Brouwer, die bij de nadering met gebalde vuist daarheen was gehinkt, terstond ziende dat er met pompen niet te helpen was, riep den kapitein toe de boot om een tros te vragen en hen dichter aan de kust te trekken. Dit gebeurde en het bleek noodig, want binnen korten tijd lag de Johanna Maria diep in den kop. De kapitein kon door nog tijdig het bruikbaar anker te laten vallen een tweede aanvaring voorkomen toen zij onder verward geroep in den mist de boot over den grond hoorden knarsen.

Bij het aanbreken van den dag kwam er wind en de mist trok op. Het schip zat vast op minder dan een derde kabellengte van de kust, iets achter de stoomboot die op haar

kant lag. Daar de boeg al onder water was vroeg de kapitein hulp van den wal om den achtersteven te verhalen. De passagiers werden aan land gebracht.

Nadat het schip zoo veilig mogelijk gelegd was trachtte de kapitein twee dagen lang vergeefs den scheur met zijn eigen mannen te herstellen. Brouwer zaagde in zittende houding, zwijgend, onafgebroken, en raakte het eten, hem door Pluim gebracht, niet aan.

Toen kwam een der heeren uit Amsterdam, vergezeld van twee deskundigen, die het schip onderzochten.. Zij zaten langen tijd met den kapitein in de kajuit. Eindelijk verscheen deze op de kampanje en liet alle mannen naar het achterschip roepen; hij deelde hun mede dat de Johanna Maria naar Noorwegen was verkocht en dat de bemanning den volgenden dag naar huis kon gaan, behalve de stuurman, de zeilmaker en vier anderen, die zouden blijven tot het schip werd overgenomen.

De matrozen, die in het achterruim moesten slapen, hoorden Brouwer verscheiden keeren zuchten en zijn oude vrienden wisten wel dat het niet was van de pijn aan zijn voet. Den volgenden morgen, toen de anderen vertrokken waren, liep hij weer, en terwijl de stouwers bezig waren de lading op twee kotters over te brengen, klom hij met Meeuw en de Ruiter op de ra's om de zeilen te beslaan. Geen van drieën sprak een woord, en Brouwer hield soms op en staarde over de zee.

Het lek werd gedicht, het schip leeggepompt, de nieuwe eigenaar kwam, met een sleepboot en eenige Noorsche zeelieden. Toen hij den Hollanders hun geld had gegeven en zij gereed stonden met hun scheepskisten de valreep af te gaan, berekende hij op het laatste oogenblik dat hij een man te kort kwam en hij vroeg den stuurman of een van hen bereid was mee te varen. Brouwer, hoewel geen Engelsch kennende, verstond hem, trad op hem toe en legde zijn vuist op de borst, daarna gaf hij zijn vrienden de hand, bracht zijn kist naar voren en trok zijn zeeplunje weer aan.

Toen de ankers gelicht waren en de Johanna Maria de sleepboot begon te volgen, zag Brouwer dat een man aanstalte maakte de Hollandsche vlag aan den bezaansmast te

strijken. Hij sprong toe, zette hem rustig terzijde en vierde zelf de lijn. De vlag vouwde hij zorgvuldig op en stak haar in zijn buis. De man lachte terwijl hij de andere vlag heesch, maar Brouwer bemerkte het niet, hij keek naar den horizon, van een zonderlinge gedachte bevangen.

X

Van het oogenblik dat hij de vlag had neergehaald groeide in Brouwer de begeerte die hij nu eerst kende en die hij voortaan met al de kracht van zijn wil te vervullen zocht. Hij had altijd aan twee mogelijkheden gedacht: het lot van een schip is dat het vergaat of dat het in zijn ouderdom bij den slooper komt. Hij had zich nooit voorgesteld dat het ook koopwaar kon zijn en gekocht kon worden door een ieder die er het geld voor had. Indien een Noorsche kapitein, die toch niet al zijn leven rijk was geweest, een schip kon koopen, waarom zou hij het dan niet evengoed kunnen doen? Hij begon te rekenen: zooveel bedroeg zijn loon, zooveel meer dan hij noodig had uit te geven. Sedert hij in Amsterdam niemand meer had die zijn hulp behoefde, had hij het overschot van zijn gage in zijn kist bewaard zonder het ooit te tellen. Hij kende nu dit bedrag zoowel als den prijs van een schip met averij, die ruim zeventig maal grooter was, zoodat hij zeventig maal langer zou moeten sparen. Hoewel hij het daarmede alleen nooit kon bereiken zou hij geen cent meer mogen uitgeven dan voor het noodige, nauw beperkt. Er moest nog een andere wijze verzonnen worden om geld te verzamelen, want dat hij eenmaal een schip zou koopen wist hij zeker. Zooals een ander zich bij zijn taak in verbeeldingen verlustigt, aan vrouw en kinderen denkt of zich genoegens voorstelt, zoo stond Brouwer op een slingerende ra met wantslag en garens, terwijl zijn handen het werk deden, met getallen in zijn hoofd, met meer en minder, met vermenigvuldiging, met twijfel en hoop.

Hij werd hebzuchtig en gierig. Wel voelde hij zich ontmoedigd ieder keer dat hij gage ontving en de geringheid van het bedrag vergeleek bij wat noodig zou zijn, maar de begeerte was sterker dan het verstand, hij vergat hetgeen hij had en

zag alleen hetgeen hij hebben wilde. De hebzucht maakte hem slim. Hij vond goedkoopere winkels dan in de zeemansbuurten en hij berekende wat sommige voorwerpen in een andere stad waard konden zijn; zoo kocht hij in Gotheborg messen die hij in Cardiff met winst verkocht, in Cardiff pijpen die in Bergen zes stuiver meer opbrachten. De grootste winst kwam toen van den smokkelhandel, die ook de meeste slimheid eischte. Dat hij het deed wist een ieder, maar hoe hij tabak en drank van boord bracht werd nooit gezien en zelfs in havens waar hij dikwijls kwam en vaste koopers had werd hij nooit verdacht. Hij rookte zoo weinig dat zijn maats hem niet om een pijp tabak hoefden te vragen en daar hij eenzelvig was nam niemand er aanstoot aan dat hij niet meeging naar de tapperij wanneer zij elkander rondjes gaven.

Toen de Johanna Maria, na in Gravesend tijdelijk hersteld te zijn, naar Noorwegen voer bemerkte de kapitein, tevens eigenaar, hoe nuttig Brouwer was, en hij bood hem aan bij hem te blijven als timmerman en zeilmaker tegelijk, op een loon hooger dan voor zeilmaker alleen. Het schip moest echter verbouwd worden, hetgeen drie maanden zou vorderen en in dien tijd monsterde Brouwer voor korte reizen in de Oostzee.

In den winter in Drammen teruggekeerd vond hij het schip, dat nu Ingrid heette en daar thuis hoorde, weinig veranderd, alleen het achterruim was verlengd, waarvoor een deel der passagiersverblijven was genomen. Maar verschil zag hij wel. De Johanna Maria, keurig verzorgd, voorzien met tuig van degelijke hoedanigheid, was iemand van den gegoeden stand; de Ingrid, met oude zeilen en touwwerk, opgeknapte of nieuwe die weinig gekost konden hebben, met stukken van een andere houtsoort in het dek gezet, met een arm laagje verf, was daarbij vergeleken een geringe burgervrouw die het schraal heeft. Brouwer zag alles weemoedig aan, en toen de kapitein hem geantwoord had dat hij nieuw lijn voor de fokzeilen niet noodig vond, aarzelde hij en rekende of hij het van zijn eigen geld zou koopen. Hij deed het niet, hij verkoos meer werk met het oud.

Toen de lading kwam en hij zag hoe zij werd ingenomen, begreep hij ook dat hij het schip niet langer kon beschouwen

zooals het geweest was. De vaten traan vielen den mannen van de schouders omdat zij te groot waren, zij druipten en al wat men aanraakte kleefde van vet. Ook aan de bemanning was verschil te zien; zij bestond deels uit licht volk, dat van de zeevaart nog niet wist, deels uit grijze mannen, langzaam en rustlievend, hoewel zij in den nood stoere handen bleken te hebben. De kapitein, eveneens een oud man, had uit zuinigheid matrozen gemonsterd aan wie hij weinig hoefde te betalen, de meesten Noren, maar er waren er ook van anderen landaard, allen zeelieden die namen wat zij kregen, fatsoenlijke mannen wier lot het was op arme schepen te varen.

Kapitein Nilsen voerde eigenlijk in naam bevel, het voornaamste dat hij deed was de papieren beheeren en al het overige liet hij aan den stuurman. Des ochtends zat hij aan dek, zijn pijp rookende, en zag toe; des middags sliep hij; na het avondbrood liep hij een paar honderd schreden voor hij zijn grog dronk en naar kooi ging. Soms liet hij een der mannen bij hem komen en sprak met hem op goedmoedige wijze, hem naar zijn belangen vragende, hem raad gevende en dikwijls hulp.

Gedurende drie jaren had Brouwer een goeden tijd bij hem. Kapitein Nilsen had zijn waarde opgemerkt: een ijverig man die zijn vak kende en het met toewijding deed, tevreden zoo hij het belang van het schip naar zijn inzicht ongestoord mocht dienen. Zulk een man kon hij meer betalen, want zijn werk bespaarde veel kosten. Hij had hem zien sturen en ook daarvan het voordeel begrepen. Van hem zelf noch van den stuurman ontving Brouwer nauwelijks een bevel. En Nilsen, die de moeilijkheden met de ambtenaren vreesde en den stuurman gezegd had vooral er op te letten dat er niet gesmokkeld werd, hief wanneer hij dit bij den aanvang van iedere reis herhaalde den vinger op, hetgeen voor den stuurman beduidde dat hij één uitzondering mocht maken.

Op den eersten tocht al, drie maanden vracht zoekende in verschillende havens, bemerkte Brouwer dat het schip veel van zijn stijfheid had verloren en dat het iets begon te werken. Zelfs bij een bries helde het te sterk onder bovenbramzeilen. Aan den boeg, onder de kettingkluis, waar het

na de aanvaring hersteld was, werd een ronding zichtbaar; het verschijnsel had geen gevolgen, maar Brouwer maakte zich bezorgd of het een teeken van verwaarloozing, door gebruik van zwak hout, of wel van ouderdom kon zijn. In Liverpool drong hij er bij den kapitein op aan hem eenige eiken delen te laten koopen opdat hij vast hout in voorraad zou hebben, en tusschen lossen en laden beitelde hij stukjes uit de huid, paste er nieuwe in en sloeg de ronding vlak. Het leek een gering werk, maar het moest nauwkeurig gedaan worden, binnen en buiten, en toen het gereed was en hij op de kade ging staan, blonk de boeg hem toe met een jong aangezicht.

In de golf van Biscaye, op weg naar Lissabon met stukgoed, vonden zij op een ochtend het schip in den kop gezakt, zoodat er leelijke zeeën begonnen in te loopen. Hoewel er goed gestuwd was bleek dat eenige zware kratten zich hadden losgewerkt en stommelden; er ging een dag verloren met het verzetten en vastsjorren in het voorruim. Hetzelfde gebeurde op den terugweg, van Lissabon naar Bordeaux, en nogmaals van Bordeaux naar Londen. Het schip liet zich nu moeilijk stuwen en Brouwer zocht vergeefs naar de oorzaak. Hij wist dat het altijd buien van grilligheid had gehad, maar het was nooit kwaad geweest, en hij verdacht er de werf in Drammen van iets gedaan te hebben waaronder het in het verborgen leed.

Op een volgende reis gaf het een andere verrassing. Hoewel het met een gestorte lading erts gevuld was begon het onverwachts bij een lichte koelte in den achtersteven te zakken, tegelijkertijd aan het eene boord overhellende. Gelukkig bleef het weer gunstig, zoodat zij zonder ongeval de bestemming bereikten, maar de kapitein, vreezend het schip te verliezen, besloot met weinig ballast naar Drammen terug te keeren. De bouwmeester, die het onderzocht, vond geen gebrek, hij ried alleen de bovenkruissteng tot de helft in te korten, en inderdaad voer de Ingrid hierna gemakkelijk, zelfs in zwaar weer.

Het ging ook Brouwer voor den wind. In vele havens van Europa, van Riga tot Palermo, in sommige van Amerika, New Orleans en Galveston, waar zij graan of katoen haalden,

vond hij voordeel in den sluikhandel. De winst droeg hij in een lederen zakje in zijn buis genaaid, maar wijl het vaak nat werd en bovendien gedurig zwol, zon hij op een veiliger bewaarplaats. Het bevatte gouden munten en bankpapier van bijna alle landen van Europa. Toen hij, na drie jaren onder Noorsche vlag gevaren te hebben, een lading hout in Amsterdam bracht en zijn stad terug zag, had hij het gevoel dat alleen hier zijn bezit goed geborgen kon zijn. Hij bezocht de vroegere reeders van de Johanna Maria en vertelde hun zijn moeilijkheid; zij boden hem aan het geld voor hem te plaatsen, waarop hij terstond het zakje te voorschijn bracht, maar toen zij den inhoud hadden berekend keken zij hem achterdochtig aan. Brouwer vertelde hun eerlijk hoe hij het bedrag, loon en winst tezamen, bijeen had gekregen, er bij voegende dat het tegen zijn geweten ging in Amsterdam te smokkelen.

Van zijn voormalige scheepsgenooten vond hij alleen Hendrik Prins, die een gezin had en een winkel hield. Hij nam hem mee met zijn oudsten jongen, die later wilde varen, om het schip te zien. In de kleine Houthaven verhief de Ingrid zich hoog boven de schoeners, barken en zolderschuiten, met de zonnige kabbeling weerspiegeld op het boord, en Brouwer, verheugd weer met een vriend Hollandsch te spreken, toonde hem al wat er veranderd was en hoe weinig het in die jaren geleden had, hoewel het nu geen schip voor rijke heeren meer was en ruw werk te doen kreeg. Hij prees de Johanna Maria, zooals hij het weer noemde, zeggend dat er geen beter varen dan op een vrachtschip was, want dan eerst, wanneer men het knap houdt ook als het voor vertoon niet vereischt wordt, blijkt of men een zeeman is en er om geeft. Prins had hem nooit zoo vurig hooren spreken. Nadat zij afscheid van elkander hadden genomen bleef Brouwer op den wal in gedachten staan; onder het spreken was het hem plotseling klaar geworden dat hij dit schip en geen ander verlangde te bezitten. Hij besefte de vermetelheid van de eerzucht, dat hij, in een kelder geboren, die niet op school geleerd had, de eigenaar van een groot schip wilde zijn, waar hij als gewoon zeeman nu twintig jaar op den bak had gevaren. Het zou veel geld kosten, veel meer dan hij in nog

eens twintig jaar bijeen kon krijgen, en zelfs al zou het hem dan gelukken, wat zou hij er mee kunnen doen wanneer hij zoowel als het schip te oud was om te werken? Maar hoe hij ook over allerlei mogelijkheden dacht, hoe hij ook van alle zijden het voor en tegen en de kansen woog, hij hoorde gedurig een stem in zijn binnenste die zeide dat niets hem tegen kon houden, dat hij het bezitten zou, zooals hij van het begin had kunnen weten.

Dien middag poetste hij de koperen banden van de zinspreuk aan het schegbeeld en daarna wandelde hij door de stad met een licht gemoed.

Na een reis naar Savannah en terug naar Kristiania had de Ingrid door aanhoudende stormen zooveel geleden, dat er eenige maanden noodig waren voor herstel. Brouwer hoefde geen ander schip te zoeken, want de kapitein hield hem aan om oude zeilen op te knappen en nieuwe te maken. Hij kon nu toezien wat er gedaan werd en verscheiden keeren moest hij den kapitein gaan waarschuwen dat sommig werk nadeelig zou zijn indien het niet veranderd werd. In het begin vond de bouwmeester hem lastig, maar toen hij gezien had dat Brouwer den timmerlieden de juiste aanwijzingen gaf en even hard werkte als zij, liet hij hem begaan. Wegens het een en het ander meende zoowel de eigenaar als de bouwmeester dat zijn toewijding hun geld bespaarde. In waarheid hadden het schip en Brouwer er het meeste voordeel van.

Toen de Ingrid gereed lag om te varen gaf de kapitein het bevel aan Rasmussen, die tot dusver stuurman was geweest. Deze had achting voor Brouwer, hij wist hoezeer hij op zijn bekwaamheid en ijver kon vertrouwen, en niet alleen liet hij hem geheel vrij in zijn werk, maar hij raadpleegde hem omtrent de belangen van het schip, dat er wel bij voer. Een jaar lang deed het regelmatig houtvaart van Scandinavië op Engelsche en Hollandsche havens, een bescheiden winst opbrengende, maar rustig en zeker. Brouwer was nu bootsman en had maats voor het timmerwerk en de zeilmakerij. De kapitein had de gewoonte aangenomen hem de hondenwacht te geven, omdat de stuurman een gebrek aan de oogen had dat allengs verergerde, en eigenlijk was het Brouwer die dan bevel voerde. De stuurman stond er wel, maar hij moest een

bril opzetten om op het kompas te kijken en zelfs op een mijl afstand kon hij nauwelijks een licht onderscheiden. Maar het schip kon in geen veiliger handen zijn dan in die uren van den nacht, iedere matroos wist het en legde zich gerust te slapen, want op de kampanje stond de groote gestalte van den Hollander die ook in duister alles zag.

Maar eens, toen alles veilig scheen en Brouwer al was afgelost, werd het schip weer aangevaren, ook ditmaal onder de Engelsche kust. Het was voor den mond van de Theems en had den loods overgenomen toen het in een mistbank liep. Bij het geluid van den hoorn kwam iedereen terstond aan dek, maar het ongeluk gebeurde zoo snel en onverhoeds dat nog niet eens allen boven waren. Een kleine kustboot, door niemand opgemerkt, dook uit den nevel op en liep met volle kracht in den bakboord boeg, die openreet. De pompen hielden het schip met moeite op tot in den morgen een sleepboot hulp bracht en het naar Gravesend trok.

De schade was zoo groot dat de bemanning naar huis kon gaan. Brouwer bleef, op kosten van den kapitein die hem behouden wilde, en hij nam intrek in een logement waar hij schuin onder zijn venster uitzicht had op de werf. Daar zat hij bijna heel den dag. Aan het kloppen van de hamers kon hij hooren welk soort spijkers er in geslagen werden en hoeveel, en andere bezigheid had hij niet. Wanneer hij dan tezamen met den kapitein, die in Londen de herstelling afwachtte en soms overkwam, naar het werk ging kijken, vertrouwelijk als vrienden, wist hij al wat er gedaan was. Tezamen monsterden zij ook de nieuwe mannen aan, zoo weinig mogelijk gelijk de eigenaar had geschreven, juist genoeg om het schip naar Drammen terug te brengen; zij vonden maar één stuurman, die naar Noorwegen moest, een jongen man, zoodat de kapitein Brouwer het werk van een tweeden opdroeg en hem een hut gaf. Tot zijn verbazing bemerkte hij dat Brouwer met de instrumenten kon omgaan; daar hij met de kaarten moeite had toonde hij hem het meten en afzetten, op vluchtige wijze omdat hij dacht dat een zeeman zonder school dit niet begrijpen kon.

In Drammen kwam nog voor de ankers geworpen waren de eigenaar met twee heeren aan boord. Hij noodigde kapitein

Rasmussen en Brouwer dien avond bij hem aan tafel.

Na den maaltijd, terwijl zij rondom de kachel zaten, vertelde hij hun dat hij de Ingrid verkocht had. Brouwer sprong op met een vloek en hij kon slechts stamelen om naar den prijs te vragen. Maar ander antwoord dan schouderophalen kreeg hij niet.

Hij keerde met kapitein Rasmussen zwijgend naar boord terug en voor zij gingen slapen gaven zij elkander zwijgend de hand.

XI

Met dezelfde bemanning werd het schip naar Libau gebracht, waar de nieuwe eigenaars, een Russische firma, het overnamen en naar de werf lieten sleepen. Kapitein Rasmussen trachtte tevergeefs Brouwer over te halen te zamen met hem een ander Noorsch schip te zoeken. Hij bleef in Libau tot hij door navragen, nu bij werklieden, dan bij bewakers, zich overtuigd had wat er met de Johanna Maria gebeuren zou. Toen het op de helling gezet was ging hij naar de eigenaars en vroeg of hij, wanneer het gereed was, monsteren kon, daar hij het schip beter dan een ander kende. Zij antwoordden hem over drie maanden terug te komen. Hij vond een kleinen schoener die op Riga voer, zoodat hij, telkens terugkeerend, kon zien hoe het werk gevorderd was.

In den zomer lag het schip, met den naam Feodora, aan de ankers; het zag er lomp uit, met den achtersteven verbreed, de boorden eenigszins uitgerond, en aan voormast en groote mast vaarde nu ook een ra minder. Toch kon Brouwer het met behagen aanzien, want het was duidelijk met zorg behandeld; in een vlet er om heen wrikkende bekeek en betastte hij het breeuwwerk, de nieuwe koperen dubbeling en de nagels waar de verf vast op hield. Ook het schegbeeld was opnieuw verguld.

Brouwer werd aangenomen als zeilmaker, weliswaar op een zeer laag loon, maar wat hij met werk verdiende was sedert lang niet meer het voornaamste van zijn geld. De meeste zeelieden waren Koerlanders of Finnen, flink ter zee, ofschoon zij van het schip en zijn behoeften weinig verstand hadden, zelfs de bootsman schoot het touwwerk op onverschillig

wat het was. De kapitein, welwillend, gemakkelijk, liet een ieder begaan zoolang het hem niet hinderde, voor het schip had hij geen oog en alleen wanneer zij in een haven kwamen werd hij fel om te ankeren, waar hij veiliger voor de ambtenaren lag dan aan de kade gemeerd.

De eerste maanden ging de vaart ongeregeld op verschillende havens, maar toen men omtrent dien tijd in Engeland en in Holland veel begon te bouwen, verdiende de Feodora een goede winst met de houtvaart om beurten op Londen of Hull en Delfzijl of Zaandam. Het schip liep vaster dan het onder Noorsche vlag gedaan had, en tevens luier, meer dan acht of negen mijlen deed het niet. Het had van de lading veel te lijden, want, ofschoon het hout niet verontreinigde, lag het meestal zoo hoog op gestapeld dat het onderhoud van dek en verschansing niet gedaan kon worden en zelfs het tuig er last van had; ook kreeg het gedurig schade van het lossen, daar het kwaad dat planken en balken deden niet ernstig genoeg was om er acht op te slaan, een scheurtje hier waar ongemerkt bederf in kwam, daar een verwrongen schroef die varende verborgen bleef en op den duur het hout deed barsten. Zoo gemakkelijk de kapitein was, zoo lastig was de bootsman, die schreeuwend en scheldend van morgen tot avond liep toe te zien of eenig man niets om handen had; maar hij zou beter geweest zijn als opzichter over slaven dan als bootsman, want het eenvoudigste werk kende hij niet, hetgeen soms bleek wanneer een matroos iets goed deed en het onder vloeken en tieren anders moest doen. Menig deel van de tuigage werd op deze wijze verkeerd behandeld, met het gevolg van allerlei kleine beschadiging, die in den loop van eenige maanden het schip een verwaarloosd voorkomen gaven.

Het was een moeilijke tijd voor Brouwer. In het begin klom hij naar boven als hij iets verkeerds had gezien, maar telkens werd hij door den bootsman uitgescholden en bedreigd. Hij had getracht eerst den stuurman, dan den kapitein te vragen of hij, die het schip kende, niet mocht recht zetten wat op last van den bootsman scheef was gedaan, maar hij kende hun taal niet, en de kapitein, die geen Noorsch of Hollandsch kende en Engelsch even gebrekkig als Brouwer

verstond, lachte, antwoordde niet en wees hem weg te gaan. Daarna lette hij alleen op wat hij zonder hulp verbeteren kon en deed dit sluiks, wanneer de bootsman zich niet aan dek bevond of elders bezig was. In Libau ging hij eens met de eigenaars spreken, uitvoerig vertellend hoe door de onbekwaamheid van den bootsman het schip bedorven werd; zij antwoordden dat de kapitein integendeel den bootsman hoog prees en rieden hem te gehoorzamen of niet aan te monsteren. En zoo moest Brouwer de verwaarloozing aanzien zonder dat hij er iets aan doen kon. Van lieverleê ergerde hij zich niet meer, omdat hij te veel zag van touwwerk gebrekkig in het teer, roestig ijzer, geverfd hout met pek gebreeuwd, onzindelijkheid overal. Alleen wanneer hij in een haven naast een goed onderhouden schip kwam te liggen en aan de Johanna Maria van vroeger dacht, schaamde hij zich, en als dan op dat ander schip matrozen, met zwabber of smeerpot bezig, hoonende grappen riepen, keerde hij hun woedend den rug toe.

De schuld van alles droeg de slordige kapitein en toen deze het schip verlaten moest verheugde Brouwer zich. Kapitein Polewoj, gelijk zoovelen in de ongeregelde zeilvaart, verdiende niet genoeg om boven de kosten voor een gezin nog ruimschoots drank en spijs te betalen, en deed dus sluikhandel, gelijk trouwens ieder man aan boord, alleen op grovere wijze. Daar het hem altijd gelukte de waakzaamheid der ambtenaren te verschalken werd hij hoe langer zoo driester. Nu gebeurde het in Hull dat hij een groote partij kisten met likeur aan wal wilde zetten en aangezien het te lang zou duren ze één voor één te vervoeren, bestelde hij een schuit langszij kort voor de lossers het werk zouden stoppen, meenend dat de ambtenaren in de loods haar achter de hooge deklading niet zouden bemerken. Het was de onnoozelheid der onbeschaamden. De ambtenaren, die hem al lang in het oog hielden, wachtten tot de laatste kist was overgereikt, toen kwamen zij te voorschijn gevolgd door twee politie-konstabels. Bij het onderzoek maakte de kapitein bovendien zijn zaak slechter door hun ieder een kist aan te bieden. Hij werd in hechtenis gesteld en meegevoerd. De ambtenaren onderzochten heel het schip, ook de zeekisten der bemanning, die

alle smokkelwaar bevatten, behalve die van Brouwer, voor wien het schip een veiliger bewaarplaats had. Alleen de boete door den kapitein te betalen bedroeg meer dan hij in een jaar verdiende, er kwamen drie man van de politie aan boord omdat het geld er niet was en niemand dan Brouwer mocht aan wal. Hij was het die den bijstand van den consul moest gaan vragen. Toen deze de boeten betaald had werd het schip vrij gegeven, maar de kapitein bleef gevangen.

De Engelsche kapitein, die de Feodora naar Rusland terug zou brengen, liet voor het vertrek ter dege schoonmaak houden, daarbij scherp oplettende hoe een ieder zijn werk deed, en nadat hij nog een dag had toegekeken riep hij den bootsman, zeide hem dat schreeuwen en knoeien geen nut hadden en dat hij als gewoon zeeman mee mocht varen. Dan zette hij zonder uitleg Brouwer in zijn plaats. Toen hij in Libau kwam en met de eigenaars ging spreken, gaf hij hun den raad, zoo zij voordeel van hun schip wilden hebben, den bootsman, dien hij had aangesteld, te behouden en hem een loon naar zijn verdienste te geven.

Brouwer bleef bootsman onder den nieuwen kapitein Reljeff. Wel kon hij zich, ofschoon hij twee jaar onder Russen had verkeerd, in hun taal voor het volk niet verstaanbaar maken, maar het begreep ook wat hij in het Hollandsch of in het Noorsch zeide, want zijn blik en zijn hand toonden de wijze waarop hij een werk gedaan wilde hebben. Vroolijk of gemoedelijk was hij nooit, maar de mannen hadden achting voor hem omdat zij wisten dat zij op hem vertrouwen konden, en zij deden hun best voor hem. Het schip werd onderhouden zoo goed het mogelijk was met de gebrekkige benoodigdheden. Deze kapitein, niet minder onverschillig dan de vorige, moest, daar zij op dezelfde havens bleven varen, zeer voorzichtig met den smokkel zijn, zoodat hij daar geringe winst uit trok, maar hij nam zijn voordeel tot schade van de eigenaars. Al wat er noodig was, touw, zeil, spijkers, verf, teer, kocht hij zelf; de bootsman werd niet geraadpleegd, maar hij moest de inkoopen in ontvangst nemen wanneer zij gebracht werden, waarbij de kapitein altijd ongewone belangstelling toonde. Toen Brouwer eens vroeg eenige pakken nagels, waarop een veel grooter gewicht geschreven

stond dan hij op de hand schatte, te mogen wegen en de kapitein hem dit verbood, begreep hij den toeleg. Het schip werd bedrogen zonder dat hij het bewijzen kon. Het verarmde en zag er spoedig sjofel uit in de deelen die soms vernieuwing eischen. Maar de romp en de groote houten bleven toonen dat het van een degelijken maker kwam.

Brouwer echter verrijkte zich gestadig. Sedert de aanhouding in Hull, toen er bij hem alleen niets gevonden was, verdacht niemand hem, geen man aan boord en geen ambtenaar aan wal. Hij had afkeer van het smokkelen en achtte het oneerlijkheid; maar er was verschil, meende hij, tusschen de smokkelarij van anderen, die enkel voordeel joegen, en die van hem, want hij deed het om eenmaal wanneer het oud was het schip te kunnen behoeden. Hij was overtuigd geen kwaad te doen daar hij niet door baatzucht werd gedreven en hij schaamde zich alleen dat hij voor een beter doel dezelfde middelen als anderen moest gebruiken.

En toen hij, na er twee jaar niet geweest te zijn, weer in zijn stad kwam en de vroegere reeders bezocht, schrok hij van de rekening die zij hem toonden, met een bedrag veel grooter dan hij zelf had opgeschreven; er waren wel schepen verkocht voor nauwelijks het dubbele daarvan, kleiner, maar niet ouder. Hij had nu houvast, hij besefte dat er een tijdstip was voor de vervulling van zijn begeerte.

Er werd dien dag feest gevierd in de stad, de vlaggen en wimpels hingen van de huizen, de straten waren vol rumoer van hossende menschen, dwaas van vroolijkheid. Brouwer stond soms lachend toe te kijken met de borst breed en warm van vreugde. Een orgelman kreeg een kwartje van hem, aan de Prins Hendrikkade hield hij eenige Engelsche stokers vrij, hij kocht geschenken voor zijn zuster en haar kinderen. Dien dag gaf hij vijftig gulden uit als een verademing van de gierigheid die hij zich had opgelegd. En toen hij laat in den nacht terugkeerde aan boord en de verschansing vasthield voelde hij dat het hout aan zijn hand hem inniger toebehoorde. De Russen, snorkend in hun kooien, waren gasten van een dag, hij alleen bleef.

Brouwer had het gemakkelijk gehad onder de beide Russische kapiteins met wie hij tot nu toe had gevaren, maar

dit veranderde toen Reljeff vervangen werd. Kapitein Braun bracht hem ongeluk.

Hij kwam in Riga, waar in den barren winter het schip lag ingevroren en al voor hij verscheen wisten de zeelieden wat hun te wachten stond. Hij was een felle man, een twistzoeker van nature. De deelen van het tuig noemde hij met Duitsche namen zoodat maar enkelen hem begrepen en hij gemakkelijk aanleiding tot schelden vond. Vooral de grooten van gestalte hadden veel van hem te verduren, want, hoewel zeer gespierd, was hij zelf klein, waarover hij zich naar het scheen op hen wilde wreken. In een diepen zak droeg hij een kort eind touw, met een lus om het aan den pols te houden, en wanneer razen en tieren hem niet genoeg was, trok hij het met een ruk te voorschijn en sloeg er mee waar hij kon. In de strengste vorst hield hij de mannen tot laat aan dek met pluizen of bikken van kettingen, terwijl hij in de kajuit stond te loeren. Gedurende de twee maanden dat de Feodora in het ijs vastgezeten had en hij iederen dag bezigheid had bedacht die, daar zij onnut was, lusteloos werd gedaan, had ieder man zijn beurt van het touw gekregen. Tegen Brouwer, die terstond begreep wat hem bevolen werd en het naar zijn aard snel en stipt uitvoerde, had de kapitein niets gedaan; toch volgden zijn blikken hem het meest, het was of hij voelde dat er gevaar school in dien donkeren norschen man. Wanneer er geraasd werd en de mannen keken naar de plaats waar iemand de slagen kreeg, hief Brouwer, rustig voortgaande met zijn werk, het hoofd op, eenigszins naar achter, terwijl hij voelde dat er een harde kracht in zijn handen zwol. Hij begreep dat de kapitein wachtte om ook hem zijn beurt te geven. Maar hij, die nu zooveel jaren op zijn schip had geleefd, zou het immers niet kunnen verlaten omdat toevallig een slechte kapitein er meester was, die morgen weer weg zou gaan. Hij nam zich voor zich te beheerschen bij het onrecht anderen aangedaan en als het hem zelf overkwam het zooals de anderen te verdragen; hoewel dit hard was voor een man van zijn leeftijd. Het eerste echter viel hem soms moeilijk, want er was een Fin, een lange jongen, dien hij altijd spaarde uit medelijden omdat hij te zwak was voor het werk, en dien hij nu dagelijks zag mis-

handelen. Hij kon er niets aan doen, maar hij hield den jongen gewoonlijk bij zich en wanneer hij bemerkte dat hij moeite had met een zware karwei, hielp hij hem.

Toen in April ten leste, nadat een ijsbreker was gekomen die een geul had gemaakt, de Feodora kon vertrekken, bleek de kapitein ook wreed voor het schip te zijn. Nauwelijks buiten liet hij het in een harden Oostenwind, waarbij het met onderzeilen volgebrast levendig had kunnen varen, herhaaldelijk ruw een korten slag gaan met bovenzeilen op, zoodat de stengen kraakten. Binnen twee dagen vertoonden verscheiden houten leelijke scheuren. Brouwer voorzag dat er met zulk een schipper spoedig averij moest zijn.

Kort voor de Feodora de bestemming Koningsbergen bereikte, stond hij met den jongen Fin kabels te lapzalven toen de kapitein kwam en uitvoer dat dit luieren en geen werken was. Hij trok dadelijk het touw en sloeg den jongen dat het bloed hem uit den neus sprong. Brouwer strekte de armen uit in den natuurlijken aandrang een ongeluk te voorkomen, waarop de kapitein woedend voortging met slaan en ook Brouwer raakte. Plotseling stonden zij tegenover elkander, roerloos, met de oogen strak. Tegelijkertijd grepen zij elkander aan. Het was voor het eerst dat Brouwer vocht, hij deed het zonder de verblinding van de woede, maar met den wil goed en raak te slaan. Eerst toen hij zag dat de kapitein in zijn greep op het luik ineenzakte met gesloten oogen, liet hij los. Terzelfdertijd kwamen eenige mannen aanloopen, zij deden hem niets, zij stonden over den kapitein gebogen, tot deze zich oprichtte en den stuurman liet roepen, wien hij beval een revolver te halen. Toen het wapen hem gebracht werd had hij zich bezonnen, hij riep nu om de boeien en liet Brouwer opsluiten.

In Koningsbergen werd Brouwer naar de gevangenis gebracht, waar hij twee maanden zat eer hij voor het gerecht kwam wegens het vergrijp tegen de tucht ter zee. Hij dacht aan zijn schip dat voor het eerst zonder hem was vertrokken, het was de grootste droefheid van zijn leven te beseffen dat de Johanna Maria zonder hem moest varen, zonder eenig man die er eerlijk over waakte.

Hij werd veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf.

In de lange dagen staarde hij naar de wolken die langs de tralies voor den hemel gingen, in de lange nachten naar de sterren; hij zag alleen het schip, gescheurde zeilen, gebroken houten; de wilde lucht, de zwarte zee. En niemand die het helpen kon. Hij telde op zijn vingers al de havens waar het misschien geankerd lag. Hij rekende en zon hoe hij het weer zou vinden. Soms vreesde hij dat hij ging malen, want één gedachte kwam gedurig terug: dat het zeilde met zijn naam, Jacob Brouwer, aan den spiegel, ver weg waar hij het nooit zou zien.

Het schip voer voor het eerst, of het enkel hout was, met onverschilligen die er van namen zonder het iets te geven.

XII

Toen Brouwer uit de gevangenis kwam voelde hij zich zwaar van zorg, maar zijn blik stond strak vooruit gericht over de menschen heen, hard van den wil. Het was hem of hij altijd honger had, ofschoon hij wel wist dat geen voedsel hem verzadigen kon. Lang en moeilijk zou het zoeken zijn, want terwijl men in de eene haven uitkijkt en navraagt, kan een vrachtschip in een andere liggen waar men niet aan gedacht had, en als men er komt is het misschien juist vertrokken. Het beste dat hij doen kon was naar Libau te gaan, daar zou het toch terug moeten keeren. Bij den consul vond hij zijn zeekist met het geld er in. En nadat hij zeven natte dagen langs steigers en loodsen heen en weer had geloopen hoorde hij van een Zweedsch bootje dat naar Rusland vertrok, hij klom aan boord en vroeg tegen betaling van den kost mee te mogen varen.

Het deed hem goed in Libau weer voet aan wal te zetten, hij had een gevoel van vertrouwen zooals alleen Amsterdam hem kon geven. In de kortste dagen van November tot Februari ging hij des morgens uit van het zeemanshuis achter de winterhaven wanneer de lantaarns nog brandden en liep langs de kade waar men het best uitkijk heeft op zee en de pieren, hij zag den grauwen dag aan den hemel komen, de lichten dooven, maar geen zeil dat hij kende. Niemand wist iets van de Feodora te zeggen. Het was een ledige stille tijd

voor hem, hij had niets te doen dan door de besneeuwde stad te loopen tot lang nadat de lantaarns weer opgestoken waren, met het schip voor zijn oogen; gedachten had hij niet, hij berekende gedurig: zooveel geld, zooveel te kort, zooveel jaren nog. Hij moest een tijd vaststellen dien hij nog wachten zou; wanneer het schip kwam immers zou hij er toch niet voor kunnen monsteren onder dezen kapitein, hij moest dus op een ander varen voor zijn kost, maar nabij blijven om zijn kans af te wachten.

Die tijd verstreken zonder dat hij de Feodora had gezien, vond hij spoedig plaats als timmerman op een Russische bark met hout voor Hull. Hoewel hij zijn werk zoo nauwkeurig deed dat de kapitein er soms met genoegen naar stond te kijken, was hij er zelf ontevreden over; hij wist wel dat het werk van zijn handen was, meer niet, zijn hoofd was er niet bij. Vroeger op de Johanna Maria gingen de werktuigen van zelf of zij er behagen aan hadden, nu moest hij ze dwingen met zijn wil om zoo goed mogelijk te dienen, terwijl hij er zelf lusteloos bij bleef, gedrukt door een gevoel van zwaarte in het gemoed. Hij kreeg de gewoonte nu en dan even op te houden om uit te kijken aan het een en het ander boord, even maar, want als er een zeil in zicht kwam, wist hij terstond dat het niet het eene was dat hij zocht. In Hull ontmoette hij een man die eens op de Feodora had gevaren, maar die had geen nieuws ervan.

Na deze reis monsterde Brouwer op een Zweedsch schip omdat het naar Zaandam zou gaan. Toen hij ook ditmaal geen spoor gevonden had en hij op de werf in Libau werk als timmerman kon krijgen, besloot hij weer daar te blijven om af te wachten.

Het was het lange seizoen van veertien uren arbeid, Brouwer had alleen des morgens vroeg en des avonds laat, soms ook in het schaftuur gelegenheid om de waterkanten langs te gaan. Meer dan een jaar had hij niets van de Feodora vernomen, zelfs hier waar het thuis behoorde kreeg hij slechts onzekere berichten, en naar de eigenaars durfde hij niet om inlichting te gaan. Brouwer voelde het leed allengs zwaarder op zijn borst. Wanneer hij des Zaterdags bij den barbier voor den spiegel zat en de grijze haren van zijn hoofd en van zijn

ringbaard vermeerderd zag, kreeg hij donkere gedachten: een jaar telde op zijn leeftijd wanneer er niet vele meer te wachten zijn; anderen hadden reeds lang een huis, een gezin, een rustig en genoegelijk bestaan, hij zat hier in een vreemd land met een begeerte die misschien onvervuld zou blijven en wat zou zijn leven dan anders geweest zijn dan nutteloos? Dikwijls had hij gedacht dat werk, dat niet met het hart wordt gedaan, niet kan baten, hoeveel moeite en zorg het ook kost, en nu zag hij dat al wat hij gedurende het grootste deel van zijn leven voor de Johanna Maria had gedaan niet meer had voortgebracht dan brood voor hem en zijn maats en de eigenaars. Brood en kleederen voor vrouw en kinderen, tabak, brandewijn, een vroolijke dag aan wal, dat was het loon voor wie werkt voor niet anders dan dat. Maar wat kreeg de man die het deed met het beste dat hij in zijn hart bewaart? Hij, Jacob Brouwer, een zak vol geld in Amsterdam en treurigheid hier in het vreemde land.

Men kan soms zonderlinge droomen hebben. Brouwer werd eens verwonderd wakker en dacht lang over hetgeen hij in een droom gezien had: de Johanna Maria met twee blauwe oogen in den boeg, op een witte gladde zee, op het dek stonden mannen met de borst naakt, en hij was kapitein. Die witte zee, die blauwe oogen maakten hem zoo week dat hij aan zijn kindertijd moest denken, de eenige keer dat hij van iemand had gehouden.

Toen hij ruim een half jaar op de werf was geweest ontmoette hij kapitein Rasmussen, die verheugd was hem weer te zien en er op aandrong dat hij met hem zou varen. Hij antwoordde dat hij maar één schip kende waarop hij geheel naar zijn genoegen kon zijn en hij vertelde hem zijn wederwaardigheden; hij kon het aanbod alleen aannemen met de voorwaarde dat hij hem verlaten moest wanneer hij zijn oud schip tegenkwam, waar zij zich ook bevonden. Zij gaven elkander de hand en na zijn werk kwam Brouwer aan boord van de brik Morgenstjerne, Kristiania, waar hij met den kapitein en den stuurman aan het avondbrood zat.

Vele reizen deed hij met kapitein Rasmussen van de Oostzee op Engeland en Holland, als bootsman, hoewel hij het werk van een stuurman deed en er het loon voor kreeg. Een

lustige maat was hij niet, maar niemand had zich over hem te beklagen en de brik werd bediend of zij een passagiersschip was, bekend om haar netheid in de havens waar zij geregeld kwam. Twee jaren, bij dag en bij nacht, keek Brouwer uit, op zee of voor anker. Een ieder wist wat hij zocht en wanneer er een schip in zicht kwam letten de matrozen op zijn gelaat waar een bruine gloed over schoot van de felle spanning, maar het werd dadelijk weer afgewend. Rasmussen stond soms des nachts met hem te praten over hetgeen hij doen wilde wanneer hij zijn schip terugzag; in het begin had Brouwer zijn heimelijke bedoeling verzwegen, maar de begeerte wilde uitgesproken worden en hij had gezegd dat hij het in het oog wilde houden tot hij het kon koopen. Rasmussen, zelf door het kluisgat naar de kajuit opgewerkt, begreep hem, zij werden vrienden die elkander hielpen, hoewel zij weinig zeiden.

Eindelijk, na bijna vijf jaar, hoorde Brouwer een bericht. Het was vaag en onverwacht en het scheen hem geringe kans te geven. Maar niemand verstaat beter dan de zeeman dat in een wereld, waar zelfs duizende mijlen een bereikbaar doelpunt hebben, niet alles toeval is dat men zoo noemt. Zoolang een schip niet vergaan is kan het gevonden worden. Brouwer wist in zijn hart dat hij het vinden zou, waar het ook zijn mocht.

In Zaandam kwam de Morgenstjerne bij een Zweed te liggen, waar iemand stond die Brouwer bij den naam riep. Het was Jan de Ruiter, sedert de aanvaring bij Dungeness uit het oog verloren. Op het bootje naar Amsterdam spraken zij over hun vroeger schip en de Ruiter vertelde dat hij het verscheiden keeren gezien had in Zuid Amerika, den naam had hij niet onthouden, maar het zeilde onder Italiaansche vlag, dit wist hij omdat hij er de matrozen had hooren zingen; hij kon zich niet vergissen, want het beeld van de Hoop had alleen het linker oog en hij was het zelf geweest die bij stormweer het rechter beschadigd had. Indien een ander het hem had gezegd zou Brouwer misschien getwijfeld hebben, maar hij had de Ruiter lang genoeg gekend. Dien eigen dag beschikte hij hoe hem zijn geld gestuurd zou worden wanneer hij er om vroeg. Hij vertelde zijn kapitein wat hij gehoord had en

Rasmussen zeide dat hij niet beter kon doen dan te monsteren op een bark van zijn neef, die geregeld in Chili salpeter haalde.

De begeerte, die het gezicht verscherpt, verblindt evenzeer. Brouwer had zich altijd het schip voorgesteld zooals hij het kende en niet bedacht dat de jaren er iets aan veranderen konden, dat het niet meer met Russen voer en niet meer in de Oostzee. Hij verweet zich zijn domheid, want als hij er eerder aan gedacht had zou hij niet in dit kleine deel van de wereld gebleven zijn.

In den tijd dat hij in de gevangenis zat lag de Feodora nabij Spezia op het strand en het werd verkocht omdat het afbrengen te veel zou kosten. De nieuwe eigenaar, een kapitein in Livorno, liet het herstellen en schilderen en gaf het den naam Raffaella. Het zag er welverzorgd uit, hoewel het voor den smaak van een zeeman uit Oostenburg te veel snuisterijen had: wit geverfde banden om de stengen, kleurige smuk hier en daar, die het een vroolijk maar ijdel voorkomen gaf. De Feodora was een verwaarloosde sloof, de Raffaella een opgeschikte juffer.

Kapitein Recca was de grootste smokkelaar van de Middellandsche zee, maar hij hield van zijn schip en hij besteedde een deel van zijn winst om het te verbeteren en te verfraaien. Hij voer eenige reizen op Galveston met graan, waarvan behalve de in ruimen gestorte hoeveelheid ook altijd een hoeveelheid in zakken aan boord kwam, die bij het lossen met bijzondere omzichtigheid behandeld werden. Na iedere reis kreeg de Raffaella nieuw koperwerk ter vervanging van de oude ijzeren ringen, knoppen, nagels, en daar alles zorgvuldig gepoetst werd, kon het schip op een zomerdag in de Middellandsche zee met een spel van verblindende fonkeling gaan.

Maar het gebeurde dat de kapitein in Napels ongenoegen kreeg met een ambtenaar, die spoedig smokkelwaar ontdekte in zulke hoeveelheid, dat met de boete de winst van een jaar verloren ging. Het was voorzichtiger voorloopig eerlijk te varen en de Raffaella maakte eenige reizen naar Chili om salpeter naar Hamburg te brengen.

Daarginds, op de reede van Antofagasta, had de Ruiter het schip twee keer gezien, met het beeld wit geschilderd, waar hij zelf eens toen hij bijna van de loopstag viel, een oog

van had beschadigd. Hij had den opschik en het koperwerk raar gevonden, maar gedacht dat het zoo hoorde bij een vroolijk schip waar het volk den heelen dag moest zingen bij het werk.

XIII

In de zeeën van Europa had de ijzeren boot het houten zeilschip geheel verdrongen, men zag er nauwelijks meer in de havens dan oude en kleine die nog dienden. Voor de weinige groote, die met hun hechten bouw hun tijd overleefden, was geen ander werk dan de goedkoope vaart op verre landen; hun zeelieden waren oude robben, aan het zeiltuig vastgegroeid, matrozen die van machine-olie zeeziek zouden worden; eilanders, voor het water en het varen geboren; of uitgestooten, soms naamlooze mannen van allerlei slag, zonder vrienden of verwanten, zonder kennis van een vak, maar met den goeden wil hun kost te verdienen. Schepen, eenmaal de trots van Londen, Liverpool, Saint Nazaire of Nieuwediep, werden afgedankt; Noorwegen en Italië gebruikten ze nog een poos, en die er dan nog over bleven gingen naar zeeën waar het moeilijk was eerlijk werk te vinden. De kapitein van een zeilschip in Singapore of in Shanghai, in San Francisco of in Honolulu was niet altijd in de eerste plaats een zeeman en daarna een bedriegelijke warenverkooper of een ronselaar van inboorlingen, en van het schip zelf, of het ook nog sporen vertoonde van een fatsoenlijk bestaan, kon men gewoonlijk zeggen dat het aan lager wal was gekomen. Het vaartuig dat op zijn ouden dag verdwaalde tusschen de honderd-dertig graden Oost en West, kwam gemakkelijk van kwaad tot erger en zijn opvarende verschilde veel van den zeeman die er voorheen op voer. Van de groote schepen echter, in het laatst der eeuw gebouwd, moesten er vele vergaan zijn, want ook in dit toevluchtsoord der afgedankten zag men ze zelden.

De Raffaella, onder Italiaansche vlag, lag ter reede Antofagasta toen een minister langs kwam en geboeid werd door de heldere kleuren en het blinkend koperwerk. De regeering van Chili wenschte het schip te koopen; de kapitein, het bod vernemende, aarzelde niet, maar schreef terstond zijn naam.

Het schip werd naar de kade verhaald, er kwamen weer timmerlieden die een paar maanden lang bezig waren; maar toen eindelijk de Chileensche vlag woei, lag het er als een ouderwetsch fregat met een witte gang, blinde geschutpoorten en nieuwe witte zeilen. Bij de muziek van pijpen, trommen en trompetten traden er een paar honderd jongens aan boord met den naam van het opleidingsvaartuig op de mutsen: Asuncion. Er werd een menigte vlaggen en wimpels geheschen, het kanon op den voorsteven loste schoten, de muziek klonk heel den dag, des avonds was er vuurwerk op de reede. Daarna vertrok de Asuncion, met een bemanning waarvan alleen de officieren, de kwartiermeesters en de koks volwassenen waren.

De kleine haven Arica behoorde destijds tot het gebied dat Chili en Peru elkander betwistten. Soms zond Peru er een oorlogsschip, dat na eenigen tijd teruggeroepen werd, soms deed Chili hetzelfde, maar de bodems van de eene zoowel als de andere republiek hadden bevel een ontmoeting in die haven te vermijden.

Toen voor een vurigen Westerhemel de Asuncion daar met volle zeilen aan den einder verscheen naderde uit het Noorden een kleine kanonneerboot dicht onder de kust en het ander schip ziende stopte zij voor een inham. Het opleidingsschip, dat het fort op den Morro wilde begroeten, loste onder het draaien op de reede een schot; de kanonneerboot, meenende dat er kwaad bedoeld werd, antwoordde met granaten. Er werden vele jongens gewond en het schip kreeg een gat in den boeg. Van het fort viel een zwaar schot, maar de Peruaan wendde snel en liet de zwarte rooksliert uit zijn schoorsteen over de stad drijven terwijl hij in het duister onder de bergen verdween. Een barkas was de Asuncion te hulp gesneld, die nu langzaam voorover zinkend naar den wal werd getrokken.

Daar lag het schip onder het fort, met de zeilen slordig gebonden en het water over het voordek spoelend, in den twist der regeeringen vergeten bij de overheid. De schade aan den boeg, nabij de plek waar de huid reeds twee keer werd gewond, was niet groot, maar de verwaarloozing verergerde haar, hoewel na iederen vloed de kop iets hooger uit het water stak.

Drie avonturiers, behoorend tot het slag dat wrakken zoekt, ze koopt, oplapt en later als deugdelijke schepen verkoopt, hoorden dat er in Arica iets van hun gading lag, zij kwamen er naar kijken en werden voor een gering bedrag gemeenschappelijk eigenaars. Zij waren Amerikanen, Rodrigues, Wynn en Evans, de eerste een zakenman, de andere kapiteins die altijd de Stille Zuidzee bevaren hadden en den handel op de eilanden kenden. Met het schip, dat zij nu gekocht hadden, achtten zij zich bijzonder fortuinlijk: het zou met weinig middelen weer in goeden staat te brengen zijn en het was zoo groot dat het in de vaart tusschen de eilanden en San Francisco zeker voordeel zou geven. Zij besloten het in deelgenootschap te bevaren; Rodrigues, die weinig dronk, de waarde van goederen en de markt in Frisco kende, zou de zaken doen, Wynn en Evans zouden om beurten kapitein of passagier zijn.

Zij lieten de Asuncion dicht spijkeren, leegpompen en door een kustbootje naar Iquique sleepen, waar aan een timmermansbaas de herstelling werd opgedragen. Het werk duurde twee maanden en in dien tijd gingen Wynn en Evans, hoewel zij in verschillende huizen verblijf hielden, elkander eenige keeren te lijf, terwijl Rodrigues hun herhaaldelijk kon voorrekenen dat hun aandeel minder moest zijn dan zij eerste hadden gedacht. Eindelijk lag het schip gereed voor de ankers, Lilian Bird genaamd, ter eere van de herbergierster die de beste rhum in Iquique schonk. Een lading alpacavlies lag gereed, maar er waren niet genoeg matrozen te vinden.

Er stak op een ochtend een hevige bries uit het Westen op, waarvoor alle schepen, bevreesd op de kust geworpen te worden, de ankers loslieten, haastig de zeilen zetten en zee kozen. Kapitein Wynn, die niet weg kon, maakte gebruik van twee dier aan boeien verzekerde ankers om de Lilian Bird steviger vast te leggen. Het schip, hoog op het water, wendde den kop zeewaarts, heftig slingerend en aan de kabels rukkend.

En zoo, het eenige vaartuig op de reede dat wilde uitvaren en niet kon, werd het waargenomen op een bark die in vliegende snelheid uit het Westen naderde en, daar zij voor het eerst met dien wind voor die reede kwam, het gevaar niet

kende. Maar de kapitein begreep het nog bijtijds toen hij zooveel zeilen uit zag gaan, en op een halve mijl afstand van de Lilian Bird wist hij door scherp te brassen den wind nog in den richtigen hoek te vangen en Noordelijk af te loeven. In den middag, toen de storm scheen te bedaren, keerde hij terug, maar de wind hernieuwde zijn kracht en hij zwenkte nogmaals, koers nemende naar het Zuiden.

Op die bark, de Olaf Sigurdson van Bergen, voer Jacob Brouwer als timmerman. Toen de bergkust van Iquique in zicht kwam stond hij aan lij. Hij wist niet of hij het zich verbeeldde of werkelijk met zijn oogen zag: drie stippen die iets bekends hadden, masttoppen die hij meer had gezien. Zijn oogen begonnen te tranen van het kijken en in zijn hoofd werd het koud. Na eenige minuten zag hij de ra's en hij wist dat de Johanna Maria daar lag te wachten. Onbewegelijk stond hij, tot er bevolen werd te brassen, maar terwijl hij bezig was hield hij het hoofd naar de kust gewend; de boeg daarginds werd hoog op een golf geheven en toen de achtersteven omhoog kwam zag hij den vorm van het dek voor zich, hij hoorde zijn stem zuchten: Johanna Maria. Al dien tijd dat zij uit de kust voeren stond hij ver overboord geleund te turen en toen zij in den middag gekeerd waren en weer naderden, stond hij voorop, zich vasthoudend aan de fokstag. En nogmaals zag hij onder het voorbij varen den boeg in de verte stijgen en dalen of hij groote buigingen maakte. Brouwer stond met wijd uitgestrekte armen tusschen de touwen, starend tot de kust weer uit zicht verdween. Hij had behoefte te spreken, maar hij kon alleen den kapitein kortaf zeggen dat hij in Iquique van boord moest gaan, zooals hij zich voor de reis had voorbehouden.

Den volgenden dag bedaarde de storm, van allen kant keerden de schoeners terug en ook de Olaf Sigurdson kon naderen. Brouwer zag zijn schip hoe langer zoo duidelijker op het water dansen, nu naar de eene zijde, dan naar de andere neigend, of het hem aanzag uit de kluisgaten. De maats dachten dat hij aan wal een vriend had opgemerkt, want hij zwaaide met zijn pet. Zoodra de Sigurdson voor de ankers lag kwam Brouwer, met zijn zeekist op den schouder, den kapitein groeten.

Aan wal liep hij eerst een poos heen en weer om het schip goed op te nemen. Alle deelen van het tuig had het eender zooals hij ze het laatst had gezien, maar hij zag zelfs van dien afstand dat vele rondhouten niet dezelfde waren, sommige moesten zelfs ongebruikt zijn, van witten green, andere van een soort hout die hij niet kende. Ook in het touwwerk vond hij verscheidenheid, het oude, veelgeteerde van hennepgaren, splinternieuw manilla, een zeker helder wit slag dat hij nooit gezien had. Hij wilde er meer van weten en daar een man hem al lang stond te wenken naar zijn boot, sprong hij er in en liet zich naar het schip brengen. Bij het roer greep hij de ketting vast, knikkend en lachend tegen den roeier. Over de heele lengte streek hij met zijn hand over het boord, terwijl een neger in een lichtblauw hemd, naar het scheen de eenige man aan dek, over de verschansing gebogen en op hem neerziende, hem zwijgend volgde. Onder de scheg gekomen spelde hij de letters van de zinspreuk één voor één, hij lachte tegen den roeier en zeide dat het schip en hij oudbekenden waren. En aan den bakboord boeg wees hij den man, die teruglachte hoewel hij hem niet verstond, waar het schip twee keer was aangevaren. Toen zag hij dat het op diezelfde plek weer een ongeluk gehad moest hebben, want er waren planken in de huid die hij niet kende, en hij schold op den knoeier die den gang had gevoegd met een duimbreed pek tusschen de stuiken. Maar dat zou weer anders worden, zei hij. Een eind verder greep hij de valreep, keek op en zag den neger. Brouwer klom naar boven, hij zette zijn voeten op het dek en met een zachten glimlach schudde hij den man langdurig de hand. Toen keek hij rond en daar hij zich duizelig voelde worden ging hij naar den grooten mast en sloeg zijn arm er om. Zoo stond hij een poos, met den glimlach op zijn mond en de oogen neergeslagen, terwijl de neger hem aanstaarde. Het schip trok regelmatig aan de kabels. Dan richtte Brouwer zich op en keek den mast dien hij vasthield aan, hij drukte zijn vinger op de plek waar onder de verf een kwast in het hout moest zijn, mompelend in zichzelf. Hij snoof met diepe teugen. Iedere lading die het schip in zijn lange jaren had vervoerd, had er iets van den reuk van Oost en West achtergelaten, de koffieboonen en de rottan-

kratten, de notemuskaat en de stokvisch, het versche graan en het harstig hout, en al die reuken maakten den eigen geur van het schip, sterk doortrokken met dien van teer, gezond voor den zeeman. Brouwer voelde zich warm van genot.

En plotseling ontwaarde hij naast zich een jongen man met krullend haar, die de hand uitstrekte en zijn naam noemde. Brouwer herkende hem niet, maar toen hij zijn naam hoorde, Hendrik Prins, zoon van Hendrik Prins dien hij als scheepsjongen aan boord had gehad en later als maat, sloeg hij hem hard op den schouder en vroeg hoe hij hier op de oude Johanna Maria verzeild was geraakt. Hendrik, die op een salpeterschip voer, had in Iquique zijn arm gebroken en in een gasthuis moeten liggen, en daarna op de Lilian Bird gemonsterd. Hoorende dat Brouwer op dit en geen ander schip varen moest, zeide hij dat het niet beter treffen kon, want er waren geen mannen genoeg. Hij trok terstond jas en schoenen aan om hem naar den kapitein in het logement te brengen en zij gingen samen aan wal.

De kapiteins en Rodrigues zaten voor de deur te kaarten onder een afdak van palmbladeren. Prins zeide dat zij geen beteren bootsman konden vinden en kapitein Wynn sloeg dadelijk toe, Brouwer opdragend zoo gauw mogelijk nog twee man te brengen, zoodat zij vertrekken konden.

Brouwer en Prins stapten dien middag en avond alle tapperijen binnen; zij liepen heen en weer van de stad naar den zeekant, omdat de jonge matroos meende dat zij in de stad meer kans zouden hebben, terwijl Brouwer, die nog nooit zooveel whisky gedronken had, hardnekkig naar de kade terug wilde om naar het schip te zien. Ten leste bleven zij daar in een vroolijk danshuis waar gezongen werd en op de guitaar gespeeld. Prins, vrijgevig met rhum, sprak om beurten iederen man aan en bracht hem bij Brouwer, die met een glas in de hand naar een licht op het water stond te kijken. Eindelijk had hij er twee bereid gevonden mee te varen, een mulat en een Schot, zij kwamen met zijn drieën gearmd rondom den bootsman zingen en springen. Brouwer lachte, hij had nooit geweten dat hij in Iquique zoo licht van gemoed kon zijn, hij riep den waard om de grootste flesch en muziek van de guitaar, en hij neuriede met de anderen mee. Hij

waggelde, hij zeide dat hij in Amsterdam was geboren. Hij wist dat hij dronken was en hij wist ook dat hij zijn schip terug had gekregen. Toen hij daaraan dacht greep hij zijn drie mannen te zamen en drong ze naar buiten, want het was tijd aan boord te gaan, en terwijl hij ze voor zich uit dreef langs het klotsende water onder de sterren zong hij: Oranjeboven! zooals thuis op een feestdag.

ARTHUR VAN SCHENDEL

(*Slot volgt*.)

Gedichten

Het Huis

Laat ons niet spreken van den regen
die zeurt, dit sterke huis voorbij,
maar speuren naar 't verdoken leven
van de besloten negorij.

't Klavier en de overtrokken meublen
zwijgen opvallend van 't Bederf;
zij hoorden de jonkvrouwen keuvlen,
thans zoo verbleekt in waterverf.

Oud-Vlaamsch buffet, Chineesche borden,
bête gravuren van Goupil,
wij zullen weer uw roem verkonden
die met onz' kindsheid samenviel.

Wij zijn zeer ouderwetsch, en morgen
zullen wij 't haast nog erger zijn;
geen roes hoeft ons bestaan te korten,
wij vragen stilte als medicijn.

Als 't wiegelied dat wij vergaten
en dat opeens door 't hart weer zong,
neemt ons dit huis, waarin we eens lazen
hoe elk van ons de Wereld dwong.

De bedelaar onder den boom

Zie d' ouden leugnaar, die met veters loopt
om niet te zeggen dat hij bedelt, suffen.
Hij zit daar enkel om wat uit te puffen
en niet omdat hij op 't Nirwâna hoopt.

Hij denkt: daar is niets dat hij niet verkoopt;
maar ook niets dat hij héét, dan deze muffe,
dampende jas - wel 't minste om op te bluffen -
die hij met zorg op zijn geraamte knoopt.

O, de oude leugnaar, 't mummelend cadaver -
dra reist hij verder weg dan een dolfijn:
't oude cavalje, dat slechts denkt aan haver!

Heer, geef een sterfbed koel en zonder pijn
- zijn geel gelaat ligt diep dan in de klaver -
aan de oude leugnaars die wij zullen zijn!

Een Mannetje alleen

'k Sta aan mijn venster. Het is laat.
Ik kijk neer op de stille straat.
In duisternis. Waar niemand gaat.

Van nergens komt meer één geluid.
'k Sta met mijn hoofd tegen een ruit.
Wanneer gaat die lantaren uit?

Eén lichtkring op wat vunzigheid.
Dat goor is met dien gloor in strijd.
Daar gaat zelfs geen verloren meid.

In mij is net zoo'n stille straat.
Waar niet één lamp te branden staat.
Waar sedert lang geen mensch meer gaat.

1922.

Kolonie

Nu schijnt daarginds misschien een halve maan
tweemaal zoo hel als hier een maan in luister.
In 't kleine soosje heeft iedereen verstaan,
volop - alleen de whiskey-soda bruist er -

hoe het den planter dit jaar is vergaan
met zijn tantièmes. Eén vreemdeling huist er
schuin tegenover, maar verkiest 't gefluister
van zijn waringin boven dàt bestaan.

Hij meent terecht: zoo'n dorp is te waardeeren
meer dan de namaak van een groote stad,
maar om den geur van 't veld, de lichte kleeren,

den kreet van de tonggèrets, 't daaglijksch bad
in de rivier, en haar, wier vreemd erbarmen
in 't sterfuur krauwt over zijn hoofd en armen.

In Memoriam

Te lang geleden en niet weer aanschouwd -
Twee kindren slingeren nu aan haar handen;
haar koele lach zal door de mist niet branden
die zwellend tusschen onze levens grauwt.

't Is wèl gedaan: dat zij zich heeft vertrouwd
aan wat Geluk heet, dat zij mocht belanden
in een druk huis; zij die nog aan de randen
van het alleen-zijn rijklijk heeft gerouwd.

Zij heeft het moederschap volmaakt verdiend;
en haar verstand was méér dan die 't niet achtte
en slim wou zijn, onhandelbaar, en slimmer.

Zij werd de vreugd van wie, een moeder ziend,
riep: ‘Wat is schooner!’ en verheerlijkt lachte.
- ‘Een ding van schoonheid is een vreugd voor immer.’

E. DU PERRON

Nachtlogies

Als een glimlach, die Gods genade wrocht,
glanst in de vreugdelooze bocht
der straat, een licht dat zijn stralen zendt
Ver door de nacht: het Volkslogement.

Gij, kameraden, die zwerven moet,
die met brood van barmhartigheid u voedt,
die uw schamel bestaan langs de straten vindt,
gij allen luistert, mijn lied begint.

Gods adem waaide ons bij elkaar
voor enkele, korte uren maar.
Elk voor zichzelf leeft zijn bestaan,
elk voor zichzelf moet weer verder gaan.

Daar zaten twee vrouwen, stil en puur
in gedachten verzonken voor het vuur.
Zij waren hun man tegemoet gegaan,
het schip kwam de volgende morgen aan.

Zij waren als bruiden - De eerste had
in een grauw papier een verborgen schat,
Doeken en kleertjes van witte wol -
Gezegend het leven dat in haar zwol!

De twede zong zacht voor zich heen een lied.
Maar wat ze zong wist zij zelve niet,
want daarvoor was het te teer, te broos....
Daar was ook een man, die was laveloos.

Die lag daar, de handen gekrampt om zijn glas,
het gezicht in een zwarte jeneverplas
voorovergeslagen. En zijn mond
leek zo zeer en zo wreed of er bloed op stond.

En een vrouw hief haar smart'lik gehavend gezicht
in de kring van het schril, meedogenloos licht
dat dwars door plekken van poeder heen
haar moede, verouderde trekken bescheen.

Zij sprak met een knaap met een zwart-witte pet.
Haar woorden leken een schor gebed,
telkens, verwilderend tot een vloek....
Hij spuwde verachtelijk in de hoek
en zocht fluitend een peukje sigaret
uit de voering van zijn geruite pet,
en hij hoorde haar niet, als zij smekend dwong:
Zij was al oud, en hij was jong.

En stootte haar van zich en vertrok.
In de hoek sloeg de oude Friesche klok
één bijtende slag. God zij geloofd:
Toen werden de lichten uitgedoofd.

Behalve één gaspitje boven 't buffet.
De een na de ander ging naar bed.
Maar de dronkaard sliep, met de handen om 't glas,
voorover in een jeneverplas.

Het licht is gedoofd en mijn lied verbloedt.
Elk woord doet pijn of het breken moet.
Elk woord lokt bitterder woorden uit....
God zij met ons! Mijn lied besluit.

FREEK VAN LEEUWEN

Bij een baas

Sam duwde de deur van den sigarenwinkel voorzichtig achter zich dicht. Toch klingelde de bel opnieuw en, naar hij zich verbeeldde, langer achtereen en luider dan toen hij binnenkwam. Of zijn nieuwe patroon dat ook ‘onnetjes’ zou vinden en het hem kwalijk nemen? Den vorigen middag, nadat hij met moeder bij meneer Zeldenrust was geweest, had ze hem wel tien maal gezegd dat hij zich vooral *netjes* gedragen moest. En, zou meneer Zeldenrust, die er zoo rustig en bedaard uitzag, zoo'n luid en langdurig geklingel nu wel heusch zoo ‘netjes’ vinden?

Van verbouwereerdheid vergat de jongen zijn pet af te nemen, hoewel moeder hem dat nog nadrukkelijk gezegd had, toen hij van huis ging. Toen de baas, op pantoffels, in den winkel kwam en naar zijn hoofd keek, schrok hij zoo danig, dat hij het petje met een ruk er vanaf trok.

- Zóó, ben je daar? vroeg Isidore Zeldenrust. Ga maar meteen mee naar achter, naar de fabriek. Maar vergrijp je, kloumeskees bij vergissing, niet aan de kremzelisj, in de keuken, want daar is m'n vrouw niet op gesteld. Ze is d'r buitengewoon precies op en weet altijd op een halve hoeveel d'r moete zijn. En een paar keer in 't uur telt ze ze na. Hoor je?

- Ja meneer.

Zeldenrust achtte dat antwoord echter nog niet voldoende. Hoewel hij eerst wou voorgaan, duwde hij den jongen door de nauwe gang en bleef achter hem loopen. In de keuken schudde een kleine, dikke vrouw bedrijvig haar heupen.

- Is ie dàt, is dàt het jongetje van Content? vroeg ze en keek Sam met knippende oogen aan. Hij lijkt een beetje nietig, enfin....

- Ja, 'n beetje nietig is ie, maar bemoei jij je d'r nou maar niet mee en hou je kremzelisj in de gate. Vóór je 't weet heeft ie er één te graze en als ie er van gegete heeft, kan jij 'm niet meer op tafel brenge. En hij komt hier niét om te snoepe, dàt heb ik 'm al verteld.

Juffrouw Zeldenrust blikte haastig van haar krentengebakjes naar Sam. Gewoonlijk sprak haar man onzin en ernst in één adem door, maar ze meende dat hij nu wel een ernstige waarschuwing kon hebben bedoeld. Al twee keer moest een jongen weggestuurd worden, omdat ze hun handen niet van het eten konden afhouden. En behalve biutaal, vond ze dat snoepen van leerjongens erg lastig en schadelijk. Want, als er een van de gehaktballetjes of kremzelisj at, dan gaf het haar niets, al telde ze ze ook nog zoo dikwijls.

Zeldenrust pakte Sam bij een arm en trok hem mee, als wou hij hem voor de verzoeking der kremzelisj behoeden. Ze liepen over een klein binnenplaatsje, tusschen keuken en werkplaats. De baas duwde de deur van deze open.

- Hier, Bram, pak eens aan! riep hij zijn oudsten zoon, die behoedzaam den punt van een dekblad, om een sigaar, bijknipte, toe. Hier heb je de nieuwe stripjongen. Sam hiet ie. Laat 'm niet stilzitte, want z'n moeder wil hebbe dat ie 't vak leert. En als ie wat uithaalt wat niet te pas komt, dan geef je 'm een draai om z'n oore en dan hoor ik 't wel. Nou, jonge, heb je geen tong? Ze zegge hier altijd goeie morge, als ze binnenkome, al meene ze 't niet. Dat moet jij je nou ook maar aanwenne.

- Goeie morgen, zei Sam hem na, een beetje ontmoedigd.

De ontvangst bij zijn eersten baas viel anders uit, dan hij zich altijd had voorgesteld. In een schoolleesboek stond een verhaal aangaande een jongen, die bij zijn eersten patroon kwam, maar dàt was héél anders dan het nu hiér toeging. Drie of vier stemmen bromden een antwoord op zijn groet en daarboven uit klonk het gillerig geluid van jongensstemmen. Verrast keek Sam naar den hoek, waar dat gegil vandaan kwam. Dan, hoorde hij de deur van de werkloods, achter zich, dicht slaan. Zeldenrust had hem afgeleverd.

De jongen bleef staan en keek bedeesd het hok, dat moeder hem had aangeduid als een sigarenfabriek, rond. Naast den

jongen man dien door Zeldenrust Bram was genoemd, zat een opgeschoten jongen met norsch gezicht. Die twee zaten op bankjes voor een tafel, iets als een hooge en breede schoolbank. Achter deze stond net zoo'n tafel. Daaraan zaten een oude man, met rood plakhaar en een jongen dien hij kende. Bennie Barzelai heette hij en ie was bosjesmaker. Hij was het geweest die zijn moeder had verteld, dat er bij Zeldenrust een stripjongen geplaatst kon worden. Aan een kleinere tafel zag hij nog een man zitten, alleen. In den versten hoek zaten twee jongens, op den grond, bij een hoop tabaksbladen. Ze hadden elk een blad in den linkerhand, maar maakten geen haast, er den steel uit te trekken. Een van hen keek hem spottend aan en de ander vertrok zijn gezicht tot een grijns.

- Sta je daar nou nòg? wekte de stem van Bram hem plots op, uit zijn peinzend rondkijken. Heb je niet gehoord dat de baas zei dat je niet moet luieren?

- Ja meneer, antwoordde Sam, benepen. Ik weet niet wàt 'k doen moet.

- Wàt kan je dan zoo al?

- Nog niets, meneer. Ik kom pas van school.

- Alwéér een schoolkind, Klopper, zei Bram nu, zuchtend, tegen den man met het roode plakhaar. Kan ik d'r wéér een de flesch voeren en luiers aandoen. Zoo'n gebbetje bezorgt vader me nou alle drie maanden. Zeg 's! riep hij de jongens, in den hoek, verstoord toe, doen de heeren vandaag heelemaal niks? Wijs dien jongen eens hoe hij strippen moet. Ga maar bij ze, jongen, hoe heet je ook weer? Maar maak geen heibel met ze, want daar loeren ze op, om niks uit te voeren.

- Sam heet ik, meneer.

- Goed, Sam, ga maar bij ze. Flip, wijs hem hoe hij strippen moet.

- Ja meneer, riep de kleinste van de jongens, zonder op te staan. Haal 'm eens hier, Gerry, als ie te bleu is om uit zichzelf te kome.

- Doe 't zelf, grauwde de andere jongen terug.

- Nou, komt d'r haast wat van? schreeuwde Bram, Sam en de jongens om de beurt aanziend.

- V'ruit, rooie, zei Flip en schopte tegen het been van zijn makker.

Gerry wipte nijdig op zijn lange magere beenen overeind en trapte daarbij op die van Flip. Hij stak zijn bleek gezicht, waarin fletsblauwe, witomhaarde oogen kwaadaardig schitterden, vooruit en wenkte Sam. Hoewel door Flip ‘rooie’ genoemd, had hij vlasblond, bijna geel-wit haar. Nu Sam niet vlug genoeg naar zijn zin bij hem kwam, ging hij hem twee passen tegemoet en trok hem bij zijn nieuw, blauw werkbuisje naar den tabakshoop. Sam struikelde en rolde, voor hij zich tegen kon houden, tusschen de tabaksbladen en vier schoppende jongensvoeten.

- Ai, ai! schreeuwde hij, hou je pooten bij je!

- Verrék, die begint goed, gromde de bosjesmaker van Bram. Nou is 't span net compleet.

- Is 't daar uit! riep Bram. Als jelie niet dadelijk aan 't werk gaan, trap ik je alledrie d'r uit, dreigde hij. Klopper, geef ze toch een opduvel.

- Als 'k d'r ekspres voor opstaan, sla ik ze me krukkie op d'rlui kop an barrele, antwoordde de oude man met het roode plakhaar. Dan wéét ik w'rvóór ik opstaan en zijlui óók.

Dit dreigement, met kalme, laaggrommende stem geuit, maakte méér indruk op de jongens dan Brams geschreeuw. Flip en Gerry trokken hun beenen in en de eerste rukte Sam een beetje overeind. Deze krabbelde toen heelemaal op en keek de andere jongens verwonderd aan. Maar nu ze tegen hem grijnsden, zonder een trek van vijandigheid, liet hij zich tegenover hen op den grond vallen.

Flip leerde hem nu den handgreep van strippen, onder het fluisteren van toespelingen op de ouderen. Hij hield een blad tabak in de linkerhand en trok er, met rechterduim en wijsvinger, met een ruk, den steel uit. Die les herhaalde hij vier of vijf maal.

- Kijk nou goed, zóó zou de rooie 't doen, mompelde hij, met een grijns tegen Gerry en een hoofdbeweging naar Klopper.

- Hou je bek! snauwde Gerry.

- En je weet dat ik Klopper d'rmee bedoel, fluisterde Flip, met onschuldig gezicht. Waar maak *jij* je dan zenuwachtig over?

- 't Kan me niet verdomme wié je d'rmee bedoelt; je moet d'r *mij* niet om ankijke.

De twist bedaarde weer spoedig. Toen Sam eenmaal den stripgreep te pakken had, oefende hij zich vlijtig, om het snel te leeren doen. De andere jongens stripten nu ook haastig voort, aangevuurd door een norschen blik van Bram.

- Bram is de kwaadste niet, fluisterde Flip, onder het werk door. Hij heeft alleen de smoor in, dat ie voor meesterknecht moet spele. En op wié zal ie dat nou anders uitlate dan op ons?

- Is *hij* óók meesterknecht? vroeg Sam, met een hoofdbeweging naar Klopper.

- Dié, antwoordde Gerry, op smadelijken toon, zijn hoofd minachtend van links naar rechts rukkend. 't Mocht wat. Dié het niks te vertelle, hij steekt alleen te gauw z'n poote uit.

- Als je hém niks doet óók? vroeg Sam, benepen.

- Hein Klopper wat doen? vroeg Flip, verwonderd. Wie zou d'r zoo'n ouwe beverd nou wat doen? Maar, als ie driftig is, kan ie misselijk vervelend zijn. En, als ie 't niét is, maakt ie zich ekspres weleens driftig en dan is 't dondere. Wàt, rooie?

- Morrege 'n dooie, schele dief, schold Gerry terug. Alleen als je 'm ze pruik van z'n hoofd sjort, wordt ie driftig, fluisterde hij tegen Sam.

- Heeft ie 'n pruik op z'n kop? vroeg deze, nieuwsgierig.

- Kan je toch wel zien, zei Flip. Alle rooie drage 'n pruik, niet Gerry?

- Niét àlle rooie, antwoordde de bleeke jongen, onbedachtzaam. Maar, *hij* wel, vast sekuur.

- En trekken ze 'm die wel eens àf? vroeg Sam.

- Niet zoover ik weet, mompelde Flip. Maar, je kan nooit wete wàt d'r nog 's gebeurt. Als ze 't eens deeë, zou je wat beleve. Als *ik* 't dan maar meemaak.

- Wat smoeze juilie nou wéér? riep Klopper, achterdochtig. De eerste die met stele gooit, schop ik 'n breuk.

- D'r gooit ommers niemand! antwoordde Gerry, verontwaardigd.

- Kop dicht en strippen! kommandeerde Bram. Als jelie maar niet gelooft dat ik wéér den heelen dag bewaarschool met je speel. Hebben jelie dat goéd gehoord?

Vijf minuten aaneen werd nu in zwijgen gestript. Toen kon Flip zijn tong niet langer bedwingen. Op fluistertoon vertelde

hij Sam allerlei eigenaardigheden van den baas, het personeel en het gezin. Een oogenblik later begon Gerry ook te murmelen en toen Sam er nu ook een woord tusschen in wierp drong het geluid van hun stemmen weer tot Bram door. Hij greep een bakje water en reikte het zijn bosjesmaker over.

- Hier, gooi ze dat maar naar hun test, Memel.

Deze nam het bakje gretig aan. Op dat moment ging de deur open; juffrouw Zeldenrust schommelde de werkplaats binnen.

- Flippie! riep ze met schor-rochelende stem, de kindere moete naar school.

- Kan Sam dat niet doen?

- Wié is ook weer Sam? O, dat nieuwe jongetje? Bram, is 't toevertrouwd dat Sam de kindere naar school brengt? D'r is haast mee, want ze zijn al laat.

- Hij is d'r pas voor 't eerst. Néé, vandaag nog niet. Morgen moet ie maar eens probeeren of ie dat kan. Flip, breng ze weg, maar neem er geen dag vacantie voor, zooals gewoonlijk.

- Moet *ik* dat doen? riep Flip brutaal. En Gerry dan?

- Zeg 's, heb *jij* hier te kommandeeren of *ik?* stoof Bram op. Vooruit, marsch en gauw weer terug of je beleeft wat. Of kom maar liever nooit weer terug, stuk gotspeponem!

Flip smeet het blad tabak dat hij in de hand had verontwaardigd weg, schopte een hoop stelen door de loods en werkte zich met veel drukte overeind, zonder de beenen van Gerry en Sam te ontzien.

- Nòggg! morde hij, op gerekten toon, dáár moet je bewounes oudste jonge voor zijn. Die rooie paap wordt behandeld als een koning en ik kan alsvoorts voor spot loope met die jelodiem met snotkaarse. Alle honde blaffe me geregeld na, op de brategas.

- Nou is 't genoeg; d'r uit! schreeuwde Bram, gebelgd. Je weet dat ik geen brutaliteiten hooren wil. Memel laat me door.

Chris Memel, zijn norsch-uitziende bosjesmaker, schoof opzij, zoodat Bram voorbij kon. Flip kende hem voldoende om te weten dat er nu minstens één tik voor hem opzat. Hij stoof met een voorbarigen angstkreet voorbij Memel, die zijn kans

waarnam en hem een schop tegen zijn zitvlak gaf. Flip tuimelde tegen juffrouw Zeldenrust aan en greep zich aan haar vast.

- Niet zoo driftig, niet zoo wild, je komt d'r wel, gromde ze en duwde hem van zich af. Als je met de kindere maar niét zoo overdreven druk doet, anders zal ik tegen de baas zegge dat we je niet houwe kunne. Je weet nou eenmaal dat Sallie niet tege hard loope kan, 't kind nebbisj is direct buite adem.

Sam keek Flip na, tot een hoofdbeweging van Bram hem vermaande, weer aan het werk te gaan. Maar onder het strippen door, dacht hij na over hetgeen Flip gezegd had.

Behoorde dàt nu tot het werk van een leerjongen, die fatsoenlijk, vlijtig en gehoorzaam moest zijn, zooals Zeldenrust zijn moeder had voorgehouden? vroeg hij zich af. Kinderen met snotneuzen naar school brengen; want, Bram had gezegd dat *hij* het den volgenden ochtend moest doen. En als hij het niét deed, stuurde Zeldenrust hem misschien naar huis. Want hij had Bram opgedragen het hem te zeggen, als ie ongehoorzaam was.

Al peinzend keek hij plots in het uitvorschend gezicht van Hein Klopper, die zich had omgekeerd, omdat het absoluut stil-zijn van de twee jongens zijn wantrouwen gaande maakte. Sam ving een kwaadaardigen blik op, dien hem dadelijk voor zich deed kijken. En toch was die blik niet voor hem persoonlijk bedoeld. Hein Klopper keek uit gewoonte altijd kwaadaardig naar jongens, omdat hij er nóóit een vertrouwde en hen voortdurend van een schelmenstreek verdacht.

Sam schrok van zijn boos gezicht en stripte haastig voort. Hij vreesde nu dat Klopper het heele gesprek over zijn pruik had verstaan en hèm ervan verdacht, haar den een of anderen dag van zijn hoofd te willen trekken. Hij deed nu maar zijn best, zoo onschuldig mogelijk, een anderen kant uit te kijken, doch blikte bij zijn eerste poging daartoe recht in de oogen van Chris Memel.

- Kijk vóór je, grauwde de bosjesmaker, nijdig. Gaat 't bijgeval niet naar je zin?

- Ik zeg toch niks? verdedigde Sam zich.

Bennie Barzelai, die achter Chris Memel zat, proestte het bij dat antwoord uit. Hij richtte zich een beetje op en knikte

Sam tevreden toe, als had hij iets zeer aardigs gezegd. Maar, toen hij dadelijk daarna in Memels boos gezicht staarde, sloeg hij meteen de oogen neer. Chris Memel, maar zelden gevoelig voor een grap of vroolijkheid, zocht achter een lach of opgewekt woord altijd een schimp op zijn persoon.

- Als je lache wil, wacht dan tot twaalf uur! schreeuwde hij Bennie vijandig toe. Je moet niet denke, dat ik hier zit om me door jou te late bedufele.

Hij zweeg, in de verwachting dat Bennies antwoord hem een aanleiding kon geven, dadelijk met handtastelijkheden te beginnen. Maar Bennie zweeg, evenals ieder ander. Niet één van het personeel had graag oneenigheid met Memel, daar hij altijd dadelijk voorstelde, het met de vuisten uit te maken. Een jaar geleden had hij, om een klein geschil, een stoeren sigarenmaker zoo hardhandig afgeranseld, dat de man twee dagen thuis moest blijven. Uit vrees voor weerwraak had Zeldenrust Chris toen niet durven ontslaan. Sedert dien dag had iedereen den, spoedig driftigen, bosjesmaker ontzien en twist met hem vermeden.

Sam begreep er niets van, dat allen zwegen.

- Gaan ze nou vechten? vroeg hij Flip, fluisterend.

- Ben je besuikerd? Als Chris één poot uitsteekt, ligt Bennie al munt. Réken maar dat dié begieter voor 'm is.

Tot Sams groote verwondering bleef Bennie inderdaad zwijgen, en wendde hij het hoofd, voor Chris' uitdagende oogen af. Dat had hij nooit gedacht, van Bennie Barzelai, die in de Rapenburgerstraat den naam had van ‘geweldenaar’. Hij werd zoo genoemd, omdat hij bekend stond als socialist èn hij nooit voor iemand zijn mond hield. Sam geloofde zeker dat, als hij in de straat zou vertellen dat Bennie benauwd was geweest voor een jongen van zijn eigen slag en zich door hem had laten verbieden te lachen wanneer *hij* wou, iedereen hem voor leugenaar zou uitmaken.

Eindelijk wendde Chris zijn geforceerd-opgewonden gezicht van de anderen af. Toen durfde Sam weer opkijken, hoewel niet in de richting van den verbolgen bosjesmaker. Nu trof hem de blik van den sigarenmaker, die alleen aan de kleine tafel zat. Flip had hem gezegd dat hij Jacob Citroen heette en hij, Flip, spoedig het bosjesmaken bij hem zou leeren.

Citroen schudde het hoofd tegen hem en wees op de striptabak.

- Wat bedoelt U? vroeg de jongen.

- Dat je de lui verveelt en dat je niet zoo'n hoop moet smoeze maar strippe, wees Gerry hem terecht. Je smoest en je doet of je al jare meesterknecht bent en je bent d'r vandaag pas voor 't eerst. Hou je bek dicht, of ik doé er wat in.

Een poos later werd de deur ruw opengestooten. Flip zwiepte onverschillig de loods binnen en sloeg de deur lawaaiig achter zich dicht.

- Ziezoo, dàt is nou de láátste keer geweest, nou breng ik ze vàst niet meer! riep hij brutaal luid-op.

Zijn schelle jongensstem scheurde rauw door de stilte, die er gedurende een half uur had gehangen. Zijn durf drong de anderen zelfs zoo onverwacht op, dat Bram Zeldenrust hem eenige oogenblikken met open mond aankeek, vóór hij ertoe kwam hem te antwoorden.

- Bek dicht, brutale donder! barstte hij dan los. Klopper, heb je ooit zoo'n stuk venijn van 'n jongen gezien? Nog één woord, en je kan op staanden voet ophoepelen. Wie heeft vroeger ooit van zulke gotspes van jongens geweten?

- En U hebt straks zelf gezegd, dat het vandaag de laatste keer zou zijn, zei Flip nu, schijnbaar verwonderd. Morge zou Sam het toch doen, heb U gezegd. Dáárom zeg ik 't.

En, als door werkijver gedreven, stapte hij haastig naar den striphoek. Een grijns van pret gluurde in zijn loensche oogen.

- Dàt wordt morgen een akkevietje voor jou, fluisterde hij Sam toe, als meende hij hem daarmee een plezier te doen. Maar héél voorzichtig, handje in handje, loopen, anders màg je niet eens.

- Dan moet ik toch zeker éérst willen, antwoordde Sam, fluisterend. En hoéveel hebben ze van dat gespuis? En wáár moeten ze heen? En wáárom brengt een ander ze niet naar school? Moet *ik* er juist zorg om hebben?

- Ja, en of je nou véél of weinig moppert, je moet het tòch doen, zei Flip, goedmoedig-tergend. Lewietje, dat 's der één, die is acht en Saartje, die is zes, dat 's d'r twee; dié gaan naar de stadsschool, in de Valkenburgerstraat. En Sallie moet je naar de Rosenthal-bewaarschool brengen, in de Uilenburgerstraat. Dàt sjed is pas vier en daar heb je de meeste last mee.

Sam maakte een beweging van onverschilligheid, maar trok toch zoo'n vies gezicht, dat Gerry er smadelijk om grijnsde.

- Toch zeker allemaal en alleen, als ik *wil*, zei Sam, nog eens.

- En als 't regent, moet je, of je nou wil of niet, juffrouw Zeldenrust d'r ouwe parapluie meeneme. Zal je zien, wat een opzien je dáár mee hebt. Geregeld een succes.

- Dàt doe ik al vast niet.

- En als Sallie huilt, moet je 'm drage en z'n neusie afvege, voegde Flip er, als uiterste vernedering, aan toe. En als je dat allemaal niét wil, dan moet je géén sigarenmaker worde. Dat komt nu eenmaal in ons vak te pas; tenminste, dat hebbe ze mij altijd wijsgemaakt.

Om twaalf uur moest hij zijn eerste werkje van jongste doen. Flip zei hem, naar de keuken te gaan en de juffrouw te zeggen dat ze met zeven man waren. Bram dronk koffie in de huiskamer. Dan kreeg hij een ketel en zeven koppen mee.

Sam dacht dat hij hem er tusschen nam en keek vragend om zich heen. Maar Klopper maakte een bevelend gebaar met de hand en toen snelde hij heen. Juffrouw Zeldenrust wachtte niet tot hij zijn boodschap heelemaal had uitgestameld, doch duwde een ketel koffie in zijn eene hand, beval hem de andere op te houden voor een stapel koppen en schoof hem toen de keuken uit.

Er waren koppen bij van verschillende serviezen, groote en kleine, mèt en zonder oor. Uit een was een groote hoek verdwenen en dien schoof Flip hèm toe. Maar dat speet hem niets. Hij was nogal kieskeurig op eten en drinken bij vreemden en het kwam hem voor dat de ketel en koppen niet alleen vrij oud waren, maar ook tamelijk onzindelijk. Moeder had hem echter nadrukkelijk gezegd, dat hij bij Zeldenrust gewillig en gehoorzaam moest zijn en daarom durfde hij de koffie ook niet weg te gooien. Dat toch zouden de anderen bemerkt hebben. En zonder twijfel zou Bram het een groote brutaliteit vinden, vreesde hij. Nu troostte hij zich er maar mee, dat hij den kop had waar een stuk uit was en dus met minder koffie erin dan in de andere was.

Bram ging met een ‘smakelijk eten’ de loods uit en toen schoven de anderen dichter bij elkaar. Chris Memel, die weer

vergeten was dat hij een grief tegen Bennie had, kwam vlak naast hem zitten. Hij vouwde een vettig papier open, waarin allerlei kluifjes, velletjes, randjes spek en stukjes vleesch lagen en liet Bennie kiezen tusschen een varkensoor en een stuk zwoord. Maar Bennie, die op de royaliteit van zijn makker was voorbedacht, had tevoren eenige argumenten uitgevonden, om de gaven van Chris af te kunnen wijzen, zonder hem te krenken.

- Dank je wel, Chris, 't is héél vriendelijk van je, zei hij, maar de dokter heeft me gisteren nog pas alle zoet en vet verboden. Niet dat ik er anders vies van ben, nee hoor, maar ik heb nou eenmaal aanleg voor suikerziekte. Dáárom moet ik er vanaf blijve, hoe graag ik ervan zou profiteere.

- Zeg maar liever dat je niet mag, omdat 't niet koser is, antwoordde Chris. Jij moet 't anders zelf weten, want je doet jezelf tekort. Je mag 't van mij met plezier hebben, want wat ik teveel heb, gooi ik toch weg. Morge is d'r weer versch.

- Geef maar op, hiero! viel Klopper uit, met een blik van geringschatting op Bennie. Vieze varrekes worde niet vet. *Ik* lust wel.

De jongens moesten op een afstand van de anderen blijven en aten hun boterham in den hoek op. Flip was er gauw mee klaar en bedacht toen een hoop onaangename werkjes voor Sam, om hem zijn boterham tegen te maken.

- Een massa schoene die je elke ochend moet poetse, voor de heele kliek, daar kijk je van op. Van den ouwe tot van Sallie an toe. En dàn nog van de moeder van Zeldenrust en van wie al niet. En dàn moet je de bakke uithale, van de werktafels, waar ze de stele ingooie, met je hande en ze spuge d'r óók in. En de kindere naar school brenge, dat wéét je al, heb ik je al gezegd en boodschappen doen, voor de juffrouw en wat er zoo al meer in een huishouwe te doen is. Wáár of niet Gerry.

- Dàt is pas de kleinste helft.

- Réken maar van nul, dat doe ik niet, mopperde Sam, opstandig, telkens als er van een ander werkje sprake was.

- Dat doe ik niet! bauwde Flip hem na. Nou nee, ze zalle je zien ankome en je zachies in een feteul zette. Weiger je dienst, dan leg je d'r op staande voet uit, bootste hij Bram

na. En dàn? Dàn zoek je een andere baas, niet? En dáár moet je dan ook alles doen en misschien nog véél meer. Als je een vak wil leere, moet je van alles doen wat erbij te pas komt, legde hij, vroeg-wijs, uit. Nou jij, Gerry.

- Ja, en ie moet ook de tering krijge, dàt hoort d'r nètzoogoed bij. Wàt nee? Flip, hij schudt van nietes. Krijgt ie nou de tering of niet?

Flip knikte overdreven instemmend.

- Zoo vast als wàt. En als je 't beter weet, vraag 't Bennie dan maar.

- Waar hebbe jelie 't over? vroeg de bosjesmaker, die zijn naam hoorde noemen.

Hij had zijn brood pas gedeeltelijk op, maar kon niets meer door zijn keel krijgen. Chris smakte en zoog zoo smakelijk aan zijn onoogelijk afsnijdsel, dat hij er een viezen smaak van kreeg en niet meer slikken durfde. Nu hij hoorde dat de jongens het over hem hadden, nam hij graag de gelegenheid waar, van plaats te verwisselen, zonder Chris te doen denken dat ie dat om hèm deed.

- Hóórt tering nou bij 't vak, of hoort 't d'r niét bij? vroeg Gerry, een grijns op zijn mager gezichtje. Sam gelooft 't niet.

Sam beweerde nu dat hij dat niet gezegd had en keek vol verwachting van Gerry's schijn-ernstig gezicht naar Flips loensche oogen. Deze draaiden en wenkten echter zoo ongedurig, dat hij er niet wijs uit werd of de jongens hem voor 't lapje hielden òf dat ze het eerlijk meenden. Dus wachtte hij nu maar af wat Bennie Barzelai, die zich op z'n gemak op de stelen neervlijde, zeggen zou. Innerlijk hoopte hij dat Bennie vertellen zou dat de jongens er niets van wisten. Hij had er weliswaar geen begrip van wàt tering precies was, maar wel wist hij heel zeker, dat er een oom en twee nichtjes van hem aan gestorven waren. Alléén voor dié zekerheid hoopte hij al, uit Bennies mond te hooren, dat die ziekte èn sigarenmaken niets met elkaar hadden uit te staan.

Bennie echter wenkte en verdraaide zijn oogen netzoogoed als zijn twee makkertjes en nu wist Sam heelemaal niet meer, hoé hij het had.

- Tering hóórt bij 't vak, begon de bosjesmaker eindelijk, zooals loodvergiftiging hoort bij het schildersvak. In de regel

word je sigarenmaker, ómdat je al tering hèbt, maar heb je 't niet, dan krijg je 't wel, àls je sigarenmaker bènt. En de meeste groote sigarenfabrieken hebben een eigen sanatorium, of moésten er volgens recht eentje hebben. Een volslagen werkman, die nooit tering heeft gehad, wordt op z'n hoogst als half-was beschouwd. Je begrijpt dat ie dan zoo blij als de dood is, als ie 't eindelijk krijgt; 't scheelt 'm teveel in de cente.

Nu werd Sam toch een beetje angstig. Want, wèl vertrok Bennie zijn gezicht héél raar, maar zijn stem klonk toch zoo ernstig, alsof ie *alles* meende, wat hij zei. Een oogenblik stompten Flip en Gerry elkaar in de zijden en toen meende hij weer, dat dat alles maar diende om hem te 'voeren'. Maar toen hielden ze opeens op en luisterden ze zoo aandachtig, als hij nog niet van hen gemerkt had. Misschien was het dus wel waar. En dáár had Zeldenrust, den vorigen dag, zijn moeder toch geen letter van gezegd, dat hij tering moest krijgen. Hij kon het onmogelijk vergeten hebben, dacht Sam, want hij bedacht voortdurend nieuwe smoesjes, van oppassen en gehoorzaam zijn en nog méér. Hij moest het dus opzettelijk verzwegen hebben.

Opeens merkte hij dat Bennie zweeg en hij, evenals de twee jongens, hèm aankeek, als verwachtten ze dat hij er iets op zou zeggen.

- D'r zal toch wel één tusschen door loopen, die het niét krijgt, mompelde hij, half-luid.

- Nèt wat je zegt, één en die heb *ik* toevallig gekend, viel Bennie onmiddellijk in. Ik heb met 'm gewerkt, aan de Algemeene, in de Albert Cuyp. De meeste, dáár, hadden doorloopend tering, maar je had er ook onder bij wie het wel eens een paar maanden wegbleef. En juist die ééne die jij bedoelt werkte daar ook en hij bleef er vrij van, net alsof hij er geen aanleg voor had. Maar, leven had er ie óók niet door, wat wáár is, is wáár. Niet één van het heele span zei ooit een stom woord, tegen hem, nooit wachtte d'r eentje op 'm en d'r was niet één, die 's avonds de weg met 'm uitging. Niemand gàf hem ooit een pruimpie en niet één nam er ooit een van hèm. In één woord gezegd, ze waren vies van 'm en dan had je weer andere die beweerden dat die heele schijnbare gezondheid

niets als hoogmoed was. Dat moest natuurlijk op de duur misloope en het liép dan ook mis. An 'n avond wachtte een troep van de ergste teringlijers hem af, om de hoek van de fabriek en ze ranselden d'r op en sloegen zijn linkerbeen kreupel. Iéts moest ook *hij* hebbe, hadde ze afgesproke en daarom sloege ze 'm een mankepoot.

- Kon dat maar zoo? vroeg Sam, een beetje benauwd.

- Zoo? 't Werd natuurlijk 'n opstootje en d'r kwam politie bij te pas. En de baas moest 'm op zijn koste late verplege. Maar dàt gaf meteen de doorslag, op die fabriek, dàt begrijpe jelie. Van dié dag af nam de baas geen mannetje meer aan, of hij moest volslage teringlijer zijn. Hij wou er geen geharrewar of onkoste meer door hebbe, zei hij en gelijk had ie.

- Wat sta je die jonge nou toch voor mesjokaas in ze kop te sjmoeze, zei Jacob Citroen, op klagenden toon. Is dàt nou een voorbeeld geve, als bossiesmaker zijnde? Of noem je dat soms socialisme? Je lijk wel 'n conservatief.

- Is 't dan allemaal niet waar? vroeg Sam, opgelucht.

Jacob Citroen haalde de schouders op, waardoor Sam bemerkte dat ze onevenredig waren. Gerry gaf hem een stomp in zijn zij en wees toen vluchtig op zijn voorhoofd. En Flip fluisterde hem iets in.

- Ik versta je niet, wàt zeg je? vroeg Sam, luid.

- Schreeuw nòg harder, gammer, snauwde Flip. Je moet Citroen nooit tegen spreke. Als je 'm in z'n waarde laat, blijft ie lang goed, maar owéé, als ie wild wordt. Dan kanne geen vier man 'm houwe. Jij bent nou ook één die an àlles merke laat, dat je voor 't eerst bij 'n baas bent.

Sam begreep maar half wat zijn makker nu weer bedoelde en bepeinsde of Bennie misschien dan toch niet gejokt had.

- Jonge, gooi m'n spuugbakkie eens leeg! schrok hem plotseling een lage, rauwe stem, uit zijn gepeins.

Meteen schopte Flip hem tegen zijn scheenbeen.

- Je wordt geroepe, dat is joúw werk, zei hij en wees naar 'n houten napje, op Kloppers tafel. Ze spuug, dat moet je leeggooie.

Nu eerst begreep hij wat Klopper bedoelde. Een gloed van afgrijzen trok over zijn wangen; een weigerend antwoord schit-

terde in zijn oogen. Maar de oude man keek hem minachtend aan.

- Mot ik 't nòg 's zegge? zei hij. Vooruit!

Sam stond op, greep het napje en liep ermee de loods uit, het hoofd afgewend. Juffrouw Zeldenrust tikte op de ruit en wees naar den achterkant van de werkplaats. Daar stapte hij heen.

- En 'n ànder keer wat gauwer, snauwde Klopper, toen hij terugkwam. Het mag nooit een uur dure.

Hij liet zich weer in den striphoek vallen, maar werd aanstonds weer geroepen. Beurtelings hadden allen hem nu noodig. Hij moest sigaren, die gevallen waren, oprapen, kopjes water halen of tabak aangeven. En plotseling stond juffrouw Zeldenrust aan de deur en wenkte met den vinger dat hij bij haar moest komen. Hij dacht dat ze een kremzelisj miste en hem wou vragen of hij wist waar die was. Maar ze sprak geen woord over kremzelisj of snoepen, doch wees op een pan, waar een laag half-gebrande kool in vastgebakken zat. En ze gaf hem een ouden lepel.

- Krab jij die nou's netjes uit, beval ze, maar maak de bodem niet stuk. Die pan heb drie gulden vijf en twintig gekost, de duurste die 'k krijge kon. Dus je weet 't, geen emalje afkrabbe, want kan dan 'k 'm niet meer gebruike. En maak 'n beetje voort, want je bent niet van de vlugste.

Om zes uur gingen de grooten weg. Toen Sam ook zijn pet wou grijpen, hield Gerry hem tegen.

- Heb niet zoo'n haast, niet zoo zenuwachtig, zei de jongen, smalend. Dat gaat zoo maar niet. Eérst helpe opruime en anvege. Of denk je dat je de baas zelf bent?

Ze maakten de tafels schoon, veegden den vloer aan. Flip ging den winkelvloer een beurt geven en Gerry nam Sam mee naar het plaatsje. Daar onderrichtte hij hem, hoe hij het schepputje moest schoonhouden. Toen de les lang genoeg had geduurd, ging Gerry hem voor naar de keuken. En hier wachtten ze zwijgend op Flip.

- Had U niks meer voor ons te doen, juffrouw? deed de oudste jongen toen de verplichte vraag.

- Nee, gane jelie maar, gaf juffrouw Zeldenrust haar dagelijksch verlof tot uitscheiden.

Met een groet stommelden de jongens achter elkaar de gang door, naar den winkel. Hier gaf Zeldenrust hun ieder een ongedroogde sigaar.

- Dàt hiet ‘rookertje’, Sam, zei hij. Steek 'm maar op straat op, want hiér mag jelie niet rooke. En morgenochtend om zeven uur present, hoor. Onthou dat goed. Nooit telaat kome en altijd goed je best doen. Onthou dat óók.

RALPH SPRINGER

Over Tolstoi

IV
De worsteling om heiligheid

Van den tijd af, dat Tolstoi in den Kaukazus zichzelf vond, had hij op verschillende wijzen gestreefd naar waarheid. Hij had zijn gevoelens en motieven zorgvuldig ontleed, om zijn diepste innerlijkheid te leeren kennen. De konventioneele leugens ter zijde slingerend, waar menschen de donkere werkelijkheid in verhullen, was hij ondergedoken in het hart des levens en alles wat hij daaruit omhoog bracht, het gruwelijke zoowel als het schoone, had hij eerlijk voor hen uitgespreid. Hij had gevoeld, hoe de angst voor den dood, het verzwolgen worden van het levende door het niets, zijn bloed deed verstarren, - als kind reeds, en later, aan den vooravond van een gevecht, en nog later te Hyères, aan het sterfbed van zijn broer Nikolaas. De heiden-in-hem had met Oompje Jeroschka, de oude, halfwilde jager in ‘de Kozakken’, geloofd dat, ‘wanneer iemand sterft, het gras over hem heen groeit, en - dat is alles’; met stoïcijnsche trots had hij de gedachte aan absolute vernietiging in het gelaat gezien. ‘Van het oogenblik af, dat de mensch de hoogste trap zijner ontwikkeling bereikt, ziet hij duidelijk, dat alles bedrog is en dat de waarheid, die hij niettemin liefheeft, iets verschrikkelijks is. En toch tracht men haar te kennen en te zeggen. Dit is het eenige wat ik overgehouden heb van mijn zedelijke idealen en waar ik mij niet van kan losmaken. Het is het eenige, wat ik zal blijven doen’. Zoo had hij, vlak na den dood van zijn geliefden broer, zijn sombere levenswaarheid

geformuleerd in een brief aan den russischen dichter Fet, zijn intiemste vriend in die jaren.

Maar de heiden in Tolstoi had slechts in enkele tijdperken van zijn leven en verder slechts sporadisch, onder den invloed van bepaalde stemmingen, de overhand in hem gehad. Zijn zinnen waren heidensch, zijn gemoed was door en door christelijk. De angst voor den dood vergaat in hem, telkens wanneer het gevoel doorbreekt, dat de essentie van het zijn liefde is, en dat hij, die leeft van de liefde uit, in overeenstemming handelt met den hoogsten levenswil.

In de gouden jaren van zijn gelukkig gezinsleven beseft Tolstoi de liefde de zin des levens te zijn met een intuïtieve zekerheid, die heel zijn verbeelding in gloed zet. In het goddelijke, van liefde, dat is van God, geheel doortrokken leven, wordt de dood opgelost als een ijspegel smelt in de stralen van de warme voorjaarszon. ‘De liefde is het leven. De liefde is God. Sterven, dat beteekent dat ik, een atoom dier liefde, terugkeer tot de algemeene, eeuwige bron’. Zoo spreekt prins Andrej in ‘Oorlog en Vrede’ Tolstoi's hoogste levenswaarheid uit.

Maar de stralende kracht der zekerheid ebde weer uit Tolstoi weg. In zijn hart keerde een groote duisternis in en ook de oude doodsangst kwam terug. Wat was de zin van alles, van schoonheid, liefde, arbeid, zoo dat alles toch verslonden werd door den dood? Opnieuw was hij een zoekende geworden: met alle krachten van wil, gevoel en verstand had hij geworsteld tegen de vertwijfeling, die zijn keel dichtschroefde. Een nieuwe, bewuste en doorleefde zekerheid had hij langzaam opgebouwd, - het kind van wroeging en van grenzenlooze hunkering naar vrede-in-God.

Hij had dien vrede gevonden. Maar dit was het verschil van de nieuwe zekerheid met zijn vroegere, gemakkelijk bereikte, spontaan gegrepen zekerheden, dat dèze offers eischte, iederen dag opnieuw, - offers van verschillenden aard.

Offers, ten eerste doordat de verhouding tot anderen door zijn nieuwe levensopvatting bemoeilijkt werd. Zijn nieuwe denkwijze krenkte de menschen, die hem het naast stonden. Van den beginne af aan was die denkwijze zijn vrouw antipa-

tiek. ‘Baboeschka’ Alexandrine, de tien jaar oudere bloedverwante, met wien een diepe geestelijke verwantschap hem sedert vele jaren verbond, en die hem zijn ‘ongeloof’ nooit kwalijk genomen had, ontstak in hevige verontwaardiging over de opvatting van het christendom, die hij zijn geloof en zijn waarheid noemde, maar die háár louter driestheid, satanische hoogmoed, ongeloof en leugen toescheen. Toergeniew bespotte hem uit de verte: ‘Ieder moet zijn vlooien vangen op zijn eigen manier’.

De worsteling om een levenswaarheid, een vaste grond voor zijn innerlijk en zijn uiterlijk leven, was voor Tolstoi sedert 1880 feitelijk ten einde. Zijn overtuiging is na dien tijd wel verdiept en verwijd, maar niet meer veranderd. De worsteling echter om naar die waarheid te leven, om tot haar omhoog te leven, heeft geduurd tot aan zijn dood toe. In den loop van deze worsteling heeft hij onophoudelijk juist die offers moeten brengen, welke voor hem het zwaarst waren, - geen uiterlijke, maar innerlijke offers. Hoe graag had hij andere, schijnbaar zwaardere, gebracht. Hij voelde zich vernederd, dat de regeering zijn vrienden vervolgde en hem met rust liet. ‘Blijkbaar ben ik de vervolging nog niet waard en dat vervult mij met schaamte’, schreef hij in '92 aan een geestverwant.[1)]

Hoe vurig heeft hij verlangd, niets meer te maken te hebben met de zonde, die uit sociale bevoorrechting ontspringt. Hoe heeft hij gehunkerd naar het martelaarschap als naar de sterkste getuigenis van een rotsvast geloof en misschien ook als naar het middel bij uitnemendheid, om zich opgenomen te voelen in de gemeenschap der strijders voor het Koningrijk Gods.

Maar geen van Gods strijders, ook de grootste niet, kiest vrijelijk de vormen van zijn offer, zoomin als die van zijn werkzaamheid. Daarover beslissen aard en omstandigheden. De omstandigheden waaronder Tolstoi van zijn ‘wedergeboorte’ tot aan zijn dood toe geleefd heeft, vormden voor hem een oefenschool in geduld, verdraagzaamheid en lank-

1) I.B. Feyermann, bekend onder den naam Temerowo. Enkele der brieven, door Tolstoi aan hem gericht, vindt men in den bundel ‘Correspondance inédite’ van 1907.

moedigheid, oneindig zwaarder dan materieele nood, gevangenis of verbanning geweest zouden zijn.

Dit was zijn overtuiging: het rechte geloof openbaart zich in het ware leven. Alle maatschappelijke euvelen ontspringen uit het feit, dat de zgn. ‘beschaafden’ zich van den handarbeid bevrijd hebben en geprofiteerd van den arbeid der onwetende massa's, die heden evengoed in slavernij leven als de slaven der oudheid. Het eerste bewijs van oprechtheid, dat zij, die zich christenen of eenvoudig menschenvrienden noemen, moeten geven, is te pogen deze booze cirkel te verbreken, door hun leven anders in te richten. Eenvoudig leven, handenarbeid verrichten, geen persoonlijke diensten aannemen van anderen, zooveel mogelijk geven aan anderen in elke beteekenis van het woord (mits géen geld) en zoomin mogelijk van hen nemen, dit was voor Tolstoi de eenvoudige formule, die aan het bestaan een redelijken grondslag gaf en den weg baande tot geluk. Maar zoodra hij die formule trachtte toe te passen, stak in zijn naaste omgeving onder allerlei voorwendsels een felle tegenstand op, die tot aan zijn dood toe nooit ophield.

Die tegenstand ging voornamelijk uit van, en belichaamde zich in, zijn vrouw. Had Sofia Andrejewna Tolstoi's geestelijk wezen ooit begrepen? Naar mijn overtuiging heeft zij het de tegenstellingen in dat wezen nooit gedaan. Eén kant ervan begreep zij: de artistieke passie, de drift naar de uitbeelding der innerlijke wereld. De eischen, die Tolstoi aan zijn omgeving stelde als kunstenaar, eischen welke de voorwaarden waren tot zijn scheppende werkzaamheid: alleenzijn, ongestoordheid, stilte, zij heeft ze gerespekteerd, omdat de vruchten dier werkzaamheid haar bekoorden. Zij bezat zelve eenige artistieke begaafdheid en was zeker meer-dangewoon vatbaar voor artistieke aandoeningen. Dit blijkt ook uit het genot, dat zij vond in het overschrijven van Oorlog en Vrede, - een toegewijder copiste heeft Tolstoi nooit gehad. Haar energie in alle dingen, die met haar gezin samenhingen, was haast ongeloofelijk. Een zeker organiseerend vermogen heeft zij ongetwijfeld ook bezeten: hoe had zij, die dertien kinderen ter wereld bracht en tien daarvan zelf voedde, het anders kunnen bolwerken, om van 1882 af, toen Tolstoi begon,

zich van alle wereldsche bemoeiingen terug te trekken, voor alles alleen op te komen: voor de groote, drukke huishouding, de opvoeding der kinderen, het beheer der landgoederen, de onderhandelingen met de uitgevers? Zoo Tolstoi haar in zijn afscheidsbrief terecht verweten heeft, 'aldoor heerschzuchtiger geworden te zijn', dan moet men niet over het hoofd zien, dat de zucht om te heerschen en den baas te spelen, waarvan Sofia Andrejewna de kiem in zich had, door de omstandigheden, waarin hij plaatste, ongetwijfeld sterk in de hand is gewerkt.

Haar gevoelens waren heftig, maar konventioneel en beperkt; zoodra zijn universeel streven hem drong, andere banen dan die der artistieke werkzaamheid in te slaan, steigerde zij en poogde hem terug te houden. De hartstocht, die hem een poos lang voor de klassieken vervulde, ergerde haar: het grieksch was immers maar een doode taal, oordeelde zij. Tegenover zijn opvoedkundig streven stond zij koelafwijzend: dat hij in dat streven zijn geheele ziel legde en een groot deel van zijn liefdes-krachten in zijn paedagogische werkzaamheid sublimeerde, drong nooit tot haar door. Het leek haar toe, dat hij in de school zijn tijd met beuzelarijen verdeed. Van de vertwijfeling, die in de jaren, dat elke levenszekerheid hem ontzonken was, zijn gemoed verscheurde, begreep zij in het geheel niets: zijn zielsangst, zijn wanhopig zoeken naar vasten grond om te ankeren, leken haar de tobberijen van een zieke. Toen de religieuze krisis in zijn gemoed overging in een ethisch-sociale krisis, nam haar verholen vijandelijkheid nog toe: haar instinkt waarschuwde haar, dat de levenswaarheid, die hij in jaren van rustelooze worsteling verworven had, alles bedreigde, waarop zij prijs stelde: hun huiselijk en maatschappelijk leven, hun wereldsche genoegens, hun geheelen levens-opzet en nog meer dan dit alles haar verwachtingen en illusies voor haar kinderen; datgene wat zij zag als hun toekomstig geluk. Het was al erg genoeg, dat Gew Nikolajewitsch in allerlei excentriciteiten verviel: geen vleesch meer at, noch wijn dronk, niet meer in de 'wereld' wilde verkeeren, erop stond zijn eigen kamer te doen, zijn bed op te maken, zijn samovar en zijn kachel te verzorgen. Met dergelijke bezigheden, leek het haar, ver-

knoeide Tolstoi den tijd, dien hij aan het scheppen van kunstwerken behoorde te besteden. Zij behoorde tot de vrouwen, die alle eerzuchtige strevingen in hun wezen op hun man koncentreeren. Behalve den roem en de glorie, waardeerde Sofia Andrejewna in Tolstoi's litteraire werkzaamheid ook de finantieele uitkomsten. Anna Karénina was een ware goudmijn gebleken en.... het groote gezin had veel geld noodig. In haar kortzichtigheid en bekrompenheid begreep zij niet, dat levensvereenvoudiging en handenarbeid voor Tolstoi voorwaarden waren tot het bereiken van een nieuw geestelijk evenwicht op een hooger plan, en dat hij enkel door dit te bereiken zijn poëtische vermogens kon vernieuwen. Misschien zou zij zich op den duur nog verzoend hebben met zijn boerenkiel, zijn vegetarisme en zijn verdere excentriciteiten, zoo het daarbij gebleven ware. Maar toen hij zijn opvatting van het privaat bezit als de oorzaak van alle maatschappelijke euvelen in praktijk wilde brengen, toen hij haar in vollen ernst voorstelde, hun bezittingen onder de boeren te verdeelen, met uitzondering van een stuk grond, dat zij zelven zouden bewerken, en te gaan leven in een woning van vier of vijf vertrekken, toen zag zij uit datgene, wat Tolstoi *zijn* leven noemde, de ineenstorting voortkomen van wat háár leven was: het welzijn van haar gezin, en de toekomst van haar kinderen. Haar geheele wezen zette zich schrap en zeide: néén.

Dat Sofia Andrejewna Tolstoi in zijn hoogste streven niet begreep, dat zij fel-afwijzend tegenover dat streven stond, - het is voor hem de grootste beproeving van zijn leven geweest. Hij was zonder twijfel zoo innig aan haar verknocht, als zijn sterk egocentrische natuur aan iemand verknocht vermocht te wezen. Ongetwijfeld ook wenschte hij vurig haar te doen deelen in zijn nieuw-verworven geluk, moeizaam verworven en telkens opnieuw bedreigd, broos en brekelijk, maar onuitsprekelijk heerlijk, van een kwalitatieve zuiverheid als geen ander geluk hem ooit geschonken had.

Daarbij moest het Tolstoi sterk prikkelen, dat de vrouw, die zich ruim twintig jaren lang vol vertrouwen aan zijn leiding overgegeven had, thans met alle vezels van haar hart daartegen rebelleerde. Met al zijn vrouwelijke zachtheid en teerheid was hij toch vóór alles een man en een heerscher: dat

haar wil in deze belangrijkste, diepste levensdingen zijn wil dwarsboomde, kon niet anders dan hem onuitsprekelijk grieven.

Naar gelang de kinderen grooter werden, namen de moeilijkheden tusschen de echtgenooten toe. Welk een ergernis is het reeds voor een gewone vader, te merken, dat zijn kinderen door hun moeder geleerd wordt om datgene, wat voor hem heilige overtuiging is, als dwaze excentriciteit te minachten. Men poge zich in te denken wat dit voor een vader als Tolstoi geweest moet zijn. Het lag in den aard der zaak dat, wanneer in den huiselijken kring meeningsverschillen werden uitgevochten, - die verschillen deden zich over alle mogelijke dingen voor, een der ergste twistpunten was jarenlang de vraag van het vegetarisme - de kinderen partij kozen. Zoo groeide de verdeeldheid in wat tot dusver een gelukkig, eensgezind gezin was geweest. Ook in dit geval gold de regel, dat de jongens meer met de moeder, de meisjes meer met den vader meegingen. Met uitzondering echter van Tolstoi's jongste dochter Maria (Mascha) hadden dezen toch weer geen kracht genoeg, om de wereldsche invloeden te weerstaan en den ascetischen levenswandel van hun vader na te volgen. Zoo kreeg Tolstoi op den duur het gevoel - vooral na Mascha's huwelijk - van absolute vereenzaming in zijn gezin, wat natuurlijk uiterst verbitterend op hem werkte. Wel wende Tolstoi op den duur aan die eenzaamheid, maar uit sommige uitlatingen in zijn Dagboek blijkt toch, dat hij zijn verbittering nooit geheel heeft overwonnen.[1)] Waar hij zich nooit mee verzoenen kon, dat was met het leven, dat in zijn huis[2)] geleid werd, - een leven, dat wufter en weelderiger werd, naar mate de kinderen opgroeiden. De zonen betrokken de universiteit, de oudste meisjes deden hun intree in de wereld, voor de jongere kinderen waren gouverneurs en gouvernantes noodig. 's Winters te Moskou

1) ‘Mijn familieleden’, schrijft hij b.v. den 21 Aug. 1900 in zijn Dagboek, ‘houden misschien wel van mij, maar zij hebben mij niet noodig, ik ben voor hen eerder een sta-in den weg’. (in den russischen tekst: encombrant).
2) Formeel sedert 1891 niet langer zijn eigen huis: indat jaar immers liet Tolstoi zijn bezittingen op naam van zijn vrouw en kinderen overschrijven, om zijn geweten van den last van den eigendom te bevrijden.

namen Sofia Andrejewna en de oude kinderen deel aan het wereldsche leven: bals, dinertjes, het bezoeken van de opera, lezingen en concerten, wisselden elkaar af: 's zomers te Jasnaja Poljana verschenen talrijke gasten, er werd tennis gespeeld, gebaad, paard gereden, muziek gemaakt, geflirt en gelachen. Al die vroolijke, onbezorgde jonge lieden - met uitzondering van Mascha - vonden het volkomen natuurlijk, om enkel voor hun pleizier te leven. Dat al hun genoegens tot voorwaarde de fysieke en geestelijke ellende der boeren hadden, die zij om zich heen zagen zwoegen, dat drong niet tot hen door en waarschijnlijk was in hen een sterk onbewust verzet tegen de pogingen van hun vader, het hun tot besef te brengen.

Hoe anders zou dit alles geweest zijn, zoo Sofia Andrejewna, al ware het dan niet tot in de uiterste konsekwenties, meer met Tolstoi ware meegegaan! Hoe zou het gevoel, dat tusschen hun ouders eenstemmigheid heerschte over de hoogste levensdingen, de kinderen toegankelijk hebben gemaakt voor opvattingen en leeringen, die hun nú allereerst in het licht moesten verschijnen van aanleiding tot huiselijke oneenigheid te zijn en welker zedelijke schoonheid hun daarom niet tot besef komen kón....

Ondanks dit alles lijkt het mij onbillijk, om, zooals vele van Tolstoi's vereerders plegen te doen, alle schuld van het hartverscheurend drama, dat dertig jaar lang langzaam, maar onherroepelijk op de tragische ontknooping toeschreed[1)], alléén op de vrouw te leggen, die evengoed zijn slachtoffer was als hij het hare. Naast typisch-minderwaardige vrouwelijke eigenschappen, zooals sleurzucht, konventionaliteit, kleingeestigheid, bekrompenheid, bezat Sofia Andrejewna sommige der hoogste deugden van haar geslacht. Haar alleen de schuld te geven, beteekent een oordeel te vellen over uiterst ingewikkelde psychische verhoudingen, - verhoudingen, die het haast niet mogelijk is ten volle te doorzien. Zeker zou Tolstoi zèlf zulk een oordeel afgewezen hebben. Zoo de ontzaggelijke hartstocht, die het wezen van zijn wezen was, hem in den eersten tijd na zijn ‘wedergeboorte’ tot een zekere ‘bekeer-

1) Driemaal gedurende deze dertig jaar dreigde die ontknooping, doordat Tolstoi op het punt was weg te gaan.

zucht' heeft verleid, - de groote redelijkheid, die eveneens in dat wezen lag, heeft hem op den duur geleerd om, - hoe moeilijk hem dit ook viel, - Sofia Andrejewna'a persoonlijkheid te eerbiedigen.

Zoomin Tolstoi zelf als Sonja waren van nature verdraagzaam. Bij haar echter moest het gebrek aan verdraagzaamheid zich het ergst openbaren, omdat zij het gevoel niet kón begrijpen, dat hem van haar wegvoerde, hem niet vermocht te volgen en ontredderd achterbleef.

In de eerste jaren van de diepe verandering, die sedert '79 in Tolstoi's innerlijk en uiterlijk zijn geschiedde, waren verwondering en medelijden de sterkste elementen in het samengestelde gevoel, waarmee Sonja die verandering gadesloeg. Jarenlang hoopte zij nog, dat de vreemde verschijnselen, die zij aan fysieke oorzaken toeschreef, in Tolstoi niet van blijvenden aard zouden zijn.[1)] Zijn aanwezigheid prikkelde haar, maar zoodra zij gescheiden waren, kwam het oude gevoel van liefde weer boven: dan zag zij hem vóór zich, zooals hij in de laatste jaren geworden was, met de dubbele rimpel in het hooge breede voorhoofd, de 'goedige hondenneus' (Romain Rolland) en de waterklare oogen, trouwhartig en in dien tijd droevig van expressie. Dan schreef zij hem in een opwelling van liefde zachte, teedere woordjes en meende ook werkelijk wat zij schreef.[2)] Maar naarmate Tolstoi's

1) In December '85 ging Tolstoi, na een heftige scene tusschen hem en zijn vrouw, met hun oudste dochter Tatjana voor onbepaalden tijd bij een bevriende familie op het platteland logeeren. Het relaas van deze scène of liever van den indruk, die Sofia Andrejewna daarvan kreeg, vindt men in de aanteekeningen bij de duitsche uitgave van Tolstoi's brieven aan zijn vrouw, bl. 350/51. De brief aan haar zuster, tegen wie zij haar hart uitstort, eindigt aldus: 'Al deze nerveuze opwinding en deze sombere stemmingen schrijf ik toe aan het vegetarisme en aan den fysieken arbeid, die boven zijn krachten gaat. Hij tobt zich hier af met kachels aanmaken, water dragen enz.'

2) In Oktober '84 schreef zij hem eens: 'Plotseling heb ik me je heel duidelijk voorgesteld en nu komt zulk een teederheid voor je in mij op! Je hebt zoo iets wijs', zoo iets goeds en naïefs en eigenzinnigs en alles overstraald door het licht, dat jij alléén hebt, het licht van zacht meegevoel voor allen, en door den blik, die rechtstreeks in de ziel van den mensch dringt.'

   Deze brief, teer en spontaan als een liefkoozing, was de ingeving van een verontrust geweten. Op dienzelfden dag had Sonja Tolstoi reeds een anderen brief geschreven, waarin zij hem verweet, op Jasnaja Poljana te zitten 'niet ter wille van zijn geestelijken arbeid, maar van een robinsonade.' In plaats van den lieven langen dag fysieken arbeid te verrichten, die niet meer bij zijn leeftijd paste, ware het beter, met haar en de kinderen te leven. Het meest kwetsend is het slot van den brief, waarin zij schrijft, dat haar wrevel, nu zij dien geuit heeft, verdwenen is en de zaak haar eerder komisch voorkomt. 'Laat het kind spelen, waarmee het wil, als het maar niet huilt'. Een variatie, zooals de lezer ziet, op het oordeel van Toergeniew. Voor Tolstoi was de lichamelijke arbeid die hij in dien tijd verichtte, het kriterium van de oprechtheid zijner overtuiging. S.A. heeft dat nooit begrepen. Evenmin als zij begreep dat zijn behoefte aan dien arbeid geen gevolg was van uitsluitend rationeele overwegingen, maar ook ontsprong uit instinktmatig verlangen naar ordening van tumultueuze krachten en verbruik van overmatige levensenergie.

geloofszekerheid dieper werd en zijn wil, naar dat geloof te leven, beslister, namen ergernis en wrevel in haar hart steeds méér de plaats in van verwondering, medelijden en liefde.

Had Sonja reden tot ergernis? Ik meen van ja. Dat Tolstoi haar alléén liet opkomen voor al het zakelijke in hun leven, daar zou zij zich waarschijnlijk wel mee verzoend hebben, maar dat hij zich niets meer van de opvoeding der kinderen aantrok, dát hinderde haar ontzettend en naar mij dunkt terecht. De ouderen onder hen waren juist in de jaren, dat zij de leiding van den vader het noodigst hadden. Als Sonja telkens maandenlang te Moskou voor alles alleen stond, ook voor alle moeilijkheden met het gezin, terwijl Tolstoi in de heerlijke wintersche eenzaamheid van Jasnaja Poljana mediteerde, las, schreef en wandelde, dan was het dunkt mij zeer menschelijk, dat zij zich vaak ontstemd voelde en dat die ontstemming uit haar brieven bleek. En toch had Tolstoi waarschijnlijk een wijs besluit genomen met aan Sofia Andrejewna de opvoeding der kinderen geheel over te laten. Immers, die opvoeding geschiedde op een grondslag, dien hij principieel verkeerd achtte. Had hij telkens willen ingrijpen, dan zouden de moeilijkheden nog grooter geworden en de gezinsverhoudingen nog méér verstoord zijn.

Tolstoi, ik wees er reeds op, bezat van huis uit niet de deugd der verdraagzaamheid. Hoe ware dit mogelijk geweest in een zóó hartgrondig overtuigde, een die altijd geloofde dat hij nù den eenigen weg tot het ware heil gevonden had, en tevens een zóó hartstochtelijk willende? Zooals hij ontzaggelijk heeft moeten worstelen, om zijn zelfzuchtig, genotzuchtig ik te breidelen, zoo heeft hij ook zwaar en lang moeten

strijden om zijn heerschzucht aan banden te leggen. Drie en twintig jaar na zijn ‘wedergeboorte’ kon hij van zich zelven getuigen: ‘het maakt mij gelukkig, dat ik volkomen verdraagzaam geworden ben’. De oefenschool was lang en hard geweest.

In de eerste jaren van het ‘nieuwe leven’, dat omstreeks 1880 voor hem begon, heeft Tolstoi in dit opzicht zeker veel gezondigd. Gold het een figuur van kleiner afmetingen, dan zou het woord ‘drijver’ ons hier over de lippen komen. Niet alsof hij ooit *bewust* zou hebben willen drijven. Integendeel: van het begin der moeilijkheden tusschen hem en Sofia Andrejewna af, heeft hij eerlijk gepoogd, haar vrij te laten. Reeds in '81, toen die moeilijkheden nog in het eerste stadium waren, schreef hij haar: ‘Ik denk en voel zooals vroeger, maar ik ben van de dwaling genezen, dat de andere menschen mijn opvattingen moeten deelen. In vele dingen was ik schuldig voor je, mijn hartje, onwillekeurig en onbewust, maar toch schuldig’.[1)] Maar al had hij dit met zijn verstand begrepen, zijn gevoel kon er zich niet bij neerleggen. Nooit heeft hij de hoop opgegeven, schreef zijn dochter Tatjana bij de voorrede der duitsche uitgave van de ‘Brieven aan zijn vrouw’, - dat deze hem eindelijk toch nog begrijpen en zijn opvattingen deelen zou.

Tolstoi kón zich niet werkelijk verzoenen met het feit, dat wezens, die hem dierbaar waren, anders dachten, voelden en handelden dan hij. Toen zijn dochters Tatjana en Mascha verliefd werden, kon hij niet anders dan tegen haar zijn ergernis over een zoo dwaas, verstandige menschen zoo onwaardig gevoel in krasse, haast cynische termen uitspreken. Toen ‘baboeschka’ Alexandrine eens te Jasnaja Poljana logeerde, ontstemde de wijze, waarop zij over het vegetarisme sprak,[2)] hem zoozeer, dat hij, zijn plichten als gastheer vergetend, haar, toen zij een sandwich met ham wilde nemen, op ironischen toon toeriep: ‘Ik feliciteer u. Ge gaat u aan een lijk te goed doen’.

1) brief van 2 Aug. '81.
2) De oude dame, die streng aan het rechtzinnig geloof vasthield, vond deze kwestie volkomen onbelangrijk. Voor haar had de apostel Paulus haar reeds in een zijner zendbrieven uitgemaakt.

In de eerste tijden na zijn bekeering klampte Tolstoi zich nog vast aan de daad, als aan het zichtbare teeken der innerlijke verandering. Datgene, wat hij van zichzelf eischte, al vond hij niet de kracht, het volkomen in praktijk te brengen, - n.l. het breken met alle levensgewoonten, die het geweten afstompen, en met alle genoegens, die ten koste van andere wezens verkregen worden -, dat eischte hij van allen, die er aanspraak op maakten, te leven vanuit een hooger beginsel. 'Handenarbeid is een algemeene verplichting'; 'de deugd is onvereenigbaar met de biefstuk': het waren dogma's voor hem. Opnieuw geloofde hij, zooals hij dit in zijn jeugd had geloofd, dat de mensch goed kan worden door bepaalde levensregels strikt na te volgen. Uit kracht van dat geloof ijverde hij voor de hervorming-des-levens door het doen van een aantal dingen en het nalaten van andere; - voor eenvoud-in-kleeding, handenarbeid, dienstweigering, belastingweigering, non-kooperatie met de regeering, kuischheid, vegetarisme, onthouding van alkohol en tabak.

Dit opgaan in 'werkheiligheid' was niet de hoogste fase, die Tolstoi zou bereiken. Maar de overgang tot een hoogere vond hij enkel door nieuwe innerlijke worstelingen en nieuwe wroeging. Wat de innerlijke stem hem gebood te doen, dat vermocht hij niet geheel. Wel is waar had hij zich zooveel mogelijk losgemaakt van den eigendom, door zijn bezittingen tusschen zijn vrouw en kinderen te verdeelen. Hij had afstand gedaan van alle geldelijke belooning voor de letterkundige werken, die na zijn 'wedergeboorte' tot stand kwamen. Maar hij was veel te oprecht om niet te voelen, dat dit alles halfslachtig was. Om bij de zijnen te kunnen blijven, was hij een kompromis aangegaan met zijn geweten. Zoolang hij op het oude familie landgoed bleef wonen, zoolang hij zijn eigen bedienden en zijn eigen rijpaard had en te Moskou nóg een huis te zijner beschikking, was zijn leven niet in overeenstemming met zijn leer. Was dit armoe, was dit zelfverzaking? De leden van kettersche sekten, de 'rechtschapenen', die uit heel Rusland kwamen, den pelgrimsstaf in de hand, om den wonderlijken 'barin' te leeren kennen, die als plicht aan alle menschen voorhield wat zij zelven altijd hadden nagestreefd, oordeelden anders. Voor hen leefde Tolstoi niet

als een arme, maar als een heer. Daar veranderde het feit niets aan, dat hij een boerenkiel droeg, ploegde, hout hakte en schoenen maakte, geen vleesch at noch wodka dronk en in een eenvoudig ingerichte kamer werkte. Dit waren alles persoonlijke liefhebberijen die met armoe en zelfverzaking niets te maken hadden. Hun zichtbare teleurstelling en vaak ook de brieven van geestverwanten, waarin hem zijn zwakheid verweten werd, waren als bijtende vloeistof in een open wonde. *Nooit* vergat hij die zwakheid, *nooit* poogde hij haar te loochenen, tegen anderen evenmin als voor zichzelf. Zoo zijn omgeving hem vaak ten zeerste prikkelde, - het weeldevertoon aan tafel, de verfijnde vegetarische gerechten, die de eeuwig bezorgde Sofia Andrejewna hem opdrong, de gesprekken der kinderen en gasten over allerlei beuzelarijen - zoo was de diepste oorzaak van die geprikkeldheid toch de in zijn eigen hart knagende pijn, de schaamte over zijn inkonsekwentie. In zijn Dagboek komt die schaamte telkens tot uiting, al is het niet vaak zóó heftig als in de hier volgende aanteekening van 5 Mei 1986: ‘Ik ben geslagen van wanhoop en dit is er de eenige oorzaak van: een moreele eisch van hooger orde werd gesteld en in haar naam al het lagere veroordeeld. Maar die eisch is niet vervuld. Vijftien jaar geleden heb ik voorgesteld, om het grootste deel van onze bezittingen weg te schenken en in vier vertrekken te leven. Dan zouden zij een ideaal hebben gehad.’

Waarom heeft Tolstoi geen gevolg gegeven aan wat hij als ‘een moreele eisch van hooger orde’ erkende? Waarom heeft hij niet gebroken met de zijnen, zijn sociale voorrechten opgegeven en is hij niet in de scharen der namenloozen ondergedoken? Hij besefte ten volle hoeveel sterker nogzijn prediking gewerkt zou hebben, zoo zijn leven in volkomen overeenstemming met haar ware geweest.[1)] Waarom bracht hij die overeenstemming niet tot stand?

Een geheel bevredigend antwoord is op die vraag niet te geven. Voor Tolstoi had het probleem ‘gaan of blijven’

1) ‘Mijn werkzaamheid’, schreef hij in 1903 aan een vriend, ‘hoe nuttig zij aan sommigen moge toeschijnen, verliest, naar ik hoop wel niet alle, maar toch het grootste deel van haar beteekenis, doordat mijn leven niet ten volle in overeenstemming is met dat wat ik leeraar’.

twee kanten. Nu woog de eene, dan weer de andere zwaarder voor zijn geweten. Hij was gevangen in een konflikt van plichten, - en zijn vurige overtuiging, zijn ontzaggelijke wilskracht, zijn doordringend verstand, zijn naar liefde hunkerend, van liefde overstroomend hart, - *niets* van dit alles stelde hem in staat, dit konflikt bevredigend op te lossen. Het bleef onopgelost tot aan zijn vlucht op 28 Oktober 1910.

Maar het leven staat nooit stil en in de tientallen jaren tusschen Tolstoi's ‘wedergeboorte’ en die ‘vlucht’ verloopend, veranderden de konflikten tusschen hem en zijn omgeving allengs niet enkel van vorm, maar ook van inhoud. De vurige aandrang, waarmee hij aanvankelijk gepoogd had, zijn Sonja mee omhoog te tillen naar de sfeer, waar de witte bloem der mystieke vreugde voor hem ontbloeide, - die aandrang doofde uit. Al wisselden tijdspreken, waarin de verhoudingen uiterst gespannen waren, af met tijden van betere verstandhouding - zoo nam hun geestelijke vervreemding door de jaren heen in het algemeen toe. Toen de erge moeilijkheden, die het gevolg waren van Tolstoi's gewetensbezwaren in zake den eigendom, door de verdeeling zijner bezittingen onder de leden van zijn gezin waren opgelost, kwam het tot nieuwe moeilijkheden door zijn begrijpelijken weerzin, aanzienlijke geldsommen te trekken uit den verkoop van geschriften, waarin hij de gelddorst der intellektueelen heftig aanviel, en hun hun sociale bevoorrechting verweet. En toen ook deze zaak door een schikking was opgelost - alle inkomsten uit de werken, die hij vóór 1881 geschreven had, schonk hij zijn vrouw: voor wat de latere echter aanging, deed hij van elke winst afstand, - toen verschenen weldra nieuwe wolken aan den horizon: de kwestie van zijn literaire nalatenschap en vooral van wat er na zijn dood met zijn dagboeken gebeuren zou. Zoo deze laatste kwestie niet enkel onoplosbaar bleek, maar door de jaren heen leidde tot steeds erger verbittering en ten slotte de direkte aanleiding werd tot Tolstoi's vlucht, zoo is de voornaamste reden daarvan, dat zich in Sofia Andrejewna's brein een ziekelijke ergdenkendheid, in 't bijzonder met betrekking tot die dagboeken, had vastgezet. Het ging niet meer in de

eerste plaats om finantieele regelingen, maar om de vrees, dat daar dingen in stonden, die de schuld van alle moeilijkheden tusschen hen op haar legden en haar tegenover de buitenwereld in een slecht licht zouden stellen. Die vrees vervulde Sofia Andrejewna met wantrouwen jegens Tolstoi's voornaamste geestverwanten en medewerkers, in de eerste plaats jegens Tschertkow,[1] wien Tolstoi de zorg voor al zijn geschriften had toevertrouwd. En die vrees dreef haar tot allerlei kwaad, zooals spionneeren en intrigeeren. Het wantrouwen groeide in haar ziel tot een pathologisch komplex, een soort geestelijk kankergezwel, dat op den duur al het goede en gezonde in haar vernietigde.

Sofia Andrejewna was reeds als meisje een weinig hysterisch[2] van aanleg. In de eerste gelukkige periode van haar huwelijk schijnt haar hysterische aanleg zich enkel geopenbaard te hebben in een zekere onevenwichtigheid en in overdreven bezorgdheid voor haar gezin, zooals die bij vele vrouwen voorkomt. Maar haar lichamelijk-geestelijk weerstandsvermogen was niet opgewassen tegen de zware eischen, die in de daarop volgende jaren daar aan werden gesteld. ‘Het ter wereld brengen en opvoeden van vele kinderen, de ingewikkelde bestiering van het landgoed, de geestelijke onrust, waarin zij jarenlang tengevolge van de moeilijkheden met haar echtgenoot en haar worsteling met Tschertkow verkeerde, dit alles putte haar moreel en lichamelijk uit en bevorderde het akuut worden der ziekelijke verschijnselen’. Hierbij kwam - in 1895 - de dood van haar jongste zoontje Wanja, een bijzonder aantrekkelijk en begaafd kind, dat, aan beide ouders innig verknocht, feitelijk de laatste band tusschen hen vormde. Die dood bracht aan haar verzwakt zenuwgestel een schok toe, waarvan het zich nooit meer herstelde.

1) W.G. Tschertkow, de zoon van een groot-grondbezitter, had zijn ‘innerlijke wedergeboorte’ doorgemaakt en zijn uiterlijk leven daarmee in overeenstemming gebracht, nog eer hij Tolstoi's leer kende kennen. Zijn persoonlijke kennismaking met Tolstoi vond plaats in 1883 en leidde weldra tot een warme vriendschap. Van dien tijd af wijdde Tschertkow zijn leven geheel en al aan de verbreiding van Tolstoi's leer. Van den aanvang af kon Sofia Andrejewna hem niet zetten en deze antipathie werd al sterker en sterker.

2) Zie de aanteekeningen bij ‘The autobiography of Countess Sophia Tolstoi’, bl. 106 e.v.

Tolstoi's brieven aan Sofie Alexandrewna doen hem ons van verschillende kanten kennen. Ook zijn minder aantrekkelijke eigenschappen komen in die brieven aan het licht: zijn egocentrisme, zijn eigenzinnigheid en heerschzucht. Maar deze schaduwen verzinken in het niet, vergeleken bij de trouwe, toegewijde liefde, de roerende aanhankelijkheid, de teedere zorg, die ons uit hen tegemoet stroomt. Met welk onuitputtelijk geduld heeft deze groote mensch geworsteld om de ongelukkige vrouw, wier gemoed ál meer door ergdenkendheid en argwaan verduisterd werd, te verlossen uit de sombere wereld, waarin zij allengs verzonk: hoe deemoedig heeft hij telkens erkend zelf óók schuld te hebben aan de tusschen hen oprijzende ijswand van vervreemding, hoe trouwhartig telkens opnieuw gepoogd, die wand te doen smelten door den warmen adem zijner liefde. Zelfs wanneer hij schrijft in een verbitterde stemming, voelt men de liefde, - de echte, warme, eenvoudige menschelijke liefde, door zijn booze woorden heentrillen. Hoe bedroeft hem elke uitdrukking van hatelijk verwijt in haar brieven! ‘Ik heb je zóó liefgehad en nu heb je mij aan alles herinnerd, waardoor je mijn liefde langzaam, maar zeker vernietigt’, schrijft hij treurig in Mei '83 van uit de steppen van Samara. Hoe aandoenlijk is zijn beduchtheid, haar verdriet aan te doen in een tijdperk van zijn leven, waarin hij zelf met de grootste innerlijke moeilijkheden worstelt. ‘Ik vind het verschrikkelijk, je zorg te geven’, schrijft hij haar eens, en een ander maal: ‘ik denk aan je met teederheid en onrust’. ‘Niet boos zijn, mijn hartje’, smeekt hij haar telkens weer. En, het meest ontroerend nog van alles: een paar keer verontschuldigt hij zich, dat hij het waagt, haar over God te schrijven. Telkens poogt hij haar te doen begrijpen, hoe onrechtvaardig het van haar is, hem te verwijten, dat hij in zijn eentje zit te genieten op Jasnaja Poljana, dat hij daar enkel blijft om een moeilijke taak te vervullen, maar dat hij niet rustig kan werken, wanneer hij weet, dat zij ontstemd en verdrietig is. Wanneer zij met onaangenaamheden uit elkaar zijn gegaan, haast hij zich, haar een paar woorden te zenden, om het weer goed te maken tusschen hen. ‘Ik schrijf je van het station te Toela’, vangt een kattebelletje aan van einde Januari 1885, ‘opdat deze brief je zoo

spoedig mogelijk zal bereiken. Dat ik treurig en onrustig was, omdat ik van je weg moest, weet je vanuit je eigen gevoel. Vergeef mij, mijn lieve vriendin, zoo ik schuldig ben tegenover je. Dat is voor jou des te gemakkelijker, omdat ik je zeker niets kwaads wou aandoen noch iets tegen je had'. Den 29sten Maart '89 's avonds schrijft hij: 'Gisteren, lieve vriendin, kreeg ik een nog droeviger brief. Ik zie, dat je lichamelijk en moreel lijdt en ik lijd om jouwentwil: ik kan niet opgewekt en rustig zijn, wanneer ik weet, dat het je niet goed gaat.... Je somt alle dingen op, die ik ontken, - maar je vergeet dit eene, wat al het andere insluit en wat ik mijn leven lang altijd bevestigen zal, dat wat een gewichtig punt is in mijn leven - namelijk *jouw* geheele leven, hoe je het voelt en doorleeft'. 'Mijn zielsrust en mijn geluk maken het noodig', - aldus luidt een passage uit een brief van datzelfde jaar, - 'dat onze wederzijdsche verhouding liefdevol blijft'.

Ook in andere opzichten heeft Tolstoi erkend, tegenover Sofia Andrejewna schuldig te zijn, en wel op het gebied van het sexeele leven. Hij voelde, dat zijn sexueele onbeheerschtheid een der oorzaken was van haar vroegtijdige lichamelijke en nerveuze uitputting. 'Ik grof egoïstisch beest' - schreef hij haar eens, in antwoord op een brief, waarin zij hem blijkbaar het ongunstige oordeel van een Moskouschen geneesheer over haar gezondheidstoestand had geschreven, toen zij voor de tiende of elfde maal zwanger was - 'ik grof egoïstisch beest vermeet mij nog, anderen te beschuldigen en mij voor te doen als een weldoener der menschheid'.

In de jaren, dat Tolstoi het grootste deel van den winter alléén te Jasnaja Poljana doorbracht, terwijl zij te Moskou bleef voor de opvoeding der oudste kinderen, die het gymnasium bezochten of op de universiteit studeerden, stuurde hij haar tijden lang haast elken avond een kort relaas van den dag. 'Het is mij tot een gewoonte geworden, 's avonds je gezelschap te zoeken en je te schrijven', begint een brief van 7 Nov. '92. 'Ik denk haast voortdurend aan je', eindigt er een van 16 Sept. '96. Tien dagen later schrijft hij haar: 'al mijn roem zou ik hiervoor willen geven, dat je je gedurende mijn leven zalig met mij vereenigde, zooals je dit na mijn dood zult doen'. En den 16den Februari '97: 'Bij je

vertrek of eigenlijk al eerder voelde ik mij vreeselijk angstig, omdat wij elkaar zoo slecht begrijpen en zoo krenken'.

Het is een verademing te denken, dat in al die jaren van veelvuldig misverstand en wederzijdsche krenkingen althans nog ééns de oude teederheid weer tusschen hen ontloken is. Op een stralende Meimorgen, heel vroeg, kwam Sonja onverwachts te Jasnaja Poljana. Zij vond Tolstoi nog in slaap. Haar bezoek duurde kort, maar de vreugde, die het hem gaf, trilt na in de volgende uiting: 'Mijn wakker worden en jouw verschijnen is een van de sterkste en liefelijkste indrukken, die ik ooit kreeg: en dit in mijn 69ste jaar, van een vrouw van 52!'.[1)]

Maar op deze opflikkering der oude liefde volgde blijkbaar weldra nieuwe ontstemming. Het werd zoo erg, dat Tolstoi in Juli van dat zelfde jaar voor de tweede maal op het punt is geweest, vrouw en kinderen te verlaten. Ook ditmaal voerde hij zijn voornemen niet uit; pas na zijn dood leerde zij dat voornemen kennen uit den afscheidsbrief, dien hij haar toen schreef en al die jaren bewaard had.[2)]

Tolstoi is aan Sofia Andrejewna verknocht gebleven tot zijn dood. Nog in de allerlaatste dagen voor zijn vlucht, toen zij niet toerekenbaar meer was en ook zijn zenuwen zwaar geleden hadden onder de voortdurende spanning, waarin haar hysterische onrust het geheel gezin te Jasnaja Poljana bracht, schreef hij haar, dat hij, al waren zij van elkaar vervreemd, haar nog even liefhad als in hun jeugd. Hij dringt erop aan, dat zij de voorwaarden, die hij haar gesteld heeft, zal aannemen: doet zij dit niet, dan rekent hij zich ontslagen van zijn belofte, haar nooit te zullen verlaten. Daarop gaat hij voort: 'je bent gisteren opgewonden en lijdend van mij weggegaan. Ik wilde

1) Brief van 13 Mei '97. Ook boven dezen brief staat geschreven 'lees alleen.'
2) Deze afscheidsbrief is geheel vrij van verbittering en bevat geen enkel verwijt. Tolstoi spreekt daarin den wensch uit verder alléén te leven. 'Zooals de Indiërs ongeveer op hun zestigste jaar in de wouden gaan leven en zooals ieder religieus mensch in zijn laatste levensjaren God zoekt en de alledaagsche dingen, alle gepraat en tennisspel vermijdt, zoo zoek ik bij mijn intrede in het 70ste levensjaar rust, eenzaamheid en zoo ook geen volkomen eendracht, dan toch geen uiterste tegenstelling tusschen het leven en de eischen van het geweten'. Hij dankt haar in dezen brief warm en innig voor alles wat zij hem gegeven heeft.

gaan slapen, maar ik begon met over je na te denken, neen, je te voelen. Ik sliep niet, ik luisterde tot één uur, tot twee uur, sliep en werd weer wakker en luisterde en zag je in den droom'. Liefdevolle bezorgdheid klinkt ook uit het slot van den brief: 'houdt op, mijn duifje, jezelf te kwellen, daar je duizendmaal meer lijdt dan de anderen'.

Maar Sofia Andrejewna kòn niet doen wat hij haar ried: - zij kòn niet ophouden, zichzelf te kwellen, door het dengene te doen, die haar van alle menschen op aarde het dierbaarst was. Zij kon het niet, omdat zij ziek was, ontwricht, geen meester over de daemonen, die haar dreven, juist dien éénen pijn te doen, zonder wien zij niet leven kon.

In den loop der jaren werd Tolstoi steeds losser van de opvatting, als zou Jasnaja Poljana te verlaten de groote opoffering geweest zijn, die zijn beginsel eischte. Wel stierf in hem nooit het verlangen om weg te komen uit een sfeer, die hij in absolute disharmonie voelde met de sfeer van zijn innerlijk leven, maar het besef werd steeds sterker, dat daaruit weg te gaan niet beteekende een offer brengen, maar in te gaan tot een zaligheid van rust, die hij niet mocht genieten ten koste van een ander.

Het samenleven met een hysterische vrouw is voor een man altijd een beproeving, die hooge eischen stelt aan zijn zelfbeheersching en psychisch weerstandsvermogen. Voor Tolstoi, die het grootste deel van den tijd in een ontzaggelijke geestelijke spanning leefde en ook dan, wanneer dit niet het geval was, met uiterste kracht en doorzetting streefde, die spanning terug te veroveren, is dit samenleven een heroïsch aanvaard, alhoewel niet altijd geduldig gedragen martelaarschap geweest. Nooit zou hij het uitgehouden hebben, zoo hij uit kracht van zijn religieus beginsel den zwaren last, die zijn huwelijk meer en meer voor hem werd, niet had beseft een loutering van zijn vleesch en een beproeving zijner geestelijke kracht te zijn. Zeker heeft hij gedurende de laatste fase van zijn leven steeds duidelijker beseft, dat hij het recht niet had Sonja te verlaten, zoolang de verplichting, die hij door zijn huwelijk op zich genomen had, hem niet door den dood werd kwijtgescholden. Pas toen Tolstoi dezen voelde naderen - hij had in den zomer van 1910 een paar maal een

ernstige aanval van hartzwakte gehad - pas toen ging hij; maar ook toen niet, helaas, met een rustig gemoed. Hij ging in een aanval van vertwijfeling, van het gevoel, de kwelling niet langer te kúnnen uithouden en ook gedreven door verlangen, om den overgang, waarvoor zijn vleesch vroeger zoo sterk was teruggeschrikt, in ongestoorden vrede en volle koncentratie van geest door te maken. Zijn vlucht van Jasnaja Poljana in een donkere najaarsnacht was de opperste poging van den held in de sfeer van het innerlijk leven, om stervend zijn hoogste zelf te verwezenlijken. Maar ook in het uiterste oogenblik liet hij de beklagenswaardige vrouw niet los, waarvan hij wist hoe wanhopig zij zich aan hem vastklampte. ‘Ik heb je lief, met mijn geheele hart heb ik medelijden met je’, schreef hij haar in zijn laatste brief, toen hij zelf al zwaar ziek lag aan de longontsteking, die een einde aan zijn leven zou maken.[1)]

Wel is de laatste dertigjarige periode van Tolstoi's leven rijk geweest aan smartelijke verscheurdheid. De onmacht van Sofia Andrejewna, om zijn geestelijken ontwikkelingsgang te deelen, de verergering der ziekelijke symptomen, ten slotte voerend tot de ontaarding van heel haar geestelijk-zedelijke gesteldheid, dit alles heeft donkere schaduwen geworpen over zijn eigen innerlijk leven. Maar het heeft den groei van dat leven niet kunnen stuiten, niet kunnen beletten, dat Tolstoi's bewuste willen, voelen en denken zich ál sterker en vaster richtte op het Absolute. Tolstoi's levensavond biedt ons het majestueuze schouwspel van een geestelijken groei, die zich, ondanks lichamelijk verval en uiterlijke belemmeringen, door al de jaren van een langen ouderdom heen voortzet, tot de dood, voor wat de aardsche sfeer aangaat, er een einde aan maakt.

Die ouderdom heeft ook een rijke oogst van gave, heer-

1) De overgang, waarop hij zich gedurende de laatste twintig jaren van zijn leven dagelijks had voorbereid, heeft hem ten slotte toch nog verrast. De dood kwam iets te vroeg, om hem te veroorloven, het zielsverlangen te vervullen, dat hij al die jaren in zich gedragen en als een kind gekoesterd had.

lijke vruchten op het gebied van de uitbeelding des levens gedragen. In de laatste vijftien à twintig jaar van Tolstoi's leven is het, of zijn vermogen tot uitbeelding, wel verre van te verzwakken, door nieuwe bronnen wordt gevoed. In die jaren ontstaat het epos Chadzji Moerad, - helaas onvoltooid gebleven - waarin de dichter een episode van de lange worsteling tusschen de kaukazische bergstammen en de russische indringers heeft uitgebeeld. Dit verhaal, vol gloed en kracht, van monumentale soberheid, verhoudt zich tot de epische meesterwerken der jaren '60 en '70 zoo als een besneeuwde bergpiek, grootsch en eenzaam oprijzend in de avondzon, zich verhoudt tot een breeden bergketen, met zijn beboschte hellingen, zijn bruisende stroomen en lachende dalen, zijn ongenaakbare afgronden en blinkende toppen, in het volle middaglicht uitgespreid.

In diezelfde jaren ontstonden nog andere verhalen, waar ‘Vader Sergius’ en ‘de Valsche Koupon’ de belangrijkste van zijn. In ‘Vader Sergius’ verbeeldt Tolstoi den levensgang van een aristokratischen, hoogmoedigen monnik, die, na vele jaren in geur gestaan te hebben van heiligheid, terugvalt in oude zonden, tot hij ten slotte van een oude onnoozele vrouw den waren deemoed en de ware liefde leert. Ook dit verhaal is een uiting van prachtig sterk realisme. In psychologisch opzicht is het belangrijk als uitbeelding van een potentieele biografie. Immers Vader Sergius is ongetwijfeld een der tallooze wezens, waarvan Tolstoi de kiem in zich droeg.

In ‘Hadschi Moerad’ en niet minder in het kleine verhaal ‘de Valsche Koepon’ is ook de literaire techniek alle aandacht waard. In beide werken maakt Tolstoi aanschouwelijk, hoe de elementen, door welke het lot van één enkelen mensch wordt bepaald, door de geheele wereld verspreid zijn. Natuurlijk ontstond deze techniek met opzettelijk, maar spontaan, als een gevolg van de verwijding van des dichters geestelijk gezichtsveld. In de ‘Valsche Koepon’, welks bijna algebraïsch sobere schrijf- trant aan Tolstoi zelf, zooals hij in zijn dagboek noteerde, een interessante proefneming toescheen, wordt de waarheid, dat zoowel elke slechte als elke goede daad een ontelbaar kroost van goede en slechte daden voortbrengen, den lezer ingehamerd met onweerstaanbare macht.

Ook ‘Het Levende Lijk’ is een vrucht van Tolstoi's laatste levensperiode. Niet minder dan de ‘Macht der Duisternis’ bewijst het, welke groote kwaliteiten Tolstoi als dramatisch dichter bezat. Het is hierin te vergelijken bij de ‘Volksvertellingen’, dat het, evenals deze, menschen van iederen volksaard en élken rang of stand boeit en ontroert door zijn gave, teedere en zuivere menschelijkheid. Het Levende Lijk behoort tot de universeele kunst, die tot alle menschen spreekt en allen in liefde vereenigt.

Hebben wij in ‘Chadzji Moerat’ een getuigenis voor ons van den onuitwischbaren indruk, dien de moreele kracht, de zelfbeheersching en de mannelijke gelatenheid in alle levens-omstandigheden der belijders van den Islam op Tolstoi in diens jeugd maakte, - de uitbeelding van Fedja, die, ofschoon verslaafd aan den drank, ons bijblijft als een grootmoedig, zeldzaam menschelijk mensch, is het onvergankelijk dramatisch monument van de milde, licht-door-vloten wijsheid, die Tolstoi in de laatste fase van zijn leven bereikte. In die fase had hij zich bevrijd van den waan, dat de eeuwige geestelijke kracht, waarvan een vonk in den mensch is gevallen, aan bepaalde vormen gebonden is. Zijn religieuze opvatting wordt ál ruimer en wijder, wat ook blijkt uit het feit, dat hij zich meer en meer in de religieuze en wijsgeerige ideeën der oostersche volken verdiept. In de chineesche filosofie van Confucius en Lao Tse, niet minder dan in de oud-indische en de boeddhistische wijsheid, vindt hij onschatbare waarheden, waarvan hij erkent, dat hun kern dezelfde is als die van het Evangelie.

Het ideaal, dat in de lang vervlogen dagen, toen hij in den Kaukazus voor het eerst omhoog werd gevoerd tot het aanschouwen der hoogste waarheid, voor zijn geest was opgeflitst: het werken aan eene universeele religie, die de onvergankelijke waarden aller ethische godsdiensten tot een stralende kern zou versmelten, het verschijnt na een halve eeuw van innerlijke worsteling opnieuw voor zijn innerlijken blik, om niet weer te verdwijnen. In zijn antwoord op de banvloek der Synode, die den grooten godzoeker als godloochenaar veroordeelt en buiten de Grieksch-orthodoxe kerkgemeenschap sluit, zet Tolstoi uiteen hoe hij, na vele jaren

uit enkel zelfzuchtige motieven geleefd te hebben, eerst door het geloof in den orthodoxen nationalen godsdienst en vervolgens door de ‘kosmopolitische’ leer van het echte christendom heen, tot het inzicht in eene absolute, voor alle menschen geldige, waarheid gekomen is.

Te samen met deze stijging van het meer beperkte tot het universeele, maakt Tolstoi nog een andere ontwikkeling door: hij leert al meer het wezen boven den vorm, den geest boven de letter stellen. Steeds dieper beseft hij, dat de bouw van het Koningrijk Gods moet gaan van binnen naar buiten. Niet zoozeer de daden beslissen over de eeuwigheidswaarde van een mensch, dan wel de louterheid zijner gezindheid en het gehalte zijner motieven. ‘Wij hebben slechts één fundamenteel en universeel beginsel’, schrijft hij aan Teneromo, ‘namelijk de liefde in woorden en in daden, het stellen van ons leven in den dienst van God en den naaste’. De jonge menschen, die hem vragen, of zij den militairen dienst zullen weigeren, vermaant hij, deemoedig en voorzichtig te zijn en zich goed te bedenken. Men mag anderen geen ergernis geven, noch zichzelf een last opleggen boven zijn krachten. Men mag enkel handelen van uit het gevoel niet anders te kúnnen. Dienstweigering is enkel dengeen geoorloofd, die voelt, even min te kunnen dienen, als dat hij een berg zou kunnen optillen. Beter een soldaat meer, dan een huichelaar of een renegaat te kweeken.

Ook de Douchoboren vermaant hij in dien tijd niet in hun weigering te volharden, zoo zij deze enkel handhaven, opdat men hun geen zwakheid kunne verwijten. In dat geval is het veel beter, dat zij niet langer met hun vrouwen en kinderen lijden. De propaganda voor bepaalde daden of voor het zich onthouden van bepaalde dingen lijkt Tolstoi bijna nutteloos toe. Deugdzame handelingen moeten niet voortvloeien uit den wensch naar bepaalde regels te leven, maar uit de overstroomende liefde, waardoor men niet anders kan. Steeds meer waarde krijgt voor Tolstoi het zijn, zoodat het doen op den achtergrond komt. Uit de eenheid met de hoogste essentie des levens, die liefde is, ontbloeit de goede, zuivere daad vanzelf. Enkel de daden, die zoowel de kracht der liefde in hen, die ze begaan, als de liefde tusschen de men-

schen vermeerderen, zijn waarlijk goed. Immers, de liefde is een en ondeelbaar: wanneer haar bronnen overvloeien in onszelf, vloeien zij tevens tot anderen.[1)]

Al deze wijsheid - Tolstoi besefte het zelf - is echte ouderdomswijsheid, de wijsheid van een mensch, die de sfeer van daad en worsteling feitelijk achter zich gelaten heeft. Maar heeft de wijsheid van den ouderdom geen recht van bestaan? Tolstoi dacht van wel; hij beschouwde haar als de vrucht van een levensstadium, dat ook voor anderen groote waarde kan hebben. 'Kinderen', schrijft hij den 21 Augustus 1910 in zijn dagboek, 'kennen geen innerlijke worsteling, omdat zij geen geestelijk beginsel kennen: het ontwaakt in den regel pas tegen de puberteit. Dan begint de innerlijke worsteling tusschen dit beginsel en de begeerte naar genot en roem, die in de jeugd het hart plegen te vervullen. Pas wanneer de laaiing der hartstochten vermindert en de bloei van het lijf aanvangt te verwelken, zet de groei van het geestelijk beginsel krachtig door. Hoe zwakker de grijsaard lichamelijk wordt, hoe meer bevrijd van hartstochten, des te minder leeft hij voor de menschen en des te meer voor het hoogste. Daarom hebben grijsaards geen recht om te zeggen; "ik heb geleefd, nu is het tijd te sterven". De grijsaard is de vrucht-des-levens, het rijpe graan'.

Tegen het beeld, dat Tolstoi hierboven ontwerpt van den ontwikkelingsgang des menschen, kan men tal van tegenwerpingen te berde brengen. Immers, de zuivere drang, zich voor anderen te geven, leeft somtijds juist zeer sterk in kinderen en jonge menschen. De jeugd is niet enkel de levensfase, waarin de hartstochten teugelloos worden, maar ook die, in welke de idealen het gemoed in vlam zetten en met hun reinen gloed vervullen. Ook groeit de liefde tot den naaste en tot God volstrekt niet altijd in den mensch, wiens jeugd ten einde is. Integendeel: vaak genoeg gebeurt het, dat de greep van den een of anderen hartstocht - wellust, gouddorst, wil-tot-macht - het hart des menschen juist dan ál vaster omsluit. Evenmin is het waar, dat het geestelijk leven altijd de hoogste intensiteit bereikt in grijsaards. In vele ouden

1) Correspondance inédite, Lettre à un ami, bl. 208.

van dagen blijven de zinnen heerschen, al is het dan in andere vormen dan in hun jeugd; als gehechtheid aan tafelgenoegens, aan komfort, aan materieele dingen in 't algemeen. Anderen blijven tot hun laatsten snik jagen naar wat voor hen de hoogste waarden-des-levens zijn: roem en macht, of zij verpanden hun hart aan goud en ander materieel bezit. Is de klassieke vrek niet bijna altijd een oude-van-dagen? En is het zich vastklampen aan machtsposities, in alle tijden geen hebbelijkheid van vele ouderen, die de jongeren prikkelt tot opstandigheid?

Wel echter was het beeld, dat Tolstoi van den menschelijken ontwikkelingsgang ontwerpt, werkelijkheid met betrekking tot hem zelven. In zijn Dagboek heeft hij dien ontwikkelingsgang als volgt geschetst:

'De mensch maakt in zijn leven drie fasen door. In de eerste dier fasen leeft hij enkel voor de bevrediging zijner dierlijke hartstochten: eten en drinken, vermaken, de jacht, begeerte, ijdelheid, hoogmoed. Het leven is vol van dit alles. Deze levensfase duurde voor mij voort, tot mijn haren begonnen te vergrijzen. Daarop volgde het tijdvak van leven voor anderen, voor de menschheid. Het begin daarvan vormde mijn paedagogische werkzaamheid. Tengevolge van mijn huwelijk verminderde die werkzaamheid: eenigen tijd daarna echter, toen ik de ijdelheid van het persoonlijke leven was gaan begrijpen, zette zij opnieuw met geweldige kracht in. Heel mijn religieuze bewustheid trok zich samen op het heil van anderen, op een werkzaamheid, welker doel de verwezenlijking van het Godsrijk was. De intensiteit en de hartstocht waarmee ik deze werkzaamheid bedreef, waren even hevig als daarvóór de neiging naar persoonlijk geluk geweest was. Thans voel ik in mij ook deze hartstocht verzwakken. Hij vult mijn leven niet meer. Heden neemt het spekulatieve element daarin een plaats in, de aktiviteit is niet langer spontaan gelijk vroeger. En ik gevoel, dat nieuwe grondslagen in mijn ziel ontstaan. In die grondslagen is de strekking, om het heil voor anderen na te streven, mee opgenomen, zooals in de strekking, het heil van anderen te willen, de werkzaamheid ten bate van het persoonlijk heil mee opgenomen was. Deze nieuwe levensgrondslag is het dienen van

God, het volbrengen van zijn wil, de tendentie naar goddelijke zuiverheid. Ik voel, dat deze aktiviteit mij geheel in beslag neemt en elke andere in mij vervangt. Zij zal op hare wijze mijn leven volkomen vullen.'

In Tolstoi's laatste levensfase gaat de dreigende figuur van den profeet, den boetgezant, wiens toornige stem de menschen maant, hun zonden te berouwen en zich te bekeeren, telkens over in de lichte gestalte van den heilige. Zijn principieel antagonisme tegenover de moderne maatschappij blijft onverzacht, zijn veroordeeling van het privaat bezit, de weelde, den drank, de zinnelijke liefde, het jagen naar stoffelijke genietingen en zinsbedwelming even absoluut. Maar hij is uitgestegen boven de sfeer, waar de strijd tegen het kwaad hart en brein geheel vervult.

Reeds dagen de kimmen, waarin alle aardsche ongerechtigheid vergaat voor den gloed der eeuwige liefde, zooals een wolkgevaarte vervluchtigt, uiteengedreven en opgelost door de kracht van de zon. Uit de gouden uren van eenzame meditatie en gebed somtijds opwiekend tot zuivere extaze, - tweemaal ervoer Tolstoi de vereenzelviging van zijn wezen met de Gronden-van-het-Zijn - keert hij terug tot de sfeer der gewone stervelingen, vol van een ondoorgrondelijk, uit geheimzinnige bronnen opborrelend leven, het leven dat Gorki zoo zeer trof in de gestalte van 'den kleinen uitgedroogden grijsaard, die alles rondom hem kleiner deed schijnen dan hijzelf'.

En nu eindelijk kan Tolstoi ook - althans in enkele oogenblikken - met een vredig hart, vrij van wroeging, over zijn eigen leven oordeelen. Datgene, wat hij lang schuldige zwakheid achtte, is in een zachter licht komen te staan. 'De uiterlijke verhoudingen zijn niet het belangrijkste: het belangrijkste is de inspanning, die een mensch zich getroost heeft, om uit verkeerde verhoudingen los te komen. Op de innerlijke gezindheid komt het aan'. Zoo formuleerde hij de hoogste waarheid, die hij geleerd had, een jaar vóór zijn dood in een brief aan een vriend. Omstreeks dienzelfden tijd drukte hij haar nog eenigszins anders uit in een opstel over den 'Zin des Levens'. 'Wat men behoort te doen, maakt het leven ons duidelijk, maar hoè men het doen zal - daarin

toont zich Gods wil. Alleen het hòe brengt het ware geestelijke leven voort'.

Een geheel leven had het Tolstoi gekost, deze les te leeren. Toen hij haar geleerd had, voelde hij zich rijp voor den dood.

Tolstoi heeft zich nooit van de wereld afgekeerd, ook niet in die laatste fase van zijn leven, toen zijn streven al inniger en sterker op eenwording van zijn persoonlijk bewustzijn met het Albewustzijn werd gericht. Hij bleef aan die wereld met duizend banden van liefde en meegevoel verbonden. Hij werd niet moede te protesteeren tegen de ontrechting der massa's. Hij verhief zijn stem tegen den russisch-japanschen oorlog, tegen de wreedheden der reaktie na de onderdrukking van de revolutie van 1905, tegen de pogroms, waarvoor hij niet het russische volk, maar de regeering verantwoordelijk stelde. Geen jaar verging, dat hij niet, naar aanleiding van bepaalde gebeurtenissen, hetzij in een beroep aan de regeerders poogde hun oogen te openen voor de doelloosheid van het geweld en voor het feit, dat zij, anderen te gronde richtend, hun eigen ziel verdierven, hetzij in een beroep aan de ontrechten dezen de noodzakelijkheid voorhield van geestelijke zuivering als eerste voorwaarde tot maatschappelijken omkeer.

Tot zijn dood toe stond Tolstoi in druk schriftelijk verkeer met geestverwanten uit tal van landen. Sedert zijn stem in het begin der nieuwe eeuw begon door te dringen tot alle deelen der aarde, wendden vele zoekenden zich tot den patriarch van Jasnaja Poljana om voorlichting en raad. Onwetende boeren, die niet één woord zonder fouten konden spellen, - westersche intellektueelen, als Romain Rolland, voor wien in Tolstoi een licht was opgeblonken in de duisternis, - indische wijzen, die met diepe ontroering lazen, hoe een wereldberoemd Europeesch schrijver de geestelijke meerwaardigheid van het Oosten boven het Westen erkende, - japansche en chineesche hervormers, zelven reeds een eindweegs meegezogen in het kielzog der westersche beschaving, - dienstweigeraars uit verschillende landen, ook uit Nederland, - allen wendden zij zich tot hem en allen stond hij te woord, pogend de kernwaarheden, waardoor hij leef-

de, toe te passen op uiterst verschillende nationale en persoonlijke omstandigheden. Zoo bewees hij de juistheid van zijn opvatting, dat het werken aan zichzelf, aan eigen verzuivering, van zelf voert tot werken voor anderen, voor hun welzijn en hun heil.[1)]

Echter, de aktiviteit naar buiten was in de laatste fase van Tolstoi's leven toch niet langer het voornaamste. Zij was slechts een uitvloeisel van de innerlijke aktiviteit, die voor hem zelf steeds meer waarde kreeg. Daarom is de beteekenis van geen enkel zijner propagandistische geschriften uit die fase te vergelijken met die van zijn Dagboek. Dit alleen wijdt ons rechtstreeks in eene werkzaamheid in, waarvan wij in zijn andere geschriften van dien tijd enkel een werking zien.

De inhoud van Tolstoi's Dagboek uit de jaren van zijn ouderdom is eentoonig als de oceaan, van een indrukwekkende, verheven eentonigheid. De golfslag van het eeuwige en oneindige klotst door zijn bladzijden. Telkens bruisen dezelfde gedachten weer aan, gedachten over God, over het leven en den dood, over ziel en materie, tijd en eeuwigheid. Uit schemerende verten komen zij aangerold, altijd eendere en altijd andere, als de golven der zee.

Is dit filosofie? Zeker, - zoo men onder filosofie nog iets anders en iets meer verstaat dan stelselmatige uiteenzettingen of den opbouw van een systeem. Tolstoi heeft nooit gepoogd, een wijsgeerig stelsel op te bouwen. Wel echter heeft hij voortdurend, - vaak in den vorm eener kritische uiteenzetting met de denkbeelden van Kant, Schopennauer en andere filosofen, - in zijn dagboek getracht zijn denkbeelden over de groote levensproblemen tot klaarheid te brengen. De gedachten over het wezen van de ruimte, den tijd, de materie en de beweging, die het bevat, krijgen, door de jaren heen, al vaster vorm en groeien tevens uit tot samenhangende gedachtenreeksen. Men zou ze de bouwsteenen kunnen noemen voor een idealistisch-filosofisch stelsel, dat

1) ‘Ge schrijft: “Wat heeft mijn naaste eraan, dat ik beter word?” Dat is alsof een grondwerker zou zeggen “zal mijn werk opschieten, zoo ik mijn spa slijp?” Het werk zal enkel opschieten, zoo de spade scherp is’. (Correspondance inédite, lettres diverses, bl. 341).

niet verrezen is. Tolstoi's dagboek uit zijn laatste levensfase leert ons langs welke wegen hij zich bevrijdde van het geloof in de werkelijkheid der materie, d.w.z. in den vorm der ervaring, die ons door de zintuigen gegeven wordt. In de plaats daarvan treedt het geloof in den geest als de eenige realiteit.[1)]

Tolstoi's denken bleef altijd in hooge mate vloeiend en stroomend, het verstarde nooit tot een stelsel. Wel echter beweegt zich zijn denken om een vaste kern, die in alle stadiën van zijn leven dezelfde blijft. Die kern is zijn onwankelbaar geloof aan een kracht ten goede, in de wereld en in zijn eigen hart. Zijn geloof aan die kracht berustte op ervaring, telkens ervoer hij haar als de sterkste macht, die zijn leven vormde en richtte.

Tolstoi hield enkel rekening met datgene, wat hij door- en door kende, niet enkel met het verstand of het gevoel, maar met zijn geheele wezen. Maar tusschen de wijze, waartoe hij in zijn jeugd tot deze kennis kwam, en haar later verwierf in zijn ouderdom, was een groot verschil. In zijn jeugd leerde hij de wereld kennen door zijn zintuigen; hij streefde onophoudelijk naar uitbreiding zijner zinnelijke ervaring. In zijn ouderdom zocht hij naar de kennis, die niet door de zintuigen verworven wordt, maar de vrucht is van geestelijke koncentratie. Toen pas ging hij er toe over, de poorten der zinnen te sluiten voor de uitwendige wereld, om in zijn meditatie over het essentieele niet gestoord te worden door het geritsel en geflikker der bonte stoet van beelden, vluchtige gedaanten dooreen warrelend in de wereld van den schijn.

Tolstoi's dagboek van zijn ouderdom behoort tot de hoogste uitingen van den menschelijken geest. Het wijdt ons in het streven van dien geest in, om zich boven het aan de zinnen gebonden bestaan te verheffen. Men heeft dat dagboek eens een

1) Ludwig Berndl, de bewerker der duitsche uitgave van Tolstoi's Dagboek 1895/1903 (het tweede deel daarvan verscheen nog vóór het russische origineel) zegt in zijn voorrede, dat Tolstoi's opvattingen over de illusie van materie, tijd en ruimte, sterk beïnvloed zijn door de indische filosofie, voor al door de Sankhy-leer, die Tolstoi indirekt door de Yoga kende. Berndl wijst ook op de overeenkomst van Tolstoi's denkbeelden met die van Tagore.

onafgebroken dialoog genoemd tusschen de ziel en den dood. Maar hoe dieper men in zijn inhoud doordringt, des te meer beseft men dien, vóór alles een verheven loflied te wezen op het Absolute zijn, waar leven en dood in zijn opgenomen. 'Het leven na den dood', schreef Tolstoi in 1901, - staat voor mij even klaar en boven iederen twijfel vast als het huidige leven. Veel meer nog: het is voor mij hetzelfde ééne leven'. Zoo vloeiden de grenzen die ik-bewust-zijn en Al-bewustzijn scheiden, in deze fase van zijn leven voor hem reeds in een.

Zoo het Tolstoi ook niet vergund werd, zijn verlangen te bevredigen van zich naar het lichaam te bevrijden uit de sfeer van het aktieve leven, om absoluut ongestoord door alles, wat zijn geestelijk streven belemmerde, zijn laatste levensjaren in afzondering door te brengen, zoo heeft hij door de ontzaggelijke energie waarmee hij zijn geest op den Grondder-Dingen richtte, ook *in de wereld* de éenwording daarmee bereikt. Ook in dit opzicht vormt hij een brug tusschen het westen en het oosten.

Met westersch besef van de waarde van het aktieve leven vereenigde Tolstoi intuïtieve aanschouwing der eenheid-in-de-veelheid, intuïtief besef van de identiteit van subjekt en objekt, ik en wereld, die de diepe bronnen der oostersche wijsheid zijn. Inzicht in de waarde van het Zijn maakte hem niet blind voor de noodzakelijkheid van het Doen, als weg om een hooger zijn te verwezenlijken. Al slorpte het mystieke element meer en meer alle levenssappen van zijn wezen op, zoo is ook het rationeele element in dat wezen nooit geheel gestorven. Aansporend tot streven naar het hoogste, naar de volkomenheid, hield hij toch altijd rekening met de menschelijke zwakheid en de konkrete omstandigheden. Door inkeer, meditatie en koncentratie bereidde hij zich voor op de terugkeer in den schoot van het universeele leven, zonder de wereld ooit geheel te verzaken en ook maar één dag lang op te houden, in haar voor het heil der menschheid werkzaam te zijn.

HENRIETTE ROLAND HOLST

(Slot volgt)

Het huurkoopstelsel

In stijgende mate heeft het huurkoopstelsel in de laatste jaren de belangstelling gaande gehouden van diegenen, die op één of andere wijze tot de bestudeering van de sociale verschijnselen genoopt worden. Het huurkoopstelsel is de, in de practijk meest voorkomende vorm van het koopen op afbetaling. Kenmerkend ervoor is dat de goederen, die worden verkocht op crediet, zelf tot waarborg strekken van het verleende crediet. Om dit te verwezenlijken heeft men de constructie gevonden, dat de goederen eerst worden verhuurd en, nadat een aantal huurtermijnen verstreken zijn en aldus op het goed is afbetaald, het goed door de betaling van den laatsten termijn, wordt verkocht. Terwijl het afbetalingsstelsel in den vooroorlogschen tijd een bescheiden plaats innam zoowel wat de omgezette hoeveelheden als wat de belangstelling van het publiek betreft, is dit na den oorlog veranderd en heeft het een populariteit gekregen en daardoor eene uitbreiding, die het tot een sociaal probleem maakt en die velen bekommert; vooral waar blijkt, uit hetgeen in de Vereenigde Staten gebeurt, dat de ontwikkeling van het stelsel, zooals wij haar kennen, wanneer niet wordt ingegrepen, zeker zijn hoogtepunt nog niet heeft bereikt.

Om zich een oordeel over het stelsel te vormen is het, dunkt mij, noodig, nauwkeuriger dan meestal geschiedt, den grondslag ervan te onderzoeken. Het is een vorm van crediet. Het kenmerkende van elke crediettransactie is, dat daarbij door de eene partij onmiddellijk, door de tegenpartij pas in de toekomst wordt gepresteerd. Zooals men elders graan tegen wijn of tegen geld ruilt, zoo worden bij de credietovereenkomst tegenwoordige tegen toekomstige goederen

geruild, hetzij tegenwoordige guldens tegen toekomstige guldens, hetzij tegenwoordige goederen tegen toekomstig geld. Waar er dikwijls geld tegen geld geruild wordt, kost het eenige moeite zich voor te stellen, dat er toch twee verschillende goederen geruild worden, omdat men zich - zoolang men er niet zelf bij betrokken is - betrekkelijk moeilijk kan voorstellen dat toekomstig geld iets geheel anders is dan tegenwoordig geld. Wanneer men eenmaal wèl zelf bij de zaak betrokken is, vindt men dit echter zeer natuurlijk. Er is vrijwel niemand die een toekomstig goed even hoog zal schatten als een tegenwoordig goed, al is het verder precies hetzelfde. Deze algemeen menschelijke onderschatting van toekomstige goederen is de oorzaak ervan dat vele menschen bereid zijn meer toekomstige goederen te geven om de beschikking te krijgen over tegenwoordige goederen. Daardoor is dan weer, alhoewel iedereen toekomstige goederen lager schat, de ruil mogelijk. De credietgever schat wel 100 toekomstige goederen lager dan 100 tegenwoordige, maar bij 105 toekomstige, slaat bij hem de schaal om, bij den credietnemer, die een nog sterkere onderschatting van toekomstige goederen heeft, is dit niet het geval. Beide partijen kunnen nu bij den ruil voordeel doen.

Het is voor ons onderwerp van belang dat wij dieper ingaan op de oorzaken die de menschen er toe leiden toekomstige goederen lager te schatten. Op drie oorzaken van de lagere schattingvan toekomstige goederen legt deeconomie, voornamelijk sinds het werk van *von Böhm-Bawerk* over de rente, de nadruk.

Een eerste reden voor die onderschatting kan zijn, dat men vrij zeker weet in de toekomst het breeder te hebben dan in het heden. Een student, die zich in schulden steekt, een familie die zit te wachten op de dood van een erfoom, zullen zich hierdoor laten leiden. Voor het afbetalingsstelsel is deze oorzaak van geen belang. Het is meestal op andere wijze dan door het koopen op afbetaling dat zulke personen de toekomst verdisconteeren.

Een tweede reden om meer toekomstige goederen te geven in ruil van tegenwoordige ligt in de mogelijkheid, de goederen die men leent in zijn bedrijf te gebruiken, hen productief

aan te wenden. Door geld te leenen om machines te koopen, vergroot men dikwijls het resultaat zoozeer, dat men het geleende bedrag gemakkelijk kan terug betalen, met het noodige surplus omdat men het in de toekomst terugbetaalt, en toch nog voordeel hebben. Het is dit crediet dat men bedoelt, wanneer men van de productieve beteekenis van het crediet spreekt. Ook met dezen vorm van crediet heeft het afbetalingssysteem weinig te maken. Wel wordt er gewezen op het koopen op afbetaling van auto's door handelsreizigers en kleine winkeliers, die daardoor de productiviteit van hunnen arbeid vergrooten en noemt de heer E.D. van Walree in zijn rapport[1)] ook het koopen op afbetaling van koeien. Inderdaad zijn dit gevallen van productief crediet en een regeling van het afbetalingsstelsel moet er voor zorgen deze vormen zoo weinig mogelijk te belemmeren.

Bij verreweg de meeste gevallen van het koopen op afbetaling echter is de credietnemer bereid meer te betalen in de toekomst dan hij in het heden krijgt, omdat hij zijne toekomstige behoeften onderschat. De menschen zien hun toekomstig leven niet even scherp voor zich als het heden; tegenover de tegenwoordige behoeften die luide spreken, staat de toekomst in een nevel gehuld. Daardoor is het een vrijwel algemeen menschelijke eigenschap, ook wanneer er geen enkele reden is om aan te nemen dat men er in de toekomst beter aan toe zal zijn, toch het heden te bevoordeelen ten koste der toekomst. Dit moet niet steeds als een zwakte beschouwd worden. Het is op zichzelf een zeer wenschelijk verschijnsel, dat de menschen hunne toekomstige behoeften lager aanslaan dan de tegenwoordige. Wanneer dit niet het geval was, zou men immers steeds geneigd zijn, daar kapitalistische aanwending ons in staat stelt in de plaats van één opgeofferd exemplaar in het heden, meerdere exemplaren in de toekomst te krijgen, al zijne goederen voor de toekomst op te sparen en zou de wereld van louter kapitalisme verhongeren.

1) E.D. van Walree: Het afbetalingsstelsel: Rapport aan de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Amsterdam 1929

Het is echter duidelijk, dat wij hier met een veel gevaarlijker crediet te doen hebben, dan in de twee andere gevallen. Onderschatting van toekomstige behoeften beteekent, dat men gemakkelijk bereid is deze op te offeren om in het heden iets te verkrijgen, d.w.z. dat men bereid is in de toekomst verplichtingen op zich te nemen die zullen beletten dat men dan de behoeften bevredigt die zich voordoen. Het gevaar ligt dan voor de hand, dat men bij die onderschatting te ver gaat en een te groote last op zich laadt, zoodat men, wanneer die toekomst op haar beurt heden geworden is, in de onmogelijkheid verkeert dien last werkelijk te dragen.

Met een te groote onderschatting van toekomstige behoeften hebben wij zeker te doen, wanneer iemand, wiens inkomen weinig of niet voor vergrooting vatbaar is, verbruiksgoederen koopt op crediet die moeten voorzien in behoeften, die niet van buitengewonen aard zijn. Men kan zich voorstellen dat iemand zich in schulden steekt om zijne gezondheid of die van zijn gezin te redden, al wijst dit er reeds op, dat hij niet voldoende op tijd aan toekomstige risico's heeft gedacht.

De behoeften, die op deze wijze in het heden bevredigd worden, zijn echter van zoo'n dringenden aard, dat het economisch gerechtvaardigd is, er toekomstige offers voor vast te leggen. Maar volkomen onverdedigbaar is het zeker, wanneer iemand zijne kruidenierswaren op crediet koopt. De uitgaven, die hij dan in het heden doet en die uit het toekomstig inkomen moeten worden betaald, zullen ook in de toekomst terugkeeren en hetzelfde inkomen, dat nu onvoldoende was om éénmaal deze uitgaven te betalen, moet dan volstaan om hen tweemaal te voldoen. Hierover is iedereen het eens. Het afbetalingsstelsel wordt dan ook steeds alleen verdedigd voor de duurzame gebruiksgoederen. Men meent dat dit een principieel verschil uitmaakt. Immers, zegt men, men offert dan een deel van het inkomen op, gedurende dezelfde periode dat men van het aangekochte goed diensten verkrijgt. Men bevredigt dan geene tegenwoordige behoeften met toekomstig inkomen, maar elken dienst die het gebruiksgoed geeft, wordt betaald uit het inkomen van die week. Daarom acht men in

dit geval het koopen op afbetaling niet uit den booze.

Het verschil tusschen het aanschaffen op crediet van verbruiksgoederen en van goederen, die een langdurig gebruik toelaten, is echter m.i. niet zoo diepgaand als men het voorstelt. Natuurlijk maakt het een verschil uit dat de gebruiksgoederen, die men koopt, ook in de toekomst, wanneer men ze aan het afbetalen is, nog diensten zullen bewijzen; maar dit belet niet dat het aanschaffen van dergelijke goederen op afbetaling op een onderschatting van toekomstige lasten wijst. Alléén om onmiddellijk over het goed te kunnen beschikken is men geneigd een grooter deel van het inkomen daarvoor op te offeren dan anders noodig zou zijn en de rentelast op zich te nemen, die toch waarlijk zoo gering niet is. Daarenboven legt men de richting van zijne behoeftenbevrediging in de toekomst reeds voor het oogenblik vast. Wanneer men het, van de zijde der verdedigers van het afbetalingsstelsel, voorstelt alsof het op hetzelfde neer zou komen of men het goed direct koopt en er dan voor gaat sparen, terwijl men het verbruikt, of men doet het omgekeerde, ziet men m.i. het fundamenteel economische verschijnsel over het hoofd, dat er altijd een welvaartstekort is en dat de bevrediging van één behoefte steeds een nieuwe behoefte doet ontstaan. Wat doet nu hij, die een gebruiksgoed op afbetaling koopt? Om in het heden de ongedekte behoefte, die tot hem spreekt, te kunnen bevredigen, legt hij dàt deel van zijn inkomen, dat anders in de toekomst onbevredigde behoefte zou moeten dekken, reeds voor het oogenblik vast. Zeker, ook in de toekomst krijgt hij deze zelfde behoeftebevrediging terug, al moet ook hier nog worden opgemerkt, dat de herhaling der bevrediging haar zeer dikwijls snel doet dalen. - Men denke aan de fietsen en vooral radio's en fonografen, waar het genoegen van het nieuwe gauw af is. - Maar, wat veel erger is, hij heeft zich de mogelijkheid ontzegd, de dan opkomende ongedekte behoeftebevrediging in de toekomst te bevredigen. Het is een fundamenteel psychologisch en economisch feit, waar elke gezonde welvaartspolitiek, die niet van de dwaze opvatting uitgaat dat de welvaart zonder meer in het aantal goederen kan worden uitgedrukt, rekening moet mede houden, dat

wanneer men het eene heeft, een ander verlangen daarvoor in de plaats treedt. Daardoor wordt noodzakelijkerwijze het welvaartstekort van iemand, wiens inkomen niet toeneemt en die op afbetaling koopt, grooter en is het een volkomen valsche voorstelling, wanneer men zegt, dat het afbetalingsstelsel in staat is het geluk van de menschheid te vergrooten.

De eenige weg tot de aanschaffing van duurzame verbruiksgoederen, die teleurstelling door overhaastig besluiten bespaart, is, dat men eerst gedurende een zekeren tijd een deel van zijn inkomen opoffert en daarna het goed aanschaft. Slechts dan is er kans op een saldo aan behoeftebevrediging, omdat er alleen dàn geen vergelijking zal zijn van de tegenwoordige behoeftebevrediging met toekomstig offer, maar van toekomstige behoeftebevrediging met tegenwoordig leed. Dan is het de behoeftebevrediging, die grooter is dan men verwacht had en niet, zooals bij het afbetalingsstelsel, het leed. Eerst sparen en dan koopen! Die wijsheid van het voorgeslacht behoeft voor het Amerikaansch klatergoud niet te wijken. Alleen in de gevallen, dat het sparen door het koopen zelf bevorderd wordt, kan men anders handelen. Alleen dus, wanneer het gaat om behoeften, die men noodzakelijkerwijze moet blijven bevredigen en waarin de aanschaffing van het goed zelf in staat stelt tot het doen van besparingen. Dit is het geval, wanneer men een huis op afbetaling koopt. De woningbehoefte is constant voor zoover het iemand betreft met een gelijkblijvend inkomen en die de zekerheid heeft niet van woonplaats te moeten veranderen. Het koopen van het huis bespaart hem het doen van een uitgave: het betalen van de huur, die hij anders noodzakelijk zou moeten doen. Het koopen van een stofzuiger - het afbetalingsartikel bij uitnemendheid - kàn onder dezelfde categorie vallen, wanneer het een huisvrouw betreft, die, doordat zij een stofzuiger koopt, het anders noodzakelijke dienstmeisje kan ontberen. Maar het valt niet meer onder dezelfde categorie, wanneer de stofzuiger alleen dient om het werk gemakkelijker te maken, zooals meestal het geval is.

Daarbij komt, hetgeen in de betoogen ten voordeele van het afbetalingsstelsel ook steeds over het hoofd wordt gezien,

dat wie op afbetaling koopt, al zeer gauw niet het minste risico meer kan dragen. Terwijl de sociale wetgeving er geheel op berekend is, het risico voor den arbeider zooveel mogelijk uit te sluiten, uitgaande van de juiste gedachte, dat het arbeidersinkomen te klein is om dit te dragen, doet het afbetalingsstelsel een risico dragen, dat grooter is dan sommige diergenen, waartegen men met zooveel energie strijdt. Wie koopt op afbetaling loopt het gevaar zijn inkomen vast te leggen voor iets, dat, terwijl hij er nog voor betaalt, misschien al lang is verongelukt. Want de berekening van de afbetalingstermijnen is wel juist, voor zoover het een normale slijtage van het goed betreft, maar zij gaat niet meer op bij toevallige vernietiging. Zelfs bij het op afbetaling koopen van een huis, eischt goed beleid een combinatie met een levensverzekering - en natuurlijk met een brandverzekering. - Maar wie treft dergelijke maatregelen bij de veel gemakkelijker aan beschadiging onderworpen roerende goederen? Daarbij wordt de last van het risico geheel op de toekomst geladen.

Afgezien van deze beschouwingen, die m.i. van fundamenteelen aard zijn en die teveel, zoowel door vóór-als tegenstanders van het afbetalingsstelsel, over het hoofd zijn gezien, ten gevolge van de neiging bij economische problemen steeds alleen aan het verkrijgen van stoffelijke goederen te denken, kan het afbetalingsstelsel toch nooit - zooals telkens beweerd wordt - de maatschappelijke welvaart vergrooten. Het vergroot het inkomen niet, maar vergroot alleen de productiemogelijkheden voor het oogenblik, omdat het in het heden, toekomstig inkomen verdisconteert. De groote ontwikkeling van het stelsel is dan ook te verklaren uit de overspanning van de naoorlogsche productie.

Men heeft erop gewezen, dat men door de uitbreiding van het afbetalingsstelsel, in de Vereenigde Staten, de crisis van 1921 en '22 gemakkelijker is te boven gekomen dan in Europa. Dit is zeer wel mogelijk. Zonder te willen treden in een discussie omtrent de conjunctuurtheorieën kan men in elk geval vaststellen, dat een kenmerkend verschijnsel van de crisis daarin bestaat, dat de groote winsten, die dank zij de hoogconjunctuur kunnen gemaakt worden, tot een uitbreiding

van de vraag naar kapitaalgoederen leidt (arbeid, fabrieken, grondstoffen, staal en steenkool), die zoo groot is, dat zij op den duur geen voldoende afzet vindt in de vraag naar producten. Een te groot deel van den menschelijken arbeid wordt dan bestemd aan de vorming van tusschenproducten in het vertrouwen, dat de consumptie van goederen voldoende zal zijn om op hare beurt die tusschenproducten af te nemen. De crisis treedt in, wanneer dit in werkelijkheid niet meer het geval blijkt te zijn. Als men nu de mogelijkheid opent, het toekomstige inkomen reeds in het heden te verteren, wordt daardoor de afzet van die producten weer grooter, waardoor de ophooping van de tusschenproducten achterwege blijft en het economisch leven een normaal verloop blijft vertoonen. Doordat de arbeiders nu aan het werk kunnen blijven, kunnen zij ook de noodige afbetalingen doen. Maar men lette erop, dat dit veronderstelt, dat de arbeiders, ofwel terwijl zij het ééne goed afbetalen, opnieuw hun toekomstig inkomen verpanden door nieuwe goederen op afbetaling te koopen ofwel dat het stelsel op andere wijze wordt uitgebreid en steeds nieuwe kringen van de bevolking binnen het afbetalingsstelsel worden getrokken. Tenzij de arbeiders hunne andere uitgaven beperken, in welk geval deze beperking weer zal leiden tot vermindering der consumptie en de bevordering der productie in het ééne bedrijf, nadeel toebrengt aan een andere industrie. De volkswijsheid, dat wie eenmaal op afbetaling koopt, zijn geheele leven eraan vastzit, vindt hier in de economische theorie hare analogie voor wat betreft de volkshuishouding in haar geheel. Men zegt wel ten voordeele van het stelsel, dat door de vergrooting van de productie, de goederen goedkooper zullen kunnen worden. Maar voor zoover hier al een winst van eenige beteekenis zal inzitten, staat hier toch zeker tegenover, dat door de voortdurende rentebetalingen, die op de arbeidersinkomens drukken, doordat zij steeds nieuwe goederen op afbetaling koopen, de goederen heel wat duurder worden.

Een veralgemeening van het afbetalingsstelsel is dan ook zeker geen middel om de crisissen te voorkomen, hoogstens om ze uit te stellen, maar dan alleen door hen later in scherperen vorm te laten optreden. Immers de crisis hangt samen

- wij zagen het - met een te groote vraag naar kapitaalgoederen in verhouding tot de vraag naar producten. Deze vergissing is een gevolg van de groote winsten, en de te optimistische stemming bij de ondernemers die hen tot te groote uitbreiding van productie noopt. Zullen, wanneer men nu de vraag naar producten, dank zij de verpanding van een deel van het toekomstig inkomen, tijdelijk doet toenemen, de ondernemers plotseling een juister inzicht krijgen? Zullen zij niet veeleer, voortgaande in hunne optimistische stemming, geneigd zijn ook nu hunne productie uit te breiden, boven hetgeen de consumptie ten slotte kan verteren? Er is geen één reden om een verandering in deze mentaliteit aan te nemen.

Het is m.i. dan ook niet toevallig, dat het afbetalingssysteem vooral in Amerika en vooral in 1921 een groote uitbreiding heeft gekregen. Het is één van de middelen, die men daar toepast om de moeilijkheden, waarin dit land verkeert, op te lossen. De Vereenigde Staten zijn door den oorlog een groote crediteurstaat geworden. De industrie heeft er een plotselinge uitbreiding gekregen. Het betalen van de schulden, die men niet heeft willen schrappen, vanwege de Europeesch oorlogvoerende landen, zou noodzakelijkerwijze een grooten invoer van goederen ten gevolge moeten hebben, waardoor de Amerikaansche industrie, tijdens den oorlog opgekomen, waarschijnlijk voor een deel het leven zou hebben ingeboet. Dit heeft men willen tegengaan en met alle mogelijke middelen heeft men de industrieele productie geforceerd. Men heeft den invoer van goederen uit Europa zoo veel mogelijk door zeer hooge invoerrechten verhinderd. De vermindering van den uitvoer, die daar had moeten uit voortvloeien, is men tegengegaan door voortdurend nieuwe bedragen aan Europa te leenen, waarvan echter niemand begrijpt op welke manier op den duur zelfs maar de rente zal moeten terugbetaald worden, daar dit niet in goederen kan geschieden, omdat de Vereenigde Staten hunne tariefmuren voortdurend verhoogen om het onmogelijk te maken. De bevordering van het afbetalingsstelsel is op zijn beurt een verschijnsel, dat met het forceeren der productie nauw verband houdt. In steeds stijgende mate draagt

het Amerikaansch bedrijfsleven een abnormaal karakter.

Het is niet mijne bedoeling te beweren, dat dit geheel of zelf voornamelijk aan het afbetalingsstelsel te wijten is, maar het is m.i. zeker, dat dit afbetalingsstelsel één van de symptomen ervan is, dat op zijn beurt tot de verslechting van den toestand bijdraagt. Men kan er zeker van zijn, dat de crisis die in de Vereenigde Staten vrijwel onvermijdelijk schijnt geworden te zijn, nu men niet op tijd tot credietrestrictie is overgegaan, een acuter karakter zal dragen ten gevolge van het afbetalingsstelsel, dan anders het geval zou zijn geweest. Immers wanneer het inkomen van de arbeiders vermindert, dan zullen er niet alleen geen nieuwe afbetalingscontracten worden aangegaan, maar zal ook de afwikkeling van de oude contracten zeer moeilijk zijn; waardoor de bedrijven juist op een oogenblik dat zij groote behoefte aan liquide middelen hebben, geen geld meer zullen ontvangen. De heer van Walree haalt als argument hiertegen aan, dat bij de groote uitsluiting in de steenkoolindustrie in de Vereenigde Staten de afwikkeling van de contracten, zonder al te groote bezwaren, is geschiedt.[1)] Dit is inderdaad mogelijk, omdat de risico's in de Verreenigde Staten bij financieringsmaatschappijen gecentraliseerd zijn, waardoor plaatselijke stooten kunnen worden opgevangen. Maar wanneer het economisch leven niet in één of ander onderdeel, maar over het geheele rijk ontwricht is, dan zullen ook deze financieringsmaatschappijen geen weerstand kunnen bieden. Zachte heelmeesters maken stinkende wonden, ook in Amerika en al roept men nog zoo hard, van aan de overzijde van den Oceaan, dat men daar tooverformules bezit, waardoor de economische opvattingen - zooals eeuwenoude ervaringen die hebben geleerd - kunnen op hun kop worden gezet, zoo geloof ik dat er zeer goede gronden zijn voor ons, Europeanen, om ons daardoor niet uit het veld te laten slaan. Dit geldt zoowel voor de nieuwe loontheorieën van Ford als voor het afbetalingssysteem. Het afbetalingssysteem kan misschien passen in het maatschappelijk leven van een volk, dat de groote verschillen in het bezit als iets vanzelfsprekends aanvaardt,

1) o.c. p. 14.

waar de kapitaalvorming veel meer in enkele handen berust dan in Nederland en in West-Europa in het algemeen het geval is. Het is in strijd met de maatschappelijke constructie zooals die hier is gegroeid en ondermijnt er een van de elementen van de volkskracht: de spaarzaamheid en de voorzichtigheid, in het besteden van geld. Meer en meer ziet men in, dat de veralgemeening van het bezit één van de beste waarborgen is voor den socialen vrede. Een stelsel dat noopt tot het doen van verteringen is daar niet bevorderlijk toe.

De Europeesche voorstanders van het stelsel rillen er dan ook zelf eenigszins tegen aan, omdat zij het een beetje onsolide vinden. Is het niet kenmerkend, dat b.v.b. de heer van Walree als één van de argumenten ten voordeele van het afbetalingsstelsel aanhaalt, dat 'het totaal der afbetalingsverplichtingen slechts 6 à 7% van het totale debiteurencijfer van het Amerikaansche stelsel bedraagt, een percentage, dat op het algemeen verloop van de crisis geen overwegende invloed kan hebben.'[1)] Ik weet niet of inderdaad dit percentage in een crisisperiode zoo ongevaarlijk zou zijn, maar ik ben bereid mij bij de verzekering van een practicus als de heer van Walree neer te leggen. Maar is het niet zonderling, dat men het afbetalingsstelsel verdedigt door te zeggen, dat het niet zoover doordringt? Welke reden heeft men om te veronderstellen, dat wanneer het in zijne ontwikkeling niet geremd wordt, het niet verder zal doordringen? Het stelsel sluit in zich, zonder twijfel, de tendens tot uitbreiding, hetzij in de breedte, hetzij in de diepte. Alleen onder die voorwaarde kan het de functie, de productie te prikkelen, vervullen. Het is dus niet van producentenzijde, dat er zal worden geremd. Zal het van kooperszijde geschieden? Zeker niet, wanneer men de mentaliteit die tot den bloei van het systeem geleid heeft, aanwakkert, want dit is een mentaliteit van onmiddellijk genieten en het eind den last te laten dragen. Men moet de reclames van de afbetalingsmagazijnen maar eens aandachtig lezen om na te gaan op welke psychologische elementen zij werken. Zij kunnen weten welke snaren zij moeten doen trillen! Het zijn: hoe veel meer kunt gij lijken

1) o.e. p. 14.

dan gij zijt; of: doe een reisje en koop wat gij noodig hebt bij ons op afbetaling; of: wacht niet om te trouwen, tot de uitzet bij elkaar is. Het is misschien bekrompen, maar ik kan niet zien, hoe het ingaan op deze voorstellen de productiviteit zou verhoogen.

Het afbetalingsstelsel is een kwaad en kan een kanker der volkskracht worden. Wil dit zeggen, dat wettelijke voorziening ertegen wenschelijk en mogelijk is? Ongetwijfeld moet niet elke toestand, die maatschappelijk onwenschelijk is, door wettelijke regelingen worden tegengegaan. Het geluk, dat de beschikking over de individueele vrijheid aan de menschen verzekert, is wel zoo groot, dat men daar zekere nadeelen voor mag aanvaarden en met deze individueele vrijheid is op onverbrekelijke wijze de zelfverantwoording gebonden. Men is niet verplicht zich aan het afbetalingsstelsel te wagen en die het toch doet, moet bereid zijn daar de gevolgen van te dragen. Het is echter noodig bij de doorvoering van deze beginselen met de werkelijkheid rekening te houden. De toestand is nu eenmaal zoo, dat een groot deel van het volk zijne toekomstige behoeften niet goed kan overzien en eene groote onderschatting van deze behoeften aan den dag legt. Voor de periode, die men ineens overziet zal men gelijke behoeften even hoog schatten, onverschillig of zij in het begin of aan het einde van de periode liggen; maar wat daar achter ligt, slaat men lager aan. Nu is bij den arbeider de periode van behoeftedekking, die hij ineens overziet, zeer klein. Dit is een werkelijkheid, waarmede men altijd rekening heeft gehouden en die o.a. verklaart, dat het arbeidsloon per week betaald wordt, terwijl het inkomen van de meer ontwikkelden per maand, per drie maanden of per jaar wordt uitbetaald. Waar men in een zoo belangrijke aangelegenheid als de loonbetaling, wel rekening houdt met deze werkelijkheid, zou het verkeerd zijn haar te negeeren bij de beschouwing van het afbetalingsstelsel. Bij elk afbetalingscontract van een arbeider zal men zich op een gevaarlijk terrein bevinden. Ik zie niet in, hoe de maatschappij uit zichzelf de noodige krachten zou ontwikkelen om deze nadeelen tegen te gaan. Gegeven de mentaliteit van den arbeider zooals die nu eenmaal bestaat, brengt men hem voortdurend,

door de vrije ontwikkeling van het stelsel in verzoeking, terwijl er altijd genoeg menschen zijn, die gereed staan om van de menschelijke zwakheid gebruik te maken.

Velen stellen zich voor, dat de kwade kanten van het afbetalingsstelsel aanmerkelijk zullen verminderen, wanneer hier te lande, zooals in de Vereenigde Staten de 'financieringsmaatschappijen' de leiding van het systeem in handen zullen nemen. De ervaring die men in Nederland tot hiertoe met deze maatschappijen heeft opgedaan is niet gunstig, zij zijn allen gestrand en het groote débacle van de 'Frankfurter Allgemeine', die zich ook in deze richting had ontwikkeld, in Duitschland, zal een rem te meer zijn voor de ontwikkeling van deze banken. Maar ook wanneer zij tenslotte levensvatbaar blijken, verwacht ik van hen geen belangrijke verbeteringen. Deze banken hebben ten doel den verkoop op afbetaling te financieren. De winkeliers en zelfs de meeste fabrikanten kunnen hun bedrijfskapitaal niet aanwenden tot credietverleening aan al de cliënten, die slechts geleidelijk aan hunne verplichtingen voldoen. Deze banken nemen nu die credieten over. Zij zijn bereid de promessen en de wissels, die de verkooper op afbetaling aan zijn cliënt laat teekenen, van den winkelier of fabrikant over te nemen. Men verwacht van hen, dat zij op deze wijze eenige contrôle zullen uitoefenen op de ontwikkeling van het stelsel, dat zij zouden kunnen weigeren de crediettransacties over te nemen, waarbij niet genoeg betaald is bij het aangaan van den koop, of waarbij de verplichtingen over een te langen tijd loopen; dat zij zelfs een bepaalde vorm van contract zouden kunnen voorschrijven. Maar dit alles zal m.i. betrekkelijk weinig aan de zaak veranderen. Ik wil gaarne aannemen, dat zij niet, zooals dikwijls bij de afbetalingsmagazijnen het geval is, rechtstreeks op woeker uit zijn, maar dit belet niet dat zij geen philantropische instellingen zijn. Voor zoover het afbetalingsstelsel blijft bestaan - en niemand zal zich wel de illusie maken, dat men het geheel zal kunnen doen verdwijnen of zelfs dat men het geheel zal kunnen missen - is het ongetwijfeld veiliger onder de leiding van dergelijke groote instellingen, die het terrein geheel overzien, dan bij de gewone afbetalingsmagazijnen.

Men make zich echter omtrent den invloed van financieringsmaatschappijen geene illusies. Hun nut bestaat vooral daarin, dat zij het risico voor den verkooper beperken, dat zij het gevaar voor de liquiditeit van het bedrijf, dat uit verkoop of afbetaling kan voortvloeien, uitschakelen. Wanneer zij gezondere toestanden ten opzichte van de koopers willen in het leven roepen en een systeem willen toepassen, dat, b.v.b. door het doen betalen van een groot percentage van den koopprijs bij het begin, van ondoordacht koopen weerhoudt, zal het huurkoopstelsel zich buiten hen om ontwikkelen. Zelfs wanneer zij met philantropische bedoelingen werden opgericht, zouden zij weinig invloed ten goede kunnen uitoefenen.

Men staat hier in den grond voor dezelfde moeilijkheid als bij den gewonen woeker, een probleem waarmede trouwens het afbetalingsstelsel - zooals Prof. Mr. D. van Blom zeer juist in de Economische Statistische Berichten van 12 Juni heeft aangetoond - nauw samenhangt. Men kan door het oprichten van credietinstellingen met philantropisch doel de woeker gedeeltelijk tegengaan, maar nooit geheel bestrijden. Want wanneer die philantropische inrichtingen of de financieringsmaatschappijen niet zelf een ongezonden invloed willen uitoefenen, zullen zij natuurlijk nooit credieten mogen verleenen, die economisch ontoelaatbaar zijn. Maar de onderschatting van toekomstige behoeften zal bij menschen bij wie zij te sterk is, altijd drijven juist tot het nemen van credieten, die economisch niet te verantwoorden zijn. Het keeren van het kwaad, door zooveel mogelijk aan de neiging der menschen, die het kwaad doet geboren worden, tegemoet te komen, is alleen toe te passen binnen grenzen, die de zwakste elementen aan hun lot overlaat. Terecht stelt Prof. van Blom, wat den woeker betreft, in zijn bovengenoemd artikel, vast, ‘het onguur bedrijf der woekerende geldschieters krijgt men, zoo ooit, alleen goed dood met een wet.’ Ook deze zal waarschijnlijk niet afdoende zijn, maar men moet doen, wat men kan en daarom verdient het initiatief van de Kamerleden Van den Bergh, Drop, Sannes, Schaper en Van der Sluis, die op 30 April ll. een wetsontwerp indienden, betreffende de regeling van het geldschietersbedrijf, allen lof.

Uit dit alles vloeit voort dat, wanneer men het afbetalingsstelsel bestrijden wil, dit alleen door een wettelijke regeling kan geschieden. De bezwaren hiertegen zijn echter niet te onderschatten. Men kan het stelsel niet geheel verbieden. Nog afgezien van het voordeel, dat er soms aan verbonden kan zijn, zou het onmogelijk zijn. Anderzijds zal een recht tot wijziging van de te onereuse contracten zooals de Commissie van den R.K. Middenstandsbond voorstelt, zeer diep ingrijpen in het beginsel, dat eenmaal aangegane overeenkomsten moeten worden nagekomen. En wat m.i. nog belangrijker is, het raakt de kern van het probleem niet. Immers kan inderdaad het risico zoo groot zijn, dat alle bepalingen van de afbetalingscontracten verdedigd kunnen worden; tot welk een chicane vanwege de partijen kan dit leiden en tot welk een moeilijke beslissingen kan het den rechter noopen! Hoe zal men handelen, wanneer, zooals te voorzien valt, arbitrage in de contracten wordt opgenomen? Zal men dit verbieden? Dan moet men weer gaan omschrijven in welke gevallen het verboden is. Ik geloof dat het ondoenlijk is, het afbetalingsstelsel geheel aan contrôle te onderwerpen. En al meen ik, dat het in zijn geheel nadeelig is, zoo is het, geloof ik, ook niet noodig dit te doen. Wanneer men iemand crediet wil verschaffen door hem op afbetaling te leveren, dan zal het bezwaar daartegen betrekkelijk gering zijn, wanneer de credietnemer inderdaad credietwaardig is. In dit geval is het een vorm van credietverleening als elke andere en zijn er niet meer gevaren aan verbonden dan aan elke credietverleening. Het grootste gevaar zit niet in het afbetalingsstelsel, maar in het huurkoopstelsel; het kenmerkende hiervan is, dat crediet wordt verstrekt aan iemand, die eigenlijk niet credietwaardig is voor het bedrag, waarvoor hij crediet ontvangt. Hij kan geen zekerheid bieden en daarom moet het verkochte goed zelf tot zekerheid strekken. Hiervoor heeft men nu het stelsel gevonden, dat het goed eerst verhuurd wordt, terwijl het pas bij de laatste afbetaling als verkocht wordt beschouwd. Dit huurkoopstelsel geeft in de practijk vrijwel alleen sombere zijden te zien.

Ik heb in mijn practijk nog nooit iemand ontmoet, die

dank zij het huurkoopstelsel er boven op is gekomen, maar ik heb er verschillenden gezien, die erdoor ten onder zijn gebracht en erdoor in de gevangenis zijn gekomen. Misschien hebben andere advocaten een rijkere en optimistischer ervaring, maar twee figuren zullen zij ongetwijfeld toch ook telkens weer ontmoet hebben. Dat is: ten eerste, dat wanneer iemand bij een afbetalingsmagazijn goederen koopt en daarop weeklijks een bedrag afbetaalt en hij ondertusschen, volgens de methode waartoe het stelsel noodzakelijkerwijze leidt, nieuwe goederen op afbetaling koopt, niet alleen de nieuwe goederen tot zekerheid strekken van de nieuw aangegane schuld, maar ook de vroeger gekochte, in hetzelfde boekje staande, tot waarborg van die schuld blijven dienen en dus niet in eigendom worden overgedragen al zijn zij zelf al afbetaald. Wanneer een advocaat dan in de zaak gemoeid wordt, door faillissement of anderszins, bindt de woekeraar gauw in, maar men begrijpt hoe de toestand is, wanneer er niet iemand bijkomt, die onafhankelijk staat tegenover den leverancier. Men kan gerust zeggen, dat deze menschen practisch geheel afhankelijk worden van den leverancier. Het andere beeld is dat van den man, die goederen op afbetaling koopt, daardoor dikwijls genoopt door een colporteur, en werkelijke afschaffing van de colportage, terwijl het huurkoopstelsel blijft bestaan, zooals de heer van Walree schijnt voor te staan[1)], lijkt mij nog veel ondoorvoerbaarder dan onderdrukking van het geheele stelsel. Deze colporteurs gaan dikwijls zoo ver, dat zij zelf de eerste termijnen voorschieten en de menschen erop wijzen, dat het verkregen goed kan dienen tot onderpand om crediet op te krijgen. Daardoor genoopt tot uitgaven boven zijn kracht, brengt de kooper de goederen in een pandhuis om er crediet op te krijgen. Hij kan de termijnen niet betalen of de leverancier komt er achter en de kooper wordt wegens verduistering veroordeeld.

In beide gevallen zit de kern van het kwaad in het feit, dat het eigendom pas later overgaat, Men combineert huur en koop ten opzichte van één object. Dit is mogelijk ten gevolge van het bestaan van de contractvrijheid in onze wetgeving. Het is m.i. de vraag of door deze opvatting van artikel 1374[1)] B.W. de jurisprudentie niet te ver gaat. Men kan

1) o.c. p. 36.

1) o.c. p. 36.

die vrijheid d.m. niet in dien zin opvatten, dat daardoor mogelijk zou worden iets wat met den economischen inhoud van de contracten in strijd is. Huur van verbruikbare zaken kent men niet, al wordt zij door de wet niet verboden. Bewaargeving van een onstoffelijk goed, als een 'goodwill', zal de Rechter niet aanvaarden. Eenzelfde geval doet zich eigenlijk voor bij huurkoop. De combinatie van huur en koop is - naar hun economischen inhoud - onmogelijk, want de economische inhoud van de huur bestaat daarin, dat *een bepaald aantal* nuttige diensten, die het duurzaam goed kan leveren, aan de tegenpartij worden afgestaan; de economische inhoud van den koop bestaat hierin, dat men *alle* nuttige diensten, die het goed bevat, levert. Het is duidelijk, dat men niet een *bepaald aantal* èn daarenboven *alle* nuttige diensten kan leveren. In alle strafzaken, die ik heb meegemaakt, komt de verkooper er dan vrijwel ook steeds toe, wanneer men hem het vuur een beetje na aan de scheenen legt, toe te geven, dat zijne bedoeling was het goed te verkoopen en terzelfdertijd zijne risico te dekken door een pandovereenkomst te vestigen, die dus een door de wet verboden pandovereenkomst is, omdat de schuldeischer het pand niet in zijn macht heeft. Deze waarborg heeft de wet op goede gronden geëischt om de andere crediteuren voor misleiding te behoeden. Dat er middelen zijn gevonden om deze wettelijke restrictie te omzeilen leidt niet alleen tot misbruiken bij het huurkoopstelsel, maar eveneens in geval van verkoop van den inboedel, terwijl de kooper ervan aan den verkooper denzelfden inboedel weer in gebruik geeft, een contract, dat men tegenwoordig in tal van faillissementen aantreft. Toch schromen onze Rechters meestal, uit te maken dat hier een schijnovereenkomst bestaat. Alleen de Rechtbank te Rotterdam maakt hierop in den laatsten tijd eene uitzondering. Ik ben geneigd deze uitzondering gelukkig te achten. Maar het andere standpunt, dat het gevaarlijk is, de bedoeling der contracten nader te onderzoeken dan de door partijen aangegeven gronden, zal voor elke jurist toch steeds sterk blijven spreken. Alleen de wetgeving kan hier een oplossing bieden.

Het is het stelsel van credietverleening, waarbij de waarborg van het crediet in het op crediet geleverde goed zèlf bestaat, dat volgens mij het meeste kwaad heeft gesticht. Voor de twee gevallen van crediet, die wij buiten bespreking hebben gelaten, omdat er al direct geen bezwaren tegen waren, is deze waarborg overbodig. Wanneer er goederen worden overgedragen, die den credietnemer in staat stellen zijn inkomen te vergrooten, is er geen reden, waarom men nog zekerheid zal moeten zoeken in het geleverde goed zelf, tenzij men meent dat de credietwaardigheid van den kooper niet groot genoeg is om hem, ondanks de hoop op toekomstige verbetering van zijn positie, dit crediet te verleenen, in welk geval het crediet maatschappelijk meestal nadeelig en de belemmering van de transactie geen bezwaar is te achten. Hetzelfde geldt voor diegenen, wie crediet wordt verleend, omdat zij in de toekomst een grooter inkomen zullen hebben. Wanneer het vertrouwen in het groeien van het inkomen van een credietnemer, niet voldoende is om den credietgever te nopen tot een dergelijke ruilovereenkomst, dan is het ook maatschappelijk beter, dat zij achterwege blijft.

Bij vergrooting van het inkomen kan de extra-zekerheid dus worden gemist. Wordt het inkomen door de transactie niet vergroot en is de op andere wijze geboden zekerheid niet groot genoeg, dan zal juist afschaffing van den waarborg in het geleverde goed zelf gelegen, de meeste ontoelaatbare afbetalingstransacties verhinderen. Vooral wanneer dit samengaat met een woekerregeling, zooals het ingediende ontwerp van wet voorstelt. Het zou voldoende zijn om dit te verwezenlijken, te bepalen, dat een contract, waarbij de huur van roerende goederen, na het betalen van een zeker aantal termijnen, in koop overgaat en pas dan de eigendomsoverdracht plaats vindt, geacht zal worden een onmiddellijke eigendomsoverdracht te bevatten. Op deze wijze zal de verkooper op afbetaling geen gelegenheid meer krijgen zich op de strafwet te beroepen, zooals nu maar al te dikwijls geschiedt. Hij behoudt een civiele actie tot afbetaling der termijnen, maar de noodzakelijkheid kosten te maken, zal hem allicht weerhouden te ver te gaan bij zijne credietverleening. Zeker wanneer men de bepaling van de voorgestelde woeker-

wet hierop toepast, dat ook in dit geval geen cessie van loon toelaatbaar is en men het loonbeslag voor dergelijke schulden slechts tot een percentage toelaat, dat in de wet bepaald kan worden tot een punt, waarvan aannemelijk is dat iemand zijne toekomstige inkomsten mag vastleggen.

Door een dergelijken maatregel zou de positie van den kooper ten opzichte van den verkooper verstrekt worden. Men moet niet meenen, dat men daardoor de bonafide winkeliers, die tegenwoordig op afbetaling verkoopen, een groot leed zal veroorzaken! Telkens hoort men van hen weer, wanneer zij raad komen vragen in verband met slechte afbetalingen en men vraagt hen, waarom zij zich aan dit stelsel - op een economisch, dikwijls weinig verantwoorde wijze - hebben gewaagd; dat zij het noodgedwongen doen, omdat anders de afbetalingszaken een groot deel van hun clienteel wegkapen. En juist deze zaken moet men treffen; zij dwingen practisch de anderen hen na te volgen. En men bedreigt hun bestaan m.i. afdoende, door hun deze, in den grond ‘in fraudem legis’ verkregen zekerheid, te ontnemen. Een voordeel van dit stelsel is daarenboven, dat het geen uitgebreide regelingen en contrôle noodig maakt. Men moet alleen de koopers goed duidelijk maken wat er veranderd zal zijn. Het lijkt mij heel wat minder willekeurig en doeltreffender dan het stelsel van zwarte lijsten van koopers en verkoopers, dat de heer van Walree, al is hij een voorstander van het stelsel, wenschelijk acht.

Wil men de mogelijkheid openlaten om toch de credietverleening, op onderpand van het op crediet verkochte goed, mogelijk te maken, in deze gevallen waarin zij nuttig kan werken, vanwege de productieve diensten die het goed kan bewijzen en de vergrooting van het inkomen, die het kan verschaffen, dan zou dit nog altijd kunnen gebeuren door dergelijke contracten toe te laten, voor zoover zij goedgekeurd zijn door een, daarvoor op te richten bureau. Dit zou moeten bestaan uit een jurist, een econoom en iemand uit de practijk, en zal moeten letten, niet alleen op de voorwaarden, waaronder de verkoop geschiedt, maar eveneens op de vraag of het zal strekken tot vergrooting van het in-

komen en op het percentage van het inkomen van den credietnemer, dat door deze afbetalingstransactie zal worden vastgelegd. Ik voor mij hecht weinig beteekenis aan alles wat over die inkomstenvergrooting wordt geschreven. Men heeft nog steeds niet veel anders als voorbeeld weten aan te halen dan de handelsreiziger, die een autotje koopt om zijne klanten af te reizen. En er is geen reden waarom een gewoon huurcontract hier niet even goed bestaanbaar zou zijn. In de schoenenindustrie wordt een zeer groot aantal machines gehuurd en betaald naar het gebruik dat men ervan maakt. Waar er practisch geen eigendomsoverdracht plaats heeft moet men er ook niet voor laten betalen en het risico niet verplaatsen. Alhoewel de verhuur van de schoenenfabricagemachines in ééne hand is, heeft dit nooit de nadeelen vertoond van het huurkoopstelsel, waarbij er concurrentie is. Hoezeer die productieve handelsreiziger alleen de vlag is, die de lading moet dekken, zou pas goed blijken uit het kleine aantal contracten, dat men aan het bureau ter goedkeuring zou durven aanbieden, wanneer dit de drie vermelde criteria die ik vermeldde, juist toepaste.

Het huurkoopstelsel mag niet, zooals te dikwijls geschiedt, uitsluitend beschouwd worden als een kwestie van al of niet gerechtvaardigde vergoeding, in verband met het gedragen risico. Over de moraliteit van wie van verkoopen op afbetaling leeft, zal ieder het zijne denken, maar dit heeft tenslotte sociologisch weinig beteekenis. Men moet het beschouwen als een probleem van volkskracht. Is het toelaatbaar, gebruik makende van een zwakke trek in het volkskakrakter, dat steeds als een zwakke trek, waar rekening mede te houden was is erkend, op de arbeiders risico's te leggen, die zij niet kunnen, niet mogen dragen? Het ontkennend antwoord hierop was de eigenlijke drijfveer tot wettelijk verbod van het truck-systeem door de wet op de arbeidsovereenkomst van 1907. In het huurkoopstelsel herleeft, in een anderen vorm, hetzelfde sociaal verschijnsel als het truck-systeem. Ook door dit stelsel zal het reëele loon gedrukt worden beneden het peil, dat het geldloon schijnt aan te wijzen, ook hier ontstaat een toestand van halve afhankelijkheid, zij het dan niet ten opzichte van den werk-

gever, alhoewel ook een ontwikkeling in deze richting zeer wel mogelijk is. Ook hier wordt een risico op de arbeiders gelegd, dat zij niet kunnen dragen. Wat men dáár wettelijk verboden heeft, moet men hier niet, ‘in fraudem legis’, laten voortwoekeren.

R. VAN GENECHTEN

Juni 1929

Wiskunde en poëzie

De combinatie, die de titel van dit opstel vormt, zal wel menigeen verwonderen. Wiskunde geldt in den regel als ‘dor’, ‘koud’ en ‘verstandelijk’; een wiskundige is iemand die niet tevreden is voor hij iets ‘bewezen’ heeft. Wiskunde en poëzie schijnen volslagen tegenstellingen te zijn.

Toch bestaat deze scherpe tegenstelling alleen voor den oppervlakkigen beschouwer. De wiskundigen zelf denken geheel anders over hun wetenschap. Is de wiskunde eigenlijk wel een ‘wetenschap’? Het woord ‘wetenschap’ toch hangt samen met ‘weten’; en weten is een zaak van het geheugen. En nu is het een feit, dat in de wiskunde het geheugen een veel geringere rol speelt dan in eenig ander vak van studie.

Menig wiskundige is dan ook geneigd, de wiskunde veeleer een plaats te geven onder de schoone kunsten dan onder de wetenschappen. Zoo de Amerikaansche wiskundige Shaw, de schrijver van ‘Lectures on the philosophy of mathematics’. In dit werk bespreekt de schrijver allerlei definities, die men van de wiskunde heeft trachten te geven; van elk dezer definities toont hij het ontoereikende aan. Tenslotte komt hij tot de conclusie, dat de wiskunde, evenals de schoone kunsten, een uiting is van de speelschheid, die den menschelijken geest eigen is. Prof. Buytendijk, ofschoon zelf geen wiskundige, heeft dit toch wel zuiver gevoeld, toen hij zeide: ‘De wiskunde is een spel voor Gods aangezicht.’

We zullen eerst aan de hand van eenige voorbeelden doen zien, dat de wiskunde, wel verre van zich uitsluitend op het practische te richten, juist bij voorkeur vertoeft in gebieden, die in on-alledaagschheid bij die der poëzie zeker niet achter staan.

Wij zullen onzen blik eerst richten naar de oude Grieken en beginnen met Euclides, den schrijver van het eerste meetkundeleerboek, dat wij kennen. Zooals men weet is dit boek zoo voortreffelijk, dat tot in den modernen tijd het meetkundeonderwijs aan de hand van dit boek geschiedde. Ja, menig modern leerboek der meetkunde kan de vergelijking met het werk van Euclides allesbehalve glansrijk doorstaan.

Wij stellen nu de vraag: voert dit werk ons in een gebied van nuchtere koude alledaagschheid, of veeleer in een droomsfeer, welke voor die der poëzie niet onder doet? Wij slaan het open en lezen:

> Een punt is datgene, wat geen deelen heeft.
> Een lijn is lengte zonder breedte.

Waar ter wereld vinden wij in onze dagelijksche ervaring dingen, waarop deze definities van toepassing zijn? Nu zal men antwoorden: ‘Ja, maar deze definities duiden slechts een proces aan van abstractie. Kleine korreltjes en dunne draden vinden we wel in onze omgeving; en wij behoeven de korreltjes slechts steeds kleiner, de draden steeds dunner te denken, om een voorstelling te krijgen van datgene, wat Euclides bedoelt.’ In ieder geval voert dit abstractieproces ons toch buiten de grenzen van het in de ervaring gegevene. Maar wij lezen verder. En dan is een van de eerste stellingen de volgende: (ik vertaal niet letterlijk):

‘Het is steeds mogelijk een cirkel te beschrijven, die een gegeven punt tot middelpunt heeft, en waarvan de straal gelijk is aan een gegeven rechte.’

Deze stelling wordt vrij uitvoerig bewezen. Wanneer hier nu werkelijk sprake was van de dingen van het practische leven, en wanneer dus bij het beschrijven van een cirkel werkelijk gedacht werd aan het werken met den passer, zou een bewijs van deze stelling dan eenigen zin hebben?

Een eind verder wordt bewezen, dat de som van twee zijden van een driehoek grooter is dan de derde zijde. Reeds in de Oudheid heeft men de wiskundigen uitgelachen, omdat zij de stelling, dat de rechte lijn de kortste lijn is tusschen twee harer punten, dus blijkbaar niet als vanzelfsprekend

beschouwden. Ware deze stelling vanzelfsprekend, dan zou het laatstgenoemde bewijs overbodig zijn.

Voor ons is het een bewijs te meer, dat de wiskundigen zich niet bezig houden met de dingen der gewone werkelijkheid, maar met denkbeeldigheden. Alleen gelijken deze denkbeeldigheden zoo zeer op sommige dingen der gewone werkelijkheid, dat de conclusies der wiskundigen ook op deze laatste van toepassing zijn.

* * *

Wij vliegen in gedachten door de eeuwen heen, en komen in de 17e en 18e eeuw terecht. En daar vinden wij op het gebied der wiskunde enkele dingen, die tot hevigen strijd en veel verwarring aanleiding hebben gegeven, juist omdat zij zoo zeer van de gewone werkelijkheid verwijderd zijn.

Daar hebben wij in de eerste plaats de oneindig kleine grootheden. In de handen der meesters van dien tijd vormden zij een onmisbaar werktuig, en van de resultaten, met behulp van dit werktuig verkregen, is nauwelijks een enkel onjuist. Maar wat hebben zij een verwarring gesticht in tal van hoofden! Die grootheden, kleiner dan elke denkbare grootheid, en die toch bepaalde verhoudingen tot elkander hadden, en waarmede men kon rekenen - het is geen wonder dat velen niet wisten, wat zij er van moesten denken. Thans heerscht onder de wiskundigen op dit punt volkomen klaarheid, maar toch zijn er nog menschen, die blijkbaar niet genoeg zijn ingewijd, bij wie de oude misverstanden nog naspoken.

Een tweede groep van buitenissigheden, die in de 17e en 18e eeuw het wiskundig erf binnendrongen, bestaat uit de verschillende soorten van getallen. De namen ‘irrationale getallen’ en ‘imaginaire getallen’ wijzen er reeds op, hoe men in den beginne deze getallen toch eigenlijk als hersenschimmen beschouwde. Het heeft tot in de 19e eeuw geduurd, voor deze getallen burgerrecht hebben verkregen.

* * *

Maar nog stouter werd de vlucht, die de gedachten der wiskundigen namen. Ze waren niet langer tevreden met een meetkunde, waarvan de objecten zoo sterk geleken op de

dingen van het dagelijksche leven. En op allerlei wijzen poogden zij zich boven de ervaring te verheffen.

Poncelet, in zijn 'Traité des propriétés projectives des figures', richtte zijn blikken naar het oneindige. Vroeger had men altijd gemeend, dat twee evenwijdige, rechte lijnen elkaar niet snijden; Poncelet leert ons, dat zij wel degelijk een snijpunt hebben, dat echter in het oneindige gelegen is. Het werken met deze oneindig verre punten bleek voor de meetkunde buitengewoon belangrijk te zijn; allerlei beschouwingen worden eenvoudiger en overzichtelijker, wanneer men evenwijdige lijnen en snijdende lijnen over één kam kan scheren.

Bolyai, Lobatschefsky en Gauss zochten op een andere wijze verruiming van het gezichtsveld, n.l. door wijziging van de axioma's der meetkunde van Euclides. Euclides moet n.l. bij den opbouw van zijn meetkunde gebruik maken van de volgende stelling, of van een, die er gelijkwaardig mee is:

Door een punt, buiten een rechte lijn gelegen, kan men slechts één rechte lijn trekken, die aan de eerstgenoemde evenwijdig is.

Het is noch aan Euclides noch aan iemand anders gelukt, deze stelling te bewijzen. Alle bewijzen, die men in den loop der tijden er voor heeft trachten te vinden, hebben zich bij nader toezien als schijnbewijzen ontpopt. De genoemde wiskundigen onderstelden nu, dat deze stelling niet waar is, en dat men dus door een punt, buiten een rechte lijn, meerdere lijnen kan trekken, die aan de eerstgenoemde evenwijdig loopen. Van deze stelling uitgaande, bouwden zij een geheele meetkunde op, die van de gewone natuurlijk in allerlei opzichten verschilt. Na hevigen strijd heeft men wel moeten toegeven, dat logische tegenstrijdigheden zich in deze meetkunde niet voordoen. De wiskundigen beschouwen deze meetkunde dan ook als even belangrijk als de gewone.

Weer op een andere wijze verbraken Grassmann, Riemann, Schläfli e.a. de grenzen der ervaring. De gewone meetkunde stelt er zich mee tevreden, aan de ruimte drie afmetingen toe te kennen, d.w.z. aan te nemen, dat men door een punt drie rechte lijnen kan trekken, die loodrecht op elkander staan. Waarom moet dit aantal nu noodzakelijk *drie* zijn? Kan men zich niet denken, dat er vier, vijf of meer rechte lijnen in eenzelfde punt loodrecht op elkander zouden staan? Deze

gedachte voert tot de ontwikkeling der meerdimensionale meetkunde. Deze is door het werk van de laatstgenoemde en vele andere wiskundigen tot een uitgebreid deel der meetkunde geworden, dat geen wiskundige meer zou willen missen.

Toen door het werk der pioniers eenmaal een weg was gebaand, werd die weg natuurlijk door velen betreden. Niet alleen werden de genoemde meetkundes steeds verder ontwikkeld, maar ook vele andere werden uitgevonden. Sommige van deze wijken zoo zeer van de gewone af, dat zij den naam 'Pathologische geometrieën,' hebben gekregen. Er bestaat een meetkunde, waarbij de geheele ruimte uit zeven punten bestaat, die drie aan drie op zeven rechte lijnen gelegen zijn; elk van deze rechte lijnen bestaat dus maar uit drie punten. Een andere meetkunde is er, waarbij niet de som der hoeken, maar de som der zijden van een driehoek constant is.

* * *

Het geslacht der hemelbestormers was met deze uitkomsten echter nog niet tevreden. Georg Cantor kwam met zijn 'Mengenlehre', of 'leer der verzamelingen', waarmee men in het bijzonder de leer der *oneindige* verzamelingen bedoelt. Tot nu was het oneindige altijd in een soort van geheimzinnig duister gehuld geweest. De leer der oneindig kleinen, en de beschouwingen van Poncelet e.a. betreffende het meetkundige oneindige hebben betrekking op begrippen, die met het oneindige van Cantor weinig meer dan den naam gemeen hebben. Cantor en de zijnen vormden scherpe begrippen betreffende oneindige systemen, en deden voor de verbaasde blikken der tijdgenooten een gansche hierarchie van oneindigheden en over-oneindigheden verrijzen, die tenslotte voor het menschelijk inzicht nauwelijks meer toegankelijk schenen.

Helaas is deze laatste en stoutste vlucht der wiskundige verbeelding niet zoo zonder ongelukken afgeloopen, als de vorige. Op een gegeven oogenblik vertoonden zich in het systeem van Cantor logische tegenstrijdigheden. Sedert dien tijd is de gemoedsrust der wiskundigen wreed verstoord, en op allerlei wijzen hebben de grootste wiskundigen getracht uit de moeilijkheden te geraken. Wie de professorale oraties der laatste jaren naleest, voor zoover zij op wiskundige on-

derwerpen betrekking hebben, zal telkens weer uiteenzettingen vinden over deze vragen.

Er doemen hier mogelijkheden op, die men al naar zijn geestelijke instelling òf schrikwekkend òf betooverend zal vinden. Wanneer een zekere redeneering tot een logische tegenstrijdigheid voert, en het gelukt de bekwaamste denkers niet de fout in de redeneering met zekerheid aan te wijzen, dan rijst de vraag, of men wel ooit zeker kan zijn van de juistheid van een redeneering. Is werkelijk onze logica zoo betrouwbaar als men altijd gemeend heeft? Allerlei oude paradoxen, zooals het bekende van den liegenden Cretenzer, worden nu plotseling weer actueel. En als onze logica onbetrouwbaar is, kan zij dan wel zoo worden verbeterd, dat wij haar weer wel kunnen vertrouwen?

Een der belangrijkste denkers op dit gebied is onze landgenoot Prof. Dr. L.E.J. Brouwer. Deze tracht de logica te verbeteren, en wel, door verwerping van ‘het beginsel van het uitgesloten derde.’ In de logica van Prof. Brouwer is het m.a.w. mogelijk, dat een stelling noch juist noch onjuist is. Zoo is het bijv. mogelijk, dat twee getallen niet aan elkander gelijk zijn en ook niet van elkander verschillen.

Een ander standpunt wordt in den laatsten tijd verdedigd door David Hilbert. Deze zoekt den oorsprong der moeilijkheden hierin, dat men bij de beoefening der wiskunde tot nu toe nog te veel heeft willen denken. Zijn standpunt is, dat mendewiskundemoet ‘formaliseeren’, d.w.z. haar beschouwen als een spel met zekere woorden en symbolen; een spel dat volgens bepaalde willekeurig vastgestelde regels gespeeld wordt, en waarbij aan de gebruikte woorden of symbolen geen verdere gedachten behoeven te worden verbonden. Wanneer een formalist dus van een ‘punt’ of een ‘getal’ spreekt, zijn dit enkel woorden voor hem, waarmee hij op bepaalde wijzen werkt, doch waarbij hij niets behoeft te denken of te begrijpen. Een formule als $2 \times 2 = 4$ is dus niet de uitdrukking van een of andere waarheid, maar een spelregel, welke leert, dat men het symbool aan den linkerkant van het gelijkteeken mag vervangen door het symbool aan den rechterkant. Door volgens zulke regels met zekere woorden en symbolen te spelen, verkrijgt men als uitkomst

een aantal zinnen of formules; en dit is nu het beoefenen der wiskunde. Indien het in sommige gevallen gelukt, aan de gebruikte symbolen en spelregels een bepaalde beteekenis te hechten, is dit a.h.w. een toegift, waarmede men zich verblijden mag, doch die voor de zuivere wiskunde van geen belang is. Wij behoeven ons niet te verwonderen, indien er gedeelten der wiskunde zijn, waarbij het niet gelukt aan de gebruikte symbolen bepaalde begrippen te verbinden.

* * *

Dit vluchtige overzicht zal den lezer naar ik hoop de overtuiging hebben geschonken, dat de beschouwingen der theoretische wiskundigen wel ver zijn afgedwaald van de onmiddellijke eischen der praktijk. Het standpunt der moderne wiskundigen is veeleer te vergelijken met dat van die kunstenaars, die het ‘l'art pour l'art’ prediken. Deze leuze is herhaaldelijk heftig aangevallen, en toch is zij de eenig houdbare. Goed begrepen, beteekent zij toch niets anders, dan dat aan een kunst of wetenschap haar ontwikkelingsgang niet *van buitenaf* mag worden voorgeschreven. Een kunstwerk moet nederdalen uit die gebieden van het gemoed van den kunstenaar, die boven zijn bewustzijn liggen, en elke dwang van buitenaf, elke zuiver verstandelijke overweging ook, kan slechts storend werken. Dit beteekent natuurlijk niet, dat de kunst afgescheiden zou staan van andere uitingen van den menschelijken geest. Hoe harmonischer de persoonlijkheid van een kunstenaar is, des te meer zal elk zijner werken een uitdrukking van die gansche persoonlijkheid zijn. Doch ‘maakwerk’ is en blijft de meest vernietigende qualificatie voor wat zich als kunst aandient, zonder het te zijn. En wat hier voor een kunstwerk is betoogd, geldt evenzeer voor een wetenschappelijke conceptie.

* * *

Er doet zich echter een merkwaardige omstandigheid voor. Sommige gedeelten der wiskunde, door een puur theoretischen aandrang geschapen, hebben onverwachts een practische toepasbaarheid gekregen, waarvan hun scheppers niet hebben gedroomd. De meest sprekende voorbeelden worden

geleverd door de ontwikkeling der laatste decenniën. De meerdimensionale en de niet-Euclidische meetkunde hebben hun aanzijn te danken aan een streven, zich boven de ervaring te verheffen; doch plotseling hebben Einstein en de zijnen ze met succes in de natuurkunde toegepast. De leer der hypercomplexe getallen is eveneens voor de natuurkunde op eens van zeer groot belang geworden.

De gedeelten der natuurkunde, waarvan hier sprake is, hebben voorloopig ook nog slechts uitsluitend theoretisch belang. Maar ook de natuurkunde biedt voorbeelden, waarbij de toestand zich opeens gewijzigd heeft. De Röntgenstralen en de radiotelegraphie zijn voortgekomen uit puur theoretische onderzoekingen, waarbij aan de praktijk niet gedacht werd. En de onderzoekingen in het laboratorium van Philips te Eindhoven bewijzen, dat de theoretische ontwikkeling der moderne atomenleer en de praktische toepassing hand in hand gaan.

We zullen ons echter niet op het terrein der natuurwetenschap begeven. De vraag, die wij thans aan de orde stellen, is de volgende: Zooals wij zagen is reeds sedert Euclides de wiskunde een gedachtenstelsel, dat zich *niet* bezighoudt met dingen, die tot de zintuigelijk waarneembare werkelijkheid behooren. Hoe komt het dan, dat wij dit gedachtenstelsel vaak met succes op de dingen der zintuigen kunnen toepassen?

* * *

Het antwoord hebben wij in beginsel reeds boven gegeven. De dingen der wiskunde en de dingen der ervaring zijn niet dezelfde; zij gelijken echter soms zoo op elkaar, dat men de eigenschappen der eerstgenoemde dingen op de laatstgenoemde mag toepassen. We zullen nu dit begrip ‘gelijken op’ eens wat nader beschouwen. Een dergelijke gelijkenis bestaat niet alleen tusschen de dingen der wiskunde en de dingen der ervaring, maar ook tusschen de dingen die in verschillende hoofdstukken der wiskunde besproken worden. Deze stelling is bekend als het ‘correspondentiebeginsel’ of ‘afbeeldingsbeginsel’. Ten einde de beteekenis van dit beginsel duidelijk te maken, nemen wij eens eenige stellingen uit de vlakke meetkunde.

Door twee punten kan men steeds één rechte lijn trekken.	Door twee punten kan men steeds één cirkel brengen, die door een gegeven punt O moet gaan.
Als drie rechte lijnen elkander snijden in de punten A, B, C, is de som der hoeken van den driehoek ABC 180°.	Als drie cirkels, die door een gegeven punt O gaan, elkander verder snijden in de punten A, B, C, is de som der hoeken van den kromlijnigen driehoek ABC 180°.
Als men in dezen driehoek ABC de hoeken middendoor deelt door rechte lijnen, dan gaan deze rechte lijnen door één punt.	Als men in dezen driehoek ABC de hoeken middendoor deelt door cirkels die door het gegeven punt O gaan, dan snijden deze cirkels elkander verder in één punt.

Zoo zou men kunnen doorgaan. De stellingen aan de rechterzijde worden blijkbaar uit de stellingen aan de linkerzijde verkregen, door de woorden ‘rechte lijn’ te vervangen door ‘cirkel, die door een gegeven punt O gaat’. Niet alleen de stellingen kunnen aldus worden verkregen, maar ook de bewijzen van de stellingen aan de rechterzijde krijgt men uit de bewijzen van de stellingen aan de linkerzijde, door systematisch bepaalde uitdrukkingen door andere te vervangen. Tusschen de rechte lijnen en de cirkels, die door een gegeven punt O gaan, bestaat dus een zoodanige overeenstemming, dat elke eigenschap van een figuur, uit de eene soort van elementen samengesteld, overeenstemt met een eigenschap van een figuur, uit de andere soort van elementen opgebouwd.

Dergelijke overeenstemmingen of correspondenties vindt men zeer vele in de wiskunde. De meest uiteenloopende dingen stemmen op de hier geschetste wijze met elkander overeen. Punten en lijnen, figuren en getallengroepen, figuren en bewegingen kan men aldus twee aan twee met elkander doen overeenstemmen. Deze omstandigheid geeft natuurlijk een

aanmerkelijke besparing; verschillende hoofdstukken der wiskunde worden aldus tot duplicaten van andere hoofdstukken, waarbij alleen bepaalde termen systematisch door andere vervangen zijn.

Wij kunnen nu nauwkeuriger zeggen, wanneer een bepaald deel der wiskunde op een bepaald ervaringsgebied zal kunnen worden toegepast. Dit zal mogelijk zijn, indien de dingen der wiskunde overeenstemmen met de dingen der ervaring, in dien zin, dat aan elke betrekking tusschen de dingen der eene soort een bepaalde betrekking tusschen de dingen der andere soort beantwoordt.

Zoo kan men de relativiteitstheorie verkrijgen door van een bepaalde vierdimensionale meetkunde uit te gaan. Men moet dan het woord ‘punt’ vervangen door ‘gebeurtenis, die zich in een bepaald punt der ruimte op een bepaald tijdstip afspeelt’. Het woord ‘lijn’ moet men vervangen door ‘reeks van gebeurtenissen’. Op deze wijze verkrijgt men een overeenstemming tusschen de punten der genoemde meetkunde, die zuiver denkbeeldige dingen zijn, en de gebeurtenissen der werkelijkheid.

* * *

In het begin van dit opstel hebben wij gewezen op de overeenkomst tusschen wiskunde en poëzie. De genoemde schrijver Shaw stelt in zijn werk de volgende vraag:

De wiskunde, ofschoon een der schoone kunsten, is toch voor het praktische leven van groot belang. Zou hierin geen aanwijzing liggen, dat ook de andere kunsten, zooals de poëzie, eenmaal praktische beteekenis zullen krijgen?

Onze beschouwingen stellen ons in staat, deze vraag te beantwoorden. Zal de poëzie praktische beteekenis krijgen, op analoge wijze als de wiskunde, dan moeten er overeenstemmingen bestaan tusschen de dingen, waarvan de dichters spreken, en dingen die voor het praktische leven van beteekenis zijn.

Het bestaan van dergelijke overeenstemmingen is niets nieuws. Van oudsher hebben de dichters zich van beelden en symbolen bediend, zoodat uit hun gedichten andere dingen konden worden gelezen, dan er letterlijk stonden. En van

oudsher is aldus uitdrukking gegeven aan verheven waarheden, die ook voor ons leven groote beteekenis hebben. Zooeven is ons echter een merkwaardig verschijnsel opgevallen. Vaak zijn wiskundige systemen opgesteld uit zuiver theoretischen drang, waarbij dus de leuze 'l'art pour l'art' bewust of onbewust werd toegepast. En later zijn dan overeenstemmende dingen gevonden, hetzij op het gebied der zuivere, hetzij op dat der toegepaste wiskunde.

Zou een dergelijk verschijnsel zich nu ook op het gebied der poëzie voordoen? Zou het mogelijk zijn, dat van een gedicht eerst later de symbolische beteekenis bleek, ja, dat deze symbolische beteekenis aan den maker van het gedicht onbekend was?

* * *

Deze vraag is vaak gesteld op een gebied, dat wel niet met dat der poëzie samenvalt, maar toch er niet zoo heel ver van verwijderd is. Bij de Israëlieten en Christenen heeft van oudsher de overtuiging geleefd, dat de Bijbel nog andere dingen bevatte dan er letterlijk te lezen stonden; dat er een 'verborgen beteekenis', een 'innerlijke zin' of iets dergelijks moest zijn. Zoo hebben de Christenen in de Oud-Testamentische verhalen en in het Israëlietische ritueel allegorieën gezien, waardoor dingen worden uitgebeeld, die op den Heer Jezus Christus en op Zijn Kerk betrekking hebben. Hierbij moet men dus zelfs aannemen, dat deze allegorische beteekenis aan de schrijvers der Bijbelboeken niet of slechts ten deele bekend geweest is.

Het moet worden toegegeven, dat er bij deze allegorische uitleggingen veel willekeur geheerscht heeft. Het is geen wonder, dat men in den modernen tijd tegenover zulk een exegese zeer sceptisch gestemd is. Toch geloof ik, dat men hierin te ver is gegaan.

De moderne opvattingen op het gebied der psycho-analyse hebben ons met de mogelijkheid van dergelijke dingen weer iets meer vertrouwd gemaakt. De psychoanalyse leert ons, dat uit ons onderbewustzijn allerlei dingen opduiken, die een symbolische beteekenis hebben, doch waarvan deze beteekenis volstrekt niet duidelijk is en eerst na moeizaam

zoeken kan worden gevonden. Dit geldt in de eerste plaats voor onze droomen. Het zal echter ook van toepassing zijn op andere uitingen van den menschelijken geest, in het bijzonder op kunstwerken, die immers vaak ontstaan in een toestand, waarbij het verstandelijk overwegen min of meer is uitgeschakeld.

Of en in hoeverre dit nu het geval is, kan alleen worden uitgemaakt door te trachten, bepaalde overeenstemmingen op te sporen. Men moet dus een bepaalde symboliek opstellen en nagaan, of in het licht van deze symboliek kunstwerken en andere uitingen van den menschelijken geest doorzichtig worden, zoodat hun meer innerlijke beteekenis verschijnt.

Het opstellen van zulk een symboliek is in den laatsten tijd vooral gedaan door Freud en zijn aanhangers. Van verschillende zijden is echter gewezen op het eenzijdige karakter dezer symboliek, en is getracht, deze te verbeteren. In ons land is dit o.a. gedaan door Jhr. Nico van Suchtelen. Tot slot van mijn beschouwingen zou ik nu den aandacht willen vestigen op de leer der overeenstemmingen, welke opgesteld is door den beroemden denker en ziener Emanuel Swedenborg. Deze heeft verschillende werken geschreven o.a. de ‘Arcana Coelestia’, (waarvan de Hollandsche vertaling bezig is te verschijnen) de ‘Apocalypsis Explicata’ en de ‘Apocalypsis Revelata’. In deze werken wordt de innerlijke zin verklaard van de boeken Genesis, Exodus en de Openbaring van Johannes. Swedenborg's verklaringen maken bij eerste kennismaking soms een zeer fantastischen indruk; bij nadere studie komt men echter onder den indruk van de wonderbaarlijke consequentie van zijn leer. Tot nadere toelichting zal ik hier geen passages uit Swedenborg's werken aanhalen, daar het moeilijk zou zijn, dergelijke aanhalingen in een kort bestek voldoende toe te lichten. Ik zal liever een paar gedichten van moderne dichters met behulp van Swedenborg's methode verklaren.

* * *

In de eerste plaats neem ik het volgende gedicht van den dichter A. Roland Holst.

O, het lachen van een kind,
Vóór de wereld en na haar einde,
Van een kleine blinkende wind
Vertelt het, die uitgezonden
Zal worden over trots en pijn,
Totdat Babylon en Londen
Vergeven en vergeten zijn.

Een ‘kind’ beteekent volgens Swedenborg een staat van onschuld en van innige verbinding met God. De ‘wereld’ beteekent de geestelijke staat, die op een zeker oogenblik in de wereld de heerschende is: in den regel denkt men bij het gebruik van dit woord aan een ongunstige geestelijke staat. De ‘wind’ is een uitbeelding van den Geest Gods, die den mensch vervult en meesleept (zie Joh. 3, vs 8). Trots en pijn zijn het gevolg van boosheden en valschheden, die den mensch vervullen. Een stad beteekent bij Swedenborg in het algemeen een leerstelsel. ‘Babylon’ beteekent een leerstelsel, dat den mensch door dwang van buiten wordt opgelegd. ‘Londen’ beteekent een leerstelsel, dat eveneens door een uitwendig gezag tot den mensch komt, maar waaraan hij zich vrijwillig onderwerpt.

De innerlijke zin van het gedicht is dus de volgende. In de tegenwoordige bedorven staat der wereld, zijn leerstelsels, die met uitwendig gezag tot den mensch komen, onontbeerlijk. Een werkelijk innige gemeenschap met God gaat buiten dergelijke leerstelsels om; zij bestond in haar volheid vóór dat dergelijke leerstelsels er waren en zal opnieuw bestaan, wanneer zij verdwenen zullen zijn. Het ‘lachen’ beteekent de blijdschap van iemand, die in een dergelijke gemeenschap met God leeft. Een dergelijke gemeenschap wordt verwekt door den Geest Gods, die den mensch inzicht geeft, en daarom ‘een blinkende wind’ genoemd wordt. Blinken toch is licht verspreiden en beteekent dus inzicht geven. Eerst wanneer de Geest den mensch bezielt, en Babylon en Londen dus niet meer noodig zijn, zijn trots en pijn verdwenen. In den tegenwoordigen tijd werkt de Geest slechts zwak. Daarom wordt de blinkende wind ‘klein’ genoemd.

Het merkwaardige is hier, dat zulk een Swedenborgiaansche

symboliek gebruikt wordt door een dichter, die, naar mij uit goede bron verzekerd werd, volstrekt geen diepgaande studie van Swedenborg heeft gemaakt.

* * *

In de tweede plaats beschouwen wij het volgende gedicht van den dichter P.C. Boutens:

Ontmoeting

Ook ik was een zoon van koningen,
Eer ik kwam tot u:
Al gaven Gods als slaven in mijn woningen
Voedden mijn haard met vlam tot nu.

En de dag was één hel feest, toen ik kwam gereden
Te zien uw aangezicht;
Ruiters en knechten, blanke banen breedden
Achter me in 't licht.

Rijp vielen mijn bevelen, hoofsche beden
Van een die eischen kan,
Wijl onder stille morgenzon ons troepen streden
Man tegen man.

Met 't klimmen van de zon klom 't zwijgend moorden
In dien vreemdstillen slag,
Zoo stil, dat men aan glazen dagwand hoorde
Tijds stâgen slingerslag.

Maar met den middag hief uw zwellend medelijden
Het blind vizier omhoog;
Over den hemel, over de aarde breidde
Zich de afgrond van uw oog.

Levenden, dooden, allen trok die diepe toover,
Wolken vervliedend naar zomerzon;
Niets bleef, het licht liep naar u over
Alsof de nacht begon.

Gij zaagt nieteens van uit uw luister
Den spotgekroonden man,
Die dreef in waanzin tegen wal van eigen duister
Zijn steigerende span.

De twee laatste strophen laat ik achterwege, daar hierin de gedachtengang een andere wending neemt.

Bijna alle beelden, die de dichter hier gebruikt, komen ook bij Swedenborg voor. Geeft men hun de beteekenis, die ze bij Swedenborg hebben, dan krijgt het gedicht een doorloopenden, innerlijken zin.

'Koningen' beteekenen bij Swedenborg koningen des geestes, dus hen, die waarheden zien en deze verkondigen; in meer abstracten zin die waarheden zelf. 'Zonen' hebben dezelfde beteekenis. 'Oorlogen' beteekenen geestelijke oorlogen, dus oorlogen tusschen leerstelsels en wereldbeschouwingen. Waar de 'zoon van koningen', welke hier beschreven wordt, in den strijd wordt verslagen, beteekent hij iemand, die zijn opvattingen prijs moet geven, doordat hij met een nieuwe waarheid in aanraking komt.

'Woningen' beteekenen geestelijke woningen, dus de opvattingen, waarin de hier beschreven mensch zich tot nu toe thuis voelde. 'Slaven' beteekenen ondergeschikte waarheden, dus de denkbeelden, die deze mensch over allerlei punten had.

'Ruiters' en 'knechten' beteekenen de verstandelijke vermogens, welke gemobiliseerd zijn, en waarmee de mensch de nieuwe waarheid eerst denkt te kunnen bestrijden.

'Het klimmen van de zon' beteekent een toenemende verlichting van den geest van den hier beschreven mensch. 'De glazen dagwand', d.w.z. het uitspansel, beteekent de innerlijke neiging tot het ware; het woord 'glas' doet daarbij denken aan het dóórschijnen van het echte ware uit hooger sfeer. Men vergelijke in dit verband de glazen zee uit de Openbaring van Johannes, en de straten van het Nieuwe Jeruzalem, welke op zuiver glas gelijken. Het voortschrijden van den tijd beteekent een toenemende ontplooiing van het inzicht. Het 'hooren' beteekent de bewustwording van deze ontplooiing.

Het ‘aangezicht’ beteekent de duidelijke openbaring van het nieuwe ware. De ‘middag’ beteekent een staat van bijzondere verlichting. Het ‘oog’ beteekent het inzicht, dat met de nieuwe waarheid gepaard gaat, en dat hemel en aarde in een nieuwe belichting doet zien.

‘Wolken’ beteekenen schijnwaarheden, welke zich oplossen als de ‘zon’, d.i. het echte ware, doorbreekt. Het ‘licht’ beteekent geestelijk licht, dus inzicht en kennis, die zich bij den hier beschreven mensch thans geheel in dienst van de nieuwe waarheid stellen.

Een ‘man’ beteekent iets verstandelijks, De ‘spotgekroonde man’ beteekent dus datgene, wat zich nog aan het oude inzicht vastklampt. Een ‘paard’ beteekent het verstand, en het steigerende span, dat tegen een wal van duister gedreven wordt, beeldt dus de laatste, wanhopige pogingen uit, om aan de nieuwe waarheid weerstand te bieden.

In één woord, in dit gedicht wordt in bijzonderheden de geestelijke worsteling beschreven van iemand, die door een nieuwe waarheid overwonnen wordt, en tevergeefs tracht, zich te verzetten.

* * *

De hier gegeven beschouwingen geven een aanduiding van de wijze, waarop wellicht eenmaal voor ons intellect de poëzie een analoge beteekenis zal krijgen als de wiskunde. Wanneer een symboliek, als de hier beschouwde, eenmaal tot volle ontplooiing zal zijn gekomen, zullen de werken der dichters ons in staat stellen, de verborgenheden van den menschelijken geest te doorvorschen, evenals de wiskundige systemen ons in staat stellen, de verborgenheden der natuur te doorvorschen. In beide gevallen is het cardinale punt het opstellen van een behoorlijk stelsel van overeenstemmingen, en ik zal mij gelukkig prijzen, indien dit stukje ertoe moge bijdragen, dat de mijn, die de werken van Swedenborg vormen, nader worde ontgonnen.

CH.H. VAN OS

Een getuigenis

Bij den derden druk van de *Kinder-und Hausmärchen* in 1822 besloten de gebroeders Grimm de wetenschappelijke aanteekeningen, die zij in de vorige uitgaven aan hun sprookjes hadden toegevoegd, stelselmatiger in te richten en in een afzonderlijk 'derde' deeltje te verzamelen. Hierdoor - en dat was de bedoeling - ontstond een scheiding tusschen hetgeen aan die sprookjes een diepere beteekenis gaf, en de sprookjes zelf, die nu bevrijd van geleerden ballast hun weg naar groote en kleine kinderen konden zoeken. In 1856 werd dat derde deel voor het laatst door Wilhelm Grimm zelf vermeerderd en verbeterd uitgegeven. Wat er sindsdien van dat deeltje geworden is, weet ieder, die zich met de wetenschap van het sprookje bezighoudt: sedert 1913 verschijnen de *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polivka*. Uit een boek dat in 1856 414 bladzijden bevatte, werd een werk, dat tot nu toe uit drie deelen van 556, 566 en 624 bladzijden bestaat. Beter bewijs van het vermogen stof te verzamelen is ternauwernood denkbaar; beter bewijs van het onvermogen, die stof naar verstandige en verstaanbare gezichtspunten te schiften, evenmin. Wat eenmaal overzichtelijk was, groeide in zijn viermaal levensgroot formaat tot een chaotischen hoop. Sua mole ruit. Op het vierde deel, dat in den vorm van allerlei indices eenige kluwens van Ariadne voor dit doolhof voorbereidt, wachten belangstellenden sedert 1918. Helaas, ook deze 'wechselbalg' is zoo gegroeid, dat hij niet meer in een gewoon wiegje past: dit vierde deel moest opnieuw gesplitst worden. Binnen kort verschijnt de eerste helft. Vivat sequens.

Behalve aanteekeningen bevatte het boekje van de gebroeders ook ‘Litteratur’, dat wil zeggen een overzicht van de in Duitschland en elders verzamelde sprookjes, en bovendien ‘zeugnisse’, dat wil zeggen een verzameling van plaatsen uit schrijvers en dichters van den ouden tijd, waar de litteraire voortbrengselen, die zij ‘märchen’ hadden genoemd, werden vermeld of beschreven, waar dus van het sprookje werd ‘getuigd’. Het is hoofdzakelijk Wilhelm, die deze ‘zeugnisse’ samenstelde. Toch moeten zij ook voor Jacob een bijzondere beteekenis hebben gehad. Wij hebben (*Gids* 1928) gezien, hoezeer Jacob Grimm overtuigd was, dat het s p r o o k j e een eigen soort, een eigen vorm beteekende, hoe hij van meening was, dat het niet kon worden ‘z u b e r e i t e t’, maar zich ‘v o n s e l b s t m a c h t e’ - hoe hij het echter tevens beschouwde als iets ‘o u d s’, als een overblijfsel van een natuurpoëzie, eertijds op aarde heerschend, maar nu, om met Staring te spreken, ‘helaas niet meer in leven’. Juist uit dat oogpunt waren die getuigenissen van groot belang: zij moesten om te beginnen bewijzen, dat het sprookje inderdaad ‘oud’ was, en vervolgens dat men het ook in den ouden tijd op dergelijke wijze opgevat had als hij zelf.

Daarenboven behoorde - en behoort - het verzamelen en rangschikken van zulke getuigenissen op zich zelf tot de methode der philologie; het is een wijze van wetenschappelijk onderzoek, die wij ook in de geschiedenis der letterkunde maar al te vaak moeten toepassen. Wat wij - om een voor de hand liggend voorbeeld te kiezen - van de oud-germaansche dichtkunst en dichters weten, berust voor verreweg het grootste deel op getuigenissen van zeer verschillende soort en beteekenis, slechts voor een minuscuul deel op kennis van letterkundige voortbrengels zelf. Reden genoeg voor Jacob en Wilhelm Grimm, het voor de alleroudste dichtkust met dezelfde methode te probeeren. Bij hun groote belezenheid kwam een aantal ‘zeugnisse’ spoedig te zamen.

Later werden ook die vermeerderd. De laatste keer dat Johannes Bolte ze publiceerde (*F.F. Communications No.* 39, 1921) waren de 37 nummers van Grimm tot 177 nummers aangegroeid. Wanneer het lang verwachte vierde deel verschijnt, zullen het er nog meer zijn.

Over een van die getuigenissen, dat ik voor eenigen tijd toevallig vond, wil ik hier ietwat uitvoeriger spreken.

* * *

Dat deze plaats aan den speurzin van de gebroeders Grimm is ontgaan, was allerminst toeval; veeleer zou men het ironie van het noodlot kunnen noemen.

Over n a t u u r p o ë z i e en k u n s t p o ë z i e ging zooals wij weten de pennestrijd van Jacob Grimm en Arnim, en in dien strijd spiegelde zich - ook dit hebben wij gezien - de strijd, die sedert eeuwen twee letterkundige vormen, een eenvoudige vorm en een kunstvorm, hadden gestreden: de strijd van het sprookje en de novelle.

Nu ligt het begin van de westersche novelle bij Boccaccio, in den *Decamerone*. De ‘toscaansche novelle’ is zoo zeer prototype van de novelle in het algemeen geweest, dat wij uit haar zoowel de begripsbepaling van den vorm n o v e l l e kunnen afleiden, als ook kunnen constateeren, dat eigenlijk iedere latere novelle, in welke van de europeesche talen dan ook, niet wat den inhoud, maar wat den vorm betreft, direct of indirect van den *Decamerone* afstamt. Boccaccio's naam is onafscheidelijk met de n o v e l l e verbonden - maar dientengevolge moest Boccaccio iemand zijn bij wien men, wilde men getuigenissen omtrent het sprookje vergaderen, zeker niet behoefde te zoeken.

En evenwelnochtans: het uitvoerigste en nauwkeurigste getuigenis, dat wij in de vroegere westersche letterkunde van den eenvoudigen vorm s p r o o k j e bezitten is te vinden bij den grootsten novellist: bij Boccaccio. Weliswaar staat het niet in zijn beroemdste kadervertelling, maar ontmoeten wij het in een ander werk, dat, hoewel veel vroeger begonnen, toch eerst het licht zag in een tijd, toen hij voor de voortbrengselen van zijn jeugd den neus ophaalde, zijn bevallig italiaansch had opgegeven en in een ornamentaal rhetorisch latijn geleerde boeken schreef: in de *Genealogia Deorum Gentilium*.

Over de *Genealogia* zelf, wier vorm en dateering kenners van Boccaccio eenig hoofdbreken kost, hoef ik hier niet veel te zeggen. Wij kunnen er mee volstaan, vast te stellen, dat dit op aansporing van den koning van Cyprus, Hugo IV,

begonnen traktaat een poging is, alles wat over goden en helden der oudheid bekend was, overzichtelijk, samenhangend en met vermelding van de bronnen voor te stellen; dat het wat den vorm betreft dicht bij een kadervertelling komt; dat Boccaccio er in 1366 en nog later aan werkte. Dit laatste is voor ons van belang, daar het gedeelte, waarin ons getuigenis voorkomt, tot de allerjongste stukken van het werk behoort: boek XIV en XV zijn een aanhangsel, dat met de godenleer als zoodanig weinig heeft uit te staan, zij vormen iets als een 'apologie for poetrie'.

In een van die merkwaardige optochten, waarin de polemiek van het humanisme zoo sterk is, zien wij in de eerste hoofdstukken van boek XIV de vijanden van de poëzie opmarcheeren; de 'ignari'; zij die wijs willen schijnen, maar het niet zijn; de verwaande juristen, ook de philosofen, en wat dies meer zij (cap. 2-5). Vervolgens wordt (cap. 6) van de dichtkunst en haar nut gesproken en (cap. 7) een definitie gegeven: poesis est fervor quidam exquisite inveniendi atque dicendi seu scribendi quod inveneris. Die 'gloed' komt van God - ex sinu dei - hij is aangeboren, hij valt slechts weinigen ten deel. Wat nu volgens Boccaccio een dichter doet of wat hij moet kunnen en weten, zullen wij-alishetvooreen geschiedenis der ars poetica van groot belang - overslaan. Wij moeten alleen aanstippen, dat het ook zijn taak is: velamento fabuloso atque decenti veritatem contegere. In het volgende hoofdstuk (cap 8) hooren wij het een en ander over het ontstaan van de dichtkunst. Dan komt (cap 9) meer over de begrippen fabula, fabulari, fabulosus, etc. 'Ik geef toe', zegt Boccaccio, 'fabulosos, id est fabularum compositores esse poetas. En ik geloof dat dit evenmin een schande is, als het voor den philosoof een schande is, een syllogisme te vormen; nam si ostenditur, quid sit fabula, et que fabularum sint species, et quibus hii fabulones usi sint, reor non adeo pregrande piaculum videbitur, ut hii volunt, fabulas condidisse'. Iets verder volgt de begripsbepaling van fabula: fabula est exemplaris seu demonstrativa sub figmento locutio, cujus amoto cortice, patet intentio fabulantis. Daar wij dus onder den sluier der fabula duidelijk iets vernemen wat een zin heeft, is het niet overbodig fabelen voort te brengen.

Nu komen de vier soorten. De eerste soort: omnino veritate caret in cortice, ut puta, quando animalia bruta aut etiam insensata inter se loquentia inducimus. Het groote voorbeeld is hier Aesopus, maar ook Aristoteles heeft van zulke fabels gebruik gemaakt. De tweede soort: in superficie nonnunquam veritati fabulosa conmiscet. Als voorbeeld wordt hier de geschiedenis van de Minyaden genoemd, die toen zij de dionysische mysteriën veracht hadden en aan hun weefstoel waren blijven zitten, in vleermuizen werden veranderd (Ovidius Met. IV 389 ssq.). Van deze soort hebben de oudste dichters gebruik gemaakt, quibus cure fuit divina et humana pariter palliare figmentis. De derde soort potius hystorie quam fabule similis est. Hier zijn de epische dichters voorbeelden. Nam heroyci, quantumcunque videantur hystoriam scribere, ut Virgilius dum Eneam tempestate maris agitatum (Aeneis I, 81 ssq.) scribit, et Omerus alligatum malo navis Ulixem, ne a Syrenarum cantu traheretur (Od. XII, 158 ssq.), longe tamen aliud sub velamine sentiunt quam monstretur. Ten slotte komt de vierde soort: die in den grond noch aan de oppervlakte, noch in het verborgen iets van de waarheid heeft, maar die een uitvinding van ijlhoofdige oude vrouwtjes is: nil penitus in superficie nec in abscondito veritatis habet, cum sit delirantium vetularum inventio.

Wij zien het reeds hier: naast de soorten van fabula die wij bij de dichters vinden, kent Boccaccio nog een andere soort, een soort die schijnbaar op zich zelf staat, die met een versluierde waarheid niets te maken heeft, maar die een ‘uitvinding’ van ‘sprookjesvertelsters’ is.

Laten nu zij, die tegen de poëzie iets hebben in te brengen - zoo ongeveer gaat de polemiek voort - oppassen! Want wanneer zij de eerste soort afkeuren, dan keuren zij daarmee ook een deel van de heilige schrift af, waar van boomen verteld wordt, die met elkaar spreken om een koning te kiezen (bedoeld is de fabel van Jotham, Richteren 9, 7-15). Verwerpen zij de tweede soort, dan verwerpen zij daarmee bijna het geheele Oude Testament, want deze soort is vooral bij de propheten in gebruik. Veroordeelen zij de derde soort, dan is het nog erger, want van die derde soort zijn ook de gelijkenissen van Jezus zelf, die wij parabelen noemen. Wat

nu echter de vierde soort betreft, die uit geen verstandig beginsel schijnt voort te komen, die niet gesteund wordt door het oordeel van eenige kunst-deze soort neemt Boccaccio niet in bescherming, zij heeft met de fabelen van de dichters niets gemeen, en de voor- en tegenstanders van de dichtkunst behoeven ten opzichte van haar niet van meening te verschillen. Quod autem quarta damnetur, cum a nullo satis congruo principio moveri, neque alicujus artis vallari suffragio, aut in finem ordine deduci debitum, non magni facio, non enim in aliquo cum fabulis poetarum conveniunt, esto credam redargutores hos arbitrari poeticas ab illis in nullo differre.

Alweer zien wij hoe de quarta species van de drie overige wordt afgescheiden, zij hoort er niet bij, zij staat in geen verhouding tot kunst en kunstenaar, men vindt er noch bij de oude dichters, noch in de heilige schrift voorbeelden van. En toch kan het bestaan van die vierde soort niet ontkend worden.

Aan het slot van dit hoofdstuk volgen voorbeelden van het nut van de drie eerste soorten.

'Hoe dwaas het is te gelooven, dat dichters onder het omhulsel der fabel geen zin bedoelen', heet het volgende hoofdstuk (cap. 10): stultum credere poetas nil sensisse sub cortice fabularum. Hebben de gedichten van Virgilius niet onder hun poëtische schors een dieper zin? En hoe is het met Dante, die niet alleen een philosoof maar ook een voortreffelijk theoloog was? Of met de bucolische gedichten van den vromen Petrarca? Van zich zelf en zijn latijnsche gedichten wil Boccaccio hier liever bescheiden zwijgen, hoe zeer hij zich van den zin, dien zij bevatten bewust is.

En nu wordt aan het eind van dit hoofdstuk de vierde soort, die van de anderen was losgemaakt, op nieuw met hen verbonden: zelfs in die vierde verachtelijke soort fabelen schuilt nog altijd een zin, een dieper beteekenis. In de periode die hier volgt hebben wij het z e u g n i s voor ons dat de gebroeders Grimm zich lieten ontgaan.

* * *

Ik citeer naar het handschrift (uitgegeven door Oskar Hecker, *Boccaccio-Funde*-Braunschweig 1902-p. 221).

> Taceant ergo blacteratores inscii, et obmutescant superbi, si possunt, cum, nedum insignes viros, lacte musarum educatos et in laribus phylosophie versatos, atque sacris duratos studiis, profundissimos in suis poematibus sensus apposuisse semper credendum sit, sed etiam nullam esse usquam tam delirantem aniculam, circa foculum domestici laris una cum vigilantibus ybernis noctibus fabellas orci, seu fatarum, vel lammiarum, et hujus modi, ex quibus sepissime inventa conficiunt, fingentem atque recitantem, que sub pretextu relatorum non sentiat aliquem juxta vires sui modici intellectus sensum minime quandoque ridendum, per quem velit aut terrorem incutere parvulis, aut oblectare puellulas, aut senes ludere, aut saltem fortune vires ostendere.

Waar wij - ik herhaal - hier het uitvoerigste en nauwkeurigste getuigenis over wat Boccaccio ‘quarta species’ noemde, en wat wij zelf als sprookje qualificeeren, voor oogen hebben, dat uit de middeleeuwen, de renaissance en het humanisme tot ons gekomen is, schijnt het mij de moeite waard nog eens in volgorde op te tellen, wat het ons omtrent die soort zegt. Ik maak hierbij gebruik van een italiaansche vertaling van de *Genealogia*, die in de 16e eeuw door Betussi gegeven werd (Uitgave: Venetië 1606).

1. Wij hebben hier den n a a m : fabella. Door dat verkleinwoord onderscheidt Boccaccio deze vertelsels van de fabulae van de dichters. Ook in het duitsch is märchen uit märe, in het hollandsch sprookje uit sproke verkleind.
2. W i e v e r t e l t ? Een praatgraag oud moedertje, anicula delirans. Betussi vertaalt: pazzarella vecchiacciuola, een dwaas oud vrouwtje.
3. W a a r w o r d t v e r t e l d ? Om den huiselijken haard, circa foculum domestici laris. Boccaccio maakt hier een tegenstelling tot de lares philosophiae, waar de groote dichters te verkeeren plegen.
4. W a n n e e r w o r d t v e r t e l d ? Op winteravonden of in winternachten, noctes hibernae.
5. W i e h o o r t e r t o e ? Het latijn geeft hier: vigilantes. Betussi vertaalt vegghiando con le fantesche. Wij kunnen hier, naar het schijnt, van het geheele huisgezin spreken, want wij hooren iets later dat er kinderen parvuli: jonge meisjes: puellulae en oude lieden: senes bij zijn kunnen.

6. Hoe wordt er verteld? Wij hebben hier twee werkwoorden, wier beteekenis gemakkelijker te begrijpen dan te vertalen is. Ons oudje fingit et recitat, dat wil zeggen zij verzint iets en draagt het voor. Fingere heeft betrekking op de manier waarop zij haar verhaaltje componeert; recitare op de - waarschijnlijk ietwat plechtige - manier waarop zij het ten beste geeft. Dat fingere hier niet enkel fingeeren, verzinnen, uit zijn duim zuigen beteekent, blijkt duidelijk uit:
7. Wat er verteld wordt. Het zijn een bepaalde soort van vertelsels, vertelsels van den oger: orcus, van feeën: fatae of van heksen: lamiae. Dat orcus, fata, lamia hier inderdaad de wezens zijn, die het kenmerk van het sprookje, van het fransche: conte des fées en het engelsche: fairy tale beteekenen, blijkt ook uit de vertaling van Betussi: alcuna favola dell' Orco ò delle Fate e Streghe. Orcus is dus niet zooals in andere gedeelten van de *Genealogia* de antieke onderwereld, maar hij is een persoon geworden, een menscheneter, een reus of een booze toovenaar. Of fata van een neutrum pluralis een femininum singularis geworden is, of wel over een ‘fatus’ in het vulgairlatijn den weg naar het vrouwelijk gevonden heeft, kunnen wij in het midden laten - in ieder geval heeft zij zich hier zoowel van de grieksche moira als van het romeinsche orakel verwijderd en is nu een goede fee, een sprookjespersoon. Lamia eindelijk is het dichtst bij haar antieke afkomst gebleven: zij komt reeds bij Aristophanes als booze fee of als heks uit sprookjes voor.
8. Ten slotte wordt hier in verband met hetgeen Boccaccio in dit hoofdstuk wil bewijzen en wat hij in deze periode nog eens demonstreert - nl. dat litteraire voortbrengsels van ieder soort een sensus, een zin bevatten - ook nog iets over den ernstigen zin van het sprookje gezegd. Door dien zin doet het, wij vertalen vrij, de kinderen griezelen, incutit terrorem parvulis, behaagt het de jonge meisjes, oblectat puellulas, wil het de ouden van dagen een beetje foppen, ludit senes. Eindelijk....
   vertoont het wellicht de macht der Fortuna - vires fortunae ostendit.

Die laatste opmerking is zoo merkwaardig, dat wij

ze ietwat nauwkeuriger in oogenschouw moeten nemen.

Wat de Fortuna beteekent, hoe zij uit de grieksch-romeinsche oudheid haar weg naar de westersche middeleeuwen vond, hoe zij tijdens de scholastiek weinig had in te brengen maar toch haar leven voortleefde om ten slotte, zoodra de oudheid weer andere beduidenis kreeg, op nieuw als 'godin der renaissance' te verrijzen - daarover is van alle kanten al genoeg gezegd. Niet lang geleden heeft Alfred Doren nog eens wijsgeerig haar beeld en haar loopbaan vertoond (Fortuna im mittelalter und in der renaissance. Vorträge der Bibliothek Warburg 1922/'23). Dat die Fortuna voor Boccaccio een zeer wezenlijke gestalte was, dat hij haar naam nooit zonder dieper bedoeling uitspreekt, en haar op twee dagen van den *Decamerone* tot uitgangspunt - of, om in zijn eigen terminologie te spreken als 'sensus' - van zijn vertellingen kiest, daarover hebben wij zelf al eens gesproken. Hoe wij intusschen ons de verhouding van de tijdgenooten tot die 'godin' hebben voor te stellen, op welke wijze men haar vereerde, aan haar geloofde - dat blijft altijd nog een moeilijk vraagstuk. Zoo ooit dan zien wij hier, hoe een nieuwe tijd niet enkel antieke auteurs bestudeert, antieke bouwkunst verwerkt, antieke wijsgeeren begrijpt, maar hoe inderdaad opnieuw, of nog altijd, antiek leven geleefd, antiek geloof geloofd wordt.

Wij hebben nu eenmaal behoefte aan iemand of iets, die ons in het algemeen beschermen, of ons bij bijzondere gelegenheden te hulp komen, aan een schutsheer, een patroon, een noodhelper. Dat iets of iemand heet in zekere kringen, die tot de renaissance behooren: de Fortuin. In den geest en het denken van die kringen vervult de Fortuin de plaats, die in den geest en het denken van middeleeuwsche kringen de Heilige inneemt. Men roept haar in dezelfde gevallen aan; men vertrouwt haar op soortgelijke wijze; zij kan bij verwante gelegenheden hulp verleenen. Maar er blijft een onderscheid: de Fortuin is niet, zooals de Heilige, middelaarster; zij is een zelfstandig wezen. De macht van den Heilige komt van God; de macht van de Fortuin berust bij haar zelf. Daardoor echter is die zelfstandige macht onberekenbaar: de Fortuin heeft haar nukken. Blijft de hulp van den Heilige uit, dan

hebben wij dit - al zijn wij teleurgesteld - aan ons zelf te wijten: onze zonden waren te groot, onze devotie was te gering, dan dat ons gebed kon worden verhoord. Blijft de hulp der Fortuin uit, dan kan dit op haar kwade luim berusten. De Heilige vormt een deel van een groot, goddelijk machtsysteem van wijsheid, rechtvaardigheid en genade, zijn wil is Gods wil; de Fortuin staat buiten ieder ander verband, zij is eigenwillig, eigenzinnig. Tegenover den Heilige ligt het initiatief bij ons; bij de Fortuin is zij het, die den eersten stoot geeft. Wij gaan tot den Heilige, de Fortuin komt tot ons. De Heilige neemt ons, waar hij ons helpt in zich en zijn heiligheid op; de Fortuin blijft ons, ook waar zij ons helpt vreemd en ondoorgrondelijk. De Heilige is een figuur, die wij kunnen volgen en navolgen, de Fortuin daarentegen behoort tot die gedaanten, waarin wij hetgeen aan onze kennis schijnt te ontsnappen in zijn hoedanigheid onmiddellijk tastbaar en waarneembaar bevatten en omgrijpen. Zoo staan dan hier twee gestalten voor ons, wier functie in ons leven vergelijkbaar en soortgelijk is, en die toch een volkomen verschillend karakter bezitten, daar de eene tot de geestelijke occupatie behoort, waaruit de vorm l e g e n d e ontspringt, de andere tot die occupatie waardoor de vorm m y t h e ontstaat. Dat de renaissance in staat geweest is, beide occupaties naast elkaar en tegelijkertijd vast te houden, dat zij, zonder al te veel van haar christelijke heiligenvereering prijs te geven, de Fortuin in haar Pantheon gezet heeft, is een van de vele bewijzen, dat ons gemoed in de praktijk meer tweestrijdigheid verdraagt dan ons verstand bereid is theoretisch te verklaren of te verdedigen. Overigens schoren antieke zuilen vaak genoeg een christelijk kerkdak.

Hoe komt nu echter Boccaccio er toe, de Fortuin - zijn Fortuna - met een derden vorm, met het s p r o o k j e in betrekking te brengen?

Hoezeer een zelfstandig goddelijk wezen, de Fortuin heeft in de mythe de gedaante van een vrouw; men kan haar bij de kuif pakken, zij helpt den sterke, zij neemt er soms genoegen mee, de rol van de getemde feeks te spelen. Daar, waar zij in goeden zin werkzaam, waar zij bona fortuna is, waar het fortuinlijk toegaat, waar de fortuintjes elkaar vol-

gen - daar vertoont zij zonder twijfel eenige gelijkenis met de goede fee uit het sprookje. Waar de Fortuin ons toelacht, daar schijnt het ons vaak, alsof wij ons in die wereld bevinden, waar alles aan de innerlijke verwachting, die wij omtrent den noodzakelijk rechtvaardigen loop der dingen koesteren, beantwoordt, in de wereld, waar het gebeuren naar een zedelijke waardebepaling geregeld wordt, in de wereld van de naïeve moraal en het sprookje. Keert ons daarentegen de Fortuin den nek toe, dan schijnt het ons, alsof wij ons in die booze wereld bevinden, waar een in haar gebeuren immoreel gevoelde werkelijkheid letterkundigen vorm heeft aangenomen, in de wereld van het tragische sprookje.

Het schijnt ons zoo! Want de grens tusschen de werelden van den vorm blijft ook hier gehandhaafd. Konden wij aan den eenen kant de Fortuin van den Heilige onderscheiden - het verschil tusschen de Fortuin en de goede of booze fee is niet minder duidelijk. Feeën zijn beperkt in hun taak, beperkt in hun vrijheid van handelen; niettegenstaande hun wonderbaarlijke macht kan de goede toch alleen het ethische gebeuren bevorderen, terwijl de booze het tijdelijk remt of doorbreekt. De Fortuin heeft weliswaar twee gezichten, maar zij blijft eenig en ondeelbaar; zij voltrekt geen gebeuren - zij is dit gebeuren zelf, zij is onbeperkt eigenmachtig. Alweer zien wij hier gestalten met soortgelijke functie maar verschillend in wezen. Zoo staan de Heilige, de Fortuin en de Fee naast elkaar; tot op zekere hoogte ‘doen’ zij hetzelfde, maar hun gedaante vertegenwoordigt telken male een andere geestelijke occupatie.

Intusschen - die gelijkheid van doen heeft Boccaccio aanleiding gegeven met een voorzichtig ‘saltem’ op de overeenstemming tusschen de quarta species van de fabula die hij fabella noemt, en de werkzaamheid der Fortuna opmerkzaam te maken.

Toen ik voor eenige jaren poogde de beteekenis van het sprookje te bepalen (Handelingen van de Maatsch. d. Nederl. Letterkunde 1923), heb ik, hoewel ik op het onderscheid tusschen n o v e l l e en s p r o o k j e wees, toch de verwantschap van eenige vertellingen uit den tweeden dag van den *Decamerone* met sprookjes in het voorbijgaan aan-

geroerd. Dat Boccaccio zelf die verwantschap gevoeld en haar in zijn getuigenis onder woorden gebracht heeft, was mij toen nog niet bekend. In ons denken overeenkomst met het denken van lieden te bespeuren, die wij zeer bewonderen, is en blijft een heuglijk avontuur.

ANDRÉ JOLLES

De kerkelijke bouwkunst der Hervorming in Nederland

Dr. M.D. Ozinga, De Protestantsche kerkenbouw in Nederland van Hervorming tot Franschen tijd. Amsterdam, H.J. Paris, 1929.

In een korte, met echt Angelsaksischen humor geschreven autobiographie heeft Kingsley Porter de ondeugende vraag gesteld, of de moderne kunsthistorische wetenschap zou zijn ontstaan doordat de moderne beeldende kunst zoozeer verschraalde, of dat de moderne kunst zou zijn verarmd en verslapt doordat men de kunstgeschiedenis ging beoefenen.

Men moge deze vraag beantwoorden al naar men wil, het is in ieder geval een opmerkelijk verschijnsel, dat sinds wij in Nederland een nieuwen bloei beleven van de ‘ars mater’, de bouwkunst, ook de wetenschappelijke belangstelling voor de geschiedenis dezer kunst is ontwaakt.

Was tot dusver Nederland voor den kunsthistoricus eigenlijk vrijwel uitsluitend een land van schilders en teekenaars, waren hem de Nederlandsche schilderwerken feitelijk het eenige, dat eene nadere belangstelling en studie waard was, zoo langzamerhand schijnt men tot de ontdekking te komen, dat hier ook eene bouwkunst heeft bestaan, die werken van beteekenis schiep en die, niet minder dan de dochterkunsten, hare meesters, hare waarachtige kunstenaars telde.

Zoo leverde de Leidsche universiteit dan in het afgeloopen jaar twee dissertaties op het terrein van de geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst: die van E.H. ter Kuile over de Torenbekroningen en die van Ozinga over den Protestantschen kerkenbouw, welke laatste groeide tot het aantrekke-

lijke, welverzorgde en met 136 platen en 55 tekstfiguren geillustreerde boekwerk, dat thans voor ons ligt.

Nu zou men kunnen betwijfelen - en ook de heer Ozinga heeft dezen twijfel gekend - of het onderwerp eene studie als deze rechtvaardigt, m.a.w. of er in het verleden te onzent waarlijk van een specifiek Protestantschen kerkenbouw kan gesproken worden. Zoozeer immers de bouwkunst der Middeleeuwen eene in de eerste plaats en bij uitstek kerkelijke bouwkunst was, evenzeer werd die der Renaissance, welke zich in ons land eerst sinds de Hervorming ten volle ontwikkelde, eene bovenal burgerlijke. Met de opkomst der Hervorming en het uitbreken van den tachtigjarigen oorlog stokte hier alle monumentale bouwkunst, en uiteraard in de eerste plaats hare voornaamste categorie: de kerkenbouw. En wanneer na 1580 de voorwaarden weer gunstiger worden, blijkt in het dan gevormde, bij uitstek burgerlijke Hollandsche gemeenebest het zwaartepunt geheel verschoven naar de zijde der burgerlijke architectuur.

Het heeft mij getroffen, dat de heer Ozinga dezen factor, die er toch vooral toe bijdroeg de kerkelijke bouwkunst naar het tweede plan te dringen, in zijne inleidende beschouwingen niet ter sprake brengt. Wel noemt hij als een ernstige belemmering voor de ontwikkeling van den Hervormden kerkenbouw ‘de aanwezigheid in alle tot de Hervorming overgegane landen van talrijke, den Katholieken ontnomen kerken, waardoor in afzienbaren (onafzienbaren?) tijd slechts weinige nieuwe behoefden gebouwd te worden’. Maar hij voegt er aan toe, dat in het welvarende en snel groeiende Holland dit beletsel zich niet in zoo sterke mate openbaarde.

Inderdaad zijn de eerste oorspronkelijke Protestantsche kerkgebouwen hier nagenoeg tezelfdertijd met de eerste burgerlijke openbare gebouwen van beteekenis verrezen: in 1587 wordt de waag te Alkmaar gebouwd, in 1594 het voormalige raadhuis te Vlissingen, in 1595-1598 de Key's raadhuisgevel te Leiden, in 1596-1607 de Hervormde kerk te Willemstad, in 1603-1611 de Keyser's Zuiderkerk te Amsterdam.

Met alle recht en reden echter ware te overwegen of niet

in deze kerkelijke architectuur der Hervorming een sterke burgerlijke inslag is waar te nemen; of niet de immers typisch protestantsche opvatting, die in het kerkgebouw niet langer het gewijde 'Huis des Heeren', maar enkel de vergaderplaats der gemeente wil zien, perslot het kerkgebouw uit de sfeer van het bovennatuurlijke, het in waarheid verhevene, heeft neergehaald naar de sfeer van het realistische, burgerlijke openbare leven.

Doch wij stellen de beantwoording dezer vraag een oogenblik ter zijde, om in de eerste plaats op te merken, dat de studie van den heer Ozinga, voor wie het niet wist, het bestaan van een eigen Protestantschen kerkbouw aantoont, en voor dengene wien dit bestaan niet geheel onbekend was, toch eene nadere en welkome documentatie brengt. Het is zoowel uit een architectuur-historisch en kunstwetenschappelijk, als uit een cultuurhistorisch oogpunt van belang, dat de schrijver ons hier uitvoerig en nauwkeurig inlicht omtrent ruim honderd, meerendeels nog bestaande, Protestantsche kerkgebouwen, verrezen tusschen de jaren 1596 en 1793. En allermeest van belang acht ik het, dat hij deze kerken in de eerste plaats bespreekt en tracht te doen spreken als bouwwerken, dat dus de bouwgeschiedenis en de kunstwetenschappelijke analyse der vormentaal op den voorgrond staan, dit in gelukkige tegenstelling met de wijze waarop dit onderwerp tevoren is behandeld in geschriften als de artikelen van den heer J.H. Schorer (in het weekblad 'Buiten', in het Bouwkundig Weekblad en in 'Eigen Haard'), waaraan zooals de heer Ozinga terecht zegt, op zijn best oriënteerende beteekenis is toe te kennen.

Aldus krijgen we hier dan voor het eerst onze Protestantsche kerkgebouwen systematisch gegroepeerd naar hun ruimtevormen tot een overzichtelijk geheel, dat ongetwijfeld een voortreffelijke grondslag zal blijken voor de ontwikkelingsgeschiedenis van deze categorie. Uitgaande van de eerste stichtingen, de kerken der in den tachtigjarigen oorlog nieuw opgerichte frontiervestingen Willemstad en IJzendijke, regelmatig-achtkante centraalbouwen, en als zoodanig dus al dadelijk van fundamenteel belang, - van de tot dusver doorgaans als een centraliseerende kruiskerk beschouwde, maar zooals de schrijver bewijst oorspronkelijk simpel eenbeukige

kerk te Blokzijl, en van de nieuwe Amsterdamsche scheppingen: de Zuiderkerk, de Westerkerk en de Noorderkerk, komt de auteur tot het klassieke tijdperk der 17e eeuw, dat, ook wat den Protestantschen kerkenbouw betreft, omstreeks 1630 blijkt in te zetten. Het zijn de op een centraliseerend kruisvormig grondplan in den trant van de Noorderkerk te Amsterdam opgetrokken kerk te Maassluis (1629-1639) en de Noorderkerk te Groningen (1660-1665), die hier met de eveneens onder den invloed der Amsterdamsche Noorderkerk geconcipieerde Nieuwe kerk te Emden (1643-1647) een eerste groep vormen, waarbij zich dan de eveneens kruisvormige kerken te Renswoude (1639-1641), te Hooge Zwaluwe (1639-1641) en te Koevorden (omstr. 1641-1645) aansluiten als door geconcentreerde ruimtewerking en doorwerkten opbouw meer gerijpte varianten. Bespeuren we in deze laatste gebouwen, en dan vooral te Renswoude, reeds de inwerking van de architectonische gedachten der Italiaansche Hooge Renaissance, in Jacob van Campen's Nieuwe Kerk te Haarlem (1645-1649) gaan deze in de ver doorgevoerde symmetrie en gebondenheid van den plattegrond en van het door de kerk beheerschte stratenplan geheel overheerschen. We leeren hier de Haarlemsche Nieuwe Kerk dan ook kennen als het uitgangspunt voor een reeks van kerken, waarvan die van Oudshoorn (1663-1665?), de Oostkerk te Amsterdam (1669-1671) en de kerk van Emmerik (1697-1715) de belangrijkste zijn, en die zich onderscheiden door den plattegrond, bestaande uit een kwadraat, waarbinnen vier pijlers zoodanig zijn geplaatst, dat zij een hartkwadraat bepalen, hetwelk de snijding vormt der twee armen van een ingeschreven Grieksch kruis. De groote en voortdurende beteekenis van het Noord-Italiaansche gebied, en vooral van Venetië, voor onze Nederlandsche renaissance, waarop ik elders reeds heb gewezen, wordt hier opnieuw bevestigd, waar de schrijver de verwantschap bespreekt van dezen plattegrond met dien van een reeks Venetiaansche kerken uit het laatst der XVe- en het begin der XVIe eeuw, welke - naar de juiste opmerking van Willich in zijn Baukunst der Renaissance in Italien - een door Byzantium behouden antieke vormgedachte opnemen.

Inmiddels blijkt ook de centraliseerende ruimte-idee, die reeds te Willemstad en te IJzendijke was uitgesproken, dus die van het regelmatig veelhoekig grondplan, tot ontwikkeling gekomen. Reeds in 1628 was deze gedachte weer opgenomen in het - overigens vrij gebrekkige, ietwat onnoozele - ontwerp van Hendrik Danckerts, dat we als laatste prent in de 'Architectura Moderna' zien afgebeeld. Niettemin vormt dit ontwerp de schakel tusschen die eerste Protestantsche kerkgebouwen en de door Arent Arentz. van 's Gravensande en Jacob van Campen ontworpen, in 1639-1650 gebouwde Marekerk te Leiden. Als in het ontwerp der Architectura Moderna vinden we ook hier een op regelmatig achtkant grondplan opgetrokken koepel, rustend op een tambour en geschoord - niet enkel maar 'omgeven', zooals de heer Ozinga schrijft - door een omgang, welke inwendig door acht Ionische zuilen van het binnenste achtkant is gescheiden en uitwendig met lessenaarsdaken tegen den tambour aansluit. Hier echter zijn tegen de hoeken van den hoog opgaanden tambour, ter meerdere zekerheid, boven de bedaking van den omgang opgetrokken ingezwenkte schoormuren gemetseld, rustend op tusschen de zuilen en de omgangsbeeren geslagen bogen. Aldus verwijst ook deze schepping ons weer naar een Venetiaansch monument der Renaissance en wel de Santa Maria della Salute. Wij kunnen dan ook den auteur volkomen bijvallen, wanneer hij in de Marekerk een der aanwijzingen ziet, 'dat een of meerderen onzer zeventiendeeeuwsche bouwmeesters de kunst van Venetië, waar naast Vicenza de voornaamste bouwwerken van Palladio en Scamozzi verrezen, uit eigen aanschouwing gekend hebben'.

De opzet der in 1647-1667 gebouwde Oostkerk te Middelburg is als eene vereenvoudiging van het Leidsche plan. De omgang is hier ingekrompen tot ondiepe ruimten tusschen de acht den binnenkoepel dragende Ionische zuilen en de buitenmuren welke met hare hooge attiek den buitenkoepel schragen. Dit behoeft te minder te verwonderen, wanneer wij zien, dat de bouwmeester der Marekerk, Arent van 's Gravensande, de hand heeft gehad in de herziening van het aanvankelijk door Pieter Post en Bartholomeus Frans Drijfhout ontworpen plan. De beide hier besproken kerken

blijken aan het hoofd te staan van eene groep eenvoudige achtkante dorpskerken, waartoe behooren die van Leidschendam (omstr. 1652-1654), Sappemeer (1653 ‘na een modelle van de kercke tot Willemstad’), Wons, St. Annaparochie.

* * *

Hier nu moet ik het betreuren, dat de heer Ozinga zich heeft laten verleiden den gang van zijn geschiedverhaal te breken door de traditioneele, maar toch eigenlijk ontoelaatbaar willekeurige indeeling volgens eeuwen. Immers, na de hierboven genoemde in de 17e eeuw gebouwde regelmatigveelhoekige kerken te hebben behandeld, coupeert hij de beschrijving der ontwikkeling. Na een - overigens alleszins verdienstelijke - bespreking der veelhoekig-langschepige kerken, welker type werd geïnaugureerd door de Keyser's Zuider- en Westerkerk te Amsterdam en tot rijpheid groeide in de door Noorwits te 's Gravenhage in 1649-1656 gebouwde Nieuwe Kerk, en na eene - zeer zeker grondige - beschouwing der in de 17e eeuw gebouwde zaalkerken, der naar het illustere voorbeeld van den ‘temple’ te Charenton gebouwde galerijkerken der Dissenters, en der gothiseerende kerken in den trant van die in De Rijp, te Schermerhorn en te Harkstede, na de afdoening dezer zeventiend' eeuwsche stichtingen, waarvan de laatsgenoemde per okkazie juist het jaartal 1700 haalt, sluit de auteur kalm zijn hoofdstuk af om een nieuw te beginnen, dat hij ‘De achttiende eeuw’ betitelt en waarin we dan opnieuw de toevalligerwijze na 1700 verrezen kruiskerken (Almelo, 1738; Westzaan, 1740, enz.), de kerken met regelmatig veelhoekig grondplan (Waalsche kerkte Maastricht, Luthersche kerk te Vaals, Berlikum, enz.) en de kerkgebouwen der Dissenters tot groepen vereenigd vinden.

Jaartallen en namen mogen voor den archivaris van bijzondere waarde, voor den staatkundigen en den cultuurhistoricus onmisbaar zijn, voor den kunsthistoricus kunnen en mogen zij slechts een zeer bijkomstig belang hebben. Voor dezen, wien het toch allereerst om de wetenschappelijke navorsching van de ontwikkeling der vormentaal te doen is, en wiens werkmethode derhalve veeleer parallel met die der biologie moet loopen, voor den kunsthistoricus dunkt mij

eene geschiedenis zonder jaartallen het zuiverst wetenschappelijk ideaal. En zoo denk ik mij dan ook liefst eene ontwikkelingsgeschiedenis van het Protestantsche kerkgebouw, die, uitgaande van de kerk te Willemstad - om een voorbeeld te noemen - de ontwikkeling van het centrale, regelmatig veelhoekige type in één gesloten reeks over de Marekerk te Leiden tot het met deze zoozeer samenhangende project voor eene 'coupelkercke' op de Amsterdamsche Botermarkt van Nicolaas Listingh (1700) te aanschouwen geeft. Aldus zouden de groote lijnen in de evolutie der ruimtevormen van de Renaissance, door de Barok naar het Klassicisme, en ook de diepere samenhangen met de algemeene architectuurgeschiedenis, duidelijker aan den dag zijn gekomen dan naar het mij voorkomt thans het geval is.

Zooals het boek van den heer Ozinga thans is, valt het toch te veel uiteen in weliswaar geordende, maar al te zeer opzichzelf staande beschrijvingen van de afzonderlijke bouwwerken.

Ik ben er mij echter van bewust hiermede een wellicht niet geheel billijk criterium te stellen. Het werk van Dr. Ozinga was een proefschrift, en juist in de besprekingen der kerkgebouwen brengt de schrijver ons zulk een overvloed van meerendeels nieuwe gegevens, weet hij door een bewonderenswaardig nauwgezette studie van bronnen en literatuur zoovele onjuiste opvattingen recht te zetten en doet hij ons zoovele geheel of half vergeten kunstwerken kennen en waardeeren, dat wij hem perslot voor zijn ernstigen en conscientieusen arbeid van harte dankbaar kunnen zijn. De faculteit, die aan dit werk het 'cum laude' verleende, heeft het wel naar zijne juiste waarde geschat.

FRANS VERMEULEN.

Shakespeare ontmand

De titel van het boekje,[1] dat ik hier wil bespreken, is al erg, maar Dr. F.W.A. Korff heeft het boekje-zelf nog erger willen maken. De opzet slaagde volkomen. Ik geloof, dat zelfs Prof. Casimir geen kans zou zien, dàt wat ik de lichaamskracht van Shakespeare's werk zou willen noemen, zoo systematisch, met zulk een noeste vlijt, te verslappen en te ontzenuwen tot zulk een nare motregen van goede bedoelingen.

Sinds de wereld dagelijks oude vodden en oerwouden omzet in papier voor hare drukpersen, sinds de weinigen, die met hun bloed schrijven, worden verdrongen door de ontelbaren, die het met slappe thee doen, sinds de beschaving, zal ik maar zeggen, hand over hand toeneemt, zijn geen grootheden meer veilig. Het zegevierend ongedierte der publiciteit wemelt en wriemelt over hun neergehaalde lichamen, en de weeë, zoete lucht der ontbinding - die wierook van het moderne idealisme - hangt nu welhaast overal. Ik zwijg over de scribenten van de grabbelende nieuwsgierigheid, van de giechelende anecdote, van de miezerige kwaadaardigheid, van de bibberende angst, van de gnuivende winzucht.... want zij allen schijnen niet meer dan zij zijn, en zij maken het kort tusschen brievenbus en prullenmand. Maar ik zwijg ditmaal eens niet van die 'Suikeren Reuzen'[2], de verheerlijkte handlangers der Ethische Philosophie, die onder het zalvend aanroepen van wat zij Liefde en Goedheid heeten, elke heldere en wagende levensdrift zoeken te verleiden tot hun laf dieet

1) 'Levensproblemen bij Shakespeare' door Dr. F.W.A. Korff. (Volksuniversiteitsbibliotheek no. 47. Haarlem, De Erven Bohn. 1929.)
2) Het is mij onbekend wie Prof. Casimir 'de Suikeren Reus' noemde, maar ik wensch dezen onbekende geluk met zijn vondst.

van geestelijk vegetarisme. Ik wil dan desnoods nòg daarlaten, dat in het onstuimig weer van den geest, waaronder wij leven, de overtalrijke zwakzinnigen en verwarden bij kudden tegelijk schuil zoeken binnen die overhaast opgetrokken onderdaken, waar zij kunnen bekomen onder het gehoor van, bij voorkeur uit het Oosten geïmporteerde, predikers; onderdaken, die zich zienderoogen uitbreiden tot wat men de Sanatoria zou kunnen noemen van deze onrustbarend toenemende Tuberculose der Moderne Ziel. Het is tenslotte wellicht beter, dat dezulken érgens worden ondergebracht, dan dat zij de nog manbaren overal in den weg blijven loopen. Wel vraag ik mij af, of een contrôle voor de toelating tot deze Sanatoria niet wenschelijk zou zijn. Want zoo óngaarne men zich blootstelt aan physieke besmetting, zoo gáárne schijnt men het te doen aan die der psychische t.b.c., terwijl bovendien de door geen enkel voorschrift geregelde ontucht dezer aangetaste zielen niet anders dan tot een jammerlijke inteelt zal moeten leiden.

In mijn hart neemt echter de weerzin tot walg toe, als ik het aan moet zien, hoe men de groote kunstenaars van onze westersche wereld in deze Ziekenhuizen aanstelt als verplegers en geneesheeren, die er, strikt volgens de teemende voorschriften der ethische philosophen, hoop en troost mogen uitdeelen. Dichters als Dante en Milton zijn voor zulke doeleinden minder gemakkelijk pasklaar te maken: het is of zij met een vurigen wil hun eigen gehoor streng bepalen. Goethe, daarentegen, leent er zich prachtig toe; hij is die plechtige, simpele wijze van te zeggen, dat gras groen en water nat is, zoo volkomen meester, dat hij wel onweerstaanbaar moet zijn voor de samenstellers van scheurkalenders met stichtende en opbeurende uitspraken voor iederen dag. In zijn werken is dan ook de scheppende verbeelding al grootendeels vervangen door den aandrang dàt te geven, wat hijzelf (sprekend van zijn werken) ‘Bruchstücke einer groszen Konfession’ noemde. De Ethische-Scheurkalender-Mentaliteit straft er hem, niet geheel onverdiend, wèl voor! Maar dat Shakespeare, de dichter in wien, grootscher en volkomener dan in welk dichter ook, het dagelijksch leven bewogen wordt door de scheppende verbeelding, ten prooi moest vallen, en vrijwel zonder protest, aan deze mentaliteit, is een onduldbare schande. Uit hem

schijnt men alles te mogen halen. Ik herinner mij een magere juffrouw in Engeland, die een lezing hield over ‘What Shakespeare thought about Woman-Suffrage’. Men leerde er althans uit ‘what a suffragette thinks about Shakespeare’. En zoo leert mij het boekje, dat hier voor mij ligt, wat Dr. F.W.A. Korff van Shakespeare denkt; maar vooral leert het mij wat een mensch, die Shakespeare met hart en ziel èn lichaam beleven kan, moet denken van Dr. F.W.A. Korff en van de Ethische Philosophen.

Zij zijn wezens, die ‘als het er op aankomt’ het nut en de veiligheid verkiezen boven de schoonheid en de kracht des levens. Zoo zeker als de mensch in het natuurlijke leven daar recht op heeft krachtens het scheppend vermogen van zijn geest, evenzeker vergrijpt hij zich aan het leven zoodra hij er zich op toelegt de schoonheid en de kracht des geestes om te zetten in veiligheid en nut. Ik wil maar zeggen, dat men, een groot verlies aan natuurschoon ten spijt, het recht heeft de Zuiderzee te dempen, om aan vele boeren een lucratief bedrijf te verzekeren, maar dat men tegen den scheppenden geest zondigt als men de Shakespeare-zee dempt ten bate van een menigte voorzichtige wandelaars, die haar nooit konden bevaren. En dat is, wat Dr. F.W.A. Korff doet - of, neen, ik overschat Dr. F.W.A. Korff: het is, wat hij zoo graag had willen doen.

Bij voorbaat tracht hij in een korte inleiding af te rekenen met het hoog en waarachtig standpunt van Friedrich Gundolf, die het werk van Shakespeare te zeer als een schepping ziet, dan dat hij zich niet zou verzetten tegen die minvermogenden des geestes, die het als een voorraad beschouwen van hun ‘problemen’, die blikjes, binnen welke zij het leven zoo gaarne inmaken. Braaf, ethisch philosoof als hij is, kiest Dr. F.W.A. Korff de nederigheid als zijn wapen, en, geheel naar den aard van het geestje, is ook hier het wapen een vermomming. ‘Wenn die Könige bau'n, haben die Kärrner zu tun’, citeert hij. Arme koningen! ‘De Koningen, over wie het hier gaat,’ zoo zegt hij van de groote dichters, ‘brengen, het is waar, hun bouwplannen wel alleen ten uitvoer. Doch juist de door hen in grootsche eenzaamheid voltrokken gewrochten stellen achteraf de Kärrner, de mindere grootheden,

voor een bontgeschakeerde taak.' Zijn taak acht hij het dan te 'onderzoeken, welke ideeën inhoud hier aanwezig is - om het wat forsch uit te drukken: wij kunnen trachten de beschouwing van wereld en leven, die achter deze drama's ligt en in deze drama's tot uiting komt, op te sporen.' (Zoolang Dr. F.W.A. Korff zich niet forscher uitdrukt, zal hij wel niemand ontstellen; hetgeen een ethisch philosoof ook ongaarne doet.) Het 'opsporen' van zulk een beschouwing zou, zelfs in het werk van Shakespeare, wellicht (en voor de Kärrner zeker) de belangrijkste bezigheid zijn, indien het den kunstenaar onmogelijk ware een nieuwe werkelijkheid, belangrijker dan welke beschouwing ook, te scheppen. Dr. F.W.A. Korff haast zich dan ook reeds in zijn inleiding zelfs Shakespeare dit vermogen te ontzeggen: 'Hij blijft bij zijn arbeid gebonden aan de eenmaal gegeven werkelijkheid, een nieuwe werkelijkheid te geven ligt boven zijn kracht. Doch hij beeldt die werkelijkheid ook maar niet eenvoudig af, neen, hij vat haar op zijn eigen manier aan, hij geeft haar een door hem vrijmachtig gekozen structuur, hij toont ons haar, zooals hij ze zelf ziet. Dan is het dus niet onnoodig en nog veel minder verwarrend maar veeleer vanzelfsprekend en onmisbaar, dat men naar die manier, die structuur, dien kijk een onderzoek instelt, dat men m.a.w. vraagt naar de "wereldbeschouwing", die in het kunstwerk openbaar wordt.' Daargelaten nog de onzin, dat een waar kunstenaar de structuur van zijn werk zou 'kiezen' en dat zijn 'kijk' voort zou komen uit zijn wereldbeschouwing in plaats van zijn wereldbeschouwing uit zijn kijk, blijkt hier dus, dat Dr. F.W.A. Korff Shakespeare het scheppend vermogen ontzegt, zonder dat hij zich ook maar afvraagt, wat de wèrkelijke zin van 'scheppen' is. De zin van scheppen als 'iets maken uit niets' is geen wèrkelijke zin maar werkelijke ònzin; hij ontstond uit een begrijpelijke, doch dwaze neiging van den mensch om aan het waarneembare leven geen einde doch wel een begin toe te dichten, en God daarvoor verantwoordelijk te stellen. Dr. F.W.A. Korff verzekert ons dan ook: 'In den vollen zin van het woord verdient alleen God "Schepper" te heeten.' (Lees dus: 'in den vollen onzin van....' enz.) Scheppen, echter, heeft één eenig waren zin: het maken van een nieuwe werkelijkheid uit

de bestanddeelen van een oude werkelijkheid en dóór het daarin varen van den geest. Wie de geluiden van dit leven hoorde en daarna een werk van Beethoven, beseft zoowel den waren zin, dien men aan het woord ‘scheppen’ moet hechten, als den ónzin, dien Dr. F.W.A. Korff eraan hecht. Dat hij het deed is echter begrijpelijk: ontken het scheppend vermogen van den grooten kunstenaar, en gij stelt zijn werk open voor de ‘problemen’-ijver der ‘Kärrner’, zelfs het werk van Shakespeare, alsof hij een Hauptmann, een Heyermans ware. Wat dit aangaat is de muziek wel begenadigd; de heeren Ethische Philosophen vinden bij haar minder gemakkelijk steun voor hun rede-en zedekavelen. Doch óók de beeldende kunst en óók de dichtkunst staan of vallen enkel en alleen met het scheppend beginsel; al het andere is bijzaak.

Met bijzaak vult Dr. F.W.A. Korff zijn boekje. En met welke bijzaak! Wij kunnen hier zoo kort zijn als deze bijzaak het verdient. Dit boekje dan, zoekt de ‘levensproblemen’ in vier van Shakespeare's treurspelen: in ‘King-Lear’, in ‘Hamlet’, in ‘Julius Caesar’, in ‘Macbeth’. Dit zoeken leidt natuurlijk tot stichtende en nuttige lessen.

Over ‘King Lear’: ‘Is het erg, dat wij de ware liefde miskennen? De dichter laat ons zien, hoe erg het is.’ Shakespeare kan Dr. F.W.A. Korff niet erkentelijk genoeg zijn; vooral voor de toon, waarop hij ons zijn werk beschrijft: ‘Het stormt hier misère. Alle booze machten van hemel en aarde, van natuur en menschenwereld schijnen elkaar hier rendez-vous te geven.’ (het staat er!). De somberheid van dit treurspel laat niet na Dr. F.W.A. Korff te verontrusten. ‘'t Kan wel zijn, dat de troebelen van het jaar 1605 niet bepaald hebben meegewerkt om Shakespeare op te vroolijken’ (alweer: het staat er!), maar deze verklaring voldoet den schrijver toch niet. Hij moet wel aannemen, dat Shakespeare, evenals Dante, in de hel is geweest. Dan echter: ‘De vraag laat zich niet weerhouden: heeft deze tragische wereld een zin?’ Gelukkig wel: ‘Shakespeare laat ons zien, wat er wordt van de samenleving van zelfzuchtige wezens. Zij wordt eenvoudig een hel.’ Laten wij dus nooit meer zelfzuchtig zijn, anders wordt er misschien nóg eens een ‘King Lear’ geschreven! Dit drama leert ons ook: ‘De wereld is geen publieke vermakelijkheid,

zij is niet ingesteld op de verschaffing van een zoo groot mogelijke hoeveelheid genot, haar inrichting blijkt inderdaad van zedelijken aard.' En het oeuvre van Shakespeare blijkt steeds duidelijker een 'inrichting' te zijn, waar wij in dezen trant gesticht kunnen worden.

Over 'Hamlet': 'Wij zijn hier nu eenmaal in het leven gezet, ons is niet van tevoren gevraagd, of het leven ons aanstond: op een goeden dag - daar zijn er, die zeggen: op een slechten dag hebben we gemerkt, dat we er waren, en nu moeten we maar zien, hoe we ons met het leven redden' (let op de toon van dit 'proza'!). En even verder: 'Er bestaat dus alle reden, dankbaar iedere hulp te gebruiken, die ons tot het vinden dier levenskennis van dienst kan zijn. Wij mogen ook wel dankbaar de hulp aangrijpen, die de kunst ons in dezen biedt.' (de toon alweer!). Nu moet ik misschien om der rechtvaardigheid wille vermelden, dat hij dit weerzinwekkende geteem hier en daar goed tracht te praten, door te verklaren, dat de kunst haar doel in zichzelf heeft, dat de kunstenaar het leven 'uitbeeldt', zooals hij 't ziet, en dat juist door dit en niets anders te doen zijn werk 'een stuk schoonheid' zal worden. Hij durft, pratend over 'Lear', zelfs tot de conclusie te komen, dat het 'een armzalige opvatting van het bedrijf van den kunstenaar' is, te beweren, 'dat hij eigenlijk niets anders zou doen dan de een of andere theoretische beschouwing ons min of meer smakelijk toebereid opdisschen'. Zijn geheele boekje bewijst echter, dat hij dit 'maar zegt', doch volstrekt niet werkelijk beseft. Het werd hem afgedwongen door wat zij, die recht van spreken hadden, over kunst verklaarden, en is het hem eenmaal in enkele regeltjes (en in welk een stumperig taaltje!) afgedwongen, dan voelt hij zich opgelucht, en vult weer rustig tientallen bladzijden met het geteem zijner 'armzalige opvattingen'. Zijn poging om het Hamlet-drama te ontraadselen, en er - dat spreekt vanzelf - leering, liefst stichting, uit te puren, leidt hem tot deze wensch: 'Wat we noodig zouden hebben, dat is Hamlet en Fortinbras inéén: we willen en we kunnen en we mogen de inzichten van Hamlet niet prijsgeven, maar we willen en we kunnen en we mogen de daad van Fortinbras ook niet missen. Dat zou de oplossing zijn:

de vereeniging van Hamlet en Fortinbras. Welnu, bestaat er zulk een vereeniging?' Just Havelaar wordt wèl gestraft met zulke volgelingen van zijn 'welpratendheid'! Het is weer die wensch 'to eat your cake and have it', die zoo kenmerkend blijkt voor de Ethische Philosophen, en die zoo onherroepelijk het nivelleeren in de hand werkt van alle hoogten en diepten tot een laf en zalvend optimisme. En welk antwoord geeft hij op die vraag? 'Jezus Christus is Hamlet en Fortinbras ineen.' Is er in het brein van Dr. F.W.A. Korff nu werkelijk nergens een hoekje, waar hij, zij 't dan vaag, beseft, hoe hij hier niet alleen het Hamlet-drama drooglegt, maar Fortinbras ontmant en Jezus ontheiligt?

Over 'Julius Caesar': het was te voorzien: na het aanprijzen van 'de daad', de voorzichtige angst voor de daad, voortgekomen uit 'het idealisme, dat het kwaad in de menschen, dat de zonde loochent.' Prof. Casimir had niet beter kunnen zorgen voor de geruststelling van den gezeten burger, voor wien in zijn hart, al zal hij 't nooit willen bekennen, 'daad' maar liefst synoniem moet blijven met 'bezigheid'. Een zekere waardeering voor die felle strijders, die het kwaad niet uitsluitend met ethische be- en oprispingen te lijf gaan, is natuurlijk geoorloofd, het staat zelfs mooi en getuigt van inzicht en verdraagzaamheid. Toch is het plicht ernstig tegen hen te waarschuwen: safety first! Want: 'het verbond van idealisme en misdaad, het moge dan nog zulk een monsterverbond zijn, is in de wereld geen zeldzaamheid. Daar is nu eenmaal niets, dat zulk een infecteerende kracht bezit, als het kwaad. Met de beste bedoelingen maakt een mensch zich op om het te bestrijden. En voordat hij het weet, is hij bezig het te bestrijden met.... ook weer kwaad, het ééne kwaad met het andere.' Wat jammer toch. Ik hoop maar, dat niemand mij zal verwijten dit gefemel en dit geteem te bestrijden met een ander gefemel en een ander geteem. Zoekend naar een geruststellende synthese (alweer: to eat your cake and have it) van ideaal en werkelijkheid, heeft Dr. F.W.A. Korff die al gauw gevonden, weer in Jezus Christus: 'Nimmer heeft Hij het kwaad met kwaad bestreden, maar alleen met het goede, alleen met redelijke middelen, alleen met den heiligenden invloed van Zijn persoon. En toen

het kwade zich daardoor niet overwinnen liet, toen heeft Hij niet anders gedaan dan van dat goede nog meer geven, *toen heeft Hij Zijn eigen persoon er zonder reserve voor over gehad*.' (Cursiveering van mij. - A.R.H.) Kon het banaler en gevoelloozer uitgedrukt worden? Maar geruststellend is het in hooge mate: Jezus hangt aan het kruis, en de onbedreigde burger leest bij zijn zingende ketel Casimir of Korff. 'Zoo behoeven wij aan de bruiloft van ideaal en werkelijkheid toch niet te twijfelen,' en iets verder, opdat aan de geruststelling vooral toch niets ontbreke: 'Dat beteekent ook, dat de bruiloft van ideaal en werkelijkheid niet opslag in het groot is te realiseeren. Wie haar op een goeden dag zoo maar eens wil laten aanbreken, diens streven is reeds van tevoren tot mislukking gedoemd: slechts bij stukjes en beetjes vangt de bruiloft aan'.... maar waarom zou ik mijn lezers even wee maken als Dr. F.W.A. Korff het mij maakte. Het is genoeg geweest. Het is mijn gewoonte niet boeken te bespreken, en ik zou deze publieke afstraffing niet hebben toegediend, ware dit boekje niet een symptoom van een nare, onsmakelijke ziekte, die in het Holland der laatste jaren steeds veelvuldiger geconstateerd kan worden, en die, vrijwel onbestreden, voortwoekert. Al is het wel begrijpelijk, dat casimieren en korfjes, waar zij het kwaad 'zulk een infecteerende kracht' toekennen, ertoe komen, bijwijze van représaille, ook het goede te maken tot een soort alastrim, het is en blijft weerzinwekkend het goede zoozeer te zien beduimeld en gecompromitteerd, en een krachtige en durvende zonde wordt het àl te gemakkelijk gemaakt hierbij bekoorlijk af te steken. Zou de Duivel stiekem deze heeren helpen? Hij is er slim genoeg voor.

Goed en kwaad tenslotte daargelaten: in zulk een toon schrijft men niet over Shakespeare. Dat is, wat dit boekje aangaat, de hoofdzaak. Deze toon bewerkt een laf kleineeren van de grootheid, donker en licht, des lévens tot nut van het burgermansbestáán. Voor zulk een bedrijf zijn er schrijvers te over, die men gebruiken kan; maar laat men er Shakespeare niet voor misbruiken.

Een boek over Shakespeare kan een bezielde poging zijn enkele vrije, werkelijke menschen dichter bij hem te brengen. Door zulk een poging kan dat boek een goed boek zijn. Een

boek over Shakespeare kan echter ook een poging zijn, Shakespeare, getemd en aan een zoet lijntje, dichter te brengen bij den voorzichtigen burgerman. Zulk een boek is, op zijn zachtst gezegd, een idioot boek; het boekje van Dr. F.W.A. Korff is zulk een boekje. Het had tot titel moeten hebben: 'Shakespeare ontmand'.

De redactie van de Volksuniversiteitsbibliotheek, die dit boekje goedkeurde en deed verschijnen, telt 17 leden; 15 daarvan zijn professoren. Zou één enkele, bekwame litterator er niet nog bij kunnen? Zijn taak zou niet licht zijn.

A. ROLAND HOLST

Bibliographie

Dr. J.D. Bierens de Haan, De Strijd tusschen Idealisme en Naturalisme in de 19de eeuw. Volksuniversiteitsbibliotheek nr. 46. Haarlem, Erven Bohn 1929.

Men kan in de geschiedenis van het menschelijk denken tweeërlei polair tegengestelde wereldbeschouwingen onderscheiden: 1°. het idealisme, dat de gewone ervaarbare werkelijkheid als een realiteit van lager orde beschouwt. Het Absolute, de Grond der wereld is niet in de door de zintuigen ervaarbare werkelijkheid te vinden, maar in de Idee, in een hooger en dieper wezen, dat ons in de Rede wordt geopenbaard of in een zoogen. 'intellectueele aanschouwing' bewust wordt; 2°. het naturalisme, dat zich tevreden stelt met het onmiddellijk gegevene en dat zich als taak stelt een zoo uitgebreid mogelijke kennis van de wetten in het natuur- en geestesleven te verwerven en deze wetten te herleiden tot een zoo eenvoudig mogelijk algemeen beginsel. Het naturalisme vraagt in principe niet naar een laatste doel of naar den zin van het leven en de wereld. Het wil slechts het onderling verband van de verschijnselen onderzoeken en trachten te begrijpen. 'Weten is Macht' en het doel van alle onderzoek is in laatste instantie de onmiddellijke toepassing van alle kennis in de praktijk van het leven.

Stelt men zich als historicus op het standpunt, dat deze twee typen van wereldbeschouwing bestaan, dan is er bij een onderzoek naar hun geschiedenis in een bepaald tijdperk tweeërlei houding denkbaar: men kan òf geheel onpartijdig en dus objectief beide trachten te beschrijven en ontleden en zich over hun waarheidsgehalte niet uitlaten. Of men stelt zich critisch in en men zal dan telkens de 'onwaarheid' of het 'tekort' van een van beide typen van wereldbeschouwing hebben aantetoonen.

Wie de andere werken van Bierens de Haan kent, weet van te voren dat deze denker alleen de tweede methode van onderzoek zal kiezen en dat hij wel de betrekkelijke waarheid van het naturalisme aanvaardt, maar in het idealisme toch de absolute waarheid en de volledige openbaring der Rede vermag te zien. Dat is natuurlijk zijn goede recht en men zal hem dit niet als een fout mogen aanrekenen. Voor dezen geschiedschrijver der wijsgeerige stroomingen in de 19de eeuw is objectiviteit onmogelijk. En dit geschrift lezende zal ieder wel tot het inzicht moeten komen, dat het naturalisme èn het positvisme thans als een bijna geheel overwonnen ziens- en denkwijze kunnen gelden en dat het Idealisme ondanks de vage en zeer abstracte formuleeringen van enkele zijner vertegenwoordigers (bij name Fichte en Hegel) een veel 'zeit-

gemaesser' wijze van denken moet worden genoemd. Al is er nog geen sprake van een zegepraal van het Idealisme over de geheele linie der cultuur en al zal ook nu weer een reactie niet uitblijven, toch zal thans wel niemand meer kunnen loochenen, dat op het oogenblik de idealistische ziens- en denkwijze ons meer bevrediging schenkt en dieper inzicht waarborgt dan haar antithese, de naturalistische.

B. de H. geeft in dit geschrift blijk van groote en diepgaande kennis der 19de eeuwsche wijsbegeerte. Hij teekent in forsche lijnen een boeiend beeld dezer periode, die in menig opzicht zoo ver van ons afstaat. Lezen we bijv. wat hier over mannen als Comte, Mill en Spencer, over Feuerbach en Stirner verteld wordt, dan beseffen we dat we thans zoo goed als niets meer met deze denkers gemeen hebben en dat ze een taal spreken die voor ons bijna onverstaanbaar geworden is.

Bezwaren heb ik alleen over datgene wat over Nietzsche hier is gezegd. Naar mijn meening is Nietzsche ondanks talrijke in het oog van den idealist, in den geest van B. de H., 'kettersche' uitspraken en zijn vijandige houding ten opzichte van den 'officieele' godsdienst en de 'geldende' moraal, een in diepsten zin idealistisch denker, die alleen ten volle kan worden beoordeeld zoo men ook rekening houdt met diens nagelaten geschriften, waaruit pas blijkt welk een in den meest eigenlijken zin van het woord 'religieus' denker hij is geweest, die men tot nu toe nog veel te weinig ten onzent heeft bestudeerd en gewaardeerd.

HERMAN WOLF.

De ljochte ierde; nije fersen fen O. Postma. Sneek, Brandenburgh & Co., 1929. (Fryske Bibleteek nû. 16.)

De huidige friesche lyriek is - ten onrechte - bij te weinig minnaars der poëzie bekend. De plausibelste reden hiervoor is zeerzeker de taal, die op het eerste gezicht afschrikt; bovendien kon tot voor enkele tientallen jaren de friesche letterkunde, met een enkele uitzondering, niet bogen op dusdanige meesterwerken, dat de hollandsche dichter onverwijld tot een nadere studie van de broeder-taal mòest komen. - Dit alles is nu echter veranderd; en evengoed als onze dichters Yeats en Brooke, George en Trakl, Jammes en Valéry kennen, moest hun het werk van hun landgenooten Kalma en Sybesma, J.H. Brouwer, Schurer, Gerben Brouwer en last not least dr. O. Postma bekend zijn. Er bestaat namelijk sinds 1915 in Friesland een poëtische traditie, die wellicht haar stralende inzet niet in 't minst dankt aan een toentertijd herlevend nationalisme, dat een aantal jongelieden meesleepend tot het dichterschap voerde. Ofschoon het - meest in Calvinistische kringen - nog wel eens wervelt en vlaagt, zijn deze lentestormen grootendeels gaan liggen, maar zij hebben toch de onschatbare verdienste gehad, den weg te hebben gebaand voor een rijke en rustige zomer. Er bestaat een poëzie in Friesland; er wordt bovendien door een drietal novellisten en critici een meesterlijk proza geschreven; en neemt men dan in aanmerking de kleine omvang van dit taalgebied en het aantal friesch-lezenden en -schrijvenden, dan komt men tot een vergelijking, welke respect afdwingt, en die mij dan ook de overtuiging deed uitspreken, dat de kennis van wat er in Friesland geschreven wordt, voor den hollandschen dichter geen overbodige geestelijke luxe zou zijn.

Deze kennis zou allereerst laten zien, dat de friesche lyrici - met uitzondering van D. Kalma, wiens werk iets van Shelley en A. Roland Holst heeft - niet de minste neiging vertoonen om, bij al hun bewondering voor de wereld-poëzie, illustere voorbeelden na te volgen. Men zou, als men zich eens ernstig met de kwestie bezig hield, bemerken, dat hier inderdaad sprake is van een autochthone poëzie: een kunst die wortelt in en al haar attributen ontleent aan het friesche land, het friesche wezen, den frieschen mensch. Zoo kon ik een Nederlandsch dichter, met wie ik over deze bizondere lyriek sprak, en die mij vroeg: Waarop lijkt ze dan? niets antwoorden, dan dat er geen parallel met poëzie van vroeger of thans was te trekken; en inderdaad, de friesche lyriek is te eigen-aardig, te eigen-zinnig, zij rust volkomen in zichzelf, en al is zij wel te vertalen, een groot deel van haar directe bekoring ligt in het juiste noemen der dingen, met de juiste friesche termen, die, voor hem die land en volk van nabij kent, zooveel heldere magie bezitten.

Dit alles nu geldt ook in sterke mate voor de poëzie van dr. O. Postma. - Deze dichter, die de anderen in leeftijd belangrijk overtreft, werd eerst in breederen kring bekend door zijn in 1918 verschenen bundel ‘Fryske lân en fryske libben’, waarin hij zijn eerste verzen had verzameld. Men bemerkte met deze geheele verzameling voor zich, dat men met een bizonder talent te doen had, en, wat de verzen stuk voor stuk niet hadden geopenbaard, dat in dit werk een intensiteit van gevoel onder de eenvoudige, bijna naïeve woorden schuil ging, dat des te meer nieuw was bij de veelal norsche en plastische directheid der overigen. Voornamelijk waren het in den beginne de onderwerpen, die den aard van dit gevoel aanduidden: sobere beschrijvingen van het landleven tegen den achtergrond der natuur, avondstemmingen en herinneringen - alles in zuivere kleine paneelen met teedere, doch vaste hand getrokken. Maar de beteekenis dezer poëzie, die men toen reeds ried, lag dieper en omvatte meer; men bemerkte het aan de klanken, die hier en daar een geheime ontroering kregen, aan woorden die droomverloren tusschen de andere konden staan, en in hun verband onverwachte assiocatie's van gedachten en verbeeldingen opriepen. - Het was een levensbesef, dat zich schuw achter deze eerste gedichten verborg, een levensbesef dat zich pas in de laatste bundel, ‘de ljochte ierde’ (de lichte aarde) onomwondener en daardoor voller en aangrijpender uit. Dit levensbesef zou ik nu het ‘friesche’ willen noemen - omdat de dichter bekent, dat het rechtstreeksch wezen zijner kunst en dat, wat zijn levenshouding het sterkst bepaalt, is: de liefde voor het kleine stuk aarde, waar hij werd geboren, en welks simpele en alledaagsche verschijnselen en gestalten hem tot eeuwige symbolen van het leven geworden zijn, of om het anders te zeggen, dat wat eerst een realiteit van lagere orde in zijn bestaan was wordt nu op geheimzinnige en vervoerende wijze tot een tweede, hoogere werkelijkheid. - Op het eerste gezicht lijkt deze horizon beperkt; maar men begrijpt nu gemakkelijk, hoe intens en innerlijk rijk een poëzie moet zijn, die met wortelstok en vruchtbeginsel is geplant in een vast punt van rust; men begrijpt de intensiteit ervan in tegenstelling met b.v. met de aan adem en vaart zooveel grooter, maar het aan centrum zooveel ontberend avontuur, dat die andere Fries, Slauerhoff, van zijn kunst en zijn leven heeft gemaakt. Men begrijpt ten slotte, dat juist deze vaste, innerlijke grootheid de kunst van dr. O. Postma verre uitheft boven de beperking, welke hij zich naar men in den beginne meent, zelf heeft opgelegd; en in dit verband

zou ik niets beters meer van zijn werk kunnen zeggen, dan door aan te halen, wat hij zelf schreef bij een boek van Friedrich Paulsen:

> Dit is heel Fryslân! Hûs en hôf en fjild,
> de hallich en de hoarne, gaest en keech!
> It mean- en loegerswirk mei eigen hirde hân;
> de sé, it bûtelân, it fiere leech.
>
> En heit en mem - o, dat is wol ús stam,
> oer ieuwen skaet en dochs ús folk sa nei!
> O wûnder stik! Dyn heit sjuchst swijsum gean,
> en blierder stiet dyn mem yn ljochte dei.
>
> Sa droech de noarder kust it âlde folk.
> Him wreidet út, hwet eigen om ús leit,
> ta wider ring. Us skoarret fêster krêft;
> de siele waechst ta riker mooglikheid.

Al staat het ook vast, dat slechts geboren Friezen, die in hun jeugd dezelfde verten en hemelen als de dichter hebben aanschouwd, deze verzen met iederen vezel kunnen genieten, toch lijkt het mij onmogelijk, dat de minnaars van rasechte poëzie, al waren het slechts de dichters, wilden zij zich door een weinig inspanning niet laten afschrikken, door de schoonheid van deze gedichten niet zouden worden gegrepen.

THEUN DE VRIES.

Zuid-Limburgsche problemen. Rapport aan Regeering en Staten-Generaal, uitgebracht door de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor het district Maastricht en omstreken; Maastricht, 1929.

'Dit rapport bedoelt in hoofdzaak te wezen een weergave van wat er aan verlangens, hoop en beduchtheid leeft in kringen van handel en nijverheid in ons district'.

Het heeft op loffelijke wijze deze bedoeling verwezenlijkt.

Het stelde zich tevens tot taak, de redelijkheid te betoogen van de stelling, 'dat onze stad, voor de offers die ze brengt wegens haar excentrieke ligging, de compensaties (moet ontvangen) die redelijkerwijze gegeven kunnen worden'.

Ook deze stelling heeft het zeer aannemelijk gemaakt.

Men kan twisten over onderdeelen. Ook over dingen van grooter aanbelang, als de (zeer zwak gedocumenteerde) voorkeur der rapporteurs voor wederkeerigheid in handelspolitiek.

Maar om te kunnen twisten, of, beter en vriendelijker gezegd, om te kunnen samen-praten over al deze onderdeelen, moet men een gemeenschappelijk uitgangspunt bezitten.

De bizondere verdienste nu van dit rapport is, dat het dit uitgangspunt scherp en nauwkeurig heeft gesteld. Het is de inderdaad hoogst eigenaardige ligging der limburgsche hoofdstad, die, waren de belgischnederlandsche, de duitsch-nederlandsche en de belgisch-duitsche grenzen niet eromheen gevlochten, pracht van een middenpunt en knooppunt

zou zijn van een van industrieele mogelijkheden overrijk gebied, een van nature gegeven economisch-geografische eenheid, die echter uit politieke oorzaken in drieën is uiteengevallen.

De stellers van het rapport hebben schoon gelijk met te zeggen, dat Zuid-Limburg lijdt onder dezen toestand, dat het lijdt mede ten bate van Nederland en dat het hieraan aanspraken op tegemoetkoming ontleent.

Met dit gemeenschappelijk uitgangspunt als gemeene basis voor overleg laat zich verder praten. Over Zuid-Limburg's ‘verlangens, hoop en beduchtheid’; we ontleden en bespreken ze hier niet; dit zou een studie worden, die de maat der brochure zelve zou te boven gaan. Maar wel mag dit ervan worden gezegd, dat de uiteenzetting in het verslag der maastrichtsche Kamer dezelfde goede eigenschappen van bondigheid en klaarheid toont, die heel het verslag sieren.

Met dit stuk heeft Zuid-Limburg, zien wij wèl, een flinken stap gedaan in de richting van het accoord met de rest des lands, waarnaar wij allen hebben te hunkeren.

v.B.

Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam, uitgegeven door dr. J.G. van Dillen; eerste deel, 1512-1611; Rijks-Geschiedkundige Publicaties 69, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1929.

Niet nu voor het eerst trekt deze archiefstof de aandacht.

Reeds in 1748 is veel ervan door Noordkerk in zijn uitgaaf der handvesten van Amsterdam opgenomen. Van Dillen kon, telkens als het pas gaf, hiernaar verwijzen. Een last voor den bestudeerder, maar de R.G.P. zouden door herdruk te zwaar zijn belast.

En nog in 1895 putte de amsterdamsche archief-ambtenaar Brouwer Ancher uit in hoofdzaak dezelfde stof, als thans door Van Dillen bewerkt, voor zijn aardig, wat ‘anecdotisch’ zegt Van Dillen terecht, maar enkel ook als populair en beknopt bedoeld boek ‘De gilden’.

Het zal waarschijnlijk de moeite loonen, zoodra deze bronnen-uitgaaf volledig zal zijn, op haar grondslag en met behulp van haar uitvoerigen index een nieuw boek over dezelfde stof te schrijven. De statig-logge R.G.P.-deelen vallen practisch buiten te veler bereik en de stof roept om verwerking. Van Dillen's inleiding al toont voldoende haar rijkdom aan. Een paar punten, eruit opgevischt, ten bewijze:

Met de alteratie(1578), die ook op dit gebied zich tegen de ‘onnutte superstitiën’ keert, blijken in Amsterdam de gilden hun, tot dan overwegend, godsdienstig karakter te hebben afgelegd. Het ware nuttig, het historisch verband tusschen het religieuze en het economische element in de gilden eens nauwkeurig vast te leggen, voorzoover dit - een restrictie, die men zoo dikwijls moet maken - mogelijk zal zijn op een basis van onderzoek, niet breeder dan één stad.

En een nog niet eens uit-stekend belangrijke stad. Omstreeks 1514, neemt van Dillen met Unger aan, had Amsterdam niet meer dan 11000 inwoners en de dikwijls herhaalde schatting van 40.000 voor het midden der zestiende eeuw acht hij meer dan 10.000 te hoog.

Van Ravesteyn's, ook door hem als belangrijk en scherpzinnig geprezen,

boek van 1906 over het sociaal-economisch Amsterdam van 1500-±1625, berustte, wat de gilden betreft, uitsluitend op gedrukt materiaal en op wat Ancher uit de ongedrukte bronnen had gehaald. Het overzicht bij Van Ravesteyn van de geschiedenis der gilden nu blijkt ‘zeer onvolledig’, zijn conclusies blijken ‘niet altijd juist’ te zijn geweest. Niet pas van na de alteratie - hierop in hoofdzaak komt Van Dillen's grief tegen Van Ravesteyn neer - dateert de sterk beschermende gilden-politiek der amsterdamsche stadsbestuurders; zij was ouder, al neemt zij tegen het einde der zestiende eeuw toe in kracht.

In het geding S. Muller - E.T. Kuiper over de beteekenis der zuidnederlandsche immigratie voor de opkomst van den amsterdamschen groothandel neemt Van Dillen een tusschenstandpunt in. Muller heeft deze beteekenis te hoog, Kuiper heeft ze weer te laag aangeslagen; het statistisch materiaal, door Van Dillen verzameld, leidde hem tot deze slotsom.

Ziehier enkele belangrijke punten, die het waard zijn, met behulp der bronnen, die thans open liggen, maar zonder dezer volledige tentoonstelling, eens breeder te worden uitgewerkt.

De inhoud van de zuid-nederlandsche invasie, met name na den val van Antwerpen (1585), is hiervan stellig niet het minst gewichtig. Een onderzoek hiernaar evenwel zou - Van Dillen zelf wijst er met nadruk op - zich niet tot Amsterdam mogen bepalen (waar zelfs het materiaal onvolledig bewaard is), maar zich mede tot de andere centra van deze koopmansvolksverhuizing moeten uitstrekken.

Men kan zijn wensch, dat dit prikkelend stuk vaderlandsche historie eens opzettelijk behandeld worde, slechts deelen. En het lijkt niet onbescheiden, hieraan nog dezen anderen wensch te verbinden, dat Van Dillen, die straks, als de bronnenpublicatie achter den rug is, beter dan wie ook thuis zal zijn in deze materie, zichzelf zal willen aangorden ter vervulling der begeerten, die hij uit den slaap wekte.

v.B.

Gestion des entreprises publiques et privées aux Pays-Bas, Rapport à la Chambre de Commerce Internationale établi par les soins du Comité National Néerlandais; La Haye, Martinus Nijhoff, 1929.

In April '28 verzocht de voorzitter der Internationale Kamer van Koophandel te Parijs aan dien der nederlandsche sectie, een vergelijkend onderzoek te willen doen instellen naar de openbare en de particuliere bedrijven hier te lande. Bedoeling was niet: een opsomming van algemeenheden, door eenige willekeurig gekozen voorbeelden meer geïllustreerd dan bewezen, als waarmee men totnu zich altoos tevreden had gesteld. Zij was wèl: een positief onderzoek, met meer dan gratuite beweringen en zonder den leidraad van zuiver leerstellige of staatkundige formules.

De wensch om aan deze opvatting recht te doen weervaren leidde het nederlandsche comité tot aanwijzing als rapporteur van den heer J.E. Vleeschhouwer (kennelijk op grond van zijn publicaties over het vraagstuk der actieve handelspolitiek) en ver het grootste deel van het thans verschenen boek bestaat uit diens rapport.

De heer Vleeschhouwer beschouwt hierin allereerst een aantal, hem voor

dit doel bij uitsluiting aangewezen industriën (t.w. van electriciteits-, gas- en watervoorziening, spoor- en tramwegen en autobussen, en mijnbedrijven) elk afzonderlijk en wijdt vervolgens aparte hoofdstukken aan de loonen, overheid en middenstand, winsten uit openbare bedrijven; hierna volgen nog twee, waarvan een den omvang van onze kennis van feitelijke gegevens schouwt en het ander een 'conclusion' brengt; een 'annexe' van statistische staten besluit het verslag.

Het resultaat, waartoe de rapporteur door zijn onderzoek, dat den indruk van bizondere nauwgezetheid wekt, werd gebracht, is negatief, in dezen zin, dat het voorhanden feiten-materiaal hem voorkomt, geenerlei stellige keus tusschen overheids- en particulier bedrijf te wettigen.

Een voor een wordt dit van de verschillende bedrijven betoogd; veelal (m.n. bij de voorziening met electrische kracht, gas en drinkwater) op grond, dat zoo goed als alle belangrijke bedrijven van overheidswege worden geëxploiteerd, zoodat vergelijking niet gced mogelijk is; bij de steenkoolmijnen op den geheel anderen grond, dat de particuliere mijndirecties hebben geweigerd, statistisch materieel te verschaffen.

Nadere motiveering volgt nog in de drie laatste hoofdstukken:

La préférence sera accordée au mode de production laissant le plus grand excédent de bénéfice social, c'est-à-dire la différence en plus entre les besoins satisfaits et les moyens de production sacrifiés. Ce procédé peut être suivi seulement, lorsque les deux quantités comparées sont du même système, c'-à-d. s'il existait pour la société, un dénominateur universellement applicable, comme l'unité monétaire l'est pour les relations entre les entreprises individuelles.

Pierson était persuadé que cette unité est introuvable: 'Si la boussole de la valeur d'échange ne donne plus d'indications dignes de confiance, on serait tenté de la remplacer par une autre boussole, mais ce désir ne sera jamais réalisé.' Depuis on envisage cette question d'une manière différente. L'examen de la possibilité d'un pareil 'ultimate standard of value' est la grande 'crux interpretum' de l'économie moderne. Edgeworth fit un effort en 1881 en construisant ses 'hedones'. Ensuite Pareto publia ses 'ophélimités', D.J. Tinnes ses 'valurons', Irving Fisher en 1892 ses 'utils' et en 1927 ses 'wantabs' (abbréviation du mot 'wantability'). Mais malgré les efforts faits pour l'approfondir, le problème est si loin d'avoir trouvé sa solution que Schumpeter constata, il y a un an: 'Jeder Zentimeter neugewonnenen Bodens wäre von der grössten wissenschaftlichen Bedeutung'.

Verder: Aux Pays-Bas toute documentation permettant d'établir une comparaison utile entre les entreprises publiques et les entreprises privées fait complètement défaut. Jusqu'ici rien n'a été fait pour remédier à cet état de choses. Seule l'Association des Directeurs de Centrales Électriques a dressé, depuis 10 ans, une statistique secrète des prix de revient. Même si cette dernière était publique, elle ne serait d'aucune utilité pour l'enquète qui nous occupe. Dans les diverses centrales toute uniformité fait défaut quant au calcul du prix de revient. II y a quelques années Association des Communes néerlandaises a installé trois commissions chargées d'une enquête sur le prix de revient: une pour le gaz, une pour l'électricité et une pour la distribution d'eau. Aucune de ces commissions n'a publié jusqu'ici le résultat éventuel de ses recherches. Pour autant que nous ayons pu le vérifier tous les efforts d'arriver à une analyse comparative des entreprises aux Pays-Bas s'arrètent là.

L'industrie néerlandaise - si tant est qu'elle veuille prêter son concours - sera disposée à publier les données dont elle dispose, lorsqu'elle aura compris qu'elle devra le faire de bonne grâce. Ici l'intervention de l'autorité est funeste. L'industrie a tout intérêt à fournir ces renseignements à cause de l'acuité de la concurrence internationale, et à cause de la façon dont l'autorité intervient, mais surtout en tant que défense contre les chocs de la conjoncture. Ce dernier point est de la plus haute importance. L'industrie américaine en est tellement convaincue que Herbert Hoover constata, il y a quelques années: 'There is no question but that the curves in the business cycle from activity to depression have been less disastrous in those industries or trades where accurate lawful statistical data have been available to all'.

En Vleeschhouwer's welsprekend slotwoord luidt:

Les résultats de cette étude sont inacceptables pour les extrémistes dans les deux camps: ceux qui considèrent, dans toutes les circonstances, l'exploitation privée ou l'exploitation publique l'unique forme d'entreprise à l'exclusion de toute autre. Il est peut-être plus exact de dire que la question 'acceptable ou inacceptable' n'existe pas pour eux. Ils le savent déjà parfaitement bien. Ils le savent si bien qu'ils doivent considérer une étude comme celle qui procède comme étant dénuée de tout fondement et que la peine que nous nous sommes donnée est de la peine perdue. Ils daigneront tout au plus en extraire le matériel qu'ils pourraient, le cas échéant, utiliser pour leur propagande politique. En arrivant à la fin de sa tâche, votre rapporteur tient à exprimer l'espoir que son travail ne se prêtera pas à cette fin et que la tentative d'y puiser du matériel de propagande politique trouvera la déception qu'elle mérite. Le degré de cette déception constituera le critérium de la probité avec laquelle nous nous sommes efforcés d'étudier cette question épineuse.

Er is reden om te vreezen, dat de draagkracht van dit slotwoord ongenoegzaam tot des heeren Vleeschhouwer's opdrachtgevers is doorgedrongen.

Van hen, niet van hem, toch is de 'préface' van 18 bladzijden, die voorafgaat aan het eigenlijk rapport, dat, zonder de statistische aanhangsels, er 96 telt.

'Tout hommage' wordt er hem gebracht, naast 'l'expression de vive reconnaissance' aan de vele deskundigen, die hem hebben willen bijstaan. Jegens degenen, die, tot schade van het rapport, hebben geweigerd, hem bij te staan, ware hier een misprijzend woord ter plaatse geweest. Het ontbreekt.

Maar wat niet ontbreekt zijn 'quelques appréciations d'ordre général', waarop de voorzitter der Internationale Kamer betuigd had, niet gesteld te zijn en waarvan de heer Vleeschhouwer (schoon hij niet naliet, waar zijn materiaal er hem het recht toe gaf, een enkele opmerking te plaatsen, nu eens ten gunste, dan weer ten nadeele van publieke bedrijven) zich dan ook stiptelijk heeft onthouden.

Deze waardeeringen van algemeenen aard beslaan in het voorwoord samen een 16 bladzijden, waarvan ruim geteld anderhalf iets zeggen ten gunste van en de overige het pleit voeren tegen de openbare bedrijven. Soms verwijzen zij naar Vleeschhouwer's rapport. Waar zij dit doen, zijn zij op zijn best overbodig en hadden om deze reden achterwege kunnen blijven. En om een andere reden hadden zij achterwege behooren te blijven, waar zij niet vasthaken aan het rapport: omdat ook de aandachtigste lezer niets zal vinden dan oud-bekende, opgewarmde kost. De president te

Parijs is ermee bekocht en de ‘hommage’ aan den rapporteur wordt, onverdiend, laten we hopen: ook onbedoeld, erdoor verkleind.

v.B.

Geschiedenis van de Nederlandsche Bovenwindsche eilanden in de 18de eeuw, door Prof Dr. L. Knappert (West-Indische Gids, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1929v.).

Het zijn de minsten niet, die hun schouders zetten onder werk, waarvan niet bij voorbaat vaststaat, dat het dankbaar werk zal blijken.

Hamelberg's geschiedboek over onze bovenwindsche Antillen is, door geldelijke onmacht van een curaçaosch genootschap, dat de uitgaaf bekostigde, onvoltooid gebleven; de romp dagteekent van 1903.

Had toen reeds ‘De West-Indische Gids’ bestaan, het maandblad, dat nu in zijn elfden jaargang is en hiermee het record van zijn verren voorganger ‘West-Indië, bijdragen tot de bevordering van de kennis der Nederlandsche West-Indische Koloniën’, waarvan destijds slechts twee deelen, in 1855 en 1858, zijn uitgekomen, reeds beslissend sloeg, - Hamelburg zou zonder twijfel daar toevlucht hebben gevonden.

Gelijk thans Knappert. Een uitgever, die het boek aandurft, een genootschap, dat een uitgever den durf verschaft, zij blijven ontbreken. Niettemin mag de achttiende-eeuwsche geschiedenis onzer eilanden boven den wind niet ongeschreven blijven. Parelen aan Nederland's kroon zijn tegenwoordig deze verschoppelingen van het gebiedsdeel Curaçao, waar zij los bijhangen, niet. Eén der dingen, die men ervoor kan doen, is hun verleden - met Statius' ‘gouden rots’ als middenpunt - weer te doen leven.

Knappert zal ervan terechtbrengen wat kan. Het archief-materiaal, hoewel niet arm, lijdt onder het bedenkelijk gat, dat de Engelschen in 1781 sloegen, toen zij St. Eustatius plunderden, het eiland, voorgoed naar het schijnt, hiermee zijn beteekenis als handelscentrum roovend, en toen ook het statiaansch archief in vlammen verteerde. Nederland heeft hierop, nog in hetzelfde jaar, wel geantwoord met een fel antiengelsch pamflet ‘De Engelsche tieranny; in vier samenspraaken, met fraaije kunstplaaten’, dat een gulden kostte, en, zonder de platen ‘tot gebruik der schoolen te bekomen (was) voor de geringe prijs van 8 stuivers’ en onder welks kunstplaaten noch de brand van Westerschelling van 1666 - nu nog jagen de schellinger moeders de kinderen naar bed met den Engelschman - noch de brandschatting van St. Eustatius ontbreekt, maar we lezen niet, dat zelfs van deze guldens en stuivers iets ten bate van het geteisterd eiland kwam.

Deze sombere bladzij zal te harer tijd Knappert's studie afsluiten. Zoo ver is hij thans nog lang niet. Hij zette in, waar Hamelberg ongeveer eindigde (in 1698), en gaf totnu een eerste hoofdstuk, dat tot 1709 loopt, en het begin van een tweede, dat tot 1733 zal reiken. Uit wat nog te wachten is moge een hoofdstuk over de slavernij afzonderlijk worden genoemd; deze stof gaat in haar belangrijkheid - èn voor de

ontwikkeling van ons west-indisch gebied in het algemeen èn omdat St. Eustatius ook voor den slavenhandel gewichtig centrum is geweest - den omvang der derde-

half eilandjes een eind te buiten. Reeds een der thans verschenen hoofdstukken, het eerste, brengt een aardige bizonderheid: de ‘roode slaven’, de Indianen, waren er nog in gebruik, maar brachten bij verkoop niet meer dan de helft van een negerslaaf op.

Knappert's studie, die wel over verscheidene afleveringen zal loopen, belooft van dr. Benjamin's voortreffelijk tijdschrift een nieuwe aantrekkelijkheid te gaan vormen.

v.B.

De praktijk van de Arbeidsgeschillenwet door Mr. A.C. Josephus Jitta, Secretaris van de Rijksbemiddelaars; 's Gravenhage, Martinus Nijhoff; 1929.

Er zijn in Nederland een paar bij uitstek gunstig gelegen sociale waarnemingsposten.

De eerste is het secretariaat van den Hoogen Raad van Arbeid.

Dit lichaam, dat noch een hooge raad is (bij welk woord ons taaleigen sinds eeuwen aan hoogste rechtspraak pleegt te denken), noch een raad van arbeid (want deze zijn er ter uitvoering van de sociale verzekeringen) en ook niet onder of boven deze raden de hoogste (want dàt lichaam heet weer verzekeringsraad), is niets meer en niets minder dan een niet ongelukkig veelzijdig samengesteld college, dat der Regeering in sociale zaken en inzonderheid bij het ontwerpen en uitbouwen van ons sociale recht dient van raad.

Eer Aalberse hem, met mooien naam en al, geschapen had, kwamen adviezen aan de regeering, gevraagd of ongevraagd, en vooral die van belanghebbenden, vaak erg onregelmatig, stelselloos, los, soms te vroeg, soms te laat, veelal dubbel of driedubbel of erger, in één woord als een ongebreidelde stroom van adressen en rekesten. Deze stroom - en dit lijkt van dezen Hoogen Raad wel de grootste verdienste - is thans in hem gekanaliseerd. Sluiswachter bij dit kanaal is 's Raads secretaris. Niemand zoo goed als hij bespiedt wat er gist en woelt in de wereld, waar de nederlandsche sociale wetgeving wordt ontvangen en geboren.

De andere goede observatiepost is het secretariaat der rijksbemiddelaars, die met de oude Reichsunmittelbaren naast klankovereenkomst nog dit gemeen hebben dat zij enkel Koningin en Minister boven zich hebben, taalkundig weer een vondst van Aalberse en scheef staand naast het goed nederlandsche ‘arbeidsbemiddeling’, maar die sociaal een goede greep van dezen minister blijken te zijn geweest.

Het boekje van mr. Jitta, die beide de genoemde waarnemingsposten met eere bekleedt, geeft van de resultaten der wet, die nu ruim vijf jaar werkt, een aangenaam leesbaar, helder en nuchter verslag.

Toen zij tot stand kwam, was - vijf jaar na '18! - de sociale ebbe hier reeds weer ingetreden, met al haar kenmerkende verschijnselen van redeloozen onwil onder conservatieven, die zich liberaal bleven noemen; men kan bij mr. Jitta er typeerende staaltjes van vinden, dit bijv. dat een liberaal Kamerlid voorspelde: de wet zal nutteloos tonnen wegsmijten en een ander, van dezelfde richting, van nutteloos uit te geven millioenen repte, dit ter bestrijding van den minister die de kosten op hoogstens *f* 40.000. - per jaar had geschat. De wet heeft totnu per jaar *f* 11.000. -

à *f* 16.000. - gekost; conferentie-thee en dito koffie en sigaren betalen dan ook de rijksbemiddelaars uit eigen zak.

Voor dit bedragje hebben zij van ruim 400 arbeidsgeschillen kennis genomen, waarvan zij in 184 een poging tot tusschenkomst hebben gedaan; in ruim een derde van deze laatste, neemt mr. Jitta aan, is het einde van het conflict door deze tusschenkomst bespoedigd.

Niet overweldigend, wèl zeer bevredigend, noemt de secretaris der rijksbemiddelaars dit succes.

Inderdaad. ‘Neemt men in aanmerking, dat de kosten van het grootste arbeidsconflict, dat onder de werking van de Arbeidsgeschillenwet is voorgekomen, de uitsluiting in de Twentsche katoenindustrie - een geschil, waarbij 20.000 arbeiders waren betrokken - meer dan *f* 100.000 per dag hebben bedragen, dan moet men tot de conclusie komen, dat indien de duur van een dergelijk conflict, dank zij de tusschenkomst van een Rijksbemiddelaar, slechts met één dag wordt verkort, de kosten van de wet gedurende een aantal jaren dubbel en dwars verdiend zijn.’

v.B.

Het fregatschip Johanna Maria

XIV.

Hij had de zeilmakers- en timmermansgereedschappen in dezelfde kist gevonden waar zij altijd geweest waren en hij was dadelijk gaan onderzoeken wat er gedaan moest worden. Jack Every, de neger, de eenige die aan boord was gebleven, liep hem overal na om toe te kijken, eerst met spanning wat die bedrijvigheid beduidde, dan met verbazing over zulke handigheid. Voor den middag ging hij in de kombuis om soep te koken en toen zij samen gegeten hadden en hij Brouwer dadelijk zag opstaan om het werk voort te zetten, lachte hij en sloeg in zijn handen. Hij hielp hem aan den boeg een zitting te bevestigen, waarop Brouwer de verkeerd gevoegde planken ging verbeteren, hij bleef toeschouwen en reikte gereedschappen en stukken hout aan. Maar het werk duurde langer dan zijn verbazing en toen hij thee en brood had klaar gezet roeide hij naar den wal.

Brouwer was alleen met het schip. Hij zat buiten boord, schommelend op de deining, uren lang met hamer en beitel, bij het regelmatig piepen van het touwwerk. Toen de stukjes gevoegd waren moest hij nog breeuwen, maar hij had geen werk en harpuis bij de hand, hij rustte even voor hij het zou gaan halen. Naar den fokkemast kijkend rekende hij hoeveel jaren hij het schip al kende; zij werden beiden oud, nog een tien of vijftien jaar en zij zouden moeten rusten. Wat hadden zij dan gedaan met het werk van hun leven wanneer zij beiden versleten waren en naar den slooper konden gaan? Zij hadden geld verdiend al dien tijd, het schip voor de eigenaars en de bemanning, die met dat geld vrouw en kinderen hadden

onderhouden, - en hij? om eigenaar te worden. Het was nu eenmaal zoo dat men een schip bezat om er zijn brood mee te verdienen, zooals de molenaar een molen heeft en de vrachtrijder een kar, maar hij verlangde er naar het schip te hebben nergens anders om dan het te hebben, van hem alleen. Eerst had hij gewerkt om het schip te onderhouden, in goeden staat, zonder gebreken, en daarmee had hij zijn plicht gedaan, want het gaf hem brood en woning. Werk voor brood, dat had voor een eerlijk man genoeg moeten zijn. Waarom dan was hij toen meer gaan verlangen? toch niet om rijk te worden, want hij wist nu wel dat het schip versleten zou zijn tegen den tijd dat hij het kreeg. Waarom dan? Was het niet onwaardig meer te verlangen dan hem toekwam? had hij zooveel bedrog met den smokkel gedaan, alleen om eigenaar te zijn? Hij wist het niet, maar in zijn borst voelde hij de zekerheid dat hij niet zijn eigen baat zocht. Hij dacht dat een ieder in het leven een taak heeft, de een vervult die op verschillende wijzen, de andere op één enkele waar hij van begin tot einde aan vasthoudt; de zijne was voor het schip, dat hij van stapel had zien loopen, te werken, ook als het geen waarde meer had en voor wrakhout werd aangezien. Hij wist dat het hem eenmaal moest toebehooren, met den brief er bij, de Johanna Maria, van Amsterdam, eigenaar Jacob Brouwer; maar ook als het anders beschikt werd, zou het van hem zijn, want hij en niemand anders had het zoo lang gediend. De laatste jaren had hij dikwijls tegen zichzelf gezegd dat hij zwaarmoedig werd; in zijn jeugd was hij nooit door gedachten geplaagd, maar in den tijd dat hij overal naar de Johanna Maria uitkeek waren er vele in zijn hoofd gekomen en de ergste was dat hij zich verweet zijn leven nutteloos doorgebracht te hebben, werkend niet voor vrouw en kinderen, die weer voor anderen konden werken, maar voor een schip, dat eens vermolmd zou zijn, hoeveel hij er ook voor gedaan had. En hij kon zichzelf niet veranderen, hij moest voortgaan er voor te werken. Met een zucht klom hij naar boven en haalde het noodige gereedschap.

En toen hij wegens de duisternis moest ophouden en het ankerlicht geheschen had, zat hij op den voorsteven, starend

naar den nevel en de sterren. Hij voelde zich tevreden nu hij de beweging van het schip herkende, regelmatig en vast op de deining.

Den volgenden dag werden de luiken opengemaakt en drie booten voeren heen en weer met de pakken wol. Brouwer vroeg verbaasd of zij met zoo weinig volk uit moesten varen: kok en jongen meegerekend telde hij achttien koppen, zoodat, daar er maar één stuurman was en hijzelf bevel over stuurboordskwartier kreeg, de eene wacht zeven man had en de andere zeven met den jongen. Toen zij vertrekken konden lag het schip te hoog wegens de onvoldoende lading, hetgeen spoedig bleek toen er bij een harden bries gezeild moest worden; zij kwamen gedurig in moeilijkheden omdat kapitein en stuurman geen volgetuigd schip verstonden, dikwijls niet tijdig lieten reven en er voor het zware werk slechts vijf mannen bekwaam genoeg waren, Brouwer, Every, de twee Kanaken en de Franschman, die herhaaldelijk moesten komen helpen. Voor zij San Francisco bereikten moesten zij drie keer een haven opzoeken, waar zij meer lading konden vinden, in Acapulco bovendien het tuig herstellen. Brouwer had de vier beste zeelieden in zijn wacht, den neger Every, den Franschman John en de twee Kanaken, en de stuurman kende zijn vak zoo weinig dat hij dit zelfs niet wist.

Er viel hard te werken voor de matrozen en hoewel zij, op een paar na, eerlijke mannen waren die deden wat zij konden, kreeg het schip niet wat het noodig had. Brouwer zorgde voor de zeilen en redderde heel den dag, bijgestaan door Hendrik en vooral door Every, die hem bewonderde als een meester, en het schip zag er ordelijk uit, maar hij begreep dat hij het niet geven kon wat hij wilde, want er waren geen handen genoeg.

De Lilian Bird lag een langen tijd in San Francisco waar de eigenaars een groote verscheidenheid goederen moesten verzamelen voor den handel op de eilanden. Hoewel zij dagelijks twistten gingen de twee kapiteins altijd samen aan wal en keerden laat des nachts samen dronken terug. Zij sliepen lang en wisten niet dat Perrin, de stuurman, dikwijls eerst tegen het eind van de dagwacht terugkwam. Gedurende twaalf uur had dan ook Brouwer het bevel. Twee mannen

bleven gewoonlijk bij hem, Every en John, die hem aanhingen en meer eerbiedigden dan de kapiteins. In den tijd, dat het schip in de baai van Frisco lag, werden zij drieën goede vrienden. De neger en de Franschman, beiden de grootste, sterkste mannen aan boord, zaten des avonds ter wederzijde van den bootsman op het luik, om beurte vertellend waar zij geweest waren en wat zij ondervonden hadden, terwijl Brouwer luisterde en knikte. Hij sprak weinig, maar soms vertelde hij hun iets van het schip toen het nog jong was en hij er mee voer op andere zeeën, over het zeil, het tuig, of over de snelheid die het halen kon. Het waren eenvoudige dingen, maar Every en John luisterden in spanning, want zij voelden dat er meer wijsheid in moest zijn dan zij begrijpen konden, zij zagen het zeil en het tuig zooals het vroeger geweest was duidelijk voor zich, nieuw en sterk, en den bootsman in zijn jeugd, die het roer bediende of het speelgoed was. Soms sprak hij ook van de geheimen van het schip, hoe hij aan een licht gekraak onder den voorsteven kon hooren dat er zware zee te wachten was, omdat de scherpe kant aan het zaathout, waar het aan de kiel verscherfd lag, begon te werken wanneer er woeling kwam in de onderzee; hoe het kreunen van den grooten ondermast vermoeienis beteekende en voorspelde dat het schip een bui van traagheid zou krijgen. Brouwer sprak een mengeling van talen, maar zij verstonden hem, want hetgeen waarvan hij sprak leefde voor zijn oogen. Vele uren zaten zij rustig tezamen, terwijl de toppen van de masten heen en weer gingen en de wind nu en dan het geluid van zang en banjo bracht.

Toen de Lilian Bird de haven verliet had Brouwer twee vrienden op wie hij rekenen kon bij het werk, Every, dankbaar omdat nooit iemand hem van de rechte zeemanschap had geleerd, John omdat wegens zijn onnoozelheid geen maat ooit ernstig met hem sprak, ofschoon hij sterk genoeg was om er drie tegelijk op het dek te leggen. De twee Kanaken die, door de behoefte aan geld en drank nog niet bedorven, natuurlijkerwijze vaartuig, zee en wind begrepen, hielpen hem zoo goed hij wenschte, stipt uitvoerende wat hij aanwees. Voorts had hij een jongen als hulp gekregen, wien hij de lichte bezigheden opdroeg. De wacht van Brouwer kon het schip

bedienen, maar met zeer hard werk, daar zij bij eenigszins ruw weêr de andere moest helpen, die minder sterke mannen had. Overdag was Brouwer gedurig bezig; verwaarloosd en hersteld door menschen die het niet kenden had het schip aan ieder deel kleine gebreken die verholpen moesten worden. Maar in zijn rusttijd zat hij bezorgd te peinzen - het werd oud, de gebreken die hij zag waren te verbeteren, maar hij vreesde dat er ook andere zouden zijn, verborgen voor zijn oog; het was hecht gemaakt, maar het werd zwak, het kon niet meer dan zeven of acht mijl halen.

In Honolulu werd een deel der lading gelost en andere ingenomen, kisten rhum en whisky, wapens, dynamiet. Brouwer, die recht op eenige meters in het ruim bedongen had voor zijn eigen handel, kocht gereedschappen.

Hier begon het schip zijn tochten door den Stillen Oceaan, die zooveel van zijn krachten vorderen zou dat het niet den onbekwamen schippers, maar den bouwmeester en den bootsman te danken had dat het zijn moeiten kon doorstaan. Wanneer kapitein Wynn laat des morgens in zijn reuk van rhum aan dek kwam en met den stuurman over den koers sprak, kwam weldra ook kapitein Evans boven, die hem bespotte en zei dat hij er niets van wist; dan klommen zij weer af in de kajuit, waar heel den dag af en aan hun schelden te hooren was. Het schip werd bestuurd door Perrin en Brouwer om beurte en het had op heel die eerste reis fortuin. Van Honolulu naar Christmas voer het voor een vliegende Noordoost passaat en aan den anderen kant van de linie kon het op de breede deiningen gemakkelijk tot Papeete van den wind gaan.

Hier deden de eigenaars slechte zaken. Toen de sloep met vaatjes rhum aan de pier kwam stonden er gewapende inboorlingen die voor het landen van de koopwaar een vergunning van den resident eischten. Rodrigues vloekte dat hij nergens op de eilanden van zulk een maatregel gehoord had, en twee zendelingen ziende, die met andere inboorlingen stonden toe te kijken, begon hij hen uit te schelden. De politie beval hem naar het schip terug te keeren. In den namiddag kwam Brouwer aan wal en kreeg vergunning een kist timmergereedschap te verkoopen.

Op weg van Papeete naar Tonga werd de Lilian Bird door

een orkaan overvallen. De kapiteins, die van zulk hoog tuig geen ondervinding hadden, stonden hulpeloos en twistten met elkander. Brouwer bewerkte met zijn mannen de onderzeilen en toen hij dit gedaan had en zag dat Evans, die het roer hield, er door Wynn van weggerukt werd, liep hij haastig toe en greep het vast. Hij was het toen die beval en zelfs de stuurman deed wat hij schreeuwde. Groote zeeën liepen achter in, tot de mannen er in slaagden stormzeil te zetten en Brouwer weg kon lenzen, terwijl hij den lichtmatroos midscheeps zond om zijn bevelen uit te schreeuwen daar zijn stem in den wind niet te verstaan was. Aan zijn voeten worstelden Wynn en Evans, opstaande en weer vallende, doornat in het water dat van het een naar het ander boord spoelde, tot Rodrigues een eind aan het gevecht maakte en ze meevoerde naar de kajuit. Toen den dag daarna de zon weer scheen en de Lilian Bird onder klein zeil ging, riepen de kapiteins Brouwer bij zich, zij sloegen hem op den schouder met gemoedelijke woorden van lof en gaven hem ieder tien dollar.

Voor Nukualofa lag het schip eenige weken, er was veel te redderen en Brouwer had weinig mannen die hem helpen konden, maar ook toen hij gereed was vertrok het niet, want de kapiteins hadden een oord naar hun zin gevonden. Hoewel er maar weinig blanken woonden waren er drie bars, van morgen tot avond vol drinkers, gestrande gelukzoekers, werkelooze ondergeschikten van factorijen, gedroste zeelui, mannen die wachtten op hetgeen oneerlijkheid of toeval geven zou. Daar zaten zij te dobbelen of luid van hun avonturen en teleurstellingen te zwetsen terwijl de drank kwistig vloeide.

Brouwer, heel den dag meester op het schip, had bijna alle mannen aan boord en hield hen bezig; de masten werden geharpuisd, de zeilen en touwen gelucht en opgeknapt, al het ijzer gebikt, geschuurd, geverfd. Toen er eindelijk niets meer te doen was lag de Lilian Bird helder en stil zooals vroeger soms op een Zondag; de mannen zaten onder tentdoek hun kleeren te verstellen, inboorlingen kwamen met hun koopwaar, vruchten, schelpen, mandjes met snuisterij, de valreep op en zetten zich bij hen neer, en zij rookten hun pijp, de eilan-

ders en de mannen uit alle deelen van de wereld; ver weg was het dronkemansgeraas vaag te hooren en nu en dan knapte een revolverschot door het gebruis van de branding.

En evenzoo lag de Lilian Bird vaak op andere reeden werkeloos; het schip, vroeger altijd ordelijk bezig, moest nu luieren zooals de eigenaars, die van de hand in den tand leefden, opdrinkend wat zij verdienden. Toen Rodrigues al de lading verkocht had, wachtte hij af tot hem koopwaar of vracht werd aangeboden. Eerst toen de kapiteins hun geld verteerd hadden werd er een goedkoope lading gekocht, op Tonga een weinig paarlmoer en tripang, in Apia een weinig koffie en suiker, waarmede zij naar Honolulu terug keerden. Zij hadden hun verdienste met rhum en kaartspel verloren en Rodrigues was ontevreden over zijn winst. Het schip zag er welverzorgd uit, maar alleen Brouwer wist hoe veel zwakke plekken er onder verf en teer verborgen waren.

Op den volgenden tocht, die tien maanden duurde met Evans als kapitein, had de Lilian Bird gestadig tegenspoed. Al dadelijk na het vertrek kwam het in een hardnekkigen storm, die zooveel schade deed dat de kapitein gedwongen was binnen het rif van het eiland Jarvis te ankeren. Er waren gaffels weggeslagen en Brouwer had geen voorraad om ze te vervangen, dus moesten zij zonder doen. Terwijl hij met een paar man bezig was op de grootbramra bemerkte hij tot zijn verbazing dat Every, altijd vlug wanneer hij geroepen werd, deed of hij doof was en wegging. Een oogenblik later, toen hij alleen zat, kwam de neger ongeroepen naar boven enteren; hij zeide dat hij wel gehoord had, maar hij had een gedachte gekregen, dat hij niet moest komen zoolang Fowler, een nieuwe man aan boord, op de ra zat. Meer wilde hij niet zeggen.

Maar Brouwer had hem begrepen. Het gebeurt wel dat de bevaren zeeman 's nachts een lichtje over het schip ziet dwalen, soms blauw, soms rossig, meestal waait het met den wind weer heen, maar het hangt ook wel een poos aan den nok van een ra. Dit is een teeken, naar mate van de kleur. Een ander is dit, dat zij wier oogen zelden bedriegen een boterland zoo duidelijk zien dat er boomen en huizen te onderscheiden zijn en enkele minuten later blijkt dat het wolk-

banken waren. Zoo kent hij ook teekenen die voorspoed beduiden, maar daarin heeft hij minder vertrouwen dan in het aangezicht van hemel en zee. Every had den vervloekten geest gezien die op zeelieden loert, alleen te bespeuren als er veel tegenspoed is. Niemand geloofde hem en toch keek een ieder Fowler achterdochtig aan.

Maandenlang had het schip herhaaldelijk slecht weêr, het scheen of het op dien wijden oceaan altijd varen moest waar het stormde. Ofschoon geen enkel over het bijgeloof van den neger sprak was het Fowler die van de kwade luimen der overwerkte mannen te lijden had en toen hij zich eens bij den bootsman beklaagde kreeg hij een duw met den raad aan te pakken zonder praatjes te maken.

Toen de Lilian Bird, ditmaal gehavend met veel schade die op den langdurigen tocht gebrekkig hersteld kon worden, voor Honolulu geankerd lag en er eenige matrozen aan wal zouden gaan, ontstond er plotseling een vechtpartij. Fowler stortte zich of hij dol was geworden met een lang mes op een ieder die naderde. Brouwer, op het rumoer toeloopende, zag Every en den lichtmatroos bloedend op het dek liggen en voor hij begreep wat er gebeurd was viel hij neer. Hij voelde dat hij tusschen vinger en duim drie naden van het dek omspande, toen voer het schip weg zonder hem.

XV.

Zij lagen in bedden, eerst verwonderd dat er ieder oogenblik iemand naar hen kwam kijken, dan beschaamd over zooveel zorgen voor zeelieden die gewoon waren alles zelf te doen; Every antwoordde niet wanneer een verpleegster hem iets vroeg, Brouwer knikte nauwelijks. Every kon het eerst het gasthuis verlaten en ofschoon hem gezegd was dat hij zich niet vermoeien mocht, vond hij dadelijk werk aan de haven. Iederen middag kwam hij bij het bed van Brouwer zitten om te vertellen waar, hoe en bij wien hij had nagevraagd omtrent de Lilian Bird, en zij rekenden tezamen uit dat het schip binnen zes maanden niet terug kon keeren. Brouwer was terwijl hij lag met cijfers bezig; hij had genoeg van prijzen in deze zeeën gehoord, van oude schoeners en hun kans

op winst, en hij besloot dat hij gerust zijn geld uit Amsterdam kon laten komen om, wanneer het geval zich voordeed, terstond te kunnen betalen. Voor de Lilian Bird was er misschien nog te kort, maar hij zag hoe hij dit spoedig verdienen kon; de eilanders wilden betere waar dan drank, schiettuig en prullerij, hij had ondervonden dat zij meer belang stelden in goed gereedschap waarmee zij werken konden zooals anderen.

Eerst toen hij van het bed mocht opstaan werd hij ongerust over het schip; zeker moest het vroeg of laat in Honolulu terugkeeren als het met bekwame zeelieden voer, maar het had schipper en stuurman die met het volle tuig niet konden omgaan en een krappe bemanning van onkundigen. Iederen dag weer droeg hij Every op na te vragen wat voor bootsman in zijn plaats gekomen was, tot de neger den lichtmatroos gevonden had die ook gewond was geweest; deze had den bootsman gezien toen de Lilian Bird vertrok, een groote stoere man met grijze krullen, een Hollander. Brouwer voelde zich verlicht: een Hollander op jaren zou wel iemand zijn die het werk verstond.

Toen hij uit mocht gaan liep hij heel den dag aan den waterkant en de reuk van zee en schepen gaf hem weldra zijn kracht weerom; hij had het vast vertrouwen dat hij niet vergeefs zou wachten. Het speuren naar den einder viel hem gemakkelijk, want een driemaster verscheen daar zelden. Eindelijk in een lichten dageraad zag hij er een die geen ander was dan zijn oud schip. Terwijl hij toekeek hoe het naderde en een ankerplaats koos, overwoog hij hoeveel hij den anderen bootsman zou aanbieden om hem zijn plaats af te staan, zijn geld had hij ontvangen, het lag op de bank. Hij knikte tevreden toen hij zag hoe knap de twee bramzeilen gestreken werden gelijk met het vallen van het anker. Every kwam aangeloopen en riep dat het lange John de Franschman moest zijn die op de groote ra liep, hij zag het aan den vilten hoed dien zij in Guyaquil hadden gekocht. Brouwer wees hem dat er een andere kapitein stond, breeder van gestalte dan Evans of Wynn. Zij liepen naar het uiterste einde van den pier toen zij de boot zagen komen, de kapitein die er in zat was inderdaad een ander; van Prins hoorende

dat zij oude maats van de Lilian Bird waren, zeide hij bij het aan wal stappen dat zij weer mee konden varen, want hij had drie man verloren.

Toen zij aan boord kwamen zagen Brouwer en de bootsman elkander aan en gaven elkander de hand alsof het niet twintig jaar geleden was dat zij op de Johanna Maria voor Dungeness goeden dag hadden gezegd. Behalve de kleur van hun baarden en hun rimpels waren Brouwer en Meeuw niet veranderd. Nadat het schip opgeredderd was gingen zij samen aan wal omdat Meeuw land wilde voelen, en nog voor Brouwer iets gevraagd had begon hij zelf: zij waren vrienden uit Oostenburg van dat zij geboren waren en Jacob was altijd de knapste geweest, dus als zij samen voeren moest volgens recht Jacob bootsman zijn en hij matroos; zij kenden elkander lang genoeg om te weten dat het hem niet om het geld te doen was, dat toch weer uitgegeven wordt, maar om het varen, en trouwens had hij meer pleizier van de harmonica dan van het bazen. Zij waren het eens en beklonken het met een kroes bier, elkander in het kort hun wederwaardigheden vertellende sedert Dungeness. De beurtschipperij had Meeuw verveeld en hij had voor de Zuidzee gemonsterd omdat men er ongeregeld kon varen zonder telkens dezelfde havens te zien, maar hij merkte dat hij oud werd want hij kende nu bijna alle eilanden, en hij wist wel dat het niet zoo lang duren kon of hij zou voorgoed in Amsterdam moeten rusten, tenminste hij hoopte dat het daar mocht zijn; in ieder geval troostte hij zich dat hij een zeeman was geweest zooals de jongens van vroeger die gingen varen wijd van hier, zooals in dat lied dat hij zong.

Brouwer liep en klom over het schip om alles na te zien; het zat fatsoenlijk in het teer, er haperde weinig aan het touwwerk. Maar op den voorsteven werd hij koud. Aan den bakboord boeg, of het kwade lot daar op het schip loerde, had hij een klein verveloos plekje gezien en het hout had een onheilspellende kleur, het was zacht onder zijn nagel. Wie kon berekenen hoe diep de vermolming al gegaan was? Er was ook een eigenaardige reuk of het vuil van schelpen, wier en ander ontuig dik aan de kiel zat, die toch in Libau een goede koperen dubbeling had gekregen. Hij liet de Ka-

naken duiken, maar zij vonden weinig aangroeiing. Dus moest die reuk van slecht hout komen in de binnenste deelen. Hij sprak er kapitein Gerald over en hij kreeg verlof te herstellen wat hij noodig achtte.

Brouwer en Meeuw werkten zoo gestadig dat zij niet merkten hoe lang het duurde zonder dat er iets voor laden en uitvaren te doen viel. Van den stuurman hoorden zij dat de kapitein in moeilijkheid verkeerde en nergens geld kon krijgen om waren te koopen.

Dien eigen avond, zoodra de kapitein aan boord was, klopte Brouwer aan de kajuit om hem te spreken; al na zijn eerste woorden mocht hij gaan zitten en werd er een flesch opengetrokken. Zij kwamen overeen dat Brouwer voor vijfduizend dollar in de lading zou deelnemen, met een schuldbrief en recht op gelijke winst; bovendien zou hij als tweede stuurman varen en Meeuw als bootsman.

Kapitein Gerald, meer zakenman dan zeeman, vond toen hij geld had voor het overig deel van zijn koopwaar crediet. De lading kwam. De Lilian Bird, verfrischt en vroolijk met wat het versch had gekregen, voornamelijk nieuw hout op de verweerde plekken, grondig gebreeuwd, geverfd en geteerd door handen die hetzelfde werk al zooveel jaren geleden hadden gedaan, danste over de branding heen of het luisterde naar de stem die het kende. Brouwer stond op de kampanje met kapitein en stuurman. In San Francisco werd de lading rijst en koffie zoo voordeelig verkocht dat er een lading van grootere waarde gekocht kon worden voor den handel op de eilanden.

De kapitein was voor de matrozen een onbegrijpelijk man. Hij kwam zelden uit de kajuit, waar zij hem onder de lantaarn zagen zitten met groote vellen papier voor zich, maar niemand begreep wat hij deed. Na het avondeten bedronk hij zich in korten tijd en hij ging vroeg naar kooi. Het schip werd bestuurd door Perrin en Brouwer, en toen de stuurman bemerkte dat Brouwer aan dek bleef ook als hij geen wacht had, liet hij hem begaan, hoe langer zoo meer, tot hij hem ten leste alles overliet wanneer er zwaar werk te doen viel. En dit gebeurde vaak op dien tocht, eerst westwaarts naar de Gilberts, naar de Ellice eilanden en naar Tokelau. In zicht van

het eiland Sophia kwam het schip in een orkaan, de groote steng werd weggeslagen en twee man vielen overboord. Het waren toen de twee oudsten, Brouwer en Meeuw, die het schip door de moeilijkheid hielpen, terwijl de kapitein toekeek en Perrin als gewoon zeeman werkte.

Kruisende tusschen Ellice, Tokelau, Apia, Hervey en Tahiti werd het grootste deel van de lading verkocht en nieuwe gevonden. Voor de terugreis nam de kapitein den koers Noord-Oost naar de Paumotu, ofschoon dit een omweg was en men daar toch niet anders dan tripang en paarlmoer kon krijgen, en hij beval in die groep zelfs voor de kleinste eilanden te ankeren.

Toen zij van Takaroa zouden vertrekken, een laag eiland met eenige palmboomen in het midden, toen de mannen al aan het ankerspil bezig waren en er zeil losgemaakt werd, beval hij Brouwer in de jol een kist gereedschap, die hij nog aan de inboorlingen moest leveren, aan wal te brengen. De avond viel, Brouwer roeide haastig. Aan land vond hij geen enkelen inboorling, en omkijkende zag hij dat het schip zee koos en al over de branding was gekomen. Hij staarde en begreep niet wat de kapitein in den zin had. Het stuurboord licht verflauwde in den nevel, maar hij kon nog onderscheiden dat zij bezig waren aan het grootbramzeil. Hij verstijfde, hij begreep. Hij schreeuwde en trapte op den grond, hij schreeuwde dat de keel hem zeer deed, hij hief de vuisten hoog op naar den hemel. En zoo stond hij tot schip en einder verdwenen en de duisternis voor zijn oogen kwam.

Nadat hij de kist had afgeladen trok hij de jol over een smal rif, het water was stil, en hij zat in de boot met het hoofd in de handen heel dien nacht.

Er woonden op het eiland tien inboorlingen, donkere, sterke mannen, die een kleine loods van zink hadden, paarlduikers van de Eastern Pacific Company. Zij waren van de Union eilanden hierheen gevoerd voor een jaar arbeid, maar hoe lang dat jaar moest duren wisten zij niet, er was maar één keer een schip van de Company geweest en zij hadden weinig voedsel gekregen omdat zij weinig hadden opgebracht.

Vier van hen kwamen toen de dag was aangebroken in een kano over den gladden waterspiegel, zij zagen een kist

op het rif en daarachter een eenzaam gebogen man. Brouwer, starend op den bodem van de jol, bemerkte hen niet. De kano naderde en drie mannen kwamen over het rif naar hem toe. Eerst toen zij voor hem stonden hief hij zijn hoofd. Toen zij hem vroegen antwoordde hij dat hij van het schip was, maar er kwam geen geluid uit zijn mond. Hij stond op in de jol, hij spande zijn kracht om te schreeuwen en eindelijk, nadat hij zich hard op de borst had geslagen en diep adem gehaald, kreeg hij stem terug, maar heesch en diep, en hij kon zeggen dat hij stuurman was van de Lilian Bird en dat hij water moest hebben voor zijn dorst. Zij hielpen de jol in zee te brengen en de kist er in te laden en tezamen roeiden zij naar de kust waar hun woning stond. En toen zij hem eten en drinken gegeven hadden gingen zij hun werk doen en lieten hem alleen voor de loods, waar paarlschelpen in hoopen lagen.

XVI.

Hij had niets te doen dan eieren zoeken of visschen met een net in de lagune, waar hij onbewegelijk stond voor de weerspiegeling van zijn gestalte in het roodbaaien hemd op het water, en wanneer hij genoeg voor den dag bijeen had hingen zijn handen ledig, want hij had geen hout om te timmeren en geen garen of streng om te knoopen. Dan liep hij naar de plaats waar de mannen doken en hielp de zakken op het droge te storten en de schelpen uit te zoeken, terwijl hij nu en dan zong of riep zoo luid hij kon. De vrees zijn stem nogmaals te verliezen kwelde hem gedurig, omdat hij zonder geluid geen stuurman meer kon zijn. Alle liederen die hij zooveel jaren van Meeuw gehoord had zong hij, domme malle liederen, maar hij oefende zijn keel er mee en soms dacht hij dat hij al minder heesch werd. Treurig, eentonig klonk zijn zang en de duikers, die vaak moesten rusten, zaten dan rondom te luisteren, starend naar den blauwen nevel voorbij de branding.

Maar soms ging hij waar hij eenzaam kon zijn wanneer het zwaar in hem was van onrust en gedachten. Takanoa was een koraaleilandje, vlak en dor, niet grooter dan Marken,

met een steenige hoogte in het midden waar de palmboomen stonden. Daar zat hij en dacht. Het was hem niet helder, hij begreep weinig van de wereld, van wat de menschen er deden en hij er ondervonden had. Soms noemde hij het een beestenboel, soms een armzalig geknoei waar maar weinigen deden wat zij behoorden te doen. Maar dat was hun zaak; wat had hij gedaan? Het was maar een oogenblik tusschen toen hij daarginds op Oostenburg op de wereld kwam en straks wanneer hij, wie weet waar, weer zou gaan. Hij wist dat Arend Bos, die lang op de Johanna Maria had gevaren en altijd het bekende woord van den naaste sprak, gelijk had en had hij, Jacob, daarnaar gehandeld? Niets, vrouw en kind en vriend, om geen mensch had hij gegeven. Van zijn jongenstijd af was hij verblind geweest door een schip. Wat is een schip? Een samenstel van hout, zeil en touwwerk, zegt de een, misschien was het waar in het algemeen. Maar het schip van hem was iets anders, dat had iets in zich dat dringt naar de verte waar ook het hart naar toe moet gaan, of het wil of niet. Wat het was en waar, kon hij niet zeggen; iets zooals de geesten in de zee verborgen, waarvan verteld wordt, die zeggen dat het water beter is dan het land, grooter, ruimer, het verandert, het is er en het is er niet, vandaag een golf over het dek en morgen een regenboog waar niemand doorheen kan varen. Daar hoefde hij niet aan te denken, de een kent het water, de ander niet, en wie het kent weet wat het beste is dat hij verlangen kan. En dat had hij van zijn schip geleerd.

Maar behalve dat was er iets in het schip zelf dat hem bijna heel zijn leven had vastgehouden. Al waar hij ooit om gegeven had: Amsterdam in zijn kinderjaren, de schemering over het water op Oostenburg, het kloppen van de hamers op de werf, de zeilende tjalken op het Y, de stilte van de Rietlanden, de regen en de natte straten, alles van Amsterdam. Al wat hem ooit tranen had gemaakt, een zachte hand, een klaar oog van haar die in de wereld zijn zuster was geweest. Al die zwaarmoedige vreugde, zijn leven lang verborgen omdat hij er niet aan denken wilde, niet kon en niet durfde - dat was alles in het schip, hij zag het duidelijk aan het beeld van de Hoop met de eene hand over de borst en de andere

het anker houdende. En zou een gezin meer geweest kunnen zijn? een vrouw die naast hem stond en kinderen met de hoofden onder zijn hand? Misschien, wie weet. Maar het schip dat hij bijna veertig jaren had mogen dienen en dat zijn treurige gedachten kende, was hem genoeg. En met den wil die hem dreef zijn stem te behouden, stond hij op en schreeuwde: Johanna Maria, met de handen naar zee.

Langzamerhand begon Brouwer ook mee te doen bij het wasschen, afschrapen en zeeven der schelpen. Er waren er weinig die paarlen bevatten, behalve een menigte zeer kleine korrels, die weggeworpen werden. Wanneer zij goede vonden deed de man, die baas was over de ploeg, ze in een zakje aan zijn gordel. Brouwer merkte op dat zij hem wantrouwig aankeken en in gebrekkig Kanake Engelsch trachtte hij hen gerust te stellen, aan zijn kleederen toonende dat hij geen wapens droeg, waarop zij lachten. Maar toen zij op een versche bank werkten en vele groote paarlen vonden, begon de baas met hem te spreken, terwijl de anderen rondom gehurkt zaten. Met woorden die de een noch de ander kende, met teekenende gebaren en uitdrukkingen van het gelaat, met de namen Tokelau en Hawaii naar het Westen en het Noorden wijzende, verstonden zij elkander.

Die eilanders, door een schip dat zij Company noemden hier gebracht om te werken, wisten hoe het anderen vergaan was; zoolang er paarlen geleverd werden kwam het schip met voedsel, maar wanneer de banken uitgeput waren en zij alleen waardelooze, zooals de kleine korrels, konden geven, bleef het weg en zij verhongerden. Daarom leverden de mannen een deel van de goede paarlen en behielden de beste om wanneer zij er genoeg hadden en een ander schip kwam, hun overtocht naar een bewoond eiland te kunnen betalen. Zij lieten Brouwer zien wat zij verzameld hadden, een zak vol over den grond uitgestort, roodachtige en grijze, blanke en donkere. Hij had er geen verstand van, hij vond het domme menschen die ze kochten om voor sieraad te houden, maar hij had wel eens gehoord wat in Honolulu voor paarlen van zekere grootte werd betaald. Er lag in hun midden genoeg om drie of vier groote schepen te koopen. Brouwer dacht na. Als zij een kapitein paarlen aanboden voor hun overtocht,

zouden zij zeker bedrogen worden. Als zij hem een deel gaven van hetgeen op de nieuwe bank gevonden werd, zou hij voor overtocht en eerlijke behandeling zorgen. Maar hij moest hun niet laten zien dat hij zeshonderd dollar in zijn zak had. Toen begon hij te spreken en aan het eind van den middag hadden zij elkander begrepen en waren zij het eens.

Brouwer deed mee bij het werk en kreeg zijn deel, dat hij zelf bewaarde. Na een paar maanden telde en rekende hij en hij liet den baas zijn zak weer uit storten. Zijn groote hand was verscheiden keeren vol. Hij zeide dat zij het ongezonde werk niet verder hoefden te doen.

Plotseling zagen de mannen die toehoorden hem veranderen. Zijn gezicht werd glanzend donker, zijn oogen schitterden of de zon er in scheen en zijn armen gingen wijd open. Zij sprongen op en turend met de hand boven de oogen zagen ook zij ten leste een stip op het purper streepje in den horizon. Brouwer legde zijn handen teeder samen, glimlachend naar de verte waar de Johanna Maria kwam om hem te halen. Hij keek. Eindelijk zag hij het bakboord anker, iets te scheef zooals het altijd buiten boord kwam. De sloep werd gestreken en die roeiden waren Every, John, de Kanaken, zijn eigen mannen, met Meeuw aan het stuur.

Het schip was aan andere eigenaars overgegaan. Van kapitein Gerald had niemand meer iets gezien nadat hij in Honolulu aan wal was gestapt, behalve de neger en de Franschman, maar die wilden niets zeggen en Meeuw begreep er het zijne van. Toen de Lilian Bird in de Society groep kruiste had hij den nieuwen kapitein gezegd dat de vorige tweede stuurman, die op een van de Nacht-eilanden vergeten zat, ruimschoots voor zijn overtocht betalen kon.

Brouwer zorgde dat de Tokelauers mee konden varen. In Honululu, de zaken gedaan zijnde, sprak hij de eigenaars aan, Merrick en kapitein Straus, en vroeg of zij het schip wilden verkoopen. Zij weigerden, zeggend dat zij een voordeeligen handel op het oog hadden, en toen Brouwer aandrong omdat hij al zooveel jaren gewacht had en nu zijn doel kon bereiken als zij toestemden, kwamen zij overeen dat hij als tweede kon varen en dat zij het volgend jaar het schip

aan niemand anders dan aan hem zouden overdoen, bij handslag verbonden.

Hij ging naar boven en geleund aan het hek keek hij het schip over de heele lengte aan. Het doel was dichtbij, nog enkele maanden; en het zou niet door zijn werk zijn, want een deel van het verdiende geld was gestolen, maar door het geluk dat nu den een dan den ander kiest. Hij wilde bedenken wat zij nog samen konden doen nu het laat werd voor beiden, maar een gekraak en een gepiep bij de schommeling om beurte klonk aan zijn ooren of het te vroeg was voor de zorg.

Zij voeren westwaarts tot de Gilberts toe, vele maanden. Het schip was gebruikt geweest voor de eerzame vaart, geregeld zoowel als ongeregeld, voor kostbare en geringe vracht, voor handel en smokkel, voor bedrog en diefstal; nu vervoerde het inboorlingen, met list of met geweld aan boord gebracht, van het een naar het ander eiland niet anders dan of zij slaven waren. Voor San Cristobal gebeurde het dat Meeuw en alle matrozen op het achterschip kwamen en den eigenaars zeiden dat zij de mishandeling niet verdroegen aan te zien en het schip verlaten zouden als veertig menschen, al twee dagen zonder voedsel in het voorruim opgesloten, niet dadelijk lucht en eten kregen. Kapitein Straus trok zijn revolver, maar Merrick, zijn deelgenoot, en Brouwer grepen hem bij den arm en brachten hem aan het verstand dat het schip geen enkel man kon missen. Het werd een schreeuwende ruzie, waarin Merrick en Brouwer zeiden dat zij liever den kapitein dan de bemanning van boord zagen gaan. Straus bedwong zich, hij beval den inboorlingen voedsel te geven en het luik te openen. Toen allen overboord sprongen, terwijl de matrozen stonden te kijken, riep hij dat Merrick en Brouwer verantwoordelijk waren voor de schade. Op Yzibel kwam een nieuwe lading inboorlingen, die met meer slimheid vastgehouden werden tot het schip in zee was, veel had Straus niet verloren. Kort daarop liet hij overal naar Merrick zoeken, die nergens te vinden was; de mannen knipoogden en iemand wees naar twee haaien die het schip volgden.

Nadat er nogmaals, varende naar Fiji, tusschen den kapitein en Brouwer ruzie was geweest over de behandeling van de koelies, bleven Every en de Franschman altijd nabij

Brouwer op de hondenwacht. Wie vroeg om verklaring, op die eilanden waar de scheepspapieren niet werden onderzocht, wanneer er een zeeman verdwenen was? Brouwer kon voor zichzelf zorgen en had de bewaking niet noodig, maar hij liet het toe nadat hij op een nacht gezien had dat de kapitein onder de trap stond te loeren. Achter hem zong Every, de groote John stond naast hem.

Daar de kapitein hem ongewoon vriendelijk behandelde begreep Brouwer dat hij niet met hem kon blijven varen, zij zouden den een of anderen dag elkander toch te lijf gaan en hij zou het schip kwijt raken, zooals toen in de Oostzee. Voor Apia liggende bood hij thans een som voor den koop, maar het werd geweigerd.

Gedurende een paar weken lagen zij werkeloos op de reede, de kapitein gaf geen enkel bevel en lading kwam er niet. Brouwer ging iederen dag aan wal, omdat de wond in zijn zijde hem weer ongemak gaf en hij meende dat het voor de afwisseling goed was op den vasten grond te loopen. Toen hij met Prins en Every wandelde tusschen de stad van de blanken en de wijk van de inboorlingen en op een brug over een beek stond te kijken, kwam kapitein Straus langs dien weg met een ander. Hij bleef staan en vroeg Brouwer hoeveel hij voor het schip had geboden. Brouwer noemde het bedrag, waarop de kapitein antwoordde dat hij er honderd dollar meer voor had gekregen.

Was het schip verkocht aan een ander? en de belofte? de handslag? Hij hoorde de heeschheid van zijn stem, hij sloeg de oogen neer met de gedachte: hij was meer dan zestig jaar, het schip bijna veertig, hoe lang zou het nog misbruikt worden en hij bedrogen? De oogen opslaand zag hij dat Straus verder wilde gaan. Zijn vuist sloeg op het hoofd, de leuning van de brug kraakte, Straus lag achterover op de steenen in het water. Brouwer veegde zich het zweet af en Every sprong naar den oever om te zien of de kapitein nog kon opstaan.

XVII.

Het was een blauwe heldere avond, zij zaten naast elkaar op het voorluik, ieder met zijn eigen gedachten. Meeuw sprak

het eerst, het was over een voorval in hun jongenstijd; na weer een poos zwijgen vroeg hij of ook Brouwer niet Amsterdam zou willen terugzien; hij had al dikwijls gemerkt dat hij te oud werd voor de zee en waar kon een man dan beter zijn dan onder de menschen bij wie hij geboren was? verwanten had hij niet, maar als hij toch niets anders te doen had dan te denken aan vroeger tijd deed hij het liever aan den Ykant, waar men ten minste Hollandsche schepen zag. Hij had er op gerekend dat Brouwer eigenaar zou worden en dat hij mee kon varen naar huis. Zijn stem klonk zacht.

Toen sprak Brouwer, diep, schor. Hij had er ook aan gedacht. Er was weinig kans, hij zou nu maar zeggen wat hij gezien had. Op de namiddagwacht was een man bijna van de voormarsera gevallen, het paard was onder zijn voeten gebroken. Brouwer wist dat het slecht wantslag was, zesduims, nieuw in Iquique, maar bruin. Meeuw had wel gezien dat hij den heelen dag touwwerk onderzocht had. Er was er bij uit alle tijden, sommige kabels en trossen zelfs nog uit Amsterdam, die hadden heel wat gediend, toch waren zij meer te vertrouwen dan al het ander touwwerk, dat kon met een paar stormen wel bezwijken. Dit soort eigenaars besteedde geen geld aan een schip. Maar hij vreesde erger. De grootbovenbramsterg, nog uit Drammen, had een spleet twee el lang. Hij had geen hars en olie genoeg voor harpuis, hij zou het morgen zelf koopen. Als zij daarmee maar gedaan hadden. Het eenig goed zeil dat zij voeren was Amsterdamsch of Noorsch, al de rest prullerij, geknoei, katoendraad; het bovenbramzeil, dat vanmorgen te luchten hing, scheurde bij de labberkoelte, wonder dat het zoo lang mee was gegaan, uit Libau. Het was een oud schip. Meeuw kon zelf zeggen of er een gezonde lucht was aan het binnenhout. Al werkten zij dag en nacht om alles op te knappen, dan bleef er nog altijd weinig kans, het schip was oud, het kon niet veel verdragen.

Meeuw zei dat zij dan maar samen in den oceaan zouden liggen als het zoover kwam en haalde zijn harmonica. Hij speelde een oud deuntje, zij keken de sterren aan boven den berg van Apia.

Kort daarna klom de nieuwe kapitein aan boord. Meeuw, die hem op de valreep bijgelicht had, zei dat hij een leelijk

gezicht had en dat hij hem meer gezien had. Toen Brouwer hem in den ochtend zag herkende hij hem en hij sprak hem in het Hollandsch aan, maar kapitein Nash antwoordde in het Engelsch, hoewel hij hem verstond. Op de vraag van Meeuw of hij niet van Nes was, die als derde op de Johanna Maria had gevaren, antwoordde hij dat hij als stuurman zoo had geheeten, maar zich niet alle schepen herinnerde die hij gekend had. En als dit hetzelfde was waarop hij als jongmensch had gevaren, moest het een oud karkas zijn, hetgeen hij ook wel zag, veel te duur betaald, hij zou het weer zoo gauw mogelijk van de hand doen. Straus had hem bedot, hij was komen kijken en hij had betaald terwijl hij dronken was, maar op dezelfde wijze zou hij het weer aan een ander kwijt raken. Toen Brouwer zeide dat zij met het ondeugdelijk touwwerk niet in zee konden gaan, begon hij te vloeken, hij had genoeg betaald en varen zouden zij, al was het ook voor de haaien. En hij trapte met zijn hak in het dek zoodat er een groote splinter uit sprong. Brouwer wist dat het altijd een zwakke deel was geweest, in Drammen ingezet onder kapitein Nielsen. Maar hij had Nash wel een slag om zijn ooren willen geven voor zijn kwaadaardigheid.

Hendrik Meeuw herinnerde zich wat er gebeurd was op de reizen met van Nes als derde aan boord. In den Indischen Oceaan had een lichtmatroos hem afgeranseld om een aap en omdat iedereen een hekel aan hem had. Er was ook eens schade aan het grootzeil geweest en een ander had de schuld gekregen. Hij sprak er Brouwer over en zei dat hij benieuwd was of de man zich gebeterd had, maar zijn blik beviel hen niet, hoe het scheen of hij naar een blok keek en tegelijk schuin den stuurman opnam.

Toen de Lilian Bird een lading kreeg voor Suva en gereed werd gemaakt, kwam Brouwer in de kajuit den kapitein zeggen dat hij bereid was het schip te koopen tegen denzelfden prijs die er voor betaald was. Nash vroeg of hij het was die het vroeger den Hollandschen kapitein zoo lastig gemaakt had? en waar hij het geld vandaan haalde? Op de eerste vraag kreeg hij geen antwoord, op de andere alleen dat het hem niet aanging, maar het geld lag in Honolulu. Nash zou er over nadenken.

Het schip, traag varende, had al dikwijls de reis tusschen Apia en Suva in vijf dagen afgelegd, recht in den koers loopende met den passaat dwars op het zeil. Maar Nash verkoos opwerken met lange wendingen, zoodat zij na zes dagen westelijk van de Tonga-groep kwamen. Het was om het schip te sparen, zei hij. Brouwer vroeg zich af of hij niet beter wist. Bij het herhaaldelijk wenden kraakten telkens de ra's, vooral die van den fokkemast. Toen een van de schoten van het voormarszeil brak zag Meeuw dat het Nash genoegen deed, of hij alleen maar wou zien wat het tuig verdragen kon. Brouwer had het ook waargenomen. Het was hem of hij diezelfde oogen had gezien lang geleden, toen van Nes derde was en het grootzeil stuk sloeg, zijn hoofd werd warm bij de herinnering. Nadat hij de schoot hersteld had zeide hij den kapitein niet anders dan dat een nieuwe schoot van die lengte zooveel dollars kostte.

Maar het schip verdroeg de behandeling niet. Er was geen tegenspoed, er was geen gril, toch voer het slecht. In een opkomenden bries, toen er te laat zeil geminderd werd, viel de bovenbramsteng aan den grooten mast voorover, zij hing in twee stukken gespleten met het zeil in reepen en flarden wapperend. De steng slingerde in het fokkebramzeil, pas hersteld, en reet het open. Alle mannen moesten naar boven. Brouwer hoorde den boeg kreunen tegen de zee, nu te loevert, dan aan lij. De kapitein voer onverschillig, misschien onkundig, misschien wreed, maar het schip was oud, daar viel weinig aan te helpen. De Lilian Bird kwam met gebundelde spieren inplaats van de steng voor Suva ten anker, zooals een man die een ongeluk gehad heeft. Nash zei dat hij geen geld had voor nieuw rondhout, het was er trouwens niet te krijgen.

Toen ging Brouwer nogmaals met hem spreken; hij was bereid een schip te koopen, zei hij, niet een wrak. Hij verlangde een antwoord, ja of neen; als het neen was ging hij van boord. De kapitein stemde toe het schip te verkoopen, maar niet voor hij het geld voor zich zag, dat moest dus in Honolulu zijn. Brouwer eischte dat hij het op zou schrijven en ook hierin kreeg hij zijn zin. Toen hij met het papier in zijn zak uit de kajuit trad moest hij even stil staan om den

grooten mast aan te zien, gebrekkig, opgelapt, zooals het heele schip, maar eindelijk zou hij het kunnen geven wat hij wilde.

Er kwam een lading copra genoeg voor een rechtstreeksche reis. Niettemin hield de kapitein soms op een eiland aan buiten den koers, in de Tokelau, in de Manihiki, om een kleine hoeveelheid schelpen of tripang. Hij bemerkte dat Brouwer hem gadesloeg.

Nash, die naar zijn aard geleefd had, bespied, verklikt, bedot, en zoo ook ondervonden, gesard, bedrogen, geranseld, zag zich altijd omringd van slechtheid die vergolden moest worden. Dat hij vroeger met Brouwer gevaren had, of er toen vijandschap geweest was, herinnerde hij zich niet en het kon hem ook niet schelen; maar hij had te veel betaald en te veel moest hij terug hebben, dat was het eenige waarop hij zon. Wrakhout, had Brouwer gezegd. Het was niet de eerste keer dat hij zich zou wreken op een kapitein of een eigenaar door schade aan het vaartuig. Maar wanneer hij ook bij ruw weer boven kwam stond Brouwer daar, een onbewegelijk man, en wanneer hij ook een sluw bevel gaf, zoo dat de wind anders kon doen dan hij gezegd had, werd het recht uitgevoerd en het scheen wel of alleen hij zag dat het zonderling was en er geen schade kwam. Hij liet bij te veel zeil nog de botteloef uithouden, een rondhout nieuw uit Antofagasta, zelden gebruikt; er was niets dan gesuis in de touwen, het schip richtte zich op en liep vaster. Daarna liep hij alleen maar overal langs, dit en dat in de hand nemende en onderzoekende, en Brouwer bemerkte dat hij de zwakke plekken zocht. Hij ging dan bij hem staan, knikte en zeide dat de kapitein zelf kon zien wat het schip waard was. Meeuw zorgde er voor dat het zwakste tuig voorzichtig behandeld werd. Toch sloeg nog voor zij Honolulu bereikten het jaaghout los, maar hoewel het meer dan twintig jaar oud was, uit Drammen, kon het onbeschadigd geborgen worden.

Toen de Lilian Bird geankerd lag ging Brouwer naar den havenmeester, die op zijn verzoek den brief van eigendom liet opstellen. Daarna kwam hij den kapitein halen, met Meeuw als getuige. Maar Nash stelde nog als voorwaarde bij den verkoop dat hij met de Lilian Bird naar Apia zou

varen. Brouwer had haast, hij vroeg niet waarom en stemde toe, want Perrin zou toch het bevel voeren. De brief werd geteekend, met de Amerikaansche stempels er op. Het was lang geleden dat Brouwer zijn naam had gezet, hij schreef langzaam in groote letters. In de stilte, terwijl allen toekeken, telde hij dan het een na het andere bankbiljet.

Terugkeerend naar het schip kocht hij drie flesschen portwijn, tabak en ananassen. Het was een Zaterdagmiddag, alleen Every en John stonden uit te kijken. Brouwer, eigenaar, liet Meeuw voorgaan de valreep op. Toen hij zelf voet aan dek zette schudde hij den drie mannen de hand. Hij voelde zich flauw en wilde dadelijk een glas wijn. Terwijl de flesch opengetrokken werd trachtte hij den brief te lezen, maar er stonden te veel letters en zijn handen beefden. Hij vouwde hem weer toe, zorgvuldig met het papier. Toen keek hij het schip aan van stuurboord naar bakboord, van bezaan tot boegspriet, hij zag niets dat hij niet kende. Toen Meeuw een glas ophield en op de gezondheid van den eigenaar dronk, herinnerde hij zich een dag in het Nieuwediep, hoe zijn voet op het dek klonk, op het nieuwe schip Johanna Maria, frisch en sterk van de werf. Hier was het, onveranderd, alleen ouder. Maar hij wilde er niet over denken zoolang er werk te doen was, hij klonk en dronk met zijn vrienden en nam hen mee naar de kajuit om aan de tafel te zitten. Naar Apia zouden zij varen, en daarna? vroeg Meeuw. Met Perrin kapitein, wie zou dan stuurman zijn? vroeg Every. Brouwer antwoordde dat hij eerst nieuw touwwerk moest hebben en een nieuwe steng, hij zou dien eigen middag alles koopen. Hij beval Every de kapiteinshut voor Perrin in orde te maken en de stuurmanshut voor hem zelf.

Gedurende het lossen kwam er een voorraad nieuw tuig aan boord, zeil, touw in verschillende soorten, houten groot en klein; voorts hars, olie, was, pek, verf, teer; pennen, nagels, schroeven, klampen, van ijzer en van koper; alles met ruime hand, zooals vroeger voor een reis van Holland naar Java. De bemanning werd met vier Kanaken versterkt, maar een tweede stuurman was niet te vinden.

Er kwam vracht voor Suva, maar te weinig en Brouwer

aarzelde of hij nog ballast zou nemen; hij deed het niet, omdat hij liever licht en snel wilde zeilen.

Perrin had op hetzelfde schip zes jaar met verschillende kapiteins kunnen varen door zijn verdraagzaamheid en goedhartigheid, verstand en bekwaamheid echter had hij weinig. Brouwer bemerkte dat hij dikwijls Nash, die nu als passagier voer, om raad vroeg en hij verbood hem dit. Toen hij hem kort daarna met Nash over een kaart gebogen zag staan, waarschuwde hij hem dat hij hem het bevel zou ontnemen als hij, tegen den wil van den eigenaar, raad van een vreemde vroeg.

Maar het kwaad was gedaan. Brouwer kon zelf niet op de kaart zien, en het verschil van een paar seconden kon hij niet waarnemen. Wel meende hij dat het schip te veel westelijk koerste, maar hij was er niet zeker van.

Hij liep zelf de hondenwacht, Meeuw de dagwacht. Op een avond voor zonsondergang had hij opgemerkt dat Nash langdurig met zijn kijker langs den horizon vooruit aan stuurboord zocht en terwijl hij de trap afklom had hij hem met Perrin zien praten. Er stak een nukkige wind op, die zoozeer toenam dat hij op de hondenwacht, bij dikke duisternis ofschoon de maan in het laatste kwartier juist opkwam, de bovenzeilen liet bergen.

Toen Meeuw hem kwam aflossen verscheen ook Nash aan dek met een jas en waterlaarzen. Waarom Brouwer in zijn hut zijn waterlaarzen onder de kooi zocht en ze aantrok wist hij niet, hij had ze in lang niet aangehad, het leer was hard, hij vond de hakken te zwaar. De kaars walmde, de pit viel om. Hij blies dat vlammetje uit. En hij hoorde het knarsend gedreun in zijn borst, hij sloeg achterover. Het schip deinsde. Meeuw en een ander riepen. Er kwam weer een slag, een geknars van een mes op het been. Hij wist dat het roer was gebroken, hij sprong en stond boven. Hij zag Nash met den roerganger aan het rad, hij hoorde hem iets zeggen, voor het eerst in het Hollandsch: twee gaten in het schip. Perrin kwam aangerend, op bloote voeten, en viel aan op Nash.

Maar Brouwer zag een derden stuurman voor zich die een grootzeil vernielde en er om lachte, hij hield hem al met de linkerhand aan de keel en iemand zeide: die man gaat over-

boord. En hij zette hem tegen het hek, hij hief zijn rechterlaars op en gaf hem een trap, aan bakboord, naast het roer. Toen hij den man niet meer zag viel het hem op dat zijn voet grooter was dan die waar zijn vader mee trappen kon.

XVIII.

Maar Brouwer was nu baas op het schip, een stuurloos schip met een scheur in den boeg. Toen hij met een lantaarn naar beneden was geklommen zag hij dat het een geluk was dat hij geen ballast had genomen; hij liet de lading verstuwen en in den morgen werd het gat gemakkelijk gedicht. Grooter moeite en zorg gaf het roer, dat nog aan één enkele borgketting hing. Het schip dreef hulpeloos met de boot en de sloep achter zich, de mannen werkten den heelen dag, met haaien nabij, om het roer aan nieuwe schinkels recht te zetten, maar het eenige dat zij konden voor de duisternis viel, was het te verzekeren zoodat het niet verder kon zakken. Dien avond liet Brouwer zich op de kaart aanwijzen waar zij zich bevonden, en wat Perrin zeide geloofde hij niet, volgens hem moesten zij aan stuurboord zijn van het potloodstreepje onder den naam Witch Riff, driehonderd mijl Noord-west van Apia. Waarom stond het streepje daar? Zij zouden morgen zien als Perrin opnieuw bepaalde. En hij had gelijk. De Franschman zei dat hij den kapitein, die over boord was gevallen, met een potlood had zien staan.

De Johanna Maria dreef Westwaarts met den stroom. Meeuw werkte met de zwaarste mannen om het roer op zijn plaats te zetten. Er kwam een eiland in zicht, een steile rots, maar zij konden de richting niet veranderen om te naderen, en nog eer zij er voorbij waren werd er een snel zeilende schoener voor den boeg gezien. Hoewel de afstand te groot was liet Brouwer de noodvlag hijschen en die woei nog toen de avond viel. Het roer zat nu stevig vast, zij konden het niet verliezen.

Maar den volgenden dag hing het scheever dan eerst, er moest weer gesjord en getrokken worden en Brouwer veegde zich het zweet niet van de inspanning alleen, maar omdat hij het gekraak in het achterwerk hoorde en wist dat het niet

pluis was met de inhouten. Er was niets te zien aan den horizon, geen zeil en geen eiland, de mannen deden niet anders dan trekken, binden, duwen, knoopen, nu zachtaan, dan met alle kracht van handen en schouders, terwijl het schip voortdreef op de deining.

Het was warm, windstil, dag en nacht. De zee schitterde wit van de zon, de mannen liepen met de bovenlijven naakt en ook Brouwer had zijn baaien hemd uitgetrokken.

Na den vijfden dag besloot hij het noodroer toch maar te maken, zoo licht mogelijk om het hek te sparen en ook om het gauw in te nemen zoodra de barometer veranderde. Twee zestien-els spieren werden samengebonden, aan het einde van twee getimmerde zijden voorzien, en uitgezet hangende aan een bok tusschen de armen van een schraag; twee man moesten de roerpen met talies bewegen. Het schip lag hoog en licht en toen Brouwer de talieloopers deed doorhalen luisterde het en wendde, en onder klein zeil liep het aanstonds in een wijden boog. Meeuw wierp van vroolijkheid zijn muts op het dek, hij liet water met rhum halen voor zijn dorst, zeggend dat hij toch nog in Amsterdam zou komen.

Perrin mocht den koers afzetten, Brouwer liet het schip gaan zoo nabij mogelijk met eerbied voor wind en stroom. Hij sliep niet. Als hij niet langer staan kon ging hij liggen en naar den waker kijkende wees hij den man, wien hij het opzicht over de roerbeweging had gegeven, de richting. Het was in de Fiji-groep dat er slecht weer opstak en hij met een zwaar gemoed dat noodroer moest verzekeren.

Vier dagen en nachten zwalkte het schip hulpeloos met neergenomen boventuig, nu diep in zijn kop geslingerd, dan op zijn kant, niets dan een romp door de zeeën gedragen, gebeukt, ondergedompeld, heen en terug gerold, door den orkaan vastgehouden, geschud, omgerukt, voortgedreven. Het verloor geen hout of touw, alles stevig geborgen. Onder den grauwen hemel zagen de mannen eilandjes waar de boomen waren afgeknapt, lichte vlakten waar de zee met zichzelf vocht op een koraalrif, zwarte vulkanen vaag in de lucht opdoemend en weer verschietend. Zij hadden water, telkens weer water in de kleeren, zout tot in de keel. Soms was er van regen en hagel niets van de zee te zien. Brouwer en Meeuw

deden niets dan uitkijken en wachten wat het hout nog verdragen kon, wat kans zij hadden op een rif of een strand. Een romp kan niet alles verduren, al is hij nog zoo sterk gebouwd. In den storm blijven de haaien diep, het is met een man gedaan voor zij hem krijgen.

Maar voor den vijfden middag stak de zon door de lucht, binnen een uur bedaarde het en was het overal helder en blauw. Na warm eten en met droge kleeren moest er weer gewerkt worden om het schip te helpen en dien zelfden dag lag het noodroer weer klaar. Brouwer vroeg niet waar hij was, hij wilde naar de eerste kust die hij zag, recht vooruit.

Toen de ankers daar geworpen waren voor een groene strook land onder een rots, dacht hij dat het schip meer gedaan had dan het kon. Maar hij zou onderzoeken.

Behalve de scheur in den boeg, die dicht was gespijkerd, vonden zij geen onraad in de huid. Toch stond er twee palm water bij de pomp.

Brouwer liet de lading aan land zetten en het schip dicht aan het strand verhalen. Het was een geluk dat hij een groote hoeveelheid hars, olie, was, en pek aan boord had genomen, want hij kon niet varen zonder dat de heele huid binnen en buiten gekalfaat werd. Vier man kregen werk te maken, een stond bij de potten harpuis te koken, de anderen breeuwden zoolang er daglicht was. Er woonden weinig menschen op het eilandje, groot gebouwde visschers die in hun kano's om het schip voeren om te kijken.

Er werd hard gewerkt. Maar eens op een morgen had Brouwer te veel in het gemoed, hij liet het opzicht aan Perrin en Meeuw en hij zat alleen in de kajuit met de deur gesloten. Hij had de scheepskist opengemaakt, daar lagen nog alle papieren die er in waren toen het schip voor het eerst van het Nieuwediep vertrok. Het logboek met den naam in gouden letters Johanna Maria; het papier was geel en gevlekt, de inkt verschoten; daar stond na de eerste reis de naam van kapitein Wilkens geschreven. De Bijbel, met een lok haar tusschen de bladen. Het wetboek van de Nederlanden. De bijlbrief, eigenaars en reeders de heeren ten Hope. De meetbrief, met het wapen van Amsterdam. Er was te veel om te lezen, papieren in velerlei talen, met stempels en hand-

teekeningen. In een koker opgerold vond hij de Hollandsche vlag van zijde, glanzend, nieuw. Een man mocht toch wel eenmaal aangedaan zijn. Hij riep Every om koffie voor hem te maken.

Mengboa heette het eilandje, het lag maar veertig mijl Oost van Suva. Toen het schip gebreeuwd en geschilderd was, met zijn eigen naam Johanna Maria aan boeg en spiegel en de zinspreuk Nildesp-erandum blinkend gepoetst, stond Brouwer nog voor de grootste moeilijkheid. Het roer was door den storm vernield, ieder deel had het nog, maar stuk, verbogen, gespleten tusschen de banden. Goed hout voor een roer hadden zij niet. Daarom moest Meeuw met de visschers naar Suva gaan om hout en ijzer te koopen dat voorloopig te gebruiken was. Hij keerde eerst na tien dagen terug, maar met zware djatti delen, beugels pasklaar gesmeed, klinkbouten en kettingen, het beste dat hij gevonden had.

Meer dan een maand had het schip achter zijn anker gelegen en toen het vertrok om in Suva de lading te brengen, zag het er sterk en helder uit, de Hollandsche vlag, door een der Kanaken uit andere vlaggen genaaid, woei gestrekt van den bezaansmast. Meeuw liep vroolijk, maar Brouwer keek ernstig vooruit in gedachten en berekening.

Een langdurige reis durfde hij niet ondernemen met een bemanning zoo onvoldoende dat bij het minste wolkje in zicht het bovenzeil geborgen moest worden, hij had zeker zes man meer noodig, en een kapitein en nog een stuurman. Daarvoor had hij nog het geld. Van Suva naar Australië zou wel lading te krijgen zijn, maar daarginds zouden de verzekeraars bezwaar maken tegen een oud schip. Hij moest zijn geld natellen om te zien wat hij voor eigen rekening kon doen.

Voor Suva bleef het schip geankerd tot Brouwer er alles voor gedaan had wat hij kon. Geen touw, van het zwaarste tot het lichtste, dat niet over de heele lengte door de hand ging en gekeurd werd door hemzelf of door Meeuw, daarna gelapzalfd en opgeschoten of, als het onbetrouwbaar bleek, door nieuw vervangen. En ieder zeil werd op dek gelegd en ieder kleed nagezien en beproefd; menig doek was zwak en daar Brouwer van het zeil hield lapte hij niet, maar getroostte zich veel werk om nieuwe kleeden in te zetten, zoodat de

oogen hem soms staken in de felle zon. Hij bromde gedurig dat men tegenwoordig geen zeil meer kon maken, behalve bedriegelijk, want soms kon hij niet zien wat voor draad er gebruikt was. Maar met wat hij had en wat hij hier vinden kon kreeg het schip toch genoeg, en meer dan onder vorige kapiteins, om gerust te zeilen.

Hij kende Perrin als een gewillig man, die zijn best deed; daarom zeide hij hem dat hij hem wel niet als kapitein kon houden, wegens de averij, maar dat hij als stuurman kon blijven, omdat hij vertrouwd was met het schip, en Perrin, hoorende dat Europa de bestemming was, nam dankbaar aan. Dan ging Brouwer naar de drankwinkels om een kapitein te zoeken, en hij zag er twee, maar hij trof hen geen enkel keer nuchter aan. Ter versterking van de bemanning monsterde hij twee Engelschen, een Noor en drie Fiji-mannen, allen zware degelijke gasten.

De dagen gingen en de Johanna Maria luierde aan de ankers, omdat er geen kapitein te vinden was. Aan de kettingen was geen vlekje roest meer te zien; het dek geleek dat van een oorlogsschip, helder geschrobd zoodat de vlammen blonken in het hout, met de naden glad gepekt. De mannen hadden al hun kleeren versteld, er viel niets meer te doen, zij zaten kalm een pijp te rooken en te luisteren naar de harmonica van Meeuw, met de inboorlingen rondom.

Maar eindelijk bracht Brouwer een kapitein aan boord, Evans, met wien hij vroeger uit Iquique had gevaren. Hij kende hem, hij wist dat hij onbekwaam was met een volgetuigd schip en dat hij veel dronk, maar hij kon den koers afzetten en hij was een schikkelijk man, daar had Brouwer genoeg aan. De kapitein was versuft als hij niet dronk, maar na een paar glazen werd hij weer helder en maakte hij de berekening goed; de weinige woorden die hij sprak waren tot zichzelf gericht: Evans, wat drink je weer, wat zal de vrouw ervan zeggen. Hij nam aan het schip naar Europa te brengen, omdat hij er een vrouw en kinderen had, maar hij zei eerlijk dat hij het niet zou kunnen zonder een zekere hoeveelheid rhum of whisky per dag. Brouwer liet drank aan boord komen en droeg Every op den kapitein er mee te bedienen, zooveel 's morgens om hem bekwaam te maken

voor het bestek, zooveel over den dag verdeeld om hem kalm te houden.

Met eenige lading en een lichten ballast kon er eindelijk zeil gezet worden. Lustig en snel voer het schip voor den wind, of het op een werf gezondheid had gekregen. Bij gebrek aan handen had er sinds lang niet meer dan het noodige gedaan kunnen worden, maar nu zorgde Brouwer ook voor zindelijkheid zooals de Johanna Maria vroeger gewend was; hij stond er op dat de bevelen gegeven werden zoo het behoorde, commando's van waarschuwing en van uitvoering, en het leek wel of het schip bekende geluiden verstond, of het wachtte tusschen het een en het ander en graag gehoorzaamde. De mannen begrepen dat dit schip niets meer had uit te staan met de verwaarloosde zwervers van den Stillen Oceaan die een kleinen handel deden en veel bedrog, waar het niemand kon schelen of er tuig stuk sloeg of een man overboord viel. Het is anders loopen op een dek dat geregeld geschrobd wordt dan op een onrein dek, anders eten als het brood helder en droog bewaard wordt dan nat en beschimmeld. Brouwer wist waar zij recht op hadden en zij gaven het schip zorgvuldig werk en netheid; het was aan hun kleeren en hun haren te zien dat zij begrepen wat zij het verschuldigd waren.

De eenige onbetamelijke aan boord was Evans, maar niemand noemde hem kapitein, en hij sprak ook met niemand dan met Brouwer, den stuurman en Every. Kort voor het eind van de voormiddagwacht liet Brouwer hem halen door den neger, die hem soms tegenstribbelend met krachtige handen op de kampanje moest brengen. Dan raasde Evans en dreigde dat hij geen koers zou geven eer hij kreeg wat hij wilde. Maar Perrin stond met kaart en potlood gereed, terwijl Every in de kajuit een flesch opentrok en rinkelde met een glas. En Evans zweeg, deed wat hij te doen had en ging daarna weer naar beneden.

Op de reede van Sydney lag het schip weer eenige weken om de kiel schoon te krabben, er kwam een bok die het krengde. Brouwer ging met een lantaarn alle inhouten langs, ze keurend met hamer en priem. Toen hij dit gedaan had zat hij een avond te peinzen. Er was hem een lading huiden voor Londen aangeboden. Het schip zou geld ver-

dienen, maar diep liggen. Hij moest verstandig zijn, zij waren beiden te oud om nog lang geld noodig te hebben; een reis van maanden zou het zijn, van Sydney naar Londen, wie weet of zij het halen zouden. Hij mocht het schip geen zware lading geven op een reis die wel hun laatste zou zijn, maar zoolang zij werken konden moesten zij het doen. Perrin kreeg de boodschap mee dat hij zooveel vracht vervoeren kon, niet meer; zij kwam en hij zag zelf toe bij het stuwen dat het schip vast en gemakkelijk lag. En de ankers gingen op voor de reis huiswaarts.

Al dadelijk voorbij Australië kregen zij een rechten bries in de zeilen, die vele dagen aanhield. Het was of de Johanna Maria zich uit jonger jaren het schuim van den Indischen Oceaan herinnerde, de voorsteven dook krachtig in de hooge zeeën en hief zich glinsterend van het nat weer op, de mannen vooruit hoorden de spanten kraken. Brouwer durfde gerust den wind in alle zeilen geven, al het nieuw touwwerk stond stijf.

Men zag hem overal, groot en recht, bij dag en bij nacht. Hij stond toe te zien bij een uitgespreid zeil, soms nam hij zelf de priem, moeilijk bukkend wegens de stijfheid der lendenen. Meeuw zag hem op de mars met lijnen bezig in de groote handen, zooals hij hem daar lang geleden had zien staan, met vonkjes in de genepen oogen. Every, die de hondenwacht liep en van hem verstaan had hoe het schip het liefst naar het rad luisterde, zag hem gewoonlijk tot het eind van de wacht aan het hek geleund. Na zeven glazen keek Brouwer op het kompas en stuurde zelf; de Johanna Maria helde behagelijk en de zee aan den boeg maakte een licht geruisch. Maar hij gaf meestal het rad weer over en stond dan met de armen gekruist naar boven te kijken waar de hemel blonk van de sterren. En hoe verder zij voeren zoo langer bleef hij 's nachts aan dek. En voorbij de breedte van de stormen, waar de wind lauw werd en het schip nauwelijks slingerde, wees hij Every hoe een bootsman hem als jongen geleerd had met de vingers langs de toppen van alle drie masten te kijken of de streek recht bleef, een aardigheid voor oefening van de oogen.

En soms sprak hij, zonder te bemerken dat Every of een

andere roerganger geen Hollandsch verstond, het waren maar enkele woorden over iets dat hij in zijn herinnering zag. Kapitein Wilkens, die vaak hier stond onder denzelfden hemel, was een braaf man geweest, die meer geleden had dan hij kwaad had gedaan; hart voor het schip had hij niet gehad, maar hij had het behoorlijk behandeld, zooals geen enkel na hem. Wat deed men ter zee te gaan als men niet bereid was het schip te dienen heelemaal, met al wat men had? Het schip is er voor ons, dat is gemakkelijk gezegd, maar wie weet het? Hout, ijzer, doek, gebouwd en samengesteld, maken het schip nog niet. Waarom wordt een zeeman beroerd als hij een mast moet kappen? stil en treurig als hij een wrak ziet drijven? En heeft niet ieder schip zijn eigen aard? Van de Johanna Maria kon hij getuigen, hij die het weten kon: eerlijk, trouw, goedhartig, degelijk. Een deugdzaam schip dat gewerkt had heel zijn leven, ook als het mishandeld werd, gewerkt, hoeveel het ook van wind en zee te doorstaan kreeg, gewerkt voor het brood van de menschen die er op voeren en voor de menschen aan wal. En hij had ook gewerkt, dat wist de Johanna Maria, en zeker niet alleen om eigenaar te worden. Maar daarvan hoefde hij niets te zeggen, het ging niemand aan.

De roerganger hoorde hem praten en keek rustig op het kompas; Brouwer staarde over de duistere zee tot het morgenlicht begon te blinken, tot hij bemerkte dat er iets gedaan moest worden.

In stormen toonde het schip hoe sterk het nog was, het liep snel met een enkel zeil op de hooge zeeën, licht in het stuur. Meeuw zei dat bij even zulk weer vroeger zwaarder werk was gedaan.

Aan de Kaap vonden zij een ouden scheepsgenoot. Brouwer en Meeuw waren aan wal gegaan om victualie te koopen en voor zij terug zouden keeren dronken zij een glas in een bar. Een man met een vollen witten ringbaard vroeg terwijl hij inschonk of zij hem niet meer kenden, zij hadden zeventien jaar samen gevaren op de Johanna Maria. Het was Polwijk, uit Oostenburg. En toen hij, nadat de glazen nogmaals waren ingeschonken, hoorde dat dezelfde Johanna Maria, eigenaar Jacob Brouwer, in de haven lag, op weg naar Am-

sterdam, wees hij dat hij een arm miste en zeide dat hij anders graag zou monsteren om mee naar huis te varen, want als hij wegens zijn gebrek toch aan wal moest blijven, was hij liever in zijn eigen buurt. Hij kon gerust meevaren, zei Meeuw en Brouwer ried hem dadelijk zijn kist aan boord te brengen. Polwijk zette zijn pet op en ging uit en toen hij terugkeerde had hij zijn bar verkocht en het geld in zijn zak. Dien middag kwam hij met zijn zoontje van twaalf jaar aan boord.

De Johanna Maria zette zeil en begon naar het Noorden te stevenen. Den eersten ochtend al riep de logger verscheiden keeren twaalf, eens zelfs veertien knoopen, het was lang geleden dat het schip zoo kon gaan. Hoog rees de gekliefde zee ter wederzij van den boeg, de vlokken schuim vielen tot voorbij het roer. Maar onder de linie werd het flauw, het water slechtte af tot er geen rimpel meer ging. De oude gasten keken elkander aan, hier was het geweest dat kapitein Wilkens iederen nacht in zijn hemd aan dek kwam met zijn vuist gebald tegen de windlooze lucht. Hij was toen jong, zij waren nu oud en hadden geen haast, zij zouden den hemel van een windstilte aan de linie niet nog eens zien. Des avonds bij de maan speelde Meeuw, de mannen zaten stil, een Engelschman vertoonde een dans.

Toen eindelijk de zeilen weer konden trekken liep het schip zoo hard als het zelden gedaan had. Eens vroeg Polwijk waarom Meeuw telkens het hoofd schudde als de logger een groote vaart riep, terwijl hij er in zijn jonge jaren schik in had; het kwam omdat hij zelf te stram was om hard te loopen, antwoordde Meeuw, en Polwijk kon aan de kleur van zijn baard zelf wel rekenen dat het dezen keer, eenmaal thuis, met de zee gedaan moest zijn. Het schip mocht doen of het nog jong was, maar een zeeman die voor het laatst vaart moest op zijn gemak aanzien wat hij vaarwel zegt.

In het Kanaal werden alle handen aan het werk gezet om schoonschip te maken.

Op een dag in Juni kwamen zij voor Gravesend. De lading werd gelost en ballast ingenomen. Een sleepboot trok het schip weer naar buiten. Kapitein Evans hoefde dien middag geen bestek te maken.

Des nachts stak er een Zuidwester op, maar bij den dage-

raad ging hij weer wat liggen. De lucht zat zwaar van wolken, donkere en lichte, er liep een hooge deining. De Johanna Maria voer hard onder bolle zeilen, met het bruisende schuim hoog boven den boeg en achter zich een witte streep van het kielwater op de donkere zee. Kort na den middag werd land gepraaid. Brouwer zag door den kijker de kust in een grauwen nevel en beval de vlag te hijschen. Holland, zei Polwijk tegen zijn zoontje en verder zweeg hij, kijkend. Een poos later wees Brouwer achter een hoog woelende branding Scheveningen. Toen nam hij het roer, liet brassen en koos de ruimte, zeggend dat hij bij daglicht binnen wilde komen.

Den volgenden morgen hingen de wolken laag over een loodgrauwe deinende zee, maar de wind woei goedig en frisch Zuidwest. Nadat het dek geschrobd was wilde Brouwer dat de Johanna Maria alle zeilen zou voeren en daar de wind gunstig bleef konden ook de lijzeilen aan den voortop gezet worden. Hij zag dat het schip nu waardig voor de kust kon verschijnen, het laatste der volschepen onder Hollandsche vlag.

Meeuw was het die op de voormiddagwacht naar den vuurtoren van IJmuiden wees, zeggend dat het daar regende. Brouwer stond zwijgend, hoog boven het rad, met de oogen strak.

Een uur later lag de Johnana Maria met gestreken zeilen binnen de hoofden, de rook van een sleepboot woei over het dek.

In het Noordzeekanaal kwam Meeuw met zijn harmonica in den regen op het voorluik zitten en speelde het weemoedige lied van den zeeman die zoo wijd was gaan varen. De Kanaken keken naar het natte groene land en de koeien. Brouwer stond voor zijn rad en boven hem wapperde de vlag.

Dit kwam uit den horizon, waar hij al zijn leven heen had gevaren, te voorschijn: een ligplaats voor zijn schip in Amsterdam.

XIX.

Met stengen en ra's afgenomen lag het schip in de Dijksgracht gemeerd, nabij de plaats waar het te water was ge-

laten. Jongens van het opleidingsvaartuig en van de zeevaartschool, die daar kwamen roeien, hielden stil om te kijken van den boegspriet tot den spiegel. Iederen dag kwamen er bootjes met jongens uit Oostenbrug en Kattenburg, kinderen van watervolk, de een had dit gehoord, de andere dat van het schip dat op alle zeeën had gevaren, dat het vroeger een zeeroover en een slavenhaler was geweest. De menschen die over de Mariniersbrug gingen stonden stil, en zij wezen en zeiden: een zeilschip, de oude tijd. Men zag er zelden iemand aan boord, alleen twee grijze mannen en een neger, en soms klonk er 's avonds muziek.

Het volk in de buurt wist dat het schip aan Brouwer hoorde, een rijken, eenzelvigen man die zelden aan wal kwam; de andere die er woonde was een vriendelijke man, die wanneer hij boodschappen haalde lang in den winkel vertellen kon van verre reizen en landen waar weinig Hollanders kwamen. De neger roeide soms alleen naar de werf vlakbij, daar klonk heel den dag rumoer van honderden hamers op een ijzeren boot tusschen de stutten.

In den eersten tijd, zoolang het zomer was, kreeg Brouwer 's Zondags bezoek, van zijn zusters kinderen, van oude scheepsgenooten en vrienden van Meeuw. Dan werd er gepraat en gerookt in de kajuit, bij een glaasje en koek, door Every gebakken, en er werden oude herinneringen opgehaald. Brouwer was een gul, maar geen spraakzaam gastheer; als iemand hem vroeg waarom hij zijn leven lang in de zeilvaart was gebleven, terwijl toch alle maats van vroeger het op stoombooten beter hadden gehad, haalde hij de schouders op; als iemand op den man af vroeg hoe hij zooveel geld had kunnen verdienen om een schip te koopen, fronste hij de wenkbrauwen. Hij was een eenzelvig man, men liet hem alleen ondanks de kameraadschap.

In den herfst begon Meeuw het te stil aan boord te vinden, hij bleef lang weg met de boodschappen, zoodat Every in de kombuis zat te wachten. Op een avond zei hij tegen Brouwer dat een stilliggend schip niet goed voor hem was, hij deed beter aan wal te wonen, want de zee had hij toch niet meer. Hij ging, de harmonica werd niet meer op de Johanna Maria gehoord. Brouwer en Every woonden er alleen met de ratten.

Zij hadden niets te doen dan het dek te schrobben, soms de sneeuw weg te ruimen.

De jongens van de zeevaartschool kwamen niet meer met hun sloep in de Dijksgracht omdat er niets te zien was. De jongens van Oostenburg roeiden naar de Handelskade, naar de groote stoombooten met het geratel van kettingen en kranen.

Op een dag in het voorjaar, toen het vroor, zag Brouwer dat er iets haperde aan het want, hij klom naar boven en viel uit de mars, waar ijzel lag. Twee dagen bracht Every hem voedsel in zijn hut, toen wilde hij niet meer eten en zei enkel: Johanna Maria. Hij werd naar het gasthuis vervoerd.

Every bleef alleen, hij keek iederen dag uit, een maand lang, en meer. Toen kwamen er een paar mannen die zeiden dat hij van boord moest gaan en voor hem opschreven waar de consul woonde.

De Johanna Maria was alleen, er brandde 's avonds geen licht. Op de werf klonken heel den dag de hamers in geregelde maat, daarginds kwamen en gingen de stoombooten. In den helderen zomer onder witte wolken, in den winter onder grijze lucht, in den neveligen herfst, in het waaiend voorjaar lag het schip stil, met zijn romp en zijn masten weerspiegeld in het water, in regen en wind en zon.

ARTHUR VAN SCHENDEL

Gedichten[1)]

Visioen

Ze zag me, even, helder aan.
Ze kwam uit louter zonneschijn
of van een duister raam 't gordijn
met milde hand werd weggedaan.

De voetjes bleven, even, staan.
Een stilte viel, een dorre pijn.
Maar langs het zwijgende van mijn
gestalt' is zij weer heen gegaan.

Een donkre rust nu, als wanneer
een deur viel met een bonzing dicht:
zwijgende stemmen, doovend licht....
Het hart verwonderd, en zoo teer
dat het van zelve overvloeit
naar 't duister, dat reeds is volgroeid.

1) Uit den te verschijnen bundel ‘De Afstand’, uitgave C.A.J. van Dishoeck, Bussum.

Het wederwoord

Zijn wezen kwam haar stralend tegemoet.
‘Je kent haar reeds.... Je hebt haar eens ontmoet.’

en in haar glimlach wist ze zich verscholen.
Alleen haar denken werd een klagend lam
dat vreezend naar zijn moeder zoeken kwam
die zich uit speelschheid zeker hield verholen.

Maar stilte dekte elken horizon....
‘Ik ben gestorven -’ dacht ze en bezon
verward 't mirakel van bewusten dood.
Dan zag ze 't kijken van twee klare oogen
en werd verschrikt aan haren waan onttogen
een smartelijke trots bloosde haar wangen rood.

Ze zeide, zacht-bezinnend wat haar kwelde:
‘Ik dank je zeer, dat je het me vertelde....’

Aquarel

Maria spoelde linnen in de beek;
haar stil gezichtje boog zich over 't water.
De vlugge handjes wekten zoet geklater
waarvan een rappe rimpeling verstreek.

De noen was goud en neigend en het leek,
toen ze van 't spoelen opstond even later,
of langs den rand van 't stil geworden water
een enk'le bloem der lichte windzucht week.

Dan ging ze, rustig, in het weer gebeuren
van 't vallend licht, dat vreemde schaduws baart.
Haar witte voetjes, in de doove kleuren,
twee blanker duiven nedervlucht op aard.

Zóó kwam ze en wachtte, wachtte nog ter deure
en was een kind, dat naar den avond staart.

De wegen van het hart...

De wegen van het hart zijn wonderlijk:
Diep-in genezend van het eerst' behagen
Dreef haar het zingen van vermoed geluk
Nog eenmaal 't bloed met warme felle slagen.

Hem boeit, verbaasd, een klein gebaar, een blik,
waar, onbewust, 't verlorene in komt klagen.

MARIA VAN ROYEN

Over Tolstoi

V.
De beteekenis van Tolstoi's apostelschap voor onzen tijd

Tolstoi's religie zoowel als zijn filosofie - het is bijna niet mogelijk, beide uit elkaar te houden - dragen een pragmatisch karakter. Zijn omschrijving van het geloof als ‘datgene, waardoor de menschen leven’ stemt naar den geest geheel met William James' definitie in diens ‘Varieties of religious experience’ overeen.[1)] Tolstoi beoordeelde den godsdienst uitsluitend naar diens praktische waarde voor het leven. Noch voor de mythische, noch voor de liturgische kant der religie had hij de minste waardeering. In het door de traditie gewijde, zich tot den geheelen mensch richtende, ceremonieel der kerk, zag hij slechts de uitingen van een dom bijgeloof, waarvan de menschheid zich moest bevrijden. Zijn rationalistisch utilitarisme achtte het de eenige taak der religie, den mensch te leeren, hoe deze op aarde het ware geluk deelachtig kon worden, - goed leven en vredig sterven, door zijn heil te vinden in het dienen van anderen. Van deze rationalistisch-utilitaristische sociale religie is Tolstoi de apostel geweest: in haar dienst heeft hij zijn ontzaggelijke geestelijke energie en zijn weergaloos uitbeeldingsvermogen gesteld. Tot haar, hoopte hij, zou op den duur het geheele menschdom bekeerd worden. Hier kwam zijn geloofsijver - die uit diepgewortelde behoefte ontsprong, optimistisch te

1) James omschrijft de ‘staat des geloofs’ als ‘een der krachten, waardoor de menschheid zoowel in biologisch als in psychologisch opzicht leeft’.

denken over de toekomst der menschheid, in botsing met zijn psychologisch doorzicht. Dit toch had hem kunnen doen inzien, dat een godsdienst, die met de irrationeele strevingen geen rekening houdt en deze niet bevredigt, weinig kans heeft ooit door de groote meerderheid der menschen aanvaard te zullen worden.

Evenals de sociologen en moralisten uit het tijdperk der Verlichting, was Tolstoi overtuigd, dat het zedelijk bewustzijn der menschheid een onafgebroken ontwikkelingsproces doormaakt. Deze ontwikkeling openbaarde zich volgens hem in de verandering der vormen van het maatschappelijk leven. Tegen het einde der 18e eeuw had een nieuwe groei van het zedelijk bewustzijn - of, zooals Tolstoi het uitdrukte, een sterkere 'verlichting van het geweten' - ingezet, welks maatschappelijke vruchten de afschaffing der slavernij en haar vervanging door den vrijen loonarbeid geweest waren. De volgende stap in de ontwikkeling van het zedelijk bewustzijn zou op maatschappelijk gebied voeren tot de opheffing van het privaatbezit van den grond, zooals zij door Henry George, wiens theorieën Tolstoi geestdriftig omhelsd had, gepropageerd werd.[1)]

Tolstoi aanvaardde het kommunisme van produktiemiddelen - waarbij hij, zooals vanzelf spreekt, altijd het eerst aan den grond dacht - als de natuurlijke orde der dingen. Hij zag het privaatbezit en het daaruit voortgekomen kapitalistisch bezit niet als een historische fase van de eigendomsverhoudingen, die ondanks de ontzettende misstanden, waartoe zij aanleiding gaf, toch gewaardeerd kan en moet worden als de juridische grondslag eener in vele opzichten grootsche en bewonderenswaardige kultuur. Neen, hij zag dat privaatbezit met de geheele daarop gebouwde kultuur als een reusachtige dwaling, die de menschheid van de ware beschaving had vervreemd en haar het heil ontstolen, dat enkel uit het vrijelijk uitstroomen der liefde tusschen mensch en mensch opbloeit. Daarom mocst aan het privaatbezit zoo snel mogelijk een einde worden gemaakt, evenals aan alle instellingen, die dienen om dit te beschermen, in de eerste plaats aan den staat en zijn verschillende machtsorganen. Tolstoi was over-

1) o.a. Correspondance inédite, bl. 333 e.v.

tuigd, dat een principieele verandering in de eigendomsveranderingen in aantocht was; zij zou haar beslag krijgen door de onweerstaanbare kracht der publieke opinie, wanneer maar eerst het zedelijk bewustzijn tot hoogere intensiteit gekomen zou zijn. Daarom moest alle kracht gekoncentreerd worden op de opwekking van dat bewustzijn en op de versterking dier opinie. Organisatie was overbodig; ook lijdelijk verzet door dienstweigering, weigering belasting te betalen, openbare ambten te vervullen, enz. waren enkel in zooverre goed, als zij voortvloeiden uit innerlijke noodzakelijkheid. Geweld was altijd en in alle opzichten verwerpelijk, ten eerste omdat het tegen de wet-der-liefde inging en de haat in de wereld vermeerderde, ten tweede omdat - dit was Tolstoi's hartgrondige overtuiging - de heerschenden toch altijd de sterksten zouden zijn, wanneer de strijd gevoerd werd met gewelddadige wapenen en de onderdrukte massa's, die zich door middel daarvan poogden te bevrijden, hun eigen ketenen slechts zouden verzwaren.

* * *

Wij staan hier voor de vraag, in hoever Tolstoi's denkbeelden op sociaal en sociaal-ethisch gebied heden nog praktische beteekenis hebben voor het streven naar maatschappelijke vernieuwing. Echter, het is niet mogelijk deze vraag te beantwoorden, zonder Tolstoi's gebondenheid aan een algemeen historisch milieu, (het russische volk) aan een bijzonder sociaal milieu (de klasse der russische grootgrondbezitters) en aan een bepaald tijdperk, (dat, verloopend tusschen de opheffing der lijfeigenschap in Rusland en den wereldoorlog) nader onder de oogen te zien.

Dat Toistol aan de politieke en maatschappelijke vormen van zijn tijd en zijn land gebonden was, valt natuurlijk niet te loochenen. De vraag is echter hoe ver die gebondenheid ging. Wanneer, zooals de russische Marxisten beweren, Tolstoi in zijn denken en streven, zijn afkeer van den staat, zijn opwekking tot lijdelijken weerstand, enkel ‘de machteloosheid der boeren in het tijdvak voor den wereldoorlog en de revolutie om zich te bevrijden’ tot uiting heeft gebracht, dan is zijn beteekenis als denker en hervormer voor de landen buiten

Rusland en voor den tijd na de revolutie natuurlijk nihil. Is echter de gebondenheid van Tolstoi aan het milieu slechts betrekkelijk en is daarenboven voor zijn wezen niet zij in de eerste plaats karakteristiek, maar zijn reaktie tégen dat milieu, dan is het mogelijk, dat zijn apostelschap ook heden nog algemeene beteekenis heeft.

Tolstoi was gebonden aan het verleden van zijn volk, aan de traditioneel-russische wijzen van denken en voelen, die in de boeren het sterkst en zuiverst voortleefden. Hij werd daarenboven ontegenzeggelijk óók beïnvloed door de tradities zijner eigen klasse: zijn volstrekte minachting voor het liberalisme, zijn afkeer van het groote stadsmilieu en van de industrie zijn in vele opzichten typische reakties van den grootgrondbezitter op het moderne leven. Zijn denkbeelden over de verwerpelijkheid van den staat, het eigendom en het geweld kregen vasten vorm in hem in den tijd, dat hij leiders van verschillende russische sekten leerde kennen, die een primitief kommunisme in praktijk brachten, weigerden soldaat te zijn en niets met den staat te maken wilden hebben. Maar ook afgezien van deze sekten, waartoe slechts een kleine élite der russische volksmassa's behoorde, putte Tolstoi uit het volk zijn religieuze en zedelijke inspiratie. De menschelijke deugden van dat volk, zijn lijdzaamheid, zijn deemoed en broederlijke goedheid, zijn ‘streven naar heiligheid’, zij waren voor Tolstoi, - hij zelf heeft het herhaaldelijk erkend - het levenswater, dat zijn versmachtende ziel van den ondergang redde. In het leven van het volk zag hij de leer van het Evangelie vleesch worden. Denkers en wijzen van alle tijden: Rousseau en Proudhon, Thoreau en Henry George, Kant en Schopenhauer, Konfucius en Lao-Tse, Zoroaster en Boeddha, zij allen en nog vele anderen hebben bijgedragen tot de vorming van Tolstoi's levens- en wereldbeschouwing. Maar hun aller gezamenlijke invloed op hem is wellicht niet zoo groot geweest, als die van een tweetal ongeletterde boeren, naar wie Tolstoi even aandachtig placht te luisteren als Lenin, - haast in alle opzichten Tolstoi's tegenvoeter, hierin echter met den patriarch van Jasnaja Poljana gelijkgezind, doordat ook hij in zijn diepste wezen met de volksziel verbonden was - veertig

jaar later zou luisteren naar de verlangens en aspiraties, die uit de volksziel opstegen.

Tolstoi was een persoonlijkheid van gemengden aanleg, al overheerschte in hem ongetwijfeld het artistieke, dat is het zinnelijk-emotioneele menschentype. Wat ons het eerst in hem treft, dat is de kracht en rijkdom zijner gewaarwordingen, de hevigheid zijner aandoeningen en de levendigheid van zijn verbeelding. Deze eigenschappen zijn onvereenigbaar met de koele zakelijkheid en rustige objektiviteit, die als eerste voorwaarden gelden van het wetenschappelijk denken. Maar al was Tolstoi geen streng wetenschappelijk denker, zoo neemt dit niet weg, dat hij ook als denker merkwaardige kwaliteiten bezat. Een kritisch denker was hij zeer zeker, een die met scherpe, onverbiddelijke logika de kern der dingen bloot legde. Maar ook een konstruktief denker, die zich geenszins tevreden stelde met afbreken en ontleden, integendeel volhardend naar synthese zocht en niet rustte, eer hij deze gevonden had.

De bijzondere plaats, die Tolstoi als levenshervormer inneemt, staat in nauw verband met de kracht en de onmiddellijkheid, waarmee hij het leven onderging als *een geheel*. Wij kunnen dit omschrijven als een sterk vermogen van synthese, een vermogen niet enkel zetelend in den geest, maar verworteld met het geheele organisme. Tolstoi probeert nooit, den mensch voor wetenschappelijke doeleinden in hokjes te verdeelen: hij splitst hem niet in een ekonomischen en een ethisch-religieuzen mensch. Daarvoor was hij te dóór en dóór realist: hij voelde altijd de mensch als een ondeelbare eenheid. In zijn sociologische beschouwingen gaat hij dan ook geheel anders te werk dan Marx, met wien hij in dit opzicht vergeleken kan worden, dat beide geestelijke reuzen zich principieel en onvoorwaardelijk gekant hebben tegen de maatschappelijke orde van het kapitalisme.

Marx ging bij zijn kritiek van het kapitalistisch stelsel uit van de kategorieën der staathuishoudkunde. Hij streefde naar de grootst mogelijke wetenschappelijke objektiviteit en geloofde aan de ‘wetenschappelijkheid’, dat is aan het objektieve en onaanvechtbare karakter zijner gedachtekonstrukties. Tolstoi daarentegen ging uit van de waarneming van het

leven der russische volksklasse, eerst op het platteland, later ook in Moskou, en van den indruk, die deze waarneming maakte op zijn gemoed en zijn verbeelding. Van het deel der werkelijkheid, dat hij door en door kende, leidde hij, steunend op historische kennis, de verdere maatschappelijke werkelijkheid af, niet enkel die van zijn tijd, maar die van alle maatschappijvormen, waarin de tegenstellingen tusschen rijken en armen, onwetenden en geletterden, heerschenden en onderdrukten hadden bestaan. Hij nam aan, dat het leven en het lijden der volksmassa's in alle vormen van maatschappelijk leven, waarbij de maatschappij in klassen verdeeld was, *essentieel* eender geweest was, al wist hij natuurlijk zeer goed, dat de verschillen tusschen een agrarische en een industrieële samenleving van enorm belang voor het zijn en het bewustzijn der massa's waren. Tolstoi heeft nooit gepoogd, in zijn sociologische beschouwingen de krachten van gevoel en verbeelding uit te schakelen. Integendeel heeft hij zijn absolute veroordeeling van uitbuiting en onderdrukking juist op den indruk gebaseerd, die zij op zijn gevoel en verbeelding maakten en poogt hij juist die indrukken op zijn lezers te doen overgaan. In dit opzicht draagt ook zijn propagandistisch-apostolische werkzaamheid een artistiek karakter. Tolstoi denkt nooit in formules of schema's, zijn denken wordt voortdurend bevrucht door de aandoeningen, die de werkelijkheid in hem opwekt. Hij werkt niet met abstrakte begrippen als ‘proletariaat’, ‘boerenstand’, ‘bourgeoisie’, enz., maar stelt den lezer altijd konkrete menschelijke gestalten voor oogen met hun goede en slechte eigenschappen, hun zelfzucht en hun vermogen zich aan anderen te geven, hun zinnelijke begeerten en hun hunkeringen naar het hooge geluk, dat in de vereeniging met anderen door de liefde gelegen is. Tolstoi zag in elken mensch het bijzondere, dat wat elken tot een wereld op zichzelf maakt Maar hij zag evengoed in iederen mensch het algemeene, datgene, wat den eenling tot een golfje in den oceaan der menschheid maakt. Als socioloog blijft hij kunstenaar, doordat hij altijd de oneindige verbijzondering der eenlingen voelt. Maar door dat hij in de eenlingen altijd ook het algemeen-menschelijke ziet, verheft hij zich boven de beperkingen van het

milieu. Juist door deze gaven is hij feitelijk - al lijkt dit anders - veel minder aan de beperkingen van het milieu gebonden, dan de wetenschappelijke sociologen, die in sociale kategorieën denken, dat is: die uitgaan van een (niet-be-staanden) abstrakten mensch. Die abstrakte mensch is ten slotte toch gedistilleerd uit een stuk beperkte en begrensde werkelijkheid. Wanneer Marx van *het* proletariaat spreekt, dan veralgemeent hij schematische voorstellingen van de engelsche industrieële arbeidersklasse uit het tweede kwart der 19e eeuw en acht deze toepasselijk op de arbeidersklasse van alle landen en in alle fasen van haar ontwikkeling. Precies ditzelfde is het geval met de term *de* bourgeoisie. Uit voorstellingen, enkel toepasselijk op een begrensd stuk werkelijkheid, worden abstrakties gevormd, die pretendeeren een veel algemeener stuk werkelijkheid te dekken. Dit is een nadeel van de generaliseerende methode, dat enkel geneutraliseerd wordt door de voortdurende onderdompeling der generaliseerende gedachte in het leven zelf en in de oneindige verbizondering daarvan. Dit nu is het wat Tolstoi deed - hij kón naar zijn aanleg niet anders doen - en in dit voortdurend verbinden van het aller-persoonlijkste met het aller-algemeenste, het zien van elk mensch als een éénige openbaring van het menschelijk geslacht en tevens als een specimen van de geheele menschheid - daarin ligt de buitengewone kracht en de diepe waarachtigheid van zijn voorstelling van het menschelijke, of hij voor die voorstelling de inkleeding van een roman, een novelle of een sociologisch betoog gebruikt.

Vergeleken bij Marx, was Tolstoi in wetenschappelijk opzicht een kind. Toch zijn de schema's van Marx over *de* arbeidersklasse, *de* bourgeoisie, *den* klassenstrijd heden ten deele verouderd, d.w.z. zij passen niet meer op de huidige maatschappij, terwijl Tolstoi's kritiek op het privaatbezit en de op de basis van dat bezit zich verheffende beschaving ook heden nog volkomen aktueel zijn en dit zullen blijven, zoolang de maatschappelijke tegenstellingen bestaan. Tolstoi zag, hoe die tegenstellingen in de individuen, al naar hun omstandigheden waren, de wrange vruchten van hoogmoed, genotzucht, luiheid, onverschilligheid voor anderer

welzijn of van afgunst, nijd, wrok en slaafschheid voortbrachten, en hij begreep dat die tegenstellingen dezelfde vruchten zouden blijven voortbrengen, zoolang hun wezen onveranderd bleef, hoezeer hun vorm ook veranderde.

Tolstoi's gebondenheid aan zijn nationale omgeving blijkt uit de wijze, waarop hij de opeenhooping van den grond in handen van enkelen als het voornaamste euvel beschouwd en bestreden heeft, terwijl Marx zijn slagen voornamelijk tegen het moderne kapitaalbezit van mijnen, fabrieken, transportmiddelen, enz. richtte. De gevolgen der opeenhooping van het kapitaal in al deze vormen (ook als geldkapitaal) voor de menschheid heeft Marx met profetischen blik vooruit gezien. Tolstoi echter heeft begrepen, wat Marx niet begreep, hoe veranderingen in de eigendomsverhoudingen slechts nader voeren tot het ideaal van broederlijke gerechtigheid, dat ook Marx in zijn hart droeg, - in zooverre de wil, dat ideaal te verwezenlijken, de kracht is, die deze veranderingen tot stand brengt. Tolstoi besefte, dat de verwezenlijking van betere sociale verhoudingen der menschheid nooit in den schoot kan vallen als produkt van de vervolmaking der techniek en van den strijd eener klasse, wanneer die met zelfzuchtige oogmerken wordt gevoerd, maar enkel de vrucht kan zijn van de versterking der moreele krachten in den mensch en van de liefde, die hun aller voedingsbron is.

Tolstoi was geen individualist in dezen zin, dat hij sociale, dat is algemeene verschijnselen niet erkende of geringschatte. Hoe had hij, ware hij een individualist geweest ‘Oorlog en Vrede’ kunnen schrijven, dat, meer nog dan de geschiedenis der handelingen van eenlingen, die van het kollektief-instinktmatige handelen van het geheele russische volk ter bevrijding van het russische grondgebied is? Maar Tolstoi beschouwde het volk, de massa, nooit ‘en gros’, - hij zag haar altijd als samengesteld uit eenlingen. Hij begreep, dat het bij elke beweging tot levenshervorming op de eenlingen aankwam. Zijn psychologische subtiliteit stelde hem in staat, één zijde van het sociale vraagstuk - en wel die, welke juist door revolutionair-gezinde ekonomen in het duister wordt gelaten, - in een helder licht te stellen: de vraag

namelijk van de versterking der sociale gevoelens in den mensch, die voor hem een ander woord was voor de versterking van het religieuze bewustzijn. Zijn vurige drang tot rechtvaardigheid en zijn groote waarachtigheid dreven hem, toen hij de beteekenis van het sociale vraagstuk was gaan inzien, op de banen van het uiterste radikalisme. Niet de verzachting, maar de overwinning der tegenstellingen door het herstel der primitieve sociale gelijkheid werd zijn doel. Het was een bewijs van Tolstoi's *realisme*, dat hij het bereiken van dat doel zag als afhankelijk van een omkeer in den innerlijken mensch, zooals hij die zelf had doorgemaakt. De sociale gelijkheid was voor hem geen postulaat, dat uit een hersenschimmig natuurrecht of uit het verloop der technische ontwikkeling afgeleid werd, - maar een psychologische werkelijkheid op religieuzen grondslag, die door de sociale werkelijkheid op ruwe wijze werd aangerand en geloochend. Alle menschen waren broeders, omdat allen Gods kinderen waren. Dáárom was het schandelijk, dat de grooten en rijken de kleinen en armen in slavernij hielden en als lastdieren gebruikten, niet omdat de machines thans het tien- of het honderdvoudige voortbrachten van voorheen. De sociale tegenstellingen gingen volkomen in tegen de goddelijke wet, de wet der liefde, - daarom moesten zij verdwijnen. Konsekwent en onverschrokken leert Tolstoi, dat de menschen bereid moeten zijn, een groot deel der zoogenaamde kultuurwaarden en kultuurgoederen op te geven, opdat de broederlijke samenleving gevestigd kunne worden. Wat zijn weelde en komfort, wat zijn ook de meeste aesthetische genietingen, vergeleken bij de vreugden van den liefdevollen omgang tusschen alle menschen, het vrijelijk in-en-uitstroomen der liefde tusschen hen, - vreugden, die enkel mogelijk zijn, daar waar geen tegenstrijdige belangen en geen groote ongelijkheid van bezit en beschaving hooge scheidsmuren tusschen hen optrekken. De liefde is de kroon des levens, - de essentie zijner heerlijkheid. Daarom moet aan haar alles ondergeschikt worden gemaakt.

Het liefdevolle verkeer met alle menschen en het besef te leven naar de goddelijke wet der liefde beschouwde Tolstoi als de eerste voorwaarden tot het geluk. Als de tweede zag

hij het verrichten van arbeid, waar de mensch iets van zichzelf in kan leggen en van welks nut hij volkomen overtuigd is, zoodat zij hem voldoening schenkt. Eigenlijk beschouwde hij alléén de landbouw en het ambacht als arbeid van deze soort, als ‘goeden arbeid’. Uit ervaring wist hij, welk een gevoel van diepe bevrediging lichamelijke arbeid in het vrije veld den mensch verschaft. Dit gevoel heeft hij uitgebeeld in de meesterlijke bladzijden van Anna Karénina, waarin hij alle schakeeringen van Lewins blijheid, trots en voldoening beschrijft op dien eenen volmaakten zomerdag, dat zijn held, samen met de boeren van het dorp, van zonsopgang tot zonsondergang het geurige, dichte gras afmaait, dat in lange golvingen achter de rij der maaiers liggen blijft. En in ‘Mijn Geloof” beklaagd hij de arme rijken, die nooit iets levends verzorgd hebben en niet beseffen, ho eveel vreugd het kweeken van een plant, het fokken van een dier, den mensch verschaft. In tegenstelling tot wat men gewoonlijk aanneemt, heeft Tolstoi de beteekenis van materieele welvaart voor het menschelijk geluk nimmer geloochend. Het positieve leed, dat armoede, onwetendheid, overzware arbeid, vuilheid, enz. voor de russische volksmassa's beteekenden, bedrukte zijn gemoed tot het uiterste. Hij wist, dat armoede niet slechts den mensch belet gelukkig te zijn, maar hem ook vernedert en doet ontaarden. Maar hij wist ook, dat in het bezit van rijkdommen geen enkele waarborg tot geluk is gelegen. Met al zijn kracht heeft hij de verkeerde voorstelling van het geluk als iets, wat door een uiterlijke verandering alléén bereikt zou kunnen worden, bestreden. Tolstoi verstond onder het ‘Koningrijk Gods’ geen uitsluitend geestelijke toestand, maar een verzuiverd gehalte van het geheele leven, een weldadige sereniteit van de geheele levenssfeer, een verzadigd worden van alle levensgeluiden met een gouden klankkleur. Hij verafschuwde het marxistische socialisme, omdat dit de geestelijke dingen uitsluitend als werkingen van de materieele zag: zelf was hij overtuigd dat de materieele kant der sociale kwestie vanzelf tot oplossing zou komen, zoo de menschen zich in hun gedragingen slechts door liefde tot elkaar lieten leiden.

Voor zoover Tolstoi in zijn apostolische werkzaamheid uitging van de ekonomische- en sociale werkelijkheid, stonden

natuurlijk de tradities, de toestand, de zeden en gewoonten van het russisch volk in het middelpunt van zijn bewustzijn. Maar hij beschouwde de ekonomie niet als de hoofdfaktor van het menschelijk-maatschappelijk bestaan, niet als de faktor, waar de bevrijding van het menschelijk geslacht van ellende en broedertwist in de eerste plaats afhankelijk van is. Hij poogde niet datgene, wat behoort te zijn, af te leiden uit dat wat is, zooals de materialistisch-gezinde socialisten deden of, althans, geloofden te doen. Integendeel: hij veroordeelde juist de maatschappelijke struktuur en de maatschappelijke verhoudingen onvoorwaardelijk uit naam van een hooger moreel beginsel. Hij zag in die verhoudingen en in de produktiewijze waaruit zij voortkwamen en die zij bestendigden, geenszins, zooals Marx dit deed, een progressief element. Hij geloofde niet, dat de ekonomische ontwikkeling krachten voortbracht, welker groei en ontplooiïng automatisch zouden leiden tot sociale rechtvaardigheid en sociale gelijkheid, tot een maatschappij van vreugde en liefde. Evenmin geloofde hij, dat 'de wetenschap' ooit de sociale kwestie zou kunnen oplossen. Dit was alléén mogelijk door een ander soort hefboom in werking te stellen: het redelijk inzicht in het wezen van den mensch en van het leven. De liefde tusschen de menschen moest vermeerderd worden en dit kon, wanneer zij zouden gaan begrijpen, dat dáárin hun geluk lag. Daarom moest zoowel het bijgeloof bestreden worden, dat den mensch leerde, zijn hoop te stellen op allerlei dwaze ceremoniën en op het hiernamaals, als de menschelijke zelfzucht.

De kern van het verschil tusschen Marx en Tolstoi is deze: Marx nam aan, dat de ekonomische ontwikkeling in de massa's de geestelijke krachten (inzicht en wil) moest voortbrengen, die de menschheid zouden bevrijden van de rampen en de ondeugden, voortspruitend uit heerschappij en dienstbaarheid. Tolstoi daarentegen was overtuigd, dat de geestelijke verandering waartoe hij opwekte en die, naar hij vertrouwde, aanstaande was, een einde zou maken aan alle ekonomische-sociale ongerechtigheid. Marx ging uit van de menschelijke gebondenheid in de ekonomisch-maatschappelijke, de uiterlijke sfeer: Tolstoi van de menschelijke vrijheid in de innerlijke sfeer, die van het geweten. Elk van deze beide

groote rebellen tegen de slechte maatschappelijke werkelijkheid, deze beide groote strijders voor een nieuwe menschheid, was onvermijdelijk eenzijdig en onrechtvaardig in zijn oordeel over den ander.[1)]

Elk zag een deel der waarheid en hield dat deel voor de geheele, eenige waarheid. Marx erkende niet, dat de kapitalistische produktiewijze, zelfs al voerde zij min of meer automatisch tot de socialisatie der produktiemiddelen, toch nooit in staat kon zijn, een socialistische maatschappij voort te brengen, dat is een gemeenschap van menschen, die zich bij hun daden laten leiden door liefde voor elkaar en voor de gemeenschap. Tolstoi hield niet genoeg rekening met den invloed van produktie-vormen en verhoudingen op het voelen, denken en willen der menschen. Marx, kan men zeggen, liet zich te veel imponeeren door dat wat is, Tolstoi hield enkel rekening met dat wat behoort te zijn.

Alle gekonsolideerde machten in staat en maatschappij (regeeringen en partijen, kerken, wetenschappelijke instellingen, geestelijke stelsels, enz.) zijn geneigd, in hooge mate rekening te houden met het bestaande. Daarom is het geen wonder, dat geen enkele dezer machten zich ooit geplaatst heeft op den bodem van Tolstoi's denkbeelden. Hoezeer zij onderling ook mogen verschillen, - voor hen allen is de kern van Tolstoi's leer onaanvaardbaar. Dat men, strijdend voor een betere wereld, zijn zaak enkel zou stellen op de liefde en de rede - dat beginsel kan een heerschende politieke partij nooit aanvaarden. Niet enkel de heerschenden echter, maar ook zij, die naar heerschappij streven, moeten dat beginsel verwerpen, omdat het het zedelijke recht van elke heerschappij ontkent. Alle georganiseerde stroomingen in het openbare leven, die bestaande machtsinstellingen willen veroveren, om zich daarvan te bedienen, - wat insluit, dat zij die machtsinstellingen willen versterken - achten daarom het tolstoiaansche beginsel ‘utopisch’ en ‘reaktionair’.

Zoo lijkt Tolstoi's invloed op het maatschappelijk gebeuren

1) Natuurlijk heeft Marx zélf geen oordeel meer over Tolstoi's werkzaamheid als levenshervormer kunnen uitspreken. Maar het marxisme heeft dit gedaan en wel in afkeurenden zin.

van onzen dagen, oppervlakkig geoordeeld, uiterst gering. Die invloed schijnt beperkt tot kleine onbeteekenende nevenstroomingen in den hoofdstroom van het sociale geschieden. Ja, wanneer wij onzen innerlijken blik op dien hoofdstroom of beter op de voornaamste stroomingen vestigen en ons hun ontzaggelijke, schijnbaar door niets te stuiten kracht voor den geest stellen, dan moet het ons toeschijnen, als is van eenigen invloed der tolstoiaansche beginselen op het wereldgebeuren geen sprake. Zooals in Rusland zelf de omwenteling op andere krachten steunde, andere banen insloeg, zich andere doeleinden stelde, andere levensvormen schiep, dan Tolstoi gehoopt en verwacht had, zoo schijnt thans heel het ontwikkelingsproces over de geheele wereld tegen die hoop en die verwachtingen in te gaan. Het bolschewisme handhaaft zich, het fascisme wint voortdurend veld; industrialisatie, mechanisatie en rationalisatie rollen als machtige stoomwalsen over de aarde, overal de traditioneele arbeidsmethoden verpletterend, de oude verhoudingen loswrikkend en den geest spannend in het juk der steeds volmaaktere machine. De militariseering van Europa en Amerika wordt door geen Volkenbond, geen konferenties en verdragen gestuit, de daemon der vernietiging loert in elke chemische en kunstzijde-fabriek. En, wat voor Tolstoi zelf misschien de ergste ontgoocheling geweest zou zijn: de Aziatische volken, van wie hij verwachtte, dat zij door hun apolitiek wezen, hun agrarische tradities en hun geestelijke koncentratie een dam zouden oprichten tegen den invloed der vermaterialiseerde westersche kultuur en een faktor blijken te zijn tot de regeneratie der menschheid - de Aziatische volken zelven worden in een snel tempo verwesterscht, geïndustrialiseerd en gemilitariseerd. Turkije, Perzië, Indië, China, - zij allen volgen het voorbeeld van Japan.

Inderdaad, wanneer wij ons al te veel laten imponeeren door de georganiseerde krachten in de huidige maatschappij - door cijfers over uitgaven voor militaire doeleinden, over fabrieken, ambachtscholen, lokomotieven, K.M. spoor- en telegraaflijnen, uitzendstations en de duizend andere dingen, waaruit het geraamte van de moderne beschaving bestaat, - en we stellen tegenover deze formidabele grootheden de

nietige cijfers, waaruit we de vorderingen der tolstoiaansche gedachte rechtstreeks kunnen afleiden, b.v. het aantal dienstweigeraars in de verschillende landen of dat der produktiekoöperaties, dan moeten we wel tot de slotsom komen, dat Tolstoi's propaganda is gevallen op een steenigen bodem, waarin slechts enkele zaadkorrels konden ontkiemen.

Maar is het aanleggen van kwantitatieve maatstaven wel de juiste weg, om den invloed na te speuren van een geestesrichting, die juist ten doel heeft de menschen te bevrijden van het geloof aan de kwantiteit, hen te verlossen van den waan, dat meet- en weegbare dingen den eigenlijken inhoud des levens vormen, en hun te leeren in zuiverheid des harten en in den dienst van den naaste de grootste krachten des levens te zien? Die geestesrichting leent zich niet tot organisatorische kristallisatie. Haar essentieele waarde zou verloren gaan, zoo zij, naar het voorbeeld van andere geestesrichtingen, voornamelijk in de binding van verwante krachten tot vaste formaties haar heil ging zoeken. Naar haar wezen is zij een fluïdum, een vluchtige essentie, die in onderling zeer verschillende lichamen vermag door te dringen en hen in mindere of meerdere mate te doortrekken.

Tolstoi is een der grootste voorloopers geweest van de reaktie tegen de moderne technische kultuur, die in onzen tijd al meer in kracht toeneemt. De meest universeele voorlooper dier reaktie was hij zeer zeker. Niet slechts zijn sociale ideeën hebben een profetisch karakter gedragen: ook in zijn werkzaamheid op verschillende gebieden - in de eerste plaats op da t der opvoedkunde, - was hij zijn tijd, en is hij ook den onzen, ver vooruit. Het profetisch karakter van Tolstoi's optreden staat - al schijnt dit oppervlakkig gezien vreemd - in nauw verband met zijn sterke binding aan het verleden, zijn afschuw van het moderne grootestadsleven, zijn liefde voor den akkerbouw, zijn sympathie voor de landbouwende volken (Russen, Indiërs, Chineezen) en voor den godsdienst, de levensopvatting en het levensgevoel dezer volken. Die liefde gaf hem de kracht, den maalstroom van het moderne denken en willen te weerstaan en tegenover de waarden, die het tijdperk der industriëele civilisatie boven aan den levensmast doet wapperen, waarden te stellen,

door de eeuwen beproefd en getoetst. In een tijd, dat de overgroote meerderheid der beschaafden de experimenteele wetenschap als het hoogste punt, ooit door den menschelijken geest bereikt, begroette, - dat zij van den verderen vooruitgang dier wetenschap en van de ‘wonderen der techniek’ het heil der menschheid verwachtte, brandmerkte Tolstoi den modernen tijd als ‘de periode van het wetenschappelijk bijgeloof’, zooals de daaraan voorafgaande die van het godsdienstig bijgeloof was geweest.

Tolstoi was overtuigd, dat de tweede periode evenmin eeuwig zou duren als de eerste eeuwig had geduurd. En die overtuiging bedroog hem, naar ik meen, niet. Heden kan men weer de stelling verkondigen, dat de wetenschap niet in staat is, klaarheid te verspreiden over de hoogste en diepste levensproblemen, of dat de industriëele civilisatie een gevaar is voor de toekomst der menschheid, zonder voor een reaktionair en een duisterling te gelden. De zienswijze, voor welke enkel de zintuigelijke wereld als ‘reëel’ en de zintuigelijke ervaring als de eenige vertrouwbare ervaring geldt, heerscht heden evenmin meer onbeperkt als de opvatting, die de experimenteele wetenschap als de eenige weg tot de waarheid beschouwt. Op de toppen van het geestelijk leven waren deze denkwijze en deze opvatting feitelijk reeds overwonnen, nog eer Tolstoi's persoonlijk leven ten einde was. Nog bij zijn leven sloeg de natuurwetenschap banen in, die haar steeds verder af moesten brengen van haar oorspronkelijk naïef en onbeperkt vertrouwen in de absolute ‘werkelijkheid’ der materie. De ondoorgrondelijkheid en onuitputtelijkheid van den stroom-van-het-bewustzijn worden heden algemeen erkend. Het goede recht der religieuze en mystieke ervaring, naast de zintuigelijke en experimenteele, en hun waarde voor het leven worden niet langer geloochend.

Het moeilijkst en langzaamst dringen Tolstoi's opvattingen door in groote, hecht gevoegde lichamen, zooals de staten, de kerken en de groote partijen dat zijn. De kracht van weerstand tegen het nieuwe is in zulke lichamen altijd het grootst. Maar in kleinere instellingen van minder straffen bouw, in gebieden, waar theorie en praktijk in elkaar vloeien, en in 't algemeen overal, waar vernieuwingsprocessen aan den gang

zijn, waar voortdurend afstooting van oude en assimilatie van nieuwe cellen plaats vindt, komen denkbeelden voor, en breken opvattingen zich baan, verwant aan die, welke Tolstoi verkondigd en zooveel mogelijk toegepast heeft.

Bijzonder duidelijk komt dit uit op het gebied der opvoedkunde, - een gebied, waarop Tolstoi zich met bijzondere voorkeur bewogen heeft. Immers in haar wint de richting voortdurend aan kracht, die wil breken zoowel met alle dwang van buiten, met alle opgelegde discipline, als met het ingieten aan de leerlingen van min of meer voor hun gebruik gereed gemaakte feitenkennis, die zij betrekkelijk passief in zich opnemen en die hun innerlijk leven op geen enkele wijze verrijkt. Dat Tolstoi een voorlooper van deze richting geweest is, wordt nog te weinig erkend. Toch is het een feit, dat alle kernbeginselen van de ‘nieuwe opvoeding’ en de ‘nieuwe school’ - de autonomie van eenling en groep, de kameraadschappelijke omgang tusschen leerlingen en leeraars, de invoering van zelfwerkzaamheid, de verbinding van lichamelijken en geestelijken arbeid, de poging om het onderricht aan te passen aan het maatschappelijk milieu van den leerling, het dienstbaar te maken aan zijn lateren beroepsarbeid, - dat dit alles door Tolstoi voor drie kwart eeuw niet slechts ontdekt of her-ontdekt is, maar ook reeds toegepast werd in zijn school te Jasnaja Poljana en verkondigd in het tijdschrift van denzelfden naam. Ook op het gebied der rechtswetenschap en tot op zekere hoogte der rechtspleging winnen opvattingen en denkbeelden veld, tot welker pioniers Tolstoi, al heeft hij in den strijd ervoor dan niet in de eerste rijen gestaan, - zeker gerekend kan worden. Het bijwonen in zijn jeugd van een terechtstelling[1)] maakte hem voorgoed tot een onvoorwaardelijk tegenstander van de doodstraf. Zijn bezoek aan de eerste gevangenis in het, - in vergelijking tot Rusland - toen zoo verlichte en beschaafde Duitschland, waar de celstraf werd toegepast, had tot gevolg hem tot een even onvoorwaardelijk tegenstander te maken van een strafstelsel, welks kwellingen, door een koud, geraffineerd

1) Die terechtstelling vond niet plaats in het duistere Tsarenrijk, maar in Frankrijk, in de ‘Ville Lumière’. Tolstois woonde haar bij op zijn eerste buitenlandsche reis.

intellektualisme uitgedacht, hem satanischer toeschenen dan de wreede straffen van barbaarsche tijden. Heden ten dage wordt de onmenschelijkheid der celstraf in haar strenge vormen algemeen erkend en wordt de tegenstand tegen de doodstraf àl sterker. Maar dit niet alleen: óók de opvatting, die den eenen mensch het recht ontzegt, over anderen te oordeelen - een volkomen tolstoiaansche opvatting - wordt heden niet meer als pure waanzin verworpen. In alle landen is een voorhoede van vakkundigen en leeken den strijd begonnen voor een ‘hervorming van het strafstelsel’, die de beveiliging der maatschappij tegen psychopaten, personen met abnormaal zwakken socialen aanleg, poogt te vereenigen met het toebrengen van een minimum van leed niet alleen, maar ook met een maximum van sociale reëdukatie. Zij, die een dergelijke hervorming propageeren, hebben natuurlijk het denkbeeld der straffende gerechtigheid als een *menschen toekomend recht* volkomen losgelaten.

Over Tolstoi's intuïtief doorzicht, door aandachtige waarneming gescherpt, in den aard van het menschelijke bewustzijn zou een belangrijke studie geschreven kunnen worden. Ongetwijfeld heeft zijn intuïtie hem dingen geopenbaard, die met de uitkomsten der experimenteele dieptepsychologie verwonderlijk veel overeenkomst hebben. Hoe Tolstoi tegenover de psycho-analytische methode gestaan zou hebben, wij kunnen het slechts gissen, maar als wij de geschriften lezen, waarin hij psychologische en ethische problemen behandelt, worden wij telkens getroffen door zijn meesterlijke ontrafeling van de schijngronden, waarmee het menschelijk bewustzijn gedragingen goedpraat, die voor den innerlijken rechter niet vergoelijkt kunnen worden. De valschheid en onbetrouwbaarheid der bewuste zielsinhouden heeft hij als geen ander, Pascal misschien uitgezonderd, erkend. Tegen de rechtvaardiging van de levenshouding die hij kenschetst als ‘sociaal parasitisme’, door het dichte netwerk eener vernuftige argumentatie, heeft hij onvermoeid zijn scherpste aanvallen gericht. Hardnekkig heeft hij gepoogd, de ‘sociale parasieten’, waartoe hij alle sociaal bevoorrechten rekende, te doen inzien, dat hun zelfzuchtig leven het hun onmogelijk maakte, tot den zin des levens door te dringen.

Ook in de geneeskunde beginnen zich opvattingen baan te breken, niet ongelijk aan die, welke Tolstoi tot groote ergernis zijner standsgenooten - waarvan velen gewoon waren, uit verveling jaar in jaar uit zoowel van den eenen dokter naar den anderen te loopen als van de eene badplaats naar de andere te reizen - verkondigde. Geen andere letterkundige sedert Molière heeft, naar ik meen, over de praktijk der geneeskundige wetenschap zoozeer den staf gebroken, haar dienaren zoo onbarmhartig gehoond en zoo gespot met het geloof in de wonderkracht van pillen en drankjes als hij. Heden is, zal men zeggen, daar nog het geloof in injekties tegen alle mogelijke ziekten bijgekomen. Het is wáár - daar staat echter tegenover, dat de strooming sterker wordt, die alle geneesmethoden enkel beschouwd wil zien als pogingen tot ondersteuning van de krachten tot zelfgenezing, in den mensch aanwezig, en boven alles vertrouwen stelt in matigheid, reinheid en lichamelijken arbeid. De groote, haast onbegrensde invloed van den geest, speciaal van het onderbewustzijn, op lichamelijke toestanden wordt zoo weinig meer bestreden, dat elk dorpsmedikus er in zijn praktijk rekening mee houdt. De overtuiging, dat het richten van het persoonlijk bewustzijn op het Absolute Bewustzijn ziekteprocessen tot genezing vermag te brengen, is het uitgangspunt en tevens de kern van een georganiseerde, over de geheele wereld verspreide kultus geworden.

Op alle terreinen van het sociale en kultureele leven beginnen opvattingen, waarvoor Tolstoi een halve eeuw geleden als eenzaam individu den strijd aanbond tegen de heerschende machten, door te dringen in de gekonsolideerde massa der meeningen, die te samen de ‘moderne werelden levensbeschouwing’ vormen, en in haar te werken. De historische gebeurtenissen der laatste vijftien jaar hebben de fundamenten dier wereld- en levensbeschouwing, te weten het blinde geloof in de meerwaardigheid der westersche kultuur en in den ‘vooruitgang’, in hooge mate ondermijnd, om niet te zeggen vernietigd. De wereldoorlog onthulde op verschrikkelijke wijze de nietigheid en voosheid van het zedelijk gehalte der kultuur. Het geheele trotsche gebouw der beschaving stortte ineen - op één vleugel na: die van het technisch kunnen, de vleugel, die meer en meer over de ge-

heele breedte der facade wordt uitgebouwd. Aan het zelfbewustzijn van den westerschen mensch werd een onherstelbare slag toegebracht. Alle faktoren, waarop de verschillende maatschappelijke groepen hun hoop hadden gevestigd, - alle krachten, waarvan zij redding hadden verwacht: de kerken, de socialistische arbeidersbeweging, de internationale wetenschap, het burgerlijk pacifisme, faalden. Niet minder dan de ontzetting van den oorlog zelf, bracht de ineenstorting van al haar verwachtingen de menschheid tot vertwijfeling. In de periode van wanhoop, ontwrichting en algemeene verwarring, waarin hij eindigde, waagde een schaar daadkrachtige, door een muurvast geloof in de marxistische idee bezielde strijders voor sociale gerechtigheid een, ook heden nog voortdurende, poging, om de menschheid, dwars door alle hindernissen heen, een recht pad te banen naar welvaart, vrijheid en vrede. Toen hun poging, belangrijke uiterlijke successen ten spijt, aanvankelijk in het wezen der zaak mislukt was, drong de reaktie door heel Zuid- en Oost Europa al sterker en sterker op. Fascisme en militarisme diktatuur wedijverden in de bloedige onderdrukking der burgerlijke vrijheden, overal waar deze niet door een proces van eeuwen diep in het volksbewustzijn verworteld waren. Maar al slaagden de oude en de nieuwe heerschers erin, door onmenschelijke middelen hun macht te handhaven, - hun moreel gezag weer op te richten vermochten zij niet. Wel staan de muren van het gebouw der heerschappij nog overeind, de zedelijke krachten echter, die het schraagden, zijn ineengestort. Niet enkel in Europa is dit het geval, ook in Azië en Afrika, overal waar het blanke ras de gekleurde rassen aan zich onderworpen en voor zijn doeleinden gebruikt heeft. De wil, het gehate juk af te werpen, wordt enkel door den machtstoestel der heerschers in toom gehouden. De wereldoorlog heeft aan het prestige van het blanke ras een even onherstelbare knauw toegebracht als aan zijn zelfbewustzijn. Het einde van dien oorlog heeft den ‘vrede door recht’ niet gebracht, waarop velen hoopten. De onderlinge naijver tusschen de staten is niet verdwenen, integendeel: de ontzettende verarming, die ook voor de overwinnaars - met uitzondering van Amerika - de duidelijkste vrucht der overwinning is, deed dien

naijver nog hooger op vlammen. Voor geen enkel der nationale, ekonomische en politieke vraagstukken, die vóór den wereldoorlog bestonden, heeft hij de oplossing nader gebracht, wel echter zoowel de bestaande vraagstukken virulenter gemaakt als tallooze nieuwe problemen in het leven geroepen. De oorlogstoerustingen worden voortgezet; nieuwe vernietigingsmiddelen bedreigen de volken met vreeselijke katastrofen. De produktiviteit van den arbeid neemt snel toe, maar haar meest in 't oog vallende werking is, althans voor wat Europa betreft, niet de vermeerdering van den welstand der bevolking, maar de groei der werkloosheid en der sociale ellende. In haast alle Europeesche landen vermindert het aantal geboorten: in niet weinige neemt de kunstmatige onderbreking der zwangerschap, drakonische straffen ten spijt, op onrustbarende wijze toe. De traditioneele en konventioneele remmen tegen sexueele losbandigheid werken ál zwakker en zwakker. Een tijdperk is begonnen, waarin de oude normen snel vervallen, maar nieuwe niet tot stand gekomen zijn. Door tabak en alkohol, door morfine en cocaïne, door de razernij van jazzmuziek en negerdansen, door sensatiefilms en futuristische tooneelstukken, door oceaanvluchten en poolexpedities, door duizelende snelheden, verblindende lichteffekten, oorverscheurende klankvolumen, door alle middelen, die grenzenlooze vindingrijkheid en ten top gevoerd technisch meesterschap haar verschaffen, poogt de ‘beschaafde’ menschheid haar onrust en onvrede te verdooven, haar angst voor naderende verschrikkingen, haar ongeloof in het leven, haar wanhoop over zijn zinneloosheid te verdringen.

Al minder kan elk, die zich van de maatschappelijke verschijnselen rekenschap geeft en hun onderling verband erkent, zich ontveinzen, dat voor de Europeesche volken en feitelijk voor de geheele menschheid - immers de samenhang tusschen haar deelen werd àl inniger - een kritiek overgangstijdperk aangebroken is, van welker uitkomst haar lot voor lange jaren, wellicht voor vele eeuwen, afhangt.

Tolstoi heeft er herhaaldelijk met nadruk op gewezen, dat zulk een periode voor de menschheid *in haar geheel* begonnen was. En ook heeft hij de algemeene oorzaken aange-

geven, waardoor zij aan de oude levensvormen ontgroeit.

'Met de menschheid geschiedt heden ten dage in het Oosten zoowel als in het Westen hetzelfde', - schreef hij in 1908 aan den leider der indische onafhankelijkheidsbeweging C.R. Das, - 'wat met elken eenling in de overgangsfase van kind tot jongeling, van jongeling tot man geschiedt: hij raakt af van den weg, dien hij tot dusver volgde, zonder zich de eischen reeds helder voor te stellen, die bij zijn leeftijd passen: hij verzint alle mogelijke bezigheden, zorgen, verstrooiingen, verdoovingen, om de armzaligheid en zinneloosheid van zijn bestaan voor zichzelf te verbergen. Zulk een toestand kan lang duren. Maar zooals bij den overgang van de eene tot de andere levensfase onvermijdelijk het oogenblik komt, waarin het leven niet langer in doellooze drukte-makerij en overprikkeling voortgezet kan worden en de mensch moet inzien, verplicht te zijn tot een begrip van het leven te komen, dat in overeenstemming is met zijn leeftijd en zich door dat begrip verder te laten leiden, - zoo moet ook voor de groeiende, zich rekkende menschheid eindelijk zulk een oogenblik aanbreken. De innerlijke spanningen in het leven der menschen hebben heden een uitersten graad bereikt, en wel door de erkenning aan den eenen kant van de zegeningen, die de liefde overal, waar zij heerscht, voortbrengt, en het voortduren aan den anderen kant van een levensorde, die, tegen de wet der liefde ingaande, gegrondvest is in overweldiging en eeuwenlang tot een ijdele en overprikkelde levenswijze, rijk aan kwellingen, heeft geleid.'

De tegenstelling, waarop Tolstoi hier doelt, - die tusschen den socialen aanleg van den mensch, welke hem de saamhoorigheid met zijn medemenschen doet voelen als het hoogste, heerlijkste geluk, met de sociale en politieke organisatie der menschheid, die aan het bereiken van dat geluk onoverkomelijke beletselen in den weg stelt, - zij is het, wat wij onder het fiasko der moderne kultuur verstaan. Dit fiasko openbaart zich zoowel in de onmacht dier kultuur, de stoffelijke behoeften van de leden der menschelijke gemeenschappen te bevredigen, als in de onmacht, hun, behalve levenszekerheid, ook levensvreugde en levenswijding te verschaffen. Op dezen kant van het fiasko der burgerlijke kul-

tuur heeft Tolstoi telkens en telkens weer de aandacht gevestigd. Met woorden, zwaar als mokers, heeft hij de valsche maatstaven verbrijzeld, waaraan die kultuur in hoogmoedige zelfverblinding zichzelve mat. Met zinnen, scherp als ploegijzers, heeft hij getracht, het stugge gemoed open te woelen der zelfgenoegzame negentiendeeuwsche 'bildungsfilisters'. Hij heeft dit gepoogd in een tijd, toen het grootste deel der intellektueelen en kunstenaars nog verstrikt was in het geloof aan de voortreffelijkheid der moderne beschaving. Niet als zijn eerste leermeester Rousseau, heeft hij deze veroordeeld uit naam van den een of anderen fantastischen 'natuurstaat' en evenmin uit naam van een weinig minder fantastischen toekomstigen socialistischen 'heilstaat'; hij heeft haar gedaagd voor den rechterstoel van het menschelijk geweten en dit het vonnis laten uitspreken, dat door geen sofismen ontzenuwd kan worden.

In weerwil zijner soms opzettelijk kwetsende, soms door hun grove onbillijkheid tot tegenspraak prikkelende oordeelvellingen over kunst, wetenschap en filosofie, is Tolstoi in die oordeelen geenszins de barbaar, waarvoor de blinde vereerders van de moderne kultuur hem hebben uitgemaakt. Dat hij niet in staat geweest zou zijn, de beste aesthetische vruchten dier kultuur, althans wat litteratuur en muziek betreft, te waardeeren, is een even dwaze en in den grond der zaak een nog aanmatigender bewering, als dat hij de beteekenis van kennis en wetenschap niet zou hebben bevroed. Tolstoi was schoonheidsgevoelig in de hoogste mate[1]; ook heeft hij tot aan zijn dood toe naar vermeerdering zijner kennis gestreefd. Maar boven alle kunst en alle wetenschap ging hem het menschelijk heil, - het heil, dat naar zijn overtuiging slechts voortspruiten kan uit broederlijke samenwerking. Enkel de kunst en de wetenschap, die deze samenwerking bevorderden, hadden in zijn oogen recht van bestaan. Alle kunst, enkel dienend tot vermaak en verstrooiing, leek hem de roeping der kunst te miskennen.

1) In zijn 'Vie de Tolstoi' heeft Romain Rolland op uitnemende wijze aangetoond, hoe juist Tolstoi's overmatige gevoeligheid voor muziek hem tot zijn, anders onverklaarbaren, aanval op Beethoven verleidde. Hij vreesde diens onweerstaanbare macht op zijn eigen gemeod.

Alle wetenschap, die hetzij zich in dienst stelt van geldzucht en wil-tot-de-macht, hetzij ontaardt in ijdele zucht naar veelweterij en eindelooze specialiseering, veroordeelde hij als pseudowetenschap. De praktische vruchten dier wetenschap schenen hem in doodelijke gevaren voor de menschheid te moeten verkeeren, zoolang zij de vraag van de organisatie der samenleving niet had opgelost.[2)]

Heden ten dage loochent niemand meer de gevaren, waarmee de moderne techniek de menschheid bedreigt, zoolang haar sociale organisatie zoo onrustbarend ten achter blijft bij haar technisch vermogen. De rampen, reeds een paar maal veroorzaakt door de ontsnapping van giftige gassen, zijn slechts een eerste waarschuwing van wat haar bedreigt, zoo zij er niet in slaagt dien achterstand in te halen. Dat die dreiging niet afdoende bestreden kan worden door wettelijke bepalingen, verboden en verdragen, of liever, dat zij het slechts in zooverre kan, als in dit alles de ‘goede wil’, het gevoel van menschelijke saamhoorigheid, waar Tolstoi den hefboom van elken waarachtigen socialen omkeer in zag, tot uiting komt, - ook dat is in de periode ná den oorlog zonneklaar gebleken.

De erkenning, dat de vervorming der maatschappij - hoezeer dan in materieel opzicht aan de techniek gebonden - in de richting naar vorming eener waarachtige gemeenschap pas mogelijk wordt door veranderingen ten goede in

2) ‘Wanneer het leven der menschen onzedelijk is’, schreef Tolstol in November 1901 in zijn Dagboek, ‘en hun verhoudingen onder elkaar niet in liefde gegrondvest zijn, maar in zelfzucht, dan maken alle technische verbeteringen, alle vermeerdering der macht van den mensch over de natuur - stoom, elektriciteit, telegraaf, machine, dynamiet, enz. - den indruk van gevaarlijk speelgoed, dat men den menschen in handen gegeven heeft’. In zijn ‘Brief over den oorlog’ (geschreven in 1904) drukt hij dezelfde gedachte nog sterker uit. ‘Van godsdienst verstoken, zijn de menschen, die zulk een ontzettende macht over de natuurkrachten bezitten, gelijk kinderen, aan wie buskruit of een ontplofbaar gas als speelgoed gegeven is. Beschouwt men de macht, die de menschen van onzen tijd bezitten, en de manier waarop zij die gebruiken, dan voelt men, dat zij met 't oog op hun zedelijke ontwikkelingsgraad geen recht hebben niet alleen tot het gebruik van spoorwegen, stoom, elektriciteit, telefoon, draadlooze telegrafie, maar zelfs niet tot de eenvoudige kunst van ijzer en staal te bereiden, daar zij al die verbeteringen en kunsten alleen gebruiken ter voldoening van hun lusten, voor genot, losbandigheid en wederzijdsche vernietiging’.

het inzicht en de gezindheid der menschen - die erkenning breekt zich baan ook in een beweging, welke zich tot dusver streng daarvoor afsloot. Wij bedoelen in de socialistischen arbeidersbeweging. Ook in haar immers komen in den laatsten tijd telkens denkbeelden tot uiting die, alworden zij doorgaans in de terminologie der wetenschappelijken zielkunde geformuleerd, toch, wat hun ethisch gehalte aangaat, onmiskenbaar verwant zijn aan tolstoiaansche opvattingen. De ‘nieuwe richting’ in het socialisme motiveert den strijd daarvoor niet langer, door te pogen het bewijs te leveren, dat de technische en ekonomische ontwikkeling ‘noodzakelijk’ op het socialisme toeloopt, maar hiermee, dat die verwezenlijking een eisch van rechtvaardigheid en menschelijkheid is. Deze verlegging der motieven in den socialistischen strijd van het ekonomisch naar het zedelijk gebied, - van de sfeer van wat *is* naar wat *behoort* te zijn - heeft zeer verstrekkende gevolgen. Zij vervangt het beroep op de belangen van een bepaalde maatschappelijke groep door dat op het geweten van alle leden der maatschappij en maakt hiermee het socialisme van enkel klasse-aangelegenheid tot een zaak der geheele menschheid, evenals Tolstoi dit deed.

De nieuwe richting in het socialisme poogt niet de begeerlijkheid der massa's te prikkelen; zij stelt haar hoop niet op driften als wrok, afgunst en wraakzucht en niet op den socialen haat. Zij richt zich tot het gevoel van zelfwaardeering, dat in elken mensch sluimert, tot het bewustzijn zijner ‘menschelijke waardigheid’. En wat is dit gevoel, in de religieuze terminologie overgezet, anders dan het bewustzijn in den mensch, dat een vonk van het goddelijke vuur in hem is uitgestrooid?

De nieuwe richting in het socialisme ziet zeer zeker in den strijd der arbeidersmassa's voor meer rechten, meer levenszekerheid, en meer arbeidersvreugde, een der voornaamste faktoren van de versterking der socialistische elementen in het maatschappelijk leven, maar geenszins het *eenige* element. Zij is overtuigd, dat ook andere maatschappelijke groepen aan die versterking kunnen medewerken: zij verwacht in dit opzicht veel van allen, wier aard, opvoeding, of werkzaamheid hen geschikt maakt te begrijpen, dat het dienen

van de gemeenschap bevrediging verschaft van een oneindig zuiverder en edeler gehalte dan het jagen naar geld en macht.

De nieuwe richting in het socialisme ziet de vervanging van kapitalistische door socialistische levensvormen niet alléén, zelfs niet in de eerste plaats, als een kwestie van macht. Zij erkent, dat, zoo het kapitalisme zich van den schok van den wereldoorlog heeft kunnen herstellen, de diepste oorzaak daarvan het feit is, dat de massa's zelven de socialisatie der produktie en die der levensvormen niet vurig begeerden en niet bereid waren, hun eigen individualistische neigingen te bestrijden en hun individualistische gewoonten op te geven. Zij stelt het opgaan der volken tot een hoogeren vorm van samenleving niet enkel, zelfs niet in de eerste plaats afhankelijk van de 'verovering van den staat' door de arbeidersklasse, maar van de gezindheid dier klasse, blijkend uit haar instellingen, gewoonten en zeden en van de mate, waarin haar idealen tot algemeen maatschappelijke idealen worden.

Een 'tolstoiaansch' element in de nieuwe richting in het socialisme is ook de nadruk, die zij - integenstelling tot het marxisme, dat den socialist enkel naar zijn prestaties als klassenstrijder beoordeelt - legt op de sfeer van het persoonlijke leven. Een socialistische overtuiging, die niet in staat is, in die sfeer goede vruchten te dragen, lijkt haar vrijwel waardeloos.

Het besef dat socialisten ook in een kapitalistische omgeving iets van hun idealen kunnen omzetten in motieven, - dat hun vermogen dit te doen méér waarborg biedt voor de verwezenlijking der socialistische gedachte dan het bezetten van zgn. machtsposities, - ja dat dit niet enkel een onmisbare voorwaarde tot die verwezenlijking, maar haar begin zélf is, - wat van de bezetting zelfs van de belangrijkste machtsposities niet gezegd kan worden, - dat besef leefde tot aan den wereldoorlog slechts in enkele, door de praktici der beweging voor droomers en utopisten gescholden, vereenzaamde geesten.[1)] Thans is de leus, 'socialistische levens-vorming' het program geworden van een breede strooming, die konferen-

1) In de eerste plaats stijgt, als wij dit schrijven, de tragische figuur van Gustav Landauer voor ons op.

ties houdt, geschriften uitgeeft en weldra over een eigen orgaan zal beschikken.[2)]

Zelfs deze zeer schetsmatige en onvolledige karakterisatie van het 'nieuwe', dat is het psychologisch-religieus georiénteerde socialisme maakt, dunkt mij, duidelijk, dat dit zich beweegt weg van Marx in de richting naar Tolstoi. Werd de stelregel van Hendruk de Man, - de internationaal het meest bekende woordvoerder en theoretikus van de nieuwe richting - dat met iederen rechtseisch aan de gemeenschap een ethische eisch aan ons zelven behoort samen te gaan, - algemeen door de arbeidersbeweging aanvaard, dan zou dit de verinnerlijking en verdieping beteekenen van een streven dat tot dusver overheerschend naar buiten gericht was, dat is de vernieuwing daarvan in tolstoiaanschen geest.

Natuurlijk moeten wij oppassen, niet overal tolstoiaansche elementen te willen zien. De westersche mensch kan nu eenmaal bepaalde opvattingen van Tolstoi, zooals zijn absoluutnegatieve inzetting tegenover de geheele moderne kultuur, onmogelijk aanvaarden. Ook dan, wanneer het dien mensch gelukt is, zich van overmatige waardeering der kultuur waarin en waarmee hij opgegroeid is, te bevrijden, zal hij slechts zelden zoover gaan, dat hij haar alle waarde ontzegt. Veel eerder zal hij, gedachtig aan de wet der ongelijkmatige ontwikkeling, haar een waardevol element tot de wording van een algemeene kultuur der menschheid blijven achten, tevens erkennend, dat zij groote leemten vertoont en in belangrijke opzichten de mindere, b.v. der oostersche kulturen, is.

Evenmin zal de westersche mensch - behoudens uitzonderingen - zich voorbehoudloos kunnen plaatsen op het tolstoiaansche standpunt ten opzichte van den staat. Zeker: tusschen de verschillende politieke richtingen in het Westen bestaan groote verschilpunten over de vraag, in hoever de staat een instrument tot verdediging van de voorrechten eener kleine minderheid en in hoeverre hij een orgaan der gemeenschap en een kultuur-orgaan is. Maar dat hij niet *enkel en alleen* het

2) Bedoeld wordt de konferentie van Heppenheim in Juni '28. Een uitvoerig verslag verscheen daarvan onder den titel 'Sozialismus aus dem Glauben', bij de RotApfel Verlag, Zürich. Het orgaan is thans (Febr. 1930) onder den titel 'Neue Blätter für den Sozialismus' verschenen (Verlag A. Protte, Potsdam).

eerste, dat hij ook nog iets anders is, dat hij óók kultureele funkties uitoefent, - dat kan door geen enkele richting, hoe extremistisch ook, ontkend worden. En hieruit vloeit onvermijdelijk een andere houding voort ten opzichte van den staat, van het politieke leven en van de door den staat geschapen, demokratische en kultuur-instellingen, dan met het konsekwente en rigoureuze Tolstoianisme vereenigbaar is. In West-Europa staan slechts kleine, onbeteekenende groepen in de arbeidersbeweging op het standpunt van het absolute, al dan niet religieus gekleurde, a-politieke anarchisme.[1)]

Eén gebied echter is er, waarop Tolstoi's scherp vijandelijke inzetting tegenover den staat, als het voornaamste instrument tot instandhouding van verouderde levensvormen en tot aanwakkering van anti-sociale aandriften, ons voorkomt, in de huidige westersche demokratieën evenveel recht van bestaan te hebben als zij dat had in het tzaristisch absolutisme. Dit is, zooals de lezer waarschijnlijk reeds begrepen heeft, het gebied van het militarisme. En daarom is het niet verwonderlijk, maar integendeel volkomen logisch, dat juist in de tegen het militarisme gerichte bewegingen de geest van Tolstoi na den wereldoorlog zich doorgezet en een sterke, door ideëele motieven gedragen beweging van verzet tegen het bestaande heeft bezield. Het aktieve, radikale anti-militarisme, dat tot in de laatste jaren hoopte vooral door de persoonlijke dienstweigering een einde te maken aan militarisme en oorlog, is een echte loot aan den stam der tolstoiaansche maatschappij beschouwing. Het vindt zijn inspiratie in den stelregel, die de kern der tolstoiaansche ethiek is ‘Weersta den booze niet met geweld’. Het stelt zijn hoop enkel en alleen op meerwaardige persoonlijke motieven en wekt op tot persoonlijke daden. Het vertrouwt, dat een minder-

1) Het wel is waar niet a-politieke, maar dan toch a-parlementaire syndikalisme werd in den loop der ontwikkeling gedwongen steeds meer van houding te veranderen, hoe meer de funkties der vakvereenigingen deze in kontakt brachten met verschillende staatsorganen, zooals de arbeidsinspektie, de ongevallen-verzekering, enz. De kommunisten, die in theorie de parlementaire instellingen alleen gebruiken, om ze te ondermijnen en te verzwakken, nemen, vooral daar, waar zij frakties van eenige beteekenis in de openbare lichamen vormen, eveneens aan den parlementairen arbeid deel.

heid door haar voorbeeld en door het offer, dat zij voor haar overtuiging brengt, op den duur onweerstaanbaren drang zal uitoefenen op de meerderheid.

Dat de voorstelling van de persoonlijke dienstweigering als het middel bij uitnemendheid tegen den oorlog zeer naïef is en niet voldoende rekening houdt met de ingewikkeldheid zoomin der uiterlijke als der innerlijke wereld, behoef ik hier niet te betoogen. Haar aanhangers hebben echter tevens altijd gepoogd, door propaganda en agitatie de openbare meening te beïnvloeden. Daarenboven voltrekt zich in den laatsten tijd in het tolstoiaansche aktieve antimilitarisme, in verband met de nieuwste veranderingen in de oorlogstechniek, een ontwikkeling, die tot een zeer belangrijke verschuiving en tevens verbreeding van zijn basis kan voeren. Dit antimilitarisme gaat, behalve aan de eigenlijke militaire dienstweigering, steeds meer aandacht schenken aan de arbeidsweigering, - de weigering om in geval van oorlogsdreiging of oorlog, arbeid te verrichten, van welken aard ook, die aan den staat ten goede komt. Het is haast niet noodig, erop te wijzen, hoe volkomen tolstoiaansch deze beweging is.

In de russische revolutie van November '17 was het geen onbeteekenende minderheid, die optrad voor federalisme en tegen straffe centralisatie, - voor het initiatief van eenlingen en groepen en tegen reglementatie van bovenaf, - voor lokale autonomie en tegen versterking van het staatsgezag, - voor 'socialisatie der eigen persoonlijkheid' en tegen plotselinge, algemeene en gewelddadige socialisatie van het ekonomisch leven, - voor een voortdurend beroep op den 'goeden wil' van alle niet-parasitaire elementen en tegen de diktatuur van partij of klasse, al kon die minderheid zich niet doorzetten tegen het veel méér homogene, uit den aard der zaak sterker georganiseerde bolschewisme. In de duitsche revolutie van November 1919 was de konsekwente 'tolstoiaansche' strooming wel is waar zwak, echter bevatte de politiek, die in *Beieren* door Kurt Eisner en Landauer eenigen maanden lang in praktijk werd gebracht, ontegenzeggelijk tolstoiaansche elementen. En in het laatste tiental jaren zijn min of meer met Tolstoi verwante stroo-

mingen zonder twijfel toegenomen, en niet in Duitschland alleen. Hun denkbeelden worden niet langer bespot, maar onderzocht en overwogen door degenen, die zoowel den geest van gewelddadigheid als de afgodische vereering van den staat, het blind geloof in zijn vermogen, den volken de zegeningen van vrede, welvaart en vrijheid te schenken, gevaren achten voor de toekomst der menschheid. Ook in den groei van libertair, anti-autoritair, federalistisch en humanitair gekleurde socialistische denkbeelden keert Tolstoi terug.

De tweede groote beweging, waarin zijn leer een groot stuk sociale werkelijkheid doordrong en bevruchtte, is de indische non-koöperatie beweging, welker wereldberoemde leider, Gandhi, zich zelf een leerling van Tolstoi noemt. Zeker is de indische non-koöperatie-beweging opgekomen in een geestelijke sfeer, die oostersche religie en filosofie, oostersch zelfbedwang en geduld, oostersche koncentratie en oostersche passiviteit sedert eeuwen hielpen vormen. De lijdelijke weerstand als politieke methode werd door Gandhi reeds in Zuid-Afrika toegepast, nog eer hij de denkbeelden van Tolstoi had leeren kennen. Dit alles is waar, maar het neemt niet weg, dat die denkbeelden, door den patriarch van Jasnaja Poljana in een persoonlijk schrijven aan Gandhi uiteengezet, de grondslag werden, waar heel het gebouw van diens latere geheele sociale en politieke werkzaamheid op verrees.

In het Oosten vond Tolstoi den bodem voor zijne denkbeelden door een eeuwenlange bewerking bereid. Daar ontkiemden zij het gemakkelijkst en droegen de rijkste vruchten. Maar ook in Europa is hun zaad opgegaan en heden doet het merkwaardige feit zich voor, dat een strooming in de Europeesche beweging tegen het militarisme, die zelve den passieven weerstand propageert, de oostersche volken met klem tegen het overnemen van westersche gewelddadige methoden in den strijd voor hunne sociale en nationale bevrijding waarschuwt.[1)]

1) Op het tweede kongres der ‘Liga tegen imperialisme en koloniale overheersching’, dat in Juli l.l. te Frankfort plaats vond, bezwoeren de afgevaardigden der Int. Anti Mil. Ver., B. de Ligt en A. Müller Lehning, de vertegenwoordigers der indische, indonesische en chineesche organisaties, om toch af te zien van een strijdwijze, die de vermilitarisatie van het geheele Oosten ten gevolge moest hebben, en vertrouwen te blijven stellen in de methoden, waardoor dit zijn geestelijke meerwaardigheid op het Westen bewijzen en zich op den duur zeker bevrijden zou.

Deze drie verschijnselen: het veldwinnen van een richting in het socialisme, die inplaats van het terneer werpen van den tegenstander, het ‘zélf anders worden en anders leven’ op den voorgrond stelt en het socialisme van de zaak enkel eener klasse tot een algemeene menschelijke aangelegenheid maakt, - de anti-militaristische beweging in haar verschillende vormen, die gemeen hebben de massa's op te voeden tot het beginsel van liever sterven dan dooden en op wekken tot ongehoorzaamheid aan den staat, - en de non-koöperatie als een der voornaamste middelen in den bevrijdingsstrijd der Aziatische volken - zij zijn alle drie breede stroomen, uit velerlei bronnen afkomstig en door zeer verschillende krachten gevoed. Maar wanneer wij hun hoofdbron in het heden naspeuren, voert het spoor ons altijd naar Jasnaja Poljana terug. Elke vruchtbare reaktie tegen het geloof in de kracht van materieele middelen, om niet-materieele uitkomsten te bereiken, vindt in Tolstoi haar oorsprong en neemt van hem uit haar loop.

De drie verschillende, tegen dat geloof reageerende, bewegingen, die wij hierboven noemden, zou Tolstoi met oprechte vreugde als kinderen van zijn geest hebben begroet. Zij zouden in hem de hoop verlevendigen - hij heeft haar uit gesproken in den prachtigen brief aan C.R. Das, waar ik reeds enkele passages van aanhaalde, - dat ‘de tegenstelling tusschen het erkennen van den zegen, dien de liefde brengt, en een maatschappij-orde die, tegen het gebod der liefde ingaande, op geweld gegrondvest is, waarschijnlijk opgelost zal worden niet in den zin der leer van het geweld, maar tot de zegepraal der waarheid zal voeren, sedert de vroegste tijden den menschen bewust, - de waarheid, dat de wet der liefde met het wezen van den mensch in overeenstemming is.’

Van alle kostbare gaven, die Tolstoi der menschheid als uitbeelder des levens en als levensleeraar schonk, is deze wellicht toch de grootste en heerlijkste: dat hij, door leering en voorbeeld, haar geloof versterkte in de onweerstaanbare kracht van de zuivere gezindheid en den goeden wil, van oot-

moedigheid en zich erbarmende liefde, in een tijdperk waarin haat en wrok, hoogmoed en afgunst, het geloof aan dwang en geweld als aan de sterkste krachten in het maatschappelijk leven en den wil die krachten te gebruiken, de overgroote meerderheid der menschen nog in hun onzalige ketenen gekluisterd houden.

HENRIËTTE ROLAND HOLST

Augustus '28-September '29.

Herinneringen aan de jaren 1789-1830[1)]
(Mededeeling uit familie-papieren)

Toen wijlen mevrouw de Wed. J.H.H. Serrurier-Momma mij indertijd toestond in haar familie-archief te bladeren, vond ik daarin het manuscript van een levensschets, geschreven door Jacob Frederik Serrurier, den grootvader van haar echtgenoot. Hij kwam in 1789 in ons land, dus in een veelbewogen tijd. Wat hij vertelt van de voorvallen uit die dagen, de personen en de milieux die hij leerde kennen, scheen mij belangrijk genoeg om er eenige mededeelingen uit te doen.

Ik zal in het kort den inhoud weergeven van dit handschrift, dat 148 bladz. folio telt, en slechts in het licht stellen wat mij kenschetsend lijkt voor het tijdperk waarin hij leefde, of voor zijn eigenaardige persoonlijkheid, want deze autobiografie dunkt mij als karakterschets van bijzondere bekoring.

Eerst moet ik mijn lezers vragen mij korten tijd naar Hanau, in Hessen-Cassel, te volgen, want daar werd Jacob Frederik in 1771 geboren. Hanau was sinds het eind der 16de eeuw een oord van refuge. Men vindt er nog het vijfhoekig, met elkaar rechtlijnig kruisende straten doorsneden stadsgedeelte (de z.g. Neustadt) dat te dien tijde was aangelegd door de energieke uitgeweken Hollanders en Walen - slachtoffers der Spaansche geloofsvervolging - wier nijverheid het duffe provinciestadje weldra tot bloei bracht. Na de herroeping van het Edict van Nantes breidde deze kleine kolonie van réfugiés zich met Fransche vluchtelingen uit en in den loop

1) Voordracht gehouden in de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, op 2 November 1928.

der tijden vermengden de Hollanders en Franschen zich met Duitschers, zoodat hun nationaliteit steeds meer verloren ging. Ten tijde van Jacob Frederik's jeugd waren de Hollanders in Hanau nog talrijk genoeg om de in het jaar 1600 gebouwde Hollandsche kerk door twee predikanten te laten bedienen, die in hun landstaal preekten, en om er een eigen school op na te houden. In 1716 werd Serrurier's grootvader: Louis Serrurier uit Amsterdam, als Nederduitsch predikant te Hanau beroepen. Hij huwde daar met een Hollandsche, maar in het volgende geslacht schijnt deze tak het Duitsch als omgangstaal te hebben aangenomen. Zijn zoon, Jacob Frederik's vader, was Keurhessisch kamerraad. In de levensschets zien we hem geteekend als iemand met een onverzettelijken, zelfs naar hardheid neigenden aard. Aangezien hij streng orthodox was en ons land als de bakermat der rechtzinnigheid beschouwde, besloot hij dat Jacob Frederik - de vierde van de zeven kinderen uit zijn tweede huwelijk - Hollandsch predikant zou worden. Daarom stuurde hij hem - ofschoon niemand in het gezin Nederlandsch kende - op zijn zevende jaar naar de Hollandsche school van Hanau en hij dwong hem tevens om elken Zondag tweemaal naar de kerk der Nederduitsch Hervormde gemeente te gaan, om er de ouderwetsche preeken der dominees Pols en Corell aan te hooren. Of de jongen eenige roeping voor het predikantschap had, daar werd allerminst naar gevraagd. Op zijn tiende jaar begon men hem vol te proppen met kennis: hij ging van de Hollandsche naar de Latijnsche en bovendien 's avonds naar de Fransche school; daarbij kreeg hij nog catechisatie en privaatles in Latijn en Grieksch. Over het genoten onderwijs is Serrurier slecht te spreken: alles kwam neer op geheugenwerk en het inpompen van grammaticale regels. Vragen stellen was verboden en aan uitleggen verspilde men geen tijd. Hij leerde Nepos vlug vertalen, maar wáár die Nepos het eigenlijk over had, daar brak men zich het hoofd niet mee. Verder moest hij een kort overzicht der geschiedenis van buiten leeren, dat met Adam en Eva begon en met den Duitschen keizer Frans I eindigde.

Aardrijkskunde-les bestond hierin, dat hij op een kriewelige kaart van Duitschland de voornaamste steden moest weten

te onderscheiden. Grieksch leerde hij door het lezen van hoofdstukken uit het N. Testament en vooral door de bloemlezing van Gedike. Dat boek beviel den knaap, omdat er tenminste grappige anecdoten in voorkwamen. Fransch moest hij zich uitsluitend eigen maken uit Fénelon's Télémaque, dat hij en zijn medeleerlingen verfoeiden als een taai boek. Uit de bibliotheek van zijn vader verslond hij onder de hand de fabels en blijspelen van Gellert, den *Kinderfreund* van Weisse, het *Niedersächsische Wochenblatt*, *Robinson Crusoë* en de *Ontdekking van Amerika* beide van Campe. Verder zorgde de bediende van den kruidenier aan den overkant voor zijn letterkundige ontwikkeling, door hem romans van zijn smaak te leenen. Zijn weinigen vrijen tijd bracht hij door, snuffelende in de oude boeken op den zolder van een vriend. Te samen hielden ze dan wijsgeerige, of liever wijsneuzige gesprekken naar aanleiding van die lectuur en dikwijls waren die onderwerpen uitermate weinig geschikt voor hun leeftijd. Jacob Frederik was geen gemakkelijk kind: hij had een heftigen en onafhankelijken aard en was daarbij zeer speelsch. Na zijn aanneming oordeelde zijn vader het dan ook dienstig hem een poosje uit huis te zenden. Zoo werd ‘dat Christenmensch van nog geen 14 jaar’, zooals hij zichzelf spottend noemt, in de kost gedaan bij den predikant Nies te Wallau, een dorp in de buurt van Nassau. Ds. Nies was al over de zeventig en preekte elken Zondag en dan nog twee of driemaal in de week. De arme kostjongen moest dan altijd mee en zat dus, volgens zijn berekening, elke week een uur of negen en in de anderhalf jaar die hij in Wallau bleef dus den verschrikkelijken tijd van zevenhonderd uur in de kerk, om aan te hooren hoe de oude man met verdoemenis dreigde en tegen de zonde tekeer ging. Toch acht hij zijn verblijf te Wallau een gelukkigen tijd in zijn leven, want Ds. Nies hield van hem als van een eigen kind, en was zoodra hij uit den preekstoel klom, een origineel en veelzijdig mensch, even geleerd in het Hebreeuwsch, als bedreven in het landbouwvak en dan nog op de hoogte van de moderne talen en muziekliefhebber. Op het karakter en op de ontwikkeling van zijn pleegzoon heeft hij grooten invloed uitgeoefend. Elken morgen zaten de grijsaard en de knaap, met groote Hebreeuwsche bijbels gewapend,

tegenover elkaar en togen aan het vertalen: den geheelen bijbel door, woord voor woord, drie hoofdstukken per dag. Na in anderhalf jaar den bijbel anderhalf maal op deze wijze doorworsteld te hebben, las het kind vlot Hebreeuwsch. Het verdere gedeelte van den dag was hij meestal buiten en speelde met een lam, dat hem overal naliep, verzorgde de bijenkorf, of maakte lange wandelingen met zijn pleegvader. De rappe, verstandige domineesvrouw bestuurde de landerijen die hun eigendom waren, Jacob Frederik mocht dikwijls meehelpen en deed daardoor de kennis van het landbouwvak op, die hem later zoozeer van dienst zou zijn. Toen hij 16 jaar was, namen zijn ouders hem weer thuis en werd hij student aan het Athenaeum van Hanau. Hij vond het onderwijs daar vervelend en bracht liever zijn tijd door in het koffiehuis of met lezen. Vooral in de kerk, onder de preek, had hij gelegenheid om boeken te verslinden, want als student, zat hij in een afgescheiden gestoelte op de galerij. In Augustus 1789, hij was toen 18 jaar, stuurde zijn vader hem per postwagen naar Holland. ‘Ik belandde daar’, schrijft hij, ‘bij Oom in den Haag, een deftig Hollandsch predikant, met groote pruik, tante met een kornetje, evenals haar bejaarde dochter, drie meiden stijf geregen met kleine mutsjes.’ Oom bracht hem spoedig naar Leiden waar hij twee kamers betrok op de Breestraat en zich als student in de theologie liet inschrijven. Hij was er zich echter van bewust zeer slecht onderlegd te zijn voor wetenschappelijke studie; Grieksch, Latijn en Hebreeuwsch las hij met het grootste gemak; verder beschikte hij over een zonderling mengelmoes van feitenkennis, waartusschen hij nooit verband had leeren aanbrengen. Hij volgde de colleges van prof. Dionisius van de Wijnpersse, een veelomvattend man, die naar het *N. Biogr. Woordenboek* bericht, behalve hoogleeraar in de wijsbegeerte, de wis- en sterrekunde, óók de eigenlijke theologie beoefende en bovendien nog, samen met een ambtgenoot, een rapport heeft uitgebracht betreffende ‘de middelen ter beteugeling des Haarlemschen meers’ en een ander over de toenemende verzanding van het Y. Serrurier noemt hem ‘een stijf theologant’ en vertelt dat hij de logica in het Latijn voordroeg. Hoewel die taal geen belemmering was,

begreep niemand veel van hetgeen de hooggeleerde vertelde en daarom werd er meer gekheid gemaakt dan geluisterd. Het Grieksche college van prof. Joh. Luzac (1746-1807) beviel hem beter: daar werd Xenophon vertaald en had hij dus bezigheid, maar ook van diens geleerde uiteenzettingen stak hij niet veel op. De professor dicteerde, de student schreef op en respondeerde en heette een goed discipel. Voor het Hebreeuwsch volgde hij Hendrik Albert Schultens (1749-1793) n.l. den derden uit het oriëntalisten-geslacht van dien naam, den kleinzoon van Albert Schultens, grondlegger van de vergelijkende semitische philologie. Serrurier had ten zeerste met hem op en vond dat hij gunstig afstak bij al die andere stijve hooggeleerden, wier weerga hij, naar hij zegt, in Duitschland nimmer had gezien. Zijn oordeel over Schultens staaft dat van prof. Wensinck, die in het *N. Biogr. Woordenboek* schrijft dat de roem van dezen geleerde ten deele verklaard wordt door zijn bijzondere eigenschappen als mensch; verlicht, gematigd, vroom, zonder sterk in de leer te zijn, een man van belezenheid, kortom een man naar den smaak van het eind der 18de eeuw. Schultens vatte groote vriendschap op voor den leerling die hem verbaasd had door zijn buitengewone kennis van het Hebreeuwsch en hij zette hem weldra óók aan het Arabisch. Zoo innig werd de band tusschen meester en discipel, dat Serrurier vier jaar later lange nachten waakte aan zijn ziekbed, en zijn dood - Schultens stierf aan de tering op zijn 45e jaar - een groot leed voor hem was. In het algemeen leerde hij, naar zijn eigen oordeel, niet veel nuttigs in Leiden. Tot zijn ergernis werd op de theologische colleges uitsluitend en dan nog hoogst omslachtig, gedicteerd. Hij studeerde maar zooveel mogelijk zelf en abonneerde zich op een uitstekend leesgezelschap, dat hem op de hoogte hield van het beste dat in de moderne talen uitkwam, en ook van de weinige oorspronkelijke werken die in het Hollandsch verschenen. Voor het predikantschap voelde hij nog steeds geen roeping, maar hij moest zwichten voor den vaderlijken dwang. Het liefst zou hij in de rechten gestudeerd hebben, maar ‘Jurist, böser Christ’ zei vader.

Onder de hoogleeraren toonden enkelen eenigszins liberale neigingen, maar vrees voor moeielijkheden hield hen in be-

dwang. Naar aanleiding hiervan vertelt S. een en ander van prof. Brouërius Broes, een jong en recht hupsch man, de eerste naar het schijnt die de uitlegkunde van het Nieuwe Testament te Leiden onderwees. Deze wachtte zich wèl om zijn hoorders aan te zien wanneer ze, bij een bedenkelijk gezegde opkeken om te toonen hoe weinig zooiets er in ging. Broes die overigens erg voorzichtig was, ging voor kettersch door omdat hij ergens geschreven had dat er in de kerk een slagboom van vooroordeelen was, die den vooruitgang van het ware christendom stuitte. Vroedschap Doornik, een Leidsch ouderling, viel hem hierover hevig aan en de polemiek die zich daaruit ontspon, maakte den armen Broes zoozeer van streek, dat hij tot zwaarmoedigheid verviel en een ellendigen dood stierf. Bij dezen vreesachtigen hoogleeraar vond S. weinig steun voor zijn twijfelingen. Hij scheepte hem af met eenige boekentitels en met den raad maar veel over die onderwerpen te lezen. Prof. S.F.J. Rau, een kundig geleerde, tevens dichter, toen hoogleeraar in de theologie - later doceerde hij Oostersche talen - was hem òòk al van geen hulp, want hij boezemde hem weinig vertrouwen in. S. noemt hem ‘van weinig oprechten inborst’. De toen pas vierentwintig jaar oude hooggeleerde maakte bij de *beau monde* veel opgang met zijn Fransche preeken, vol holle welsprekendheid en was een zeer eerzuchtig mensch. Op de tegenwerpingen van S. antwoordde hij ontwijkend, bang als hij was zijn vingers te branden. Zeide deze hem, naar aanleiding van de een of andere leerstelling: ‘kom, dat kunt gij zelf niet gelooven’, dan antwoordde Rau glimlachend: ‘gij zijt een schalk’. Zijn colleges over ethica en over de kunst van preeken waren, ofschoon hij een zeer begaafd man was, vervelend: voortdurend was hij zelf aan het woord en de vijf of zes studenten, die hem volgden liet hij nooit iets werken. IJskoud stond hij op den katheder te declameeren, met wèlbestudeerde tooneelgebaren. En diezelfde gebaren en stemeffecten wilde hij zijn studenten leeren, maar S. slaagde er niet in om bijv. de woorden ‘*St. Jean vit un Ange*’, met het noodige pathos te zeggen.

Misschien is deze uitspraak over Rau wat partijdig, want Van der Palm bijv. schreef met geestdrift over de redenaars-

talenten van den jongen Rau; prof. Knappert verwijst naar diens oordeel in zijn *Geschiedenis der Nederl. Hervormde Kerk.*[1] Onder zijn studiegenooten schaarde S. zich bij de z.g. vrijdenkers, welken naam men verkreeg, zegt hij, zoodra men niet blindelings het gereformeerde stelsel aankleefde: de groote menigte was echter zuiver in de leer. Na vier jaar gestudeerd te hebben, moest hij als oefening drie proefpreeken maken. De eerste kreeg hij na heel wat zwoegen in elkaar, maar de tweede was hem een schrikbeeld, omdat hij in de eerste al alles gezegd had wat hij wist! Om van de derde niet te spreken! Maar ten slotte bracht hij het er goed af. Op raad van Schultens, besloot hij Fransch predikant te worden, want de Fransche kerk had den naam *iets* vrijzinniger te zijn dan de Hollandsche; doch dit betrof eigenlijk alleen uiterlijkheden. De Waalsche predikanten, aldus S., behandelden wat meer zedekundige onderwerpen, durfden een partijtje maken, kleedden zich wat minder stijf en spraken een eleganter stijl dan hun Hollandsche collega's. In 't voorjaar 1793 moest hij door de Fransche synode te Rotterdam geëxamineerd worden. Met angst dacht hij aan de vele ‘fratsen’, zooals hij 't noemt, die men hem daar zou kunnen vragen, maar een smakelijk maal en een stijf glas Rijnschen wijn gaven hem moed. Hij slaagde en was nu Fransch proponent. Alweer omdat het nu eenmaal moest, onderteekende hij de besluiten der Dordtsche Synode, echter met het vaste voornemen om mede te werken aan dringende hervormingen. In 1789, toen hij in Leiden kwam, had sinds twee jaar de stadhouderlijke partij de overhand gekregen boven de patriotten. Daar Schultens, zijn peetoom in Den Haag en zijn beste vrienden, tot de patriotten behoorden en hij die steeds hoorde roemen als de partij die ‘kruipend gedierte verachtte’ en naar vrijheid streefde, sloot ook hij zich daarbij aan. Maar heel enthousiast was hij niet: hij verwijt de patriotten veel te mopperen, op den prins te smalen en het voor het overige onderling geheel oneens te zijn wat men dan eigenlijk wèl wilde.

Gedurende zijn studietijd had hij gelegenheid zich een oordeel te vormen over de verschillende politieke partijen

1) DI. II, p. 130, n. 6.

in Holland en hem trof, als buitenstaander, sterk de samenhang dien hij er waarnam tusschen de godsdienstige en de staatkundige overtuigingen. Hij merkt op dat de Roomschen, die zich van de regeering en vele andere ambten uitgesloten zagen, de Remonstranten en de Mennonieten patriotten waren. De Lutheranen, waaronder veel Duitschers en ook veel door het hof begunstigden, hingen Oranje aan, de Joden hielden het meestal met de bovendrijvende partij. Het gepeupel daaronder liet zich gaarne gebruiken om de huizen der patriotten te plunderen. In 1793 juichten S. en zijn vrienden de vrijheid brengende Fransche wapens zeer toe. Hij zag toen dat de patriotten zich in een gematigde en een vooruitstrevende groep splitsten: bij deze laatste sloten zich de Roomsche geestelijkheid, met haar aanhang, en verder alle berooide lieden en fortuinzoekers aan. Omtrent den regeeringsvorm in Holland maakt hij de volgende opmerking:

> Zoo had ik Holland dan nog in zijn oude voegen gezien in den tijd der groote pruiken en kleine mutsjes en met een regeeringsvorm waarvan weinigen, zou ik zeggen, een juist denkbeeld hadden, en die het mij, na verloop van 40 jaren, voorkomt, dat in den grond nog zoo kwaad niet was. Want elke stad, ja elk dorp, kan men zeggen dat zichzelf regeerde en in het huishoudelijke daarvan hadden de Staten der Provincie, die de Souverein heetten, al zeer weinig te zeggen, terwijl Hunne Hoogmogenden, die men buitenslands voor de Souverein hield, in de bijzondere Provincies niets te zeggen hadden. En dit beginsel is zeker het eenige ware, dat nl. elke plaats zichzelve regeeren moet, wanneer slechts daarbij gevoegd wordt, dat die plaatselijke niet aan de algemeene Regeering moet kunnen in den weg staan in datgene waarin ook anderen belang hebben. Ik voel wel wat men hiertegen kan inbrengen met betrekking tot dien vorigen staat van zaken, en welk een aantal verkeerdheden, die toen plaats hadden, men zou kunnen optellen, maar men houde daarbij in het oog, dat de best uitgedachte en in alle bijzonderheden uitgewerkte Staatsregelingen toch maar stukken papier zijn, en beschrijvingen van datgene wat er zijn *moest*, maar nooit in wezenlijkheid aldus bestaat. Waarom? Omdat alles afhangt van de menschen die het goede moeten uitvoeren: en zijn dat de rechte menschen niet, dan wordt het niet bereikt, wat er ook van op het papier staan moge.

Deze regeeringsvorm had, volgens S. het ideaal kunnen verwezenlijken indien Willem V een recht schrander en tactvol man ware geweest, die zijn invloed had aangewend om te zorgen dat het bewind over de steden slechts aan bekwame handen werd toevertrouwd. Fiere republiekeinen zouden dit niet met hem eens zijn geweest, in die dagen, geeft hij toe, maar och, onder al die hartstochtelijke patriotten waren er

velen die, gevleid bij de eerste toenadering van de zijde des stadhouders, zich haasten zouden naar hem over te loopen. Gingen niet toen, kort na de komst van S. te Leiden, de erfprins van Oranje daar kwam studeeren, bijkans alle republikeinsche jongelieden hun compliment maken, ‘niet bij een stadhouder, maar bij een jongen van 18 jaar, die wel eens stadhouder zou kunnen worden’! Zij bogen hoffelijk voor een jongeling, die op zijn beurt, doch zonder een woord te spreken, voor hen boog. Eenige tactvolle tegemoetkoming van de stadhouderlijke familie, zou al die jongelieden naar haar hebben doen overloopen.

> Willem V en zijn gemalin waren nu eenmaal door de bajonetten van zwager van Pruisen in hun gezag hersteld en schenen zich te verbeelden, dat daarmede de zaak afgedaan was en zij hier nu wederom een oudvorstelijk leven konden leiden, zonder zich om die burgers te bekreunen, die hen eenige jaren lang zoo geroerd hadden. En de middelmatige lieden, waaruit *nu* de stedelijke regeeringen samengesteld waren, volgden dit voorbeeld en zochten hun steun meer bij het plunderzieke gemeen, dan in de achting en genegenheid der goede burgers. De verbittering en verwijdering werd dus hoe langer hoe grooter en zij die voor de Pruisen hadden moeten bukken, zagen nu met groot genoegen dat de Fransche regeering aan hun stadhouder den oorlog verklaarde. Dit was geschied op raad van een partij in 1787 uitgeweken Hollanders, die men in Frankrijk vriendelijk onthaald had en die met glans hoopten te kunnen terugkeeren, indien nu slechts een Fransch leger voor hun partij doen wilde wat de Pruisen vijf jaar vroeger voor de Stadhouderlijke partij gedaan hadden.’

Eenmaal Fransch proponent, ging S. een poos naar Lausanne, om zich in het Fransch te bekwamen. Hij nam zijn weg over Hanau, waar hij familie en vrienden heftig Franschgezind en droomende van vrijheid vond. Hij preekte er in het Hollandsch, in de Hollandsche kerk, om het genoegen te smaken in diezelfde kerk, waar hij zich steeds zoo jammerlijk verveeld had en de koster hem zoo dikwijls klappen om de ooren had gegeven, nu eens zelf op den kansel te staan. Daarna ging hij naar Mainz, toen juist bezet door de Franschen, die den keurvorst Frederik Karel Jozef verdreven hadden. Hij bleef er een nacht om de beschieting der vesting te zien. Vervolgens ging hij per extra post over Mannheim en Karlsruhe tot Bazel en vandaar verder per koets, in korte dagreizen naar Lausanne. Hij nam er zijn intrek bij den predikant Secretan de Beausobre waar hij *f* 55 per maand betaalde. De

Secretans behoorden en behooren nog heden ten dage, tot de deftige bourgeoisie van Lausanne. De heer des huizes, vertelt S., was een akelig mannetje, met een jonge, levendige vrouw, die hem zeker alleen genomen had om getrouwd te zijn, want voorts verveelde hij haar evenzeer als iedereen en het '*Ah! mon Dieu Monsieur Secretan*, *comme vous m'ennuyez*'! kwam er meer dan eens aan tafel uit, in tegenwoordigheid van alle dischgenooten. S. genoot van de natuur, die hem vergoeding schonk voor wat hij in den stijven, steil-recht-zinnigen kring, waarmee hij kennis maakte, aan gezellige vroolijkheid ontbeerde. Voor de inwoners bleef hij een *étranger:* men behandelde hem beleefd, maar hij vond weinig punten van aanraking. Daarbij kwam dat de Secretans en hun vrienden niets van de Fransche vrijheidsleer moesten hebben en dweepten met de Bernsche aristocratie, die, precies als nog heden ten dage bij de gezeten Lausaansche burgerij het geval is, in hoog aanzien stond. S. was een trouw bezoeker van de openbare bibliotheek, vanwaar hij voor een kroon alle boeken die hij wenschte mee naar huis mocht nemen. Af en toe ging hij als plaatsvervanger uit preeken bij de boeren van Prilly, in een kerk waar, bij gebrek aan een orgel, een paar mannen met bazuinen de psalmen toeterden, iets wat hem wonderwel beviel! Het speet hem in Lausanne en niet in Genève te zijn, want daar was de kerk vrijzinniger, maar het was alweer zijn vader, die het aldus beschikt had. Hij kon zelfs die stad niet bezoeken omdat er juist toen, in navolging van het Parijsche schrikbewind, een hevige opstand was uitgebroken, en er niemand van buiten af werd toegelaten. Ter afwisseling trok hij een poosje naar Neuchâtel. Hier ontmoette hij op de societeit vele Fransche uitgewekenen, in wier gezelschap hij dagelijks in de Fransche couranten de lijst der geguillotineerden las. Het waren meest prinsen en graven die hij daar zag, want de gewone edellieden waren toen reeds meestal te zeer verarmd om zich nog in zulk gezelschap te vertoonen.

> Dat volk (de emigranten) leerde ik toen van nabij kennen, en de oorzaken der Fransche omwenteling, zoowel als de redenen waarom die zulk een verderfelijken loop genomen had, lagen mij vrij aanschouwelijk voor oogen. Uit haat tegen alle verbeteringen hadden die lieden zich liever bij het plunderzieke gemeen gevoegd dan bij de vrienden van orde,

> hadden daardoor aan het nieuwe bestuur hoe langer hoe grooter zwarigheden berokkend, het koninklijk gezin in 't ongeluk gestort en de beulen op het kussen geholpen die er thans den baas speelden en tegen welken zij nu zoo raasden.

Intusschen hadden vrienden uit Holland bemerkt dat S. op de voordracht voor Fransch predikant te Zwolle kwam te staan. Hij besloot dus Zwitserland te verlaten. Maar niet zooals hij gekomen was, in reiskoetsen, maar met een stok in de hand en een bundeltje op den rug. Gedurende dertig dagen doorkruiste hij het heele land, volgens een nauwkeurig opgemaakt plan, dat een wandeling van tien tot twaalf uur per dag inhield, over Vervey naar Bex, door Wallis, over de Furca en den St. Gotthard en vandaar door de kleine cantons naar Zürich en over Constanz door Zwaben naar Hanau. Hij kon den tijd nemen, want zijn beroep in Zwolle ging niet van een leien dakje, omdat de patriotsche kerkeraad en de Oranjegezinde regeering van Zwolle, ieder hun eigen candidaat uitspeelden.

De Oranje-partij kwam meer en meer in de knel toen de Franschen, na aanvankelijk te zijn teruggeslagen, opnieuw onze grenzen naderden. In Holland aangekomen, nam S. voorloopig zijn intrek in het patriotsche Kampen, bij Jacob Kantelaar, ook een oud leerling en bewonderaar van Schultens, wiens leven hij beschreef, tevens een bekend politicus die tot de gematigde patriotsche partij behoorde. De twee vrienden zaten vanaf vier uur 's ochtends tegenover elkaar ijverig te studeeren en vermijdden zich 's avonds in patriotsche pijp-partijtjes. Den winter bracht S. in Franeker door, dat weldra door sneeuw en vorst, alleen op schaatsen, over de Zuiderzee te bereiken was. De Franeker patriotten die over het ijs naar Amsterdam geloopen waren, brachten weldra een nieuwe Amsterdamsche Courant mee, met het opschrift: Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap en die van de aldaar plaats gehad hebbende omwenteling en van de komst der Franschen verslag gaf. Dit liet echter de Franekers letterlijk en figuurlijk koud, men zag er geen vrijheidsboomen of Fransche vlaggen en kokarden; ze waren te onverschillig en ook wel te bang voor de witjassen, n.l. de dienaren van het hof van justitie te Leeuwarden.

> En dit bleef zoo totdat eindelijk twee zendelingen uit Amsterdam in Friesland kwamen, en de zaken beredderden; dit waren Joh. Bosscha .... en F.C. de Bordes, thans advocaat-generaal.... En nu werd er dan een oude vlag, die men nog vinden kon, uitgestoken, en had een optocht plaats van studenten en al wat patriotsch heette: in de societeit ging oud-conrector Drabbe op een tafel staan, en een aanspraak houden ter eere van de Franschen, die over kristallijne bruggen door de Voorzienigheid in ons land gevoerd waren, en toen werd er een Vrijheidsboom geplant .. en om dien boom gedanst, en 's avonds was er een partij op de societeit. De regeering was ook door die beide jonge heeren veranderd, omdat dit er bij hoorde, want ik weet niet dat er over de vorige regeering geklaagd werd, of dat ons lieden in de stad bekend waren, van wie wij iets beters verwachtten. Toen begon ons alras duidelijk te worden, dat wij zelven niet recht geweten hadden wat wij wilden, toen wij naar verandering haakten: dat die Franschen toch nu in 't land den meester speelden, en ten onzen koste leefden, en dat de menschen die wij in het Hoog Bestuur en deszelfs onderdeelen zagen optreden, toch lang niet allen naar onzen smaak waren.

In Kampen vormde zich weldra een comité revolutionair, waar men met de woorden vrijheid en rechten van den mensch schermde, waar allerlei verachtelijke kerels het hoogste woord voerden en tegen de gematigden heftig te keer gegaan werd. De goede burgerij had de huizen vol soldaten.

Steeds wachtende op zijn beroep, kortte S. zich den tijd met wat door het land te reizen. Hij logeerde te Leiden, in Juni 1795 bij Jan ten Brink, den lateren hoogleeraar in het Grieksch, toen lid van den Provisioneelen Raad der Gemeente Leiden. Dit was dezelfde maand, zooals ik kon nagaan, waarin Ten Brink in de Pieterskerk te Leiden een op de tijdsomstandigheden toepasselijke volksrede hield. Het doel van S. was dus zeker die rede bij te wonen. Daarna deed hij bij de Fransche Synode, in Tholen vergaderd, zijn tweede examen en vertrok naar Middelburg, waar hij o.a. in aanraking kwam met J.H. van der Palm die het volgend jaar (1796) den, wegens zijn Oranje-gezindheid, geschorsten Rau als hoogleeraar te Leiden zou opvolgen en die op dit oogenblik de leider der revolutionaire beweging in Walcheren was; met zijn lateren grooten vriend Dassevael, toen klerk bij 't gewestelijk bestuur van Zeeland, na 1815 secretaris der Algem. Rekenkamer, en met den portretschilder Jean Appelius, allemaal, zegt S., onstuimige jongelieden, zeer opgewonden door de omwenteling, die geheel naar hun smaak was. Hij vermaakte er zich recht goed en hield er een preek, waarvan Papa

Appelius mismoedig getuigde dat men haar ook wel in een Mohammedaansche Moskee kon houden. Maar die kritiek trok hij zich niet aan, want hij had zich op zijn manier nog gematigd uitgesproken. Den 5den Juli kon hij eindelijk zijn intree-preek te Zwolle houden. Weliswaar stond de patriotsche kerkeraad aan zijn kant, maar zijn toehoorders moesten niets van die nieuwigheden hebben. ‘Want’ zegt hij, ‘in de koppen der Zwolsche menschen zag het er al heel duister uit.’ Zijn collega's, de vijf Hollandsche predikanten, schetst hij als ‘ellendige stumpers’.

Hij heeft al dadelijk bij die eerste preek geen blad voor den mond genomen en het maar eens ‘laten waaien’, waarmee hij bedoelt dat hij onbewimpeld voor zijn politieke en godsdienstige denkbeelden uitkwam, met al den durf van zijn 25 jaren. Veel bijval kreeg hij niet. Zijn voorganger, de jonge Waalsche predikant Teissèdre l'Ange, was van de oude school en had weinig oorspronkelijke ideeën. Zijn hoofsche manieren, aangenaam uiterlijk en toen veel opgang makende gevoelige stijl, gaven hem bovendien aantrekkelijkheid voor de Zwolsche schoonen, wier koffiepartijtjes hij ijverig bezocht. S. erkende geen man voor zulke kakel-visites te zijn en daardoor viel hij ook niet in den smaak. Waarschijnlijk onderschat hij l'Ange's verdiensten, want, volgens het *N. Biogr. Woordenboek*, benoemde de Leidsche Universiteit hem tot doctor hon. causa in de letteren en genoot hij nog verschillende andere onderscheidingen. De bekende dichter Rhijnvis Feith, tevens (sinds 1787) burgemeester van Zwolle, die volgens S. aan 't hoofd van zoo'n vrouwenclique stond en ouderwetsch rechtzinnig was, had hem trouwens al dadelijk na zijn intree-preek - hoewel hij hem persoonlijk zeer genegen was - voor een ketter verklaard. De Oranje-klanten nam hij tegen zich in door zijn pen in dienst der patriotsche politiek te stellen. Toch leefde hij naar zijn eigen woorden, heel genoegelijk in Zwolle. In 1796 trad hij er in 't huwelijk met Margaretha ten Cate: hij was toen 25 jaar. Gewend aan vrijheid en daar zeer op gesteld, trachtte hij deze ook in zijn huwelijksleven te waarborgen en hoewel hij veel hield van zijn Tete, zoo noemde hij zijn a.s. vrouw, waarschuwt hij haar, in een verlovingsbrief die bewaard is ge-

bleven, dat hij veel tijd in zijn studeerkamer wenscht te slijten en daar zoo min mogelijk gestoord hoopt te worden: ‘want ik zeg maar, lieve Tete, niet te drok’. Intusschen beviel het predikantschap hem steeds minder. Als mensch, zegt hij, mocht men hem gaarne lijden, maar zijn nieuwlichterij hield de kerk leeg en hij snakte er dan ook naar om van dat lichaam, met zoo weinig ziel, zooals hij de Fransche Synode noemt, los te komen.

Toen eenige Zwollenaars hem weldra in een gemeenschappelijk schrijven hun bezwaren tegen zijn kettersche denkbeelden uiteenzetten, zag hij in dat zijn geweten niet langer mocht dulden dat hij een ambt vervulde waarvoor hij ongeschikt was.

In 1797, twee jaar na zijn intree-preek, deed in Zwolle als een loopend vuurtje het laatste nieuws de ronde: Ds. S. heeft zijn toga aan den kapstok gehangen en den ijzerhandel van zijn zwager ten Cate overgenomen. Hij scheidde in vriendschap van den kerkeraad, met wien hij steeds op den besten voet was geweest en die er hem in een officieel schrijven waardeering voor betuigde dat hij aldus zijn ambt aan zijn beginselen ten offer bracht.

Die Zwolsche ijzerhandel zou hem minstens *f* 725 per jaar opleveren, precies zooveel als zijn predikants-tractement! Nu voelde hij zich vrij als een vogel en de nieuwe werkkring beviel hem uitstekend. Zijn vader troostte zich over dit besluit door te zeggen dat zulk een ketter als zijn zoon toch niet als predikant kon deugen en dat hij nu ten minste werd behoed voor de zonde van vele menschen op een dwaalspoor te brengen. De kerkeraad zorgde er voor een steil orthodoxen plaatsvervanger te krijgen, den Zwitser Bähler, dien De Visscher en Langeraad in hun kerkelijk woordenboek - dit zij in 't voorbijgaan opgemerkt - ten zeerste roemen, maar die volgens S. zoo saai was, dat hij de menschen weldra uit de kerk preekte. Zij zaten, zegt S. niet zonder leedvermaak, vierendertig jaar met hem opgescheept. Doordat S. er in slaagde leverancier van de regeering te worden, ging het goed met zijn ijzerzaak. Ookraakte hij van lieverlede in den effectenhandel en na verloop van vier jaar had hij reeds *f* 10.000 overgewonnen.

Weldra brak weer een stormachtige tijd voor ons land aan, toen het Engelsch-Russische leger, waarbij de Erfprins van Oranje zich bevond, in Noord-Holland geland was. Hadden de aanvallers wat meer stoutmoedigheid en volharding getoond, S. twijfelt er niet aan of een omwenteling ten gunste van Oranje zou er het gevolg van zijn geweest, want de slecht geoefende Patriotten hadden het dan zeker tegen de geestdriftige Oranje-klanten afgelegd. Had niet een bootje met tien verwaaide Engelsche matrozen heel Zwartsluis in rep en roer gebracht? Den Engelschen was echter voorgespiegeld dat zij zich slechts hadden te vertoonen om terstond te worden ingehaald: daarom gaven zij zich ook weinig moeite en ze ondervonden te laat dat in Noord-Holland, waar zich alle verdediging concentreerde, de tegenstand sterk was. In de dorre Noord-Hollandsche duinen konden de Engelschen het niet lang houden en daarbuiten kon het land onder water gezet worden, waardoor de smalle doortocht naar Zuid-Holland gemakkelijk kon worden betwist.

> Deze tegenstand nu, op het éérste punt, schijnt de Engelschen te hebben doen vreezen, dat het op andere punten eveneens zijn zou en hen weerhouden te hebben, om gelijktijdig over de Zuiderzee een kleine onderneming tegen de landprovincies te doen, die toch alleen de Oranjevrienden in staat stellen konden om werkzaam te zijn.

Toen bovendien de Franschen kwamen opdagen, bliezen zij den aftocht. Maar zij hadden een goeden buit aan Hollandsche oorlogsschepen, waarvan het beheer, door verkeerde maatregelen van het Bestuur, dat zich ten opzichte van de landmacht juist zoo helderziend had betoond, aan onbekwame handen was toevertrouwd.

Toen 't krijgsrumoer met een nationaal dankfeest geëindigd was, kwam alles weer tot rust. Op verzoek van 't stedelijk Bestuur, hield S. bij die gelegenheid een redevoering in de Groote Kerk. Behalve dat hij zich veel mengde in de politiek van den dag, gaf hij zich ook moeite voor de belangen van zijn stad, waar hij o.a. met eenige vrienden, een afdeeling van de sinds 1784 gestichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen oprichtte.

> Zulk een inrichting was in Zwolle hoog noodig, want de wetenschap was er in geen achting, vadzigheid, vooral onder de hoogere standen, vrij algemeen en geenerlei zucht voor het algemeen welzijn. Men was rechtzinnig gereformeerd en leidde voorts een lui, lekker leven.

In 1801 werd hij tot één der acht departementale schoolopzieners benoemd, een ambt dat in datzelfde jaar was ingesteld bij het verschijnen van de eerste algemeene Staatswet op het lager onderwijs. Deze werkkring bracht mee dat hij af en toe in den Haag moest vergaderen en hij herdenkt met genoegen die kostelooze reisjes, de ‘pretpartijtjes’, zoo noemt hij ze letterlijk, die de geleerde heeren, na afloop van den schoolraad aldaar hielden. Door den dood van zijn schoonvader, erfde hij het landgoed Het Roode Huis, buiten Zwolle gelegen en dat ook nog heden ten dage dezen naam draagt. In 1803 ging hij er met zijn gezin wonen. Dit deed zijn oude liefde voor den landbouw, hem door Ds. Nies bijgebracht, weer opleven. Met blakenden ijver liet hij het oude buitengoed vertimmeren, boomen vellen, moestuinen en een vijver aanleggen, stallen, schuren en een hooiberg inrichten. Dat alles kostte echter veel te veel geld, zoodat het zijn ijzerhandel begon te drukken. Te laat begreep hij zijn onbezonnenheid. Bij den vrede van Amiens (1802) beging S. de onvoorzichtigheid om, zooals velen, denkende dat die duurzaam zou zijn, zich in uitgebreide speculatiën te wagen. Kort waren, zooals men weet, alle illusies en toen de oorlog opnieuw uitbrak, daalden de fondsen plotseling. Bij dit bericht liep S. als een wanhopige in zijn nieuw aangelegden moestuin rond, want plotseling voelde hij zich als 't ware voor een afgrond. Eerst laat in den avond durfde hij zijn vrouw, die op dat tijdstip hun derde kind, twee waren overleden, verwachtte, meedeelen, dat hij zoowat al zijn geld verloren had. Heftig verweet hij zich dat hij ook háár fortuin, want zij was bemiddeld, te gronde had gericht. Doch geen verwijt kwam van haar lippen en ook in de moeielijke tijden die toen volgden, stond zij hem nimmer toe zich zelven te beschuldigen. Maar het was zijn aard geenszins om bij de pakken neer te zitten: met dien eenen dag en nacht van leed, schrijft hij, was aan de droefheid de tol betaald en de volgende ochtend vond mij wel ernstig peinzend en rekenend, maar zonder iets dat naar wanhoop geleek. Ik zal doen wat ik maar kan, dacht ik. Vol moed begon hij een nieuwe toekomst op te bouwen. Ik zal niet treden in de bijzonderheden van de nu volgende lijdensgeschiedenis, die

geen historisch belang heeft, en van alle tijden is. Hij schonk blind geloof aan slechten raad, viel daardoor in handen van een listigen speculant en werkte er zich hoe langer hoe dieper in. Met het folterende besef dat hij zijn beste vrienden, die hem te hulp gekomen waren, in groote ongelegenheid bracht, doordat hij hen niet afbetalen kon, liep hij rond, steeds tobbende over de vraag hoe hij zijn *f* 19000 schuld, waarvan zijn bezittingen slechts de halve waarde uitmaakten, zou kunnen afdoen. Tusschen de jaren 1803 en 1807 werden hem een zoon en twee dochters geboren. Zijn geldelijke toestand beterde niets, ‘maar toch, schrijft hij, vermeerderden deze kinderen geenszins mijn zorg, integendeel, zij waren mij rijke vergoeding voor mijne rampen.’ Hij leefde met de uiterste zuinigheid en haalde wat hij kon uit zijn boerderij Het Roode Huis. De werken van Thaer, den schrijver van *Grundsätze der rationellen Landwirthschaft*, waarmee hij veel op had, verbonden met hetgeen hij in zijn jeugd in Duitschland had gezien, deden er hem naar streven een andere wijze van landbouwen in te voeren dan hier in gebruik was. Zuur verdiend brood was het zeker, want de rente van het kapitaal dat in het bedrijf stak, moest hij aan anderen afdragen, en veel rendeerde het niet, al bleek het dat hij een goeden weg had ingeslagen. De ijzerhandel bracht niet veel meer op sinds hij, ten gevolge van chicanes, geen bestellingen van het rijk meer kreeg. Speculeeren durfde hij heelemaal niet meer. Als bijverdienste schreef en vertaalde hij voor boekverkoopers en zoo verscheen van zijn hand bij den uitgever Allart (die het meest kopygeld dorst geven) zijn *Fruitkundig Woordenboek* en daarna een ander landbouwkundig geschrift: *Der Boeren Goudmijn*.

In 1805 werd Schimmelpenninck raadpensionaris en S.' vrienden in den Haag wisten bij dezen te bewerken dat hij, die zoo slecht zijn eigen gelden beheerd had, tot lid van den Raad van Financiën in Overijsel werd benoemd. Dat gaf *f* 2500 's jaars, waarvoor hij alleen maar vier of vijf maal 's weeks eenige uren moest vergaderen. Die aanzienlijke post verhoogde tevens zijn crediet. Als schoolopziener genoot hij bovendien een honorarium van 3 à 400 gulden. Dit laatste werd hem echter misgund: een baron, lid van het departe-

mentaal bestuur, kwam hem vertellen dat hij, nu hij zoo'n eervolle plaats bekleedde, het beneden zijn waardigheid moest achten schoolopziener te blijven. Maar S. antwoordde terecht, dat hij zijn eigen opvattingen van waardigheid had. Het volgend jaar kreeg Koning Lodewijk het bewind in handen en werd S. naar den Haag ontboden om met zijn ambtgenooten den eed af te leggen. Dit stuitte hem, den republikein, tegen de borst. Met ergernis zag hij hoe de meeste aanzienlijken hun huikje naar den wind hingen: natuurlijk voor hun fatsoen een weinig sputterden, maar zich toch haastten den vorst hun opwachting te maken. S. toog, op aanraden zijner Haagsche vrienden, ter audiëntie ten einde den Koning te vragen om, indien zijn post werd opgeheven - want daar was sprake van - tot een gelijksoortige beroepen te mogen worden. Maar het werd een mislukte tocht. Hij stond ten hove in een grooten kring te wachten. De koning begon dien kring zóó aan te spreken dat S. berekenen kon een der laatsten in de volgorde te zijn en toen dan ook eindelijk zijn beurt naderde, maakte Lodewijk een buiging tegen degenen die nog overschoten, keerde zich om en vertrok. Wat S. gevreesd had gebeurde: door een nieuwe regeling kon hij, omdat hij geen geboren Hollander was, geen zitting nemen in het college dat de raden van Financiën kwam vervangen. Kniezen en treuren, wij weten het reeds, pasten niet bij zijn aard: zijn zorgen drukten hem nooit genoeg om bij de pakken neer te zitten en zijn vroolijkheid leed geen schade. Uit zijn levensschets blijkt hoe hij zich op allerlei gebied trachtte nuttig te maken. Het behoorde ook tot zijn liefhebberijen om voordrachten in 't Nut van 't Algemeen te houden, en, schrijft hij, daar ‘amuseerde ik niet slechts mijn toehoorders maar, wat meer is, mij zelven in de eerste plaats. Ik had pret onder het opstellen en vervolgens onder en na het uitspreken’ (van mijn voordracht). Hij merkt op in zijn levensschets, dat schatrijke menschen meer over kleine verliezen tobden dan hij over zijn zware lasten: hij hield zijn opgewektheid omdat hij het druk had, veel in de vrije lucht was en voegt hij er bij: ‘mijn kindertjes gaven mij onbedenkelijk veel genoegen’. Elke geschikte bijverdienste was hem welkom: zoo nam hij voor *f* 1500. een jongen in den kost, die de La-

tijnsche school in Zwolle bezocht: een som die, den tijd in aanmerking genomen, mij bijzonder hoog lijkt. Met zijn *Boerengoudmijn* had hij nogal naam gemaakt: de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem benoemde hem tot lid, en door koninklijke benoeming werd hij opgenomen in de Commissie voor Landbouw in Overijssel (1808).

In datzelfde jaar, werd hij lid van de eerste klasse van het toen juist opgerichte Koninklijk Instituut. Laat ik hier bijvoegen dat hij in 1820 tot lid van het Utrechtsch Genootschap werd gekozen en van 1830-1835 tot de leden van de Maatschappij der Ned. Letterkunde heeft behoord.

Toen de Koning op het Loo zijn intrek genomen had, besloot S. een tweede poging te wagen om hem zijn verlangens kenbaar te maken. Hij leende bij een zijner collega's een gekleeden rok, een steek en een degen, stapte in zijn kapwagen en reed naar het Loo. Wederom was het er vol: wel 200 getitelde menschen, en S. dacht mismoedig dat hij, als nul daartusschen, weer bitter weinig kans had om aangehoord te worden. Maar het viel mee. De Koning sprak hem aan en S. begon met hem in herinnering te brengen dat Z.M. hem juist in de Commissie voor Landbouw had benoemd. ‘Ja,’ viel Lodewijk hem in de rede: ‘is U dat niet aangenaam geweest?’ - ‘Aangenaam?’ hervatte S. ‘het zou me aangenamer geweest zijn in een post benoemd te worden, zooals ik verleden jaar er een verloren heb. Evenwel het vak van landbouw is thans mijn liefhebberij en ik zou misschien daarin van nut kunnen zijn.’ Toen haalde hij een tevoren opgesteld request uit zijn zak, en reikte het den koning over. Hij wist niet beter of hij had zich bijzonder beleefd uitgedrukt, en Z.M. zeide dan ook vriendelijk: ‘ik ken U wel en zal U nader over die zaken spreken’. Later vernam S. dat Lodewijk aan minister Van Maanen gevraagd had of hij dien S. kende en dat deze geantwoord had van ja, en er bijgevoegd had dat het een origineel wezen was. ‘Ja, waarlijk, origineel’, had de koning toen lachend geantwoord,’ want hij heeft me daar op een publieke audiëntie verweten dat ik hem zijn post heb afgenomen.’ Reeds spoedig daarna, kreeg S. bericht dat de koning hem met een particuliere commissie wilde belasten en hij zich zoo spoedig mogelijk bij Z.M. moest aan-

melden. Hij zou inmiddels een tractement van *f* 200. per maand genieten. Vlug reed hij in een chaisje weder naar het Loo en daar zeide de koning hem, dat hij hem tot lid benoemd had van een Commissie om het financieele stelsel van Gogel te herzien. S. mopperde dat hij liever een aanstelling wenschte bij den Landbouw, maar de koning antwoordde dat dat nog wel zou komen en hij hem nu maar voorloopig in deze zaak van dienst moest zijn. Daarna werd hij aan de tafel van du Broc, grootmaarschalk van 't Paleis genoodigd, waar hij met acht hem onbekende grootheden aanzat. De commissie bestond verder uit Hendrik van Stralen, den voorzitter, oudsecretaris van Staat, en op dat oogenblik lid van het wetgevend Lichaam. S. noemt hem ‘een windmaker van het eerste soort, wiens groote kunst bestond in het pronken met geleende veeren.’ Ofschoon hij bij den koning aanhoudend tegen Gogel's stelsel had uitgevaren, schroomde hij niet in de Commissie zelve te erkennen dat hij met de bijzonderheden ervan weinig bekend was. Verder zaten er in: de volgens hem hooghartige P.L. van de Kasteele, toen Staatsraad; de oud-burgemeester van Deventer (gewezen lid van het Staatsbewind) A.G. Besier, volgens S. een schrander, kundig man, zonder pretenties en P.J. de Bye, advocaat-fiscaal der middelen te Utrecht, iemand dien S. als geheel ondergeschikt aan Van Stralen teekent, ‘wel kundig’, zegt hij, ‘maar van ouds mijn aversie en later van de geheele wereld.’ S. en Besier wilden zich niet bepalen tot een formeele herziening van het belastingstelsel, maar over de doelmatigheid van elke belasting op zichzelf oordeelen. Dit plan konden zij er echterin de Commissie niet dóór krijgen. In particuliere audienties had S. gelegenheid den koning uiteen te zetten dat het geheele stelsel niet deugde, als zijnde niet gegrond op het eenige goede beginsel: dat de ingezetenen betalen moesten naar zij betalen *konden*. Hij bracht hem meer en meer tot het inzicht dat er niets anders behoorde te bestaan dan één directe belasting, door de ingezetenen, tot dat einde behoorlijk geclassificeerd, op te brengen.

> De voordeelen van zulk een stelsel, waardoor Holland een vrije markt wierd voor alle volken, door het vernietigen van uitgaande en inkomende rechten, waardoor de nijverheid van alle banden ontslagen wierd, en het

> aantal ambtenaren op het kleinst mogelijk getal kon gebracht worden, waardoor bijgevolg de perceptiekosten millioenen geringer werden, duizende handen, thans aan de nijverheid onttrokken, daaraan teruggegeven en de sluikhandel, met al zijn gevolgen, den bodem wierd ingeslagen, die voordeelen erkende de koning volkomen en waardeerde dezelven, maar hij twijfelde aan de mogelijkheid eener goede uitvoering.

Hij verleende S. echter de vrijheid om als proeve een classificatie van de bewoners van Zwolle volgens hun inkomen te maken en hij gaf aan 't Departement en aan 't Stedelijk Bestuur order S. te dien einde de noodige gegevens te verstrekken. Aan de hand van die gegevens en vooral met zijn eigen kennis van de middelen der ingezetenen, kon hij dan ook die classificatie ten uitvoer brengen. Maar weldra maakte Napoleon het zijn broeder zóó benauwd dat hem tijd en lust ontbrak zich verder in belastingquaesties te verdiepen. Toen kwam de inlijving en S. raakte daardoor zijn werkkring kwijt. Hij betreurde thans het heengaan van den vorst, dien hij met zooveel tegenzin had zien komen, want nu hij hem van nabij had leeren kennen, achtte en beminde hij hem. Zeer ongunstig laat S. zich bij deze gelegenheid over den landdrost Mr. P. Hofstede uit, die ongemeen door Lodewijk begunstigd was en nochtans diens heengaan met onverschilligheid begroette. ‘Dat Koning Lodewijk zoo dadelijk vergeten was, en 's lands onafhankelijkheid bij hem voor niets geteld werd, als hij maar in 't Bestuur bleef,’ schrijft S., ‘dat hinderde mij zeer, en het had mij tegen zoo iemand meer op mijn hoede moeten doen zijn.’

Reeds in 1811 vond S. een nieuwen werkkring: C.F. van Maanen, toen eerste president van het keizerlijk gerechtshof, bezorgde hem het Griffierschap van het Zwolsche Vredegerigt. Dat was een voordeelig ambt, omdat er in Overijsel geen notarissen geweest waren en hem nu voorloopig het notariaat werd opgedragen over een canton waarin vier of vijf notarissen moesten komen. Doch reeds enkele maanden later liet Hofstede, die intusschen prefect van het departement van de monden van den Yssel was geworden, hem tot Secretaris-Generaal der Prefectuur van het Departement benoemen. Deze nieuwe waardigheid beviel hem echter slecht: terwijl hij hard werkte en haspelde met bedilzieke Fransche ambtenaren, die, tot zijn ergernis, het belastingstelsel in Holland kwamen rege-

len zooals hun goeddacht, kortte de prefect zich den tijd met dezen zelfden heeren maaltijden en danspartijen aan te bieden en aldus zijn Fransche gezindheid te toonen.

In 1811 kwam Napoleon te Zwolle. ‘Een hoop voorbereidselen van allerlei aard’, schrijft S., ‘eindigde in een publieke Audientie die weinig beteekende; want met een enkele vraag aan mij, en het aanhooren der nederige aanspraak van den prefect, waarop niet veel meer dan een knik volgde, was de klucht voor ons voorbij.’

Tegen het eind van 't jaar verwisselde S., die graag buiten wilde wonen en het op den duur toch niet met Hofstede kon rooien, zijn ambt van Secretaris Generaal voor dat van Ontvanger van Zwollerkerspel, waar het Roode Huis gelegen was. Als bijverdienste ging hij maar weer aan 't landbouwen en aan 't werken voor den boekverkooper Allart, maar daar alles Fransch moest zijn, waren de tijden voor den Hollandschen boekhandel slecht en er heerschte trouwens een algemeene malaise.

Niet zonder leedvermaak las hij in de couranten hoe Napoleon's macht begon te tanen en dat, terwijl hij zich in Rusland bevond, de brutale aanslag van Malet te Parijs bijna was geslaagd. Daaruit bleek hem op treffende wijze, dat, hoe goed dat groote Frankrijk thans ook georganiseerd was, die heele organisatie echter niets uitwerkte wanneer de ziel afwezig was, die dat lichaam besturen moest. Allerlei maatregelen werden uitgesteld tot 's Keizers terugkeer; de handen te Parijs hingen slapper en slapper. Een onverwachte gebeurtenis was slechts noodig om het zoo machtig opgebouwde ineen te doen storten. ‘Frankrijk’, schrijft hij, ‘was als een muur welks steenen zonder behulp van kalk goed in elkander sluiten: sla er een enkelen steen uit en alles kantelt en valt terneer.’ Af en toe hoorde men geruchten over wat er in Rusland of Parijs voorviel, maar het rechte van de zaak vernam men nooit en dat stemde tot onverschilligheid. Zoo weinig vermoedde het groote publiek wat de naaste toekomst zou brengen, dat S. zeer verbaasd was toen generaal Krayenhoff tegen hem zeide: ‘Nu loopt het met Napoleon ten einde!’ Zoo weinig vertelden de couranten, dat men Napoleon's machtsinstorting pas gewaar werd door

de houding der Fransche ambtenaren, die de rijksgelden en de vervoerbare goederen in schepen brachten en overhaast den aftocht bliezen. Dit gebeurde ten aanschouwe van een talrijk publiek dat machteloos toe moest zien hoe het geld uit het land werd gebracht. Had maar één mensch den moed gehad een woord van verzet uit te spreken, dan had hij de Zwolsche schippersgasten gemakkelijk op zijn hand gekregen, maar de eerbied voor de Fransche politie en haar trawanten zat er te diep in.

Spoedig kwam de mare dat de kozakken over onze grenzen getrokken waren en 12 November ontving S. bericht uit de stad Zwolle, dat er een paar honderd van die heeren in een aangrenzend weiland gelegerd waren. Met zijn kinderen ging hij die ongenoode gasten bekijken. Toen Holland weer vrij was geworden, kon S. gelukkig, evenals alle gewone ambtenaren, zijn post behouden. Maar de gedachte dat hij meer moest verdienen, bleef hem een obsessie: de herinnering aan zijn schuld liet hem geen oogenblik los. Nu de zee weer vrij was, hoopte hij om, evenals zoo vele anderen, in den handel een ruim bestaan te kunnen vinden. Dus besloot hij naar Amsterdam te verhuizen en daar een nieuw leven te beginnen. De advocaat Jan Bondt aldaar, voor wien hij een aanbeveling had, voorspelde hem allerlei schoons: er was in de hoofdstad behoefte aan een tweeden makelaar in metalen; S. met zijn kennis van ijzer, zou er goed op zijn plaats zijn; er werden een *f* 20.000 aan courtage verdiend per jaar, waarvan hij de helft zou kunnen krijgen. Vol illusie bracht S. Het Roode Huis in veiling en huurde de woning Leliegracht no. 50 te Amsterdam. Hij hoopte nog eenigen tijd zijn post van ontvanger van Zwollerkerspel te kunnen laten waarnemen door een plaatsvervanger, om die inkomsten niet dadelijk geheel te missen, maar de nieuwe koning, naar wien hij ter audientie ging, was hem minder welgezind dan zijn voorganger: waarschijnlijk was hij tegen hem opgestookt door baron Bentinck, met wien S. het vroeger eens aan den stok had gehad. Hij ontving hem dan ook zeer stug en toen de belastingen ter sprake kwamen en S. als zijn meening te kennen gaf dat het ondoelmatig was belastingen te heffen tot welker inning en toezicht een overgroot aantal ambtenaren vereischt werd,

die een aanmerkelijk deel der inkomsten verslonden, viel de koning hem dadelijk in de rede met de vraag of al die ambtenaren dan maar terstond moesten worden weggejaagd en van hun kostwinning beroofd. Toen S. daarna van een misbruik sprak, dat hier evenals in Engeland plaats vond, antwoordde Z.M. dat hij wel wenschte dat wij alles zoo mochten hebben als de Engelschen enz. Ten slotte vroeg hij den koning zijn betrekking nog tijdelijk te mogen houden tot hij er in geslaagd zou zijn een andere broodwinning te vinden; maar dit verzoek bekwam hem slecht: Z.M. zeide bits en niet geheel ten onrechte, dat iemand die over overtollige ambtenaren klaagde, niet met een dergelijke vraag behoorde aan te komen en daarmee was de audiëntie afgeloopen, en S. vertrok zeer verontwaardigd over de houding van den koning.

> Welk een contrast met koning Louis, die graag de menschen zelf leerde kennen, hen geduldig aanhoorde, en wanneer hij twijfelde, of hen niet genoeg begreep, hen verzocht om hem een schriftelijke voordracht te doen: die voorts, hoezeer toen ook koning, en broeder van den grooten Wereldbedwinger, geheel gemeenzaam met iedereen was en daardoor de noodige vrijmoedigheid inboezemde, terwijl de Prins van Oranje (dat hij toen nog maar was) daar in een stijve houding onbeweeglijk stond en een gezicht opzette alsof hij iemand opzettelijk vernederen wilde.

In October 1814 bracht S. zijn huisraad naar een schip, dat bij den Vegterdam lag en daarna reed hij met zijn gezin voor 't laatst in de reeds verkochte huifkar naar Zwolle. Om vier uur 's middags vertrokken zij met de schuit en om zeven uur kwamen zij te Kampen aan, waar zij den nacht moesten doorbrengen. Den volgenden ochtend zou een schip hen naar Amsterdam gebracht hebben, ware het weer niet te slecht geweest. Maar in den middag kwam de schipper waarschuwen dat hij den overtocht niet wel aan durfde en dus moesten zij wachten. Na een reis van drie volle dagen, bereikten zij Amsterdam. Hij begon met dadelijk circulaires rond te zenden aan een aantal handelshuizen, liet adreskaarten drukken, ging bij ijzerkoopers rond en stond elken middag trouw een uur aan de beurs. Het bleek al ras, dat Jan Bondt, de befaamde advocaat, dien van der Aa, in zijn *Biografisch Woordenboek* hoogelijk roemt als een uitmuntend

rechtsgeleerd raadgever ‘even wijs en beschaafd, als scherpzinnig en vernuftig’, S., die hem aanbevolen was, op schandelijke wijze had misleid, en dat hij in een dood vak verzeild was. De Amerikanen haalden het Zweedsche ijzer sinds lang niet meer uit Amsterdam en in Holland bezwaarde men het zelfs, ten behoeve der Belgische fabrieken, met een inkomend recht, dat bijkans met een verbod gelijk stond. De eenige makelaar in ijzer, die er was, kon de zaken dan ook best alleen af: men had S. in het vak gelokt met het eenig doel om dien makelaar wat in toom te houden, door een concurrent tegen hem uit te spelen. Twaalf jaar lang tobde S. voort en stond hij onder de ijzerhandelaren aan de Beurs. Door elkaar verdiende hij slechts enkele honderden 's jaars en hij haalde er niet eens zijn huishuur van *f* 500 uit. Gelukkig bezorgde de Secretaris van Staat Falck hem, kort na zijn aankomst in Amsterdam, de betrekking van solliciteur. Vrij aanzienlijke schuldvorderingen werden hem ter behartiging opgedragen waarvan hij goede provisies kreeg. Er was er o.a. een bij van den aannemer De Pauw, die het dok in Antwerpen gemaakt had, maar nog niet geheel afbetaald was toen Antwerpen met dok en al in handen van den vorst der Nederlanden kwam. De Pauw vorderde nog eenige tonnen gouds van den koning, die zich echter niet haastte met de betaling. Het verdroot S. voor zijn langzamerhand talrijke cliënten, gewaar te worden dat ons Bestuur het zich tot stelregel scheen gemaakt te hebben om zoo weinig en dan nog zoo laat mogelijk, zijn schulden af te doen. Het betaalde geen pretentiën van vòòr November 1813, alvorens dienaangaande een algemeenen maatregel te hebben getroffen en toen die er eindelijk in 1818 was, bleek het een wezenlijke bankbreuk te zijn: want na reeds, door lang uitstel, een aantal menschen geruïneerd te hebben, besloot men thans met omstreeks 60, 40 of zelfs 20% te betalen. Staatsraad Arnoldus van Gennep, die benoemd was tot president van de Commissie tot liquidatie, zorgde er voor dat die liquidatie niet te snel ging. In 1834 was zij dan ook nog niet ten einde.

Het gouvernement eischte meer bewijzen dan de crediteuren konden verschaffen en een aantal pretentiën werden zelfs zonder kennisgeving, klakkeloos verworpen. S., die den

naam had veel invloed op de Commissie tot liquidatie te hebben, kreeg daardoor steeds meer cliënten en zoo vond hij zooals hij schrijft, in de onrechtvaardigheid van het Bestuur een rijke bron van inkomsten.

In 1815 volgde hij prof. Casper Reinwardt op als secretaris van de Commissie van Landbouw in Noord-Holland.

Hij was verheugd weer met den landbouw te doen te hebben, want daar trok zijn hart toch altijd heen. Bovendien waren aan die betrekking allerlei genoeglijke uitstapjes en vermaken verbonden, die, daar hij, naar zijn eigen zeggen ‘een gezellig wezen was’ zeer in zijn smaak vielen. ‘Hierbij kwamen dan ook nog vier maaltijden in 't jaar, gedurende de vier dagen der vergaderingen en tochtjes naar Haarlem, Alkmaar, ook wel naar Lisse of Hillegom en met het jacht naar de Eilanden’. Op die tochtjes werd ‘lekker geleefd’, schrijft hij; toch hield men van de reis- en verblijfkosten een aardig sommetje over. Tevens mocht hij voor *f* 50 per jaar vak-literatuur aankoopen. Zoo was zijn leven vol afwisseling en hij voelde zich recht gelukkig bij het herdenken van den hopeloozen toestand waarin hij zooveel jaren verkeerd had en waaruit hij als door een tooverslag gered was. Geregeld bezocht S. in Amsterdam de vergaderingen van het Instituut. Hij kreeg het er hevig aan den stok met J.H. van Swinden en diens schoonzoon Vrolik, de eerste bij herhaling voorzitter, de laatste permanente secretaris der eerste klasse van het Instituut. Het waren autoritaire lieden, die geen gezag naast zich duldden, en S. liet voorwaar óók niet met zich sollen! Na eenige jaren werd S., tot ergernis van Van Swinden en bij herhaling in zijn plaats tot voorzitter gekozen. Met verbazing en vermaak zag hij op de eerste openbare vergadering die hij presideerde, Van Swinden eenige aanzienlijke menschen in de zaal geleiden, precies alsof hij nog zijn oude functie bekleedde. Zoozeer was hij gewend het Instituut als zijn patrimonium te beschouwen. Vrolik wreekte zich op den nieuwen voorzitter door een zijner toespraken zeer verminkt in de Handelingen weer te geven, waarover S. hem natuurlijk weer van katoen gaf. Ik vertel dit omdat het nogal grappig is te zien dat een groot man als Van Swinden, een wijsgeer, tevens wis- en natuurkundige van naam

ook buiten Nederland, Staatsraad in buitengewonen dienst van Willem I en die nog op allerlei ander gebied heeft uitgeblonken, zóó kinderachtig kon zijn.

Als lid van Doctrina ging S. daar dagelijks, voor beurstijd zijn pijpje rooken, en 's avonds las hij er de couranten en tijdschriften. Hij genoot zooveel mogelijk op intellectueel gebied en als voorzitter, ook zelfs als lid van 't Instituut had hij bij officieele plechtigheden een mooie plaats. Verder had hij, als goed huisvader, plezier in zijn gezin. Zijn oudste dochter had hij graag, evenals zijn zoon naar school gestuurd, als hij er maar een geweten had waarvan hij niet zou behoeven te vreezen ‘dat zij er meer achter dan vooruitleerde.’ Met al den ‘wind’ dien men er van het verbeterd onderwijs maakte, kon hij niet eens een knappen schrijfmeester vinden. Financieel ging het hem thans uitstekend. Hij verdiende bijv. in 1816 ‘in één slomp’ *ƒ* 9000, provisie op een vordering. Zijn schulden behoorden nu tot het verleden.

Toen in 1815 onze Hoogescholen gereorganiseerd werden, benoemde men voor den leerstoel in de Landhuishoudkunde en Landbouw te Leiden J.A. Bennet. Deze laatste nam de benoeming anderhalf jaar in overweging en bedankte toen. Hierop werd dit professoraat aan S. aangeboden; hij weigerde het echter omdat het met het oog op zijn te herstellen fortuin niet winstgevend genoeg was en ook omdat hij zich ongeschikt achtte voor het academisch onderwijs. Hij voelde geen roeping zegt hij, de studenten colleges te geven in een vak dat zonder practijk nog minder beteekende dan physica zonder proeven. Men benoemde toen in zijn plaats van der Boon Mesch.

In 1818 begon S. de uitgave van het tijdschrift *De Buitenman*, dat nogal opgang maakte. Maar hij kreeg zóó weinig bijdragen, dat hij het nagenoeg zelf moest volschrijven. Later moest hij concurreeren tegen een dergelijk tijdschrift *De Star* dat de pas opgerichte Maatschappij van Weldadigheid uitgaf. Het behelsde bijna niets van hetgeen men daarin vinden moest, maar het had een goed debiet zegt S. door den naam van den Koninklijken Prins aan het hoofd ervan en de ‘snorkerijen’ bim enin.

Toen hij in 1814 Zwolle ‘met den stillen trom’ verliet,

had hij tegen zijn vrouw gezegd: ‘nu komt gij hier niet weer, 't en ware ik er U in een rijtuig met *vier* paarden kan brengen’. In 1820 kon hij deze belofte volvoeren. Hij moest toen voor zaken naar Zwolle en nam vrouw en kinderen mee in de kajuit van den Harderwijkschen beurtman, hetgeen vóór het bestaan der straatwegen de beste reisgelegenheid was. Te Harderwijk kon hij helaas maar drie paarden krijgen, en een vierde werd zelfs bij den slechten toestand van den weg, ondoelmatig geacht. Hij moest daar dus maar in berusten. Van de grootsche vertooning genoot hij met zijn gezin echter alléén, omdat zij eerst te middernacht in Zwolle aankwamen, maar 't genoegen was er niet minder om. Zij brachten feestelijke dagen door in de oude stad en maakten natuurlijk een herinneringstocht naar 't Roode Huis.

Langzamerhand echter begon S. uit te zien naar een vasten werkkring, die voor goed zijn toekomst zou verzekeren. Want allengs hielden de verschillende bronnen van inkomsten die hij gehad had en die alle van wisselvalligen aard waren, op te vloeien.

Toen de koning in 1826 eenige dagen in Amsterdam vertoefde, werd S., in zijn hoedanigheid van president van 't Instituut, aan Z.M.'s tafel genoodigd; hij zat bijkans tegenover den vorst, naast wethouder van Meurs, en 't viel hem mee dat men er zoo op zijn gemak kon eten en praten; hij hoopte dat deze onderscheiding hem een stapje zou helpen om den koning er voor te winnen hem de een of andere betrekking te bezorgen.

> Na den maaltijd aan 't Hof gingen wij in een ander vertrek koffie drinken: daar sprak de koning met de meeste aanwezigen en ook met mij, aan wien hij eenige onbeteekenende vragen nopens het Instituut richtte. En hiermede trok ik weer naar mijn stil verblijf op de Leliegracht, en dacht: wat een eer heb ik daar weer genoten - zoo het maar iets helpen mocht!

In 't voorjaar 1827 bezorgde, op voorspraak van zijn vriend Wenckebach, de minister van binnenlandsche zaken hem de aanstelling tot directeur van de Staatscourant, in de hoop dat S. er in slagen zou dit blad uit zijn ellendigen toestand, waarmee algemeen gespot werd, op te beuren.

> Ik keek aan den éénen kant heel zuinig, toen ik het voorwerp der mij toegedachte bemoeienissen vernam, maar aan den anderen kant was het voor mij de stem eens engels, die mij zeide: gij geraakt op een fatsoenlijke wijze uit Amsterdam, waar gij niets meer te doen hebt en gaat met een bezoldiging van ten minste *f* 3000 naar den Haag!

Hij kreeg van den minister gedaan, dat hij niet speciaal tot directeur van de Staatscourant werd benoemd, maar als referendaris aan den minister werd toegevoegd. Hij kon zich dan toch met de redactie der Staatscourant belasten en kwamen daardoor eventueel haken en oogen, dan kon dit aan een ander opgedragen worden, zonder dat hij zijn betrekking aan het ministerie verloor. Ook voor de zaak zelf achtte hij het beter dat de directeur van de Staatscourant niet in het lokaal der landsdrukkerij werkte, maar gemakkelijk in aanraking met den minister kon treden. Hij ontving als referendaris een jaarwedde van *f* 3000, die twee jaar later tot *f* 3500 werd verhoogd. S. vertrok naar Brussel, om alles nader met den koning en den minister te bespreken. Daarna huurde hij in de Heerenstraat te 's Gravenhage, een huis en met de weinige boeken die hem in zijn vak konden dienen, nestelde hij zich in het ministerie, en ‘wurmde’ daar eenige maanden lang met de oude redacteurs, terwijl hij, nopens personeel en materiaal, aan den minister de noodige voordrachten deed. Door zijn toewijding en de vrijheid die men hem liet, wist hij al spoedig de Staatscourant een ander aanzien te geven. Toch speet het hem in stilte, dat hij niet aan 't hoofd eener courant van de oppositie, inplaats van aan één van 't Bestuur stond. Hij trachtte er dan maar naar om van de Staatscourant een blad van karakter te maken, en vond bij den vrijzinnigen minister Van Gobbelschroy allen gewenschten steun. Maar alras ontmoette hij tegenstand bij den koning en zijn kabinet. De minister kreeg het ééne kabinetsschrijven na het andere, vol klachten over den slechten geest die thans in de Staatscourant heerschte. S. antwoordde op die klachten, en de minister zette zonder aarzelen zijn naam onder die uiteenzettingen. Heel dankbaar werk was het redigeeren van de Staatscourant niet, want S. wist dat het groote publiek liever de buitenlandsche couranten las en men zijn orgaan, dat hij en zijn medewerkers met zooveel zorg bearbeidden alsof kunstrechters het moesten beoor-

deelen, alleen maar vluchtig in de koffiehuizen inkeek. Op het eind van 1828 moest Van Gobbelschroy ‘een zeer vrijzinnig man, maar die den koning op den duur niet aandorst’, het departement van binnenlandsche zaken voor dat van koloniën verwisselen.

Zijn opvolger aan binnenlandsche zaken, De la Coste, ‘benauwd voor den koning en arrogant tegen allen die onder hem geplaatst waren’, verwaardigde zich niet belang te stellen in de Staatscourant, en toen S. hem uiteenzette wat de eischen waren, die aan een goede courant gesteld moesten worden, antwoordde hij kortaf, dat de Staatscourant niet zoo goed behoefde te zijn. Nu, toen waren minister en referendaris gauw uitgepraat. Spoedig werd hun verhouding zeer onaangenaam: de minister vond dat S. in de courant te veel critiek uitoefende en vervolgde hem met kantteekeningen, vooral toen in 1830 Karel X uit Parijs werd gejaagd: hij wenschte niet dat S. den Franschen koning anders dan als een bondgenoot van den Nederlandschen vorst zou beschouwen. Over de Brusselsche omwenteling die toen begon, werd hem eveneens de mond gesnoerd en zelfs van de bekende feiten mocht hij, als het in 's ministers kraam te pas kwam, geen mededeeling doen. De minister was plotseling zóó bezield met de eerst versmade Staatscourant, dat S. twee, driemaal per dag bij hem ontboden werd, om van hem te vernemen, welke berichten àl of niet geplaatst moesten worden. Begin October kwam, tot groote blijdschap van S., baron van Doorn, gewezen gouverneur van Oostvlaanderen, minister De la Coste vervangen. Van Doorn was ervaren en kundig; S. kon het uitstekend met hem vinden en smaakte de voldoening dat hem weer vrije teugel gelaten werd, ja, Van Doorn stond hem zelfs toe - hoewel hij het zelf niet met hem eens was - dat hij in een der hoofdartikels uitsprak dat de Hollanders nimmer begeerden met de Belgen hereenigd te worden. Doch alras begon de wind uit een anderen hoek te waaien. Het bleek S. dat Van Doorn de kat eens uit den boom gekeken had en S. had uitgehoord en dat, toen hem duidelijk werd dat deze een man van sterke persoonlijke opinie was, hij niets meer van hem moest hebben. Daarop trad hij nog autocratischer op dan zijn voorganger en overstelpte

S. met haastige, driftige bevelen. Op allerlei ongelegen oogenblikken, als S. bijv. in gezelschap was, of in bed lag, liet de minister hem bij zich ontbieden om zijn orders in ontvangst te nemen. Wat S. reeds lang gevreesd had, gebeurde in December 1831. Bij een reorganisatie van het ministerie, supprimeerde de koning, op voorstel van den minister, de post van S. en deze kon zijn verzoek om pensioen indienen. Hij begreep zeer goed dat deze maatregel niet zoo zeer uit een geest van bezuiniging voortkwam, maar in de eerste plaats tegen zijn persoon gemunt was. Hij had, zijn 33 dienstjaren in aanmerking genomen, recht op *f* 1925 pensioen, welke som, zeer tot zijn genoegen, op *f* 2500 gebracht werd. Toch stond het hem tegen werkeloos te blijven: hij behoefde den uitwendigen drang van een ambt, maar tevergeefs solliciteerde hij naar de post van Rentmeester van den Prins van Oranje te Soestdijk. Hij bleef in den Haag wonen en berustte in zijn lot. ‘Ik red mij zoo goed ik kan’, schrijft hij op de laatste bladzijde zijner levensschets, ‘en, zooals het gaat, wanneer iets moet, is mij zulks ook weder in de hand gevallen’. Zijn oogen werden met de jaren zeer slecht, hetgeen hem te meer verdroot omdat hij uit liefhebberij zoo graag over allerlei onderwerpen schreef. Hij kortte zich den tijd met tuinarbeid en met het opstellen zijner memories. Uit vrees deze niet af te kunnen maken, heeft hij over de gebeurtenissen in zijn latere leven niet lang uitgeweid en óók omdat die tijd minder rooskleurig was en hij die herinneringen liever wat ontloopen wilde.

> Want op mijn eenzame winterwandelingen na den eten (zijn vrouw had hij sinds eenige jaren verloren) verplaatste mij mijne verbeelding veelal zeer levendig in het tijdperk dat ik onderhanden had en ik leed dan bepaaldelijk van de jaren die ik in den Haag heb doorgebracht, méér dan ik geleden had toen de gevallen werkelijk aanwezig waren geweest: want ‘zet het uit uw hoofd’ was altijd mijn stelregel als ik onaangenaamheden had. Maar dat kon ik niet doen, als ik op het punt stond ze te beschrijven.

Hier eindigt de levensschets, waarvan het slot twee jaren na het begin is geschreven. Ten laatste werd hij volslagen blind, wat een foltering voor zijn actieven geest geweest moet zijn. Hij stierf in 1844, 73 jaar oud.

Ik geef er mij volkomen rekenschap van dat ik, bij monde van mijn achterneef S. geen verbijsterend nieuwe historische feiten heb meegedeeld. Maar brachten deze mémoires weinig nieuws, ik meende toch dat het oordeel over menschen en zaken, het heele bestaan van een begaafd man uit het Napoleontische tijdperk, die goed uit zijn levendige oogen heeft gekeken, zijn waarde heeft, zij het dan ook dat dit oordeel van een opmerker met zulk een heftige natuur, niet altijd vrij van partijdigheid en waan is gebleven.

Zooals ik in den aanvang schreef, boeit deze levensschets in het bijzonder door het eigenaardige karakter van den schrijver en mij dunkt dat dit zelfportret met groote eerlijkheid geschilderd is. Origineel was S. in hooge mate en het blijkt duidelijk dat hij met een zeker welgevallen verhaalt van zijn zonderlingen levensloop, zijn onafhankelijkheidszin, zijn afkeer van sleur en conventie, zijn vroolijke invallen en zijn energie om steeds met opgewektheid aan de ergste tegenslagen het hoofd te bieden. Maar naast deze kleine ijdelheid treft den aandachtigen lezer zijn bescheidenheid. Wij vernamen hoe den onbekenden vreemdeling, den armen predikantszoon die zich in ons land kwam vestigen, met de jaren allerlei onderscheidingen van beteekenis ten deel vielen, maar wij hoorden weinig of niets van de verdiensten waaraan hij dit alles te danken had. Hij spreekt van zijn ijver en plichtsgevoel, maar niet van zijn kunde. Nergens wijdt hij uit over zijn reputatie als geleerde, over zijn wetenschappelijke praestaties bewaart hij nagenoeg het stilzwijgen. Dit is een bescheidenheid die hem ten slotte nadeelig zou kunnen zijn, want onwillekeurig vraagt men zich af: wat wettigde al dit succes? Het blijft een feit dat hij in de intellectueele kringen van ons land in hoog aanzien stond: verschillende wetenschappelijke instellingen benoemden hem tot lid, hij was bij herhaling voorzitter van de voornaamste daaronder: het Koninklijk Nederlandsch Instituut; voortdurend kreeg hij zitting in belangrijke financieele of landbouwkundige commissies en een hoogleeraarschap aan de Leidsche Universiteit werd hem aangeboden.

Al had dus zijn naam een goeden klank, de historie heeft dien niet bewaard: tot de werkelijk grooten heeft hij niet

behoord. Zijn ware beteekenis schuilt in zijn karakter, in zijn onbluschbare levenskracht, zijn bijna kinderlijke opgewektheid, in het stimuleerende dat van zijn persoonlijkheid uitgaat, het frissche van zijn geest, dat zijn vrienden zoozeer in hem aantrok en waarvoor, naar ik meen, ook de lezer van deze autobiographie niet ongevoelig zal zijn.

C. SERRURIER

De Zuiderzeevisscherij en haar geschiedenis

Het voornaamste en vischrijkste brakwatergebied in ons land is de Zuiderzee. In het negenjarig tijdperk 1919-1927 leverde zij gemiddeld per jaar ruim 38 millioen K.G. visscherijproducten ter waarde van 3¾ millioen gulden.

De belangrijkste vischsoorten zijn haring, ansjovis, bot, aal, spiering en garnaal; verder is van beteekenis de vangst van weekdieren, in het bijzonder mosselen, in het Noorden.

Hoek meende, dat de haring met het zoute water is medegekomen, toen dit allengs het vroegere gebied van de Marsasii en Frisia bones (of hoe zij geheeten mogen hebben) overstroomde. Het is deze visch toch, zegt hij, die, ook volgens de sage, door zijn verschijning aan de landeigenaars verkondigt, dat het land, dat zij bezitten, zijn waarde gaat verliezen en het dus tijd wordt er zich van te ontdoen ten nadeele van hen, die niet zoo goed ingelicht zijn.[1)]

Van oudsher pleegt deze haring omstreeks Maart in dichte scholen door de Noordelijke zeegaten de Zuiderzee binnen te trekken, om daar te paaien (d.i. zich voort te planten) en er zich ongeveer een viertal maanden op te houden.

Aanvankelijk zag men nog geen onderscheid tusschen deze haring en die welke in de Noordzee gevangen pleegt te worden.[2)] Cornelis Nozeman concludeert in een noot op blz. 214 en 215 van zijn in 1761 verschenen vertaling van F. Watson's: ‘Dierlijke wereld’ o.a.: ‘dat deeze onze Binnen-

1) ‘Rapport over de visscherij in de Zuiderzee, uitgebracht aan het Collegie voor de Zeevisscherijen door den Wetenschappelijken Adviseur in Visscherijzaken, dr. P.P.C. Hoek’, blz. 232.
2) Zie J. Schrassert, ‘Beschrijvinge der Stadt Harderwijk’, blz. 21.

zee de Geboorteplaats, zo niet van allen, ten minsten van de meeste Haringschoolen is.'

Latere onderzoekingen hebben aangetoond, dat de Zuiderzeeharing een afzonderlijk ras is.[1)] In den regel is zij veel minder vet en blijft haar gemiddelde lengte beneden die van de Noordzeeharing.

De vangsten van Zuiderzeeharing plegen in verschillende jaren dikwijls sterk uiteen te loopen. Soms is zij betrekkelijk schaarsch, in een ander jaar buitengewoon overvloedig. In 1927 en 1924 b.v. vingen de Zuiderzeevisschers ongeveer tweemaal zooveel haring als in 1922 en 1926.

Ook oudtijds schijnen zeer ruime vangsten te zijn voorgekomen. Er zijn daaromtrent de meest wonderbaarlijke verhalen gedaan. Zoo vertelde de 'Nederlandsche Hermes', dat men in 1594 op de reede van Enkhuizen de haring ving, door deze met manden uit het water te scheppen. In April 1665 brachten eenige schippers daar in een enkele maand acht honderd last Zuiderzeeharing aan, welke voor *f* 15626 verkocht werden.[2)] Volgens een artikel, voorkomende in het 'Nieuw Nederlandsch Magazijn' van 1851 zou de haring in 1825 in de Zuiderzee in zulk een ongeloofelijk aantal zijn voorgekomen, dat de visschers dikwijls in de haringscholen vastzeilden en hunne schuiten met schepnetten vulden. Er waren voorbeelden, dat één schipper tot drie malen op eenzelfden dag te Monnikendam een tot zinkens geladen schuit met haring ter markt bracht. Den 4en December 1828 waren te Monnikendam des morgens bij den eersten afslag vier honderd last, dat is vier millioen stuks haring ter markt gekomen en wanneer men nu in het oog houdt, dat die afslag destijds den geheelen dag door tot des avonds laat werd voortgezet, kan men veilig aannemen, dat dien dag meer dan 1200 last haring te Monnikendam zijn aangebracht.[2)] In 1832 lokten de ruime vangsten zelfs Fransche visschers, die daarvan wilden profiteeren; alleen bij Texel kwamen

1) Prof. dr. Friedrich Heincke ontving in 1888 door tusschenkomst van dr. Hoek een aantal paairijpe Zuiderzeeharingen en stelde vast, dat dezen tot een in het voorjaar in brak water paaiend haringras behoorden, dat veel overeenkomst heeft met de Oostzee-haring.

2) 'Verslag over de Zeevisscherijen, uitgebragt door de Commissie, benoemd bij Koninklijk besluit van den 9en Februari 1854, No. 57', blz. 20.

2) 'Verslag over de Zeevisscherijen, uitgebragt door de Commissie, benoemd bij Koninklijk besluit van den 9en Februari 1854, No. 57', blz. 20.

voor dit doel niet minder dan 400 Fransche vaartuigen aan. Zij mochten natuurlijk niet visschen in onze wateren en bepaalden zich er dus toe, de haring van onze visschers op te koopen, die deze duur lieten betalen en wien de komst der Franschen dus zeer welkom was. Deze handel schijnt eenige jaren te hebben voortgeduurd, althans in het verslag, in 1837 door Gedeputeerde Staten van Holland aan de Staten van dat gewest uitgebracht, wordt het als een voor de Zuiderzeevisscherij ongunstige omstandigheid aangemerkt, dat in 1836 slechts 95 Fransche vaartuigen de haven van den Helder waren binnengeloopen.[1)]

Opmerkelijk is, dat deze groote haringvangsten zich voornamelijk in het najaar hebben voorgedaan, terwijl nu reeds sinds jaren in dat jaargetijde slechts onbeduidende hoeveelheden haring in de Zuiderzee bemachtigd plegen te worden.

De Zuiderzee-haring leent zich slecht, om tot pekelharing te worden bereid. Om die reden verbood Karel V in zijn 'ordonnantie van den harinck', welke hij in 1519 ter handhaving van den goeden naam van onze pekelharing in het buitenland uitvaardigde, waarschijnlijk den uitvoer van gepekelde Zuiderzeeharing en eischte hij, dat op den bodem van de tonnen, waarin men gepekelde, in het IJ of de Zuiderzee gevangen haring verpakte, een groote IJ was gebrand. Hetzelfde motief gold voor het verbod van het kaken of als pekelharing inzouten van haring, welke in de rivieren en hun uitwateringen, op de stroomen en de binnenzeeën en langs de kusten, niet verder dan één uur van den wal was gevangen, opgenomen in de wet van 12 Maart 1818 op de uitoefening der Groote visscherij.

Zoover nagegaan kan worden, is het inderdaad weinig voorgekomen, dat men Zuiderzeeharing tot pekelharing heeft bereid. Er zijn mij twee gevallen bekend, waarin dit op eenigszins ruimere schaal plaats vond; het eerste geval deed zich voor in den Franschen tijd, toen het visschen onder de de Britsche kust onmogelijk was, het tweede in het tijdperk 1916-1918, toen pekelharing in onbeperkte hoeveelheden

1) Verslag Staatscommissie 1854, blz. 23 en Van den Ende 'Een voorstel tot verbetering der haringvisscherij in de Zuiderzee.' Vereen. tot bevordering der inlandsche Ichthyologie, III, blz. 128.

tot hooge prijzen in Duitschland afzet kon vinden.

In vroegere tijden schijnt men de Zuiderzeeharing voornamelijk als bakbokking aan den man te hebben gebracht. Schrassert vertelt[1)], dat zij met zout besprenkeld en in hangen gerookt werd en dat men drie soorten onderscheidde, naargelang van den tijd van de vangst. *Tygoed* noemde men n.l. de haring, die in het begin van het seizoen was gevangen, daarna kwam het: *Ygoed* en tenslotte het *Fygoed*. In oudere documenten wordt niet van 'rooken', doch van 'drogen' der Zuiderzeeharing gesproken; blijkbaar verstond men daaronder licht rooken, zooals tegenwoordig nog voor de bereiding tot bakbokking geschiedt. Wanneer men begonnen is, de Zuiderzeeharing tot de zoogen. 'Harderwijkers' te verwerken, is mij niet bekend.

De handel in Zuiderzeeharing was oudtijds wel is waar niet zoo sterk gereglementeerd, als die in Noordzee-haring, maar toch verre van vrij. In 1440 verleende hertog Philips aan Monnikendam een privilege, volgens hetwelk alle haring, door de Hollandsche visschers in de Zuiderzee gevangen, daar ter stede moest worden aangebracht. In hoeverre aan dit privilege de hand is gehouden, is moeilijk na te gaan. Zeker is echter, dat Monnikendam, hoewel eeuwenlang de belangrijkste, toch niet de eenige aanvoerplaats in Holland en West-Friesland is gebleven. Een plakkaat van de Staten van Holland en West-Friesland van 31 Mei 1752 hernieuwde het niet meer nageleefde voorschrift, dat alle Zuiderzeeharing in een aantal 'besloten' steden ter markt moest worden gebracht en verbood het vervoer van dergelijke haring, wanneer dit niet gedekt was door een certificaat, waaruit bleek, dat zij op den afslag was geweest, en hetwelk niet alleen aan alle politiedienaren, maar ook aan de verschillende bokkingdrogers vertoond moest worden.

In de aanvoerplaatsen bestonden eveneens regelingen betreffende de Zuiderzeeharing. Zoo vaardigde het stadsbestuur van Enkhuizen op 10 November 1585 een ordonnantie uit[2)], waarin, om een einde te maken aan moeilijkheden, welke zich blijkbaar bij den verkoop der vangsten tusschen de

1) J. Schrassert. 'Beschrijvinge der Stadt Harderwijk', blz. 21.
2) 'Keuren en Ordonnantiën van Enkhuizen', blz. 236.

visschers en de bokkingdrogers hadden voorgedaan, bepaald werd, dat in het vervolg alleen ‘de Keurmeesteren, bij die van den Gerechte geordonneert’ gerechtigd waren, om haring te ontvangen en de ‘kyfharingh’ en ‘blick’[1] uit te schieten.

Andere bepalingen hadden blijkbaar ten doel, te voorkomen, dat de drogers knoeiden en daardoor het Enkhuizer product in opspraak brachten. Zoo moest de haring, die van de Gooische kust of van elders werd aangevoerd en niet geschikt was, om er bokking van te bereiden, dadelijk buiten de haven worden gebracht. De drogers mochten hoogstens een tal haring (200 stuks) ondershands koopen en moesten voor het overige hun behoefte op den afslag dekken. Verder was het aan bokkingdrogers, die ‘tybuckingh’ (tygoed) bereidden, verboden kyfharing of blick te drogen en tybuckingh moest met ‘goedt, klaer, wit zout’ worden bereid.

Het was verboden, ‘buysse-haringh ofte slabbert[2] wit te drogen of te verschen’, voordat de wrakke of ondeugdelijke haring er uit was geschoten, en gekaakte haring te drogen.

Oorspronkelijk schijnt de bokking hoofdzakelijk in de Zuiderzeeplaatsen, waar zij bereid was, en te Amsterdam in consumptie te zijn gebracht; later werd zij echter ook een export-artikel. Schrassert vertelt o.a. dat zij met karren naar Kleef en Keulen werd gebracht en dat deze uitvoer van belang was. Nog heden ten dage wordt er veel Zuiderzeeharing naar Duitschland uitgevoerd.

Evenals de haring verschijnt ook de ansjovis in het voorjaar in de Zuiderzee, om er te paaien. Zij trekt echter iets later

1) Met ‘blick’ wordt vermoedelijk jonge haring of zoogenaamde ‘sprot’ bedoeld, onder ‘bliek’ verstaat men thans nog haringnest. De beteekenis van het woord ‘kyfharing’ is niet zoo gemakkelijk meer na te gaan. Volgens Verdam waren kyfkorven: vischkorven. Waarschijnlijk was kyfharing dus korfharing, d.w.z. haring, door bommen gevangen en met zout in korven gelegd.

2) Zoowel met ‘buysseharingh’ als met ‘slabbert’ werd blijkbaar Noordzeeharing bedoeld en wel met de eerste de ongekaakte haring, door haringbuizen aangevoerd, en met ‘slabbert’ de steurharing, aangebracht door de kustharing-schepen (d.w.z. de bommen van Katwijk, Scheveningen enz.). Enkhuizen was in die dagen een belangrijke haven voor de Noordzeeharingvisscherij, zoodat er ook veel Noordzeeharing werd aangevoerd.

binnen, n.l. omstreeks April, en is meestal binnen enkele maanden weer uit de Zuiderzee verdwenen. Het broed vertoeft er gedurende zijn eerste levensmaanden; in het laatst van October is het meestal naar de Noordzee vertrokken.

Wanneer de ansjovis het eerst in de Zuiderzee verschenen is, kan moeilijk vastgesteld worden. In een opsomming van de visschen, die de visschers op de waterschepen[1)] in de Zuiderzee vingen, welke voorkomt in een plakkaat van 12 November 1547[2)] treft men de ansjovis niet aan en ook in andere documenten wordt er aanvankelijk geen gewag van gemaakt. Dit geschiedt eigenlijk pas in verband met de wonderkuilvisscherij, waaruit men geneigd is, af te leiden, dat de ansjovis aanvankelijk alleen met den wonderkuil in de Zuiderzee is gevangen. Nu is, zooals nader zal blijken, de visscherij met den wonderkuil vermoedelijk in de 18e eeuw begonnen, zoodat toen ook de ansjovis uit de Zuiderzee voor het eerst ter markt zal zijn gekomen. Hieruit volgt natuurlijk geenszins, dat deze vischsoort niet voor dien tijd reeds in de Zuiderzee voorkwam, doch alleen, dat zij toen nog geen voorwerp van visscherij heeft uitgemaakt.

Nog meer dan die van haring loopt de vangst van ansjovis in de verschillende jaren uiteen. Terwijl deze b.v. in 1920 slechts ruim 42000 K.G. bedroeg, was zij in 1926 rond 3.632.000 K.G. en in 1918 niet minder dan 3.900.000 K.G.

Van de oudste tijden af is dit verschijnsel opgemerkt. Volgens Herklots[3)] zou de Zuiderzee eenige jaren vóór 1768 (in 1763?) dermate met ansjovis, ‘opgevuld’ zijn geweest, dat men er nauwelijks met schuiten doorheen kon varen, en vingen daarentegen in 1765 of 1766 50 visschers in den geheelen zomer niet meer dan ‘drie voorwerpen’.

C.K. Hoffman kwam op grond van biologische onderzoekingen tot de slotsom, dat de meer of mindere talrijkheid, waarin de ansjovis gedurende den paaitijd in de Zuiderzee voorkomt, en daardoor ook de uitkomsten der ansjovisvisscherij in hoofdzaak beheerscht worden door de tempera-

1) Vermoedelijk zoo genoemd omdat zij van een bun voorzien waren.
2) Groot Utrechts Placaetboek, deel II, blz. 428.
3) J.A. Herklots ‘Bouwstoffen voor een fauna van Nederland’, 1866, derde deel, blz. 385.

tuur van den zomer in het voorafgaande jaar,[1)] zoodat de schommelingen in de jaarvangsten haar verklaring in het verschil tusschen de zomertemperaturen van verschillende jaren zouden vinden.

Men eet de ansjovis uitsluitend in gezouten staat. Zij kan bij zorgvuldige behandeling op die wijze jarenlang geconserveerd blijven, zonder dat de kwaliteit achteruitgaat. Zelfs wordt het product smakelijker en daardoor meer waard en moet het minstens een jaar oud zijn, alvorens het in consumptie wordt gebracht. Het is dientengevolge een stapelartikel en voorwerp van een belangrijken handel geworden.

De eerste overheidsbemoeiing met den handel in dit product dateert van 1912, toen zouters en handelaren hier te lande, teneinde een einde te maken aan de vermenging van Hollandsche ansjovis met minder duurzame buitenlandsche, welke de goede naam van onze ansjovis in het buitenland schaadde, een ansjoviscontrôle-vereeniging stichtten, welke zich onder Rijkstoezicht stelde. De voorschriften, dientengevolge van Regeeringswege uitgevaardigd, geven zekerheid, dat in de ankers (tonnen) van de leden der vereeniging een bepaald minimum-gewicht aan visch aanwezig is, dat deze visch aan de eischen eener goede bereiding voldoet en dat geen vreemde ansjovis is bijgepakt.

Terwijl haring en ansjovis naar de Zuiderzee trekken, om zich voort te planten, en naar de Noordzee, om voedsel te zoeken, is met de bot het omgekeerde het geval. De jonge botjes trekken, naar dr. K. Kuiper Jr. vaststelde[2)], meestal in hun le levensjaar naar de Zuiderzee en blijven daar gewoonlijk tot hun 3e levensjaar. Dan zijn zij paairijp en gaan naar de Noordzee, om zich voort te planten.

De bot, welke in de Zuiderzee wordt gevangen, mee bekend onder den naam van IJ-bot, is bij de vischliefhebbers bijzon der in trek. Zij is vet, vast van vleesch en fijn van smaak, heel anders dan de vaak slappe, waterige Noordzee-bot. Zelfs beweert men, dat de bot lekkerder is, naarmate het zoutgehalte van het water, waarin zij wordt aangetroffen, lager is.

1) Verslag van den staat der Nederlandsche Zeevisscherijen over 1885, blz. 169.
2) Jaarverslag Visscherijinspectie over 1918 deel I, blz. 118.

Er is jarenlang getwist over de vraag, of de Zuiderzee-aal (paling) in de Zuiderzee geboren wordt, dan wel in zijn jeugd uit de Noordzee dit water binnentrekt. Hoek schreef nog in zijn rapport van 1889 (blz. 251): ‘Of de eigenlijke voortplanting van de aal wel in het brakke water van de Zuiderzee plaats grijpt, komt mij twijfelachtig voor. In zooverre als in het zuidelijke deel der Zuiderzee alen van allerhande afmetingen gevangen worden, moet in ieder geval aangenomen worden, dat een goed deel der òf in de Zuiderzee geboren òf uit de Noordzee binnengetrokken alen, de Zuiderzee niet verlaat. Omtrent een najaarsvangst van oudere - minstens vijf jaar oude - vrouwelijke en zwaardere alen, die op hun reis naar hun paaiplaatsen gevangen zouden worden, heb ik op de Zuiderzee niets vernomen.’ Pas in de laatste 25 jaar is de Deensche bioloog Joh. Schmidt er in geslaagd, licht in deze zaak te brengen, en vast te stellen, dat de in Europa voorkomende aal paait in het diepste gedeelte van den Atlantischen Oceaan in de buurt van de Sargasso-zee. In de kringen van de visschers slaat men in het algemeen nog weinig geloof aan deze theorie en doen de meest fantastische verhalen de ronde over de wijze, waarop de aal zich in de Zuiderzee voortplant. Zoo verzekerde mij een visscher eens in vollen ernst, dat de volwassen aal in den grond kruipt, sterft en in ontbinding overgaat en dat uit haar rottende vleesch de jonge aal geboren wordt. Dit laatste had hij met eigen oogen gezien.

De spiering, welke in de Zuiderzee voorkomt, schijnt zich voor een deel in die zee zelf, voor een ander deel in den IJssel voort te planten. Na 1880 kwam zij allengs meer in trek op de markten te Londen, Parijs en Brussel, en werd zij dientengevolge hoe langer hoe meer daarheen geexporteerd, hetgeen zeer aan de prijzen ten goede kwam. Voordien was de spiering een door velen geminacht, goedkoop vischje.

Evenals de bot trekt de garnaal naar de Zuiderzee op zoek naar voedsel en gaat zij naar het zoutere water van de Noordzee, om zich voort te planten. Terwijl de garnalenvisschers van Arnemuiden en Texel hun vangst aan boord van hun vaartuig plegen te koken, brengen de Zuiderzeevisschers hun garnalen levend aan wal. Het grootste deel

wordt in de aanvoerplaatsen gekookt en al of niet gepeld in den handel gebracht.

Mosselen vischt men alleen op de banken in het Noordelijk deel der Zuiderzee, waar zij van nature voorkomen.

Van eenig belang voor de Zuiderzee-visscherij zijn voorts de schol, die evenals de bot uit de Noordzee afkomstig en in de Zuiderzee meestal van kleine afmeting is, de schar en enkele zoetwatervischsoorten, als voorn, meun en baars. Deze laatsten vangt men vooral in de gedeelten, waar het zoutgehalte van het water gering is, b.v. aan de Overijsselsche kust. Wanneer men de oude plakkaten en ordonnantiën leest, kan men zich intusschen niet onttrekken aan den indruk, dat oudtijds de zoetwatervisch van meer belang was voor de Zuiderzeevisscherij dan tegenwoordig. Zoo worden in het plakkaat van 1547 als visschen, door de waterschepen gevangen, bepaaldelijk genoemd de voorn, snoek, baars, karper, brasem en andere witvisch, terwijl deze vischsoorten tegenwoordig in de vangsten, gedaan met vermoedelijk hetzelfde soort vischtuig, slechts sporadisch voorkomen. Blijkens een plakkaat van Philips II van 10 Mei 1559[1] placht voorts toen ter tijde een groote menigte paairijpe brasem omstreeks het einde van April en het begin van Mei aan de kusten van de Zuiderzee in de biezen kuit te komen schieten.

Er schijnt oudtijds in de Zuiderzee ook veel zalm en steur te zijn gevangen. Volgens Molhuysen[2] deed de stad Kampen, welke haar ontstaan verschuldigd schijnt te zijn aan visschers, die zich op een der eilanden aan den uitloop van den IJssel in het meer Flevo hadden neergezet, van het oogenblik, dat schriftelijke aanteekeningen begonnen, jaarlijks geschenken van zalm en steur aan naburige vorsten, heeren en steden, o.a. in 1389 aan hertog Albrecht van Beieren, en werd deze visch, in tonnen gezouten, op grooten afstand verzonden.

Kenmerkend noemt hij het voorts, dat Grafhorst en Genemuiden beiden een zalm in haar wapen voeren en dat juist

1) Gr. Utrechts Placaetboek, deel II, blz. 431.
2) P.C. Molhuysen ‘De visscherij in de Zuiderzee’, Nijhoff's Bijdragen voor Nederlandsche geschiedenis en oudheidkunde, 1864, blz. 307.

een der voornaamste grieven der Overijsselaars tegen de Hollandsche waterschepen was, dat deze schade aan de visscherij op die vischsoorten toebrachten.

Tegenwoordig worden in de Zuiderzee nog wel zalmen gevangen, evenals trouwens finten, houtingen en schotjes, doch slechts in onbeduidende hoeveelheden, terwijl steur er in het geheel niet meer voorkomt.

De visscherij op de onderscheidene vischsoorten is over het algemeen aan bepaalde tijden van het jaar gebonden. Die op spiering b.v. valt in hoofdzaak in de najaars- en wintermaanden, daarna volgt omstreeks Maart de haringvisscherij. Begint zich in Mei een grooter aantal ansjovissen te vertoonen, dan gaan vele visschers allengs tot de visscherij op dat vischje over. Anderen wijden zich, wanneer de haringvisscherij niet genoeg meer oplevert, aan de bot- of aalvangst; in het najaar vooral is de garnalenvisscherij van belang.

De voornaamste aanvoerplaatsen van Zuiderzeevisch zijn tegenwoordig: Enkhuizen, Harderwijk, Lemmer, Spakenburg, Stavoren, Urk, Volendam, Harlingen, Helder, Medemblik en Wieringen-Oost. In vele plaatsen is een gemeentelijken afslag gevestigd voor den verkoop der visch. Verscheidene van die afslagen zijn, zooals uit het voorbeeld van Enkhuizen en Monnikendam gebleken is, eeuwen oud.

Haring en bot worden ook wel op zee van de visschers opgekocht. De kooplieden begeven zich daartoe in botters, zoogen. koopschuiten, naar de plaatsen, waar de visschers hun bedrijf uitoefenen, laden de vangsten, welke zij opkoopen, in hun schuiten over en varen dan zoo snel mogelijk naar de haven, waar zij hun visch van de hand willen zetten.

Vermoedelijk heeft dit bedrijf reeds in den ouden tijd bestaan, want in het plakkaat van 31 Mei 1752 werd o.a. bepaald, dat de visschers de haring, welke zij gevangen hadden, niet in andere schepen of schuiten mochten overgeven. Veel bot is in den loop der jaren met zoogen. hobbelschuiten, d.w.z. koopschuiten, waarin het water in het bun met behulp van een plank in beweging werd gebracht, ten einde de visch in leven te houden, te Amsterdam aangevoerd.

In de Zuiderzee dienen voor de vischvangst een dertigtal soorten van vischtuigen. De meeste visschers gebruiken er daarvan meer dan een, daar zij de visscherij op de eene met die op de andere vischsoort afwisselen; de visschers van elke plaats plegen echter een voorkeur voor bepaalde soorten vischtuigen te hebben, omdat zij van vader op zoon gewend zijn geweest, daarmede te visschen en dus in de behandeling daarvan bedreven zijn en omdat de vischtuigen meestal in de familie blijven.

Naar hun aard onderscheidt men de vischtuigen in staand want (hetwelk de visch vangt, terwijl het stil te water staat) en gaand want (waarmede men de visschen bemachtigt, door het door het water te slepen of te trekken of tusschen twee vaartuigen mede te laten drijven). Er zijn voorts twee kategoriën van gaand want, n.l. kuilnetten en sleep-, drijfof treknetten.

Enkele van de voornaamste soorten kuilnetten: de wonderkuil, kwakkuil en dwarskuil dienen om de vangst van meer dan één vischsoort, de wonderkuil vooral voor die van haring, ansjovis, aal en spiering, de beide overige soorten kuilen voor die van aal en garnaal. Alle drie kuilnetten bestaan uit zakvormige netten, die van achteren nauw, in een staart, een zoogenaamd ‘aatje’, toeloopen, en waarvan de bek verticaal wordt opengehouden door twee ‘oorstokken’; alleen de afmetingen en de wijze, waarop zij aan de oorstokken door het water gesleept worden, zijn verschillend.

Bij dwarskuil en kwakkuil geschiedt dit door een enkelen botter. De eerste wordt op zijde van een bij de wind zeilend vaartuig met behulp van een boom, welke dwars van het schip uitsteekt en waaraan één der oorstokken is bevestigd, de laatste aan twee dwars achter het vaartuig uitstekende zware boomen over den zeebodem getrokken; bij den wonderkuil geschiedt dit door twee botters, die daartoe met ruimen wind zeilen, waarvan elk aan één der oorstokken verbonden is en die aan den voorsteven met een touw (koptouw) aan elkander verbonden zijn, om te voorkomen, dat zij zich te ver van elkaar verwijderen en daardoor het net kapot trekken.

De garnalenkor, zooals de naam aanduidt, voor de vangst van garnalen dienende, is eveneens een naar achteren nauw

toeloopende netzak. De bovenkant van de bek wordt bij dit vischtuig echter gevormd door een boom, de zoogenaamde korstok, de zijkanten bestaan uit twee korijzers, waaraan het vaartuig de kor met behulp van spruiten en een touw over den zeebodem sleept. Door het touw, dat de onderzijde van de bekopening vormt, de zoogenaamde 'onderpees' extra met lood te bezwaren, maakt men van dit vischtuig een aalkor, bestemd om er in het Noordelijk deel der Zuiderzee mede op aal te visschen. Met het treilnet hebben voorts botters wel in die wateren op schol gevischt.

De visscherij met de overige soorten sleep- of drijfnetten oefent men uit met behulp van twee vaartuigen. Men onderscheidt deze, al naargelang van de vischsoort, voor welker vangst zij gebezigd worden, in haring-, ansjovis-, bot-, en spieringsleepnetten.

Het voornaamste deel van deze vischtuigen wordt gevormd door rechthoekige netten naast elkaar aan bovenen onderkant op twee touwen, de zoogenaamde bovenpees en onderpees bevestigd. De bovenpees is van kurken voorzien, de onderpees met lood of steenen bezwaard, zoodat het netwerk in het water een verticalen stand aanneemt. Elk der uiterste netten is aan de uiterste verticale zijde voorzien van een stok, 'knippel' genaamd, waaraan met een spruit het oortouw is bevestigd, dat aan het andere uiteinde op den voorsten bolder van een der beide in span visschende vaartuigen is vastgemaakt.

De haring- en spieringsleepnetten verschillen alleen, doordat de mazen der spieringnetten nauwer zijn. De netten van beiderlei vischtuigen zijn van 'laddermazen' voorzien, welke zakjes in het netwerk doen vallen en worden door het span botters niet te snel door het water gesleept. In het begin van het haringseizoen knoopen de sleepers weleens spiering- en haringnetten naast elkaar op dezelfde pezen, teneinde bij schaarschte van haring althans spiering te kunnen vangen.

Het ansjovissleepnet heeft geen laddermazen, de onderpees is minder bezwaard dan die van de haring- en spieringnetten, zoodat het in verband met het in hoogere waterlagen zwemmen der ansjovis niet zoo diep in het water ligt.

De mazen zijn ook nauwer en het wordt feitelijk niet gesleept, doch drijft tusschen de twee botters, die nagenoeg geen vaart hebben.

Een geheel ander karakter draagt het botsleepnet. Dit is veel wijder van maas, is geladderd, waardoor zich in het netwerk zakken vormen; op de bovenpees vindt men geen kurken en de onderpees is zoodanig bezwaard, dat het net bij het visschen niet over maar door den grond wordt getrokken. De bot, die half in den zeebodem begraven ligt, wordt daardoor opgejaagd en bemachtigd.

In zekeren zin is ook de zegen een sleep- of treknet, hij wordt echter niet gesleept tusschen twee vaartuigen, die zich in dezelfde richting voortbewegen, doch terwijl een der uiteinden op dezelfde plaats blijft, trekken de visschers het andere door het water rond, zoodat de beide uiteinden ten slotte weer samenkomen. Met het net omsingelt men als het ware de visch en men vangt ze daarna, door het aan beide einden in te halen. De visch verzamelt zich ten slotte in een zak, boezem genaamd, waarin het net in het midden uitloopt. De zegen dient, voornamelijk bij den Helder, voor de vangst van haring, ansjovis en geep.

Het staande vischwant is in hoofdzaak te onderscheiden in netten, fuiken en kubben en hoekwant.

De netten verschillen naargelang van de soort der visch, welke men er mede wil vangen. Zoo heeft men het staande ansjovisnet, het staande haringnet, ook wel haringreepnet of haringschakel genoemd, het staande botnet en het staande spieringnet. Alle stemmen hierin overeen, dat zij rechthoekige netschermen zijn, die rechtop in het water staan, doordat de ‘bovensim’ van kurken is voorzien en de ‘ondersim’ met lood bezwaard. De haring-, ansjovis-, en spieringnetten hebben geen ladderingen, de visch wordt erin gevangen, doordat zij tot achter de kieuwdeksels door de mazen schiet, zoodat zij vóór- noch achteruit kan; zij wordt, zooals de visschers wel zeggen: ‘op de mazen gemaasd.’ De wijdte der mazen houdt dus verband met de afmetingen der visch, voor welker vangst het net bestemd is. Van de haring- en ansjovisnetten zijn drie à vijf tot een ‘reep’ vereenigd en met ankers vastgelegd; van de spieringnetten worden er

4 à 5 samengevoegd en verankerd met stokken, waaraan een zware steen is gebonden.

Terwijl deze drie netsoorten van linnen garens zijn vervaardigd, breit men staande botnetten ook wel van zijde. De onder- en bovensim van het botnet zijn op regelmatige afstanden door touwtjes, zoogenaamde hangers, aan elkander verbonden. Daar die hangers korter zijn, dan het netwerk hoog is, vormt zich tusschen elke twee hangers een netzak. In die zakken worden de botten gevangen, doordat zij al spartelende er in verward geraken.

Botzetnetten of botschutwant gebruikt men in het Noordelijk deel der Zuiderzee, om er banken, die bij eb droog vallen, tijdens den vloed mede af te zetten, zoodat de bot, welke zich er op bevindt, bij het wegtrekken van het water, achter blijft en door de visschers opgeraapt kan worden of zich in een in het net geplaatste fuik verzamelt.

Fuiken zijn spits toeloopende netzakken, welke door hoepels worden opengehouden. Van binnen zijn naar de spits gekeerde trechters van netwerk, zoogenaamde inkelingen aangebracht, waardoor de visch wel dieper in de fuik kan doordringen, maar niet meer terug kan. Meestal zijn de fuiken van vleugels (aan den bek bevestigde lappen netwerk) voorzien en staan zij in verbinding met schuttingen, d.w.z. in het water geplaatste netschermen, welke dienen, om de visch in de fuiken te leiden. In de Zuiderzee worden fuiken hoofdzakelijk gebezigd voor de vangst van haring en aal. De haringfuiken zijn grooter, wijder van maas en ook voor het overige eenigszins anders ingericht, dan de aalfuiken.

Aalkubben zijn kruikvormige mandjes, van boven gesloten met een houten stop, en waarvan de bodem gevormd wordt door een inkeling van teenen, waarin een trechtervormig zijden netje is aangebracht. De kubbe, met steenen bezwaard, hangt aan een in den grond gestoken stok tot op den zeebodem, zoodat de aal, aangelokt door aas, dat men in de kubbe heeft gedaan, er in kan kruipen.

Met hoeken vischt men voornamelijk op aal en bot. Zij zijn met snoertjes aan lange lijnen bevestigd, die men onder het zeilen uitviert. Voor de vangst van aal gebruikt men kleinere hoeken, dan voor die van bot en ook ander aas.

Met aallijnen vangt men intusschen somwijlen ook vrij veel bot.

De overige vischtuigen, in de Zuiderzee in gebruik, zijn van geringer beteekenis.

Het drukst pleegt gevischt te worden met botsleepnetten, staande botnetten, wonderkuil en dwarskuil. Volgens een statistische opgave van de visscherijinspectie[1] vischten in 1918 592 vaartuigen tezamen gedurende rond 10450 weken met botsleepnetten, 445 schepen te zamen gedurende 6980 weken met staande botnetten, 670 tezamen gedurende 8250 weken met den wonderkuil en 590 tezamen gedurende 7040 weken met den dwarskuil. Met haringreepnetten vischten in dat jaar 668, met staande ansjovisnetten 789, met haringsleepnetten 474 vaartuigen, doch dit geschiedde slechts gedurende korten tijd.

De omvang der haring- en ansjovisvisscherij verschilt trouwens uiteraard in verschillende jaren naargelang van de resultaten, die, zooals ik reeds opmerkte, min of meer sterk uiteenloopen. Velen, die er zich mede bezighouden, oefenen bovendien de Zuiderzeevisscherij niet als hoofdberoep uit, doch zijn landbouwers, binnenvisschers, grondwerkers e.d.

De haring en ansjovis zijn zeer teêre vischjes; zelden leven zij nog, wanneer zij aan boord worden gebracht; zelfs zijn die, welke met staande netten worden gevangen, vooral ingeval men die netten in verband met ongunstige weersgesteldheid, later dan gewoonlijk heeft gelicht, dikwijls min of meer beschadigd, als men ze uit de netten haalt. Met bot, aal, spiering en garnaal is dit anders. Deze poogt men zooveel mogelijk in levenden staat aan land te brengen.

Te dien einde zijn de botters van een bun, d.w.z. een met zeewater gevuld ruim voorzien, waarin de levende visch zoo spoedig mogelijk na de vangst wordt overgebracht. Meestal hebben de schepen meer dan een bun; de Volendammer wonderkuilers hebben er o.a. vier, de andere drie. Het eerste van deze bunnen heet vischbun en bevat de nog

1) No. 24 Mededeelingen en Verslagen der Visscherijinspectie. Jaarverslag 1918, deel III, blz. 17.

ongesorteerde visch, de overige dienen, om de visch na het sorteeren in op te nemen. Dit sorteeren geschiedt in een platte bak, de zoogenaamde ‘klaarbak’, welke men bij het sorteeren op de opening van het tweede bun plaatst. De kleine en onverkoopbare visch, het zoogenaamde ‘nest’ gaat in de ‘nestbun’. Bij terugkeer in de haven verkoopt men het nest aan de ‘nestboeren’, om voor de voedering der eenden te Landsmeer, Ilpendam en andere plaatsen gebruikt, tot vischmeel verwerkt of als meststof aangewend te worden.

De hoeveelheden ‘nest’, welke de kuilers ieder jaar aan wal brengen, zijn niet gering. Blijkens de door de Visscherijinspectie bijgehouden statistieken bedroegen zij in het tijdvak 1914-1920 gemiddeld 5 millioen K.G. per jaar.[1)] Voor een deel zijn zij met den wonderkuil, voor een ander, vrij belangrijk deel met den kwakkuil en dwarskuil gevangen. Daar dit ‘nest’ hoofdzakelijk uit jonge consumptie-visch (garnaal, spiering en haring) bestaat, is het begrijpelijk, dat deze groote nest-vangst van oudsher veel ergernis gegeven en een krachtige stemming tegen de kuilnetten te voorschijn geroepen heeft en dat verschillende maatregelen tegen die vischtuigen het gevolg daarvan zijn geweest.

Een dier maatregelen was het verbod, om kleine oneetbare visch, behalve spiering, gevangen in de Zuiderzee, rivieren en binnenwateren, te verkoopen voor de voedering van eenden, varkens en andere beesten en op markten en openbare plaatsen te koop te bieden, opgenomen in een plakkaat, dat op 3 Juni 1609 door de Staten van Holland en West-Friesland werd uitgevaardigd.[2)] Er blijkt uit, dat het bedrijf der nest-eendenhouders van Broek- en Waterland van heel ouden oorsprong is.

De eerste stellige gegevens, waaruit men zich een vrij

1) No. 32 Mededeelingen en Verslagen van de Visscherijinspectie. Jaarverslag 1920, deel III, blz. 33. Bovendien plachten verscheidene kuilers het ‘nest’ overboord te werpen, zoodat de vangst de aanvoer nog aanmerkelijk zal hebben overtroffen.

2) Hollandtsch Placcaetboek, blz. 345.

duidelijk beeld van de Zuiderzeevisscherij kan vormen, dateeren uit de zestiende eeuw. Volgens die gegevens oefende men deze toen uit met steurvluwen of netten, zetnetten, fuiken, aalhoekwant, zegens, sleep- en treknetten, ghey- of scheynetten en met den kwakkuil.

De steurvluwen (of steurvlouwen = steurdrijfnetten) dienden, zooals de naam aanduidt, voor de steurvangst aan de Overijsselsche kust. De zetnetten bezigde men tusschen de eilanden van Urk, Ens en Emmeloord (Schokland) en van daar naar de kusten van Friesland en tusschen het eiland van Ens en Emmeloord en de Kamper zanden. Blijkbaar waren deze zetnetten staande netten. Of zij echter dienden voor de vangst van bot, dan wel ook of alleen voor die van andere vischsoorten, is niet na te gaan. Aanvankelijk stonden de fuiken vooral in de Overijsselsche wateren.

Omtrent het wezen en gebruik der zegens, ghey- of scheynetten en sleep- of treknetten tast men geheel in het duister. Men kan echter wel als vaststaande aannemen, dat van een sleepnetvisscherij tusschen twee schepen toen nog geen sprake was. In de visscherij-wetgeving van dien tijd toch wordt van zulk een wijze van visschen nergens gewag gemaakt. Een bepaling, welke er op betrekking schijnt te hebben, vindt men voor het eerst in een plakkaat van 30 Maart 1698. In die bepaling wordt n.l. verboden het visschen met sleep- of drijfnetten, omdat bij het slepen over den grond, de visch, die men niet vangt, gekwetst of onder den grond begraven wordt. In een plakkaat van 15 December 1786[1)] wordt pas op een wijze, die niet misverstaan kan worden, gesproken van het visschen met drijf-, kuil-, sleep- of treknetten, waarmede visschers van Huizen sedert geruimen tijd met twee aaneengehechte botters het geheele jaar door, bij dagen en bij nachten, langs en door de geheele Zuiderzee en het IJ, zoowel aan de wal als op de ruime zee vischten.

Hollandsche visschers oefenden oudtijds de visscherij op de Zuiderzee uit met behulp van zoogenaamde waterschepen en bezigden daarbij een vischtuig, dat, naar uit de

1) Groot Placaetboek, deel IX, blz. 1312.

bescheiden van dien tijd valt op te maken, niet anders dan een kwakkuil kan zijn geweest. Men onderscheidde toen de kwakkuilen in zomernetten, winternetten en bastaardnetten, de laatsten vermoedelijk dienende voor den overgangstijd.

Blijkens een plakkaat, op 12 November 1547 door Keizer Karel V uitgevaardigd[1], ving men met de zomernetten aal, met de winternetten pos, voorn, spiering en andere wintervisch 'mitsgaders den haring, daar de tybucking af gedroogt word, die aal, geheeten nebbelinck, garnaters, snoeken, baarsen, blink, karpers, brasemen en andere witvisch'. Een plakkaat van Philips II van 10 Mei 1559[2] maakt melding van het vangen van aas voor het aalhoekwant met zeer nauwmazige sleep- of treknetten en oude aatjes, van netten van waterschepen gemaakt. Voor hetzelfde doel gebruikt men thans nog nauwmazige wonderkuilen.

Er is een getuigenis van George Schenck van Toutenburg, dat toen hij (van 1502 tot 1521) drost van Vollenhove was, de Hollanders ongehinderd aan de Overijsselsche kust kwamen visschen, uitgezonderd ten tijde van de steurvangst van (1 Mei tot 25 Juli[3]. Zij zeilden al visschende voor den wind van Holland naar Gelderland, Overijssel of Friesland of omgekeerd.

Uit een aanteekening in het Register van Aert van der Goes[4] blijkt echter, dat die van Overijssel dit in 1538 aan die van Holland verboden en dat de Staten van Holland daarna op verzoek van die van Haarlem en Amsterdam in deze zaak hun naam zouden leenen, natuurlijk op voorwaarde, dat zij gevrijwaard zouden worden voor de kosten, welke daaruit mochten voortvloeien.

Dit was het begin van langdurige geschillen tusschen de Overijsselaars en Hollanders.

Die geschillen betroffen in de eerste plaats de vraag, of de Hollanders het recht hadden, in het aan Overijssel grenzende

1) Gr. Utrechts Placaetboek, deel II, blz. 428.
2) Idem, blz. 431.
3) P.C. Molhuysen, 'De Visscherij in de Zuiderzee', blz. 207.
4) Deel I, blz. 573.

gedeelte der Zuiderzee te visschen; in de tweede plaats sproten zij voort uit de klacht der Overijsselaars, dat het bedrijf der waterschepen ernstige schade aan den vischstand en in het bijzonder aan de zalm- en steurvangst zou toebrengen.

Die van Overijssel maakten aanspraak op het uitsluitend recht, om in het aan hun land grenzende deel van de Zuiderzee, waarvan de lijn Veenhuizen (bij Kuinre) achter Ens en Emmeloord tot de toren van Oosterwolde de grens vormde, te visschen. Zij beriepen zich daarvoor op niemand minder dan Hugo de Groot, die immers in zijn 'Inleidinge tot de Hollandsche Regtsgeleertheit' o.a. had geschreven: 'Maar wat belangt de Zuyderzee, alsoo deselve niet en is een deel van de Noordzee, maar een vergaderinge van inlandsche stroomen, die door groote vloeden ende afspoelingen van landen zoodanigen ruymte heeft bekomen, wert deselve verstaan toe te komen de aanpalende volkeren. Oversulx is tusschen Hollandt en West-Vriesland ter eenre, ende Overijssel ter andre sijden een afdeilinge gemaeckt van de Zuyder Zee'. Zij grondden hun recht, om uitsluitend in het aan Overijssel grenzende deel van de Zuiderzee te mogen visschen, verder op het feit, dat dit vroeger, tot Overijssel behoorend land was geweest.

Bij plakkaat van 8 Januari 1545 verbood keizer Karel V, in de Zuiderzee te visschen of te drijven met netten of kuilen, hoe men die ook mocht noemen, van nauwer maas dan vijf duimen van gewone zeelieden, op straffe van vernieling der netten en betaling van een boete van 30 carolusguldens en bij recidive met verbanning voor tien jaar op verbeurte van de vuist.

Deze maatregel was hoofdzakelijk tegen de kuilvisscherij der Hollanders gericht en naar de meening van dezen door de Overijsselaars uitgelokt.

De besturen van Amsterdam en andere steden en dorpen in Holland petitionneerden er tegen op grond, dat hun visschers gedurende dertig, veertig, vijftig en meer jaren, immers zoolang als men heugde, gewoon waren geweest in de Zuiderzee te visschen, zooals zij nog deden, en dat zij met netten, zoo wijdmazig als het plakkaat voorschreef, niet meer

de visch zouden kunnen bemachtigen, welke zij plachten te vangen, 'tot irreparabele schade ende grooten achterdeele van deselve visschers ende andere koopluyden, hen daarmede geneerende.' Het gevolg was, dat de keizer hun bij een nieuw plakkaat, n.l. van 12 November 1547, toestond, behoudens voor zoover het de groote visscherij betrof, nauwmazige netten te blijven gebruiken.

Die wijziging viel natuurlijk allesbehalve in den smaak van de Overijsselaars. Dezen verzochten die van Amsterdam, afgevaardigden naar Kampen te zenden, teneinde te trachten nopens de Zuiderzeevisscherij tot een vergelijk te komen. Die van Amsterdam verwezen hen naar de Staten van Holland en zoo kwamen den 26en November 1550 de afgevaardigden van Holland en Overijssel te Utrecht bijeen. Deze samenkomst leidde niet tot een resultaat, waarop de keizer de zaak in zijn geheimen Raad bracht, die verordende, dat partijen schriftelijk hun standpunt moesten uiteenzetten.

In afwachting van de definitieve beslissing werd in een plakkaat van 31 Juli 1555[1] bepaald, dat de Hollanders met hun waterschepen in het vervolg niet meer zouden mogen visschen met netten, die nauwer mazen hadden, dan van twee gewone zeemansduimen, en niet zouden mogen visschen aan de Overijsselsche zijde van de reeds genoemde grenslijn, welke met het oog hierop afgebakend zou worden.

'De Hollanders' - zoo schrijft Molhuysen,[2] 'schijnen zich aan de provisioneele sententie weinig gestoord te hebben. Den 13en September 1555 klaagt Johan Sloet, drost van Vollenhove, dat zij dagelijks binnen de afgebakende limieten kwamen drijven en visschen, zelfs het voornemen hadden, om de Overijsselsche schepen bij nacht te overrompelen en in den grond te zeilen; ja zij waren genoegzaam met geschut en andere wapenen voorzien. Met advies van kanselier en raden sloeg hij aan Kampen voor, om eenige schepen met geschut te verordenen, gelijk men ook te Vollenhove en Kuinre doen wilde. Den 12en Maart 1557 dezelfde klagt,

1) Gr. Utrechts Placaetboek, deel II, blz. 429.
2) P.C. Molhuysen. 'De Visscherij in de Zuiderzee', blz. 312.

dat de Hollanders dagelijks met 20, 30, 40 en 50 schepen tegelijk kwamen, waaronder vier schepen met geschut, geweer en volk, als schepen van oorlog. Tengevolge van dergelijke klachten, beval koning Philips, die kort te voren Karel V was opgevolgd, den 18en Maart 1557 (1556), de visschers uit Holland, die in strijd met de provisionele sententie van den secreten raad, dagelijks binnen de verboden limieten en met enge netten kwamen, tegen te gaan en te straffen'.

Den 29en April 1559 deed de Groote Raad te Mechelen definitief uitspraak in het geschil.

Bij deze beslissing[1)] werd aan de Hollanders toegestaan, met hun waterschepen en netten te visschen, doch alleen onder de volgende voorwaarden: De mazen van de aatjes der zomernetten mochten niet nauwer zijn dan van 'vierentwintig overgangen in het vierendeel'. Iedere trek mocht niet langer duren dan hoogstens 2 uur, daarna moest men de netten lichten, uit de vangst de goede en eetbare visch scheiden van de kleine, oneetbare en deze laatste terstond overboord werpen. Teneinde die kleine, oneetbare visch zooveel mogelijk in het leven te houden, was men verplicht, het aatje, zoolang de vangst er zich in bevond, in het water buiten boord te laten hangen. Lieten weer en wind dit niet toe, dan moest men de visch sorteeren in een ander aatje 'over het ruym van hare schepen gespreyt', op zulk een wijze, dat de meeste kans bestond, de kleine, oneetbare visch in het leven te houden. Men mocht met waterschepen niet visschen op 'Sondagen, onser Vrouwen en Aposteldagen, ende andere groote Feestdagen', en des nachts niet op plaatsen, waar men met zetnetten placht te visschen, te weten tusschen de eilanden van Urk, Ens en Emmeloort en van daar naar de kusten van Friesland en Overijssel en tusschen het eiland van Ens en Emmeloort en de Kamper zanden en in de omgeving. Deed men dit laatste tóch en bracht men daardoor schade aan die zetnetten toe, dan moest men deze viervoudig aan den benadeelde vergoeden en werd men, ook al had men geen schade aangericht, beboet en bestraft.

1) Gr. Utrechts Placaetboek, deel II, blz. 429.

Om te voorkomen, dat de waterschepen bij dag schade aan de netten en fuiken van die van Overijssel en anderen zouden toebrengen, bepaalde de sententie verder, dat ieder, die met fuiken, zetnetten o.a. in de Zuiderzee wilde visschen op plaatsen, waar de waterschepen hun bedrijf plachten uit te oefenen, bakens moest steken of boeien aan zijn netten vastmaken. Ten aanzien van de zetnetten gold bovendien de verplichting, om na elk tiental netten te zamen ongeveer ter lengte van 150 vadem, een opening te laten van 25 vadem, opdat de waterschepen en andere vaartuigen daar doorheen zouden kunnen varen, en deze doorgangen aan beide kanten door bakens, staken of tonnetjes aan te duiden. Wie met een waterschip op zoodanige wijze aangeduide netten beschadigde, zou gehouden zijn aan den benadeelde zijn schade viervoudig te vergoeden, ongeacht de boete en straf, waarmede hij werd bedreigd. Konden de waterschepen door slecht weer de doorgangen niet vinden, dan waren zij verplicht, hun netten op te winden en te lichten, totdat zij de staande netten gepasseerd waren.

De Overijsselaars waren, volgens Molhuysen, hierdoor nog niet bevredigd. Hun voornaamste bezwaar was de moeielijkheid of onmogelijkheid, om de overtredingen en overtreders te achterhalen, aangezien op de naleving geen toezicht kon worden gehouden en de overtreders zich op hun snelle waterschepen door de vlucht aan ontdekking konden onttrekken en zich gewapenderhand verweerden, wanneer zij aangehouden werden. Er werd niet meer het tiende deel van vroeger gevangen, klaagden zij; te Vollenhove, waar voorheen jaarlijks 250 steuren werden gevangen, maakte men nu niet meer dan 30, 40 of 50 stuks buit; zeilden vroeger slechts 50 of 60 waterschepen uit Holland, nu kwamen er 600 en meer. Hun klachten baatten echter niets.

Ook tusschen de Gelderschen en Hollanders leidde het visschen met waterschepen tot ernstige twisten. Daarbij ging men meermalen wederzijds tot dadelijkheden over en zette elkander's visschers gevangen. De twisten liepen zoo hoog, dat het in de Staten van Holland in 1674 zelfs een punt van ernstige overweging heeft uitgemaakt, of men voor

de wedertoelating van Gelderland en Overijssel, die in 1672 door den vijand bezet waren geweest, tot de Unie niet de voorwaarde zou stellen, dat die provinciën de Hollandsche visschers nooit meer in de onbeperkte uitoefening der visscherij op de geheele Zuiderzee zouden belemmeren.[1)]

Op 17 December 1682 kwamen Gedeputeerden van Gelderland en Holland overeen, dat de Geldersche en Hollandsche visschers ‘ter wederzijden gedetineert, aenstonds en sonder eenigh tijdversuym, onder handtastinge’ ontslagen zouden worden, dat men het in beslag genomen vischtuig zou teruggeven en gezamenlijk zou overgaan tot het maken van een reglement tegen het gebruik van onbehoorlijk vischwant.

Ingevolge daarvan vaardigden op 10 April 1683 de betrokken gewesten een plakkaat uit, dat echter merkwaardig genoeg, minder de visscherij der waterschepen dan wel andere soorten van visscherij betrof. Met name verbood het, zijden netten te gebruiken, bepaalde het, dat de ‘gaerne, set- of drijfnetten’ niet ondieper mochten zijn dan drie voet tusschen de boven- en onderpees, dat deze netten geen nauwer mazen mochten hebben, dan van ‘twaalf overgangen in een elle’ en van het strand zeewaarts en niet langs het strand geschoten moesten worden, dat men ze met palen moest vastzetten en dat tusschen de netten, fuiken en kubben van verschillende visschers een afstand van tenminste honderd vadem bewaard moest blijven, dat men om averij door waterschepen en andere vaartuigen te voorkomen, boeien op de uiteinden der netten moest steken, dat men in de maanden Januari, Februari en Maart niet met zetnetten en van 1 April tot einde Mei niet met zegens mocht visschen en dat het visschen met den elger en met zegens met kleiner maaswijdte dan van ‘veertien overgangen in een half elle’ verboden was. De eenige maatregel betreffende de visscherij der waterschepen was het verbod, om de doode, versmoorde, kleine en oneetbare visch voor de voedering van eenden, varkens en andere beesten te verkoopen, te koopen of ten geschenke aan te nemen, benevens de al evenmin nieuwe bepaling, dat

1) Secrat. Resolutien Holland, 24 Maart 1674.

de ‘ontijdige en oneetbare visch’ onmiddellijk over boord geworpen moest worden.[1)]

Deze maatregel bevredigde echter noch de Hollanders noch de Overijsselaars.

Eindelijk werd in 1698 tusschen Holland en Overijssel een regeling getroffen op den grondslag van de sententiën van 29 Apri 11559. Deze werden den 21en Januari 1699 ‘den visschers van Amsterdam, zich met waterschepen generende, veertig in getal’, door schout, burgemeester en schepenen voorgelezen. Die visschers moesten zweren, zich aan de daarin vervatte voorschriften te zullen houden, anders zou het hun niet vergund zijn, hun bedrijf te blijven uitoefenen. Daarbij werd hun ingescherpt, dat zij, indien zij zich niet aan de voorschriften hielden, zich ook aan meineed zouden schuldig maken en deswege vervolgd zouden worden.

Desniettemin klaagden de Staten van Overijssel in 1700 opnieuw over onbehoorlijk visschen in de Zuiderzee[2)] en betichtte Holland in 1707 de Vollenhovenaars van aanranding en mishandeling van Hollandsche visschers op de Zuiderzee.[3)]

De geschillen tusschen de Hollanders eenerzijds en de Overijsselaars en Gelderschen anderzijds waren intusschen niet de eenige, welke zich onder de Zuiderzeevisschers voordeden. Hoe langer hoe meer ontstond ook wrijving tusschen de visschers met staand want en die met gaand want in het algemeen. Naarmate beide soorten van visscherij zich ontwikkelden, gingen zij elkaar meer de vischgronden betwisten en dit geschiedde gewoonlijk niet op zachtzinnige wijze. Men heeft gezien, hoe reeds spoedig maatregelen genomen moesten worden, om te voorkomen, dat de waterschepen de staande vischtuigen stuk voeren. Aanvankelijk geschiedde dit waarschijnlijk meer bij ongeluk dan met opzet, maar naargelang de visschers met beiderlei vischtuigen elkander vijandiger gezind werden, veranderde dit. Meermalen begon

1) Groot Placaetboek, deel IV, blz. 1358.
2) Resolutien Staten v. Holland 1700, blz. 386.
3) A. Beaujon. ‘Geschiedenis van de Nederlandsche Zeevisscherijen’, blz. 182.

het toen zelfs voor te komen, dat men van vaartuigen een dreggetje of haak deed afhangen, waarmede het staande want vernield en medegevoerd werd.

Veel ergernis gaf in die dagen vooral het sleepen van netten door vaartuigen in span, dus het visschen met sleepnetten en met den wonderkuil, dat hoe langer hoe meer in zwang was gekomen.

In het bijzonder de Huizer visschers gaven in dit opzicht aanstoot. Zij hadden - zooals het heet in een plakkaat van de Staten van Holland van 15 December 1786[1] - het sedert geruimen tijd onderstaan, om 'met hunne Drijf-, Kuil-, Sleep-, en Treknetten met twee aan een gehegte Botters het geheele jaar door, bij dagen en bij nagten langs en door de geheele Zuiderzee en het IJe, zoowel aan de wallen als op de ruime zee te sleepen, zonder eenig opsigt te neemen op het staande vischwand ofte daartoe gestelde Baekens.'

Aangezien de Staten van oordeel waren, dat zulk een allerverderfelijkste wijze van visschen niet alleen zware schade toebracht aan de visschers met staand want, maar ook allernadeeligste gevolgen zou kunnen hebben voor de bokkingrookerij en den vischhandel in de provincie Holland, alsmede voor de haringvisscherij, aangezien door het sleepen langs den grond, de haring verdreven, de jonge visch gedood en het zaad ter voortteling vernietigd werd, verboden zij haar. Dit verbod trof dus evenzeer de verschillende soorten sleepnetten als den wonderkuil.

Om beschadiging van het staande want door ander gaand want, dus b.v. door den kwakkuil te voorkomen, bevatte het plakkaat het voorschrift, 'alle omsigtigheid omtrent het staande want te gebruiken en om voortaan nimmer zonder een Man aan het Roer, alsook in het zomersaisoen niet eerder dan twee uuren en des winters niet eerder dan een uur voor zonnenopgang te sleepen of te visschen en daarmede niet langer te continueeren, dan des zomers twee uuren en des winters één uur na zonnenondergang.'

Waarschijnlijk hadden toen reeds de kuilvisschers de

1) Groot Placaetboek, deel IX, blz. 1312.

slechte gewoonte, waarover nog wel geklaagd wordt, om wanneer zij visschende zeilden, in het vooronder een dutje te gaan doen en het schip aan zichzelf over te laten, waarbij het gevaar voor het toebrengen van schade aan staand want van andere visschers natuurlijk geenszins denkbeeldig is.

Teneinde de overtreders gemakkelijker te kunnen ontdekken, bepaalde het plakkaat, dat de drijvers en sleepers in de zeilen en op de vaartuigen gekenmerkt moesten worden met de twee voorletters van de namen der plaatsen, waar zij thuis behoorden en dat de baljuwen en officieren van de zeesteden en dorpen daarvan een register moesten bijhouden. Tegenwoordig bestaan nog zulke registers, doch moeten alle visschersvaartuigen daarin worden ingeschreven.

Voorts werd aan ‘een ygelyk wel expresselyk’ verboden, een dreggetje of haak achter hun vaartuig in het water te laten hangen, teneinde daarmede staand vischwant te vernielen of weg te voeren.

Welk gevolg het verbod, om met sleepnetten te visschen, in de praktijk heeft gehad, is moeielijk na te gaan, maar het schijnt wel vast te staan, dat aan de visscherij met den wonderkuil voorloopig een einde kwam.

Zelfs de opheffing der oude wettelijke bepalingen in den Franschen tijd kon deze tak van visscherij niet tot nieuw leven wekken. Eerst in 1848 verschijnt de wonderkuil weder op de Zuiderzee en zoodanig was hij toen reeds in vergetelheid geraakt, dat men hem voor een nieuw soort vischtuig aanzag.[1)] Hij werd toen als een soort van schrobnet beschouwd, onmisbaar voor de vangst van ansjovis[2)] en viel dus onder het Koninklijk Besluit van 19 Januari 1820 (Stbl. No. 2), waarbij het visschen met schrobnetten in de maanden November, Decembèr en Januari werd verboden en dat bij Koninklijk Besluit van 29 Januari 1853 werd ingetrokken.

Onder de visschers, die andere vischtuigen bezigden, vooral

1) Verslag van den Staat der Ned. Zeevisscherijen over 1878, blz. 106.
2) Verslag over de Zeevisscherijen, uitgebracht door de Staats-commissie van 1854, blz. 147.

onder de haringvisschers openbaarde zich al spoedig een toenemend verzet tegen de wonderkuilvisscherij.

Aan den aandrang om haar opnieuw te verbieden, wilde de Staatscommissie van 1854 echter niet toegeven. Van de wetgeving omtrent de kustvisscherij waren in haar tijd alleen eenige bepalingen betreffende het netwerk en een koninklijk besluit ten aanzien van het visschen van garnalen overgebleven en het kwam haar het meest doelmatig voor, het visscherijbedrijf in de Zuiderzee, gelijk reeds zoovele jaren het geval was, aan geenerlei banden te binden.[1)]

De klachten over het roekelooze visschen met kuilnetten en vooral met den wonderkuil hielden echter niet op en zij vonden hoe langer hoe meer instemming bij het Collegie voor de Zeevisscherijen.[2)] Dit college stelde ten slotte een onderzoekcommissie in, welke op 23 Mei 1879 verslag uitbracht.[3)] In dit verslag onderschrijft de commissie de klachten over de vernieling van jonge visch door den wonderkuil. ‘Wanneer wij’ - zoo heet het - ‘allerlei ooggetuigen hooren gewagen van bergen jongen visch, hoog in het ruim der schepen opgeladen; van vaartuigen tot zinken toe met “nest” geladen en dagelijks aan- en afvarende; van een geregelde vrachtvaart tusschen Monnikendam en Rijnsburg, enkel om het hier genoemde product te vervoeren, dan mag men, dunkt ons, wel besluiten, dat de schade onmetelijk is en dat geen visscherij op den duur tegen zulke rooftochten bestand kan zijn.’

Die ‘moordvisscherij’ droeg er h.i. de schuld van, dat de Zuiderzee ternauwernood één honderdste van de geldelijke voordeelen opleverde, welke zij onder gunstige omstandigheden zou kunnen opbrengen. Evenals de Commissie van 1854 achtte zij den wonderkuil evenwel onmisbaar voor de ansjovisvisscherij. Daarom wilde zij het gebruik van dat vischtuig toelaten van 15 Mei tot 15 Juli, doch het voor de

1) Verslag der Staatscommissie van 1854, blz. 137 en 147.
2) Verslagen van den Staat der Ned. Zeevisscherijen over 1859, blz. 75 en over 1861, blz. 59.
3) Verslag van den Staat der Ned. Zeevisscherijen over 1878, blz. 99 e.v.

rest van het jaar verbieden. Eigenaardig is, dat men voor den even schadelijk geachten kwakkuil denzelfden maatregel aanbeval, niettegenstaande die voor de vangst van ansjovis niet van beteekenis kon worden geacht, en de dwarskuilvisscherij het geheele jaar wilde vrijlaten, omdat zij minder schadelijk was. Op deze laatste inconsequentie heeft Hoek in zijn rapport van 1889 (blz. 254) vooral de aandacht gevestigd. Niettegenstaande op de voorgestelde regeling dus nogal wat viel aan te merken, werd zij in de wet van 21 Juni 1881 (Stbl. 76) opgenomen.

Natuurlijk wekte deze maatregel ernstig misnoegen onder degenen, die met den wonderkuil en den kwakkuil plachten te visschen, met name onder de Volendammers. De theorie was geweest, dat dezen dan maar met den dwarskuil moesten gaan visschen, maar een nader onderzoek wees uit, dat de vaartuigen dier visschers daar niet voor geschikt waren.

In zijn verslag over 1883 (blz. 37) verklaarde het College voor de Zeevisscherijen, dat in dat jaar nog verzet op groote schaal tegen den nieuwen maatregel voorkwam. Bij wet van 7 October 1884 (Stbl. 211) moest het verbod, om met den kwakkuil te visschen reeds weder worden ingetrokken en bij wet van 14 Juni 1890 (Stbl. 95) geschiedde hetzelfde ten aanzien van den wonderkuil, zoodat de visscherij met beiderlei vischtuigen toen weder vrij was.

Een poging, bij de behandeling van de thans nog geldende wet van 6 October 1908 (Stbl. 311) in de Tweede Kamer gedaan, om tot een nieuw wettelijk verbod, ditmaal van alle kuilnetten, te geraken, mislukte; de regeling van de Zuiderzeevisscherij werd n.l. aan de Koningin overgelaten. Dit wil echter niet zeggen, dat volkomen vrije uitoefening van de kuilvisscherij bleef toegestaan. In de algemeene maatregelen van bestuur, welke krachtens de Visscherijwet nopens de Zuiderzeevisscherij genomen werden, legde men aan de kuilvisscherij verschillende beperkingen op, zoowel ten aanzien van de tijden, waarin en de plaatsen, waar deze mocht worden uitgeoefend, als van de maaswijdte der kuilnetten. Voorts werd een adviseerend lichaam: de Zuiderzee visscherijraad ingesteld, waarin zoowel de belanghebbenden

bij de kuilvisscherij, als de staand want- en sleepnetvisschers vertegenwoordigd zijn.

Dank zij deze maatregelen schijnt men er in geslaagd te zijn, vrede te stichten op de Zuiderzee; althans van de vroegere twist en tweedracht werd hoe langer hoe minder vernomen.

Achteraf gezien, heeft men de schade, welke de kuilvisscherij aan den vischstand in de Zuiderzee en in het bijzonder aan den stand der Zuiderzeeharing zou hebben toegebracht, altijd erg overdreven. Het is ongetwijfeld waar, dat er jarenlang groote massa's jonge visch door zijn vernietigd, maar ten onrechte heeft men het wel voorgesteld, alsof die jonge visch anders tot volwassen visch opgegroeid en aan de vischvangst ten goede gekomen zou zijn. Hoek moest in 1889 bekennen, dat niets gebleken was van een gunstigen invloed, welke het in 1881 uitgevaardigde kuilverbod op de vischproductie der Zuiderzee zou hebben gehad, doch wees er op, dat het verbod slechts gedeeltelijk was geweest. Anderzijds intusschen kan ook niet aangetoond worden, dat b.v. de eeuwenlange onttrekking aan de Zuiderzee van groote massa's jonge haring eenigerlei schadelijken invloed op de talrijkheid van het Zuiderzeeharingras heeft gehad.

Volledige gegevens omtrent den omvang en de opbrengst der Zuiderzeevisscherij zijn pas sedert 1914 beschikbaar, omdat men in dat jaar pas begonnen is, statistische gegevens voor het gansche gebied dezer visscherij te verzamelen. In dat jaar waren alleen in de plaatsen, behoorende tot het 3e visscherijdistrict (kom der Zuiderzee) reeds 2024 vaartuigen ingeschreven en namen rond 3900 ingezetenen van die plaatsen aan de Zuiderzeevisscherij deel. De Zuiderzeevisch, welke er werd aangevoerd, bracht in dat jaar rond *f* 1.992.000, - op of rond *f* 380. - per visscher. In 1927 was het totale aantal visschers er rond 3500 en de opbrengst der visscherij *f* 2.365.000, - of *f* 670, - per visscher. Nu oefenen lang niet allen het geheele jaar door de visscherij uit; verscheidene doen dit b.v. alleen in het haring- en ansjovisseizoen en hebben in het overige deel van het jaar andere werkzaamheden, b.v. als grondwerker of landarbeider.

Voor den visscher, die het geheele jaar door de visscherij in de Zuiderzee uitoefende, zal het aandeel in de opbrengst dus gemiddeld wel grooter zijn geweest dan *f* 380. - in 1914 en *f* 670. - in 1927. Daarentegenover staat echter, dat uit de opbrengst ook de onkosten voor vaartuig en vischtuig betaald moesten worden. Men kan zich dus niet onttrekken aan den indruk, dat de Zuiderzeevisscherij slechts een zeer poover bestaan oplevert.

Er schijnen jaren te zijn geweest, dat de toestand der Zuiderzeevisschers gunstiger was. Volgens een opstel van den heer Sloet tot Westerholt in het Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek (VII, blz. 373) leverde de visscherij te Vollenhove b.v. in 1852 volgens matige berekening gemiddeld *f* 800. -, wat voor dien tijd niet weinig was, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat de visscherij daar met kleine vaartuigen werd uitgeoefend; in 1855 wordt in hetzelfde tijdschrift (deel XI, blz. 304) de Zuiderzeevisscherij de meest bloeiende van onze visscherijen genoemd en in 1856 brengt 'Onze Tijd' (deel XVII) een getuigenis van gelijke strekking.

In 1889 schetst Hoek den toestand echter als verre van rooskleurig. Het was geen opwekkende indruk, dien een onderzoek der visscherij gedurende het jaar 1888 op hem maakte, en groot was de armoede in den langen winter van 1888/89 in vele visschersplaatsen. De oorzaak zocht hij vooral in de groote uitbreiding, welke de visscherij had gekregen, onder den invloed van de verhooging der vischprijzen, die het gevolg was van de verbetering van het verkeer.

Een onderzoekcommissie, door de Zuiderzeevereeniging ingesteld, rapporteerde in 1905[1)], dat de toestand van de visschers, eigenaars der vaartuigen over het algemeen verre van rooskleurig was en die van de knechten dikwijls nog slechter. Is de vangst slecht - zoo schreef zij - dan krijgen de knechts op deel ongeveer niets; is de vangst goed, dan

1) Verzameling van rapporten, uitgegeven door de Zuiderzeevereeniging, deel I 'De Zuiderzeevisscherij' blz. 212 en 213.

zijn zij op vele plaatsen toch nog gebonden aan een maximum, zooals b.v. in Durgerdam circa *f* 8. - en in Harderwijk *f* 6. -, welk maximum bij zeer goede vangsten slechts met een luttel bedrag kan worden overschreden: Op Marken nam men volgens haar aan, dat een knecht het geheele jaar nauwelijks meer dan *f* 5. - per week verdiende. Al stelde deze commissie de zaak misschien wel wat heel ongunstig voor, de toestand schijnt in die dagen toch verre van goed te zijn geweest.

De snelle ontwikkeling van het treilvisscherij-bedrijf, hier te lande zoowel als elders, en de reusachtige toeneming der vischproductie, welke daarvan het gevolg was, moet later een tegenovergestelden invloed op de prijzen der Zuiderzeevisch hebben gehad, als waarvan Hoek melding maakte, zoodat deze, zooal niet gedaald, dan toch niet in verhouding tot stijging der productie-kosten en de verhooging van den levensstandaard zijn gestegen. Uit de vergelijking van enkele cijfers omtrent prijzen, een 50-tal jaren geleden voor de voornaamste vischsoort, de haring, verkregen en die, in den modernen tijd daarvoor betaald, valt af te leiden, dat dit ook inderdaad het geval is geweest. Zoo bracht blijkens het Verslag van den staat der Nederlandsche Zeevisscherijen over 1878 de haring, in dat jaar te Monnikendam aangevoerd, gemiddeld *f* 2,55 per tal op, terwijl voor de haring, in de Kom der Zuiderzee gevangen, in 1914 gemiddeld *f* 1,43, in 1925 *f* 2,04, in 1926 *f* 1,98 en in 1927 *f* 1,23 per tal werd betaald.

Hoek zag het kwaad vooral in den noodlottigen invloed, welke de uitbreiding der visscherij op den vischstand had. Het is echter opmerkelijk, dat in jaren van groote haringvangsten de uitkomsten der visscherij niet veel gunstiger bleken, omdat de prijzen dan te laag waren.

Een ongunstige factor is altijd geweest, dat het wel en wee van den Zuiderzeevisscher zoo sterk afhing van de vangst van haring en ansjovis en dat deze slechts in enkele maanden van het jaar plaats vindt. Groote vangsten moesten in die enkele maanden van de hand worden gezet en, voor zoover de haring betreft, ook in consumptie komen; het afzetgebied was niet groot genoeg, om den handel in staat te stellen, in

zulk een korte tijdruimte zoo groote hoeveelheden tegen goede prijzen af te nemen, Dit ging nog meer klemmen, toen de stoomtreilvisscherij de markt met groote hoeveelheden goedkoope zeevisch begon te overstroomen. De toeneming van het aantal visschers was bovendien bevorderlijk voor de toeneming van den aanvoer van Zuiderzeevisch en had dientengevolge eveneens een ongunstigen invloed op de daarvoor betaalde prijzen.

Wat zal nu na de uitvoering der droogleggingsplannen van de Zuiderzeevisscherij overblijven?

Het grootste, Zuidelijke deel, waar die visscherij in hoofdzaak wordt uitgeoefend, zal veranderen in een zoetwatermeer. Die verandering zal niet plotseling plaats vinden. Vermoedelijk zal het zoutgehalte reeds verminderen, alvorens de afsluitingsdijk geheel gereed is en het zal nog geruimen tijd duren, voordat in het afgesloten deel de zoutwater-flora en fauna geheel door een zoetwater-flora enfauna vervangen zal zijn.

Haring en ansjovis zullen dit deel der Zuiderzee niet meer kunnen binnentrekken, zij zouden er ook niet meer de omstandigheden aantreffen, welke zij noodig hebben. De garnaal zal eveneens verdwijnen.

De reeds vermelde commissie, door de Zuiderzee-vereeniging ingesteld, om den toestand van de Zuiderzee-visscherij te onderzoeken, sprak in haar rapport, hetwelk zij in 1905 uitbracht als haar meening uit, dat de bot in het zoete water nog beter zou gedijen, dan in de tegenwoordige Zuiderzee, en de botvisscherij eer beter dan slechter zou worden.[1)] De Ned. Heidemaatschappij uitte zich te dien aanzien in haar in 1906 aan dezelfde vereeniging uitgebrachte rapport[2)] voorzichtiger; zij zegt, dat de paling en spiering het afgesloten Zuiderzee-

1) Verzameling van Rapporten, uitgegeven door de Zuiderzeevereeniging deel I ‘De Zuiderzeevisscherij’, blz. 33.
2) Idem. Deel III ‘Rapport van de Heide Maatschappij over de Zoetwatervisscherij in het toekomstige IJsselmeer en in de wateren der droog te leggen polders’, blz. 21.

bekken zal blijven bevolken en dat dit met de bot misschien ook het geval zal blijken.

Volgens den visscherijconsulent dr. J.J. Tesch zal de botvisscherij echter ophouden te bestaan. 'Wel zou de bot zich niet heel veel storen aan het langzame dalen van het zoutgehalte' - zoo schreef hij in het tijdschrift 'De Visscherij'[1] - 'maar wanneer de toegang tot de Zuiderzee gaande weg versperd wordt, verdwijnt deze visch, die ook voor de voortplanting de Noordzee noodig heeft; de jonge botjes zullen dus in steeds kleineren getale naar de Zuiderzee trekken. Daarbij speelt natuurlijk ook een rol, dat de bodemdieren, die aan bot en andere visschen tot voedsel strekken, geleidelijk zullen uitsterven en slechts gedeeltelijk door een andere (zoetwater-) fauna worden vervangen.'

Andere deskundigen zijn thans van dezelfde meening.

Het staat echter wel vast, dat de aal of paling zal blijven bestaan en zelfs voor de visscherij vermoedelijk van meer belang zal worden.

Omtrent de beteekenis van de spiering voor de toekomstige visscherij in afgesloten Zuiderzee en IJsselmeer heeft de visscherijconsulent dr. B. Havinga in 1924 een onderzoekingesteld. Dit onderzoek leidde tot de slotsom, dat de spiering van het IJsselmeer over het algemeen klein van stuk is en langzaam zal groeien en daarom alleen nut zal hebben als voedsel voor andere visschen[2.]

De aanwezigheid van deze spiering zal zeer bevorderlijk zijn, zoowel voor de ontwikkeling van de snoekbaars als voor de aalvisscherij.

In het af te sluiten gedeelte zullen dus de haring-, ansjovis-, bot-, spiering- en garnalenvisscherijen verdwijnen. Evenzeer als voor de vischtuigen, die bepaaldelijk voor de vangst van die vischsoorten dienen, zal er geen plaats zijn voor de wonderkuilvisscherij. Met den kwakkuil en den dwarskuil zal men evenmin kunnen doorvisschen, omdat men wel aal zal blijven vangen, maar geen garnalen en de garnalenvangsten niet kan missen.

1) Tijdschrift 'De Visscherij' No. 2, 1e Jaargang 'De drooglegging der Zuiderzee en haar invloed op de visscherij door dr. J.J. Tesch, blz. 21.

2.) Verslag over de visscherij gedurende het jaar 1929, blz. XXXIV.

De overheid zou de kuilvisscherij trouwens in het afgesloten deel niet kunnen toelaten. De massale nestvangsten der kuilnetten toch mogen voor haring- en spieringstand geen nadeelige gevolgen hebben, de zich ontwikkelende zoetwatervischstand in het afgesloten deel zou er zonder eenigen twijfel ernstig door geschaad worden. Bovendien zal men van overheidswege wel pogen, de ontwikkeling van dien zoetwatervischstand te bevorderen door het in massa uitzetten van verschillende waardevolle zoetwatervischsoorten en zal men niet kunnen toestaan, dat de met veel zorg uitgezette jonge vischjes met kuilnetten weer weggevischt zouden worden.

Verder wordt ten zeerste betwijfeld, of de haring en ansjovis zich na de afsluiting benoorden den afsluitdijk zullen blijven vertoonen; men vreest, dat zich daar te sterke stroomingen zullen voordoen.

Van de typische Zuiderzeevisscherij zal dus weinig overblijven; de kuilen, de haring-, ansjovis-, bot-, en spieringsleepnetten en waarschijnlijk ook het staande haring-, en ansjoviswant en de haring- en ansjoviszegen zullen niet meer gebruikt kunnen worden en op bot en garnalen zal men alleen nog kunnen visschen boven den afsluitdijk. Daarentegen zal de visscherij op zoetwatervisch, welke onder de Overijsselsche en Zuid-Friesche kust wordt uitgeoefend, zich allengs uitbreiden.

In den overgangstijd zal slechts een beperkt aantal visschers in de afgesloten Zuiderzee hun bedrijf kunnen blijven uitoefenen; zij zullen daarbij voor een deel ander vischtuig moeten gebruiken. De overige Zuiderzeevisschers zullen door tusschenkomst van de Generale Commissie, welke ingevolge de Zuiderzee-steunwet is ingesteld, in andere bedrijven moeten worden ondergebracht of, in zooverre dit niet gelukt, in den bij die wet voorzienen steun vallen.

Allengs, naargelang de vischrijkheid toeneemt, zal de visscherij in het afgesloten deel der Zuiderzee, het IJsselmeer en de tochten en slooten der nieuw te vormen polders aan meer personen een onderhoud kunnen verschaffen.

Omtrent hetgeen die wateren bij rationeele bevissching

in de toekomst zullen kunnen opleveren, geeft het rapport der Nederlandsche Heidemaatschappij van 1906 (blz. 24-27) een heel gunstigen indruk. Het zal echter gewenscht zijn, de uitoefening der visscherij in die wateren van den beginne af aan zoodanig te beperken, dat er niet een visschersbevolking ontstaat, die evenals dit sinds menschenheugenis met de Zuiderzeevisschers het geval is geweest, bijna voortdurend in een noodlijdenden toestand verkeert.

P.E. VAN RENESSE.

Bibliographie

Thomas à Kempis, It neifolgjen fen Christus; fryske oersetting fen A.H. de Vries. - A.J. Osinga, Bolsward. 1929.

Sedert eenigen tijd bestaat er in Friesland de Fryske Bibleteek, een onderneming, die ieder jaar een aantal min of meer belangrijke, vooral literaire, werken doet verschijnen, waarvan wij met name noemen de Shakespeare-vertalingen (Hamlet en Julius Caesar) van T.E. Holtrop, een paar grootere novellen van den besten frieschen short-story-teller R. Brolsma, een geschiedenis van de friesche letteren door D. Kalma, en de hier reeds besproken verzenbundel 'De ljochte ierde' van dr. O. Postma. De laatste uitgave van de Bibleteek is een vertaling van Thomas à Kempis' Imitatio van de hand van den Sneeker bibliothecar is A.H. de Vries.

Deze Imitatio-vertaling verdient een bizondere vermelding, niet alleen omdat zij zoo uitstekend is geslaagd, maar omdat zij weer eens bewijst, dat het friesch het vermogen bezit, ook het meest gewijde en geestelijk meest verinnigde indrukwekkend weer te kunnen geven; en in dit geval is het fascineerende, dat een taal, welks schatten tot op heden vrijwel ongebruikt en ongeschreven verloren lagen in de spreektaal van het volk, hier wordt gebezigd als gelijkwaardig equivalent voor een eeuwenlang gecultiveerde geleerden-taal, het latijn!

En zoo ziet men dan het merkwaardig verschijnsel, dat een werk, oorspronkelijk toch slechts geschreven voor wereldverzakende aristocraten, voor uitverkoren intellecten, voor de mystici in de kloostercellen en de droomers der wereldsche studeervertrekken, herschapen wordt in een a.h.w. nieuwe, onafhankelijke vorm, terwijl de geest van de(n) auteur(s) ongerept bleef bewaard - een verschijnsel, dat pleit zoowel voor de vitale draagkracht van dit latijn als voor de spiritueele mogelijkheden van het friesch, die taal van boeren en schippers!

Het is, dunkt mij, intuïtief juist van den vertaler gehandeld, om, liever dan zich op aesthetische dwaalwegen te begeven, de 'dichterlijke' sfeer van het origineel te vervangen door een, die op zichzelf niet minder dichterlijk is, al berust haar werking op geheel andere middelen dan die van het oorspronkelijke; immers, daar verfijning, vergeestelijking; hier kernigheid en vastheid. Doch juist dit 'populaire' (dat niets uitstaande heeft met het 'vulgaire') dit plastische en hoekige, waardoor het friesch zich onder de noordelijke talen onderscheidt, maakt ons sommige fragmenten onvergetelijk, en waar wij bij Thomas à Kempis de mystische extase verstandelijk kunnen volgen, daar grijpt ons het mannelijke en dwingende rhythme van dit germaansch in de ziel:

‘De ljeafde is wach, en sliepende is hja net slûch. Wirch is hja net oan 'e ein; binearre eanget hja net; kjel, is hja net oerstjûr; mar lyk in libbene lôge en in baernende toartse sjit hja omhegen en komt oeral ûnbihindere troch hinne.

Eltsenien dy 't ljeavet, wit hwet dit wird sizze wol.

Lûd klinkt yn Gods earen de baernende ljeafde fen de siele dy 't ropt: Myn God, myn ljeafde! Jo binne alhielendal mines en ik Jouwes.

Wreidzje myn ljeafde út, sadet ik mei ynwindige smaek fen myn herte lear to priuwen ho swiet it is to ljeavjen, wei te ranen en to swimm en yn ljeafde.

Lit my festhâlden wirde fen de ljeafde, en boppe mysels gean troch oermiette fen iver en geastdrift.

Feardich is de ljeafde, oprjucht en from, frjeonlik en blier, sterk, fordildich en trou, hoeden, lankmoedich en manhaftich, en hjarsels siket hja nea.

Hwent hwer 't immen himsels siket, dêr forliest er de ljeafde.

De ljeafde is foarsichtich, sljucht en rjucht, net weak, net lichtfaerdich, nea stribjend nei idele dingen; hja is matich en rein, stânfest en bidaerd, en hja hâldt alle sinnen yn bitwang.’

Het wil mij voorkomen, dat beter dan het meest klemmend theoretisch betoog dergelijk werk in staat is, om bij buitenstaanders en ongeloovigen den indruk te vestigen, dat er een friesche cultuurwereld bezig is zich te ontwikkelen, die recht op volle erkenning en belangstelling vraagt.

THEUN DE VRIES.

Elizabeth Reitsma, Zingende Golven. (C.A.J.v. Dishoeck, Bussum)

De geest van deze gedichten is ontegenzeggelijk sterker dan hun toon. Wanneer dit in artistiek opzicht een zware aanklacht ertegen is, behoeft het toch nog niet hun doodvonnis te zijn. Deze verzen zijn nergens sterk, bijna nergens verrassend, maar zij zijn in hun eenvoud toch stellig sympathiek. Effen zijn zij, dat wil zeggen zoowel evenwichtig als vlak. Het rijm heeft er niets onverwachts, het beeld al evenmin, en het gevoel, dat meermalen zeer sterk is, is niet *in* de woorden maar erachter; het heeft ze niet doordrongen, niet doorlicht. Warm en innig menschelijk gevoeld is een vers als ‘In alle vrouwen, die mijn ziel ontmoet, kom ik een beeltnis van mijzelve tegen,’ en het verwondert mij te meer, dat dit gevoel er genoegen mee nam in zoo conventioneele beelden en gestalten te worden verbeeld. De grond van deze gedichten is meestal meer een gedachte- dan een gevoelsgrond. Er leeft een diep besef in van de eenheid van alle leven, en het verband van alle dingen en alle wezen wordt er als een verbond beleden. Soms welt er uit dit besef of gevoel van eenheid en saamhoorigheid in leven en lijden een innige warmte op, een levens- en menschenliefde, die even sterke en innige woorden verdiende. Dan weer schrompelt dit gevoel in tot een levensleer en worden de verzen van een kleurlooze beschouwelijkheid, die in het beste geval een gevoelig mijmeren wordt en dan aan Jacques Perk doet denken:

Mijn hart, bedenk, wanneer een mensch u wondde
En 't warme bloed in roode dropp'len leekt,
Dat deze doorn, wiens scherpte u heeft geschonden,
Zijn eigen onmacht en mismaaktheid wreekt
En dat hij, aan zijn bitter lot gebonden,
Terzelfdertijd u om verlossing smeekt.

Ver dwaalt de dichteres echter van de poëzie af, als zij zich in wijsgeerigheid en abstractie begeeft. Abstractie is de dood der poëzie, en bespiegeling is veelal de minst heldere van alle spiegels. Af en toe echter zijn er flitsen van poëzie en sommige verzen werden door een onverwacht licht of een zachte getemperde glans zeer treffend en bijna geheel schoon, als Hondenoogen. Er was eens...., en Wat trilt in bloemen. Of Vertwijfeling, dat Roland had moeten heeten, omdat wij in den titel nooit een verklaring van het gedicht noodig hebben, geen abstracte samenvatting maar een samentrekken van den inhoud in het sprekendst beeld. In enkele dezer verzen is er een warmte en een licht, die niet alleen aan het menschelijk gevoel ontspringen maar aan het woord zelf. En het is hierom, dat enkele dezer verzen ook buiten de religieuze kringen, die hun Heimat of hun voorland zijn, om de poëzie zelf gelezen kunnen worden; want wezenlijk schoone poëzie heeft de wereld en het menschenhart beide tot vaderland.

ANTHONIE DONKER

Karel Wasch, Gedichten. (C.A. Mees, Santpoort).

Nog altijd verkeeren velen in de meening, dat het eigenaardige der poëzie bestaat in het gebruik van fraaier woorden dan waarvan men zich gewoonlijk bedient. Op dit misverstand berust het geheele bundeltje van Karel Wasch. Ik twijfel doorgaans niet aan het oprecht gevoel van dichters, die slechte verzen schrijven, want er bestaat wel degelijk iets als een impotente inspiratie. Gevoel en inspiratie waarborgen nog vrijwel niets voor het ontstaan van poëzie. Er is meestal aan het ontstaan van een slecht vers wel een gevoel, een ontroering voorafgegaan, die op zichzelf niet minderwaardig is en waaruit onder gunstiger, d.i. talentvoller omstandigheden een werkelijk gedicht had kunnen ontstaan. Maar wat baat het of men een volledige mecanodoos met modellen heeft, wanneer het om iets anders dan bouwdoos spelen te doen is. Want dichten is oneindig toevalliger dan de fraaiste constructie. Het is een handvol water putten uit een bron en dan - vanwaar dat wonder en waarom herhaalt het zich niet? Omdat alleen Mozes water uit de rots kan slaan! - vlieten die vluchtige, parelende druppels - maar door welke geheimzinnige werking, onder welke bezielde ademtocht? - onverwacht samen tot een vast en helder kristal. Het is niet te verklaren, er bestaat geen baedeker voor Eleusis. Maar zeker is, dat in ieder pompeus en pretentieus woord het mysterie der poëzie ontbreekt. Zeker is het niet, of Karel Wasch wellicht toch een dichter is. Dat zal alleen kunnen blijken, wanneer hij van den tot nu toe ingeslagen weg geheel en al terugkeert. Want van deze verzen blijft ons niets bij; ook bij het aandachtigst lezen zinkt alles spoorloos door de zeef van onze aandacht heen, alles ontsnapt, alles ontglipt, er blijft geen woord van over. Een dichter misschien toch,

als hij andere wegen inslaat? Maar ik vrees, want een Columbus ontdekt zelfs op zijn averechtschen koers naar Indië toch een Amerika.

ANTHONIE DONKER

De Elementen van Euclides, door Dr. E.J. Dijksterhuis, 2 dln. 1929 en 1930. (Historische Bibliotheek voor de exakte Wetenschappen, dl. I en III. - P. Noordhoff N.V. - Groningen.)

In deze twee deelen voltooide Dr. D. een arbeid, dien men, evenals zijn *Val* en *Worp*, wel een reuzenwerk noemen kan, en welke, evenals dat vroegere boek wederom, een overvloed van degelijke inlichting geeft over een zeer groot historisch geval. Ditmaal is het de wiskunde van Euclides die eeuwenlang het fundament van alle wiskunde in Europa geweest is.

En terecht. Want een dithyrambe verdient Euclides, meent ook Dr. D., die zijn eigen zakelijke inhoudsbeschouwing als zijn eigen lofzang aanbiedt. En dat zegt veel. Want deze onwrikbaar onpartijdige onderzoeker vond zóóveel bij den ouden meester te waardeeren, dat de aanmerkingen daarnaast gering zijn, en vooral van belang, waar zij de zelfstandigheid van den beoordeelaar toonen en zijn bewondering onderstreepen.

Toch had een enkele lezer wellicht graag het boek afgesloten gezien met een korte samenvatting, die dan een dithyrambe in enkele bladzijden ware geweest. Niet iedereen, die het in handen krijgt, zal dit lijvige en zooveel aandacht eischende geschrift nawerken, en aan meer dan één had zulk een opsomming een dienst bewezen. Doch nu die enkele bladzijden er niet zijn, kan men den schrijver enkel dank weten, dat hij herhaaldelijk de grootheid eener vondst nadruklijk aanwijst, zooals die van het middel om zonder algebra en analytische meetkunde zelfs de leer der kegelsneden volkomen algemeen te beheerschen, en voor de puzzle's der irrationeele verhoudingen en der limieten een logische oplossing te vinden.

De roem van Euclides werd eerlijk verdiend, al is de Alexandrijn omslachtig en daarom reeds niet meer in alles te volgen. Maar als voorbeeld van hooge eischen aan strengheid van betoog gesteld en trouw daaraan, blijft zijn werk overeind. Hoewel dan met enkele knikjes, want volmaakt is ook Euclides niet, en zelfs in datgene, waarom hij mede zoo vermaard was, zijn definities en axiomata. Niettemin blijft zijn boek een wonder.

Zeker zou men zeer tegen Dr. D.'s zin handelen, zoo men sprak, alsof hij hier alles zelf en voor het eerst deed. Vele anderen schonken reeds veel, en worden met erkentelijkheid door hem vermeld; ik noem alleen maar Tannery, Heath, Zeuthen, Eva Sachs. Maar Dr. D. moest ook weer met deze voorgangers vaak in discussie treden, en van hem zelf is blijkbaar de invoering van die eigenaardige notatie, met welke hij de oude betoogen historisch juist, en tevens kort en doorzichtig kon weergeven.

Ons land mag het een voorrecht noemen thans door een degelijk nationaal werk voorgelicht te zijn over die wondervolle antieke stichting, die de *Elementen van Euclides* heet.

CH.M.v.D.

Einfache Formen. Legende, Sage, Mythe, Rätsel, Spruch, Kasus, Memorabile, Märchen, Witz. (Sächsische Forschungsinstitute in Leipzig

II Neugerm. Abt. Heft II) von André Jolles. Halle a.d.S. Max Niermeyer-Verlag.

Er is in de aanvangen der geestesbeschaving een litteratuur zonder persoonlijk kachet, een ongeschreven letterkunde, bestaande in mythen, sagen, legenden, sprookjes, raadsels enz. Het letterkundig onderzoek heeft zich herhaaldelijk daarmee bezig gehouden ter verklaring van haar inhoud

uit godsdienstige of primitief-wetenschappelijke voorstellingen of anders zins. André Jolles betoogt in het hiergenoemde geschrift dat deze geheele wereld der menschelijke verbeelding berust op hetgeen hij noemt: Sprachgebärde, taalgebaar. Het betoog wordt geleverd met een scherpzinnigheid die alle eer verdient, en met een vergelijkingsvermogen en ontleedkunst, die menigmaal den lezer verbluffen, zoo ze hem niet overtuigen. De schr. zoekt naar den primairen vorm, niet zooals vaak gedaan is, den oorspronkelijken vorm van bepaalde mythen of legenden, waarvan de daarop gelijkende varianten zouden zijn; hij zoekt niet naar de oudste voordracht van bekende mythen en legenden, maar naar de oer-type, die op zichzelf niet een mythisch of legendair verhaal is, maar een schema waarop een zoodanige is gebouwd, en hij onderscheidt deze oer-type van de feitelijk bestaande verhalen door te spreken van mythe (als het algemeene schema) tegenover mythus, van legende tegenover vita en van sage tegenover saga. De taal is in staat, in het geval der legende bijv., niet maar om het leven van een heilige uit te beelden, maar om de figuur van den heilige te scheppen. Zij gaat van een taalwoord als imitatio uit en brengt daaruit het beeld van het imitabile voort; de heilige is het imitabile, en zijn geheele wezen ligt in zijn imitatief karakter, waardoor de deugd wordt 'vergegenständlicht'. De elementen, die als vaste faktoren in mythen en legenden te herkennen zijn, kunnen alle als 'taalgebaren' worden opgevat, eenheden, grondfeiten onzer taalvoering, die zich objektiveeren en verdichten tot de fundamenteele vormen, op welke de mythen- en sagenwereld berust.

Wat de taal doet is kenbaar aan het priesterwoord: zijn landbouwers en handwerkers de uitvoerders van een arbeid, dan is de priester degene die door het woord aan den arbeid zin geeft, en hem uitlegt. De priester volbrengt een 'denkenden arbeid', die hetgeen door landbouwer en handwerker ten uitvoer gebracht wordt voltooit, tot een geheel maakt en verruimt; hij doet verstaan wat alles beduidt. Legende, mythe en sage zijn priesterlijke wijzen van spreken, die een zin in het bestaande leggen: de mythe zegt het ware, zij is waar-zeggend en doet het zoo dat zij het antwoord is op de vraag die tegenover de dingen in de ziel oprijst: de dingen zelf gaan in tot het taalgebaar van vraag en antwoord, zóó dat zij zich in de mythische voorstelling omzetten.

Jolles vat zijn zienswijze samen aldus: unter den Herrschaft einer bestimmten Geistesbeschäftigung verdichten sich aus der Mannigfaltigkeit des Seins und des Geschehens gleichartige Erscheinungen; sie werden von der Sprache zusammengewirbelt.... und als Gestalt umgriffen; sie liegen in der Sprache vor uns als nicht weiter teilbare.... Einheiten, die wir die Einzelgebärden der Sprache genannt haben. Es ist allen Einfachen Formen gemeinsam dass sie sich durch diese Einzelgebärden in der Sprache verwirklichen.

Het werk van André Jolles is een poging om in de taal zelf den grondslag der mythevorming enz. te herkennen. Hij stelt deze methode van letterkundig onderzoek tegenover de andere, de aesthetische, die in de letterkunde naar het Schoone in zijn verschillende gestalten zoekt, en de zin-duidende die daarin de zelf-uitdrukking van het genie naspoort. Zijn methode wijst den weg, die van de taal voert tot de letterkunde, en die oplet hoe de taal, zonder haar karakter van teeken te zijn op te geven, wordt tot beeld. De stof waaraan Jolles zijn methode ten uitvoer brengt, is niet slechts aan het verleden ontleend, maar wordt ook in de moderne

berichtgeving gevonden, in zoover zij mede tot een hedendaagsche legendevorming dienstig is.

Het bezwaar dat tegen de methode oprijst en dat door den schrijver zal moeten ontwapend worden ligt in de uitschakeling der wijsheid, d.i. der rede, die bij de vorming der mythe enz. haar eerstgeboorterecht wil verdedigen, en die hier in den vorm der verbeelding meende hààr woord te hebben gesproken. Rede en taal zijn wel onlosmakelijk verbonden, maar niet zoo dat de rede haar prioriteit zou willen opgeven. De idealiteit der mythe, haar zin-hebben, waarvan Jolles gewaagt als hij den priester stelt boven den landbouwer en handwerksman als voltooier van hun arbeid, sluit in dat de idee in de taal *haar* taal voert, en een innerlijke leiding bij de taalaanwending uitoefent, die van de taal zelve niet zou kunnen uitgaan. M.a.w. de taal is niet grond maar middel der mythenvorming. Zonder deze leiding zouden legende enz. taal-speling, d.i. woordspeling zijn. Maar hoe groot dit bezwaar ook zij, het valt te erkennen dat de taal als denk- en voorstellingsmiddel een struktuur verschaft voor de verbeelding, waarvan de wijsheid gebruik maakt, en dat het door André Jolles ingestelde onderzoek op het taal-element in den opbouw der verbeeldings-werken een schitterend licht doet vallen.

De schr. acht zijn methode toepasbaar niet slechts op de onpersoonlijke maar op de geheele letterkunde, en zou haar dus ook willen aanwenden voor de behandeling van Commedia en Faust. Zijn vernuft zal zeker ook hier stof vinden; maar of de letterkunde daarbij haar wezenlijke waarde en innerlijke wijsgeerigheid niet zou inboeten staat te bezien. De taal dicht, zegt hij, zij schept dichtend een Odysseus en een Don Quijote en tallooze andere. De taal? vragen wij. Op deze wijze beschouwd, wordt de geheele inventaris der menschelijke verbeelding tot een groep van taalfiguren, en wacht de wijsheid, die meende in deze scheppingen op dichterlijke wijze aan het woord te zijn gekomen, vergeefs op een aalmoes.

J.D. BIERENS DE HAAN

[Tweede deel]

Moeder

De jongens spelen weer aan het strand, Aagje kan ook nu niet laten te neuriën onder het werk in de keuken, op den minst gevaarlijken van de vier oude rietstoelen der veranda zit May en staart zonder zien naar de zee. De gedachte laat haar niet los: wat is zij geweest voor Moeder? wat heeft zij ooit gedaan voor Moeder? Nu kan zij niets meer doen voor haar, enkel verwijtend zich zeggen: te laat. Haar droefheid wordt erdoor verbitterd, de rouw is een pijn van wroeging geworden: nù gaat wel al haar gevoel naar Moeder, Moeders beeld staat aldoor vóór haar en alleen door het mooie ervan, door de schoonheid van Moeders liefderijk leven, brengt dit denken haar toch den troost van een vereeren in beschaming.

Moèders leven.... Heel 'r jeugd, ook in haar huwelijk tot zijn dood, was zij de afgod van Grootpapa. Wat Grootmama goedvond, was nooit genoeg; wat Vader toestond, voldeed nog minder. Toch was Grootpapa blij met het huwelijk, althans van te voren en in het begin. O, Moeders reis in dat hevig onweer, hoe vaak was die aan May verteld! Moeder was toen negentien; de villa te Zandvoort had geen telefoon, anders zou Grootpapa afgezegd hebben. Nu reed ze bij een echt-Arnhemsche wolkbreuk in een laat bestelde vigelante naar het station, met Grootpapa die de parapluie hield en van het wegbrengen doornat thuiskwam. Haar bleek al te Utrecht niets over van onweer en onder een wolkenloozen hemel aanschouwde ze voor het eerst de Noordzee, die weinig leek op de Middellandsche, waar zij twee zomers in had gebaad. Barsch vol witkuivig schuimende golven! En tusschen die woestheid, ver in zee, wees tante Lucie aan Moeder een roeiboot en als iets dat haast niet te zien was, dat Moeder

tenslotte met moeite ontdekte, terzij van de boot het hoofd van een zwemmer. Dit was hare kennismaking met Vader. Twee zomers later trouwde de zwemmer, zelf ook jong, geen vierentwintig; en de Arnhemsche rechter Mr. Adriaan Dijckshoorn was met al de degelijkheid eener dertigjarige genegenheid even vast als zijn academie-vriend, de Rotterdamsche assuradeur Mr. Willem van Scherpenhuyzen overtuigd, dat hun gevoel een waarborg zijn moest voor het huwelijksheil van hun kinderen.... Moeder wèrd ook niet ongelukkig, al bleef Vader vóór alles sportsman; al moest zij, evenals de firma, achterstaan bij dezen hartstocht. Grootpapa Dijckshoorn ‘kon daar niet bij’, hij wist zich ‘een man van een anderen tijd’: termen, die ook May van hem hoorde. En Grootvader Scherpenhuyzen was boos, toen Vader ook na Grootvaders uittreden uit de firma sportsman bleef, veel meer dan zakenman. Maar Moeder koos lachend partij voor Vader: hij had immers geen zoon om hard voor te werken, hij was haar zoon, ze mocht dien wel hebben bij de twee meisjes, en ach, dat geld, er was genoeg, waarom moest er veel zijn? Neen, ongelukkig was Moeder nooit, zij had als haar vader ‘de zon in het hart’: diens dood was haar eerste heel groot verdriet: wie koesterde zóó met liefde als hij? Ja, wanneer Moeder over haar jeugd sprak, in dat huis aan den Eusebiussingel, dan boorde de weemoed opeens door haar stem, als een klank van het onvergetelijke.

Terwijl gelijk een zee van leven de lente zich héénstortte over het land, werd Moeder na korte verloving de bruid; Grootpapa Dijckshoorn deed haar trouwen en het was ook wel Moeder die trouwde, nadat Vader den trouwdag nog even verzet had om een voetbalmatch te Londen, die hij voor zijn fatsoen niet verzuimen mocht. Voetbal? Moeder vond het een wreed spel, trouwens werd het meer en meer 't spel beoefend door den werkman; doch ook tennissen deed zij haast niet; wel fietste ze, met haar fijne beentjes, althans te Baarn in den zomer. Verder ‘liet zij de sport voor Vader’, alleen jaloersch erop gesteld, al wat hij noodig had voor die liefde, te beredderen, te bestellen en als dat pas gaf.... te verstellen. Grootmama Dijckshoorn maakte zich boos; Grootpapa zag het glimlachend aan: Vaders vrouw moest

toch iets voor de sport doen, die heilige van onzen heidenschen tijd. Wel vroeg Grootpapa soms naar de Firma. Was 't al zijn zaak niet, het was die van zijn vriend: met dat excuus ondervroeg hij zijn schoonzoon en informeerde bij enkele vrienden en.... waarschuwde Vader, kalm maar ernstig. Toen dit vermanen vruchteloos bleek, berustte hij zuchtend, weer om Moeder, die hem gevraagd had: - 'Wat kan het u schelen, als 't mij niet ongelukkig maakt? Genoeg om te leven, blijft er altijd wel.' Vader verkocht de villa te Baarn; men ging nu des zomers naar Zwitserland - één zomer naar een Belgische badplaats, die niemand kende, zelfs niet bij naam. Den winter daarop stierf Grootpapa: na Grootmama en Vaders ouders. Het maakte Moeder opeens veel ouder: nu vond niemand haar ooit meer 'nog net een jongmeisje'; zij was het kleine, fijne, geestelijk altijd verwonderlijk-flinke, maar deerlijk-grijzende mevrouwtje. Het hart alleen kon niet verouderen. Het hart, dat aan twee dochters gaf, misschien niet meer, maar ook niet minder dan het gekregen had van den vader, die zijn eenig kind vergoodde.

Moet liefde komen van één kant? Gaven wij daardoor zoo weinig? dacht May. Maar ze wist, dat dit onzin en ondank was. Alsof Moeder ooit iets voor zich had verlangd! Zij en Lies dachten er nooit aan te geven; het sprak vanzelf dat Moeder gaf, ongevraagd, maar ook gevraagd en dit hoe vaak en voor hoeveel! Het eindelooze van Moeders hulp was in hun leven het wonder geweest. Moeders liefde vermocht te voorzien en dit in den dubbelen zin van het woord. Voorspellen, waarschuwen deed Moeder, rustig meest, maar soms wel angstig, zoo lang het kon in een vragenden vorm. - 'Ben je niet bang, kind? Zou het gaan? Jij moet het weten, maar ben je niet bang?' Daarna geen verwijt, wel telkens een daad, een reeks van daden, door niets te stuiten, stutten achter haar beider levens, het vaakst bij Lies, maar ook bij haar, al sloeg zij Moeders raad in den wind....

Beider huwelijk viel open, nu May overzag, wáár Moeder al ingreep, het tengere vrouwtje dapper op pad, rusteloos in de weer voor 'de zusjes.'

O, die flauwiteit 'de zusjes', voor 'twee zukke brokken

en blokken van meiden', als Grootvader Scherpenhuyzen met de ook in den uitingsvorm weinig gedistingeerde zelfingenomenheid die hem gelukkig maakte, zelfs waar geen spiegel was, placht te zeggen. Zij wáren 'echte Scherpenhuyzen's'.... ach, wat had het fijngeleden jonge vrouwtje bij die twee bevallingen in nog geen drie jaar tijds moeten lijden!

Zijn we ook innerlijk grof zooals Vader? dacht May en zag vóór zich de vele momenten, dat hij met een onbegrijpelijk negeeren van het mooie in Moeders teere distinctie klaagde: - 'Waarom zijn jullie geen jongens!' om zich dan met den troost te vleien: - 'Gelukkig stáán jullie kloek op de beenen!' Het grapje 'de zusjes' was niet van Vader, maar hoe gretig werd het door hem herhaald! 'de zusjes' van zooveel decimeter bij zooveel; 'de zusjes', al vroeg bij de vele vriendinnen door een lijfwacht van vriendjes omringd, wat Vader natuurlijk vond en gezond, maar dat Moeder bezorgd deed kijken, al wist ze dat 'het een andere tijd was', met andere zeden, anderen omgang, door de scholen en door de sport, dan in haar jeugd, haar jeugd te Arnhem. Geldersche nog, want in haar hart, hield ze iets van de vreemdelinge bij 'al die Rotterdamsche herrie', vreemd óók vóór Vaders positie als sportsman, welke verplichtingen gaf en relaties, die zij niet makkelijk aanvaardde.

Toch wist zij die kennissen naar het hart en uit het bijzondere leven van Vader aan te klampen, hulpvaardig te stemmen bij de nooden van Lies haar man. Haar beleid om bruggen te slaan, waarover zij naar de kantoren gaan kon en pleiten voor Baanders' toch meestal hachelijke ondernemingen, was van de moeilijkheden overwinnende macht harer moederliefde nog maar het geringste bewijs. Haar overredingskracht, die vriendelijk stemmen mocht of kregel, maar waardoor ze vaak haar zin kreeg, was vooral een bewijs van vernuft, ook al erfenis van haar vader, die iedereen op zijn gemak wist te brengen en zoo als rechter kreeg te hooren, wat hij van de verhoorden wou weten. Maar dat ze naar de menschen ging, zij naar al dat 'een zaak in de zak volk'; dat ze belde en tikte en nog eens terug kwam om geld te vragen, zij vrágen om gèld - dat kon alleen een liefdehart,

zóó toegewijd als het hart van Moeder. Baanders was nooit voorspoedig in zaken. Te vast was hij overtuigd van zijn flair. In den aanvang steunde Vader en steunde ook dat zelfvertrouwen. De sport had ook hem tot Vader gebracht, lang voordat Lies hem leerde kennen. Hij wou de technoloog der sport zijn, met voor dit nieuwe de nieuwste dingen. Wel vond hij niets uit, maar hij begreep. Elke uitvinding doorzag hij; al wat nieuw was, wekte zijn geestdrift - juist hierdoor deed hij onvoorzichtig, bij zijn en-gros-handel dom door vervoering, want vóór alle anderen kwam hij met nieuws, terwijl er veel geld stak in wat nog niet oud was, doch dat door hemzelf werd uitgeschakeld tot woede van de winkeliers. Niemand wou meer zijn compagnon zijn, men wenschte hem zelfs niet als technisch raadsman, Vader kon hem al lang niet meer bijstaan en Moeder trok vaak vergeefs erop uit. Toen moest hij wel andere wegen gaan. Verstandiger schéén hij ten slotte geworden, als het nu maar niet te laat was! Moeder zag deze verbetering niet. Haar laatste leed was die folteringsdag, toen men kwam om beslag op zijn boedel te leggen, den ochtend vóór een zaken-diner. Ook toen bracht het smeeken van Moeder nog uitkomst: de Engelsche fabrikant zat aan, waar 's morgens een deurwaarder rond had geloopen.

Zou Lies nu beseffen, hoe Moeder hielp: dat nooit iets te veel was, te veel voor haar liefde, maar dat het doen haar wel degelijk zwaar viel, al liet ze dit aan niemand blijken? Vader ‘trok er zich niets meer van aan’: het eenig verwijt dat Moeder ooit maakte. ‘Daarom ga ik maar’, zeide ze dan en bracht de groeten van haar man en repte van zijn vriendschap voor Baanders, zei niet: mijn man had u dit moeten vragen, maar vròeg en speelde knap met cijfers, zoodat er verwonderd geluisterd werd. Financiëel had ook Vader weinig gezag meer en Baanders werd vertrouwd door niemand: men hielp wel degelijk ná het verzoek, om het verzoek, dus door de verzoekster, die deed beseffen: ‘Baanders is waard, met zijn belangeloos idealisme, dat men hem niet alleen laat boeten voor zijn roekeloos zoeken naar 't nieuwe in dingen die alle dag worden vernieuwd.’

Eens kwam Moeder bezwaard tot May: nu had niemand

bij willen springen en Baanders moest toch worden geholpen. - ‘Vader?’ vroeg May. - ‘Och, lieve kind, die heeft zelf nog maar zóó weinig.’ En als klonk dit te hard over Vader: - ‘Je weet toch ook wel: in assuranties is de concurrentie zoo *vies* tegenwoordig.’ Nooit had het fijne aristocratisme van Moeder zich natuurlijker geuit dan in den hooghartigen hekel, waarmee ze dat ‘vies’ had uitgesproken. May was toen aan haar schoot geknield en het kleine handje streelend, had ze geliebäugelt: - ‘U bent een engel, de goeie engel van ons beiden. Hoe vréése lijk moet u dat geldvragen vinden!’ En dien keer loochende Moeder niet, dat al de brieven en visites soms haar wel eens moeilijk vielen. Maar dat ze dit toegaf, was om te zeggen: - ‘Dùs mòet ik het immers juist doen, kind.’ Het credo van al Moeders denken en voelen, van wat ze als vrouw en als moeder wilde. Van wat ze haar dochters met zachte woorden, zonder verwijt of toespeling zelfs, rustig-weg of 't iets gewoons was, als een levenservaring aanwees.

De avond kwam nu als een kilte uit zee, met nevel vóór de grauwe wolken. Huiverig-vreemd doken schaduwen op, het licht slook eensklaps diep weg in den hemel, als ontvlood het de trieste nabuurschap der aarde. May dacht aan haar jongens, voor wie het tijd werd; opstaand om naar hen uit te zien, greep zij aan de rietstoel-leuning met het vlak van den duim in een spijker en voelde bruusk haar achteruitgang, dat zij thans moest tevreden zijn met dit schamelgemeubelde huurhuisje als toevluchtsoord voor hun gansche vacantie. Doch beschaamd drong ze deze gedachte terug, het was of Moeder haar betrapte op zulke laag-bij-den-grondsche zelfzucht.

- Waarom ben je ook gescheiden?

Neen, Moeder zou dit niet hebben gezegd. ‘Gedane zaken nemen geen keer.’ Maar met niets had zij Moeder zoo zeer gedaan, als toen zij de scheiding had doorgedreven.

- Je hebt hem willen trouwen, kind; Vader had je immers gewaarschuwd.

En op haar akelig-dwarse antwoord, dat Vader liever den mond moest houden, deze prachtig-hooghartige leugen:

- Je vader, kind, heeft nooit iets gedaan, dat zijn vrouw hem zou willen of kunnen verwijten.

Een leugen? Neen, Moeder hàd niet gekund! Een leugen in elken anderen mond. Maar zij.... Iets later, toen het te laat was, daar Nico grif tot de scheiding bereid bleek en haar de jongens liet, met wat geld:

- Kindje, ik weet nu wel, dat het te laat is, gedane zaken nemen geen keer, maar zie je May, me lieve May, je bent nog jong en het leven is lang, 't zij dat je nog eens ooit hertrouwt, of met de jongens iets moeilijks krijgt, leer toch begrijpen wàt liefde is, je hebt gedacht dat je Nico liefhadt, maar je gevoel was vol van zelfzucht en liefde is het tegenovergestelde.

- Moest ik dan goedvinden, wat hij me aandeed?

- Met die vrouw? Doen of je niet wist.

- Dus veinzen, liegen?

- Zeg maar liegen. Dikwijls moet een mensch liegen uit liefde. Als de liefde maar oprecht is.

- Maar hij wist, dat ik het wist.

- Dan was er niets geen bezwaar tegen liegen. Integendeel; misschien dat hij, inziende wat je voor hem deedt met je stekeblind te houden, niet uit berouw! maar uit dankbare eerbied tot je was teruggekomen. Maar weet het wel: ik zeg dit nù, gedane zaken nemen geen keer, vroeger had ik dit nooit gezegd, want wat bleef over van je liefde bij de zelfzucht van zulk een kansrekening?

Altijd deze tegenstelling: zelfzucht en liefde, vijandige machten. Zij gaf slechts liefde, ook aan Vader. En wilde voor hen dat haar dochters die gaven, aan haar mannen, aan ‘'t gezin.’ Hierin wist zij zich ‘mensch van vroeger.’

- De zeden bedreigen het huwelijk, kind. Ik begrijp de tijd niet meer!

't Is May, of zij haar spreken hoort. Wel juist zoo heeft Moeder het alles gezegd. Nooit berispend, nooit verwijtend. Enkel het goede aanbevelend, als het betere, daarom verkieslijk. En altijd, of het geen moeite kostte.

Ontsteld ziet May de duisternis aan, daar de jongens nog niet zijn thuisgekomen. Al dat peinzen.... Zij treedt in de

kamer, vervaard, omduisterd door zelfverwijt, doch hoort nu Dolf op het plaatsje fluiten! Haar ontroering breekt als tot vocht. Want voordat zij de deur heeft geopend, weet ze wat zij erachter zal zien: haar tweetal rustig spelend bij Aagje, zich stilhoudend louter uit meelij met moeder, meelij omdat Vader weg is. En zij liet hun vader gaan, beleedigd in haar huwelijkseer, omdat hij deed als haar vader gedaan heeft, wat haar moeder niet wilde zien.

- Zijn jullie hier? En ik die sliep!
- Sliep u heusch? verbaast zich Dolf. De toon kan van ongeloof zijn en deceptie.
- Maar nu is moeder uitgeslapen! En we gaan nu spelletjes doen.

Een korte broedertwist, wat men zal spelen. Dan Piet:

- Maar Aag, jij doet toch mee?

Wanneer de raamdeuren half zijn gesloten en de lichtschijn valt over het kienspel, vervult een weemoedige vreugde de vrouw, die zich een ondankbare dochter voelde, wist dat haar moeder haar nooit iets verweet en nu van 'r kinderen dit ontvangt, de koestering dezer zachte gehechtheid. Leeft Moeder voort in mijn jongens? denkt zij. Gaat niet alles dus met ‘den veranderden tijd’ mee? Ben ik te veel het kind van mijn vader, maar mag ik Moeders geest zien in hèn?

- Moeder, wat heb u? vraagt Piet ontsteld. Wou u erg graag uit de put?
- Ja! lacht ze hem toe. Maar haal jij me er niet uit!

Zij wordt verlost, doch het spel raakt gedaan en dit moet het laatste zijn; 't is bedtijd.

- Kom u nog? vraagt Dolf halfweg het trapje.
- Natuurlijk! Stamp, wanneer jullie klaar bent.

De raamdeuren heeft ze weer wijd geopend, nu knipt zij het licht uit en staat vóór den zeenacht. Wolkenloos is thans de hemel. Eerbiedig staart ze oneindigheid in. En nogmaals ontvangt zij een les van Moeder. Die zomer aan dat Belgisch strand, toen Vader geen geld had voor Zwitserland en men dáár ging, waar ‘niemand’ was, niemand van de kennissen, en het regende dag aan dag. Tòen de opgewektheid van Moeder waardoor zelfs Vader een goed humeur hield. Moeder vond

het er ‘heerlijk’, àldoor aan zee! de zee vond zij ‘grootscher nog dan de Mont-Blanc.’
En ik, denkt May, ben niet tevreden, waar me twee schatten zich dol amuseeren,
waar we een eigen huisje hebben....

Maar Moeder waakt ook hier over haar.

J. DE MEESTER

Gedichten

Vraag

o, Vleuglen, niet aan overwolksche vuren,
maar aan de rookende hitte der spelonken
verzengd - en, Stem, niet in een licht vervoeren
tot zwijgen zaliger dan zang gebracht,
maar heesch en beedlend nu - wordt dit de nacht?
en dit het graf: asch, en ál minder vonken?

Febr. 1928

De Neergezondene

o, Doode, die mijn liefde meenaamt in uw dood,
waar ligt gij, dat ik weet waar ik zou willen sterven?
Mijn hart werd een gebroken hart, en al te groot
en koud wordt deze barre wereld voor mijn zwerven.

De lente, die het leven nieuw bezielen komt,
komt met dat oud lied van uw liefde mij vernielen -
Zij zingt al; maar mijn ziel, ontboden en verstomd,
daalt de onderwereld in naar de gefaalde zielen.

April, 1929

Vergeefsche deugden

Het jammerlijkste dat ter Hel moet gaan?
Der zonden geen, maar daden schoon en helder,
door een zielszonde op 't laatst nog overweldigd.
Zij, maagden nog, die Doodklok's tijdig slaan
had kunnen heiligen: duivelen met slangen trekken
hen samen nu tot schoven siddernaakt
van doodsangst, en Afgrond's bezoedling maakt
hun maagddom tot een afval weerzinwekkend.

Nacht zuigt hen neer - o, Namen, buit van de Afgrond,
half ingeschreven op des Leven's Bladen,
God's lust toen de zon nog hoog stond! Als hun haar
en oog 't laatst zinken, gunt de Martelaar
hen nog geen blik, maar hunkert naar zijn gade:
de Zonde, op aard nog blij, die hen daar afzond.
(naar D.G. Rossetti:
'Vain Virtues'
The House of Life. LXXXV)

Gevallen Majesteit

Eens liep het volk te hoop als zij maar buiten kwam;
grijsaards ontroerden zelfs. - Nu, van wat was, vermeldt
deez' hand alleen: oud hoovling bij 'n zigeunerkamp,
die staamlend van gevallen majesteit vertelt.

De trekken, en een hart dat lachen liefelijk maakte,
die zijn er nog, maar ik spreek van wat was. Het volk
loopt saam, en weet niet meer, dat door diezelfde straten
eenmaal een wezen liep als een brandende wolk.

(Naar W.B. Yeats:
'Fallen Majesty'.)

De roep in het rietgras

Ik hoor langs dit bleeke meer
de wind gaan in het rietgras,
roepend over en weer:
Niet voordat breekt die as
die de sterren houdt in hun ronden,
en handen slingre' in de diepte
de banieren van Oost en West,
en de gordel van licht is ontbonden,
zal uw borst verzonken in rust
bij de borst liggen van de geliefde.

(Naar W.B. Yeats:
‘He hears the cry of the sedge.’)

Het Volk

Ik sprak: ‘Wat loon kreeg ik voor al mijn werk,
voor al wat ik, en uit mijzelf, gedaan heb?
Daaglijks de nijd van deze onheusche stad,
waar wie het meest dient, meest belasterd wordt,
de goede naam van zijn leven verloren
van de nacht op de morgen. Ik had kunnen leven
- en wél weet gij hoe groot 't verlangen was -
waar elken dag mijn voetstap glinstren zou
in groene schaduw van Ferrara's muur,
of tusschen het voormalige beklimmen
- het onverstoord en hoofsch voormalige -
avond en morge' Urbino's diepe straat,
tot waar de hertogin sprak met haar lieden
den statigen nacht lang tot zij stonden saam
in hun groot venster voor de dageraad.
Ik had het eenig tastbaar recht gebruikt
dat mijn vak gunt: mijn omgang zelf te kiezen,
en op 't tooneel, dat mij het meest behaagt.’
Waarop mijn phenix antwoordde in verwijt:
‘De dronkaards, dieven van 't gemeenebest,
de vuige troep, die 'k van mij wegdreef: toen
mijn kans keerde en zij mij weer aanzien durfde,
kroop uit het donker en liet op mij los
hen, die 'k gediend had, menigeen, dien 'k gevoed had;
Toch heb ik, nu noch ooit, mij over 't volk
beklaagd.’
Mij bleef geen antwoord dan:
‘Gij leefde niet in denken maar in daden,
en kunt nog ongerept zijn als natuurkracht,
maar ik leef krachtens den ontledenden geest
en zijn uitspraken, en ik kan niet sluiten
het oog van den geest, noch kan 'k mijn tong doen zwijgen.’
En toch, daar mijn hart opsprong bij haar woord,
was ik beschaamd, en nu ik het herdenk
na negen jaar, buig ik mijn hoofd, beschaamd.

(Naar W.B. Yeats:
‘The People.’)

De Vedelaar van Dooney

Als ik op mijn viool speel in Dooney
dansen ze er als een golf van de zee;
mijn neef is pastoor van Kilvarnet,
mijn broer van Mocharabee.

Mijn broer en mijn neef kwam ik tegen
in hun boek met gebeden verdiept;
ik las in mijn liedjes, gekocht toen
ik over de kermis liep.

Eenmaal, aan het eind van de tijden,
heeft Petrus een vriendelijk woord
voor elk van ons drie oude geesten,
maar mij roept hij het eerst door de poort;

want de goeden zijn altijd vroolijk
- tenzij door een kwade kans -
en de vroolijken houden van liedjes,
en de vroolijken houden van dans -

en zien zij mij daar eenmaal loopen,
dan komen zij alle' om mij heen,
met ‘daar heb je de veedlaar van Dooney!’
en danse' als een golf van de zee.

(Naar W.B. Yeats:
The Fiddler of Dooney.’)

A. ROLAND HOLST

Vader en zoon

In weerwil van zijn pralerige lokken
was vader erg inschikkelijk en zoet.
Het wekkerspel der plaatselijke klokken
verzadigde zijn argeloos gemoed.

Zoodat ik vast naar hem niet kan verwijzen
die om dit eeuwig trekken van me ijzen.

Maar buiten die verslaafdheid aan de ruif
is typisch mijn bedaardheid bij geschillen
om verder aan een eigenwijze kuif
geen noodelooze woorden te verspillen.

A. SIMOENS

Die 'k aan de Ebro achterliet

'k Hervind U daaglijks, doch 'k herken U niet,
die 'k aan de helle stroom van d'Ebro achterliet,
hoe reisde uit U, waar reisde 't heldre kind,
dat 'k binnen 't bloeien van één volle maan,
één zonnige mei-maan, heb bemind?
Gij zijt dezelfde, doch Gij zijt het niet,
die 'k aan de helle stroom van d'Ebro achterliet,
wel zijn 't Uw malsche leden, zwaluwslank,
Uw heupen, mild, en wiegend als het graan,
doch wie ontroofde Uw oog de zoete lach,
die zoet was als het bloeien van de maan?
Ik zoek U schreiend, en ik vind U niet,
die 'k aan de helle stroom van d'Ebro achterliet,
'k herken het huppelen van Uw borstenpaar,
en 't slanke wuiven van Uw geurend haar,
dat, speelsch, Uw bleeke wangen streelt....
Gij zijt dezelfde, maar ach Gij zijt het niet,
die 'k aan de helle stroom van d'Ebro achterliet.

WILLEM GREGOR TEN BERGE.

Jong IJsland

De jonge IJslander, die het waagt een bundel proza of gedichten in het licht te geven, weet, dat door zijn tijdgenooten de waarde er van onmiddellijk afgewogen zal worden tegen die van het werk der groote schrijvers en dichters van het verleden.

Toch zullen hem zelden uitgewerkte vergelijkingen onder de oogen komen. De IJslandsche tijdschriften geven niet vaak uitvoerige aesthetische beschouwingen, die aan modern werk zijn gewijd. Ondertusschen is de kritiek, die langen tijd zonder onderscheid te maken ieder in het IJslandsch geschreven produkt jubelend welkom heette, in de laatste jaren wel van aard veranderd. Streng treedt zij nu op tegen alles, wat haar minderwaardig dunkt, en met een toegewijde aandacht ziet zij de ontwikkeling van de nieuwe kunst aan. Maar tot een litterair essay groeit een kritiek slechts zelden uit.

Het is ook niet alleen de officieele criticus, die het nieuwverschenen werk in de weegschaal legt. In de ooren van iederen IJslander klinkt na het metalen geluid van de oude skaldenstrophe, de klare volzin van het middeleeuwsche sagaproza en het gedragen rythme van de latere renaissancepoëzie. De litteraire schatten van het IJslandsche volk liggen niet zoo diep geborgen, dat slechts enkele uitverkorenen er toe kunnen doordringen. Zij zijn toegankelijk gebleven voor ieder, die er zich aan verrijken wil. Iedere IJslander krijgt een kostbare gave mee in het leven: een taal, die hem een sleutel is tot het beste, wat zijn volk gedacht en gevoeld heeft vanaf den aanvang der IJslandsche geschiedenis. De taal onderging in den loop der tijden zoo weinig veranderingen, dat het lezen van dertiende eeuwsche geschriften zelfs aan kinderen

geen moeielijkheden oplevert. De woordenschat van het IJslandsch breidde zich natuurlijk uit, maar de taal leverde zelf het materiaal en de middelen tot nieuwe woordvorming, zoodat zij volkomen vrij bleef van vreemde elementen.

De groote kennis van de oude literatuur gaat gepaard met een sterke gehechtheid aan de traditie. De dertiende eeuwsche sagastijl kan nog een voorbeeld zijn voor goed proza. In geen land is het oudgermaansche stafrijm zoo lang in eere gehouden als hier. Men bleef de oude wetten van versificatie trouw, al gebruiken de latere dichters daarnaast ook nieuwere versvormen.

Prof. Sigurdur Nordal geeft in de inleiding tot zijn bloemlezing[1)] een aardig voorbeeld van de macht van deze traditie. Hij wijst er op, hoe de dichter Matthías Jochumsson heele en halve strophen uit een in 961 gemaakt Hákonarmál[2)] kon schuiven in zijn in 1910 geschreven In Memoriam voor Björnstjerne Björnson, zonder te vreezen, dat deze strophen door taal, vorm of gedachte zouden verraden, dat zij bijna duizend jaar ouder waren dan de hen omringende verzen.

En is het niet merkwaardig, vraagt prof. Gudmundur Finbogason[3)], dat een IJslandsch kind zou kunnen spreken met Egil Skallagrímsson, wanneer deze dichter, die duizend jaar geleden leefde, uit zijn graf opstond en onder de levenden rondging. Ja, het is zelfs zeer goed mogelijk, dat het kind uit de IJslandsche genealogieën den dichter zou kunnen aantoonen, dat het van hem afstamde, en zeker zou het aan Egil kunnen vertellen, wat er in de aan den dichter gewijde saga over hem geschreven staat.

Er moet voor den IJslander een eigenaardige bekoring uitgaan van de oude familiesaga's. Hoe ver staat het Holland uit de Rijmkroniek van Melis Stoke niet van ons af! En hoe dicht staat het IJsland van deze nog vroeger geschreven familiekronieken niet bij hem! Zeker, zij vertellen van grootscher gebeurtenissen dan eenig nu levend IJslander ooit heeft beleefd. De uitgeweken Noren, die zich in de negende èn

1) Islenzk Lestrarbók 1400-1900 Reykjavík, 1924.
2) Een gedicht, dat Eyvindr skáldaspillir Finsson wijdde aan de nagedachtenis van Hákon jarl Sigurdarson.
3) Islandske Saertraek. Kopenhagen, 1923.

tiende eeuw op IJsland vestigden, behoorden tot de aanzienlijkste Noorsche geslachten en dat gaf aan de oud-IJslandsche samenleving het aristocratische karakter, dat iedere andere nederzetting mist. Het waren mannen, die zich koningen voelden op eigen gebied en in den vreemde regeerende vorsten trotseerden. In het eigen land dwongen de onderlinge familieveeten hen om telkens weer naar de wapens te grijpen; in het buitenland sleepte de woeste stroom van het wikingleven hen mee.

En toch worden deze figuren door de mondelinge traditie en door de sagaschrijvers zelden getild boven de werkelijkheid uit. Het zijn menschen gebleven met reëele idealen, mannen en vrouwen, die beurtelings winnen en falen in den strijd tegen het onafwendbare noodlot.

Allerlei omstandigheden werken er toe mee, dat de IJslander van deze oude verhalen niet vervreemdt. Hij zelf drijft zijn boerderij nog grootendeels op de wijze, waarop de eerste bewoners van IJsland dat deden. De techniek heeft de IJslandsche natuur tot voor enkele jaren ongerept gelaten. Zijn paarden dragen den IJslander nog door hetzelfde land, waardoor eertijds zijn voorouders reden; de weinige hoeven, die hij passeert, liggen nog op dezelfde plaats en dragen nog denzelfden naam als in den sagatijd.

Slechts een korten tijd zijn de sagaschrijvers in staat geweest om de stof, die hen uit de mondelinge traditie toevloeide om te vormen tot ware kunstwerken. Tegen het einde der dertiende eeuw is het uit. Ook als geschiedschrijvers van de Noorsche koningen hebben de IJslanders dan afgedaan.

De historici gaan zich tevreden stellen met het opteekenen van gedenkwaardige feiten in een dorre annalenvorm. De meer dichterlijke naturen grijpen naar de bonte massa's uitheemsche vertelstof, die IJsland binnenstroomen. Motieven uit de Noorsche praehistorie en godenleer worden samengesmolten met elementen uit de klassieke mythologie en de Westersche ridderroman. Er ontstaan fantastische vertelsels ‘leugensaga's’, waarin de helden op wikingtocht gaan, met reuzen en roovers vechten en belaagde prinsessen bevrijden. Deze vrij smakelooze prozaverhalen hebben zich niet lang in de gunst van het publiek kunnen verheugen, maar de stof

heeft zich in de ‘rímur’ tot ver in de negentiende eeuw gehandhaafd.

Enkele familiesaga's verhalen van den levensloop van een dichter. Tusschen het proza vinden we dan citaten uit zijn eigen werk: brokken uit de liederen, die hij had voorgedragen aan het Noorsche of aan het Engelsche koningshof, strophen, gewijd aan de schoonheid van de vrouw, die hij liefhad of spotverzen, waarin hij zijn vijanden hoonde. Ook in andere saga's treft men poëzie aan. De sagaschrijvers waren gewoon de strophen, die naar aanleiding van een bepaalde gebeurtenis gedicht en door de traditie bewaard waren, tusschen het proza in te lasschen, wanneer zij die gebeurtenis vertelden.

Het was een gave van Odin, de oude skaldenkunst. Odin had de inspireerende dichtermede aan de reuzen ontnomen en de eerste bewoners van IJsland hadden haar uit Noorwegen meegebracht. De oudste vorm van de Noorsche poëzie, het ‘fornyrdislag’, de achtregelige strophe met stafrijm en vaak twee heffingen en dalingen in iederen versregel, bleek de mogelijkheid tot oneindig veel variaties in zich te houden. De versregel kon worden verlengd, waarbij de toegevoegde maten door alliteratie en binnenrijm nauw aan de voorafgaande werden verbonden.

Enkele dichters gaven hun tijdgenooten zelfs een leiddraad bij de beoefening van al die verschillende versvormen. Rögnvald kali, jarl van de Orkaden, maakte ± 1145 een ‘Háttalykill’ (metrasleutel), Snorri Sturluson in 1223 een ‘Háttatal’ (metrareeks). Deze gedichten zijn samengesteld uit strophen in verschillende metra gedicht. Rögnvald kali wist het tot ruim veertig, Snorri tot meer dan tachtig variaties te brengen. In de vijftiende eeuw maakt Loftur Guttormsson nog eens een ‘Háttalykill’.

Een absoluut vrije woordschikking en ontelbare namen en omschrijvingen voor de weinige begrippen, waarover deze verzen handelen, zijn de kenmerken der skaldenpoëzie. Daarin onderscheidt zij zich van de Noorsch-IJslandsche Eddaliederen. De benoemingen en de omschrijvingen, de ‘heiti’ en de ‘kenningar’ zijn deels direct beeldend, deels een spelen met mythologische motieven. Het schip is een golvenpaard,

het zwaard een strijdzon, het bloed wondenstroom of lijkendauw. Het goud wordt genoemd de maan van AEgir of de tranen van Frigg. De dichtertaal wordt steeds gecompliceerder en voor niet ingewijden is de skaldenpoëzie meestal onverstaanbaar. Na de hervorming is de taal der dichters weer veel soberder, maar zelfs in poëzie van de twintigste eeuw, vooral in de z.g. 'lausavísur' (epigrammen) kan men op kenningar stuiten.

Odin had den skalden de dichtermede bezorgd en de dichters bezongen bij voorkeur het hem welgevallige werk: den strijd. Zij geven echter zelden een regelmatig verslag van een gevecht. Zij vermelden slechts enkele heldendaden van den vorst, aan wiens nagedachtenis het gedicht is gewijd en zij vullen verder hun verzen op met stereotype beelden en beschrijvingen. De zwaarden doorklieven de schilden, de raven drinken bloed, de wolven kleuren zich den muil rood en het aantal van Odin's uitverkorenen is vermeerderd. Dat is de grondtoon. Het is poëzie vol strijd en bloed, maar van een zeer bijzondere vorm- en klankschoonheid.

Haar hoog aristocratisch karakter van hofpoëzie heeft de skaldenkunst ondertusschen niet behouden. Ongetwijfeld wachtte een jong IJslandsch dichter met spanning het oogenblik af, waarop hij voor den Noorschen koning zou verschijnen en hem de kunstig gebouwde strophen zou voordragen, waarin hij de krijgsdaden van den koning zelf of van diens voorvaderen roemde. Maar de Noorsche geschiedenis is niet de eenige bron, waaraan zij de stof voor hun verzen ontleenen. Zij improviseeren losse strophen naar aanleiding van allerlei voorvallen op IJsland, dikwijls bij wapenfeiten, maar ook bij vele andere gebeurtenissen.

Op een avond bespiedt Steingerd de gasten, die op haar vaders hoeve hun intrek hebben genomen. De dichter Kormak ziet haar enkels door de reet tusschen deur en drempel en hij zegt een strophe. Even later ziet hij haar oogen naar hem gluren van onder een gesneden Hagbardkop, en hij zegt weer een strophe: Lichte oogen stralen; mij brengt het nauwelijks vreugde.

Tijdens den hooibouw zijn op Tunga alleen de oude Bersi en zijn pleegzoon Halldor in huis. De wieg kantelt, Halldor

valt op den grond en Bersi kan niet opstaan om hem te helpen. Dan zegt Bersi een strophe: beiden zijn wij machteloos, ik door mijn ouderdom, jij door je jeugd; bij jou komt dat terecht, maar niet bij mij.

Het kan gebeuren, dat een dichter zijn leed uit moet spreken, om zich zelf te redden. Zegt het liever den steenen dan niemand, raadt een IJslandsch spreekwoord.

Als de oude Egil Skallagrímsson vernomen heeft, dat zijn zoon Bödvar in den Borgarfjord verdronk, sluit hij zich op. Hij weigert alle voedsel; hij wil sterven. Zijn lievelingsdochter Thorgerd roept hem tot het leven terug: hij moet zijn zoon in een klaagzang herdenken. Het komt los, moeielijk en in simpele woorden, het verhaal van al het leed, dat hij te dragen kreeg: het verlies van zijn ouders en van zijn zonen, zijn twijfel aan Odin, zijn machteloosheid van oude alleenstaande man in deze harde wereld. Maar door deze klacht licht even dankbaarheid voor de goddelijke gave, dichter te zijn. En nooit was Egil grooter skald, dan toen zijn smart zich een uitweg baande in de dan weer vloeiende, dan weer stootende strophen van de Sonatorrek.

Er komt een tijd, dat de Noorsche koningen de verzen der IJslandsche skalden niet langer waardeeren. Misschien verstaan zij den zin van die kunstige strophen niet meer, misschien heeft de vertaalde ridderroman de oude hofpoëzie van haar eereplaats verdrongen. Maar als hun gedichten niet langer met goud en eerbewijzen worden beloond, wenden de dichters den vorsten der aarde den rug toe. Zij blijven de oude versvormen trouw en zij vernieuwen hun beeldrijke dichtertaal. Maar zij dichten voortaan ter eere van den Vorst der wolkentent, van den Bestuurder van het zonnewiel, van den Wachter der hemelglansen en van Zijn Moeder, María mey.

De geheele latere middeleeuwen door worden zulke vrome liederen gemaakt. De luthersche bisschop Gudbrandur Thorlaksson neemt de beste op in het Visnabók, de verzameling geestelijke poëzie, die hij 1612 uitgeeft. Bisschop Gudbrandur wist, dat deze oude katholieke verzen, schoon van vorm en zuiver van taal, eerder weerklank in IJslandsche harten zouden wekken dan de onbeholpen psalmvertalingen, die rechtzinnige lutheranen aan het volk wilden opdringen. Hij

is een man met ruime opvattingen, bisschop Gudbrandur. Hij stoort er zich niet aan, als bekrompen tijdgenooten stafrijm in een geestelijk lied als een zondig versiersel veroordeelen.

Dienzelfden eerbied, voor wat goed en schoon geweest was in de oude kunst, had de groote IJslandsche psalmdichter Hallgrímur Pétursson. Hallgrímur was opgegroeid in de omgeving van bisschop Gudbrandur: zijn vader luidde de domkerkklok van Hólar en was aan den bisschop verwant. Hallgrímur kende den nood van zijn volk. Hij heeft zelf de bitterste armoede geleden en de vreeselijke volksziekte, de melaatschheid, sleepte ook hem ten grave. In zijn psalmen vonden tijdgenooten en latere geslachten den troost, die zij zoozeer behoefden.

Van onschatbare waarde is het voor de IJslanders geweest, dat die troost tot hen kwam in schoone, zuiver IJslandsche verzen. Daar zullen zij zich toen niet van bewust zijn geweest. Maar nooit zijn de IJslanders er dichter aan toe geweest om hun eigen cultuur in de Deensche te verliezen dan in die dagen. Reeds in 1264 hadden zij na een hevigen binnenlandschen strijd de souvereiniteit aan den Noorschen koning opgedragen. Sedert de Unie van Kalmar in 1397 werden zij vanuit Kopenhagen geregeerd en nam de willekeur steeds toe. En toen tenslotte de poging van den katholieken bisschop Jón Arason om aan IJsland een deel van zijn oude zelfstandigheid terug te geven, mislukte, scheen de volkskracht voor goed lamgeslagen. Gewillig bogen de IJslanders zich onder het vreemde juk. Maar zoolang een volk een eigen taal spreekt blijft er iets van het nationaliteitsgevoel leven. En mede aan Hallgrímur's psalmen is het te danken, dat de IJslanders hun taal onbesmet aan volgende, fortuinlijker generaties konden overleveren.

De wensch van bisschop Gudbrandur, dat zijn volk schoone geestelijke liederen zou bezitten, is volkomen vervuld. Maar dat was den bisschop van Hólar niet voldoende. Hij wenschte, dat deze geestelijke poëzie de wereldlijke zou doen vergeten. Om dit doel te bereiken kwam hij zelfs aan den smaak van het volk tegemoet en liet hij de bijbelsche verhalen tot een rímurcyclus bewerken. Maar nog veel minder dan Hallgrímur's Lijdenspsalmen waren de ‘Biblíurímur’ bij machte om de

wereldlijke rímur uit de volksgunst te verdringen. Tot ver in de negentiende eeuw hield deze eigenaardige poëzie zich staande.

Reeds in de veertiende eeuw had het uit den vreemde binnengedrongen danslied in den rímavorm een compromis gesloten met de strenge inheemsche skaldenstrophe. Het lichte danslied had den IJslander niet volkomen bevredigd. Hij verzwaarde het vers met stafrijm en vaak ook met binnenrijm, terwijl hij het eindrijm behield. Evenmin voldeed hem de korte ballade. Het vertellen zit den IJslander in het bloed en zijn rímur groeiden uit tot eindelooze aaneenschakelingen van wonderbaarlijke avonturen, door allerlei helden in vervlogen dagen beleefd. Motieven voor deze rijmen vonden de dichters te kust en te keur in de leugensaga's. Ook uit min of meer apocrieve historische bronnen vloeide de stof hen toe.

In later tijden hebben verschillende litterair-historici hard over de rímur geoordeeld. Soms schijnt het zelfs, of het uitsluitend de schuld van deze arme rijmen is, dat de buitenlandsche belangstelling voor de IJslandsche literatuur zoo moeielijk het jaar 1300 overschrijdt.

Toch is de groote populariteit, waarin deze kunst zich eeuwen achtereen op het eiland zelf mocht verheugen, niet onverklaarbaar. De bloeiperiode van de rímur valt in IJslands donkere jaren, in een tijd, toen slechts zulke ruwe fantasterijen de geesten aan de vale werkelijkheid vermochten te onttrekken. De IJslander leed toen een armoedig bestaan in zijn eenzame plaggenhoeve. De bepaling van het monopoliestelsel, dat ieder IJslander aan een hem toegewezen Deenschen koopman zijn producten moest afstaan, werkte fnuikend op de energie van het volk. Iedere concurrentie was uitgesloten; men moest accepteeren, wat men er voor in ruil kreeg. De komst van een Deensch koopvaarder, enkele malen 's jaars, was trouwens het eenige, wat de versuffende eentonigheid van het IJslandsche boerenbestaan af en toe verbrak. Nieuwtjes en brandewijn deden dan de rondte, tot de voorraad was uitgeput en men weer terugzonk in de troostelooze afgeslotenheid. Was het wonder, dat de IJslander zich door de rímur gewillig liet meevoeren naar een fantastische maatschappij van helden en reuzen, naar een wereld vol daadkracht en wapengeweld en velerlei gebeuren?

Doch niet alleen de inhoud van deze poëzie boeide hem, maar ook de vorm. De rìmur hadden voldoende elementen van de oude skaldenpoëzie in zich bewaard om de aandacht der luisteraars vast te houden. Zij waren opgebouwd volgens strenge voorschriften, al bereikten de dichters de uiterlijke volmaaktheid ook slechts door een afgeleefde dichtertaal uit te buiten. Het is een kunst, die in haar excessen overeenkomst vertoont met onze rederijkerspoëzie. Maar toch, hoe versleten en samengelapt de poëtische omschrijvingen ook waren, het volk bleef vertrouwd met de kenningar en hield contact met zijn oude kunst. Latere geslachten zouden wel weer schiften.

Niet alleen de rímurdichters vertoonden die wonderbaarlijke handigheid bij het samenknutselen van hun rijmen. Iedere IJslander, die zich respecteerde, had wel zooveel kenningar tot zijn beschikking, dat hij, zoo noodig, een strophe kon improviseeren, die voldeed aan vrij strenge eischen van metriek, staf- en eindrijm. Het was b.v. een geliefde tijdkorting, om elkaars halve strophen aan te vullen.

Men mag de beteekenis van deze volkskunst niet onderschatten. Niet omdat wij aan de epigrammen, die bewaard zijn gebleven, zoo'n bijzondere waarde toekennen. Slechts hier en daar treft een gedachte of een klankeffect. Maar de IJslander, die zelf vorm en dichtertaal beheerschte, voelde zich terecht tot oordeelen bevoegd en stelde hooge eischen aan het werk der waarlijk erkende dichters. De belangstelling en de verzekerdheid, waarmee discussies over litteraire zaken heden ten dage nog op het land worden gevoerd, zal men elders in een dergelijke omgeving hoogstens bij politieke of theologische gesprekken aantreffen. Doch de vraag rijst dan bij ons op: hoe lang nog?

De IJslanders der zeventiende en achttiende eeuw kenden ook wel andere poëzie dan psalmen en rìmur. Zij bezaten o.a. een veelzijdig begaafd dichter in Stefán Olafsson, wiens lyriek ging van mond tot mond. En Stefán Olafsson was niet de eenige. Maar in de eindelooze winteravonden, als gezin en werkvolk vereenigd waren in de ‘badstofa’, in het gemeenschappelijke slaap-woonvertrek, dan luisterde men bij voorkeur naar rìmur, die een der huisgenooten voorzong op een

eentonige melodie met een langen uithaal op de laatste sylbe van iedere strophe.

En dat bleef zoo, ook toen de geschiedenis en de literatuur van den bloeitijd den IJslander reeds lang tot een onderwerp van soms zeer diepgaande studie geworden waren. Arngrímur Jónsson had met zijn in 1593 uitgegeven 'Brevis commentarius de Islandia' den stoot gegeven tot de wetenschappelijke bestudeering van de oude teksten. Arngrímur's werk wekte ook de belangstelling van buitenlandsche geleerden voor de litteraire schatten, die op het eiland lagen opgehoopt, en de bewondering van de buitenwereld deed voor de bezitters hun waarde nog stijgen. Een noodlottig gevolg van deze buitenlandsche belangstelling was echter, dat massa's handschriften werden opgekocht en naar het vasteland gezonden. De oudste en merkwaardigste codices moet men niet zoeken in de bibliotheek te Reykjavík, maar te Kopenhagen. Voor onderzoekers van het vasteland zijn ze nu stellig gemakkelijker te raadplegen, dan wanneer zij daar hoog in het Noorden waren gebleven. Maar nu de universiteit te Reykjavík terecht haar litteraire faculteit wil maken tot een centrum voor de studie van het oud-IJslandsch, wordt het ontbreken van deze oude handschriften als een schier onoverkomelijk bezwaar gevoeld.

De philologen en historici der zeventiende en achttiende eeuw bewerkten commentaren en woordenlijsten, tijdberekeningen en genealogieën. In 1688 stelde de bisschop van Hólar de eenige drukpers, die het eiland toen rijk was, ter hunner beschikking. Er verschijnen gedrukte uitgaven van IJslands oudste geschiedbronnen. In alle deelen des lands worden wetenswaardigheden verzameld, dikwijls door eenvoudige boeren, die hun leven wijdden aan het samenstellen van een breed opgezet verzamelwerk. Het is, alsof de IJslander al de energie, die hem in deze jaren van stilstand en duisternis en bijgeloof nog gebleven was, besteedde aan het verzorgen van zijn geestelijk erfgoed, overtuigd als hij was, dat hij toch geen werk vermocht te scheppen, dat de vergelijking daarmee kon doorstaan.

In de negentiende eeuw wordt de toestand gunstiger. Het

monopoliestelsel is opgeheven en het oeconomische leven kan zich eenigszins herstellen. Het nationaliteitsgevoel is ontwaakt en de houding tegenover Denemarken verandert: men durft weer protesteeren en eischen stellen. De IJslanders gaan zich voelen een zeer bijzonder volk en bewoners van een zeer bijzonder land.

Deze trots komt reeds in 1804 tot uiting in het 'Eldgamla Isafold', dat het IJslandsche volkslied is geweest, totdat het verdrongen werd door het plechtige, maar minder typeerende 'O, gud vors lands!' van Matthías Jochumsson. Bjarni Thórarensen, de achttienjarige dichter van het 'Eldgamla Isafold' stelt in jeugdigen overmoed zijn IJsland, de schoone bergvrouw met haar flonkerende gletscherkap, hoog boven het Deensche Seeland, dat zoo vlak is, dat men uit de lijnen niet eens gelaatstrekken kan lezen.

Bjarni, gelijk zoovelen van zijn landgenooten, werd dichter tijdens zijn studietijd in Kopenhagen. De litteraire en politieke bewegingen worden in de eerste helft der negentiende eeuw feitelijk gedragen door de IJslandsche studenten. Een eigenlijk cultuurcentrum was er toen niet op IJsland, hoeveel er ook op het geheele eiland werd gelezen en geschreven. Reykjavik was ± 1800 een stad van 400 inwoners, de Deensche kooplieden meegeteld. Aan de Latijnsche school, die langen tijd in Bessastadir, twee uur gaans van Reykjavik gevestigd was, viel wel eens iets van litterair leven te bespeuren, maar gymnasiasten zijn meestal te jong om werk van groote beteekenis te geven. De besten onder hen gaan studeeren in Kopenhagen en worden daar opgenomen in den kring van jonge landgenooten, wier ernstig streven was IJsland op te heffen uit zijn staat van geestelijke en materieele armoede.

Zij leeren hier de Scandinavische en de Duitsche romantiek kennen en vinden daar eigen verlangens en gevoelens in terug. Zij worden zich bewust, dat hun eigen land een romantisch verleden heeft als geen ander, maar forscher en scherper belijnd. Zoo wordt ook hun eigen kunst, zeker en doelbewust. Hun jonge sterke verzen zijn renaissancepoëzie in dubbelen zin; het is een herboren kunst, die een volk zal doen herleven.

Deze dichters zien IJsland uit de verte, grootsch en ge-

weldig met zijn stijle bergmuren oprijzen uit zee. Zij zien de witte koepeldaken der gletschers, het poolijs, dat soms de kusten blokkeert en zij weten het vuur brandende onder de eeuwige sneeuw. Dit alles wordt hen tot een symbool: het vuur geeft energie en het ijs gehardheid en de bergen wijzen den weg naar het moeielijk bereikbare. Lafheid en slapheid vriezen daar stuk, zooals de ratten, die komen met vreemde schepen.

De afstand maakt de bergen blauw en de menschen groot, heeft Jóhann Sigurjónsson gezegd. En deze jonge dichters wisten ook wel, dat zij bezongen het IJsland van het verleden of van de toekomst, maar niet het IJsland van hun eigen tijd. Maar zij werken aan de verwezelijking van hun ideaal. Jónas Hallgrímsson brengt zijn landgenooten naar Thingvellir, de vlakten, waar eens het althing, de algemeene volksvergadering werd gehouden. De stralend witte gletschertoppen, de wijde zomerhemel, de Oxará, die zich schuimend neerstort in de Almannagja, zij zijn daar nog in onveranderde grootschheid. Maar het althing is verdwenen, de rotspunt, van waar eens de wetten werden afgekondigd, is met bessenstruiken begroeid en de plaats, waar de groote hoofdling Snorri placht te bivouakeeren, wordt nu gebruikt als lammerenperk. De dichter werpt dit zijn tijdgenooten als een verwijt voor de voeten: zoo is de roem onzer vaderen vergeten en verworden.

Met deze aanklacht opende de eerste aflevering van het tijdschrift Fjölnir, dat de bentgenooten in 1835 uit Kopenhagen naar huis zonden. Enkele leden der redactie waren reeds afgestudeerde mannen; Thómas Saemundsson had al een beroep als predikant aanvaard en zond zijn vrienden uit IJsland zijn vele bijdragen toe. Fjölnir moest op IJsland een weg banen voor de nieuwe politieke en oeconomische ideeën en tegelijk een nieuwe kunst aankondigen. Die dubbele taak werd het tijdschrift noodlottig. De dichter-redacteur Jónas Hallgrímsson ging recht op zijn doel af. Hij wilde den smaak van zijn volk veredelen door het goede vertalingen en goede oorspronkelijke kunst te brengen. Maar eerst moest hij ruim baan maken en zijn landgenooten overtuigen van de minderwaardigheid van hun geliefde rimur. Deze ideeën van Jónas wonnen slechts langzaam veld. Op het oogenblik vindt

men de rimurboekjes nog wel hier en daar in de boekenkasten op de boerderijen en vele oudere menschen verstaan nog de kunst om te ‘kvaeda’, om de rimur voor te zingen, maar het jongere geslacht vindt deze poëzie verachtelijk en uit den tijd.

In 1835 wekte Jónas' kritiek echter algemeene verontwaardiging. Een aantal redactieleden van Fjölnir wilden, om wat in hun oogen bijkomstigheden waren, hun invloed op het volk niet verliezen en zij volgden den grooten politicus Jón Sigurdsson, toen deze in 1841 een eigen tijdschrift stichtte. Als Jónas Hallgrímsson in 1845 sterft, is het ook met Fjölnir uit.

Geen dichter is zoo populair geweest als Jónas, zijn aanval op de rimur ten spijt, geen dichter heeft ook verzen geschreven in zulk welluidend IJslandsch. De beide groote dichters, die na hem kwamen, Matthías Jochumsson en Einar Benediktsson mochten zijn meerderen zijn in beheersching van den vorm, hun verzen mochten rijker zijn aan ideeën, Jónas is ondanks dat alles de meest geliefde volksdichter gebleven.

In Matthías Jochumsson's lange beschouwende gedichten en in zijn romantische drama's is misschien veel, dat ons nu gezwollen lijkt, maar men wordt getroffen door zijn hartstochtelijke liefde voor IJsland, voor het volk en voor de taal. In zijn veelbewogen leven maakte Matthías den geheelen IJslandschen onafhankelijkheidsstrijd mee. Hij was negen en twintig jaar en nog student aan de theologische school in Reykjavik, toen IJsland zijn eerste afgedwongen grondwet kreeg; hij was drie en tachtig, toen IJsland in 1918 onafhankelijk werd verklaard. En iedere gebeurtenis, iedere nieuwe phase bezong hij met onuitbluschbaar vuur. Men zegt, dat hij bij de herdenking van IJslands duizendjarige kolonisatie in 1874 tien gedichten op een dag maakte. Hij was de hooggeeerde dichter van twee geslachten van het steeds sterker wordende volk, eeredoctor van de universtiteit te Reykjavik, die hij had zien worden en eereburger van de stad Akureyri, die hij had zien uitgroeien van een armoedig visschersdorp tot een moderne stad.

De dichterwerkzaamheid van Einar Benediktsson valt grootendeels in de twintigste eeuw, maar naar den geest is zijn kunst nauw verwant aan die der oudere dichters. Einar

Benediktsson is een bereisd man, en een uitstekend kenner van de moderne buitenlandsche literatuur, in het bijzonder van de Engelsche. Zijn poëzie is verfijnder dan die van zijn groote meesters. Zijn indrukken van vreemde steden en van de IJslandsche natuur geeft hij in geziene beelden en doorvoelde vergelijkingen, niet tevreden met het woord, dat de sleur van rijm en alliteratie hem aanvoert.

Aan de kunst der ouderen herinnert echter zijn sterke gehechtheid aan den volmaakten, gecompliceerden vorm, en zijn onwrikbaar geloof aan zijn land en aan zijn volk, waarin tenslotte alle andere gevoelens opgaan. Als een sierlijke toren staan Einar's verzen op het machtige bouwwerk, dat de IJslandsche renaissance had opgetrokken.

Rondom deze groote figuren waren tallooze andere dichters te groepeeren. Sommigen zenden in hun studentenjaren eenige verrassend geslaagde verzen naar huis en zwijgen dan verder. Anderen herhalen met min of meer succes hun geheele verdere leven het vrij beperkte aantal motieven, dat de negentiende eeuwsche dichtkunst bestrijkt. Hun lyriek verraadt den invloed van de Duitsche romantici, vooral van Heine. Speciaal IJslandsch zijn de tallooze doodenklachten, waarin de deugden van de afgestorvenen worden geroemd. Deze dichters zien het volksbestaan gesymboliseerd in de IJslandsche natuur met haar hevige tegenstellingen. De eeuwen van duisternis en armoede, die achter het volk liggen, zijn een leerschool geweest zooals de strijd tegen de elementen. Aan de eene kant vindt men een opzweepen tot steeds grooter energieontwikkeling, aan de andere kant een verrukte bewondering voor de eigen volksaard, die onder andere omstandigheden in domme zelfvoldaanheid had kunnen ontaarden.

Voor al deze dichters schijnen geen technische bezwaren te bestaan. De vele gelegenheidsgedichten, die nu nog in dagen van algemeen vreugde of rouw in tijdschriften en kranten worden gepubliceerd of op losse blaadjes gedrukt worden verkocht, voldoen aan strenge eischen van prosodie. Hoe afgeleefd de inhoud van die verzen ook is, het uiterlijk dwingt steeds bewondering af.

Bjarni Thórarensen had teruggegrepen naar het oude

fornyrdislag. In korte, sterke versregels drong hij zijn stoere gedachten samen. De dichters, die na hem komen, volgen hem in het gebruik van oude versvormen na en bereiken dikwijls een schoone eenheid van vorm en inhoud. Onder buitenlandschen invloed wordt ondertusschen ook geëxperimenteerd met versvormen, waarin de IJslandsche taal zich tot nog toe niet had laten binden. Maar er wordt geen enkel vers geschreven zonder het oude stafrijm en binnenrijm blijft naast eindrijm een zeer gewilde versiering.

De IJslandsche romantiek stond zoo stevig gegrondvest in de werkelijkheid, dat de realistische beweging, die ± 1880 onder de IJslandsche studenten te Kopenhagen was ontstaan, haar niet aan het wankelen kon brengen. Het tijdschrift Verdandi, dat vier enthousiaste volgelingen van Georg Brandes, den invloedrijken Deenschen hoogleeraar, naar huis zonden, liet in de IJslandsche literatuur slechts een flauw spoor na. De meest begaafde der redactieleden, Thorsteinn Erlingsson, heeft met zijn latere satyren op maatschappelijke toestanden wel eenigen invloed gehad. Zijn somber gestemde natuurlyriek, gedicht in het metrum der rimur, behoort stellig tot het dierbaarste litteraire bezit van den IJslander. In het werk van de jongste dichtergeneratie, dat eerst na Thorsteinn's dood verschijnt, vindt men heel duidelijk iets van zijn geest terug.

Voorloopig bleef echter Matthías Jochumsson de algemeen erkende volksdichter, voor wiens geestkracht en donderende taal tenslotte ook de mannen van Verdandi grooten eerbied hadden.

Tegenover deze hooggestemde renaissancepoëzie staan de boerennovellen. De schrijver van den eersten IJslandschen roman, Jón Thoroddsen was nog voortgekomen uit den Kopenhaagschen studentenkring. Hij kende de beschrijvingen van het Schotsche landleven van Walter Scott en die hebben hem waarschijnlijk tot het schrijven van ‘Piltur og Stúlka’[1] gebracht. Het boek ontstond in 1850 in Kopenhagen. Het

1) Indridi en Sigrid. Naar het Duitsch vertaald door H.J.B s' Hage, 1884.

succes van dezen eersten roman was in den beginne niet overweldigend. Vele IJslanders konden een familieverhaal, dat bedacht en niet gebeurd was zooals hun oude familiesaga's slechts met moeite waardeeren. Op het oogenblik is het misschien de meest populaire roman. Het kan de vergelijking met moderner werk nog steeds doorstaan. Het in Reykjavik spelende slot moge mislukt zijn, - de eerste goede Reykjaviksche roman moet trouwens nog altijd geschreven worden - het verhaal van de jeugdvriendschap van Indridi en Sigridur heeft veel aantrekkelijks. Jón Thoroddsen vertelt van het landleven in klaar en zuiver IJslandsch, dat soms opzettelijk den ouden sagastijl dicht benadert en met een eigenaardige, nauw merkbare humor, die men ook hier en daar in de oude saga's aantreft.

De novellenschrijvers, die na hem kwamen, hebben hem daarin eigenlijk nooit kunnen evenaren. Velen van hen zijn ook niet in staat geweest om het leven, waarvan zij vertellen te zien van dien afstand, die eerst de ware verhoudingen doet zien. Deze schrijvers zijn ten deele voortgekomen uit de beweging, die in de tweede helft der negentiende eeuw onder de noord-IJslandsche boeren was ontstaan en die tegelijk de bevordering van de algemeene welvaart en van het geestelijk leven ten doel had. De boeren hadden altijd veel gelezen, maar naast de oude saga's waren rímur en preeken hun voornaamste lectuur geweest. Nu gaan zij zich zelf Deensch en Noorsch leeren, zij stichten bibliotheken, om gezamelijk boeken aan te schaffen en zij houden bijeenkomsten om het gelezene te bespreken. Op deze wijze verwierven de boeren zich een algemeene kennis, die nauwelijks voor die der academisch gevormden onderdeed. De moeilijkste omstandigheden konden dat zoo typisch IJslandsche verlangen naar kennis en ontwikkeling niet uitdooven.

Er zijn merkwaardige menschen onder deze schrijvers. Gudmundur Fridjónsson was langen tijd te arm om eenige hulp in dienst te nemen. Hij moest zich afbeulen, opdat zijn groot gezin geen gebrek zou hebben aan het allernoodigste. Maar in de winteruren, die hij voor zich zelf durfde besteden, las hij, wat hij in handen kon krijgen en werkte hij aan zijn eigen stijl, opdat hij zuiver IJslandsch zou zijn en een schat-

kamer van oude woorden en uitdrukkingen, die alleen nog in afgelegen streeken werden gehoord.

Jón Stefánsson had nooit eenig schoolonderwijs genoten. Hij kwam nooit verder dan Akureyri of Húsavík, waar hij in het voor- en najaar zijn producten brachten en zijn voorraden insloeg. Hij werkte eerst als boerenknecht. Later trouwde hij en ging boeren op de kleine hoeve Litluströnd aan het wondermooie Myvatn. Hij was een practisch man en tot armoede is hij nooit vervallen, maar hij stond ook alleen voor al het werk van het zoo omslachtige IJslandsche boerenbedrijf. Maar ondertusschen verwierf hij zich een respectabele kennis van de moderne buitenlandsche literatuur en hij schreef in zijn oorspronkelijk eenvoudig IJslandsch over de menschen en dieren om zich heen. Het verschijnen van zijn eerst bundel 'Ofan úr sveitum' (Uit het binnenland) in 1892 was een belangrijke litteraire gebeurtenis.

Ook de boerenvrouwen hadden deel in deze beweging. Alleen het lezen van tooneelstukken bracht Kristin Sigfusdóttir, op het denkbeeld om zelf een stuk te schrijven. Zij had nooit tooneel zien spelen, want zij was nooit in Reykjavík geweest, en dat was toen de eenige IJslandsche stad, die een schouwburg en een tooneelgezelschap rijk was. Haar blijspel 'Tengdamódir' (De schoonmoeder) werd met groot succes te Reykjavík opgevoerd en wordt nog steeds als het beste IJslandsche blijspel beschouwd. En in later jaren legde Kristin al haar warm gevoel in haar roman 'Gestir' (Gasten), het innig droeve verhaal van den longzieken zwerver, die armlastig geworden is, en van de zuster van den boer, bij wien hij uitbesteed is, de huissloof, die hem verpleegt.

Er zijn in het werk van deze schrijvers buitengewoon mooie stukken en enkele figuren uit deze novellen zullen ons lang in herinnering blijven. Ik denk aan Gróa en Brandur uit een roman van Jón Stefánsson, aan den stuggen, altijd werkenden Brandur, in wien langzaam de argwaan sluipt, dat Gróa hem ontrouw is en aan de door jaloezie verteerde Gróa, die de liefde, welke de jonge Geirmundur even voor haar gevoeld heeft, over ziet gaan op het fleurige domineesdochtertje. Ik denk aan Thordis en Einar uit een verhaal

van Gudmundur Fridjónsson, die op skis het lijkje van hun kind naar het kerkhof brengen, aan Halla uit de cyclus van Gudmundur Magnússon, en aan haar hopenloozen strijd tegen armoede en duisternis en angst in haar ingesneeuwde hoeve ver op de hoogvlakte, en aan den ouden Brandur van Hóll die zich los moet scheuren van zijn dierbaarste bezit, een paar hoopen oud hooi.

Van dit werk is weinig tot het buitenland doorgedrongen. Voor zoover mij bekend is bestaat er slechts van een IJslandsche novelle een Hollandsche vertaling, n.l. van Einar H. Kvaran's 'Uitbesteed'[1)]

Einar Kvaran is een der Verdandimannen. Hij en zijn mederedacteur Gestur Pálsson kozen hun typen bij voorkeur uit wat men in andere landen zou noemen, de onderste lagen der maatschappij, maar op IJsland wordt dat meestal het verhaal van den enkeling. Einar Kvaran trok zich vooral het lot aan van de armlastige kinderen, die werden uitbesteed en soms op schandelijke wijze geëxploiteerd.

Kvaran is een zeer bekende figuur geworden in de IJslandsche litteraire wereld. Hij schreef een aantal in Reykjavík spelende romans, die veel succes hadden, dank zij het bovennatuurlijke, christelijk getinte element, dat de schrijver, zelf theosoof en spiritist, graag in zijn romans brengt en waarvoor de IJslanders buitengewoon gevoelig zijn. Doch zijn groote kennis van de menschelijke ziel ten spijt, schijnt Kvaran de diepte van het IJslandsche hart nooit zoo volkomen gepeild te hebben, als b.v. Jón Stefánsson of Kristin Sigfusdóttir dat hebben gedaan.

De gezichtskring van deze schrijvers is klein en zelden worden zij door hun fantasie gedragen over de grenzen van de eigen omgeving. Hoogstens bederven zij in werk van wat grooter omvang de ongerepte zuiverheid van eigen indrukken door een soort geleende litteraire intrige. Wij weten, dat de best geteekende bijfiguren uit de romans van Jón Thoroddsen portretten zijn van menschen uit zijn omgeving,

1) Vertaald door G.E.G. Meuleman, Santpoort, 1923. Een zuiveren indruk van het IJslandsche landleven krijgt men ook uit enkele werken van den Deensch schrijvenden IJslander Gunnar Gunnarsson, o.a. uit: De jeugd van Uggi Greipsson, vertaald door Cl. Bienfait, Utrecht, 1925.

en wij zijn telkens geneigd om bij het lezen van deze latere novellen te denken: deze menschen moet de schrijver gekend hebben of dit verhaal moet hij eens gehoord hebben. Deze vertelkunst staat in dat opzicht nog dicht bij de oude sagakunst, die haar stof ook direct uit het leven had. Doch deze verhalen missen de grootschheid van gebeuren van de saga's en ze zijn niet door een tweehonderdjarige mondelinge traditie gelouterd. En geen van deze schrijvers verstaan de kunst om juist die momenten te grijpen en vast te leggen, waar het op aan komt in het leven en het minder belangrijke te laten wegvallen.

Ongetwijfeld heeft de afgeslotenheid en de eentonigheid van het IJslandsche landleven zijn stempel gedrukt op de ‘sveitasögur’. Men vindt in deze verhalen een toegewijde belangstelling ook voor het onbelangrijke. De idealen van de groote volksdichters waren stellig ook de idealen van de eenvoudige boeren, waarover de novellen handelen. Hartelijk zullen zij de ideeën van vooruitgang en zelfstandigheid hebben toegejuicht, wanneer zij met velen te samen waren. Dankbaar zullen ook zij 's zomers genoten hebben van de wonderlijke schoonheid van hun land. Maar de winters zijn lang en donker, en de hoeven liggen soms uren van elkaar en de weinige menschen, die er samenwonen kunnen elkaar tot zooveel vreugde, maar ook tot zooveel leed zijn. En van wat er omging in de harten en de hoofden van de menschen op de eenzame hoeven in tijden, waarin het niet ging om algemeene idealen, maar om het eigen ik, daarvan vertellen ons de ‘sveitasögur’. Eén gedachte, één verlangen beheerscht en verdiept ieder leven, de schaarsche indrukken en ervaringen vermogen daarnaast nauwelijks andere te wekken.

Als Alfur van Windhael, de zwerver uit ‘Hel’[1] van Sigurdur Nordal terugkeert bij een vrouw, die hem heeft lief gehad, en hij vraagt haar of zij hem niet vergeten heeft, dan antwoordt zij: Men vergeet niets in een eentonig leven. Ik herinner mij al de kleeren, die ik gedragen heb in vijftig jaar, sedert ik tot bewustzijn kwam. En evenzoo de gevoelens, die ik heb geweven en genaaid, versleten en versteld. Je

1) Vertaald onder den titel: Alfur van Windhael door G.E.G. Meuleman, Santpoort, 1924.

ging heen, de wereld in. Met windsnelheid liet je je overbrengen, zoodat je de scherpte van den wind niet voelde. Je dacht dikwijls aan ons thuis. Dan zag je mij op den grond liggen op den Stekkjaberg en schokken van het snikken, zooals ik den laatsten keer deed, toen je Hagi voorbij reed. De kleine Steinun op Hagi, die daar op den grond om je lag te huilen, dat werd een schilderij in het museum van je herinneringen...

Over de dappere Steinun op Hagi, over Una van het Westereiland, wier graf groen bleef, hoe hoog ook de sneeuw op aarde lag, had een van deze novellenschrijvers ons een sveitasaga kunnen geven, die een blijvenden indruk zou achterlaten; aan een zwerversfiguur als Alfur van Windhael zouden zij nooit zijn toegekomen.

'Hel', geschreven 1913-1917, verschenen in 1919 in het bundeltje 'Fornar ástir' (Oude liefde) scheen te breken met iedere traditie. In los samenhangende capita - versbrokken in proza noemde de schrijver zelf dezen voor de IJslanders nieuwen vorm - geeft Sigurdur Nordal den zielegang vanden modernen mensch, van den zwerver, die geen weg ten einde gaat, omdat hij geen weg voorbij kan gaan in zijn verlangen het al te omvatten. Vreemd on-IJslandsch scheen velen dit leven van wijde expansie, van mateloos begeeren, van zoeken zonder te willen vinden, omdat vinden het verliezen der illusie beteekent. En toch vinden wij in dit prozagedicht terug de meest essentieele elementen van de IJslandsche literatuur van alle tijden. De verdieping in eigen zielsontleding herinnert aan de wijze, waarop de schrijver van de oudste saga en van de simpelste boerennovelle het wezen doorgrondde van de menschen, die hij uitbeeldde. Men vindt in 'Hel' het cerebrale van het renaissancevers en de worsteling om klaarheid der psalmen. In Alfur van Windhael heeft Sigurdur Nordal doen herleven een wikingnatuur van ongekende gecompliceerdheid, een Kormak der twintigste eeuw.

'Hel' was de sublime inzet van de nieuwe IJslandsche kunst. Tot deze hoogte hebben de andere schrijvers en dichters der jongste generatie zich nauwelijks kunnen opwerken. Op de schouders van deze jonge menschen rust een zware verantwoordelijkheid. Zij weten, dat de IJslanders het in de eerste plaats aan hun literatuur te danken hebben, dat zij als een

zelfstandig volk worden erkend. Deze weinige, wijd verspreid wonende menschen hadden zich nooit op deze wijze kunnen handhaven, wanneer het gemeenschappelijke litteraire bezit hen niet dagelijks aan hun saamhoorigheid had herinnerd.[1)]

In het jonge IJslandsche koninkrijk zal de literatuur niet langer de voornaamste bindende factor zijn. In zooverre heeft zij haar taak volbracht. Maar in dezen tijd van kentering en verandering op ieder gebied, nu het oude IJsland een nieuw IJsland gaat worden, moet zij de synthese brengen, waarna reikhalzend wordt uitgezien.

In de laatste tien of twintig jaren zagen de IJslanders wenschen vervuld, die zij een eeuw lang gekoesterd hadden. Toen Denemarken in 1918 optrad voor de rechten van de Denen in het Duitsche Sleeswijk, moest het, om consequent te zijn, ook IJslands zelfstandigheid erkennen. De beide landen sloten daarop een personeele unie op voor IJsland uiterst voordeelige voorwaarden. Het land maakte zich ook in andere opzichten van Denemarken vrij. Het heeft met andere landen voldoende geestelijk contact en is niet meer uitsluitend op de Deensche bemiddeling aangewezen.

Reykjavík is een erkend cultuurcentrum geworden, al koestert de conservatieve binnenlander nog steeds eenigen argwaan tegen de stadsche beschaving, gedachtig aan de dagen, toen het in Reykjavík deftig heette om een mengelmoes van Deensch en IJslandsch te spreken. Die tijden zijn voorbij. Reykjavík is nu stellig niet minder IJslandsch dan het verst afgelegen dal, zij het dan ook met het internationale tintje, waarop de hoofdstad van ieder rijk recht heeft.

Het oeconomische leven heeft zich met groote snelheid ontwikkeld. Eeuwenlang hebben de IJslanders moeten aanzien, dat vreemdelingen den buit weghaalden uit hun vischrijke zeeën. Op het oogenblik is hun groote, modern uitge-

1) Het zielenaantal bedroeg in 965, toen de kolonisatie als afgeloopen werd beschouwd 60.000, in 1311 72.000. Na de pestepidemie in het begin der vijftiende eeuw liep het terug tot beneden 50.000; in 1786 na de vulcanische uitbarstingen en den hongersnood en de epidemieën, die daarvan het gevolg waren, tot 38.000. In 1880 is het weer gestegen tot 72.000, gelijk in 1311 en sedert regelmatig tot ruim 100.000 in 1928. De oppervlakte van IJsland 103.000 KM^2, 3 maal Nederland, doch slechts ⅓, de kuststreken, zijn bewoonbaar.

ruste visschersvloot een geduchte concurrent voor de vreemdelingen.

Geregelde scheepsverbindingen en de telegraaf brachten het land dichter bij het overige Europa. Een uitgebreid telefoonnet brengt de ver van elkaar gelegen kustplaatsjes en hoeven in contact met elkaar. De ieder jaar verder het binnenland indringende autowegen doen de afstanden vergeten. In den zomer van 1928 deed het door de door de IJslandsche Luchtvaartmaatschappij gecharterde vliegtuig op een dag de voornaamste havens aan. Over zee neemt een dergelijke tocht eenige dagen, te paard minstens twee weken. En dit alles wordt tot stand gebracht met beperkte middelen en soms met gebrekkig materiaal, maar met een energie en een verzekerdheid, die de toekomst nog vol mogelijkheden weet.

Maar ieder bereikt doel laat een leegte na en de vervulling van iederen wensch houdt een teleurstelling in zich. Is de twijfel en de moeheid, die in het werk der jongste schrijvers en dichters tot uiting komt, reeds een terugslag?

Zij schijnen niet langer te staan op den vasten grond van een machtig gemeenschappelijk ideaal. De trots op de uitzonderlijke positie van eigen land en volk is verkeerd in twijfel aan zichzelf en aan de wereld. Met de verzekerdheid schijnen de jonge dichters ook veel van de technische knapheid verloren te hebben. Het kost hen inspanning een uitdrukkingswijze voor hun gevoelens te vinden. Maar waar zij slagen, heeft hun vers een bijna ongekende soepelheid. Het is merkwaardig dat een dezer jongeren, Stefán frá Hvítadal, zoodra hij de oude gevestigde waarheid van de Katholieke kerk had aanvaard, ook weer terugkeerde naar de oude versvormen.

Anderen gaan verder op den ingeslagen weg, o.a. de dichters Jakob Thorarensen en David Stefánsson frá Fagraskógi en de schrijvers Jón Halldor Laxness en Gudmundur G. Hagalín. Het werk van David Stefánsson en van Hagalín o.a. verdient ook buiten IJsland bekend te worden.

Het gedicht waarmee de eerste bundel van David Stefánsson opent, is in zekeren zin karakteristiek voor zijn werk[1)]. Het zijn enkele stille verszinnetjes, gezegd tot een kind, dat

1) Hij heeft uitgegeven: Svartar fjadrir (Zwarte veeren) 1919; Kvaedi (Gedichten) 1922 en Kvedjur (Groeten) 1924.

rustig en braaf moet zijn, als moeder wil slapen. Het verlangen, om het leed in den slaap te ontvluchten, om in den droom te beleven, wat in werkelijkheid niet zijn mag, keert telkens weer. David Stefánsson is in zijn eerste bundel de vermoeide, teleurgestelde zwerver, dien geen enkel ideaal gebleven is:

> Met de wrakken gaan de golven ten dans
> Boven de puinhoopen van ons verzonken land.

In de natuur trekt hem het sombere en het huiveringwekkende. Zijn bewerkingen van motieven uit het volksgeloof hebben iets demonisch, al doen zij zich voor als een eenvoudig volkslied. Hij ziet zichzelf als het zeespook, dat met de golven vecht en wiens roepen niemand hoort dan de zee en de zwarte rotsen. Hij voelt zich verwant aan de gefolterde ziel uit het Spokendal achter de Drakenbergen, die, terwijl de schimmen hun helsche feesten vieren, in runen opteekent de geschiedenis van den ondergang van zijn dal in den verwoestenden lavastroom. Alleen de verschijning van zijn bruid kan deze ziel een oogenblik vrede brengen.

Zoo kan ook alleen de vrouw, die hem liefheeft, den dichter bevrijden van zijn folterenden twijfel aan zich zelf. Hij weet haar wachtend en spinnend als meisjes uit oude volksliedjes. Haar wakend verlangen houdt hem gebonden, hoe ver zee en wind hem ook van haar voeren. Zij is zeker van zijn terugkeer, zeker van zijn redding door haar machtige liefde: de wenschen gaan in vervulling, van wie waken in het diepst van den nacht. Zij herinnert aan Solveig uit Peer Gynt. Dit werk van Ibsen, waarvan Einar Benediktsson een uitstekende IJslandsche vertaling bewerkte, heeft trouwens op meerdere jonge dichters invloed gehad.

David Stefánsson, onbegrepen en uitgestooten ziel, voelt zich aangetrokken tot allen, die uitgestooten zijn zooals hij. Zijn bewondering gaat uit tot groote eenzame figuren, tot Johannis den Dooper en bisschop Gudmundur de Goede. In hem ontwaakt een sociaal verantwoordelijkheidsbesef, dat de smart om eigen teleurstellingen naar den achtergrond dringt. Zijn verzen kunnen gloeien van verontwaardiging over onrecht en leugen en schijn. Een enkele maal hoort men den jubel van de veroverde waarheid doorklinken in

zijn natuurlyriek. In het IJslandsche bergland boeit hem de naakte rots met haar loodrechte wanden, die de stormen afweert van het dal aan haar voet:

> Zie, uw wil en wenschen zijn vervuld.
> Den steenen pracht beschuttend over het dal gericht
> Staart gij, in fieren overwinningstrots,
> Naakt, zon en hemel in het gezicht.

Hij behandelt de levensvragen, die zich aan zijn geest opdringen ook in breeder opgezette beschouwende gedichten. Hij houdt daarbij steeds vast aan het oude stafrijm, al zijn de alliteraties onregelmatiger verspreid, dan men tot nog toe in IJslandsche poëzie gewoon was. Maar men voelt, hoe de eisch der alliteratie hem vaak tot een knellend keurslijf is, en onwillekeurig rijst de vraag bij ons op: hoelang zullen de IJslandsche dichters het stafrijm nog trouw blijven? Er zal een dichtergeneratie van ongemeene gaven moeten opstaan, met het verlangen naar bezinning en klaarheid der jongeren en de technische vaardigheid der ouderen, wanneer de poëzie deze traditie wil voortzetten. Er zal een onherstelbare schade aan het IJslandsche vers worden toegebracht, wanneer men met het stafrijm breekt, maar mocht het stafrijm de poëzie belemmeren in haar vlucht, dan was de uiterlijke schoonheid te duur gekocht. Tot nog toe heeft geen dichter het gewaagd den draad, die zijn kunst aan die der oude skalden verbindt, af te snijden. Het ideaal van Sigurdur Nordal, die met zijn aesthetische beschouwingen de richting van de nieuwe kunst hoopt te bepalen, is ook, dat de IJslander den stroom van het moderne geestesleven zal leiden in de nauwe kloven van het strenge skaldenvers.

Men moet ondertusschen David Stefánsson bewonderen, hoe suggestief hij de indrukken van zijn buitenlandsche reizen geeft. Het land van zon en muziek en kunstenaarskroegen heeft voor hem dezelfde onweerstaanbare aantrekkingskracht, die Italië oudtijds voor de wikingen had. Zijn verzen krijgen er een luchtiger toon en een pittiger rythme. Hij leert er het leven genieten op een wijze, die de noorderling niet kent. Maar ook hier voelt hij zich vaak de eenzame, die geen enkele plek van dit zonneland de zijne kan noemen.

En hij keert terug en hij versaagt niet, al komen de sneeuwstormen hem tegemoet, als hij de Brennerpas overtrekt. Hij heeft zijn roeping gevonden: hij wil de dichter zijn van het paradijs met den bevroren grond. En hij deed er goed aan terug te keeren, want het mandolinengetokkel zou zijn landgenooten op den duur niet blijven boeien.

Zijn in 1926 verschenen drama speelt op historischen IJslandschen grond in de veertiende eeuw. Wanneer dit stuk speelbaar blijkt te zijn, is het een belangrijke aanwinst voor de uiterst beperkte IJslandsche tooneelliteratuur.

In het begin van de negentiende eeuw is er op IJsland voor het eerst tooneelgespeeld, n.l. op de Latijnsche school in Bessastadir. Sigurdur Pétursson en Geir Vidalín schreven ten behoeve van die schoolfeesten een aantal even romantische als onbeholpen stukken. Op het oogenblik bezit Reykjavík een schouwburg, waar 's winters regelmatig eenige malen per week voorstellingen plaats hebben. Ook in andere groote kustplaatsen wordt af en toe gespeeld. De tooneeltoestanden zijn echter nog uiterst primitief, hoeveel moeite de tooneelschrijvers Indridi Einarsson en Gudmundur Kamban zich ook gegeven hebben, om daarin verbetering te bregen. In een stad van 20.000 inwoners kan men ook nauwelijks anders verwachten. De eenige groote tooneelschrijver, die de IJslanders gehad hebben, Johann Sigurjónsson, schreef zijn werken in het Deensch en oogstte zijn eerste successen in Kopenhagen.[1)]

David Stefánsson wilde in ‘Munkarnir á Módruvöllum’ (De monniken van Módruvellir) uitbeelden den innerlijken strijd van den jongen Ottar, die moet kiezen tusschen de wereld en den geestelijken stand. Hij is een wees en in het klooster opgevoed. Hij is een zoekende natuur. De zielerust, die hem in het klooster zou wachten, trekt hem, maar sterker trekt hem de liefde van Sigrún. Toch legt hij de gelofte af, half gedwongen, half overtuigd door de valsche voorstellingen van den prior, die Ottar's grondbezit bij dat van het klooster wil trekken. Tijdens een bezoek aan vreemde kooplieden, die hun gasten gul op wijn onthalen, ziet Ottar, hoe den

1) Johann Sigurjónsson's ‘Berg-Eyvind’ werd ook in Holland opgevoerd.

broeders en den overste het masker van heiligheid afvalt. De feestvreugde wordt in het klooster voortgezet, dat de monniken ten slotte in dolle razernij in brand steken. Ottar wil met het klooster ondergaan, doch Sigrún weet hem te overtuigen, dat haar liefde hem van zijn gelofte ontslaat en hij volgt haar.

David Stefánsson geeft de tegenstellingen schril en geforceerd. Het conflict was zonder de ensceneering van een dergelijk kloosterbacchanaal tragisch genoeg geweest. Doch het uitbeelden van een dergelijk conflict in dramatischen vorm door een IJslandschen dichter moet als een te waardeeren experiment worden beschouwd.

Ook in Hagalín's werk zoekt men tevergeefs het optimisme van de vorige generatie. Gudmundur Hagalín is een gestudeerd man, nu journalist in Reykjavík. Hij is een van de weinige, zoo niet de eenige novellenschrijver, die zijn stof niet direct uit het leven neemt. Hij schept zich zijn novellenfiguren, een stoer en onbuigzaam volk, en hij laat hen wonen langs de kusten van het Snaefellsnes[1)], daar, waar de oude zeden zich het langst gehandhaafd heeten te hebben. Hij laat zijn verhalen spelen in een tijd, toen de nivelleerende Europeesche beschaving dien uithoek nog niet had aangeraakt, of hij schildert de conflicten, die doorstreden moeten worden, voordat het oude IJsland het geheel tegen het nieuwe IJsland zal hebben afgelegd.

Hagalín idealiseert het oude IJsland, maar niet het IJsland van den sagatijd. Zijn heimwee gaat uit naar het land van de eenzame, scheefgezakte plaggenhoeven en naar de wintersche badstofa, waar werd gesponnen en gekaard terwijl de boer voorlas uit de saga's. Zijn heimwee gaat uit naar de zwijgzame menschen, die, met den ernst van een nauw bedwongen hartstocht in de oogen, den strijd met het noodlot aanbonden en zwijgend ondergingen. Zoo ziet hij zijn volk nog in het midden der negentiende eeuw. Hij kent geen schooner verhalen, dan die de oude dienstmeid van zijn grootouders hem als kind vertelde, en hij draagt zijn beste werk

1) Een schiereiland in het midden van de westkust.

op aan haar nagedachtenis. De nieuwe tijd heeft hem niets teruggeven, dat tegen het verlies der oude waarden opweegt. Dit maakt hem onrechtvaardig tegenover het jongere geslacht, het doet hem de tegenstellingen eenzijdig zien.

In zijn eerste bundel[1)] vindt men die verachting voor de jeugd van zijn tijd in het verhaal À sjó (Op zee). De oude schipper Ari Dagbjartar wordt door een wetsartikel gedwongen om het commando over zijn visschersvaartuig af te staan aan een gediplomeerden leerling van de zeevaartschool. Met een cynische wellust plaatst Hagalín het pedante, eigenzinnige en laffe jongmensch, dat geenszins berekend blijkt te zijn voor zijn taak, tegenover den kranigen wijzen zeerob.

Tragischer wordt Hagalín's werk, wanneer hij uitbeeldt de innerlijke conflicten, die tijden van kentering met zich brengen. Hij heeft een zeer bijzondere figuur geschapen in Ulfur van Hjalli, die ten onder gaat door zijn onmacht om wraak te nemen. Hagalín laat zich de geschiedenis vertellen door den ouden Saemundur, die hem op zijn tocht langs de westfjorden vergezelt. Hij laat zijn gids bijna uitsluitend aan het woord, lascht slechts hier en daar een woord van instemming in. Een dergelijke indirecte wijze van vertellen vindt men dikwijls in IJslandsche novellen.

Saemundur is een man van den ouden stempel. Hij is dankbaar, dat sneeuwstormen en poolijs en branding en vuur zijn volk niet met fluweelen handschoenen hebben aangepakt, dat menige bladzijde van de IJslandsche geschiedenis met bloed werd geschreven. Het prediken van het gebod der naastenliefde, dat de doorsnee-mensch toch nooit zal kunnen nakomen, werkt volgens hem slechts de lafheid en de onverschilligheid in de hand. In deze stemming vertelt Saemundur de levengeschiedenis van Ulfur. Einar van Dalur heeft Ulfur zijn familiegrond afgenomen, toen hij, een kind nog, na den dood van zijn grootvader alleen achter bleef. Later ontsteelt Einar hem de liefde van Oddbjörg en brengt hij Ulfur in de gevangenis. Twee maal is Ulfur op het punt geweest om wraak

1) Hagalín heeft uitgegeven: Blindsker (Blinde klippen), 1921; Strandbúar (Kustbewoners), 1923; Vestan úr fjördum (Van de westelijke fjorden), 1924; Vedur öll válynd (Noodweer), 1925; Brennumenn (Brandstichters), 1927.

te nemen, maar hij kan den haan van zijn geweer niet overhalen, hij kan Einar den doodenden messteek niet toebrengen. Het is, of een onzichtbare arm hem tegenhoudt. Nieuwe ideeën over recht en onrecht, die nooit geboren zouden zijn in het land van sneeuw en ijs, hebben geknaagd aan de wortels van zijn moed en zijn verzekerdheid. En toch leeft er nog zooveel van het oude in hem, dat alleen wraak het evenwicht van zijn ziel kan herstellen. Nu moet hij zelf wijken. Op een avond vinden zijn vrienden hem doodgebloed uit den wond, die hij zich zelf heeft toegebracht.

Maar Hagalín gaat nog verder terug in den tijd. Hij heeft nog een maal doen herleven het IJsland van de vorige eeuw, somber en grootsch in het tragische verhaal van de broeders van Neshóll. Zijn volgend werk werd een moderne socialistische roman. De 'Brandstichters' speelt in een visschersdorp, waar de bevolking in opstand komt tegen den machtigen hardvochtigen reeder. Doch de leiders van deze beweging worden, bewust of onbewust, niet zoo hevig gedreven door hun verlangen naar betere sociale toestanden, als door de begeerte naar wraak voor een onrecht, dat hen persoonlijk werd aangedaan. De wraakneming mislukt. Het noodlot heeft den trotschen Einar Frederiksen reeds gebroken, voordat zijn oproerige visschers hun woede op hem kunnen koelen.

Hagalín staat hier op een ander standpunt dan in zijn vorige werk. Zijn sympathie gaat uit naar de menschen, die tot het inzicht komen, dat zij door hun hartstocht den verkeerden weg opgedreven worden. Dit boek verwerpt de wraakgedachte, die Hagalín in het verhaal van Ulfur van Hjalli feitelijk had aanvaard. Het socialisme zal de maatschappij doen ondergaan, die den haat voedde, als olie het vuur.

De IJslandsche samenleving is te eng, en de IJslander is te zeer individualist, dat een massabeweging spoedig den indruk van waarheid kan wekken. Evenmin was Hagalín bij machte om in de hoofdpersonen van dit werk groote figuren te scheppen. Er ligt iets tragisch in de mislukking van deze roman. Een knap, jong schrijver als Hagalín is niet langer tevreden met het uitbeelden van het oude IJsland, waarin hij nog leeft met zijn geheele hart. Hij waagt zich aan een roman, die een brandend probleem van zijn eigen tijd behan-

delt, en hij kan slechts werk leveren, dat hoogstens zijn landgenooten eenigen tijd met min of meer belangstelling zullen lezen. Hij leeft nog te zeer in het oude, al wil hij ook het nieuwe.

Maar het oude IJsland heeft het jonge IJsland en het overige Europa tenslotte nog zooveel te zeggen, dat men hiervan niet alleen het tragische mag zien. Een goede socialistische roman kan in ieder land geschreven worden, de geschiedenis van Ulfur van Hjalli of de broeders van Neshóll alleen op IJsland. En zoolang er door de IJslanders zoo schoone verhalen worden geschreven, behoeft men zich over de toekomst van hun kunst geen zorgen te maken.

A.C. KERSBERGEN

Taalbevrijding

‘Geen simple spellenaar
geen starre regelaar
zal deze stem bedwingen’.

In 1891 opperde dr. Kollewijn in een artikel in het tijdschrift ‘Vragen van den Dag’ het plan om een vereeniging op te richten tot het vereenvoudigen der spelling. De gevallen, waarin deze vereenvoudiging zou kunnen plaats hebben, zouden dan kunnen worden vastgesteld. ‘Als dan de leden dier vereniging zich verbinden het vereenvoudigde spellingstelsel toe te passen en zoo veel mogelik ingang te doen vinden, dan kan men zeker zijn dat in betrekkelik korte tijd een verbetering zal zijn tot stand gebracht, waarvan ieder beschaafd landgenoot de voordelen ondervindt en die vooral onze schooljeugd ten goede komt.’

Aldus is de beweging tot vereenvoudiging der spelling begonnen.

Ongeveer dertig jaar te voren hadden professor Mathijs de Vries en dr. L.A. te Winkel het initiatief genomen tot hunne spellingswijziging. De taak, het bestaande spellingstelsel zoodanig in te richten, dat het aan de eischen van den tijd zou beantwoorden (en eens misschien de verzoening van Hollandsch en Vlaamsch zou kunnen uitwerken) was hun reeds voorgeschreven in het ‘Ontwerp’ voor het (verklarend) Woordenboek der Nederlandsche Taal, dat De Vries in 1851 als secretaris der commissie voor het Woordenboekplan ter tafel had gebracht op het derde Taal- en Letterkundig Congres, dat te Brussel plaats vond. Te Winkel stelde de ‘Grondbeginselen der Nederlandsche spelling’ te boek, waarvan de eerste druk in 1863 verscheen en waarmede het ont-

werp der spelling voor het *Woordenboek* bekend werd gemaakt. In het voorbericht tot hun in 1865 verschenen ‘Woordenlijst voor de spelling der Nederlandsche taal’ geven De Vries en Te Winkel dan aan hoe zij - bij de algemeen erkende bezwaren, verbonden aan de spelling, die in 1804 bij besluit van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek was ingevoerd - tot hun poging zijn gekomen om hun spelling meer *algemeen* ingang te doen vinden.

‘Terwijl wij aanvankelijk’ - zoo schrijven zij - ‘geene andere bedoeling hadden dan de schrijfwijze vast te stellen, die in het Woordenboek (bedoeld is hier dus het z.g. Groote Woordenboek ter verklaring van de woorden in het Nederlandsch) zou worden gevolgd, is het ons weldra gebleken, dat de herziening onzer orthografie ook in ruimeren kring haren invloed zou doen gevoelen.’

Niet zoozeer op tactischen grond, maar uit de overtuiging dat een zoogenaamde radicale herziening, die het bestaande niet in rekening bracht, onpractisch en onbruikbaar zou wezen en met de overweging dat een grammaticus, zelfs waar het alleen den uiterlijken vorm betreft, slechts met de grootste behoedzaamheid die wijzigingen mag aanbrengen, die hij gebiedend noodzakelijk acht, hebben zij de rechten van het gevestigd gebruik geëerbiedigd zooveel zij dat met hun wetenschappelijke conscientie konden overeenbrengen. Van de poging van dr. Kollewijn om tot spellingsvereenvoudiging te komen kan men zeggen, dat slechts tactische overwegingen hem hebben weerhouden van nòg radicaler voorstellen tot wijziging.

Men kan, dunkt me, moeilijk iets inbrengen tegen de bewering, dat zulk een goed bedoeld maar in-officieel initiatief om ons land aan een betere spelling te helpen - al werd die daarmede verkregen - toch ook den weg opende tot ieder eigendunkelijk veranderen, tot inbreuk maken op de allen gemeen zijnde wijze om de taal te schrijven. Met betrekking tot een verstaansmiddel is er reden om te verlangen, dat een verandering zal geschieden uit kracht van een gezag zoo groot, dat de wijziging binnen den kortst mogelijken tijd algemeen geldend wordt.

Ten aanzien van de spelling van De Vries en Te Winkel

deed zich deze gang van zaken voor in België, ten eerste door het koninklijk besluit, waarbij de spelling van het Nederlandsche Woordenboek voor het onderwijs in de staatsscholen en voor de stukken, van de Regeering uitgaande, werd vastgesteld en voorts door de eenparigheid, waarmede zij aanstonds door de Vlaamsche schrijvers aangenomen en in de Vlaamsche dagbladen ingevoerd werd. Zoo wordt een coup d'état ineens legaal.

In ons land is de spelling De Vries en Te Winkel betrekkelijk spoedig algemeen aanvaard; in zoover heeft deze poging om een bestaande spelling te wijzigen meer succes gehad dan het initiatief van 1891, waarvoor na acht en dertig jaren het pleit nog steeds niet is gewonnen. Toch heeft de 'Vereenvoudigde Spelling' waarlijk wel aanhangers; met name in de kringen van het onderwijs. Men neemt het daar blijkbaar op voor de 'vereenvoudiging', die ten bate van de school, een einde zal maken aan de zoo 'lastige' spelling van De Vries en Te Winkel.

Wij staan hier dus voor deze vragen: Is de spelling van De Vries en Te Winkel nu waarlijk voor de kinderen zoo lastig? In hoever kàn de spelling gemakkelijk(er) zijn?

Den heer A. Jager, die onderwijzer is en heeft geschreven over taal en taaldidactiek[1)], dank ik de volgende mededeelingen over deze punten.

'De kinderen schrijven hun taal over het algemeen zonder fouten. Maar tegen het Admissie-examen voor H.B.S. of Gymnasium moeten ze andere woorden ook zonder fouten weten te schrijven, bijv. "weidsche titels", "schoenpoetster", en dan komt de onrust en daarmee de fouten. Waarom moeten de kinderen allerlei woorden, die zij nog niet gebruiken, en die zij misschien nooit zullen gebruiken, alvast leeren spellen? Is het niet veel beter, dat zij leeren op de wijze, die de natuur zelve aangeeft: door aanpassing? En hen er aan te gewennen om woorden, waarover zij in onzekerheid verkeeren (één of twee e's en o's) even te vragen of even op te zoeken? Ik ben overtuigd van wel.

1) Hij schreef o.a. het taalboek 'Eerst kunnen dan kennen' en 'De beteekenis der analogie voor het onderwijs in taal en spelling' (uitgave van Muusses te Purmerend).

Want als hun taalontwikkeling niet belemmerd maar bevorderd wordt, willen ze ook geen fouten maken bij het schrijven, net zoo min als bij 't spreken, dat zij óók "goed" willen doen. Zij voelen dan zelf 't belang ervan en merken zelf op waarin zij nog tekort komen en wat zij reeds bereikten. Maar nu wordt de taalontwikkeling belemmerd terwille van de spelling en zij worden nu ook met de spelling niet vertrouwd, omdat het hun niet van nut kan zijn, daar er niets te "schrijven" valt; het zijn niets anders dan "zinnetjes", zinnetjes zonder zin: "Na de vacantie begint de school weer" e.d.'

De heer Jager wil dus, dat kinderen in een dicteetje dingen schrijven uit een sfeer van gedachten, die verband houdt met de concrete of gedachte werkelijkheid, die zij beleven of beleefd hebben en van taal, die hun eigen is: Heb jij van ochtend een boodschap voor je moeder gedaan? Vind je die Jan niet een practische vent? - Er mogen dan gerust woorden in voorkomen, die ook niet zoo volstrekt gemakkelijk zijn, zooals hier: 'he*b*', 'boo*d*schap', 'vin*d* je', 'practis*ch*e'.

Ik breek hier zijn mededeeling af om de actie tegen onze 'lastige spelling' door dr. Kollewijn met zooveel talent en volharding gevoerd, eerst eens aan de orde te stellen.

Het zou van mijn kant een aanmatiging zijn, zoo ik zeide, dat niet minder groote bewondering dan dr. Kollewijn toonde te hebben voor het nauwkeurig onderzoek, dat de groote taalkundigen De Vries en Te Winkel ten grondslag hebben gelegd aan hun spellingshervorming, mijnerzijds uitgaat naar de critiek, die dr. Kollewijn in verschillende opstellen op het stelsel De Vries en Te Winkel heeft uitgeoefend. Immers een zoodanige bewondering kan alleen berusten op het vakkundig onderkennen van de waarde van het onderzoek. Dr. Kollewijn nu sprak met de volkomen zekerheid van den man van het vak toen hij b.v. in het opstel 'Over Spelling en Verbuiging' (1893) deed opmerken, dat om allerlei - 'vaak zeer geldige' - redenen De Vries en Te Winkel er tegen op hebben gezien den door hen in veel gevallen toegepasten regel der etymologie consequent te volgen. Hij geeft daarna te kennen: 'Wie nu b.v. uit de spelling *passen* (niet *passchen*) afleidt, dat de *s* niet uit *sk* is ontstaan, vergist

zich niet; wie wegens de spelling *verrassen* tot een zelfde besluit zou willen komen, vergist zich wèl. En zoo komt iemand bedrogen uit, die uit de schrijfwijze *mossel*, *hijschen*, *heeren*, *kruit*, *juffrouw*, *bos* en *bosch* zou willen opmaken dat de *s* van *mossel* niet, maar de *sch* van *hijschen* wèl uit *sk* is ontstaan; de *ee* van *heeren* uit *ai*, dat *kruit* niet te maken heeft met *kruiderij*, *juffrouw* niet met *vrouw* of dat *bos* en *bosch* oorspronkelijk verschillende woorden zijn.'

Dr. Kollewijn bedoelde hiermede dus te zeggen, dat de genoemde spellinghervormers in verschillende gevallen van hun etymologischen grondregel zijn afgeweken omdat ze niet tegen het bestaande gebruik en de uitspraak wilden ingaan of ter wille van het maken van een onderscheid - 'kruit' naast 'kruid' een verschil in de spelling hebben willen aangeven of handhaven.

Ik zeide zeker niet te veel toen ik gewaagde van de volkomen vakkundigheid waarmede dr. Kollewijn over deze dingen geschreven heeft.

En nu zijn spelsysteem.

Aan het spellingstelsel, waarvoor dr. Kollewijn propaganda heeft gemaakt, ligt de beschaafde uitspraak ten grondslag. Bij de aanduiding der klanken zou het Kollewijnsche ideaal zijn zooveel mogelijk steeds hetzelfde teeken te gebruiken voor den zelfden klank. De vraag intusschen is niet een spellingstelsel te maken voor een taal, die tot nog toe alleen nog maar gesproken werd, maar een bestaand spelsysteem te vernieuwen. Een spellinghervormer ziet zich dus geplaatst voor deze vragen: 1. Geeft de bestaande spelling aanleiding tot een onzuivere uitspraak? Zoo ja, welke aanduidingen moeten veranderd worden? 2. Levert de bestaande spelling onoverkomelijke, althans groote en blijvende moeilijkheden op voor het gebruik? 3. Legt de bestaande spelling ook bij een wezenlijk doelmatige, zich naar de taal van het kind richtende methode om dit te leeren lezen en schrijven, al te zeer bezwarende belemmeringen voor de orthographie in den weg?

De spelling*svereenvoudiger* stelt zich het probleem allicht wat eenvoudiger voor en hij ziet zijn taak in de eerste plaats

in *gemakkelijker* maken. De heer Jager deed mij dienaangaande nog het volgende opmerken:

'Als men de regels van de vereenvoudigers ziet, zal men licht den indruk krijgen, dat 't schrijven heel gemakkelijk zal worden, want die regels leer je ze in een paar dagen. Maar dat is misleidend. De kinderen moeten dòòr het schrijven, door het schrijven van tààl (geen zinnetjes dus zonder zin) vertrouwd worden met het eigen, met de taal verband houdend, karakter der spelling. Dat karakter is niet enkel klank-"aanduidend" maar ook nog wat anders, in zoover dat in de spelling het levend verband wordt aangeduid, dat er bestaat tusschen de verwante vormen. B.v. in samenstellingen: "klimop" met één m, om de verwantschap met "klimmen", maar "handdoek" met twee d's, om de verwantschap met hand en met doek. In afleidingen: "onmiddellijk" met twee l's wegens de verwantschap met "middel"; "verrotten" met twee r's (ver-rotten); "verachten" daarentegen met één r om de verwantschap met "achten". In de vormveranderingen tenslotte: "bord" (niet "bort") als enkelvoud van "borden" en "wordt" (niet "wort") in verband met den vorm "worden". Een schrijfvereenvoudigingstendens van technischen aard ligt weer ten grondslag aan een anderen inbreuk op de phonetische aanduiding, n.l. het schrijven van den enkelen klinker in open lettergrepen: "meten"; tegenover de gesloten lettergreep met dubbelen medeklinker: "metten". Al zulke dingen behoeven niet te worden aangebracht per "regel", maar de kinderen kunnen er mede vertrouwd worden gemaakt door taal te schrijven, omdat zij dan ervaren waartoe dit alles dient en hoe practisch dit is. Een niet-door-'t onderwijs-bedorven-kind *weet* welk verband er is tusschen spelling en taal, dat spreekt voor hem (haar) van zelf en 't hoeft er niet per regel ingebracht te worden. Dan zou men ze maar aan 't twijfelen brengen. M.i. moet de spelling aan het taalonderwijs dienstbaar worden gemaakt. Maar nu zijn we zoover dat de spelling met de spelling-, stel- en schrijftaal "de" taal heeft verdrongen, met het gevolg dat de kinderen niet meer kunnen "schrijven". Is 't wonder dat men dan ook hun 't schrijven wat gemakkelijker wil maken door de uitdrukkingsmogelijkheden te beperken?'

De uitdrukkingsmogelijkheid.

De uitdrukkingsmogelijkheid! Ziedaar het punt. In verschillende verstaansmiddelen moet men ongetwijfeld de uitdrukkingsmogelijkheid beperkt laten, omdat ze anders onbruikbaar zou worden. Een taal door vlaggeseinen b.v. is beperkt in zijn mededeelingsvermogen, een taal door armbewegingen eveneens. Doch een taal der spraak, die zich uit vollen rijkdom van woorden en vormen in klank uit, kan door een haast onbegrensde klanknuanceering tot in de fijnste nuances expressief zijn en de schrijver moet er naar streven, dengeen, die het geschrevene leest, zijn aanwijzingen voor de klanknuanceering, die voor het juist verstaan van zoo groote beteekenis is, zoo volmaakt mogelijk kenbaar te maken.

Het is lang niet onverschillig hoe de spelling is georganiseerd. Het komt immers aan op de onmiddellijke, intelligente herkenning van elk woord, in zijn functie. De taalteekening is er niet om den lezer een phonetisch voorbeeld te geven dat hij kan nàpraten; neen, zij is er als middel om den lezer door de klinkende òf de innerlijke stem met de intonatie en in de melodie, welke de schrijver zijn lezend auditorium heeft willen doen hòòren, datgene te laten verstaan, wat in geschrifte werd aangeduid.

Vereenvoudiging is goed, maar zij moet geen schade doen aan de onderscheiding. Men heeft wel eens den draak gestoken met een finesse van De Vries en Te Winkel, die het werkwoord in ‘het slepend gewaad’ wilde laten onderscheiden van het werkwoord in ‘de sleepende paarden’, door de enkele en de dubbele e. Het beginsel, dat aan de onderscheiding ten grondslag ligt, is intusschen zeker niet verkeerd. Immers al wat bevorderlijk kan zijn voor het oogenblikkelijk herkennen is bevorderlijk voor het lezen in den juisten toon en dus voor het goed verstaan.

Het goed verstaan wordt tegengewerkt door een onjuiste intonatie. Een van de dingen die tot verkeerde klankgeving aanleiding geven is een veelvuldig gebruik van een woord in een verkeerde beteekenis, b.v. ‘waar’ in den zin van ‘aangezien’; ‘schijnbaar’ als men bedoelt ‘blijkbaar’ te zeggen of ‘naar 't schijnt’. Ook lezers, die zelf zich nooit schuldig

maken aan zulke fouten, raken er aan gewend bij 't woord ‘waar’ op hun ‘qui vive’ te zijn en het te verstaan als ‘aangezien’. Doet zich nu eens een zin voor, die met ‘waar’ begint in de echte beteekenis van het bijwoord van plaats, dan is de kans groot, dat de lezer dien zin zijn toon niet geeft en pas halverwege bemerkt op verkeerd spoor te zijn. De schrijvers, die de kans op deraillement voorzien, zullen geneigd zijn ‘waar’ in het begin van den zin te vermijden, terwijl toch eigenlijk geen enkel bezwaar tegen het gebruik behoorde te bestaan en zou behoeven te bestaan als dat andere ‘waar’ - ellendig misplaatst woord - maar niet was opgekomen.

De schrijver moet dus alle middelen in acht nemen, die den lezer kunnen helpen het geschrevene te lezen in den goeden toon. Elke beschikbare indicatie moet daartoe worden aangewend en ten opzichte van gelijkluidende woorden, die in beteekenis verschillen, behoort de spellinghervormer zich vooral niet in de eerste plaats op het standpunt te stellen, dat voor èèn klank ook èèn teeken behoort te dienen. De zin: ‘Kijk, de jongen laadt den wagen op’ heeft b.v. meer kans al bij het derde woord te worden gelezen in den toon, die tot het onmiddellijk verstaan leidt, dan die zin zou hebben in den vorm: ‘Kijk, de jongen laat den wagen op.’

Zijn ideaal: steeds hetzelfde teeken te gebruiken voor den zelfden klank, zou een spellingsvereenvoudiger[1)] er licht toe brengen lijden en leiden beide door ‘lejden’ aan te duiden. Maar het is toch inderdaad veel beter den lezer onmiddelijk te laten beseffen of ‘lijden’ dan wel ‘leiden’ bedoeld is. Zoodat hij zonder aarzeling het woord den passenden toon geeft.

Wie behoorlijk leest, hòòrt inwendig klanken, nu hoog dan laag, in afwisseling versneld en vertraagd en soms in gelijkmatigen gang. En ook wie behoorlijk *schrijft*, hoort zijn zinnen klinken en hij bouwt zijn zinnen dan ook zòò, dat ze zoo goed mogelijk zullen uiten, wat hij bedoelt kenbaar te

1) ‘....wij *zijn* bescheiden geweest.... Wij hebben evenmin gevraagd om de spelling *slrejden* en *wejnig* (ej = ij en ei), als om *blouw* en *louw*, of om *paart* en *berch* of om *je deet*, *je raat*, *gehoort*, enz.’ (‘Vereenvoudigings-Arsenaal’ bl. 53, tweede druk).

maken; niet dus door alleen maar woorden aan een te rijen, die de lezer later zal *zien*, maar door zinnen te *componeeren*, die de lezer zal hóóren.

Elke spellingshervorming, die waarlijk spellingverbetering beoogt, zal dus behooren te vermijden uniform te maken wat terecht diform was; maar zal wel gelijkvormig maken wat onnoodig verschilde.

Wat dit laatste betreft kan men aan het algemeener maken van de enkele e en o denken als aanduiding van ee- en oo klank in open lettergrepen, wat wel is waar in strijd is met het ideaal: Steeds hetzelfde teeken voor den zelfden klank, (immers rode naast rood) maar uit vereenvoudigingsoogpunt ongetwijfeld verdedigbaar is.

Als onnoodig verschil wordt ook wel beschouwd de aanduiding van de s-klank, soms door s, soms door sch; het voorstel der 'Vereenvoudigers' houdt in: Vervang de sch als aanduiding voor de s door de s.

Dit lijkt aannemelijk. Intusschen is de i-klank in 'praktisch' van eenigszins anderen aard dan in 'precies', zoodat er uit dien hoofde wel een bezwaar kan worden gemaakt tegen 'practies'. Men zou dus den uitgang isch - steeds zonder klemtoon voorkomende bij een afzonderlijke groep van woorden - kunnen behouden en verder de sch door s vervangen.[1)] De scherpe s-klank wordt immers in de bestaande spelling toch ook reeds veelvuldig genoeg door een enkele s aangeduid; zelfs de scherpe s-klank tusschen een vollen klinker en de toonlooze e, b.v. in poesen, pausen, bruisen, droesem, asem, wasem, brasem. Zoodat er dus nauwelijks bezwaar kan bestaan tegen druisen, ruisen, briesen, hijsen. Het zal dan beter voor de goede uitspraak zijn, voor een woord van duidelijk uitheemschen oorsprong als 'faze', alleen deze spelling toe te laten en niet buitendien nog - gelijk de 'Nederlandse Woordenlijst' der Vereenvoudigers 't doet - ook nog 'fase' aan te geven. Bij 'extaze' bleef - in het systeem van de 'Vereenvoudiging' terecht - extase onvermeld.

1) De professoren Kluyver en Muller hebben dit in een 'ontwerp' in 1921 al voorgesteld.

De indicatie moet voor den lezer zoo volmaakt mogelijk zijn: In de interpunctie, in de spelling, in de keuze der woorden, in de volgorde der woorden (in verband met den nadruk), in de buigingsuitgangen tenslotte.

Hierbij moeten we stilstaan.

In alle talen ongetwijfeld is er een verschil in de wijze waarop men sprekende zich uitdrukt, en schrijvende zich uit. In het Duitsch en het Fransch intusschen wordt de vaste relatie tusschen het taalgeslacht en de vormen (verbuigingen) van de bij de substantieven behoorende lidwoorden, voornaamwoorden, bijv. naamwoorden (in het Duitsch bovendien van de zelfstandige naamwoorden) ook bij het spreken getrouw in acht genomen. Een groot aantal Nederlanders laten de n weg in het meervoud van de zelfstandige naamwoorden en aan het eind van werkwoordelijke vormen. En ook de buigings-n laten zij onuitgesproken; evenzoo de toonlooze uitgangen (van eene, mijne enz.) der verbuiging. Maar niet als 't adjectieven geldt, wier toonlooze uitgangen gehandhaafd bleven, dikwijls zelfs aangedikt tot een bepaalde uklank. Allen, die Nederlandsch *schrijven*, handhaven de meervouds-n en de n der verbale vormen. Een groot aantal Nederlanders onderhoudt ook min of meer de buigingsuitgangen volgens grammaticaal voorschrift, in strengen samenhang dus met het spraakkunstig taalgeslacht; en een zeker aantal bezigt die vormen met een zekere vrijheid, die echter geen willekeur behoeft te zijn, daar zij in overeenstemming zou kunnen blijken te zijn met een welbegrepen taalwet.

Tenslotte is er een groote groep Nederlanders, die getrouwelijk het grammaticaal voorschrift naleven van de ‘Vereenvoudigde Spelling’, dat blijkbaar algemeen zoo wordt verstaan, dat men buigingsuitgangen ongeschreven moet laten. Dit spraakkunstig voorschrift is in punt 9 van de Vereenvoudigers-grammatica voor spelling en taal aldus onder woorden gebracht:

‘Bij de verbuiging van lidwoorden, bijvoeglike naamwoorden en voornaamwoorden richte men zich naar het *beschaafde* spraakgebruik. Men schrijve dus *de*, *hij*, *hem*, *zijn*, *zij*, *ze*, *haar* enz., wanneer men *de*, *hij*, *hem*, *zijn*, *zij*, *ze*, *haar*, *zegt*. Voorbeelden: Zet *de* stoel in *de* hoek. - De boeken van

die aardige kleine jongen. - Is de kachel niet aan? Neen *hij* is uit. Zal ik aan de meid zeggen, dat ze *hem ('m)* moet aanmaken? Die soep is erg warm, *ze* (of ook *hij*) is anders lekker. - In enkele oude uitdrukkingen komen de vormen *den*, *dien*, *des*, *der*, enz. nog voor: In *den* beginne, de dag *des* Heren, in *der* minne, met *dien* verstande, uit *den* boze. Ook hoort men dikwels: Voor *den* dag, uit *den* aard der zaak. Het spreekt vanzelf dat deze en dergelijke buigingsuitgangen bij het schrijven onveranderd mogen blijven. Eveneens heeft natuurlik de Zuid-Nederlander het recht buigingsvormen, die in zijn gesproken taal bestaan, en de kunstenaar buigingsvormen die hij in zich hoort, te schrijven.'

In de toelichting tot dezen regel kan men lezen: 'De geslachtsregels van De Vries en Te Winkel dwingen een ieder allerlei buigingsvormen te schrijven, die hij zelfs bij het beschaafdste spreken niet laat hooren. Men moet schrijven: Ik heb vanmorgen mijn besten vriend naar den trein gebracht, terwijl ieder beschaafd mensch *zegt*: Ik heb vanmorgen mijn beste vriend naar de trein gebracht. Ons beginsel is dat de schrijver van welke taal ook, hetzij dialekt hetzij de meest verfijnde letterkundige taal moet luisteren naar de taal die hij in zich hoort. De konsekwentie van dat beginsel voor de *algemene* taal is uitgedrukt in onze negende regel, die op het beschaafde spreken berust. Deze regel geldt alleen de verbuiging van lidwoorden, bijvoeglike naamwoorden en voornaamwoorden, volstrekt niet woordkeus of stijl, zodat het volkomen ongegrond is hem te vereenzelvigen met de regel: Schrijf gelijk gij spreekt.'

Het voorbeeld, dat in deze toelichting wordt gegeven van het beschaafde en zelfs 'beschaafdste' *spreken* getuigt niet bepaald van een nauwkeurige waarneming van taal zooals men haar spreekt. De beschaafdste Nederlander zal waarschijnlijk iets zeggen, dat phonetisch kan worden weergegeven met: 'k ep 'm vemogge na de trein gebracht.' Het zinnetje, in den vorm waarin 't staat in het voorbeeld, is boekentaal, evengoed zònder als mèt de buiging-n's. We hebben hier dus een van de talrijke voorbeelden van door 'Vereenvoudigers' vervaardigde zinnen, waarbij zich het, in hunnen regel *niet* voorziene, geval voordoet, dat het beschaafde

spraakgebruik geen houvast biedt, omdat de geschreven zin daarvan in verschillende opzichten afwijkt. En waarbij dan ook een beroep op den regel: Men schrijve ‘de’ wanneer men ‘de’ zegt volkomen misplaatst is. De algemeene regel zou moeten luiden: Men luistere naar wat het oor dicteert (de uitdrukking is van professor de Vooys). En als dan blijkt, dat door een buigingsuitgang aan te geven men kan bevorderen, dat een zin de hoogst bereikbare expressiviteit verkrijgt - moet men zulks niet nalaten. De regel: ‘Men schrijve ‘de’ wanneer men ‘de’ zegt, kan alleen waarde hebben voor taal, geschreven volgens het schrijf-zoo-als-je spreekt-beginsel. Maar nu de ‘Vereenvoudigers’, dit beginsel verwerpend, zich het recht voorbehouden om - zooals zij 't zelf te kennen hebben gegeven: ‘uit onze ganse taal’ die vormen, woorden, constructies te kiezen, die telkens 't meest geschikt zijn om hun bedoeling te uiten - hebben zij reden nòch recht de buigingsuitgangen volstrekt buiten te sluiten.

Men moet - zoo kan men 't formuleeren - bij 't schrijven steeds dien vorm gebruiken, dien men noodig heeft om zijne mededeeling te stellen in den toon die den lezer zoo zuiver mogelijk doet ontvangen en verstaan wat de schrijver heeft willen te kennen geven door zijn uiting. Het behoeft daarbij geen betoog, dat een schrijver, al wijkt hij in zijn manier van mededeelen nog zoozeer af van taal zooals hij zelf haar spreekt en zooals hij haar hoort spreken, toch den invloed van deze laatste ondergaat terwijl hij onder 't schrijven klank hoort en rhythme waarneemt.

De grammatica moge een nog zoo fraaie verscheidenheid van vormen ten dienste van het schrijven geconserveerd hebben, zoo des schrijvers oor er niet van gediend is, is 't al om niet. Het zou ongetwijfeld voor de duidelijke herkenning van het geschrevene zijn nut hebben den datief b.v. aan te duiden door de verschillende speciale uitgangen aan het lidwoord of het voornaamwoord te hechten. Dat lukt intusschen lang niet altijd. De Vries en Te Winkel constateerden - den invloed van de taal zooals men haar spreekt onderkennend - reeds in 1865:

‘Het lijdt geen twijfel, dat de hedendaagsche taal het vrouwelijk geslacht voortrekt. De woordenboekschrijver, die

haar geen geweld aandoen en aan den stijl niet noodeloos een voorkomen van stijfheid geven wil, volgt dien wenk, wanneer er geen redenen bestaan die zulks verbieden.'

Scylla ontwijkend raakten zij in de kolk van Charybdis, daar zij met de vrouwelijke verbuiging nu ook wel de vrouwelijke pronominale aanduiding moesten aanvaarden, die met betrekking tot concreta zoo dikwijls volkomen onnatuurlijk klinkt.

De Vries en Te Winkel hadden ook niet moeten zeggen: De hedendaagsche taal heeft voorkeur voor het vrouwelijk geslacht, maar: De hedendaagsche taal wil van buigingsuitgangen niet zooveel meer weten, speciaal niet van de genitief-s gehecht aan lidwoord of voornaamwoord in verband met het mannelijk zelfstandig naamwoord in den 2den naamval: 'De ijdelheid des mans' en 'De gebreken zijns vaders'. Doch tegen 'manspersoon' bestaat geen bezwaar. Evenmin trouwens tegen 'vrouwspersoon'. De 'manlijke' genitief-s blijkt dan ook in onze taal volstrekt niet speciaal mannelijk te zijn; niemand zal zich stooten aan 'Moeders leed' of 'Lina's boekentasch'. Evenmin aan 'Zusterskind' en 'Zielsverdriet'.

Het behoort tot de verdiensten van dr. Kollewijn met de bron zelf te hebben aangetoond, dat er in de 16de eeuw tusschen de manlijke en de vrouwelijke verbuiging spraakkunstig geen verschil bestond. Dr. Kollewijn vestigde in dat opstel: 'De geschiedenis van de geslachten der zelfstandige naamwoorden in het Nederlands' tevens de aandacht op Hooft's opmerking over de tweeslachtigheid van sommige woorden.

Er zijn inderdaad vrij wat expressies in onze taal overgebleven, die bewijzen, dat verschillende substantieven naar de verbuiging niet bepaald mannelijk en ook niet bepaald vrouwelijk zijn geweest. Wij denken b.v. aan 'indertijd' naast 'destijds', 'eershalve' en 'ter eere van', 'ter dood veroordeelen' en 'ten doode doemen', 'een kind des doods', ''s werelds loop' naast 'ter wereld'.

Blijkens het opstel van dr. Kollewijn heeft Hooft in zijn 'Waernemingen op de Hollandsche Tael' doen opmerken: 'De Faemininen willen geen Des in genitivo lijden, noghte

ander Adjectyf uitgaande in Es.... de Genityf van een Feminin zonder Artikel lijdt de S.' Daar Hooft verder bij woorden als 'geest' en 'dienst' die in datief en ablatief 'den' voor zich hebben nochtans den genitief-s niet kon dulden, zoodat hij wilde schrijven 'der geest' en 'der dienst' opperde hij de vraag of er dan ook tweeslachtige woorden bestonden: Masculinè in Dativo et ablativo, Faemininè in genitivo.

Het kan Hooft niet al te veel moeite hebben gekost 'tweeslachtigheid' te constateeren in de taal van hemzelven en van zijn tijdgenooten. Hij zelf schrijft b.v. in een briefje aan Tesselscha:

> 'Wij hadden er wel onzen mond op gemaeckt tegens deze ingaende week'.

In Breero's 'Moortje' zegt Kackerlack:

> 'Ick schickte mijn baert te degen, die mijn schier in de mont quam.
> En zoo strycke-baerdende, soo quam ick in mijn fa-sol op de middeldam'

Vondel laat in den 'Gijsbrecht' Arent zeggen:

> 'Wij quamen niet zoo haast omtrent den Middeldam'.[1)]

1) Wie hier de beide met het woord 'Middeldam' eindigende versregels naast elkander stelt, zou onder den indruk kunnen komen, dat dr. Jac. van Ginneken met de stelling, die hij indertijd met betrekking tot de buigings-n heeft opgeworpen, zeer sterk staat. In de nota, die hij, als lid der Staatscommissie (van 1916) voor de spelling en de geslachtenregeling afzonderlijk toevoegde aan het rapport van 1918, heeft hij door vele parallellen, aan verzen en aan proza ontleend, het toonverschil willen laten opmerken, dat zich voordoet in verband met de al dan niet toegepaste buigings-n. Zijn versvoorbeelden hebben meer waarde dan die uit het proza, daar in de eerste bijna steeds een zin in zijn geheel wordt weergegeven; in de tweede slechts kleine zinsdeelen. En we hebben juist noodig geheele zinnen of althans flinke stukken van een zin te vergelijken om dan het verschil in toon en rhythme te hooren.
Een zeker niet ongelukkig voorbeeld ter adstructie van zijn stelling, dat de masculine exponenten het woord heffen in een zekere sfeer van grootschheid, imponeerende kracht of allure gaf hij, door van Adama van Scheltema deze twee versfragmenten naast elkaar te stellen:

> 'k Zocht bij de rozenboom, Toen zonk het leven heen
> Onder de pereboom, Van elken stillen boom.
> Onder de appelboom.

Toch is met dit voorbeeld het laatste woord over deze zaak niet gezegd. Men moet, dunkt mij, beginnen met er zich rekenschap van te geven, dat de toonlooze uitgangen der lidwoorden, voornaamwoorden enz., daar zij er als 't ware om vragen snel en zonder eenigen klem te worden gelezen, maar net even opgemerkt te worden, dézen invloed hebben, dat zij den toon van andere syllaben doen uitkomen. Men vergelijke maar eens den gang van den regel:

> Haar tooi en trotschen lach weerspieglen in den vloed.
> met: Haar tooi - en tròtsche lach weerspieglen - in de vloéd....

De eerste regel heeft een gang gelijk aan dien van eenen statig zwemmenden zwaan. In den tweeden regel blijkt de toonlooze uitgang nog iets anders te provoceeren dan klemtoon op de voorafgaande syllabe van 't adjectief. Zij doet ook korte rusten ontstaan, of als men wil -

Met ‘mond’ en met ‘dam’ zien we dus zoowel ‘de’ als ‘den’ verbinden.

In een en het zelfde sonnet van Hooft zien we ‘Tijdt’ met ‘de’ en met ‘den’ verbonden, in beide gevallen lijdend voorwerp.

> Mijn lief, sint ick u mis, verdrijv ick met mishaeghen de schoorvoetige Tijdt.

vertragingen, die dan door versnelling van het tempo worden gevolgd met toonverheffing (omhoog gaan van de stem): in het gegeven geval bij tròts- en bij vloèd.
In een typischen trochaeenregel als:

> Lien-tje leer-de Lò-tje loo-pe nin-de là-nge lin-de laan

komen deze rusten regelmatig terug. Het is nu gemakkelijk in te zien, dat de toonlooze uitgang een wijziging in den gang van een zin kan teweeg brengen. Om dit met het voorbeeld nog nader toe te lichten zal ik hier het begin laten volgen van de verzen (men vindt er den zoo even geciteerden versregel in terug), waarmede Adama van Scheltema Amsterdam heeft bezongen. Deze verzen zijn ongetwijfeld weidsch en grootsch, van bedoeling, nochtans: de n van den naamval komt er niet in voor.

> Het is dat Amsterdam van eeuwen lang geleden,
> Dat in verbeelding ons haar schoot weer open doet;
> Zij is de moeder nog van alle wereldsteden,
> Haar tooi en trotsche lach weerspieglen in de vloed,
> Waaraan ze haar varend kroost en al het uitverkorens
> En al het warme goud, dat zij haar brengen, wacht.

Aan het slot van den 4den regel zou gewis niet ‘in de vloed’ hebben gestaan, maar zeker ‘in den vloed’ zoo de zin met deze woorden teneinde was gebracht. Het voorafgaande ‘open doet’ aan het slot van den tweeden regel zou zelfs ook nog een duidelijke, daarop gerichte aanwijzing hebben gegeven.
Doch nu de zin doorloopt, in 't algemeen ook de toonstijging doorgaat en de climax eerst komt in den laatsten der hier geciteerde regelen, moest het lidwoord voor *vloed* noodzakelijk dien vorm bekomen, die het minst de wijziging in den gang van het vers tègenhoudt. De dichter had over 't geen de vloed voor onze stad beteekent meer nog te vertellen, dan dat hij een spiegel was voor haren tooi en trotschen lach. De mededeeling dienaangaande wordt voortgezet. Er is dus toonstijging aan het einde van den vierden regel en - in verband met een nauw merkbare rustpoos na ‘weerspieglen’ - ook versnelling van het tempo bij 't uiten van de woorden ‘in de vloed’. *Den* zou die versnelling hebben tegengewerkt, door *de* wordt zij ondersteund.

> Maar 't schijnt verlangen daer sijn naem af heeft gecreghen dat ick den
> Tijdt, die ick vercorten wil, verlang.

Naar het oor het verlangde dus de *n* aangewend of niet.

‘Doot’ wordt in 't algemeen met ‘de’ verbonden, in den 3den naamval met ‘der’. In Jacob Revius' ‘Kindermoord’ intusschen:

> Sij gingen haestelijck int leven door den doot

En in het Wilhelmus:

> Den Vaderlant getrouwe
> blijf ick tot in den doot.

De taal geeft dus blijkbaar al van oudsher vrijheid het oor te laten beslissen over de buigingsuitgang. Die vrijheid gaf (en geeft) zij zelfs met betrekking tot den eersten naamval

Ik laat eerst eenige voorbeelden volgen uit verzen. In ‘Het daghet in den Oosten’ vindt men:

> Dat heeft ghedaen uw roemen
> Ende uwen hoghen moed.

In het ‘Lied van den hoet’:

> Joncfrouwe! die*n* hoet
> d*ie* staet u wale.

In ‘Het quamen dry coninghen uit Verre lande’:

> Den eenen ginck voor den andere staen

In ‘De Vrueght der Salicheyt’:

> Den dach der salichheyt
> die is daer opghegaen

In het reeds eerder genoemde vers van Revius (1586-1658):

> Doe den gecroonden wolf de schaepkens nieu geboren
> met zijnen wreeden muyl te Bethlehem verslont
> en: Hoe cort was haren tijt int droevich tranendal

In ‘Onweder’ van den zelfde:

> Den vyant neemt de vlucht.

In Jan van der Noot's Ode aan Olympia:

> En hoe den druck mij herder dringht
> Hoe dat mijn tonghe suter singht

In Hooft's ‘Galathea’:

Galathea siet den dach comt aan
en later: 't En can den dach niet syn.

Een goed voorbeeld van een n in den eersten naamval - in dit geval zeer duidelijk onder den invloed van den klinker,

waarmede het onmiddellijk nakomend substantief begint - geven deze versregels van Heinsius:

> De Jode, de Chaldeeu, en half den Indiaan,
> De Moor, den Arabier wordt binnen u verstaan.

Doch niet alleen in poëzie werd de buigings-n in den nominatief toegepast. Ten voorbeeld citeer ik uit een Zee-journaal anno 1665:

> '.... en begaende eene schandael, dat haere*n* oude*n* Dieven naem in geenen deelen vande werelt, noyt, en noyt en sal gesuyvert worden.'
>
> 'Den wint was ons'.

En in een ander verslag uit den zelfden tijd kan men lezen:

> 'Daer op dien vroomen Patriot en kloekmoedigen Admiraal.... ten antwoordt kreegh, van ja mijn Heer'.
> 'onsen braven Schipper, een dapper Zeeheldt, liet oock het Roer van buyten het Schip langs d'Achtersteven met sterke Talien wel besorgen'.

Maar ook in onzen tijd nog vindt men de n in den nominatief; althans in verzen. Zoo schreef A. Roland Holst in 'Het gebed van den harpspeler':

> En dan geen pracht meer voor mijn oogen,
> en voor mijn lust geen macht meer en geen rijk,
> maar den van alle deze dingen afgewenden
> aandacht, en het vermogen
> tot inkeer, onherroepelijk.

Het zou dwaas zijn 'den' in den eersten naamval volstrekt af te keuren als de taal zelve blijkbaar uitdrukkingen als 'Den dominee is al op stoel' en 'Den dokter zegt, dat ik het bed moet houden' toelaat. Doch men kan niet zeggen, dat er heden ten dage veel neiging bestaat om zich in geschrifte aldus te uiten. De duidelijkheid zou door het toepassen van zulke vormen in 't gedrang kunnen komen en met de onjuiste of zelfs maar onzekere intonatie zou als verder gevolg het verstaan worden tegengewerkt. Om gelijke reden is het soms zaak het lijdend voorwerp door de nindicatie op slag te doen onderscheiden van het onderwerp: 'De apostel, dien de Heer liefhad.' 'De man, dien niemand kent.

In zeer vele gevallen echter doet zich de eisch der duidelijkheid niet zoo geprononceerd gelden. En dan staan we dus enkel voor de vraag: Hoe krijgt het geschrevene zijn toon:

mèt of zonder de buigings-n. Zullen wij b.v. schrijven: ‘Die man zullen wij blijven eeren om 't geen hij deed voor de zaak der vrijheid’ of ‘Dien man zullen wij blijven eeren’ enz.

Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn: We moeten hier klank trekken naar het pronomen en dus schrijven ‘dien man’. We zullen derhalve zeer zeker vermijden ooit te schrijven: ‘Die vrouw zullen wij blijven eeren....’ Dat klinkt niet, de zin heeft zijn toon niet en we zullen dus schrijven: ‘Haar zullen wij blijven eeren....’ of ‘Die vroùw, wij zullen haar blijven eeren....’ Er kan reden zijn om ‘dien vrouw’ te vermijden, maar er is volstrekt geen reden om in den accusatief steeds ‘den’ of ‘dien man’ te schrijven, in gevallen, waarin het oor zou verlangen, dat er ‘de’ of ‘die man’ stond. Ik geef maar eens dit voorbeeld: ‘Ik heb 't de man gezegd en nog eens weer gezegd.’ Zou men verlangen hier te hooren: ‘Ik heb 't den man gezegd....?’ Maar als men 't liever hoort zonder de n, waarom zou men de n dan schrijven?

Wij missen - ik deed het opmerken en een ieder kan het opmerken - in onze taal de vaste relatie tusschen taalgeslacht en verbuiging, waardoor b.v. het Duitsch is gekenmerkt. De taal geeft ons vrijheid om al dan niet flexie toe te passen. Wij moeten van de mogelijkheid, ons hiermede geboden om zeer fijn te accentueeren, om juist te intoneeren, een goed gebruik maken: en dus schrijven: ‘Van de hak op de tak’, ‘Van de wal in de sloot’; tegen het officieel taalgeslacht in. Ons dus niet laten weerhouden, zelfs in een en dezelfde zin, in verband met een bepaald substantief de buigings-n aan te wenden en dan weer haar ongebruikt te laten. Zeer juist gevoeld lijkt 't mij, dat in de hier volgende zinnen in een tooneelrecensie de schrijver het woord ‘winst’ eerst z.g. manlijk maakte en later de buigings-n aan het lidwoord heeft onthouden: ‘Livingston beloont hem door hem portie te geven in een speculatie in “American Steels”, met dien verstande, dat Elias zal deelen in mogelijken winst, niet in eventueel verlies. En op zijn beurt laat hij de kaartvrienden deelnemen, ieder voor 1 procent van de winst, welk voorrecht zij koopen tegen honderd dollar de man.’

Er is een gedicht van Roland Holst, waarin de regels

Aan den zoom van wind en wereld,
aan de grens van droom en leven.

meer dan eens voorkomen. Wie oor heeft voor den klank van het vers zal beseffen waarom de dichter, in dit op den trochae gebaseerd gedicht, eenvoudig niet anders had kunnen doen dan het lidwoord in den eersten regel in verbogen vorm gebruiken, daar het in dien vorm zooveel klank aantrekt dat nu de eerste voet haast een spondee wordt. Zóó behoort het vers dan ook te worden gelezen. Men zou nu misschien de opmerking willen maken, dat het dan juister ware geweest ook te schrijven - in het begin van den tweeden regel - ‘aan den grens’. De dichter heeft intusschen bedoeld na ‘wereld’ een rust te doen intreden, en deze zoo lang te doen aanhouden, dat noodzakelijkerwijze ‘aan de grens’ den anapest-vorm aanneemt. Men meene nu echter niet, dat ‘den’ voor ‘zoom’ op alle plaatsen in het vers in gelijke mate klankaantrekkend is bedoeld. Soms is het aan ‘de’ bijna gelijk en moet het dus als ‘d'n’ worden uitgesproken:

in der aarde heemlenwijd vertrouwen
woont een schoone vrouwe
doelloos, aan d(e)n zoom van wind en wereld.

En ook aan het slot van het vers behoort mijns inziens ‘den’ zoo weinig mogelijk klankaantrekkend te zijn:

en met saamgevlochten handen
staan wij, zonder woorden, zonder namen
voor dit wonder onuitspreeklijk samen -
aan de grens van droom en leven,
aan d(e)n zoom van wind en wereld.

Het is niet aan mij met een dichter te twisten over het woord, dat hij heeft gekozen. Ik bepaal mij dus tot de opmerking, dat de vorm ‘de’ het op de aangeduide plaatsen naar mijne meening zeker even goed zou hebben gedaan. Roland Holst staat natuurlijk vrij genoeg tegenover de grammaticale voorschriften van De Vries en Te Winkel om zich door de mannelijkheid van ‘zoom’ niet gebonden te achten. Voor een dichter zou dat ongewenscht zijn, evenzeer ongewenscht als gebondenheid ten aanzien van den negenden regel van de Vereenvoudigde Spelling. En toch moet men haast aannemen, dat P.N. van Eyck zich door Vereenvoudigings-sympathie heeft laten bewegen, in zijn gedicht

‘De oude Zwerver’ zijn gehoor geweld aan te doen.
In de verzen:

Om mijn vroegste droom te vinden hier gekomen
Vreemd, wat wist ik nog daarstraks, toen ik kwam van droomen?

is de omissie van de n na ‘vroegste’ moeilijk verklaarbaar. Terwijl in een ander gedicht van Van Eyck het wèglaten van de buiging-n's, van alle buiging-n's, juist zoo volmaakt goed te verdedigen is. Ik laat het vers hier volgen:

De tuinman en de dood.

Een Perzisch Edelman:
Vanmorgen ijlt mijn tuinman, wit van schrik,
Mijn woning in: ‘Heer, Heer, één oogenblik!

Ginds, in de voorhof, snoeide ik loot na loot,
Toen keek ik achter mij. Daar stond de Dood.

Ik schrok, en haastte mij langs de andre kant,
Maar zag nog juist de dreiging van zijn hand.

Meester, uw paard, en laat mij spoorslags gaan,
Voor de avond nog bereik ik Ispahân!’ -

Van middag - lang reeds was hij heengespoed -
Heb ik in 't cederpark de Dood ontmoet.

‘Waarom’, zoo vraag ik, want hij wacht en zwijgt,
‘Hebt gij van morgen vroeg mijn knecht gedreigd?’

Glimlachend antwoordt hij: ‘Geen dreiging was 't,
Waarom uw tuinman vlood. Ik was verrast.

Toen 'k 's morgens hier nog stil aan 't werk zag staan,
Die 'k 's avonds halen moest in Ispahân.’

Men zou een oogenblik kunnen wanen, dat - ook al omdat de voorlaatste regel begint met ‘Toen 'k’ - de laatste regel met ‘Dien 'k’ had moeten beginnen. Naar waarheid echter behoort men ook de n van ‘Toen’ maar nauwelijks te laten hooren.

Is dit nu eens een vers, volkomen naar het hart van de Vereenvoudigers? Men zou willen, dat zij te dien opzichte eens een verklaring aflegden en dus ook te kennen gaven, hoe 't staat met hun waardeering van de taal van kunstenaars in de talrijke gevallen, waarin deze taal met betrekking tot de toepassing van buigingsvormen zoo opmerkelijk afwijkt

van hun eigen, zoo dikwijls 't gehoor geweld aandoende en uitsluitend op een grammaticalen regel gebaseerde manier van schrijven.

Wat is eigenlijk hun bedoeling geweest met de uitzonderingspositie, die zij den kunstenaar hebben toegekend? Was 't tactiek?

Het zij wat 't zij - is 't niet volkomen onbegrijpelijk, dat men in een quaestie van taal den litteratoren een uitzonderingspositie heeft toegekend in plaats van een leidende stelling!

De taal is toch immers in de eerste plaats hùn zaak. Niet de hunne alleen. De taal moet wel een ieder ter harte, die den rijkdom harer vormen, de kracht van haar uitdrukkingsvermogen aan zijn mededeeling ten goede wil doen komen. Ten voorbeeld deze advertentie:

> DEN TOONAANGEVENDEN
> ENGELSCHEN STIJL
> leert men kennen door een cursus te
> volgen op privé les, te nemen bij
> DANSINSTITUUT HOVERS

'Tua res agitur' zou men den steller van deze reclameannonce kunnen toeroepen. Ook uw belang is er bij betrokken, dat het orgaan voor het sprekende van zulk een bekendmaking niet verloren ga bij de lezers van advertenties. Maar het allereerst en het allermeest gaat dit toch den litteratoren aan. Facile principes, hebben zij de plicht vooraan te gaan, den 'Vereenvoudigers' het terrein te betwisten. Zich voegend naar haar normen beheerschen zij de taal en wanneer zij de buigingsvormen toepassen - de gegeven voorbeelden hebben nu toch wel aangetoond, dat tot in onzen tijd toe deze een element van waarde zijn gebleven voor den kunstenaar - onderhouden zij een wet onzer taal.

De taak van den taalkundige gaat daarnaast niet verder dan die taalwet uit de taal zelve op te maken en te leeren kennen. De grammaticus heeft er zich toe te bepalen, *zoo mogelijk*, een regel voor de toepassing op te stellen; of anders een beginsel te formuleeren. Wil hij dwingend en regelend voorschriften geven, dan gaat hij zijn competentie te buiten. De Vries en Te Winkel nòch Kollewijn mogen het laatste woord hebben.

Onze taal eischt voor haar buigingsvormen een groote mate van ‘vrijheid’. 't Mag geen anarchie heeten haar die te laten.

En wat het onderwijs in de moedertaal aangaat, is slechts deze paedagogische raad doeltreffend: Ga uw leerlingen voor in het hoorend lezen, opdat zij ook hoorende zullen leeren schrijven.

De taal is in de eerste plaats de zaak der litteratoren. Het zou onjuist en onbillijk zijn te beweren, dat uit den kring der kunstenaars nooit pogingen zijn gedaan om zich te weren tegen datgene, wat zij als taalbederf moeten beschouwen. Die pogingen zijn echter niet met volharding doorgezet en de bestrijding van de ‘Vereenvoudigers’ heeft zich niet geconcentreerd tegen het voornaamste euvel: de elimineering der buigingsuitgangen. En 't gaat daarbij niet hierom - dat is nu toch wel duidelijk - de z.g. manlijke verbuiging van een belangrijk aantal substantieven als vasten regel te handhaven. Neen, dit is alleen de vraag: of men over de vormen der z.g. manlijke verbuiging zal kunnen blijven beschikken ten einde ze te gebruiken in al die gevallen, waarin de schrijver - hij zij litterator, polemist, steller van een advertentie of schrijver van een brief - ze noodig heeft voor 't geen hij wenscht uit te drukken.

In het request, door de Nederlandsche letterkundigen den Minister van Onderwijs toegezonden na de verschijning - in September 1918 - van het rapport der Staatscommissie van 1916, is deze hoofdzaak miskend. De letterkundigen vroegen n.l. de regeering hare bijzondere aandacht te willen wijden aan de Nota van professor dr. J.W. Muller, die als bijlage aan het verslag der Staatscommissie was toegevoegd.

Wanneer we nu nagaan wat deze hoogleeraar in zijn nota te kennen gaf, blijkt ons, dat hij de wenschelijkheid om voorkeur te schenken aan een vrouwelijke dan wel aan een mannelijke verbuiging speciaal in verband bracht met den aard en de beteekenis der substantieven. Zoo zag hij er geen bezwaar in dat woorden, uitsluitend voor huiselijk gebruik bestemd, als *bak*, *boezelaar*, *flap*, *lepel*, voortaan steeds met *de* zouden worden verbonden. Daarentegen zouden bij namen

van dingen of begrippen, die zeker denkbeeld van macht, kracht of majesteit en weidschheid uitdrukken of medebrengen, de bepalende en qualificeerende woorden in de verbogen vormen van een n moeten worden voorzien. Als voorbeelden noemt professor Muller o.m. adel, adelaar, arend, avond, bond, berg, bijbel, moed, moord, nijd, nood.

Daarna hebben de professoren Muller en Kluyver, die eveneens lid was van de Staatscommissie van 1916, gevolg gevende aan eene opdracht, die zij op 23 December 1919 van den Minister van Onderwijs, K. en W. hadden ontvangen, in 1921 een ontwerp gepubliceerd, waarin nevens een voorstel tot spellingsvereenvoudiging ook een voor het grammatisch geslacht was vervat. Hierin komt dan de lijst van ongeveer elfhonderd woorden voor, bij welke h.i. de manlijke verbuiging zou behooren te worden gehandhaafd evenals bij de namen van manlijke personen en de namen van dieren, welke een manlijk individu aanduiden. (Dit laatste was al voorgesteld door de Staatscommissie van 1916).

Betrekkelijk spoedig na het verschijnen van deze publicatie die de elfhonderd-woordenlijst bevat, is in een redactioneel artikel over ‘Taal en Spelling’ in het Handelsblad, de opmerking gemaakt, dat het géén zin heeft om - zooals de heeren Kluyver en Muller deden in de inleiding tot hun woordenlijst - sommige substantieven zooals b.v. rechterstoel, aardbol, schandpaal, aardworm, twistappel (bestemd voor niet alledaagschen stijl) te voorzien van het praedicaat *den* en aan schommelstoel, appelbol, telegraafpaal, worm, appel en aardappel den n-loozen lidwoordvorm te doen voorafgaan, die zooveel beter bij die alledaagschheden schijnt te passen.

Zoo'n combinatie van een substantief alleen met een lidwoord zegt eenvoudig niets. Om iets op dit punt te bewijzen zou men geheele volzinnen als voorbeeld moeten geven. In de mannelijke woordenlijst van Kluyver en Muller is o.a. het woord ‘vloed’ opgenomen. In de bij mijn artikel behoorende noot, die op de buigings-n en de verklaring van haar gebruik betrekking heeft, deed ik reeds opmerken, hoe en waarom Adama van Scheltema zich genoopt moet hebben gevoeld te schrijven: ‘in de vloed’.

Ook het woord ‘voet’ zou uiteraard mannelijk zijn! Inderdaad, zelfs in de meest gewone en zakelijke mededeeling kan ‘den’ of ‘dien’ voor ‘voet’ op zijn plaats zijn. B.v. in dezen zin: ‘Op dien voet kunnen we elkaar althans blijven ontmoeten.’ Daarentegen is er een refrein in een gedicht van René de Clercq, waarin de n, die de dichter liet staan, wis en zeker onder de voet wordt geloopen. Men hoore maar:

> Klòmpen aan de(n) voet,
> Klòmpen aan de(n) voet,
> Staat onze guitjes goed.

Wie neiging heeft zich als met rukken, dus met tempoversnellingen nà korte rusten of voorafgaande vertragingen, te uiten, zal de buigings-n minder toepassen dan wie in 't algemeen in gelijkmatig tempo zijn gedachten onder woorden brengt. Wat een Kollewijner schrijft - 't zij critiekloos Kollewijnsch-grammaticaal, 't zij waarlijk in overeenstemming met eigen temperament - kan derhalve soms zijn toon wel krijgen. Men moet dan echter de aanwijzing van den schrijver ook waarlijk haren eisch geven. In het hier volgend citaat heb ik een verticale streep gezet op de plaatsen, waar de lezer al even te voren moet inhouden om daarna met een vaartje verder te gaan:

‘Aan degenen, die op dit oogenblik / de bepaalde eis stellen, dat het O.L.B. (Oeralindaboek) zelf, zonder gedachte/ aan een bepaalde auteur, zijn parodisties, althans satiriek karakter moet tonen, stel ik / wederkeerig / de eis, dat zij het O.L.B. moeten kunnen lezen / in de oorspronkelijke tekst.’

Men kan ditzelfde mèt buiging-n's lezen, waardoor het gelezene meer vloeit, daar dan alleen de rusten worden in acht genomen welke de interpunctie aanduidt.

Men ziet en hoort 't intusschen: Het is niet altijd volstrekt onmogelijk iets wat volgens de Kollewijnsche grammatica geschreven is, te lezen zonder daarbij het gehoor te kwetsen.

Met een ander voorbeeld wil ik nu nog aantoonen, met welk een zuiver gevoel voor den toon, dien hij noodig had, een De Vries en Te Winkelaar is afgeweken van het spraakkunst-gebod, dat ‘vorm’ volstrekt mannelijk wil hebben.

‘Gelijk hij uit voorbeelden aantoont, heeft men zoowel

in de eene als in de andere ontwikkelingsvorm te doen met een ornamentiek, die uit het Zuid-Oosten van Europa moet zijn gekomen.'

Het kan niemand moeilijk vallen in te zien, dat hier 'zoowel in de*n* eene*n* als in de*n* andere*n* ontwikkelingsvorm' onbruikbaar was voor een schrijver, die zijn mededeeling ten volle expressief wilde doen zijn en die hier dus een versnelden gang noodig had, opdat ook verder-op de zin zijn loop zou hebben.

Een zaak dus van euphonie, deze quaestie van flexie of geen flexie?

Ongetwijfeld. Mits men maar onder 't wèl-klinkende niet verstaat het resultaat van een soort versiering, welke dus als niet noodzakelijk ook wel achterwege zou kunnen blijven. Neen, 't welklinkende is de klank en het zinsrhythme zoo als zij behooren te zijn om den zin zijn volkomen uitdrukking te geven. Waartoe dus o.a. moet worden beoordeeld, of een verbogen vorm dan wel een onverbogen vorm van de bepalende woorden; of de toonlooze e-klank of de klankaantrekkende *n* noodig, ja onmisbaar is om het ontstaan van een rust te bevorderen; een versnelling, een toonverhooging, òf eenparigheid in den gang der woordklanken teweeg te brengen. Nadruk en climax komen dientengevolge tevens zoo volmaakt mogelijk tot hun recht.

Het is geen overbodige eisch, te verlangen dat de quaestie, welke waarde en beteekenis de buigingsuitgangen, met name de buigings-n hebben voor onze taal, kome voor den rechterstoel van litteratoren en taalgeleerden, vóórdat op eenig vloekwaardig moment een minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen uit den kring van de Kollewijnsche taalvereenvoudigers of onder pressie van dezen het besluit provoceert, dat spreektaal, waarin de buigings-n niet meer wordt gehoord, basis behoort te zijn voor een grammaticale regeling voor de toepassing van de buigingsuitgangen bij het schrijven: bij het schrijven van taal, nota bene, die op alle mogelijke punten afwijkt van de taal, zooals men haar spreekt.

Men heeft het tot dusver gezocht in een compromis. De samenstelling van de Staatscommissie van 1916 beteekende een compromis: de leden waren voor een deel Kollewijnianen,

voor een deel min of meer overtuigde De Vries en Te Winkelaren. Het rapport, dat deze commissie in 1918 uitbracht was een compromis.

Maar dit is immers geen quaestie voor een compromis! Men moet de taal zelve laten spreken. De taal zelve moet antwoord geven op de vraag, in hoever zij substantieven bevat, waarmee zeer bepaald een z.g. manlijke verbuiging is verbonden. (Van hetgeen daarvoor als bestudeeringsmateriaal den onderzoekers ten dienste staat in: ‘ter dood veroordeelen’, naast ‘ten doode doemen’; ‘Moeders linnenkast’, ‘Lina's boeken’, ‘stadsbestuur’ en ‘wetsuitlegging’ gaf ik eenig denkbeeld).

De taal zelve moet antwoord geven op de vraag, of zij ons een vormenrijkdom ten dienste stelt, die 't den schrijver mogelijk maakt den vorm te kiezen, dien hij behoeft om zijne mededeeling in dien toon te stellen, welke naar zijn bedoeling door middel van het oor van den lezer haar in den hoogst bereikbaren graad van zuiverheid zal doen verstaan - dan wel wat de verbuigbare woorden betreft ons limiteert tot toonlooze uitgangen; ook deze dan nog in een zekere beperking, d.w.z. met voorbijgaan van ‘eene’, ‘mijne’ enz.

De taal moet ook nog op andere punten bescheid geven. Want daar is ook nog de quaestie der tusschenletters *s* en *n*. Ook daarvoor moet men geen regel trachten te maken buiten de taal en buiten het gehoor om. De taal zelve wil, dat men zal schrijven: ‘zielsverdriet’, maar ‘zieleleed’; ‘wetsontwerp’ naast ‘wetboek’. Gehoor en bedoeling beide verlangen dat men zal schrijven: ‘Dit is een lindenlaan, daar is een beukenlaan.’ Daarentegen: ‘Lientje leerde Lotje loopen in de lange lindelaan.’

Ook in deze materie heeft dus weer het gehoor de beslissing: n of geen n.

De taal tenslotte moet uitkomst geven met betrekking tot de pronominale aanduiding van de substantieven. De taal in haar geheel, want de taal, die men spreekt geeft wel aan, dat allerlei concrete zaken met ‘ie’ en 'm worden aangeduid en door ‘z'n’ worden bepaald, maar aangaande de voornaamwoordelijke aanduiding van abstracta en collectiva licht zij ons nauwelijks in, zoodat dus uit de *geschreven* taal

moet worden opgemaakt, welke pronomina in verband met deze soorten substantieven altijd of meestal worden gebruikt. En deze bestudeering zal dan leiden tot het samenstellen van een lijst van zij-woorden en mogelijk van een lijst van woorden, die zoowel met hij als met zij blijken te worden aangeduid.

Wie dit artikel heeft gevolgd zal dan wel beseffen, dat met deze zij-woorden allerminst per se het toepassen van de z.g. vrouwelijke verbuiging verband behoort te houden, evenmin als z.g. manlijke buigingsvormen volstrekt door het hij-woord zouden zijn bepaald.

Ik ben hiermede aan het eind van mijn betoog, dat ik niet uitvoeriger heb willen maken omdat ik vreesde, dat het daardoor zou inboeten aan kracht.

En met kracht door overtuiging mijn taalgenooten te doordringen van het belang van de zaak der taal in de quaestie der spellingsvereenvoudiging, was het doel dat ik mij had gesteld.

C.J.J. WESTERMANN

Hilversum, November 1929

De Heilige Stoel en Italie voor en na de verdragen van het Lateraan

Toen de wereld in Februari 1929 de oplossing van de Romeinsche questie vernam, bleek de openbare meening, naast de voldoening over het bereikte resultaat, ook tevens een zekere ongerustheid te gevoelen over de toekomstige ontwikkeling van de verhoudingen tusschen den Heiligen Stoel en Italië. De Romeinsche questie zelf had sedert een twintigtal jaren haar acuut karakter verloren. Wel dateerde nog van April 1915 het verdrag van Londen tusschen Italië en de Groote Mogendheden, waarin Italië de uitsluiting des Pausen had gestipuleerd van de vredesconferentie die eenmaal aan den toen woedenden wereldoorlog een einde zou hebben te maken. Ook had nog de nieuwe Paus Pius XI in zijn eerste Encycliek 'Ubi Arcano Dei' van December 1922 geprotesteerd tegen de gewelddadige inbezitneming van den Kerkelijken Staat door Italië. Doch reeds had dezelfde Paus na zijn verkiezing de Italiaansche menigte vanaf de loggia van den St. Pieter gezegend. Dit laatste was een uiterlijk symptoom van een veranderde geesteshouding tusschen de beide machten.

Het ligt hier niet op onzen weg de historische evenementen te beschrijven die in 1870 leidden tot de annexatie van den Kerkelijken Staat door Italië, noch een overzicht te geven van de misverstanden die sedert dien de relaties tusschen Vaticaan en Quirinaal hadden beheerscht. Het zij genoeg er aan te herinneren, hoe de evolutie der geesten niet minder dan de gewoonte geleidelijk de scherpe kanten van het conflict had afgeslepen. Inderdaad zou het simpele verloop van tijd niet voldoende zijn geweest om de 'Romeinsche questie'

principieel op te lossen. Teneinde dit resultaat te bereiken, diende zich een verstrekkende verandering in de moreele positie van beide partijen te voltrekken.

Welke immers waren kort gevat de elementen van de Romeinsche questie?

Vanwege den Paus bestond als voornaamste grief: de bovengenoemde annexatie van den Kerkelijken Staat. Hoewel het plebisciet dat Italië na de bezetting van Rome in dat gebied deed houden, een belangrijke meerderheid van stemmen voor de aansluiting bij Italië had opgeleverd, beschouwde de Paus zich als onrechtmatig van zijn gezag beroofd en begon zijn periode van vrijwillige gevangenschap in het Vaticaan.

Een berusting in het fait accompli werd den Paus trouwens onmogelijk gemaakt door de Italiaansche Garantiewet van 13 Mei 1871, die hem onder de souvereiniteit van Italië plaatste. Het is immers één der pijlers der Pauselijke politiek, dat de Heilige Stoel niet alleen van elke wereldlijke macht onafhankelijk zij, maar dat die onafhankelijkheid ook naar buiten duidelijk blijke.

Een niet minder belangrijk bezwaar voor den Paus was ook de anticlericale strooming die in het Italië van voor den oorlog heerschte. Dit anticlericalisme, dat misschien, historisch beschouwd, de eenige hefboom was geweest waardoor de eenheid van Italië met Rome als hoofdstad bereikt had kunnen worden, bleek naderhand de groote hinderpaal om een verzoening met den Paus tot stand te brengen. Het vertrouwen, deze essentieele factor voor het bereiken van overeenstemming, ontbrak tusschen deze machten geheel.

Zoodoende bleven de grieven van Italië tegenover den Paus evenzeer onopgelost als die van den Paus tegenover Italië. Wanneer de Paus zich beklaagde over de ‘ursurpatie’ van Italië, dan zag omgekeerd het jonge Koninkrijk in den Heiligen Stoel een voortdurend gevaar voor de nieuw bereikte eenheid.

Het spreekt vanzelf dat deze staat van zaken die tot ongeveer 1921 in groote lijnen onveranderd bleef, op diepere oorzaken terugwijst. De eeuwenoude strijd tusschen Kerk en Staat vertoonde in de jaren van vóór 1914 slechts een spe-

ciaal aspect, dat samenhing met de sociale en politieke aspiraties van dat tijdperk. Op het oogenblik dat deze aspiraties een verandering ondergingen, vertoonde zich ook de verhouding van Vaticaan tot Quirinaal in een ander licht.

Deze verandering der geesten bleek zoowel bij de Curie als bij de Italiaansche politici gekomen te zijn. De tijden rijpten en bereidden een nieuwe periode voor. De Pausen insisteerden steeds minder op het terugverkrijgen van den geheelen Kerkelijken Staat. Zij bleven in hunne formuleering vaag en protesteerden immer tegen de annexatie zonder hunne eischen nader te preciseeren. Echter bleek tijdens den oorlog uit een verklaring van Kardinaal Gasparri (Juli 1917) dat ‘de Heilige Stoel de oplossing der Romeinsche questie niet verwacht van vreemde interventie, maar van het rechtvaardigheidsgevoel der Italiaansche natie,’ met andere woorden dat zij de verzekering harer bijzondere positie niet meer van een internationaal garantieverdrag verwachtte. Uit één en ander kan reeds worden opgemaakt, hoezeer de Italiaansche sympathieën bij de Curie sedert 1870 waren toegenomen.

Anderzijds begon in Italië de oude anticlericale mentaliteit te wankelen. Verschillende feiten gaven hiervan getuigenis, zooals vóór den oorlog (1913) de val van den vrijdenker Nathan als burgemeester van Rome en het optreden van een katholiek stadsbestuur. Een beslissende wending echter voltrok zich na Mussolini's bekeering tot het Katholicisme (1921) en de rede welke hij nog als afgevaardigde in de Kamer hield: ‘Ik denk en ik verzeker dat de eenige universeele gedachte die thans te Rome leeft diegene is, die haar centrum in het Vaticaan heeft.... De ontwikkeling van het Katholicisme in de wereld, de toename van de 400 millioen menschen die naar Rome zien, is van belang en is een trotsch ook voor ons die Italianen zijn.... Ik meen dan ook dat wanneer het Vaticaan afstand doet van zijn droomen betreffende een wereldlijk gezag, het profane Italië aan het Vaticaan alle materieele hulp moest geven, die een wereldlijke macht tot zijn beschikking heeft.’ (21 Juni 1921.)

De verdragen van het Lateraan bezegelen in dit verband meer den ondergang van een historische periode, dan dat

zij die periode zelf ten grave dragen. Een nieuw tijdperk in de geschiedenis was aangebroken.

Zullen thans, na de oplossing van de Romeinsche questie, ook alle andere problemen tusschen de beide machten zijn opgelost? Werpen wij, om dit na te gaan, een blik op de geschiedenis.

* * *

De verhouding van de R.K. Kerk tot den Italiaanschen Staat is en blijft altijd die van een universeel-geestelijke tot een nationaal-wereldlijke macht. De droomen van een wereldrijk mogen in het Fascisme zich van tijd tot tijd doen gelden - dit neemt niet weg, dat de verhouding van den Heiligen Stoel tot Italië zijn strijd en zijn verzoeningen slechts te Rome heeft. Als de strijd van Vaticaan en Quirinaal een universeele beteekenis heeft, staat dat slechts in verband met de universeele missie der Kerk.

De negentiende eeuw was in groote lijnen de eeuw van de scheiding van Kerk en Staat, van het antagonisme tusschen geloof en wetenschap, conservatisme en vooruitgang, romant ek en rationa isme. Op Italiaanschen bodem, viel de rol van verdediger der conservatieve machten geheel aan de Kerk, d e van voorstander der nieuwe denkbeelden geheel aan den Staat toe. - Doch reeds in het midden der negentiende eeuw deden zich nieuwe stroomingen gelden, die na den oorlog het oude kader geheel zouden doorbreken en in 1929 de Rome nsche questie tot oplossing brengen.

De Fransche Revolutie en hare practische consequenties hadden bij den Heligen Stoel een volstrekte afweer tegen den geest der eeuw wakker geroepen. Paus Pius VIII zag in de verklaring van de rechten van den mensch en burger, in het nationaliteitenbeginsel, in het socialisme en in de democratie, even zoovele vruchten van het verderfelijke revolutiebeginsel. Wel had het Weener Congres den Kerkelijken Staat hersteld en een contra-revolutionairen bond der Vorsten in het leven geroepen, maar deze laatste kwam den Paus voor niet op zuiver kathol eken grondslag te berusten. Het is trouwens bekend dat de Paus zich nimmer bij de Heilige Alliantie aansloot.

Geen wonder dat de Heilige Stoel in deze periode zich kenmerkt door een systematische verwerping der vruchten van den geest der eeuw. Wij herinneren slechts aan de apostolische brief van Leo XII 'Quo Graviora' van 13 Maart 1826 tegen de geheime genootschappen; aan de Encycliek 'Mirari vos' van Gregorius XVI tegen de doctrine van Lamennais (15 Augustus 1832); en de volstrekte veroordeeling door Pius IX in de Encycliek en Syllabus van 8 December 1864 van alle 'moderne dwalingen': pantheïsme, naturalisme, rationalisme, communisme, natuurlijke moraal, liberalisme enz. In denzelfden geest is nog de verwerping door Pius X in de Encycliek 'Pascendi' van 8 Sept. 1907 van het modern sme in de Katholieke Kerk. Deze strijd van de Kerk tegen het modernisme wordt vaak beschouwd als een laatste episode in het langdurige proces tusschen Katholicisme en de liberale ideeën der negentiende eeuw.

Intusschen werd reeds in den aanvang van dat proces door vele geloovige Katholieken naar een verzoening tusschen de beide geestesstroomingen gezocht. Het conflict tusschen Kerk en liberalisme bleef niet tot het zuiver geestelijk terrein beperkt, maar deed speciaal op sociaal gebied zijn invloed gevoelen. En hier was het, dat dit conflict aanvankelijk vele overgeleverde beginselen, ja zelfs het bestaan der Kerk aan het wankelen scheen te brengen.

Dat de zoo meesterlijk geordende Katholieke Kerk deze crisis niet zonder schokken is te boven gekomen is niet te verwonde en wanneer men bedenkt, dat invloedrijke figuren als Lamennais (1782-1854) en Gioberti (1801-1852) uitdrukkelijk als hunne overtuiging verkondigden, dat de stagneerende Kerk slechts door het leeken-element gered zou kunnen worden. Het is waar, dat het werk van Lamennais 'Paroles d'un croyant' in de Encylicek 'Mirari vos' veroordeeld werd, doch dit neemt niet weg, dat zijn invloed nog thans nawerkt, evenals die van Gioberti.

Beiden namen als uitgangspunt hunner beschouwingen het feit, dat de priesters der R.K. Kerk in den aanvang der negentiende eeuw nog geheel in de politieke ideeën van het oude absolutisme waren bevangen. Vanzelf werden zij er dus toe gebracht op het leeken-element der Kerk al hun

hoop te vestigen. De leeken waren volgens hen geroepen de Christelijke eischen voor hun tijd te formuleeren en tot verwezenlijking te brengen. Slechts door met behulp der leeken het contact met haar tijd te herstellen, zou de Kerk haar eeuwige opdracht verder kunnen voortzetten. Gioberti ontwikkelde tevens de leer, dat elke periode waarin het clericale element in de Kerk overheerschte, een 'Interregnum' voor Christus beduidde, terwijl elk overwicht van het leeken-element een nieuwe verwezenlijking van Christus' heerschappij beteekende.

De Katholieke Kerk kan natuurlijk nooit erkennen, dat hare priesters andere beginselen volgen dan hare leeken. Zij kon echter hare oogen evenmin sluiten voor de werkelijkheid, en zoo is het, dat de Kerk practisch sedert Pius IX (1846-1876) met alle krachten naar een overwinning van deze crisis streefde. Aan twee fronten werd deze nieuwe strijd gestreden. Eenerzijds diende autoriteit van het dogma en van het priesterschap te worden hersteld. Anderzijds diende de sociale politiek der Kerk een radicale verandering te ondergaan.

Wat het herstel van de Kerkelijke autoriteit betreft, was Pius IX van oordeel, dat de geest der Revolutie niet alleen met politieke, maar ook en vooral met geestelijke wapens diende te worden bestreden: het religieuze leven der Kerk moest in zijn fundamenten worden versterkt. Dit zou dan tevens een compensatie vormen voor het verlies aan politieke macht, dat sedert 1848 onafwendbaar dreigde en in 1870 tot werkelijkheid is geworden. - Zoo dateert dan van 1854 het dogma van Maria's onbevlekte ontvangenis, van 1870 de verklaring van de Pauselijke onfeilbaarheid.

Terwijl op deze wijze het geestelijk gezag des Pausen een belangrijk versterking ondervond, zou ook de sociale evolutie er toe medewerken, aan dit gezag nieuwe grondslagen te bieden. De natuurlijke tendentie van den Heiligen Stoel, zich van elke politieke afhankelijkheid vrij te houden, had haar gebracht tot een gehechtheid van het behoud van den ouden Kerkelijken Staat in een tijd dat de geschiedenis een ander politiek bestel verlangde. Het was onvermijdelijk, dat de Heilige Stoel daardoor tezeer in den strijd der Europeesche

machten werd betrokken. Hoezeer de Curie de zaak der Katholieke Kerk met de bestaande politieke verhoudingen vereenzelvigde, bleek wel uit den klacht van den Kardinaal-Staatssecretaris Antonelli, die na den slag bij Königgrätz uitriep: ‘Casca il mondo’. Tot 1870 was het bestaan van den Kerkelijken Staat nauw verbonden aan de macht van het Bonapartistische Frankrijk. Na het uitbreken van den oorlog van 1870 trokken de laatste Fransche troepen uit Rome weg, en op 20 September 1870, ruim twee weken na den slag bij Sédan, trokken de Italiaansche troepen door de bres van de Porta Pia de stad Rome binnen.

In dezelfde eeuw echter dat de oude politieke verhoudingen ophielden voor den Heiligen Stoel een garantie harer onafhankelijkheid te zijn, waren nieuwe sociale krachten tot ontwikkeling gekomen, die, zij het op geheel andere wijze, een nieuwe basis aan de internationale positie van het Pausdom gaven. De Staat hield op de eenige grondslag van sociale macht te zijn; de nieuwere ontwikkeling van het economische leven bracht een bont doorelkander van trusts, kartels en vakvereenigingen. De Katholieke Kerk zou hare roeping van leidster der zielen en der samenleving niet getrouw zijn, wanneer zij niet hare krachten aan de sociale questie zou wijden. Reeds hadden figuren als Ketteler, Schaepman, De Mun, Manning de Kerk op deze nieuwe roeping gewezen. Het zou Paus Leo XIII zijn, die met tact, doch vastberadenheid deze nieuwe politiek der Kerk wist door te zetten, en in Zijne Encycliek ‘Rerum Novarum’ (1891) daartoe den grondslag legde. Niet minder vond de vredespolitiek in de Pausen een werkdadigen steun: wij herinneren slechts aan de vredesboodschap van Benedictus XV op 1 Aug. 1917 en de Encycliek ‘Ubi Arcano Dei’ van Pius XI in December 1922.

De Kerk, die de wereldlijke garanties harer geestelijke macht voor 1870 op politiek terrein had gezocht, baseerde deze na 1870 meer en meer op de gezindheid der massa's. Zoo is een dubbele evolutie in de politiek der Kerk te constateeren: op geestelijk gebied een overgang van afweer op aanval; van een veroordeeling der revolutionnaire beginselen tot een versterking der kerkleer. Op wereldlijk gebied een

overgang van een stricte verwerping der revolutionnaire beginselen in theorie en practijk tot een actief bevorderen van dié vruchten der revolutie, die met de Katholieke principes te vereenigen zijn, als klassen- en wereldvrede.

De Kerk wil echter deze laatste rol niet vervullen zonder tevens aan het leeken-element een speciale functie over te dragen: wij komen op het leeken-element in de huidige Katholieke Kerk binnenkort terug.

* * *

In dit verband blijken de Lateraansche verdragen van 11 Februari 1929 het besluit te zijn van een historische periode die achter ons ligt: periode van het conflict tusschen de intransigente Heilige Stoel en het revolutionnaire Italië. De Paus, die oorspronkelijk in de aanspraken der Italiaansche eenheid slechts de gevolgen van den revolutionnairen geest bespeurde (wij maken hier een uitzondering voor Pius IX in den tijd van 1846 - 1848), heeft thans, bij artikel 22 van het verdrag, 'het Koninkrijk Italië met Rome als hoofdstad en onder de dynastie van Savoie erkend'. Evenzoo erkende Italië de souvereinitiet des Pausen en de onafhankelijkheid van de Stad van het Vaticaan.

De verdragen van het Lateraan sluiten echter niet alleen een oude periode af; zij zijn ook bestemd om een nieuwe periode in te luiden. Wij willen thans onderzoeken welke de moreele grondslagen zijn die de werking van de verdragen in de toekomst kunnen versterken dan wel nadeel toebrengen.

Wat de Katholieke Kerk betreft, zou Pius XI het programma van Pius X: 'Restaurare omnia in Christo' overnemen en met kracht verder uitvoeren. Dit bleek reeds uit de eerste Encycliek van den nieuwen Paus, de reeds genoemde 'Ubi Arcano Dei'. Waar hij er op wees, dat het Katholieke geloof op alle levensgebieden zijn stempel drukt, stelde hij zich scherp tegenover de beginselen der negentiende eeuw, die immers de religie tot private aangelegenheid hadden willen verklaren. Alle levensgebieden voor de Kerk opeischen, beduidt echter tevens den volledigen mensch voor de Kerk opeischen. Hier

ziet men de bijzondere beteekenis, die in dit verband het leeken-apostolaat voor de Kerk moet verkrijgen.

Lamennais en Gioberti verlangden reeds een leeken-apostolaat. Dit was voor de Kerk een gevaar, zoolang het bleef zonder priesterlijke leiding. Sedert echter de autoriteit van clerus en kerkleer weer onwankelbaar was gevestigd, kon het aan de belangen der Kerk dienstbaar worden gemaakt.

Ter bevestiging van deze politiek heeft de Paus aan het einde van het z.g. ‘heilige jaar’ (1925) het feest van Christus' Koningschap ingesteld. Het is hier niet noodig, de dogmatische grondslag van Christus' Koningschap in herinnering te brengen. Voldoende is het hier er op te wijzen, dat volgens de R.K. leer dit Koningschap de wetgevende, uitvoerende en rechtelijke macht inhoudt over de geestelijke belangen die geloovigen en vooral, dat de Paus als opvolger van Petrus aan deze macht deel heeft.

Het bovengenoemde feest is op den laatsten Zondag van October vastgesteld, in de onmiddellijke nabijheid dus van Allerheiligen. De beteekenis hiervan is, dat gewezen wordt op de taak van priesters èn van leeken, om mèt Christus medestrijders voor het koninkrijk Gods te zijn. De gemeenschap der Heiligen wordt dus met Christus' Koningschap in het nauwste verband gebracht, wat voor elk der geloovigen een ernstige aansporing is tot het volbrengen van God's gebod in de wereld, op alle terreinen des levens. Tevens is het een definitieve inlijving van het leeken-apostolaat in de werkzaamheden der Kerk, en zijne onderwerping aan het toezicht der geestelijkheid.

Ook op dit punt geeft de bovengenoemde Encycliek ‘Ubi Arcano Dei’ ons belangrijke aanwijzingen. De superioriteit van de Kerk boven den Staat wordt er uitdrukkelijk in bevestigd; de zelfstandige leeken-actie even uitdrukkelijk tot dwaling verklaard; de rechten van familie, Staat en internationale gemeenschap onder garantie der Kerk geplaatst; de noodzaak en het goede recht van het Katholieke onderwijs en de Katholieke Sociale Actie op den voorgrond gesteld; de verplichtende kracht van de Goddelijke Wet zoowel voor het particuliere als voor het openbare leven

gevindiceerd en de taak der strijders van Christus in waarlijk indrukwekkende taal beschreven.

Het is duidelijk, dat hier een nieuwe onverzettelijke Katholieke tendentie aan het opkomen is: niet meer onverzettelijk ten opzichte van de politieke souvereiniteit van den ouden Kerkelijken Staat, maar van de sociale moraal der geloovigen.

* * *

Stellen wij hier tegenover de voornaamste karaktertrekken van het Fascisme, dan constateeren wij evenzeer een onverzettelijke levenshouding. Het Fascisme heeft evenzeer de strekking alle levensgebieden te beheerschen: het wil zijn een ‘regime totalitario’. Dit regime is echter op politieke, niet op religieuze - op nationale, niet op universeele beginselen opgebouwd. In artikel 1 van het ‘Document van den Arbeid’ (‘Carta del Lavoro’) leest men: ‘De Italiaansche natie.... is een moreele, politieke en economische eenheid, die zich geheel in den Fascistischen Staat ‘integreert’.

Daarnaast luidt artikel 1 van de Italiaansche wet van 9 December 1928 betreffende de samenstelling en bevoegdheden van den Grooten (Fascistischen) Raad: ‘De Raad is het hoogste orgaan, dat alle werkzaamheden van het régime coördineert en “integreert”.’ Een der hoofdbeginselen van het Fascisme is synthese. Tegenover den strijd der politieke partijen stelt het: de nationale samenwerking in één partij; tegenover den klassenstrijd: den klassenvrede; tegenover de scheiding van Kerk en Staat: de nauwe samenwerking van beide machten; tegenover de in Italië nog onverzoende tegenstelling van Staat tot natie: de samensmelting van beide in den corporatieven Staat.

De vraag dringt zich echter onmiddellijk op: van welk moreel karakter zal deze synthese zijn? Het Fascisme zelf verwerpt met kracht den neutralen en proclameert den ‘ethischen’ Staat (Stato etico). Van welk karakter is nu deze ethische Staat?

Herinneren wij er vooreerst aan, dat een der elementen van den Stato totalitario is de erkenning van het Katholicisme als den officieelen godsdienst van Italië. Reeds de

Italiaansche nationalisten van 1910 keerden tot het Katholicisme *als de traditioneele godsdienst van het Italiaansche volk* terug. Mussolini zelf, groot geworden in de school van den econoom Vilfredo Pareto, begreep dat men met de a-rationeele krachten in een volk blijvend rekening dient te houden. De breuk tusschen Heiligen Stoel en Quirinaal beteekende een breuk in het Italiaansche volksbewustzijn. Weliswaar verklaart de Constitutie sedert 1848 in zijn artikel 1 de Katholieke godsdienst tot de officiele godsdienst van Italië, maar dit artikel moest sedert de breuk tusschen de twee machten in 1870 een doode letter blijven. Thans houdt dan ook artikel 1 van het Concordaat een vernieuwde verzekering in van de bevoorrechte positie van den Katholieken godsdienst in Italië. De Koning van Italië zelf sprak in zijn troonrede van 20 April 1929 over de 'eenheid der geesten' die door Tractaat en Concordaat van 11 Februari bereikt is.

Dat deze eenheid voor de Kerk op een anderen grondslag berust dan voor het Fascisme, kan niet verwonderen. Het Katholieke geloof wordt door den Kerk beschouwd als een grondslag voor alle levensgebieden; door het Fascisme, zooals Mussolini in zijn rede van 13 Mei 1929 uitdrukkelijk verklaarde, als een aanvulling van het staatkundige leven.

Trachten wij dus thans na te gaan, welke voorstelling het Fascisme zich van het staatkundige leven maakt. Voor ons is in dit verband de leer van Prof. Gentile van beteekenis. Hoewel Gentile geen Katholiek is en zijn invloed thans eer schijnt àf, dan toe te nemen, willen wij zijn leer van den 'Stato etico' hier kort vermelden, omdat deze leer ondanks alles een juister beeld van het Fascistische streven geeft dan vele andere Fascistische theorieën.

Gentile gaat uit van het individu: zijn ideaalfiguur is de mensch van de Renaissance. Niet echter tot heerschen is de mensch op aarde geroepen, maar tot dienen. In den dienst aan den Staat brengt hij zijn betere ik tot verwezenlijking; hij wordt van zijn egoïste instincten bevrijd en in de ononderbroken keten der geslachten opgenomen, die hebben gestreden voor den vooruitgang der menschheid.

Gentile heeft in hooge mate 'le sens de la vie'. Hij weet mede te sleepen en is in staat een buitengewoon gevoel van

levensrealiteit aan zijn hoorders te suggereeren. Toch is zijn leer als een wijn met een sterk bouquet maar zonder smaak: zij laat na de korte, sterke suggestie geen indruk meer achter. Zoo is het ook niet mogelijk om de groote tegenstrijdigheid in zijn leer over het hoofd te zien: Gentile neemt zijn uitgangspunt bij het vrije individu maar vindt zijn eindpunt bij den absoluten Staat. Dat al hetgeen deze absolute Staat beveelt, wordt teruggebracht tot den vrijen wil zijner burgers, maakt de tegenstelling waarvan boven sprake was nog sterker. Men kan de leer van Gentile op één lijn stellen met die van Hobbes en van een meer modern wijsgeer (Hegel), die echter door Gentile zelf altijd sterk bestreden worden.

Deze Staat van Gentile nu is de 'Stato etico', de Staat die een eigen, autonome moraal bezit, waarvan de burger zich in zijn beste oogenblikken met liefde onderwerpt. Enkele volgelingen van den wijsgeer als Francesco Ercole en Camillo Pellizzi worden niet moede op de overeenkomst tusschen de Christelijke moraal en die van den 'Stato etico' te wijzen. Hebben beide niet op het oog de overwinning van het individueele egoïsme en wijzen zij niet beide op de waarde van het offer?

Hiertegenover hebben zoowel 'Civiltà Cattolica' als 'Osservatore Romano' herhaaldelijk betoogd, dat het *doel*, waartoe het offer gebracht moest worden, volgens beide beginselen geheel verschillend was.

Hoe het zij, uit het bovenstaande blijkt wel, dat het Fascisme niet minder dan het Katholicisme den geheelen mensch voor zich opeischt.

* * *

Bij dit naast elkander bestaan van twee 'integrale' levensbeschouwingen, ligt het voor de hand dat men van den aanvang af naar een verzoening van beide standpunten heeft gestreefd. Doch het punt waar de overeenstemming gezocht wordt, is voor beide partijen niet hetzelfde.

Voor den Paus was het voornamelijk de afsluiting van het Concordaat, die de samenwerking tusschen Kerk en Staat mogelijk maakte. In verband met de vraag welke garantie de Heilige Stoel bezat voor de juiste uitvoering van het

Tractaat, wees de Paus er in een toespraak tot de studenten van Milaan (14 Febr. 1929) op, dat het Tractaat zijn garantie in het Concordaat vond. Men herinnere zich, dat het Concordaat aan het Kerkelijk huwelijk opnieuw civiele werking geeft, dat het de organisatie der Kerk in Italië nagenoeg vrijlaat; dat het Katholiek godsdienstonderwijs op de middelbare scholen invoert en de werkzaamheid der Katholieke Actie erkent. In dien geest sprak de Paus dan ook: 'Het Concordaat verklaart niet alleen het Tractaat, rechtvaardigt niet alleen het Tractaat, maar is er de conditio sine qua non van'. - Ook bij de audiëntie aan diplomaten (9 Maart d.o.v.) liet hij zich in denzelfden geest uit.

Voor Mussolini ligt de nadruk niet op het Concordaat, maar op het Tractaat. Het feit dat de Paus thans het Koninkrijk Italië heeft erkend is hem een belangrijke garantie voor niet-inmenging van den Paus in binnenlandsch-Italiaansche aangelegenheden. Italië kan volgens Mussolini een eigen politiek volgen. In een interview aan de 'United Press' van 15 Februari 1929 liet hij zich aldus uit over de volledige scheiding van de Pauselijke en de Italiaansche politiek: 'Daarom kan het Westen vooruitgaan, omdat de godsdienst er scherp van de politiek gescheiden is. De Regeering heeft haar taak, de Kerk heeft een andere'.

In zijn rede voor de Kamer van 13 Mei 1929 ontkende Mussolini, dat er in Italië van twee souvereiniteiten sprake kon zijn. Er was slechts één souverein: de Italiaansche Staat; de Kerk had van den Staat een geprivilégeerde positie ontvangen.

De 'Giornale d'Italia' van 16 Sept. 1929 trok deze lijn nog verder door toen zij sprak van den blauwen horizon der mystiek, die voor den Paus was gereserveerd. De Paus had zich niet te mengen in het nationale leven.

In de practijk zou het blijken dat met name omtrent twee punten: de opvoeding en de werkzaamheden der Katholieke Actie, verschil van meening bestond. Over deze twee punten wordt tusschen de organen van den Heiligen Stoel en die van den Italiaanschen Staat een voortdurende polemiek gevoerd.

Het moet erkend worden dat de fijne noot in deze pole-

mieken vaak niet ontbreekt. Een debat tusschen de sedert eeuwen geschoolde diplomatie van het Vaticaan en de niet minder juridisch geschoolde Italiaansche politiek maakt den indruk van een soepelen strijd op het fleuret, waarvan echter elke stoot een diepe wonde kan toebrengen.

Het was echter geen fleuret-, maar een sabelstoot, waarmede Mussolini in zijn rede van 13 Mei 1929 in de Kamer de polemiek opende. Hij verklaarde in die rede dat de Fascistische Staat zijn eigen zedelijk karakter ten volle handhaafde: hij was Katholiek, maar ook Fascistisch, ja, voor alles, exclusief, essentieel Fascistisch. Het Katholicisme completeerde den Staat, maar niemand moest er aan denken, onder den schijn van philosofische redeneering, de speelkaarten op tafel te verwisselen. Het Christendom dankte zijn voortbestaan en zijn uitbreiding uitsluitend aan de universeele macht van Rome. In dienzelfden geest sprak Mussolini over de exclusieve rechten, die de Fascistische Staat ten opzichte van de opvoeding der jeugd kon doen gelden.

Het antwoord van den Paus deed niet lang op zich wachten. Reeds den 14e Mei sprak de Paus tegenover de leerlingen van Mondragone over de familie als den grondslag der opvoeding. De familie vertrouwde hare kinderen gaarne aan de Kerk toe, omdat zij wist, dat deze haar de kinderen niet ontnam gelijk de Staat dat deed.

Scherper nog en principiëeler nam de Paus in deze rede tegen sommige uitingen van Mussolini stelling. Wanneer het doel van den Staat was, de jeugd op te voeden tot de verovering, dan kon de Paus aan een zoodanige opvoeding niet medewerken. Hij zou dan ook, terwille van de redding der zielen, niet schromen, met den duivel zelf te onderhandelen (*trattare*).

Nadat Mussolini op 25 Mei in de Senaat zijn vertrouwen in het behoud van den vrede tusschen Kerk en Staat had uitgesproken, deed de Paus op Sacramentsdag (30 Mei) een nieuwen stap in den vorm van een schrijven gericht tot den Kardinaal-Staatssecretaris Gasparri. Aanleiding tot dit schrijven was onder meer het feit, dat, toen Mussolini er toe was overgegaan zijn laatste parlementsredevoeringen te publiceeren, de Fascistische pers het bijgevoegde commentaar als

de ‘authentieke interpretatie van de Lateraanverdragen’ aankondigde. In zijn brief van 30 Mei noemde de Paus enkele interpretaties van Mussolini: ‘erger dan kettersch’. Van zijn kant toonde de Paus niet zulk een vertrouwen in het behoud van den vrede; hij voorzag de mogelijkheid, dat Tractaat en Concordaat tezamen zouden vallen: ‘impavidum ferient ruinae’.

Hier stonden dus weder Kerk en Staat tegenover elkander: authentieke interpretatie der verdragen stond tegen authentieke interpretatie, souvereiniteit tegen souvereiniteit.

Eenigen tijd later werd het nummer van 20 Juli der ‘Civiltà Cattolica’ door de Italiaansche autoriteiten geconfiskeerd. Dit nummer had, onder den titel: ‘Tra ratifiche e rettifiche’ een artikel gepubliceerd, waarin te lezen stond dat Mussolini, na de verdragen van het Lateraan te hebben doen ratificeeren, thans pogingen aanwendde om ze in zijn geest te interpreteeren. In dit artikel werd aan den Italiaanschen dictator het lot van Napoleon op St. Helena voorspeld. - Kort daarop werd de redacteur der ‘Civiltà Cattolica’, P. Enrico Rosa, door den Paus op een missie naar Spanje gezonden.

Een ander maal, den 21 Augustus 1929, hield de ‘Giornale d' Italia’ op haar beurt een bedreiging tegen den Paus in. Naar aanleiding van een polemiek verklaarde deze courant, dat de Italiaansche Regeering zich wel eens zou kunnen herinneren dat de ‘Osservatore Romano’ thans in een vreemden Staat (de Stad van het Vaticaan) zou worden uitgegeven, en dat dus het binnenkomen van deze Pauselijke courant op Italiaansch territoor door de Regeering kon worden verboden.

Deze verschillende incidenten zouden misschien niet een speciale vermelding verdienen, ware het niet, dat zij elk een schakel vormen in den nooit geheel onderbroken keten der polemieken. Misschien wordt één dezer incidenten later door een van beide partijen als precedent aangehaald.

Practische beteekenis had voornamelijk de strijd om de bevoegdheiden van de sociale actie der Kerk: de Azione Cattolica.

Voor het Fascisme is al wat zou kunnen zweemen naar een

herstel van het oude partijensysteem een aanslag op den integralen Fascistischen Staat. Het standpunt tegenover de Azione Cattolica werd voor vele Fascisten de toetssteen voor het zelfstandig ethisch karakter van het Fascisme.

Voor de Katholieke Kerk daarentegen is de Azione Cattolica een integreerend deel van de huidige Kerkelijke politiek. Hoezeer het leeken-apostolaat een rol vervult in het Katholicisme van heden, hebben wij boven aan de hand van de Encycliek 'Quas Primas' trachten uiteen te zetten. Het spreekt dan ook wel van zelf, dat de Curie er zorg voor heeft gedragen, de vrije werkzaamheid van de Katholieke Actie in de verschillende landen waarmede in den laatsten tijd Concordaten werden afgesloten, te verzekeren. Zoo verklaart ook artikel 43 van het Concordaat met Italië: 'De Italiaansche Staat erkent de organisaties die van de Katholieke Actie afhangen, in zooverre deze, zooals ook de Heilige Stoel heeft besloten, hunne activiteit buiten elke politieke partij en onder de onmiddellijke afhankelijkheid van de Kerkelijke Hierarchie uitoefenen, voor de ontwikkeling en de verspreiding van de Christelijke beginselen.'

Is dus de Katholieke Actie voor de Kerk een onmisbaar element tot het bereiken van haar ideaal: 'Omnia restaurare in Christo', zij schijnt voor het Fascimse de nationale eenheid te verbreken. In dien geest schreef de 'Tribuna' van 19 Juli 1929, dat, nu de Paus het Koninkrijk Italië erkend had, hij ook den plicht had het te respecteeren. De 'Osservatore Romano' antwoordde daarop, dat de eerste plicht van Italië was, het Concordaat (art. 43) uit te voeren.

Hoe het zij, de Italiaansche Regeering schijnt den indruk te hebben gekregen dat de Heilige Stoel, voor het geval een strijd tusschen Kerk en Staat mocht ontbranden, zich in dezen strijd op de Azione Cattolica zou willen baseeren. In Juli 1929 verschenen in twee katholieke bladen: 'L'azione giovanile' van Milaan en 'Vita Giovanile' van Vicenza artikelen waarin verklaard werd dat het woord des Pausen altijd en ook thans in alle opzichten als een onwedersprekelijk bevel had te gelden. Toen deze bladen door den Italiaanschen censor waren gesequestreerd, ontbrandde een lange en interessante strijd tusschen de 'Tribuna' en de 'Osservatore Romano'.

Van zuiver theoretisch standpunt laat zich de positie van beide partijen verdedigen. De Kerk verklaart, dat de Katholieke Actie, aangezien zij onder het onmiddellijk toezicht der Hierarchie werkzaam is, geen politiek karakter heeft. De Katholieke Actie heet dan ook van die zijde: de medewerking van het leeken-element aan het apostolaat der Kerk. Aangezien het einddoel religieus is, is volgens dit standpunt dus ook het karakter der beweging religieus.

Volgens het Fascisme heeft de Katholieke Actie een politiek karakter, omdat zij op politiek terrein werkzaam is.

De moreele belangen zijn voor beide partijen te groot, dan dat zij bij deze theoretische uiteenzettingen kunnen blijven staan. Zij worden noodzakelijk gedreven tot een practische verdediging hunner standpunten.

'Zoo heeft ook de bovengenoemde polemiek tusschen Tribuna' en 'Osservatore Romano' een bijzondere beteekenis. Beide partijen bestrijden elkander met theoretische elementen, maar achter dit masker der theorie trilt het leven zelf.

De argumenten die de 'Tribuna' tegen een politieke activiteit der Katholieke Actie in het veld bracht, waren:

1 Zij beteekent een terugkeer tot de theocratie.
2 Het Concordaat kent niet de superioriteit van de Kerk tegenover den Staat, maar eerder omgekeerd, die van den Staat tegenover de Kerk.
3 De verdragen van het Lateraan authoriseeren geen politieke partijen in een 'regime totalitario'; zij verdragen geen condominium van Paus en Koning over Italië.
4 Staat en Kerk hebben verschillende gebieden van werkzaamheid.
5 Tractaat en Concordaat zijn geheel onafhankelijk van elkander: als er geschillen rijzen over de interpretatie van het Concordaat, blijft het Tractaat in elk geval in kracht.

Hiertegenover stelde de 'Osservatore':

1. De religieuze beginselen doordringen den mensch geheel, zij kunnen niet tot het zuiver theologische gebied beperkt blijven. Daarom was het echter nog niet mogelijk van theocratie te spreken.

2. Het Concordaat betreft de geestelijke belangen van het Italiaansche volk, zijn interpretatie komt dus aan die macht toe, die met de zorg voor deze belangen is belast, de Kerk.
3. Het ligt in de natuur der dingen, en de verdragen van het Lateraan leggen er nog speciaal den nadruk op, dat de Katholieke mensch aan twee souvereiniteiten onderworpen is: die van de Kerk en die van den Staat.
4. Inderdaad beheerschen Kerk en Staat twee verschillende gebieden. Wanneer Mussolini zelf in zijn rede van 25 Mei verklaarde, dat de Fascistische Staat de opvoeding van den staatsburger wilde, dan moest hij ook logisch de religieuze opvoeding aan de Kerk laten.
5. Tractaat en Concordaat zijn nauw verbonden: het eene is niet zonder het andere gesloten kunnen worden. Hun onderwerp is verschillend, maar hun doel is hetzelfde. ‘Simul stabunt, simul cadent’.

Inderdaad hebben dus de verdragen van het Lateraan niet alle questies tusschen Heilgen Stoel en Italië opgelost. Zij hebben de Romeinsche questie uit den weg geruimd, maar daarvoor een serie andere problemen in het leven geroepen. De verdragen besluiten een cyclus, waarin de geschillen hoofdzakelijk van politiek-territoriaal karakter waren. Zij openen een cyclus, waarin de geschillen van moreelsociaal karakter zullen zijn.

Een hoogtepunt bereikte het latente contrast in September 1929 toen Mussolini bij een rede in den Grooten Raad verklaarde: ‘in geval van nood zult gij één lichaam en *één ziel* zijn’. Dit is een ondubbelzinnig beroep op de beginselen van den totalitairen Staat.

Evenzeer ‘totalitair’ was hetgeen terzelfder tijd het Bulletin van de Azione Cattolica Italiana schreef: ‘dat, onder diegenen die onder de Katholieke Actie dienden, het woord van den Stedehouder Christi de waarde van een heilige zaak heeft, van een hoogste en niet weersproken bevel’.

Hierop was weer Mussolini's antwoord de verandering van het Ministerie van Openbaar Onderwijs in dat van Nationale Opvoeding. In een rede van 14 September verklaarde de

Duce, dat deze naamsverandering een diepe beteekenis had. Immers de nationale opvoeding had recht op den geheelen burger; de Staat had niet alleen het recht, maar zelfs de plicht, aan zijn zonen een nationale opvoeding te geven.

Eenigen tijd later sprak de Paus in een audiëntie over het martelaarschap, waartoe de jongeren van de Katholieke Actie geroepen zouden zijn.

Het is niet te voorzien, hoe dit latente geschil zich ontwikkelen zal. Het is echter zeer wel mogelijk, dat, behoudens bijzondere evenementen, de bekende Italiaansche soepelheid een breuk voor langen tijd zal weten te voorkomen.

J.C. BAAK

Betrekkingen tusschen beeldende kunst en beschouwing

I

Wie zich rekenschap wil geven van de verhouding der tegenwoordige kunstbeschouwing tot de kunsten, zooals deze geworden is en gedacht zou kunnen worden, ziet zich in hoofdzaak aangewezen op de vormen waarin de beschouwingen van kunst nu gemeenlijk verschijnen: de verslagen en kronieken over kunst, die het geringste provinciale blaadje en het deftigste tijdschrift, regelmatig en overvloedig, voor alle rangen en standen van geestelijk verkeer, in druk doen verschijnen.

Hier is dan niet moeilijk te ervaren, dat reportage en beschouwing als regel tegenwoordig twee vermengde zaken zijn. Wat zich aandient als beschouwing blijkt in dikwijls ontstellende mate slechts vermomde partij-reportage, iets beter gestyleerde maar daarom nog niet geconcentreerde mededeeling te zijn, zonder eenig ander dan een vaag bewustzijn van continualiteit, van historisch levensbesef. Publieke voorlichting beteekent in deze gevallen publieke verblinding of misleiding, waar kunst noch lezer mee gebaat kan zijn. Het is deze vervlakking van een beschouwingswijze, deze tooi van reportage, die de wrijving tusschen bij-kunst-belanghebbenden heeft gewekt, verborgen en openbaar.

Creatief beschouwd blijft de beste beschouwing ten opzichte van het beschouwde begeleidend verschijnsel, doch als zoodanig kan zij niettemin een kristallisatie van leven van den geest zijn. Verwekt door het beeldend-geestelijke is zij, als spiegel van de uitstralende kracht van de beeldende kunst-

daden, niet te onderdrukken noch in schijn van redelijk betoog eenvoudig te elimineeren, hoe verkeerd, verziekt en vijandig-geisoleerd het verschijnsel der bewuste reflectie van de kunstinwerking ook is uitgegroeid.

De verwijzing der hunkerende, benarde kunstenaars, naar een in menig opzicht beter gedacht verleden, zonder de toasten, het handgeklap of het venijn der publieke beschouwing, baat ons voor het tegenwoordige niet, omdat de kunstdaden zelf in het organisch levensgeheel van plaats, positie en milieu veranderd zijn.

Zoo we ons slechts beperken tot de schilderijkunst, dan blijkt hoe de nood der schilders, na de ontbinding der gilden en het opheffen van verschillende locale beperkende bepalingen, langzamerhand een uitkomst heeft gezocht in het beroep op de publieke beschouwing van kunst door middel van de openbare georganiseerde tentoonstellingen, die in ons land in het begin der vorige eeuw een aanvang namen en sedert, in ruim honderd jaren dus, tot een ware plaag in steê van een der burgerij en kunstenaars na de Fransche revolutie toegevallen zege is geworden. Dit beroep op de publieke aandacht heeft noodwendig de praktijk der kunstreportage in de kranten gebracht, die overigens pas laat en langzaam in ons land, ten tijde vooral der Tachtigers als impressionistische verdediging tot ontwikkeling kwam.

Indien die ontwikkeling in vervlakking is overgegaan en het instituut der Kunstbesprekingen is geworden tot een bron van kwellingen, dan vergete men niet het historisch verklaarbaar verband met de tentoonstellingen-kwaal. Het een heeft het ander verwekt, al hebben de besten het een noch het ander ooit in deze vormen zoo gewild. De eigenlijke dieper gelegen ziektetoestand is met een dood van de kunstreportage, geenszins uit de wereld. Schimpscheuten tusschen kunstenaars en critici lossen het vraagstuk niet op. Een betere ambachtelijke kunst-ondergrond kan, als verwachting gesteld, slechts ten deele door de kunstenaars worden verwezenlijkt, omdat niet alleen het *gehalte* maar ook de *plaats* die daaraan over en weder in het geheel der verhoudingen van de verschillende levensfuncties, zou worden ingeruimd, nooit *eenzijdig* kan worden veroverd maar uit evenwicht van el-

kander begrijpende verlangens, zou moeten groeien. Het vraagstuk is niet strikt aesthetisch noch louter maatschappelijk; maar als men die nooit bereikte maar gedroomde synthese van rede, zede en schoonheid, functies die in het leven nooit puur en gescheiden voorkomen, met den term van religieus zou mogen aanduiden, in ruimeren niet-bijuitstek-kerkelijken zin opgevat: een vraagstuk van religieuze en in laatste instantie van cultureele geaardheid.

In een droom van een betere levensordonnantie is de kunstreportage, in hare dagelijksche en uitgebreide vormen en afhankelijkheid van de tentoonstellingenorganisaties, ten doode opgeschreven.

Nu, in een breuk tusschen leven en kunst, overgroeit het onkruid der tentoonstellingen en vertroebelde kunstbeschouwingen de aandacht.

II

De eenige verhouding tusschen beeldende kunst en beschouwing, die in ons land zich iets stelliger heeft voorgedaan is de relatie tusschen de schrijvers van de beweging der Tachtigers en de schilders van die dagen. Er was een liaison tusschen literatuur en schilderkunst. Maar als wij het meermalen geconstateerde, gedemonstreerde en bevestigde verband nader analyseeren, dan blijkt de picturale tribune der Nieuwe Gidsers vooral te betreffen een schilderkunst die haar *bloei te boven was*. Het ontstaan der picturale impressionistische beschouwing in de beste jaren van de Nieuwe Gids, die in 1893 voorbij waren, had bij haar opkomst reeds te doen met een kunstvorm, die niet meer in groei was, geen avantgarde naar den geest beteekende. De beschouwende getuigers corrigeerden wat een vorige generatie had verworpen, herstelden wat achterwege was gebleven. Deze literaire begeleiding eener schilderschool was meer het loodsen van vaartuigen die de gevaarlijke reis reeds bijna hadden volbracht, op eigen kracht en gezag van zoeken, dan wel het gelijktijdig opgaan in een strijd, het gezamenlijk verkennen en vechten.

De verdediging was niet het pleidooi voor het toekomende,

groeiende en dringende, met de gloed die onbewezen overtuigingen eigen is, maar een fijne bewust-making van hetgeen in den tijd reeds was gedaan. Iets geheel anders was het toen de schilder-schrijver Jan Veth, met een vertaling van Walter Crane, een voorlichtende beschouwing over muurschilderkunst, glasschilderkunst en gemeenschapskunst de verdediger en critische inleider werd van het werk van Der Kinderen. Niet door den eigen aard van Veth's schilderwerk geinspireerd waren deze beschouwingen; maar het begeleidend verschijnsel in algemeen-geestelijk kunstverband was toch op critisch-voorlichtend terrein een initiatief van beteekenis. Opgewekt door de werkzaamheid van Derkinderen, die bezig was het oude ambacht der glasschilders weder levensmogelijkheden te geven in een allerwegen heerschend verval, schreef Veth naar aanleiding van het in Maart 1894 voltooide raam der Utrechtsche Universiteit zijn studie over het ambacht der glasschilders.

De lichtgloed van de geinspireerde visie; het mystisch-cultuur-verband in historische belichting ontvouwd; de drift der liefde, die wijder dan een daad van vriendschap en een intelligent verstaan ooit vermocht, de geestelijke sferen opriep, kwam in de beschouwingen van Diepenbrock over het werk van Derkinderen. Zoo was het een niet-vak-man op picturaal gebied, die uit de ruime erkenningen van beider katholiciteit, de voorlichting wist te winnen, die ook voor latere geslachten het verstaan van moeilijken voorgangersarbeid zou verhelderen.

De schilderkunst van de jaren na '90, toen de bloei der Tachtigers in de Nieuwe Gids reeds aan frischheid verloor, behoort wat het toekomende betreft, de constructief-architectonische-wending der geesten. Van een ‘innerlijke samenhang’ van literatuur en schilderkunst in dien tijd mag als *groeps*-verband niet meer worden gewaagd. De banden zijn losser, meer individueel onderscheiden en het vroegere impressionistische verband, dat twee kunstvormen over en weer toegang verschafte tot elkander, verloor aan macht en kracht.

Uit dit impressionistisch verband was een schoone beschouwing van kunst gegroeid. Maar de anti-impressionistische wending - om zoo ruim mogelijk een eenheidsdrift zoowel

in Roomsch-katholiek-kader van oude mystische cultuur als bij anarchistische strijders voor een nieuwe levensgemeenschap in beider negatie te kunnen omvatten - heeft behoudens enkele fragmentarische uitzonderingen, nooit een gelijkopgaande, beschouwende kracht als begeleiding gevonden.

Na '90 is het aantal kunstbeoordeelingen in krant en tijdschrift zeer veel malen grooter geworden dan ooit te voren. Tegelijk is op het gebied van bouwbeeldhouwkunst, glasschilderkunst en muurschildering een te voren in zoo'n overvloed ongekende bedrijvigheid ontstaan. Het aantal nieuwgebouwde kerken en andere gebouwen voor publieken dienst is voor een groote schare kunstenaars oorzaak geworden van schoone en groote opdrachten. Maar deze twee uitbreidingen - van de ambachtelijke kunstopdrachten en van de beschouwingen van kunst - houden met elkander geen enkel verband. Geheel de overstrooming met kunstoordeelen is ten goede en ten kwade gekomen aan de schilderij-tentoon-stellingen en de daarbij onmiddellijk belanghebbenden. De vervlakking is aan twee zijden hand in hand gegaan. De eigenlijke kunstambachten hebben bij tijd en wijle wel sympathie ondervonden, toevallig en fragmentarisch - maar even toevallig bleek in de wereld der kunstbeschouwers een vacuum van aandacht en belangstelling te ontstaan als belangrijke monumentale werken niet alleen wat sympathie, maar markante en diepe erkenning aan de zijde der beschouwende-ontvangers mochten verwachten. Niet omdat de begeerte naar lof of blaam ooit noodig zou zijn voor al wat in zich zelf sterk en vurig is; maar krachtens de natuur der werken, in een omgeving en een tijd, die van geestelijk verkeer tenminste de openbare instrumentatie bezit, zou de bewuste reflectie niet meer dan een redelijk te verwachten verschijnsel zijn.

De instrumentatie van het geestelijk verkeer bezitten wij, maar de bekwame en geinspireerde bespelers ontbreken.

Menig talentrijk schrijver over kunst mag als een typisch tegenwoordig begeleider van kunsten gelden, waarin op verkleinde wijze nog iets van van Deysseliaansche belangstelling voortleeft, doch waar de uitdeeling van lof en blaam, door eigen psychologische merkwaardigheid, schrijftrant en

strijdmiddelen, te zelden van het eigen erfje van den schrijver voeren naar een tocht door de wereld, door oude wereldculturen in het tegenwoordige vaarwater der vele tegenstrijdige stroomen en draaikolken. En zoo er wrijvingen en conflicten zijn, dan ontberen ze helaas als regel in onze periodieken de eigenschappen van een groot tournooi, van een strijd van geesten, waaruit zou kunnen worden afgeleid: er is geen werkelijke wrijving, geen diepe strijd, want wrijving verwekt warmte en warmte ontsteekt vonken. Vlam en vuur zou uit het botsen licht van leven geven. Maar het is koud om ons heen en de lauwen schuwen de driften, vallen aan als eigen veiligheid verzekerd is.

III

Een merkwaardig voorbeeld van hedendaagsche kunstvoorlichting in historische nevelen mystisch verborge, is te vinden in het boek Ars Sacra, door het Sint Bernulphusgilde kortgeleden uitgegeven, als wapenschouw van de Roomschkatholieke renovatie op kerkelijk kunstgebied der laatste tien jaren.

De Dominikaner Pater *Raymond van Bergen*, een glasschilder, vangt zijn essay over de glasschilderkunst aan met de bewering, dat de renovatie der oude glasschilderkunst een gebeurtenis is van de laatste twintig jaren en sluit het betoog met de vaststelling, dat aan het hoofd der beweging *Thorn Prikker* staat, die '*de eerste prestaties van beteekenis in de geschiedenis van de wederopwekking der glasschilderkunst*' heeft gebracht, met name door de vensters van 1914 op de Werkbund-ausstellung in Keulen. Pater van Bergen constateert, dat in de laatste *tien* jaren hier te lande, 'eindelijk dit begrip van glasschilderen weer werd uitgedrukt in het werk van vele jongere kunstenaars'. Welk begrip hij nader aangeeft, door Prikker als een zoeker van den grooten primitieven vorm en als aansluiting op de meesters der twaalfde eeuw te zien. Net als Prikker, willen deze jongeren 'kracht en brandenden gloed in het glas'. 'Zij willen *schilderen* met het glas.' 'Tegenover het 19de eeuwsche impressionisme, dat zich met het schilderijen maken vergenoegde,

zien we nu het gelukkig verschijnsel, dat de *vrije schilderkunst* niet alleen in een hooger en zuiverder sfeer *is opgeheven*, maar, dat ze tegelijkertijd weer tot de kunstnijverheidsvakken *wilde afdalen* om deze op haar beurt met de *groote veroveringen te verrijken*'. (mijne spatieering)

De middeleeuwsche glasschilderkunst acht de schrijver nog niet benaderd, maar toch, als hij ziet wat eenige jongere katholieke kunstenaars reeds hebben bereikt en met welke eenvoudige middelen, dan vertrouwt hij niet alleen op herleving maar op tweede bloei.

Aan dit aspect van heden en toekomst gaat het verleden vooraf, met een technisch overzicht aangevuld, waarbij even de beschouwing van Jan Veth van 36 jaar geleden wordt genoemd. De eigenlijke renovatie begint voor den schrijver evenwel in het oorlogsjaar 1914 bij Thorn Prikker. Uit het citeeren van Jan Veth zou schrijvers bekendheid met de aanleiding tot diens artikel mogen worden afgeleid. Het prille, onluidruchtige, stille werk van Derkinderen blijkt echter geen enkel woord waard, zelfs niet het noemen van een naam. Een levend verband wordt niet gevoeld; aan rechtvaardige erkenning van een groot voorganger niet gedacht. Toch wemelde het toen niet van krachten in ons land op dit terrein. Verzet ondervond Derkinderen voor het raam der Utrechtsche Universiteit, dat hij, voor het eerst na jaren van verval, niet slechts ontwierp, maar ook mede uitvoerde, in 1893/94. Zoo sterk voelt hij den nood van een herstel van verband tusschen hoofd en hand.

Het telt wellicht in de geschiedenis evenmin, dat in dien moeilijken tijd Derkinderen het initiatief nam tot de inrichting (1902/03) van een eigen glasbrandersoventje, waar hij het raam voor de Beurs van Berlage heelemaal zelf wilde uitvoeren. Mocht voorts in het verhaal van de herleving ontbreken, dat tegen openbare dwaling en officieele onkunde in, Derkinderen steeds met het woord strijdvaardig was om erkenning van beginselen en herstel van verloren inzicht voor een schoon ambacht te bepleiten, waar belangrijke opdrachten dreigden verspeeld te worden? Hij houdt in de Gids van 1911 een ambachtelijk pleidooi voor de ramen die aan het Vredespaleis gegeven zouden worden. Waren de

moeilijkheden van den glasschilder, technisch en sociaal, ooit beter onder woorden gebracht dan in zijn studie van de Gids van 1913? De wetenschap van zulk een belangrijke werkzaamheid in woord en daad, mag deze in een inlichtend verhaal, hoe ook aesthetisch-gericht, *geheel* ontbreken, zonder door het verwijt te worden getroffen van historische onbetrouwbaarheid en gebrek aan ware erkenning van hetgeen inderdaad voorgangers-arbeid beteekent?

Het loont de analyse dezer beschouwing voort te zetten. De inlichting blijkt niet voort te komen uit beschouwingsdrang, drift tot opwekken en den weg wijzen, maar in historisch geschonden kleed propageert ze ééne bepaald gerichte scheppingsmogelijkheid en ontwerpt het overzicht naar de daarbij behoorende eischen. Het geheele beeld is een symptoom van de weer gangbare opvatting, dat de muuren glasschilderkunst *gevoed* worden door de vrije schilderijkunst en als summum maar tegelijk als voortzetting zijn te zien van de vrije schilderkunst, die de middelen verschaft en zooals het heet 'met de groote veroveringen' verrijking brengt. Inderdaad, deze jongeren willen 'schilderen met het glas' en terecht mag Thorn Prikker als een voorbeeld van die introductie en vermenging van modern schilderkunstige effecten in het ambacht der glasschilders gelden.

In deze beschouwing van een groep jongere glasschilders, gegroepeerd om Thorn Prikker, spreken twee zaken sterker dan andere:

de onbedwingbare lust tot schilderen voert het ambacht, door Derkinderen gericht naar een architectonische centraliteit, weder terug in het plan der kleine kabinetsglaskunst der 18e eeuw, die ze beweren en leerden te verfoeien, maar nu weder langszij komen om het afgedankte burgerlijke schuitje te beklimmen en als avonturiers te bevaren;

het aanroepen van 'kracht en gloed' en 'de primitivismen der 12de eeuw' heeft slechts de beteekenis van een *coloristische* tooi, met een verdringen van de *compositorische* waarden naar een tweede of derde plan, waarbij de oude rijkdommen van klaarte en stilte, werden vergeten, die naast een zwaarder kleurdreun juist in de vroegste vensters (o.a. te Chartres) nog aan andere dan alleen gloedvolle mogelijkheden herinneren.

In deze romantische nieuwe episode der glasschilderkunst is het ambacht weder de concubine geworden der vrije moderne schilderkunst, speelsch getooid met geroofde sierselen van een oneindig sterker en standvastiger oud ambacht.

Uit de keuze van Thorn Prikker, als den eigenlijken voorganger en bereider van het wonderlijk mixtum, blijkt de innerlijk-eenheid-schuwe onrust. Want nimmer week uit diens werken, ondanks alle beweerde verlangens naar religieuze ordonnantie, de bewegingsonrust, die de verfijnde lyrische ondergrond is, reeds van de vroege werken en die later als zware pathetische bewogenheid met dramatische kracht, rijk aan beletselen zal zijn om zich ambachtelijk in een bouwende gemeenschap van kunsten naar de bouwende kern te richten.

Zoo blijkt een in wezen anti-architectonische gesteldheid de magnetische kracht te bezitten die een deel van jongere kunstenaars trekt naar eenheidvliedende banen, waar zij op kosten van de architectonische fondsen, waaraan zij - zonder de bouwkunst ondenkbare - levensmogelijkheden danken, schilderkunstig parasiteeren. En ter wille van dit tijdelijk avontuur ontziet zich een schrijver en een kunstenaar niet in een historisch relaas de figuur van Derkinderen en de architectonische constructieve geestesbeweging, die in hem een wegbereider vond, eenvoudig te elimineeren en als raadsheer in het politiek-artistiek schaaktournooi Thorn Prikker naar voren te brengen.

IV

Zoo kent het grootste deel van hetgeen over kunst geschreven wordt zijn plaats niet in verhouding tot de kunsten en is daardoor inderdaad mis-plaatst.

Het kunstoordeel moet als regel te incidenteel gegeven worden om zich boven het plan van praten-maar-niet-denken te kunnen verheffen en het gevoel zonder intelligentie overwint nooit het moment en de stemming, die in elk waarlijk beschouwen zijn teruggetreden. Tusschen kunst en hare beschouwers staan de praters en belemmeren het uitzicht, terwijl de taak juist het openen zou kunnen zijn van een in-

zicht, het wijzen van wegen, maar niet het hinderlijk meeloopend dringen van gidsen op een pad, dat moet worden vrij gelaten.

Wij worden te veel de verwante van een radio-cultuurvermenigvuldiging. Onze kunstbeschouwingen zijn te veel reizen van reisvereenigingen, met voorgeschreven genietingen en excursies, gegrond op het onvermogen van de belanghebbende slachtoffers.

Zou de reis en de geestelijke reis niet minder, niet in eenheid van leven begrepen kunnen zijn, gestuwd door het leven en daaruit voortgekomen, insteê van parasiteerend te leven van de breuk tusschen kunst en leven, tusschen genieting en reflectie, tusschen het actueele heden en het doorgaande der geschiedenis.

In een weinig meer gelezen boek van de Stendhal over de italiaansche schilderkunst vertelt hij aan het slot, hoe een wijs man, die de schilderkunstige educatie van de Stendhal in Florence was begonnen, hem vóór alle dingen had ingeprent een jaar lang met niemand een woord over kunst te spreken. '*Il faut laisser naître vos idées*' En de Stendhal op zijn beurt herhaalt: '*Il faut infiniment mieux ne pas voir tout ce qui est que devoir sur parole*. Ainsi ne pas lire ce qu' on ne peut pas vérifier.'

Zoo wekt een die veel schreef over leven en kunst, wantrouwen in het *woord* waar het aankomt op *zien*. 'Les livres ne doivent être que des indicateurs'.

Meer dan honderd jaar geleden werden deze eenvoudige en zuivere woorden neergeschreven als een vooruitziende waarschuwing aan den ingang van een eeuw, die alles zou doen wat met deze terughouding en dit bewustzijn van plaats en verhouding in het levensgeheel zou strijden.

A.M. HAMMACHER

Bedreigd Indisch bestuur

> We have indeed so plain a road before us, that it must be worse than ignorance if we miss it.
> George Washington, 10 Juni 1784

I

Toen, een groote twintig jaar geleden, een reorganisatie van het bestuur werd op touw gezet voor heel Nederlandsch-Indië, lag de archipel nog in betrekkelijke rust. Zeker, er was op Middel-Java al sinds jaren een volksbeweging aan het werken, uitgegaan van den Rembangschen dessaman Samin, - een beweging van eenvoudige dorpelingen, die het eindelooze regeeringsingrijpen in dorpszaken ‘beu’ waren; doch die beweging was, meende men, voorgoed gebroken door het interneeren, in 1907, van Samin zelf met acht van zijn aanhangers. Zeker, er waren omstreeks 1908 op Java symptomen merkbaar geworden van wat weldra zou aanzwellen tot ‘de inlandsche beweging’; doch de regeering voorzag niet - kon nauwelijks voorzien - den snellen groei dier commotie, en op Sumatra en elders buiten Java viel van zoo'n beweging weinig te merken. Met wat goeden wil kan men zich dus indenken, dat omstreeks 1909 in Indische regeeringskringen de opvatting gold, als zou een verknippen van alle bestuursindeelingen in Indië, een herscheppen van alle gezagsverhoudingen, een onderwerpen van het vanouds geëerbiedigde hoofdenbestuur aan een staaldraadnet van inlandsche hulpkrachten der Europeesche bestuursambtenaren, en een verwesterschen van dorpen en zelfregeerende landschappen geschikte stof kon

bieden voor een bestuursreorganisatie, die, ondernomen ten bate ook van den landzaat, nochtans ineengezet en uitgewerkt zou worden naar Europeeschen smaak.

Latente voorbereiding van zulk een hervorming was al een paar jaar op gang geweest, en wel in die vervorming van inlandsche dorpsgemeenten in meer westerschen zin, die, voor Java in 1906 behoedzaam begonnen, sinds 1914 voor de buitengewesten doctrinair, zelfs drijverig, werd doorgezet, en die gepaard ging aan gedurige bijeenvoeging van dorpen of andere adatgemeenschappen teneinde 'krachtige' publiekrechtelijke lichamen te verkrijgen, als object en als helper bruikbaar voor ons gezag. In 1910 had de latere resident Damsté met ernst en nadruk zijn stem verheven tegen het roekeloos, ontwrichtend bedrijf van soortgelijke normaliseeringen; maar tot Batavia drong blijkbaar zulk een stem uit de practijk niet door.

Oogmerk van de in 1909 beraamde bestuurshervorming nu zou zijn: een omhoogtillen van de kap, die *boven* het inlandsch bestuur was aangebracht in den vorm van een Europeesch bestuur. Voortaan minder (en dus grootere) Europeesche gewesten, minder (en dus grootere) Europeesche afdeelingen, minder (en dus grootere) Europeesche onderafdeelingen - deze laatste enkel buiten Java -; minder Europeesche bestuursambtenaren derhalve, maar met hooger wedden, beter opgeleid, beantwoordend aan hooger eischen, op wie de centrale landsregeering veel werk zou kunnen afwentelen. Daarbeneden zou dan het gezag in hoofdzaak verblijven - en in belangrijk ruimer mate dan voorheen - bij inheemschen over inheemschen. Een lokkend vergezicht.

Evenwel - voor zulk een breeder en zelfstandiger inlandsch gouvernementsbestuur (Javaansche, Soendasche, Boegineesche, Balische hoofden over Javaansche, Soendasche, Boegineesche, Balische volksgroepen) diende toch meteen een stokje gestoken. Het was 'eisch van practische bestuursvoering', die hoofden niet te vrij te laten. Het middel nu om eenerzijds de hoofden te kunnen vrijmaken, enze toch anderzijds onder energieke contrôle te houden - donner et retenir -, dacht men zich aldus (het werd natuurlijk voorgedragen in onaanstootelijke, geruststellende termen): in elk der bijna tachtig

regentschappen van Java zou een adjunct-regent worden ingesteld, Javaan, doch geestverwant van het Europeesch bestuur; en in de buitengewesten zou men - aansluitend op inlandsche ambtenaren, die de practijk er al kende als schakels tusschen de volkshoofden eenerzijds en onze controleurs anderzijds - aan deze schakelambtenaren voortaan den naam en het gezag verleenen van ‘inlandsche districtshoofden’. De schijn van een onmiddellijke leiding van de bevolking door eigen hoofden, zooals het regeeringsreglement die nu eenmaal wilde, zou zijn gered; de ontvoogding, die nu eenmaal in de lucht zat, zou kunnen worden bewilligd; en desondanks zou het Europeesch bestuur juist zooveel invloed kunnen blijven oefenen - zij het door tusschenpersonen -, als het wenschte te behouden. Werkelijke ontvoogding, niet eenvormig uitgespreid, doch beperkt tot zulke regenten enz. die de zelfstandigheid konden torsen, werd afgewezen. De invoeging van adjunct-regenten (later: patih's nieuwen stijl) werd voor Java gekoppeld aan de bestuurshervorming zelf; - voor Sumatra en een aantal verdere buitengewesten werd, te beginnen met 1912, haar parallel geleidelijk in werking gebracht.

II

Het was vooral aan dr. Bos en mr. Van Deventer te danken, dat, nadat in Augustus 1911 een wetsvoordracht van deze strekking de tweede kamer had bereikt (een opmerkelijk uitvoerig toegelichte begrootingspost), de kamers eerlang gingen begrijpen, hoe gewichtig besluit van haar werd gevraagd. Over de dorpsvervorming en over het voorgenomen inlandsch districtsbestuur op Sumatra sprak het voorstel niet, en spraken de kamers evenmin; maar men bleek er vol wantrouwen zoowel tegen wat werd voorgesteld, als over wat ontbrak. Op 27 en 28 November 1912 legde dan ook de tweede kamer, op 30 December 1912 de eerste kamer vast, dat zij, door den begrootingspost te voteeren, alleen een nader rapport wilden mogelijk maken, - geenszins instemming betuigden. In het najaar van 1913 voteerden zij het geld zwijgend. Toen in April 1914 het eindverslag voltooid was - hetwelk ter liefde van de tweede kamer nogal wat autonome lichamen had ingelascht, maar

nochtans allerminst bevredigde -, werd op 29 October 1914 in die kamer met 33 tegen 26 stemmen verder geld voor dit voorbereiden geweigerd. De dorpsvervorming, en de districtshoofdenorganisatie der buitengewesten - ‘een districtsbestuur van de gewenschte inrichting’, zei het ambtelijk verslag van April 1914; ‘de krachtige schakel van bestuursambtenaren van inheemschen landaard’ -, ging voort alsof er niets gebeurd ware; het voorbereiden van de rest werd stopgezet. De eerste ommekeer.

Werd daarmee een tijd geopend van dof conservatisme? Integendeel. Drie gewichtige hervormingen hielden, of kregen, juist nu haar kans.

Vooreerst de herschepping (1914, 1919) van de zelfregeerende landschappen buiten Java, - het werk van een aantal mannen, van wie Colijn de bekendste en een der invloedrijksten was. Die herschepping was stellig het eerste dozijn jaren te zeer gericht op machtsoefening, op efficiency: behoorlijk gevulde en behoorlijk beheerde landschapskassen; doeltreffende bewindvoering op naam van een landschapshoofd door controleur of assistent-resident; wijziging van indeeling en van bestuursinrichting der vorstendommen naar willekeur, om ze aan behoeften der Europeesche bestuursvoering aan te passen. Maar hier werd desniettemin baanbrekend werk verricht, dat een basis legde voor later.

In de tweede plaats, en wel sinds 1918: gebruikmaking van Idenburgs decentralisatiewet van 1903 om op Sumatra, op Borneo, op Celebes en in de Molukken proeven te nemen met regionale lichamen, geregeerd door raden welke uitsluitend of in groote meerderheid uit Indonesiërs zouden bestaan; raden, binnen welke de landzaat dus, van onderop, in voor hem zelf overzienlijke ressorten het vak van regeeren zou kunnen aanleeren. Sommige dier raden waren blijkbaar slecht bedacht, en kwijnden; de Minahasa-raad en de Ambonraad bleken een succes.

In de derde plaats, Juli 1919: een voorstel van gouverneurgeneraal Van Stirum, door den volksraad gesteund, om, op overeenkomstige wijze als buiten Java was geschied, ook hier en daar op Java zelf proeven te doen nemen met raden - gemengde regentschapsraden -, in hoofdzaak bestaand

uit inheemsche leden; doch slechts dáár, waar de ontwikkeling der bevolking en de persoon van den regent kans van welslagen beloofden, - juist niet met mechanische eenvormigheid.

En wanneer, in Maart 1919, minister Idenburg deze regentschapsraden aankondigt, voegt hij daaraan als omschrijving van den werkkring der toekomstige provincies de gelukkige formule toe: ‘alle aangelegenheden, die niet noodzakelijk bij den Gouverneur-Generaal en de centrale departementen moeten blijven’.

III

Het eind van 1919 brengt een tweeden ommekeer in de plannen nopens Indisch bestuur. In November 1919 toch treedt de auteur der hervormingsnota van 1909 en van het ambtelijk verslag van 1914 op als minister van koloniën. Het oude hervormingsplan, ietwat aangevuld, wordt te voorschijn gehaald en in wetsvorm gebracht.

Hoe met het werk der vijf afgeloopen jaren? Een begrootingsvoorstel inzake regentschapsraden op Java, op 2 Juli 1920 door de kamer op goede gronden ‘voor het oogenblik’ verdaagd, wordt in het najaar tot teleurstelling der kamer niet meer ingediend. Eind 1921 stelt de minister voor, een gouvernementslandschap (Karangasem op Bali), goed beheerd en bij de bevolking populair, op te heffen en te vervormen, omdat het niet past in Europeesche schemata - ‘halfslachtig’ heet -, na betuiging dat van handhaving en ontwikkeling van zelfregeerende landschappen deze minister ‘stellig wel een der meest verklaarde voorstanders’ is (26 Februari 1920, in de eerste kamer); de kamer echter ruikt lont, en de post wordt op 22 December 1921 slechts aanvaard met 47 tegen 44 stemmen. Na 1921 wordt geen regionale inlandersraad in de buitengewesten meer ingesteld: de decentralisatiewet-Idenburg wordt voortaan door de regeering een onjuiste basis daarvoor geoordeeld. In 1921 komt het oude bestuurshervormingsplan, nu als concept-bestuurshervormingswet, om advies bij den volksraad, die probeert de positie der aanstaande provincies door amendementen te versterken, het ambtelijk overwicht op de nieuwe lichamen

daarentegen te verzwakken; doch de minister van koloniën wijst deze amendementen af, en de staten-generaal gaan mee met zijn wensch. In 1922 belandt de wet op de bestuurshervorming in het staatsblad. Van 1922 tot 1925 is, naast voortgezette dorpsvervorming en uitbreiding van zoogenaamd districtsbestuur buiten Java, uitvoering van de wet van 1922, naar het plan-De Graaff, al wat de klok slaat.

IV

Wanneer in 1925 deze minister van koloniën is afgetreden, gaat men meer en meer hooren van verrassingen, gebleken bij de practijk van het hervormd bestuur: inleiding tot een derden ommekeer.

De jammer van het inlandsche districtshoofdenbestuur, dat geen hoofdenbestuur is doch meestal maar zoo heet, was reeds zichtbaar geworden bij het onderzoek op Sumatra van het lid van den raad van Indië Liefrinck in 1916 en 1917: ‘ontijdig’ heette zijn invoering, ‘zeer onvoldoende’ zijn werking, ‘groote ontstemming’ en ‘betreurenswaardige vervreemding’ zijn effect. Een recent Riau-rapport (1929) staaft, dat een aantal inlandsche rechtsgemeenschappen aldaar zijn te niet gegaan ‘sedert de invoering van het districtsbestuur in 1913’, - een districtsbestuur, met name voor Riau door het eindverslag-De Graaff geprezen als ‘van de gewenschte inrichting’. En ook later en elders welsprekende klachten, tot in 1928 toe.

Van de dorpsvervormingen buiten Java heette het telkens: de verordening wordt practisch niet nageleefd, want men begrijpt haar niet; de verordening wordt maar ten deele toegepast; de verordening kan nog niet worden ingevoerd.

Het vrijmoedig gescharrel met landschappen en adatgemeenschappen, tot nadeel van haar energie en van haar kracht, was het stelselmatigst tegengegaan in het gouvernement Celebes, - eerst door gouverneur Frijling, naderhand door gouverneur Couvreur. Het westersche gepruts der afgeloopen periode werd in dit gewest te niet gedaan; gepoogd werd - soms, ongetwijfeld, te schielijk - het oude, dat gezag bij de bevolking had en vat op haar had, te her-

stellen en te wekken tot leven. In Riau ondernam men een zelfden arbeid met oude datoekschappen, die tot vreugd der bevolking mochten herrijzen; in de Lampoengs een zelfden arbeid voor vroegere marga's; voor Bali werd een plan uitgewerkt om, op den voet der decentralisatiewet-Idenburg doch met afwijking van de voor Europeesche ressorten geldende bepalingen, de acht vroegere landschappen van het eiland (waarvan Karangasem er één is) te herstellen in voor de bevolking aannemelijken vorm. Men ervoer, hoe krachtig zulke maatregelen konden medewerken om bij een nog niet door verzetsijver aangetaste bevolking het vertrouwen te sterken in de bedoelingen van het Nederlandsche bewind.

Ook de publicaties uit de pen van die mannen der practijk, die na 1925 aandeel hadden gekregen in het voorbereiden van een bestuurshervorming voor Sumatra en de rest, ademden een volstrekt anderen geest dan het plan van 1922. Op 23 Maart 1928 sprak dan ook in de tweede kamer minister Koningsberger een verlossend woord: de Indische regeering kan bij haar ontwerpen voor de buitengewesten de hervorming ‘ab ovo opnieuw in behandeling nemen’, - zij is daarbij ‘door niets gebonden, ook niet door de plannen-De Graaff’. Op 27 Maart 1928 werd deze uiting uit drie hoeken der kamer (Nolens, Arts, Lovink) opzettelijk herhaald en verankerd. Op 16 November 1928 zou harerzijds de Indische regeering aan den volksraad schrijven, dat haar ontwerpen ter bestuurshervorming buiten Java ‘een principieele verandering in karakter en omvang van het hervormingswerk’ beteekenden, ‘los van alle voorafgegane plannen’ zouden wezen, het plan-De Graaff critisch zouden onderzoeken ‘van basis tot top’.

Nieuwe perspectieven dus alom. Plannen, die alle wezen in één richting. Plannen, niet uitgedacht naar verschrompelde indrukken uit onderzoekingen van twintig jaar geleden, maar ingegeven door practische bestuurservaring van den jongsten tijd, rekening houdend met het feit, dat in 1925 een beproefde bestuursorganisatie niet langer straffeloos gerukt wordt uit haar voegen, en dat bij de ontwaking der inheemschen niet langer passen kan een vervorming van hun volksinzettingen naar onze doctrine. Verwringt men het be-

staande tegen zijn natuur, dan schept men, zoo al geen haarden van wrevel, in elk geval op zijn best schijnorganen.

V

En het reeds ‘hervormde’ Java?

Al wie in mondeling en schriftelijk contact is gebleven met bestuursambtenaren op Java en buiten Java, geplaatst beneden de drieëntwintig hoofden van gewestelijk bestuur, die weet, wélk een verschil van toon men hoort uit het niethervormde deel der buitengewesten eenerzijds, uit Java anderzijds: zoo opwekkend als het bestuurswerk is in onhervormde streken, zoo dof en moedeloos is de Europeesche ambtenaar gestemd in ‘hervormd’ gebied. De minister zegge niet, dat ouderwetsche weerzin tegen autonome lichamen de reden is; daarvan is geen sprake. Op 9, 10 en 11 Januari 1930 schrijft een resident-afdeelingshoofd uit Oost-Java - die blijk geeft allerminst met ieder woord van professor Van Vollenhoven in te stemmen - in het Soerabaiasch Handelsblad drie artikelen over de practijk der bestuurshervorming in Oost-Java; artikelen van geen onzeker geluid.

> Men kan als Bestuursambtenaar niet over Bestuurshervorming denken, zonder gevoelens van teleurstelling en ontmoediging, noch daarover spreken, zonder een toon van geprikkeldheid.... Want ook wij dragen het kruis eener ‘massale degradatie’....
> Wie het geduld heeft, om voor de kennis der bevoegdheden van den resident nieuwen stijl een honderdtal Staatsbladen te raadplegen, krijgt een voorstelling van een figuur in de Administratie, welke niet zoo heel veel verschilt van den Resident ouden stijl.... Zij die dieper zien, zullen ontwaren, dat van de oude figuur in werkelijkheid weinig meer over is, dan de schaduw van een schim...
> Gaf de betrekking van Assistent-Resident (ouden stijl).... bevrediging, omdat zij een duidelijk afgepaalde taak oplegde, welker vervulling eischen stelde aan ontwikkeling, kennis en ervaring, de werkkring van resident (nieuwen stijl) is.... vaag aangeduid, en onzeker, voorzoover zij wel duidelijk is aangegeven. Dit drukt op de bestuursvoering het stigma van bureaucratische dufheid en krachteloosheid...
> [Het nieuwe stelsel plaatst den vroegeren controleur] in een positie..., veroordeeld door hen, die tot oordeelen bevoegd waren...
> Zoo is ‘im groszen Ganzen’ van het Europeesch Bestuurscorps, dat eenmaal geïnspireerd werd door een schoon verleden, niet meer over dan een organisme, te sterk nog en onmisbaar om verwijderd te worden, te zwak om een crisis te doorstaan.

Aldus ‘hervormt’ men Indië naar beginselen van 1909, die nog wel voor ‘mannen van initiatief en werkkracht’ een ‘veld van arbeid’ hadden beloofd, ‘zóó belangwekkend en zóó afwisselend’ als geen ander. Onze schrijver - wiens pen alleen nogmaals weergeeft wat tientallen vóór hem hebben geklaagd en gedacht - oppert aan het slot een opbouwend denkbeeld, waarvoor echter in het plan van 1922 geen plaats is: ‘inschakeling van het Europeesch Bestuur in regentschaps- of provinciaal verband’; doch hij verwacht met reden geen uitredding bij het huidige tijdperk:

> Maar deze dageraad breekt niet aan, voordat de nacht volledig zal zijn gedaald.

Mogen - die vraag dringt zich immers op -, mogen de kamers dit verwordingsproces aanzien met fatalistische gelatenheid? Zullen zij, zal de Indische regeering den ‘nacht’ volledig laten dalen, enkel om aan een minister een persoonlijk voldoeninkje te bezorgen, of ter wille van hooge politiek?

Principieel bezwaar - het is goed dit toe te voegen -, principieel bezwaar tegen de bestuurshervorming en haar uitvoering beduidt natuurlijk allerminst: bezwaar tegen elk harer onderdeelen, of onderschatting van de toewijding harer uitvoerders. In de, aan Van Deventer en Ritsema van Eck ontleende, schepping van autonome regentschappen ligt voor Java een weldaad, al hebben de ‘ambtelijke’ hervorming, het drijven naar eenvormigheid en het volgen van westersche modellen aan die schepping schade gedaan. In de vernieuwde stadsgemeenten en voor de nieuwe provincies is een schat van eerbiedwaardig werk verricht, dat in geen geval verloren is. Maar zulke waardeeringen hebben niets uitstaande met de vraag, of het plan van 1922 zelf deugdelijk is bevonden.

VI

Thans de vierde ommekeer.

In den zomer van 1929 keert de minister van 1919 terug, nadat in Indië stelling is genomen tegen zijn hervormingsplan op grond van lessen der practijk en na veel peilen van hedendaagsche inheemsche wenschen. Wat zal de minister doen?

De minister verrast. Hij is het met de in Indië sinds 1925 ontwikkelde denkbeelden volkomen eens; het was alles reeds voorzien bij zijn plan van 1922, - met dat plan van 1922 strookte alles volkomen. Sumatra (of zijn grootste stuk) één provincie? precies mijn idee. Inheemsch georiënteerde gemeenschappen daarbeneden, desnoods met gebruikmaking van de wet-Idenburg van 1903? precies mijn idee. Onbewust, meenende te reageeren tegen het plan-De Graaff, heeft men 's ministers geest daarginds integraal weten te vatten; zóó sterk is de macht van het juiste begrip. Aanwijzingen aan Indië over de bestuurshervorming door de kamers? de minister gruwt er van: de grondwet van 1922 immers - zijn eigen grondwet - gedoogt dat niet. Aanwijzingen aan Indië door den minister? de minister rept er niet eens van; hij is volkomen tevreden met een practisch-wetenschappelijk ‘overleg’, opdat hij aan een expresselijk daartoe overgekomen Indisch hoofdambtenaar de ‘eischen eener practische bestuursvoering’ voor het Indië van 1930 nog eens kunne inprenten. Als de kamers hem zijn ambtelijke bestuurshervorming, zijn reorganisatie-en-hechter-uitbouw van inlandsch districtsbestuur, zijn vervorming en aaneenvoeging van dorpsgemeenten en van soortgelijke volksgemeenschappen maar laten, en hem toestaan de jongere Indische ideeën te vervlechten met zijn plan van 1922, is de minister content. Hij voelt geenerlei behoefte om, als hervormer, de hem in den schoot gevallen gelegenheid aan te grijpen om bij een gedocumenteerde, sterke rede uit den schat van zijn practisch weten uiteen te zetten, wáárom de Indische regeering na 1925 op den doolweg is geraakt. Hij verkiest aansluiting bij wat ginds gebeurd is, zwijgende van wat het oog der kamers zou openen, zich beperkende tot een sneer tegen Couvreur. Het gevolg is: mystificatie.

Hoe met de onderdeelen van het grootsche plan?

Van de ‘ambtelijke’ hervorming, die niets traditioneels en niets historisch ontziet, neemt de minister zonder meer aan, dat zij, hoe ook de ‘staatkundige’ hervorming uitvalle, ongehinderd voortgang zal kunnen hebben op den voet van 1922. Maar hingen dan niet volgens den minister zelf ‘ambtelijke’ en ‘staatkundige’ hervorming onverbrekelijk samen - hij

noemde de eerste nog op 21 Februari 1930 ‘de ruggegraat van het geheel’ -, en had dan niet de regeering zoo ginds als hier kenbaar gemaakt, dat zij voor Sumatra enz. het programma van 1922 overnieuw zou doen toetsen, in volle vrijheid? Desondanks: voor die ambtelijke bestuurshervorming grijpt op 19 Februari 1930 de minister het woord van een kamerlid aan, als zou tegen haar ‘geen enkel bezwaar (kunnen) bestaan’; alsof niet nog in de Koloniale Studiën van 1929, uit de pen van een assistent-resident die voor velen sprak, de toestand binnen hervormd gebied ‘onhoudbaar’ geheeten had ‘zoowel voor het Europeesch als voor het Inlandsch bestuurspersoneel’.

Van het uit te bouwen en uit te breiden ‘inlandsch districtsbestuur’ - ‘in groote mate.... eene onmiskenbare voorwaarde voor eene wezenlijke bevordering van de autonome ontwikkeling der inheemsche samenleving’ - geeft op 4 Februari 1930 de memorie van antwoord een voorstelling, waaruit de kamer bij geen mogelijkheid kan opmaken, hoe bij die reorganisatie de vork aan den steel zit en wat er zoo al te doen is geweest over 's ministers, pas in 1921 voor Java prijsgegeven, adjunct-regent. Op 20 Februari aangevallen op zijn voorstelling, stelt de minister op 21 Februari dit bestuur voor als de onschuldigste zaak ter wereld: prijst het nut aan van tusschen Europeesch bestuur en volkshoofden geplaatste schakelambtenaren, en laat bij die aanprijzing juist dát punt weg, hetwelk aan het instituut zijn teekening gaf en waartegen in de practijk alle verzet zich richtte.

Voor de inheemsche dorpsvervormingen evenzoo. Het lijkt wel, alsof over het ‘succes’ der ordonnanties, uit 1914 tot 1924, nooit iets door mannen der practijk geschreven is; alsof niet nog in 1928 gerapporteerd is, dat ter Sumatra's Westkust de bevolking zich tegen het ‘normaliseeren’ van haar dorpsgebieden verzet. De minister kan moeilijk zeggen, dat dorpsgemeenten enz. buiten de bestuurshervorming staan; ook zijn artikel in een Belgisch periodiek van Februari 1930 noemt ‘les villages autochtones et les communautés plus étendues existantes’ als onderste bouwsteenen der Sumatrahervorming waarvan hij droomt.

Geen woord ter verklaring van het stopzetten van de zoo-

goed als gereedgekomen Balische hervorming, die nochtans letterlijk past in 's ministers formule van 19 Februari: regionale gemeenschappen te vormen op den voet der decentralisatiewet-Idenburg, en ze later op te nemen ‘in de definitieve constructie’.

Slechts evasieve woorden over die landschapspolitiek, die voor de groep van bestuursambtenaren, welke na 1925 in opdracht meewerkten aan een bestuurshervorming van nieuwe allure, juist in het centrum der belangstelling stond, gelijk de minister weten kan en weet. Bij de herschepping van Sumatra is huns inziens het bepalen van de plaats der talrijke landschappen en landschapjes op dat eiland een zaak van vitaal gewicht, zonder welke zij niet zou kunnen worden voltrokken. Ook voor de Indische regeering is het vraagstuk der landschappen een groote Sumatra-vraag. Daarentegen had het plan van 1922, met voordacht, de vier vorstenrijken van Java buiten de bestuurshervorming geplaatst; want dat de ‘hervorming’ van Jogjakarta en Soerakarta uit 1928 iets meer beduidt dan titelverandering en soortgelijke nesterij, zal zelfs de minister niet staande houden. Hoe wordt nu dit ver-gaand meeningsverschil, dit gapend dilemma, meegedeeld aan de kamer? ‘Ik stel voorop’ - zegt op 21 Februari 1930 de minister -, ‘dat uit den aard der zaak die Inlandsche landschappen in de bestaande staatsrechtelijke verhouding blijven’. Uit den aard der zaak? En hoe oordeelt de minister over de na 1925 gebleken sympathie in Indië voor gouvernementslandschappen, lichamen, waarvan hij, minister, in 1921 het laatste om hals bracht?

En ten aanzien van de organisatie van een provincie Sumatra geeft zich de minister over aan wat men te dier zake in Indië begeert. Uit het gegeven relaas proeft men geen der punten van geschil; het heet alles volkomen in den geest, waarin de staatkundige bestuurshervorming nu zestien jaar geleden is geconcipieerd. Geen disharmonie kan zich liefelijker oplossen. -

Er zijn er in Nederland niet weinigen, wier gansche staatkundig denken in opstand moet zijn tegen wat nu ten tweeden male het Indisch bestuur dreigt, - die zich nochtans mu isstil houden. Is er dan geen gevaar bij, te wachten tot de steenen roepen zullen?

VII

Naast Nederlanders, die oog en gaaf hebben voor staatkundigen opbouw, staan Nederlanders, die in elk geval voelen voor netheid. Misschien zijn er onder dezulken die denken: de hervorming van 1922 moge onvolmaakt zijn uit architectonisch oogpunt, zij schept dan toch regelmaat en orde.

Tot hen worde met nadruk gezegd: regelmaat en orde schept de hervorming niet. Haar staatsbladen vormen een doolhof, en een slecht geredigeerden doolhof. Die staatsbladen laten zulke peulschilletjes als de bevoegdheid der assistentresidenten en de financieele verhouding der nieuwe gemeenschappen in het ongereede. Die staatsbladen laten oude twijfelpunten van gewicht - de vraag, wie 'hoofd van plaatselijk bestuur' is; de wettigheid van benoemingen door gewestelijke bestuurshoofden; enz. enz. - onopgelost; laten telkens onzeker, wat uit het oude voortbestaat en wat afgeschaft is; maken ieder, die met bestuurshervorming in 'hervormd' gebied te maken heeft - alle leeken, en alle inlandsche ambtenaren, en vrijwel alle Europeesche bestuursambtenaren zelf -, tureluursch.

VIII

'Te vroeg gegrepen triomf'; - is het snijdend woord van Kuyper niet van treffende toepassing op deze, eerst in 1922 en nu andermaal in 1929 zegevierende, 'ambtelijke' en 'staatkundige' bestuurshervorming? Is het denkbaar, dat na den overtuigden tegenstand der laatste vijf jaren - een tegenstand, voortgekomen *uit de practijk* en getoetst door bekwame onderzoekingen *ter plaatse* -, de Indische regeering willoos zou terugkeeren tot wat haar werd opgelegd van 1922 tot 1925? Is het denkbaar, dat een Indische regeering in 1930, worstelend met het gezagsprobleem, en tuk op ware medewerking van gemeenschappen die bij de bevolking leven, weer willoos bukken zal voor een ontredderend plan van twintig jaar her?

Al levendiger dringt zich de vergelijking op tusschen de bestuurlijke hervorming van 1922, en de 'rechtshervorming'

voor Indië, sinds 1901 beraamd door mr. L.W.C. van den Berg. In beide gevallen een aanvankelijk succes, gegrond op onbekendheid der kamers met de détails eener te technische stof. In beide gevallen een streelen van de publieke opinie met modern aandoende woorden, die door Hollanders, welke ze argeloos hooren, worden verstaan in geruststellenden Hollandschen zin. In beide gevallen het pogen om een plan te forceeren, dat voert over avontuur naar destructie.

C. VAN VOLLENHOVEN

Een hedendaagsch physicus over de geschiedenis der natuurkunde

Philipp Lenard, Grosse Naturforscher. Eine Geschichte der Naturforschung in Lebensbeschreibungen. J F Lehmanns Verlag. München, 1929.

De Duitsche natuurkundige Philipp Lenard, eens winner van den Nobelprijs, bekend door zijn proeven over kathodestralen en over het photo-electrisch effect en van beteekenis als een der wegbereiders voor de moderne atoomtheorie heeft zich, na zijn deel te hebben bijgedragen tot den groei der physica, de vervulling veroorloofd van den reeds lang gekoesterden wensch, door te dringen in de historische ontwikkeling van zijn wetenschap, zooals die zich aan hem voordeed in het leven en de werken van de groote onderzoekers en hij biedt thans het resultaat van zijn arbeid aan in den vorm van het fraai uitgevoerde en met mooie portretten verluchte boek, welks titel hierboven vermeld staat. Er is, naar het mij voorkomt, aanleiding, aandacht voor dit werk te vragen bij allen, die in de natuurwetenschappelijke denkwijze belang stellen; vandaar, dat de volgende kritische bespreking hier en niet in een vaktijdschrift wordt aangeboden.

Het is er den schrijver bij zijn historische studie vooral om te doen geweest, vast te stellen, aan welke onderzoekers het vinden van werkelijk geheel nieuwe, voor het begrip van de natuur, voor het wereldbeeld en voor de plaats van den mensch in de natuur essentieele of essentieel geworden inzichten te danken is; in hen, niet in degenen, die slechts bij wijze van vermoeden beweringen opstelden, welker over-

eenstemming met de werkelijkheid eerst door het werk van anderen kon worden aangetoond of die er zich toe beperkten, een in beginsel verworven inzicht uit te werken en te bevestigen, ziet hij de eigenlijke grooten, waaraan hij zijn boek wijdt en welker aantal hij veel geringer heeft bevonden, dan men op grond van de gangbare historische voorstellingen zou verwachten. Het is hun denkwijze, die hij wil beschrijven, als een blijk van de vereering, die hij hun toedraagt, als een voorbeeld, hoe alle natuur- en dus alle geesteswetenschap (die toch ook natuurverschijnselen bestudeert) moet worden behandeld, als een waarschuwing tenslotte aan het geslacht der jongere physici, dat hij niet zonder ergernis ziet afwijken van den beproefden weg.

De Grieksche wetenschap is in dit uitverkoren gezelschap vertegenwoordigd door vier, kort behandelde, onderzoekers: Pythagoras als de grondlegger van het inzicht in de wezenlijke beteekenis van het quantitatieve element in de beschouwing der natuurverschijnselen; Euclides om zijn fundeering der meetkunde; Archimedes om zijn werk op het gebied van de statica; Hipparchos als de eerste groote metende waarnemer van den hemel. Hierna volgt (we laten den schrijver zonder onderbreking aan het woord) een tijd van meer dan 15 eeuwen, die voor het natuuronderzoek (en in het algemeen voor de schepping van geestelijke waarden) zoo goed als dood is en die gekenmerkt wordt door een vruchteloos zich blind staren op twee verkeerd begrepen autoriteiten, op Aristoteles en op den Bijbel. Met de uitvinding van de boekdrukkunst en de ontdekking van Amerika begint voor de geheele menschheid een nieuwe tijd, voor de natuurwetenschappen ingeleid door Leonardo da Vinci en weldra zich openbarend door een herleving van het onderzoek op alle sedert de eerste eeuw voor Christus niet meer wezenlijk verrijkte gebieden. De nieuwe ontwikkeling, die in de astronomie door de namen van Coppernicus, Tycho Brahe, Galilei en Huygens, in de mechania door Stevin, Galilei en Huygens, in de physica door Torricelli, Pascal, Guericke, Mariotte en Boyle gekarakteriseerd wordt, convergeert in de centrale figuur van Newton, die de mechanica voltooit, haar synthese met de astronomie voltrekt, in zijn fluxierekening een nieuw

hulpmiddel voor de mathematische behandeling van de natuurverschijnselen schept en in zijn optica de nieuwe wegen van onderzoek betreedt, waarop Kepler, Snellius, Descartes en Huygens reeds waren voorgegaan.

Na Newton treedt in de voorstelling van den schrijver eerst de ontwikkeling van de warmteleer op den voorgrond, waarin Papin en Watt om hun werk bij de uitvinding van de stoommachine en Black om zijn calorimetrische onderzoekingen de representatieve figuren zijn. Nieuw ervaringsmateriaal op het gebied der chemie brengen Scheele, Priestley en Cavendish, op dat der astronomie Roemer en Bradley. Zoo is inmiddels het einde van de achttiende eeuw bereikt. Van dat oogenblik af verdeelt zich de aandacht over vier verschillende gedachtengangen: de leer van electriciteit en magnetisme, door Coulomb tot een wetenschap gemaakt, ontwikkelt zich door het werk van Galvani en Volta; ze wordt aangevuld door de ontdekking van Oersted, daarna in hooge mate bevorderd door het genie van Michael Faraday en verder verrijkt door Ampère, Gauss, Weber en Ohm; de warmteleer voert Rumford tot de vraag naar het wezen der warmte, waarop het antwoord, door Sadi Carnot benaderd, door Robert Mayer definitief wordt gegeven en door Joule en Helmholtz bevestigd; de chemie ontwikkelt zich door de verdiensten van Klaproth, Dalton, Gay Lussac, Davy, Berzelius en Avogadro; de optica komt tot nieuwen bloei door Young, Fraunhofer en Fresnel. Wat hierna komt, is minder gemakkelijk langs groote lijnen te rangschikken: behandeld worden Clausius, Kelvin en van der Waals om hun scheppend werk op het gebied van thermodynamica en kinetische gastheorie, Darwin en Mendel als vertegenwoordigers van de biologie, Kirchhoff en Bunsen om de spectraalanalyse, Maxwell en Hertz om de verdere ontwikkeling van de leer van Faraday, Hittorf en Crookes om hun onderzoekingen over de ontladingsverschijnselen in verdunde gassen, Stefan en Boltzmann om hun stralingstheorieën en ten slotte Hasenöhrl als veelal vergeten ontdekker van de massa der energie.

Ik heb zorg gedragen, het hiermee voltooide overzicht van den inhoud van het werk van Lenard zoo uitvoerig te maken, dat daarbij slechts een hoogst enkele van de door hem als

wezenlijk belangrijk beschouwde natuuronderzoekers onvermeld bleef. De schrijver legt er namelijk den nadruk op, dat hij door de behandeling van de door hem gekozen figuren niet een soort bloemlezing uit de geschiedenis van de physica heeft willen geven, maar dat hij daarmee (afgezien van enkele terloops vermelde en als minder belangrijk beschouwde namen) 'die gesamte weltanschaulich wesentliche Naturerkenntnis' ter sprake brengt. Hierbij moet dadelijk worden opgemerkt, dat hij zijn stof naar den nieuwen tijd toe in dier voege heeft beperkt, dat, op twee uitzonderingen (van der Waals en Crookes) na, geen onderzoekers worden besproken, die den grooten oorlog hebben overleefd, een beperking, die het bereiken van het gestelde doel, wat de ontwikkeling van de moderne physica betreft, ten duidelijkste illusoir maakt.

Met de boven gegeven samenvatting is nu echter nog niet afdoende geschilderd, wat de schrijver met zijn werk beoogt. De beschouwing van de ontwikkeling van de physica geeft hem namelijk voortdurend aanleiding om de objectieve uiteenzettingen te onderbreken door zeer subjectief getinte uitweidingen over wat in zijn oog het werkelijk waardevolle en wat slechts het formeel bijkomstige in de verworven inzichten is en door talrijke polemische vertoogen tegen wat hij als verkeerde voorstellingen over de behandelde onderwerpen en als verleden of nog heerschende wantoestanden op wetenschappelijk gebied ziet. Daar het karakter van het werk minstens evenzeer wordt bepaald door deze sterk persoonlijke, blijkbaar uit een vaste en herhaaldelijk geprikkelde overtuiging voortvloeiende ontboezemingen als door den zuiver historischen inhoud, lijkt het noodzakelijk, ook hierover, opnieuw zonder interruptie, iets mee te deelen.

Er is één onderwerp, waarop de schrijver telkens weer terugkomt en waarover hij zich het meest hartstochtelijk uitspreekt, zijn opvatting namelijk, dat alle vooruitgang in de natuurwetenschap uitsluitend bepaald wordt door, ja uitsluitend bestaat in het systematisch verzamelen van ervaringsmateriaal en de samenvatting daarvan in eenvoudige theorieën en dat de mathematische bewerking van de aldus verkregen fundamenten daarna nooit meer tot iets

wezenlijk nieuws kan leiden. Het duidelijkst komt dit tot uiting, waar hij spreekt over de opstelling van de differentiaalvergelijkingen van de hydrodynamica door Laplace. Deze vergelijkingen bevatten niet meer dan de door Galilei en Newton gegeven grondwetten voor alle beweging, toegepast op de individueele ruimte-elementen van eene vloeistof en aangevuld door de mathematische formuleering van enkele eenvoudige ervaringsfeiten, zooals de imcompressibiliteit; hoewel ze nu bij passende behandeling in staat blijken, op vragen, die anders onoplosbaar zou zijn, antwoord te geven, zoo bevatten ze toch slechts 'alte Erkenntnis; nichts grundlegend Neues kommt bei ihrer Behandlung weder hinzu noch zum Vorschein. Es kann das auch gar nicht anders sein; denn die Mathematik ist in der Naturforschung durchweg nur das Hilfsmittel'. Met het groote werk van Laplace, *Mécanique céleste*, staat het al niet anders; het is voornamelijk een voorbeeld, hoe de wiskunde in staat is, resultaten op te leveren, waarvan men nog heelemaal niet wist, dat men ze al wist, d.w.z. dat men de tot hunne vaststelling noodige natuurkennis reeds bezat. Dezelfde opmerking wordt dan weer herhaald naar aanleiding van de hydrodynamische theorieën van Helmholtz over wervelbeweging en straalvorming; het is bewonderenswaardig mathematisch werk, maar nieuw inzicht in de natuur geeft het niet. Niets onjuister daarom dan de meening, dat natuurkunde slechts voor wiskundigen toegankelijk zou zijn of dat wiskunde op zichzelf kennis der natuur zou kunnen opleveren.

Met de geschetste opvatting over de relatie tusschen natuur- en wiskunde hangt eenigszins de scherp afwijzende houding samen, die Lenard ten aanzien van het op onvoldoend ervaringsmateriaal gebaseerde en daarom als volstrekt onvruchtbaar te beschouwen speculatieve denken over de natuur aanneemt. Zoo acht hij het onzinnig, den oorsprong van de atoomtheorie in de oudheid te willen zoeken en tusschen de atomen van Demokritos en die van Dalton eenig verband te leggen; dit te doen beduidt slechts een verwisseling van willekeurige phantasiebeelden van den menschelijken geest met streng aan quantitatief vastgelegde ervaring gebonden afbeeldingen der buitenwereld; vóór Dalton

kan dan ook van atomen in natuurwetenschappelijken zin niet gesproken worden. Het zal in dit verband wel niet verbazen, dat de schrijver slechts zeer weinig aandacht wijdt aan de figuur van Descartes, die, als zelfbewust tegendeel van een ervaringsphysicus, de kennis van de natuur liever uit zijn eigen brein dan uit de buitenwereld wilde putten. De inderdaad ongelukkige kritische opmerkingen waarin door den hoogmoedigen philosoof Galilei's onderzoekingen over den vrijen val als waardeloos worden veroordeeld, omdat de daarop betrekking hebbende wetten naar zijn meening hadden moeten worden afgeleid uit het vooraf bepaalde wezen van de zwaarte, is in Lenard's oog voldoende hem volkomen te veroordeelen en eigenlijk is het slechts de verklaring van den regenboog, die hem nog een plaatsje in het boek bezorgd heeft.

Evenmin als aan de waarde van geheel of grootendeels speculatief denken gelooft de schrijver aan het bestaan van de z.g. ‘geniale intuïtie’ bij de groote onderzoekers. Wat den onkundige als een door een bijzondere gave mogelijk gemaakt raden van de geheimen van de natuur kan voorkomen, is in werkelijkheid slechts het voltooien van een voldoende mate van door den ontdekker zelf of door anderen verricht onderzoekerswerk - waarnemen en denken -, waardoor een rijk materiaal van gegevens omtrent het gedrag van de natuur verzameld was. Op dat oplettende verzamelen door een geduldigen, onbevangen geest, die denkend aan de natuur zijn vragen stelt en op elk oogenblik bereid is, de reeds gevormde voorstellingen naar aanleiding van de nieuw ontvangen antwoorden te wijzigen, komt het aan. Naar het den schrijver toeschijnt, zijn dergelijke onderzoekers tegenwoordig nauwelijks meer aan te treffen; in het algemeen is hij somber gestemd over wat men met een door hem sterk afgekeurden naam de moderne physica pleegt te noemen, terwijl hij zich ook zeer kritisch uitlaat over het tegenwoordige onderwijs in de natuurwetenschappen, dat hij zoowel op mathematisch als op experimenteel gebied te technisch ziet worden en waarin de groote eenvoudige gedachten, die de voornaamste onderzoekers in hun samenspraak met de natuur tot hun inzichten hebben gevoerd, niet meer tot hun recht komen.

Ik wil thans aan de boven uit den aard der zaak zeer kort weergegeven, maar, naar ik hoop, voldoende gekarakteriseerde beschouwingen enkele kritische opmerkingen vastknoopen.

Het zal vooreerst na het bovenstaande wel aannemelijk zijn en de lectuur van het werk kan, zoo noodig, iedereen daarvan nader overtuigen, dat men Lenard's werk niet in de eerste plaats moet opvatten als een objectieve en exacte geschiedschrijving der physica; wie volkomen betrouwbare historische kennis verlangt, wie alle praestaties, groot of klein, van meer of minder belangrijke natuuronderzoekers nauwkeurig geregistreerd en billijk tegen elkaar afgewogen wil zien, moet hem bepaald niet raadplegen. Hij trekt, met opzet, slechts groote lijnen en vermeldt alleen, wat hem wezenlijk lijkt. Zijn documentatie is zeer schaarsch en onvolledig, van historisch getrouwe reproductie van gedachtengang en uitdrukkingswijze van de bestudeerde schrijvers is geen sprake. Er blijft daardoor overal aanleiding tot twijfel over en als men de bepaald onjuiste beweringen uit het werk wilde gaan optellen, zou men een heele lijst kunnen samenstellen.

Het sterk subjectieve karakter van de door Lenard gegeven voorstelling van de ontwikkeling der physica blijkt reeds dadelijk uit de bewering (die meer een aan het onderzoek ten grondslag gelegd postulaat dan een uit het onderzoek afgeleid resultaat schijnt te zijn geweest), dat door de behandeling van de gekozen personen werkelijk een adaequate voorstelling van de ontwikkeling der physica kan worden gegeven, dat m.a.w. deze ontwikkeling als een zoo discontinu verloop zou kunnen worden gezien. Het stemt reeds eenigszins tot nadenken, dat het werk daardoor in zijn methode lijnrecht komt te staan tegenover de meest voortreffelijke historische beschouwingen over de ontwikkeling der natuurwetenschappen, die de laatste decennia hebben opgeleverd, die van den in 1917 overleden Franschen historicus Pierre Duhem. Duhem toont overal de continuiteit in de ontwikkeling der wetenschappelijke denkbeelden aan, de zeer geleidelijke vervorming van aanvankelijk vage voorstellingen tot de definitieve heldere inzichten en begrippen; meer dan een ander heeft hij de waarde leeren beseffen van

het werk van de wetenschappelijke figuren van het tweede plan, die vaak niet meer hebben gedaan dan een eenmaal ontstoken licht brandende te houden, een door lateren met succes ten einde doorloopen weg voor het eerst te betreden, onvolledigheden in het werk van vroegeren aan te vullen en te verbeteren. Lenard ziet slechts de groote figuren; van hun voorloopers weet hij niets, ja wil hij niets weten; hun epigonen zijn hem de moeite van het vermelden niet waard.

Zijn voorstelling wordt daardoor wel zeer overzichtelijk en wie zijn boek vol vertrouwen leest, zal zich kunnen verheugen over het harmonische verloop, dat de ontwikkeling der physica schijnt te hebben vertoond. Wie echter, uit eigen aanleg of onder den machtigen invloed van Duhem, overal de continuiteit zoekt, niet zonder aandacht blijft voor de dwaalwegen, die de menschelijke geest vaak moest gaan, om tot de waarheid te komen en de worstelingen van de voorloopers even belangrijk vindt als het succes van den voltooier, zal niet kunnen nalaten, het door Lenard ontworpen beeld wel eens wat simplistisch te vinden en hij zal niet over het hoofd kunnen zien, dat de helderheid daarvan niet zelden ten koste van de historische waarheid verkregen is.

Een voorbeeld moge volstaan, om dit alles toe te lichten. Uit onderzoekingen van Duhem en zijn volgelingen is gebleken, dat de ontwikkeling van de grondbegrippen van de mechanica van Newton een zich over vele eeuwen heen uitstrekkend, zeer geleidelijk verloopend proces geweest is, in den Griekschen tijd beginnend bij hen, die kritisch stonden tegenover de Aristotelische opvattingen der beweging, voortgezet bij de Parijsche scholastici der 14e eeuw, Buridan, Albert van Saksen, Oresme, krachtig bevorderd door de Italiaansche mechanici der 16e en 17e, Benedetti, Galilei, Baliani, Borelli, tot dicht bij haar afsluiting gevoerd door Christiaan Huygens en definitief voltooid door Newton. Het voornaamste punt, waarop deze opvatting afwijkt van de vroeger algemeen geldige en thans nog in breede kringen als vaststaand aanvaarde, is, naast het inzicht, dat de Scholastiek niet zonder bijdrage tot de ontwikkeling der wis- en natuurkunde is

gebleven, wel de verandering in de waardeering van Galilei die zich weliswaar nog steeds voordoet als een wetenschappelijke figuur van de eerste grootte, die een centrale plaats in de geschiedenis van de mechanica inneemt, maar waaraan men noch de volledige vorming van het traagheidsinzicht, noch de opstelling van het moderne krachtbegrip meer mag toekennen.

Van dit, door bewijsplaatsen uit de oorspronkelijke werken behoorlijk vastgestelde, resultaat van het moderne historische onderzoek nu is in de voorstelling van Lenard geen spoor aanwezig. Galilei is bij hem weer de eenzame reus, in onbegrijpelijke volkomenheid oprijzend uit een vlakte van onbeduidendheid, zonder behoefte aan voorgangers en, op de gebieden, aan welker studie hij zich had gewijd, zonder mogelijkheid van navolgers.

Er rijzen hierbij verschillende vragen: kende Lenard de werken van Duhem niet? Of verwierp hij de conclusies, waartoe ze voerden? Het eerste ware voor een historicus van onzen tijd een onvergefelijke fout; het tweede zou slechts toelaatbaar zijn, indien die verwerping gemotiveerd ware. In beide gevallen bevestigt het aangehaalde voorbeeld den boven reeds weergegeven indruk, dat men hem om de historische betrouwbaarheid niet moet lezen.

Ik geloof niet, dat deze opmerking, mocht ze den schrijver ooit ter oore komen, door hem als een verwijt zou worden gevoeld. Hij zou er vermoedelijk met vele andere physici, die in de geschiedenis van hun vak belangstellen, op antwoorden, dat men moet onderscheiden tusschen de historische nauwkeurigheid, die de beoefenaar der wetenschapsgeschiedenis bevredigt en de psychologische juistheid van een historisch beeld, die de historisch geïnteresseerde moderne vakman wenscht. Het moge voor den eersten van belang zijn, dat de beroemde redeneering, waarmee in de *Discorsi* de ongerijmdheid van de Aristotelische meening, dat de valsnelheid van een lichaam evenredig is met het gewicht, wordt aangetoond, niet door Galilei, maar door Benedetti het eerst is gehouden, dat Galilei een volharden van een aan remmende invloeden onttrokken lichaam in eenparig cirkelvormige beweging aannam en dat zijn krachtbegrip, op de keper be-

schouwd, nog peripatetisch is, de tweede ziet in het verleden een zekere phase van de ontwikkeling der mechanica, waarin Aristoteles wordt bestreden, waarin zich het inzicht in de traagheid ontwikkelt en waarin de evenredigheid van kracht en versnelling in wezen wordt beseft en hij duidt die phase aan met den naam van haar schitterendsten vertegenwoordiger, Galilei, welke naam voor hem dus meer een symbool dan een individu benoemt. De opvatting, die in Pythagoras den vader van het quantitatieve natuuronderzoek ziet, is in wezen geen andere. Het is een wijze van geschiedschrijving, die tot op zekere hoogte te verdedigen is; alleen moet men zich wel voortdurend bewust blijven, wat zij wel en wat zij niet beoogt en bereikt: wel een blik op de groote lijnen, geen volstrekte historische nauwkeurigheid en geen inzicht in de geleidelijke evolutie van de begrippenwereld der natuurwetenschappen.

De sterke discontinuiteit, die de schrijver in het onverwachte en onvoorbereide optreden van de groote bevorderaars van het natuurwetenschappelijke denken in de 16e en 17e eeuw ziet, stelt hem uit den aard der zaak voor de vraag, waarin nu eigenlijk het nieuwe, dat zij brachten, bestond. Deze vraag beantwoordt hij, eenigszins verrassend, door de verdediging van de stelling, dat hun optreden niet zoozeer een inslaan van voordien onbekende wegen beduidt, dan wel een weder opnemen en voortzetten van de methode der groote Grieken, van Pythagoras en Archimedes op het gebied van de physica, van Hipparchos op dat der astronomie, de methode van de op het quantitatieve gerichte waarneming. Vooruitgang ten opzichte van vroeger ziet hij slechts in de langzamerhand toenemende opzettelijke vermeerdering en verfijning van de waarnemingen, en in de steeds meer toegepaste willekeurige wijziging van de voorwaarden, waardoor een te bestudeeren verschijnsel wordt bepaald. De bewering, dat vóór de opkomst van de West-Europeesche natuurwetenschap natuuronderzoek als ervaringswetenschap niet zou hebben bestaan, acht hij reeds voldoende weerlegd door het voorbeeld van Hipparchos, dien hij als den grondlegger der systematisch waarnemende en metende astronomie beschouwt.

Er schuilt in deze opvatting ongetwijfeld veel, dat volkomen juist is. Op astronomisch gebied is er zeer zeker geen principieel verschil tusschen Coppernicus en de Grieksche astronomen, als welker opvolger hij zich zelf beschouwt, en op het gebied der physica is het, hoewel niet bewezen, toch niet onwaarschijnlijk, dat figuren als Galilei en Archimedes zich slechts in zooverre onderscheiden, dat de eerste aan het beroep, dat hij op de ervaring doet, in zijn uiteenzettingen een ruimere plaats toekent dan met de Grieksche gewoonten van den tweeden kon strooken. Een principieel verschil tusschen beider methoden aan te nemen wordt reeds vrijwel onmogelijk gemaakt door de groote bewondering, waarmee Galilei steeds tegen Archimedes als tegen een na te volgen voorbeeld heeft opgezien.

Wanneer deze opvatting aanvaard wordt, gaat echter de groote opbloei, dien de natuurwetenschappen en wel in de allereerste plaats de mechanica in de 16e en 17e eeuw vertoonen, een nog moeilijker probleem vormen, dan in de gangbare voorstelling, waarin de toepassing van het experimenteele natuuronderzoek wel als iets principieel nieuws wordt beschouwd, reeds het geval is. De enorme vooruitgang, waarvan werken als Galilei's *Discorsi* en Huygens' *Horologium Oscillatorium* getuigen, eischt waarlijk meer ter verklaring, dan dat hier een reeds vroeger toegepaste methode op meer verfijnde en intense wijze weer zou zijn ter hand genomen. Een andere verklaring nu is er wel; ze ligt bij beschouwing van de historische litteratuur zelfs zeer voor de hand en dat Lenard haar niet zag, kan alleen uit de verwonderlijke vooringenomenheid ten aanzien van een der zijden van de physische wetenschap voortkomen, waarvan boven reeds het een en ander bleek. Dat Galilei en Huygens in korten tijd zooveel meer bereikten dan in de zestien eeuwen voor hen het geval was geweest, is namelijk gereedelijk te begrijpen, wanneer men overweegt, dat zij niet alleen begaafd waren met den diep indringenden, op het wezenlijke der verschijnselen ingestelden blik, die de groote physici kenmerkt, maar dat zij tevens het vermogen bezaten, de daardoor verkregen inzichten mathematisch te formuleeren en door toepassing van vernuftige mathematische methoden verder

te ontwikkelen. Zij hebben voor het eerst overtuigend aangetoond, hoeveel er voor de studie der natuur te bereiken was met behulp van het verfijnde instrument der mathesis, dat door de Grieksche wetenschap was geschapen, maar dat door haar altijd slechts met behulp van een afgesloten, in zich zelf zijn doel vindende kunst was ontwikkeld. Zij waren de eerste groote mathematische physici en van hen dateert dan ook die steeds weer verbazingwekkende samenwerking van wisen natuurkunde, die beide wetenschappen op onoverzienbare wijze heeft verrijkt en die, waar ze toegepast werd door die enkele bevoorrechten, die den physischen blik aan den mathematischen aanleg paarden, altijd de meest vruchtbare bron van inzicht in de natuur geweest is.

Het is merkwaardig, dat er onder hen, die zich bij voorkeur op het terrein van de experimenteele physica bewegen, zulk een sterke neiging bestaat, den aard van deze samenwerking te miskennen en het te willen voorstellen, alsof de toepassing van mathematische begrippen en methoden voor het natuuronderzoek een weliswaar practisch zeer belangrijk, maar in beginsel te ontberen hulpmiddel zou zijn. De aanleiding hiertoe blijkt vaak te liggen in een zekere tegenstelling, die zij ten onrechte maken tusschen het aanschouwelijke karakter van hunne physische voorstellingen en den abstracten aard, dien zij aan mathematische begrippen onverbrekelijk verbonden achten. Toch blijken steeds een groot deel van de woorden, waarin zij over de natuur spreken, woorden als snelheid, versnelling, kracht, energie, hoeveelheid beweging, potentiaal, krachtlijn, trilling, golf enz., slechts begrippen aan te duiden, die eerst door mathematische formuleering voldoende scherp kunnen worden bepaald, om zich voor wetenschappelijk gebruik te leenen. De groote mate van aanschouwelijkheid die die begrippen in den loop der tijden hebben verkregen (een aanschouwelijkheid trouwens, die ook aan de meest abstracte mathematische gedachtenvormen bij voldoend langdurig en voldoend intens gebruik eigen blijkt te kunnen worden) schijnt er dan vaak toe te leiden, dat hun mathematisch karakter vergeten wordt en men kan het bepaald als een der heilzame gevolgen van historische studie der physica beschouwen, dat men, zich verplaatsend in den ge-

dachtengang van vroegere tijden, de mathematische fixeering van tal van oorspronkelijk vage voorstellingen nog eens opnieuw beleeft. En ook, dat men ziet, hoeveel nieuw inzicht in de natuur men telkens weer op het spoor gekomen is door zuiver mathematische deductie uit, naar aanleiding van vaak ruwe ervaring opgestelde of intuïtief als juist gevoelde, algemeene principes. Dit laatste wordt nu, zooals we reeds zagen, door Lenard rondweg ontkend: mathematische deductie kan nooit iets nieuws leeren, omdat hare resultaten altijd al impliciet in de praemissen opgesloten lagen.

Dit argument heeft nu echter wel bedenkelijk veel van een sophisme, omdat het speelt met twee beteekenissen van het woord ‘nieuw’, die men als de logische en psychologische kan onderscheiden. Een oordeel, dat door logisch redeneeren is afgeleid, lag inderdaad impliciet reeds in de praemissen opgesloten en is als zoodanig logisch niet nieuw, maar kan het daarom niet in den geest van wie het uitspreekt en van wie het aanhoort, een nieuw licht doen opgaan en nieuwe kennis verschaffen? Mag men b.v. ook zeggen, dat men een wiskundig systeem eigenlijk al kent, als men zich van de axiomata, waarop het berust, op de hoogte heeft gesteld, omdat men immers slechts behoeft te redeneeren, om het daaruit af te leiden? En wordt in de physica de vooruitgang van onze kennis en ons inzicht niet meer bepaald door het aantal en de qualiteit van de conclusies, die we uit de algemeene principes trekken dan door het werkelooze en onvruchtbare bezit van die principes? Het spreekt vanzelf, dat men niet mag vervallen in de tegenovergestelde fout, van de waarheid van een resultaat alleen reeds daarom overtuigd te zijn, omdat het op logisch onberispelijke wijze is gededuceerd; de al- of niet-overeenstemming met de proefondervindelijk te ervaren werkelijkheid zal steeds de laatste toetssteen blijven voor iedere bewering, omdat ze de toetssteen is van de gebruikte praemissen; in dezen zin kan wiskunde alleen zeer zeker geen nieuwe kennis der natuur opleveren; ik zou echter wel eens willen weten, of deze meening eigenlijk ooit wel eens door iemand in ernst is verdedigd en of ze niet veeleer bij wijze van onderstelling is opgesteld, om haar daarna met succes te kunnen bestrijden.

Enkele eenvoudige historische voorbeelden zullen het bovenstaande kunnen verduidelijken. Zoowel in de Parijsche scholastiek der 14e eeuw als in de Italiaansche mechanica der 16e en 17e is het een gangbaar, aan de ervaring ontleend, dus door samenvatting van onmiddellijk uit de natuur geputte kennis gevormd principe, dat het zwaartepunt van een stelsel van lichamen, dat aan geen andere uitwendige krachten is onderworpen dan aan de zwaartekracht, zich zoo laag mogelijk tracht te plaatsen. Gaat men nu na, wat men met dit principe heeft kunnen bereiken, dan blijken de resultaten tamelijk gering in aantal en tamelijk matig van waarde te zijn tot aan den dag, waarop het door Christiaan Huygens ten grondslag wordt gelegd aan zijn mechanische theorieën. Deze echter leidt er, dank zij zijn voortreffelijke mathematische talenten, zijn beroemde resultaten over het evenwicht van drijvende lichamen uit af; hij gebruikt het als axioma voor zijn botsingstheorie, waardoor hij het moeilijke probleem van de botsing, dat de krachten zoowel van Galilei als van Descartes te boven was gegaan, weet op te lossen en hij baseert er de zeer belangrijke dynamische beschouwingen over het slingerpunt van den physischen slinger op, die hem tot den eigenlijken grondlegger van de dynamica van de vaste lichamen stempelen. Gaat het nu aan te zeggen, dat al deze zuiver mathematische beschouwingen slechts ‘alte Erkenntnis’ bevatten en dat het eigenlijke ‘grundlegend Neue’ reeds in de scholastische theorie van het centrum gravitatis was uitgesproken? Kan men zelfs volhouden, dat de waarde van al deze mathematische conclusies slechts bestond in de gelegenheid tot verificatie van het als uitgangspunt aanvaarde axioma, die zij schonken?

Een tweede voorbeeld. Galilei ziet, voelt, vermoedt, raadt (men weet niet, hoe dit proces eigenlijk te noemen), dat de snelheid van een uit rust vrij vallend lichaam evenredig is met den sedert het begin van de beweging verstreken tijd; langs zuiver mathematischen weg, namelijk met behulp van de theorie der indivisibilia en van de, in de Scholastiek ontwikkelde, graphische methoden, leidt hij hieruit het verband van weg en tijd in de valbeweging en daaruit weer de geheele kinematica van de valbeweging in de verticaal af. Wie zal

hier de nieuwheid en belangrijkheid van dit resultaat (dat toch ook met de snelheidswet impliciet reeds mee was gesteld) ontkennen of wie zal ook hier volhouden, dat het alleen maar waarde had, omdat en in zooverre het de gelegenheid tot experimenteele verificatie van de snelheidswet gaf? Toch velt Lenard in een analoog geval zulk een oordeel: Gauss berekent uit een gering waarnemingsmateriaal de baan van de planeet Ceres; dit beduidt voor Lenard 'nur Rechenkunst'; de eigenlijke waarde ervan schuilt in de gelegenheid tot verificatie van de gravitatiewet, die ze verschaft en alleen uit dit oogpunt verdient ook de ontdekking van de planeet Neptunus op grond van de storingen in de Uranus-baan een korte vermelding.

Dezelfde eenigszins onhistorisch aandoende eenzijdigheid van oordeel, die ik in Lenard's beschouwingen over de relatie tusschen natuur- en wiskunde meen op te merken, komt ook tot uiting in zijn boven weergegeven oordeel over de onwaarde van zuiver speculatief denken over de natuur. Natuurlijk heeft hij tot zekere hoogte gelijk: het is onmogelijk gebleken (ook dit moest echter ervaren worden!), de kennis der natuur door het denken alleen voort te brengen en de pogingen, om dit wel te doen, zijn menigmaal gevaarlijk geworden, als ze dogmatisch van aard waren. Maar men vergete toch niet de bevruchtende, inspireerende werking, die zuiver phantastische bespiegelingen, los van alle aardsche banden ondernomen, vaak op de ontwikkeling der natuurwetenschap gehad hebben. Als men de geschiedenis van de atomistiek eens niet opzettelijk negeert, merkt men een zeer geleidelijken overgang op tusschen de denkbeelden van Demokritos en Epikouros, van de aanhangers van hun zienswijzen in de 17e en 18e eeuw en van de grondleggers van de moderne chemische atoomtheorie. Waar was hier de overgang van hersenschim tot op quantitatieve ervaring gefundeerd beeld? Wie kent niet de rol van de speculatie in het werk van Kepler? En welke een prikkelende werking hebben niet de, veelal inderdaad onhoudbaar gebleken, meer aan de phantasie dan aan de ervaring ontleende, voorstellingen van Descartes gehad op het werk van Huygens, die, ondanks alle kritiek, dan ook nooit den zegenrijken invloed heeft

ontkend, dien de Fransche philosoof op hem heeft uitgeoefend.

Men krijgt in het algemeen wel eens den indruk, dat Lenard de rol van de oncontroleerbare, spontane phantasie in den opbouw van de natuurwetenschap onderschat, zoowel bij hen, die met hun phantasie niet onmiddellijk zelf iets bereiken als bij hen, waarbij ze beelden doet ontstaan, die met de werkelijkheid overeen blijken te stemmen. Hij ziet, dunkt mij, den normalen gang van zaken bij den opbouw der natuurwetenschappelijke theorieën ongeveer zoo: men verzamelt ervaringsfeiten, rangschikt ze systematisch, vult ze aan met de antwoorden, die de natuur geeft op de vragen, die men haar naar aanleiding van het reeds verworven materiaal stelt, men vat alle kennis, die men zoo verzameld heeft, samen in een theorie en controleert door nieuwe metingen de juistheid van het gevormde beeld.

Maar gaat het ooit werkelijk zoo regelmatig, zoo nuchtermethodisch toe? Ligt niet juist het wezenlijke punt van alle belangrijke ontdekkingen van een inzicht in de natuur in dien eenen, voor den buitenstaander en voor den betrokkene even onbegrijpelijken lichtflits, die aan het brein van den begaafden onderzoeker plotseling het denkbeeld onthult, waaromheen zich alle gevonden en nog te vinden materiaal harmonisch laat ordenen en ligt niet het onderscheid tusschen het natuurwetenschappelijke genie en den gewonen sterveling, veeleer dan in de ‘longue patience’, waaraan het den laatste vaak niet en het genie menigmaal wel ontbreekt, in het vermogen, zulke denkbeelden te ontvangen, in het vermogen, om met Schopenhauer te spreken, bei dem, was jedermann sieht, zu denken, was noch keiner gedacht hat. Waarlijk, bij Lenard's voorstelling begrijpt men niet, wat er, behalve goeden wil, volharding en de getrouwe navolging van de door hem aanbevolen methode, nog meer noodig is, om ook een groot physicus te worden. Zou dat andere toch niet de geniale intuïtie zijn, die hij zoo beslist verwerpt?

Ik wil hiermee mijn beschouwingen besluiten; niet, omdat het onderwerp is uitgeput, maar omdat door het bovenstaande wellicht in voldoende mate het doel van dit opstel is bereikt. Men zal zich wellicht verbazen over het pole-

mische karakter, dat deze aankondiging vrijwel doorloopend heeft vertoond. Daarin ligt echter slechts een reflex van den agressieven aard van het boek zelf, dat eigenlijk in de eerste plaats de meeningen van den schrijver en slechts in de tweede plaats een uiteenzetting van de historie der physica (is deze meer middel dan doel geweest?) bevat en dat daardoor tegenspraak onweerstaanbaar uitlokt. Men meene echter niet, dat hiermee zijn geheele werking zou zijn uitgeput. Integendeel, het is een helder en goed geschreven boek, dat overal boeit en dat, mits kritisch gelezen, van groote waarde kan zijn voor ieder, die belangstelt in de ontwikkeling der physica.

Oisterwijk
E.J. DIJKSTERHUIS

Bij den dood van Jac. van Looy

I.

Toen Jacobus van Looy aan het einde der vorige maand, vier-en-zeventig jaar oud, van ons heenging, hebben wij afscheid moeten nemen van een der edelste geesten, een der grootste schrijvers van ons land.

Wij hebben gestaan aan een graf, wit van bloemen, ongerept als het hart van den doode; aan de groeve, waarin een man neerdaalde en terug werd gegeven aan de aarde, die hij bij zijn leven reeds zoozeer lief had gehad; - en de laatste groet, die daar door velen werd gebracht, was een hulde aan een onbekende, maar een die hun dieper verwant en onnoemelijk bekender was dan menig verwant in den bloede. Want Van Looy's werk laat niemand, die er zich aan over heeft gegeven, los zonder een hechte vriendschap te hebben gevestigd: een verbond, ongeweten wellicht van den kant van den schrijver - en hoezeer door hem gewenscht misschien! - maar dat zijn beslag had gekregen in de gedrukte letterteekens, die bij elk hervonden contact hetzelfde gevoel herwekten als bij de eerste ontdekking.

Ik geloof niet, dat Van Looy zal hebben *geleden* onder miskenning. Maar dat hij te weinig erkend is, en steeds te weinig erkend zal worden, staat vast. En zeker mogen wij ook zeggen, dat er van onzen eerbied en onze genegenheid te schaars getuigd is. Het zij dan hier, bij dit afscheid, tenminste openbaar gemaakt, dat zijn werk bij velen - ook bij de ontelbare onrustigen van dezen tijd, die zich moeilijk tot overgave kunnen dwingen - die rust heeft teweeg gebracht, welke noodig is voor het genieten en begrijpen van zulk een nobele

en veeleischende kunst als de zijne, en dat het bij hen die diepe liefde heeft weten te verwekken en verwerven, welke aandacht heet.

Hebben de jonge nederlandsche schrijvers Van Looy miskend? Vergaten zij hem, omdat zij over hem zwegen? Zagen zij in dezen geestelijken held, in dit intuïtief genie, louter den 'zinnelijken' realist?

Dat zij zwegen is even waar als onrechtvaardig.

Dat zij hem vergaten even onwaar als dat zij hem vereerden buiten twijfel.

Maar deze stille werker noodde niet tot luidruchtig huldebetoon: er ging van de ernst en de ingetogenheid van zijn leven iets wonderdadigs over op wie hem in zijn werken naderden; de sfeer verstilde zoo onverstoorbaar achter zijn woorden, dat een lofwoord kwetsend zou hebben geklonken. En nooit zal er een onzer geweest zijn, die Van Looy heeft gelezen, zooals men dat behoort te doen, en de groote geestkracht, het geniaal psychologisch vernuft en het levenscheppende van zijn zuivere ziel heeft voorbij gezien of zelfs maar onderschat.

II.

Van Looy was een meester, die zijn grenzen kende. Hij was van nature geen schepper van gestalten of figuren, maar een verteller. De neiging tot ontrafeling was dezen kinderlijken, gelukkigen mensch volkomen vreemd, wat allerminst inhoudt, dat zijn wonderlijk rijke en spiedende geest het menschelijk leven niet zou hebben doorgrond. Zoo kuisch en eerbiedig echter stond hij tegenover het levende, hetzij mensch, dier of plant, dat zijn liefde voor de voltooidheid des levens hem telkens deed schromen het verschijnsel met het ontleedmes aan te tasten. Integendeel: deze leven-zegenende minnaar vermocht niet anders dan zijn kuische genegenheid, zijn onvertroebelde gevoelens, hymnisch te vertolken, en waar hij - burgerman, doch geestes-aristocraat zonder weerga - in zijn liefde voor de menschen en de wereld ontgoocheld werd, vond hij de meest kiesche manier: die der fantasie, om aan zijn nog steeds vergevend glimlachende verontrustheid vorm te geven.

Deze satire op de dwaasheid en de 'zonde' der wereld

vinden wij in dat diepzinnige en verbeeldingsrijke boek ‘De Wonderlijke Avonturen van Zebedeus’. Ieder, die in Van Looy den beschrijver der uitwendige realiteit wil blijven zien en niets anders - ondanks De Nachtcactus, De Verjaardag en zoovele andere stukken - zal steeds door de enkele verwijzing naar dit werk zijn tegenstrevende argumentatie moeten herzien. Want in deze ‘Avonturen’ breekt de brandende wijsheid van den ouden Van Looy de staf over heel het stompzinnig complex dat moderne beschaving heet in een stijl, die hem als kunstenaar oneindig verheft boven het meerendeel zijner tijdgenooten en die op niet onverwachte maar zeker onweerlegbare wijze verduidelijkt, welk een geweldige geest en welk een ongeëvenaard creatief vermogen er in den eenvoudigen Van Looy huisden. Ik moet den hedendaagschen nederlandschen roman nog lezen, die in scheppende kracht en visionnaire verhevenheid dit werk van den niet-romancier overtreffen kan.

III.

Nogmaals: hebben wij Van Looy miskend?

Neen.

Hij heeft ons als een volstrekt onzichtbare, doch bestendig aanwezige goede genius geleid en wij hebben het prachtige voorbeeld van zijn werkdrift, zijn meesterschap over de hollandsche taal, zijn vitaliteit, en zijn onpretentieuse, geheimzinnige levenshouding, vaak pijnlijk gevoeld. Wij behoeven ons nooit te schamen over onze karigheid met openbare hulde, omdat wij zonder leugen kunnen getuigen, dat wij onze vereering hebben geuit op de eenig juiste wijze en de eenig juiste plaats: Van Looy's beeld dragen wij in ons hart, Van Looy's werken lazen wij bij, meer dan gewone, herhaling.

D.A.M. Binnendijk

Baarn, Maart 1930.

Kristal tegen spiegel

Zou, wie zich speurend verdiept en starend waagt in de wereld van den spiegel - tusschenwereld, vlakbij en zoo ademloos, dat zij al belaagd schijnt door een ander leven - zich niet op den langen duur zijner eenzelvigen aandacht blootstellen, overleveren ten laatste, aan een toename, een heviger worden, van de macht dier oogen, hem aanziende uit de gedaante van dien ander, die, aanvankelijk door hem opgeroepen, hem nu niet meer ontkomen laat? En, als die stille wereld in het glas hem zulk een heviger werkelijkheid al doet voorvoelen, zou hij ook in de eerlang nog zoo vertrouwde wereld zijner dagen, zich in gedachten begevend naar de meer afgelegen oorden daarvan, niet een plotselinge ontmoeting gaan duchten, of hopen, met dien ander, hijzelf opgeroepen dan, tot welk ander lot? of, wellicht, tot welk oordeel?

Is er nog ontkomen mogelijk - want wil het hart nog wel ontkomen? - aan den dwang van een, wien ik gelijk, maar die heviger is dan ik, en van wien ik nu weet, dat hij de spiegelwereld als niet meer dan een middel te baat nam om mij, oog in open oog, zijn wezen kenbaar te maken en zijn komst te doen verwachten. En zal hij komen om mijzelven, als het laatste wat in deze kringloop van bloeien en welken nog van zijn wezen betrokken bleef, voor eens en altijd met zich weg te nemen? of zal hij mij met een plotselinge willekeur van zijn ongeduld die kern van licht ontnemen, die mij hem deed gelijken, mijzelven achterlatend als een niet langer duldbare herinnering?

Sinds lang had hij mij geen teeken meer gezonden. Maar vanmorgen, toen mijn lichaam lag aan den voet dezer bergen,

vlak aan de blauwe stilte van dit omsloten meer, zooveel verder dan ik dacht te mogen wonen van het landschap waar mijn wezen woont, heeft hij mij tusschen slaap en dageraad ondervangen en opgehouden. Al was ik, bijna ontwaakt, het spoelen van het water tegen den steenen oever hier al gaan hooren, ik zág met eenmaal die kamer, waar ik hem zoo vaak wachtte en zoo vaak vergat. Na een snelle bui herfstregen klaarde een late middag er glinsterend op; het doorbrekende licht schitterde in de natte westerramen en scheen de dingen in het vertrek tot een voormalige, blinkende beteekenis terug te brengen: het kristal op de tafel werd er kern en oorsprong van.

Toen een navlaag de laatste zilverspatten tegen de ruiten woei, bleek hij met eenmaal te zijn gekomen, verschenen, staande in het helder midden van den glazen uitbouw; zijn haar, dat van regen nog glinsterde, streek hij achterwaarts met een snelle lichte haal van zijn hand. Dan, even snel, keek zijn blik de kamer rond, zag het kristal, en richtte zich in het klare glas, dat het ander einde van de kamer nog beheerschte. Bij het zien van zijn spiegelbeeld spande zich zijn gedaante tot een plotseling ongeduld, een kort en klaar besef waarom hij kwam, een onmiddellijke gereedheid tot ingrijpen. Het werd als drong de tijd. Werd hij gewacht? en waar, en door welke metgezellen op welke snelle doorreis? Of hadden zij gezegd, hem hier te komen halen, zoodra hij klaar was met de laatste daad, die hem, aleer hij met hen mee zou kunnen gaan, in deze kamer nog te doen stond?

Buiten was het helder licht geworden en windstil. Doch toen hij zich nu naar het midden van de kamer bewoog, werd uit dat glas, waarin zijn blik gericht bleef, een suizen hoorbaar. Hij ging verder, kwam bij de tafel, en bleef, een schrede voorbij het kristal, staan, vlak voor zijn spiegelbeeld nu; het suizen nam tot een dreigend ruischen toe. Achter zijn beeld in het glas zag hij het kristal: het beeld van zijn wezen. Maar zoo sidderend had zich dat wezen voltrokken, dat hij nu tot voor den spiegel was komen te staan als de heldere vijand, die geen oord of ding ter wereld nog teeken van zichzelven gunt.

Veranderend van houding noch blik strekte hij zijn rechter-

arm achterwaarts, greep het kristal, en nam het weg van de tafel; in de gespreide vingers van zijn hand hield hij het tusschen zijn hoofd en het beeld van zijn hoofd.

Wat greep in? Wat sloeg toen over? vanwaar?

Oogenblikkelijk, uit het kristal, ontlaadde zich, verblindender straal na straal, een licht, het eerste en laatste licht. Uit den spiegel nam het ruischen toe. Blinkend liep in zijn oogen zijn wil te wapen.

Dan, eensklaps, deed hij zijn keuze: in het kristal sloeg hij zijn blik. Kern had kern gekozen: licht, zonder beeld, licht. Het ruischen hield op.

Nog bestond, achter dat glas, die doodstille kamer: voormalig oord van nooitvervulde samenkomsten. Doch geen kristal was daar in die andere hand, die bevend iets af scheen te willen weren; van het hoofd erboven, vaal en als bedwelmd, was niets gebleven dan een dun masker. De verblindende overspanning tusschen zijn getrokken blik en dat onweerspiegelde kristal naderde - trillend, langzaam, hevig - de beslissing.

Toen zag ik hoe die kamer in den spiegel donker begon te worden als door den val van een anderen avond; en in die andere vensters flakkerde het een korte wijle, snel, vaag, beangstigend: brandgloed, zoo scheen het, van een late ramp, een ver in dien omtrek geleden nederlaag. Dan ging alles te loor in dampen, traag en kolkend zich bewegende tot tegen en langs het glas ten laatste: duistere, zwaarmoedige offerrook ouder droompuinen. Alleen die andere hand, verschrompeld, had zich - zoo scheen het wel - nog naar buiten kunnen steken, en hing, verschroeid al, neer, overgeleverd, rillend, leeg.

Wat kon er nog om worden gebracht?

Maar steeds trilde het hevig kristal dichter en dichter tot den spiegel.

Door het onpeilbare van welke ontwerelde ruimte beschrijft welke vaste voorbeschikte ster een baan van hard en eenzaam schitteren, nader, al nader, naar de glazen steilte van welk einde?

Hij, plotseling, gaf den doorslag: die naar buiten gestoken

hand snel en kort ontwijkend, bracht hij het kristal in aanraking met den spiegel: een klinkende tik; dan - onmiddellijk als op een kreet uit de keel-zelf van het geheim - een klinkklaar brijzelen, ontketend in die kamer, maar sloeg niet tegelijk buiten de ramen een hagel van oud wild licht heinde en ver kletterend over den beduchten omtrek neer?

Op een vlaag, en dan nog een vlaag, van datzelfde licht, oud en wild als sagen zijn, woeien door de gapende lijst de rookwolken de kamer binnen. De glazen deuren werden erdoor opengezogen; groote wingerdbladen dwarrelden in en ritselden over de vloer.

Hij, lang, hevig, sidderend van nog beheerschte bezetenheid, schreed snel af en aan en om in de bewogen dampen. Soms, ineens, trad hij eruit tevoorschijn, en ik zag dan hoe in zijn bleek, ontembaar hoofd de groote oogen bijna dicht waren; dan, met een zwenkende schrede, verdween hij er weer in en was ternauwernood meer waar te nemen. Maar voortdurend bleef dat kristal, door hem met gestrekten arm voor zich uitgedragen, zichtbaar. Kringen, dwingend en schitterend, beschreef het door de rook van die voltrokken brand. Naarmate die wolken eindelijk langzaam naar de open glazen deuren en dan snel naar buiten werden weggezogen, klaarde de kamer op.

Hij kwam bij de tafel stil te staan. Nog blonk er iets van het voorwereldlijk licht op zijn hand na. Dan pas zag ik, hoe die andere hand, bijna weggeteerd, met doode vingers afhing van het kristal.

Hij keek weer naar de wingerdbladen, die, stil nu, aan zijn voeten lagen. Bevend ontspande zich zijn arm. Het licht in het kristal nam af; de verdorde hand liet los, en daalde, dwarrelend, naar waar de bladen lagen.

Even, een wijle eeuwigheid, verdween alles, en er was een glanzende mist, en daarin een snel ruischen te hooren als van lange gewaden, en van vele schreden een klinkend ijlingsch geluid - over welke vloeren? - en dan ook, als van voorbijtrekkende opgetogenen, het blijde door elkaar spreken veler stemmen in een heldere taal, die ik eens wel gekend scheen te hebben.

Dan was die kamer van mijn leven weer zichtbaar. Het late licht ging in de schemer van den avondval over. De glazen deuren waren gesloten. Alles was er zooals ik het verlaten had. Alleen op de vloer lagen, tusschen een flauwe glinstering als van versplinterd glas, wingerdbladen, rood en stil, en groot als handen zijn.

A. ROLAND HOLST

Bibliographie

Daan Boens. De late passagier. (De Sikkel, Antwerpen).

In deze verzen ontbreekt ten eenenmale het onverklaarbaar wonder der poëzie. De essentieel poëtische werking, een onbepaalbare, zeer wezenlijke en afzonderlijke maar aan alle contrôle en analyse ontsnappende geestestoestand, is de schrijver ervan onbekend en onthouden gebleven. Reeds aanstonds uit het eerste gedicht, waar hij een weloverlegde allegorische uitwerking en toelichting op de titel van zijn bundel geeft, blijkt dit met onverbiddelijke stelligheid. De verzenschrijver, aan wie de poëzie zelf ontsnapt, opereert met andere instrumenten dan de geheimzinnige wichelroede der inspiratie. Uit zijn werkzaamheden, hoe zorgvuldig, hoe geestdriftig, hoe ernstig en wie weet met welk een ontroering verricht, kan onmogelijk een gedicht ontstaan. Hij beproeft iets onmogelijks, iets als water putten met een platte schop.

Poëzie is een eleusinisch mysterie van de menschelijke geest. Die menschelijke geest is waarschijnlijk een ondeelbare eenheid en alle gangbare onderscheidingen der functies van het menschelijke bewustzijn: ziel, zinnen, verstand, gevoel, wil, zijn hulpmiddelen en werkhypothesen ter onderscheiding van de meest opvallende nuanceeringen in de werkingen van dat bewustzijn. Een der onnaspeurlijkste daarvan is het dichterlijke scheppen, de musische bezieling, een mysterieuse werking van het bewustzijn, die voorzoover wij dat na kunnen gaan het meest samenhangt met die plotselinge, door geen logische gedachtengang voorbereide, spontane geestesfunctie, die men met intuïtie aanduidt, en waarbij voorts een versterking van wat men gevoel noemt, een verheldering van wat men de zintuigen heet vooral betrokken zijn, terwijl het verstand, de functie der rangschikking en vergelijking, van zijn overheerschend gezag ontdaan erin versneld wordt medegesleept en ondeelbaar opgelost in de musische vervoering.

De bewustzijnsgevoeligheid om dit geheimzinnig wonder der poëzie in zijn uitkomsten, in het gedicht, opnieuw te ervaren, het zoogenaamde versgevoel, is ondanks een ruim verbreide belangstelling in poëzie helaas niet rijk uitgedeeld. Het is bijna een afzonderlijk orgaan te noemen, daar het een zeer bijzondere, met geen andere geestesfunctie te vergelijken gevoeligheid van de geest is. Leest men verzen met volkomen openstelling van dat eigenaardig orgaan, leest men ze met wat ik zou willen noemen de musische verwachting, gaat men door de verzen om met die andere wichelroede der poëtische ontvankelijkheid, dan moet deze trillen zoodra er ergens

onder de bodem der woorden het water der poëzie ruischt. Zij trilt hier geen enkele maal. Verzen die niet gedicht, d.i. op geheimzinnige inspiratieve wijze, bij musische ingeving ontstaan zijn, zijn vervaardigd en staan gelijk met homunculi. De rijmen zijn er al evenmin vonken van de geest, het zijn passende schroefjes in de gaatjes aan het eind van de regels.

De woorden glijden hier alle langs onze aandacht weg, als water langs een vlakke plaat, er blijft geen druppel glinsterend op achter.

Waarover deze verzen handelen, doet dientengevolge niet ter zake.

ANTHONIE DONKER.

Weerspiegeld Antwerpen (De Sikkel, Antwerpen).

Dit lang beloofde en hier reeds in Juli 1928 aangekondigd werk is nu eindelijk toch volledig in boekvorm verschenen. Eigenaardig oogenblik: de masten en de vlaggen zijn net gestoken op den top van Antwerpen's eerste torenhuis dat een deel van het oude stadsbeeld in duigen slaat, 't symbool van een nieuwe vorm van agrarisch capitalisme, en waar de ‘Vlaamsche Club’ beslag gelegd heeft op de vijf-en-twintigste verdieping, om van daar over de Vlaamsche cultuur te waken. En tegelijk het boek dat *de Sikkel* met veel zorg heeft uitgegeven, - de roep van een gansche generatie van schrijvers naar het verleden, een testament van spijt over den goeien ouden tijd.... En nu wij het herlezen hebben moeten wij nogmaals erkennen dat het een buitengewoon gelukkig initiatief geweest is om zoo'n locale bloemlezing saam te stellen. (Was de gedachte niet van Frits Francken?) Hoeveel steden zijn er die er zich mogen over verheugen te worden ‘weerspiegeld’ door vier-en-veertig van haar kinderen die het beeld hebben vastgesteld van de dierbaarste herinneringen, die teruggaan naar een zelfde stad? Wij hebben wel eens hooren zeggen dat dergelijk werk beter ware toevertrouwd geweest aan één enkel schrijver? Wij zijn overtuigd van het tegendeel. Een deel van de charme van het boek ligt juist in de merkwaardige eendracht van al de medewerkers. Een gemoedseendracht door niemand opgelegd, geen afgesproken spel, en daarom des te verblijdender. Ja, men kan zich zonder moeite voorstellen dat ‘Weerspiegeld Antwerpen’ aanleiding kan worden tot een soort bond van schrijvers die zich solidair voelen door hun Sinjoorsche verwantschap! Maar - stellen wij ons nu maar al tevreden met het boek. Misschien zullen sommigen verwonderd zijn er de namen niet aan te treffen van ingeburgerde Antwerpenaren die sedert jaar en dag in de Scheldestad wonen.... Pol de Mont, Victor de Meyere, Camiel Huysmans.... Van den beginnen af stond het echter vast dat alleen Sinjoren, gewonnen en geboren te Antwerpen, zouden uitgenoodigd worden. Inwijkelingen hoe sympathiek en hoe bekend ook in de letteren, werden getroffen door onverbiddelijk ostracisme. Het werk is ingeleid door niemand minder dan Mr. Louis Franck, een der schitterendste figuren der Antwerpsche Balie en der Antwerpsche politiek, en Gouverneur der Nationale Bank - een mooie vlag voor deze lading - hij vergeve mij dit maritieme beeld. ‘Langzaam,’ zegt Mr. L. Franck, ‘zal de lezer ai de bijzonderheden tot een volledig beeld voelen groeien, en hij zal genieten van een stuk levende

folklore dat met de jaren, hoe meer de Stad onder den druk der tijden verandert, belangrijker zal worden.' Zeker, veel van wat onherroepelijk verloren ging in de laatste halve eeuw, staat thans 'voor eeuwig geboekt', en het is maar goed ook, want Antwerpen is een stad die zich geweldig vervormt. Voor vijftig jaar begon zij nauwelijks uit de provinciale kleeren te groeien, het was nog de tijd van de boompjes langs de Schelde, van de schilderachtige vlieten zoo dikwijls door eigen en vreemde meesters op het doek gebracht, van de breede stille straten met de patriciërshuizen, van de ouderwetsche theaters, en thans, - bioscopen, banken (véél banken) en dan dat ijzeren torenhuis, een gevaarte waarvoor de meeste Sinjoren nog met twijfel staan te schuddebollen.... Het plan van het werk was om Antwerpen te beschrijven tusschen de jaren '80 en 1900, de tijd van den eersten grooten en definitieven uitzwaai. Toch zijn enkelen hun opdracht te buiten gegaan, hebben verder in 't verleden gekeken dan de jaren '80, en er herinneringen bijgehaald van hooren zeggen die minder oorspronkelijk zijn dan hun eigen beleefde bevindingen. Want de grond van de zaak was zooals Frans Smits het zeer juist gezegd heeft: 'het onvoldaan verlangen naar her-leven'. Elke medewerker zou zich beperken bij de wijk waar hij geboren is, of zijn jeugd heeft geleefd. En zoo is 't geschied. Nu wil het toeval dat velen het voorrecht hadden hun kinderjaren te slijten in het hart der oude stad, dicht bij de Schelde, bij de Groote Markt, bij de oude haven, en die zijn er natuurlijk het best aan toe geweest en hadden een grooten voorsprong op de anderen, door de dankbare schilderachtigheid, en het a priori-literaire van het decor. Toch is elke wijk er goed af gekomen, en zijn de triestigste buurten met een diepe hartelijkheid beschreven. Topographisch werd een lijn getrokken van uit de kern der oude stad, van west naar oost, om zich dan te krommen naar de inwendige nieuwere wijken en langs het zuiden terug naar 't westen, - de boog gelijk die zich buigt op de Schelde. Het gaat niet om hier alle namen te vermelden. Onder de meest bekende stippen wij, na den inleider, slechts even na: Lode Baekelmans, Frits Francken, Dr. J. Denucé, Emmanuel de Bom, Frans Smits, H. van Puymbroeck, Lode Monteyne, André de Ridder, Willem Eekeleers, Jef van Overloop, Edmond van Oppel, Edler Hansen, Maria Belpaire, Constant Eeckels, Frank van den Wijngaart, Dr. J.A. Goris (alias Marnix Gysen), Victor Brunclair.... Nu denkt men wellicht dat dit boek, waar het verleden opgeroepen wordt, en elkeen de lieflijke beelden der vervlogen jeugd beschrijft, in het teeken moet staan van den weemoed?.... Neen, die kent den Brabander niet. Er is hier en daar een toets melancolie, maar de snaaksche geest en de pittigheid van den Sinjoor verliezen hun rechten niet, en al is er een draad van spleen, hij is er steeds met discretie door de regels gevlochten, en elkendeen schikt zich zoo goed hij kan in.... laat ons maar zeggen het onvermijdelijk en symbolisch torenhuis. Toch zie ik een enkel gaatje in het oude stadsbeeld: de Zoologie! Onze schilderachtige antieke Diergaarde heeft niemand beschreven! Haar moderniseering valt net in de jaren '95 tot 1900, maar die van vroeger! Met haar romantisch Zwitsersch châlet en het geheimzinnige 'paleis' der opgevulde dieren, en de Apennijnsche bergpartij met de gehoornde bokken, en het hermetisch panorama van den slag van Woerth! Ik zal het mij eeuwig verwijten dat ik de kans verkeken heb haar te beschrijven in het mij toebedeelde hoofdstuk, en dat ik mij te angstvallig beperkt heb bij 'de vijfde wijk'!.... André de Ridder is de eenige die zich tevreden stelt met enkele regels. *Weerspiegeld Antwerpen* is weer een

bijzonder succes voor de *Sikkel*, wiens bestuurder E. de Bock al te bescheiden geweest is met er niet aan mee te werken, hij die nochtans de auteur is van een onzer zeldzame stadsromans, *Jeugd in de Stad*. Ook de illustratie is goed verzorgd en geeft vijftig photos van stadsgezichten die zoo onherroepelijk verdwenen zijn als het middeleeuwsche Kranenhoofd dat verzonk in het eeuwige water der Schelde.

A.C.

Pol de Mont - Schilders van hier en nu (Antwerpen, de Regenboog).

Deze rijk geïllustreerde bundel bevat ‘aanteekeningen over de kunstbeweging in Vlaanderen in de jaren 1890-1929’. Zoo luidt de ondertitel. *De* kunstbeweging is misschien wel wat veel gezegd. Niemand zal den schrijver het recht betwisten om *de* kunst te beperken tot de hem sympathieke kunstenaars. Doch het zal Pol de Mont's bedoeling wel niet geweest zijn deze selectie voor te stellen als de eenig-representatieve van het in dit boek bloeiend en vooral elders groeiend kunstleven in onzen lande. De verklaring des schrijvers is niet zoo heel letterlijk op te vatten waar hij zegt dat hij door den band zijn aandacht gewijd heeft ‘aan die kunstenaars van wier werk hij een indruk ontving van ware schoonheid, en dat hij liefst heeft gezwegen over diegenen wier proeven, zelfs dan als zij toch wezenlijk talent verrieden, zijn schoonheidsgevoel niet vermochten te bevredigen.’ Wij kunnen ons echter niet voorstellen dat de nieuwsgierigheid, ja zelfs de sympathie van Pol de Mont verflauwt vóór de kunst der laatste jaren - laat ons zeggen sedert den oorlog. De Mont is niet alleen een zeer ervaren kunstcriticus, - van hoeveel kunstmarkten thuis! - hij is en blijft toch voor alles de dichter, de scheppende artist wiens geestdrift onverzwakt is, die met nog wat méér rekening te houden heeft, dan met ‘de bevrediging van zijn schoonheidsgevoel’. Die met zijn flair den ras-kunstenaar en den kunst-broeder moet raden en waardeeren onder de zeer ‘modernen’ van dezen tijd; die niet ongevoelig kàn noch màg blijven zelfs voor werk dat hij vermoedelijk *niet* tot *de* kunstbeweging rekent, en dat hij in vage zinspelingen en zonder één naam te noemen, hekelt en afkeurt in o.a. het opstel over ‘Buitennissigheden in de Kunst van Nu’, hij wil natuurlijk zeggen: ‘Kunst van Heden’. Of geeft de Mont zich geen rekening van zijn gezag? Of moet hem uitdrukkelijk verzekerd worden: dat het toch interessant zou zijn om ook zijn oordeel eens te hooren over de kunst van Permeke, Gust. de Smet, Fritz van den Berghe, Tijtgat, Mambour, de Troyer.... om slechts die te noemen. Want ten slotte zij *zijn* toch! En Chagall is er ook, en Campendonck ook, en Klee enz.... die, direct of langs een omweg, invloed kunnen gehad hebben op sommige Vlamingen; en zelfs de Negers zijn niet te.... negeeren, 't is misschien jammer, maar 't is zoo! Pol de Mont blijft zich liefst bewegen in de kunst die hij sedert decenniën in zijn dichterlijk proza paraphraseert. En zij mag er zijn - zij is de eer, en bij enkelen de glorie, geweest van de Vlaamsche school in 't laatste vierde der vorige eeuw. Hij is op zijn best waar hij kunstenaars bespreekt zooals Luyten, Piet Verhaert, Jef Leempoels, en onder de lateren Karel Mertens, R. Baseleer. Maar, wij herhalen het, 't is jammer dat hij een zeer voorname groep jongeren (waaronder

vijftigers) blijft boudeeren, en van den anderen kant een loopje van belang neemt met den ijzigen Ermengem die dan nog - God betere 't! - vergeleken wordt met Goya! De schilders zelf hebben trouwens alle redenen om ingenomen te zijn met de Mont's kwistige vergelijkingen, want Turner wordt er bijgehaald om Baseleer te karakteriseeren, en bij dien braven Michaux komt niemand minder te pas dan Claude Lorrain. - Alles bij mekaar genomen getuigen deze studies, die zich uitstrekken over zeven-en-twintig jaar, van een nog altijd onuitgeputte reserve van talent en van in elk geval eerbiedwaardig vertrouwen in zijn gebed: ‘dat wij mogen hebben een gezonden geest in een gezond lijf!’

A.C.

Herwin Eeckel - t' Onzent in 't Westland (N.V. Standaard Boekhandel).

Herwin Eeckel is de deknaam van Dr. H. Allaeys, die, gelijk Stendhal, zich achter veel, soms zonderlinge, pseudoniemen verbergt. Gaarne had ik zijn jongste boek beoordeeld zonder vóór-oordeel, maar dat is mij niet mogelijk, want hij heeft mij seffens te pakken gekregen, zoodat ik aan geen ‘literatuur’ meer dacht. Als ik al die namen lees, en die gewestelijke uitdrukkingen, dan zie ik heelder stukken uit mijn kinderjaren verrijzen, omdat ik ook een beetje van ‘t' onzent’ ben. Gij zult misschien verschieten, doktoor, als ik U zeg dat mijn grootvader ambtenaar was bij Gouverneur Vrambout, te Brugge. Dat ik als kind gespeeld heb aan de paaltjes van den Burg, en mee mocht wandelen door de Smeepoort tot aan de *Lange Munte*. En dat ik in 't jaar '92 meeliep met mijnen nonkel Ivo Castelein (schrijf dien naam van t' onzent in uw repertorium) te voet naar Varsenaere, achter koekeboterhammen bij den onderwijzer.... En te Brugge heb ik Mijnheer Plaetevoet gekend, in 't jaar '86 of '87, daar zal ik nog wel eens iets over schrijven als ik eens goed gemutst ben; en uwe namen zijn mijne namen, de Pourki's, de Lowagie's, de Schaloigne's, en 'k heb gespeeld met de jongens van ‘toe Slabbinck's’ en Ledeine, met Boutje en Arthur Couvreur ‘die zoo jong stierf van in 't gras t'hên geslapen’. En nog zooveel andere dingen, 't vertellen niet waard. Ik vraag mij af of wij geen familie zijn van Djenia Cornette, ja, ja, die van blz. 131, in de historie van Pastertje Beke? 't Is maar om te zeggen dat het allemaal toch maar een gelukkig toeval is. En 'k geloof niet dat er veel Brabanders zijn die een flink stuk van hun jeugd, van die godzalige schoone kinderjaren die de bodem zijn van de rest, geleefd hebben in 't Westland, en daar zoo eigen zijn geweest, door atavisme en lang verblijf, dat ze zelfs nog West-Vlaamsch kunnen klappen. En dat die Brabander dan op uw boek valt, en daar zoo ineens, uitsluitend door den klank van uw proza, zijn jeugd naar voren ziet komen, en dat die gelukkige Brabander dan nog moet recenseeren! Neen, merci! Nu weet ik wel: bij mij was 't allemaal te Brugge, en te St. Machiels in den tijd toen de Taartebarriere nog bestond, en dat is een heel eind van uw Westland, maar dat doet er niet toe. De spraak is dezelfde. De menschen zijn dezelfde, en de herbergen en de pachthoven, en zij hebben eender namen, en als ik uw boek open dan hoor ik ze weer, al die 'k gekend heb, boeren, pasters en kosters, kwajongens,

winkeliers, hoveniers, peekens en meekens, gardechampetters, koewachters en speldewerksters, heel de kleine wereld van ‘t' onzent’. Dus, doktoor, gij hebt mij heelemaal ontwapend! Ik heb ook eenige recensies en critieken over uw boek gelezen, maar ik denk (en hoop) dat gij daar ook zult om geglimlacht hebben, want uw gemoedelijk en rustiek werk is heelemaal geen ‘krater waaruit vuur en vlam en brandende assche vliegen’, en ook geen ‘klare bergstroom die alles medesleurt van de allerhoogste hoogte’ enz.... dat is allemaal zuiver-literaire critiek, en daar doe ik vandaag niet aan mee. Moest ik nu toch absoluut iets zeggen tegen uw boek, dan zou 't in stilte zijn: lang, lang! Niet zoo forsch-gebald als Streuvels. Gij schrijft onbedaarlijk-vlot, en gij kent nochtans het heilzaam recept: In der Beschränkung!.... Uw kortste schetsen zijn, dunkt mij, de beste. En gij coquetteert met de ‘Vlaamsche tale wonderzoet’, precies gelijk Hugo Verriest, en dan moet ik natuurlijk ook heel eventjes denken aan de sublieme ingetogenheid van Gezelle.... Maar gij zijt bekroond door Streuvels, Persijn en zelfs door Vermeylen, die allen het donker vuur van uw proza hebben gewaardeerd, en die weten wel wat ze doen; ik leg mij neer bij hun oordeel, en dank U voor uw hartelijk boek.

A.C.

Joris Eeckhout - Litteraire Profielen, III (Gent, Van Melle).

Deze onvermoeibare criticus is zeer te bewonderen. Regelmatig leest hij voort en stapelt zijn impressies op, waaruit altijd veel te leeren valt. Ook deze bundel getuigt weer van de groote begaafdheden en eigenaardigheden van den schrijver. Nog immer citeert hij graag en veel. Dat is nu eenmaal zijn gewoonte en wij komen er niet meer op terug. De *Profielen* bevatten eenige gelegenheidsstukken, o.a. een warme blz. over Karel van de Woestijne bij zijn 50ste verjaardag dien hij helaas zoo kort moest overleven.... Enkele uitgebreider opstellen, over Justus de Harduyn, over het werk van Emmanuel de Bom, over Gerard Bruning. De hoofdschotel is een studie over Paul Valery die de helft van 't boek beslaat. Nu ken ik Valery niet voldoende om over de studie van Eeckhout te durven oordeelen. Het schijnt me nochtans dat de lezer zeer getrouw wordt ingelicht over het werk van dezen moeilijken dichter. Ik wil alleen dit zeggen dat ik van Valery las in *Variétés II* o.a. dezen zin die mij zeer trof: ‘Lire et écrire me pesaient, et je confesse qu'il me reste quelque chose de cet ennui.’ Wie nu 't meest bewonderd? Hij die durft bekennen dat lezen en schrijven hem soms de keel uithangt, of hij die alles leest en altijd door met couragie schrijft over al wat hij leest? Moeilijk vraagstuk, dat wij ditmaal niet willen oplossen ten koste van een vruchtbaren criticus die onze letteren te goeder trouw en gul bedeelt.

A.C.

Aucassin en Nicolette, verhaal uit het Fransch der XIIIe eeuw. Vertaald door J. Decroos, houtsneden van V. Stuyvaert. (Antwerpen, de Sikkel).

Een keurige bibliophiel-uitgave, gedrukt door Erasmus te Ledeberg-Gent, op handpapier van Auvergne, en getrokken op drie honderd exemplaren. De vertaling die wij slechts hebben kunnen vergelijken met den tekst uitgegeven in 1866 door Alfred Delvau lijkt ons getrouw en is bovendien zeer vloeiend, eenvoudig en natuurlijk. De afwisseling van proza en verzen is getrouw in acht genomen, en de eerbiediging van het archaiek karakter van het werk getuigt van veel goeden smaak. Dr. J. Decroos zegt in zijn voorbericht: ‘Aan de bewerking die thans den Nederlandschen lezer wordt aangeboden, ligt het origineel, zooals het door Hermann Suchier werd uitgegeven, ten grondslag. (Aucassin und Nicolette, Kritischer Text mit Paradigmen und Glossar von Hermann Suchier. Neunte Auflage bearbeitet von Walter Suchier. Paderborn 1921). Waar de tekst moeielijkheden opleverde of twijfelachtig leek, heb ik hem vergeleken met de uitgave van Mario Roques (Aucassin et Nicolette, Chantefable du XIIIe siècle. Paris 1925).’ De versiering van Stuyvaert is waardig van de vertaling en van de uitgave. De Sikkel haalt eer van deze snoeperij voor bibliophielen. Mogen er zoo nog veel komen!

A.C.

Internaat

Om vijf uur gaat de bel als een verre verschrikking door je droomen. Soeur Christine luidt haar. Je ziet haar schaduw, ontzaglijk groot, op het witte gordijn van je chambrette. Tingelingelingeling. Je tegenzin voor den nieuwen dag en je warme, diepe slaap, verzetten zich tegen het irriteerend reéele lawaai van de bel. Maar het luiden houdt aan. Je slaap vervluchtigt, smelt samen met je tegenzin en een gevoel van verlatenheid maakt het opstaan tot een niet te volvoeren heldendaad.

'Aimé soit partout'....

Als plichtgetrouw pensionnaire behoorde je te antwoorden: 'Le sacré coeur de Jésus.' Maar alles wat aan plicht doet denken, is nog buiten je bevatting, nu de tegenzin tot opstaan nog niet overwonnen is. Er mompelen hier en daar wat slaperige stemmen het antwoord, maar het lijkt niet op het volle, diep-murmelende gebed, waartoe honderdtachtig meisjesstemmen het te samen brengen kunnen.

Soeur Padua schuift rinkelend de gordijnen open. Je wordt geacht uit bed te zijn en je kousen aan te hebben. Nu komt er een nerveuze haast over je.... Het zou beschamend zijn, als het open gordijn je te zien gaf, terwijl je nog in bed ligt. Rie Roovers zou gnuiven. Ze slaapt aan den overkant en is razend vlug. Ze beschaamt je telkens weer, door, als je droomend toekijkt, hóé vlug ze eigenlijk is, klaar voor haar krib te staan. Terwijl je je kousen aantrekt, pakt de huiver van de koude, grauwe slaapzaal je aan en rooft de beddewarmte. Het verband om je wintervoeten schrijnt, maar het moet maar zoo. Voor vernieuwen is geen tijd. Je overlegt nog even.... al twee dagen zit het nu en het zal martelen

worden als Soeur Padna, ongeduldig, het vanavond in het ijskoude water moet losweeken. De gedachte eraan brengt onvrede in je. Je bent niet opgewassen tegen de vele beproevingen van den kalen dag.

Het gordijn rinkelt schril open en verrast je, met één kous in je hand.

'Vite un peu,' zegt Padua en je draait je, blozend, af. Rie Roovers is al bijna gekleed.

Als je met je rug naar haar toestaat, kun je doen alsof je je wascht en het nalaten. Je mag alleen je gezicht en handen wasschen, verder ontbloot te staan is onzedelijk. In de kou voel je wat voor deze opvatting. Maar opoe en de tantes vinden het vies. Je kwam met vacantie en je knieholtes waren zwart bekorst.

'Worden jullie daar niet gewasschen,' vroeg tante Colette.

'Nee.'

Sindsdien kreeg je, op dokters voorschrift, iederen maand een bad. Je kreeg een langen, geel katoenen badmantel aan, die loodzwaar om je hing in het gloeiend heete water. Soeur Willibrord waschte je rug en bad schietgebeden voor. Je antwoordde en verwonderde je over God. Je verwonderde je altijd over God. God gaf je een lichaam en je mocht er niet naar kijken. Je mocht het niet wasschen, je mocht het niet betasten. Je zondigde tegen God's geboden als je je vertoonde, zooals hij je schiep. God gaf je een vrije wil en als je hem vrij gebruikte, zondigde je. Je stelt je voor, hoe je God zoudt liefhebben, als je naakt in het warme water mocht liggen. Als je naakt mocht staan en je afwrijven met een warme badhanddoek. Als je niet het lange, natte hemd moest aanhouden tot je eigen hemd over je hoofd zat en geleidelijk volgde, wanneer de badjas, nat en zwaar en koud, op den grond gleed. Om je nat en koud en klevend in je kille kleeren achter te laten. Klein en eenzaam en slap voelde je je na het bad. Je droeg je leed op aan God, met iets van wrevel en een vage twijfel aan zijn redelijkheid.

Je zult je nu niet wasschen. Er is meer moed voor noodig dan je hebt, om met het handvat van den haarborstel, het ijs in het tijltje stuk te slaan. IJswater prikt op je gezicht en haalt de huid open, zoodat je den heelen dag de pijn

voelt. Zoo haal je Rie Roovers bijna in en je zucht voldaan.

Bij het signaal sta je juist klaar voor je krib en sluit aan in de rij, op je plaats.

'Silence,' roept Soeur Christine, hoewel er niemand praat.

In het refectorium hangt een grijs schemerlicht en de kachel rookt. Het is er koud en ruikt er naar den vorigen avond. De eenige witte boterham van den dag ligt op de bordjes, voorgeval je niet zult communiceeren. Je houdt ook wel van roggenbrood, maar witbrood is door zijn zeldzaamheid iets bijzonder kostelijks. Je besluit niet te communiceeren, want de boterham toovert haar smaak op je tong, terwijl je haar ziet. Het zien ervan maakt je wee en draaierig. Je weet, dat het nà het eten ervan niet over zal zijn, maar je hoopt het telkens weer. De vele afkeurende blikken, omdat je wéér niet te communie gaat, geven je een gevoel van zondigheid, dat je volkomen terecht weet. Hetgeen er niet toe bijdraagt, je ziel vredig en rein te maken in je oogen. Je kruipt een beetje in elkaar en eet schuw.

Soeur Clémentine zal mediteeren. Het is prettig als Soeur Clémentine mediteert bij het morgengebed vóór de mis van zeven uur. Ze heeft een mooie, diepe stem en kijkt niet te veel rond of we wel luisteren. Ze ziet eruit, alsof ze aandachtig naar zichzelf luistert, wat misschien wel zoo is. Je gromt zachtjes om deze gedachte, die zoo verrassend zich plotseling van den warboel in je hoofd losmaakt, voor je staat en Soeur Clémentine belachelijk maakt. Maar bij het gegrom - dat ze allemaal kennen en herkennen - zwijgt haar stem. Ze kijkt je vernietigend aan en draait langzaam haar hoofd van je weg. Tientallen hoofden doen hetzelfde. Je weet ineens weer, hoe slecht je bent. Hoe verwarrend en raadselachtig geteekend door zondigheid en verderf. Dat je nu nog gromt, terwijl je ook al niet communiceert en je boterham at! Je begrijpt het niet van jezelf. Je knijpt je handen stijf samen en je oogen dicht en bidt God om hulp en aandacht. Als zoo vaak en steeds om niet. Je weet geen een heilige meer - en er zijn er zooveel - waar je vertrouwensvol nog eens kunt aankloppen, om hulp voor de oude, eendere tekortkomingen. Het komt je plotseling voor, alsof je zonden als

een schandaal in den hemel liggen en je huid wordt warm en je handen zweeten van schrik.

Het gebed is afgeloopen. Er is een geschuur van voeten over den houten, zandbestrooiden vloer. We wrijven onze knieën, die pijnlijk zijn van het knielen en het in evenwicht houden op de wiebelende banken. Soeur Clémentine belt en twee aan twee gaan we uit het refectorium, de plaats over, den tuin door, naar de kapel. Soeur Alphonse neemt de leiding over en surveilleert, scherp en streng. 'De geesel der ketters' noemen we haar, als ze ver genoeg weg is om het niet te hooren. Voor ze ons buiten brengt, zegt ze in rad Fransch, dat we door den neus moeten ademen, want het mist. Je kunt ziek worden door het inademen van mist. Hoe en waardoor, weet je niet. Maar er is een kans om ziek te worden. Je ademt dus met open mond de vochtige, klamme lucht in. Je wilt niets liever, dan ziek zijn en rustig liggen in het zonnige ziekenzaaltje.

Je herinnert je plotseling de oorsprong van je haat voor Soeur Alphonse. Hoe fel haat je haar! Je haat haar om haarzelf en om haar houding tegenover je. Je haat haar om den angst, dien de meisjes voor haar hebben en je haat haar om de vriendelijkheden, die ze de bangste en vleiendste bewijst. Er is een verward kluwen van afschuwelijke gevoelens voor Soeur Alphonse in je hart. Als je haar, in een druk en opwindend spel, plotseling ziet aan raam of deur, vallen je handen slap neer en klopt het in je borst, zoo vlug, zoo vlug. Je voelt een stekende pijn in je zij en sist.... Je haat haar nog het meest van alles om haar trots op de laffe, schuwe kinderen die ze recruteert uit de kleine, speelsche meisjes waarmee je wordt opgevoed. Het groeit ver boven je uit, die haat. Je weet, dat het je vermorzelen zal, als Soeur Alphonse het zelf niet doet, bij een van de vele botsingen, die je telkens weer moet uitlokken, om jezelf te rechtvaardigen tegenover je angst, om laf en schuw en gedwee te worden, als de anderen.

Maar de oorzaak van die haat ligt ver weg, ver weg. Je was acht en pas twee jaar op school. Er was een middag van schoenpoetsen geweest en je had niet dol en uitgelaten meegedaan om elkààr in te smeren, in plaats van de schoenen.

Zoo droomerig en wollig was je hoofd geweest en je lijf warm en koud, om beurten. Er was van alles te zien in de recreatiezaal, dat er anders niet was. Paarden, die in galop aanstormden en verdwenen in den muur. Honden, die blaften, om elkaar heen sprongen en ineens weer weg waren. Groote, vreemde dieren, die vochten en buitelden en zoo vreeselijk brulden, dat het daverde in je hoofd en de schrik daar voor je klam maakte. Je zat in een hoek gedoken en keek er bevreemd naar. Je was dof nieuwsgierig naar de dieren en bang tegelijk. Je keek, je moest wel kijken, maar liever was je weggeloopen van angst. Groote, scherpe, gekartelde rugvinnen hadden ze gehad, dik en slap, als de bulten van een kameel. Grijs, vies grijs en stoffig van kleur waren ze en ze beten grijnzende naar elkaar, hapten stukken uit elkanders lijven en verslonden ze. En het bloed, dat in stroomen vloeide, was vies grijs. Eén viel in twee stukken, de stukken op zichzelf leefden weer en buitelden brullend weg. Het was of de schrik je wegjoeg en je sprong, wankelend, op en viel weer neer. Slap en bang. Je hoofd was nat van zweet en je onpasselijkheid joeg een walgende kramp in je keel. Of je braken zou. In je ooren ging het daverende gebrul over in een schel fluiten, hoog en genadeloos hard. Een groene, fosforiseerende slang wiegde haar kop voor je voeten en je keek, hulpzoekend, rond. Niet bij machte er voor weg te loopen of om hulp te roepen. Als neergesmakt zat je in je hoekje en voelde je verloren. Overgeleverd aan al deze wondere verschrikkingen. Je trachtte op de gezichten van de anderen dezelfde schrik, dezelfde ontzetting over deze afgrijselijkheid te lezen, maar er was niemand dan jij, die het zag. Want soms duwden Corrie Manders of Greetje Koster hun kwastje schoensmeer op je neus en schaterden, veraf en onwerkelijk. Het deerde je niet en je verweer was afwezig. Het was alsof je droomde van de meisjes en de dieren waren dichtbij en benauwend om je heen. De grond was een golvende vlakte, die nieuwe wezens uitbraakte en oude verzwolg. De muren deinden. Soeur Alphonse had je toen bij je arm genomen en je door elkaar geschud. ‘Zit geen kwaad uit te broeden en poets je schoenen,’ zei ze. Het leek of je droomde, zoo veraf was het, maar je trachtte te loopen en de grond verschoof. Je

was gevallen en de kinderen proestten. Je lachte zelf ook, flauw en suf. Toen was Soeur Alphonse woedend geworden, had je schoenen en poetstrommel genomen en je naar de groote studiezaal gebracht. Alleen, alleen, alleen, zeiden de vele, leege banken. Voor het eerst had ze toen, als witgloeiende, sissende ballen, haar gif in je hart gegooid en ze bleven om je gedachten cirkelen in de koortsen van de komende dagen.

'Hier, klein serpent, denk eens na, over de last die je bent voor ons. Een miswas in Gods schoone schepping, ben je. Je ziel stinkt van verdorvenheid.'

Voor het eerst ook, had je toen gesist en gegromd om den afgrond van eenzaamheid, die het minderwaardigheidsgevoel van haar vervloeking je te zien gaf. De oorvijg erna schrijnde en nam je bewustzijn weg, op dit ééne na: niets laten merken, niets laten merken. Je beet je tanden in je arm, die je in afweer ophief en smoorde je angstige 'moeder'-roep. Ze ging. Je hoorde haar stappen wegsterven in de leege gang en de angst om de eenzaamheid klom op van je borst naar je keel. Je hadt zelfs haar terug willen houden, om niet alleen te zijn. Alleen, met de verschrikkelijke horden van dieren, die je zag, aldoor meer. Je trots stierf weg in de huiverende angsten en je wist je, klein en ongewapend, tegen het groote, ruime, kwade.

Na dagen was je wakker geworden in het zonnige ziekenzaaltje. Er geurde iets om je heen, als bloemen en in de zon floot een vogeltje voor het raam. Je was moe en je armen lagen langs je lijf. Armen, die op zichzelf leefden. Je vingers kon je bewegen, maar niet de heele arm optillen om het laken te betasten. Je hoofd lag zwaar en pijnlijk in het kussen, maar de gloeiende, draaiende ballen waren weg.

'Miswas, pf....' zei je en je stem trilde. 'Stinkt, pf, zij.... zij....' Je kromp van pijn bij het herdenken.... en je haat was geboren. Je stond er verward tegenover en je wist, dat ze te groot was om te dragen. Je kon haar niet bevatten. Haar niet betasten en in je gedachten om en om keeren, om er dichter bij te komen en de kern ervan te begrijpen. Je wist meteen het nuttelooze en vergeefsche ervan, maar het woord voldeed en bevredigde je. Haat was grauw

en duister als de neveldag aan den Moerdijk zelf. Haat was vol gif en scherpte. Haat brandde op je ziel en vulde je hart met tegenzin voor jezelf en Alphonse. Haat was groot, het grootste dat je te hulp kon roepen. Het was een ongezien wapen in je hand en het gaf je onbewust een wrange voldoening, als je je ermee verdedigde door het op te roepen en klaar te houden wanneer Alphonse haar groene, bijtende gal over je uitgoot.

Maar zwak als je was, na de koortsen, was je weerloos overgeleverd aan de hevigheid ervan en aan de bange schrik over de verwarring, die deze oproerige, niet te ontleden emotie opriep. Je kreunde en probeerde in elkaar te kruipen als om bescherming te zoeken voor je eigen gevoel.

Een vreemde zuster boog over je heen en tilde je hoofd op, zacht en alsof het niet loodzwaar was, zooals je dacht.

'Drink eens, kleintje.'

Je dronk niet, maar keek verward en verlegen, om de koestering in haar stem. In je hart borrelde een tranenstroom, die niet uit je oogen komen kon. Je wilde zeggen, dat je Eva was, die Eva, die altijd goed met kwaad vergeldde. Maar je stotterde en je gedachten liepen uit. Ze glimlachte en streelde je hand, met een klein, mollig handje, waar kuiltjes in waren.... Toen sliep je weer.

Je zit in de kapel en in de mis droom je verder over de ziekenzaal en de weken die volgden. Er is een gevoel van thuis in die gedachten en een zuigend heimwee, dat smart en onrustig maakt. Soeur Veronica.... Veronica. Een perkje vol donkere violen zie je, als je zachtjes, voor op je tong, Veronica zegt. Donkere, fluweelige violen, paars, zwart, blauw, roestbruin en diepgeel. Een perk vol, in een schemerigen, ouden hof met wuivende boomen en bemoste paden. Soeur Veronica en soeur Imelda. Imelda.... honing en zon en bijen. Een kleurige boerenhofsteê in felle zon, gerinkel van emmers, bloeiende dahlia's en een geur van stallen. Je zegt de verschillende klinkers afzonderlijk en ze hebben kleuren als de gebrandschilderde, oude kapelramen. Imelda en Veronica. De bloemen in het zaaltje geuren, het kleine vogeltje fluit naar de zon en hipt in het kooitje voor het raam. Je ligt warm en geborgen in je witte bed en wordt tot niets

gedwongen. Zelfs niet tot bidden. En eens op een middag, nadat je al dagen nieuwsgierig gegluurd had naar het werkhoekje van Soeur Veronica, was ze opgestaan en had voorzichtig iets naar je toegedragen. Je keek nieuwsgierig, en verschuchterd om de vertrouwelijkheid. Een perkamenten boek, waarin kleine, goud-en-zwarte, gothische letteren latijnsche gebeden vormden. Je zuchtte, bezwaard en vol schoons. Aan het hoofd van de bladzijde een groote, gulden letter met fijne roode en blauwe krullen en dik, opgelegd goud. Je vinger zweefde er boven, maar waagde het niet eraan te raken. Het papier stond bol en strak van de rijkdom der versierselen aan die ééne letter en Soeur Veronica bloosde in haar witte kap.

'Veronica....' zei je en zweeg.

'Soeur Veronica,' vermaande ze, zacht.

'Och, Veronica....' zei je verlegen en wreef je hoofd langs haar ruw katoenen, warmen mouw. Een dik, klein boek vol schatten. En Veronica, die je trotsch haar werk liet zien en wachtte op een woord van lof. Je vondt het niet, je vondt het niet. En je hart was zoo zwaar van genegenheid en warm van bewondering. Maar je hadt geen woorden. Een glinsterende traan was toen, zonder pijn, zonder dat je wist waarvan op je laken gespat, even blijven liggen en uitgevloeid. Je bloosde en betastte, zonder op te zien, de vergulde bladzijden. Maar Veronica had, bevredigd, je haar gestreeld, de schat van het bed genomen en naar het raam gedragen. Je hadt jezelf braaf en beter geweten, alsof je zoo juist met mooie punten verhoogd was. En de traan! Als een bewijs, lag de traan op het laken. Alsof er geen sprake kon zijn van verdorvenheid nu je toch ook eens geschreid hadt. Want dat was een van de zwaarste beschuldigingen bij de vele bewijzen voor je zondigheid: dat je niet schreien kon. Bij de ergste straffen, bij de scherpste terechtwijzingen bleven je oogen droog. Je was je bewust van je feilen, maar schreien kon je niet. Alleen trachten, over de prop in je keel, die grooter en grooter werd, je adem machtig te worden. Nu lag daar de traan, zonder pijn geschreid, zonder zonde en zonder straf te voorschijn gespat. En je hart werd ruim en de zon scheen door je oogen naar binnen in je

ziel. Je ziel bloeide open, wit en goud, als een meizoentje.

Het 'Ite missa est' haalt je uit je droomen en je gaat staan voor het evangelie van Joannes met een air, alsof je er voortdurend bij was. Maar zoolang je doet alsof en je kalm houdt, let niemand op je. Dat heet 'braaf zijn', maar je weet het niet altijd.

Nu het nagebed nog en dan schuifel je kalm, tusschen de anderen in, de kapel uit, doopt quasi je hand in het wijwatervat en maakt, knielend voor het altaar, een kruis.

In den tuin is een koude, winterzon en de wind schudt de struiken. Soeur Alphonse loopt als een heerscheres langs de rij en de meisjes duiken in elkaar. Je hoofd blijft recht en je prevelt: 'Geesel der ketters.' Alice Zelt stoot je aan en lacht blozend. Alphonse heeft het niet gehoord en dat laat je rancune onbevredigd. Luidop, in plotseling verzet tegen Alphonse en de schuwe kinderen, lees je de woorden die op de tuindeur staan: Ter liefde Gods de deur dicht, anders komen de kippen in den hof.'

'Attendez,' roept Soeur Alphonse, en laat de meisjes stilstaan. Diesje Koelman draait haar bleeke snuitje verschrikt naar je toe en krijgt er honderd regels voor.

'Kom eruit, de Canter,' zegt ze en knijpt in je arm waarmee ze je de rij uit haalt. Je hart bonst en er is verwondering om je oppositie in je, verwondering en verdoken angst. Je weet, dat er meer zal komen en je berouw over de brutaliteit volgt de misdaad op den voet.

'Je misvormde ziel schreit ten hemel om wraak,' zegt ze dan nadrukkelijk.

Daar heb je het. Als gloeiend lood stroomt het gif over je hart en je oogen worden heet en strak. Je kijkt haar star aan, niet bij machte de woorden te vatten, die als een doffe, ongrijpbare verschrikking in je vallen. Als een glibberig spoor van een slak, niet weg te wasschen, zoo zijn de brandende vervloekingen van Soeur Alphonse.

'Sla je onbeschaamde oogen neer.'

De meisjes kijken en je kunt niet terug kijken. Geboeid zijn je oogen op het gezicht van Soeur Alphonse. Je hals is verkrampt en je voeten vastgekleefd aan de steenen van het tuinpad. Zoo moet de vrouw van Lot gestaan hebben, toen

ze in een zoutzuil veranderde. Een klinkende klap op je oogen, maakt het niet beter. Je waggelt even door de schok en kijkt, moet kijken, hevig en fel, naar het gele, vertrokken gezicht in de witte kap. Er komt een lach in haar oogen, waarbij je je hart voelt bonzen. Ze weet de straf en je wacht, sidderend.

'Ga naar het Physisch cabinet en schrijf dertig maal het latijnsche Credo uit je hoofd.' De meisjes zuchten, verschrikt door de straf en opgelucht nu de spanning gebroken is. Je draait op je hakken, kunt plotseling je hoofd buigen en wegstappen. Maar ze haalt je terug en zegt, trillend maar onheilspellend kalm:

'Vous oubliez votre révérence.'

Je révérence, een révérence voor Alphonse. Je hoofd is weer stijf en strak gespannen op je hals en je rug kàn niet buigen. Je zoudt om hulp willen roepen, willen smeeken je te laten gaan. Want je kùnt niet buigen. Dat weet je beslist en je antwoord - het eenig mogelijke - is prompt en nadrukkelijk:

'Ik buig niet.'

'Veertig maal het Credo,' zegt ze schor. Ze heeft geen tijd meer, om half negen wordt er ontbeten en de meisjes moeten op tijd worden afgeleverd. Je sist en draait je om. Drentelt moe en schichtig naar het koude Physisch cabinet. Ze weet het wel, ze weet het wel, hoe bang je bent voor het geraamte en de doodshoofden. Hoe je huivert voor de doorgesneden poes, waar, aan één kant de huid om zit en aan den anderen kant het organisme bloedig openligt. Zoo natuurlijk als een echt katje is het en je voelt de walging erom telkens weer.

Alles in het Physisch cabinet geeft je een vreemde angst. Al het onbekende dat er uitgestald is, in de groote, glazen kasten en op de zwart-marmeren tafels. Het is of alles je den rug toekeert om, wanneer je er niet op let, beslag te leggen op je innerlijk. Op iets van je, dat je niet kent, maar dat je niet kunt afgeven, zonder jezelf te schaden. Een verzonken, gespannen leven is er om je heen, dat ver weg en doodsch is en toch naar je grijpt en je uit elkaar vezelt. Je weet het niet in alle détails, wàt precies het angstaanjagende is, in het Physisch cabinet. Maar wakend en droomend

komt de schrik onverwacht in je vallen, propt in je keel en geeft je een walging van onberedeneerde afschuw.

Je duwt met geweld de angsten achter in je denken en dwingt je concentratie op de straf. Hoe gelukkig, dat je, bekoord door de melodie, het Credo van buiten leerde, om zacht voor je heen te zingen als je schommelde in de schommelschuit. De groote stapels leien wasch je schoon onder de kraan. Koud en nat. Twintig leien, aan iederen kant een Credo. Je draait je zoo, dat je de ramen vóór je hebt, en van de raadselachtige dingen om je heen niets merkt, behalve, zoo nu en dan, als een dreiging, een nerveuze huiver over je rug. Je wilt niets zien, dan de grijze, zware lucht, waarover af en toe een bleeke zon een trieste schijn uitstraalt. En in de verre verten het loodkleurige water, diep bewogen, golvend, waarvan je duizelig en nog eenzamer wordt. Je zucht, snikkend zonder tranen.

Toch, het schrijven gaat vlug. Middenin kun je zinnen en woorden weglaten, want stuk voor stuk nalezen, doet ze niet. En je móét klaar zijn, vóór het leesuur in de studiezaal, al zul je ook twee maaltijden missen erdoor. Je maag protesteert, hol rommelend, maar je wilt er niet naar luisteren, je wilt er niet aan toegeven.

Onderwijl je schrijft kun je vertelsels verzinnen. Je geest droomt weg, terwijl je vingers als maar schrijven: Credo in unum Deum, patrem omnipotentem factorem coeli et terra. Het vlot, het vlot.... je juicht even en schrikt ervan. Je juicht niet bij een geraamte en een partij doodshoofden. Menschen als jij, waar het leven uitging. Het leven.... Je hand schuift, tintelend, over de vochtige lei, je denkt over de woorden van het Credo, je verzint vertelsels.... je léét. Zoo leefde het geraamte eens, bekleed met vleesch en gevuld met organen gelijk aan de jouwe. Vaag en niet geordend is je verwondering over leven en sterven. Je verwondering is gewekt, maar je weet haar niet te ordenen, haar niet in zuivere gedachten vast te leggen. Je piekert erover, zooals je dubt over een mug, die je dooddrukt of over een vogel, die voorbij vliegt en droomerige verbazing achterlaat. Je wangen gloeien en je hart hort van schrik, alsof het stil zal blijven. Bij ieder van de doodshoofden behoorde een mensch,

die was als jij. Die gedachten had als jij, een wereld op zichzelf. Voor hem of haar die ze dacht. Zoo zal dus, in de verre toekomst je hoofd zijn, dat nu zacht en donzig voelt en dat je onbekend en vertrouwd is tegelijk. Je kent je gezicht niet, want God wil niet, dat je in een spiegel kijkt. En van binnen weet je heelemaal niet, hoe je eruit ziet. Het is bezwarend en griezelig en je huivert weer van alle verschrikkingen, achter en om je. Je gaat verzitten en jakkert om de Credo's af te krijgen. Niet alleen meer om het leesuur....

....et iterum venturi seaculi. Amen. Veertig! Je stapelt de leien op en neemt er een mee, voor staal. De mooiste en volledigste, zoek je uit. Nu het werk af is, komt de angst pas in volle sterkte aanstormen, maakt je handen jachtig en je lichaam tot een bundel trillende zenuwen. Je stormt weg en de deur slaat daverend dicht. Terwijl je naar Alphonse gaat, is je haat voor haar opzij geschoven door een nieuwe bangheid: de vrees dat je toch het leesuur missen zult. Je klopt aan de deur van het zuster-refectorium en vraagt op zachten toon in Zondags-Fransch naar Soeur Alphonse. De naam stoot je aan en maakt je handen zwaar, maar je negeert het ditmaal.

'Eh bien, Eva?' zegt ze. Ze heeft goede zin, want ze zegt Eva. Ze beziet de lei en vraagt dan, terwijl ze forschend kijkt:

'Et vos excuses?'

Je stamelt, vuurrood en zonder je oogen - waarin ze heele andere dingen zou lezen - op te slaan, de voorgeschreven vergiffenis-beden. Ze is voldaan. Begint, vermanend, de boetereden en je knijpt, nerveus, je handen achter je rug in elkaar. Het leesuur, het leesuur! Het ééne korte, heerlijke leesuur vóór het Lof. Maar je kunt niet laten merken hóé je verlangt. De volgende straf zou zijn; geen leesuur op Zondag. Ze monstert je - tusschen de vermaning door - ondanks haar stemming, critisch en afkeurend. Maar je zegt, juist op tijd, timide en volgzaam:

'Non, ma soeur, oui ma soeur.'

En nieuwe fouten worden niet gevonden.

Even later ren je, dwars over het grasveld, naar de rijën van kinderen, die al in het gelid staan, om naar de studiezaal te loopen. Laatkomen is wéér een overtreding, maar je bent

nog juist op tijd. Achter adem en met een hart, dat bonzend de plaats voor je oogen doet deinen.

‘Klaar?’ fluistert Bep Kardi, afkeurend om je houding en bewonderend om je vlugheid.

‘Alle veertig,’ zeg je en de vrede neemt plaats in je ziel.

Een warm gevoel in je rug, als in de studiezaal de leesboeken uitgedeeld worden. Twee vingers in je ooren en de niet te bedwingen haren over je voorhoofd. Afgesloten. Een andere wereld om je heen, kleurig, rijk, avontuurlijk. ‘Alleen op de wereld’ las je en je was jaloersch op René. Zijn lijden was begeerenswaardig, zijn leven vol en vertrouwd. Je rook de pannekoeken, die hij at en proefde ze op je tong. Zacht en zoet en heet. Je was thuis in het kleine huisje en koesterde je in de goede zorgen voor hem. Zijn armoe had een bijsmaak van welbehagen en huiselijkheid. En de omzwervingen met Vitalis en de hond! Je voelde de vacht van het dier onder je streelende handen, een beetje vettig en levend. Zijn warme, vochtige snuit met de zachte baardharen in de holte van je arm. Je zag zijn staart blij kwispelen en hoorde zijn pooten tikkelen over de gladde grintwegen. Zijn blaffen was vol en goed om te hooren. Het einde was boven alles heerlijk. Je hadt het vooruit gelezen en het verzachtte je leed om zijn lijden, dat je het einde goed wist.

Een wereld vol romantiek bloeide voor je open, zuiverder en tastbaarder dan je eigen wereld, waarvan je niets begreep, waarmee je niet gelijk kon blijven. Soeur Francoise moest je aan je arm schudden, als het uur om was. Misprijzend zeggen, terwijl ze het boek wegnam:

‘Luieren en nietsdoen, dat gaat je wel af.’

Maar de rijkdom in je hoofd, het zonnige in je denken, was niet te verjagen. Je nam het als een warme koestering mee naar de kapel. Er waren geen zonden, en geen zorgen om de gebeden, die niet op je lippen kwamen. Je droomde verder en de vrede van de kapel nam je onrust weg en maakte je stil. Het late licht, door de hooge, gekleurde ramen en de gouden schijn van de kaarsen op het altaar en om het Mariabeeld. Je houdt van het kindje in haar armen. De kleine Jezus staat je nader dan de Christus aan het kruis. Onbegrijpelijk

vindt je die en beangstigend. Je zult het hem nooit naar den zin kunnen maken. Je droomt door en zit stil met je rozenkrans, verzint er geen spelletje mee en klatert geen rythme op het hout van de bank. De klare hartstochtlooze stem van Soeur Stéphanie vult het kerkje en je bent braaf en zegt zacht de woorden mee: Adoro te devote latens Deitas.... Als dauw vallen de klanken in je hart en er bestaan geen biechtpuntjes meer. Klaar en eenvoudig als het gregoriaansche gezang zijn nu je problemen en de kleine Jezus is bijna reëel bij je. En achter in je denken een gulden schijn van het blijë nà het Lof. De snoeptrommels, die uitgedeeld worden, de zwarte jurken, die voor één namiddag in de week, verwisseld mogen worden voor gekleurde en de rest van den dag geen Fransch spreken. Je vindt, dat je er toch nog genadig afgekomen bent, met Soeur Alphonse, maar de vrede kan niet reiken tot haar. Je gedachten versluiten zich ervoor. Je betreurt het, dat het lekkers van opoe nooit zoo erg overvloedig is en je snoeptrommel nog maar weinig keeren gevuld door het loket zal komen. Het loket, dat anders alléén enorme ketels thee en bladen boterhammen aflevert, zal, door de snoeptrommels van deze mooie namiddag, iets geheimzinnigs en veelbelovends hebben. Je gekleurde jurk is gaaf en heel en dat is al heel wat. Zoo mooi als Marietje de Wild zul je er nooit uitzien. Marietjes jurk is van wit laken met gouden opslagen. Goud als haar haren, die in een lange vlecht op haar rug hangen. Je houdt ervan, als zij er niet oplet, zachtjes de kleine krullen te streelen, die er overal uitspringen. Maar sedert ze eens zei, dat je in je gekleurde jurk eruit ziet om een cent te geven, doe je het niet meer. Alleen een wilde jalouzie slaat nu door je heen, om den langen, gouden vlecht. Je zoudt stil achter haar willen sluipen en den vlecht afknippen. Je weet het zondig en slecht, maar er is niet tegen te strijden, het vult je heelemaal. Je bidt, - terwijl het Lof onder je gedroom bijna uit is - als eenig mogelijke concessie, St. Antoine, om tenminste je haren even lang te doen groeien als van Marietje. Maar hij zal je niet verhooren. Zoo min als hij Alphonse laat sterven en daarom badt je lang en aanhoudend. Tevergeefs....

Het wordt donkerder en donkerder op de brandtrap. De wind blaast beneden en boven je. Een verdieping lager en nog een lager, en nog een. Over en om je heen. Zwiepend en gierend, als een ontzaglijken zweep, die door de lucht suist, voor hij kletsend en striemend neervalt op de ijzeren platen waarmee de brandtrap is beveiligd en ze kletterend doet trillen. Of fluitend, als een geweldig zijden lint dat uitrolt, en waarvan het zware kluwe beneden neerdavert. Je hoort het water koken en razen en klotsen, ziet het geweldige diepe, groote Hollandsche Diep gestriemd door den storm. Verbeeldt je, de klokken te hooren luiden van de kerktorens der veertig dorpen, die erin verzonken bij overstroomingen en meent de bange kreten, vloeken, gebeden van de stervende dorpelingen te hooren. Je rolt je op als een poes, om koestering en bescherming te voelen, maar er is geen vleugje warmte te bespeuren. Alleen, als je je bloote voeten van hun plaats neemt en op een andere treê zet van de ijzeren trap, voel je de warmte van het eerste plaatsje, als je ze haastig terugtrekt. De wonden in je wintervoeten zijn gevoelloos door de kou. Dat zal wat geven, als ze warm worden in bed. Nu wordt het verband wéér niet losgeweekt. Het maakt, dat je je morgen verschooierd en verarmoed zult voelen. En het losweeken zal telkens meer pijn doen, hoe langer het zitten blijft. De angst ervoor, heeft geen vat op je en glijdt eender weg. Wanhoop heeft alle andere gevoelens opgeslokt. Je verzet is gebroken. Want uitgekleed op de tochtige, donkere brandtrap zitten, is een wreede en zeker treffende straf, als je veertien bent en de nacht vorstig en winderig is. Je overdenkt je laatste misstap, zonder berouw, maar met een vage verwondering, hoe je durfde riskeeren Soeur Paduas meest gevreesde straf uit te lokken. Je hebt toch geen rancune voor Padua en dit vergroot je gevoel van verbazing. Straffen doen ze allemaal en ze wedijveren om doeltreffende straffen te vinden. Maar vanavond strafte ze wel vlug. Alphonse zal haar wellicht verteld hebben van vanmorgen en daardoor haar boosheid hebben voorbereid. Je herinnert je de vredige middag nà het Lof. De snoeptrommels waren uitgedeeld en het rook in het refectorium naar sinaasappelen en zoetigheid. Je vertelde de clubgenooten een lang, griezelig verhaal, ver-

zinnend terwijl je vertelde. Je was gevleid door de luisterende meisjes om je heen en knoopte er telkens weer een vervolg aan, door een nieuwe oom of tante of broer ergens vandaan in het leven van de hoofdpersoon te laten komen. En door onwaarschijnlijke dingen te laten gebeuren. Als je merkte, dat de belangstelling verflauwde, liet je een paar menschen dood gaan, onder vreeselijke omstandigheden en ze hingen weer aan je lippen voor het volgende kwartier. Soeur Julienne had glimlachend meegeluisterd en af en toe, verbaasd, haar hoofd geschud.

'Waarom ben je niet altijd zoo lief, Eva?' had ze gevraagd, na het avondgebed, dat je, vol van een rustig, moe gevoel, kalm en luid had meegebeden. Je hadt verward je hoofd afgekeerd. Zachtheid en lof verwarden je altijd. Je wist er geen weg mee. Het maakte je week en kneedbaar. Maar je stroomde vol goede voornemens. Tot er weer een inval kwam, die je met vragen vulde. En de vragen zeurden om een oplossing en op de oplossing volgde gewoonlijk straf. Net als nu. Je liep in de rij naar de slaapzaal en Soeur Padua vroeg:

'Qui parle la?'

Het haalde je uit je droomen en je vroeg je af, of ze je gelooven zou, wanneer je een vinger opstak. Als je sprak en je stak geen vinger op, geloofden ze je nooit. Of ze je nu óók niet gelooven zou, nu je stil was en droomerig en niet gesproken hadt? Je nieuwsgierigheid vulde je met vragen, vragen, die aandrongen op een antwoord en je stak fel, met een kreetje, je vinger op. Ze had je uit de rij gehaald:

'Attendez là.'

'Maar ik sprak niet eens, ik wou....'

Verbaasd en vernietigend keek ze en zei toen:

'Parlez francais.'

'Nee, het is nog Zondag.' Je was boos, omdat ze je eerste antwoord negeerde.

'Taisez-vous.'

'Ik heb niet gesproken. Ik stak alleen mijn vinger op.... om.... om....'

Je wist dat het dolle, driftige doorpraten, op de slaapzaal nog wel, op zichzelf een vergrijp was en de straf aanmerkelijk zou verzwaren. Maar het onrecht schudde je tusschen zijn

kaken heen en weer, zooals een hond een gevangen konijn. Je stond op tegen de macht en tartte:

‘Laat komen wat wil, laat komen wat wil.’

Maar er was geen geregelde gedachte meer in je hoofd. Alleen een dol verzet, een verzet dat als een oerkracht opbruischte en de gestelde regels overtrad en nêertrapte.

‘Ik sprak niet, ik sprak niet eens....’

Je hakkelde, probeerde uit te leggen, verwarde je. Soeur Padua had kalm je arm genomen en in Fransch gezegd:

‘Kleed je uit.’

Je begreep, dat de straf al vaststond en óók, welke straf. Dus hadt je tergend je hoofd geschud:

‘Versta ik niet op Zondag.’

Haar draai om je ooren brandde, maar ze zei in Hollandsch:

‘Als je je nu niet onmiddellijk uitkleedt....’

Je glimlach om het Hollandsch had haar buiten zichzelf gebracht en in minder dan geen tijd zat je op de brandtrap.

Al zoo lang, al zoo lang. Je schuurt met je rug langs de staven, die de leuning vormen en kampt tegen je verstijving en de stijgende overtuiging van ongelijk te hebben. Tegen de eenzaamheid en je gevoel van ongelukkig te zijn. Je *wilt*, je *mag* je niet ongelukkig voelen. Want jezelf bekennen, dat je ongelukkig bent, zou je zwak maken. En je moet sterk blijven, anders zou je het besterven, het uitgillen van pijn, kou, ellende en angst. Alleen, in den vriesnacht op den tochtigen brandtrap. Met de wind loeiend om je en het dreigende, klotsende water voor oogen. Het water, dat ook wel hierover heen kan spoelen, en ons allen verzwelgen. Het water, waarin alle spookgeschiedenissen die je kent, hun oorsprong vinden. Je herinnerde je er nooit zooveel, als juist nu en huivert....

Koppig tracht je nog je te verzetten en je hart te verharden. Maar er is zoo zoet een bekoring in, je over te geven aan je verdriet, je te laten gaan, nu je krachten verminderen. Er is maar weinig verweer meer. Je bent moe en slaperig en geeft het zuchtend op. Bidt God, Padua te sturen, om je te halen.

‘Ik zal het nooit meer doen, lieve Heer! Ik zal mijn best doen, braaf te zijn en niet brutaal. Ik wil vergiffenis vragen.

Maar laat haar komen, och, laat haar gauw komen!'

Als antwoord op het gebed, als direct gevolg van de nederlaag van je trots, hoor je de sleutel in de deur en Soeur Padua zegt strak:

'Kom eruit.'

Je beden om vergiffenis sterven op je lippen bij haar harde woorden en geringschattende blik. Je sluipt langs haar en loopt vlug en zacht op den houten vloer, de slaapzaal over. Het hout voelt warm en huiselijk, de stille, donkere slaapzaal omsluit je en lijkt je een rustige haven toe. Je glijdt je chambrette in, rolt in de krib en trekt de dekens over je hoofd. Als een bal, schurk je in elkaar, verstopt de doorleefde angsten en de nederlaag in een donker hoekje van je hart en de slaap grijpt je, koesterend, zonder dat je het zelf merkt.

Den Haag, September '29.

EVA RAEDT - DE CANTER.

Gedichten

In memoriam Karel van de Woestijne

Veel dichters zochten in Parijs, in Londen
Voor 't moede hoofd vergeefs een harden steen,
Maar op het doodsbed werd hun hart sereen:
Hun lied werd eindlijk met hun droom verbonden.

Gepijnigd door het leven als niet één,
Het zwakke lijf vol ziekten en vol wonden,
Heeft ook weer hij de diepe rust gevonden
Op 't blanke doodsbed, maar ook dààr alleen.

Bedwelmd door licht en vreedzame appelgeur,
Gij die het leven mint, en wien de kleur
Des hemels nooit zoo zoet was als vandaag,

Waar zal uw vreugd te leven zich verschuilen,
Wat is uw antwoord op de bittre vraag:
Wilt ge uw bleek lot niet voor het zijne ruilen?

Het wonder van de kermis

Een blonde meid met gitzwarte oogen
Is nu het wonder van de foor.
Is het blond haar misschien een logen,
Haar armen zijn toch echt ivoor.

Het is een schiettent waar zij troont,
Zij hanteert vreemde karabijnen....
Zulk wonder werd nog nooit vertoond:
Weer strooit God parels voor de zwijnen.

En elke klant, die roerloos mikt,
Schiet regelmatig naast het doel.
Het is een avond, zwart en zwoel,
Voor alle drama's voorbeschikt.

De hand die uit haar hand ontvangt
De karabijn als gaaf van leven,
Hoe sterk de vuist den loop omprangt,
Moet van ontroering blijven beven.

Heeft er dan niemand ooit den moed
Het wapen op haar hart te richten,
En 't beeld der helsche vergezichten
Te dooven in haar donker bloed?

Helaas, zij glimlacht onverstoord,
Bevrijd van de gewone banden:
Reeds heeft haar lach den klant doorboord
Aleer hij 't geld legt in haar handen.

In memoriam Jakob Smits

De dorre streek waaruit mijn ouders stammen
En die gij diep en teeder hebt bemind,
Straalt nu weer als die ruige zee van vlammen
Die mij zoo ver heeft meegevoerd als kind.

Maar gij zijt niet meer daar. Uw zware hand
Zal nooit meer, krachtig wegend op mijn schouder,
Mijn aandacht vragen voor dit schoone land....
Ik voel mij bitter, elken dag wat ouder.

Hoe dikwijls door het zandig Achterbosch
Dwaalde ik met u, zoekend naar paddestoelen!
Ach, arme vriend, de schoonheid laat ons los,
Wanneer wij goed haar waarde gaan gevoelen.

Nu weet ik eerst wat ons voor immer bindt
En ook de reden die ons hield gescheiden:
Door eendre droomen waren wij verblind,
Ik had den moed niet voor mijn droom te strijden.

Gij hadt het Rijk gevonden dat ik zocht,
Het paradijs waarvoor wij zijn geboren,
En van uw reis, hoe duur die werd gekocht,
Ging niet één uur voor de eeuwigheid verloren.

Ik liet het leven langs mij henen glijden
En lag te sluimren in de zomerzon.
Gij schiept en leefdet; ik deed geen van beiden,
Ik droomde en dwaalde, en gij, gìj vondt de bron.

Ik zie u nog dien avond op de heide
In 't late najaar, toen een spreeuwenvlucht
Vlood als een duistre wolk. Tusschen ons beiden,
Die spraakloos bleven, had een enkle zucht

Verraden wat wij boven alles duchtten:
Ons tijdlijkheid, het vlieden van den tijd....
Wij keerden zwijgend huiswaarts. De geruchten
Van 't avondleven hadden ons bevrijd

Van een onzegbaar heimwee, maar gij wist
Uit deze onvruchtbaarheid van dorre droomen
Een beeltnis, die mijn hart voor immer mist,
Te scheppen in wat huizen en wat boomen.

Het is niet veel voor wie uw hart niet kende
En niets begreep van uwe sombre vreugd,
Maar ach, door alle leed en alle ellende,
Hoe leeft daarin mijn weggeworpen jeugd!

Gij rust nu zacht in de vriendelijke aarde,
Die vreedzaam is als geen, van 't klein gehucht,
Een lieve wereld, een beminde gaarde,
Die 'k weergevonden heb en weer ontvlucht.

Gij rust nu daar.... Waar zal ìk eenmaal rusten,
Die nooit mijn taak aanvaard heb noch volbracht,
En volg de kronkelwegen van mijn lusten
Tot aan den avond en den duistren nacht?

Gij, die mijn een'ge meester zijt geweest,
Laat in die duisternis mij niet alleen!
Of duldt uw hart, duldt uw hoogmoedge geest,
Dat ik lafhartig om mijn zwakheid ween?

Hij die droomde van 't Paradijs....

Soms, midden in den nacht, scheurt het genot
Van een te schoonen droom zijn oogen open.
Hij ziet een tuin: de geele reeën loopen,
De vogels zingen en de stem van God

Vult gansch de ruimte met zoo diepen klank,
Dat alles blauw schijnt en verlicht. De dieren
Zijn zacht en goed: tijgers, luipaarden, gieren
Zijn lief en mededeelzaam. Hoog en blank

Straalt een fontein. Zichtbaar rijpt bloem tot vrucht,
En vrucht tot zaad, en zaad tot duizend planten
Die groeien zienderoog en plots de lucht
Doen zoemen van geruisch. Van alle kanten

Zweven de vogels aan of loopen door het gras,
Dat wuift vol blauwe bloemen onder 't loover
Van slanke palmen, langs een klaren plas,
Spiegel van licht in 't donker groen. Daarover

Drijft als een rook een blauwigzilvren mist,
Dien de ijsvogels als vuur'ge pijlen klieven,
Wijl helderroode visschen, door geen list
Verschalkt, uit 't water springen en de lieve

Stem van den koekoek roept. Er is geen tijd,
Geen aardsch seizoen: een lauwe zefyr zuivert
De blauwe lucht en Gods aanwezigheid
Is 't leven zelf dat de atmosfeer doorhuivert....

En plots dat beeld dat aan den vijver staat,
Die naakte vrouw, die leeft en wier gebaren
Die van een standbeeld zijn. (Ach! haar gelaat
Is niet te zien!....) Haar zijig-blonde haren

Bedekken gansch den rug, tot aan de lijn
Der ronde heup, en alle licht moet tanen
Voor den verloren en verdoofden schijn
Van dezen glans. In zonderling vermanen

Valt de wind en dekt een blauwgrijze wolk
De zon. De kleuren bleeken weg; een duister,
Dat niet des avonds is, zuigt als een kolk
Al licht en leven op, terwijl de luister

Van 't lichaam blanker straalt, zoodat alleen
Het beeld nog zichtbaar is tegen de boomen,
Dit zwart decor. Het laatste dier verdween
En 't landschap is nu 't echte land der droomen...

Toen wendt het hoofd zich in de wolk der haren
En gansch het lijf.... Een teeder, zacht geruisch
Ontwaakt nauw hoorbaar in de duistre blaren,
En hij herkent de vrouw en ze is niet langer kuisch.

Kan men ooit gansch uit zulken droom ontwaken?
Is 't leven lang genoeg, opdat de gloed
Van zulke schoonheid ooit verloren rake?
Ach, kon het zijn! Maar in den slag van 't bloed

Leeft bij den droomer immer het verlangen
In aardschen vorm het bovenaardsch geluk
Nog eenmaal weer te vinden met de zangen
Der vogels en te buigen onder 't juk,

Ofschoon hij weet dat al wat hem verblindt,
Zijn hart verheft of het tot slaaf weer slaat,
Zijn wreede reden en zijn oorsprong vindt
In eenen tuin aan de oevers der Euphraat.

JAN VAN NIJLEN

Gedichten

De Uitspraak

Terwijl aan 't werk der droomen hij gedoken werkte,
met norschgegeven rekenschap weedom's wanorde
ontruimende, was voor zijn inkeer het bemerkte
de dag rondom hem in de kamer oud geworden.
Een wingerdblad, dat bij de glazen deur, die open
was blijven staan, neerviel, keerde zijn blik naar buiten,
en hij stond op en wilde voor den avond sluiten,
maar ziende hoe dat blad in late brand verdorde,
groot als een hand,
liet hij de deur, en peinzend over eigen brand
scheen hij te hooren hoe een ijl gerucht kwam binnenloopen
over de ritselende blaren en het zand,
over den drempel van zijn hopen en wanhopen.

Een suizen licht en ijlings langs hem heen de kamer
binnen, en dat dan hooger over werd genomen
door een gefluister als van overweer beramen,
en dat hemzelf scheen te betreffen, en zijn droomen
nu buiten hem verhevigd in hun macht herstelde.
Hij stond en voelde hoe er wezens in den ronde
- bijna niet meer onzichtbaar - in de kamer stonden
en naar hem zagen en voor hem waren gekomen
gelijk eenmaal,
en hoe ze elkander fluistrend in een hooge taal
die hij eens kende en zelf gesproken had, vertelden
als stond hijzelf daar al niet meer: een oud verhaal
van wind en water en van heiligen en helden.

Toen, wetend: wie geschonden droomen uit hun kwijnen
weer oproept, wil hij elke toekomst niet verbeuren,
moet durven aan het eigen wezen te verschijnen,
heeft hij zich, klaar tot wat hem nu stond te gebeuren,
en als ontboden tot den spiegel zich begevend,
doen aanzien door zichzelf; dan, ademloos daarachter
- als lag 't in een voormaligen avondval te wachten -
heeft hij, door 't glas dat andere vertrek bespeurend,
zich afgevraagd:
‘Welke uitspraak wordt daar en tot welken dag verdaagd,
en over welke daad in welk bestaan bedreven?
Wat houdt in zulk een angst dat stil vertrek belaagd,
of van welk voorval is de schrik daar nagebleven?’

‘Nu is de dag’ - de stem kwam nog als door een wade
gedempt, en uit het glas, maar als onhoorbaar dreunen
ging 't door de gronden van den omtrek aan, en nader
kwam het tot aan het huis, en hij, vooroverleunend,
voelde zijn voeten op den vloer erdoor bewogen,
en beefde en zag, dat andere vertrek instarend,
die vensters flakk'ren gaan als van een ver te ontwaren
brandgloed, en zag, achter dat beeld van hem, verschijnen
in vlagen licht
de drie gekomenen, die hij nu achter zich
genaderd voelde, en zag de blikken hunner oogen
star en verstarrend op zijn siddrend beeld gericht.
Toen heeft vanuit het glas de stem hem overvlogen:

‘Over geen voorval en geen daad; over een leven
zij uitspraak’ - (de oogen van zijn beeld schenen geloken,
slechts in de vensters bleef het flakkeren; doch even,
dan werd opnieuw, en door de derde nu, verbroken
de stilte van dat oord der stilte:) ‘Hinderlagen
werden gewild, omdat het lichaam erin vallen
en zwichten wilde en zich in duister welgevallen
wentelen: en het wezen heeft dit niet weersproken,
met daad noch woord,
doch zich gevleugeld in het lichaam neergestort

waar het zich nu bedwelmt in een wellustig klagen.
Maar waar het zich uit hooger hoogte stortte, wordt
het dieper nu gebracht, en zal daarvan gewagen.

Naar dat oud rijk van dieren en gefaalde goden
zond het den mensch en liet hem als een prooi verscheuren.
Hij die, beheerscht onder het recht van zijn geboden
dier droeg en god, moest zich door beiden neer doen sleuren,
en - weerloos aas - door den opstandigen bezielde
voor den bezetene geworpen, jammrend weten,
dat nu de god zich aan het dier zou gaan vergeten,
om dan - verduisterd uit dien zwijmel op zich beurend,
in overmoed,
tergend het licht en pralend met des menschen bloed -
boven 't genoten dier, dat aan den slaap verviel, de
schemer van dat oud rijk in den geschonden gloed
te zetten van het licht waar hij niet blijven wilde.

Gij hebt het duister van dat rijk gezocht, noch anders
gevonden dan gij zocht; maar weet wie het bewaken:
de drie verborgenen, die onze tegenstanders
werden, konden zij slechts uit onze schaduw raken,
die hen, bekleedend met geleende macht, schatplichtig
aan ons houdt en het rijk waartoe zij nimmer rijzen.
En weet, dat, zoo wij ooit u nog van hen opeischen,
die om het zeerst
beramen uw verdelging, hunkerend - dan eerst
als met dien laatsten droom uit de oorden waar het licht is
en met de taal daarvan, gij 't duister hebt beheerscht,
waartoe gij nu verzonkt; en nooit voor dat verricht is;’

Kort viel de stilte, en met de stilte viel het donker;
achter hem kwam een suizen, en toen hij zich wendde
vloog er een ruischen aan rondom het huis en klonk er
't slaan van de toegezogen glazen deuren, en de
wind van den avond kwam en in dien wind een loopen
van de verduisterden, die kwamen hem te halen.
Hij greep zijn hoofd en hij kon nauw meer ademhalen

van angst om wanhoop en om lust, en van ellende
vertrok zijn mond.
Maar buiten, dringend aan die deuren langs den grond,
was al een schuren of er groote dieren slopen
heen en terug en door de blaren en het zand,
tegen den drempel aan van zijn verloren hopen.

Lilith

Naar welk ravijn van onder sluimer diep verhulde
ruischende duisternis en welker dieren lust
sleepten mij haar bedwelmende oogen, de gekrulde
glimlach van hare lippen, de geveinsde rust,
waarmee het lichaam waar zij mij in lag te wachten
haar hevige waak bedwong?
Waarheen zong mij de stem die uit haar oogen zong?
naar welke nachten?

De stad der menschen druischte en drong buiten de ramen;
maar in haar lenig lichaam wachte zij en lag.
En wist zij van het oud geheim, dat ons tesamen
en aan den ingang van een vreemder leven bracht?
Of wisten het die duistre god, die in haar aadren
fluistrend haar bloed doorgloeit,
en ik alleen, die wanklend en door hem geboeid
haar moest benaadren?

om, toch bezeten, dan, ontboeid, door haar te worden
omstrengeld, en in hevig zwichten overweer
aan zoomen waar de blaadren al voor eeuwen dorden
ons ontoereikend hart te laten, en terneer
te zweven in een samenzwijmlen naar die bedding
waar Lethe haar diep rijk
doorstroomt - O, eindelijk te loor, buiten bereik
van elke redding -

Wat konden wij, vervlochten in elkanders armen,
verrukt in pijn en een al vlijmender genot
van overweer vernielen, streelen en erbarmen,
nog zien, aleer wij weerloos lagen waar de god
onthemeld zijn hoovaardige overhand in ons nam
rijzend, en waar, ontzield,
de mensch als een verijdeld tusschenwezen viel
steunend, en omkwam.

En dan, ontwaakt uit zwaarder slaap dan die van dieren,
wetend hoe, eenzaam in den geest, ik nu die tocht
hernemen moest, zag ik door der gordijnen kieren
de avond, en hoorde zonder luistren enkel nog
- nu in haar oogen, die tot dof ontwaken kwamen,
geen verre stem meer zong -
de stad, die aanging als een zee en druischte en drong
buiten de ramen.

A. ROLAND HOLST

Het Germaansche vormgevoel

De litteratuur der oude Skandinavische volkeren, die in den loop van de 18e eeuw door vertaling en bewerking in West-Europa bekend werd, gaf den lezers het onbestemde gevoel, dat zij stonden voor de poorten van een volkomen vreemde wereld. Indien wij, door overdaad van ethnografische beschrijvingen, niet waren afgestompt voor den prikkel van het exotische, dan zouden wij er mede kunnen vergelijken den indruk, dien wij krijgen, wanneer wij kennis nemen van de kunst der hedendaagsche primitieve volkeren. Niet in dezen zin, dat wij den afstand tusschen ons en Vuurlanders of Basuto's gelijk zouden mogen stellen met dien tusschen het geletterde achttiende-eeuwsche publiek en de heidensche Germanen, maar slechts omdat wij dezelfde aarzeling gevoelen bij het aanvaarden van zulke kunstuitingen.

Die aarzeling spruit voort uit een mengeling van tegenstrijdige reacties, van aantrekking en afstooting. Vormen en normen, die ons noodzakelijk voorkomen, ontbreken in de primitieve kunst geheel of grootendeels; dit kan niet anders dan ons onbehagelijk aandoen. Maar daarnaast zijn toch ook elementen, die aan onze beschaving vervreemd zijn en toch behooren tot het echt-menschelijke in ons; zij geven ons den indruk van frischheid, die in onze cultuur verwelkte, van grootschheid, die Titanen van epigonen onderscheidt.

De geletterden der achttiende eeuw reageerden op de oudnoorsche kunst, welker eerste proeven hun werden voorgelegd, op beide wijzen. De aanhangers der classicistische richting zagen in deze uitingen van barbarendom een be-

spotting der avondlandsche kunst; zij vreesden in de instemming, waarmede zij door sommigen werden begroet, een bedreiging van de cultuur, gegrondvest op het erfdeel der klassieke volkeren. Maar de talrijke anderen, die uit de beklemming eener naar den vorm volmaakte, maar naar de ziel verarmde kunst bevrijding zochten in wat onbedorven en spontaan scheen, voelden in die oudnoorsche poëzie den adem van het Germaansche oerwoud.

Hun oordeel vertolkt de geestdriftige Dr. Blair in zijn 'Critische Verhandeling over de gedichten van Ossian', in de volgende sobere maar duidelijke passage: Dit is poëzie zooals wij die mogen verwachten van een barbaarsch volk. Zij ademt een woesten geest. Zij is wild, ruw en onregelmatig; maar terzelfder tijd bezield en sterk; de stijl van het origineel is vol inversies en in hooge mate beeldrijk en metaphorisch.

Het moge waar zijn, dat dit oordeel is ingegeven door een gedicht, dat allerminst als een zuiver voorbeeld der oudnoorsche kunst mag worden beschouwd, het is niettemin in het algemeen volkomen juist. De doodszang van Ragnar Lodbrok, het statiepaard van elk toenmalig geliefhebber met germaansche antiquiteiten, ligt ongetwijfeld mijlen ver af van de kunst der Eddadichters en der oudste skalden, hij staat stellig nog verder af van wat de achttiende eeuw gemeenlijk onder kunst verstaat. Het was althans een gelukkig toeval - indien men van toeval spreken mag bij het bewust worden van geestelijke affiniteiten - dat juist deze zang, vrucht van een late, kunstmatige herleving der heidensche oudheid, den geesten tot leidster diende op hun tocht naar het romantische land.

Onder de bekoring van het verlokkelijke beeld van den onbedorven natuurmensch, zooals Rousseau dat geteekend had, leek de Germaansche bard de priester van een nieuwe kunst. Die poëzie gaf den Franschen niet veel meer dan de kitteling van een exotische zeldzaamheid; men zal den ruigen noorschen beer hier liefst in zijn kooi hebben bewonderd. Maar voor Engelschen en Duitschers beteekende zij meer: de openbaring van een eigen verleden, waarvan men was afgedwaald, waarheen men wellicht kon terugkeeren. Hoe gering ook de rechtstreeksche invloed van het bekend worden

van het heidendom op de ontwikkeling van de kunst der romantiek is geweest - de grootste en meest verlichte geesten wendden zich af naar de onovertrefbare schoonheid van Hellas en Latium - in één opzicht had het een zeer belangrijk gevolg en wel, dat men zich bewust werd van het probleem, gelegen in de tegenstelling van de oudgermaansche en de klassieke kunst.

Die tegenstelling is op verschillende wijzen te formuleeren. Men kan haar zien als de antithese van cultuur en barbarendom, van hoog ontwikkelde verfijning en ruige oorspronkelijkheid. Zoo echter blijft men aan de oppervlakte. Dieper tast men, indien men in Edda en Vergilius het verschil van anders gerichte mentaliteiten erkent, en met verschuiving op het historische plan de tegenstelling zoekt in Germaansch en Romaansch. Maar wij wekken aldus niet veel meer dan sentimenten, en geven geen klare voorstellingen. Want wat wij willen weten, is het onderscheid in karakter, dat zich openbaart in den gevoels- en gedachteninhoud, zoowel als in den vorm waarin deze wordt uitgesproken. Wij wenschen de oudgermaansche kunst niet te zien als de uitdrukking van een vroeger cultuurstadium, dat in den bloeitijd der klassieke kunst door Grieken en Romeinen reeds lang was voorbijgestreefd; wij willen haar grijpen in datgene van haar wezen, dat onherleidbaar is naar een evolutionistisch schema, maar vroeger en nu en altijd als het kermerkende van den Germaanschen geest moet worden beschouwd. Die oude kunst is voor ons niet alleen primitief of barbaarsch, maar in de eerste plaats Germaansch.

De epische kunst als uitdrukking van den heroïschen tijd en - wat meer zegt - van een maatschappij met weinig samengestelde structuur, biedt ons een goede kans de kern van het probleem te benaderen. Dus, kort geformuleerd, de tegenstelling Edda en Ilias. Op het eerste gezicht is de verschillende geaardheid duidelijk te onderkennen; hier het breed gecomponeerde, statig voortschrijdende verhaal van de lotgevallen der helden, ginds de kortgedrongen, hijgende uitdrukking van enkele hoofdmomenten der handeling. Eenerzijds de voorname inzet van een ‘mènin aeide, thea’ en daartegenover het Eddagedicht, dat ons onvoorbereid

midden in de handeling plaatst. De klassieke kunstenaar beheerschtzijn stof volkomen; de oudnoorsche dichter, daarentegen, wordt door de stof beheerscht.

Vanzelf duiken de termen op, die in de litteraire aesthetica der laatste jaren tot pasmunt zijn geworden, de tegenstelling van het apollinische en dionysische. De klassieke kunst is de zeer bewuste beteugeling van de hartstochtelijke spanning tot een machtig breed voortruischende stroom van epische beschrijving; de Edda is als de noorsche bergbeek, die voortijlt van waterval tot waterval. Maar het toepassen van deze termen dwingt tot bezinning. Het orakel van Delphi ging uit de handen van Apollo in die van Dionysos over; de Grieksche geest omvat beide tegenstellingen tegelijk. In deze formuleering ligt stellig niet de volle waarheid.

De klassieke epiek is trouwens ook geen Athena, volkomen toegerust uit het hoofd van Zeus te voorschijn gekomen. Zij heeft hare ontwikkeling gehad en stellig een zeer lange. Men moge zich nog zoo kritisch plaatsen tegenover de theorie derrhapsodenen zelfs de mogelijkheid loochenen uit de overgeleverde dichtwerken de oorspronkelijke gezangen los te wikkelen, ontkennen kan men bezwaarlijk, dat ook deze kunst van onderop is begonnen. Indien men de gezangen wegneemt, die later werden toegevoegd ter inleiding en afronding, dan blijven er over kortere stukken, echte torso's, die slechts een enkele episode behandelen. Maar dit dient er onmiddellijk aan toegevoegd, deze oer-epen zijn op verre na geen Eddaliederen; zij mogen slechts een enkel gebeuren tot onderwerp hebben, dit schilderen zij toch met dezelfde breede penseelstreek, die het sieraad is van alle klassieke kunst. De dichter zet zich ook nu aan den oever, om het langsstroomende heldenbedrijf met welgevallen waar te nemen.

De oudnoorsche kunstenaar stort zich in den stroom zelven. Hij is één met zijn helden, en ijlt met hen het noodlot tegemoet. Voor hem bestaat er geen stralende Olympos, waar de goden over het lot der stervelingen beraadslagen en Zeus in zijn hand de weegschaal geheven houdt, waarin het geluk van Achilles en Hector tegen elkaar worden afgewogen. De noorsche Odin staat zelf midden in het strijdgewoel en de kansen dalen en rijzen, tot, plotseling, de krijgsgod zijn speer

slingert en de strijd is beslist. De grieksche held speelt een rol, die hem door de goden is toebedeeld; is de strijd eigenlijk niet een wreed en nutteloos spel, de uitvoering van een onwrikbaar vastgesteld plan? In de Germaansche epiek is niet minder noodlot, maar het wordt niet aan den held voltrokken, maar in en door hemzelf tot werkelijkheid.

Het kenmerk van de Germaansche heldenpoëzie is niet het groote, maar het grootsche. Niet de breedte, maar de diepte. Wanneer de Engelsche of Duitsche dichtkunst zich heeft laten temmen door het klassieke voorbeeld, dat haar door klerken werd geleerd, dan heeft zij het edelste van haar wezen prijs gegeven. Want gaarne erkennen wij, dat Beowulf en Nibelungen een stap zijn dichter naar ons toe, een zeer groote stap zelfs, maar deze poëzie is bloedeloos en woordenrijk, vergeleken met het felle leven van de Eddaliederen. Wat deze kunst in breedte heeft gewonnen, heeft zij in diepte verloren en het kan ons soms toeschijnen, dat de stroom van het heldenbedrijf is doodgeloopen in het traagvlietende water van een in meer herschapen zeearm. Hier, als op zooveel andere gebieden, bracht de invloed der Zuidelijke cultuur voor het Germaansche geestesleven niet louter winst.

De springende stijl der Edda-poëzie is reeds herhaaldelijk als het kenmerk de oudgermaansche epiek genoemd. De dichter zoo goed als het publiek weet den gang der gebeurtenissen; men verlangt dus niet een aaneengeschakeld relaas van wat voldoende bekend is, maar wat men wenscht, dat is het beleven van de intensiteit der hoogtepunten, het gevoel dat het gansche tragische gebeuren in één enkel oogenblik is samengevat.

Het gedicht geeft dus slechts de toppen der handeling. Een helverlicht berglandschap met diepe schaduwen in de dalen, waar alles voor ons oog verborgen ligt. Maar toch zien wij de gansche keten voor ons uitgestrekt, terwijl het oog slechts zoekt naar de machtig oprijzende sneeuwspitsen, waar de zon op straalt.

Het is verleidelijk een parallel te trekken met den uiterlijken vorm van het vers. De Germaansche poëzie onderscheidt zich door onregelmatig gebouwde verzen, die slechts hierin overeenstemmen, dat het aantal heffingen bepaald is

en een deel der beklemtoonde lettergrepen het stafrijm draagt. Binding en scheiding tegelijk, want de allitereerende syllaben rijzen sterk boven de overige omhoog, maar rijken elkander over de andere heen de hand toe. Ook hier een in het duister gelaten ondergrond met daarboven uit enkele flitsende lichtpunten.

Ook de klassieke kunst kende alliteratie. Maar hier was het sieraad, ijdel sieraad zelfs, neigend tot klingklang. Een vers als het beruchte 'o Tite tute Tati, tibi tanta tyranne tulisti' is in het Germaansch volkomen ondenkbaar, omdat het stafrijm hier niet sieraad, maar functie is. Daardoor wordt ook het karakter dezer poëzie bepaald. Zij is een kunst van medeklinkers, niet van vocalen. Zelfs waar het allitereeren van klinkers voorkomt, is het niet de klank, die het stafrijm bewerkt, want alle soorten van vocalen kunnen met elkander wisselen. Wat den indruk van samenklinken op het oor maakt, dat is het geluid, dat ontstaat door het samenklappen der stembanden vlak vóór de vorming van de vocaal. Niet rijkdom van klank en melodie, maar de onwelluidende luchtstooten en schuringen van de consonanten, zijn de essentieele elementen van deze kunst.

Wij gelooven gaarne, dat op de verfijnde Gallische ooren de germaansche zang den indruk van ravengekras en vogelgekrijsch maakte; maar zoo ergens, dan geldt het hier, dat over den smaak niet valt te twisten. Het is hier niet de vraag van mooi of leelijk, maar veeleer: waarom was deze kunst van zulken aard? En dan zal de linguist het antwoord vinden in de typisch-germaansche zware accentuatie der aanvangslettergrepen, waardoor de klemtoon tot het overheerschende principe van het gesproken woord werd gemaakt. De vocalen, eenmaal in fraaie wisseling elkander opvolgend, werden vervaagd tot toonlooze murmelgeluiden en des te bonkiger staken de knoken van het medeklinkerskelet te voorschijn. Het Germaansche woord in Romaanschen mond wordt leniger en voller; de zware consonantverbindingen worden verlicht en nieuwe klinkers toegevoegd. Maar het Fransche woord wordt op Germaanschen bodem stug en weerbarstig.

Intusschen is er een parallelisme gelegen in den bouw van het Germaansche gedicht en van het vers. In beiden de

sterke op den voorgrond plaatsing van enkele hoogtepunten, in beide een onrustig staccato, dat ons gemoed opjaagt en beklemt. Het kan den indruk maken van een opdringerige zelfbewustheid, een markeeren van den pas; het is martiaal en onbehouwen. Voor deze kunst bestaan begrippen als welluidend of zoetvloeiend eenvoudig niet.

De onoverbrugbare kloof tusschen die kunst en ons is hier tevens mee aangegeven. De bekoring van poëzie ligt immers voor ons gevoel in gelijkmatig rhythme en volheid van klank; wat is sterker bewijs dan het feit, dat wij alliteratie door eindrijm hebben vervangen? Men kan met reden twijfelen, of dit een verbetering is te achten, of althans het stafrijm niet inniger verwant is met den aard der Germaansche taal, waaruit het trouwens zijn oorsprong heeft genomen. Maar dergelijke beschouwingen - nutteloos bovendien, omdat men tien eeuwen van kunstontwikkeling nooit ongedaan kan maken - liggen buiten mijn bestek. Vergelijking met onze hedendaagsche poëzie moet hier slechts dienen, om het karakter der oudgermaansche kunst beter te begrijpen.

Het schijnt mij van belang toe, dat zoowel innerlijke als uiterlijke vorm denzelfden aard blijken te bezitten. De Germaansche poëzie is een kunst van accenten, van woordaccenten zoowel als epische hoogtepunten. Zij wekt daardoor ongetwijfeld den indruk van in een centrum samengetrokken krachten, van hooge geladenheid, of anders gezegd van hartstochtelijkheid. Aan zulke kunst heeft het gevoel een grooter aandeel dan het intellect, al zal daarmee geenszins gezegd zijn, dat zij in haar uitdrukking gevoelig is. Eerder het tegendeel: naar Germaanschen aard verbergt zij het sentiment zorgvuldig, schijnt koud en norsch, neemt zelfs een zekere allure van kortaangebonden zakelijkheid aan. Maar dit alles belet niet, dat de polsslag van deze poëzie fel en hartstochtelijk is, dat zij in hare hoogste momenten de triumf van het gevoel is.

Het epische lied is een aaneenrijging van de hoogtepunten der handeling, stelden wij zooeven vast. Dit is echter niet in alle opzichten juist. De handeling treedt meermalen op den achtergrond tegenover den dialoog; zij voltrekt zich zelfs herhaaldelijk door middel van de gesprekken. Maar

door deze techniek - als men dit woord der litterairhistorische handboeken gebruiken mag - wordt het zwaartepunt van de gebeurtenis naar den persoon verlegd, of wat het zelfde is, van de wereld buiten naar het innerlijke van den mensch. In plaats van handelen, vinden wij hier beleven.

Het valt niet te ontkennen, dat de oudnoorsche dichter de grenzen der epiek herhaaldelijk overschrijdt. De liederen, die men gewoonlijk met den weinig sierlijken term van situatie-poëzie aanduidt, geven ons niet anders dan de gemoedsgesteldheid van een heldenfiguur op een bepaald moment der handeling. Gudrun voor de baar van Sigurd, haar samenspraak met Diederik van Bern, een groot deel van het korte Sigurdlied, zijn duidelijke voorbeelden. Hier schuilt voor epische kunst een groot gevaar, want de grens, die haar nu van lyriek scheidt, is spoedig overschreden. Daar natuurlijk de meest tragische oogenblikken voor deze introspectie worden gekozen, is het uitspreken van innerlijk leed de hoofdzaak; gevoel wordt dan maar al te gauw tot gevoelerigheid. Enkele liederen der Edda doen ons vermoeden, dat de elegische toon van vele Oudengelsche gedichten niet uitsluitend is toe te schrijven aan christelijken invloed, maar in het karakter der Germaansche kunst zelf gelegen is.

De ingetogenheid der uitdrukking, die het onuitsprekelijke van innerlijke smart weet te suggereeren, mag men bij den oudnoorschen dichter niet verwachten. Hij werkt met felle kleuren, naar onzen smaak bijwijlen wel wat grof. Wanneer op het geweeklaag van Gudrun de glazen bekers aan den wand rinkelen en de ganzen op het erf luid meeschreeuwen, dan dwingt ons zulke kinderlijke overdrijving een glimlach af. Laat ons daarbij dan niet vergeten, dat de dichter er soms ook in slaagt, het sublieme te bereiken. In een Eddalied wordt beschreven, hoe Gudrun, stom van smart, bij het lijk van Sigurd zit; andere vrouwen staan er bij en vertellen van haar leed, om Gudrun te troosten. Maar zij blijft zwijgen. Dan slaat een van haar het laken op en zegt tot Gudrun ‘Zie den dierbare aan, leg uw mond op den zijnen, alsof gij hem levend omhelsde’. En zonder een woord te spreken zinkt Gudrun in een:

toen viel Gudrun neer op 't doodsbed,
het haar ging los, de wang werd rood,
een tranenregen viel op haar knie.

De psychologie van deze kunst is weinig genuanceerd en doet ons primitief aan, ons die gewend zijn aan de uiteenrafeling van zeer samengestelde menschenzielen. Maar er is althans een oprechte poging tot psychologische teekening, die daarbij niet tot een karikatuur wordt. De weg van de handeling tot haar reflex in den geest der personen is tot het einde toe afgelegd. Dit had tot gevolg een onvastheid in de uitdrukking, een tasten naar een weergave van het innerlijke leven, die rijpere kunst vereischte dan de oudnoorsche dichter bezat. Maar al te vaak verkeeren wij onder den pijnlijken indruk, dat wij hier eigenlijk een slechts half gelukt meesterwerk voor ons hebben. Het streven reikt verder dan wat bij mogelijkheid te verwezenlijken was. Deze kunst kent niet hare grenzen, maar wat meer zegt, zij wil ze ook niet kennen. De hooge drift naar het onbereikbare, die zoo menig Germaansch kunstwerk siert en tegelijk tot mislukking doemt, is in de oudnoorsche kunst reeds ten volle aanwezig.

* * *

Litteraire verschijnselen blijken bij nader onderzoek altijd samengestelder, dan men aanvankelijk vermoedde. De oudgermaansche kunst is geenszins volledig gekenschetst, als men zich slechts tot de epiek bepaalt: daarnaast staan de saga en het skaldenlied. En zij wijzen ons op heel andere elementen van vorm zoowel als van inhoud.

Een raadsel is de dichtkunst der skalden. Is dit nog wel poëzie, of is het slechts rederijkerij? De strenge bouw der strophe, gepaard met een ingewikkeld systeem van stafrijm en assonance; de gewrongen taal der overtalrijke metaforen, doen ons eerder denken aan het macaronische genre, dan aan de naïeve kunst van een jonge beschaving. Het vormlooze, dat de Germaansche poëzie doorgaans kenmerkt, is hier in het tegendeel omgeslagen. De frissche oorspronkelijkheid van den Eddadichter, die in lossen trant de overgeleverde heldenstof op altijd nieuwe wijze behandelt, is geheel te loor gegaan; hier klinkt het hoogdravende, en toch afgemeten woord van den hofdichter, wiens conventioneele

lofzangen een onderdeel vormen van een plechtig ceremonieel.

Deze kunst is ons een raadsel, omdat wij hare oorsprongen niet kennen. De oudste voorbeelden zijn van een zoo groote gekunsteldheid, als wij in latere tijden zelfs maar zelden meer aantreffen. Zij zijn zoo moeilijk te verstaan, dat men in ernst wel beweerd heeft, dat de toehoorders dier poëzie meermalen zelf den inhoud slechts onvolledig zullen hebben begrepen.

Wat ons het meeste verbaast, dat is de angstige zorg voor een zuiveren en ingewikkelden vorm. Het ligt voor de hand, dat men naar uitheemsche voorbeelden zoekt, maar indien men ze al vond - wat tot nu toe niet is gelukt - dan zou men geen stap nader zijn gekomen tot de verklaring van dit verschijnsel. Immers, wat is de reden, dat de Skandinaviërs deze vreemde kunst zoo gretig hebben aanvaard, hoe zeer zij ook indruischte tegen den geest der eigen poëzie? Het vaststellen van een afhankelijkheid ten opzichte van uitheemsche gelijksoortige verschijnselen wordt maar al te vaak verward met een verklaring van een historisch phenomeen.

Tegenover een gebrek aan vorm een overdaad aan vorm. De Germaansche kunst beweegt zich tusschen twee uitersten, in welker midden het ideaal ligt van den aan den inhoud adequaten vorm. In dit middelpuntvliedende, het onvermogen tot de rust van een evenwicht te geraken, kan men wellicht de verklaring van dit litteraire verschijnsel vinden. De skaldenpoëzie was kunst voor het hof; niet zooals de heldenepiek gedicht voor een homogene klasse van een krijgszuchtigen adel, maar voor een kaste van hovelingen. Zij heeft iets typisch middeleeuwsch en men heeft soms het gevoel, dat de Germaansche oudheid voorbij is. Bedriegen wij ons daar niet in en is het niet reeds voldoende er op te wijzen, dat deze kunst reeds volkomen ontwikkeld was op het eind van de negende eeuw, toen de Christelijk-klassieke cultuur van West-Europa nog nauwelijks het Skandinavische Noorden had aangeraakt? Wij doen wijzer, haar te beschouwen als een rechtstreeksche uiting van heidensch-Germaansch kunstgevoel, dat veelzijdiger was, dan wij a priori onderstelden.

De skalden-poëzie heeft haar wortels diep in het heidensche verleden. Wellicht zoekt men het beste naar samenhangen met sacrale kunst, waarin de macht van het magische woord

verhoogd werd door een zeer bijzonderen vorm. In deze richting wijst althans een runeninscriptie, die men op grond van archaeologische gegevens in de zevende eeuw plaatst, en die, indien de vernuftige vertolking van Magnus Olsen mag worden aanvaard, een merkwaardig staal is van de typische kunst der skalden. De inhoud dezer inscriptie heeft een magisch karakter en in dit geval is dus de religieuze achtergrond volkomen duidelijk.

Verschillende dingen vinden aldus een bevredigende verklaring. De noodzakelijkheid om heilige namen en termen, die het gevaarlijk is onverbloemd te gebruiken, door omschrijvingen te vervangen, dwingt den dichter metaphoren te bezigen en wel in veel grooteren omvang, dan dit de poëtische taal der epiek vereischt. De werking van een magisch vers wordt grooter, naar mate het in vorm en klank aan suggereerende kracht heeft gewonnen. Hier leerde de Germaansche dichter naast de dynamiek van het stafrijm ook kennen de bekoring van het klinkerspel der assonance. Ingewikkelde versbouw verhoogt het besef, dat men de bovenaardsche machten door sterke formules bedwingen kan.

Zoo begrijpen wij den aanloop tot de kunst der skalden. Maar dit is niet genoeg, want waarom werd een dichtvorm, die oorspronkelijk alleen voor sacraal gebruik bestemd was, met zooveel voorliefde ontwikkeld, toen het tot profane kringen was afgedaald? Waarom ontwikkelde zich uit deze magische kunst een hofpoëzie, die in een ijzeren schema was vastgeklemd? Waarom eindelijk werd een ingewikkelde kunst, die haar samengesteldheid dankte aan een hooggestemd godsdienstig gevoel, tot gekunsteldheid zoo groot, dat men elders naar haar weerga tevergeefs zoekt?

Het antwoord op deze vragen kan alleen gevonden worden in een wezenstrek van het Germaansche kunstgevoel. Men moet de oplossing zoeken in andere verschijnselen, die een zelfde geestesgesteldheid verraden. En allereerst zal men dan denken aan de oudgermaansche ornamentiek, die in menig opzicht treffende punten van vergelijking biedt.

De sierkunst van den wikingentijd is uitsluitend gebouwd op het lijnmotief. Indien men een gespplaat uit die periode beschouwt, krijgt men den indruk van een oneindige door-

eenslingering van languitgetrokken banden, die op sommige plaatsen met vreemde figuren zijn versierd, waarin men nu eens breed uitzwaaiende bladvormen, dan weer grillig gestileerde lichaamsdeelen van dieren herkent. Houdt men deze onderdeelen van de versiering in het oog en vervolgt men dan het verloop der rondkronkelende lijnen, dan ziet men, na eenige oefening, de mogelijkheid het samengestelde figuur te ontwarren in een paar symmetrisch door elkander gestrengelde dierenlijven, waarvan hals en lichaam tot band zijn vervormd, terwijl in kop en pooten de oorspronkelijke natuurlijke gedaante met grooter gemak is te herkennen. Inderdaad ligt aan deze ornamentale lijnenversiering ten grondslag een naturalistische voorstelling, ontleend aan het dierenrijk. Het doet voor onze beschouwing niets ter zake, dat een gelijksoortige vlakversiering ook elders wordt aangetroffen en wel op zeer korten afstand van Skandinavië; de kapitalen der Iersche handschriften schijnen soms de afbeelding van een noorsche fibula. Want daarmee is de ornamentiek van den wikingentijd niet verklaard; wij kunnen haar niet als een ontleening uit den vreemde buiten het gebied der Germaansche cultuurverschijnselen bannen, immers niets wordt overgenomen, tenzij wegens affiniteit met den eigen aard. De geweldige en zelfstandige ontwikkeling van deze Skandinavische sierkunst is trouwens reeds een voldoende bewijs, dat dit vruchten van eigen bodem zijn.

Men heeft vastgesteld, dat in de opeenvolgende ontwikkelingsstadia van deze ornamentiek het naturalistische diermotief steeds duidelijker naar voren komt. Of beter: steeds minder volkomen wordt overwonnen. In den eersten tijd wordt het animale lichaam geheel ontleed tot bandmotief, in de laatste periode van de heidensch-noorsche ornamentiek is het dierlijf zelf onaangetast gebleven, zijn slechts de verschillende extremiteiten versierd met uitflappende bladmotieven, die zich soms als nieuw bandvlechtwerk om het lichaam heen ontwikkelen en de illusie wekken, dat de kunstenaar den strijd van leeuw en draak heeft willen uitbeelden.

Een kenmerk van deze kunst is het tekort aan plastisch vermogen. Telkens weer komen uit het zuiden de voorbeelden van een prachtig ontwikkelde naturalistische kunst en steeds

verzet zich de Noorsche geest en herschept het waarheidsgetrouwe dierbeeld in een schijnbaar zinneloozen lijnenwirwar. Het feit, dat de Noordgermaansche kunst uitsluitend ornamentaal is, bewijst een duidelijke begrenzing van het artistieke kunnen. Maar het bewijst armoede noch achterlijkheid. Men kan moeilijk beweren, dat het den kunstenaars van den wikingtijd onmogelijk was tot de plastiek zich op te werken, omdat de Skandinavische cultuur zelve nog niet op het adequate ontwikkelingsstadium was gekomen; een dergelijke vooronderstelling wordt reeds gelogenstraft door een verwijzing naar de verbluffend naturalistische kunst van het palaeolithicum. De Oudnoorsche kunstenaar schiep een ornamentale kunst, niet omdat hij niet anders kon, maar omdat hij het zóó wilde. Het onvermogen tot plastiek is niet door middel van een evolutionistisch schema te verklaren, maar als een symptomatisch verschijnsel op te vatten.

Nog eens: armoede bewijst dit niet. Ons kost het moeite te erkennen, dat de plastiek niet het adelsmerk van elke kunst behoeft te zijn. Geen woord wordt door moderne aesthetische critici meer gebruikt en niets wordt zoo vaak geconstateerd als hare gebrekkigheid of afwezigheid. Het is goed te bedenken, dat ook zonder plastiek kunst mogelijk is. Dat zulk een kunst de beperking versmaadt, welke haar door het in de natuur gegeven voorwerp wordt opgelegd. Dat zij het onverkorte recht verlangt, te scheppen niet naar de normen van buiten, maar naar haar eigen normen van binnen. Dat eindelijk zulke kunst minder afhankelijkheid verraadt, meer streeft naar onbeteugelde uitdrukking van het innerlijk leven.

De vormgevende drift was den kunstenaar te machtig, dan dat hij aan de vormen der natuur zou hebben kunnen gehoorzamen. Zijn fantasie zocht eigen uitdrukkingsmiddelen. Men kan van meening zijn, dat de wikingenornamentiek, als geheel genomen, slechts een eentonigen indruk maakt en bewijst, dat de uitdrukkingsmogelijkheden zeer beperkt waren; men zal toch moeten erkennen, dat elk voorwerp afzonderlijk gezien op zeer origineele wijze het probleem der vlakversiering oplost. Men kan in zijn kunst alles betrekken wat hemel en aarde omvatten, en toch armer aan inhoud zijn, dan de oudnoorsche sierkunstenaar.

De eerste indruk, dien men bij de beschouwing van voorbeelden dezer ornamentiek krijgt, is die van ongebreidelde verbeeldingskracht. Het teekenen van de lijnmotieven op het te versieren vlak geschiedt met een vermetelheid en grootschen zwier, die ons verrukken. Wijd zwaait de band over het gansche oppervlak uit, om aan den rand om te zwenken, in te rollen, te vertakken en weer tot het uitgangspunt terug te keeren. Hier schijnt de meest volmaakte vrijheid te heerschen, een vrijheid die den kunstenaar veroorlooft, naar zijn oogenblikkelijke ingevingen de graveerstift over het vlak te laten ronddwalen. De hand van dezen kunstenaar was vast, maar zijn geest onbeheerscht en ongestadig.

Aldus is de schijn. In waarheid heerscht hier geen vrijheid, maar de meest strikte gebondenheid. Deze kunst is geen uitdrukking van teugellooze fantasie, maar van een bijna pedante nauwgezetheid in de berekening van het ornament. Men moet zich eens de opgave voorleggen, een willekeurig vlak zoodanig te versieren, dat twee symmetrisch tegenover elkaar geplaatste bandslingers haar tot in de uiterste hoeken vullen en men zal beseffen, hoe buitengewoon moeilijk dat is. Dan stijgt onze bewondering voor deze kunstenaars, niet omdat zij een onuitputtelijken rijkdom aan verbeelding toonen, maar wijl zij in hun ontwerpen zoo beheerscht zijn. Elke punt op den rand, waarheen een slinger gericht wordt, moet nauwkeurig berekend zijn, wil het geheele ornament den indruk van een door een samenvattende gedachte beheerscht geheel maken. De verdeeling en onderlinge verhouding van de breede centrale banden en de meer decoratieve smallere slingers van pooten en staart, is met groote zorg en gewoonlijk met buitengewoon succes vastgesteld. Nog meer stijgt onze bewondering, indien wij dan zien, hoe die dunnere banden, welke het evenwicht in de compositie tot stand brengen, afwisselend behooren tot een der beide symmetrisch ontworpen diermotieven. En ondanks dit alles wekt de versiering niet den indruk van een kunstig verzonnen lijnenfiguur, maar van een onstuimig zich openbarende spontaneïteit. Deze kunst is allesbehalve naïef, integendeel, men kan haar eerder geraffineerd noemen.

Nu is het ook mogelijk een parallel met de skaldenpoëzie

te trekken. Kort en treffend is zij geformuleerd door Andreas Heusler, wiens woorden ik hier daarom wil weergeven: De buitengewone graad van stiliseering, ginds van den diervorm, hier van de taal; inderdaad maken de strofen niet zelden den indruk van een vlechtwerk, een motief van lijnen en vlakken. Dan in het bijzonder het ontleden van de deelen, ginds van dieren-, hier van zinsdeelen; de nieuwe rangschikking dezer onderdeelen tot een vlechtwerk, dat onnatuurlijk is, maar in overeenstemming met de eischen daar van de ruimte, hier van het metrum. De overdaad aan sieraad, de overlading, die tegenover het klassieke maatgevoel barbaarsch aandoet; pendanten voor de taal der skalden zal men het gemakkelijkst aantreffen in de barokpoëzie van verschillende volkeren. Het volstoppen van vlak of strofe met vorm; ook in de hofpoëzie der skalden heeft men meermalen het gevoel: nergens een luchtgat, een rustplaats, alles opgepropt met belangrijke woorden, met dragers van het rijm. Het ornament zoowel als de strofe is in zichzelf gesloten, verlangt geen voortzetting, streeft niet naar buiten; alweer een scherp onderscheid met de overige oudnoorsche poëzie; de veelgenoemde ‘oneindige melodie’ is toepasselijk op den Heliand, op deze hofpoëzie stellig niet. - De werking van het geheel eindelijk kan men ginds zoowel als hier uitdrukken met de woorden: onrust, golvend dringen, fantastische verwarring. Wat zeker niet zou gelden voor een Hildebrands- of een Wielandslied! Een vastbesloten, samengeperste energie, - terwijl zij in het epische lied tot vrije uitbarsting komt.

Deze aanrakingspunten zijn zoo talrijk, dat men aan deze parallel een groote waarde moet toekennen. Toeval schijnt hier uitgesloten; de verklaring kan slechts zijn de gelijke geestelijke activiteit, waaruit beide zijn voortgekomen. Hier voelt men het gebrek aan vormbeheersching door den overdaad der stiliseering. Het onvermogen leege vlakken open te laten is in dit opzicht kenschetsend; de ornamentiek, eens bedoeld als een middel om de grondlijnen van het voorwerp te releveeren, is ontaard tot een zinloos overwoekeren van het geheele vlak. Dit geeft aan deze oogenschijnlijk beheerschte kunst het karakter van innerlijke onrust; de meesterlijk door-

dachte compositie is een kwestie van techniek; de geest, die den kunstenaar drijft, is een drang tot expansie, die haar grenzen vindt, niet in den mensch zelf, maar in het van buiten af gegevene.

De tegenstelling vrijheid: gebondenheid, die wij zooeven opstelden, slaat, anders geformuleerd, in haar tegendeel om; zij moet luiden onrust: beheersching. Indien wij vaststellen, dat in deze kunst het klassieke maatgevoel geheel ontbreekt, dan beteekent dit den triumf van den hartstocht, die niet geleerd heeft aan regels te gehoorzamen.

Deze oudnoorsche kunstuitingen zijn dus, naar de gangbare terminologie, zeer zeker barbaarsch, maar zijn zij ook Germaansch? Heusler bestrijdt dit; hij trekt een scheidsstreep tusschen skaldenkunst en algemeen-germaansche epiek en beschouwt de eerste als een uitsluitend skandinavische ontwikkeling, een resultaat van zeer bijzondere omstandigheden. Maar hij loochent niet, dat het samenvallen van skaldenpoëzie en ornamentiek heel wat meer is dan louter toeval; hij erkent dat in beide kunststijlen is te onderkennen ‘een merkwaardig gelijke groepeering der oerbestanddeelen van de ziel’.

Waarmee dus tevens gezegd is, dat beide kunsten in haar innerlijk wezen volstrekt noordgermaansch zijn, een volkomen uitdrukking van den heidenschen mensch der Skandinavische oudheid. Natuurlijk hebben wij daarom nog niet het recht aan te nemen, dat bij de overige Germaansche volken een gelijksoortige kunst zou zijn ontstaan, indien hier slechts tijd en omstandigheden een onbelemmerde ontwikkeling der poëzie hadden mogelijk gemaakt. Zooals de gegevens nu voor ons liggen, is het skaldengedicht niet anders dan een uitsluitend noorsch verschijnsel. Maar toch van groote draagwijdte voor de beoordeeling van de Germaansche mentaliteit in het algemeen; nergens immers heeft zich een Germaansche cultuur zoo ongestoord en zoo langdurig kunnen ontwikkelen als juist in het verre Noorden, dat buiten de groote beschavings invloeden van oudheid en vroege Middeleeuwen lag. Hoe specifiek Skandinavisch zij dus ook in het eindresultaat hunner historische ontwikkeling mogen zijn, de skaldenkunst en de wikingenornamentiek zijn beide tevens door en door Germaansch en toonen in

aanleg en gerichtheid typisch Germaansche karaktertrekken.

* * *

De oude epiek bleek een kunst te zijn, vol sterke innerlijke bewogenheid, waarin een hartstochtelijk gevoelsleven zijn uitdrukking gevonden had. De poëzie der skalden was daarmee in wezen nauw verwant, slechts is hier de hartstocht niet alleen gewekt door wat den geest op een bepaald oogenblik vervult, maar nu overgegaan in een nooit gestilde onrust. Mag men hier verband zoeken met den historischen achtergrond, met het verschil tusschen volksverhuizing en wikingentijd? Naar den vorm zijn heldenepiek en skaldenpoëzie zeer verschillend; de eerste kenmerkt zich door breed ongebroken uitstroomen van de bedachtzaam gevormde en gevarieerde beeldenreeksen; de poëzie der skalden was daarvan 't tegendeel: overheersching van een starren vorm, een beeldspraak, minder gevoed door de bronwellen van het hart, dan uit de fonteinen van het vernuft. De dichter moest binnen het kader van de moeilijke strofe de plaats voor elk zinsdeel afpassen; het was de metrische vorm, die ten slotte besliste, of de poëtische omschrijving twee-, dan wel drieledig zou zijn. Van aanschouwelijke beeldspraak is onder zulke omstandigheden nauwelijks sprake; eerder van een voorzichtige keuze uit een ruimen voorraad van conventioneele wendingen. Het is al mooi, dat men bij de goede dichters en in de perioden der zuiverste kunst over het algemeen een poëtische taal aantreft, die binnen de grenzen van de gekozen metafoor tracht te blijven.

Die tegenstelling van heldenepiek en hofpoëzie wijst op sterke verschillen in den Germaanschen geest zelf. Verschillen zóó groot, dat wij gaan twijfelen, of hier een diepere eenheid onder verborgen ligt, of wij nog wel het recht hebben, aan te nemen dat de Germaansche kunst in haar wezen anders is dan de Klassieke of de Romaansche. Alle menschelijke kunst beweegt zich tusschen de polen van gevoel en intellect; waar zij beide het innigst versmolten zijn is tevens het hoogste bereikt.

Het ongebroken naast elkander voorkomen en voortleven van beide uitersten baart echter verwondering, te meer daar wij dit aantreffen in een zoo vroegen tijd. Bij het stijgen der

beschaving wordt de menschenziel meer gedifferentieerd en daardoor tevens ook meer samengesteld. In elk onzer zijn de tegenstellingen aanwezig en op velerlei wijzen in elkander vergroeid. De moderne litteratuur is de uiting van een menschengeslacht, dat in de versplintering van zijn innerlijk wezen de oude ongebroken eenheid niet meer herkennen kan. In deze gecompliceerdheid naderen de westeuropeesche volkeren elkaar; wie onderscheid in hun geestelijken habitus wil vaststellen, moet op nuances letten.

In de Germaansche oudheid was dit anders. Op het laatst, als de heidensche mentaliteit steeds meer doordrongen en verdrongen wordt door een Christelijke levenshouding, vindt men natuurlijk ook reeds de sporen van een ontbinding der persoonlijkheid. Maar als daarvan nog nauwelijks sprake kan zijn, staan scherp tegenover elkaar en vinden ook uitdrukking in twee verschillende kunstsoorten, het emotioneele en het verstandelijke element.

De Noorsche dichter Hans E. Kinck, die de ziel van zijn volk diep heeft gepeild, vindt dezelfde tegenstelling in den huidigen tijd terug; hij noemt zijn landslieden dichterlijke fantasten met het sluwe oog van den paardentuischer. Het eigenaardige is niet, dat berekenend verstand en verbeeldingskracht beide in hetzelfde volk worden aangetroffen, maar dat zij aanwezig zijn in elk individu, daar naast elkander liggen zonder overgang. Elk oogenblik kan het eene uiterste in het ander overslaan; Per Gynt was in den grond niet zoo een ellendige slappeling en frazenmaker, als Ibsen in zijn eenzijdigheid hem zag. Die trek in de volksfyzionomie der Noren maakt zonder twijfel een onbehagelijken indruk, maar hij biedt de mogelijkheid tot een fijn genuanceerd spel van gevoel en intellect. De rijke verbeeldingskracht en de voorliefde voor een symboliek, waarachter de dichter schuil kan gaan, zijn de onmiskenbare gevolgen van deze gecompliceerde geestesgesteldheld.

Hoe laat zich in het nu gewonnen beeld het derde en belangrijkste litteraire verschijnsel der Skandinavische oudheid invoegen: de IJslandsche familiesaga? Zij is een fenomeen, zoo volkomen op zichzelf staand in de periode der vroege middeleeuwen, dat zij slechts dan bevredigend kan worden

verklaard, indien zij in rechtstreeksch verband wordt gebracht met de geestelijke geaardheid van het volk, uit welks midden het zijn oorsprong nam. Blijven wij op zuiver litterair terrein, dan ligt de vergelijking met enkele verschijnselen van latere perioden voor de hand, met de Italiaansche novelle van de Renaissance, met het realisme van den modernen tijd. Het aanwijzen van zulke parallelen heeft zijn nut, om het perspectief te verkorten, het is onvoldoende om den waren aard der sagakunst te bepalen; in hare gebondenheid aan plaats en tijd ligt het essentieele van dit verschijnsel.

Kunst zijn deze sobere verhalen van IJslandsche boeren en krijgers, hooge kunst zelfs. In zijn 'Cultuurhistorische Verkenningen' heeft Huizinga nog onlangs de aandacht gevestigd op het prachtige realisme, waartoe de kunstenaars van het onherbergzame Pooleiland zijn opgestegen. En stellig is zijn verklaring juist, dat de afwezigheid van een rhetorisch antieke traditie voor de ontwikkeling van den sagastijl bijzonder gunstig is geweest. Hier kon de volksaanleg zich vrij ontplooien. Vraagt men echter, wat de oorzaak is van dezen sterk realistischen inslag, dan is het antwoord niet zoo gemakkelijk, nu zelfs minder gemakkelijk dan enkele jaren geleden. Toen kon men er zich op beroepen, dat deze kunst uit mondelinge traditie was voortgekomen, dat zij eigenlijk gezegd slechts in zoo geringe mate kunst was. Dit is niet op te vatten als een paradox; de overlevering van de historische gebeurtenissen was van het begin af en bleef tot het eind toe de kern van de geestelijke occupatie, die de familiesaga deed ontstaan. Men wilde geen kunst scheppen, maar slechts een traditie verder dragen.

Indien het resultaat was niet een dorre kroniek, maar een sappig verhaal, dan was hiervan de reden, dat de saga gedurende vele geslachten van mond tot mond gegaan was. De mondelinge voordracht bande al het boekmatige uit; het bleef een levendig verhaal van belangrijke gebeurtenissen uit vroegere eeuwen, die voor den nazaat een adelbrief waren. Het was uitsluitend familiegeschiedenis. En waar de historie zich vervluchtigen mocht tot sage, of nauwkeuriger gezegd, waar de vormlooze stof der feiten zich verdichtte tot een tastbaren, wel afgeronden vorm, daar zochten wij hiervoor

de verklaring in den invloed der mondelinge traditie, die op zeer bijzondere wijze vormgevend was. Zelfs in tweeërlei opzicht. Want de sobere, maar kernachtige stijl, de onvergelijkelijke raakheid der gesprekken, zijn van het werkelijke leven afgezien. En daarnaast de concentratie van de familietraditie om enkele centrale figuren, de verdeeling van licht en schaduw tusschen de groepen en menschen, de dienstbaarmaking van de overgeleverde stof aan de uitdrukking van een bepaalde idee, ook dit was het gevolg geweest van het innig meeleven der nakomelingschap met de roemrijke geschiedenis van hun geslacht.

Nu hebben onderzoekingen der laatste jaren aangetoond, dat het aandeel der litteraire motieven aanmerkelijk grooter is, dan men gewoonlijk aannam. Een aantal gebeurtenissen, verhoudingen, typische situaties, bijfiguren treden zoo vaak en in zoo overeenkomstigen vorm op, dat men geneigd is, deze overlevering minder historisch en meer litterair te noemen. Er zijn onder de kleinere saga's voorbeelden, zooals de Bandamannasaga, die niet meer familietraditie zijn, maar de voortreffelijke afronding van een bepaalde gebeurtenis. En met de onderkenning van het groote aantal traditioneellitteraire motieven is het realisme van de saga in een ander licht komen te staan.

Het realisme blijkt er te grooter om. Want naarmate het minder de weerslag is van een historische werkelijkheid, die er eenmaal aan ten grondslag heeft gelegen, is het te stelliger een uitvloeisel van de mentaliteit der sagavertellers. Het probleem wordt er ingewikkelder en interessanter door. Toen men de saga nog als min of meer getrouwe neerslag der historische traditie kon beschouwen, was het mogelijk te zeggen; zij was realistisch, juist omdat zij zoo weinig kunst was. Had de sagaschrijver een kunstwerk willen maken, hij zou zich gericht hebben naar de normen der toenmalige kunsttraditie, die te conventioneeler plegen te zijn, naarmate men verder in den tijd teruggaat. In het zooeven genoemde boek van Huizinga haalt hij aan de beschrijving van Egill, als hij wrokkend zit in de hal van den Engelschen koning. De saga vertelt dan: Egill was breed van gezicht en van voorhoofd; hij had zware wenkbrauwen; zijn neus was niet

lang maar buitengewoon dik, het met baardhaar begroeide gedeelte van zijn wangen breed en lang, zijn kin verbazend breed, en zoo waren ook zijn kaken; hij had een dikken hals en zware schouders, zoodat hij in dit opzicht van andere menschen verschilde; hij zag er barsch en grimmig uit, wanneer hij vertoornd was. Hij was welgevormd en langer dan ieder ander, zijn haar was grauw als van een wolf en dik, maar hij was vroeg kaal. Toen hij daar zat, zooals zoo even is beschreven, liet hij zijn eene wenkbrauw op zijn wang zakken en trok de andere omhoog tot aan zijn haren. Egill had zwarte oogen en saamgegroeide wenkbrauwen.

Deze beschrijving is een merkwaardige mengeling van poëzie en waarheid; aan den eenen kant een litterair motief dat ons doet denken aan de fantastische gelaatsvertrekkingen van den Ierschen Cuchulinn, aan den anderen kant trekken waarvan de juistheid ons wordt bevestigd door gedichten, waarin Egill zichzelf beschrijft. Overigens is de gedetailleerde persoonsbeschrijving een obligaat stuk van elke saga, bij voorkeur aangebracht op een plaats, waar de held in een bijzondere of beslissende situatie wordt geteekend. Vandaar dat er in elke beschrijving een niet geringe mate van conventie schuilt: schoon van gelaat, hoog van gestalte, donker van haar en oogen, heldere gelaatskleur behooren bij het beeld van den IJslandschen held. De verschillende malen optredende verbinding van de breede schouders en het slanke midden wijst zelfs al zeer duidelijk op het middeleeuwsche schoonheidsideaal.

Daarboven uit gaan de zuiver individueele trekken. De dikke hals, het dichte, grauwe haar en de vroegtijdige kaalheid worden uitsluitend van Egill vermeld. Dit is ongetwijfeld realistisch, want Egill spreekt zelf in een van zijn gedichten over zijn wolfsgrauwen kop en de fonkelende steenen zijner borstelige wenkbrauwen. Maar dit is hetzelfde realisme, dat uit zoo talrijke middeleeuwsche bijnamen spreekt, die onverhuld de gebreken en eigenaardigheden der personen aanduiden, dat ook in den volkshumor van alle tijden te vinden is. Het opmerkelijke is dus, dat de sagatraditie in de ook hier binnendringende conventioneele persoonsbeschrijving een stuk werkelijkheid heeft weten te behouden zóó groot, dat wij levende menschen, duidelijke individualiteiten voor ons

meenen te zien. Dit is dan ook in het algemeen het verwonderlijke van deze geschiedenissen, dat zij ons ondanks de talrijke woekerende litteraire schablonen een frischheid en direktheid hebben bewaard, die wij elders in de litteratuur van de vroege middeleeuwen slechts zelden aantreffen. Zelden, maar toch wel degelijk ook. Men kan in de Latijnsche kronieken en historiën meermalen te midden van de droge mededeelingen der feiten of de opgeschroefde rhetoriek der verheerlijking een stukje realiteit aantreffen, dat de onmiddellijke neerslag van het leven moet zijn. Maar terwijl de Westeuropeesche historische traditie in de kloosters kwijnde en even vervreemd aan het werkelijke leven werd als haar geestelijke schrijvers zelf, leefde op IJsland de geschiedenis in hoofd en hart van mannen, die hun volle activiteit ontplooiden op de boerderij en de dingvergadering, in het handelsbedrijf of den eeuwigdurenden onderlingen strijd der families. Als ook op IJsland de middeleeuwsche cultuur overwint, als de Fransche ridderromans, de geleerdheid der kloosterlingen, de heiligenlegende, de vizioenenliteratuur hun intrede doen, verdooft de luister der IJslandsche saga spoedig en wij mogen het een gelukkige voeging van het lot dank weten, dat Snorri zijn prachtige Heimskringla niet in het Latijn heeft gesteld.

Het realisme der familiesaga is dus nauwelijks te rangschikken onder de typeerende eigenschappen der oudgermaansche kunst. De soberheid van den stijl is mede het kenmerk van een traditie, die niets dan de waarheid tracht te zijn. Waar de sagaschrijver boven de traditie uitgaat, struikelt hij spoedig over den drempel naar het huis van vrouwe Rhetorica.

De familiesaga vertelt van het leven der voorvaderen, die door hun daden boven de middelmaat uitgingen. Het zijn helden, zij het dan ook binnen het kader der geschiedenis. Maar de neiging tot het heroïsche brengt deze verhalen in de buurt van de heldenepiek en het verwondert ons niet, dat wij in enkele saga's (zooals de Njála- en de Laxdoelasaga) den duidelijken invloed der Nibelungensage bespeuren. Bij de vormgeving aan de vormlooze historische staf, waarover wij zooeven spraken, moet de epische poëzie het naast voor de hand liggende voorbeeld zijn geweest. Hier mogen wij

verwachten, dat typisch Germaansche verschijnselen ook in de sagalitteratuur aan den dag treden.

Ik zou hiertoe vooral willen rekenen de neiging tot psychologische verdieping in de personen. De sagaschrijver stelt zich niet tevreden met het relaas der gebeurtenissen; deze zijn alleen van beteekenis voorzoover zij met de helden van het verhaal verband houden. Zij zullen zelfs gewijzigd en verbogen zijn, alleen maar om het karakter der personen te beter te kunnen teekenen. De historische overlevering van IJsland blijkt wel zeer duidelijk een familietraditie te zijn in dit opzicht, dat het geschiedkundige verhaal zelf geheel op den achtergrond treedt en het een reeks van biografieën wordt. Wij kunnen niet anders dan bewondering hebben voor de meesterlijke wijze, waarop de sagaschrijver de personen voor ons weet te doen opleven in één enkele zinswending, die hij hun in den mond legt. In de karakteristiek door het gesprek wordt deze kunst door geen andere overtroffen en nadert zij het dramatische genre zeer dicht. Een verhaal als de Bandamannasaga heeft nauwelijks historischen achtergrond, maar het teekent met een verbluffende scherpte de tegenstelling van den zoon, die in het leven zoo een voorspoed heeft en den vader, die hem ten slotte toch uit de moeilijkheden moet redden. In deze novelle, die ook een hedendaagsch kunstenaar zou sieren, is geen woord te veel; alles is afgewogen naar het effect, dat gezocht wordt en men moet erkennen, dat de schrijver met volleerde raffiniteit aan het moment der ontknooping de grootste spanning verbindt.

In enkele bladzijden kan de IJslandsche saga niet worden beschreven en de verschillen, die er tusschen de overgeleverde verhalen bestaan, moeten onbesproken blijven. Slechts deze algemeene trek is hier van gewicht, dat deze kunstenaars uitstekende psychologen zijn, dat zij met name bijzondere voorliefde vertoonen voor het vrouwelijke zieleleven. Evenals in de heldenepiek is de vrouw het middelpunt van het gebeuren; van haar gaat de drijvende kracht uit, in haar komt alle leed tezamen. De mannenfiguren zijn vaak zeer weinig samengesteld, al zijn er gestalten als Egill of Bolli, die een schitterend getuigenis afleggen van het vermogen dezer

kunstenaars ook in de mannenziel door te brengen. Maar als zij het complex liefde en haat in het hart eener vrouw kunnen teekenen, dan verheffen zij zich tot het hoogste van hun kunst en men weet niet, of het voorbeeld der heldenepiek hun den moed tot deze hooge vlucht heeft gegeven, dan wel of de scherpe waarneming van het werkelijke leven den epischen dichter in staat gesteld heeft tot het teekenen van zoo uitzonderlijke gemoedsbewegingen.

De familiesaga is uitsluitend IJslandsch. Op haar zijn geen theorieën van algemeen Germaansche strekking te bouwen. Wij zijn reeds tevreden, als wij ook hier bevestiging vinden voor wat wij elders meenden waar te nemen. In elk geval staat de saga met haar voorname koelheid, haar klaren, rustigen stijl niet in onoplosbare tegenspraak met de hartstochtelijkheid van de epische poëzie, met de verwarrende onrust van het skaldengedicht. Zij ziet van boven neer op den stroom der gebeurtenissen, waaraan zij schijnbaar geen aandeel neemt; zij is nuchter in haar waardeering, billijk in haar beoordeeling. Weinig historiewerken, die in plastische kracht boven het kroniekverhaal uitgaan, zijn er in de middeleeuwen geschreven, die getuigen van zoo een breede onpartijdigheid als de koningssaga's van Snorri.

Want die strakheid en dat evenwicht der saga kenmerkt haar niet in zoover zij kunstwerk, maar in zoover zij geschiedenis is. Men denkt onwillekeurig aan het merkwaardig feit, dat op dit pooleiland het Christendom bij dingbesluit werd ingevoerd; er was genoeg hartstochtelijke verdeeldheid tusschen heidenen en bekeerden, die gemakkelijk had kunnen leiden tot ernstigen strijd en een ontbinding van het gemeenebest. Maar ten slotte zegevierde het verstandige politieke inzicht; men bezat ondanks alle opwinding het vermogen de gevolgen van wat men ging doen, te overzien. Men toonde die nuchterheid van geest, die in den dagelijkschen gang van het leven de geestdrift voor het edele en hooge meermalen fnuikt, maar die in zulke momenten van ernstige beslissing een onheil verhoedt.

* * *

De Germaansche kunst is de uitdrukking van het Ger-

maansche wezen. In een enkele formule is zij niet samen te vatten. Geen definitie kan haar bepalen. Wij kunnen alleen enkele symptomen waarnemen, die ons toeschijnen kenmerken te zijn. Zoo beoordeel ik de overheersching van het gevoel boven het vermogen tot vormgeving, de neiging van de buitenwereld der verschijnselen tot de ziel der menschen door te dringen, den drang zichzelf in zijn kunst uit te spreken. Dit zijn alles eigenschappen, die leiden tot een individueele kunstuiting, tot een zeer persoonlijke verhouding van den kunstenaar tot zijn stof. Zij waarborgen originaliteit, maar zij zijn een gevaar voor een afgeronden, evenwichtigen vorm, die slechts de vrucht kan zijn van een langdurige collectieve traditie. Ruimer genomen: dat zekere maatgevoel waarmee klassieke kunst de grenzen weet te eerbiedigen, mist de Germaansche kunst.

Zij mist het reeds in de oudste periode, waarvan overleveringen voor ons zijn bewaard. Ondanks een tiental eeuwen steeds wassenden invloed van klassieke en Romeinsche voorbeelden mist zij dit gevoel voor maat nog steeds. Germaansche kunst is in haar diepste wezen Romantisch. Het valt ons, Nederlanders, moeilijk, den heerlijken bloei van een Vondel en Hooft te verloochenen en in de jammerlijke mislukking van onze romantiek toch een terugkeer tot den eigen ingeboren Germaanschen aard te herkennen. En levende op de grens van Romanen en Germanen hebben wij wellicht te zeer deel aan beider cultuur om een zuiver Germaansche kunst als aan onzen samengestelden aard beantwoordend te kunnen aanvaarden. Dit is een vraag, waarop elk Nederlander zijn eigen antwoord geven zal.

Maar de navolging van de Zuidelijke kunstvormen, hoe zeer zij moge hebben bijgedragen tot de hoogste ontplooiing van onze literatuur, heeft op den duur geleid tot een verstarring en daarmee gepaard gaande gekunsteldheid. De Renaissance was geen herleving van eigen volksgeest; de naturalistische romankunst met haar gebondenheid aan de werkelijkheid en haar eisch van plastische uitdrukking ging recht tegen den aard eener Germaansche kunst in. Te vaak hebben wij ons als ideaal voorgehouden, wat voor ons nu eenmaal onbereikbaar is.

Duizend jaren geschiedenis kan men niet ongedaan maken. Het stafrijm moge nog zoo zeer passen bij den aard onzer taal, het kan niet meer tot leven worden teruggeroepen. De Romaansche versvormen hebben ons in hun bekoring verstrikt. Nieuwe vormen hebben zich over de oude heengelegd en zijn geworden tot bloed van ons bloed.

Maar somtijds beleeft onze kunst perioden van diepe inzinking en men merkt een onzeker tasten naar het eigen wezen. Sommigen komen niet verder dan het oude onder spot en hoon te sloopen, anderen kijken verlangend uit naar een nieuwen vorm, die hun uit den vreemde zal worden opgelegd, enkelen zoeken naar het nieuwe, dat uit hun eigen geest kan opgroeien. Dan beleeft men een tijd van experimenten. Voor hen, die hiermede geen ijdel spel bedrijven, maar die oprecht streven naar een vernieuwing der hopeloos vastgeloopen kunst, kan het zijn nut hebben te weten, welke knellende banden mogen worden geslaakt en in welke richting men mag verwachten dat uit een nieuwe kunst ook inderdaad een nationale kunst kan groeien. Maar voor het inslaan van dien weg behoeft een kunstenaar veel moed en veel zelfverloochening.

J. DE VRIES

Leiden, Februari 1930

John Bowring en zijn betrekkingen tot Nederland

I

Wanneer we wensen na te gaan, welke de reputatie was die Holland genoot onder de Engelse schrijvers uit de twede helft der zeventiende eeuw, dan doen we goed, deze schrijvers te verdelen in twee verschillende groepen, de eigenlike litteratoren (dichters en toneelschrijvers) en de essayisten.

De reputatie, die Holland genoot onder de litteratoren, was zo goed als altijd ongunstig. Om maar één markant voorbeeld te noemen: John Dryden, een der voornaamste vertegenwoordigers van deze groep, verklaarde:

> They've both ill nature and ill manners too.
> Well may they boast themselves an ancient nation,
> For they were bred ere manners were in fashion.[1)]

In de tijden dat de publieke opinie in Engeland gekeerd was tegen de Republiek, zullen Dryden en zijn groepsgenoten met deze en dergelike uitingen ongetwijfeld veel succes geoogst hebben. Echter danken deze tirades hun ontstaan niet enkel aan de naijver, die er in deze tijd tussen Engeland en de Republiek bestond. Reeds lang voordat de Engelse zeeoorlogen, de droeve gevolgen van deze naijver, ontbrandden, hadden wij reeds een slechte naam onder de Engelse auteurs. Met hun onwelwillende uitingen omtrent Holland en de Hollanders zetten de Engelse litteratoren een traditie voort

1) John Dryden, Amboina or the cruelties of the Dutch to the English merchants, 1673.

waarvan we de oorsprong tot aan het einde van de zestiende eeuw kunnen terugvoeren[1)].

De Engelse essayisten die in de twede helft van de zeventiende eeuw over Holland schreven, slaan een geheel andere toon aan. De meeste van hen kennen de Republiek uit eigen aanschouwing; ze zijn er geboren of hebben er jarenlang gewoond. De voornaamste vertegenwoordiger van deze groep is ongetwijfeld de Engelse gezant Sir William Temple, wiens in 1672 verschenen Observations on the United Provinces of the Netherlands zowel in Engeland zelf als ook op het vasteland veel gelezen werd. Temple prijst en laakt; maar zowel zijn lof als zijn blaam steunt op inzicht in en waardering voor de Nederlandse beschaving van zijn tijd.

De onderscheiding tussen litteratoren en essayisten, zoals we die voor de twede helft van de zeventiende eeuw maakten, valt voor de achttiende eeuw niet langer te handhaven. Onder de invloed van het opkomende en weldra oppermachtige rationalisme wordt aan de essay, hetzij openlik, hetzij onder vermomming, in de litteratuur een belangrike plaats ingeruimd; in Engeland misschien meer nog dan in enig ander land van Europa. Het is daarom met een zekere nieuwsgierigheid dat we ons afvragen: welke is de reputatie van de Hollander in de achttiende-eeuwse litteratuur? Is het vrij gunstige oordeel uit de zeventiende-eeuwse essay sterk genoeg geweest om zich ook in de achttiende-eeuwse essayistiese litteratuur te handhaven, of heeft de ongunstige mening, zoals we die reeds in de zeventiende-eeuwse litteratuur uitgedrukt vinden, zich ook over de Engelse letterkunde van de daaropvolgende eeuw uitgebreid? We verwachten een conflict, en zijn benieuwd naar de afloop daarvan.

Vier bekende achttiende-eeuwse Engelse schrijvers hebben zich in hun werken over Holland uitgelaten: Fielding, Goldsmith, Smollett, Disraëli. Waarschijnlik hebben ze alle vier ons land persoonlik bezocht. Van drie van hen weten we dat zeker. Fielding studeerde van 1728-'29 aan de Leidse hogeschool; geldgebrek deed hem waarschijnlik deze academie verkiezen boven Oxford of Cambridge. Ook Oliver Goldsmith

1) Zie hiervoor J. Huizinga, Engelschen en Nederlanders in Shakespeare's tijd. Tien studiën.

was een tijdlang alumnus van de Leidse universiteit; hij bracht vrijwel het gehele jaar 1754 en een gedeelte van het jaar 1755 in ons land door. Disraëli werd, omstreeks 1780, door zijn vader als een baal vrachtgoed naar diens handelsagent te Amsterdam gezonden, toen hij zich vermeten had.... een gedicht te maken, en vervolgens in de kost gedaan bij een leraar, die zich geheel verliet op het gezond verstand en de natuurlike aanleg van zijn leerling en zelf zijn tijd verdeed met het schrijven van lange en nietswaardige verzen. Alleen van Smollett staat het niet vast, of hij in eigen persoon de Nederlanden bezocht heeft. Echter wordt de reis die Peregrine Pickle, een van zijn romanhelden, door ons land maakt, zo natuurgetrouw weergegeven, dat we haast wel aannemen moeten dat de schrijver de door hem beschreven omgeving met eigen oogen aanschouwd heeft. Dit moet dan omstreeks 1750 geweest zijn.

Fielding heeft zich in zijn werken nooit anders dan terloops over Holland uitgelaten. Maar waar hij dit doet, is zijn oordeel doorlopend ongunstig. Wanneer hij b.v. in de Journey from this world to the next de stad der ziekten nadert, dan komt hem een reuk tegemoet die hem herinnert aan de onaangename dampen die er zomers uit de Hollandse grachten opstijgen, en deze dampen zijn ‘greatly agreeable to the Dutch taste, but not so pleasant to any other.’

Oliver Goldsmith heeft zich meer opzettelik over Holland uitgelaten. In de ‘Traveller’ geeft hij de volgende karakteristiek.

> Thus, while around the wave-subjected soil
> Impels the native to repeated toil,
> Industrious habits in each bosom reign,
> And industry begets the love of gain.
> Hence all the goods from opulence that springs,
> With all those ills superfluous treasure brings,
> Are here displayed. Their much-loved wealth imparts
> Convenience, plenty, elegance, and arts;
> But view them closer, craft and fraud appear;
> Even liberty itself is bartered here:
> At gold's superior charms all freedom flies.
> The needy sell it and the rich man buys.
> A land of tyrants and a den of slaves,
> Here, wretches seek dishonourable graves,
> And, calmly bent, to servitude conform,
> Dull as their lakes that slumber in the storm.

Smollett laat, zoals reeds gezegd, zijn held Peregrine Pickle een reis door Holland maken. Hij ziet er weinig goeds. Peregrine Pickle woont in ons land een toneelvoorstelling bij, maar de mimiek van de toneelspelers is zo overdreven en hun taal is zo ongeschikt om drager te zijn van de gevoelens van liefde en eer, dat de opvoering enkel effect heeft op zijn lachspieren; hij moet zich wel twintig maal verwijderen, voordat de catastrofe eindelijk komt. Na de toneelvoorstelling neemt hij ten huize van zijn gastheer deel aan een gesprek over de Nederlandse litteratuur. Daar is dan ook nog een andere Hollander tegenwoordig. Deze neemt met beide handen een groot stuk Cheshire kaas van de tafel en zegt:

> 'I do know vat is boetre. Mine brotre be a great boet, and ave vrought a book as dick as all dat.'

Peregrine Pickle vermaakt zich zeer. Hij vraagt de spreker naar de onderwerpen waar zijn broer over schreef. Maar

> of these his brother could give no account, or other information, but that there was little market for the commodity, which hung heavy upon his hand and induced him to wish he had applied himself to another trade.'[1)]

Tenslotte Disraëli. Weliswaar moet deze zijn herinneringen aan Holland eerst omstreeks 1820 te boek gesteld hebben, maar aangezien deze herinneringen uitsluitend teruggaan op zijn eigen verblijf in ons land en dit verblijf nog in de achttiende eeuw viel, kunnen we zijn opmerkingen over de Nederlanders en de Nederlandse litteratuur ook rekenen als nog tot deze eeuw behorende. Disraëli schrijft:

> Vondel whom the Dutch regard as their Aeschylos, Sophocles and Euripides, had a strange defective taste; the poet himself knew none of these originals, but he wrote on patriotic subjects, the sure way to obtain popularity; many of his tragedies are also drawn from the Scriptures; all badly chosen and unhappily executed. In his *Deliverance of the Children of Israel*, one of his principal characters is the *Divinity*! In his *Jerusalem Destroyed* we are disgusted with a tedious oration by the angel Gabriel, who proves theologically, and his proofs extend through nine closely printed pages in quarto, that this destruction has been predicted by the prophets: and, in the *Lucifer* of the same author, the subject is grossly scandalised by his haughty spirit becoming stupidly in love with Eve, and it is for her he causes the rebellion of the evil angels, and the fall

1) The adventures of Peregrine Pickle, Chapter 64-66. Het spreekt van zelf, dat Peregrine Pickle in ons land nog meer avonturen beleefde, maar evenals trouwens bij Fielding, Godsmith en Disraëli, moet ik me hier beperken tot één typerende passage.

> of our first parents. Poor Vondel kept a hosier's shop, which he left to the care of his wife, while he indulged his poetical genius. His stocking shop failed, and his poems produced him more chagrin than glory; for in Holland even a patriotic poet, if a bankrupt, would, no doubt, be accounted by his fellow-citizens as a madman. Vondel had no other master but his genius, which, with his uncongenial situation, occasioned all his errors.'
> 'I believe it is well known that the actors on the Dutch theatre are generally tradesmen, who quit their aprons at the hour of public representation.'
> 'I saw two of their most celebrated tragedies. The one was Gysbert van Amstel, by Vondel; that is Gysbrecht of Amsterdam, a warrior, who in the civil wars preserved this city by his heroism. It is a patriotic historical play, and never fails to crowd the theatre towards Christmas, when it is usually performed successively. One of the acts concludes with the scene of a convent; the sound of warlike instruments is heard; the abbey is stormed; the nuns and fathers are slaughtered; with the aid of "thunderbuss and thunder", every Dutchman appears sensible of the pathos of the poet. But it does not here conclude. After this terrible slaughter, the conquerors and the vanquisted remain for *ten minutes* on the stage, silent and motionless, in the attidudes in which the groups happened to fall! and this pantomimic pathos commands loud bursts of applause.'[1)]

Van deze vier oordeelvellingen is die van Goldsmith nog wel de zuiverste. Zijn karakteristiek bevat regels die ons hatelik aandoen; zijn uitlatingen zijn op z'n minst genomen eenzijdig, maar toch kunnen we het gevoel niet van ons afzetten, dat hij, meer dan een der anderen, door de schijn vermocht heen te zien. Goldsmith zag het Holland van zijn tijd altans eenigszins zoals het ook werkelik was; de uiterlike schijn was schoner dan ooit, maar de innerlike kracht was daar reeds niet meer aan evenredig. Ons land had, ook geestelik, boven zijn stand geleefd, en deze overspanning begon zich reeds te wreken.

Goldsmith ziet, of nog liever, voelt dit, en het beïnvloedt zijn oordeel. Vandaar dat er bij hem ook geen sprake is van een conflict, zoals we dat hiervoor reeds veronderstelden. Goldsmith kreeg vanuit de litteratuur van de eeuw die aan de zijne voorafging, geen hoog denkbeeld mee over ons land; de werkelikheid die hij om zich heen waarnam was in wezen niet met dit denkbeeld in strijd; integendeel, ze kwam er wonderwel mee overeen.

Wat Fielding en Smollett betreft, zij zagen misschien

1) Curiosities of Literature 1849, I pag. 448. De eerste editie van Curiosities dateert reeds van 1792. Het gedeelte over Holland werd eerst in een latere, vermeerderde, editie ingevoegd.

minder diep dan Goldsmith, maar ook zij vielen toch onder hetzelfde lot. De mening die ze zich over Holland gevormd hadden, was uit zichzelf reeds ongunstig, de toestanden zoals ze in hun tijd in ons land waren, spraken niet sterk genoeg om deze mening grondig te wijzigen.

En Disraëli? Multatuli heeft in een van zijn Ideeën reeds met hem afgerekend[1]. Wij doen er gaarne verder het zwijgen toe.

De twee factoren die in de twede helft van de zeventiende eeuw samen Hollands reputatie in Engeland bepaalden - traditie, gemengd met naijver èn eigen waarneming - werkten in tegenstrijdige richting. In de achttiende eeuw doen ze dit niet meer, versterken ze elkaar veeleer. Het gevaar was dan ook werkelik niet denkbeeldig, dat een onbillik oordeel over ons land zich voorgoed van de publieke opinie van het Engelse volk zou meester maken. Het is toen John Bowring geweest, die getracht heeft, deze kwade betovering te verbreken. In zijn brieven en verhandelingen over ons land, die omstreeks 1829 verschenen in verscheidene bekende kranten en tijdschriften[2] en die dus een betrekkelik ruime lezerskring gevonden moeten hebben, is de blaam weer gemengd met lof; evenals bij Temple waren beide weer gegrond op een persoonlike waarneming èn waardering. Vandaar dat zijn geschriften een nadere studie overwaard zijn.

Voordat we daartoe overgaan, moeten we echter eerst nog één vraag onder de oogen zien. Zijn we niet gruwelik oppervlakkig geweest, toen we uit vier uitingen over Holland, die nog wel lopen over een gehele eeuw, gevolgtrekkingen maakten ten opzichte van de publieke opinie in het algemeen? In meen van niet. Deze vier uitingen zijn niet de uitingen van willekeurige personen; het zijn de meningen van vier van de voornaamste vertegenwoordigers van de achttiende-eeuwse Engelse litteratuur. En dat niet alleen; ze zijn ook het enige oordeel over ons land dat de Engelse letterkunde uit de acht-

1) Multatuli, Idee No. 1280. Hij typeert Disraëli's geschrijf aldus: ‘opmerkingen en oordeelvellingen die vooral dáárom z'n onbetwistbaar eigendom zijn, omdat het geen welschapen mensch in 't hoofd zal komen hem dit eigendom te betwisten.’

2) Zie hiervoor de aantekening op pag. 215.

tiende eeuw ons verschaft. Er staan geen gunstige uitingen tegenover. Deze vier passages bezitten dus wel zeker algemene waarde.

Bovendien neme men de term publieke opinie hier niet te ruim. Het spreekt vanzelf, dat toen evenals nu, verreweg het grootste deel van het Engelse volk in het geheel geen mening over Holland bezat; slechts een kleine kring zal enige belangstelling gehad hebben voor ons land. Des te groter echter het gevaar dat de genoemde Engelse letterkundigen, over het algemeen schrijvers die druk gelezen werden, dit onwetende publiek met hun eigen ongunstige oordeel zouden beïnvloeden.

Ten overvloede bezitten we nog een aanwijzing, waaruit we mogen besluiten dat zulk een ongunstige openbare mening zich inderdaad bezig was te vestigen. Deze aanwijzing danken we aan de persoon aan wie deze studie gewijd is, aan John Bowring. In een brief die geplaatst werd in de Vaderlandsche Letteroefeningen van 16 Mei 1829 schreef Bowring, die in zijn geschriften over Nederland toch waarlik ook de kritiek niet gespaard had, dat men hem in zijn eigen vaderland ervan beschuldigde, bezet te zijn met ingewortelde vooroordeelen ten gunste van de Nederlanders, en dat men hem uitdaagde om nu ook de andere zijde van het schilderij te vertonen. Waarop de schrijver slechts één antwoord kon geven, namelik dit: ‘Tantum vidi.’

II

John Bowring groeide op in Exeter, waar in de dagen van zijn jeugd een uitgebreide handel bestond in wollen goederen. Het drukke bezoek van vreemde kooplieden en zeelieden verschafte hem een uitnemende gelegenheid om zijn talenkennis te verrijken. Zijn aanleg was hem daarbij gunstig. Italiaans leerde hij van emigranten die in Engeland hun barometers en andere instrumenten kwamen verkopen; Frans van een refugé-priester en in het gezelschap van Franse krijgsgevangenen die toen (we zijn in de tijd van de Napoleontiese oorlogen!) in grote getale op hun erewoord in Devonshire

verblijf hielden; Duits en Nederlands onderwees hem een der te Exeter woonachtige kooplieden[1].

Een zijner bewonderaars, Thomas Hood, de hoofredacteur van 'The Gem' drukte zijn ontzag voor Bowrings omvangrijke talenkennis uit in een gedicht. Hij zegt daarin dat Bowring

> As fluent as a parrot is,
> But far more Polly-glottish;

ja

> In short, the man is able
> To tell you what's o'clock in all
> The dialects of Babel.

Iemand met zulk een talenkennis is wel zeer geschikt om handelsbetrekkingen op het Continent te gaan behartigen. Op 27-jarige leeftijd reist Bowring reeds met belangrike opdrachten naar Spanje, Portugal en Frankrijk.

Dit was in de jaren 1819 en 1820. In 1828 en 1829 volgt een bezoek aan Holland. Bowring is dan in ons land al geen onbekende meer. In 1824 heeft hij namelik, samen met Harry S. van Dyk, al een 'Batavian Anthology' uitgegeven; een korte schets van de Nederlandse letterkundige geschiedenis, geïllustreerd met vertalingen van Nederlandse gedichten[2].

Zijn eigenlike doel was een onderzoek naar de toestand van Nederlands financiën, een opdracht hem door de Engelse regering verstrekt. Deze opdracht mislukt. Bowring ontdekt de minder gunstige praktijken van het Syndikaat en een speciale order van Willem I brengt zijn onderzoek tot een ontijdig einde.

Maar dat was de interne kant van de zaak. De ontvangst van de zijde van het Nederlandse volk was uiterst hartelik. Volgens de Vaderlandsche Letteroefeningen werd hij zelfs ingehaald met 'stuipachtige' toejuichingen. Het is echter

1) De biezonderheden omtrent Bowrings leven zijn ontleend aan Sir John Bowring, Autobiographical Recollections, en aan de Dictionary of National Biography.
2) Batavian Anthology, or Specimens of the Dutch Poets(with remarks on the poetical literature and language of the Netherlands, to the end of the Seventeenth Century. Vele Nederlandse letterkundigen verleenden hun hulp voor deze uitgave. Het voorbericht noemt o.a. De Clercq (zie diens Dagboek I pag 212), da Costa, Bilderdijk, Siegenbeek, Delange. Ditzelfde voorbericht kondigt een twede deel aan, dat echter nooit verscheen.

de vraag of de Letteroefeningen hier wel het zuiverst de openbare mening weergaf; dat tijdschrift was namelik het enige in heel Nederland dat, na Bowrings bezoek, scherpe kritiek uitoefende op zijn in de vorm van een serie krantenartikelen geschreven verslag van de reis[1]. Nog een ander Nederlands tijdschrift, de Argus, spreekt enigszins schamper over de ontvangst die Bowring te beurt viel. 'De heer Bowring wordt te Amsterdam door het Poëtengild verdrukt en vermoord.' De Argus vermoedt dat de motieven voor deze overdreven huldiging onzuiver zijn; alle dichters willen door hun Engelse collega vertaald worden.

Ofschoon dus deze twee tijdschriften geen van beide een welwillende toon aanslaan, wekken zij toch de indruk dat de ontvangst die Bowring genoot, weinig minder dan overweldigend was.

Deze uitbundige ontvangst stelt Bowring in de gelegenheid om zijn speurneigingen, die hij nu niet meer op Nederlands financiën kon aanwenden, bot te vieren op een ander terrein, op de Nederlandse beschaving. Naar alle kanten van dit terrein gaat zijn belangstelling; geen moeite is hem te veel bij het onderzoek dat hij op dit gebied instelt. Zijn publicaties bewijzen ons dit. Deze zijn: Iets over de Friesche Letterkunde, Iets over de Nederlandsche Letterkunde, en een reeks Brieven[2].

1) Vaderlandsche Letteroefeningen, 1829, Deel II, pag. 157. Schrijver van deze kritiek was waarschijnlik J.H. Halbertsma, die het wel eens geweest zal zijn met zijn vriend R. Posthumus, dat de huldiging welke Bowring in ons land in ontvangst nam, te overdreven was. Bowring antwoordt in een brief van 16 Mei 1829, afgedrukt in dezelfde jaargang van de Letteroefeningen, pag. 399. Dit antwoord schijnt de Letteroefeningen niet van zijn ongelijk overtuigd te hebben; op pag 441 volgt tenminste een ongunstige kritiek op het eerste deeltje van de Brieven. A. Telting heeft het in de voorberichten voor zijn vertalingen van de verschillende werken van Bowring, voor de Engelse schrijver opgenomen.

2) Verschenen in drie afzonderlijke deeltjes bij G.T.N. Suringar te Leeuwarden. 1829/1830. Vertaler is A. Telting. De inleiding op de Friese letterkunde verscheen eerst in de Foreign Review; de inleiding op de Nederlandse letterkunde zag afzonderlik het licht onder de titel: Sketch of the language and literature of Holland, by J.B. (Amsterdam 1829); de Brieven verschenen in verschillende bladen en tijdschriften, als de Westminister Review, de Gleaner, de English Chronicle en de Morning Herald.

Oliver Goldsmith, van de Engelsen die in de achttiende eeuw ons land bereisden nog wel de scherpste opmerker, verhaalt ergens[1)] dat hij in de trekschuit gewoonlik niet meedoet aan gesprek of spel. Hij trekt zich liever terug in een hoek en geeft van daaruit zijn ogen de kost. Bowring doet anders. Die weet op een ongelofelik makkelike wijze toegang te krijgen tot het intiemste leven. Hij bezoekt een Zweeds dichtend schoolmeester. Voor één enkele dag maar. Doch voordat hij weggaat, heeft hij samen met de dochter van deze schoolmeester Shakespeare gelezen[2)]. Hij maakt in een Hollands gezin moeders verjaardag mee. Een ander zou zich bij zulk een familiefeestje een vreemde voelen. Maar Bowring niet. Hij doet volop mee met de huisgenoten. Evenals deze heeft ook hij zijn gelegenheidsvers klaar[3)]. Zijn levendige belangstelling weet de anders zo zelden geestdriftige Nederlanders tot ongewone daden te bezielen. Een Friese adellike dame dost zich, op Bowrings verlangen, uit in al de tooi van haar voorvaderlike geslacht, de uitermate grote hoed incluis[4)]. Minder gelukkig is Bowring echter met een eveneens Friese schipper, met wie hij aan de praat raakt en die zulke originele opmerkingen maakt dat Bowring hem vraagt hem in zijn hotel te komen opzoeken. De schipper schijnt dit verzoek zeker al te vreemd gevonden te hebben; altans hij verscheen niet[5)].

Bowrings belangstelling is niet alleen litterair. Zijn aandacht gaat ook uit naar de maatschappelike toestanden, het gebied waarop hij zich in later leven als liberaal parlementslid zal onderscheiden. Hij bezoekt de strafgevangenis te Leeuwarden in gezelschap van burgemeester en andere autoriteiten en na dit bezoek schrijft hij uitvoerig over de aard der straffen die daar worden toegepast, over de voeding die de gevangenen krijgen, over de bezigheden waarmee ze hun dag vullen[6)].

1) In een brief aan zijn oom Contarine, vermeld in Austin Dobson Life of Oliver Goldsmith, page 35/36.
2) Autobiographical Recollections, pag. 376.
3) Brieven, pag. 108.
4) Brieven, pag. 73.
5) Brieven, pag 81.
6) Brief XVIII.

Een ander maal geldt zijn belangstelling het doofstommeninstituut van Guyot te Groningen of het Burgerweeshuis te Leeuwarden; dit laatste bezoek is aanleiding tot het maken van uitvoerige opmerkingen omtrent de voeding der wezen, hun afleiding en de invloed die de coëducatie op hen heeft[1].

Al bestreek Bowring dus het gehele Nederlandse cultuurgebied, de meeste belangstelling heeft hij toch nog voor de letterkunde. Geen wonder. Bowring schreef zelf gedichten.

Zo komt het dan ook dat hij in Friesland kennismaking zoekt met de voornaamste letterkundigen die deze provincie toen bezat, met R. Posthumus, met J.H. Halbertsma[2], met de leden van de Constanterkring. Het meest voelt hij zich nog wel aangetrokken tot R. Posthumus. Er moet wèl een groot verschil in persoonlikheid geweest zijn tussen de stugge Friese plattelandsdominee en de vlotte Engelsman! Toch vond Bowring ook de weg naar het hart van deze gesloten figuur. Een biezonderheid hielp hem daarbij; evenals Bowring zelf, bezat ook Posthumus een warme verering voor Shakespeare. Eén van diens stukken, de Julius Caesar, had hij in het Fries vertaald. Bowring las enige fragmenten daarvan met hem door en getuigde later dat ze ‘onder de schoonste vertalingen behooren, die ooit van Shakespeare geleverd zijn.’[3] Shakespeare stond voor Posthumus bovenaan. Maar niet zo ver na hem volgde een andere, en ditmaal een inheemse dichter, Gysbert Japicx. ‘Hij had (deze) zoo dikwijls gelezen en herlezen, dat hij in gebondenen stijl niet schrijven kon, of desonbewust ontvloeiden hem woorden en spreekwijzen, die aan dien ouden

1) Brief XIX.
2) Deze ontmoette hij ten huize van R. Posthumus. Zie J.H. Halbertsma, Rinse Posthumus, Vrije Fries IX.
3) Vergelijk ook nog Autobiographical Recollections, pag 151. ‘Posthumus was the name of a village pastor living at Waaxen (sic! Waaxens), whose translations from Shakspeare much more resemble the original, and as perfectly convey the sense as the best translations (and they are most excellent) of the scholars of Germany.’
Later vertaalt Posthumus ook nog de Merchant of Venice, If you like it, The tempest, fragmenten uit Henry VIII en Hamlet. Het is mogelik dat tijdens Bowrings verblijf ook reeds gedeelten van een of meer van deze stukken vertaald waren. Elders spreekt Bowring namelik niet van Julius Caesar, maar meer in het algemeen van fragmenten uit Shakespeare.
Over Bowring als Shakespaerevertaler zie verder Dr. G.A. Wumkes, Bodders yn de Fryske striid, pag. 490/491.

dichter alleen eigen waren.'[1] Posthumus was het dan ook die Bowring de schoonheden van Frieslands grootste dichter hielp verstaan.

Doch niet alleen in Friesland, maar ook in Holland zoekt Bowring bij voorkeur het gezelschap van de letterkundigen. Hij woont lezingen bij van Dr. Capadose.[2] Hij weet aan Willem de Clercq een van diens improvisaties te ontlokken[3]. Zelfs gaat hij in Haarlem Bilderdijk opzoeken. Dit laatste leek hem, die toch uitgesproken liberale ideën bezat[4], niet zonder gevaar; het was hem enigszins te moede alsof hij zich waagde in het hol van de leeuw. Maar deze leeuw bleek dan toch vriendeliker te zijn dan Bowring dacht. Want wat was het geval? Bilderdijk was juist op zijn dagelikse wandeling, toen Bowring bij hem aanschelde. Dus ging de laatste eerst maar een ander bezoek afleggen, eveneens bij een letterkundige, van Walré. Daarna probeerde hij het nog eens en nu slaagde hij beter. De ontvangst was biezonder hartelik. Bilderdijk had de Engelsman reeds in de stad lopen zoeken! Bowring vatte dit enkel op als vriendelikheid en voelde zich er dan ook zeer door gestreeld. Wij, die Bilderdijk beter kennen, mogen vermoeden dat hier ook andere factoren gewerkt zullen hebben. Bilderdijk zal, ijdel als hij was, zich door het bezoek van de Engelsman zeker niet minder gestreeld gevoeld hebben dan deze door de hartelike ontvangst welke hem te beurt viel. Bovendien deden zich bij hem wellicht ook de aangename herinneringen gelden aan een andere Engelsman, Robert Sonthey, die in 1825 enige tijd in zijn woning had doorgebracht.[5]

Al gaat dus Bowrings belangstelling uit naar de Nederlandse beschaving in al haar geledingen, zijn eigen voorliefde voor de

1) J.H. Halbertsma, Rinse Posthumus, Vrije Fries IX.
2) Brieven, pag. 159
3) Brieven, pag 253.
4) Toen Bowring afscheid nam van da Costa, zeide hij tot hem: 'Quand nous aurons réunis dans le ciel, je vous montrerai les millions que vous avez voulu en exclure.' de Clercq. Dagboek, pag. 73.
5) Over dit bezoek schreef Willem de Clercq in zijn Dagboek (pag. 70): 'De drie heeren (Bowring, Wap en van Baerle) waren vervolgens bij Walré geweest en zeiden dat het contrast tusschen dezen en Bilderdijk zoo groot was, dat men hen wel *Jean qui pleure* en *Jean qui rit* kon noemen.'

letterkunde en het contact dat hij dientengevolge met de Nederlandse letterkundigen verkrijgt, maakt het begrijpelik dat drie-vierde van zijn geschriften over ons land aan de litteratuur zijn gewijd. Wanneer er dan ook commentaar komt op Bowrings geschriften, dan is dit weer van een Nederlandse letterkundige. De Groningse hoogleraar in de welsprekendheid B.H. Lulofs schrijft een boek, waarin hij de opmerkingen die Bowring over ons land, en dan voornamelik over onze letterkunde maakt, nog eens nader beziet, uitwerkt of verwerpt[1]. Wel een bewijs dat diens Brieven kort na hun verschijnen, een grote belangstelling genoten!

III

We komen dan ook als vanzelf voor de vraag te staan: hebben de geschriften van Bowring ook invloed uitgeoefend op onze beschaving? Zijn ze ons volk ten spiegel geweest? Een geheel bevredigend antwoord zal op deze vraag wel nooit te geven zijn. Maar al kunnen we deze vraag dan ook nooit volkomen beantwoorden, wellicht zullen we toch zulk een antwoord enigszins kunnen benaderen. Daartoe moeten we dan eerst een andere vraag onder de ogen zien. In hoeverre waren inderdaad de geschriften van Bowring een spiegel van de toenmalige beschaving?

Het spreekt wel haast vanzelf dat we van Bowring, een vreemdeling, die enige maanden slechts in ons land verblijf hield, geen belangrike, voor ons nieuwe gezichtspunten ten opzichte van het geestesleven van die tijd kunnen verwachten. En toch, bij de eerste kennismaking geven de Brieven en Inleidingen ons deze indruk wèl. Eerst bij nader toezien blijkt dat deze verrassingen eerder te danken zijn aan Bowrings journalistiek talent dan aan zijn diep en oorspronkelijk inzicht.

Midden in zijn overzicht over de Friese letterkunde bijvoorbeeld, verrassen ons een paar zinsneden over de verhouding tussen volks- en cultuurtaal, die getuigen van een, voor die tijd, zeer modern taalinzicht. ‘De studie der tongvallen,’

1) Eenige Toelichtingen en Bedenkingen op des geleerden Dr. J. B's uit het Engelsch in onze moederspraak vertaalde aanmerkingen over sommige onzer oudere en nieuwere Nederlandsche Dichters, Redenaren en andere Schrijvers, door B.H.L. Groningen, 1829. De Groningse Universiteit had Bowring bevorderd tot doctor in de letteren honoris causa.

zo zegt Bowring daar, ‘is een zeer verwaarloosde geworden door het eens gevestigde dwaalbegrip, dat vele plaatselijke volkstalen, hoewel van eene onbetwistbare oudheid, slechts verbasteringen zouden zijn der algemeene schrijftaal. Het is juist in die volkstongvallen, dat men de geschiedenis der taal moet zoeken, schaars in de schrijftaal te vinden, die gewoonlijk een gewrocht is van nieuwere overeenkomsten, daar de oude woorden en spreekwijzen gezocht moeten worden in afgelegene boeken, waar mode en veranderingszucht minderen invloed hadden.’[1)]

Hoe verdienstelik zouden deze opmerkingen zijn zo ze van Bowring zelf afkomstig waren! Echter is dit niet het geval. Zeven jaar voordat Bowring in Friesland vertoefde, was er te Bolsward een borstbeeld onthuld voor Gysbert Japicx. J.H. Halbertsma had bij deze gelegenheid een redevoering gehouden; deze redevoering verscheen in druk onder de titel: Hulde aan Gysbert Japiks. Halbertsma nu bezat wèl een oorspronkelik taalinzicht en met een voor hem zeer karakteristiek gebrek aan concentratievermogen vlecht hij zijn taalkundige beschouwingen door zijn rede over Gysbert Japicx. Hij zegt: ‘Hoe doodeenvoudig is toch de opmerking, dat de gansche taal reeds bestond voor zij geschreven werd, en hare ware gronden dus niet in de harsens der geleerden, maar in den mond des volks te zoeken zijn; dat hare vatbaarheid om door lettertekens ten allerjuiste verbeeld te worden het overtuigendste bewijs is van ene evenredige vermagering in de zangrijke verscheidenheid harer vokaalklanken tot onherstelbare schade der welluidendheid; dat eindelijk met het eigendommelijke der spraak een deel harer edelste sieraden verloren ging, onder de hand niet alleen der eerste schrijvers, die haar in overzettingen ene vreemde natuur opdrongen, maar bovenal van latere letterkoningjes, die door den groten hoop geëerbiedigd en gevolgd, alsof zij de taal geschapen hadden, inderdaad niets anders deden dan haar door hunne domme regels het schandelijkste en verderfelijkste juk op den vrijen hals te laden.’[2)]

We weten al dat Bowring door Posthumus, een vriend en

1) Iets over de Friesche Letterkunde, pag. 12.
2) Hulde aan Gysbert Japiks, I, pag. 19.

medestrijder van Halbertsma, kennis kreeg aan Gysbert Japicx. We weten ook dat Bowring Halbertsma ten huize van Posthumus persoonlik ontmoet heeft. Het vermoeden is dus wel gewettigd dat Bowring zijn modern taalinzicht direct of indirect aan deze Friese geleerde ontleende.

Een soortgelijke ervaring hebben we, wanneer we Bowrings oordeel over Vondel voor een ogenblik aan een nadere beschouwing onderwerpen. In de Batavian Anthology is dit nog alleszins gunstig. 'As a poet he has never been rivalled in Holland.' 'His "Lucifer" is the most splendid and inspired poem in the language.' En omtrent zijn verandering van godsdienst heet het: 'his sincerety cannot be suspected.'[1)]

In de inleiding op de Nederlandse letterkunde is de toon echter heel anders. 'Van al de Hollandsche dichters is zijn naam de eenige, van welken men zeggen kan, dat hij zichzelven met geweld eenen weg gebaand heeft tot iets, dat naar een algemeene bekendheid gelijkt. Hij dartelt in heel den overvloed der taal; hij kleedt alle zijne gedachten in dichterlijke uitdrukking; maar die gedachten zijn geene gedachten van den verhevensten rang, en hebben weinig van de muzijk der wijsbegeerte in zich. Hij, een Shakspeare van eenen lageren rang, vloeit evenzeer van schoonheden, als van gebreken over. Zijn geest was niet sterk genoeg, ter verbreking van de banden en vormen, in welke de ontwakende letterkunde van zijn hand reeds was ingekerkerd geworden. Hij had een los denkbeeld van hetgeen zuiver en classisch *geweest was*, schoon niet door beoefening van de Grieken in hunnen oorspronkelijken tooi, en volgens dat denkbeeld vormde hij zichzelven, voor zooverre hij het vermogt. Niet stout genoeg, om eene eeuw te scheppen, en te groot, om zich onder het juk te laten brengen door den invloed van hetgeen hem omringde, vergelijken wij Vondel bij een schoon gebouwd vaartuig op eene uitgestrekte zee, op eene ontdekkingsreis, rondom navorschende, geen gewigtige haven aandoende, en zonder eenigen aanmerkingswaardigen schat naar huis terugkeerende.'[2)]

Vanwaar deze plotselinge verandering? Heeft Bowring uit eigen lectuur Vondel beter leren kennen? Heeft de een of

1) Batavian Anthology, pag. 127.
2) Iets over de Nederlandsche Letterkunde, pag. 35.

andere Nederlandse letterkundige met hem over Vondel gesproken en heeft tengevolge van dit gesprek zijn oordeel wijziging ondergaan?

We behoeven voor een antwoord op deze vragen niet ver te zoeken. Bowring geeft ons op een andere plaats zelf zijn bron aan. 'Vondel,' zo zegt hij daar, 'is meer volgens uittreksels, welke in Holland in elks mond zijn, beoordeeld geworden, dan naar het geheel van eenig dichtstuk door hem vervaardigd, of naar zijne schriften in het algemeen; en buiten twijfel zou hij zeer snel zinken, indien het geheel zijner werken aan den toets der oordeelkunde werd onderworpen. Hij is onlangs wat te scherp beoordeeld geworden door Witsen Geysbeek in zijn Biographisch Woordenboek der Nederlandsche Dichters; ook heeft de beoordeelaar zichzelven boekdeelen van bittere aanmerkingen op den hals gehaald (sic!). Wij zijn evenwel van meening, dat hij voor het grootste gedeelte regt heeft, en dat zijne opmerkingen waarschijnlijk aan den smaak zijner landgenooten groote dienst doen zullen.'[1)]

Daar hebben we het. Bowring is een artikel over Vondel op het spoor gekomen en brengt dit nu op een handige wijze in zijn geschriften over Nederland te pas. Weliswaar laat hij het voorkomen, alsof hij daarbij volgens zijn eigen zelfstandig oordeel te werk gaat, maar deze zelfstandigheid is dan toch zeer beperkt; hij sluit zich eenvoudig bij de een of andere schrijver aan, en geeft diens mening in zijn woorden weer.

Terloops mag ik er misschien wel even op wijzen dat de beschouwingen die Bowring over Vondel houdt, aan zijn commentator Lulofs opmerkingen in de pen geeft, die van een voor die tijden baanbrekend inzicht getuigen in Vondels werk. In een onderzoek naar de Vondelwaardering in de loop der tijden - een onderzoek dat verhelderend zou kunnen werken ook op de hedendaagse Vondel-studie - zou naast de naam van Bakhuizen van den Brink dan ook die van Lulofs niet mogen ontbreken.

De twee voorbeelden die ik gaf, laten ons wel duidelik zien, dat Bowring geen oog had voor de latente krachten die er in die tijd in ons volk aan het werk waren, maar dat hij enkel

1) Iets over de Nederlandsche Letterkunde, pag. 37.

dat leven opmerkte en vastlegde, dat reeds tot ontplooiïng gekomen was. Dit laatste weet hij echter weer te geven op een wijze, die onze bewondering afdwingt. Twee eigenschappen helpen hem daarbij. In de eerste plaats wel zijn scherpe opmerkingsgave. Bowring ziet biezonderheden die een ander mens niet zou zien. Zijn Brieven staan vol schijnbaar onbeduidende, maar toch tekenende opmerkingen. In de twede plaats was het vooral de gemakkelikheid waarmee Bowring een zekere sfeer aanvoelde en wist weer te geven, die hem in staat stelde een buitengewoon illustratief beeld te geven van de toenmalige Nederlandse beschaving. We hebben reeds gezien hoe deze laatste eigenschap hem ook hielp bij het in aanraking komen met verschillende Nederlandse milieu's. Juist omdat Bowring de sfeer van die verschillende milieu's zo dadelik aanvoelde, kon hij zich aan deze milieu's zo gemakkelik aanpassen.

En nu kan ik niet nalaten om hier een tamelik breed citaat te laten volgen waarin de twee genoemde eigenschappen op meesterlike wijze tot hun recht komen. Bowring maakt een vergadering mee van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden en geeft daar nu een beschrijving van. Van der Palm houdt een rede over het onderwerp: ‘Ken u zelven’:

> ‘Toen de redevoering geëindigd was, gingen de Leden over, om uit een getal van negen, ter uitschrijving voorgestelde prijsvragen, drie te kiezen. Men had ieder der vragen een nommer gegeven, en nu werd er gestemd door het werpen van een papiertje, waarop het nommer der vraag, die men wilde voorgesteld hebben, geschreven was, in een bus. De uitgekozenen waren: I, over de beste wijze, om de volkstaal te verrijken, of door de weder invoering van verouderde, of door het scheppen van nieuwe, of door het aannemen van in verwante talen bestaande woorden. II. Welke zijn de bijzondere kenmerken der Socratische redevoeringswijze? waarin bestaat hare voortreffelijkheid? en in hoeverre verdienen de schriften der ouden, in dit opzigt, als voorbeelden ter navolging in de behandeling van wijsgeerige onderwerpen te worden voorgesteld? III. (Een onderwerp voor een dichtstuk): Heemskerks overwinning bij Gibraltar. Nu volgde de beoordeeling der verhandelingen, ingekomen op de prijsvragen van het vorige jaar. Men berigtte dat geen derzelve de bekrooning waardig was gekeurd; de verzegelde naambriefjes werden verbrand door den Secretaris, en de uitmuntende oude President stak aan derzelver vlam zijne pijp aan. Onderwijl had men pijpen, koffij en wijn binnen gebragt; en daar de bezigheden waren afgeloopen, ging de vergadering uiteen, om zich aan den maaltijd te hereenigen. Daar gingen wederom pijpen vooraf,

> en zoodra het gezelschap gezeten was, verzocht de President een oogenblik stilte. Men deed nu zijn gebed, en een heerlijke maaltijd stond gereed: ananassen en andere vruchten versierden den disch. Terwijl het nageregt werd opgedragen, ging het gezelschap een luchtje scheppen, en teruggekomen zijnde, werd een feestdronk op 's Konings gezondheid ingesteld, die door daartoe vervaardigde dichtregels gevolgd werd. Daarna zong men het volkslied van den dichter Tollens, die mede tegenwoordig was; en, schoon het die verhevene grootheid mist, die in het Engelsche lied God save the King doorstraalt, is het evenwel zeer schoon en doeltreffend' (sic)[1)]

IV

We hebben nu kunnen constateren dat het beeld dat Bowring ophangt van het toenmalige Nederlandse leven, een vrij zuiver beeld is[2)]. Nu we dit eenmaal vastgesteld hebben, komen we weer terug op de vraag: heeft de spiegel die Bowring in zijn brieven en verhandelingen ons volk voorhield, ook invloed ten goede uitgeoefend?

Eigenlijk kunnen we deze invloed voor slechts één geval aan de feiten toetsen. In Leeuwarden komt Bowring in aanraking met een daar bestaande Studieclub, de Constanterkring. Voorzitter van deze club was toentertijd Mr. A. van Halmael; leden waren o.a. Ankringa, Deketh, Roorda, Telting. Bowring woonde een vergadering bij van deze kring. De voorzitter droeg op die vergadering een gedicht voor van Jacob Cats op Admiraal Tromp en een vers uit de Wetsteen der Vernuften van Jan de Brune. Ankringa las een fragment voor uit de Hertspiegel. Telting reciteerde twee Friese versjes op Bowring, het een door hemzelf geschreven, het andere door R. Posthumus vervaardigd. Roorda gaf een in het Fries geschreven reisverhaal ten beste, getiteld 'Yn it Hartzgeberchte'. Ankringa zegde nog een gedicht op, dat handelde over 'De Hereeniging der Zuid- en Noord-Nederlanden onder Koning Willem I.' Aan het einde van de vergadering verkreeg Bowring zelf het woord. Deze hield daarop in het Engels een improvisatie[3)].

1) Brieven pag, 128/129.
2) Willem de Clercq oordeelde anders: 'Die brieven zijn te bont en er is te veel systeem en vooroordeel in voor iemand, die zonder beide denkt te schrijven....' (Dagboek, pag 73). Echter is Willem de Clercq hier niet de beste beoordelaar; daarvoor gevoelde hij zich te weinig een geestverwant van Bowring.
3) Deze en de volgende biezonderheden zijn grotendeels ontleend aan dr. G.A. Wumkes, Bodders yn de Tryske striid, pag. 451/452.

De betrekkingen tussen Bowring en Constanter schijnen een tijdlang van zeer vriendschappelike aard geweest te zijn. Constanter vereerde de Engelse schrijver met een exemplaar van Huygens' Voorhout; Bowring zond de Leeuwarder kring de Engelse vertaling van Bilderdijk's 'Jezus intré in Jeruzalem', alsmede een gedicht op de dood van de jonge Suringar.

Ongetwijfeld heeft deze vriendschap de leden van de Constanterkring tot grotere activiteit aangemoedigd; heeft de waardering die Bowring voor de Friese taal en letterkunde toonde[1], hen in het gebruik van deze taal voor eigen pennevruchten aangemoedigd. De versjes op Bowring die Telting op de reeds genoemde vergadering voorlas, verschenen kort daarna in druk, en wel in het Friesch Jierboeckjen. Het gedichtje van R. Posthumus is weinig meer dan een beroep op Bowrings vriendschap; in het versje van Telting echter spreekt wel duidelik de hernieuwde geestdrift voor Frieslands taal.

Koe Friesne basterdteam, fy! âd mens teal forjitte,
Dy oarheyts fryheit tjuwgt in rjuechte sljuechtigheit,
Har, dy to't herte spreckt, mey smaed in huyn forlitte,
Foreald op freamde preal, in leaz' schijn-swietigheit.
Dogs luwckt jae d'holl' wer op, ja bliereag't az de sinne,
Ney twierre touwerfleag uwt wolckkne boey ontsleyn,
Nou, oarde Junius![2] jou teal-trognoazings-minne
Jo fen Brittanjes seam het ney uwz lânnen teyn.[3]

Echter doet men verkeerd om het toenemend gebruik van het Fries, zoals de jaren om 1830 dat zien lieten, geheel alleen aan Bowrings invloed toe te schrijven. Want de vriendschap tussen deze laatste en de Constanterkring duurde slechts kort. In 1830 brak de Belgiese opstand uit. Bowring, die een tamelik revolutionnair temperament bezat[4], kiest de zijde der Belgen; enkele der meest vooraanstaande leden van de Constanter-

1) Bowring schijnt zich special de taal en letterkunde der kleine natieaangetrokken te hebben. Dit blijkt duidelik uit de volgende lijst publicaties. Specimens of the Russian poets 1820, Ancient Poetry and Romances of Spain 1824, Specimens of the Polish poets 1827, Servian Popular Poetry 1827, Poetry of the Magyars 1830, Cheskian Anthology 1832.
2) Franciscus Junius, de taalgeleerde, die in 1648 van Engeland naar Friesland overstak, en bij Gysbert Japicx Fries leerde. Zie over hem: J. Haantjes, Gysbert Japicx; Bijlage II, Junius' bezoek aan Friesland.
3) Friesch Jierboeckjen 1830.
4) Als jong revolutionnair had hij toen reeds een rol gespeeld in Frankrijk. Zie Wumkes, t.a.p. pag. 446.

kring nemen vol geestdrift deel aan de tiendaagse veldtocht. Dit moet wel leiden tot een breuk. Bowring wordt geschorst als erelid van de kring; een schrijven waarin hij tegen deze behandeling protest aantekent, wordt voor kennisgeving aangenomen. Ja, nauweliks een jaar nadat het Friesch Jierboeckjen, het orgaan van deze kring, drie lofdichten op Bowring had bevat, ruimt ditzelfde tijdschrift nu plaats in voor de volgende tirade van Epkema.

'k Schil fan d' Ingelsman naet spreken,
Der last wessen hat in 't land:
Di ne hat nin Freesk forstand,
Lijk as dei-liaecht is eblekan, enz.[1)]

De vriendschappelike betrekkingen tussen Bowring en het Friese intellect van zijn tijd waren dus wèl kort van duur; zijn invloed kan dan ook nooit zeer dringend geweest zijn. De invloed die er op dit ene, hier besproken punt van Bowring uitgegaan is, lijkt groter en belangriker dan hij inderdaad was[2)]. Bowring had bij zijn propaganda voor de volkstaal de wind mee. De tendens tot een uitgebreider gebruik van de Friese taal bestond reeds voordat Bowring Friesland bezocht; hij lag reeds besloten in de romantiese opleving die zich omstreeks 1800 onder professoren en studenten van de Franeker en de Amsterdamse hogeschool begon te openbaren.

Maar invloed is er in deze dan toch van Bowring uitgegaan. Is dit nu ook op andere punten het geval geweest? Zoals reeds gezegd, bewijzen kunnen we zulk een invloed nergens; echter kunnen we ze voor het een of andere onderdeel wel vermoeden. Zo wijst Bowring, in zijn brieven zowel als in zijn inleiding op de Nederlandse letterkunde, herhaaldelik op het ontbreken van een gezonde en krachtige kritiek. ‘Holland lijdt onder de bezoeking van eene overvloeijende middelmatigheid. Menig uitmuntend en beminnelijk mensch, wiens dichtstukjes in het hoekje van den haard, te midden van zijn gezelligen

1) Friesch Jierboeckjen 1831. Epkema gebruikt hier een door hem zelf herschapen oud-Fries.
2) Wumkes, t.a.p. pag. 452, overdrijft dan ook, als hij constateert dat het ontstaan van het Friesch Jierboeckjen geheel alleen aan Bowring te danken is.

kring, zoet klinken zouden, heeft maar al te veel aanmoediging gevonden, om daardoor heen te breken, ten einde de wereld te betooveren; en in menigvuldige gevallen heeft de toegenegenheid, welke men den persoon toedroeg, zich bemiddelend tusschen hem en zijne werken gesteld. Het ontbreekt aan eene gezonde en strenge kritiek, aan die kritiek, welke wèl treft, omdat zij gevoelig treft.'[1)]

Ik twijfel niet of ook hier is Bowring niet origineel. Het ontbreken van een gezonde en strenge kritiek werd, in de tijd toen hij Nederland bezocht, ook bij de beste inheemse geesten wel reeds als een smartelik gemis gevoeld. Maar ook hier zullen de opmerkingen die Bowring maakte, er toe hebben bijgedragen om dit gemis meer algemeen bewust te maken. Zo kan men dan aannemen dat ook Bowring een van de vele wegbereiders is geweest voor de Gids, het tijdschrift, dat deze leegte op zulk een waardige wijze vullen zou.

Maar nog eens, in de invloed die er van Bowrings geschriften op ons volk is uitgegaan, ligt de betekenis niet van diens bezoek aan Nederland. Want deze invloed beperkte zich toch tot het versterken van de een of andere tendens die zich in de toenmalige Nederlandse beschaving reeds geopenbaard had; waren de brieven en verhandelingen van Bowring niet geschreven, dan zouden deze tendenzen op gelijke wijze tot ontwikkeling gekomen zijn. De betekenis van Bowrings geschriften ligt daarom elders. Doordat zij geschreven werden door een scherp opmerker en een handig journalist, geven ze een vrij zuiver beeld van het toenmalige Nederland. Het gevolg was dat ze in de ongunstige mening over ons land, zoals deze zich in Engeland bezig was te vormen, verandering ten goede brachten. Terwijl de huidige geschied- en litteratuurvorser in deze geschriften nog veel kan vinden wat het beeld die hij zich van de eerste helft der negentiende eeuw ontwierp, aanvult en illustreert.

J. HAANTJES

1) Iets over de Nederlandsche Letterkunde, pag. 95.

Gezelle's Eros of de leeraarstijd te Roeselare

Zonderlinge en onverwachte spelingen heeft soms de Geschiedenis. Hij die meent dat een bloeitijdperk van geestesbeschaving overeenkomt met het ontwikkelingsstadium waarin het volk, dat deze beschaving draagt, zijn hoogste vitale spankracht ontwikkelt en tevens valt in een periode van stoffelijken rijkdom, stelt een regel op die ongetwijfeld aan veel cultuurphaenomena kan worden getoetst, maar toch volstrekt niet van algemeene toepassing is. In waarheid is het leven al te zeer een conglomeraat van imponderabilia, het levert al te veel schakeeringen en verrassingen op, het is te zeer een eigenmachtige, zich transcendentaal uit een oneindigheid oprichtende en zich in een oneindigheid verliezende entiteit, dan dat het zich zou laten doorgronden door ons, menschen, die enkel te beschouwen zijn als met waarnemings- en oordeelsvermogen begaafde resultanten van zijn innerlijke streefkracht, als nagenoeg passieve factoren dus, onwetend beheerscht door den raadselachtigen wil der achtergronden. Nimmer is het ons gegeven alle manifestaties van het leven van den geest in één enkele formule te vatten. Want alle formuleering onderstelt beperking, verenging, eindigheid; maar door geen eindigheid valt 's levens oneindige Geest te bepalen. En, - ‘wie es auch sei, das Leben, es ist gut!’ wist Goethe; ook deze eigenschap der onformuleerbaarheid hebben wij als iets goeds te aanvaarden; want in een wereld waarvan wij de perken zouden kennen ware drang en streven overbodig, en dus het leven in beginsel

zelf onmogelijk. Het onvoorziene en het raadselachtige, het eeuwigvloeiende en altijd terugkeerende, het rusteloos wisselende en het zich immer vernieuwende, het onvatbare, onmeetbare, onbepaalbare, het door wie of wat ook onbedwingbare der duizendvoudige, wriemelende verschijningen van leven, ziedaar die ‘Stachel der Wollust’ waarvan Novalis gewaagde, spoorslagen van geestelijken wellust, die prikkelen tot nooit rustend onderzoek, tot steeds waakzame nieuwsgierigheid, tot ondernemingszin en roekeloos avontuur. Ziedaar tevens den oneindigen kringloop, waarin het leven zichzelf, langs de middelen van den menschelijken geest, aanspoort tot nieuwe daden en nieuwe metamorphosen, steeds opnieuw zichzelf ‘ontdekt’ en de laatste mogelijkheden in zichzelf ontgint. De voornaamste hekel dien ik tegen den dood heb is, dat ik, eens niet langer onder de levenden, niet meer zal weten wat er hier na mij gebeurt.

Voor den Geest van het leven is niets te klein of te onaanzienlijk, niets te verloren, om er zich opeens in ongekende schittering te openbaren. Hij heeft den tijd en kent de plaats, en een hooge bloei in eenzaamheid en stilte, ergens in een halfvergeten uithoek der wereld, behoort wel eens tot de verrassende spelingen van zijn ondoorgrondelijke grilligheid. Vaak, maar niet immer, zijn het millioenenvolkeren in het volle bezit van hun stoffelijke macht, waarin hij enkele individuen, enkele ‘gezegenden’ uitkiest ter vertolking van zijn boodschap of ter kristallisatie van zijn zelf-bespiegelend schoonheidsverlangen. Doch vaak zijn het ook obscure beschavingsgroepen, verdrongen tusschen de logge expansiekracht van grootere naburen, wien het niet mogelijk bleek zich kultureel nadrukkelijk te bevestigen of wel in hun ontwikkeling werden gestremd, die opeens, zij 't soms lang na zijn verschijning, met stomme verbazing vaststellen dat één in hun midden als met de vlammende tongen van een nieuwe Pinksteren werd doorlaaid en profetisch wandelde onder de kinderen van zijn volk. De wereld weet het niet: de uitverkorene van den Geest des levens slijt zijn dagen verre van de groote brandpunten van het cultureel streven en eenzaam, ongekend, onverstaan laait hij langzaam uit, verteerd door de geweldige innerlijke vlam die in hem is

gevaren; vaak levenslang onrustig en gedwongen zichzelf in bovenmenschelijken kamp te overwinnen, steeds angstig en gefolterd, beheerscht door de fatale macht in zich waarvan hij zelf niet weet of het een geest van het licht is of van de duisternis, een aartsengel of een daemoon. En zijn volk, onmondig nog, kent hem niet, en weet slechts dat zijn zon heeft geschenen wanneer ze reeds lang is ondergegaan.

Zeldzame spelingen heeft de geschiedenis; geestelijke constellaties, die in een ver verleden aan den hemel der beschaving schitterden en sinds lang aan de kim verdwenen ofschoon allen volkeren nog hun goddelijke schittering heugt, duiken soms opnieuw, eeuwen later op in een anderen hoek van het cultureel uitspansel, maar in zoozeer veranderden staat dat niemand ze vooreerst herkent. Diep in de Oudheid, op een oogenblik dat de Europeesche beschaving nog in het aanvangsstadium harer ontwikkeling was, ziet men een Plato wandelen in de voetstappen van Socrates en, de leer van zijn grooten Meester uitbouwend en verklarend, ze voor de eeuwigheid kristalliseeren in zijn goddelijk Woord. Men ziet hem, omringd van zijn extatisch luisterende discipelen, in de tuinen van Academos onder Hellas' heerlijke zon, uitverkorenene van de goden des lichts, een ontzaglijke boodschap brengen aan de wereld. Nog had de mensch zijn ziel niet ontdekt, nog lag hij onpersoonlijk verloren onder de doffe heerschappij van de stof, nog was hem, den slechts door den natuurlijken zinnendrang beheerschte, de zuivere vlam der zielsliefde totaal onbekend, toen Plato met volle bewustheid aan de oeroude geslachtelijkheid, aan den ‘lagen en gemeenen Eros’, een ‘hemelschen Eros’, een liefde der ziel tegenoverstelde. In het ‘Gastmaal’ spreekt Pausanias aldus ‘De gemeen liefhebbenden houden van de vrouwen niet minder dan van de knapen. Bovendien zijn ze meer verliefd in de lichamen dan in de zielen.... Ze trachten slechts, het doel hunner verlangens te bereiken, zonder zich te bekommeren of het schoon is of niet. Hun Eros is een gespeel dezer jongere godin, die het vrouwelijk en het mannelijk geslacht deelachtig was. De andere Eros echter is der hemelsche godin (Aphrodite Urania) gezel, zij is niet uit de vermenging van het mannelijke met het vrouwelijke ontstaan,

maar uit het mannelijke alleen, zij is de oudste en niet van wellust bevlekte.... Slecht is de gemeen lievende, die meer het lichaam lief heeft dan de ziel. Ook heeft zijn liefde weinig bestand, evenmin als het voorwerp zijner liefde. Deze Eros, der hemelsche godin gezel, legt den lievende en den geliefde het bestreven der deugd nadrukkelijk aan het hart; gene Eros is de gespeel der andere godin, der gemeene Aprhodite.' En Aristophanes, een andere bij het 'Gastmaal' aanzittende, verklaart: 'Dit smachten schijnt niet een verlangen naar zinnelijken lust te zijn, zoodat derhalve de eene zich innig over den omgang met den andere verheugde; neen, het is duidelijk, dat ieder dezer beide zielen iets wil dat ze niet uitspreken, alleen voor-voelen en vaag omlijnen kan.' En van de mysterieuze Diotima had Socrates geleerd wat over den gewonen zinnendrang heen, door de Liefde opvoert en inleidt tot iets goddelijks, tot iets uit 'enkel ziel' bestaande, een gansch nieuw element in de sensibiliteit dezer verre eeuwen. 'Die slechts vruchtbaar aan het lichaam zijn, gaan bij voorkeur de vrouwen achterna; zij echter die de ziel liefhebben en onsterfelijk willen worden door Wijsheid en Deugd, deze zoeken een schoone, edele, rijke ziel, om zich gansch aan haar over te geven.' Hier dient echter de nadruk er op gelegd te worden, dat in de klassieke Oudheid en, zooals ten overvloede bekend is, nog in de christelijke middeleeuwen, volgens de opvatting der toen vooraanstaande geesten, deze edele ziel slechts den mannen eigen was. De vrouw immers hoorde, krachtens haar functie, den lagen dierlijken kringen der natuur toe en was slechts tot wellust en voortplanting bestemd. Van enorm belang is, dat aldus de Platonische ideeënleer de triomf beteekent van het mannelijk, geestelijk princiep over de natuur, over het aardsche, den chaos en dus over de vrouw, gezien als behoedster en als symbool van de in de vruchtbaarheid culmineerende, daemonische natuurkrachten. 'Derhalve', zoo gaat de zieneres voort, 'heeft zij, (de mannenliefde) een nauweren band dan de gemeenschap der kinderen geven kan en steviger vriendschap, daar zij aan schoonere, aan onsterfelijke kinderen gemeenschappelijk aandeel heeft'. En Diotima betoogt aan Socrates verder dat, evenals de kinderen uit de lagere liefde, de heer-

lijkste scheppingen van den geest uit zulke hooge liefde ontstaan.

Aldus is, uit een particulariteit van het Grieksch maatschappelijk leven die, in het bloeitijdperk van hun beschaving ten minste, hierin bestond dat ontwikkelde mannen zich aan opgroeiende knapen wijdden om hen op te voeden in de beoefening der deugd en der wijsheid, en die geenszins te verwarren is met een gegeven onzedelijkheid thans nog aan zekere Oostersche volkeren eigen, de zuivere zielsziefde ontstaan uit de contemplatie der lichamelijke schoonheid, waaruit de idee der loutere geestelijke schoonheid werd geabstraheerd. Men vergete niet, dat het aesthetisch ideaal der Grieken in dieper wezen geheel anders was dan het onze, ja ons modern gevoel totaal vreemd voorkomt. Aan de hoogste schoonheidsopvatting van den Griek beantwoordde een soort synthese, een eenigszins hermaphroditische vermenging, in het menschelijk lichaam, van mannelijke en vrouwelijke karakteristieken. Het is voldoende, een antiek beeld te beschouwen, om dit feit onmiddellijk vast te stellen: een Dionysos, een Apollo, een Ganymedes zijn wezens die het midden houden tusschen man en vrouw; fijne, teedere gelaatstrekken, tengere torso's, uitdeinende heuplijnen. De vrouwengestalten integendeel, Pallas, Artemis, e.a. komen door de verhouding der lichaamsdeelen evengoed als in de snede van het aangezicht den man nabij. In de levende natuur zag de Griek zijn schoonheidsideaal echter slechts verwezenlijkt in de gestalte van den opgroeienden knaap, die inderdaad één moment mannelijke en vrouwelijke lijnen in zich vereenigt. Deze typische genegenheid der Grieken voor jonge knapen is aldus blijkbaar een logisch gevolg van hun cultureel misprijzen voor de vrouw en van hun ingeboren hermaphrodistisch voelen. Van ontzaglijke beteekenis is echter het feit, dat hiermee de louter zinnelijke sexualiteit der vroegere eeuwen overwonnen was en het beginsel eener liefde in de wereld kwam die zuiver geestelijk was in haar essentie.

In de platonische dialogen ‘Gastmaal’ en ‘Phaedros’ nu, bekomt deze uit niets dan ziel ageerende liefde haar klassieke gestalte en zin. In bewuste vijandschap tegen alle geslachte-

lijkheid wendt zich de platonische liefde (in de primordiale beteekenis van het woord) het zuiver-geestelijke toe en, laaiend boven stof en tijd, betrekt zij zich vastberaden op de eeuwigheid. Den goddelijken Plato komt de onvergankelijke glorie toe, een vóór zijn verschijning in de wereld louter dierlijken drang definitief uit een uitsluitende animaliteit te hebben verlost, zijn aardsch, vleeschelijk karakter naar het tweede plan te hebben teruggedrongen en zijn uit de primitieve geslachtelijkheid geabstraheerde essentie te hebben betrokken op iets bovenaardsch en bovenpersoonlijks, op de Ideeën namelijk van het Goede, het Schoone, het Ware. Deze liefde begeert het lichaam niet meer, zij smacht naar de ziel, zij wil de eeuwigheid veroveren en verklaart de weg naar deze eeuwigheid te zijn. Hier kondigt Plato reeds Jezus' liefdewet aan, waar deze, zich met zijn leer vereenzelvigend, verklaart: Ik ben de Weg, de Waarheid en het Leven. Ook in Plato's opvatting houdt de liefde zich met niets geslachtelijks meer bezig, in de plaats van den persoon, van het object, heeft zich de oer-vorm, de idee gesteld. Voor de Grieken echter, bij uitstek het volk van de maat en de evenwichtigheid, (is ook hier een der oorzaken van hun hermaphrodistisch ideaal te zoeken?) worden deze onstoffelijke ideeën nooit vage schema's of ijdele droombeelden; hun plastische vizie verraadt zich nog in hun metaphysisch denken: indien in de liefde der edele zielen de weg ligt naar al het hoogere, de weg naar de godheden van het licht, de overwinning, na het terugdringen van den sexueelen drift, over de duistere, opstandige, met de oer-stof éénmakende macht der daemonen, de triomf der apollinische beginselen over de dionysische, hier philosophisch als ‘Ideeën’ aangeduid, toch zijn deze Ideeën als aanschouwelijk te denken, als oer-beelden en toppunten van menschelijke volkomenheid. Van groote beteekenis voor het juiste inzicht in deze platonische liefde is tevens dat ze niet, zooals later het geval zal zijn met de zich op een vrouw betrekkende zielsliefde der middeleeuwen, op één enkel mensch gericht is, van hem uitgaat en met hem eindigt. Platonisch is de liefde tot een bepaald persoon slechts aanvangsstadium, uitgangspunt, de weg tot deze liefde die zich op de absolute Schoonheid, op

de eeuwige Ideeën betrekt. In het verband van dit opstel dient op dit feit met den meesten nadruk gewezen. De metaph*y*sische erotiek van Plato bestaat aldus in de liefde tot iets algemeens, niet in de liefde tot een mensch; ze bestaat in de liefde tot den oer-vorm, het eeuwig beginsel, de ziel, en niet tot den persoon, het lichaam, de stoffelijke gestalte. Maar - ze gaat er van uit. Het verhevigd gevoel der Grieken voor de plastische schoonheid ligt ongetwijfeld aan de platonische ideeënleer ten gronde. Uit den cultus van het harmonische jonge lichaam, dat voor hen de opperste openbaring der Schoonheid op aarde beteekende, bouwden een Socrates en een Plato hun monumentale vizie der onstoffelijke Schoonheid op. In ‘Phaedros’ legt de leerling het zijn meester in den mond: Na zijn verachting te hebben uitgesproken voor hen die ‘zooals de dieren gierig zijn naar zinnelijk genot’, gewaagt Socrates van hem, die Volmaaktheid en Schoonheid nastreeft: ‘Hem is het gelaat van den geliefde de trouwe afglans van het Oerschoone’. Want Plato maakt uit de vizie der schoone lichamen meer en meer de idee der formeele schoonheid los die dan weer ondergeschikt was aan de idee van de schoonheid der ziel. Uit de wisselwerking van de ideeën van formeele en ideëele schoonheid ontwikkelt zich dan weer het streven naar de erkenning van het wezen der schoonheid per se, dat later, aesthetisch, bij Aristoteles aanleiding zou geven aan zijn onderzoek naar de magische actie van de Schoonheid in zijn bekende uitlating over de ‘katharsis’ en, philosophisch, zich in de mystiek en de verchristelijkte platoniek der middeleeuwen zou ontwikkelen en verwijden tot de beschouwing der goddelijke mysteriën. Vast te houden blijft hier in hoofdzaak, dat bij Plato, hoogtepunt en essentie van alle antieke en voor-christelijke cultuur, uit de onder de mannelijke Grieken zoozeer verbreide en voor ons gevoel ten slotte zoo vreemde, zeer geaccentueerde ‘liefde die vriendschap heet’ - om het zoo maar te noemen, een erotisch-aesthetische vizie van het leven werd opgebouwd, waardoor een zeer nieuw element in de wereld werd gebracht, dat uit het domein van het gevoel rechtstreeks werd getransponeerd in dit van het denken. Doch men lette er op: dit in den nauwelijks van zijn

ziel bewustgeworden Griekschen mensch als eerste manifestatie dezer ziel ontwaakt gevoel werd onmiddellijk naar de philosophische sfeer verplaatst; de etappes voorbijstrevend doorliep het opeens, nog in de oude wereld, den ganschen kringloop van het menschelijk bewustzijn: van den microcosmos der individueele ziel naar den macrocosmos van het universeele denken. Hetzelfde processus ging later nog eens herhaald worden in de christelijke mystiek, waarin de platonische ideeën echter vervangen werden door de centrale Godsidee. Terwijl evenwel in de gotische eeuwen zich naast de mystische liefde een profane zielsliefde ontwikkelde voor de door het christendom ontvoogde vrouw en wel in de minnelyriek der troubadours, vindt men geen spoor van de platonische ideeën terug in de gelijktijdige Grieksche poëzie. De Grieksche liefdeslyriek, en de Latijnsche later evenmin, levert geen voorbeelden op van deze zielsliefde die in de platonische wijsbegeerte zoozeer overheerschte. De cultureele 'Verwertung' van het nieuw element in de sensibiliteit bleef louter verstandelijke speculeering. Het was alsof de mensch het aanvankelijk nog niet practisch wist te gebruiken, alsof hij nog geen weg wist met deze nauwelijks ontwaakte ziel en haar aspiraties en ze dan ook dadelijk naar de wereld der zuivere idee verwees. Voor later eeuwen zou het weggelegd blijven de door Plato in de wereld gebrachte nieuwe siddering der ziel te doorleven en te doorlijden; nog moest Jezus verschijnen, die het centrum der wereld met één ruk in deze vroeger niet gekende ziel ging verplaatsen. Een nieuwe tragiek ging er uit geboren worden, niet meer de dionysische, die het aanzijn gaf aan de antieke tragedie, uitzichtloos beheerscht door de machten der aarde en hun somber anankè; maar een tragiek thans wortelend in den strijd der ziel tegen de zich steeds opnieuw opdringende daemonische natuurkrachten, tegen de passies en de oermacht der stof: de faustische tragedie van den rusteloozen kamp van geest en lichaam, maar staande evenwel in het teeken der apollinische bevrijding, van de eindzege der lichtgodheden over de machten der duisternis. Want met de nieuwe tragiek kwam thans een nieuwe verzoening. De stoffelijke mensch is niet meer centrum, niet meer begin en einde; de aarde is

niet meer de grens. Een liefde die uitging van de ziel kon het lichaam ontberen, kon tijd en aarde overwinnen en zelfs de dood was niet meer het fatale slot: de liefde der naar onsterfelijkheid smachtende ziel betrok zich, overheen leven en dood, op het onsterfelijk Beginsel.

* * *

Eeuwen, volkeren, culturen gingen voorbij. Door den chaos, die de menschheid zelfs in geordende maatschappijen steeds blijft, laaide de geest des levens telkens weer op en kristaliseerde, alhier, aldaar, bij jonge opkomende volkeren, in ontwakende beschavingen, tot telkens nieuwe vormen en eindeloos veranderende gestalten. Onsterfelijke Proteus, verlustigt hij zich in het aannemen van de duizenderlei uitzichten die het scheppend Princiep in den loop der eeuwen steeds weer vertoont. Telkens onthult hij weer een nieuw, fascineerend gelaat, en zijn onthutsend genoegen schijnt er wel in te bestaan zich af en toe in tegenstrijdige elementen te belichamen, zich in antithetische drijfkrachten kond te doen en de eigen manifestaties van zijn leven overheen en boven den stoffelijken chaos in een onontwarbaar kluwen te verstrengelen. Is er een diepere zin in dit, schijnbaar wezenloos spel? Wordt de wisselwerking der tallooze aspecten die de geest in het leven vertoont eindelijk uit alle tegenstrijdigheden opgeheven en worden alle antagonismen verzoend in een laatste, definitieve synthese waarin zin en bestemming der wereld zijn volbracht? Of is alles maar een eeuwige terugkeer, een cirkelgang, zooniet in hetzelfde plan, dan wellicht spiraalvormig voorstrevend in geweldige windingen naar een oneindigheid in den tijd, maar steeds óp en nèèr? Het vonkje ziel door Plato in de wereld gebracht zou eeuwenlang niet den gewenschten voedingsbodem vinden om uit te laaien tot een grooten brand der geesten; het ging van geslacht tot geslacht, verdrongen, verdoofd, verwaarloosd en vergeten worden en zulks midden in den geweldigsten opbloei van andere vormen van schoonheid en liefde; het ging het hoog maar onbegrepen en ongeacht bezit blijven van enkele weinige, hooger gedifferentieerde naturen, en zelfs als Jezus zal gekomen zijn om op dit vonkje ziel te wijzen

als op het eenige waarom het in dit leven gaat, schakel tusschen hemel en aarde, Gods adem in ons dien we te hoeden en te telen hebben willen wij verloren paradijzen heroveren - zelfs na Jezus' goddelijke zending zullen eeuwen verloopen en zullen volkeren vergaan, - veel volkeren ditmaal in den geweldigen chaos die volgde op de ineenstorting van het rijk der Romeinen en met hen bijna alles wat de antieke cultuur verwezenlijkte, vooraleer eindelijk de met Plato gevoede christelijke gedachte zou zegevieren en een geheel nieuwe schoonheid ging ontstaan die de eerste artistieke belichaming ging worden van den triomf der ziel over de stof, overwinning van de zichzelf bevestigende persoonlijkheid op de naar onpersoonlijke natuur, naar chaos strevenden oorspronkelijken daemoon: de gothische cathedralen, de schilderkunst der zoogenaamde primitieven, de minnelyriek der troubadours en de machtige vlucht van het mystisch schouwen. Dit was het zieldoorlaaide rijk van Plato's goddelijken Eros; toen waren de met scheppende kracht begenadigden, meer dan ooit voordien wellicht, de incarnaties van dezen Eros, den zoon van den Rijkdom en van de Armoede, die, zooals Diotima aan Socrates verklaart, eigenlijk ook een groot Daemoon is, die, evenals al het daemonische, het midden houdt tusschen God en mensch. Maar deze Eros is tevens een geest van het licht; zijn ambt is, aan de Goden te vertolken en over te brengen wat van den mensch komt, en aan de menschen te leeren wat den Goden behaagt. Hij is de overbrenger van de gebeden en offeranden der menschen, van de bevelen en de vergelding der Goden. Hij vult de leemte tusschen beide aan en verbindt aldus de beide polen van het Al. Schooner dan door deze woorden der geheimzinnige Diotima, schooner en diepzinniger, is wellicht nooit het dubbele wezen van den kunstenaar bepaald, kind van de Aarde naar het lichaam, van de goden naar de ziel, van den Rijkdom en van de Armoede, zooals de Eros van Plato. En nooit, ik herhaal, is deze Eros zuiverder belichaamd geweest en nooit is zijn triomf over zijn eeuwige antithese, den daemoon der duisternis, de oerkrachten der natuur, schitterender, volkomener, volstrekter geweest dan in deze zielsverdroomde middeleeuwen, waar aan de wereld verzakende menschen, ascetisch

en doorblaakt van geest, alle het aardsche en tijdelijke op de eeuwigheid betrokken. Want de zoogenaamde ‘duistere middeleeuwen’ blaken van een geweldig, zij 't donker, vuur; de zuiverste naturen, de boven den doorslag-mensch gedifferentieerde zielen dier dagen hebben nimmer een compromis met de wereld kunnen afsluiten; nimmer zijn ze er in geslaagd, zooals een Goethe later zou kunnen, het aardsche met het hemelsche te verzoenen; de aardsche geneuchten, de zinnelijke verrukkingen, voor zoover ze ze niet in versterving negeerden, hebben ze onmiddellijk in hun essentie geabstraheerd en tot hun oerbeeld herleid. De profane minnelyriek vergoddelijkte de vrouw; in de geestelijke mystiek werd de liefde niets dan ziel, het liefdeverlangen werd heimwee naar God; de geestelijke minne was, bewust of onbewust geheel in Plato's zin, de weg naar en intrede tot de opperste volmaaktheid, tot den opgang in Gods wezen zelf. In scherpe reactie tegen de dorre systematiek en cerebrale spitsvondigheden der gelijktijdige schoolsche wijsbegeerte, was de mystiek niets dan onmiddellijke overgave, laaie drang, bij uitstek een religie der ziel, waarin het systematisch moment slechts hier en daar teruggevonden wordt in de opstelling der etappes die de minnende ziel door te maken heeft om geleidelijk tot de goddelijke vervoering te geraken: men denke b.v. aan Ruusbroec's verhandeling: ‘van de seven trappen in den graet der gheestelijcke minne’. Doch in wezen was alle stelselmatigheid haar vreemd, en waren drang en bezetenheid, pythische dronkenschap en vervoering haar essentieele momenten. In de profane, zoowel als in de geestelijke minne, deze tot een vrouw en deze tot God, tusschen dewelke als verbindingsschakel de Madonna-cultus optrad die in dien tijd haar oorsprong vond en haar vorm kreeg en beslag, - in al deze vormen van zielsliefde was het de platonische Eros die zegevierde over de oorspronkelijke aardsche drangen, hoezeer ook vijftien, zestien eeuwen na Plato's verschijning in de wereld de omstandigheden gewijzigd waren, hoezeer uit het cultureel bewustzijn van den toenmaligen mensch de toestanden verdwenen waren die eens tot het ontwaken van den Platonischen Eros de aanleiding waren geweest.

De vrouw immers was door het Christendom verlost; de oorspronkelijke hoedster der chaotische natuurkrachten, de bedwelmende, eeuwig-lokkende en ten ondergang voerende belichaming van den daemoon, zij in wie de Hebreërs de pleegster der oer-zonde, der erfzonde zagen, was gered van den vloek die op haar rustte. Voor Eva's zonde had Christus geboet, zijn zoenoffer had ook haar verlost. En zelfs haar schoot, de aanlokkende maar vreemd-geduchte, was door het mysterie der Incarnatie geheiligd. De vrouw kon, zoo niet als maatschappelijk, dan toch als menschelijk gelijke, haar plaats innemen naast den man in het leven en de cultuur. De Grieksche knapenvereering, de half-paedagogische, half platonisch-erotische mannengezelschappen hadden geen reden meer van bestaan; en, als wilde men aan de vrouw het onrecht van eeuwen vergelden, opeens werd ze door de poëzie tot godin verheven, ongenaakbaar, onaanrandbaar, hoogste Idee van Schoonheid en zielelust. In tegenstelling dus met de in haar uitgangspunt uitsluitend homosexueele zielsliefde der Grieken, is de minnelyriek der middeleeuwen, en later doorheen de gansche nieuwere tijden tot op onze dagen - behoudens enkele afwijkingen, bij een Michel-Angelo, een Shakespeare, die, zuiverste en hoogste dragers van den geest der Renaissance, ook erotisch het Griekendom herbelichaamden en een gelijkslachtig object platonisch bezongen, behoudens enkele uitzonderingen dus is ook de gansche post-mediaevale zielsliefde bij uitstek heterosexueel. Maar.... het leven heeft zonderlinge spelingen; de scheppende geest veroorlooft zich eigenaardige capriolen, en alles is zoo vreemd, zoo ondoorgrondelijk, zoo onherleidbaar tot een enge, cerebrale formule: Wie zou ooit gedacht hebben, dat een geestelijke constellatie, die onmiskenbaar de wederkeer in den tijd van een essentieel platonisch college beteekent, ruim twee-en-twintig eeuwen later aan den versomberden, aan den bijna barbaarschduisteren hemel van het Vlaanderen van omstreeksch 1860 zou opgaan? Ik weet, - en ik ben mij sterk bewust van de hachelijkheid dezer stelling, dat het een geweldige sprong is, deze sprong uit de lusthoven van Academos, bijna vierhonderd jaar voor Christus, naar.... de oevers van den Mandel midden in het arme, verwaarloosde Vlaanderen der

19e eeuw, een geweldige sprong, door ruimte en door tijd, uit den schoot van het vrije Helleensch paganisme, naar een kring van christen studenten geschaard rond een christen priester omstreeks het jaar O.H. 1860. En toch, om der wille van de waarheid, om der wille van het doorgronden der diepere ziel van den grootsten lyricus die ooit schreef in de Nederlandsche taal, acht ik het noodig, acht ik het mijn plicht dezen sprong te wagen. Honni soit qui mal y pense.

* * *

Ik zal mij, ter uiteenzetting mijner stelling, niet op zijpaden begeven; niet uitweiden over bijkomstigheden, geen aandacht schenken aan omstandigheden en gebeurtenissen, die de aangelegenheid waarover we het hier hebben kunnen vertroebelen en verwarring stichten waar alles feitelijk eenvoudig is en klaar. Mijn bedoeling is niet van naald tot draad alles te vertellen wat Gezelle als leeraar in het klein Seminarie te Roeselare is wedervaren, noch beschouwingen ten beste te geven over het al of niet doeltreffende van het onderwijs, het louter programmatisch onderwijs, dat hij aan zijn leerlingen verstrekte. Binnen het bestek dezer studie is dit alles maar bijzaak. Ik ben geen paedagoog, en ik vermeet mij niet een oordeel te vellen over de gegrondheid of de onrechtvaardigheid van den maatregel die Gezelle's geestelijke oversten hebben getroffen door den jongen leeraar uit zijn geliefden kring van jonge studenten te verwijderen en hem naar Brugge te verplaatsen. Ik zal mij ook niet afvragen, of naast hun ontevredenheid over de methode, en vooral wellicht over den geest, den Vlaamschen geest van zijn onderwijs, de overheid ook nog aan andere, onuitgesproken beweegredenen gehoorzaamde als ze Gezelle uit het college verwijderde, beweegredenen nl. die verband hielden met 's dichters onbuigbaar Vlaamsch-zijn en met deze andere onbuigzaamheid, die weleens trots werd genoemd, en die zeker niets anders was dan het fier en zelfbewust gevoel oneindig verheven te zijn naar den geest - hoe nederig en gehoorzaam hij ook was als mensch en als priester - te midden van de hem omgevende algemeene middelmatigheid en banaliteit. Ik zal mij kortom niet onledig houden met

het navorschen der feitelijke oorzaken dier verplaatsing, die Gezelle zich blijkbaar zoo zeer ter harte heeft genomen. Van welken aard zij ook mogen zijn, alleen het resultaat: de overplaatsing zelf, is van beteekenis geweest voor den dichter, omdat hij hiermee voor altijd vaarwel te zeggen had aan een roeping die, naast en in zijn priesterlijken staat, wellicht het meest beantwoordde aan zijn ongewone gaven en diepere natuur: nl. het leeraarschap. Maar zooals gezegd zijn in de quaestie die ons hier bezighoudt de oorzaken van Gezelle's ontheffing uit zijn leeraarsambt van ondergeschikt belang, en over de crisis die de verplaatsing teweegbracht kunnen we straks in nadere beschouwingen treden, in verband met andere, meer psychologische factoren. Men verlieze tevens niet uit het oog, dat de levensomstandigheden van een dichter slechts beteekenis hebben in streng verband gehouden met hun werk, en dat ook dan nog het werk in de eerste plaats onze aandacht verdient. Op de feitelijke moeilijkheden met zijn oversten vinden wij in Gezelle's poëzie slechts hier en daar een bedekte zinspeling. Het voornaamste resultaat echter, - een negatief resultaat, - was het twintig jaar lange verstommen, voorafgegaan door dit sterke crisisgedicht ‘Het Laatste’, een uiterste vuurpijl poëzie onmiddellijk voor den langen nacht van het poëtisch zwijgen in de volle geslagenheid der verplaatsing geschreven als afscheid aan zijn vrienden en aan de poëzie. Maar in den bundel ‘Gedichten, Gezangen en Gebeden’ dien dit vers besluit, komen een aantal andere gedichten voor, die van een buitengewone beteekenis zijn, niet alleen omdat enkele ervan tot de allerschoonste behooren die Gezelle ooit schreef, maar omdat het wezen dier gedichten, gezien in verband met hem die ze maakte en hen die ze den dichter inspireerden, iets geheel eenigs zijn in het post-renaissancistische geestesleven van den Europeeschen mensch. Het zijn de gedichten die Gezelle opdroeg, of beter, rechtstreeks richtte tot zijn leerlingen, meestal *oud-leerlingen*, die het seminarie reeds verlaten hadden, en zulks op een moment dat de dichter er nog te midden van andere leerlingen onderwijs gaf. Deze omstandigheid is niet zonder belang, zooals verder zal blijken. Deze gedichten zijn maar enkele, maar ze zijn even schoon

als van verstrekkende beteekenis. Het zijn, chronologisch gerangschikt, de volgende:

'Een bonke Keerzen, kind', 'Dien avond en die Rooze' beide van 1858 en opgedragen aan Eugène van Oye; 'Ik misse u', aan denzelfde, geschreven in 1859, toen Van Oye het Seminarie reeds verlaten had. En verder de 'Brief' van 1859 en 'Hoe vaart gij' van Augustus 1860, beide aan Edmond van Hee, dit laatste vers insgelijks geschreven toen die leerling het Seminarie niet langer bezocht en Gezelle, in afwachting van zijn verplaatsing, reeds totaal terneergeslagen was. In enkele andere stukken zijn er verder nog tal van suggestieve regels en fragmenten, doch we kunnen het daarbij laten. In de vijf bovengemelde gedichten is alles wat binnen het bestek van dit opstel van belang is geconcentreerd en tot een toppunt van intensiteit opgevoerd. Deze vijf, onderling geheel verschillende stukken vertegenwoordigen vijf verschillende stadia van het gevoel dat de dichter beheerschte en waaruit ze in een tijdsbestek van ongeveer drie jaar zijn opgeweld. Het eerste gedicht 'Een bonke keerzen, kind', is weliswaar in zijn dieperen zin slechts te verstaan wanneer men het in verband brengt met 'Dien avond en die Rooze' aan welks ontstaan dezelfde persoon is verbonden.

Nu behoeft men waarlijk geen bizonder scherpzinnig zielkundige te zijn, men behoeft op mijn woord niet bepaaldelijk Freud, Hirschfeld en andere psychologen of psychiaters bestudeerd te hebben om op de loutere lectuur dezer vier, vijf verzen tot de conclusie te komen: dit zijn liefdeverzen. Men kan zich alleen erover verwonderen dat zulks sedert lang niet uitdrukkelijk werd gezegd en algemeen aanvaard. Laat 'Dien avond en die Rooze', laat 'Ik misse u', lezen door wie ook die niet bij voorbaat weet dat een priester deze verzen schreef, en niemand die niet tot de voor de hand liggende conclusie zal komen: dit zijn zuchten van liefde-weemoed en liefdeverlangen, dit zijn zuchten van het minnend hart dat van het geliefde wezen is gescheiden. Moeten wij, wetend dat een geestelijke de dichter dezer verzen is, ons inzicht in hun karakter wijzigen, ons tevreden stellen met een halfslachtige interpretatie die niemand voldoet omdat we weten,

trots alles, dat het kernprobleem elders ligt en anders luidt, of zullen we er het zwijgen toe doen en den geheelen, hoogstbelangrijken, want prachtige poëzie bevattenden bundel ‘Gedichten, Gezangen en Gebeden’ op het achterplan van Gezelle's oeuvre schuiven met de simplistische verklaring, dat hij teveel gelegenheidsgedichten bevat om een groote beteekenis te kunnen hebben? Zullen wij, kortom, onzen toevlucht nemen tot een soort literaire struisvogelpolitiek, weigerend zekere problemen onder oogen te zien in de hoop dat ze daarmee uit de wereld zullen geholpen zijn? Dergelijke geestelijke lafheid kan men van mij niet verwachten. Ik ben van meening, dat van 't moment dat men verzen als ‘Dien avond en die Rooze’ als liefdeverzen aanvaardt, - en wie, die niet geheel is vooringenomen of verblind, wie, die zelfstandig kan en durft denken, aanvaardt ze niet als zoodanig? - van 't moment dat men deze verzen als liefdeverzen beschouwt, hoeft men onwankelbaar op dit standpunt te blijven staan, ook al is het een priester die deze verzen dichtte, en alleen te onderzoeken krachtens welke levensverschijnselen, hoe en hoever ze in verband te brengen zijn met den specialen staat van hem die ze schreef.

Laten wij vooreerst een dier gedichten, b.v. ‘Ik misse u’, even nader beschouwen. Het stuk draagt als toelichting ‘aan een afwezenden vriend’ waarbij bedoeld is Eug. Van Oye, aan wien ook ‘Een bonke Keerzen, kind’ en ‘Dien avond en die Roze’ zijn opgedragen. - Reeds de eerste strophe is suggestief:

> Ik misse u waar ik henenvaar
> of waar ik henenkeer:
> den morgenstond, de dagen rond
> en de avonden nog meer.

Eenieder, die gescheiden is geweest van een geliefd wezen, weet dat de pijnlijkste beproeving van het vereenzaamd hart ligt in een gestadige obsessie van herinnering en verlangen, obsessie die inderdaad 's avonds, wanneer de geest niet meer door de dagtaak wordt afgeleid, haar hoogste intensiteit bereikt.

De tweede strophe, die slechts een amplificatie is van de

eerste, kan ik buiten beschouwing laten. Maar de derde laat aan duidelijkheid niets te wenschen over:

> Zoo mist, voorwaar, zijn wederpaar
> geen veugelken in 't net;
> zoo mist geen kind, hoe teer bemind,
> zijn moeder noch zij hèt.

Om de macht van zijn gevoel te verklaren kan de dichter het dus alleen maar vergelijken met de hoogste phases die de liefde bij een levend wezen kan bereiken: de natuurlijke liefde tusschen de geslachten, hier verbeeld in een vogelpaar, of de liefde van moeder tot kind en omgekeerd. Dat hier door het beeld van dit gevangen vogeltje onbewimpeld een toespeling wordt gemaakt op den drang die man en vrouw tot elkander voert, bewijst slechts de argelooze reinheid van 's dichters ziel.

De vijfde strophe toont ons den dichter zóó vervuld van het beeld van den afwezige dat het hem, kenschetsend weer voor elk minnend hart, altijd voor oogen zweeft, zelfs tijdens de godsdienstoefeningen als orgelspel en zang zijn ziel vervoeren; evenals vroeger luistert hij naar de stem van den geliefden vriend in het choorgezang maar hoort haar niet meer, zoodat ook de orgel zelf voor hem als het ware verstomt:

> Nu zingt men wel en 't orgelspel
> en misse ik niet, o neen,
> Maar úwen zang mist de orgelklank
> en misse ik al met een.

Is dit gevoel niet identisch met Lamartine's lange liefdeklacht in ‘L'Isolement’, culmineerend in 't onvergetelijke vers: ‘Un seul être vous manque et tout est dépeuplé?’

De volgende strophe is zeer belangrijk. We vernemen een echo er in van de reactie der buitenwereld op Gezelle's verhouding tot dezen leerling:

> Ik misse u als er leugen valsch
> wil monkelen zoo gij loecht,
> wanneer gij zacht mij verzen bracht
> of verzen mededroegt.

Moet men hieruit besluiten, dat lage zielen weer ‘én zonde èn schuld’ hadden gezien in een zuivere gemeenschap van

twee zielen in een sfeer van schoonheid en droom? Ik kan niet aannemen dat, zooals Walgrave suggereert, de passage ‘als er leugen valsch wil monkelen zoo gij loecht’, alleen zou slaan op de beginnende vijandschap van de seminaireoverheid ten opzichte van Gezelle's onderwijs e.d. Deze vijandigheid was toen nog in haar aanvangsstadium. Nog een heel jaar zou Gezelle te Roeselare blijven, en het is m.i. onwaarschijnlijk dat hij in een van gevoel overstroomend gedicht aan zijn geliefden leerling op iets anders zou gezinspeeld hebben dan op wat rechtstreeks met hun beider verhouding verband hield. Het is trouwens niet uitgesloten, dat deze beginnende wrevel bij Gezelle's oversten gedeeltelijk haar oorzaak vond in dezes intimiteit met de jeugdige studenten. Dat de vijfde strophe voor verschillende interpretatie vatbaar is wil ik niet ontkennen, maar ook hier moet men logisch zijn en geen spijkers gaan zoeken aan lager wal. In mijn meening wordt ik overigens versterkt door regels 3 en 4 van deze strophe, die wel aantoonen dat ‘de leugen valsch ging monkelen’ wegens die wederkeerige uitwisseling van verzen, wegens de drukke relaties dus die hij met zijn vriend onderhield.

Bovendien, Gezelle zelf protesteert plechtig tegen hen die onedel over deze verhouding zouden denken, door te verklaren dat hij zijn vriend zelfs mist daar waar hij vroeger als priester tegenover hem stond. Daar wijst hij alle dubbelzinnige verdenking als een gruwelijke profanatie af en betuigt hij onweerlegbaar dat het gevoel dat ze voor elkaar koesterden er een was van louter ziel:

> Ik misse u nog.... waar hoeft u toch
> waar hoeft u niet gezeid....
> Ach! 'k heb zoo dikwijls heimelijk
> God binnen u geleid.

En opeens, na deze ontboezeming die het climax beteekent van zijn leed om verlatenheid, vereenzaming en verlangen, verplaatst bij zijn liefdegevoel buiten leven en tijd, en beschouwt hij de zielscommunie die hen beiden op aarde verbond van uit het gezichtspunt der eeuwigheid - een processus dat kenschetsend is voor alle platonische erotiek:

geen hope meer op wederkeer
geen hope meer, o neen!

Geen hope, neen, geen hoop, hoe kleen
die 't leven overschiet':
maar in den schoot der goede dood
en misse ik u toch niet?

Het zou mij te ver brengen, elk der vier andere gedichten even uitvoerig te ontleden. Bondig kan er op gewezen worden, dat in het stuk ‘Hoe vaart gij’ zich ongeveer hetzelfde zielsprocessus ontwikkelt, alleen heftiger, bewogener, ik zou bijna zeggen opstandiger: wat kan verklaard worden door de omstandigheid, dat Gezelle dit gedicht tot Edm. Van Hee richtte even vóór hij het college moest verlaten: het is de afscheidsgroet van den verongelijkten dichter. Het vers is gejaagd en bijna wild, doch, naast de bekommering voor het aardsch welzijn van den geliefden vriend, klinkt weer de metaphysische troostkreet op van het weerzien in het hiernamaals, een weerzien in liefde, die leven noch dood zullen hebben overwonnen.

Wat ‘Dien Avond en die Rooze’ betreft, hier acht ik elk commentaar volkomen overbodig. Dit gedicht wordt majestatisch gedragen op den breed ruischenden, souvereinen golfslag van in een alles omvattenden liefdesextaze uitstroomende ziel. Hier is liefdes-besef en liefdegeluk, hier is het groote, bevrijdende heil van het liefdevolle hart dat door een stoffelijk bewijs, het schenken eener bloem, van de wederliefde van den beminde wordt overtuigd: in welke literatuur ook zijn ze zeldzaam, de accenten der minnende ziel, de platonisch verdroomde, die diep en zwaar zijn deze:

....Maar nooit een uur zoo lief met u
zoolang zij duren koste,
maar nooit een uur zoo droef met u
wanneer ik scheiden moste
als de uur, wanneer ik dicht bij u,
dien avond, neergezeten,
u spreken hoorde en sprak tot u
wat onze zielen weten.

en verder:

toch lang bewaart, dit zegge ik u
't en ware ik 't al verloze,
mijn hart drie dierbre beelden: u,
dien avond en die rooze.

Hier kan ik maar alleen herhalen wat ik reeds elders heb geschreven: geen woord staat in dit gedicht dat ook niet zou kunnen gezegd worden aan een geliefde vrouw. Dr. Eugène van Oye, de beminde leerling, die Gezelle deze verzen inspireerde, was een zachte, droomerige, ietwat vrouwelijkweeke natuur, zelf dichter van niet onverdienstelijke, doorgaans romantisch-sentimenteele verzen. Hij zelf heeft, luidens Caesar Gezelle, verklaard: 'onder de volgelingen van Meester Guido, was ik St. Jan.' Met al de genegenheid, met al de bijna hartstochtelijke en toch zielvolle liefde waartoe het vereenzaamd, van nature melancholisch gemoed van Gezelle in staat was, heeft de zwaarmoedige, diep-ernstige priester zich aan deze jonge, aanminnige persoonlijkheid gehecht en samen hebben zij in veel verrukkingen des geestes gecommunieerd. Uit die innige betrekkingen van ziel tot ziel zijn dan die enkele toppunten van lyriek ontstaan, die het hoogste zijn van wat Gezelle vóór zijn dertigste jaar heeft geschreven. En zoo diep hebben zich deze weinige stonden van heil in Gezelle's wezen gegrifd, zoo alomvattend en onverwoestbaar was de genegenheid die hem aan zijn zachtzinnigen leerling verbond, dat de groote dichter, veertig jaar later, en na jaren van verkoeling en zelfs vervreemding, reeds bij het wegschemeren van zijn aardsch leven, zich in droefgeestige herdenking deze menschelijk-gelukkige oogenblikken naast een liefderijke, begrijpende ziel herinnert en ze nog eens met de weemoedige schoonheid der verzaking als in een laatst vaarwel bezegelt: 'Ik denk alreê aan u, mijn kind....'

In den Roeselaarschen tijd, getuige de talrijke verzen die hij van den Meester mocht ontvangen, schijnt van Oye heel zijn geluk geweest te zijn. Zijn naam is in elk geval al weer verbonden aan dit machtig gedicht dat heet 'Een bonke keerzen, kind', een gedicht nog triomfantelijker dan het verdroomde 'Dien avond en die rooze', waarover ten slotte een waas van weemoed zweeft, een gedicht thans dat, éénig in gansch Gezelle's lyriek, een jubelende kreet is van levensgenot en levensaanvaarding, een bijna dionysische hymne aan het louter genot van te leven en te zijn. - En waarom is de dichter hier, precies op het oogenblik dat hij met zijn vriend langs een ooft-beladen boomgaard dwaalt, hij die

later altijd droefgeestig zal blijken te midden van Gods schepping, waarom is hij hier deze enkele maal zoo ontzaglijk uitbundig en gelukkig om de overvloedige gaven van het leven, als het niet is omdat het bijzijn en het besef der wederliefde van zijn discipel hem het bestaan opeens omtoovert in één grooten tuin van geluk en lust?

o Geniet, 't is zoo zoet, 't is zoo zoet
eene vrucht te genieten die
rijpe is....
en vreugde en dank
te voelen rijzen in 't herte!
Leert de tale die spreekt
uit monden duizende en altijd
roept: ‘Den Heere zij
Dank:
dank om het leven,
dank om het licht,
dank om het licht en het leven,
dank om de lucht en het licht
en het zien en het hooren
en al!
Dank zij den Heere!’
Een bonke keerzen, kind,
een gloeiende bonke.... bedankt
Hem!

Men zal toegeven dat, niettegenstaande deze dankbetuigingen aan den Schenker van zooveel goeds, het gevoel waaraan dit gedicht is ontsprongen veeleer paganistisch is dan christelijk in zijn essentie. Dit uitbundige, gretige, met alle zintuigen op het leven gespannen sensualisme heeft niets meer te maken met het op een aardsch pessimisme gevestigde metaphysisch optimisme dat aan het christendom ten gronde ligt.

Ten overstaan van een dergelijk extatisch gevoel van levenslust en genot, kan men dan ook allicht begrijpen hoezeer Gezelle geleden heeft toen de geliefde wezens die hem het leven in een dergelijk aardsch paradijs omtooverden hem moesten verlaten als ze op 't college afgestuurd waren, - zooals Van Oye, of toen hijzelf vanuit hun aller kring verwijderd werd om naar Brugge te worden verplaatst. De smartelijke accenten van ontbering en verlangen die ons tegenklinken uit ‘Ik misse u’ en ‘Hoe vaart gij’ worden meteen psycho-

logisch gemotiveerd; begrijpelijk worden ook de ontzaglijk gekwelde belijdenissen uit den ‘Brief’, die bijna doen denken op de dof-hopelooze klachten van een gemarteld dier.

Naar aanleiding van den ‘Brief’ schrijft Caesar Gezelle:

> ‘Zekeren morgen kwam Prosper van Langendonck uit Brussel mij op mijn leeraarskamertje bezoeken te Kortrijk. Onmiddellijk bij zijn binnentreden vroeg hij ‘Gedichten, Gezangen en Gebeden’: Ik gaf ze hem en hij verklaarde dat hij nu eerst geheel en gansch Gezelle begrepen had - hij had den Meester gezien in een nieuw licht, den eenigen waren Gezelle, te weten de gevoelsmensch - die, omdat hij priester was, zijn hart onder zijn voeten had gelegd en trapte er op dat het kraakte maar die bleef mensch spijts alles en uit wiens gedwongen hert scheurden soms de liefdekreten, machtiger dan hijzelf, ze ontsprongen hem maar hij breidelde weer die onstuimige stormen en deed ze schuil gaan in zulke verzen als ‘Dien avond en die Roze’ - en dit stuk hier voorhanden (De Brief, nl.) en menig andere; waarin er dus oneindig veel meer ligt dan de beteekenis van een gelegenheidsgedicht. -
> Van Langendonck las ze mij voor, zoo ontroerd dat zij oogen vol tranen stonden: zoozeer om zijn ontdekking zelf als om de bevestiging die uit ieder vers hem tegenklonk, te weten, algemeen-menschelijke liefde; zeker! en waarom niet: maar dat Gezelle ze in zulke versjes stak was geen gewild schuilgaan met zijn gevoelens. Dat hij, zooals men 't noemt, erotisch had kunnen dichten is nog daarmee niet bewezen, maar dat hij alleszins niet wilde, dat staat vast. [1)]

In zijn opstel ‘Eenige Gedachten over Guido Gezelle’ bewijst Van Langendonck ten overvloede dat hij een zeer juist inzicht gehad heeft in het essentieelste dat Gezelle als leeraar te Roeselare heeft geschreven: welke poëzie-gevoelige kan overigens deze verzen lezen en niet getroffen worden door hun diep-menschelijken, hartstochtelijken klank? ‘Wie zal ons zeggen’, schrijft Van Langendock naar aanleiding van Gezelle's later zwijgen, ‘wat daar al door zijn sterke hand werd beteugeld en ten dood gedoemd, of daar niet wellicht gedurende die lange dertig jaar[2)] - het tijdperk zijner. rijpe mannelijkheid - in dien man een strijd werd gestreden waaruit hij optrad in zoo hoogen zielevrede, - maar door welken zielebrand heen?’ En verder: ‘....heeft men dan niet eenigszins het recht te denken dat hier, om nog

1) Keurgedichten v. Guido Gezelle. - Verklaard en toegelicht door Caesar Gezelle. - L.J. Veen, Uitgever, A'dam.
2) Eigenlijk maar een twintigtal: van 1860 tot pl.m. 1880 (‘Andleie’ b.v. is van 1882).

andere redenen dan zijn ongenade, een breede en direktmenschelijke productie, als van een Goethe of een Vondel werd gesmoord....?'

Waarschijnlijk zijn het die overwegingen die Caesar Gezelle gedeeltelijk heeft gemeend te moeten te keer gaan, door ex-cathedra te verklaren dat zulks nog niet bewijst dat Guido 'erotisch' had kunnen dichten, en dat het in elk geval vaststaat dat hij zulks niet heeft gewild....

Dergelijke beweringen zijn natuurlijk wat al te naïef en simplistisch. Waar of hoe zulks vaststaat wordt ons niet gezegd - men vraagt zich overigens af hoe dergelijk intieme gemoedsaangelegenheden kúnnen vaststaan: Gezelle werd daaromtrent zonder eenigen twijfel door niemand ooit geraadpleegd, en het is mij niet bekend dat hij zulks ergens uit eigen beweging zou neergeschreven hebben. Maar niettemin kunnen we ons met Caesar Gezelle akkoord verklaren: de dichtervan 'Dien Avond en die Rooze' heeft niet 'erotisch' *willen* dichten. *Wil* veronderstelt immer klaar bewustzijn en alles laat toe te vermoeden dat Gezelle dit psychologisch beleven veel meer lijdzaam heeft ondergaan dat bewustactief verwerkt - gewild heeft hij dus zeker niet, doch waar het bloed niet gaan kan, daar kruipt het, en zijns ondanks wellicht zijn de enkele verzen waarover we het hier hebben zulke lillende gevoelsuitbarstingen geworden, aan wier erotische natuur het onbegonnen werk is twijfel te doen oprijzen. Prosper Van Langendonck heeft zulks duidelijk gezien - de geciteerde passussen bewijzen het afdoende - en hij heeft dan ook de gevolgtrekkingen gemaakt die zich hier opdrongen - alleen, hij heeft ze niet scherp genoeg geformuleerd noch uitgediept, hij heeft dit zielsverschijnsel niet grondig genoeg ontleed noch het voor de hand liggend onderscheid gemaakt tusschen den lageren sexus en het van hem onafhankelijk leven van den geestelijken Eros. Maar wij, met de platonische ideeënleer voor oogen, en verre van aan Gezelle iets af te nemen zooals onedel denkenden te onzen opzichte hebben geïnsinueerd,[1)] maar hem veeleer op een voetstuk plaatsend waar hij een direct Europeesch-

1) o.a. Jan Engelman in 'De Vrije Bladen'.

cultureele beteekenis krijgt, wij kunnen, overtuigd van de onomstootbaarheid onzer stelling en van de algemeen-men-schelijke grootheid die Gezelle er meer dan ooit, want volledig, door bekomt, verklaren: dit zijn liefdeverzen, en wel van de schoonste, van de zuiverst-verdroomde en van de verhevenste die in onze poëzie voorhanden zijn, de eenige liefdeverzen in elk geval dien naam waardig die in de Nederlandsche taal werden geschreven van Johan Luycken tot Jacques Perk. En vraagt men hiervoor bewijzen, dan antwoord ik: zijn deze verzen zelf al geen bewijzen genoeg? Vraagt men te bewijzen dat het zonnelicht het licht is van de zon? Welke andere bewijzen zou men overigens wenschen in een dergelijk geval? Moeten wij dan, om tot de slotsom te komen dat een vers een liefdevers zou zijn, noodzakelijk inzage bekomen van extra-literaire documenten, brieven, getuigenissen e.d. die ons per A + B duidelijk maken dat een gegeven dichter in een min of meer nauwkeurig bepaalde verhouding tot een gegeven persoon heeft gestaan? En trouwens weten wij van Gezelle met zekerheid dat hij druk onderhouden betrekkingen met zijn leerlingen-vrienden heeft gevoed. Wat wenscht men méér, inhoud en bewogenheid van bedoelde gedichten in aanmerking genomen? - Men is er heelemaal niet zeker van of de jonge Dante wel ooit het woord tot de levende Beatrice heeft gericht; hij verkeerde heelemaal niet in haar kring - wie zal desniettemin ooit durven beweren dat de sonnetten der Vita Nuova niet tot de edelste liefdeverzen behooren die ooit aan een minnend hart ontwelden? Is het enkel omdat er hier quaestie is van heterosexueele liefde dat men het erotisch karakter der Vita Nuova als vanzelfsprekend aanvaardt? Maar de liefdeverzen van Michel-Angelo en van Shakespeare aanvaardt men ook zonder aarzelen als zoodanig, al is de homosexualiteit hunner inspiratie onmiskenbaar. En nochtans tast men hier, inzonderheid in het geval Shakespeare, totaal in het duister omtrent de persoonlijkheid van den inspirator: verre van bewijzen te hebben, stoffelijke, tastbare bewijzen die toelaten buiten den klank van het gedicht om, met zekerheid het erotisch karakter er van te bepalen, weet men zelfs niet eenmaal wie eigenlijk de persoon is geweest die Shakespeare zijn onsterfelijke sonnetten in-

spireerde. In Gezelle's geval staan we dan toch heel wat verder. Indien de internationale critiek zonder aarzelen de erotische inspiratie van bepaalde sonnetten van Michel-Angelo en Shakespeare aanvaardt op grond van inhoud en geest dier sonnetten alleen, zelfs al moest men hier tot het voorhanden zijn van een gelijkslachtige verhouding besluiten, dan is er niets dat ons moet beletten voor Gezelle's verzen tot dezelfde conclusiën te komen. Bedoelde sonnetten der beide renaissancistische reuzen zijn niet openhartiger en niet hartstochtelijker, niet inniger en niet extatischer, niet jubelender of niet smartelijker dan de Roeselaarsche gedichten van Guido Gezelle, en in dezes geval weet men bovendien alles omtrent de omstandigheden en verhoudingen die hun het aanzijn gaven, wat, buiten hun gevoelsinhoud zelf, reeds voldoende genoeg kan zijn voor al wie zich, zooals gezegd, niet bezondigen wil aan een soort literaire struisvogelpolitiek.

'Michel-Angelo heeft niet anders over de liefde gedacht dan reeds bij Plato geschreven staat', zegt zijn vriend en biograaf Condivi. Ik meen hetzelfde te mogen verklaren van Gezelle, al wou ik hier 'gedacht' vervangen door 'gevoeld'. Zooals in den aanvang der Renaissance, die een wederbelichaming was van den Griekschen geest, het platonisch Griekendom opnieuw werd geboren en productief is geworden, zoo heeft de metaphysische erotiek van Plato zich aan den dageraad der nieuwe Vlaamsche beschaving in Gezelle gereïncarneerd. Men stelt vast, dat in jonge culturen vriendschap onder mannen overheerscht en dat aan de vrouw, geestelijk, weinig aandacht wordt besteed. En tevens stelt men vast, dat er in door het mannelijke principe beheerschte maatschappijen een levendige, sterke plastische zin voorhanden is. Onder al zijn geniale gaven was Michel-Angelo in de eerste plaats een beeldhouwer en als zoodanig heeft hij het Helleensche schoonheidsideaal opnieuw verwezenlijkt in al zijn ontzaglijke beelden die, naar de Grieksche hermaphrodistische formule, steeds mannelijke en vrouwelijke kenmerken vertoonen - alleen opgeheven in een meer doorzielde, een meer op een hiernamaals gespannen sfeer dan in het vóór-christelijk Hellas mogelijk was, aldus de quintessentie der antieke cultuur met den diepsten zin van

het christendom tot een sublieme synthese vereenigend. - Shakespeare, in wezen dramaticus, heeft in de kindsheid der moderne Engelsche beschaving, zijn zin voor plastiek verwezenlijkt in een profusie van onvergetelijke, vooral mannelijke gestalten, een wereld, Grieksch in den diepsten zin, beheerscht als zij ook is door een onafwendbaar Noodlot, dat haast nooit door de christelijke verlossingsleer wordt verzoend. Bij Gezelle echter, van huis uit lyricus, vertolkt zich het gevoel voor plastische schoonheid door een beeldend vermogen, een menigvuldigheid van statische, treffende, verbluffend rake figuren, als bij geen ander essentieel lyrisch dichter in zoo hevige mate voorkomt zonder dat het rythmisch principe er onder lijdt; Grieksch ook is bij Gezelle ongetwijfeld dit intens natuurgevoel, waarvan het oer-heidensch karakter echter wordt geneutraliseerd door zijn mystisch schouwen dat in alle verschijnselen den afglans der verborgen Godheid ziet, aldus op zijn beurt Griekendom en Christendom in een hoogere eenheid verzoenend. Bij alle drie deze kunstenaars stellen we dus vast, dat het mannelijk beginsel in hun leven domineert, (bij Gezelle, den priester, is het zelfs uitsluitend voorhanden); alle drie staan aan den aanvang van een nieuwe cultuurphase van hun ras; en bij alle drie bereikt het mannelijk plastisch vermogen - bij uitsluiting van het vrouwelijk musicale, een geweldige intensiteit. En terwijl voor Shakespeare en Michel-Angelo niemand aarzelt zekere gedichten die zij tot hun mannelijke vrienden richtten als liefdeverzen van platonische inspiratie te aanvaarden, is er à forciori geen de minste reden om ook de enkele stukken die aan Gezelle door zijn leerlingen-vrienden werden geïnspireerd, niet als liefdeverzen te beschouwen.

Maar, zal hier wellicht iemand inbrengen, is het wel absoluut noodig eenigen erotischen factor bij het ontstaan dezer verzen voorop te stellen, en kunnen ze ook niet eenvoudig ingegeven zijn door dit ten slotte al weinig ingewikkeld gevoel, dat men gaan noemen is ‘de liefde die vriendschap heet’?

Wat hij, die deze uitdrukking het eerst heeft gebruikt, er precies mee bedoelde, is mij onbekend. Ik weet alleen, dat twee elementen zich hier laten gelden: liefde, èn vriendschap

- of, omgekeerd, vriendschap èn liefde. Wordt er iets bedoeld dat niets is dan eenvoudige vriendschap, dan was het niet noodig er het begrip ‘liefde’ bij te halen, dan was ‘vriendschap’ alleen reeds voldoende. Maar eigenlijk gaat het hier om een liefde, die niet de gewone liefde is, maar in den grond op vriendschap neerkomt. Vermits in eerste instantie echter liefde is bedoeld, impliceert deze uitdrukking dan toch weer het wezenlijk erotisch karakter van bewust gevoel. Hiermee komen we dus niet verder.

Wil men met deze uitdrukking echter een liefde omschrijven die vrij zou zijn van het sexueel element, dan ga ik geheel akkoord om Gezelle's erotische beleven te Roeselare met deze expressie te bepalen. Ik behoor niet tot diegenen, die alle erotische manifestatie met den geslachtsdrang, of, nauwkeuriger, met het voortplantingsinstinct in verband willen brengen. Ik maak een onderscheid tusschen den Eros en den Sexus. - Ik weet, onder den invloed van Schopenhauers theorieën en zekere natuurwetenschappelijke onderzoekingen, is er een tijd geweest dat het geloof aan een liefde, die in al haar vormen tot niets dan het voortplantingsinstinct zou te herleiden zijn, bijna de waarde van een dogma had gekregen. Maar daargelaten dat zeker niet alle verschijnselen van de dierenwereld zonder meer op den mensch toepasselijk zijn, ging de leer van Schopenhauer die de liefde uitschakelt ten bate van den de verbetering der soort steeds beoogenden geslachtsdrang, reeds in zooverre mank dat ze in de dagelijksche praktijk niet kon worden geverifieerd: waar blijft inderdaad de geheimzinnige actie van den sexueelen drang ten bate der soort, daar waar teringlijders, epileptikers enz. in het huwelijk treden? Doch daarenboven wordt deze stelling ook den bodem ingeslagen door de jongste onderzoekingen op het gebied der psychoanalyse, daar waar Freud vaststelt dat de sexualiteit reeds zeer intens optreedt bij jonge kinderen, zoodat het ten overstaan van dezer geslachtsonrijpheid uitgesloten is dat geslachtsdrang in de eerste plaats voortplantingsdrang zou zijn. Van het moment dat men aldus in het wezen der liefde het voortplantingsinstinct uitschakelen kan, is ook het louter vleeschelijk element er in slechts van accidenteele beteekenis.

Neen, er bestaat een liefde, een liefde die ik wou noemen een liefde voor de liefde, een liefde die, van den sexus los, a.h.w. geen ander doel heeft dan zichzelf, afzijds van stof en tijd zich verheft boven alle aardsch genot en alle aardsch doel om, terwijl de lagere wezens zich uitsluitend voortplanten in de materieele wereld, zijn vluchtig voorhanden zijn hier beneen in een bovenstoffelijk rijk, in een onaantastbare eeuwigheid te verwezenlijken. Deze metaphysische erotiek, ook al gaat zij in haar eersten aandrift van een levend object uit, is louter ziel in haar essentie en betrekt zich in haar manifestaties dan ook minder op de lichamelijke verschijning van het geliefde wezen, dan op zijn eeuwig oerbeeld, op zijn ziel, op zijn Idee. Zoo kon Dante van zijn Beatrice, die hij nauwelijks een paar maal had gezien in haar stoffelijke verschijning op aarde, centrum en spil van zijn ganschen cosmos maken, zoo zag Beethoven zijn ‘ewige Geliebte’, die zelfs niet eenmaal bestond, levenslang voor zijn zielsoog zweven als van alle vrouwen *de* vrouw, onstoffelijk en vergoddelijkt als in de poëzie der Provençaalsche troubadours, een stralend Ideaal van schoonheid en droom dat hij, hoe hij 't ook najaagde en na-snikte in zijn somberhartstochtelijke harmonieën, nimmer kon bereiken op deze aarde, omdat daartoe eerst de grenzen der ziel dienen verplaatst. Zoo konden de middeleeuwsche mystische schouwers, scherp-bewust alle stoffelijk uitgangspunt ter zijde latend, hun minne, d.w.z. hun louter geestelijke liefde rechtstreeks op Godzelf betrekken en hun gansche aardsche leven aanzien en dan ook beleven als een doorgangsstadium op den weg van den uiteindelijken opgang in God, geestelijk huwelijk waarbij de ziel, zich parend aan haar eeuwig Beginsel, hoogste heil en laatste zelfverwezenlijking zou vinden in den schoot van het eeuwig Bestaan.

Bij dezen verheven drang der ziel, die zich in duizenderlei verschijnselen openbaarde sedert de geestelijke en profane minnelyriek der gotische eeuwen, over Dante's cosmische erotiek en Michel-Angelo's neo-helleenschen cultus der Idee, tot Goethe's levenslangen ontdekkingstocht naar het rijk der ‘schöne Seele’ en Beethovens rusteloos smachten naar de eeuwige geliefde, bij al deze en andere vormen van een

volkomen stoffeloozen liefdedrang, staan wij door zooveel reïncarnaties van den Platonischen Eros, thans, onder den invloed van het christelijk spiritualisme, vereenzelvigd met den droom van de van zijn ziel bewustgeworden mensch zijn behoefte aan geluk in de oneindigheid te transponeeren en te komen tot de oorspronkelijke Eenheid die alle verscheurdheid opheft en verzoent. Het object van den eersten aandrift, waarop deze drang naar zelfvereeuwiging in schoonheid, waarheid en goedheid, alles attributen der goddelijke Idee, wordt opgebouwd, speelt hier slechts een secundaire rol. Beurtelings homo-, hetero- of asexueel in haar uitgangspunt, blijft deze zielserotiek in wezen en doeleinde onveranderd en verschilt slechts in de modaliteiten van haar verschijningen in het leven. Doch voor zoover mij bekend is hebben zich de uiterlijke manifestaties van haar aanwezigheid nooit zoo verrassend identiek betoond met deze van haar allereerste verschijning in het menschelijk geestesleven, als in Gezelle's zielsontgloeiïng te midden zijner Roeselaarsche studenten.

Zonderlinge spelingen heeft soms de natuur. Wordt Nietzsche's theorie der ‘ewige Wiederkehr’ gestaafd door de verwonderlijke herhaling, meer dan twee duizend jaar nadat Plato leeraarde onder het lommer der palmen in Athene's lustprieelen, van een essentieel platonische academie in den vorm van een gewoon christelijk college ergens in een obscure stad van het half vergeten Vlaanderen der 19de eeuw? Raadselachtig en onthutsend blijft intusschen dit phaenomeen. Zooals de groote Plato de louter onzinnelijke knapengenegenheid van zijn tijd tot uitgangspunt van zijn onsterfelijke Ideeënleer koos en uit de contemplatie der formeele Grieksch-lichamelijke schoonheid tot zijn onsterfelijke speculaties over de geestelijke Schoonheid, Goedheid en Waarheid kwam, zoo zien wij een katholiek priester zooveel eeuwen later thans niet meer de formeele schoonheid, maar, gevoed als hij is met christelijke spiritualiteit, de schoonheid en de reinheid der *ziel* van de aan zijn zorg toevertrouwde leerlingen als aandrift ondergaan van zijn geestelijk-erotische verrukkingen. Want platonische liefdesextazen *zijn* deze gedichten vol zien en droom - en later ook vol smart,

waarin de groote Gezelle zich reeds op zijn dertigste jaar in schoonheid had vereeuwigd. We zien hem, te midden zijner eerbiedvolle, gansch door den glans zijner hooge persoonlijkheid gefascineerde studenten, en zich weinig bekommerend om programmatisch onderwijs, hun gretige zielen voeden met alles wat edel is en goed. Hij grijpt terug naar de Grieksche en Romeinsche Oudheid en aan de hand van Homeros, Sophokles, Aristophanes, van Horatius en Catullus, ontsluit hij, wonderbaar oorspronkelijk in zijn inductieve leermethodes, voor de gretige oogen zijner verrukte studenten, een heele wereld van voor-christelijke cultuur, van wier plastisch en synthetisch beeldingsvermogen hijzelf onmiskenbaar den invloed ondergaat, en in wier geest van levensaanvaarding en natuurbezieling hij spontaan communieert: Getuige ‘Een Bonke Keerzen Kind’, getuige ‘O 'k sta mij zoo geren te midden in 't veld’, getuige ‘Als de ziele luistert’, getuige zijn gansche latere evolutie. En ook formeel is de greep der Ouden op zijn aanvangspoëzie, inzonderheid op de woordvorming, op talrijke plaatsen na te wijzen. Hij gaat over tot de middeleeuwsche mystiek en wijdt zijn toehoorders in de sublieme geestelijke minnepoëzie van een Jacopone da Todi en van een Heilige Theresia in, hooge zielen door hun verpuurd en stof-ontworsteld liefdegevoel overheen wereld en tijd gedreven in één groot smachten der ziel naar de uiteindelijke vereeniging van hun vluchtige menschelijkheid met Gods eeuwig Zijn. Van dien tijd dagteekent ook zijn vertaling van St. Franciscus' Zonnehymne, een voorbereiding a.h.w. van zijn eigen lateren subliemen zang ‘Ego Flos’, waarmee hijzelf definitief zijn plaats inneemt in de rij der groote dronkenen van God. En ook de schoone Engelsche idealisten spraken hem toe: Burns, Moore, Wordsworth. Geest en droom der lake-poets vertolkt hij aan zijn wonderende studenten en zijn eigen scheppingskracht wordt er door geleid en gevoed.

Zoo ontstond tusschen Gezelle en zijn leerlingen een geestelijke gemeenschap, gedragen op een oneindig teeder zielsvertrouwen en geruggesteund door een wederzijdsch ondergaan van alle schoonheid en alle extazen des gemoeds. Ze hebben een wereld van verlangens en sensaties voor zich,

een hun feitelijk onbekende wereld, onbekend aan den meester zoowel als aan de leerlingen, een wereld die ze thans gemeenschappelijk ontdekken onder de leiding der groote dienaars der Idee, zooals aan Dante eens onder Virgilius' leiding hel en hemel werden onthuld. Denkend en voelend doorleven ze deze wereld van werkelijkheid en ideaal, van 'Wahrheit und Dichtung', van wezen en droom; *denkend* doorleven ze haar in haar idealiteit als zuiveren afglans van het scheppend Beginsel; ze doorleven haar *voelend* in hun dichterlijke geestdrift met al de gretige verlangens hunner gezonde, jonge sensualiteit. Voor Gezelle is deze wereld van waarheid en verbeelding, van materieele schoonheid en verborgen idealiteit inhoud en zin van zijn bestaan, zijn vreugde aan het leven en de drijfkracht van zijn geestelijk ontgloeien. In het verkeer met zijn jeugdige leerlingen, gevoelvolle en uitbundige zielen, vindt hij voldoening voor zijn natuurlijke behoefte aan gemeenzaamheid, en de groeiende vreugde en o zoo menschelijke bevrediging, die zijn hart vindt in hun jeugdigen kring steigeren zich weldra tot onmiskenbaar zielsgenot. Want schoonheid en goddelijkheid der zichtbare wereld culmineeren voor hem in den onaangetasten eenvoud en in de vrome reinheid dier opgroeiende jongelingen en zijn geest, als duikelend in hun onbewuste godsvervuldheid, communieert tevens in de diepe goddelijke Idee die achter alle aardsche verschijnselen ligt. 'Dien Avond en die Rooze' is vol van dit intense beleven van 's werelds schoonheid en heiligheid, uitgaande van de schoonheid en deugd eener menschelijke ziel.

Zoo staat Gezelle's poëtisch ontgloeien onmiskenbaar in het teeken van den Platonischen Eros, zooals hij wordt bepaald in 'Phaedros' en in 'Het Gastmaal', den Eros, die zich vermeiend aan de argelooze schoonheid van den opgroeienden knaap, en dezen opvoedend in goedheid en deugd, de minnende ziel zelf opvoert tot de onsterfelijke Ideeën van het Ware, het Schoone, het Goede, in het teeken waarvan ook zijn liefde stond tot Vlaanderen en zijn verwaarloosd volk. - En lang heeft de invloed van dit hoog onderwijs nageleefd in den kring van hen die het voorrecht hadden het te genieten. Velen zijner discipelen zijn dichters

geworden, priesters der Schoonheid, en kampers voor het Goede en het Ware: het heil en het recht van hun volk. Ze leefden en streden in het teeken eener platoniaansche idealiteit, getuige verzen als die van Van Oye:

> ‘Wees man en houd u recht; buig nooit en buig voor niemand
> dan voor de Waarheid, Bruid der eeuwen, geest van God.

En tot in een volgende geslacht - dit van Rodenbach - zou dit ideeële betrachten voortleven:

> Ter waarheid streeft mijn twijfelend gedacht,
> ter Waarheid streeft mijn rustelooze ziel....

Niets in deze wereld echter is bestendig, en lang zou het niet duren of de harmonische ontwikkeling van deze geestelijke gemeenschap zou worden gestoord. Eerst zijn het leerlingen, aan wie de dichter zich in volle aanhankelijkheid hechtte, die het seminarie verlaten. Dan zijn het wrijvingen met de schooloverheid om redenen van paedogogischen en waarschijnlijk ook van Vlaamschgezinden aard. De teerbesnaarde ziel van Gezelle wordt door dit alles smartelijk geroerd. Droefgeestigheid, moedeloosheid, gevoel van vereenzaming overheerschen. Uit deze stemming ontstaan enkele sterkdoorleefde gedichten, als de reeds vermelde stukken ‘Ik misse u’, ‘Hoe vaart gij’, en, in een anderen geest: ‘Blijdschap’ en ‘Gij badt op eenen Berg’ en het smartelijk ‘O Lied’. Zijn diepe godsdienstigheid is hem thans de groote troosteres, maar het geloof in het leven schijnt hij momenteel verloren te hebben, want telkens gewaagt hij van dood en eeuwigheid als van de uiteindelijke verlossing uit de gevoelsverwarring, de eenzaamheid en het zieleleed die hem thans bedrukken en verscheuren. En -, wij zijn ten slotte niet gedwongen Gezelle voor minder menschelijk, voor minder menschelijk-faalbaar te achten dan hij zichzelven beschouwde. Verschillende gedichten dier periode vertolken een diep schuldbewustzijn. Zoo de ‘Brief’:

> O Ware ik daar, o ware ik daar, en schonkt gij mij
> de gunste van welhaast, o Dood! - 'k en vreeze u niet! -
> de gunste van door u welhaast t'herleven daar
> waar leven altijd leven is en zonde nooit!

o Kind, wat heeft de bittere kelk toch altijd bitters in
waaruit de mensch van kindsbeen af het sterven drinkt.
Wie geeft er mij één dag, één uur, één enkelen stond
da' 'k zeggen mag: o Heer, mijn hert bleef schuldeloos....

Niet minder beteekenisvol is het gedicht ‘Zonde’, dat insgelijks in dien tijd ontstond:

Zonde, bittere teugen zijn het
   die de droeve ziele smaakt
als, heilaas, uw zoet venijn het
   herte en het geweten raakt;
zonde, uit Satans hert gesproten
   ééne bron van al ons kwaad
zijt gij nog niet uitgevloten
   ende grondeloos, inderdaad?
Bittere zonde, gal der aarde,
   't dal van tranen waar' mij zoet,
ik beminde 't en 'k bedaarde
   mijnen wensch naar hooger goed,
zaat gij niet in ieder blomme
   brachten elke plante niet
in eenieder woord da' 'k nomme
   in al wat mijn ooge ziet.
Gaat van mij, och laat mij rusten,
   slapen, of ik slapen mocht
   eenen stond, en onbewust en
vrij zijn, 'k ben zoo moe gewrocht!
Neen, die strijden moet, hij strijde;
   neen, geen wapens neêrgeleid,
   eer 't triomfwoord ons verblijde:
‘Komt en rust in de eeuwigheid!’

In menig ander vers nog van de ‘Gedichten, Gezangen en Gebeden’ komen er zinspelingen op een duister schuldbesef voor, en alles in alles genomen zullen we in het latere werk van Gezelle nooit meer zulke direct-persoonlijke, zulke onmiskenbaar acute belijdenissen van zondigheid ontmoeten. Aan ‘Den Ouden Brevier’, aan ‘Hoe zeere vallen ze af’, enz. ligt enkel het christen besef van de essentieele zondigheid der menschelijke natuur ten gronde. Het vlijmend persoonlijk accent is er geheel uitgeschakeld.

Moet het als enkel toevallig aangezien worden, dat juist in deze periode van Gezelle's leven, waar hij ongetwijfeld door een aller-menschelijkst gevoel werd beheerscht, deze lyrische belijdenissen van faling en zonde voorkomen?

M.i. gebeurt er niets toevallig, en zijn integendeel deze accenten van schuldbesef, psychologisch, uiterst beteekenisvol. Waaraan intusschen moeten ze toegeschreven worden? Voelde Gezelle zich schuldig ten opzichte van de geestelijke overheid omdat zijn onderwijs, zijn Vlaamschgezind optreden, of welke andere zijner gedragingen ook, haar mishaagden? Deze uitlegging ware ongetwijfeld al te simplistisch; hoe teergevoelig van natuur de groote dichter ook was, voor een goedigen sul behoeven we hem niet te nemen, en dit zouden wij ongetwijfeld doen, indien we gingen veronderstellen dat hij zijn leermethodes en zijn Vlaamsche overtuiging achteraf - en met welke wroeging! - als zondig zou hebben beschouwd, alleen omdat een rector of zelfs een bisschop zijn afkeuring er over had uitgesproken. Ongehoorzaam of opstandig heeft hij zich bij mijn weten overigens gedurende heel zijn Roeselaarsche periode nimmer betoond en dus kan ook de oorzaak van zijn schuldbesef niet te zoeken zijn in gebrek aan priesterlijke onderdanigheid.- Of zijn deze verzen over menschelijke zondigheid alleen te beschouwen als godsdienstige vermaningen die de priester ter gelegenheid van deze vers- en briefwisseling met een stichtelijk doeleinde tot zijn leerlingen-vrienden richtte? Deze opvatting is te verdedigen; stichtelijke stukjes komen er bij Gezelle ongetwijfeld nog al talrijk voor, ook in de ‘Gedichten, Gezangen en Gebeden’. Maar eensdeels blijkt het mij suggestief dat deze zelfaanklachten alleen voorkomen onder zijn Roeselaarsche lyriek, en anderdeels zijn deze belijdenissen zoo onmiskenbaar neergeschreven onder den drang eener innerlijke, smartvolle noodzakelijkheid, dat we ook de hypothese der louter vrome bespiegeling moeten laten varen.

Neen, m.i. schrikte Gezelle eenigszins terug voor zijn eigen gevoel. Hij zal wel niet noodzakelijk aan zelf-analyse moeten gedaan hebben om gewaar te worden wat er eigenlijk in zijn ziel omging. Hij had als priester beloofd aan de wereld te verzaken, en toch bleek hem opeens hoezeer hij trots alles aan de wereld was gehecht. Dit zuiver geestelijk verkeer, die ongerepte ideeële gemeenschap met zijn jeugdige studenten was voor den dertigjarigen man zijn heele wereld, was de spiritueele doorgangspoort waarlangs hij met de

werkelijke wereld in verband stond. De dichter was ongetwijfeld zelf niet blind voor de bekoringen die ze op hem uitoefende - ten bewijze daarvan bezitten we den dionysischen jubelkreet van ‘Een bonke Keerzen, kind’, noch voor het hoog potentieel van het gevoel waarop ‘Dien Avond en die Rooze’ en ‘Ik misse u’ zijn gedragen. Zelfs indien de dichter in de onwetendheid verkeerde - wat wel het geval zal zijn - van het diepere wezen van den zielsdrang die zich hier openbaart, dan nog kon het vaag besef hem kwellen dat deze menschelijke gehechtheid aan de gestalten en vormen der wereld iets was waarvan hij als geestelijke diende af te zien. Onrustig, verward, beklemd schreef hij die belijdenissen neer van een vaag zondebesef, die ons dan weer, anders nu, inlichten omtrent het wezen van het gevoel en den angst die hem bewogen. En ten slotte heeft Gezelle naar mijn meening een volstrekt lucied inzicht verworven in wat omging in zijn ziel en deinsde hij opeens, geslagen, verpletterd, verstomd, terug voor zijn eigen daemoon.... De gefolterde kreten die opklinken uit ‘Het Laatste’, het gedicht dat zijn bundel besluit, is m.i. niet anders te verstaan. Hier volgt in zijn geheel dit vers van smart en nood, van zelfbeschuldiging en vreeze Gods en ik raad eenieder aan het eens ter dege te overwegen, en niet het minst de laatste regels. Het begint eenigszins ironisch - een glimlach tusschen tranen:

Hoe zoet is 't om te peinzen dat,
terwijl ik rust misschien,
een ander, ver van hier, mij on-
bekend en nooit gezien,
u lezen kan, mijn dichten, mijn
geliefden, en niet en weet
van al de droeve falen van
uw vader den Poëet.’

Maar weldra verdiept zich en versombert het accent:

‘Hoe blij en is 't gedacht niet, als
ik neerzitte ende peis,
u volgend waar gij loopt op uw
gezwinde wereldreis,
dat, zondig en ellendig als
ik ben, geliefde kroost,
uw stem, waarin geen zonde 'n zit
misschien een ander troost;

uw stemme kan verblijden, schoon
hij droef zij die u miek;
uw stemme kan genezen, zij
uw Dichter nog zoo ziek;
uw stem misschien doet bidden, wijl
ik zuchte en, biddensmoê,
versteend zitte en mijn herte noch
mijn oogen open doe.

En, over dit climax van wanhoop en verslagenheid heen, klinkt thans de smartelijke bede op, wegens zijn aardsch dichterschap, wegens de roerselen en verlangens, wegens de smarten en den nood waaruit zijn gedichten zijn ontstaan, niet tot straf het Eeuwig Leven te moeten derven, maar dat de angst en de louterende zielebrand waarin hij ze heeft gebaard, hem veeleer mogen strekken tot zoen en genade:

O Dichten, die 'k gedregen, die 'k
gebaard hebbe, in de pijn
des dichtens, en gevoesterd aan
dit arem herte mijn;
Mijn dichten, die 'k zoo dikwijls her-
kastijd heb, hergekleed,
bedauwend met mijn tranen en
besproeiend met mijn zweet,
o spreekt voor mij, mijn dichten, als
God eens mij reden vraagt,
is 't zake dat gij, krankgeboor-
nen, 't arme leven draagt
tot verder als mijn grafstede, en
niet sterft aleer ik sterf:
o 'n weze 't dan om u niet dat
ik daar het Leven derf!

Het ligt voor de hand, dat dergelijke noodkreten alleen kunnen ontsnappen aan een ziel die tot in haar innigste roerselen werd gemarteld en verscheurd. -

'Wat is nu eigenlijk deze Eros', vraagt Socrates aan Diotima. En de geheimzinnige zieneres antwoordt hem 'Een groot daemoon, o Socrates.'

En voor dezen daemoon, al was hij, de platonische Eros, een godheid van het licht, is de christelijke Gezelle onthutst teruggeschrikt van het moment dat hij zijn aanwezigheid in zich had ontdekt.... En Gezelle, zooals zoovelen vóór en na hem, heeft ook zijn kamp uitgevochten met zijn dae-

moon. Maar, na een laatst vaarwel aan de schoonheid en de poëzie, onsterfelijke waarden die heel zijn ziel hadden vervuld maar waarin de priester thans opeens de hand had ontdekt van een princiep dat van de wereld was, na een laatst vaarwel waaruit ons een echo toesiddert van de gruwelijke smart die het hem kostte dit alles uit zich los te scheuren en als zondig te verwerpen, heeft hij zijn strijd uitgestreden in stilte, ongemerkt, eenzaam en vroom. En hij heeft gezegevierd. Dank zij zijn onwankelbaar geloof stond hij niet steunloos in het leven; hij werd niet, als een Hölderlin, een Rimbaud, een Wilde, rusteloos voortgejaagd over het aangezicht der aarde om weldra, totaal ontredderd, te stranden aan de verlatenste kusten der ziel. Maar, met het oog op het kruis, heeft de christen dulder zijn armen op de borst gevouwen en het zwoegen van zijn hart energisch halt geboden. Christen asceet, nam hij zijn toevlucht tot gebed en liefdadigheid, en heeft welbewust aan de wereld verzaakt in volstrekte armoede en algeheele versterving. De daemoon had hem gedreven tot zielelust en droom, tot de extazen der poëzie, - welnu, dan ook maar aan de poëzie verzaakt! De dichter zweeg, bewust. En meteen lag ook de daemoon aan banden.

Dat, om zijn daemoon te bestrijden, Gezelle het zwijgen verkoos, is begrijpelijk. Een andere uitweg stond voor hem, den priester, niet open. Hij had niet, zooals Goethe, die, aan geen geloften verbonden, vrij in het leven omging, de verzoenende, neutralizeerende middelen te zijner beschikking, waarmee de dichter der ‘Römische Elegien’ zijn daemonische onrust bestrijden kon zonder dezes bevruchtende activiteit geheel stil te leggen. Gezelle, hij, kon enkel zwijgen, en hij zweeg.

Naar mijn meening is het onbegonnen werk andere oorzaken voor Gezelle's verstommen als dichter te willen opsporen. Het is uitgemaakt, dat hij in zijn poëtische bedrijvigheid niet werd tegengewerkt door zijn geestelijke oversten, integendeel: zijn werk vond aanmoediging, niet alleen vanwege zijn bewonderende studenten, maar zelfs vanwege zijn superieuren: de ‘Gedichten, Gezangen en Gebeden’ verschenen met een zeer lovende aanbeveling van het bisdom:

natuurlijk hadden de brave prelaten ginder niets gemerkt van den onrustbarenden aard der inspiratie die het aanzijn aan de beste gedichten van dien bundel heeft gegeven. Dat de dichter zou gezwegen hebben omdat hij, naar Brugge verplaatst, verwijderd was uit den zijn poëzie bevruchtenden kring der beminde studenten, kan ik thans minder aannemen dan ooit; veeleer zou de scheiding en het gevoel der eenzaamheid hem hebben moeten inspireeren, zooals het steeds het geval is met liefhebbenden die van het object hunner genegenheid gescheiden zijn, en zooals hem zelf trouwens reeds was wedervaren, toen hij 'Ik misse u', 'Hoe vaart gij' den 'Brief' e.d. tot studenten richtte die het seminarie reeds verlaten hadden. En verder is het simplistisch te verklaren: Gezelle zweeg, eenvoudig omdat hij toen niets meer te zeggen had, - want daartegenover kan men dadelijk de vraag stellen: Hoe komt het, dat hij zoo opeens onvruchtbaar was geworden? Neen, Gezelle zweeg omdat hij, vaak tegen den uiterlijken schijn in *essentieel* lyricus, niet vrijelijk uiting geven kon noch mocht aan wat hem in deze periode van zijn leven bewoog en omdat hij zijn bezieling niet kunstmatig in een andere richting wilde forceeren. 'Wat ik niet uitgeef, en heb ik niet in' heeft hij zelf verklaard, en daar hij anderdeels niet uitgeven kon wat hij toen inhad, omdat hij den Eros-daemoon die hem toen beheerschte, niet aan 't woord wilde laten, heeft hij eenvoudig gezwegen, hoe zwaar het hem, blijkens het slotgedicht van zijn bundel, ook viel. - Suggestief is het tevens dat hij dit slotgedicht 'Het Laatste' noemt: waarom zou hij het aldus geheeten hebben wanneer hij, - den gemoedstoestand die er in tot uiting komt in aanmerking genomen - niet onwrikbaar, bijna wanhopig, in elk geval wel-bewust besloten had voortaan te zwijgen. Ik maak er uit op, dat de dichter zich smartelijk geweld heeft aangedaan om aan de poëzie vaarwel te zeggen.

Of het nu twintig jaar heeft geduurd vooraleer de dichter weer de stem kon verheffen zonder al te menschelijke beslommeringen van het hart te verraden, kunnen we gevoegelijk in het midden laten. Waarschijnlijk heeft Gezelle, nadat hij een tijdlang zijn aandrift bewust heeft onderdrukt, naderhand niet meer de behoefte gevoeld zijn levenservaringen

in het woord te beelden. Benevens door tamelijk drukke bezigheden, werd hij geheel door taalstudie ingenomen. Zijn dieper zielsleven maakte toen wel een interregnum door, waar de menschelijke, zij 't ook platonisch-vergeestelijkte Eros reeds was ingesluimerd en nog niet opnieuw ontwaakt, gemetamorphoseerd, in de gestalte thans van den mystischen Eros die, zonder de bemiddeling van een aardsch uitgangspunt, rechtstreeks de communie zou bewerkstelligen van 's dichters ziel met God. Vooralsnog bleef de dichter zwijgen en toen hij, opeens weer geheel vervuld met de goddelijke genade der poëzie, opnieuw zijn stem verhief, stond hij voor een wereld waar geen menschen meer woonden, waar er niets was dan de gang der seizoenen, niets dan vogels en bloemen, bosschen en weiden, lucht en wolken en wind. Voor deze van menschen ontruimde wereld stond hij met zijn groot, wetend en zwaarmoedig hart en in de beelden die oprezen voor zijn trots alles kinderlijk verheugde oogen, zag hij, platonisch idealist ook nú nog, den afglans van hun verborgen idee, m.a.w. de christen mysticus zag overal in de achtergronden der wereld van het geschapene de onzichtbare aanwezigheid van den Schepper. En nu werd zijn leven een langzaam maar gedurig, een ononderbroken opgaan in het diepste wezen der natuur. Nu was er in hem iets *onzeggelijks* vervuld. Vóór het leven had hij thans de liefde, het antwoord had hij vóór de vraag. Het wéten hing aan hem als het diepzinnig geschenk van primitieve magiërs, van de groote schouwers in het hart der mysteriën, het weten van Ruusbroec, van Thomas à Kempis, van Franciscus van Assisi. Om hem straalde de mystische liefde als de hooge gave van gestorven heiligen. Hij moest niet meer luisteren naar de zachte, maar toch zachtdwingende vragen des levens. Voor zijn mystische kunstenaarsvizie waren er geen menschen meer op de aarde, de heele menschheid was als in hemzelf saamgetrokken en er was niets meer dan hijzelf, de schepping en God. En nu ontstaat die gansche, lange reeks ontzaglijke, geniale gedichten die we op tallooze bladzijden zijner bundels ‘Tijdkrans’, ‘Rijmsnoer’ en ‘Laatste Verzen’ aantreffen en die zonder meer het hoogste zijn dat ooit natuurmystiek aan een dichter inspireerde. En verloren in deze schepping die de mysticus voelt te zijn van

God maar toch niet Godzelf, gaat het kostbaarste dat hij heeft, datgene waarmee hij zich onvergelijkbaar boven al het ander geschapene kan verheffen, zijn geest, geheel wegvloeien uit hem om zich aan het ontzaglijk mysterie der schepping te onderwerpen, zoodat hij zelf niets meer is dan iets nietigs onder het vele nietige, een schamele bloem onder de bloemen, maar toch met een lichtend vonkje ziel, dat er naartoe smacht weer tot zijn oorsprong in te gaan, los van het aardsche leven, ontworsteld aan de stof:

> Ik ben een blomme
> en bloeie voor uw oogen,
> geweldig zonnelicht....

URBAIN VAN DE VOORDE

Het Fascisme en het Italiaansche strafrecht

Evenals in veel andere landen zijn in Italië door den oorlog en de daarop gevolgde crisisperiode de gebreken der bestaande wetgeving duidelijker aan het licht getreden. Deze omstandigheid, alsmede de geweldige ommekeer door het Fascisme teweeggebracht, deden een streven ontstaan naar algeheele vernieuwing der geldende rechtsregelen. Het positieve recht moest, zoo meende men, in zijn vollen omvang worden herzien om, van iedere onvolmaaktheid gezuiverd, aan de nieuwe idealen en gewijzigde begrippen te worden aangepast.

Aldus zou het land, van waaruit zich eens het Romeinsche recht zegevierend over de beschaafde wereld had verbreid, verrijkt worden met een moderne wetgeving, geschikt om opnieuw tot leiding en voorbeeld te strekken....

Maar veel is er in de wereld veranderd sinds de dagen van Justinianus. De lichtvaardigheid, waarmede hier en daar de gewichtigste belangen improviseerenderwijze worden geregeld, mag ons niet doen vergeten, dat de samenstelling van een nieuw wetboek meer dan ooit moet worden beschouwd als een zeer hachelijke onderneming. Oneindig toch heeft de samenleving zich gecompliceerd.... en tevergeefs ziet men uit naar den Imperator, wiens veldheersblik het onmetelijk veld der wetgeving in zijn geheele breedte beheerscht. Ontwerpen, vaak zonder centrale leiding tot stand gekomen, verliezen maar al te dikwijls alle logische eenheid door de tusschenkomst eener amendeerende volksvertegenwoordiging.

Dit laatste bezwaar doet zich weliswaar niet gelden in het hedendaagsche Italië, waar het Parlement de Regeering eens

en vooral heeft gemachtigd tot het uitvaardigen van een nieuw Burgerlijk Wetboek, van een nieuw Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering en van een Wetboek van Koophandel, alsmede tot het aanbrengen van alle noodige wijzigingen in de vigeerende Wetboeken van Strafrecht en Strafvordering en in de wetten betrekking hebbende op de rechterlijke organisatie.[1)]

De toekomst zal leeren, in hoeverre de groote verwachtingen gerechtvaardigd zijn, welke in zekere kringen van dezen grootschen opzet worden gekoesterd. Dat sommige lacunes zullen worden aangevuld, sommige fouten verbeterd, is niet twijfelachtig. De groote vraag is slechts, of dit resultaat zal worden bereikt zonder dat nieuwe leemten en nieuwe (wellicht ernstiger) gebreken de bestaande vervangen.

Dat dit geenszins denkbeeldig gevaar door den Italiaanschen wetgever niet wordt gevreesd, blijkt onder meer uit de tot stand koming van een ontwerp voor een nieuw Strafwetboek, waarbij men zich, in strijd met bovengenoemde opdracht, niet beperkt tot het aanbrengen van enkele wijzigingen en tot het invoeren van bepaalde hervormingen, maar waarin uiterlijk niets en innerlijk niet heel veel van den huidigen Codice penale is terug te vinden.

Bedoeld staatsstuk is bovendien dezer dagen aangevuld met een tweede ontwerp, bestemd om in de plaats te treden van het vigeerend Wetboek van Strafvordering - een Wetboek, dat zelf eveneens van recenten datum is, maar welks verdwijnen eventueel niet al te zeer zal worden betreurd.

Ofschoon beide ontwerpen onder den bescheiden naam van ‘voorloopig ontwerp’ (*progetto preliminare*) het licht hebben gezien, is het geenszins onmogelijk, dat ze zonder belangrijke wijzigingen tot wet zullen worden verheven. Dit laatste valt met des te grooter waarschijnlijkheid te voorspellen, waar niet de text der wetboeken, doch slechts die der invoeringsbesluiten aan het Parlement zal worden voorgelegd.

Alvorens over te gaan tot een bespreking der voorgestelde

1) Wetten van 30 December 1923 en van 24 December 1925.

wetswijzigingen, is het gewenscht met enkele woorden de toestanden te schetsen, die op dit gebied tot voor enkele jaren in Italië werden aangetroffen.

Van een min of meer systematische bestrijding der criminaliteit kon bezwaarlijk worden gesproken. Het bestaande Wetboek van Strafrecht (dat in de oogen van sommigen voor 'philocrimineel' doorging) bevat trouwens bepalingen, die nimmer eenige toepassing hebben gevonden. De veelal overbevolkte gevangenissen verkeerden hier en daar in een toestand van chaotische wanorde. De rechtspraak zelf was, onder meer door de voor ieder oningewijde waarneembare misbruiken, die de juryrechtspraak onvermijdelijk schijnen aan te kleven, steeds meer in discrediet geraakt. Het begrip reclasseering was onbekend. Het indertijd ingevoerd instituut der voorwaardelijke veroordeeling was in de practijk zóó weinig tot zijn recht gekomen, dat overal stemmen opgingen om het weder af te schaffen!

Reeds zijn, onder fascistisch bewind, de mazen der strafwet nauwer aangehaald door de zoogenaamde 'wet op de openbare veiligheid' (ingevoerd bij K.B. van 6 November 1916). Bovendien zijn de tot dusverre in verschillende penitentiaire instellingen heerschende misstanden door doeltreffende maatregelen voor een groot deel opgeheven.

De thans aangekondigde hervormingen zijn deels een logische voortzetting der tot dusverre ontplooide werkzaamheid, deels brengen zij nieuwe theoriën tot uiting op een wijze, die ernstig doet twijfelen aan de mogelijkheid om de voor om liggende wetboeken in hun geheel practische toepassing te doen vinden.

De nieuwe strafwet gaat uit van de traditioneele opvattingen betreffende schuld en straf en vormt aldus een scherp contrast met het ontwerp Ferri, hetwelk onder het vorig régime waarschijnlijk - ondanks hevige oppositie - tot wet zou zijn verheven, maar door het optreden van het Fascisme op den achtergrond is gedrongen. Ferri had zijn hervormingsplannen gebaseerd op de ontkenning van 's menschen zedelijke verantwoordelijkheid - of juister gezegd: op de door hem verkondigde onmogelijkheid om deze 'weten-

schappelijk onbewijsbare hypothese' tot basis te nemen. Waar bij het prijsgeven van het axioma der wilsvrijheid geen sprake kan zijn van een eigenlijk s t r a frecht, wordt in Ferri's wetboek het woord 'straf' niet aangetroffen. Ter verdediging der geordende samenleving wordt daar de rechter gewapend met een keur van 'sancties', waarvan sommige weliswaar met onze bestaande straffen overeenkomen, maar die zonder uitzondering niet in de moreele schuld van den dader maar in de 'gevaarlijkheid' van den wetsovertreder haren oorsprong vinden[1)] Het fascistisch ontwerp daarentegen, voortbouwend op de classieke beginselen, handhaaft de straf in hare tegenwoordige beteekenis. Tegelijkertijd wordt echter een bonte verscheidenheid van 'veiligheidsmaatregelen' ontworpen, deels bestemd tot aanvulling der op te leggen straffen, deels tot bescherming der maatschappij tegen crimineele individuen, wien bij gebreke van zedelijke verantwoordelijkheid geen straf kan worden opgelegd.

Het hier geschetste stelsel, in de meeste moderne wetgevingen in de kiem aanwezig, wordt door het ontwerp van den Italiaanschen Minister van Justitie Alfredo Rocco tot in de geringste finesses uitgewerkt.

Het vigeerend Wetboek van Strafrecht acht ontoerekenbaar hem, wien 'zwakheid van geest' de 'bewustheid en de vrijheid zijner handelingen' ontneemt. De Fransche Code pénal drukt zich uit zeer algemeene bewoordigen met te zeggen, dat er van 'crime' noch 'délit' sprake is, wanneer de beklaagde bij het plegen van het feit 'en état de démence' verkeerde.

Maar wie is wèl verantwoordelijk? Het fascistisch ontwerp geeft misschien blijk van nutteloozen overmoed door de tot dusverre gebruikelijke, negatieve omschrijvìngen te willen vervangen door de (door andere wetgevingen voorzichtiglijk vermeden) definitie van het strafrechtelijk verantwoordelijk individu.

Als voorwaarde der strafbaarheid stelt art. 81 'het ver-

1) Zooals men weet, wordt ook de in de wetgeving der Soviets geen onderscheid gemaakt tusschen s t r a f en m a a t r e g e l .

mogen om te begrijpen en te willen' (*la capacità di intendere e di volere)*, een criterium, dat wij moeielijk kunnen aanvaarden. Er zijn voorbeelden genoeg van krankzinnigen, die in een concreet geval niet slechts groote sluwheid en berekening, doch tevens merkwaardige wilskracht ten toon spreiden.

Ofschoon door den Italiaanschen wetgever het vorig ontwerp uitdrukkelijk is gedesavoueerd, is dit laatste - en in het algemeen de leer der zoogenaamde positieve school - in menig opzicht tot richtsnoer genomen. Dat zulks hier en daar afbreuk gedaan heeft aan de eenheid van het thans ontworpen wetboek, valt niet te ontkennen. Zonderling is bijvoorbeeld de strafverzwaring, waarmede de 'geboren misdadiger' *(delinquente per tendenza)* wordt bedreigd Het is een betwiste vraag, of er inderdaad individuen te vinden zijn, die - ofschoon niet krankzinnig - door erfelijke belasting tot misdaad worden gedreven. Wanneer men hun bestaan echter aanneemt, schijnt de rechtvaardigheid te eischen, dat zij eerder lichter dan zwaarder worden *gestraft*.

Ook het belasten der zittende magistrateur met de contrôle en de leiding van de executie der vrijheidsstraffen past beter in een wetboek, hetwelk (zooals dat van Ferri) in principe al die straffen als 'onbepaald' beschouwd. Wanneer men den duur der straf wil zien vastgesteld bij het veroordeelend vonnis, zijn er ons inziens als regel geen termen voor een nieuwe interventie des rechters. Het wil ons daarbij voorkomen, dat men een gevaarlijken weg bewandelt, wanneer men de zittende magistratuur met iets anders belast dan met rechtspreken. *Judicibus est judicandum* is een gulden regel, die maar al te dikwijls door welmeenende hervormers wordt miskend.

In het stelsel van hen, die niet willen uitgaan van het traditioneel begrip der zedelijke verantwoordelijkheid, verliest de straf haar karakter en verandert in een therapeutischen of beveiligenden maatregel, die logisch in aard en duur van niets anders afhankelijk kan zijn dan van de gevaarlijkheid van den delinquent. Waar de gevaarlijkheid van een van zijn vrijheid beroofd individu echter naar geen

enkelen absoluut betrouwbaren maatstaf kan worden afgemeten, zou door de consequente toepassing van dit systeem een bron van rechterlijke willekeur worden geschapen, geschikt om menig principieel bestrijder der vergeldingsgedachte naar de huidige instellingen te doen terugverlangen. Zelfs Ferri heeft voor zijn detentieve sancties de onbepaaldheid niet tot algemeenen regel durven verheffen.

Bij den afkeer van 'bepaalde' vonnissen spelen gevoelsargumenten een grooter rol dan gemeenlijk wordt vermoed. Velen schromen om het lot van een beklaagde afhankelijk te maken van één enkele rechterlijke uitspraak. In dit verband zij daarom opgemerkt, dat - in strijd met hetgeen men zou kunnen vermoeden - in Ferri's wetsontwerp een plaats wordt ingeruimd aan de doodstraf - den meest onherroepelijken maatregel, die tegenover een wetsovertreder denkbaar is, en dien wij, wat ons betreft, met grooter zekerheid zouden meenen te mogen gronden op de schuld van den dader van een bepaald misdrijf dan op het vermoeden van zijn ongeneeselijke gevaarlijkheid.

Het nieuwe ontwerp kent het zoogenaamd rechterlijk pardon (welks toepassing zich trouwens tot weinige gevallen zal beperken) en geeft een belangrijke uitbreiding aan het voortreffelijk instituut der voorwaardelijke veroordeeling. Ofschoon de desbetreffende regeling niet vrij is van sommige technische gebreken, beteekent deze niettemin een belangrijke schrede in de goede richting. Voortaan zal de Italiaansche rechter, evenals zijn Hollandsche collega, aan iedere voorwaardelijke veroordeeling 'bijzondere voorwaarden' kunnen verbinden, zooals: het verbod om herbergen te bezoeken, de verplichting om met regelmatig werken den kost te verdienen, enz.

De vraag is slechts, of voor een behoorlijke voorlichtingsdienst zal worden zorggedragen. Tot dusverre tastte de rechter vrijwel in het duister en werd de voorwaardelijke veroordeeling *à tort et à travers* toegepast. In den Senaat verklaarde zelfs Garofalo eenige jaren geleden, dat in de misdadigerswereld de algemeene overtuiging had postgevat, dat het eerste misdrijf nooit werd gestraft!

Rocco's Wetboek van Strafrecht gewaagt slechts van een soort reclasseeringscollege *(consiglio di patronato)*, dat aan elke rechtbank zal zijn verbonden. De bevoegdheden van dit lichaam vinden wij echter niet duidelijk gedefinieerd en zekere uitlatingen van het Romeinsche Hof van Cassatie rechtvaardigen het vermoeden, dat op particuliere medewerking niet te veel mag worden gerekend. Het scheppen van een met zorg samengesteld corps van reclasseeringsambtenaren is derhalve een dringende noodzakelijkheid.

Het nieuwe ontwerp handhaaft de indertijd in Italië afgeschafte, doch inmiddels weder 'voorloopig' ingevoerde doodstraf.[1)] Waar het niet mogelijk is hier eenig nieuw gezichtspunt te openen, zullen wij ons onthouden van de bespreking van een vraagstuk, waaromtrent wellicht nimmer eenstemmigheid zal heerschen, en volstaan met het vermelden van de afschaffing der guillotine. Voortaan zullen de ter dood veroordeelden worden gefusilleerd. Wie echter met de executie zal worden belast, vinden wij niet vermeld.

Alle strafmaxima worden belangrijk verhoogd. De rechter wordt voorts gebonden door hooge minima en een buitengewoon gecompliceerd samenstel van verzwarende en verzachtende omstandigheden. Deze beperkingen der rechterlijke vrijheid vormen een der ernstigste gebreken van Rocco's voorstellen. Zij zijn eigenlijk niet meer van dezen tijd.

Hypermodern daarentegen klinkt menig andere bepaling omtrent het ontworpen strafstelsel. In voorkomende gevallen moet de Rechtbank den wetsovertreder in een bepaalde categorie indeelen. Aan de bij vonnis uitgesproken 'verklaring' *(dichiarazione)* dat de veroordeelde moet worden gerangschikt onder de 'beroepsmisdadigers', of onder de 'gewoontemisdadigers', of ten slotte onder de 'geboren misdadigers', hecht het nieuwe Wetboek van Strafrecht verschillende belangrijke gevolgen ten aanzien der straf en hare tenuitvoerlegging. Bovendien brengt iedere 'verklaring' mede, dat nà de straf een veiligheidsmaatregel wordt toegepast, meestal

1) Dit is geschied bij de zgn. *Provvedimenti per la diffesa dello Stato*, op 6 December 1926 ingevoerd voor een tijd van 5 jaar.

bestaande in opzending naar een landbouwkolonie of plaatsing in een werkinrichting *(casa di lavoro)*.

Dat aldus door de wet de mogelijkheid wordt geschapen om gevaarlijke individuen na afloop hunner strafperiode ter bescherming der maatschappij te interneeren, valt onverdeeld toe te juichen. Een andere vraag is, of dit resultaat niet even goed zou kunnen worden bereikt zonder het systeem van min of meer onherroepelijke officieele verklaringen, welks invoering door Minister Rocco wordt voorgestaan.

Gevangenen behoorende tot de zooeven genoemde groepen worden van de overige gedetineerden gescheiden In het algemeen zullen in alle penitentiaire inrichtingen de gevangenen naar den aard van het gepleegde feit worden geschift. Deze laatste bepaling houdt verband met het voornemen om de celstraf, die op het oogenblik in Italië een groote rol speelt, zooal niet af te schaffen, dan toch tot een exceptioneelen en tijdelijken maatregel te maken. Laat ons hopen, dat deze vermetele hervorming met bijzondere omzichtigheid zal worden toegepast.... en dat de ‘gemeenschap’, die men tot regel wil verheffen, niet zal gelijken op die ‘gemeenschap’ van vroeger, waartegen de cellulaire opsluiting indertijd een heilzame reactie vormde!

Hier en daar is, min of meer onomwonden, de vrees geuit, dat de voorgenomen bouw van psychopatengevangenissen, verbeterhuizen, werkinrichtingen, krankzinnigengestichten, enz. welke de nieuwe wetsontwerpen in het vooruitzicht stellen, wel eens lang op zich zou kunnen laten wachten. Wij meenen ons echter niet te vergissen, wanneer wij de overtuiging uitspreken, dat de uitvoering der hier besproken plannen - wanneer daartoe inderdaad mocht worden besloten - niet door finantieele of materieele bezwaren zal worden vertraagd.

De groote moeielijkheid, waarop reeds zoo menige goed bedoelde hervormingspoging is afgestuit, bestaat in het vinden van menschen, aan wie de practische toepassing der nieuwe regeling veilig kan worden toevertrouwd.

Hoeveel jaren zullen nog voorbij gaan, voordat Italië beschikt over een hoogstaand bewakingspersoneel, over ervaren reclasseeringsambtenaren,....en vooral over een magi-

stratuur, in al hare geledingen voor hare nieuwe taak berekend?

Het dezer dagen gepubliceerd ontwerp-Wetboek van Strafvordering bevestigt het reeds elders[1] door ons geuite vermoeden, dat de jury zal worden afgeschaft, zonder door eenigen anderen vorm van leekenrechtspraak te worden vervangen. Slechts van met zorg gekozen beroepsrechters mag men redelijkerwijze de kennis, het inzicht, de subtiliteit.... en de werkkracht en ijver verwachten, die de voorgenomen wetswijziging bij een ieder veronderstelt.

Het is een bekende waarheid, dat het vaak een goed rechter gelukt, om ondanks een slechte wetgeving tot ieders tevredenheid recht te spreken, maar dat de beste wet door een gebrekkige toepassing wordt verlamd.

De hier besproken wetboeken stellen aan de rechtspraak hooge - ja bijna bovenmenschelijke eischen.

Moge de prudentie der Italiaansche magistratuur in staat blijken niet slechts om de verdiensten der nieuwe wetgeving in het licht te stellen, maar ook om de nadeelen harer eventueele gebreken tot een minimum te beperken!

H.G.J. MAAS GEESTERANUS

1) Maas Geesteranus, La réforme pénale en Italië, Parijs, 1929.

Een trilogie van Jules Romains

Er is iets verrassends in dat *Le Dieu des Corps* en *Quand le Navire....* zich als vervolgen van *Lucienne* aandienen. *Lucienne* was van 1922, de ‘vervolgen’ zijn pas onlangs verschenen. Deze alleen dragen den verzamelnaam *Psyché* (*Psyché* II en III), terwijl op de exemplaren van *Lucienne* niets van dien aard vermeld was. Ook verschillen de drie deelen zeer, ja zijn van dien aard, dat lezers die romans allereerst als romans consumeeren, in volkomen uiteenloopende richtingen gedreven kunnen worden.

Lucienne brengt hen in een, laat ons zeggen: psychologische, voorts eenigszins in een satirische en af en toe ook wel in een schilders-stemming. Zij volgen de jonge pianiste vanzelf wanneer deze omstandig, o zeer omstandig uiteenzet hoe ze er toe kwam zich met Pierre Febvre te verloven, wanneer ze met de plechtstatige mevrouw Barbelenet spot, wanneer zij de plaats der handeling beschrijft, een huis dat bij het station van een kleine stad tusschen vijftien stel spoorstaven gebouwd is en vanwaar men altijd lichten ziet verschieten, seinen verspringen, treinen aan ziet rennen. Ja, de lezers herinneren zich ook dat Romains *unanimist*, dat hij zelfs de schepper van het *unanimisme* is: een jonge man wordt opgenomen in de groep Barbelenet en er als het ware gewelddadig weer uitgenomen door Lucienne, welke niet dan tot groot verdriet van de meisjes Barbelenet met hem gaat strijken; maar ze herinneren zich dit om zoo te zeggen plichtmatig, omdat Romains nu eenmaal als unanimist te boek staat. Korte maar aanschouwelijke beschrijvingen, vroolijke maar bescheiden satire treffen hen meer en 't meest van al worden ze door de psychologie in het boek getroffen, een ernstige en

uiterst vertakte, overigens lang niet droge of koele psychologie, die, nu niet bepaald vroolijk aandoet, maar de voldoening geeft dat men sommige dramatische zielsgebeurtenissen ten volle begrijpt en meevoelt en.... een naar algeheele volledigheid strevend auteur als het moet zonder lichtzinnige afvalligheid weet te volgen.

Maar nu *Le Dieu des Corps*! Zes jaar na dato verschijnt daar *Psyché II*, leert ons terloops dat *Lucienne* eigenlijk *Psyché I* geweest was en brengt ons in een radicaal verschillende stemming. Psychologie is er ongetwijfeld ook nu nog: in de zelfontleding van Pierre Febvre, den koelbloedige en redelijke, den gepassioneerde niettemin. Beschrijvingen, o ja: van toestanden aan boord van een mailschip, en zeker zijn ze niet weinig savoureus. Echter, het ware thema van dit tweede deel *Psyché* is de lichaamsliefde. Opgetogenheid, verwonderde verrukking, geestdrift zijn de gevoelens waarmee Pierre hier verslag doet over de eerste dagen van zijn huwelijk. De eerste etmalen, moet ik zeggen, want hoe ver is hij ervan, die uren te veronachtzamen waarover beschaamder - of onhandiger? - schrijvers gewoon zijn te zwijgen! Integendeel is het hem om de 's nachts beleefde gewaarwordingen vóór alles te doen. En iets althans van zijn gevoelens gaat onvermijdelijk op den lezer over.... Dat spreekt nogal vanzelf, zal men zeggen, die onderwerpen boeien iedereen. Maar zoo eenvoudig is het niet. Jules Romains heeft hier- geen pornografie geleverd. Wat nagenoeg onmogelijk scheen en ook misschien enkel in het Fransch - zeker nog niet in het Nederlandsch - denkbaar is; wat overigens nog door bijna geen schrijver ter wereld ondernomen was (onlangs eerst, maar met gebrekkigen uitslag, door Martin Maurice), dat heeft Romains hier volbracht: volledig en met een volkomen plastische duidelijkheid weer te geven, wat er tusschen de gelieven geschiedt. En hij heeft dit vermocht zonder in ongezonde zinneprikkeling te vervallen, terwijl hij toch tevens de onvergelijkelijke, g e z o n d e , ja schoone opwinding die de daad der gelieven bij dezen teweegbrengt, wist te doen voelen, zonder tot den preektoon, tot verdoezeling, tot nobele omschrijvingen, tot vergelijkende, tot puntig-grappige aanduidingen zijn toevlucht te nemen. Hij zegt eenvoudig

waar het op staat, met den technischen term als het moet, en het werkt op den lezer, gesteld dat deze naar lichaam en geest gezond is, precies zooals.... de gebeurtenis zelf op hem zou werken: prikkelend natuurlijk, maar prikkelend op gezonde wijze, ja meer dan dat, vervoerend, verheffend! - Wel is het eind van dit deel dan weer in anderen toon gesteld; Pierre moet als administrateur van een mailboot zijn bestemming volgen; de gelieven zullen scheiden; dit bedroeft en verwart hen, ze weten niet wat ervan komen zal; Lucienne's houding heeft iets raadselachtigs; Pierre voelt zich door haar geleid, zonder te weten waarheen. En dit veroorzaakt ook in ons een stemming van vragen en wachten. Maar als wij het heele boek tenslotte overdenken, dringt zich de, zeggen we, sexueele inspiratie toch aan ons bewustzijn op als de voornaamste.

Een eenigszins onthutste verwondering zou het deel kunnen zijn van wie, zonder de eerste twee boeken te kennen, het laatste vluchtig doorlas. Op reis naar Amerika komt Pierre, in een gesprek met zijn vriend den scheepsdokter over het huwelijk, tot deze slotsom: dat de menschelijke behoefte aan b e s t e n d i g e a a n w e z i g h e i d van den geliefde de eenige reden is waarom man en vrouw niet in vrije verbintenis leven; niet dat onthutst ons, maar de toevoeging dat wellicht die aanwezigheid het best geconstateerd en tot in schakeeringen doorproefd wordt met ....organen waaraan tot nu toe door de eenen een nuttigheids-, door anderen een genots- of een teederheidsdoel, maar door niemand nog de functie van waarnemer was aangewezen! Echter, des lezers verwondering zal nog stijgen. Niet omdat Pierre na een bezoek aan New-York de thuisvaart van zijn schip zou willen verhaasten en ijlings, de zeeën over, op zijn vrouw zou willen toe snellen, haar armen, haar lichaam tegemoet: wij begrijpen en waardeeren dat in hem. Maar om wat er vervolgens gebeurt. Pierre vertrekt opnieuw en.... als hij in de Middellandsche Zee vaart, dicht bij Alexandrië, terwijl zijn vrouw onderwijl in Marseille is achtergebleven, krijgt hij van zijn vrouw.... bezoek! Bezoek in zijn kajuit, des avonds, ver van Marseille waar ze woont, in de kajuit van het voortstoomend schip. Hij ziet haar.... Als ze heengegaan is, blijft de indruk van 1930 II 19

haar lichaam achter op de dekens van zijn bed. Van haar kant hoort Lucienne, thuis in haar kamer te Marseille, de Marseillaansche tramwagens bellen, op het oogenblik zelf dat ze Pierre in zijn hut ziet zitten en hem toelacht.... Kortom, zielskracht heeft den afstand te niet gedaan, de ruimte is overwonnen, de minnaars zijn, hun scheiding ten spijt, voor enkele korte minuten hereenigd.

Kalme psychologische beschouwing schijnt den schrijver het eerste boek, sexueele vervoering het tweede, en een verwonderlijke, een in de oogen van sommigen bijna onmogelijke, bijna ‘spiritistische’ veronderstelling schijnt hem het derde en laatste te hebben ingegeven. Bij de verrassing over zooveel uiteenloopends in drie werken die een eenheid moeten voorstellen, voegt zich in 's lezers geest een haast achterdochtige verbazing over het hoofdthema van het slotdeel.

En toch.... Mijn verslag is verre van volledig geweest. Naast den min of meer oppervlakkigen lezer die de drie boeken als romans zou genieten en er weinig anders in zien dan het bovengenoemde, zou men zich een aandachtiger beschouwer kunnen denken, en deze zou er hoogst belangrijke gegevens in ontdekken, die ik tot dusverre met opzet verzweeg. Zoo bevat *Lucienne* enkele bladzijden waarmee de schrijver alle ‘gezondverstandelijke’, zelfs alle louter redelijke psychologie te buiten en te boven gaat: Lucienne ligt te bed en ervaart dat dit bed op zijn gewone plaats is en altijd blijft, maar dat het tevens, in ‘een andere wereld’, telkens van plaats verandert; zij ervaart dat de dingen, en wij zelf trouwens ook, tegelijk in twee werelden bestaan; zij ervaart de mogelijkheid van de vernietiging der ruimte. Een andere maal hoort zij, alvorens in te slapen, twee torenklokken middernacht slaan: deze klokken *slaan uit haar bewustzijn*, door een geheimzinnig proces, het besef dat zij zichzelf is; ze is ‘niemand meer’; zoo ervaart zij de uitwissching van de grenzen der persoonlijkheid. Men moge dit nauwelijks of in 't geheel niet begrijpen - het is me niet mogelijk een duidelijker omschrijving te geven van iets waarop ons aller woorden niet berekend zijn, en ook Romains zelf heeft er meer bevredigende woorden, geloof ik, niet voor gevonden, hij duidt 't slechts zoo goed mogelijk aan - maar men mag

de passages daarom niet veronachtzamen; ze *zijn* er in het boek en ze zijn van een uitnemend belang. In deel II van *Psyché* - slinkt niet reeds het bezwaar om met deze benaming de eenheid der drie deelen te erkennen? - blijken Pierre's biologische studies hem tot aan de grenzen van het wetenschappelijk-redelijke gevoerd te hebben; hij betwijfelt alle wetmatigheid in de natuur; in onbekend gebied ziet hij uit en is zich daarvan bij al zijn aangeboren rationalisme ook degelijk bewust. Meer nog - en hier moet ik mijn aanvankelijk bericht over het hoofdthema in *Le Dieu des Corps* van een aanvulling voorzien die waarlijk essentiëel is! - de zinnelijke liefde is al aanstonds voor Lucienne, daarna ook voor Pierre, niet enkel een verrukkende lichamelijke gebeurtenis, ze is tegelijk een cultus, ja allereerst van het lichaam en zelfs van bepaalde deelen van het lichaam, maar vervolgens een cultus van de hoogere twee-eenheid die zij, ook in geestelijken zin, telkens schept door haar daad. De liefde, kortom, is voor hen bovenal een *geestelijk* avontuur. Door eigen studie ertoe voorbereid, door Lucienne geholpen, begrijpt Pierre Febvre nu reeds de onwezenlijkheid der stof en de oplosbaarheid der individueele eenheid, en Lucienne ziet in het huwelijk de intuïtie die zij vroeger gehad heeft, bevestigd. En in deel III - alle bedenking immers heeft zich gelegd: de eenheid van de serie is nu onbetwistbaar! - ziet Pierre de Amerikaansche wereld met nieuwe oogen: voor het eerst merkt hij op dat in Amerika alle dingen groot zijn, maar.... nog grooter zouden kunnen worden, altijd grooter, of ook altijd kleiner. De dingen zijn er geen afzonderlijke eenheden, in en door zichzelf ‘groot’ of ‘klein’: ze zijn maar cijfers in een optelling of een aftrekking, welke oneindig doorgevoerd kunnen worden; groot en klein zijn er geen vaste begrippen, ruimte is wellicht daarom ook geen begrip met consistentie, ruimte is illusoir. Zoo althans meen ik een onweerstaanbaar aantrekkelijke, telkens onze aandacht terugroepende, maar niet onmiddellijk begrijpelijke meditatie over New-York, in deel III, te moeten verstaan en aan de hoofdgedachte der serie te moeten verbinden. Die hoofdgedachte is nu immers duidelijk: aan het stoffelijke grenst rechtstreeks het geestelijke, misschien zelfs zijn beide in

elkaar begrepen.... Een avontuurtje van Pierre in een New-Yorksch salon - zijnerzijds blijft het schuldeloos - doet zien hoe ongerijmd liefde is zonder geest, voor wie er eens een geestelijke gebeurtenis in gezien heeft. Een uiting van Bompard, den scheepsdokter, heeft tot strekking dat niemand het stoffelijke leven te buiten durft en misschien mag gaan: Pierre zou dit nl. willen. Wij allen, stelt Bompard vast, bouwen een muur om ons heen, een muur van redelijkheid, binnen welken wij ons veilig voelen, en het is misschien ook maar goed: Pierre echter zou dien muur wenschen te overschrijden. Een veramerikaanschte Pool, die als passagier op zijn schip is, een eigenaardige, geheimzinnig-boeiende figuur, een man met occulte gaven, raadt hem overigens aan, dien muur zoo mogelijk wèl te overschrijden: wees niet te redelijk, zegt hij tot Pierre, wees waakzaam. 't Is omdat de Pool Lucienne's wonderbaarlijken overtocht op wonderbaarlijke wijze voorvoelt en Pierre uit sympathie wil beletten, het hem wachtende geluk te veronachtzamen....

Geen persoonlijkheid, zegt Romains met deze drie boeken, kan het knellen van haar omtrek verdragen. Ze *moet* verscheurd worden, de huid tusschen het ik en het al. En in de liefde schijnt ze te scheuren.... Elk der gelieven voelt zich met de andere samenvloeien, tot een nieuwe eenheid. Dat wordt met *Psyché* overtuigend gezegd, inderdaad; maar op het eind van het werk treffen we een wending aan die tot groote verrassing, tot een ditmaal wel gerechtvaardigde en tevens niet onbevredigende verrassing aanleiding geeft! Reeds hebben wij ons afgevraagd of liefde nu werkelijk bij machte is, ons een totaal ongekend leven, een volstrekt *anderen* levensstaat binnen te voeren, of wie dit in ernst zou verwachten niet onvermijdelijk tot zekere teleurstelling gedoemd zou zijn. Reeds hebben we onszelf geantwoord dat ook inderdaad niemand het blijvend verwacht: allen weten we wel, of bemerken het maar al te spoedig, dat we altijd op onszelf terug zullen vallen, wat er ook gebeurt. Onze grenzen worden niet duurzaam uitgewischt en we wenschen het niet eens; we houden ons eigen lichaam en dat lichaam, het zichtbaar teeken onzer persoonlijkheid, wenscht ook niet anders dan bestendigd te worden. Zoo hebben wij gemijmerd en zie hier

nu de wending in *Psyché* waarop ik doelde. Terwijl alles in het werk erop gericht scheen, aan te toonen dat er een werkelijkheid is buiten het lichaam, dat de ziel zal winnen, dat de redelijkheidsmuur verbroken of overschreden zal worden; terwijl de vereeniging op een afstand van Pierre en Lucienne zichtbaar het betoog ten doel heeft, dat er meer mogelijkheden zijn dan waarvan gedroomd wordt in de sterk rationalistische wereldbeschouwing die ondanks alles onze Westersche blijft; terwijl aldus Romains ons scheen te raden de doorbraak van de wereld te forceeren - blijkt op de laatste bladzijden plotseling dat Pierre en Lucienne na dien eenen keer nooit meer, zelfs niet in den oorlog, getracht hebben elkaar met de ziel uit de verte te naderen. Er is een afspraak, zeggen zij - een afspraak van wien met wien? - een geheimzinnig pact dat het verbiedt. Het mag niet. De gedachte eraan brengt een heilige huivering teweeg, een schrik: den schrik voor het onherroepelijke, het onherroepelijk-verkeerde. Het lichaam mag niet verloochend worden. De ziel moet streven, maar reeds in dit bestaan algeheel winnen - dàt mag ze niet!

En wij lezers blijven met een aantal conclusies achter. De liefde, zien wij in, moet, als zij volledig wil heeten, èn lichamelijk èn geestelijk èn naar de ziel tot het uiterste beleefd worden. - Psychische, tot nu toe onverklaarde verschijnselen, zoo begrijpen we voorts, hebben recht op onze volle aandacht: als het eens waar was dat twee menschenzielen zich op een afstand aan elkaar konden manifesteeren, op de wijze van Lucienne en Pierre! Nooit mag de hypothese van een overschrijden der redelijkheidsgrenzen voor goed verworpen worden. Altijd moeten wij uitzien naar het *andere gebied*, altijd mobiel blijven om er, op het eerste teeken dat het is komen open te liggen, onverwijld binnen te trekken. - Maar ook (en ziehier wellicht de belangrijkste conclusie) is het ons onmiskenbaar verboden in dat andere gebied te blijven. Het zou de ontkenning van onze stoffelijkheid, van ons lichaam beteekenen. En de macht die tegelijk buiten, boven en in ons is, *wil* zulk een ontkenning ten eenenmale niet. Het lichaam, wellicht het eenige beginsel onzer persoonlijkheid, is evenzeer *gewild* als de geest of de ziel; het te ontkennen, het zijn recht niet te geven, het door een al te consequent

wijsgeerig idealisme voor onwezenlijk te houden, is verwerpelijk, is.... angstverwekkend. Er staat de dood op. Merkwaardig, ook bij Romains deze denkrichting aan te treffen: ze openbaart zich in het huidige geestelijke leven van Frankrijk telkens, bij schrijvers die overigens in geen enkel opzicht op elkander gelijken, bij Valéry, de neo-thomisten, Schlumberger (*Dialogues avec le corps endormi*), en ze beteekent ongetwijfeld niet anders dan een deels opzettelijke, deels onbewuste reactie tegen criticisme en volstrekt idealisme, gelijk die door een vorig geslacht veelal beleden werden.

Met die conclusies, zei ik, blijven wij achter. Ze zijn voor een deel tegenstrijdig, maar hebben alle in zekere mate haar waarheid, zooals het met menschelijke conclusies gaat. Ze hebben alle haar kenschetsende beteekenis voor onzen tijd. Ze kunnen voor elk van ons haar zielswaarde krijgen. En wat tenslotte nog het meest zegt: ze spreken uit een drietal werken, die het leven beeldend teruggeven en ook genoten kunnen worden door wie zich om theorieën niet bekommert, wie louter met het gevoel hun strekking ondergaat.

Nov. 1929

JOHANNES TIELROOY

Bibliographie

Mgr. Dr. A.H.L. Hensen, Nova et Vetera, Schetsen uit den Vreemde. Met 20 illustraties. Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij Elsevier, 1929.

Men vindt in dezen bundel van den bejaarden prelaat-historicus van alles bijeen: geschiedkundige studiën, stukjes gedenkschriften, reisverhalen, korte historische aanteekeningen, curiosa. Uit alles spreekt dezelfde beminnelijke persoonlijkheid: bescheiden en openhartig, vol van gemoedelijken humor en welwillend oordeel. De streng katholieke geest, die dit alles draagt, verloochent zich nergens, maar evenmin het echt Nederlandsche hart van den schrijver. Bijna alle behandelde onderwerpen betreffen Rome of Italië, maar vele tegelijk Nederland en Nederlanders. Mgr. Hensen vertelt, hoe hij Ludwig von Pastor ermee plaagde, dat deze in zijn Geschiedenis der Pausen van Adriaan VI steeds sprak als van een 'Deutschen Papst'. Hij deelt ons een brief mede, waarbij de nuntius Bentivoglio reeds in 1609 aan den kardinaal Borghese den pas uitgevonden Middelburgschen verrekijker aanbood, en een anderen brief van Bentivoglio uit 1610, ter begeleiding van tulpenbollen voor den kardinaal. Hij verhaalt ons van Nederlandsche ingenieurs, die in Italië voor den paus waterbouwkundige werken uitvoerden. Belangrijk is het artikel over den Bosschenaar Dirk Ameyden, waarin wij den samenhang leeren kennen, die de oorsprongen der journalistiek aan de sterrenwichelarij verbindt, evenzoo dat over Jacomo Swanenburch, Rembrandt's eersten leermeester, die ondervond, dat het te Napels niet ongevaarlijk was, een heksensabbat zelfs maar te schilderen. Hoe wist hij dat alles zoo nauwkeurig? wilde de Inquisitie wel eens weten. Niet minder gewichtig is de studie, in 1895 verschenen in *De Katholiek*, over den Amerikaanschen Nederlander Henri C.J. Heusken, die een niet onbelangrijk deel heeft gehad in de opening van Japan voor de vreemdelingen in de jaren 1855 en volgende.

Behalve zuiver historische stof vindt de lezer in Mgr. Hensen's boek levendig voorgedragen herinneringen aan allerlei bekende personen: Schaepman, Dr. A. Ariëns, A. Der Kinderen, F.X. Kraus, L. von Pastor en nog tal van anderen.

Het boek brengt den onroomschen Nederlander in een nadere aanraking met het katholieke Nederland, zooals het gespiegeld wordt in den levensarbeid van een hoogstaand landgenoot.

J.H.

Nine van der Schaaf. - Naar het onzichtbare (MCMXXIX. Uitgeverij C.A. Mees te Santpoort (N.-H.)).

Het is een waarheid als een kudde - die echter nog niet algemeen tot het onderwijs schijnt te zijn doorgedrongen - dat gedichten niet te verklaren zijn. In zekeren zin dan en wel vooral zooals dat bij dat onderwijs schijnt te gebeuren: door middel van ze te parafraseeren. Deze opperste dwaasheid berust op den waan, dat men een gedicht zou hebben begrepen, als men begrijpt 'wat erin staat' - hetgeen maar hoogst zelden onbegrijpelijk is en door een parafrase niet duidelijker, maar alleen hopeloos belachelijk wordt, omdat wat in de poëzie volkomen syncretisch en dus geoorloofd is, in de taal en sfeer der dagelijksche werkelijkheid overdreven en zelfs absurd wordt. Parafraseeren is verredelijken waar dit geen pas geeft en dus ontzielen, al zou het door den dichter zelf - en dan nog door een uiterst welbespraakten - geschieden, en wat er in de praktijk door de min of meer doceerende beunhazen van wordt - dat kan men uit de schoolboeken merken (en het is geen toeval, dat de nieuwere, met hun bespottelijke pretenties, het zooveel erger maken dan de oudere).

Maar dit wil geenszins zeggen, dat poëzie onredelijk zou zijn, noch dat er geen moeilijke tegenover eenvoudige poëzie zou bestaan. Moeilijke poëzie echter is nimmer te verduidelijken door omschrijving, maar alleen door aandacht (behalve misschien de z.g. philosophische poëzie, die meestal geen poëzie is en, als zij dit wel is, in laatste instantie zal blijken, explicatie te kunnen ontberen). Ook de moeilijke poëzie echter is niet onredelijk, behoort dit althans niet te zijn, maar zij is schijnbaar onredelijk, d.w.z. zij slaat de overgangen en verbindingen eener bezielings- en verbeeldingslooze redelijkheid over. En het is nu wel hatelijk voor de heeren en dames explicateurs en explicateuzes, dat deze soort poëzie, die meer dan de gewone verduidelijking behoeft, nog minder dan deze die verduidelijking door middel van redenaties kan erlangen. Immers bij zulke poëzie is parafraseeren alleen nog lang niet voldoende. Men moet gissen, interpoleeren enz. en dan is men er nog niet - omdat men er zoo niet komen *kan*.

Het ware niet onvermakelijk, bovengenoemde dames en heeren eens aan den gang te zien met de poëzie van Nine van der Schaaf. Deze immers is ontegenzeggelijk moeilijk in den zin van: een onmiddellijke redelijkheid ontberende. Maar aan den anderen kant is zij ook weer zoo buitengewoon eenvoudig, omdat zij zich (helaas met een uitzondering, waarop ik straks terugkom) alleen met de grootste, oorspronkelijkste dingen van mensch en wereld bezighoudt. Het is een poëzie van groote vlakken en lijnen, weinige kleuren en geen schakeeringen. Merkwaardig ontheven (alweer behoudens die eene uitzondering) aan het accidenteele, moderne van het leven zijn deze gedichten; opkijkende uit de onbeschrijfelijke laagheid van dezen tijd herinnert men zich opeens, dat er nog onaangetaste gebieden van leven zijn, al ware het maar alleen in de harten der dichters. Moest ik deze verzen met iets vergelijken, dan zou ik niets beter weten dan wolken (het is teekenend dat deze zoo vaak daarin voorkomen), de groote trage zomerwolken, die tegelijk bewegen en veranderen, terwijl zij schijnen stil te staan. - Ook dit eigenaardige hebben Nine van der Schaaf's gedichten nog: zij zijn nimmer een voor het begrip afgerond geheel, er is eigenlijk geen eind en geen begin aan, noch aan de gedichten zelf, noch aan het geheel. De wereld van een eindelooze, in zich zelf besloten zang wentelt zich

in het licht en wordt zichtbaar in gedichten; dan keert zij zich weer naar het duister, de zang wordt ongemerkt, maar gaat evenzeer door.

Alvorens te eindigen moet ik nog één aanmerking maken op deze overigens zoo bewonderenswaardige en lang niet genoeg gewaardeerde, in den werkelijksten zin des woords verheven, poëzie. Tegen het eind van den bundel (niet het eind zelf) doet de dichteres pogingen om van de hoogere, ware werkelijkheid, die haar domein is, af te dalen naar de volstrekt niet werkelijkere, hoewel concretere, werkelijkheid van hier en nu. En het resultaat is beneden alles. Men leze het tijdsgedicht: De vrede van Versailles. Weg is al het schoone, persoonlijke uit de stem van deze dichteres en wat er overblijft is: onbeholpen, banale rhetoriek, geschikt voor ultra-linksche voddekrantjes. - Zooiets schenkt mij altijd, hoezeer ik het aan den eenen kant betreur om de zelfverlaging van den dichter, aan den anderen kant innige voldoening. Apollo is ten slotte de eenige rechtvaardige god - de eenige althans wiens rechtvaardigheid men hier op aarde onmiddellijk merkt. Een slechte zaak kan - en er is niets wat mij meer aan de menschen doet wanhopen dan dit - zelfs (althans aanvankelijk-) edelen voor zich winnen; zij kan ze geen goed gedicht doen schrijven. Als Nine van der Schaaf den hemel van haar droomen wil doen spiegelen in den poel van Moskou, is er van den hemel niets meer zichtbaar, maar alleen de poel.

J.C. BLOEM.

Willem van Doorn. De late zomer van Michiel Dietvorst. Een gedichten-cyclus. (MCMXXIX N.V. Em. Querido's Uitgeversmaatschappij. Amsterdam).

De naam van dezen bundel is op het binnentitelblad geheel uit dezelfde letter gezet; op den omslag echter is ‘De late zomer’ met groote en ‘van Michiel Dietvorst’ met veel kleinere letters gedrukt, welke laatste even groot zijn als die van den naam ‘Willem van Doorn’, welke erboven staat. Op het gevaar af van spitsvondig te zijn kan ik mij niet weerhouden, hierop te wijzen en er eenige opmerkingen aan vast te knoopen. - Aan het boekje zijn n.l. twee voorredenen toegevoegd, waarvan de eerste om haar gebrek aan smaak met den mantel der liefde moge worden bedekt. De tweede echter ‘Voor belangstellenden’ getiteld, (in aansluiting bij de eerste, die ‘Voor belanghebbenden’ heet), is veel belangrijker. Zij behelst een mededeeling, die inderdaad verre van overbodig is, n.l. dat deze bundel, behalve de twee laatste gedichten, die ‘te beschouwen als de zuivere uiting van zuiver-persoonlijke reakties’ zijn, een cyclus vormt; deze ‘cyclus is lyriesdramaties, waarbij de meer dramatiese nummers in hoofdzaak moeten dienen als lijstwerk voor de lyriese.’ Ik geloof dat dergelijke mededeelingen vooral dienen als een soort van scherm voor den dichter, zij zijn iets als pseudoniemen. Geenszins wensch ik natuurlijk de mogelijkheid eener lyrisch-dramatische poëzie te ontkennen, d.w.z. van een poëzie, die in zooverre lyrisch is, dat één persoon er zijn gevoelens in uitspreekt, maar dramaties in zooverre die persoon een ander dan de dichter is en ik zie *niet* ook over het hoofd, dat het persoonlijkste van den maker, d.w.z. zijn stijl, toch zelfs weer herkenbaar zal zijn in zulke dramatische monologen, monodrama's of hóe men het noemen wil. Maar toch

is er groot verschil wanneer men dezen cyclus van Dietvorst-van Doorn vergelijkt met bijv.

Browning (ik heb hier natuurlijk niet op het oog het verschil in grootte tusschen beide dichters). Om een voorbeeld te nemen: men vergelijke eens My last duchess (uit de Dramatic romances and lyrics) met Prospice (uit de Dramatis Personae). Het eerste is werkelijk de uiting van een Italiaansch renaissance-edelman, zij het dan onder woorden gebracht door den lateren Engelschen dichter, die 'uit eigen hoofde' Prospice schreef. Tusschen van Doorn-Dietvorst en van Doorn-van Doorn is, als men het niet weet, geen enkel verschil te bekennen.

Dit raakt echter uitteraard de kwaliteit van deze poëzie niet, - Van Doorn is een zeer eigenaardig (in den letterlijken zin des woords) dichter, die, meen ik, nog niet de plaats heeft gekregen, die hem toekomt, al merk ik uit de eerste voorrede van dezen bundel, dat zijn 'Laskaren in Zaandam' - zijn schoonste gedicht - wel bekend is geworden (en terecht). Hij heeft zich een zeer moeilijk doel gekozen: het bezingen van de verhevenheid van het alledaagsche. En hij doet dit in een, niet altijd even gelukkige, maar steeds zeer persoonlijke stijl, die, behalve wat van hem zelf (ten slotte het voornaamste) is, doet denken aan een kruising van Penning en Adama van Scheltema. Van den eersten heeft hij zijn zucht naar het kernachtige, waarmee hij de tradities van Huygens en Potgieter voortzet, van den tweeden de zucht naar het populaire, het 'liedhafte'. Maar hij is een oneindig veel diepere natuur dan Scheltema, hetgeen aan de kwaliteit, zij het dan niet aan de populariteit van zijn poëzie ten goede komt.

Vergeleken bij van Doorn's vorigen bundel: 'Een tuin op 't noorden' lijkt mij deze Late Zomer geen vooruitgang. Een zoo magistraal gedicht als dat op de Laskaren ontbreekt erin en de eigenaardigheden van den schrijver overschrijden veel meer dan vroeger de grens tusschen het gedurfde en lachwekkende in de richting van het laatstgenoemde (men leze, om slechts één voorbeeld te noemen, het ongelooflijk-komische slot van: Geen troost - pag. 17). Maar dit wil niet zeggen, dat er niet nog veel te waardeeren en zelfs te bewonderen zou zijn. Ik wijs als voorbeeld op de gedichten: De Kondor (pag. 34), Wij-tempeltje (pag. 57), De tureluur (pag. 59) en Gebed (pag. 65). Ook in deze gedichten zijn er telkens dingen, waar men overheen moet stappen, maar men doet dit ten slotte om wat men erachter voelt: een groot en zuiver mensch, die tevens een echt en een oorspronkelijk dichter is.

J.C. BLOEM.

Gerard Walschap, Adelaïde. Rotterdam, Nijgh & van Ditmar's Uitgevers-Maatschappij, 1929.

Deze Vlaamsche schrijver geeft ons in een kleinen roman de geschiedenis van een jonge, gedeséquilibreerde jonge vrouw, die na eenige huwelijksjaren krankzinnig wordt. Heel goed heeft de schrijver de langzaam aansluipende geestesstooring in Adelaïde geteekend. Als jong meisje al is Adelaïde vreemd en dweepziek en haar verdrongen verlangen naar den man maakt haar overdreven vroom. Na een verbroken verloving, trouwt zij met haar Ernest, een brave jonge man, die met de lastige vrouw heel wat te stellen heeft. Vol fijn-ironische trekjes en met een zeer juist inzicht in de verwrongen psyche van de jonge vrouw wordt het huwelijksleven van deze beide menschen op een zeer sobere en objectieve manier door den

schrijver verteld. Na de geboorte van het kind raakt Adelaïde echt in de war, zij verbeeldt zich dat ze het kind zal verliezen: ‘Ernest voelde dat zij van verre tot hem kwam en dat zij op hem aangedreven werd door iets schichtigers dan liefde. Vrees? Dat voelde hij niet. Adelaïde wist dat hij het niet voelde. Dit was het allereerste dat zij niet samen wisten. Iets van haar verborgen leven voor het huwelijk keerde terug: de angst dat het dubbele leven mocht terugkeeren. De eene angst dreef de andere voor zich uit nu en dan liep alles te hoop, en dan liep zij door het huis, van de kinderkamer naar den winkel, van het kind naar den man’.... Het zijn hoofd zakelijk sexueele problemen die Adelaïde kwellen en waandenkbeelden over haar huwelijksleven gaan haar tenslotte zoo beheerschen dat zij ‘net als haar papa, zot wordt.’ Bijna stap voor stap zien we haar van een vrij normaal wat geexalteerd meisje vervallen tot een volslagen krankzinnige, totdat ze zich wanneer ze weer een tweede kind verwacht van kant maakt door uit het raam te springen voor de voeten van haar man en zijn vermeende maîtresse. Een eigenaardig boekje in een half-satirieken toon geschreven, die we niet vaak in onze romans hooren en met een fijn inzicht in een zieke vrouwenziel die psychiaters wellicht beter kunnen beoordeelen. -

N.v.K. - B.

Theo Thijssen, Egeltje. Een bundel vroolijk proza. Bussum, C.A.J. van Dishoeck N.V. 1929.

De schrijver Thijssen geeft een klein, ook al ‘vroolijk’ voorberichtje voor dezen bundel, dat als titel draagt: ‘Zou het nog mogen?’ en waarin hij op de echt losse joviale toon, die toch altijd eenigszins de school meester karakteriseert om verlof vraagt om dit bundeltje grappige verhalen te publiceeren. ‘Zou het nog mogen,’ vraagt hij ‘dat iemand in deze zwaargewichtige tijden, met hun beangstigend gedrang van problemen zo-maar goed gehumeurd gewone dingetjes uit het leven gaat zitten vertellen? - Is humor o gruwelik etiket - nog iets voor deze tijd? En nog wel humor niet precies volgens het befaamde hollandsche recept, van de mengeling van den lach en traan?.... En alzo staat het litteraire doodvonnis vrijwel vast: deze kost is ál te licht, er zit niets in.’.... Het is altijd handig bedacht, wanneer een schrijver zelf zijn geestesproduct al zoo afkamt niet waar, dan is men uit beleefdheid geneigd te zeggen: ‘Kom kerel, zoo erg is 't nu niet, 't is een alleraardigst boekje hoor, dat best zijn weg zal vinden’... Helaas moeten we de bescheiden schrijver, (of zou het eigenlijk precies het tegenovergestelde gevoel zijn dat hen dit voorberichtje ingaf), absoluut gelijk geven: Er zit niets in. Was het nog maar humoristisch - maar helaas, de lach blijft zelfs met een goeden wil, afwezig. Het bundeltje is een verzameling van kleine ‘grappige’ verhaaltjes, meest uit de mobilisatie dagen, een paar uit de schoolwereld, waarin de pedante hautaine grappigheid van den schoolmeester er dik op ligt. De schetsjes die in de schoolwereld, zooals dat heet, spelen zijn nog de beste. Toch jammer dat een schrijver van ‘Het grijze kind’ met zijn schrijnende aanklacht tegen de school, en ‘Kees, de jongen’, dat frissche pretentielooze boek, een verzameling van dergelijke onbeduidende flauwiteitjes publiceert. -

N.v.K. - B.

Marianne Philips, De Wonderbare genezing, Bussum, C.A.J. van Dishoeck N.V. 1929.

Dit boek is een debuut, waarschijnlijk. En als zoodanig niet onverdienstelijk. In dagboek vorm krijgen we een korte episode uit het leven van een zwak, jong meisje, dat in den aanvang van het boek twee en dertig jaar is. Het is zoo het gewone recept, waarnaar dergelijke boeken meestal worden samengesteld. Een weinig levenskrachtig meisje, vroeger verloofd geweest, maar nooit 'de liefde' gekend. Een fijn besnaard overgevoelig wezentje, blij met de kleinste vreugde, terneergeslagen door de minste tegenslag en toch stil en grijs verder levend. Ze wordt ziek en dan - de dokter. Van hem gaat ze houden, ook heel stil, heel onderworpen, heel hopeloos.

'Ik vraag niet om te zijn waar hij is, waar ik hem zou kunnen zien, ik was tevreden dat ik hem mocht hooren. Maar ook dat mag niet. Het leven wil me niet, het duwt me terug met afwerende handen, het zet muren tusschen zichzelf en mij. Ik ben gevangen tusschen muren. Aan de andere zijde wordt gedronken en gekust, men omhelst elkander en mijn armen hangen slap. Er wordt verbonden en geholpen en getroost, ik lig onbruikbaar.... Wat wil het leven dan van mij? Moet ik alleen gehoorzamen en een nutteloozen plicht doen? Ik weet niets, alleen dat ik ril van ellende. Ik heb nooit vermoed dat dit bestond.' -

Er is iets aandoenlijks in dat stille relaas van dat hunkerende hart, dat door diepsten van wanhoop gaat om eindelijk zichzelf te vergeten voor anderen. Wanneer ze het brandende kind van haar kostjuffrouw redt, wéét ze. 'Als ik was weggeloopen had ik het mooie einde verzuimd. Nu heb ik gezien dat het moeilijke leven zacht wordt. Het leven is geen tegenstander meer, het breekt zijn muren af. Ik ben niet bang meer voor het leven. Het is goed zooals het is, ik heb me overgegeven. Ik ben mezelf kwijt geraakt, voorgoed toen ik alleen dacht aan Jantje in de kamer die brandde. Dat was het machtige oogenblik. Daaraan heb ik geweten dat het leven een plaats voor me had.' Het is wel wat sentimenteel, wat vol 'levenswijsheid' en geredeneer, maar 't is alles heel eenvoudig en eerlijk geschreven, en dat is de verdienste. Jammer dat er zoo'n soort mystificatie van dagboek en later gevonden brieven met een brief van den bewusten dokter aan een vriend uitgever bij moest worden gehaald, zoodat het verhaal zelfs al in de toekomst speelt. En vooral de brief van den dokter, waarin eigenlijk een soort verklaring wordt gegeven, valt uit den toon. Zuiverder was het geweest, wanneer het alleen dagboek was gebleven.

N.v.K. - B.

Twee meisjes en ik

Opdracht

Aan jullie beiden heb ik dit boekje opgedragen.

Aan jou, Ann, voor wie, zelfs na alles, wat er tusschen ons voorviel, nog steeds de teederste plaats in mijn hart is bewaard gebleven. En aan de nagedachtenis van jou, Juan, kleine, dappere heldin, die, ofschoon het leven ons dwong tegenstanders te zijn, niettemin mijn eenige steun waart.

Het werd niet geschreven met de bedoeling een roman samen te stellen uit hetgeen wij drieën hebben meegemaakt. Mijn hart is nog te zeer aan jullie verbonden, dan dat ik den moed kan vinden, de herinnering onzer vriendschap los van mijzelve te maken.

Ik heb alleen getracht in woorden vast te leggen, wat mijn geest te behouden wenscht, sinds de werkelijkheid mij ontnomen werd.

Ook wil ik geen verklaring zoeken, waarom wij, die eenmaal op zoo hechte wijze zijn verbonden geweest, later zoo plotseling van elkander moesten vervreemden.

Immers, het antwoord op alle levensvragen ligt in ons eigen hart. Wij hebben geen tragedie beleefd. Geen heftig woord is ooit tusschen ons gevallen. Noch was het noodig ons tegenover elkander uit te spreken, of onze plaats in elkanders leven te bepalen.

Wij waren eenvoudig een bond van drie, twee meisjes en een oudere man, de toeschouwer, die zichzelf verloren heeft in het voorwerp zijner belangstelling. Er is geen naam te vinden, noch een verklaring voor onze vriendschap.

Een kleine vonk alleen, gloeiend achter onze oogen, een

sottovoce, vibreerend in onze stem, wanneer wij tot elkander spraken, getuigde van een verstandhouding tusschen ons drieën, de verstandhouding van bondgenooten, of misschien ook van medeplichtigen.

Vergeef mij, dat ik dit boekje den naam 'Meisjes' heb gegeven.

Nu Juan gestorven is, en jij, Ann, reeds volwassen bent en moeder van twee groote jongens, zal deze benaming je misschien wat vreemd voorkomen.

Ik heb lang moeten zoeken, voor ik haar gevonden had.

Eerst bij het herlezen van jullie kinderbrieven, en vooral bij het herleven mijner eigen oude dagboekbladen, is het mij duidelijk geworden, dat geen ander woord zoo helder de bedoeling van dit boekje zou kunnen weergeven, als juist dit kleine opschrift.

Het spreekt mijn teederste hartstocht uit en verklaart mij, welke schroom mij weerhouden heeft, een recht op jullie leven te doen gelden.

Want, wat ik, voorbij onze vriendschap, steeds nog lief heb, is dit: de muziek van jeugd, die schaduwen tusschen ons teeder maakte, en zonlicht minder zwaar: die ernst tot scherts verluchtigde en luchthartigheid rijk deed zijn aan beloften. Thans, heimwee geworden naar het verleden, dat achter mij ligt, stil en blinkend, als de kust van een beter vaderland.

De zon, het vloeiend kristal van de zee, de charme van jouw roekeloozen overmoed, Ann, en de heldere ernst van Juans oogen, zooals ik die, jaren geleden, aan het strand van een klein dorp aan den Engelschen kust leerde liefhebben, zijn rondom ons gebleven tot op den laatsten dag van ons samenzijn, en tot in mijn herinnering.

Misschien, Ann, zullen jij en ik elkaar nog eens ontmoeten. Het is niet uitgesloten, dat je, onverwacht, nog eens voor mij zult staan, om mijn hulp in te roepen voor je stuurloos leven en je twee ontembare jongens.

Je zult mij dan weer aanzien met die allerliefste verlegenheid in je prachtige oogen, die ik nog zoo bitter duidelijk voor mij zie. En met hetzelfde gebaar van vroeger, zal je weer je roode krullen ongeduldig naar achteren schudden.

Hoe meedoogenloos je mij ook uit je leven buitengesloten

hebt, ik acht het niet onmogelijk, dat dat nog eenmaal gebeuren zal.

Maar dan zullen wij tegenover elkander staan als opgegroeide menschen, vervreemd van de jeugd, die nog achter hen blinkt.

En ik weet, Ann, dat wij nimmermeer den moed zullen vinden tegenover elkander te gewagen van hetgeen in dit boekje beschreven werd.

Eerste deel

Dagboek

Zondagmorgen

Zoo ben ik dan eindelijk op mijn plaats van bestemming aangekomen. Een jagende express, die zich nauwelijks den tijd gunde, in de enkele stations de reizigers in en uit te laten, voerde mij van Londen naar dit, driehonderd mijlen westwaarst gelegen, stadje. En vandaar bracht een vreemde man mij in zijn hobbelenden wagen naar dit uitgestorven gehucht.

Het was reeds laat in den avond toen ik aankwam, en wij reden langs een donkeren landweg, die steil opwaarts voerde, en steil om de scherpe bochten neerwaarts boog.

De hemel was sterrenloos, en een windelooze zwoelte hing dreigend tusschen de schaduwen der boomen. Achter de bergen verrommelde een verre donder.

Wij reden verder zonder spreken. Wel had ik in den beginne getracht een gesprek aan te knoopen met mijn metgezel, maar de verbijsterde blik, waarmede zijn zwarte oogen mij vanonder het sluike haar hadden aangezien, had mij al spoedig tot zwijgen gebracht. Mijn poging zou toch waarschijnlijk vruchteloos geweest zijn, daar hij mijn Engelsch slechts met moeite verstond, en mij zijn Cornish dialect ten eenenmale onbegrijpbaar voorkwam.

Ik hulde mij dus, zoo goed en kwaad als het ging, in den linnen zak, dien hij mij als plaid had aangeboden, en sufte

weg in mijn eigen, onbestemde gedachten. Ik gevoelde mij verloren. Verloren op dezen duisteren landweg, in dit onbekende land en naast dezen donkeren man, tot wiens bewustzijn mijne tegenwoordigheid nauwelijks doorgedrongen scheen.

Zijn schouders waren zoozeer neerwaarts gebogen, dat ik hem slapende waande, maar toen ik trachtte door het duister heen zijne trekken te onderscheiden, bemerkte ik, tot mijne groote verbazing, dat zijn lippen bewogen in een regelmatig en ononderbroken gesprek.

Een gesprek met wien?

Wellicht met zichzelf. Wellicht trachtte hij door het geluid zijner eigen stem zich te verdedigen tegen de duisternis, die hem omringde, of tegen het onweer, dat naderdreigde boven de golvende toppen der boomen.

Wellicht ook waren de woordelooze klanken, die zijne lippen vormden, gericht tegen het paard, in die taal, waardoor de primitieve mensch zich bij dieren weet verstaanbaar te maken, en die even onmenschelijk is, als de taal der elementen zelf.

Het toonloos rhythme zijner stem vereenzelvigde zich met dat der regelmatig voortklotsende paardehoeven en vormde een onderdeel van het dof en dreunend rumoer, dat door mijn geheele uitgeputte lichaam trilde.

Ik was doodelijk vermoeid. Uitgeput, door het afmattende leven in Londen, uitgeput door de vermoeiende reis, en meer nog aan het einde mijner krachten door de geestesoverspanning der laatste maanden, die achter mij lagen.

Ik gevoelde mij niet meer in staat tot eene enkele emotie, noch tot vreugde over mijn eindelijke aankomst aan het doel mijner reis, noch tot zelfverwijt over mijn roekeloos heengaan van hen die ik mijn vrienden genoemd had. Ik wist, dat deze vlucht zonder afscheid een onherroepelijke breuk met Emily beteekende, zonder hoop of mogelijkheid tot terugkeer.

Maar mijn geest was te zeer vermoeid en mijn hart te zeer verstorven, dan dat het besef daarvan dieper dan tot mijn verstand vermocht door te dringen. Het stootend rhythme van den kar over de ongelijke straatsteenen werd een symbool van mijn eigen innerlijke toestand. Een blind verder strompelen door een duisternis, zwoel van onweer, naar een onbekend doel.

En ik was weerloos tegen deze langzame kracht die ons hardnekkig verdervoerde, zooals ik weerloos geweest was tegenover mijn liefde voor Emily, en weerloos tegenover den duisteren drang, die mij weer van haar verwijderd had.

Onze krachten zijn beperkt, en wij kunnen niet meer doen dan in ons vermogen ligt. In ieders leven komt een oogenblik dat een wil sterker, dan onze eigen, het besef onzer persoonlijkheid in ons teniet doet, en ons medesleurt, weg van onszelven, zonder bewustzijn, en zonder bekommernis waar en aan welken kust wij nedergeworpen zullen worden.

Het is deze nederlaag, deze laatste val, waartegen wij zoolang en verbitterd trachtten ons te verzetten, die misschien, in zijn volkomen teniet doen van het oude leven, de eerste daad van een nieuw leven beduidt.

Ik wist, dat geen kracht mij meer was gebleven. Alleen een blind vertrouwen hield mij nog drijvende, een vertrouwen op iets, buiten en boven mijzelven, los van mijn hart en onbenaderbaar voor mijn geest.

Op den morgen, dat ik mijn land had verlaten, en aan het toeval de richting van mijn reis had overgelaten, was ik tot het besef gekomen, dat ik mijn leven uit handen had gegeven, volkomen en zonder voorbehoud.

Een toeval had mij naar Londen gebracht. Eenzelfde toeval bepaalde dit dorp en ikzelf onderging dit, weerloos en verbijsterd, leeg van geest, leeger van hart, en zonder een enkele zekerheid voor de toekomst.

Zelfs Emily's naam, die ik voortdurend en als machinaal herhaalde, vermocht geen emotie meer in mij te wekken. Het was een klank geworden, verstervend ergens achter mij, en even onverstaanbaar als de taal van den man die naast mij zat.

In dezen toestand ben ik aangekomen.

* * *

Mijn kamer in het eenige hotel van dit dorp, is van een witgekalkte eenvoud, onpersoonlijk en zonder pretentie. De beide ramen zien uit over de zee.

Het meubilair bestaat uit het hoogst noodzakelijke, tafel, bed en kast, van witgeverfd hout, zonder versiering, stroef en in zichzelf besloten.

De gasten waren allen reeds naar bed toen ik aankwam.

Een bejaarde vrouw, met zwartomrande oogen, in een zijden kleed van verouderde praal, richtte zich op van de tafel, waar zij patience speelde, toen ik de glazen veranda binnentrad.

Zij begroette mij, zonder vriendelijkeid.

'Het is laat,' zeide zij met verwijt in haar stem, toen ik mij gereed maakte zelf mijn bagage naar boven te dragen. 'De dag eindigt hier vroeg en het personeel is naar bed.'

Zij opende de deur en ging mij op de trap voor, om mij de kamer te wijzen.

'Er is geen vuur meer, en ik kan u geen warm water meer geven,' ging zij voort op dienzelfden toon van verwijt.

Ik was te moe tot antwoorden. Stilzwijgend, opende ik mijn koffer en begon den inhoud over stoel en bed te verspreiden.

De oude vrouw had het venster geopend en staarde uit in den onrustigen nacht.

'Het onweer is eindelijk losgekomen, het dreigde al dagenlang.'

Haar oude, beringde hand rustte tegen het gordijn. Haar slordiggeverfd grijs hoofd was moedeloos gebogen.

Buiten begon een langzame regen in zware druppels neer te vallen.

De vrouw aan het venster wendde zich om.

'Welterusten,' zeide zij langzaam, en haar oogen bleven een oogenblik in de mijne, triest en zonder gedachten.

'Ik moet gaan sluiten beneden. Er zal vannacht wel een storm komen. Het weer is hier altijd onzeker.'

Zij zuchtte en ik weet niet, welk plotseling medelijden mij ertoe aandreef haar mijn hulp aan te bieden.

Ik volgde haar over de slechtverlichte, smalle gang, tusschen de dubbele rij gesloten deuren, en daalde achter haar de trap af naar beneden.

Ik volgde haar naar kelder en keuken, waarvan wij vensters en luiken sloten, en vandaar door den tuin naar een vervallen schuur, waarvan zij het roestige slot met een stuk hout vastzette.

Zij zeide geen woord tot dank en ik liet haar zonder groet in de helverlichte veranda alleen.

* * *

Dit alles gebeurde gisteravond.

En nu is het Zondag.

Het onweer heeft uitgewoed en een gouden zon straalt aan een wolkeloos blauwen hemel.

De zee is donker en wisselend van kleur, en zwarte rotsen breken tot sneeuwwit schuim het blauw kristal der golven.

Ik was vroeg op vanmorgen. In de zonnige veranda, warm als een broeikas, was slechts een enkele tafel voor twee andere gasten gedekt. Maar ik was te verlangend naar mijn zeebad om hen af te wachten, en haastte mij, na het ontbijt, naar buiten.

De zee is wild en richtingloos aan deze rotskust. Het was uiterst zwaar om over de branding heen de ruimte te bereiken, en levensgevaarlijk om ongedeerd aan land terug te komen.

Vluchten van meeuwen zeilen op breede vlerken over de golven, of scheren rakelings langs mijn hoofd met hun scherpen kreet, die weergalmt tegen de rotsen. De eenzaamheid is volkomen. Geen stadsrumoer, geen menschen. Niets anders dan zee, lucht, verre kusten en vogels, En, eenmaal hier, uitgestrekt in mijn badpak op de warme steenen, prijsgegeven aan zon en wind, die naar willekeur met mijn lichaam spelen, bevangt mij een vage verwondering, waarom het toeval mij juist hierheen voeren moest.

Ik had nog niet lang zoo gelegen, toen twee menschen mijn eenzaamheid verstoren kwamen.

De donkere sjawl van een nurse fladderde over de rotsen en achter haar volgde het tengere figuurtje van een kind.

Zij kwamen, van het voetpad af, recht op mij afgedaald, en richtten zonder aarzelen hun pas naar een rotsbank op geringen afstand van mijzelf.

Ik kon niet nalaten een lichte ergernis te voelen over hunne aanwezigheid, die mijn vrijheid teniet deed, en veinsde te slapen.

Door mijn half gesloten oogleden zag ik hoe de nurse, met behulp van kussens en een plaid een rustbed gereedmaakte op de, door de zee uitgesleten, rotsbank, en hoe zij daarboven, tegen het al te schelle licht, een linnen parasol uitspreidde.

Het kind stond geduldig te wachten. Ik zag twee tengere, gekouste beenen onder het oudmodisch kanten kleedje, en

een smal, wit hoofd op een te langen, dunnen hals, boven den stijfgestreken, breeden kraag.

Het goudbruin haar was liefdeloos opgemaakt, met dunne franje over het hooge voorhoofd, en een stijfgevlochten vlechtje, dat nauwelijks tot op den schouder neerhing.

Zij zag uit over de zee, afgewend van de nurse, en in een roerloosheid, die alle leven uit haar klein lichaam gebannenhad. Intusschen had de nurse het rustbed gereedgemaakt. Een liefdelooze stem beval het kind zich neer te leggen.

Het kind antwoordde niet. Met de volgzaamheid van een veel oudere, die uit ervaring weet, dat verzet nutteloos is, legde zij zich stilzwijgend op de rustbank, en leunde het hoofd in de kussens.

Daarop zette ook de nurse zich en ik hoorde haar vragen of zij voorlezen zou.

Het kind knikte toestemmend, met een langzaam onverschillig knikken van het kleine hoofd.

De nurse haalde een zwarten bril te voorschijn, dien zij zorgzaam schikte op haar goedgevormden, blanken neus, en opende het boek.

Daarop ving haar stem aan te lezen. Een koude stem, die plichtmatig de banale woorden van het kleurloos kinderverhaal articuleerde, en zonder belangstelling van de eene bladzijde naar de andere verder ging.

Het kind lag met gesloten oogen, en ik kan niet verklaren, waarom ik zoo zeker wist, dat zelfs de stem die voorlas aan haar aandacht voorbijging.

Ik was het kind dankbaar, dat zij dit toonloos voorlezen verkozen had boven een spel, dat zeker mijn rust meer verstoord zou hebben, dan de gelijkmatige cadans dezer eentonige stem, die gemakkelijk door het sterker geluid der golven werd teniet gedaan. Hierdoor werd mij hunne aanwezigheid onpersoonlijk, als de aanwezigheid van planten, vogels of voorwerpen, en vergemakkelijkten zij het mij, de stoornis te vergeten. Ik liet mijzelf wegdroomen in een soort van slaap, die zich bewust bleef van zee en zon, maar die mij ontvoerde aan iedere herinnering omtrent mij zelf.

Toen ik eindelijk opstond om heen te gaan, ontdekte ik, dat er uren verloopen waren.

Het kind lag nog steeds in dezelfde houding, al had de stem der nurse opgehouden te klinken.

Mijn weg ging rakelings langs hen heen. Uit de koele blauwe oogen der nurse trof mij een scherpe, kritische blik. En ook het kind had, met een plotseling gebaar, het hoofd naar mij omgewend en de oogen geopend. Haar smal gezicht was zóó bleek, dat zelfs de warme schaduw van de parasol geen kleur daarop vermocht aan te brengen. Een pijnlijk medelijden deed mij verlangen haar toe te lachen. Maar de bittere ernst der donkere oogen weerhield mij en joeg den glimlach weg van mijn gelaat.

Voor ik hen was voorbijgegaan, had zij het hoofd alweer afgewend en de oogen gesloten.

Aan den lunch zag ik hen terug, in de zonnige veranda, waar wij drieën de eenige gasten waren.

Zij zaten tegenover elkander aan het tafeltje, dat ik ook des morgens gedekt gezien had, en aten stilzwijgend.

Slechts de stem van de nurse, die van tijd tot tijd het kind terechtwees, verbrak nu en dan de stilte.

Onmiddellijk na het dessert verlieten zij de tafel en ik hoorde hen naar boven gaan en de deur van hun kamer sluiten.

Nu is het avond. Ik heb den middag op mijn kamer doorgebracht, rusteloos en ontevreden met mijzelf.

Char-à-bancs voerden tal van Zondagsgasten naar dezen verloren uithoek. Rumoerige stadsmenschen in opzichtige zomerkleeding, die de meeuwen opjoegen uit hun schuilhoeken, en de zonnige rust van de serre door hunne luidruchtigheid tot een kermis maakten.

Ik voelde niet den minsten lust mij tusschen hen te mengen. Maar, evenmin in staat tot eenigen arbeid, heb ik tobbende en rookende de lange middaguren ledig doorgeworsteld.

Ik was dankbaar toen de etensbel mij naar beneden riep en ik het huis van de indringers gezuiverd vond.

Een oogenblik later kwamen ook de nurse en het kind weder binnen. Zonder groet zochten zij haar tafel op. Het kind zat met den rug naar mij toegekeerd, zoodat ik niet anders zien kon, boven de hooge leuning derstoel, dan haar smalle schouders en den dunnen hals met het kaarsrecht geheven kleine hoofd.

Zij at langzaam en welgemanierd, maar met een lusteloosheid, die maar al te duidelijk den moeilijk verholen weerzin verried.

Ik weet niet, of zij mijn blik gevoeld had, maar zij wendde zich plotseling om op haar stoel en zag mij aan.

Er was geen zweem van schuchterheid in den stillen harden blik, die van onder de dunne schaduw der lange oogleden rustig maar mij opzag.

Ik had eerder de gewaarwording uitgelachen te worden door iets in het kleine, roerlooze gelaat, dat op wonderlijke wijze de regelmaat der trekken verstoorde, maar tegelijkertijd voor mij onzichtbaar bleef.

Ik fronste de wenkbrauwen en verhardde mijn blik, geërgerd, dat het mij niet gelukte in een enkelen oogopslag dit kindergezicht te doorzien. Maar het kind sloeg de oogen niet neer.

Haar blik bleef onbevangen en argeloos, maar buiten mijn bereik, als de oogen van een schilderij, die ons aandachtig aanzien, zonder zich van onze tegenwoordigheid rekenschap te geven. Daarboven welfde zich, luchtig, de ovale schaduw der fijngepenseelde wenkbrauwen. Mijn blik gleed lager langs den smallen neus, waarvan de dunne vleugels zich spanden op de lichte ademhaling, en mijn aandacht bleef geboeid bij de grillige lijn der dofroode lippen, die, opwaarts krullend, in den rechtermondhoek den scherpen witten hoektand even zichtbaar lieten.

Waarschijnlijk was het kind zichzelf niet bewust van de werking dezer geheel toevallige onregelmatigheid.

Het was geen uitgesproken lach. Veeleer een licht aarzelen tusschen spot en resignatie, raadselachtig als de glimlach, waardoor de dood soms, kort nadat de groote stilte is ingetreden en voordat de ontbinding hare destructie begonnen is, een gelaat, dat ons boven alles vertrouwd was, op geheimzinnige wijze van ons vervreemden kan.

Het kind had zich reeds weder afgewend, met dezelfde rust, waarmede zij zich tevoren naar mij had toegekeerd, en vervolgde, stilzwijgend en rechtop, den lusteloozen maaltijd.

Ik poogde mijn gedachten te verzamelen en mij in te denken welke noodzakelijke veranderingen in mijn leven uit mijn roekelooze vlucht zouden voortvloeien.

Er zijn slechts weinige vriendschappen, waarvan de gehechtheid dieper gaat dan eene verstandelijke waardeering.

Vriendschap is, als liefde, een genade, die wij niemand afdwingen kunnen, noch door daden naar onzen wil te regelen vermogen.

Het is een band, meer van het bloed dan van den geest, en misschien reeds gesloten in een leven vóór ons bewustzijn.

Ik besefte maar al te goed, terwijl ik de rij mijner vrienden naging, dat ik op den bijstand van geen hunner behoefde te rekenen.

Men zou mij nimmer het onrecht, aan Emily aangedaan, vergeven, wier liefde men mij immers reeds benijd, en nimmer vergeven had.

Ik had geen enkelen werkelijken vriend, en het verbaasde mij, dat dit besef inplaats van mij met bitterheid te vervullen mij eensklaps zulk een wonderlijk gevoel van bevrijding gaf.

Was ik werkelijk wel zoo gelukkig geweest in Holland, als ik gemeend had? De afstand, die mij thans van dat leven scheidde, en het helder besef, dat mijn eigen handelwijze voor goed een terugkeer tot dat leven afgesneden had, maakte het mij plotseling mogelijk, daarop terug te zien met de onpartijdigheid van een buitenstaander.

Het leek mij een kinderspel. Zelfs de herinneringen uit mijn liefde met Emily, die mij, een voor een, voor den geest kwamen, joegen mij een blos van schaamte naar het gelaat.

Was ik vroeger geneigd geweest tot zelfoverschatting, ik voelde op dat oogenblik niet anders dan een hartstochelijke begeerte in mijzelf tot klaarheid te komen, en mijn geest te bevrijden van de talrijke dwalingen en waanbegrippen, waarin ik zoolang was verstrikt geweest.

Ik vermocht geen spijt of wroeging meer te gevoelen over mijn lafhartige vlucht.

Een diep geluk maakte zich van mij meester, eindelijk vlot te zijn, weg gedragen op zee en wolken, naar een onbekend doel, zonder toekomst en zonder herinnering.

Toen ik eindelijk de oogen opende en tot mijzelve kwam, werd ik mij bewust van de tegenwoordigheid mijner oude landlady, die aan een tafel tegenover de mijne haar kaartspel begonnen was.

‘Ik geloof, dat ik geslapen heb’ zeide ik glimlachend.

‘De zeelucht maakt altijd slaperig,’ antwoordde zij zonder de oogen op te slaan.

‘Er zijn maar weinig gasten hier,’ hervatte ik. ‘Ik had gedacht, dat in dezen tijd van het jaar alle kamers wel bezet zouden zijn.’

‘Sinds het casino in X. gebouwd is, gaan alle gasten daarheen,’ antwoordde zij. ‘Menschen hebben behoefte aan vroolijkheid. Voor de meesten is het hier te eenzaam.’

Zij had haar spel beëindigd, ik weet niet met welk resultaat. Maar, zonder onderbreking waschte zij opnieuw en telde, van voren af aan, vier rijen van dertien kaarten neer op de tafel.

‘Is het voor u dan niet te eenzaam?’ vroeg ik.

Zij hief even het hoofd op en zag mij aan met een gedachtenloozen blik, die, langs mij heen, zich in de verte verloor.

‘Dat weet ik niet, men moet ergens wonen, en dit huis werd mijn eigendom na den dood van mijn man.’

‘Ik voor mij ben blij, dat er geen andere gasten zijn,’ ging ik voort. ‘Ik houd van de eenzaamheid. En de nurse en het kind storen mij niet.’

‘Het is de derde maal, dat zij hier zijn. Verleden jaar, toen het casino werd geopend, wilde de nurse daarheen verhuizen Zij verveelt zich hier. Maar het kind weigerde, en zij moest gehoorzamen. Zij heeft de verantwoording voor het kind en het is niet sterk.

Zij blijven hier tot het te koud wordt om buiten te liggen. Dan gaan zij terug naar Londen, of naar Holland. Het kind is half Hollandsch. Ik spreek zelden met hen. Het kind wordt streng opgevoed en de moeder houdt niet van inmenging van vreemden.’

‘Hebt u de moeder wel eens gesproken?’

‘Zij was hier het eerste jaar, om de kamers te bespreken, maar zij gebruikte de maaltijden boven en is nooit beneden geweest. De nurse vertelde mij, dat zij sinds den dood van haar man, niet meer gezond geweest is. Zij maakte op mij niet den indruk van een zieke, maar dat zegt weinig. En het kind laat zij over aan de nurse.’

Zij zuchtte, enschikte de kaarten, kleur bij kleur, in de doozen.

‘Het is beter naar bed te gaan. Er komt nu toch niemand meer. De laatste trein is al lang geleden aangekomen.’

Zij schikte de stoelen recht en schoof de gordijnen toe. Als vanzelfsprekend volgde ik haar om te sluiten.

Bij de achterdeur gekomen, zeide zij:

‘Deze deur wordt nooit gesloten. Wanneer mijn zoon overkomt, wil hij het huis open vinden.’

‘Maar hij zal vannacht niet meer komen. Er is geen trein meer.’

‘Hij is dikwijls gekomen zonder trein. Hij heeft andere middelen tot zijne beschikking.’

Er was een bitterheid in haar stem, weerloos en zonder aanklacht.

‘Het is maanden geleden, dat hij hier geweest is, maar men kan nooit weten....’

Zij doofde de lichten, en, als den vorigen avond, scheidden wij zonder groet.

Vrijdag

Er is reeds bijna een week verloopen sinds ik hier aankwam. Ofschoon het leven hier niet rijk is aan afwisseling, gaan de dagen zoo snel voorbij, dat ik mij nauwelijks van den tijd bewust blijf.

Mijn ochtenden zijn in beslag genomen door de zeebaden, en meer nog door de zonnebaden, die meestal tot aan lunchtijd gerekt worden. Des middags slaap ik een weinig, lees, of wandel door de velden naar de naburige dorpen, en drink mijn borrel in den kleinen dorps-inn. Na het diner gewoonlijk een wat vaag gesprek met mijn oude landlady. En dat is al.

Ik had mij voorgenomen regelmatig iederen dag mijn indrukken op te schrijven, en zij het ook in primitieven vorm, de overpeinzingen, die mij gedurende den afgeloopen dag hadden beziggehouden, op papier vast te leggen. Maar ik kom er zelden toe.

Ik heb eenmaal geloofd een schrijver te worden, maar ik begin nu te betwijfelen, of dat geloof niet eerder een suggestie van Emily geweest is, Haar geestdrift voor een ideaal, waarop zij eenmaal haar hart gezet had, was wonderlijk meesleepend,

en het had weinig gescheeld, of ik had mijn doktersstudie er aan gegeven, om onverdeeld mij aan de litteratuur te wijden.

Toch geloof ik nu, dat ik den, door Emily zoo gehaten, bourgeois, die onder het artistiek dilettantisme van mijn karakter verscholen is, niet dankbaar genoeg zijn kan, dat hij mij door zijn nuchteren werkelijkheidszin van die dwaasheid gered heeft.

Een schrijver zou ik nooit zijn geworden, al moet ik toegeven, dat mijn zwakke litteraire pogingen tot zelfontleding, mij ongetwijfeld geholpen hebben een uitweg te vinden uit de impasse, waarin mijn leven vastgeloopen is. Indien zij al geen objectieve waarde hadden, zij hebben mij in ieder geval dichter tot mijzelve gebracht.

Dat is ook de reden, waarom ik mij had voorgenomen mijn kleine essays hier voort te zetten.

Maar ik kom er niet toe.

Ik leef te lichamelijk hier. Niet, dat ik mij te buiten ga in lichamelijke excessen. Daartoe zou in dit primitieve dorp al zeer weinig gelegenheid zijn. Maar ik onderga den invloed van de natuur, het physiek geluk, dat tot daadloosheid leidt.

De zon te voelen, niet als een warmtebron buiten onszelf, maar als een vuur waarmede onze aderen gevuld zijn, en in de koelte der golven reeds het oogenblik te voorvoelen, waarop onze gestolde lichaamsvorm zich tot zeeschuim ontbinden zal, is een vreugde, zooveel dieper, dan de geestelijke vervoeringen, dat wij die hoogstens nog ervaren kunnen met den duistersten wellust van het bloed.

Ik weet, dat ik mij niet meer handhaven kan tegenover dit lichamelijk geluk, en dat het, pijnloos, mijn laatsten weerstand verbrijzelt.

Om tot daden te komen behoeft de mensch de begrensdheid van een omgeving van vergankelijkheden.

Met mijne medegasten ben ik niet verder gekomen, dan op den dag van mijn aankomst.

De eenige met wie ik zoo nu en dan een paar woorden wissel, is mijn oude landlady, bij wier mistroostige eenzelvigheid, mijn eigen, wat mistroostig geluk, zich wonderwel aansluit.

De nurse en het kind zie ik des morgens aan de zee, en tweemaal daags aan de maaltijden. Maar er is geen toenadering

mogelijk. De vijandigheid der nurse is als een muur rond haar beiden.

Slechts bij toeval ben ik te weten gekomen, dat het kind Juan heet.

Op een morgen, achter haar de trap afdalende, hoorde ik de nurse haar aanspreken met den naam Juana. Zooals gewoonlijk berispte zij het kind.

Het kind antwoordde niet op de terechtwijzing. Ik hoorde haar alleen zeggen: 'Mijn naam is Juan, ik wil niet, dat u mij Juana noemt.'

- 'Juan is geen meisjesnaam.' antwoordde de nurse. 'Ik houd niet van die aanstellerij. Je doopnaam is Juana en zoo zal ik je altijd blijven noemen.'

- 'Vader noemde mij Juan, dat is mijn naam,' hervatte het kind.

Zij daalde de trap af, belachelijk tenger en weerloos in het stijve jurkje. Maar het smalle hoofd, waaraan het korte vlechtje potsierlijk heen en weer sprong, was hooghartig geheven op den dunnen hals.

De nurse zweeg, maar ik kon den vernietigenden blik harer oogen raden, waarmede zij het kind te verstaan gaf, wat haar lippen niet durfden uit te spreken.

Nog vaak daarna heb ik het kind die woorden hooren herhalen.

- 'Mijn naam is Juan,' uitgesproken met een bitterheid, die ik weet niet uit welke diepte van haar kinderziel te voorschijn kwam.

Zij is een kleine vlam in dezen uithoek van eenzaamheid. Trillend van leven en worstelend om haar ijle rechtheid te handhaven.

En ik weet niet wie sterker is, de volwassen vrouw, of het kind.

Eenmaal in de eetzaal heb ik het gewaagd, haar toe te knikken. Maar de nurse negeerde ten eenenmale mijn groet, en het kind zag mij slechts verwonderd aan, met gefronste wenkbrauwen en zonder mijn groet te beantwoorden. Zoo ben ik dus geheel aan mijzelf overgelaten, en daar ik aan niemand in Holland mijn adres heb opgegeven en hier een vreemde ben, gaat zelfs de postbode mij voorbij, als bestond ik niet.

Dat is een wonderlijke sensatie. Alles, wat achter mij lag, vriendschap, verantwoording, liefde en plicht, is van mij afgevallen. Iedere kilometer, die de trein mij verder droeg, heeft mij iets ontnomen. En, om dezen ballast nimmer meer terug te vinden, weet ik, dat ik langs een anderen weg verder moet.

O, Emily, vergeef mij de hardheid van deze woorden. Zij zijn niet als verwijt aan jou bedoeld. Hoe zou ik ooit iets kunnen verwijten, aan jou, die vijf jaar lang mijn leven door je geloof in mij hebt staande gehouden.

Tracht mij eindelijk te begrijpen, nu, nu alles tusschen ons vebroken is, wat het ons onmogelijk maakte ons tegenover elkander uit te spreken.

Ik wist, terwijl ik met je leefde, dat jouw liefde grooter was dan de mijne. En ook nu, zelfs al ben ik onbereikbaar geworden voor de verteedering, die mij zoovele jaren aan je vasthield, weet ik, dat de fout aan mijn kant geweest is. Het was niet, omdat jij ten opzichte van mij bent tekortgeschoten, dat ik je verlaten moest, Emily, maar omdat het leven voor mij een ander doel bepaald heeft.

Ik kan je niet zeggen, welk. Ik weet het zelf niet. Ik weet alleen, dat het leven dat ik tot nu toe leidde fout geweest is, en dat jij dat nooit begrepen hebt.

Ik was niet de volgroeide man, die jij in mij zag. Mijn woorden waren niet het resultaat van een rijpe ondervinding, en de gevoelens, die ik meende te bezitten waren alleen maar de kunstmatige opbouwsels van een misschien niet onbegaafd, maar nog volkomen ongevormd intellect.

Geen enkel jong mensch kent zijn maat. Wij wenschen allemaal grooter te zijn dan onze aanleg ons toestaat.

Dit is geen ijdelheid, Emily, en geen zelfoverschatting uit eigendunk.

Het is het natuurlijk gevolg van onze onbekendheid met het leven, en van ons mateloos verlangen, daarin actief te zijn.

Wij spelen allen eenmaal de trieste rol van Don Quichotte en, hoe armzalig onze vermeende veroveringstocht ook in een schandelijke vlucht moge verkeeren, het is de eerste daad, waardoor wij ons trachten vrij te maken van de bescherming der kindsheid, en de eenige manier om den eersten sprong in het leven te wagen.

Maar deze eerste daad is niet meer dan een sprong in het duister, een aanvang, maar nimmer een resultaat.

En waarom heb jij dat nooit begrepen, jij, die toch de oudere was?

Je brak mijn levensmogelijkheden af, door als voleindigd aan te nemen, wat zichzelf nog niet verwezenlijkt had, en vernederde mijn ernst, door als mannenwerk te aanvaarden wat niet anders dan kinderspel was.

Je had mij weg moeten zenden, om te leeren. Je had deuren en vensters voor mij moeten openen, om mij een terugkeer mogelijk te maken.

Maar je hield alles rond mij gesloten, en dwong mij uit te breken, als een dief in den nacht. En ik heb deuren en vensters achter mij moeten sluiten, onherroepelijk.

Jarenlang heb ik gestreden tegen de onrust, die mij verstikte, en jaren lang getracht mijzelf te verheimelijken, wat tenslotte niet meer verheimelijkt blijven kon. Ik heb mijn uiterste best gedaan om je dit verdriet te besparen, maar een kracht, sterker dan de mijne heeft mij gedwongen tot deze daad, waartoe ikzelf nimmer den moed zou gevonden hebben.

Ik móést je verlaten, Emily. En, hoe bitter deze waarheid ook is, ik kan haar je niet verzwijgen.

Misschien ben ik alleen door mijn samenleven met jou tot dit dieper inzicht in mijn eigen leven gekomen, en heb je daardoor toch meer voor mij gedaan, dan ik wel meende op den dag dat ik je zoo lafhartig verliet.

Maar dit beteekent tegelijkertijd, dat alles tusschen ons is geëindigd.

En ik weet, dat zee en wolken mij voeren in een richting, weg van jou, en zonder terugkeer.

Woensdag

Er zijn nieuwe gasten in het dorp gekomen.

Toen ik gisteren, op mijn weg naar zee langs de cottage kwam, zag ik, dat luiken en vensters, die tot nu toe gesloten geweest waren, open stonden. Een zorgelooze stem, die een Fransch cabaretlied zong, klonk vanuit het keukentje naar buiten.

Ik kon niet nalaten door het open raam naar binnen te zien.

Een korte, gezette man, met glimmend kaal hoofd, en een elegant gesneden snor boven zijn volroode lippen, was bezig de vaten te wasschen, waarbij hij, opgewekt, het hoogste lied zong.

Een tricot flanelletje spande over zijn stevige borst, en werd rond den gezetten buik, door een oude, Hollandsche uniformbroek bij elkander gehouden.

Hij werkte met lust, terwijl de damp van het heete water, waarin hij rinkelend de borden vallen liet, rond zijn genoegelijk rood hoofd omhoogsteeg. Hij had mijn voetstappen gehoord, wendde zijn gelaat naar mij toe, en onderbrak zijn lied, om mij, in een charmant gebroken Engelsch, iets toe te roepen over het weer.

- 'On your way to the sea? Early to bed and early to rise, makes a man healthy and wealthy and wise.'

Hij lachte een aanstekelijken luiden lach, terwijl zijn kleine grijze oogen mij tintelend van levenslust aanzagen.

- 'We are not yet ready,' ging hij voort, zonder een antwoord van mij af te wachten. 'The girls are still sleeping. It was a damned long way to Tipperary....'

Hij schikte de schoongewasschen borden in de kleine keukenkast en begon zorgzaam thee te zetten.

- 'Done and well done,' vervolgde hij tevreden, terwijl hij met een oud doekje het aanrecht schoonmaakte alvorens hij tot de voorbereidingen van het ontbijt overging.

- 'Women don't know anything about housekeeping. They better leave it to men. But I can't say I like oil stoves.... You are staying here?'

Ik vertelde hem in het Engelsch, dat ik in het hotel woonde, waarop hij, blijkbaar denkende, dat ik Engelschman was, zich verplicht voelde, met overtuiging te antwoorden:

- 'A beautiful country, England.'

Ik vroeg hem of hij Engeland goed kende. Hij antwoordde, dat hij alleen Londen kende, en dan nog maar, zooals hij met een schalksch lachje er aan toevoegde, een zeer speciaal gedeelte van London, maar dat hij hoopte nu zijn dochters eenmaal in Engeland op kostschool waren, er spoedig meer van te zullen zien.

Op dat oogenblik klonk vanuit het aangrenzend slaapkamertje, dat niet veel grooter dan het keukentje zijn kon, de stem van een meisje, dat in het Hollandsch riep:

- 'Vader, kom je nou eindelijk met het ontbijt? We verr.... van den honger. Met wie sta je daar nu weer te kletsen?'

- 'Met een verblomd lollige slampamper,' riep de vader welgemoed terug. Daarop begon hij neuriënd het brood te snijden in keurige dunne sneedjes die hij, vol aandacht boven het petroleumstel roosterde.

- 'Wat willen jullie, cheese or jam?'

- 'Dondert niet,' kwam dezelfde meisjesstem van daareven. 'Als je ons maar wat te eten geeft. En hurry up, als je blieft.'

De vader had intusschen het blad gereed gemaakt.

- 'Ce que femme veut, Dieu le veut,' zeide hij met een lach naar mij, en voegde er aan toe: 'Perhaps you don't understand french. I mean to say, it is dangerous for a man, not to do, what women want him to do. But we will meet again.'

Hij verdween naarbinnen en ik vervolgde mijn weg naar zee.

Toen ik daar aankwam vond ik mijn kleine vriendin Juan reeds in de kussens liggen. De nurse was verdiept in een boek, het kind scheen te slapen. Ik nam mijn bad en legde mij, naar gewoonte, in de zon te drogen, toen ik even later ook de bewoners van de cottage, springend van steen op steen, zag komen afdalen naar het kleine roststrand.

Zij waren vier in getal. De vader ging voorop, thans in een witflanellen broek, die om zijn ronde dijen spande. Achter hem volgden de drie kinderen of eigenlijk slechts één kind, daar de twee andere meisjes den kinderleeftijd reeds ontgroeid waren.

De vader bleef van tijd tot tijd even stilstaan, waarbij hij het goedkoope panamaatje van het hoofd lichtte, en zich met een enormen zakdoek den glimmenden schedel afwreef.

Ook de meisjes kwamen slechts met moeite vooruit op hare hooggehakte schoentjes en in haar nauwe zijden rokjes, die bij het klauteren over de steenen tot boven haar knieën opstroopten.

Zij detoneerden wonderlijk in haar steedsche kleeding met den ongastvrijen eenvoud van zee en rotsen.

Alleen het jongste kind, op touwen schoentjes en in een slordig mouwloos jurkje, kwam lenig als een kleine geit van rots op rots naar beneden gesprongen.

Zonder op mij of de anderen acht te slaan, wierp zij het katoenen kleedje af, schudde als een klein wild dier haar roode krullen en stortte zich met een kreet van vreugde in het water.

Inmiddels waren ook de anderen beneden aangekomen. Er was een moment een besluitelooze stilte. Blijkbaar overlegden zij, waar zij zich, veilig voor mijn blikken, konden ontkleeden.

- 'Ik zal hem vragen of hij zijn hoofd omdraait,' hoorde ik den vader zeggen. 'Het is een heel geschikte kerel. Maar die zwarte kraai daar is erger.' En hij wees met den punt van zijn stok in de richting van de nurse.

'Hou toch je mond, vader. Zij hoort het,' antwoordde dezelfde meisjestem van dien morgen.

Daarop verdwenen zij achter de rotsen, en kwamen even later weer in badpak te voorschijn. De vader in een zwembroekje, en achter hem de beide meisjes, huiverig en onzeker in helgekleurde tricots.

Ik schatte haar leeftijd niet ouder dan zeventien of achttien. Er was niet de minste gelijkenis tusschen haar beiden, ofschoon zij beiden blond waren.

De jongste was tenger gebouwd, met sierlijke beenen en zachte ronde schouders. Heur haar kroesde in dartele krullen om een blank rond gelaat, dat misschien charmant geweest zou zijn, indien het blauw der oogen van een minder porceleinen leegte geweest was.

De oudste was lang en mager, met breede bottige schouders en smalle heupen, die echter met een onmiskenbare gratie wellustig boven de hooge dunne beenen wiegden. Haar sluik blond haar was weggekamd van het breede voorhoofd, en viel, ter weerszijden van de uitstekende jukbeenderen, in lange slierten langs haar geverfd gelaat naar beneden.

Haar mond was groot, met ongelijke tanden, en van een brutale onverschilligheid. Maar in de wijd geplante grijze oogen, wier rustelooze blik voortdurend zoekende was, schemerde een beloftevolle glimlach.

De vader was reeds weer druipende aan land gekomen, toen de beide meisjes nog steeds besluiteloos aan den wal stonden.

Hij riep haar iets toe, dat waarschijnlijk als aanmoediging bedoeld was. Daarop roste hij met een ruwen badhanddoek armen en schouders droog en legde zich resoluut naast mij neer.

- 'Jolly good....' zeide hij met een zucht van welbehagen. 'Sporting is the best thing in life.'

Ik lag te behagelijk om te antwoorden, wat hij trouwens ook niet van mij scheen te verwachten.

Hij trok het stroohoedje over zijn gelaat, vouwde tevreden zijn handen samen over zijn buik, en begon een dergelijk lied te neurën als dat, wat ik des morgens van hem gehoord had.

Na eenigen tijd verstomde dit evenwel ook, en aan zijn regelmatige ademhaling merkte ik dat hij ingeslapen was.

In den tusschentijd hadden ook de meisjes zich eindelijk in het water gewaagd. De jongste had zich behoedzaam vastgeklemd aan een rotsblok, waar slechts de laatste uitrimpeling van de branding haar bereiken kon, terwijl de oudste, bij nader overweging, tot de mildere veiligheid van den poel besloten had, en bewegingloos haar breed bleek hoofd op den vierkanten meter lauw water deinen liet.

Alleen het kleine kind vond een wild vermaak in de zee. Ik zag haar sterk vlug lichaam opduiken en verdwijnen in de golven, en haar roode krullen dansen boven het witte schuim.

Mijn aandacht was zoozeer afgeleid geweest door de nieuwe gasten, dat ik de aanwezigheid van mijn kleine vriendin Juan vergeten had.

Eerst nu bemerkte ik, dat zij zich had opgericht in de kussens en dat haar klein donker hoofd aandachtig de bewegingen van het kind in zee volgde. Toen de nurse haar zeide, dat het tijd was om huiswaarts te gaan, kwam zij moeilijk overeind, en moest, duizelig, even blijven staan voor zij den eersten stap doen kon.

Op dat oogenblik dook naast Juan het figuurtje op van het andere kind, dat, blozend van opwinding en druipend van schuim den pas inhield. Ik zag haar vroolijke grijze oogen Juan opnemen, spottend en nieuwsgierig met de meedoogenlooze kritiek, die kinderen eigen is.

Weer welde een pijnlijk medelijden met Juan in mij op.

Zij stond roerloos als op den eersten morgen, dat ik haar gezien had, en hield de oogen zoozeer neergeslagen, dat zij gesloten leken.

De nurse had, onverschillig, de kussens opgenomen, de parasol toegevouwen en maakte zich gereed huiswaarts te gaan. Juan volgde.

Ik wist, dat zij ons voorbij moesten en zou alles hebben willen geven, om haar een tweede vernedering te besparen. Maar het was niet noodig. Voordat het andere kind de gelegenheid kreeg een opmerking te maken, had Juan het hoofd naar haar toegewend, en haar vol in het gelaat gezien. En de trots van dien blik stond spot noch medelijden toe. Het kind met de roode krullen wendde zich verlegen af. Om zich een houding te geven wierp zij zich op haar vader en ontweek zoo, spelend, Juans blik.

Ik zag nu, dat zij dezelfde grijze oogen had van haar oudere zuster, maar donkerder en schitterender door den weerschijn van het kastanjeroode haar. Haar kleine neus, die de neiging had opwaarts te wippen, trok de korte, volle bovenlip naarboven. Of was het de bovenlip, die bij het spreken den kleinen neus naar beneden trok?

Rond dit dwaze, charmante kindergezicht warrelden de roode krullen als een aureool van gouden herfstbladeren.

Haar gebaren waren krachtig en overmoedig, en haar stem die van nature diep en donker zijn moest, had de metalen klankloosheid, die kinderstemmen dikwijls eigen wordt, wanneer zij zich hebben aangewend zich te overschreeuwen.

Zij had in haar spreken hetzelfde overdadig gebruik van krachttermen, dat ik ook reeds bij haar oudere zusters had opgemerkt, en dat zij blijk baar alle drie van den vader hadden overgenomen.

De vader liet haar goedig met zich omsollen.

Hij rekte zich behagelijk uit en zeide, met een blik naar mij:

- ‘Splended way of living...’, dan, opgewekt tot het kind:

- ‘Hallo, Ann, trek je baadje aan. We moeten voor de fourage gaan zorgen!’ Hij verdween achter de rotsen en kwam even later weer tevoorschijn, in den flanellen broek. Badhanddoek en zwembroekje bungelden op den stok over zijn schouder.

- ‘Hallo, jongens. Ready?’

Vanachter de rotsen kwam de stem van een der meisjes.

- ‘We zijn nog niet klaar. Ga maar vast vooruit, en zet de aardappels op. Maar doe ze niet weer zoo beroerd als gisteravond.’

Hij stak het kind het handvat van zijn stok toe, om haar over de steenen te helpen en woof joviaal in mijn richting.

- ‘I've got some old dutch gin. Come and have a drink, if you feel like it. It 's good stuff.’

Hij bracht de hand aan zijn hoed in militair saluut en begaf zich fluitend met het kind op weg.

Ik wachtte, tot ik ook de beide meisjes had zien verdwijnen, en haastte mij terug naar het hotel.

* * *

Daar ik vanmiddag toch niet tot werken kon komen, ben ik, uit pure verveling, maar naar beneden gegaan om aan mijn landlady mijn eerste weekrekening te betalen.

Zij was in haar kamer, een ruim en laag vertrek aan de achterzijde van het huis, en een weinig triest, doordat de lage ramen niet voldoende licht binnen laten, en doordat de boomen de zon tegenhouden.

Zij zat alleen achter de groote tafel, waarop de thee gedekt was, en bood mij een stoel aan tegenover haar.

Er is een bescheiden vriendschap tusschen ons gegroeid, die hoofdzakelijk daarin bestaat, dat wij des avonds samen sluiten, en dat ik mij beschikbaar gesteld heb, wanneer dat noodig is, de boodschappen af te halen, die, door den autobus uit het naburige stadje, op een half uur afstands van ons hotel, aan den viersprong gedeponeerd worden. Het personeel in het hotel is gering daar ook de gasten maar weinige zijn, en zoo wordt mijn hulp dankbaar aanvaard.

In ruil daarvoor wisselt zij zoo nu en dan een paar woorden met mij, die nauwelijks een gesprek kunnen genoemd worden.

Terwijl zij mij, stilzwijgend, een kop thee gereed maakte, kon ik niet nalaten, een blik door de kamer te werpen, die al lang mijn nieuwsgierigheid geprikkeld had.

Een enorme concertvleugel nam meer dan de helft van het vertrek in beslag, Verdorde lauwerkransen met verkleurde

linten hingen hier en daar aan de wanden, terwijl portretten van operahelden en virtuozen, overal verspreid waren.

Zij had mijn blik gevolgd en glimlachte verontschuldigend.

- 'Dat hoort allemaal tot het verleden. Ik weet niet, waarom ik al die herinneringen bewaard heb. Men moet niet naar doode dingen kijken.'

- 'Herinneringen zijn dikwijls meer dan de werkelijkheid,' gaf ik wat erg banaal terug. 'En zij vullen uw eenzaamheid.'

- 'Ik ben niet eenzaam,' antwoordde zij stroef. 'Alles sterft af, wanneer men oud wordt, ook onze behoeften. Behoeften zijn illusies van de jeugd. Als men oud wordt begrijpt men, dat het leven ons bedriegt, en dat alles waan is.'

- 'Het is jammer, dat uw zoon niet bij u woont.'

- 'Hij zou niet kunnen. Hij heeft zijn werk in Londen en Parijs. Hij heeft mij niet meer noodig.' Er was dezelfde bitterheid in haar stem, die ik daarin gehoord had op den avond van mijn aankomst. Zij vervolgde:

- 'Het is trouwens mijn eigen schuld, dat hij van mij vervreemd is. Ik heb hem altijd alleen gelaten. Hij heeft talent en meer vrienden dan goed voor hem is. Waarom zou hij met mij zijn tijd verknoeien? Succes maakt egoist. Ikzelf ben ook egoist geweest. Als de glorie vergaat is het tijd genoeg tot inzicht te komen. Het leven is lang, maar geluk is kort.'

Zij was rechtop achter de tafel blijven staan, en zweeg, wegdwalend in een herinnering, te onherroepelijk verloren om nog ontroering te wekken. Ik stond op.

Zij zag mij verward aan. Haar beringde hand, die mij de quitantie en het wisselgeld teruggaf, beefde. Maar haar oud gelaat stond stroef.

Zondag

Eindelijk is het mij gelukt met Juan kennis te maken. Mijn vriendschap met de Hollanders, en meer in het bizonder met Ann, is er de aanleiding toe geworden.

Toen ik op den morgen na mijn eerste ontmoeting, de cottage passeerde, vond ik den vader bezig zich te scheren voor het gebroken keukenspiegeltje. Ann lag in de zon op het grasveldje een boterham te eten.

Ik stak mijn hoofd naarbinnen door het keukenraam en wilde hem iets toe roepen, toen hij de vinger op de lippen legde en fluisterend zeide:

- 'Keep quiet. The girls are sleeping. They made it very late last night. Take Ann down with you. She is bored to death, and I have to prepare breakfast.'

Ik knikte ten teeken van goedkeuring, en verwijderde mij op de punten der teenen.

Het kind was reeds opgesprongen voordat ik haar iets behoefde te vragen en stak haar arm vertrouwelijk door den mijne.

Daar zij maar een paar woorden Engelsch verstaat, was ik wel gedwongen haar in het Hollandsch toe te spreken, wat haar trouwens in het geheel niet bevreemdde, geloof ik.

- 'Nu moet je mij eerst je naam zeggen,' begon ik. 'Want we hebben nog niet eens kennis met elkaar gemaakt.'

Zij lachte, en keek mij aan om te zien of ik in ernst sprak.

- 'Ik heet Ann,' antwoordde zij dan. 'Dat wil zeggen, ik heet eigenlijk gewoon Annie, maar Francis en Rosy noemen mij Ann, omdat ze op een Engelsche kostschool zijn. En hoe heet jij?'

'Je mag mij noemen, zooals je wilt. Bedenk maar een mooie naam voor mij.' Zij keek mij weer ongeloovig aan, maar ziende, dat ik volkomen ernstig bleef, fronste zij het voorhoofd en dacht na.

'Ik vind Bill wel een leuken naam. Als ik een man was, zou ik Bill willen heeten.'

'Nou, dan mag jij mij voortaan Bill noemen.'

'Vind jij het ook een leuken naam?'

Ik antwoordde, dat ik het een prachtigen naam vond, waarop zij weer, niet geheel overtuigd van mijn ernst, verlegen bloosde. Daarop stelde ik haar voor om te doen, wie het eerst beneden zijn zou, en ik moet bekennen, dat haar rappe kinderbeenen het van de mijne wonnen.

Toen we hijgend en puffend beneden aankwamen, vonden we Juan reeds in de kussens liggen. Als gewoonlijk veinsde zij te slapen, maar het kwam mij voor dat zij toch even luisterend het hoofd ophief.

Ann was al in zee, toen ik in mijn badpak uit mijn rots-

kamertje tevoorschijn kwam, en vanuit de verte daagde zij mij uit haar te vangen.

Met een paar sprongen was ik bij haar zette haar op mijn rug en zwom met haar een eind de zee in.

Het was een wat roekelooze onderneming, daar de golfslag ongemeen sterk is en de rotsen onder water uiterst verraderlijk zijn. Maar ik zag, dat Juan zich had opgericht om ons spel gade te slaan en wilde ons van onzen besten kant aan haar laten zien. Tegelijkertijd bedacht ik een krijgslist. Ik zwom recht op haar toe, en zette Ann aan land vlak voor Juans legerstede, zoodat de kinderen plotseling oog in oog met elkander stonden. Ann had, met een schok, den pas ingehouden. Blozend van opwinding, de gouden krullen met tintelend schuim overspat, leek zij een kleine faun, die, door een onverwacht gevaar in zijn spel gestoord, zich spant tot den sprong.

De kinderen zagen elkander aan, als maten zij elkanders kracht. En reeds zag ik, in een verdacht trillen van de neusvleugels een nieuwen spotlach in Anns stralend gezicht doorbreken en betreurde mijn list, toen plotseling haar wat ruwe, metaalharde stem zeide:

'Waarom zwem jij niet? Ik zou niet altijd in die kussens willen liggen.' Met de aanbiddelijke eenvoud, die kinderen eigen is had zij deze woorden in haar eigen taal gesproken, vergetende, in de spontaneïteit harer opwelling, dat het andere kind haar woorden niet zou kunnen verstaan.

Het bleef een oogenblik stil. Het kind in de kussens antwoordde niet dadelijk. Zij bleef Ann aanzien, maar met een wonderlijk bewogen blik.

'Ik kan niet,' kwam tenslotte haar antwoord in correct Hollandsch. 'Mijn hand is nog niet sterk genoeg.'

Met een heldhaftige zelfoverwinning hief zij haar eene hand op en toonde de litteekens van een operatie, die pols en hand deerlijk verminkt had. Ann was een schrede naderbij gekomen. Alle spot was weggestorven uit haar vroolijke oogen. Zij wist niet goed wat te zeggen, keek met eerbiedig ontzag naar de verminkte hand die krachteloos naar haar werd uitgestoken.

Daarop schudde zij met een jongensachtige verlegenheid haar dwaas, klein hoofd, en greep in een opwelling van hartelijkheid de zieke hand stevig in haar gezonde, bruine vuist.

‘O, het doet er niets toe, hoor. Ik zei het zoo maar. Zullen we wat spelen?’ Een snelle blos gloeide op in Juans bleeke wangen. Zij opende den mond om iets te antwoorden, toen de nurse, die het gesprek van de kinderen niet had kunnen volgen, zich onvriendelijk tusschen hen mengde.

‘Ga liggen,’ zeide zij scherp. ‘Je weet, dat je rusten moet. Op deze manier zal je nooit beter worden.’

Juans hoofd viel terug in de kussens. Zij wendde het gelaat af en sloot de oogen.

Ik vond niet, dat ik mij in zwempak aan de nurse voorstellen kon. Was ik aangekleed geweest, dan zou ik zeker met haar een gesprek zijn begonnen om de kinderen in de gelegenheid te stellen zich ongestoord met elkander bezig te houden. Maar nu bleef mij niet veel anders over, dan met Ann samen het hazenpad te kiezen en Juan alleen te laten.

De eerste stap was evenwel gedaan, en ik beloofde Ann den volgenden dag de nurse onder handen te nemen.

Wij kleedden ons dus aan en togen huiswaarts.

Bij de cottage vonden wij de twee oudere zusters op het grasveldje. Zij waren nog niet aangekleed en zaten in vreemdsoortige ochtendjassen kousen te stoppen. Bij mijn nadering sprongen zij verschrikt op en vluchtten naar binnen.

De vader, die bezig was den lunch gereed te maken, had onze stemmen gehoord en kwam naar buiten.

Ik begroette hem in het Hollandsch en de oude heer, die het blijkbaar reeds betreurd had, dat zijn gebroken Engelsch hem niet in staat stelde zich naar hartelust tegen mij uit te spreken, was zoo verrukt over de ontdekking, dat wij landgenooten waren, dat ik blijven moest, om op deze onverwachte ontmoeting een Hollandschen borrel met hem te drinken. Even later kwamen ook de meisjes weer te voorschijn. Zij hadden zich haastig in zijden kleedjes gestoken.

Ik trachtte een gesprek met haar aan te knoopen, wat evenwel weinig resultaat opleverde. De ontdekking, dat ik Hollander was scheen alle belangstelling voor mij te hebben bekoeld.

Het gesprek bleef dus beperkt tusschen den ouden heer, Ann en mij.

Er bestond een groote vrijheid van omgang tusschen den

vader en de dochters, die zich hoofdzakelijk kenmerkte door een zeer origineele en ruwe gesprekstrant. Het was trouwens de vader, die deze wijze van spreken had ingevoerd, en met zichtbaar plezier zijn dochters dat hoorde imiteeren, al heb ik hem zelf nooit een werkelijke grofheid hooren zeggen. Hij mengde in zijn conversatie de meest triviale woorden, maar zijn bijzonder charmante stem wist zoo geestig al te scherp gekleurde krachttermen te verdraaien of op elegante wijze te prononceeren, dat gevoeliger ooren dan de mijne er niet onaangenaam door getroffen zouden kunnen worden.

Van de dochters kan ik helaas niet hetzelfde zeggen. Vooral Francis' terminologie ging dikwijls zoover, dat ik wel gedwongen ben, haar spreekwijze hier en daar te verzachten.

Toen ik afscheid nam zeide de oude heer mij:

- 'Noem mij maar kolonel. Het is nog wel niet mijn rang, maar de vrienden van de slampampers noemen mij zoo om de promotie te bevorderen. En het vereenvoudigt den omgang.'

Ik moest beloven spoedig terug te komen.

Toen ik in het hotel terugkwam, was de lunch reeds afgeloopen.

Juan en de nurse hadden reeds de eetzaal verlaten, maar twee nieuwe gasten, die blijkbaar zoo juist waren aangekomen, zaten nog aan tafel.

Het waren twee mannen, een oudere heer, en een jongen van hoogstens twintig jaar. Ik kon den jongen niet in het gelaat zien, daar hij met den rug naar mij zat toegekeerd, maar van den ouden heer kon ik iedere gelaatsuitdrukking volgen, die zijn te hooge, eenigszins opgewonden stem begeleidde.

De jongen gaf nauwelijks antwoord. Hij hing achteloos in zijn stoel, de beenen ongemanierd uitgestrekt onder de tafel in een houding van aanmatigende onverschilligheid, die mij niet respectvol voorkwamtegenoverdencorrectenouderenman.

Ik zag, dat zij reeds een flesch witten wijn geledigd hadden, en dat de kellner thans hun glazen met champagne vulde en besliste reeds voor mij zelf, dat zij waarschijnlijk alleen voor den lunch hier waren gekomen, toen ik de hoffelijke stem van den ouden heer in het Fransch hoorde vragen:

‘Nous pourrions aller en voiture au Casino, si tu veux, et diner là.’

‘Bien, sauvons-nous de ce patelin,’ antwoordde de jongen landerig.

‘A quelle heure veux-tu la voiture?’

‘Le plus tôt possible.’

‘Mais tu ne vas pas conduire toi-même, j'espère....’

‘Si tu ne me permets pas de conduire, tu peux aller seul.’

De oude heer richtte zich op. Zijn scherpe grijze oogen onder de borstelige wenkbrauwen wierpen een haastigen blik in mijn richting.

‘Eh bien.... allons, et nous verrons....’ antwoordde hij kalmeerend. ‘Tu sais, tant que tu vas bien tout va bien...’

Zij verlieten de eetzaal, en even later hoorde ik een auto voorrijden. Het was een enorme aluminium Hispano met Fransch autonummer.

Een chauffeur in livrei hield het portier open, maar aan de opgewonden stemmen van den ouden heer en den jongen, begreep ik, dat de oneenigheid nog niet was bijgelegd.

Na een aarzeling nam de oude heer tenslotte zijn plaats in achter in den wagen.

‘Allons, calmes-toi, mon petit. Fais ce que tu veux. Tu sais bien la voiture est à toi, ne te fâches donc pas....’

Hij gaf den chauffeur een teeken het portier te sluiten.

De jongen had zich achter het stuur gezet.

Donderdag

Zooals ik Ann beloofd had, greep ik de eerste de beste gelegenheid aan, om nader met Juan kennis te maken.

Ik haalde haar op een morgen zoo vroeg af, dat ik de oudere zusters nog in bed vond en den kolonel nog door het huishouden in beslag genomen. Want ik begreep maar al te goed, dat ik mijn kansen bij de nurse aanmerkelijk verminderen zou, indien zij mij in gezelschap zag van den luidruchtigen kolonel en zijn ietwat vreemdsoortige dochters.

Het gelukte mij dus met Ann alleen naar beneden te gaan. Wij vonden Juan reeds op haar rustbed en woven haar uit de verte toe, alsof wij elkander al jaren kenden.

Na ons bad sloeg ik een badmantel om en zocht een aanleiding om mij aan de nurse voor te stellen.

Haar gezicht stond beangstigend donker, toen ik het woord tot haar richtte. Zij behoort tot dat soort vrouwen, die mannen niet zoozeer als gevaarlijk, maar als ten eenenmale minderwaardig beschouwen, en haar blik toonde mij dat onverholen.

Zoodra zij evenwel hoorde, dat ik medicus was, klaarde zij aanmerkelijk op en daardoor ben ik mij eigenlijk voor het eerst bewust geworden van het vrijgeleide, dat mijn vak mij verschaft, en dat ik hier in het bijzonder te onzer gunste benutten kon.

Ik begon een gesprek over de toestanden in de Engelsche ziekenhuizen, maar weldra bemerkende, dat dit terrein haar bitter weinig intresseerde, ben ik maar kort en goed over haarzelf begonnen, het eenig onderwerp waarin ieder min of meer belang stelt.

Terwijl zij haar hart uitstortte over de moeilijkheden van haar beroep, de nooit gewaardeerde opofferingen, en haar voortdurende zelfversterving aan de zijde van het kind, heb ik haar aandachtig gadegeslagen en getracht mijn vooropgezetten tegenzin in haar te overwinnen.

Haar gezicht is niet onknap, maar van een vijandige zelfverzekerdheid, die weinig tot zachtere gevoelens tegenover haar aanmoedigt.

Zij is Engelsch tot in hart en nieren, heilig overtuigd van de onwankelbare waarheid van haar conventioneele kortzichtigheden, en meer verontrust door sociale onvolkomenheden, dan door de tekortkomingen van haar eigen liefdeloos hart.

Zij weet zich een intellectueele, kuische vrouw, die het leven gezien heeft in hospitalen van minvermogenden, en in huizen van verdorven weelde, en het is haar trots, dat geen dier beide omgevingen haar persoonlijk leven heeft aangetast.

Zij verdient haar eigen brood en is aan niemand dank verschuldigd. Maar zij vergeeft het Juan niet, dat zij voor haar werken moet.

Ik luisterde gewillig naar haar strijdvaardige stem, die voortdurend te vechten schijnt tegen een onzichtbaren vijand.

En ik hoorde mijn eigen stem automatisch antwoorden, met uitdrukkingen, waarvan mijzelf de zin ontging, maar die blijkbaar geheel in haar geest waren, zooals ik uit het goedkeurend knikken van haar zwartgesluierd hoofd opmaken kon.

Ik begreep, dat zij zich verveelde in dit kleine dorp, en drong er op aan, dat zij af en toe haar zorgen voor het kind aan mij overdragen zou. Zij protesteerde en sprak van hare verantwoording, maar aan den begeerigen blik in haar oogen, zag ik, dat zij inwendig reeds gezwicht was, en dat die verantwoording blijkbaar niet zoo zwaar op haar schouders woog, als zij wel meende.

De vriendschap was gesloten.

Toen ik even later, bij het afscheidnemen, Juan mijn hand toereikte, kwam het mij voor, dat er iets van verstandhouding lag in den snellen blik, waarmede zij mij aanzag. Had zij mijn spel begrepen?

Vanmiddag bracht mijn oude landlady zelf de thee boven. Haar oogen waren roodbehuild, en, ofschoon zij met nog meer praal zoo mogelijk dan anders gekleed was, kwam zij mij wonderlijk triest en verslagen voor. Ik kreeg den indruk, dat zij bij mij gekomen was in een vage verwachting, dat ik haar op de een of andere manier helpen zou. Maar ik vond niets te zeggen en zij bleef aarzelend dralen.

Om zich een houding te geven, trad zij op het bed toe en verschikte iets aan de dekens, terwijl haar oogen gedachteloos ronddwaalden over de voorwerpen op het tafeltje naast mijn bed.

Ik had daar onder andere een portretje staan van mijn moeder, die verleden jaar gestorven is. De vergrooting van een eenvoudig kiekje, dat kort voor haar dood geheel toevallig in den tuin van haar genomen was, en dat aan vreemden weinig zegt, daar het niet scherp is.

Ikzelf verkoos het boven andere foto's omdat het haar weergaf, zooals wij haar gekend hadden, met talrijke rimpeltjes rond de heldere grijze oogen en het fijne grijze haar. Maar vooral ook, omdat zij een van haar vormelooze, mislukte japonnen droeg, die zij nu en dan in een vlaag van plotselinge zuinigheid op een verloren achtermiddag voor zichzelf placht

in elkaar te prutsen, en die nimmer een groot succes waren.

Zij leefde eigenlijk buiten het werkelijke leven om, en heeft nimmer haar invloed doen gelden op ons dagelijksch doen en laten, maar de bijbelsche wijsheden, waarmede zij ons toesprak, en het voorbeeld van haar eigen moeilijk en eenzaam leven, zijn een herinnering voor ons gebleven werkelijker misschien, dan haar aanwezigheid ons ooit geweest is.

De oude vrouw had het portretje in haar hand genomen.

- 'Dit is zeker uw moeder?', vroeg zij aarzelend.

Ik knikte.

- 'U hebt veel van haar gehouden....?'

- 'Ik weet niet, of ik tijdens haar leven zooveel van haar heb gehouden. Ik dacht er nooit over na. Ik heb misschien pas na haar dood begrepen, wat zij voor ons geweest is.'

Zij zuchtte.

- 'Het is niet gemakkelijk moeder te zijn. Kinderen zijn harde rechters. Wanneer men kinderen van zich vervreemd heeft, kan men hun vertrouwen niet meer terugwinnen.'

Zij zag mij een oogenblik nadenkend aan en vervolgde meer tot zichzelf dan tot mij:

- 'Het is mijn eigen schuld, dat hij mij zoo behandelt. U moet hem niet veroordeelen. Ik ben een slechte moeder voor hem geweest. En zelfs met geld kan men helaas niets goedmaken.'

Ik antwoordde niet. Ik bracht haar verdriet in verband met de komst der nieuwe gasten, en wist opeens, dat de jonge man, dien ik dien middag aan den lunch gezien had, de gevreesde bezoeker zijn moest, voor wien dag en nacht de achterdeur open bleef.

Daar ik bleef zwijgen, zette zij met een zucht het portretje terug op het nachttafeltje en verliet, zielig als zij gekomen was, het vertrek. Ik dronk mijn thee, en, niet meer in staat mijn gedachten te bepalen bij mijn lectuur, stond ik op en ging naar buiten.

Het weer was omgeslagen. Een lichte nevel kwam van den zeekant onmerkbaar landwaarts gedreven. Het was warm en vochtig.

Ik sloeg Rocky Lane in en klom den heuvelrug op.

Achter mij lag het land reeds verzonken in den stillen witten

mist. Maar voor mij, in de richting van St. Buryan stond de avondhemel nog in den brand der ondergaande zon, wier gloed het volume van kleur en vormen inzoog en met een gouden doorzichtigheid verluchtigde. Doch reeds haastte de mist, die in snelle melkwitte vlagen naderkwam, zich verder naar den horizon, en trok zijn nevel tusschen mij en het verzinkend kleurenspel. Hij woei licht en geruischloos rond mijn voeten, en sloot zich om mijn lichaam samen als een witte schemer, waarin de voorwerpen schenen weg te brokkelen rondom mij en ik mij plotseling oneindig alleen gelaten vond in een ondoorzichtige leegte.

Ik vluchtte weg en haastte mij terug naar de veiliger beslotenheid van het hotel.

Toen ik de veranda binnentrad, vond ik er den kolonel met zijn twee oudste dochters.

Zij verveelden zich, en ik voelde mij verplicht, mij bij hen te voegen. De meisjes sipten een cognac, en waren zichtbaar in een landerige stemming, de oude heer scheen dankbaar voor mijn komst.

Daar ik niet goed wist, wat ik met hen aanvangen zou, noodigde ik hen te eten uit. Mijn voorstel werd met vreugde aangenomen, en de meisjes sprongen bereidwillig op om Ann te halen, die thuis gebleven was.

Ik bleef dus met den kolonel alleen achter.

Hij had reeds een stevigen borrel achter den rug, en zijn kleine, grijsblauwe oogen tintelden.

In een plotselinge behoefte tot vertrouwelijkheid schoof hij zijn stoel dichter naast de mijne, en het duurde niet lang, of zijn bekentenis kwam voor den dag.

Hij begon over zijn huwelijk. Aarzelend eerst, maar allengs met meer zekerheid stortte hij zijn hart voor mij uit over de moeilijke positie van financieele afhankelijkheid waarin hij gewikkeld was. Zijn gelaat werd somber.

- ‘We leven gesepareerd,’ zeide hij met een bekommerd knikken van het grijze hoofd. ‘Het is een verd.... handicap. Such is life, such is life. Maar een scheiding heeft ook zijn bezwaren....’

Hij zweeg een oogenblik, in nadenken verzonken. Daarop schoof hij zijn borrel een weinig terzijde, kuchte een paar

maal en vertelde mij plotseling zonder overgang, dat hij reeds sinds twee jaar een relatie had met de dochter van een gefailleerd meubelfabrikant.

- 'Je begrijpt de situatie.... Een verduiveld kranige vrouw. Ik had haar al lang moeten trouwen. Maar de jongens beginnen duur te worden.... Natuurlijk, ik kom haar een beetje tegemoet. Zij moet haar eigen kost verdienen. Maar ik kan niet veel doen.... Geld is een moeilijk ding....'

Hij bleef een oogenblik voor zich uitzien, met iets van zelfverwijt en bekommernis.

- 'Zij heeft trouwens nooit gevraagd om te trouwen. Maar een behoorlijke vrouw.....' Zijn stem werd plechtig.

- 'En niet eens jaloersch. Ik ben zoo vrij als een vogel. Zelfs verleden zomer in Scheveningen....'

Hij dempte zijn stem, en er volgden eenige scabreuse anecdoten van liefdesavonturen, waarin hij met of zonder zijn schuld betrokken was geweest, en waarvan de herinnering hem een glimlach op het gelaat riep.

- 'Zij weet alles,' zeide hij dan, met een plotselinge trots. 'Er is geen enkele leugen tusschen ons. En nooit een scène.... Een verduiveld mooi karakter....'

Hij wenkte, eensklaps opgemonterd, den kellner, om een nieuwen borrel te bestellen, toen hij zijn dochters zag binnenkomen, en het raadzaam achtte van zijn voornemen af te zien.

De meisjes hadden van de gelegenheid gebruik gemaakt zich te verkleeden en zich, ieder op haar eigen wijze, zoo aantrekkelijk mogelijk gemaakt. Rosy door een jeugdig avondtoiletje van rose zijde, dat haar ronde schouders lieftallig bloot liet, Francis door een extravagant zwartfluweelen kleed, dat voluptueus haar bewegelijke lichaamsvormen accentueerde en welks hoog aan den hals gesloten kraag van breeduitstaand donker bont bij mij een oogenblik de impressie wekte, als werd haar bleek hoofd met de heviggeverfde lippen, los van het lichaam, als op een schotel vooruitgeschoven. Ook over haar witte, beringde handen viel het langharige bont.

Zij waren blijkbaar te zeer met de zorg voor haar eigen toilet bezig geweest om aan het zusje te kunnen denken. Het kind danste binnen in hetzelfde katoenen kleedje, waarin het des morgens te spelen placht. Wij begaven ons aan tafel.

Ik deed mijn best de meisjes te amuseeren, maar het gelukte mij niet. Rosy had nog de beleefdheid verlegen te lachen. Maar in Francis' onverschillige oogen, die zoekend door het vertrek dwaalden, las ik niet anders dan de diepste geringschatting. En het korte, wat zwoele lachje, dat nu en dan gedachteloos uit haar keel gorgelde, was waarschijnlijk slechts een antwoord op haar eigen overpeinzingen.

Ik kwam te weten, dat de beide oudste meisjes in Engeland op kostschool waren, waar Francis voor zang studeerde, en dat de moeder, een zenuwpatiënte, ergens in Holland alleen leefde.

Aan het dessert bestelde de kolonel champagne, waarover met Francis een kleine twist ontstond, die, voor zoover ik nagaan kon, over de extravaganties van den vader liep, maar waardoor de kolonel zich niet uit het veld slaan liet.

Het gesprek werd levendiger. De kolonel haalde herinneringen op uit zijn dienst, Francis neuriede een kerkgezang, dat zij, zooals zij mij uitlegde, bezig was in te studeeren, maar dat weinig paste bij haar geverfden mond en wonderlijk kleed.

Ann had het hoofd op de tafel laten vallen en was ingeslapen.

Toen zij op het punt stonden te vertrekken, reed een auto het grintpad op. Een oogenblik later traden de nieuwe gasten binnen.

Zij waren in dinner jacket, de jongen was zichtbaar dronken.

De oude heer trachtte hem tactvol aan de meisjes voorbij te leiden, maar hij had haar gezien en zag haar onbeschaamd in het gelaat.

Een slordige lok van zijn lang donker haar was over zijn voorhoofd gegleden, het rood, dat zijn gewelfde lippen kleurde, waste donker om natuurlijk te zijn. Een ijdel lachje, dat snel en doelbewust rond zijn prachtigen mond samentrok ontsierde de schoonheid van zijn jeugdig gelaat.

Ik zag Francis met plotselinge belangstelling het magere bovenlijf strekken, en het hoofd naar achteren werpen. Een vlug tintelen in haar eensklaps warme oogen antwoordde op den lach van den jongen.

De kolonel was rood in het gelaat geworden. Voordat ik hem verhinderen kon, had hij zijn dochters bij den arm genomen en voor zich uit de eetzaal uitgedreven.

Toen ik een oogenblik later de veranda weer binnentrad, vond ik er den Franschman alleen. Hij ging met groote schreden in het vertrek op en neer.

In een anderen kamer hoorde ik de stem van den jongen driftig en onbeheerscht te keer gaan. Een vrouwenstem, die ik kende, antwoordde onder tranen. De stem van mijn landlady.

Ik zocht mijn sigaretten bij elkaar en verliet de eetzaal.

Maandag

De nurse is vanmorgen vroeg naar stad gegaan en zal eerst tegen theetijd weer thuis zijn. Ik ben uitermate gelukkig met deze overwinning.

Ik heb, na het ontbijt, eerst Ann opgehaald en daarna zijn wij samen Juan met haar bagage gaan afhalen.

Wij hebben den lunch meegenomen. Ik weet eigenlijk niet, of dat wel mocht, maar de kinderen vroegen mij erom en hoe zou ik hun iets kunnen weigeren.

Juan heeft mij beloofd, dat zij na den lunch zou slapen, en ik denk dat een afwisseling in haar kleurloos rustkuurbestaan haar eerder goed dan kwaad zal doen.

Ik geloof niet in geneesmiddelen. De eerste eisch tot herstel is een geestelijke tevredenheid. En ik ben ervan overtuigd, dat er meer heil voor Juan ligt in haar omgang met Ann, dan in de meest nauwgezette verzorging.

Het is een buitengewoon prachtige dag. Wij hebben in alle opzichten geluk. Ann is wild en uitgelaten, en zelfs Juans klein wit gezicht is eindelijk tot ontspanning gekomen en lijkt voor het eerst, sinds ik haar ken, in overeenstemming met haar kinderlichaam.

Ann heeft in haar badpak alle kunststukken uitgehaald, die zij maar bedenken kon. Zij is mij roekeloos nagesprongen, toen ik trachtte te duiken, en ik heb haar met levensgevaar moeten redden.

Zij is een dwaas kind, aanhalig en gemakkelijk als een jonge hond, vol onberekenbare invallen, en soepel van intuitie.

Ernst gaat haar moeilijk af, en, wanneer ik haar vermaan of op een onvriendelijkheid opmerkzaam maak, schudt zij

met een jongensachtig gebaar haar geestig rood hoofd, terwijl haar tintelende grijze oogen vanonder de lange oogharen, mij lachend vergiffenis vragen.

Juan is de wijzere. Zij volgt ons spel vanaf haar rustbed, met een blos van opwinding op de wangen, maar zonder dat een woord over haar lippen komt. Wanneer wij ons eindelijk bij haar neerzetten tot een kalmer spel, dat Ann minder goed afgaat, vangen mijn oogen nu en dan haar blik, en zien wij elkander even aan, glimlachend en vertrouwelijk, met een vriendschappelijke verstandhouding.

Wij zijn de ouderen, die geboeid, de charme van het mooie, wilde kind ondergaan. Wij zijn bondgenooten en wij begrijpen den glimlach in elkanders oogen. Kleine vriend Juan, hoe komt het, dat ik je ook zonder woorden begrijpen kan? Weet je zelf wel, wat er in je hart omgaat, terwijl wij hier gedrieën bij elkander zitten? En weet je zelf wel, welke woorden er voortdurend door je hardnekkig gesloten lippen verzwegen worden en welke teederheid of spot steeds wakker is in het kleine lachje rond je rechtermondhoek?

Hoe zou je het kunnen weten. Het zijn immers emoties te groot voor je kinderhart, het is immers een bewustzijn te diep voor je klein verstand.

Er is geen afgunst in haar blik, die het gezonde kind volgt. Alleen een afstand, als in de oogen van wie, vanachter het gesloten venster van zijn eenzaam vertrek, naar buiten in het luchtig leven van een drukke straat ziet. Er bestaat geen enkele band tusschen de beide kinderen, geen enkel punt van overeenkomst. Zij komen beiden van een geheel verschillend milieu, en leven beiden naar een geheel verschillende toekomst.

En waarom dartelt Ann dan niet weg naar een vroolijker gezelschap? Waarom put zij zich uit in het bedenken van nieuwe amusementen, en waarom vragen haar tintelende oogen voortdurend de goedkeuring van het kleine witte hoofd in de kussens?

Het is geen medelijden. Zij is te zeer in het spel van haar eigen bezig leventje verdiept om de ontbering van het zieke kind te beseffen. Zij heeft al de charme vanhaarschoonheid, maar ook al het egoisme daarvan.

En toch is er iets dat haar vasthoudt op deze plek, en haar aanspoort het beste harer krachten te toonen.

Ik weet, dat het Juans donkere oogen zijn, die het kind gevangen houden en die ons spel beheerschen.

Ik waag het niet mij in hun gesprek te mengen, en houd mij afzijdig. Ik voel mij volkomen gelukkig en ben mij scherp bewust, dat de kinderen belangrijk bijdragen tot dat geluk.

Dwaze, prachtige jeugd. Helder en bewogen als het kristal van de zee, waarin reeds de stuwing deint, die zich eenmaal als branding in onstuimige golven aan een onbekende kust breken zal.

Argelooze overmoed, weerloos overgegeven aan een realiteit vol gevaren, vermetel dansend in een tijdelijkheid zonder einde.

Er is in kinderen een perfectie, die de mensch verloren heeft, maar dit besef vervult mij met een heimwee. dat op zichzelf weer geluk is.

Wij hebben den lunch uitgepakt. Het is de eerste maal, dat Juan buiten picnict, en wij genieten ervan als kinderen, die iets verbodens doen. Na het eten heb ik hen neergelegd om te slapen. Juan in de koestering van kussens en lichtscherm, Ann onverschillig prijs gegeven aan rotsen en zon.

Zij heeft eerst een paar liederen gefloten, cabaretliederen van haar vader, waarvan zij de woorden, in een haar onbekende taal, nooit begrepen heeft. Daarna is zij ingeslapen, zooals kinderen wegtuimelen in slaap, zonder zucht en plotseling, maar tot in de uiterste diepte hunner droomen.

Zij ligt plat op haar rug, armen en beenen uitgestrekt, in een roerloosheid, die dieper dan slaapt lijkt. Maar onder den kleinen borst, die luchtig op en neer gaat, zwelt het warme leven naar rijpheid, nu de dwaze kindermond zwijgt en het bewustzijn is uitgebluscht.

Juan ligt met gesloten oogen, maar ik weet, dat zij wakker is.

Ik veins iets te verschikken aan het lichtscherm, maar zij opent de oogen niet.

Kleine vriendin, hoe graag zou ik je zieke hand in de mijne willen nemen en je mijn hulp aanbieden. Maar je wenscht geen hulp.

Ik weet dat je, in het neerslaan van je dunne oogleden, je geheim verdedigt, zelfs tegenover mij, en dat de smalle lijn

van je dofroode lippen een beslissender grens vormt tusschen jezelf en de buitenwereld, dan de grens, die twee landen scheidt.

Ik vrees, dat ik nimmer tot je spreken mag.

Ik heb het boek, dat ik ter hand had genomen, reeds weer laten zinken. Ik ben te gelukkig voor eenige arbeid. Emily, ik zie je de wenkbrauwen fronsen bij deze woorden. En toch het is de waarheid. Ik heb niets meer noodig, ik behoef niets meer te bereiken. Het doel van alle streven ben ik werkeloos deelachtig geworden, en ik weet zelfs, dat iedere poging tot herstel mijner persoonlijke daadkracht, dit geluk teniet doen zal. 'En wat is dat geluk?' hoor ik je vragen, met een lichten toon van ergernis in je stem.

Mijn geluk, Emily, heeft niets meer met mij zelf te maken, noch met onze idealen. Het is niet anders dan een bewustwording van de werkelijkheid. Je smaalt? Hoe kon het anders, jij, hartstochtelijk hart, wiens vaart noodwendig de werkelijkheid voorbij streven moest.

'En wie heeft je tot die wijsheid gebracht?' vraag je argwanend. Niemand heeft mij tot die wijsheid gebracht. Wees maar niet bang, het waren geen vrouwenoogen, die mij hierheen hebben gelokt, en die mij dit geluk deden vinden. Ik ben niet tot een breeder vlucht gekomen, en heb geen grenzen omvergestooten. Integendeel, ik ben teruggekeerd binnen de beperking van mijn eigen zwak en daadloos hart.

Neen, Emily, laat dat kleine gebaar van je schouders, dat zoovele van mijn ernstige woorden ontkracht heeft. Trek niet die kleine rimpeltjes samen rond je ooghoeken. Ik weet wat zij meenen te zeggen. En zie mij niet zoo aan met dien blik van ontwrichtenden argwaan in je sterke donkere oogen, die zelfs de dichtste sigarettenrook niet voor mij verzachten kan. Want ik wensch je eindelijk alles te zeggen, wat zoo lang tusschen ons verzwegen bleef. Laten wij eindelijk elkaar begrijpen. Ik ben gelukkig, niet, omdat ik mijn liefde voor je heb overwonnen. (Is niet de herinnering aan onze vijf jaren van samenleven reeds voldoende om die liefde in mijn hart voor het leven te bewaren?) Maar ik ben gelukkig, omdat ik eindelijk, na een langen doolweg tot de waarheid ben gekomen omtrent mijn eigen begrensdheid.

Jij hebt mij veel omtrent mijzelf doen gelooven, je hebt mij menige illusie gesuggereerd. Je liefde wilde mijn zwakheid niet erkennen. Maar het geluk, Emily, ligt niet buiten onszelven, het is geen ster, glanzend aan een vreemden horizon. Geluk is niet anders dan de vervulling onzer eigen persoonlijkheid. En de mate van het geluk is onafhankelijk van de waarde dier persoonlijkheid.

Je ziet, ik leef hier als een kind. Ik heb geen liefdesavonturen, geen vrienden die mij bewonderen. Maar ik ben eindelijk mijzelf. Eindelijk is er rust gekomen in de wanorde van mijn rusteloos leven.

Dit kleine hotel, juist comfortabel genoeg, om mij den strijd met de dagelijksche behoeften makkelijker te maken, maar primitief genoeg, om mij in mijn levenswijze geheel vrij te laten, deze omgeving, die mij aanspreekt, maar mij niet verhindert bij den eersten impuls naar verandering heen te gaan, geen vrienden, geen liefdesbanden, die mij door hun verplichtingen verstikken, dit is misschien mijn eenige levenswijze. Je wilde een schrijver van mij maken. Emily, ik ben niet meer en zal nooit meer zijn, dan een huisdokter. Zelfs nimmer een specialist.

Ik ben een buitenstaander, een toeschouwer, een welwillend vriend, maar niet de hartstochtelijke geliefde, die jij in mij gezien hebt.

Ons samenleven is een kramp voor mij geweest. Ik had nooit je geliefde moeten zijn, want liefde wordt grof in de handen, van wie er niet mee weet om te gaan.

De oprechte vriendschap, die ik voor je had, was misschien het beste, dat ik je geven kon.

Ik waardeerde den trouwhartigen ernst, die onder je heftigheid verscholen lag, en den eerlijken moed, waarmede je jezelf staande hield. Ik kende het tikje hoogmoed in je karakter, dat je voor vreemden zoo handig te verbergen wist, en ik vergaf je graag je kleine hardheden en onrechtvaardigheden, waar het menschen gold, die, door meerdere capaciteiten, je eigenliefde kwetsten.

Ik hield van je snelle intuitie en je lach van zelfvertrouwen.

En daarom heb ik vijf jaar lang de armzalige leegte van mijn hart voor je verzwegen, en het zelfverwijt trachten te

weerspreken, dat ik je niet geven kon, waarom je vroeg.

Als vriend had ik je leven kunnen verrijken, als geliefde, Emily, weet ik dat ik je tekort moest doen.

Waarschijnlijk heb ik dit alles zelf eerst begrepen in den nacht, toen ik, heimelijk, als een dief, voor altijd het huis verlaten heb.

Je had mij dien avond beschuldigd van liefdeloosheid, en ik had in hartstochtelijke betoogen getracht je van mijn liefde te overtuigen.

Maar ik wist dat alles leugen was, wat ik tegen je zeide.

Ik vond den moed niet je de waarheid te zeggen, die ik thans tegen je uitspreek.

Ik wilde je besparen den afgrond te zien, dien vijf jaar van verkeerd samenleven tusschen ons had doen ontstaan, en ik gevoelde mij zoozeer schuldig tegenover je, dat ik zeide: 'Indien je het bewijs wilt van mijn liefde, laten we dan trouwen.'

Maar zoodra jij, met een flits van hoop in je betraande oogen mij aanzag en 'Ja', antwoordde, wist ik, dat ik het nimmer verdragen zou.

Wij gingen naar bed, en na een storm van hartstocht, waaraan ikzelf zoo vreemd bleef, als had mijn geest zich afgescheiden van mijn lichaam, sliep je in, met je hoofd op mijn schouder, terwijl ikzelf, klaarwakker, naar je rustige ademhaling luisteren bleef.

Ik weet niet, of ik toen dit alles reeds zoo duidelijk voor mij zag, als ik het thans hier neerschrijf. Misschien begrijp ik nu eerst helder, wat in dien nacht met zulk een verwarde heftigheid door mijn geest woelde. Het is zeker, dat geen enkele gedachte op dat oogenblik tot woorden geformuleerd werd. Maar een drang, waartegen ik weerstandloos was, sleepte mij mee. En is ons instinct dikwijls niet een veiliger leider, dan ons intellect, dat ons door zijn vaardigheid, zoo gemakkelijk op dwaalsporen voert?

Uren verliepen, schijnt het mij toe, alvorens het mij gelukte, mijn schouder van je slapend hoofd te bevrijden. En uren, alvorens ik, geruischloos, het bed verlaten had. Op mijn kousen, zonder licht, ben ik, door de donkere gang naar de voordeur geslopen, en ik was reeds de straat uitgevlucht en

alleen onder de nachtelijke eenzaamheid der boomen, voor ik den moed vond mijn schoenen aan te doen en mijn kleeren ordentelijk vast te maken. Verwijt mij, Emily, dat ik laaghartig gehandeld heb. Ik heb geen verontschuldiging voor mijn daad. Maar tracht te begrijpen, dat die niet gericht was tegen jou, maar voortkwam uit een diepe wanhoop in mijzelf, die ik toen evenmin begreep als jij, maar die het eerste bewustzijn van een zuiverder inzicht is gebleken te zijn.

Ik heb mij zoozeer door mijn overpeinzingen laten meesleepen, dat ik de kinderen bijna vergeten had, maar Ann brengt mij tot de werkelijkheid terug.

Zij heeft eerst haar vroolijke grijze oogen geopend en zich uitgerekt met een diepe zucht, die blijkbaar bedoeld was om mijn aandacht te trekken.

Maar ziende, dat deze zucht niet het gewenschte resultaat bereikt, is zij opgesprongen en klautert op mijn knieën.

Zij is niet gewend te wachten en niet bereid het spel van haar klein leven te onderbreken terwille van een ander.

Zij strekt haar langen arm uit in de richting van de zee, en wijst mij met haar bruine hand de roeibootjes, die, als glimmende vogels, over de golven kantelen.

‘Leuk om in een roeiboot op zee te varen,’ zegt zij, met een verleidersblik in haar halfgesloten oogen, die menige volwassen vrouw haar zou benijd hebben.

‘Ja, heerlijk,’ beaam ik, onnoozel.

‘Wij zouden er best een kunnen huren,’ vervolgt zij, blozend over haar moed.

‘O, best,’ antwoord ik, ‘als we maar geld bij ons hadden.’

Dit is een ernstig obstakel. Haar gezicht wordt nadenkend.

‘Ik heb nog een shilling thuis. Zal ik die gaan halen?’

‘Ik ben bang dat het dan te laat wordt,’ zeg ik onverstoorbaar. ‘We moeten voor de thee weer thuis zijn.’

‘Als ik hol, kan ik in tien minuten terug zijn,’ zegt zij, hoopvol.

‘Als een shilling maar genoeg is,’ betwijfel ik, ‘Alles is hier erg duur.’ Ik zie de teleurstelling trekken over haar vroolijk

rond gezicht. Maar zij geeft het nog niet op. Zij is vastbesloten, dat er geroeid zal worden en ik wacht geamuseerd af, hoe zij dat klaarspelen zal.

Zij wendt het gelaat weer naar de zee, en volgt met de oogen, de begeerde bootjes, die, onbewust van hunne atractie, genoegelijk op het water op en neer dansen.

Plotseling veert zij op van mijn knie en grijpt mijn hand.

'Laten we eens naar de haven gaan kijken, Bill. Hier is het nu toch vervelend.'

O, kleine slimme vrouw. Hoe en waardoor zij een roeiboot bemachtigen zal, is nog niet recht duidelijk in haar klein hoofd. Maar zij weet reeds, dat de eerste stap tot de vervulling van een wensch, is, die wensch als vervulbaar aan te nemen. Op welken onverwachten bijstand speculeert zij? Ik vermoed op den mijne. Wij spreken met Juan af, dat wij haar met of zonder roeiboot zullen komen ophalen en begeven ons op weg.

Ann springt voor mij uit. Zoo nu en dan draait zij haar guitig gezicht naar mij om, om mij te vragen, wat voor boot wij huren zullen en of zij roeien mag. Ik houd haar door mijn antwoorden in het onzekere, maar zij is allang overtuigd van de overwinning en kan haar vreugde daarover nauwelijks verbergen. Hoe weet je, kleine schalk, dat ik al gezwicht ben? Wie heeft je geleerd, dat wij, dwaze mannen, altijd zwichten wanneer twee zulke charmante oogen een beroep op ons doen?

Wij zijn bij de haven aangekomen, en hebben den roeiboot gehuurd. Anns vreugde is ten top gestegen.

In mijn armen heb ik Juan in de boot gedragen.

Ann neemt de leiding. Zij wil mij met alle geweld helpen met roeien en maakt het mij moeilijk koers te houden.

Hoe meer wij van de kust verdwijnen en huizen en rotsen kleiner zien worden achter ons, des te opgewondener worden de kinderen.

Het is alsof wij langs den hemel varen, en voorbij de sterren, zoo diepblauw is het water en zoo schitteren de zonnesprankels erover heen.

De kust is nog slechts een donkere lijn in den lichten mist.

Wij zijn een kleine wereld tusschen de werelden rondom ons, een kleine perfectie tusschen de grootere perfecties om ons heen.

Avond

Wat hierboven staat schreef ik grootendeels aan het strand.

Nu is het alweer middernacht.

De zoon van mijn landlady en zijn Fransche vriend zijn nog niet vertrokken. Ik zag hen vanavond aan het diner terug. Als op de andere dagen werden zij met bijzondere zorg bediend, en dronken champagne. Zij zijn vroeg naar hun kamers gegaan.

Toen ikzelf, geruimen tijd later, eveneens mijn kamer opzocht, vond ik den jongen op kousevoeten over het bovenportaal sluipen. Ik veronderstelde, dat hij op weg was naar de kamer van zijn vriend, toen ik hem schichtig diens deur zag voorbijgaan en de trap afkomen.

Daar passeerden wij elkander. Hij zag mij aan met een onbeschaamden, uitdagenden blik.

Mijn nieuwsgierigheid dreef mij ertoe hem te volgen. Ik veinsde mijn kamer binnen te gaan maar verliet die onmiddellijk weer en begaf mij naar buiten. Het was een donkere nacht, en daar ik, eenmaal buiten, eigenlijk niet goed wist waar den jongen te zoeken, besloot ik maar weer onverrichter zake naar binnen te gaan, toen plotseling fluisterstemmen mijn oor troffen.

Een geritsel van bladeren volgde, en daarna een kort gorgelend lachje, waarin ik Francis' stem herkende. De jongen antwoordde iets dat ik niet verstond.

Ik haastte mij weder naar binnen.

In het hotel waren de lichten uit, en dus trachtte ik met zoo min mogelijk leven de trap op te sluipen.

Op het bovenportaal gekomen, vond ik den Franschman voor de kamerdeur van den jongen.

Hij was in pyjama en zag er zoo mogelijk nog verzorgder uit dan in dinner jacket.

Hij wendde zich verlegen naar mij toe, en zeide met zijn hooge, nerveuse stem:

‘Ah pardon, c'est vous? J'ai voulu demander une adresse à mon ami. Mais la porte de sa chambre est fermée. Il dort probablement....’

‘Oui, probablement....’ antwoordde ik.

Wij wenschten elkander goeden nacht en ik ging mijn kamer binnen.

A.H. NIJHOFF

(Wordt vervolgd).

Vroege leeuwerik

De kleine stem, die heel den winter zweeg,
Is jubelend ten hemel opgestegen;
Zij maakt weer vol, wat eenzaam was en leeg,
Een klare lucht boven nog stille wegen.

Nu spat een regen van geluid uiteen
En parelt boven 't jonge groen der weiden;
Dàn is er niets, dàn weer een stem alleen,
Met haar hoog-juub'lend zingen aller zijden.

Die kleine stem hangt boven in de lucht,
Onzichtbaar schier, maar vol vergeten zangen;
Beneden ligt in zon een oud gehucht,
Door licht en lied als in een droom gevangen.

Zing, kleine stem, zing over heel deze aarde;
Roep allen wakker door Uw vroolijkheid;
Gij weet alleen van 't leven de eeuw'ge waarde:
Een zingend lied, dat hoog zich zelf belijdt.

JAN J. ZELDENTHUIS

De kaap

Aan
Jan Wolterbeek Muller,
Kapitein-ter-Zee b.d.,
in herinnering tevens van zijn Voorzaat
Dirk Muller,
in leven Kapitein van het
gewapend Compagniesschip
- Het Zeepaard -

Alle wimpels uitgestoken,
alle zeilen bijgezet,
hare zijden diep verdoken
in het woelig waterbed,
trekt, ten oorlog als ten handel
toegerust, 'De Morgenstar'
naar de Kust van Koromandel,
naar de Kust van Malabar.

Onderop tegen de stagen
bolt de wijde fok omhoog,
dat het schip, als voortgedragen,
trilt onder dien blanken toog.
Zuidelijke koelten drukken
het gestadig over lij,
al zijn bijkans veertig stukken
opgesteld in batterij.

Vele en eindelooze wachten
achtereen, dag in dag uit,
is men bezig, om te trachten
wat te winnen om de Zuid.
Maar de drift zet om het Noorden,
en al zeilt men ook van top,
over geen van beide boorden
diept het, in den koers, veel op.

Zoo dan, als het rotsige einde
van de kust weer uit de mars
wordt gemeld, te loevert zijnde
steeds, wat vóórlijker dan dwars,
stuift het schip, hoe ook bedolven
onder vracht van zeil, en hoe
neergedreven in de golven,
immer voort, de halzen toe.

Achter, bij den hoogen steven,
staat getrouw de kapitein
op den uitkijk, of het reven
zal of breeder brassen zijn....
Zoo heeft schipper Van der Straaten
zee- na zeeveld afgezien,
ter bediening van de Staten
en van Heeren Zeventien.

Want de wind is opgestoken,
en de zon is schuil gegaan,
en de bui komt, losgebroken,
over wilder zeeën aan,
en het volk, aan dek gebleven,
is aandachtig op het sein,
of het bergen zal en reven
zal, of breeder brassen zijn.

Maar de schipper, onbewogen,
houdt de hoogste zeilen bij,
en de vraag, uit aller oogen
tot hem op, beantwoordt hij:
'Neen. Wat ik heb ondernomen
voer ik uit. Ik maak mij sterk,
ééns boven dien hoek te komen, -
en al waar het Duivels werk!'

Eenzaam is het woord verklonken.
En over den oceaan
wordt het elk temoede, als blonken

oogen uit den duister aan,
en als lag een schaduw achter
elken golftop op den loer,
en als stond een stille wachter,
onbeweeglijk, bij het roer.

Als er jaren zijn verstreken,
vijftig, honderd jaar misschien,
heeft men, naar het schijnt, hun bleeke
schimmen nog bijeen gezien
op het doodsche dek, in rijen
wachtend, wat het worden mag,....
bij de gordings, bij de geien
wachtend, - tot den jongsten dag.

En als 't, onder storm en regen,
loeit over den oceaan,
heeft men, aan den nacht ontstegen,
het gevloekte schip zien gaan
door de golven, die het bijten
in zijn boorden, - onder lij
vluchtende, al de leege wijdten
af der waterwoestenij.

Maar nog altijd, ongeschonden
in de verten, waar zij wijkt,
rijst de Kaap, door wie haar ronden
wil genaderd noch bereikt,
uit wat ongewis mag wezen
als het water, hoog en blank
en verblindend opgerezen
in het zonlicht. God zij dank.

JAN PRINS.

Het verdwenen graf

Van lang al voor zij zich zijn broeder had gegeven
(de onstuimige, die verduisterd vele paden trad,
en haar nauw meer gaf dan de moeheid van zijn leven)
had hij haar altijd en verzwegen liefgehad
en was nooit ver van haar bedreigde hart gaan wonen:
heimlijk bewaker van dat liefste heiligdom,
maar die geen toegang had en zich 't geringst beloonen
ontzegd hield om der wille van haar schoonen droom -
want kon niet enkel door een jammerend ontwaken
en na een hulp, die dan vergeefsch zou zijn geweest,
hij tot de dank van een gebróken hart genaken?

Toen sloeg de dood dien ander: kreunend en bevreesd
zocht hij onvindbaarheid in haar meewarige armen
en schuil ook voor de stem, die uit zijn leven riep,
onder de schaduw van haar fluisterend erbarmen.
En zocht hij ooit vergeefs bij haar? Alsof hij sliep,
zoo lag hij daar toen zij, nu zij hem los kon laten,
opstond.
En wat van hem, die, kommerend om haar hart,
te stil geleefd had om dien ander ooit te haten?
Wat, dan dat hij haar bleef omgeven, die - verward
tusschen haar droom en dat verbloemde graf dien zomer -
de kuil, die in haar dróóm nog zwart en open stond,
niet weten mocht. Zoo bleef hij de verlaten droomer,
die toezag hoe zij haar vervúlden droom hervond
in zulk vermeend tesamenleven met dien ander
alsof de dood tot meer dan leven hare waan
genas.

Hem liet zijn zoo gebléven tegenstander
de rauwe navloek van een onbeheerscht bestaan
bezweren: want weldra als uit verborgen gangen
kroop een belust gespuis, toonend zijn recht op puin
en plunder, en hij moest hun aandrang ondervangen
voor zij in haar beschenen en beschutten tuin
zich konden binnendringen. Wat haar werd ontstolen
wierp hij hen toe, hun lage roofrecht. Een voor een
bukten zij, telden na, en keerden naar hun holen.

Zoo ging voor hem en haar die sombre zomer heen.

En eindelijk, toen het October was geworden,
en goud en open, kwam - en als vanzelf - de dag
dat zijn verzwegen liefde, en in maar enkle woorden,
- ook als vanzelve - het volkomen offer bracht,
en tot zich inkeerde, voor goed: zij waren samen
gaan wandelen over de duinen naar de zee
in helder zwijgen; maar op hun terugweg kwamen
ze in zicht weer van het laagland en de gouden vrêe
waarin de hoeven en de kleine dorpen lagen
zichtbaar gezegend in het late middaglicht.
Toen nam zij loopende zijn leege hand; zij zagen
hun lange schaduwen; hij deed zijn oogen dicht -
door haar geleid nu, liep hij in een late weelde
van zijnen vroegen droom. Dan hoorde hij haar stem:
‘Soms kon zijn stem zijn als een hand en die mij streelde,
een zware hand en die zacht streelde, en als een stem
waren zijn handen als zij over mij bewogen -
dan zong mijn huid, en als ik langzaam open dee
mijn oogen, en zijn oogen inkeek - O, zijn oogen,
'k heb er gewoond, gedwaald, gezworven, 'k heb er zee
gekozen, en dan weer gewoond.... wonen en zwerven
in liefde, in hem - en eindlijk weet ik: anders niet
dan dat hij nu in mij kwam wonen, was zijn sterven -
meer niet, en dat het goed moet zijn voor hem - meer niet,
want hij was goed.... was hij niet goed?’
Zijn droom zonk onder.
Hij sloeg zijn oogen op, en zei.... ‘Ja, hij was goed....’

Toen is in hem het overavondlijke wonder
geschied: zooals, nadat de zon verzonk, de gloed
van aller droomen droom op de oostelijke toppen
der eeuwige sneeuw verschijnt in 't land waar ik dit schrijf
(de wandlaar, die den steenweg langs met luide stappen
terugkeert naar het dorp, ziet het opeens, en blijft
staan in de zegening van wat had kunnen wezen) -
zoo werd het ook in hem toen hij dat had gezegd:
waar, lang al duistrend, zijn verlaten toppen rezen,
werd, na 't verscheiden van het overzijdsche licht,
die gloed gezien - een afscheid, door een late zege
betooverd en tot zulk een wonder nu onthuld
van liefde en eenzaamheid en onverhoopt verkregen
genade, dat hij nu het leven wist vervuld
boven zijn leven, en voor eeuwig.
Verder loopend
zag hij naar haar, zijdlings: haar glanzend oog stond ver
en als in bijna weenen van geluk geopend
op eendere eeuwigheid. Het graf bestond niet meer.

Een zucht, en weer
een lange zucht als een ontwakend ademhalen
des avonds in den laten dagdroom van het licht
vloog zeewaarts hen voorbij. Benêe in de duindalen
was het al avond, en het kalme vergezicht
der landen sluimerde. Tusschen de al meerdre boomen
stegen hun schreden nu met ritselend gerucht,
tot, eindlijk op den rand van 't binnenduin gekomen,
zij, hand in hand, afdaalden tot het oud gehucht.

A. ROLAND HOLST

De vogelaar en de vogels[1)]

‘De Vogelaar’ wordt hij genoemd in de geheele streek rondom het riddergoed. De andere grootgrondbezitters zeggen niet: Quitzow op Demmin, de boeren zeggen niet: de Heer Graaf. Behalve zijn tuinman, die zijn oppasser was toen hij luitenant werd van de Uhlanen bij de Lijfgarde en die nog altijd hardnekkig Heer Luitenant zegt, al is dat luitenantschap met zijn zonderling, voor velen aanstootelijk en door niemand recht begrepen einde nu al dertig jaren her, zegt iedereen, man en vrouw en kind, ‘de Vogelaar’ en onder de tallooze brieven die iederen dag van heinde en uit verten aan gene zijde van de wereldzee tot hem komen, zijn er zelfs - en die leest hij het eerst - met kinderlijke hanepooten geschrevene waar opstaat: Aan den Vogelaar op Demmin, en die beginnen met ‘Lieve Oom Vogelaar!’

‘De Vogelaar’ wordt hij geheeten omdat al zijn dagelijksch denken en doen gericht is op de vogels. Dat is hem ook goed aan te zien. Hij lijkt op een vogel, met zijn smal scherpbesneden gezicht, adelaarsneus en klare oogen dicht bijeen, die snel en scherp blikken. Hij draagt zijn klein hoofd hoog op den ranken hals, gereed voor plotseling wenden en opzien en als een vogel zoo licht en vlug beweegt hij, zoozeer is zijn lijf met al zijn vormen en gewoonten gegroeid naar die ééne gedachte in zijn binnenste: het leven te leeren verstaan der vogels, dat wonderbare leven, voor alle oogen open zooals het daar drijft op den wind en zingt in den zonneschijn, en toch voor het begrip zoo duister, zoo gesloten, dat de vlijtigste en scherpzinnigste vorschers telkens opnieuw verbijsterd staan voor zijn vele geheimenissen.

1) Uit een bundel dierenvertellingen ‘De Wijdere Wereld’, die binnenkort bij Em. Querido's Uitg.-Mij. te Amsterdam zal verschijnen.

Het beheer van Demmin laat de Vogelaar over aan zijn rentmeester, wiens vader al de rentmeester van zijn vader was. Die overlegt met den schaapherder en den opzichter in den koeienstal, den voorman van de arbeiders, den machinist, rijdt over de velden, staat in de stofwolk die opvliegt rondom de dorschmachine. De Vogelaar is bij de vogels. Met het aanlichten van den dag gaat hij er op uit met zijn geweer en zijn verrekijker, en, als een maaier die voor schaften thuis den tijd niet heeft, brood in den zak en een veldflesch om den schouder. Pas als geen vogel meer vliegt komt hij thuis. Dan heeft hij, zorgvuldig in mos en breed weegbreeblad gewikkeld dat de vederen niet aan elkander verkleefd geraken, vogels in zijn weitasch waaraan hij een of ander ongewoons heeft gezien met zijn scherpe oogen. En eer hij zich aan den laten maaltijd zet, bereidt hij zijn buit voor het onderzoek met ontleedmes en microscoop.

In de groote zaal die vroeger de feestzaal was maar nu zijn werkkamer, zit hij uren achtereen gevederte ingewand spieren en gebeente te doorvorschen. De roodbruine patrijshond Treff, die mede is geweest den geheelen dag - hij weet dat hij geen kik mag geven, wàt hij ook ruikt lang eer de baas het nog kan zien, en hij houdt zijn muil al beeft hij van drift en al is het toch zijn natuurlijke en erfelijke post en plicht te blaffen tegen vogels, - Treff kijkt op uit den dommel en volgt hem met de oogen als hij opstaat, en denkend over een onverklaarde vondst op en neer loopt in de lange zaal, met de handen op den rug.

Aan drie van de muren - vroeger hingen daar portretten van Quitzows in harnas en uniform of in zijden gewaad met parelsnoer op de borst - zitten opgezette vogels uit de zes deelen van de vogelwereld. Die uit Europa en die uit Egypte en die uit Madagascar, dat vogelland op zich zelf, heeft hij zelf geschoten. De andere zijn geschenken van de vele vogelminnaars, zijn vrienden overal op de wijde wereld. Kleuren van zon en dageraadshemel en avondwolken, kleuren van vuur en glorig water, kleuren van erts en edelgesteente omtooveren hem bij zijn op en neder gaan. Dat zijn de glorieuze vogels van Brazilië, papegaaien en kolibri's, Chineesche en Japansche fazanten, Paradijsvogels van Nieuw-Guinee. Daarnaast plekken

koelte en schemering, fijngrijs, golvig geschakeerd als geribbeld zeezand, grauw van brokkelig gesteente, spikkeling van kiezels, bruin van donkere aard; dat zijn vogels van barre Noordelijke gebergten enheide, van het stormige zeestrand, uitduister woud, pluvieren, meeuwen, zaagbekken, de groote trapgans, de nachtkoning oehoe. Maar dat teedere weer als bloemen en jong loof dat zijn vogels van de bloeiende weide en het tinteldonkere beukenbosch, de zonnige wateren, goudvinken, kievitten, wielewaal en Vlaamsche gaai, de hemelsblauwe ijsvogel.

Aan de vierde wand hangt een groote wereldkaart, lijnen loopen daarover die gaan van de kusten der IJszee tot Kaap de Goede Hoop, van Alaska over de Aleoeten naar Honoloeloe, van Labrador over den Atlantischen Oceaan tot in de pampas van Brazilië. Wegen van trekvogels zijn dat door de lucht die hij na jaren van waarnemen, lezen, vergelijken, berekenen hier heeft geteekend. Hij blijft een pooze staan voor de kaart verzonken in nadenken. Onzichtbare menigten vogels omzwerven hem, zoekers van de zon, vrij om haar te volgen als menschen niet zijn.

Na een wijle keert hij terug tot zijn werkgereedschap.

Zijn dagelange zwerftochten door weide en woud, zijn uren van strakke studie onder de lamp, om een en hetzelfde is het gedaan: om de vogels die liefelijkste wezens van de wereld, zingende hartjes, minnaars van de zon, speelnooten van den wind, bij de menschen welbekend, welbegrepen, welbemind te maken.

Toen hij zijn vader opvolgde als heer van het oude familiegoed, zette hij zich er toe met zijn werken als met zijn woorden dit eene te dienen; als voorbeeld dat strekt naast leering die wekt stelde hij Demmin naast zijn boeken. Met huis hof en tuin, met boomgaard en velden met weiden, wateren en woud maakte hij het een vrijplaats en veiligdom voor de vogels.

De boeren zijn gierig op hun grond. Geen voetbreed die oogst zou kunnen dragen gunnen zij aan heester of heg. Zij schudden het hoofd over de hagen die de nieuwe heer liet planten langs zijn velden, de boschjes elzen wilgen berken her en der. Alweer zag men het: een officier deugde voor landbouwer niet.

De grootgrondbezitters zagen toegefelijk naar de boschjes

en hagen; goede bescherming was dat voor het wild, voor fazanten, hazen, reeën; een jager, gunde hun dat! Maar toen zij ervoeren dat Quitzow niet joeg verbaasden zij zich. En dat zij zijn bosch aan gene zijde van de plassen liet verwilderen, dat veroordeelden zij als iets schandelijks.

Vroegere kameraden van hem zeiden, wat hij getoond had als officier toen hij op de groote manoeuvres die belangrijke en eervolle opdracht onvervuld liet, dat toonde hij nu wederom als grootgrondbezitter: gebrek aan plichtsbesef en eergevoel.

En de vrouwen hieven de handen op over de wanorde in het huis, waar honderden vogels tierden.

Hij stoorde zich aan niets of niemand; Demmin werd een vogelrijk.

Nu is het huis vol vogels. In open kooien zingen vogels in alle vertrekken en zalen, in de lange gangen, langs de trappen. De tofen met zijn ramen van wijdmazig ijzergaas is een veilige broedplaats voor vogels, haast uitgestorven in de streek, en voor zeldzame uit verre landen die hij hier wil gewennen.

De tuin is vol vogels. Die niet meer gehoord of gezien worden onder den rook van de suikerfabriek in het stadje waarheen elken herfst de heeren en de rijke boeren hun lorries vol beetwortels rijden langs het smalspoor, die nestelen in den tuin van Demmin.

Voorbijgangers op den landweg staan wel stil langs den muur en luisteren glimlachend naar het ontelbaar-stemmig gekweel, gefluit, gezang, triomfantelijk slaan en schetteren,fijn gepieuwieuw uit honderden nestjes elke lente.

De tuinman die het hier zoo streng-ordelijk zou willen hebben als in de kazerne, heeft er hartzeer van dat hij het doode loover niet mag wegharken uit de boschjes. Maar hier broedt tusschen de struiken, onzichtbaar in het bruinige donker de bruine nachtegaal. Hier ijlt, zoo schielijk dat het oog zijn huppelsprongetjes niet kan volgen en die haast aanziet voor zwieren als dat van een tol of van een schaatsenrijder, het kwieke blauwborstje pikkend over de dorre bladers, en gaat dan, veilig verscholen in het dichtst van het gebladerte, alle andere vogels zitten nafluiten, tot zelfs krassende kraaien toe, maar in het zoete en klare dan, want rauw geluid daarvan houdt het blijde blauwborstje niet.

De hof is vol vogels. Daar zwiert en tjilpt het van de zwaluwen. Want wel is er een waterleiding naar de stallen, maar aan de oude groenbemoste pomp in den hof doet elken dag in den tijd van het nestbouwen een paardeknecht eenige forsche slagen dat het water gulpt over den grond; en de zwaluwen komen er snavelsvol modder halen voor den bouw van hun nest onder den rand van het dak.

De boomgaard is vol vogels. Broedkasten hangen aan alle boomen zooals de Vogelaar er heeft bedacht, stukken nog omschorste stam die van den boom niet te onderscheiden zijn en een schuinen insluip hebben naar het hol binnenin, dat er geen regen in doordringt noch roofgedierte. Meezen van allen slag bevolken die en spreeuwen, braamsluipers, zwartkopjes, winterkoninkjes, de boomklever, die eenige klimkunstenaar die het met den kop omlaag kan, het boomkruipertje, in kleur niet te onderkennen van de schors, dat in spiralen een stam langs ijlt en met zijn fijnen krommen snavel uit alle spleten insecten haalt, al de grage jagers die rupsen in den zomer en legsels in den winter wegpikken van bloesems en stam.

Over de heg keken de boeren eerst spottend naar de nieuwerwetsche broedkasten. Maar toen zij eenige jaren achtereen de boomgaarden van Demmin rood en gebogen van vrucht hadden gezien en dan met een zuur gezicht hun eigen appelaars bekeken waaromheen het gele zwartig bestipte valooft den grond bezaaide en tusschen de kleine schrompelige appels aan de takken waren overal de stoffige spinselkluwens van rupsennesten te zien, toen hing de een na den ander Demminer broedkasten aan zijn boomen.

En toen, ieder jaar overnieuw, de graanvelden van Demmin effen groen blonken naast de hunne die geel zagen van den overwoekerenden hederik; en toen in het muizenjaar hun velden klaver die zoo welig hadden gebloeid dat de lucht zoet was van geur, geen zaad zetten, terwijl op de Demminsche de trossen diep hingen; en de Demminsche beetwortelvelden waren een en al blauwige breedbladerige glans, maar op de hunne verwelkte kleingebleven loof geheel doorknaagd van ongedierte dat in honderden eieren aan de onderzijde had gekleefd, toen mompelde toch deze en gene of misschien de Demminer geen gelijk had als hij zei dat de vogels in zijn heggen het

onkruid klein hielden waar zij het zaad uit pikten, en uit de bieten de insecteneieren wegvingen, en dat de buizerden en uilen in zijn boschjes felle jacht maakten op de muizen die de aardnesten uiteten der hommels, de bevruchters van den voor bijen te diepen klaverbloesemkelk, als zij dien binnenkruipen om met hun lange slurf den honig uit te drinken. De een na den ander plantte een heg en liet in kuilen waar het slecht ploegen was en de zure grond toch niet droeg, een boschje elzen en berken opgroeien en op een heuveltje wel een ouden vermolmenden boom staan, dien hij al had willen vellen voor brandhout.

En het bosch van Demmin benoorden de plassen is vol vogels. Zelfs de groote oehoe die heinde en ver niet meer wordt gevonden zoo is hij overal vervolgd, neergeschoten, aan staldeuren gespijkerd, heeft hier zijn nest in hollen eik. En door den halfdonker schatert het dronkemans-gejoel van den rossen uil met de bruine oogen. Spechten hameren en lachen, groene, bonte, zwarte. De koekkoek roept overal. Rechtuit rechtaan vliegt de draaihals, snorrend. Maar geen geluid of gezicht van mensch is er te vernemen. Geen bijlslag klinkt, geen gepiep van zaag, geen rader geknars van mallenjan waaraan de kaalgehouwen stammen in kettingen schommelen terwijl de voerman met zweepgeklap de langzame paarden in stap houdt.

Dicht en donker is het er als in een oerwoud, ondoordringbaar van struikgewas, vogelkers, lijsterbes, papenmuts, vlier, rozelaar, braamstruweel. Boomen die de herfststorm heeft omvergerukt liggen op den moerassigen grond te verrotten, overwoekerd van gele en donkerbruine zwammen. Overal staan er die een volgende herfst zal neerslaan zoo oud en broos zijn zij, vol holen en gaten. De brandnetels laten hun vale trossen hangen boven manshoogte.

De naaste buurman van den Vogelaar die zijn goede kameraad was geweest in het regiment en niet als zoo vele anderen den omgang met hem had afgebroken, sprak hem eindelijk er over aan. Hij kon het niet langer aanzien zei hij, dat zulk kostelijk bezit zoo werd verroekeloosd.

Zij hadden elkander ontmoet aan den zoom van het verwilderde bosch en, tegelijk, hun paarden aangehouden.

De Vogelaar vroeg:

‘Hoort gij de vogels? Ziet gij de vogels?’

De ander antwoordde verbaasd:

‘Ja, ik hoor vogels en ik zie vogels, menigten van vogels! Wat omtrent de vogels?’

De Vogelaar zag omhoog een spreeuw na, die iets in den snavel droeg. Een wit blaadje, leek het wel, fladderde daarvan af, dat viel in de manen van zijn paard.

Hij nam het behoedzaam er uit, en toonde het den vrager.

‘Dit is een wiek van den bastaardsatijnvlinder en het antwoord op uw vraag.’

De ander zag hem van ter zijde aan, hoofdschuddend. Hij dacht aan een oud gerucht, door niemand geloofd; bij het nagaan van een vogel zou von Quitzow die belangrijke opdracht hebben verzuimd. Maalde hij op het punt van vogels? Dat antwoord was onverstaanbaar.

Een maand later had hij het verstaan.

Toen kwam de rups van den bastaard satijnvlinder, de verslinder van het woud. Ontelbaar kropen de harige stoeten Achter hen bleef naaktheid, schijndood als in den winter. Van kaalgevreten bosch naar groen kropen zij. Het woud werd krinkelend ongedierte en uitwerpsel. De lucht was vervuld van zwevend haar dat onnaspeurbaar en onontkoombaar kleefde aan levende lijven, de huid onstak in zwerende wonden, de oogleden etterend toeschroeiend.

Geen mensch waagde zich meer in woud waar de rupsen vraten.

Om de stammen aan den zoom werden kleverige strooken gebonden dat de rupsen er niet in op zouden klimmen. Het loover werd besproeid met bijtend gif dat de rupsen zouden sterven. Maar of harige hoopen stierven op den grond, door de lucht fladderden de witte vlinders in wolken, uit millioenen legsels kropen nieuwe rupsen te voorschijn. De boomen werden mager en zwart. En altijd weer stegen witte wolken vlinders op in den zonneschijn en altijd verderop lag de grond bezaaid met op bloembladers lijkende dooden en altijd nieuwe millioenen rupsen kropen uit legsel en altijd meer bosch werd kaal. Verderfelijk als een orkaan die met pletterenden hagelslag een weg der vernieling breekt door de landen mijlenver, trok de rupsenplaag over de wouden.

En ten tweeden male kwamen de rupsen over het schaars uitgeloopen groen.

Toen werd het een groot sterven van wouden. Legers van zwarte geraamten stonden onder den zomerhemel.

Maar in het doode duistere land blonk levend groen het woud van Demmin en zijn geheele ommestreek. Daar hadden koekkoek en wielewaal die de harige rups niet vreezen, en al de ontelbaar anderen die eieren eten en poppen, het bosch beschermd.

Ook die het niet bekenden zeiden in hun hart:

'De vogels van Demmin zijn het die ons woud hebben gered; zij vernielden de vernielers.'

Toen kwamen van heinde en ver raadvragers tot den Vogelaar.

Zoo velen kwamen dat hij niet anders meer antwoord kon geven dan aan allen te samen.

Hij bepaalde vaste dagen. Die zomersche leergangen begonnen waarvoor nu nog altijd zoo vele leerlingen komen. Sommigen komen om den wille van hun bezit; zij vragen hoe door de vogels hun akker, hun woud, hunjacht, hun wijngaard te beschermen tegen kever en rups. Anderen vreezen de vliegen en muggen, overbrengers van besmettelijke ziekte; tegen die hopen zij hulp van de vogels. Velen komen uit de groote steden; boven gerucht en gedrang uit hebben zij den roep vernomen van trekvogels en een nieuw verlangen is onrustig geworden in hen. Werkers aan verdrietend werk voelen een last afvallen van hun hart als de Vogelaar spreekt over de natuur en haar alwijs bestel; als hij verklaart hoe die levende wolk over de aarde, het ontelbare gevogelte, het evenwicht in stand houdt tusschen gewas en gewas, tusschen gewas en dier, tusschen dier en dier, zoo dat geen machtige oppermachtig wordt, geen zwakke uitgedelgd. En daar zijn dichters onder hen die moede van den haast en den haat in de groote steden, het waanzinnige gewoel, de ziekte der lichamen, de pijn der zielen, herademen en hoop scheppen uit de schoonheid die hier voor hen opengaat en waarvan zij niet wisten.

Voor ettelijke jaren had de Vogelaar, die nu alleen is, een

jongen kameraad, van diegenen die tot hem kwamen om kennis, de meest verlangende, als hijzelf altijd bij de vogels.

In het stadje waar hij woonde, zagen de menschen hem aan voor den bediende van den fotograaf. En inderdaad was Albert ook van den ochtend tot den avond doende in diens atelier met portretten van burgers, boeren en buitenlien die hij zoo mooi moest maken als die mans en vrouwen zelven meenden te zijn; een ambachtsmans-knecht.

Maar in den vroege en den late, voor de dag van den fotograaf was gedaan, dan was hij tusschen vogels een vogelaar.

Het stadje ligt tusschen water en woud; ten Westen een wijd ondiep meer, smeltsel van oertijd-gletscher in dal van heuvelige met zwerfblokken overstrooide heide, waaruit een smalle stroom noordwaarts slingert, door andere plassen, kleine meren, moerassen, henen naar de nabije Oostzee; ten Oosten een bosch van eiken, berken, dennen en hier en ginder ouder woud van statige beuken, waarin nog bouwvallen te vinden zijn van dorpen uitgemoord en platgebrand in den Dertigjarigen Oorlog.

Met het aanlichten van den dag was Albert met zijn donker doosje waarin hij op zonnestralen beelden van vogels ving, aan het meer of in het bosch.

Van zijn kostbaas den schoenmaker, had hij in ruil voor een heelen stapel portretten van hem zelf, zijn vrouw en zijn acht kinders in Zondagsche kleeren, een ten ruwste opgelapt paar oude waterlaarzen gekregen, die de schoenmaker, als het verstellen niet meer waard, moest verpassen voor den visscher aan het meer. Daarmee plonsde hij rond langs den drassigen waterkant waar karekieten hun nest hebben hangen aan de riethalmen, zachtkens schommelend op windtocht en watergekabbel, en de grijze reiger staat te visschen. Soms nam hij zijn kans waar om in de schuit van den visscher het meer op te roeien. Schielijke waterhoentjes doken weg en leken verdwenen tot hij een lelieblad een weinigje zag bewegen en daaronder den kleinen kop die lucht schepte en uitkeek. Meeuwen zweefden, zilverend in de zon, op onbewogen wieken.

In het bosch klom hij in oude boomen en ontdekte het diepe uilennest in den hollen stam, en in gaten die de specht had uitgebeiteld, rumoerige meezenbroedsels. Hij wist de beste

plekken waar vogels zich te goed doen aan wilde frambozen en wilde aardbeien, blauwbessen, vossebessen, lijsterbessen, en de bottels van den wilden rozelaar die zoo zoet en sappig worden van den eersten nachtvorst.

Met zijn camera vol opnamen kwam hij thuis bij den schoenmaker als de slonzige vrouw het brood sneed tegen haar dik vooruitbollenden goren schoot.

De dag in het atelier duurde hem lang.

Maar 's avonds op zijn vlieringhok bij den schoenmaker, bij het schijnsel van de roode lamp, dat op de glasplaten in het behoedzaam geschommelde bad de onzichtbare teekeningen van de zon te voorschijn tooverde, dan was hij weer onder de vogels, dan zag hij hen visschen, zweven, pronken, broeden als op het meer en in het bosch. Dan was hij gelukkig.

De best-geslaagde van zijn foto's bracht hij aan den Vogelaar.

Die verheugde zich er over hoe de jongen altijd dat eene stipje tijd had gegrepen, dat ondeelbare atoom, waarin het innerlijke uiterlijk wordt, de aandrift, beweging en daad.

Hij riep:

‘Die prenten zijn verhalen!’

Maar Albert klaagde, al te weinig zag hij van de vogels. Want de visscher die het meer gepacht had van de stad en rijk werd van zijn vischhandel, was allen visschenden vogels te vijand als roovers en moordenaars.

Albert had den prachtigen vischarend gefotografeerd in zijn gevecht met drie kraaien. Hij lag op zijn rug in de lucht als een drijvende zwemmer op het water, en sloeg zijn vijanden van zich af met zijn vervaarlijke vlerken. Maar nu had de visscher den arend vergiffigd met van strychnine doortrokken vleesch. En hij liep met een geweer te loeren op reigers en ijsvogels. Onder water spande hij netten voor de duikende eenden.

In het stadsbosch teekende de houtvester de oude boomen waarin uilen en spechten huisden voor de houthakkers. Hij liet het struweel en het struikgewas wegkappen waarin zooveel klein gevogelte zit. Op de weide langs den boschrand waren vroeger vaak trapganzen gekomen; maar omdat zij kostelijk wildbraad zijn, hadden stroopers er gestrikt en in klemmen gevangen; en nu bleven de voorzichtige vogels weg.

Toen zei de Vogelaar, Albert was altijd welkom op Demmin als hij er vogels na wilde gaan; en hij noodde hem tot blijven, nu dadelijk; de logeerkamer was bereid voor een gast die het eenvoudige voor lief nam. En dien eigen dag waren trapganzen, zwervers naar weide als zij zijn, aangekomen op de weide achter het bosch.

In de vroegte gingen zij te samen daarheen.

Het werd pas licht toen zij den boschzoom bereikten. In de laagte lag de weide als een ijl wit meer. De zon steeg boven de Oostelijke heuvels uit, en scheen licht rood op het nevelmeer; dat begon te golven en wazig op te stijgen.

En daar kwam in het wittig glorende gras de troep groote vogels te zien, oranjebruin, donker gestreept. Zij sliepen met den kop tusschen de vleugels.

De roode gloed scheen den genter in de oogen. Hij stak den kop op, keek waakzaam rond.

De twee mannen doken dieper achter het boschje brem en jeneverbes.

De genter rekte den linker poot en zich spreidenden vleugel uit, toen den rechter, prachtig blonk dat oranje en zwart in de zon tijgerachtig. De witte streep er langs schitterde. Toen sloeg hij beide geweldige vleugels uit, wijder dan een man zijn beide armen strekt, het was of zij al grooter al breeder al prachtiger werden. Albert had o! en o! geroepen eer hij het wist, de bewondering vervoerde hem.

Had de genter het gehoord? Hij wendde zijn kop om naar het bremboschje. Recht in Alberts lens keek hij met zijn groote bruine oogen. Albert zag in den zoeker hoe de zon door den langen pluimbaard aan zijn snavelhoeken scheen, twee glorige wolkjes mist werden de ijle vederbossen.

Hij drukte af in het oogenblik dat de vogel een scherpen waarschuwingsschreeuw uitstiet en opvloog, met kracht zijn groote vleugels nederslaand. De geheele troep volgde hem luidkleppend. Als van een wolk die voorbij de zon zeilt streek hun schaduw over de glinsterende weide. Zij verdwenen achter het heuvelbosch.

Kort daarna, - October ging al ten einde, de merels waren weg en de lijsters - kwamen uit het bevroren Noorden de vogels aan op de zeekust, de Noordoosten

wind droeg bij wijlen hun scherp gekrijt over Demmin.

De Vogelaar zei:

'Nu wacht ik de wilde zwanen!'

De twee gingen in den nacht naar het meer; dat was de eerste rustplaats der zwanen op hun trek naar het Zuiden.

De volle maan scheen. Zilverig blonk het vlakke water, de lange dwarse bladers aan het riet glinsterden, donker stonden de verdorde bruine bloesempluimen boven dien glans. De twee mannen zaten in een elzenboschje aan den kant waarin hier en daar nog een dood blad hing, en in trossen de leege zaadhulzen van den herfst. Onhoorbaar op zijn donzen vleugels streek een uil voorbij, een das sloop door schaduw, kenbaar aan de witte streep over zijn wang die te voorschijn schemerde uit het zwarte.

De twee kameraden zaten in zwijgen. Opeens voelde Albert zijn arm gegrepen.

'Daar komen zij!'

Het was als een windvlaag die aanvoer over het bosch. In den witten maneschijn daalde een blinkend witte woelige glans uit de lucht, die barstte van rumoer als storm en onweer. Met fluitende klappende vleugelslagen waar water klotsend tegenop vloog, stortte de zwanenzwerm in het meer.

Zij overdekten het water tot waar het onduidelijk werd in schaduw van riet en oeverboschjes. Van oever tot oever was het een tumult van slaande vleugels waarop de maan schitterde, ranke halzen stonden rechtop, gepluimte bolde als zeilen rond van wind.

Toen zij eindelijk aan land gingen om te slapen waren de oevers van het meer wit alsof het gesneeuwd had.

De vorst, die de komst der zwanen had voorspeld viel in. De eerste sneeuw dwarrelde. Zij hield aan. Een voet hoog lag zij op den ijzeren grond.

De Vogelaar en Albert gingen de voederbakken vullen in het bosch waarom hongerige vogels al wachtten, kouwelijkineengedoken, bonte bolletjes veeren tusschen de zwarte takken. Velerlei spoor van vierstralige sterren, klein en groot, huppelend, loopend, springend, dat plotseling tusschen twee vleugelvegen ophield, waar een smal spoor van zolen eraankwam, teekende het hongerige rondwaren van klein gevogelte,

kraaien en fazanten, opgevlogen voor den aansluipenden vos. Bloeddruppels en zwevende donsjes beduidden het neerschieten van de moordzuchtige klapekster op mees en braamsluipertje, op den stouten koolmees zelfs, de groote moordenaar op den kleine.

Albert vroeg den Vogelaar of hij niet schoot op de klapekster en op den nog wreeder sperwer? Maar die schudde het hoofd. De roofvogels dat waren de beschermers, de louteraars van het geslacht. Zij doodden het zwakke, dat te sloom is om te ontkomen en dat voorttelend altijd zwakkers en ziekelijkers voortbrengen zou.

Hij zag het medelijden in Alberts oogen. Toen bracht hij hem naar de broedplaats van de oeverzwaluwen, de steilte aan de rivier, waar de ronde gaten, de ingang van hun diep ingegraven nesten, donkeren in het geel der helling. En verhaalde.

De zomer was kil en regenachtig geweest, de zwaluwen hadden zoo laat gepaard en gebroed, dat de jongen nog niet konden vliegen, toen de tijd kwam voor den trek. Hij had de oude vogels langzaam, aarzelend, onzeker af en aan zien scheren met voedsel voor de schreeuwende jongen, terwijl op telegraafdraden en daken kwetterend zwaluwenvolk bijeendromde en de zwermen hun oefenvluchten hielden, wielend en zwenkend over de rivier en het bosch. En plotseling waren alle zwaluwen verdwenen en uit de nestingangen aan de helling langs de rivier kwam onophoudelijk ongestild hongergeschreeuw: eindelijk verstierf het in stilte. Maar waren de jongen niet omgekomen als de ouden bij hen waren gebleven en de herfstdagen door, te kort voor genoeg voeren en eten, hadden gewacht tot de vleugels der al te zwakke zwaluwtjes hen een eind weegs door de winter kilte hadden gedragen, maar zich begaven lang eer het hooggebergte was bereikt, de Alpen die hen scheiden van de landen der zon?

Het werd zachter in de lucht. Het winterkoninkje, dat den geheelen winter zachtjes gekwetterd had terwijl het zoo schielijk en behendig hipte door het dichtst van braamstruweel en egelantieren waar hier of daar misschien nog een bevroren bes zat, begon luider te zingen. De kruisbek, de vurige minnaar, paarde in de sneeuw.

Toen kwam Maart en op een lauwen wind de eerste zwerm trekvogels uit het Zuiden, rumoerige spreeuwen die tierend hun oude nesten opzochten. Leeuwerikkengejuich klonk uit de bleekblauwe lucht. De boekvinkenwijfjes kwamen terug, kort daarna de mannetjes. Die gingen aan het kweelen en kwetteren al luider tegen elkander op, aan het pronken, zij vlogen elkaar in de veeren, en rolden in een kluwen over het gras, onpartijdig keek een wijfje toe; er waren zoo héél veel mannetjes in den zonneschijn! De kieviet, de keurige kuifdrager, de vlugge vlieger, zwierde in buitelingen die zijn zwart wit en donker metaal-groen deden flonkeren in de zon, de roode vonk op zijn schouders vlammen; midden in zijn wentelende bochten duikelde hij plotseling over zijn gekuifden kop. Van het meer klonk klokkegeluid van waterhoentjes en het zonderlinge blaten van de mannetjes-snippen, dat zij met de strakgehouden vleugels maken als zij zich recht uit de lucht laten vallen naar een wijfje.

Op een middag enkel blauwte en zonneschijn toen hij in het meer had gezwommen en tusschen het riet aan den kant zich droog liet blaken, aanschouwde Albert de ontmoeting in liefde der adelaars hoog in de lucht.

Op elkander toe kwamen zij gezeild, breed op wijde wieken. Plotseling waren zij een donkere werveling, viermaal gevleugelde stormvlaag midden in het blauwe, een gebalde onweerswolk blank en bruin van zonnelicht overvloten en doorschoten, beurtelings glorie en duisternis.

Toen dreef het paar weer uiteen. Twee adelaars zeilden. Naar het bosch voer de eene, de ander naar het strand van de zee.

De laatste zangvogels kwamen aan.

Nu werd alles gezang, het bosch, de boomgaard, de tuin, het huis, gezang van vrijers, van mededingers, van gelukkige minnaars.

Als Albert des avonds kwam, vond hij den Vogelaar in den tuin.

De zon ging onder, de kleine zangers werden stil. Daar begon o! heerlijk! de merel.

Op de spits van den grooten den zat hij, donker tegen de roode lucht, hij leek een slanke zwarte vaas daaruit stegen stralen op van muziek.

Als ook de merel naar het nest keerde, bleef het roodborstje nog na-mijmeren en droomen in weemoedige wijsjes.

Het laatste rood aan de lucht verstilde tot doorschijnend bleek-geel en groen als van diep water. Het was al geheel donker onder de boomen. Een weifelige witte glimp werd de zilveren maneschijn. Dan, in vervoering van minnesmart begon de nachtegaal te klagen; al dieper al hartstochtelijker werd die smeekende stem, in een groote stilte de eene.

Op de bank onder den treuresch zat de Vogelaar naast Albert. Haast onhoorbaar floot hij mede, werd een wijle stil, zuchtte diep.

Albert waagde niet hem te storen.

Zij spraken over gezang en muziek later.

Is het niet wonderlijk en als een voorbeschikking tot elkanders vrienden dat de mensch en de vogel de eenige wezens zijn onder al de millioenen op aarde, die muziek in zich hebben, de betoovering, die het bloed in zijn bronnen ontroert? Hoe diep hebben de groote muzikanten van den lateren tijd, en van altijd her het volk, dat wonder en die vriendschap gevoeld!

Heeft Mozart niet dat sijsje vertroeteld boven zijn schrijftafel, dat altijd zoo blij tsjilpte als hij de kamer binnenkwam, en dat dood in de kooi werd gevonden, den dag van zijn onverschillige begrafenis? Heeft hij soms naar het jolige zangertje geluisterd en geglimlacht terwijl hij het liedje van Papageno schreef?

Heeft niet Beethoven in zijn doofheid met zijn hart de vogels vernomen, die hij liet tierelieren in de Pastorale?

Is niet Wagners Siegfried door het lentebosch gegaan, waar de gele gors zong, de wielewaal de trillers slaande fluiter, de nachtegaal die nokkend klaagt, de orgelende merel?

Had toch de vogelenvriend Loewe, die den valk, den reiger, den ooievaar melodieën leende, die studie over de vogelstemmen mogen voltooien, die na zijn dood een vriend vond en uitgaf!

En al die volksliedjes waardoor vogels kweelen en kwetteren! Hoe liefelijk heeft daarin het Duitsche volk zijn vriendschap getoond met zijn vogels!

Albert kende er tallooze die zei hij en floot hij den Vogelaar voor.

En dat najaar toen het weer eens Zaterdagavond was,

bracht hij een boekje, waarin hij de liedjes had opgeschreven met woorden en noten en verlucht met vogelfotografieën.

Het geschenk ontroerde den Vogelaar. Hoeveel tijd moest het den jongen gekost hebben die zoo weinig tijd had! Met twee handen nam hij Alberts hand, om hem te danken. Albert begon te stotteren; ten afscheid had hij het gebracht. Hoe, afscheid? En Albert: de fotograaf had hem den dienst opgezegd omdat hij den laatsten tijd zijn werk zoo verwaarloosde. Er was geen ander in het stadje. Dus nu wilde hij met zijn kleeren en zijn camera in den knapzak op stap, om werk en brood en onderdak te zoeken, ergens elders.

Een wensch die al lang geslapen had in het binnenste van den Vogelaar werd wakker.

Hij riep, werk en brood en onderdak kon Albert vinden waar hij stond, als zijn secretaris.

Lang al had hij gedacht het hem te vragen; het werk werd hem te veel.

Hij zag hoe de jongen vuurrood werd van vreugde en niet eens hoorde wat hij zeide van salaris.

De kamer boven de zijne werd ingericht voor Albert.

Des ochtends hoorde hij hem opstaan, en de luiken openwerpen; nu stond hij zeker uit te kijken naar het weer, en naar wat vogels er vlogen. Hij hoorde hem heen en weer loopen en zachtjes fluiten tegen den goudvink dien hij op den grond onder het nest had vinden fladderen, die lente mee had genomen naar huis, en den geheelen dag gevoederd, zoodat het diertje tegen hem piewieuwde als tegen zijn ouders als die met een snavelvol kwamen aangevlogen.

Hij wilde uit. Onder aan de trap riep hij, - en de patrijshond begon meteen te blaffen en te kwispelstaarten. -

'Albert!'

En met sprongen over vier treden tegelijk kwam de jongen beneden. Het frissche open gezicht lachte hem aan. Dan dacht hij wel hoe stil het in huis geweest was vroeger, en hoe altijd alleen hijzelf.

Hij was denkende over een boek dat voor de groote menigte zou zijn. Hen die met open hart en open oogen in de natuur stonden zou het leeren begrijpen. Hun die blind en stomp zaten als tusschen muren moest het een bres breken door hun ge-

vangenis en de vrijheid hen in leiden en de vreugde.

Hij sprak er met Albert over. Die riep, dan moesten er toch zeker een menigte fotografieën in, dat de lezer niet enkel vernam, maar ook zag hoe de vogels leefden.

Hij bracht al de zijne van het minnespel der vogels, van het vroege in de sneeuw, dat de vurige kruisbek speelde, tot dat ontzagwekkende van het adelaarspaar in de lucht.

In het voorjaar begon hij aan de nesten.

Met een waarlijk dierlijken speurzin vond hij de bestverborgene, het nest van het goudhaantje, tusschen de lange dichte naaldenbossen vastgevlochten aan de uiterste takkespits in den top van een pijnboom; het nest van het tuinkoninkje, de ruime woon van het kleine wicht, die een moskussen lijkt tusschen de wortels van een ouden bemosten stam; het nest van den boekvink waarvoor de alles doordenkende vogel de schors van een anderen boom haalt, dat geen kale plek aan stam of tak van den zijne het oog van den zoeker op zijn spoor zal brengen.

De Vogelaar zelf had niet geweten van de aankomst van een paar buidelmeezen, zeldzame gasten in de streek. Maar Albert bracht hem naar een wilgenboschje aan het moeras waar aan een lange tak over het water de nestzak hing, ruig en grauw van de vele schapewol die zij saam hadden gevlochten met vlokken van katoengras, pluizen disteldons, reepen bast en gespleten stengels.

De Vogelaar zei, in Polen waar de buidelmees thuis is, doen de boerenkinders die nesten, aan den ingang opengeknipt, aan hun voetjes voor warme zachte huisschoenen; en marskramers leuren er mee langs de deuren, in stad.

Maar toen Albert hem het even kunstige nest van den schoonen wielewaal zou brengen, zag hij hem komen met leege handen en bedroefd.

Hij was met zijn camera in een hoogen den geklommen den vorigen dag om het beeld te vangen van de twee ijverig bouwende vogels. Zij wilden hun geweven woning hangen aan de vork van een ranken berketak, en dat het hecht zou zweven op den wind, bond het wijfje de twijgen naast den vork te samen om en rondom den tak vliegend terwijl zij die omwoelde met lange grashalmen die het mannetje vasthield aan het andere

eind. Maar den volgenden morgen hoorde hij van verre al het mannetje treurig piepen. En daar hing, geworgd in een lus van haar eigen maaksel, het wijfje dood.

Een jong onervaren onbesuisd ding was zij zeker geweest, zei de Vogelaar, en verhaalde zijn jongen kameraad hoe vaak hij gebrekkige nesten had gevonden van jonge vogels, en een volgend seizoen op dezelfde plek een kunstvaardig van het zelfde trouwe en goedleersche paartje.

Dat was als met hun gezang. Het kwetteren van een jongen vogel was arm en eentonig. Maar hij hoorde oudere vogels fluiten, zingen, orgelen, in wedstrijd om de gaaikes; en luisterde en zong hen na.

Albert nam een schertsende proef met een jongen boekvink die op een bloeienden sleedoorntak scherpe toontjes zat uit te stooten, even trilde, dan kort afbrak.

Hij riep:

'Heelemaal fout! je zingt slordig! Zóó moet het wezen!' En floot den echten vinkeslag met den sprong de lucht in en de pirouette van gejuich.

Toen hij dat nog eens en nog eens had gehoord, floot de jonge boekvink terug, juist zoo.

De Vogelaar lachte.

'Nu kun je hem ook nog een nest leeren bouwen!'

Albert vond, de menschen die het boek lazen moesten zien dat er sierkunstenaars zijn onder de vogels, en dilettanten met de beste bedoelingen maar zonder begrip of smaak, en slordevossen die maar wat samenflansen voor een huishouden van Kea.

Hij had een wespenbuizerd zien pikken in een aardwespennest, onbevreesd voor steken als hij is met die taaie schildjes van veeren langs zijn kop en keel waar geen angel doorheen boort.

Dien volgde hij toen hij met een snavelvol eieren terugvloog naar zijn jongen en vond zijn keurig nest allerliefst versierd met versch geplukt groen.

Aan den zoom van het bosch moest hij lang wachten voor hij den wouw zag nederschieten in het meer en weer opvliegen met een blinkenden hevig spartelenden visch in de klauwen. Hij ijlde hem na; de stank van zijn nest verried het hem;

het was vol oude vodden en smerig papier, dat was duidelijk voor sieraad bedoeld.

Droevig roekoeën kirrende klacht leidde hem naar de beuk van de tortel. Maar daar lag over den grond verstrooid wat haar gebrekkig nest was geweest, een losse hoop rijs en daartusschen de pas uitgekomen jongen dood.

De Vogelaar legde uit: gebrek aan ervaring was dat in den enkele niet, maar in het geslacht. Voorheen waren de duiven holbewoners en nog niet zoo lang was het her dat zij hun holten in steen of stam hadden verlaten om te bouwen in het vrije. Nu hadden zij den uiterlijken steun verloren en nog de innerlijke sterkte niet gewonnen, de kennis en de vaardigheid voor dit nieuwe leven noodig. Geslachten van tortels zouden nog klagen om door den wind uiteen geblazen nesten, doode jongen, voor een nieuw de schaal openpikte en ter wereld kwam met het vermogen zijn nest te vlechten en vast te hechten.

'Het gaat hun als ons; groeien kost tijd en pijn.'

De tijd van vrijen, minnen, nestbouwen, broeden was voorbij. In het volle zomerloover was min, de klankrijke kleurenrijke ingeslapen. De vogels zaten stil. Hun bonte bruiloftstooi viel af. Grijs, grauw, bruin, zwart groeide voor de gevaarlijke reis of den barren winter.

De Vogelaar werkte aan zijn boek, Alberts fotografieën lagen voor hem. Hij bezag die telkens, een geschiedenis van drie vogelseizoenen in beelden; winter, lente, zomer. Een van de schoonste was dat van de wilde zwanen die uit het meer zich verhieven tot de reis zonnige verten in. Van de laatst uit het water opgevlogenen dropen nog fonkelend de wieken. Het meer blonk onder hen, de herfsthemel blonk boven hen, tusschen twee glanzen schitterde het heerlijke schouwspel.

Dit boschgezicht was opgenomen in de vroegte van een prillen lentedag, schuin lag de zonneschijn langs de gladde beukenstammen. Als een zonneglimp en de schaduw van een twijgje zat tusschen het nog kleine gebladerte een koolmees met het zwarte kruis over zijn heldere borst.

En hier treurde de droeve tortel boven haar doode jongen.

Hoe den vischarend te fotografeeren op zijn horst, had Albert geleerd uit het boek van een Zweedsch vogelkenner,

dat in prachtige beelden het leven toonde van den zee-adelaar op de kusten van zijn land.

Naar zijn voorbeeld had hij een schuilhut gebouwd in den top van een hoogen den, dicht bij dien waarin het paar zijn horst had. En een etmaal lang had hij daar gezeten, de zonnige oogenblikken voor opname gegrepen tusschen buien van schaduw, wind en regen door. Een gezicht aan bloed, gekneusde schouder en gebroken rib, waarmee hij op den grond was gesmakt toen hij, geheel stijf uit den boom klimmend, was gevallen, hier en daar in het wilde zich vastgrijpend, had hij voor niets geteld tegenover zijn fotografieën, de arend op een tak met een visch onder zijn klauwen; de moer die afgescheurde stukken in den snavel stak van de twee hoekige als op hun hurken zittende jongen met het lichte dons, waardoor de spitsen der vederen al donker opstaken; de adelaar overnieuw uitgevlogen die in kringen zeilde boven het meer.

Hoe meer hij Alberts werk van deze maanden op Demmin beschouwde, hoe duidelijker hij het verschil zag zelfs met het beste dat hij gemaakt had bij den fotograaf. Telkens overnieuw verheugde hij zich in den groei en de weligheid van dien aanleg die, belemmerd, gefnuikt, overschaduwd, allicht afgestorven zou zijn.

Hoeveel edels komt niet om in die gebrekkige woonst onzer samenleving, die wij, sedert het verre voorgeslacht zijn dierlijke holen verliet, nog altijd niet leerden deugdelijk voor geluk te bouwen!

Als hij daaraan dacht, was het of hij nog meer van Albert ging houden om het gevaar waaruit hij hem had gered.

Hij zond al zijn fotografieën aan den vriend-uit-de-verte op Java, die hem de verzameling Oost-Indische vogels aan den muur van de werkkamer had geschonken.

Die was de man voor de waardeering van zulk werk!

Hij verhaalde Albert van hem.

Hij was een vroeger suikerplanter, schatrijk, die, inplaats van als anderen, dien rijkdom te gaan genieten in Europa, op Java was gebleven om te jagen.

Hij had in het bergland een prachtig huis tegelijk museum van jachttrofeeën; huiden van panthers en koningstijgers,

schedels van wilde stieren, - geweldig gehoornd, - van den woesten neushoorn, het gevaarlijkste dier der Javaansche strandwouden, van wilde zwijnen, orangoetans, den olifant van Sumatra; hij had opgezette kasuarissen en paradijsvogels van Nieuw Guinee.

Elk jaar rustte hij een expeditie uit naar het Sumatraansche oerwoud. Hij ging op zijn eigen schip, met een gevolg van vijftig Inlanders, ervaren jagers allen. In het oerwoud werd een dorp van hutten gebouwd rondom een ontzaggelijk vuur, dag en nacht in laaie gehouden dat met zijn rook de giftige muggen, met zijn gloed en wilde vlammen de verscheurende dieren weghiel d. Hij sliep onder het afdak van zijn hut. Zijn voedsel was ooft en jachtbuit, geroosterd aan het vuur. Hij dronk het water van een bron, den regen en den dauw van de wilde-pisang, bladeren waarin de groote droppels als kwikzilver liggen te gloren.

Drie maanden van het jaar leefde hij zoo.

Dan voer hij terug naar Java.

In zijn huis in het bergland las en schreef hij.

Hij had een prachtige bibliotheek, enkel boeken over dieren en jacht en had zelf verdienstelijke werken geschreven daarover.

Hij was nooit getrouwd geweest en had ook van de Javaansche vrouw in zijn huis geen kind. Zijn bloedverwanten hield hij op een afstand. Een erfgenaam voor zijn groot vermogen wachtte hij van het toeval; den jongen man dien verlangen naar jacht en avontuur tot hem voerde en dien hij wilde vormen tot een jager, een minnaar der natuur, en een eenzame als hijzelf.

‘Dat is pas de man om zulk werk te waardeeren!’

Albert zag naar zijn geschenk, de prachtige paradijsvogel aan den muur.

‘Dat te zien leven in den zonneschijn!’

Schertsend zei de Vogelaar, hij geloofde dat Albert in zijn hart een zwerver was zooals ook de vogel in zijn oorspronkelijken toestand vóór het trekken of het streekvast zijn. En hij mocht wel toezien dat het hem niet verging zooals zoo velen armen vogels, die, zelf weten zij misschien niet waarom, hun broedstreek verlaten en ergens in onbekende verten zich doodzwerven, zooals die millioenen middelaziatische steppen-

vogels, die tot driemalen toe een inval deden in Europa en van wie geen waarnemer van het verwonderlijke schouwspel wist waarheen zij waren verdwenen.

Albert streelde met de vingertoppen een zwarten paradijsvogel, in wiens nachtelijk gevederte al de donkere kleuren sliepen van den regenboog.

'De oerwouden van Nieuw-Guinee. Een "speelboom" omflonkerd van de pronkende vogels. Voorbij Kaap d'Urville de paaldorpen der naakte Papoea, die hun dak bouwen in den vorm van een schildpad-rug en hun visch schieten met pijl en boog! De kroonduif wier grootsch geroekoe over de breedte van de baai heenschalt, dat de menschen den roep meenen te hooren van een naderend schip, en wier borst een glorie is van paars en groen....'

De Vogelaar nam hem bij de schouders en wendde zijn gezicht naar waar op het grasveld naast de bleeke herfstbloemen de pauw pronkte.

Woorden uit het Boek kwamen hem op de lippen.

'Zijn van u de verheugelijke vleugels der pauwen?' Hoe diep moet die glorie van groen, blauw en goud den dichter van Job in het hart hebben geraakt, dat hij God-zelven uit het onweder sprekend tot den ellendigen mensch, dien Hij had beproefd met alle leed en die daar voor Hem lag afzichtelijk van stinkende zweren, dat hij God-zelven den pauw liet roemen naast de zingende morgensterren en naast het morgenrood dat de einden der aarde vat en de zee met wolken bekleed met donkerheid omwonden, en de liefelijkheden van het Zevengesternte, naast den ontzaggelijken bliksem, als teeken eener orde van schoonheid eeuwiglijk onverstoord, boven den baaierd dezer wereld waar het leed oppermachtig is!

De zanger van het Hooglied denkt aan duivenoogen als hij van den zachten blik zijner liefste droomt. De Psalmist juicht, dat de vleugelen van den adelaar den vrome zullen dragen, die wacht op zijnen God. De schoonheid, de liefde, de opperste deugd, in den Bijbelstaan zij verzinnebeeld als vogels.

Albert! het schoone, het onbekende is niet in verte. Het is hier, naast ons. Je staart je blind op dat prachtige paradijsvogel-gevederte. Hier deze veer van den vischarend die je me gister bracht! In dit even getinte wit, met zwarte wiggen be-

teekend, is evenveel schoons en onbekends als in die pracht van regenboog-glorig zwart. Een veer, dat is een geheimenis! Hoe zij leeft aan het lichaam van den vogel; of haar kleuren opgloeien en uitdooven als het bloed zich verhit en verstilt of eenmaal ontbloeid, blijven zij bestendig en een andere kleur schijnt pas op een andere veder; met zulke zekerheid dat geen twijfel meer blijft weet niemand het. De gloed van den pauw daar ginder bij de asters, zoo prachtig speelt hij over geen van die doode paradijsvogels meer. En je kleine goudvink, dien je zoo kundig verzorgt, vergelijk hem in gedachten met die je van den zomer zaagt spelen in het loof; heeft hij datzelfde echte klaprozenrood op zijn kleine borst? Niet alleen het levende bloed, ook de ruime lucht en de zonneschijn zijn van noode om de kleuren van het vogelkleed te doen ontbloeien. Alles onbekend land, nog alles verten voor den geest om in te zwerven..... Ik kan je daarvan niets verklaren. Ik weet te weinig van organische chemie.'

Hij dacht aan lange vergeefsche onderzoekingen. Het zou goed zijn Albert te laten studeeren, dat hij niet als hijzelf zooveel tijd verloor op omwegen en dwaalwegen, het onontkoombare lot van wie alléén zoekt.

Maar het leek hem of Albert niet zou willen, zoo ontweek hij toespelingen. Was dat de trots van den arme? Of was het tegenzin? leek studie hem dor?

Hijzelf dacht met afkeer aan een geleerden vakman, die Latijnsche en Grieksche vogelnamen bij duizenden wist en sterk was in klassifikatie tot in de allerlaatste, allergeringste onderscheidingen; maar een vogel in zijn collectie moest hebben onder zijn rond-bebrilde oogen en spitsen snuffelneus om te weten wie hij was. In de lucht kende hij den wouw van den buizerd niet en op zijn tak geen boekvink van een sijsje.

En met een gevoel, dat zoo dicht bij haat kwam als voor hem maar mogelijk was, dacht hij aan een ander, een beroemd vorscher, die de schouders ophaalde over dien dichterlijken vriend der dieren den ouden Brehm, en alle leven en zijn der vogels verklaarde als de bewegingen eener uiterst saamgestelde machine op gang gehouden door stoot en terugslag.

Geen wonder als zoo iets Albert tegen de borst stuitte!

En hij dacht; ook als Albert niet studeerde zou hij toch

vogels waarnemen en begrijpen. En als hij studeerde zou hij nooit een boekenworm worden, die de kennis van het doode boven de kennis van het levende stelt; noch ook een schoolvos, die nauwkeurig weet hoe dàt te doen wat niet gedaan moest worden.

Tot tijd en wijle leerde hij zelf Albert, die zoo onwetend was als maar eenig kind uit arm gezin, er op uitgestuurd om brood te verdienen op een leeftijd, wanneer voor het kind van gelukkiger ouders de opvoeding pas goed begint. Zooveel als hij zelf wist omtrent de natuur, leerde hij hem aan de vogels.

Dat hij het wezen der kleur leerde verstaan en de tooverij van weerschijn, gaf hij Albert een veertje uit de borst van den kalkoen in de hand, bronsbruin, overspeeld van verschietende glanzen groen; en legde het natuurkunde-boek voor hem open eerst bij de plaat waar een lichtstraal door kristal schietend breekt in zeven kleurenstralen: toen bij een andere, waar de straal loopt over golvig geribbeld glas: en leidde zijn blik heen en weder tusschen boek en veer.

Aan een haviksvleugel, voor zijn oogen ontleed, liet hij hem de scharnierende beenderen voelen en de verstrengelde spieren; zien hoe in den schacht der slagpen lucht zit opgesloten en hoe het fijne weefsel der vlag, zoo losjes aaneenhangend, is gegroeid op het doorlaten van de lucht in den opwaartschen, op het nederhouden van de lucht in den neerwaartschen wiekslag; liet hem de borst van den vogel zien, het groote hart vol bloed, en de ruime longen; deed bouw en werking hem zien en tasten van het levende vliegtuig, het volmaakte, een met de lucht, zelf lucht, in een omhulsel van spieren en gevederte dat er gedaante aan geeft, lucht, een vlaagje lucht en dan legde hij een boek over werktuigkunde daarnaast en liet hem lezen hoeveel eeuwen van vergeefsch verlangen en pogingen altijd door falend, het den mensch heeft gekost eer hij ten laatste het kon nabootsen in het onvolkomene, elk geringst gebrek met lijf en leven boetend.

De brieven, die hij van vogelvorschers over de geheele wereld kreeg, las hij te samen met Albert. Hij legde uit en ondervroeg, en deed hem het antwoord schrijven.

Eens kwam er een van de Canarische eilanden; de onder-

zoeker schreef over het onverklaarbare van de groote verschillen en tegenstellingen onder de vogels der zeven. Want niet alleen als welbegrijpelijk was, woonden op het als een woestijn zoo heete en kale Fuertaventura geheel andere vogelsoorten dan op Teneriffe, dat vochtig is en woudrijk, maar ook op de vijf Westelijke eilanden in klimaat en landschap onderling gelijk, waren de vogels geheel verscheiden en een soort, die op het eene eiland leefde, stierf op het andere. Zoodat geen andere verklaring mogelijk scheen dan dat verschillen in de atmosfeer, niet waarneembaar voor menschelijke zintuigen of instrumenten der wetenschap, voor die wezens der lucht leven beduiden en dood.

Op de wereldkaart deed de Vogelaar Albert toen den loop volgen van de rivieren der lucht, de winden, van passaten en moessons; hoe die ontstaan onder de medetrekkende wenteling der aarde en de opwaartstrekkende hitte der zon verklaarde hij, en waarvandaan de mist komt en de wolkende watervallen van den regen, en de zwevende sneeuw, de pletterende hagel, de schoone dauw.

Zoo leerde de jongen aan de vogels het wezen van het licht en de lucht en het water.

Ook omtrent de aarde, haar grond, gesteente en wateren leerde hij allerlei aan de vogels. Die gaan immers waar zij hun gading vinden aan zaad en bes en klein gedierte, dat kruipt of fladdert of zwemt. Maar iedere streek heeft haar eigen gewas en gedierte dat van zulk gewas leeft. Zoodat wie den vogel kent en hoort, in dat land in die streek broedt hij, met eenen weet, die streek is zandig of steenachtig of woudrijk of spiegelig van water.

Ook doorschouwde nu zijn gedachte, wat zijn oogen zoo lang al hadden gezien; de kleur van zoo veel teedere vogels, die de kleur is van hun land.

Want de Vogelaar sprak lang met hem over die diepe list van het leven, die den zwakke beschermt.

Hij gewende zijn gedachte zonder duizelen te schouwen in den wervelkring van kracht en honger en min en pijn, geboorte en dood, van het licht der schoonheid omtooverd, waarin de sterkere den zwakkere jaagt en de zwakkere den sterkere ontduikt, elk den andere prikkelend door honger en

door angst tot die spanning van al zijn krachten, die hem doet groeien tot een doel boven zijn eigen, dat zijn eigen bestaan is, elke vijand mèt zijn vijand ingevoegd in een leven dat, oneindig, allen en alles omvangt.

Met een geheel ander gevoel dan tot nog toe, bezag Albert nu de kleuren waarvan hij altijd zooveel had gehouden, de kleuren van de vogels, die de kleuren zijn van hun streek, zoodat zij daarin versmelten en verdwijnen voor fellen roofvogelblik; het dorre-bladeren ros van de houtsnip, het schemergrijs en aardegrauw van de nachtzwaluw, de bonte kiezelstippeling van het pluviertje en haar eieren op de hei. En de zeemeeuw is grijs als de golf en wit als het schuim van de zee. Maar tusschen de azuren en scharlaken bloemen van het keerkringswoud schitteren de kolibri's scharlaken en azuur.

Ten laatste leerde Albert, wat invloed de zon en de maan hebben op den trek der vogels, zoodat hij verlangde den kringloop te kennen van de aarde om de zon en van de maan om de aarde. En nu begreep hij al iets meer van het hoe en wanneer van den trek dier menigten van ooievaars, die in den herfst te samen kwamen op de drasse weiden achter het meer en naar wie de ooievaar die zijn nest had op de groote schuur van Demmin, toe vloog om met hen te samen vliegoefeningen te houden tegen den dag die allen kenden wanneer de reis moest beginnen naar het Zuiden van Afrika.

Toen hij dat alles had begrepen zoo goed als het juist toen voor hem mogelijk was, toen zei de Vogelaar:

‘En wie dit alles nu weet, het uiterlijke het tastbare en zichtbare moet goed begrijpen, dat nu pas het eigenlijke weten begint; dat is: het weten omtrent het innerlijke, onzichtbare, omtrent de ziel van den vogel. Dat eigenlijke en ware weten, dat is het moeilijkste van alles. En wie daaraan begint moet eerst zijn eigen ziel in schouwen en in luisteren. Maar dat Albert, dat, weet ik, doet ge.’

Want Albert had hem al dikwijls verblijd door zijn verstaan van leven bewegen en zijn der vogels als óók - menschelijk. Hij zeide huwelijkstrouw, toen hij vertelde van dat boekvinkenpaar dat elkander afloste bij het broeien, en van dien wielewaal die klaagde om zijn arm wijfje, dood in zelf-geslagen strop; hij zei ouderliefde, van zwaluwen die niet konden ophou-

den met gejubel toen hij een uit het nest getuimeld jong hun weer thuis bracht. Wat zelfvergetele liefdemoed in die patrijs die Treff in het gezicht was gevlogen, dat ontzaggelijke monster met zijn muil vol scherpte en bloeddorst en zijn woeste oogen vlak bij haar trippelende kuikens! Was het soms geen goede-kameraadschap als de koekkoek en de meeuwen en de spechten, wanneer de goudadelaar er aan kwam gestreken uit het Oostelijke woud, door het bosch schreeuwden dat alles hoorde en bijtijds zich bergen kon: De arend! de arend!

Hij had een pluimloos kwikstaartje gevonden in het nest van roodborstjes en zij vlogen zich het vuur uit de vleugels, zei hij, om het onverzadelijk jong den snavel open te houden.

Hij prees om schoonheidszin dien wespen buizerd op zijn foto die zijn nest groen maakte en den mooiengeelborstigenspotvogel in den grooten rhododendron onder zijn venster, die het zijne, van buiten heel en al zilverig van de reepen berkenbast, ook nog van binnen vermooide met bonte kiezelsteentjes. En een spreeuw, brutaal genoeg anders, zei de tuinman, en met geen steenen weg te houden van de aardbeien, die hield van bloemen want in zijn broedkast aan den pereboom had Albert den eenen keer een schitterend oranje Oost-Indische kers kelk gevonden en op een anderen een klaproos. Zijn goudvinkje en hij hadden vriendschap gesloten; hij moest den dag beginnen met fluitend en zijn jas als vleugels openhoudend te dansen voor het kleine wicht dat op zijn stokje terug floot en met wuivende wiekjes terugdanste. Tot hij op die wijs goeden morgen kwam wenschen liet het vogeltje hem niet met vrede. De goudvink was ook vrienden met het kleine grijze katje van de huishoudster; hij sliep op haar rug, zijn pootjes warm in haar vacht. Een papegaai-van-zeven-kleuren woonde in den toren die den tuinman, den aangestelden verzorger van de toren-vogels, niet kon uitstaan, altijd hakte hij naar hem met zijn grooten krommen snavel; maar Albert kirde hij tegen; hij had een hazelnoot voor hem bewaard eens, dien wou hij hem voeren; dat hij dien in zijn neus inplaats van in zijn mond duwde was toch wel te begrijpen voor wie bedacht dat zijn eigen neus en mond in den snavel zaten, en Alberts neus toch ook de voorsprong was in zijn gezicht: het was, welbeschouwd,

alweer een echt menschelijke soort van vergissing, zulk beoordeelen van een ander naar zich zelven!

De Vogelaar lachte wel om zulke verhalen van Albert; maar het was een lach van blijdschap en genegenheid. Spotlachen liet hij den tuinman en wie er meer wilde. Albert begreep de natuur op de wijze die hij zelf de eenig-mogelijke geloofde: met het hart. Voor hem was het: alle harten naar het eigen.

Hem omdonkerde niet dat kille gevangenisgewelf van eigenwaan en zelfzucht waarin, haar eigen gevangene en hardvochtige cipier, menschheid onder al haar millioenen medewereldlingen alléén verkwijnt. Geen muur was tusschen zijn hart en alle andere harten in den zonneschijn.

Hoe dikwijls, dacht hij, hoe dikwijls hebben die onterfden, de enkel-verstandelijken, getracht met het enkele verstand de wereld en zichzelven te begrijpen, en faalden! het bijzondere, het afzonderlijke, het uitzonderlijke begrepen zij; het geheel begrepen zij niet.

Door verbeelding en medegevoel, de schoone tweelingen, verlaten, bleef telkens het verstand in vrees en in afkeer staan voor dien afgrond van het onbekende dien de twee hand in hand overzweefden. En pas als hij de armen naar hen uitstrekte en zij hem droegen, betrad hij de landen van zijn lang verlangen en baande een nieuwen weg.

Hierover, dacht de Vogelaar, hierover zal ik schrijven in mijn boek omdat het voor de velen is die niet beseffen, dat de liefde het begin der wijsheid is, niet het enkele weten. Alleen wie genoeg liefde heeft, begrijpt.

Wat hij meest verlangde te doen begrijpen dat was het trekken der vogels dat groote verschijnsel dat tweemaal ieder jaar, met het komen en met het gaan der zon voor alle oogen opengaat op de aarde en in de hooge luchten, en dat toch altijd nog van geheimenissen is omwolkt en omduisterd. Dat komen en gaan met de zon mede van de lichte wezens der lucht bekoorde hem tot droomens toe.

Het had haar al onrustig gemaakt in zijn tijd in de stad, zijn tijd als officier, wanneer hij in den nacht boven het schelle licht en geschitter, boven het gedruisch, gerucht en valsch rumoer, boven den fabrieks- en den treinenrook der wereldstad den

schetterenden trompettenschreeuw der kraanvogels vernam of den melodieuzen roep der wulpen.

Nu wisselde hij met natuurvorschers over de geheele wereld tijdingen en beschouwingen omtrent den vogeltrek. Hij was deeerste in West-Europa die vernam van het verongelukken aan de oevers der Zwarte Zee dier ontelbare menigten kwartels, zaluwen en wilde duiven, die een nachtelijke orkaan uit het Noord-Oosten ter nedersloeg, zoodat den volgenden ochtend de straten van Sulina bezaaid lagen met doode en stervende vogels waartusschen enkelen nog als verwezen duizelig rondwankelden, en het zeewater in de haven zag zwart van drijvende zwaluwenlijkjes.

Hij las al wat er geschreven werd over den weg der ooievaars van West-Europa die, als zij na de nachtrust aan de moerassen van den Guadalquivir de Spaansche kust bereiken, al hooger en hooger in spiralen gaan stijgen om al verder en verder te zien met hun mijlen en mijlen van lucht en aarddampen doordringende oogen, totdat zij ten laatste in nieuwe drommen zich scharen en de zee oversteken in de richting van Kaap Spartel; maar dan verlaten zij de zeekust weer en de lucht gaan zij inbovenhet geheimzinnige binnenland tusschen de Sahara en het Tsjad-meer op weg naar hun winterkwartier aan Kaap de Goede Hoop. En hij verdiepte zich in sterrekunde terwijl hij het raadsel bepeinsde van den Siberischen notekraker, wiens onregelmatige zwerftochten, ver Europa in, plegen samen te vallen met perioden van zonnevlekken.

Het trekken der vogels; de vraag waaraan als aan een boom de vruchten, elke vruchtboomen in de toekomst, de menigte der vragen hangt die elk weer nieuwe vragen voortbrengen en elke daarvan voldoende voor jaren van geduldigen vorschersarbeid: de vraag umtrent het oppermachtige instinct, sterker dan teeldrift, dan ouderliefde, dan de drang tot zelfbehoud, dat misschien bij voormenschelijke wisselingen van eeuwenlange wereldwinters en wereldlentes ontsprongen, in dezen onzen menschelijken tijd al is begonnen af te sterven; dat alles waarover hij vijftig jaar lang gedacht had, hij overdacht het nu terwijl hij dacht aan Albert. Hoe veel of hoe weinig hij van zijn weten daaromtrent moest geven in een boek voor de groote

menigte - dat te beoordeelen vertrouwde hij zichzelven, den vakman, niet toe. Dat moest een onbevangene hem raden. Als hij Albert voorlas wat hij had geschreven zou hij op dat bewegelijke gelaat waarover de aandoeningen gleden als windgolven over de bloeiende weide, zien wanneer de blijheid van medegevoel en verbeelding verdween en de spanning begon van den wil tot met moeite begrijpen.

Hij zei:

'Van den winter tegenover elkaar aan de schrijftafel, of 's avonds in mijn kamer bij de groene porseleinen kachel, als op de opstijgende warmte en den rook van onze pijpen de groote buizerd aan de zoldering zoo zachtjes begint te draaien en Treff jankt en zijn voorpooten rept in een droom van patrijzen, dan zullen wij veel met elkander spreken over ons boek, Albert mijn jongen!'

Nu was het herfst. Reeds waren de eerste zwermen trekvogels verdwenen aan de Zuiderlucht. De Vogelaar zat aan zijn boek. Albert zwierf door het bosch aan gene zij van de plassen.

Hij had nabij den horst van den vischarend daar een doode kraai gevonden naast een brok paardevleesch; nu wist hij, dat de visscher aan het stadsmeer ook op die arenden loerde met vergiftigden afval uit de lijmziederij die stinkt achter zijn huis. Hij had rust noch duur voor hij den ellendigen vrek op heeter daad betrapt en zijn toeleg voor eens en al verijdeld had.

Het verontrustte den Vogelaar als hij niet voor donker thuis kwam; een berucht wilddief die verdacht werd van den moord op den houtvester, dien zomer gepleegd, zwierf door de streek.

De Octoberdag was kil geweest wit van ondoordringbaren nevel. Geen vogel vloog.

Nu werd het avond.

De Vogelaar zat bij de groen porseleinen kachel in zijn kamer met een boek over de geschiedenis der jacht in Duitschland, van de middeleeuwen af. Hij las van onmenschelijke wet; de Heer van de jacht strafte een wilddief met vreeselijken dood. Naakt, en met op den rug geknevelde handen liet hij hem jagen door zijn honden, den wilden troep op hem aan hitsend als op een hert. En de geheele hoop stortte zich op den ellendigen mensch, stroomend van bloed onder de beten der voorste brakken, en verscheurde hem bij levenden lijve.

De Vogelaar verzonk in nadenken. Hadden misschien zijn eigen verre voorvaderszóó gejaagd in de bosschen van Demmin? De Quitzows waren sedert eeuwen een geslacht van jagers.

Wreed was altijd het recht van den sterkste geweest.

Zijn vriend op Java had hem eens geschreven dat hij het jachtrecht, een woord zonder zin voor hem in zijn oerwoud, een hatelijk recht oordeelde, ware duivels-reliquie, uit tijden van geweld, voor den onzen een schande.

Was het misschien de onrechtvaardige rechtvaardigheid der geschiedenis, altijd te laat toe slaande en altijd den onschuldige treffend, dat het huidige recht zijn handhaver uitlevert aan den overtreder, met dat onzinnige gebod van driemaal aanroepen voor het eerste schot, dat al zoo menigen zijn plicht doenden houtvester evenals dien ongelukkige in het stadsbosch het leven heeft gekost?

En meteen in een bliksemenden schrik dacht hij aan Albert; hij had hem nog niet hooren thuis komen.

Hij schreeuwde onder aan de trap; er kwam geen antwoord.

De hond die hem na was geloopen, blafte, vroolijk wachtend.

‘Treff! ga zien waar de jonge baas blijft!’

De patrijshond zag hem aan met zijn schoone verstandige oogen; hij deed de deur voor hem open. Met den neus op den grond rende het dier.

Doodelijk langzaam ging de tijd. De Vogelaar liep op en neer. Hij zag op zijn horloge. Half tien. Toen het tien sloeg van den dorpstoren, nam hij zijn geweer uit het rek en riep den opzichter en knechten. Zij kwamen met lantarens, knuppels, hooivorken. De opzichter droeg zijn geweer over den schouder; hij liet zijn grooten politiehond uit de omheining. En grimmig:

‘Die kan den sterksten schavuit aan!’

Een scherpe Oostewind woei, die den nevel had weggeveegd. Sterren schenen aan den bleek-grijzen hemel.

Aan het begin van de appelaarlaan die op het bosch toeloopt, vloog met een gil als van een mensch in nood een uil den Vogelaar rakelings langs het gezicht. Een van de paardeknechts mompelde, dat was een slecht voorteeken. De opzichter beval hem barsch te zwijgen.

Zij waren halverwege het bosch daar zagen zij zwart tegen

het bleeke van de lucht boven een akker, hoofd en schouders van een man die zonderling zwaaide.

De Vogelaar kreet:

'En het is toch Albert!'

In het volgend oogenblik sprong Treff tegen hem op, met luid geblaf.

En Alberts stem weerklonk:

'Alles wel!'

Hij zag bleek in het schijnsel van de lantarens, langs zijn been droop bloed.

'Niet erg. En een kogel uit mijn eigen geweer!'

Er stond een ledige lorrie op het smalspoor langs het veld, de mannen tilden hem er in en duwden hem naar huis.

De Vogelaar liep naast hem; hij vertelde.

Den geheelen dag had hij op den uitkijk gezeten in zijn schuilhut boven in den den; en had al gevreesd, in den witten mist was de vogelmoorder misschien al onder den arendshorst geweest met zijn vergif; daar, toen de Oostenwind opstaken de nevel verijlde, zag hij in den schemer een jongen er aan komen die waakzaam om zich heen keek en achter struiken naderbij sluipend iets nederlegde onder den boom der adelaars. Het wijfje schoot er op neer; die verjoeg hij met een schot los kruit. En toen den boom uit naar den jongen! Maar die had het lokaas al opgegrepen en het op een loopen gezet. Hij begreep dat hij zich ergens had verscholen en had gezocht tot hij hem vond. Toen liet hij hem opbiechten. De visscher had hem vijf Mark beloofd voor elken dooden vischarend.

'Een arme jongen en twee, drie, misschien wel vier maal vijf Mark! dat heeft hij nog nooit bij elkaar gezien!'

Hij had hem het brok paardevleesch afgenomen dat wilde hij morgen dien erger dan dief in het gezicht smijten, die een kind aanzette tot den schurkenstreek waarvoor hijzelf te laf was. En hij had den jongen gezegd op Demmin kon hij eerlijk vijf Mark verdienen met de lijsterstrikken op te sporen die stroopers nu spanden.

En zoo had hij hem laten loopen. Zijn naam had hij beloofd te verzwijgen als de jongen beloofde het nooit weer te doen.

De Vogelaar riep:

'Maar dat schot in je been!'

En Albert herhaalde: uit zijn eigen geweer. In den donker was hij gestruikeld in de lus van een dennewortel die los lag over het zand en, terwijl hij viel, het geweer afgegaan en de kogel in zijn been.

Hij had zich aan struiken en stammen opgetrokken en, eenmaal overeind, op zijn geweer zich gestut als op een stok om naar huis te strompelen. Het had lang geduurd.

Met den rentmeester, een jager als hij zelf, wist de Vogelaar den gewonde voorloopig te verzorgen. Albert hield vol dat hij geen pijn leed. Toen de uit stad gehaalde dokter binnenkwam met zijn instrumenten en windsels, vond hij alle drie lachend om de sinistre verbeeldingen die dat boek over middeleeuwsch jachtrecht en de gedachte aan den moorddadigen wilddief gaande had gemaakt in den Vogelaar.

Den volgenden morgen toen hij naast Albert zat, die op zijn bed bezig was met zijn fotografieën, leek de Vogelaar de gewonde.

Hij had geen oog gesloten dien nacht. Telkens weer kwam het spook van den verganen angst terug. Als het nu inplaats van dien kwajongen de strooper was geweest die loerde op den arend?

Dan kromp zijn hart ineen.

Hij begreep nu wat hij tot nog toe alleen had gevoeld; dat hij Albert liefhad met de liefde van een vader. Niet het bloed, niet het bloed, neen de inborst is het die onverbrekelijk bindt.

Niet méér had hij een eigen zoon kunnen liefhebben dan hij den makker in zijn werk liefhad. Waarom dan nog langer die valsche schijn van heer en dienaar? Had die jagende, dobbelende, kwansuis heereboerende von Quitzow, zijn naaste bloedverwant die zich op Demmin gedroeg als de toekomstige heer, Albert niet als een ondergeschikte behandeld, onlangs? De waarheid van zijn hart moest uitschijnen voor de wereld; als zijn zoon en erfgenaam zou voortaan Albert met hem zijn. Hij wilde hem aannemen voor de wet, dat niemand hem zijn recht zou kunnen betwisten. ‘Albert von Quitzow op Demmin.’ Albert, niet rijk wel is waar, maar voor armoede veilig toch door het bezit van Demmin; Demmin door Albert veilig voor uitbating en vogelmoord; het beminde werk en de be-

minde werker door elkander beschermd tot in een verre toekomst; zoo was het rechtvaardig en goed.

Overluid zeide hij den nieuwen naam:

‘Albert von Quitzow op Demmin.’

En zijn hart zeide:

‘Albert, mijn zoon!’

Het was of hij nu, op zijn vijf en zestigste jaar een nieuw leven begon. Honderd gelukkige gedachten, plannen, daden al haast sprongen in hem op.

Albert moest studeeren. Nu kon hij dat niet meer afwijzen als een ongevraagde onbegeerde gunst; dat was het recht van den zoon op Demmin.

De rentmeester zou zuchten over zware kosten. Demmin bracht niet veel op. En juist van het jaar waren er groote uitgaven geweest; de reparatie aan het dak die niet meer uit te stellen was; de waterleiding die opgegraven had moeten worden omdat de pijpen geheel dichtgegroeid zaten met kweekgras, de lange slangachtige goorbleeke stengels zonder blad, verstrengeld en verknoopt voortwoekerend in den donker; en de nieuwe leiding, om dat laag-gelegen stuk land te ontwateren waarop al tweemaal misoogst was geweest; van het jaar spande het. Hijzelf leefde soberder dan de rentmeester.

Maar misschien was hij ook geen goed landheer die uit den grond haalde wat er uit te halen was. Het werd gezegd in de streek; misschien was het waar. Hij had er zich nooit aan gestoord; hij was niemand rekenschap schuldig! Maar nu had hij Albert.

Hij dacht aan het bosch aan deze zijde van de plassen; het hout moest veel waard zijn. Hij dacht aan een hypotheek op Demmin. Hij dacht aan verpachten van het jachtrecht; zijn buurman, zijn vroegere kameraad in het regiment vlaste er op. Middelen voor Alberts studie moesten toch op Demmin te vinden zijn al was hij nog zoo slecht zakenman.

Hij dacht:

‘Ik moet alles overleggen met Albert.’

Hij kon het daglicht bijna niet afwachten om te beginnen met ‘alles’.

De late morgen scheen zijn venster binnen.

Hij haastte naar Albert.

De postlooper stond in de deur; hij had een telegram met betaald antwoord voor den Heer Graaf.

De Vogelaar vouwde het papier open. Het was aan weerskanten beschreven als een brief. Onderaan stond de naam van zijn vriend op Java.

Verbaasd, begon hij te lezen.

Zijn vriend verzocht hem den maker der vogelfotografieën samenwerking met hem voor te stellen voor een uitgebreid werk over de vogels van den Maleischen archipel. De verbintenis voor vijf jaar te sluiten zou met wederzijdsch goedvinden onbepaald verlengbaar zijn. Hij bood vrije reis aan, verblijf in zijn eigen woning en de beschikking over zijn schip voor reizen werwaarts gewenscht, een verbijsterend salaris.

De Vogelaar stond verwezen.

Tweemaal las hij die lange reeks woorden en het cijfer van het salaris aan het eind veel hooger dan zijn eigen inkomen.

De stem van den postbode die hem het ontvangstbewijs voorhield ter onderteekening bracht hem tot bezinning.

Hij moest zich vasthouden aan de balustrade terwijl hij den trap opklom naar Alberts kamer.

Voor de deur bleef hij stilstaan. Het was of hij niet naar binnen kon.

Albert richtte zich op met een kreet:

‘Wat is er? wat is er gebeurd?’

Hij zakte neer op den stoel naast het bed.

‘Niets, niets. Integendeel goede tijding.’

‘Waarom zoo bleek dan? Bleek als een doode!’

Hij gaf Albert het telegram en ging naar het raam. Zonder te zien staarde hij naar buiten.

‘O! o! o!’

Een schreeuw van verrukking was dat geweest!

Albert was tot onder het haar toe purper, zijn hals was rood, zijn borst rood waar het hemd openhing, zelfs zijn handen die het telegram bevend vasthielden waren rood.

‘Ik geloof mijn oogen niet! Is zoo iets mogelijk in de wereld?’

De Vogelaar wachtte tot hij zijn stem vast voelde, om te zeggen:

‘Ik heb den man nooit van aangezicht tot aangezicht

gezien. Maar zijn brieven die ik nu twintig jaar lang krijg zijn die van een goed en door en door betrouwbaar mensch. Ik heb ook, en van vele menschen op wier oordeel ik vertrouw, veel goeds van hem gehoord. En hij is zoo rijk als een koning. Het.... het is prachtig wat hij je aanbiedt, Albert! en juist in het land waarnaar je immers zoozeer verlangt.'

'Kunt U niet óók komen?'

'Oók....' dacht de Vogelaar.

'Daarvoor ben ik nu te oud, mijn jongen. Ja, tien jaar geleden!'

'Vijf jaar weg van Demmin. Dat is lang!'

De oudere man voelde zijn oogen branden. Aan hèm, aan hun vriendschap dacht de jongen.

'Nu; vijf jaar dat is de eeuwigheid niet. Vijf jaar gaan om!'

'En het boek?!'

'Ik heb je fotografieën.'

Zij waren beide een tijdlang stil. Eindelijk zei de Vogelaar:

'Je zult moeten antwoorden.'

Albert keek in het telegram:

'Ik moet er nog een nacht over denken. Morgen.'

Den geheelen nacht liep de Vogelaar op en neer in zijn kamer. En door de balken zoldering hoorde hij Albert woelen in zijn bed.

Hij dacht:

'Nu spreekt hij van terugkomen. Maar eenmaal dáár!'

En dan weer - want was Albert niet misschien die voorbeschikte op wien de zonderling wachtte voor erfgenaam?

'Op het geld heeft hij niet eens gelet. Om een erfenis zal hij niet blijven.'

En óók weer:

'Over vijf jaar, dan ben ik zeventig....'

Het werd licht. Toen hij de luiken openstiet zag hij zijn mouw en dat hij zijn kleeren nog aan had. Hij ging naar Alberts kamer, gapend volgde de patrijshond.

Zóó, dat Alberts oogen de zijne ontmoetten wist hij: hij gaat.

De dag van gaan was gekomen.

De twee kameraden waren voor het laatst te samen door

het bosch aan gene zijde van de plassen gegaan. Daar vloog nu niet meer dan soms een kraai. Zij zaten naast elkander aan den zoom, daar waar het uitzicht is over de velden tot het park toe, en den vogeltoren, boven de eikenkruinen uit.

Tegen den zwaar bewolkten hemel bewoog zwart een troep vogels die vlogen in een V. De scherpe schreeuw weerklonk der trekkende kraanvogels, het schelle trompetgeschetter dat tot voortstormen roept onafzienbare verten in.

De Vogelaar zei plotseling:

'Veertig jaar geleden. Op een dag als deze. En toen ook schreeuwden de kraanvogels. - Alleen aan Hilda heb ik alles bekend. Zij geloofde mij, zij eerlijke, eervolle! maar zij begreep mij niet. Ik wist dat niemand het zou begrijpen, noch zelfs gelooven, daarom heb ik met niemand er over gesproken ooit. Maar gij zult het weten, Albert. Het is goed voor je dat je het weet. En dit is het oogenblik van spreken.

Ik was enkele jaren ouder dan gij nu en als gij ging ik op reis - maar verder dan gij, naar een ander land niet, neen! naar een ander leven.'

Albert zag hem aan. Hij had den elleboog op de opgetrokken knie, zijn hand onder de kin, in den korten grijzen baard.

'Ik was Uhlahnen officier toen en vijf en twintig; Hilda werd negentien. Wij stonden op trouwen.

Die geheele lente had zij bij ons gelogeerd: mijn moeder wilde haar thuis maken op Demmin en gewennen aan de bezigheden en bemoeienissen van een landvrouw zoo als zij zelve was. Zij zag wel wat grootestadskind mijn meisje was en geboren voor glans feest schittering, zoo mooi als zij was, zoo vol geest en vuur! Maar zij dacht, 'Nog een kind! Nog op te voeden!' En zij hield van haar - wie kon anders? Mijn vader ook. Het was of ons geluk hun hun eigen in hun jeugd terugbracht, zij werden weer jong een jong-getrouwd paar. Mijn moeder zag het huis al vol kinderen - het was haar verdriet dat zij mij alleen had. Mijn vader dacht aan zijn bosch dat hij niet behoefde te vellen; aan een zware hypotheek die hij wilde aflossen, aan de waterleiding die Frederik de Groote heeft laten aanleggen van Rackwitz over Raakow en Demmin en die hij sedert jaren al had willen verbeteren; Hilda's bruidschat zou Demmin herbouwen. Ik dacht alleen aan haar.

Dat wist zij zooals ik wist dat zij alleen aan mij dacht. Wij hadden elkaar lief.

Ik zei dat zij mooi was. Was? Zij is het nog, nu met grijs haar en vier volwassen zoons. Maar toen! Zooals zij toen was dat kan men niet beschrijven, daar zijn woorden te arm voor; die glans van oogen en glimlach, die glorie goudblond haar om een aangezicht als een roos, die ranke houding, en haar gang die een zweven was! Ja zweven, als een zwaluw die scheert over het gras! En zij kon lachen! als een tortelduifje zoo kirrend roekedekoeën. Met haar heldere stem zong zij mij vogelliedjes voor; Schuberts ‘Horch horch die Lerch' im Aetherblau'’, en van die aardige volksdeuntjes:

> Kommt ein Vogerl geflogen
> Setzt sich nieder auf mein Fuss.
> Hat ein Brieferl im Schnabel
> Und vom Liebchen ein Gruss!

Zij zong als een lijster zoo lief!

Ik dacht ook, zeker houdt zij van vogels! Maar dat merkte ik inééns was niet zoo. Ineens. Zij hield op met het zingen van die liedjes die ik zoo graag hoorde. Zij deed het sijsje weg dat ik in haar kamer voor het raam had gehangen. Het tjilpte haar wakker om vier uur 's ochtends zeide zij, dan kon zij niet weer inslapen en had den geheelen dag hoofdpijn. Werkelijk had zij al eenige dagen bleek gezien. Ik maakte mij ongerust. Zij zei: Het komt alleen van de vogels. Zij rumoerden in den grooten klimop onder haar vensters. Ik wist die was vol musschen, vinken, meezen wat niet al die wilden gaan nestbouwen. Ik liet den klimop scheren, dat verjoeg hen. Maar Hilda bleef bleek; en zij had roode oogen soms. Wat haar schortte kreeg ik niet uit haar. Maar ik had al tweemaal gemerkt zij was zoo, als zij een brief had gekregen van haar vriendin Lucie, een bits klein ding dat mij niet kon zetten en ik haar niet, spotvogel die altijd iets of iemand belachelijk wist te maken.

Op een middag - zij had weer een brief van Lucie gehad en was den geheelen morgen op haar kamer gebleven - vroeg ik haar mee te komen in den tuin, na de koffie.

Zij legde haar arm in den mijnen en leunde een weinigje op mij terwijl wij de trappen afgingen van het terras. Zij had

een dunne witte japon aan, haar arm scheen door de mouw. Ik drukte dien tegen mij aan.

'Ik zal je iets liefs laten zien!' zei ik.

En zij wel wat spotachtig maar toch met zulk een lief gezicht!

'Zeker weer een vogel?'

'Ja een nachtegaaltje op haar nest, zij broedt op vier eitjes. Van den nachtegaal houd je toch!'

Den vorigen avond had zij lang met mij zitten luisteren naar den nachtegaal in den Spaanschen jasmijn.

Ik deed de takken voorzichtig opzij, daar zat het bruine vogeltje en keek mij aan met zijn kralenoogjes. Het kende mij zóó goed, het kleine moedertje, zij at uit mijn hand. Ik had een langen pier voor haar in mijn zak, dien voerde ik haar.

'Nu lijdt zij geen honger straks als manlief met zijn minneliederen en zijn uitdagen van andere nachtegalen het eten halen vergeet!'

Hilda vroeg of ik taartenkruimels voor haar had bewaard toen wij koffie dronken op het terras. Zij kon van die grootestads-kinds-vragen doen, soms.

Ik moest lachen Taartekruimels aan een nachtegaal? Een dikken vetten pier had ik haar gevoerd, zei ik.

Hilda gaf een gil.

'Een pier! dien heb je in je zak gehad, vlak bij mijn arm zoo'n akelig nakend beest waar ik zoo bang voor ben!'

Met een ruk had zij haar arm uit den mijne getrokken, zij vluchtte naar huis.

Ik riep, zij hoorde niet. Zij was niet op het terras toen ik kwam, mijn moeder zei zij was geheel en al ontdaan, zonder een woord te zeggen naar binnen geloopen. Ik ging aan haar kamerdeur tikken, die was op slot; zij antwoordde niet toen ik haar riep.

Zij kwam ook niet aan het avondeten. Het meisje zei, zij had erg hoofdpijn en wilde niet gestoord worden.

Drie dagen lang mokte zij. Toen zij eindelijk mij wilde aanhooren en antwoorden kreeg ik klachten te hooren, verwijten, beschuldigingen waarvan ik niets begreep. Ik hield niet werkelijk van haar, ik gaf niet om één van de dingen waarvan zij hield, ik merkte het niet als zij een nieuwe japon

aandeed om mij! Dat was misschien waar - ik keek naar háár, niet naar haar japonnen, voor mij was zij altijd even mooi. Het liefst nog zag ik haar in den grijzen mantel dien zij aanschoot om met mij den tuin in te gaan als het geregend had en alle struiken dropen.

Ik zei:

'Al deedt je Asschepoetsters plunje aan, voor mij zou je zoo mooi zijn als de Prinses in haar bruidskleed!'

Toen zij:

'Maar als een vogel zijn bruiloftskleed aan heeft dan vindt je hem wèl mooier dan wanneer hij maar grijs of bruin is! Je let meer op je vogels dan op mij!'

Dat was nu toch te dwaas! Maar ik kon er niet eens op antwoorden, zoo heftig werd zij plotseling.

En aan één woord: 'bespottelijk!' herkende ik het stoken van Lucie. Dàt was het! Lucie had gezegd, ik maakte mij en haar ook, bespottelijk met mijn vogelmanie, een spelletje voor kinderen, zot in een man. Iedereen lachte er om, mijn kameraden in het regiment zoo goed als haar vriendinnen. Zij noemden mij Koning Lijsterbaard, den koning uit het sprookje in wiens langen baard de lijsters hun nesten bouwen. Zij voorspelden dat ik Hilda mee zou nemen naar Demmin om er te gaan leven onder de vogels en den geheelen dag met vogels bezig zou zijn terwijl zij zich dood kniesde. Lucie's man liet geen vrouw met rust; dat wist Lucie. En zij vond, een knappen man misstond dat niet, er was iets mannelijks in. En er waren er onder haar vriendinnen wier man een dobbelaar was of een wedder op de rennen, een schuldenmaker, een drinker, zij beefden als zij hem den sleutel in de deur hoorden steken midden in den nacht.

En dat wist ieder van de andere, in een regiment is niets geheim. Maar een vogelzot!

Zij begon te snikken. Ik zag dat zij werkelijk verdriet had. Het was nog zulk een kind! Maar ik dacht, als wij maar eenmaal man en vrouw waren zou zij wel verstandiger worden, zich laten overreden en leiden, zich laten opvoeden. Ik moest haar beloven dat ik tot onze bruiloft toe naar geen vogels meer zou kijken. 'Op je eerewoord?' - 'Op mijn eerewoord!'

Maar waarom juist tot onze bruiloft? En zij lachte weer, de

kleine schalk, met de tranen nog op haar wangen. Ik giste. ‘Omdat het dan winter wordt als wij terugkomen van de reis en er zijn geen vogels meer haast? En tot zij terugkomen duurt het zoo lang, dan is er geen koning Lijsterbaard meer!’ Zij schaterde van het lachen: ‘Geraden! Geraden!’ Zij dacht, den koning Lijsterbaard dien kon zij mij wel afwennen.

Zij bleef op Demmin tot haar moeder haar naar huis riep om den uitzet.

De groote manoeuvres begonnen. Mijn kapitein gaf mij een opdracht waarmede ik eer kon behalen. Hij was mij welgezind, hoewel ik ‘exerceerde met vogels’ en een Kijk-in-de-lucht was als mijn kameraden zeiden en hoewel hij er het hoofd over schudde dat ik een bibliotheek had van boeken over vogels inplaats van over krijgswetenschap en dat aan mijn muur een kaart van den vogeltrek hing inplaats van die van den staf.

Ik ging dan de positie van den ‘vijand’ verkennen.

De weg loopt langs het bosch, en ik dacht daar waren wel vogels te zien. Ik liet mijn mannen zich verdekt opstellen en reed alleen het bosch in. Het was een dag als vandaag, koel, klaar; de zon scheen.

Ik was een eindweegs het bosch in, daar zag ik iets felblauws schitteren tusschen het rosse loover van een beuk. Ik dacht eerst een Vlaamsche gaai, in September en October zwerft die door de bosschen. Maar toen hoorde ik zijn stem; niet dat scherpe ‘rrretsj’ van den gaai; neen, een licht-ratelende toon. Meteen dat ik het dacht, vloog de vogel weg. In het oogenblik van verschijnen en weer verdwijnen tusschen gebladerte had ik veel breeder schijn van blauw gezien dan aan een Vlaamschen gaai is, die het blauw alleen maar boven aan den vleugel heeft. En dat blauw had een weerschijn van smaragd-groen. Scharrelaars hebben zulk blauw en groen. Maar die vogel is uiterst zeldzaam in de streek en October wel heel laat voor hem die in September trekt; echter, het kon een achterblijver wezen. Het struikgewas was dicht tusschen mij en den boom waarin de vreemde vogel zat. Ik stapte af, bond mijn paard aan en drong er door heen. Het was dicht en doornachtig, lange bramentakken schramden mijn handen aan bloed, scheurden mijn kleeren. De kamperfoelie hing in saam-

gevlochten strengels als kabeltouw gewonden, ik zakte tot over de enkels in slib, het was of ik er niet uit zou komen. En al den tijd kon ik opziende door zwiepende takken boven mijn hoofd dat blauwe zien blinken tusschen ros beukengebladerte.

Plotseling echter was het weg.

Ik worstelde mij eindelijk los uit het hakhout en het struweel, beslijkt en gescheurd. En tuurde rond of ik den scharrelaar soms ergens ontdekte. Maar niets, nergens! Daar hoorde ik plotseling, heel flauw, heel verweg, weder dien licht-ratelenden toon. Dat was niet de stem van den scharrelaar, die is scherp en rauw. En ineens - zooals men zich wel naderhand het aantal slagen van een klok herinnert op het oogenblik van slaan toch niet geteld, in de herinnering pas weet men wat men in de slechts half-bewuste waarneming niet wist, - ineens wist ik nu dat die vliegende vogel niet een kaneelbruinen rug had als de scharrelaar heeft, maar blauwgroen; en dat ook zijn vleugels niet zoo lang en puntig waren als scharrelaarsvleugels zijn, maar kort, rond. Wat vogel kon het prachtige schepsel dan wezen? Want de ijsvogel, ook prachtig groen en blauw kon hier, zoo ver van water niet zijn. Ook leek de roep niet op dat lange zachte ‘Tient!’ van den ijsvogel. En daar vernam ik dien weer, maar nu nog veel flauwer en verder weg. Dien toon had ik nog nooit gehoord ik die toch alle vogelstemmen in het land kende. Ik moest weten welke deze was.

In de richting op dien verren roep aan liep een soort weg - een van die nergens heen leidende wegen die houthakkers maken bij het vellen en wegsleepen van boomen. Dien ging ik in. En na een langen tijd - of misschien was de tijd niet zoo lang, maar leek het mij enkel - hoorde ik weer dien nooit nog gehoorden, dien lokkenden, als belovenden roep. Ik moest mij vergist hebben bij de schatting van de lengte van den boschweg; altijd nog liep ik daarin en het scheen of het einde, die bruine schemer waaruit de stem van den vreemden vogel klonk, nog even ver weg was als in het begin.

Ik begon al haastiger te loopen, te draven ten slotte. Als een hardlooper liep ik. Ik kwam tot op een steenworp van het eind van den weg, daar schitterde, flonkerend blauw en groen een juweel van een vogel in den zonneschijn van het

midden der breede laan en bleef eenige oogenblikken zwevende en glorende, en bluschte uit zooals een vliegende vonk blinkt en zweeft en uitbluscht, niet weer te vinden.

Ik stampvoette van drift. Groen en blauw dat is de ijsvogel en de vlucht van den ijsvogel is ook die onstuimige snelle die de vlucht van dezen vreemden vogel was; maar die pas gehoorde roep was die van den ijsvogel niet, daarvan was ik nu volkomen zeker - het was geen ijsvogel.

Wat dan? wat dan?! ik wilde en moest het weten.

Daarheen waar ik den toovervogel had zien verdwijnen - als ik het verdwijnen mag noemen; dat was het niet, het was een plotseling uitblusschen, als een vonk, een niet-meer-zijn, zooals het stofje asch of metaal dat zwart overblijft als de gloed is verkild, niet meer een vonk is - daarheen waar ik die laatste seconde schittering had zien vergaan, drong ik door, het dichte in van het bosch. En daar zwierf ik rond, mijn oogen omhoog in de takken, ik weet niet hoelang.

Ik zag den zonneschijn rood worden op het groene mos en de grijze beuken, de bruine eiken, de blanke berkenstammen; ik zag gloed ontvlammen in ros en bruin en goudgeel gebladerte, wist dat de zon nu ten ondergang neigde en vreesde dat ik den toovervogel niet weer zou vinden voor het donker werd. Ik floot zijn roep na en kreeg geen antwoord zoo als ik toch altijd antwoord placht te krijgen van vogels die ik nafloot.

En toen bedacht ik, het zou volle maan zijn en zoo zou ik, blijvende tot den nacht, bij dien blanken schijn den vogel toch nog kunnen vinden die dan ergens slapende zou zitten op een tak.

Opeens, terwijl ik weder floot en scherp luisterde, klonk ver achter mij zijn antwoordende roep.

Ik ijlde terug, kwam weer aan den boschweg die nergens heen leidde, zag een konijn over het opene wippen van dicht naar dicht, drong door in het bosch aan de overzijde.

Wéér de lichte rateltoon!

Veel verder weg weer. Ik brak door zwiepend eikenhakhout en hakige wildernis van braam en gedoornde brem, rende door een dennenaanplanting waar knabbelende hazen opsprongen en vluchtten, zag waar het bosch naar zijn zoom ijler werd ros van reeën schemeren door de stammen, sprong

over een beek en zonk plotseling tot halverwege de knieën in moeras, aan den oever van een meertje, waar met snaterend schrikgeschreeuw wilde eenden opvlogen uit het riet.

En van de overzijde kwam tot mij, die altijd verder roepende, die als een bezwering gebiedende en onontkomelijke kreet van den onbekenden vogel.

Ik was in een streek, die ik niet kende, nu. Ik tastte naar mijn kaart. Mijn zak hing opengescheurd, leeg.

Ik plonsde den drassen oever langs en zonk plotseling zoo diep in, dat ik niet dan met de alleruiterste inspanning en na een eindelooze worsteling mij los kon trekken uit het zuigende slijk en hijgend bleef liggen op vasten grond. De zon ging onder achter een met dennen begroeiden heuvel.

Daar hoorde ik wederom, maar nu dichtbij, van achter dien heuvel, den als een geest onbenaderbaren vogel roepen.

Ik rende naar den heuvel.

Beneden mij, laai in den vurigen zonsondergang, stroomde breed een rivier.

Daarboven, in den rooden avondschijn, watergroen en hemelsblauw, blonk de vogel, 'biddende' zooals een roofvogel 'bidt', boven zijn prooi, met trillende vleugels, onbewegelijk op de plek. Plotseling, schoot, neen viel hij, recht als een steen in het water, greep met beide klauwen een visch en vloog er mee naar een kalen boomstronk aan gene zijde van den stroom.

Het water was veel te breed, dan dat ik hem duidelijk had kunnen waarnemen. Ik wierp mijn kleeren af en zwom.

De stroom was sterk, hij sleurde mij mee. Het was al wat ik doen kon, mijn hoofd boven water te houden, tot tweemaal toe dacht ik te verdrinken. Dicht bij den oever al, en op het punt van ten derden male onder te gaan, kreeg ik houvast aan een veroverhangenden tak, waarnaar ik in het wilde had gegrepen, en kwam aan wal.

De stroom had mij een eindweegs voorbij den tronk gesleurd, waarop de vogel zat.

Ik keerde om, mij verbergend achter struiken, en stond eindelijk en ten laatste vlak bij hem. Het wàs een ijsvogel; echter niet de onze; de Amerikaansche bandijsvogel was het. Aan een afbeelding, die ik pas had gezien, herkende ik hem.

Wonder boven wonder! Over de breedte van den halven wereldbol, was hij hierheen gevlogen, naar de Noord Duitsche heide!

Was hij over den Atlantischen Oceaan gekomen? Dan had hij zeker dikwijls uitgerust op schepen. Verwonderd hadden reizigers en schepelingen op die blauwe pracht gestaard die als uit den blauwen hemel, in het takelwerk van hun schip was nedergevallen, een tijd lang medevoer en dan, nergens land in zicht nog, in de lucht zich verhief en wegstreek - waarhenen?

Of was hij over land gekomen? de smalle Beringstraat overstekend, over de eindelooze vlakten gevlogen van Siberië, welig in zomergroen, wilde bloemen als rozen zoo blos en zoo groot, in gras, dat een man tot over het middel gaat; en de Deensche melkboeren, die hier een nieuw vaderland vonden toen het oude voor den landbouwer-zonder-geld geen grond meer had, zagen hem na van het eene welvarende dorp naar het andere?

En waarom was hij zijn vaderland ontvlucht? Was het geslagen door een natuurramp, een aardbeving of de uitbarsting van een vuurspuwenden berg? want dan gebeurt het wel dat arme vogels, ontzind van hun schrik, verbijsterd vluchten en vliegen, zij weten niet waarheen, zij weten alleen weg van hun schrik, tot eindelijk de ontroering weder verstilt en zij neerstrijken op grond, een halve wereld ver van hun broedstreek.

Al die vragen en nog vele meer, verdrongen zich in mijn hoofd, terwijl ik daar naakt nedergedoken in een oeverboschje, dat wonder van een vogel uit verre landen beschouwde.

Was het de plotselinge koude, na den ondergang van de zon, die mij tot mijzelf en het besef der werkelijkheid terugbracht?

Was het de lange fluitschreeuw van den trein die, uit het Oosten eraan komend, ijlde naar de groote spoorwegbrug daarginder, onderweegs naar de havenstad aan de Noordzee?

Misschien het een en het ander. En ik zeg daar: terug tot mijzelf en een besef van de werkelijkheid. Maar dat was niet zoo. Want mijzelf, dat was ik nooit zoo sterk, zoo onverdeeld geweest, als al dien tijd dat ik door dicht woud was gebroken en door moeras geplonst en een sleurende rivier doorgezwommen, door die eene eenige drift bezeten, zonder een enkele gedachte aan wat ik enkele uren geleden nog had gewild. En de werkelijkheid, dat was die, waarin ik toen bewoog -

het weten omtrent het leven der vogels; niet die andere op het manoeuvre-veld.

Ik begreep en wist, zóó, dat er geen verder denken over mogelijk was, dat, wat anderen tot nu toe mijn leven hadden genoemd, voor mij niet meer was geweest dan een ijdele schijn, maar wat zij als een kinderachtig spel belachten, dat was mijn leven, het ware, het eenige.

Het was een toeval dat de Amerikaansche band-ijsvogel verdwaald was naar juist deze streek van de Noordduitsche heide, een toeval, dat ik juist door het bosch ging, toen ik zijn azuur en groen zag schitteren tusschen het ijle rosse beukenloof; maar dat ik hem gevolgd was, zoo hardnekkig, zoo doldriest, dat was geen toeval, geen luim, geen ijdel spel, dat was een gehoorzamen aan de opperste wet van mijn wezen, den drang naar waarheid omtrent dit ééne in de natuur, het wezen en leven der vogels.

Het is de bestemming van een mensch, die uit zulk een onweerstaanbaren, hoewel misschien onbegrijpelijken drang spreekt, uit die opperste wet in zijn binnenste. Aan die wet, onverbiddelijk en zaligend, te gehoorzamen, is leven; haar te willen weerstaan is de dood der ziel.

Zoo als de trekvogel trekt, hij weet niet waarom, hij weet alleen dat hij moèt, en hij gaat tegen wat gevaar ook in, hij gaat, al laat hij hulpeloos verhongerende jongen achter, als die oeverzwaluwen van verleden herfst, hij gaat, al heeft hij geen gids, de eindelooze ruimten in als de jonge spreeuwen, en de koekkoeken ouderloos, en als hij gevangen zit in een kooi vliegt hij zich aan bloed tegen de tralies om te gaan, zóó gaat een mensch dien donkeren drang in zijn hart na, zoo moet hij die opperste wet van zijn wezen gehoorzamen. Hij moet. Hij moet. Hij moet!

Ik ging de spoorwegbrug over naar mijn kleeren; nu in koelen bloede zag ik dat het een dollemans waagstuk was geweest op die plek den stroom te doorzwemmen.

Ik trok mijn uniform weer aan, met haar sieraad van goud en gouden vlechtsel. En ik dacht:

‘Voor de laatste maal!’

Mijn kapitein wilde het mij mogelijk maken de zaak te verbergen onder den redelijken schijn van een ongeval; mijn

paard was alléén terug komen galoppeeren naar den stal; de patrouille was met de honden uitgezonden om mij te zoeken. Hijzelf geloofde aan een tijdelijke verstandsverbijstering toen ik geen anderen uitleg gaf van mijn plichtverzuim dan een plotseling besef van ongeschiktheid tot den legerdienst, en mijn ontslag vroeg. Hij wilde mij in het leger houden; hij was mij wèlgezind.

Maar ik wist te goed wat ik wilde, wat ik moest.

Ik ging.

Hilda verbrak onze verloving. Haar zeide ik alles. En zij geloofde mij. Zij liet zich niet verwarren door gesis van lastertongen, dat ik om een vrouw het bosch was ingegaan en loog om den naam van die vrouw te redden en ons huwelijk. Zij was te door en door eerlijk en vol eergevoel om niet te weten, dat ik dat ook was. Maar juist daarom brak zij met mij. Zij kon de vrouw niet worden van den man, die ik in waarheid was, een zoeker, een eenzame, zij die schoone, van geest en vroolijkheid tintelend, als een vlam geschapen tot schitteren. Zij deed wèl, met dien ommekeer in het laatste oogenblik.

Maar ook ik deed wèl!

Ik was toen jong en ben nu oud. Maar nog beter dan toen - als dat mogelijk is! - weet ik nu, dat ik wèl deed. Wèl met alle andere plicht onder den voet te loopen voor die eene opperste: de waarheid te zoeken, die juist ik kon vinden. Geen van de allergrootste, die wij menschen zoeken, om tot een begrip te komen van de wereld en van ons zelven, maar toch; een waarheid en die de ziel van den mensch raakt en de verre jeugd der aarde en de zon; die voor den verstaander de wereld wijder maakt.

Ik deed wèl! een onberouwelijke keuze deed ik, toen ik mij afwendde van alles, wat ik had geleerd te beschouwen als leven en werkelijkheid, en met lichaam en ziel en hart en verstand mij overgaf aan die Macht, de onverbiddelijke onbegrijpelijke en weldadige, die in den wiekslag van den trekvogel is en in de zieledrift van een mensch.’

De Vogelaar zweeg.

Een wijle zat hij stil voor zich uitziende naar de Zuiderlucht waar een streek donkerde, die een zwerm trekvogels was.

Toen legde hij zijn hand op den schouder van hem, dien hij voor zijn zoon had gehoopt.

'Nu is de beurt aan U, jonge kameraad. Ga! En veel geluk op de reis en veel geluk met het werk!'

Albert greep die hand op zijn schouder.

'Alle geluk in mijn leven, tot nu toe, is van U gekomen. Dit ook. En wat geluk ik ook verder moge vinden, het zal gekomen zijn van U.'

Met zijn frisch open jongensgezicht zag hij, blozend van schroomachtige dankbaarheid den Vogelaar aan. Zijn klare oogen waren vol toekomst; blind.

* * *

Van alle de vogelrijke toppen, valleien, hoogvlakten, meren en moerassen, wouden, steile zeekusten, van dat diep in zee gezonken hooggebergte, het Indië der eilanden, zijn vijf jaar lang brieven en vogelbeelden van Albert tot den Vogelaar gekomen.

Hij leest en beziet die in de groote werkkamer, waar nu Alberts goudvink zijn open kooitje aan den muur heeft hangen, boven de groote werktafel voor twee.

Als hij van Alberts vogelbeelden naar de tropische vogels aan den muur kijkt, denkt hij, Alberts vogels zijn méér vogels dan die! Meer levend is het beeld dat hij op een zonnestraal ving in zijn donker doosje, dan zulk een schilletje leven, om watten heen en zaagsel!

De vogels van Indië zijn om hem.

Daar kleven de zwaluwen hun nest van klei en speeksel aan de rotskust van Java, waar de steile waterval in schuim vervliegt boven het opvliegende schuim van de zee; door wouddonkerte rept zich de neushoornvogel met den snavel vol leem, om zijn wijfje in te metselen op haar eieren in den hollen boom.

Over de hoogvlakte der Bataks draagt de wind, tegen wien de dorpen hun hooge met buffelhorens dreigende daken bukken, zwermen zacht grijze duiven, blinkend in de zon.

Op het meer van Sidenreng zwemmen en duiken waterhoentjes, rondom de booten der Makassaarsche visschers telkens aan den grond in het ondiepe water, waar het oevervolk visch vangt onder omgestulpten mand-zonder-bodem en de reiger zijn langen hals opsteekt

tusschen de hooggestengelde lostusbloemen, wiegelend op den wind.

Op het welige Ambon, overtooverd van vlinders, schijnen de witte kakatoea's, overgroote bloemen, aan nog naakte kambodjah-takken.

De groote Paradijsvogel, dien vroege vogelminnaars den ‘voetlooze’ noemden omdat zij geloofden dat hij nooit zat, maar op zijn als zonnestralen schitterende wieken bleef hij altoos zwevende, schittert langs Ansoes. De kleine roode, de levende vlam, omfonkelt zijn speelboom op het Eiland der Vier Radjahs.

Vijf jaar lang kwamen van de vogelrijke bergen van Eiland-Indië die vogels van Albert naar den Vogelaar gevlogen.

Toen nu onlangs voor de vijfde maal sedert de twee kameraden hen te samen hoorden aan den zoom van het bosch, de trekkende kraanvogels trompetten boven Demmin, dacht de Vogelaar:

‘Nu komt hij zelf.’

En hij zette Alberts stoel weder voor de groote schrijftafel tegenover den zijne.

Maar de brief die van de thuisreis sprak bleef uit.

Op dagen nadat schepen uit het Oosten waren binnengevallen in haven van Napels, Triest, Genua, Marseille, klom hij in zijn vogeltoren, om van verre den postbode te zien.

Geen brief kwam van de vogel-bergen.

Toen reed hij telkens naar de stad, over de wintersche wegen waarboven de kraai kraste.

De man aan het venstertje van het postkantoor zei:

‘Nog niet, Heer Graaf!’

De Vogelaar bleef de korte donkere dagen in het bosch. Hij sprak niet meer met Treff; hij vergat het uur van eten; de oude huishoudster durfde hem niet roepen, als zij hem aan zijn schrijftafel zag zitten, met het hoofd op de hand.

Maar den morgen voor Kerstmis, terwijl hij door het venster de vogels voederde op de sneeuw, reikte de postbode hem een brief omhoog.

‘Van het Kerstkind!’

De brief kwam uit de vogelrijke bergen van het vasteland van Azië.

Er vielen twee porfretten uit: Albert met een karavaan op weg door een besneeuwde bergpas waarboven gieren zweefden: en Albert rustend onder een rozelaar, zoo hoog als een jonge berk, bloeiend met honderden rozen.

Albert schreef:

'Ik zie hier jaren werk vóór mij, jaren! Alle vogels afbeelden van het vogelrijkste land der wereld, van de als bloemen zoo bonte op Ceylon, tot de als sneeuw zoo witte van Siberië en de IJszee-kust! En dan; over Demmin naar Amerika! De kolibri's van Brazilië zien schitteren en de groote arara's, de muziek als van houten klepeltjes in houten klokjes hooren der houtduiven; lachen met de spechten in Mexico, die hun eikelprovisie voor de eekhoorntjes verstopt houden, in de holle dorre aloë-stengels, en in de stelen der Yucca-lelies gaten beitelen, "eikeldopjes" om er de eikels in vast te zetten voor genoegelijker leegpikken; en over het dorre grauwe land van de verdorde aloë's naar de verdorde Yucca's de glanzige vogels zien heen en weer flikkeren, zooals de Saussure hen zag! In de bosschen van Noord-Amerika turen en luisteren als Audubon, die jaren lang, toen hij na telkens alweer een harden tegenslag in zaken om troost het bosch in ging naar de vogels en die uitschilderde met zijn fijnste penseelen en klaarste kleuren, tot hij eindelijk begreep, (zooals U!) dat zijn ware leven bij de vogels was en (zooals U!) bleef bij de vogels in het bosch. Den goudpluvier zien, wiens trek van Alaska over de Aleoeten naar Honoloeloe en van Labrador over den Atlantischen Oceaan de pampas in van Brazilië en met het voorjaar terug door het dal van den Mississipi, U geteekend hebt op de groote wereldkaart, in de werkkamer. Alles zien van de vogels en nog meer!'

Toen hij den brief had uitgelezen, zat de Vogelaar lang zeer stil.

Eindelijk, zwaar, stond hij op, ging naar de groote schrijftafel voor twee, zette het portret van Albert met de karavaan en het portret van Albert onder den grooten rozelaar tegen een stapel boeken, zag op de ledige plaats tegenover hem.

Toen nam hij zijn pen en schreef:

'Bravo, Kameraad!'

AUGUSTA DE WIT

Friesland in den eersten tijd van den Tachtigjarigen Oorlog

Indien men eenige jaren na 1568, zoo bijv. in 1574 of 1575, een burger van Leeuwarden had gevraagd, hoe het zijn land ging in den oorlog, dien het voerde tegen Spanje, zou hij waarschijnlijk vreemd opgehoord hebben en geantwoord, dat hij van zulk een oorlog niets wist. Een gelijk antwoord trouwens zou zulk een vraag destijds uitgelokt hebben bij het overgroote deel der Nederlanders, die buiten de provincie Holland en Zeeland woonden. En wanneer men den ondervraagde het geheugen had trachten te scherpen door hem er aan te herinneren, dat er in 1568 dan toch wel zoo iets als een oorlog begonnen was, zou hij vrij zeker zijn schouders opgehaald hebben. Of er dan in dat jaar volstrekt niets gebeurd was? Zeker, dat wel; feitelijkheden in Friesland eigenlijk niet veel, maar een tijd van onrust en spanning had men er stellig doorleefd en een paar maanden lang had men er kunnen denken, dat groote veranderingen op til waren. Omstreeks Paschen (18 en 19 April) deden in Leeuwarden opwindende geruchten de ronde, omtrent plannen, die graaf Lodewijk van Nassau had en een paar dagen later hadden soldaten een werver met zijn trawanten binnengebracht, die manschappen trachtte te winnen voor het rebellenleger, dat de graaf nu achter Groningen bezig was te vormen. De regeering was ongerust geworden: den len Mei was den advocaten en zelfs het lagere personeel van het slot, alsmede burgemeesters en schepenen van Leeuwarden een nieuwe eed van trouw afgevorderd; maar van de ‘heerschappen’, die men terzelfder tijd in de kanselarij ontboden en gevraagd had, of ze de ‘stat Leuerden solden helpen te defenderen met lijff ende goed van weegen

Coninclijcke Maijesteyt van Spaegnen' had een deel ontwijkend geantwoord en de burgers, voor hetzelfde doel in een kerk samengeroepen, hadden ook geen eensgezinden ijver voor 's konings zaak getoond. De magistraten hadden zich nu den schijn van vast vertrouwen op hun gezag niet meer durven veroorloven; eenige dagen later waren de deftige raadsheeren van den Hove met raadsleden der stad rondgegaan van huis tot huis, 'afvraagende een yder, hoe hij zich in tijd van nood zoude draagen in 't verdaadighen van de stad teegens de vijanden'.

Beslissende gebeurtenissen schenen toen op handen. De stadhouder der noordelijke provinciën, Aremberg, kwam ijlings met gewapenden uit het Zuiden en trok 12 Mei de stad binnen; zes dagen later marcheer den de bezettingstroepen van Leeuwarden en Sneek gezamenlijk naar het bedreigde Oosten, den volgenden dag zag men nog tien vendels langs den buitensingel de stad passeeren op weg naar Groningen. Aremberg zelf, ofschoon ongesteld, kon niet rust nemen: hij liet zich dragen naar de schuit, die ook hem naar het bedreigde Groningen zou voeren. Slecht evenwel verging het hun allen in den slag bij Heiligerlee: reeds den 29sten zag men de overblijfselen van de garnizoenen van Leeuwarden en Sneek sterk gehavend terug, 'gans weerloos ende sonder geweer'. De stadhouder was gesneuveld, midden Juni vierde men te Leeuwarden zijn kerkelijke uitvaart.

Voor de Friezen volgden nu weken van afwachten en onzekerheid; de bui, die in het Oosten opgekomen was en zich thans nog donkerder afteekende, bleef daar hangen. Men weet, hoe graaf Lodewijk de stad Groningen niet vermocht te nemen en zich - wat drieste historici hem nogal eens kwalijk nemen - daaraan ook niet voorbij waagde. Na den slag bij Heiligerlee heeft hij nog bijna twee maanden een deel der Ommelanden bezet gehouden; den 21sten Juli werd zijn leger door Alva bij Jemgum volkomen vernietigd.

Opstanden, ook duidelijke aanstalten daartoe, waren in Friesland niet voorgekomen, wel hadden een aantal personen uit de provincie zich naar graaf Lodewijk begeven; zij bleven nu weg. Vonnissen van den Raad van Beroerten noemen de namen van 219 lieden, die niet waren teruggekeerd en ge-

bannen werden met verbeurdverklaring van hun goederen. Wat hier verder nog voor de regeering te doen overbleef, was geen zaak van oorlog, maar van justitie; niet werk voor soldaten, doch voor den rechter en - in enkele gevallen - voor den beul.

Trouwens, een periode van openlijk oproer en georganiseerd verzet tegen 's konings bewind heeft men tot aan het einde van 1576 in Friesland maar éénmaal gehad, nl. in het jaar 1572. Het verhaal van wat er toen gebeurd is, vat ik kort te zamen; een breedvoerige beschrijving, zorgvuldig bewerkt maar met iets te veel huldebetoon aan Friesche vrijheidshelden, kan men lezen in opstellen van Mr. A.J. Andreae.[1)] Militaire kracht en politiek organisatievermogen toch hebben de leiders maar weinig getoond. Den 21en Mei was Enkhuizen, in Juni 1572 waren ook de overige steden van Hollands Noorderkwartier in opstand gekomen en in de eerste helft van Augustus vielen de steden aan de andere zijde van de Zuiderzee, Kampen, Vollenhove en Steenwijk, van den koning af; weldra ook kwamen de Kuinre, Hasselt en Genemuiden in de handen der Geuzen. De Zuiderzee geraakte in de macht van de opstandelingen en tevens de landweg, die Friesland naar het Zuiden met het overige gebied des konings verbond. Omzichtig en vastberaden evenwel stelde zich de luitenantstadhouder, kolonel Caspar de Robles, te weer. Van zijn geringe krijgsmacht, aanvankelijk zeker niet meer dan enkele honderden soldaten, trok hij het grootste deel samen in Leeuwarden, waar het blokhuis duchtig versterkt werd. Dit centrale punt hield hij zoo stevig vast, dat de burgerij zich daar in de volgende maanden niet geroerd heeft. Veel meer vermocht hij aanvankelijk ook niet in zijn greep te houden; alleen Harlingen en Stavoren, twee invalspoorten van zee uit, waardoor de verbinding met het afvallige Holland mogelijk was, kregen een kleine bezetting op hunne blokhuizen. Voor het verkeer met Holland kozen de opstandelingen aan de Westkust het haventje te Makkum, maar dit werd eenige weken later door het laten zinken van een paar schepen met steenen

1) In den Frieschen Volksalmanak van 1899, blz. 74 vlgg. en in De Vrije Fries XVI, blz. 389 vlgg. (Bijlagen hiervan in hetzelfde tijdschr. XVII, blz. 5 vlgg.)

slecht bruikbaar gemaakt. Gevaar dreigde toen Dokkum Geus werd: daardoor zouden hulp en levensmiddelen voor de rebellen langs het Dokkumer Diep kunnen binnenkomen en voor den kolonel de gemeenschap met Groningen worden bemoeilijkt. Om den landweg daarheen vrij te houden had hij reeds een vendel knechten in Kollumerland gelegd. Maar een paar kleine legerafdeelingen heroverden vier dagen later het stadje, verlamden door plundering, moord en brand, door de zg. Dokkumer Furie, het verzet en een garnizoen van 150 man, daar nu gelegerd, hield voortaan dit gat in het Noorden dicht. De krachten van den kolonel waren ontoereikend om ook naar het Zuiden de provincie af te sluiten, doch aan deze zijde, in Overijsel, lag geen opstandsgebied, dat den opstand in Friesland zou kunnen voeden. Sneek, Bolsward en Franeker waren in de tweede helft van Augustus afgevallen en hadden een Geuzenbezetting ingenomen; begin September verscheen als stadhouder namens den Prins van Oranje graaf Joost van Schouwenburg in Friesland en richtte er, zoo goed zoo kwaad het ging, een regeering in. Maar de opstand had er geen lucht, hij zat ingekneld tusschen de sterke punten Leeuwarden, Harlingen en Stavoren, waartegen ongeregelde benden zonder belegeringsgeschut niets vermochten, afgesloten weldra ook nog van het graanrijke Bilt door een kamp, dat de kolonel te Berlicum vormde, en schansen, die hij ten Noorden van Franeker legde om de kloosters Aanjum en Lidlum. De tamelijk tuchtelooze Geuzen bleken meer geschikt voor plundertochten dan voor den strijd tegen de gedisciplineerde en geoefende troepen van den kolonel; de burgerijen kregen na eenigen tijd genoeg van een bevrijding, die hun voortdurende lasten en toenemende ontreddering in hun samenleving bracht. Bolsward weigerde midden October een geuzenafdeeling, toen ze van een mislukten plundertocht naar Dronrijp terugkeerde, weer binnen te laten. Toen in de volgende maand het Spaansche tuchtigingsleger onder Alva's zoon Don Frederik in Nijmegen gereed stond om de opstandige steden ten Noorden der groote rivieren weer te onderwerpen, gevoelde stadhouder Schouwenburg zich ongerust. Terecht: Zutfen werd 16 November bestormd en uitgemoord, en de IJselsteden bogen zich zonder eenig verweer voor een sterke

afdeeling, die naar het Noorden trok; hij liep gevaar in een val opgesloten te raken. Eerst zocht hij weg te komen over de Zuiderzee en toen dit niet gelukte, glipte hij met zijn benden nog net bijtijds weg door de Zevenwolden. De vroeg ingevallen vorst had de anders in den winter moeilijk begaanbare wegen aldaar en verderop de hooge venen aan de Oostzijde van Drente hard gevloerd, zoodat hij naar Westfalen ontsnappen kon. Sindsdien heeft hij bij Friesche historieschrijvers als verrader te boek gestaan; maar wat hij in den steek liet, was een reeds verloren zaak. Wie te zeer gecompromiteerd was, zocht uit te wijken; de opgestane steden zochten de genade van Caspar de Robles, die zich wel van al te strenge strafoefening moest onthouden. De hoofdschuldigen waren meest weg en medeschuldigen waren er te veel. Den laatsten November kon in Leeuwarden een plechtige dankdag gehouden worden voor de verdrijving van 's konings vijanden.

De opstand was uit en naar men mocht aannemen, voor goed. Het Hof verzocht Alva de troepen, die naar Friesland op weg waren, terug te roepen; zelf vertrok de kolonel in Januari 1573 met een deel van zijn manschappen om deel te nemen aan het beleg van Haarlem.

De woelingen in de afgeloopen drie en een halve maand vormden ten slotte maar een tusschenspel in de historie van Friesland, een revolutionnair avontuur, bitter om te herdenken, achteraf en uit militair oogpunt bezien eigenlijk reeds hopeloos van den aanvang af. Wat toch is de opstand tegen Spanje geweest? Grootendeels een strijd van en om steden. Wezenlijke krijgswinst slechts was een stad, die zich liet veroveren of verrassen. Het platteland met zijn verspreide bevolking, zijn losse organisatie, zonder beschermende vestingwerken, was hulpeloos. Men kon er vluchten, soms zich korten tijd verdedigen in de kerk of op den kerktoren, maar deze bouwwerken hadden niet meer als in het Friesland der middeleeuwen strategische beteekenis, evenmin als de stins van den hoofdeling. Een stad daarentegen van eenigen omvang en behoorlijk versterkt, al was het niet eens naar de eischen der nieuwere vestingbouwkunde van die dagen, was moeilijk neembaar. Doch in Friesland waren er, zoo wordt ons in 1550 verzekerd ‘voor de meeste part onvaste steden...., nergens-

bij zoo goet, groet ofte populoes als vele dorpen van dese platte landen'. Het schijnt geloofwaardig. In de grootste Friesche stad, in Leeuwarden, was in 1511 de bevolking binnen de wallen gehuisvest in ongeveer 600 'husen' en circa 250 'cameren', d.w.z. één kamer-woningen; in ongeveer 850 woningen dus, waarvan bijna een derde arme lieden herbergde. Hoeveel inwoners dus deze stad had? Men is veelal geneigd voor dezen tijd den kinderrijkdom en daarmee de grootte der gezinnen te overschatten, doordat men zich van de geweldige sterfte in de toenmalige steden geen juiste voorstelling maakt. Men had er gewoonlijk geen geboorte-overschot, zooals tegenwoordig, doch een sterfte-overschot. In Leiden kwamen er volgens een bevolkingsregister van 1581 2.2 kinderen op één volwassen manspersoon, in Leeuwarden telde men nog in 1812 geen vijf personen (slechts 4.55) per woning. Een schatting van het aantal inwoners van Leeuwarden in 1511 dus zal tusschen de 4000 en 5000 moeten blijven. Holland had destijds onder zijn steden negen, die daar boven uitkwamen, en sommige heel ver, vier telden meer dan 10.000 inwoners, maar deze waren dan ook zeer aanzienlijk.

Hoeveel meer de steden in dit gewest beteekenden dan in Friesland, blijkt ook uit de verdeeling der algemeene belastingen. Volgens een 'zetting' van 1518 hadden ze daar 58% van het geheel te dragen, in Friesland stonden later de steden voor den jaartax, die ten bate van den landsheer geheven werd, nog aangeslagen op ca. 11½% van het totaal.

Natuurlijk gelden deze cijfers niet meer geheel voor het jaar 1572. Er zijn duidelijke aanwijzingen, dat gedurende het tijdvak van ongestoorden vrede, dat met het begin der regeering van Karel V in 1524 begonnen was, de Friesche steden in welstand vooruitgegaan zijn. Hun draagkracht liet in 1571 toe dat van een gewestelijke bede, die toen werd omgeslagen, hun aandeel op 20% verhoogd werd. Maar van een snellen groei als van Amsterdam, die in veertig jaar tijds de bevolking van 11.000 tot op 30.000 zielen deed stijgen, was hier geen sprake. Het waren landstadjes - een te weidsche naam haast nog voor lilliputters als Sloten, IJlst en Stavoren - middelpunten voor hun omgeving, bestaande van kleinhandel en handwerk, zonder exportnijverheid en zonder veel aandeel

aan de groote zeevaart, die den Hollandschen en Zeeuwschen steden de middelen gegeven heeft om den krijg tegen Spanje te financieren. Juist daarin heeft Philips II deze met zijn soldaten niet kunnen treffen.

Middelen tot verweer bezaten de Friesche steden over het algemeen maar weinig. Franeker, Sneek en Bolsward hadden versterkingen en deze heeft Caspar de Robles dan ook niet met geweld kunnen hernemen; Leeuwarden, Harlingen en Stavoren werden door blokhuizen in toom gehouden.

Nog eenvoudiger dan in Friesland lagen in het aangrenzende Stad en Lande, in de tegenwoordige provincie Groningen, de zaken voor een bewindhebber, die een onwillige streek moest bedwingen. Men had hier - Appingedam mag men wel buiten beschouwing laten - maar ééne stad en die had in 1568 den opstand gekeerd. Een garnizoen in Groningen was voldoende om in dit gewest het gezag te handhaven. Zeker, de schrik van Jemgum werkte hier na, maar toch voelt men zich eenigszins bevreemd als men de hier geschreven kronieken leest over de voortdurende stilte, die er heerscht na 1568. Tien jaren volgen elkaar op zonder eenig krijgsbedrijf; alleen op de Eems wordt wel eens met Watergeuzen geschermutseld.

Ook in Friesland was het thans weer rustig, maar de naweeën van den opstand lieten zich nog gevoelen, vooral in de steden, waar de Geuzen hadden gelegen. De kolonel had er nu garnizoenen gelegd, maar zelfs het sterk Spaanschgezinde Hof zag in, dat ze geen zwaren druk meer konden verdragen; in Juni 1573 moesten de bezettingen van Franeker en Sneek tot op 200 man, die van Bolsward tot nog geringer getal verminderd worden. Dokkum was geplunderd en voor een deel verbrand.

Nog erger hadden vele kloosters het te kwaad gehad; het meest van de zijde der Geuzen, doch ook de regeering had hen niet geheel ongemoeid gelaten. Van de meest gegoede had de kolonel aanvankelijk om in de oogenblikkelijke behoefte aan geld voor een honderd man bereden politietroepen te voorzien een bijdrage geheven, die enkele pas opgebracht hadden, nadat ze door inkwartiering murw waren gemaakt. Tijdens de onlusten had hij Lidlum en Aanjum, zooals reeds

gezegd is, als vestingen ingericht; de bezetting van Lidlum had vijf kanonnen bij zich. Gewelddadiger waren de opstandelingen geweest. In Bolsward had men stelselmatig alles wat van waarde was uit kerken en kloosters gehaald en dit geinvenriseerd; het zilver alleen had een gewicht van 35 pond. Evenzoo had het Bonifaciusklooster in Dokkum veel van zijn kostbaarheden verloren. Van de kloosters buiten de steden kan men er wel een twaalftal noemen, die leeggeroofd waren, en op een paar na hadden deze de roode haan op hun daken gezien.

Het is moeilijk te zeggen, in hoe verre godsdiensthaat tot deze hardhandigheid had aangezet. Meegewerkt heeft ze stellig, maar ook platte rooflust en vooral het gebrek, dat de opstandelingen was gaan kwellen, hadden tot plundering gedreven. Ontzag echter voor een godgewijde stemming in de kloosters had men in de laatste anderhalve eeuw, ook vóór het begin van de hervorming, lang niet altijd betoond en nooit hadden zij in tijden van beroerte als eilanden van vrede in het ontruste gewest gelegen. Een klooster met zijn steenen gebouwen, soms omgeven door een muur, gewoonlijk door een gracht, wel voorzien van proviand, lag nu eenmaal bijna gereed om als fort gebruikt te worden: in 1534 had stadhouder Schenk van Toutenburg Oldeclooster bij Bolsward, waarin de Wederdoopers zich genesteld hadden, pas na een bombardement van verscheidene dagen en eenige bestormingen kunnen innemen. In de 15e eeuw hadden de Friesche kloosters actief aan de binnenlandsche oorlogen deelgenomen; in de jaren tusschen 1515 en 1524, toen Karel V en Karel van Gelre elkaar de heerschappij over Friesland betwistten, hadden keizerlijke en hertogelijke benden zonder teerhartigheid kloosters als sterkten gebezigd. Friesche prelaten hadden in 1523 wel willen bijdragen voor het onderhoud van keizerlijke troepen, maar op voorwaarde ‘dat men in huere cloesteren gheen legheren maecken en solde’. Vooral de steden vonden de nabijheid van kloosters, die zoo gemakkelijk tot hoofdkwartier van vijandelijke benden gemaakt konden worden, uitermate onbehagelijk. Inwoners van Franeker hebben destijds Lidlum zoo onder handen genomen, dat er geen deur of venster, geen post of kozijn, geen stuk lood, ijzer of tin meer overbleef.

En Luinkerk ten Z.O. van Harlingen is in die dagen zoo grondig verwoest, dat er slechts een hoop steenen van restte, die een keizerlijk commandant later heeft weggehaald en gebruikt om het blokhuis te Harlingen van torens te voorzien.

Was de materieele schade, in 1572 den kloosters toegevoegd, een groot nadeel voor het land? Ik betwijfel het. Friesland had in de 16e eeuw te veel kloosters, 45 in het geheel, één op misschien een paar duizend inwoners. De meeste waren oude stichtingen, rijk aan landbezit door schenkingen der geloovigen. Maar de offervaardigheid der bevolking was sinds lang ten einde en de vroegere giften tot tamelijk onvruchtbaar bezit geworden. Omvangrijk was dit zeker nog: in Ferwerderadeel bedroeg de pachtwaarde der kloosterlanden volgens het register van den jaartax ruim ¼, in Oost-Dongeradeel ruim □ van die van het gansche areaal der grietenij. Rekent men het goed van kerken, pastoraten, vicariaten en andere kerkelijke beneficiën er bij, dan blijkt in de beide grietenijen resp. bijna 40% en 30% van den grond, naar de huurwaarde geschat, in de kerkelijke doode hand berust te hebben. Niet alles daarvan mag men als dood bezit beschouwen, het minst wel dat van de parochiekerken, van de pastoors en anderen, die dagelijks met de bevolking verkeerden en in haar geestelijke behoeften voorzagen. Dit kon althans, en zou ook inderdaad later tot nieuw leven gewekt worden, maar in beide grietenijen was het nog niet de helft van den kloosterlijken eigendom.

Geneigd om de opbrengst van dezen laatsten te genieten was een te gering aantal personen. Men kan het lezen in de pauselijke bul van 1561, waarin de oprichting van een bisdom voor Friesland geregeld en de opheffing van drie kloosters ten einde daardoor de middelen ter bezoldiging van de nieuw te benoemen dignitarissen vrij te maken, werd aangekondigd. Er werden, zoo heette het daar, in Friesland zooveel kloosters aangetroffen ‘dat in verhouding tot hun aantal niet genoeg personen werden gevonden om daarin een kloosterlijk leven te leiden.’

Wie leefden toen in zulk een Friesch klooster? Ik heb een opgave omtrent Smallee (bij Drachten), die naar mij voorkomt aanvaard mag worden als een beeld van den gemiddelden

toestand. Toen in 1580 de kloosters opgeheven waren en de vroegere bewoners daarvan een alimentatie moesten ontvangen, kwamen hiervoor uit Smallee in aanmerking: de prior, de priorinne en zes nonnen; voorts veertien leekezusters, die daar feitelijk als werkvrouw of dienstmeid werkzaam waren geweest en ten slotte zeven 'proveniers', van wie twee ook voor diensten onderhoud hadden genoten, twee uit liefdadigheid waren opgenomen en drie zich voor een som gelds hadden ingekocht, gelijk men dat nog wel doet in een gasthuis. Onmiddellijk valt in het oog het gering aantal nonnen en de wanverhouding, die bestaat tusschen den rompslomp van gebouwen en half of geheel wereldlijke personen, te midden waarvan zij leven. In Groningerland was het niet anders: in het Augustijner klooster te Appingedam woonde in 1545 nog maar één monnik, waarom daar de kloosterkerk tot parochiekerk werd gemaakt; in de abdij van Wittewierum vond men er omstreeks 1560 nog 4, zoodat de inkomsten er van ter beschikking gesteld konden worden voor het nieuw op te richten Groninger Domkapittel; het Dominicaner klooster te Winsum was in 1569 geheel verloopen en werd opgeheven; in de stad Groningen stond meer dan één klooster leeg.

Maar natuurlijk, ook weinige uitgelezenen kunnen door hun leven, zelfs door een teruggetrokken leven, zoozeer de geestelijke atmosfeer om zich heen verhelderen, dat men niet precies mag narekenen, hoeveel stoffelijke middelen aan hun bestaan ten koste gelegd worden. Hoe het omstreeks 1570 stond met de zedelijke en geestelijke gesteldheid van den regulieren clerus in Friesland, is moeilijk te zeggen. De hervorming zeker, ofschoon ze, naar het schijnt, de pastoors meer heeft gegrepen dan de kloosterbevolking, had onder deze geschift. Er waren weggegaan, maar er waren ook gebleven, die beter hadden kunnen weggaan. Men hoort wel eens van drankzucht of onkuischheid, doch de indruk is niet, dat de kloostermuren bijzonder kwaad behoefden te verbergen, veeleer dat daarbinnen het leven gewoon en alledaagsch was. Men kan het reeds afleiden uit voorstellen, die twee inquisiteurs in 1554 na een inspectiereis in Friesland hebben gedaan. Ze raden het boerenbedrijf in de kloosters tot het uiterste te beperken, stallen, schuren en dgl. door een muur te scheiden

van de verblijven der monniken en nonnen; in de mannenconventen moet de kloosteroverste jaarlijks enkele nieuwe, goed gedrukte uitgaven van oude auteurs koopen en die den broeders in handen geven; in de vrouwenkloosters behoort de abdis of priores ieder jaar voor elk der zusters een boek aan te schaffen, waarin ze met vrucht zullen kunnen lezen.

Nuchter en mat schijnt ons het leven in die kloosters, zooals trouwens in de heele kerk hier in het Noorden. Niet in staat ook dit verstijfde lichaam de leden te doen rekken was de nieuwe bisschop van Friesland, Cunerus Petri, dien men den len Februari 1570 te Leeuwarden op nadrukkelijk bevel van Alva met de voorgeschreven statie had moeten inhalen. Latere, hervormde schrijvers hebben weinig goeds, maar ook niet buitengewoon veel kwaads van hem gezegd; wat ze in hem misprijzen is wel beschouwd niet veel meer dan dat hij zijn ambtsplichten met behoorlijken ijver vervulde. Hij kreeg den naam van geldzuchtig te zijn, een voor de hand liggend verwijt tegenover iemand, dien men als overbodig beschouwt. Ook de priesterschap hield weinig van den opgedrongen leidsman, die ongewone opbrengsten van zijn onderhoorigen vorderde en hen stoorde door zijn geregelde visitaties. In menige dorpspastorie, waar tot nu toe pastoor, pastoorsvrouw en pastoorskinderen vredig hadden samengewoond, zal de aankondiging eener inspectie door iemand, die zonder respect voor de oude volkszeden de canonieke regelen op het coelibaat had te handhaven, opschudding hebben gewekt.

Doch weer terug naar het uitgangspunt. Ernstige, onheelbare schade had het revolutionnaire bedrijf van 1572 aan het uiterlijk samenstel der provincie niet toegebracht. Van de oeconomische kon een gewest zich gemakkelijk herstellen, dat ongekwetst gebleven was in zijn hoofdmiddelen van bestaan: veeteelt en landbouw; de politieke ontreddering week, want de regeering wankelde niet meer. Niemand kon destijds voorzien, dat ze over eenige jaren zou vallen. Doch de toestand van vrede, die na de kortstondige storing opnieuw intrad, had iets mistroostigs. En dat had ze al gehad sedert 1566.

Als begin van de gebeurtenissen, die de verandering bewerkt hadden, moest men wel aannemen, dat op een zomerdag van dat jaar enkele edelen, Albert van Huchtenbrouck, Frits

van Egmond en Herbert van Raephorst op witte paarden en in grauwe geuzenkleedij Leeuwarden waren binnengereden en afgestapt bij ‘De Gulden Helm’ van Gabbe Selsma op de Nieuwstad. Ze kwamen om deelnemers te werven voor het Verbond der Edelen, dat onlangs, den 5en April, aan landvoogdes Margareta het opzienbarende smeekschrift had aangeboden, waarvan begin Juni afdrukken in de Leeuwarder straten waren rondgevent.

Het duurde gewoonlijk lang, voordat de weerklank van wat in Brussel voorviel, een afgelegen gewest als Friesland bereikte. Een reis daarheen was ver en duur. De klerk van den rentmeester van Friesland, die in 1567 met een geleide van zes man geld naar Antwerpen en Brussel moest brengen, had daarvoor, uit en thuis, 25 dagen noodig. Het kostte voor hen samen 128 Carolusgulden, bijna de helft van het tractement voor een ordinaris raadsheer in den Hove van Friesland. Dezelfde klerk was 1 Januari tevoren alleen uit geweest voor een boodschap naar Brussel; hij had daarvoor 12 Carolusgulden moeten uitgeven, niet veel minder dan het volle jaarloon voor een boerenknecht buiten de kost, dat destijds 14 Carolusgulden bedroeg; evenveel als twee maanden loon voor een timmermans- of metselaarsknecht, die 5 stuivers per dag verdiende.

Maar nu dan, de aanstoot van buiten af door de komst van de drie heeren gegeven, wekte heel wat beroering. Vooral bij de hervormden van verschillende soort. Anabaptisten waren er vele; de wederdoopersche bisschop Lenaert Bouwens had in het Noorden gedurende de jaren 1562 tot ca. 1566 niet minder dan 4.498 personen herdoopt. Onder hen bestond een kerkelijke organisatie; in dezen zelfden tijd was tusschen de gemeenten van Harlingen, Dokkum, Leeuwarden en Franeker een verbond gesloten. De andere afvalligen hadden blijkbaar niet eenzelfde, vele geen duidelijk leerstellige kleur; er waren allerlei overgangstinten van den overtuigden hervormde tot den lauwen Katholiek. Onverschilligheid voor den Roomschen eeredienst was algemeen en de regeering wist ook wel, dat achter den openlijken schijn van kerkelijke lusteloosheid actieve kettersche gevoelens schuil gingen, doch deze bleven in het halfdonker. Als zij overtreders der gods-

dienstplakkaten grijpen wou, tastte ze meestal in het ledig. Solidariteitsgevoel, een gemeenschappelijke afkeer van de gewelddadige maatregelen, waartoe de vreemde, verre regeering in Brussel preste, noopte tot een lijdelijken weerstand, die de meeste schuldigen dekte.

Thans leek een geheele omkeering aanstaande. En de onbeschroomdheid, waarmee verder gehandeld werd, toont, hoe weinig men wist van de wezenlijke bedoelingen der centrale regeering. Een eigenlijke beeldenstorm had in Leeuwarden niet plaats. De stadsmagistraat liet, te beginnen met den 31en Augustus, de teekenen van het Katholicisme uit de kerken verwijderen en ruim een week later godsdienstoefeningen door hervormde predikanten houden. Alles geschiedde openlijk en op last van de stadsoverheid; men stoorde zich niet aan de dreigementen van Aremberg of aan mandementen van het Hof. De Brusselsche regeering behoefde later slechts afschrift te laten nemen van de Leeuwarder stadsrekeningen - en dat heeft ze gedaan - om er achter te komen, welke timmerlieden en metselaars en hoe lang deze gewerkt hadden ‘om 't reinighen, slecht maiken ende suveren’ van de drie parochiekerken, wie de benoodigde witkalk geleverd had, aan welke predikanten en hoeveel hun betaald was voor de verkondiging van Gods woord en dergelijke zaken meer.

Eigenaardiger is - en het bewijst nog duidelijker, hoe weinig oog men hier had op wat er verder in 's konings landen omging -, dat hoewel 25 Augustus het Compromis der edelen ontbonden werd, hetgeen de stadhouder den 11en September in Friesland liet bekend maken, juist toen nog in dit gewest een sterke actie voor zulk een verbond opkwam en dat dit nu veel aanhang kreeg onder de Friesche heerschappen.

Illusiën evenwel omtrent de waarschijnlijkheid van religievrijheid of de toelaatbaarheid van de nieuwe ‘confederatie’ der edelen, verloren hun grond, toen de stadhouder na afwezigheid in Januari 1567 terugkwam met soldaten en zich legerde bij Bergum. Aan gewapenden weerstand viel niet te denken, is blijkbaar ook niet gedacht; met tamelijk nutteloos geparlementeer over de eischen tot onderwerping wonnen de magistraat van Leeuwarden en de geconfedereerde heerschappen

slechts eenigen tijd. Het einde was, dat zij die zich bedreigd achtten, vluchtten - 78 pastoors of lagere geestelijken, reeds terstond of achteraf gebannen, weken uit - en dat de rest zich boog.

En nu begon de periode van onbehagelijkheid, waarvan hierboven reeds sprake was. Ze heeft geduurd tot het einde van 1576. Eens nog, in 1568, begon de neiging tot verzet te ontwaken, toen ze de nadering van Lodewijk van Nassau hoorde; eens, in 1572, geraakte ze op de been, maar doorgaans sliep zij haar onrustigen slaap en de hoop op een verandering ten goede bleef een kwellend droombeeld.

Geen tijd van oorlog dus: een begin vast te stellen voor den tachtigjarigen oorlog zóó, dat deze inderdaad tachtigjarig blijft, is voor Friesland dan ook niet mogelijk; evenmin als trouwens voor vele Nederlandsche gewesten. De krijg tegen den koning van Spanje wordt hier in het Noorden nog niet eens in 1576, doch eerst na het verraad van Rennenberg, in 1580, geopend; van toen af pas stond men in Friesland bewust als een georganiseerde, oorlogvoerende macht tegenover den koning en zijn bewindhebbers. Maar wil men een vroegeren aanvang, dan zou men dien moeten leggen omstreeks het jaar 1566. Tot op dien tijd had men hier over het geheel feitelijk wel hervormd kunnen zijn, mits men zich maar niet te zeer bloot gaf; dacht stellig de groote meerderheid, die de algemeene geschiedenis van haar tijd niet kon overzien, dat op het punt der religie nog wel een of andere schikking, dat misschien nog wel eens geloofsvrijheid mogelijk zou blijken. Maar van 1566 af wist men, dat èn regeering èn kerk onverzoenlijk stonden tegenover veranderingen in den godsdienst. Voor Abel Eppens, den Ommelander kroniekschrijver, begint in dat jaar het ‘sacrum bellum’, de ‘heilige strijd’ tusschen een koningsgezind Katholicisme en een inheemsche evangelische religie.

Erg bloedige jaren zijn het van toen tot 1576 niet geweest, althans niet in die mate als men zich den tijd onder de regeering van Philips II gewoonlijk voorstelt. De Raad van Beroerten, ingesteld om de deelnemers aan de troebelen in alle Nederlandsche gewesten te straffen, trof met zijn vonnissen grootendeels personen, die reeds weg waren en die men alleen

nog maar het recht tot terugkeer en hun achtergelaten goederen kon ontnemen. Slechts enkele Friezen heeft hij ter dood veroordeeld. Omtrent de terechtstellingen, die in Friesland plaats vonden, geeft inlichting 's Hofs Crimineel Sententieboek. Alleen het Hof was gerechtigd lijfstraffen op te leggen en een telling van de doodvonnissen, die het in de opeenvolgende jaren heeft geveld, geeft een tamelijk betrouwbaar beeld van de felheid, waarmee de justitie geslagen heeft. In de eerste jaren tot in 1568 zijn het maar enkele, alle wegens misdrijven tegen het gemeene recht. Dan, na den inval van Lodewijk van Nassau, in November 1568, komt het eerste doodvonnis tegen een rebel. Vervolgens stijgt het cijfer: het getal der executies in de periode van begin 1568 tot einde 1576, over negen jaren dus, bedraagt 141. Een duidelijke climax is waar te nemen tot 1572; in dit jaar alleen, met zijn maanden van binnenlandschen strijd, vallen er 23. Begin October voelde het Hof zich destijds weer sterk genoeg om het justitieele bedrijf te hervatten; van toen af tot midden Juli 1573 zijn 32 menschen onder beulshanden gestorven. Even verbaast men zich, dat de kosten van justitie in de rekeningen van 's konings rentmeester over 1572/'73 betrekkelijk laag zijn, geringer dan vroeger dikwijls in vreedzame jaren. Maar een ter dood veroordeelde gaf niet veel kosten: 10 stuivers voor den biechtvader, 3 stuivers voor het galgenmaal bestaande uit wijn en ‘poffen’, 10 stuivers voor een kanne wijns en een paar handschoenen aan den scherprechter Mr. Jan Symonsz, voorts een klein bedrag voor het begraven. Duur wegens hun onderhoud kwamen echter gevangenen, die lang op het blokhuis zaten en die men ten slotte moest laten loopen. In deze dagen evenwel werd blijkbaar kort recht gedaan.

Nog een tijd hierna blijft het cijfer der doodvonnissen relatief hoog; in 1575 zakt het sterk (13), in 1576 bedraagt het nog maar 3. Meestal bestond het misdrijf in deelneming aan den openlijken strijd der rebellen buiten de provincie of strooptochten daarbinnen, soms in het bewijzen van handlangersdiensten. Wegens ketterij werden in al de jaren van 1566 tot 1576 door het Hof slechts twee personen tot den dood verwezen.

Die betrekkelijke zachtzinnigheid echter was gedwongen;

er is geen reden om aan een toegefelijke stemming bij de leden van het Hof te gelooven. Talrijke vangtochten ondernam de substituut van den procureur-generaal bij het Hof, Engelbert van Boeymer, met dienaren van justitie naar verschillende deelen der provincie, maar zeer dikwijls kwam hij met ledige handen terug. Wie hij zocht? In de rentmeestersrekeningen waar zijn reizen geboekt staan, wordt dit niet vermeld, doch zeker wel niet gewone moordenaars, dieven en dgl., want die werden meestal door den grietman, den secretaris der grietenij, den dorpsrechter, of uit de steden door ‘stadsdragers’ naar Leeuwarden opgebracht. Waarschijnlijk ook niet eenvoudige ketters, want de hervormden waren weer onzichtbaar geworden, sedert de meest kenbare bij de groote uitwijkingen van 1567, 1568 en 1572 waren vertrokken. Men mag aannemen, dat het een ander soort van delinquenten was, die in de aanschrijvingen van de regeering aangeduid worden met allerlei namen als ‘rebellen, quaetdoenders, knevelaers, grassateurs, boeven, rabauwen’ en soortgelijke epitheta. Wat deze misdeden, kan misschien blijken uit de verklaringen, die heer Aucke Gaythiez, pastoor te Sneek, in 1572 heeft afgelegd. 's Nachts waren vijf personen voor zijn woning gekomen, die eerst een ruit hadden ingedrukt en vervolgens aan de deur waren gaan morrelen. ‘Om die t'openen hebben (si) die clincke geheft, ende so 't romoer van denselven delinquanten hem, deposant, heeft wacker gemaeckt, heeft hij, deposant, zijn dienstmaecht aengesproecken ende gesecht, dat sij een keerse soude ontsteecken. Soe is hij opgestanden.’ De mannen eischten zijn geld ‘ende die babelsche vaten’. Wat zij met deze laatste bedoelden, was hem onmiddellijk duidelijk en hij antwoordde ‘dat d'ornamenten van der kercke van nacht tot nacht bij den huysluyden verbrocht worden’ en dat hij niet wist, bij wien ze dezen nacht waren. Zij plunderden daarop zijn huis en brachten de buit op hun schip. Te Hommerts herhaalden ze dit bedrijf en joegen den pastoor zulk een schrik aan, dat hij zich in de kerk opsloot en zijn huishoudster in den steek liet. Wij noemen deze lieden met een algemeenen verzamelnaam Geuzen.

Ze waren in dezen tijd een plaag, vooral voor kerken, kloosters en bekende Roomschgezinden en de regeering vermocht

weinig tegen hen die door het land zwierven en nog veel minder tegen hen die zwermden langs de kust. De uitrusting van enkele schepen, die de regeering wel eens in zee zond, gaf haar geldzorgen en lasten, die tegen het succes geenszins opwogen; aanschrijvingen aan de grietmannen om op de zeedijken en de dorpstorens goeden uitkijk te doen houden ten einde overvallen te voorkomen, hadden weinig uitwerking. Ze mocht zich soms verbaasd en verontwaardigd toonen over ‘die cleyne affectie’, welke de dorpelingen ‘tot haeren eygen welvaeren zijn draegende’, het Hof heeft ook tegenover Alva wel eens den geringen ijver der huislieden verontschuldigd, die in lange, koude winternachten op de naakte dijken zouden moeten waken.

Uit de rekeningen van de accijnsen, die gedeeltelijk aan de grenzen en wel speciaal in de zeeplaatsen, geheven werden, is duidelijk zichtbaar, dat sedert 1571 de Watergeuzen sterker worden en den invoer meer en meer belemmeren. Hun opbrengst valt van ruim 13.000 Carolusguldens als tot nu toe op ruim 8.000, 6.000 en 7.000 Carolusguldens in de jaren 1573-'75. In sommige havens was nu het tractement van den accijnsmeester hooger dan het bedrag der accijnsgelden en de regeering was daarenboven nog bezorgd, dat de kas er door de vrijbuiters geroofd zou worden. Buitengewoon belangrijk werd ten slotte een vergeten accijnskantoortje te Blesse aan den landweg naar Overijsel, dat vroeger zoo goed als niets opleverde: van 1574 op '75 werden in de Lemmer nog geen 14 Carolus guldens geïnd, in Blesse ruim 1571 Carolusguldens. De handel op Friesland begon blijkbaar de zee te mijden. De regeering trouwens gebood einde 1573 alle schepen en waren, komende uit de ‘Hollantsche rebelle steeden, vlecken ende plaetsen’, in beslag te nemen en eindigde in Dec. 1575 met alle vaart door de zeeëngte tusschen Stavoren en Enkhuizen te verbieden, waar de opstandelingen toch meester waren en de welgezinde schipper niet passeeren kon ‘sonder evidenten dangiere van in heuren handen te vallen’.

Dat waren verdrietige zaken. En er kwam nog iets bij. De regeering had in 1572 gezien, hoe gemakkelijk een opstand uit Holland kon overslaan en hoe bedenkelijk het kon worden, wanneer ze niet voldoende soldaten bij de hand had. Ze hield

er dus meer in dienst dan vroeger; hoeveel, durf ik niet schatten; misschien in Friesland, dat samen met Stad en Lande onder commando van kolonel Caspar de Robles stond,[1)] niet veel meer dan een duizendtal. Ze moesten door de provincie onderhouden worden, want de koning en het centrale gouvernement in Brussel hadden niets te missen. Doch betalen voor soldaten, daaraan was men hier niet gewoon. Het Charterboek van Friesland is voor de jaren 1572 tot '76 vol van stukken, die een kijk geven op de voortdurende worsteling van den kolonel met de Staten van het gewest om geld los te krijgen voor zijn soldaten. Hij tracht de weerbarstige afgevaardigden te overtuigen; hij paait hen en zegt dat hij hun bezwaren begrijpt; hij dreigt, dat hij anders genoodzaakt zal zijn de soldaten het land op te sturen en op den boer te laten teren; hij heft soms maar eigenmachtig de gelden voor de soldij en hij krijgt tenslotte nooit zooveel als hij behoeft.

Zwarigheden genoeg dus; droefheid ook bij velen, wier verwanten of vrienden in ballingschap leefden; stille ergernis bij hen, die minachting of haat gevoelden tegenover een vervallen officieele kerk, die kunstmatig staande gehouden werd; een gevoel van vreemd te staan tegenover een regeering, samengesteld uit een stadhouder, die een Portugees was, en een Hof, dat slechts voor de helft uit ingeborenen bestond, een gouvernement, dat zijn bevelen uit Brussel ontving en een koning vertegenwoordigde, die woonde in Spanje - groote ontsteltenis ook nog op eens in 1570 door den Allerheiligenvloed, waarbij 2600 menschen verdronken. Maar over het geheel genomen geen opstand, geen rustverstoring zelfs; de militanten bevonden zich in den vreemde, een aantal op zee, velen in Emden; binnen de provincie openbaarde zich de ontevredenheid hoofdzakelijk als medeplichtige lijdelijkheid tegenover de ‘knevelaers’, wanneer zij kruisten langs de kust, kwamen over den dijk of stroopten in de dorpen. Doch reeds in het voorjaar van 1574 bemerkt men een ‘ruste ende stillicheit van tochten’, de bandelooze rooverij der Watergeuzen neemt dan kennelijk af. Ze vormen meer een oorlogvoerende krijgsmacht, waarvoor de regeering nog, en terecht, op haar hoede is,

1) Sedert 1572 was hij in beide gewesten luitenant stadhouder, sedert 1574 (zijn aanstelling is van Dec. '73) stadhouder.

maar die minder haar krachten aan onsamenhangende plunderingen verdoet.

Onder alles door ging het leven zijn gewonen gang: een bewaard gebleven dagboek van een Frieschen heereboer uit de jaren 1569 tot 1574 toont ons het leven op een boerderij, zooals het beheerscht wordt door het landbedrijf. Hooi binnenrijden, tarwe binnenhalen en dorschen, den oogst verkoopen en paarden koopen, metselen aan den 'kleynen kelder' aan de 'ventekamer' en de schoorsteenen, accordeeren met den schoenmaker, die voor een koeievel een aantal zolen maakt benevens 'een paer tuffelen' voor de huisvrouw; dit zijn hier gebeurtenissen, die de aandacht in beslag nemen.

Bovendien de kolonel kon en deed ook nog wel meer dan de orde bewaren. Abel Eppens verhaalt, hoe hij door raad en bevel de dijken langs de Eems in 1574 heeft doen opmaken op een wijze, als nog nooit gezien was, 'erenstelicken (ernstig) die sake doende sulven (zelf) und drivende, sonder enyge profijt daervoer ontfangende'. Nogstaat dicht bij Harlingen zijn beeld, de z.g. 'Steenen Man,' ter herinnering aan wat hij ook hier ondanks de tegenwerking der haspelende ingelanden voor de zeeweringen heeft verricht en zijn naam is tot heden verbonden gebleven aan het Caspar de Robles- of Kolonelsdiep, dat Leeuwarden met Groningen in verbinding heeft gebracht.

* * *

Wij hadden moeite om een begin te vinden voor de tribulatiën in Friesland. Indien wij onzen Leeuwarder burger in 1574 of 1575 nog eens scherp hadden nagevraagd, waaruit de onaangenaamheden, die men toen ondervond, hun oorsprong namen, misschien dat hij geantwoord zou hebben: uit het tractaat van 1524, waarbij de Friezen Karel V als hun heer aannamen.

Het vorstelijk gezag in Friesland was jong. Toen de Friezen Karel V als landsheer erkenden, hadden zij nog maar een korte dressuur als onderdanen achter zich. Hun eersten vorst hadden zij gekregen in 1498; daarvóór waren zij 'vrije Friezen' geweest. Zegen had de 'vrijheid', d.w.z. het ontbreken van een

landsheerlijk bewind, hun niet steeds gebracht en afgemat door aanhoudende partijtwisten hadden zij zich zonder veel bezwaar onder de heerschappij laten plaatsen van hertog Albrecht van Saksen, die staatkundige orde in hun land zou scheppen. Een onafgebroken leertijd als leden eener geordende politieke gemeenschap was daarop niet gevolgd: de rechten der Saksische hertogen waren in 1515 op den Habsburgschen Karel (V) overgegaan, maar een vrijheidspartij had zich lang met vreemde krijgshulp tegen den nieuwen landsheer verzet. Eerst in 1524 hadden allen zich bij een algemeen accoord aan hem onderworpen.

Een natuurlijke hartelijkheid in de verhouding tusschen vorst en volk als daar, waar een heerschersfamilie eeuwen lang de lotgevallen der onderdanen gedeeld heeft, een overgeleverde eerbied voor den regeerder, welke niet meer voor verstandelijke ontleding vatbaar is, ontbraken hier. Daarbij kwam: noch Karel V, noch zijn zoon Philips II had men hier ooit gezien; ééns had een landvoogdes het Noorden bezocht, de landvoogd Alva was, als wij weten, in 1568 wel niet in Friesland, maar toch voor korten tijd in Groningen geweest, geweldig. Nadat de pacificatie van de Noordelijke gewesten verzekerd was, hielden de stadhouders, groote heeren van buiten, zich veel in het Zuiden op; geen van alle had zoo met zijn ‘gouvernance’ samengeleefd als, eerst als plaatsvervangend, daarna als alleengerechtigd stadhouder, Caspar de Robles. Het Hof, niet alleen rechtsprekend, maar ook besturend college, bestond voor een aanzienlijk deel uit Zuid-Nederlandsche ambtenaren.

Maar de hoofdzaak is dit, dat de verhouding tusschen regeering en volk in Friesland berustte op tractaten, op een beperkt voorloopig van 1515 en op een algemeen definitief verdrag, in 1524 door een statenvergadering met gevolmachtigden van Karel V afgesloten; geen geheimzinnig, oud document, maar een algemeen bekend stuk, voor nuchtere beschouwing toegankelijk. Oude lieden konden zich omstreeks 1570 zeer wel herinneren, dat er tusschen het nu regeerend vorstenhuis en één deel der Friezen nog vrij onbepaalde en een ander deel der bevolking in het geheel geen betrekkingen hadden bestaan.

Ik zal er niet bij stilstaan, hoe eigenlijk al terstond en verder de geheele regeering van Karel V door, verschil van inzicht geweest is over de rechten, welke deze overeenkomst, zoowel door wat ze bepaalde als door wat ze in het duister liet, aan beide partijen toekende. Dr. J.S. Theissen heeft dit in zijn ‘Centraal gezag en Friesche vrijheid’ duidelijk uiteengezet. Reeds in 1526 werd door de staten bij de landvoogdes een lijst van ‘doleantiën’ over schending van de ‘contracten’ van 1515 en 1524 ingediend en ze boden aan de geschillen tusschen hen en keizer Karel V in rechte te laten uitmaken. Men ziet, hoe zij zich de verhouding tusschen vorst en onderdanen dachten. Evenwel, ernstig verliepen de oneenigheden ten slotte onder Karel V toch nog niet; de regeering gaf eenige tientallen van jaren lang vrede en een binnenlandsche rust, gelijk men die vroeger zóó lang aaneen nooit gekend had. Maar eens werd men het nooit, ook niet meer eens dan in den beginne. De vorstelijke macht, uitgeoefend door 's keizers ambtenaren, trad telkens weer buiten de verdragsbepalingen, waarin men ze had meenen op te sluiten, en kwam op het terrein, dat men had willen open houden voor de Friesche vrijheid.

Een teer punt - er waren er meer, maar op dit kan men uitteraard de gevoeligheid het duidelijkst constateeren - waren de financiën. In 1524 waren den landsheer bepaalde inkomsten toegewezen: de ‘jaartax’, d.i. een grondbelasting van 3 stuivers per floreen (van 28 stuivers) der geschatte huurwaarde van landerijen en huiserven, een accijns op wijn, bier en laken, de opbrengst van het Bilt en nog eenige kleinere baten. Dit tezamen vormde geen staatsinkomen, maar het inkomen van den vorst. Hij moest natuurlijk zijn eigen - weinige - ambtenaren bezoldigen, het land beschermen, de justitie handhaven en het oog houden op de bewaring der orde, doch dat geld was van hem alleen. Het stond aan hem, hoe hij het wilde besteden; of hij het wilde veroorlogen in Italië, er ergens buiten Friesland een paleis of vesting mee wilde bouwen - kortom, het behoorde tot zijn ‘domein’. Omgekeerd moest hij zijn onderdanen het hunne laten; hij mocht zich daarvan niet iets door eigenmachtige belastingheffing toeeigenen. Wel mocht hij hun iets extra's vragen, maar hij zou hun, volgens het accoord van 1524 ‘gheene beswaeringhe op-

leggen.... buyten hueren vrijen wille, weete ende consente.'

In 1537 dan vroeg de regeering voor het eerst een bede, een 'propijn', aan een daartoe samengeroepen landdag.[1] Dadelijk een verwijzing naar het tractaat van 1524. De Friezen hadden begeerd, 'hem te versekeren, waermit zij volstaen mochten, ende zijn alzoe mit Keyserlycker Mayesteyt overeencomen in den jaere van '24; daermet Syne Mayesteyt tevreden is geweest ènde die defensie ènde regeringe van die landen te draegen, sonder yeet (iets) daerenboven te eysschen'. Een reeks van 'doleantien' volgde, waaraan de zeer geldbehoevende regeering nu meer aandacht moest schenken dan haar lief was. Eindelijk, in 1539, na lang geharrewar, kreeg zij 40.000 glds., in twee jaartermijnen op te brengen. De vraag van 1537 bleef niet alleen staan: in 1566 werd de laatste termijn betaald van een 'propijn' van 50.000 glds, door een landdag in 1560 toegestaan. Ook daaraan was weer veel gehaspel over tractaten en oude vrijheden voorafgegaan.

Maar het werd erger. In 1570 liet Alva een 'propijn' vragen van niet minder dan 128.000 guldens, te betalen in 5 jaar. Ditmaal maakten de staten niet veel captie; men wist ongetwijfeld, dat hij van andere gewesten een 100en en verder den 10en en 20en penning geëischt had. Voor de opbrengst moest zoo lang 4 stuivers extra op den floreen gelegd worden. Bovendien moest in deze jaren ook al nu en dan geld toegestaan worden voor soldaten, die boven het gewone getal in dienst genomen werden, en gewapende vaartuigen; tevens hadden de grietenijen bijwijlen kosten voor gerequireerde schepen en wagens, als er troepen doortrokken. Wij hebben nog een register van wat jaarlijks in de grietenij Leeuwarderadeel opgebracht werd: in 1568 5½ stuivers, in de drie volgende jaren respectievelijk 7, 5 en 10 stuivers op den floreen, heel wat meer dus dan de 3 stuivers, waarmee men in 1524 verwacht had van alles af te zijn. Toen kwam het jaar 1572: 22¾ st. op den floreen; 1573 iets minder, 16 st.; in 1574 al weer 24½ st., in 1575 33¾ st., in 1576 nog meer.

Telkens weer moest Caspar de Robles de Staten oproepen

1) Eigenlijk al in 1531, maar wat toen gevraagd was, had men voorgesteld als een 'blijde incompste', een geschenk ter verwelkoming als landsheer, dat Karel nog nooit ontvangen had.

en bij kleine gedeelten het geld vragen, dat hij noodig had; ze spartelden tegen tot het uiterste en steeds is hun verweer gebaseerd op de denkbeelden, zooals ze ook uitgedrukt staan in een vertoog dat ze over het hoofd van den stadhouder heen, in Dec. 1573 aan den nieuwen landvoogd Requesens lieten overreiken en dat voor den koning zelf bestemd was: ‘hoe dat Keyserlycke Mayesteyt, Uwe Mayesteyts Heer Vaeder hoochlofflycker memoriën, int ontffangen van den voorsz. landen belooft heeft dieselve landen te beschermen ende nyet te verlaeten, heure doeghdelycke privilegiën, vryheyden ende oude hercomen, gewoonten ende rechten te onderhouden....; dat die Staten van den voorschreven landen Keyserlycke Mayesteyt daerna in den jaere 1524 geaccordeert hebbende boven die ordinarysse domeynen.... den jaertaux metten acchysen van wijnen bieren ende laeckenen..., Zyne Mayesteyt ten selven tyde wederomme wel expresselycken heeft belooft de landen boven dien niet te beswaeren noch te belasten uuyt geenderleye saecken met precaryen, impositiën, tollagien ofte subventien, noch met enigerleye reale ofte personaele lasten; dan metten voorgaenden accorde ende conventie tevreden te sullen wesen ende die onderdanen daermede vrij ende voorts eeuwelycken ontlast te houden.’ De landvoogd begaf zich niet een staatsrechtelijke discussie, maar antwoordde dat ook hij verlangde naar rust, die zou toelaten minder van de onderdanen te eischen; dat ze toch tegen kwaadwilligen beschermd moesten worden; dat ze maar geduld moesten hebben en dat hij een en ander nog eens zou onderzoeken, maar dat er geen bedoeling bestond om hun rechten te krenken. Doch zulke woorden hoorden zij in Leeuwarden ook genoeg, als ze weigerden of afdongen.

Het waren geen doleantiën meer als vroeger, over allerlei verschillen van rechtsopvatting; in 1570 al had een indertijd door de Staten aangestelde commissie, de zg. ‘Gedeputeerden tot de doleantiën’, die voortdurend moest letten op rechtsof machtsoverschrijding door de regeering, ontslag gevraagd uit haar ondankbare functie, wat evenwel geweigerd was. Het was nu echter vechten om geld voor de soldaten, die de kolonel meende niet te kunnen afdanken, wilde hij het land volgens zijn ambtsplicht voor den koning bewaren. Aan den

eenen kant overreden, pressen, dreigen soms, ook wel de belasting heffen na een halve toestemming; aan den anderen kant tegenstribbelen, omdat het land, zoo het heette, niet meer kon èn, noodig of niet, evenmin behoefde te betalen. Ik geloof, dat de Staten met dit eerste sterk overdreven, want na den val der koninklijke regeering zijn hier de landsbelastingen voortdurend hooger gebleven dan ze ooit in den Spaanschen tijd waren. Toch zou ik ook niet willen zeggen dat de Staten in Friesland de armoede der onderzaten sterker etaleerden dan die in andere gewesten; ook hier klaagden ze over *onmacht*, maar niet overal wezen ze daarbij op *onrecht*, op schending van belofte.

Den len Sept. 1574 ging een landdag uiteen, met welken de stadhouder geen overeenstemming had weten te bereiken; hij ontbond de vergadering ‘aansiende, datter geen hoop en is, dat bij de volmachten yets vruchtbaerlycx uytgerecht sall worden.... mogende lyden, dat een yder naer huys vertreckt’. Na nog een vergeefsche proef genomen te hebben met buitengewone accijnsen, waartoe een klein deel der Staten zijn goedkeuring gegeven had, begon hij in December in overleg met het Hof maar eenvoudig bij verordening een maandelijksche belasting te heffen tot onderhoud der soldaten. Opnieuw werden tegen Juli 1575 de Staten bijeengeroepen en nu ten slotte waren ze tam geworden. Zonder merkbare tegenspraak stelden ze te zijner beschikking een maandelijksche heffing, als hij tot nu toe geind had, zelfs tot een hooger bedrag ‘geduyrende den tijt van twee ofte drie maenden.... ende zoe lange Zyne Mayesteyt de soldaten in deesen lande van doen ende van noeden sal hebben’. Slechts enkele bescheiden wenschen maakten zij daarbij nog kenbaar.

Vanwaar die toeschietelijkheid? Omdat men reeds begonnen was de koninklijke domeinen te verkoopen? Ik geloof van niet. Waarschijnlijk, omdat men inzag dat het moest: als het niet hooger of lager wilde, zou de stadhouder toch nemen, wat hij niet meende te kunnen missen. Bovendien geld weigeren voor de soldaten werd op den duur gevaarlijk; de stadhouder hield hen wel is waar nog met krachtige hand in bedwang, maar indien men hun te lang de soldij onthield, zouden ze gaan muiten en zich door plundering verschaffen, wat men

niet goedschiks gaf. Dezelfde soldaten, voor wie de belastingen gevraagd werden, werden zoo een middel om die toegestaan te krijgen. - In Groningen kwam nu ook de citadel, waarvan Alva in 1568 den bouw bevolen had, bijna gereed. Jaren lang had de stad, die zelf het werk bekostigen moest, den voortgang er van tegengehouden. In den zomer van 1575 evenwel hield de kolonel op met overreden en maakte zich los uit de vertragende wettelijkheid. De geïntimideerde stad liet hij als eenige troost, dat ze als het kasteel klaar was, een kleiner garnizoen zou hebben te onderhouden en dat de burgerij van de inkwartiering zou worden ontlast. Het Noorden had zich gebogen; zonder voorbehoud, naar het scheen. De kolonel had zijn gouvernement stevig in de vuist; achterstallig was nog een deel der soldij van zijn manschappen, maar ernstige zorg behoefde hij zich niet meer te maken....

In het voorjaar van 1576, na den dood van Requesens, braken in het Zuiden de bekende soldatenoproeren uit en het centrale bewind te Brussel stortte ineen. Het verhaal, hoe de muitende troepen zich daar hun loon verschaften, is hier niet op zijn plaats. Lang nog hield Caspar de Robles zijn mannen onder den duim; den 22en November 1576 werd hij met een aantal van officieren op de Groote Markt te Groningen door zijn eigen soldaten gevangen genomen. Ineens was de macht des konings in het Noorden gebroken; men had zich hier niet bevrijd, men werd er vrij, plotseling.

De lotgevallen der beide provinciën zijn in de volgende jaren niet dezelfde geweest. Sedert Maart 1580, na het verraad van Rennenberg, zetelde in Groningen weer een koninklijk stadhouder, en voortdurend is van hier uit getracht het gezag van Philips II opnieuw in Friesland te vestigen. Maar dit heeft zich daartegen steeds verdedigd en zich hiervoor veel zwaarder materieele lasten opgelegd, dan het vroeger gedragen had. Waarom? Ik zal niet trachten de motieven, als in leerboeken geschiedt, schijnbaar volledig en genummerd op te geven; slechts enkele breng ik nog eens te voorschijn uit de voorafgaande beschouwingen. Het was, omdat de regeering, waaronder men tot 1576 gestaan had, een vreemde was, die nooit met de Friezen zou vergroeien; omdat ze een godsdienst in stand hield, die velen tegenstond en nog meerderen onver-

schillig was; ten slotte - en dit gold voor allen, óók voor hen, wien de genoemde redenen niet zwaar wogen - omdat men de overtuiging had, dat het bewind, waaronder men zich in 1524 bij contract gesteld had, eigenlijk een halve eeuw lang en gedurende de laatste jaren in toenemende mate, contractbreuk had gepleegd.

I.H. GOSSES.

Leekenopmerking over kunstdistributie

De menigte doet niets liever dan zich laten leiden. Die behoefte is een van de vormen, waarin dat uiterst primitieve instinct van zelfbehoud zich openbaart; zij is daarom onvergankelijk, al brengt zij de massa soms op een plaats, waar het zelfbehoud allerminst gegarandeerd is; maar ook van de primitiefste instincten is het bekend, dat zij dikwijls niet ‘vooruitzien’ en dat hun uitingen verdwalen. Op dit geleid-willen-worden berust een groot deel der bestaanbaarheid van elken maatschappelijken toestel. Aangezien echter in den individueelen mensch nog vele andere instincten zich doen gelden, komen er onder de geleiden altijd geïsoleerde, soms ook massale, weerspannigheden voor van allerlei aard; maar zij storen de hoofdrichting der beweging niet. Dat zulk een van het instinct afgeleide beweging zich in dienst stelt van een doel, dat met het instinct niet de minste verwantschap meer vertoont, is een uit de biologie welbekend verschijnsel; de massa, die naar de automobiel of bioscoop wordt geleid, geeft zich - gelukkig - in de verste verte geen rekenschap van het een noch van het ander. Wanneer het doeleinde van een al te gering maatschappelijk of levensbelang is, zooals haast alles wat onder het begrip mode, in gewoonten en kleeding, valt, verliest de daarvan uitgaande suggestieve kracht weldra haar bijeenhoudend, leiding gevend vermogen en het ruimt zijn plaats aan een ander, dat in geen enkel opzicht belangrijker behoeft te zijn. Noodzakelijk schijnt alleen een soort alomtegenwoordigheid door advertenties der nieuwsbladen, electrisch licht-verschijnselen aan gevels en op daken, bioscopische aankondigingen; de hierdoor uitgeoefende drang leidt onweer-

staanbaar tot het gestelde doel. Gesprekken er over, een soort ‘gedachtenwisseling’, zijn van geen remmende beteekenis, generaliseeren eerder nog de uitwerking.

Een massaal-suggestief algemeen krachtig werkend product van dezen tijd is het radioapparaat. De uitvinding en technische ontwikkeling der draadlooze geluidsoverbrenging behoeft hier niet te worden geprezen; het praktische gevolg er van voor de menigte is de aanwezigheid van zulk een toestel in haast iedere woning. Voorzoover dit dient (en dit is een zeer aanzienlijk percentage van het gebruik, dat er van wordt gemaakt) om ‘muziek’ te hooren, beantwoordt hetaanzijn bestemming inzeerbeperkte mate; men verneemt alle noten, luid of zacht, en het rhythme, maar van de orkestkleur, zelfs van het onderscheid tusschen sommige instrumenten, blijft bijna niets over. Toch hoort men soms muzikaal ontwikkelde menschen met de grootste tevredenheid over hunradiospreken; dezen denken klaarblijkelijk, kennende wat zij zullen hooren, zich het ontbrekende erbij, zooals een gebrekkig pianospeler met zijn fantasie zijn technische gebreken aanvult. De groote menigte der luisteraars hebben er niets bij te denken, en vragen niet meer dan wat zij te hooren krijgen. Voor hen kan aan het bezit van hun apparaat een aantal nuttige voordeelen verbonden zijn, voor een muzikale opvoeding kan het ternauwernood iets beteekenen. Met deze opvoeding belast zich daarentegen de orkestdirecteur. Met de bescheidenheid, die den leek past, zou men kunnen opmerken, dat wellicht deze opvoeding haar doel af en toe voorbij streeft. De tijden, dat het concertpubliek een symfonie van Beethoven te ingewikkeld vond en pas bij ‘lichtere’ muziek op zijn gemak geraakte, zijn allang voorbij; de thans gebruikelijke, min of meer hooggestemde parafrases bij het programma werken met de wijze, waarop de uitvoering geleid wordt, er toe mede, dat geen enkel onderdeel in zijn verschijningsvorm of zijn verdere ontwikkeling, liefst ook ten aanzien van zijn ‘beteekenis’, aan de aandacht der hoorders ontgaat.

Men kan van het Amsterdamsche orkest niet licht te veel goeds zeggen, en zijn leider heeft aan de bereikte voortreffelijkheid zonder twijfel een niet gering aandeel.

Maar wat de muzikale luisteraar bij het genieten van zijn radio in zulk een hooge mate noodig heeft in werking te stellen: zijn fantasie, aan deze stelt, tengevolge van een analyseerende expositie van alle muzikale onderdeelen, een concertuitvoering dikwijls geen noemenswaarden eisch. Toen iemand dit voor zichzelven constateerde tijdens een concert, brak er aan het eind van het stuk een frenetieke bijval van het publiek los; de behoefte, dat aan de verbeelding van den hoorder wat meer moet worden overgelaten, blijkt bij de menigte in geringe mate aanwezig te zijn. Het besef, zich volledig over te geven aan de doceerende leiding van den dirigent, is voor haar klaarblijkelijk het belangrijkste moment voor het intreden van een enorm gevoel van ontspanning en bevrediging, wanneer zij met volle aandacht de nauwkeurig aangegeven details heeft gevolgd en genoteerd, totdat de laatste tonen der finale verklonken zijn. Er zijn menschen, die een straatorgel onzedelijk vinden, maar het komt mij voor, dat het primitieve pathos van dit instrument dikwijls in staat is bij den toevalligen voorbijganger een echter muzikale sensatie te wekken, dan de nauwkeurig met den vinger aangewezen bijzonderheden in een meesterstuk der muziekliteratuur dit vermogen. Natuurlijk kan ook hier de fantasie den hoorder te hulp komen; zij werkt dan in omgekeerde richting als die van den radioluisteraar: zij heeft iets te negeeren, niets toe te voegen.

De zichtbare bewegingen van den dirigent, die de expositie der bijzonderheden van het uitgevoerde stuk nog nadrukkelijk bedoelen te onderstreepen, loopen bij verschillende leiders zeer uiteen; de detailleering daarin gaat in het algemeen parallel aan de mate van de opzettelijke, onderrichtende intenties. Tusschen de uitbundigheid van het tot een uiterste opgedreven zwaaien met armen, hoofd en lichaam, zooals vroegere enthousiasten het vertoonden, zóó dat men een acute uitputting zou verwachten, en het kalme, beheerschte gebaar van sommige groote dirigenten, liggen de wringende achterlijfbewegingen en de hoofddeiningen van den leider, die elk detail releveert. Men kan er zich aan onttrekken, door een anderen kant uit te kijken, maar zij zijn zonder twijfel een factor in het fixeeren van de opmerkzaamheid der concert-

gasten, wier aesthetische zin er klaarblijkelijk niet door wordt gestoord. -

De door Cook geformeerde kudden bewijzen ook voor hem, die over de instinctieve behoefte aan leiding van het menschelijke geslacht nooit zijn gedachten heeft laten gaan, dat zelfs de beeldende kunsten, voorzoover deze in de Europeesche musea haar tehuis hebben, het doel eener massale leiding kunnen zijn. Dat het resultaat daarvan met kunstwaardeering heel weinig behoeft gemeen te hebben, doet aan het beginsel, dat aan deze beweging als uitgangspunt dient, niets af.

De inwerking van het geziene op de menigte staat qualitatief vermoedelijk heel wat beneden hetgeen door radiomuziek wordt bereikt; de menschen, die bij de laatste met hun fantasie het gehoorde vermogen aan te vullen, behooren niet tot de menigte, die door de autobussen vóór den museumingang wordt geloosd; voorzoover ik zien kan, is het dezen er alleen om te doen, zich te vergapen, en er geweest te zijn. De leiding echter, die tot de kunst zelve wil voeren, gaat van den museumdirecteur uit. In vele musea vindt men in rangschikking der kunstwerken, indeeling en volgorde der zalen en kabinetten de slechts even-bemerkbare sporen van de intenties van een intelligenten beheerder. Het museum is daarmede uit het stadium van een pakhuis in dat van een weloverwogen, overzichtelijke collectie gekomen. De kennis en de smaak, die voor dezen overgang noodig zijn, moet men niet gering schatten; en het nut, dat zoowel de kenner, als de eenvoudige liefhebber daarvan trekt, is moeilijk te taxeeren. Bovendien moet men niet vergeten, dat er aan elk museum iets gewelddadigs kleeft; het zich bij elkaar bevinden van alle mogelijke kunstwerken uit alle eeuwen, van alle genres en beschavingen onder één dak in belendende vertrekken: het is bijna niet te verteren. En om dit proces niettemin te doen gelukken, dient de directeur U zijn voorraad toe op een wijze, die aan een talentvol gecomponeerd, maar te lang menu doet denken. Aan die lengte schijnt - na de aanzienlijke beperking sinds het pakhuis-stadium - niet veel meer te veranderen te zijn (ofschoon misschien nog niet het noodzakelijke en juiste minimum bereikt is); over den modus quo mogen enkele opmerkingen gemaakt worden. Ik denk daarbij aan ons Rijks-

museum voor schilderijen. Het ligt niet binnen mijn bevoegdheid te beoordeelen of een bepaald stuk wellicht beter ginds dan hier ware gehangen, of dat het misschien liever geheel en al gesupprimeerd ware, of wel, dat de aanschaffing er van achterwege ware gebleven. Een ternauwernood bewust gevoel, langs een lange rij schilderstukken, goed belicht en gehangen in een 'van zelfsprekende' volgorde over vele vertrekken verdeeld, te worden geleid, is een te waardeeren bijproduct van de groote moeite en zorg door den beheerder der verzameling aan de ordening besteed. Dit gevoel ondergaat in de zaal der groote regentenstukken een eigenaardige verandering, en er komt nog iets bij. Wat er bij komt, is het in den beginne overheerschende: men is verbaasd, zelfs min of meer in verwarring over den aldaar opgerichten toestel. Deze is opgericht voor het beroemde stuk, de Nachtwacht. Dit meesterstuk heeft - ten aanzien van zijn tentoonstelling voor het publiek - een geschiedenis, die bekend genoeg is. Maar zelfs de opzettelijk er voor vervaardigde uitbouw, met den specialen in- en uitgang van dit sanctuarium, was, ten opzichte van de vertooning aan den bezoeker, niet te vergelijken bij het kijkspel dat thans wordt geboden. Geheel afgezien van de vraag, of inderdaad onder deze omstandigheden en bouwwerken, het schilderij zich op zijn gunstigst vertoont, de bezoeker is een deel van zijn rustige houding kwijt en dit verlies schaadt het vermogen zich in het kunstwerk te verdiepen. (Natuurlijk komt als verergerende factor daar nog bij, dat de menigte zich in deze zaal der attractie te talrijk en te lang ophoudt). Er hangen nog andere schutterstukken van het grootste belang. En terwijl men zich, met losser geworden aandacht, van het eene naar het andere wendt, ontwaart men in eenige groote kasten een voorraad metalen en andere voorwerpen: utensilien voor feesttafels en krijgsbedrijf vooral. Hier zijn uitgestald de echte, onwraakbare antiquiteiten, die gij op den disch en om de lichamen der krijgslieden der schilderijen zoo kunstig door de schilders uit den gouden eeuw ziet afgebeeld. Nu treedt het tevoren haast latente gevoel geleid te worden, in volle kracht in ons bewustzijn; het zacht-aangename wordt vervangen door een licht ongenoegen. Het is niet alleen, of in de eerste plaats, dat door deze vitrines en

haar inhoud de toch reeds verslapte opmerkzaamheid verdeeld wordt, maar het is uitdrukkelijk de sensatie van een teveel: men wenscht die helmen en kurassen en bekers, die op het schilderij als verbeelde werkelijkheden een zeer bepaalde en belangrijke functie hebben, niet vóór zich te zien in hun natuurstaat, in alle nuchterheid, die zij hebben in een verkooplokaal van oudheden en curiositeiten. Hoe belangrijk, en eventueel zelfs hoe mooi deze zaken ook mogen zijn, zij behooren tot een volstrekt andere orde van dingen als hun vertegenwoordigers op het doek. De lichte weerzin, waarmede men hun expositie gewaar wordt, ontspringt naar het mij toeschijnt, vooral uit hun aandrang, om de fantasie van den bezoeker buiten werking te stellen. Het schijnt mij onmiskenbaar, dat hier de leiding voorbij haar doel heeft geschoten, en dat een lagere soort didaktisch opzet den voorrang heeft gekregen boven de aesthetische bedoelingen. Er is nog een ruimte, de zoogenaamde Eeregalerij, waar een groote verscheidenheid van tentoonstelling en aankleeding, met vitrines, die aan een modemagazijn zouden kunnen worden verhuurd, tot opmerkingen van eenigszins analoge soort aanleiding zou kunnen geven. Hier is inderdaad een voortreffelijke antiquiteitenzaak nabij of misschien zelfs voorbij gestreefd; maar de belangrijkheid van den inhoud is zooveel geringer, de belangstelling, waarmede men hier vertoeft van een zoozeer andere orde, dat men met de vraag kan volstaan, of dit geheele complex in dit schilderijenmuseum eigenlijk wel thuis behoort.

Men is sinds jaren bezig in de school- en huisopvoeding van het kind aan de eigen werkzaamheid van zijn geest en gemoed een zoo groot mogelijke ruimte te laten; misschien mag men daarin een tegenwicht zien tegen de naar het schijnt onontwijkbare nivelleering. Zou men die bij de jeugd met overtuiging begonnen pogingen ongedaan moeten maken op ouderen leeftijd? En dat nog wel op een terrein, waar de houding van iederen bezoeker, met een zekeren graad van voorbereiding en ontvankelijkheid, vóór alles bepaald wordt door de bijzonderheid van zijn aanleg. Een museum is haast altijd meer of minder een monstruositeit, maar het is om allerlei redenen noodzakelijk; men kan niet vergen, dat, wie schilderkunst

wil genieten, daartoe op dezelfde wijze in de gelegenheid is als wie langs de straten van een mooie oude stad zwerft. Hoe gemakkelijk ziet deze over de niet al te zeer storende elementen heen, hoe weinig hinderen ze hem In de gevoelsmatige reproductie van het geheel! En als hij op zijn wandeling een heel groot kunstwerk ontmoet, iets als een Gattamelata, dan waardeert hij het anders en beter, dan wanneer hij naar een expres voor Donatello geschapen, kunstig verlichte ruimte was geleid, om den Bronzen Ruiter zijn eerbiedige hulde te betuigen.

Het kleine kind vervormt in zijn spel de voorwerpen van zijn omgeving tot alles wat het er in wil zien; het wenscht geen aanwijzingen van zijn opvoeders. Wie voor een kunstwerk staat, beleeft de inwerking daarvan op zijn persoonlijkheid, en omgekeerd projecteert hij in het kunstwerk de sensaties, die in hem worden opgewekt; men mag het een werking zijner fantasie noemen; elke vreemde invloed is misplaatst ter ondersteuning van deze primitieve individueele werkzaamheid. En dan is er nog een behoefte, misschien tegenover een kunstwerk zeldzamer dan tegenover de natuur zelve of ten aanzien van de objecten der religieuse vereering, in al deze gevallen echter van nature instinctief: de drang tot onmiddellijk contact met hetgeen niet gezien en niet gehoord en niet uitgesproken, nochtans ervaarbaar, daarachter ligt. Op den weg om tot zulke ervaring te komen, legt elke leiding niet dan hindernissen.

C.T. VAN VALKENBURG.

Gesprek over den Eros en het inzicht

‘Je moet dus toegeven dat het leven in zijn vollen omvang verklaarbaar is uit twee oerdriften, den eros, die een drang is naar bevestiging en uitbreiding van eigen bestaan, èn een drang naar den dood. Het leven - wat wij daaronder verstaan behoeft niet nogmaals tegen misverstand te worden beschermd, want hier is geen derde die ons zou kunnen in de rede vallen; en in dit opzicht althans verstaan wij elkaar: niet de lichamelijke funktie bedoelen wij, maar het innerlijk gebeuren; wij zouden ons vraagstuk noodeloos ingewikkeld maken, door de lichamelijke nevenzijde in deze overweging op te nemen; trouwens ook de lichamelijkheid beteekent zielsgeval. Eros is de eerste der twee oerdriften van het leven, en de tweede drang, daaraan gelijk, is de drang des doods. Het levende leeft uit een drang naar zelfbevestiging en zelfuitbreiding, die zich op een buitenwereld als haar voorwerp richt; alles kan voorwerp worden, liefdesvoorwerp van dezen eros, en hij rust niet van zijn veroveringen, daar hij heel de wereld in zijn eigen wereld der ziel zou willen invoeren; het leven wil uit eigen centrum het andere dat tegenover staat tot het zijne maken, aldus zijn eigen bestaan over alle grenzen heen uitbreidende. Maar wij wenschen óók een vereffening, en een rust van alle streven. De drang des doods is een heimelijke drang, die blijkt in de dankbaarheid, waarmee wij elken nacht den slaap aanvaarden. Verkondigt niet Sokrates aan zijn rechters dat een droomlooze slaap het begeerenswaardigste goed is? Wij wenschen deze vereffening, tegelijk daarmee dat wij haar vreezen, want de eros verzet zich tegen dezen drang naar overgave en naar de effen wateren des doods. In de

diepte van ons hart echter is hij even machtig als de andere, die beweegt tot voortbestaan, sterk zijn en genieten.'

Deze lange ontboezeming vormde het slot van een tweegesprek, een zomeravond buiten, en waarin ik eer toehoorder dan spreker geweest was. Ik had nu en dan eenige bezwaren geopperd, en zijn betoog van een paar tusschenwerpsels voorzien, en was voornemens het gesprek op een ander onderwerp over te brengen, toen hij door een vordering van toestemming een voortzetting afdwong, en vroeg: zie je het in?

Ik antwoordde met een wedervraag: wat is inzien?

Hij begreep de portee dezer vraag in dit verband niet, of wilde haar niet begrijpen, en ik moest uitleggen, niet wat inzien was, maar wat de vraag beteekende, zoodat in ons tweegesprek de rollen verwisseld werden en hij meer toehoorder dan woordvoerder werd.

De vraag, zei ik, moet de aandacht vestigen op het merkwaardig feit dat, terwijl het leven wordt opgelost in twee gronddriften, zoo dat geen rest overblijft, nochtans de eisch gesteld wordt van een derde: het inzicht. Tweeërlei is mogelijk: òf de twee gronddriften zijn in waarheid het volle leven, en dan is het inzien, waartoe je mij met zooveel klem oproept, een overbodigheid, zonder levensbeteekenis, waarop geen aandacht dient te worden gevestigd, een nutteloos toevoegsel - òf het is een hoofdzaak, die in de leer der twee oerdriften is voorbijgezien. Een overbodigheid? erger dan dit, een gevaar voor de drijfkrachten waardoor ze in hun werking belemmerd worden, en dus een onbegrijpelijk gevolg dat zij voortbrengen als een kwaal waarvan zij zichzelf moesten genezen, zoodra ze tot het inzicht gekomen zijn; een wending in hun werkzaamheid, maar die op geen wijze uit hun driftnatuur kan worden afgeleid, en dus....

En dus? viel hij in. En dus, ging ik voort, niet een gevolg der driften, maar een grondfeit dat in de theorie der twee aandriften is vergeten. De eisch tot inzicht beteekent in het leven een grond van diepere ligging, dan in de aandriften is verantwoord. Het feit van inzicht laat zich noch bij den eros, noch bij den doodsdrang onder dak brengen. Het is zijn eigen wezen.

Nu ja, was het antwoord: dat is filosofie.

Ik opperde dat ook de leer der twee aandriften filosofie is, doch een verkeerde. Geen Feuerbach, geen Nietzsche en geen Freud kunnen verhelpen, dat in de menschelijke natuur een fundamenteeler beginsel aanwezig is dan onze aandriften, en in het feit des inzichts ligt het bewijs onzer diepte-natuur, daar juist hierin het andere, dat geen aandrift is, zich spiegelt. Wij zouden van geen aandrift weten zoo wij aandrift waren; evenmin als de plant weet dat zij plant is en dat haar groei en bloei groei zijn en bloei. De mensch is Idee, die zich tot persoonlijkheid individueert, de rest zal blijken. En zoo moet dus de vraag: wat is inzicht? verwijzen naar dezen dieptegrond, en bij ontkenning daarvan houdt zelfs alle vraag op, tegelijk met alle begrip en alle begripsmogelijkheid. Dat de twee oerdrangen van ons innerlijk leven twee zijn, en dus een meervoud, bewijst al dat niet zij het fundamenteele feit van ons leven zijn, maar een geleding, terugwijzend op een éénheid, die niet uit hen begrepen wordt, maar uit welke zij moeten worden afgeleid.

Dat is metafysica! riep hij. Wil je mij meelokken naar dit gladste aller terreinen, waar ik zeker ben uit te glijden, en waar misschien nog geen enkele mensch zich heeft kunnen staande houden? Ons gesprek verliep tot nu toe zonder dat wij in dezen vluchthaven de wijk namen. Waarom dan nu?

Omdat jezelf mij gedwongen hebt, antwoordde ik, met je vraag of ik ‘inzag’. Overigens was ik bereid hem zijn aanduiding, dat wij in de metafysica waren uitgekomen toe te geven, en kostte het mij eenige moeite hem daarvoor zacht te stemmen; maar het gelukte na eenig beraad hem te overtuigen, dat alle bezinning op algemeene begrippen gericht is, en naar een metafysica voortschrijdt of haar veronderstelt, zelfs die welke voorgeeft haar kentheoretische begrenzing niet te willen overschrijden. Indien een metafysica dan onmisbaar en geoorloofd is, ging ik voort, en de eenheid van ons wezen gedacht moet worden zóó dat het feit des inziens daaruit verstaanbaar is - dan zijn wij Idee. Homo cogitat. Idee is grond daarvan dat wij denkend zijn, grond van bewustwording, en je hebt dit al van te voren toegestemd door na je betoog over de driften met veel klem te vragen of ik het inzag.

Jawel, de redelijkheid! viel hij in. De mensch is een redelijk wezen! Dat blijkt zeker in zijn handelingen! Ik zeg dat de redelijkheid een dun vliesje is over een chaos van onredelijkheden. Het irrationeele drijft ons en de bewustwording is zooiets dat er nu en dan bijkomt. De driften in ons werken stelselloos evenals de elementaire energieën van het natuurleven. Zij werken zonder 'inzicht'.

Met het irrationeele dwepen jullie allemaal, zoo kwam ik tegen hem op; ik feliciteer je met de vinding, maar het is iets geheel anders dan je meent.

Wat meen ik dan?

Dat het irrationeele een zelfstandig en fundamenteel levensfeit is, een grond der werkelijkheid, hoewel misschien niet de eenige, en dat het leven voor een groot deel daaruit kan verklaard worden. Maar daarmee is tevens zijn irrationaliteit opgeheven! Want als grond van verklaring is het tot de orde des begrips verheven en heeft zijn eigen wetmatigheid. Indien je irrationeele irrationeel ware, zou het de grond zijn van niets en als een wilde chaos het leven verstoren en het bestaan onmogelijk maken. Maar dat zal je van den eros en van den doodsdrang niet beweren, want die houden blijkbaar het bestaan in orde en geven aan het leven zijn beweging en voortzetting en bevestigen zijn wetmatigheid.

- Toch werken deze drangen niet bij wijze van een verstandig overleg!

- Alleen het verstand werkt op die wijze, voerde ik aan. Zoo je de redelijkheid tot diskursieve verstandelijkheid beperkt, kan de term irrationeel zin hebben, maar zeg dit er dan bij, desnoods in een noot onder de bladzij van je konversatie. Noem het irrationeele onverstandelijk, en ik geef mij gewonnen; een overwinning die eigenlijk aan mijn kant ligt. Het irrationeele is niet het primaire, maar het sekundaire in de werkelijkheid, en niet het primaire, maar het sekundaire in ons menschelijk wezen en in het menschelijk leven. En daarom is het niet irrationeel zonder meer, doch keerzijde der Idee-in-ons. In het leven denkt de Idee, zooals heel de werkelijkheid een denken is door haar uitgeoefend....

Ik merk op, viel hij mij in de rede, dat eros en de doodsdrang waarvan wij uitgingen, en de aandriften in het algemeen hier

leelijk in de knel komen. Welke plaats blijft voor ze over, zoo het leven een denken is, dat de Idee-in-ons denkt? Of welke verborgen zin ligt er in je uitspraak, waarvoor ik op mijn hoede zijn moet, zooals men veelal bij de filosofie moet oppassen om niet in een valstrik te geraken; want jullie begripstaal is zoo gevormd, dat wie niet van het beroep is, gedwongen wordt tot misverstand, waarna de filosoof zich in de burcht zijner zelfgenoegzaamheid terugtrekt. Maar, indien de term ‘denken’ nog een verstaanbaren zin heeft, wat beteekent dan dat het leven een denken is door de Idee uitgeoefend?

Het overleg dat nu plaats vond volgt hier in den vorm van een saamgevat betoog, daar het, doorkruist van tegenwerpsels en tusschenwerpsels, en telkens omwegen makende, voor geen andere weergave vatbaar is:

Het denken is niet de aaneenvoeging van klaar aanwezige denkbeelden, maar een scheppend werk, waarbij de logos zijn denkbeelden voortbrengt, daarin zichzelf uitdrukkend. De logische aanleg vindt niet begrippen te zijnen gebruike gereed, maar brengt ze uit zichzelf voort en daardoor hebben ze begripswaarde. Zij zijn levende inhouden juist door teekenen te zijn van de logische aktiviteit. Denk ik een begrip, bijv. ‘dapperheid’ dan werk ik niet met pasklare munt, maar ik stel mij voor een zekere groep gedragingen waarin ik een algemeenheid stel als hun zin, een gezichtspunt vanwaar ik deze gedragingen doorzie. Ik doe dit, en allen doen als zij denken hetzelfde en kunnen met elkaar in hun schepping van denkbeelden overeenstemmen, doordat de logos als denkende natuur een aanleg is van dieper ligging dan onze individueele bewustheid. Denken is niet het bij onszelf noemen van begripsnamen (i.c. de begripsnaam: dapperheid), maar de schepping van denkwaarden. Tot deze schepping nu zet zich de logos, die aanleg tot denken is, in de gestalte der zinnelijke voorstelling om. Zijn idealiteit betrekkelijkerwijze verzakende, wordt hij zinnelijke voorstellingskracht. Hijzelf wordt het irrationeele; de chaotische wereld van voorstellingen in onzen geest, is zijn werk; hij transponeert zich in deze andere gestalte, zóó dat de denkende mensch het denken aanvangt met een voorstellingsveelheid, waarin hijzelf vooralsnog

geen weg weet. Bij dit ‘irrationeele’ nu begint zijn werk van logiseering en begripsvorming, ordening en bewustwording. De logos herstelt zich uit dezen staat van irrationaliteit door zich te konstitueeren in een slagorde van grondbeginselen, kategorieën, die hij tot stichting van zijn ordesysteem, de schepping zijner begripsorde aanwendt. Denken is zelfverwerkelijking van den logos, d.i. van de Idee-in-ons, zelfverwerkelijking in het bewustzijn, langs den weg van het tegengestelde.

En het leven?

Het leven is in de sfeer der werkelijkheid hetzelfde wat het denken is in de sfeer des bewustzijns. De Idee, die in het bewustzijn zich omzet tot zinnelijk voorstellingsvermogen, zet in de werkelijkheid zich om tot levensdrang met alle driften en beweegkrachten die daarin zijn omvat. Zijzelf is het die in ons deze gestalte aanneemt, en in deze gestalte is zij irrationeel, waarin ligt opgesloten dat het irrationeele maar betrekkelijkerwijze irrationeel is. Werkelijke irrationaliteit zou slechts daar zijn waar in leven of wereld de eenheid verbroken is, onherstelbaar; maar daarmee ware de werkelijkheid zelve uit elkaar gevallen en bestond niet meer, en er zou van leven geen sprake zijn. Op zichzelf beschouwd is de levensdrang irrationeel met alle driften die hij insluit, een drang zonder redegeving en zonder rekenschap, zooals zonder redegeving het water van de bergen stort, rivieren vormt en uitmondt in de zee. Maar niets bestaat op zichzelf als ware het uit zijn geheel losgelaten, en ook de levensdrang niet. Het irrationeele heeft te maken met de redelijkheid en heet dan ook naar zijn naamgever, en het zou een onzinnig begrip zijn zoo het heelemaal geen begrip ware, en in den logos, de Idee zelf, geen grond had. Zoo is de irrationeele levensdrang rationeel in dien zin dat daarin de Idee zelf de gestalte van haar tegengestelde aanneemt, aldus haar aktiviteitsbetooning inzettende. De levensdrang is de werkgestalte van haar scheppende Aktiviteit. Zij verzaakt haar idealiteit om werkzaamheid te worden en zich als werkzaamheid te verwerkelijken....

De term: gestalte bracht hem een herinnering aan, en niet zonder ironie viel hij in: nu vermoed ik dat je filosofeert ‘op bijbelschen grondslag’, want staat niet in een der Paulus-

brieven dat de logos (laat mij dezen Johanneïschen term in het Paulinische overbrengen) in de gestalte Gods zijnde, zichzelf alszoodanig heeft te niet gedaan, en de gestalte van dienstbaarheid heeft aangenomen, en daarin is mensch geworden?

Hij bedoelde dit niet als een aanbeveling, maar ik was met zijn inval tevreden; want de zin des levens kan niet pas gisteren zijn ontdekt! hij is geweten in open of gesloten beeldtaal, zoolang er bezinning is. Lang eer de Paulinische brieven geschreven werden, heeft Anaximander verkondigd dat het 'Goddelijk Onbepaalde' (zijn Idee) zich omzette tot een ervaarbare wereld, die geleidelijk weer in het goddelijke wordt teruggewend. De Idee denkt het leven door zich om te zetten tot levensdrang; maar daarin overgezet zijnde, idealiseert en vergeestelijkt zij dezen; een proces waarin zij zichzelf in het andere verwerkelijkt; een proces van zelfbewustwording.

Laat mij nu toegeven, sprak hij, dat deze zienswijze houdbaar is, even houdbaar als een andere van gelijkwaardig-methodische strengheid, dan rijst de vraag: wat win je ermee? Ik ben bereid te erkennen dat het inzien niet van de drangen afleidbaar is, maar aanvaard het als een derde nevens deze twee, zoodat de logische konstruktie die je mij voortoovert overbodig is. Neem de dingen zooals de ervaring ze oplevert.

Ik noteerde de winst zijner betrekkelijke instemming en riep met eenige verbazing: maar dat is miskenning van de eenheid! Ons innerlijk wezen is geen aanéénrijging van faktoren; het is een geheel, waarin alles samenhangt en niets afzonderlijk staat, zoodat je er met een nevenstelling van drie faktoren niet af bent. De eenheid der drie, daarop komt het aan; want zonder deze is er niet eenig verband. Inzicht en levensdrang wijzen terug op hetzelfde: de Idee die zich tot levensdrang verkeert, herstelt zichzelf in het inzicht, dat zij aan den drang voorhoudt, en waardoor zij hem idealiseert. Er is een orde des geheels, waarin zoowel inzicht als drang hun taak hebben.

Een geheel? vroeg hij. Het lijkt er weinig op. Indien wij een geheel waren, zou dit wel blijken in onze verlangens, strevingen en handelingen en in ons denken. En wat blijkt? dat de mensch is het meest tegen zichzelf verdeelde wezen van de heele schepping. Van een schaap weet je wat je eraan hebt; een

tijger is een tijger en een nachtegaal een nachtegaal; met een automatische noodwendigheid blijven ze bij hun enkelvoudig wezen. Zij zijn een geheel. Maar een mensch? die is een stroom van tegenstrijdigheden!

Dus toch niet een aanéénrijging van faktoren zooals je pas beweerde. Tegenstrijdigheden zijn op elkaar aangewezen. Het geheel is niet een legkaart, waarin de deelen op elkaar sluiten, maar een eenheid, die zich in tegenstellingen handhaaft: alles in ons streeft naar hetzelfde.

Waarheen? onderbrak hij.

Ik antwoordde niet, omdat het antwoord voorbarig zijn zou, waarna hij opmerkte: dus de Idee blijft op den achtergrond van ons innerlijk bestaan en laat de aandriften werken. Deze laatste zijn de werkgestalten, waarachter de Idee zelve zich opstelt, om, min of meer als een achterwaarts teruggetrokken substantie, op het werk toe te zien, er leiding aan te geven en ten slotte zelf daarvan het profijt te trekken en den oogst te verzamelen, wanneer de aandriften zijn geidealiseerd? Daarop komt het dus neer: de Idee houdt zich op den achtergrond?

Alle karikatuur lijkt op de waarheid, zei ik, zoo ook deze. Den term ‘achtergrond’ aanvaard ik voorzoover ze beteekent perspektief, in dit geval binnenwaartsche perspektief: de Idee heeft een onafzienbare diepte; zij is diepte-afmeting. Daarom juist kan de leer der Idee nooit een rationalisme zijn, omdat in dit laatste de diepteafmeting des begrips verwaarloosd wordt. De Idee treedt uit haar diepte in het licht der ervaarbare werkelijkheid door zich te verkeeren tot levensdrang en in de gestalte van deze werkzaam te zijn. Dat zìj het is die in deze gestalte is ingegaan, blijkt op het eind, wanneer de aandriften geïdealiseerd en tot overeenstemming met het inzicht zijn hervormd. De Idee handhaaft in haar transformatie haar eenheid met zichzelve. Dit is wat in godsdienstige spreekwijze heet: beeld van God, en wat Eckart noemt: vonk, en wat alle mystieken uitdrukken in eigen bewoording. Zij handhaaft zichzelf ook waar zij werkt in de gestalte van levensdrang. Dit kun je uitdrukken met ‘achtergrond’, zeggend dat zij op den achtergrond blijft, terwijl zij in het openbaar werkt in de gestalte van levensdrang;

de term is mij goed, zoo hij niet wordt misverstaan.

Genoeg! hernam hij. Ik begin bekeerd te worden, maar je moet aan dit begin geen grooter beteekenis hechten, dan van een aansporing om voort te gaan. Want dat ik scepticus ben en blijf, wil je wel gelooven. Maar eros en doodsdrang, waarmee ik mijn vorig betoog sloot, toen jij toehoorder was zooals ik nu, zijn uit het gezichtsveld verdwenen; ik hoor van levensdrang en nog eens levensdrang, alsof eros en doodsdrang hetzelfde waren, en blijkbaar behoeft ons gesprek een nieuwe fase, waarin dit misverstand wordt opgehelderd. Als uitgangspunt van beschouwing gun ik je het begrip der Idee, die zich tot de gestalte van levensdrang omzet: de Idee als eenheid van ons wezen.

Ik uitte mijn vreugd over zijn toegevendheid, die voor een scepticus al meer was dan men verwachten kon, en herinnerde hem aan zijn eisch tot inzien, die met zijn betoog over de twee drangen zoo weinig overeenstemde, dat hij nu wel genoodzaakt was tot andere dan zijn aanvankelijke beschouwing te geraken, zoodat zijn toegevendheid meer inhield dan hijzelf vermoedde. Ik was met hem eensgezind in het voornemen om het gesprek op den eros en zijn tegendrang over te leiden. Maar ik wou dit niet doen eensklaps en zonder overgang, alsof de vorige overweging daarmee ware opzij gezet.

De levensdrang is in den mensch niet een natuurfeit zonder meer en hij is niet op gelijke wijze irrationeel als de natuur het is. Heb ik hem met den waterstroom vergeleken, die zonder redegeving van de bergen stort, dan past hier een herinnering aan de spreuk dat elke vergelijking mank gaat. De Idee-in-ons zet zich om tot aandriftsnatuur. De Idee is de logos, wereldrede in menschelijke verenkeling; denkendheid, die in zichzelf nog niet meer is dan Beginsel. Maar doordat zij het is, die de gestalte van levensdrang aanneemt, is deze laatste van den beginne aan met een karakter van intellektualiteit begaafd. De menschelijke driften zijn voorstellende, voorstellingscheppende en met voorstelling toegeruste driften, werkend als bewuste doeldrangen. Zij zijn geen mechanische automatismen. Eros en doodsdrang beide zijn doelstrevend en met doelvoorstelling gestempeld; door inzicht begeleid, en zij dringen tot redegeving. Uit deze intellektualiteit kunnen

zij niet worden losgemaakt. Wij zijn geen slaapwandelaars, ook niet zoo eros en doodsdrang ons bezielen; wij streven en weten dat wij streven, wij lijden en weten dat wij lijden; wij juichen en weten het.

Maar het komt toch ook voor dat wij slaapwandelen, viel hij in.

Ja, evenals het voorkomt dat wij slapen; maar netzoomin als slapen het leven is, netzoomin is slaapwandelen het leven. De bloote drangen zijn niet het leven, maar zij zijn het materiaal, dat de Idee tot leven aanwendt. De verf is nog geen schilderij, maar wordt ertoe aangewend. Leven is datgene wat de Idee met zijn levensdrang uitoefent. Leven is geïntellektualiseerde, vergeestelijkte, ge-idee-aliseerde levensdrang.

Hij zette een bedenkelijk gezicht als vond hij dat de driften voor wier onverkorte werkelijkheid hij van 't begin af was opgekomen, en waarvoor hij Freud de eer gaf, door deze idealiseering in het nauw raakten. Wat blijft er voor de arme levensdriften op deze wijze anders over, dan dupe der Idee te worden, die ze aanwendt, opdat ze per slot van rekening door de idealiseering zouden zijn uitgediend?

Niet uitgediend, hernam ik. Idealiseeren is niet overbodig maken. De aktiviteit, die het innerlijk leven voortstuwt, roept, doordat de levensdrang keerzijde is der Idee, een voortdurende spanning te voorschijn van aandrift en weten, streven en inzicht, willen en bezinnen. Het leven is een stroom, in wiens wentelende golving deze twee zoowel elkaar weerstaan als zich met elkaar vereenigen.

En verder? zei hij. Want ik heb een bezwaar, dat ik eerst uitspreek als je betoog ten einde is.

Het weten houdt zichzelf als ideaal aan de aandrift voor; het doet zich als norm gelden, die aan de aandrift den weg wijst. Maar niet zóó dat deze overbodig wordt, zooals je mij tegenwerpt: want daarmee ware het leven ten einde, en niet tot zijn glansrijk einde, maar het ware uit, een uitgebrande kaars, en het inzicht zou staan met niets waaraan het zich kon doen gelden. Het weten is de aandrift vooruit en heeft daardoor de levensleiding. De aandrift voert met zich een verleden, een natuurverleden, dat achter ons ligt en zijn wortels heeft in de achterwaarts gelegen dierlijkheid, en dat zich tot

in ons heden uitstrekt; al is dit dan ook niet ongewijzigd, maar vermenschvormigd, het is toch met den stroom die van de bergen stort vergelijkbaar. In onze driften loeit wel niet meer de storm zelf, en kweelt niet de vogel, maar klinkt wel de nagalm van dit alles, van de natuurzachtheid en de natuurwreedheid, de nawerking van de natuurlente en zomer en van de natuurherfst en winter. Onze levensdrang haalt, hoezeer ook gewijzigd, toch het natuurverleden in ons binnen. Het inzicht daarentegen is op het voorwaarts gelegen geestesrijk gericht; het voorziet de algemeenheid der harmonie van mensch en kosmos. Dit verleden en deze toekomst, aandrift en weten, volvoeren in onze ziel hun spannend samenspel. Maar niet als even-sterken, doch de levensleiding berust bij het inzicht, want de toekomst wint het van het verleden, daar zij zich handhaaft, terwijl het verleden de vergankelijkheid zelve is. Voortbeweging, zelfverwerkelijking der Idee-in-ons. De aktiviteit der Idee leidt den levensdrang door het inzicht, zoodat deze van natuurdrift stijgt tot liefde. Deze overgang, hij is de verwerkelijking der Idee in het leven. Het leven is een idealiseering door het inzicht; de levensdrang die zich idealiseert heeft weerstandigheid en volgzaamheid beide, maar de laatste overtreft de eerste, want het leven is geen natuurproces; het leven heeft *zin*. En nu je bezwaar.

Dat je het leven konstrueert geheel van binnen uit, terwijl het is een wisselwerking tusschen uiterlijk en innerlijk, omgeving en inhoud.

Bedoel je een aanpassing van het innerlijk aan het uiterlijk? vroeg ik.

Neen, want van dit pover evolutionisme ben ik sinds lang bekeerd. Mijn betoog over de twee aandriften, waaraan ik je nog eens herinner, daar deze twee nog steeds buiten besprek zijn gebleven, beteekent ook niet een aanpassing zooals Spencer's ethiek leert. Ik vind Spencer's ethiek het sprekendst voorbeeld van negentiende-eeuwsch onbegrip, en stuur dus dien kant niet uit; het leven kan niet van buiten af begrepen; maar het leven begrijpen van binnen uit alleen, daar kom je niet mee uit.

Ik kom er wel mee uit, meende ik; want niets komt van

buiten af in de ziel zonder tol betalen, en de tol is deze, dat het andere zich laat vertalen in de aangeboren taal der ziel. Niets dringt binnen dan door zich gelijk te maken aan hetgeen alreede binnen is, d.i. door een hervorming naar de wet van het innerlijk, netzoomin trouwens als in het fyzische leven een stof van buitenaf eenige werking heeft, dan door zich naar den eisch van het organisme om te zetten. De wet van het organisme heerscht onbeperkt over alles wat binnenkomt; in 't innerlijk leven niet anders: de tallooze indrukken die wij verzamelen, de invloeden die we ondergaan, moeten zich laten vervormen naar de innerlijke wet van ons wezen, anders worden ze als ballast afgeworpen, òf zij werken na in verstorenden zin. In dit laatste geval behooren zij niet tot het leven maar tot zijn ondergang, en daarover hebben wij het niet. De wet van het leven is geschreven in de ziel zelf.

Goed dan, viel hij in. Ik wil hierop niet nader ingaan, zoo je nu eindelijk bereid bent om tot mijn onderwerp terug te komen: eros en den doodsdrang. Daarover was dit deel van ons gesprek begonnen, en ik houd voet bij stuk.

Toch ben ik niet afgedwaald, en nog minder ben ik van je thema weggeloopen. Door jezelf ben ik tot den grooten omweg gedwongen, toen je een beroep deed op mijn inzicht. Op je eisch kon ik toen niet ja antwoorden, en ook niet neen, want het eerste antwoord zou aan mijzelf te kort gedaan hebben, het tweede aan jou. Dus was nader beraad noodig en daarmee zijn wij thans ten einde. Nu komen we op het thema terug.

Mannen van den omweg zijn jullie filosofen, zei hij met spot. Je moet altijd weer van voren af aanvangen en zoo den heelen weg afloopen om te komen waar je al stond, alles moet uit het ‘beginsel’ afgeleid, alsof in elke nieuwe gebeurtenis de schepping van het begin af moest worden overgedaan.

Het beeld is juist, gaf ik hem toe. In het ontstaan der dingen herhaalt zich het voorafgaande; het nieuwe is de konsekwentie van zijn verleden, al is het niet een slotsom maar een vinding. Alleen maar is deze herhaling onbewust en ongeweten, en het is de aard der filosofie om wetend en bewust te zijn. Wat je omweg noemt is in de wijsbegeerte de rechte weg, die tot de uitkomst leidt.

Ik neem nota van je meening. Maar nu het onderwerp. Toen je zei dat de levensdrang zich uit de Idee tot liefde idealiseert, was deze liefde hetzelfde als mijn eros? en waar blijft dan de doodsdrang? Ik wacht af.

Alles in ons streeft naar hetzelfde, zei ik. Nu geef ik antwoord op je vraag van zooeven, de vraag: waarheen? naar de universeele harmonie. Eros en doodsdrang zijn twee zijden van den levensdrang; en niet een der twee, maar zij tezamen zijn de liefde, die naar de harmonie van het Universum streeft. Eros is een drang naar bevestiging en uitbreiding van eigen wezen, een drang om al het andere aan eigen zielsgebied toe te voegen, niet om het te bezitten of om daarover heerschappij te voeren, maar om de harmonie van ons eigen wezen te verwijden. Eros voert het andere, dat niet het eigene is, in onze levenssfeer binnen, en schept een harmonische wereld, waarvan het middelpunt in onszelf ligt; hij is de verrijker, die schatten binnenhaalt en in zijn omhelzing omsluit. Maar niet naar alles streeft hij, doch naar datgene, wat ons eigen wezen tot zijn aanvulling behoeft en dus met ons harmonieeren kan: het aanvullend tegendeel. Wat ànders is en toch onmisbaar, dat zoekt hij. Vandaar dat de liefde van man en vrouw toonbeeld is zijner werking. Is de eros der kunst niet een aandrift bij den kunstenaar, om voor eigen innerlijk een taal te vinden in de buitenwereld? en bij den kunstminnaar een aandrift om in het kunstwerk te vinden datgene wat zich als het verwante andere bij zijn eigen wezen aanpast? En de eros der wetenschap, en der natuurgenieting, der bergbestijging en der zeebevaring: in dit alles viert een mensch zijn vinding van hetgeen hem ontbreekt en dat zijn leven uitbreidt door niet hijzelf te zijn en toch in zijn sfeer te worden opgenomen. De levensdrang als eros streeft naar een eenheid van het andere met onszelf. Wij lachen om Faust's famulus vanwege zijn wensch om al het weetbare te omvatten, maar hier blijkt van den eros zijn onbegrensdheid, want in eigen lijn streeft hij naar het grenzenlooze. De nuchterling, die deze famulus is, zou nochtans al het weetbare in zijn gemoed tot een universeele harmonie des wetens willen verzamelen. De lust, zegt Nietzsche, wil diepe, diepe eeuwigheid, en Plato noemt hem een drift naar de onsterfelijkheid van eigen wezen. Zoo wij den eros

volgden, zouden wij niet eer voldaan zijn, dan dat de gansche wereld als het ons aanvullend tegendeel met ons denzelfden lofzang aanstemde, en in hetzelfde genieten deelde. Wie door dezen eros bezield is, is met geen half werk voldaan. Al het nabij gelegene wordt hem een aanleiding tot het verdere en dringt hem tot meerdere omvatting, totdat de harmonie hem overweldigt, en hij in zijn overvloed dreigt te vergaan. Ja, zoo is de levensdrang in dit opzicht dat hij eros is; niet maar een drift tot zelfhandhaving en zelfvermeerdering om in den algemeenen strijd om te leven stand te houden, maar een drang tot omspanning van het andere in de sfeer onzer eigenheid; een drang, die zoozeer in het onbegrensde streeft, dat ons verlangen buitensporig wordt en wij als de Maenade in zijn vervoering zouden ondergaan.

De eros een drang, die uitloopt op ondergang? viel hij in: dan is hij de doodsdrang en zijn de rollen omgekeerd!

Deze zijn ook niets afzonderlijks, hernam ik, daar zij tezamen den levensdrang vormen, die in zijn geheel keerzijde is der Idee. Ook de doodsdrang is een idealiseering van dezen, en eer kultureel dan dat hij natuur zou wezen, want de natuurdrift zoekt naar een bevrediging hier-en-nu, maar de doodsdrang richt evenals eros zich op het verdere, en is het ander aspekt dat van deze niet kan worden losgedacht. Hij is ook niet een verlangen naar dood-zijn waarmee het uit is. Hij is, zooals je zelf gezegd hebt, een drang tot overgave, en waaraan?

Aan het Niet, viel hij in; aan den slaap, den slaap zonder droom en zonder einde.

Mogelijk, maar dan geenszins aan het negatieve Niet, het leege, doch aan het positieve Niet, het Al, aan datgene waarvan de slaap symbool is: de afwenning aller egoiteit, en de overplaatsing van het eigen centrum in het universeele centrum der wereld: de Idee zelve, waarvan ons eigen wezen niet meer is dan een verenkeling. Wij streven niet slechts naar vervulling van ons eigen wezen door een wereld daarin binnen te voeren, maar ook naar een opheffing door in het Al op te gaan, en dat is doodsdrang. Als verenkelingen van het Absolute willen wij onze verenkeldheid aan het Absolute teruggeven. Juist zooals de eros, is de doodsdrang uitvoerder van het inzicht.

En zoo blijven wij dus, merkte hij op, tusschen deze twee heen en weer geslingerd, eros en doodsdrang, want de eene zoekt de harmonie van het Al met zichzelf, en de ander de harmonie van zichzelf met het Al. Is deze tegenstrijdigheid in den aanleg des levens nu niet.... irrationeel?

Zij zou een slingering zijn, wierp ik tegen, indien de twee heterogeen waren, en dan zou toch het irrationeele de schering des levens zijn, zeker. Indien de levensdrang zelfs in zijn idealiseering in een tweestrijd verkeerde, die geen verzoening inhield, dan zou er een breuk zijn zonder heeling, en deze breuk der eenheid ware inderdaad het irrationeele. Staan twee beginselen onverzoend tegenover elkaar, dan is de redelijkheid verloren; rede is eenheid. Maar zoo is het niet. Het leven is niet onzinnig, maar zinvol; het gaat niet in een problematiek ten onder. Eros en doodsdrang beoogen hetzelfde: onze invoeging in de Universeele harmonie. De tweeheid is in deze eenheid onmisbaar, omdat het leven geen rust is, maar een beweging, en ook deze invoeging geen stilstand is, maar een werkzaamheid. Evenzeer als de levensdrang in beweging is door een spanning met het inzicht, waaraan hij tegenstrevend gevolg geeft, evenzoo omvat hij in zichzelf de spanning van eros en doodsdrang; en ook hierin volgt hij de aanwijzing van het inzicht; want de universeele harmonie is als een ellips met twee brandpunten: het algemeene centrum en het eigene. De Idee in ons weet zich tegelijk volstrekte Algemeenheid, Wereldcentrum, èn verenkeling. Het Algemeene heeft het Enkele niet uit zich weggezet, en het Enkele is uit het Algemeene niet weggevallen. Wij zijn ons van dit tweeledige niet als van een tegenstrijdigheid bewust, maar als een harmonie en overeenstemming van het Goddelijke en het Menschelijke. Deze bewustheid, die het uiterste inzicht uitmaakt, is de lichtglans, waarin de levensdrang tot liefde is geadeld. In de liefde weet de mensch zich in het geheel en het geheel in zich; dit is wezensbehoud en overgave tegelijk. Het wezensbehoud is geen afgrenzing, en de overgave is geen uitvloeiing; tegen beide is de liefde gewaarborgd. Het streven is een gerichtheid der Idee, en de levensdrang, die liefde wordt, is de gerichtheid des menschen op de Godheid, waarin de mensch

niet ten onder gaat. In het Geheel te zijn is onze bestemming. Wij zijn geen drift-wezens. Homo cogitat. Zie je het in? vroeg ik.

Hij lachte om deze vraag. Ik herkende in dien lach een verstandhouding.

J.D. BIERENS DE HAAN

Aanteekeningen en opmerkingen

Bedreigd Indisch bestuur.

- De minister van koloniën heeft op 9 Mei 1930 in de eerste kamer met nadruk ontkend (handelingen, blz. 596), dat samenvoeging van inheemsche dorpen deel der bestuurshervorming zou zijn; eveneens, dat zij deel zijner politiek zou zijn geweest (De Gids 1930, II, blz. 105, 109, 114). Voorts heeft, naar aanleiding eener interruptie, de minister zich laten ontvallen, dat behoeften en vragen der bestuurshervorming soms beter beoordeeld kunnen worden in den Haag dan te Batavia (handelingen, blz. 596). Deze nieuwe punten van het debat zijn waard te worden bezien.

1. ‘Samenvoeging van desa's’ - zoo zei de minister - ‘heeft niets, maar dan ook niet het allergeringste, te maken met de bestuurshervorming. Die zaak is al sinds geruimen tijd gaande.... Met de bestuurshervorming houdt de zaak echter geen verband.’

Op 5 Maart 1921 daarentegen, in de toelichting zelf van het wetsontwerp op de bestuurshervorming, had deze zelfde minister, onder het opschrift ‘Desabestuur’, volstrekt anders gesproken (bijlagen 1920-1921, 438, stuk 3, blz. 14; hieronder voorzien van eenige cursiveering):

> Op het nut van *een stelselmatig streven*, waar noodig, naar verhooging van de economische kracht en daarmede van het bestuursvermogen der Inlandsche gemeente door eene doelmatige *samensmelting van desa's*, hetzij dadelijk, hetzij langs den meer geleidelijken weg eener vorming van gemeenschappen van desabelangen, is bereids gewezen. De gezamenlijke behartiging van onderwerpen van algemeen nut.... zal daarbij het middel kunnen zijn om de ingezetenen van aaneengrenzende desa's tot nauwere aaneensluiting te brengen en ten slotte tot *vereeniging onder een gemeenschappelijk gemeentebestuur*, al dan niet met behoud van zekere administratieve zelfstandigheid voor de verschillende onderdeelen der *nieuwe desa*.

Derhalve: in één der elf paragrafen, waarin de minister zelf het systeem zijner bestuurshervorming omschreef, werd ‘een stelselmatig streven’ naar ‘samensmelting van desa's’ opzettelijk en uitdrukkelijk vermeld als onderdeel van het grootsche geheel. Iets vroeger in die paragraaf (op blz. 11) was - en daarop doelen de woorden ‘is bereids gewezen’ - een meer wazige omschrijving voorafgegaan van

> een desabelangengemeenschap, uitgroeiende - mogelijk - op den duur tot eene grootere, economisch meer levenskrachtige inlandsche gemeenteinstelling dan, over het geheel, de tegenwoordige desa.

Derhalve: samenvoeging van desa's werd in 1921 aan de staten-generaal voorgehouden als onderdeel der bestuurshervorming. Zij is nimmer als zoodanig herroepen. 's Ministers mededeeling aan de kamer op dit eerste punt is met de feiten in onverzoenlijke tegenspraak.

2. En de practijk? ‘Samenvoeging van desa's’ - zoo vervolgde de minister op 9 Mei 1930 - ‘is al sinds geruimen tijd gaande en wanneer er één tegenstander is van een dergelijke administratieve krachtproef, ben ik het. Ik heb in mijn vroegeren bestuurswerkkring nooit veel anders dan nadeelen daarvan gezien. Men hecht kunstmatig desa's samen, die in werkelijkheid nooit één worden en die op stuk van zaken niet veel anders vertoonen dan een beeld van verwarring, zoo al niet van bepaalde onderlinge vijandschap. Hier is het een administratief ingrijpen, dat in bepaalde gevallen nuttig en noodig kan zijn, maar ook dan behoedzaamheid eischt. Met de bestuurshervorming houdt de zaak echter geen verband.’

Dit klinkt volkomen geruststellend. Doch nu wederom de feiten.

Gedurende die vijf jaren, die geheel door een ministerschap van den heer De Graaff werden gedekt, constateert men in de samenvoeging van desa's op Java een verrassend, zelfs beangstigend crescendo. Niet zoodra echter is de heer De Graaff afgetreden, of een even opmerkelijk descrescendo treedt in.

1920: 143	1925: 608
1921: 280	1926: 255
1922: 469	(506) 1927: 157
1923: 781	1928: 90
1924: 1003	(953) 1929: nog onbekend.

Men bedenke, dat de heer De Graaff bij meer dan één gelegenheid een alomvattende verantwoordelijkheid van den minister van koloniën heeft bepleit voor wat in Indië voorvalt; hij zal het gebeurde dus stellig niet schuiven op mr. Van Stirum en mr. Fock. Ook overwege men, hoe ondenkbaar het is, dat dit aangelegen en veelbesproken onderwerp aan de aandacht van een minister van koloniën der jaren 1919-1925 zou zijn ontsnapt. In het Koloniaal Weekblad van 3 Januari 1924 en de Indische Gids van 1924 (blz. 249) beschouwde dan ook uit hoofde dezer samenvoeging een Java-ambtenaar de bestuurshervorming-De Graaff als voor Java 'feitelijk reeds in vollen gang' (zij het nog niet 'ten aanschouwe van iedereen'), er bovendien op wijzend, dat dit aldoor versnelde samenvoegingsproces van desa's er op berekend scheen juist op dát oogenblik gereed te komen, waarop, met het administratief gewest West-Java (1 September 1925), de bestuurshervorming officieel haar intree zou doen. De argwanende voorzegging schijnt helaas bewaarheid.

Derhalve: onder géén bewindsman heeft de samenvoeging van desa's zulk een omvang gehad als juist onder minister De Graaff, die in de eerste kamer zegt er nooit van te hebben willen weten. Ook de mededeeling aan de kamer op dit tweede punt is met de feiten in onverzoenlijke tegenspraak.

3. In de tweede kamer (19 en 21 Februari 1930) was twijfel gebleven, of de onthouding inzake de bestuurshervorming, die de minister van koloniën aanprees aan de kamers, ook gelden zou voor den minister zelf. Het punt was van te grooter belang, omdat op 12 Februari 1930 in den volksraad duidelijk genoeg was gebleken, dat de toekomstdenkbeelden ginds en hier op het stuk dezer hervorming elkaar allerminst dekken. Geprest immers om te zeggen, in hoever de minister op het binnenhof 'officieele verklaringen' ter zake gaf buiten Indië om, liet de Indische regeering antwoorden, niet, dat de minister aan de Indische raadgevers het eerste woord liet, maar (handelingen, blz. 2151, zie 2141; hieronder voorzien van eenige cursiveering):

> dat het overleg dat tusschen de Regeering hier te lande en den Minister van Koloniën gevoerd is over de bestuurshervorming in de buitengewesten, *tot op zekere hoogte* geleid heeft tot overeenstemming.

Derhalve: een behoorlijke dosis verschil van inzicht is overgebleven. De minister van koloniën nu stelde zich in de eerste kamer op 9 Mei 1930 te dien aanzien op het standpunt, dat de bestuursomstandigheden in Indië en de daarbij passende oplossingen 'beoordeeld moeten worden met kennis van de verhoudingen daar, *wat nog volstrekt niet zeggen wil*, dat zij te Batavia onder alle omstandigheden beter beoordeeld zouden kunnen worden dan in den Haag. Het is daarbij tevens de quaestie, waar men het best op de hoogte is van het vraagstuk in zijn geheel'.

Mag aangenomen worden, dat niemand betwijfelt, wáár, naar's ministers inzicht, de bestuurshervorming-in-haar-geheel het best wordt begrepen en doorzien, dan is derhalve het overwicht op deze hervorming aan de staten-generaal slechts ontnomen om gebracht te worden naar het plein. Wat blijft van de bevrijdende belofte van minister Koningsberger van 23 Maart 1928, in de kamer met instemming ontvangen (De Gids 1930, II, blz. 110), zoodoende over?

C. VAN VOLLENHOVEN

Bibliographie

J.W. Schotman, Der Geesten Gemoeting, vier morgenlandsche droomen in verzen; origineele chineesche illustraties van Moh Shih Shen. Verzorgd door H.Th. Wijdeveld.

Uit 'Het vermolmde Boeddhabeeld', de trilogie die het verwordend China omvatten wil, leerden wij Schotman kennen als prozaist: soms met een groote suggestieve macht, waar hij landschap en individuen uit China weergeeft, journalistiek vlot als hij over de burgeroorlog en de spoorwegaanleg spreekt, en soms te nadrukkelijk diepzinnig waar hij met alle geweld parallellen trekt zooals tusschen de biddende sprinkhanen en de hollandsche orthodoxe Christenen, die hij beide schijndevoot en wreed vindt.

Nu ligt hier voor ons zijn hoofdwerk in poëzie: Der Geesten Gemoeting, in de fraaie maar naar mijn smaak wel wat pompeuze verzorging van Wijdeveld. Het boek is naar chineesche trant op dubbele bladen gedrukt en afgesloten met beenen stiften; toch doet het vooral door de grijze omranding der pagina's sterk aan een gecomprimeerd nummer van *Wendingen* denken.

Wij leeren er Schotman uit kennen als een philosofisch dichter of een dichterlijke philosoof, naar men wil.

De moderne geconcentreerdheid van zegging, de snelheid van verstempo is hem geheel vreemd. Hij houdt van lange perioden, ontplooit zijn beeldspraak ampel en laat niets te raden over.

Het is geen toeval dat hij een voorkeur heeft voor de zwaar gebouwde achtregelige strofe (de geheele bundel is er op gebouwd), solide en hecht. Alleen in het laatste der vier gedichten wordt het rhythme kort en huppelend.

Deze soort strofen zijn als geschapen om gedachten te bevatten.

Ze zijn zwaar en groot en bieden toch een groot gemak, als buikige vazen die veel kunnen inhouden.

Ook Goethe bediende zich dikwijls en met voorkeur van deze vorm; o.m. is de bekende wijzang vóór Faust: 'Ihr naht euch wieder, schwankende Gestalten', waarvan ieder Duitscher minstens de eerste regel kent, erin vervat.

De gedachten hierin hebben ruimte en kunnen zich statig, zonder haast ontplooien.

Sensueele en heftige aandoeningen daarentegen vormen hun vers zelf. Zij breken de strofen, verstooten het rhythme en bemeesteren hijgend hun eenige eigen vorm, voor velen soms niet herkenbaar. Hier in deze breede rustige verzen volgt men de beschouwingen des dichters in onverstoorde rust.

De twee eerste van de vier gedichten zijn bewerkingen van Japansche sprookjes, vóór zijn verblijf in het Oosten in het Hollandsche dorp Oegstgeest geschreven.

De twee laatste, Chineesche legenden, ontstonden tijdens zijn verblijf in China.

Het is dus wel interessant na te gaan of dit een groot verschil teweegbracht, of het direct aanschouwen een voorsprong gaf boven het kennen van de stof en het land alleen uit boeken.

Het verschil is gering. Er blijkt wel in het derde gedicht dat Schotman het Chineesche landschap moet hebben gezien, anders kan men zijn strakke dorheid niet zoo weergeven.

Ook blijkt meer kennis van zaken.

Maar naar den geest is er geen verschil.

Schotman toont bijna overal gelijkelijk een Germaansche mentaliteit neigend tot het abstracte, week omlijnde.

Alleen zijn visie is nu en dan sensueel kleurrijk, zijn weergave van personen en aandoeningen nergens.

Als hij niet in China was geweest waren misschien de laatste legenden toch een weinig anders geschreven.

Goethe alweer schreef zijn W.O. Divan, zijn Arabische bewerkingen zonder ooit Weimar te verlaten.

Men kan naar den geest een land behooren zonder en lichamelijk ooit geweest te zijn. Maar men kan ook een land vreemd blijven en er driekwart van zijn leven doorbrengen.

Zoo gaat het vele Hollanders in Indië.

De grondgedachte van het grootste deel van het hiergebodene is:

De droom, de verbeelding kan sterker zijn dan de werkelijkheid. De wensch is hier niet alleen vader van de gedachte maar ook de moeder van metaphysische gebeurtenissen.

In ‘Higo’ heeft een man Heitaro, de wilg die in zijn tuin staat lief en behoedt deze voor omhakken. Door Kwannon's genade krijgt de geest van de wilg menschelijke gedaante en leeft met hem als vrouw, vele jaren, totdat de wilg toch wordt geveld, om te dienen tot de bouw van een Kwannontempel. Kwannon gaf en Kwannon heeft genomen. Maar in Boeddha leeft de liefde en gaat de aardsche smart teloor. Heitaro wordt monnik.

In ‘Balshu’ wordt een dergelijk thema, maar zinrijker behandeld. Baishu staat in de tuin van de tempel van Benten, de God van het geluk, aan het water te peinzen. Een gedicht waait hem voor zijn voeten, hij weet niet van waar. Het is zoo mooi dat hij niets meer doet, dan denken hoe zij, die het schreef, zou zijn. Eindelijk wordt zij gestalte en leeft met hem. Haar werkelijk lichaam voert in Kyoto een schijnbestaan, ontzield en ontluisterd.

Haar vader klaagt tot Benten. Deze verklaart dat zij zal genezen als zij de bruigom ontmoet die voor haar bestemd is.

Dat is Baishu. Benten zal een teeken geven, op een ochtend ziet de vader hem op straat, overreedt hem mee te gaan en brengt hem bij zijn kwijnende dochter die op Baishu's geliefde lijkt als een mat evenbeeld in 't water op het blozend gelaat dat er over buigt. Het lichaam zonder ziel voert slechts een schijnleven. Tegenstrijdige gevoelens bestormen Baishu, eindelijk begrijpt hij, en ontfermt zich over het zielloos lichaam dat dan terstond tot waarachtig leven terugkeert.

Het derde gedicht bevat het schoon exempel van de dochter die in de gloeiende klokspijs springt om met haar geofferd leven de klok zuiver te stemmen en zoo het leven van haar vader, de klokkengieter, te redden van de ongenade des keizers.

Van alle legenden uit China is deze misschien het meest in het Westen bekend. Hoofdtrekken van de Chineesche aard vinden wij hier dan ook in terug: de onvoorwaardelijke vereering der ouders, de nietsontziende wreedheid van het keizerlijk gezag.

Hoewel het vierde gedicht Yuen Lahn een simpel gegeven: een minnehandel tusschen een rijke reeds verkochte koopmansdochter en een arme klerk behandelt, geef ik hieraan èn wat zegging en wat inhoud betreft, verre de voorkeur boven de drie andere. Dit ook is het meest Chineesche, denkelijk doordat de schrijver het décor dat hij kiest, het bekende Willow pattern teahouse, dat in zijn vijver ligt stil en ongerept, midden in de vuilste wijk van Changhai, uit eigen aanschouwing kent.

En dan, hier laat Schotman de stroeve vorm los, ook het rijm, en beweegt zich met een gratie volkomen bij het luchtiger onderwerp aangepast. Het is een bekoorlijke idylle van een charme die verbaast bij de man die we als ernstig, overladen met wijsgeerige gedachten hebben leeren kennen. Het beter slagen van dit gedicht lijkt mij een sterk bewijs voor de stelling dat elk mengsel wat dan ook, tendenz, propaganda, philosofie, niet doet dan de poëzie verzwakken, schaden, vervalschen.

Moge Schotman zich losmaken uit duffe traditie uit zijn pogingen om de stellingen van Freud op de Chineesche psyche toe te passen, uit zijn getob over het inwerken van de westersche techniek op het oude venerabale rijk van het Midden en ons China weergeven zooals hij het zag of droomde, wat doet het er toe, in zijn meest bevrijde momenten.

J. SLAUERHOFF

Martien Beversluis, Liederen van den arbeid. (N.V. de Arbeidspers).

Het is tot nu toe het socialisme in ons land nog niet gelukt een eigen taal te spreken in de poëzie. Het socialisme heeft bij ons nog geen verzen voortgebracht, die tegelijkertijd poëzie èn stem des volks zijn. Want de, als men haar werk als een geheel overziet, ontegenzeggelijk grootsche poëzie van Henriëtte Roland Holst is, ondanks haar nieuwe geest en hartstochtelijk dramatische innerlijke strijd om een nieuwe menschheid, haar vurige dienst aan een toekomst- en gemeenschapsideaal, toch geschreven - en dat doet aan haar waarde op zichzelf niets af - in de oude taal der groote maar eenzame lyriek.

De socialistische troubadour, de opstandige zanger laat nog altijd op zich wachten. Scheltema wilde het zijn, maar op de enkele oogenblikken dat hij dichter was, is hij een lyricus van de oude stempel geweest. Slechts Speenhoff is hier een volksstem geweest, maar zijn gul humane vers met een scheut sentimentaliteit en een vleug eeuwigheid was van de brandende opstandigheid der ware revolutionnairen ontbloot, er was geen verzet in, geen verbetenheid, geen onverzoenlijkheid, geen strijd- en angstkreet der vertrapten. Die bittere toon is er een oogenblik geweest bij Van Collem, in zijn brandend oorlogsvers en zijn wrange Gebed te Waalwijk. De idealistische, poëtische bloemetjes der gezusters Vos misstaan misschien

niet in het knoopsgat der socialistische jeugdbonden, maar met poëzie hebben ze niets uitstaande.

Thans heeft Martien Beversluis zijn krachten - of zijn behendigheid? - als socialistisch dichter beproefd. Beversluis is waarschijnlijk onder de jongeren in ons land de knapste rijmtechnicus; daarmee is tegelijk zijn zwakheid vastgesteld. Onder zijn overmatige groote productie zijn er ongetwijfeld een aantal goede verzen, voornamelijk natuurpoëzie. Maar er is een teveel, niet alleen in het aantal maar ook in de vorm, in het wezen der verzen. Zijn poëzie grenst aan welsprekendheid, hij heeft een poëtisch flux de paroles. De woorden, de zinnen zijn niet bijster plastisch maar er is een zeker plastisch rhythme, dat zijn bedoelingen suggereert; soms heeft hij in zijn natuurgedichten aldus merkwaardige effecten bereikt, meestal echter gaat deze plastische, rhythmische vlotheid niet met gelijke beeldende kracht van woord en zin samen; het vers wordt dan een lenige, levendige maar ledige beweging. De plastische kracht van het woord behoeft niet altijd eronder te lijden, wanneer meer door de woordenstroom dan door het afzonderlijke, beeldende woord de suggestie wordt bepaald. Mits die stroom maar sterk genoeg is, mits zij de woorden niet verzwelgt maar stuwt, zooals bij Henriëtte Roland Holst. Dat is hier niet het geval.

Deze gedichten van arbeid en broederschap zijn niet meesleepend, niet weerbarstig, niet gespannen, niet rood. Zij zijn niet doorleefd, niet doorleden. En daarom bleven deze vlot geenscèneerde, populair geschreven verzen tenslotte toch niets anders dan een overbodige Spielerei.

Tegenover dit vlak idealistische atelierwerk stel ik wat ik Duitschland de werkman John Sieg schreef:

Nachtschicht

Mitternacht schweift und glüht
um das Tor der Stahlgiesserei.
Meine Knochen sind noch von gestern müd,
Ich schlief an der Stunde vorbei.

Zwei Stunden schon brandet die Nachtschicht,
Nun soll ich so spät hinein?
Wütender Trotz bäumt sich auf und zerbricht
Mein gutwilliges Arbeitersein.

Auf mich warten fünftausend Schrauben
Gestapelt auf Speicher und Brett;
Fünftausend Stahlteilchen schrauben
Meine Seele aufs Marterbrett.

Beversluis' ondeugd is zijn gemakkelijk assimilatievermogen, dat hem overal bruikbaar en tenslotte onbruikbaar maakt.

ANTHONIE DONKER

[Derde deel]

Twee meisjes en ik

Vervolg

Vrijdag

Gisteravond, tijdens het diner ontstond er een woordenwisseling tusschen den Franschman en zijn jeugdigen vriend. Voor zoover ik uit enkele opgevangen woorden nagaan kon, scheen het onderwerp mij niet de moeite van het strijden waard. Ik verbaasde mij daarom over de heftigheid van den jongen.

De Franschman, die, zooals ik reeds eerder heb opgemerkt, gaarne bereid is ongelijk te bekennen, wanneer hij daardoor de onredelijke driftbuien van den jongen bezweren kan, putte zich ook thans uit in tal van verontschuldigingen, die evenwel hardnekkig genegeerd werden.

Ik had het gevoel, dat de opwinding van den jongen niet anders dan een vooropgezet spel was, en dat hij met voorbedachte rade een climax trachtte uit te lokken. Zijn stem sloeg over als de stem van een kind, dat weet ongelijk te hebben, maar om een of andere reden niet toe geven wil.

Inderdaad, het duurde niet lang, of hij schoof met een ruk zijn stoel achteruit en stond op om heen te gaan.

- ‘Je m'en fiche de toi et de tout ce que tu dis. Va te coucher, mon vieux. Demain tu seras peut-être plus raisonnable.’ Een onbeschaamd luide lach volgde deze woorden, en met een smak viel de deur van de eetzaal achter hem dicht.

De Franschman had het hoofd niet opgeheven. De welwillende glimlach, waarachter hij tot nu toe zijn emotie had weten te verbergen, stierf weg uit zijn gelaat. Hij bracht een

paar maal met nerveus gebaar den zijden zakdoek naar het voorhoofd, terwijl zijn borstelige grijze wenkbrauwen zich pijnlijk fronsten boven de knipperende oogen.

Ik liet hem alleen en slenterde naar buiten.

Het was een warme, vochtige avond. Boven de rotsen hing een zwoele stilte, een zware geur van aarde hing roerloos tusschen de boomen van den tuin. De zee lag rimpelloos in het halfrond van de cove.

Vanuit de dorpsstraat klonk muziek naar boven. Er werd gedanst in den Inn. Ik daalde het tuinpad af en stak den straatweg over.

Het feest was in vollen gang. Een walm van rook en hitte woei mij bij den ingang tegemoet. Ik plaatste mij bij de open deur, waar een groep dansers koelte zochten, en trachtte over de hoofden heen de gelagkamer binnen te zien.

De aanblik was niet overweldigend.

Een dergelijke danspartij kan in zuidelijke streken, waar het volk nog de karakteristiek van zijn eigen stand bewaard heeft, een lust zijn voor het oog. In onze noordelijke landen echter, waar de leugen van gelijkheid het volk heeft weten te verleiden tot de verloochening zijner eigen wereld, zijn dergelijke feesten gewoonlijk een gruwel van trieste leelijkheid.

Het orkest, dat een muziek stuntelt, waarvan het zin en rhythme niet verstaat, de forschgebouwde lichamen, grotesk in kleeren die de hunne nietzijn, en die potsierlijk een modernen dans trachten te modelleeren, waarvan hun bloed het gebaar niet voelt, - welk een aanklacht tegen het bedrog, waarmede men het volk zoodanig aan den eigen grond ontworteld heeft, dat het zijn aangeboren schoonheid zelf lafhartig onteert. Een diepe schaamte bekruipt mij, ieder maal, dat ik ons misleid volk gadesla.

Ik had mij reeds omgedraaid, om heen te gaan, toen een bekende stem mijn oor trof.

Het was de stem van den jongen. Hij stond achter mij, naast Francis, wier schouder hij met den arm omvat hield.

Onze blikken kruisten elkander. Ik zag, dat Francis zich snel uit zijn omarming trachtte los te maken, maar de jongen trok haar met een ruw gebaar weder naar zich toe.

- ‘Tiens, ma poule de luxe, tu ne veux plus de moi, alors?’

Zijn onbeschaamde lach klonk nog in mijn ooren toen ik de herberg reeds weer verlaten had.

Vanmorgen trof ik den Franschman alleen aan het ontbijt. Hij rookte en hield een Franschen courant opengeslagen, waarin hij veinsde te lezen.

Wij knikten elkander goedenmorgen. De ontmoeting voor de kamerdeur had ons, zooals zonderlinge ontmoetingen trouwens altijd doen, aanmerkelijk dichter bij elkander gebracht.

Ik zocht mijn tafel op en bestelde mijn ontbijt, de Franschman wachtte blijkbaar op den jongen.

Hij trachtte zich achter zijn courant aan mijn blikken te onttrekken, maar, nutteloos als veinzen trouwens altijd is, het gelukte hem ook thans niet, de nervositeit te verbergen, waarmede hij, iederen keer, dat voetstappen in de gang hoorbaar werden, het gelaat luisterend in die richting wendde.

Tenslotte niet meer bij machte zijn onrust te bedwingen, belde hij den waiter, aan wien hij iets vroeg, dat ik niet verstond.

De man verliet de eetzaal en kwam even later terug met de boodschap, dat mr. Cyril nog niet bij de hand was.

Met een frons tusschen de wenkbrauwen vouwde de Franschman daarop zijn courant toe, en vroeg het ontbijt.

Toen ik even later met mijn badgoed naar buiten kwam, vond ik den Hispano wachten voor het hotel. Mijn vriend was in gesprek met den chauffeur.

Ik riep hem iets toe over het weer, waarop hij mij toewenkte op hem te wachten.

- ‘Attendez, je descends avec vous, si cela ne vous dérange pas....’ Ik wachtte, en hij haastte zich het gesprek met den chauffeur te beëindigen. Daarop voegde hij zich bij mij en gezamenlijk daalden wij af naar den kleinen dorpswinkel, waar hij sigaretten en chocolade kocht.

Ik sloeg den weg naar zee in en, alsof dat vanzelf sprak, volgde hij. Daar ik weinig lust had naar het strand af te dalen, waar ik de kinderen reeds spelen zag, hield ik hooger aan en zocht een klein plateau, vanwaar wij een vrij uitzicht hadden over zee.

Hij volgde mij stilzwijgend en zette zich naast mij, toen ik mij uitstrekte in de zon.

Ook toen ik hem een sigaret aanbood, bleef hij zwijgen.

Hij zat rechtop en correct naast mij, de welverzorgde handen saamgevouwen rond de opgetrokken knieën, en staarde weg over de zee.

Daarop zeide hij vrij plotseling:

- 'Nous ne descendons jamais le matin. Mon ami n'est pas très matinal. Pourtant, c'est bien dommage, il fait bon ici....'

Hij ademde met diepe teugen de zilte lucht in, die vanuit zee naar ons overwoei, en vervolgde met een lichte melancholie:

- 'Que voulez-vous, on ne peut pas avoir tout ce que l'on veut....' Ik vroeg hem of hij plan had nog langer hier te blijven.

Hij lachte, een schril lachje, dat door zijn kunstmatigheid misplaatst leek, en bijna geaffecteerd klonk.

- 'Je n'en sais rien. Il faut se contenter du pain quotidien.... Moi, j'ai appris à attendre.'

Ik antwoordde, dat ik dat een verstandige opvatting vond, zoolang men althans door geen werk of verplichtingen gebonden was, waarop hij vervolgde:

- 'Moi, je suis libre, je n'ai pas de devoirs. Quant à mon ami, c'est autre chose. Il espère donner cet hiver son premier récital de piano. Et il a encore beaucoup à travailler. Mais il s'est amouraché de se petit trou, et a décidé d'y rester. Et moi, je n'y peux rien.'

Ik wist, dat het niet zoozeer 'ce petit trou' was, waaraan de jongen het hart had verloren, maar ik zweeg, en hij ging verder:

- 'La jeunesse est trop optimiste. Elle croit le génie un don de la nature et ne veut pas comprendre, que le talent seul ne suffit pas. Elle a trop confiance en elle même.... C'est sa force, mais aussi son danger. Le petit a un talent remarquable. II pourrait atteindre un certain succès. Malheureusement il a trop de charme, cequi lui rend la vie trop facile et lui gâte le caractère.'

Hij brak af en vulde, na een oogenblik van stilzwijgen aan:

- ‘C'est le monde plutôt, qui lui gâte le caractère en se rendant esclave de ses charmes.’

Uit hetgeen hij mij daarop vertelde over de toekomstplannen van den jongen, begreep ik, dat hij diens geheele muzikale opleiding bekostigde. Ook merkte ik, dat hij zich geen illusies maakte over de affectie, die de jongen hem toedroeg, maar er was geen spoor van verwijt in zijn stem. Veeleer een verontschuldigende droefgeestigheid.

Mijn sympathie voor hem groeide, naarmate het gesprek zich ontwikkelde. Hij sprak over kunst met een meer dan middelmatige kennis, en zijn stem werd warm, toen hij het onderwerp ‘art moderne’ aanroerde.

- ‘On écrit beaucoup sur ‘l'art moderne’, zeide hij, ‘et, bien que je ne sois pas artiste moi-même, je dois vous avouer, que je m'intéresse passionnément dans tout ce qui concerne cette question. Comprenez bien, je ne veux pas prétendre d'être initié dans le mystère de cette nouvelle philosophie. Ma conception de l'art moderne ne peut être qu'une conception de laïque, et, par conséquent, une conception extrêmement personnelle. Aussi, n'étant pas artiste moi-même, le développement artistique de cette idée m'intéresse moins, que l'idée elle-même. Cette idée est à mon avis la vérité de cette époque, et en plus, une vérité indispensable pour la morale de l'avenir.

Je ne veux parler ni des peintures, ni des oeuvres musicales, executées déjà sur la base de ce nouveau principe. Il y en a, qui me plaisent, il y en a, qui ne me plaisent pas. Aussi est il dangereux de mesurer la valeur d'une idée d'après les efforts qui n'on pas encore trouvé leur forme parfaite. Beaucoup de choses devront encore changer, avant que l'art moderne ait atteint sa réalisation complète. Quant à moi, le premier élan me suffit. Il nous a délivrés des traditions passées, il nous a rendus à nous-mêmes.

Jusqu'à présent on n'a suivi que les lois de la religion, de la morale, et de la nature. Quel en a été le résultat?

Que pouvait donner à l'homme, être débile, un idéal religieux, auquel seul le surhomme pourrait atteindre? Il n'a fait que découvrir notre impuissance.

Et la morale....? Etant trop faibles pour nous soumettre à ses lois, elle empoisonne nos moindres jouissances.

Quant à la nature.... Le désir fou, qu'elle nous inflige pour un plus parfait ordre de la vie sociale, nous a fait perdre de vue la réalité, et nous a éloignés encore plus du "coeur humain".

Pourquoi chercher un but, qui est au delà de nos forces? Pourquoi aspirer à ce que notre composition naturelle nous empêche à jamais d'atteindre? La fleur se plaint-elle, de ne pas être étoile?

Nous sommes humains, et notre salut est en nous, non pas en dehors de nous. C'est en vain, que nous prenons notre essor, le corps nous force à retomber.

Quand apprendrons nous enfin, qu'il faut à l'homme un bonheur réalisable? Au moment de la naissance, Dieu et la nature abandonnent l'homme. II devient un être solitaire, fruit bizarre d'une action fatale. Et il ne lui reste, comme unique ressource, que son intellect.

Peut-être l'intellect n'est qu'un étrange minéral, peutêtre n'est il qu'un cristal, résultat accidentel d'éternelles réactions chimiques. Mais ce cristal, c'est l'homme. Il ne pourra évoluer, que suivant la bizarre évolution de ce minéral lui-même. Ses créations sont d'autres minéraux: des systèmes géométriques, des formules. Ce monde de cristaux, voilà, où il trouve son seul bonheur. La nature ne lui sert plus, que pour lui fournir le matériel, dont il aura besoin.

De cet instinct est né la musique, art extrêmement humain, parcequ'il est purement cérébrale, et qu'il ne doit pas son origine à la nostalgie de l'au delà.

On est en train de créer, une nouvelle peinture, sur une base analogue à celle de la musique, expression directe d'un système mentale, exécutée en couleurs et lignes. Et peu à peu notre conception de la vie se modifiera d'après cette nouvelle philosophie de l'art, qui, toujours prophète, précède le mouvement social. Il viendra un jour, où la morale s'adaptera à la nature de chaque être, où chaque élément du caractère humain sera accepté par le simple fait de son existence.

L'homme ne sera plus l'image déformé de Dieu. Enfin il aura le droit d'être “Homme”.’
-

Hij had dezen langen monoloog zonder onderbreking meer met zichzelf, dan met mij gevoerd, maar wendde nu plotseling het gelaat weder naar mij toe, terwijl een bruuske, wat onhandige glimlach de spanning zijner trekken brak.

- ‘J'ai oublié le temps. On l'oublie, hélas, trop facilement’.

Hetzelfde lachje van daareven volgde deze woorden, die wonderlijke, schrille vogelkreet, die mij tevoren zoo kunstmatig had toegeklonken, maar die ik nu niet meer van hem scheiden kon.

Zijn affectaties niet de meest directe expressie eener persoonlijkheid? Hij richtte zich eenigszins moeilijk op, pijnlijk de stramheid verbergende van zijn niet meer jeugdig lichaam, waarvan de leeftijd zoo angstvallig door zijn verzorgde kleeding verheimelijkt werd.

Wij wandelden huiswaarts.

Toen wij den tuin van het hotel binnenkwamen, woei met den wind een brokstuk van de Pathétique naar ons over.

De Franschman hield mij staande om te luisteren.

- ‘Moi, je n'aime pas les classiques. Mais, qu'importe.... Il travaille. Sa mère a un merveilleux Steinway, qu'elle n'a jamais voulu vendre à cause du petit.

Ah.... c'est une brave femme....’

Zaterdag

Juan is ziek.

Ann, de wilde vogel, voor wie wet noch gebod bestaat, heeft Juan meegesleept in een van haar streken, en ongelukkigerwijs is dat slecht afgeloopen. Gisteravond trof ik haar in den hoteltuin. Zij slenterde er rond op een wijze die maar al te duidelijk aantoonde, dat zij kwaad in het schild voerde, en trachtte zich te verbergen bij mijn nadering. Maar ik was haar

te gauw af en greep haar bij den arm voor zij mij ontvluchten kon.

‘Wat ga je uitvoeren, kwajongen?’

Zij antwoordde niet, maar trachtte zich los te rukken.

‘Het is nu geen uur voor kleine meisjes om alleen door een donkeren tuin te dwalen,’ hervatte ik. ‘Als je mij niet zegt, wat je doen gaat, zal ik je naar huis terug moeten brengen.’

‘Dat is gemeen,’ antwoordde zij verontwaardigd.

‘Waarom wil je het mij dan niet vertellen, het is zeker iets erg ondeugends?’

‘Dat gaat je niet aan. En ik zeg het je toch niet.... Laat mij los....’

‘Ik mag je niet loslaten,’ hernam ik onverstoorbaar. ‘Het is mijn plicht je naar je vader terug te brengen.’

Zij hief het gelaat naar mij toe, om te zien of ik in ernst sprak en zeide dan triomfant:

‘Doe dat maar, er is toch niemand thuis.’

‘Maar jij hoort in bed te zijn.’

‘Ik wil niet alleen in huis zijn. Als de anderen uitgaan, ga ik ook uit. Laat mij los.’

In het hotel achter ons werd een deur geopend.

Ann hief luisterend het hoofd op.

‘Laat mij los,’ smeekte zij nogmaals met tranen in haar stem.

Ik glimlachte.

‘Het is niet aardig van je, dat je mij niet vertellen wilt, wat je gaat doen. Je weet, ik ben je vriend. En je vrienden moet je vertrouwen.’

Op dat oogenblik kwamen voetstappen nader over het grint. En tegelijkertijd had Ann zich van mij losgerukt met zulk een kracht, dat ik haar verbijsterd moest laten gaan. Met een paar sprongen was zij in het duister verdwenen, en ik hoorde nog slechts haar stem vanuit de verte mij toeroepen:

‘Zeg aan niemand, dat je mij gezien hebt.’

Ik kon niet nalaten te lachen. Hoe zou ik haar verraden? Ik was immers allang tot de conclusie gekomen, dat ik mij zonder voorbehoud aan de zijde der kinderen geschaard had, en tegenover de groote menschen hun bondgenoot zijn zou. Ik gevoelde een onweerstaanbaren lust haar te volgen, om te

zien welken kwajongensstreek zij zoo hardnekkig voor mij had weten te verzwijgen. En in dien ik maar een oogenblik had kunnen vermoeden, dat het Juans voetstappen geweest waren die haar van mij hadden doen wegvluchten, zou ik zeker niet geaarzeld hebben de kinderen achterna te gaan om een oogje in het zeil te houden. Maar ik wist niet anders, of Juan lag reeds in diepe rust, veilig bewaakt door den vrouwelijken Cerberus. En ik kon onmogelijk vermoeden, dat mijn kleine vriendin, die ik tot nu toe als een voorbeeld van gehoorzaamheid gezien had, zich, nadat de nurse het licht had uitgedraaid, weer had aangekleed en heimelijk het hotel had verlaten om Ann te volgen.

Mijn verbeelding ging zoover niet. Ik wist dat Ann dikwijls des avonds alleen rondzwierf, overgelaten als zij was aan de twijfelachtige zorg der twee oudere zusters, die zich van haar taak kweten, al naar gelang de willekeur hunner eigen belangen dit meebracht. En ik kende haar speelsch plezier in onschuldige kwajongensstreken.

Ik wijdde dus geen verdere aandacht aan deze ontmoeting en vervolgde mijn weg.

Maar vanmorgen is mij alles onthuld.

Toen ik Ann kwam afhalen om te baden, zag ik dadelijk dat er iets niet in orde was. Haar gezicht stond donker, en zij haakte niet als gewoonlijk haar arm door den mijne.

Wij daalden stilzwijgend af naar de zee. Ik deed alsof ik niets merkte en besloot af te wachten tot zijzelf met haar grieven voor den dag komen zou.

Juan was er niet, en was zelfs nog niet gekomen, toen wij al klaar waren met baden en ons in de zon neergelegd hadden te drogen.

‘Juan is laat,’ zeide ik langs mijn neus weg.

Ann fronste de wenkbrauwen en zuchtte.

‘Ja’.... draalde zij, zonder mij aan te zien.

‘Als zij maar niet ziek is,’ hervatte ik. ‘Zij is nog nooit zoo laat geweest.’

Zij zag mij aan met een snellen blik en antwoordde bijna beleedigd:

‘Waarom zou zij ziek zijn?’

‘Ik weet niet, maar iets bijzonders is er stellig gebeurd.’

Zonder antwoorden boog zij het hoofd en ik zag twee dikke tranen neerglijden over haar ronde bruine wang.

‘Wat is er nu, Annekind,’ vroeg ik lachend terwijl ik trachtte haar gelaat naar mij op te heffen.

Maar zij rukte zich los en veegde met een jongensachtig gebaar de tranen weg uit haar oogen.

‘Wat zou je ervan zeggen als we eens naar het hotel gingen om te zien wat er is?’ stelde ik voor.

Op hetzelfde moment was zij opgesprongen, en, als ik haar niet verhinderd had, zou zij, om sneller klaar te zijn, eenvoudig haar jurk over haar natte badpak hebben aangetrokken.

Ik had moeite haar bij te houden toen zij voor mij uit over de rotsen sprong. Maar in den hoteltuin gekomen, bleef zij plotseling staan en zag mij hulpeloos aan.

‘Ga jij maar liever alleen,’ zeide zij, bleekjes. ‘Ik wacht wel even in den tuin.’

‘Waarom? Jij kent Juan beter, dan ik haar ken. Waarom ga je zelf niet?’

‘Daarom niet....’

Zij stond geleund tegen een boom en zag er zoo diep verslagen uit, dat ik in den lach schoot.

‘Ann, Ann, ik geloof dat je geweten niet heelemaal zuiver is.’

Zij antwoordde niet, en ik had zoo'n medelijden met haar zielig gezicht, dat ik wel zwichten moest.

‘Wacht dan maar hier op mij. Als je komen kunt roep ik je wel.’

Zij knikte dankbaar en bleef, kleintjes, achter.

Ik begaf mij dus naar Juans kamer, en behoefde niet eens te vragen wat er aan de hand was, want, nog voor ik goed en wel binnen was, barstte de nurse reeds los in een stortvloed van woorden.

‘En nu begrijp ik, waarom zij 's avonds haar deur afsluit, zoodat ik niet meer bij haar binnenkomen kan. Om mij te bedriegen en uit te gaan. Dat is de dank voor mijn vertrouwen. En dat zigeunerkind had Juans mantel afgenomen ook. In haar dunne, witte jurk kwam ik haar tegen in het dorp, terwijl ik niet anders dacht, of zij lag in haar bed en sliep. God weet, waar zij geweest zijn. Er is geen woord uit haar te krijgen.’

Ik wist niet, wat te antwoorden. Mijn eenige gedachte was,

dien woordenvloed te stuiten en het zieke kind de kwetsingen van die harde stem te besparen. Ik zeide dus rustig:

‘Zij heeft een flinke koorts, nurse. Wij moeten later alles nog maar eens samen bespreken, maar voor het oogenblik valt er niet anders te doen, dan haar zoo gauw mogelijk beter te maken.’

Met deze woorden zond ik haar naar beneden, om een en ander te halen, en maakte van haar afwezigheid gebruik om Juan een paar vriendelijke woorden toe te voegen.

‘Dat is jammer, Juan. Waarom ben je niet wat voorzichtiger geweest?’ Zij opende eindelijk de oogen en antwoordde met een stem, die beefde van verontwaardiging:

‘Het is niet waar, dat Ann mijn mantel heeft afgenomen. Ik gaf hem haar omdat zij het koud had.’

Het was de eerste lange zin, die ik ooit van haar gehoord had.

Ik streelde de franje weg van haar voorhoofd en nam haar kleine, verminkte hand in de mijne.

‘Dat wist ik, Juan. Maar nu ben je ziek en dat is jammer.’

‘Het doet er niet toe, ik ben toch altijd ziek.’

Zij zweeg even en vulde plotseling weer heftig aan:

‘En het is niet waar, dat ik mijn kamerdeur afsluit om uit te gaan. Het was de eerste keer. Maar ik wil niet, dat nurse in mijn kamer komt.’

Ik kon niet nalaten haar daarin gelijk te geven en voor ik mij kon weerhouden liet ik mij ontvallen.

‘Dat kan ik mij indenken, Juan.’

Wij zagen elkaar aan en opeens viel het mij op, hoe vreemd het is, dat ik dit kind van dertien jaar aanzien kan als een volwassen mensch. De ernst harer oogen doet mij haar jeugd vergeten, als was haar kinderlichaam niet anders dan een maskeradepak, waarachter een oud, oud hart verscholen lag.

‘Ann is in den tuin,’ zeide ik. ‘Zij wilde bij je komen, maar ik ben bang, dat nurse haar niet bij je toelaten zal. Maar daar zullen we wel iets op vinden, ik beloof het je.’

Ik was blij, dat ik nog den tijd gevonden had haar deze woorden toe te voegen, want de nurse kwam ons reeds weder storen.

Ik sloot de luiken en raadde de nurse naar haar eigen kamer te gaan, onder het voorwendsel, dat Juan slapen moest. Het

was het eenige, dat ik voor het oogenblik voor Juan doen kon, en ik weet, dat het kind mijn bedoeling begreep.

Even later was ik weer in den tuin bij Ann, die ik nog steeds in dezelfde houding vond, als ik haar verlaten had.

'Juan is ziek, Ann,' zeide ik met eenig verwijt in mijn stem. 'Je had haar niet mee moeten nemen gisteravond. Je weet, dat zij niet sterk is.'

Zij antwoordde niet, maar beet op haar nagel.

'En je kunt haar niet zien ook. Je begrijpt, dat nurse je niet meer bij haar toelaten zal. Ik ben bang, dat je het voor altijd hebt verkorven.' Zij gaf nog steeds geen antwoord, maar draaide haar hoofd af, om haar tranen te verbergen.

Ik dacht:

'Ja, Annekind, nu huil je. Maar alleen de zwakke tracht zijn verdriet door tranen te verzachten en zijn schuld uit te wisschen.'

Juan huilt niet, zelfs niet, nu zij ziek is en er niemand anders is om haar te verzorgen, dan een liefdelooze nurse.

Tranen zijn gemakkelijk en het listigste middel om vergeving te verkrijgen. Maar wat doet het ertoe, of ik dit voor mijzelf herhaal? Ben ik al niet lang bereid mijn arm om haar heen te slaan en met lieve woorden haar verdriet te sussen? Ben ikzelf niet de eerste om iedere zonde te vergeven aan dit charmante, mooie kind bij wier roekeloozen levenslust tranen zoo slecht passen. Hoe groot is het voorrecht van schoonheid in deze wereld. Er zijn nu eenmaal karakters, die nemen, en die, God weet, welk recht tot nemen hebben, zooals er andere zijn, die voor eenzaamheid en opoffering zijn geboren. En kan men daar die karakters zelf een verwijt van maken?

De natuur heeft twee groote gaven waarmede zij bij de geboorte den menschen naar willekeur begiftigen kan: schoonheid en deugd.

Welke dier beide is meer waard? Het valt moeilijk uit te maken. Voor de schoonheid ligt het koninkrijk der aarde open, voor de deugd het koninkrijk der hemelen. En alle moraal is machteloos tegenover deze wet.

Ik heb Ann naar huis gestuurd en afgesproken, dat zij mij in den namiddag in den tuin opwachten zou.

Na den lunch heb ik een paar recepten geschreven en er op

aangedrongen, dat de nurse die in de stad halen zou. Daar er geen apotheek in het dorp is, klonk dit zeer redelijk.

Nu zit ik in Juans kamer te schrijven.

Zooeven kwam Ann fluiten onder het raam, en ik heb haar boven geroepen. Zij kwam schuldbewust binnen en wist niet goed wat te zeggen. Maar Juan stak haar de hand toe, en dat heeft het ijs gebroken.

Omdat ik niet wilde, dat Juan zich opwinden zou, heb ik Ann moeten verbieden te spelen. Zoo heeft zij dus een kwartier lang zitten draaien op haar stoel en is tenslotte, opgelucht, weer weggesprongen.

Juan slaapt nu. Dat is te zeggen, ik geloof het. Het is nooit met zekerheid te bepalen of zij werkelijk slaapt.

Door het raam kan ik de zee zien en de zon, die reeds zinkende is. Het is nu eind Augustus en de zomers zijn hier kort.

Hoe had ik ooit kunnen denken, dat ik hier eenmaal zitten zou, in dit onbekende dorp, in deze vreemde hotelkamer en als ziekenoppasser, bij deze kleine vriendin, wier bestaan mij nog kort geleden geheel onbekend was.

Ik heb nu voor mijzelf besloten hier te blijven tot ook de kinderen weggaan. Dan zal ik wel terug moeten naar Holland om mijn praktijk te beginnen. De tijd van ‘Sturm und Drang’ is voorbij, en het wordt nu ernst met mijn leven.

Dinsdag

De kolonel is vertrokken.

Zijn verlof was om, en hij dankte, geloof ik, den hemel, dat hij dit kleine gat verlaten kon, ofschoon hij er een zwaar hart in had, de meisjes alleen achter te laten. Maar daar de cottage voor een maand gehuurd was, en hij, in een oogenblik van zwakte, beloofd had, dat de ‘slampampers’ na zijn vertrek daar nog veertien dagen alleen mochten blijven, heeft hij haar niet kunnen bewegen met hem samen weg te gaan.

Den avond voor zijn vertrek heb ik hem in het hotel nog een afscheidsdinertje aangeboden, waaraan natuurlijk ook de twee oudere meisjes en Ann aanzaten. Ik had het menu door het invoegen van een paar extra schotels een wat feestelijker aanzien gegeven, en de wijnen hebben de rest gedaan.

De meisjes waren in vol ornaat, en levendiger, dan ik haar tot nu toe gezien had, waarschijnlijk ook door het vooruitzicht op de vrijheid die haar wachtte. Alleen de kolonel was niet op dreef. Tijdens den borrel reeds begon hij sentimenteel te worden, vertelde mij, dat het eigenlijk tegen zijn geweten was om zijn dochters alleen achter te laten, en drong er bij mij op aan, dat ik haar onder mijn hoede nemen zou.

Ik trachtte hem duidelijk te maken, dat ik niet de geschikte persoon was, om overwicht uit te oefenen op twee vrijgevochten meisjes van zeventien en achttien jaar, maar hij wilde van geen tegenwerpingen hooren. Hij klampte zich vast aan het geloof, dat een medicus een zekeren invloed over menschen heeft, en stond mij niet toe, hem dat dwaalbegrip uit het hoofd te praten. Dat hij zijn minderjarige dochters desnoods bevelen kon met hem mee te gaan, scheen niet in hem op te komen. Of misschien wist hij niet goed, wat hij voor de rest van de vacantie met haar aanvangen moest, indien zij zich werkelijk bij hem zouden aansluiten.

Zijn liefde voor zijn kinderen ging, zooals dat trouwens bij veel ouders het geval is, niet verder dan het sentiment zelf, en had meer zijn eigen gemoedsrust ten doel dan hun werkelijk heil.

En om het hem niet al te moeilijk te maken, beloofde ik een oogje in het zeil te houden, onder voorbehoud evenwel, dat ik geen enkele verantwoordelijkheid op mijn schouders nemen kon. Maar dat verwachtte hij trouwens ook niet van mij.

Mijn vage belofte bleek voldoende, om de onrust van zijn luchtig hart tot zwijgen te brengen.

Was zijn eigen leven trouwens ook niet een voortdurend schipperen met vage voornemens?

De avond verliep allergenoegelijkst. Het was even een pijnlijk moment, toen de Franschman en de jongen binnenkwamen. Maar daar het mij mogelijk was, na mijn gesprek met den Franschman hen onbevangen en min of meer vriendschappelijk te groeten, loste ook deze moeilijkheid zich natuurlijk op.

Later, toen de kolonel, na een stevig glas wijn, gemoedelijk werd, noodigde hij zelf den Franschman uit, zich bij ons aan te sluiten.

Ik weet niet, of deze dit voorstel toejuichte, maar er was geen weigeren mogelijk en zoo kwamen zij bij ons zitten. Cyril gedroeg zich voorbeeldig.

Terwijl de Franschman, de kolonel en ik ons samen onderhielden, amuseerde hij de meisjes, waarvoor ik hem oprecht dankbaar was, daar het mij nog steeds niet gelukt is, den juisten toon tegenover haar te treffen. Het viel mij vooral op, hoe alleraardigst hij met Ann omsprong, en haar door tal van kleine plagerijen en grapjes voortdurend in de algemeene vroolijkheid opnam.

Na de koffie stelde hij Francis voor, iets te zingen, waarbij hij haar op den vleugel begeleiden zou.

Zij verlieten beiden de eetzaal, en even later klonken de eerste noten van een lied van Tschaikowski naar ons over.

Ik had Francis nooit goed hooren zingen en had ook nimmer ernstig in haar stem geloofd. Maar het overtrof mijn stoutste verwachtingen.

Zij heeft een diepe alt, niet sterk misschien, en ik betwijfel of haar stem ooit een concertzaal vullen zal, maar haar geluid is wonderlijk bewogen, en buitengemeen nobel van toon.

Ik kon niet nalaten mij haar bleek gelaat met de geverfde lippen en uitdagende oogen voor den geest te roepen, en vroeg mij met verbazing af, vanuit welke vergeten diepte van een beter onderbewustzijn deze donkere, hevige stem wel losgebroken kon zijn.

Na Tschaikowski zong zij een aria uit Aida. Daarna bleef het een oogenblik stil. De oogen van den Franschman bespiedden onrustig de open deur.

Maar reeds zette de piano een nieuwe melodie in, een luchtig cabaret-lied ditmaal, waarbij de donkere, geheimzinnige stem van daareven plotseling dartel, behaagziek en gewaagd, inviel.

De kolonel, die tevoren slechts met moeite zijn welgemoed rood gelaat in een ernstige plooi had weten te houden, hervond zichzelf bij dit vroolijker rhythme, en neuriede, met een glimlach van vergetelheid over zijn glanzende wangen, de woorden mee, waarbij Ann zich met haar metaalharde kinderstem luidruchtig aansloot.

Na het laatste lied was er wederom een stilte, die misschien

anger duurde dan wel noodig was om alleen de muziek op te bergen. En toen de beide jongelui even later de eetzaal weer binnenkwamen, vond geen van allen dadelijk iets te zeggen.

Bij het afscheid drukte de kolonel mij de hand, als waren wij jaren lang de beste vrienden geweest en beval nogmaals zijn drie 'slampampers' aan in mijn zorg. Ik beloofde hem mijn best te zullen doen en wij scheidden voldaan en gerustgesteld.

Den daaropvolgenden morgen heb ik hem naar den bus gebracht. De meisjes gingen met hem mede naar het station. Tot aan de bocht van den weg hing zijn welgemoed, grijs jongenshoofd uit het raampje om mij vaarwel te knikken. En toen ik even later langs de leege cottage kwam, voelde ik het werkelijk als een soort van gemis, dat ik zijn vroolijke luidruchtige stem niet achter het keukenraampje hoorde.

Ik vroeg mij af, wie nu het huiswerk doen zou, nu de kolonel er niet meer was om de vaten te wasschen, de vloeren te schrobben en het eten te bereiden. Zoolang hij er geweest was, had het huisje er steeds ordelijk en zindelijk uitgezien. In de goedheid van zijn eenvoudig soldatenhart had hij welgemoed aan alles de hand gehouden. Maar bezaten de meisjes wel een enkele van al zijn uitnemende qualiteiten?

De verantwoording, die ik op mijn schouders had genomen, begon mij plotseling zwaar te wegen.

Ik had aan de houding der beide meisjes reeds gemerkt, dat zij mij volkomen als een quantité négligeable beschouwden, en betwijfelde het, of het mij ooit gelukken zou den geringsten invloed op haar uit te oefenen.

Ik troostte mij met de gedachte, dat de invloed van den vader ook al buitengewoon gering geweest was, en dat ik in ieder geval nu de gelegenheid krijgen zou, om Ann, de èenige der drie zusters aan wie mij iets gelegen was, nauwer aan mij te verbinden.

Toen ik vanmiddag op mijn kamer zat te lezen, werd er op mijn deur geklopt.

Het was de Franschman, die, met een pakje in de hand, aarzelend in de deuropening staan bleef.

‘Excusez-moi, si je vous dérange’, zeide hij met een blik naar mijn opengeslagen boek. ‘Madame m'a raconté, que la petite a pris froid. Je lui ai acheté des fruits. Vous êtes son médecin, n'est ce pas? Voulez-vous avoir la gentillesse de les lui donner de ma part. J'espère que sa maladie ne sera pas sérieuse. Pauvre petite, elle souffre déjà assez....’

Ik verzocht hem binnen te komen, en hij legde het pakje op de tafel, waarna hij zich weer gereed maakte om heen te gaan. Ik vroeg hem, waarom hij haar zelf het pakje niet brengen ging.

‘Que voulez-vous. Je suis étranger. Il est très difficile pour moi de m'approcher de la petite à cause de sa nurse. J'ai remarqué que vous êtes souvent avec la petite. Vous faites bien. Elle me fait de la peine, elle est si seule.’

Ik antwoordde hem, dat ik veel met de kinderen omging omdat zij mij gezelschap hielden.

Hij lachte zijn nerveus hoog lachje.

‘Bien sûr. Les enfants c'est la meilleure compagnie. Puis il n'y a personne ici, excepté ces horreurs de jeunes filles.’

‘Elles ne vous plaisent donc pas.’

Hij had daarop zulk een oprecht gebaar van afschuw, dat ik in lachen uitbarstte.

‘Je les déteste. Quelle saleté, que ces deux grues. Quelle tristesse de voir une telle dégradation. Et puis, quelle laideur.. Mais je vous dérange, au revoir.’

Ik heb vanavond den jongen weer alleen zien uitgaan. De Franschman is na tafel naar zijn kamer gegaan.

Later op den avond heb ik nog wat zitten praten met mijn oude landlady, maar zij was niet in een ‘talking mood’, en haar gezicht stond zorgelijk.

Toen wij gingen sluiten, liet zij de achterdeur weer open.

Dinsdag

Juan is gelukkig weer geheel hersteld van haar ziekte. Haar roekelooze daad heeft tenminste geen gevaarlijke gevolgen gehad. De kinderen zijn na de gemeenschappelijke ervaring

hunner ongehoorzaamheid de beste vrienden geworden, ofschoon de nurse doet wat in haar vermogen ligt om deze vriendschap te verhinderen.

Juan ziet er aanzienlijk beter uit, dan toen ik haar voor het eerst zag. Zij heeft weer reserve opgedaan voor den langen winter in Noord-Engeland en haar vriendschap met Ann heeft daaraan een niet onbelangrijk deel bijgedragen.

Zij is nooit in de gelegenheid geweest vriendschap te sluiten. Daar zij nimmer op school was, heeft zij weinig andere kinderen ontmoet, en zich misschien nimmer de mogelijkheid eener vriendschap voorgesteld. Nu is alles opeens anders.

Voor het eerst in haar leven, stelt zij belang in hetgeen er buiten haar voorvalt. Voor het eerst is zij in staat gesteld, iets van zichzelf te toonen, en voor het eerst in haar leven heeft zij iets, om voor den volgenden dag op vooruit te zien.

Sinds Ann haar verteld heeft, dat zij, na de vacantie in Holland naar het gymnasium gaan zal, heeft zij voor zichzelf besloten, dat zij ook naar Holland moet. De nurse betwijfelt of haar moeder daar ooit in toestemmen zal, maar ik zie aan den blik in Juans oogen, dat zij zich niet gemakkelijk meer van dit plan zal laten afbrengen.

Zij heeft uitstekend huisonderwijs gehad. En, ofschoon haar Hollandsch niet vrij is van een licht accent, spreekt zij het grammaticaal vrijwel zonder fouten. Haar vader placht het met haar te spreken, en haar veneratie voor de herinnering van den eenigen mensch, die haar werkelijk liefhad, is zoo groot, dat zij, tegen de overmacht van haar omgeving in, die taal heeft weten te behouden.

Wij zijn met ons drieën in Lands End geweest. Het was een stormachtige dag, en wij waren nagenoeg de eenige bezoekers. In onze regenmantels, die flapperden om onze beenen, zijn wij tegen den storm ingeworsteld. De meeuwen waren alle landwaarts gekomen en zigzagden krijschend om onze hoofden. De golven sloegen tegen den vuurtoren en braken donderend stuk tegen den steilen rotswand. Achter ons lag, bar en verlaten, het eenzame land onder de grauwe regenlucht.

In den kleinen tea-room, den ‘first and last tearoom in

England', hebben wij achter het lage raampje, waartegen de regen kletterde, een lichten lunch gebruikt.

De gedachte, dat wij hier aan het einde van Engeland waren, maakte grooten indruk op de kinderen en deed hun de tocht voorkomen als een Pool-expeditie.

Vooral Ann is sterk beïnvloedbaar voor stemmingen, en een half woord is meestal genoeg, om haar te doen huiveren van emotie.

Haar verbeelding is voortdurend klaar, wonderen te accepteeren, en zij neemt alle nonsens aan, die haar met een weinig klem verteld wordt.

Juan is heel wat kritischer. Zij heeft een nuchteren realiteitszin, en vergeet nimmer de grens in het oog te houden tusschen hare droomen en de werkelijkheid. Zij is niet te misleiden, al zal zij nimmer het verbeeldingsspel van Ann verstoren.

Ik ben voor de beide kinderen het orakel geworden. Wanneer er verschil van meening is, moet ik tusschen hen beslissen, en wanneer zij in moeilijkheden zijn, ben ik degene, die raad schaffen moet.

Het is altijd Ann, die naar mij toe komt, om mijn hulp in te roepen. Juan is niet gewend zich tot anderen te wenden. Maar Ann, die graag den gemakkelijksten weg neemt, vindt het verkieselijker mijn raad te volgen, dan zelf al te diep na te denken.

Zij kan, met een onbewogen gezicht, de grootste domheden te voorschijn brengen en dikwijls ben ik gedwongen, haar een standje te maken over haar gedachteloosheid. Maar dat kost mij iederen keer een verwijtenden blik van Juan. Zij heeft een wonderlijken tact, om Ann ongemerkt te verbeteren, en wanneer Ann eens een enkelen maal iets verstandigs zegt, dan weet ik altijd zeker, dat de opmerking regelrecht van Juan komt.

Ann is een ordeloos mengelmoes van slordigheid en aanbiddelijke liefheid. Niet één gedachte is heelemaal helder in haar hoofd, maar zij bekommert zich bitter weinig om die volslagen verwarring en ragt zorgeloos verder, met een lach en een traan, die elkaar afwisselen met een gemakkelijkheid, waartegenover alle redelijkheid machteloos is.

Op den terugweg liep ik even de cottage binnen, waar

ik Cyril vond. Sinds het vertrek van den kolonel is hij daar kind in huis en hangt, indien ik Anns verhalen gelooven moet, dag en uur bij de zusters om. De aardige, zindelijke cottage, was een stal geworden. De meisjes gaan laat naar bed en staan laat op. En Ann, die geen slaap genoeg krijgt, en misschien ook niet voldoende eten, is er in deze paar dagen aanmerkelijk slechter gaan uitzien.

Ik voelde dat het mijn plicht was, haar tot de orde te roepen. Maar zij geven mij weinig gelegenheid daartoe. Ik weet, dat mijn bezoeken niet gewenscht zijn, waarschijnlijk vanwege Cyril, die bang is, dat ik misschien met den Franschman spreken zal.

Francis en Cyril schenen op een zeer vertrouwden voet met elkaar. Ik weet niet welke rol Rosy in deze verhouding speelt, maar ik heb gemerkt, dat haar ingénu lachje meer verbergt, dan ik aanvankelijk wel geloofde.

Daar er nog geen aanstalten gemaakt waren voor het diner, en de meisjes blijkbaar niet van plan schenen, zich over den avondmaaltijd het hoofd te breken, besloot ik Ann met mij mee naar het hotel te nemen. En ik denk, dat ik er maar een gewoonte van maken moet, haar iederen dag bij mij te eten te houden.

Zij is in deze paar dagen volslagen verwilderd. Zij wascht zich nauwelijks, kleedt zich allerslordigst en haar manieren zijn, op zijn zachtst gezegd, verwaarloosd.

Zij is hierin in alle opzichten een tegenstelling met Juan, wier systematische ordelijkheid nauwelijks kinderlijk is.

Deze netheid is de eenige deugd, die de nurse haar niet kan betwisten.

Ik heb vroeger dikwijls gedacht, dat ordelijkheid en zindelijkheid het resultaat waren van opvoeding, maar ik geloof nu, dat zij de uitdrukking zijn van het karakter zelf, en een waarborg voor zekere geestelijke eigenschappen.

Even streng, als Juan met hare bezittingen omgaat, even streng weet ik, dat zij ook ten opzichte van haar geestelijk leven staat. En Ann heeft mij, helaas meer dan eens, het bewijs gegeven, dat zij dezelfde slordigheid die zij in haar uiterlijk leven toepast, ook ten opzichte van waarheid en plicht laat gelden.

Ik heb meer dan eens getracht haar daarover te onderhouden, maar zonder eenig resultaat. Zij antwoordt nimmer brutaal, maar iederen keer, dat ik verheugd meen, dat mijn woorden eindelijk ingang bij haar hebben gevonden, beschaamt zij mijn verwachtingen door een allercharmantsten blik harer lachende oogen, die meent te zeggen: ‘Kom, kom, Billy, wees niet zoo'n oude heer, wat doet het ertoe.’

En daarmee ontwapent zij mij.

Ik ben inderdaad in den laatsten tijd mij een oud heer gaan voelen. Misschien door mijn omgang met de kinderen, die mij als een oud man zien, en daardoor mij onwillekeurig dwingen mijn houding ten opzichte van het leven te wijzigen.

Vrijdag

Het begint herfst te worden.

Wilde stormen, die den winter aankondigen, zijn reeds sinds eenigen tijd bezig de heldere rust der lange zomerdagen te vertroebelen, en rukken meedoogenloos de nog groene bladeren van de boomen. De zon vermag, gedurende de middaguren, nog door te dringen, maar steeds langer weerhouden haar de witte nevels in den ochtend en steeds vroeger wordt zij des avonds door de sombere misten krachteloos gemaakt.

De zee slaat bij hoog water nu dikwijls over het voetpad, waar wij vroeger ongestoord wandelden, en houdt, zelfs bij eb, het rotsenstrand bedekt, waar wij onze baden plachten te nemen.

Zoo hebben wij ons leven wel moeten veranderen en inplaats van zonnebaden te nemen, maken wij nu iederen morgen een wandeling.

Voor de kinderen is dit weer een nieuwe bron van vreugde geworden, voornamelijk ook, omdat de nurse, die niet zeer sportief is, ons nimmer op deze wandelingen vergezelt, en wij zoo voor een groot gedeelte van den dag van haar gezelschap bevrijd zijn.

Ook het leven binnenshuis heeft zich gaandeweg gewijzigd.

Daar de avonden reeds flink koud zijn, en er in de slaapkamers geen stookgelegenheid is, sluiten wij ons meestal bij

elkander aan in de eetzaal rond het open houtvuur, dat iederen middag voor het diner daar wordt aangemaakt.

Na tafel schuiven wij onze stoelen voor den haard, waar ik de kinderen nog een half uurtje met voorlezen of vertellen bezig houd, waarbij ook de Franschman zich, discreet en steeds bang tot overlast te zijn, gaarne op mijn verzoek aanaansluit.

Cyril is nu dikwijls geheele dagen weg, en de Franschman brengt avond na avond in eenzaamheid door. Later, wanneer de kinderen naar bed zijn, en zij zich er eerst van overtuigd heeft, dat Cyril niet thuis is, komt ook mijn oude landlady gewoonlijk een oogenblik bij ons zitten.

Terwijl de Franschman en ik tezamen voor het houtvuur een onderbroken en dikwijls wat onsamenhangend gesprek voeren, of beiden in een boek verdiept zijn, zit zij aan haar kleine tafel en legt haar patience.

De naam Cyril wordt nimmer tusschen ons genoemd.

Ofschoon wij allen weten, wat er gaande is, en van elkander weten, dat wij het weten, roert geen van ons de quaestie ooit aan.

De Franschman heeft zich neergelegd bij het feit, dat de jongen voorloopig niet naar Parijs teruggaat, en mijn oude landlady wacht bekommerd af, wat volgen zal.

Tusschen haar en den Franschman heerscht een zwijgende verstandhouding. Ik heb den indruk dat zij meer van elkanders leven weten, dan zij te kennen geven, en zich over en weer verplicht voelen.

Toen ik gisteravond Ann terugbracht naar de cottage, trof ik er, als gewoonlijk, Cyril aan. Ik word nu met iets meer hartelijkheid dan vroeger ontvangen. Sinds zij tot de ervaring zijn gekomen, dat ik niet, zooals Francis het uitdrukt ‘klets’, is hun houding tegenover mij een weinig minder argwanend geworden.

De beide meisjes zaten in opzichtige avondjurken haar koffie te drinken, toen ik binnenkwam. Cyril was bezig de resten van het diner van de tafel te verwijderen en het kleine kamertje wat gezelliger te maken.

Hij bood mij een kop koffie aan en trok Ann speelsch aan het haar toen zij hem passeerde.

Ik kwam plotseling tot de ontdekking, dat hij hier in zijn element was.

Voor het eerst zag ik zijn gelaat ontspannen, en er was geen spoor meer in hem van de eigendunkelijken dwingeland, die op zulk een ergerlijke wijze de goedheid van den Franschman te misbruiken placht.

Hij was voor het eerst, in al die weken, zichzelf, en thuis, in deze omgeving, die de zijne had kunnen zijn; zonder de vernedering van een weelde, waarop hij gevoelde geen recht te hebben, en veilig besloten in dezen kring van bohême zorgeloosheid, waarin hij kritiekloos geaccepteerd werd en waarvan hij zich de gelijke voelde.

Men moet een buitengewoon mensch zijn, om, zonder omzien, goed te kunnen doen, maar men moet minstens een even hoogstaand karakter hebben, om een leven van financieele afhankelijkheid te kunnen dragen, zonder in een der uitersten, corruptie of opstand, te vervallen.

En zelfs misbruik is dikwijls nog een verdrongen vorm van verzet, waardoor de begiftigde zijn gekwetsten trots tracht te redden.

Wij hadden ons allen rond het vuur gezet, dat helder omhoogvlamde.

De meisjes spraken over het naderend vertrek, en Francis polste, met een verstolen blik naar den jongen, of er een mogelijkheid bestond, dat zij elkander terug zouden zien.

Hij zat naast Ann op den grond, met zijn arm rond haar schouder. Zijn donker hoofd was naar het hare toegebogen en zijn glanzende lokken, vermengden zich met de goudroode van het kind.

Hij hoorde de vraag, en begreep waarschijnlijk maar al te goed de bedoeling, die in de halfuitgesproken woorden verborgen lag, maar hij antwoordde niet. Hij staarde voor zich uit in de vlammen, die omhoog lekten langs de houtblokken. Zijn oogen waren ernstig.

Ann herhaalde de vraag. Zij greep met haar volle hand in zijn haar en schudde dartel zijn hoofd heen en weer.

‘Ik geloof, dat je slaapt. Hoor je niet, wat Francis zegt? We zien je toch zeker nog wel eens?’

Hij verweerde zich lachend en liefkoozend.

‘Waarom? Vind je het zoo prettig mij te zien?’

‘Natuurlijk. Je bent altijd zoo gezellig. De anderen bemoeien zich nooit met mij.’

‘Ik ga terug naar Parijs....’ antwoordde hij ontwijkend.

‘Maar je kunt toch wel eens in Holland komen....?’

‘Ik ken Holland niet.’

‘Dat doet er niet toe. We komen je wel van den trein halen, en vader vindt het vast wel goed, dat je bij ons logeert.’

‘Maar ik heb geen tijd. Als ik weer terug ben in Parijs, moet ik hard werken.’

‘Nu werk je toch ook niet.’

‘Dat is dan ook al erg genoeg. En dat moet ik allemaal inhalen.’

‘Ik zou het niet doen, als ik jou was.’

‘Maar ik moet toch geld verdienen.’

‘Waarom? Kan je dat niet aan dien Franschen meneer vragen? Die is toch rijk....’

Er kwam geen antwoord. Geen van ons allen vond iets te zeggen.

Francis verbrak de stilte door Ann naar bed te sturen, en Rosy begon plotseling bedrijvig met whisky en glazen te rammelen.

Cyril had zich achter de piano gezet.

Ik stond vroeg op, om huiswaarts te gaan, overtuigd, dat Cyril wel blijven zou. Maar tegen mijn verwachting, sloot hij zich bij mij aan. Over de gezichten van de meisjes trok een zichtbare teleurstelling.

Zoo wandelden wij samen terug.

Hij scheen niet in de stemming voor een gesprek, en ging met een snellen, driftigen pas naast mij.

Maar dicht bij huis gekomen, hield hij mij plotseling staande.

‘Et vous, que pensez vous de ces jeunes filles?’

De vraag kwam zoo onverwacht, dat ik niet wist wat te antwoorden, en alleen vaagweg zeide, dat ik haar wel aardig vond.

Maar hij luisterde nauwelijks naar mijn antwoord en hervatte:

‘Moi, je les déteste. Elles sont trop faciles. Le père n'était pas mal, et la petite est adorable. J'espère bien la revoir un jour.’

Hij had de achterdeur geopend en week een pas achteruit om mij te laten voorgaan.

Zijn gezicht stond nadenkend.

Wij gingen gezamenlijk de trap op naar boven en schudden elkaar de hand ten afscheid.

Maar alvorens zijn kamerdeur te openen, wendde hij zich nogmaals naar mij om en zeide plotseling, zeer resoluut:

‘Non, c'est fini. Je n'y retourne plus.’

Donderdag

Cyril is inderdaad niet meer in de cottage teruggeweest. Sinds zijn laatste bezoek, is zijn houding plotseling veranderd. Ik hoor hem, voor het ontbijt, reeds studeeren in de kamer van zijn moeder. Hij gebruikt de maaltijden weer ordelijk met den Franschman en houdt ons ook 's avonds gewoonlijk gezelschap.

Maar hij is niet gelukkig. Het is moeilijk uit te maken wat hem hindert, er is een lusteloosheid in zijn blik gekomen, die pijnlijk is om aan te zien, en, ofschoon zijn houding tegenover den Franschman in alle opzichten correct is, schijnt hij zich van hem op een afstand te willen houden en mengt zich zelden in onze gesprekken.

De oogen van den Franschman slaan hem bekommerd gade. Ik geloof, dat hij Cyril's scènes verkiest boven deze verslagenheid, die hem, trouwens om nog een andere reden, met angst vervult.

‘J'ai peur, qu'il recommence à prendre des drogues,’ zeide hij een paar dagen geleden tegen mij. ‘Un de ses anciens amis, un malheureux, qui s'est complètement abîmé en s'y adonnant, lui en a fait prendre l'habitude, quand il était encore tout jeune. Et vous savez, une fois qu'on a commencé.... Il n'a pas le caractère gai. Il a des accès de mélancolie effrayants. Ca lui prend tout à coup, comme une maladie, et dure souvent toute une semaine. Et il sait bien que le remède le plus commode, c'est les drogues....’

Ik nam mij voor, zooveel als in mijn vermogen lag, Cyril af te leiden. Ik nam hem 's morgens mee op mijn wandelingen

met de kinderen, en trachtte hem tot grootere vertrouwelijkheid te bewegen. Maar het gelukte mij slecht. De eenige, die hem tot een glimlach kan brengen, is Ann. Hij heeft een groote liefde voor haar, en zij slaagt er altijd in, hem over te halen met ons mee te gaan.

Een paar dagen geleden kwam ik hem tegen in de dorpsstraat. Ik was op weg naar den farm en riep hem toe, of hij mij gezelschap houden wilde.

Hij kwam mij achterop en liep stilzwijgend met mij mee.

'Ik moet een paar boodschappen doen voor uw moeder,' zeide ik, maar had op hetzelfde moment spijt van mijn woorden, daar ik vreesde, dat hij die als een verwijt zou kunnen opvatten, wat hij ook inderdaad deed.

Hij bloosde, en antwoordde niet dadelijk.

'Dat had ik eigenlijk moeten doen,' zeide hij tenslotte met een verlegen lachje.

'Waarom? Ik heb toch niets te doen en u studeert den geheelen dag.'

'Ik moet wel,' antwoordde hij met een zucht. 'Ik ben nog lang niet klaar voor de concerten van dezen winter.'

Hij nam mij het roomkannetje uit de hand. Zijn gezicht stond moedeloos en het viel mij op, hoe oud dat plotseling leek zonder den ijdelen glimlach.

'Bovendien, het wordt tijd, dat ik eindelijk eens iets ga uitvoeren,' ging hij voort. 'Dit leven heeft al lang genoeg geduurd. Ik ben er ziek van.'

'Wat een pessimisme,' trachtte ik te schertsen. 'Met talent valt er altijd wel een toekomst te maken....'

'Wat voor toekomst,' antwoordde hij bitter. 'Tien uur per dag achter een piano zitten en nu en dan, met behulp van geld en connecties, op een concert een betaalde kritiek krijgen, bah....'

'Wat zoudt u dan willen?'

'Ik weet het zelf niet. Lessen geven en mijn eigen baas zijn.'

'Waarom doet u het niet? Niets is gemakkelijker, dan dat.'

Hij lachte.

'En armoe lijden. Ik heb mijn heele jeugd armoe geleden. Als ik Jerôme niet ontmoet had zou ik waarschijnlijk nog in een strijkje spelen, zooals ik deed voordat ik hem leerde

kennen. Met een bordje rondgaan, waarop we een billet van honderd francs legden, om groot geld te krijgen. Fooien aannemen en dankje zeggen... oh, dat bediendenleven.. wanneer zal het ooit afgeloopen zijn....'

Hij balde zijn tengere vuist, er waren tranen van drift in zijn oogen.

Wij waren inmiddels bij den farm aangekomen, en Cyril's aandacht werd afgeleid door een prachtigen windhond, die met lange, luchtige sprongen ons tegemoet kwam.

Tusschen de kippen en varkens door bereikten wij, langs de stallen, het woonhuis, waar in de schemerige keuken het volk voor de 'high tea' verzameld was.

Het groote, zwarte fornuis brandde, en een geur van hout en verschgebakken cake kwam ons tegemoet.

Op een hoek van het fornuis stond de room te koken, de heerlijke Cornish cream, die als boter op het brood gegeten wordt.

De mannen zaten rond de zindelijk gedekte tafel, die met visch, teacakes, vruchten-pies en brood overladen was.

Er heerschte een warme behagelijkheid in de lage, breede keuken met haar donkere balken zoldering. De behagelijkheid van degelijke welvaart, en zorgeloos bien-être, waarheen wij, die hoogmoedig de eenzaamheid van het geestelijk leven verkozen hebben, in onze zwakke momenten met zulk een bitter heimwee terugverlangen kunnen.

Terwijl een der kinderen werd uitgezonden om de eieren uit het kippenhok te halen, en de boter voor ons af te wegen, bood de farmer ons een stoel aan bij de tafel.

Cyril bleek thuis te zijn in alle familieomstandigheden, en noemde de mannen en kinderen bij den naam.

Wij moesten een kop thee aannemen en den room proeven. Toen wij eindelijk weggingen, was het reeds geheel donker.

Voordat wij het smalle voetpad insloegen, dat ons weer op den grooten weg terugbrengen zou, troonde Cyril mij mee naar een vervallen cottage, die aan de weilanden grensde, en tot de zee uitzicht had.

'Hier heb ik een zomer gewoond,' zeide hij met kinderlijke vreugde, terwijl de warme blik zijner oogen het havelooze bouwval liefkoosde.

‘Het is maar één lange kamer, zonder ramen, maar als je de deuren opendeed zag je de zee. Ik was hier met een schilder wij hadden weinig geld. We sliepen op den grond en hadden geen enkele stoel. Hij heeft zich verleden jaar van kant gemaakt....’

Hij brak af en beet zich zenuwachtig op zijn onderlip.

Daarop barstte hij plotseling in een luiden lach.

‘Kom, we moeten naar huis,’ zeide hij, mij als een kind bij de hand meetrekkend. ‘Ik zie Jérôme al in een stal als dit. Hij zou geen licht genoeg hebben om zijn wenkbrauwen op te borstelen. Hij zou het niet overleven.... De ander heeft het trouwens ook niet overleefd....’

Hij wendde zich om en begon haastig voor mij uit te loopen.

Toen wij de helling naar het hotel opgingen, zagen wij, vanuit de verte den Franschman voor het huis op en neer gaan.

Cyril hield mij staande.

‘Je vous laisse ici. Ne dites pas a Jérôme, que nous sommes sortis ensemble.’

‘Pourquoi pas?’ vroeg ik verbaasd.

‘Ça vaut mieux. Il me suspecte toujours, et je veux lui laisser son illusion.’

‘Vous faites mal,’ trachtte ik hem nog te overreden.

Maar hij had mij reeds alleen gelaten.

Bij het geluid mijner naderende voetstappen wendde de Franschman zich om.

‘Bonsoir,’ riep ik hem toe. ‘Quelle soirée d'automne....’

Ik kon zijn gelaat niet zien.

‘Je me promène un peu, j'étais tout l'après-midi dans ma chambre.’

‘Et moi je viens de rentrer....’

Ik begaf mij naar binnen en hij bleef alleen achter, turende in de duisternis.

Dien avond aan het diner was de stemming tusschen Cyril en den Franschman weer beneden peil. Cyril's oogen en lippen waren op onbeschaamde wijze geverfd. De Franschman aan wien dit hoogst onaangenaam is, zooals ik reeds heb opgemerkt, hield met pijnlijke gêne de oogen hardnekkig neergeslagen,

en ik kreeg den indruk, dat hij zich beheerschen moest om niet op te staan en de eetzaal te verlaten.

Cyril dronk meer dan goed voor hem was. Zijn stem, die schril oversloeg, bralde een taal uit, die de nurse en Juan onmiddellijk na het diner, naar haar kamers joeg.

Na de koffie, verliet hij bruusk de eetzaal en even later hoorden wij hem furieus een rhapsodie van Liszt spelen.

Ook de Franschman verliet spoedig het vertrek en ik hoorde hem naar boven gaan en zijn kamerdeur sluiten.

Ik opende mijn boek en zette mij tot lezen.

Het pianospel had nu opgehouden en uit de kamer, waar de vleugel stond, kwamen opgewonden stemmen.

Ik vroeg mij juist met verbazing af, met wien Cyril nu weer aan het herriën zijn kon, toen de kamerdeur geopend werd en mijn landlady binnenkwam. Haar oogen waren gezwollen van tranen.

Ik vroeg haar wat er aan de hand was, en of ik haar met iets helpen kon.

Zij zag mij aan met haar wat vagen blik, waarvan de aandacht angstig bepaald bleef op den open deur, waaruit de opgewonden stemmen tot ons doordrongen, en zeide: ‘Please, go and tell that girl to leave him. She should not have come. I am sure, Mr. Jérôme will hear her voice.’

Ik begreep, dat Francis gekomen moest zijn, maar gevoelde weinig lust mij tusschen de beide geliefden te mengen.

Doch het was reeds niet meer noodig.

De achterdeur werd met een slag in het slot geworpen en Cyril stormde de eetzaal binnen. Zijn gelaat was rood van drift, zijn oogen stonden dronken.

‘What are you doing here, and what are you crying for?’ wendde hij zich ruw tot de oude vrouw.

‘I am just saying a few words to Mr.....(mijn naam), and I am not crying,’ verweerde zij zich hulpeloos.

‘You are always crying and talking, and mixing up with my affairs. Go to bed, what are you waiting for?’

De oude vrouw verliet snikkend het vertrek.

Na het plotseling en heftig rumoer, viel een vreemde stilte in.

Ik veinsde te lezen.

Cyril was in het midden van de kamer blijven staan. Hij

hield de oogen neergeslagen, maar ik zag de eene traan na de andere over zijn verhitte wangen neerglijden.

‘Sit down,’ zeide ik vriendelijk.

Hij hief het hoofd op en zag mij aan met een gewonden blik, en stampte plotseling heftig met den voet op den vloer.

‘I hate them, I hate them,’ riep hij half schreiend uit. ‘Women as well as men. They are all the same dirt....’

Voor ik iets kon antwoorden, was hij weggevlucht, en ik hoorde hem zijn kamerdeur met een slag in het slot slaan.

Dinsdag

Vrij plotseling zijn Cyril en de Franschman vandaag vertrokken. Dezen morgen nog, toen ik met Ann en Juan op het punt stond uit te gaan voor onze wandeling, sloot Cyril zich bij ons aan.

Wij sloegen den weg in naar de Merry Maidens, en de kinderen holden voor ons uit, zoodat Cyril en ik alleen achterliepen.

Hij zag er slecht uit. Sinds zijn laatste uitbarsting, had ik geen gelegenheid meer gehad met hem te spreken. Hij was teruggevallen in zijn ‘mélancolie effrayante’, zooals de Franschman het noemde, en ontoegankelijk voor iedere toenadering.

Ik wist dat de Franschman leed onder deze geslotenheid van Cyril, en te wreeder, daar hij zichzelf mede oorzaak wist van het machteloos verdriet van den jongen.

Mijn medelijden met Cyril en diens armzalig verwrongen leven was minstens even groot, als mijn sympathie voor de volharding van den Franschman.

‘We leave after lunch,’ zeide Cyril plotseling, kortaf.

Ik kon een uitroep van verbazing niet weerhouden.

‘I am afraid, I will miss you very much,’ zeide ik warm.

‘I don't think so,’ antwoordde hij nuchter. ‘The only people, you really care for, are the children.’

‘But Ann will leave, after you have left....’

‘I suppose so,’ zeide hij.

‘And do you think, we 'll meet again?’

‘God knows. You are travelling a lot, aren 't you?’

Ikvertelde hem, dat ik naar Holland terugging om een praktijk te beginnen, en waarschijnlijk weinig gelegenheid tot reizen meer hebben zou.

Hij zweeg en keek voor zich uit.

‘Better to leave it to fate,’ zeide hij, meer tot zichzelven dan tot mij.

‘Are you glad to leave,’ vroeg ik opnieuw

‘I always like a change,’ antwoordde hij ontwijkend.

Wij waren inmiddels bij de Merry Maidens aangekomen, de dertien steenblokken, waarvan verteld wordt, dat zij eenmaal dertien lichtzinnige meisjes waren, die om haar goddeloos leven in steen zijn veranderd.

Ik vertelde den kinderen de legende, die op Ann grooten indruk maakte, maar Juan ongeloovig glimlachen deed.

Op den terugweg sloot Cyril zich bij de kinderen aan, en ik kreeg geen gelegenheid meer, iets naders van hem over hun onverwacht vertrek te weten te komen.

Na den lunch kwam de Franschman even bij mijn tafeltje.

‘Nous partons dans une heure,’ zeide hij, met zichtbare tevredenheid.

‘Est ce que vous retournez en France?’

‘J'espère qu'oui.’

‘C'est un départ bien imprévu.’

Hij lachte.

‘Ah, oui, bien imprévu, c'est la vie. Cyril m'a dit ce matin, qu'il voulait partir, et, vous savez, ce que lui veut, Dieu le veut....’

Een uur later reed de geweldige Hispano voor. De koffers waren reeds op den bagagedrager gebonden.

Ann, die bij mij gegeten had, Juan en ikzelf deden den gasten uitgeleide. Op den achtergrond wachtte mijn oude landlady.

Toen de Franschman mij de hand reikte gaf hij mij zijn kaartje met zijn Parijsch adres.

‘Venez nous voir, si vous avez l'occasion de venir en France.’

Hij drukte mij warm de hand, en ik moet bekennen dat het mij oprecht speet hem te zien vertrekken.

Cyril had haastig en gegeneerd afscheid genomen van zijn moeder, en Juan en mij de hand geschud. Maar Ann liet zich zoo gemakkelijk niet afschepen. Zij sprong om zijn hals, en hij hield haar een oogenblik vast in zijn armen.

Toen hij zich van haar losmaakte, had hij tranen in de oogen.

Zij stapten beiden in en de chauffeur schikte den kostbaren bontplaid over hun knieën.

Terwijl de auto het hek uitreed, ving ik nog een laatsten warmen blik van den Franschman. Cyril woof alleen naar Ann.

De oude vrouw was reeds naar binnen verdwenen.

Nu is het avond.

Daar ik mij, na het vertrek der beide mannen, hopeloos alleen voelde, hield ik Ann ook maar bij mij te eten.

Zooeven heb ik haar thuisgebracht.

In de cottage heerschte een landerige stemming.

Francis was in een allerslechtst humeur, lag ongeverfd en slordig gekleed op den divan en antwoordde nauwelijks; Rosy was kribbig.

De goede Ann moest alles ontgelden, en wel in het bizonder het feit, dat zij Cyril had uitgeleide gedaan, wat geen der beide zusters haar vergeven kon.

'God zij dank, dat die eindelijk opgehoepeld is,' was alles wat Francis zei.

'Waarom?' vroeg Ann onnoozel. 'Je zei altijd, dat je hem zoo aardig vond.' Francis wierp Ann een dreigenden blik toe, maar antwoordde niet.

'Je zal je nu met ons tevreden moeten stellen,' wendde zij zich smalend tot mij.

'Niets liever dan dat,' antwoordde ik.

Zij lachte haar gorgelend lachje en rekte met een landerige behaagzucht haar lenig lichaam.

'Die halve mannen is toch niets gedaan....'

Ik wierp een snellen blik naar Ann. Maar die was druk bezig met het ververschen van water in een jampot, waarin zij een paar vischjes gevangen had, en luisterde niet naar ons.

Rosy bood mij een kop koffie aan. Maar ik zag, dat zij eerst

een kop voor mij omwasschen moest en zeide dus maar, dat ik geen tijd had.

Zij riepen mij nauwelijks goedendag toen ik wegging.

Op den terugweg begon het te regenen, en van den zeekant kwam een wilde storm opzetten.

Nu zit ik weer in de veranda.

Tegenover mij aan haar tafeltje zit de oude vrouw en legt haar patience.

'De eerste gasten, die ons verlaten hebben,' zeg ik.

Zij blijft rustig doorspelen, en ziet niet op.

'Nurse en het kind gaan volgende week ook weg,' antwoordt zij.

'Dan blijven wij alleen over,' zeg ik schertsend.

'Blijft u nog lang hier?'

Ik vertel haar, dat ik waarschijnlijk nog tot het einde van den maand blijven zal.

'Het is een emotievolle zomer geweest,' zeg ik stoutmoedig.

Zij heft het hoofd op en ziet mij aan met haar vagen blik, en zwijgt.

Als wij even later samen gaan sluiten, schuift zij den grendel van de achterdeur in het slot.

En ik kan niet uitmaken of de zucht, die dit begeleidt, een zucht is van verdriet of van verlichting.

Zaterdag

Het is eindelijk, na een week van regen en herfststormen, weer de eerste mooie dag.

Vanmorgen is Juan ook vertrokken. Om het slechte weer heeft de nurse hun vertrek nog eenige dagen vervroegd.

Ann en ik hebben haar naar den trein gebracht. We hebben over en weer adressen gewisseld en beloofd elkander te blijven schrijven.

Wij kwamen in een desolate stemming terug in het hotel. Uit medelijden met mijn eenzaamheid, en ik geloof ook wel omdat zij zich, alleen, hopeloos verveelt, heeft Ann mij den geheelen dag gezelschap gehouden. Bovendien houdt zij erg van een beetje luxe, en de atmosfeer van het hotel, met kellners, die de maaltijden serveeren, impressionneert haar geweldig.

Aan den lunch vroeg zij:

‘Waarom blijf jij eigenlijk nog, nu je heelemaal alleen bent overgebleven?’

‘Omdat jij hier nog bent,’ antwoordde ik. ‘Als jij weggaat, ga ik ook.’

Zij lachte ongeloovig maar toch gevleid.

‘Is dat waar? Vind je mij dan zoo aardig?’

‘Blijkbaar, anders was ik allang weg,’ antwoordde ik lachend.

‘Wie vind je aardiger, Juan of mij?’

‘Allebei even aardig.’

Zij schudde, een beetje geërgerd, haar roode krullen.

‘Dat is flauw. Je kan nooit twee menschen precies even aardig vinden.’

‘Wat wil je dan dat ik zeg? Dat ik jou de aardigste vind?’

Zij bloosde en antwoordde verlegen:

‘Nou, bijvoorbeeld.... of, als je Juan aardiger vindt, mag je het ook gerust zeggen.’

Ik nam haar hoofd in mijn handen, om haar recht in de oogen te zien, die zij trachtte neer te slaan.

‘Meen je dat heusch? Zou het je niet een beetje spijten, als ik zei, dat ik Juan aardiger vond?’

Zij lachte verlegen en trachtte mijn blik te ontwijken.

‘Natuurlijk wel.... Maar ik zou het best kunnen begrijpen, want zij is veel beter dan ik ben.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Omdat ze veel knapper is. Ze spreekt ik weet niet hoeveel talen, en ze doet nooit gek.’

‘En van wie houdt jij meer, van Juan of van mij?’

‘Dat weet ik niet. Juan is mijn vriendin, maar jou vind ik ook erg aardig. En Cyril ook. Hij was altijd zoo vroolijk.’

Zij brak af en bleef verlegen voor zich kijken. Na een oogenblik vervolgde zij met een blos van schaamte:

‘Ik heb gezegd, dat ik wel met hem trouwen wou.’

‘En wat heeft hij geantwoord?’

‘Hij zei, dat het goed was. Maar hij heeft nu geen geld. Hij moet eerst concerten geven en veel geld verdienen. Hij zegt, dat het niet prettig is om arm te leven.’

‘Maar jij moet eerst je heele gymnasium nog afloopen.’

‘O ja, en misschien wil Francis het niet eens hebben. Ik geloof, dat Francis zelf wel met hem trouwen wil.’

‘Dat is een moeilijk geval Ann. Gelukkig, dat we voorloopig nog den tijd hebben.’

Ze lachte en sprong alweer op iets anders over.

In dezen geest zijn gewoonlijk de gesprekken, die wij samen voeren. Er valt altijd wel iets te bepraten en ik verveel mij nooit met Ann.

Sinds ik mij eenmaal in deze kinderwereld heb ingewerkt en er mij thuis voel, kan ik met de grootst mogelijke belangstelling uren lang naar haar opmerkingen luisteren.

Ik geloof, dat zij in haar hart erg gevleid is door de aandacht, die ik aan haar wijd, en wanneer zij met de zusters over mij praat, spreekt zij den naam Bill uit met een grappige autoriteit, alsof zij het alleenrecht over mij bezit.

Daar wij niet goed wisten wat wij den geheelen middag zouden uitvoeren, besloten wij een flinke wandeling naar Mousehole te gaan maken.

De lucht begon alweer te betrekken, en ik achtte het raadzaam onze regenmantels aan te doen. Ann zag er allercharmantst uit in haar zeildoeken jas, met den zuid-wester over haar roode krullen getrokken.

Zoo togen wij er samen op uit, en bereikten, baggerend door de drassige weilanden, het schilderachtig visschersdorp.

De vloot voer juist uit en vanaf een der kromme havenhoofden, hebben we, tot groot vermaak van Ann, het uitzeilen der kleurige visscherspinken nageoogd. Zij heeft in alles plezier. En er gaat geen oogenblik voorbij, dat haar kleine neus en korte bovenlip niet in actie zijn.

Terwijl we op den bus moesten wachten, die ons weer naar Newlyn brengen zou, hebben we in een kleinen snoepwinkel ijswafels gegeten.

Ik kan niet zeggen, dat het lekkers mij erg aantrok in dit kille, trieste weer, maar Ann heeft met de grootste vreugde vier van de kartonachtige hoorntjes met waterachtig ijs erin verorberd.

Op den bus is zij naast den chauffeur blijven staan en heeft in haar gebrekkig Engelsch onvervaard een lang gesprek met hem gehouden.

We waren juist tegen theetijd terug bij de cottage.

Er heerschte een onsmakelijke wanorde.

Francis had kou gevat en lag onder een wollen deken op een paar kussens voor den haard.

‘Houd je neus maar dicht, het stinkt hier als de p....’ riep zij mij toe, zoodra wij binnentraden. ‘Rosy heeft het in haar kop gekregen een eend te braden en zij verd.... het de ramen open te zetten.’

Vanuit het keukentje kwam Rosy's stem, die iets terug bromde.

Ik struikelde binnen over de talrijke voorwerpen, die op den grond verspreid lagen.

‘Mij dunkt het zou geen kwaad kunnen, om licht te maken,’ merkte ik op.

‘We hebben geen olie meer. Ann moet dadelijk maar een kan gaan halen. Neem maar een stoel, als er tenminste nog een vrij is. Het is hier een verdomde bende. We zijn al zoo gedegenereerd, dat we over onze hoeven spreken inplaats van over onze voeten....’

Een hoestbui onderbrak hare woorden.

‘Dat verd.... klimaat hier. Ik heb al zooveel medicijn gezopen, dat ik er misselijk van ben.’

Haar neus zag rood van het snuiten en haar stem had allen klank verloren. Om haar hoofd was een oude wollen lap gewikkeld, en uit haar neusgaten tipte een prop watten met mentholspiritus.

‘Ik blijf hier niet langer,’ zeide zij grimmig. ‘Is dat een vacantie.... Echt weer iets voor vader, om ons in dit gat neer te zetten. Hij wist zelf ook wel, waarom hij wegging. Je zal zien, dat hij eerst nog een week in Londen geboemeld heeft.’

Rosy had ons intusschen thee gegeven en maakte zich gereed verder te gaan met een brief aan den kolonel.

‘Zeg hem, dat we geld voor de reis moeten hebben,’ herinnerde Francis.

‘Dat durf ik niet, we hebben al veel meer opgemaakt, dan we mochten. En hij heeft het zelf ook niet.’

‘Vraag het dan aan moeder.’

‘Die geeft het toch niet.’

‘Zeg dan, dat ik ziek geworden ben en dat we de doktersrekening moeten betalen.’

‘Schrijf dat zelf maar. We hebben geld genoeg gehad en als jij niet zoo gek geweest was, alles voor Cyril te betalen, zouden we genoeg hebben overgehouden voor de reis.’

‘En als jij niet zoo'n verdomde lafaard was, hadden we het allang van moeder losgekregen. Ze heeft geld genoeg. Laat haar maar eens dokken voor ons. Vader betaalt alles al.’

Ik voelde mij misplaatst gedurende het twistgesprek dat volgde, waarbij de meisjes zich niet weerhielden, ondanks de tegenwoordigheid van Ann en mijzelf, zich in de meest zonderlinge termen over hun vader en moeder uit te laten.

Ik stelde Ann voor, de petroleum te gaan halen, en was blij, toen wij beiden eindelijk weer alleen waren.

Ik zou er goud voor gegeven hebben, indien het mogelijk ware Ann aan de morbide atmosfeer der oudere zusters te onttrekken. Ik weet niet in hoeverre zij ziet en begrijpt, wat er in haar naaste omgeving omgaat. Zij is een argeloos en buitengewoon onschuldig kind, en heeft tot nu toe, zelfs in spijt van het bederf harer omgeving, een reinheid bewaard, die allerliefst is. Maar ik merk aan haar roekelooze wijze van leven en haar lichtzinnige gemakzucht, dat zij de volkomen moraallooze oppervlakkigheid, die haar omringt, ook reeds als basis voor haar eigen leven heeft aangenomen.

Om de zusters geeft zij niet veel, waarschijnlijk ook door het groote leeftijdsverschil, en haar moeder, een zenuwpatiente, die al jaren in rusthuizen leeft, speelt geen rol in haar leven.

Alleen voor den kolonel heeft zij een blinde adoratie. Hij is het middelpunt van haar kleine wereld. De troost voor haar verdrieten, de speelkameraad in haar verveling, de verdediger in hare twisten met de zusters, de reddende hand in al hare moeilijkheden. En, wat misschien het allerbelangrijkste voor haar is, hij is degene, die de vroolijkheid in huis brengt, die zorgen weglacht, en die de wonderlijke gave heeft, haar het leven te doen zien als een kleurig versierde kermis vol amusementen.

Ik ben benieuwd, of ik Ann in Holland nog ooit terug zien zal.

Juan heeft mij beloofd te schrijven en op haar kan ik rekenen. Maar van Ann ben ik zoo zeker niet.

Zij is snel en heftig in hare affecties, maar even snel in het vergeten daarvan.

Het zal van Juan en mijzelf moeten afhangen of wij haar behouden zullen.

Voordat ik afscheid nam vroeg ik:

'Kom je morgen vroeg weer bij mij voor een wandeling?'

'Graag....'

'Kan ik er op rekenen?'

Zij keek mij verontwaardigd aan.

'Natuurlijk, als ik het toch beloof....'

'Tot morgen dan....'

'Dag....'

Met den petroleumkan aan haar arm huppelde zij zingend van mij heen, en ik vervolgde mijn weg naar het hotel.

Maandag

Ondanks haar stellige belofte om mij den volgenden dag voor een wandeling te komen halen, heeft Ann mij zonder bericht in den steek gelaten.

Ik kende maar al te goed haar volkomen onbetrouwbaarheid waar het afspraken betreft, en ben dus zoo verstandig geweest niet mijn geheelen ochtend te verknoeien met wachten. Ik liet een bericht achter in het hotel voor het geval, dat zij nog komen mocht, en ben weer eens, zooals in de eerste dagen van mijn verblijf hier, alleen naar de zee getogen.

Het tij was hoog, baden was uitgesloten. Maar het was warm genoeg voor een zonnebad en tot lunchtijd heb ik mij gekoesterd in de stralende herfstzon.

Toen ik daarna, even in de cottage aanliep, vond ik het geheele huisje ondersteboven.

Ik had de reisplannen niet ernstig opgenomen, maar zag nu, dat zij inderdaad besloten waren weg te gaan.

Terwijl de grootere meisjes koffers pakten, en hun her en der verspreide bezittingen bijeenzochten, was Ann bezig de vloeren te dweilen.

Haar jurk droop van water en haar gezicht zag rood van inspanning, ofschoon het resultaat van haar arbeid niet overweldigend was.

Francis vloekte, dat het een lust was om te hooren. Haar verkoudheid was nog niet genezen, en zij liep rond als een vogelverschrikker, den wollen doek nog steeds rond het hoofd gebonden, en een haveloozen sjawl over de schouders.

Ann was als gewoonlijk de steen des aanstoots.

Ik kon uit beleefdheid niet anders doen, dan mijne hulp aanbieden, die overigens alleen door Ann, meer vanwege de pret, met vreugde werd geaccepteerd.

Zij bond mij dadelijk een soort van schort voor, en haalde een tweeden emmer water voor mij, zoodat ik wel gedwongen werd mijn aanbod gestand te doen.

Ik kan niet zeggen, dat mijn talent voor huishoudelijke bezigheden groot is, en het resultaat van mijn eerlijke poging bleek niet veel meer succesvol, dan dat van Anns werk. Wij knipoogden lachend tegen elkander over onze vergeefsche inspanning.

Maar de zusters, voor wie het geheele begrip schoonmaken, geloof ik, niet veel meer, dan een leeg woord is, schenen volkomen bevredigd met den ijver dien wij aan den dag legden.

‘Het is verdomd jammer, dat vader er niet is,’ merkte Francis op. ‘Hij is net een werkvrouw, en weet precies hoe alles moet....’

Toen het grofste werk was afgeloopen, gingen Ann en ik het bosch in om hout te sprokkelen.

Daarna legden wij het vuur aan, en bereidden een allersmakelijkste thee met komkommer-sandwiches en toast.

Er kwam een oogenblik rust in het huisje.

Ik vroeg, wat haar tot dit plotseling vertrek had doen besluiten.

Rosy antwoordde niet, maar begon verlegen te gichelen met een verstolen blik naar Francis, die deed alsof zij mijn vraag niet gehoord had.

Ann flapte eruit:

‘Francis wil naar Londen, omdat Cyril daar is.’

Niemand antwoordde.

Tot overmaat van ramp liet Ann mij, stralend, een prent-

briefkaart zien, dien zij dien morgen van Cyril ontvangen had.

Hij schreef, dat de autotocht naar Londen prachtig geweest was en dat zij binnen enkele dagen naar Frankrijk overstaken.

Hij deed geen groeten aan Francis en evenmin aan Rosy.

'Voor mijn part rijdt hij het Kanaal in met die kar,' bromde Francis grimmig.

Ann lachte heimelijk naar mij, maar ik dorst niet terug te lachen.

Ik noodigde haar uit, bij mij in het hotel te komen eten, om voor den laatsten avond het koken te vereenvoudigen, maar Francis wees mijn voorstel kortweg van de hand.

Ik vermoed, dat zij, na den scène met Cyril, weinig lust had mijn landlady onder oogen te komen.

Daarom stelde ik voor, dat Ann en ik zouden zien in het dorp wat eten te bemachtigen en dat ik een diner voor hen improviseeren zou.

Zoo gezegd, zoo gedaan.

Ann en ik begaven ons naar het dorp, maar daar de shop dicht was, kwam ik op het goede idee in het hotel een paar schotels te bestellen.

Wij kregen zelfs kaas en vruchten en ook een paar flesschen wijn.

Belast en beladen kwamen wij weer terug.

Ann, die in alles het pretje ziet, hielp mij, uitgelaten, tafel dekken.

Het was een volslagen diner.

Ik vroeg den meisjes wat zij in de toekomst dachten te doen. Francis vertelde mij, dat zij beiden het land hadden aan de kostschool, waar haar moeder haar gedwongen had heen te gaan.

'Wij leeren toch nooit Engelsch. We zijn zoo stom als vee. Ik kan het nut er niet van zien. Moeder heeft altijd van die ouderwetsche ideeën. En vader zegt nooit iets terug.'

Haar plan was zoo gauw mogelijk weer naar Holland te komen en op de een of andere manier haar stem rendabel te maken. Rosy was blanco. Zij heeft geen enkel interesse en bekende zuchtend, dat haar toekomst wel een typewriter zijn zou.

Vanmorgen vroeg zijn zij vertrokken met den gewonen bus, die op den Londenschen express rijdt.

Ik heb haar weggebracht tot aan den trein, gedeeltelijk uit vriendelijkheid, gedeeltelijk om haar behulpzaam te zijn, bij het manoeuvreeren met het onnoembaar aantal slordige pakjes, die de bagage completeerden.

Francis en Rosy waren weer in haar opzichtigste plunje, danig geverfd, en in volle actie. Vooral Francis, wier beringde handen theatraal heen en weer bewogen tusschen de pakken, de treinkaartjes en haar hoed, en wier rustelooze grijze oogen ondernemend naar avontuur zochten.

Ik koos een coupé voor haar uit met beloftevol heerengezelschap, om de reis te veraangenamen, voor welke attentie Francis mij met een blik van verstandhouding en een gorgelend lachje bedankte.

Ann deed niet anders dan om mijn hals springen en mij verwoed kussen.

Toen de trein wegreed gilde zij mij nog na:

'Zal je mij heusch schrijven, Bill?'

Ik geloof, dat zij het erg gewichtig vond staan, mij in publiek te tutoyeeren.

Daar er niet direct een bus terug was, heb ik het grootste gedeelte van den weg te voet afgelegd.

Ik ben nu weer even alleen en vriendenloos als toen ik hier aankwam. Maar het lijkt mij, alsof ik een menschenleven ouder geworden ben.

Ik weet niet of ik geestelijk gewonnen heb, en weet niet wat de toekomst mij brengen zal. Maar ik ben teruggekomen tot de eenvoudige realiteit van het leven en dat is het eenige, waaraan ik mij vasthouden wil.

Tweede deel

I

Toen ik het voorafgaande schreef, was ik achtentwintig jaar, en weinig besefte ik, tijdens het neerschrijven dier

vluchtige impressies, dat zij eenmaal een deel zouden uitmaken van het boek over mijn leven.

Zij mogen den lezer kinderlijk voorkomen. Ikzelf, thans bijna twintig jaar ouder, weet, dat zij als geschrift geen andere verdienste bezitten, dan die der eerlijkheid. En had ik, bij het overwerken dezer jeugdherinnering, eenzelfde eerlijkheid kunnen handhaven?

Ik ben bang, dat latere ervaringen mijn terugblik op dit eerste hoofdstuk onzer vriendschap zouden vertroebeld hebben, en dat het mij, zonder de hulp dezer vergeelde dagboekbladen, nimmer gelukt zou zijn, een waarheidgetrouw beeld te geven van de zorgelooze maanden van zon en zee, die over mijn leven beslisten.

Dit is de reden, waarom ik, na lang beraad, ertoe besloot, mijn jeugdige aanteekeningen onveranderd op te nemen. Indien zij u dwaas en jongensachtig voorkomen, het is niet mijn schuld, zij werden door een jongen geschreven.

* * *

Nog in denzelfden winter, die volgde op mijn verblijf in Cornwall, nam ik, in Holland, van een oud vriend mijner moeder, een reeds sedert jaren gevestigde buitenpraktijk over.

Ikzelf zou nimmer het oog hebben laten vallen op Mook, en nog minder de mogelijkheid eener toekomst in dat gedeelte van Nederland hebben gezocht, daar ik, afkomstig uit het Noorden, mij steeds min of meer een vreemde gevoeld had in het katholieke Zuiden.

Maar een toeval bracht mij daar.

Kort na mijn terugkomst uit Engeland namelijk, ontving ik een schrijven van de nurse, die mij verzocht inlichtingen te verschaffen betreffende eventueele onderwijsmogelijkheden in de omstreken van Groesbeek. Zij vertelde mij, dat Juans vader daar een landhuis bezeten had, hetgeen, na zijn dood, aan het kind was overgegaan, en waar de familie zich vestigen zou, indien er voor Juan in de naaste omgeving een school gevonden worden kon.

Daar ik de streek weinig kende, en allerminst van schooltoestanden op de hoogte was, besloot ik er een dag aan op te offeren en persoonlijk eens te gaan kijken.

Na eenige moeite vond ik het bedoelde huis, een ouderwetsche villa, niet opvallend van architectuur, maar ruim en gemoedelijk, omgeven door uitgestrekte bosschen. Het lag buiten den kom van het dorp Groesbeek aan een verhard zandpad, dat op den Mooker-straatweg uitliep.

Ik begreep al spoedig, dat ik in de naaste omgeving niet naar een school voor Juan behoefde uit te zien, en dat ik verstandiger doen zou, naar Nijmegen terug te gaan, om daar informaties in te winnen.

Daar ik evenwel meer dan een uur op den eerstvolgenden stoomtram moest wachten, en met mijn tijd geen raad wist, kwam ik op de goede gedachte, een bezoek te gaan brengen aan een oud vriend mijner moeder, die, zooals ik wist, zich jaren geleden als medicus in Mook gevestigd had.

Ik had hem sinds mijn jeugd niet meer teruggezien, ofschoon hij vroeger een huisvriend van de familie geweest was, en een grooten rol in mijn leven gespeeld had.

Hij was, toen wij nog kinderen waren, reeds een man van middelbaren leeftijd, een opgewekt vrijgezel, of, zooals mijn moeder het noemde, een verstokt zondaar. Wij waren eraan gewend hem tweemaal per week bij ons aan tafel te zien, en zijn bezoeken waren voor ons, kinderen, steeds een bron van vreugde, daar hij altijd uit een der wijde zakken van zijn slordige jas, die vormeloos om zijn dik lichaam slobberde, de een of andere onverwachte verrassing te voorschijn tooverde.

Ik heb mij dikwijls in later jaren afgevraagd, of hij mijn moeder had liefgehad, ofschoon ik in mijn herinnering geen enkele aanwijzing kan vinden, die deze veronderstelling aannemelijk maakt. Ik weet alleen, dat mijn moeder in zijn bijzijn herhaaldelijk bloosde, en meer dan eens een uitvlucht vond om, na tafel, zich aan ons gezelschap te onttrekken. Zijn gesprekken waren gekruid met tal van kernachtige uitdrukkingen, die mijn moeder half lachend het hoofd deden schudden, en ik zal nimmer zijn rollende rr's vergeten, welke ik, op de kinderkamer, met mijn jongeren broer trachtte na te doen.

Het was zijn grootste vermaak, om mijn moeder aan te vallen in haar godsdienstige overtuigingen, maar zijn stem kreeg, wanneer hij tot haar sprak, een klank, die mij, ik weet

niet waarom, bijna als een liefkoozing aandeed, en ook herinner ik mij, dat zijn wat troebele blauwe oogen een wonderlijke teederheid uitdrukten, wanneer hij zoo plagend met haar redetwistte.

Hij had in de stad, waar wij toen woonden, een uitgebreide praktijk, waarmede hij veel geld verdiende, maar waarover vreemde geruchten den ronde deden. In hoeverre dit laster was, heb ik nooit kunnen uitvinden, maar zeker is het, dat hij, kort na de scheiding mijner ouders, zonder uitleg de stad verliet, om zich in de eenzaamheid der Mookerheide terug te trekken. Ik voor mij heb zijn plotseling vertrek toegeschreven aan een weigering mijner moeder, wier eenzaamheid hij trachtte te verzachten, toen mijn vader haar verlaten had, en met wie hij, nadat zij alleen was achtergebleven, dagelijks placht te verkeeren.

Ik belde bij hem aan en hij ontving mij met open armen.

'Zoon van de edelste vrouw, die ooit geleefd heeft, welkom' waren de woorden, waarmede hij mijn hand greep en mij zijn werkkamer deed binnengaan.

Als kind was ik meermalen in zijn huis geweest, maar mijn herinnering aan zijn interieur had zich beperkt tot het aquarium met zonderlinge visschen en de klokkenkamer, die met de hondervijftig slaande en spelende uurwerken zoozeer onze kinderfantasie geboeid had, dat wij voor niets anders meer oogen hadden.

Thans was ik, voor het eerst, in de gelegenheid, de volle waarde zijner curiositeiten-verzameling te waardeeren en een dieper blik te werpen in den rijkdom van zijn vereenzaamde kluizenaarsziel.

Hij hield mij op een armlengte van zich af en beschouwde vorschend mijn gelaat, als hoopte hij, de hemel weet welk wonder daarin te ontdekken.

'Je moeders oogen.... maar minder helder.... En heeft dan niemand van haar kinderen dien allerliefsten neus gekregen?' riep hij geërgerd uit. 'Is er dan werkelijk niets meer van haar over....?'

Daarop haastte hij zich mij een stoel aan te bieden en belde de oude huishoudster om orders voor den lunch te geven.

Ik zeide hem, dat ik naar Nijmegen terug moest en on-

mogelijk blijven kon, maar hij wilde niet van weggaan hooren.

‘Is zelfs deze vreugde niet toegestaan aan een oud man, die twaalf jaar in ballingschap leefde....?’

Ik kon niet weigeren, en zijn gelaat straalde van vreugde, toen hij tegenover mij aan de koffietafel plaats nam.

Hij haalde herinneringen op van vroeger, waarbij hij evenwel vermeed den naam van mijn vader uit te spreken, en vroeg mij naar mijn toekomstplannen. Ik vertelde hem, dat ik wachtende was op de gelegenheid om een goede praktijk over te nemen, waarop hij uitriep:

‘Gevonden.... Wist ik het niet, dat het je dierbare moeder was, die je hierheen zond? Hier is een praktijk, die op een jong en krachtig opvolger wacht.... Het moest zoo zijn, dat je bij mij kwaamt....’

Ik lachte ongeloovig, maar hij ging driftig voort:

‘Het is met mij gedaan, jonge man. Ik ben een levend wrak, en niet meer zeker van een enkelen dag. Er is een begin en een einde aan alles. Ik heb mijn tijd gehad. Je hebt maar toe te slaan.... Huis en huisbewaarders, paard en praktijk, je kunt alles overnemen....’

Ik wist niet of hij in ernst sprak en vroeg hem, wat hij zelf dacht te doen, waarop hij antwoordde:

‘De wereld in. Als de chineesche wijsgeeren voelden, dat het afgeloopen was, gingen zij de bergen in, om eenzaam te sterven. Ik zoek een land, waar niemand mij gekend heeft....’

Zonder mijn tegenwerpingen af te wachten, nam hij mij bij den arm en liet mij huis en tuin zien, terwijl zijn stem, die ononderbroken spreken bleef, in kleurrijke bewoordingen mij een soort van schema gaf voor de beste levenswijze.

‘Mijn patienten zijn oude schurrrken, die hun leven lang gezondigd hebben en den dag des oordeels graag verschoven zien. Er is geld genoeg te maken hier....’

Toen ik wegging, was ik in mijn hart reeds gezwicht.

Korten tijd daarna nam ik mijn intrek in zijn huis, en begon mij, onder zijn leiding, in te werken in de uitgebreide boerenpraktijk, die van Mook tot Nijmegen toe bijna de geheele landstreek omvat.

Hij gaf mij tal van raadgevingen op materieel en geestelijk gebied, en vooral zijn scherpzinnig inzicht in de mentaliteit

van den gierigen en voor den dood bevreesden boerenstand, heb ik herhaalde malen in later jaren van een onschatbare waarde bevonden.

Den laatsten avond voor zijn vertrek hadden wij nog een ernstig gesprek samen.

Zijn koffers waren reeds gepakt, en hij zat tegenover mij, vormeloos weggezakt in de diepe leunstoel, in een soort van reispak, dat wat te kleurig was voor zijn wanstaltig lichaam. Zijn oude oogen, troebel door overmatig gebruik van alcohol en lichamelijke uitspattingen, wierpen een laatsten blik door het vertrek, dat hij weldra voor goed verlaten zou.

'En bega niet de domheid om ongetrouwd te blijven. Het huwelijk mag zijn keerzijde hebben, maar het vrijgezellenleven is erger. Het ondermijnt ziel en lichaam.... Je moeder had gelijk....'

Ik bracht hem den volgenden morgen naar den trein in zijn eigen tilbury, dien ik, met al zijn andere bezittingen van hem had overgenomen. Hij heesch zijn zwaar lichaam in den coupé, en riep mij nog toe, toen de trein reeds in beweging was:

'Wees niet te zachtmoedig.... Het zijn allemaal schurrrken, mannen, zoowel als vrrrouwen....'

De klank zijner rollende rrrr's was nog in mijn ooren, toen ik alleen in den tilbury huiswaarts reed.

Ik heb hem nooit meer teruggezien. Een jaar later kreeg ik het bericht van zijn dood, die hem overvallen had, tijdens de beklimming van een berg in Afrika.

Zijn wensch was dus verhoord.

Met grooten ijver wierp ik mij op mijn nieuwen werkkring. Plotseling overgeplaatst naar een omgeving, waarin geen enkele band van vriendschap of verplichting mij aan menschen bond, was ik wel gedwongen mijn steun te zoeken in de arbeid, die voor mij lag.

Dank zij de hulp van den ouden dokter, kostte het mij geringe moeite een zeker gezag onder mijne patienten te verwerven. Ik had mijn leven gevonden.

Ook trokken huis en omgeving mij bijzonder aan.

Het huis lag aan de hooge zijde van den Mooker-straatweg, weggescholen in jong dennenhout, maar aan den voorkant

vrij uitziende over de drassige lagere weilanden aan de overzijde.

In het achterhuis waren op beknopte wijze alle vertrekken vereenigd, die de moderne opvatting van een geriefelijke woning noodzakelijk acht, maar de geheele voorkant was vrijgehouden voor één enkele ruimte, die, onregelmatig van vorm en grillig van zoldering, op een of andere wijze den indruk wekte van een scheepskajuit. Vanuit dit vertrek gaf een houten trap toegang tot een klein alcoof, waarvan de patrijspoort, als een rond oog, neerblikte in de werkkamer.

De dokter had alleen deze beide vertrekken bewoond en ik volgde zijn voorbeeld. Daardoor leefde ik verwijderd van de rest van het huis, en kon mij des avonds, wanneer ik door de breede vensters in den woeligen nacht tuurde, gemakkelijk inbeelden ergens op een vreemd schip, op een zwarten oceaan, drijvende te zijn.

De kamers voor het personeel waren boven den stal gebouwd, en wanneer het avondeten was afgeloopen en mijn beide ouden zich naar hun eigen woning hadden teruggetrokken, verbond mij niets anders meer met de bewoonde wereld, dan de dunne draad van de electrische bel, die van mijn vertrekken naar de hunne ging, en waarin de wind zijn droefgeestig lied zong. De uitgestrekte heide achter mij, tintelend van goud en purper, de natte weilanden aan de overzijde, waar bleeke nevels wonderlijke visioenen tooverden om een alleenstaanden molen of een eenzaam huis, de groote straatweg, waarover een vlaag van buitenlandsch leven aan mij voorbij ijlde, het werd voor mij een nieuwe wereld en een nieuwe rijkdom.

A.H. NIJHOFF

Wordt vervolgd

Verzen

Aan A. Roland Holst

Wedergeboorte

I

De langste nacht begon, de lage maan
Stond bij twee eenzame eilande' als een derde;
Haar licht verhaalde hen hoe zij voortaan
Het land, het leven en de wereld werden.

Diepten het geheim van den dood bekenden,
De doode waatren werden levend.
En over een stilstaanden poel, ellenden,
Vreugden tot een valen naglans geëvend.

En de weinigen, die door hun wild heimwee
Den ban van dit doodlijk evenwicht ontvlogen,
Kwamen op die eilanden tusschen lucht en zee
Om hun bestemming, met den dood voor oogen.

II

Toen ik vroeger op aarde was,
Herkende ik nog niet in den wind,
Die door de bloemen, door het gras
Ruischende weer de ruimten wint,
Den aanklacht van een verraden ras
Dat geen wraak vond, geen vrede vindt.

Wist ik, kind, en weerloos bekoorde,
Niet waarom ik aldoor moest luistren
Wanneer de wind, in 't stilstaand duister,
In zijn omgang de dooden stoorde?
Herinnering, gestalten en woorden
Overstroomde dit vormloos ruischen.

Nu zie ik soms in de groene golven,
Of in dalen plotsling gedolven,
Dolende stammen, bloemen en dieren,
Meerminnen woelend tusschen de wieren,
Gezonken schepen die als wolken
Drijven over verdronken volken
Waaronder ik nergens de ouden vind
Die hebben geroepen in den wind.

Ik zag zoo lang geen gras, geen boomen,
En hoorde daardoor niet meer de wind.
Ik weet dat ik niet meer zal komen
Om te hooren, wat ik als kind
Niet kon hooren in het stroomen
Van den wind door bosch en gras:
Nimmer word ik opgenomen,
Achter in 't land bij mijn eigen ras.

III

Als alle rampen zijn doorstaan,
Verwarringen en wedergeboorten,
Zullen achter wijkende poorten
De wijde werelden opengaan.
Waar alle ruimten zijn te bevaren,
Zijn alle beminden ook nabij,
Die zich in wolken van wellust paren,
Naar willekeur gebonden en vrij;
Zoo vaak, zoo verleidlijk, dat het een reidans
Van liefde, van leven, van liefde is,
Zoo licht en verlicht dat ik enkel des Vijands
Dreigendë aanwezigheid mis:
Want hij mag nimmer, nergens ontbreken
Op geen hemelsch, geen wereldsch feest,
Hij wilde eens aller teleurstelling wreken
Op Hem die de schuld van 't bestaan is geweest.

IV
Generzijds

Er heerschte een zich nooit openbarend onweer
Over de vlakten waar ik eenzaam was
En dagen lang gebogen naar een bronmeer
Orakels hoorde en raadselschriften las.

Tot alles waar 'k bevrediging in vond
Achter uw naadring vlood - teruggegleden,
En zonk in een steil openend, terstond
Daarop toesluitend en vergaan verleden.

In een gebaar van dwingende verbanning
Van al wat mij kon deren, U verneedren,
Sloegen uw armen in gewelfde spanning
Den mantel open tot het groot verteedren.

Gij stondt gebiedend en in uw omhelzing
Kwam ik als in doodlijke min tot rust,
Bevrijd uit goed en kwaad; al de aardsche kwelling,
Langs u gevleid als aan bereikte kust.

V
Storm

De wereld en die er op wonen worden
Achtergelaten door den wind
Die, lang niets dan een klagend dwalen,
In den doolhof van bergen en dalen,
Eindlijk den wijden uitweg vindt,

Zelf een wereld begint te worden
Verwoestend 't gelaten avondrood
Met den einder bestormende golven,
Donkerbewogen, diep gedolven,
Woelend in vormelooze horden
Verborgen dooden wakker en bloot,

En brengt een te lang, te diep verzwegen
Geheim in neergestreken regen,
Uit de verzwolgen wolken ten onder.
Door het in noodweer verkeerend ruim
Woedt nu een koud wild vuur van schuim
En rolt de verborgen, verbolgen donder.

Voor den ondergang der zwerken
Wappert het weerlicht vale vlerken,
De golven vlieden in grauwe stroomen
Onder den verstorenden wind.
Alleen zij die het in hun droomen
Tegen de wereld hebben opgenomen,
Raken vlot, weten los te komen
Uit de oude verbanning, verrukt ontzind.

De Ontmoeting

Dood, zich verbreedend tot Vergetelheid
In troeble meren, tragen onderstroom,
Heeft mij wel vèr ontvoerd, doch niet bevrijd;
Ik tuur mij blind in 't zog, toch zie ik haar.
Waar alle bloei verstierf, zweeft geur van haar,
Vervolgend, en berouw nòg in den droom.

Vergetelheid, uitmondend in een zee,
Door eeuwge regenval alom befloersd,
Wierp mij, verteerd door mijn onstilbaar wee,
De leegte in waar nimmer zielen zwerven,
Slechts hij die niet kan zinken, niet kan sterven,
Zwart en gelaten op en neder koerst.

Van hoop vervuld verbeidde ik de ontmoeting
Met hem, die lang de wegen weten moet
Naar de inzinking der verdoemde vloed,
Bevaren in der eeuwen valen loop.
Werd reeds teleurgesteld bij de begroeting;
Hij wees berustend: ‘Door allen verraden,
Heb ik tot trouw gevolg mijn euveldaden.
Wroeging grijnst overal. Er is geen hoop.’

Droom

In het kreunende welkende bosch
Stierf de dag een verwarden dood,
Zwierf de wind de blaren los;
Wij liepen woordeloos in den wind:
Vanwaar reeds wetend, waarom nog kind?
Om het hoofd de haren los,
Uit het gewaad de armen bloot.

Wetend al, dat wij wild omwonden
In stille woede ons wentlen konden
Tot den drift van ter dood verwonden,
Maar bleven voortgaan, neerziend en stom,
Vreezend dat onze prille, te vroege
Leden den drift nog niet verdroegen.
Wij bleven voortgaan, in wanhoop stom.

In een nacht van jaren later,
Nu tusschen ons het wijde water
Ligt en het lage steppenrijk;
Op een nacht zijn wij voorgekomen
In elkanders zwoele droomen,
Rijp, nu buiten elkaars bereik.

Zij de vrouw, toen nauwlijks begonnen,
Geworden, ver van mij, achter de zon en,
Nu door een roofzuchtigen droom gevonden,
Veroverd, ontvoerd, door mij gekend;
De levenslang in 't geheim begeerde,
Geheim voor mijzelf ook: 'k ontwaak en weet weer de
Waarheid. Ik weet niet waar in de wereld
Jij in het leven gebleven bent.

J. SLAUERHOFF

Verzen

De wind maakt groene zeeën

De wind maakt groene zeeën
van de boomen en doet de lange donkere alleeën
betooverd ruischen, dat, die er in gaan,
soms meenen stemmen te verstaan;
maar zij luisteren niet verder, want zij zijn
verzonken in zichzelf en het is pijn
zichzelve te verliezen om het luisteren
naar vage geluiden en betoovrend fluisteren.

Dit zijn de sterken, in zichzelf gekeerden,
de door een vast inwendig vuur verteerden,
wind en donker en zon en regen
komen hen soms in hun gepeinzen tegen,
verre herinneringen uit een wankle jeugd
die zij al jaren hebben opgegeven, -
dan luisteren zij verwonderd even:
‘Zoo was ik, in mijn verdriet en vreugd.
Wat van mijn leven zoolang is verjaard
hebben de boomen en de wind bewaard.
Zij blijven jong, zij blijven altijd kind,
Ook de zon zelve en de groote wind
zij zijn maar kinderen, - en wat werd er van mij?’
Dan peinzen zij weer en gaan voorbij,
ballingen zijn ze - en droomen zich een rijk,
buiten de wind, en aan henzelf gelijk.

Aan zee

De zee is kalm als een kindergemoed.
De golven leggen halve cirkels schuim
met zacht geruisch over het strand, dat schuin
neerdalend van het hooge mulle duin
tevreden blakert in den zonnegloed.

Wie nu zijn oogen sluit, ziet een rood licht
en dan een gouden kern waarin de zee
zingt als een engel; en het laatste wee,
dat in het hart nog krampte, zwicht
en vergaat; want alles wordt eenvoudig, opgelost
in licht en ruisching, méér niet dan de schrik
die 's nachts een kind bevangt en het een snik
de keel uitwringt - het duurt een oogenblik,
dan wordt het wakker, van zijn droom verlost,

het licht is aan, waarin zijn moeder staat,
het kind is alles al vergeten, - 't is voorbij -
zoo stil en zeker wordt het hart nu blij
dat in dit lichte ruischen ondergaat.

De hand tast schelpen, oogen oop'nen zich
en zien een boot in zee gaan, volgeladen,
spelende menschen in het zonlicht baden, -
en 't hart dat vreesde, weet: er is genade,
en het voelt sterke liefde over zich.

W. HESSELS

Verzen

Voor middernacht

Met gouden monstrans werd het volk gezegend.
De litanie zweeg stil. - Het uur der nacht
staat boven 't zwarte plein waar 't mist en regent.

Nog zit de blinde aan de hoek der straat.
En in hun omslagdoek verbergen vrouwen
een donkren glimlach en een oud gelaat.

De regen zwerft over de smalle werven
en stort zich suizend op het hospitaal,
over het schreien en het langzaam sterven. -

Blauwe lantarens rinklen bij het veer.
De nachtboot roept, en verre treinen schuiven.
Er reizen velen af. Er keeren weinig weer.

Berceuse

Vaak zwijgt het manen van den dood;
en onder avondwolken goud en rood
vinden we ons in een lente-gaarde
verteederd door muziek en het geluk der aarde.
Voor de een ligt in een melodie
een jeugd gevangen;
een ander peinst vol onbestemd verlangen:
parelen, oogen en een vochtigblauwe ster....
Reeds zingt de stem van de muziek
voor allen ver;
zonder herkentenis van namen
komen wij in een ander rijk tesamen:
moeder - het huis, de rozen van weleer -
het hopen op een wederkeer
uit de ellende dezer laatre jaren
naar de verloren teederheid
van zachte handen, zachte haren
in welker geur het rusten goddelijk was. -
Om ons speelt koelte in het lichtzinnig gras.
Een witte dauw stijgt op uit alle verten.
En over droomen die geen van den ander kent
ontwaken een voor een de vaste nachtgesternten
op donker firmament.

Nieuw Voorjaar

Mijn oogen spieglen stad en land, water en schepen.
Dit volk spreekt een kloekmoedig harde taal
en ruimte en wind hernieuwen hun verhaal
dat ik als nu nog nimmer heb begrepen.

Wolken en vuren spelen langs de luchten.
De boeren dragen 't leven in de hand;
in bruine vuisten woelt de spade en 't land
zwelt geurend van verborgen kracht en vruchten.

Wij deelen in het rijk manhaftig leven.
Het lang verdrongen zieke hart geneest,
het bloed stroomt driftig en de koene geest
heeft zich weer duizelend op weg begeven.

THEUN DE VRIES

Barbaarsche rhapsodie

Prelude

Dien avond waren zij zoo arm dat er geen brood meer was in huis. Met haren harden blik, die altijd draalde aan den rand van lachen, verbood Zottenvalda haren kinderen te klagen. Frederik bedwong zijn medelij. Ze zaten op kussens op den grond. De schemering kolkte tegen de ruiten van hun zolderkamer. Het kleine portret in glas in lood dat aan kettinkjes voor het venster hing, gloeide plotseling helrood doordat een late zonnestraal dwars door het vurige hart naar binnen schoot. Zij keken er allen naar. Toen begonnen zij elkander verhalen te vertellen:

‘Er was eens een Koning,’ weifelde Frederik en zij bleven kijken naar het fonkelende rood.

‘En die Koning had een zoon, die was beeldschoon,’ viel Amelie in.

‘Beeldschoon’, mijmerde op zijn beurt Rosse.

‘Nu moeten de meisjes van het land iets maken om dien zoon tot man te krijgen,’ wist opnieuw Amelie, ‘maar wat vader?’

‘Borduren moeten ze; een héél mooi borduurwerk maken en wie het 't mooiste deed krijgt den Koningszoon.’

‘Hoe zouden die borduurwerken er wel hebben uitgezien?’ zuchtte Amelie.

‘Ook met kraaltjes, ook met goud?’ vroeg Rosse.

‘Ook met kraaltjes, ook met goud.’

‘Ik had geborduurd,’ zei Rosse, ‘een groote papegaai met roode veeren en groene wangen en met een gelen, krommen snavel.’

‘Ik,’ glimlachte Amelie en leek toen opeens op haar moeder, ‘ik zou maken een groote doorgesneden roode kool, allemaal kleine paarse en witte adertjes en op elk kruispunt een parel en 't grappige was dat niemand zou begrijpen dat het van een gewone kool was afgezien, is niet vader en wat hadt u gemaakt?’

‘Het mijne zou geweven zijn van dunne zij en stelde een stukje hemel voor, een stukje hemel net voordat de zon is gedoofd met donker zwartblauw van boven en rookerig geel van onderen en rechts in den hoek, een schelp, die open ligt als om dien hemel in te drinken. Zottenvalda, waarom zeg je niets? Wat droom jij? Hoe was jouw proefstuk geworden?’

‘Kan men iets zoo bloedrood borduren dat men ziet dat het een hemel is of moet men dien hemel doorschieten met smaragden bladeren of metalige vlinders werken hier en daar? Vooral mag men niet vergeten dat het een stukje is van een blinkend en bont heelal, dat ik borduurde. Want het zou gaan om, heel eenzaam, heel wreed in 't midden, een pikzwarte bloem met een dof zwart hart.’

‘Ik denk moeder,’ peinsde Amelie, ‘dat zooiets de Koning niet bedoeld had.’

‘Och nee, och nee,’ weerde Zottenvalda af, ‘de Koning niet en ook geen ander, ze zouden er allen van schrikken. Die bloem is zoo zwart, zoo angstwekkend zwart.’

De zonnestraal was uit het hart van het glazen beeld verdwenen. Het was alsof de papegaai van Rosse klapwiekend was weggevlogen naar smaragden boomen, zooals men niet kent, of de roode kool naar het aanrecht was verhuisd, waar koolen hooren en Frederiks schelp was toegeslagen en verdwenen met zijn zilten reuk van zee en avondstrand. Zij waren arm, zij zaten in het donker, ze hadden honger. Maar Zottenvalda stond voor het raam en keek naar buiten. Frederik verwachtte bijna dat ze nu op de vensterbank zou stijgen om uit hun bijzijn zonder groet te verdwijnen naar het laatste licht.

Fugue

Zottenvalda ligt op haar sterfbed. Haar oogen zijn gesloten.

Als de manen van een oud paard hangt de witte franje harer sprei van 't bed. Naast haar staan Frederik en Amelie en Rosse. Zij weet het niet. Zij beleeft het volgende:

Het meisje, dat steeds in hare droomen verschijnt is ook thans aanwezig. Ze rent op haar toe op roode saffiaanleeren schoenen. Ze draagt een keurs van juchtleer, bestikt met bonte houten kralen en onder de reuk van leer is merkbaar die andere geur van een jong lichaam, van een koele huid, gezond en stroomend vervuld van haastend bloed. Ze heeft lange, zwarte vlechten, die zwiepen bij haar rukkende bewegingen, want zij schudt met een knikken het hoofd achterover en een breed lachende mond bemoedigt Zottenvalda en wil haar kordaat weglokken naar een vroolijk avontuur. En zij drentelen niet, zij wandelen niet samen, zij met haar droomenmeisje; zij rennen heuvels af en langs frissche rivieren. Heden is het water bijzonder blinkend; visscheschubben van dartel licht, de wind ruikt koud naar menthol en het lichaam tintelt van behagelijke kilte.

Ter weerszijden van het water zijn geen wegen. Zand of klei zou te zacht een substantie zijn voor het heldere, harde land van dien droom. De wegen langs het water zijn twee vlonders, aan elken oever één, van een metaalhard hout, dat helder klikt bij 't neerzetten der rappe voeten. Tikketik-tik-tik, kleppen ze op het uitheemsch parket (maar bestaat er geen ijzerhout?) Haar voeten beslaan den planken vloer als was het een trommel. Zij trommelen al rennend een heerlijk zichzelf overstortende, ijlende, jagende wijs. Links van haar staan lage, bruine barakken van rosse gebakken klei. De deuren hangen open op groote primitieve beugels en daar binnen hurken menschen in de door kaarslicht flakkerende duisternis. Zij zou de aanwezigen niet in 't gelaat durven zien. Ze zijn zeker getatoueerd, hun oogen glimmen als fosfor in kalkige gezichten en andere gelaten zijn als geïncrusteerd met streepen glinsterend metaal. Melkige edelsteenen in dofstalen rand zijn huiverige oogen en aan hunne klauwige handen spitsen nagels van agaat. Ter andere zijde vrouwen. Ze houden breekens-smalle polsen voor zich op, die doorzichtig zijn als albast. Het flakkeren der kaarsen blijft erachter zichtbaar. Maar daarnaast ziet zij de drie knielen,

die zij eens goed kende, Frederik met zijn weeken baard en Rosse slaperig aanleunend tegen zijn zuster. De stilte wordt doorbroken door regelmatig geklop. Als zij goed kijkt ziet ze ook een arm zich heffen en weer dalen, heffen en weer dalen, tesamen met dien klop. Die arm torste een zwaren hamer. Tusschen een leger van houten spaanders verrijst de dweepende gestalte van den timmerman, voor een vlak van diep émaille-blauw, het kleed eener tengere vrouw met starenden blik en spichtige handen en een ronde zuigeling, die ligt te pruttelen in een krib. Er werd eens een kind uit een brand gered, dat temidden van de vlammen nog lag te kraaien in zijn wieg. Zoo klinkt dat gepruttel van het kind, onwezelijk, hartbreekend.

De heele scène van de moeder, het kind en den timmerman, met nog een os en een ezel uit wier neusgaten warme stroompjes lucht wasemen is geheven, ziet ze nu, als op een wolk van émailleblauw, wijnrood en purperkleuren, die drijft ijl temidden van de goud-zwavel rosse bedomptheid der barak. De getatoueerden, de geïncrusteerden, de vrouwen met de doorzichtige polsen kijken omhoog, samen met haar man en kinderen, om die fatamorgana van blauwig-Europeesche kleuren te zien langsglijden. Want ze ziet het nu, ze glijdt, ze beweegt als een zeepbel, die uiteenspatten zal en zelfs het kaarslicht stroomt er dwars doorheen in breede streepen, even ter hoogte der blauwe wolk onderbroken.

Zottenvalda kijkt verlegen haar gezellin van terzijde aan. Deze lacht slechts en omklemt hare polsen vaster. Met een ruk zwiepen haar vlechten langs haren rug als de leidsels van een paard. Daar staan ze aan het eind van den vlonder en de vriendelijke rivier heeft zich eensklaps verbreed tot een meer, waarvan zij den oever niet kan zien.

Dan buigt het meisje zich tot Zottenvalda over, zoodat zij den naar honing geurenden adem van haren mond voelt tegen hare lippen. ‘Weet je,’ vraagt ze ‘weet je nu, waarom dit landschap zich van elk landschap terwereld onderscheidt?’ Zottenvalda voelt hare spanning in een even aantrekken en weer teeder loswuiven harer vingers om haar pols en weet dat zij juist antwoorden moet, wil zij hare gezellin niet reddeloos teleurstellen, tevens beseft zij in een grenzelooze treu-

righeid dat dit nu de bodem van het geheim is dat zij genaderd is. Haar stem weert af: ‘Natuurlijk, natuurlijk,’ want nog immer heeft haar bewustzijn dat laatste teeken niet onderkend, alleen is er een nadering in haar merkbaar, een al te klagelijk naderen van grooter weemoed dan zij vermag te dragen. Het meisje heeft geweten dat Zottenvalda zonder nadenken sprak. Ze staan stil. Zottenvalda voelt hoe ze daar staan, zoo kleintjes, zoo naarstigjes afgeteekend tegen de ruimte van water en lucht. En dan begrijpt ze dat zij opkijken moet. De voorbereiding, de aantocht, dien ze samen hebben ondernomen is nu voorbij. ‘Zie je,’ zegt ze met een stem zoo triomfant dat zij als een bekkenslag is na het geroffel van haar loopen en ze wijst naar de lucht en voelt aan 't blijde opveren van haar wezen, dat dit het was, waarop werd gewacht. En bij het aanslaan dezer klare vreugde is de gestalte der gezellin verdwenen. Alleen de greep harer hand, het blijde zwiepen harer vlechten (maar 't konden vleugels zijn) blijft nog een oogenblik na en Zottenvalda is haar reeds vergeten voor de verblindende helderheid, die boven haar ontstaat: Want gelijk anders het uitspansel langs den einder gevlijd ligt in horizontale lagen met soms stroomen doorzichtigheid wemelend daartusschen, is 't nu een verticale hemel, die aanschuift op haar af, als spitse ijspegels en blikkerende lemmetten, die opsteken naar boven en zich in het azuur verliezen. Daartusschen schieten tongen vuur omhoog, loodrecht klievend of in de breedte laaiend, standhoudend als een plotseling bevroren weerlicht. IJskoud is deze hemel, die afschilfert als parelmoer, van boven naar omlaag, waartusschen kolken boren. Wereldbollen zwerven als donkere schaduwen in grillige banen om haar heen en zijn verdwenen voor zij ze goed gewaar werd. Want er zijn groen-blauwe spleten tusschen opstijgende en weer verschietende kristallen muren, waarnaar zij kijken moet. Blikken, die nader varen of die zij nadert, dat weet zij niet. Zij voelt slechts zich aangetrokken en opgezogen en alsof alle beelden, die haar zooeven nog wenkten verzwolgen zijn. Een laatste helderheid. En dan weet zij niet of zij zelf nog te onderscheiden is, of zij niet, gelijk het meisje vervloeid is in licht en klank en als zij omlaag blikt, is de aarde verzonken. Zij is ergens in licht-

flitsen, doorwoeld van schaduwen en ze begrijpt niet, waarom het moest dat zij zoolang door een schaduw overgleden en belemmerd werd.

Steek aan de kaarsen, kind. Je moeder is heengegaan. Rosse zet je ijsmuts af, al is het hier koud zonder kachel en jij, Amelie, zing het lied van de zwarte bloem.

J. VAN SCHAIK - WILLING

In gedachten[1)]

I. Het beleg

Het was met het aanbreken van een ijlen ochtend, dat mij, naakt staande onder het storten van koud water, plotseling door het open raam stemmen uit de verte hoorbaar werden, heldere stemmen en het blij geblaf van honden. Een gouden heimwee deed tranen, die de smart niet kent, het uitzicht glinsterend verblinden. Togen daar van de macht die mij gevangen hield, niet de blinkende verheugde vijanden ergens in den reeds stralenden omtrek voorbij? Hoe konden zij zoo na zijn gekomen? Het leek als waren, in den klaren nacht, der wereld norsche weringen en torens tot kristal geworden. Of was in dat open eerste licht tot een wapenstilstand besloten tusschen de harde trots der belegerden binnen hun al wijder uitgebouwde muren en de lichte menigten der bezielden, die tot voorbij de kimmen het omgevende land bezet hielden en bewoonden?

Druipend en glinsterend stond ik en luisterde. Het heldere rumoer van stemmen en geblaf trok voorbij en verklonk ver in de gouden stilte. Toen ik mij gedroogd had, stond ik aan het open raam en dacht aan dat beleg, waarvan ik mij in de jaren der vereenzelviging een steeds stelliger rekenschap was gaan geven. Het was mij klaar geworden, hoe het in vergeten eeuwen ontstaan moest zijn, niet omdat een onheuchelijk voorgeslacht der sindsdien belegerden een stad bouwden, want had in de bezielden niet immer die voorwereldlijke droom geleefd van een glanzende open stad, waarin het omliggende leven

1) Hiertoe behoort eveneens ‘Sirenische kunst, dat in de Januariaflevering verscheen.

zich zou kunnen weerspiegelen en in blijdschap komen verhevigen? maar omdat zij een stad bouwden, waarin hoovaardij en macht het verlangen verdrukten, en die in al norscher, duisterder tegenstrijd kwam met de ziel-zelve van het leven, waaruit zij werd gebouwd.

Naar het gouden, nu weer zoo stil geworden uitzicht kijkend, en denkend aan den helderen nacht, waarin ik, verrukt en eenzaam, laat was opgebleven, kon het mij niet langer bevreemden, dat een vrouw, binnen die ouden muren liggend in de blijde verwachting, alleen, verlaten wellicht, en teruggebracht tot den vroegsten eenvoud, in zulk een nacht binnen haar warm en ademend lichaam een ziel zou ontvangen van buiten die muren. Zou haar verlangen, verhevigd en versneld juist door den weedom dezer straten, niet plotseling als een tijding door kunnen komen tot de menigten der bezielde vijanden, tijding inderdaad van een kans om een der hunnen, een sterke, een ontembare, in het bolwerk-zelf hunner tegenstanders, ongeweten dan door de sterren slechts, binnen te voeren, en op te doen staan tot een leven in hun teeken? En zou een húnner vrouwen, in dienzelfden nacht liggend aan een spoelend water dat speelt met de koele maan, glimlachend in een droom de verdoofde ziel ontvangen, die bij de tegenstanders geboren had moeten worden?

IJle, gevleugelde ruil van zielen, enkel door de sterren geweten; geheime broederschap, ontstaan omdat uit een vrouw, die ligt en wacht, zelfs hier, beroep kan worden gedaan op een leven, dat hier verraden wordt.

Wat heeft het oude beleg zoo stil doen worden? Trok hoogmoed's norsche macht de muren van den weedom zoo steil op, dat elke blinkende stormloop der bezielden aanstonds afgeslagen en uiteengejaagd zou zijn? Zou het leven, ontoereikend en in zichzelf verijdeld, zich tot deze tegenspraak verstard hebben en bestendigd? Geen keer lijkt hierin nog denkbaar, dan aleer wellicht ontelbaren van hen, die binnen de muren geboren hadden moeten worden, het eerste licht zagen bij de vrouwen daarbuiten, want in hen slechts kan, door onbewuste maar onuitroeibare afkeer tegen hun aanvankelijke bestemming, de blijde vijandschap dier anderen overslaan in de verbolgenheid van een laatsten oorlog. Moge dan der

sterren strenge wil, neerstralend, de belegeraars bevleugelen met de toorn der liefde en hen als een wrekend oordeel neer doen strijken op die donkere weringen, waarin hun blijdschap geen bres meer kon slaan -. En als zij dan, vuurbevleugeld door der liefde woede, op den ganschen omtrek dier verraste bolwerken staan als een wilde ronde brand, die in de straten beneden hen dreunende verwarring sticht, zullen dan niet uit diezelfde straten de heldere kreten tot hen opklinken van wie de hunnen zijn, doch daar het geschonden licht moesten zien? Heldere kreten en een verrukt overloopen van de bevrijde liefde naar de wrekende liefde, en ten laatste, onder de sterren van de nacht, de vlammende verdelging van dat Troje der wereld.

Of zal het beleg op den langen duur der stilte en enkel door het eenzaam verlangen der wachtende vrouwen en die ijle gevleugelde ruil van zielen als vanzelve worden opgeheven? Want tot zúlk een menigte zouden de hierbinnen geboren heldere vijanden kunnen aangroeien, dat zij elkander wel dagelijks in de straten en op de trappen der huizen herkennen moeten. Ook zouden zij, liggende met de vrouwen daar, de koorts van hun verholen verrukking overdoen op de geliefden en op de kinderen, verwekt in zulke nachten. Zij zouden zich aan elkander mededeelen, en, loopend door de straten der macht of door de stegen der ellende, in elkander iets als een geheimzinnige herinnering wekken aan hun geslacht daarbuiten en dat leven waartoe zij behooren en dat zij nimmer konden deelen. Hoe ondragelijk hen, wien het ingeschapen maar versmoord geluk geen rust laat, de steeds dwingender macht der steeds minder talrijke machtigen ook wordt, zij zullen toch geen acht slaan op hen, die de stad hervormen, doch de muren behouden willen. Maar wellicht zal de nacht komen, dat zij allen, door dat steeds toegenomen elkander herkennen en zich aan elkander mededeelen heimelijk vereenigd, een hooge zware poort door de lichte aanraking en de gefluisterde bede een hunner geruischloos zullen kunnen openen. Dan zullen zij naar buiten vluchten een stille ijlingsche menigte, en een aangesteld wachter der machtigen zal er iets van hooren en, half ontwaakt naar buiten kijkend, meenen, dat een ijle nevel over den omtrek verdwijnt. Hereenigd met

de verheugden der kimmen, zullen zij die stad van macht en hoovaardij laten aan wie er heerschen, en als die, door niets dan door elkander zich bedreigd wanend en zich toornend tegen elkander keerend, in blinde razernij weringen en torens vernietigen, om zelve onder het stortende puin om te komen, zullen de hereenigde bezielden het in hun verre blijdschap niet bemerken. Slechts als de voortvluchtigen uit dat voltrokken oordeel, zij, die van de macht enkel de ellende kenden, hen bereiken, zullen zij hen opnemen in hun lichte verblijven, en roet en asch en bloed van hen afwassschen met het helder water hunner stroomen, en hen verplegen, enkelen tot een glimlachend sterven, anderen tot verwonderd ontwaken in een leven, nooit door hen gedroomd.

Droom, levend van aller droomen sterven, onsterfelijke droom van den ondergang der wereld, stil weerlicht vliegend langs de kimmen der hoop onder het geladen zwerk der wanhoop.... zal hij ooit in vervulling gaan? Zal ooit het beleg geheel worden opgeheven? Of moet wat van den tijd is, van den tijd blijven, en kan de dood enkel in een hart den tijd opheffen en in dat hart het beeld van die stad doen vergaan als in een spiegel, die breekt? en was, door hoop en wanhoop, het beeld wellicht werkelijker geworden dan de wereld het ooit zelve zijn kan?

Soms in een nanacht van sterren of met het gouden aanbreken van een dageraad, komt een lichte pijl, daarbuiten afgeschoten, vliegen door de zuivere lucht, en een ingekeerde, die, vermoeid door de nog stille straten loopend, kwam aan een open plein, wordt getroffen en zinkt ineen, doorvlijmd van pijn en snikkend van verrukking. Hij draagt voortaan die blijde diepe wond, die nooit geheel sluit, maar die soms, als hij neerslachtig zit in het donkere vertrek waar hij woont, plotseling weer gaat bloeden, tot zijn lichaam zoo ijl wordt, dat hij uit nog onbereikbare verte een helder zingen meent te hooren, een zingend roepen, zoo duidelijk ten laatste, dat het - zoo schijnt het hem - eens over zal moeten slaan in een welkom.

II. De pooltocht der verbeelding

Als ik na Shakespeare (doch meer nog, wellicht, na Milton) lees in een van die weinige latere dichters, die zich - doch reeds hoeveel eenzamer en onvoorwaardelijker! - prijsgeven aan den wil der scheppende verbeelding, voel ik mij steeds bevangen door een vermoeden, dat wij, levend verschenenen op deze aarde, tegelijk tot een onbenoembaar wezen behooren, een andere verborgen planeet, die wij bewonen en verkennen. In de kunst wordt dit bewonen en dit verkennen zintuigelijk waarneembaar.

En ook op deze andere planeet is er eeuwenlang een verband levend gebleven tusschen hen, die de nieuwe, nog woeste gebieden verkenden, en hen, die het eenmaalverkende ontgonnen en bewoonbaar maakten, want bleef niet ook voor hen dat bewonen zoo vurig bezield, dat de verkenners, die bezetenen der scheppende verbeelding, in plaats van er zich geheel aan te willen onttrekken, integendeel zelf bezield en gedreven werden door de hoop nieuwe wingewesten te kunnen toevoegen aan troon en volk, die zij achterlieten? Waren zij niet, gaande van het haardvuur naar de haven, die hun hart, ook als de wind in hun geheschen zeilen kwam, nog bleven verwarmen, de uitgezonden vermetelen van een imperialisme der ziel? En bewoog de prachtige of strenge rijkdom der lading, waarmee zij de haven weer binnenliepen en die bij de thuisgeblevenen aan het vuur van hand tot hand ging, vroeger of later niet de velen met verlangen naar de gebieden waar deze rijkdom bestond en die bewoonbaar bleken te zijn? Maar zooals in het dagelijksch leven de waagzucht de verkenners, zich meer en meer, en ten slotte volkomen, losmaakte van het voornemen de gemeenschap te dienen en hen uitdreef naar de onbewoonbare polen der planeet, wellicht ook omdat die waagzucht, ofschoon niet meer in nut om te zetten, toch bestaan en bezielen bleef, zoo, op die andere planeet, verging het den weinigen, die slechts door de stem der scheppende verbeelding bewogen konden worden.

Die stem riep hen naar waar slechts weinigen hen volgen konden, en naar waar niemand wonen kon. En inderdaad schijnt ook de scheppende verbeelding, die waagdrift van het

verborgen leven, in tegenstelling met de fantasie, die altijd nog voor versiering kan dienen, niet meer bruikbaar te zijn voor een algemeen doel, en schijnt zijzelve, nu alle bewoonbare gebieden bevolkt of overbevolkt werden, geen doel meer te willen erkennen dan haar eigen drift, die haar verkorene uit zwaarmoedigheid en wrevel om een menigte, die geen volk meer is, steeds zeldener, doch dan ook met steeds heviger verrukking en die steeds verder vereenzaamt, meesleept. Was het inderdaad niet juist de verbittering, de wanhoop, waartoe het leven temidden der ergerlijke menigte hèn bracht, in wien het ruischen van een volk tot hoogste stem had kunnen overslaan, die hen, na het verlies van wortels en nest, soms plotseling en met die wilde hoop, die alleen uit wanhoop haar vlucht kan nemen, het eenige wat hen nog bleef, hun vleugels, uit deed slaan, en deed verdwijnen naar het onbewoonbare, zich richtend naar de stralende teekens en beelden van andere, onbereikbare sterren?

Slechts weinige teruggebleven eenzelvigen zien nog uit naar tijdingen, die, naarmate de tocht vordert, korter worden en nog maar zelden doorkomen uit de gebieden van onafzienbare verlatenheid, waarover deze door voortaan doellooze en ontembare vervoeringen bevlogen enkelen zich steeds verder en roekeloozer wagen in dat doodstil rijk van ijs en einde. Een rijk, waar dag en nacht hun snel beurtspel met de uren der ontroering staakten, om, tot meest volstrekten zin van eigen wezen zich bepalend, elk gescheiden van den ander de eigen helft van het jaar des levens voor zich alleen op te eischen. De nog maar zoo schaars doorkomende berichten schijnen ervan te getuigen als van een rijk, waar het leven door wat wij de dood noemen tot het oorspronkelijk en onpeilbaar geheim wordt herleid, niet enkel in dien langen nacht, doch sterker nog, en meer dan ooit mogelijk scheen, als de dag, zooals die daar aanbreekt, dat uiteindelijk rijk voor even langen duur gaat verlichten. Want dan, over de verblindende sneeuw en tusschen de blinkende steilten van het ijs voorttrekkend, een korte zwarte streep leven nog maar, wijd en zijd door het zwijgend schitteren van den dood bedreigd, Wordt het hen als brachten zij met hun eigen lichamen, gedreven door ontembaren wil en vermetele vervoering, het

wezen zelf dier bonte en bewegelijke narijken van planten en dieren terug tot dat voorrijk der kristallen, waarvan zoo ver zij nu kunnen zien de ontzettende pracht der verschijningen in licht en stilte openbaar staat, hen omgevend, hen tot zich nemend - zoo schijnt het wel - met een zwijgend recht naledige eeuwen van wachten en klaar weten, dat dit een maal geschieden zou. Denken zij, bedreigd en in verrukt zwoegen ingaande tot steeds nauwer en schitterender cirkels om het volstrekte midden van dit doodstil rijk, nog aan haven en haardvuur? Wellicht, als wanhoop's donkere sneeuwstormen hen tegenvliegen, nog aan die enkele ingekeerden, bij wie zij eens voor hun laatste rust zouden willen terugkeeren; doch, uitgetrokken als verkenners, worden, als betooverden, zij nu aangetrokken, steeds dieper in den al onmiddellijker omtrek van dat geheim, dat wellicht als een eeuwig sneeuwomvlogen gevaarte van ijs, een kristallen Sphinx met wijde ledenlooze oogen, nu weldra door hen gezien zal worden, om hen, geheel sprakeloos dan, zich neer te doen werpen onder die hooge borsten, de meedoogenlooze, blinkend van ontoegankelijk licht.

Er waren er die weerkwamen, en het overschot van hun leven, meest in de verblijven dier ingekeerden, zwijgend sleten. Er waren er van wie, na een laatst kort bericht, niets meer werd gehoord. Want van den dood in dat rijk weet geen dan hij, die er bleef en omkwam.

III. Het gouden plein

Is het niet aan een onvermogen (een ouden onwil, wellicht) van het hart om de helle blijdschap, die ziel en lichaam in de eerste levensvroegte aan elkaar hadden, klinkende te houden, dat wij een zekere ontoereikendheid, die - voor de bezielden althans - het leven hier beklemt, moeten toeschrijven? Soms schijnen wij in den blik van een kind, nog maar ijl hoewel nog niet van ver, het jubelen te hooren van andere, onheuchelijker wezens, die zich verwijderen nu het hart zich met het lichaam binnen de natuurlijke kringloop van bloeien en welken wil voegen. Waarheen, als om het kinderlichaam de glans der ziel afneemt, verdwijnen zij, die

zingen uit de voorwereldlijke blijdschap? De meesten hier worden voortaan niet meer door hen bezocht of ook maar benaderd. Toch zijn er in wie iets als een vroeger overeengekomen verkeer tusschen lichaam en ziel nooit geheel te loor kon gaan; bijwijlen gelijken zij schoone dieren, bijwijlen hevige of droomstille goden, en als twee van deze bij elkander liggen en zich overweer het hart bedwelmen door melodische streelingen, kan het zijn, dat hun huid, oversidderd van ziel, zingende wordt, en wie weet hoe vlakbij - in het dónker daar - die andere wezens dan genaderd staan.

Maar ook zijn er, aan wie - aan wier lichaam, aan wier huid inderdaad - sinds het aanbreken van hun wezen de herinnering der ziel zoo onvergetelijk nableef, dat het hen nimmer en nergens volkomen rust laat. Al beleven ook zij door tijdelijk toeval wel een vluchtige vervulling, in schemerdonker en een overweer evenaren der zingende zinnen, met een ander, toch neigt hun wezen hen er eerder toe, dat helder en vroeg geheim van ziel en lichaam te zoeken door een nadenkend en eenzelvig zich begeven naar afgelegen oorden, waar een welhaast geheimzinnige helderheid zoowel te vertellen schijnt van voormalige samenkomsten als een nog mogelijke ontmoeting schijnt te beloven. Waar ook bij hen het lichaam, de huid-zelf, op hoe ijle wijze dan ook, nog deel heeft aan die herinnering, zullen zij, neigend tot een zinnelijk verkeer met de stille toedracht des levens in zulke oorden, gaarne daar verwijlen, waar in een boom, een zilverlichte berk, de koele wind voor zich heen praat, of zij zullen, waar een blij water zich voortrept tusschen gras en wilgen, niet enkel luisteren, doch de vloeiende klaarte ook over hun huid doen komen, er zich door doen bespelen tot een lied of de glinsterende herinnering aan een lied, niet meer alleen van dit leven.

Een zinnelijk verkeer, zoozeer afgewend en peinzend echter, dat het die andere wezens in hun aanvankelijk nog schichtige nadering niet afschrikt, doch hen geleidelijk wel lokken moet als tot een plek, wel niet van hun gebied, maar waar hen toch geen onraad dreigt, tot zij inderdaad aanwezig zijn, en de door hen benaderde, juist door zijn eenzelvigen inkeer, zich voelt toegelaten tot een onverhoopte gemeenschap en een daarin zich over en weer mededeelen. dat hem ademlicht verder

buiten zichzelven brengt dan hij door de bedwelming of de vervoering, waar wanhoop of hoogmoed hem wel toe brachten, ooit vermocht te komen. Indien zulk een, wien het gegeven is het vroeg geheim in eenzelvigheid en licht te hervinden, zich echter, al te zeer de heerschzucht van het bloed gehoor gevend, te herhaaldelijk stort naar de gemeenschap, die in duister en bedwelming gevonden wordt, zoo schijnt hij niet enkel de welgezinden der voorwereldlijke blijdschap van zich te vervreemden, doch ten slotte het gevaar te loopen, dat hij uit diezelfde blijdschap, door zijn gepleegd verraad, andere, heviger wezens, verklaarde vijanden, tot een blinkende vergelding over zichzelven oproept. Van dezen zal het helle lachen hem, als van vlakbij, slaan met de ontzette wanhoop van te laat heimwee.

In voor elk ander onopmerkelijke verschijnselen - het fonkelen van het water 's morgens vroeg over zijn handen, of in een voorwerp van klaar metaal het plotseling zoo eenzaam blinken van de zon - herkent hij de tot hem doorkomende voorteekenen van een ophanden overval dier eertijds liefelijke blijdschap, maar die hij als blijde haat nu tegen zich keerde, tot inderdaad - en meestal op zulk een afgelegen plek als waar vroeger de welgezinden hem bezochten - door die hevigen overvallen wordt, verward, verblind, uitgewezen en achtergelaten.

Een, wien dit overkwam, verhaalde het mij, toen ik hem vroeg naar de verrukte verwachtingen, die hem lange jaren geleden, toen wij elkander veel toevertrouwden, zoozeer vervuld hadden. Van zijn ontrouw aan het eenzelvig licht had ik een vermoeden gekregen door wat ik over hem hoorde in de jaren dat ik hem zelden zag, en in maar weinige bittere woorden repte hij daarvan voor hij mij vertelde van den zomermiddag aan zee toen hem die wraak der blijdschap trof. Hij had aan het strand gelegen met enkelen, die zijn leven in dien tijd deelden zonder te weten, wat hij voor dat leven prijsgaf. In den namiddag keerden zij zonder hem terug naar het nabij gelegen zeedorp; moeheid en een neerslachtige wrevel tegen hun bijzijn deden hem aan het op dat uur verlaten strand achterblijven. Hij viel in een niet langen maar zwaren slaap, die, toen zijn oogen zich weer geopend hadden, hem nog buiten

bereik van den tijd scheen te houden. Hij lag in zand en zonlicht; er waren nog maar enkele wolken en de lichte noordenwind was koel. Een weinig richtte hij zich op uit zijn liggende houding: het blauw van de zee was diep, maar in de verte was de lucht lichtblauw en de kim scherp. Dichtbij ging de smalle branding der ebbe aan, een lange lijn van helder bruisen, die hem een volstrekte grens scheen te stellen, en waarachter de blauwe zeestilte onmiddellijk begon als het voor goed onbereikbare.

Het nu voortaan onbereikbare - zoo, nog niet klaar ontwaakt, kwam het hem voor nu hij zich in deze verlaten helderheid weerloos overgeleverd voelde aan die vroege hoop, die hem eens een zege was geweest, maar die hem nu, heviger dan een herinnering, maar te verijdeld om als hoop nog werkelijk te zijn, als een gouden pijn doorvlijmde. Zoo, door den tijd onbehoed, scherp uitgebeten door dat bitter goud van een schampere eeuwigheid, bleef hij liggen, zijn blik van de zee teruggetrokken, kijkend naar de greep van zijn hand, die in het lichte zand woelde en leeg bleef. Vergeefs trachtte hij niet te denken aan de blinkende metgezellen, die hij van zich vervreemd had, en aan zichzelf, zooals hij met hen had kunnen leven. Eindelijk bemerkte hij hoe uit de branding een helderder stem was gaan roepen. Hij keek op: onder de zon, die nu tot een kwart van de middaghoogte gedaald was, zag hij niet ver achter de branding een wijd gouden plein op de zee. Overal omgeven door de blauwe stilte der wateren, lag het daar, groot, rond, blinkend: een andere stilte, een flonkerend zwijgen, een nog verzwijgen, maar dat al tot luisteren dwong. Hij keek ernaar met een gevoel, waarin oud heimwee tot een nooitgekende vrees verscherpte, een voorgevoel met eenmaal van onmiddellijk dreigend onheil. Want hij zag nu hoe binnen dien cirkel het eenzaam licht van dat leeg namiddaguur zichtbaar bezeten raakte tot een ronde hevige eeuwigheid, een gevaar, helen van een zoo onmenschelijke, zoo voormenschelijke pracht, dat het zijn angst verwarde en zijn oogen openhield, tot met de laatste gedachten die hem nog bleven hij zich ontzet rekenschap gaf, dat wat daar plaats greep meer was dan een gegeven teeken. En werkelijk: zienderoogen werd die cirkel onverbiddelijk als door een wil, samengetrokken; het bezeten

licht erbinnen verhevigde tot al wilder verblinding, een onheil van ondragelijke, huiveringwekkende schoonheid, tot hij in zijn schedel een helle stem hoorde, die ‘Het Gouden Plein! Het Gouden Plein!’ riep. Met die woorden nam voormalig heimwee wraak: met eenmaal lag hij op een blauwe zwevende vloer geworpen en zag van vlakbij een sidderende rand van levend goud, waaruit een geluid, dat het suizen scheen der eeuwigheid, aanging. En eensklaps bleek hem, dat die rand niet leeg was: de wildernis van het licht erboven werd als het ware omhooggetrokken tot steile, rechte stralen, en in die stralen, sidderend gespannen, begonnen gedaanten zich te verzichtbaren, hevige wezens, die de gouden bocht bezet hielden. Het suizen ging afnemen, maar toen de oogen dier verschijnenden waarneembaar werden, als begonnen zij, eerst gesloten, zich nu te openen, werd een helder geluid gehoord, steeds klinkender, en dat, toen die oogen eindelijk wijd en als ledenloos geopend stonden, eensklaps oversloeg in een lachen, zoo wild en meedogenloos, dat het hart eronder in een verblindende waanzin van hoop en wanhoop verwilderde en vernield werd. Dat was het lachen, dat eerder dan de wereld was, en, zoo zeide hij mij ‘eens zal het de wereld verwilderen en vernielen, zooals zij weten, die het nu al hoorden; want het is de blijde haat van het licht tegen het geschapene, dat eigen schaduw aanbidt’.

Ik wist geen antwoord, en hij verwachtte het niet. Zijn lichte, eens zoo stralende oogen staarden leeg naar het luid verkeer, dat af en aan ging door de straat, waaraan wij zaten. Zijn lange, vermagerde vingers speelden met het bijna leege glas. Denkend aan hoe ik hem vroeger gekend had, een wel onstuimig, maar bezield en als zichtbaar gezegend wezen, zag ik naar hem zooals hij daar bij mij zat, een uitgeworpene, door eigen daden verwoest, en verschroeid door de onmogelijke droomen, die de bedreven daden hadden opgeroepen. Zijn trekken waren verteerd, uitgebeten inderdaad als door dat bitter goud waarvan hij had gesproken, maar zijn lange lippen trilden soms als bewogen door een leed, dat de vernieling van zijn hart overleefd scheen te hebben, een laat leed wellicht van de ziel, hemzelf nog nauw bewust, maar waarvan ik mij

afvroeg of het hem eenmaal, ten doode vermoeid en weerloos als een stervend kind, niet neer zou kunnen leggen bij het Kruis, dat met de deernis van zijn open armen zoo velen den weg verspert naar dat voormenschelijk gebied, waar hij in doordrong, en dat hem uitwierp.

A. ROLAND HOLST

Jacopone da Todi

I.

Umbrië, het hart van Italië, is ook hem die het land niet bereisde, bekend als de aardsche sfeer van den Heilige van Assisi. Onder de zonen van Franciscus is de Godsdronkene van Todi hem wellicht slechts bekend als de dichter van het Stabat mater dolorosa. Of behoort die ontroerende klacht tot de werken van eeuwige schoonheid, die naamloos voortleven?

Er is thans wel geen redelijke twijfel meer mogelijk aan de oude veronderstelling, dat het Stabat van denzelfden dichter zijn moet, die in zijn Umbrische moedertaal een honderdtal Laude dichtte, waarvan de beste dien Latijnschen zang in onstuimige vervoering en teedere innigheid overtreffen.

Van Jacopone's leven is ons weinig bekend. Hij moet omstreeks 1230, enkele jaren dus na Franciscus' dood, in Todi geboren zijn uit het adellijk geslacht der Benedetti. Hij studeerde in de rechten, waarschijnlijk aan de roemruchte Universiteit te Bologna, en vestigde zich daarna als advocaat in zijn vaderstad, thans een doodsch bergnest, maar toen een bloeiende en roerige commune. Met den dood van den grooten keizer Frederik II, en het intredend interregnum, rustten voor bijkans een kwart eeuw de twisten tusschen Guelfen en Ghibellijnen. Hiermee begon een tijdvak van opgewekt leven voor de communes, die, los van elk partijverband, thans hun eigen materieele doeleinden met ingespannen aandacht najoegen, en ontspanning zochten in uitgelaten feestvreugde. Jacopone was, aan het begin dier periode, ongeveer twintig jaar oud. Hij leefde dat leven van winstbejag en vroolijk feest ten volle mee. De jongeman huwde met Monna Vanna, uit het grafelijk ge-

slacht der Coldimezzi, Umbrische Ghibellijnen. Hoe lang hij gehuwd is geweest, weten we niet, maar omstreeks 1267 bevond hij zich met haar op een bal; de dansvloer zakte in, menigeen werd gekwetst, alleen Monna Vanna overleed aan haar wonden. Men vond op haar lichaam een hairen kleed.[1)]

Dit bracht hem tot bezinning en bekeering. Hij ontzette zich over de leegheid van zijn leven en de mogelijkheid van een plotseling einde, waarop hij niet voorbereid was. De overtuiging, dat voor zijn vrouw de dood niets beangstigends kon gehad hebben, omdat ze bedacht was geweest op haar heil, wekte in hem het gevoel tijd verloren te hebben. Om dien in te halen moest hij feller ascese verrichten dan zijn vrouw gedaan had, en er terstond mee beginnen. Hij verwierp dus, man van uitersten als hij was, resoluut het leven in de wereld: hij werd boeteling buiten verband van een kloosterorde (bizzocone) en bleef dat tien jaar lang. De late legende van Jacopone weet te verhalen van een aantal dwaasheden door den boeteling verricht. Zoo moet hij zich eens op een feest geheel ontkleed, een ezelszadel op den rug gelegd, den staartriem in den mond genomen hebben, en zóó, op handen en voeten hebben rondgeloopen. De schrijver der Legende vertelt dan verder, niet dat de omstanders in lachen zijn uitgebarsten, maar dat zij zoozeer door ontzetting werden aangegrepen, toen ze den beroemden advocaat van Todi zich zóó zagen vernederen, dat de geheele feestvergadering ‘van ijdelheid in bitterheid en smart des harten verviel’.

De meeningen over de betrouwbaarheid der legende loopen uiteen: Casella[2)] raadt aan zich geheel los te maken van de gegevens, daarin vervat, en zich uitsluitend te houden aan wat ons de Laude van den dichter leeren. Maar Carla Ca-

1) Wij vinden deze gegevens in de legende van Jacopone, gepubliceerd door Tobler in de Zeitschrift für romanische Philologie 1878-1879, II 25-31, III 178-192; een kortere redactie van die legende, gevonden in de Franceschina, publiceerde P. Nicola Cavanna O.F.M. ‘Del beato Fr. Jacopone da Todi’, Assisi 1926. Voor de verhouding dier beide legenden zie men de inleiding van Cavanna. Ze wijken zeer weinig van elkaar af.

2) Mario Casella: Jac. da Todi; in Archivum Romanicum IV (1920), 281 vlg. en 429 vgl.

dorna[2)] wijst er terecht op, dat men in de Middeleeuwen bij gelegenheid groteske straffen oplegde, het hoofd van den veroordeelde b.v. met pek insmeerde en daarin veeren vaststak, of hem, belachelijk uitgedost, op een ezel liet rondrijden; en ze acht het in overeenstemming met het temperament van Jacopone, dat hij, boete doende, bij voorkeur spot en vernedering zocht in dergelijke, zichzelf opgelegde, straffen. Ik erken de juistheid van die fijne opmerking, al kan ik maar niet geloovig aannemen alles wat de Legende-dichter over Jacopone vertelt, in het bizonder niet wat hij ons mededeelt over de motieven, die den dichter zouden geleid hebben tot het schrijven van zijn Laude. Omzichtigheid in het gebruik van die bron is geboden. Niet onwaarschijnlijk dunkt me het volgende verhaal, dat de dwaasheid van Jacopone moet illustreeren:

'Een burger van Todi had eens op de markt twee kippen gekocht, en Jacopone over het plein ziende loopen, riep hij hem en verzocht hem die kippen naar zijn huis te brengen. Jacopone beloofde de opdracht te zullen volvoeren, maar ging naar de kerk San Fortunato, waar hij wist dat die burger zijn graf had, hief den steen op en stopte de kippen er onder. De burger kwam spoedig daarop thuis en vroeg zijn vrouw of Jacopone twee kippen had bezorgd. De vrouw zeide van neen en beiden vermoedden dat Jacopone weer een dwaasheid had uitgehaald. De man ging hem opzoeken en vroeg hem wat hij met de kippen gedaan had. Jacopone antwoordde: ik heb ze bij u thuis bezorgd. Pas op wat ge zegt, antwoordde de burger, want ik ben thuis geweest en heb ze niet gevonden; ook mijn vrouw zegt er niets van te weten. Toen zei Jacopone: kom mee, en ik zal u toonen, dat ik de waarheid gezegd heb en ze naar uw huis heb gebracht. En hem voerende naar San Fortunato, hief hij den grafsteen op en wees hem de kippen, zeggend: Mijn waarde, dit is uw huis; beklaag u niet over mij, daar ik punctueel gedaan heb wat ge me hebt opgedragen. De burger, geheel verschrikt, nam zijn kippen en ging ermee naar huis; en werd door die zaak zeer gesticht.'

Wanneer wij bedenken, dat Jacopone in dien tijd beheerscht

2) C. Cadorna: II Cantore della Povertà. Firenze 1923, blz. 16.

werd door de doodsgedachte, hij in het leven slechts een gang naar den dood, en in het graf dus het blijvend tehuis van den mensch zag, dan kunnen wij althans bovenstaand verhaal niet ongeloofwaardig noemen. Dit was een dwaasheid voor den mensch, die wijsheid is voor God.

Wij lezen, dat Jacopone, na tien jaren het leven van een zwervend boeteling te hebben geleid, zich liet opnemen in een klooster der Minorieten, waar hij het bestaan van boetedoening en strenge ascese voortzette. Wij weten van de chronologie van Jacopone's gedichten heel weinig, wij weten niet wanneer hij begon zijn gedachten op schrift te stellen. Maar in de periode die zich uitstrekte van zijn bekeering tot het moment dat hij de via purgativa, den weg der reiniging van zonden en begeerten, had afgelegd en de via illuminativa had betreden, moet een aantal Laude gedicht zijn, die van levenswalging en ruwe tuchtiging van het lichaam spreken.

Wanneer Jacopone in dezen tijd een terugblik slaat op het zondige leven, dat achter hem ligt, dan ziet hij 't als een landschap in schaduw van zware wolken. In een zijner Laude (XXIV) lezen we het droef verhaal van een bestaan, dat op zich zelf wel niet geheel vreugdeloos was, maar waarin de boeteling, die het beschreef, alle licht gedoofd heeft. Het is een ‘cursus mundi’ of een beschouwing over de ellende van den mensch, als in de Middeleeuwen wel meer op schrift werd gesteld; toch treffen ons hier en daar individueele trekjes:[1)]

‘Met smart werd ik ter wereld gebracht; dan in een zak gestopt, ik begon te huilen. De menschen kregen medelijden met me, namen me op en waschten me, gaven me een schoonen luier. Zonder hulp kon ik niets doen, maar hoe beloonde ik wie mij een dienst bewees? Met vuile luiers! 's Nachts moest mijn moeder opstaan om mij te voeden; zij leed kou en ik bleef maar huilen; ik had er geen reden voor, maar mijn moeder dacht van wel, en denkende dat ik sterven zou, sidderde ze over het geheele lichaam. Ze moest licht ontsteken en onderzocht me geheel maar vond niets. Zoo heb ik haar beloond voor de dracht van negen maanden en de moeilijke bevalling. Toen kwam de tijd, dat mijn vader mij

1) Ik gebruik de editie van G. Ferri, Bari, Laterza 1915, een afdruk der editio princeps, Firenze, 1490.

naar school stuurde; leerde ik mijn lessen niet dan sloeg hij me hard. Ik zag de jongens spelen, en ik was bedroefd dat ik het niet kon doen. Als ik niet naar school ging sloeg mijn vader me met een wilgenteen. Ik wou dan dat mijn vader dood ging, om van hem verlost te zijn.

Dan vocht ik veel, ik kreeg op mijn kop, maar gaf er ook van langs; ik trok ze de haren uit en kreeg oorvijgen, dikwijls ook sleepten ze me over den grond en trapten me als druiven in een kuip.

Op lateren leeftijd begon ik te spelen, met veel menschen om te gaan en groote uitgaven te doen. Mijn vader was bedroefd en betaalde mijn schulden niet; toen moest ik gaan stelen.

Toen ik een elegant leven ging leiden, kon het goud en zilver van Syrië mijn eerzucht nog niet bevredigen. Ik stierf van smart, dat ik niet alles doen kon wat ik wilde. Mijn vermogen kon mijn uitgaven niet dekken: wedstrijden, mooie schoenen, kleeren, eten en drinken, verkeeren onder de menschen, cadeaux aan vrienden en familieleden, hebben de geldkist geledigd.

Was ik genoopt mij te wreken op iemand, die mij overmoedig had behandeld - boete betalen was de gewoonte niet - dan bleef de vijandschap bestaan. Ik was in de war en crepeerde van verdriet, dat de schande niet gewroken was. Als ik mij toch wreekte, was ik bang, dat het mij dubbel betaald zou gezet worden: ik bleef thuis en durfde mij niet vrij bewegen.

Ik wilde een vrouw, mooi en gezond, en die niet ijdel was; ze moest een grooten bruidsschat hebben, ze moest lief en aardig zijn en niet van vreemd geslacht; een tong om te babbelen moest ze hebben. Er is geen wensch die vervuld wordt!

Had ik geen kinderen, dan was ik bedroefd, omdat ik mijn bezit aan de mijnen wou nalaten; zou ik wel kinderen gehad hebben, dan zou ik er toch niet zóó blij mee zijn, dat ze me een troost zouden wezen.

Ik voer een voortdurenden strijd om het eten: als 't niet naar mijn zin is, erger ik me. Nooit ben ik verzadigd: ik wil geurige spijzen, exquise wijnen en versche vruchten. De beurs ledigen en de ziel in zonde!

Dan de koortsen! Ze minderen niet door 't brevier te lezen. De dokters laten zich hun artikelen duur betalen, rozensiroop en andere potjes. Aan wat voor ziekten de menschen lijden is niet in enkele verzen te zeggen, maar de dokters weten het, die de rekeningen schrijven en zich laten betalen.

Daar is de winter, die met zijn regen komt, de straten zijn modderig en 't is niet prettig rond te loopen; wind en kou hinderen den mensch. Er is ter wereld geen jaargetijde dat bevalt. De zomer is warm, overdag hinderen onbeschaamde vliegen, die ons steken en geen rust gunnen; dan komt de nacht en de vlooien bijten.

Ben ik moe van den dag en denk te rusten, dan komen de gedachten op, die mij uit den slaap houden; ik draai mij om en om en herhaaldelijk kan ik niet slapen. De dag bevredigt evenmin.

Zoo gekweld word ik oud, verlies schoonheid en kracht; dan komt de dood en ik word door wormen opgegeten.

Mensch, bedenk toch dat er een ander leven is, dat eindeloos duurt in hemel of hel. Laten we nu onze zonden nalaten, anders worden we in het Vuur geworpen.'

In de twintigste Lauda verwijt hij zich, dat hij vroeger, toen de anderen naar de kerk waren, lekker ging eten en er niet op zag hoeveel. Daarop ging hij zingen. Als hij in gezelschap van mooie vrouwen was, gaf hij ze heimelijk knipoogjes; waren ze er niet van gediend, dan ging hij heen, er zich op beroemend, dat ze wèl van hem wilden weten. Door zijn slecht verworven rijkdom leefde hij in hoogmoed, en maakte misbruik van zijn macht. Hij werd boos als iemand hem verwijten deed.

In Lauda XXI vinden we een bevestiging van die zelfverwijten: hij nam woekerwinsten en deed den arme te kort; zag hij een gezelschap van vrouwen en meisjes dan ging hij er met zijn instrument naar toe, zong zijn nieuwste liedjes en maakte slachtoffers onder de ongelukkigen.

Dat hij ingenomen was met zichzelf en eerzuchtig, lezen we ook in de fijn-psychologische Lauda XXIX, die over de huichelarij handelt. Deze verzen zijn zeker gedicht in den tijd, dat Jacopone reeds kloosterling was:

'Ik doe of ik nederig ben, maar als iemand mij geen groote eer bewijst, word ik boos. Hoor ik laken wat ik gedaan heb,

dan vlucht ik uit zulk gezelschap; dat wegloopen doe ik opzettelijk, opdat de anderen me voor beter houden dan ik voorgesteld word. Hoor ik een ander prijzen, dan ben ik boos omdat hij evenzeer als ik geëerd wordt. Ik kook van verontwaardiging, maar doe alsof ik het prettig vind, maak echter een gebaar, dat niet erg beleefd is.'

Het is waarschijnlijk, dat Jacopone het meest te kampen had met den wellust. Om die telkens weer, uit de asch van zijn door ascese verkoolde hartstochten, opvlammende begeerte uit te trappen, schreef hij zijn beroemde satyre op de vrouwen (Lauda VIII). Maar een echt satyricus voelt zich boven het onderwerp, dat hij hekelt, verheven, en onaantastbaar voor de verleiding, die ervan zou kunnen uitgaan. Anders is de houding van Jacopone tegenover de vrouwen, dan die van Juvenalis in zijn befaamde zesde satyre. Juvenalis hekelt slechts, Jacopone bidt de vrouwen toch niet den ondergang te zoeken van zooveel mannen, die zij met haar basiliskenblik in het verderf storten, door begeerte alleen. Na vers 19 eerst begint de eigenlijke satyre, die scherp en geestig is en cultuurhistorisch van belang:

'Tooit ge u, dan zegt ge dat het is om uw man genoegen te doen, maar hij verdenkt u ervan een minnaar te hebben. Kijkt iemand u fier aan, dan denkt uw man, dat ge hem bedriegt. Hij wil weten, waar ge naar toe gaat, en in welk gezelschap ge u ophoudt; hij zal u lagen leggen, en uw praatjes niet gelooven. Zijt ge klein, dan bevestigt ge een kurken zooltje onder aan uw schoen en bedekt alles met uw sleep. Als een vrouw bleek is, brengt ze rouge aan; is ze donker, dan maakt ze zich wit. De ongelukkige zal net doen of ze lang en dik haar heeft, maar ze gebruikt valsche tressen en vieze pommade met veel haarroos. Ze weet het haar van anderen in haar tressen te schikken, ik weet niet hoe, maar ze zal er een haardos van maken, die op 't hoofd geboren schijnt.... Heeft ze een dochter gekregen, die van nature misvormd is, dan trekt ze haar zoo lang aan de neus, of knijpt erin, tot ze die gerepareerd heeft.'

De elegante advocaat, die vroeger met spel en zang wel menige vrouw bekoord en misschien verleid had, zal meermalen, wanneer hij in lompen gehuld door Todi zwierf, den

gèïnteresseerden blik van een lichtelijk spotziek vrouwenoog ontmoet hebben. Dat waren de ‘false sguardate, de valsche blikken, die de zielen, door Christus duur gekocht, deden te gronde gaan.’ En wanneer hij zich ter ruste had gelegd, op een bed van ‘ronde steenen uit de beek’ (III, 40), en ‘het tumult der zinnen de rede zich krommen deed onder het kwaad’ (VII, 31-32), haalde hij zich voor den geest het ijdel en verachtelijk gedoe der vrouwen, om ten langen leste de wellustige visioenen te zien vervagen. Maar het is niet de satyrische verontwaardiging in haar zuiverheid, die hij in zijn binnenste vermocht te wekken, om zich van zijn zondige gedachten te bevrijden - zin voor humor temperde zijn verbittering met een lach, en maakte de bevrijding minder moeizaam. Die lach verwrangde bij wijlen tot de daemonische grijns van den macaberen spot. Men denke aan het kippenverhaal, maar men leze vooral de Lauda ‘Quando t'alegri, omo de altura’ (XXV), met haar wreede en lugubere scherts. Ik vertaal alleen de vragen, die Jacopone den machtelooze in het graf toeroept, niet de doffe antwoorden, die hij daarop ontvangt:

> Wanneer ge u verheugt, hoogmoedig mensch, denk aan het graf! Antwoord me, begraven mensch, die zoo snel uit de wereld zijt verscheiden; waar zijn de mooie kleeren, waarmee je gekleed waart, ik zie je nu met vuiligheid getooid? Waar is je hoofd, zoo keurig gekamd? Wie heeft je dusdanig in de haren gezeten, dat je zoo geplukt bent? Of was het warm water, dat je zoo kaal gemaakt heeft? Je hoeft je nu niet meer te kammen! Waar zijn je zoo heldere oogen? Ze zijn van hun plaats gegooid; ik denk dat de wormen ze hebben opgegeten; die waren niet bang voor je trots! Waar is de neus, dien je hadt om te ruiken? Welke ziekte heeft hem doen afvallen?.... Waar is je tong, die zoo scherp was, open den mond, je hebt niets, is die je uitgesneden of hebben de tanden er zoo aan geknaagd?.... Sluit de lippen om de tanden te bedekken; wie je ziet, denkt dat je hem bespotten wilt, ik word bang als ik er naar kijk, de tanden vallen je uit, zonder dat ze getrokken zijn!

Door zich te verdiepen in het redeloos bestel van deze wereld,

het nietswaardige en snel-eindende van ons bestaan, de kortheid van onze zintuigelijke genietingen (V); door afkeer te kweeken van eigen lichaam en zinnenleven, schiep Jacopone een woestenij tusschen verre wereld en vereenzaamde ziel. Dit moest er toe leiden, dat hij ook uiterlijk zich van de wereld afscheidde en opname verzocht in een klooster der Minderbroeders. In 1277 of '78 moet hij Minoriet geworden zijn. Om zijn verder leven als Minderbroeder te doen begrijpen, moet ik uitweiden over de woelingen in zijn orde, die reeds begonnen waren, toen de Heilige van Assisi de oogen nog niet voor eeuwig gesloten had, en die zijn hart met weedom hadden vervuld.

Franciscus van Assisi schreef in zijn testament: ‘de Allerhoogste heeft mij geopenbaard dat ik moest leven volgens den vorm van het heilige evangelie.’ De plaatsen in het evangelie, die hem het diepst hadden getroffen, en hem den onverbiddelijken eisch stelden in volstrekte armoede te leven, waren: ‘En hij riep de twaalf bij zich en begon hen twee aan twee uit te zenden en gaf hun macht over de onreine geesten, en beval hun, niets op weg mee te nemen uitgezonderd alleen een stok: geen brood, geen bedelzak, geen geld in den gordel, doch wel sandalen te dragen, maar geen dubbele onderkleeding aan te doen.’ (Marc. 6:7-9). ‘Jezus zeide tot hem: wilt gij volkomen zijn, ga uwe bezittingen verkoopen en geef het geld aan de armen, dan zult ge een schat in den hemel hebben, en kom en volg mij’ (Matth. 19:21). ‘Zoo kan dus niemand uwer, die zich niet losmaakt van al wat hij bezit, mijn discipel wezen’ (Luc. 14:33).

Het valt niet te ontkennen, dat het beoefenen van de armoede om haar zelfs wil, tot het leiden van een onvruchtbaar leven leidt: de berooide hangt van de maatschappij af, maar kan er van zijn kant geen invloed ten goede op oefenen; hij is los van de samenleving, behalve op de oogenblikken, dat hij de hand uitsteekt om een gave te ontvangen. Dit isolement nu is de kracht van hem, die der wereld afsterft, oog en oor sluit voor den bonten schijn en het tumult van deze kermis der ijdelheid. Maar het is de zwakheid van hem, die zielzorgend en noodlenigend de maatschappij van haar geestelijke en materieele ellende verlossen wil. Dit moeten wij bedenken, om den strijd tusschen de rigoristen en de laksen in de orde te

begrijpen, die reeds tijdens het leven van Franciscus uitbrak.

Zelfs de allereerste regel, door Franciscus opgesteld en door paus Innocentius III goedgekeurd, kon niet ongewijzigd blijven: werd den Minorieten in dien verloren gegane, maar ten deele gereconstrueerden, regel voorgeschreven handenarbeid te verrichten, maar geen geld aan te nemen en slechts in geval van nood te bedelen - in de zoogenaamde 'regula prima', die haar tegenwoordigen vorm gekregen heeft op het kapittel van 1221, werd voorgeschreven, dat slechts broeders, die het geleerd hadden, een handwerk moesten verrichten; dit natuurlijk op aandrang van de geleerde fratres. Het bleef verboden geld aan te nemen. Maar aan het evangelisch voorschrift, dat de discipelen op hun weg slechts een stok mochten meenemen, werd niet de hand gehouden: bij ziekte of in groote nood mochten ze op een paard rijden. Het was toen al duidelijk, dat de oudste regel niet te handhaven was. Twee jaar later liet men in de 'Regula bullata', bekrachtigd door paus Honorius III, den eisch stilzwijgend vallen, dat de broeders het evangelie naar de letter moesten navolgen. Dit moet, volgens den rigoristischen schrijver van het Speculum perfectionis (ed. Sabatier, Parijs, p. 8) niet naar den zin van Franciscus geweest zijn, en, inderdaad, zijn vriend kardinaal Ugolino, en de paus zelf moesten hem tot toegeven op enkele punten bewegen. De 'geleerde broeders' die in vele landen als predikers en zendelingen met veel succes waren opgetreden, en die zich aan wetenschappelijke studiën wijdden, hadden gedaan gekregen, dat ze in die werkzaamheden niet te zeer werden belemmerd door de eischen van een leven in volstrekte armoede. Franciscus was over het resultaat van het generaal kapittel te Assisi van 1223, waar de regula bullata was opgesteld, niet tevreden. In zijn testament zegt hij nogeens met nadruk, dat de broeders door handenarbeid in hun levensonderhoud moesten voorzien; dat wie geen handwerk verstond, het moest leeren; dat men, zoo geen loon voor den arbeid gegeven werd, zijn toevlucht mocht nemen tot het vragen van aalmoezen. De broeders moesten er zich voor hoeden kerken, armoedige behuizingen, en alles wat verder voor hen gebouwd werd, als hun eigendom te beschouwen: zij moesten daarin verblijven als gasten en vreemdelingen. Het testament moest niet beschouwd worden

als een andere regel, maar als een vermaning, en een hoe men den regel beter zou kunnen volgen in Katholieken zin. Het moest naast den regel bewaard en geraadpleegd worden op de kapittelvergaderingen, gelezen worden na den regel. Er mocht niets aan toegevoegd worden, nòch weggelaten. Verklarende aanteekeningen mochten hem niet toelichten.

Dit testament kon of wilde de meerderheid der Minorieten niet erkennen. De regula bullata was hier en daar vaag, moest wel door pauselijke decreten en generale constituties nader worden verklaard. De rigoristen wilden geen tittel of jota aan testament of regel veranderd zien. Zoo ontstond de strijd. Reeds in 1230 verklaarde paus Gregorius IX, op verzoek der broeders, het testament ongeldig, op grond van het feit, dat het niet was uitgevaardigd met toestemming der provinciale ministers. Ook werd in de regelverklaring van 1230 niet meer gesproken van handenarbeid als middel van bestaan der broeders; aalmoezen werden de eenige bron van inkomsten der orde. Geld mocht men wel niet aannemen, maar een tusschenpersoon (nuntius, amicus spiritualis) nam giften in geld in ontvangst en kocht er het benoodigde voor.

Het aantal kloosters en kerken van de orde nam snel toe; wie moest als de eigenaar beschouwd worden? In 1245 verklaarde paus Innocentius IV alle roerende en onroerende goederen, in het bezit der orde, tot eigendom der Roomsche Kerk. In iedere provincie kwam een pauselijk procurator; hij kocht, verkocht, ruilde, vorderde gerechtelijk in, kortom verrichtte alle voorkomende transacties voor de orde. De volstrekte armoede der Minderbroeders werd een fictie. Toch beeldde men zich in, dat de orde der Minorieten armer was dan eenige andere, omdat niet zij iets bezat, maar de Kerk. Men kon zich dus ontheven achten van de strikte observatie van regel en testament. De rigoristen ontzetten zich. Hun protest baatte niet. Toen besloot men zich op den paus te beroepen: twee en zeventig broeders, die zich onderscheidden door heiligheid en kennis, begaven zich op weg naar Rome. De generaal der orde Crescentius van Jesi, was hun echter voor geweest en had van den paus het recht gekregen de schismatische broeders te straffen: zij werden opgevangen en twee aan twee over verschillende provincies verspreid, Crescentius werd wel

op het generaal kapittel, door paus Innocentius, IV in 1247 bijeengeroepen, afgezet als ongeschikt, en opgevolgd door den grooten vriend der armoede en nederigheid Johan van Parma, maar ook deze werd tien jaren daarna ten val gebracht, op de beschuldiging van Joachimietische ketterij.

Het is het ongeluk van de armoedsijveraars geworden, dat zij zich bijna allen aan die apocalyptische droomerijen overgaven. Minorieten hebben zelfs een belangrijk aandeel gehad in het samenstellen van Joachimietische geschriften, die langen tijd hebben gegolden als werken van den abt van Fiore zelf.

Men kan Joachim in zekeren zin den geestelijken vader der rigoristische richting noemen. Hij had immers de wereldgeschiedenis verdeeld in drie perioden, die van den Vader (tijd van gehuwden en leeken), van den Zoon (tijd van geestelijken) en die van den Heiligen Geest (tijd van monniken). In de eerste periode heerscht de letter van het Oude Testament; in de tweede die van het Nieuwe of van het Evangelie van Christus; in de derde zal leven het Eeuwig Evangelie, waarvan Johannes in de Openbaring schrijft: ‘En ik zag een anderen engel.... hebbende een Eeuwig Evangelie, om dat uit te roepen over de bewoners der aarde’ (Openb. 14:6). Dat Eeuwig Evangelie is volgens Joachim geen nieuw boek en allerminst een of meer zijner eigen geschriften, maar de geestelijke uitleg van het Evangelie, dat wij kennen. Vandaar dat hij het evangelium aeternum ook wel noemt ‘Spirituale Evangelium Christi’.

De letter doodt, de geest maakt levend. Het geestelijk begrip is eigen aan den Heiligen Geest; en zooals Deze uit God den Vader en God den Zoon voortkomt, zoo komt het geestelijk begrip voort uit het Oude en het Nieuwe Testament. De prediking van den geestelijken zin der Heilige Schrift, zal de taak worden van monniken, die geestelijke mannen (spirituales viri) zijn. In de derde periode, die aanvangen zal in 1260, zal er een zuiver mystieke, contemplatieve Kerk (ecclesia spiritualis contemplativa of contemplantium) heerschen, de Kerk der monniken, die geheel vrij zal zijn van de zorgen der wereld, voor den Geest zal leven en zich uitsluitend zal bezig houden met gebed en psalmgezang. De wereldgeschiedenis is dus voor Joachim een vergeestelijkingsproces.

De rigoristen in de Minorietenorde, die zich gaarne ver-

diepten in de boeken van den Calabreeschen abt, toonen in hun partijnaam ‘Spirituales’ waarschijnlijk eenigen invloed van Joachims terminologie.[1] Maar het bleef niet bij invloed op den naam alleen. De Franciscanen beriepen zich gaarne op twee duistere plaatsen in de Concordia Veteris et Novi Testamenti, een der echte werken van Joachim, waarin gesproken wordt van twee orden, die in de derde periode der wereldgeschiedenis zullen bloeien, een van leeken, een van geestelijken, of een van geestelijken, de andere van monniken. Men zag gaarne in die twee orden de Predikheeren en de Minderbroeders aangewezen. De orde van monniken (of van leeken) moest wel die der Minorieten zijn: daaraan moest Joachim wel gedacht hebben, toen hij sprak van de spirituales viri, die den geestelijken zin der Heilige Schrift, het Eeuwig Evangelie, zouden prediken. In het midden van de dertiende eeuw publiceerde de Minoriet Gerard van Borgo San Donnino een geschrift (Introductorius in Evangelium Aeternum, 1254), waarin hij het Eeuwig Evangelie materialiseerde tot een boek, of beter tot een drietal geschriften van Joachim, de Concordia, de Expositio in Apocalypsin en het Psalterium decem chordarum. Dit driedeelige Evangelie zou beide Testamenten in het derde tijdvak geheel vervangen, de Franciscanen moesten het prediken. Gerards boek werd veroordeeld, hijzelf, omdat hij zijn dwaling niet wilde erkennen, in de gevangenis geworpen.[2] De Spiritualenleider Angelo Clareno noemt hem een genoot van den boven besproken generaal der Franciscanen, Johan van Parma.[3]

1) Het woord spiritualis heeft, zooals Ehrle (Arch. f. lit. u. kirchengesch. des Mittelalt. II blz. 600 en noot) overtuigend heeft aangetoond, in de XIIIe eeuw de beteekenis ‘geistlicher, innerlicher Mann, ein Mann von tieferem religiösem Gehalt.’ Het volk noemde de rigoristische ijveraars aldus. 't Woord werd ook voor geheel andere groepen van vrome lieden gebruikt. Toch is m.i. invloed van Joachims terminologie in de benaming der strenge partij niet te miskennen. Vgl. Arch. II, 371, waar de Spiritualenleider Petrus Johannis Olivi wordt beschuldigd de opvatting te huldigen ‘quod tota auctoritas papalis et ecclesle erat a deo data eis et altris habentibus eundem spiritum.’ Vgl. ook Burdach: Cola di Rienzo, in register op ‘homo spiritualis’.
2) Zie Fra Salimbene Chronicon (M.G.H. XXXII) blz. 238(Ehrle's uitgaaf van Angelo Clareno's Historia tribulationum in Arch. II, 238 vgl.
3) Arch. II, 238.

Het proces, waarschijnlijk in 1262,[1] tegen Johan gevoerd, eindigde met zijn vrijspraak; hooge geestelijken, met wie Johan bevriend was, schijnen op die bevreemdende uitspraak invloed te hebben geoefend. Johan heeft nog jaren in het klooster Greccio geleefd. Daar kwam hij tot de overtuiging, dat niet de geheele orde der Franciscanen in staat zou zijn het Eeuwig Evangelie te prediken; daarom moest een scheiding gemaakt worden tusschen hen, die regel en testament nauwgezet volgden, en de anderen. Alleen de eersten waren de spirituales viri, door Joachim bedoeld.

De theorie van het Spiritualisme, is het best ontwikkeld door Petrus Johannis Olivi, die in 1248 te Sérignan in Languedoc is geboren; op twaalfjarigen leeftijd zich liet opnemen in de orde der Minorieten; van 1261-1270 in Parijs studeerde en zich groot aanzien verwierf door zijn vroomheid, nederigheid en geleerdheid. De Spiritualen hadden een afkeer van hoogere studie, en broeder Aegidius, diep vereerd in de kringen dier ijveraars, moet eens uitgeroepen hebben: 'Parijs, Parijs waarom vernietigt gij de orde van den Heiligen Franciscus.' Parijs was het centrum der Aristotelische studiën; ook leerden daar de bestrijders van de Bedelaarsorden. Vandaar die afkeer!

Maar het valt niet te ontkennen, dat onder de vurigste voormannen der Spiritualen mannen van omvangrijke en diepgaande studie waren. Van dezen was Olivi wel de voornaamste. Hij ontleent zijn beteekenis voor de Spiritualen aan zijn verdediging van den usus pauper en aan zijn Joachimisme. De opvatting werd onder de Franciscanen algemeen gehuldigd, dat niet alleen elke Minoriet, maar ook de orde der Minderbroeders in haar geheel geen eigendom mocht bezitten.

Aan dezen eisch werd en was voldaan. Nu zeiden de rigoristen: dit is nog niet genoeg, wij moeten ook in bescheiden mate gebruik maken (usus pauper) van datgene, wat ons slechts in naam toebehoort. De theorie nu van den usus pauper is door Olivi opgesteld.[2] Hij toonde aan, dat de diepste armoede op de beste wijze bevorderlijk was aan het bereiken

1) Zie Bondatti: Goachinismo e Francescanismo nel Dugento, 1924, blz. 103 vgl.
2) Men zie hiervoor Ehrle: Petrus Johannis Olivi, sein Leben und seine Schriften, in Arch. III, 409 vgl.

van de hoogste deugdzaamheid. Maar die diepste armoede is op haar beurt niet volmaakt, als er de usus pauper aan ontbreekt. Olivi was echter niet van meening, dat de armoede de hoogste evangelische volmaaktheid is: in zijn polemiek met Thomas van Aquino - die beweerd had, dat de armoede de geringste onder de geloften is en op zichzelf geen volmaaktheid, maar een middel ertòe - betoogde hij, dat de armoede wel niet het inbegrip is van de hoogste volkomenheid, die alleen in de Liefde gelegen is, maar dat zij toch ook op zichzelf als een volkomenheid moet aangemerkt worden; hij verwees, om deze stelling te adstrueeren, op het verhaal van den rijken jongeling, tot wien Jezus zeide: 'Indien gij volmaakt wilt zijn, verkoop al wat gij hebt en geef het (geld) den armen'.

Dit wat betreft Olivi's opvattingen omtrent de armoede, zij werd die van vele Spiritualen.

Als Joachiet is hij ook als een leider dezer ijveraars te beschouwen. Franciscus van Assisi is voor hem grooter dan de Apostelen; slechts Jezus en Maria worden boven hem gesteld. In de derde periode der wereldgeschiedenis wordt het evangelie opnieuw, en nu goed, gepredikt door Franciscus en de geestelijke leden zijner orde. Zij zullen het lot deelen van Christus, en bestreden en gedood worden, maar dan weder glorierijk opstaan. Het laatste wereldtijdvak omvat de zesde en zevende periode van de Kerk. De zesde is het tijdperk der vervolging door de twee beesten uit den afgrond, de vleeschelijke kerk en den Antichrist. De zevende periode ziet den uiteindelijken triumf van de geestelijke kerk, die der evangelische armen.

Nauw verwant met deze denkbeelden zijn die van Ubertino van Casale, wiens stille invloed in Italië groot was, maar die eerst in 1305 zijn denkbeelden uiteenzette in de Arbor vitae crucifixus Jesu.

De vervolgingen van de Spiritualen werden in de Mark Ancona in 1274 zeer hevig. Drie of vier jaar later trok Jacopone da Todi zich uit de wereld terug en werd Minoriet. De Spiritualen moesten hem wel aantrekken door hun bitteren ernst, hun kritische houding tegenover wereld, kerk en eigen ordebroeders, hun armoedsfanatisme en hun liefde voor het contemplatieve leven. Jacopone moest in zijn overtuiging van het redeloos bestel dezer wereld, die van God verlaten en den

Duivel prijsgegeven is, wel bevestigd worden door de aanschouwing van de vervolging der Spiritualen, het daemonisch werk van een verwereldlijkte kerk en van een orde, die het ideaal van haar Stichter verzaakte. In een aantal Laude, welke in dien tijd gedicht moeten zijn, treft ons de kreet van ontzetting over het toenemend bederf der geestelijkheid, en het heemzuchtig verlangen naar den idealen tijd, waarin de Oude Kerk het woord van den Zaligmaker nog niet vergeten was. Jezus klaagt over de Roomsche Kerk, die Hem ondankbaar is voor de liefde, haar toegedragen. Oudtijds was zij trouw en rein; de discipelen, bezield door den Heiligen Geest, verrichten wonderen en brachten de ongeloovigen tot bekeering. De vervolgingen vermochten niets, het getal der geloovigen klom snel. Tegen de ketterij stonden de leeraren der Kerk op, die haar op de vlucht dreven. Maar nu heeft de valsche geestelijkheid Jezus gedood, ze heeft Hem de vrucht van zijn werk ontroofd (LII). Elders vergelijkt hij de priesters van nu met de Farizeeën van toen, die immers ook priesters waren en Jezus hebben gedood (XXX). De geestelijkheid van thans heeft door hebzucht, wellust en trots den religieuzen gloed in haar midden gedoofd; de Curie wordt overstroomd door lieden die praebenden zoeken; de kardinalen zijn er op uit hun familieleden te verrijken (LIV). In de orde van Franciscus zelf heeft de studie van ijdele wetenschap den geest van nederigheid, liefde en armoede gesmoord; Parijs heeft Assisi verwoest; de gestudeerde lectoren eten geen groente in olie bij de ordebroeders in den reefter, maar doen zich te goed in de zaal der vreemdelingen. Ze komen herhaaldelijk bijeen op kapittelvergaderingen, maken artikels en voorschriften en zijn de eersten die er inbreuk op maken. Als je hun niet naar den mond praat, gaan ze zoolang intrigeeren, tot je in ballingschap sterft. Den heelen dag staan ze te kletsen en geintjes te maken met de vrouwen; en als een vrome broeder er naar staat te kijken, wordt hij zwaar gestraft. Al is de geleerde heer maar een schoenmakerszoon - hij zet een hooge borst, of de keizer zijn papa was (XXXI). Wacht u dus voor wolven in schaapskleeren; wie eens gebeten is door een slang, is bang voor een hagedis (XXXII).

De Roomsche Curie draagt van die afdwalingen de schuld.

De ledematen van den Antichrist doen zich ‘Kerk’ noemen (LI).

Het scheen dat met de verheffing van Coelestinus V (1294) een betere tijd voor de Spiritualen zou aanbreken. De nieuwe paus, Pietro di Angelerio, gewoonlijk Pietro da Murrone genoemd, omdat hij daar als kluizenaar had gewoond, was den Spiritualen welgezind. Raymund Gaufridi, die in 1289, tegen den zin van paus Nicolaas IV, tot generaal der orde was gekozen, stond aan de zijde de Rigoristen. Dit had hij getoond door enkele leiders der Spiritualen, als Pietro van Macerata en Angelo Clareno, die in 1280(?) door het provinciaal kapittel van de Mark Ancona tot levenslange gevangenisstraf waren veroordeeld, omdat zij al te vurige armoedsfanatici waren, uit hun harden kerker had verlost. De Spiritualen schepten moed. Eenigen van hen, onder wie Jacopone en Conrad van Offida, vergaderden met den generaal der orde, en besloten enkelen uit hun midden naar Rome af te vaardigen, om den paus te onderrichten over hun precaire positie, en hem te verzoeken hun de gewenschte afscheiding van de orde der Minorieten toe te staan. De paus deed dit, en de nieuwe gemeenschap noemde zich orde der Celestijnen (of pauperes eremitae domini Celeatini). Onder dezen bevonden zich zeker Pietro da Macerata, die zich Liberatus noemde, en Pietro da Fossombrone, meer bekend als Angelo Clareno, onder welken naam hij de ‘Historia septem tribulationum’ schreef, onze hoofdbron voor de kennis der Spiritualen.

Jacopone had met gemengde gevoelens de verheffing van den armen kluizenaar tot paus vernomen. Hij dichtte de Lauda ‘Que farai, Pier da Morrone’ (LIV), waaruit ons een toon van bezorgdheid tegenklinkt:

‘Wat zult ge doen, Pier da Morrone? Ge zult op de proef gesteld worden. We zullen zien, hoe ge in practijk zult brengen, wat ge in de cel hebt uitgedacht. Indien de wereld zich in u vergist, zult ge verwenscht worden. Uw faam is hoog gerezen. Als ge u toch bezoedelt, zult gij de goedwillenden in verlegenheid brengen. Als op het doel van de pijl, zijn de oogen van heel de wereld op u gericht. Het hof te Rome is een smeltkroes, er zal uit blijken of uw goud de volle waarde heeft. Indien het ambt u behaagt, dan is er geen

erger ziekte te denken; en 't is wel een vervloekt leven, wanneer men God verkiest om een mondjevol.'

Jacopone droomde zich, als velen in dien tijd, een papa angelicus, die een krachtige figuur moest zijn en de idealen der Spiritualen kon verwezenlijken. Dat Coelestinus de vurig van God afgesmeekte Leider was, kon Jacopone, die de wereld kende, moeilijk gelooven. Maar heeft hij zich bij de arme Celestijnen aangesloten? Er is niets met zekerheid van bekend. Alessandro d'Ancona heeft aangetoond[1], dat Jacopone in een codicil van het testament van kardinaal Bentivenga, uit Todi afkomstig, genoemd wordt als getuige en legataris. Het testament is te Rome opgemaakt in het jaar 1286; het codicil waar Jacopone in genoemd wordt als getuige, is van November 1288; in een ander, van Maart 1289, wordt hem een geldsom gelegateerd 'om boeken en andere benoodigdheden te koopen.' Jacopone was dus zeker te Rome in 1288. Maar in welke verhouding stond hij tot Bentivenga; vervulde hij een of andere functie, in dienst van dien kerkvorst? Ik acht het wel waarschijnlijk. Immers: behalve de overweging, dat kardinaal Bentivenga wel geen persoon, die niet in nauwe betrekking tot hem stond, in zijn testament zal hebben bedacht, leidt de beschouwing van een paar versregels, waaraan tot nog toe, voor zoover mij bekend, niet de noodige aandacht is gewijd, tot dezelfde conclusie. In Lauda LV, door Jacopone in de gevangenis geschreven, verwijt hij zich spottend (vers 4 en 5, ik vertaal zoo letterlijk mogelijk): 'ik had een praebende gekregen, aan 't hof te Rome, en wat voor last (loon) heb ik er voor teruggevoerd. Al mijn faam is verduisterd, zulk een vervloeking heb ik ervan.' En verder van die zelfde Lauda vs. 44 vlg.: 'De orde heeft een gat, dat wie er uitgaat niet te schande gemaakt is; indien die doorwaadbare plaats afgesloten werd, zouden ze (de broeders) aan hun krib blijven staan. Zoozeer ben ik pratende gegaan, om het hof te Rome te gaan likken, dat ik eindelijk gestraft ben voor mijn aanmatiging.'

Men zal mij wellicht tegemoet voeren; het is onmogelijk, dat een armoedsfanaticus als Jacopone een praebende zou ambieeren; hij heeft zich altijd met ergernis over de praebende-

1) Alessandro d'Ancona: Jac. da Todi, Todi, 1914, blz. 70-80 en 83.

jagers uitgelaten. Doch men bedenke, dat de geciteerde verzen aan duidelijkheid niets te wenschen laten; dat Jacopone niet met voldoening over die periode van zijn leven spreekt; verder, dat hij in de vervulling van zijn ambt, welk dat ook geweest mag zijn, wellicht een gelegenheid heeft gezien om in Rome practisch werkzaam te zijn in het belang der Spiritualen. Zoowel de toenmalige paus Nicolaas IV, als kardinaal Bentivenga, waren Franciscanen.

Zou paus Coelestinus zich later misschien van de diensten van den gewezen jurist verzekerd hebben? Is hem een verzoek in dien geest gedaan, dan zal Jacopone den zwakken maar sympathieken broeder op den Heiligen Stoel niet hebben teleurgesteld.

Ik acht het waarschijnlijk, dat Jacopone in Rome bleef, omdat hij daar actiever werkzaam kon zijn in het belang der Spiritualen, dan wanneer hij zich aangesloten had bij de Celestijnsche heremieten, zooals Sapegno wil, maar voor welke hypothese hij geen anderen grond weet aan te voeren, dan dat zich, vanaf 1294, een congregatie van Celestijnen bevond in Palestrina, en dat we Jacopone daar later ook aantreffen. Maar waarom Jacopone zich daar later ophield, zal ons weldra blijken.[1)]

In December 1294 reeds trad Coelestinus af en werd opgevolgd door kardinaal Gaëtani, onder den naam Bonifacius VIII. Het feit, dat Bonifacius zijn voorganger gevangen hield, deed het vermoeden rijzen, dat Coelestinus door kardinaal Gaëtani geprest was af te treden. Nog in diezelfde maand hief Bonifacius alle privileges op, die door Coelestinus verleend waren. Hierdoor werden ook de Celestijnsche heremieten getroffen, hoewel we veilig kunnen aannemen, dat de maatregel van den paus niet bedoelde hun in 't bizonder onaangenaam te zijn: het armoedsfanatisme van die idealisten liet hem koud. Toch werd het pauselijk decreet door de betrokkenen uitgelegd als een duivelsche poging de strenge navolging van Jezus en de apostelen onmogelijk te maken. Het is dus niet toevallig, dat juist onder de Spiritualen de opvatting sterk verbreid was, dat Bonifacius

1) N. Sapegno: Appunti intorno alla vita di Frate Jacopone, in Arch. Romanicum, vol. VIII (1924) blz. 416.

niet de rechtmatige paus was, maar Coelestinus. Niet algemeen werd zij echter onder de Rigoristen gehuldigd: Petrus Johannis Olivi, die, zooals we gezien hebben, als een hunner leiders kan aangemerkt worden, is zelfs de eerste geweest, die de wettigheid van Bonifacius' pausschap heeft aangetoond. Hij richtte zich, om dat te betoogen, in September 1295, tot den Spirituaal Conrad van Offida, die wel geen Celestijn was, maar toch tot de afscheiding van de orde had geraden. Succes had Olivi niet met zijn brief: men bleef in de kringen der extremisten Bonifacius als den onrechtmatigen paus beschouwen.[1)]

Toen de kardinalen Jacob en Peter Colonna, voornamelijk om redenen van familiebelang,[2)] tegen den paus, dien zij mede hadden verkozen, in verzet kwamen, en op dertien gronden verklaarden, dat het optreden van Coelestinus niet wettig was en dus Bonifacius niet de rechtmatige paus kon zijn, vonden zij steun bij drie Minorieten, waaronder Jacopone. Dit gebeurde in de maanden Mei en Juni 1297; het eerste manifest is gedateerd Longhezza 10 Mei 1297, de twee andere zijn opgesteld in Palestrina op den 11en (16en) Mei en den 15en Juni.[3)]

De paus predikte een kruistocht tegen de ontrouwe kardinalen en hun aanhang; het kasteel Palestrina, een bezitting der Colonna's waar zij zich in hadden verschanst, werd genomen en verwoest (Sept. 1298). Jacopone werd gevangen genomen en gekerkerd.[4)]

Denkelijk zal Jacopone in het kasteel Palestrina zijn felle

1) P. Livarius Oliger: Petri Joh. Olivi de renuntiatione papae, Arch. Franciscanum Historicum XI (1918) pag. 309 vlg.
2) Kardinaal Gaëtani had zich met groote voortvarendheid, met list en geweld, toegelegd op het vormen van een baronie in de Campagna di Roma, het Napolitaansche en Toscane. Die pogingen zijn met grooter kracht en consequentie voortgezet tijdens zijn pausschap. Bijna overal vond hij de belangen der Collonna's in strijd met de zijne. Zie vooral G. Falco: Sulla signoria dei Caëtani (1283-1303) in Riv. stor. italiana 1928, blz. 225 vlg.; ook R. Baethgen: Zur Gesch. des Hauses Gaëtani, in Histor. Zeitschr. Bd. 138 blz. 47 vlg.
3) De manifesten van de Colonna's in H. Denifle: Die Denkschriften der Colonna gegeven Bonifaz VIII, in Arch f. Lit. u. Kirchengesch. V, 493 vlg.
4) In Lauda LV, vs. 2-3, zegt Jacopone, dat hij anderhalf jaar op ‘monte Palestrina’ is geweest, dat is ongeveer de tijd verloopen tusschən het eerste manifest der Colonna's (10 Mei 1297) en de verovering van het kasteel in Sept. 1298. Van dit verblijf te Palestrina, bij de Colonna's, in hun sterkte, is met zekerheid iets bekend.

satyre op Bonifacius gedicht hebben, misschien ook de vijftigste Lauda. Voor we die beide gedichten bespreken, moeten wij eerst nagaan, hoe de verhouding van den paus tegenover de Minorieten in het algemeen was. Hij droeg de orde in haar geheel geen kwaad hart toe, benoemde drie Minderbroeders tot kardinaal en raadpleegde gaarne Mattheus van Aquasparta, die reeds kardinaal was, toen Benedetto Gaëtani tot paus werd gekozen. Maar de generaal der orde, Raymond Gaufridi, vriend der Spiritualen, werd door den paus zelf afgezet in het najaar van 1295. Bonifacius zou dit echter niet gedaan hebben, zoo niet vele Conventualen hierop aangedrongen hadden; hun wenschen waren hem wellicht kenbaar gemaakt door den Minorieten-kardinaal Mattheus van Aquasparta. Gaufridi's opvolger werd Johan van Murro (1296), een principieel tegenstander der Spiritualen. De orde der Celestijnen was reeds opgeheven, enkele weken na de intronisatie van Bonifacius, zooals wij gezien hebben. Liberatus en Angelo Clareno waren gevlucht naar Griekenland.

Daarheen waren vroeger ook al eenige Spiritualen uitgeweken. Er bevond zich hoogstens een twaalftal van hen op een eilandje in de Corinthische golf. Ook daar lieten de Conventualen hen niet met rust; zij wisten door lasterlijke aantijgingen den paus zoozeer tegen hen in te nemen, dat hij eindelijk last gaf tot een vervolging van die ongelukkigen.

Men kan dus zeggen, dat de paus deed wat de Conventualen wenschten. Maar dit juist was den Spiritualen een ergernis. Ubertino van Casale schilderde den nieuwen paus met beelden, ontleend aan Openbaringen XIII: hij was het zevenkoppige beest, dat uit de zee opkwam en de hoogste waardigheid usurpeerde.[2)]

Jacopone zag het einde der wereld nabij: in de vijftigste Lauda zegt hij;

'Nu zal blijken, wie geloof heeft. De nood, die geprofeteerd is, zie ik aan alle kanten donderen. De maan is donker, de zon verduisterd, de sterren zie ik van den hemel vallen. De oude slang schijnt losgebroken, de heele wereld zie ik hem volgen; alle wateren heeft hij opgedronken, hij hoopt

2) Zie F. Callaey O.M. Cap.: Ubertin de Casale, 1911, blz. 126 vlg.

den Jordaan te kunnen verzwelgen en het volk van Christus te verslinden. De zon is Christus, die geen teekenen meer verricht, om zijn dienaren te vertroosten. De maan is de verduisterde Kerk; de geestelijkheid is op den slechten weg; o Heere God, wie kan ontkomen? De sterren, die van den hemel zijn gevallen, zijn de gezamenlijke monniksorden, vele zijn van den goeden weg afgedwaald, en hebben zich op een gevaarlijk pad begeven. De wateren van den Zondvloed zijn gerezen, de bergen zijn bedekt, alles is verzwolgen; help, God, help, of wij verdrinken. De heele wereld zie ik geschokt; ze gaat snel den afgrond tegemoet. Als een bezeten man is ze, waar niemand medicijn voor weet; de artsen hebben hem opgegeven, omdat nòch tooverzang, nòch kennis helpen kan; wij zien hem op het uiterst. Er is geen ontkomen mogelijk, allen dragen het merk van de Slang. Wie aan de hebzucht ontsnapt, valt in de strikken van het weten, dat anderen veracht en zichzelf verheft; het weet de zonden van de anderen op te sommen, maar houdt zijn eigen misslagen achter den rug verborgen, dat niemand ze ziet; zij die aan die twee strikken zijn ontkomen wenschen teekenen te verrichten en wonderen, genezingen te doen, verlangen te profeteeren en opgetrokken te worden in den derden hemel. Als iemand ontkomt, mag hij God looven. Wapen u, mensch, want het uur vervliegt, dat gij aan den dood ontkomen kunt; geen dood is nog zoo hard geweest, er zal er geen zijn, die zoo smartelijk is als deze; de heiligen zijn er beangst voor geweest; wie zich veilig voelt houd ik voor dwaas'.

Over de tweede Lauda, waarvan ik veronderstel, dat zij in dezen tijd is gedicht, n.l. de felle satyre op Bonifacius (LVIII), zijn de meeningen verdeeld. Sommigen houden haar voor apocryph, enkelen zijn overtuigd van haar echtheid en stellen haar in het jaar 1303, omdat erin gezinspeeld wordt op den beruchten aanslag te Anagni. Velen, waaronder schrijver dezes, zijn ervan overtuigd, dat een gedeelte van die Lauda zeker onecht is, o.a. de verzen, welke betrekking hebben op die gebeurtenis te Anagni; en dat het stuk, dat zeker van Jacopone's hand is, naar alle waarschijnlijkheid gedicht is in

1297 of 1298, toen de dichter in openlijke rebellie was tegen den paus.[1)]

De inhoud van het gedicht, waarin Jacopone veeleer uitvaart tegen Bonifacius dan hem hekelt, is ongeveer aldus:

'O paus Bonifacius, ge hebt u zeer vermaakt in de wereld; ik denk dat ge er niet vroolijk uit kunt vertrekken. De wereld is niet gewoon haar dienaren met een blij hart te laten scheiden. Ze zal geen nieuwe wet maken, om u ervan uit te zonderen. Ik dacht, dat ge genoeg zoudt hebben van het slechte spel, dat ge met de wereld hebt gespeeld; toen ge paus waart geworden, paste die slechte begeerte niet meer bij iemand van uw hoogen staat. Maar een ingeroeste ondeugd wordt een tweede natuur; altijd is uw grootste zorg geweest schatten op te hoopen, maar nu heeft uw geeuwhonger niet meer genoeg aan het geoorloofde - ge zijt een gewone straatroover geworden! 't Schijnt dat ge alle schaamtegevoel hebt afgeschud, ziel en lichaam hebt ge ingezet om uw Huis in hoog aanzien te brengen; een man, die op los zand een groot gebouw sticht, ziet het instorten, 't kan niet missen. Zooals de salamander zich verjongt in het vuur, zoo schijnt 't dat schandalen u een genoegen en een spel zijn; om het verlossen van de zielen bekommert ge u weinig; waar de plaats is, die u toekomt, zult ge weten bij het sterven.

Als een bisschopje niets kan betalen, bedreigt ge hem met degradatie, dan stuurt ge hem naar den kamerheer, om 't op een accoordje te gooien, en zooveel te betalen, dat ge hem laat gaan. Wanneer ergens op het land u een kasteel behaagt, verwekt ge oneenigheid tusschen twee broers; den een omhelst ge, den ander toont ge een mes; indien hij niet goedkeurt wat ge wilt, dreigt ge hem dood te steken.

1) Brugnoli: Le Satire di J. da T., 1914 (kritische tekst) blz. CXLVII vlg. en 322 vlg. bracht aan het licht, dat de Lauda zonder de geïncrimineerde stukken, gelezen wordt in een der oudste handschriften, de Maglabecchiana II, VI, 63; betoogde dat het apocryphe gedeelte den logischen samenhang van het gedicht verstoort. De bewijsvoering van Brugnoli heeft me ten volle overtuigd. Onecht zijn dan de verzen 46-66; 75-78.

Ge denkt door geslepenheid de wereld te beheerschen; wat ge het eene jaar gelast, doet ge het volgende jaar te niet. De wereld is geen paard, dat zich laat toomen, zoodat ge 't kunt berijden naar uw wensch. Toen de eerste mis door u werd gecelebreerd, kwam een duisternis op in het geheele land; geen lamp bleef branden in de kerk, zulk een storm stak op, waar ge stond te spreken. Toen de kroning werd gevierd, bleef het aan de wereld niet verborgen wat er gebeurde; veertig menschen werden gedood bij het verlaten van de kerk; God toonde door een wonder, hoezeer ge hem bevielt.

Ge hielt u voor den meest bekwame onder alle menschen om paus te zijn. Ge riept St. Pieter aan, dat hij zou willen zeggen, of hij iets beter wist dan gij.

In de heilige week, toen ieder weeklaagde, hebt ge uw familie in Rome laten dansen, een steekspel houden; ik denk dat God u zal straffen met hevige smart. Binnen in St. Pieter en in het Heilige der Heiligen hebt ge uw familie laten dansen en zingen; alle pelgrims ergerden zich en vervloekten uw goud, uzelf en uw ridders.

Ik vind in het verleden geen paus vermeld, die behagen heeft geschept in zulk een ijdelen roem. Het schijnt dat ge de vreeze Gods achter u hebt geworpen, dat is het kenteeken van een wanhopige of van valsch gevoel'.[1)]

Het kasteel Palestrina werd veroverd en met den grond gelijk gemaakt, Jacopone gekerkerd, zooals reeds gezegd is. In het onderaardsche krot, waar hij vijf jaar lang is gevangen gehouden, schreef Jacopone een viertal Laude.

In de eerste geeft hij een humoristische beschrijving van zijn leven in het onderaardsche hol, waar het stinkt. Niemand mag met hem spreken, de wachter wel, maar die moet verslag doen van het gehoorde. Sperwerkettingen draagt hij, die muziek maken als hij loopt; wie in de buurt is kan

1) Jacopone deelde den afschuw van Bonifacius met vele hervormingsgezinden in dien tijd. Mendeke aan Dante (vooral: Inf. XIX, 55 vlg. XXVII, 85, vlg. Par. XXVII, 22 vlg.) en aan de Apostolici, voor wier denkbeelden het mij geoorloofd zij te verwijzen naar mijn studie 'De secte der Apostolici en haar leiders' in Tijdschr. v. Gesch. 1927 (42e jaargang).

een nieuwen dans leeren. Een mandje hangt aan den muur, opdat de ratten er niet bij kunnen komen; er zijn stukken brood in van den vorigen dag, een ui om de eetlust op te wekken: de inhoud van een bedelaarstasch. Als de none is gezongen, wordt de tafel gedekt: alle korstjes worden verzameld om zijn maag te vullen, zijn maal wordt in een aarden pot gebracht; is 't op, dan komt er visch in piquante saus; een appel wordt hem gebracht, zoo hard als een plank. Met acht paternosters moet hij zijn dagelijksch gelag aan den waker betalen.... Maar die straf richt niets uit, hij heeft er zelfs dertig jaar naar verlangd. Hij is onoverwinnelijk, omdat hij zich met twee schilden gewapend heeft: de haat, die hij zichzelf toedraagt, en de liefde, die hij voor allen voelt. Vijanden heeft hij niet, alleen vrienden; de eenige vijand van zijn redding is hijzelf. Zijn goeden naam beveelt hij den balkenden ezel aan, achter welks staart hij loopen moet, dat is zijn loon.

Jacopone's opstandige geest, die in zijn satyre op Bonifacius den stedehouder van Christus niet als zoodanig kon erkennen, moet in den kerker wel nederigheid en onderwerping aan het hoogste kerkelijk gezag geleerd hebben. In twee brieven (L, LVI en LVII) aan Bonifacius, smeekt hij den paus hem absolutie te schenken en hem desnoods de andere straf te laten tot het einde van zijn leven:

De herder heeft hem buiten de schaapskooi gebannen, heeft hem geëxcommuniceerd, wil naar het smeekend blaten niet luisteren, en hem niet binnen de veilige omheining van de kooi der kerk ontvangen. Zijn moeder, de orde der Franciscanen, heeft om vergiffenis gesmeekt, tevergeefs. Jacopone beroept zich nu op fra Gentile, een Minoriet, die door paus Bonifacius tot kardinaal was verheven in 1299.

De paus bleef onvermurwbaar. Van de indulgentie, in het jubeljaar 1300 verleend, bleven de Colonna's en hun aanhang uitgesloten. Eerst Bonifacius' opvolger Benedictus XI verloste hen uit de gevangenis (23 Dec. 1303). Jacopone bleef nog enkele jaren leven en stierf in 1306 in de kapellaanswoning van het klooster der Clarissen te Collazzone.

Hij had zich in de politiek begeven om de idealen der trouwste discipelen van Franciscus, hun heerlijkst bezit, te be-

schermen tegen de herhaalde aanslagen van de zijde der Conventualen, die den paus steeds bereid vonden den strengen regel der Minorieten te verzwakken en te verzachten. Om dien kostelijken schat te beveiligen had hij invloed gezocht bij de Curie, had hij samengespannen met machtige edellieden tegen het wettig kerkelijk gezag, had hij zijn afschuw van den Antichrist op den Heiligen Stoel in welsprekende verzen doen trillen. Maar hij verdedigde de frissche bron van het geestelijk leven met zulk een roekeloozen moed tegen de ruiters, opdringend uit de dorre woestijn der vijanden van Franciscus, omdat zijn eigen ziel er haar kracht, haar heil, haar onstuimige vervoering uit had geput. Dit toe te lichten zij de taak, die ons nog rest.

J.C. DE HAAN

(*Wordt vervolgd*)

Een Belgische misrekening

I

De beginperiode van de Nederlandsch-Belgische quaestie is nog slechts zeer ten deele bekend. In het hier volgende opstel zal getracht worden, eenige leemten aan te vullen voornamelijk aan de hand van de documenten, die door D.H. Miller werden gepubliceerd in zijn ‘My diary at the Peace Conference of Paris’, waarop hier te lande nog niet de aandacht gevestigd werd. Met name zal daarbij worden beschouwd de verhouding van België tot Frankrijk, voor de kennis van welke het hier te bespreken tijdvak zeer belangwekkend is.

De drijfveeren van de Fransche politiek ter vredesconferentie zijn zeer duidelijk belicht door Tardieu in zijn bekende werk ‘La Paix’. Hij ook deelt ons mede, dat van het begin dier conferentie af Clémenceau's streven erop was gericht, de eenheid (solidarité, union) van België met Frankrijk tot stand te brengen, ‘oeuvre que l'expérience de même que la prévoyance et l'appel du coeur commandaient à préparer’.

Hoe kon het ook anders? De overwinning was behaald, de Europeesche rechtsorde kon nieuw, en naar der overwinnaars welbehagen, worden opgebouwd. De nationale krachten hadden vrij spel, en eeuwenoude wenschen, die in rustiger tijden min of meer verborgen gehouden moesten worden, konden thans wellicht in vervulling gaan. ‘L'avenir nous réserve probablement la réunion’ had Talleyrand berustend gezegd, toen de Fransche veroveringsoogmerken ten opzichte van België door de neutraalverklaring gedwarsboomd werden. Thans was dan misschien het uur gekomen om een stap in de

gewenschte richting te doen. ‘Jeter bas les traités de 1839’. De oude hinderpaal moest worden opgeruimd. Na het bereiken van dit eerste doel zou de weg vrij zijn voor een Fransch-Belgisch verbond.

Gelijk in de Belgische zaken een specifiek-Fransche politiek bestond was er ook een specifiek-Belgische politiek, welke met de Fransche geenszins samenviel. Deze politiek, die in de annalen der Nederlandsche geschiedenis berucht zal blijven als die van het Belgische annexionisme, was reeds sedert meerdere jaren door invloedrijke Belgen voorgestaan. Zij was niet nieuw, maar knoopte aan bij oude groot-Belgische stroomingen. De oorlog had aan deze stroomingen nieuw en krachtig leven ingeblazen.

Op zeer deskundige wijze is deze annexionistische politiek verdedigd in het anonieme werk ‘La Belgique au tournant de son histoire’, dat in 1916 te Brussel verscheen.

De neutraliteit, zoo wordt daar erkend, heeft België in het verleden meer voordan nadeel gebracht. Zij heeft echter het bezwaar, dat het voor België onmogelijk wordt gemaakt, om ter zijner beveiliging de bijzondere allianties aan te gaan, die onder gegeven omstandigheden noodig kunnen zijn, en de neutraliteitsgarantie had een vertrouwen geschapen op een papieren bescherming, die door de omstandigheden waardeloos was geworden. De neutraliteit heeft niet de kracht kunnen vervangen van het Koninkrijk der Vereenigde Nederlanden van 1815. Men ziet trouwens niet, hoe deze neutraliteit na den oorlog weer zou kunnen worden hersteld.

Zij moet dus, ter betere beveiliging van België tegen rampen gelijk die van 1914, door iets anders worden vervangen. Een bondgenootschap met Engeland, ‘le seul pays qui aura toujours intérêt à l'existence d'une Belgique indépendante’? Waartoe zou zulks dienen, want ook zonder dat zijn in feite toch de Belgen de bondgenooten van de Engelschen en de Engelschen de bondgenooten van de Belgen. En van een bondgenootschap met Frankrijk kan geen quaestie zijn: ‘si une alliance avec la Grande Bretagne peut être, dans certaines circonstances, utile, un traité avec la France *seule* serait funeste au pays qui l'aurait conclu. La France n'est séparée des provinces belges que par une *frontière conventionnelle:*

ces provinces ne seraient pour elle qu' *une extension d'influence*. Le péril serait d'autant plus grand que la majorité des Belges éprouvent pour la nation française une sympathie qu'ils ne songent pas a cacher. L'Angleterre a toujours mis son veto à une combinaison, soit politique, soit même économique, qui rapprocherait la Belgique de la France.' 'Chacune a ses tendances particulières, ses instincts héréditaires. L'histoire les révèle et jusqu'ici l'histoire n'a jamais menti.'

Neen, geen bondgenootschap. 'Une alliance d'un petit Etat, *resté faible et sans défense*, avec un pays puissant, ne serait-elle pas une vassalité? Y a-t-on réfléchi? Veut-on transformer la Belgique en protectorat? Il ne faut pas placer sa sauvegarde dans le secours de l'étranger: "Aide toi, le ciel t'aidera".' 'Ce qu'il faut c'est un accroissement de territoire au nord, à l'est et au sud qui mette la patrie dans l'impossibilité d'être attaquée traitreusement. Ce sont des frontières naturelles ou des solides points d'appui pour une défense avantageuse.'

Men ziet hoe weinig dit Belgische standpunt met het Fransche gemeen heeft. Bij beide komt de opheffing van de neutraliteit voor. Maar terwijl deze door Frankrijk wordt gewenscht als eerste stap om België van zich afhankelijk te maken, wenscht België haar omdat de neutraliteit niet voldoende veiligheid aan België verschafte en trouwens niet hersteld zou kunnen worden. Een innige verhouding tot Frankrijk wordt zeer bepaaldelijk *niet* gewenscht, en men gaat zoo ver, in het Belgische ideaal ook op te nemen een vergrooting van België met Fransch gebied, dat vroeger tot de Zuidelijke Nederlanden behoorde. Hoewel de hoofdzaak blijft het opeischen van Nederlandsch gebied in het juiste besef, dat tusschen een ideaal en een oogenblikkelijk bereikbaar doel toch wel eenig verschil is. Van Belgisch standpunt gezien wordt eigenlijk teruggekeerd tot datgene, wat de verbonden Mogendheden een eeuw geleden zich als ideaal hadden voorgesteld: een rijk sterk genoeg om op eigen krachten aan vreemde aanvallen weerstand te kunnen bieden. Maar thans zonder een element, dat in de schepping der Mogendheden de kern en de hoofdzaak was: Nederland en daarmee: de traditioneele Nederlandsche politiek. En men gaat bij de aanprijzing van

het Belgische denkbeeld zoo ver, openlijk te zeggen: ‘Depuis 1815, dit Edmond Picard, la Belgique a vu venir du côté de la France douze projets d'annexion de même que, depuis le traité de Verdun, il était venu du même côté cent invasions.’ - C'est une réponse à ceux qui prétendent avec conviction que jamais péril français ne menacera les provinces belges.

‘Après la guerre, au contraire, la Belgique devra se garder des intrigues françaises.... La situation sera très difficile pour la Belgique si elle n'est pas fortifiée. L'Angleterre peut être à un moment donné retenue ailleurs. Les Belges seraient à la merci de la politique française. Que pourraient pour eux les Allemagnes? Jusqu'à présent ils ont pu profiter d'une politique de balance. En sera-t-il encore ainsi après cette guerre?’ - Aldus schreef men in een tijd, dat vrijwel geheel België zich in Duitsche handen bevond, en Belgen en Franschen zijde aan zijde tegen den overweldiger een hachelijken strijd streden.

In het laatste gedeelte van de hier geciteerde passage raken wij een zeer zwak punt in de Belgische leer, een zwakheid, die, na de ervaring van 1914, den aanhangers dier leer wel te vergeven is. Onder den indruk van het feit, dat België wederom het slagveld van Europa was gebleken beraamden zij middelen om te voorkomen, dat België dit opnieuw zou worden, en zij verwierpen de neutraliteit, die hen tegen die ramp niet had kunnen beschermen. Maar zij vergaten, dat het niet bepaaldelijk *dat* onheil was, waartegen de gegarandeerde neutraliteit hun bescherming moest verleenen. Dat de Mogendheden bij het vaststellen van deze neutraliteit niet zoozeer dachten aan een inval in België als wel aan een blijvende penetratie in België. Dat zij met name beoogden te verhoeden, dat België op eenigerlei wijze blijvend aan Frankrijk zou worden gebonden, al dan niet vrijwillig. En dat Frankrijk door de gegarandeerde neutraliteit te aanvaarden plechtig had verklaard, dat het nimmer zijn handen naar België uitstrekken zou.

Een invasie in België was niets anders dan één van de handelingen, welke een blijvende afhankelijkheid van het land ten gevolge zouden kunnen hebben. Al was ongetwijfeld de Duitsche inval een schending van de neutraliteit, het instituut

had een verder strekkende beteekenis, en door onder den indruk van het België overkomen onheil de neutraliteit voor de toekomst te verwerpen schoot men zijn doel voorbij. Men speelde aldus in de kaart van de Fransche politiek, die zoodoende tegenover België weer de vrije hand zou krijgen. Het onmiddellijke gevolg zou zijn, dat België niet langer beschermd was tegen het Fransche gevaar, waartegen de neutraliteit het wel degelijk voldoende had beschut. Was die neutraliteit eenmaal ter zijde gezet, dan bleef het in ieder geval problematiek, of datgene wat er voor in de plaats kwam - gesteld al dàt er iets belangrijks kon worden verkregen - een even afdoende bescherming zou verschaffen. Ook al slaagde men erin, zich tegen toekomstige invasies te dekken, dan nog bleef het zeer de vraag, of men tegenover de Fransche penetratiepolitiek veilig zou zijn. Dit laatste was de vraag, die voor Belgiës onafhankelijkheid van verreweg het meeste belang was, maar zoo ver zag men in België niet. Of liever: men zag, onder den indruk van het oogenblik, in de eerste plaats naar iets anders. En toch was de geheele annexionistische theorie gebaseerd op de onderstelling van een vernietiging van de Duitsche macht, van een triomf der geallieerden. Werd die onderstelling werkelijkheid, dan was beveiliging tegen Duitschland niet bijster noodig, maar zou België een bescherming tegen Frankrijk meer noodig hebben dan ooit.

Tijdens den oorlog waren de annexionistische verlangens van de Belgische regeering verborgen gehouden. Wel waren in April 1916 in een nota aan Frankrijk en Engeland de bezwaren van het bestaande Scheldestatuut uiteengezet, wel wenschten de leden van de regeering allen min of meer - want er waren verschillende graden van annexionisme - wijziging van Belgiës territoriaal statuut; maar men begreep zeer wel, dat, zoolang de oorlog duurde, een breuk met Nederland moest worden vermeden, en men had trouwens gelegenheid zich te overtuigen dat Frankrijk en Engeland ten zeerste erop bedacht waren, Nederland te ontzien. De annexionistische campagne, toenmaals reeds gevoerd, was der regeering dan ook hoogst onwelkom en minister Beyens zag zich in

Juli 1916 genoodzaakt om, in navolging van de Fransche en Britsche regeeringen, deze campagne publiekelijk te veroordeelen.

Dat het internationaal statuut van België wijziging zou ondergaan stond met dat al vrijwel vast. Het voornemen om zich van de verplichte neutraliteit te ontdoen was nimmer onder stoelen of banken gestoken. En dat bij de herziening van de verdragen van 1839, die hiervoor noodzakelijk was, wellicht kon worden beproefd deze verdragen ook in ander opzicht te doen herzien ligt voor de hand. De hoop hierop schemert door in de verklaring, die de Belgische minister van Buitenlandsche Zaken op 26 Juli 1917 aflegde op de conferentie der Geallieerden te Parijs:

'Le statut international établi en 1831-1839 pour garantir la sécurité de la Belgique est devenu caduc par la violation du traité collectif par deux de ses signataires. Il doit être revisé. A cet effet il est désirable que les puissances garantes restées fidèles à leurs engagements réunissent bientôt leurs représentants pour examiner avec la Belgique les stipulations du traité nouveau qui doit remplacer l'ancien et délibérer sur nos revendications.'

Direct na den wapenstilstand liet de Belgische regeering door de gezanten te Londen en Parijs aan die verklaring herinneren, eenigen tijd later noodigde zij de Fransche en Britsche regeeringen tot besprekingen uit. En op 17 Januari 1919 werd aan de genoemde regeeringen een uitvoerig vertrouwelijk memorandum gericht, waarin Belgiës wenschen werden uiteengezet. Het memorandum werd mede overgelegd aan de delegaties ter vredesconferentie van de Vereenigde Staten, Italië en Japan. Dit mag men ten minste wel concludeeren uit het tot nu toe alleen bekende feit, dat het aan de delegatie van de Vereenigde Staten overgelegd werd.

De verdragen van 1839 - zoo werd in het memorandum betoogd - waren door de Mogendheden aan België en Nederland opgelegd, en door deze landen slechts onder pressie aanvaard. België nam de neutraliteit alleen aan 'parce qu'elle fut induite à penser que ce statut la mettrait définitivement à l'abri du danger d'être entraînée dans des conflits armés entre les grandes puissances.' En 'elle ne se résigna au

démembrement de son territoire que parce qu'en s'obstinant à défendre son intégrité territoriale contre la volonté de l'Europe elle risquait de provoquer une conflagration générale.' Maar de opofferingen waren vergeefsch geweest. 'Le système a donc fait faillite et les motifs qui ont déterminé les Belges à accepter les traités de 1839 ont cessé d'exister.'

In 1830 koesterden de Mogendheden wantrouwen jegens België, en na den ongelukkigen tiendaagschen veldtocht werd besloten 'de Nederlandsche helft' van het koninkrijk ten koste van de Belgische te versterken. Waardoor Oost-Luxemburg en Oost-Limburg aan den Nederlandschen koning werden toebedeeld, terwijl de Belgische eischen ten aanzien van Zeeuwsch-Vlaanderen systematisch werden afgewezen. 'La neutralité conventionnelle et la garantie des Grandes Puissances devaient former compensation aux faiblesses de la constitution territoriale que l'Europe ne craignit point d'imposer à la Belgique.' De oorlog van 1914 heeft de dwalingen van 1839 in het licht gesteld, waarbij 'la Hollande qui devait être la moitié le plus solide de la Barrière (tegen Frankrijk n.l.) et qui avait reçu à cet effet tous les territoires enlevés ou refusés à la Belgique n'a pas joué le rôle en vue duquel elle avait été constituée. Elle a pu rester jusqu'au bout à l'écart du conflit mondial, tandis que la Belgique devait défendre contre la Germanie entière son territoire stratégiquement mutilé et anormalement faible et soutenir tout le fardeau des devoirs imposés en commun à elle et à la Hollande par les traités de 1815 et de 1839.' 'En reconnaissant l'impossibilité de faire revivre la neutralité permanente conventionnelle de la Belgique les Puissances alliées ont déjà admis en principe la nécessité de reviser les traités de 1839. En effet la disparition de cette clause essentielle implique logiquement la nécessité de rendre à la Belgique des éléments indispensables de solidité et d'équilibre dont la Conférence de Londres - évidemment désireuse de faire oeuvre durable - n'aurait pu la dépouiller si elle n'avait cru y suppléer en dotant le nouvel Etat belge du régime de la neutralité perpétuelle sous la garantie de toutes les puissances.'

Thans doet België een beroep op Engeland en Frankrijk tot herstel van de dwaling en het onrecht van 1839. 'Que

la Hollande soit restée neutre, il n'en subsiste pas moins que la guerre entraîne la violation et la destruction d'un système conventionnel auquel elle était partie, et que dans ce système dont la force des choses impose la revision, la Hollande avait reçu des avantages en vue d'hypothèses que les événements n'ont point réalisées. La Hollande - cela a été dit plus haut - a reçu une configuration déterminée dans la pensée qu'en cas de conflagration européenne elle aurait un rôle à jouer.' 'L'Europe a pris à la Belgique des parties importantes et même essentielles de son territoire au point de vue stratégique dans la pensée que la Belgique ne serait point capable de les défendre. La Belgique a le droit de dire qu'on l'avait mal jugée.' 'Si l'Europe reconnaît qu'elle nous a autrefois mal jugé, le fait que les Pays-Bas sont restés neutres doit-il l'empêcher de réparer ses torts envers nous?'

Voor zoover de quaestie van de herziening Nederland raakt moet natuurlijk met Nederland vriendschappelijk worden onderhandeld. België zal de eerste zijn om te vorderen, dat Nederland voor zijn eventueele concessies compensaties krijge. Maar 'si les grandes puissances alliées offraient à la Hollande des compensations adéquates pour des cessions ou rétrocessions à la Belgique qu'elles jugeraient indispensables, et si la Hollande refusait obstinément une combinaison avantageuse pour elle autant que pour la Belgique, il deviendrait fort difficile de répondre que les relations d'amitié auxquelles le Gouvernement du Roi attache pour sa part une importance primordiale, ne seront point soumises dans l'avenir à une sérieuse épreuve.'[1)]

Gevorderd wordt ten slotte:

I. Volledige onafhankelijkheid. 'Il appartiendra à la nation belge dans ce statut nouveau de juger si son intérêt lui commande selon les circonstances une politique de neutralité ou une politique d'alliances.' Mocht de Nederlandsche regeering beweren, dat de Belgische neutraliteit in Nederlands belang is, dan 'le Gouvernement du Roi compte sur l'appui de la France et de la Grande Bretagne pour faire comprendre

1) Men heeft hier de bekende Belgische stelling, dat goede verstandhouding met Nederland slechts mogelijk is, wanneer dat land een deel van zijn bezittingen aan België afstaat, in haar origineele gedaante.

au Gouvernement des Pays-Bas que, dans la revision des traités de 1839 l'intérêt néerlandais ne pourra jamais être considéré comme primant l'intérêt belge et que lorsque les deux gouvernements ne seront pas d'accord sur les solutions l'intérêt de la Belgique sera au contraire considéré comme prépondérant.' 'Au surplus l'affirmation d'un intérêt hollandais à la neutralité conventionnelle de la Belgique ne serait, le cas échéant, qu'une simple tactique: la Hollande céderait sur ce terrain, dans le but de se créer par cette concession apparente des titres à une compensation immédiate.'

II. Scheldequaestie. 'Pour que la Belgique reçoive satisfaction, pour que Anvers soit à l'abri de toute surprise préjudiciable dans l'avenir, il faut que la situation ancienne soit renversée: au lieu que le cours hollandais de l'Escaut soit sous la souveraineté hollandaise avec quelques servitudes en faveur de la Belgique, il faut que la Belgique, en fait seule intéressée, soit mise pratiquement à même de disposer de l'Escaut jusqu'à la mer comme si elle en était souverain, sauf à stipuler telles restrictions à ce droit de disposition qui sauvegarderaient les rares intérêts hollandais sur le fleuve. Le contrôle belge doit être tout aussi complet sur le canal qui relie Gand à Terneuzen jusqu'à son point de jonction avec le fleuve en territoire néerlandais.

Au point de vue de sa défense la Belgique doit pouvoir s'appuyer à tout le cours du bas fleuve.'[1)]

III. Limburg en de Maas. Nederlandsch Limburg belemmert Antwerpens verbindingen met zijn achterland, waaraan een einde moet komen. Uit strategisch oogpunt is de toestand abnormaal en gevaarlijk. 'La configuration du territoire rend impossible la défense du Limbourg hollandais par l'armée néerlandaise, de même qu'elle rend impossible la défense du Limbourg occidental par l'armée belge, celle-ci

1) Men merke op hoe na een argumentatie die geheel op gebiedsafstand gericht is deze ten slotte niet met zooveel woorden wordt gevraagd. Deze tactiek werd in 1916 reeds gevolgd, en ook verder is zij consequent volgehouden. De bedoeling was den Mogendheden de noodzakelijkheid van territoriale veranderingen te suggereeren, maar die conclusie door haar zelf te laten trekken.

ne pouvant s'établir sur la rive orientale ni disposer de la tête de pont de Maestricht.

En 1914 la Hollande n'a pas entrepris d'assurer la défense du Limbourg cédé. Il a dépendu de la seule volonté de l'Allemagne que ce territoire ne fût pas envahi. Les incidents récents de 1918 ont été plus significatifs encore. La Hollande a reconnu l'impuissance où elle était de défendre son territoire limbourgeois en laissant les troupes allemandes qui évacuaient la Belgique le traverser impunément.

Ainsi l'on ne saurait contester ni dissimuler que les événements de la guerre ont mis en relief la question du Limbourg.'

Bij het memorandum waren een juridische en een historische nota gevoegd waarin, naar het heette, nog eens bewezen werd, welke gedachten de makers van de verdragen van 1839 hadden bezield, en hoezeer het noodig was, deze verdragen in al hun onderdeelen te herzien.

De juridische nota betoogde, dat de verdragen van 1839 één geheel vormden, zoodat het wegvallen van één essentieele bepaling (de neutraliteit) de herziening van het geheel noodzakelijk maakte. 'La Belgique a perdu à tout jamais une partie absolument essentielle des avantages que le traité de 1839 devait lui assurer; elle ne peut en logique ni en équité être tenu de continuer à subir vis-à-vis de la Hollande les clauses onéreuses dont les puissances lui avaient, en retour de ces avantages, imposé l'acceptation.' België had het recht de herziening te eischen, en omdat de inhoud van de verdragen voornamelijk was ingegeven door overwegingen van algemeen Europeesch belang, moesten bij de herziening ook twee punten in het oog worden gehouden: 1) 'D'une part, la revision de ces traités ne peut s'accomplir sans tenir compte des intérêts *d'ordre européen* qui en ont dicté les clauses, 2) D'autre part, cette revision appelle nécessairement l'intervention de toutes les Puissances signataires des traités qui, restées fidèles à leurs engagements, ont conservé le droit d'en invoquer les dispositions.' 'On ne saurait concevoir que la France et l'Angleterre se désintéressent des conséquences que la faillite du système de 1839 entraîne non seulement pour la Belgique, mais aussi pour l'ordre européen dont elles s'étaient constituées les défenseurs. Il leur appartient de rectifier les erreurs commises

au préjudice de la Belgique en 1839; d'adapter notamment aux exigences d'un ordre politique nouveau les arrangements territoriaux qui ont été imposés à cette époque à notre pays.' De aard der vraagstukken maakt het onmogelijk, dat Engeland en Frankrijk de onderhandelingen aan België en Nederland overlaten. 'La Belgique a le droit d'invoquer l'appui de ses garants pour l'aider à trouver désormais dans des frontières mieux établies une sécurité que la neutralité perpétuelle n'a pu lui procurer'; en de beste vorm voor de herziening zou zijn, dat een conferentie werd belegd van Engeland, Frankrijk, België en Nederland. 'Cette conférence serait précédé d'un échange de vues entre la Belgique, la France et la Grande Bretagne dans le but d'établir entre elles un accord sur les principes et sur les compensations à offrir éventuellement à la Hollande.'

Ook de historische nota legde het erop toe aan te toonen, dat België in 1839 onrechtvaardig werd behandeld, hoe voor de Schelde een halfslachtige oplossing werd aanvaard, hoe voor wat de Oostgrens betreft België het slachtoffer werd van de Pruisische politiek. 'Enfin le statut de neutralité que (la conférence de Londres) nous imposa vint compléter ce système d'amputations territoriales. L'Europe de 1839 n'a pas compris que l'existence d'une Belgique libre et forte est une condition *sine qua non* de son propre équilibre. Par méfiance à notre égard et à l'égard de la France elle a prétendu réaliser ce paradoxe de reconnaître notre droit à l'existence, sans nous donner les moyens de remplir la mission que nous assigne notre position géographique.' 'A la Belgique la neutralité permanente fut présentée comme un gage d'inaltérable sécurité. Placée sous la garantie des Puissances, elle devait nous mettre à l'abri de toutes les convoitises étrangères. Dès lors ne justifiait-elle pas l'attitude de la Conférence dans le règlement des contestations territoriales? Qu'importait la valeur stratégique de nos frontières, si nous étions assurés d'une paix sans mélange? On le voit, tout se tient et s'engrène dans le système des traités de 1839.'

Het was noodig den inhoud van deze stukken zoo uitvoerig te verhalen, omdat zij het Belgische stelsel op fraaie wijze weergeven. Met eenig recht kon men verwachten, dat dit

samenweefsel van juridische en historische verdichtsels partijdigen bondgenooten welkom, en onwetenden bondgenooten aannemelijk zou toeschijnen. Te meer omdat voor haar geen andere bron van voorlichting bestond. De toeleg is duidelijk: de machtige bondgenooten zullen met België een anti-Nederlandsche coalitie vormen, welke haar wil aan Nederland zal opleggen. Het wegvallen van de neutraliteit moet het voorwendsel opleveren, om de gebiedsuitbreiding te kunnen bereiken.

De Belgische 'voorlichting' had aanvankelijk eenig succes. Een Britsch deskundigenrapport van 4 Februari 1919 nam de Belgische stelling over: '(Belgium) demands that the whole system of 1839 should be revised; this will naturally include first, that the restraint on her full sovereignty implied in permanent neutrality should be relinquished and, secondly, that the boundaries which were closely associated with this should be redrawn. We recommend that this demand should be supported and that the whole arrangement should be reconsidered.' Het rapport beveelt verder aan ondersteuning van den eisch met betrekking tot Limburg, maar afwijzing van dien t.a.v. Zeeuwsch-Vlaanderen. Het Schelderégiem moet echter gewijzigd worden. 'This would be most conveniently done by establishing under international guarantee a commission for the control of the river.' - Een Amerikaansch deskundigenrapport uit diezelfde dagen onderscheidt zich van de Belgische stukken vrijwel alleen hierdoor, dat de schrijver bovendien nog weet te bewijzen, dat Nederland de verdragen van 1839 heeft geschonden,[1)] en doordat het krachtig opkomt voor behandeling van de herziening door alle groote mogendheden, niet alleen door Engeland en Frankrijk. Ook de Amerikaansche expert voor West-Europeesche zaken, Ch.H. Haskins, begaf zich geheel in het Belgische vaarwater, en de 'intelligence section' van de delegatie toonde zich 21 Januari in haar aanbevelingen voor de Amerikaansche gedelegeerden een warm voorstander van de Belgische eischen. Van over-

1) In het Belgische memorandum was die opvatting wel even aangeduid, maar niet nader uitgewerkt. Hetzelfde zou later worden gedaan in Tardieu's toelichting op het rapport van de Commissie voor Belgische Zaken aan den Oppersten Raad.

wegende beteekenis was dit alles voor België echter niet. De beslissing lag bij den Oppersten Raad der geallieerden, die zich op 11 Februari voor het eerst met de Belgische eischen bezig hield.

Het betoog waarin minister Hymans[1)] op die vergadering de Belgische vorderingen voordroeg is voor een groot gedeelte reeds bekend. Kortheidshalve verwijs ik daarvoor thans naar Colenbrander: Nederland en België. Onbekend bleef tot nu toe het debat, dat over de eischen werd gevoerd. Het is opmerkelijk hoe dit debat uitsluitend plaats had tusschen Hymans eenerzijds en Wilson en Balfour anderzijds. Duidelijk blijkt, waar de Belgische oogmerken op bezwaren stuitten.

Nadat de beschouwingen over de Schelde en het kanaal Gent - Terneuzen waren voorgedragen werd Hymans door Wilson onderbroken. Hoe kon Nederland tot een bespreking gebracht worden? Antwoord: Nederland had, met Frankrijk en Engeland, de verdragen van 1839 geteekend. Deze mogendheden en de andere geallieerden moesten in beginsel besluiten tot de herziening en Nederland oproepen om daarbij mede te werken. Hymans verzocht de groote mogendheden om bij de onderhandelingen België te steunen.

Maar Wilson verklaarde, dat hij het wel mogelijk achtte, door onderhandelingen van Nederland een wijziging in het Schelderégiem te verkrijgen, maar niet begreep hoe dat land ertoe gebracht kon worden, den linker Scheldeoever af te staan. En Balfour meende dat de eigenlijke moeilijkheid was, dat zulke dingen van een neutralen staat moesten worden gevraagd zonder dat eenige compensatie werd aangeboden.

Eerst hield daarop Hymans zijn beschouwingen over Limburg, waarbij wederom met den doortocht van de Duitsche troepen werd geschermd, om vervolgens terug te komen op de opmerkingen van Wilson en Balfour. Voor de oplossing van de territoriale quaesties was de steun van de bondgenooten noodig, en compensatie kon voor Nederland worden gevonden in Pruisisch Gelderland, Bentheim en Oost-Friesland. Neder-

1) Behalve Hymans waren voor België aanwezig: Van der Velde, Van den Heuvel, Rolin Jacquemyns, Bourquin.

land zou dan in de Eems een sterke verdedigingslinie krijgen, de zak van Bentheim, van waar uit een Duitsche aanval in 24 uur de Zuiderzee kon bereiken, en aldus Nederland in tweeën snijden, zou verdwijnen. Niet langer zou Nederland worden bedreigd door het gevaar dat Duitschland een kanaal groef van den Rijn naar Emden, wat voor Rotterdam noodlottig zou zijn. Nederland zou in Emden een nuttige haven verkrijgen, beschermd door een gordel van eilanden, terwijl Duitschland van plan was, om van Borkum een tweede Helgoland te maken. Dan was er nog een kanaalplan, om Emden met de monden van Weser en Elbe te verbinden, en met het Kieler kanaal, waardoor de Duitsche vloot veel gevaarlijker zou worden. In 1912 had de Duitscher Dr. Groh geschreven, dat de Duitsche vloot door een Eems-Rijnkanaal via Nederland in het Engelsche Kanaal kon komen. Dan, zoo schreef hij, zullen wij Engeland bij de keel grijpen.[1)] Nadat ten slotte de Belgische wenschen met betrekking tot Luxemburg, Eupen en Malmédy waren uiteengezet en nogmaals een beroep op de bondgenooten was gedaan werd de vergadering gesloten.

Het resultaat van Hymans' optreden was, dat op 12 Februari de Opperste Raad op voorstel van Balfour het volgende besluit nam:

'A. That an expert commission, composed of two representatives each of the United States of America, the British Empire, France, Italy and Japan be appointed to consider and advise on the following questions, arising out of the statement made at the Quai d'Orsay on February 11th by the Belgian Minister of Foreign Affairs on the claims of Belgium, namely:

1 The proposed transfer of the town and district of Malmédy to Belgium.
2 The definite incorporation in Belgium of the town of Moresnet.
3 The possible rectification in favour of Holland of the German-Dutch frontier on the lower Ems, as a compensation to Holland for meeting Belgian claims in regard to sovereignty

1) Het is misschien niet overbodig er op te wijzen, dat het proces-verbaal van de vergadering uitdrukkelijk al dit fraais vermeldt als daar door Hymans voorgedragen.

over the mouths of the Scheldt and the southern part of Dutch Limburg.

B. That the question of securing for Belgium in time of peace the full rights and liberties which according to the statement made at the Quai d'Orsay on February 11th by the Belgian Minister of Foreign Affairs she claims in regard to

a The navigation and control of the waters of the Scheldt in its entire course.
b The Ghent - Terneuzen canal and
c The communications by canals and railways between Antwerp and the Rhine and Meuse and Dutch Limburg

be referred to the commission on the international control of ports, waterways and railways.'

Van bemoeiingen van de commissie voor de waterwegen in dezen blijkt verder niet.[1)] Voor de sub A bedoelde commissie werden op 13 Februari de leden aangewezen[2)], en op 25 Februari hield zij haar eerste vergadering.

In het begin van dit artikel is reeds het doel van de Fransche politiek tegenover België vermeld. De voorzitter van de Commissie voor Belgische zaken, Tardieu, stelde zich tot taak, deze politiek te doen slagen. Hymans had herziening van de verdragen van 1839 gevraagd, met name de vervanging van de neutraliteit door iets anders. Hij speelde zoodoende den Franschen in de kaart, en het gevolg bleef niet uit: 'l'appui

1) Op 18 Februari verklaarde de Belgische afgevaardigde Segers in de 2e subcommissie der commissie voor havens, waterwegen en spoorwegen, dat de Scheldequaestie voorloopig behoorde tot de competentie van de commissie voor Belgische zaken, die was ingesteld 'pour étudier les revendications formulées par la Belgique dans leur ensemble'. Waarmee Segers, naar verderop zal blijken, zich deerlijk vergiste.
2) Samenstelling van de Commissie voor Belgische Zaken:
Frankrijk: André Tardieu, gevolmachtigd onderhandelaar - voorzitter. Laroche, gedelegeerde en adviseur voor politieke en diplomatieke zaken.
Vereenigde Staten: Dr. Charles H. Haskins, expert voor West-Europeesche zaken. Kolonel S.D. Embick, gedelegeerde en adviseur voor militaire zaken.
Groot-Brittannië: Sir Eyre Crewe, gedelegeerde en adviseur voor politieke en diplomatieke zaken. Headlam Morley, idem.
Italië: Ricci Busatti, gedelegeerde en adviseur voor politieke en diplomatieke zaken. Graaf Vannutelli Rey, expert voor politieke en diplomatieke zaken. Japan: Kato, gedelegeerde en adviseur voor politieke en diplomatieke zaken.

de la France lui fut assuré sans relâche, pour briser cette chaîne surannée,' schrijft Tardieu. Vóór alles moest duidelijk komen vast te staan, dat de verdragen niet langer zouden gelden, 'il fallait, pour construer l'avenir, déblayer d'abord le terrain des vestiges d'un passé mort.' Daarnevens was het dienstig om de Belgische vorderingen te steunen, indachtig aan de leer, dat men vliegen met stroop pleegt te vangen.

Toen nu op de eerste vergadering der commissie Tardieu voorstelde, de quaesties van Limburg en van de Schelde te bespreken stiet hij op een moeilijkheid. Eyre Crewe en Haskins verklaarden met zekerheid te weten, uit een gesprek van Balfour met Wilson, dat eerstgenoemde niet de bedoeling had gehad om aan de commissie de bestudeering van de Belgische eischen tegenover Nederland op te dragen, maar uitsluitend om na te gaan, of er eventueel compensaties voor Nederland te vinden zouden zijn.

Het mandaat van de commissie was dus zeer beperkt. Haar leden betreurden dit algemeen en Tardieu vroeg en verkreeg verlof om van den Oppersten Raad te vragen, aard en grenzen van de instructie nader vast te stellen. De vergadering werd hierop verdaagd, na eenige opmerkingen van minder belang over de eventueele compensaties, en nadat Tardieu nog wat stemming tegen Nederland had gemaakt door te gewagen van den band tusschen de Duitsche en de Nederlandsche politiek en van den doortocht der Duitschers door Limburg.

Er was voor Tardieu alle reden om zich tot den Oppersten Raad te wenden, want tot nu toe liepen de zaken niet naar wensch. Voor Frankrijk was allereerst noodig, dat duidelijk zou komen vast te staan, dat de verdragen van 1839 met hun neutraliteitsbepaling zouden verdwijnen, terwijl zoo mogelijk tevens iets ten gunste van de Belgische eischen moest worden bereikt. Voorloopig had de Opperste Raad evenwel niets anders toegestaan dan een onderzoek, wat men eventueel aan Nederland zou kunnen aanbieden, zonder iets te zeggen van de verdragen van 1839, noch ook iets ten gunste van de Belgische vorderingen te beslissen. Er was dus volop aanleiding om te trachten, den raad tot nieuwe besluiten te bewegen. 'Informé des hésitations de certains à l'égard de stipulations qui, de toute nécessité, devaient mettre en cause une neutre,

la Hollande, je voulais, avant tout débat de détail, affirmer et motiver le principe essentiel de la libre existence d'une Belgique victorieuse,' deelt Tardieu mede.

In de vergadering van den Oppersten Raad van 26 Februari zou hij zijn slag slaan. Hij beklaagde zich dat zijn commissie in een moeilijke positie was, dat zij bezwaarlijk compensaties kon bestudeeren zonder te weten, wat er gecompenseerd moest worden. Mocht de commissie Nederlandsche afgevaardigden hooren, mocht zij de Belgische eischen bestudeeren? Hij stelde voor van wel.

Als antwoord gaf Balfour een verklaring van de situatie: 'Belgium had no claim in the ordinary sense to any territory belonging to a neutral and friendly state.... The Conference had no power to ask Holland, a friendly and neutral state, to cede anyportion of its territory; and if this were admitted, as he thought it must be admitted, the question for the commission was a purely practical one. The Belgians said that certain portions of Dutch territory were very inconvenient to Belgium, interfering with their waterborne traffic or rendering their strategic defence risky. *No right to an alteration was alleged*[1)], but it was suggested that certain territories now under German sovereignty but Dutch in sympathy, language and tradition might be so much desired by Holland that their cession would incline the Dutch to offer Belgium the territories she desired. This he understood to be the Belgian argument. The commission had not been asked to adjudicate on the value of the exchange, only the Dutch could decide whether it satisfied them.' En hij moest in dit verband verhalen, dat de Nederlandsche gezant te Londen hem had verklaard, dat Nederland onder geen voorwaarde ook maar een duimbreed van zijn grondgebied zou afstaan. Pichon zei, van den Nederlandschen gezant te Parijs een dergelijke mededeeling te hebben ontvangen, en zelfs een formeele verklaring van den Nederlandschen Minister van Buitenlandsche Zaken.

Maar Tardieu maakte opnieuw bezwaren. Zoolang niet uitdrukkelijk was verklaard dat de verdragen herzien moesten worden, zou de commissie steeds op moeilijkheden stuiten. Zij zou niet weten wat zij bespreken mocht, zij zou in diploma-

1) Cursiveering van mij. Balfour negeert eenvoudig de Belgische stelling.

tieke moeilijkheden geraken, speciaal met Nederland. Eens voor al moest worden beslist, dat de herziening noodig was.

Balfour was het hiermee geheel eens en gevoelde er voor aan de commissie een onderzoek op te dragen naar de stappen die genomen moesten worden om een nieuw statuut voor België vast te stellen. Waartoe ook besloten werd, nadat Lansing had opgemerkt dat men bezwaarlijk zeggen kon, dat alleen reeds door den oorlog de verdragen hadden opgehouden te bestaan, en nadat Tardieu nog getracht had verlof te krijgen, in het onderzoek officieel Belgen te betrekken, hetgeen door Balfour verboden werd.

Tardieu heeft hier ontegenzeggelijk zeer tactisch gemanoeuvreerd. Door het voor te stellen alsof de commissie onmogelijk haar eigenlijke taak kon volbrengen zonder een uitbreiding van haar mandaat bereikte hij dat alsnog datgene aan haar werd opgedragen, wat in zijn oogen steeds de hoofdzaak was geweest. Vrijelijk kon thans gewerkt aan het 'jeter bas les traités de 1839', waarmee de commissie zich dan ook verder bezig hield.

Maar bij nauwkeurige lezing van de stukken krijgt men wel den indruk, dat de overeenstemming tusschen Balfour en Tardieu niet zoo volkomen was, als het op het eerste gezicht lijkt. De tekst van het raadsbesluit is niet bekend. Het procesverbaal resumeert het besluit aldus: 'that the Belgian commission should examine the question of the neutral status of Belgium as established by the treaty of 1839 and make recommendations to the Council concerning modifications of this status'. Nu zou men uit de slotwoorden kunnen opmaken, dat de commissie óók voorstellen omtrent het toekomstig statuut van België mocht doen, maar dit was in geen geval de bedoeling.

Tardieu wenschte wèl zulk een opdracht om de Belgische eischen te onderzoeken. Natuurlijk. Zoodoende zou niet alleen de herziening worden voorbereid, maar tevens de inhoud van de nieuwe regeling worden bepaald, waarbij Tardieu zijn denkbeelden daaromtrent, via de commissie voor Belgische zaken, bij den Oppersten Raad kon trachten door te drijven. Op de commissievergadering van 25 Februari probeerde hij dan ook de Belgische eischen te doen onderzoeken, hetgeen hem toen

belet werd. Thans trachtte hij opdracht te krijgen tot zulk een onderzoek, voorgevende dat dit noodig was om de compensaties te kunnen bepalen. Maar hij kreeg daarop ten antwoord, dat er geen Belgische eischen in eigenlijken zin bestonden en dat de Conferentie van Nederland geen gebiedsafstand kon.... *vragen*.

Ziende dat hij zóóveel niet bereiken kon deed Tardieu toen water in zijn wijn en vroeg, dat eerst uitdrukkelijk zou worden uitgesproken, dat de verdragen herzien moesten worden, waarbij hij den nadruk legde op de bezwaren van formeelen aard, waarop de herziening anders zou stuiten. Ditmaal stemde Balfour schoorvoetend toe in een uitbreiding van de taak der commissie: 'he felt inclined to suggest that the commission should be asked to consider the question'. En hij formuleerde de te verstrekken opdracht aldus: 'inasmuch as circumstances have, in the opinion of the Conference, profoundly modified or destroyed the Treaty of 1839 the commission should consider what steps ought to be taken to put the status of Belgium on a new basis'. Volgens dit voorstel zou de commissie - uitgaande van de onderstelling dat de verdragen herzien moesten worden - advies uitbrengen over de te volgen herzieningsprocedure. Dit zijn de 'aanbevelingen', waarvan het raadsbesluit gewaagt. In het algemeen kan men zeggen, dat Balfour, die Tardieu blijkbaar geheel doorzag, er ten zeerste op uit was, de bevoegdheden van de commissie, en daarmee van Tardieu, binnen enge perken te houden.

Tardieu, die er vooral op bedacht was zijn denkbeelden omtrent den inhoud van de herziening aan den Oppersten Raad op te dringen, heeft de nieuwe opdracht zeer eenzijdig weergegeven door aan de leden zijner commissie mede te deelen dat was gevraagd: 'un avis motivé sur le principe de la revision des traités de 1839'. Hij corrigeerde trouwens deze mededeeling door, van zijn bezoek aan den Oppersten Raad verslag doende, te zeggen, dat verlangd werd het oordeel der commissie over: 'l'état actuel des traités de 1839 en droit et en fait, ainsi que sur les conditions et la forme que pourrait revêtir la revision de ces traités'. Maar terwijl voor Balfour dit laatste gedeelte van de opdracht de hoofdzaak was werd door Tardieu de vormquaestie geheel op den achtergrond

geschoven.[1] Hij dreef de commissie in de door hem bewenschte richting, en zij volgde gewillig.

De processen-verbaal van de vergaderingen der commissie van 1 en 4 Maart, die voor haar voldoende waren om de Belgische quaestie af te handelen, zijn een trieste lectuur. Van eenige deskundigheid dier commissie van deskundigen blijkt niemendal.[2] Vrijwel het eenige punt dat tot discussie aanleiding gaf was de vraag, hoe men zou uitdrukken, dat Nederland aan de herziening moest deelnemen, aan welke discussie het navolgende ontleend is:

Tardieu: ....Nous ajoutons:

'*b*. La Hollande doit être invitée à participer à cette revision.'

Je crois que cela va de soi: personne ne conçoit cette revision sans la participation de la Hollande à la conversation.

Ricci Busatti: Au lieu de cette invitation j'aimerais mieux dire que cette revision ne peut avoir lieu sans que la Hollande ne soit consultée.[3]

Eyre Crewe: Le point sur lequel nous devons insister, c'est l'obligation de la revision du traité, des traités de 1839; c'est une question de détail de savoir si la Hollande doit être invitée à participer à cette revision. A quoi bon faire intervenir à côté du principe que nous reconnaissons un détail théorique de peu d'importance.

Laroche: La question va se présenter comme ceci. Les puissances sont d'accord avec la Belgique pour déclarer que les traités de 1839 doivent être revisés, qu'en conséquence elles ne veulent plus les tenir pour valables. Dès lors la Hollande est bien forcée de négocier; on ne lui permettra pas de considérer que ces traités de 1839 continuent d'être en vigueur.

1) Het slot van het - o.a. in het Belgische grijsboek reeds gepubliceerde - commissierapport, dat dit punt behandelt, is door Haskins in Tardieu's ontwerp later ingevoegd.
2) Wel blijkt dat Eyre Crewe den Belgen zeer gunstig gezind was, evenals Haskins, wiens deskundigheid zich vooral uitte in de gemakkelijkheid, waarmee hij zich de Belgische voorstellingen had eigen gemaakt. Ricci Busatti, hoewel van de quaestie blijkbaar volmaakt onkundig, maakte af en toe een uit juridisch oogpunt juiste opmerking. De Japanner speelde geen rol.
3) Men merke op dat beiden slechts spreken over deelname van Nederland aan de beraadslaging, niet aan de beslissing.

Tardieu (eenigen tijd later): ....Le jour où la revision des traités sera décidée on sera dans la discussion au fond: ce sont les puissances garantes et les puissances alliées peut-être qui feront entendre raison à la Hollande. Pour le moment il s'agit seulement de dire à la Hollande que la Belgique et les grandes puissances estiment que les traités de 1839 doivent être revisés.

Laroche weet een uitweg: de theorie, dat de verdragen al niet meer bestaan en dat er dus iets nieuws moet worden gemaakt. Maar dan, zegt Tardieu, moet men Nederland van verdragsschennis beschuldigen, en dat willen de mogendheden niet. Wel heeft hij in zijn ontwerp op deze rechtens zeer sterke opvatting gezinspeeld, door te herinneren aan de garantie, die Nederland zich op 3 Augustus 1914 door Duitschland heeft laten geven[1)], en op den terugtocht der Duitschers door Limburg.[2)]

Men werd het ten slotte eens op een formule van Laroche: ‘La Hollande devra participer à cette revision’.

Haskins: Et si elle refuse....

Eyre Crewe: Elle est toute prête à accepter, nous le savons.

Inderdaad, meende Tardieu, wat Nederland onaangenaam vindt is juist dat er buiten haar om over deze dingen gesproken wordt.

Voor het overige volgde de commissie critiekloos haar voorzitter, wiens van te voren gereed gemaakte ontwerp-nota zonder noemenswaardige wijzigingen werd tot rapport met toelichting aan den Oppersten Raad. Tardieu's succes was volkomen: behalve een rapport dat tot herziening concludeerde slikte de commissie een toelichting, die niets anders was dan een herhaling van de reeds bekende Belgische beweringen over geschiedenis en tegenwoordigen staat van de verdragen van 1839.

1) Bedoeld wordt de verklaring der Duitsche regeering, dat Nederlands neutraliteit zou worden geëerbiedigd.

2) De toelichting op het commissierapport bevat deze passage in den volgenden vorm: ‘Il serait possible d'examiner si les traités de 1839 ne sont pas dès maintenant abolis, sans qu'il y ait lieu à revision (volgen de argumenten). La commission ne se prononce pas sur ce débat juridique. Il semble d'ailleurs conforme à l'esprit qui anime les Puissances réunies à Paris, comme au désir de la Belgique elle-même de ne pas invoquer cet argument et d'employer une autre méthode.’

Op 8 Maart werd dit rapport door Tardieu aan den Oppersten Raad voorgedragen, die het naar behooren aanvaardde. Daarmee stond dan ondubbelzinnig vast, wat iedereen trouwens reeds wist: dat volgens de mogendheden het statuut van België op de een of andere manier wijziging zou moeten ondergaan.

Van belang is evenwel dat hiermee absoluut niet was bedoeld, reeds thans iets te beslissen over den aard van Belgiës nieuwe positie. Bij het besluit van 26 Februari was men van de gedachte uitgegaan, dat een verklaring van de noodzakelijkheid van de herziening noodig was om een behoorlijke behandeling van de herziening zelf mogelijk te maken. Van Tardieu's commissie werd verwacht ‘un avis motivé sur le principe de la revision des traités de 1839’. De toelichting op het rapport der commissie was dan ook een uitvoerige uiteenzetting (als men deze aaneenschakeling van onwaarheden zoo mag noemen) van de redenen, waarom de verdragen van 1839 niet gehandhaafd konden blijven. Maar gezwegen werd over den nieuw te scheppen toestand. Al bracht naar de Belgische stelling opheffing van de neutraliteit mee, dat België gebiedsuitbreiding zou krijgen, al mocht men dus naar Belgisch-Fransche opvatting ter gelegenheid van opheffing van de neutraliteit die gebiedsuitbreiding verwachten, de simpele beslissing dat het neutraliteitsverdrag niet gehandhaafd zou worden hield nog niets in over de te maken wijzigingen, het was slechts een formeele verklaring ter inleiding van de besprekingen over de herziening, ongeacht de motieven bij deze gelegenheid door Tardieu naar voren gebracht. Klaarblijkelijk was dit Balfours bedoeling, toen hij 26 Februari aan Tardieu's aandrang toegaf. Het is trouwens reeds gebleken, dat Wilson en Balfour tegen overdracht van Nederlandsch gebied aan België ernstige bedenkingen koesterden en dat eerstgenoemde het als van zelf sprekend beschouwde, dat de vredesconferentie Nederland daartoe niet zou dwingen.

Niettemin bevat de conclusie van het rapport de passage, dat ‘le but général de cette revision est.... de supprimer tant pour (la Belgique) que pour la paix générale, les risques et inconvénients divers résultant des (traités de 1839)’. Dit

is te danken aan Tardieu, die het aldus motiveerde: ‘J'aimerais que nous donnions une indication de ce genre définissant l'objet de la négociation qui s'engagera; j'ai toujours, je l'avoue, une sympathie pour les solutions franches, et ainsi nous insisterons sur la nécessité de la revision d'un traité auquel sont dus les préjudices que la Belgique a éprouvés. Nous devons rester sur le terrain de droit, des principes directeurs de la Conférence, mais vous reconnaîtrez avec moi que nous devons saisir - ce sera justice - toutes les occasions de montrer à la Belgique la sincérité, l'activité de notre sympathie commune. Voilà pourquoi j'ai ajouté ce dernier alinéa.’

Tardieu zelf was er dus blijkbaar wel van overtuigd dat hij aldus iets in het rapport bracht, dat er eigenlijk niet in thuis hoorde. Het valt bezwaarlijk aan te nemen dat zijn bedoeling zoo onschuldig was als hij het wilde doen voorkomen, en niet veeleer om de Angelsaksische leden van den Oppersten Raad bij verrassing op een weg te dringen, dien zij vrijwillig niet wilden betreden. Doch zelfs al neemt men aan dat hij hier waarheid sprak, dan nog blijft het lichtelijk vreemd den promotor van de Fransch-Belgische politiek te hooren verzekeren: ‘j'ai toujours une sympathie pour les solutions franches’[1)].

Dat het argument, dat de commissie de eigenlijke Belgische eischen wel moest onderzoeken ten einde haar oorspronkelijke

1) Nadat de genoemde passage op 1 Maart was aangenomen is zij op 4 Maart nog wat uitgebreid. Haskins wilde erin opnemen, dat het doel der herziening was, in België een régiem te vestigen in overeenstemming met de beginselen van den Volkenbond. Hiertegen werd bezwaar gemaakt, omdat dit den indruk zou wekken alsof België toch weer een speciaal statuut zou krijgen, en omdat Nederland dan wellicht zou beweren, dat de Volkenbond maar voor Belgiës veiligheid moest zorgen. De definitieve redactie van de toevoeging was: (le but général est) ‘conformément à l'objet de la Société des Nations de libérer la Belgique de la limitation de souveraineté qui lui a été imposée par les Traités de 1839’. Wie die redactie heeft bedacht blijkt niet. Zij ‘werd aldus aangenomen’, zonder discussie. De onderstelling ligt voor de hand dat dit geschiedde op voorstel van den voorzitter, Tardieu, die er aldus in slaagde uitdrukkelijk in de conclusie (die tevens ontwerp-raadsbesluit was) te doen vermelden, dat opheffing van de neutraliteit het doel der herziening moest zijn.

opdracht te kunnen uitvoeren, voor Tardieu slechts een voorwendsel was geweest bleek nog eens ten overvloede op de commissievergaderingen van 8 en 10 Maart, waar deze opdracht afgehandeld werd. Voor *deze* zaak legde Tardieu geenerlei belangstelling aan den dag. Na eenig heen en weer praten werd een Britsch memorandum omgezet in rapport aan den Oppersten Raad, dat op 19 Maart werd aangeboden. Terwijl daarin overdracht van gebied in Oost-Friesland werd ontraden, wegens het Duitsche karakter van de bevolking, en afstand van den linker Eemsoever van weinig waarde voor Nederland werd geoordeeld, werd aanbevolen een grenswijziging in den Eemsmond[1], en compensaties links en rechts van den Rijn.[2]
'As a subject of compensation to Holland this district has the advantage that the Westphalian coalfield underlies a portion of it and thus a recompense might be formed for the loss of coal which similarly underlies part of South-Limburg. It is to be noted, however, that the coalfield does not, so far as available information indicates, extend under the portion of the territory which is ethnographically most akin to the Dutch, and if any cession took place it would probably not be possible to include in it the Eastern portion comprising the large industrial town of Crefeld and the neighboring districts which are entirely German and are closely connected with other parts of the industrial area of the Rhine Province and Westphalia.

An important consideration is that the greater part of this district lies on the Left Bank of the Rhine; it is therefore possible that if some special régime were established for the rest of the Left Bank by which it was either completely or partially separated from the rest of Germany, any reluctance of the population to transfer their allegiance from Germany to Holland might be reduced, and furthermore the reluctance of the Dutch to accept this portion of German territory might likewise be diminished.'

Om deze transacties mogelijk te maken moesten artikelen

1) Naar een, trouwens door Nederland betwiste, Duitsche opvatting is daar de stroom over zijn volle breedte, dus tot vlak onder de Nederlandsche kust, Duitsch gebied.
2) Het oorspronkelijke Engelsche voorstel was geweest: alleen links van den Rijn.

in het vredesverdrag worden opgenomen, waarvoor ten slotte de volgende redacties werden voorgesteld:

'The Allied and Associated Powers will if they are so requested by Holland within one year after the coming into effect of this treaty invite the League of Nations to appoint a commission for the determination on the spot of a rectification of the frontier between Germany and Holland in the estuary of the river Ems of such a nature as to give Holland free and adequate access through Dutch waters to the port of Delfzijl. Germany hereby undertakes to accept such rectification of the said frontier.'

'Germany hereby undertakes to accept any rectification of the German frontier with the Netherlands which may be deemed necessary by the League of Nations. Such rectification would not in any case include more than the territories comprised in the circles (Kreise) of Kleve, Mors, Geldern, Kempen, Rees and Borken.'

Terwijl van Belgische zijde voornamelijk de annexatie van Oost-Friesland was aangeprezen is hier, naar men ziet, het accent geheel verlegd. Opmerkelijk is, hoe voornamelijk van Engelsche zijde voor deze aangelegenheid belangstelling is getoond. Men kan slechts gissen naar de motieven om, gesteld dat er grensveranderingen zouden plaats hebben, deze liever aan den Rijn dan aan de Noordzeekust toe te laten. Wel lijkt het waarschijnlijk, dat de gevoelens van de bevolking, waar men zich zoo voor scheen te interesseeren, van minder belang voor de beslissing zijn geweest dan men het wel wilde doen voorkomen.

Wat er van het ontwerp geworden is blijkt uit de stukken niet. Tardieu deelt mede, dat hij op 16 April, met Hymans, voor den Oppersten Raad heeft gepleit ten gunste van de conclusies van de commissie, maar tevergeefs.[1)] Op 17 April

1) Volledigheidshalve citeer ik hier nog een passage van Tardieu: 'Le 31 mars (M. Wilson dit): Vous demandez que l'Allemagne cède du territoire à un pays neutre: c'est peut-être juste, mais c'est difficile à motiver. Le 4 avril le roi des Belges, avec sa claire et droite franchise, insistait, s'étonnant des objections présentées, au sujet de la rive gauche de l'Escaut, par l'amirauté britannique. M. Lloyd George lui répondait: Si vous voulez modifier le régime de l'Escaut, nous sommes prêts. S'il s'agit de questions territoriales, c'est autre chose.'

werd naar een Britsch ontwerp artikel 31 van het vredesverdrag vastgesteld, het eenige dat van de verdragen van 1839 gewaagt.

Hiermee was het lot van Belgiës territoriale eischen bezegeld. De houding door Wilson en Balfour van den aanvang af aangenomen kon geen twijfel laten, of zonder compensaties aan Nederland kon van afstand van Nederlandsch gebied aan België in geen geval sprake zijn.[1)] In uitsluiting van de compensaties lag dus afwijzing van de Belgische eischen opgesloten. Tardieu heeft dit ook duidelijk beseft: 'Il s'agissait - rien de moins, rien de plus - de rendre possible un accord ultérieur hollando-belge qui, à défaut d'une monnaie d'échange, devait être irréalisable,' schrijft hij.

Maar Frankrijk triomfeerde. Want al had België positief niets bereikt, in negatieven zin had het volkomen succes gehad. Roekeloos had het de neutraliteit verworpen, de onbruikbaarheid van het onzijdige statuut voor de toekomst was van de daken verkondigd, deze was het groote argument geweest voor de resolutie van 8 Maart. *Feitelijk* had hiermee de neutraliteit opgehouden te bestaan, de hinderpaal van 1839 was verdwenen. De weg voor het Fransch-Belgisch militair accoord was vrijgemaakt.

J. ZAAYER

(Slot volgt)

1) Balfours houding geeft trouwens van den beginne af sterk den indruk, dat hij de Belgen met een kluitje in het riet wilde sturen. Zonder hun eischen af te wijzen verbond hij aan de vervulling ervan voorwaarden die, naar hij zelf klaarblijkelijk meende, niet zouden worden vervuld: dat Nederland (vrijwillig) het begeerde aan België zou *aanbieden*, ten einde zoo doende een ter beschikking gesteld stuk Duitsch grondgebied te verkrijgen.

Bibliographie

H. Marsman, De vijf Vingers (1929) en: Witte Vrouwen (1930), beiden uitgegeven bij De Gemeenschap, te Utrecht.

Tegen het soort proza als dat van Marsman heb ik één bezwaar, één slechts, maar een onoverkomelijk. Het is zoo ultra-litterair. Het riekt naar de lamp. Ik kan het tot op zekere hoogte nog wel waardeeren, maar het voldoet nooit aan wat voor mij, voor poezie zoowel als voor proza op hun best, het beslissende criterium is: dat men de voortreffelijkheid ervan haast niet merkt. Dat het volkomen natuurlijk is, zou ik willen zeggen, ware het niet, dat dit woord voorbestemd schijnt om te worden misverstaan en opgevat als een algeheel gebrek aan verbeelding en verheffing, dat in waarheid de ergste onnatuur is.

Over *het soort* proza als dat van Marsman' schreef ik en daarmee gaf ik eigenlijk al te kennen, dat het beste wat hij op dit gebied heeft geschreven niet onder dit verwijt valt. En ik zou deze opmerking zeker niet, of niet dan terloops, hebben gemaakt, omdat men iemand als hem niet naar zijn weinige fouten, maar naar zijn vele voortreffelijkheden beoordeelt, ware het niet, dat Marsman iets nog veel onvergeeflijkers doet dan in zijn zwakke momenten zulk proza schrijven, n.l. het in zijn nog zwakkere momenten verdedigen en aanprijzen, en wel in sommige van zijn 'program-artikelen', tot de jongeren en jongsten gericht. Tot hij - welke deugden Marsman als criticus mag hebben (en hij heeft er vele), zich zelf gelijk blijven is er niet de voornaamste van (en in zekeren zin is dat gelukkig, omdat het hem belet, in tegenstelling met vele critici, in zijn dwalingen te verharden) - tot hij, als smaak en inzicht hun plaats hernemen, met dezelfde hand, die nog kort te voren goedkeurend en bemoedigend op der jongeren hoofd rustte, hen om de ooren geeft.

Nu dit gezegd is kan worden volstaan met de vermelding, dat in 'De vijf vingers' een paar stukjes staan (het zijn de twee oudste en dat lijkt mij zeer voor den schrijver te pleiten), waartegen bovengenoemde bezwaren kunnen worden ontwikkeld. 'De matroos en de maan' is het zwakste, 'De zwarte vloot', ofschoon erg rhetorisch, is reeds beter. Blijven over drie hoogst merkwaardige prozastukken: 'Penthesileia', 'Provence' en 'Clean Shaven', welk laatste zonder eenig voorbehoud meesterlijk moet worden genoemd. Een herinnering aan een vrouw, een reisbeschrijving, een bezoek aan den barbier. De reisbeschrijving is het meest niets-dan-dat, de herinnering aan een vrouw wordt echter een bespiegeling over de werkelijkheden van ziel en lichaam en de liefde, het bezoek bij den barbier een fantazie over ruimte en dood. Hiermee is al

aangegeven, wat de meest karakteristieke eigenschap van Marsman is. Hij is een bij uitstek spitirueel, zelfs intellectueel, dichter, die krachtens zijn aard de menschen en de dingen niet anders kan zien dan in grootere verbanden, de lijn der gevoelens en gedachten onmiddellijk naar hun oorsprongen doortrekt.

Dit is de eene kant van zijn wezen: bezinning, niet echter bezinning, die door langzame meditatie verkregen wordt, maar die, welke in een bliksemende verheldering wordt geopenbaard; daarin juist toont zich zijn dichterschap. De andere kant, daarmee slechts schijnbaar in tegenspraak, is hartstochtelijkheid. Deze doet hem steeds weer de niet door gedachten geremde felheid, het roekelooze leven, de juichende sprong in den dood als bovenal begeerlijk zien. Wel verre van elkaar te vernietigen, maken deze twee eigenschappen weerzijds elkander, en hem als dichter, mogelijk. Zijn dichtelijke verbeelding stijgt het hoogst in een evenwicht tusschen fantazie en rede (Clean Shaven).

* * *

Het hierboven gezegde slaat natuurlijk ook op zijn poëzie. Maar even natuurlijk is het, dat er in dit geval zoo niet bepaald een andere eigenschap, dan toch een ander accent bijkomt, een zekere gevoelstoon, en een vormverschil, een grootere, althans anderssoortige en meer gepraedetermineerde, gebondenheid, die poëzie in het algemeen van proza onderscheidt.

Formeel (altijd weer die ten slotte onjuiste, maar evenzeer onmisbare, scheiding) - formeel gesproken is ‘Witte Vrouwen’ ongetwijfeld weer een schrede verder in de ontwikkeling van Marsman's verstechniek. - Toen de dichtbundel ‘Penthesileia’ verscheen, wantrouwde wijlen v. Ostayen een zoo snelle overgang van het eenigszins Duitsch-expressionistische van Marsman's eerste verzen tot het schijnbaar classicistische van dien bundel, van zijn (v.O.'s) standpunt, en vooral in dien tijd, begrijpelijk. Toen ‘Paradise regained’ verscheen, en nu nog duidelijker, bleek echter de ratio van deze evolutie. Na zijn eerste ‘Verzen’ moest Marsman wel terug (historisch-prosodisch gesproken) naar ‘Penthesileia’ om te kunnen komen tot die volmaakte fusie, of juister verbinding (in chemischen zin) tusschen beide stijlen, die de beste gedichten uit ‘Paradise regained’ kenmerkt. ‘Witte Vrouwen’ gaat (deels) weer verder, opent en verwezenlijkt (deels) nieuwe mogelijkheden.

De eerste gedichten uit den bundel zijn min of meer geschreven in wat ik maar de Penthesileia-stijl zal noemen, doch veel vrijer. Af en toe wordt men ook nog - evenals in Penthesileia zelf - herinnerd aan Roland Holst en Rilke. Tegen het eind evenwel komen een paar zeer korte gedichten, die, misschien niet in het algemeen, maar wel uit formeel oogpunt beschouwd, de merkwaardigste van dezen bundel zijn, en die ik in het bijzonder op het oog had toen ik sprak van ‘nieuwe mogelijkheden’. Ik citeer er een van.

Berusting I.

Tusschen dit oogenblik en mijn dood
ligt misschien een lang leven;
ook een groot?
de hoop daarop heeft mij allengs begeven;
maar is groot of klein niet om het even

voor wie gelooft dat wij pas met den dood
gaan leven?

Nogmaals: ik wil niet beweren, dat dit gedichtje als poetisch product beschouwd schooner zou zijn dan bijv. zulke gedichten als ‘In memoriam P.M.S.’ of ‘De hand van den dichter’, eerder het tegendeel. Maar wel weet ik, dat dergelijke verzen verwezenlijken wat ik voor mij als de taak bij uitstek van den hedendaagschen dichter zie - en die nog maar een heel enkele, zooals Yeats en Jammes en Jacob Israël de Haan in hun latere werk, hebben verwezenlijkt -: een vers te schrijven, dat alle rhetoriek, in de eerste plaats de z.g. moderne, die ondraaglijkste van allen, heeft afgelegd, dat in zijn naaktheid haast het proza nadert en toch dat ten slotte ondefinieerbare in zich heeft, dat het een gedicht doet zijn.

Beschouwen wij ten slotte ‘Witte vrouwen’ naar zijn inhoud. Een samenvatting van een dichtbundel, zelfs van een zoo kleine als deze, kan uitteraard niet geschieden zonder een vereenvoudiging, die te veel elimineert om geheel juist te kunnen zijn. Misschien is Marsman's jongste bundel nog het best te karakteriseeren door te zeggen: het is een boek van den dood. Het is merkwaardig, maar de inspiratie van dezen modernen dichter is haast middeleeuwsch te noemen (gelukkig is er niets uiterlijks, namaakprimitiefs, dat eraan herinnert). Toch moet men telkens denken aan middeleeuwsche doodendansen en aan een verlaat middeleeuwer zooals Donne. Deze overeenkomst is niet alleen in het onderwerp der gedichten gelegen, maar ook bijv. hierin, dat de elegisch-weemoedige toon, die sinds de romantiek (Lamartine) van dit onderwerp welhaast onafscheidelijk scheen, vervangen is door een villoneske helderheid en hardheid, waarme de dood en zijn verwoestingen worden beschouwd. Men moet deze opmerking niet al te letterlijk nemen, geen dichter van nu is zoo geheel los van zijn voorgangers, dat er niets meer van deze in hem zou zijn, maar voor het kenmerkendste van deze poëzie geldt zij ongetwijfeld. Zoodat ten slotte Marsman's nieuwe bundel niet alleen formeel, maar ook naar den inhoud, behalve een bundel zeer schoone gedichten, een deels verwezenlijkte, deels nog te verwachten, vernieuwing van zijn en onze huidige poëzie beteekent.

J.C. BLOEM.

Twee meisjes en ik

Vervolg

II

Voordat ik er zelf nog toe gekomen was haar te schrijven, ontving ik op zekeren dag een briefje van Ann, dat mij over verschillende adressen was nagezonden.

Het was geschreven op een slordig velletje schriftpapier, in groot, ongelijk handschrift, en vertelde mij, op onsamenhangende wijze alles, wat ik nog niet wist: dat Francis en Rosy weer in Holland waren en met Ann bij den tachtigjarigen grootvader inwoonden, dat Juan ook in den Haag was en voor een Hollandsche school werd klaargemaakt, dat Ann zelf op het gymnasium ging, waaraan zij een hekel had, enz., enz.

De brief eindigde met deze woorden:

'....Je had mij beloofd, dat je eens bij mij komen zou, maar je hebt het niet gedaan. Dat is niet aardig van je. Ik was bang, dat je mij vergeten had, daarom schrijf ik maar. Nu dag lieve Bill. Ik kus je gezellige gezicht. Kom je eens gauw?
je trouwe Ann'.

Ik nam mij voor, haar zoo spoedig mogelijk eens in den Haag op te zoeken, maar mijn nieuwe werkkring nam mij zoozeer in beslag, dat er maanden verliepen, voor ik aan mijn plan gehoor kon geven. En waarschijnlijk zou ik daar in het geheel niet toe gekomen zijn, indien niet een andere plicht mij gedwongen had naar den Haag te gaan.

Ik kreeg namelijk, geheel onverwacht, van mijn vader een alarmeerend bericht over Eduard, mijn jongeren broer, dien ik, in de laatste jaren, zoo goed als uit het oog verloren had.

Ik had mijn vader niet meer terug gezien sinds de scheiding mijner ouders, waarna ik allen omgang met hem verbroken had, en de brief met het bekende handschrift, die mij het geheele verleden weer voor den geest riep, brak mij op eenmaal los uit den rustigen tredmolen van mijn regelmatig dagelijksch leven. De brief was kort gesteld, in den wat opzettelijk-nonchalanten stijl, waarin mijn vader altijd aan mij geschreven had, en die zijn voortdurende zelftwijfel moest verbergen. Hij raakte slechts met een paar vluchtige woorden de quaestie van Eduard's ondoordacht huwelijk aan, ofschoon ik begreep, dat zijn brief alleen daarom geschreven was. De laatste zinnen, waarmede hij besloot:

'.... Ik hoor, dat je het goed maakt; het doet mij pleizier, dat jij althans behoorlijk bent terechtgekomen. Ik hoop, dat het je gelukken zal, Eduard ook tot inzicht te brengen, en hem van de maatschappelijke onmogelijkheid van deze collage te overtuigen....' toonden mij maar al te duidelijk, dat hij, zonder mij openlijk daarom te willen verzoeken, mijn hulp verwachtte, en zelf in een staat van groote verslagenheid moest verkeeren. Ik wist, dat ik op de gegevens omtrent Eduard's toekomstige vrouw, door mijn vader in den brief aangeduid, niet kon afgaan. Hij had haar waarschijnlijk nimmer zelf gezien, en zich, vermoedelijk, door toevallige opmerkingen van buitenstaanders geälarmeerd, in een bui van kregelige ergernis, tot optreden verplicht gevoeld, waarbij hij ongetwijfeld den toestand erger moest hebben voorgesteld, dan hij was. Ikzelf kon mij van Eduard een dergelijk huwelijk niet indenken. Ik had hem daarvoor, in later jaren, teveel als een zoon van mijn vader leeren kennen. Zijn voorliefde voor comfort, tezamen met zijn zin voor aesthetische verfijning, die zich reeds op zeer jongen leeftijd in hem ontwikkeld hadden, en vooral zijn bewondering voor Alice, mijn stiefmoeder, in wier gemakkelijk savoir-vivre hij een veredelde levenshouding zag, deden mij de veronderstelling van mijn vader bijna als belachelijk voorkomen.

Dat Eduard reeds langeren tijd een geregelde verhouding met een meisje uit het volk zou hebben gehad en daarmede trouwen zou, leek mij ten eenenmale onmogelijk.

Ik herlas den brief, geërgerd over den vagen stijl, die mij

weinig meer vertelde dan de directe beteekenis der woorden. Een kleine zin, echter, die mij oorspronkelijk ontgaan was, sprong mij bij het herlezen plotseling in het oog.

'.... Hij is gisteren ondertrouwd....'

Aan de feitelijkheid van deze mededeeling kon niet getwijfeld worden. Ik had het gevoel, alsof mij iets ontging, wat ik niet meer gevolgd had, en daarom thans niet meer vatten kon.

In jaren had ik Eduard niet meer gezien. Eigenlijk was ik van hem ook vervreemd sinds het uiteengaan mijner ouders. Wat kon er, in al deze jaren van verwijdering, al niet met hem gebeurd zijn?

Zes jaar ouder dan Eduard, had ik, bewuster, de onvermijdelijke scheiding mijner ouders zien aankomen, en, scherper dan hij, de zwakheid van mijn vader en de eenzame strijd mijner moeder kunnen beoordeelen. Ik had mij, na het tweede huwelijk van mijn vader met Alice, voor wier luchtige levensvlotheid zijn ijdel hart weerstandloos gezwicht was, onvoorwaardelijk aan de zijde mijner moeder gesteld, en ik had het nimmer aan Eduard kunnen vergeven, dat hij de gastvrijheid in het huis van de stiefmoeder zonder schroom aanvaard en verkozen had boven de stroevere eenvoud van het leven aan de zijde onzer eigen moeder.

In onze jeugd waren wij goede vrienden geweest. Het groote verschil in leeftijd, dat jalouzie en rivaliteit uitsloot, had aan de natuurlijke genegenheid, die tusschen broeders bestaat, een dieper gehechtheid van bewuste vriendschap toegevoegd. Ik was zijn raadsman, hij mijn 'broertje', een kinderlijke kwajongen nog, toen ikzelf reeds student werd, wiens opvoeding ik met mijn moeder samen geleid had.

Maar hoezeer had hij ons teleurgesteld. Ofschoon hij bij de scheiding aan mijn moeder werd toegewezen, trok zijn hart naar het huis van mijn vader, waarvan de luchtige weelde hem verblindde, en waar de belangstelling der jonge stiefmoeder hem naar het hoofd steeg.

Het werd een gewoonte, dat hij daar zijn Zondagen en vrije middagen ging doorbrengen. Bij ons werd hij prikkelbaar, rusteloos en landerig. Zijn optreden werd aanmatigend, hij begon zijn studie te verwaarloozen. Toen mijn vader ging inzien, dat

hij voor het eindexamen zakken zou, moest mijn moeder erin toestemmen, dat hij naar een kostschool gezonden werd. Hij verliet ons huis, en is zelden meer daarin teruggeweest. Toen hij een jaar later ging studeeren, stond mijn stiefmoeder hem een maandgeld toe, dat onevenredig was aan zijn leeftijd. Zijn financieele onafhankelijkheid verwijderde hem nog meer van mijn moeder. Hij stond mij niet meer toe met hem te spreken. Zijn jongensachtige adoratie voor de stiefmoeder, die hij bij den naam noemde, maakte hem ontoegankelijk voor mijne waarschuwingen. Hij begeleidde haar naar theaters, en volgde Alice en mijn vader op hunne reizen.

Mijn moeder, die den toestand doorzag, leed des te erger om dit dubbel verraad.

Ikzelf leefde in dien tijd met Emily. Welk recht had ik hem een verwijt te maken?

Wij begonnen elkander te ontwijken. Op straat groetten wij elkaar niet meer. De dood van mijn moeder bracht ons voor het eerst weer samen. Hij was op reis toen zij ziek werd, en de berichten, die ik hem over haar toestand had gezonden, hadden hem niet bereikt. Eerst op den dag der begrafenis kwam hij aan. Ik zie nog, hoe hij binnenkwam, op het oogenblik dat de dragers de baar naar buiten droegen. Hij vond niet den moed het huis in te gaan, maar bleef aan de voordeur wachten, en nam werktuigelijk den hoed af, toen de zwarte stoet aan hem voorbij trok. Er werd geen woord tusschen ons gewisseld. Ik nam hem onder den arm en zette hem naast mij in een der volgrijtuigen. Hij staarde hardnekkig neer op de zwarte handschoenen, die hij tusschen zijn bevende vingers, zenuwachtig, verfrommelde.

In het sterfhuisje, waar wij moesten wachten, bleef hij achter mij staan en ook op onzen weg naar het graf, week hij niet van mijn zijde. Toen de kist in de groeve werd neergelaten, gaf hij een lichten schreeuw, en greep zich aan mij vast. In mijn arm moest ik hem naar het rijtuig terugbrengen. Maar bij huis gekomen, weigerde hij mee naar binnen te gaan, en liet mij, bruusk, alleen. Ik zag hem niet weer terug. De moeilijke quaesties over de erfenis werden schriftelijk tusschen ons afgedaan. De toon zijner brieven was vijandig en dikwijls, zonder reden, kwetsend. Na dien tijd zag ik hem zelden meer

in gezelschap van Alice. Hij leidde in de universiteitsstad, waar hij studeerde, een slordig leven. Ik nam mij voor, de oude vriendschap tusschen ons te herstellen. Maar moeilijkheden in mijn eigen leven en mijn vlucht naar Cornwall waren tusschenbeide gekomen. Ik had hem uit het oog verloren.

Al deze herinneringen werden mij weer voor den geest geroepen door den brief van mijn vader, die mijn hulp inriep om Eduard af te houden van het ondoordachte huwelijk, waar hij zich hals over kop inwerpen wilde. En ofschoon ik mij geen verwachtingen maakte over den invloed, dien ik op hem zou kunnen uitoefenen, besloot ik, dat het mijn plicht was, een poging in het werk te stellen. Ik bepaalde een dag en uur, waarop ik mijn vader in zijn bureau treffen zou, en reisde naar den Haag. En een soort van duizeling beving mij, toen ik denzelfden portier met het houten been, waarmede wij als jongens grapjes plachten te maken, stilzwijgend volgde over de schoongedweilde marmeren gangen naar het vertrek van mijn vader.

Toen ik de deur opende, stonden wij tegenover elkander. Ik had hem in jaren niet meer gezien en het viel mij op, dat zijn haar bijna wit was geworden. Hij stond in dezelfde houding, waarin ik hem vroeger zoo dikwijls gezien had: naast de schrijftafel, waarop hij één hand rusten liet, terwijl de andere hand besluiteloos met de dunne, gouden horloge-ketting speelde, die rondom zijn hals over zijn vest neerhing, en die, zooals ik wist, een souvenir van zijn moeder was.

Zijn kleine voeten in de zindelijk gepoetste schoenen stonden nog steeds ietwat binnenwaarts, en onder het verzorgde, donkergrijze pak raadde ik de weerloosheid van zijn wat vrouwelijk lichaam. Het zachte, grijze puntbaardje, kunstig rond zijn smallen kin geknipt, verborg welwillend de onvaste lijn der lippen. Onder het hooge, edele voorhoofd, nog strenger thans door de ijle omlijsting van het luchtiggrijze haar, leek de aarzelende blik zijner zachtmoedige blauwe oogen bijna kinderlijk. Zijn stem klonk schor, toen hij zeide:

‘Zoo jongen, ben je daar. Ik ben blij, dat je gekomen bent. Gaat het goed met je?’

Hij zag mij niet aan, en scheen evenmin mijn wat vaag antwoord te hooren. Er viel een stilte tusschen ons die hij tever-

geefs, door het aansteken van een sigaret, trachtte te vullen. Daarop trad hij naar het venster, waar hij met onzekere hand iets aan het gordijn verschoof, en zeide, nog steeds met den rug naar mij toegekeerd:

'Je weet, waarom ik je heb laten komen....?'

'U schreef mij, dat er moeilijkheden met Eduard waren.' Mijn oogen, die gedachteloos over de schrijftafel dwaalden, gleden over het vrouwenportret, dat naast de marmeren inktkoker stond, en bleven, tot mijn eigen ergernis, hardnekkig daaraan hangen.

'Hij trouwt de volgende week.'

'Dan ben ik hier vrijwel overbodig,' antwoordde ik.

Hij antwoordde niet dadelijk, maar begon met kleine, pretentieuse passen op en neer te gaan, een gewoonte van vroeger, waardoor hij, in oogenblikken van heftige, innerlijke bewogenheid, zich tot hardheid trachtte te vermannen.

'Je schijnt het nog al kalm op te nemen.'

'Ik zou niet weten, hoe ik het anders opnemen moest.'

Hij verlegde met een driftig gebaar de voorwerpen op de schrijftafel.

'Dit had hij mij toch waarachtig wel kunnen besparen. Er is geen enkele reden, waarom hij die vrouw trouwen moet....'

'Hebt u met hem gesproken?'

'Ik heb getracht hem te spreken te krijgen, maar hij is niet gekomen. Wij zien hem nooit meer....'

'En wat denkt u te doen?'

Wederom bleef het antwoord uit. Ik zag, dat hem iets op de lippen lag, wat hij tegenover mij niet durfde uit te spreken.

Ik wachtte, tot hij spreken zou. Van het glimmend koperen kraantje boven het wit porceleinen fonteintje in den hoek, viel met een kleinen, eigenwijzen tik een heldere droppel. De fijne linnen handdoek ernaast, uit den persoonlijken uitzet van mijn vader, en nauwelijks door zijn zorgzame handen verkreukeld, deinde op den lichten tocht, die door het opgeschoven raam binnenwoei. De tralies voor het venster wierpen zwarte strepen over het parket. In deze stilte, die door niets verbroken werd, staarden mij, van hunne schilderijen, de oogen der gestorven bouwmeesters hoogmoedig aan. Achter mijn vader, aan den anderen wand stonden, als een trouwe garde,

dezelfde vele rijen wetenschappelijke boeken, die mij als kind reeds, maar zelfs nu nog, door de waardige rust hunner zwaarwichtige geleerdheid, met ontzag voor mijn vader vervulden.

Zijn korte kuch verbrak de stilte.

'Enfin, jij als vrijgezel kunt natuurlijk doen, zooals je wilt....' zeide hij tenslotte ontwijkend.

'Wat heeft dat ermee te maken?'

'Dat je van mij niet vergen kunt, dat ik die meid ontvang.'

Het hooge woord was eruit. Zijn stem, die hij bij den aanhef tot een geforceerde verontwaardiging opgeschroefd had, werd zwakker bij de laatste woorden. Hij vermeed het mij aan te zien.

'Niemand vergt iets van u. Ik begrijp alleen niet, waarom u mij hier hebt laten komen.'

Er was een plotselinge vijandigheid tusschen ons ontstaan, die hem verbijsterde en uit het veld sloeg. Mijn oogen, die nog steeds het vrouwenportret vasthielden, werden hard. Ik nam mijn hoed en stond op.

Hij deed alsof hij dit niet merkte en bleef koppig met het gelaat van mij afgewend.

Eerst toen ik reeds bij de deur was en duidelijk zeide: 'Tot ziens, vader,' hief hij het hoofd op en zag mij aan.

'Je zoudt eens met hem kunnen praten. Zoolang hij nog niet getrouwd is, kan je hem misschien nog tot inzicht brengen,' trachtte hij luchtig te zeggen, maar zijn stem was zwak.

'Ik denk niet, dat hij mij ontvangen zal. Ik heb hem na de begrafenis niet meer gezien. Sinds moeders dood is hij heelemaal anders geworden.'

Hij zag mij aan met een plotseling verscherpte aandacht, alsof er zich langzaam iets ophelderde in zijn hoofd. Ik begreep niet welk verband er voor hem bestaan kon tusschen mijn woorden over Eduard's vervreemding en dit zonderlinge huwelijk. Ik verwachtte, dat hij iets zeggen zou. Maar hij bleef, in gedachten verzonken, zwijgen. Toen ik de deur opende om heen te gaan, voelde ik zijn hand op mijn schouder, maar hij vond niets te zeggen.

Ik nam mij voor nog dienzelfden middag Eduard op te

zoeken, maar later bedenkende, dat ik hem waarschijnlijk niet alleen treffen zou, en weinig in de stemming voor een huiselijke scène, besloot ik, liever per brief een ontmoeting met hem te regelen, en ineens naar Mook door te gaan. Toen ik evenwel op het station naar de treinen voor Nijmegen informeerde, schoot mij plotseling Ann's briefje te binnen. Wellicht zou ik haar op het etensuur thuis treffen.

Het leek mij, na het ontmoedigend bezoek aan mijn vader, opeens zoo begeerlijk haar dwaze kinderstem eens te hooren, dat ik mij niet weerhouden kon en zonder verder nadenken een tram nam, die mij in haar richting bracht.

Een half uur later bevond ik mij voor een van de vele, uniforme bovenhuisdeuren in een der trieste Duinoordstraten, die mij altijd, ik weet niet waarom, een hopeloos gevoel van mistroostigheid hebben gegeven.

Voordat men mij binnenliet, werd een klein raampje in de deur geopend, waardoor twee brutale blauwe oogen mij impertinent opnamen, terwijl een onvriendelijke stem mij weinig uitnoodigend vroeg, wat ik verlangde. Ik zeide, dat ik de meisjes wenschte te spreken. Er kwam geen antwoord. Het raampje werd weer gesloten, en de voordeur geopend. Ik wrong mij langs de drie roestige meisjesfietsen, die half tegen de trap stonden opgeduwd, en volgde het slordige dienstmeisje over de steile geverfde treden naarboven.

Door de halfopen keukendeur zag ik even de vormelooze gestalte van een zwaarlijvige oude vrouw tegen een achtergrond van borden en pannen, die zich evenwel haastig terugtrok, toen ik passeerde. Onder het trieste gaspitje stond een ouderwetsche porte-manteau, beladen met mantels.

Het dienstmeisje met de brutale oogen had de voorkamerdeur geopend, en liet mij, zonder aandienen, langs zich heen, binnengaan. Ik bevond mij plotseling tegenover de geheele familie.

Zij zaten onder het schijnsel van de gaslamp om de kleine, ronde eettafel. De gordijnen, met draperieën en franje, waren reeds gesloten, wat misschien het vertrek nog verkleinde, en de potkachel brandde lustig, zoodat een overdadige hitte mij tegemoet sloeg.

Een enorme kalender, ostentatief met de teekens der vrij-

metselarij bedrukt, hing in het midden boven den roodfluweelen canapé. Op den marmeren schoorsteenmantel, tusschen de pendule en de bijbehoorende coupes, stonden een paar wonderlijke steenen bazaarprullen, een monnik voorstellend in verschillende triviale posities.

De kolonel, in een losgeknoopt uniformjasje, sprong op bij mijn binnenkomst. Ann omhelsde mij. Ik schudde de hand met Francis en Rosy, die, weinig veranderd sinds ik haar voor het laatst gezien had, mij met dezelfde wat landerige vriendschappelijkheid van Cornwall begroetten. De kleine grootvader, kouwelijk weggedoken in zijn versleten chambercloack, en mopperend over de stoornis, veinsde mijn uitgestoken hand niet te zien en bleef hardnekkig verdiept in het voeren van den vetgemesten kater, dien hij, op den rand van zijn eigen bord, mee eten liet.

Er werd mij aan de kleine overladen tafel een plaats ingeruimd. Francis, die zelf al gegeten had, sloeg een courant open. De kolonel bakte een ei voor mij op het gasstelletje, dat naast het buffet stond. Ann, op haar ellebogen over de tafel naar mij toegeleund, hing aan mijn lippen. Zij was gegroeid en leek in de ordentelijke meisjesjurk met lange kousen en behoorlijke schoenen, jaren ouder dan in Cornwall, al waren haar stralende grijze oogen en wat ruwe stem dezelfde gebleven.

Rosy vertelde mij, dat zij op een kantoor werkte, en dat Francis haar zangstudie weer had opgevat.

Na het eten zette de kolonel eigenhandig koffie, terwijl het brutale dienstmeisje de tafel afruimde, en zonder plichtplegingen den kleinen grootvader naar zijn kamer joeg.

Ik kwam later te weten, dat de obsceene bazaarbeeldjes een wraakneming waren van het grootvadertje, dat, vrijmetselaar tot in hart en nieren, op deze wijze zich trachtte schadeloos te stellen voor de vernedering, weerloos overgeleverd te zijn aan den willekeur van het katholieke en niet altijd zeer vriendelijke dienstmeisje.

Later, toen Francis en Rosy zich hadden aangekleed om uit te gaan, en de kolonel met een opengeslagen courant achter zijn kalen schedel, in een der ouderwetsche trijpen armstoelen onder zeil was gegaan, nam Ann mij mee naar boven, waar zij met de zusters een achterkamer

deelde, die over een reeks trieste stadstuintjes uitzicht had.

Daar plantte zij mij op een stoel in haar 'boudoir', zooals zij met wijdschen naam den kamerhoek noemde, die haar toebehoorde, en die uit niet veel meer bestond, dan een smal ijzeren ledikant en een geimproviseerde schrijftafel, die met kiekjes en andere meisjesnonsens overladen was.

Achter mij en rond mij slingerden kleeren en muziekboeken. Ik had het gevoel weer in Cornwall te zijn.

'Wist je wel, dat Juan hier ook woont?' vroeg zij triomfant.

Ik zeide, dat ik dat natuurlijk niet wist, omdat Juan mij nooit meer had geschreven, waarop zij met zichtbare voldoening antwoordde:

'Zij heeft natuurlijk geen tijd voor schrijven. Zij krijgt les aan huis om ook op het gymnasium te kunnen komen. En dan, ze rijdt paard, en wij zijn bijna altijd samen. Zij is mijn beste vriendin.'

Daarop liet zij mij, vol trots, een kiekje zien van Juan in rijcostuum.

'Ik zou ook wel graag paardrijden, zie je. Maar vader zegt, dat het te duur is. Wij zijn verschrikkelijk arm. Het is wel moeilijk, om een rijke vriendin te hebben.'

'Als je bij mij komt logeeren, mag je paard leeren rijden. Ik heb een paard en een tilbury.'

'Werkelijk, Bill? Je bent een engel.'

'En hoe gaat het op school?'

'Rot. Ik zou er al lang af zijn geweest, als Juan er niet was.'

'....?'

Zij fronste de wenkbrauwen en antwoordde zuchtend:

'Dat is het eenige, wat ik op Juan tegen heb. Ze is veel te knap voor me. Ze had eigenlijk al lang op het gymnasium kunnen zijn, maar ik geloof dat haar moeder dat niet deftig vindt. Ze weet alles beter dan ik. Ik maak eigenlijk alleen mijn huiswerk, omdat zij het wil. Zij is een beetje tiranniek, weet je.'

'Zoo, en nu ken je dus haar moeder ook?'

Zij maakte een komische grimas.

'Nee, gelukkig niet. Juan zegt, dat ze ziek is en niet ontvangen kan. Nou, ik ben er maar blij om. Het is een griezelig

huis. Geweldig deftig, met Engelsche knechts. Maar de nurse speelt eigenlijk zoo'n beetje de baas.'

Zij sprong ineens naar de schrijftafel, en haalde uit een laatje, dat met een sleutel geopend werd een pakje briefkaarten tevoorschijn.

'Weet je, dat ik nog wel briefkaarten van Cyril krijg?'

'En zijn die zóó kostbaar, dat je ze achter slot en grendel bewaren moet?' vroeg ik lachend.

Zij bloosde.

'Hè, wat ben je flauw. Ik moet voor Francis en Rosy alles afsluiten. Zij zitten overal aan.'

'En misschien voor Juan ook?' vroeg ik plagend.

Zij bloosde weer, en ditmaal heftiger dan tevoren.

'Voor Juan niet, natuurlijk. Ze is toch mijn vriendin. Maar ze houdt niet erg van Cyril.'

Voor wij de kamer verlieten om naar beneden te gaan, sloeg zij plotseling haar armen om mijn hals, en kuste mij.

'Bill, je moet gauw terugkomen. Want jij bent eigenlijk mijn allerbeste vriend.'

'En jij de mijne, Ann,' antwoordde ik.

III

Het was mij niet gelukt, vóór den trouwdag, mijn broer te spreken te krijgen. Argwaan tegenover mijn plotselinge toenadering, na de vervreemding der laatste jaren, had hem er waarschijnlijk toe doen besluiten de beide uitnoodigingen, die ik hem gezonden had, van de hand te slaan. Eenmaal trachtte ik hem in zijn woning te overvallen, maar ook toen werd mij 'niet thuis' gegeven en ik begreep, dat het nutteloos zijn zou, verdere pogingen aan te wenden.

Ik schreef dus aan mijn vader, dat ik vergeefs getracht had om met Eduard in contact te komen, maar in ieder geval besloten was, het huwelijk bij te wonen.

Als antwoord hierop ontving ik een telegram, waarin mijn vader voor den trouwdag een rendez-vous met mij bepaalde. Wij zouden dan samen naar het stadhuis kunnen gaan. Ik begreep, wat dit besluit hem gekost moest hebben.

Daar de plechtigheid om negen uur 's morgens zou plaats vinden, tezamen met meerdere andere kostelooze huwelijken, was ik wel gedwongen den nacht tevoren in den Haag te slapen. Zooals vanzelf spreekt, liep ik in den vooravond even bij het huis van den grootvader aan, daar de kolonelsfamilie eigenlijk het eenige gezin was, waarmede ik mij in den Haag bevriend voelde.

Ik vond er alleen Francis en Rosy. De kolonel was reeds weder vertrokken, Ann was naar Juan voor haar huiswerk.

Toen zij hoorden, dat ik voor den nacht een onderdak zocht, boden zij mij gastvrij aan bij hen te blijven slapen. Er werd mij op den rommelzolder, die met druipend waschgoed en leege koffers was volgepropt, een divanbed gereedgemaakt.

Ik kon mij op de meisjeskamer wel wasschen, merkte Francis achteloos op. Aan de snelle en buitengewoon geruischlooze manier, waarop mijn slaapvertrek werd in orde gemaakt, begreep ik, dat dergelijke, onverwachte bezoeken vaker moesten voorkomen, en dat zij er prijs op stelden, mijn aanwezigheid in huis aan het grootvadertje te verbergen. Zij lieten mij ook niet in de eetkamer binnengaan, die aan het vertrek van den ouden man grensde, maar loodsten mij naar boven, naar de meisjeskamer, waar zij trouwens gewoonlijk zelf ook verblijf hielden.

Ik vroeg, wat er op tegen was, dat het grootvadertje van mijn tegenwoordigheid wist, waarop Francis vaagweg antwoordde:

‘Dat geeft maar gedonder. Hij is toch al zoo argwanend. Doe maar net, of je slaapt, als hij soms vannacht ineens voor je bed staat. Hij doet wel meer van die invallen.’

Het brutale dienstmeisje echter werd ingewijd, en het kwam mij voor, dat Francis haar een geldstuk in de hand liet glijden.

Wij dronken op de meisjeskamer een kouden cognacgroc. Rosy schreef een brief, Francis verstelde neuriend een paar zijden kousen.

Tegen tienen kwam Ann thuis.

Ik sliep dien nacht rustig en werd door geen spookverschijningen gewekt. Voor ik evenwel den volgenden morgen het huis verlaten kon, moest ik nog een half uur op de meisjes-

kamer wachten, daar de grootvader reeds op was, en de gangen onveilig maakte.

Ann, die beneden ontbeten had, bracht mij mijn ontbijt boven. Francis en Rosy lagen nog in bed.

Ik verbaasde mij over de gemakkelijkheid, waarmede Ann al deze toestanden als geheel natuurlijk beschouwde, en, onbewust, met de zusters meedeed aan de comedie tegenover den grootvader.

Zij scheen nauwelijks na te denken over hetgeen er gebeurde. Ik heb trouwens in later jaren meer dan eens verbaasd gestaan over de kinderlijke argeloosheid, die zij, in spijt van haar omgeving, op zoo merkwaardige wijze haar geheele leven behouden heeft.

Zij leefde haar eigen leventje, dat zich bepaalde tot het kleine ledikant, de geimproviseerde schrijftafel, Juan en haar school, en schonk nauwelijks aandacht aan de onregelmatige levenswijze der zusters, waarmede zij trouwens teveel in leeftijd verschilde, om eenig contact mee te hebben.

Zij verdiepte zich niet in de beteekenis der gesprekken, waarvan zij brokstukken opving, en scheen de wonderlijke complicaties, waartoe het leven der zusters aanleiding gaf, te aanvaarden, als een noodzakelijk kwaad, dat men niet ontkomen kon, en maar op de beste wijze moest trachten op te lossen.

In den beginne heb ik dikwijls gevreesd, dat zij toch moreel op een of andere wijze schade ondervinden moest van het weinig stichtelijke voorbeeld der oudere zusters. Maar later ben ik tot een ander inzicht gekomen.

Ware Ann in een milieu geplaatst geweest, dat haar uitbundige levensvreugde als zonde veroordeeld had, zij zou allicht tot heimelijke onzedelijkheid vervallen zijn, of het slachtoffer zijn geworden van complexen, waaruit zij nimmer de kracht gevonden zou hebben zich los te worstelen. Zelfkennis is nooit haar sterkste kant geweest. En het was misschien juist aan deze omgeving van nuchter realisme te danken, dat ongezonde nieuwsgierigheid voor sexueele vraagstukken haar bespaard is gebleven en zij van haar jeugd af zich eraan heeft leeren wennen, liefde en hartstocht als iedere andere levensbehoefte te beschouwen.

Moraal heeft nimmer voor haar bestaan. Zij volgde den impuls van haar hart. En, ofschoon de roekelooze vaart van haar onstuimig leven mij menig moeilijk oogenblik bezorgd heeft, ik heb uit het diepst van mijn hart de levenskracht bewonderd, waarmede zij zich, door alle stormen heen, heeft weten staande te houden. Haar waarheid is sterker gebleken dan de mijne.

Ik trof dus mijn vader op de afgesproken plaats. Hij zat mistroostig te wachten in het nog leege café, achter een kop koffie, die onaangeroerd voor hem stond. Hij leunde beide handen op den wandelstok, dien hij tusschen de knieën hield, en had den hoed een weinig over het gelaat getrokken, tegen het zonlicht, zoodat hij mij niet dadelijk zag binnenkomen. Hij schrok op, toen ik voor hem stond.

'Ik heb al betaald,' zeide hij, toen ik den kellner wilde roepen. 'Wij zullen maar een taxi nemen.'

Ik begreep, dat hij uit kieschheid niet in zijn eigen auto gekomen was, en was er hem in stilte dankbaar voor.

Wij reden naar het stadhuis. De bruidsparen waren reeds verzameld in de trouwzaal, en wij moesten tusschen twee rijen van starende oogen door, voor wij onze plaats in de bank der familieleden konden innemen.

De huwelijksvoltrekking liep snel en zonder veel plichtplegingen van stapel. In haast werden de namen der bruidsparen afgeroepen, die, in de meest zonderlinge verscheidenheid, één voor één stommelend naar voren kwamen. Schuchtere en brutale stemmen antwoorden het 'ja'. Hier en daar om mij heen hoorde ik snikken.

Toen den naam van mijn broer werd afgelezen, met dien van mijn vader en moeder, zag ik mijn vader haastig het hoofd afwenden. Ikzelf, die het niet eerder gewaagd had, naar Eduard uit te zien, voelde een vreemde ontroering, toen ik zijn heldere stem, die ik zoolang niet gehoord had, met iets van triomf een duidelijk 'ja' hoorde uitspreken.

Bij het weder opzoeken van zijn plaats, kruisten onze blikken elkander. Een snel rood vloog hem over het gelaat, maar hij knikte mij toe. Nadat de veertig bruidsparen in den echt waren verbonden, volgde er een korte, algemeene toespraak over de wederzijdsche plichten der echtgenooten. Een kwartier

later stonden wij weder in de vestibule. Terwijl wij ons door de menschenmenigte een weg baanden om naar buiten te komen, kwam Eduard ons tegemoet. Waarschijnlijk wilde hij mijn vader verdere pijnlijke ontmoetingen besparen. Maar mijn vader had zich voorgenomen tot het einde zijn plicht te doen. Na een korte, wat onhandige begroeting met Eduard, wist hij door te dringen tot de kleine groep eenvoudige volksmenschen, die om Eduard's vrouw verzameld waren op geringen afstand van waar wij stonden, en stelde zich voor. Ik zag hem, een weinig links, maar welgemeend, de hand schudden met de wonderlijk-uitgedoste moeder der bruid, en daarna met den stoeren zeeman, die de vader bleek te zijn. Daarop zag ik, hoe hij den arm bood aan zijn nieuwe schoondochter en de anderen uitnoodigde hem te volgen.

Ik werd voorgesteld. Er bleken nog eenige ooms en tantes aanwezig te zijn, en ook een vriendin, een mevrouw zonder echtgenoot, uit wier woordkeus bleek, dat zij relaties in betere kringen had. Wij verlieten het stadhuis, mijn vader aan den arm van de bruid, Eduard naast mij. Hij liep weer, als op de begrafenis van mijn moeder naast mij, zonder spreken. In zijn oogen lag dezelfde verbijsterde ernst. Ik zag hem aan en glimlachte hem toe. Er trok even een zenuwachtig lachje weg om zijn mondhoeken, en plotseling begreep ik, dat het niet alleen jeugdige ondoordachtheid geweest was, die hem dit huwelijk had doen aangaan. De ware beweegreden daartoe kon ik toen evenwel niet gissen.

Wij begaven ons door de reeds drukker wordende stad naar een naastbijgelegen café, waar Eduard ons iets te drinken aanbood. De alcohol deed hem overslaan in een overspannen luidruchtigheid, die de menschen aan de andere tafeltjes deed opzien. De bruid, door hem vergeten, en door mijn vaders tegenwoordigheid uit het veld geslagen, had zich onder de hoede gesteld der voor geen kleintje vervaarde moeder. Ik had medelijden met mijn vader op wiens voorhoofd dikke zweetdruppels parelden en wiens onrustige blauwe oogen schichtig de voorbijgangers monsterden.

Het afscheid duurde geruimen tijd. De zeeman door de borrels spraakzaam geworden, kon zijn woordenvloed niet meer stuiten. Hij eindigde zijn breedvoerige lofrede met de

woorden, dat hij dezen dag zijn leven lang niet zou vergeten. Op het verbijsterd gelaat van mijn vader lag een uitdrukking van: ‘ik ook niet’.

Toen wij weer op straat stonden, liet hij een langgerekt ‘oef’ hooren. Hij ging met kleine pretentieuse pasjes naast mij. Ik begreep, dat hij, eenmaal aan het einde van zijn nobelen impuls gekomen, zijn ergernis tegen zijn eigen goedhartigheid niet langer bedwingen kon.

‘Enfin, dat is afgeloopen....’ zeide hij kribbig. ‘Jij gaat zeker dadelijk naar Nijmegen terug?’

Ik antwoordde, dat ik eerst in den middag een trein had, en van plan was in de stad te blijven koffiedrinken, waarna hij, op zijn koppigen toon, die geen tegenspraak duldde, zeide:

‘Dan kom je maar eens bij ons koffiedrinken. Het wordt tijd, dat je met Alice kennis maakt.’

Ik kon niet weigeren en volgde hem naar zijn bureau. Daar zag ik, dat hij den auto had laten wachten, en begreep opeens dat de kieschheid, waarvoor ik hem in mijn hart dankbaar geweest was, waarschijnlijk slechts schaamte tegenover den chauffeur geweest was.

In den geriefelijken wagen, die, licht en geruischloos, over den Wassenaarschen weg voortgleed, hervond hij geleidelijk aan zijn goed humeur.

‘Tenslotte.... als de jongen er pleizier in heeft.... Hij moet het zelf weten. De schoonfamilie is trouwens niet zoo erg, als ik dacht. Goedhartige burgermenschen.... het kon slechter. En wat zij mij over die Jopie verteld hebben, zal wel niet waar zijn. Het lijkt me een lief kind....’ Hij was reeds weer bezig tegenover onzichtbare booze tongen, het gedrag van zijn zoon goed te praten.

De auto hield stil voor een sierlijk, modern landhuis. Voordat mijn vader de voordeur had kunnen openen, werd een der ramen opengeworpen, en een jonge man, kort en krachtig van figuur, met opgestroopte hemdsmouwen, die twee bruinverbrandde, gespierde armen vrijlieten, sprong over het kozijn heen naar buiten.

‘Hello, terug van de ceremonie?’ Hij kwam op ons toe, en klopte mijn vader vriendschappelijk op den schouder, waarop hij mij zijn hand toestak en zich voorstelde.

‘Onze huisvriend-tuinier....’ lichtte mijn vader in. Hij liet mij binnengaan, in een koele vestibule, waar hij mijn hoed en jas afnam, en ging mij daarna vóór, door een ruime eetkamer, waar het zonlicht, door breede jalouzieën getemperd, warm over een gedekte koffietafel viel, naar den achtertuin.

Uit de kleine groep, die, terzijde van het geplaveide pad, tusschen den rand van helkleurige bloemen en den kleinen vijver op het zonnige gras bijeenzat, rees een slanke vrouwengestalte omhoog.

Mijn vader was op het terrasje blijven stilstaan, en wierp met de hand een vagen groet in de richting van het gezelschap, dat hem iets terugriep, zonder zich de moeite te geven op te staan. Ik werd aan Alice voorgesteld. Een koele hand drukte, luchtig de mijne.

‘Wij nemen een zonnebad, ik heb nog geen toilet gemaakt,’ zeide haar vlotte, wat nonchalante stem. ‘Fred.... er moet koffie zijn.’ De jonge man, die mij als de tuinier was voorgesteld, en nog bij ons stond, verdween dienstvaardig naarbinnen. Mijn vader volgde hem. Ik volgde de lenige vrouwengestalte, die mij voorging, naar het grasveld. Eerst nu zag ik, dat zij onder het doorzichtig japonnetje een badpak aanhad, en aan de bloote voeten linnen schoenen droeg, met witte kruisbanden om de bruinverbrande, slanke enkels vastgesnoerd. Het kortgeknipte, grijze haar, woei achteloos in haar door zon en wind gebruind gelaat. Haar gebaren waren snel en elastisch.

Zij stelde mij voor aan de drie mannen, die, bij mijn nadering, zich hadden opgericht. Uit het huis kwam de ‘tuinier’ met de bestelde koffie. Men schoof mij sigaretten toe. Ook ik strekte mij uit op het gras. Het gesprek, dat door onze komst onderbroken was, werd weer hervat. Een oogenblik later trad ook mijn vader weer naarbuiten, een pak brieven in de hand. Lezende bleef hij naast ons staan.

‘En....? Tevreden met je schoondochter? Wanneer zullen wij de eer hebben haar te zien krijgen....?’ onderbrak hem de koele vrouwenstem met een lichte ironie.

‘Bij gelegenheid. Daar is niet de minste haast bij,’ gaf mijn vader wat geërgerd terug. ‘Het is overigens een alleraardigst kind....’

‘Daar twijfel ik niet aan. Er zal wel een reden voor zijn, dat hij met haar getrouwd is....’

‘Dat soort vrouwen is nog gevaarlijker, dan je denkt, Alice....’ mengde een der mannen zich in het gesprek.

‘Ik heb haar wel gekend....’ insinueerde een ander.

Mijn vader schoof met een driftig gebaar de brieven in zijn zak.

‘Ik hoop, dat we kunnen eten, Alice. Ik moet vroeg weg.’ De steviggebouwde tuinier, die ons ook reeds de koffie gebracht had, sprong weer op.

‘Ik ga naar huis, Alice. De tafel is klaar.’

‘Denk eraan, dat ik de planten vóór Vrijdag heb,’ antwoordde zij.

‘In ieder geval zie ik je morgen nog. Ik zal zien betere voor je te krijgen. Misschien rijd ik vanmiddag even naar Warmond.’ Hij gaf haar zijn hand, die zij, luchtig, maar met een glimlach aannam.

Een oogenblik later zwaaide hij in een auto het tuinhek door. Na hem stond ook een der beide andere mannen op, maar zonder veel lust tot heengaan.

‘Ik ga ook maar....’

Alice stond thans rechtop tusschen ons, slank en hooghartig, een kleinen spotlach om de lippen. Met een wat bruusk gebaar van het hoofd, dat het korte, grijzende haar even opwaaien deed, wendde zij plotseling het gelaat naar mij toe, en zeide, gedeeltelijk tot mij:

‘Die comedie kennen we. Er is allang voor je gedekt.’

De jonge man, ouder dan ikzelf, maar zeker tien jaar jonger dan zij, kuste haar de hand.

‘Zelfs je beleedigingen zijn complimenten, Alice.’

Zij lachte, en ging ons met snellen tred voor naar de eetkamer. Er werd een lichte lunch geserveerd, een soort van uitgebreide hors d'oeuvre, waarbij door mijn vader een koelen witten wijn geschonken werd. Er scheen geen dienstpersoneel te zijn, en ik kreeg den indruk, dat het huishouden op Amerikaansche wijze gevoerd werd. De gesprekstoon was luchtig, dikwijls een weinig gewaagd, en zeer sans-gêne. Mijn vader zeide niet veel. Toen ik even later afscheid genomen had en weer naast hem in den auto terugreed, kon ik zelf niet goed

uitmaken, of mijn bezoek geslaagd was geweest of niet.

Toen wij bij zijn bureau aankwamen, waar ik gedacht had uit te stappen, zeide hij:

'Je kunt den wagen houden, als je hem nog noodig hebt.'

Ik antwoordde, dat ik wel graag naar het station gebracht zou worden. Hij stak mij zijn hand toe en aarzelde even alvorens uit te stijgen.

'Misschien heb je lust nog eens aan te komen. Je kunt mij 's avonds altijd thuis vinden. En als je wilt komen eten, bel dan even op. Je bent altijd welkom.'

Hij zag er moe en lusteloos uit.

'Graag....' antwoordde ik.

'Tot ziens dan, hoop ik.' Er was even een stilte, toen voegde hij eraan toe.

'En.... dank je wel, jongen. Je hebt mij een grooten dienst bewezen....' Ik wist niet, op welke der beide ondervindingen van dien dag, zijn woorden sloegen, maar hij had reeds de deur geopend en was, zonder omzien, naar binnen verdwenen.

IV

Het huwelijk van Eduard, en mijn herhaalde bezoeken aan den Haag, die daaruit voortvloeiden, waren er aanleiding toe geweest, dat mijn vriendschap met Ann, door ons uiteengaan in Cornwall zoo plotseling afgebroken, opnieuw en met verdubbelde warmte, werd opgevat. Ik kwam nimmer in den Haag zonder even bij het huis van den grootvader aan te loopen. De slordige briefjes van Ann, die ik met kortere of langere tusschenpoozen ontving, hielden mij op de hoogte van hetgeen er bij hen voorviel. Ik wist, dat ik welkom was, en de wat wanordelijke, gastvrije atmosfeer van het verwaarloosde bovenhuis, werd mij een dierbare afwisseling in het ingespannen en eenzame leven, dat ik in Mook leidde.

Van tijd tot tijd bracht ik ook een bezoek aan Alice, die mij, door tal van kleine diensten, hoewel tegen mijn zin, aan zich verplichtte, maar met wie het mij niet gelukte, tot een meer persoonlijke toenadering te komen. Ik trof bij haar gewoonlijk dezelfde stamgasten aan, meest mannen, meer

bevriend met haar, dan met mijn vader, die zij, ondanks de geringschatting, die zij in haar houding tegenover hen liet doorschemeren, met voorbedachte rade aan zich gebonden hield. Wij waren nimmer alleen aan tafel. Er ging zelden een avond voorbij, waarop niet gedanst werd. Mijn vader, die, door het gastheerschap gevleid, zich gemakkelijk liet meesleepen in de luchthartige flirtations, waartoe deze onconventioneele, maar niet gevaarlijke avondjes aanleiding gaven, kon soms plotseling temidden der algemeene vroolijkheid in buien van korzelige prikkelbaarheid vervallen, die echter door Alice's spottende replieken kortweg gecoupeerd en meestal een weinig belachelijk gemaakt werden.

Zijn werkkamer, die hij met buitengewone toewijding, in stijl had laten inrichten, werd op deze avondjes, wegens de parketvloer, als danszaal gebruikt. Ik kreeg niet den indruk, dat hij in huis tot eenige arbeid kwam.

Hij had Eduard slechts eenmaal met de nieuwe schoondochter officieel bij zich aan huis genoodigd, maar ik wist, dat hij mijn broer regelmatig op zijn bureau ontving.

Ikzelf zag het jonge echtpaar, zoovaak dit mogelijk was. Ik had een paar maal alleen met Jopie theegedronken, en werd niet langer als een vreemde beschouwd. Zij leefden, in een kleine burgerwoning, die zij met toewijding in orde hield, een huiselijk en teruggetrokken bestaan. Ik weet niet, of mijn broer gelukkig was. Hij toonde een groote teederheid voor haar talrijke naïeve dwaasheden, en overlaadde haar met kleine geschenken, waar zij prijs op stelde, maar in zijn brieven schemerde dikwijls een heimwee door naar het leven, dat hij achter zich had afgesloten. Ik vermoedde, dat door zijn huwelijk meer moeilijkheden in zijn werkkring ontstaan waren, dan hij tevoren had overzien.

Ook Juan zag ik terug. Zij woonde thans in een der massieve huizenblokken op de Koninginnegracht, waar een zwaarwichtig en uitgebreid personeel nauwgezet de huishouding leidde, en een bedaagd huisleeraar haar geestelijke opvoeding in handen had. Een paar maal had ik getracht met de moeder in contact te komen, maar het was mij nimmer gelukt. Ofschoon de voorspraak van de nurse mij haar vertrouwen deed winnen, en ik zoodoende toestemming verkreeg

vrijelijk met Juan te verkeeren, scheen zij een persoonlijke kennismaking met mij niet noodig te achten. En ik heb er mij bij moeten neerleggen, dat onze relatie beperkt blijven zou, tot een over en weer uitwisselen van kleine beleefdheden, die door bemiddeling van de nurse werden overgebracht.

Het huis in Groesbeek zou voorloopig als zomerhuis dienst blijven doen.

Juan zelf scheen, ondanks de gestrengheid harer omgeving, een zekeren graad van geluk te hebben bereikt. Zij was een ijverig leerling, reed veel paard en vond, in haar omgang met Ann, een vergoeding voor het gebrek aan warmte van haar eigen omgeving.

Ann, in het diepst van haar hart een beetje snob, offerde iedere andere vriendschap aan haar vereering voor Juan op. De aristocratische achtergrond van het Engelsche kind, maakte grooten indruk op haar, en ik geloof, dat het zelfvertrouwen, dat zich in dien tijd zoo plotseling in haar ontwikkelde, in werkelijkheid op niets anders gebaseerd was, dan op Juans vriendschap voor haar.

In de kerstvacantie had ik de beide meisjes bij mij te gast.

Ik had de groote logeerkamer voor haar laten klaarmaken, maar Juan weigerde om met Ann op één kamer te slapen. De reden, die zij daarvoor opgaf, leek mij wat geforceerd, en Ann, die moeilijk teleurstellingen verdraagt, protesteerde heftig.

Om geen van beiden te kwetsen, zeide ik:

‘Het lijkt mij overdreven, Juan. Je bent nu volkomen genezen. Maar misschien heb je gelijk, men kan nooit te voorzichtig zijn.’

Ik kreeg van Juan een van die lange, nadenkende blikken, die zoowel verstandhouding als verwijt konden zijn, en zij antwoordde niet.

Ann toonde zich weer de wilde robbedoes, die zij in Cornwall geweest was. Het kleine beetje ladylike gemanierdheid, dat zij, gedurende het afgeloopen schooljaar, verworven had, werd weer overboord gegooid.

Zij herinnerde mij aan mijn belofte, dat zij op de oude merrie paard rijden mocht, en wendde zooveel verleidings-

middelen aan, dat ik wel zwichten moest en gedwongen werd mijn ziekenbezoeken per fiets af te doen.

Iederen morgen trokken zij er samen op uit, Juan in een keurig rijcostuum en Ann in een ouden rijbroek van Juan, die om haar stevige beenen spande. Juan vervulde den rol van piqueur, en ofschoon deze rijlessen op zeer kinderlijke wijze toegingen, moet ik bekennen, dat het resultaat mijn verwachtingen te boven ging.

Wanneer regen of sneeuw dit genoegen in de war stuurde, kortten zij den tijd door lange wandelingen over de hei. Eenmaal hebben zij zelfs getracht schaatsen te rijden op den vijver voor het hotel.

Des avonds zaten wij gewoonlijk in mijn werkkamer, waar zij, wanneer ik te werken had, zich op gedempten toon met elkander onderhielden.

Maar Ann kon deze rust meestal niet lang uithouden. Ik verbeidde in stilte altijd het oogenblik, waarop zij, op de punten harer teenen achter mij geslopen, haar handen op mijn oogen leggen zou, met de woorden:

'Toe Bill, je wordt een echte oude kerel. Houd nu eens op met dat eeuwige gewerk. Het is heusch niet goed voor je.'

Het was haar grootste vreugde om mij in den tilbury te vergezellen, als ik des avonds laat nog uitgeroepen werd. Wanneer de telefoon ging, spitste zij haar ooren, en zoodra zij begreep, dat het er van komen zou, slipte zij de kamer uit naar den donkeren stal, waar zij, bij het licht van de schemerige stallantaarn, bedrijvig den ouden man bij het inspannen behulpzaam was. En hoe kon ik haar teleurstellen, wanneer zij met stralende oogen mij genereus een zitplaats naast zich aanbood op den voorbank?

Op den dag vóór Kerstmis, kwamen Jopie en Eduard. Wij hadden in den tuin een kleinen kerstboom uitgegraven, waarvoor de meisjes met Jopie in Nijmegen de inkoopen gingen doen. Eduard maakte verrassingen. En Juan, artistieker aangelegd dan de beide anderen, had, met geringe hulpmiddelen, de werkkamer versierd. Mijn oude huishoudster had voor een keurig souper gezorgd.

Wij tafelden lang. Buiten dwarrelden witte sneeuwvlokken

langs het donkere venster naar beneden. Er ging nauwelijks meer eenig verkeer voorbij over den besneeuwden straatweg. Een witte stilte had zich toegesloten rond het huis.

Ann's vroolijke oogen schitterden over de tafel. Zij had meer gedronken, dan goed voor haar was, en zeide den eenen nonsens na den andere. Jopie's wat schuchtere blik volgde haar in blinde bewondering. Om Juans smalle lippen speelde het fijne lachje.

Toen zij, later op den avond, met de twee oude menschen ter middernachtmis waren getogen, bleven Eduard en ik alleen achter.

'Een kerstfeest zonder kinderen is eigenlijk niets....' zeide hij, toen wij ons voor het haardvuur neerzetten. Zijn innemend, jongensachtig gelaat glansde. Zijn warme oogen staarden weg in de vlammen.

Achter ons, aan den kleinen kerstboom, brandden knetterend de kaarsjes neer. De zilveren engel, door Ann met veel moeite in den top bevestigd, was overstag gegaan, een geur van schroeiende dennennaalden dreef door het vertrek.

Hij sprong op, om zich wat wijn in te schenken en bleef toen plotseling, met den rug naar mij toegekeerd voor het kerstboompje staan, waaraan hij, zorgzaam, iets verschikte.

Opeens hoorde ik zijn stem zingen:

'De herdertjes lagen bij na-a-achte....' Het was een van de liederen, die mijn moeder placht te zingen op de kerstfeesten die zij voor de arme kinderen organiseerde. Ik zag opeens onze huiskamer weer voor mij, geheel ontruimd voor de kinderschaar, en mijn moeder, die, klein en machteloos tusschen de belhamels, stilte trachtte te verkrijgen en aandacht voor het zangspel, dat op het planken tooneeltje moest worden opgevoerd en dat wij altijd plagend de bijbelsche operette hadden genoemd. Ik rook weer de lucht van visch en slechtgewasschen kleeren, die uit de breede rokken der Scheveningsche vrouwen opsteeg en voor een geheelen dag het huis onbewoonbaar maakte. En ik hoorde weer mijn moeders stem, zwak en niet heel zuiver, de liedjes inzetten, om de kinderen aan te moedigen.

'De herdertjes lagen bij na-a-achte....'

Hij wendde zich weer naar mij toe, en bleef, met den arm

op den schoorsteenmantel geleund, tegenover mij staan.

‘Hoe ging het ook weer verder?.... Ze zongen altijd drie a's, en dorsten nauwelijks bewegen uit angst voor de verlichte ster die zij op het hoofd hadden.... Het verbaast mij nog, dat het tooneeltje nooit is ingezakt....’

‘Ik heb al de zangdiensten bewaard. Ik vond die tusschen moeders papieren. Je hebt geen idee, hoeveel het er nog zijn.’

Er kwam een warme lach in zijn oogen, die plotseling vochtig waren geworden.

‘Het was eigenlijk flauw, dat wij nooit wilden helpen. Zij moest altijd alles alleen doen. En dat was geen kleinigheid, er waren dikwijls veertig kinderen.... Geloof je, dat ze er een woord van begrepen? Misschien de moeders niet eens.... En om zeven uur moest alles weer in orde zijn voor vader, die geen kinderfeesten in huis hebben wilde, en de lucht van arme menschen niet verdragen kon.... Nou, die was dan ook ontzettend....’

Hij lachte ineens weer hartelijk, en vervolgde:

‘Gek, dat moeder graag tusschen dat soort menschen leefde, en dat wij daar altijd zoo'n beetje om gelachen hebben.’

Hij zweeg even in gedachten en ging, heftiger, verder:

‘Zij was dapper.... Zij durfde alles.... Wat zijn vader en ik eigenlijk altijd laf geweest. Altijd bang om ons belachelijk te maken.... En wat voor waarde heeft goedhartigheid, als je er niet openlijk voor uit te komen durft....’

Hij zag mij snel aan, en bloosde plotseling hevig. Wij wisten geen van beiden meer iets te zeggen.

Toen de kinderen terugkwamen, stond hij haastig op, en liet ons na een korten nachtgroet alleen.

Ann wilde van geen naar bed gaan hooren. Haar romantisch hart was diep geroerd door den nachtelijken tocht over de benseeuwde hei, en de mis die zij nog nimmer tevoren had meegemaakt.

Zij verklaarde, dat zij onmogelijk slapen kon, en strekte zich weer uit voor het haardvuur. Juan hurkte op den grond naast haar. Ikzelf nam ook mijn plaats weer in.

Ik dacht na over Eduard's woorden, die mij bevreemd hadden en over de kinderfeesten van mijn moeder, die ons vroeger zoo dwaas hadden toegeschenen en die mij nu zooveel

rijker en oprechter leken, dan de luidruchtige feestmalen die wij zelf vierden.

De stilte in het vertrek deed mij opzien.

Ann was reeds in een diepen slaap gevallen, maar Juan zat nog steeds in dezelfde houding. Vanaf mijn stoel zag ik neer op haar kleinen schedel, waarover het kortgeknipte haar glad en glanzend in een scheiding lag neergeborsteld.

Alsof zij mijn blik voelde, wendde zij het hoofd om en zag mij aan. Haar oogen waren wonderlijk bewogen. Zij glimlachte niet. Haar gezicht stond wit en ernstig, als de eerste maal, dat ik haar in Cornwall gezien had. Ook dien avond had ik graag met je gesproken, Juan, vreemde stille vogel. Maar ook toen stond je mij zelfs geen glimlach toe.

V

Er ging geruime tijd voorbij, voordat ik de meisjes terugzag. Tal van bezigheden hielden mij in Mook vast, en beletten mij naar den Haag te gaan. Van Juan hoorde ik nimmer iets. Van Ann ontving ik zeer sporadisch een slordig briefje. Zij had op haar Paaschrapport voor Grieksch en wiskunde beide een onvoldoende gehad, en deelde mij in diepst vertrouwen mede, dat zij die zeker niet voor de groote vacantie ophalen zou, wat onherroepelijk het niet overgaan naar de derde klas beteekende.

‘.... Als ik maar bijlessen had, dan zou het misschien nog gaan,’ schreef zij mij. ‘Maar vader zegt, dat dat te duur is. Kan jij hem er nog niet eens over schrijven?’

Ik schreef een brief aan den kolonel, maar kreeg het antwoord terug, waarvoor ik reeds gevreesd had, namelijk, dat hij in groote financieele moeilijkheden gewikkeld was en zich geen enkele ‘onnoodige’ uitgave meer kon veroorloven.

Weer hoorde ik geruimen tijd niets van Ann.

Ikzelf leefde een min of meer plantaardig bestaan. Mijn werkkring bood mij weinig gelegenheid tot het sluiten van vriendschappen, en mijn omgang met de enkele notabelen der omliggende dorpen was beperkt gebleven tot de gemeenschappelijke bittertafel en een wekelijksch kaartavondje ten

huize van den een of ander. Maar zelfs deze beide ontspanningen waren voor mij eerder een kwelling, dan een genoegen, want het is mij nooit gelukt, mij geheel aan te passen aan de wat boersche gemoedelijkheid van het luchthartige Zuiden.

Ik bleef mij een vreemde voelen. Zelfs met mijn patiënten, die ik jarenlang plichtgetrouw, en met een zeker succes onder behandeling had, herinner ik mij niet, ooit op eenigen voet van vertrouwelijkheid gekomen te zijn. Ik werd gerespecteerd om de introductie van den ouden dokter, die een zeer gezien man geweest was, maar ik heb nimmer het gevoel van mij kunnen afzetten, dat dit respect met een zekeren schroom gemengd was, en dat mijn eigen, wat stroeve houding daarvan de oorzaak geweest moet zijn.

Ik moet trouwens bekennen, dat ikzelf nooit iets meer dan een zuivere vakbelangstelling voor een mijner zieken gevoeld heb.

Mijn persoonlijk leven was scherp gescheiden van mijn werk, en is, tot op heden, daarvan afgescheiden gebleven. Mijn werk is nooit meer voor mij geweest dan een kunstmatig houvast, waaraan ik de wankele twijfelmoedigheid van mijn innerlijk gevoelsleven getracht heb rechtop te houden. In het begin van Juni riep een brief van Eduard mij naar den Haag. Hij had mij een rendez-vous gegeven in de stad, en ik vond hem reeds wachtende, toen ik aankwam.

Hij zag er slecht uit, en begroette mij met zichtbare verlegenheid. Ik wilde mij bij hem neerzetten, maar hij greep snel zijn hoed en zeide:

‘Laten we liever wat gaan loopen.’

Wij verlieten het café, en ik volgde hem een half uur lang door de stoffige straten van het centrum. Bij het Bosch gekomen, waar een plotselinge koelte en rust weldadig over ons heen zonken, vroeg hij ineens bruusk:

‘Wat zou je ervan denken, als ik naar Indië ging?’

Zijn onverwachte vraag verrastte mij en ik antwoordde niet dadelijk. Hij wierp een snellen onderzoekenden blik naar mij en vervolgde:

‘Ik kan overgeplaatst worden. Zou ik het doen?’

‘Het hangt er van af.... Je bederft er misschien je toekomst hier mee.’

Hij maakte een driftig gebaar met het hoofd.

‘Ik heb hier toch geen toekomst. De heele boel loopt spaak.’ Wij gingen wederom geruimen tijd zwijgend naast elkander, vóór hij, zijn eigen gedachtengang volgend, er bitter aan toevoegde:

‘Dat heele huwelijk is een stommiteit geweest....’

‘Waarom? Er is op Jopie niets aan te merken, geloof ik.’

Hij zag mij aan. Er stonden tranen in zijn oogen.

‘Misschien niet.... Ik weet het zelf niet meer. Ik kan er niet meer tegen....’

‘Is er iets gebeurd?’

Hij schudde mistroostig het hoofd.

‘Ik weet niet, of er iets gebeurd is, en het kan me niet schelen ook. Niets kan mij eigenlijk meer iets schelen. Het is mijn schuld niet, dat ik niet leven kan in zoo'n milieu....’

‘Je had zooveel vrienden vroeger, je kunt omgaan met wie je wilt.’

Hij zweeg, en ik vervolgde:

‘Wat kunnen je de onaangenaamheden op de bank schelen? Er zijn andere menschen genoeg.’

‘Het is daar niet om. Ik wil weg uit Holland.’

Ik begreep, dat er een andere reden zijn moest, waarom hij weg wilde, maar kon die niet gissen.

Wij waren inmiddels bij het einde van het Bosch aangekomen. Werktuigelijk wendde hij zich om en keerde terug op den weg dien wij zoo juist hadden afgelegd.

‘Ik ben een lammeling....’ barstte hij plotseling uit. ‘Ik had Jopie nooit moeten trouwen, ik geef niets om haar.’

‘Waarom heb je het dan gedaan?’

‘Ik weet het zelf niet. Om Alice, om moeder, om allemaal verwarde onzin, die ik in mijn hoofd had.... Ik wil weg uit Holland.’

‘Waarom ga je niet scheiden?’

‘Ik wil Jopie niet in den steek laten. Eenmaal in Indië, kan het me niet meer schelen met haar getrouwd te zijn.’

‘Ik denk niet, dat dat veel verschil maken zal.’

Hij zag mij weer aan en zeide plotseling scherp:

‘Jopie blijft hier....’

‘Heb je er al met haar over gesproken?’

‘Ik heb gezegd, dat ik alleen vooruitga.... Zij denkt over een jaar of zoo na te komen....’

‘En, als zij werkelijk komt?’

Hij lachte, een wat zenuwachtig en schril lachje.

‘Dat gebeurt nooit. Eerstens durft zij nooit de zeereis alleen te maken en tweedens, zal ik daar wel voor zorgen....’

‘Als je dat nu al weet, doe je misschien beter, haar de vrijheid ineens terug te geven....’

‘Waarom?' Zij hecht aan den naam. Zij zal geld genoeg hebben om van te leven, en over een jaar is zij mij vergeten. Er is heusch geen vrouw die zich niet troost....’

‘Wie heeft je die betrekking aangeboden?’

‘Verleden week werd ik bij een van de directeuren geroepen. Er is een employé gevraagd voor onze afdeeling op Java. En om de een of andere reden schijnen zij erop gesteld te zijn, dat ik ga....’

‘Heb je er met vader over gesproken?’

‘Neen, ik wilde er liever eerst met jou over praten.’

‘Er valt niet veel meer te praten, als je zelf al besloten bent om te gaan.’

Hij zweeg weer. Na een tijd vroeg hij aarzelend:

‘Denk je, dat het verstandig is?’

‘Misschien wel, misschien niet. Het kan heel geschikt voor je zijn. Maar het heeft ook zijn nadeelen. Vooral in deze verhouding tot Jopie.’

‘Ik trouw toch niet meer....’

‘Als je een aardige vrouw ontmoet, verander je wel weer van gedachten.’

‘Er is maar één vrouw, waarmee ik zou willen trouwen, en die is getrouwd.’

Ik was zoozeer verbaasd over deze bekentenis, dat ik bruuskweg stilstond en hem aanzag. Er gleed een hulpeloos lachje over zijn gelaat.

‘Ik kan het je wel zeggen ook, waarom zou ik er nog langer doekjes om winden. Dit is al de tweede stommiteit, die ik om haar doe....’ zeide hij met een zwakke poging tot cynisme. ‘Het is Alice....’

Voor ik mij weerhouden kon, ontglipte mij:

‘Je bent gek.’

‘Dat ben ik ook.’ gaf hij, verslagen, toe. ‘Ik heb er alles tegen gedaan. Maar het helpt niet. Ik heb moeder voor haar in den steek gelaten. Toen ik met Jopie trouwde, dacht ik, dat ik dat goedmaken kon. Ik dacht dat ik Alice daarmee toonen kon, dat ik haar vriendelijkheden niet meer noodig had. Maar het heeft niet geholpen, ik houd nog van haar. Ik weet wel, dat ik een lammeling ben, tegenover vader, en tegenover moeder en Jopie, en iedereen.... Maar ik kan er niets meer aan doen.... Ik ga toch telkens weer naar haar toe....’

‘En weet Alice dat zelf?’

‘Ik heb het nooit durven zeggen.... Maar als ze het weet, dan kan het haar toch niet schelen. Zij lacht om mij.... Laat mij maar naar Indië gaan, dat is beter voor ons allemaal...’

Hij stond schuldbewust voor mij, jongensachtig, en goedhartig, zooals ik hem vroeger zoo dikwijls gezien had. Om zijn lippen speelde hetzelfde hulpelooze glimlachje, dat bij mijn vader zoo zorgzaam door den kleinen puntbaard verborgen werd.

‘Het spijt me, dat je weggaat,’ zeide ik hartelijk. ‘We hadden den laatsten tijd veel aan elkaar....’

Er vloog een diepe blos over zijn gelaat.

‘Misschien kom je nog eens aan, voor ik wegga...’

‘Is er al een datum vastgesteld?’

‘Ik moet in November in Indië zijn.... Maar ik ga liever zoo gauw mogelijk.’

‘Wanneer vertel je het aan vader?’

‘Misschien wel heelemaal niet.’

‘Je bent gek....’ zeide ik weer.

Hij antwoordde niet, en bleef op zijn lip bijten. Wij waren weer bij de stad teruggekomen. Hij stak mij plotseling zijn hand toe.

‘Ik ga nu maar.... Misschien zou jij vader vast kunnen voorbereiden. Je hoeft niet alles te zeggen. Doe maar, alsof het een promotie is....’

Zijn oogen zagen mij smeekend aan. Hij durfde niet verder aandringen. En ik kon niet anders doen, dan hem beloven, dat ik doen zou, wat hij van mij verwachtte....

Met een wonderlijke mengeling van gevoelens bleef ik hem

nazien, toen hij zich haastig, zonder omzien, in de richting van de stad verwijderde.

Zooals het huwelijk met Jopie niet was te verhinderen geweest, zou ook dit besluit niet te verhinderen zijn. Ik kende de karaktertrek, die hij met mijn vader gemeen had, de merkwaardige koppigheid, waartoe hij zich kunstmatig op kon winden, wanneer zijn verstand hem een besluit had doen nemen, waarmede zijn hart niet accoord kon gaan.

Stuurloos overgeleverd aan zijn emotie's, maar tegelijkertijd met een zeer sterk moreel instinct behept, trachtte hij, niet bij machte de neigingen van zijn hart tot redelijkheid te dwingen, door het toepassen van dikwijls al te doortastende middelen, aan die neigingen de mogelijkheid tot verdere ontwikkeling af te snijden. Hij was zonder medelijden met zichzelf, maar dikwijls te roekeloos in zijn verbeten strijd tegen hetgeen hij in zichzelf veroordeelde. En er was een groot gevaar, dat hij, bij het uitroeien van dit kwaad, ook den weg voor zijn toekomst afsloot.

Dat Alice dit alles moest gezien hebben, maar nimmer een poging had in het werk gesteld den jongen van zijn toekomstlooze liefde te genezen, vervulde mij met bitterheid. Waartoe was dit noodig?

Ik was, in gedachten de stad doorgewandeld en bevond mij, zonder dat te hebben gewild, in den wijk waar Ann woonde. Dat deze toevalligheid een voorbeschikking geweest was, begreep ik even later, toen ik, tot mijn verbazing op de meisjeskamer, niet alleen de drie zusters en Juan, maar ook Cyril aantrof.

Mijn onverwachte komst bleek een gewenschte afleiding.

Ann, die met roodbehuilde oogen had opgezien toen ik binnentrad, viel mij met een snik van verlichting om den hals, terwijl Cyril, die naast Francis op den divan gezeten had, opsprong en mij met een misplaatste kameraadschappelijkheid op den schouder klopte. Francis, uitgestrekt op den divan, een sigaret tusschen de lippen, gorgelde haar klein lachje, Rosy bloosde. Alleen Juan reikte mij behoorlijk de hand.

Ik begreep, dat er onweer aan de lucht was, en dat mijn aanwezigheid misschien een uitbarsting voorkomen kon, als die althans nog te voorkomen zijn zou.

Ik zeide een paar schertsende woorden aan Ann en wendde mij zoo argeloos mogelijk tot Cyril met de vraag, wat hem hierheen gevoerd had. Hij vertelde mij, dat hij met Jérôme in Oud-Wassenaar logeerde om concerten te fixeeren in het Kurhaus voor het komend seizoen. Hij had in den afgeloopen winter verschillende concerten gegeven in Parijs, en, naar hij zeide, met zeer bevredigend resultaat. Hij had een goede pers gehad.

'But....' voegde hij er openhartig aan toe. 'We paid them a lot.'

Hij zag er slecht uit, als na veel onrustig doorgebrachte nachten en zijn zwartomrande oogen hadden een vage glanzende strakheid. Ik zon op een middel om Ann en Juan weg te krijgen uit de morbide atmosfeer van de druilerige achterkamer, en stelde voor, om met haar beiden in de stad te gaan eten.

'Dat is een goed idee, je komt uit den hemel gevallen,' kwam daarop Francis stem ruw en onverschillig. 'Neem Ann in godsnaam ergens mee naartoe. Ze doet niet anders dan dreinen, en hindert ons dood.'

Als door een adder gestoken vloog Ann op.

'Als je nog een woord zegt, vertel ik het aan vader, dat je Cyril hier te logeeren hebt gehouden....'

Cyril, die niet verstaan kon, wat er gezegd werd, maar blijkbaar de beteekenis giste, barstte in lachen uit.

'Tiens, tiens, mademoiselle est jalouse. Ne te fâche pas, ma petite. Tu auras ton plaisir plus tard.'

Juan was bleek geworden. Ik zag een wonderlijke uitdrukking in haar oogen komen. Voor ik goed begreep, wat er ging gebeuren, was zij op Cyril toegetreden, en had hem, met de volle hand, in het gelaat geslagen.

Een oogenblik vreesde ik, dat hij zich op haar werpen zou.

'Que veux-tu, hein, espèce de déformée....?' Hij had de hand opgeheven om haar terug te slaan, maar de wonderlijke blik harer oogen weerhield hem.

'Be careful....' antwoordde zij langzaam. Daarop wendde zij zich om naar Ann, die opnieuw in een overspannen snikken was uitgebarsten, en trok haar aan den arm de kamer uit.

Ik volgde. Ik had de kinderen gaarne met mij mee uit genomen, om haar de onaangename scène te doen vergeten,

maar Juan zeide stug en vastbesloten, dat zij naar huis moest. Ik begreep, dat ik tevergeefs zou aandringen.

Wij begaven ons gedrieën op weg om haar thuis te brengen. Ann had haar arm door den mijne gestoken, en trachtte in haar zakdoek haar snikken te smoren. Juan ging stilzwijgend en rechtop naast ons.

Bij een halte, waar een tram stilstond, die naar de Koninginnegracht ging, reikte zij mij plotseling snel de hand.

'Tot ziens, ik kom er verder alleen wel.' Voordat ik haar had kunnen verhinderen, was zij op den tram gesprongen, en had ons alleen gelaten.

Verslagen wandelden wij terug. Daar ik evenwel weinig zin had zoo spoedig weder met Ann thuis te komen, stelde ik haar voor, dat wij liever eerst samen iets zouden eten. Om haar te troosten nam ik een taxi, en reed met haar naar Scheveningen. In een rustig restaurant dicht bij den stoomtram bestelden wij een klein diner. Ik liet ook een flesch wijn komen. Het was een prachtige avond. Wij zaten achter het opgeschoven raam waar de zoele wind langs onze hoofden streek. Het laatste licht gleed purper weg achter den horizon.

Ann had haar zakdoek weggeborgen. Over de tafel lachte zij mij verlegen toe.

'En gaat het nu met Grieksch en wiskunde iets beter?' vroeg ik schertsend.

Zij vergat plotseling haar verdriet, en antwoordde enthousiast:

'Je zult zien, dat ik nog nummer één over ga. Ik krijg bijles van Juan's huisleeraar. Het wordt me eenvoudig ingestampt. Ik hoef er nauwelijks voor te werken....'

Toen we huiswaarts reden, was zij weer in het beste humeur van de wereld.

Op de meisjeskamer vonden we Francis en Cyril aan een gedekte tafel. Rosy, die geen uitvlucht had weten te bedenken om ook boven te blijven, en alleen met het grootvadertje had moeten eten, was kribbig en hatelijk tegen Francis.

Cyril zag er echter heel wat fleuriger uit dan dien middag. Hij sprong galant op, toen wij binnenkwamen, en schoof stoelen voor ons bij.

‘Sans rancune, ma belle dame....’ zeide hij schertsend tot Ann, terwijl hij in het voorbijgaan even haar roode krullen liefkoosde.

Ik was blij, dat het voorval van dien middag vergeten scheen en antwoordde in denzelfden toon.

Daar ik door al de emoties mijn laatsten trein naar Nijmegen gemist had, vroeg ik, of het mogelijk was, dat ik bleef slapen. Francis antwoordde niet dadelijk. Er was even een blik van verstandhouding tusschen haar en Cyril. Ik begreep, dat Cyril van plan was geweest niet naar Oud-Wassenaar terug te gaan.

Ikzelf had evengoed in een hotel kunnen slapen, maar in mijn hart heftig verontwaardigd over Francis' schaamteloosheid, nam ik mij voor, haar plan te verijdelen.

Zij wist niet goed, wat te antwoorden, en moest voor mijn aandringen zwichten.

Toen Cyril evenwel een oogenblik later opstond om heen te gaan, zette ook Francis haar hoed op. In haar blik, die den mijne zocht, spotte een kleine triomf.

Ik hielp Ann met haar huiswerk, en zocht vroeg mijn rommelzolder op.

Francis was toen nog niet thuis gekomen. Eerst tegen het ochtendgloren hoorde ik haar den sleutel in het slot draaien, en op kousevoeten naar boven sluipen.

A.H. NIJHOFF

Wordt vervolgd

Bezonnen liedjes

Overzicht
(San Gimignano)

Al de groene dalen waar Uw menschekind
Uwe schoone schepslen naar U heeft bemind,

(Opgang zoo volmaakt en onverbreeklijk schoon
Als de weêrschijn Uwer werelden voorbij Uw troon,)

Schikken overzichtlijk zich in de' open schrijn
Van den diepen eerelijken zonneschijn:

Lustwaranden die alleen de vrije geest
Onbezwaard bestrijkt in 't dagelange feest

Der gedachtezwaalwen en haar scherpe vlucht
Uit de nesten in de torenhooge lucht;

Oogenschijnlijk na ook voor 't gebonden hart,
De ongevleugelde in haar vreugden en haar smart,

Die nooit meer de bloedvereendheid van
De eerste barensweeën herbeleven kan,

Als de moeder die in den ontgroeiden zoon
Reiken blijven moet naar 't onverhoopte loon,

Of zij éens nog, éens nog schoon en levenwarm
't Hulpaanhanklijk kind mocht voelen in haar arm.

Gestoorde eenzaamheid

Wij bleven onveranderd trouw aan 't heden;
Zij zijn het, die nu bij ons willen zijn,
Zich redden uit hun donker en 't verleden
In onzen zaalgen avondschijn.

Weer niet hun dorre handen van de zoomen;
Hun ijdel lijf heeft geen gewicht of vat;
Alleen in de' onlust der slaapwandeldroomen
Benaadren ze onzen tastbren schat

Met halfbewust en machteloos begeeren;
Hun oog ziet maar hun eigen blinden waan;
Zij kunnen ons niet schaden en niet deren;
Zij doen zichzelf hun moedwil aan.

En onze deernis en ons medelijden
Strekt tevergeefs de zegenmilde hand
Naar dit hun onbegeerd geduld geleide
En keert in den oprechten stand

Van trouwbevochten nimmermeer te deelen
Geluk tot deelen altijd weêr gereed,
Dat hier voorbijgaat langs de duistre velen
Als onuitspreeklijk godlijk leed.

Verre dageraad

Als in zijn bolster de rijpe tarwe,
Als vlinder binnen zijn poppevlos
Kan ik niet leven, mag ik niet sterven -
Ik houd geen wortel, ik kom niet los.

Afdorren voel ik de levensstrengen,
De krachtverlaten uit moeders hart,
Tot flauwste zwijmel zich uit gaat lengen
In droom die de enge windselen flardt:

Het schemerdagen van andre zonnen
Doorglinsterdauwt het verijld membraan;
Voorschijn van schoonheid nog nooit bezonnen
Slaat in mijn weifelende onmacht aan

Den blinden drang met zijn bitterzoeten
Door wanhoop nog verzaligden spijt,
Het alle banden verwrichtend moeten
Van prilste kiemende manbaarheid.....

O telkens weêr overnieuw verscheuren
In levens eeuwigen moederschoot
Van deze liefde die staâg herboren
Moet worden buiten en vóor haar dood....

Uiteengereten waar elke deeling
Doorleden wordt als gewild verraad,
Geschonden zonder één kans op heeling
Door Die al zaliger wonden slaat....

Hetzelfde licht dat in morgenwegen
Ontbloeit naar nimmer berekend goed,
Verteedert schoonst als in avondzegen
Het liefste dat ik begeven moet.

Liedje van de straat

Hoe kom ik weg van leed en lust?
Hoe vind ik één uur aan uw kust,
Vergetelheid, slaapdiepe rust?

Ik weet, mijn bed blijft daar bereid....
O om 't vertrouwde pad dat leidt
Weg uit den ban van ruimte en tijd

En wake zonder doel of baat,
Poolzon die nimmer ondergaat,
Lichtwijn die in zichzelf verslaat, -

Terwijl de onafgeloste geest
In 't eindloos boek der sterren leest
Om heul die buiten slaap geneest,

En in zijn diepen nood gepeeld,
In aandacht goddelijk verveeld
Om steeds gewaagder inzet speelt....

Dan hoor ik wel, gebarsten gong,
Slaaps wijsje zooals moeder 't zong
Vlak vóor den diepen blinden sprong:

Nog gaat het valsch met leemte aan leemt;
Maar 't klinkt niet langer schril en vreemd,
Als straks de dood het overneemt.

P.C. BOUTENS

Voor S.

Ik stel mij voor dat jij alleen mijn hand
zult houden, als ik met den dood zal strijden,
mijn vingers streelend, als zijn zeekre hand
mij worgt, maar langzaam - dat alleen wij beiden

aanwezig zullen zijn bij deze schand:
vleeschlijk bankroet van zelfs het hoogste lijden! -
wij twee; waren wij vleeschlijk niet verwant
als niets ons vleesch tot dàn heeft kunnen scheiden?

Je kinderhart, je blonde Rubens-vormen
zijn dan verlept: je bent een oude vrouw,
een oude en domme vrouw, die snottrend snikt -

Onhandig bij dit eind als bij de stormen
van vroeger, maar als vroeger blindlings trouw
aan 't krimpend lijf dat zwak mijn ziel uithikt.

E. DU PERRON

Thuiskomst

Ik keerde weer.... Van waar? Ik zal 't wel nimmer weten;
De mooiste wegen zijn door menschen niet gemaakt,
Ik hoefde niet mijn kracht met berg of zee te meten
En muren weken zonder te zijn aangeraakt.

Nu ben ik weer niet méér dan dit: een vrouw bij 't vuur.
Of dwaal ik hier uit verre windslen losgeslagen?
Waar ben ik thuis?.. Moet 'k telkens, zonder speurbaar stuur,
Van al dit zachte liefs weer worden weggedragen?

Ik zie hoe kinderkrabbels op de wand, als seinen,
Die wenken naar een vreedzaam en dichtbij verschiet,
Vergaan,.... voor teekens, dwingender dan zij, verdwijnen,
En waar ik rusten kan, en thuis ben, weet ik niet.

C. TIELROOY - DE GRUYTER

Moeder[1)]

II. Een nacht.

Nacht, zij is zich bewust dat het nacht is. In den nacht zit zij ontwaakt. Opeens deze holzwarte werkelijkheid, waarin haar hoofd draait als verdwaasd. Sprak zij daareven? 't Was in den droom. Toch wendt ze verder zich om, naar Theo. Hij slaapt, hij zou het niet hebben gehoord, ook al had ze gepraat in den droom. Haar drukt nog de benauwenis, de schrik dier ontmoeting, die dwaasheid met Moritz... Heeft ze slechts gedroomd, te praten, of dat - 'Niemals!' uitgesnauwd? Wat doet het er toe, het woord van een droom, in deze welgesloten kamer, Theo diep ademend daar in den hoek!

Dat dit Duitsche hier herleefde!.... Zes dagen zijn zij uit Berlijn weg; te Keulen had ze een leege zaal; in Nederland gaf ze drie slechte concerten - tweemaal moet ze nu nog spelen.

Dom, dat ze van Arnhem naar Amsterdam ging, inplaats van met dat concert te besluiten. Kritiek van de hoofdstad leest heel het land, zooals straks in de pauze bleek. Die vraag, of Hollands beruchte verkoudheid haar ook al te Amsterdam had gehinderd, hield in: je was immers ook daar niet op dreef; beleefd verguldsel voor de pil: teleurstelling èn toen èn nu.

Waarom heeft ze zich laten bepraten? Waarom niet moedig erkend wat ze weet, dat zij nooit meer goede concerten zal geven?

- Zit je nog altijd zoo zwaar in de lessen? - Van Meegeren's vraag paste in het gesprek, maar legde te duidelijk bloot wat

1) Zie 'De Gids' van 1 April 1930.

hij dacht; dacht, daar zij waarschijnlijk al formuleerde wat klaar-moest voor de morgenkrant: dat het spel onzer te Berlijn als leermeesteres buitengewoon gewaardeerde landgenoote geleden heeft onder dit druk bestaan.... juist als Van Meegeren's composities onder de winters muziekreferaat.

Deze tournée is haar eigen domheid. Juist naar Nederland had ze niet weer moeten komen, want men krijgt hier de beste muziek en van haar weet men te veel; als maakte 't jaloersch, is het praatje verbreid: Zij, Hollandsche leermeesteres te Berlijn, zag haar pianomethode aanvaard....

Neen! Nu doet ze kinderachtig. 't Is waar, zij héeft niet goed gespeeld; nooit meer, nóóit meer is 't als vroeger. O, Van Meegeren's recensie zal deze waarheid niet hatelijk zeggen: - het stukje kan nu al gedrukt zijn, zij leest het straks aan haar ontbijt en Theo zal het zich laten vertalen....

De stakker, hij máákte zich even boos! Maar de tournée is ook zijn werk: zijn ‘relatie’ met onzen gezant, nadat hij de freule mocht portretteeren en haar een heele maand les mocht geven! Het geld dat daarmee is verdiend, wordt nu in enkele dagen verteerd, want alles loopt tegen en alles valt tegen. Hoe duur blijkt iedere dag hotel en hoeveel kost hun elk concert na een minimum recette! Theo lacht maar, wil het zoo. - Nù ‘doet hij eens wat voor haar....’ En over de smadelijke deceptie, welke hun komst naar ons land heeft bedorven, dat de zuster van den gezant, die te Berlijn zoo enthousiast deed, zoowel vóór het portret van haar nichtje als bij het zien van drie stillevens, niet repte, nu, van een eigen portret en zelfs het meegebracht bloemstuk niet kocht, hielp de macht van het verleden, van die jarenlange teleurstellingen in eigen land, hem schielijk heen.

't Vertrouwen in zijn werk wijkt niet. Dat is zijn bewonderenswaardig bezit. Ook daarin blijft hij jong, de schat! Even driftig, gauw weer kalm; bedaard als nu zijn ademhaling, die zij beluistert.... als was ze zijn moeder.

De gedachte, dat ze in de duisternis met moederlijke bezorgdheid op hem let, doet haar zuchten: er is één leed, waar ze nooit overheen zal komen. Haar kindje, hun eenige, 't héeft geleefd. Een miskraam is er niet geweest. Haar ziek-worden heeft de geboorte bedorven, maar geen dood kind heeft zij

gebaard. Waardoor het gestorven is, zal ze nooit weten, men heeft het haar niet willen zeggen, dwaasheden verzinnend om 'r te sparen. Elk jokte, niet alleen de verpleegster, en de jongen was begraven.

Hoe deed ook Theo toen zijn best! Och, de goeierd, hij ziekenverpleger! Voor één kopje thee kwam hij tweemaal de trap op, telkens had hij iets vergeten; hij was de dravende bezorgdheid.

Bezorgd over haar en over het geld. Ach, ze staken diep in de schuld, het bracht hem heelemaal van streek. Voor haar, dit wist hij, was geen gevaar meer, de dokter had het hem verzekerd, het eenig-noodige was rust; als zij die nam, kwam alles in orde - alles, behalve het geldgebrek.

Alles - 't kindje was begraven. Doch dit leed snéed Theo af, den laatsten dag van haar bedlegerigheid. Zij sprak van opstaan. Hij vroeg: - 'Mag het?' Opeens begon zij weer te huilen en toen hij uit liefde vriendelijk knorde: - 'Nu maak je weer je overstuur' en zij bekende: - 'Ik wou naar het kerkhof', kwam plotseling dat ruw: - 'Ach, was!' dat vinnigs, dat zij nooit vergeet, daar het de wending gaf aan haar leven. Vooral de toon was een onthulling, die haar kwette, nieuw, vreemd leed; iets dat haar ongeloofelijk leek, tot zij het plotseling begreep, als een verklaring, maar ook een verkilling die ze besefte te moeten dulden, die ze leerde in liefde te dulden, daar 't immers de prijs was voor haar geluk.

Want de liefde voor Theo *is* haar geluk - geluk, dat zij zich anders dacht, eerst en zelfs nog na het trouwen; maar dat haar heele leven werd, de weelde waarbuiten niets voor haar bestaat. Al de kleine strubbelingen bij hun eerste samenleven zijn begrijpelijk geworden als noodzakelijk gevolg van dat ééne diep verschil. De pijn ervan heeft ze alleen verwerkt. Theo werd *iets anders* voor haar, dat zij anders - niet minder liefheeft.

En zoo is het de jaren gebleven.

- Wij artiesten, zegt hij nog.

Hij héeft de artieste in haar gewaardeerd, immers is hij muzikaal - zij voelt het in zijn schilderijen, al vindt zij ze dikwijls ruw gesmeerd.

- Wij kameraden, zei hij vroeger en daarmee wat hij be-

doelde. Een kameraad heeft hij gewild, met wie hij alle dingen zou deelen, alle dingen naast dat werk, waarover zij zich met en voor elkander, ieder op zijn domein, zouden verheugen. Een kameraad van de andere sexe, wat meebracht den geslachtsomgang, waarbij hij niet aan een gezin dacht. Hiermee was dat - 'Ach, was!' verklaard, dat haar droefonverklaarbaar klonk, na al die maanden wachten, groeien, terwijl ze haar lijf als een bloei gevoelde, maar hij - ze heeft het later bedacht - wezenlijk nooit iets van geestdrift gezegd heeft, wel met het teere van stâge bezorgdheid haar pijnen den balsem gaf van zijn liefde.

Toen is uit het een het ander geworden. Moritz had zich al lang getroost; trouwens kende zij Theo door hem. Dikwijls smaalde hij op diens zelfzucht, doch wat hij haar nu nog had voorgesteld, samen een kunstreis, zij en hij, was onbeschaamd, het bruut egoïsme, dat haar altijd van hem vervreemd heeft, waarmee zij Theo's aard vergeleek, de maanden toen deze voorzichtig aanhield, geduldig en kiesch, uit ontzag voor - Moritz. Geweldenaars wekken dikwijls ontzag, vooral bij weltfremde menschen als Theo. Den dieperen eerbied krijgen zij niet. Bij Moritz vergat zij zichzelve nooit. Hoe makkelijk wijdde ze zich aan Theo, al bleef ze vreemd staan vóór zijn werk. Dat hij zóó zelden een kooper vond, ergerde haar veel meer dan hem. Dus had ze gráág gedaan, wat moest. Om in Berlijn te kunnen blijven, moest er verdiend worden - daarom deed zij het. Ze kon het, als ze lessen gaf. Aanvankelijk vond ook haar zelfzucht daar baat bij. Er werd over hare 'methode' gesproken, twee muziekbladen schreven erover, nooit had zij aan zoo iets gedacht! Dat methodische van haar les was immers niets anders dan veel geduld - geduld, als een liefde waar elke leerling recht op heeft, die haar moeder aan haar gaf, al bij het werk voor de lagere school!....

Heeft Moritz' onbeschaamdheid, hoewel zijn voorstel haar zelfs niet heeft boosgemaakt, niettemin haar zóó geërgerd, dat de aanstoot teruggekeerd is in den slaap? Toch moest dit tevens een gevolg zijn van haar wrevel over de mislukking van deze concerten. Ofschoon.... neen! Te Arnhem heeft de zonderlinge houding van de freule haar meer gehinderd dan

de zure glimlach van den hoogadellijken neef, toen hij drie groote pianistenamen noemde met de blijkbare bedoeling te kwetsen.

Dat haar concerten-tijd gedaan is, dóór het lesgeven, nu ja! Ze wist het lang vóór deze tournée. Ze weet het in gelatenheid, daar het immers de prijs is voor haar geluk. De liefde, dáár voor den rustigen slaper, niets ter wereld kan zwaarder wegen. Als een gevolg van malle droomen, zijn het oude en jonge verleden nu door het zwart van den nacht komen schimmen. En dus dacht ze aan het kindje. Niet aan een leed, aan ontbeerd geluk, waaruit ander geluk zich ontwikkeld heeft. Want de liefde, die zij in het moedergeluk zou hebben gelegd, zij kan die nu aan Theo geven. Zijn groote liefde heeft het werk. Door hierbij nooit te transigeeren, ontzegt hij zich bijna alle uiterlijk succes en vaak ook betere voldoening, wanneer menschen om wier meening hij geeft, aarzelen met hun waardeering. Zij was hem nooit anders dan kameraad. Maar hij is haar kind van drie jaar jonger, een kind in alle maatschappelijkheid, kind ook in het natuurlijk gemak, waarmee hij haar zorgende liefde aanvaardt en nu naar Nederland meekwam òm Arnhem, hopende hier een bestelling te krijgen, lucratiever dan het Berlijnsche portret.

De schat, hoe leeft hij voor zijn werk!

Zou, als het kindje had mogen leven, zij later bij het streven van haar Zoon voor de dagelijksche beredderingen meer van nut geweest zijn dan nu? En kan een vrouw óóit beter, liever?....

Zij zucht, het is een zucht van vrede; en zij duikt onder dek, daar zij weet nu den slaap te zullen hervinden.

J. DE MEESTER

Filosofie als bloote kenniskritiek

Nog vrij algemeen geldt de metafysika als het centrale vak der Wijsbegeerte. Deze hoogst eigenaardige wetenschap wordt bezield door den drang om te begrijpen: ‘was die Welt im Innersten zusammenhält.’ Zij wil ons 1° doen inzien, dat er een allerlaatste, van niets buiten zichzelf afhangende eenheid in de veelheid onzer waarnemingen (dus: een bovenzinnelijke absolute werkelijkheid) existeeren moet, en 2° ons verklaren, hoe deze absolute werkelijkheid onze relatieve (zinnelijk, in ruimte en tijd ‘gegeven’) werkelijkheid uit zich moet ontwikkelen, laten uitstroomen, op zich moet laten rusten, van zich doen afhangen - of welke andere metaforen men verder voor het aanduiden dezer fundamenteelste aller ‘verhoudingen’ verder gebruiken wil.

En dit geweldig - men zou bijna zeggen: bovenmenschelijk - resultaat wil de metafysika bereiken uitsluitend met behulp van het Woord en het Begrip. Afdalend in de diepste diepten van het menschelijke zelfbewustzijn en daar den Absoluten Geest aantreffend, tracht zij door redeneeren en bewijzen, (hetzij alleen door middel van de Zuivere Rede hetzij door ook nog gebruik te maken van de uitkomsten der Ervaring) een gedachtenstelsel op te bouwen, dat zich over de *geheele* werkelijkheid uitstrekt en dus zoowel het absolute als het relatieve omvat.

Nog heden ten dage zijn er tallooze filosofen, die aan de mogelijkheid van zulk een metafysisch weten gelooven en daarvan groote dingen voor het heil der menschheid verwachten: volkomen zekerheid tegenover allen martelenden twijfel, volle gemoedsrust, zedelijke goedheid, ja, ongekende zaligheid.

Er dringen zich echter terstond twee overwegingen op, die ons hier skeptisch en wantrouwend moeten maken. De eerste is, dat zulk een metafysika toch alleen bereikbaar zijn kan voor een kleine élite van personen, die zeer veel vrijen tijd hebben en een speciaal talent voor abstraheeringen van een bepaalde soort. Immers, die heerlijke dingen die het metafysisch systeem belooft, maakt men zich niet eigen door wat filosofisch dilettantiseeren, door zoo nu en dan eens te lezen in de werken van dien metafysicus, dien men zich als leidsman kiest. De voor dit soort denken begaafden verkrijgen ze, wanneer zij ze verkrijgen, in elk geval alleen door lange jaren van de geduldigste, hardnekkig volgehouden, vaak moedeloos makende geestesworstelingen. En nu zou het toch wel vreemd met de menschheid gesteld zijn, als datgene, wat voor ons allen van de allerhoogste beteekenis is (levenszekerheid, zielevrede, geluksgevoel) alleen door een klein kringetje van geestesaristokraten zou kunnen verworven worden.

De tweede, niet minder gewichtige, bedenking is deze, dat de metafysika als strenge wetenschap tot dusver nog niet bestaat. Had zij zich, zooals de andere vakken, in den loop der tijden, tot den rang van een strenge wetenschap opgewerkt, dan zou zij met die andere vakken ook dit gemeen moeten hebben, dat zich een gezaghebbende kring van bevoegden en deskundigen gevormd had, die het over zekere dingen (feiten en verklaringsmethoden) volmaakt met elkaar eens zijn. Zij zou een fonds van voor alle bevoegden vaststaande waarheden, door alle deskundigen als geldig erkende resultaten moeten kunnen aanwijzen. En nu is het toch moeilijk te loochenen, dat de metafysika dit geenszins vermag. Men kan geen enkel - letterlijk geen enkel - metafysisch oordeel noemen, dat, in één en dezelfde formuleering, door alle metafysici aanvaard wordt; geen enkele algemeene of bijzondere waarheid, welker niet-aanvaarding - zooals dat in alle andere vakken van wetenschap het geval is - eenvoudig als een bewijs van onwetendheid zou moeten beschouwd worden.

De groote systeembouwers polemiseeren onder elkaar over het allerfundamenteelste, de principes en de methode, en dus à plus forte raison over alle bijzondere waarheden, probleemstellingen en verklaringen, b.v. over de verhouding van Natuur

en Geest, van het theoretische tot het praktische, van de Psychologie tot de Natuurwetenschap, van de Kennispsychologie tot de Logika.

Toch hebben de beroemde metafysische systemen (b.v. die van Aristoteles, Spinoza en Hegel) nog tallooze aanhangers en verdedigers, die beweren voor hun geestesleven het allergewichtigste aan hen te danken te hebben. Wanneer zij, uit het gewoel des levens zich terugtrekkend en in zichzelf concentreerend, een poos in de werken dier denkers gelezen hebben, dan wordt het in hun gemoed zoo 'lieblich helle'. Al het chaotische, waaronder zij leden, wordt gaandeweg tot een heerlijken kosmos geordend. Een weldoende kalmte en rust komt over hen en zij smaken de vreugde van het gedésinteresseerde kennen, inzien en begrijpen.

Zou men hen nu vragen: 'is u, terwijl gij u vol vertrouwen op dien gedachtenstroom liet voortdrijven, *alles* in uw werkelijkheidsbewustzijn volkomen klaar en doorzichtig geworden; hebt gij van al het relatieve de logische noodwendigheid, het gegrond-zijn in de absolute werkelijkheid door en door begrepen?' dan kunnen zij niet anders dan antwoorden: 'Neen! alles nog wel niet. Er zijn nog enkele punten, er is nog een zekere rest, waartegenover wij ons nog wat onzeker voelen. Ook de groote denkers, die wij vereeren, beweren trouwens niet dat zij alles verklaard en begrepen hebben. Maar dit is niet van zooveel gewicht. Op de principes alleen komt het aan. De menschheid is ook nog niet aan het eind van haar wijsgeerigen gedachtenarbeid. Volgende denkers, voortbouwend op de door onze leermeesters onwrikbaar gelegde fundamenten zullen ongetwijfeld meer en meer onder het juk des begrips brengen, wat zich tot dusver nog daaraan onttrokken heeft. Wij mogen hier spreken van een moet-kunnen. Waar zooveel van wat ons vroeger duister was, door de macht van ons metafysisch principe tot algeheele klaarheid gekomen is, daar moet zich, na verloop van tijd die klaarheid ook kunnen uitbreiden over de nog onverklaarde rest.'

Intusschen, tegenover de pretenties der metafysika wantrouwend geworden, stellen wij weer de vraag: 'Kan niet juist in die teruggedrongen, voor latere opklaring gereserveerde, *rest*, het voor alle metafysika fatale gelegen zijn? Is het niet

waarschijnlijk dat daarin de reden zou te zoeken zijn voor het nog niet tot stand gekomen zijn van een algemeen als geldend erkend metafysisch weten; dat daarin iets is wat, op de rechte wijze in het oog gevat, kan doen blijken dat de heele houding, die de metafysika tegenover de doorleefde werkelijkheid aanneemt, verkeerd is; dat dus de diepe waarheden, waarvan de groote metafysici zich zonder twijfel bewust geworden zijn, zouden gelden *ondanks* hun principes en dus eerst dan in hun beteekenis zouden openbaar worden, wanneer zij van al dat kunstig vervaardigde metafysisch bijwerk zijn ontdaan? Niets is toch voor een waarheid zoo bedenkelijk als een verkeerd bewijs.'

De zaak is moeilijk en ingewikkeld. Wij *gelooven* dat de theoretische wetenschap, in het bijzonder de Natuurwetenschap, ons aangaande het wezen van *onze* (in ruimte en tijd gegeven) werkelijkheid een echt kennen verschaft; dat in de menschelijke levensgemeenschap recht en zedelijkheid geen bloote namen maar realiteiten zijn; dat de ontroeringen der schoonheid niet slechts individueel subjectieve beteekenis hebben maar door een 'hoogere' werkelijkheid in ons zijn gewekt; dat de oordeelen en beslissingen van het godsdienstig geloof waarheid bevatten, zij het ook waarheid van een geheel eenigen aard. Welnu, was de pretentie der metafysika gegrond, dan zouden wij in dit ons geloof eerst dan ten volle verzekerd mogen zijn, wanneer wij de eigenaardige noodwendigheid hadden ingezien van die deducties, die alleen zij voltrekken kan. Vóór dien tijd zou dat geloof als het ware in de lucht hangen. Immers, de 'waarheden' van natuurwetenschap, zedelijke doelstelling, kunst en godsdienst zijn volgens haar: afhankelijke, beperkte, betrekkelijke waarheden. Zij vereischen dus een diepere fundeering. En deze fundeering kan alleen geschieden van uit die kennis van het absoluut Ware en absoluut Zijnde, die het 'Begrip' der metafysika zich veroverd heeft.

Moet niet ten aanzien dezer pretentie ieder onbevangen mensch met Kant vragen 'Aber verlangt ihr denn, dass ein Erkenntnis, welches alle Menschen angeht, den gemeinen Verstand übersteigen und euch nur von Philosophen entdeckt werden solle?'

Inderdaad, de metafysika bedriegt zich leelijk, wanneer zij overtuigd is door haar specialen begripsarbeid ergens in onzen menschengeest een waarheid te kunnen ontdekken, die haar grond in zichzelf heeft en als volkomen vaststaand door ons ingezien worden kan. Deze overtuiging kan zij alleen daardoor krijgen, dat zij sommige dingen als vanzelfsprekend en evident beschouwt, die niet alleen niet evident zijn, maar waarvan kan worden aangetoond, dat zij voor den beperkten menschengeest nooit ofte nimmer evident worden kunnen.

Wij moeten het als een verblijdend en hoopgevend teeken begroeten dat in den laatsten tijd steeds meer grondige denkers voor de ware positie, die onze geest tegenover de werkelijkheid inneemt, oog krijgen; die inzien, of beginnen in te zien, dat wat de metafysika ondernemen wil - een hemel en aarde beheerschend begripsstelsel te construeeren - een voor ons geestesleven zeer gevaarlijke illusie is, daar het hierop neerkomt, dat zij met haar willen-begrijpen niets meer of minder beoogt dan een doorbreken van de aan den menschengeest nu eenmaal gestelde perken en zich dus, wel beschouwd, aan hoogmoedige aanmatiging schuldig maakt.

Nu zal zonder twijfel tegen deze laatste bewering met verontwaardiging geprotesteerd worden. Zij lijkt een miskenning van de groote filosofen, snoode ondankbaarheid tegenover hun onsterfelijke praestaties, een verdacht maken van hun innerlijke gezindheid. - Maar ook hier is de zaak niet zoo eenvoudig.

Velen van hen die een idealistische metafysika verlangen, moeten wel in de (zij het ook gedeeltelijk gecorrigeerde en aangevulde) leer van Hegel een hoogtepunt zien van alle, tot dusver voortgebrachte filosofie. In steeds wijdere kringen wordt dan ook opnieuw deze wijsgeer als *de* wijsgeer bij uitnemendheid beschouwd en als de geestelijke leider der toekomst verheerlijkt. Nu zal wel geen deskundige loochenen, dat in zijn werken diepe inzichten aangaande de in den menschengeest werkende dialektiek zijn uitgesproken; dat men door ze te bestudeeren een hoog intellectueel en artistiek genot smaken en veel gewichtigs aangaande het denken en de kultuur leeren kan. - Niemand mag over Hegels abstractievermogen, zijn ernst en zijn edele bedoelingen anders dan met eerbied spreken.

Maar wij mogen ons toch hier niet tot een valsche heroworship laten verleiden. Hegel was in zijn dogmatisme een kind van zijn tijd. Veel meer dan hij wist, werd hij, positief en negatief, gedreven door bepaalde grondopvattingen en vooroordeelen van zijn tijd. Ook hij was een mensch en stond als zoodanig onder den invloed van die sofistiek, die nu eenmaal met alle menschelijk zelfbewustzijn verbonden is. Van wat er omging in het diepst van zijn hart, weten wij niets. Wie zal zeggen, wat hij aan twijfel en vertwijfeling heeft doorgemaakt, wanneer hij, naar buiten getreden uit zijn rustige studeerkamer, waar hij zelfverzekerd zijn klaar en streng betoogende boeken schreef, weer oog in oog kwam te staan tegenover de tegelijk heerlijke en verschrikkelijke werkelijkheid in natuur en menschenwereld! Het is bij een zoo diepen geest zeer waarschijnlijk, dat hij zichzelf meer dan eens afgevraagd heeft: 'Heb ik wel ooit iets werkelijk begrepen? Ligt niet die werkelijkheid, die ik zocht, verre boven datgene wat ik van haar door mijn denken meende in mijn bezit gebracht te hebben!' Zou hij niet soms dezelfde verzuchting geslaakt hebben, als Thomas van Aquino kort voor zijn dood: 'Ik kan niet meer schrijven. Alles, wat ik geschreven heb, komt mij voor als kaf en stroo!'

De houding, die den beperkten mensch tegenover den Absoluten Geest betaamt, is niet die van zelfverzekerdheid maar van deemoed en ongerustheid.

Deze deemoed kenmerkte Sokrates. Zijn uitspraak, dat de menschen zich verbeelden te weten wat zij niet weten, pleegt men zeer interessant te vinden. Zij is echter òf een vrij goedkoope wijsheid òf er moet meer in zitten dan men er gewoonlijk uithaalt. Zij zal wel bedoeld zijn als een ernstige afkeuring van alle dogmatische zelfverzekerdheid. Sokrates kon zich niet begrijpen, dat niet ieder denkend mensch verbijsterd vragend stond tegenover zijn eigen werkelijkheidsbewustzijn; dat men ook maar het geringste van het daarin zoogenaamd 'aanwezige' of 'feitelijk gegevene', zelfs het familiaarste en natuurlijkste, als vanzelfsprekend kon behandelen; dat men derhalve niet ieder moment ten aanzien van de geweldige praktische beslissingen, die het leven verlangt, zich in hooge

mate onzeker en ongerust gevoelde. Hij was er zich diep van bewust, dat men, vragend van uit het relatieve, dat zich als zeker opdringt, op het Absolute stoot en dat er ten aanzien van dit laatste een eigenaardige onwetendheid *moet* blijven bestaan.

De kenkriticus staat tegenover den dogmaticus. Dogmaticus is de natuurlijke mensch, onverschillig of hij zich beweegt in de theoretische wetenschap, op sociaal en politiek gebied, in de kunst of in het kerkelijk-religieuse leven. En daarin onderscheidt zich nu de kenkriticus van den dogmaticus, dat zijn begrip van den kennis-eisch veel strenger en dus ook zijn ongerustheid over het feitelijk bestaande kennen veel grooter is. Hij is er niet zoo gemakkelijk toe te krijgen, iets wat algemeen voor een kennen gehouden wordt, voor een echt kennen te verklaren.

Zoowel Plato als Aristoteles merken op, dat alle wijsgeerig inzicht uit verwondering geboren wordt. Zonder een zekere verwondering over zijn eigen werkelijkheidsbewustzijn is nu geen enkel mensch. Maar er zijn zeer verschillende graden van verwondering. Die van zeer velen beperkt zich maar al te zeer tot de verhouding van zekere relativiteiten tot andere relativiteiten. Er zijn verschillende graden van vraag-vermogen. Dat van vele menschen blijft meestal binnen den kring der gegevenheden. Met de verschillende graden van vraagvermogen correspondeeren de verschillende graden van tevredenheid met dien denkarbeid die verricht is om de verwondering te doen ophouden.

Aristoteles ergerde er zich aan dat de wijsgeer Demokritus met zijn eigen mechanistische wereldverklaring kon genoegen nemen. Hij zelf meende in zijn verwondering niet zoo aan de oppervlakte te blijven, veel diepere, ja de allerdiepste vragen gesteld en in zijn Metafysika op die allerdiepste vragen het volkomen bevredigende antwoord gegeven te hebben.

Toch zou Sokrates, als hij van Aristoteles' Metafysika kennis had kunnen nemen, diens vragen en antwoorden zonder twijfel als lang niet diep genoeg reikend hebben beschouwd.

Want ook deze denkvirtuoos bleef bij zekere fundamenteele oordeelen over het wezen der werkelijkheid, als zijnde vanzelfsprekend en evident, staan. En voor Sokrates was niets,

ook letterlijk niets, in het menschelijke evident. De mensch zelf met alles wat hij zoogenaamd *is* en *heeft*, was voor hem het groote mysterie, het eeuwige probleem. Door zijn strenge kennisbegrip kwam hij altijd in een ondraaglijke tegenstrijdigheid. Aan den eenen kant stond zijn overtuiging: 'een zoo door en door afhankelijke geest als de menschelijke kan onmogelijk echte kennis hebben', aan den anderen kant: 'de mensch mòèt echte kennis bezitten, aangezien hij ieder oogenblik zedelijke beslissingen over zijn verdere leven te nemen heeft.'

Zoo moest Sokrates door verreweg de meesten die met hem in aanraking kwamen, beschouwd worden als een onaangenaam, lastig en gevaarlijk individu. Door zijn consequent, hardnekkig volgehouden vragen wierp hij een donkere schaduw over de blijde verzekerdheid der (hetzij materialistische, hetzij pantheistische) fysici en metafysici, die overtuigd waren de ééne, alomvattende (en dus ook den geest in zich besluitende) werkelijkheid al voor een vrij groot deel aan de heerschappij hunner 'begrippen' te hebben onderworpen. Eveneens verbitterde hij de gewone menschen, die er zich niet bezorgd over maakten of zij hun functie als echtgenoot, vader, vriend, staatsburger en godenvereerder wel op de rechte wijze vervulden. En een steen des aanstoots was hij voor die algemeen bewonderde leermeesters, die in keurigen vorm hun wijsheid overde menschelijke dingen aan hun studenten 'mededeelden'; en voor die 'groote' staatsleiders, die naar de meening van henzelf en van de anderen, hun land al een heel eind in de goede richting vooruitgebracht hadden.

Al deze verschillende kategorieën van personen verveelde hij door zijn voortdurend rekenschap-eischen, door zijn hardnekkig doorvragen naar den zin van dat woordje 'zijn', dat zij zoo zelfverzekerd in al hun waardeoordeelen gebruikten. Geërgerd riep men hem van alle kanten toe: 'Gij maakt het u wel heel gemakkelijk met uw onafgebroken naar beneden halen, kritiseeren, fouten aanwijzen. Iets positiefs brengt gij nooit voor den dag. Uw heele werkzaamheid is louter negatief. Beweren wij: "zoo en zoo *is* iets" dan tracht gij altijd aan te toonen, dat wij voor die bewering nog steeds geen voldoenden grond aangevoerd hebben en dus een eigenlijk vaststaand in-

zicht aangaande dit *is* nog steeds niet bezitten. Maar nu verlangen wij van u, die u zoo superieur voelt, dat gij u nu eens niet tot afbreken bepaalt. Tracht ook eens op te bouwen! Wanneer gij datgene, wat wij over de werkelijkheid beweren, *niet* ten volle laat gelden, zeg dan zelf eens, hoe het dan *wel* is! Als gij ons onzeker maakt, of onze wijze van staatsbestuur wel de goede is, geef ons dan zelf volkomen zekerheid aangaande de rechte wijze. Want zonder zekerheid aangaande het ware en goede kan geen mensch en geen menschelijke samenleving bestaan.'

Maar wanneer hem deze eisch gesteld werd, dan stond de allen in verlegenheid brengende Sokrates zelf weer verlegen. Hij kon niet met woorden zeggen: 'hoe het dan wèl is'. Zijn verzekering, dat hij zich hiertoe niet in staat voelde, was alles behalve ironie. Hij wist, dat hij, binnen de grenzen der filosofie zich houdend, altijd bij een vragen blijven moest; dat de filosofie tegenover alles wat zich in de menschenwereld voor een weten uitgeeft, steeds tot essentieele taak heeft: vragen en nog eens vragen; dat bij haar alle antwoord op een vraag steeds tot nieuw vragen leiden moet, en dus een allerlaatst, definitief, alle vragen stopzettend antwoord een contradictio in adjecto zou beteekenen.

Een vraag wordt gesteld door middel van begrippen. En ook een antwoord kan alleen door begrippen gegeven worden. Maar nu is dit juist de groote kwestie: 'hoe kan een afhankelijk wezen als de mensch ooit tot zoo iets geweldigs, zoo iets goddelijk-souvereins als een begrip - en de hiermede noodwendige kenniszekerheid - geraken? Het begrip is menschelijk en tegelijk oneindig meer dan menschelijk. Wat is dan het begrip? Hoe is het mogelijk?

Juist dit maakt Sokrates zoo groot, dat hij een diep gevoel had van het *wonder* van het begrip, en daarmede van die eigenaardige tegenstrijdigheid in 's menschen wezen, dat hij zich het begripsvermogen toekennen *moet* en het zich toch eigenlijk niet toekennen *kan*.

Door zijn ontdekking van het begrip als eenerzijds onontbeerlijk en feitelijk gegeven, anderzijds problematisch kennisinstrument, door de verwerving dezer docta ignorantia, moest Sokrates de noodwendigheid voelen eener kenniskritiek, als

afzonderlijk studievak. En daardoor moest hem, hoe vaag ook nog, reeds dit fundamenteelste aller wijsgeerige begrippen voor den geest zweven: het apriori, *de vorm* (het vormingsvermogen) van het menschelijk werkelijkheidsbewustzijn. Ook hiervan had hij misschien reeds een intuitief besef, dat de filosofie als kenniskritiek deze drie taken te volbrengen heeft. 1° den vorm tegenover het gevormde streng af te palen, 2° hem in zijn constitueerende bestanddeelen logisch en psychologisch te beschrijven en 3° de gevormde stof, de geldende ervaring, het aposteriori, het in de kultuur zoogenaamd voorgoed bereikte, aan de eischen van den vorm te toetsen.

Het aannemen of postuleeren van zulk een vorm (vormingsvermogen) in het algemeen is inderdaad het allereerste, wat de wijsgeerige kenniskritiek te verrichten heeft. Alle filosofeeren komt voort uit een reeds aanwezig geestes*leven*, en moet dus wel van het aanvankelijk nog hoogst duister en verward begrip ‘menschelijke geest’ uitgaan. En de menschelijke geest voelt zich terstond als beperkte geest.

Dit heeft, in lateren tijd, Descartes weer zeer diep beseft. Immers, als iets evident is, dan is het dit, dat ons werkelijkheidsbewustzijn (ons kennen) niet is: een absoluut, een souverein-vrij kennen. Wij menschen zijn niet door onzen bewustwillenden geest de *grond* van de existentie der absolute en relatieve werkelijkheid. Zoodra wij beginnen te filosofeeren moeten wij de petitio principii begaan ons zelf als geest te beschouwen en te behandelen. Maar wij weten ons tegelijk als beperkten geest. Welnu, als dat zoo is, dan moet die beperktheid toch in iets bepaalds bestaan. Zij moet, om zoo te zeggen, een onveranderlijk *wezen* hebben, een vorm die *maakt* dat wij wel iets zoo geweldigs als een werkelijkheidsbewustzijn hebben, maar dat wij tevens in dat werkelijkheidsbewustzijn niet absoluut scheppend, niet volkomen souverein zijn. In dit begrip ‘vorm’ moet de grond liggen zoowel van onze zekerheid, als van onze onzekerheid, zoowel van onze vrijheid als van ons gebonden-zijn aan een ‘gegeven’ stof.

Wat geeft ons het *recht* dezen vorm, dit vormings-vermogen, aan te nemen? Wel beschouwd moeten wij hier niet spreken van recht, maar van genade. Wij zouden kunnen zeggen dat

ons die vorm ‘gegeven’ is. Maar dan zou deze term toch in een anderen, dieperen zin moeten genomen worden dan dien men gewoonlijk daarmede verbindt. Het aannemen van dien vorm moet gepaard gaan met een besef, dat wij daartoe geestelijk gedwongen worden, en wel door niets anders gedwongen dan door een *geloof* aan ons geest-zijn, door een drang om steeds meer geest te worden, door een *vertrouwen* dat wij *bestemd* zijn in ons zieleleven den geest steeds meer tot heerschappij te brengen en dus ook in staat zullen gesteld worden die bestemming meer en meer te vervullen. Van een logisch bewijzen of psychologisch constateeren (zooals dat in de lagere regionen van ons kennen plaats vindt) kan hier bij dit allerfundamenteelste geen sprake zijn. Wij moeten ons klaar bewust worden, dat wij dien Vorm (dien wij, na alles wat in de filosofie voorgevallen is, moeilijk meer anders dan de Zuivere Rede noemen kunnen) alleen daarom aannemen omdat wij niet kunnen willen, dat ons zoogenaamde geestelijk leven onzin en chaos zijn zou. Het bewustzijn van dezen vorm is de conditio sine qua non daarvoor, dat wij, beperkte Geesten, tegenover den Absoluten Geest en diens eischen de rechte houding aannemen. Wie dezen Vorm niet erkent, kan niet goed en vroom zijn.

Nu behoeven waarlijk niet alle menschen over dezen Vorm (het apriori met zijn geesteseischen) wijsgeerig te reflecteeren, zich dezen Vorm in correcte abstracte begrippen bewust te maken. Om dit te kunnen doen, daarvoor wordt een zeer bijzonder denkvermogen vereischt, waarvan wij kortweg moeten constateeren, dat zeer weinigen het bezitten. Voor de gewone praktijk des levens is zulk een kenkritisch filosofeeren ook in den regel niet noodig. Wie deemoedig staat tegenover den Absoluten Geest en gezind is onvoorwaardelijk aan diens eischen te gehoorzamen, heeft aan een zeker instinctief-intuïtief besef volkomen genoeg. Hij kan ook met gelijkgezinden zonder gevaar over zijn diepste levensbewustheden spreken en redeneeren. Zoolang hij deemoedig blijft, behoudt hij steeds het gevoel, dat hij in begrippen tracht uit te drukken wat eigenlijk boven alle begrip verheven is. Maar zoodra deze deemoed verzwakt en hij zelfverzekerd wil gaan verklaren en bewijzen, komt hij onmiddellijk onder den invloed van die sofistische

dialektiek, die met het bewustzijn van het eindige en betrekkelijke verbonden is en waarin de evidentie van het constateerende waarnemen en het fundeerende denken beurtelings overschat en onderschat wordt.

Het was nu zonder twijfel in Sokrates een illusie, wanneer hij meende door een subtiel begripsonderzoek de theoretische kennispretentie in de menschen, met wie hij redeneerde, zoo te kunnen schokken en vernietigen, dat zij ook praktisch en religieus bescheidener en deemoediger werden. En ook nog een andere eenzijdigheid moeten wij in zijn wijsgeerigen arbeid constateeren. Daar de Vorm van het menschelijke werkelijkheidsbewustzijn hem nog hoogst onklaar en vaag bewust was, kon hij ook de zooeven genoemde tweede taak der kenniskritiek niet volbrengen, nl. de dezen Vorm constitueerende bestanddeelen, alle Zijns- en Praediceeringswijzen in hun onderlinge tegenstelling en samenhang zoo volledig en scherp mogelijk aan te wijzen. Deze taak kon eerst ondernomen worden door Plato, omdat deze niet uitsluitend filosofeerde over het ethische (de menschelijke doelstellings-kennis), maar eveneens de waarnemingskennis (vooral in wiskunde en natuurwetenschap) tot object van zijn logisch en psychologisch onderzoek maakte.

Hierin ging Plato geheel met Sokrates mee, dat hij de praktische kennis - de juiste beoordeeling van het Ik, het Zelf, en de juiste houding tegenover de menschelijke gemeenschap - van oneindig hooger gewicht achtte dan een nog zoo grondige kennis van de Natuur, het niet-Ik, niet-Zelf. Maar dit zag hij toch dieper dan zijn leermeester, dat het een onbegonnen werk is, grondig over de wetmatigheid van het ethische te willen filosofeeren voordat een zekere klaarheid bereikt is aangaande die andere wetmatigheid, die ons natuurkennen beheerscht, dus over de logische en psychologische grondslagen van die methode, waardoor wij het zoogenaamde ‘wezen’ der natuur (d.i. den causalen samenhang aller ‘gegevenheden’, aller ‘waarnemingen’) vaststellen. Zonder deze klaarheid over de ‘Naturbegriffe’ moet het noodwendige begrip ‘vorm der menschelijke kennis’, waartoe toch ook de ‘Freiheitsbegriffe’ behooren, tamelijk vaag blijven. Wanneer men niet eerst een inzicht gekregen heeft in de functie die de

boven-empirische Idee vervult in de wiskunde en de natuurwetenschap, dan kan men de verhouding van deze Idee tot de Idee van het Goede niet streng en scherp fixeeren.

Nu kon een persoonlijkheid als Plato zich natuurlijk niet bepalen tot nuchtere kenniskritiek met haar problematischmaken van alle menschelijk werkelijkheidsbewustzijn. Niet alleen was hij een bezield kunstenaar en profeet, maar ook iemand die zijn met ethisch-religieus leven den diepsten ernst maakte en daardoor een onstuimigen drang in zich voelde om door die inzichten en intuïties, die hij na lange geestesworstelingen verkregen had, de menschelijke samenleving te verbeteren, ja, radikaal te hervormen. Zoo moest absolute zekerheid aangaande het menschelijke levensbewustzijn voor hem het einddoel van allen wijsgeerigen gedachtenarbeid worden. Vanzelf moest bij hem de, door kenkritische reflectie gewonnen, Idee van het Goede een metafysisch-religieuse wending krijgen, tengevolge waarvan aan de theoretische kennis dezer Idee een beteekenis voor het praktische leven toegekend werd, die deze Idee nu eenmaal niet hebben kan.

Van deze tegenstrijdigheid, dit tekort in de filosofie van zijn leermeester heeft Aristoteles een vaag bewustzijn gehad. De vermeende ‘aanschouwing’ van een absoluut bovenzinnelijken Vorm (Idee) kan voor ons (aan de zinnelijke gegevenheid gebonden) theoretisch en praktisch kennen niet die beteekenis hebben, die Plato daaraan toekent. Er ontbrak dan ook volgens Aristoteles iets aan die volkomen zekerheid betreffende ons menschelijk kennen, die Plato meende bereikt te hebben. Er moest een steviger fundament gezocht worden dan de Idee, die toch, wel beschouwd, in de lucht zweeft en nòch in hemel nòch op aarde een onwrikbaar steunpunt hebben kan. En nu was Aristoteles overtuigd in zijn Metafysika met hare grondbegrippen Substantie en Oorzaak dat fundament voorgoed gelegd te hebben. Plato had zijn heele leven getobd met de vraag: ‘hoe kunnen wij vast en zeker weten, dat wij in onze menschelijke waarnemingen werkelijk iets van het eeuwige wezen der absolute realiteit grijpen; dat datgene wat wij voor weten *houden* (onze doxai), ook inderdaad een weten (episteme) *is* of althans in zich heeft?’ Maar het was hem niet gelukt deze vraag bevredigend te beantwoorden. En het kon hem ook

niet gelukken, daar hij volgens Aristoteles de evidentie der zinnelijke Ervaring miskende. Daardoor kon hij niet zien, dat wij toch op één gebied van ons werkelijkheidsbewustzijn een onloochenbaar zeker weten bezitten, nl. in onze natuurkennis. En doordat hij de evidentie der empirische natuurkennis te laag taxeerde, kon hij ook niet zien, dat wij alleen door eene van de fysische grondbegrippen uitgaande Metafysika aangaande ons werkelijkheidsbewustzijn (ook het ethische en religieuse) tot algeheele zekerheid kunnen geraken. Eerst door de stevige begripsbasis der metafysika, en niet door de wazig-poetische Ideeënleer van Plato, kan het ellendige skepticisme der sofisten, die den zinnelijk waarnemenden individueelen mensch tot maat aller dingen maakten, definitief worden overwonnen. Door de metafysika met haar nieuwe begrippen Geest en Denken zien wij nu klaar in, hoe het relatieve in het absolute, het menschelijke in het goddelijke gegrond is; hoe de Absolute (intelligibele) Werkelijkheid niet anders kan dan de relatieve werkelijkheid (en juist deze bepaalde relatieve werkelijkheid, zooals ons deze in onze Ervaring gegeven is) uit zich te ontwikkelen.

Den geweldigen invloed van Aristoteles' zelfverzekerd filosofeeren merken wij zeer duidelijk aan den grooten denker Plotinus, die toch Plato hoog boven alle vorige wijsgeeren stelde. Was Plato uitgegaan van beneden, van ons menschelijk kennen; had hij de Idee van het Absoluut Zijnde nog altijd gevoeld als een postulaat, dat wij opstellen in een nood-toestand, om ons geloof aan onze *praktische* bestemming niet te verliezen, - Plotinus plaatst zich rustig beschouwend onmiddellijk op het allerhoogste standpunt. Hij gaat direct uit van het Begrip van het Absoluut-Eene, en bewijst ons zuiver theoretisch, hoe uit dit Eene: de Geest (met zijn tweeheid: gedacht Object en denkend Subject) *moet* uitvloeien en uitstralen, en hoe deze Geest dan verder niet anders kàn, dan de Ziel met hare veelheid en de Stof (tevens de grond van het Slechte en Booze) uit zich te ontwikkelen.

Den deemoed tegenover den Absoluten Geest (of zeggen wij liever: God) is de Europeesche menschheid in de laatste vier eeuwen meer en meer kwijt geraakt. Sedert de Renaissance,

achtereenvolgens in de perioden van het Humanisme, de Verlichting, het romantische Idealisme, het Naturalisme (positivisme en materialisme) is men tegenover het Absolute steeds meer familiaar geworden. Al willen zeer velen (met name de Idealisten) dat niet toegeven: steeds meer kwam men onder den invloed van de gedachte, dat de mensch de maat aller dingen is. Van dien God, dien het christelijk geloof 'den levenden' noemt, wilde men steeds minder weten. God werd òf een wazige wezenlooze abstractie òf een o, hoogstens een x, òf kortweg met de Natuur gelijkgesteld. Een hoogtepunt was wel het Positivisme en Materialisme van de tweede helft der 19e eeuw. Wij verbazen ons nu over de domme arrogantie der toenmalige natuurwetenschap, die met hare causaal verklarende methode vast overtuigd was over alles in hemel en op aarde het laatste woord te kunnen spreken.

Wij kunnen ons nauwelijks meer begrijpen, dat het Materialisme niets voelde van de tegenstrijdigheden, waarin het zich verwikkelde. Aan den eenen kant kon men den mensch niet genoeg naar beneden halen. De mensch was niets dan een stipje op een stipje in de oneindige ruimtewereld, een miniem deeltje van het mechanisme der Natuur. En de christelijke gedachte, dat God het de moeite waard vinden kon door de zending Zijns zoons zich op zoo opvallende wijze met de menschheid te bemoeien, leek natuurlijk het non plus ultra van allen onzin. Aan den anderen kant werd aan de hersenen van dat stipje op het stipje heel kalm het vermogen toegeschreven het Wezen der oneindige ruimtewereld in zich te bevatten en aan de Natuur de 'wet' voor te schrijven.

Het is merkwaardig te zien, hoe weinig in deze periode der heerschappij van het Naturalisme, zelfs geloovige protestantsche theologen op hun gemak waren. Er is iets komisch in de ingenomenheid, waarmede zij het Ignorabimus van een eenigermate bezonnen fysioloog begroetten, in de kinderlijke blijdschap, die zij toonden, wanneer de Natuurwetenschap hun goedig in het domein der Werkelijkheid een plaatsje openliet, waarop zij hun onschadelijke 'bespiegelingen' konden betrekken. Neen, dan nam de Roomsch-Katholieke theologie toch een veel waardiger houding aan, wanneer zij de natuuronderzoekers kortweg toeriep: 'Gij praat over dingen, waar-

van gij niet het geringste begrijpt. Daar al uwe wijsheid wordt onze zekerheid niet in het minst geschokt. Integendeel, dat gij van uw eenzijdige beschouwingswijze uit onze dogma's zoo ongerijmd vindt, versterkt ons nog eer in onze gewisheid dat zij de waarheid uitdrukken.'

Tegen de heerschappij van Naturalisme en Idealisme (met hun buiten werking stellen Gods, hun menschverlaging en menschverheerlijking, hun mechaniseeren en sublimeeren van het geestelijke, hun onderschatten en overschatten van het Begrip en de intuïtieve Ervaring) is nu wel sedert eenige tientallen van jaren een sterke reactie ingetreden. Maar de sofistiek, die zich in deze geestesrichtingen openbaarde, is toch nog maar al te machtig. Over hun inconsequenties is men zich over 't algemeen nog alles behalve klaar geworden. En zoo verkeert dan de menschheid, vooral nu sedert den wereldoorlog en wat daarna is voorgevallen, de pathologische toestand acuut geworden is, heden ten dage in een zoo geweldige krisis, als zij misschien nooit te voren heeft doorgemaakt. De vroegere onzekerheid aangaande de fundamenten van het geheele menschelijke geestesleven (in wetenschap, recht en zedelijkheid, kunst en godsdienst) was niets, vergeleken bij de onze. Alles, letterlijk alles, staat nu op losse schroeven. Algemeen is men dan ook overtuigd, dat het zoo niet lang meer voortgaan kan. Maar tegelijkertijd vraagt men zich radeloos af, hoe dan een radikale omkeer bewerkt worden moet.

Steeds meer krijgen dieperdenkenden het sterke gevoel, dat er iets hapert aan onze levensvisie, aan onze heele houding tegenover de, in begrippen niet te vatten, absolute werkelijkheid; dat de eenige houding, die ons daartegenover betaamt, is: die van eerbied, deemoed, onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan een bovenmenschelijk gezag, kinderlijk-onbevangen erkenning van absoluut-geldende goddelijke geboden. Daarvan is men nu welovertuigd geraakt dat een theoretische opklaring, door middel van de begrippen der Zuivere Rede, hier onmogelijk het beslissende zijn kan. Steeds sterker is men er van doordrongen, dat alleen een veranderde ethisch-religieuse gezindheid hier redding kan brengen. Maar die eigengemaakte, met onze heerlijke kultuur zoo voortreffelijk harmonieerende

religies, (ook diegene, waarbij uit het Christendom datgene overgenomen wordt, wat men in zijn 'verlichtheid' meent te mogen laten gelden) blijken ook geen stevig houvast te geven. Geestig zegt de hoofdpersoon van Herman Bahr's roman Himmelfahrt: 'Es spukt ja jetzt überall. Ein neuer Glaube geht um, oder doch Sehnsucht nach ihm. Wir haben einen starken religiösen "Betrieb"; ich fürchte, dass das Angebot schon grösser als die Nachfrage ist. Auch wird so schnell produziert, dass dabei nur Pofel herauskommen kann. Die neuen Religionen werden bald im Ausverkauf zu haben sein, wegen Räumung des Geschäfts. Ich habe mir verschiedenes vorlegen lassen, aber meine Nummer war nicht dabei.'

Zoo begint men in steeds wijdere kringen, al ergert men zich ook nog zoozeer aan vele onloochenbare leelijkheden en misstanden in het kerkelijk leven, een duister besef te krijgen, dat het ouderwetsche eschatologisch christelijk geloof niet alleen nog niet heeft afgedaan, maar dat daarin, juist omdat het tegenover de veelgeprezen 'kultuur' zulk een eigenaardige, afwijzend-vijandige houding aanneemt, wel eens de eenig mogelijke regenereerende kracht zou kunnen verborgen zijn.

Met dat al komen zeer velen niet verder dan dit duistere besef. Remmend werken bij hen ook in hooge mate zekere opvattingen aangaande de verhouding van natuur (ruimtewereld) en menschengeest, die zij zoo volkomen natuurlijk en vanzelfsprekend vinden, dat het hun niet invalt kritiseerend naar hun geldigheid te vragen. Zij kunnen dus niet inzien, dat zij de dupe zijn van zekere vooroordeelen, waarin waarheid met onwaarheid bijna onlosmakelijk is samengestrengeld.

Natuurlijk is in deze vooroordeelen niet alles verkeerd. Was dat het geval, dan zouden ernstige, scherpzinnig denkende menschen onmogelijk zoo onder hun invloed kunnen zijn.

Het is nu de taak der nuchtere kenniskritiek het houdbare en gerechtvaardigde in deze vooroordeelen zorgvuldig te scheiden van het onhoudbare en ongerechtvaardigde. Zij doet dit door ons klaar bewust te maken, wat streng kennen en begrijpen eigenlijk beteekent en hoever het gaan kan, op welke - logisch en psychologisch niet verder af te leiden - grondvormen, Idee-bewustheden, al dat kennen en begrijpen steunt,

en hoe al het gekende en begrepene steeds van het onkenbare en onbegrijpelijke om zoo te zeggen is doortrokken. Vòòr alles is het haar taak, ons duidelijk voor oogen te stellen, welke plaats de Natuur-Idee in het systeem der Ideeën inneemt. Eerst hierdoor kan de funeste vanzelfsprekendheid van het zoogenaamde 'zelfstandig bestaan' der ruimtewereld zòò geknakt worden dat de primaire functie van Geest en Vrijheid weer eenigermate in het licht treden kan.

De zaak staat nu eenmaal zoo. Wij hebben een onbetwijfelbaar evidente werkelijkheidskennis, die wij verkrijgen door waarneming van het zoogenaamd feitelijk gegevene of voorhandene en een denken en redeneeren over dat waargenomene. Daarnaast hebben wij (bv. in de wiskunde en ons praktisch gemeenschapsleven) een kennis, die wij op de aangegeven wijze onmogelijk kunnen verkrijgen, aangezien wij ze in zekeren zin al moeten hebben, om ook maar den eersten stap op den weg van waarneming en denken te kunnen zetten. En wij moeten ons afvragen: welke is de verhouding tusschen deze twee soorten van kennis, en hoever strekt de laatste zich uit?

Nu zou het zonder twijfel van groote naïviteit getuigen, te meenen dat het aan de kenniskritiek binnen niet al te langen tijd wel zou kunnen gelukken, dat zooeven genoemde element van onwaarheid in onze vooroordeelen algemeen en volkomen klaar in het licht te stellen. Daarvoor werkt de sofistiek der zinnelijke gegevenheid voortdurend veel te machtig in ons. Daarvoor hangt ook het theoretisch-verkeerde veel te nauw met het praktisch-verkeerde samen.

Waarschijnlijk zal de menschheid eerst nog vele smartelijke ervaringen moeten doormaken, voordat zij, door schade en schande wijzer geworden, dien onbevangen blik op haar eigen geesteswezen terugkrijgt, dien zij hebben moet om instinctiefintuïtief al dat verkeerde in de grondopvattingen, dat zich altijd weer opdringt, als verkeerd te kunnen zien en te ontwijken en veel pijnlijk enerveerend 'grübeln', dat nu nog voor diepe wijsheid geldt, resoluut af te wijzen.

Maar al is ook op onmiddellijk succes niet te hopen, de

kenniskritiek voelt het eenvoudig als haar plicht, volhardend haar ondankbare taak te volbrengen. En reeds nu kan zij in den grooten kring der ontwikkelden, die ook maar eenigermate in staat zijn hare noodwendige abstracties te begrijpen, hoogst nuttig werk verrichten.

Dit staat vast, dat haar denkarbeid uiterst moeilijk is. Hij is dit in zoo hooge mate, dat de kenkriticus, zooals de toestand nu nog is, hem bij vele (overigens knappe en antimaterialistische) denkers beproevend, menigmaal in vertwijfeling geraakt en zuchtend tot zichzelf zegt: ‘alles, wat ik doe, is vruchteloos; ik geef mijn pogingen maar op.’

Tengevolge van de traditie en de denkgewoonten van eeuwen en de misleidende werking der hierdoor beheerschte populaire taal en een deel der wetenschappelijke terminologie, heeft zich bij de meesten zulk een dikke en taaie laag van quasi-vanzelfsprekende opvattingen gevormd, dat men er ook door het hardnekkigst volgehouden kenkritisch vragen niet doorheen komen kan. Ook al zijn tallooze vezeltjes, waardoor zekere verkeerde dogma's zich in den geest vastgeworteld hebben met eindelooze moeite losgewoeld, zij zetten zich, zoodra men met vragen ophoudt, toch na korten tijd weer vast. Het bestredene en bijna overwonnene heeft altijd nog zulk een vitaliteit behouden, dat, ook wanneer de ondervraagden zelf tot de erkentenis zijn gebracht dat datgene wat zij voor evident hielden, toch wel beschouwd in 't geheel niet evident was, zoodra zij aan zichzelf zijn overgelaten, de dogmatische zelfverzekerdheid onmiddellijk weer intreedt.

Iets direct aantrekkelijks heeft de kenkritische weerleggingsarbeid bovendien allerminst. Een evident positief resultaat kan de kenkriticus nooit bereiken. Op de vraag: ‘als de verhouding van natuur en geest niet zoo is, als ik ze begrijp, - hoe is zij dan wel?’ kan hij, althans in den beginne, geen duidelijk en bevredigend antwoord geven. Hij kan alleen tot beter, grondiger vragen aansporen. Maar dat is nu juist het belemmerende, dat bij de nog niet voldoende geschoolden het vraag-vermogen te weinig ontwikkeld is. Zij raken te spoedig buiten adem. Ook hier geldt de spreuk: ‘al doende leert men’.

Het is als met de gymnastische oefeningen. De eerstbeginnende kan zich b.v. niet terstond aan de ringen opzetten. Na

tallooze mislukte pogingen komt hij er toe, dat het hem eens bijna gelukt. Daarna brengt hij het zoover, dat het hem toevallig eens geheel gelukt. Maar dan moet er nog een tijd verloopen, voordat hij er vast op rekenen kan, dat het hem altijd, wanneer hij het ernstig wil, gelukken zal.

Iets dergelijks is ook het geval, wanneer men zijn best begint te doen, zich kenkritisch onbevangen te plaatsen tegenover de gewoonste zinnelijke waarneming, bv. ‘dit hier en nu is een hond’. De wetenschappelijk geheel ongeschoolde vindt het feit, dat hij door een individueel-lichamelijke en individueelgeestelijke daad een stuk van de niet-geestelijke ruimtewereld met één slag als 't ware in zich overbrengen kan, eenvoudig vanzelfsprekend. Hij zegt tot zichzelf: ‘als daar toch in de ruimte vòòr mij zulk een ding als een hond staat, hoe zou ik dan niet terstond, wanneer ik mijn geopende oogen daarop richt, dit ding waarnemen en mij bewust worden dat het een hond is! Het zou juist een wonder zijn, als het niet gebeurde!’ Krijgt hij nu les in de natuurwetenschap, dan merkt hij al spoedig, dat dit eerst zoo eenvoudig schijnende, toch iets vrij ingewikkelds is; dat de eenheid der waarneming te ontbinden is in drie factoren: 1° wat er is en voorvalt buiten het eigen lichaam (object van de studie der fysika en chemie) 2° wat er is en voorvalt binnen het eigen lichaam (object der fysiologie) en 3° wat er is en voorvalt in de eigen ziel (object der psychologie). Blijft hij nu binnen den empirisch-causalen abstractiearbeid, dien hij geleerd heeft te voltrekken, dan kan hij tot de ontdekking komen, dat er in die zoo vanzelfsprekend lijkende waarneming een innerlijke tegenstrijdigheid ligt, dat wij ze dus eigenlijk als onmogelijk moesten beschouwen. Want zoolang hij datgene, wat er in de individueele ziel is en voorvalt, bloot causaal-verklarend opvat, moet zijn bewustzijnsbegrip uiterst vaag blijven. Hij moet *het* psychische op een zoodanige wijze tegenover *het* fysische stellen, dat deze beiden in hun ‘wezen’ niets met elkaar gemeen kunnen hebben. In het bewustzijn kan in geen geval een ‘*naast* elkaar’ worden aangenomen. Verbaasd moet hij zich dus afvragen: ‘hoe kan datgene wat alleen ruimtelijk existeert *overgaan* (inwerken) op een gebied, welks existentie niets ruimtelijks aan zich hebben kan?’

Dat de gewoonste zinnelijke waarneming voor ons ten eeuwigen dage een *wonder* blijven moet; dat daarin iets ligt wat de Psychologie zoo min als de Natuurwetenschap - hoever deze vakken het ook in de toekomst nog brengen mogen - ooit zal kunnen verklaren en voor ons denken volkomen doorzichtig maken, dit blijft niet alleen aan de gewone menschen verborgen, maar meestal ook aan de fysici en psychologen van professie. In den regel kunnen wij bij de laatsten een fundamenteel oordeel aanwijzen, dat zij ten onrechte voor evident en vanzelfsprekend houden.

Een niet-verkeerde opvatting van de familiaarste zinnelijke waarneming krijgen wij eerst door een consequent voortgezet Sokratisch-kenkritisch *vragen*. En, hoe ongerijmd het ook schijnen moge, het inzicht dat de mensch op de vraag: 'hoe weet ik, dat ik hier en nu een hond waarneem', ten eeuwigen dage zal moeten antwoorden: 'ik weet niet, hoe ik dit weet' - dit inzicht is van het uiterste gewicht voor de juiste beoordeeling van onze hoogste geestelijke functies, zooals deze zich openbaren in ons rechtsbewustzijn, in onze ethische liefde, in ons kunstscheppen, in onze aanbidding. Een valsche zekerheid, een ingebeeld weten op dit ééne punt, moet een noodlottigen invloed hebben op onze zelfbeoordeeling in al het andere.

Zoolang de gewone menschen zich bepalen tot het verrichten van hun dagelijkschen arbeid en zich daarbij door hun gezond verstand laten leiden; zoolang de methodisch arbeidende natuuronderzoekers geheel opgaan in de abstracties van hun speciale vak - zoolang behoeven zij zich natuurlijk de kenkritische fundamenteele vragen niet te stellen. Ja, zij mogen het zelfs niet. Deden zij het wel, dan zouden zij daardoor in dat bepaalde werk, dat zij te doen hebben, slechts gehinderd en onzeker gemaakt worden.

Maar geheel anders wordt de zaak, zoodra zij hun eigen geesteswerkzaamheid als een soort object, gaan beschouwen; en vooral, zoodra zij haar plaatsen in het geheel van allen menschelijken geestesarbeid, en dus over wat zij als redelijke wezens, als personen, 'zelf' verrichten, gaan reflecteeren.

Tot een correct oordeelen en een spreken daarover in correcte, van innerlijke tegenstrijdigheden vrije begrippen, zijn

zij kortweg, zonder een voorafgaande langdurige, geduldig en hardnekkig volgehouden begripskritiek, niet in staat.

Het is merkwaardig te zien, van hoe vage metaforen niet alleen de gewone ontwikkelde menschen maar zelfs vele buitengewoon knappe natuuronderzoekers zich bedienen, wanneer zij zich rekenschap trachten te geven van de logische en psychologische gronden hunner zekerheid aangaande het wezen der ruimtewereld; met hoe gebrekkig doordachte begrippen zij in den regel daarbij genoegen nemen.

Het is voor hen zoo klaar als de dag, dat er een ruimtewereld (en wel slechts ééne, en juist deze bepaalde, ruimtewereld) 'bestaat'. Vraagt men hen, hoe zij van dit 'bestaan' zoo zeker zijn en wat zij eigenlijk met dit woord bedoelen, dan kijken zij u verbaasd aan, daar zij niet aannemen kunnen, dat die vraag ernstig gemeend zou kunnen wezen. 'Bestaan, bestaan.... deze term heeft geen verklaring noodig. Iets bestaat,.... nu ja, dat beteekent: dat iets er kortweg *is*, dat het aanwezig, voorhanden is!' Verzoekt men hen de beteekenis van die uitdrukking 'iets is voorhanden' nog wat nader toe te lichten, dan voelen zij zich wel voor een oogenblik onzeker, maar maken zich weldra van de zaak af door te zeggen: 'ik heb eigenlijk wel wat beters te doen dan mij met zulke overbodige en spitsvondige vragen in te laten. Intusschen, wanneer mij behoorlijk de tijd gelaten werd om mijn gedachten te ordenen en scherp te formuleeren, dan zou ik u wel een volkomen bevredigend antwoord geven kunnen.'

De natuurkennende menschen zijn het algemeen hierover volkomen eens, dat zij hunne natuurkennis niet alleen of zelfs niet in de eerste plaats verkrijgen door het *denken*, maar dat daaraan ook de *zinnelijke waarneming* een zeer gewichtig aandeel heeft.

Deze twee zeer verschillende geestesfuncties, waarneming en denken, moeten samenwerken, hand aan hand gaan. Zonder elkaar vermogen zij niets.

Vraagt men nu den dogmaticus: 'waarin bestaat het verschil? Hoe kunnen twee psychologisch zoo volkomen heterogene dingen als aanschouwelijk-concreet waarnemen en onaanschouwelijk-abstract denken voor één doel samenwerken?' dan antwoordt hij: 'De zaak is duidelijk genoeg, al

kan ik ook alles niet terstond in bijzonderheden uitleggen. Dit staat toch immers vast: hadden wij menschen nooit gebruik gemaakt van onze ziende oogen, hoorende ooren en tastende handen, dan zouden wij nooit eenige natuurkennis verkregen hebben. En gingen wij van nu af alle observatoria en laboratoria sluiten, dan zouden wij in onze natuurwetenschap nooit verder komen dan wij nu reeds zijn. Het denken moet toch om zijn ordenings- en vormingsarbeid te kunnen verrichten een te ordenen en vormen stof beschikbaar hebben. Nu produceert het denken deze stof niet uit zichzelf. Het moet die stof verkregen hebben. Welnu, het is de waarneming, die ze hem bezorgd heeft, bezorgt en bezorgen zal. Door de waarneming haalt ons denkend bewustzijn binnen zich: de stof uit de ruimtewereld buiten zich. Dit is toch evident; dat het denken zonder de waarneming buiten alle werkelijkheid zou omgaan, in de lucht zou zweven, niets dan ijdele bespiegeling zou opleveren. Altijd moet het op de zinnelijke waarneming *steunen*, zich daarnaar *richten*, daaraan zijn eigen producten, nl. de oordeelen, *toetsen* en *controleeren*.'

Deze met behulp van vage beelden en metaforen verkregen wijsheid is natuurlijk in haar geheel geenszins verwerpelijk. Maar zij wordt toch door de kenniskritiek weldra weer onzeker gemaakt, wanneer deze aldus voortgaat te vragen. 'Zooals blijkt, vat gij uw natuurkennen op als een *binnen* uw bewustzijn plaatshebbend oordeelen over het wezen eener werkelijkheid *buiten* u, een werkelijkheid, die *op zichzelf* (voordat en zonder dat zij de kenhandeling ondergaat), reeds op een bepaalde wijze "bestaat", die onafhankelijk van het kennen een bepaalden "samenhang" (eenheid in de veelheid) altijd al bezit. Maar hoe kunt gij er dan absoluut zeker van zijn, dat gij met uw denken het wezen dier van u onafhankelijke werkelijkheid *beheerscht?* Is het geen ongerijmdheid, dat gij met uw denkbewustzijn binnen u een systeem van *wetten* zoudt willen opstellen, waaraan de natuur buiten u zich kortweg zou hebben te *onderwerpen?* Want dit is het toch, wat gij feitelijk aldoor doet. Gij zegt voortdurend tot u zelf: "de natuur *moet* zoo en *zijn*, en wel, omdat ik haar zoo en zoo *denken moet*." Aan de noodwendigheid van uw denken onderwerpt gij het "zijn" der natuur. En nu moet gij u niet van de moeilijkheid trachten af

te maken door opeens - voor deze bepaalde gelegenheid - uw eigen streng en hoog kennis-begrip naar beneden te gaan halen! Kennen is iets onuitsprekelijk hoogs, iets souvereins! Het is niet een onvrij copieeren, maar een vrij decreteeren; niet een dienen, maar een heerschen. Er is geen ontkomen aan: gij moet in uw hart overtuigd zijn, dat gij door uw denken het zijn der ruimtewereld beheerscht. - Maar, aan den anderen kant, hoe kunt gij - de verhouding van de ruimtewereld tot den kennenden menschengeest zoo opvattend, als gij ze opvat - aannemen, dat gij iets beheerscht, wat gij niet in uw macht hebt! Wanneer kan ik er - in 't algemeen gesproken - absoluut zeker van zijn, wat ik in een ding buiten mij, als ik het openmaak en van binnen bekijk, zal "aantreffen"? Wanneer ik dat ding (bv. een huis, een horloge) zelf, door mijn eigen inzicht, *gemaakt* (in elkaar gezet) heb. Maar van de ruimtewereld moet gij toch wel erkennen, dat gij haar - met dit bepaalde wezen - niet zelf gemaakt of in elkaar gezet hebt. Gij vat haar immers op als het absolute niet-zelf. Hoe kunt gij dan, op eenig moment, apodiktisch beweren dat gij in haar iets bepaalds zult "aantreffen"? De natuur hebt gij niet in uw macht. Gij kunt nooit *bewijzen*, dat er een ruimtewereld, en nog wel een zoo en niet anders ingerichte ruimtewereld, *bestaan moet*. Maar hebt gij dan uw eigen kennend bewustzijn wel in uwe macht? Kunt gij bewijzen, dat het niet-bestaan eener kennende menschheid onmogelijk wezen zou, een logische contradictie in zich zou sluiten? En toch is het onloochenbaar, dat de Natuurwetenschap - onverschillig of zij zich dit in abstracto bewust gemaakt heeft en het dus uitdrukkelijk erkent, of niet - als vanzelfsprekend deze gedachten ten grondslag legt: "Er zullen in de toekomst altijd menschenzielen zijn, waarin dezelfde zinnelijke gewaarwordingen voorkomen, die ook tot dusver in menschenzielen voorgekomen zijn, en wel niet in chaotische dooreenwarreling, maar zòò, dat daarop de wiskunde en een aantal grondbegrippen (bv. dat der causaliteit) aanwendbaar zijn." Kan nu echter de natuurwetenschap het ooit in haar hoofd krijgen, te willen bewijzen, dat dit zoo zijn *moet?* Hoe zou zij dit aanleggen? Heeft zij het blijven voortbestaan eener menschelijke geschiedenis tot in de verste toekomst in hare macht?'

Door deze vragen in de engte gedreven pleegt nu de dogmaticus de metaforen ‘gegevenheid’ en ‘verschijning’ ten tooneele te voeren. En deze twee opiaten toonen dan ook weldra hun vraagvermogen-bedwelmende macht. Dit schijnt toch als een paal boven water te staan, dat de ruimtewereld ons *gegeven* is, ons op een bepaalde wijze *verschijnt*!

Wij wijzen er niet op, dat in het woordje ‘ons’ reeds de eigenlijke moeilijkheid verscholen ligt. Wij bepalen ons tot de opmerking, dat het werkwoord ‘geven’ in eigenlijken - niet overdrachtelijken - zin, thuis hoort op een heel ander gebied dan dat van het theoretisch-wetenschappelijk kennen, nl. het praktisch-ethische.

Hier, op het gebied van het doelbewuste handelen, kunnen wij den zin van het woord zonder moeite begrijpen. ‘Een jongen A geeft aan een jongen B een appel’ - wat dit zeggen wil, is duidelijk genoeg. A heeft den wil, de bedoeling, dat de appel van zijn bezit zal overgaan in het bezit van B, zoodat deze laatste er mee doen kan, wat hij wil. De appel is door het eene denkend-willende wezen aan het andere gegeven. - Bij de ruimtewereld kan er echter van zulk een bewust, redelijk willend, geven geen sprake zijn. Zij wordt immers uitdrukkelijk door de Natuurwetenschap gedacht als in haar ‘wezen’ niets van bewustzijn (doel en willen) hebbend. Zij weet niets af, kàn niets afweten van menschelijke geesten, aan wie zij zich, (of iets van zich) zou kunnen geven, aan wie zij zou willen ‘verschijnen’ of ‘zich openbaren’. Wanneer een politieagent in een kroeg na het wettelijke sluitingsuur ‘verschijnt’, dan heeft hij den wil om te verschijnen. En dit verschijnen wordt ook, voordat hij nog een enkel woord gezegd heeft, door den kroeghouder en zijn drinkende gasten in zijn ware beteekenis terstond begrepen. Maar hoe kan een niet-Zelf aan een Zelf willen verschijnen? En hoe zou een anti-ruimtelijk Zelf iets kunnen verstaan van een mededeeling, die een ruimtelijk niet-Zelf hem eventueel zou doen toekomen?

Neen, wanneer wij deze met zoo groot gemak hanteerbare termen ‘gegevenheid’ en ‘verschijning’ kritisch beschouwen, dan blijken zij eigenlijk niets zeggend te zijn; dan zien wij, dat zij een begrijpen voorspiegelen, waar inderdaad van datgene, waar het juist op aankomt, niets begrepen is. Zeggen wij,

dat ons menschen de ruimtewereld op bepaalde wijze gegeven is, dan zou dit streng genomen moeten beduiden, dat zij ons gegeven is, *opdat* wij haar zouden kennen. Maar dit ‘opdat’ veronderstelt een bedoeling. Wie (of wat) is het dan, die (of dat) die bedoeling *heeft?*

Misschien kunnen deze en dergelijke overwegingen het kennisbegrip van den dogmaticus voor een oogenblik verbuigen en onzeker maken. Maar deze toestand duurt niet lang. Weldra springt dit kennisbegrip als een sterke veer in zijn ouden vorm terug en is de zelfverzekerdheid weer onverzwakt aanwezig. Vooral den natuuronderzoeker, (die als 't ware met den rug naar het menschelijk bewustzijn is toegekeerd) en dus van den denkenden geest nooit iets te zien krijgt, zal men het niet zoo gemakkelijk uit het hoofd praten, dat als absoluut existeerend moet gedacht worden: een ‘transmentale Körperwelt’, wier innerlijke samenhang in den logischen samenhang onzer begrippen en begripsstelsels als 't ware overgeheveld, gereproduceerd en toegeëigend moet worden.

Altijd opnieuw zal de dogmaticus zijn tegenstander weerleggen met de opmerking: ‘Gij erkent toch zelf, dat alle wetenschappelijke arbeid steeds een vragen blijft. En vragen beteekent toch: samenhang (eenheid in de veelheid) *zoeken*. Hoe kunt gij dan als redelijk wezen een samenhang zoeken, wanneer gij niet aanneemt, dat die samenhang *an sich* reeds *bestaat* en wel in zijn geheel reeds bestaat? Al het “vinden” der Wetenschap is het vinden van partieele waarheden. Maar een partieele waarheid zou toch onzin wezen, wanneer er niet een alomvattende waarheid als geheel bestond, een alomvattende waarheid, die met de alomvattende werkelijkheid samenvallen moet.’

Maar wij willen deze al te abstracte beschouwingen niet verder voortzetten. Het was slechts onze bedoeling nogeens duidelijk te doen uitkomen, met hoe geweldige moeilijkheden een consequent doorgevoerde kenniskritiek juist tegenover het diep ingewortelde traditioneele natuurbegrip te kampen heeft.

Het is dit begrip eener alomvattende abstracte theoretische Waarheid an sich die tegenover haar al of niet gegrepen worden door den mensch volkomen onverschillig staat, het is ditwaan-

product der dogmatische filosofie dat het verkrijgen van een onbevangen kijk op ons geestes*leven* steeds in de hoogste mate belemmert en bij velen zoo goed als onmogelijk maakt.

Den modernen kultuurmensch is nu eenmaal hetzij het positivistisch naturalisme hetzij het humanistisch-pantheïstische idealisme in vleesch en bloed overgegaan. En zoo kan hij alleen door den moeizamen reflectiearbeid der kenniskritiek, met behulp van Woord en Begrip de rechte deemoedige houding tegenover zijn eigen werkelijkheidsbewustzijn leeren aannemen.

Maar nu is dit het bedenkelijke, dat de kenniskritiek wanneer zij de in dit Naturalisme of Idealisme liggende sofistiek gaat bestrijden, aanvankelijk zelf zich als een andere soort sofistiek moet voordoen.

Zeer velen meenen bv. nog altijd, dat de kenniskritiek de bedoeling hebben zou: de realiteit der ruimtewereld te betwisten of onzeker te maken en tot een ‘subjectieve voorstelling’ te dégradeeren en dat zij zoo te kort zou willen doen aan de hooge beteekenis van de resultaten der Natuurwetenschap.

Niets is minder waar dan juist dit. Voor de kenkritische Ideeënleer blijft de ruimtewereld precies evenveel realiteit behouden, als zij voor den onbevangen mensch altijd gehad heeft. Ja, bij den door verkeerde reflecties op een dwaalspoor gebrachten skepticus kan juist zij het geschokte geloof aan deze realiteit weer vast maken. En het is er verre van af, dat zij voor den geestesarbeid der groote natuuronderzoekers niet den betamelijken eerbied zou gevoelen en zou willen beweren, dat wat zij weten en begrijpen noemen eigenlijk niets van weten en begrijpen in zich bevatten zou.

Alleen is zij zoo vrij te protesteeren, wanneer die natuuronderzoekers hun fysika tot metafysika willen maken, en aan de door hen ontdekte waarheden een hoogere beteekenis gaan toeschrijven dan daaraan logisch toegekend worden mag. Zij roept hen tot de orde, wanneer zij, zich nu en dan eens omdraaiend en hun blik richtend op het geestesleven, over hun eigen kennen der ruimtewereld oppervlakkige wijsheid verkondigen en zich aanmatigen, uitsluitend op de basis van hun

fysisch weten een universeele (en dus ook den menschengeest omvattende) ‘wereldbeschouwing’ te construeeren.

Maar juist, terwijl wij dit zeggen, voelen wij het gewicht van een der twee meest voor de hand liggende bedenkingen die kunnen worden ingebracht tegen de bewering, dat de filosofie niet meer dan kenniskritiek mag willen zijn. De eerste bedenking is een verwijt van hoogmoed en aanmatiging. Het schijnt namelijk, alsof aan den eersten besten kenkriticus het recht zou worden toegekend om zich boven den geniaalsten fysicus te plaatsen, hem in zijn eigen vak den weg te wijzen en hem te doen begrijpen wat in zijn gedachten houdbaar en onhoudbaar is. - Geenszins is echter beweerd, dat de kenkriticus de fysische denkproducten als zoodanig zou hebben te beoordeelen, maar alleen dat hij bij den overgang van het fysische tot het metafysische zijn functie moet vervullen. Daarop zou men nu weer kunnen tegenwerpen: ‘om dien overgang te kunnen constateeren, moet de kenkriticus toch eerst de hoogste fysische kennis bezitten’. Intusschen, evenmin wordt beweerd, dat *elke* kenkriticus in *elk* bijzonder geval de taak *der* kenniskritiek naar behooren kan volbrengen. Integendeel, dit wordt volmondig erkend, dat deze taak alleen door de samenwerking van zeer verschillende, in zeer uiteenloopende gebieden van het ééne menschelijke werkelijkheidsbewustzijn ‘op de hoogte zijnde’ denkers, en dan eerst zeer geleidelijk, in verloop van langen tijd, door vele discussies, zal kunnen verricht worden. Om de gedachten te beoordeelen, die filosofeerende natuuronderzoekers over de logische en psychologische grondslagen van hun eigen vak verkondigen - waarbij zij zich beroepen op de door langdurigen ingespannen geestesarbeid verkregen ‘inzichten’ - daarvoor is waarlijk een *algemeene* logische en psychologische scholing niet voldoende. De kenkriticus moet zelf in die vakken thuis zijn en weten, wat daarin bereikt is. De speciale kenniskritiek zal dus steeds door speciaal bevoegde denkers verricht moeten worden.

Bij de ook hier noodwendige arbeidsverdeeling vormen zich vanzelf bepaalde groepen, wier werkgebieden aan elkaar grenzen, verder van elkaar af liggen en zoo ver van elkaar verwijderd kunnen zijn, dat zij schijnbaar niets meer gemeen hebben

(bv. het werkelijkheidsbewustzijn van de wiskunde en dat der grieksche tragedie). En toch sluit het begrip arbeidsverdeeling in zich: het begrip der samenwerking voor één en hetzelfde doel. Dit ééne doel stellen zich alle kenkritische wijsgeeren krachtens dàt begrip dat hun allen gemeen is, nl. de vorm van ons Geest-Zijn, het Apriori met zijn wonderbare absoluutheid en niet minder wonderbare beperktheid. Zij allen, inziende dat ons menschelijk werkelijkheidsbewustzijn een verbijsterend mysterie is en blijven moet, worden gekenmerkt door één eigenaardig soort weten, dat hen als een modern daimonion waarschuwend zegt wat (en hoe) wijsgeerig gevraagd worden *moet*, wat (en hoe) wijsgeerig in der eeuwigheid niet gevraagd worden *mag*.

Zij allen, vastbesloten zich niet te laten verleiden tot die grensoverschrijding, waaraan de metafysika zich schuldig maakt, zoeken steeds voeling met elkaar en kunnen elkaar zoo heel anders begrijpen, dan de anderen hen begrijpen. Want alle partieele kenkritische inzichten, op hoe uiteenloopend gebied ook gewonnen, *moeten* onderling in harmonie zijn. En elke partieele verloochening der ééne kenkritische methode moet ten slotte als een dérailleering in het licht gesteld kunnen worden.

Intusschen, wij zijn ons terdege bewust, dat wij hier spreken van een ideaal en geenszins van reeds bereikte werkelijkheid. Wat Kant gedaan heeft (met name in zijn leer van de *transcendentale* idealiteit van ruimte en tijd) was hoofdzakelijk een leggen van de noodige fundamenten, het aanwijzen der methode en het geven van eenige richtlijnen. Wij kunnen zeggen, dat (vooral door alles wat er sedert hem is voorgevallen) de kenkritische gedachtenarbeid in onze 20e eeuw eerst recht *begint*.

Door steeds grondiger discussies zullen de verschillende groepen der kenkritici in steeds nauwer contact moeten komen en een steeds klaarder inzicht moeten verkrijgen aangaande den Vorm (met zijn eischkarakter), aangaande de verhouding van het apriori tot het aposteriori der Kultuur, aangaande de tegenstelling tusschen de ‘waarheden’ van de kenkritische filosofie en die der Openbaring.

Wij zien ook niet voorbij, dat in de na Kant met zoo ge-

weldige geestesinspanning opgebouwde idealistische metafysische systemen, met name dat van Hegel, zeer kostbaar denkmateriaal verborgen ligt; dat dus de kenniskritiek, door dit te bestudeeren en deels waardeerend deels verwerpend daartegenover positie te nemen, aangaande hare eigen fundamenteele begrippen tot grootere klaarheid en vastheid geraken kan.

De tweede der zooeven genoemde bedenkingen tegen de stelling, dat filosofie niet meer dan kenniskritiek mag willen zijn, is van geheel anderen aard. Zij luidt: 'Door zich zoo te beschouwen zou de filosofie veel te gering van zichzelf denken. Zij zou, wanneer zij zich bloot reflecteerend tegenover de inhouden van het menschelijk werkelijkheidsbewustzijn zou willen plaatsen, haar rechtmatige aanspraak: een zelfstandige wetenschap te zijn met eigen *positieve* resultaten, voorgoed prijsgeven en zoo terugzinken tot het oude pyrrhonische en akademische skepticisme, dat immers ook het "opschorten" van elk beslissend oordeel over "het wezen" der werkelijkheid als het summum aller menschelijke wijsheid verkondigde.'

Deze bedenking komt niet van den kant der Natuurwetenschap, maar van dien der Kultuurwetenschap en wordt, vreemd genoeg, ook gemaakt door tal van filosofeerende christelijke theologen.

Dat de natuuronderzoekers aan het tot stand komen eener metafysika in 't algemeen geen behoefte gevoelen, is verklaarbaar genoeg. Want het kennen der natuur (der in ruimte en tijd 'voorhanden' werkelijkheid) wordt begeleid door het onloochenbaar gevoel eener geheel eigene - op zinnelijke aanschouwing berustende - evidentie. Wel te verstaan, zoolang men binnen het relatieve blijft en naar den grond dier evidentie niet vraagt; wat echter de natuurkenners als zoodanig ook niet behoeven te doen.

Maar van zulk een zinnelijk-aanschouwelijke evidentie en de daaraan verbonden vastheid en zekerheid is op het gebied van den geest (en diens voortbrengsel: de kultuur) eenvoudig geen spoor te ontdekken. Alles is hier onaanschouwelijk. Alles is hier, althans voorloopig, onvast en onzeker. Zal hier zekerheid komen, dan zal deze, naar het schijnt, eerst door het onaanschouwelijke abstracte *denken* kunnen intreden. En

welk ander denken zou dit in laatste instantie zijn, dan dat denken, dat zich direct op het Absolute richt, nl. het metafysische? Zoo moeten de beoefenaars der kultuurwetenschappen wel tot zichzelf zeggen: 'Evenals het wezen der ruimtewereld vast moet *staan*, voordat de natuurwetenschap kan trachten het in hare begripsstelsels vast te *leggen*, zoo moet ook het wezen der kultuur en daarmede van den kultuurscheppenden menschengeest vaststaan, voordat de kultuurwetenschappen het ondernemen kunnen de verschillende kultuurproducten of kultuurverschijnselen in hun eigenaardige wetmatigheid te bestudeeren. De menschengeest moet kortweg van zichzelf een *begrip* kunnen hebben; hij moet kortweg zichzelf, in zijn algemeenste, diepste autonomie op de juiste wijze kunnen opvatten, kunnen kennen. Deze kennis moge aanvankelijk nog onklaar bewust zijn en als een duisterintuïtief "gevoel" in ons werken - zij moet zich toch als een fundamenteel weten voor zichzelf kunnen legitimeeren; van zichzelf toch geleidelijk in steeds preciesere discursieve begrippen zich rekenschap kunnen geven. En welke andere wetenschap zou hier het laatste woord kunnen spreken dan de metafysika, die ons aantoont *hoe* de menschengeest vast staat, d.i. hoe hij in den absoluten geest gegrond is!'

Nu is er zonder twijfel in de kultuurwetenschap een deel, waar de behoefte aan metafysika zich nog niet zoo dringend doet gevoelen.

Het is dat deel dat, in haar studie zooveel mogelijk binnen het relatieve blijvend, aan het natuurkennen zich aansluit en aan de hierdoor bereikte resultaten een stevig houvast heeft, dat bv. de feiten of verschijnselen van taal, geldend recht, geschiedenis etc. constateert, beschrijft, analyseert en causaal verklaart). Ook hier gaat het kennen nog met een sterk gevoel van evidentie gepaard. - Er is echter in de kultuurwetenschap ook een gebied (een ander deel der Geschiedenis en Rechtswetenschap, de Psychologie, Ethiek, Aesthetiek) waar men zich niet zoo gemakkelijk binnen het relatieve houden kan en gedwongen wordt zich met het Absolute in te laten, daar de vraag naar de gronden van alle kennen en dus de eisch van algeheele zekerheid zich hier onafwijsbaar opdringt. En daarmede is ook het geringste spoor van

een evidentie, zooals die de andere theoretische onderzoekingen begeleidt, geheel verdwenen. Een gevoel van duizeling treedt in. Wij komen hier dan ook in een chaos van verwarde, vage subjectieve grondopvattingen, waarover op elk punt pro en contra gedisputeerd is geworden en ook steeds gedisputeerd worden zal. Hier is de plaats waar de oppervlakkigste sofistiek met aplomb, zonder vrees evident weerlegd te zullen worden, hare scherpzinnige, aannemelijke, geestige betoogen kan ontwikkelen en bijval kan doen vinden; en daarentegen degenen, die de werkelijk diepe inzichten hebben, zich volkomen machteloos voelen, als het er op aankomt deze inzichten aannemelijk te maken en hunne waarheid door woord en begrip te bewijzen. Reeds Plato wist hiervan mee te praten.

Het is zeer verklaarbaar, dat de Positivisten ons den raad meenen te moeten geven: 'Laten wij alle metafysisch speculeeren over den Wereldgrond als hopeloos en niets dan verwaaring en onheil stichtend, onverbiddelijk afwijzen, en ons tevreden stellen met die relatieve zekerheid, die wij theoretisch en praktisch reeds verkregen hebben en nog verder verkrijgen zullen, en die ook voor ons vergankelijk leven hier op aarde volkomen toereikend is.'

Ongelukkig staat de zaak nu echter ook weer zoo, dat wij dien welgemeenden raad om het Absolute als maatstaf prijs te geven, niet opvolgen kunnen zonder het gevoel, dat wij het edelste in ons wezen verloochenen; onze hooge waardigheid als redelijke, geestelijk-vrije, zelfbewuste *personen* naar beneden halen; dat wij ons zoo op een standpunt plaatsen, waarop wij met het geestelijk leven van ons zelf en van onze medemenschen niet dien ernst kunnen maken, die, zooals onze diepste intuïtie ons zegt, daarmee gemaakt behoort te worden.

Daarom zal nog wel langen tijd bij een groot deel der kultuuronderzoekers de overtuiging blijven heerschen, dat zij aan den eisch eener (volkomen theoretische zekerheid aangaande het hoogste geestesleven belovende) metafysika moeten vasthouden, daar zonder deze geen theoretische en praktische vastheid mogelijk is. Immers bij een onbevangen beschouwing van het in de geschiedenis empirisch gegeven menschelijke zieleleven, moeten wij wel van het précaire en tegenstrijdige daarin een diepen indruk krijgen. Wij zien vòòr ons: één voort-

durende opeenvolging van intellectueele kortzichtigheden en dwalingen, die maar aan weinigen en dat nog geleidelijk en in zeer verschillenden graad van klaarheid openbaar worden; één onafgebroken reeks van geweldig fysisch en psychisch lijden, dat de individuen zichzelf en anderen hebben aangedaan in een egocentrische verblinding, krachtens welke met de grootste hardnekkigheid het eindige als oneindig, het onechte als echt, schijn als werkelijkheid (en omgekeerd) behandeld werd; waarbij de bewustheid van de eeuwige Geesteseischen op den achtergrond werd gedrongen en het zich quasi-toeeigenen van eene vergankelijke, maar de evidentie van het zinnelijk praesente 'hier en nu' vertoonende subjectieve 'bevrediging' als het allerhoogste werd nagestreefd. - Wanneer wij zoo onzen blik laten gaan over al dat egoisme en onverstand, al die ijdele worstelingen, dan zouden wij komen tot een vertwijfeling aan de macht der Rede en geneigd zijn ons aan te sluiten bij (en rust te zoeken) in de cynisch-skeptische opvatting: 'de heele menschelijke Geschiedenis is niets dan een tragikomedie, een storm in een glas water, een zinloos gewriemel in een onderdeeltje der werkelijkheid, dat voor de geheele werkelijkheid niet de minste waarde en beteekenis hebben kan'. En toch moeten wij deze gedachte instinctief als onhoudbaar verwerpen. Een innerlijke stem waarschuwt ons, dat het menschelijke zieleleven ondanks allen schijn van het tegendeel toch verdient, dat er de hoogste ernst mee gemaakt wordt; dat het, in al zijn betrekkelijkheid en vergankelijkheid, toch iets van een absolute eeuwige waarde in zich heeft. En zoo zeggen wij dan tot ons zelf: 'Er moet achter onze menschelijke geestelijke werkelijkheid liggen: een andere, van oneindige heerlijkheid; een werkelijkheid, waaraan de onze al haar zin en beteekenis ontleent, en die wij dus ook tot op zekere wijze in ons bewustzijn moeten kunnen aantreffen. Aangaande het bestaan en de bestaanswijze dier allerhoogste werkelijkheid moeten wij dus een weten kunnen verkrijgen. Wij moeten metafysische kennis kunnen hebben en mogen niet verslappen voordat wij ze bereikt hebben. Wanneer de mensch hoog genoeg staat om die onrust en vertwijfeling aangaande zijn eigen verhouding tot het Absolute zoo intens te voelen, zou hij dan niet ook zoo hoog staan om door de

kracht zijns geestes die onrust en vertwijfeling te overwinnen?'

Nu moet echter reeds diegene, die alleen wat de ervaring ons geleerd en steeds bevestigd heeft, als waar en waarschijnlijk laat gelden, tot de conclusie komen, dat er weinig kans bestaat dat deze tot dusver nog niet tot standgebrachte streng wetenschappelijke (in hare resultaten door alle deskundigen aanvaarde) metafysika in de toekomst ooit tot stand komen *zal*. En wie zich van zijn eigen levenszekerheid kenkritisch klaar rekenschap heeft leeren geven, ziet in, dat zulk een metafysika nooit tot stand komen *kan*.

Immers de metafysika heeft als eenig kenmiddel het door een algemeen woord aangeduide abstract-discursieve 'begrip'. En het kennen door begrippen schenkt ons alleen dan evidentie en zekerheid, wanneer en zoolang er een 'aanschouwing' achter staat. Nu is echter onze menschelijke aanschouwing alleen *zinnelijk* en dus gebonden aan den vorm der zinnelijke gegevenheid, nl. Ruimte-Tijd. De evidentie, die de metafysika zoekt, betreft evenwel de bovenzinnelijke, achter Ruimte en Tijd liggende, werkelijkheid. Wil zij zich nu hiervan door begrippen een evident weten verschaffen, dan moet zij wel vroeger of later bemerken, dat deze begrippen *bloote* begrippen blijven en dus terstond weersproken d.i. onzeker gemaakt kunnen worden. Van haar gelden in den strengsten zin de woorden van Faust:

> Was man nicht weiss, das eben brauchte man,
> Und was man weiss, kann man nicht brauchen.

Is het nu voor ons geestelijk leven niet van het hoogste belang, dat wij aangaande dezen nood-toestand, waarin wij verkeeren, opgeklaard worden en zoo alle intellectualistische hoogmoed als zoodanig ontmaskerd wordt? Zou de nuchtere Sokratische kenniskritiek met al haar *negativiteit* ons toch niet een zeer *positieven* dienst bewijzen, wanneer zij ons duidelijk maakte, wat eigenlijk streng weten en begrijpen in zich sluit, en dat er in ons heele menschelijk werkelijkheidsbewustzijn iets is waartegen al onze wil tot weten en begrijpen zich te pletter stooten moet?

Men zou nu zeggen, dat de kenkritische vernietiging van allen menschelijken kennis-hoogmoed - onverschillig of deze met een materialistische dan wel met een idealistische 'wereld-

beschouwing' verbonden is - juist aan de christelijk-geloovige wijsgeeren niet anders dan welkom wezen kan. Het staat toch voor hen vast, dat onze menschelijke werkelijkheid gedragen wordt door een goddelijke werkelijkheid, aangaande welke het onvroom wezen zou, ons een kennen en begrijpen toe te schrijven.

Dat zoo velen hunner de taak der Wijsbegeerte niet tot kenniskritiek willen beperken, moet daaraan liggen dat zij meenen een zeker intellectualistisch-theoretisch bestanddeel in hun Openbaringsbegrip niet te mogen prijsgeven. Een goddelijke openbaring - zoo denken zij - kan alleen geschieden aan wezens die door hun natuurlijke Rede reeds een zeker weten verkregen hebben; voor wie dus zekere theoretische waarheden reeds onomstootelijk vaststaan. Aan iemand, die theoretisch nog niets weet, wiens ziel nog een tabula rasa zijn zou, kan niets geopenbaard worden. Om Gods openbaring te kunnen *verstaan* behoeft de mensch zeer zeker geen *speciaal* theoretisch (bv. astronomisch of chemisch) weten te bezitten. Maar zekere *algemeene* metafysische kennis aangaande zichzelf en zijn verhouding tot de werkelijkheid moet hem toch reeds eigen wezen. En als zij hem eigen is, dan moet deze algemeene kennis bij een redelijk wezen als den mensch ook niet tot een redelooze intuïtie beperkt behoeven te blijven, maar in abstracte, metafysische begrippen gefixeerd kunnen worden.

Hier hebben wij hetzelfde intellectualisch vooroordeel, dat wij ook bij den innig vromen Thomas van Aquino van kracht vinden. Zal God zich als God aan den mensch kunnen openbaren, dan moet de mensch, volgens Thomas, toch eerst weten dat hij zelf mensch en God God is. En als hij volkomen zeker weet, dat hij als mensch en God als God existeert, dan moet hij van dat weten ook kunnen weten dat het een weten is en zich daarvan door het denken met zijn woorden en begrippen - want door de woordlooze zinnelijke aanschouwing is het onmogelijk - volledig rekenschap kunnen geven, m.a.w. hij moet aan zichzelf en aan anderen, die eveneens in staat zijn de hier vereischte abstracte begrippen correct te vormen, kunnen *bewijzen*, dat hij zelf als beperkte en God als absolute geest 'existeert'. Hoe nu hiermede de geloofsovertuiging te

rijmen is, dat God zich in zijn verhouding tot de menschheid eerst door het leven en sterven van den Christus heeft doen kennen, is niet gemakkelijk in te zien.

Over de zoogenaamde verhouding van het menschelijkgeestelijke tot het bovenmenschelijk-geestelijke moeten wij voortdurend spreken, hetzij direct hetzij indirect. Maar wij kunnen er nooit anders dan min of meer gebrekkig over spreken. Zouden wij die verhouding met behulp van onze familiaar bekende (terstond reeksen van misleidende gedachten oproepende) woorden kunnen vaststellen of zelfs benaderend beschrijven? Het hoogste wat de menschengeest hier *uit zichzelf* bewust doen kan, is een nuchter 'zich rekenschap geven' en kritiseeren van altijd inadaequate, onjuiste, of radikaal verkeerde en onzinnige formuleeringen. Om over die verhouding het juiste te zeggen zou een intuitieve onbevangenheid de conditio sine qua non wezen. Maar als ièts vaststaat, dan is het wel dit, dat de verintellectualiseerde, met een overwegend deel van zijn wezen nog steeds materialistisch-positivistisch denkende moderne kultuurmensch deze intuitieve onbevangenheid niet bezit en zich alleen met de uiterste inspanning eigen maken kan. Over die genoemde 'verhouding' - men kan dit woord zoo gemakkelijk uitspreken! - is sedert de Grieken ontzaglijk veel 'gezegd', en waarlijk niet alleen door de filosofen van professie. Maar onnoemelijk veel van de hierover verkondigde (langen tijd bewonderde, in min of meer simplistische formules uitgedrukte) wijsheid is gaandeweg gebleken een insaniens sapientia te zijn, een asofos sofia, waarin de menschengeest òf veel te laag òf veel te hoog geschat werd. Het ter geestelijke orienteering bestemde 'woord' heeft maar al te zeer désorienteerend gewerkt. Het werd misbruikt zoowel om een valsche zekerheid als om een valsche onzekerheid voor te spiegelen. En nu heeft de menschheid zich langzamerhand geheel stomp gefilosofeerd. De abstracties der Zuivere Rede werden, vooral sedert de Renaissance, de afgoden, die in de plaats van God gesteld en met devotie werden aangebeden.

Tegenover hen zal de kenkritische filosofie nog langen tijd

haar ernstige, veel geduld vorderende taak te volbrengen hebben. Deze is door den filosoof-theoloog Emil Brunner zeer juist aldus geformuleerd: ‘an den Grenzen der Humanität Wache zu halten, den Ort zu bezeichnen, wo das Menschliche aufhört und das sichtbar wird, was grösser ist als der Mensch.’ Immers ‘seit Kant wissen wir es wieder, dass die Grenzen der Humanität zugleich ihre Begründung sind.’

B.J.H. OVINK

Een Belgische misrekening

II

Met het vaststellen, op 17 April 1919, van artikel 31 van het vredesverdrag eindigt de eerste phase van de Nederlandsch-Belgische quaestie. Haar verloop was voor België in hooge mate onbevredigend geweest.

De Belgische toeleg was, dat de mogendheden, ter gelegenheid van herziening van de verdragen van 1839, met België een anti-Nederlandsche coalitie zouden vormen, welke zou bepalen waarin de herziening moest bestaan; namelijk in overdracht van Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen aan België. Deze coalitie zou dan naderhand, ter gelegenheid van 'onderhandelingen' met Nederland, haar wil aan dit land opleggen.

De toeleg was ten eenen male mislukt. Wel verre van vooraf in zake de herziening stelling te nemen[1)] had de Opperste Raad besloten, eerst Nederland tot besprekingen daarover uit te noodigen. En voor zoo ver al ooit eenig uitzicht mocht hebben bestaan, dat die Raad de Belgische territoriale eischen zou billijken, had hij de mogelijkheid om die te verwezenlijken uitgesloten door op 16 April de in ieder geval toch noodzakelijk geachte compensaties aan Nederland met Duitsch gebied

1) Men mag punt (e) van de door den Oppersten Raad op 8 Maart overgenomen conclusie van de commissie voor Belgische zaken, betreffende het doel der herziening, hier gerust buiten beschouwing laten. Dit punt is door Tardieu, in strijd met zijn instructies, in het commissierapport binnengesmokkeld. Vermoedelijk is het in den Oppersten Raad in het geheel niet opgevallen, deze nam zonder discussie het rapport der commissie aan. In ieder geval is er door den Oppersten Raad niet over gedacht, in de hoofdzaak a priori een standpunt te kiezen: het verloop van de vergadering van 26 Februari is hiervoor een duidelijk bewijs.

onmogelijk te maken. Het resultaat van de herziening bleef verder volmaakt duister, in afwachting van de besprekingen waartoe Nederland werd uitgenoodigd.

Overeenkomstig de door de commissie voor Belgische zaken gedane aanbeveling geschiedde de uitnoodiging door de regeeringen van Engeland en Frankrijk, bij brieven van 13 Maart. Onder mededeeling van het raadsbesluit van 8 Maart werd de Nederlandsche regeering verzocht 'à bien vouloir désigner des représentants chargés de venir exposer ses vues au Conseil Suprême des Alliés en ce qui concerne la revision des Traités de 1839'. Terecht had de commissie voor Belgische zaken voorzien dat Nederland zulk een invitatie zou aannemen, bovenal willende voorkomen dat de zaak buiten Nederland om zou worden behandeld. Begin April werd geantwoord, dat de Nederlandsche regeering '(était) disposé à faire connaître au Conseil Suprême des Alliés son point de vue par rapport à la question de la revision des Traités de 1839'. Waarbij evenwel een reserve werd gemaakt: 'Le Gouvernement néerlandais considère qu'il est entendu que la question même ne sera pas traitée par les Pays-Bas avec la conférence de la Paix à laquelle ils ne participent pas, mais avec les Puissances intéressées'.[1)]

De reden voor deze reserve is duidelijk. In het oorspronkelijke Belgische plan zouden de Mogendheden, alvorens Nederland te hooren, eigenlijk reeds met België een beslissing nemen. Nu dit mislukt was moest er ten minste naar gestreefd worden dat zij, na Nederland te hebben gehoord, aan zich de beslissing voorbehielden. Geheel in dien geest beval het rapport van de commissie-Tardieu aan: 'Le Conseil suprême serait dès lors - wanneer Nederland zich tot bespreking bereid had verklaard nl. - pleinement saisi de la revision des Traités. Cette revision pourrait être étudiée en vue des intérêts belge et hollandais tant par la Commission des Affaires belges que par la Commission des ports, voies navigables et transports internationaux sur la base des travaux poursuivis par chacune de ces deux Commissions'. Met andere woorden, het onderzoek zou door organen van de vredesconferentie worden gevoerd en de

1) Dit waren, behalve België, Engeland en Frankrijk, 'les Grandes Puissances à intérêts généraux représentées à la Conférence de la Paix'.

Opperste Raad zou, al staat dat er niet met zooveel woorden, tot beslissen bevoegd zijn. ‘Zulk een procedure kan Nederland niet aanvaarden; van het begin tot het einde behoort het als gelijkgerechtigde partij aan de onderhandelingen deel te nemen, hetwelk uitsluit dat onderzoek en voorbereiding zouden geschieden door eene commissie waarin het niet is vertegenwoordigd, en de eindbeslissing zou dan liggen bij de Groote Mogendheden’.[1)] Een voorbehoud was hier noodig en in haar antwoord gaf de Nederlandsche regeering te verstaan dat zij de vredesconferentie en haar organen voor behandeling van de zaak onbevoegd achtte, en alleen met de mogenheden wilde handelen. Waardoor althans de vredesconferentie uitgeschakeld werd.

Ook later heeft de Nederlandsche regeering in die richting gewerkt. In het proces-verbaal van de vergadering van den Oppersten Raad van 19 April staat te lezen:

‘M. Pichon reads the following note which has been submitted by the British delegation:

“Mr. Balfour has received a suggestion from Mr. Van Swinderen that a Conference should immediately be set up in Paris for the purpose of considering the question of the revision of the 1839 treaties, consisting of the five Ministers of Foreign Affairs of the Allied and Associated Great Powers (or four if Japan were to disinterest herself) and of the representatives of Holland and Belgium.”’

In de vergadering blijkt, dat ook België graag spoedige besprekingen met de ministers van buitenlandsche zaken wil, en het proces-verbaal vervolgt:

‘It was agreed that a Conference should be held in Paris as early as possible for the purpose of considering the question of the revision of the 1839 treaties consisting of the five Ministers of Foreign Affairs of the Allied and Associated Great Powers and of the representatives of Holland and Belgium’. Geheel naar het Nederlandsche voorstel dus. Van het besluit werd aan Nederland op 9 Mei mededeeling gedaan.

Zoowel in de houding van Nederland als in die van België is hier iets vreemds. Dat Nederland ten minste de vredes-

1) Advies van Struycken, 24 Maart, Colenbrander: Nederland en België blz. 11.

conferentie wil uitschakelen, en daarom op een conferentie van ministers aandringt, is volkomen begrijpelijk. Maar waarom dringt het op *spoed* aan? Voor een bespreking van de herziening konden de omstandigheden met den tijd toch bezwaarlijk slechter worden. En omgekeerd, dat België op spoed aandringt ligt voor de hand, maar waarom verzet het zich niet tegen uitschakeling van de vredesconferentie? Of men de zaak met een Raad van Ministers of met den Oppersten Raad besprak maakte nu wel niet zoo veel verschil. Maar in Februari en Maart had België met devredesconferentiegehandeld, en welk een sympathie had het toen niet ondervonden van de commissie voor Belgische zaken, waarvan het, buiten de vredesconferentie, den steun zou moeten ontberen!

Met het besluit van 19 April is door Nederlands initiatief de vredesconferentie van de baan geschoven.[1)] Voor den Raad van Ministers zouden de besprekingen op 19 Mei aanvangen.

Al had België tot op dit oogenblik slechts teleurstellingen ondervonden, buitengewoon slecht was zijn positie daarom nog niet. Engeland had zich, evenals de Vereenigde Staten, zeer duidelijk tegen overdracht van Nederlandsch grondgebied verklaard, maar de Belgische bezwaren in zake het Scheldestatuut waren in het Engelsche kamp gunstig opgenomen. Dat tot wijziging daarvan van die zijde aandrang zou worden uitgeoefend was, indien al niet te verwachten, dan toch te hopen. Van den tweeden garant van 1839, van Frankrijk, kon men veel meer verwachten.

Voor Frankrijk was het raadsbesluit van 8 Maart een groot succes geweest, maar daarom toch nog geen afdoend succes. Behalve afbraak van het verleden was ook opbouw van de toekomst noodig. En dit was niet zoo eenvoudig.

1) Het verdient de aandacht, dat de stappen hiertoe door den gezant te Londen zijn gedaan, en dat de Engelsche regeering het bericht doorgaf. Een verder bewijs van Engelsch-Nederlandsche verstandhouding mag men zien in het feit, dat het rapport van de commissie voor Belgische zaken aan den Oppersten Raad, met de toelichting, in een Engelschen tekst aan onze regeering in handen kwam. Niet alleen dat het standpunt van de Britsche delegatie telkens weer het voor Nederland gunstigste was, het heeft er veel van, of er tegenover de Fransch-Belgische combinatie een Engelsch-Nederlandsche verstandhouding bestond.

Voor wat de wensch tot herziening van de verdragen van 1839 betrof hadden de wegen van Frankrijk en van België parallel geloopen, maar van dat punt af gingen zij volkomen verschillende richtingen uit. Het *Fransche* doel was, België aan zich te binden. ‘Dans la pensée du gouvernement français, la destinée de la France et celle de la Belgique n'étaient point séparables. A les associer pratiquement tendait notre effort’. Het *Belgische* doel was daarentegen om een groot onafhankelijk België te doen ontstaan, dat in eigen kracht een waarborg zou vinden met name ook tegenover Fransche invloeden. Het was voor België van het grootste belang om tegenover Frankrijk onafhankelijk te blijven. Zelfs indien de annexionistische drijvers dit niet hadden ingezien zou het ongetwijfeld begrepen zijn door den bekenden historicus, die Belgisch minister van buitenlandsche zaken was. De Fransche diplomatie stond voor de moeilijke taak, om desondanks België naar Frankrijk over te halen.

De bezwaren die een samengaan met Frankrijk voor België heeft te ontkennen is niet wel mogelijk, en het zou een hopeloos streven geweest zijn de Belgische leiders te willen overtuigen, dat die bezwaren niet bestonden. Restte als éénig middel bij hen de overtuiging te vestigen dat, behalve die bezwaren, aan het samengaan met Frankrijk voordeelen zouden zijn verbonden en wel zoodanige, dat deze de nadeelen overtroffen.

Inderdaad poseerde, evenals in de dertiger jaren der vorige eeuw, Frankrijk van den beginne af als de goede vriend, waarop België rekenen kon. Wij zagen Tardieu als promotor van de Belgische eischen, hij voerde mede den vruchteloozen strijd vóór annexatie van Nederlandsch grondgebied. En dezelfde redenen die in Februari voor Frankrijk bestonden om België te steunen bleven ook verder bestaan. België kon erop rekenen dat Frankrijk tot alle medewerking bereid was.

Hoewel wij ons hier, bij gebrek aan bekende gegevens, op het terrein van de hypothesen bevinden is het wel gewenscht, de Fransche politiek nog wat nader te beschouwen. Gericht als zij was op het vestigen van een blijvende verstandhouding met België moest zij in die troebele tijden er met alle middelen naar streven, zulk een band te doen ontstaan.

Nu was er een opvallend gemis aan blijvend belang voor

België bij een Fransche alliantie, en het was voor de Fransche diplomatie noodig, niet alleen om bij België den indruk te wekken, dat het door aansluiting bij Frankrijk in zijn eigen belang handelde, maar vooral ook om maatregelen te beramen, waardoor België werkelijk bij zulk een bondgenootschap een blijvend belang kreeg. Er is dus alle reden om te verwachten, dat in die dagen daartoe pogingen werden gedaan. Indien mogelijk zouden dat uit de aard der zaak zoodanige maatregelen moeten zijn, dat zij voor Frankrijk óók eenige extra-bate opleverden.

Een eigenaardig punt in de Belgische quaestie is steeds geweest de vraag, van waar toch wel de eisch van het befaamde Moerdijkkanaal is gekomen. Deze eisch is op raadselachtige wijze uit de lucht komen vallen op 20 Mei 1919, toen Hymans vroeg: 'Quant aux eaux intermédiaires entre l'Escaut occidental et le Bas-Rhin: notamment[1)] la création à frais communs, en substitution des voies prévues par le traité de 1839, d'un canal à grande section Anvers-Moerdyck'. Nergens is er te voren ook maar met één enkel woord sprake van geweest.

Het is niet aannemelijk dat de eisch van Belgische herkomst is. Hij maakte al evenmin deel uit van het program van de extremistische voorstanders van Groot-België als in het bijzonder van het iets minder hoogdravende, dat door de Belgische regeering werd voorgestaan. Men mag trouwens aannemen, dat deze haar eischen behoorlijk te voren heeft overwogen, dat hier dus van een vergeten geen sprake is. En een aanvankelijke bescheidenheid zal het ook wel niet geweest zijn.

Het eigenaardige is nu dat deze eisch, die moeilijk te verklaren is, als men den oorsprong ervan in België zoekt, zeer goed begrijpelijk wordt wanneer men de Fransche politiek beschouwt.

In de maanden Maart en April zijn te Parijs de groote beslissingen gevallen, op 7 Mei is het ontwerp-verdrag den Duitschers aangeboden. Medio Mei wist men dus in Frankrijk

1) Wat beduidt hier dit woordje 'notamment'? Was het besluit om dien eisch te stellen zóó plotseling genomen, dat men de mogelijkheid wilde open houden om naderhand nog meer aangaande de tusschenwateren te kunnen vorderen?

definitief, wat bereikt was en wat niet. Zoo wist men, dat die liefste aller Fransche wenschen, het brengen van den linker Rijnoever onder Franschen invloed, niet zou worden verwezenlijkt.

Maar terwijl aldus in de hoofdzaak Frankrijk een nederlaag had geleden, had het een gedeeltelijk succes geboekt op een punt van toch ook zeer veel belang. De Rijn zèlf zou wel onder Franschen invloed staan, hij zou niet uitsluitend Fransch zijn, maar het Fransche gezag werd toch zoo groot, dat het resultaat zeer bevredigend was. Het kwam er slechts op aan, het reeds bereikte resultaat zoo goed mogelijk te exploiteeren.

Een onaangenaam feit was hierbij, dat de Rijn in Nederland uitmondt. Wat men ook ten aanzien van den Rijn zou willen bereiken, met Nederland moest worden onderhandeld, en dit stond wel vast, mede door wat namens de Nederlandsche regeering in Maart reeds over deze quaestie was gezegd, en bij nota van 9 April geschreven, dat men van die zijde niets anders te wachten had dan het streven, om het Fransche succes zoo veel mogelijk te verkleinen, Frankrijk had het met art. 359 van het vredesverdrag reeds tot zijn schade ondervonden[1]. En juist de monding van een rivier is voor de beheersching ervan van zoo groot belang.

Het moest dus voor Frankrijk van gewicht zijn, Nederland zoo veel als doenlijk was uit te schakelen, den Rijnmond onder Franschen invloed te brengen, en zoo doende het Rijnverkeer in zijn macht te krijgen. Dat in Frankrijk een middel tot bereiking van dit doel zou worden uitgedacht is zeer aannemelijk.

Dat men daar wenschte den Rijn op de een of andere wijze van Rotterdam naar Antwerpen te verleggen wordt hoogst waarschijnlijk, wanneer men de Fransch-Belgische verhouding van die dagen beschouwt.

Zooals de zaken stonden moest Frankrijk naar middelen uitzien, om België een blijvend belang bij een Fransch bondgenootschap te geven. Dit nu zou België krijgen, indien een Fransche Rijn te Antwerpen uitmondde. Het Rijnverkeer zou zoodoende *door samenwerking van België met Frankrijk* over Antwerpen kunnen worden geleid, waardoor Antwerpen,

1) Zie mijn artikel: Is het statuut van Barcelona op den Rijn toepasselijk? in Econ.-Stat. Berichten 30 Juli 1930.

en dus België, een aanmerkelijk voordeel zou genieten.

Maar ook Frankrijk zou aldus grootelijks profiteeren. Zijn rivier kwam uit te monden in een land, waar het meer invloed zou uitoefenen dan het ooit kon hopen, in Nederland te bezitten. Het verkeer langs den Rijn zou afhankelijk zijn van Frankrijk, en van België, dus wederom van Frankrijk. België zou door eigen belang aan Frankrijk gebonden worden, want het voordeel voor Antwerpen zou grooter zijn naar mate de samenwerking inniger was. Kortom, het zoo begeerde bondgenootschap zou grootelijks worden bevorderd en de Rijn zou worden tot een Fransch-Belgische rivier, alleen met deze geenszins onwelkome uitzondering, dat Duitschland en Nederland vrijwel uitsluitend de aan haar bestaan verbonden lasten zouden hebben te dragen. Degene die door verwezenlijking van het plan ernstig werd benadeeld was Nederland, hetgeen de Franschen en Belgen overigens koud kon laten.

Het was dus een gemeenschappelijk Fransch-Belgisch belang, op de een of andere wijze den Rijnmond naar Antwerpen te verleggen. Maar men had daarvoor Nederlands medewerking noodig, en Frankrijk kon deze moeilijk vragen. Voor Nederland bestond er geen enkele reden, om Frankrijk in zulk een verzoek ter wille te zijn, in tegendeel. En Frankrijk zou het verzoek op geen argument, zelf op geen voorwendsel, kunnen steunen.

België daarentegen had herziening van de verdragen van 1839 verzocht, en die gelegenheid kon gevoegelijk worden benut om tevens den aan Franschen brein ontsproten eisch naar voren te brengen. Mocht Nederland weigeren, dan zou er door die weigering zelve een reden ontstaan voor nauwe aansluiting van België bij Frankrijk, ter verkrijging van het geweigerde dat door beide gewenscht werd. Ten slotte kreeg Frankrijk zoodoende de gelegenheid om op den achtergrond te blijven, waardoor het edele streven niet dadelijk zou blijken.

Het is zeer wel mogelijk, dat de ontwerpers van het plan het niet direct tot in alle détails hebben doorgedacht, en dat van datgene, wat hier als motief werd voorgesteld, een gedeelte slechts gevolg is geweest. Maar ook dan klopt de onderstelling, dat de eisch van het Moerdijkkanaal van Fransche herkomst is, geheel met de bekende feiten.

De quaestie van het Moerdijkkanaal is dus op 20 Mei 1919 opgedoken. Door haar uitvoerige bespreking hier is evenwel op de verdere gebeurtenissen eenigszins vooruitgeloopen, want eerst veel later zou deze aangelegenheid in de Nederlandsch-Belgische verhouding van groot belang worden. In de voordracht van Hymans van 19 Mei, die slechts een herhaling was van die van 11 Februari - met weglating dan ditmaal van de aanbeveling tot de inmiddels onmogelijk geworden compensaties aan Nederland met Duitsch gebied - kwam zij nog niet voor.

Deze volkomen gelijkheid van de uiteenzettingen van 11 Februari en van 19 Mei doet op het eerste gezicht vreemd aan, maar zij is zeer verklaarbaar. Op 11 Februari was het de bedoeling geweest, het voorafgaand overleg van België met de mogendheden in te luiden. Dit was mislukt: de behandeling van de zaak was door den Oppersten Raad uitgesteld totdat Nederland tegenwoordig zou zijn. Nu dit het geval was moest Hymans van voren af aan beginnen.

Maar wel is opmerkelijk dat hij geenerlei rekening hield met het toch reeds genomen besluit, om Belgiës territoriale eischen niet in te willigen. Het is bekend dat de Belgische regeering in Limburg was blijven stoken en dat zij ook verder bij de onderhandelingen haar doel langs sluipwegen alsnog trachtte te bereiken. Al was zij dan ook nòg zoo ondubbelzinnig afgewezen, de hoop op een uiteindelijk succes is haar blijven beheerschen.

Het verloop van de besprekingen is bekend en ik behoef dat hier niet te verhalen. Na de vredesconferentie te hebben uitgeschakeld streefde minister Van Karnebeek er naar, nu ook de mogendheden uit te schakelen, op wier inmenging België zijn hoop gevestigd had. Zonder dat eenige andere positieve toezegging was gedaan dan een welwillend onderzoek van Belgiës desiderata (voor zoover de Nederlandsche souvereiniteit niet aantastende) bereikte hij de bekende beslissing van 4 Juni.

Toch zou men verkeerd doen met, gelijk vaak gedaan is, deze beslissing als een éclatante overwinning van het Nederlandsche standpunt aan te merken. Zij zou dat geworden zijn, ware het niet, dat Tardieu erin geslaagd is zulks te voorkomen. Hij zelf heeft het medegedeeld:

‘Certains de nos grands alliés eussent préféré - et ne s'en cachaient pas - que la négociation fût conduite directement entre (la Hollande) et la Belgique. Invoquant la décision du 8 mars j'obtins, le 4 juin, après un long débat, du Conseil des ministres des Affaires étrangères que les grandes puissances participassent, avec la Belgique et la Hollande, à la négociation’.

Wat er gebeurd is is duidelijk. Engeland en de Vereenigde Staten hadden het Nederlandsche standpunt geheel aanvaard, de mogendheden zouden worden uitgeschakeld. De mogendheden bij wie, naar België wilde, de beslissing zou moeten berusten in dien zin, dat zij, bij oneenigheid tusschen Nederland en België, aan eerstgenoemd land Belgiës wil zouden opleggen. Tardieu heeft dit onheil weten af te wenden en de mogelijkheid voor ingrijpen van de mogendheden open weten te houden.

Dat dit inderdaad het resultaat was ziet men aan de door de Nederlandsche regeering gemaakte reserve en het antwoord dat zij ontving. Het is voldoende het laatste aan te halen:

‘Le Conseil des Ministres des Affaires Etrangères.... tient toutefois à préciser son sentiment unanime sur un point de sa Résolution précédente auquel votre Excellence se réfère dans les termes suivants:

“Il (le Gouvernement de la Reine) considère comme entendu que la Résolution ne pourra être interprétée en tel sens qu'il en résulterait des mesures sur lesquelles la Belgique et les Pays-Bas ne seraient pas d'accord”.

Les principales Puissances alliées et associées estiment, en effet, avec le Gouvernement néerlandais, que l'Acte auquel aboutiront les travaux de la Commission devra représenter la volonté unanime et librement consentie de toutes les Puissances signataires. Toutefois, quand elles ont prié la Hollande et la Belgique de leur “présenter des formules communes en ce qui concerne les voies navigables”, elles n'ont pas voulu dire que le rôle de la Commission devrait se borner à enrégistrer les solutions concertées entre les deux Etats. Quand bien même leurs intérêts propres ne leur feraient pas un devoir de prendre part, le cas échéant, à la discussion, elles ont un trop vif désir de voir se produire une entente

entre la Hollande amie et la Belgique alliée, pour s'interdire de chercher à concilier les divergences qui sépareraient ces deux Puissances.'

In de reserve schemert de angst voor inmenging van de mogendheden door. Het antwoord kan men op verschillende manieren uitleggen, en de unanimiteit van de ministers van buitenlandsche zaken der mogendheden zal wel vooral op den vorm van het antwoord betrekking gehad hebben. In ieder geval kon de Belgische regeering het óók zoo uitleggen, dat zij de gehoopte steun nog wel krijgen zou.

Deze regeering maakte ook een reserve. Dit keer hadden de mogendheden, in tegenstelling met vroeger, wèl een uitdrukkelijke beslissing over de zaak zelve genomen, en een, die België hoogst onwelkom was: gebiedsoverdracht en vestiging van internationale servituten werden verboden. Door haar reserve wilde nu de Belgische regeering zich toch nog de mogelijkheid voorbehouden, deze wenschen door te drijven. Met Tardieu's succes op 4 Juni, en met het antwoord van de mogenheden op de Nederlandsche reserve, behoefde België ook nog niet geheel te wanhopen. Voornamelijk van Frankrijk kon het nog hulp verwachten.

Dit laatste is een punt waarop ik hier den vollen nadruk wil leggen omdat het mij wil voorkomen, dat het voor Nederlands verdere houding van zeer veel gewicht is geweest. Men kan dienaangaande weinig positiefs zeggen, omdat van het verloop der onderhandelingen niet veel meer dan de resultaten bekend is, maar voor zulk een onderstelling zijn toch goede gronden voorhanden.

Van de mogendheden als collectiviteit had Nederland, zooals de zaken na 4 Juni stonden, weinig te duchten. De Angelsaksische staten hadden getoond dat zij in het algemeen voor inmenging zeer weinig gevoelden, de Belgische territoriale eischen hadden van hen slechts tegenkanting ondervonden. Alleen wijziging van het Schelderégiem was iets, dat ook Engelands sympathie genoot. Het is bekend dat Nederland hierin aan België op dusdanige wijze tegemoet kwam, dat van de Nederlandsche souvereiniteit niet veel meer overbleef dan het recht, de in het belang van België uitgevoerde

werken te betalen. Dat vrees voor tusschenkomst van ‘de mogenheden’ hierbij van invloed is geweest is geenszins onwaarschijnlijk. Voor het overige bestond er voor zulk een vrees weinig aanleiding. Meer reden tot bezorgdheid gaf de Fransch-Belgische verhouding.

Tot twee maal toe, op 16 April en op 4 Juni, was België in zijn annexionistische wenschen uitdrukkelijk afgewezen. Natuurlijk waren die wenschen daarmee niet verdwenen, langs omwegen werd hun verwezenlijking nog nagestreefd, maar de kans op welslagen was toch bijzonder klein. In ieder geval viel er, zonder hulp van elders, voor België weinig te hopen.

Toch moest aan die wenschen indien ooit, dan nu worden voldaan. In vollen vredestijd zijn dergelijke annexaties ondenkbaar, en het stond te bezien of een kans gelijk die in 1919 bestond ooit zou wederkeeren. België moest profiteeren van de hevige crisisperiode, waarin Europa zich bevond. De laatste mogelijkheid welke het daartoe had was, dat binnen zéér korten tijd de noodige hulp zou opdagen.

Van de mogendheden in het algemeen kon die hulp niet worden verwacht, maar wel van één van haar, van Frankrijk. Op Frankrijks welwillendheid jegens België, op haar doel, en op de vermoedelijke beteekenis in dit verband van den eisch van het Moerdijkkanaal wees ik reeds eerder. En eveneens op de bezwaren welke bij de Belgische regeering tegen een nauwe aansluiting bij Frankrijk moesten rijzen.

Terwijl in rustiger tijden vermoedelijk niet veel uitzicht zou hebben bestaan dat een Belgische regeering die slechts Belgiës belang op het oog had, zich tot een Fransch bondgenootschap zou laten verlokken, was dit gevaar te Parijs geenszins denkbeeldig. De mogendheden hadden de Belgische eischen afgewezen. Daarom kon België, als uiterste redmiddel, zich in de armen van Frankrijk werpen, in de hoop om dan met hulp van dat land zijn eischen door te drijven. Waarmee Frankrijk zijn doel bereikt zou hebben. Want kwam het verbond thans niet tot stand, dan stond het zeer te bezien, of het wel ooit tot stand komen zou. Maar werd het nu gesloten dan was het een open vraag, of België naderhand de kracht zou hebben om zich weer van Frankrijk los te maken.

Men beschouwe nu Nederlands positie. Het wist dat de

Belgische neutraliteit ging vervallen, dat België vrij werd om zijn positie in Europa zelf te bepalen. Het kende ook de Fransche ambities, en wist dat in België steeds Franschgezinde stroomingen hadden bestaan, terwijl juist toen het Vlaamsche element een zeer bescheiden rol speelde. Sloot België zich bij Frankrijk aan, dan zou Frankrijk feitelijk aan Nederlands Zuidgrens staan, en het heeft steeds als een politiek axioma gegolden dat dit een van de grootste rampen is die Nederland kunnen treffen. Nederland zag hoe Frankrijk België tot een nauwe aansluiting trachtte te verlokken, en hoe dit voor België juist toen bijzonder verleidelijk moest zijn.

Maar tevens staat vast, dat, indien Nederlands onafhankelijkheid werd bedreigd, de bedreiging voor België directer en grooter was, hetgeen men in dat land natuurlijk zeer wel wist. België wilde wel Nederlandsche concessies, het wilde geen Fransch bondgenootschap. Hoogstens zou het dit laatste aanvaarden als uiterste redmiddel om alsnog datgene te verkrijgen, wat het op andere wijze niet meer verkrijgen kon.

Beschouwt men de verhouding aldus, dan was er een duidelijke lijn aangewezen voor een Nederlandsche politiek, die *voor het oogenblik* het Fransche gevaar wilde afwenden. Het was deze om aan België vrijwillig een aantal concessies te doen die Nederland, zonder zich zelf aanmerkelijke schade te berokkenen, doen kon. Dat het tevens België bewoog daartegenover zijnerzijds de eischen te laten vallen, welker inwilliging voor Nederland onmogelijk was, die de mogendheden reeds twee maal hadden afgewezen, en waarvan het ook met Fransche hulp uiterst twijfelachtig was of zij alsnog zouden worden bevredigd. Zoodoende verviel dan voor België iedere aanleiding voor een aansluiting bij Frankrijk.

Er is beweerd, dat door het doen van concessies een goede verstandhouding tot België moest worden verwekt. De onhoudbaarheid van deze opvatting is bij herhaling betoogd, en men moet de Nederlandsche diplomaten wèl voor naief houden indien men onderstelt, dat zij in zulk een gewichtige aangelegenheid zulk een kinderlijk standpunt zouden innemen. De verhouding tot België was dank zij de annexionistische actie grondig bedorven, zoowel in Nederland als in België was de stemming zeer vijandig. Bovendien zou het te sluiten ver-

drag voor Nederland in ieder geval zeer nadeelig zijn, hetgeen de stemming ten onzent ook al niet zou verbeteren. Op eenige goede verstandhouding behoefde men voorhands niet te rekenen, evenmin als op een voordeelig, althans niet onvoordeelig, verdrag; de gezochte oplossing diende ter voorkoming van een nóg grooter kwaad. Men moest in Nederlands belang België ervan afhouden, zijn belang te gaan zien in een aansluiting bij Frankrijk.

'Het (Nederlandsche standpunt) werd ingegeven door deze overweging, dat, waar de neutraliteit van België als politiek instituut verviel, het alternatief moest worden gezocht in een verhouding tot België die voor ons een veiligheidsfactor zou kunnen zijn. Het kwam er daarbij op aan bij België het belang weg te nemen van het stellen van zijn verhouding tot Nederland onder de hoede van derden, die het eventueel tegen Nederland in het geding zou kunnen brengen.'

'(Alternatief voor de vervallende neutraliteit): een politiek die gericht is op de zelfstandigheid en zelfbeschikking van België, een politiek die daarin en in een toenadering tot ons een veiligheidsfactor voor ons zelf ziet.'

'Het ging bij de herziening ook om de Nederlandsche zelfstandigheid onder de nieuwe verhoudingen.... Nederland zelfstandig. Daarvoor is noodig een zelfstandig België, dat in den noordelijken buurman vertrouwen heeft leeren stellen.'[1)]

Aldus minister Van Karnebeek op 23 Maart 1927 in de Eerste Kamer bij de verdediging van het verdrag, dat deze den volgenden dag verwerpen zou, verdediging die er tevens een was van zijn politiek. Een politiek die veel gesmaad is, óók voor wat deze eerste periode betreft, maar die toen, naar het mij voorkomt, geenszins onverantwoordelijk was maar - in beginsel en daargelaten of in het doen van concessies niet te ver werd gegaan - volkomen gemotiveerd. Zij beoogde om thans, tijdens de crisis, door meegaandheid België van het Fransche bondgenootschap af te houden. Een steile houding van Nederland had het Fransche gevaar vergroot. Maar kwam

1) De slotwoorden moet men in verband brengen met minister van Karnebeeks eigenaardige opvatting, dat in den jare 1927 in onderwerping aan en aanmoediging van het Belgische imperialisme een vertrouwenwekkend gebaar moest worden gezien.

België er toe zich met het aangebodene tevreden te stellen, dan verviel daarmee alle aanleiding voor een Fransch bondgenootschap. Op deze wijze zou men de critieke periode doorkomen, terwijl men mocht verwachten dat, na afloop van de crisis, België het Fransche bondgenootschap eigener beweging schuwen zou. Op den duur zou het dan terugkeeren tot de toenaderingspolitiek tot Nederland, waarin het zeer lang vóór den oorlog reeds een groot eigen belang had gezien.

Misschien ook had Nederland reden om te verwachten, dat het bij zijn streven niet alleen zou staan. Met name Engeland zou volkomen in strijd handelen met zijn traditioneele politiek indien het niet medewerkte om te verhinderen, dat België aan het Fransche bondgenootschap ten prooi viel. Er is dan ook later gezinspeeld op machten, die het sluiten van een Nederlandsch-Belgisch verdrag vóór het tot stand komen eener Fransch-Belgische alliantie trachtten te bevorderen.[1)]

Zeker blijft echter wel, dat een dergelijke Nederlandsche politiek aanmerkelijke risico's meebracht. Zij deed vrijwillig aanzienlijke offers brengen zonder daarvoor iets anders terug te krijgen dan *de kans*, België van Frankrijk af te houden. Men kon over de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van die kans denken hoe men wilde, meer dan een onzekere mogelijkheid was het niet.

Verder - en dit is een punt dat voor de beoordeeling van de Belgische quaestie ook ná het crisisstadium van gewicht is - onthoude men, dat de Nederlandsche politiek niet geinspireerd werd door vijandschap jegens Frankrijk, maar door bezorgdheid voor Nederlands onafhankelijkheid. Het ware volmaakt zinneloos zich aan een onmiddellijk dreigend Belgisch imperialisme ten offer aan te bieden, ten einde aan een van verre dreigend Fransch imperialisme te ontkomen. Tegemoetkomendheid jegens de Belgische vorderingen verzwakte evenwel Nederland tegenover België, en moedigde tevens het Belgische imperialisme aan. Wèl moeten zij die voor Nederland een dergelijke politiek durfden voeren vast zijn geweest in hun overtuiging, dat de Belgische eischen een voorbijgaand

1) Le Faivre in de Revue Universelle 1 Augustus 1920, geciteerd bij van Welderen Rengers: Was het verworpen Nederlandsch-Belgisch verdrag een product van Franschen invloed?

crisisverschijnsel waren en dat, na afloop van de crisis, België Frankrijk schuwen zou niet alleen, maar ook zich zou schikken in zijn positie van kleinen staat die er alle belang bij heeft, zich Nederland tot vriend in plaats van tot vijand te maken. Al was hun politiek niet roekeloos, gewaagd was zij wel.

Ik geef deze beschouwing over Nederlands politiek voor niet meer dan wat zij is: een onderstelling die mij aannemelijk lijkt.

Reeds bij de besprekingen in Mei/Juni zag men minister van Karnebeek pogingen doen om België te bewegen tot overleg zonder inmenging van anderen. En bij de eigenlijke onderhandelingen werden weldra van Nederlandsche zijde aanmerkelijke concessies aangeboden, waar tegenover prijsgeven van de annexionistische eischen werd gevorderd. Steeds weer wordt in Struyckens geschriften uit dien tijd op het opgeven van die eischen aangedrongen. Verloochend werden zij niet, zij bleven, min of meer openlijk, bestaan. Maar de onderhandelingen werden voortgezet en het Fransche bondgenootschap bleef voorshands uit.

Maar er komt nu een vraagstuk naar voren, dat vroeger niet bepaaldelijk de aandacht getrokken had: dat van de Belgische veiligheid. Dit was tot nu toe met de territoriale eischen verknocht geweest, die waren aangedrongen met argumenten aan Belgiës veiligheid ontleend. Erg gelukkig was die argumentatie ongetwijfeld niet: gesteld al dat België door gebiedsuitbreiding werkelijk sterker zou worden, een Belgisch leger zou toch niet zulk een veilige dekking bieden als een strook gebied van Nederland, dat schending van zijn grond als casus belli beschouwt. Maar wat hier ook van zij, de vraag hoe België tegen invallen te beschutten is een zeer netelige, en dat deze vraag na den wereldoorlog gesteld werd is volkomen natuurlijk. Het lag dus voor de hand dat, toen de territoriale eischen ter zijde geschoven waren, het veiligheidsvraagstuk los daarvan een rol zou gaan spelen. Ook de mogendheden zouden moeten erkennen, dat daarvoor een bruikbare oplossing diende te worden gezocht.

In de veiligheidsquaestie heeft België van alle mogendheden steun gekregen: het defensief verbond met Nederland ter verdediging van de Maaslinie tegen een Duitschen aanval, dat België eischte[1]. werd ook door de vertegenwoordigers der mogendheden voorgestaan[2]. Doch Nederland weigerde; het wenscht in het algemeen van militaire verbintenissen verschoond te blijven, het wenschte dit meer dan ooit in de onzekere omstandigheden van najaar 1919. Nederland wist trouwens wel, wat het van den Belgischen alliantieëisch denken moest: alles wat België eischte was immers slechts een surrogaat voor de toch eigenlijk begeerde annexaties! Struycken diende de Belgen barsch van repliek: ‘Maar de heeren Belgen moeten wel weten, dat wat zij sinds een jaar ons hebben aangedaan, de stemming, waarvan zij nog voortdurend blijk geven, voor ons voldoende reden is om met betrekking tot zoodanige regelingen niet uitsluitend aan een mogelijken aanval uit het oosten te denken. Wanneer inderdaad Limburg een zwakke plek zou vormen in onze verdediging, zooals men van Belgische zijde voortdurend beweert, dan zou men het Nederland zeker niet euvel kunnen duiden, na al wat er is gebeurd, dat het dan vooralsnog het oog meer gericht hield op het westen dan op het oosten’. ‘Vreemd doet het aan, een zoodanige wensch tot samenwerking te hooren

1) Het *eischte* werkelijk een bondgenootschap!
2) (Verworpen) Nederlandsch-Belgisch verdrag, mémoire interprétatif:
‘La délégation belge avait exposé que la sécurité de la Belgique ne pouvait être assurée que si des arrangements militaires intervenaient entre cette Puissance et les Pays-Bas, en vue d'assurer, le cas échéant, la défense du Limbourg. La délégation néerlandaise soutenait que le Gouvernement des Pays-Bas ne pouvait souscrire à des arrangements de cette sorte, dont d'ailleurs, d'après lui, l'efficacité n'était pas démontrée.
Les délégués des autres Puissances étaient d'avis qu'une défense purement locale du Limbourg pas les seuls moyens du Gouvernement néerlandais, étant donnée la position géographique de cette région, ne paraissait pas devoir donner de résultat efficace et qu'il ne serait possible de la rendre opérante que moyennant l'établissement d'un accord ou tout au moins d'un plan concerté entre les états-majors belge et néerlandais.
La délégation néerlandaise fit observer que, s'il fallait à la Belgique, pour la sécurité de son territoire, d'autres garanties pour remplacer celles que lui avaient conférées les Traités de 1839, c'était aux Puissances garantes et non aux Pays-Bas, non-garants, mais seulement cosignataires de ces Traités, à les lui procurer.’

uitspreken door een volk, dat zich zoozeer heeft beijverd om de goede verhoudingen, het wederzijdsch vertrouwen te verstoren'. 'Het wederzijdsch vertrouwen, voor een militair accoord onmisbaar, ontbreekt'. 'Wat gebeurd is, is niet meer ongedaan te maken, de eerbied voor het Belgische karakter is in ons volk verloren gegaan'.

Na Nederlands weigering heeft België zich in zake zijn veiligheid tot de mogendheden gewend, en het denkbeeld om het land opnieuw door een neutraliteitsgarantie te beschutten schijnt toen te zijn geopperd, maar het had geen gevolg. En het Belgische veiligheidsvraagstuk bleef on opgelost.

Met dat al verklaarde België zich bereid, het ontworpen Nederlandsch-Belgisch verdrag te aanvaarden. Zijn voornaamste wenschen waren onbevredigd gebleven, het maakte allerlei reserves, het uitte met name een lang protest, niet zoozeer tegen Nederland als wel tegen de mogendheden, omdat in het veiligheidsvraagstuk zoo bitter weinig was bereikt, maar - het zou de herziening, die ondanks alles dan ook wel zeer voordeelig was, aanvaarden. Geen Fransch bondgenootschap dus, het Nederlandsche doel scheen bereikt.

De zeer geringe kans, dat een nauwe aansluiting bij Frankrijk ten gevolge zou hebben, dat samen met dat land de door de mogendheden reeds geweigerde annexionistische eischen alsnog zouden kunnen worden doorgedreven heeft België niet tot het Fransche bondgenootschap kunnen verlokken. De teleurstelling der Belgen in de veiligheidsquaestie gaf aan Frankrijk een tweede kans. Hoe zou Belgiës houding zijn, indien Frankrijk het tweede lokaas voorhield, door Tardieu in één adem genoemd met de ondersteuning van de Belgische vorderingen: 'le plan général de sécurité, dont la Belgique serait partie intégrante?'

Het staat geenszins vast, dat inderdaad dit veiligheidsaanbod in het laatste stadium der onderhandelingen aldus is opgedoken.[1)] Maar zeker is, dat toen het verdrag met

1) Het is dus zeer goed mogelijk, dat het aanbod reeds eerder is gedaan maar toen is afgeslagen in de hoop dat in Belgiës veiligheid zou kunnen worden voorzien zonder dat het zich daarom tot een Fransch bondgenootschap liet verleiden. Ook kan het zeer wel zijn dat België zelfs na de ondervonden teleurstellingen niet direct op de gevaarlijke Fransche aanbiedingen is ingegaan, maar dat de doorslag is gegeven door nog nader opkomende argumenten buiten de Nederlandsch-Belgische quaestie om. Er is beweerd dat het mislukken van de Engelsch-Amerikaansche garantie aan Frankrijk tegen een Duitschen aanval voor Belgiës houding beslissend zou zijn geweest. Dit is zeer aannemelijk, omdat het uiteraard met de veiligheid van België ten nauwste samenhangt.

Nederland reeds in veilige haven scheen, België, in zijn verlangen naar veiligheid al evenmin bevredigd als in zijn annexionistische eischen, is gezwicht voor de dubbele belofte van voorziening in die veiligheid en van steun aan die eischen.

Kort nadat het Nederlandsch-Belgisch verdrag ter onderteekening gereedgemaakt was wordt de Wielingenquaestie opgeblazen die einde Mei 1920 als voorwendsel voor het afbreken der onderhandelingen dient, terwijl geruchten over een Fransch-Belgische alliantie de ronde gaan doen. Op 11 Juli verklapt de Fransche oud-minister Barthou, dat de Fransche regeering aan de Belgische heeft laten weten, dat zij aan haar zijde zal staanom haar nationale eischen te doen zegevieren.[1)] En in derdaad wordt in die dagen de zaak op de conferentie te Spa ter sprake gebracht[2)]. Evenwel met het te verwachten gevolg: Engeland weigert medewerking; alleen voor een België gunstig Schelderégime schijnt het nog een goed woordje te hebben gedaan. Begin September krijgt België de garantie voor zijn

1) 'Weder onder leiding van den ouden makelaar Tardieu' (Struycken).
2) De eischen welke België bleef stellen waren: een recht van doorvaart over de Schelde voor de oorlogsschepen van België en zijn bondgenooten, en het aangaan van een militair accoord over Limburg. Men mag dus aannemen dat het deze eischen waren, tot inwilliging waarvan Nederland alsnog moest worden geprest en herinnere zich dat de laatstgenoemde eisch in najaar 1919 door de vertegenwoordigers van alle mogendheden was gesteund. Zooals de zaken thans stonden zou niet alleen België door inwilliging ervan het gewenschte surrogaat voor de annexatie van Limburg verkrijgen, maar zou bovendien Nederland worden betrokken in de Fransche invloedssfeer.
Uit een uitlating van minister Van Karnebeek in zijn rede van 23 Maart 1927 kan men opmaken, dat datgene waarom Engeland niet mede wilde vragen toen maar zonder Engeland is gevraagd. Volgens een der veelbesproken 'Brusselsche militaire documenten' zou door den chef van den Belgischen Generalen Staf op 29 Mei 1928 in de 'commission mixte' (van militairen en parlementsleden) zijn gezegd: '.... le chef d'Etat-Major précédent, le général Maglinse, déclarait à la Commission mixte de 1920 que, si la Hollande refusait d'adhérer à l'accord militaire franco-belge en préparation' (de uitlating is dus uit den zomer van 1920) 'il faudrait obtenir d'elle son assentiment au passage des troupes alliées par son territoire. Malheureusement, contrairement à certaines rumeurs qui ont couru à ce sujet, le Gouvernement des Pays Bas n'a pas fait droit à nos légitimes revendications'. Waaruit tevens zou volgen, dat na afslaan van de 'revendication légitime', dat Nederland tot het verbond zou toetreden, nog verdere stappen zijn gedaan. Hier gelijk elders in de Brusselsche documenten vertoont het 'plan général de sécurité' een zijde, die het voor België bijzonder aantrekkelijk moest maken: de strekking om de Belgen in Nederlandsch-Limburg binnen te helpen. Dit is dus niet eigenlijk een tegenprestatie tegen aanvaarding van het Fransche bondgenootschap, maar een onderdeel van het bondgenootschappelijk program zelf.

veiligheid: het Fransch-Belgische militaire verdrag. Of de aangewezen wijze van beveiliging tegen oorlogen wel deze is, dat men Frankrijk a priori in de gelegenheid stelt zijn oorlogen in België en met Belgische troepen uit te vechten is daarbij blijkbaar niet zeer nauwkeurig overwogen, maar men vergete niet, dat deze 'veiligheidsgarantie' eerst is aanvaard, nadat andere pogingen om België waarborgen voor zijn veiligheid te verschaffen hadden gefaald.

Op 1 Januari 1921 verwekte de Fransche ambassadeur te Brussel een heftig incident door op ongepaste wijze in het openbaar te herinneren aan de verplichtingen, die het verdrag voor België meebracht. Was het een wonder, dat hij zoo optrad? 'Een kleine staat die zich in zijn buitenlandsche politiek niet weet vrij te houden van serviliteit ten opzichte van een machtigen buurman, weet wat hem te wachten staat: wie zich als dienstbare aanbiedt wordt als dienstbare behandeld', herinnerde Struycken deverbolgen Belgen. 'L'avenir nous réserve probablement la réunion' had reeds Talleyrand voorspeld.

Het ontworpen Nederlandsch-Belgische verdrag bleef middelerwijl liggen. De Nederlandsche regeering had zich tot aanvaarding bereid getoond en naar het schijnt meende zij niet meer van houding te kunnen veranderen. Maar met de jaren verliep het getij. Toen het verdrag weer werd opgerakeld viel het noodzakelijkerwijze als offer van een critiek, die het in de bewogen tijden en zeer bijzondere omstandigheden van 1919/20 wellicht zou hebben doorstaan.

Nog steeds is de Belgische politiek anti-Nederlandsch en op Frankrijk georienteerd. Zij bleef staan in het teeken van af-

persing onder bedreiging met ‘de mogendheden’. Zoolang uit Nederlands houding niet op ondubbelzinnige wijze is gebleken, dat tegenover een dergelijke politiek niet over tegemoetkomendheid wordt gedacht is er voor België ook volop reden om niet van politieke methode en orienteering te veranderen. Middelerwijl moesten de annexionistische eischen in de diplomatieke voorraadschuren worden opgeborgen en trad voor de constructie van een recht op Nederlandsch grondgebied die van een recht op andere Nederlandsche bezittingen in de plaats.

Voor zijn veiligheid kreeg België door het verdrag van Locarno een aanmerkelijk effectiever en véél minder gevaarlijke waarborg dan het verbond met Frankrijk ooit had kunnen bieden. Maar niettemin bestaat dat verbond nog steeds en Locarno, al beschermde het tegen invasies, bracht geen waarborg voor Belgiës onafhankelijkheid, gelijk de gegarandeerde neutraliteit die gegeven had. In tegendeel, er werd voor gezorgd dat, nu de neutraliteit nog niet was afgeschaft, de afschaffing ervan ten minste bij het verdrag van Locarno werd ‘geconstateerd’.

De belangensolidariteit in zake den Rijn werd in de Fransch-Belgische verhouding van groote beteekenis. Maatregelen werden beraamd om het Rijnverkeer naar Antwerpen af te leiden. Middelerwijl ijvert België voor het verleggen van den Rijnmond naar Antwerpen en wordt getracht het Nederlandsche gezag over de Rijn-Scheldeverbinding te verzwakken en zoo mogelijk daarvoor de verfranschte Centrale Commissie voor de Rijnvaart in de plaats te stellen. Bezwaarlijk zou Nederland zich grooter schade kunnen berokkenen dan door toe te stemmen in eenigerlei verzwakking van zijn gezag over de binnenwateren, waarlangs het Rijnverkeer naar Antwerpen gaat. En ook al mocht het zich in zake de Antwerpen-Rijn-verbinding toeschietelijk toonen, het kan hier nimmer het belang wegnemen dat België bij een Fransch bondgenootschap heeft. Want Nederland kan aan Antwerpen op dit punt zelfs bij benadering niet zoo veel voorrechten verschaffen als de Fransch-Belgische combinatie in uitzicht stelt.

In West-Europa zijn thans normale toestanden teruggekeerd. Onder deze omstandigheden kan geen enkele factor een niet

door eenige garantie gedekt België tegen Frankrijk beschutten dan een invloedrijk anti-Fransch element onder de bevolking, en het inzicht zijner staatslieden. Uit dit inzicht zullen zij ook de kracht moeten putten om België uit de Fransche omarming te bevrijden. Een bijkomstig argument daarvoor zouden zij kunnen ontleenen aan de wetenschap, dat Nederland niet onvoorwaardelijk en à tout prix toenadering tot België zoekt, dat het integendeel een aan Frankrijk verbonden België nooit anders dan met vijandig wantrouwen kan bejegenen. Maar dat een België dat zijn eigen onafhankelijkheid wil *en die van Nederland respecteert* op Nederlands welwillendheid kan rekenen. Omdat, zooals minister Van Karnebeek naar waarheid getuigde, Nederland in zelfstandigheid en zelfbeschikking van België, en in toenadering van België tot Nederland, een veiligheidsfactor voor zich zelf moet zien.

J. ZAAYER

Jacopone da Todi

II

De armoede, naar wier strengste eischen de rigoristen leefden, was voor hen geen dood reliek, dat zij vereerden omdat hun Meester het gedaan had; de Spiritualen waren geen starre, voor geen rede vatbare, conservatieven, die een verbleekt ideaal mechanisch trachtten na te volgen - zij zagen de volstrekte armoede als het beginsel van alle dieper geestelijk leven. Wie God liefheeft, moet in zijn hart geen plaats laten voor iets wat buiten God liefde wekken kan; hij moet zich en de wereld geheel afsterven, opdat het hart ruimte biede om God te herbergen: ‘God woont niet in een nauw hart; het is zoo groot als ge liefde hebt; de armoede heeft een zoo ruime borst, dat het de godheid herbergen kan’ (LX, 16-17). Begeerte naar iets buiten God is in den grond eerzucht: men zoekt rijkdom, wetenschap en roep van heiligheid, om de eer. Die eerzucht is ijdel. want de rijkdom wordt door den tijd vernietigd, de wetenschap maakt u verwaand, de faam van heiligheid herbergt de huichelarij van de geheele wereld. Is de eerzucht overwonnen, dan komt de moeilijke strijd tegen vrees, hoop, vreugde en smart, ‘de vier winden, die de zee van den geest in beroering brengen’; ook daarvan moet ge u ontdoen, om het hart bereid te maken God te ontvangen. Ge moet niet vreezen voor de Hel, niet hopen op den Hemel; ge moet u over geen succes verheugen, niet te zeer verslagen zijn over tegenslag. De deugd wordt gemeelijk beoefend omdat men hoopt op den Hemel of beducht is voor de Hel, gevoelig is voor lof en afkeerig van blaam. Wie om die redenen deugdzaam is, hecht zich nog aan de wereld en haar oordeel, ook aan Gods

oordeel. Men moet zich daarvan bevrijden, los worden van vrees en hoop, los van vreugde en smart, komen tot volstrekte ongevoeligheid en onvatbaarheid voor affecten. In het moordend werk der zelfvernietiging, nadert ge den derden hemel, die gegrondvest is in het niets; daar leeft de gezuiverde liefde in de waarheid, kent ze geen hartstocht meer; het weten is zonder het intellect, dat begeert te weten; het willen is de wil van God en wil niets anders. Zoo is er geen scherpe lijn meer tusschen ik en God; ik leef, maar niet ik, God leeft in mij; dit is een overgang, waar geen definitie voor te vinden is.

Jacopone eindigt de zestigste Lauda, die ik boven geparaphraseerd heb, met deze woorden: 'armoede is niets hebben, niets willen, en alle ding bezitten in den geest der vrijheid; zoodat men alles bezit, maar zich bevrijd weet van alle begeerte er naar.'

'Wie zich niet bekommert om het aardsche, moet leven van het hemelsche'. zegt het 'Sacrum Commercium' kort en bondig.[1)] De psychische energie, die geen voedsel meer ontvangt van de dingen dezer wereld, moet om te leven teren op God. Dit is voor Jacopone en de zijnen de beteekenis der armoede; zij damt den levensstroom af en dwingt hem terug te keeren naar zijn oorsprong, de bron van alle leven. Zoo brengt de armoede de eenheid met God te weeg, weet zij het einddoel van den mystieken weg, de unio mystica, te bereiken.

Wie de Godsdronken verzen van Jacopone leest en herleest, komt tot de overtuiging, dat de dichter ons niet één weg tot God wijst, maar twee, den weg der armoede en dien der liefde. Dit is vergeten door de schrijvers, die zich met de mystieke zangen van Jacopone hebben beziggehouden. Wij kunnen niet de stadia van één mystieken weg beschreven vinden in den bundel zijner Lauda. Maar de weg der armoede, die door onteigening (espropriazione) en berooving (spogliatura) leidt tot vereenzaming en ongevoeligheid, en zoo weer tot vereeniging met God, is een bijweg, die door Jacopone weldra verlaten schijnt te zijn, omdat we maar twee gedichten vinden (LIX en LX), waarin hij beschreven wordt.

De heirweg is die der liefde, maar de weg der armoede heeft

1) Sacrum Commerc. B. Franc. cum Domina Paupertate, Londen 1904, blz. 2

een zijpad, dat met dien heirweg de verbinding onderhoudt. Armoede willen is liefde dooden voor alles wat onze liefde onwaardig is; vandaar dat gezuiverde liefde de vrucht kan zijn van een leven in armoede. Niettemin kon men zonder den heirweg te betreden het gewenschte doel bereiken. Jacopone heeft waarschijnlijk spoedig ingezien, dat niet de doffe lijdzaamheid, die het gevolg is der versterving, de gewenschte vereeniging met de godheid teweegbrengt, maar de bezielde werkzaamheid der liefde.

De beteekenis van de armoede is in de kringen der Spiritualen overschat. Reeds in hun eerste manifest, het reeds genoemde Sacrum Commercium (1227) lezen we dat Jezus, toen Hij zou terugkeeren naar zijn Rijk, Vrouwe Armoede op aarde achterliet, ‘opdat ieder die zucht naar het koninkrijk der Hemelen, tot Haar moet komen, door Haar den Hemel moet binnengaan, omdat niemand daar toegang heeft, die niet door het teeken der Armoede is gemerkt.’ Voor Ubertino van Casale was de armoede de evangelische volmaaktheid bij uitnemendheid. Olivi echter had reeds vóór Ubertino betoogd, zooals wij gezien hebben, dat de liefde de hoogste volkomenheid is.

Wij kunnen ons indenken, dat Jacopone, die een vurig strijder was voor de idealen der Rigoristen, in en door dien strijd te groote beteekenis hechten ging aan de armoede; maar dat zijn hartstochtelijk temperament weldra de passie der liefde verkoos boven de impassibiliteit der verzaking. Wel moest de veelheid der passies gedoofd worden in het liefdeleven van de ziel met haar hemelschen Bruidegom, doch slechts om den éénen hartstocht der Minne te feller te doen oplaaien.

De aandachtige lezing der Evangeliën moest hem tot dezelfde keuze brengen. Wanneer hij zich verdiepte in de geboortegeschiedenis van Jezus, vroeg hij zich ontroerd af, wat den Heiland ertoe gedreven had zijn hemelsch paleis te verlaten en armoede, vernedering en den dood te zoeken? Dronken en verdwaasd moest hij zijn van liefde, dat hij den Hemel opgaf om den zondigen mensch te redden. Die hoffelijke liefde moest Hem in den dood brengen.

Wij hebben hier de drie begrippen, die telkens en telkens in Jacopone's poezie voorkomen: liefde, dwaasheid en hoffe-

lijkheid. God is zoo hoffelijk geweest zich onzer te ontfermen; Hij is zoo dwaas geweest zich te geven tot losprijs van nietswaardige schepselen; hoffelijke en dwaas was Hij uit overgroote liefde.

'Weet, waarde broeder', zeide Franciscus eens tot zijn gezel, toen zij heerlijk onthaald waren door een rijk man, 'weet, dat de hoffelijkheid (cortesia) een der eigenschappen van God is, die zon en regen schenkt aan rechtvaardigen en onrechtvaardigen, uit hoffelijkheid; en de hoffelijkheid is de zuster der liefde (carità), die den haat uitbluscht en de liefde (amore) in stand houdt'.[1)]

Tot de dwaasheid Gods wordt besloten uit zijn liefdesdaad, verricht tot redding van ellendigen. De navolging van den van liefde dronken, verdwaasden Jezus, is een wijze daad, die den vleeschelijken mensch in zijn beredeneerde liefdeloosheid dwaas toeschijnt. Zoo werd het bekende woord van Paulus geïnterpreteerd: 'Zoo iemand onder u meent wereldwijs te zijn, hij worde eerst dwaas, om waarlijk wijs te worden. Want de wijsheid dezer wereld is dwaasheid voor God' (1 Cor. III, 18-19). Dwaasheid en liefde, wijsheid en liefdeloosheid, zijn voor Jacopone ongescheiden onderscheiden begrippen. De redeloosheid van het bestel dezer wereld, waartoe hij vroeger al besloten had, wordt nu de redeloosheid der liefdesverdwazing. Hij zegt: 'De Goedheid (God) verdraagt deze razende liefde, want daardoor houdt hij deze duistere wereld bijeen'. (LXXIV, 23-24). Dat is: deze wereld, die aan de onberekenbare grillen en lagen des duivels is prijsgegeven, gaat niet of nog niet te gronde, omdat Gods stapelgekke liefde grooter macht is dan de haat van den Booze. Het woord dwaas (pazzo) als qualificatie van Gods liefde is Jacopone nog niet kras genoeg: hij noemt Jezus dronken (ebrio) of stapelgek (matto senza senno), dat Hij den Hemel verlaten heeft om op aarde rond te dolen (LXV, 27). 'Ik weet niets beters dan gek te worden (ensanire) omdat God het mij heeft geleerd'. In de hymne op de heilige razernij (LXXXIV) zegt hij, dat de dwaasheid beter is dan de filosofie, die te Parijs wordt onderwezen;

1) Fioretti di San Francesco, cap. XXXVII (ed. Benv. Bughetti, Firenze, blz. 134). Vgl. ook Actus beati Francisci et sociorum ejus (ed. Sabatier, Paris 1902) blz. 205, noot.

zij is een nieuwe leer, en wie haar niet heeft beleefd, weet niet wat ze is. Wie dwaas is om Christus' wil schijnt bedroefd en gekweld, maar is gepromoveerd in natuurwetenschap en theologie; wie schande zoekt om liefde te vinden, hoeft niet naar Bologna te gaan om andere wetenschap te vinden.

Den oorsprong van deze denkbeelden, hoezeer ook in het matelooze overdreven door den dwaas van Todi, vinden wij reeds bij Franciscus. Toen op het ‘kapittel der matten’ in Sancta Maria de Portiuncula (1221) eenige geleerde broeders den daar aanwezigen kardinaal Ugolino, protector der orde, wilden bewegen Franciscus over te halen, zich nu en dan door hen te laten leiden, en zich daartoe beriepen op de regels van Benedictus, Augustinus en Bernard, bracht de kardinaal wel hun wenschen over, maar vond geen instemming bij den Heilige van Assisi. Deze nam den kardinaal bij de hand, voerde hem naar de verzamelde broeders en sprak tot hen: ‘Mijn broeders, mijn broeders, de Heer heeft mij geroepen langs den weg van den eenvoud en der nederigheid, en dezen weg heeft hij mij in waarheid gewezen; hij is voor mij en voor hen, die mij willen gelooven en mij navolgen. En daarom wil ik niet dat ge mij eenigen regel noemt, nòch dien van den heiligen Benedictus, nòch dien van den heiligen Augustinus, nòch eenigen anderen weg en norm van leven, behalve dien, welken de Heer mij heeft gewezen en gegeven, in Zijn barmhartigheid. En de Heer heeft mij gezegd te willen, dat ik een nieuwe dwaas (unum novellum pactum) in deze wereld zou zijn, en dat hij ons langs geen anderen weg wilde leiden dan langs den weg van die wetenschap (de wetenschap der dwaasheid n.l.)’.[2)]

De liefdesdwaasheid van Jezus heeft Hem naar de aarde getrokken, heeft Hem armoede en vernedering doen zoeken, en ten slotte den dood. Zijn wijsheid hield zich voor Pilatus verborgen, ook Zijn macht, alleen Zijn liefde vertoonde zich; Hij wilde aan het kruis den mensch met Zijn liefde omhelzen (XC, 215 vlg.). Aan den dichter, die den tragischen levensloop van Jezus hevig beleefde, kon de kruisdood niet den vrede schenken van het ‘consummatum est.’ De opperste dwaas-

2) Speculum Perfectionis ed. Sabatier, Paris 1898, blz. 132. Zie ook Expositio regulae Fratrum Minorum, auctore Fr. Angelo Clareno, ed. P. Livarius Oliger, Quaracchi 1912, blz. 128 en noot; ook blz. 210.

heid dier matelooze liefde, die den Zaligmaker den smadelijksten dood verkiezen deed boven het hemelsch leven in heerlijkheid, ontzette hem. Tegen den broeder, die vrede, vreugde en zaligheid vond in het denken aan het kruis, zeide Jacopone: Ik vlied het kruis, dat mij verslindt; ik kan zijn hitte niet verdragen, mijn hart wordt door dien gloed verteerd. Mij heeft het licht verblind, ik heb oogen, maar ik kan er niet mee zien. Ik wenschte wel spoedig te sterven, maar ik blijf voor altijd op het uiterste liggen en ik kan mij niet bevrijden. Gij warmt u aan het vuur, ik sta er midden in; u is 't een genot, maar ik word gebraden; indien ge den oven niet zijt ingegaan, kunt ge er niet over oordeelen hoe het daarbinnen gesteld is'.

Het voorbeeld van heroïsche liefde en volmaakte deugdbetrachting, door den Godmensch gegeven, moest den dichter op den weg der imitatio Christi dringen, die den rigorist een via crucis werd: de behoedzame tred van hem die den gulden middenweg der deugdzaamheid bewandelen wil, kan niet de gang van den pelgrim der liefde zijn, die hunkerend jaagt naar den gloed die hem verteren zal.

Wie niet schipperen wil tusschen de onderling tegenstrijdige plichten, die elk het gansche leven voor zich opeischen, vervalt tot steeds angstvalliger nauwgezetheid, en ziet het zedelijk ideaal toch immer verder terugwijken, als in een bangen droom. Een enkele ondeugd kan ons den hemel doen verliezen. De non, die de dichter sprekend invoert in zijn zestiende Lauda, was een voorbeeld voor haar kloostergenooten en ging voor heilig door, maar kende geen nederigheid en werd daarom door God verworpen: 'Wanneer ik me een heilige hoorde noemen, deed trots mijn hart zwellen'. Van zichzelf zegt Jacopone: 'aan alle eischen, die den boetedoenden kloosterling gesteld kunnen worden voldoe ik, maar als een beleediging mij toegevoegd wordt, dringt ze door tot mijn hart als een pijl, mijn tong staat rechtop alsof ze vuur wil spuwen'.

Alle winst behaald in een voorbeeldig leven gaat te loor door een enkel woord. Hoe de strenge deugdbetrachting conflict op conflict in zijn ziel doet geboren worden, schildert Jacopone ons in Lauda XXXVIII:

'De liefde dwingt mij de lievenswaardige dingen te beminnen, maar in die liefde is de haat, dien het verafschuwde

wekt. Liefde en haat voeren in mijn hart een verwoeden strijd. De hoop op redding doet mij juichen, maar terstond daarop wanhoop ik aan mijn toestand. Ik vermeet mij straf en dood te verachten; doch weldra vrees ik voor een diepen val. In mijn naaste mishaagt mij, dat hij ongebonden leeft, maar zijn wezen, door God geschapen, behaagt me. Vasten wil ik om mijn ezel (lichaam) uit te putten, dat hij mij niet hindere; maar sterk te zijn wensch ik weer, om in de zware boetedoening te kunnen volharden. De contemplatie verbiedt mij werkzaam te zijn; maar ik wil geen tijd verliezen, en dat overkropt me met werkzaamheden. Liefde voor den naaste wil wat bezitten om den arme te kunnen steunen; liefde voor de armoede wil zelfs van geen bezit hooren. Wordt God beleedigd, dan wil ik Hem wreken, maar liefde voor den naaste is vergevingsgezind. Ik moet de uitersten vermijden, ik zie het goed, maar het midden te houden is niet gemakkelijk. Ik woon tusschen de messen van een schaar, ik word gegrepen door het eene en het andere'.

De laatste drie besproken gedichten zijn in arren moede geschreven: het geweten liet den ernstig naar volmaking stervenden boeteling niet met rust, hij werd, als zoovele Katholieke vromen, scrupuleus.[1)] Maar hij ging niet aan die pijnlijk-nauwgezette plichtsbetrachting te gronde. Respijt gaf de mannelijke overtuiging, dat hij zich aan het volstrekt gezag van het geweten had onderworpen, en met vreugde haar jurisdictie erkende. Het geweten zeide tot den dichter, die zich verbaasde dat het hem eindelijk met rust liet: 'ge wildet niet transigeeren; wat ik doe behaagt u: dit is de grond van uw vrede' (XLIV, 17-18). Maar in vrede te leven met den strengen rechter, die zijn geweten was, kon niet het hoogste doel zijn, waarnaar de dichter streefde. Hij hunkerde naar de groote liefde, die hem niet langer zou laten voortstrompelen op het glibberige pad der deugd, met de schrale troost in het hart, dat God, die in het geweten spreekt, tevreden kon wezen met zijn onbeholpen geploeter - die groote liefde zou hem

1) F. Heiler: Der Katholizismus, München 1923, blz. 263: 'Die Skrupulosität ist geradezu die Seelenkrankheit der römischen Frömmigkeit; sie ist keine zufällige Erscheinung, sondern die natürliche Folge des überspannten Gesetzesgedankens und der das sittliche Leben atomisierenden Kasuistik.'

trekken met onweerstaanbare kracht, zijn voeten bevleugelen, zijn namelooze ellende wegbranden in haar gloed, en hem geven volmaakt te zijn als God-zelf. Die genade gewerd hem, en bracht hem allengs tot de drieste overtuiging, dat hij, innig vereenigd met den God der liefde en volmaaktheid, niet zondigen kòn, daar anders God-zelf van zonde te betichten zou zijn. Maar in de wording dier overtuiging verbleekte zijn scrupuleuze opvatting der zonde als wettisch gekleurd zedelijk begrip, en werd de God der volmaaktheid der Eene en Oneindige, de Onpersoonlijke en de Amoreele. Evenals de vurige minnaar in zijn aardsche geliefde niet de zedelijke volmaaktheid zoekt; niet haar deugdzaamheid zijn zinnen trekt, maar haar ontroerende bekoorlijkheid - zoo is de boven alles geliefde God van den pelgrim der hemelsche minne: de Overschoone en Overheerlijke, de Onuitsprekelijke en Ondenkbare, de boven goed en kwaad Verhevene, de Bron van begenadigende liefde alleen. En de zonde wordt het leven voor het eindig ik, voor den bonten schijn der wereld, voor de veelheid der nietige lusten. Volmaaktheid is niet volheid van leven en rijkdom aan deugden, maar vernietiging van eigen zelf (annihilatio). God te zijn is niet-zichzelf te zijn, is op te gaan in den Geliefde. God is de jaloersche bruidegom, die de geringste ontrouw in zijn bruid met koelheid straft. Jacopone's mystiek is bovenal bruidsmystiek.[2)] Die geeft gloed aan zijn oneindigheidsstreven en kleur aan zijn vervoerende verzen. Niet de doffe lijdzaamheid, de opperste gevoelloosheid, die de grimmige armoedsijveraar door zelf-berooving en zelfverzaking eens trachtte te bereiken, was nu het wegdeinzend doelwit, dat hij najoeg, maar de uiterste verfijning van ziel en zinnen, om de volle zaligheid te kunnen smaken der innigste omhelzingen van den hemelschen bruidegom. Ascese en armoedsfanatisme werden opgeheven in de hoogere sfeer der liefde. Omdat de beluste zinnen ontrouw pleegden aan den eenigen geliefde, moesten zij getemd worden; omdat de naar liefde dorstende ziel niets bezitten wil dan den gullen minnaar alleen, werd alle have en goed versmaad.

2) Over de bruidsmystiek in 't algemeen zijn zeer belangrijk de beschouwingen van Friedrich Heiler in ‘Das Gebet’ (5e Aufl., München Reinhardt 1923), blz. 331 vgl.

Nu werd het leven van Jacopone dat van den troubadour der hemelsche minne. Daartoe moest wat bij nonnen als Mechtild von Magdeburg en onze Hadewych van haar geheele vrouwelijke natuur uitging, bij den leekenbroeder Jacopone uiting wezen van zijn als vrouw gevoelde ziel.[1] De verhouding tot den geestelijken Minnaar werd een liefdesdrama, dat wij zien opgevoerd in de bewogen poëzie van den Godsdronkene van Todi.

'Jubel van het hart, die doet zingen van liefde, de tong stamelt en weet niet wat te zeggen; de zoetheid is zoo groot, dat zij in 't hart niet besloten kan blijven.... Wanneer de jubel het verliefde hart heeft aangegrepen, lachen de menschen er om, denkende aan zijn woorden, die mateloos spreken van den gloed, dien het voelt' (LXXVI).

Maar beter is het, zijn vreugde te verbergen, om haar te doen groeien in zijn binnenste:

'O stomme liefde, die niet wil spreken om zich niet te openbaren, dat geen roover ze rooft. Hoe meer de mensch u verbergt, hoe hooger het vuur opvlamt. Iemand, die een licht heeft, brandend op een kaars, verberge het, dat het brande in ruste; hij sluite alle uitgangen, dat de wind niet kome en het licht doove'. (LXXVII).

De vreugde om het bezit van den geliefde wijkt voor de smart om zijn verlies.[2] Het ontroerendst is dit gevoel van verlatenheid weergegeven in een van de drie schoonste gedichten van Jacopone, Lauda LXVIII, die ik ten deele laat volgen, zoowel in bekorte vertaling als in origineel:

'Ween, bedroefde ziel, omdat ge Christus verloren hebt; misschien dat Hij dan terugkeert tot mijn treurig, ontroostbaar hart. Christus is weggegaan, door mijn schuld. O Jezus Christus, waarom hebt ge mij verlaten onder vijanden? Mijn vele zonden hebben me aangevallen, ik kan geen weerstand bieden. Waarom doet ge me zoo bitteren dood sterven, geef mij vrijheid mij zelf te dooden, want groot verlangen

1) Daarom is het zinnelijk-erotische element in zijn poëzie dubbel weerzinwekkend. Men vergelijke Lauda LXXI, die ik niet zal analyseeren.

2) De bruidsmystiek stelt zulke hooge eischen aan het gemoedsleven, dat perioden van inzinking moeten volgen op die momenten van liefdesextase; die dorheid (siccitas) is den geloovige dan een aanwijzing, dat de goddelijke genade hem verlaten heeft.

drijft mij nu naar den dood.... Wee mij, de harde dood verteert mij, ik leef nòch sterf in die foltering, ik ben gescheiden van mijn Redder. Ik wil geen gezelschap meer hebben van menschen, eenzaam wil ik, dat mijn leven zij temidden der menschen, daar ik mijn Verlosser verloren heb.'

Piangi, dolente anima predata,
che stai vedovata de Cristo amore.

Piangi, dolente, e getta suspiri,
ché t'hai perduto el dolce tuo Sire;
forsa per pianto mo'l fai revenire
a lo sconsolato tristo mio core.

Io voglio piangere, ché m'agio anvito,
ché m'ho perduto pate e marito;
Cristo piacente, giglio fiorito,
èsse partito per mio fallore.

O Iesú Cristo, ed, o'm'hai lassata
enfra nemici cusi sconsolata?
ònme assalita le molte peccata,
de resistenzia non aggio valore.

O Iesú Cristo, co'l puoi sofferire
de si amara morte farme morire?
Damme licenzia de me ferire,
ché mo m'occido co gran desiore.

O trista mene, que va recordando!
La morte dura me va consumando,
né vivo né muoio cusi tormentando,
vo sciliata del mio Salvatore.

Non voglio mai de om compagnia,
salvaticata voglio che sia
enfra la gente la vita mia,
da c'ho perduto lo moi Redentore.

Het in zich terugvloeiend en stagneerend rhythme breekt het vers in snikken. Het accent op de vijfde en de zevende lettergreep van het zesde vers markeert de diepe verslagenheid van den verlatene.[1)]

In een ander gedicht (LXVII) betoogt hij met spitsvondige argumenten, dat de goddelijke Minnaar onrecht deed met zijn Bruid te verlaten: de gewezen advocaat richt hier een juridisch vertoog tot den trouwelooze. Maar de verdediging van den beschuldigde brengt den aanklager tot de bekentenis van eigen ontrouw.

De weg der mystiek is geen opgaan tot den Geliefde in één vervoering, om blijvend bij Hem te zijn, maar is soms een snel doorloopen van alle stadia tot de gewenschte vereeniging is bereikt, en dan weer een terugvallen op het beginpunt, waar de moedelooze pelgrim verwijlt en versmacht in de woestijn zijner gevoelloosheid. Hij tracht dan motieven van liefde te vinden, om zich daarin mediteerend te verdiepen. Jacopone noemt als objecten van meditatie: de geboorte en den kruisdood van Jezus. Al was soms zijn gevoelloosheid zoo groot, dat zelfs de overpeinzing dier aangrijpende heilsfeiten hem onbewogen liet, zoo als hij in Lauda LXVI, 30 vlg, zegt, toch danken wij aan die stille uren van ernstige aandacht twee der heerlijkste gedichten van Jacopone: het Donna del Paradiso en het Stabat mater dolorosa. Dit laatste is wel ieder in origineel of vertaling bekend. Ik zal mij derhalve bepalen tot een beschouwing van eerstgenoemde dramatische Lauda (XCIII):

Een bode komt aansnellen en waarschuwt Maria, dat, haar zoon is gevangen genomen: ‘Vrouwe van het Paradijs uw zoon is gevangen - Jezus Christus de zalige!’

> Donna del paradiso - lo tuo figliolo è preso,
> Jesú Cristo beato.

De ontzetting smoort de stem bij de pausa van het tweede, onvoltooide vers.

Maar als Maria ongeloovig zwijgt, dringt de bode aan

1) Zie N. Sapegno: Tirate Jacopone, Turijn 1926, blz. 153: un ritmo quasi vorrei dire rifluente su se stesso e stagnante.

en licht haar nader in: ‘snel toe en zie hoe de menschen hem slaan; ik denk dat ze hem zullen dooden, zoo hebben ze hem gegeeseld:’

Accurre, donna, e vide - che la gente l'allide!
credo che llo s'occide - tanto l'on flagellato.

Het gejaagde rhythme en de accentueerende, driftige i's in de rijmen, contrasteeren met de donkere a's en o's in het eerste bericht, dat diepe verslagenheid verklankt.

‘Hoe zou 't kunnen zijn,’ zegt Maria dan, ‘hij heeft immers nooit een dwaasheid begaan!’ De bode preciseert dan weer: ‘Madonna, hij is verraden, Judas heeft hem verkocht’. Maria snelt naar Pilatus toe en bezweert hem haar zoon niet te pijnigen; zij kan hem aantoonen, dat Jezus valsch beschuldigd is. Met den beheerschten, maar innerlijk bewogen toon van Maria, contrasteert het hysterisch gegil van de menigte, die het ‘kruisigt hem’ uitschreeuwt:

O Pilato, non fare - lo figlio mio tormentare
ch'io te posse mostrare - como a torto è accusato!
- Crucifige, crucifige! - Omo che se fa rege,
Secondo nostra lege, - contradire al senato.

Dan weer, maar met meer nadruk dan eerst, Maria's stem: ‘ik bid u luister naar mij, denk aan mijn smart; misschien zult ge nu van gedachte veranderen:’

Priego che m'entendáti, - nel mio dolor pensáti;
forsa mo ve mutati - de quel ch'avete pensato.

Als Jezus met de doornenkroon gekroond wordt en weggevoerd, verliest Maria haar zelfbeheersching en breekt uit in de schrijnende klacht van een moeder over haar zoon, die zwijgend zijn leed draagt, en zich verborgen houdt voor de borst, die hem gezoogd heeft:

O figlio, figlio, figlio! - figlio, amoroso giglio,
figlio, chi dà consiglio - al cor mio angustiato?

Figlio, occhi giocondi - figlio, co non respondi?
figlio, perchè t'ascondi - dal petto ove se'lattato?

Een der omstanders (de bode van zooeven?) wijst haar nu, met ontzette uitroepen, op den voortgang der kruisiging. Als Jezus dan Maria's klacht hoort: ‘O! had men mij het hart maar liever uitgerukt, dan dat ik gescheiden moet zijn van u, die op het kruis getrokken zijt’, dan antwoordt Hij eindelijk: ‘Waarom zijt ge gekomen? Uw heftig weenen doorwondt mijn hart’. Hier is Jezus nog de menschelijke zoon, die de duldelooze smart zijner moeder niet dragen kan. Maar, terwijl de aardsche moeder volhardt in haar ontroostbaar klagen, verstrakt de houding van den goddelijken zoon zich tot hiëratischen ernst: ‘blijf, moeder, en dien de genooten, die ik mij op aarde verworven heb’.

Maria wil met haar zoon sterven en in een graf met hem vereenigd worden. Maar Jezus vertrouwt haar toe aan Johannes, den discipel dien hij liefhad, met de sobere woorden, waarin de menschelijke liefde voor de mater dolorosa nog naklinkt:

Mamma col core affletto, - entro a le man te metto
de Joanne, mio eletto; - sia il tuo figlio appellato.
Joanne, esta mia mate - tollela en caritate,
aggine pietate - ca lo core ha forato.

Als de gekruisigde dan den geest heeft gegeven, breekt Maria uit in een klacht van aandoenlijke teederheid. De zin van de muziek der navolgende verzen, zal niemand ontgaan:

Figlio bianco e vermiglio, - figlio senza simiglio,
figlio, a chi m'apiglio? - figlio, pur m'hai lassato.
Figlio bianco e biondo, - figlio, volto iocondo,
figlio, perche t'ha el mondo, - figlio, cusi sprezato?
Figlio, dolce e piacente, - figlio de la dolente,
figlio, hatte la gente - malamente trattato!

In deze meditatie bereikt Jacopone het hoogtepunt van

zijn kunstenaarschap. Wat den modernen lezer herhaaldelijk hindert in zijn gedichten is groote wijdloopigheid, slordigheid van dictie, een eindeloos paraphraseeren van het zelfde motief, zoodat zijn Laude, als de hymnen van den Rig-veda, den pas schijnen te markeeren.[1)] Vele Laude zijn eigenlijk niet meer dan didactische verhandelingen op rijm, of zoutelooze allegorieën. Het zijn meest enkele strofen, soms enkele verzen, zeer zelden heele Laude, die ons ontroeren door hun harmonische schoonheid. Het meesterschap van zijn jongeren tijdgenoot Dante bereikt hij nergens. Maar het is zijn menschelijkheid, zijn afdalen in eigen ziel en het bekommerd gadeslaan en scherp ontleden van de hartstochten, die er woelen; zijn afgrijzen van zich en de wereld, zijn diepe verslagenheid en de wilde vervoering van zijn toomelooze Godsliefde, die ons telkens weer tot zijn poëzie aantrekken. Die toomelooze Godsliefde heeft hij voornamelijk geuit in de matelooze Laude XC en XCI. Ze contrasteeren zoo scherp als mogelijk met de gedichten, waarin Jacopone zijn verslagenheid uit over de ervaring, verlaten te zijn. Ze zijn een lang-aangehouden juichkreet om het heil der hervinding van den Oppersten Geliefde, van Wien de ziel zich niet meer scheiden kan, met Wien zij zich steeds nauwer vereenigen wil, tot volledige eenwording toe. Hij weet niet hoe zij haar Bruidegom hervonden heeft (XC, 49), De meditatie, die geleidelijk overgaat in contemplatie, heeft er haar niet gebracht, het is de wil van den Geliefde, die zijn Bruid naar zich toetrekt. De contemplatie kan slechts den blik afwenden van de wereld en richten op den Eene en Eenige; maar dan blijft het popelend wachten op de daad der genade (LXXXVI, 28 vlg.), die alleen kan opvoeren tot de unio mystica. Maar die genade is geen olie voor zijn ziel, doch verterende gloed: ‘het hart brandt en staat in vlam, vindt geen plaats waarheen te vluchten, omdat het gebonden is; het smelt weg als was in vuur. Voor ik het ondervonden had, vroeg ik Christus te beminnen, denkend, dat het zoetheid was; maar ik voel een foltering als ik mij niet gedacht had - ik sterf in genot en leef zonder hart’.

1) De treffende uitdrukking is van Victor Henry: Les Littératures de l'Inde (Paris, Hachette, 1904) blz. 29: Si le poème piétine sur place, c'est d'un pas gracieux ou superbe.’

Toch heeft de dichter alles gegeven om die liefde te verwerven:

‘Om liefde te koopen heb ik alles gegeven, de wereld en mijzelf alles in ruil; indien al het geschapene mijn was, zou ik het geven voor liefde, zonder loven en bieden; en ik vind mij als bedrogen door de liefde, want waar ben ik heengevoerd, nu ik alles gegeven heb? Door liefde ben ik vernietigd, voor dwaas word ik gehouden; maar, omdat ik me verkocht heb, ben ik zonder waarde meer.

De menschen dachten me te kunnen terugroepen van dezen weg; maar wie weggegeven is, kan zich niet geven, geen slaaf kan zijn heer ontvluchten; eer zou een steen zacht kunnen worden, dan de liefde die mij in haar macht heeft; geheel mijn wil staat in vlam, is getransformeerd: wie zal die liefde kunnen wegnemen? Wel zou ik meer willen beminnen, als ik kon, maar men kan niet meer geven dan zichzelf. Liefde vereenigt beide gelieven; zoo kleedt zich de hemelsche minnaar in Christus en ontdoet zich geheel van zichzelf; hij wordt dan bijna Christus, is goddelijk met God; hoe zou men dan, treurig, om een geneesmiddel vragen voor zijn zonde: er is geen droesem, geen schuld meer. Een nieuw schepsel is in Christus geboren. Dat verdwaast den minnaar van liefde, verdoofd gaat hij langs den weg, hij struikelt dikwijls van verterend smachten. Al voelt de naar minne dorstende ziel zich vereenigd met den geliefde, toch blijft het verlangen. De vereeniging dringt naar vereenzelviging, die nooit bereikt wordt. Het blijft een trappelend ongeduld, een popelend wachten. De liefdesverdwazing, de ‘orewoet van minne’, zooals Hadewych het noemt, bereikt haar paroxysme: schreeuwende ga ik om u te omhelzen, zegt Jacopone, en hij doet de wanhopige vraag: onmetelijke liefde, waarom doet ge me verdwazen, in een oven sterven van zoo hevigen gloed:

> amor esmesurato, - perchè me fai empazire,
> en fornace morire - de si forte calore?

Maar dan raadt Christus hem aan orde te stellen op zijn

liefde; deugd is niet zonder orde; aan de vrucht kent men den boom. Alle dingen zijn naar maat en getal geschapen, naar hun doel gerangschikt; dat houdt alles in stand; de liefde bovenal moet ordelijk zijn in haar natuur. De dichter antwoordt: ik ben zoozeer in u getransformeerd, dat ik niet anders zijn kan dan ik ben; de dageraad ontvangt haar licht van de zon, het ijzer verliest zijn qualiteit in het vuur. En als een ding zijn hoedanigheid verloren heeft, kan het niets meer uit zichzelf verrichten. Daar ik nu veranderd ben in u, Christus, kan u slechts aangerekend worden, wat ik doe; daarom, indien ik u niet behaag, behaagt ge uzelf niet, o Liefde. Gij hebt me gemaakt, zooals ik ben. Ge hebt uzelf niet verweerd tegen de liefde: van den hemel zijt Ge op aarde gekomen, om als veracht mensch door de wereld te dwalen; in leven en dood hebt ge de matelooze Liefde getoond, die u in het hart brandde. Verwijt mij dan mijn dwaze liefde niet. Want de liefde, die mij doet verdwazen, scheen u van uw wijsheid te berooven. En de liefde die mij doet verkwijnen, beroofde u voor mij van uw kracht. Ik wil 't nu, noch kan 't meer uithouden, gevangen ben ik door liefde, ik bied geen weerstand, spreek uw vonnis over me uit, dat ik sterven moet van liefde; ik wil geen andere vertroosting dan de dood, o Liefde!

En dan breekt de dichter uit in een wilde liefdesdithyrambe in zes strofen, die eindigt in een kreet: ‘ik denk te versmachten, Liefde, ik weet niet waar ik ben; Jezus, mijn hope, stort me in den afgrond der Liefde!’

Amor, amor, Iesú desideroso,
amor voglio morire te abracciando;
amor, amor, Iesú, dolce mio sposo,
amor, amor, la morte t'ademando;
amor, amor, Iesú si delettoso,
tu me t'arendi en te transformando,
pensa ch'io vo pasmando, - Amor, non so o'me sia,
Iesú, speranza mia, - abissame en amore!

In deze Lauda is alles extatische vervoering, buiten het spitsvondig-juridische en ietwat pedante betoog tot Christus gericht.

Van meer theoretischen en didactischen aard is de tweede liefdeshymne (XCI):

De dichter zegt eerst in den waan verkeerd te hebben, dat hij de liefde kende door het intellect, smaakte door het affect, zag bij gelijkenis. Hij genoot toen al van die matelooze liefde, maar de ware was het nog niet. Alles is anders! Wie liefde ziet kan er geen voorbeeld van geven. Het is nacht die dag is. Geen deugdzame daad brengt er u, het is een toestand, waar ge niet naar gestreefd hebt. De werkzaamheid van den geest moet ingeslapen zijn, men moet zich eerst geheel verloren hebben, wil men in dien toestand geraken. 't Is iets onmetelijks, waarin de liefde verdrinkt. Is men in die zee, dan kan men er niet meer uit, men is wat anders geworden, men aanschouwt een schoonheid die geen kleur heeft. Men neemt aan alles deel, men kan zeggen: ‘Alles is het mijne!’ Men is met God vereenigd, en is in bezit van alles wat God heeft. Omdat men alles verloren heeft, bezit men de onmetelijkheid. Wat overblijft is: altijd verliezen en altijd hebben, beminnen en zich verheugen, bewonderen en contempleeren; zeker bezitten, zwemmen in de zee van dat goede; rusten daar, waarheen men zich getrokken voelt. Dat is een daad van liefde, dat is het licht der waarheid. Daarboven komt men niet; alles, wat in den zoekenden geest was, verdwijnt; alles waarmee ge dat hoogste najoegt, moet ge achterlaten; ge komt tot iets geheel nieuws. Alles is anders dan wat ge gedacht hebt. Denk niet aan uzelf, laat u trekken, wanneer Hij u aanraakt en u leidt om Zijn waarheid te zien. Bemin de rust boven daad en gevoel, verlies uzelf. Leg u neer bij wat Hem behaagt, omhels Hem als Hij u omhelst. Ge kunt slechts hebben wat Hij u geven wil. Als ge Hem alleen bemint, moet Hij u weder beminnen; geen scheiding is dan mogelijk. De liefde zou in schuld vervallen, zichzelf verlaten, als zij u verliet. Ge behoeft niet te gelooven, 't is u gegeven te zien; begeerte, noch wilskracht zijn van noode. Ge hebt licht, als de lucht doet wanneer zij licht ontvangt. Als was zijt ge gesmolten in een groot vuur. Tracht niet in de zee terug te vinden den wijn, dien ge erin hebt uitgegoten; denk niet,

dat die op zichzelf kan blijven bestaan, hij heeft afstand van zichzelf gedaan, heeft geen kracht in zich.

Dat hoogste hoogtepunt bereikt hij, die van alles heeft afstand gedaan, die zelf niets meer is. ‘In niets-zijn is de hoogste hoogte gegrondvest.’

Dan volgt een hymne op de ‘alta nichilitate’. Men moet afstand doen van alles wat men heeft, van wil en verstand, van eigenliefde en liefde voor de wereld, men moet niets meer zijn, om door de Godheid ‘getransformeerd’ te kunnen worden. Maar tot die volstrekte zelfverloochening kan alleen de liefde voeren, die zoozeer den geheelen minnaar opeischt, dat hij twijfelen gaat, of hij aan dien onverbiddelijken eisch steeds zal kunnen voldoen. Hij wendt zich dan, in de laatste strofe van zijn liefdeshymne, tot Maria, om haar te smeeken hem met de liefde te bekleeden, die de hoogste, gestaltelooze waarheid zal openbaren aan zijn arm hart, dat niets wil zijn. Het is alsof de dichter voelt op de hoogten der extatische vervoering niet te kunnen blijven, en, terugtuimelend, de handen smeekend heft naar de Hooge Vrouwe, die de nederigste was onder allen die van vrouwen geboren zijn, en in die nederigheid het hoogste heil gesmaakt had. De devotie tot Haar zou hem leeren niets te zijn en alles te hebben.

Doordenkende over de annihilatio, de vernietiging van het eigen zelf, komt de dichter tot de overtuiging, dat alleen de dood de volle zelfvernietiging kan brengen en het eeuwig leven in vereeniging met den Geliefde.

Maar wie zich den dood aandoet, vindt het leven niet na den dood. Wachten moet men dus op den lichamelijken dood, maar een dergelijk wachten is doodend. De ongeschapene, het eeuwig levende beginsel, is in ons binnenste, leeft daar echter in een ellendige huid. Laat ons die geeselen, dat de ongeschapene er uit komt; maar het gelukt niet, de ongeschapene houdt zich schuil. Als hij erin blijft, laat ons dan zien te bereiken, dat de ongeschapene zelf wil sterven. Moeilijk is het dood en leven te vereenigen, alle gestalte te dooden, geen aspect te hebben. Als men van alles afstand gedaan heeft, leeft men in een woning, die beneden alles ligt.

Daar moet men wachten, tot men het leven kan teruggeven; ten derden dage wordt men dan weer opgewekt. Eerst dan komt de volle vereeniging tot stand.

In de zeer duistere Lauda XCV heeft Jacopone deze gedachten uitgedrukt in schier onbegrijpelijke verzen. Van de boven gegeven interpretatie ben ik dan ook niet geheel zeker.[1)]

Wachten op den dood, die de eeuwige, onverbroken, vereeniging zou brengen met den vurig Beminde, werd nu het leven van Jacopone. De dood verloste hem, zooals wij boven gezien hebben, in de kapelaanswoning van het klooster der Clarissen. De legendeschrijver zegt ervan: ‘Met hoeveel gloed en vuur van liefde tot God was hij heengegaan door den oven, waar hij was gezuiverd, meer dan ooit goud gezuiverd is’.

Jacopone's liefde was niet zoo ruim als die van den grooten Stichter zijner orde: Franciscus omvatte de gansche schepping met zijn liefde: bloemen en dieren waren hem een verheugenis; ongelukkigen, bedelaars, melaatschen omvatte hij met de liefde der erbarming. En zijn vurige Godsliefde drukte hem de stigmata van den gekruisigde in handen en voeten.

De natuur was voor Jacopone een deel der wereld, die hij ontvluchtte, al was hij niet blind voor haar schoonheid, en al verafschuwde hij het eigen lichaam meer dan de natuur. In een zijner Laude (XXIII) vergelijkt hij het menschelijk lichaam met bloem en plant: ‘Van den wijnstok komt de druif, die door den mensch gegeten wordt; laat die nog wat rijpen en de wijn komt er uit voort, dien ge kunt drinken. En denk dan aan uzelf: ge voert mee luizen en luizeneieren; en de vlooien zijn zoo lastig, dat ge er niet van slapen kunt’.

En wat Jacopone's naastenliefde betreft: eenige curieuze verzen in Lauda XLVII doen ons een blik slaan op zijn opvattingen in dezen: de duivel spoort hem aan aalmoezen te

1) In de uitgebreide literatuur over Jacopone vond ik deze Lauda nergens geanalyseerd. Evelyn Underhill, een der beste kenners der mystiek, zegt in haar boek: Jacopone da Todi. a spiritual biography (Londen 1919) op blz. 243 van de Lauda XCI, XCII en XCV: Thelaude in which he tries to tell the nature of this consummation, though at first they baffle us by their strange language, repay the closest study; for they are among the few successful attempts in literature to express the secret of exstacy.
Onze lauda analyseert de schrijfster echter niet.

geven aan de armen, die zich er voor schamen te vragen; de dichter antwoordt: ‘ik weet niet meer dat ik gehouden ben mijn naaste lief te hebben; en voor mijzelf heb ik 't opgegeven, om mijn tijd aan God te kunnen wijden.’

Jacopone stelde zich vastbesloten aan de zijde der contemplatieve Spiritualen. Zijn Laude vormen het meest precieuze document, dat ons is overgeleverd, ter bestudeering van de idealen dier fanatieke, eenzijdige volgelingen van den grooten Heilige van Assisi.

J.C. DE HAAN.

Bandoeng.

Eduard Karsen
1860-1930

Tusschen de schilders die om en nabij 1860 geboren zijn is Eduard Karsen de stilste figuur. Op de markt der schilderkunst, waar handelaars, publiek en kranten de stemmen vormen die bedillen over roem of vergetelheid, is zijn werk, zijn veelal donkere werk, geen gangbaar goed. Zoo was het mogelijk, in een tijd van provinciale bruiloftsfeesten van roem en eer der zestig-en zeventig-jarigen, dat een schilder als Karsen zijn zeventigsten verjaardag herdacht, ongemoeid door de openbare organen der welsprekendheid.

Te lief echter is aan een kleine groep zijn werk, om te verzuimen herdenkend na te gaan, wat uit den vloed der schilderkunst van het vierde kwart der verleden eeuw van Karsen is achtergebleven. Daar is veel kans, dat in de geschiedenis der vorige eeuwsche coloristen, die een groot gezelschap zijn van hartstochtelijken in kleur en licht en geen van allen, de onstuimigen en de bedwongen vurigen niet, ontkwamen aan de impressionistische vlagen, daar is veel kans dat in dien veelkleurigen stroom de stilte van Karsen niet gezien zal worden. Want wat hij bracht, alleen, eigenzinnig en eenzelvig, is het tegendeel van coloristische begaafdheid en machtige factuur. Bij de veelkleurigheid en de rijke beweeglijkheid van anderen is hij onbeholpen, donker en voor de verliefden van het donker niet romantisch genoeg. Wat hij gaf was vooral de zuivere ééntonigheid van de kleine menschelijke innerlijke stem, die zijn wijze van te leven het wonderlijke leven, zijn wijze van vreemd-zijn aan en vertrouwd zijn met de samenleving en de natuur, in geschilderde beelden heeft uitgedrukt.

Karsen is in al zijn werk een schuwe voor al wat luid en

bedreven, rijk en sprankelend getuigt van hetgeen licht, kleur en vorm van de dagen zijn. Hij heeft daardoor aan de schilderijkunst toegevoegd een toon van schilderen, onvergetelijk stil tusschen veel rumoer, als de zuivere en wezenlijke bekentenis van het eigen zelf in zijn eenzaamheid. Een toon van kleur, klein en verlaten door alle spelen van licht, met de hunkeringen naar levensgenegenheid en warmte in een zwijgen verborgen, dat de saamhoorigheid niet gevonden heeft en zich eer gescheiden dan verbonden en gedragen weet, met en door de wereld om hem heen.

Er is iets - soms - in zijn manier van zien, wat eigen kan zijn aan rijpere kinderen, eer zij zich geven of genomen worden door de wereld. Het is dat pure, onvermengde zich geven aan het wezen der aanschouwde dingen en het gewaarworden van het onschouwelijke in een moment van verlicht en ontstegen zijn, dat later voor iedere mededeeling, als voor een vervalsching zich sluit. Het is voor de aan zich zelf overgelatenen het moment van één-zijn, dat als de kostbaarste onnoembaarheid alleen verzwegen zijn zuiverheid bewaart. Later, als de instrumenten der meedeelzaamheid zich hebben ontwikkeld, is bij de meesten die kracht vergeten en verzwakt. En voor die waarlijk zich verdiepen klinkt in het scheppend zich geven lang de strijd tusschen het zelf en de wereld, eer de rijpe klaarte der innerlijkheid, waarin de al-eenigheid als een kracht is ontwaakt, tot straling komt.

Die latere, rijpere en zooveel ruimer geworden wijze van uit-schijnen van geest is zeldzamer dan het prille schuchtere schijnen van het eerste zich-één-voelen, waarin meer natuur en stille dingen dan dieren en menschen zijn opgenomen. Maar beide wijzen zijn verwant en tusschen die twee ligt een wereld van beweging, van rijke vermogens en schitterende beheersching, van een meesleepend spel van contrasten en flonkerende driften, waardoor beide wijzen, onverstaanbaar en vreemd, overstemd worden.

* * *

Naar zijn vorm en thema's bepaald, heeft Karsen, in tegenstelling met de Hagenaars, het landschap als een stillevenvorm geschilderd. Zijn thema's zijn de boerenerfjes, tuintjes,

grachten, slootjes, kerkjes, dorpjes bij de zee, oude buitenhuizen, hofjes, rivieren met schuiten. De kleinste vorm van deze buitengezichten is de zijne geworden. Het vermenschelijkte landschap, waarin de natuur niet ongerept maar besnoeid is en vermengd met menschelijke dingen.

De werkelijkheid van den dag is voor hem uitgeput en de schemeringen, waarin de stervensstilte van kleuren en vormen met het leven van de donkerte zich paren, is zijn wereld. Waar schoonheid van den dag, langzaam en dralend, overgaat naar nacht, daar gaat in Karsen het wezenlijkste open.

Heel die wereld van stil veranderende toestanden is hem vertrouwd: het opslorpen van lichtgloed; het verlangzaamd inademen van vormen; het droomen van schuiten in maannachten; het dreigen van boomgroepen, die in donkere avonden groeien tot onbestemd-massale, maar ritselende levende wezens; het versluieren van avondland door regen; het stilstaan en verklaard zijn van alle dingen in de oogenblikken, waarin alle wezen vervuld en ademloos lijkt.

Hij is door deze stilste bekentenissen, waaruit schier alle bedrijf van menschen is geweerd, onderscheiden van zijn tijdgenoot *Tholen*, die in zijn liefde tot de avonden en het zachte bloeien van het licht altijd de hartelijke genegenheid mengt tot het kleine leven der menschen, hun ambachtelijke bedrijvigheid en hun feestjes, de innigheid van hun avondlichtjes in de kleine straatjes van stadjes bij het water en de grooter stilte van de wijde stroomen met de vertrouwde flonkering van een kustlicht in het dralend verkleuren van een avond.

Dit zich onderscheiden van *Tholen*, in wien ook de Haagsche school nog zichtbaar is, beteekent geen tegenstelling, maar meer toch dan een lichte schakeering.

Vlak na Tholen maar tegelijk met Karsen kwam *Pieter Meiners* op de Amsterdamsche academie (1878) en zoo wij denken aan een verwantschap met tijdgenooten, dan is het aan dezen stillen, vroeg gestorven Meiners, die een helder en teeder stillevenschilder was en eenvoudige, zuivere portretten na liet. Maar sterker en psychisch van dieper beteekenis dan deze schaarsche verwantschappen met tijdgenooten, lijkt de blijkbaar pas later in hem bewust geworden betrekking tot

het werk van zijn vader, *Kasparus Karsen* (1810-'96), die de fijne, innige historische schoonheid der oude stadjes schilderde, vriendelijker, uitvoeriger en huiselijker dan zijn zoon het zou doen, die in zijn nalatenschap zooveel mooie dingen bekende te vinden.[1)]

En als wij terugdenken aan de schilders van het landschap en stadsgezicht der 17e eeuw, die zoovaak de historische achtergrond worden genoemd van de late en tenslotte verwaterde landschapskunst der vorige eeuw, dan is het onderscheid, b.v. met de stillevenachtige binnenhuiskunst van Pieter de Hoogh, de warme menschelijke lust in de samenleving, die adem is in de kunst van het burgerlijke leven van dien tijd en die in de kunst van Karsen afwezig is of als een diep weemoedige hunkering kleurt in het bewustzijn van vreemdheid en zich onderscheidende afzondering. Zij zijn, vele van de betere en de mindere binnenhuisschilders uit de 17e eeuw gemoedelijker vertellers van de burgerlijke samenleving.

Er is één zeventiende eeuwer, van grootscher en dieper dracht in de landschapskunst, die naar den geest Karsen zou hebben verstaan. Claude Lorrain, van voordracht en uiterlijk aspect zoo anders, heeft een in wezen verwante eenzame gestemdheid, een verwant zich verliezen in het heimwee van het late avondlicht. De stille en teruggetrokken levende Claude zou onder de weinigen zijn geweest, die in Karsen begrepen zou hebben, waarom hij tobde met het schilderen van menschelijke figuurtjes en dieren in zijn landschap. En in een anderen tijd, minder gevangen in de strikken van het verfijnde renaissancistische ikheidsbesef der Tachtigers, zou een aanleg als van Karsen, gelijk zoo herhaaldelijk Claude het heeft gedaan, een beroep hebben gewaagd op de kunde van helpers, om de dieren en menschen in zijn landschappen te schilderen, waarvoor hij zelf de vermogens ontbeerde. Maar zoo'n samenwerking was in den jongen tijd van Karsen, maar nu in niet mindere mate, een verouderde en innerlijk onmogelijk geworden gedachte, die alleen als curiosum nog wel eens werd uitgevoerd.

Ook Claude was geen regelrecht schilder van droomen, zoo-

1) brief uit Nov. '96 van der Kinderen aan Diepenbrock.

min als Karsen. Zij geven het leven in de uren waarin de droomen ontstaan. Die op dien drempel leven, tusschen bewust en onbewust, tusschen geluid en stilte, zijn de aanschouwers van het Herinnering worden van het gebeuren en geschieden van leven. Zij kennen de wegen, waarover alle daad in herinnering vergaat. De pijn van dit overgaan en de nieuw gewonnen vreugde uit de durende bron van het zich-herinneren, ze zijn eigen aan al hun werken. En het geheim van onze liefde tot deze werken, is hetzelfde, dat ons nooit afhoudt van de krachten, die de gestorven dagen in de nieuwe diepte der herinnering hebben verworven.

A.M. HAMMACHER

Monumenta Cartographica

Monumenta Cartographica door Dr. F.C. Wieder, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.

De eerste twee deelen van dit monumentale werk, dat door den Leidschen universiteits bibliothecaris ontworpen en geredigeerd, het licht ziet, in samenwerking met den uitgever Martinus Nijhoff, in de technische uitvoering ter zijde gestaan door de daartoe voortreffelijke uitgeruste reproductie-in-richting der firma Van Leer, hebben wij elders kunnen aankondigen en eenigszins uitvoerig bespreken.[1)]

Bij de verschijning van het eerste deel is de bedoeling, strekking en methode dezer uitgave, die vooral in een helder licht plaatst het voortreffelijke werk onzer voorvaderen op dit gebied, breedvoerig uiteen gezet. Het lijkt onnoodig daar nu nog op terug te komen.

In het eerste deel bestond de hoofdschotel uit het, ook voor den leek, zoo aantrekkelijke werk in manuscript-vorm van den 17e-eeuwschen kaartschrijver en illustrator Johannes Vingboons; het tweede deel stond in het teeken van den vermaarden geograaf Petrus Plancius en zijn arbeid. In dit derde deel, omvattende vijfentwintig kaartbladen en zesentwintig groot folio pagina's verklarenden tekst, wordt de in 1648 door Joannes Blaeu uitgegeven, schitterende en in dezen staat unieke wereldkaart, als middel- en uitgangspunt genomen voor een scherpzinnige en aantrekkelijk geschreven inleiding tot den cartografischen arbeid der Blaeu's, de bij name wel meest bekende 17e-eeuwsche bouwheeren op dit

1) Achtereenvolgens 22 Februari 1926 en 15 Februari 1928 in de Nieuwe Rotterd. Courant.

gebied, die de uitvoering van hun grafisch werk opdroegen aan meesters in het vak als Josua van den Ende en Hessel Gerritsz. Hun gezamenlijke arbeid resulteerde in kaarten die niet alleen op geografisch en hydrografisch gebied het beste gaven van hun eeuw, maar die ook in technische volmaaktheid en decoratieve verluchting, nooit en nergens zijn overtroffen.

Geeft de wereldkaart van Plancius uit 1592, in het tweede deel aan de orde gesteld, ons het beeld onzer kennis van het oppervlak der aarde op het oogenblik dat de Nederlanders de spieren spanden om mèt onze onafhankelijkheid zich een zelfstandig aandeel in de wereldscheepvaart en handel te vermeesteren, de kaart van Blaeu voert ons die kennis voor oogen op het tijdstip dat de Vrede van Munster een voor ons geheel gewijzigde constellatie bevestigde. Het resultaat van bijna zestig jaren ontdekkings- en exploratiearbeid in hoofdzaak ter zee en in de kustgebieden, waarbij Nederland in de voorste lijn stond, kon worden toegevoegd aan onze geografische kennis sedert Plancius, terwijl intusschen de technische kunst der grafische kaarteering hier tot grooten bloei was gekomen.

Hadden wij er ons over te bedroeven, dat voor zoover bekend het eenige overgebleven exemplaar der wereldkaart van Plancius zich in het buitenland bevindt (en in welken staat!), hier mag men zich verheugen, dat het eenige bekende volledige exemplaar van Blaeu's wereldkaart en nog van bijna ongerepte gaafheid, in vast Nederlandsch bezit gekomen is: thans de verzameling siert van het Amsterdamsch maritiem museum. Zeker, hulde aan hen die dit hebben bewerkt door voorzichtigen speurzin, takt en onbaatzuchtigheid, en door het beschikbaar stellen van de daartoe benoodigde middelen.

Die kaart ligt in dit derde deel der Monumenta voor ons, in verkleining op één blad, op volle grootte in twintig bladen van 52 bij 60 cm.

Dit hoogst belangrijk en decoratief werkstuk, deze in vollen omvang 205 bij 299 cm metende kaart, droeg Blaeu op, bij haar verschijning, aan den Spaanschen gezant bij de vredesonderhandelingen te Munster, Casparo de Bracamonte. Deze kaart, meent Wieder, was als het ware Blaeu's bijdrage tot den luister die het sluiten van den vrede, van Nederlandsche

zijde, werd bijgezet. Inderdaad een hoofsch gebaar die opdracht aan den vertegenwoordiger van den voorheen vijandelijken staat, dat alleen kon komen van een zijde die zich winner voelde. Zoo is dit monument tevens een waardig memento aan den Westphaalsche vrede waar de onafhankelijkheid van Nederland werd bezegeld.

Vóór 1927 was ook aan Wieder geen volledig exemplaar van deze kaart bekend.

Wel werd voor compleet *gehouden*, het exemplaar dat in 1875 door Frederik Muller in zijn catalogus werd aangeboden en waarbij wordt aangeteekend dat die kaart te voren nog nooit door hem was aangetroffen. Voor dit 'splendid testimonial of the geographical and cartographical talents' van den primus inter pares onzer 17e-eeuwsche kaartenmakers had toen blijkbaar geen kenner de daarvoor gevraagde honderdvijfenzeventig gulden beschikbaar en kaarten waren nog niet in tel als secure en rendabele geldbelegging.... Twee jaar later verscheen dezelfde kaart weer in zijn catalogus, nu voor.... *f* 90. - en voor dien prijs trok zij over de Nederlandsche Noordzee-grens, naar Wieder waarschijnlijk acht, om te belanden in de verzameling der Royal Geographical Society te Londen.

De catalogus van het Britsch Museum vermeldt in 1885 de aanwezigheid van de beide, langs den cirkelomtrek uitgesneden halfronden van deze wereldkaart, opgeplakt op een der bladen van zg. Klencke-atlas, het formidabele kaartenboek dat Karel II voor zijn troonsbestijging in 1660, door eenige Nederlandsche kooplieden als geschenk werd aangeboden en dat zijn evenknie vindt in het exemplaar der Berlijnsche Staatsbibliotheek, afkomstig van Maurits 'den Braziliaan'. De omtrek dier 'halfronden' die het middenstuk der kaart innemen, bedraagt ongeveer vier meter vierenzestig; de lezer zette dit met 74 cm. tusschen de beenen van den passer even op zijn tafel uit!

In 1927 ontdekt Dr. Wieder zelf de nu inderdaad volledige kaart, waarbij het blijkt, dat aan het exemplaar van Fred. Muller uit 1875, ontbreken de tweemaal tien stoere kolommen tekst die onder de eigenlijke kaart behooren aan te sluiten. Die tekst bevat, eerst in het Latijn, daarna nog eens in het Fransch, het 'Discours aux Amateurs de la Géographie

touchant l'usage de la Carte Universelle du Monde', onderverdeeld in vijfentwintig paragrafen waarin de geheele inrichting en het gebruik van de hoofdkaart met de vijf bijkaarten en verdere diagrammen worden verklaard. Deze tekst eindigt met de opmerking dat de Ouden slechts 1022 sterren hadden waargenomen, terwijl men nu (1648) dank zij de 'lunettes d'approche' er honderdduizendmaal meer kon zien; waarbij een verwijzing naar Psalm 147 voor de ontzaggelijkheid van schepping en Schepper.

De tekst is weinig minder dan een beknopte cursus in geografie en cosmografie: de onderlinge verhouding der eerste meridianen, bij de verschillende volken in gebruik, de lengte hunner 'milles' en 'lieues', de grootte der lengteminuten op verschillende breedten, de oude hypothetische opvatting omtrent de bewoonbaarheid der aardoppervlakte, de indeeling der achttien klimaatzones, dit alles en veel meer is er in te vinden, uiteengezet naar de begrippen van dien tijd. De wijze waarop men van het platte vlak der kaart de juiste afstand tusschen twee plaatsen kan afpassen, wordt naar twee methoden behandeld, toegelicht door fraaie diagrammen op één waarvan terstond in het oog valt het eigenaardig gevormde 'geleede armpje' van het astrolabium catholicum dat in natura onder de Barentsz-relieken wordt aangetroffen.

Bijkaarten, die tusschen het lofwerk aan de hoeken en in de openingen tusschen de beide halfronden zijn aangebracht, geven sterrekaarten te zien, twee andere: de beide poolkappen der aarde tot op 50° breedte, weer andere geven voorstellingen van het zonnestelsel, zoowel naar de opvatting van Ptolemaeus met de aarde als middelpunt, als naar Tycho Brahé, en naar Copernicus waar ten slotte de zon het haar toekomende centrale punt inneemt.

Plancius en Blaeu gebruikten bij de voorstelling van hun wereldkaart totaal verschillende projecties en daarbij wijst de auteur op de radicale opruiming bij Blaeu van het noordelijk en zuidelijk poolland, terwijl Plancius nog min of meer zat verward in de hypothetische, ja, goeddeels langs astrologischen dwaalweg verkregen voorstellingen omtrent de landverdeeling in de poolstreken. Toch is het daarbij opvallend, dat bij Blaeu in enkele onderdeelen, een bepaalde teruggang

is op te merken vergeleken met de voorstelling bij Plancius. Immers Plancius gaf ten rechte aan Waigats duidelijk den vorm van een eiland, terwijl Blaeu dien positieven vorm er weer aan ontneemt, zij het dan met een enorme verbetering in de voorstelling van Nova Zembla. Mag men het misschien de Plancius-kaart niet als een verdienste toerekenen dat Willoughby-land er niet op voorkomt, *zeker* mag het wel bevreemden dat Blaeu in 1648, het nog in zijn kaart heeft staan en nog wel met het eiland Marfijn er bewesten! Wij voelen dit min of meer als een *manque* tegenover Barentsz die dit alles na 1596 reeds had kunnen wegstrijken.

Een voorname verbetering wijst Wieder aan in het door Blaeu toegepaste systeem, nl. om wat in het geheel niet bekend was eenvoudig blank te laten en hetgeen nog onzeker was slechts schetsmatig aan te duiden. Dat Blaeu daarmede een zekere *persoonlijke* sanctie gaf of onthield aan de hem ter beschikking staande gegevens, zoover zouden wij niet durven gaan: ons leerde de ervaring der praktijk dat onder soortgelijke omstandigheden, waar het gaat over eerste opneming, alleen de daadwerkelijke cartograaf *weet* in hoever of de verkregen kaart vertrouwen verdient.

Het is ons duidelijk hoe ook de wereldkaart van Blaeu inderdaad een zéé-kaart is, immers de vormen, zelfs der groote continenten, waren in hoofdzaak door zeevaarders vastgelegd. Onder het noodige voorbehoud betreffende de ontbrekende stukken van Australië en noordwestelijk Amerika vertoonen die vastelanden vrijwel de vormen zooals wij die nu twee en een halve eeuw later, volledig kennen. Als eenige bepaalde fout wordt gewezen op de voorstelling in de kaart alsof Californië met een hoek van noordwestelijk Amerika, een afzonderlijk, groot eiland zou vormen.

Integenstelling met het goed bekende binnenland van Europa, bevatten de andere continenten veel vaags, en het systeem der uitvoerige inschriften, dikwijls berustende op onzekere berichten, neemt nog in ruime mate de plaats in van de ontbrekende, naar hun plaats bepaalbare, concrete geografische gegevens: de kaart is daar grootendeels nog *leeskaart*. In bijzonderheden wordt nagegaan, in hoeverre de, uit schaarsche bergteekening en ingeteekende rivieren op te maken, morpho-

logische gesteldheid van het land, aan de nu bekende werkelijkheid beantwoordt. Er worden critische beschouwingen gegeven omtrent de voorstellingen der groote rivieren in Aziatisch Rusland, omtrent het Chineesche woestijngebied, en o.a. omtrent den zonderlingen loop van de Ganges, waarbij blijkbaar geen rekening is gehouden met het bestaan van een gebergte als de Himalaya! Ten opzichte van Afrika geeft vooral de voorstelling van het stroomgebied van den Nijl gelegenheid tot beschouwingen aangaande de toenmalige topografische en hydrologische kennis van die wereldstreek. Daarbij wordt er op gewezen dat het totaal onbekend is op welke wijze men (d.w.z. de westerling) reeds in de 16e eeuw wist van het bestaan der meren dicht bezuiden de linie, waaruit de Nijl zijn oorsprong neemt. Belangwekkend zijn ook de oude opvattingen omtrent het bestaan van waterverbindingen tusschen die meren en den Altantischen Oceaan en omtrent een arm van den Nijl die recht van het westen zou komen en wel dwars door het gebied dat in werkelijkheid wordt ingenomen door de Sahara, welke tak door Blaeu ook in zijn kaart is opgenomen.

Op de groote globe van Mercator van 1541 is niets van waterverbindingen met den Oceaan te vinden en wel te denken geeft het, dat bv. Ortelius, in een en denzelfden atlas van 1573, op de ééne kaart die verbindingen *niet*, op de andere *wel* heeft gebracht, welke laatste voorstelling, naar Wieder opmerkt, verband houdt met een zeer oude opvatting, als zou de Nijl zijn water verkrijgen uit den Oceaan die daar niet zout, maar zoet zou zijn en waarmede de Nijl-vloeden zouden samenhangen.

Op een kleine bijkaart, die Blaeu aan Ortelius ontleent, wordt de wereld voorgesteld naar de opvatting van 1490, dus vóór Amerika was ontdekt; dit kaartje geeft den bewerker aanleiding tot verdere beschouwingen aangaande de bronnen die Blaeu voor zijn groote wereldkaart gebruikte: want op dit kaartje naar Ortelius, komt een zeer duidelijke bergteekening voor van den Himalaya, die door Blaeu, zooals wij boven aanstipten, in zijn groote kaart geheel is weggelaten. Zoo komt Wieder tot de met redenen omkleede slotsom, dat Blaeu ten opzichte van het binnenland van zijn

kaart, dichter staat bij de oude voorstellingen van Ptolomaeus dan bij de werkelijkheid, zooals die *nu* gekend wordt: Blaeu stond op de hoogste sport van de primitievere kaarteering, eerst de stelselmatige mathematische opname gaf de nieuwe basis waardoor een volmaakte opbouw mogelijk werd.

In het bijzonder bij de bespreking van de door Blaeu op zijn wereldkaart gegeven voorstelling van Amerika vindt Wieder gelegenheid er op te wijzen, hoe het in het algemeen meermalen voorkomt, dat gedeelten uit de kaart verdwijnen, die later worden vervangen door voorstellingen die een bepaalde achteruitgang beteekenen; eenige oorzaken daarvan worden door hem blootgelegd. Het is trouwens een verschijnsel dat zich, zij het op kleinere schaal, *blijft* voordoen tot ver in de 19e eeuw. Zoo heeft het ons al meer dan dertig jaar geleden geïntrigeerd, langs welke dwaalwegen de kaart van den Halmaheira-Batjan Archipel door Isaak de Graaff, uit het eind der 17e of het begin van de 18e eeuw, met haar tallooze, zeer karakteristieke en waardevolle hydrografische gegevens en gearticuleerde voorstelling der kustlijnen, is verbasterd en verwaterd tot de officieele zeekaart No 145 uit ongeveer 1890.

Bij vergelijking der halfronden van de vier nu bekende exemplaren der wereldkaart van Blaeu, blijken er onderling verschillen voor te komen in de kaarteering van China, voortspruitende uit een nieuwere voorstelling die door Wieder wordt toegeschreven aan Martinius, die in 1654 uit China terugkeerde. De aangelegenheid leent zich niet tot bespreking in enkele woorden en de kans is groot dat wij ons door gebrek aan kennis van alle gegevens, of door onjuiste interpretatie, vergissen, maar het komt ons voor dat de stelligheid van het jaartal 1648, als *preciese* datum der publicatie van de hier besproken kaart van Blaeu, daardoor eenigszins aangetast wordt. Hoogst merkwaardig is hetgeen Wieder mededeelt omtrent dit gereproduceerde, naar Martinius verbeterde China-blad, nl. dat het in hoofdzaak overeen komt met de oudste van China bekende kaart, die Ao. 1137 in steen gehouwen werd.

Het hier besproken deel bevat verder in twee bladen een reproductie van de wereldkaart in 1660 door Frederick de Wit uitgegeven, een voortreffelijk en decoratief stuk, dat

door Wieder hier wordt gegeven als een bewijs, hoe de kaart van Blaeu aan tal van latere kaarten tot voorbeeld strekte.

De tekst van dit derde deel laat het niet bij beschrijving en beschouwing der gereproduceerde kaarten, deze wordt gevolgd door een geheel nieuw opgezetten, beschrijvenden catalogus van de kaarten die afzonderlijk door de Blaeu's zijn uitgegeven tusschen 1602 en 1697, voortgezet in een overzicht van de door hen uitgegeven globes, atlassen en geografische werken,[1)] waarna de tekst wordt afgesloten door een uiteenzetting omtrent de wijze waarop de vroegste ééndeelige Blaeu-atlassen zijn tot stand gekomen tusschen 1629 en 1634 totdat de laatste als: ‘het groot Landtkaertboeck de Atlas’, in vier talen ter perse werd gelegd.

Het is ook de achttien kolommen beslaande bewerking der honderd en zevenentwintig afzonderlijke kaarten, die volle waardeering verdient; de werkers en zoekers op aardrijkskundig en cartografisch gebied vinden hier een voorraadschuur aangelegd die hen in vele gevallen het gereedschap moet verschaffen dat zij voor verderen arbeid noodig hebben. Inderdaad: al wat in caerten steeckt is in dit hooft ghevaeren! En zeker is het een goede gedachte geweest van het bestuur der Société de Géographie te Parijs, om den voortgeschreden inzet der Monumenta Cartographica aan te grijpen als gelegenheid, om Dr. Wieder voor zijn buitengewone verdiensten op dit geheele gebied, den Prix Malte-Brun met de daaraan verbonden gouden eerepenning, toe te kennen.

Wij zouden nog gaarne in enkele bijzonderheden treden betreffende den catalogus der Blaeu-kaarten en in het bijzonder lokt ons daartoe aan het ‘Pourtret’ van Amsterdam gezien van uit het IJ, door Willem Jansz in 1606 uitgegeven, dat tot nog toe werd toegeschreven aan Saenredam, van welk panorama de fraaie reproductie o.a. in het Prins Hendrikmuseum hangt, en waarvan het eenige bekende origineele exemplaar zich bevindt in 's Rijksprentenkabinet; wij worden dan echter *zeker* te uitvoerig.

1) Bij elk der bepaald zeldzame stukken is aangegeven wààr zich de bekende exemplaren bevinden: de naam van het gemeentelijk Rotterdamsch maritiem museum komt daarin *geen enkele maal* voor..... Jeruzalem, Jeruzalem!

Zoo sluit dit derde deel zich waardig aan bij de eerste twee. Wij meenen *iets* althans te kunnen beseffen van de spanning, die het op zulk hoog peil houden van een werk als dit, eischt. Het is echter wel volkomen overbodig, om in de sfeer waar deze arbeid wordt gewrocht, anders dan voor zich zelf te denken: dat komt *best* terecht!

J.W. VAN NOUHUYS

Bibliogpaphie

Dr. B.J.H. Ovink, De zekerheid der menschelijke kennis. Zutphen, W.J. Thieme & Cie, 1929.

De kritische zin, welke de kern uitmaakt van dit lijvig boek, geschreven door den bekenden Utrechtschen hoogleeraar, ligt reeds verborgen in zijn titel. Deze toch dekt niet, gelijk een vlag de lading, den inhoud, maar bestrijkt de problematiek, die aan het geheel ten grondslag is gelegd. Vandaar dat de uitkomsten van Ovink's denken zich niet rangschikken laten om de een of andere metaphysische positieviteit, doch volkomen vrij gericht blijven op de absolute tegenpool van alle menschelijk werkelijkheids-bewustzijn, op datgene wat alle weten radicaal te boven gaat.

Daarom valt eerst in tweede instantie de klemtoon op ‘zekerheid’; immers deze zekerheid wordt essentieel bepaald door de beperktheid - en praktisch door de historische omgrenzing - van het menschelijk werkelijkheids-bewustzijn. Wat zeker is hangt af van hetgeen bewust kan worden gemaakt, maar ook.... van Hem, die ons bewust gemaakt heeft, uit Wiens handen wij onzen geest hebben ontvangen.

Het schijnt of hier de wijsbegeerte teruggestooten wordt in den schoot der theologie, doch wie scherper ziet, ontwaart, dat met deze ‘bekeering’ tot het religieuze, slechts recht gedaan wordt aan den moederlijken wortelgrond van het denken zelf.

Het denken vooronderstelt eenvoudig het Absolute - *niet* als ‘idee’, maar als constitutieve factor van alle werkelijkheids-bewustzijn - om überhaupt mogelijk te zijn, m.a.w. wij kunnen zonder a priori niet denken, indien het ons waarlijk om kennis is te doen. En in de onvermijdelijke noodzakelijkheid van zulk een apriori ‘ervaren’ wij iets van de oerspanning, waarin wij tot het Goddelijke staan.

Met de aanvaarding echter van dit apriori ontgeven wij ons eens vooràl de mogelijkheid te komen tot eenige *absoluutheid* in de aposteriori-waarheid onzer menschelijk kennis, voorzoover zij ons niet door het leven ‘bewezen’ is. Alle philosophie staat vokomen machteloos tegenover het zijnde. Honderdmaal kan zij bewijzen wat *is* en ons inzicht in het zijnde en zijn menigvoudige samenhang verhelderen, doch *dat* iets is, al ware het de wijsheid zelve, heeft zij ons nimmer met zekerheid kunnen doen weten, tenzij haar vrucht reeds in ons binnenste was gerijpt.

De wijsbegeerte, aldus opgevat, boet veel van haar glorie in; geen metaphysische aureool omstraalt haar, geen heul kan men bij haar verwachten voor de nooden der ziel. Zij troost ons verontrust geweten niet

langer en komt niet meer tegemoet aan onze zucht de geheimen van hemel en aarde ontsluierd te zien.

Bescheidener is haar taak geworden. Zij is een hulpwetenschap geworden, zoo ge wilt. Maar één ding heeft zij niet verloren en dat is haar universaliteit. Op een andere wijze dan haar idealistische aanhangers meenden, omspant zij het menschelijk werkelijkheids-bewustzijn. Zij bezitte het ten volle en wijke voor niemand en niets.

Doch niet draagt zij het in blinde zelf-verheerlijking voor zich uit, zich verlustigend in zijn god-gelijken aanblik. Ootmoedig legt ze het Dengeen van wie zij het ontving ten voeten, gelouterd wedergevende hetgeen haar in het erts des levens geschonken werd.

Wie zich aangetrokken voelt tot een dergelijke, hier slechts zeer algemeen en zeer onproblematisch aangeduide, opvatting der philosophie, die over Kant teruggrijpt naar Sokrates en diens kritische dialektiek, maar daarbij geen oogenblik tot verloochening van zijn Christelijke oorsprong komt, vindt in dit werk stof voor studie te over. De groote reserve, die door den schrijver ingenomen wordt tegenover de moderne wijsgeerige stroomingen (Husserl, Scheler, Heidegger), maakt het mogelijk te komen tot een kritische bezinning omtrent de hoofdvragen, welke in dit boek worden aangeroerd zonder dat wij ons aanstonds met allerhande detail-kwesties behoeven bezig te houden. Het fundamenteele is in dit werk zoo helder en tevens zoo persoonlijk uitgesproken, dat wij onmiddellijk houvast ontvangen temidden van het overweldigend vele, dat uit de sobere, diepe grondgedachte van dezen denker ontspringt.

R. HOUWINK

J.H. Brouwer. - De gouden ûre; fersen. (Fryske Bibleteek, XVIII.) Brandenburgh & Co., Sneek, 1930.

Men kan gemakkelijk nagaan, dat Jelle Brouwer in deze eerste bundel het beste werk van een tiental jaren heeft verzameld; er is een groot verschil tusschen begin- en eindverzen; de overgangen zijn nu en dan bijna plaatselijk aan te wijzen, de groei is onmiskenbaar en organisch sterk. Een van de muzikaalste stemmen in het jong-friesche koor, een zeer zuiver en bruikbaar instrument, komt hier van het bucolische langzamerhand tot het panische, van de lichte en argelooze toon (‘hwet humor en hwet romantyk’) tot een bronzen en resoneerende versklank. De jaren van deze overgang, die tevens de man-wording van den dichter hebben begeleid beschouwt de dichter als het gulden tijdperk van zijn leven, als de ‘gouden ûre’ in zijn bestaan; de volle en bewuste kracht van zijn dichterschap is bereikt.

De gedichten van Jelle Brouwer lijken op hun maker: groot, forsch blond en vitaal. De driften en spanningen der aardsche en menschelijke natuur bloeien en ruischen er in. Mag de dichter in de eerste afdeeling van het boek, ‘Klank en byld’, nog te veel verwijlen in wat een Hollandsch dichter zou noemen: de Reddingius-sfeer, - in de sonnetten, die volgen wordt deze half-zwevende en onbestemde sfeer klaar, open en zonnig; de dichterstem, aardsch, mannelijk en donker, om (met één enkele uitzondering) in de laatste afdeeling de panische felheid van de syrinx te bereiken, waarmee hij zijn hoogtepunt gevonden heeft. - De uitzondering waarvan gewag is gemaakt, is een 1 Mei-lied (et tu, Jelle?) dat naar vorm en inhoud volkomen thuis

hoort in de afdeeling jeugdgedichten en dat, met zijn burgerlijk ‘jûchhei’ geroep al een zeer scherpe tegenstelling

vormt met de meesterlijke en zooveel grootscher verzen van deze slotafdeeling.

J.H. Brouwer is een dichter van primaire drangen en emotie's, vrij van ieder raffinement, van iedere decadentie: een dichter van de bloei en dronkenschap van felle zomers; van de eenzaamheid en de majesteit der avonden en nachten over het uitgestrekte friesche land; van de hartstocht en de teederheid tusschen man en vrouw. De beste specimina van deze geaardheid zijn wel: Midsimmer, dat twee volmaakte strofen bevat, die in staat zijn den naijver van ieder dichter gaande te maken:

> En mids it tinend grien, dat yn syn groede
> Fen rypjen dreamt en rûzjen op'e wyn
> Bite waerm-lippen suchtsjend hjar to bloede,
> Stoarje jonge eagen hjar yn 't tsjuster blyn.
>
> Folgroeid en swier fen glänz'ge frucht, yn sinne
> En lije loft falle ieren foar de sicht';
> Fûl strûst jong libben oer it stoarne hinne
> En ivich stiet it strieljend evenwicht.

benevens het lange gedicht ‘Ofskie’ (Afscheid), waarin als met een avondlijke bezinning en weemoed al de glanzen en geuren van het aardelandschap in de elegische klacht van een stervenden dichter zijn verteederd en verdiept.

Zooals bijna vanzelf spreekt, bezit ook déze dichter het ingewortelde en hartstochtelijke gevoel voor landelijke traditie, een gevoel, dat men onmogelijk door de term: (vader)landsliefde omschrijven kan. Het is het gevoel als dat van een begeerenden minnaar, een platonisch gevoel, dat terzelfdertijd door bezit alleen kan worden bevestigd. ‘Wy wolle neat as dy!’ zegt Brouwer in een vers aan Friesland, wij begeeren niets dan U. Dit gevoel beteekent voor den frieschen dichter een stimuleerende geestdrift, die de adem zijner verzen verbreedt met een rhytme waaraan de behaagzieke allure der litteratuur geheel en al vreemd is. Twee zeer schoone voor een vreemdeling echter wellicht levenslang onverstaanbare en ongenietbare verzen uit deze bundel, die de kenmerken dier bovenpersoonlijke liefde bezitten, zijn ‘Plaetsen yn joundize’ (Boerderijen in avondmist) en ‘De staech’ (Het geslacht). Met enkele realistische strofen heeft J.H. Brouwer hier een scherp en onvergetelijk beeld van heel het landleven, van heel een friesche boerenfamilie gegeven.

Naast Kalma, wiens poëzie weinig specifiek friesche eigenschappen heeft en dikwijls in kudstige rhetorica ontaardt; naast het strenge en architectonisch-beheerschte van R.P. Sybesma's classicisme onderscheiden de verzen van J.H. Brouwer zich door hun warm leven, dat ontleend schijnt als aan zon en aarde, aan de flonkering der nachten, aan de glans der meren, aan de zomermorgens, als de sterren in de wasemende voren zijgen, en de minnenden nestelen in het bedauwde graan. - De Fryske Bibleteek verdient een bizondere vermelding voor de uitgave van deze poëzie, die tot de beste behoort, welke in de vijftien jaar der friesche renaissance werd geschreven - en geleefd; den nederlandschen bloemlezers, en speciaal de redacteuren van ‘Erts’ zou men in ernstige overweging willen geven, zich voór een volgende jaargang van de medewerking van dezen dichter (en enkele andere friesche talenten) te willen verzekeren. Het zal gelijk staan met het inbrengen van jong bloed in een uitputtend lichaam.

- THEUN DE VRIES

Twee meisjes en ik

Vervolg

VI

Wanneer ik mij thans al deze kleine voorvallen weer voor den geest breng, lijkt het mij bijna onmogelijk, dat ik reeds toen niet de waarschuwing begreep, die mij zoo duidelijk daaruit tegenklinkt. Hoe verblind moet ik dien tijd geweest zijn, dat ik zoo slecht de bedoeling van dit alles verstond, en mij zoozeer in mijn eigen gevoelens heb kunnen vergissen.

Want wel was het met bekommerd hart, dat ik, na de scène met Cyril, in Mook terugkwam, maar nog schreef ik die bekommernis toe aan geheel andere oorzaken.

Ik begreep, dat Ann en Juan niet langer de kinderen waren, waarmede ik in Cornwall, luchthartig, mijn vrije uren had doorgebracht, en dat nieuwe emoties en aanvechtingen, die, zoekend, tot rijpheid trachtten te komen, een andere levensvorm behoefden. Maar te zeer gewend, door mijn meerdere ervaring van ouderen man, haar moeilijkheden op te lossen, wilde ik mij ook toen nog niet de hoop laten ontnemen, dat dit alles kinderspel geweest was, en, met een weinig tact, gemakkelijk zou weg te lachen zijn. Maar een bittere onrust bleef aan mijn hart knagen.

Ik trachtte mijzelf wijs te maken, dat deze onrust voortkwam uit de vaderlijke genegenheid, die ik sedert onze eerste kennismaking voor de kinderen gevoeld had, en waarop thans een ernstiger beroep gedaan werd.

Maar al deze drogredenen vermochten niet de ergernis te overwinnen, die bijna tot drift in mij werd iederen keer, dat

Cyril's onbehoorlijk gedrag mij opnieuw voor den geest kwam. Op de een of andere wijze voelde ik mij persoonlijk door zijn optreden gekwetst.

In het begin van de zomervacantie kwamen Ann en Juan naar Groesbeek. Geen van beiden had mij geschreven, dat zij komen zouden. Het was geheel bij toeval, dat ik, in den tilbury het landhuis passeerend, werklieden bezig zag en te weten kwam, dat de familie uit den Haag den zomer in Groesbeek zou komen doorbrengen.

Ik verbaasde mij reeds over dit stilzwijgen. En nog meer verbaasde ik mij, toen op een morgen Ann alleen voor mij stond. Zij zag er gemelijk uit, en was, tegen haar gewoonte bitter en lusteloos.

'Je ziet eruit, alsof je je op school danig overwerkt hebt, Ann,' zeide ik om haar te polsen.

Zij zag mij aan met een boozen blik en antwoordde schamper:

'Je vergist je, Bill. Ik heb me niet overwerkt en ik zal mij nooit overwerken. Was ik maar niet overgegaan, dan zou vader mij er misschien wel afgenomen hebben.'

'En wat zou je dan willen doen?'

Zij haalde de schouders op.

'Doet er niet toe....'

'Als je in zoo'n humeur bent, maak dan maar weer meteen rechtsomkeert. Dat belooft wat voor den zomer,' antwoordde ik.

Ze stond inderdaad op om heen te gaan.

'Je zult van mij heusch geen last hebben, Bill. Zoodra ik den kans schoon zie, ga ik toch weer terug naar den Haag.'

'En Juan dan?'

Er gleed een frons van ergernis over haar gelaat.

'Ik heb niets met Juan te maken. Ze heeft mij al laten overgaan op school, en nu heeft zij mij weer meegesleept naar Groesbeek. Ik wou, dat zij mij met rust liet.'

Zij slenterde landerig het tuinpad af, en ik zag haar driftig een steen wegschoppen, die op haar weg lag.

Juan zag ik bijna in het geheel niet. Een paar maal kwam ik haar tegen in het dorp, maar zij ontweek mij, en gaf mij nauwelijks antwoord.

Alleen Ann drentelde van tijd tot tijd bij mij aan. Zij zat

soms stilzwijgend een half uur in mijn kamer, met vochtige oogen en mistroostig gelaat. Dikwijls bleef zij bij mij koffie drinken. Wanneer ik haar zeide, dat dit niet aardig was tegenover Juan schamperde zij:

'Juan rijdt paard, ze is den heelen dag uit.'

Ik wist niet, in hoeverre dit waar was, maar durfde niet teveel te zeggen, daar ik bang was, dat zij haar bezoeken staken zou.

Op een middag vroeg zij mij plotseling, of ik haar reisgeld geven wilde om naar den Haag te gaan.

'Wat wil je in den Haag gaan doen?' vroeg ik.

'Doet er niet toe. Ik wil weg....' antwoordde zij.

'En als ik het niet geef....?'

'Dan steel ik het van Juan.' Het kwam er heldhaftig uit, maar toen ik haar een oogenblik ernstig aanzag, werden haar oogen eensklaps nat.

'Bill, ik vind het vreeselijk hier.'

'Maar waarom dan toch?'

Zij schudde moedeloos het hoofd. 'Ach, je begrijpt het toch niet. Jullie zijn allemaal even stom.'

Inderdaad, ik had niets van haar moeilijkheden begrepen, maar weldra, zou ik den oorzaak daarvan te weten komen en toen begreep ik ook, dat Juan die oorzaak reeds langer kende.

Ik werd namelijk plotseling verrast door een bezoek van Cyril. Hij had mij niet geschreven, dat hij komen zou, en stond op een middag, juist, toen ik gereed was uit te gaan, onverwacht voor mij. De verrassing was te onaangenaam, dan dat ik eenige hartelijkheid toonen kon.

'Het spijt mij, maar ik sta op het punt uit te gaan,' zeide ik koel.

Hij lachte eenigszins verlegen en antwoordde onhandig:

'Dat doet er niet toe. Ik wacht wel. Wij gaan overmorgen naar Parijs terug, en ik ben gekomen om afscheid van Ann te nemen.'

'Dat zal moeilijk gaan,' antwoordde ik, 'Ann logeert bij Juan. Je kunt onmogelijk naar het landhuis.'

'Dat hoeft niet. Ann zou hier komen. Ik wacht wel op haar.'

Ik trilde van ergernis. Ik kon mijn ziekenbezoeken niet

laten varen, maar achtte het evenmin geschikt, Cyril met Ann alleen te laten. Hij maakte evenwel geen aanstalten om heen te gaan, en zeide, toen hij zag, dat ik besluiteloos dralen bleef:

'Laat u niet door mij ophouden....' De tartende blik in zijn oogen, die deze woorden begeleidde, deed mij ineens besluiten weg te gaan.

Toen ik een paar uur later weder thuis kwam, was hij vertrokken. Ann zat alleen in het atelier.

'Is Cyril weg?'

Zij knikte.

'Ben je boos op mij, Bill?'

'Waarom zou ik boos zijn? Ik ben blij, dat ik je van dienst heb kunnen zijn.'

'Dat meen je niet.' Zij kwam voor mij staan en greep plotseling mijn hand. 'Ik had het je van tevoren moeten zeggen....'

'Dat is nu mosterd na den maaltijd,' antwoordde ik.

Er schoten tranen in haar oogen, waartegen zij een paar maal tevergeefs met de oogleden knipperde.

'Als Juan en jij mij in den steek willen laten om Cyril, dan moet je dat maar doen,' antwoordde zij met onvaste stem. 'Ik houd van Cyril.'

Ik lachte, maar haar woorden griefden mij meer, dan ik op dat oogenblik wel wilde toegeven.

Later op den middag, toen ik nog uit moest, trof ik Juan, die, tegen haar gewoonte in, mij aansprak en een eind met mij opliep. Zij was in rijcostuum en kwam uit den manege.

'Wanneer gaat Cyril terug naar Parijs?' vroeg zij plotseling.

Ik wist niet, of zij reeds van Cyril's bezoek op de hoogte was, of mij door deze onverwachte vraag trachtte uit te hooren, en ik antwoordde vaag:

'Ik weet niet....'

Zij fronste de wenkbrauwen.

'Je hoeft mij niets te verzwijgen, Bill. Het is al erg genoeg, dat Ann mij bedriegt.'

Ik voelde mij op mijn plaats gezet en vond geen antwoord. Maar ik herinner mij, dat ik mij op dat oogenblik voor het

eerst bewust werd van de rivaliteit, die ons tot bondgenooten maakte.

* * *

Na Cyril's vertrek trad er een tijdperk van rust in. Ik kwam nu de beide meisjes meermalen tezamen tegen. Ann reed thans ook in den manege te Nijmegen, zij zochten mij van tijd tot tijd op, en schenen weer goede vrienden. Nogmaals vleide ik mij met de hoop, dat ook deze onweerswolk veilig was overgedreven.

Ann hervond haar oude vroolijkheid. Zij correspondeerde weliswaar met Cyril, maar de afstand, die hem van haar scheidde, verdreef de onrustige begeerten in haar hart. Eenmaal onherroepelijk buiten haar bereik gekomen, vervaagde zijn beeld in haar herinnering, als een tijdelijk terzijde gelegd speelgoed, dat zij eenmaal wel weer opnemen zou, maar dat voorloopig zijn waarde voor haar had verloren. Zij wierp zich weer in de meer bereikbare vermaken van haar naaste omgeving, en keerde tot Juan en mij terug.

Zij had zich in de laatste jaren tot een bijna vrouwelijke schoonheid ontwikkeld. Een ontwakende rijpheid rondde met soepeler weelde de hoekigheid harer vormen. Haar gebaren, bruusk nog dikwijls van onbeheerschte jeugd, vonden reeds bij oogenblikken een indolenter harmonie, en haar oogen, tintelend van leven in haar roekeloos gelaat, konden, tot rust gekomen, zich soms verliezen in droomen, die aan een dieper bewustzijn van vrouwelijkheid ontstijgen.

Zij volgde de school met luchthartige nonchalance, en zonder zich ernstig om het resultaat daarvan te bekommeren. Zeker van Juan's hulp, instinctief bedreven in het aanwenden harer charmes, achtte zij het niet noodig zich zorgen te maken over een toekomst, waarvan zij den uitslag onvoorwaardelijk in haar hand wist.

Zij leefde van den eenen dag in den anderen, zooals het oogenblik en de omstandigheden haar dat ingaven, snel driftig, maar even snel weer tot vrede geneigd, zorgeloos gedragen door haar onverwoestbare levensvreugde, die altijd haar beste toeverlaat geweest is.

In het eind van September ging Eduard naar Indië. Zooals ik hem beloofd had, had ik mijn vader voorbereid. Het kwam mij evenwel voor, dat deze reeds eenigszins daarvan op de hoogte was. Ofschoon het naderend vertrek hem zichtbaar beklemde, toonde hij geen verzet.

Met Jopie was alles zoo goed mogelijk geregeld. Het verdriet over het afscheid was haar lichter gemaakt door onze beloften van een spoedig weerzien, beloften die ik wist dat niet vervuld zouden worden. De laatste dagen voor zijn vertrek was ik bijna voortdurend met Eduard samen.

Hij toonde zich opgewekt, wij ontweken iedere gevoelsuiting. Mijn vader, Alice en Jopie brachten ons naar den trein. Ik zou tot Marseille met hem meereizen. Het afscheid was kort. Jopie huilde, mijn vader vond niet anders te zeggen dan:

'Tot over vijf jaar dan maar, jongen.'

Alice's koele opgewektheid redde de stemming. Zij glimlachte, toen zijn zenuwachtig vertrokken lippen haar luchtig toegestoken hand beroerden, maar de blik harer oogen bleef hem nog vasthouden, toen de trein zich reeds in beweging gezet had en langzaam het station uitstoomde.

Wij kwamen doodelijk vermoeid in Marseille aan. De bemoeiingen van het inschepen verhinderden ons aan onszelf te denken.

'Vergeet niet Jopie op te zoeken....' waren zijn laatste woorden. 'Zeg tegen haar, wat je wilt, maar laat mij niet meer terugkomen.'

Toen ik het schip moest verlaten, en een laatsten maal de hand met hem schudde, voelde ik zijn vingers slap worden in mijn greep. In zijn oogen lag een zonderlinge doodsangst. Dikwijls daarna heb ik mijzelf afgevraagd, of hij toen reeds besloten had, dat wij elkander niet meer terug zouden zien.

* * *

Het kerstfeest, dat op Eduard's vertrek volgde, vierde ik bij mijn vader en Alice. Ofschoon een gevoel van rancune tegen Alice, mij aanvankelijk voor deze uitnoodiging had doen bedanken, zwichtte ik voor het aandringen van mijn vader. Hij was lusteloos en apathisch geworden, en legde met een

bijna dwingerige veeleischendheid beslag op mij. Ik hoorde bij die gelegenheid ook, dat hij het geweest was, die de hand gehad had in Eduard's benoeming in Indië. Zich misschien indirect schuldig voelend aan het mislukte huwelijk van mijn broer, had hij, op de hem eigen, onhandige en wat kortzichtige wijze, getracht, den jongen een mogelijkheid tot een nieuw leven te bereiden. Eduard's plichtsgevoel ten opzichte van Jopie had hem gedeeltelijk de nutteloosheid van zijn poging doen inzien. Hij betreurde thans zijn besluit. Tijdens de kerstdiners, die volgden, was hij van een ongenaakbare prikkelbaarheid. Alice's vorschende oogen zagen mij soms aan met een niet langer verborgen vijandigheid. Ik was blij, na de kerstdagen weer in Mook terug te zijn.

VII

In het voorjaar stierf, vrij onverwacht, Juan's moeder. Een telegram van Francis meldde mij haar dood. Ik heb opgemerkt, dat het altijd Francis was, die mij van de belangrijke gebeurtenissen in den Haag op de hoogte hield. Ann schreef mij alleen, wanneer verveling of eigenbelang haar daartoe aandreven. Was evenwel haar belangstelling door een buitengewone gebeurtenis in beslag genomen, dan vergat zij mij.

Ik begaf mij naar de Koninginnegracht, waar ik kennis maakte met den grijzen Engelschman, die Juan's voogd geweest was, en met de oude dame, een zuster van Juan's vader, die voortaan haar opvoeding in handen nemen zou.

Ik kan niet nagaan in hoeverre de slag Juan getroffen had. Boven het zwarte rouwkleed leek haar klein gelaat witter dan ooit, maar haar oogen bleven rustig. Toen ik haar vroeg of ik haar met iets behulpzaam zijn kon, antwoordde zij, met lichte ironie:

'Wat zou je kunnen doen, Bill? In onze familie komt zelfs de dood niet onverwacht. Ik behoef mij over niets bezorgd te maken.'

Dien nacht sliep ik in het huis van den grootvader, daar ik den volgenden morgen met Ann naar de begrafenis gaan zou. Na het eten, dat wij beneden met het oude grootvadertje

gebruikten, trokken wij ons, naar gewoonte, terug op de meisjeskamer, waar ik Ann met haar huiswerk helpen zou.

De dood van Juan's moeder had aan Francis de woorden ontlokt:

'Het is misschien verdomd zielig om wees te zijn, maar om ineens zooveel geld in je handen te krijgen is toch ook niet mis.'

Zij stond in een slordige ochtendjas voor den kleinen spiegel, en trachtte met behulp van friseertang en papiljotten haar weerbarstige lokken een wat zwieriger golf te geven.

Een geur van schroeiend haar, spiritus en goedkoope parfum, waarde door het vertrek.

Toen zij ook de bewerking van haar gezicht beëindigd had, wat, door de ingewikkelde toepassing van crêmes en verven, geruimen tijd duurde, liet zij, in haar overpeinzingen mij geheel vergeten, den ochtendjas van de schouders glijden, en begon, in het goedkoope kanten ondergoed, dat haar mager lichaam doorschemeren liet, met snelle, lenige vingers de lange zijden kousen over haar slanke beenen omhoog te trekken.

Ik had misschien bescheiden het hoofd moeten afwenden, maar een gedachtelooze luiheid weerhield mij daarvan.

Na met zorg den avondjapon te hebben aangedaan, en talrijke ringen en armbanden met glinsterende steenen aan handen en polsen te hebben geschoven, ving zij plotseling mijn blik. In het voorbijgaan gaf zij mij een luchtig tikje op den wang.

'Je bent toch een goed kereltje, Bill. Je zou best met een vrouw in één bed kunnen slapen, zonder een vinger uit te steken....'

'Probeer het eens....' gaf ik terug.

Zij lachte haar gorgelend lachje, sloeg een opzichtigen avondcape over de schouders, en verliet neuriënd het vertrek.

Ook dien nacht hoorde ik haar eerst tegen den ochtend thuiskomen.

Den volgenden morgen gingen Ann en ik naar het kerkhof. Er waren geen andere belangstellenden. De geheele plechtigheid liep snel en zakelijk van stapel. Onder stilzwijgen werd de kist naar het graf gedragen en onder stilzwijgen daarin neergelaten. Er werden geen bloemen gestrooid.

Ik kon Juan niet in het gelaat zien. Zij stond, met den rug

naar ons toegekeerd, rechtop en bewegingloos naast de rechte gestalte van den grijzen Engelschman. Ook bij het heengaan vond ik geen gelegenheid haar toe te spreken. Zij ging met gebogen hoofd aan ons voorbij, en verdween, achter den ouden heer, in het eerste volgrijtuig. De kleine, oude dame kon ik evenwel nog de hand drukken.

De zachte blik harer oogen trof mij.

'Ik hoop, dat u Juan niet vergeten zult,' zeide zij. Het was de eerste maal, dat ik openlijk in het huis op de Koninginnegracht uitgenoodigd werd.

Op den terugweg flapte Ann eruit:

'Een lief mensch, die tante Corry, vind je niet, Bill? Het is eigenlijk wel prettig, dat Juan's moeder dood is.'

En ofschoon ik het mijn plicht achtte haar over deze onbekookte woorden een standje te maken, kon ik niet nalaten zelf ook te denken, dat nu misschien Juan's leven een wending nemen zou.

* * *

Hoezeer inderdaad ons aller leven door deze gebeurtenis veranderde, ondervond ik in de zomermaanden, die volgden, en die door Ann en Juan in het huis te Groesbeek werden doorgebracht. Tante Corry's aanwezigheid verleende het een nieuwe atmosfeer.

Tuindeuren en vensters bleven den geheelen dag open, bloemen prijkten in alle vertrekken. De meisjeskamers waren opnieuw behangen, en met vroolijker meubelen gezelliger gemaakt. Ik had vrijen toegang en kon onvoorbereid blijven eten. Ann behoefde het zorgeloos lawaai harer luide stem niet langer te dempen, Juan kwam ook des avonds in haar rijbroek aan tafel. Wij leefden in een ongebonden vrijheid, die evenwel, dank zij tante Corry's onvermoeide toewijding, nimmer tot ordeloosheid ontaardde. Ik heb gedurende dien tijd haar zacht en liefderijk hart buitengewoon leeren waardeeren.

Voor Juan was een nieuw leven aangevangen. Het besef harer verantwoordelijkheid, door den dood harer moeder plotseling in haar ontwaakt, had haar in weinig maanden van kind tot mensch gemaakt. Ik wist, dat het, achter den schijn van tante Corry's autoriteit, Juan's wil was, die de levenswijze

aldus veranderd had. Ik zie haar nog voor mij, zooals zij, in die dagen dikwijls tegenover mij aan tafel gezeten heeft. Zij had het haar tot boven de ooren laten wegknippen, zoodat het, in een scheiding over haar kleinen schedel neergeborsteld, slechts met een dunne, glanzende lijn het streng ovaal van haar hoog, wit voorhoofd aan weerszijden omsloot. Zij droeg toen reeds de zachtgekleurde zijden rijdassen, die, hoog rond haar smallen hals geknoopt, de zuivere teekening van kaak en kin relief verleenden, den bleeken schemer van haar huid verdiepten, en het goudbruin harer oogen verdonkerden.

Hoe zou de strenge Engelsche voogd zijn besluit betreurd hebben, indien hij ons zoo had kunnen samen zien. Of, misschien ook, zou hij haastig zijn weggevlucht, bang, dat zijn plichtsgevoel hem dwingen zou zelf de opvoeding in handen te nemen van dit kind, aan wie hij het niet vergeven kon, dat zij een Hollandschen naam droeg.

Een zorgeloos jaar volgde. Ann, thans ononderbroken door extra lessen bijgewerkt, danste het schoolleven door zonder eenige inspanning. Zij verbracht ieder vrij oogenblik in het huis op de Koninginnegracht. Met de zusters bemoeide zij zich nauwelijks of in het geheel niet meer. Zelfs Cyril scheen vergeten.

Zij was ook plotseling groote aandacht aan haar uiterlijk gaan wijden, en ik weet thans met zekerheid, dat zij reeds toen, bij het bekostigen van haar dikwijls buitensporige toiletjes, maar al te gemakkelijk Juan's hulp aanvaardde.

Van de vierde klas ging zij over naar de vijfde. Haar rokken werden langer, haar houding bewuster, de blik harer oogen schitterender.

Dien winter nam Juan haar mede naar Zwitserland. In mijn huis te Mook, waar ik den laatsten tijd eenzaam geleefd had, ontving ik de opgetogen brieven, die mij vertelden van wintersport en danspartijen, en die mij, door de foto's, die zij behelsden, even een blik deden werpen in het joyeuse leven, dat zij daar leidden.

Kort na haar terugkomst, vroegen zij voor een week-end belet bij mij, en op een guren winteravond haalde ik haar in den tilbury van het station. Ann, bruinverbrand, straalde van levenslust. Juan hoestte.

Ik wikkelde haar in den plaid, en wij reden lachend en schertsend over den eenzamen landweg huiswaarts.

Dien avond zaten wij weer met ons drieën voor het haardvuur. Ann's opgetogen stem gaf levendige beschrijvingen van het Zwitsersche plezier.

'We hebben ook ge-skid, maar telemarken is verduiveld moeilijk. Je kan het onmogelijk in een paar weken leeren, maar we gaan den volgenden winter weer. Het is zonde ermee op te houden, nu wij eenmaal begonnen zijn.... Ik geloof, dat we alles gedaan hebben, wat er maar te doen viel. Tante Corry is een engel. Een avond zijn we alleen in het hotel gaan eten. Het was een geweldig chic hotel, ik begrijp nog niet, hoe Juan het durfde. Maar Juan is een echte Lebemann. Zij kan erorm goed met kellners omgaan, en zij had bloemen voor mij gekocht, en we hebben ook samen gedanst. En ik was natuurlijk weer stomdronken. Ik weet niet eens hoe wij thuisgekomen zijn. Juan zegt in een slee, maar ik kan me er niets meer van herinneren. Toen ik den volgenden morgen wakker werd, lag ik goed en wel uitgekleed in bed en Juan zat op een stoel naast mij. Zij was den heelen nacht naast mij blijven zitten, omdat zij bang was, dat ik ziek worden zou, en je weet, hoe koud de nachten in Zwitserland zijn....'

Juans klein hoofd bleef hardnekkig naar het vuur toegewend.

'Je hebt het maar weer goed gehad, Ann,' zeide ik lachend.

'Heerlijk....' beaamde zij. 'Ik wou, dat ik het mijn heele leven zoo heerlijk hebben kon.'

'Dat zou je gauw gaan vervelen.'

Zij schudde heftig het hoofd.

'Mij niet, Bill. Je hebt geen idee, hoe lichtzinnig ik eigenlijk ben. Het is werkelijk aan mij besteed. Ik geloof, dat Juan niet half zooveel plezier heeft gehad als ik.'

'Er moeten ook ernstige menschen in de wereld zijn, Ann.'

Zij dacht een oogenblik na.

'Ik houd niet van ernst. En eigenlijk, als ik goed naga, begrijp ik niet, wat jullie aan mij vinden. Jullie zijn alle twee veel te ernstig voor mij.'

'Dankje....' schertste ik.

Zij schudde een beetje geërgerd haar roode krullen.

‘Maak nu geen gekheid, Bill. Ik meen het. Ik heb altijd het gevoel, dat jullie mij veel beter zien, dan ik ben.’

‘Wie ziet je dan wel, zooals je bent?’

Zij aarzelde een oogenblik en zeide dan eerlijk:

‘Vader, en.... Cyril....’

‘Cyril....?’ vroeg ik verbaasd.

Zij knikte.

‘Ja, Cyril. Je denkt misschien, dat ik hem vergeten heb, omdat ik nooit meer over hem praat. Maar dat is niet zoo. En zoodra die stomme school afgeloopen is, ga ik wat anders doen.’

‘Wat dan?’

‘Het kan mij niet schelen wat. Cyril zegt, dat hij me helpen zal in Parijs.’

Ik wist niet wat te antwoorden op deze onverwachte bekentenis.

Juan had zich opgericht.

‘Ik ga naar bed....’

Wij zagen haar beiden aan. Maar zij had zich reeds omgedraaid, en stond, met den deurknop in de hand, gereed het vertrek te verlaten.

‘Ik kom straks nog even bij je,’ riep Ann haar toe, schuldbewust.

‘Dat zou ik maar niet doen. Ik ga dadelijk slapen.’

De deur viel achter haar dicht.

Ann zag mij verbouwereerd aan.

‘Heb ik weer iets onaardigs gezegd, Bill?’

‘Je hebt eenvoudig de waarheid gezegd, maar die is niet altijd prettig om aan te hooren.’

Zij keek verslagen voor zich.

‘Ik had het niet moeten zeggen, je hebt gelijk. Maar ik flap er altijd alles uit. Denk je, dat Juan boos is?’

‘En wat dan nog? Je hebt zelf gezegd, dat alleen Cyril je begrijpt, wat kan het je dan nog schelen, hoe Juan en ik over je denken.’

Zij zag mij plotseling ernstig aan.

‘Dat is heel iets anders. Ik weet wel, dat Juan en jij veel meer waard zijn dan Cyril. Cyril is ijdel en kinderachtig. Maar dat is het juist, Bill. Ik ben ook niets. Met Cyril doet

het er niet toe, of ik domheden zeg. Hij verwacht niets van me. En met jullie heb ik altijd het gevoel, alsof jullie hopen, dat ik den een of anderen dag een ernstig mensch worden zal. En dat word ik toch nooit....'

Zij zweeg buiten adem, een beetje geschrokken van haar eigen woorden.

'En wanneer heb je dat allemaal uitgedacht?' vroeg ik, nog steeds schertsend.

Zij fronste de wenkbrauwen.

'Je moet mij niet altijd uitlachen, Bill. Ik heb dat niet uitgedacht. Het is eenvoudig de waarheid. Ik ben niet ernstig en ik zal het nooit worden. Ik houd van luxe en dansen en mooie kleeren, en alles, wat Juan en jij verachtelijk vinden. Ik kan het niet helpen, ik ben nu eenmaal net als vader....'

'En wat zou je dan willen doen, als je van school komt?'

'Ik weet het niet. Naar Parijs gaan om te dansen....'

'Geloof je niet, dat dat een erg kinderlijk ideaal is? Dacht je heusch dat dat een makkelijk leven zijn zou?'

'Ik hoef geen makkelijk leven te hebben. Als ik maar iets doe, waar in ik plezier heb. En ik weet zeker, dat ik dat hebben zou. Hier op school heb ik het gevoel, of ik stommer en stommer word....'

'Ik geloof anders, dat je het nog zoo kwaad niet hebt, Annekind,' zeide ik luchtig, maar zij zag mij aan met een wonderlijken blik in haar grijze oogen, dien ik nog nooit tevoren daarin gezien had, en viel eensklaps heftig uit:

'Bill, je vergist je. Je moet mij niet meer als een kind behandelen, want ik ben geen kind meer. Ik blijf hier, omdat ik niet weet, waar ik naar toe moet, maar denk niet, dat dat altijd duren zal....' Zij was opgesprongen, en, voor ik wist wat er gebeurde, voelde ik haar hoofd aan mijn schouder in een wilden vloed van tranen.

Een oogenblik was ik zoozeer verbijsterd, dat ik tot geen enkel gebaar den kracht vinden kon. Toen, voordat ik tot bewustzijn kwam, van hetgeen ik deed, had ik mijn armen om haar heen geslagen en haar nat gelaat en wilde krullen met kussen overdekt.

Ik vond geen woorden om haar toe te spreken. Ik voelde niet anders meer, dan den koesterenden druk van haar

weerloos lichaam in mijn armen, en de donkere geur, die, warm, vanuit haar ordelooze lokken naar mij opsteeg. Iets van een vaag zelfverwijt drong nog tot mij door, maar veraf, en als tot een derde gericht. Ik werd weggedragen op een ijle golf van lichte vreugde, een kristalhelder geluk, dat tintelend door mijn geheele lichaam voer. Ik kuste haar oogen, waarvan de zilte tranen mijn lippen bevochtigden, ik kuste haar zachten mond, die weerloos openweek onder het geweld van mijn hartstocht. Mijn handen zochten bevend den teederen omtrek van haar jong lichaam, en zinneloos geluk deed mij klanken stamelen van een woordelooze teederheid....

Ik weet niet, hoelang ik haar zoo in mijn armen hield.

Toen ik tot bezinning kwam, was het vuur in den haard geheel gedoofd. De kamer, waar het kil begon te worden, leek plotseling vreemd en vijandig.

Wij bleven zwijgend naast elkander staan, ikzelf zoo bleek, dat ik de kleurloosheid van mijn gelaat lichamelijk waarnemen kon, Ann bevend en met gebogen hoofd.

Ik voelde, dat ik de stilte breken moest, en op een of andere wijze de emotie teniet doen, en ik hoorde mijzelf met luchtige stem zeggen:

'En nu naar bed, Ann. Het is alweer erg laat geworden.'

Zij zag mij aan met wild-bewogen oogen, waaruit de kinderblik verdwenen was.

Ik nam haar hoofd tusschen mijn handen en kuste haar vaderlijk op het voorhoofd.

'En wil je mij nu beloven, dat je niet meer huilen zult? Alles komt terecht in het leven. Je hebt mij vreeselijk doen schrikken. En denk er aan, dat je altijd op mij rekenen kunt.'

Zij bloosde, maar bleef mij aanzien. Maar ik had mijn gelaat reeds weer zoozeer in bedwang, dat ik haar blik doorstaan kon.

'En nu naar bed....'

'Welterusten, Bill.' Haar stem weifelde, maar zij gehoorzaamde, en verliet met gebogen hoofd het vertrek.

Het spel was ernst geworden.

VIII

Het spel was ernst geworden, althans voor mij. Wat ik mij zoolang had trachten te ontveinzen, kon ik mij niet langer verbergen. En te bitterder kwelde mij het zelfverwijt over mijn onverantwoordelijk optreden. Ik kon niet nagaan, in hoeverre Ann de ware beteekenis mijner plotselinge emotie gegist had, maar ik begreep, dat ik iedere mogelijkheid van een zoodanig vermoeden zou dienen te voorkomen, wilde ik niet voor altijd haar vertrouwen en kinderlijke genegenheid verliezen.

De gekscherende argeloosheid, waarmede ik haar den volgenden morgen ontving, slaagde er gedeeltelijk in haar te misleiden. En toen ik, bij het afscheidnemen, met geforceerde luchtigheid haar stevige kleine bruine hand schudde, en zij mij, kameraadschappelijk toeriep: 'Nu Bill, houd je maar taai...,' begreep ik, dat de kinderlijke aanhankelijkheid tegenover mij hersteld, en de herinnering aan den afgeloopen avond uitgewischt was.

Maar ook wist ik, dat, zoo de zonderlinge vervoering, die haar een oogenblik aan mijn hartstocht had onderworpen gehouden, al niet in de verhouding tusschen ons beiden van invloed zijn zou, er daardoor toch in Ann zelf een aandoening wakker geworden was, die voortaan in haar verhouding tot anderen een rol spelen zou.

Mijn onrust steeg.

Ik pijnigde mijzelf met de vraag, of ik niet beter gedaan had, haar, in spijt van het groote leeftijdverschil, eenvoudig mijn liefde te bekennen. Misschien zou ik daardoor grooter kwaad voor de toekomst kunnen voorkomen.

Maar ik kwam mijzelf zoo oud voor, vergeleken bij haar kinderlijkheid, zoo bezwaard door herinneringen aan cynisch verworven genot en lafhartige compromissen met het leven, dat ik ervoor terugdeinsde, de prilheid harer jeugd aan mij te verbinden.

Jeugd behoort bij jeugd. Zij alleen bezit het geheim van het contact tusschen ziel en bloed, en heeft recht op een liefde, even zelfvergeten als de overgave, waarin zij zichzelve verliest. En kan een oudere, geestelijk reeds weggevlucht naar een tweede bewustzijn, waar de breuk met het vleesch onher-

roepelijk is geworden, nog van overgave spreken? Bleef aan de lusten mijner begeerte het hart niet vreemd, en zou mijn bezoedeld lichaam ooit uitdrukking kunnen geven aan de teederheid, die mijn hart ontroerde?

Hoe verlamde mij deze voortdurende zelfontleding, in die dagen, waarin de verfijnde geoefendheid mijner zintuigen mij martelde met de herinnering aan haar geurend lichaam. Met geweld moest ik mij weerhouden niet naar den Haag te gaan, en brief op brief werd verscheurd, voordat het mij gelukt was den argeloozen toon te treffen, die geen verdenkingen wekken kon.

In de Paaschvacantie zag ik de meisjes niet, daar Juan kou gevat had en het huis niet verlaten kon. In de zomervacantie nam Juan Ann nogmaals mee naar Zwitserland. Het huis in Groesbeek bleef gesloten. Ik bracht een eenzamen zomer door.

Indien ik niet zoo door mijn gevoelens voor Ann was beziggehouden geweest, zou ik toen ongetwijfeld reeds een alarm gezien hebben in de Zwitsersche reis. Maar mijn aandacht was zoozeer bepaald bij mijn eigen moeilijkheden, dat ik Juan in dien tijd bijna vergeten had.

Ik zag de meisjes terug op den dag van hun aankomst. Maar ofschoon ik mij herinner, dat Juan's onnatuurlijk uiterlijk een vage verwondering in mij wekte, werd ik ook dien avond tezeer door Ann's aanwezigheid in beslag genomen, om verdere aandacht aan haar te wijden.

Een maand later kreeg ik van Francis een telegram, dat Juan, na een bloedspuwing, in een ziekenhuis aan den Scheveningschen weg opgenomen was.

Ik vond tante Corry in tranen. Zij vertelde mij, dat zij reeds lang hiervoor gevreesd had. Haar verslagen woorden troffen mij als een verwijt.

Van dien dag dateert eigenlijk de groote verandering in Ann's leven.

Was onze eerste reactie op Juan's ziekte een nobel élan van medegevoel geweest, al spoedig waren wij zoozeer gewend geraakt aan het feit harer invaliditeit, dat het leven zijn gewonen gang hernam, en wij ons nauwelijks meer van het ongewone harer toestand bewust bleven.

Na de eerste gevaarlijke weken, was zij uit het groote ziekenhuis overgebracht naar een kleinere villa in den tuin. Hadden wij haar vroeger opgezocht op de Koninginnegracht, thans werd de kleine, zonnige ziekenkamer de plaats onzer bijeenkomsten.

De herinnering aan ons leven, zooals het vroeger geweest was, gleed weg uit onzen geest. De beelden van vroolijke wandeingen en dwaze streken vervaagden. Wij raakten vertrouwd laan den aanblik der nonnen, aan de hygiënische leegte van het vertrek, aan thermometers en bezoekuren, en zelfs aan de zichtbare veranderingen, die Juan's uiterlijk gedurende de verwoestende ziekte onderging.

Het was evenwel niet enkel aan den tijd te wijten, dat wij ons zoo gemakkelijk aan deze nieuwe levenswijze aanpasten. Juan zelf wenschte niets vuriger, dan ons de belemmeringen van haar toestand te doen vergeten.

Ik herinner mij nog zeer goed, dat zij, in het begin harer ziekte, tijdens de bezoekuren de oogen gesloten placht te houden, en een stilzwijgen bewaarde, dat ik oorspronkelijk aan haar lichaamszwakte toeschreef, maar waarvan ik later de juiste bedoeling heb begrepen.

Haar trots leed onder het medelijden, waartoe haar ziekte noodwendig opwekte, en waarvan zij de twijfelachtige oprechtheid als een vernedering onderging. Ik heb haar herhaaldelijk met geërgerde stem bezoek hooren weigeren van bekenden, die, deels uit belangstelling, deels uit plichtsgevoel, haar plotseling met toewijding overlaadden.

Zij liet de kostbare doozen bonbons, die haar dagelijks werden toegestuurd, door de verplegende non naar de kinderzaal brengen, en zocht een uitvlucht, om de bloemen uit de kamer te verwijderen.

Zoodra een geringe vooruitgang in haar toestand haar een oppervlakkigen schijn van beterschap verleende, slaagde zij erin, op wonderbaarlijke wijze, ons den ernst harer ziekte te verheimelijken.

Toen de winter begon, was zij zoover, dat zij aan onzen arm op zonnige dagen een kleine wandeling in den tuin maken kon. De medicus, die haar behandelde, een zachtaardig bejaard man, riep mijn hulp in om haar te overreden naar Zwitserland

te gaan. Ieder op onze eigen wijze trachtten Ann en ik haar van den noodzaak daarvan te overtuigen. Zij glimlachte welwillend, maar weigerde, zonder een reden daarvoor te geven.

In dezen tijd begon ook tante Corry erop aan te dringen, dat zij in het huis op de Koninginnegracht terugkomen zou, waar haar verzorging op dezelfde wijze zou worden voortgezet, maar de gezelligheid zooveel grooter zijn kon.

Maar ook op dit voorstel ging Juan niet in. Zij liet haar boeken naar het ziekenhuis overbrengen. Om den tijd te korten, daar het haar verboden was zich met het inspannende gymnasiumwerk te vermoeien, hervatte zij haar teekenlessen, een oude liefhebberij, die zij, de laatste twee jaar, voor de vele privaatlessen had moeten opgeven.

Zij leefde in de kleine, zonnige balconkamer als in een eigen appartement. Daar de kleine villa slechts een dépendance voor herstellende patienten was, ontkwam zij aan het strengere régime van het groote ziekenhuis, en haar charmante glimlach, die de aan tucht gewende nonnen ontwapende, stelde haar in staat een vrijheid te verwerven, die het haar mogelijk maakte haar leven in te richten, zooals zij dat wenschte.

Haar bezoek werd niet gecontroleerd, en zij kon, indien zij dat wilde, hare gasten voor lunch en avondeten bij zich houden.

Ik zocht haar in dien tijd regelmatig op, en heb aan deze middagen, in haar kleine kamer doorgebracht, een herinnering behouden, als aan den besten tijd, dien wij gedrieën hebben meegemaakt.

Ann, die onmiddellijk het plan geopperd had van school te gaan, daar zij het haar plicht achtte, Juan het leven op te vroolijken, zooals zij voorgat, had, door Juan's verzet, gelukkig dit dwaze besluit weer laten varen. Zij bouwde luchtkasteelen over hetgeen er gebeuren zou, als zij haar eindeexamen gedaan had. Juan sprak over een huisje in Zwitserland, waar zij beiden zouden gaan wonen, een toekomstplan, waarvan de verwezenlijking zoo gemakkelijk en dichtbij leek, maar dat, door een oogenschijnlijk onbeduidende gebeurtenis, voorgoed onmogelijk worden zou.

In het voorjaar vatte Ann een lichte influenza, die, ofschoon van niet de minste beteekenis, haar voor veertien dagen in huis hield. En deze plotselinge bevrijding uit den tredmolen

van het schoolleven, bracht haar een zelfstandigheid, die definitief haar leven gewijzigd heeft.

Toen zij op school terugkwam, besefte zij, dat zij op jammerlijke wijze achter gekomen was. Met geringe energie zou zij in weinig tijd het te kort hebben kunnen bijwerken. Maar Ann heeft nimmer behoord tot die naturen, die het lot trachten te forceeren. Haar belangstelling voor de extra lessen, waaraan Juan thans ontbrak, was reeds in het begin van Juan's ziekte aanmerkelijk verminderd, en de zekerheid van een naderend échec verslapte zoozeer haar vreugde in het werk, dat zij roekeloos alles varen liet.

In dienzelfden tijd had ik de onvoorzichtigheid, Ann op een mijner vluchtige bezoeken aan het huis van mijn vader mee te nemen. Er was een feestje en wij vielen in een rumoerig en gemengd gezelschap. Ann, verlegen door de vele onbekende gezichten, hield zich, aanvankelijk, schuchter aan mijn zijde. Later evenwel, opgewonden door den bijval en de champagne, werd zij moediger. Haar oogen begonnen te schitteren, haar lenige lange beenen konden het rhythme van de dansmuziek niet langer weerstaan. Ik wilde heengaan, maar men weigerde Ann los te laten. Geërgerd moest ik toezien, dat zij van den eenen arm in den anderen overging. Men lachte met haar en maakte complimenten, die zij, blozend, maar met kinderlijk pleizier aanhoorde. Zij had weldra haar eenvoudig katoenen kleedje vergeten, haar luide stem werd vrijer, de champagne, die haar naar het hoofd steeg, dwong haar, tijdens het dansen, de oogen te sluiten. Zij liet zich willoos meevoeren, en menige mannenmond kuste, tijdens den dans, de roode krullen.

De ‘tuinier’ reed ons in zijn auto terug.

Deze toevallige kennismaking met Alice, had ten gevolge, dat Ann in het kleine landhuis in Wassenaar kind aan huis werd. Het plotseling succes verblindde haar. De school werd in haar oogen een kinderachtige beuzelarij, waarmede het dwaas was den tijd te verknoeien.

Zij begon Juan te verwaarloozen. Wij wisten toen nog niet, dat zij reeds niet meer naar school ging, maar geheele dagen in Wassenaar doorbracht. Eerst later heb ik begrepen, dat Alice niet onschuldig geweest is aan hetgeen korten tijd daarna gebeurde.

Op een middag, toevallig in de stad zijnde, kwam ik Ann tegen in gezelschap van Cyril. Zij zag mij niet, en ik wachtte er wel voor mij te toonen. Dien avond, bij Juan, betrapte ik haar op de eerste leugen.

Wij hadden bij Juan gegeten, maar Ann gaf voor dat zij schoolwerk te maken had en vroeg naar huis moest. Daar ikzelf den laatsten trein naar Nijmegen hebben moest, sloot ik mij bij haar aan.

Ik luisterde met beklemd hart naar haar zorgelooze stem, die opgewekt naast mij klonk. Van tijd tot tijd hief zij haar dwaas, charmant gelaat even naar mij op, met een snellen oogopslag, waarbij de lange wimpers vluchtig het dons der zachte wangen streelden.

Haar gang was luchtig en veerkrachtig, sterk van zelfverzekerdheid, zooals de jeugd altijd is bij dit eerste binnentreden in levens overvloed. Ik wist, dat zij op weg was om Cyril te ontmoeten. Een moedelooze triestheid beklemde mij, en in spijt van mijn ernstig voornemen, om niet van de ontmoeting van dien middag te gewagen, zeide ik plotseling:

'Hoelang denkt Cyril te blijven?'

Mijn onverwachte vraag deed Ann stilstaan. Een heftige blos steeg haar naar de wangen. Zij antwoordde niet dadelijk, en in haar oogen, die mij een moment lang scherp aanzagen, maakte de uitdrukking van verwondering allengs plaats voor een harde, argwanende vijandigheid.

'Dat weet ik niet,' antwoordde zij, terwijl zij het gelaat weer afwendde en haastig verder ging.

Het bleef een oogenblik stil tusschen ons beiden. Ik hoorde haar ademhaling snel en heftig naast mij gaan, en ik besefte, met een zelfverwijt, dat mij de tranen naar de oogen drong, dat zij mij op dat oogenblik verwenschte.

Voor wij aan het kruispunt gekomen waren, waar onze wegen zich scheidden, hield zij mij staande.

'Je hoeft mij niet te bespionneeren, Bill. Als ik Cyril zien wil, dan kan ik er altijd wel een manier op vinden. En je kunt dit aan Juan zeggen ook.'

Voor ik een antwoord had kunnen vinden, was zij weggevlucht en in het donker verdwenen.

Van dien avond dateert haar wantrouwen tegen mij. Mijn

onvoorzichtige woorden hadden een vijandigheid tusschen ons doen ontstaan, die mij te meer kwetste, daar ik wist, dat zij zich in mijn bedoeling vergiste.

Maar zij gaf mij geen kans mijn fout te herstellen.

Op meedoogenlooze wijze liet zij voelen, dat ik teveel was geworden in haar leven en dat er andere dingen waren, die haar meer belangstelling inboezemden, dan mijn vermaningen van ouderen man.

Zij ging er een vermaak in vinden mij belachelijk te maken, en greep iedere gelegenheid aan om het leeftijdverschil tusschen mij en haar op den voorgrond te stellen.

Ook gaf zij zich geen moeite meer, mij haar samenkomsten met Cyril te verbergen, en de uitdagende blik harer spottende oogen tartte mij, haar geheim aan Juan te verraden.

Zij bracht nog slechts vluchtige bezoeken aan Juan, en de leugens, die zij verzon om spoedig weer weg te kunnen komen, werden slordiger en doorzichtiger, naarmate zij zich ervan bewust werd, dat noch ik, noch Juan hare uitvluchten geloofden.

Van Alice hoorde ik, dat Ann bijna dagelijks bij haar was, maar de zegevierende blik harer koele, grijze oogen, weerhield mij ervan bijzonderheden te vragen.

Ik weet niet, wat er in dezen tijd in Juan's hoofd omging. Zij verviel weer in de buien van stilzwijgendheid, die ik van vroeger kende, en ontweek ieder gesprek, dat tot het onderwerp Ann leiden kon.

Zij teekende veel, meestal naar model; bij toeval kwam ik te weten, dat zij dikwijls des avonds meisjes ontving, die voor haar poseerden.

Ik kwam mij, gedurende die periode meer dan miserabel voor.

Mijn onrust over een ongeluk, waarvan ik dagelijks de onafwendbaarheid meer ging vreezen, dreef mij vaker naar den Haag, dan ik tegenover mijn werk verantwoorden kon. Maar ieder nieuw bezoek doordrong mij scherper van het besef mijner onmacht.

In het huis van den kolonel vermoedde men niets. Ik durfde aan Francis en Rosy niet van Cyril's verblijf in Holland te gewagen.

Ik begreep, dat Ann mij ontglipt was. Een enkel onvoor-

zichtig woord, in werkelijkheid niet anders dan een onbeheerschte uiting mijner jalouzie, had mij in haar oogen onherroepelijk gedegradeerd tot de horde der vijandelijke ouderen, en had mij voorgoed haar vertrouwen doen verspelen. Welke hoop bleef mij, dat ik dat vertrouwen nog ooit terugwinnen zou?

* * *

De weken gingen voorbij, en de zomervacantie, die met het eindexamen Ann's schoolleven had moeten besluiten, naderde.

Er gingen dagen voorbij, zonder dat wij Ann zagen verschijnen. Maar op een stormachtigen avond, twee weken voordat de examens beginnen zouden, kwam zij onverwacht aanloopen.

Zij had bloemen meegebracht, en kwam, tegen haar gewoonte in, aarzelend binnen. Haar oogen stonden ernstig, en om haar lippen trilde de overmacht van een emotie, die ik, in mijn verblinding, toeschreef aan den eindelijken omkeer in haar gevoelens, waarnaar ik zoo vurig verlangd had.

Zij zette zich op een stoel naast het bed. Wij spraken weinig. Juan's smalle hand had zich toegevouwen om Ann's sterke, bruine vingers. En waarom vond Ann niet de kracht zich los te maken van den greep dier vingers, wier macht zij dikwijls zoo gehaat en wier kostbare vriendschap zij zoo roekeloos verspeeld heeft?

Eerst later heb ik begrepen, hoezeer ik mij in den aard harer gevoelens vergiste. Haar aandoening was geen vreugde over een teruggevonden bezit, maar een plotseling besef van verlies.

Beseffen wij niet, eerst op het oogenblik van het verraad zolf, de volle waarde van hetgeen wij op het punt staan prijs te geven?

Toen wij afscheid namen, en zij zich over Juan heenboog, drong een warme vloed van tranen haar naar de oogen. Een oogenblik hielden haar krachtige jonge handen, Juan's klein wit hoofd omsloten.

Toen wij even later naar buiten traden, sloeg een wilde storm tegen ons aan. Wij gingen zwijgend naast elkander onder de zwiepende boomenkruinen. Ik had mijn arm door den hare gestoken en sloeg, zonder spreken, den Zeeweg in.

De golven beukten tegen den strandmuur. Boven onze hoofden zwaaide de vuurtoren zijn halfronden van licht over het zwarte water.

‘Een wilde nacht,’ zeide ik schertsend. ‘Een echte nacht voor drama's en zelfmoorden.’

Zij antwoordde niet. Onder het licht van een lantaarn zag ik, dat zij huilde.

Ik maakte mijn arm van den hare los en drukte haar hoofd aan mijn schouder. Door haar tranen heen, glimlachte zij mij toe, en evenals op dien gedenkwaardigen avond in mijn werkkamer, voelde ik plots alle zelfbeheersching mij ontglijden. Het wonderlijke geluksgevoel, ijl en tintelend, en buiten het bereik van mijn wilskracht, sloeg opnieuw door mij heen. Er bleef geen ander bewustzijn meer, dan de dronkenmakende geur van haar lokken, die de wind mij in het gelaat woei, en de diepe zachtheid harer lippen, waarvan mijn hartstocht schaamteloos bezit nam. Ik heb geen verdediging voor mijzelf. Noch voor hetgeen ik aan Ann misdeed, noch voor het lafhartig verraad, dat ik tegenover Juan pleegde.

Er zijn begeerten, die, God weet uit welke vertwijfelde diepte van een aan onszelf verborgen wanhoop ontstegen, machtiger zijn dan de weerstand onzer menschelijke zelfbeheersching, en buiten het bereik van moraal.

Wist ik, dieper in Ann's leven vervlochten, dan ikzelf wel meende, misschien onbewust, dat ik haar verliezen ging?

Bij de huisdeur gekomen, vroeg zij mij niet, als gewoonlijk, mee naar binnen te gaan. Maar wij bleven geruimen tijd tegenover elkander staan, zonder te spreken, en ik herinner mij nog, dat ik mij vagelijk verwonderde over een vreemde melancholie in den blik, waarmede zij mij aanzag.

Door de straat kwamen snelle voetstappen nader.

Het was Francis, die met verwonderde nieuwsgierigheid van mij naar Ann keek.

Terwijl zij met den huissleutel de voordeur opende, vroeg zij, malicieus:

‘Zal ik maar weer sluiten?’

Maar noch Ann, noch ikzelf, vond de kracht tot antwoorden.

Het duurde lang, voor ik in de kille hotelkamer, waarheen ik haastig weggevlucht was, dien nacht den slaap vatten kon.

IX

Toen ik den volgenden morgen in Mook aankwam, vond ik daar het telegram van den kolonel, dat mij Ann's vlucht meedeelde en mijn hulp inriep. De weinige woorden, die mij geen verderen uitleg gaven, verpletterden mij.

Wat kon ik doen? Er bleef niets anders over, dan mijn werk voor eenige dagen aan een collega over te doen en zoo spoedig mogelijk weer naar den Haag terug te gaan.

In het begin van den avond belde ik aan het huis van den grootvader aan.

Beneden in de oververhitte, kleine eetkamer vond ik den kolonel. Hij zat aan de tafel met het hoofd in de handen. Zijn kleine grijze oogen waren bloeddoorschoten.

Rosy, aan het andere einde der tafel, snotterde in haar zakdoek. Ik kan geen ander woord vinden voor het huilerig gejengel, dat zij in spijt van Francis' weinig opbeurende snauwen, hardnekkig volhouden bleef.

Francis zelf was de eenige, die het hoofd niet verloren had. Zij vroeg mij zakelijk, of ik reeds gegeten had, en schonk mij, op mijn bevestigend antwoord, zonder overhaasting een kop thee in.

Ik brandde van verlangen om het verhaal van Ann's vlucht te hooren, maar durfde haar naam niet uitspreken in bijzijn van den kolonel, wiens gezwollen gelaat en verwezen blik mij verontrustten.

Ik beduidde Francis, dat wij eerst haar vader naar bed moesten zien te krijgen, en nadat het ons eindelijk gelukt was hem naar zijn slaapkamer te brengen, waar hij zich als een kind door ons uitkleeden liet, verzocht ik haar mij de geheele toedracht der zaak te vertellen.

Ann had dien morgen om negen uur, als gewoonlijk het huis verlaten, en was niet met de koffie thuisgekomen. Niemand had daar aanvankelijk aandacht aan gewijd, daar zij, sinds Juan's ziekte, meermalen zonder bericht in het ziekenhuis was blijven eten. Later was er evenwel een briefje aan huis bezorgd, door Ann's hand geschreven en met den volgenden inhoud:

‘Laat vader zich niet ongerust maken. Ik ben weggeloopen. Alles is in orde.’

Ondanks den ernst van het oogenblik kon ik niet nalaten in den lach te schieten.

‘En heb je geen idee, waar zij zijn kan?’

Francis deed een langen haal aan haar sigaret en antwoordde laconiek:

‘Bij Cyril, waar zou zij anders zijn?’

‘En wat denkt je vader te doen?’

Francis haalde de schouders op.

‘Vader is net gek. Er is geen verstandig woord met hem te spreken. Hij wilde de politie waarschuwen, maar als moeder dat hoort krijgt zij een beroerte. Ik voor mij geloof, dat het het beste is, heelemaal niets te doen. Zij komt vandaag of morgen toch wel met hangende pootjes terug.’

Ik moest in mijn hart toegeven, dat dat misschien de verstandigste houding zijn zou. Maar kon men een kind van achttien jaar zoo maar aan haar lot overlaten?

‘Ik zou morgen naar Parijs kunnen gaan en trachten haar daar te vinden,’ stelde ik voor.

‘Alsof je zonder adres maar zoo gemakkelijk iemand in Parijs vinden kan.... Bovendien, wie zegt je dat zij niet in Engeland is?’

Er viel op dit argument bitter weinig te zeggen.

‘Hoe is zij aan een pas gekomen?’

‘Die had zij nog van Zwitserland.... God weet, hoelang zij al met dat plan heeft rondgeloopen. Maar tegenover vader is het een vuile streek.’

Zij schonk mij een whisky in. Haar laconieke nuchterheid kalmeerde mij. Daar ik den kolonel niet zonder toezicht wilde laten, besloten wij op te blijven. Eerst tegen het ochtendgloren toen hij in een zwaren slaap was gevallen, zond ik Francis naar bed. Alleen, in de kleine eetkamer, wachtte ik terneergeslagen den morgen af.

Zelfverwijt en nabeschouwingen, dubbel ontmoedigend, waar iedere hoop vervlogen was, martelden mijn brein.

Had ik deze dwaasheid kunnen voorkomen? Was het niet mijn plicht geweest met haar te spreken? Was de lafheid, die mij ervan weerhouden had tegen over haar mijn plicht van

oudere te vervullen, niet indirect schuld aan deze daad?

Om zeven uur kwam het brutale kind, dat de huishouding deed, beneden en maakte mij een soort van ontbijt gereed.

Met bezorgdheid zag ik het ontwaken van den kolonel tegemoet.

Voordat hij evenwel wakker werd, bracht de post mij een briefje van Ann, dat mij, per expresse, van Mook nagezonden was.

'Ik ben met Cyril meegegaan. Wij gaan in Engeland trouwen, wees niet boos op me.'

Onder aan de bladzij was een Engelsch adres gekrabbeld.

Ik weet niet hoelang ik roerloos met het kleine vodje papier in mijn handen heb gezeten, niet bij machte een enkele gedachte vast te houden.

Waarom had zij aan mij alleen haar adres opgegeven? Twijfelde zij reeds van tevoren aan haar besluit, en beduidden deze weinige woorden misschien een bede om haar niet in den steek te laten?

Ik sprak tegen niemand over Ann's brief, en overwoog, hoe ik erin slagen kon, den kolonel thuis te laten, en alleen Ann terug te zien.

Dit gelukte mij evenwel gemakkelijker, dan ik gedacht had. Want, ofschoon hij tot tweemaal toe koppig trachtte op te staan en zich aan te kleeden, weigerden zijn beenen den dienst, en moest hij er tenslotte van afzien mij te vergezellen.

Ik beloofde hem Ann te zullen vinden, en liet hem achter aan den zorg van Francis en een medicus, dien ik in allerijl ontboden had.

Ik dankte den hemel, toen eindelijk de huisdeur achter mij in het slot viel.

Allereerst haalde ik in de stad mijn ticket voor de nachtboot. Daarna begaf ik mij naar Juan.

Zij had koorts en ik vond haar in bed. Zonder omwegen vertelde ik haar hetgeen er gebeurd was. Het is mij nimmer mogelijk geweest, tegenover Juan de waarheid te verbergen, en nog minder om die te verzachten.

Ik toonde haar het briefje, dat ik dien morgen ontvangen had. Zij las het eenige malen achter elkander en staarde toen, stilzwijgend, langs mij heen uit het venster.

‘Ik heb mijn ticket al genomen, ik ga vanavond nog naar Londen.’

‘Wat wil je er doen?’

‘Ik weet het zelf niet....’ Terwijl ik deze woorden uitsprak, drong het eerst duidelijk tot mij door, dat mijn tocht naar Engeland waarschijnlijk geheel nutteloos zijn zou, en dat ik eigenlijk alleen wenschte te gaan, om Ann terug te zien, en haar stem te hooren.

‘Zij zal niet met je mee terugkomen....’ hervatte Juan.

‘Maar ik heb haar vader beloofd, dat ik met haar spreken zou.’

Zij zag mij aan met een wonderlijken blik, en zweeg.

Ik bleef bij haar koffiedrinken, en later, toen zij rusten moest, nam ik een boek en zette mij voor het venster, zonder te lezen.

Juan had de oogen gesloten, maar, zooals ik dat vroeger in Cornwall geweten had, wist ik ook toen, dat zij niet sliep.

Bij het afscheidnemen vroeg ik:

‘Moet ik nog een boodschap van je aan Ann overbrengen?’

Er gleed een bitter lachje over haar gelaat.

‘Je kunt haar mijn gelukwenschen doen,’ antwoordde zij luchtig. Maar haar oogen stonden hard.

* * *

Den volgenden morgen kwam ik, uitgeput van mijn twee slapelooze nachten, in Londen aan.

Daar het te vroeg was om Ann op te zoeken, hing ik een paar uur in de stad rond. Tegen elf uur begaf ik mij op weg naar het opgegeven adres, en stond een oogenblik later in het armoedige hotelkamertje, waar Ann en Cyril verblijf hielden.

Zij begroette mij zonder verwondering, en tegenover haar argelooze vrijmoedigheid, voelde ik ieder verwijt machteloos.

Cyril was uit en zij liet mij binnengaan in de kleine kamer, die nog niet aan kant gemaakt was.

Zijzelf was nog niet aangekleed. Zij stond voor mij, in een zijden dressing gown, dien zij haastig over haar naaktheid omgeslagen had, en met de hand onder de borst bij elkander hield.

Haar gouden krullen waren in wanorde, en in haar vochtig-

glanzende oogen, droomde nog de herinnerring aan den voorbijen nacht.

De resten van een klein souper, met bloemen en wijn, stonden op het tafeltje voor het onopgemaakte bed.

Een plotselinge moedeloosheid overviel mij, een malaise, zoo hopeloos, dat ik het liefst weer was weggevlucht. En toch, had ik mij, gedurende den slapeloozen nacht op de boot, niet alles juist zoo voorgesteld?

Na een lange pauze vond ik niet anders te zeggen dan:

'En Cyril?'

'Cyril is uit. We hebben maar weinig geld, en hij moet zoo gauw mogelijk iets gaan uitvoeren.... Het is hier een bende, Bill, maar je begrijpt....' Zij brak plotseling af, een roode blos steeg haar naar het gelaat.

Gewillig zette ik mij op den stoel, dien zij voor mij aanschoof.

'Je vader heeft het zich erg aangetrokken,' zeide ik, werktuigelijk, maar op hetzelfde moment had ik spijt van deze woorden, die mij zoo belachelijk grootvaderlijk voorkwamen tegenover den zorgeloozen durf van Ann's jeugd.

Zij hief met een snel gebaar het hoofd op.

'Er is niets meer aan te doen, Bill. Wij zijn gisteren getrouwd. Het was de eenige manier, jullie zouden mij nooit met Cyril hebben laten meegaan.'

Ik wist niet wat te antwoorden. De werkelijkheid is zooveel redelijker dan moraal en overwegingen. Wat vermogen woorden tegenover de waarheid van een daad?

Zij moet mijn verslagenheid hebben begrepen, want zij kwam plotseling naast mij staan en legde haar kleine, sterke hand op mijn schouder.

'Je hoeft over mij niet te tobben, Bill. Ik kom er wel. Wij blijven nog een paar weken in Londen. Dan gaan we door naar Parijs, waar Cyril lessen zal zien te krijgen. En ik ga misschien ergens dansen. Het leven in den Haag was toch niets voor mij.'

'En waarvan moeten jullie leven, zoolang Cyril niets gevonden heeft?'

'Cyril is bezig den vleugel van zijn moeder te verkoopen. Dien kunnen wij toch niet naar Frankrijk meenemen.'

'Je komt dus niet meer terug?'

'Neen, Bill' antwoordde zij eenvoudig.

Ik stond op. Wij stonden tegenover elkander, en ik zag haar aan, zooals ik nimmer tevoren den moed gevonden had haar aan te zien.

'Dat is dus afgeloopen, Ann. Je hebt ons dus werkelijk voorgoed in den steek gelaten.'

Zij knikte.

Ik stak mijn hand naar haar uit, die zij aannam en vasthield.

'Kan ik nog iets voor je doen?'

En weer antwoordde zij met diezelfde, wreede oprechtheid:

'Neen, Bill.'

'Dan kan ik dus weer weggaan.'

In haar oogen kwam een wonderlijke uitdrukking.

'Bill, toe, vergeet mij,' zeide zij plotseling ernstig. 'En zeg aan Juan, dat zij mij ook vergeten moet. Ik ben jullie niet waard.'

'Ik zal je nooit vergeten, Ann,' antwoordde ik. Ik maakte mijn hand los uit de hare, en opende de deur.

Zij volgde mij en bleef mij op het portaal nazien. Toen ik mij, halverwege den trap, nog eenmaal naar haar omwendde, zag ik, dat zij tegen den deurpost leunde en het gelaat in de handen verborgen had.

Dienzelfden nacht nog stak ik over naar Holland.

X

Het is noodeloos uit te wijden over de verslagenheid, waarin ik in Holland terugkwam.

Ann was weg, vrijwillig weggevlucht van Juan en mij. Ik had mijn eenige kans verspeeld.

De kolonel was een gebroken man. Ik wist hem te overreden zich bij Ann's huwelijk neer te leggen en niet door onvoorzichtig optreden of dreigementen den terugweg voor haar af te snijden.

Ofschoon zijn verontwaardiging tegen Cyril hem bij oogenblikken tot buien van ontoerekenbare drift bracht, begreep ik, dat hij niet licht tot daadwerkelijk optreden overgaan zou.

Hij liet zich gaarne door mij kalmeeren, en legde zich, ofschoon met vloeken en zuchten, tenslotte bij mijn raadgevingen neer.

Francis, met iets van spot en nieuwsgierigheid, vroeg bijzonderheden over Cyril.

Het bezoek, dat ik aan Juan bracht om haar van mijn ontmoeting met Ann te vertellen, ontmoedigde mij nog slechts erger. Zij ontving mij, zonder belangstelling, zij vroeg niet naar Ann, en voor het eerst scheidden wij met een pijnlijk gevoel van gêne.

Kort daarna kreeg ik een briefje van haar uit Davos. Zij schreef mij, dat zij voorloopig in Zwitserland zou blijven, waar de lucht haar goed deed, en het leven haar lichter viel dan in Holland. Geen woord over Ann, geen woord over haar eigen toestand, geen woord om mij tot terugschrijven aan te moedigen.

Ik had met Ann ook Juan verloren.

* * *

Zomer en herfst gingen zonder afwisseling voorbij. Ik kwam zelden meer in den Haag. Om mijn belofte aan Eduard gestand te doen, zocht ik een paar maal Jopie op. Maar zij was niet meer dezelfde van vroeger. Zij had zich over Eduard's vertrek heengezet, en repte niet over naar Indië gaan. Zij ging veel uit: de moeder, die sedert den dood van den vader bij haar was komen inwonen, deed de huishouding. Ook de vriendin, die ik bij het trouwen ontmoet had, scheen in huis te wonen. Tweemaal vond ik een auto voor de deur wachten, en ging heen zonder bellen. Ik merkte, dat de moeder mij ongaarne zag, haar houding tegenover mij was argwanend.

Aanvankelijk was ik van plan geweest, Eduard mijn vermoedens te schrijven, maar tenslotte had ik geen bewijzen, en bovendien kende ik Eduard te goed, om niet te weten, dat hij zijn verplichtingen tegenover Jopie gestand zou blijven. Ik wist, dat ik op geen enkele wijze hem helpen kon. Hij schreef mij zelden meer.

Ook mijn verhouding tot Alice was er niet op verbeterd. Op een avond had zij mij uit zichzelf over Ann's vlucht gesproken. Zij liet doorschemeren, dat zij ook Cyril ontmoet had, en van

Ann's plan geweten had. En ik kreeg den indruk, maar dit is een gevolgtrekking, die ik zelf uit haar woorden maakte, dat zij zelfs Cyril en Ann daarbij behulpzaam geweest was. Ofschoon de toon, waarop zij tot mij sprak, luchtig en nonchalant klonk, begreep ik, dat zij niet zonder opzet dezen troef tegen mij uitspeelde. Haar scherpe oogen hadden mij maar al te goed doorzien.

Bij een mijner latere bezoeken, vertelde zij mij, dat Ann in Parijs woonde. Ik begreep daaruit, dat zij met haar in verbinding stond.

In het begin van het voorjaar stierf het oude grootvadertje. De kolonel zond mij een verzoek om de begrafenis bij te wonen. Bij die gelegenheid zag ik ook Francis en Rosy terug. Op mijn vraag, wat zij gingen doen, nu het huis van den grootvader zou worden ontruimd, vertelden zij mij, dat zij voorloopig naar Blaricum dachten te gaan. De moeder had, door het geval met Ann plotseling ook voor de beide andere dochters bevreesd geworden, oorspronkelijk het plan geopperd weer een huis te huren, en het gestoorde familieleven te herstellen. Maar de kolonel, die om niets ter wereld meer met het moeilijk karakter van zijn vrouw onder een dak wilde vertoeven, had op listige wijze dit plan weten te verijdelen en was erin geslaagd voor zichzelf, en daardoor ook voor zijn dochters, de verworven vrijheid te bewaren.

Hij was door Ann's heengaan een oud man geworden. De dood van den vader, voor wien hij een grootere aanhankelijkheid gehad had, dan ik wel wist, gaf hem een tweeden gevoeligen klap.

Hij snikte als een kind, toen wij van het kerkhof huiswaarts reden.

Later, toen wij in het ontredderde bovenhuis terug waren, en de kolonel zich in de leege kamer van den gestorvene had teruggetrokken, bleef ik een oogenblik met Francis alleen. Zij vertelde, dat de dokter een hartgebrek in haar ontdekt had en haar rooken, drinken, en andere opwindende genoegens ontzegd had.

‘En daar houd jij je natuurlijk aan?’ vroeg ik schertsend.

Zij lachte haar gorgelend lachje, en begon met zorg haar lippen te verven, zonder antwoord te geven.

Ik luisterde naar de stilte, die vreemd en ongewoon in de kleine, anders zoo levendige eetkamer hing. Stoelen stonden ordeloos door elkaar geschoven, resten van een haastig gebruikt ontbijt stonden nog op een hoek van de tafel. Het witte rolgordijn flapperde bollend tegen het raamkozijn op den lichten tocht, waarop loom de zware bloemengeur naar buiten dreef. In de kamer naast ons hoorde ik den kolonel op en neer gaan, laden opentrekken en papieren verscheuren. Nu en dan een hard snuiten. De klok tikte.

Ik dacht aan Ann, aan den kleinen grootvader, wiens pijpje nog op den aschbak lag. Francis stem wekte mij plotseling op.

'Ja, Bill, we zijn nu alletwee buiten gevecht gesteld, ik om mijn hart en jij....' Zij zag mij plotseling aan met een goedhartig medelijden. 'Je bent een gek, Bill, om nog over haar te denken. Zij gaf geen bliksem om jou en Juan. Zij is altijd een verduiveld egoïst kreng geweest.'

'Niet egoïster dan ikzelf in haar geval zou geweest zijn.'

'Je bent toch een goed ventje, dat je haar nog probeert te excuseeren. Zij is het heusch niet waard. Zij schrijft vader alleen om geld van hem los te krijgen.'

'Wanneer heeft zij geschreven?'

'Van tijd tot tijd komt er een brief. En vader is nog zoo gek, om het te sturen ook. Als we niet oppassen zendt hij onze legaatjes ook nog naar Ann.'

'Ik dacht dat Cyril lessen geven zou.'

Zij lachte weer het gorgelende lachje.

'Andere lessen misschien, maar daar krijgt Ann het geld niet van in handen.'

'Hoe weet je dat?'

Zij antwoordde niet. Ik had het gevoel, dat zij meer wist, dan zij loslaten wilde.

'Als het legaatje van grootvader loskomt, ga ik naar Parijs,' zeide zij plotseling.

'Naar Ann?'

'Misschien....'

Het bleef weer een langen tijd stil. Ik begreep, dat ik weinig verder komen zou met haar.

Op dit oogenblik kwam het dienstmeisje binnen om tafel

te dekken. Ik stond op om heen te gaan. In een mismoedige stemming kwam ik dien middag in Mook terug.

Weer ging een lange, eenzame zomer voorbij. Ik leefde teruggetrokken in mijn rustig huis, grootendeels door mijn werk in beslag genomen en zonder veel over mijzelf na te denken.

Op mijn schrijftafel stonden twee kleine portretjes van Ann en Juan. Van Ann een foto in Zwitserland genomen, op een bergtocht. Haar vroolijke zorgelooze oogen lachten mij tegen, wanneer ik mij des avonds tot werken zette.

Het kiekje van Juan was een oude pasfoto, van vóór haar ziekte, dat ik eens, buiten haar medeweten, met list aan tante Corry had weten te ontfutselen. Juan, zooals ik haar, gedurende den korten periode van geluk, na haar moeders dood gekend had. Het smalle hoofd met de glanzende lijn van het donkere gescheiden haar, de ovalen boog der luchtiggepenseelde wenkbrauwen, de rustige oogen onder de lange, dunne oogleden, en de kleine spotlach rond de smalle, gesloten lippen.

Het was alles wat mij restte.

Ann's vlucht had mij tot inzicht doen komen over de dwaasheid en onvervulbaarheid van de illuzie, die ik een oogenblik in mijn onvoorzichtig hart gekoesterd had. Ik kon geen verwijt tegen haar voelen. Mijn liefde werd verteedering, de herinnering een dierbaar bezit.

* * *

In October meldde Francis mij de geboorte van Ann's eerste kind, met bijzonderheden betreffende de bevalling en Cyril's gedrag, die mij met zorg vervulden.

Ik voelde een groot verlangen haar op te zoeken, maar haar hardnekkig stilzwijgen hield mij terug. Wenschte zij mij niet langer in haar leven, of weerhield een ander gevoel haar ervan, mij den eersten wenk tot toenadering te geven?

Ik zond haar een voorzichtige gelukwensch met de geboorte van het jongetje, en ontving kort daarna, een antwoord, even aarzelend als mijn eigen brief geweest was.

Na deze schuchtere eerste poging tot toenadering, ontstond er een kleine correspondentie tusschen ons in luchtigen vriend-

schappelijken toon, een over en weer uitwisselen van voorzichtige vriendelijkheden, en moedig teruggehouden bekentenissen.

In het begin van December vroeg zij mij, of ik niet eens in Parijs zou moeten zijn. Op dezelfde ontwijkende manier antwoordde ik, dat ik misschien omstreeks Kerstmis wel eens een paar dagen vrij nemen kon.

Zij had in geen harer brieven den naam van Cyril genoemd, noch mij eenige aanduiding gegeven omtrent haar levenswijze.

A.H. NIJHOFF

Wordt vervolgd

Gedichten

I

Is dat de maan die aan de kim verrijst?
Laat ons dan gauw wat kankerbloemen snijden
En die, nog eer haar kelk ten gronde rijst,
Aan onze pas begraven doode wijden.

De lieve doode! Zie, daar is het huis
Waar ze over aarde lag, drie volle dagen,
Zóó roerloos stil en het gelaat zóó kuisch,
Als wij dat, in haar slaap zelf, nimmer zagen.

Doch naar het grafzerk zullen wij niet gaan
Maar door het raam zien naar haar laatste sponde
Die, aan den wand, verlaten schijnt te staan
Maar niet zoo leeg als wij dat meenen konden.

Want in ons hart duurt haar aanwezigheid
Schooner en sterker voort als ooit te voren,
Zij is ons aller liefste bezigheid,
Want voor een minnend hart gaat niets verloren.

Laat dies de deur en het kozijn maar dicht
En legt de bloemen op de vensterrichels,
Opdat alleen het zuivre manelicht
De koets beschijn, ter donkerroode tichels.

II

Dit is een dag van niets dan wanhoop! Desolaat
Woelen de moede wolken raadloos heen en weder,
Het schuim der zee sliert lillend in den wind en slaat
Door reet van deur en raam, in drift van drijfzand neder!

Daar is geen hope meer dat ik nog word bemind
Of ooit beminnen zal en dies het leven prijze,
Wars van de daad, die ik bij voorbaar vruchtloos vind,
Voel ik mijn hart stilaan verdorren en verijzen.

Ik wou maar weg zijn, voort, zeer verre weg van hier
Ergens waar het heel stil is en voortdurend vrede,
Verlost van alle koorts, besteld aan het bestier
Van hem, die allen troost die moede zijn gestreden;

III

‘En ons verdriet wie zal het ooit doorgronden
En wie vertroost ons, nu wij, in den nacht,
Ten rand gezeten der te zwoele sponde,
Den tijd gedenken toen wij blij zijn konden?

Wij treuren onder phosphoorgroene lampen
- Want de olie onzer lamp behield haar kracht -
Met aan de voeten sluimerlooze honden,
Maar niemand zal ons lief verdriet doorgronden.

En onze snoeren, doozen, zilvren schrijnen,
De gouden ringen, mantelgesp en spelden,
De beenen kammen, beryls en robijnen:
Al hartgeschenken van ontrouwe helden,
En onze spiegels, kokers, reukfiolen,
En onze harpen, luiten en violen,
Getouw en rokken, die thans niet meer ronken,
Dat alles ligt, verspreid in de spelonken,
Onder den gloor van phosphoorgroene lampen;

Maar als bij u de bedeklokken tampen,
Maar als bij u de landman door de dampen
Des avonds, loom van tred, ter woonstee gaat
Alwaar ter tafel zoete spijzen dampen
En vrouw en kroost zich aan zijn schouder klampen,
Dan neuren wij, schoon niemand ons gedenkt,
Midden trezoren, die men vrouwen schenkt,
Met aan de voeten sluimerloome honden,
Onder den gloor van phosphoorgroene lampen,
Van het verdriet dat niemand zal doorgronden!’

IV

Konden wij weer, in zon- en maneschijn,
Van feeën en princessen en van gnomen
Zacht droomen, maar niet weten dat wij droomen,
En argeloos als kleine kindren zijn!

Wij, bannelingen uit het paradijs
Dat wij, helaas wie weet waarom, verloren
Doch waarvan wij in avondschemer hooren
Een onuitspreeklijk wonderzoete wijs,

Die onze harten heftig hunkren doet
Naar het festijn waar wij de vreugd genooten,
Maar waar wij deerlijk werden uitgesloten
Eer wij de vreugd volmaakt hadden bevroed.

Doch ligt het schoone rijk niet in de zee?
Laat ons dan barken timmren, booten breeuwen,
En wachten tot dolfijnen en de meeuwen
Ons uitgeleide doen ter wondre ree!

Opdat wij weer, in zon- en maneschijn,
Van feeën en princessen en van gnomen
Zacht droomen, maar niet weten dat wij droomen
En argeloos als kleine kinderen zijn.

V

Zij hebben niet vermoed wat of wij worden zouden,
Maar, in spelonk en hut, een talrijk kroost verwekt;
Gezorgd voor brood en mee, 't gevilde wild gezouten
En met een dierenvacht hun barre lijf bedekt!

Die van de zee en stroom en verder regionen
Woest hebben zij gekampt met vreemde legermacht,
Maar, was de strijd geluwd, gehunkerd naar matronen
En om een enklen zoen hun vooze goon veracht.

En het verkeer gekend aan honk en pleisterplekken
Gezongen en gedanst, geslempt, getuischt, getwist,
De heerschers in der haast, zooals het heir zien trekken
Blinkend en ordeloos in avondrooden mist.

Voor roof en moord gevlucht, honger en dorst geleden
En zich het hart getroost met gods vernieuwde leer
En van het zwerven moe, gemetseld aan hun steden,
En op het schild getorst den sterkste van het heir.

De minnestreels begroet, gelachen met de narren,
Tornooi en jacht gevolgd en hoofsche minnarij
En tuk op avontuur, te voet, per boot, op karren
Naar 't heilig graf gereisd, 't scharlaken kruis ter zij.

En jaarmarkten gevierd als alle kerremissen,
Met boert en passiespel, gestaan in elk bedrijf:
Aan bellefort en kerk, aan gevels en aan nissen,
Aan trap en wand en trans, aan altaar en aan rijf.

Terwijl een droomer soms, uit duizenden verkoren,
Verachtend elke vrouw als ieder aardsch genot,
Bestorven aan zich zelf en in gebed verloren,
Reikhalzend in den glans te smelten scheen van god.

Gevolgd door andren weer, die schertsten met die wijzen
En zongen: wijn en lust, zijn 's levens hoogste doel!

Door andren weer gevolgd, die maanden: kies uw wijze,
En luister naar de stem, de stem van uw gevoel!

Zij hebben niet vermoed wat of wij worden zouden,
Maar in spelonk en hut, een talrijk kroost verwekt,
Gezorgd voor brood en mee, 't gevilde wild gezouten
En met een dierenvacht hun barre lijf bedekt!

VI

Langs wad en swim gaan wij en langs de branding zwerven
Is onze taak volbracht, in ruil voor drank en spijs,
En hunkren, het gelaat omlaaid van avondverven
Daarginds, naar het verloren heerlijk paradijs:
Het eiland in de zee dat wij, onzaalgen, derven
Sinds wij de dagtaak doen in ruil voor drank en spijs!

Wij zijn onterfden, wij, verbannen en verdreven
Uit Edens grooten tuin en het paleis der rust,
Wij zijn op wrakke booten, met gescheurde reven,
In zee gestooten en geland ter somber kust!
Maar in ons aller hart is heugenis gebleven
Van ongestoord geluk en argelooze rust!

En van het mooi bezit, dat wij eertijds bezaten,
Behielden wij de lamp van goud, de zilvren kruik
En het albasten vat vol heilende aromaten!
Maar de olie noch de zalf kunnen, naar oud gebruik,
Tot hulp zijn in den nacht, noch de kwetsuren baten:
Het krisma zoort in 't vat en de olie stolt ter kruik!

Wij waken in den nacht en staren door het duister
Begaan met deze hoop dat ginds, in plotse klaart,
Het rijk van overouds ontpluik in al zijn luister
En door ons beidend oog als vroeger zij ontwaard
Terwijl we in argloosheid en kinderlijk gefluister,
Verbaasd en onbewust de goden zijn der aard.

VII

Aan wat voor teeken zal ik het herkennen
Dat gij nabij zijt en wie roept me toe:
‘Ruim baan en vul de korven en de bennen
Met lauwergroen en roos en waterroe?’

- Zal ik het aan de zuiverheid vermoeden
Der morgenlucht of aan het volksgejuich,
Of aan de trommels, aan het heftig toeten
Van hoorn en pauk en ronk van snarentuig?

Of zal ik klare kinderstemmen hooren,
Meisjes en knapen galmend om ter meest
En zult gij, midden in die blijde koren,
Koel onverschillig gaan en als verweesd?

Of zal uw komst gelijken, die van koningen
Dravend, met groot gevolg, door een gehucht,
Waar gij dan afstijgt voor beraapte woningen
Wijl 't boersche kind bedeesd naar binnen vlucht?

Of zult gij komen als een scharenslijper,
Of leurende met blink en lucifer,
Als ketelboeter of als doedelpijper,
Of op driekoningsavond met een ster?

Of zult gij u als jongeling vermommen
Die in 't olympisch renperk triomfeert
Doch, daverend begroet door dichte drommen,
Pindaros mist, die hem volmaakter eert?

- Aan wat voor teeken zal ik het herkennen
Dat gij nabij zijt en wie roept me toe:
‘Ruim baan en vul uw korven en uw bennen?’
- Ik weet het niet, ik ben het wachten moe!

't Is nacht alweer, daar vallen duizend sterren!
Is dat het sein, dat gij genaken zult?
Alweer een ster, maar ach, zij rijst zoo verre,
Dat ik mijn hoop verlier en mijn geduld!

VIII

En moet het zijn dat ik hem vinden zal
Gehurkt en treurend over zomerrozen,
Terwijl hij, in zijn ebbenhouten doozen,
Elk blad opvangt in zijn ultiemen val,

Wat zal ik doen, laat het mij overleggen:
Verwijlen of tersluik terzijde wijken,
Ofwel mijn hand op zijnen schouder leggen
En minzaam in zijn weemoedsoogen kijken,

En fluistren: ‘Neen, wil het me niet verwijten,
Hoe wist ik het dat ik u zou begroeten,
En dat gij hier uw lieven tijd zoudt slijten
Treurend om dingen die verkwijnen moeten!’

- Ik weet het niet noch hoe ik mij gedrage
Als ik hem vind treurend bij zomerrozen.
- Ach, moest ik eens niet blij zijn, maar versagen,
Indien hij eischt dat ik bij hem verpooze!

IX

Wanneer gij komt en onzen naam zult roepen
Zullen wij niet verschijnen op de stoepen,
Maar onze poort zal wijd staan op haar herren
Niets zal uw weg versperren,
Doch wij verschijnen niet op onze stoepen!

Wij zullen wakker liggen op de sponde
Stil, moedernaakt, als Lilith voor de zonde,
In aarden schalen, zal, ter duister wanden
Het weifle nachtlicht branden
Terwijl wij wakker liggen op de sponde!

Treed binnen dan, gij zult de koets wel vinden,
De duisternis zal niet uw blik zóó blinden
Dat gij de maan niet ziet van onze borsten
Niet onzen mond ziet dorsten;
Treed binnen dan, gij zult de koets wel vinden!

En kus ons op het hoofd en mond en wangen,
Verricht de daad die wij van u verlangen
En maak ons, armen die wij zijn, nog armer
Doch zuiver schoon als marmer;
Maar kus ons op het hoofd en mond en wangen!

En laat ons liggen en gaat ijling henen
Dat gij niet weent met wie ons komt beweenen,
Wij zullen blij zijn dat gij zijt gekomen,
Hiërophant der droomen,
Maar laat ons liggen en gaat ijling henen!

X

Van vóór het dagbegin tot in den avondgloor
Hebt gij met vasten slag de zwadden neergeworpen
Maar nu de beeklok tampt, uit de verborgen dorpen,
Rijst gij en scharrelbeent om uit uw kruik te slorpen,
En bukt en neemt uw zeis, uw vest en strompelt voort.

O stille werker, gij, die wrocht sinds uw geboort,
Die leeft en leven laat, gelijk het argloos koren,
Gij, die de vrees niet vreest van veel te vroeg te hooren
Den strekel op de zeis van den gestrengen dood;

Gij, die verduldig zorgt voor het gedeesemd brood
En in het zore zweet uws aanschijns, vergenoegd,
Bij lentetijd den grond van oude terpen ploegt;

Wat is het dat mijn hart ten doode toe bedroeft?
Ik, die niet sterven wil maar eeuwig voort wil leven
En, in het zwart graniet, mijn roem wil zien gedreven
Ja koortsig, dag aan dag, dit ijdel werk beproef'!

O laat mij uw bestaan tot les tot voorbeeld zijn
Gij, die in gors en plag uw duister schoonheid groeft:
Gij, ongekende held, grootsch op den avondschijn!

AUG. VANHOUTTE

Een Spaansch volkslied

In de gezegende dagen
Van jubelen en van bloeien
Wanneer de hartstochten schroeien
En hun dorst naar de lippen slaat,
Wordt soms ons geluk door vlagen
Van sombre weedom verdorven:
Dat zijn liefden, lang gestorven,
Die beschuldigen van verraad.

De drift vervliegt als een rukwind,
Het genot blijft nauwelijks heugen,
Wat wellust heet, is een leugen,
De schoonheid een ijdel mom;
De mensch, die nergens geluk vindt,
Raakt vermoeid en afgezworven;
Naar liefden, voorlang gestorven,
Gaan dan zijn wegen weerom.

HENDRIK DE VRIES

Gedichten

Geheel den dag hebt gij mij gaande gehouden,
dood, draaiend in mij.
Maar toen de avond in u vergoudde
zeegt ge uit mij terzij

en in een rust die ik nimmer vertrouwde,
klonk zingende van de overzij
van de wateren die zich openvouwden,
de eerste heldere melodij.

Nu waaien de nooit te weten,
nameloos late geheimzinnigheden
met de wind mee dit dorp naar binnen.
De boomen, waaronder ik zelf kan gaan
in den dag, en 's nachts alleen blijven staan,
beginnen
mede te doen, vlak bij mijn huis.
Was het zoo dicht bij? Een oud hooren
maakt zich los uit mij, verloren
weer luisterend naar het nachtgetij,
dat trekt in nabijer vlagen voorbij
dan ooit te voren.

Zwaar en verschaald ligt het avondjaar
aan de kim van het einde, het hart woog zwaar
van alle werelden en van haar.

En het is genezen van hen en haar
op het èène laatste raadsel na,
hoe ze vergaan zijn en naar waar.

Met nog het eenige van haar
door de mineuren van den tijd:
alsof er achter ons iemand schrijdt
met een weenende wereld achter haar,
glinsterend tegen de eeuwigheid.

Het spel, dat kranke zinnen spelen,
die onder elkaar den dood verdeelen.

Lachend begaan om wat nog weet
de ziel van een, die speelde met

leven en licht zoo zuiver als
de wind met bloemen en zomergras.

Een door het einde ingenomen
aflaten van wat zijne droomen

vermochten over stof en steen,
hangt er een ziel te midden van

het spel, dat kranke zinnen spelen,
die onder elkaar den dood verdeelen.

Ik ben geheel terug gekeerd.
Mijn lijf is nergens bezig.
Ik ben een open morgen.
Zoo lig ik bij het klokgetik
koel in 't heelal.
Zooals een leven, pasgeboren,
uitligt. Alleen het uur
deelt het bloed en adem mede aan het staren
naar oogen, die nog sterren waren
in een vorig uur.

Een schuine muur van sneeuwen
komt leunen aan mijn schouder,
geduwd door broeder winter
en zuster stilte, - zou er
nog tijding wezen, ginter
achter het witte scherm, dan vlokken,
sneeuwvlokken, klokken, koele kilte
over de wereld en een hart,
elkaar gelijk in den winternacht.

G. ACHTERBERG

Moeder

III Een morgen

De geboortekamer van een eerstgeborene. De jonge moeder ligt te bed, den slapenden zoon heeft zij naast zich liggen. In een leunstoel vóór de gebruikte helft van het lit jumeau zit hare zestigjarige ongehuwde tante.

De tante: Al alleen om je zoon moet je rustig blijven. Je opwinding zou zijn voedsel bederven. Nu ja, je man was een oogenblik driftig, maar ik zag onder zijn geraas, dat hij zelf er van ontstelde. En hoe erkende hij daarna schuld! Natuurlijk hebben ook zijn zenuwen een paar moeilijke weken doorleefd. In mijn veeljarige tante-praktijk, tante niet alleen naar den bloede, heb ik in kamers waar een wieg was bijgezet, meer malen vreemde dingen aanschouwd. Weet je wel, dat je Willem moet dankbaar zijn? Niet, natuurlijk, voor die driftbui, maar voor iets van het tegendeel; ik bedoel een zelfbeheersching, waar ik bij Willem zeker van ben. Want met mijn vijf zintuigen houd ik in weken van verpleging er nog een zesde aan het werk en meer dan eens heb ik waargenomen, dat mannen op wie in de rest van hun leven zelden iets viel aan te merken, ten tijde dat het kindje kwam, komen moest of was gekomen, plotseling rare streken uithaalden. Ik zat er bij, dat een vader van achter in de dertig, terwijl zijn twee oudste kinderen in de kamer waren, onder het eten zich niet geneerde de meid die schoone borden zette aan te kijken en na te oogen. Anderen, ik weet van drie, hadden 's avonds telkens vergadering of moesten onverwachts naar een vriend. Soms leek het of zij plezier er in vonden, juist op een oogenblik van hun huwelijks-

leven waar ze hun vrouwen meer dan gewoonlijk dankbaar moesten wezen, zichzelven het bewijs te geven kloek en doortastend genoeg te zijn om met de huwelijkstrouw een loopje te nemen. De man, van huis uit bigamist, herkrijgt of herneemt zijn oude natuur, terwijl zijn vrouw het leven waagt om de hoogste, meest verwonderlijke daad van de natuur te verrichten.. Och nee, wind je nu niet wéér op! Jou man doet niet zoo, hij is trouw, daar ben ik vast van overtuigd. 't Zou immers dom en wreed geweest zijn, anders ook maar te zinspelen op zulke onbetamelijkheid. Maar nu ik met jou ervan spreken kan, doe ik het, kind, om erop te wijzen, dat de mannen, hoezeer hun beter-ik gelukkig mag zijn met het vaderschap, hun geduld, hunne zenuwen evengoed als de kraamvrouw zien op de proef gesteld. De monogamie is een van de grootste weldaden van het christendom, een weldaad stellig ook voor de man; maar het is niet de eenige weldaad die al te dikwijls kwaadschiks aanvaard wordt.

Het gezin is er, dank zij de moeder. Dat mij een weldaad wordt bewezen, wanneer ik bij een van mijn vele nichtjes en pseudo-nichtjes geroepen word en na ontvangst van de invitatie beginnen moet met een beroep te doen op het goed humeur van Mientje, die weer drie weken gaat met kostgeld, in welk seizoen haar vacantie ook valt; is een bewijs van de eeuwige waarheid, dat wij vrouwen er voor het gezinsleven zijn. De mannen hebben de zegen van hun werk buitenshuis; het lawaai van een kinderkamer moeten zij leeren waardeeren, zooals wij oude menschen het burengerucht van radio en gramofoon.

De jonge moeder: Willem schreide, toen ik hem zei....

De tante: Ja, hij houdt innig veel van je en.... elke bevalling brengt gevaar mee....

De jonge moeder: Het waren tranen van blijdschap, Tante.

De tante: Zoo? Dat vind ik allerliefst. En 't is een bewijs te meer, dat het scènetje van straks niemendal had te beteekenen. Je zoon denkt daar ook zoo over, anders had hij zich er wel mee bemoeid! (Terwijl de moeder met een glimlach vol teederheid het hoofd omwendt.) Nummer een!.... Hoeveel wil je er hebben?

De jonge moeder: O, ten minste een half dozijn.

De tante: Zoo? heb jij de aard van je grootmoeder?

De jonge moeder: Moeders heerlijk-gezellige kindsheid heb ik haar altijd benijd. Met z'n tweeën is niets gedaan. U met uw achten....

De tante: Negenen. (Daar de kraamvrouw haar vragend aanziet.) Je vergeet oom Kees.

De jonge moeder: Oom Kees? Da's waar, de Afrikaan!

De tante: Om hem heeft grootma wat getreurd! Dat zij nooit meer iets van hem hoorde....

De jonge moeder: Was oom met ruzie weggegaan?

De tante: Och nee, niet eens! Wel was hij ontmoedigd. Hij had notaris willen worden en was bij het kadaster terecht gekomen. Toen wou hij opeens een zaak beginnen, met een zoogenaamde vriend, die later is failliet gegaan. Het geld voor zijn aanbreng kon oom niet vinden, grootma mocht het hem niet geven van het weinige dat zij bezat en je oudoom Van Beuringen, die zijn petekind oom Jacques in het zadel had geholpen, zag in dat plan van oom Kees een gril, wat het eigenlijk ook was. Toen eischte oom zijns vaders versterf op, erg onaardig tegen grootma en met dat geld stak hij over naar Zuid-Afrika.

De jonge moeder: Wat ging hij er doen?

De tante. Het schijnt, dat hij er van alles beproefd heeft, maar niemand van ons heeft het ooit geweten. We hebben nooit meer wat van 'em gehoord. Grootma schreef overal, overal heen; aan consuls, vreemden, elk adres, dat zij had weten machtig te worden. Zij kreeg bericht, dat hij er was; maar brieven aan hem kwamen niet terecht of - hij liet ze onbeantwoord. Veel later hoorden we, dat hij getrouwd was; het stelde grootma wat gerust, maar gaf haar tevens nieuwe hoop. Zij schreef, oom Jacques schreef, anderen schreven die de famielje van de vrouw kenden.... maar tijding is er pas gekomen eenige maanden na grootma's dood, toen aan oom Jacques uit naam van de weduwe en de kinderen van oom Kees de eisch werd gesteld, hun het deel in de erfenis van grootma uit te keeren. Dat is toen natuurlijk gebeurd.

De jonge moeder: Arme grootma.... Wel haar geld....

De tante: Gelukkig heeft ze dat niet geweten. Wel heeft ze zich vaak het verwijt gedaan, nog toen die zaak al jaren

failliet was, dat zij oom ten koste van haar kleine effectentrommel niet hier had gehouden door hem te helpen. Altijd, altijd treurde zij; wij onder elkander noemden het malen en vooral oom Guus, die de tweelingbroer van oom Kees was, trok het zich aan, maakte zich boos, dat het vele goeds aan hem en al de andere kinderen te beurt gevallen, grootma nooit heenhielp over de rouw om die eene, die plomp was weggeloopen en daarna de wreede botterik uithing door z'n moèder nóóit éénig bericht te geven.

De jonge moeder: Was grootma zóó terneergedrukt? Zij bleef toch altijd in de weer....

De tante: Grootma's geestkracht wist van geen ouderdom. Zorgen bleef ze voor elk in alles. Maar het mooie gezicht was voor altijd verstrakt, want de rouw om oom Kees verminderde nooit, verliet haar niet - men kon zeggen, geen dag. En ongelukkig nog minder één nacht. Uren lag ze in donker te tobben. Ze is de beste, de hartelijkste, de zorgzaamste van alle moeders geweest en al die zuchten in de nacht waren uitingen van droefheid, maar ook van zelfverwijt, ‘dat zij hem had laten gaan’. Na grootma's lange ziekte, die winter, ben ik, zooals je misschien je herinnert, bij haar in de kamer blijven slapen. Midden in de nacht maakte zij me soms wakker, wou ze weer schrijven, nu hier-, dan daarheen; tobde dat hij van armoe kon zijn gestorven.... En eens op een nacht deed zij, zelve angstig, me wakker schrikken: er was, naar zij dacht, op de benedenluiken getikt: dat kòn oom Kees zijn.

De jonge moeder: Die arme schat!

De tante: Het droevigste was 't op grootma's zeventigste verjaardag. Oom Jacques had toen oom Kees' adres, althans meende het te hebben. Weken tevoren had hij een aangeteekende brief gestuurd met het verzoek, zoo zacht en hartelijk mogelijk gesteld, om bij deze verjaardag *iets* te doen, éénig teeken van leven te geven. Ongelukkig was grootma dat toen van oom Jacques te weten gekomen en heel de dag, de gróóte dag, waar we met ons allen wat van hadden gemaakt, onder anderen door die foto waar de gansche famielje op stond, is een lànge dag geworden, want, met de dagen ervoor en erna, is hij vervuld geweest van haar angstig verwachten, haar ongeduld eerst, toen haar altijd nog hopen op tijding.

De jonge moeder: Wat een wreedaard, die oom Kees!

De tante: Niemand weet, wat het eigenlijk was. Blijkbaar heeft hij daarginds over zijn famielje geklaagd, om meelij te wekken of de bescheidenheid van zijn positie te verklaren en werd hij daarna opgestookt, kòn hij niet anders meer dan ons negeeren.... Een andere uitlegging is er niet. Maar de rotsvaste liefde van grootma! Op de verjaardag kwam het tot een kleine uitbarsting. Oom Guus vond zich te kort gedaan, als tweelingbroer! Grootma had niet het recht zoo bedroefd te zijn over het gemis van oom Kees, nu hij er toch was!.... Eerst mokte hij min of meer in het verborgen tegen ons. Toen wist hij zich niet te bedwingen en kreeg grootma de volle laag van zijn misselijk zelfbeklag en juist daarin herkenden wij andere kinderen Kees; de tweelingbroeder leek op hem, meer dan één van de anderen. Maar grootma bleef er koninklijk bij. Het was, als hielp oom Guus haar over de smart heen, ten minste voor een oogenblik. - 'Kom eens hier,' zei ze tegen hem. 'Neen, òp de leuning van mijn stoel.' Hij hurkte er, of hij een jongen was. Grootma had haar bril afgenomen. De oude, weinig meer ziende, maar nog altijd prachtige oogen keken naar de stoute zoon op. - 'Is dat nu voor mijn verjaardag,' vroeg zij met zachte lieve lach, waarin iets was van ernst of weemoed, 'dat een van mijn kinderen twijfelt aan mijn moederliefde? Ben je uit het nieuwe testament de beeldspraak vergeten van het verlaten schaap, dat alleen telt, omdat het verloren is; en de gelijkenis van de verloren zoon? Een moeder kan geen van haar kinderen afstaan, zoolang God het niet eischt voor de hemel.' En toen trok ze dit kind tot zich en wat ze zei verstonden we niet, oom Guus wilden we er niet naar vragen, maar tante Lies, die naast grootma zat, meende verstaan te hebben: - 'Jij, juist jij, die ik in mijn schoot droeg met hem, dus toen ik dubbel mocht geven....'

Het laatste zal wel juist verstaan zijn, want met dat 'mocht geven' is grootma gekenschetst.

J. DE MEESTER

Coornhert[1)]

De landgenoot, die op H.B.S. of gymnasium zijn letterkundige opvoeding heeft ‘genoten’, vindt in de rommelkamer van zijn algemene ontwikkeling bij de naam Coornhert misschien nog vaag die van ‘humanist’, en ‘een man die tussen de partijen doorzeilde’; wellicht ook nog een grafschrift in een kerk. Met elkaar ‘niet veel zaaks’, vergeleken met wat er nog aanwezig is van iemand als Erasmus, dank zij o.a. de uitgave der Samenspraken en van de Lof der Zotheid in de W.B., waardoor diens naam wordt verlevendigd. Evenwel, de ‘algemene ontwikkeling’ zelfs omtrent Erasmus gaat in de regel niet verder dan zijn naam en het uitwendige der boekjes, tenzij iemand te Rotterdam of in de nabuurschap woont. - Dat een vreemdeling belang stelt in Erasmus, vindt de landgenoot niet verwonderlik: de man heeft immers een standbeeld! Maar dat Coornhert buiten onze grenzen eveneens gewaardeerd wordt als leider in het geestelike leven der 16e eeuw, - ik moet bekennen, dat mij zelf dit pas werd geopenbaard, nadat de Amsterdamse Alma Mater mij de titel van litt. dr. had verleend: vijftien jaar geleden vernam ik dat voor 't eerst uit het tweede deel van Wilhelm Dilthey's *Schriften: Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation* (1914). Na de aangrijpende pagina's over de worsteling ‘voor de geestelike vrijheid en de mondigheid in religie, recht en staat’, na de klare uiteenzetting omtrent de verhouding tussen een Luther en Calvijn,

1) Naar aanleiding van Bronnen tot de kennis van het leven en de werken van D.V. Coornhert. Uitgegeven door Dr. Bruno Becker. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, kleine serie. 25. 's Gravenhage. Martinus Nijhoff, 1928.

stichters van een nieuw gezag, Erasmus e.a., belijders van het universeel theisme, van een rationalistiese theologie, en een man als Sebastiaan Franck, de mystiese pantheist - waarbij woorden als Humanist, natuurlike godsdienst, Aufklärung een zo ontroerende klank voor ons krijgen, dat wij voor goed verleren, ze met geestelike lauwheid, oppervlakkige zelfgenoegzaamheid te vereenzelvigen - rijst daar opeens hoog en groot de figuur van Dirk Volkertsz. Coornhert voor ons: 'Der erste Schriftsteller, welcher nach dem einsamen Sebastian Franck diesem Gefühl der Sehnsucht nach Frieden und der durch dasselbe bedingten Hingabe der Geister an die gemeinsame moralische Grundlage aller Konfessionen einen wirksamen Ausdruck gab,.... ein gediegener, gesunder, lebensfroher und für das Gemeinwohl lebender Niederländer; insbesondere Erasmus, Zwingli und die römische Stoa, welche vom niederländischen Humanismus damals erneuert wurde, wirkten auf ihn. Der von da stammende grosze und ruhige Glaube an die moralische Würde des Menschen, die in einer höheren Ordnung der Dinge gegründet ist, verbreitet sein ruhiges und mildes Licht über seinen Charakter und seine Schriften'. - (pag. 95). - En we slaan nog eens het slot van Dilthey's uiteenzetting van Erasmus' betekenis op: 'Von Erasmus geht eine grade Linie zu Coornhert, zu den Sozinianern und Arminianern, von da zu den Deisten' (pag. 77).

Niet minder belangrijk voor het Europese geestesleven achtte hem de Amerikaan Rufus Jones, die hem een 'apostle of spiritual religion' noemt (in zijn *Spiritual Reformers in the 16th and 17th centuries*, 1914).

Tot verontschuldiging der onkunde van ons, litteratoren, in dezen moet ik aanvoeren, dat C.'s grootheid meer uitkomt op religieus dan op litterair gebied. De moderne theologen der laatste 40 jaren kunnen hem beter kennen, dank zij het werk van J.H. Maronier over de mannen van het inwendige woord (1890), dat te lezen is als een inleiding tot prof. Lindeboom's *Stiefkinderen van het Christendom* (1929). Wel was er vóór Maronier reeds over Coornhert geschreven in onze taal, met name door Jan ten Brink en F.D.J. Moorrees, maar de eerste behandelde C.'s Christelike zedekunde (*Dirck Volckertsen*

Coornhert en zijne Wellevenskunst, 1860), de tweede handelde over Coornhert de Libertijn (1887). Maar Maronier en vooral Lindeboom - de laatste nog eens in zijn jongste werk Geschiedenis van het vrijzinnige Protestantisme (Deel I 1929) - tonen ons Coornhert te midden van medestrijders en tegenstanders, zodat zijn figuur voor de lezer de nodige diepte-afmeting verkrijgt.

Als het waar is, dat 'vervolgziek konfessionalisme' in de 17e en 18e eeuw volhardde in minachting, 'om C.'s naam en werkzaamheid met het brandmerk van verfoeielijke ketterij te bezwalken, of althans onder den last eens onverbloemden orthodoxen hoogmoeds te verdrukken', - gelijk Ten Brink zegt in de Inleiding van zijn boek (pag. XXVI en XXVII), dan is hierdoor toch niet verklaard, hoe het komt, dat de Groninger theologen ± midden 19e eeuw, hem niet gekend hebben, althans hem niet noemen, hoewel hun woordvoerder, prof. P. Hofstede de Groot, in zijn *Toespraak aan zijn vroegere en tegenwoordige leerlingen*, *na vervulde vijf en twintigjarige Hoogleeraarsbediening*[1] verklaart dat zij hun geestelike voorvaderen zien in Geert Groote, Th. van Kempen, Wessel Ganzevoort (sic!), Erasmus, Hendrik van Zutphen, Praedinius, Bloccius, Duifhuis, de Remonstranten, de Doopsgezinden, de meer Mystieken onder de Hervormden, de Coccejanen, de Jansenisten (pag. 78 a.w.). Zelfs C.'s Wellevenskunst was in 1854 hoogstwaarschijnlik aan Hofstede de Groot nog onbekend. Naar zijn inzien werd de moraal tot dusverre veel minder goed behandeld dan de meeste andere vakken der Godgeleerdheid. De moraal was niet veel meer dan een leer van goede werken of een plichtenleer, en men verdiepte zich in dogmatiese spitsvondigheden. 'De eer van voor een betere moraal den weg te hebben gebaand, komt later toe aan den wijsgeer Immanuel Kant' (pag. 79).

Voorzover men Coornhert toen kende, zal zijn beeld wel beantwoord hebben aan dat, wat Mevr. Bosboom-Toussaint in 1845 aan haar landgenoten voor ogen stelde in haar roman *Leycester in Nederland* (Dl. I pag. 325 Uitg. Bolle). Ze laat hem optreden als 'een grijsaard van een belangwekkend voor-

1) Te Groningen, bij A.L. Scholtens, 1855.

komen. Men had het een aartsvaderlijk kunnen noemen, als men alleen op de uitdrukking had gezien van dien antieken kop en dien zwaren zilverwitten baard; maar de afzonderlijke trekken van het bleek en eenigszins vervallen gelaat gaven niet dien indruk van hooge ruste en waardige kalmte, waarmede de verbeelding zich een achtbaren Abraham voorstelt. Ze spraken meer van scherpheid, van sluwheid, dan van vromen ernst, en de dunne, smalle lippen van zijn wijden mond,.... zagen er wel uit of ze verbleeken konden van toorn en drift; maar de oogen vooral, de kleine, diepe, levendige oogen, spraken nog van andere dingen dan vernuft en schranderheid; het was of ze flikkerden van een onrustigen strijdlust; het was die vlam, die lieden van eene vreedzame natuur nooit zien schitteren in een oog, of ze ontwijken met zorge het bereik van den persoon. De diepe voren van het breede voorhoofd werden een weinig beschaduwd door den laag neerhangenden rand van de ronden lakenschen hoed, hoogst eenvoudig omwonden met een koord'. - Houdt men dit portret bij dat, hetwelk Dilthey zich heeft gevormd na de bestudering van C.'s geschriften, dan dringt zich aan ons de overtuiging op, dat Mevr. Bosboom van C. niet veel gelezen zal hebben, en dat haar voorstelling is gegroeid uit le het zien van C.'s portret, 2e de traditie omtrent C., en 3e haar eigen gemoedsgesteldheid, zoals we die kennen uit enkele van haar romanhelden: Paul van Mansfeld, Gideon Florisz, de Delftsche wonderdokter. Zij zag C. uitsluitend als de strijdlustige dialecticus (pag. 335 vlgg. a.w.).

Is 't nog iets anders dan beleefde hoffelikheid van Jan ten Brink tegenover 'een der cierlijkste en meestgeliefde pennen, waarop Nederland zich thans mag verheffen' (pag. XXI Inleiding), als hij, na de aanhef over C. van Mevr. Bosboom te hebben aangehaald, over de rest zwijgt? Zag ook hij in hem nog een theologies querulant? Hem boeide C. het krachtigst, zegt hij, 'waar hij kalm en smaakvol de uitkomsten zijner levenservaring tot ethisch doel in pittigen en puntigen stijl te saam trekt'. - Maar, verklaart hij, het was hem niet altijd even rustig te moede, 'waar C. in zijn tallooze worstelingen tegen kerken en ketters den schellen toon zijner eeuw doet hooren.' De verlichte rationalistiese

aestheet Ten Brink, uit de tijd toen een man van fatsoen zich al gegeneerd voelde als hij in 't openbaar verscheen zonder handschoenen[1)], voelde zich wat gehinderd door de nabijheid van een levenskrachtig man met een sterke overtuiging! En zijn oppervlakkige rationalisme had geen oor voor de diepe, religieuse toon in C.'s stem. - En Mevr. Bosboom had stellig een ander beeld van C. gegeven, had zij slechts het Brievenboek gelezen.[2)]

Waren C.'s geschriften onder de aandacht der Groninger theologen gekomen, dan zouden zij daarin met dankbaarheid de Nederlandse geest hebben erkend, zo goed als in die van Erasmus en De Groot, maar tevens zouden zij ze hier en daar nogal moeilik hebben gevonden, want wij - een eeuw later levend - staan versteld van wat, naar zijn eigen verklaring, een theoloog als Hofstede de Groot niet wist. Zie hier een paar proeven: In hun letterkundig gezelschap *Nulla sine literis vita* zouden ze Plato bestuderen, op aanbeveling van de Utrechtse hoogleraar Van Heusde. Maar ze begrepen niet goed, wat in 't Symposion bedoeld werd met *het goede zelf*, *het schone zelf*, *het rechtvaardige zelf*.

Op een keer ontdekte de aanstaande hoogleraar in de academiese bibliotheek een zeer lange rij boekdelen van één schrijver, wiens naam hem zelfs niet bekend was - Herder! Hij vond in die boeken onderwerpen behandeld, waaraan hij nooit had gedacht!

In 1824 maakte een literator hem opmerkzaam op een boek van B. Constant: *De la Religion considérée dans sa source*, *ses formes et ses développements*. ‘Dat de godsdienst hare bron heeft in een eigen godsdienstig gevoel, 't welk ons even natuurlijk ingeschapen is, als het ons eigen is te ademen, te eten, te wandelen, was ons geheel vreemd en nieuw, maar werd ons uit dat boek zeker en duidelijk.’ - In 1826 hield hij zich bezig met Hugo de Groot's annotaties op het N.T. En 't was uit diens inleiding tot de brief aan de Romeinen, dat Hofstede de Groot ‘de eerste lichtstraal’ ontving omtrent een betekenis

1) Vgl. de heer van Middelnesse in Cremer's *De Betuwsche Neef*.
2) Zie pag. 123, XLIVe brief, waar C. schrijft dat hem van ‘twisthandel walght, als hem moeyelyck, niemanden stichtelyck, ende veelen argherlyck zijnde’.

van geloof, die hem voldeed, n.l. ‘een hoogachtend gevoel van Gods macht, rechtvaardigheid, grootheid en onveranderlijke trouw’. Tot nu toe had geloof voor hem betekend: voor waar houden, wat in de H.S. is meegedeeld.

Dat religie haar zetel in 't gemoed heeft, deze hoofdgedachte dankte hij aan Schleiermacher.

En 't was door een andere Duitse geleerde, C. Ullmann, dat zij Wessel Ganzevoort leerden kennen. In deze Groninger leerden zij zich zelf eerst recht kennen; zij zagen, dat zij ‘eens geestes kinderen waren van dien echten zoon van Nederland’; zonder dat zij 't wisten, had hun eigenaardigheid hen er toe gedreven, in dezelfde vrije, wijsgerige, gemoedelike, practiese geest Gods openbaring in Christus op te vatten, als Wessel had gedaan.

In 1842 schreef hij: ‘Wat Thomas van Kempen, wat Wessel, wat Erasmus hebben geleerd, is oneindig voller, ronder, veelzijdiger, en daardoor geestvoller, dan het meeste, dat de twee latere eeuwen hebben gegeven. Hun geest moeten wij kennen, gelijk nu zoo velen zoeken te doen.... Zoo bevelen wij het eeuwig Evangelie aan, en leggen het uit, en passen het toe’.

Uit dergelijke bekentenissen komt nog weer eens het peil van verval aan 't licht, waarover Potgieter herhaaldelik heeft geklaagd. Is 't wonder, dat de man, die diep in de geest van het nationale verleden was doorgedrongen, niet ophield, aan zijn tijdgenoten het voorgeslacht als een spiegel voor te houden? De Groningers deden op hun gebied, wat Potgieter deed op het zijne, maar de man, die - niet in 't Latijn, maar - in hun eigen taal hun voorlichter had kunnen zijn in hun geestelike nood, Coornhert, hebben ze niet gevonden. In zijn *Hart-Spieghel* hadden ze kunnen lezen omtrent het geloof: ‘des Gheloofs wercken, hoe wonderlijck, hoe mildt, hoe standtvastigh die oock zijn, en helpen niet sonder de Liefde. Die is der zielen leven, sonder haar zijn oock al de wercken doot in den onherboornen mensche. Die mach door afwenst van 't quade uyt vreese voor straf, ende uyt aanwenst van 't goede op hope van loon, bequaam worden tot een levendigh wercktuygh der Liefden; maar blijft daaruyt de levendmakende Gheest der Godtlijcker Liefden, de wercken sulcker liefdeloose daden blijven oock doot ende van onwaarden voor

Gode. Die is alleen het leven van alle goede wercken, niet anders dan de ziele het leven is van alle des lichaams wercken'.

In hun tijdschrift *Waarheid in Liefde* (1837-1873), bestemd 'voor beschaafde Christenen', zou Coornhert's antwoord op de vraag, hoe men zeker kan weten of men de liefde deelachtig is, stellig op zijn plaats zijn geweest: het twijfelen is al een voldoend antwoord, dat ge de liefde niet hebt. 'Mach ooc een vrijer, die een Vrijster van herten lief heeft, met ernst twijfelen of vraghen, of hij zijn Lief oock liefheeft?' Maar C.'s antwoord op de vraag, of men waarheid kan weten, zou de Groninger theologen zelf nog wel hoofdbreken gekost hebben. C. toch bedoelt met waarheid het ware zelf, en niet de een of andere mening naar aanleiding van waargenomen verschijnselen; C. ziet de vergankelikheden der wereld, de levensverwerkelikingen als afschaduwingen der eeuwige Idee. De verschijningen in tijd en ruimte ziet hij 'in 't licht der eeuwigheid', en eeuwigheid is zowel 'sonder begin als sonder eynde, oock sonder voor of na: Wesende een stille ende onveranderlijcke voorooghentheydt teffens van alle 't gene was, is, ende worden sal'.[1)]

De mens, die in zijn gemoed het eeuwige kan beleven volgens C., vindt geen bevrediging in hetstoffelikeleven; alleen voor zover het hem een beeld is van het eeuwige, van God, heeft hij er vrede mee.

De Kunstenaars der Renaissance, die de wereld om hen heen hieven uit de sfeer der onmiddellike zakelikheid in de sfeer der schoonheid, ze adelden met de glans van het eeuwige, waren bezield met hetzelfde idealisme: Coornhert was de levenskunstenaar, die het leven adelde, door het - gelijk later Spinoza - te stellen sub specie aeterni. In 1565 schreef C. in zijn antwoord op de vraag, of men waarheid kan weten: we hebben allen deel aan de genade Gods. En als iemand die ontvangen genade - hij bedoelt de goddelike rede in de mens - getrouwelik te werk stelt, dan leert hij beseffen, dat waarheid hierin bestaat, dat het begrip (het 'verstant van een dinc') gelijk (adaequaat) is aan het ding, 'niet inde substantie, maar in de ghedaente desselven. Soo danighen verstant alder

1) Brievenboeck, pag. 128 XLIV Brief.

gheschapene dingen is van eewigheyt geweest in Gode, voor ende al-eer deselve sichtbaarlijck gheworden zijn. Want soo menighvuldige, verscheydene ende onderlinghe wederwertige dingen, haast verwert, d'een van d'ander vernielt ende verdwenen moesten zijn gheweest, ten waar sij tot eenen eendrachtighen loope gheordineert waren van een eenvuldigh verstant, elck dincx aart behelsende ende vóór de Scheppinghe ende beschickinghe derselver al in de Godlycke alsienigheyt, voorooghentheyt ende voorsienigheyt wesende.... Daar is dan Godlijcke ende Menschelijcke Waarheydt. Van dese Godtlijcke Waarheyt werdt bij weynigh Menschen yet wat ghelooft, ende bij noch minder luyden yet wat geweten, door 't behulp vande redelijcke nature ende 't Godtlijcke Beeldt in ons', m.a.w. 't getal dergenen, die tot deze hoogte van innerlike verruiming stijgen, dat ze het eeuwige in het tijdelike zien, is gering.

De grote kunstenaars van alle tijden hebben 't gevoeld, in enkele wijzen is het gestegen tot die graad van bewustheid, dat het uitgesproken kon worden. Maar gemeen goed was het zo weinig, dat het uit Spinoza pas honderd jaar na zijn dood door de besten van het Duitse volk werd verstaan, en er door Bierens de Haan in onze dagen nog slechts voor een geestelike elite over wordt geschreven.[1)]

Coornherts ideale kerk zou de Groninger theologen te spiritueel zijn geweest, afgaande op hun verklaring in 't Voorbericht van de 21e jg. (1857) van *Waarheid in Liefde*, dat de nieuwe reeks van hun tijdschrift bijzonder gewijd zou zijn aan de opbouwing van de Evangelisch-Catholieke kerk der toekomst. Moe van de kerktwisten verlangden zij naar een Algemene Evangeliese Kerk, waarin alle Christenen - Katholieken, en Protestanten van alle gezindten - zouden zijn verenigd. - Dit streven zou Coornhert hebben toegejuicht, hij, wiens ideaal was de onzichtbare kerk, de geestelike gemeenschap van alle wijzen: Christenen, Joden en Heidenen. Maar de zelfgenoegzame toon der Groningers zou hij hebben gelaakt: 'Juist van Nederland mag de Heer zulk een werk verwachten. Door de Broeders des Gemeenen Levens, door

1) Zie De Gids Jg. 1929, Dl. II pag. 146.

Wessel Ganzevoort, Erasmus, Duifhuis, Huig de Groot en vele anderen heeft Hij sedert lang Nederland daarvoor bereid'. - Multatuli's parodie van dergelijke stemmen, bij monde van Droogstoppel en Wawelaar, was wel naar 't leven!

Coornhert stond ver boven zijn tijd, zegt Mevr. Bosboom-Toussaint. Zeker is, dat het de besten waren uit de tweede helft der 16e eeuw, voor wie hij een hartsvriend was. Zijn betekenis voor het religieuse leven in die eeuw is door prof. Becker zeer juist getekend, toen hij hem een apostel der volmaakbaarheid noemde. Die naam houdt in, dat C. aan de mens 't vermogen toekende, om met behulp van de rede, Gods genadegift aan de mens, zich te verheffen uit zijn zondige staat, zich te verlossen van de oude Adam en de nieuwe Adam of Christus in zich te doen opstaan. Daarom zou men C. ook de apostel der wedergeboorte kunnen noemen.

Mocht de wedergeboorte in de M.E. worden bereikt door de gaven van de Heilige Geest - in de R.K. kerk spreekt men daar nog van[1] -, of langs zeven trappen (vgl. Ruysbroeck), waarvan de eerste is die van de vreze des Heren - waardoor 't goede wordt gedaan uit vrees voor straf of uit hoop op loon, - de middelste die van 't redelik inzicht (de gave der wetenschap of der beschedenheit) - zodat de mens 't goede en kwade in zich kan onderscheiden en zelfstandig kan oordeelen, - de hoogste trap die der wijsheid, - in de 16e eeuw werd door Coornhert en de zijnen ook nog wel gesproken van huurlingen, slagvrezende knechten of loonzuchtige dienaren, kinderen en zonen Gods, maar zij kenden aan de mens een hoge mate van zelfwerkzaamheid toe om te stijgen op de ladder der wijsheid.[2] - Voor hem, die ernstig streeft naar wedergeboorte, komt het er op aan, het zuivere, niet door waan of begeerte vertroebelde licht in zich te doen schijnen, het Hemelse oog geopend te houden en het woord Gods als een lamp te doen lichten: C. wordt niet moe zijn 'cliënten' te wijzen op de bijbel als de enige onfeilbare bron. -

Wat de Broeders des Gemeenen Levens hebben beoogd, wat

1) Nieuwbarn: *Beknopt*, *kerkelijk Handwoordenboek*, 1910. Kol. 155.
2) Zie o.a. *Bronnen tot de kennis* enz. pag. 216: 'Niet zonder (Gods) wille werd het lichaam, maar zonder, ja buyten zijn wille wordt de ziele cranck van de menschen.'

Erasmus heeft aangemoedigd: de bijbel in de handen der leken, dat is in 't midden der 16e eeuw werkelikheid geworden. Overtuigend blijkt dat uit C.'s brieven, gericht tot onderscheidene personen, ijverige bijbellezers, die door hem willen worden voorgelicht in de H.S. of met wie hij disputeert over een bijbeltekst. Treffend spreekt uit C.'s antwoorden zijn door studie en nadenken gevormde lekenovertuiging. 't Is hem altijd een genot ‘ter eere Christi en tot heyl der menschen’ te confereren, maar als hij vermoedt, dat het de vrager meer te doen is om bevrediging van zijn nieuwsgierigheid dan om verheldering van oordeel, dan wijst hij hem onverbiddelik af: ‘curieuse weetzucht’ veroordeelt hij streng (Bronnen enz. pag. 219, ook Brief XXXIX). Voor de ootmoedigen, zegt hij, is de H.S. in 't geen ze nodig hebben, klaar genoeg, voor de nieuwsgierigen is ze een ‘ongrondelijke afgrond’. Aan 's mensen zaligheid doet het niets af of toe, te weten of Christus naar zijn mensheid een schepsel dan wel een zoon Gods was (XLIV Brief). 't Eerste, dat een mens nodig heeft, is kennis van zijn onverstand, van zijn blindheid; daaruit moet de begeerte in hem komen tot ware kennis van zijn boosheid en Gods goedheid, zodat hij 't kwade lere vlieden en lere bidden om armoede van geest.[1)]

Herhaaldelik drukt hij zijn vrienden op het hart, niet te volstaan met het ‘dampige lampje’, dat hij voor hen ontsteekt, maar zich te wenden tot het klare licht der H.S. ‘Want’, schrijft hij aan Dirck Jacobsz. van Montfoort, burgemeester van Leiden, ‘wij zijn niet dan roepende stemmen in de woeste slape der mensen, die maer geluyt geven, tot ontwakinge der slapenden.... Let hier wel op, verlaet de gegraven, of oock andere putten - mij ende alle menschen - ende gaet totten fonteyn des levens zelve, gij zult haest zelve een fonteyn worden’. Zo min C. zelf iets zou aannemen op gezag, zo min wenst hij als autoriteit te gelden voor een ander. ‘Ick en weet waerlic niet’, schrijft hij aan Spiegel, die op dit punt ook blijkbaar gevoelig was, ‘dat ic u of enich mensch op aerden, hij zij jong of oudt, mijne besluytinge hebbe willen aendringen’ (Bronnen 248). - ‘Niet mijn, maer Godes eygen-

1) ‘Godt behoede ons beyden voor de pest des verstants’, schrijft hij aan zijn vriend Spiegel (*Bronnen,* pag. 258).

dom zijdi. Ick wil noch mach u niet mijn eygen maken om u te doen willen, zo ick wil.... - Blijft in u vrijheyt,[1] want ick de mijne om niemant en wil missen', a.w. 249).

De naam 'apostel' komt C. toe niet slechts om zijn behoefte tot getuigen, om zijn medemensen tot de ware kennis van zich zelf te brengen, maar ook doen verschillende brieven door hun overeenkomstigen inhoud aan zendbrieven denken. Karakteristiek in dit opzicht zijn brief VII uit het Brievenboek en brief 3 uit de Bronnen; de laatste is geschreven in Julie 1575 aan zijn vriend Van Montfoort, en de eerste aan Mr. Cornelis de Groot, (oom van Hugo), professor te Leiden, en dus van enigen tijd later. In brief VII vat C. op verzoek van prof. de Groot samen, wat C. tot hem heeft gesproken 'nopende den naesten wegh omme te moghen comen tot kennisse van zijns zelfs state'. De lekeprediker wijst de Universiteitshoogleraar de weg, 'hoe vruchtbaerlijck de H. Schrifture te lesen is'. Als hij aandachtig leest en zich onbevangen open stelt voor het Woord, dan zal hij ervaren of hij is een zondaar of een heilige; 'gevoelt hij boetvaerdicheyt in hem wtvreese vander hellen, so is hij een knecht, ist uyt hoope vanden hemel, soo is hij een huurling' enz.... 'Ist maer dat ghij ghetrouwelijck blijft in de woorden des Heeren, dat is, dat ghij het bekende ende verboden quaet latende, ende het bekende goet doende, stadelijck voortgaet wten speloncke onses duysteren vernuftigheyts, ten hemelschen lichte waert, ende sult Christi Jonger sijn....'

Ook aan Van Montfoort leert hij, hoe hij met vrucht de bijbel kan lezen. C. is verheugd, dat zijn vriend in zijn moeilik ambt 'noch onophoudelijck spoort na de grontlijcke kennisse uwes zelves, zonder welcke niemandt zijn quale, noch haer oorzaecke, noch veel min raedt tot genesinge mach weten'. Hij zet hem ook het verschil uiteen tussen neiging en begeerte, een geliefd onderwerp van C.[2]. De meeste leraren, zegt hij,

1) Er staat: blijft u in vrijheyt. Zou pag. 249 reg. 1 v.b. niet beter te lezen zijn: ic wil ooc dat niet, i.p.v. dan?

2) o.a. in brieven LVIII en LIX aan zijn vriend Corn. Fabius, rector te Rotterdam; ook aan Spiegel schrijft hij: 'Maeckt recht onderscheyt tusschen natuurlijcke genegentheyt, die nootsackelyck ende keurlijcke begeerlijckheyt, die willich is' (*Bronnen*, pag. 260; zie ook brief LXXI).

maken daar geen onderscheid tussen. C. zet uiteen, dat de neigingen ons aangeboren zijn, tot de menselike natuur behoren en noch goed, noch slecht zijn; maar de begeerten, voortkomende uit ons oordeel, kunnen wij in onze macht houden; we mogen daaraan niet toegeven, voor we weten, of de begeerte goed is. Zo lang de mens dat niet weet, onthoude hij zich van toe te stemmen in de begeerte (Vgl. Coornherts spreuken *Weet of rust*, en *Verkiezen doet verliezen*)[1].

Deze onderscheiding was een van C.'s wapenen in zijn strijd zowel tegen hen, die 's mensen natuur voor zondig hielden, dus Calvinisten en Lutheranen, als ook tegen hen, die de menselike natuur goddelik achtten, dus de zgn. vrije geesten.

Van zonde, van goed of kwaad, van zedelik of onzedelik kan eerst sprake zijn, als de mens toerekenbaar geacht wordt. Een kind zondigt dus niet, maar wordt geboren als een mens in aanleg, waarbij de vonk der rede aanwezig is maar nog sluimert, de neigingen aanwezig zijn en zich openbaren bij het voldoen van honger, dorst, slaap, bewegingen, ‘zonde is in den bejaerden (volwassen) mensche, 't welck geen sonde is in een zuygende kindeken, swijge in 't onredelijck gediert’[2] (Bronnen, 224; vgl. ook pag. 244). Op de vraag, of Adam wijs was, antwoordde C. dat hij niet wijs en niet zot was. (Brievenb. brief LVI): hij was geboren met het vermogen wijs te worden.

Uit bovenstaande moge voldoende blijken, hoe C. de bijbel wenst gelezen te hebben, en ook, dat zijn ‘godsdienst’ zo menselik was, dat hij een prachtig vertegenwoordiger blijkt van het bijbelse Humanisme. Zijn God is de zuivere redelikheid, het Wezen, tegenover Wie de mens steeds een onnut dienstknecht blijft, en voor Wie hij zich moet beijveren om een woning toe te bereiden in het hart, want de mens heeft het vermogen, zich ‘allengskens’ te vergoddeliken. God de geweldige, die Zijn ondoorgrondelike wil voltrekt aan goeden en bozen, die ‘Jacob liefhad en Ezau haatte’, was niet die van C.: zijn God had niemand uitverkoren of verworpen, maar

1) Zie *Bronnen*, pag. 260.

2) ‘Want buyten heur schult dat *niet* - te weten: *dat niet hebben van 't verstant* - in henlieden is. Onverstand, d.w.z. 't verkeerde inzicht in de waarde van de stoffelike en geestelike goederen, is de wortel van de waan, dus ook van de zonde. Vandaar de woordverbinding bij Coornhert, en vóór hem, bij middeleeuwse mystici: *de zonde is* (uit) *niet*.

had aan ieder 't vermogen geschonken om zalig te worden. 't Was deze God, die in de loop der 17e en 18e eeuw, naarmate de mens aan zijn ratio de leiding liet, al schimmiger en schimmiger werd, om in 't atheisme te verdwijnen en om te slaan tot het ‘gezonde verstand’. -

Dat beide Godsopvattingen: - de belichaming der hoogste zedelikheid, der zuivere onbaatzuchtigheid, der ‘zuivere rede’, en die van de Almacht, het wonder; - dat de ethiese en de religieuse God in de mens naast elkaar bestaanbaar zijn, is aan C. wel niet voorbijgegaan, maar in zijn hart woonde de menselike God, en hij heeft niet opgehouden te strijden tegen de uitverkiezing, de praedestinatie. Zijn ‘christelike opvoeding’ voerde in dezelfde richting als die der Renaissance-paeda-gogen.[1)]

Uit de aanhalingen en verwijzingen kan ook gebleken zijn, hoe belangrijk voor de kennis van Coornhert en dus van 't geestelike leven der 16e eeuw, de aanvulling is, die we door prof. Becker in deze Bronnen hebben. Voor ons zijn daarin enkele brieven heel waardevol, n.l. die aan Spiegel. Zij onderscheiden zich zowel door vorm als door inhoud. Coornhert had Spiegel - die ruim een kwart eeuw jonger was dan hij - leren kennen als een scherpe geest, als in sommige opzichten zijn meerdere.[2)] Door zijn tegenwerpingen prikkelde hij Coornhert tot scherpheid in redenering en bondigheid in stijl. Hij ontziet hem dan ook niet, maar recht op de man af zegt hij hem zijn inzicht en wijst hij aan, waar Spiegel dwaalt[3)]. Deze toch kende aan de neigingen de prioriteit toe boven de rede[4)]. Zolang

1) Vgl. Nieuw theol. Tijdschr. Jg. 19, afl. 2: *Humaniseering of Daemoniseering*, door J.L. Snetlage; en Coornhert's LVII Brief (Brievenboek): Toets van Luthers Leere enz.
2) ‘Maect gij u self den kinderen gelijck, dats wel, ic meyn dat icx ooc doe, maer met u niet, die mogelick meer mans zijt - immers in 't rijmen moedertale en anders meer - dan ic’ (*Bronnen*, pag. 248).
3) Mij gedenct wel, dat ick door.... u wederspreecken dickmael bequamer woorden om mijn meening uyt te spreken gevonden, maer niet verandert hebbe.... Zo veele moet hier staen, dat ic met u sprekende, geen kindt voor en hebbe om smeecke pap, geen waer wijn, zoo ze in mijn vaetgen is, te geven (t.a.p.).
4) Ghij spint al u gansche werck uyte genegentheyt der natuyren ende wederspreeckt het komen boven de natuyre. (*Bronnen*, pag. 271. Zie vooral brieven 29, 30 en 31 aldaar.)

wij alleen het Brievenboek bezaten, bleef de verhouding tussen Coornhert en zijn jonger, wat dit geschilpunt aangaat, vaag; de door prof. Becker gepubliceerde brieven geven ons hiervan een scherper beeld. Zo blijkt brief LXIII uit het Brievenboek slechts een gedeelte te zijn uit een lange brief (Bronnen, no. 28; pag. 25 vlg.), waar C. in dialoogvorm een twistgesprek met Sp. weergeeft; en een cijferaanwijzing - op scherpzinnige wijze door prof. Becker geordend - ons in staat stelt, uit te maken wat door C. en wat door Sp. is gesproken. Zo blijkt uit brief 33 (Bronnen, pag. 270) duideliker C.'s mening dan uit brief LXXI.

Omtrent de datering van de 27e en 28e brief kan ik het met prof. B. niet eens zijn. Er komt in de 27e brief een uitdrukking voor, die mij doet vermoeden, dat deze brief en 't vervolg er van, no. 28, beide door prof. Becker gesteld in 1585 of '86, geschreven zijn in dezelfde periode als de volgende, n.l. in de jaren 1588-'90. Hij onderstelt dat op de volgende gronden: in bedoelde brieven is het hoofdonderwerp ‘of lust en pijn noodtlijck oorsaecke zijn van vreughde of droefheyd’ en dit vraagstuk had C. ook behandeld in zijn ‘Wellevenskunste’ en aldaar ingeleid met deze woorden: Ende hiermet meynde ick vande pijne te gaan tot de onthoudelijckheyd, maar want eenige houden, dat alle pijne des lichaems, (Zij sij dan schuldigh of onschuldigh), noodzakelijcken veroorzaeckt droefheydt des ghemoeds, 't welck ick anders houde, ende onder de zelve oock eene is van mijne alder jonstigste vrienden, hebbe ick het voorz. mijne ghevoelen hier opt kortste mij moghelijck is willen bewijzen’ enz. (6 Boeck 4. Hoofdst. 15, pag. 241 uitg. 1630). De Wellevenskunst is verschenen in 1586, dus, zegt prof. Becker, moeten die brieven dateren uit begin 1586 of 1585. - Dat met de ‘jonstighe vriendt’ Spiegel bedoeld is, neem ik met prof. B. aan, ofschoon het niet wiskunstig zeker is, want hij had elders nog enkele ‘paerlen van leerghenooten’, met wie hij even vertrouwelik en openhartig sprak als met Spiegel (Brievenboek, pag. 43; XVIIe brief).

Die ‘jonstighe vriendt’ was dus in 1585-'86 de overtuiging toegedaan, dat lichaamspijn noodwendig droefheid des gemoeds meebrengt. Maar dat is hij niet meer als C. hem de

brieven schrijft, in de Bronnen onder no. 27 en 28 voorkomende. Na een langdurige discussie - zowel mondeling als schriftelik gevoerd - had C. zijn leerling tot ander inzicht gebracht.[1] Dat het twistpunt nu een ander was, zegt Sp. uitdrukkelik in brief 28 (Bronnen, pag. 254) bij monde van C.: 'ons geschil is alleen of men so vrolijck singen mach in de swaerste pijn, als in volle wellust van ziel ende lijf beyde'. -

Dit geschilpunt, dat zag C. allang, staat in onmiddellik verband met de vraag naar de verhouding van lijf en ziel, met de wedergeboorte, met de opvatting omtrent neiging en begeerte, waarin C., gelijk we boven zagen, nieuw licht ontstak voor zijn 'leergenooten', en ook met C.'s opvatting van vriendschap (Bronnen, pag. 267). Toen Spiegel kennis maakte met Coornhert - wanneer dat was, weten wij niet, maar stellig ná 1577 en vóór 1583 - was hij al een 'bekeerde'. In zijn Nieuwjaarslied van 1578 had hij al geklaagd, dat 's mensen eigen-wil (zijn 'ikker') de onderlinge vrede in de weg staat; ± 1580 had hij al ervaren, dat alleen in God de rust der ziel gelegen is (Op 't Nieuwe Jaar 1581), en streefde hij al naar de innerlike volmaking[2], blijkens zijn zinspreuk 'Liefde tot schoonheid is ons aangeboren'. Zo leerde C. hem waarschijnlik kennen. Het verschil tussen hun beider persoonlikheid zal wel niet dadelijk aanleiding gegeven hebben tot debat: de XIIIe en XVIIe brief, uit de jaren 1584 en '86, tonen nog een heldere hemel. Eerst langzamerhand zal C. veel 'waan' in Sp. hebben ontdekt; eerst na veel redetwisten heeft hij hem toegevoegd: 'Nopende u blintheyt, dat laet u niet meer wonderen, dan mij kondt is, dat gij voormaels in veelen blindt waert, daer gij claer waende te zien' (Bronnen, pag. 254, brief 28). Tot in de laatste brieven, tot 1590 toe, acht C. hem nog niet geheel vrij van 'misverstand', o.a. omtrent het

1) In brief 27 (*Bronnen*, pag. 250) zegt C: 'Gij hebt mij toegelaten.... dat men mach lijfelijcken pijn hebben niet alleen zonder droefheyt, maar oock met blijschap.' Op pag. 248 lezen we, dat Spiegels 'stadich wederspreken' C. 'lief ende nut' is.
In brief 28 (*Bronnen*, pag. 253) zegt C. tot Sp.: 'Als iemants lijf grote pijn gevoelt, zoude dan desselfs ziele noodtlijck treurige droefheid moeten hebben? Gij self hebt na lange wederspertelinge bekent, neen... Gij bekent in dit u schrijven noch self, dat men pijn sonder verdriet mach hebben.' -

2) Vgl. de 1e strofe van 't Jaarlied 1582.

volgen der natuur, en het werken van God in de mens.

In een brief, door prof. Becker gesteld in de jaren 1588-'90 vraagt C. aan Sp., of deze ‘bij de natuyr God self, of alder dinghen eyghen aerdt ende kracht, van God hen inghegheven, verstondt’. Als hij, gelijk veel heidenen, met de natuur God zelf bedoelde, dan wilde C., met Sp., de natuur ‘te weten den Schepper volghen; maer hout ghij dat de natuer van God gheschapen is, soo wil ick liever den Schepper selve dan sijn schepsel volghen (Brievenboek LXXe brief; Bronnen, pag. 266). Als nu C., in brief 27 aan Sp., zelf de woordverbinding God of de natuur[1)] neerschrijft, dan moeten we toch aannemen, dat hij dat doet met de zekerheid, dat Sp. hem niet misverstaan zal, dus nadat hij antwoord heeft gekregen op zijn vragen! Dan kan de brief met de bewuste passage[1)] ook niet geschreven zijn in 1585 of '86, maar moet dateren uit de jaren 1588-'90. -

In mijn vermoeden, dat brieven 27 en 28 uit de jaren 1588-'90 zijn, word ik versterkt, doordat Spiegels *Liedeken* en *Wensch-Lied*, door Pieter Vlaming met het May-lied van 1588 bijeengeplaatst in Zedelijke Gezangen, blijkbaar in 't hs. bijeen stonden: ook Wetstein plaatste ze bij elkaar, hoewel in gewijzigde volgorde. Dat Spiegel aan zijn *Liedeken* werkte ten tijde van de bewuste briefwisseling, is te lezen in Bronnen pag. 248 vlg. Dat zijn Wensch-Lied uit dezelfde tijd is, besluit ik uit een passage in brief 27 (Bronnen, pag. 249), waar C. aan Sp. schrijft: ‘Oock sladi over dese mijne woorden: ‘lieve, dicht ons kondij een wensch zonder verkiesen ende een verkiesen - van dat in onser macht niet en staet om vercrijgen - zonder verliesen’. - Een antwoord hierop heeft Sp. per brief gegeven, door C. aangehaald in brief 28 (Bronnen, pag. 256). Maar als *het* antwoord is te beschouwen het Wensch-

1) ‘Godt of de nature moet niet ons wanen, maar wij zijn wijsheyt volgen; die heeft gewilt, datter tegenheden zouden sijn, zonder welcke niemandt en strijdt, noch sonder strijdt oeffeninge, ende zonder oeffeninge deuchde, goedt noch zalicheyt hebben mach; die dit waerlijck verstaet is een in 't verstant ende wil desangaande met God.’ (*Bronnen*, pag. 250; 27e brief). Vondel in *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst*, I 603 vlgg, geeft de verhouding tussen een gelovige en een ‘Godtverlochenaer’ op dezelfde wijze aan. Men heeft hierbij allerminst te denken aan Spinoza of Van den Enden, gelijk Van Lennep doet. (vgl. Vondels Werken dl. IX pag. 604).

1) ‘Godt of de nature moet niet ons wanen, maar wij zijn wijsheyt volgen; die heeft gewilt, datter tegenheden zouden sijn, zonder welcke niemandt en strijdt, noch sonder strijdt oeffeninge, ende zonder oeffeninge deuchde, goedt noch zalicheyt hebben mach; die dit waerlijck verstaet is een in 't verstant ende wil desangaande met God.’ (*Bronnen*, pag. 250; 27e brief). Vondel in *Bespiegelingen van Godt en Godtsdienst*, I 603 vlgg, geeft de verhouding tussen een gelovige en een ‘Godtverlochenaer’ op dezelfde wijze aan. Men heeft hierbij allerminst te denken aan Spinoza of Van den Enden, gelijk Van Lennep doet. (vgl. Vondels Werken dl. IX pag. 604).

Lied, waaruit hij in 1602 voor P.C. Hooft de strofe aanhaalt:

> Ik wensch alleen (maar 't blijft een wensche)
> Een openhertich ander-ik;
> Een eens ghezint, ontworstelt mensche
> Van gheld-liefds, eerzuchts, staatziekts strik.

en waarbij hij o.a. ook een plaats uit Montaigne's Essais voegt.

Vroeger heeft prof. Becker, op grond van een mededeling van C.'s levensbeschrijver, bedoelde brieven ook gedateerd in de jaren 1588-'90. Het komt mij voor, dat er voldoende redenen zijn om bij dat eerste oordeel te blijven en de mededeling van C.'s biograaf als waar te aanvaarden.

In de verhouding van C. en Sp. tot Montaigne brengen de gepubliceerde brieven ook wat meer licht. Sp. had de Essais met instemming gelezen. Hij bracht er C. mee in kennis en deze, geoefend lezer die hij was, rook onmiddellik ketterij ten opzichte van zijn - ook aan Sp. uiteengezette - levensleer en sprak van Montaigne's ‘verderflijcke paradocxen’ (Bronnen, pag. 248), zoals wellicht die, welke Spiegel bij zijn wensch-lied voegde (Hertspieghel, Uitg. Vlaming, pag. 230), waarin Montaigne zijn verrukking uit over het genot der vriendschap met iemand, die zijn levensinzicht deelt. Aan C. ontging in dat ziele-epicurisme het egoisme niet: het karakter van zijn vriendschap was onbaatzuchtigheid. In brief 32 (Bronnen, pag. 267), over ‘Ware vrundtschap waerinne die bestaet’, vroeg hij Sp. ‘of vruntschap bestaet in liefde, wiens hertstocht strect alleen om vrunt wel te doen, dan in begeerte, die vrundts liefde wil genieten’. En hij wil weten, of Sp.'s mening was gelijk C. die had begrepen, ‘namentlick na Montaignens Essais (pag. 268). Wellicht heeft Sp. naar aanleiding van de lectuur der Essais stellingen aan C. voorgelegd als waarvan sprake is in brief 33 (pag. 271) Een daarvan was, dat uit God ook het kwade voortkomt, een stelling, die bewijst, dat Sp. een ogenblik God en de natuurlike levenskracht heeft gelijkgesteld en de anima beschouwd als primair ten opzichte van de animus: ‘Ghij spint u gansche werck uyte genegentheyt der natuyren, ende wederspreect het komen boven de natuyre’, schrijft C.t.a.p. 't Is waar, dat

Spiegel's God meer dynamies was, die van Coornhert meer staties: de Ratio; maar het verschil tussen beider levensovertuiging was niet zo groot als 't hier lijkt, en er is allerminst aanleiding om te spreken van verandering van Spiegel's overtuiging door invloed van Montaigne. Daarvoor staat zijn Hertspieghel ons borg: Sp. blijft de ‘gerechtigheid’, de wedergeboorte, als de gewenste levenshouding beschouwen, gelijk hij al deed in 1582. Maar 't schijnt als of hij steeds zijn inzichten sleep aan 't oordeel van den dialecticus Coornhert en na die loutering in de Hertspieghel zijn verdiepte levensovertuiging in verzen vertolkte[1]. Leest men bijv. na de 31e, 32e en 33e brief uit de Bronnen het slot van de 2e zang van de Hertspieghel, dan hoort men daarin de discussie nog voortklinken. Als de mens acht geeft op zijn zieleneigingen, zegt Sp. daar, dan zal hij merken, dat er een streven in hem is naar wijsheid en gerechtigheid, naar maat houden en volharden. Dit ‘eigen heil-zoek’ (461 vlgg.) schijnt nu wel in strijd met de wedergeboorte - met de liefde als hoogste gebod - maar als het zorgen voor eigen heil het meest gebaat is door 't algemeen welzijn, en aller welzijn bereikt wordt door de rechtvaardigheid, dan is dit eigen-heil zoeken toch niet af te keuren. En als het behoort tot onze natuurlike neiging om de (innerlike ziele -) schoonheid lief te hebben, - welke schoonheid, volgens de ‘wetenden’, bestaat in de gerechtigheid -, dan kan de mens immers niet anders dan de gerechtigheid liefhebben, elk naar de mate van zijn krachten? Wat zou Coornhert gezegd hebben van deze woorden, nadat hij eerst uit Spiegels mond als diens gevoelen had vernomen ‘dat elck zich zelf, maer niemant een ander behoort te leven?’ (pag. 267). Hiervan zal hij overtuigd zijn geweest, dat zijn vriend als ‘binnenjager’ (Bronnen, pag. 244) op 't zelfde wild joeg als hij zelf.

Behalve brieven bevatten de Bronnen ook ‘stukken van verschillenden aard’, betrekking hebbende o.a. op C.'s

1) C. zowel als Sp. beschouwen ziel en lichaam als ongescheiden onderscheiden (vgl. boven pag. 6: de ziel is het leven van ‘alle des lichaams wercken’, met het 3e lied op het Vader Ons. Voor de ziel als beginsel van 't animale en geestelijke leven zie Coornhert in LVIIIe Brief en *Bronnen*, pag. 273, met Hertspieghel III 445 vlgg., V 77-78, VI 362-363).

notarisambt en zijn secretariaat te Haarlem, en ‘processtukken’, die ten dele reeds bekend waren.

In deze processtukken komen gedeelten voor, die in levendigheid van voorstelling herinneren aan episoden uit Hoofts Historiën. Ik denk aan zulke, die handelen over de moeilikheden der stad Haarlem met de Heer van Brederode, en met de aanhangers der nieuwe leer.

De voetnoten, getuigende van grote belezenheid en wetenschappelike nauwkeurigheid, verhogen aanmerkelik de waarde dezer Bronnen, en doen ons hopen, dat - zo de huidige werkkring het mocht toelaten - prof. B. ons eenmaal de biographie zal geven, waarop Coornhert recht heeft.

A. ZIJDERVELD

Het pessimisme van Euripides

□ς □□□ν □γ□
μα□ο□σιν α□δ□ □ο□ μα□ο□σι λ□□ομαι
Aeschylus

I.

Aristoteles heeft in zijn verhandeling over het Grieksche treurspel Euripides den meest tragischen der tragedie-dichters genoemd. De moderne handboeken der litteratuur-geschiedenis verklaren van hem, dat hij de uitvinder is van wat tegenwoordig het ‘burgerdrama’ heet en dat zijn tooneel-spelen, alleen in den vorm zich aansluitend bij die van Aeschylus en Sophocles, inderdaad een overgang zijn naar de comedies van Menander.

Men zou de vraag willen stellen: wat maakt Euripides in onze oogen en volgens onze esthetische begrippen tot een groot tragisch tooneelschrijver?

Datgene, wat volgens de moderne begrippen als tragisch geldt, treft men bij hem wellicht in hoogere mate dan bij eenigen anderen Griekschen tooneelschrijver aan. De gebruiken van het Grieksche theater en zijn eigen bijzondere geestesaanleg hebben echter veroorzaakt, dat hij zich zelf in een misleidend aspect geopenbaard heeft.

De hierna volgende beschouwingen over hem zelf in het algemeen en over eenige zijner werken afzonderlijk vormen een proeve tot verklaring van dezen eigenaardigen Euripideïschen stijl en op grond daarvan tot toelichting zijner persoonlijkheid en levensopvattingen.

Omtrent zijn leven is betrekkelijk weinig bekend. De oude

biographieën zijn anecdotisch en onbetrouwbaar. Met zekerheid kan men uit hun relaas opmaken, dat hij als een zonderling heeft gegolden. Hij leefde teruggetrokken en bekleedde noch begeerde eenig politiek ambt, ook in dit opzicht een uitzondering onder de vurig politiseerende Grieken. Zijn afzijdigheid is des te opvallender, omdat hij, geboren aan het begin en gestorven aan het einde der vijfde eeuw, Griekenlands grootsten en bloeiendsten tijd heeft meegemaakt.

De ingewikkeldheid van zijn natuur maakte hem op het tooneel en in zijn particulier leven tot een slachtoffer van misverstand en tegenspoed. Terwijl zijn werken zich reeds kort na zijn dood in een overweldigende populariteit zijn gaan verheugen en een record-aantal opvoeringen bereikten, is de bijval zijner tijdgenooten gering geweest. Hij ondervond van de zijde van Aristophanes niets anders dan spottende en vijandige kritiek. Omdat zijn drama's een volmaakt nieuw gezichtspunt brachten, hebben zij allerlei aanstoot gegeven. Van de intellectueelen, tot wie hij zich in de eerste plaats richtte, begrepen hem misschien enkelen, maar het publiek schijnt hem niet gewaardeerd te hebben. Boosaardige anecdotes deden over hem de ronde. Men beweerde, dat hij de zoon was van een groente-vrouw! Een slaaf zou hem bij het schrijven zijner tragedies geholpen hebben en tevens de minnaar zijner vrouw geweest zijn!

In de kritiek der comedie, die weliswaar niets van Euripides begreep, uitte zich het besef, dat er in zijn werken een gevaarlijke geest heerschte. De latere Grieksche wereld heeft er vooral de scenische voortreffelijkheid van toegejuicht, die volgens aller uitspraak buitengewoon geweest moet zijn. Zijn groote bemindheid toen berustte echter evenmin op een ware erkenning als het afbrekend oordeel van het begin.

Het is niet aan te nemen, dat de dichter zich door den spot zijner tijdgenoten of door de omstandigheid, dat hij bij de dramatische wedstrijden haast nooit een eerste prijs verwierf, uit het veld heeft laten slaan. Alles wijst er op, dat hij van nature een in zich zelf gekeerd man was. De biographie vermeldt, dat hij op het eiland Salamis een grot had laten inrichten met het uitzicht op de zee, waar hij, geheel afgesloten van de menschenwereld, de innerlijke rust en inspiratie vond,

die hij voor zijn werken behoefde. Voorliefde voor eenzaamheid en bespiegeling gingen bij hem samen met een volslagen afwezigheid van maatschappelijke eerzucht.

In het huwelijk schijnt het ongeluk hem achtervolgd te hebben. Volgens de biographie trouwde hij twee maal en hebben zijn beide vrouwen hem bedrogen. In zijn vrienden-kring trof hij het beter. Hij verkeerde met de sophisten, wier fijnen intellectueelen zin hij deelde en wier scherpe geest hem prikkelde. Hun invloed is in zijn werken duidelijk waar te nemen. Propagandist hunner leerstellingen is hij echter niet geweest. Hij had ongetwijfeld een geestes-verwantschap en ging om met lieden als Gorgias, Prodicus en Socrates. Zijn huis schijnt het middelpunt geweest te zijn van wat men zou kunnen noemen een universitairen kring. De beroemde Protagoras gaf er een lezing. Hij hield zelf van studie en was de eerste Athener, die een uitgebreide particuliere boekerij bezat. Met zijn kamergeleerdheid werd de spot gedreven. Men verweet hem een cerebralen en spitsvondigen aanleg.

Zijn levensbeschrijving eindigt met het verhaal van zijn avontuurlijken dood op een jachtpartij in Macedonie, waar hij zijn laatste jaren heeft doorgebracht aan het hof van den kunstminnenden koning Archelaus, wiens onbegrensde gunst en bewondering hij naar de anecdotes der oudheid te oordeelen, genoten schijnt te hebben.

Er steken twee geestes-gesteldheden in hem: een journalistieke en een wijsgeerige.

Hij was aan den eenen kant in hooge mate ontvankelijk voor iedere stimulans, die het geestelijk leven zijner omgeving op hem uitoefende. Hij had altijd belangstelling voor de nieuwste snufjes op intellectueel gebied. Hij heeft te pas en te onpas verschillende actualiteiten op het tragisch tooneel gebracht, die er volgens de gangbare begrippen niet op hoorden. Zoo kon Aristophanes terecht zeggen, dat hij een huiselijke en gemeenzame spheer in het treurspel deed heerschen.

Wat men zou kunnen noemen zijn verslaggevers-liefhebberij ging echter buiten zijn dieper gemoedsleven om. Wat dit laatste aangaat was hij een alleen-staander. In de eenzaamheid is zijn wereld-aanschouwing gerijpt en is hij geworden tot

een groot dramatisch schrijver. Aristophanes en de lateren hebben hem miskend. Om zijn denkbeeld van de wereld zooals hij haar in zijn innerlijke afzondering heeft gadegeslagen te begrijpen dient men zijn werken in een ander licht te bezien dan de philologie en geschiedschrijving er gewoonlijk over doen schijnen.

De schaarschheid der bronnen maakt een objectief onderzoek naar zijn leven en werken zeer moeilijk. Van zijn oeuvre is ongeveer een vijfde benevens een reeks fragmenten overgebleven. Andere schrijvers, die een grooten invloed op de denkwijze der Grieken hebben uitgeoefend, zooals de sophisten, zijn bijna in hun geheel verloren geraakt. De cultuurgeschiedenis schiet dus op belangrijke punten tekort. En ook wanneer zij in staat is de ontwikkeling van een tijd in groote lijnen aan te geven, begint de moeilijkheid eerst daar, waar het verband tusschen het algemeene en het bijzondere vastgesteld moet worden, waar men wil overgaan tot het eenige wat er ten slotte op aan komt: den enkelen mensch.

Het materiaal, dat men in de handboeken der Grieksche litteratuur-geschiedenis onder het hoofdstuk Euripides aantreft, is te dien einde vrijwel niets-zeggend. Het zijn de toespelingen, die hij op staatkundige gebeurtenissen gemaakt heeft, de citaten, die hij uit wetenschappelijke en wijsgeerige theorieën aanhaalde, de politieke aanmaningen, die hij den Atheners af en toe uitdeelde, kortom alle terloopsche weerklanken op stemmingen en dingen van den dag, die men van een uitermate nieuwsgierigen geest als den zijnen mocht verwachten, maar die in zijn theater dezelfde rol vervullen als de gemengde berichten in een courant.

Het doel van ieder Euripides-onderzoek behoort te zijn om het beeld der menschheid te interpreteeren, dat in zijn tooneelspelen is neergelegd. Er is in deze tooneel-spelen meer samenhang en in dit beeld meer eenheid dan dikwijls wordt aangenomen. De commentaren hebben ten onrechte den grootsten nadruk gelegd op het detail-werk in zijn drama's, op de fijne psychologische schilderingen en de fonkelende samenspraken, die, hoewel met bijzonder talent uitgevoerd, toch slechts een bijkomstige versiering ervan uitmaken. Ook de oudheid heeft daarin de hoofdzaak gezien, daar immers het latere Atheensche

blijspel, dat geheel ‘comédie de moeurs’ was, zich duidelijk bij hem aansloot. Zijn tragedie was echter niet zooals het blijspel, dat als haar erfgename beschouwd kan worden, een ‘spiegel van den menschelijken omgang’, maar een spiegel van het diepste menschelijke zieleleven. Dit onderscheid mag men nooit uit het oog verliezen.

Uiterst zelden komt zijn persoonlijke meening direct aan het licht. Hij speelt met voorliefde tegenstrijdige argumentaties tegen elkaar uit en schept een eindeloos genoegen in sophistische redenaarskunst. Naar gelang van zijn onderwerp dissimuleert en verwisselt hij van gedaante met buitengewone behendigheid. Men moet dikwijls meer luisteren naar den toon waarop dan naar de woorden waarmee hij de dingen zegt.

Nadat de ouden hem hoog hadden geprezen is hij op den achtergrond geraakt en eerst ongeveer vijftig jaar geleden opnieuw voor den dag gehaald. De kritiek heeft nooit, zooals over de andere tragedie-dichters, een standaard-oordeel over hem vermogen vast te stellen. Indien men hem den zelfden maatstaf aanlegt als Aeschylus en Sophocles vertoont hij onbegrijpelijke afwijkingen en tekortkomingen. De hoedanigheden, die voor de essentie van Grieksche kunst doorgaan, ontbreken bij hem. De bijzondere bijval van voorheen en thans schijnt dan ook meer te berusten op een verborgen suggestie dan op onbetwiste voortreffelijkheid.

Op geen enkelen schrijver, die zijn erkende plaats onder de groote klassieken inneemt, worden zooveel aanmerkingen gemaakt. Uit het hiernavolgende moge blijken, dat zijn schijnbare onbeholpenheden juist bijzondere belangstelling verdienen. Hij moet genomen worden zooals hij is en allerminst zooals Aristoteles vindt, dat een tragedie-dichter behoort te zijn. De litteratuurgeschiedenis heeft het meest wezenlijke bij hem veroordeeld en het meest triviale bewonderd. Een zoo zinrijk drama als de Orestes wordt algemeen als mislukt beschouwd en de Hippolytus, knap geschreven, maar van simplistischen inhoud, door velen als zijn beste werk geroemd.

De onbegrepen en onpopulaire Euripides, die met verbijsterende moedwilligheid den goeden smaak veronachtzaamd en zich van de bedenkelijkste effect-middelen bediend heeft,

op hem komt het juist aan, in hem openbaart zich de ware persoonlijkheid van den dichter. Wat hij heeft willen zeggen en hoe hij het gezegd heeft is de moeite van een onderzoek in hooge mate waard.

II.

De Grieksche tragedie, in den cultureelen bloeitijd van Athene ontstaan en tot hoogste volmaaktheid opgevoerd, was krachtens haar oorsprong en beteekenis een schouwspel der mythologische overlevering, dus van de wereld der goden en van de menschen in hun betrekkingen tot de goden. De schrijvers, die in de jaarlijksche dramatische wedstrijden mededongen, moesten, als zoodanig te vergelijken met die der middeneeuwsche mysterie-spelen, hun gegevens uit een beperkten voorraad godsdienstige verhalen kiezen. Hun persoonlijkheid kon zich dus niet uitdrukken in een vrije fictie, maar slechts in de bijzondere strekking, die zij aan vaststaande legenden verleenden.

Het is bekend, dat in Euripides' tooneel-spelen de goden menschen waren geworden, in hun handelingen en hun inborst het menschelijk karakter met zijn zwakheden en gebreken soms haast in het overdrevene weergaven. Het is overbodig afzonderlijke voorbeelden van deze kenschetsende eigenaardigheid aan te halen. Zijn gezamenlijke werken zijn een bespottelijkmaking van het Olympisch godencomplex, van af het vroegst bekende, de Alcestis, tot aan de beroemde tragedie van zijn ouderdom, de Bacchanten, waarin sommigen ten onrechte de uitdrukking eener religieuze bekeering gezien hebben.

Ook de taal zijner dialogen, hooggeroemd gedurende de oudheid om haar weergalooze scherpte en zuiverheid, verschilt wezenlijk van die bij de andere tragedie-dichters. Hij heeft de conventioneele verhevenheid van het treurspel zoo veel mogelijk vermeden en zich toegelegd op de weergave van het alledaagsche Grieksch. Zijn taalkunst is van die eenvoudig lijkende en in waarheid zoo subtiele soort, die alleen bij zeer letterkundig aangelegde en opgevoede volken voortgebracht en begrepen wordt: zij bestaat uit een onnaspeurlijke sty-

leering van het gesproken woord. Het resultaat ervan is een spheer van soberheid en gewoonheid in zijn tooneelwerken, waarin het beschouwend verstand zich uiterst vertrouwd voelt.

Hij heeft den naam van rationalist gehad. Volgens sommigen opzettelijk en systematisch, volgens anderen zonder vooropgezet richtsnoer, ondermijnde hij het gezag van den godsdienst en maakte hij zijn werk tot een gedenkteeken van de zegevierende wetenschap en sophistiek. Zijn standpunt ten opzichte van religieuze vraagstukken is inderdaad van een ontwapenende nuchterheid en wat betreft heilige instellingen zooals het Delphisch orakel of den Dionysischen eeredienst volslagen respectloos. In al deze aangelegenheden spreekt zijn gezond verstand steeds het laatste woord, een woord, dat fnuikend pleegt te zijn voor wat men tegenwoordig zou noemen het prestige van de kerk.

Toch is de benaming van rationalist niet op hem toepasselijk. Het behagen in scherpe redeneering, de verheerlijking van de rede, in zijn werken ten toon gespreid, zijn bijkomstig en bewijzen niets omtrent zijn ware natuur. Hij was geen bestrijder van den godsdienst. Zijn reputatie van ‘Aufklärungsdichter’ berust op een misverstand. Hij was dichter zonder meer.

Wanneer men plechtigheid en verhevenheid als de kenmerken van het klassieke drama beschouwt, zal men zich na de lezingvan Euripides'treurspelen zeer ontgoocheld voelen. Zijn helden hebben bijna zonder uitzondering een sterk naar voren gebrachten belachelijken of onzedelijken kant. Van de verhalen, die hij dramatiseert, kiest hij opzettelijk altijd de minst bekoorlijke en meest onpoëtische versie. Zijn Electra is een onaangename en ongedistingeerde vrouw, verbitterd door een huwelijk beneden haar stand. Zijn Antigone, ver van als martelares te sterven, eindigt in het meest prozaïsch echtelijk geluk. Er zijn voorbeelden te over, die bewijzen hoe weinig de gegevens der Grieksche mythologie zich leenden tot het soort tragedies, dat Euripides wenschte te schrijven.

Het woord profaneering zou echter in deze misplaatst zijn. Het is niet aan te nemen, dat het Atheensche publiek, intelligent en ontwikkeld, een als het ware bijbelsch gezag toe-

gekend zou hebben aan goden-mythen, welke ontstaan waren in prae-historische en barbaarsche tijden en uit een aaneenschakeling van dienovereenkomstige gruwelen bestonden. Moord, verkrachting en bloedschande waren er de voornaamste gegevens van. Zoowel de avonturen in het geslacht van Agamemnon als in dat van Oedipus konden op zich zelf genomen bij ieder slechts de uiterste bevreemding en afschuw verwekken. Terwijl andere schrijvers aan deze droevige geschiedenissen een stichtelijke of symbolische wending gaven, heeft Euripides de immoraliteit ervan zoo sterk mogelijk doen uitkomen. Hij heeft hun den schijn van het phantastische ontnomen door de er in optredende personen zeer gewoon en alledaagsch voor te stellen en de goden bij voorkeur als bedriegers.

Het kwam hier uitsluitend neer op een vergrijp tegen de conventie en niet op een kwetsing van diepe godsdienstige gevoelens. Het blijspel ging in deze richting straffeloos nog veel verder. Den hevigsten aanstoot heeft de tragedie Telephus gewekt, waarin de mythische koning van dien naam als een in lompen gehuld bedelaar optrad. Euripides schijnt het verstaan te hebben zijn publiek altijd een schouwspel aan te bieden, dat precies het tegenovergestelde was van wat het verwachtte en waarvoor het kwam.

Dat deze revolutie in het theater, want daar kwam zijn nieuwe methode op neer, ter wille van een godsdienstige tendens begonnen was, mag betwijfeld worden.

Het uiterst formalistische Grieksche volk, vasthoudend en nauwgezet betreffende oude tradities en ritueele plechtigheden, heeft nooit een geloofsleer bezeten. Hierin ligt het groote verschil tusschen hen en ons. Terwijl hun ingewikkelde eeredienst dus met eenige waarschijnlijkheid in zijn historische ontwikkeling en beteekenis kan worden nagegaan, tast men volkomen in het duister bij een onderzoek naar hun innerlijke godsdienstigheid, naar wat zij geloofden of gecenseerd waren te gelooven. Dogma's zooals bij het Christendom ontbraken hun.

De belangwekkende uitkomsten der moderne onderzoekingen op het gebied der sacrale oudheidkunde zijn in dit opzicht van geringe hulp, aangezien in zeer veel gevallen geen enkel ver-

band bestaat tusschen ritueele handeling en godsdienstig bewustzijn. Offers, orakels en heilige optochten waren dikwijls meer de uitdrukking van bijgeloof en vormelijk conservatisme dan van een persoonlijk beleden religieuze overtuiging.

In de geheele antieke overlevering is geen enkele aanwijzing voorhanden, dat de goden van den Olympus, wier cultus door staat en particulieren met de hoogste onkosten en den grootsten luister onderhouden werd, buiten het verband met dezen cultus in onzen theologischen zin van het woord 'heilig' waren. Dit was niet mogelijk in de afwezigheid eener erkende dogmatische openbaring en bij een zoo volkomen vrijheid voor iedereen om het wezen der godheid naar eigen opvatting te interpreteeren en te beredeneeren. Wanneer de Grieken ooit een drang gevoeld hebben naar transcendentale godsvereering, heeft deze zich geopenbaard in geheime, slechts voor ingewijden toegankelijke eerediensten, zooals den Dionysischen of den Eleusinischen, over wier aard en bestemming ons zeer weinig bekend is.

Wanneer dus van wat thans zou heeten 'onrechtzinnigheid' niet gesproken kon worden, vraagt men zich af waarom het zoogenaamde rationalisme van Euripides zooveel protest heeft uitgelokt en men hem ten laste legde, dat hij het zedelijk gevoel van het publiek ondermijnde. Aristophanes beschuldigde hem van goddeloosheid en ontheiliging. Waaruit bestond de erkend schadelijke invloed der Euripideïsche geestesrichting?

De ware oorzaak schijnt deze geweest te zijn: het gevoel van twijfel, dat zijn tooneelspelen opwekten en vertolkten, was iets geheel anders dan een philosophisch skepticisme. Hij tastte met allergevaarlijkste wapenen het fundamenteele vertrouwen van de menschen in zich zelven aan. Zijn bekritiseering van godsdienst, zeden en wetten was niet de hoofdzaak. In de eerste plaats kwam het op den mensch zelf aan. Voor hem had hij een onverzadiglijke belangstelling. De mensch als denkend en handelend wezen in alle uitingen zijner individualiteit was bij hem, voor het eerst onder de Grieksche tooneelschrijvers, de kern van zijn verbeelding. De goden, de maatschappij en het vaderland zag hij alleen in zoover zij betrekking hadden

op de afzonderlijke personen, die hij tot onderwerp had gekozen.

Voor deze personen, die met onloochenbare natuurgetrouwheid waren weergegeven en voor de gansche wereld, waarin zij zich bewogen, kon niemand de geringste achting of sympathie voelen. Zij vormden een schouwspel van zulk een treurigheid en ellende, daarbij zoo sober en overtuigend, dat de toeschouwers zich zelf erin herkend moeten hebben. Hun eigen armzaligheid werd hier met meedogenlooze eerlijkheid aan de kaak gesteld.

Euripides was een alleenstaander onder de Atheners, die een tijdperk van ongeëvenaarde krachtsinspanning en bijna overprikkelde vitaliteit doormaakten, die, overtuigd van hun succes op ieder gebied, in rustelooze bedrijvigheid vooruitstreefden. De schitterendste uitkomsten der menschelijke werkkracht omgaven hem. Kunst, wetenschap en handel hadden in zijn hand een ongekenden bloei bereikt. Den grondslag, waarop dit alles berustte, het geloof in den zin en het doel ervan trachtte hij te doen wankelen. Zooiets kon niet vergeven worden.

Hij toonde den menschen die tekortkomingen aan, waaraan zij het minst gaarne herinnerd worden: hun zelfgenoegzaamheid, die hen voor hun eigen fouten verblindt en hun egoïsme, waardoor zij vruchtloos en niet-begrijpend langs elkaar heen leven en sterven. Hij bracht hun een wereld onder de oogen, die door misverstand en tweedracht geregeerd werd. Hen te doen inzien, dat al deze misere uit hun eigen natuur voortkwam, hen tegenover zich zelf tot bewustzijn en verantwoording te roepen, was inderdaad een werk waarvoor hij de algemeene erkentelijkheid allerminst kon verwachten.

De scherpte van zijn blik en de kracht van zijn uitbeeldingsvermogen bewijzen, dat hij de menschheid liefhad en dat de gedachte aan haar wezen en bestemming hem voortdurend vervulde. Hoewel hij zich van de menigte afscheidde en innerlijk eenzaam was, kan hij geen somber kluizenaar geweest zijn, zooals soms wordt beweerd. Hij heeft zich integendeel toegelegd op de bestudeering van de gemeenschapspsychologie en daarvan een groote kennis aan den dag gelegd.

De uiterlijke gebeurtenissen in zijn tragedies, de schrik-

wekkende catastrophes, die hij met behulp eener zeer volmaakte tooneeltechniek doet plaats vinden, moord, brandstichting en aardbevingen, komen er niet het meest op aan. Het ergst is de gelijkmatige en troostelooze ziele-grauwheid, die van de helden op zijn tooneel uitstraalt. Zij doet er een neerdrukkende atmospheer heerschen en is als ontegenzeggelijke weergave van de realiteit een kwetsing voor ons gevoel van menschelijke eigenwaarde.

Tot stand gekomen in de periode der volste vitaliteit van het Atheensche volk dragen de werken van Euripides het karakter van een indirecte uitdaging.

Gedurende het politieke glanstijdperk der stad, wier cultuur de gansche wereld zou veroveren, waren de Atheners zich het duidelijkst bewust van hun geestelijken voorrang onder de Grieksche staten en stelden in dezen hun grootste eer. Het was de tijd, die op staatkundig en artistiek gebied een ideaal gevormd heeft van vrijheid en harmonie, dat sindsdien altijd als bij uitstek Grieksch en Klassiek gegolden heeft. De aanschouwelijke uitdrukking ervan leveren het Parthenon en de beeldhouwwerken van Phidias op. Onder woorden gebracht is het in de prachtige lijkrede van Pericles voor de eerste gesneuvelde soldaten in den Peloponnesischen oorlog, welke den gedachtengang weergeeft van iemand, die de wezenlijke hoedanigheden der toenmalige beschaving in hoogste voortreffelijkheid bezat.

Dit ideaal en dezen gedachtengang vindt men bij Euripides, die toch door zijn smaak, zijn aanleg en zijn taal zoo sterk het Attisch-Grieksche kenmerk vertoonde, als het ware in een duivels-spiegel weerkaatst.

Hij heeft min of meer openlijk bewezen, dat de geestelijke bloei, waar zijn volk zoo trotsch op was, op camouflage berustte. Destrekking zijner tooneelspelen is vernietigend negatief. Zij geven een wereld te aanschouwen, waarin zinlooze verwarring heerscht en een menschheid, die slaafsch onderworpen is aan haar instincten en hartstochten. De harmonie en de vrijheid, die kunst en litteratuur verheerlijken, zijn een waanvoorstelling, niet te vereenigen met een eerlijke aanvaarding der realiteit. Eerlijkheid heeft hij tot het uiterste doorgezet, een soort eerlijkheid, die hem onder de moderne schrijvers een

zekere gelijkenis met Strindberg verleent en aan hetgeen hij geschreven heeft soms denzelfden nasmaak geeft.

Hoe zijn persoonlijke ervaringen en evolutie op godsdienstig en zedelijk gebied geweest zijn, valt uit zijn werken niet af te leiden. Natuurlijk heeft hij eindeloos getwijfeld en gezocht. En dat dit niet alleen met zijn verstand gebeurde bewijst de diepe lijdenstrek op het gegroefd gelaat van de fraaie Euripidesbuste in het museum te Napels. Twijfel niet alleen, maar vertwijfeling voert in zijn tragedies zeer dikwijls het woord. Hij zelf, de dichter, de kunstenaar staat echter boven de menschen en de toestanden, die hij uitbeeldt: partout présent, nulle part visible.

In de op enkele fragmenten na verloren tragedie Bellerophon bracht hij den held van dezen naam op het tooneel, die in machteloozen opstand tegen het schandelijkonrecht, datoveral ter wereld zegevierde, er toe overging den hemel te bestormen om aan te toonen dat de goden niet bestonden. Hij werd door Zeus in den afgrond geworpen en verpletterd. Of Euripides zelf het conflict van Bellerophon heeft doorgemaakt weten wij niet, maar het is zeker, dat toen hij deze tragedie schreef, hij de mentaliteit van den hemel-bestormer te boven was. Hij moest zich reeds rekenschap gegeven hebben van de ijdelheid van aanvaarding zoowel als van verwerping eener godenleer, welke zij ook zijn moge. Hoe weinig was er hem, die het spel der illusies doorzien had, aan gelegen om de onhoudbaarheid aan te toonen van alles wat de menschen bedachten met betrekking tot het hiernamaals en het metaphysische. Hun leed en innerlijke ellende, het gevolg van hun vruchteloos zoeken en strijden, voelde hij bewuster en dieper dan zij zelven en bracht hij hun zonder strekking of betoog onder de oogen.

Ondanks zijn antagonisme tot de conventioneele schoonheids-begrippen van zijn tijd en zijn volk, kon hij, indien hij het wenschte, dichtwerk van ongeëvenaarden glans voortbrengen. Men denke aan het lied over Ganymedes in de Trojaansche Vrouwen en aan den klaagzang van Creousa in den Ion. Talrijke plaatsen uit zijn oeuvre, wijsgeerige betoogen van buitengewone conciesheid en puntigheid, lyrische gedeelten van zeldzamen gloed en taalpracht, zou men in een bloemlezing als ‘parelen der Grieksche litteratuur’ kunnen opnemen.

Daarnaast komen koorliederen en samenspraken van ongeoorloofde trivialiteit voor. Het maakt bij wijlen den indruk alsof de dichter deze smakeloosheden gewild en er een boosaardig genoegen in geschept heeft.

Zijn dichterschap was natuurlijk in het geheel niet nationaal, zooals dat van Aeschylus en Sophocles, die hun volk voorgingen in de banen van zijn eigen geloof en zijn eigen onbewuste aspiraties. Zijn denkwijze was cosmopolitisch, zijn pessimisme geen enkel bepaald tijdperk eigen. De volledigste samenvatting ervan en het meest toepasselijke motto, dat hij boven zijn tooneelspelen had kunnen plaatsen, zouden de woorden van Macbeth geweest zijn: life is a tale told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing.

Wellicht is dit precies wat de dichter bedoelde te zeggen met zijn huichelachtige afscheidsformule: vele zijn de gedaanten, waarin het goddelijke zich openbaart, vele dingen bracht God tot een onverhoopt einde, wat men verwachtte kwam niet tot vervulling, voor wat men niet verwachtte vond hij een uitweg: zoo was het einde van dit spel.

Welk een ontzaggelijke bitterheid spreekt uit deze opzettelijk in den trant eener gemeenplaats gehouden, hoonende slotwoorden!

III

De persoonlijkheid van Euripides zal in het navolgende bezien worden in het licht van eenige afzonderlijke zijner tragedies. De text der werken moge als bekend verondersteld worden. Gekozen zijn de Alcestis, de Orestes, de Ion en de Bacchanten, welke alle vier de in het voorafgaande behandelde hoedanigheden van den dichter in zekeren zin kenschetsen.

De Alcestis, het vroegste der overgebleven Euripideïsche drama's, onderscheidt zich door buitengewone levendigheid en boeiende psychologische situaties. De toon van het stuk is van het begin tot het einde uitgesproken realistisch, wellicht in verband met het feit, dat deze tragedie, als vierde eener tetralogie, de plaats innam van een satyr-spel. In de latere

werken van den dichter uit zich naast en ondanks dit hem nooit verlatend realistisch accent een voortdurend sterkere neiging tot romantiek, welke hier geheel afwezig is. De in het stuk optredende personen zijn met eenvoudige trekken weergegeven en spreken een taal, die aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat. Onder de oogenschijnlijke nuchterheid der karakterteekening heeft de schrijver hier, zooals gemeenlijk, zijn diep medelijden verborgen, zijn droefheid en ontroering, zonder welke het drama, hoe meesterlijk ook geschreven, ons onbewogen zou laten.

De menschen, die wij te zien krijgen, staan, zelfs voor het Euripideïsche theater, op een bijzonder laag zedelijk peil. Het menschelijk instinct tot zelfbehoud ten koste van anderen en van alles zou bij een brand of bij een schipbreuk niet brutaler tot uiting kunnen komen dan in deze onverkwikkelijke familietragedie, waarvan de hoofdpersoon, koning Admetus, het beginsel van ‘ôte-toi de là que je m'y mette’ met goeden uitslag in praktijk heeft gebracht.

In zijn tragedie Phoinix heeft de dichter eveneens de degradatie van den angst voor den dood onder woorden gebracht bij de ‘stervelingen, die ondanks den tienduizendvoudigen last van hunnen rampspoed den komenden dag wenschen te zien. Want het leven kennen zij, maar de dood is het onbekende en daarom vreest een ieder het zonnelicht te verlaten.’ Hoe hij het gegeven hier verder heeft uitgewerkt weten wij niet. Boosaardiger dan in de Alcestis schijnt niet mogelijk. Het stuk bevat wellicht de meest cynische toespelingen, die in het oeuvre van Euripides te vinden zijn en die door de soberheid, waarin het geheel gekleurd is, de grootste uitwerking hebben.

Het mythologische verhaal is zeer bekend. Admetus, koning van Pherae in Thessalië, was als prijs voor zijn bijzondere vroomheid door Apollo op de volgende wijze beloond: indien iemand anders op zijn sterfdag vrijwillig voor hem dood zou willen gaan, zou hij zelf in het leven mogen blijven. Admetus kon echter onder zijn vrienden en familie niemand vinden, die zijn plaatsvervanger in den dood wenschte te zijn. Ten slotte verklaarde zijn vrouw Alcestis zich bereid het offer te volbrengen, welke belofte door Admetus dankbaar werd aangenomen. Toen de dag gekomen en Alcesties reeds door den

dood meegevoerd was, werd zij op het laatste oogenblik door Heracles, die toevallig voorbijkwam, uit diens armen losgerukt en aan Admetus teruggeschonken. Zoo liep alles ten slotte nog gelukkig af.

Het stuk opent, na een korte samenspraak tusschen Apollo en den Dood, waarin de voorafgaande feiten met een lichte ironie uiteengezet worden, met den doodstrijd van Alcestis. De dag van het noodlot is gekomen en zij zal haar belofte moeten vervullen. Met geen enkel woord wordt ons meegedeeld waarom, op grond van welke gevoelens jegens Admetus, zij die belofte heeft volbracht. Zij zelve jammert over hetgeen moet gebeuren evenzeer als de omstanders. Het schijnt van buiten op haar afgekomen en volstrekt niet door haar vrije keus gewild te zijn.

In termen van overweldigende smart neemt zij afscheid van het leven in het algemeen en van haar kinderen in het bijzonder. En van Admetus, voor wien zij alles opgaf? Met hem heeft zij alleen een zakelijke uiteenzetting over na haar dood te treffen maatregelen. In haar toon tegenover hem ligt een onnaspeurlijke minachting. Zijn uitbundige verklaringen van eeuwige dankbaarheid en trouw maken om de een of andere reden geen indruk. Haar offer, zoo verklaart zij nuchter, is van dien omvang, dat hij het nooit zal kunnen vergelden. Hij moet dat maar niet probeeren. Het eenige wat zij van hem eischt is de formeele belofte om niet te hertrouwen, geenszins om gevoelsredenen, maar ten einde haar kinderen voor een stiefmoeder te sparen. Eindelijk loopt het af zonder dat zij ook maar een woord van liefde gesproken heeft tegen den man, voor wien zij haar leven vrijwillig heeft prijsgegeven. Waarom dan?

Het is duidelijk, dat Alcestis eigenlijk niets voor Admetus voelt en dat zij haar offer zonder vreugde volbrengt. Dit is de groote tragiek van haar persoon. Heeft zij hem vroeger liefgehad, heeft zij uit medelijden, heeft zij uit plichtsbesef gehandeld? Men weet het niet. ‘God heeft het zoover gebracht, dat de dingen zoo moesten gebeuren,’ zijn de gelaten en niets-zeggende woorden, die zij ter verklaring en motiveering van den toestand aflegt.

Alcestis is niet sympathiek. Zij is een ontroerende figuur

omdat het noodlot zich in haar voltrekt, maar het is een vreemdsoortig en onbegrijpelijk noodlot.

De aankomst en ontvangst van Heracles, die aan het slot van het stuk Alcestis uit de armen van den Dood redden en aan haar gemaal teruggeven zal, levert een tusschenspel van lichtelijk komischen klank op. Hierna volgt de boeiende en beroemde scène tusschen Admetus en zijn ouden vader Pheres, die toegesneld is ter bijwoning van de begrafenisplechtigheid. Pheres is een dergenen, die indertijd geweigerd hadden om voor Admetus te sterven en wordt daarover nu in de grofste termen aangevallen. Door de moderne kritiek verschillend uitgelegd, een zeldzaam waagstuk van realisme, mag deze samenspraak wellicht tot de beste voortbrengselen der antieke litteratuur gerekend worden.

Medelijden en angst zijn volgens Aristoteles de gevoelens, die een tragedie bij de toeschouwers behoort op te wekken. Medelijden en angst, in anderen zin dan Aristoteles bedoelde, wekt het gesprek tusschen Admetus en Pheres bij ons op. Medelijden met hun bekrompenheid en stumperigheid, angst voor ons zelven, omdat zij zoo kenmerkend menschelijk zijn, omdat wij allen in hen iets van onze eigen natuur ontwaren en zij een medoogenloozen spiegel ophouden voor datgene in onze ziel, waar ieder liever zijn oogen voor sluit.

Tusschen de twee vorsten ontspint zich een in de hoogste mate onwaardige en misplaatste woordenwisseling. De vader verklaart met cynische beslistheid, dat het ongebruikelijk en belachelijk is om zich op te offeren voor zijn kind. De zoon probeert in zijn treurige lafheid de verantwoording van zijn ellende, die hij zich zelf op den hals gehaald heeft, op een ander af te schuiven. Zij luchten hun wederzijdsche grieven zonder eenige zelfbeheersching en vervallen weldra in het gemeenste schelden. Een giftige woede was tusschen hen beiden blijkbaar reeds lang opgekropt. Het is een nachtmerrie van haat en onbeheerschtheid.

Veelzeggend zijn de woorden van Pheres: ‘mijn zoon, van mij hebt gij gekregen wat u toekwam; of gij in uw leven gelukkig of ongelukkig waart, daarmee heb ik niets te maken.’ Dit is een van de kerngedachten van Euripides' theater. Iedereen is op zich zelf aangewezen. Wanneer wij werkelijk

in het nauw gedreven worden kunnen onze naasten en dierbaarsten ons niet begrijpen. Pheres en Admetus zijn niet bijzonder slechte menschen en handelen precies zooals de Natuur het meebrengt. Onze geest blijft altijd eenzaam ondanks alle maatschappelijke banden en welgemeende conventioneele affecties.

Het is onbegrijpelijk, dat sommige critici deze scène als een grappig intermezzo hebben opgevat. Weliswaar helt de gemeenzaamheid van den dialoogtoon soms naar het komische over, maar hoe is het mogelijk om de diepe tragiek van het geheel niet te voelen en wat blijft er van het treurspel over wanneer hier gelachen wordt?

Teruggekomen van de begrafenis overziet Admetus eindelijk den geheelen omvang zijner ellende. Hij begrijpt, dat er voor hem, den man, die ‘tegen de draad van het noodlot in’ zijn leven voortzet, geen werkelijk geluk meer is weggelegd. De aanblik van zijn verlaten paleis is hem een kwelling. Alle voorwerpen en alle gezichten uit zijn omgeving zullen hem telkens weer aan zijn onwaardig gedrag herinneren. Zijn vroegere vrienden zullen hem minachten en mijden. Hij is maatschappelijk-dit argument wordt met bijzonderennadruk vermeld - hopeloos in opspraak gebracht.

Zoo brengen de omstandigheden hem tot het volle besef van wat hij gedaan heeft.... Van een bekeering van binnen uit is geen sprake. Zijn verslagenheid berust niet op berouw, maar op ergernis over zijn misrekening en het thans onloochenbare feit, dat de verlenging van zijn leven hem niets zal baten.

Het onverwachte gelukkige einde - Alcestis' verlossing van den Dood en terugkeer ten tooneele - maakt den nasmaak van het drama nog wranger. Wel wordt zij onder een ontroerend ceremonieel aan haar overgelukkigen echtgenoot teruggeschonken en loopt van buiten gezien alles prachtig af, maar men kan niet nalaten zich met beklemming af te vragen hoe het verder tusschen deze twee moet gaan. Het gebeurde kan niet ongedaan gemaakt worden en bij eenig nadenken rijst wel een groote twijfel op aan de geluksmogelijkheden van het opnieuw vereenigde echtpaar.

Zoo heeft Euripides in dit buitengewoon tooneelwerk

menschelijke figuren weten te scheppen, zoo oorspronkelijk en zoo werkelijk, dat zij onze verbeelding niet loslaten ook nadat wij het boek gelezen of het schouwspel gezien hebben.

Toch ontziet de dichter zich niet om, even als altijd, eenige afschuwelijke wanklanken te laten hooren. Men vraagt zich af hoe een kunstenaar van zijn rang en bekwaamheid een strophe heeft kunnen neerschrijven als die, waarmee het koor den eenzamen en wanhopigen Admetus over het heengaan van Alcestis tracht te troosten en die hier op neerkomt: ik heb een familielid gehad, dat zijn eenigen zoon, een voorbeeldig jongeling, verloor; hij was zelf reeds een grijzaard en toch droeg hij zijn ongeluk met kalmte; neem aan hem een voorbeeld!

Wanneer men echter de op het eerste gezicht storende gemeenplaatsen van dezen aard uit zijn oeuvre verwijderde, zou het wellicht iets van zijn eigen stempel verliezen. Zij schijnen voor de bijzondere uitdrukking ervan even onmisbaar te zijn als de onregelmatigheden in de gelaatstrekken van sommige menschen.

Hij zou zijn natuur geweld aangedaan hebben als hij geprobeerd had tragedies te schrijven, die door zuiverheid van stijl en samenstelling de esthetische volmaaktheid hadden van de hooggeroemde werken van zijn voorgangers. De vorm, dien hij gekozen had, was de eenige waarin hij zijn eigen levensvizie kon weergeven en daarom de beste. De slordigheid en veelal misplaatste familiariteit van zijn stijl, de verrassende toon zijner dialogen, waarin de menschen altijd datgene zeggen, wat men onder de gegeven omstandigheden niet van hen zou verwachten, het voortdurende horten en stooten der handeling, al die tekortkomingen zijn klaarblijkelijk opzet geweest. Indien hij tegen den goeden smaak gezondigd heeft, heeft hij het willens en wetens gedaan en indien zijn tooneelspelen soms meer op een poppenkast dan op een Atheensche tragedie lijken, heeft hij er een bedoeling mee gehad.

Zijn onverschilligheid voor den vorm is vooral opvallend omdat hij een ingeboren en sterk ontwikkeld kunst-gevoel had. Wanneer hij zich de moeite gaf kon hij lyrisch dichtwerk voortbrengen, dat misschien alleen door Aeschylus geëvenaard werd. Zelfs indien wij niets anders van hem bezaten dan den

lofzang op de stad Athene in de Medea, zouden wij een dichter van het zuiverste bloed in hem moeten erkennen. Zijn vereering voor de kunst in den hoogsten zin van het woord, voor l'art pour l'art, heeft hij meerdere malen nadrukkelijk uitgesproken, met de fraaiste woorden in het beroemde koorlied over de Muzen en Chariten in den Heracles. Het is de eenige ons bekende plaats, waar hij een persoonlijke en pertinente geloofsbekentenis heeft afgelegd, waar hij de kunst als hoogste goed en levenstroost geprezen en zich den vijand verklaard heeft van ieder, die deze levensbeschouwing van hem niet aanaanvaardde.

Men had dus alleszins kunnen verwachten, dat een zoo bespiegelende en kunstzinnige natuur zich van de menschen afgekeerd en vereenzelvigd had. In zijn drama Antiope verdedigde hij in een beroemd rhetorisch geding de superioriteit van het beschouwende leven boven het leven van de daad. Hoewel hij zich van dit laatste dan ook ver gehouden heeft, is zijn volle aandacht toch altijd op de maatschappij en het doen en laten van de menschen gericht gebleven.

Het treurspel van Orestes vertoont een zekere gelijkenis met dat van Alcestis. Ook hier is de hoofdfiguur van het drama voorgesteld als een onsympathiek en jammerlijk tekortschietend persoon. Hij geeft in zijn benarde positie blijk van een voor niets terugdeinzende kwaadaardigheid. Maar terwijl koning Admetus op eigen initiatief handelde en door een toomeloos egoïsme werd voortgedreven, speelt Orestes in zijn zwakte en slapheid meer een passieve rol. Hij herinnert aan het Hamlet-type, in zoover het leven hem in omstandigheden en tegenover problemen geplaatst heeft, waar hij onmogelijk tegen opkan. Dit is de eenige deerniswaardige en verzachtende factor in zijn geval.

Het drama brengt hem ten tooneele eenige dagen nadat hij zijn moeder vermoord heeft. Hij bevindt zich in een allertreurigsten toestand. Als een angstwekkend wrak staat hij voor ons, haveloos en vervuild, uitgeput naar lichaam en ziel. Hij waant zich voortdurend achtervolgd door de Erinyën, die hem tot volslagen krankzinnigheid brengen. Slechts bij tusschenpoozen is hij in het bezit van zijn geest-vermogens. Het

volk van Argos zal zich binnenkort verzamelen om te beraadslagen over de straf, die hij voor zijn misdaad verdiend heeft. Dood door steeniging staat hem en zijn medeplichtige zuster te wachten. Op dit oogenblik verschijnen Menelaus en Helena, die toevallig juist uit Troje terugkeeren. Menelaus, uiterst verlegen met de situatie, belooft een goed woord voor Orestes te zullen spreken in de volksvergadering. Hij komt echter uit lafheid deze belofte niet na. Orestes en Electra worden ter dood veroordeeld. In dolzinnige drift besluit Orestes dan Helena en Hermione, Menelaus' dochter, te vermoorden en het vaderlijk paleis in vlammen te doen opgaan. Helena wordt inderdaad met behulp van Pylades verraderlijk doodgestoken. Als Orestes op het punt staat Hermione met zijn dolk te doorboren en met een fakkel den brand in het paleis te steken, verschijnt Apollo op het tooneel om orde en rust te herstellen. Orestes trouwt met Hermione, Pylades met Electra. Helena komt als een ster in den hemel te prijken.

Men ziet, dat deze tragedie door haar aard en opzet een bioscoopdrama nabijkomt. Het is niet aan te nemen, dat een tooneelschrijver met slechts de helft van Euripides' bekwaamheid en vakkennis een zoodanige opeenstapeling van sensaties en onwaarschijnlijkheden aan het publiek voorgezet zou hebben zonder een bepaald oogmerk. Een nadere beschouwing van het tooneelwerk moge hier licht over werpen.

Orestes is een der minst aantrekkelijke figuren uit de Grieksche mythologie. Euripides heeft niet zooals de andere tragische schrijvers geprobeerd eenig argument tot zijn verdediging aan te voeren. Een afschuwelijker misdrijf dan het zijne zou men niet kunnen bedenken, hoewel hij gehandeld heeft op bevel van Apollo. In de goddelijke aanstichting heeft voor anderen de problematiek van het Orestes-verhaal gelegen: Hoe is het mogelijk, dat een god deze verfoeilijke misdaad gewild heeft en hoe kan er, van uit een menschelijk standpunt bezien, iets goeds uit te voorschijn komen?

De dichter heeft het antwoord hierop in het midden gelaten. De hoofdpersonen der legende en de oorzaken der handeling worden bij hem van uit een nieuw gezichtspunt bekeken. De strekking van het stuk is niet theologisch, maar psychologisch. Orestes vertoont alle kenteekenen van een misdadiger en een

psychopaath. Hij doet ons zien en begrijpen, dat de ware oorzaak van de gruwelen, die hier in naam van den godsdienst gepleegd worden, in een ziekte-toestand der menschelijke ziel ligt. De goden spelen op het tooneel van deze ellende slechts de rol van figuranten. Het vraagstuk van de onfeilbaarheid van het Apollinisch Orakel wordt met geen enkel woord te berde gebracht. De persoonlijkheid van Orestes beheerscht het drama van het begin tot het einde.

Hij blijkt van den aanvang af in zijn heldere oogenblikken heel goed te beseffen, dat hijzelf de schuldige is en zelf de verantwoording van het gebeurde moet dragen. Niet de Erinyën, maar zijn geweten en het bewustzijn van de misdaad maken hem krankzinnig.

Niettemin barst hij tegen den aanstichter van den moord, den Delphischen Apollo, in een godslasterlijke aanklacht los, waarin het koor en Electra zich met hem vereenigen. Hij is de god, die ‘niet bijzonder op de hoogte is van Goed en Recht’, de god, die ‘hem met mooie woorden verleidde en toen het op daden aankwam in den steek liet’.

Het laat niets aan duidelijkheid te wenschen over, dat van niemand verwacht kon worden het met dezen god ernstig te nemen. Voor het begrip van de tragedie moet men inzien, dat Euripides niet getracht heeft hem aan te vallen, noch hem te verdedigen, maar eenvoudig zijn schouders voor hem heeft opgehaald. Zulk een zakelijke en vrijmoedige toon was alleen mogelijk tegenover een publiek, dat ondanks zijn ingeboren eerbied voor het Delphisch orakel als oeroude, vaderlandsche instelling er geen dogma van Apollonische goddelijkheid op nahield en dus in theologische betoogingen daaromtrent geen belang gesteld zou hebben.

Het is de eenige bedoeling van den schrijver geweest om de jammerlijkheid aan te toonen van het door Orestes vertegenwoordigde menschentype. Zijn innerlijke leegte, de voosheid van zijn religieus gevoel, de lafhartigheid waarmee hij de verantwoording en de gevolgen van zijn daden van zich af wil schuiven. Zijn karakterbeeld vertoont zulke afgronden van misdaad en ellende, dat men aan zijn aansprakelijkheid voor het gebeurde niet kan twijfelen. Zonder dat het gezegd wordt begrijpt men, dat de goddelijke stem in opdracht van welke

hij handelde niets anders dan de weerklank van zijn eigen instinct was.

Euripides is er in geslaagd in dit drama een atmospheer te scheppen, die het tot zijn somberste werk maakt. Er komt geen enkele persoon in voor, die op een schijn van respect aanspraak kan maken. Menelaus is volgens Aristoteles een noodeloos weerzinwekkende figuur. Hij past echter uitstekend in het kader. Hij legt geheel dezelfde eigenschappen aan den dag als de held van het stuk. Hij is zwak en leugenachtig, een bedrieger tegenover zichzelf en anderen, meedoogenloos wanneer het er op aankomt zijn eigen persoon in veiligheid te brengen, hol-pathetisch wanneer hem een onrecht wordt aangedaan.

Electra speelt allerminst de mooie rol, die men van haar als toonbeeld van zusterliefde en toewijding zou verwachten. Haar eindelooze jammerklachten over Orestes werken in de hoogste mate irriteerend. Zij heeft niet het minste besef van wat er innerlijk in hem omgaat, van het gewetensdrama, dat zich in hem voltrekt. Ondanks haar voortdurende aanwezigheid op het tooneel blijft zij buiten de eigenlijke handeling van het stuk staan. Haar verdriet belet haar niet om den toestand met uiterst veel gezond verstand onder de oogen te zien. Zij vergeet geen moment, dat de dood van Orestes haar aan de willekeur van haar vijanden zal overleveren. Haar angst berust op utiliteits overwegingen. Zij klampt zich aan haar broer vast als aan den laatst overgeblevene van het geslacht, maar een band van den geest bestaat er tusschen hen beiden niet en dit doet haar alle sympathie verliezen.

Tyndareus, de vader van de vermoorde Clytemnestra, vertegenwoordigt het gezag van de conventie en de geordende maatschappij. Hij heeft een scherpe woordenwisseling met Orestes, waarin hij geheel volgens moderne opvattingen de geoorloofdheid van de bloedwraak bestrijdt, maar zijn eigen hardvochtigheid en onbeheerschte wraakzucht doen ook voor hem alle achting verdwijnen.

De eenige, die een uitzondering vormt onder deze slappe en half-slachtige menschen, is Helena. Haar rustige schaamteloosheid maakt haar bijna tot een superieure figuur. Meesterlijk is het tooneel, waarin zij een haarlok afknipt als wijgave voor het graf van Clytemnestra, zich angstvallig ervoor hoedend

haar kapsel te ontsieren. Zij is zich heel goed bewust van alle rampen, die zij over het geslacht van Agamemnon gebracht heeft, zij weet, dat het Grieksche volk haar haat en dat zij zich niet eens veilig in de straten van Argos kan vertoonen, maar berouw over gedane zaken kent zij niet en brutaal zegevierend gaat zij haar weg met den stumperigen Menelaus.

In deze tragedie is de gelukkige afloop door het ingrijpen van den als deus ex machina verschijnenden Apollo nog ironischer en onverwachter dan in de Alcestis. Een plotselinge verzoening en algemeene uithuwelijking nadat de krankzinnige haat tusschen de hoofdpersonen van het spel zich juist in moord en brandstichting geopenbaard heeft, is werkelijk niet weinig verrassend. Het toppunt wordt bereikt wanneer Apollo de ontaarde en gewetenlooze Helena tot godin bevordert en als ster in het firmament doet schitteren.

De dichter had zijn bedoeling met het drama niet duidelijker kunnen uitdrukken dan door de onzinnige ontknooping ervan. Nergens valt de beteekenis van het niet-gezegde zoodanig in het oog als hier. Naar het uiterlijk komt alles, maar in werkelijkheid niets terecht. De waarschuwing, die door de Euripideïsche theaterhelden zoo dikwijls herhaald wordt, om vooral niet lichtvaardig in het menschelijk geluk te gelooven, blijft aan het slot van den Orestes als een veelbeteekenende klank in ons gehoor hangen.

Het geluk, dat de god Apollo hier uitdeelt, is inderdaad van uiterst twijfelachtige hoedanigheid. Slechts de grenzeloos oppervlakkigen of zij, die vastberaden hun oogen voor de waarheid sluiten, kunnen het aanvaarden en er tevreden mee zijn. De les van het treurspel is dan ook deze, dat zij, die van nature niet kunnen of opzettelijk niet willen zien, in onze wereld het best terecht komen. Zoolang de meerderheid tot een dezer categoriën behoort, kan alles naar wensch afloopen. Ware dit niet het geval, dan zou de orde ernstig bedreigd worden.

De deus ex machina is niet alleen op het tooneel, maar ook in het werkelijk leven een onmisbare instelling. Oplossingen, die alleen de oppervlakte en niet het wezen der dingen raken, zullen altijd voor de grootste helft van de menschen de nuttigste en voordeeligste zijn. Zij, die daar geen genoegen mee

nemen zullen dit op eigen risico moeten doen en er hun eigen zedelijke normen op na moeten houden.

Zoo is de Orestes een voorbeeld van Euripides' techniek en schrijfwijze. Wanneer de handeling op een volkomen dood punt is aangekomen en er een hopelooze chaos op het tooneel heerscht, verschijnt de reddende god, die met dictatoriale maatregelen de orde herstelt en een einde aan het schouwspel maakt. Het publiek kan met een gerust hart naar huis gaan en de schrijver heeft gezegd wat hij zeggen wilde. De tegenstelling tusschen vorm en inhoud, die men zijn drama zou kunnen verwijten en het ongerijmde slot ervan zijn juist als zinnebeeld der werkelijkheid bedoeld, waar het leven een ieder voor onoplosbare vraagstukken zet, terwijl de wereld haar gewonen, door een dwingende macht voorgeschreven gang gaat.

In den Ion vertoont Euripides zich in zijn meest vreemdsoortige en problematische soort.

Het stuk behandelt het verhaal van een groot onrecht, dat een god aan een mensch heeft aangedaan en de schuldvereffening, waardoor de god dit onrecht herstelt.

Creousa, de dochter van den Atheenschen koning Erechtheus, was als jong meisje door Apollo verkracht. Zij bracht heimelijk een zoon ter wereld, dien zij te vondeling legde en dien Hermes ontvoerde naar het Apollinisch heiligdom te Delphi, waar de priesteres hem opvoedde als tempeldienaar. Zij noemde hem Ion. Creousa trouwde later met den Thessalier Xouthos. Tot zoover de voorgeschiedenis van het drama.

Het stuk wordt ingeleid door een monoloog van den god Hermes ter bekendmaking van het feit dat en de wijze waarop Apollo besloten heeft zijn misdrijf goed te maken. Creousa en Xouthos zullen naar Delphi komen om het orakel te raad plegen over de kinderloosheid van hun huwelijk. Het orakel zal Xouthos in den waan brengen, dat hij de vader is van Ion, hetgeen eventueel mogelijk zou zijn omdat hij voor zijn huwelijk een amoureus avontuur te Delphi heeft gehad. Hij zal op gezag van den god Ion als kind aanvaarden. Creousa zal den jongeling op grond van zekere aanwijzingen als haar werke-

lijken, verloren gewaanden zoon herkennen en zoo zullen alle partijen bevredigd worden, terwijl Apollo vrij uitgaat.

Zijn toeleg mislukt echter volkomen. Nadat het orakel verklaard heeft, dat Ion de zoon is van Xouthos doet deze een festijn voorbereiden. Creousa herkent hem echter niet. Voor haar is de situatie deze, dat Apollo, die haar in het verleden reeds zoo schandelijk behandelde, haar thans een bastaard van haar gemaal tracht op te dringen. Zij voelt zich door goden en menschen verlaten en besluit in uiterste wanhoop Ion en Xouthos om het leven te brengen. Tijdens den feestmaaltijd wordt hun op haar aanstichting een giftdrank voorgezet. De zaak komt aan het licht en de misdaad wordt juist bijtijds verijdeld. Allen storten zich op Creousa om haar te steenigen. In dezen hopeloozen toestand verschijnt de godin Athene op het tooneel, die de ware toedracht der zaken aan het licht en een algemeene verzoening tot stand brengt.

Men vraagt zich af, wat het oogmerk van den dichter geweest is. Hij geeft eerst een officieel programma door een god en vervolgens gebeurt er iets heel anders. De gewenschte ontknooping wordt gebracht niet door, maar ondanks de bemoeiingen van Apollo. De vrouw echter, die wanneer het van hem had afgehangen te gronde gegaan zou zijn, eindigt met een dankgebed, waarin zijn wijze voorzienigheid geprezen wordt!

Tenzij de dichter in het midden zijner tragedie zijn oorspronkelijk schema vergeten en er toen op goed geluk een andere wending aan gegeven heeft, moet er in deze onsamenhangendheid der handeling een bepaalde bedoeling liggen.

De Engelsche philoloog Verrall heeft in zijn boek ‘Euripides the Rationalist’ het drama aan een zeer kunstmatige en ver-gezochte interpretatie onderworpen en is tot de volgende slotsom gekomen: de dichter heeft onder formeele handhaving der mythologische overlevering door verborgen toespelingen willen aantoonen, dat er geen woord van het verhaal met Apollo waar was, maar dat Creousa zich door een gewoon sterveling had laten verleiden. De theorie van Verrall is een voorbeeld der geestesgesteldheid waarin het meerendeel der philologen het oeuvre van Euripides uitleggen, in zoover zij

voor alles willen vaststellen of de schrijver zelf geloofde aan de echtheid der verhalen, die hij dramatiseerde. Een zoodanig vasthouden aan de eenvoudige afbakening tusschen realiteit en fictie maakt echter het ware begrip van zijn theater onmogelijk. Zijn bedoeling is immers de aantooning eener hoogere, geestelijke werkelijkheid en niet de exegetische voorstelling van gebeurtenissen, die al of niet zijn voorgevallen. Men vergelijke wat Nietsche in zijn 'Geburt der Tragödie' gezegd heeft over de houding van den philosophisch-denkenden mensch tegenover de realiteit: 'Der philosophische Mensch hat sogar das Vorgefühl, dass auch unter dieser Wirklichkeit, in der wir leben und sind, eine zweite, ganz andere verborgen liege, dass also auch sie ein Schein sei.... das Ernste, Trübe, Traurige, Finstere, die plötzlichen Hemmungen, die Neckereien des Zufalls, die bänglichen Erwartungen, kurz die ganze "göttliche Komödie" des Lebens, mit dem Inferno, zieht an ihm vorbei, nicht nur ein Schattenspiel, denn er lebt und leidet mit in diesen scenen, und doch auch nicht ohne jene flüchtige Empfindung des Scheines'.

Dit gevoel voor het fictieve in de ons omringende werkelijkheid, door Nietsche als de toetssteen van het philosophische denken beschouwd, moet Euripides, gegeven het karakter van zijn werken, ongetwijfeld eigen geweest zijn. Heeft hij niet gezegd: wie weet of het leven niet de dood en de dood niet het leven is? Zoowel in de realiteit als in de mythologische legenden was voor hem het zinnebeeldige de hoofdzaak. Zoo verliest de figuur van Creousa, als symbool van de onrechtvaardigheid van het leven, niets van haar beteekenis ook indien de dichter haar gewelddadige ontmoeting met Apollo als een fabel beschouwd heeft.

Deze vrouw, door een god verkracht en verraden, door de menschen in het nauw gedreven, is zelfs wanneer zij haar toevlucht tot een misdaad neemt 'more sinned against than sinning'. Op het oogenblik, dat zij op het tooneel verschijnt en de aanblik van den tempel van Apollo haar tot weenens toe ontroert, begrijpt men, dat de tragedie harer jeugd haar een ongeneeslijke psychische wonde heeft toegebracht. Haar eerste samentreffen met Ion, die zijn bewondering voor haar edele verschijning met kinderlijken eenvoud uitspreekt, de oogen-

blikkelijke en zuivere band tusschen hen beiden, de ontroerende tegenstelling tusschen de moreel en physiek verkrachte vrouw en den jongeling, die □σιος □π□ ε□ν□ς en ver van de zonde der menschenwereld is groot geworden, dit alles heeft de dichter met buitengewone teergevoeligheid weergegeven. De fijnheid der psychologische schakeeringen is echter, evenals in de andere drama's, ook hier bijkomstig. Het ging bij Euripides niet om de bestudeering der menschelijke karakters, maar om de behandeling der menschelijke levensproblemen, welke, omdat hij een geboren dramatisch schrijver was, geen abstracties voor hem bleven, maar in zijn verbeelding een vorm van vleesch en bloed aannamen. De weg, waarlangs zijn tragedies tot stand kwamen, was echter juist de tegenovergestelde van dien der psychologische waarneming. Op hem zou toepasselijk zijn wat een tijdgenoot over Ibsen gezegd heeft: in der Entwicklung seiner Dichtungen gibt es eine gewisse Stufe, wo eben so leicht eine Abhandlung wie ein Drama entstehen könnte.

In den Ion heeft hij een onderzoek ingesteld naar de gegrondheid en de uitkomsten van het menschelijk vertrouwen in een hemelsche rechtvaardigheid, Sommige tafreelen en gezegden in het stuk zouden, religieus gesproken, bijna opruiend genoemd kunnen worden. Een god zelf heeft in koel overleg niets minder dan een zedenmisdrijf gepleegd. Een volkomen onschuldig individu is door een hooger wezen met brutaal geweld te gronde gericht. Is het te verwonderen, dat dit individu tegen de goden in opstand raakt en kwaad met kwaad vergeldt? Wanneer de ongelukkige Creousa in hoogste instantie verraden en door den God, die aan alles schuld is, snoodelijk in de steek gelaten wordt, verliest zij al hare zelfbeheersching en slingert zij den Delphischen Apollo in een monodie van buitengewone schoonheid en hartstocht hare grieven over zijn misdadig optreden voor de voeten. Het universeele en als het ware anonyme van dezen klaagzang veroorzaken een zeer groote ontroering. Of het hier Creousa en Apollo betreft, figuren eener al lang vergeten en zelfs ten tijde van Euripides niet geheel meer in ernst genomen mythologie, of de dingen werkelijk gebeurd zijn of niet, hoe weinig doet het er toe. Het visioen van levensleed en desillusie, dat

de dichter heeft uitgedrukt, zal buiten het persoonlijke en het feitelijke om voor de menschen van alle tijden van aangrijpende waarachtigheid blijven.

Minder dan in eenige andere tragedie ontwikkelt de handeling in den Ion zich volgens het door Aristoteles vereischte beginsel □ατ□ τ□ ε□□□ς □ τ□ □ναγ□α□ον. Wordt ons rechtsgevoel, zooals in den proloog is meegedeeld, door een amende honorable van de aansprakelijke partij bevredigd? Zijn gewoonte getrouw heeft de dichter voor een buitengewoon verrassenden afloop gezorgd. De gewenschte verzoening en schuldvereffening worden namelijk praktisch bereikt, maar onder zoodanige omstandigheden, dat zij juist het tegendeel van een reklame voor het goddelijk beleid uitmaken. De Delphische Apollo faalt niet alleen in zijn met ophef en plechtigheid aangekondigd programma, maar stuurt zijn eigen zaken op dusdanige wijze in de war, dat hij zelf uit vrees voor een publiek schandaal niet meer op het tooneel durft te verschijnen en de godin Athene voor de ontknooping zijner hopeloos vastgeloopen intrigue moet zorg dragen!

Hier is Euripides in zijn vollen vorm, hier is hij op de meest kernachtige wijze zich zelf. Voor het verloop van de tragedie is slechts een woord te vinden: absurd. En juist in dit absurde ligt haar diepzinnigheid.

De bedoeling van den dichter moet geweest zijn om in zijn drama een afspiegeling te geven van de meest algemeene toedracht van zaken in het praktische leven. De menschen moeten nemen wat zij krijgen kunnen en de protesten van hun ideëel rechtsgevoel het zwijgen opleggen. Zelfs indien zij heel goed voelen, dat er geestelijk iets hapert aan het leven, moeten zij, wanneer de dingen uiterlijk ten naaste bij terecht komen, de harmonie van het heelal verheerlijken. Hoe zou men anders de houding van Ion en Creousa kunnen opvatten? Zij behooren tot de kenschetsende Euripideïsche theaterhelden in zoover zij op het beslissend oogenblik den toestand in het geheel niet au tragique opnemen en daardoor de tragedie uiterst nuchter doen eindigen. Hun levenswijsheid is deze, dat zij niet alleen berusten en zich schikken in het onvermijdelijke, maar zich zelf en het publiek doen voorkomen, dat de verkregen oplossing de voortreffelijkste is. Tout est pour le mieux dans

le meilleur des mondes is ook hier weer de slotsom, waar de dichter ons met opzettelijke prijsgave van een dieper inzicht heeft willen heenvoeren. Dat hij voor de begrijpenden dit optimisme juist heeft willen logenstraffen is evident. Immers zijn tooneelspelen zijn bijna zonder uitzondering gegrond op gegevens en intrigues, die, wanneer de schrijver hen volgens hun natuurlijken lijn ontwikkelde, alle hoop en vertrouwen in het leven zouden ondermijnen. Het halleluja, waarmee die tooneelspelen eindigden, kon dan ook niets anders zijn dan een welsprekend beroep op de onnoozelheid van het groote publiek.

Van alle tragedies van Euripides hebben de Bacchanten het meest de belangstelling van den modernen tijd opgewekt en tot de veelzijdigste interpretatie aanleiding gegeven.

Hij heeft het stuk geschreven gedurende zijn laatste jaren, toen hij aan het hof vertoefde van den kunstminnenden koning Archelaus van Macedonië.

Waarom de dichter op zijn ouden dag Athene, dat toen zijn politieken ondergang reeds met zekerheid tegemoet ging, vaarwel gezegd heeft om zich te vestigen in het te dien tijde ver-verwijderde en half-barbaarsche Macedonië, is moeilijk uit te maken. Was het uit moedeloosheid wegens de miskenning, die zijn werken ondervonden, of uit wrevel tegen de stompzinnige heerschappij van het gepeupel of werd zijn cosmopolitische geest door een plotselinge lust tot reizen bevangen? Men weet het niet. In zijn vaderstad, wier denkwijze en tradities hij reeds lang innerlijk ontgroeid was, is hij nooit teruggekeerd.

Het is al dikwijls uitgesproken, dat de volstrekt vreemde omgeving, waarin de hoogbejaarde dichter kwam te vertoeven, een grooten invloed heeft uitgeoefend op de conceptie van zijn laatste tooneelwerk. Inderdaad moet het, alleen reeds wat betreft de uiterlijke omgeving, een volkomen verandering geweest zijn, een decor-verwisseling, die voor hen, welke Athene en Macedonië kennen, geen betoog behoeft. Euripides was, ondanks zijn innerlijk antagonisme tot de richting van zijn tijd, in zijn smaak door en door Athener. Hij hield van vrijheid en ongedwongenheid, van omgang met intellectu-

eelen, hij was democraat in den goeden zin van het woord en men kan zich moeilijk een voorstelling van hem maken in de kringen van het feodale Macedonische hof.

Hij beminde ook boven alles - zijn lied op Athene in de Medea bewijst het - de bijzondere spheer van het Attische landschap, dat misschien het schoonste en tevens meest onromantische van de wereld is. Het lijkt in de doorzichtige klaarheid van zijn licht en de feillooze strakheid zijner lijnen als door een menschenhand gebeeldhouwd te zijn. Overal is het als of de menschelijke geest hier in de natuur spreekt, die in al haar pracht en grootschheid nooit overweldigend is, maar den indruk van een logisch doordacht kunstvoortbrengsel maakt. Het is niet te verwonderen, dat hier een beschaving ontstaan is, die zoo zeer heeft gestreefd naar bewustheid, helderheid en zelfbeperking.

Macedonië was wat het nu nog is: een achterlijk en onherbergzaam land, met oerwouden en ondoordringbaar gebergte bedekt, geheimzinnig-romantisch, woest en primitief. Het is verbazingwekkend, dat de dichter op hoogen leeftijd nog zoo sterk de bevruchting heeft kunnen ondervinden van een nieuwe omgeving en een tooneelspel heeft geschreven van zulk een afzonderlijke beteekenis in zijn oeuvre.

De vermenging van realisme en romantiek, die voor zijn persoonlijkheid zoo kenteekenend is, heeft in de Bacchanten een bijzonder duidelijken vorm aangenomen. Zoowel de in den modernen zin van het woord ‘lyrische’ reizangen als de zeer sophistisch gekleurde samenspraken zijn in hun aard volmaakt. De uitingen der Dionysische mystiek, in het Macedonisch volksleven waarschijnlijk van nabij door den dichter waargenomen, heeft hij weergegeven met een gloed, een rijkdom van beeldspraak en een overtuigdheid, die bewijzen hoe zeer deze troebele en geheimzinnige cultus tot zijn gemoed heeft gesproken.

De koorliederen, waarin hij den Dionysischen waanzin en de ritueele optochten der Maenaden beschrijft, hebben den klank van het persoonlijk meegemaakte en doorleefde.

Precies denzelfden klank treft men aan in de passages, waar deze mystiek, die hij als hoogste goed geprezen heeft, meedoogenloos bekritiseerd en bespottelijk gemaakt wordt.

Het stuk speelt te Thebe, in de dagen van den legendarischen koning Cadmus. Zijn dochter Semele had, volgens de bekende overlevering, den god Dionysus als gevolg van haar geheime liefdesbetrekkingen met Zeus op wonderbaarlijke wijze ter wereld gebracht. Haar naaste familie ontkende echter deze toedracht van zaken en beschouwde Semele als een gevallen meisje, dat om de blamage van haar pijnlijk avontuur te ontkomen het verhaal met Zeus van het begin tot het einde verzonnen had. Toen Dionysus dit vernam, besloot hij zich te wreken. Hij begon met alle Thebaansche vrouwen tot razernij te brengen. Zij verzamelden zich in de omgevende bergen en trokken daar rond, ten prooi aan goddelijke vervoering. De god zelf kwam in de gestalte van een vreemdeling te Thebe aan en wist koning Pentheus, Cadmus' kleinzoon, den heftigsten tegenstander van de nieuwe mysteriën, te overreden als vrouw verkleed in de bergen te gaan om de door hem vermoede sexueele uitspattingen der Bacchanten te bespieden. Pentheus werd door de vrouwen, die hem voor een leeuw aanzagen, vastgegrepen en levend in stukken gescheurd. Zijn eigen moeder Agaue priemde zijn hoofd boven op een stok en trok juichend met haar buit de stad Thebe binnen. Zij kwam toen tot bezinning en erkenning van haar gruwelijke daad. Door Dionysus, die daarop als god ten tooneele verscheen, werd zij met haar ouders in levenslange ballingschap uit Thebe weggejaagd.

Het is bekend, dat Dionysus een nakomer is geweest onder de Grieksche goden en dat zijn eeredienst, hoewel sinds historische tijden in Griekenland ingeburgerd en officieel erkend, oorspronkelijk in een van zijn meest wezenlijke trekken tegengesteld was aan den Helleenschen geest. Hij beoogde het zich-zelf-vergeten en de willooze overgave aan de godheid. Het was de vervoering, de ‘ekstasis’, waardoor de ingewijde buiten zich zelf trad en deel kreeg aan de goddelijkheid van zijn meester. In welken tijd en onder welke omstandigheden de vreemde leer zich in Griekenland heeft verbreid is onbekend. Dat er bloedige conflicten aan verbonden waren, bewijst het drama van Euripides, dat in dit opzicht een merkwaardig en verborgen stuk cultuurgeschiedenis behandelt.

Zelfs Delphi, het bolwerk van den orthodoxen godsdienst, heeft voor den nieuweling moeten capituleeren en diens bijzondere wijze van waarzeggerskunst moeten aanvaarden.

In de Bacchanten heeft Euripides de twee lijnen doen zien, die door het Grieksche geestesleven loopen, die men den 'Apollinischen' en 'Dionysischen' genoemd heeft. De tragedie is daardoor niet alleen met betrekking tot de persoonlijkheid van den dichter, maar ook in algemeen historischen zin een der belangwekkendste, die wij bezitten.

Zij geeft een verrassend voorbeeld van wat men zou kunnen noemen de emotioneele veelzijdigheid van den schrijver, die zich hier van een zeer onverwachte zijde doet kennen. Hij heeft zich gemaakt tot een meesleepend woordvoerder van het primitief godsdienstig gevoel der massa. Dit gevoel kan noch door het formalisme van den gewonen eeredienst, noch door wijsgeerige beschouwingen, maar alleen door fanatieke devotie bevredigd worden. Er is bij de menschen altijd geweest en er zal altijd zijn een onrust ten opzichte der metaphysische vraagstukken, die alleen de kritieklooze erkenning eener goddelijke openbaring kan opheffen. Hierin voorziet de Dionysische mystiek. Zooals deze god de physieke zorgen kan wegnemen door den wijn, zoo geneest hij alle moreele kwellingen wanneer men zich in zijn cultus laat inwijden. Zijn volgeling heeft het gevoel van vrijheid en verlossing van 'de hinde, die aan de jagers ontsnapt is en ronddartelt in het verrukkelijk groen der weiden en zich verlustigt in het besef ver weg te zijn van de menschenwereld'.

Er zijn twee beroemde passages in het drama op grond waarvan sommige critici, hoe ongeloofelijk het ook schijne, beweerd hebben, dat de op het eind van zijn leven bekeerde dichter een openlijke schuldbekentenis heeft willen afleggen met het oog op de atheïstische strekking van zijn vroegere werken. Het is de verklaring van den blinden propheet Teiresias: 'met menschenwijsheid bereiken wij niets tegenover God; de overlevering onzer voorvaderen en onze oer-oude tradities zullen nooit, hoe zeer het intellect ook op de spits gedreven worde, voor verstandelijke redeneering zwichten'. Het zijn verder de woorden van het Bacchanten koor: 'het kost zoo weinig om

de macht der overlevering te erkennen, - onverschillig wat God ook zijn moge - der overlevering, waarvan het gezag door de lengte der tijden bekrachtigd wordt en welke uit onze eigen natuur is voortgesproten.'

De dichter zou geglimlacht hebben, indien men hem gevraagd had of hij al of niet aan Dionysus geloofde. Minder dan ooit heeft Euripides in zijn laatste drama een theologisch tendensstuk willen geven. Wanneer het Atheensche publiek eenige verwachtingen van hem in deze richting gesteld had is het ongetwijfeld met leege handen naar huis gegaan. Integendeel, hij heeft zich zelf ditmaal overtroffen in de verbijsterende dubbelzinnigheid, waarmee hij de gegevens van het mythologisch verhaal uiteenzet.

Moeten wij koning Pentheus als een hardnekkig godsloochenaar beschouwen of heeft hij misschien het juiste inzicht en zijn de Bacchanten niets anders dan een troep hysterische vrouwen? Partij gekozen heeft de dichter niet. De toeschouwers kunnen de handeling interpreteeren zooals zij zelf willen. Mochten de wonderen van Dionysus hen overtuigen, dan zullen zij hun vertrouwen geschokt voelen bij de woorden van Cadmus tot zijn schoonzoon: 'zelfs indien hij niet bestaat, moet gij aan hem gelooven; het zal van Semele heeten, dat zij een god op de wereld heeft gebracht en onze heele familie tot eer strekken'. Ook het eind van het stuk brengt geen uitsluitsel, want als de hoogere macht van Dionysus zich openbaart gaan onze heele sympathie en onze heele instemming naar diegenen uit, die het gewaagd hebben zijn goddelijkheid te loochenen.

Het verhaal doet er niet toe in de Bacchanten, de godsdienstige strekking is nihil. De oorzaak, waarom gebeurtenissen zooals dit verhaal ze beschrijft kunnen voorkomen, doet er echter in hooge mate toe. Dit heeft Euripides duidelijk doen uitkomen. Met al zijn agnosticisme heeft hij geenszins de geweldige beteekenis ontkend van den drang naar het metaphysische bij de menschen. Hij was daarvoor een te scherpzinnig psycholoog. De stemming, waarin de personen van zijn theater handelen en spreken, zou door deze banale versregels uit den tijd der negentiende-eeuwsche romantiek het best weergegeven kunnen worden:

.... regarder le ciel sans m'en inquiéter
je ne puis; malgré moi l'infini me tourmente

Het vraagstuk van de verhouding tusschen mensch en god heeft de dichter tot het eind van zijn leven niet los kunnen laten. In zijn laatste tooneelwerk heeft hij het gegeven met meer artistieke volkomenheid dan ooit te voren gedramatiseerd. Hij heeft hier doen zien, dat deze godsdienstige kwesties, die hij zoo dikwijls tot het onderwerp zijner sophistische dialectiek gemaakt heeft, ten slotte teruggaan op een natuurinstinct der menschheid, dat niet straffeloos over het hoofd gezien kan worden en tot de verschrikkelijkste conflicten in de maatschappij aanleiding kan geven.

Zijn geestestoestand was bij het schrijven van dit drama even ver verwijderd van mystiek als van rationalisme.

De menschen, die in het stuk optreden, meenen ieder voor zich den waren zin van het leven begrepen te hebben, Pentheus in zijn bekrompen opvattingen over tucht en fatsoen even goed als de Bacchanten in hun fanatieken eeredienst van Dionysus. Ten slotte schieten zij allen even zeer te kort en slagen zij er alleen in zich zelf en anderen ongelukkig te maken. Voor de hoogste innerlijke vrijheid, voor het Rabelaisiaansche ‘Fay ce que vouldras’, zijn zij niet rijp. Zullen zij het ooit worden? De laatste woorden van Agaue, wanneer zij met een gevoel van folterende schaamte over de dingen, die gebeurd zijn, afscheid neemt van het tooneel van haar vroeger leven: ‘moge ik daarheen gevoerd worden, waar noch ikzelve den Cithaeron, noch de Cithaeron mij zal kunnen aanschouwen’, zijn zulk een getuigenis van onmacht en afschuw, dat men duidelijk begrijpt hoe de dichter, die deze woorden heeft neergeschreven, zich de toekomst voorstelde.

Het is alsof Euripides een prophetischen blik heeft gehad voor de godsdienstoorlogen van het Christendom. Tweeduizend jaren later hebben de menschen elkaar inderdaad op grond van tegenstrijdige godsdienstige opvattingen levend verscheurd, zooals de Bacchanten koning Pentheus. Voor de laatsten heeft de dichter, wiens verbeelding zachtzinniger was dan de latere werkelijkheid, de verontschuldiging doen gelden, dat zij in krankzinnigheid handelden. Dezelfde uitingen van

onverdraagzaamheid in koel overleg zouden ook aan den grootsten pessimist onder de Grieken als iets onaanemelijks zijn voorgekomen.

IV

Het voorafgaand commentaar op eenige werken van Euripides, hoewel tot den meest beknopten vorm van lectuuraanteekeningen beperkt, moge een zoodanig licht geworpen hebben over de eigenlijke dingen, die hij wilde zeggen, dat op grond daarvan wellicht eenige gevolgtrekkingen gemaakt kunnen worden over zijn beteekenis ten opzichte van zijn eigen tijd en ten opzichte van ons.

In het licht der geschiedenis bekeken vertegenwoordigt hij het zuiverste negativisme. Hij heeft de meest uiteenloopende vraagstukken behandeld. Het huwelijk, de sexualiteit in haar verschillende vormen en afwijkingen, de emancipatie van de vrouw, oorlog, godsdienst en opvoeding hebben in zijn tooneelspelen een beurt gekregen. Hoe langer men hem op zijn maatschappelijken en zedelijken inspectie-tocht volgt, des te meer wordt men bevangen door een gevoel van moedeloosheid en ontgoocheling en door de overtuiging, dat er aan de inrichting van onze wereld iets fundamenteels hapert.

Hij heeft in de plaats van het gezag der overlevering dat van het vrije geweten gesteld en de onhoudbaarheid der bestaande normen aangetoond. Het was een gevaarlijke proefneming en de grondige onbemindheid, waaraan hervormers van dien aard zich bloot stellen, heeft hij niet kunnen vermijden.

Toch bewijzen de boosaardige persiflages in de blijspelen van Aristophanes, dat hij van meet af aan een onloochenbare aantrekkingskracht op het publiek heeft uitgeoefend.

De historische beteekenis zijner werken schijnt hier op neer te komen, dat hij den Grieken in bedekte termen halt heeft toegeroepen op den weg van formalisme en rationalisme, dien zij, zoo nog niet ingeslagen, voorbereid waren om op te gaan. Hij, die onbegrijpelijkerwijze zelfvoor rationalist is uitgemaakt, heeft juist op alle mogelijke manieren de ontoereikendheid van

de rede aan het licht gebracht als leidster en toeverlaat in het menschelijk bestaan. Zijn theater geeft een wereld te zien, waarin blinde hartstochten tegen elkaar opbotsen en een despotische, ondoorgrondelijke overmacht het pleit beslecht. Het is het meest jammerlijke bankroet van het intellect en de apotheose van de ongerijmdheid. Daartegenover hebben de Grieken, van het oogenblik, dat zij over zich zelf zijn gaan philosopheeren en een kennisleer hebben nagestreefd, altijd geloofd aan den logischen zin van het leven en aan de mogelijkheid voor het menschelijk verstand onder toepassing der juiste methode dezen zin te begrijpen. De methodes verschilden, maar het beginsel der redelijkheid aanvaardden zij allen. De Socratisch-Platonische dialectiek berust op niets anders dan de vooropgezette overtuiging, dat men het wezen der dingen met woorden en definities kan benaderen. De skeptische wijsgeeren, de schoolmeesters der ontkenning, hebben in hun stelselmatige verwerping van het conventioneel aangenomene onwillekeurig het zelfde rationalisme gehuldigd.

Bij de massa der Atheners uitte het aangeboren talent voor verstandelijke redeneering zich in een soms aan krankzinnigheid grenzende verheerlijking van het woord. In de volmaakte beheersching daarvan culmineerde de heerlijkheid van het menschelijk genie. De beoefening der rhetorica was te Athene van even veel belang als die der exacte wetenschappen in onze tegenwoordige beschaving. Het volk kon, in de publieke rechtbanken verzameld, dag aan dag naar eindelooze toespraken luisteren en meende dan werkelijk tot de kern der zaken door te dringen. Dichters, philosophen, moralisten en advocaten hadden het volste vertrouwen in de realiteit hunner betoogingen en de doeltreffendheid van hun inzicht.

Op twee plaatsen heeft Euripides een bijzonder glansrijke proeve van deze woordkunst geleverd: in de verdedigingsrede van Helena wegens haar verlating van het echtelijk huis en in het schitterend pleidooi van Pasiphaë voor Minos wegens haar perverse liefdesbetrekkingen tot een stier. Als meesterstukken van sophistische redenaarskunst zijn zulke redetwisten voor het Atheensche publiek waarschijnlijk een uitgezochte versnapering geweest. Van de zijde des dichters kunnen zij niet anders opgevat worden dan als een ironisch schouder-ophalen

voor de onberekenbaarheid en de zinloosheid van de menschelijke lotgevallen, die hij zelf dramatiseert. Met redeneering kan alles bewezen en alles weerlegd worden. Het is dezelfde stemming, die in het koor van de Helena tot uiting komt: ‘wat God is, wat God niet of halverwege is, welk sterveling zal het zeggen, al moge hij tot de uiterste grens gezocht hebben? Want wij aanschouwen hoe het goddelijk beleid nu eens zus dan weer zoo uitvalt, terwijl andermaal door onverwachte voorvallen alles tegen den draad ingaat!’ Als leidspreuk en samenvatting zijner ideeën zou boven het theater van Euripides kunnen staan: o glücklich, wer noch hoffen kann aus diesem Meer des Irrtums aufzutauchen.

Hij zelf heeft zich blijkbaar nooit met deze hoop gevleid. Iedere poging om een uitweg aan te wijzen uit de raadselen en de tegenstrijdigheden, waarvan hij zulk een levendige en suggestieve opsomming levert, is achterwege gebleven. Of zijn kunst in het tegenovergestelde geval op een hooger peil gestaan zou hebben is een vraag, die hier in het midden gelaten moge worden.

Zijn onmiddellijke waarde voor ons, de oorzaak waarom wij zijn tragedies lezen en deze ons ontroeren, berusten op iets anders. Hoe troosteloos zijn pessimisme, hoe afbrekend zijn kritiek geweest mogen zijn, beide kwamen onmiskenbaar voort uit de diepte van zijn mede-leven en mede-lijden met de menschheid. Hierin alleen ligt de zeldzame kracht van zijn dramatische scheppingen. Zij zijn voortgekomen uit den drang tot formuleering eener waarheid, die hij niet alleen erkend, maar waarvan hij de tragiek doorleefd had. Hij heeft door hen zijn gemoed willen bevrijden en zijn gevoelens willen openbaren, omdat hij op hetzelfde doode punt was gekomen, waarop de door goden en menschen verlaten Creousa haar wanhoopsbekentenis aanving: o mijn ziel hoe zal ik zwijgen....

Hij heeft de wereld niet anders kunnen uitbeelden dan zooals zij volgens zijn eigen overtuiging in elkaar zat. Dat hij daardoor in conflict geraakte met den geest van zijn tijd was hem onverschillig. Het voornaamste was voor hem de dingen precies te zeggen zooals zij waren. Hij heeft dit gedaan met een eerlijkheid, die soms naar het boosaardige overhelt, maar

daaronder ligt de diepe smart verborgen, die hem in onzen zin van het woord tot een tragisch tooneelschrijver verheven heeft.

De gevolgtrekking, die men uit zijn werken moet maken, is deze, dat hij met zorgvuldig overlegde middelen een vernietigend judicium over de menschheid heeft uitgesproken. Hij heeft het uitgebreide mechanisme van zelfbedrog aangetoond waardoor de maatschappij zich op de been houdt. Hij dwingt ons het bewustzijn van deze al-omvattende voor-de-mal-houderij op in den vorm van oplossingen, die geen oplossingen zijn en van problemen, die op het beslissende oogenblik in de doofpot worden gedaan. Aanvaarding van de menschelijke poppenkast schijnt de slotsom te zijn, waar de ‘philosoof van het tooneel’, zooals een der kerkvaders hem genoemd heeft, mee geëindigd is en de wijsheid, die zijn drama's ons in bedekte termen prediken. Het was inderdaad geen wijsheid, die voor openlijke propageering in aanmerking kwam. De ongewenschtheid van spelbrekerij in de onzinnige maskarade van ons leven, zooals hij het beschouwde, had Euripides wel begrepen, maar dat hij het spel doorzien had was niet te verbergen. Een spheer van grenzelooze eenzaamheid en leegte omgeeft den persoon, dien wij ons bij het uitspreken van zijn naam voorstellen. De geheele rij der door hem gecreëerde wezens, die als theaterhelden zoo mislukt en als menschen zoo aangrijpend reëel zijn, is in deze als het ware luchtledige spheer ontstaan en alleen als zoodanig te begrijpen.

D. VAN LENNEP

De beteekenis van Giacomo Puccini

‘Credi a me, le nostre gioie non sono altro che dolori e ferite e delusioni’.

Povero Maestro. Men is zelden voor zijn genoegen ‘ein Liebling der Welt’. Wanneer de vox populi met haar bekende uitbundigheid den kunstenaar huldigt, dan kan het gebeuren, dat velerlei zoetheden hem in den schoot vallen; doch al te vaak is vulgarisatie hun kwade gezellin. Puccini's rake nabootsing van valsche draaiorgeltonen, waarop het volk in den éénacter ‘Il Tabarro’ danst, is een verdiende wraakneming op de treurige instrumenten, welke hem soms trachten te imiteeren. Tegelijk vinden we hier een staaltje van echten humor met den ondergrond der berusting. Wat restte hem tenslotte anders dan gelatenheid? Het is eenmaal het fatum der geliefde opera-componisten, dat hun werk wordt mishandeld. Grooteren dan Puccini deelen dat lot, getuige de nog steeds rondwarende potpourri's uit Mozart's ‘Figaro’, bij wiens kranig ‘Nou più andrai, farfallono amaroso’ menig Hollander van ouden stempel het liedje meeneuriet van dom Jantje, dat over zijn lei gebogen zat.

Natuurlijk behoeft populariteit den naam van een componist niet noodzakelijk te schaden. Maar onloochenbaar schuilt er een gevaar in: de ovaties der galerij helpen iemand licht aan een verdacht cachet bij de fijner-ontwikkelden, die dan wel, in een ander uiterste vervallend, zich met dédain afwenden. Zoo is het den genialen Verdi gegaan, over wien eertijds de Wagnerianen hun fiolen tot den laatsten druppel hebben uitgestort. Zoo ging het ook Giacomo Puccini. Werden zijn vroegere werken, ‘Le Villi (1884),’ ‘Manon Lescaut’

(1893), 'La Bohème' (1896), zoowel door publiek als critici gunstig ontvangen, wanneer 'La Tosca' (1900) een 'storm van bijval over de wereld ontketent' - te Berlijn met Maria Labia was het succes zoo groot, dat er honderd voorstellingen 'quasi ininterrotte' van werden gegeven - verandert dit. Dan begint het heftig ageeren van een aantal musicologen en recensenten tegen den 'effectzoeker', een actie, die zijn prestige lang genoeg sterk heeft geknauwd. De tegenstanders laten zich door het mooie werk 'Madama Butterfly' niet verzoenen; en bij de verschijning van 'La Fanciulla del West' (1910) vlamt de oppositie feller dan ooit op. Qua kunstenaar heeft hij bij velen afgedaan. Men bespot 'La Rondine' (1917): 'Cette oeuvre.... a tous les défauts des précédentes, sans en partager une qualité'[1] Zelfs de groote massa schijnt deze komische opera weinig meer te gouteeren; 'de zwaluw wil niet vliegen'. Maar dan ziet de Trittico, het drieluik van éénacters, te Rome het voetlicht (1919) en niet slechts het publiek toont zich geestdriftig, ook de pers. Het enthousiasme, zij het gematigder dan voorheen, slaat over naar buitenlandsche schouwburgen. De vermaarde musicoloog Adolf Weiszmann[2] ziet in deze triptiek een beslist bewijs van 'Abklärung'; na de première te Weenen (1920) neemt Julius Korngold het voor den maestro op tegen allen, 'die minachtend durven schrijven over den schepper van 'La Bohème'. De kentering is daar en wordt duidelijker merkbaar als het posthume 'Turandot', alleen reeds door het enorme pogen van zijn maker, wel moèt imponeeren (eerste opvoering te Milaan, April 1926). Kort na Puccini's dood (29 Nov. 1924) is trouwens het boek van A. Fraccaroli verschenen, dat vooral den mensch in een gunstig licht stelt[3]. Andere werken en artikelen van soortgelijke strekking volgen en missen hun uitwerking niet.

Intusschen, ofschoon 'in den letzten Jahren, die Feindschaft gewisser Kreise der Duldung, ja selbst der Schätzung gewichen....', de meeningen over Puccini blijven tot op den huidigen dag zeer verdeeld. Veler oordeel, zoo ook dat van

1) Vgl. o.a. 'La Tosca de Puccini' par A. Coeuroy. Paris P. Mellottée Ed. p 23.
2) A. Weiszmann 'Giacomo Puccini'. München. Drei Masken Verlag. 1922.
3) A. Fraccaroli 'La Vita di Giacomo Puccini'. G. Ricordi. Milano. 1925

dr. Bernet Kempers in zijn recent werkje over de Italiaansche opera[1)], geeft nog een echo der oude depreciatie te hooren[2)] en vooral in gezaghebbende Parijsche kringen wil men van den meester nog maar bitter weinig weten. Het kan daarom, mede met 't oog op de tegenwoordige opera-crisis, zijn nut hebben de meeningen van voor- en tegenstanders eens nader te toetsen en te pogen tot een zuiverder waardeering der Puccini-figuur te komen. In hoeverre is deze afgod der menigte, wiens melodieën bijna overal zijn doorgedrongen en geliefd, waardig een dienaar der 'hohe Kunst' genaamd te worden?

Overzien wij de bezwaren tegen hem aangevoerd, dan blijken deze gedeeltelijk meer het kunstgenre, dat hij beoefende, te gelden dan hemzelf. Een oude traditie werkt door. Sinds lang ziet de Italiaansche opera een geharnaste oppositie tegenover zich, die op gezette tijden haar aanvallen tegen de 'indringster' herhaalt, wier zondenregister ontstellend groot is, als men den vijand gelooven wil! Een oppositie, vooral bestaande sedert de overwinning van Gluck op zijn rivaal Piccini en voortkomend uit een gevoel van superioriteit, dat den buitenlander bijbleef ten opzichte van de oppervlakkige Italiaansche kunst, ongetwijfeld zeer veruiterlijkt in de achttiende eeuw, vergeleken met wat ze geweest was tijdens Monteverdi. Piccini's nederlaag was ernstig: Gluck's grootheid werd op den duur door alle vooraanstaande geesten erkend. Zelfs Rousseau en Piccini in persoon capituleerden. Al was in de opera buffa (wier eerste grootmeester Pergolesi werd) een genre geschapen, dat Mozart tot hooge volmaking zou opvoeren, 't scheen met de opera seria gedaan te zijn; Spontini, de pompeuse gunsteling van Napoleon, slaagde er niet in haar het vroegere prestige terug te geven, Rossini evenmin[3)]. Het vermoeide Europa der restauratie mocht zich laten be-

1) Dr. K.Ph. Bernet Kempers 'De Italiaansche Opera'. H.J. Paris: Amsterdam. 1929, bl. 170 vlg.
2) Puccini heet hier o.a. 'een talent zonder eenig moreel verantwoordelijkheidsgevoel'.
3) Het dramatisch oeuvre van Cherubini - evenals feitelijk dat van Jomelli († 1774) -, die op Wagner's ideeën anticipeerde en de bewondering wekte van Haydn en Beethoven, kan hier buiten beschouwing blijven; het heeft zeer weinig te maken met wat men onder Ital. operakunst pleegt te verstaan. Vgl. o.a. 'Cherublni', by F.J. Crowest. London 1892.

dwelmen door den zoeten zang van den zwaan van Pesaro, bewonderaars mochten beweren, dat deze in zijn ‘Guglielmo Tell’ de ideeën van Gluck had verwezenlijkt[1)], de critiek werd er te feller door. ‘Allzu einseitig wäre es’ schreef Robert Schumann in 1835 ‘alles Rossinische bei uns zu unterdrücken, wenn es nur einigermassen im Verhältniss zur Aufmunterung deutscher Leistungen stände.... Ueberhaupt wenn ich so von Berücksichtigung des Publikums, vom Tröster und Retter Rossini und seiner Schule reden höre, so zuckt mir 's in allen Fingerspitzen’.[2)] Deze uiting spreekt even duidelijk van Rossini's populariteit als van de geringschatting, welke de leider der Duitsche romantici toch voor hem had. Rossini was de lichtzinnige, die het publiek aangenaam bezighield, om naar Liszt's geestig woord strijk en zet met een ‘Votre très humble serviteur’ te eindigen; hij was de ‘vlinder’, die, schandelijk genoeg, met zijn gefladder de oogen der Weeners een tijdlang meer had geboeid dan de vlucht van den ‘adelaar’ Beethoven. In dit licht begrijpt men ten volle de verontwaardiging van Richard Wagner over den Engelschman, die, na bij Beethoven tevergeefs aangeklopt te hebben, zich troostte met een bezoek aan Rossini, immers ‘ook een beroemd componist’[3)]. Hoe groot zou de verontwaardiging der Wagnerianen wel zijn geweest als iemand, nà hun ‘hervormer’, Verdi had willen eeren. Want het ‘Gesamtkunstwerk’ van den Duitscher, filosofisch-poetisch even rijk aan beteekenis als muzikaal, stak huizenhoog uit boven het verouderde oeuvre van den Italiaan, met z'n aria's vol hooge noten, door primi uomini of prime donne uitentreuren aangehouden; met z'n erbarmelijke libretto's, een jammerlijk testimonium van gemis aan smaak. Ruim dertig jaar geleden waren er nog betrekkelijk weinigen, die gelijk Ferdinand Pfohl beweren durfden, dat Verdi een phenomeen was.[4)] Sindsdien is er veel veranderd: we beleven thans, onder auspiciën van Franz Werfel, een volledige Verdi-renaissance. Doch het oude odium van oppervlakkigheid, dat ook Wagner zelf terdege heeft

1) Vgl. G. Radiciotti ‘G. Rossini’, Genova 1914. bl. 41 vlg.
2) R. Schumann ‘Gesammelte Schriften’ I pp. 148 vlg.
3) R. Wagner ‘Eine Pilgerfahrt zu Beethoven’.
4) F. Pfohl ‘Die Moderne Oper’, Verdi. 1894.

helpen verspreiden - ‘der gebildete Musiker unserer Zeit steht mit traurigem Erstaunen vor dieser kärglichen, fast kindischen Kunstform’ schreef hij in zijn ‘Zukunftsmusik’[1] had zoo algemeen ingang gevonden, dat het te zijner tijd als vanzelf ook Puccini trof.

Het is waar, diens eerste werken vonden genade[2]; zij verschenen, toen een kortstondige reactie tegen Wagner's pathetiek tevens een componist als Humperdinck begunstigde en de verbijsterende successen van Mascagni en Leoncavallo mogelijk maakte. Maar ook indien la Tosca met haar zoo veristisch libretto nimmer was verschenen, de aanvallen op Puccini hadden toch niet uit kunnen blijven! Zij vinden één hunner voornaamste oorzaken in het in de twintigste eeuw met vernieuwde kracht oplevend verzet tegen de (nu ‘veristische’) Italiaansche opera, waarmee het eindelijk eens uit moest wezen. Den ouderen Meester wilde men nog eeren, den jongeren niet meer. Muziekdrama's van zeer groote beteekenis verschenen: Debussy's prachtige ‘Pelléas et Mélisande’, Schönberg's verbazingwekkende ‘Glückliche Hand’; Strawinsky's balletten, zijn opera-oratorio ‘Oedipus Rex’; Darius Milhaud's formidabele ‘Orestie’ - scheppingen, zoo niet alle ‘schoon’, dan toch in hooge mate ‘interessant’. Die werken vonden weerklank ook in het jonge Italië; niet langer wilde dit in het oog der wereld het land der opera blijven heeten: voor zoover het trouw bleef aan het dramatisch genre, moest dat grondig hervormd en, daarnaast en daarboven, diende het terrein der absolute muziek te worden heroverd. Terwijl Fausto Torrefranca in zijn ‘Giacomo Puccini e l'opera internazionale’ (1912) trachtte Puccini ‘mit schwerstem Geschütz niederzukartätschen’, brachten Pizzetti, Casella, Malipiero de nieuwe ideeën in praktijk: zij wilden zich aansluiten bij de groote klassieke Italiaansche traditie, allereerst streven naar soberheid van uitdrukking en harmonische ontwikkeling. Hoe over Verdi (om van Puccini te zwijgen) werd geoordeeld, bewijst wel heel treffend de brief door Malipiero aan Adolf Weiszmann geschreven (en door dezen in zijn Puccini-studie ten deele gepubliceerd), waarin hij den Bussetaan in één adem

1) R. Wagner ‘Zukunftsmusik’. 1860. pp. 29 vlg.
2) Uitgezonderd ‘Edgar’ (1889), een ‘succès d' estime’.

noemt met Rossini, beiden voor de voeten werpend, dat zij handigheid bezaten om het drama te doen vergeten en de aandacht van het publiek af te leiden naar een banale muziek met café-chantant-allures. Malipiero's ‘Sette Canzoni’, door Weiszmann genoemd, ‘die interessanteste Versuch gegen die herkömmliche italienische Oper’; Pizzetti's ‘Debora e Jaele’, dat Jean-Auby waardeerde als één dier zeldzame werken ‘susceptibles de contribuer au relèvement du drame lyrique italien....’[1] - waren reeds enkele resultaten der moderne strooming. Wat beteekenden nog langer die ‘veristen’, aan wier hoofd, als een uitgemaakte zaak, de muziekgeschiedenis Puccini stelde? Hoogstens gaf men hem, als in 't boek van Combarieu, de eer te wezen ‘le plus artiste et le plus musicien de cette école’. Doch die school zelve werd gebrandmerkt als de laatste poovere bloei van een ten doode opgeschreven genre.

De nieuwlichters hebben de kentering wel niet verwacht, welke, na ± 1920, ten opzichte van Puccini kwam; en daarmee ten opzichte van de moderne Italiaansche opera. Sinds de verschijning van Turandot behoeft men nog niet aan haar toekomst te wanhopen, ook al ontbreken onder Puccini's opvolgers tot dusverre sterren der eerste grootte (de talentvolste schijnen R. Zandonai, componist van Francesca da Rimini (1914) en Franco Alfano, die zijn bekwaamheid toonde bij de voltooiïng van Puccini's zwanenzang).

Voor ons is het de vraag: waarom leeft deze kunstvorm, alle opponenten ten spijt, nog steeds voort? Heeft hij de taaie levenskracht van artistiek onkruid? Zou het tegenwoordig nog hetzelfde lied wezen als in de dagen zijner opkomst, toen hij, naar sommigen beweren, de polyphone kunst wist te verdringen vooral door bijkomstige factoren, b.v. zijn amusementskarakter: ‘C'est là le secret de son pouvoir de séduction?’ En blijft de opera daardoor een publiek trekken, welks geestelijk niveau Frederik van Eeden indertijd meende te moeten gelijkstellen met dat van paardenspel-bezoekers?[2] Of zijn alle respectievelijke crises veeleer overwonnen dank zij positieve waarden?

1) G. Jean - Aubry ‘La musique et les nations’. Paris 1922 p. 159.
2) F. van Eeden ‘Over Verzen’.

Het ideaal der Florentijnen van ± 1600, de scheppers van het dramma per musica, was geweest ‘een harmonisch schoon geheel van alle elementen’. Doch dat ideaal bleek niet te verwezenlijken, de muzikale scheppingskracht bleef verre ten achter bij de gestelde opgave. Om te beginnen moest dus het uitdrukkingsvermogen der muziek als vertolkster van zieleleven belangrijk vergroot; met Monteverdi ontwikkelde het nieuwe genre zich dan ook in deze lijn. Ik herinner aan het melodieuser, leniger maken van het recitief, zijn gebruik van chromatiek, zijn belangrijke harmonische inventie, zijn ritornellen, die voorkomen als herinneringsmuziek. (H. Goldschmidt noemt in zijn ‘Studien zur Geschichte der italienischen Oper im 17en Jahrhundert’ Monteverdi den uitvinder van het ‘Leidmotiv’.) Zijn invloed op Heinrich Schütz en via dezen op Händel en Bach, waar het gold de Duitsche muziek een haar tot dusver onbekende ‘souplesse d'altération’ te verleenen, bewijst voldoende wat Monteverdi ook in zuiver muzikaal opzicht heeft beteekend.

Tevens ligt echter in Monteverdi's streven om niet het gesproken woord muzikaal weer te geven, doch de beteekenis van den tekst, den zin, de kiem tot afwijking van het Renaissance-ideaal; reeds opent zich de kloof, die later den operacomponist zal scheiden van den muziekdramaturg à la Gluck en Wagner. Zijn opvatting, dat, wanneer de muziek te hulp wordt geroepen, men ook haar eischen dient te eerbiedigen, kon gemakkelijk leiden tot het domineeren van toon over woord. Te zeggen, dat Monteverdi in zijn ‘Orfeo’ een ‘dramma per musica’ schiep, zooals de Camarata van graaf Bardi te Florence zich dat had gedroomd, is dan ook stellig onjuist. Monteverdi is veelszins de schepper der Italiaansche opera, zooals wij deze later tijdens Verdi zich zien evolueeren. Terecht noemde Malipiero Monteverdi ‘den vader van de geheele Italiaansche melodramatische school, zelfs van die componisten, die geestelijk niets met hem gemeen hebben’.[1)] A. Scarlatti trad, wat de hoofdzaak betreft, in Monteverdi's voetsporen; de muziek eischte krachtig haar rechten op. Evenwel, na hem, ondanks,,di minores’, die nog oog toonden voor de eischen der dramatiek,

1) Zie het art. van Malipiero in ‘De Muziek’ III, overgenomen uit ‘Modern Music’, New York.

komt hetverval. De latere meesters der Napolitaansche school geraken eenerzijds onder invloed van dichters als Pietro Metastasio (1698-1782), die den poëet boven den musicus wilden stellen, anderzijds onder dien van de zangkunst hunner dagen. Het eerste leidde tot het verdwijnen van ensembles, duetten enz. Slechts recitatief en aria bleven over. Het tweede tot een te weelderigen groei van het coloratuurwezen en verwaarloozing van het dramatische element: blijkbaar werd de ad extremum gecultiveerde zinnelijke welluidendheid het eenig doel der Italiaansche componisten. De opera seria leefde nog slechts van bel canto.

Vandaar de pogingen om de ‘ernstige’ opera te hervormen, pogingen die tot op dezen dag feitelijk worden voortgezet. Wie het ideaal der Renaissance onbereikbaar acht, zal ze minder-belangrijke probeersels noemen. Doch wie het hooghoudt, zal ze, elk voor zich, erkennen als evenzoovele noodzakelijke ontwikkelingstrappen. Vooral ‘denkende’ Noorderlingen plegen hiertoe over te hellen[1]. Want wel heeft ook in andere landen de traditioneele opera haar groote vertegenwoordigers gehad, van Mozart tot Richard Strausz, maar toch ging men hier van den beginne af veel meer gebukt onder het besef van de bezwaren, die een tooneelspel met zang meebrengt. Reeds tijdens Lodewijk XIV noemde St.-Evremond de opera een onding, ‘un travail bizarre de poésie et de musique où le poète et le musicien se donnent bien de la peine pour faire un mauvais onvrage’.[2] Lully en Rameau hadden de oplossing moeizaam gezocht in een te sterk nadruk leggen op het dramatisch weefsel, waardoor de muziek in het gedrang kwam.

Vergeleken met Piccini's opera seria had deze ‘tragédie lyrique’, ondanks Cavalli's invloed op Lully toch eer van nationalen oorsprong en voortgekomen uit het ballet, stellig groote deugden, met name haar verscheidenheid van vormen. Gluck, die te Parijs Rameau's werken had leeren kennen, deed er zijn voordeel mee. Hij koos een soort middenweg tusschen

1) Misschien doet men beter, met 't oog op de nieuwere stroomingen in Italië, te zeggen ‘plachten’.
2) Saint-Evremond, schrijver van ‘Dissertation sur l'opéra’.

Piccini en Rameau: de tekst moest zóó zijn, dat de muziek gelegenheid had haar gelijkwaardig te wezen; zij moest de handeling steunen, zonder die te onderbreken of door versieringen onnoodig te 'entstellen', en de gevoelens *helpen* uitdrukken. Zoo vermeed hij tegelijk de dwaling der voorstanders van het in Duitschland bestaande 'Melodram', die tekst en handeling geen voorwendsel wilden laten en in het andere uiterste vervielen.[1)]

Gluck wilde poëzie en muziek in waarheid laten samenwerken. Herder was enthousiast: '.... vielleicht eifert ihm bald jemand vor, dasz er nämlich die ganze Bude des zerschnittenen und zersetzten Opernklingklangs umwirft und ein Odeum aufrichtet, ein zusammenhangend lyrisches Gebäude, in welchem Poesie, Musik, Aktion und Dekoration eins sind.' Dat is begrijpelijk van den man, die, naar zijn eigen woorden, zich gaarne ophield 'auf dem Rain zwischen Musik und Poesie.'[2)]

Maar de musicus voelt zich toch door Gluck's werken niet bevredigd: het woord krijgt teveel, aan actie zijn zij te arm, het ideaal werd bij lange na niet bereikt! Hebben lateren ons dan wèl de 'volle, allseitige Verkörperung' daarvan gegeven? Wagner, Debussy, Schönberg? Het antwoord moet luiden: neen, zij evenmin. Zij allen hebben met Gluck gemeen, dat hun scheppingen lijden onder de vooropgezette idee. Als bij den lateren Wagner de muziek numero één is en blijft, strookt dat (gelukkig) niet met zijn theorie; fragmenten als Walter's Preislied of Siegmund's Liebeslied, tot het schoonste behoorend, dat zijn genius ons naliet, zijn nog wezenlijk producten van de traditioneele opera. Terwijl daarentegen, waar hij zijn gedachten practisch verwezenlijkt, waar hij 'philosopheert', ellenlange monologen vaak danig vervelend worden. Het rijker aandeel aan de muziek toegewezen, waardoor zijn recitatief zich onderscheidt van dat der voorgangers, verzoent ons maar weinig. De 'denkende' musicus loopt blijkbaar steeds gevaar de muziek dingen te willen laten uit-

1) In 'Pygmalion', 1770, wendt Rousseau ook reeds het principe v.d. melodramatische voordracht aan. Vgl. O. Jahn 'W.A. Mozart' I p. 632.
2) Herder schreef dit a.z. vriend Scheffner. Vgl. W. Hilbert 'Die Musik aesthetik der Frühromantik' 1910. pp. 22 vlg.

drukken, waartoe zij niet in staat is, zoodat zij ten offer valt.

Ook Debussy ontsnapt daaraan niet. Hoeveel subliems ‘Pelléas et Mélisande’, ‘ce Tristan francais’ ook bevat, het angstvallig streven om de muziek zoo nauwkeurig mogelijk het dichterwoord te laten volgen, haar de voortdurende sentiments-wisselingen der personen te laten weergeven (in verband waarmee de melodische phrase schier doorloopend in 't orkest ligt), werkt op den duur vermoeiend en men denkt aan Schopenhauer: is de muziek hier niet meermalen ‘bemüht eine Sprache zu reden, die nicht die Ihre ist?’ Aan de zoo ontstaande sfeer van monotonie poogt men vruchteloos zich te onttrekken (zelfs bij een modelopvoering als in dit seizoen te 's Gravenhage). Een ander gevaar, dat der overbelasting van den toehoorder - toeschouwer, weet Debussy door zijn zeldzame voornaamheid te bezweren. We begrijpen echter, dat Schönberg's expressionistisch drama ‘Die glückliche Hand’, de samenpersing van de afzonderlijke elementen tot één geheel van opperste spanning (alles speelt zich in ± 20 minuten af), het onmogelijke vergt zoowel van publiek als uitvoerenden. Een zoodanig werk draagt wellicht - wie zal het met zekerheid zeggen? - toekomstelementen in zich (ik herinner slechts aan het befaamde ‘Sprechgesang’), doch de componist schiet wat de hoofdzaak betreft zijn doel voorbij. Is Malipiero met zijn ‘Sette Canzoni’ gelukkiger geweest, toen hij trachtte de concentratie van Moussorgsky's ‘Boris Godunow’ nog verre te overtreffen en te geven ‘la réalisation scénique la plus brève, la plus directe’; met uitbanning van alle theatereffect, latend als eenige band tusschen deze Canzoni het evenwicht der contrasten? Er is reden het te betwijfelen.

In werken als de twee laatstgenoemde is van bereiken van het ideaal nauwelijks meer sprake: hier is een krampachtig pogen.

Stel nu hiernaast de opera's van Verdi en Puccini. Van overbelasting is geen kwestie. Zij aanvaarden den ouden kunstvorm met zijn tekortkomingen; al trachten ze soms dezen te verbeteren, ze hoeden zich voor het onmogelijke: hun muzikaaldramatisch instinct is veel sterker dan hun denken. Hun temperament doet hen eerder vrede hebben met het illogische, dat vastzit aan het zang-tooneelspel. ‘Es ist Täuschung wenn

man glaubt, es sei möglich zu gleicher Zeit Verstand, Auge, Sinnlichkeit unverkürzt in Beschlag nehmen zu können.' Wel is er een diepgaand verschil met Rossini cum suis, aan wier adres één verwijt zeker gegrond was; hetzelfde, door Gluck's partijganger, den Abbé Arnaud, tegen de Italiaansche opera aangevoerd, dat haar voortbrengselen waren 'des concerts dont le drame est le prétexte'. Bij Verdi weegt het dramatisch element zeer zwaar: de *dramatische waarheid* in zang en uitbeelding is hem 'n hoofdzaak. Dienaangaande was hij even lastig in zijn eischen, als waar het zang, mise-en-scène etc. betrof: men leze er zijn correspondentie maar eens op na.[1)] Soms gaat, bij een bepaalde rol als b.v. die van Lady Macbeth een voortreffelijk tooneelspeelster hem boven een superieur zangeres. Het libretto moet vóór alles actie en nog eens actie geven. Het onnatuurlijke van het zingen i.p.v. spreken, dat St. Evremond reeds verontrustte, hindert Verdi echter niet. Voor hem werd hoogstens het steeds herhaalde 'Torniamo all' antico' een fusie van recitatief en melodie; ziedaar 'un canto che parla, favellar in musica'. Gedurende het grootste deel van zijn leven schrikken hem noch poëtische minderwaardigheid, noch een krasse stof af. Kan hij deze verbeteren, tant mieux, maar toch, het literaire blijft bijzaak. Opera-romantiek, muzikaal-technische eischen, welke vaak die van het drama kruisen, naar Debussy terecht opmerkte - hij blijft het alles aanvaarden. Toch erkent nu menigeen, dat hij op lateren leeftijd werken geschapen heeft, die voor het beste der hervormers niet onderdoen. Moge het evenwicht aller elementen minder bereikt worden, het werk van den Italiaanschen meester stelt machtige kwaliteiten daartegenover: een vurige dramatiek, een minder gespannen concentratie; en in 't bijzonder alles overwinnende melodie, waarin de ziel van een volk zingt. In haar maakt hij Schopenhauer's leer waarheid, dat muziek slechts kan geven *de* rust, *de* jubel in het abstracte, zonder bijwerk: juist haar algemeenheid maakt haar tot geneesmiddel van menschelijk lijden. Vandaar ook voor een groot deel het alomvattende zèlfs van draken als Trovatore. De

1) G. Cesari - A. Luzio. 'G. Verdi. I copialettere pubblicati e illustrati'. 1913.

atmosfeer wordt zóó sterk-geladen, dat tenslotte slechts weinigen aan haar spanning ontkomen.

Nu twintig jaar geleden schreef dr. J.C. Hol in 'De Beweging' (Maart 1909): 'De beteekenis der Mélisandepartituur is deze, dat wij in haar een modern muziekwerk bezitten, waarin het demagogisch element volkomen ontbreekt en waarop dus geenerlei ochlokratie ooit vat zal krijgen'. En ook: 'Zich meester van ons te willen maken, komt in Debussy niet op'. Zeer juist. Alleen deze vraag: mag men Verdi - en Puccini - minder achten, omdat zij dit wèl doen? Deed Mozart in 'Don Giovanni' anders?

II

Maar, de Italiaansche opera in haar beste scheppingen liefhebben, beteekent nog niet Puccini liefhebben. Verdi eeren beteekent niet Puccini eeren. Dr. Edgar Istel, die in 'Die moderne Oper' (1915) een gloeiende bewondering toont voor den meester van Busseto, laat zich over dien van Lucca weinig vleiend uit, wiens werken 'sich in steigendem Masze, besonders widerwärtig in der letzten Oper (d.i. Fanciulla del West) der krassesten und den niedrigsten Instinkten schmeichelnden Sensation in die Arme geworfen haben. Es ist schade, einen von Haus aus so begabten Künstler wie Puccini moralisch und musikalisch allmählich in seinen Werken so tief sinken zu sehen und, da seit dem völligen Versagen seiner Rivalen Mascagni and Leoncavallo kein neuer italienischer Komponist mehr auszer Puccini zu einem grösseren Erfolg erlangt ist, erscheint er symptomatisch für den Tiefstand der neueren italienischen Oper überhaupt, die in einsamer Höhe von Verdi's unsterblichen Meisterwerken überragt wird'. Een oordeel, door vele anderen geheel of ten deele onderschreven, tot op den huidigen dag toe, in het buitenland en bij ons. André Coeuroy, Fausto Torrefranca, Paul Bekker[1)], G. Jean-Aubry, Jean Marnold[2)], André

1) P. Bekker 'Das Musikdrama der Gegenwart' 1909; zie ook 'La Revue Musicale' du ler juillet 1922; en F. Torrefranca 'Giacomo Puccini e l'opera internazionale' 1912.
2) Mercure de France du 15 nov. 1903.

Messager, Combarieu, tot op zekere hoogte ook nog Weiszmann in 1922 - ik laat het hierbij - hebben den meester dit alles en meer dan dat verweten, hem zelfs wel zijn groote muzikaliteit ontzegd. In hoofdzaak komen hun bezwaren erop neer, dat Puccini nooit voldoende karakter toonde; dat hij én als mensch én als kunstenaar onoprecht was, speculeerde op de lagere instincten der massa, gedreven werd door geld- en genotzucht, dat hij de vondsten van anderen welbewust en gewetenloos heeft geëxploiteerd. Enkele citaten mogen volstaan: '.... Un étrange amalgame. On en peut dire autant de toutes les oeuvres de Puccini....' .... l'auteur n'a pas cherché la vérité. Il a cherché des effets'. (Coeuroy). - '.... Puccini, Mascagni et Leoncavallo, redoutable et déplorable triumvirat....' 'des commercants sans scrupules'. (Aubry). - 'C'est grossièrement puéril, prétentieux ou fade....' 'Une oeuvre au moins médiocre'. (Marnold over Tosca). - 'Gleichwohl ist die Ausdruckskraft seines Stils fast immer eine rein äusserliche'. (Köstlin)[1]. - 'Puccini ist für innere Kämpfe nicht gewachsen. Er passt sich an....' 'Der Vorrat an Wärme, an Phantasie hat sich mit den steigenden Kassenerfolgen gemindert....' 'Alles was er tut, wirkt an sich sensationell'. (Weiszmann). -

In het licht van zulke judicia wordt de bekentenis van Guido Marotti begrijpelijk: 'Dico francamente.... ch'io non era un ammiratore dell' arte pucciniana'.[2] Verdient de maestro zoowel in aesthetisch als ethisch opzicht nog eerlijke bewondering?

Zie, zeggen zijn tegenstanders, hoe de villabewoner van Torre del Lago (ook te Viareggio heeft hij een landhuis) zich het leven laat welgevallen. Gezegend met rijkdom en roem, vermeit hij zich in den mooi-aangelegden tuin, grenzend aan het meer, brengt zijn dagen behaaglijk door in auto of motorbootje, is een hartstochtelijk jager tot op verboden terrein toe: één keer wordt hij als 'strooper' betrapt en slechts met de hulp van een bevriend advocaat te Milaan vrijgesproken. Hij omgeeft zich met een troep vroolijke vrienden, waarmee hij pretmaakt, copieus dineert en een fameus aantal cigaretten

1) H.A. Köstlin 'Geschichte der Musik' p. 664.
2) G. Marotti - F. Pagni 'Giacomo Puccini intimo'. Firenze 1926.

rookt. Als ‘protagonista’ der opgerichte Bohème-club krijgt hij de epitheta ‘smoccolatore, cacciatore, tremendo sognatore - realizzante di trionfi e di milioni’. Hij geniet het bestaan en zegt jaloersch te zijn op den barytonzanger Amato, alleen omdat déze jong en hijzelf oud is. Hoe hangt hij aan uiterlijke glorie nog in 't laatst van zijn leven, als hij straalt van blijdschap bij de gedachte, dat de eerste vertooning van ‘Turandot’ nu niet ver meer is en dat hij alle toekomstige premières bij zal wonen. Hoe anders dan Debussy, die, toen zijn vrienden zich erover ergerden, dat ‘Pelléas et Mélisande’ niet in de Opéra comique gegeven werd ‘haussait les épaules comme un homme qui n'attend rien du monde’. Een verschil, zeker niet louter te verklaren uit een anderen landaard. Stond de oude Puccini hooger dan de jonge, die het voltooien van een werk vierde met een kostelijken maaltijd, ‘waarbij, om de waarheid te zeggen, niemand water dronk’? Tot ergernis van Amerikaansche milliardairs, betrekt hij, op weg naar New-York in 1910, de staatsiehutten van de ‘George Washington’, terwijl hij te Buenos-Ayres, als gast van ‘La Prensa’, het zich laat welgevallen, dat deze courant een heele verdieping te zijner beschikking stelt met bedienden en al, waar de tafel elken avond - dit trouwens tegen zijn zin - voor twintig menschen gedekt staat.

En, zoo mensch, zoo kunstenaar. Hij wil gevierd worden, daarop let hij, bij de keus zijner libretti, allereerst. Zij verraden voorliefde voor er bij de massa inslaande grove theatereffecten. Sardou's ‘Tosca’ is een akelig melodrama, met name het tweede bedrijf, dat niet te componeeren is en louter sensatie najaagt. ‘Fanciulla del West’, het knalstuk van David Belasco is nog erger. Een sentimenteele jonkvrouw, Minnie geheeten, fungeert als heldin. De op haar verliefde roover Ramerrez, die bij haar een schuilplaats zoekt, wordt door valsch spel gered; ontsnapt, wordt weer achtervolgd, gepakt, bijna gelyncht en ontkomt slechts door haar toedoen den dood. Tableau! In Amerika kan zoo iets, met behulp van Caruso en Toscanini, indruk maken, in Europa zeggen we ‘Speed, noise, melodrama’.[1)] - ‘Wie soll hier... irgend-

1) Dr. E. Hull ‘Music, classical, romantic a. modern’. 1927, p. 207.

eine wahre Empfindung gedeihen und schöpferisch werden?' - Het tekstboek van 'La Rondine' is hybridisch, met sterke operette-allures; dat van 'Il Tabarro' (naar Didier's 'La Houppelande') geen haar beter dan een Grand-Guignol geschiedenis. Dat alles verraadt telkens overtuigender slechts de zucht om op het publiek te spelen en.... om den Mammon te dienen. Vandaar ook - zoo gaat het in den gedachtengang der tegenstanders verder - zijn groote zorg om als musicus op de hoogte van zijn tijd te blijven; men bespeurt telkens zijn pogingen de muziek 'naar de laatste mode' te kleeden! Natuurlijk blijven al die imitaties zuiver uiterlijk. De impressionisten ergerden zich reeds aan zijn misbruik van zekere methoden hunner harmoniek in 'Butterfly'; in 'Fanciulla' en in de 'Triptiek' frappeert de formeele nabootsing van procédé's der Russische school, van Strawinsky vooral. Hij verstaat slechts wat het zeggen wil, trouw te blijven aan zichzelf. Van aanleg melodicus, doet hij, waar 't hem lust, aan schijn-atonaliteit; zijn phrase vormt hij nu eens Italiaansch, dan weer wezenlijk anders, zij lijdt trouwens al te vaak aan gezwollenheid, geëxalteerd sentiment. Zooals hij in zijn eersteling 'Le Villi' den stijl van Massenet nabootst, doet hij het dien van Bizet in 'Tosca' (o.a. imiteerende stemmen der Gavotte), dien van Moussorgsky in de koren van Turandot. Zijn oorspronkelijke quinten-manier, waarmee hij werkelijk eerst iets bereikte, geeft hij graag prijs voor quartenreeksen, 'Sekundlagen' of veelvuldige 'Umlagerungen' van alle soorten septiem-accoorden. Hij misbruikt de heele-tonen-gamma voor mondaine doeleinden, de chromatiek om op de zenuwen te werken. Zijn opportunisme is werkelijk onverwoestbaar. Hij haalt de stijlen van de oude en de veristische opera dooréén, duo's vermijdend òf die weer aanvaardend (Het 'Hosanna' der 3e acte Tosca). Zijn melodie heeft dikwijls operette-karakter ('Nachschlagen der Achtel', Butterfly). Zijn vrouwenfiguren, zegt Paul Bekker, zijn in wezen soubrette's.

Uiterlijk en nog eens uiterlijk, maakt Puccini het zich ook als bouwmeester niet moeilijk. Uit korte stukken wordt het geheel aaneengerijd: 'une succession de tableautins sans ligne conductrice. C'est le style même du potpourri'. Geen noemenswaardige psychologische ontwikkeling valt in 't

aanbrengen van leidende motieven te bespeuren. Zelfs bij zijn orkestratie, die toch, volgens eenstemmig oordeel, van groote bekwaamheid getuigt - men moet zijn partituren maar eens hooren vertolken door een eersterangs orkest - kan hij niet nalaten overbodig gebruik van harp en klokken te maken. Kortom, langs de heele linie gemis aan ernst, waarheid, eerlijk kunstenaarschap. Hij moge dan een buitengewoon theaterinstinct hebben, zijn muziek mag helder wezen, zeggen wat zij wil, dat beteekent tenslotte te weinig. 'Il a trop de facilité' èn, nogmaals, 'Puccini, par malheur, n'a pas assez de caractère'.

* * *

Wie zich dit beeld van den oppervlakkigen, onoprechten en genotzuchtigen Puccini goed heeft ingeprent, voelt onwillekeurig neiging het judicium te herhalen, dat Robert Schumann over den rampzaligen Czerny uitstortte: 'Hätt' ich Feinde, nichts als solche Musik gäbe ich ihnen zu hören, sie zu vernichten'. En met verbazing vraagt men zich af, hoe de maestro dan aan zooveel bewonderaars kwam tot onder de vooraanstaande geesten: Richard Strausz; de zoeker van nieuwe wegen Ferruccio Busoni, zelfs de hervormer Strawinsky spraken over hem met hoogachting.[1)] Gustav Mahler leidde te Weenen de eerste opvoeringen van 'Bohème' en 'Butterfly'. De oude Verdi zag in den jongen Puccini een belofte. Claude Debussy waardeerde zijn Bohème- muziek, vooral om haar bij uitstek Italiaansch karakter.[2)]

Eén der allergrootste en strengste dirigenten, Arturo Toscanini, oordeelde gunstig over de veelgesmade Fanciulla del West, was één der voornaamste profeten van de 'povera Butterfly' en 'in der Aufführung der Turandot.... der treueste, ergriffenste, wirksamste Vollstrecker des letzten Willens Puccinis'. Het spreekt vanzelf, dat dergelijke persoonlijkheden zich slechts door wezenlijke hoedanigheden konden laten imponeeren; reeds op hun gezag zou het onmogelijk zijn het bovenstaande beeld voor levenswaar te houden.

1) Zie 'Die Musik' Jan. 1925.
2) Vgl. 'The Musical Quarterly' July 1924, p. 365.

Zeker hoeven we niet klakkeloos met de vereering van Fraccaroli mee te gaan en met hem te zeggen, dat ‘waar wordt bemind en geleden, de ziel haar spontane uitdrukking vindt in Puccini's muziek, zooals de lente de hare natuurlijkerwijs in de bloemen.... in de goddelijke teerheid der eerste lichtende horizonnen’. Maar dat door de getuigenissen o.a. van Pagni en van hem, beiden behoorend tot de intiemste vrienden van den componist, of van Marotti en Weiszmann, die mede door persoonlijke kennismaking veel gunstiger over hem gingen oordeelen, de juistheid van vele der genoemde beschuldigingen afdoende weerlegd wordt, is een feit.[1)]

Wat blijft er dan van over, na een zoo nauwkeurig onderzoek als thans mogelijk is? Wat leeren in 't bijzonder de werken en uitspraken en de, helaas nog slechts vrij fragmentarisch gepubliceerde, correspondentie van Puccini zelf ons?

Vooreerst dit: gemakzuchtig was hij zeker niet. Dat zegt al de grondigheid, waarmee hij zich op elk ondernomen werk voorbereidde. ‘Ik kan niet leven zonder muziek te maken.... en ga, zoodra een opera voltooid is, op zoek naar een nieuwe’, vertelde hij aan Fraccaroli.

Wanneer dan na eindeloos uitzoeken en wijzigen van de aangeboden libretti - er lagen schier dagelijks inzendingen op zijn schrijftafel - een keuze was gedaan, begon het werk met het bestudeeren der entourage. Eéns verleidde hem een drama van Verga, ‘La Lupa’ geheeten, spelend op Sicilië. Hij begaf zich naar het eiland, trok rond door de dorpen, noteerde liederen, fotografeerde karakteristieke hoekjes voor de mise-en-scène, om ten slotte, o.a. afgeschrikt door de volkszeden, het heele plan op te geven. Alvorens aan Fanciulla te beginnen, bestudeerde hij een groot aantal Indianenliederen, waaraan hij motieven ontleende. Bij Butterfly stelde hij zich ter dege op de hoogte van de liedjes der Geisha's, bij Turandot van de hymnen en zangwijzen van het oude China. Zoo kreeg hij locale kleur. Tijdens het componeeren zelf gaf hij zich de grootste moeite voor de beste uitbeelding van karakters en situaties.

‘La Rondine’ stelde hem voor 't probleem, hoe het frivole

1) Vgl. de Puccini-artikelen in ‘Die Musik’ XVII 4 en XVIII 9 van Weiszmann met diens studie van 1922.

uit dit werk te weren, waartoe het onderwerp licht aanleiding gaf; de lyrische schoonheid der melodie zou het mirakel volvoeren! Het resultaat was, hij kon het zichzelf niet ontveinzen, onbevredigend; hij verklaarde dit uit de hybridische natuur van het stuk ‘nato operetta e trasformato in opera’. Doch in plaats van zich hierbij neer te leggen of het van zich af te zetten, bleef de gedachte hem verontrusten, hing hij aan de partituur als aan een smartekind, met groote liefde, en overwoog hij zelfs een nieuwe bewerking.

Bij den arbeid aan Turandot bereikte zijn inspanning een culminatiepunt. Nergens wordt het ons duidelijker, dat zijn ideaal was ‘werken en nog eens werken’; die wanhopige aansporingen tot de librettisten Adami en Simoni, om voort te maken; die verwijten, dat zij hem aan zijn lot overlaten! Kón hij maar absolute muziek scheppen, hoe vrij zou hij wezen, onafhankelijk van anderer goeden wil. Hij belijdt het als een tekortkoming. Maar de lieve God heeft hem bij zijn geboorte met zijn pink aangeraakt en gezegd: ‘schrijf voor het tooneel, alléén voor het tooneel’. Dat gebod moet hij wel opvolgen! Als zijn helpers dit nu weten, waarom laten zij hem dan in den steek, laten zij hem wachten en pijnigen zij hem? ‘Uur aan uur, minuut aan minuut denk ik aan Turandot.... voglio ancora lavorare....’ ‘.... En dat alles voor jullie, voor het volk, voor de wereld....’ Zijn twijfel, bij de gedachte, dat het geheel is mislukt, alle inspanning vergeefsch, ontroert evenzeer als het herwonnen vertrouwen, het bewustzijn, dat dit toch niet wezen kàn, het geloof, dat zijn muziek tot de ziel zal spreken en het fiere, telkens weer herhaalde, berustende én hopende: ‘Wij zullen zien of ik het waarlijk bij het rechte eind heb’.

Dergelijke uitingen zijn niet die van een gemakzuchtige; zij maken tevens aannemelijk, dat Pagni en Marotti waarheid spraken, toen zij Puccini's zelfcritiek sterk ontwikkeld noemden. De meesleepende melodieën (hij doet wonderen met oude procédé's), breed uitdeinend, vaak onvervuld blijvend in dominant of sub-dominant, om verder te golven - een prachtig voorbeeld is de zang van Kalaf in 't begin der 3e acte Turandot: ‘Tramontate o stelle, all' alba vincerò’ - zij zijn slechts *schijnbaar* gemakkelijk neergeschreven. Inder-

daad waren zij resultaat van veel ‘pijn des dichtens’. Wie dieper ziet, zal toegeven, dat het evenzoo moet staan met de muzikale schildering van het milieu, waarin Puccini zulk een meester was. Die van het ontwakende Rome in ‘Tosca’ b.v. is zeer zuiver en het verwijt, dat de componist er zich hier met zijn quinten goedkoop van afmaakte, is onhoudbaar: manier levert geen meesterstuk. In zijn eenvoud is het een synthese van velerlei stemming, de weifelende schemer, het langzaam verbleeken der sterren, door dalende pizzicati geïllustreerd, de zingende morgenklokken, de roep van een echo; herinneringen aan de gruwelijke gebeurtenissen van den verganen nacht - de opdoemende doffe klanken van het Scarpia-motief - de weemoedige zang van een herder, smeekend om wederliefde. Een even groote veelheid van stemmingen in de schildering der traag-vloeiende Seine (‘Il Tabarro’): ook hier quinten- en octavenreeksen, doch welk een verschil weer met hun aanwending in ‘Tosca’ of ‘Bohème’. ‘Leere und Melancholie wird von einem, der den Impressionismus erlebt hat, mit anspruchsloser Meisterschaft hineinmusiziert... Reflexe, Melancholie, Arbeit, Erwartung, sprechen in der Musik’.... zegt Weiszmann. Niet alle milieu-schilderingen zijn zoo goed getroffen, toch getuigen ook de minder-geslaagde van éénzelfde zorg en arbeid.

Wat de harmonische verrijking betreft, de beschuldiging, dat Puccini zich gemakzuchtig vetmestte met de vondsten van anderen, is ernaast. Reeds in zijn vroegste werken, streeft de componist naar vernieuwing; zwak nog in ‘Le Villi’, waarin - we zijn in 1884 - met behulp der none niettemin al enkele verrassende effecten worden verkregen. Veel sterker in Manon Lescaut, waar hij stellig den naam van ‘interessanter Harmoniker’ verdient[1]. Het ‘ausnützen’ van septiemaccoorden in dit werk, wijst reeds op de groote rol, die deze in ‘Fanciulla del West’ zullen spelen. Opvallend voor dien tijd is de reeks van overmatige drieklanken (zie op blz. 143-144 van het Klavieruittreksel, psychologisch volkomen verantwoord). Het pandiatonisme vond hij evenmin uit als Debussy, die weer ontleende aan Moussorgsky en Liszt, maar

1) Hem door F. Pfohl gegeven.

hij gebruikte het later, in Butterfly vooral, op een schoone en persoonlijke wijze. Van naäpen is hier geen sprake, evenmin bij de toepassing van bi- en tritonaliteit in zijn slotperiode. Was hij al geen hervormer (ook Verdi was dat nimmer), de moderne middelen hielpen hem zichzelf hervormen, hij wist ze met de persoonlijke te versmelten, ze daarin op te nemen, gelijk hij het deed met de Chineesche pentatoniek of het groteske aan Indianenzangen ontleend. '*Wie* er's tut, das ist seine Kunst'. Dit wordt te dikwijls vergeten. Zoo heeftde harmonicus Puccini ons wel degelijk nog iets te leeren en voert hij ons geenszins louter in door anderen ontdekt land. Zóó gezien is er, naar Vittorio Gui opmerkt: 'arricchimento armonico'.[1)] Een voortdurende harmonische groei.

Treffender is intusschen de vooruitgang in de algemeene structuur. De weg van Le Villi tot Turandot loopt langs heel wat zijpaden, doch het laatste geeft de vervulling van wat het eerste beloofde o.a. een zelfstandiger orkestbehandeling vergeleken met de werken zijner middelste periode, terwijl de man van het détail, van het mozaïek, zich tenslotte als een bouwmeester van den eersten rang ontpopt. Technische zwakheid is hem uitentreuren en met reden verweten: 'den simfonisch gerichteten Musiker störte die zwanglose Art, in der Puccini den Dialog in die Nummer und umgekehrt einmünden liesz'. Welnu, in Gianni Schicchi dient het achtstenmotief in 3/4, dat terstond in den aanvang weerklinkt, als bouwmiddel voor het geheele stuk.

De Maestro had hier de besliste bedoeling, allen die hem ervan verdachten zijn vak niet te verstaan, het zwijgen op te leggen.[2)] Grooter meesterschap nog toont de structuur van 'Turandot', met name van het eerste bedrijf; ziehier een organische verbinding van tragische, komische en lyrische elementen, een beheersching der expositie, die wel bewondering af moet dwingen. Hoe voelt men achter iedere maat, naast inspiratorische kracht, de inspanning van den schepper. Thans is het niet meer alleen de lyrische Puccini, die ons bovenal imponeert; zeker, de burleske figuren der drie ministers zeggen ons, dat die oudere nog leeft: in hun verlangen naar

1) Door Marotti geciteerd.
2) Weiszmann p. 80.

de eigen omgeving, ver van de drukte van het keizerlijk paleis, naar ‘una casa nell' Honan con il suo laghetto blù tutto cinto di bambù’. Nu zijn het echter ook de koren, die een geheele scène beheerschen in voortdurende stemmingswisseling, van fanatieke opwinding tot religieuse aanbidding van het stille maangelaat. Terwijl de raadselscène ons Puccini's groei in objectieve richting doet zien. Wederom vrucht van een moeizaam streven, van waarachtigen, artistieken ernst.

Alleen oppervlakkig-oordeelenden kunnen fijnheid en diepte van gevoel ontkennen. Beide trillen in Puccini's beste werk. Ja, hij blijft Italiaan, d.w.z. een diepzinnig componist wordt hij nooit, stil zelden. Bevestiging is er steeds van Augustinus' definitie, dat muziek ‘scientia bene movendi’ is. Beweging, een altijd vloeien. Maar de stroom kan bitter klagen. Somberheid suggereert het elkaar afwisselende Fis-moll en E-moll in ‘Manon Lescaut’ (begin 4e acte); troosteloos is het lied van den ‘lampionaio’, het koor der gevangenen; monotoon het gerucht der zee. De zang van fluiten en harpen bij Mimi's sterven, is even melancholisch als verfijnd. Wanneer Butterfly, opkomend, haar zuivere Ges-dur melodie heeft gezongen, let dan eens op die weinige maten, waar Pinkerton vraagt of de weg naar boven niet heel moeilijk is geweest? Daarin spreekt al de liefde van den meester voor de kleine vrouwefiguur, die zoo sterken moed tegenover den dood zal toonen; groote liefde in toch simpele accoorden. Bezonken schoonheid is er in de treurmuziek om Butterfly's einde; en in het woordenloos slotgezang der 2e acte, aanruischend vanuit dezelfde droomsfeer, waarin de roerlooze gestalten van haar en Soezoeki schijnen te verglijden: deze lang-aangehouden tonen zijn geboren uit de eenzame natuur van Torre del Lago, ‘lungi al rumor degli uomini’, welke de gaarne 's nachts werkende componist heeft bemind, gelijk zijn groote landgenoot Carducci.

Ten overvloede: ook Puccini's bewondering, zijn smaak wijzen niet op oppervlakkigheid. Op zijn studeerkamer hingen portretten van Mahler en Nikisch (in wien hij den grootsten symphonie-dirigent eerde), den dichter Pascoli. Voor Beethoven, ‘die de muziek was’, zooals hij placht na te zeggen,

had hij de diepste vereering. Hij bewonderde de voorname kerkmuziek van Perosi.

* * *

Doch het woord is nog éénmaal aan de tegenstanders: ‘Alles goed en wel, maar hoe dan het vele minderwaardige te verklaren, speciaal in zijn jonger oeuvre? Hoe kon ware zelfcritiek dit gedoogen? Vanwaar dat kiezen van sensationeele libretti, bewijst een dergelijke keuze niet voldoende een overheerschende zucht naar effectbejag? Hij houdt toch maar, tot en met “Il Tabarro” toe, met de werking van krasse stoffen op de menigte geducht rekening. Blijven de fatale beschuldigingen van geldzucht en onoprechtheid, ondanks al het aangevoerde, niet onverzwakt?’

Ik meen, dat wie zoo redeneeren, een kardinaal punt voorbijzien: de nauwe verbinding van Puccini's kunst met het leven. Daar ligt de verklaring van veel onbegrijpelijks. De meester wees, en terecht, den naam ‘verist’ voor zich af; hoezeer zijn muziek merkteekenen vertoont, aan Leoncavallo of Giordano herinnerend, de schepper van ‘La Bohème’, die ‘Tosca’ een afdwaling achtte van zijn diepste wezen en ten laatste den éénacter koos ter zelfbeperking, was voor dezen naam te goed. Dat zag ook Weiszmann reeds in.[1)] Maar wel herhaalde de maestro immer: ‘L'arte è vita’, de kunst is léven. En vindt men in de zijne terug hartstochtelijke liefde, schrijnende wanhoop, de pijn der desillusie, weemoed en humor, deernis met teere levens door de onverbiddelijke wreedheid dezer wereld vertrapt - wij hervinden er tevens den mensch Puccini in zijn voornaamste ondeugden: zwoele sensualiteit, pathos en sensatiezucht. Ook die behoorden tot zijn aard en zijn muziek is in zooverre slechts eerlijke consequentie zijner natuur. Oorspronkelijk veel meer instinctmensch dan cultuurwezen, volgde hij den in hem werkenden drang, die zich met geweld uiten wilde. We gelooven Pagni's verzekering graag, dat de door ‘Sor Giacomo’ beleefde jachtavonturen noodzakelijk waren voor zijn kunst; tot menige

1) ‘Die Musik’ XVII 4.

dramatische scène uit ‘Fanciulla’ of ‘Il Tabarro’ hebben zij hem geinspireerd. Zijn sterk theaterbloed deed hem neigen tot soms filmachtige teksten; de edeler Puccini kon slechts trachten, deze door zijn kunst te rechtvaardigen (juist zooals Verdi deed). Men kan de keuze dier teksten betreuren, maar voor de aanklacht van oneerlijkheid is hier geen plaats, laat staan voor die van geldzucht.

Tusschen den hoogeren en den lageren Puccini is er een voortdurende worsteling, met ups en downs, met nederlaag en overwinning; een strijd, des te aantrekkelijker, omdat eindelijk de eerste de zege bevocht. Die strijd was er van het begin af: we wezen al op de afwijzing van Verga's ‘Lupa’, toch in den glorietijd van het verisme. En al bezweek hij voor ‘Tosca’ en ‘Fanciulla del West’, juist déze werken beelden zoo goed uit, hoe zwaar de worsteling is geweest. O ja, bij de keuze van zulke libretti zou men heel wat tot Puccini's verontschuldiging kunnen aanvoeren; in de eerste plaats de moeilijkheid om een geschikten tekst te vinden, een onderwerp naar zijn eigen woorden ‘sympathiek, palpitant, vol leven, ontroering, menschelijkheid, vooral veel menschelijkheid’. Het zoeken daarnaar noemde hij een marteling; niets schijnt natuurlijker, dan dat hij zich tenslotte maar tevredenstelde met één, dat hem slechts half beviel, bij gebrek aan beter, omdat de musicus niet langer kon zwijgen. Tot de compositie van ‘Tosca’ dreven hem bovendien allerlei factoren: het nawerken van den geweldigen indruk, gemaakt door Sarah Bernhardt, tijdens een voorstelling van Sardou's stuk te Milaan, toen hij, die geen woord Fransch verstond, ten diepste werd getroffen door den klank van haar stem bij het telkens herhaalde ‘Malheureuse, malheureuse’. De herinnering aan de groote actrice moet er machtig toe hebben bijgedragen hem te inspireeren, vooral onder 't componeeren der 2e acte en wellicht is het aan haar te danken, dat hij hier menige scène heeft kunnen ‘redden’ op een in zijn soort geniale manier. Dan was er de idee van Tosca's opofferende liefde en het fatum, dat al haar heroïsme teniet doet, die bezielend kon werken; menig aantrekkelijk détail, als de sfeer van de kerk St. Andrea della Valle, van het ontwakend Rome. Ook wedijver met Franchetti heeft hier een rol

gespeeld. Bij ‘Fanciulla’ waren er weer geheel andere factoren, die de keuze begrijpelijker maken, o.a. 's componisten neiging tot het exotische, een zekere naïveteit, die hem de zonderlinge ‘heldin’ kon doen aanvaarden met aspiraties naar ware liefde en familieleven temidden van een troep ruiggebaarde schelmen!

Evenwel, het schijnt mij verkeerd, aan dit alles teveel gewicht te hechten. In kern accepteerde Puccini dergelijke teksten wel degelijk, omdat ze hem, den Italiaan, aantrokken, zóó sterk, dat het hem te machtig werd. Ik kan slechts herhalen, dat de musicus zijn best heeft gedaan, deze stukken op een hooger niveau te brengen. In ‘Tosca’ met vrij veel succes. Op de meest melodramatische momenten, zegt Max Chop, is nog merkbaar ‘sein Bestreben, die grellen Farben und ihre schreienden Gegensätze durch Uebergangstöne zu mildern.... die Sänftigung wilder Triebe durch die Musik’.[1)] In ‘Fanciulla’ met minder resultaat: de goedgebouwde koren, de uiterst-verzorgde orkestpartij, harmonische merkwaardigheden, het blijft vrijwel verspild aan dezen draak; het heeft hoogstens zuiver-technische waarde. Toch is er zelfs hier een oogenblik dat de meester zich van zijn besten kant laat kennen, nl. wanneer de goudgravers gegrepen worden door heimwee naar het vaderland. In dit lied van intensen weemoed, van verlangen naar het ‘ouderhuis aan de stille beek’, spreekt de Puccini, die onmogelijk Torre del Lago voor langen tijd verlaten kon, zonder dat de ‘nostalgia’ hem pijnigde.

In elk geval toonen zoowel ‘Tosca’ als ‘Fanciulla’ aan, dat ook met de figuren uit zulke drama's Puccini léefde. Dit alleen verklaart den moeitevollen arbeid eraan besteed. Doch naar gelang de mensch geestelijk rijpte, ging ook de kunstenaar heerschen over zijn lagere eigenschappen!

Zijn aanleg maakte hem den strijd omhoog niet gemakkelijk. ‘Un tormentato’: zóó leerden de vertrouwde vrienden - het waren er niet vele, in werkelijkheid gaf Puccini zich moeilijk - hem tenslotte zien.

Gekweld werd hij van jongsaf door een melancholie, die hem soms dwong de stilte te ontvluchten en zich te ver-

1) Max Chop ‘Erläuterungen zu Meisterwerken der Tonkunst’. Bd. 40. Un. Bibl. Vgl. ook Dr. A. Neisser ‘G. Puccini’ (Recl.) 1928. blz. 28 vlg.

strooien met zijn ‘Bohémiens’. Zij kwam voort uit het nimmer-aflatende dualisme van geest en zinnen. Instinctmatig zocht hij emoties. ‘Ik ben steeds slachtoffer van mijn temperament; om kalmer te zijn, zou ik geen artist moeten wezen’, klaagt hij. De conflicten hieruit ontstaande, brachten hem bijna tot wanhoop: ‘Credi a me, le nostre gioie non sono altro che dolori’. Het hoogere wenkte hem, hij wilde het volgen, trouw blijven. In zijn jeugd was het zijn moeder, die alles voor dezen zoon had opgeofferd en die hij innig heeft liefgehad: ‘Welke zegepralen de kunst mij ook mag geven’, schreef hij na haar overlijden aan zijn zuster, ‘nooit zal ik volkomen gelukkig zijn, daar mijn lieve moeder mij ontbreekt’. Later was het de warme genegenheid voor zijn vrouw en gezin. Daarnaast de liefde voor zijn werk, deze laatste niet zonder bitterheden. De vurigheid, waarmee hij het beminde, maakte hem overgevoelig; werd het miskend of slecht beoordeeld, werden hem verwijten van de bekende soort naar 't hoofd geslingerd, dan overweldigde hem ‘een droefheid, een neiging tot schreien’. Zoo b.v. na de première van ‘Bohème’, waaraan de critiek geen lang leven voorspelde en vooral na die van ‘Butterfly’, toen het onbarmhartige Italiaansche publiek raasde en tierde, omdat het in sommige melodieën te sterke reminiscenties aan vroegere meende te hooren. Dan kwam de inzinking; de twijfel over mogelijke mislukking, die tijdens de compositie hem zoo vaak bekroop, keerde terug, vervulde hem met schaamte en deed hem, erger dan tevoren, in zijn melancholische buien vervallen. Doch op den duur louterden deze perioden van twijfel hem, brachten hem het inzicht in zijn tekortkomingen, verscherpten zijn zelfcritiek en versterkten het besef van onvoldaanheid, dat noodzakelijke voorwaarde is voor een hernieuwd reiken naar volmaking, het ware kunstenaarschap.

Naar mate Puccini ouder wordt, wordt hij veeleischender, fijner, stelt hij zijn doel hooger. Wagner's ‘Tristan’, eens een ‘non plus ultra’, bevredigt hem niet meer; kan chromatiek ooit het hoogste geven? En de fantazie van ‘Turandot’ gaat de realiteit doorstralen. Terwijl hij met dien laatsten arbeid bezig is, groeit voortdurend in hem het geloof in de zege. Keelkanker dreigt hem haar nog uit de hand te slaan. Hij

werkt verder, nerveus, in koorts. Vlak voor de voltooiïng moet hij het opgeven.

De Es-moll klacht van het Chineesche meisje Liù, zijn ‘ultimo vale’ in muziek, reken ik tot de beste poëzie door hem geschreven. Zij vertolkt nog eenmaal, in zijn volheid, Puccini's medelijden met de zich offerende vrouw; de grootheid van een liefde, ondanks alles rijk in zichzelf; en bovenal den weedom te moeten scheiden van die liefde, welke het leven verheerlijkt. Hier spreekt één, die weldra afscheid moet nemen van zijn ‘klein paradijs op aarde’, op het punt naar Brussel te vertrekken, om de beslissende operatie te ondergaan. Fraccaroli teekent ons hem, staande voor zijn woning, die zwijgend beschouwend, luisterend naar de dennen in de nabijheid. Zal hij ooit terugkeeren? En de gedachte aan de zijnen, aan ‘Turandot’ doet hem hunkeren te mogen blijven[1)]. Niet op de naakte toppen der glorie had hij geluk gevonden - hier!

Toch, men zou zich vergissen, uit de duistere slotaccoorden te besluiten, dat Puccini vreesde voor den naderenden dood. ‘Era una forza e una volontà’. Dat blijkt te weinig uit Fraccaroli's boek, dat te sterk den in pijnen stervenden Puccini belicht, wiens laatste gebaar een vaarwel beteekende aan de geliefde kunst. Vergeten we niet, dat de dood hem de vervulling bracht van zijn diepste heimwee, het einde van zijn verlangen naar het ideale. Hij had het voor hem mogelijke volbracht. Zijn geest mocht ingaan tot de Stilte. - ‘Sarò felice di riposarmi’.

E.W. SCHALLENBERG

1) Vgl. Marotti - Pagni 207 vlg.

Zuid-Afrika bezint zich

In December van het vorige jaar is te Bloemfontein een wapenschouwing van Zuidafrikaansche cultuurkrachten gehouden. Ongeveer driehonderd cultuurvereenigingen uit de geheele Unie waren vertegenwoordigd. Belangrijke besluiten werden genomen en een eerste d a a d was de 'Kultuurdag' van 3 Mei 1930, met het doel een fonds te vormen, waaruit de strijd voor het Afrikaansch zal worden bevochten. Deze dag is verrassend geslaagd. Men had kunnen denken, dat de geestdrift halt zou maken, wanneer offers werden gevraagd. Niet aldus in Zuid-Afrika! In al de bijeenkomsten: te Kaapstad, Stellenbosch, Bloemfontein, Pretoria en niet minder op het land waren de zalen stampvol en het benoodigde bedrag van 5000 p. st. zal ongetwijfeld dit jaar of het volgende bijeen zijn.

Het werd tijd! De Afrikaansche taal, in 1925 in de plaats van het Nederlandsch tot ambtelijke taal, naast het Engelsch, verheven, werd door dat overheidsbesluit niet plotseling met het Nederlandsch gelijkwaardig. Nadat men vuurtjes gestookt had van Nederlandsche boeken, stonden er niet dadelijk even zoo vele Afrikaansche van gelijke beteekenis op de boekenplank. Integendeel is gebleken, dat het Afrikaansch en de Afrikaansche cultuur nog vele tientallen van jaren zich hard zullen moeten inspannen om de toegekende eer inderdaad te verdienen. De Bloemfonteinsche 'Uniale taal-en Kultuurkonferensie' toonde dat men dit begint in te zien en moet beschouwd worden als een goede stap op een langen weg. Er heerschte veel geestdrift; de Suidafrikaanse Akademie werd vertegenwoordigd door haar voorzitter en ondervoorzitter, minister dr. D.F. Malan en prof. dr. E.C. Pienaar. Bemoedigend was de mededeeling van den voorzitter dr.

van der Merwe, dat de Afrikaansche taal en beschaving in het afgeloopen jaar groote vorderingen hebben gemaakt.

* * *

Elke stoutmoedige daad maakt een tweede noodzakelijk en elke overwinning moet bevestigd worden, of het belangrijkste voordeel gaat verloren. In Zuid-Afrika beseft men nog niet algemeen, dat de in 1925 behaalde zegepraal voor een deel schijn was; het Engelsch kreeg voor een tegenstander van gezag en traditie een anderen in de plaats, die veel minder te duchten was: een taal, welke door niet meer dan 750.000 menschen wordt gesproken en een cultuur, die nog alles heeft te leeren. Eerst langzamerhand wordt erkend hetgeen bijv. een vergadering van de Oranjeclub en de Afrikaanse Taal- en Kultuurvereniging van de Kaapsche universiteit eenigen tijd geleden uitspraken: dat het geen geringe taak is de Engelsche taal en cultuur te overwinnen. Bij die gelegenheid wees dr. H.G. Viljoen, leider van *Die Huisgenoot*, er op, dat het Afrikaansche volk door groote gevaren omringd is. De kultuurdag van Mei was bestemd te helpen ‘om die volk van Suid-Afrika trots op homself te maak’. Dit werk, waartoe het Algemeen Nederlandsch Verbond in Nederland al zijn krachten behoeft, schijnt onder onze stamverwanten in Zuid-Afrika niet minder noodig.

De vrijheidsoorlogen tegen de Engelschen hadden de Afrikaners wakker geschud en eendrachtig gemaakt - de langdurige vrede heeft onder hen een gevaarlijke gerustheid teweeggebracht. ‘Ons volk vir die oorgrote deel weet nie wat hij moet nie.... is onkundig omtrent watter groot geestelike en ekonomisese belange vir homself op het spel staan’, schreef een bekend Afrikaner, Dr. F.C.L. Bosman, in *Die Burger:*

> ‘Bring die Afrikaner in bepaalde Afrikaanse omgewing en Afrikanerkringe en hy is Afrikaans genoeg. Maar stel hom in nog so weinig vreemde omgewing en wat gebeur? Hij is, prakties gesproke, Engelsman, d.w.s. 'n verloënaar van sy volk. Hij sal b.v. altijd eerste Engels praat. Hy sal alles wat hom in Engels toegevoeg of toegestuur word as soveel, “so hoort dit” aanneem. Ja, hiervoor is ook geen oorwegende Engelse omgewing nodig nie. Tot in ons kleinste dorpies tier die kwaad voort.’

Een wijdverspreid gevoel van minderwaardigheid moet vóór alles overwonnen worden.

* * *

Het Afrikaansch wordt gesproken over een uitgestrekt deel der Unie; het is de taal van ongeveer 56 t.h. der blanke bevolking en de verhouding tenopzichte van de geheele bevolking is nog gunstiger wanneer men de kleurlingen meetelt. Maar hoewel als huistaal, voor den landbouw en den godsdienst toereikend, schiet deze taal tekort bij het gebruik voor handel, zeevaart, wetenschap, kunst. Moet zij, voor de noodzakelijke aanvulling, om hulp gaan bij het Engelsch, een vreemde taal, in ieder opzicht verschillend van de moedertaal, of bij het Nederlandsch? De bewonderaars der Engelsche cultuur voelen meer voor het overnemen van Engelsche woorden, maar doordat het volk ze niet begrijpt en tengevolge van de achterstelling van het Nederlandsch de juiste beteekenis niet kan voelen, ontstaan de zonderlingste woordvormen en verwordt het Afrikaansch. Een nauwere aansluiting bij het Nederlandsch wordt onvermijdelijk; volgens sommigen moet men daarmee niet wachten tot het middelbaar en hooger onderwijs, maar reeds bij het kind beginnen en tenminste een uur in de week op de lagere school aan de taalkundige behandeling van een Nederlandsch boek besteden. Anderen achten dit onraadzaam; een onderwijzer verklaarde onlangs, dat men de leerlingen daardoor voorgoed van Nederlandsche lectuur afkeerig maakt. Daar echter de Afrikaansche letterkunde nog niet rijk genoeg is om in de leesbehoefte der scholen geheel te voorzien, zou het aanbeveling verdienen, Nederlandsche kunstwerken in het Afrikaansch over te brengen. Hoofdzaak is, dat de aanraking met de Nederlandsche cultuur behouden wordt.

* * *

Want de Zuidafrikaansche cultuur heeft wel alle voordeelen maar ook menige onvolkomenheid der jeugd. Er vormt zich een gezonde, echt levende litteratuur. Een of twee Zuidafrikaansche schilders hebben naam gemaakt en Zuid Afrika verheugt zich in het bezit van een verdienstelijk toondichter.

Overigens heeft - het kan niet anders en wordt door de Afrikaners zelf erkend - Zuid-Afrika alsnog op geen gebied iets eigens opgeleverd, dat de vergelijking met de geestesvoortbrengselen der oudere volken kan doorstaan. Het eigene begint eerst te ontkiemen, maar het zal nog lang duren, voor het zich geheel van alle vreemde invloeden zal kunnen vrij maken en op zijn beurt meester worden.

'Ons hê nie genoeg aan ons eie nie, ons kan in geen honderd jaar genoeg hê aan ons eie nie; ons word geheel vervreemd van Nederlands en op die wijse onsself ten spijt gedrijf in die arms van die Engels'. Aldus het rapport der in 1927 door de S-A Akademie ingestelde commissie, dat hiertelande vrijwel onopgemerkt is gebleven. Het is onderteekend door Gustav Preller, den leider van *Ons Vaderland*, Jochem van Bruggen, schrijver van den bevalligen roman 'Ampie' en S.P. Engelbrecht, hoogleeraar te Potchefstroom. Met instemming vermeldt dit verslag de 'gesaghebbende verklaring van dr. S.F.N. Gie, secretaris van Onderwijs, dat 'ons Afrikaans vandag sterk genoeg gevorder is in sy ontwikkeling as selfstandige taal om die ganse situatie in herziening te kan neem' - uit den inhoud blijkt, dat men in deze woorden vooral niet meer moet lezen dan er staat.

Het Engelsch is machtig en vindt zijn vereerders en bewonderaars tot diep in de Afrikaansche rangen. Generaal Smuts, leider der 'Sappen' (Zuidafrikaansche partij) spreekt Engelsch in den Volksraad. De gelijke rechten, bij art. 137 van de Grondwet aan de beide talen toegekend, worden in de practijk aan het Afrikaansch karig toebedeeld, zoodat bijv. in de Kaapprovincie nauwelijks de helft der leerlingen onderwijs in de huistaal ontvangt. In den staatsdienst werden niet lang geleden - onder Hertzog is dat beter geworden - Engelschsprekenden algemeen voorgetrokken. Aan twee Zuidafrikaansche universiteiten wil men thans het Engelsch als eenige onderwijstaal invoeren voor de studie voor geneesheer en ingenieur, juist twee groepen van personen die voortdurend met de bevolking in aanraking komen. Geen wonder, dat de Conferentie krachtig tegen dat plan verzet aanteekende. Het Engelsch dringt overal naar voren; doortrekt de taal 'net soos die kwiksilver 'n goue ring, sodat dit bros en

nikswerd word nie', schreef Ons Vaderland. In zoogenaamd Afrikaansche brieven treft men heele zinnen aan, die van het begin tot het eind vreemd zijn aan Nederlandsch of Afrikaansch taaldenken.

Door de verengelsching van het onderwijs tijdens het bestuur van den eersten Directeur van het departement dr. Innes - van 1839 tot 1859 - zijn de Nederlandsch-sprekende Afrikaners in den waan gebracht, dat de menschen, die Engelsch verstaan beschaafder en beter opgevoed zijn dan zij die deze taal niet kennen. De echter, innerlijke beschaving der Boeren werd door uiterlijkheden overschitterd. De Afrikaansche boekerijen getuigen ervan, dat de Nederlandsche beschaving miskend en verwaarloosd wordt in vergelijking met de driester optredende Engelsche.

Bij de staatsbibliotheek te Pretoria was in 1928 slechts 3 t.h. van het aantal uitgeleende boeken Nederlandsch en Afrikaansch; te Bloemfontein 0,32 t.h.; tegen 77107 Engelsche boeken werden slechts 217 Nederlandsche en 275 Afrikaansche uitgeleend. Te Kroonstad vindt men, naast 7650 Engelsche, 88 Nederlandsche en 230 Afrikaansche boekdeelen; sedert eenigen tijd worden daar geen boeken in het Afrikaansch meer aangeschaft omdat er geen vraag naar is. Te Ermelo was, in 1927, 90 t.h. van de uitgeleende boeken Engelsch, 2% t.h. Nederlandsch en 8 t.h. Afrikaansch, te Bethel bijna 48 t.h. Engelsch, en 10 Afrikaansch, te Standerton 80 Engelsch en 11 Afrikaansch; wel zijn daar een honderdtal Nederlandsche boeken maar die worden niet gelezen.

De boekerij van Rustenburg (4000 dln) bevat geen enkel Afrikaansch werk; dit is de plaats waar een jaar of vijf geleden alle Nederlandsche boeken uit een schoolbibliotheek verbrand werden. Door de invoering van het Afrikaansch waren ze onbruikbaar geworden; men had dat evenwel op kiescher manier kunnen tekennen geven! Te Wakkerstroom worden van de 2500 boeken jaarlijks omstreeks 400 Engelsche uitgeleend, maar geen Afrikaansche. De boekbewaarder te Carolina verklaart dat de Afrikaansch sprekende leden der boekerij meestal Engelsch lezen. Van de 2254 deelen zijn er 1309 in het Engelsch. Te Lydenburg werden van de 4000 deelen, in 1928, 3000 uitgeleend, waarvan 150 Afrikaansche.

Te Dewetsdorp leest de helft der Nederlandsch-sprekenden Afrikaansche boeken. Te Villiersdorp in Kaapland besloot het bestuur der openbare leeskamer onlangs, geen Afrikaansche boeken meer te koopen, ‘omdat die nie deur die publiek gelees word nie.’ Afrikaansche vakboekerijen bestaan niet en met de oprichting daarvan is nog geen begin gemaakt.

* * *

De strijd voor het Afrikaansch-eigene was in den beginne een taalstrijd. De zoogenaamde eerste beweging, van omtrent 1875 tot 1900, was een verzet tegen den wantoestand dat de kinderen hun moedertaal leerden in een vreemde taal. S.J. du Toit en zijn medestanders beseften, dat de Afrikaansche gedachte alleen kan worden uitgedrukt in het Afrikaansch; dat een volk alleen in zijn moedertaal goed kan weergeven wat het denkt en voelt. Maar wat was Afrikaansch?

In de verschillende gewesten van het uitgestrekte Uniegebied heeft de spreektaal zich verschillend ontwikkeld. Een kwart eeuw geleden scheen het Afrikaansch te zullen uiteenvallen in zes gewestelijke of streektalen. Dit was altijd het grootste bezwaar tegen de toepassing der leus ‘skrijf soos jij praat’. Du Toit, geest en leider der eerste taalbeweging, heeft moeten erkennen, dat die beweging gestrand is op de fonetiek. Het was niet mogelijk, naar die leus, één taal voor de heele Unie op te schrijven. Elk Afrikaansch auteur gebruikte zijn eigen spelling, om niet te zeggen zijn eigen taal, en als men mag aannemen wat daarover van Afrikaansche zijde wordt gezegd, ontbraken daarbij zeer dikwijls regelmaat en een vaste lijn. In de kranten komt men uitdrukkingen tegen als ‘een opstand wat gekwel (quelled) word’, een ‘gesigspoeier van uitstaande (outstanding) kwaliteit’; woordschikkingen als ‘Die werkloosheid in ons land moet 'n end aan gemaak word’, ‘Een ding ben ik overtuigd van’, ‘Die staking sal nou niks van kom nie’. Toch is er, juist dank zij de pers, groote verbetering te bespeuren sinds de verschijning van Pienaars boek over de tweede taalbeweging. De ambtelijke taal is echter vaak zoo duister, dat men naar den Engelschen tekst grijpt om den zin te vatten. Ziehier eenige staaltjes: romerij (creamery) voor zuivelfabriek; een ver-

kwistende (inpl. v. schadelijke) vijandigheid; mieliegroeiers, inpl. v. maïskweekers; Lydenburg-distrik voor distrik-Lijdenburg, enz. In de departementen stelde men alles op in het Engelsch en liet dit door den eerste-den-beste vertalen. Thans is er een zeer bekwaam vertaler benoemd; hulde!

De tegenstand tegen het Afrikaansch kwam uit het eigen midden: van bekwame, geleerde Afrikaners als prof. dr. J.J. Marais, dr. F.E.J. Malherbe, onlangs tot hoogleeraar te Stellenbosch benoemd. ‘Alles is veels te slordig en veels te Engels’, zei deze laatste o.a. in een vergadering van de Afrikaansche Kultuurvereniging te Stellenbosch. De taal krioelt van anglicismen. ‘Waar gaat ons heen? Naar algehele verbastering van taal en kultuur?’ Teekenend was de verklaring:

> ‘Veragtelik is die persoon wat agter Holland en die Hollanders aanloop en sy eie taal en mooi begin letterkunde geringskat. Maar dit hoef nog nie in jïngoistiese selfvernoegsaamheid te verloop nie. Teenoor Engels moet daar meer selfstandigheid van idioom kom; teenoor die kulturele wereld daarbuite, veral van die Vasteland van Europa, meer aanleuning maar geen slaafse navolging nie.’

Juist! Jonge volken kijkt uit uw oogen! Het oogenblik voor bezinning is goed gekozen: de deugden en gebreken der westersche beschaving liggen breed open. Gij kunt veel leeren.... ook hoe het niet moet!

* * *

Er wordt ijverig gewerkt. Prof. J.J. Smith heeft het groote woordenboek, waaraan dringend behoefte is, een heel eind op weg gebracht - jammer, dat hij thans die taak in den steek schijnt te laten. Prof. J.D. du Toit heeft 80 psalmen, eenige lofzangen en andere liederen gereed. Het eerste stuk van de bijbelvertaling is verschenen. Niet alles evenwel is bestemd klassiek te worden; de commissie wraakte hetgeen zij noemde een ‘geweldadige sogenaamde verafrikaansing van vormen wat volkome goeie gangbare Afrikaans is’, maar die het ongeluk hadden, teveel op Nederlandsch te gelijken en daarom geschuwd werden. Zoo werd het woord *maagd* vervangen door *jonkvrou*, wat feitelijk onjuist is, ‘aangesien dit gladnie noodwendig die begrip van maagdelikheid inhou nie’.

Woorden als *geenszins* en *jongeling* worden om onbegrijpelijke redenen uit de Schrift geweerd, daarentegen al te gemeenzame uitdrukkingen opgenomen, op grond, dat de Bijbel vóór alles intiem van toon moet wezen. De commissie meende dat men daarom nog niet de taal van de ontbijttafel behoeft te kiezen en dat eenig gezond conservatisme tengoede kan komen aan de plechtigheid.

Men erkent thans, ook in het verslag der commissie, dat de eerste taalbeweging mislukt is en schrikt terug voor de mogelijkheid eener tweede mislukking, 'die ontzettende gevolgen zou hebben'. De nieuwe spelling, in 1920 door de S-A. Akademie doorgedreven, ontmoette veel bezwaren; een gemeenschappelijk vertoog van alle Transvaalsche kranten en van een Vrijstaatsch Afrikaansch blad, waarbij de Afrikaansche studentenbond zich aansloot, noopte de academie, de spelling voor een belangrijk deel weer te veranderen. De oorzaak van deze misrekening was, dat slechts een klein deel der Unie en wel van de westelijke provincie van Kaapland in de commssiie vertegenwoordigd was, terwijl geen taalbeweging kans van slagen heeft, die voorbij ziet, dat het Nederlandsch oorspronkelijk de taal van Kerk, school en staatsdienst was en in een groot gebied: Transvaal en den Vrijstaat, jarenlang het eenige onderwijsmiddel en de eenige ambtelijke taal is geweest.

Men begint, als wij de stemming goed begrijpen, in te zien, dat het Nederlandsch goede diensten kan bewijzen en dat het niet zoo moeilijk is, zich te hoeden voor de gevaren, die het gebruik van een vreemde taal nu eenmaal meebrengt. Zeer veel hangt af van een nauwe samenwerking met betrouwbare Nederlanders. Toen onlangs prof. Bokhorst te Kaapstad verwelkomd werd, moet de oud-minister senator F.S. Malan zich hebben laten ontvallen: 'van zulke mannen kan Zuid-Afrika er nog wel twee of drie gebruiken.' Niets is van grooter belang, dan dat men zich de juiste voorlichters weet te kiezen. Bij de eenigszins achterdochtige houding die tot dusver tenopzichte van al wat Nederlandsch was in Zuid-Afrika bestond - overlevering uit een tijd, die voorgoed heeft afgedaan - moesten er vergissingen gemaakt worden, o.a. bij de keus van leesboeken, waarop zoo veel aankomt. Zoo

vonden wij eens deze ontboezeming: ‘de natuurlijke liefde voor het Nederlandsch is vermoord met slaapmiddelen als de boeken van Schimmel, Bosboom-Toussaint en van Maurik en thans wordt gepoogd, die liefde weer op te wekken met nog twee boeken meer van rampsalige verveling’. In het rapport lezen wij dat men in de middelbare en hoogere scholen in Transvaal voor de examens Nederlandsche boeken voorschrijft, maar ‘liefs so oubakke as moontlik’. 't Ware te wenschen, dat Zuid-Afrika een man bezat als onzen L. Simons. Dit buitengewoon belangrijke en buitengewoon moeilijke vraagstuk moest eens aan een paar levende menschen van smaak en oordeel en die de Afrikaansche geestesgesteldheid door en door kennen ter oplossing gegeven worden.

Wij kunnen niet inzien, dat de zoogenaamde spellingcommissie onvervulbare wenschen heeft uitgesproken. Zij heeft om eenzijdigheid te vermijden, zoo nauw mogelijk aansluiting gezocht bij het vereenvoudigde Nederlandsch, omdat dit het eenige middel is, naar hare meening, om tot eenheid te komen en daarbij het groote voordeel oplevert, ‘dat dit ons jonge taal nie van die stamtaal vervreemd nie en ons toegang handhaaf tot die rijke Nederlandse letterkunde’. Zij heeft niet stijf en strak willen verordenen, maar vrijheid zonder losbandigheid bepleit, opdat de schrijvers zelf zullen kunnen bepalen hoe zij hun taal rijker en voller zullen maken, hoe zij de jonge taal zullen kneden en vormen en er het leven aan geven, dat alleen uit den volksmond kan komen. ‘Een fijnbesnaard kunstenaar zou anders in wanhoop de pen neerleggen, omdat zijn taalinstrument lenigheid en buigzaamheid miste.’ Hetgeen het geval zou zijn, indien hier kamergeleerden den doorslag gaven.

De Suidafrikaanse Akademie had in haar waardeering van deze en andere wenken wel wat verder kunnen gaan. Men behoeft waarlijk tegenwoordig niet meer zoo bang te zijn voor ‘neerlandismen’, waarvan immers alleen gebruik behoeft te worden gemaakt wanneer de Afrikaansche uitdrukking ontbreekt; en niet zoo voorzichtig in het bestrijden van anglicismen, die niet alleen de taal maar veel meer dan de taal bedreigen en waartegen de academie geen beter middel weet te bedenken dan het uitloven van een prijs voor de beste

verhandeling tegen dat euvel, alsmede de ‘overweging’ of de academie ‘de aandacht’ van het departement van Onderwijs zal vestigen op het lezen en bestudeeren van het Nederlandsch, ‘as teëgif teën die anglisering van Afrikaans’. Met zulk ‘overwegen’ en zulk ‘aandacht vragen’ wordt niets tastbaars bereikt.

Dit hebben de Conferentie van Bloemfontein en de Kultuurdag gevoeld. Zij hebben getoond, dat het Afrikaansche volk thans doordrongen is van de noodzakelijkheid van gezamenlijk of gelijktijdig handelen tot bescherming en opbouw der eigen nationale cultuur en dat het zelfstandig genoeg is om daarbij zijn eigen weg te kiezen, waarbij onvermijdelijk begonnen moet worden met de taal, grondslag der geheele cultuur. Wij Nederlanders volgen dezen strijd met de grootste belangstelling. Nooit zouden wij kunnen wenschen dat Zuid-Afrika een ‘smeltkroes van twee culturen’ werd, door een (onmogelijke) vermenging van de Afrikaansche met de Nederlandsche cultuur. Zelfstandig zal de Afrikaansche cultuur moeten opgroeien uit haar eigen grond.

H.S.M. VAN WICKEVOORT CROMMELIN

Bibliographie

D. Loenen, Vrijheid en gelijkheid in Athene (N.V. Seyffardt's boeken muziekhandel, Amsterdam).

Een Nederlandsch boek op het gebied der oude geschiedenis, een gebied waar zoo uiterst weinig boeken verschijnen, verdient zeer zeker bijzondere aandacht.

Loenen, die zich vroeger vooral heeft bezig gehouden met de studie van Plato, doet met dit boek, gelijk hij het zelf uitdrukt, een poging, de geschiedenis te beschrijven, den inhoud en de functie vast te stellen van de politieke en maatschappelijke begrippen vrijheid en gelijkheid in Athene gedurende de vijfde en vierde eeuw vóór Christus. Zonder verder verband hebben die woorden vrijheid en gelijkheid een zeer weinig nauwkeurig omschreven beteekenis. Slechts op vage wijze duiden zij steeds wisselende ervaringen, verschijnselen en gebeurtenissen aan in het leven der individuen en op het terrein der samenleving. Er is geen objectieve maatstaf om de vrijheid en de gelijkheid te meten. Onze maatstaf is zonder twijfel anders dan de maatstaf van een Athener uit de vijfde en de vierde eeuw vóór Christus en door ons, menschen van een anderen stam en een andere ontwikkeling, met een ander verleden en een andere beschaving, is die maatstaf, na meer dan tweeduizend jaren, zeer moeilijk te beoordeelen. Het gaat hier bovendien eerder om gevoelens dan om begrippen en deze gevoelens worden voor ons slechts door enkele reëele gegevens toegelicht. Het zijn deze enkele gegevens, die ons het materiaal moeten leveren voor onze voorstelling. Op deze wijze is het zonder twijfel duidelijk, dat dit boek niet anders kan zijn dan een poging. Niemand zal in dit geval een definitief resultaat verwachten en het boek bedoelt ook niet anders te geven dan de persoonlijke voorstelling van den schrijver over begrippen en gevoelens, die ons uit den aard der zaak vreemd moeten blijven.

'Toch zocht ik naar het onvindbare', zegt Loenen, en met dit denkbeeld is, naar mijn meening, ook aangeduid, waarop de bekoring berust van dit boek. Maar alleen zij kunnen die bekoring ondergaan, voor wie de groote tijd van Athene nog een ruime plaats inneemt in hun bewustzijn, voor wie Euripides en Plato, Themistocles en Demosthenes nog wezenlijke gestalten zijn uit het verleden, voor wie de klassieke beschaving nog een levend bestanddeel is van hun kultuur. Want dat zijn de lezers, die Loenen veronderstelt.

Met hen wil hij de vraag overdenken, wat de Atheners zich bij de begrippen vrijheid en gelijkheid hebben gedacht, hoe zij de vrijheid hebben hooggeschat, maar hoe zij die vrijheid hebben opgeofferd, hoe zij genood-

zaakt zijn geweest die vrijheid op te offeren aan de gelijkheid. Vrijheid is voor hen altijd slechts een betrekkelijk begrip geweest, evengoed als de ware vrijheid van Johan de Witt, - de vergelijking is van Loenen. Anaxagoras, Alcibiades en Socrates hebben het ondervonden. Maar het was ook een groote mate van vrijheid vergeleken bij de onvrijheid der onderdanen van den koning van Perzië. Alleen heeft het streven naar gelijkheid voor alle burgers aan de vrijheid voor de individuen grootendeels een einde gemaakt. Niemand heeft dat duidelijker aangetoond dan Aristophanes in de wrange satyre van den staat der gelijkheid, waar ook de vrouwen dezelfde rechten hebben verkregen als de mannen. In dien staat is alle vrijheid verdwenen voor de individuen om plaats te maken voor dwingelandij.

Men late zich door Loenen leiden door de geschiedenis van Athene gedurende de vijfde en vierde eeuw, met de begrippen vrijheid en gelijkheid, gelijk de Atheners die begrippen verstonden, als aanleiding. Over zijn tocht zal men geen berouw hebben en zijn leidsman zal men dankbaar wezen voor dit kloeke boek.

A.W. BYVANCK

André Andréadès, Philippe Snowden, l'homme et sa politique financière; Paris, 1930, Félix Alcan (Les questions du temps présent).

Een stuk geschiedenis wint aan levendigheid door een markant persoon als middenpunt.

De geschiedenis van Engeland's financieel bestel onder de twee Labourkabinetten, dat van 1924 en het huidige, heeft dit punt in Snowden gevonden. De man uit Yorkshire en zijn politiek zijn een monografie waard. De atheensche hoogleeraar Andreades, die als een der gedelegeerden van Griekenland ter haagsche conferentie van '29 Snowden daar persoonlijk heeft waargenomen, bezorgde ze hem en ons.

De schrijver verontschuldigt zich, dat het materiaal, door de atheensche boekerijen te zijner beschikking gesteld, minder overvloedig is dan West-Europa had kunnen verschaffen. Het excuus is overbodig; méér materiaal had beteekend: meer cijfermateriaal; en hierdoor zou een boekje als dit aan leesbaarheid hebben verloren. Thans bevat het, ter illustratie en ter documentatie, er ruim voldoende van en Snowden zelf blijft de centrale figuur. Met andere groote ministers van financiën heeft hij gemeen, dat hij zijn bergen van cijfers beheerscht en erboven uitsteekt; in een hem gewijd geschrift mag dit niet anders zijn.

Wat treft bovenal in dezen, wat zijn doeleinden betreft toch socialistischen, financier en wat in zijn eigen land uiterst linksch haast noodzakelijk van hem zal moeten vervreemden, gelijk hijzelf het tafellaken met de russische leiders van staat allang radicaal heeft doorgesneden, het is een trek van conservatisme in zijn financieele politiek, beduchtheid voor uitzetting van uitgaven en voor zwaren leeningsdruk, die hem nauwer verwant aan Mill dan aan Marx doet zijn.

Dezen trek doet Andreades scherp uitkomen.

De objectiviteit, die hijzelf zich heeft opgelegd en die hierin bestaat. dat men de eerlijk meegedeelde feiten zooveel mogelijk hun eigen taal laat spreken, heeft hem nimmer begeven. En de spaarzame woorden van sobere critiek, die zijn studie bevat, staan zoo weinig buiten verband met den overigen tekst, dat de opmerkzame lezer zonder moeite den criticus zoowel als den becritiseerde kan controleeren.

v.B.

[Vierde deel]

Een eiland in de Zuidzee

I

De tijd is nog kort voorbij dat er in den grooten oceaan vele eilanden lagen waarvan in Europa niemand ooit gehoord had. Enkele scheepjes, uitgezonden om voor machtige koningen en heeren het Zuidland te ontdekken, voeren er soms maandenland van Oost naar West en zij gingen kusten langs, bergen, vulcanen, koraalriffen waar slechts de purperstruik groeit, maar de scheepjes waren zeldzaam en de menigte der eilanden is misschien nog niet geteld. Er zijn er misschien nu nog waar nooit een Westerling geweest is. Maar zeker niet vele, want toen de booten met de rookende schoorsteenen over die wateren begonnen te kruisen moest er hier een opslagplaats voor kolen zijn, ginds een station voor den kabel en al wat er met geld te meten waarde had moest meegenomen worden. Eerst kwam de zeevaarder, dan de zendeling, beiden met goede bedoeling; daarna de koopman met het belang en de gevolgen daarvan. Voor de schatten van het Zuidland tusschen de oude en de nieuwe wereld, al eeuwen lang verzonken, kwamen zij te laat.

Waar over dien wijden oceaan de zon rijst ligt onder den evenaar een gordel van tientallen lage eilandjes, klippen, riffen, overblijfselen der kust van het verdwenen land; de zeevaarder die ze het eerst zag noemde ze Gevaarlijke Eilanden. Er groeien kokospalmen, naar het Westen gebogen door den wind, er wonen zeevogels en schildpadden, maar menschen zijn er schaars.

Een uur later daagt het licht over groene heuvelen en bergen, opstijgend uit de zee, eerst sommige alleen, dan enkele

in een groep te zamen. Aan den klarenden hemel drijft de rook van den vulcaan Tohivea op Mo'orea en rook drijft ook uit den duisteren einder van de andere vulcaan Maupiti op Borabora. Tusschen beiden verrijst, omgeven van zijn minderen, de machtige berg van basalt Orahena, groen bijna tot zijn dubbele kroon; beken en watervallen storten langs zijn hellingen, aan zijn voet glooien vlakten naar de zee, een blauwen spiegel binnen den wal der riffen.

Het is het grootste eiland van de groep die eertijds Te Tahuhu heette, een der schoonste en hoogste door Ta'aroa, den god der zon van de Zuidzee, in den duisteren aanvang uit den zondvloed geslagen. Veertien liggen er, maar vijf ervan waren boosaardige manen van den nacht geweest die den levenden zooveel kwaad hadden gedaan, dat Ta'aroa ze gegrepen had en in het water geworpen waar hun vuur gedoofd was.

In het begin der tijden, toen er geen geluid bestond dan van zee, wind en regen, woonden er enkel goede geesten op Orahena. Zij bouwden de watervallen en de geulen der beken langs de rotsen. Daarna maakten zij van licht en water een kleeding voor de bergen, van de toppen tot aan den oever. Boven, waar de wolken hem vaak verborgen, lieten zij Orahena naakt en sierden hem slechts met mos in bruine en grijze tinten. Verder legden zij niet meer dan de behoefte eischte, maar gekozen uit het weldadigste dat er groeit.

Hoog boven allen verheft zich de ficus, de reus der boomen, die met zijn bladerkroon de gewassen aan zijn voet voor het geweld der slagregens behoedt. Hoog stijgen ook de kokospalmen, maar slank en buigzaam, zoodat zij groeien met de richting van den wind, meestal uit het Zuidoosten waaiend. Groote boomen zijn ook de geurende pandanus, wiens bladeren wanneer de wind er ook maar licht over strijkt, een geluid van metaal maken, en de broodvruchtboom, breed vertakt en schaduwrijk zooals de esch. Bescherming tegen de rechte stralen der zon geven voorts de banaanboom, de moerbezieboom en een andere die kleedingboom genoemd werd. Daaronder tieren eenige heesters met kleurige, welriekende bloemen, de roode hibiscus, de witte ilang-ilang, de gardenia, en lager varens, kruiden, knolgewassen, yam, zoete aardappel,

taro. Meer was er voor Tahiti, ver van den handel der volkeren gelegen, niet noodig.

Het lag zoo ver en de vlakte van het water was zoo uitgestrekt dat er geen dieren konden komen, zelfs nauwelijks vogels. Eenige ratten en kleine varkens hadden zich op den top van den berg uit den vloed gered; eenige groote donkergekleurde vlinders, groene duiven en kleine papegaaien; vliegen en muggen. En de hagedis, geheimzinnig en bemind op de duizend eilanden. Allen geruchtlooze, bescheiden dieren.

Toen kwamen de menschen, vanwaar weet men niet. Sommigen zeggen dat de eersten, gelijk zoovele volksstammen van de oude wereld gedreven om hun geboortegrond te verlaten, scheepjes bouwden en zeevaarders werden tot zij de eilanden ontdekten en er woning vonden. De wijzen onder hen zelf vertelden een ander verhaal. De gebieder die voor alles bestond, Ta'aroa, kreeg vier kinderen, drie zoons van wie er twee vogels waren en één een hagedis, en een dochter, Sina, de maan, genoemd omdat zij blank was. Toen deze uitgehuwlijkt en naar een der eilanden gevoerd zou worden zeide haar broeder Pili, de hagedis, dat hij te veel van haar hield om van haar te scheiden en met haar mee zou gaan in de gestalte van een kleine hagedis, in haar korfje verscholen. Tot drie keer toe redde hij de zeevaarders van hongersnood door haar toe te fluisteren waar in de groote kano voedsel was verborgen. Toen de zeevaarders haar van een kwade toovermacht begonnen te verdenken, nam zij de hagedis en wierp hem in zee. De twee vogels, zijn broeders, redden hem en brachten hem op een eiland. Hier leerde hij den planten en den visschen voort te brengen voor de levenden. Maar toen de planten en de visschen dit deden wist niemand er het goede gebruik van te maken. Pili steeg op naar zijn vader Ta'aroa en hij werd weer uit den hemel neder geworpen in de gestalte van een mensch, de eerste die kennis had. Van hem stammen al de volkeren die in de Zuidzee wonen; zij zijn allen verwant, hoe zeer zij ook verschillen en van elkander gescheiden zijn en bij hen allen is de hagedis bemind en vereerd. Van hem kwamen ook de menschen van Tahiti.

Van den maker der wereld wisten zij niet veel, want Ta'aroa woonde te ver achter de hemelen en de goede geesten, de

Aitua, openbaarden zelden iets van hem. Hij zag hen, zij hem niet. Van de slechte geesten, die hem verborgen en ongeluk brachten, tegenspoed in den krijg, ziekte, aardbeving, cycloon, watervloed, waren de nachten vol. Veel verhalen van wat er vroeger geweest was kenden zij evenmin, want de dagen vloten zoo vredig dat er weinig voor de herinnering bleef. Alleen wisten zij dat de geest die in hen woonde voortleefde na het aardsch bestaan en daarom sterk en gezond moest zijn.

Eeuwenlang woonden zij naakt onder den hemel, man, vrouw, kind, zonder behoefte die niet bevredigd kon worden. De boomen en de wortelen gaven spijs, de watervallen drank. Veel beschutting hadden zij niet noodig in dit land waar het heel het jaar lang Juni is, de zon schijnt gelijkmatig mild, fel slechts in het midden van den dag. Van de zee komt gestadig frissche lucht en de wind verheft zich zelden tot een storm. Des nachts konden zij onder de sterren slapen. Maar de berg Orahena, die een vriend der wolken was, riep ze van heinde en ver en zij brachten water, zoodat de regen vaak overvloedig viel.

Alleen om voor den regen te schuilen moesten de eilanders woningen bouwen. Op een verhooging van aarde legden zij platte steenen, die in de bosschen menigvuldig gevonden werden, misschien door een volk waarvan geen heugenis meer bestond voor tempels gemaakt. Gestampt koraalgruis voegde de steenen te zamen. Een deel van het terras, aan den voorkant der woning voor warande bestemd, werd met een laag staketsel omtuind. Bamboepalen, met dwarsbalken van licht hout verbonden, maakten de voor- en zijgevels, waarlangs bij stortregen, aan den kant van den wind, opgerolde matten neergelaten konden worden. De achterwand, lager dan de andere, stond schuin en uitwaarts gerond, terwijl het dak van saamgevlochten palmbladeren aan die zijde daalde tot vijf voet boven den grond. In zulk een woning, die een vogelkooi geleek, beschut voor den regen, woonde een gezin van een paar mannen, vrouwen en kinderen.

Voor kleeding was vroeger niet meer noodig geweest dan een stukje van het kleed van den boom, zijn schors. Maar er waren sterken en zwakken, grooten en kleinen, slimmen en

dommen, en zij die iets beter dan anderen konden doen achtten zich meer en verhieven zich. Het eerste teeken van dit onderscheid was een merk dat zij op het lichaam zetten, nauwkeurig afgemeten naar ieders recht volgens kracht of verstand. De nauwkeurige maat heette ta-tau. Zij werd in sierlijke lijnen aangebracht op rug, borst, lendenen en dijen, met een scherp getande schelp, die gaatjes in de huid prikte, waarin het aftreksel van een noot gewreven werd. Wanneer de wonden geheeld waren was de man, die de langdurige pijnlijke behandeling ondergaan had, met zijn getatoueerd kleed waardiger getooid dan menigeen die later met een schip kwam. Een vrouw had minder recht op onderscheiding dan een man en kreeg gewoonlijk niet meer dan een blauw stipje op de bovenlip en een paar lijnen op de schouders en de enkels.

Bij de vordering der tijden werd deze kleeding onvoldoende. De vrouwen, die het zware werk niet hoefden te doen, hadden in hun bezigheid geleerd de boomschors sierlijker en doelmatiger te bereiden. De schors van den moerbezieboom bleef hard en was goed voor de matten, maar die van jonge takken van den pandanus kon zoo zacht als linnen worden. De binnenste vezels, bevrijd van den bast en van de harsachtige vezels, werden in groote bladeren gepakt eenige dagen onder een waterval gelegd tot zij week werden en van de harde deeltjes gezuiverd. Dan, uitgespannen en op boomstammen op elkander gelegd, laag over laag, werden zij met houten hamertjes lang en geduldig geklopt tot zij zich dooreen strengelden en vaste lappen doek vormden. De zon bleekte die helder wit. De vrouwen hadden ook verfstoffen, rood, geel en bruin, maar wit was de gewijde en geliefkoosde kleur voor tappa.

De matten en de fijne doeken waren de eenige kostbaarheden op die eilanden en een ieder had door vaardigheid rijk kunnen zijn indien er geen opperhoofden, geestbezweerders en mannen van den raad geweest waren, die geboden dat de fijnste matten en kleederen voor hen gemaakt zouden worden. Maar het werk werd gemakkelijk gedaan als een verlustiging.

Bij het eerste licht kwamen allen uit hun woningen en allen gingen achter elkaar het stijgend pad op in het lommer der bloeiende boomen naar den vijver onder den waterval, de

zeer ouden die moeilijk liepen en de kleine kinderen door anderen gedragen. De witte tappa-kleederen lagen in de schaduw verspreid en allen dartelden en zwommen, de waterdroppels glinsterden op de blauwe lijnen van de ta-tau. De moeders speelden zacht met de zuigelingen aan de borst, de jongelingen worstelden en doken, zij buitelden van de hoogte in den vijver of lieten zich langs de bemoste steenen glijden, zij dompelden elkander onder en de meisjes dansten in den kring onder den waterval.

Na het eerste bad zalfden zij zich. Een pasgeboren kind had een licht olijfkleurige huid en dit was de tint die de eilanders het liefst zagen, maar ondanks de schaduw der boomen maakten zon en lucht hen bruin nog voor zij volwassen waren indien zij zich niet beschermden. De vrouwen persten een dik groen sap uit vruchtjes en wreven zich daarmee in, de huid bleef er zacht van; de mannen gebruikten kokosvet. Die zalven lieten zij tot het middagbad op het lichaam.

Op den terugweg plukte een ieder zijn voedsel van de boomen; klimmen kon een ieder, man en vrouw, maar wie den stam van den kokospalm te steil vond riep een der jongeren toe eenige noten voor hem neder te werpen. De broodvruchten waren gemakkelijk te bereiken, omdat die boom vele takken heeft ook laag aan den stam. Zij waren sterke menschen en daar zij slechts een enkel maal iets anders dan vruchten aten, moesten zij er vele plukken, de kracht immers die uit vruchten komt vergaat sneller dan die uit tarwe of rijst of vleesch. Een ieder had voor den dag tien of twaalf broodvruchten noodig, drie of vier kokosnoten en eenige bananen. Een broodvrucht heeft de grootte en den vorm van een kleine netmeloen, met een donkergele schil; wanneer zij gebakken is smaakt zij als brood versch uit den oven.

Eén maakte het vuur door met een steen op een stuk droog hout te wrijven, telkens het schraapsel op de warme plek samen te schuiven en zoodra dit begon te gloeien er op te blazen. Die rondom stonden en wachtten kregen ieder een vlammetje en weldra rookten hier en daar de vuren, waarin afgeslepen steenen geplaatst werden. Wanneer die steenen gloeiden legden zij de broodvruchten er op, in bladeren gewikkeld om ze van asch en kool zuiver te houden. Dan droogde

en barstte de schil, het blanke vruchtvleesch kwam bloot, het verloor de wrangheid van het sap en werd vast. De kinderen waren intusschen naar het strand gegaan om schalen van kokosnoten met zeewater te vullen, iets anders, dat genot geeft aan den smaak, was er niet dan dit zoute vocht, waarin iedere bete gedoopt werd. De mannen hadden de kokos geschaafd en in een vijzel gestampt tot het vettige sap boven dreef.

Wanneer de spijs gereed was werd het stil op de mala-e, de open plaats waar de woningen om heen lagen. En ieder nam zijn deel en ging er mee onder een boom zitten van de anderen afgezonderd. Voor de eilanders was het eten een behoefte waaraan kieschheidshalve in de aanwezigheid van anderen niet voldaan mocht worden, behalve door de opperhoofden, gewijde wezens. Deze mochten zelf het eten niet aanraken, zij werden gevoed en wie dit deed moest zich daarna wasschen om zelf weer een gewoon mensch te zijn. Onder iederen boom zat iemand op de gekruiste beenen met vier of vijf broodvruchten voor zich, een notenschaal met kokosbrei, zoet en zout water. Voor, gedurende en na het eten wiesch hij de handen en spoelde den mond. Op een afstand zaten de honden te wachten, er was niets te hooren dan het wuiven der palmbladeren en het ruischen der branding in de verte.

Na het ochtendmaal begon een ieder zijn bezigheid, een spel dat zoo goed gedaan werd dat het fraai en degelijk werk voortbracht. De mannen gingen naar het strand om kano's te maken, groote voor den krijg en kleine voor de vischvangst. Een oorlogskano, die groot genoeg moest zijn om vijftien man te vervoeren, werd met houten en steenen werktuigen gemaakt van saamgevoegde boomstammen, en zij was zoo smal dat zij slechts in evenwicht bleef hetzij verbonden met een andere kano, hetzij recht gehouden door een uitlegger. De bouw van zulk een boot, waarmede zij ver op zee konden varen, duurde maanden en er waren er voor de oorlogen tegen de menschen van Huahine soms wel honderd noodig. In het maken van kano's, de voornaamste bezigheid der mannen, waren zij bedreven als de beste scheepsbouwers der wereld.

Anderen maakten de wapens, lansen met steenen punten, steenen bijlen, knuppels, slingers van haaienleer, en de netten

voor de visscherij, gevlochten met draden en zeelen van boomvezels. Anderen gingen de bergen op en keerden bij den avond met gekapte boomen en takken. En die uit geweest waren met de booten brachten visch, koraal, schelpen thuis. De zachte koraal diende tot het maken van kleine werktuigen, de schelpen eveneens en bovendien voor sieraad, want vele, vooral de slakkenhuisjes, geslepen, gepolijst en saamgeregen, hadden de groene en purperen glansen die de duiker op de riffen onder water ziet, even mooi als van edelsteen.

De bewerking der sieraden werd door de vrouwen gedaan. Een enkele dunne spiraalschelp, geel en bruin gevlekt, geregen aan een fijn gevlochten snoertje, was het zuiver juweel voor een licht bruinen hals. De jonge meisjes maakten van allerlei dingen kleinodiën, van roode, gele, paarsche pitten, boontjes zwart als git. Voor haarbanden en voor franje aan de tappa-rok vonden zij witte en blauwe vedertjes van zwaluwen die in grotten boven op Tata'ua nestelden. Roode vederen waren zoo zeldzaam dat alleen het opperhoofd en het staatsie-meisje, de taupo'u, ze droegen, zij werden soms na een langen tocht van verre eilanden gebracht. Het sieraad dat bovendien een ieder had, man, vrouw, kind, was een bloem. De een plukte een roode hibiscus en stak die achter in het haar; een ander vlocht een slinger van de zoete ilang-ilang die over schouder en lendenen werd gelegd of wel zij maakte een blanke gardenia boven het oor vast, bloem en oor geleken elkaar in lijn, en wat het oor niet verstaan kon wist de bloem. Een feestelijken dos gaf het blad van een dracaena dat voor het verwelkt gloeiende roode tinten krijgt, het werd langs den nerf opengesneden en als een kraag om den hals gelegd zoodanig dat de breede punt achter het hoofd opstak. De meisjes die bijzonder op bevalligheid gesteld waren zaten een uur lang bezig met het maken van een kunstbloem samengesteld van fijne groene bladertjes. Iedere goede heldere zon wilde getooide blijde menschen zien.

Bij de feesten, en die waren talrijk want heel het dorp vierde een geboorte en een huwelijk, werden de pronkstukken vertoond door het opperhoofd en de mannen van de fare-ulu, het huis gebouwd van het roode hout van den broodvruchtboom, waar de wijzen vergaderden. Het waren kleedingstuk-

ken van geslacht op geslacht voortgegeven, rokken van de fijnst gestrengelde tappa, met lange franjes, verscheidene over elkaar gedragen. De voorwerpen en staatsie-kleederen die door geen onreine handen ontwijd mochten worden droeg de taupo'u, een meisje dat als kind al voor die waardigheid was gekozen en haar behield tot zij trouwde; zij hield den waaier van heilige onbekende herkomst en haar hoofd was getooid met een hoog sieraad, gemaakt in den vorm van een voorover gebogen blad, van honderde schitterende schelpjes dicht samengeregen.

Woning, voedsel, kleeding bleven onveranderd eeuw na eeuw. In hun dorpen, nabij elkander gelegen rondom het eiland, leefden de menschen gezond en tevreden, zonder begeerte of hebzucht, want ieder kreeg waar hij naar behoefte recht op had. En licht was de heerschappij der opperhoofden die niet meer dan fijne matten eischten en arbeid om de morai te bouwen. Sedert heugenis werden er geen menschen gegeten zooals op de andere eilanden. Alleen het oog van een verslagen vijand at het opperhoofd opdat hij in het ander leven versterkt mocht zijn door den geest van dien strijder.

De kinderen speelden naakt. Als zij zeven jaar waren, te rekenen naar het aantal manen, kregen zij een lendenschortje, en zij bleven spelen tot de meisjes begonnen te helpen bij het maken van kleeding en de bereiding van de broodvrucht, de jongens bij het visschen of het bouwen van de kano's. Dan leerden zij ook te spelen zooals zij de grooten zagen doen, hoe een jongeling en een meisje hand in hand naar het koelste lommer dwaalden om naar de duiven te luisteren. Dit was een spel zonder uitbundigheid, wang aan wang. Den kus kenden zij niet, maar de opgesnoven geur van den speelgenoot gaf een even zoet behagen. En wanneer er twee dit gevonden hadden maakte de jonge man matten om aan haar ouders te geven. Daarna begon hij boomstammen en bladeren te kappen, en allen hielpen hem de steenen voor den vloer te zoeken, zoodat het niet lang duurde of er stond een nieuwe woning in het dorp. De voorwaarde van het huwelijk was een feest voor allen, waarbij allen de vruchten zamelden en bereidden en het opperhoofd een varkentje liet bakken en den kavadrank maken.

Terwijl meisjes onder aanvoering van de taupo'u de groote schaal, een uitgeholde schijf hout, en de drinkschalen wieschen en wreven, gingen jonge mannen het bosch in om wortels van de kava-plant te halen. Het waren lange hoekige wortelstokken, die geschild werden en aan kleine stukjes gesneden. Dan zetten de meisjes zich in een kring rondom de groote schaal met water gevuld en ieder had een schaal water naast zich om dikwijls den mond te spoelen. Zij namen stukjes van den wortel en kauwden die tot propjes die zij in de groote schaal wierpen. Telkens na een kauwsel werd de mond gereinigd. Van de propjes, die zich in het water uitzetten, kwamen de fijn gemalen deeltjes vrij en het water werd wit of het met melk vermengd was. Als de vezels er uit genomen waren stond de taupo'u op en riep dat de kava gereed was, waarop allen uit de woningen kwamen en juichten. Mannen droegen de schaal op de warande voor de woning van het opperhoofd, de taupo'u vulde den beker en een oude man riep: Dit is de kava voor Eriti, het opperhoofd! Zij bracht hem den drank waar hij op zijn matten zat met zijn vliegenwaaier en als hij gedronken had wierp hij den beker met het overgeleverde gebaar schuin van zich weg op den grond. Die beker was tapù en werd nooit meer gebruikt. Alleen voor de raadsprekers schonk het staatsie-meisje, voor het gewone volk deden het gewone vrouwen, maar een ieder wiens naam geroepen was en die gedronken had wierp den beker zooals het opperhoofd gedaan had, hoewel de gewone bekers weer gebruikt mochten worden. De kava maakte de menschen vroolijk, zooals de wijn, en wie er te veel van dronk voelde loomheid in de beenen, duizeligheid en sufheid in het hoofd en viel in een langen zwaren slaap.

Maar beter dan de kava was de dans, die gedachten aan de mooiste en liefste dingen wekte. De krijgsdans van de mannen, ter eere van een opperhoofd of van den aitua van den oorlog, de heldendaden der vaderen voorstellend, vertoonden zij alleen op buitengewone feesten, maar de dans der meisjes, die al wat uit de liefde komt zoo duidelijk voor de oogen laat zien dat de verbeelding gaat gloeien, kon nooit ontbreken omdat de vrouwen zelf er nooit genoeg van hadden.

Twaalf meisjes, gezellinnen van de taupo'u en door haar

aangevoerd, allen in witte rokjes en van het hoofd tot de enkels en de polsen met slingers van kleine bloemen getooid, schreden achter elkaar tot het midden van de mala-e bij het handgeklap der toeschouwers in een wijden kring rondom. Eerst vertoonden zij den gezeten dans. In een rij zetten zij zich neder, het eene been gebogen, het ander uitgestrekt. De taupo'u stond of knielde tusschen zes aan iedere zijde. Met bewegingen van het bovenlijf, metgebaren van armen, handen, van vingers alleen, stelden zij voor wat gebeurt in de natuur en in het leven der menschen. Hoe de maan met de sterren in een boog langs den hemel daalt en de zon met een wijden gloor den hemel opent; hoe de golven op het rif breken, de morgenwind blaast en de palmbladeren wuiven; hoe de doffer nederstrijkt met gezwollen borst, met buigend kopje rondom de duif loopt en hoe zij samen trekkebekken. De muziek die begeleidde gaf slechts de maat op een trom en een tweetonige fluit en het kunstige van den dans was het rythme waarin allen het kleinste gebaar, het draaien van het handvlak, het heffen of het buigen van een vinger, tegelijk maakten, of zij poppen waren door de taupo'u met een enkelen draad bewogen.

De dans in opgerichte houding, op de plaats het schrijden, het trippen, het huppelen of het haastig vluchten nabootsend, was aan de spelen der liefde gewijd. Hij vertoonde alle aandoeningen van minnenden, hun verlangen, droefheden en zaligheden, van den eersten blik tot de vervoering waarin de wereld vergeten wordt. En daar alles van de liefde geluk was werd er niets verborgen.

De dansen, afgewisseld door de maaltijden, duurden heel den dag en als de maan vroeg opkwam tot in den nacht. Van de warande van het opperhoofd hingen takken beladen met kleine pakjes van banaanblad waarin stukjes van een varken of gebakken visschen gewikkeld waren en een ieder kon nemen waar hij lust in had.

Bij zonsondergang zochten de ouden rust op hun slaapmatten, maar de jonge toeschouwers bleven de handen klappen om nog meer dansen te zien. Er werden fakkels aangestoken. De meisjes stelden het liefste voor, dat zij verzinnen konden, het verlangen strekte de armen ver en recht, de lust

om te behagen bewoog golvend door de schouders en de lendenen. Wanneer de lichten flauw werden en de sterren helder, wanneer de taupo'u door haar bewaaksters naar haar slaapwoning was gevoerd, verdween er wel een paar wier oogen veel te zamen waren geweest, stille vage schaduwen in het duister der boomen. Zij vonden ook des nachts het pad naar een der hutten, dakjes van palmbladeren, voor minnenden gebouwd. En wanneer zij den dag daarna niet teruggekeerd waren wist heel het dorp dat er gauw weer feest zou zijn.

Een huwelijk was goed en vreedzaam. Wie van de jeugd aan samen hadden gespeeld kenden elkander, ieder vlekje van het lichaam, iederen gril van het hart. Er was weinig dat ergernis of tranen in de woning kon brengen. Als de man door een andere vrouw bekoord werd nam hij ook haar bij zich in de woning en als de eerste vrouw zich daar niet gelukkig voelde ging zij naar haar ouders of naar een man die haar meer behaagde. Evenzoo kon de vrouw een tweeden man in de woning noodigen en als de eerste niet deelen wilde ging hij. Het hart dat twee menschen kon liefhebben vond geen belemmering. Ook had het kind er geen nadeel van, het was het kind van de moeder. En soms niet van haar alleen, want als zij een kinderlooze zuster had of oude verwanten wier kinderen heengegaan waren, als zij er zelf twee of drie had gaf zij er een, dat geen melk meer behoefde, aan hen om het groot te brengen. Soms kreeg zij zelf het kind van een andere. En het gebeurde wel dat twee moeders na eenige jaren het verschil niet zagen tusschen hun kinderen, zij waren beiden hun beiden even lief. De regen viel met hevigheid, maar droogde spoedig. Erbarmelijk klonken de weeklachten der vrouwen wanneer een van hen haar kind naar een ander dorp bracht, maar bij haar terugkeer zongen zij haar toe dat het daarginds even gelukkig zou zijn, de tranen op haar gezicht droogden en zij lachte met de anderen.

Zij waren zelf kinderen, gauw bedroefd, gauw verblijd. Kwaad deden zij elkander niet. Zij hadden geen bezit dat zij beschermen moesten. De woningen, door allen tezamen gebouwd, stonden voor allen open. De geplukte vruchten kon een ieder gebruiken, immers de boomen hingen vol en het plukken was een aangename bezigheid. Wat diefstal was

wisten zij niet. Er werd niet geruild of gekocht, niet getwist noch recht gesproken. Wel kibbelden de kleinen soms en ook de grooten wanneer de zon al te fel scheen of de regen te langdurig viel, maar de boosheid verging onder het lachen der anderen.

Alleen de opperhoofden hadden bezit en zorg, hoewel hetgeen zij meer dan de gewone menschen bezaten slechts bestond in de macht tot bevelen en eenige fijne kleedingstukken en matten ten teeken hunner waardigheden. Zij stamden af van de eersten die zich verheven hadden en met de macht erfden zij de zorg er voor, want er waren andere opperhoofden op het eiland die zich soms hooger waanden en meer macht begeerden. Dat gaf in de fare-ulu dagenlange zittingen van de wijzen over de vraag van de titels. De titel verleende het recht tapù uit te spreken. Als het opperhoofd hoorde van een boschje waar de broodvrucht vroeger rijpte of van een plek waar pandanusboomen in de schaduw stonden met rechte lange twijgen, geschikt om fijne vijzels voor de tappa te maken, verklaarde hij ze tapù. Een der sprekers verkondigde het op de mala-e: het boschje waar de twee groene steenen lagen in de beek was tapù. Niemand mocht het betreden op straffe doodgeslagen te worden. Niemand deed het, tapù was heilig, geëerbiedigd ook door de opperhoofden der andere dorpen. Eén opperhoofd was machtiger dan allen op het eiland, omdat hij den titel had die recht gaf het een of ander tapù, waar ook uitgesproken, ongeldig te verklaren. Wegens de heiligheid van zijn titel zou niemand aarzelen hem te gehoorzamen, zijn wil werd gevolgd zonder geweld. Maar de eene fare-ulu zond zijn raadsprekers naar de andere om te overleggen, er werd kava gedronken in waardigheid en gesproken lang en moeilijk, omdat voor ingewikkelde rechtsvragen de taal niet was uitgevonden.

De taal had weinig woorden, er waren weinig dingen, weinig namen. Van de onzichtbare dingen kenden zij alleen de aitua, geesten van kwaad, goed, ziekte, angst. Het getal hoefde niet verder dan tien te gaan, hoewel de wijzen het begrip van veel wel tot honderd toe konden tellen. Het woord was eenvoudig als de mensch. Het meervoud gaf moeilijkheid: meer dan één boom kon beteekenen twee boomen of vele of

alle boomen. Dat een boom een eigenschap had kon een kind begrijpen, dat was zijn geest, maar als zijn geest naast dien van een anderen gebracht werd kon men moeilijk zeggen welke meer en welke minder was; het onderscheid tusschen meer en minder was gelijk aan dat tusschen wel en niet, daarom kon men alleen zeggen: deze boom is goed of hoog, maar die is slecht of laag. De hoogste boom heette: te atili mau-alungi'ulu, de geweldig hooge boom. Ook als men sprak van iets dat gedaan wordt moest men onderscheid maken tusschen vandaag, morgen en gisteren, waarvoor maar overgebleven stukjes van woorden noodig waren, want het naakte woord zelf kon lachen en schreien, groot of klein zijn, al naar den toon; e alofa oia met een diepen toon gezegd beteekende: hij heeft gisteren bemind, en met een hoogen: hij zal morgen beminnen. Soms was het verschil in toon zoo gering dat de sprekers van het eene dorp bij hun eigen menschen wel en bij die van een ander dorp nauwelijks verstaan werden. Evenals kinderen een woord hebben dat alleen de ouders begrijpen, een gewoon woord, maar op bijzondere wijze gezegd, gezongen of gefluisterd. De wijzen hadden met het spreken een moeilijke taak, zij verdienden hun fijnere tappa-kleeding wel.

De macht gaf den opperhoofden bovendien de zwaardere zorg haar te behouden na dit leven. Op de meeste andere eilanden verzamelden zij kracht om met een sterken geest voor Ta'aroa te verschijnen door het vleesch van moedige strijders te eten en zich bij het verlaten der aarde door eenige mannen, die geslacht werden, te laten vergezellen, maar op Tahiti bestond die harde gewoonte al lang niet meer. Wanneer het opperhoofd stierf moest hij, gezalfd, onder palmbladeren bedolven en met steenen bedekt, op de gewijde plaats gelegd worden waar Ta'aroa op nederzag. De mannen sneden zich het haar af, hun liefste ijdelheid, en wierpen het verachtelijk weg, zij reten zich met schelp-messen de borst open, zij sloegen zich met steenen op het hoofd, opdat hun pijn hem vergezelde en hun kreten de slechte geesten verjoegen. Het ergste waarmede de vrouwen droefheid konden toonen was zich te verontreinigen en zij besmeerden zich met modder. Dan werd met luid misbaar de doode naar zijn morai gedragen.

Een morai werd er voor een ieder gebouwd, maar de

grootste voor het opperhoofd. Het was in het bosch een ruitvormige open plaats, aan twee zijden door een lagen muur afgesloten. In het midden stond een pyramide, zoo hoog als een ficus-boom, gemaakt van opgestapelde basaltblokken. Op den top stonden beelden van de aitua van de lucht en van de zee, een vogel en een visch, van hout, vederen, schelpen, tanden, met groote roode oogen. Aan den voet was een deur waar het opperhoofd werd binnengebracht. De hoek van de open plaats voor de deur verbeeldde den voorsteven van een kano naar het oosten gericht en de pyramide een mast. Het opperhoofd voer naar de zon in den hemel. Aan de pyramide, iedere steen waarvan maanden arbeid vereischt had, kon Ta'aroa zijn waardigheid kennen en de macht die hij op aarde had.

Als hij sneuvelde echter, in den krijg tegen de vijanden van Huahine, was hij verloren, want zijn lichaam werd door de overwinnaars gegeten en zijn geest zat in de eters gevangen.

Vergelding voor de wandaden der kannibalen was de eenige reden van krijg. Onder hen zelf bestond geen strijd. Maar ver in het verleden hadden de mannen van Huahine mannen van Tahiti gedood, verslagen en gegeten. Daar was vreeselijke bestraffing op gevolgd door die van Tahiti, zij waren met vele kano's gekomen en hadden vijanden doodgeslagen. Die van Huahine hadden wraak genomen en zoo was de strijd, vergelding op vergelding, altijd doorgegaan. Die van Huahine werden veracht, zij behoorden tot een minder ras, afstammelingen der veroveraars die geslachten her van Tonga waren gekomen, donker van huid en met een reuk dien de mannen van Tahiti niet verdroegen.

Gelukkig was een oorlog zoo zeldzaam dat een man er niet meer dan een of twee gedurende zijn leven zag. Velen werden er niet verloren, omdat menige speer of knuppel brak voor er onheil mee gedaan kon worden, maar die er vielen waren altijd de sterkste, de moedigste mannen, de beste van hun dorp.

Gelukkig ook hadden zij geen andere vijanden. De wereld was groot, veel grooter dan de mannen van Tahiti wisten, en hun eiland maar klein ergens in den wijden oceaan waar nog niemand het gevonden had. Er werd wel verteld van een vreemde kano die eens gekomen was, veel hooger en grooter

dan zij konden maken, met twee masten, met gebaarde mannen die veel sterkere wapens hadden, maar dat moest ver in den voortijd geweest zijn, er was niemand die er de waarheid over kon zeggen.

De berg Orahena lag ongerept midden in de zingende golven van den oceaan. En ongerept als hun boomen en bloemen dansten des avonds in het maanlicht mannen, vrouwen, kinderen onder de palmboomen op het strand.

II

Toen begonnen de schepen te komen.

In dien tijd geloofde men weer dat er tusschen Amerika en Indië het rijk Zuidland moest liggen en het werd een wedstrijd onder de machtigen van die dagen wie het vinden zou en nemen. Van het begin der achttiende eeuw ontdekten schepen onder Hollandsche of Spaansche, Engelsche of Fransche vlag gedurig onbekende eilanden. Soms ankerden zij om water en voedsel, maar soms kwamen zij in een archipel waar zooveel eilanden lagen dat de bevelhebbers er langs voeren en een naam gaven naar den indruk dien zij kregen: Eiland van de Schoone Natie, Honden Eiland, Eiland zonder Grond. Toen in 1765 kapitein Byron door de Paumotu-groep kruiste, door Roggeveen Gevaarlijke Eilanden genoemd, zag hij op een lage kust een oude sloep, vermoedelijk afkomstig van een Hollandsch jacht dat daar vergaan was. De zeevaarders van de Zuidzee verspreidden het gerucht van de groote schepen, de menschen van Tahiti hoorden van het nieuwe volk dat over hun zee dwaalde. De weinigen die ooit naar hun eiland waren gekomen, steeds van het Westen, waren bruin en naakt als zij zelf, maar deze vreemdelingen kwamen uit het Oosten, zij waren wit, met harige gezichten en zonderling bedekt.

Op een morgen werd er uit het bosch op den berg geroepen en wie lager stond riep het verder zoodat in een oogenblik in al die dorpen aan den oever de menschen hun bezigheid lieten en naar het strand snelden om te kijken. Aan den einder, uit het Zuid-oosten, naderde een hoog schip met vele zeilen, het groeide zoo snel dat er weldra gefonkel aan boord was te zien en nog voor de anderen uit de verdere dorpen

waren gekomen lag het binnen het rif voor Tahiti-iti. Honderden mannen gingen er al in hun kano's heen, velen ook zwommen. In iedere kano stond een man met een palmblad of een banaanblad, vrede, vriendschap. De vreemdelingen, met blauwe oogen, van den hals tot de voeten gekleed, velen met wapens aan de zijde en een knuppel in de hand, die zou blijken vuur en kogels te kunnen schieten, riepen hen te komen, zij klauterden en sprongen en stonden bij tientallen op het dek. Uit de gebaren verstonden zij dat er water verlangd werd en zij wezen dat er overvloed was. De zeelieden hadden een zilten scherpen reuk, zij waren kleiner dan de mannen van Tahiti, maar zij schenen sterk te zijn onder de harde kleeren. De meesten lachten. Maar plotseling werd er luid geschreeuwd. Een matroos had het hok van een geit opengezet en het dier had een Tahiti-man met de hoorns gestooten; toen het zich op de achterpooten verhief en nogmaals aanviel sprong de man overboord en allen volgden hem. De vreemdelingen lachten, misschien was er geen kwaad bedoeld.

Kapitein Samuel Wallis had intusschen booten gezonden om naar een ankerplaats voor de Dolphin te peilen. Hij was een krijgsman uit een land waar de oorlog als een beroep werd beoefend. Toen hij bemerkte dat alle kano's die booten omringden dacht hij niet dat nieuwsgierigheid de eilanders dreef om te zien wat de matrozen deden, maar dat zij vijandelijkheid in den zin hadden. Hij seinde den booten terug te keeren en liet een negenponder afschieten. De eilanders schrokken van den knal en den vuurstraal uit het schip. Zij waren honderden in zwermen kano's, zij begrepen niet hoe zulk een klein aantal vreemdelingen hen durfde bang te maken en eenigen van hen wierpen met steenen naar een boot. Een officier aan boord schoot een musket af en raakte een man. De eilanders gingen aan land om te beraadslagen wat de bezoekers, immers niet machtig genoeg om hen aan te vallen, in den zin konden hebben en hoe zij hen bestraffen zouden. De kapitein beval binnen het rif een betere ankerplaats te zoeken, een eind verder zond hij weer een boot uit om te peilen. Twee kano's gingen haar tegemoet en de Tahitimannen sloegen de matrozen met pagaaien. Van boord werd gevuurd, twee mannen vielen.

Dien nacht zaten sprekers van verscheiden fare-ulu in vergadering. De witte menschen hadden slechts water gevraagd. Gewis hadden zij uit vrees voor het aantal van Tahiti hun zonderling en moordend wapentuig gebruikt. Zij moesten gestraft worden, maar het was verstandig den aard van hun wapens te verkennen, want als zij door een knuppel te richten in staat waren met het vuur daaruit een man te dooden op een grooten afstand, konden zij, ook gering in aantal, een menigte weerstand bieden. Vechtend man voor man moest iedere knuppel van Tahiti even sterk zijn.

Den volgenden morgen kwamen er vele kano's met vruchten en varkentjes. De vreemdelingen lieten aan lijnen voorwerpen neer die zij niet kenden, geschenken in ruil: spiegeltjes, linten, kralen, spijkers. De spijkers wekten verbazing, zij waren sterker dan welke steen ook, er zouden vele dingen mee gedaan kunnen worden. Anderen kwamen om spijkers vragen en daar de zeelieden ze niet geven wilden zonder eerst meer vruchten en varkentjes te krijgen, brachten zij ze. Maar het opperhoofd en de sprekers hadden waargenomen, de afstand was voldoende om wapen tegen wapen te stellen. Het opperhoofd in de groote kano naderde en hij zond een rooden en een gelen veder voor den aanvoerder op het schip. Dan verwijderde hij zich weer, hij stond op met een kokosblad hoog in de hand, er werd op de kinkhoorns geblazen, de mannen schreeuwden in al de kano's en wierpen honderde steenen. Twee kanonnen werden afgeschoten. Verschrikt deinsden de eilanders terug, maar toen van den oever nog meer kano's kwamen naderden zij weer tot den aanval. Er vielen steenen op het schip en het schip antwoordde met vuur, gebulder en rook uit vele gaten. Menig man zwom bloedend terug of bleef voorgoed in het water. Toen de kano van het opperhoofd door midden werd geschoten vluchtten alle andere kano's, de vrouwen op den oever, die het zagen, grepen hun kinderen en ijlden in het geboomte de hellingen op. De kust lag verlaten.

Den volgenden dag toonde zich de onbeschaamde roofzucht. De luitenant van het schip, dat alleen om water had gevraagd, ging aan land, de matrozen zetten een paal op met een vlag er aan, er werd een zode van den grond omgekeerd

ten teeken dat het eiland, King George the Third's Island, in bezit was genomen.

Hoewel de Tahiti-mannen deze handeling niet begrepen zagen zij dat de vreemdelingen zich in hun dorp als meesters gedroegen. Daar er van alle dorpen kano's te hulp kwamen en de valsche vuurmonden op het schip waren gebleven, verzamelden zij zich achter de landtong en pagaaiden snel om nogmaals aan te vallen. Toen werd er een verschrikkelijk vuur gegeven, niet alleen op de kano's, ook op de hellingen waar honderden vrouwen en kinderen zaten te kijken, meenend dat het schiettuig zoo ver niet reiken kon. De kapitein, ziende dat de kust verlaten was, zond timmerlieden aan wal om de kano's te vernietigen, zij vonden er vijftig en hakten ze stuk.

Het lot van de menschen van Tahiti was beslist, zij moesten buigen voor de vreemdelingen.

En dit was de wijze waarop zij het deden. Een oude vrouw kwam aan boord met een banaanblad en een varkentje. Zij sprak niet, zij zag den een na den ander aan, weenend. Zij bood den kanonnier haar geschenk aan zonder iets in ruil te willen aannemen en de tranen wisschend gaf zij hem de hand. Haar man en haar drie zoons waren door het schip gedood.

De matrozen gingen aan wal. Maanden lang hadden zij niets dan gezouten vleesch en hard scheepsbrood gegeten, met een gering rantsoen van water en rhum, zij hadden zich zelden gewasschen en geen kleeding gewisseld. Allen hadden het een of ander ongemak of kwaal van ingewand of huid, zij snakten naar water, vruchten, planten. De kapitein, de luitenant en de kommies waren zoo zwak dat zij nauwelijks loopen konden. Toen Oberea, die het regentschap voerde voor het jonge opperhoofd, hen gewaar werd beval zij sterke mannen hen naar haar woning te dragen. Daar liet zij hen zich uitstrekken op haar fijne matten, zij riep haar vrouwen om haar te helpen hun de laarzen en kousen uit te trekken en de beenen te wrijven met olie en zalf, zacht en geduldig, terwijl anderen intusschen de broodvruchten bereidden.

De vrouwen, welgevormd, zuiver van lucht en water, liepen met bloot bovenlijf; de matrozen, gewoon aan de zeden van hun land, vonden hen onbetamelijk, hun blij-

moedige vriendelijkheid lichtzinnig, hun dansen wulpsch. De vrouwen wisten dat zij niet hoefden te vreezen zoolang de vreemdelingen lachten, hun mannen wisten dat hun wapens te zwak waren om de ruwheden, die zij onbetamelijk vonden, tegen te gaan. De kapitein zelf geloofde dat Oberea, die hij de koningin van het eiland noemde, behagen aan hem vond en met zijn hoffelijkheden gevleid was. De Westerlingen waren zoozeer door den hoogmoed der heerschappij bevangen dat zij het verschil tusschen een langgedragen kleedingstuk met koperen knoopen en een reine huid niet onderscheidden.

Toen de Dolphin de ankers lichtte kon er slechts met lof gesproken worden van de wilden van het ontdekte en in bezit genomen eiland; zij hadden maar twee ondeugden, onzedelijkheid en diefachtigheid, zij liepen bijna naakt, zij gaven zonder tegenstand wat vrijlustige matrozen wenschten, zij namen soms een spijker of een nagel weg. Van den godsdienst op het eiland was men niets te weten gekomen. De eilanders hunnerzijds hadden evenmin iets begrepen van den godsdienst op het schip, hoewel om de zeven dagen de bemanning met gevouwen handen in rijen stond en den hemel scheen aan te roepen.

Na het vertrek van het schip viel er op Tahiti veel te wasschen, de oude vrouwen die de werking der kruiden kenden hadden veel te doen. Daar de menschen sterk waren hadden zij zich spoedig gereinigd van de smetten die hun gebracht waren en spoedig ook vergaten zij hun angsten.

De maan was pas acht keer gegroeid en geslonken toen zij juichend uit alle dorpen tezamen liepen naar den oever, omdat er twee schepen in de verte bespeurd waren, een groot en een klein, schepen met ijzer aan boord, spijkers, messen, bijlen. Zij geleken het vorige, zij hadden eveneens vuurspuwers aan beide kanten, maar de mannen die er in kano's heen gingen bemerkten dadelijk dat er een ander volk op woonde. Zij waren kleiner, zij lachten meer, deels gemoedelijk, deels spottend, en zoodra zij een vrouw op het strand ontwaarden vergaten zij hun werk en leunden allen overboord. Een der kano's naderde, de man die er in zat bood een boomblad en een tros bananen aan, roepend: taio! vriend! Hij kreeg een pet en een zakdoek in ruil. Ook de andere kano's beladen

met vruchten, durfden te naderen, en zij lieten hun geschenken aan touwen ophalen, maar geen enkel man kwam aan boord. Bij deze eerste ontmoeting met de Franschen waren de vrouwen aan land gebleven.

Gedurende den nacht zeilden de beide schepen, La Boudeuse en l'Etoile, onder bevel van Bougainville, noordwaarts, terwijl er overal langs de kust vuren ontstoken werden, naar de bevelhebber meende om hem den weg te wijzen. Aan de noordzijde van het eiland, iets boven de landtong Taiarapo die de twee deelen van Tahiti verbindt, vonden zij een ankerplaats. De schepen waren zoozeer volgeladen met koopwaar, omdat een ieder een land vol goud of zilver hoopte te vinden, dat de matrozen zelfs in het nachtverblijf nauwelijks ruimte hadden; langdurig gebruik van gezouten vleesch, schimmelig beschuit en water dat alleen door toevoeging van azijn den walgelijken smaak verloor, hadden een groot deel der bemanning verslapt. Voor hun gezondheid achtte de bevelhebber het noodig die mannen aan land te zetten.

Zij kwamen en wat zij het eerst zagen op den oever waren schoone vrouwen die weinig kleeding droegen. Bougainville, een gunsteling van madame de Pompadour, en zijn gezellen, een avontuurlijke prins, een paar chevaliers, gegroeid in de zeden van Versailles, vonden het ideaal der vereerders van de levensvreugde van die dagen: een eiland vol bevallige vrouwen waar de godin der liefde heerschte, en zij noemden het La Nouvelle Cythère. Gedurende hun verblijf gedroegen de honderdvijftig mannen van de schepen zich zooals het volgens hun voorstelling van zulk een eiland betaamde en de voornaamste eigenschappen, die zij in de bewoners ontdekten, waren zachtmoedigheid en wellust; bovendien, zooals ook Wallis gezegd had, diefachtigheid.

De mannen van Tahiti, die de vreemdelingen hadden zien komen met de ijzeren wapens en de vuurspuwende knuppels, wisten bij ondervinding dat het beter was gewillig te geven wat gevergd werd, voedsel, water, en hun grove zeden te dulden, dan zich te verzetten. Zij kregen snuisterijen en voorwerpen van het nuttige ijzer in ruil. Met palmbladeren traden zij hun tegemoet, zij noodigden hen in de woningen en gaven hun wat gasten toekomt. Maar toen Bougainville een groote

tent liet opstellen voor de zieken en er zooveel voorwerpen voor het koken aan land werden gebracht dat het scheen of zij er hun woning wilden vestigen, kwam het opperhoofd Ereti met de sprekers zeggen dat hij dit niet kon toestaan. Bougainville beduidde dat zij slechts achttien dagen zouden blijven. De sprekers vonden achttien dagen veel, zij hadden ondervonden dat er in een langen tijd veel onheil kon gebeuren, bovendien zouden er voor veel mannen gedurende veel dagen veel vruchten en varkentjes noodig zijn, daarom antwoordden zij dat zij een verblijf van slechts negen dagen wilden toestaan. Het vreemde opperhoofd besliste dat hij zou blijven zoo lang het hem geliefde en daarop viel niets te zeggen.

Bougainville, die in zijn land een redelijk man geacht werd, eischte van zijn mannen dat zij de wilden zacht en billijk zouden behandelen, hetgeen beteekende dat vruchten en arbeid betaald moesten worden, zij het ook zeer weinig en wel met dingen die voor wilden geschikt waren, spiegeltjes, valsche paarlen, zakmessen, linten, doeken, spijkers. Hij liet tarwe, gerst, haver, rijst voor hen zaaien, uien en groenten. Die weldaden schenen zij niet te begrijpen. Weliswaar moest hij bekennen dat zij de zachtzinnigste en kinderlijkste menschen waren die hij ooit ontmoet had, maar ook de oneerlijkste, hij noemde hen de ergste dieven ter wereld. Hij voegde er bij dat zij onderling eerlijk waren en alle bezit gezamenlijk deelden, de diefachtigheid toonde zich alleen ten nadeele der Franschen.

De mannen van Tahiti zagen wonderlijke voorwerpen in de handen der vreemdelingen; de een had een koperen buis waardoor hij alles in de verte kon waarnemen, de ander een scherp wapen, een lange staaf in een koker, voorwerpen waaraan zij zeker hun macht ontleenden. Nu hadden het opperhoofd en de wijzen al bij de komst van het vorige schip geleerd dat men bij hen het voorwerp van een ander niet gebruiken mocht, maar niet iedere eilander was zoo verstandig die gewoonte te eerbiedigen, omdat het onder hen zelf natuurlijk was de lans of den knuppel van een ander te gebruiken. De Franschen misten weldra allerlei dingen zonder dat zij begrepen hoe zij verdwenen, maar het gebeurde ook dat een wilde eenvoudig een chevalier den degen van de heup nam en

er mee wegliep. De meeste gestolen voorwerpen echter werden door het opperhoofd zelf teruggebracht.

De schepen bleven slechts twaalf dagen voor Tahiti. Op den zesden dag zagen de Franschen alle bewoners van het dorp vluchten met al wat zij mee konden voeren. Bougainville zond een officier den heuvel op om de reden daarvan te onderzoeken; deze kwam bij een groep vrouwen, gebogen over een dooden man, en zij keerden zich jammerend tot hem, met gebaren aanduidend: wij zijn vreedzaam en vriendschappelijk en gij doodt ons. De man was met een kogel getroffen, door wien wist niemand op de schepen.

Door beloften en geschenken gevleid keerden de bewoners terug en den dag daarna werden er drie van hen vermoord omdat zij een paar varkentjes niet tegen snuisterijen wilden ruilen. De eilanders vluchtten weer, maar toen zij, spiedend uit hun schuilplaatsen in het bosch, zagen dat de daders in de boeien gezet waren en gestraft zouden worden, kwamen zij haastig beneden en smeekten zelf om geen wreedheid te doen.

Voor het vertrek liet de bevelhebber op een plankje beitelen dat hij het eiland in bezit had genomen. De Tahitiërs zagen dat dit plankje in den grond werd gelegd, maar de beteekenis begrepen zij niet. Velen kwamen aan boord en namen met tranen afscheid van de bezoekers.

Een der eilanders voer mee naar Europa, hij bleef eenigen tijd in Parijs waar hij aan groote dames vertoond werd.

Een jaar later kwam er weer een schip. Het was de kleine bark Endeavour, kapitein James Cook, door het sterrekundig genootschap van Londen uitgerust om op het eiland, door den Franschman Nieuw Kythera genoemd, de planeet Venus waar te nemen. Er waren mannen aan boord die hier al met de Dolphin waren geweest; dat er toenmaals, twee jaren te voren, velen van hen gedood waren herinnerden de eilanders zich nauwelijks, zij ontvingen de Engelschen als oude vrienden.

Zij kenden nu de gewoonten der vreemdelingen genoeg om te begrijpen dat zij weinig kwaad te duchten hadden zoolang zij gehoorzaamden, gaven wat hun gevraagd werd en niet anders namen dan wat hun gegeven werd. Behalve een klein ongeluk, dat den tweeden dag na de aankomst van de

Endeavour gebeurde, was er gedurende de drie maanden dat het schip er bleef niet te klagen. De kapitein liet op de landpunt voor de baai een fort bouwen en met kanonnen versterken. Een eilander nam een musket en liep er mee weg, hij werd neergeschoten. Daarna bleef het vrede, want Cook was zeer gestreng ook voor zijn eigen volk. Iedere matroos had weldra zijn vriend, wien hij spijkers of andere voorwerpen van metaal gaf in ruil voor vruchten of visch; om de gunsten van een vriendin te verwerven trok hij zelfs de spijkers uit het schip.

Toen Cook vier jaar later terugkeerde, thans met twee schepen, de Resolution en de Adventure, vernam hij dat er in den tusschentijd een ander schip was geweest met Spanjaarden, die hadden gezegd dat zij Engeland veroverd hadden en Cook op zee vernietigd. Twee priesters waren op het eiland gebleven, zij hadden de taal geleerd en spraken met een kruis in de hand, maar hun schip was weer gekomen om hen weg te voeren.

Kapitein Cook was zeer mild, hij gaf nuttige planten en zaden, kippen, ganzen, geiten; hemden, broeken, zakdoeken, bijlen, vele spijkers en een steekhoed met goudgalon voor het opperhoofd Ooti, die zijn naam aannam en vriendschap zwoer met den koning van Pretane. De tucht aan boord en de goedmoedigheid aan land hielden matrozen en eilanders in vriendschappelijken omgang. De Engelschen, gewend aan de ontberingen ter zee, genoten in dit land de rust, het zuiver water en de vruchten, de mannen deden werk voor hen en de vrouwen vermaakten of verpleegden hen. Op een avond hoorde Cook moordgeschreeuw op het strand, hij zond een boot die een paar matrozen terugbracht, maar den dag daarna bemerkte hij niet dat er iets gebeurd was, behalve dat eenige eilanders gevlucht waren.

De schepen, die in de Zuidzee kruisten om eilanden te verkennen, kwamen een jaar later weer en toen zij naar Europa vertrokken namen zij een jongen Tahitiër mee, Omai genaamd, die in Londen vertoond werd en, toen Cook na twee jaren nogmaals kwam, op het eiland terugkeerde met den waan van meerderheid.

Dezen vierden keer, op zijn tocht om een weg door de

Noordelijke zeeën te zoeken, bracht Cook ongekende geschenken van den koning van Engeland, drie koeien, twee paarden, twee schapen. Het nut van die dieren werd uitgelegd, maar het wonderlijkste dat de menschen ooit gezien hadden was dat iemand op een paard zat en er mee ging waar hij wilde.

Cook bemerkte grooter bedrijvigheid en toegenomen welvaart. De inboorlingen schenen hem niet zoo lui als voorheen te zijn, zij werkten, toegerust met de gereedschappen uit Europa, om betere woningen te bouwen. Er werd ook meer kleeding gedragen. De fortuinlijke Omai, die in Londen kwistig geschenken had gekregen, prikkelde de begeerte, hij bezat pistolen, degens, musketten, kogels, kruit, hij kon zelfs zijn opperhoofd Ooti een stuk goudbrocaat aanbieden. De menschen hadden al begrepen waarom onder de vreemdelingen de naaktheid verborgen moest zijn, het werd nu ook duidelijk hoe de kleeding tevens macht gaf.

Zij hadden de matrozen leeren kennen, zij waren dankbaar voor het gerief hun geschonken: werktuigen van ijzer waarmede zij gemakkelijker boomen konden kappen, zagen, schaven; pronk om zich te onderscheiden; vruchten en groenten die in hun land bleven wonen. Het zeevolk was ruw en hardhandig, soms grof, maar vaak even vriendelijk als zij zelf, en het had hun veel begeerlijke dingen gebracht.

Toen de schepen zeilree gemaakt werden vroegen zij Cook wanneer hij terug zou komen. Hoorende dat hij voorgoed afscheid nam vroegen zij waar hij zijn morai had gebouwd omdat zij weten wilden waar hij zou liggen op zijn reis naar Ta'aroa. Alle opperhoofden kwamen aan boord, omarmden hem en schreiden.

Cook schreef in zijn reisverhaal hetgeen hij opgemerkt had bij de bewoners van Tahiti, die hij meer dan eenig ander uit Europa had waargenomen. Dit zijn enkele zijner opmerkingen:

‘Het is een blijmoedig volk, schreef hij, dartel, gemoedelijk, kinderlijk. De Otaheiters hebben geen wanden in hun woningen, nochtans kan er verzekerd worden dat zij meer begrip van betamelijkheid hebben dan wij. Wat hun eeredienst betreft beschamen zij menigeen die den naam van Christen draagt. Maar deze eenvoudige menschen hebben ook hun ondeugden. Kuischheid is onder vrouwen van een zekere soort schier

onbekend. Dieverij mag eveneens een hunner ondeugden genoemd worden; zij is echter allen onbeschaafden volkeren eigen en, het zij er bij gevoegd, beschaafden evenzeer.'

Wat de menschen van Tahiti van de vreemdelingen dachten staat niet geschreven. Zij hadden hen pas leeren kennen, de vriendschap was nieuw, de geschenken blonken nog. Zij konden nog niet beseffen wat Europa hun gebracht had. Velen tuurden verlangend over zee of er weer een schip met ijzer en sieraad kwam.

III

Het schip dat toen kwam, elf jaren nadat Cook er geweest was, toonde den eilanders dat de vreemdelingen ook onder elkaar weinig vrede hadden.

De heeren van de West-Indische Compagnie in Londen hadden gehoord van den weldadigen boom die zonder eenige zorg bijna heel het jaar overvloedig voedzame vruchten draagt en zij besloten dien boom op hun bezittingen in de West in te voeren. Met steun van de Admiraliteit rustten zij een schip uit van ongeveer tweehonderd ton, dat volgens de a anwijzingen van den natuurkundige, die vroeger op Tahiti geweest was, ingericht werd voor het vervoer van een groot aantal boompjes Het kreeg den naam Bounty en William Bligh, die onder Cook schipper geweest was op de Resolution, werd met den rang van luitenant ter zee tot commandant benoemd. De bemanning bestond uit een schipper, twee stuurlieden, vijf adelborsten, een chirurgijn en twee-en-dertig koppen voor den mast; bovendien voeren er twee tuinlieden mee. In December 1787 begon het scheepje van Spithead de reis die de namen Bounty en Bligh berucht zou maken in de geschiedenis der Engelsche marine en een der wonderlijkste avonturen voort zou brengen.

Bligh was een stoer, moedig zeeman met een harden wil, hij werd een bulderende commandant die met vrees gehoorzaamd werd. Voor het bevel over een oorlogsschip miste hij zekere eigenschappen, rechtschapenheid, billijkheid, nauwkeurig geweten, behoorend bij wie in Engeland een gentleman

heet en door zeelieden een eerlijk man genoemd wordt. Aan een kwaden, heftigen commandant die onrechtvaardig de ergste straffen oplegt, heeft de zeeman een hekel, maar zoolang er geen oneerlijkheid is kan hij veel verdragen, hoezeer ook mopperend, onwillig en soms onbeschoft; een commandant echter die liegt, misbruik maakt van de macht en, gelijk van Bligh op sterke gronden gedacht werd, hem besteelt, veracht hij. Bligh was van schipper tot officier bevorderd zonder, zooals men zeide, onder adelborsten de manieren geleerd te hebben die op de kampanje gepast zijn.

Velen zijner minderen hadden een betere opvoeding gehad dan hij, de stuurman Fletcher Christian, de vijf adelborsten, jongelieden tusschen zestien en twintig jaar, en twee der mannen voor de mast, een chirurgijn, die om de verre Zuidzee te zien als gewoon matroos gemonsterd had en later ook de plaats van den scheepsarts kreeg, en de bootsmansmaat, die een dagboek hield. De zeelieden waren allen met de strengste eischen van bekwaamheid gekozen, sommigen werden zelfs voor buitengewone bekwaamheid geprezen en het is zeker dat enkelen ook beschaafder menschen waren dan hun kapitein. Flinke mannen waren zij allen die een scheepje, niet grooter dan menig riviervaartuig, bedienden op een uitreis van zeven-en-twintigduizend mijlen van Engeland.

Kort nadat de Bounty was uitgevaren werd zij door een storm overvallen, die een groot deel van de deklading wegsloeg en den achtersteven indeukte, waardoor het binnenloopend water het scheepsbrood bedierf. Het scheepje ging voor Tenerife ten anker om de schade te herstellen. In die dagen begon de ontevredenheid en rees de eerste twijfel aan de eerlijkheid van den kapitein. Onder de victualie bevond zich een aantal kazen, die in het vochtige ruim lagen te beschimmelen. Aangezien er aan boord geen plaats was voor een commies voor de administratie droeg Bligh ook de verantwoordelijkheid voor de levensmiddelen, hij kocht ze en beheerde ze. Toen hij nu de kazen liet ophangen om ze te luchten en ze telde, beweerde hij dat er eenige ontbraken, die gestolen moesten zijn, en hij gelastte dat het rantsoen kaas ingehouden zou worden tot dat het tekort ingehaald was. Op den bak vertelde de kuiper hoe hij zelf gezien had dat

voor het vertrek, toen het proviand al geladen was, de kazen naar het huis van den kapitein vervoerd waren en later terugkwamen. Geen man geloofde dat er aan boord gestolen was.

Daar er veel beschuit door het water bedorven was verminderde Bligh ook dit rantsoen van ieder man met een derde. En hierna, bij het vertrek uit Tenerife, deelde hij mede dat de bestemming Tahiti was, langs den kortsten weg, wind en weer dienende, een reis van vier maanden. Maar de weg om Kaap Hoorn was de moeilijkste, zeer gevreesd wegens de geweldige stormen met sneeuw en hagel, die het zwaarste werk vereischten. Er waren mannen aan boord die Kaap Hoorn gedaan hadden en konden vertellen van ijskoude kleeren dag en nacht. Er werd gevloekt met nijdige blikken naar het achterschip. Nog voor zij de linie passeerden gedroeg een der ruwste klanten zich weerbarstig zoodat hij gestraft moest worden. Deze man, Matthew Quintal, was de reus onder het volk, hij kon een anker en een aambeeld dragen, samen zeshonderd pond, en een boot van acht-en-twintig voet op zijn schouders aan land zetten; hij werd gebonden en kreeg twee dozijn zweepslagen.

De matrozen zagen dat de schipper, de stuurlieden en de adelborsten even slecht behandeld werden. In Tenerife was een groote hoeveelheid pompoenen gekocht en om scheepsbrood te sparen stelde de kapitein vast dat een ieder, ook de officieren, in plaats van twee pond brood één pond van die pompoenen zou krijgen, die bovendien meerendeels bedorven waren. Toen Cole, de bootsman, hem kwam zeggen dat de bemanning ontevreden was over dit voedsel, sprong hij woedend aan dek, liet allen aantreden en de pompoenen uitdeelen, schreeuwende: Vervloekte duivelsche schurken, joului zullen eten wat ik je voorzet, ik zal je gras laten eten voor ik met je heb afgerekend!

Iedereen nam zijn deel, ook de officieren.

Toch werd er kort daarna weer geklaagd, nu over de uitdeeling van het vleesch. Toen de grieven eerbiedig en volgens de voorschriften voor den kapitein gebracht werden antwoordde hij dat het geen zin had te morren omdat hij zelf het best wist wat goed of slecht was en dat hij den eerste die

den mond durfde opendoen zou laten geeselen. Er werd voortaan gezwegen, tenminste de kapitein hoorde niets, want de mannen hadden besloten bij terugkomst de klachten voor de Admiraliteit te brengen. En Bligh meende dat hij zijn minderen goed genoeg behandelde en dat zij geen enkele grief konden hebben.

Bij Kaap Hoorn, in koud bar weer, zagen de matrozen het aan dat een der jongste adelborsten, Peter Heywood, zestien jaar, gedurende acht uren op de mars moest staan. Hij was een ferme jongen, van het hout dat de vloot machtig maakte, hij klaagde niet en deed het ook nooit, maar de oudere zeelieden wisten wat een harde proef hij doorstond.

Daar om Kaap Hoorn was het zwaar werk. Bligh wilde hardnekkig langs dezen weg in de Zuidzee komen, hoewel in dit seizoen de poolstormen zoo geweldig raasden dat geen schip er tegen op kon varen. Er moest gestookt worden en een paar man waren dag en nacht bezig de bevroren kleeren te ontdooien en te drogen. Eindelijk begon het scheepje ongemakkelijk te werken, er moest om het uur gepompt worden en het dek werd zoo lek dat er voor de officieren hangmatten in de kajuit gehangen moesten worden. Nadat de bemanning dertig dagen overwerkt was in de vergeefsche pogingen om tegen stroom en wind op te varen, zag Bligh zich genoodzaakt het roer om te leggen en koers te zetten naar Kaap de Goede Hoop. Hoewel de reis veel langer zou duren hoorden de matrozen met verlichting dit bevel.

Al voor zij aan de Kaap kwamen, vijf maanden na het vertrek uit Engeland, toonden zich verschijnselen van de kwalen die door een langdurig verblijf aan boord met slecht voedsel veroorzaakt worden. Den eenen dag gezouten spek, den anderen gezouten vleesch, met hard, muf scheepsbeschuit, troebel, brak drinkwater met een scheutje azijn; een benauwde slaapruimte; natte kleeren en als eenige verkwikking een beetje rhum. De meesten hadden ongemak van de ingewanden en allen waren prikkelbaar en onwillig.

Bligh, die raasde en tierde zonder onderscheid en de officieren even grof behandelde als de mannen vooruit, opvliegend van nature, vond hoe langer zoo meer aanleiding om te vloeken. Als een harde gezagvoerder was hij de vijand van zijn min-

deren en daar hij genegenheid noch eerbied van de officieren had gewonnen, was er onder hen niemand met wien hij vertrouwelijk kon spreken. Met opgesloten gedachten stond hij op de kampanje, altijd spiedend naar bedrog of ongehoorzaamheid. Hij werd achterdochtig en bitter, omdat hij meende sommigen een weldaad bewezen te hebben, anderen mild behandeld, en daarvoor dankbaarheid noch onderdanigheid in ruil kreeg. Hij was zoozeer gewoon grove taal te gebruiken, als: schurk, hond, schooier, dat hij zelf niet besefte dat hij beleedigde. Op een bevel met zulke scheldwoorden gegeven ontving hij altijd een gepast antwoord, in de voorgeschreven houding, maar de blikken konden niet verborgen worden.

Voor Kaap Hoorn had hij het onder-commando, met een schriftelijke aanstelling, gegeven aan een der stuurlieden, Fletcher Christian, een jonge man die reeds eenige reizen met hem gevaren had. Wanneer er ontevredenheid heerscht op een schip heeft de tweede commandant de moeilijkste lasten omdat eenerzijds de matrozen hem eerder hun kwade luimen durven toonen en hij, anderszijds, voor de gevolgen daarvan jegens den commandant verantwoordelijk is. Christian moest schelden verdragen en murmureeren te keer gaan. Hij was geduldig en hij deed zijn best het in hem gestelde vertrouwen te verdienen, want het was een eer in dezen rang, die hem tot plaatsvervanger van den kapitein zou kunnen bevorderen, een groote en belangrijke reis te maken. Hard troffen de barre woorden, maar hij meer dan een ander had den plicht zich te beheerschen en een voorbeeld van tucht te geven.

Vijf weken lag de Bounty voor Kaapstad, de matrozen verkwikten zich aan wal en toen de zeilen weer gezet werden was de stemming frisch en opgewekt. De wind zat gunstig in de streek van de loeiende stormen en na slechts zeven weken bereikte het schip Adventure Baai in Tasmanië.

De officieren en de matrozen deden naar gewoonte een ieder voor zichzelf ruilhandel met de inboorlingen, voor een paar kleinigheden kregen zij vruchten, visch, gevogelte, varkentjes. Morrison, de bootsmansmaat schreef in zijn dagboek dat hier de diepe tweedracht tusschen den commandant en zijn officieren openbaar werd. Iedereen was in zijn schik

met zijn stapel kokosnoten, een frissche afwisseling van de zoute voeding. Toen moesten zij het aanzien dat de kapitein weer zijn voordeel zocht te hunnen koste. Zonder te vragen aan wie zij behoorden beval hij den slager de varkentjes te slachten en hij liet de kokosnoten uitdeelen aan de geheele bemanning, daarmede op zijn proviand besparende.

De schipper, John Fryer, sprak er hem over, zeggend dat de officieren en sommige matrozen de voorraden toch uit hun eigen zak betaald hadden. Kapitein Bligh antwoordde:

Alles wat aan boord komt is van mij, ik neem negen tiende van wat iedereen bezit en ik zou wel eens willen zien of iemand daar iets tegen te zeggen heeft.

Wie een varkentje gekocht had mocht het als een gunst beschouwen dat hij er iets van kreeg boven zijn rantsoen. De schipper, die kwaad werd en ronduit zei dat hij het onbillijk vond, werd uitgescholden. William Purcell, die hetzelfde deed, misschien ruwer, kreeg de boeien met de daarbij behoorende bestraffing.

De ontevredenheid nam toe, er werd gemord in groepjes van drie of vier op het achterschip zoowel als vooruit. De officieren vonden dat het volk slecht behandeld werd en de matrozen beklaagden hun meerderen.

Eindelijk, na een reis van tien maanden, zagen zij aan den einder den berg Orahena.

Sedert Bligh met de Resolution op Tahiti was geweest, hadden de eilanders geen schip gezien. Zij herinnerden zich Cook en zijn weldaden, er groeiden nu vele planten die zij vroeger niet gehad hadden, Spaansche peper, pompoenen, ananassen, zij hadden ook geiten en kippen. Het nieuwe schip, dat in de baai Matavai ten anker kwam, bracht zeker weer geschenken en zij wisten nog dat zij in den omgang met de vreemdelingen gehoorzaam moesten zijn en dat zij iets in ruil moesten geven indien zij iets begeerden. Bligh vond een volk dat geleerd had te handelen en daarbij onderdanig te zijn.

Bij tientallen voeren de kano's naar de Bounty, de eilanders klommen aan boord en vroegen naar Cook en anderen die er vroeger geweest waren. Bligh had noch de kennis, noch de belangstelling van Cook, hij kwam om broodvruchtboompjes te halen en daartoe bepaalde zich zijn omgang met de men-

schen. Hij deelde het opperhoofd zoo spoedig mogelijk het doel van zijn komst mede: de koning van Engeland zond aan zijn vriend Ooti geschenken en wilde in ruil broodvruchtboomen ontvangen. Ooti liet zijn volk zooveel mogelijk helpen de beste planten te zoeken en in de kuipjes te zetten, een werk dat misschien zes of acht weken gevorderd kon hebben. Toch lag de Bounty zes maanden in de baai.

Van den eersten dag had iedere matroos zijn vriend en vriendin, den vriend om hem te helpen in zijn werk aan wal en hem van vruchten te voorzien in ruil voor spijkers en een zakmes, de vriendin om hem te vermaken in ruil voor een lintje of eenige kralen. Het eiland was hun een lustoord. Zij hadden weinig te doen, zij kregen beter voedsel en frisch water, en de vrienschap der zachtaardige inboorlingen hield hen vroolijk bij het werk in de bosschen ondanks de barschheden van den kapitein.

Bligh wist in zijn journaal niet veel meer te schrijven dan over diefstallen, ongehoorzaamheden en bestraffingen.

In het begin werd er niet gestolen, hoewel er heel den dag inboorlingen aan dek waren. Op een dag werd Bligh gemeld dat van de sloep, waarin de matroos Martin de wacht hield, de roerpen verdwenen was. De kapitein gaf den matroos de schuld en daar hij verder diefstallen wilde voorkomen, beval hij dat hij gestraft zou worden. Ten aanschouwe der eilanders, die dicht te zamen stonden, werd Martin aan den mast gebonden, ontkleed en geslagen met den geesel van geknoopte touwen. De mannen van Tahiti jammerden, de vrouwen schreiden en allen smeekten om genade.

Kort daarna ontvluchtten drie matrozen in de kotter, musketten en kruit medenemende. De schipper, die hen in de sloep inderhaast moest achtervolgen, was nog niet ver gegaan toen eenige inboorlingen al de boot kwamen brengen. De diefstal was niet door iemand van het eiland gepleegd, maar de Bounty had kanonnen aan boord die vreeselijk konden straffen. Op bevel van het opperhoofd werden de matrozen gevangen en gebonden; zij ontsnapten echter nogmaals en zwierven eenigen tijd in de bosschen.

Op andere wijze werd het verkeer tusschen schip en eiland niet meer verstoord, behalve één keer toen de ankerkabel op

één streng na doorgesneden werd gevonden. Bligh toonde weer zijn onrechtvaardigheid. Hij wist dat de eilanders er geen schuld aan hadden, hij moest wel aannemen dat de kabel alleen door het koraal op den bodem doorgesneden was, en toch eischte hij van het opperhoofd de schuldigen te ontdekken, onder bedreiging met straf. Ooti en de sprekers deden al wat zij konden dien angstigen nacht en in den morgen kwamen zij met tranen aan boord, bezwerend dat niemand van het dorp den kabel had aangeraakt, waarop Bligh hem vermaande met de gramschap van den koning van Engeland.

Hij had toen nog geen argwaan tegen zijn eigen volk, hoewel hij bijna dagelijks een aanleiding vond om te straffen. Voor de ontvluchting der drie matrozen wreekte hij zich op Young, den oudsten adelborst, op wiens wacht zij gedrost waren. Bligh had nooit iets anders op hem aan te merken gehad dan dat zijn voorkomen hem niet beviel, hij achtte hem integendeel een bekwaam, flink zeeman. Hij ontnam hem zijn rang en zond hem als gewoon matroos voor den mast, waar hij hem in de boeien liet zetten. Young zat elf weken opgesloten.

Toen de kapitein beval de zeilkooi te openen en de zeilen te luchten bleek dat er vele gebroeid hadden en op eenige plekken beschimmeld waren of vergaan. Fryer, de schipper, en Cole, de bootsman, moesten het ontgelden, de kapitein schold en zei dat hij hen eveneens voor den mast zou zetten indien hij hen door anderen vervangen kon.

Na eenige weken op het eiland gezworven te hebben, vervolgd door de inboorlingen die hen goedschiks of kwaadschiks terug wilden voeren, keerden de pleiziergangers aan boord. Zij werden gegeeseld en bij den adelborst Young in de boeien gezet. Daarna liet de kapitein de officieren voor zich op de kampanje komen. Hij zeide dat zij allen dezelfde straf verdienden, maar dat hij het dezen keer door de vingers zou zien; alleen de noodzaak dwong hem het bij een berisping te laten, omdat hij hen niet voor een krijgsraad kon brengen. Hij voegde er aan toe dat zulke overtreders als zij schaamtelooze, eerlooze schurken waren.

Misschien waren er onder de officieren die dachten dat de kapitein geen rhum kon verdragen. Er werden in de kajuit groote hoeveelheden gedronken.

Dat Bligh de beleedigingen, die hij een berisping noemde, eerst uitsprak bij den terugkeer der gevluchte matrozen, kwam omdat hij grillig werd in zijn prikkelbaarheid. Natuurlijk verslapte de tucht onder zeevolk dat nu al drie maanden werkeloos te reede lag. In plaats den mannen te geven wat zij hebben moeten, werk en varen, trachtte hij de steeds groeiende ontevredenheid met barschheid en geweld te onderdrukken. Reeds in het begin van de uitreis, toen zij gedwongen waren de rotte pompoenen te eten, hadden matrozen zoowel als officieren zich voorgenomen alles te dulden en bij thuiskomst hun grieven voor de Admiraliteit te dragen. Maar het viel menigeen moeilijk de onrechtvaardigheid langer te verduren.

Als zij aan wal waren bij hun taio, die hen hielpen de kleeren te verstellen, spraken de mannen er over dat het veel beter zou zijn hier te blijven dan weer tien maanden onder dezen kapitein te varen, ook al zouden zij Engeland nooit terugzien. De eilanders wezen hun dat er grond genoeg was voor een woning, broodvruchten genoeg. Maar er was geen kans op ontvluchten of achterblijven.

Voor het vertrek vond Bligh nog een gelegenheid om den adelborst Stewart te straffen, volgens aller getuigenis de braafste en zachtmoedigste jongen aan boord. De kapitein had een inboorling in de boeien laten zetten en opsluiten. De verhouding tusschen hem en zijn officieren was zoo gespannen geworden dat hij sommige bevelen door den scheepsklerk liet opschrijven en zoo, schriftelijk, opdat zij niet konden zeggen dat zij niet begrepen hadden, aan de officieren overbrengen. En zoo had hij vastgesteld dat zij verantwoordelijk waren voor de gevangenen. Stewart had de wacht toen die Tahitiër den grendel wist los te werken en ontsnapte. Hij werd beleedigd en vooruit gezonden.

Meer dan een derde deel der bemanning had overdreven straffen ondergaan toen de Bounty het anker lichtte voor de thuisreis. De broodvruchtplanten stonden in kuipjes in het ruim, op het dek tusschen de kanonnen lagen voor versch voedsel kokosnoten en yamknollen opgestapeld. De mannen wisten dat zij vele beproevingen moesten doorstaan, maar bijna allen hadden besloten in Londen recht te vragen.

IV

De voorraad victualie was zeer geslonken, hoewel er gedurende het verblijf op Tahiti voornamelijk voedsel was gebruikt dat daar geleverd werd. Daarom ankerde de Bounty, westwaarts koersende, eenige keeren voor andere eilanden om water, vruchten en varkentjes in te nemen. Kapitein Bligh zag scherp toe op zijn voorraad en aangezien ieder man gemakkelijk zooveel hij wenschte had kunnen krijgen, hoefde er weinig uitgedeeld te worden.

In de Tonga-groep, waar indertijd Cook zoo gastvrij was ontvangen dat bij haar den naam Friendly Islands gaf, ankerde de Bounty voor Namuka. De inboorlingen stonden gewapend aan het strand. Christian werd met eenige mannen aan wal gezonden om vaatjes met water te vullen en hij kreeg uitdrukkelijk bevel geen gebruik van de wapens te maken. Toen de matrozen de vaatjes naar de beek droegen begonnen de inboorlingen steenen te werpen. Christian richtte een musket om hun schrik aan te jagen, zij begrepen dat het slechts een bedreiging was en hieven op gelijke wijze hun speren op. Er vielen nog meer steenen, eveneens als waarschuwing bedoeld want zij raakten niet, zoodat Christian, ofschoon alle vaten nog niet gevuld waren, het raadzaam vond naar boord terug te roeien. Hij zei den kapitein dat hij niet geheel geslaagd was omdat de eilanders het hem lastig maakten.

Bligh gaf hem scheldwoorden erger dan een man verdragen kan: Vervloekte lafaard, ben je bang voor naakte wilden met wapens in je hand?

Er stonden matrozen bij, mannen die al eens geranseld waren. Christian beheerschte zich en antwoordde eerbiedig:

De wapens hebben geen nut, commandant, als zij volgens uw bevel niet gebruikt mogen worden.

Maar de maat werd vol. Heel de reis, zestien maanden lang, was hij, die een groot deel van de verantwoordelijkheid voor de tucht moest dragen, beleedigd zooals geen man, die gevoel van eer heeft, verduren kan. Nog een half jaar die behandeling door te staan, de beleedigingen als een geslagen hond onderdanig aan te nemen, met de geringe kans bij thuiskomst de

grieven door den Admiraal hersteld te zien, zou te veel voor zijn krachten worden. Christian was een zachtzinnig man. Een ander zou driftig geworden zijn en een grof woord terug gezegd hebben. Maar hij had altijd dienst gedaan zoo het hoorde. Dwaze gedachten kwamen in zijn hoofd, aan ontvluchten, aan overboord springen, alles liever dan nog meer hondsche behandeling. Dwaze gedachten, want er was geen vluchten mogelijk.

Na drie dagen voor Namuka gelegen te hebben zette de Bounty weer zeil. De maan liep naar eerste kwartier, de zee was glad met zeer weinig koelte.

Christian had de dagwacht. Om acht uur werd hij afgelost door den schipper. Hij lag nog pas in zijn kooi toen hij geroepen werd omdat de kapitein opheldering verlangde over vruchten die verdwenen waren. Daar de schipper noch Christian voldoende antwoord wisten te geven herhaalde Bligh in den middag het onderzoek.

Bij de kanonnen lagen kokosnoten en yam-knollen tusschen latten vastgesjord. Kapitein Bligh had ze bekeken en was overtuigd dat er sedert den vorigen dag kokosnoten ontbraken. Hij had vastgesteld dat de officieren, ieder op zijn wacht, verantwoordelijk waren. Toen zij voor hem stonden vroeg hij nogmaals of zij wisten wie ze weggenomen had. Niemand had opgemerkt dat er een van het volk ze had aangeraakt.

Dan moeten jullie ze zelf genomen hebben, riep Bligh.

Toen ondervroeg hij ieder afzonderlijk hoeveel noten hij op Tahiti en op Namuka voor zichzelf had gekocht en hoeveel er nu op zijn stapel lagen. Vooruit stonden de matrozen toe te zien bij dit smadelijk verhoor. Wanneer iemand geantwoord had, liet Bligh hem natellen. De beurt kwam aan Christian, die antwoordde:

Ik weet niet hoeveel ik er gekocht heb, maar ik hoop dat u mij niet voor zoo laag aanziet dat ik de uwe zou stelen.

Bligh voer uit: Jawel, verdomde hond, daar zie ik je wel voor aan, jij moet ze van mij gestolen hebben, anders zou je er beter verantwoording van geven.

En tot de andere officieren: Vervloekte schurken, jullie zijn allemaal dieven en jullie spannen samen met het volk om mij te bestelen. Misschien gaan jullie nu mijn yams stelen.

Maar ik zal het je betaald zetten, schooiers, ik zal zorgen dat de helft van jullui overboord springt voor wij door Straat Endeavour zijn.

Daarna riep hij den commies en beval: Geen grog voor de ellendelingen en geef ze morgen maar een half pond yam-knol. Als ze er van stelen krijgen ze een kwart pond.

Iedereen was gedurende heel de reis uitgescholden, maar de woorden lafaard en dief had Bligh tot nu toe niet gebruikt. Een uur later, de woede bedaard zijnde, besefte hij dat hij te ver gegaan was en daar hij op Christian nooit iets aan te merken had gehad, wilde hij de barre strengheid goed maken, hij zond zijn kok om Christian uit te noodigen dien avond bij hem aan tafel te eten. Christian liet zich verontschuldigen, zeggend dat hij zich niet wel voelde.

Er werd gemompeld en gefluisterd op het schip. De adelborsten spraken ter sluiks over het geval, zij hadden weer een klacht die tot Londen bewaard moest worden, maar geen een van hen die niet liever over boord zou springen dan de beleediging te verdragen die Christian had moeten aanhooren. De lastigsten onder het volk, Cole de bootsman, Purcell de timmerman, hadden al voor Namuka, toen Christian voor lafaard was gescholden, gezegd dat zij, in zijn plaats, vluchten zouden en zij hadden aan hem gezien dat hij er over dacht. Christian stond nu telkens ergens met hen in gesprek, met gebogen hoofd en gefronste wenkbrauwen.

Toen kapitein Bligh de uitnoodiging voor het avondeten zond broeide het plan van de ontvluchting.

Er was weinig wind, het schip zeilde langzaam ter hoogte van de eilanden Tofoa en Kotu die heel dien dag zichtbaar bleven. De bootsman en de timmerman zorgden voor een paar smalle planken en touw. Christian maakte er zelf op het voorschip een vlot van waarop hij nauwelijks zou kunnen zitten, hij deed het zoo heimelijk hij kon, maar de matrozen die daar te doen hadden zagen het. Later merkten ook de adelborsten Stewart en Hayward het. Hij vertelde hun zijn voornemen en zij gaven hem gelijk. Zij waren vrienden en zij hielpen hem. De een bracht een zak waar in hij gebraden vleesch, beschuit en rhum van zijn eigen rantsoen had gedaan, de ander voegde er kralen en spijkers bij als ruilmiddel bij de

eilanders. Alle mannen vooruit hadden nu de toebereidselen bespeurd, misschien ook andere officieren, maar niemand sprak er van.

Christian hing den zak aan de haak van een hangmat. Toen Robert Tinkler, een jongen van vijftien jaar die als leerlingadelborst voer, zou gaan slapen vond hij dien zak en vroeg luid hoe die daar kwam. Twee anderen zorgden er voor dat hij dadelijk zijn mond hield.

Het was een stille, warme avond, de kleine maan spiegelde op de onbewogen zee. De stuurman Elphistone had de wacht van acht tot twaalf uur. Morrison, de bootsmansmaat, merkte op dat Christian herhaaldelijk het logies der matrozen binnenging, hetgeen hem ongewoon voorkwam. Ook had hij Cole tegen Purcell hooren zeggen: Het zal vannacht niet gaan. Hij dacht er het zijne van.

Behalve in de kajuit wist iedereen dat er iets gebeuren ging, er bleven meer matrozen dan anders aan dek.

Tegen tien uur kwam de kapitein zooals gewoonlijk op de kampanje om rond te kijken en het een en ander met den schipper te bespreken. Zij berekenden dat zij met dezen wind bij volle maan voor de gevaarlijke Straat Endeavour zouden komen. Toen de kapitein Christian zag liet hij hem roepen en hij noodigde hem weer aan zijn tafel, nu voor het middagmaal den volgenden dag. Het werd afgesproken en zij wenschten elkander goeden nacht.

Christian ging naar zijn kooi, maar hij deed geen kleeren uit, hij zat onrustig te wachten tot het gestommel aan dek verminderen zou en de mannen die er niet te doen hadden omlaag zouden gaan. Hij stond ieder oogenblik op om te zien of hij het wagen kon.

Peckover had de hondenwacht met den bootsman. Telkens wanneer Christian boven kwam zag hij dat er te veel volk aan dek bleef om ongemerkt het vlot overboord te zetten. Het ergste was dat het schip nauwelijks gang had. Ook al lukte het hem er af te komen dan zou hij toch door de trage vaart in de nabijheid blijven en over een paar uur, bij zonsopgang, gezien worden. Zijn vriend Stewart waarschuwde hem en ried hem het plan op te geven. Om half vier eindelijk ging hij ontmoedigd naar kooi, in groote onrust, want de

toebereidselen konden ieder oogenblik ontdekt worden en dan wachtte hem schande.

Hij had maar eenige minuten geslapen toen Stewart hem kwam roepen om de wacht over te nemen. Stewart vond hem geheel van streek en ried hem nogmaals het plan te laten varen.

Vermoeid, met een gloeiend hoofd en verwarde gedachten kwam Christian op de kampanje. De morgenkoelte maakte hem wakker en zijn oogen werden scherp. Het was het stilste uur aan boord. De adelborst Hayward, die met hem wacht liep, strekte zich uit op de wapenkist voor den bezaansmast en viel dadelijk in slaap. Hallet, de andere adelborst die ook boven had moeten zijn, was in zijn kooi weer ingeslapen. Als Christian ook ging slapen kon het schip doen wat het wilde. Maar hij was wakker, de eenige die bevel voerde op het oogenblik, hij was het die met het schip kon doen wat hij wilde, hij zou het op een rif kunnen laten loopen terwijl iedereen sliep.

Hij keek naar beneden op de wapenkist waar Hayward lag. Met de wapens die er in waren en vier, vijf mannen was hij baas op het schip.

Op de kampanje stonden twee mannen naar hem te kijken. Zij wachtten of hij nu overboord zou gaan. Het waren Quintal en Martin. Aan bakboord en aan stuurboord stonden Churchill en Thompson, allen mannen die eenige keeren geranseld waren. Vooruit zag hij Smith, een man die op zijn recht stond, Williams en M'Koy, weerbarstige, ruwe kerels. De zon rees juist boven de kim, er was geen tijd te verliezen.

Christian zeide tegen de mannen die bij hem stonden dat zij wapens moesten hebben. Quintal en Martin begrepen en lachten. De een ging naar voren en sprak met Churchill en Thompson. Churchill sprak met Smith, Williams en M'Koy, die dadelijk klaar stonden, en gezamenlijk gingen zij naar den bak van Coleman, den wapensmid, om de sleutels te vragen. Christian wilde een musket hebben, zeiden zij, om een haai te schieten. De wapensmid gaf de sleutels en sliep weer in. Naast de trap naar de kajuit vonden zij den adelborst Hallet, eveneens slapende, zij wekten hem en zeiden dat hij aan dek verlangd werd. Daarna wekten zij den adelborst Hayward op de andere wapenkist. De timmermansmaat Norman, die niet

wist wat er gaande was, riep Hayward om naar de haai te kijken. Zij leunden over de verschansing en bemerkten niet dat Christian en zes matrozen gewapend naar het achterschip kwamen. Thompson, die bij de kist op wacht was blijven staan, deelde nog wapens uit aan Burkitt, Lamb den slager, en anderen die snel aankwamen.

De adelborsten, zich omkeerend, zagen gewapende matrozen voor zich en Christian die met negen man naar de kajuit ging.

Kapitein Bligh sliep, zijn hut stond open. Toen hij beseffen kon dat er iets met hem gebeurde hadden Churchill, Burkitt en Mills zijn handen stevig op den rug gebonden. Christian ziende, die toeschouwde met een hartsvanger in de hand, vroeg hij wat dit alles beteekende, waarop een der mannen hem zei dat hij neergeschoten zou worden als hij zijn vervloekten mond niet hield. Toch schreeuwde hij om hulp. In de hut aan den overkant zag hij Sumner en Quintal die den schipper vasthielden, verder op klonk geraas tusschen andere matrozen en den stuurman Elphinstone. Geen der andere officieren kwam te hulp. De adelborsten Stewart en Heywood lagen in hun kooien; de twee aan dek, Hallet en Hayward, waren van streek. Alleen Young, een der sterkste mannen aan boord, had een gevaarlijke tegenstander kunnen zijn, maar iedereen wist hoe hij over den kapitein dacht.

Peter Heywood, geroepen door den bootsman die langs zijn kooi liep, verloor de bezinning toen hij in het rumoer der gewapende en vloekende matrozen kwam. Op de kampanje, achter den bezaansmast, stond kapitein Bligh, gebonden, zonder jas, omringd door vier matrozen met musketten en Christian, die bevelen gaf. Heywood hoorde zich toeroepen vooruit te gaan om te helpen de sloep te strijken. In zijn verbijstering trok hij zijn hartsvanger en hield hem bij het lemmet vast. Er werd geschreeuwd, anderen reikten hem allerlei dingen aan, zeil, touwwerk, levensmiddelen, vaatjes, die hij weer overboord moest reiken. Er werd van allen kant geschreeuwd, gevloekt, met bajonetten gedreigd. De eersten die in de sloep moesten gaan waren de adelborsten van de wacht en Hayward was zoo in de war dat hij stond te schreien. Waarom iemand Heywood een duw gaf en beval

weer omlaag te gaan, wist hij niet. Young en Stewart waren niet aan dek.

De schipper had intusschen van Sumner en Quintal gehoord wat de oproerige matrozen in den zin hadden. Dien vervloekten schurk van boord zetten, hadden zij gezegd, en zien of hij van een half pond yam-knollen kan leven. Fryer keek naar de twee pistolen boven zijn kooi. Maar Quintal was sterk. De schipper voelde geen verontwaardiging, noch geestdrift om den onbeminden kapitein in den nood bij te staan; hij kende echter zijn plicht en hij bedacht wat er te doen was om het schip te behouden. Dat de kapitein van boord gezet werd zou hij niet kunnen verhinderen, maar indien hij zelf bleef kon hij misschien het gezag weer in handen nemen. Daar de mannen achting voor hem hadden kreeg hij gedaan dat hij naar boven mocht om met Christian te spreken. Hij vond hem somber, grimmig of hij een moord zou kunnen doen, met een musket tegenover den kapitein. Fryer bezwoer hem zich te bezinnen en het dolle voornemen te laten varen, hij zei overtuigd te zijn dat de kapitein alles zou vergeven als er onmiddellijk een eind kwam aan den waanzin. Christian antwoordde:

Het is te laat. Ik leef al weken lang in een hel en je weet zelf dat ik de heele reis als een hond behandeld ben.

Sla den kerel neer, riep Bligh, en Christian scheen het niet eens te hooren, maar toen de schipper, na met den kapitein wenken gewisseld te hebben, vooruit wilde gaan om met den matroos Martin te spreken, op wien hij dacht te kunnen vertrouwen, zette Christian hem de bajonet op de borst en beval Quintal hem weer naar de kajuit te brengen.

Telkens kwam iemand Christian vragen wie er van boord moest. Dat gaf ruzie, slagen, worsteling, want sommigen die op het schip wilden blijven moesten er af en anderen die gaan wilden moesten blijven. Christian besliste snel wien hij houden wilde. Purcell, den timmerman, hoewel hij nuttig kon zijn, en Lamb den slager, liet hij in de sloep gaan omdat zij moeilijk onder tucht te houden waren en altijd tot geweld gereed. Daarna was de beurt aan den kanonnier en aan Elphinstone, den stuurman, die uit de kajuit werden gehaald en gedwongen over boord te klimmen. De commies en de botanicus wisten

de mannen te overreden hun meer mondkost en eenige instrumenten mee te geven. Toen de bootsman een kist met timmergereedschap over boord wilde reiken ontstond er hevige twist onder de matrozen; sommigen vonden het billijk hun kameraden een kans op behoud te geven, anderen riepen dat zij met de gereedschappen binnen een maand een schip zouden bouwen.

Christian keek zwijgend toe met het musket tegenover Bligh. De oproerige mannen waren wild van lang verkropte ontevredenheid, zij gingen met lust te keer in hun bandeloosheid. In hem echter brandde de haat. Hij beheerschte zich om geen bloed te doen vloeien, maar een ieder zag in de starre houding en de strakke oogen dat hij de macht had die zonder een moord hem niet ontnomen kon worden. Hij gaf den bootsman verlof de gereedschappen mee te nemen, hij beval ook levensmiddelen en benoodigdheden ruimschoots te geven.

Er werd een ton drinkwater neergelaten, vaatjes met honderdvijftig pond scheepsbrood, rhum, wijn, spek.

Toen den schipper bevolen werd over boord te gaan vroeg hij te mogen blijven. Christian weigerde. Bligh, hopend dat de schipper kans zou zien het schip terug te nemen, gelastte hem te blijven, waarop Christian hem met de bajonet dwong terstond te gaan.

De volgeladen sloep lag maar enkele palmen boven water en de mannen die er al in zaten, vreezend dat er nog meer zouden komen, riepen ongeduldig om den kapitein.

Kapitein Bligh, zeide Christian, het is uw beurt te gaan.

Bligh poogde ten laatsten male Christian te overreden. Hij behoorde dit te doen omdat hij verantwoordelijk was voor schip en bemanning, maar het waren niet deze redenen die hij noemde.

Ik verpand mijn eer, zeide hij, ik sta er u borg voor, mijnheer Christian, nooit meer hieraan te denken als u het er bij laat. Bedenk dat ik vrouw en kinderen heb die mij noodig hebben.

Christian antwoordde:

Neen, kapitein Bligh, als u eer had zou het nooit zoover gekomen zijn, en als u aan vrouw en kinderen gedacht had zou u eerder aan ze gedacht hebben en u niet als een schurk gedragen hebben.

Ook Cole de bootsman trachtte nog eens Christian tot andere gedachten te brengen:

Laat den kapitein naar de kajuit gaan en ik ben er zeker van dat er nooit meer over gesproken zal worden.

Christian kon niet terug omdat hij nu niets dan de gedragen vernedering voelde en de toekomst: tucht, eer, bevordering, verloren was.

Het is te laat, herhaalde hij, ik leef al weken in een hel en ik heb besloten dat nooit meer te verduren.

Hij beval, een paar mannen brachten den kapitein vooruit en nadat zij hem over de verschansing gezet hadden maakten zij zijn handen los. Anderen hielden de musketten gericht op de sloep beneden. Terwijl de lijn gevierd werd en de sloep langszij dreef scholden en vloekten de mannen wederzijds; die aan hun lot overgelaten werden riepen om wapens, kleeren en nog meer spek, de muiters antwoordden met aardigheden, de groeten aan een vrijster of een kroegbaas in Londen, maar toch wierpen zij terwijl de sloep bij den achtersteven lag nog spek en kleeren en vier hartsvangers. De lijn werd losgelaten. Drie mannen aan boord, de wapensmid en de twee timmermansmaats, riepen den kapitein toe er aan te denken dat zij niet hadden meegedaan.

Het was rustig aan boord, de wapens werden neergelegd. Daarna beval Christian de zeilen te zetten en hij veranderde den koers naar Noord-Noord-West. Die in de sloep zaten hoorden nog dat er gejuicht werd:

Hoezee voor Tahiti!

Maar dat lag in de tegenovergestelde streek.

De Bounty voer weg voor den passaat, de sloep dreef langzaam naar een eiland.

ARTHUR VAN SCHENDEL

(Slot volgt)

Voor mij leidt er geen weg van huis vandaan

Naar het Zweeds van Verner von Heidenstam.

Waarom zijn allen, die zo vaak mijn kelder
en mijn gezelschap prezen, nu zo ver?
Zo leeg lag nooit het martkplein, en zo helder
als tans scheen nooit de stille avondster.
Een arme speelman gaat naar huis, zijn vêel
hangt bunglend aan de band, die is versleten.
Jij, late waker, wees mijn gast, en speel,
dan delen wij als broeders 't avondeten.
De weemoed, die vermoeide zinnen door
zijn diepe vreugd beheerst, voel 'k mij doordringen.
Terwijl jij speelt vertel 'k een sage voor
mijn lege huis en mijn herinneringen.

Op IJslands ting kwamen de rechters samen.
Het marktgedruis te midden van de kramen
met houten wanden en een dak van zeil
klonk in de bergkloof door, die hoog en steil
't plateau begrensde. - Ketellappers zochten
de koopman op, die hun de uit leer gevlochten
versierde gordels, met een glimlach toonde,
de helm uit Rusland, die wanneer ze hem kochten,
schoon duur, door zeldzaamheid de uitgaaf loonde.
Somber hing van de berg de steile punt
in dikke mist over het volksgewemel.
Als op een vacht een enkele zilvermunt
lag schel een lichtstraal uit bewolkte hemel

op een verlaten man, die op de wei
gebogen stond, Gunnar van Lidarende.
Geen man was vroeger zo geëerd als hij,
terwijl nu allen bang zich van hem wendden.
Want de afgunst had, al was 't niet rond en open,
reeds lange tijd rondom zijn weg geslopen,
en moe van laf verraad en hinderlaag
had nu zijn bijl de doodsrunen gehouwen.
Men dreigde hem, die elk placht te beschouwen
als rechter ééns, als moordenaar vandaag.

Plots viel een stilte over 't volle ting.
Slechts enkele vogels krijsten in een kring
verschrikt rondom hun nest in de nabijheid.
Een arend steeg hoog uit 't gezicht vandaan. -
Maar allen hoorden zwijgend 't vonnis aan:
het land verlaten of de vogelvrijheid.
Onder de witte kap hing lang en dicht
het haar. Hij stond daar grijs en kromgebogen.
Het eens zo frisse en jeugdige gezicht
was met een vroege winter overtogen.
En door twee bedelaarsters nagejouwd
die hem vol leedvermaak met grove woorden
luide bespotten, zodat allen 't hoorden,
ging hij naar huis terug, gebukt en oud.

Liefkozend streek hij over 't vochtig gras,
dat op de weide juist gesneden was,
en door de knechts naar binnen werd gedragen.
In huis ging hij stil zitten op de rand
van 't bed, waar de oudste knecht de laatste dagen
zijns levens sleet. Hij nam de gele hand,
maar kreeg geen antwoord op zijn zwijgend vragen,
geen enkle raad nu hij ver weg zou gaan,
van d'eigen grond en 't vaderland vandaan.
Men hechtte waarde aan wat de oude zeide:
Men sleep geen zeis, geen ijzer van een ploeg,
geen wrekersbijl verborg men aan zijn zijde,
voordat men eerst om raad aan de oude vroeg.

Nu hoorde men slechts zuchten en gesteen
en zwijgend wendde hij zich naar de wand.
De zomerzon stond boven 't huis en scheen
door 't rookgat in het dak op de ene hand.
Zo stil was 't, dat een zwaluw binnenvloog
en weer naar buiten, terwijl niets bewoog.
Onrustig blafte slechts de kettinghond.
Geen ketel gonsde; bij het weefgetouw
lag leeg en lui de weefspoel op de grond.
Bedrukt stond in de open deur de vrouw,
de kinderen keken schuw verlegen rond.
Met ogen rood van slapeloze nachten
en schreien zat de moeder. Allen wachtten.
Was er geen zienerswoord, dat hoopvol luidde,
en wat kon 't zwijgen van die mond beduiden,
die anders steeds de toekomst kon voorspellen
en wat geschieden zou wist te vertellen?
Bij 't eerste woord van de oude zou de lucht
gezongen hebben als het brons der klokken,
wanneer de klepels hun een klank ontlokken,
maar hij sprak niet, men hoorde slechts een zucht.

Toen kwam de broer van Gunnar van de haard
recht op zijn broeder toe, en van zijn voet
stiet hij vertoornd het versgevallen roet:
‘Wat is 't gepraat van een voorspeller waard,
wanneer de wind naar zee waait uit de haven?
Sinds wanneer richt je je gebed tot slaven?
Door schuim bespat, begroet door duizend vragen
zul je als lijfgardist in 's keizers land
al gauw je jas verruilen, zonder klagen,
voor een met bellen en met brede kant.
Daar spelen met het fruit, dat ze vergaarden
de bedelkinderen op straat in 't stof.
Met zilveren kam roskamt men daar de paarden,
en zwijnen wroeten in de tuin van 't hof.
En mensen vind je rijkelik overal,
waarheen de worp van 't lot je schip zal sturen.
Zij zijn het niet, waaraan je denken zal,

wanneer je 's nachts in 't donker ligt te turen.
Het is de grond, waarin je wortel schoot,
het is de inham, waar je als knaap gebaad hebt,
en de moerassen, waar je heet en rood,
vaak bij zonsondergang op jacht gewaad hebt,
de lucht van 't hout, de weerhaan op de schuur
zoals die piepte, en de hoek bij 't vuur,
waar de oude sage klonk in winternachten
over verborgen goud en verre voorgeslachten.
Het is de hond, waarmee je stoeide en speelde
en eerlik saam je roggebrood mee deelde.
En nergens zul je een drank ter wereld proeven
als 't water uit de bron op onze hoeve.
De besten blijft geen ballingschap bespaard.
Wees blij, dat jou die eer niet werd onthouden.
Hij is de handslag van een vriend niet waard,
die minstens tien niet graag stenigen zouden.
De laster gaat van ouds dezelfde weg:
eerst komen vrouwen om het zaad te zaaien,
dan narren, die zij spannen voor hun eg,
het zaad schiet kiem, gunstige winden waaien
en spoedig kan men 't kwaad gewas reeds maaien.
Dan komen tot een vrolik oogstfeest saam
de huichelaars en dieven, zij die hopen
op voordeel zonder zelf gevaar te lopen,
en de oogst is rijk: een vlek op iemands naam.
De laffe hand, die steelt kan niet verstaan
hoe iemand moedig manslag durft begaan
in 't open veld en zonder 't te verzwijgen.
Een dief maakt alle deugden die hij aan
een ander wist te ontroven tot zijn eigen.
Blijf hier niet dakloos in je eigen huis!
Dat valt tezamen met je naam in gruis.
De winterstorm zal spoedig van de wegen
om lege schuren en om huis en hof
de sneeuw in hoge hopen samenvegen.
En als een doek zal op de tafel 't stof
zich leggen. - Tans viel je geluk in duigen,
het was te groot, van 't onheilzwangere slag

dat goden schenken d'avond vóór de dag,
waarop ze onze wil ter aarde buigen.'

Wel drong de bittere stem van Kolskägg door
tot allen, maar men had slechts ogen voor
de oude knecht, die strak naar buiten staarde,
alsof zich daar de toekomst openbaarde.
Hij zweeg, en op zijn elleboog geleund
in 't nauwe bed, en zachtjes ondersteund
wees hij, lijkbleek en met ontzet gebaar,
uit 't donker naar de lichte weide, waar
de herder schapen hoedde met zijn staf.
Dat was zijn antwoord, 't enige dat hij gaf.

Daarop verhief Gunnar van Lidarende
zich langzaam van de beddekant, en wendde
zich naar de deur, als tot de reis besloten.
Gebogen als hij kwam, zo ging hij heen,
gevolgd door moeder, kroost en echtgenote.
Hij stond reeds op de grauwe drempelsteen,
reeds ging hij, maar alsof zijn voeten niet
meevolgen wilden stond hij stil. Hij liet
zijn blik over de wei met bloemen gaan,
waarheen de oude knecht gewezen had.
Hij zag 't vervallen offerhuis niet staan,
met de open hal, waar 't beeld van Frey in zat
met houten aangezicht en rode kleren,
door schamel dak beschut tegen verweren.
Hij zag het pad niet, dat verlaten was
en glad en bochtig als een slang in 't zand
zich van de drempel kronkelde naar 't strand.
Hij staarde slechts naar 't groene weidegras:
Daar wachtte hem een zekere dood door wraak, en
daar zou hij liggen binnen kort, vermoord. -
De zee zong: kom! hoor, schoot en touwen kraken!
Hijs fluks het zeil! De mens breekt vaak zijn woord,
Geluk en avontuur leven aan boord!
Hij zag geen zee, hoorde geen lokkend bruisen.
Hij zag zijn wei en hoorde 't koren ruisen.

Zijn mantel viel en ieder week terzijde.
Hij wachtte nog. Gelijk in vroeger tijden
hij peinzend placht te staan op 't mansterk ting,
stond hij als hoofd in zijn familiekring.
Hij nam zijn gades hand en langzaam ging
hij met haar naar de hoogbank, wachtend 't uur,
dat ogen wild van wreed bloeddorstig vuur
hen zouden aanzien door een spleet der vacht
en stappen sluipen in de stille nacht
en 't janken van de hond luid zou verkonden,
dat wraak de weg naar 't erf tans had gevonden
en laf een weerloos man ter dood gebracht.
Hij sprak: ‘de bergwei staat nu in haar hoogste
midzomerbloei: nooit heb 'k haar zó zien staan.
Mijn gele akker wacht de tijd van 't oogsten.
Voor mij leidt er geen weg van huis vandaan. -’

MARTHA A. MUUSSES.

Twee meisjes en ik

Vervolg

XI

Hoever lijkt dit alles achter mij te liggen, terwijl ik hier thans in de stilte van mijn rustige vertrek deze herinneringen tracht neer te schrijven. Nu mijn hart eindelijk tot rust is gekomen en niet langer door onvervulbare verlangens gekweld wordt, komt het mij bijna onbegrijpelijk voor, dat, nog gedurende de reis naar Frankrijk, ik mij tot zooveel onvoorzichtige illuzie's verleiden liet. En toch hoe benijdbaar schijnt komt mij thans die tijd.

Leeren wij ooit het eigen hart kennen? Of is zelfkennis wellicht niet anders dan een berusting, waartoe de ervaring van het leven ons dwingt? Ik heb leeren inzien, dat de rol, die ik mijzelf had toegedacht, een andere was dan die het leven mij had voorbeschikt en het is mij gelukt, mij zonder bitterheid daarnaar te voegen; maar heb ik daarmede ook mijn hart overwonnen? Is niet de herinnering sterker gebleken dan het heden, en zijn niet mijn oude dwalingen mij zelfs nu nog dierbaarder dan de wijsheid dezer berusting?

Hoe scherp herinner ik mij thans nog elk détail van deze korte treinreis, die mij toen zoo lang en zonder einde voorkwam. De natte sneeuw, die tegen de glasruit uiteenspatte en wier smeltende splinters mijn oogen werktuigelijk bleven volgen, tot een nieuwe windvlaag het grillig lijnenspel hunner ijlings verschietende druppels verstoorde. De naakte boomen onder de lage, grauwe lucht, de hitte in den coupé, een twistgesprek over de zitplaatsen tusschen twee mijner mede-

reizigers en onder dit alles het ongeduld, dat mijn aandacht gespannen hield op iets achter den grauwen horizon, waarin de werkelijkheid die mij omringde, gestalteloos verzonk.

Het regende, toen ik in Parijs aankwam. Ik had Ann niet geschreven wanneer ik komen zou, en het duurde eenigen tijd, alvorens ik op mijn kloppen antwoord kreeg.

Vanuit de kamer, waarvoor ik wachtte, kwam kindergeschrei.

Ik klopte nogmaals.

'Wie is daar?' werd mij op geërgerden toon in het Fransch toegeroepen. Het was Ann's stem.

'Bill....' antwoordde ik.

De deur werd opengeworpen en wij stonden tegenover elkander.

Uit voorzichtigheid had ik mij ervan weerhouden, mij een voorstelling te maken over dit weerzien.

Zij stond voor mij, eindelijk, na anderhalf jaar. Ik vond geen woord te zeggen. In een oogopslag nam ik de verandering waar, die een jaar van achteloos leven haar had doen ondergaan. Maar in denzelfden oogopslag had ik ook de gouden krullen en schitterende grijze oogen van vroeger herkend.

'Ann....' was alles wat ik vond te zeggen.

Zij lachte, zonder antwoord te geven. Haar oogen werden donker en vochtig. Daarop schudde zij met hetzelfde jongensachtige gebaar van vroeger het hoofd naar achteren en zeide eindelijk:

'Maar kom toch binnen, Bill. We kunnen hier niet op het portaal blijven staan. Als ik geweten had, wanneer je kwam, zou ik je wel beter ontvangen hebben. Je moet maar niet naar den rommel kijken. Je weet, Bill, ik heb nooit veel talent voor huishouden gehad.'

Zij ging mij voor in het atelier, waar de kleine jongen in zijn wieg stond tusschen een wanorde van slordige meubelen en haastig neergeworpen kleeren.

Toen eerst vond ik den moed haar handen in de mijne te nemen.

'Ik had je toch geschreven, dat ik komen zou....'

'Dat zegt niets. Het had best gekund, dat je later van plan veranderd was.'

'En had je dat misschien liever gewild?'

‘O, neen, Bill. Het leek mij juist zóó prettig om je hier te hebben, dat ik er niet aan wilde gelooven, voordat je hier was....’

‘En geloof je het dan nu?’

‘Het zal wel moeten....’ Er was een plotselinge trilling in haar stem, en, om mijn eigen ontroering te verbergen, boog ik mij haastig over de wieg, waarin de kleine jongen mij verwonderd met Cyril's bruine oogen aanzag.

Achter mij ruimde Ann den rommel op.

‘Je moet niet denken, Bill, dat het hier altijd zoo'n bende is. Maar Cyril is al een tijd weg en als ik alleen ben heb ik geen moed om alles in orde te houden. Het is vreeselijk om alleen te zijn. Het verbaast mij, dat je mij herkend hebt. Ben ik niet erg veranderd?’

‘Je bent wat magerder geworden, dat is al.’ gaf ik luchtig terug.

Zij lachte.

‘Ik heb ook ondervonden wat honger is, Bill. Je ziet, iets meer, dan Juan en jij heb ik hier toch wel geleerd. Trouwens het kon er bij mij best af. Ik voelde mij een echte boerendeerne, toen ik pas in Parijs aankwam.’

‘En hoe voel je je nu?’

‘Dat zal je straks zien, als ik mij verkleed heb....’ Zij verdween in het kleine aangrenzende keukentje, waar ik haar neuriënd heen en weer hoorde gaan.

Ik stond nog steeds naast de wieg, mijn wijsvinger in de kleine hand van het jongentje gevangen. Door het dakraam zag ik een stuk van den donkeren hemel, en hier en daar de grillige silhouet van een schoorsteenpijp. Uit het gonzend stadsrumoer, dat onduidelijk naarboven dreunde, brak nu en dan de scherpere kreet van een autosignaal los.

Ik zag om mij heen, naar de havelooze wanorde van de slordige dakkamer. Portretten van Cyril in fantastische travestie's waren kris kras tegen de wanden gespeld. Een brief met Alice's handschrift slingerde tusschen kinderkleeren. Onder een klein tafeltje stond een paar gouden avondschoentjes. Boven de dikke potkachel, over een lijntje, hing wat ondergoed te drogen.

Uit het keukentje kwam Ann's stem:

‘Bill, je hebt geen idee, hoe armoede degenereert. Harry is in de Maternité geboren. Wij hadden geen eens geld om een behoorlijken dokter te betalen....’

Zij kwam weer binnen, ordentelijk gekleed, met hooggehakte schoentjes, nog bezig een laatste zorg te besteden aan haar kunstig gepolitoerde nagels.

‘Het is goed, dat je gekomen bent, Bill. Ik was leelijk aan het verslonzen.’

‘Ik dacht, dat Cyril lessen gaf, en dat het jullie redelijk wel ging.’

Zij bloosde.

‘Het is ons erg tegengeloopen, Bill,’ antwoordde zij ontwijkend. ‘Sinds Jérôme zich niet meer met hem bemoeit, gaat alles verkeerd. Cyril kan zelf niet met impressario's spreken, en ik nog minder.’

‘Ik geloof niet, dat hij voor lessen impressario's noodig heeft.’

Zij barstte plotseling uit in een luiden lach.

‘We hebben niet eens geld om een goede piano te huren. Hij speelt nooit meer. Had jij heusch gedacht, dat Cyril ooit lessen geven zou?’

‘Ik dacht, dat jij dat geloofd had....’

Zij zag mij nadenkend aan.

‘Ik heb het misschien gezegd, Bill, maar geloofd heb ik het nooit. Cyril is tot niets in staat.’

‘En waar is hij nu?’

Zij maakte een onverschillig gebaar met de schouders.

‘Ik weet het niet.... Doet er ook niet toe....’

‘En hoe moet het dan verder gaan met jou en het jongentje?’

‘Ik weet het niet, ik denk er niet over. Als Harry niet tusschenbeide gekomen was, had ik veel succes kunnen hebben. Heb je mijn portret nog niet gezien? Ik danste in een cabaret. Mijn portret stond op alle reclame's.’

‘Wat danste je?’

‘O, ik weet niet meer, allemaal nonsens, die ikzelf bedacht. Ik deed maar wat. Heb je nooit in Holland iets over mij gelezen? Zij hebben van allerlei over mij geschreven. De waarheid is, dat ik te dom was, om echte dansen te bedenken, daarom improviseerde ik maar wat. En dat is eigenlijk mijn heele succes geweest. Zij noemden mij een bacchante, en ik

weet al niet wat. Je ziet, Bill, alles in het leven is een toeval...'

Ik vond niets te antwoorden, maar de uitdrukking van mijn gelaat moet wel zeer duidelijk mijn gevoelens hebben weergegeven, want zij kwam plotseling naast mij staan en legde haar hand op mijn arm.

'Lieve goede Bill, er is geen enkele reden, om je dat zoo aan te trekken. Weet je niet meer, dat ik vroeger altijd zei, dat het mij niets kon schelen of ik een moeilijk leven krijgen zou, als ik mij maar amuseeren kon? En dat heb ik heusch wel gedaan.'

Ik zag haar ongeloovig aan, en zij vervolgde, ernstiger:

'Er is aan alles een mouw te passen, Bill, en de werkelijkheid is altijd veel minder erg, dan buitenstaanders denken. Het spijt mij, dat Harry geboren is, maar wat heb ik eraan, of ik mij daarover grijze haren pieker? Hij is er nu, en op de een of andere manier, zal ik daar ook wel weer iets op vinden. Vader is erg lief voor ons geweest. Hij heeft ons altijd geld gestuurd en....'

Zij brak plotseling af.

'En....?' drong ik aan.

'En Juan ook....'

'Heeft Cyril de brutaliteit gehad Juan om geld te vragen?' vroeg ik verwonderd.

'Ik weet het niet precies,' antwoordde zij ontwijkend. 'Op een dag werd ons plotseling door een bank geld gestuurd uit Juan's naam en daarna iederen maand.'

'En waar blijft dat geld?'

Zij antwoordde niet, zoodat ik weer mijn vraag herhalen moest.

'Ik weet het niet,' zeide zij tenslotte zonder mij aan te zien.

Ruwer, dan ik gewild had, nam ik haar hoofd tusschen mijn handen en dwong haar zoodoende mij in de oogen te zien.

'Je liegt, Ann. Ik ben hier gekomen om te zien of ik iets voor je doen kan en ik wil weten wat er hier gebeurt.'

In haar oogen kwam een opgejaagde blik.

'O Bill, waarom vraag je mij naar al die ellendige dingen?'

'Omdat ik Cyril niets meer vergeven kan, sinds hij jou van ons heeft weggehaald.'

Een donkere blos steeg haar plotseling naar het gelaat.

‘Ik houd van Cyril, Bill, en ik ben zelf met hem meegegaan. Het is misschien een stommiteit van me geweest, maar ik heb er geen spijt van. Cyril is niets waard, maar wat doet dat er toe? En het is niet alleen zijn schuld. Hij heeft slechte vrienden, die hem meesleepen. Als hij nuchter is, is hij lief en hartelijk voor mij.’

‘Hij is jou niet waard, Ann....’

Zij zweeg. Ik sloeg mijn arm om haar schouder en vervolgde:

‘Wees niet boos, Ann. Ik wilde, dat ik je helpen kon.’

Zij schudde plotseling mistroostig het hoofd.

‘Je kunt mij niet helpen, Bill. Ik geloof, dat er heelemaal geen helpen meer aan is. Je hebt geen idee, hoe erg het allemaal is. Daarom heb ik jullie maar nooit geschreven. En beloof mij....’ voegde zij er dringend aan toe.... ‘dat je niets hiervan aan Juan vertellen zult. Ik zou mij doodschamen, als zij het wist.’

‘Ik zie Juan nooit meer, en sinds zij naar Zwitserland gegaan is, heb ik niets meer van haar gehoord ook.’

‘Ik ook niet. Alleen bij de geboorte van Harry kwam er een mand witte rozen met haar naamkaartje erbij. Ik weet niet hoe zij het wist, dat hij geboren was. Ik was er verschrikkelijk blij mee, want de bevalling is vreeselijk geweest, en ik was heelemaal alleen tusschen al die volksvrouwen.’

‘Het was de moeite waard, Ann. Het is een mooi kereltje.’

Zij zag mij nadenkend aan.

‘Het was beter geweest, als hij niet was geboren. Ik geloof niet, dat ik veel moederinstincten heb. En wat moet ik met hem aanvangen?’

‘Je kunt hem altijd aan mij geven. Wat doe ik alleen in mijn groote huis? Ik kan best een zoontje gebruiken, en dan nog wel een zoontje van jou....’

Zij wist niet of ik in ernst gesproken had of in scherts, en de hulpelooze blik in haar oogen herinnerde mij ineens weer onze dwaze gesprekken van vroeger, waarbij zij mij ook zoo aan te kijken placht, wanneer ik iets gezegd had, dat haar ijdelheid streelde, maar waaraan zij geen geloof te hechten dorst. En een plotselinge ontroering drong mij tranen naar de oogen.

‘En nu zou ik wel graag iets willen eten. Ik kan niet zeggen, dat je erg gastvrouwelijk tegenover mij optreedt.’

De vroolijke lach keerde terug op haar gelaat.

‘Je hebt gelijk, ik ben een schandelijke gastvrouw. Ik vergeet alles sinds jij er bent. Wat wil je eten, Bill? Ikzelf heb eigenlijk al gegeten, zie je.’

Ik wierp een blik naar het bord met twijfelachtigen inhoud, dat nog halfvol op tafel stond. Zij bloosde.

Het was heusch heel goed eten, Bill. Het waren resten van gisteren, die ik voor het gemak maar bij elkaar gedaan had...’

‘Ben je van plan mij dat ook voor te zetten?’

‘Ik heb niets anders in huis, Bill....’

Wij overlegden, dat wij maar wat inkoopen moesten doen. De kleine jongen werd verzorgd, en arm in arm begaven wij ons naar beneden. Ik weet niet hoe lang wij over den verlichten boulevard hebben rondgedwaald. De stapels pakjes in mijn armen werd hooger en hooger. Ann, het gelaat schier verborgen achter een overdaad van bloemen, danste naast mij voort. De regen kletterde neer op onze hoofden, druppelde van mijn hoedrand af over het papier, dat, doorweekt en scheurend, de dwaze buitensporigheid onzer inkoopen aan de nieuwsgierigheid der voorbijgangers prijsgaf. Van het brood onder mijn arm liep een gestadig straaltje naar beneden. Maar wij hadden uren zoo door kunnen gaan. Ieder verlicht winkelraam bracht ons op nieuwe denkbeelden. Ann's luide stem joelde over het straatrumoer, haar wangen bloosden, haar oogen waren als dansende dwaallichten om mij heen.

Aan de kleine tafel thuis, die wij feestelijk hadden klaargemaakt, kwamen wij weer tot kalmte. Wij zaten tegenover elkander, voor de kleine potkachel, binnen den smallen lichtcirkel van het schemerlampje. In een hoek van de donkere ruimte achter ons, stond de wieg met het slapende jongentje. Tegen het dakraam kletterde de regen.

Ik haalde oude herinneringen op van vroeger, dwaasheden, die misschien aan mij alleen dierbaar waren, en door Ann reeds grootendeels vergeten moesten zijn. Haar hand lag op de mijne, zonder bedoeling, toevallig daar vergeten, maar ik herinner mij, dat ik geen beweging dorst te maken, uit angst het geluk van deze argelooze liefkoozing te verstoren.

Haar oogen stonden nadenkend.

‘We hadden het toch wel goed, Bill, als je het zoo achteraf beziet.’

Een lichte zucht begeleidde deze woorden.

‘We hebben het nóg goed,’ antwoordde ik.

Zij bleef een oogenblik zwijgen. Haar oogen dwaalden weg door de schemering die ons omringde en bleven rusten op het ijdele jongensportret, waarvan de onverschillige glanzende blik onze ontroering bespotte.

‘Ach ja....’ antwoordde zij na een pauze. Er stonden plotseling tranen in haar oogen.

Ik was van plan geweest om in een hotel te gaan slapen, maar Ann wilde daar niet van hooren. Op mijn tegenwerpingen, dat zij geen slaapgelegenheid voor mij had, antwoordde zij kinderlijk:

‘Je kunt hier toch op den anderen divan slapen. Jij bent toch een dokter en ik ben nu immers een getrouwde vrouw...’

Zij deed de kamerdeur op slot, opdat ik niet vluchten zou en nam de sleutel mee naar het keukentje, waar wij ons beurtelings zouden uitkleeden. Toen ikzelf even later in nachtcostuum weer binnenkwam, vond ik haar reeds in bed. Zij had de dekens tot aan haar neus over zich heen getrokken, maar haar oogen straalden.

Ik kuste haar goedennacht, draaide het licht uit en zocht mijn legerstede op.

‘Bill, is het niet zalig?’ kwam haar stem uit het donker van de overzijde. ‘Wil je wel gelooven, dat ik het zóó haast prettiger vind, dan wanneer Cyril er is....’

‘Wat zou Cyril wel zeggen, als hij nu eens binnenkwam?’ vroeg ik. Er kwam een kort, smalend geluid.

‘Dat hangt er van af, of je geld hebt of niet,’ antwoordde zij.

Boven onze hoofden op het matglas kletterde de regen. Beneden ging het onophoudelijke rumoer der taxis. Door het open raam zag ik de donkere silhouetten der daken.

‘Nu moest Juan er nog zijn, daar op een derden divan in den anderen hoek’, kwam Anns stem weer.

‘Ik betwijfel of Juan er ooit in toestemmen zou, met ons in één kamer te slapen,’ zeide ik.

‘Juan is erg ingetogen.... Vind je dat ik erg ruw geworden ben, Bill?’

Ik lachte.

‘Ik zou haast zeggen, je bent niets veranderd.’

Zij slaakte een zucht van verlichting.

‘Gelukkig... Zie je, het kan mij niet zooveel schelen, wat Cyril van mij denkt, maar ik zou het vreeselijk vinden, als Juan of jij mij niet meer wilden kennen.’

Ik overpeinsde, hoeveel er dan wel zou moeten gebeuren, maar antwoordde alleen luchtig:

‘En nu, welterusten, Annekind. Ik heb slaap.’

‘Welterusten, Bill.... Het is eigenlijk jammer, dat jij niet Harry's vader bent inplaats van Cyril.’

‘Dat had je eerder moeten bedenken, Ann.’

Zij zuchtte.

‘Ja, en misschien meen ik het ook niet. Als Cyril er niet is, geef ik niet zooveel om hem, maar als ik hem weer zie,....’ Er was even een pauze; toen voegde zij er aan toe:

‘Denk je dat Harry net zoo mooi wordt als Cyril?’

‘Het is niet te hopen,’ ontsnapte mij.

‘Waarom niet?’

‘Een man moet niet te mooi zijn, dat bederft zijn karakter. Wij zijn maar zwakke stumpers.’

Zij lachte, geamuseerd.

Ik herhaalde nog eens, dat ze slapen moest. Het bleef een kort oogenblik stil, toen hoorde ik haar ademhaling dieper en regelmatiger gaan.

Ik herinnerde mij den middag in Cornwall, toen wij aan de nurse ontsnapt waren en toen Ann ook zoo in slaap gevallen was, zonder zucht en plotseling, maar tot op den bodem harer droomen.

Vanuit de wieg kwam de lichtere ademhaling van het jongetje en nu en dan een klein geluidje.

Boven mijn hoofd kletterde onafgebroken de regen.

Het was ochtend vóór ik den slaap vond.

XII

Hoe snel gingen de dagen voorbij, al kan ik mij nauwelijks

herinneren, waarmede wij den tijd doorbrachten. Van uitgaan kwam weinig, deels daar het jongetje onze vrijheid van beweging belemmerde, deels omdat ikzelf niets liever wenschte, dan met Ann alleen te zijn.

Ik was des morgens eerder op dan Ann. Terwijl zij rustig doorslapen bleef maakte ik de kamer aan kant, haalde het kacheltje uit, en hielp den baby. Het ontbijt duurde lang, daar ik Ann, op den rand van haar divan gezeten, te voeren placht, een bezigheid, die ons zooveel aanleiding tot dwaasheden en verkapte teederheden gaf, dat wij die dikwijls tot tegen lunchtijd rekten. Wanneer ik daarna uitging om inkoopen te doen, stond zij op en kleedde zich. Wij hadden geen behoefte om menschen te zien, geen verlangen naar ontspanning. Wij voerden nauwelijks een geregeld gesprek.

Want wat viel er tusschen ons te bespreken? Was er één verstandelijke verklaring te geven, waarom wij op zoo wonderlijke wijze onder hetzelfde dak tezamen woonden, en was het noodig de grenzen te bepalen voor dit geluk, dat zonder vorm was?

Wij leefden, als broeder en zuster, of als echtgenooten, die door een jarenlange vertrouwdheid met elkanders aanwezigheid tot den staat van vriendschap zijn gekomen, die geen daden of woorden meer behoeft.

Ik sliep des nachts op mijn divan. De schertsende nachtzoen, dien ik, voor ik slapen ging, op Ann's voorhoofd drukte, bleef de eenige daad, waardoor ik aan mijn teederheid voor haar uitdrukking trachtte te geven, een daad, zoo schuchter evenwel en zoo vanzelfsprekend, dat geen gêne daardoor tusschen ons kon ontstaan.

Ann zelf verwachtte niet meer. Zij had haar oude vrijmoedigheid tegenover mij hervonden, en ik moest wel tot de erkenning komen, dat het kuische geluk, dat ons gedurende mijn kort verblijf omringde, van grooter waarde was, dan de vreugde, die een meer persoonlijke, maar vergankelijker verhouding mij ooit had kunnen geven.

Na het eerste pijnlijke gesprek, waarbij ik ongeveer alles omtrent Ann's leven was te weten gekomen, verdiepten wij ons niet meer in de feitelijke moeilijkheden. Ik had begrepen, dat Cyril voor langeren tijd op reis was, dat Jérôme hem

indirect nog steunen moest, ofschoon sinds het huwlijk met Ann iedere persoonlijke relatie tusschen hen verbroken was, dat Cyril's leven een gevaarlijke wending had genomen, maar dat Ann dezelfde was gebleven. Zij had geen moraal getrokken uit de bittere ervaring van het afgeloopen jaar, of misschien de eenige moraal, die voor haarzelf noodig was, namelijk, dat het leven een onberekenbaar hasardspel is, waarbij de kans op winst vermeerdert, naarmate het verlies ons erger getroffen heeft.

Mijn komst was zonder twijfel in haar oogen de eerste aanwijzing tot een gunstiger levenswending, en naarmate het geluk van ons samenzijn de herinnering aan voorbije moeilijkheden uitwischte, versterkte zich ook haar aangeboren optimisme tot een vast geloof in de toekomst.

Daar ik wist, dat Cyril misschien nog maanden wegblijven zou, trachtte ik haar te overreden voorloopig met mij mede terug naar Holland te gaan. Maar sinds haar vreugde in het leven was weergekeerd, voelde zij niet veel meer voor dat plan.

'Wat moet ik in Holland doen?' antwoordde zij nuchter op mijn voorzichtig ingekleed voorstel. 'Bij jou kan ik niet zijn, je zoudt al je patienten verliezen. Juan is in Zwitserland, en vader kan mij niet hebben. En dan.... ik heb toch al mijn vrienden hier....'

'Welke vrienden?' kon ik niet nalaten verwonderd te vragen.

Zij bloosde, en antwoordde vaag:

'Nu ja.... Cyril had hier toch een hoop kennissen....'

'Maar wat voor kennissen....'

Zij schudden eenigszins geërgerd het hoofd en liet een benard 'pfff....' hooren.

'Ik ken hier keurige menschen, Bill. Heel wat netter, dan ik ooit in Holland gekend had. Er zijn er verschillende bij met titels....'

'Mannen of vrouwen?'

'Mannen natuurlijk....' antwoordde zij verontwaardigd.

'Waarom is dat natuurlijk?'

'Toe, Bill.... doe nou niet zoo dom. Cyril en vrouwen.... Je weet zelf best, dat dat nooit gaan zou. En dan.... vrouwen

zijn toch maar vervelend. Zij hebben altijd iets aan te merken. Maar onder de mannen heb ik aardige vrienden.'

'En waar zijn die dan nu allemaal?'

Zij haalde onverschillig de schouders op.

'Weet ik het.... Zij hebben chateaux, waar zij met de feestdagen heengaan.... Je denkt maar, dat ik alles weet...'

'En waar ontmoette je die?'

Zij fronste de wenkbrauwen.

'Ik heb je toch gezegd, dat ik een tijdlang een kleine beroemdheid geweest ben hier. Zij zonden mij bloemen en cadeaux en ik ging met ze soupeeren.... Je ziet mij nu op een slecht oogenblik, maar er is ook een tijd geweest, dat ik erg verwend werd....'

'En denk je, dat die tijd weer terugkomen zal?'

Zij zag mij een oogenblik aan in uiterste verbazing.

'Maar natuurlijk, waarom niet? Zoodra Harry wat grooter is, ga ik weer een engagement zoeken.'

Ik durfde niet verder vragen, bang, dat een onvoorzichtig binnendringen in haar intieme leven, haar opnieuw argwanend maken zou tegenover mij. Zij stond weer voor mij, zooals zij in Londen tegenover mij gestaan had, den eersten morgen na haar vlucht, overmoedig en roekeloos, en zoozeer beschermd door haar jeugdige zelfverzekerdheid, dat ik mij machteloos voelde, en bijna belachelijk in mijn tobberige voorzichtigheid. Ann, Ann, hoe heb je mij voortdurend overtroefd....

Toen Oudjaar naderde en de koortsachtige voorbereiding tot het laatste jaarfeest achter de verlichte winkelramen en in het versnelde tempo van het stadsleven voelbaar werd, kwam ook in mij plotseling een redeloos verlangen, althans eenmaal getuige te zijn van die andere wereld, waarin Ann thuisbehoorde, en waaraan ik nimmer aandeel gehad had. Ik stelde haar voor, mijn vacantie met een grootsch festijn te besluiten. Ofschoon een dergelijke mogelijkheid nimmer in haar was opgekomen, behoefde zij haar antwoord geen tweemaal te overdenken.

Zíngend haalde zij haar avondkleeren te voorschijn, en begon, met tintelende oogen de voorbereidingen voor het feest. Wij overwogen, waar wij een tafel zouden kunnen bespreken.

Uit kieschheid tegenover mijn invitatie, maar hoofdzakelijk waarschijnlijk uit wantrouwen tegenover de draagkracht van mijn beurs, beperkte zij haar voorstellen tot de meer gematigde feestlokalen, maar in haar schalkschen blik las ik duidelijk de kwalijk verborgen hoop op iets zeer bijzonders.

Toen ik eindelijk een naam noemde, danste zij van vreugde.

'Je zult eens zien, Bill,' zeide zij, gebogen over het gouden avondkleed, dat zij bezig was op te strijken, 'hoe ik je beloonen zal. Je zult het genoegen hebben met de mooiste vrouw van Parijs uit te zijn. Ik trek de jurk aan, die Cyril voor mij gekocht heeft op den dag van ons trouwen. Je hebt geen idee, hoe mooi ik mij maken kan, als ik wil....'

In den vooravond van ons feest, brachten wij het jongentje bij de buren en spraken af, dat wij hem eerst den volgenden morgen weder ophalen zouden. Hoe kon ik Ann aan haar moederplichten herinneren, plichten die zoo moeilijk met haar te verbinden waren?

De kleine keuken was door Ann aan mij toebedeeld als kleedkamer, daar zijzelf de meer geriefelijke ruimte van het atelier voor deze emotievolle bezigheid behoefde.

Het duurde een eeuwigheid eer zij klaar was. Ik had al ettelijke sigaretten gerookt voor het kleine keukenraam dat over de huizendaken uitzicht had, alvorens Ann mij toestond om binnen te komen.

Ik wil niet eens probeeren een beschrijving te geven van haar stralende schoonheid zooals die plotseling tegenover mij stond, en mij een wilde emotie naar het hart drong.

Ik weet weinig van dameskleeren, en heb geen duidelijk begrip uit welke details deze plotselinge metamorfoze was samengesteld. Ik herinner mij in de donkere dakkamer, onder het dunne kunstlicht, vagelijk twee kleine gouden schoentjes, waaruit een vonkend gouden vlam omhoogtrilde naar het schemerwit van een naakten schouder, een grillige teekening van roode lippen en verlengde wenkbrauwen, onder den brandenden gloed van herfstbladeren.

'Je moet het erg waardeeren, dat je zoo met mij uit mag, Billy. Deze kleeren zijn een teedere herinnering voor mij. Het eenige extravagante cadeau, dat Cyril mij ooit gegeven heeft. Trouwens....' Er gleed een cynisch lachje over haar gelaat.

‘Ik begrijp nu, dat hij ze alleen gekocht heeft om mij aan den man te brengen....’

Ik antwoordde niet.

Zij sloeg zich snel den smaragdgroenen avondmantel over de schouders en nam mijn arm.

Wij daalden de donkere trappen af. Op den lichten boulevard, waar menschen in avondkleederen zich voortrepten, riepen wij een taxi aan. Ann's hand drukte vertrouwelijk mijn arm.

Terwijl wij wachten moesten in de file van auto's die zich voor den helverlichten bar verdrongen, steeg haar opwinding. Zij drukte haar neus plat tegen het ruitje, om een blik te kunnen werpen in de voorbijgaande auto's en de schoonheid der andere vrouwen met de hare te vergelijken.

Haar dwaze, luide kinderstem werd juichender.

‘Niemand, Bill.... Je kunt gerust zijn. Heb ik het je niet gezegd, dat je met de mooiste vrouw van Parijs uit zou zijn?’

Ik kon haar niet bekennen, dat zij in mijn oogen altijd de mooiste zijn zou, en was dankbaar, dat de schemer mijn gelaatsuitdrukking voor haar verborgen hield.

Toen eindelijk de groom het zwarte zeildoek voor ons openhield, wendde zij zich plotseling naar mij toe. Haar oogen waren donker van opwinding.

‘En nu opletten, Bill.... Mijn entrée en scène.... Cyril heeft het mij geleerd....’

Voor het zwarte zeildoek, dat ritselend achter ons dichtviel, bleef zij een oogenblik in den ingang staan. De avondmantel, dien zij vaardig neer liet glijden, gaf het glanzend wit van hals en schouder bloot. De kleine lach in haar halfgeloken oogen had den zingenden neger naar haar toegelokt. Tusschen goud, smaragd en bont, boog zich een oogenblik zijn zwarte kop over haar witte huid.

Ik voelde, meer dan ik het zag, dat aller oogen op ons waren gericht.

Met een plotselingen schaterlach wendde zij zich weer naar mij toe.

‘Hoe was ie, Bill?’

De dronkenschap die mij naar het hoofd steeg, verlamde mijn tong tot antwoorden.

Het is een wonderlijke emotie door mannen benijd te worden. Terwijl ik Ann's dansende gestalte volgde naar de tafel, die de gérant ons wees, werd ik mij voor het eerst bewust, dat zij niet alleen mooi was in mijn oogen, maar dat haar schoonheid, die der meeste andere vrouwen overtrof. Zij centraliseerde de aandacht der mannen om ons heen. De bewondering die haar volgde ging als een wonderlijke vibratie door mij heen. Een opwinding, die mij als een roes naar het hoofd steeg, een mengeling van triomf en verbeten jalouzie, maakte zich van mij meester. Het was niet zoozeer vreugde, als wel een duistere passie met haat vermengd, en even verwilderend als dronkenschap.

Ik kon mijne oogen niet van haar gelaat afhouden, en voelde, dat mijn mond tot zinnelooze grimassen vertrokken werd.

Ik heb geen duidelijke herinnering meer aan hetgeen er dien avond gebeurde. Ik weet alleen nog vagelijk, dat ik herhaalde malen de wijnen verwisselen liet, en bewust Ann's exaltatie nog aanvuurde.

Wie zal zeggen, wat er precies in mijn geest omging, en op welk geheim doel ik mij had ingesteld.

Het rumoer rondom ons steeg.

Later werd er confetti gebracht, die, als een verstikkende regen, onophoudelijk en verblindend van kleurigheid, over onze hoofden dwarrelde met een doffen geur van stof, dat de neusgaten binnendrong.

En ik herinner mij ook nog, maar zonder helderheid, een gouden vrouwenlichaam ergens opgeheven boven het grijnzende masker van een zingenden neger, en Ann's stem, hardnekkig en martelend, als de voortdurende dreun van den jazz.

Verder zie ik nog voor mij lange banen van glimmend geel zeildoek, wonderlijke planten in trillend water, en tusschen zwartzeilen doeken de gapende spiegelwand, waarbinnen, verraderlijk, onze dansende lichamen tot ijl bedrog werden opgeslorpt.

Bij den laatsten dans, dien wij samen deden, wist ik mijn lichaam reeds reddeloos ontweken aan iedere poging tot zelfbedwang, en weerloos overgeleverd aan den stroom van tintelend vuur, die van mijn hijgende lippen tot aan mijn trillende knieën, ritselend langs mij ging.

Het was geen bewustzijn meer; het werd een waanzin.

Eerst toen de taxi op den uitgestorven boulevard voor de huisdeur stilhield, kwam ik tot mijzelven.

In mijn armen droeg ik Ann naar boven. Haar oogen waren gesloten, zij was zich niet meer van mijn tegenwoordigheid bewust.

Ik legde haar op bed, en begon, met bevende handen, een voor een de kleedingstukken van haar weg te nemen.

Het duurde geruimen tijd voor het mij gelukt was, haar inert lichaam van het gouden kleed en zijden onderkleed te bevrijden. Maar nog langer duurde het, voor mijn handen den moed vonden den laatsten schuchteren sluier te verwijderen, die het teederst geheim harer naaktheid tegen mij beschermde.

Je werd niet wakker, Ann, en in de nachtelijke eenzaamheid van de gesloten kamer, wist ik, dat niets en niemand meer mij het eindelijk bezit van je zoo waanzinnig begeerde lichaam verhinderen kon.

Ik weet niet, hoelang ik zoo voor je heb gestaan, brekend onder de marteling van mijn uitzinnig verlangen.

Maar nog minder weet ik, welke teederheid het geweest is, die plotseling de begeerte van mijn vleesch tot zwijgen bracht.

Was het wellicht de erkenning, uit een dieper onderbewustzijn gesproten, dat voor den uitersten hartstocht zelfs bevrediging maar een aalmoes is, die geen rust kan geven aan het hart, daar de begeerte dieper is dan het vleesch en onstilbaar in het lichaam? Je bent dien nacht niet meer ontwaakt. Ik heb de dekens over je heen getrokken en heb voor het open venster uitgezien, tot het ochtendlicht boven de daken gloorde.

Laat werd je den volgenden morgen wakker. Ik had het jongentje al teruggehaald van de buren, en de kamer opgeredderd, toen je behagelijk de oogen opende en met een langen geeuw overeind kwam.

Je bloosde plotseling, toen je merkte, dat je onder de dekens niets aan had, en begreep, dat ik je moest hebben uitgekleed.

Je zeide:

‘O, Bill....’ Maar daarop schudde je weer je roode krullen, met het luchthartig kinderlijke gebaar, dat alle zorgen weglacht.

‘Ik ben weer stomdronken geweest, geloof ik. Het is maar goed, Bill, dat jij dokter bent. Je kunt wel tegen zulke spektakels, hè?’

‘O, wat dat betreft....’ antwoordde ik.

Je was dien dag zoo katterig, dat je na de koffie weer naar bed bent gegaan. Ik maakte thee, en heb je op den rand van je bed voorgelezen. Het was de eerste dag in het nieuwe jaar, en ik wist, dat ik den volgenden morgen weer naar Holland moest....

XIII

In Holland hervatte het leven zijn gewonen gang. Lange werkzame dagen, nachtelijke bezoeken aan verafgelegen hofsteden, die mij dwongen tot eindelooze ritten in den open tilbury door regen en wind, jammerklachten van stervenden, kleinzielige listen van boeren, waaruit moeilijkheden met den burgermeester voortsproten, en eenzame uren in mijn rustige werkkamer. Een enkele brief van Eduard, die mij gewoonlijk nog een reden te meer werd tot sombere overpeinzingen, een vluchtig bezoek aan mijn vader, wien de vrees voor den ouderdom tot excessen van geforceerde jeugdigheid deed overslaan, van dezen aard waren de afleidingen, waarmede ik mij tevreden stellen moest. In het concertgebouw te Amsterdam zag ik eenmaal Emily terug. Ik wist, dat zij getrouwd was en kinderen had. Zij was in den vollen bloei van haar moederschap, een rijpe vrouw in de kracht van haar leven. Haar stem klonk rustig, haar gang was zelfverzekerd en veerkrachtig. Zij was een vreemde voor mij geworden.

Ik had den kolonel voor een week-end bij mij uitgenoodigd, om hem alle bijzonderheden over mijn bezoek aan Ann mede te deelen. Hij kwam op een Zaterdagavond en ik haalde hem in den tilbury van het station. Hij was oud geworden, en maakte zich zorgen over de eerste symptomen van ouderdomskwalen, die zich in hem begonnen te openbaren.

Aan tafel dronk hij een stevig glas wijn. De drank maakte hem sentimenteel. Toen ik hem de foto's van zijn kleinkind toonde, liepen de tranen hem over de wangen. Ik had moeite hem te overreden, niet onuitgenoodigd naar Ann toe te gaan.

Hij was slecht te spreken over zijn beide andere dochters. Ik kreeg den indruk, dat hij in groote moeilijkheden zat, en in den alcohol een plaatsvervanger zocht voor zijn vroeger optimisme.

Van Juan hoorde ik nimmermeer. Een bezoek aan tante Corry had mij niet anders dan zeer oppervlakkige inlichtingen verstrekt over haar levenswijze in Zwitserland. Ofschoon ik haar in een langen brief uitvoerig over Ann geschreven had, ontving ik daarop nimmer een antwoord.

Ann's brieven waren mijn eenige vreugde. Hoewel zij mij zeer onregelmatig schreef, en, als vroeger, op de haar eigen onsamenhangende wijze, bleef er toch een zeker contact tusschen ons bestaan. Ik kon in groote trekken haar doen en laten volgen, al begreep ik, dat er meer verzwegen werd, dan mij aangenaam was. Zij had in het voorjaar Parijs verlaten, uitgenoodigd door een van Cyril's vrienden. Zij schreef mij, dat zij in groote luxe leefde in een villa op Capri. Bij Alice vond ik een portret van Ann, ten voeten uit, en van eenzelfde, gevaarlijke schoonheid, als waarin ik haar dien Oudejaarsavond had meegemaakt. Hoezeer ik misschien van tevoren gewenscht had een dergelijk beeld van haar te bezitten, ik weigerde met een plotselinge ergernis het te aanvaarden, toen Alice het mij aanbood.

Een half jaar later schreef Ann mij, dat zij opnieuw zwanger was. De brief was afgestempeld in Parijs; ik begreep, dat nogmaals de fortuin zich tegen haar gekeerd had.

Een maand lang hoorde ik niets meer van haar. Indien mijn werk mij niet verhinderd had, zou ik haar nogmaals hebben opgezocht. Maar zelfs, indien mij dat mogelijk ware geweest, wat had ik dan nog voor haar kunnen doen? Had ik, als buitenstaander, het recht, mij te mengen tusschen twee menschen, wier verhouding door de wet erkend was?

* * *

Hoe duidelijk herleef ik bij het neerschrijven dezer herinneringen de onrust, waarin ik deze periode van Ann's stilzwijgen doorbracht. De angsten, die mij des nachts uit den slaap deden wakker schrikken, de verwijten, die ik mijzelf maakte, en de verbittering over mijn onmacht.

En hoe helder staat mij die gedenkwaardige avond voor den geest, waarop Ann bij mij binnenvluchten kwam.

Ik had tot laat in den nacht gewerkt, en zat nog op, toen er plotseling luid aan de voordeur gebeld werd.

Daar de oude menschen reeds naar bed waren, ging ikzelf naar beneden om open te doen.

Een half bewustelooze vrouwengestalte leunde tegen den deurpost, terwijl een onbekende chauffeur mij een kind in de armen drukte. Het was Ann.

Ik deed haar neerzitten op de bank in den hall, terwijl ik den chauffeur betaalde, en het jongentje naar boven bracht.

Toen ik terugkwam vond ik haar op de onderste traptrede zitten. Zij had getracht mij te volgen, maar de krachten hadden haar begeven.

Ik nam haar in mijn armen en droeg haar het atelier binnen. Haar handen brandden.

'Ik zal de oude vrouw roepen en een kamer voor je laten in orde maken,' zeide ik.

Zij greep mijn hand en klemde die tegen haar gloeiend gelaat.

'O, Bill, laat mij niet alleen. Ik ben bang om dood te gaan. Ik had het nooit moeten doen. Het was vreeselijk, maar Cyril heeft mij in den steek gelaten, en ik kan geen tweede kind meer hebben.... Stuur mij niet weg, Bill....' In haar oogen lag een verwilderde angst.

Ik klopte haar kalmeerend op den schouder en belde de oude vrouw aan wier zorgen ik het jongentje toevertrouwde, en aan wie ik de instructie gaf aan niemand van Ann's komst te gewagen.

Zelf droeg ik haar naar bed en kleedde haar uit. Ik durfde geen hulp halen.

Die nacht is de ergste nacht in mijn leven geweest. In hoeverre kan ik volgens menschelijke rechtvaardigheid aangeklaagd worden over hetgeen ik volvoerde? Misschien in het geheel niet, want hoe kon ik anders doen dan redden, wat er te redden viel. En waarom is het dan dat de herinnering aan dien nacht mij is bijgebleven, als de herinnering aan een misdaad?

Toen zij tegen den morgen uit de narcose ontwaakte, wist ik, dat zij gespaard zou blijven.

Er volgden twee dagen van groote rust. Ann lag in de zonnige logeerkamer; het jongentje woonde bij de oude menschen. Niemand wist van hunne aanwezigheid in mijn huis. Ik overlegde, wat mij te doen stond. Maar voordat ik tot een oplossing had kunnen komen, bracht een onverwacht bezoek de beslissing. Het was Juan.

Ik vond haar op een middag bij mijn thuiskomst in het atelier. Hoe zij van Ann's komst op de hoogte was gekomen, heb ik nooit begrepen.

Zij stond voor het venster, toen ik binnenkwam, met den rug naar mij toegekeerd en veinsde mij niet te hooren. Boven den langen tweedjas, waarvan de opstaande kraag gedeeltelijk haar hoofd verborg, zag ik niet anders, dan den kleinen glanzenden schedel met het donkere gescheiden haar. Tusschen haar slapneerhangende vingers hing een uitgedoofde sigaret.

'Juan....' riep ik uit, en werd mij op hetzelfde oogenblik bewust, dat ik haar in bijna drie jaar niet meer gezien had.

Zij wendde langzaam het gelaat naar mij toe. Haar oogen waren donker van emotie, ik zag dat zij met moeite glimlachte.

'Het gaat goed met Ann....' hervatte ik, haar beide handen in de mijne nemende.

Zij antwoordde niet; haar handen beefden.

'Ik hoop, dat je mij huisvesting verleenen wilt voor een nacht, Bill,' zeide zij tenslotte, terwijl de aarzelende glimlach in haar oogen zich langzaam uitbreidde over haar bleek gelaat.

'Ik zal zoo gauw mogelijk het huis in Groesbeek in orde laten maken. Ik zal je niet lang tot last zijn....'

'Je gaat dus niet meer terug naar Zwitserland?'

'Voorloopig niet.' Zij had de oogen neergeslagen.

'Je kunt hier blijven, zoolang je wilt, Juan. Ik ben blij je terug te zien.'

Zij zag mij aan met een snellen en vorschenden blik, en opende den mond om iets te antwoorden, maar op dat oogenblik werd de kamerdeur geopend en zij wendde snel het gelaat af.

Het was de oude vrouw, die binnenkwam met het jongentje op den arm. Juan's oogen beschouwden een oogenblik het kleine ronde kindergezicht.

‘Cyril....’ zeide zij met een wonderlijk harden klank in haar stem en daarop bruusk tot mij:

‘Als het niet te lastig is, Bill, zou ik mij graag wat opknappen. Het was een lange treinreis....’

* * *

Ik stond Juan nog dienzelfden avond een onderhoud van tien minuten met Ann toe. Ik weet niet, wat er in haar hoofd omging, toen zij daarna mijn werkkamer weer binnentrad.

Ik zat achter mijn schrijftafel en veinsde verdiept te zijn in mijn arbeid. Zij ging een paar maal in het vertrek op en neer en bleef tenslotte wijdbeens stilstaan voor het haardvuur, den rug naar mij toegekeerd.

‘Het was dus een fausse couche....’ kwam plotseling haar stem.

‘Ja....’ antwoordde ik.

Zij wendde zich bruusk naar mij toe en zag mij aan met een scherpen blik.

‘En je bent er zeker van, dat alles nu in orde is?’

Ik knikte.

‘Wanneer zou Ann vervoerd kunnen worden?’

‘Als het moet over een paar dagen desnoods, ofschoon zij voorloopig nog rust zal moeten houden. Maar ik had gedacht haar zeker nog een dag of tien hier te laten blijven.’

‘Weet de kolonel ervan?’

‘Ik vond het niet noodig hem zonder reden ongerust te maken.’ Zij zag mij wederom aan met dienzelfden onderzoekenden blik.

‘Als zij eenmaal goed en wel in Groesbeek is, kunnen we hem altijd nog schrijven, dat Ann bij mij logeert.’

‘Waarom zou zij naar Groesbeek gaan?’ vroeg ik verwonderd.

Zij klopte met een ongeduldig gebaar de asch af van haar sigaret.

‘Je zult toch moeten toegeven, Bill, dat jij als ongetrouwd medicus moeilijk een jonge vrouw in je huis kunt laten wonen.’ Er was een duidelijke ironie in haar stem.

‘Ik vermoed, dat zij zoo gauw mogelijk weer naar Parijs terug gaat.’

‘Zij wil niet naar Parijs terug.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Omdat ik er met haar over gesproken heb.’

Het was een oogenblik stil tusschen ons beiden.

‘En denk je, dat Cyril haar hier laten zal?’ opperde ik tenslotte.

‘Cyril is in Engeland en heeft alles, wat hij verlangt. Hij komt niet terug.’

‘Ben je daar zoo zeker van? Ik geloof niet, dat Cyril zoo gemakkelijk is als je denkt.’

‘In ieder geval nog gemakkelijker dan Ann.’

‘Dat zou je misschien nog tegenvallen. En als hij eens wél terug kwam?’

‘Dan is er altijd nog een middel om hem weer weg te krijgen.’

‘.....?’

Zij antwoordde niet.

‘In ieder geval had je mij eerst wel eens over het Groesbeekplan kunnen raadplegen,’ hernam ik.

‘Er valt niets te raadplegen, het is de eenige oplossing.’

‘Dus je gaat niet meer naar Zwitserland terug?’

Zij kwam voor mij staan en zag mij plotseling zeer ernstig aan.

‘Ik kan niet, Bill....’ Er lag zulk een wonderlijke uitdrukking in haar oogen, dat ik in een plotselingen impuls van hartelijkheid mijn hand naar haar uitstrekte, die zij aannam.

‘Allright dan, Juan....’

Over haar gespannen gelaat gleed weer die aarzelende glimlach, die altijd om ik weet niet welk vergrijp vergeving scheen te vragen.

‘Geloof mij, Bill. Het is heusch het beste....’

‘Weet tante Corry, dat je hier bent?’

‘Neen. Ik zal haar schrijven, zoodra alles geregeld is.’

Daarop zeide zij mij goedennacht en liet mij alleen.

Hoe goed hebben wij elkaar dien avond begrepen, Juan....

A.H. NIJHOFF

Wordt vervolgd

Moeder

IV Een middag[1)]

Bij den angst, die haar telkens vertwijfelen deed, zoodat zij drang voelde op te varen van de diepte der nauwe plaats in den D-trein en tegelijk onmachtig zich wist, te verwezen om nog te bewegen; bij de radelooze onzekerheid, waar het telegram met zijn wreede kortheid haar opeens had ingeworpen, werkelijk hier neergesmakt na het voortdringend geleide der vrienden die haar schielijk vertrek hadden mogelijk gemaakt; was zij door het treingedaver, dit rusteloos voortrazen van het monster in een geestverdooving gekomen, die niet de weldaad van den slaap bracht, terwijl toenemende afgematheid haar nooit meer dan een oogenblik van 't folteren der vrees verloste.

Mea, Mea geopereerd! Wat zij nooit voor haar gevreesd had: lichamelijk leek het kind den vader - hoe zou het ooit ernstig zijn ziek geworden of een operatie behoeven! Toch stond er ‘sérieusement malade après opération’; dáárvoor de oproep ‘revenez’ - een ‘revenez’ van Marc aan haar! Buiten de schaarsche ontmoetingen, meest voor geldelijke kwesties, placht hun verkeer zich te beperken tot brieven of kaarten in telegramstijl; met dit werkelijk telegram riep de vader om de moeder, doch niet naar Halfweg in zijn fabriek, naar Amsterdam in de Ziekenverpleging.

Christien gaf zich er rekenschap van, dat Mea's vervoer naar een ziekenhuis geen verband kon houden met het gescheidenleven der ouders. Het kind, dat haar kamer te Amsterdam had,

1) Door een verzuim van den schrijver, is bij de eerste dezer vier schetsen de ondertitel ‘Een Avond’ weggelaten.

zou indien ze deze zomerweken op de broodfabriek had doorgebracht, daar evenmin geopereerd kunnen zijn, als in het stadsbovenhuis harer geboorte, zoo ze daar nog met haar ouders woonde. Wel bleef 't verwijt de moeder kwellen, dat zij, van haar werk vervuld, Mé den laatsten tijd meer dan ooit vroeger had overgelaten, haar nu in maanden niet gezien. Marc bedoelde het altijd braaf, over de behandeling van hunne dochter hadden de ouders nooit ernstige oneenigheid gehad; maar zijn invloed op Mé was zwak - wat begreep zoo'n broodbakker van een onder vreemden volwassen geraakt stads-meisje, dat nu op de Tooneelschool ging! Het zelfverwijt dat zij, Christien van der Heyden, verliefd was geraakt op het knappe uiterlijk van een forsch-gebouwden buitenman met blauwe oogen en hem toen naar de stad had getrokken, vlijmde als in haar moeilijkste jaren; en nu kwam het niet voort uit zelfzucht, niet uit een trots die zelfhaat wekte, nadat de domme zinnelijkheid vijf lange, lange jaren tot iets onzinnigs gemaakt en gedreigd had heel haar verder bestaan te ontwrichten; maar uit berouw over plichtsverzaking. Het echtscheidingsvonnis, dat Mé aan den vader toewees, conclusie waar ook haar advokaat had heengestuurd, ontschuldigde haar laksheid niet, te minder daar Marc zich nooit verzette tegen haar inmenging, nooit jaloersch was. De moeder moet de dochter leiden, vooral eene met een temperament, dat ze niet heeft van den vader, waar deze niemendal van begrijpt, zoodat zijn gezag onvoldoende moet zijn en het meisje haar eigen weg gaat.... Wat Mé kòn zijn overkomen! Misschien wéér iets met de fiets, iets ergers dan de vorige keeren?.... Maar dan had Marc gezet: ‘accident’. Ach, waarom seinde hij zóó kort, nu was het alles onzekerheid.

Christien raadpleegde haar polshorloge. Over negenen. Om één uur zou zij te Amsterdam zijn. Dus nog vier uur in dezen angst....

Op haar medereizigers had ze heel de lange reis nauwelijks gelet. Te Brussel waren er menschen bijgekomen en in den couloir, dicht langs haar heen, was het na de betrekkelijke rustigheid van den nacht een gestadig voorbijgaan en dringen geweest. Nu, na Antwerpen, bleek het kalmer. Een heer die tegenover haar had gezeten, was uitgestapt; op de ledige

plaats lag een ‘Handelsblad’. In verlangen naar afleiding bukte Christien en nam de courant op. Het was het nummer van den vorigen avond. Aanstonds viel haar aandacht op een telegram uit Genève over de voorlaatste vergadering van de Internationale Conferentie tot Beteugeling van de Prostitutie en zag zij haar naam daarin. Waarom had de correspondent, die een landgenoot was, zóó weinig gemeld van haar repliek op het sarrend betoog van den Franschman? Het ‘Journal de Genève’ gaf er veel meer over en de ‘Bund’ prees haar bescheid een duidelijke uiteenzetting van de toestanden op Java, die men met Europeesche niet mocht vergelijken, zelfs nauwelijks met Algerijnsche. Ook erkende die verslaggever, dat onze prostitutiebestrijding in Nederland zelf als voorbeeldig mocht gelden en Frankrijks stugge achterlijkheid ook hierom in de inlandsche zeden op Java geen argument tegenover ons had.

Achteloos wierp Christien de courant terug naar de plek waar zij haar had opgenomen; het verdere nieuws kon haar niet meer schelen. Met 'r gedachten, met heel haar wezen was zij opeens weer te Genève; morgen zou de laatste vergadering wezen, waar conclusies werden gesteld - zij zou er niet bij tegenwoordig zijn. Een zucht ontsteeg haar, doch meteen sloeg haar denken volslagen om, was ze weer een en al angst over Mé en kneep het zelfverwijt dat ze nu, op de reis naar haar kind dat ziek lag, nog denken kon aan het andere. Wanhopig lichtte ze weer den pols, ach, nog geen tien uur. Zij sloot de oogen, wilde slapen, bleef zich bewust dat het niet gelukte, dat er was een troosteloosheid van angst, een onzekerheid waar ze niet van los kon, zij die toch wilskrachtig was, die zich dit leven had veroverd, dit leven van een vrouw die doet, die meewerkt, meetelt in het land, die weet dat zij aan een roeping beantwoordt. Maar dan kwam weer het zwart-ongewisse, ach het kind, haar lieve Mé....

Christien onderging fyzieke verflauwing, zij zonk in haar hoek weg - zij vond den slaap.

- Waar zijn we? vroeg ze zich bij het ontwaken. Bij half twaalf? Dan naderde zij. Haar coupé was leeggeraakt;

van het vertrek der menschen had zij zoomin iets gemerkt als van het stilhouden van den trein. Ze stond op en ging bij het venster zitten. Ja, dat kwam wel met den tijd uit: blijkbaar was zij Den Haag voorbij. Wat zou ze over een uur aanschouwen? Marc, zoo trachtte ze zich te troosten, was ondanks zijn rustigen aard met maar weinig bang te maken. Ze herinnerde zich een onweer, toen hij vol angst voor de fabriek, overal rondholde. Maar dat hij haar had getelegrafeerd, ongetwijfeld op raad van den dokter, bewees wel werkelijk gevaar. In doffen druk van vrees en wroeging met het onmachtsbesef van de lengte der reis, bleef ze voorttobben over de vraag, wat haar kind zou kunnen mankeeren, dat een operatie had noodig gemaakt.

Haarlem voorbij, gevoelde zij een andere vrees, een opzien tegen wat naderbij kwam - de beslissing, nu, het weten. Ze smakte onder een hartbeklemming bij het heenrijden door Halfweg, al die wijdheid van water en land, die oude gebouwen dan Marc's fabriek.... Iets bijzonders zag ze er niet aan, er werd ook zonder hem gewerkt. ‘De Ooievaar’. Véél brood - één kind. Marc zòu een man voor een groot gezin zijn. 't Onmogelijke voor haar, moderne, om hier de vrouw te zijn, de moeder, doordrong haar zelfverdedigend. 't Primair gevoel van eigenwaarde deed zelfs haar neiging krijgen tot spot; veel vond zij niet, ze wist niets beters dan den naam van de plek, waar ze vroeger mee plaagde. Halfweg - was niet alles er half? Hier langer dan een jaar te wonen was haar onmogelijk geweest. De fabriek, die onverwachte erfenis van zijn peetoom, had Marc een uitredding geleken uit de reeks mislukkingen te Amsterdam, maar zij had geweten halfweg in het leven te staan en zoo verliet ze hem - en het kind. Ja. Dat deed ze om zichzelf. Moest ze, moest ze nu worden gestraft?

Met elken kilometer dien ze Amsterdam meer naderde, prangde feller de pijn der wroeging - àls nu Mea werd het offer....

Nauwelijks uitgestapt, hoorde zij haar voornaam noemen en zag Marc's broer die op haar toetrad. Zij keek hem aan, het gelaat was expressieloos als altijd.

- Hoe is het? vroeg ze bij den handdruk.

Hij zag langs haar heen en zeide: - Niet goed.

Zwijgend gingen zij de trap af, de gangen door. In de taxi verzocht ze: - Spreek nu.

Aarzelend, nu haar aanziend, zei hij:

- Bereid je op het ergste voor.

- Dood?!

Hij knikte.

Zij zat naast den man die haar altijd gehaat had, haar eens een onwaardige moeder gescholden. Waarom was dit? Waarom kwam hij? De Ziekenverpleging zou ze zonder hem hebben bereikt, zooals ze het verminkte telegramwoord had begrepen. Ze kon hem niets vragen en hij bleef zwijgen. Ze zou willen bevelen: - 'Stap uit, jij, laat me,' doch besefte 't onzinnige van die gedachte, verweet zich nu nog om zichzelf te geven, doorleed dien zelfhaat als het ergste, het onvergeeflijke aan haar. Er moest iets gebeuren; hierom sprak zij, vroeg:

- Zeg me, wat heeft Mé gescheeld?

- Je wist toch dat ze zwanger was? Gevolgen van die zwangerschap.

- Zw.... anger? Mé!?

- Wist jij dat niet?

En daar zij niets zeide, haar schouder schokte:

- Heeft ze 't óók jou niet toevertrouwd?

Zij mompelde: - Neen. Ze voelde niet te kunnen zeggen, hem niet, hier niet, wat toch rees uit 'r hart aan wanhoop: - Anders had ik haar niet verlaten!

Dus zweeg ze, roerloos, met droge oogen, met het ééne besef: - Het is mijn schuld.

Ook de zwager was blijven zwijgen. Toen de auto stilhield, nam hij het valies, hielp haar uitstappen, betaalde, en ging haar voor, een eindeloozen weg door gangen, waar zusters liepen, andere menschen, tot hij was bij een deur die aanstond.

- Wacht even, zei hij en ging binnen, doch kwam onmiddellijk terug:

- Zij is hier niet meer, blijkbaar vervoerd naar de kapel...

Hij liet haar, sprak een zuster aan; zij miste den moed

nog binnen te gaan in die al verlaten kamer. Toen wenkte hij, weer ging ze met hem; weer gangen, een trap af, over een plaats, waar regenstralen haar voorhoofd betten; toen stond ze plotseling vóór Marc.

- Ben je daar? zei hij zacht, drukte haar hand. Na een wenk aan zijn broer, nam hij haar bij den arm, deed haar ter zijde gaan, een deur door. In een klein vertrek moest ze wachten, hij had haar den eenigen stoel gegeven. - Ik kom dadelijk, fluisterde hij.

Weldra kwam hij alleen terug.

- Ik kon je niet eerder seinen, zei hij op een toon van verontschuldiging. - Het was een overrompeling. Nu is ze uit haar lijden uit. Gisteren ben ik bij haar geweest. Eergisteravond bracht men haar hier, van haar kamer waar 't gebeurde. Een vrouw had haar wat ingegeven. Toen zij hier kwam, was het te laat. Ik ben pas gisterochtend gewaarschuwd....

Eindelijk kreeg het moederleed lucht. Het fiere lichaam schokte van weenen. De vader kwam dicht naast haar staan, bedeesd legde hij een hand op haar schouder.

- Huil maar, zei hij, het zal je goed doen. Ik heb de heele nacht gehuild.

Toen zij iets kalmer leek, deed hij haar opstaan, stak als vroeger zijn arm door den haren:

- Nu kom je in de kapel, zei hij. 't Gezichtje kun je niet meer zien. Ik zag het straks nog. Het stond vredig.

J. DE MEESTER

De opleiding tot leeraar bij het Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs volgens de plannen der Commissie-Sijmons[1)]

In de eerste dagen van dit jaar verscheen een rapport over de opleiding tot leeraar aan scholen voor V.H. en M. Onderwijs, uitgebracht door een commissie, die zich in opdracht van de samenwerkende vereenigingen van leeraren aan de genoemde schooltypen en onder leiding van Prof. B. Sijmons had beziggehouden met het oude en moeilijke vraagstuk, hoe er een einde zou kunnen worden gemaakt aan den verwonderlijken en ongewenschten toestand, dat de Nederlandsche docenten den werkkring, die hun levenstaak zal worden, beginnen zonder een spoor van hetzij practische, hetzij theoretische voorbereiding tot hun ambt. Het verschijnen van dit rapport moet om verschillende redenen als een feit van groote beteekenis in de geschiedenis van het Nederlandsche Onderwijs worden beschouwd. Het is een bewijs, hoe onder de in functie zijnde leeraren bij het Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs, die in groote meerderheid jaren lang met volstrekte onverschilligheid tegenover het vraagstuk van de opleiding hebben gestaan, het besef begint te groeien, dat het belang van het onderwijs eischt, dat toekomstige generaties van docenten niet even onvoorbereid hun moeilijke en ver antwoordelijke betrekking zullen aanvaarden, als zij dat indertijd zelf hebben moeten doen. Het wijst verder een weg aan ter oplossing van het al zoo vaak besproken probleem, die met goeden wil begaanbaar zal blijken en het zal daardoor de

1) Fragment van een voordracht, gehouden op 5 Maart 1930 voor de Natuurphilosophische Faculteitsvereeniging te Groningen.

onderwijsautoriteiten beletten, zich van de verplichting, op dit gebied een voorziening te treffen, af te maken met zoo onredelijke argumenten, als er in de Memorie van Toelichting van het thans nog vigeerende wetsontwerp ter regeling van het V.H. en A.V.M.O. tegen de mogelijkheid van een van overheidswege geregelde opleiding worden aangevoerd. En het weerlegt krachtens zijn samenstelling door een commissie, waarin openbaar en bijzonder onderwijs gelijkelijk vertegenwoordigd waren, voor goed de bewering, dat de verschillen in levensbeschouwing, die zich in de verschillende vormen van ons schoolwezen openbaren, een beletsel zouden vormen, om tot een algemeen aanvaardbare oplossing te komen.

Er is met het oog op de groote maatschappelijke waarde, die aan goede verzorging van het onderwijs en dus in het bijzonder aan een behoorlijke vorming van hen, die dat onderwijs geven, moet worden toegekend, alle aanleiding om ook in dit tijdschrift een beschouwing aan de voorstellen der commissie-Sijmons te wijden. In de volgende bladzijden zal daarom de ontworpen regeling in groote lijnen worden geschetst, terwijl voor een bijzondere categorie van a.s. docenten (die in wiskunde) de mogelijkheid van een verwezenlijking der in het rapport uitgesproken denkbeelden zal worden onderzocht.

Alvorens daartoe over te gaan, lijkt het echter wenschelijk, eerst de vraag naar het bestaansrecht van het aangeboden plan onder oogen te zien. Immers, dat de leeraarsopleiding een probleem zou vormen, dat dringend oplossing behoeft, wordt geenszins algemeen erkend; nog steeds overheerscht, zoowel in onderwijskringen, als daarbuiten, de meening, dat het noch noodig, noch mogelijk is, aan a.s. docenten een speciale voorbereiding tot hun lateren werkkring te geven, wat dan gemotiveerd pleegt te worden door de bewering, dat het vermogen, om goed les te geven, een aangeboren gave en niet een door oefening te verwerven vaardigheid is. Wie zoo denkt of wie op andere gronden tot dezelfde conclusie komt, kan moeilijk belangstellen in een bespreking van de plannen, om die voorbereiding niettemin te regelen; aan de bespreking moge dus een kritische beschouwing van de bedoelde opvattingen voorafgaan.

Ik wil dan beginnen met toe te geven, dat er inderdaad enkele bevoorrechten zijn, die, ondanks alle gemis aan voorbereiding, hun werkkring na korten tijd reeds zeer goed vervullen en ik wil ook wel de gegrondheid erkennen van het vermoeden, dat er enkele anderen bestaan, die door de meest zorgvuldig ingerichte opleiding niet zouden kunnen worden gered. Maar ik wil het een volstrekt onbewezen machtspreuk noemen, wanneer men beweert, dat het geheele leerarencorps in deze twee typen zou kunnen worden ingedeeld en dat leeraarsopleiding dus òf overbodig òf nutteloos is. De meerderheid der leeraren - en daarop zal men toch in de eerste plaats moeten letten - vormt natuurlijk een zeer gedifferentieerde schakeering van typen tusschen de twee geschetste uitersten, die de taak, waarvoor ze zoo plotseling, op hoop van zegen, worden geplaatst, aanvankelijk meer of minder goed en met de jaren, al naar de mate van hun energie en hun plichtsbesef, beter of slechter verrichten en waarvan het volstrekt onaannemelijk is, dat ze er niet allen mee gebaat zouden zijn, indien men ze van te voren op die taak had voorbereid en ze niet zoo gedwongen had tot autodidactiek.

Wat zou toch dat lesgeven voor een verwonderlijke bezigheid zijn, indien men het alleen kon doen krachtens een aangeboren gave en indien men het dan onmiddellijk zonder vreemde hulp ook in de perfectie kende. Op welk ander gebied van wetenschap, kunst, techniek of ambacht komt zoo iets voor? Is het niet duidelijk, dat ook op het gebied van het lesgeven een zekere techniek bestaat, die men, de een gemakkelijker, de ander moeilijker, kan aanleeren en die dan tal van fouten leert vermijden, die de ongeoefende docent van nature altijd maken zal? Kan men redelijkerwijze betwisten, dat men op dit gebied, evengoed als op elk ander, kan profiteeren van de ervaring, door anderen opgedaan, en verzameld, wanneer die ervaring slechts systematisch wordt behandeld en meegedeeld? En zou zelfs niet de van nature meest didactisch begaafde daarvan voordeel kunnen trekken? Dit zijn voorloopig enkele overwegingen, die twijfel kunnen wekken aan de waarde van den dooddoener: men wordt als docent geboren, niet tot docent gevormd. Ik zal straks nog de gelegenheid hebben, om meer positief uiteen te zetten,

in hoeverre die vorming wel degelijk kan plaats hebben.

De bestreden opvatting is niet de eenige, die er toe voert, leeraarsopleiding overbodig te achten. Er is een tweede, die met volkomen erkenning van de moeilijkheden, die het begin van de leeraarsloopbaan met zich mee brengt, op grond van een zeker soort paedagogische overwegingen, dezelfde conclusie pleegt te trekken. Zij komt vooral voor bij in functie zijnde docenten, die, al of niet terecht, met voldoening constateeren, dat zij zonder opleiding 'er' toch ook gekomen zijn en die het nu voor den jongen docent wel heilzaam vinden, uit eigen kracht dezelfde moeilijkheden te overwinnen, die zij ook te boven zijn gekomen. Deze zienswijze, die, met de noodige overtuiging voorgedragen, haar uitwerking nooit mist, klinkt heel krachtig en zelfbewust en ze werpt op hem, die niettemin een betere verzorging van de leeraarsopleiding durft bepleiten, het odium van een ongepast kritische houding ten opzichte van de didactische verdiensten van den spreker. Toch is er wel eenige reden, aan haar waarde te twijfelen. Want men kan ten eerste vragen, of niet de leeraar, die zijn eigen weg dan zoo goed heeft gevonden, zijn vak ten slotte toch niet heeft geleerd op, dus ten koste van de leerlingen, die hij in die eerste jaren voor zich had en die er niet meer waren, toen hij zelf wel kon profiteeren van de opgedane ervaring, maar toch niet zonder schaamte kon terugdenken aan de tijden, waarin hij haar verwierf. En men kan ten tweede opmerken, dat er in Nederland toch ook nog altijd wel leeraren zijn, die blijkbaar niet uit eigen kracht hebben kunnen aanleeren, wat hun ontbrak en die, hetzij doordat ze geen orde kunnen houden, hetzij doordat ze hun vak niet voldoende beheerschen, minder aan de leerlingen geven, dan men van hen mag eischen. Zoolang dat het geval is en zoolang aannemelijk kan worden gemaakt, dat zij hun werk beter zouden doen, wanneer ze van den aanvang af beter daarop waren voorbereid, zal men niet mogen ophouden te pleiten voor het tot stand komen van een opleiding, waarvan ten slotte toch ook de goed geslaagde docent, wanneer zijn zelfingenomenheid tenminste zijn zelfkritiek niet geheel heeft vernietigd, zal moeten erkennen, dat hij er iets van had kunnen leeren.

Het bovenstaande betoog zal, naar ik hoop, voorloopig

toereikend zijn, om de redelijkheid van het verlangen naar een speciale leeraarsopleiding in het licht te stellen. Waarin de waarde van zulk een opleiding kan bestaan, zal nader blijken, wanneer eerst de plannen van de commissie-Sijmons zijn behandeld. Ik schets deze dus eerst in groote lijnen, waarbij ik me aanvankelijk tot de universitair gevormde docenten beperk.

Op den voorgrond kan daarbij worden gesteld de splitsing, die het rapport maakt tusschen twee geheel gescheiden deelen van de opleiding, die gemakshalve zullen worden aangeduid als het paedagogische en het didactische gedeelte en die in wezen hierop neerkomt, dat de paedagogische opleiding de theoretische voorbereiding op het leeraar-zijn in het algemeen moet vormen, terwijl de didactische de zoowel theoretische als practische vorming moet geven tot het leeraar-zijn in een bepaalde wetenschap.

In zake paedagogiek nu wenscht de commissie voorgeschreven te zien, dat de a.s. leeraar verplicht zal worden tot het volgen van een eenjarig college in de theoretische paedagogiek, waarin na een algemeen oriënteerende inleiding speciale aandacht zal worden geschonken aan hetzij de psychologische studie van die categorieën van leerlingen, waarmee de a.s. leeraar zal hebben om te gaan, hetzij aan de historische ontwikkeling van het humanistisch en middelbaar onderwijs. Het is de bedoeling, dat deze colleges zullen worden gegeven door de hoogleeraren in de paedagogiek, dat er geen tentamen of examen op zal behoeven te volgen, maar dat zal kunnen worden volstaan met het overleggen van een testimonium.

Dit voorstel is blijkbaar zeer gematigd en het is zeer waarschijnlijk, dat het naar den zin van menigen overtuigden voorstander van een psychologisch-paedagogische vorming van den a.s. leeraar lang niet ver genoeg zal gaan. Het leek echter gewenscht, juist op dit gebied zeer voorzichtig te zijn met den dwang, die door den eisch van een examen of tentamen zou kunnen worden uitgeoefend. Het is namelijk een feit, dat de oordeelvellingen over de practische waarde, die de beoefening van de theoretische paedagogiek voor a.s. leeraren kan hebben, zeer sterk uiteenloopen; tegenover

hartstochtelijke verdedigers, die in deze beoefening meer heil zien dan in die van de didactiek en die van een leeraar voor alles een degelijk psychologisch geschoolden opvoeder willen maken, staan anderen, waaronder men vaak menschen uit de practijk van het onderwijs met een niet te versmaden ervaring aantreft, die er niet alleen niets van verwachten, maar die zelfs in een eventueel psychologisch dilettantisme van den leeraar een ernstig gevaar zien. Onder deze omstandigheden en vooral ook, omdat de overtuigde voorstanders van de waarde eener paedagogische vorming voor den a.s. leeraar, die de commissie telde, van allen dwang op dit gebied afkeerig bleken, heeft zij gemeend, niet verder te moeten gaan dan tot het boven geschetste voorstel. Bezwaren hiertegen zal wel niemand kunnen maken: het zal den a.s. docent toch zeker geen kwaad doen, indien hij althans eens kennis neemt van de denkwijzen en de resultaten der moderne paedagogiek.

Veel beslister van aard, veel ingrijpender in hun conse quenties en veel meer bindend in hun voorschriften zijn nu echter de voorstellen der commissie op het gebied der didactiek.

De didactische vorming, die zij voor den a.s. leeraar verlangt, kan in drie gebieden worden verdeeld: a. hij moet de later te doceeren leerstof op wetenschappelijke wijze hebben bestudeerd; b. hij moet op de hoogte zijn van de methoden, die voor het onderwijs in zijn vakken ter beschikking staan en met de moeilijkheden, die bij de practische toepassing van die methoden rijzen; c. hij moet practisch geoefend zijn in het lesgeven en in den omgang met de leerlingen en ervaring hebben opgedaan over de organisatie van de school. Ik zal deze drie gebieden kortweg aanduiden met: a. kennis van het vak; b. methodiek; c. practische oefening.

De zorg voor deze didactische vorming zal nu voor een deel moeten toevallen aan de hoogleeraren in de faculteiten van Wis- en Natuurkunde en Letteren en Wijsbegeerte. Echter niet in dien zin, dat van hen verlangd zou worden, dat zij speciale didactische colleges zullen geven. Om verschillende redenen kan die eisch niet gesteld worden. Vooreerst, omdat hun taak toch in de eerste plaats bestaat in de verzorging van de wetenschappelijke vorming van den student. Zij moeten ervoor waken dat de doctorandus, die het recht heeft, de

universiteit te verlaten en een maatschappelijke positie te aanvaarden, op een peil staat, dat met den actueelen toestand van de wetenschap in overeenstemming is en dat is, vooral in de faculteit van wis- en natuurkunde, gezien het zeer snelle tempo van ontwikkeling der te doceeren wetenschappen, een zoo moeilijke taak, dat men van iemand, die haar werkelijk goed vervult, bezwaarlijk meer kan vergen. In de tweede plaats echter kan van de hoogleeraren de leiding van de didactische vorming hierom niet worden verlangd, omdat zij in vele gevallen niet beschikken over de ervaring van het Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs, die daarvoor onontbeerlijk is, terwijl, wanneer zij die ervaring wel bezeten hebben, het gemis aan voortdurend contact met het practische onderwijs hen toch op den duur niet tot de meest geschikte personen maakt, om hun studenten op den lateren werkkring voor te bereiden.

Toch kunnen zij ongetwijfeld zonder extra-colleges veel voor de a.s. leeraren onder hun hoorders doen, door zich bij de keuze van de te behandelen onderwerpen af te vragen, van welke gebieden een diepgaande kennis voor den a.s. leeraar van belang is en door zich bij de behandeling van die onderwerpen steeds bewust te blijven van het motief, dat tot die keuze voerde. Het is moeilijk, dit verlangen in een scherp omlijnd programma nader te omschrijven. Dit is trouwens ook niet noodig, omdat het toch in de eerste plaats een kwestie van gezindheid is. Een hoogleeraar doet zijn plicht tegenover de didactiek, wanneer hij zich slechts voortdurend voor oogen houdt, dat voor de meerderheid van zijn hoorders de wetenschappelijke vorming, die hij hun tracht te geven, geen doel op zich zelf is, maar dat zij haar begeeren als grondslag voor een maatschappelijken werkkring, i.c. dien van leeraar.

De hoofdzaak van de didactische opleiding zal dus moeten komen voor rekening van een anderen functionaris, die wegens de speciale vakkennis, die vereischt wordt, en wegens de noodzakelijke voorwaarde van voortdurend contact met het practische onderwijs, ook niet de hoogleeraar in paedagogiek zal kunnen zijn. De commissie-Sijmons stelt daarom voor, dat ervaren leeraren, die aan een H.B.S. of Gymnasium in een universiteitsstad een beperkte leeraarstaak vervullen, zullen

worden aangesteld tot lector in de didactiek van het door hen onderwezen vak. Zij zullen door hun colleges er toe moeten medewerken, dat de a.s. docent, als hij de universiteit verlaat, het door hem te geven vak werkelijk beheerscht; zij zullen op de school, waaraan ze verbonden zijn, de practische oefeningen moeten leiden en ze zullen, deels op colleges, deels in besprekingen op school, de methodische ontwikkeling van den candidaat-leeraar moeten verzorgen. Zoo zou althans de meest gewenschte toestand zijn. De mogelijkheid bestaat echter, dat het practisch noodzakelijk zal kunnen blijken, deze werkzaamheid te splitsen door aan verschillende scholen bij speciaal daartoe aan te wijzen docenten gelegenheid tot het verkrijgen van practische oefening te geven.

Het is nu een punt van principieel belang, welke plaats deze didactische opleiding in het kader van de universitaire studie zal moeten innemen. De commissie is bij de overweging hiervan uitgegaan van het grondbeginsel, dat het niet gewenscht is, haar geheel naast de thans gebruikelijke universitaire studie voor candidaats- en doctoraal examen te plaatsen; ten eerste niet, omdat daardoor de studietijd, waarvoor zij zich een bedrag van zes jaren als een noodzakelijken, maar ook niet zonder noodzaak te vergrooten duur heeft gedacht, zou worden verlengd; in de tweede plaats niet, omdat er van den aanvang af de nadruk op moet worden gelegd, dat de didactische opleiding niet iets bijkomstigs is, maar integendeel een integreerend bestanddeel van de studie.

Aan beide eischen zou nu kunnen worden voldaan, indien wettelijk werd vastgesteld, dat onderwijsbevoegdheid alleen wordt verleend op grond van een doctoraalexamen, waarvan een der bijvakken de didactiek (en dit woord dan op te vatten in den boven omschreven zin) van het hoofdvak is. De a.s. doctorandus, die onderwijsbevoegdheid verlangt, zou dan naast zijn hoofdvak niet meer twee zuiver wetenschappelijke bijvakken behoeven te nemen, maar slechts één en het andere zou worden gevormd door de boven reeds in hoofdlijnen geschetste didactische opleiding. Voor hen, die niet studeeren, met de bedoeling om leeraar te worden (b.v. physici of chemici, die een loopbaan in de industrie wenschen te volgen) zou de toestand blijven, zooals hij op dit oogenblik is; zij

zouden zich niet met de didactiek behoeven bezig te houden, maar dan natuurlijk ook geen onderwijsbevoegdheid verkrijgen.

Het is de bedoeling van de commissie geweest, dat onderwijsbevoegdheid, die op grond van een bijvak wordt verleend, zonder didactische voorbereiding zou kunnen worden verkregen. Dit besluit is voortgekomen uit het streven, een regeling te ontwerpen, die de studie zoo weinig mogelijk zou verzwaren; dat er gegronde bedenkingen tegen kunnen worden ingebracht, zal echter wel niemand ontkennen; aan onderwijsbevoegdheden op grond van bijvakken zijn namelijk toch al groote bezwaren verbonden, omdat zulk een bijvak vaak niet de volle belangstelling van den candidaat heeft en dus ook kans loopt, als bijzaak behandeld te worden; men zou dan juist een degelijke didactische voorbereiding als correctief wenschen.

Dit neemt echter niet weg, dat, indien de regeling, zooals ze door de commissie is ontworpen, kon worden ingevoerd, daardoor reeds een zeer aanzienlijke verbetering zou zijn verkregen. In de eerste plaats zou het verleenen van het jus docendi door de faculteiten er op een meer gezonde basis door worden geplaatst. Thans toch verleenen de faculteiten dat recht feitelijk - sit venia verbo - gedachteloos: zij vragen zich niet af, of de doctorandus nu eigenlijk behoorlijk is voorbereid op het werk, dat hem als leeraar wacht en ze beschikken ook in het geheel niet over de gegevens, om dat te beoordeelen. Door de voorgestelde regeling zouden de faculteiten de verantwoordelijkheid, die de wet hun in deze zaak oplegt, veel gemakkelijker kunnen dragen. In de tweede plaats echter zou het den doctorandus mogelijk zijn, om zonder verlenging van zijn studietijd zijn loopbaan bij het M. of V.H. Onderwijs op een heel andere wijze te beginnen, dan tegenwoordig het geval is. Zijn betere voorbereiding zou zoowel het nuttig effect van zijn onderwijs als, in vele gevallen, zijn eigen levensvreugde belangrijk kunnen verhoogen.

Het is der commissie natuurlijk niet ontgaan, dat de ontworpen regeling lang niet de eenig denkbare is. Men zou b.v. ook kunnen overwegen, aan de universitaire examens den effectus civilis te ontnemen en onderwijsbevoegdheid slechts te verleenen op grond van een afzonderlijk, buiten verband met de universiteit afgenomen staatsexamen. Deze oplossing zou

in zooverre eenvoudiger zijn dan de door de commissie voorgestelde, dat het heelemaal geen probleem meer zou zijn, hoe men in het universitaire onderwijs rekening moet houden met den toekomstigen leeraarswerkkring van den student; zij zou immers de veronachtzaming daarvan sanctioneeren. Juist daarom is zij echter niet verkozen. De a.s. leeraren moeten niet een wetenschappelijke èn een leeraarsopleiding genieten, maar een wetenschappelijke leeraarsopleiding. Hun wetenschappelijke vorming moet hen in de eerste plaats in staat stellen, hun ambt zoo goed mogelijk te vervullen. Wanneer zij daarnaast nog van haar kunnen profiteeren, om zelfstandig wetenschappelijk werk te leveren, is dat, ook met het oog op hun praestaties als leeraar, zeer te waardeeren; men kan het echter niet, min of meer uitdrukkelijk, als eisch stellen.

Daarom heeft de commissie dan ook vastgehouden aan het beginsel, dat wettelijk zal zijn vastgelegd, dat de faculteiten het ius docendi verleenen, maar ze heeft gezocht naar middelen, waardoor zij dat op soliedere gronden zullen kunnen doen dan tegenwoordig het geval is. Dat middel, invoering van de didactiek als bijvak op het doctoraalexamen, schetste ik boven reeds in groote lijnen. Het is thans echter tijd, er nader op terug te komen en wel vooreerst, om een tegenwerping te ontzenuwen, die tegen het ontworpen plan kan worden ingebracht en die men dan ook reeds meer dan eens heeft uitgesproken. Die tegenwerping is eigenlijk tweezijdig: van den kant van de universiteit luidt ze aldus: is de didactiek een vak van voldoenden inhoud en van voldoend wetenschappelijk peil, om haar als bijvak op een doctoraal-examen te kunnen laten fungeeren? En van den kant van het onderwijs wordt ze als volgt geformuleerd: kan men deze didactiek zoo geven, dat er voor den a.s. leeraar practisch nut van te verwachten is? Het ziet er voor het voorstel der commissie kwaad uit, wanneer het niet gelukt, deze tegenwerping te weerleggen: de universiteit zal het versmaden, wanneer het te practisch en de practijk van het onderwijs, wanneer het te universitair lijkt. Ik zal voor het bijzondere gebied, waarop ik in dit opstel de mogelijkheid van een verwezenlijking van de ontwikkelde denkbeelden wil onderzoeken, die weerlegging trachten te geven door aan de hand van voorbeelden te schet-

sen, hoe men zich een college over de didactiek van de wiskunde ingericht zou kunnen denken.

Zooals boven reeds werd opgemerkt, is de didactiek van elke wetenschap volgens de opvatting, waarin de commissie in haar rapport het woord gebruikt, te verdeelen in drie gebieden, die achtereenvolgens de relatie van den docent tot zijn vak, tot zijn vak en zijn leerlingen tegelijk, en tot zijn leerlingen betreffen. Hij moet goed weten, wat hij te doceeren heeft; hij moet weten, hoe hij het doceeren moet; en hij moet kunnen omgaan met hen, aan wie het gedoceerd wordt.

Ik ben nu persoonlijk geneigd om, wat de wiskunde betreft, aan het eerste punt, de kennis van het vak, reeds dadelijk een zeer belangrijke plaats in de didactische opleiding toe te kennen en wel op grond van de overtuiging, dat de pas afgestudeerde docent in den regel op dit punt te kort schiet. De candidaat in wis- en natuurkunde, die voor zijn doctoraalexamen het didactisch college begint te volgen, zal bijv. naar alle waarschijnlijkheid in de kennis van de elementaire meetkunde niet veel verder zijn gekomen dan toen hij zijn studie begon, d.w.z. hij bezit een op school verworven, dus uit den aard der zaak zeer onvolledige en oppervlakkige kennis van planimetrie en stereometrie; in de beheersching van de elementair-geometrische bewijsmethoden en in de vaardigheid, wat het oplossen van vraagstukken betreft, zal hij wellicht achter staan bij den bezitter van een acte KI; in het algemeen zal hij volkomen onbekend zijn zoowel met de buiten het gewone schoolbedrijf vallende deelen der Euclidische Meetkunde (voorzoover deze met de z.g. elementaire methoden worden behandeld) als met den ontzaglijken geestesarbeid, dien de wiskundigen in vroeger eeuwen aan den opbouw en de ontwikkeling van dit systeem hebben besteed. Voor den leider van het didactisch college zal hier al dadelijk nuttig werk te doen zijn. Het ligt voor de hand, dat hij zijn hoorders het oorspronkelijke werk van Euclides ter hand zal laten nemen en dat hij dit historisch-kritisch met hen zal behandelen, wijzend op den grooten invloed, dien dit werk op vorm en inhoud van onze hedendaagsche elementaire meetkunde heeft uitgeoefend, daarnaast echter ook op de groote principieele verschillen,

waardoor de tegenwoordige schoolmeetkunde zich van de Euclidische onderscheidt als gevolg van de verruiming van het getalbegrip in de nieuwere tijden en van de daardoor veroorzaakte sterkere toepassing van arithmetische en algebraische methoden in de meetkunde; hij zal kunnen spreken over de vele punten, waarop onze leerboeken inzake exactheid bij het werk van Euclides ten achter staan en op de minder talrijke, maar uiterst belangrijke, waarop zij het in methodisch opzicht hebben verbeterd. De kritische behandeling van de *Elementen* zal dan vanzelf verder voeren. Het parallelenpostulaat geeft aanleiding om over de niet-Euclidische meetkunde te spreken, waarvan de kennis voor den meetkundeleeraar al even onmisbaar mag heeten als die van de Euclidische zelf. Ik neem aan, dat de leider van het didactische college hierbij zal kunnen aanknoopen bij de algemeene begrippen en inzichten, die op de colleges van den hoogleeraar in meetkunde zullen zijn aangebracht, dat zijn hoorders dus in het bijzonder het algemeene begrip van een niet-Euclidische meetkunde bezitten. Zijn taak zal het dan zijn, het hierdoor gevormde kader op te vullen met de werkelijke kennis van den inhoud dier meetkunden, zooals die verkregen kan worden met behulp van de elementair-geometrische methoden. Want daarop komt het voor den a.s. leeraar vooral aan; hij moet hebben leeren overwegen, wat er van de verschillende stellingen van de Euclidische Meetkunde al dan niet overblijft, als men een of meer van hare axiomata laat vallen of door andere vervangt. Dit zal de soepelheid van zijn meetkundig denken bevorderen en zijn inzicht in den bouw van de Euclidische Meetkunde verdiepen.

Het zou mij te ver voeren, om op deze wijze een volledige schets te geven van de onderwerpen, die naar aanleiding van de studie van de *Elementen* ter sprake zouden kunnen worden gebracht. Ik noem dus verder zonder eenige aanspraak op volledigheid nog enkele losse punten. Men heeft dan ten eerste de straks reeds even vermelde uitbreidingen van het getalbegrip, waarbij speciaal voor de meetkunde nog de vraag optreedt naar de mogelijke wijzen van behandeling van het begrip verhouding van onderling onmeetbare grootheden, waarbij immers het irrationaliteitsverschijnsel voor het eerst

voorkomt. De methodologische bespreking daarvan zal natuurlijk onwillekeurig ook tot methodische beschouwingen aanleiding kunnen geven, namelijk tot overweging van de vraag, welk standpunt men in het onderwijs tegenover het irrationaliteitsverschijnsel in zal moeten nemen. Ter wille van de overzichtelijkheid laat ik dergelijke associaties echter voorloopig nog rusten. Een volgend onderwerp, dat ook weer in nauw verband met de methodiek te brengen is, kan bestaan in een behandeling van de begrippen oppervlak en inhoud en van de oneindige processen, die bij de bepaling van oppervlakken en inhouden kunnen optreden. Weer andere stof wordt geleverd door de klassieke, met passer en lineaal onoplosbare problemen, die immers reeds op zeer elementair standpunt kunnen worden gesteld en waarvan zeker twee, namelijk de trisectie van den hoek en de rectificatie van den cirkel in het onderwijs vroeg of laat onvermijdelijk ter sprake komen. Men zal van den beginnenden leeraar mogen eischen, dat hij met dergelijke kwesties, in het bijzonder met de onmogelijkheidsbewijzen voor de bedoelde constructies, volkomen vertrouwd is en dat hij, wanneer hij vertelt, dat er bewezen is, dat de rectificatie van den cirkel met passer en lineaal alleen niet uitvoerbaar is, met die mededeeling niet zijn geheele kennis van het onderwerp uitput. Afgezien van de onmogelijkheidsbewijzen zullen dan de klassieke problemen en de met hen verwante nog kunnen voeren tot een bespreking van de oplossingen, die zij toelaten, wanneer men een uitbreiding van het aantal constructie-postulaten toestaat, waarbij men dan in het algemeen zou kunnen spreken over de terugvoerbaarheid van problemen van verschillenden graad op bepaalde constructiemiddelen.

Ik wil deze opsomming niet voortzetten; het zal immers wel duidelijk zijn, hoe die voortzetting zou moeten geschieden. Men zou kunnen zeggen: sla een willekeurig planimetrie- of stereometrieboek open en daal af in de diepten, die achter elke stelling liggen en ge vindt overal stof voor een college in de kennis van de elementaire meetkunde. En waarlijk niet alleen op historisch terrein: de moderne ontwikkeling van de axiomatica heeft o.m. een vroeger onvermoede verdieping en verbreeding van de axiomatische fundeering van de Euclidische

Meetkunde ten gevolge gehad. Ook met deze zal de a.s. leeraar ter dege kennis moeten hebben gemaakt, omdat eerst zij het volle licht heeft doen schijnen over schijnbaar zeer elementaire vragen. De leeraar moet zulke dingen weten, niet met de bedoeling - dit wordt telkens weer misverstaan -, dat hij zal trachten, de resultaten dier moderne strenge onderzoekingen zonder meer in het onderwijs in te voeren, maar eenvoudig uit de overweging, dat hij, wil zijn onderwijs werkelijk de gewenschte suggestieve werking uitoefenen, zelf in volkomen vorm moet weten, wat hij, in noodgedwongen aanpassing aan leeftijd en bevattingsvermogen van zijn leerlingen, in onvolkomen vorm doceert.

Wat ik tot dusver over meetkunde zeide, is, mutatis mutandis, maar met geen andere dan quantitatieve verschillen toe te passen op de andere gebieden der elementaire wiskunde. De pas afgestudeerde doctorandus zal in den regel onvoldoende vertrouwd zijn met den inhoud en de techniek der te onderwijzen vakken; dit kan hem en zijn leerlingen in de moeilijke eerste tijden van zijn loopbaan veel kwaad doen; men moest niets nalaten, wat kan strekken, om de kans hierop te verminderen.

Uit de boven gegeven schets van wat een college over didactiek op het gebied van de kennis van het te doceeren vak zou kunnen geven, zal wel reeds duidelijk geworden zijn, dat ik bij de opleiding van den leeraar een vrij groote plaats zou ingeruimd zou willen zien aan de beoefening van de wetenschapsgeschiedenis. Het is wellicht gewenscht, op dit punt nog eenigszins dieper in te gaan. Nog vrij algemeen heerscht namelijk de opvatting, dat de bestudeering van de geschiedenis van de wis- en natuurkundige wetenschappen weliswaar zeer de moeite loont van hen, wier belangstelling toevallig deze richting uitgaat, maar dat het onzinnig zou zijn, van iederen wis- en natuurkundige, die leeraar wil worden, een zekere mate van historische ontwikkeling te eischen. En toch zou ik juist dien eisch gesteld willen zien, en wel speciaal om den gunstigen didactischen invloed, dien ik van de vervulling daarvan verwacht.

Het nut van historische ontwikkeling van den leeraar is op het gebied van de wiskunde niet zoo gemakkelijk aan te

toonen als dat het geval is bij vakken als natuurkunde en kosmographie. Daar toch houdt men zich niet alleen bezig met tot historie geworden phasen der wetenschap, maar men doet dit in vele gevallen op een wijze, die niet principieel afwijkt van den historisch gevolgden gedachtengang. Dit voortdurende contact met het verleden alleen zou reeds voldoende zijn om den eisch te motiveeren, dat de leeraar dat verleden dan ook behoort te kennen, opdat de groote historische namen voor hem meer zullen zijn dan klanken, die dienen om wetten en formules te benoemen. Het inzicht echter, dat er in vele gevallen geen meer natuurlijke didactische weg bestaat dan die de wetenschap in haar historische ontwikkeling eens ging, leidt er dan vanzelf toe, dat men zich ook in den gedachtengang van voorbijgegane perioden verdiept.

Bij de wiskunde ligt de zaak niet zoo eenvoudig. Het is daar zelden bepaald noodig, historische namen te noemen en heel vaak zou het didactisch ongewenscht zijn, den historischen ontwikkelingsgang als doceermethode te kiezen. Toch is ook voor den wiskundeleeraar kennis van de geschiedenis van zijn vak om verschillende redenen gewenscht; ik noem er drie: de bestudeering van vroegere phasen van later geperfectioneerde en gemakkelijker begrijpbaar gemaakte reken- en redeneerwijzen bevordert niet alleen de waardeering voor het daarin ontplooide mathematische vernuft, maar verheldert ook menigmaal het inzicht in processen, die dank zij de moderne wiskundige techniek wel eens wat al te machinaal dreigen te verloopen; kennismaking met perioden der wiskunde, waarin, wat tegenwoordig elementair heet, tot de hoogste en moeilijkste onderwerpen van het vak hoorde, verhoogt het besef van de cultuurhistorische beteekenis van een stof, die in jarenlang voortgezette schoolsche behandeling gevaar loopt, triviaal te gaan worden; ondervinding van de langdurige worstelingen, die het wiskundig denken vaak heeft moeten doormaken om tot inzichten te geraken, die ons vanzelfsprekend lijken of om begripsuitbreidingen te volbrengen, die later voor de hand schenen te liggen, zal den leeraar in staat stellen, beter de moeilijkheden te begrijpen, die zijn leerlingen met het verwerven van dezelfde inzichten en het tot stand brengen van dezelfde uitbreidingen hebben. Het zal voor

wiskundig ontwikkelden niet moeilijk zijn, de geldigheid van al deze drie motieven door voorbeelden te staven.

Ik ben met de laatst gemaakte opmerking, waarin niet alleen de leeraar en zijn vak, maar ook de leerlingen voorkomen, reeds overgetreden op het tweede der drie stofgebieden, waarin ik de didactiek verdeelde, de studie van de vraag namelijk, hoe de docent de leerlingen, waarvoor hij komt te staan, in het door hem zelf bestudeerde vak zal onderrichten. Wanneer we nu willen nagaan, wat een didactisch college in deze zal kunnen doen, dan kan ten eerste worden gewezen op het zeer omvangrijke studiemateriaal, dat op het gebied van de methodiek van de wis- en natuurkunde reeds ter beschikking staat. Er bestaat immers, vooral in Duitschland, een tamelijk uitgebreide, door tijdschriften voortdurend aangevulde literatuur over dit onderwerp, die hier te lande weliswaar door vele in functie zijnde leeraren met belangstelling wordt gevolgd, maar waarmee ongetwijfeld de meesten pas kennis zullen hebben gemaakt, toen zij zelf leemten voelden in hun didactisch vermogen en daardoor behoefte kregen aan voorlichting. Dat moest niet zoo zijn. Iemand, die leeraar wordt, behoorde evengoed georiënteerd te zijn in de didactische literatuur van zijn vak, als hij het is in de wetenschappelijke. Hiermee is reeds een eerste onderwerp voor het college methodiek aangegeven. Er zijn nog verschillende andere, waaruit ik een greep doe.

In de eerste plaats zal het niet kunnen blijven bij oriënteering in de werken, waaruit men de methodiek zou kunnen leeren. Er zijn tal van actueele vragen, die de leeraren in wisen natuurkunde in hun onderlinge gedachtenwisselingen bezig houden en waarmede dus ook de a.s. leeraar in deze vakken wel op de hoogte mag worden gebracht. Ik noem als voorbeelden in de eerste plaats heel algemeene kwesties: zal men bij het beginonderwijs in meetkunde de traditioneele methode blijven volgen, die de meeste leerboeken nog huldigen; zal men trachten het onderwijs van den aanvang af te laten beïnvloeden door de resultaten van de moderne axiomatica; of zal men beginnen met de ontwikkeling van het ruimtelijk voorstellingsvermogen, om zoodoende eerst de belangstelling te wekken voor de problemen, die bij de studie van de ruimte

rijzen en tevens de oplossing van die problemen voor te bereiden? Zal men in het wiskunde-onderwijs de beginselen van de differentiaal- en integraalrekening invoeren? Zoo ja, zal men dit zuiver wiskundig doen of in nauw verband met mechanica en natuurkunde? Hoe kan men de invoering in de lagere klassen voorbereiden door een meer consequente toepassing van het functiebegrip en van de meetkundige voorstelling van functioneele relaties?

Zulke vragen zouden behandeld kunnen worden; ze zouden dan vanzelf leiden tot overweging van de methoden, die men bij het volgen van voorgestelde nieuwe wegen zou moeten toepassen en daardoor zou het ook eerst mogelijk worden, principieele wijzigingen in het onderwijs met vrucht in te voeren. Het mag namelijk wel eens duidelijk worden uitgesproken, dat dit onder de tegenwoordige omstandigheden altijd een min of meer hachelijke onderneming zal blijven. Iedere poging, om nieuwe wegen in te slaan, wordt niet zoozeer belemmerd door de bezwaren van de principieele tegenstanders dan wel door het inderdaad tot voorzichtigheid manende inzicht, dat een groot deel van de Nederlandsche leeraren didactisch niet voldoende geoefend en geïnteresseerd zijn, om nieuwe methoden maar dadelijk met vrucht te kunnen toepassen.

Naast de meer algemeene methodische vragen zou men nog tal van andere meer bijzondere kunnen noemen, waarvan een wetenschappelijke behandeling met a.s. leeraren gewenscht zou zijn. Ik noem weer enkele voorbeelden: hoe zal men te werk gaan bij de opvolgende uitbreidingen van het getalbegrip? welk gebruik zal men maken van het woord oneindig? hoe zal men handelen met het begrip limiet? welke plaats zal men in de trigonometrie toekennen aan het systematisch gebruik van opzettelijk verzamelde formules? hoe zal men in de beschrijvende meetkunde het vaak bedreigde evenwicht tusschen voorstelling en redeneering bewaren? Dan het verband tusschen de verschillende vakken, een punt, waaraan in ons onderwijs nog zoo bitter weinig aandacht wordt geschonken; wat kan het natuurkunde-onderwijs van de wiskunde verlangen? en omgekeerd: hoe kan de wiskundige profiteeren van ervaringen, in de physica opgedaan? welke

stereometrische en physische kennis is er noodig voor het onderwijs in de kosmographie? wat verwacht de natuurkunde van de mechanica en op welk tijdstip? Het zal duidelijk zijn, dat hier slechts enkele grepen worden gedaan uit een rijk materiaal; ze zullen echter wellicht toereikend zijn, de bedoeling te verduidelijken.

Het onderwijs in methodiek zal echter nog meer moeten doen. Het zal er naar moeten streven, den a.s. docent te gewennen aan het geestelijk peil en het bevattingsvermogen van zijn toekomstige leerlingen. Het is een bekend feit, dat jonge universitair gevormde docenten in het begin niet zelden groote moeite met die aanpassing hebben, wat zich openbaart in een te snel tempo van het onderwijs en in een teveel over de hoofden heen praten. Dit bezwaar wordt vooral gevoeld in vakken als wis- en natuurkunde; het is namelijk in zeker opzicht een nadeel voor de leeraren in deze vakken, dat zij in het algemeen zelf in hun schooltijd weinig last zullen hebben gehad van de inderdaad groote moeilijkheden, die de groote meerderheid van de leerlingen erin ondervindt. Dat bemoeilijkt hun vaak de verplaatsing in den gedachtengang van die meerderheid; het belet hen, voldoende rekening te houden met het zeer langzame tempo, waarin de nieuwe begrippen worden opgenomen en de nieuwe methoden worden eigen gemaakt. Het is van het hoogste belang, dat de jonge leeraar op dit alles terdege is voorbereid; anders loopt hij kans eerst in verbazing, daarna in wanhoop te vervallen, zijn aandacht te concentreeren op enkele goede leerlingen en de rest voor ongeloofelijk dom te houden, terwijl ze toch alleen maar de algemeen menschelijke zwakheden tegenover de abstracties van de wiskunde vertoonen. Ik zou daarom den docent in didactiek graag een bijzondere aandacht willen zien besteden aan de door hem zelf opgedane ervaring aangaande het peil van den gemiddelden leerling, aan de eenvoudige oefeningen, die de kennismaking met een nieuw gebied kunnen vergemakkelijken, aan de traditioneele fouten, die in de verschillende gebieden van het vak jaar in jaar uit altijd weer worden gemaakt en aan de wijze, waarop deze kunnen worden uitgeroeid. Waarom zal iedere leeraar eigenlijk telkens weer met verbazing moeten ervaren, dat de meerderheid van de leerlingen van nature

overtuigd is, dat de zijden van een driehoek evenredig zijn met de overstaande hoeken en dat twee vlakken, die op hetzelfde vlak loodrecht staan, onderling evenwijdig zijn? Waarom zal men hem op deze en dergelijke eigenaardigheden niet eenigszins voorbereiden?

Men pleegt tegen deze verlangens de volgende tegenwerping te maken: de leeraar, die zijn werk begint met onjuiste voorstellingen aangaande peil en bevattingsvermogen van zijn leerlingen zal vanzelf wel merken, dat hij niet begrepen wordt en dat zijn onderwijs zonder resultaten blijft. Men mag aannemen (de tegenstanders van een leeraarsopleiding zijn met zulke aannamen steeds zeer gul), dat hij daarna zelf wel de wegen zal zoeken, om zijn fouten te verbeteren. Maar hoe, als hij eens niet of te langzaam beseft, waarom hij zoo weinig bereikt? En waarom zullen er eerst een aantal klassen de dupe worden van zijn gebrek aan ervaring? En hoe, wanneer zijn orde eens lijdt onder zijn onervarenheid? Want men houde altijd dit cardinale punt in het oog, dat het geven van M. en V.H. Onderwijs altijd een min of meer latente strijd om de macht beduidt en dat men een jong docent dien strijd niet moet laten beginnen, wanneer hij er niet in alle opzichten op is voorbereid. De leerlingen zijn nu eenmaal zijn natuurlijke vijanden en het is voor hem een levenskwestie, ze te overwinnen. Met geweld bereikt hij echter niets; de suggestie moet zijn sterkste wapen zijn; de weelde, om door schade en schande wijs te worden, kan hij zich niet veroorloven. Hij moet onmiddellijk blijk geven, de leerstof te beheerschen, de methoden voor haar uiteenzetting te kennen en de moeilijkheden van de leerlingen te begrijpen.

Als een volgend onderwerp, dat op de colleges voor methodiek aan de orde zal moeten komen, zou ik willen noemen de kritische behandeling van de leerboeken, die voor het betrokken vak op de scholen in gebruik zijn. Men zal daarbij van den leider natuurlijk een voldoende mate van objectiviteit moeten eischen, om principieel van elkaar afwijkende standpunten, die door verschillende schrijvers worden ingenomen, tot hun recht te laten komen; tevens echter zal men moeten hopen, dat hij kritisch genoeg zal zijn, om een fout een fout te noemen en dat hij er op die manier toe zal kunnen mede-

werken, om het onderwijs te bevrijden van de vele verouderde en onjuiste zegswijzen, ontoereikende bewijzen en slecht geformuleerde begrippen, die zich daarin nog steeds handhaven.

De hier gegeven op omming beperkt zich tot voorbeelden en is dus noodzakelijk onvolledig; één onderwerp zou ik echter nog willen noemen, waarvan de behandeling voor a.s. leeraren in wiskunde wel zeer gewenscht lijkt. De positie van de wiskunde in het gymnasiaal en middelbaar onderwijs wordt in de laatste jaren onderworpen aan een steeds fellere kritiek zoowel van de zijde der buitenstaanders als vanuit het kamp der wiskundigen zelf. De vroegere vaak ongegronde stemming van zelfverzekerdheid onder wiskundeleeraren heeft daardoor bij menigeen plaats gemaakt voor een niet zelden even slecht gefundeerden ontmoedigenden twijfel in de waarde van zijn werk. Ik zou het wenschelijk vinden, indien a.s. leeraren op wetenschappelijke wijze werden ingelicht over al de vragen, die het wiskunde-onderwijs doet rijzen: welk doel vervolgt het? welke middelen past het toe, om dat doel te bereiken? bestaat er een redelijke verhouding tusschen den besteden tijd en de aangewende energie eenerzijds en het bereikte nuttig effecht anderzijds? zoo neen, is die verhouding door wijziging van doel of middel te verbeteren? Het zou ongetwijfeld zeer van de persoonlijkheid van den leider van het didactisch college afhangen, welke antwoorden op deze vragen zouden worden gegeven; de een zou misschien verdedigen, de ander bitter aanklagen. Maar dat doet er niet veel toe; hoofdzaak is, dat men over dergelijke dingen heeft leeren nadenken; bodemloos enthousiasme is even weinig waard als ongegronde minachting.

En nu, na deze onvolledige opsomming van wenschelijkheden en mogelijkheden, die evenmin een minimum- als een maximumprogramma wil zijn, maar waarvan het slechts de bedoeling was, een richting te wijzen, waarin zich het hooger onderwijs in didactiek zou kunnen ontwikkelen, zou ik de vraag willen herhalen, die aanleiding was, om haar te geven: is de didactiek van de wiskunde een vak van voldoende inhoud en voldoend wetenschappelijk peil, om haar te kunnen toelaten als bijvak op een doctoraal-examen? En zal de leeraar voor

zijn werk op school practisch iets hebben aan wat hij op die colleges heeft geleerd?

Ik ben dan vooreerst ten zeerste overtuigd, dat niemand de eerste vraag ontkennend zal willen beantwoorden. Gesteld, dat men eens ernst maakte met den eisch van kennis der Euclidische meetkunde in haar historische ontwikkeling en haar moderne voltooiïng, zou dan de didactiek niet reeds alleen daardoor menig thans toegelaten bijvak in wetenschappelijke waarde evenaren, zoo niet overtreffen? En wat de tweede vraag betreft: is het niet waarschijnlijk, dat de doctorandus, die op de geschetste wijze zou zijn voorbereid, van den aanvang af heel anders tegenover zijn leerlingen zou kunnen staan, met veel meer, althans meer gemotiveerd zelfvertrouwen en met een grootere kans, van het begin af met zijn onderwijs iets van werkelijke waarde te bereiken dan het meerendeel van de thans fungeerende docenten bij ernstige zelfkritiek zal moeten erkennen, in den eersten tijd te hebben kunnen doen.

Waarbij men dan nog bedenken moet, dat het derde deel van de didactische opleiding, de practische oefening, nog niet eens ter sprake is gebracht. Deze oefeningen zullen uit den aard der zaak nauwer samenhangen met de theoretische methodiek, dan in de boven gegeven, ter wille van de overzichtelijkheid in drieën gesplitste uiteenzetting het geval was. Op de methodische colleges zullen de onderwerpen uit de lessen, die de a.s. docent zal bijwonen, eerst behandeld zijn en omgekeerd zullen deze lessen weer aanleiding kunnen geven tot methodische besprekingen. Het is verder de bedoeling, dat de candidaat geoefend zal worden in het opmaken van een schema voor een les, dat hij deel zal nemen aan de voorbereiding daarvan, dat hij proefwerken zal ontwerpen en mede zal corrigeeren. Door het bijwonen van lessen en het geregeld verkeeren op een school zal hij de practische organisatie en den omgang met de leerlingen leeren kennen. Op den duur zal hij ook zelf lessen moeten geven, zooveel mogelijk onder toezicht van den lector, en de wijze, waarop hij zich daarbij gedraagt, zal weer aanleiding kunnen zijn tot verschillende opmerkingen van de zijde van zijn mentor. Ik zie er van af, hierover in finesses te treden. Er zijn tal van dingen, die een

leeraar voor een klasse bepaald moet nalaten en tal van andere, die hij bepaald moet doen, maar men plaatst die dingen in een verkeerd daglicht, als men ze al te uitdrukkelijk gaat opsommen; het zijn, objectief beschouwd, kleinigheden, elk op zich zelf onbeduidend, maar alle te samen wellicht van ontzaglijk belang.

Ik zal hierover dus zwijgen en me beperken tot het uitspreken van de stelling, dat ervaring, in ongevaarlijke omstandigheden opgedaan, vereenigd met goede raadgevingen van een ervaren oudere, den jongen docent in staat zal stellen, heel wat fouten te vermijden, die hij anders zeer waarschijnlijk zou maken.

Liever dan hierover verder te spreken, wil ik nog enkele woorden zeggen over de mogelijkheid van een regeling van de opleiding van hen, die onderwijsbevoegdheid verwerven op grond van een middelbare acte of van een ingenieursdiploma.

Het is wel duidelijk, dat wanneer eenmaal het universitaire onderwijs in den door de commissie gewenschten zin zal zijn hervormd, de twee genoemde categorieën van bevoegdheden ook niet zonder wijziging gehandhaafd zullen kunnen worden. Men zal dus b.v. het examen KV moeten uitbreiden met de eischen, die op het doctoraalexamen wiskunde in didactiek worden gesteld, terwijl de Technische Hoogeschool, indien zij er prijs op stelt, zelf onderwijsbevoegdheid te blijven verleenen, zal moeten streven naar een outillage op het gebied der didactiek, die gelijk staat met die van de universiteiten. Geschiedt dit niet, dan zou aan ingenieurs slechts onderwijsbevoegdheid moeten worden verleend na het afleggen van een staats-examen voor een speciaal daartoe ingestelde commissie.

Het bovenstaande zal wellicht voldoende zijn, om een indruk te geven van de plannen van de commissie-Sijmons in het algemeen en van de wijze hunner verwezenlijking op het gebied van de wiskunde in het bijzonder. Met het uitbrengen van dit rapport hebben de vertegenwoordigers van het Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs het hunne gedaan, om het moeilijke probleem der leeraarsopleiding tot oplossing te brengen. Er

zal thans dienen te worden afgewacht, of de regeering zal volharden in de afwijzende houding, die zij tot dusver tegenover het streven, om langs dezen weg den bloei van het Nederlandsche Onderwijs te bevorderen, heeft ingenomen.

Oisterwijk
E.J. DIJKSTERHUIS

De theorie van het liberale socialisme

Met het liberale socialisme of, hoort men dit liever, met het sociale liberalisme, wordt de leer eener samenleving aangeduid, waarin als gevolg van de persoonlijke vrijheid, om over eigen arbeidskracht ten eigen bate naar eigen keus te beschikken, het arbeidslooze inkomen als klasseverschijnsel verdwenen is, of, positief uitgedrukt, waarin aan een ieder het volle loon van zijn arbeid, de volle waarde van zijn arbeidsproduct toevalt, waarin dus gemiddeld en op den duur geen ander inkomen dan uit arbeid bestaanbaar is.

Het is het liberale *socialisme*, want het is een samenleving van socii, van vrijen en gelijken, waarin aan allen gelijkelijk gelegenheid wordt geboden tot ontwikkeling hunner persoonlijkheid, en aller inkomen gemiddeld en op den duur in rechte reden tot eigen energie en bekwaamheid staat. Het is het sociale *liberalisme*, want deze samenleving wordt verwerkelijkt en in stand gehouden door de volledige toepassing van het beginsel der vrije mededinging. Het is de waarlijk vrije, niet door eenig monopolie van beteekenis belemmerde concurrentie der leden onderling, die dezen toestand van maatschappelijk evenwicht, deze harmonie aller belangen, uitwerkt.

In den grond der zaak is dit het beeld van een toestand, die door alle partijen van den vooruitgang, door allen, die geen vrede hebben met de bestaande klassescheiding in onze samenleving, wordt gewenscht en het verschil tusschen de liberaal-socialisten en die anderen (democraten, sociaal-democraten en communisten) is dan ook in werkelijkheid niet zoozeer gelegen in het doel, dat zij zich stellen, als wel in de

middelen, waardoor zij meenen, dat dit moet worden bereikt. Elke praktijk heeft haar theorie. Kan gene niet zonder deze, om haar achterna te rechtvaardigen, op haar beurt is de theorie van het grootste belang om richting te geven aan de praktijk. 'Nichts ist so praktisch wie die Theorie', is een woord van Franz Oppenheimer, de theoreticus bij uitnemendheid van het liberale socialisme.

Evenwel, wij leven in een tijd van teleurgesteldheid en van ontgoocheling. Een tijd, die aan de theroie niet goedgezind is, een tijd, waarin het échec van het liberalisme, door dat van het socialisme, ik bedoel der sociaal-democratie, en van het communisme is gevolgd.

Voor den oppervlakkigen mensch is de tijd gunstig, om, met een schijn van recht, zich aan de doorgronding, het theoretisch begrijpen, der maatschappelijke verhoudingen te onttrekken, om de theorie te verwaarloozen en te verachten. Immers, werd het niet duidelijk, dat de geschiedenis haar loop vervolgt op een geheel andere wijze, dan dit volgens de theorie van liberaal, socialist en communist gebeuren moest? En toch, juist te midden van de teleurstelling en de verwarring wordt in den waren mensch de behoefte geboren aan de doorschouwing en doordenking der werkelijkheid, aan de leer, die hij als spiegelbeeld van het ware kan voorhouden aan de werkelijkheid en hem, te midden der verwarring, tot gids voor woord en daad dienen kan.

De z.g. klassieke school in de economie, waarvan Adam Smith de vader, François Quesnay de grootvader kan worden genoemd, de school, eensdeels uit reactie tegen de feodaliteit, anderdeels uit die tegen het mercantilisme geboren, *geloofde* in de heilbrengende macht van de vrijheid. Niet ten onrechte heet zij de liberale school. Haar leer was eenvoudig. Zij was die van het natuurrecht (niet in juridischen, doch in economischen en politieken zin). Zij eischte het gelijke recht voor een ieder, op volledige vrijheid bij de keus en de uitoefening van zijn beroep, voor zoover dezelfde vrijheid van den ander daardoor niet werd verkort. Zij betoogde, dat naar mate de voorrechten wegvielen, de krachten der gemeenschap te beter in concurrentie zouden samenwerken tot ontplooiing en ont-

wikkeling der maatschappij, dat de onbelemmerde wedloop der enkelingen om de grootste welvaart, voorwaarde voor den bloei van het leven des geheels heeten moest. Gegeven, zeiden zij, dat alle leden in gelijke rechtsverhouding worden geplaatst en er geen andere dan op natuurlijken aanleg en bekwaamheid gebaseerde verschillen tusschen de leden eener samenleving bestaan, dan zal er een harmonie aller belangen intreden, omdat op de vrije markt een ieder de vruchten (de waarde der vruchten) van eigen arbeid inoogsten zal. Door het middel van de persoonlijke vrijheid zou de maatschappelijke rechtvaardigheid het best worden verwerkelijkt.

'Ein Paradies der Gerechtigkeit und der Freiheit', schrijft Dietzel, 'des Glücks und des Reichtums aller wie Morus es ausmalt, erfüllt auch die Träume des jungen Liberalismus; die Ungerechtigkeit, die durch Staatliche Gunst oder historisch überkommene Lebensformen bewirkte Ungleichheit, soll verschwinden. Weg mit den Privilegien, welche die einen bevorteilen, die anderen schädigen, her mit dem Recht der Arbeit, die auf eigenen Füssen steht und schafft aus eigener Kraft. Weg mit den Steuern, welche die misera contribuens plebs schwer bedrücken; her mit den "impôts justement répartis". Dies sind die grossen Ziele der edelsten Geister gewesen, welche im 18. Jahrhundert das Programm des laisser faire begründeten'.

Dit Liberalisme bond den strijd aan tegen alle voorrechten, die even zoo vele belemmeringen waren voor de volle ontwikkeling van een wedloop, die tot een steeds grooter algemeene welvaart, door voortgaande arbeidsverdeeling en -vereeniging voeren moest.

Men weet, dat de voorrechten en privilegiën, waartegen de strijd ging, *werden* afgeschaft; dat er gelijkheid voor de wet, dat er opheffing van belasting-vrijheid van bevoorrechte standen plaats vond; dat er afschaffing van allerlei tollen, rechten en monopoliën werd verkregen; dat handel en bedrijf vrij werden gemaakt van vele boeien; doch men weet ook, dat de verwachte en vurig verlangde harmonie aller belangen niet werkelijkheid werd.

'Freilich', schrijft Franz Oppenheimer, 'der Gewinn des Kapitaleigentümers und die Grundrente des Grundeigen-

tümers waren beide ins Unermessliche gestiegen, und so war in der Tat die Prophezeihung des Liberalismus glänzend bestätigt worden, dass die Wirtschaft des freien Wettbewerbes gewaltige Quellen des Reichtums neu zum Sprudeln bringen werde. Aber die dritte Art des Einkommens, der Lohn, war augenscheinlich eher gesunken als gestiegen. Die Masse des Volkes litt unendlich: der Sozialismus trennte sich immer entschiedener von dem Liberalismus und forderte immer lauter und drohender dass nunmehr grundstürzende *wirtschaftliche* Reformen das Werk der Menschheitserlösung vollenden sollten, das die *politischen* nur erst eingeleitet hätten.

Das individuelle Grund- und Kapitaleigentum sollte fallen, alle Produktionsmittel in das Eigentum der Gesamtheit übergehen'.

Wat was de oorzaak van dit échec der liberale beginselen, van dit uitblijven van dien toestand van algemeene welvaart, die toch met logischen dwang uit het beginsel der vrije concurrentie scheen afgeleid; van deze krenkende teleurstelling, die het optimisme van een Adam Smith in het pessimisme van het bourgeois-liberalisme omslaan deed?

Psychologisch gesproken kon het niet uitblijven, dat er denkers opstonden, die de verklaring zochten van dit niet intreden van de harmonische ontwikkeling der samenleving, die als natuurlijk gevolg van het vrije spel der vrij gemaakte krachten was tegemoet gezien. En tevens was het te verwachten, dat deze mannen èn bij Smith aansluiten èn tegelijkertijd van hem afwijken zouden.

De aansluiting bestond daarin, dat ook zij een natuurlijke ontwikkeling erkenden, doch terwijl volgens de Physiocraten en Smith deze de algemeene harmonische welvaart brengen zou, en iedere storing aan de willekeur en het geweld der menschen moest worden toegeschreven, poogden zij, die na Smith kwamen, in het licht te stellen, dat juist in de natuur de beginselen aanwezig waren, die beletten, dat de verwachte toestand van evenwicht zich, op de wijze als dit door hun voorgangers was gedacht, zou verwerkelijken. De natuur zelve, zeiden zij, was prima causa van deze toestanden van armoede der velen naast en te midden der welvaart van weinigen. Het

zijn de twee welbekende namen van David Ricardo en Robert Malthus, die hier als vaders van het bourgeois-liberalisme kunnen worden genoemd, de mannen, die, -terwijl zij bewust als ernstige zoekers de verklaring zochten van de schrijnende tegenstellingen, welke in stede van de schoone eenheid, meer en meer aan den dag traden -, onbewust als verdedigende vertegenwoordigers van de klasse der welgestelden en bevoorrechten der samenleving handelden. Zou het opkomend socialisme, - dat van de *monopolies* van het grond- en kapitaalbezit sprak en, uit naam van datzelfde natuurrecht, waarvan Smith uitging, opheffing van de voorrechtposities der bezitters eischte, - worden weerlegd, zou de bestaande toestand worden gerechtvaardigd voor het bewustzijn van de overheerschende klasse, dan moest worden aangetoond, dat de ellende der massa eenerzijds, de rijkdom van weinigen anderzijds, in de lijn der natuurlijke ontwikkeling lagen. Het succes, dat Ricardo met zijn grondrentetheorie, Malthus met zijn bevolkingsleer in de burgerlijke wereld hadden is het bewijs, dat hun theorieën te juister tijd kwamen; dat zij een welkomen steun verleenden aan de klasse, die bij de bestaande verhoudingen was gebaat en die, door de opkomende socialistische agitatie in het nauw gedreven, maar al te gaarne leerstellingen toejuichte, die aan de natuur en de natuurlijke roekeloosheid der massa de ellende van deze toeschreven en weder aan de natuur, nu in vereeniging met persoonlijken ijver en voorzichtigheid, het welvaren der bevoorrechten weet.

Ricardo ontwikkelde in zijn ‘Principles of political Economy’ zijne rentetheorie, volgens welke noodzakelijkerwijs in een zich ontwikkelende maatschappij een steeds stijgend inkomen zonder arbeid door een klasse van grondeigenaren moest worden genoten; een inkomen, dat zelfs sterker toenam dan de arbeid die, bij een stijgende bevolking, moest worden verricht, om aan den bodem het noodige tot onderhoud des levens te ontwoekeren. Immers de grondrente ontstaat uit de betrekkelijke zeldzaamheid van goeden grond en de daarmede gegeven noodzakelijkheid om, bij toenemende bevolking, grond van geringer hoedanigheid in gebruik te nemen, tengevolge waarvan er steeds grooter opbrengst-verschillen ontstaan, die met steeds stijgende ruilwaarden aan de eigenaars

der betere gronden om niet toevallen. Evenwel wordt daardoor niemand onrecht aangedaan, aangezien het landbouwproduct gemiddeld en op den duur op zijn natuurlijken prijs staat en deze prijs, evenals die van ieder ander goed, wordt bepaald door den arbeid, die moet worden besteed aan dat deel van het product, dat moet worden voortgebracht om nog aan de laatste vraag te voldoen, m.a.w. dat deel, dat onder de ongunstigste omstandigheden voor de markt wordt geproduceerd en dus de hoogste arbeidswaarde heeft.

En Malthus schreef zijn 'An Essay on the Principle of Population', om in het licht te stellen, dat op iederen trap van ontwikkeling der menschelijke samenleving de natuurwet werkzaam is, die er toe leidt, dat de massa steeds tegen de grenzen van haar bestaan aandringt; dat iedere nieuwe vermeerdering der bestaansmogelijkheden wordt gevolgd en achterhaald door een bevolkingstoeneming; dat er een streven in de massa werkzaam is, om sterker te vermeerderen dan de middelen van onderhoud kunnen toenemen en dat voor zoover de mensch niet de stem der rede gehoor verleenen wil, de natuur door honger, ziekte, misdaad en oorlog het verbroken evenwicht steeds weer tracht te herstellen.

Deze in hun wezen pessimistische theoriën, die Carlyle aan de economie den naam van 'The dismal Science' deden geven, hebben tientallen van jaren, ja tot op onzen tijd, de economische wetenschap beheerscht, doch het ligt in de rede, dat zij niet vermochten, het gekrenkte rechtsgevoel tot zwijgen te brengen der massa, die vragen bleef naar de oplossing van dat raadsel, door Henry George treffend gekarakteriseerd, toen hij schreef: 'Ik ben van meening, dat hetgeen wij stoffelijken vooruitgang noemen in geen enkel opzicht strekt om den toestand der laagste klasse te verbeteren, waar het geldt de onmisbare bestanddeelen van een gezond en gelukkig menschenleven. Ja, ik ga verder en beweer, dat de stoffelijke vooruitgang op nog zwaarder verdrukking der laagste klasse uitloopt. De nieuwe krachten, hoe verheffend zij ook wezen mogen, werken nochtans niet, zooals men zoo lang heeft gehoopt en geloofd van beneden naar boven in het maatschappelijke gebouw, maar treffen dit op een punt, dat tusschen top

en grondslag ligt. Het is alsof een reusachtige wigge in de maatschappij werd gedreven, niet aan haar bodem, maar door haar midden. Zij, die boven het punt van scheiding zich bevinden, worden opgeheven, maar die er onder zijn, worden ineengeperst en verpletterd.... Deze vereeniging van armoede en vooruitgang is het groote raadsel van onzen tijd'.

Het is bekend, dat het verzet van de socialistische leiders en denkers, niet werd gebroken door den schijnbaar logischen bouw van het tegen hen opgerichte betoog. De woordvoerders van het socialisme uit het tijdvak tusschen de jaren 1830-1848, zegt Quack, waren tot het inzicht gekomen, dat de verdeeling van het maatschappelijk inkomen - zooals een op individualistische motieven werkende samenleving die kende - redelijken en zedelijken grondslag miste. Zij toonden aan, dat de wreede ongelijkheden in deze wereld *niet* het gevolg waren der natuur en van den menschelijken aard en aanleg, maar het resultaat uitmaakten van instellingen en wetten, die te veranderen waren. Zij maakten dus projecten, waarin die wetten werden gewijzigd. Zij hielden zich alle bezig met een vervorming der gevestigde orde en met een nieuwe indeeling der maatschappij. Zij bouwden dan op papier een nieuwe wereld-orde en maanden tot experimenten in die richting.

Doch tegen het jaar 1848, zoo vertelt hij verder, kwam er in het socialisme van het vaste land een andere factor. De arbeiders-zelven in de streken der groote industrie begonnen het voorbeeld te volgen, dat in Engeland het chartisme gegeven had en grepen in, dwars door de golving der tot nu toe gevolgde lijnen. Deze werklieden begonnen te twijfelen aan het idee der samenwerking van de verschillende standen. Aan veel teekenen werd het dien arbeiders duidelijk, dat de economisch hoogere kringen, waar zij zouden toegeven aan de wenschen der arbeiders, dit slechts deden, omdat zij gedwongen of bang waren geworden. Daarbij waren de concessies, waartoe de meer bevoorrechten besloten, zelden voldoende. Er kwam dus beweging in den kolossus van het volk. Hij had geslapen, doch hij wreef zich de oogen uit en balde reeds nu en dan de grove vuist. De misdeelden vingen aan zich te tellen en te zien, dat hun aantal groot genoeg was om ontzag aan de

anderen in te boezemen. Die ‘ellendigen der eeuw’ hielden zich nu niet veel op met de fantasmen en utopieën door socialistische droomers en talenten van vroeger bedacht; zij zouden zich liever zelven gaan voorbereiden, om aan ‘het verzet’ tegen de bestaande maatschappij te denken en te werken. Het idee van den *klassenstrijd* kwam onder de arbeiders op.’

Ik kan slechts aanstippen. Het socialisme uit den tijd van het nog jonge kapitalisme, dat door geniale droomers vertegenwoordigd was, begon, ouder en tot massabeweging geworden, behoefte te gevoelen aan mannen, die aan wat zij begeerden een door en voor het denken gerechtvaardigden grondslag en richting geven, zijn eischen voor het forum der wetenschap bepleiten en handhaven konden, die het socialisme, gelijk men heeft gezegd, van utopie tot wetenschap te verheffen wisten. Het is wel bekend, dat Karl Marx algemeen als de grootste der theoretici wordt erkend, die de poging waagde en naar velen meenen schitterend volvoerde.

Hij trad daarbij op als een modern man, die op de hoogte van zijn tijd stond. Dankbaar leerling van Hegel, voerde hij de dialectische ontwikkelingsgedachte in in zijn verklaring der economische verschijnselen, die hem daardoor tot historische categorieën werden. Het Kapitalisme verklaart hij dus, met Ferdinand Lassalle, tot historische d.i. voorbijgaande categorie. De productievorm beheerscht de ontwikkeling der maatschappij en voert haar door de diepste verarming en vernedering der massa heen tot een nieuwe, nu collectivistische samenleving, bij welker ontstaan het geweld een oogenblik als ‘Geburtshelferin’ optreden zal.

In tegenstelling met de theorieën van den ouden en den nieuwen tijd, die leerden, dat de verschillen van vermogen, en de daarmede samenhangende van inkomen, te danken waren aan de natuurlijke, vreedzame ontwikkeling eener samenleving van menschen, die allen in aanleg en bekwaamheid verschillend waren, en men daarin dus te doen had met een verschijnsel, dat altijd weer zich zou voordoen, daar er altijd nijveren en tragen, schranderen en dommen, voorspoedigen en tegenspoedigen zouden zijn, leerde hij, dat het niet een vreedzame ontwikkeling van zuiver economische krachten was geweest, die oorspronkelijk de klasse-verschillen

in het leven had geroepen; dat niet aan economische oorzaken, doch aan ‘ausserökonomische Gewalt’, niet aan het economische middel, doch aan het politieke de oorspronkelijke vorming van het kapitaal, de ophooping van de goederen in weinige handen, toe te schrijven was. ‘In der Tat’, zegt hij, ‘sind die Methoden der ursprünglichen Akkumulation alles andre, nur nicht idyllisch!’ Die ökonomische Struktur der kapitalistischen Gesellschaft ist hervorgegangen aus der ökonomischen Struktur der feudalen Gesellschaft. Die Auflösung dieser hat die Elemente jener freigesetzt. Diese Neubefreiten werden erst Verkäufer ihrer selbst, nachdem ihnen alle ihre Productionsmittel und alle durch die alten feudalen Einrichtungen gebotenen Garantien ihrer Existenz geraubt sind. Und die Geschichte dieser Expropriation ist in die Annalen der Menschheit eingeschrieben mit Zügen von Blut und Feuer’.

- Der Ausgangspunkt der Entwicklung, die sowohl den Lohnarbeiter wie den Kapitalisten erzeugt, war die Knechtschaft des Arbeiters. Der Fortgang bestand in einem Formwechsel dieser Knechtung, in der Verwandlung der feudalen in kapitalistische Exploitation. - Historisch epochemachend in der Geschichte der ursprünglichen Akkumulation sind alle Umwälzungen, die der sich bildenden Kapitalistenklasse als Hebel dienen, vor allem aber die Momente, worin grosse Menschenmassen plötzlich und gewaltsam von ihren Subsistenzmitteln losgerissen und als vogelfreie Proletarier auf den Arbeitsmarkt geschleudert wurden. *Die Expropriation der ländlichen Produzenten*, *der Bauern*, *von Grund und Boden*, *bildet die Grundlage des ganzen Prozesses*’.

Zoo werd oorspronkelijk de ‘vrije arbeider’ geschapen, de ééne voorwaarde voor een kapitalistische maatschappij. De andere voorwaarde, de beschikking over een vermogen, werd vervuld door berooving der bewoners der Koloniën, slavenjacht en slavenhandel, door roofoorlogen en belastingen.

Franz Oppenheimer zegt, dat hij ‘grundsätzlich’ aan de voorstelling van Marx niets van beteekenis heeft toe te voegen. Hij acht haar historisch volkomen onaanvechtbaar. Inderdaad is de kapitalistische volkshuishouding, - die zooals Marx zich uitdrukt, een ‘durch Sachen vermitteltes gesellschaft-

liches Verhältnis zwischen Personen', is - ontstaan op de wijze als door Marx met meesterhand werd geschilderd.

Volgens Marx - en dit is hetgeen speciaal marxistisch is en de kern van zijn geheel systeem - wordt nu, nadat deze kapitalistische klasseverhouding eenmaal op de aangegeven wijze is geschapen, zij verder automatisch, door inmanente ontwikkeling, telkens weder gereproduceerd. Wij denken hier aan zijn beroemde wet der kapitalistische accumulatie, die hij als volgt heeft geformuleerd:

'Je grösser der gesellschaftliche Reichtum, dasfunktionierende Kapital, Umfang und Energie seines Wachtums, also auch die absolute Grösse des Proletariats und die Productivkraft seiner Arbeitskraft, desto grösser die industrielle Reservearmee. Die disponible Arbeitskraft wird durch dieselben Ursachen entwickelt, wie die Expansivkraft des Kapitals. Die verhältnissmässige Grösse der industriellen Reservearmee wächst also mit den Potenzen des Reichtums. Je grösser aber diese Reservearmee im Verhältnis zur aktiven Arbeiterarmee, desto massenhafter die konsolidierte Ubervölkerung, deren Elend im umgekehrten Verhältnis zu ihrer Arbeitsqual steht. Je grösser endlich die Lazarusschichte der Arbeiterklasse und die industrielle Reservearmee, desto grösser der offizielle Pauperismus. *Dies ist das absolute*, *allgemeine Gesetz der kapitalistischen Akkumulation'*.

'Dieses Gesetz, zegt hij, schmiedet den Arbeiter fester an das Kapital, als den Prometheus die Keile des Hephästos an den Felsen. Es bedingt eine der Akkumulation von Kapital entsprechende Akkumulation von Elend. Die Akkumulation von Reichtum auf dem einen Pol ist zugleich Akkumalationvon Elend, Arbeitsqual, Sklaverei, Unwissenheit, Brutalisierung und moralischen Degration auf dem Gegenpol d.h. auf seiten der Klasse, die ihr eigenes Produkt als Kapital produzirt'.

Deze wet, zegt Oppenheimer, is de gewichtigste premisse voor de belangrijkste deelen van Marx' Maatschappijleer: de ineenstortingstheorie en de leer van den collectivistischen toekomststaat, alsmede van de uiterst gewichtige niet-volkshuishoudelijke leer der materialistische geschiedenisopvatting. Evenwel deugt de premisse niet, daar deze wet der kapitalistische accumulatie niet bestaat en daarmede vallen ook de op

haar steunende gevolgtrekkingen weg. Brengt men, zegt hij, de wet der kapitalistische accumulatie uit de wetenschappelijke terminologie in de volkstaal over, dan luidt zij: ‘de machine maakt den arbeider werkeloos’ en werpt hem op de arbeidsmarkt. Dit is echter niet waar: de industrie trekt den arbeider tot zich, verschaft hem werk, zuigt hem als het ware op. Verhoudingsgewijze neemt het aantal arbeiders in de industrie steeds sterker toe dan in den landbouw, neemt de stadsbevolking steeds meer ten koste van die van het land toe, terwijl, ware de bewering van Marx waar, het omgekeerde moest worden gezien. Oppenheimer toont dit o.a. in zijn ‘Das Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre’, uitvoerig en overtuigend aan. Doch als dit zoo is, dan komt de vraag opnieuw aan de orde, door welke oorzaak de arbeidsmarkt telkens wordt voorzien en overvoerd; van waar het komt, dat niettegenstaande dit opnemen door het industrieele kapitaal van de arbeiders, er toch telkens weer een ‘Reserve-armee freier Arbeiter’ aanwezig is. De beantwoording van deze vraag brengt ons in het hart van de leer van het liberale socialisme. Het antwoord is met één woord te geven. De stroom van ‘vrije’ arbeiders in den zin van Marx, t.w. vrij om over eigen persoon te beschikken, doch tevens vrij van het bezit van alle productiemiddelen, komt van het land, komt van de terreinen van het groot-grondeigendom. Het was deze waarneming, die Oppenheimer eenmaal schrijven deed: ‘die Soziale Frage ist nur vom Lande aus zu lösen’.

Langs welken gedachtengang de theorie tot deze uitkomst komt, zij het mij vergund in het volgende, zoo kort mij mogelijk is, uiteen te zetten.

Aansluitende bij het begin van deze verhandeling herinner ik er aan, dat het liberale socialisme uitgaat van de gedachte, dat in een samenleving, waarin geen monopolies werkzaam zijn en de persoonlijke vrijheid van allen gelijkelijk wordt erkend en beschermd, een samenleving, waarin, door middel van het vrije ruilverkeer, - d.i. de vrije concurrentie -, een ieder zijn gerechte loon ontvangt, gemiddeld en op den duur geen ander inkomen dan uit arbeid bestaat en geen andere verschillen in inkomen zich voordoen, dan die, welke volgen

uit verschil van aanleg, bekwaamheid en ijver. Nu kan men dit ook omgekeerd uitdrukken, door te zeggen, dat het liberale socialisme uitgaat van de gedachte, dat de oorzaak van het maatschappelijk vraagstuk, als het vraagstuk van de ongelijkmatige inkomstenverdeeling, gelegen is in het bestaan van een geweldig monopolie, een klasse-monopolie, waardoor de voorwaarde voor een waarlijk vrije concurrentie ontbreekt en de massa wordt genoodzaakt hare arbeidsdiensten aan de bezitters van het monopolie te verkoopen tegen een prijs, die geringer is dan de waarde, welke in het product van dien arbeid begrepen is.

Bestaan in een samenleving, die principieel op het vrije ruilverkeer, dit is de vrije concurrentie op de vrije markt, is gegrond, geen monopolies d.w.z. neemt bij den ruil niet een der partijen een bevoorrechte positie in ten opzichte van de andere, met wie zij handelt, dan worden gelijke waarden tegen elkander geruild, dan geniet niemand daarbij meer-waarde, ontvangt niemand minder-waarde. Stijgt, door welke omstandigheden ook, in een zeker bedrijf het gemiddeld inkomen boven dat van anderen, gelijkgekwalificeerden, in een ander bedrijf, dan stroomen de werkkrachten uit verwante bedrijven en de nieuwe in de werkgemeenschap intredende jonge krachten daarheen. Dientengevolge, dat wil zeggen, door het vermeerderde aanbod, daalt het inkomen dáár eenigszins, totdat het weer het gemiddelde heeft bereikt, dat in overeenstemming met het evenwicht der inkomens in verband met de kwalificaties der leden is. Gelijke tijden van *gelijk*-waardigen arbeid worden in die samenleving tegen elkaar geruild en geven een gelijk inkomen en dat is zeker rechtvaardig, en gelijke tijden van *ongelijk*waardigen arbeid worden daar geruild en geven *ongelijk* inkomen en dat is even klaarblijkelijk eveneens rechtvaardig. Wanneer slechts aan geen van beide zijden een monopolie bestaat, indien er niet een eenzijdige ‘Dringlichkeit des Austausch-Bedürfnisses’ aanwezig is, als dus de ruil wederzijds gelijkelijk vrij en vrijwillig is, dan staat beider arbeid, de eenvoudige arbeid zoowel als de hoogste gekwalificeerde op zijn natuurlijke waarde, dan ontvangt een ieder wat hem toekomt, dan geniet een ieder zijn gerechte loon.

Dit wordt echter anders als een monopolie haar invloed oefent bij den ruil. Dat beteekent, zooals gezegd, dat een der partijen niet op voet van gelijkheid met de andere ruilt. Want een monopolie *is* niets anders dan een bevoorrechte positie, die daarop berust, dat de concurrentie niet vrij werken kan.

In zulk een geval staat het product, dat onder die verhouding wordt ge- of verkocht op een monopolieprijs en dus niet op zijn natuurlijken prijs. Nu kan een monopolie een rechts- het kan ook een natuurlijk monopolie zijn. Er kunnen producten van natuurlijke zeldzaamheid zijn, die hun bezitters een meer dan gemiddeld inkomen verzekeren en er kunnen door het publieke of private recht verkregen, bevoorrechte posities zijn (b.v. patenten), die den houders een hooger inkomen waarborgen. Dit meer-inkomen, dat de monopolist geniet is de meerwaarde waar de socialistische theorie van spreekt. ‘Es heisst Mehrwert’ zegt Oppenheimer, ‘weil es ihm viel mehr wert ist als der natürliche Wert der geleisteten Arbeit. Wenn z.B. ein Monopolist jährlich 300 Tage gewöhnlicher Arbeit leistet, so wäre er gerecht entgolten, wenn er für den Erlös das Erzeugnis von 300 Tage anderer gewöhnlicher Arbeit eintauschen könnte. Wenn er aber sein Erzeugnis, dank seiner Monopolstellung, so hoch verkauft, dass er das Erzeugnis von 1500 Tagen gewöhnlicher Arbeit dafür einkaufen kann, so hat er 1200 Tage Mehrwert erhalten; der wirkliche Wert seiner Arbeit ist fünfmal so hoch, wie ihr natürlicher gerechter Wert’.

Het is duidelijk, dat in dat geval de andere partij een minderwaarde bij den ruil ontvangt, dus een beknot inkomen, een onder het gemiddelde van zijn kwalificatie liggend inkomen geniet. Steeds, wanneer er onder een monopolie-verhouding wordt geruild, wanneer dus de concurrentie niet vrij kan spelen, ontvangt de monopolist een hoogere, zijn contractant, de andere, lijdende partij, een geringere waarde, dan de natuurlijke waarde van zijn arbeidsdienst of -product op de waarlijk vrije markt zou zijn.

Hier ligt, zegt het Liberale Socialisme, de grond en wortel van alle meerwaarde in onze samenleving, die principieel, doch niet feitelijk op het vrije ruilverkeer is gegrond. ‘Die Soziale Frage ist nichts anderes als die Frage des Mehrwerts. Die

Wissenschaftliche soziale Frage lautet: Was ist die Ursache des Mehrwerts. Und die praktische soziale Frage lautet: Wie ist die Ursache des Mehrwerts und damit er selber zu beseitigen'. De oorzaak der meerwaarde, die in iedere kapitalistische samenleving door 'de bezittende klasse' genoten wordt, kan niet anders dan een monopolie, een klasse-monopolie zijn; doch wat is de oorzaak van dit monopolie zelve? De oorzaak van het monopolie, dat de vrije concurrentie belet haar de inkomens-gelijkmakende werking uit te oefenen, ligt klaarblijkelijk *niet* in een wettelijke bepaling, waardoor de arbeiders verplicht zouden zijn, om een gedeelte van de waarde van hun arbeidsproduct aan een heer af te staan. Alle arbeiders in den engsten en ruimsten zin zijn voor de wet 'vrije mannen'. Zij mogen vrij, in juridischen zin, over hun arbeidskracht beschikken. De tijd der slavernij en der hoorigheid is, althans voor Europa en Amerika, voorbij. Doch als dit zoo is, dan kan slechts een volkshuishoudelijke verhouding, een regeling van *economischen* aard, de oorzaak daarvan zijn. Het feit van het bestaan eener klassescheiding in onze samenleving, van een scheiding in ondernemers en arbeiders, in kapitalisten en loontrekkenden, wijst op de aanwezigheid van een klassemonopolie, d.i., om in de woorden van Oppenheimer te spreken: eine auf dem Ausschluss der freien Konkurrenz beruhende, sehr breit und tief begründete wirtschaftliche Vormachtstellung, die zwischen der Oberklasse als Gesammtheit auf der einen Seite und der Arbeiterklasse als Gesammtheit auf der anderen Seite ein Gesellschaftliches Klassen-Monopol-Verhältnis konstituiert'.

Hierin is het liberale socialisme in overeenstemming met Karl Marx, die 'das Kapital' zooals ik reeds zeide, een maatschappelijke klasseverhouding noemt, welke overal bestaat, waar alle productiemiddelen in het bezit van één klasse zijn, aan welke die der bezitloozen klasse als 'vrije' arbeiders tegenover staat.

Oppenheimer vraagt zich nu af waarin, in welke volkshuishoudelijke instelling, dit monopolie is gelegen. Is het een natuurlijk klassenmonopolie dan is er niets aan te doen, dan draagt de natuur de schuld, dan zijn al die gevolgen, die de ongelijke inkomen- en bezitsverdeeling medebrengen, al de

maatschappelijke en zedelijke ellende, die in haar wortelen, als even zoo vele onvermijdelijkheden te aanvaarden. Is het echter een op een ‘recht’ gegrond, op een rechts-verhouding berustend monopolie, dan is er niets anders noodig, dan opheffing van dat recht, om al de gevolgen, die dit monopolie met zich brengt te doen verdwijnen; om de waarlijk vrije concurrentie in het leven te roepen, die tot noodzakelijk gevolg een inkomen-verdeeling zal brengen, die aan een ieder de mogelijkheid verzekert, dat zijn inkomen in rechte rede tot eigen ijver, intelligentie en bekwaamheid, in een woord tot eigen hoedanigheid zal staan.

Welnu, het liberale socialisme ziet de oorzaak der meerwaarde inderdaad in een rechtsmonopolie en als men bedenkt, dat het uitgaat van de gedachte, dat de erkenning der natuurlijke, gelijke rechten van alle leden der samenleving, met in haar gevolg de waarlijk vrije concurrentie, de voorwaarde is voor de welvaart van allen, dan spreekt het van zelf, dat de oorzaak door haar daarin moest worden gezocht. Als zoodanig wijst het op het grootgrondeigendomsrecht. Het klassemonopolie, zegt het, dat oorzaak is van een verdeeling van het maatschappelijk inkomen, waardoor op de ‘vrije markt’ nochtans het meer-waardige tegen het minder-waardige wordt geruild, waardoor niet meer het loon gelijk aan het arbeidsproduct is, berust op de uitsluiting van de massa van den grond, dien niemand missen kan.

Het monopolie van het grootgrondeigendom is de ‘Störefried’, die de vreedzame ontwikkeling der samenleving verhindert, doordat het in de handen van weinigen den onvermeerderbaren voorraad van een voor allen onmisbaar goed stelt en daardoor de massa bij den ruil in een toestand van afhankelijkheid brengt en houdt.

Nu zou het altijd nog mogelijk zijn en is het zeker denkbaar, dat de theorie als juist moest worden erkend, doch dat men desalniettemin met een natuurlijk verschijnsel te doen had, doordat de grond zeldzaam met betrekking tot de behoefte was en hier dus inderdaad toch in het wezen der zaak een natuurlijk monopolie wegens zeldzaamheid aanwezig was. Daarom was het van het uiterste belang, vast te stellen, dat

dit monopolie geen natuurlijk monopolie is, op zeldzaamheid berustend, doch inderdaad een rechtsmonopolie, door af- of uitsluiting, van een goed, dat weliswaar onvermeerbaar, doch tevens in overvloed voorhanden is.

Dit is een van de 'ontdekkingen', zou men kunnen zeggen, van het liberale socialisme, of zoo men wil van Franz Oppenheimer geweest. De geheele bourgeois-economie gaat uit van de zeldzaamheid van den grond, schrijft aan het bezet zijn daarvan zijn waarde toe, spreekt van overbevolking en heeft het er steeds voor gehouden, dat de voorraad te klein voor de behoeften (de vraag) was en men hier dus met een natuurlijk monopolie had te doen. Dit is echter niet juist. Het grondmonopolie is ongetwijfeld een rechtsmonopolie en slechts zoo lang het in stand blijft kan de klasse, die dit monopolie bezit, het tribuut heffen van de klasse, die juist daardoor aan haar overgeleverd is. Oppenheimer heeft overtuigend aangetoond, dat de voorraad vruchtbaar land op onze planeet inderdaad overweldigend overvloedig is. Zoo overvloedig, dat er van overbevolking, van een tekort aan arbeids- en woonruimte in afzienbaren tijd niet behoeft te worden gesproken. Aan het bewijsmateriaal, dat hij in zijn boek 'Die soziale Frage und der Sozialismus' (1912)[1] heeft bijeengebracht, ontleen ik ter illustratie dezer bewering slechts enkele gegevens:

Volgens den Engelschen geograaf Ravenstein heeft de aarde na aftrek van zeeën, woestijnen, steppen, bergen, 7.32 Milliarden H.A. vruchtbaar land. Aangenomen, dat ¼ daarvan uit bosschen bestaat, dan blijven toch nog ongeveer 5.5 Milliard H.A. aan akkers en weiden over. Daar het aantal menschen hoogstens 1.8 Milliard bedraagt, is dit per hoofd ongeveer 3 H.A., d.i. het drievoudige van hetgeen volgens deskundigen gemiddeld per landarbeider noodig is, zoodat zelfs bij de ongerijmde vooronderstelling, dat alle menschen landbouwers moesten worden, er voor ieder 3 × beschikbaar ware, datgeen wat noodig zou zijn. Men kan, zegt Oppenheimer, bezwaren tegen deze berekening inbrengen. Bijv. dat niet alle vruchtbaar land op aarde voor den landbouw toegan-

1) Hiervan verscheen reeds in 1913 een Nederlandsche vertaling bij W.L. & J. Brusse, van de hand van den heer Jan Stoffel, den bekwamen, edelen kampioen voor de denkbeelden van Henry George.

gelijk is; dat in de tropen de menschen uit de gematigde luchtstreken niet kunnen werken; dat in vele deelen der gematigde zône de politieke verhoudingen onzeker zijn, enz. Om daaraan tegemoet te komen berekent hij, hoe in een der dichtsbevolkte landen der wereld, in Duitschland, de verhouding tusschen den grondvoorraad en de bevolking is. Hij maakt daarbij gebruik van de laatste telling, die hem ten dienste stond, toen hij het werk, waaruit wij citeeren, schreef, dit was 1912. Het zijn de 'Veröffentlichungen über die Berufsund Gewerbezahlung von 1907'.

Volgens die telling waren in Duitschland 5¾ millioen landbouwbedrijven met een oppervlakte van 43 Millioen H.A.; daarvan waren rond 32 Millioen H.A. landhuishoudelijk in gebruik. De overige rond 11 Millioen H.A. waren hoofdzakelijk bosschen of slechte weiden, verder siertuinen, wegen enz. Van deze 5¾ millioen bedrijven waren 3/5 of rond 3.3 millioen 'Nebenbetriebe'. Slechts 2.4 millioen waren 'Hauptbetriebe'. Zij namen van de landhuishoudelijk gebruikte oppervlakte zoo wat 9/10 namelijk rond 28.7 Millioen H.A. in beslag. Deze alleen interesseeren ons hier. In de gebruikte statistiek zijn deze bedrijven naar grootte in een aantal klassen verdeeld. Aan de hand daarvan toont Oppenheimer aan, dat de eerste 5 klassen, die de bedrijven van 0.5-20 H.A. omvatten uit 2.160.000 d.i. weder 9/10 van de 2.4 Millioen H.A. bestaat, terwijl zij in totaal 44% van de landhuishoudelijk gebruikte oppervlakte innemen, zoodat gemiddeld op ieder bedrijf 5.8 H.A. komt. Dit is, zoo als hij uitvoerig aantoont, gemiddeld voldoende voor de arbeidskracht van een boerengezin (1 H.A. per hoofd).

Men ziet (dit zij terloops gezegd), dat 56% van de oppervlakte toebehoort aan 1/10 der bedrijven.

Daar de geheele landbouwersbevolking in Duitschland volgens diezelfde statistiek 17 millioen zielen bedroeg, zouden al deze menschen als leden van zelfstandige boerenfamilies kunnen bestaan en dan bleef er nog 15.000.000 H.A. vruchtbaar land ongebruikt, om in de toekomst voor de bevolkingsvermeerdering te dienen.

Desniettemin, zegt Oppenheimer, heeft veel meer dan de helft van degenen, die hun hoofdberoep in den landbouw hebben in het geheel geen land en ontelbaren, die iets hebben,

hebben niet genoeg, om hun geheele arbeidskracht daarop aan te wenden, zoodat zij òf gebrek moeten lijden òf een nevenberoep uitoefenen.

Minstens 10 Millioen van de 17 Millioen leven als proletariers, omdat zij òf te weinig òf in het geheel geen land hebben.

Daarmede acht hij zijn bewering onweerlegbaar bewezen, dat het monopolie van den grond geen 'natuurlijk' monopolie is op zeldzaamheid berustend, doch een 'rechtsmonopolie' voorkomend uit de afsluiting van een op zich zelf overvloedigen voorraad.

Men zal, zegt hij op een andere plaats, mijn diep verachte deelsom toch eens moeten narekenen. Men zal dan hebben vast te stellen, hoeveel grond in ieder land gemiddeld noodig is voor een gemiddeld boerenbestaan; hoeveel van zulke middenstandsgezinnen er in verband met den voorraad graanland zijn *konden* en hoeveel er in werkelijkheid zijn. Alleen daaruit kan blijken, of men met een natuurlijk, of een rechtsmonopolie te doen heeft. Met een schouderophalen is de vraag niet op te lossen en zij is, in een ander verband, *de beslissende vraag*. Van hare beantwoording hangt het af, of het sociale vraagstuk in beginsel voor oplossing vatbaar is, of niet. Is er sprake van een natuurlijk monopolie, dan kan men slechts verzachten en verbeteren, - of men moet een geheel nieuwsoortige maatschappelijke orde uitdenken of wenschen. Is er echter sprake van een rechtsmonopolie, dan kan men het opheffen.

Na deze uiteenzetting zal het duidelijk zijn, dat het liberale socialisme de oplossing van de sociale kwestie in de opheffing van het grondmonopolie ziet, want volgens haar leer komt de samenleving van sociï, van broeders, van 'maten', voort uit de gelijke vrijheid, die allen wordt gegeven tot aanwending van eigen krachten ten eigen bate en deze gelegenheid kan alleen dáár aanwezig zijn, waar geen monopolies bestaan. Vrije concurrentie en monopolie, zijn elkaar uitsluitende begrippen.

'Die freie Konkurrenz gleicht auf die Dauer alle Einkommen entsprechend der Qualifikation aus, *soweit nicht Monopole einspielen*. Die durch Monopole verursachten Unterschiede des Einkommens kann sie aus dem klaren Grunde nicht aus-

gleichen, weil jedes Monopol gerade darauf beruht, dass die Konkurrenz nicht eingreifen kann.

Das ist die ganze Theorie des liberalen-Sozialismus.'

Hiermede ben ik feitelijk aan het einddoel gekomen, dat ik mij stelde en werd tevens de vraag beantwoord, die ik in den aanvang deed naar de oorzaak van het échec der liberale beginselen, waarvan vóór 150 jaren de komst eener schoonere samenleving werd verwacht. De 'vrije' concurrentie *was* niet vrij. Dit werd niet ingezien en daarom in den loop des tijds aan haar toegeschreven, wat in waarheid aan een geweldig klasse-monopolie moest worden geweten. Als ik nu tenslotte nog de vraag beantwoord, die voor den lezer voor de hand ligt, hoe dit reusachtig klasse-monopolie moet worden opgeheven, opdat de door het liberale socialisme als toestand van normaliteit beschouwde harmonie aller belangen worde verwerkelijkt, dan ga ik over van de theorie op de praktijk en men zal gemakkelijk inzien, dat op dit terrein verschillende mogelijkheden zich voor kunnen doen en dus meer dan één antwoord gegeven worden kan. Dit neemt niet weg, dat voor iedere praktische oplossing één ding vaststaat, n.l., dat zij alleen den kans van slagen heeft, als zij den economischen inhoud, die aan het aangewezen monopolie waarde geeft, aantast.

De rechtsvorm valt weg, als de inhoud, waarvan het de uitdrukking is, te niet gaat. De economische inhoud van het grootgrondeigendomsrecht bestaat uit de gelegenheid, die het biedt, om winst te behalen aan den arbeid van de massa. Het meest absolute recht op de grootst denkbare oppervlakte der aarde mist waarde in economischen zin, als er geen menschen aanwezig zijn, die voor hun bestaan afhankelijk zijn van den toegang daartoe of het gebruik daarvan.

Hieruit volgt onmiddellijk, dat alle middelen om het ideaal van het liberale socialisme te verwerkelijken er op moeten zijn gericht, om den landarbeider te onttrekken aan de noodzakelijkheid, om zich tot iederen prijs aan den bezitter van den grond te verhuren. Dit is echter nog slechts één zijde van de oplossing, als het ware de negatieve, doch het is de moeite waard op te merken, dat de ontwikkeling der verhoudingen uit zichzelf reeds in deze richting ging. Het grootgrondeigendom

stoot in een progressieve rede tot haar grootte de arbeiders uit en werpt hen op de arbeidsmarkt, waar zij gedeeltelijk door de industrie worden opgenomen en voortdurend het loon daarin neerdrukken, naar het peil van het noodzakelijk levensonderhoud. De andere zijde van de oplossing is, dat de aan het grootgrondbezit onttrokken arbeiders op het land moeten worden vastgehouden, door hen daarop in economischen zin zelfstandig te maken; niet slechts opdat zij niet langer op de arbeidsmarkt de eeuwige bron van de reserve-armee van vrije arbeiders zullen vormen, doch opdat zij bovendien in massa de afnemers zullen worden der industrieproducten, door den ruil der landbouwproducten, welke door hen *zelf* uit hun overschotten ter markt worden gebracht. De verbinding van deze beide zijden der oplossing ligt nu daarin, dat door middel van het verschaffen van land aan de arbeidersbevolking ten platte lande, deze tot zelfstandige boeren zullen worden gemaakt. Met één woord, de oplossing der sociale kwestie is gelegen in de *binnenlandsche kolonisatie*. Hoe deze het best wordt uitgevoerd, dit is uiteraard een vraagstuk voor den deskundige. In het algemeen kan gezegd, dat de oplossing kan worden naderbij gebracht, zoowel met behulp van de wetgevende macht, als door het rechtstreeksche ingrijpen van den burger; zoowel door wettelijke maatregelen, als door maatschappelijke daden.

Zoo zou een belasting geregeld op de wijze als die door de Tax-and-buy-beweging in Engeland wordt voorgestaan, gunstig in die richting kunnen werken. Er zou dan een belasting moeten worden ingevoerd op de waarde van den bodem, op den grondslag van de aangifte door den eigenaar, met het recht van Gemeente, Provincie of Staat, om tegen deze, op die wijs bepaalde waarde, dien grond te allen tijde over te nemen.

De aldus verkregen grond zou door de genoemde regeeringslichamen moeten worden beschikbaar gesteld (tegen periodiek te herziene erfpacht) tot het vestigen van zelfstandige gezinshoeven, of het vormen van coöperatieve landbouwbedrijven. Wat het ingrijpen van particulieren betreft: Oppenheimer beveelt in zijn brochure ‘Der Ausweg’ voor Duitschland de vrijwillige omzetting der groote boerenbedrijven door de eigenaars of pachters in coöperatieve

bedrijven aan, waardoor eenzelfde economisch welvaartresultaat zou kunnen worden bereikt, als door de eigenlijke binnenlandsche kolonisatie in engeren zin door middel van het verdeelen van het land en het vestigen van hoeven, zou worden verkregen, zonder den tijdroovenden voorbereidenden arbeid, die met deze kolonisatie verbonden is.[1)] Is dit proces eenmaal in gang, dan kan dit niet nalaten een verhoogenden invloed op de loonen van de landarbeiders uit te oefenen, tengevolge waarvan de groote bezittingen steeds moeilijker zullen rendeeren, dat wil hier zeggen: tributaire overschotten opleveren, tengevolge waarvan de prijs van den grond daalt, deze meer wordt aangeboden, waardoor weder het gevestigd blijven of zich vestigen der arbeiders ten platte lande wordt bevorderd; de toestrooming der vrije arbeiders naar de steden wordt verminderd, ophoudt, ja in een terugvloeien wordt veranderd; de loonen in de industrie dientengevolge steeds verder stijgen ten koste van de kapitaalwinst; een proces, dat niet eindigen kan, vóór dat alle meer-waarde, alle inkomen uit het klassemonopolie van den grond, zoowel in den landbouw (primair), als in de industrie (secundair), verdwenen, daarmede de 'harmonie aller belangen' gevestigd is en de samenleving zal gekomen zijn, die door het jonge liberalisme van vóór 150 jaren werd voorzegd, een samenleving, waaruit het politieke bestaansmiddel, dit is het uit het geweld voortgekomen monopolie, zal zijn uitgeroeid en waarin alleen het economische middel, dit is dat van den eigen arbeid, werkzaam zal zijn. Een samenleving, die niet sterven kan, omdat de kiem van het verderf, welke alle Staten, die haar voorafgingen deed ondergaan in haar werd teniet gedaan en die daarom de aanvang zijn zal niet alleen van een gemeenschap van algemeene welvaart, doch van een gemeenschapscultuur zoo grootsch en zoo schoon, dat al wat daarvoor thans nog geldt, slechts barbaarschheid schijnen zal.

C. VERWEY

1) De heer A. Sevenster, Wier (Fr), voerde reeds vóór een aantal jaren dit systeem van samenwerking op zijn landbouwbedrijf in.

Professor Thorbecke[1)] (1831-1849)

> ....ad vitae veritatem, non ad praeconium, quo talis memoria viri facile caret.[2)]
>
> Thorbecke, 8 Februari 1841.

I

Begin October 1830, als de Hollandsche troepen uit Vlaanderen zijn weggetrokken, wordt het in Gent den jongen hoogleeraar dr. Thorbecke, Noordnederlander, te warm. Over Antwerpen reist hij naar Rotterdam. 4 October 's avonds komt hij aan te Leiden (waar hij vroeger, na Amsterdam, gestudeerd heeft), en blijft er hangen; ‘Leyden is uwe lievelingsplaats’, schrijft hij eind December aan zijn ouders. In Maart 1831 wordt dan de classicus Thorbecke tijdelijk als hoogleeraar gevoegd bij de kleine rechtsgeleerde faculteit, voor ‘diplomatie’ en staatkundige geschiedenis; hij komt, ongetrouwd, op de ‘Breedestraat’ wonen, tegenover het luisterrijk stadhuis. In Juni 1831 verheft hem de senaat tot doctor eershalve in de rechten; voortaan noemt hij zich mr. J.R. Thorbecke. In Januari 1834 wordt hij gewoon hoogleeraar in de rechten. In den zomer van 1836 trouwt hij Adelheid, en betrekt de bekende woning op de Garenmarkt met den wijden, bloem- en lommerrijken tuin. Van begin 1831 tot eind 1849, ruim achttien jaar dus, van zijn drieëndertigste

1) Een paar kostbare gegevens over Thorbeckes persoon zijn te danken aan mr. Cort van der Linden. Het portret is te danken aan den Haagschen rechter mr. Thorbecke.
2) ‘Tot boekstaving van zijn leven, niet tot loftuiting, welke de gedachtenis van zulk een man niet van noode heeft.’

t.o. 122

tot zijn eenenvijftigste, blijft Thorbecke Leidsch professor, om met 1 November 1849 minister te worden, ‘de’ minister bij uitstek der afgeloopen eeuw. Mr. Vissering, advocaat en staathuishoudkundige, krijgt (Januari 1850) Thorbeckes leerstoel.

II

De Leidsche studenten uit die dagen - de generatie van Hildebrand -, die straks, in Augustus 1831, hun deel zullen nemen in den tiendaagschen veldtocht, kijken van den nieuwen jongen professor op; vinden hem raar; lachen. Hij is zoo anders dan de vier oudere professoren der faculteit (nu lang vergeten) - Smallenburg, Tydeman, Van Assen, Cock -; is anders dan haast alle professoren der hoogeschool. Ook hij draagt altoos de gekleede jas en den hoogen hoed; maar hij is menschelijk, hij schrijdt niet, heeft een vluggen (niet haastigen), vroolijken tred. Hij maakt den indruk jong te zijn (en tot achter in de zestig zijn veerkracht en opgeruimdheid hem gebleven). Hij blaakt van denkbeelden, begeerten, plannen. Hij gebruikt weinig woorden, en pittige, afgemeten woorden, met telkens een uitdrukking er tusschen die de lippen der hoorders doet krullen. Hij werkt hard (niet snel), en werkt altijd - zijn verpoozing is de fluit -; brengt een vloed van verrassende dingen over hun hoofd; is vol initiatief. In 1832 onderneemt hij, voor één jaar, een college over zoo ongehoorde stof als de organisatie van Groot-Britannië en zijn gebied overzee. In 1833 begint hij een staats- en rechtsgeschiedenis der Nederlanden van 1515 tot 1795; het is een gansch nieuwe wereld die voor de studenten opengaat; ze krijgen - evenals de enkele adepten van Bilderdijk (die twaalf jaar gewoond had aan de overzij van de Garenmarkt) - het vaderland zelf op college te zien, en zijn verleden, en zijn aanleg. Wanneer Thorbecke de wittepoort uitwandelt - hij heeft een vasten weg elken dag, weêr of geen weêr -, kijkt hij zijn Hollandsche stad en weiden aan met schoonheidsliefde, met schildersoog; en het Leiden dier dagen, hoe verarmd ook, heeft nog de bekoringen der achttiende eeuw: zijn wallen en openliggende singels, zijn zeven poorten (tot 1842 geen station), zijn on-

gerepte deftige hoofdstraten en ongedempte grachten, zijn regentenfamilies, en équipages, en buitenplaatsen.

Het duurt maar kort, of de jonge professor wint ooren en harten. Als hij zijn collegekamer der eerste vijf jaren - een of ander hok ergens in de stad, naar de zede dier dagen - binnenkomt, worden hooge hoed en mantel opgehangen; hij neemt zijn plaats in den katheder; een knoop van den bruinen rok wordt nog dichtgeknoopt; en de zachte, prettige, precieze stem is, zonder een woord van inleiding, midden in de materie van den dag. Hij is schraal, nogal lang, kaarsrecht, stijf; van een mal soort leelijkheid, met vaal-rossige gelaatskleur; vergist zich nooit, verspreekt zich nooit, hoeft nooit naar het rechte woord te zoeken; weet alles; lijkt onaandoenlijk en onfeilbaar. Voor den student - die zich juist graag vergist, en juist graag het verkeerde woord vooropzendt - angstwekkend. Maar zelf zegt hij in later jaren: ik heb nooit de kruk van de collegekamerdeur in de hand genomen, of het klopte mij in de keel.

Waarom klopt het den jongen professor in de keel? Omdat hij niet zoo-maar geleerdheid komt overgieten in onkundige breinen; het is iets anders, dat hem roept. Mag dit Nederland - het ondanks alles geliefde Nederland -, dat zúlk een historisch verleden, zúlk een staats- en rechtsgeschiedenis heeft, mag het dit machtelooze, ingezakte, verlepte land blijven, dat het nu is, en dat nog almaar dieper zakt? Terwijl België zich organiseert, zich opbouwt tot een modernen staat, - terwijl heel Europa op vernieuwing uit is, - mogen wij, die vroeger toon gaven, zóó ten achter raken? Eigenlijk moet alles in dit land worden verjongd en bezield, ook Amsterdam, ook Rotterdam, ook de landelijke streken en het bestier overzee; vooral de futlooze, krachtuitdoovende staatsinrichting. Maar wie neemt dat geweldig werk in handen? en waar, of hoe, zal men het beginnen?

De jonge professor staat eenzaam. De jonge professor is een man van geloof in de toekomst der wereld en van Nederland, van geloof in jongeren, van geloof in herleving van de natie mits zij leiding vinde, mits haar ‘de grondgedachte van den leeftijd’, de behoefte dezer jaren, worde ontdekt. Een man van geloof in den Schepper, in Zijn ondoorgrondbaren maar

wijzen wil; ‘hij noemde God niet’ - zou hij in 1838 van zijn ouden vriend professor Wttewaall schrijven -, ‘of men ontwaarde den eerbied aan zijne stem’. Een man met zon en moed in het oog. Hij wil degeen zijn, die zijn natie omhoogbeurt; wacht op mijn daden, zoo God het gunt.

III

De Thorbecke der eerste vijf Leidsche professorsjaren ziet het doel en de richting, maar niet den weg. In den kring der sloome, geestelooze faculteit is 's lands staats- en rechtsgeschiedenis een licht, een vlam geworden; reeds in de beginjaren verschijnt een zóó aardige reeks Leidsche rechtshistorische proefschriften, dat een hoogleeraar uit Halle er van schrijft met afgunst. Toch: dit alleen kan de weg tot herstel niet wezen. Maar welke wel? De ingeving daarover komt niet van den professor, maar van het klankbord dat hij zich heeft weten te scheppen: komt van zijn studenten. Er is immers al gauw een heel groepje van verknochte jongeren rondom hem gekomen; rondom ‘den uitnemende’, zeggen ze in hun warmte.

Na den vacantiezomer van 1835 zien een paar van die getrouwen der staats- en rechtsgeschiedenis elkaar in Leiden terug; praten subiet over den Thor, en over de komende colleges. Ze hebben één vrees, één grief: waarom houdt Thorbecke, met Karel den Vijfde (‘Karel van Oostenrijk’ noemt hij hem) begonnen, halt bij 1795? Wij zijn nu veertig jaar verder, en het zijn waarlijk geen stille jaren, het zijn jaren van omkeer en tumult, geweest. Een paar uit de getrouwen vatten moed; gaan naar Thorbecke toe; vragen hem op den man af om een college over het staatsrecht van nu, over de grondwet van 1815. De professor zegt, dat hij niet genoeg daarvan weet, dat niemand daarvan weet; maar hij zal zien.

Vanwaar kan men over die grondwet - aan en buiten de hoogeschool een gesloten boek -, waar kan men over haar iets meer te weten komen dan haar gebrekkigen tekst en haar achtelooze practijk? Een jaar geleden, Augustus 1834, is de oude Hogendorp gestorven; bij hem moet daarover toch

meer te vinden zijn geweest dan gedrukt staat in de tien deelen van zijn economisch-staatkundige Bijdragen. Thorbecke schrijft er over aan minister Van Maanen - lid der grondwetscommissies van 1814 en 1815-; gaat met de diligence naar den Haag; en op een Novemberdag van 1835 houdt hij op de Breedestraat een van zijn jonge vragers staande: ‘ik kom uit den Haag; ik heb de Schets van Hogendorp in mijn zak; wij kunnen nu spoedig met ons grondwetscollege beginnen; zorg maar voor auditores’. Begin 1836 wordt het college geopend; en straks komt de series voor 1836 het bevestigen, dat te Leiden de grond wet historisch wordt verklaard in vergelijking met andere grondwetten: ‘J.R. Thorbecke Historicam tradet Legis Fundamentalis, cum aliis nostri aevi Legibus Fundamentalibus comparatae, interpretationem’. Daarnaast blijft Thorbeckes college over staats- en rechtsgeschiedenis doorloopen, en zijn ‘diplomatie’, en zijn staatkundige geschiedenis tot het congres van Weenen, en weldra (sinds 1836) zijn Romeinsche rechtshistorie; soms ook staatsleer (1835), meermalen handelsrecht (sinds 1841), tot slot zelfs economie met statistiek (sinds 1848).

Het grondwetscollege van 1836, 1837, 1838 - de stof is examen- noch testimoniumvak - wordt een daad; een daad, die samenvalt met het voorbeeldig geluk van Thorbeckes huwelijksleven. De daad wordt in September 1839 - ná het verdrag met België van 19 April, wanneer grondwetsherziening dus op til komt - een boek: de Aanteekening. Op het boek volgt, in Januari 1840, weer een daad: de Proeve van herziening der Grondwet. Gelegd naast Hogendorps voorslagen uit diens laatste levensjaren, lijken Aanteekening en Proeve behoedzaam, haast behoudend - Thorbecke acht het (1842) ‘raadzaam...., de eerste proef der vrijheid met mate te nemen’ -; maar de heeren in den Haag bibberen, en de bibbering vaart opeens door heel het land. De Thor, sinds negen jaar een groot man voor studenten alleen, bekend alleen in den kring der hoogeschool en in het onthutste huisgezin van jonge Leidsche juristen, wordt in den lande met één slag ‘die beroerder Israëls’. Hij is nu tweeënveertig, en sinds 8 Februari 1840 rector; aan zijn gezicht en houding is niets te merken; zijn stroeve, kalme persoon blijft wat zij was.

1840 is nochtans de caesuur; een caesuur, juist halfweg de achttien professorsjaren. Den schrijver, die 's lands staatsbestel bij de horens heeft aangevat, eischt men op voor de practische politiek; men eischt hem op voor de dubbele kamer, die over de grondwetsherziening van 1840 - een misdracht - zal hebben te oordeelen en te stemmen. Dit eerste kamerlidmaatschap van Thorbecke loopt af binnen twee maanden: Augustus en September 1840. Daarna is hij professor zonder meer. Op 8 Februari 1841, ongekend guren dag van ruigen sneeuwval, eindigt zijn rectoraat. Hij oreert dien dag - ál Thorbeckes kennis staat in den historischen toon - over de poging van raadpensionaris Van Slingelandt, een eeuw vroeger, om den staat te hervormen; en aan den daarna volgenden rectoralen maaltijd drinkt de oude Van der Duyn van Maasdam, de man van 1813, sinds dertig jaar presidentcurator en gouverneur van Zuid-Holland, den afgetreden rector Thorbecke toe, dat hij niet zal rusten, maar moge voortgaan, want het land, voor zijn toekomst, rekent op hem. In de acht jaren, die volgen, is Thorbeckes staatsrechtelijke en historische pen dan ook actiever dan ooit; opmerkelijk met name is in dezen tijd zijn belangstelling voor het tijdvak 1795-1813. Maar de scheur is er; studenten merken dat. Studenten en ambtgenooten zien van 1840 aan in Thorbecke niet den geleerde vooral, maar den ‘man op komst’.

Al deze jaren, van eind 1836 af, geeft hij college - met onverzwakten lust - in een steenen schuur achterin zijn tuin op de Garenmarkt, waar men langs een gangetje komt door een deur op de Sint-Jakobsgracht (deur, gangetje, schuur en tuin bestaan nóg); de ‘ruïne’ van de buskruitramp ligt dan daarnaast als woestenij. Dit zijn 's lands jaren van geestelijk herleven: na het Réveil de Gidsbeweging, iets later Potgieters Rijksmuseum. Als in 1840 het verplichte proefschrift voor juristen verdwijnt, en men op stellingen mag promoveeren (tot 1877), blijven nochtans de Latijnsche dissertaties over Thorbeckiaansche onderwerpen stroomen. Een enkel maal laat hij een goede dissertatie in het Hollandsch verschijnen als gewoon boek, en promoveert den candidaat op Latijnsche stellingen. Ook in zulke dingen gaat hij zijn eigen gang.

Onder zijn ambtgenooten zijn er verscheidene - in en

buiten de faculteit -, die Thorbeckes heerschzucht met vreugd uit Leiden zullen zien heengaan. Geen wonder; voor wie in het professoraat een kostwinning ziet, vocatie mist, zich vermeit in ‘teutlust’, is Thorbecke zonder meedoogen; als rector schroomt hij geen enkele hardhandigheid, die hem voor den bloei van Leiden geboden lijkt. Tijdens discussies in faculteit of senaat speelt hij, terwijl anderen spreken, met het zandbakje, laat met onafgebroken vlijt zand van het hoornen lepeltje vloeien, zelf niet meer zeggend dan volstrekt noodig is. Hij kent de zeldzame kunst van het luisteren.

In 1844 komt, door sterfgeval in de tweede kamer, de vraag ‘hoogleeraar óf staatsman’ vóór Thorbecke te staan in al haar ernst. De staten van Zuid-Holland kiezen, Maart 1844, den hervormingsprofessor tot gewoon kamerlid; van 1845 tot 1850 wordt hij bovendien raadslid van Leiden. Hij blijft professor, doch staakt nu (1844) het grondwetscollege en dat over staats- en rechtsgeschiedenis; zijn overige colleges gaan voort. Het aanvaarde mandaat zal maar duren tot 1845.

Beseft de Thorbecke van 1844, wat hij, aldus kiezende, prijsgeeft, en wat hij over zich brengt; weegt hij af, wat de politiek heeft gebracht aan Huig de Groot, aan Hogendorp, aan professor Kemper (Joan Melchior)? Hij is een man, die eigen kracht en eigen onmacht pleegt te peilen; aan het slot van zijn rectorsoratie (1841) had hij het geroemd als een gelukkige gaaf, indien men zich sterk richt op dat waartoe de natuur aanleg geeft, zich afwendt van dat wat de natuur onthoudt. Anders te leven was hem ‘rondklauteren als een eekhoorntje’. De figuren, op wie hij bij voorkeur ziet, zijn De Witt en de koning-stadhouder.

In December 1844 doen zijn negenmannen hun daad. Thorbecke ante portas! In 1845 rapporteert Van der Duyns opvolger als gouverneur van Zuid-Holland, Van der Heim van Duyvendijke, aan koning Willem den Tweede: ‘Een Hoogleeraar aan de Leidsche School, die door zijne onmiskenbare kennis en geleerdheid bij de studerende jeugd in hoog aanzien staat, heeft sedert zijne optreding in de Tweede Kamer... getoond, hoe weinig eerbied hij voor de bestaande grondwettige Regering koestert; en deze man, de éénige der regtsgeleerde faculteit die bij het groot aantal der studenten in aanzien

en achting is, is geroepen om de lessen over het staatsregt' - het vak van Cock - 'en de Grondwet aan de Hoogeschool te geven'. In Juni 1845 wordt, na de mislukking van zijn grondwetsvoorstel, Thorbecke niet in de kamer herkozen; maar hervatting van het grondwetscollege en van dat over staats- en rechtsgeschiedenis der Nederlanden blijft uit. De studenten zullen wel gehoopt hebben, dat het met Thorbeckes Haagsche werk nu gedaan zou wezen - aan de onbaatzuchtigheid van zijn drijfveer en de onbesprokenheid van zijn karakter heeft geen hunner kunnen twijfelen (studenten merken dat) -; maar in 1846 krijgt men uit Thorbeckes pen te lezen: 'Soms kan één man middenpunt voor vele weifelende geesten worden.... Men vat, dat iemand, de genie om zijn land te regeren in zich voelende, de hand naar de teugels uitstrekt'. A bon entendeur peu de paroles.

In 1846-47 onderneemt de professor een voor Nederland al even onbekend vak als in 1832 het Britsche staatsrecht geweest was: het in Frankrijk geboren en gegroeide vak administratiefrecht; doch hij stelt als eisch - het is examennoch testimoniumvak - een behoorlijke deelneming. De deelneming is, voor de studentencijfers van dien tijd, fabuleus: vijftig à zestig hoorders. Als dit college ten einde loopt, gebeurt dan ook het ongehoorde. De professor van steen, de professor van marmer, sluit met een toespraak van dankbaarheid tot zijn collegianten. De heertjes zullen niet geweten hebben, hoe ze het hadden.

Het jaar 1847 gaat voorbij met nieuwe werkzaamheid als auteur. Met Februari 1848 verandert alles: de Parijsche revolutie; het kamerverslag van 16 Maart 1848; professor Thorbecke ontboden bij koning Willem den Tweede op diens paleis in de bocht van den kneuterdijk; de commissie van 17 Maart; de Leidsch-Haagsche overleggingen over een kabinet-Thorbecke; het verslag van 11 April. Nu gaan de studenten klagen: er worden ál te vaak colleges afgezegd wegens bezoek aan den Haag. Thorbeckes antwoord is het verplaatsen van college-uren naar den vroegen ochtend, of, zooals de leergrage jeugd het noemt, naar den vergevorderden nacht, omstreeks zonsopgang.

In 1848 lijkt alle uitzicht op een ministersstoel verkeken,

al wordt Thorbecke in Juli weer tot kamerlid gekozen door de staten, in December door de kiezers.

1849 is een jaar van tegenslag en spanning; den heelen zomer - hij is nu eenenvijftig - voelt Thorbecke zich slap en onpasselijk. Maar hij staat niet eenzaam meer in het land. Eindelijk, 29 en 30 October 1849, roept koning Willem de Derde, met weerzin, dien Thorbecke, die naar men zegt in couranten schrijft, naar het paleis in het noordeinde. Benoemd tot minister van binnenlandsche zaken, kiest Thorbecke intrek in wat hij met voorliefde aanduidt als ‘het torentje van Karel den Vijfde’.

Staan zon en moed nog in het oog? De ministerstijd begint met twee maanden ziekte. Den Haag jubelt al.

IV

Met het eind van Thorbeckes professoraat eindigt Thorbeckes auteurschap. Als auteur had hij zich nooit op schrijvers beroepen; wél altijd op een springvloed van bronnen; had hij nooit een onderwerp uitgeput; wél altijd gepoogd - en met succes - de essentie van een vraagpunt neer te leggen in één of enkele bladzijden, waar in kiem alles zou zijn gezegd. Als auteur - gelijk, later, als parlementair spreker - had hij, in dezen galmenden tijd, die kortheid betracht, die zich aan den lezer meedeelt, hem den lust in anderer woordenveelheid beneemt, hem Burckhardts woord herinnert: ‘Man sollte bei Abfassung einer Monographie jedesmal Tacitus' Agricola neben sich haben’. Als auteur - gelijk, later, als spreker - is hij ‘afkeerig van een zwaar woord’. Studenten merken dat alles. Zijn stijl heeft hier en daar een gewild Duitschen draai - al houdt hij zich vrij van Duitsche staatsbegrippen -, zooals zijn gezin een Duitschen stempel draagt. Maar na 1849 is het met dit auteurschap gedaan. Behalve een innemend artikel van 1860 over Falck, weldoener van Thorbeckes jeugd, en behalve de Narede van 1869, komt er in de lange jaren na 1849 niets meer uit zijn pen, noch staatsrecht, noch geschiedenis. Met de victorie van het eerste ministerschap, 1849-1853, lijkt zijn scheppingsgloed gebluscht.

Of: steekt de oorzaak dieper? Begint hem de nieuwe tijd, die oude denkbeelden afwerpt, vreemd te worden? Het geloof in den Schepper en Diens ondoorgrondbaren maar wijzen wil verbleekt om hem heen; hij ziet jongeren in godsdienstzaken sceptisch; het volk, gewekt tot onmisbaar deelnemen aan de regeertaak, schijnt almogend te willen zijn, zelf regeerder te willen wezen; bij de Aprilbeweging is uitgekreten, hoe weinig het land zijn ontzag voor anderer overtuiging meevoelt; zelfs onder zijn leerlingen, nu kamerlid of op anderen voet actief staatsburger, gaat men hem tirannisch vinden, en ouderwetsch. Van polemiek was hij haast altijd, ook in de professorsjaren, ver gebleven; zijn leven lang, ook in de professorsjaren, had hij op aanblaffing en smaad gezwegen; hoe had het niet het rumoerig kamerlid Koorders, uit Utrecht, gehinderd, dat Thorbecke aan zijn schimp niet de geringste aandacht gaf. Maar in 1871, het jaar vóór zijn sterven, als op het binnenhof de nieuweling mr. Van Houten, uit Groningen, minister Thorbecke aantast zonder eerbied en hem afschildert als uit den tijd, licht de veteraan één tipje op van den sluier. ‘Hij die zoo gelukkig is’ ons ‘de grondgedachte van den’ hedendaagschen ‘leeftijd’ te ontdekken, hij ‘zal onze leidsman moeten zijn’. In zijn rijke Leidsche jaren vóór 1849 was juist dit ontdekken van de grondgedachte van onzen leeftijd Thorbeckes kracht en geluk geweest. Sinds 1853 is hem die kracht ontglipt.

Aan weemoedigheid over dit ontglippende verstaan van den eigen tijd gaat gepaard stijgende eerbied voor Gijsbert Karel. In 1830 had Thorbecke, mét bijna allen in Nederland, gespot over den verlatene, die almaar waarschuwt en in zijn eentje gelijk wil hebben. Maar wijder en wijder gaat zijn oog open voor Hogendorps grootheid. In 1836 al schrijft hij aan Van Maanen: ‘De Graaf heeft soms het voorkomen van een oud-Hollandschen aristocraat, die.... is blijven staan, om zich eerst 20-30 jaren later weder in beweging te stellen.... De schrijver der Bijdragen althans heeft een gang aangenomen, die, na den vroegeren tred, verwonderen moet’. In de tweede helft van den professorstijd gaat hij meer en meer op Hogendorps denkbeelden in. Zijn, te laat komende, hulde aan Hogendorp zal bestaan - teekenend voor hem - in één daad en één woord. De sobere daad is: het herdrukken, kort na 1853, van

Hogendorps oeuvre. Het sobere woord is uit 1860: ‘de gestadige ontwikkeling van Hogendorp tot in hoogen ouderdom’. Doch van een voorgenomen studie van Thorbecke over Hogendorp is niet meer gekomen.

Koel jegens glorie, is professor Thorbecke gevoelig voor trouw. De aanhankelijkheid van zijn studenten doet den strakken, teer voelenden professor weldaad; zij sterkt hem. In 1862, na zijn tweede optreden als minister, zal Thorbecke zijn bestrijder, maar ouden vriend, Groen te gemoet treden met een paar woorden, die het hart ontroeren; en bij de breuk van 1866 berokkent verschil van politisch inzicht hem weinig pijn, vergeleken met hoe hem wondt wat hij voelt als ontrouw. Dat bij zijn begrafenis (1872) een zóó groot en eensgezind geleide van Leidsche studenten professor Thorbecke mee heeft uitgedragen, zou hem dankbaar hebben gevonden. Al in zijn eersten hoogleeraarstijd maakt Thorbecke zich vriendschappen, die duren tot den dood.

V

In 1849 treedt Thorbecke af: en met het staatsrecht als lichtend, vlammend vak is het gedaan aan 's lands hoogescholen. In Leiden heet het nog opgedragen aan den versleten Cock, voor wien het een soort natuurrecht is, voor anderhalven toehoorder opgelezen uit een dictaat van dertig jaar her. In Groningen is het bij Star Numan; in Amsterdam bij Den Tex en De Bosch Kemper - Joan-Melchiorszoon -; in Utrecht bij Vreede. Elf jaar later (1860) krijgt Groningen een frissche kracht in Tellegen; vier jaar daarna (1864) krijgt Thorbecke zelf, als minister, Cocks opvolger te Leiden aan te wijzen op den stoel van Pestel en Kemper: den nog jongen Buys, die in 1862 De Bosch Kempers plaats al had ingenomen in de hoofdstad.

Maar nóg een kwart eeuw later, eerst in Groningen (1885), dan in Leiden (1893) - als de staatsman Thorbecke een twintig jaar dood, en bij de massa vergeten, is -, dan keert, op het onverwachtst, de professor Thorbecke dier vervlogen dagen in den kring der universiteit terug. Weer zitten over

de Aanteekening, de Proeve, het stijlrijk rapport der commissie van 17 Maart, de Bijdrage, de Historische schetsen jonge ruggen gebogen in gespannen aandacht. Weer vergasten zich studentenoogen aan het pit dezer sterke, rake zinnen. Weer ontwaakt jegens den ‘man op komst’, die het vaderland zou wederoprichten - en die woord heeft kunnen houden -, het oude gevoel van bewondering niet enkel, maar van aanhankelijkheid. En weer ziet men den schralen, stijven, jongen professor hoed en mantel ophangen, een knoop van den bruinen rok nog dichtknoopen, en met zachte, prettige, precieze stem dat spannend relaas beginnen, dat het land aan zich zelf ontdekken en aankomende juristen electriseeren zou, - dat relaas, dat men zich uit ons publieke leven der afgeloopen eeuw moeilijker kan wegdenken dan iets anders, en dat nochtans, naar 's menschen berekening, met al zijn invloed op lot en herbouw des lands nooit gesproken ware zonder den Brusselschen opstand van Augustus '30 en de vlucht uit Gent.

C. VAN VOLLENHOVEN

Bibliographie

P.C. Boutens, Morgengedachten op den vijftigsten geboortedag van Wilhelmina van Oranje-Nassau, Koningin der Nederlanden. (Nypels, Maastricht.)

Over de beteekenis van het koninklijk jubileum kan men verschillend oordeelen, maar denkt men er gelijk Boutens over, of gelijk de stad Den Haag, dan zijn de morgengedachten van den dichter een heel wat waardiger viering van deze gebeurtenis dan het door de overheid der Residentie aangeboden avondvermaak. Een stoet van étaleerende vereenigingen en winkeliers door verlichte straten -, de bevolking mag er misschien verbluft naar staan te gapen, Oranje-Boven gaan zingen, en er, onder politietoezicht, bij gaan joelen, dansen, hossen en wat dies meer zij, - van een door hooger hand geleide herdenking zou men toch kunnen vergen, dat op meer directe wijze de beschaving, die ons gemeenschappelijk is, werd recht gedaan. De toespraken op een feestmaaltijd zijn niet altijd het aangenaamst gedeelte, maar zonder hen wordt een maaltijd geen feest. Er moet nu eenmaal op een dag, die immers niet door de natuur maar alleen door ons menschelijk besef als bijzonder wordt onderscheiden, een moment van ‘stilstand’ wezen, van eeuwigheidshouding, van onuitwischbaarheid, of hoe men dit min of meer verheven noemen wil, en de taal is daarvoor het aangewezen werktuig, sinds triumfbogen en muurschilderingen meer geschikt zijn voor de vastlegging van actueele, persoonlijke daden van de gevierde figuur, voorfeiten versch in de herinnering liggend maar waarvan de tijdgenoot meent dat zij historische beteekenis zullen krijgen, dan voor de verduidelijking van een reeds in het volksbewustzijn opgenomen gestalte, sinds lang door de historie geheiligd en door den tijd eerbiedig gehandhaafd. Hier is de ruimte van een opdracht aan een dichter. Een volksfeest in den waren zin van het woord beteekent voor hem wat voor den schilder een kerkraam is, of een muur in een openbaar gebouw. Daarbij komt, dat het ons land waarlijk niet elke eeuw tebeurt valt, een dichterlijk vermogen rijk te zijn, om dergelijke opdrachten uit te voeren. Een Haagsch gezaghebber echter had voor deze aangelegenheid toevallig niet ver behoeven te zoeken. De dichter van ‘Middelburgs Overgang’, een spel van precies het gezochte genre, wandelt dagelijks van de laan Copes naar het Plein. Eén toegestoken hand, en wellicht had er op de halve maan voor het Huis ten Bosch, of op den zilveren spiegel van den Vijverberg, een herdenking plaatsgegrepen, die niet met de lampjes der illuminatie was uitgedoofd.

Boutens' lyrisch en mijmerend gedicht bij den vijftigsten geboortedag

der Koningin mist thans de toegankelijkheid voor het ongeoefend oor, die zijn ‘O Walcheren, zee-omgorde tuin’, uit Middelburgs Overgang, en zijn ‘Nieuw Geuzenlied’, naar aanleiding der Antwerpsche kanaalquaestie, kenmerkte. Toch behoort dit soort bewogen gelegenheids-poëzie door haar ruwe grootheid tot des dichters beste productie in de laatste jaren.

De ‘Morgengedachten’ vangen aan met een overpeinzing over het Hollandsche volkskarakter, en hoe uit ruimte-zucht en eeuwigheidsdroom, tijdens den wereldoorlog binnen de grenzen van het land ‘thuisgebannen’

Niets dan de pit en kern der teerheid overschoot.

Deze ‘andere en stillere’ Hollander keert tot zichzelven in ‘op den schoonsten dag van den vervolden zomer’. Volgt een beschrijving van het Hollandsche morgenlandschap, en op de wazige, bedauwde velden komt in de verte een gedempte, maar onweerstaanbare marschmuziek. Het Wilhelmus wordt duidelijker, klinkt steeds meer van nabij, en de dichter tracht innerlijk rekenschap af te leggen van de vervoering waarin hij geraakt, terwijl in de nevelen een stoet van visionnaire gestalten op dit marschlied voortschrijdt.

Stil, op dien maatgang stijgt uit de afgrond van 't verleden
Van al de groote dooden het verstilde koor,
Al wie op deze wijze Hollands naam beleden,
En in hun reien schrijdt de Groote Zwijger voor....

Daar knielt en dekt zich de oogen in der vleuglen veeren
De geest die vindt geen vreê vóór hij in ootmoed buigt
Voor wat hij tegelijk moet minnen en vereeren,
En is gereed, en geeft zich over, en getuigt.

Zooals in deze wereld elkaar twee menschenkinderen vinden, en al hun dagen in het ‘verzwegen wonder’ leven van wederzijdsche overgave, zonder ‘zelf ook maar te verstaan wat de één den ander doet’, - zoo, zegt de dichter, stijgend met een steilen ruk uit de bemijmering van diepste persoonlijke teederheid naar de herdenking van ‘het algemeenzaam feest van Hollands huisgezin’, - zoo is het verband tusschen U, koningin, en ons, Uw volk, het volk dat, dwars door het dwaas geraas van wereldlijke partijen heen, naar U blijft luisteren als naar de aanwezige stem uit het groote lied; het edele volk

Dat in zijn midden voert Uw vorstelijke Gratie,
Als Israel met zijn Efod toog door de woestijn.

Ziehier de inhoud van Boutens' Morgengedachten. Wat de vorm betreft is de vraag gewettigd, of men zes-voetige jamben tot vierregelige, rijmende strofen kan samenstellen zonder een strenger caesuur in het midden der regels. Een sterk rijm-schema, gelijk in dit gedicht, vergt een sterke midden-indeeling. De draperie wordt iets te ruim en krijgt iets rhetorisch. Er struikelt een slank, snel, slagvaardig Geuzenlied in de plooien van een post-Vondeliaansche toga. Maar er zijn persoonlijke accenten te over, die, in de ongedwongenheid welke hun het breede gebaar van het rythme verleent, dit weer ruimschoots vergoeden.

N.

Elisabeth Zernike, De gereede glimlach. (C.A. Mees, Santpoort).

Een bundel losse verhalen, schetsen van overschaduwde vrouwenlevens, geschreven met de fijne, bedwongen gevoeligheid, die zoo vaak de uiting is van diepliggende onmacht. Zoo de stijl, zoo de mensch. Deze vrouwenlevens, welke de schrijfster ons hier in de doorsnede van huiselijk realisme voorlegt, of liever: dit vrouwenleven (want het is altijd dezelfde edele, een weinig misdeelde, verongelijkte en dit weer begrijpende en vergevende vrouw, die Elisabeth Zernike tot schrijven beweegt), in haar innerlijk apart-staan en in haar slechts voor haarzelf waarneembare trillingen tusschen schuwheid en aanvaarding, is iets wat ons tegelijk door zuivere bedoeling en door weerloosheid treft. Het is de vrouw die zich belemmerd voelt, niet alleen door een tekort aan uiterlijke aantrekkelijkheid, maar vooral (ik meen echter, dat zij zich hiervan niet bewust is) door een teveel aan inwendig droomen, waarin zij zichzelf rechtvaardigt en bij voorbaat reeds een stille revanche op het leven neemt. Deze mijmeringen nemen de overhand, snijden haar van de buitenwereld af, maar geven niet hetgeen droomen geven kunnen: een krachtige zelfbestemming. Zoo leven zij in de schaduw van ‘de anderen’, een vader, een broer, een vriendin, man of kinderen, en leven daar, minder gedrukt, denk ik, door het zien van zooveel lachende en zorgelooze bewegingen om haar heen, waaraan zij weliswaar geen deel hebben maar dat haar geest toch vermoeit, dan door het aanhoudend besef van geisoleerde illusies, die zij binnen zich voelen dringen, maar niet naar buiten weten te brengen. Eenzaam maar tevens afhankelijk.

‘Een voorjaar’ meen ik mij uit ‘De Stem’ te herinneren, maar het stootende slot is, als ik mij niet sterk vergis, een nieuwe toevoeging. Dit is geen verbetering. Maar ondanks dit, en zelfs in spijt van de weeheid, waarmee vrouwen gewoonlijk over kinderen schrijven, is dit verhaal het beste uit den bundel. Het landhuisje, de regenachtige middag, het plotseling verschijnen van het paard voor het keukenraampje, zijn beelden die bijblijven. Dit verhaal en ‘De vreugdevonk’, mijmeringen van een vrouw, zooals ik hierboven trachtte te typeeren, op haar doodsbed, doen ons even terugdenken aan Elisabeth Zernike's ‘Een vrouw als zij’, dat, laten wij het niet vergeten, een der aardigste boeken van de laatste jaren blijft.

N.

J. van Oudshoorn. In memoriam. (C.A.J. van Dishoeck, Bussum).

Zooals Elisabeth Zernike de schrijfster is van één vrouwenfiguur, zoo is Van Oudshoorn de schrijver van één man, dien men het best vindt weergegeven in zijn prachtig verhaal ‘De tweede fluit’ en in den aanvang van zijn roman ‘Willem Mertens' levensspiegel’. (Dit boek, als men het overleest, zakt aanzienlijk na het eerste derde gedeelte, maar er is misschien niemand die het zure leven in een kleine Hollandsche stad, met zijn achtergrachtjes en bierkroegjes, in zulk een verheven proza tot zulk een woesten en broeienden gloed heeft opgetild, als hier gebeurd is.) Van Oudshoorn's mannenfiguur bewandelt uitsluitend de nachtzijde van het

leven, zit gedeprimeerd in derderangs gelegenheden, tobt achter de roode gordijnen en de gore opschik aldaar eindeloos over tal van wrange ervaringen, beklaagt zichzelf, rekent met het leven af, en ho dt zich, tusschen geestverduistering en momenten van kille overbehehting, staande op den rand van waanzin en zelfmoord. Deze door het werk van Van Oudshoorn overbekend geworden figuur nogmaals aan te treffen in den leeraar Ter Laan, zoo heet hij in 'In Memoriam', is geen groot genoegen. Men leest dit boek echter om het proza, om de wonderlijke scherpte der beelden, ijzig-wit en vooruitspringend als foto's bij magnesiumlicht, zooals de beschrijving van het hoteltrappenhuis in het badplaatsje, of van de open veranda met den stoel in het maanlicht, waar de vrouw zat, die jaren geleden, na een mislukte verhouding met Ter Laan, zich het leven benam. Het slot: Ter Laan, geheel omlaaggezogen in neerslachtige herinneringen en obsessies, ontmoet een jongere zuster der gestorvene, een dubbelgangster met als het ware terugwerkende kracht, en wordt door de reïncarnatie van het verleden tot het leven gered, is niet te beschrijven teleurstellend. Goedertierenheid van gene zijde des grafs verdient Ter Laan in geen enkel opzicht.

N.

Verbindendverklaring van collectieve arbeidsovereenkomsten, door dr. ir. Th. van der Waerden, lid van de Tweede Kamer; N.V. de Arbeiderspers, Amsterdam, 1930.

Niet dikwijls neemt men in de openbare meening over een sociaal geschilpunt een zoo besliste kentering waar als in de jongste jaren in die over de vraag, of verbindend-verklaring van collectieve arbeidsovereenkomsten buiten den kring, waarvoor deze overeenkomsten oorspronkelijk zijn gesloten, bij de wet moet worden mogelijk gemaakt en geregeld.

Vóór- en tegenstanders zijn er altijd geweest. Had een van beide partijen ontbroken, het geschilpunt als geschilpunt hadde niet bestaan. Maar het is nog niet lang geleden, dat de scheidingslijn tusschen vóór- en tegenstanders vrijwel samenviel met die tusschen wie gemakshalve als vooruiten achteruitstrevenden mogen worden aangeduid. En juist dit - en hierin steekt de kentering - is thans geheel veranderd. Tot zelfs in het sociaaldemocratisch kamp is er tegenstand opgestoken, in de sterke persoon van prof. Goudriaan.

Het heeft den bewoner van hetzelfde kamp dr. Van der Waerden niet belet, wellicht zelfs geprikkeld, het vraagpunt bevestigend te blijven beantwoorden. Eerst, in 1927, in een prae-advies voor 'Staathuishoudkunde en Statistiek' en thans andermaal in een brochure, die de geschiedenis van het vraagstuk te onzent goed verslaat, opmerkelijke zorg aan het weergeven van de meening zijner tegenstanders besteedt en tegenover de hunne bij zijn eigen, nader aangeklemde, meening volhardt. Als straks de Minister van Arbeid met een wetsontwerp in zijn richting komt, weet hij alvast, waar in de Kamer stevigen steun te zullen vinden.

De uitkomst van den te wachten strijd lijkt uiterst twijfelachtig.

Zijn tijdperken van kentering psychologisch de meest geschikte om vraagstukken practisch, in wetsontwerp-vorm, aan de orde te stellen?

Dr. Van der Waerden's betoog is in zeker opzicht sterk. Een der bestrijders van de verbindend-verklaring, de rotterdamsche hoogleeraar mr. F. de Vries, heeft ze vergeleken met de toediening van een kleine dosis vergift, waarvan men groote onheilen niet behoeft te duchten maar die men toch liever niet slikken moet. Zonder nu zijn toevlucht te nemen tot voortzetting van deze beeldspraak (een kleine dosis vergift kan wel eens genezend werken) heeft de verdediger-bij-voorbaat van het wetsontwerp zijn kracht gezocht (en gevonden) in het aanwijzen van een reeks gevallen, waarin de heilzame werking van het instituut der verbindendverklaring, mits gehanteerd, onder afdoende waarborgen tegen verkeerd gebruik, door een verstandig college met wijd-open oogen voor mogelijk nadeel en voordeel beide, met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid geacht kan worden vast te staan.

De vraag wordt dan, of zulk een college te vinden is en of zulke waarborgen te treffen zijn. Want mocht het hieraan, bij de uitvoering der wet, gaan haperen, dan zijn we verder van honk dan eerst, dan thans, nu sinds ruim twintig jaar hier te lande het instituut der collectieve overeenkomsten steeds vasteren voet heeft verkregen en geleidelijk zich uitbreidend, de hulp der wet tot verdere uitbreiding van zijn werkings-sfeer geleidelijk beter missen kan.

Verwondering zou het niet behoeven te wekken, indien in deze omstandigheden de Kamer tegenover een wetsontwerp-Verschuur à la Van der Waerden, met alle bewondering voor officieele en officieuze memories van toelichting, twijfelmoedig en lauw kwam te staan.

v.B.

Van de Redactie

Spelling.

- Het is te betwijfelen, of de Regeering van haar voorschrift aangaande de eischen der spelling bij eindexamens onverdeeld genoegen zal beleven. Het halfslachtig stelsel, dat thans wordt opgelegd, zal weinigen bevredigen. Immers het is *vis* noch *vleesch*. De nieuwen zullen niet tevreden zijn met *de* brief, als zij niet *komies* en *lelik* mogen spellen. De onvervalschte ouden zullen het martelaarschap verkiezen boven 's ministers hermaphrodiete kachel. En een getuigenis zal gevorderd worden: alle examinatoren en gecommitteerden zullen met een soort van eed de nieuwe artikelen moeten belijden. Dit zal het nationaal gemoed, kitteloorig als het is, ten zeerste prikkelen.

Het komt ons voor, dat in een land, waar de spelling gewetenszaak is geworden, de Overheid met goed gevolg slechts voor een der uiterste, althans tegengestelde, standpunten zou kunnen opteeren: voor de radicale verandering, - doch dit schijnt nauwelijks mogelijk dan in een tijd van algemeene crisis -, of voor het behoud. Waarom in dezen niet een wijs *laisser aller* betracht? *Eenen* en *zijne* hadden toch reeds afgedaan. Een nauwkeurige kennis van het woordgeslacht werd sinds lang bij examens niet algemeen meer geëischt. Een stilzwijgend wachtwoord: de oude regel, maar met een oogje toe, ware verordening genoeg geweest.

[De Technische Hoogeschool]

De Technische Hoogeschool mag haar vijf lustra van erkend hooger onderwijs gerust gelijk stellen aan twintig eener Universiteit, en de 88 jaar van haar feitelijk bestaan aan drie eeuwen levens van gene. De geschiedenis der techniek loopt

sedert ruim honderd jaar in het versnelde tempo van den nieuwen tijd. Merkwaardig de lijn, die het technisch onderwijs in ons land doorloopt, merkwaardig ook de curve van Nederland in de geschiedenis der techniek zelve. Met molens, dijken, polders, sluizen, bruggen en kanalen zijn wij eeuwen lang bijna alle andere landen voor geweest. Ook in de industrieele techniek staan wij in de zeventiende eeuw nog mee vooraan. Tegen den tijd dat de grootsche ontplooiing der technische vinding begint, raken wij achter. De nationale torpor, waarvan de bacil nog niet ontdekt is, maar die vóór 1800 intrad, schijnt ons ook in het technische te remmen: late spoorwegen, geringe machinalisatie der nijverheid. Totdat na 1890 de lijn gaat stijgen, en blijft stijgen, totdat.... wij zeer tevreden zijn over onszelf.

Hoe inmiddels met het technisch onderwijs? Het begint uitzonderlijk vroeg, en wel als universitair onderwijs, door Prins Maurits aan de Leidsche hoogeschool geplant, evenwel enkel als vestingbouwkunde. Later hoort men er niet meer van; waterbouwkunde en nijverheid deden het zonder opzettelijk ingericht onderwijs. In 1825 bestemt de Regeering, in naïeven nuttigheidszin, de wis- en natuurkundige faculteiten mede tot kweekplaatsen der techniek. De professor-uitvinder was destijds geen uitzondering. Welke automobilist weet, dat in 1836 de Groningsche hoogleeraar Stratingh en de instrumentmaker Becker in een stoomrijtuig naar Assen hebben gereden en terug, ‘met behoorlijke, voortdurende, meerdere of mindere snelheid van gewoon dravende paarden’? Toch kwam er van de ontworpen algemeen technologische colleges uit den aard der zaak niet veel terecht. De professoren zelf schudden het hoofd, en meenden terecht, ‘dat men van een horologiemaker niet verwachten kan, dat hij met genoegzame aandacht eene zoutkeet hoort beschrijven’, terwijl curatoren bezorgd werden, ‘dat de samenvoeging van studenten met de jongelingen van fabrikanten, kunstenaars of handwerkslieden in dezelfde gehoorzalen’ tot ernstige ongeregeldheden zou leiden[1)]. Idyllische dagen!

In 1842 volgt de oprichting der Koninklijke Academie te

1) Zie Academia Groningana MDCXIV-MCMXIV, blz. 57-61

Delft, tot opleiding van ‘burgerlijke’ ingenieurs. Het ‘burgerlijk’, dat als ‘civiel’ zou voortleven, herinnert eraan, dat tot dusver de ingenieur officieel slechts als genieofficier bekend was, en zijn opleiding als onderdeel der militaire vorming. Het technisch onderwijs was met dien naam Koninklijke Academie op een hoog niveau geplaatst. Is het niet een fout van Thorbecke geweest, dat hij het in 1864, met den naam Polytechnische School, die in Frankrijk zooveel luister had verworven, onder de nieuwe categorie van het middelbaar onderwijs bracht? In ieder geval is het een verdienste van Kuyper geweest, dat hij het in 1905 verhief tot den rang, die het sinds lang toekwam, onder den naam Hoogeschool, die in ons land nooit anders dan het Nederlandsch voor Universiteit is geweest.

De priesters der Techniek zelf zijn zich de verschroeiende macht van den grooten Daimoon, dien zij dienen, wel bewust. Zij weten, dat het wachtwoord van onzen tijd luidt: houdt den Geest levend. Wij kunnen hen veilig laten werken aan het opkweeken en het temmen van het Monster met de duizend armen. Het zal ons niet verslinden.

De Man in 't harnas.

Het Mauritshuis is gelukkig met zijn tijdelijke tentoonstellingen van één enkel stuk uit vreemd bezit, die wellicht èn als daad van internationale courtoisie, èn als vorm van kunstgenot, velen sympathieker zijn dan de luisterrijke kunstcongesties, die in de mode zijn, met hun gevaar van af te drijven in de sfeer van officieel en mondain gedoe. Een brouhaha van speeches, bont en eerbetoon overstemt zoo licht de kunst.

In zijn herwonnen frischheid verhoogt het schilderij Rembrandt's mysterie in stede van het te verklaren. Deze man in 't harnas kan inderdaad slechts Minerva voorstellen (zeg niet Pallas Athena, haar beeld was Rembrandt's tijd vreemd). Doch een Minerva, die enkel de wapenen gemeen heeft met de bedrijvige en opgewekte juffrouw, die op de late allegorieën van het barok tusschen andere juffrouwen pleegt te bedisselen. Hoe doet men Rembrandt te kort, door hem onder dien term barok te willen begrijpen!

Vincent van Gogh.

- De beeldende kunst is even oud als de akkerbouw. Ook zij heeft haar ploegers, haar zaaiers, haar wieders en oogsters, ook zij doorleeft de wisseling der wederkeerende seizoenen, waar de aard van den arbeid zich naar richt. Ook zij kent de volle bedrijvige zomerdagen, maar ook de stille donkere tijden van afwachten en van het weer opnieuw voorbereiden. Een zelfde eenzaamheid omgeeft de bewerkers dezer akkers, gelijkelijk bezitten zij het vast geloof in de komende oogsten, zij kennen de noodzaak van arbeid die vaak moeizaam en nederig is, zij weten de waarde van staag volhouden, zij kennen de deugd van het zorgzaam geduld.

Eenzelfde rythme gaat door de opeenvolging en het telkens wederkeeren van dezelfde daden, die begeleid worden door een zelfde gerichtheid en dezelfde beperkingen van den geest.

* * *

Een rijke vreugde schenkt het terugzien, na bijna veertig jaren, van het volledig werk van dezen laten oogster der vorige eeuw. Weldoend is het te ervaren dat deze oude liefde door de jaren in eigen hart geen schade leed, en de bewondering voor wat Van Gogh tot stand bracht, onwankelbaar is gebleven.

De jaren brachten nog winst bovendien. Voor bijna veertig jaren scheen Van Gogh's kunst ons, jonge enthousiasten, een ontlading zóó hevig, dat zij alle bestaande banden verbrak.

Thans is het duidelijk dat ook zijn kunst zich volkomen in het algemeen kunstaspect dier tijden voegt, dat hij wel de intensiteit van uitdrukking opvoerde tot een nog ongekende kracht, maar dat hij de grenzen niet doorbrak van een zeer bepaalde kunstsoort, en de bij haar passende geestelijke beperkingen.

Het weerzien van Van Gogh's levenswerk geeft ook daarom een heldere vreugde, omdat, staande oog in oog, wij ons dan pas geheel bevrijd gevoelen van den weedom van woorden van hen, die zich aan zijn nu al sinds tientallen van jaren volkomen beveiligden roem, zelf beroemd trachten te praten; en ook van den weedom van woorden van genen, die wij de onanisten van den geest zouden willen noemen, wijl zij Van Gogh als aanleiding misbruikten, om hun vermeende diepzinnigheden, hun vermeend tragisch medegevoel, hun ver-

meende psychologische verwikkeldheid, te streelen en te koesteren.

Zij hebben voor hun ‘Vincent-cultus’ een afgodsbeeld gemaakt dat evenveel op Van Gogh lijkt, als de biscuit bustes van Beethoven ooit op Beethoven hebben geleken.

Beide soort beeltenissen blijken echter zeer geliefd voor de geestelijk burgerlijke behuizingen, waar het bestaan der ontroering alleen aanvaard wordt, wanneer zij zich in den mineur vorm toont, en waar men zich niet vóór het adagio begint, tot zelfkoesterend luisteren zet.

Zeker Van Gogh heeft geen gelukkig leven gehad, maar laten wij hier direct op doen volgen, dat noch de omstandigheden noch de menschen hem werkelijk ooit direct onrecht hebben doen wedervaren, maar hij had, wat Tolstoï noemt ‘ce quelque chose de trop, qui empêche le bonheur.’

In zijn kunst is hij echter steeds hoog boven deze somberheid uitgebleven. Er is niet één schilder van dat tijdvak die hem in autoriteit en macht van aanval overtreft. Nooit bedelde hij de natuur iets af, maar hij overweldigde haar motieven, hij drong ze naar zijn wil en vervormde ze naar zijn driften.

Daar is bij hem nooit - althans niet in zijn volgroeide periode van Arles en St. Remy - een zoeken naar evenwicht tusschen het aanschouwde en het verbeelde. Vandaar ook zijn gewisheid, zijn openheid, zijn snijdende klaarheid, zijn componeerende waarlijk herscheppende kracht, zijn eigenmachtig bepaalde kleur, die bij hem vol vormkracht tevens is. Van Gogh's kunst bezit de sublieme hardheid die zij alleen bezitten en die zij alleen waarlijk bezitten kunnen, die vrij zijn van ieder valsch gevoel en die weten wat heerschen is.

Hij heeft in de sterkste periode van zijn kunstenaarschap de volle beschikking over een verwonderlijke vastheid en kunde, en een absolute beheersching der technische middelen. Dit alles natuurlijk binnen de grenzen van zijn persoonlijke opvattingen en inzichten. Er valt niets aan te doen dat predikers en scribenten voort zullen gaan om Van Gogh te verheerlijken als een heilige of als een gefolterden martelaar.

Maar wij, die beeldende kunst niet lezen noch hooren, maar die beeldende kunst *zien*, zien, met onze beide oogen,

wij bewonderen in zijn volledigste werken de meeslepende kracht, de heroïsche bezieling en de golf van geluk.

De Burger en de Kunst.

- Voorzoover de tentoonstelling van Van Gogh's werken het schouwspel gaf van de Kudde Voorzichtigen op veilig bezoek bij den Bezetene, gaf zij nadruk aan een verandering in den omgang van den min of meer kunstzinnigen Burger met de kunst.

Terugdenkend aan den voorzichtigen burger uit den tijd der Haagsche schilderschool en van 'De Nieuwe Gids', aan hem dus, die zich schrap zette voor elke 'nieuwigheid' en aanstonds gebelgd werd, zullen wij weldra van een volslagen omkeer kunnen spreken. In den loop van slechts weinige jaren toch, maakte hij al te vaak een bedroevend figuur, hetgeen hem ten slotte noopte uit voorzichtigheid, uit zijn oude trouwe voorzichtigheid, zijn houding radicaal te herzien. Om te weten waar hij aan toe is (en wat weet hij liever?), heeft hij de afwijkingen van de natuurlijke toedracht des levens nu maar liever zoo duidelijk mogelijk; dat maakt hem bovendien 'het meegaan met zijn tijd', dien nieuwen heirweg der voorzichtigen, makkelijker.

Voor het beeld van een keukentafel, waar de appels niet duidelijk afrollen, zal de Burger van morgen met diep wantrouwen staan. 'Er is hier' - zoo zal hij meenen - 'iets niet in orde'. Hij zal zich in zijn gehoorzame volgzaamheid bedrogen voelen, te kort gedaan, inderdaad, in zijn recht op rollende appels.

Laten wij echter de toekomst niet te somber inzien; zoo'n vaart zal 't vooreerst wel niet loopen. Want tot de Kudde Voorzichtigen behoort ook het meerendeel der kunstenaars, en zij houden de appels nog wel wat rollende. Waar, in een tijd zonder hooge normen, enkele (stille of onstuimige) Bezetenen ter volstrekte verwerkelijking hunner persoonlijkheid de natuurlijke toedracht der wereld negeerden, daar is hun voorzichtige nalooper, die geen persoonlijkheid te verwerkelijken heeft, er zich met noeste vlijt op toe gaan leggen, die natuurlijke toedracht te mishandelen. Het oude verschijnsel: het stof, door de grooten opgeworpen en achtergelaten, wordt het be-

geerde voedsel der minderen. Waar het Cézanne koud liet, dat zijn appels rolden, daar gunnen zijn naloopers zich rust noch duur zoolang er nog één appel is, die niet rolt. Waar Van Gogh, om zich te bevrijden, zich aan vaak verwoestende bewogenheden blindelings prijsgaf, daar hangen zijn volgers bij zalen vol zich aan de rekstokken van ontleende kwellingen uit het lid te turnen. En zij allen: de mishandelaars van de natuurlijke toedracht der uiterlijke wereld en de mishandelaars van de natuurlijke toedracht der innerlijke wereld, de onverschrokken Appelrollers en de zweetende Turners, zij mishandelen, omdat zij vooral 'van hun tijd' en 'levend' willen blijven, omdat zij Meedoeners zijn, en zij spelen voor bezetenen, omdat zij Voorzichtigen zijn, en omdat zij Voorzichtigen zijn hebben zij geen strijd meer te strijden met de burgers, die het ook zijn, en omdat zij geen strijd meer te strijden hebben, verdeelen zij zich in groepjes en generatietjes, die zus of zoo met appels rollen en die zus of zoo turnen, en die groepjes sollen wat met elkaar, en de belangstellende burgers wandelen er tusschen door en hebben nu eindelijk een gevoel, dat zij er nu toch ook wel zoo'n beetje bij hooren, en hoe erger en dreigender al dat rollen en turnen zich voordoet, hoe aardiger en gezelliger het eigenlijk wordt, en hoe gezelliger het wordt, hoe meer het verschil tusschen bezeten en bezopen wordt weggerold en weggeturnd, en.... enz.

Bülow.

- Toen Bismarck het derde deel zijner *Gedanken und Erinnerungen* aan Cotta toevertrouwde, maakte hij het beding (door Cotta in 1921 wegens veranderde tijdsomstandigheden verwaarloosd) dat het werk niet verschijnen mocht bij het leven van keizer Wilhelm II.

Toen Bülow zijn *Denkwürdigkeiten*[1)] aan Ullstein verkocht, bedong hij dat het werk niet verschijnen mocht bij zijn, Bülow's, leven.

Vergissen wij ons niet dan gaat dit boek gerekend worden tot de voornaamste kenbronnen der Wilhelm-periode. Het is bedoeld-meedoogenloos voor den keizer en onbedoeld-meedoogenloos voor den schrijver. Het is de posthume wraak voor

1) Waarvan zooeven het eerste deel verscheen.

diens ontslag. ‘Ware ik Rijkskanselier gebleven,’ is het referein, ‘er zou geen 1914 zijn gekomen.’

Het is wel aan te nemen, dat Bülow in sommige van Bethmann Hollweg's fouten nimmer zou vervallen zijn. De katastroof zou onder hem niet zóó hebben plaats gehad. Maar wij kennen geen boek dat over het wilhelminische Duitschland en zijn kans op behoud zóó somber moet doen oordeelen als juist dit van Bülow. Wilhelm, Holstein, Eulenburg, hoe worden zij hier tentoongesteld, en hoe stelt de onthuller, zonder er eenig vermoeden van te hebben, zichzelven ten toon! Hij waant zich held maar toont zich enkel goochelaar.

Bij zulk een uiterlijken glans, zulk eene mate van materieele welvaart, eene dusdanige verrotting der geesten te moeten vaststellen als dit boek ontdekt, is pijnigend. Het is ontstellend. Hoe is het mogelijk geweest dat onmiddellijk na Bismarck's tijd en werk zulk een schurft de zielen der epigonen heeft aangevreten? Het is mogelijk geweest, immers het is geweest. Dit moet tot een gestreng oordeel leiden over Bismarck zelven. Zijn regeermethoden hebben karakterlooze, laaghartige Duitschers gekweekt, althans Duitschers die eene karakterlooze leiding hebben geduld en toegejuicht.

Keizer Wilhelm achteraf te kijk te stellen is gemakkelijk. De jammerlijkheid is niet beperkt tot die ééne figuur; zij is eigen geweest aan een omgeving, aan een geheele representatieve groep, en Bülow, wanende een aanklacht te schrijven, legt inderdaad eene biecht af.

Duitschland's noodlot is geweest de imperiale staatkunde waartoe zijn uitwendige kracht het drong, te hebben moeten voeren onder avonturiersleiding. De politieke aanvoering van een groot en machtig volk behoeft niet brillant te zijn, maar resistent moet zij wezen. Resistentie, een harde kern van overtuiging om op terug te vallen, dat is wat dezen lieden ontbroken heeft, en de ontegenzeggelijk bekwaamste van het gezelschap komt het in zijn napraat van niet zeer edel gehalte bewijzen.

Sprekende film.

- Het loont de moeite, zich eens af te vragen, wat wel de reden wezen mag, waarom de sprekende film haar

aangevangen triumftocht niet zoo overweldigend heeft voortgezet, als in den beginne beraamd werd. Er is zelfs, wanneer wij ons niet bedriegen, op het oogenblik een evenwicht ingetreden, en niemand waagt te voorspellen naar welke zijde, naar het spreken of naar het zwijgen, de balans zal doorslaan. Werkt het invoeren van taal de internationale verstaanbaarheid hier in sterker mate tegen, dan bij de Italiaansche opera het geval was? Ongetwijfeld, want waar gezongen wordt zijn woorden reeds van minder gewicht dan waar men spreekt. Hieruit waarschijnlijk, en uit het feit dat een zangstem nog steeds zuiverder te reproduceeren valt dan een spreekstem, is het te verklaren, dat de geluidsfilm, waar zij kans ziet, haar toevlucht neemt tot gezongen intermezzi, en, door een begrijpelijke voorkeur voor 'zingende' milieus, onomwonden het karakter van operette en revue heeft aangenomen. Zeer tot haar schade echter. Want het was niet wat men verwachtte. Neen, men hoopte op meer, dan op de verbetering der in het spel der beelden zelf opgenomen begeleidingsmuziek. Waar men naar uitkeek, zij het als naar een extra, was de werking van de allersterkste macht die van mensch naar massa kan uitgaan: de macht van het gesproken woord. Het melodieeren echter en het parlando, zooals thans in de geluidsfilm wordt toegepast, is een teleurstellend compromis, zonder eenige ontwikkelingsmogelijkheid naar het gebied der Muzen. Het peil is, met Tauber en Chevalier, tot pure amusementskunst en boulevard-chansonnerie gezakt. En dat nu, tegen alle speculaties in, de sprekende film nog steeds slechts in een labiel evenwicht staat tegenover de zwijgende, haar althans niet kort en goed heeft voortgebezemd, geeft veel hoop in den smaak van het cinéma-publiek, dat misschien nog het minst snobistische blijkt te zijn.

Wij wagen hier een kleine suggestie omtrent de wijze waarop de enorme uitvinding der sprekende flim werkelijk tot haar recht zou komen. Doen wij dit met een voorbeeld.

Gesteld dat men 'De Kruiser Potemkin', een film, zoowel door den cinéast als door den doodgewonen bioscoopganger ten zeerste bewonderd, eens tot een geluidsfilm zou willen omwerken. Hoe zou men te werk gaan?

Het meest voor de hand liggend is de matrozen realistisch

te laten spreken. Tijdens de onderhandelingen op het oorlogsschip nemen de officieren en de leiders der opstandelingen beurtelings het woord. De dokter, met een falset-stemmetje, keurt het gewraakte vleesch goed. De machines dreunen in het ruim, de karabijnkolven stooten op het dek. Als de doode matroos aan land gebracht wordt, een weemoedig Wolga-lied der terugroeiende makkers. Men hoort de meeuw in de morgenschemering klapwiekend uit de haven opstijgen. Een beurtzang van ontstelde, den matroos meewarig omringende burgers. Tijdens het dempen van het oproer in de stad door de Kozakken veel geschiet en geschreeuw en geplof van stortende muren. Dof kanongebulder van de Potemkin, waar men de leiders een bezielende toespraak hoort houden. De Russische vloot nadert. Volkslied contra internationale. Zeegedruisch, korte commando's. Een overwinningslied. - Zoo zou het ongeveer plaats vinden, volgens de heerschende gebruiken, en een der machtigste scheppingen van de laatste jaren zou niet veel meer dan een draak geworden zijn. Is er een scherper verwijt tegen de huidige geluidsfilm denkbaar?

Of is er nog een andere methode, gesteld, nogmaals, dat men in later tijd geen genoegen meer neemt met de toebehoorende begeleidingsmuziek? - Men draagt een Russisch schrijver op, een verhalend (liefst rijmloos) gedicht te maken, dat de gebeurtenissen in vrijen vorm begeleidt. Dit werk, dat volstrekt niet geheel in dialoogvorm behoeft gesteld te zijn, houdt zonder realistischen dwang gelijken tred met het verloop der handelingen. Er is geen ander geluid dan de ernstige stem uit het duister, die van aanvang tot einde onafgebroken de aandacht verdiept voor het groote beeld in het licht. Taal moet het wezen wat hij spreekt, werkelijk taal, geen toelichtingen, geen klanknabootsingen van lager orde of gevoelsuitroepen van huiselijken aard. Het is alleen omdat zij geen dichters waren en geen taalgevoeligen, dat de goede oude ‘explicateurs’, uit het paradijs der voormalige bioscoop zijn verdreven.

Maar een voltooiing van een kunstvorm kan steeds iets van zijn aanvang leeren.

En thans nog één schrede verder in droomland. Wij maken niet bij Potemkin een begeleidend gedicht, maar bij een gedicht, dat reeds eeuwen lang de menschen geboeid heeft, een

beeld. We nemen die woorden, welke het modern tooneel voorgoed den rug heeft toegekeerd. (Tot verlies echter meer van dit tooneel dan van deze onuitbluschbare woorden). We nemen Prometheus van Aeschylus in de vertaling van Boutens. We geven een cinéast opdracht zooveel lengte beeld te maken als er tijdsruimte gesproken woord is. We geven een musicus opdracht de koren te doen zingen. En de Nederlandsche sprekende film gaat bewijzen, dat de film inderdaad een tiende Muze is. Maar is er in ons land zooveel ondernemingslust, geld en kunstzin, als in Zweden, twintig jaar geleden, toen dit land de film-productie op hooger niveau bracht?

Een eiland in de Zuidzee

V

Christian had gedacht dat de mannen die hij van boord zond gemakkelijk in den kotter land konden bereiken, maar het hout van dit bootje was zoo vermolmd dat een laars er een gat in maakte en op aandringen van schipper, bootsman en timmerman had hij er in toegestemd hun de sloep te geven. Ook deze boot was met negentien man en de voorraden, hoe gering ook, te zwaar geladen zoodat men zeker kon zijn dat bij de minste schommeling of deining het water er in liep.

Toen de Bounty uit zicht verdween telde de kapitein de mannen: de schipper en de stuurman, twee adelborsten, de chirurgijn, de kanonnier, de bootsman en andere minderen; geen enkel gewoon matroos. Purcell, de timmerman, en Lamb, de slachter, behoorden eigenlijk tot de muiters en zij bleven ook in de sloep de lastigste klanten.

Daarna monsterde Bligh de voorraden, die voor onderhoud gedurende vijf dagen voldoende bleken te zijn: honderdvijftig Engelsch pond scheepsbrood, spek twee-en-dertig pond; een vaatje water van ruim tweehonderd pint; bovendien twaalf pint rhum en zes flesschen portwijn. Voorts hadden zij vier leege fustjes, zeildoek en touwwerk, een quadrant en een kompas. Kaarten en sextant te geven had Christian geweigerd, omdat hij ze zelf noodig zou hebben.

Bligh dacht er niet aan een eiland te zoeken en er te blijven om af te wachten en niemand opperde ook dit plan. Hij was een zeevaarder in merg en been; van zijn schip gejaagd zijnde zou hij in een sloep naar de bewoonde wereld varen.

Hij berekende den afstand tusschen waar hij was en waar

hij heen moest: zij bevonden zich ter hoogte van de Fijieilanden, onder de linie, dus westwaarts gaande met wind en stroom. Het naastbijzijnde land waar zij hulp van Europeanen konden krijgen was Timor, twaalfhonderd mijl ver. Met den mast en den kleinen fok, alleen bij zwakken wind te gebruiken, schatte hij dat zij niet meer dan dertig mijl per etmaal konden maken. De levensmiddelen echter konden, zelfs bij de zuinigste vertering, niet langer dan twintig dagen duren.

Hij sprak den mannen toe en legde hun de berekeningen uit. Indien zij naar huis wilden en niet op een eiland blijven, overgeleverd aan de inboorlingen, bij wie zij zeker konden zijn den een of anderen dag geslacht te worden, zou hij ze brengen, maar zij zouden gebrek moeten verduren minstens acht weken; hij noemde een langeren tijd dan hij geschat had opdat er bij tegenslag geen teleurstelling zou zijn. Op het eiland Tofoa, in een paar uur te bereiken, konden zij trachten kokosnoten te krijgen en de leege vaatjes met water te vullen. De mannen berustten in wat de kapitein beval en zij roeiden naar het eiland.

Er stond een zware branding waar zij met de grootste moeite doorheen kwamen. Aan een smallen steenigen oever verhief zich steil de kust en boven stonden enkele kokospalmen. De mannen klommen er in en konden twintig noten los wringen, maar de hoeveelheid loonde de moeite niet en water was er niet te vinden. Nadat de kapitein een karig rantsoen had laten uitdeelen sliepen zij op den oever bij de boot.

Den volgenden ochtend werden er eenigen het land ingezonden om broodvruchten en water te zoeken en zij ontmoetten inboorlingen, die hen hielpen vruchten te plukken en hen naar het strand vergezelden. Alleen de boot ziende vroegen zij waar het schip met de zeilen was. Bligh maakte hun duidelijk dat het in de golven verzonken was en dat alleen de mannen, die zij hier zagen, zich hadden kunnen redden. Daar deze verklaring een slechten indruk bleek te maken meende Bligh dat de eilanders hen voor weerloos hielden en uit louter wreedheid wilden vermoorden. Er waren er intusschen meer aan den oever gekomen, die steenen gingen stapelen, hij begreep dat zij een aanval in den zin hadden. Hij vergiste zich niet, maar de inboorlingen hadden een andere reden voor

vijandigheid. Het eiland was maar klein, het voedsel schaars; de schepen van vreemdelingen hadden vroeger veel voedsel weggehaald; deze vreemdelingen waren gering in aantal en zonder schiettuig. Zij moesten dus verdreven worden. De eilanders aarzelden nog, maar Bligh, ziende dat zij zich gereed maakten, beval de boot te water te laten en terwijl de zeelieden trokken en duwden, begonnen de steenen te vallen en te raken. De matrozen sprongen overhaast in de sloep, de wilden kwamen aangerend. De kwartiermeester Norton, tot het middel in het water staande, kon de boot niet meer bereiken; steenen troffen hem van allen kant, hij viel en werd gegrepen. Die in de sloep echter waren nog niet veilig, want nu kwamen er kano's die vlugger voeren en de steenen die vandaar geworpen werden raakten bijna alle. De matrozen hadden geen ander verweer dan met dezelfde steenen terug te werpen en zij roeiden zoo hard zij konden, maar de kano's naderden snel. Bligh riep kleederen over boord te werpen opdat de eilanders er naar visschen zouden en zoodoende achter komen. Dat deden zij ook, en toen de vreemdelingen over de branding waren lieten zij hen gaan. Zij keerden terug, de sloep ging voort in den nacht.

Iedere man was door een steen getroffen. Het was hun eerste nacht in de sloep, zij zaten dicht naast elkaar, zij hadden geen plaats om te leunen, geen ruimte om de beenen te strekken.

De twee volgende dagen roeiden zij op een afstand langs kusten, uitkijkend of Bligh een der Fiji-eilanden zag waar hij vroeger geweest was en waar de opperhoofden hem kenden. Maar zij vonden het niet en op een ander aan te sturen durfden zij niet.

Kapitein Bligh ondervroeg iederen man wat hij wist van de muiterij en de samenspanning. Alleen de adelborst Hayward kon hem vertellen iets vermoed te hebben van Christians voornemen om te vluchten, maar hij verzweeg natuurlijk dat hij er alles van had geweten en hem zelfs geholpen had. De timmerman, de bootsman, niemand wist er iets van te zeggen. Niemand sprak ervan dat de heele bemanning het voornemen had in Londen te klagen. Bligh begreep niet dat Christian zoo ondankbaar jegens hem had kunnen zijn en hij vond geen andere reden voor de muiterij dan dat de mannen door het

behagelijk leven op Tahiti waren aangelokt. Het verklaarde tevens waarom de kabel van de Bounty doorgesneden was, dat moesten zijn eigen mannen gedaan hebben om het schip op het strand te zetten en daardoor gedwongen te zijn op het eiland te blijven. Hij was overtuigd dat dit de eenige reden van de muiterij was en niemand durfde hem te zeggen wat er aan boord van hem gedacht werd.

Toen het weer ochtend was geworden vroegen de mannen of het mogelijk was rechtstreeks naar een haven te varen waar zij een schip konden vinden. Bligh antwoordde dat hij uitgerekend had wat het rantsoen zou moeten zijn om zonder ergens te landen Timor te bereiken: een kwart ons scheepsbrood en een tiende liter water per dag, acht weken lang. Niemand maakte bezwaar, de kapitein moest dan maar rechtaan daarheen zetten; allen beloofden zich aan de regeling te houden en, hoe zij den nood ook voelen mochten, nooit om meer te vragen. Bligh deed de morgengebeden gevolgd door de mannen met: amen, en gaf den koers.

In de sloep toonde Bligh zijn buitengewone bekwaamheid. Op een onbekende zee, in aanhoudende stormen, voer hij zonder kaart. Alleen om de mannen gelegenheid te geven zoo goed mogelijk te rusten verdeelde hij ze in twee wachten opdat telkens de helft zich op den bodem der boot kon uitstrekken. Er moest gedurig gelogd worden en hiervan maakte Bligh tevens een afleiding: knoopen tellen kon iedereen, maar den tijd schatten waarin zij gingen vereischte oefening. De een maakte een seconde te lang, de ander te kort, er werd over gepraat, de een meende het beter te weten dan een ander, en zoo vloot de tijd dien eersten dag.

Maar de volgende dagen hoefde er niet voor afleiding gezorgd te worden. Den eersten ochtend al zagen zij met schrik de zon vurig rood opkomen. Twee uur later woedde er een storm. Wanneer de sloep tusschen twee hooge zeeën lag hing het zeil slap, wanneer zij boven op een zee werd gedragen moest het haastig ingenomen worden en dan sloeg er zooveel water over dat iedereen hoozen moest. Kapitein Bligh, vreezend dat het scheepsbrood door het water bederven zou, moest de boot verlichten met al wat zij missen konden, touwwerk, zeil, onnoodige kleeren en laarzen. De gereedschappen werden op

den bodem vastgelegd en het brood in de timmerkist geborgen.

De zee liep hoe langer zoo hooger, de mannen moesten voortdurend hoozen, middag, avond, nacht, doornat en verkleumd. Twee keer liet de kapitein hun een theelepel rhum geven met een vierde deel van een rauwe, met zeewater doortrokken broodvrucht, niet meer, omdat hij zelfs in deze harde omstandigheden moest vasthouden aan het rantsoen nu een gedeelte van het brood oneetbaar was geworden. Maar het voedsel was niet genoeg bij al dit werk, hij liet ook nog vijf kleine kokosnoten verdeelen. Daarmede waren allen tevreden. Voor het avondgebed kreeg iedereen nog een stukje broodvrucht.

Toen de storm bedaarde en het brood werd nagezien bleek er meer bedorven dan men gevreesd had. Het was anderhalf jaar te voren gebakken en slecht bewaard, de schimmel groeide er tierig op. Toch hield men alles voor den nood.

Bligh wees de tien mannen aan die op den bodem mochten liggen, de anderen moesten blijven zitten. Maar slapen deed niemand, er was geen ruimte om zich uit te strekken op de gebogen ribben van de boot en wie een uurtje kon sluimeren in de natte kleeren op den natten bodem, werd zoo stijf wakker dat hij zich nauwelijks bewegen kon. Den vierden dag al moest Bligh, omdat het koud was en heel den dag geregend had, al weer een theelepel rhum laten uitdeelen.

Zij voeren in de nabijheid van hooge rotseilanden. Van een daarvan kwam een zeilkano, die hen achtervolgde. Maar de afstand was te groot en in den stortregen die begon te vallen verloren zij haar uit zicht. De mannen hadden twee vaatjes regenwater opgevangen in al wat daartoe te gebruiken was, notenschalen, hoeden, schoenen, uitgespannen zeil. Zij werden zoo nat dat zij kleumden en rilden, het werd een ellendige nacht zoowel voor die liggen mochten als voor die zitten moesten. De kapitein gaf iets meer, een ons hartig spek en een theelepel rhum. Vooral voor de rhum, die een beetje verwarmde, waren de zeelui dankbaar.

De kapitein verzon iets nieuws om hun het rantsoen eerlijk te geven. Van de leege doppen van een kokosnoot maakte hij een weegschaal en voor gewichten gebruikte hij pistoolkogeltjes die hij in zijn zak had. Voortaan werd het voedsel verdeeld

naar de eenheid van een kogeltje van ongeveer achttien gram, niemand kon klagen dat een ander meer kreeg.

Toen kwam er een week van de ergste ellende. Er brak een geweldig onweer los, gevolgd door aanhoudenden storm. Het bootje, beladen met negentien mannen dicht bijeen, werd door den wind geslingerd en gedreven, soms langs kusten en over riffen, en het was weer een week lang gedurig hoozen, kleederen uitwringen, bedelen om een paar druppels rhum en een stukje bedorven brood, waarvan het rantsoen nogmaals verminderd was tot het gewicht van één kogeltje. Hoe zij ook hoosden, in den regen onder de zwarte lucht en in den regen in den duisteren nacht, er kwam steeds weer water in de sloep. Sommigen kregen krampen in de ingewanden, anderen konden armen en beenen niet bewegen. Het eenige middel dat Bligh voor hen wist om minder koud te zijn, was hun kleeren een poos in het zeewater te wringen, dat warmer dan het regenwater was. Als zij ze weer aan trokken voelden zij zich beter. En zij smeekten om rhum voor warmte van binnen, maar de kapitein moest op erger nood bedacht zijn en kon het niet geven.

Toch moest hij soms aan hun smeeken toegeven. Zij zaten nu drie weken in de sloep, bijna voortdurend in ruw weer, zonder eenige beschutting, tusschen het water van den hemel en het water van de zee. Wanneer het daagde zag Bligh gezichten waar hij van schrok, grauw, hol, angstig, en eens zei een matroos tegen hem dat hij er uitzag of zij hem aanstonds over boord moesten zetten. Hij lachte, hij gaf rhum en zij dankten.

Eén dag was het droog, zij wrongen weer hun kleeren in het zeewater om ze warm te maken. Toen begon het opnieuw te regenen. Wie van uitputting in slaap viel lag in water, iedereen was bang om in slaap te vallen wegens de verstijving die er op volgde. Er kwam een verschrikkelijke nacht. De zeeën stortten over de sloep zoodat allen, overgoten en verblind van water, hoozen moesten, hoozen tot zij neervielen en weer opstaan om te hoozen. Bligh, die heel den nacht met uiterste inspanning de roerpen had gehouden om recht voor de zeeën te blijven, op het gevoel, want er was geen ster aan de lucht, zag toen het daagde dat geen enkel man een tweeden

nacht als deze kon overleven. Hij gaf ieder een half ons spek en twee theelepels rhum.

Gelukkig brak de zon door, zoodat de kleeren, door het wringen zoo gescheurd dat zij tegen koude noch tegen vocht meer dienen konden, te drogen gehangen konden worden. En de stemming werd opgewekt toen er vogels dicht bij de sloep kwamen vliegen. Den voorraad brood opnemende bevond Bligh dat er nog voor een maand was, dus genoeg om Timor te bereiken. Maar misschien zouden zij tot Java moeten varen. Met enkelen der mannen had hij herhaaldelijk moeite over de rantsoenen, het meest met Purcell en Cole, die soms zoo onbeschoft tegen hem uitvielen dat hij zich voornam hen voor den krijgsraad te brengen indien zij ooit in Londen kwamen. Bligh moest hen overtuigen dat het raadzaam was zuinig met het brood te zijn en er twee keer van te nemen, inplaats van drie keer. Zonder tegenstand berustten zij, omdat zij dicht bij land dachten te zijn en op uitkomst hoopten.

De vogels werden talrijk. Wanneer er een over hun hoofden vloog schoten alle handen uit. Juist voor het middagrantsoen gelukte het iemand er een te grijpen, onder gejuich der anderen, een kleinen vogel, niet grooter dan een duif. De kok mocht hem plukken en in negentien stukjes verdeelen, ingewanden, pooten en snavel inbegrepen. Daar het slechts een versnapering was werd er van de verdeeling een spel gemaakt; iemand moest zich omkeeren en op de vraag van den kok: voor wien is dit? een der mannen noemen die dan het aangewezen stukje kreeg. Er werd bij gelachen, vooral bij de toewijzing van de pooten en den snavel.

Een uur later hadden zij weer geluk, iemand ving een groote meeuw. Het bloed liet de kapitein aan de drie zwaksten geven en hoewel hij dien eigen ochtend beslist had dat 's avonds het brood ingehouden zou worden, vond hij goed wegens de vroolijke stemming aan het vleesch een stukje brood toe te voegen.

De ergste ellende scheen voorbij. Den volgenden morgen vingen zij weer een meeuw. Het was helder, kalm weer, maar nu kregen zij de kwellingen van de warmte, de zon brandde en stak zoo fel dat eenige mannen bezwijmden of versuften. Zij werden op den bodem gelegd onder een stuk zeil. Toen de

namiddagkoelte verkwikking bracht en er kort na elkaar weer twee meeuwen gegrepen werden, voelden allen zich weer opgewekt, bovenal omdat het groot aantal vogels een zeker teeken was dat zij land naderden. De kapitein wees naar de wolken, die alleen bij een kust zulke vormen hadden. De mannen praatten en gisten wat zij er vinden zouden, vijandige inboorlingen of een rustige gelegenheid om eindelijk de beenen te bewegen.

Even na middernacht riep de man aan het roer dat hij branding hoorde. Bij het daglicht zagen zij de lange witte streep van de golven op het rif, dat kapitein Bligh herkende, langs de Noordkust van Nieuw-Holland. Hij wist dat er openingen waren waardoor zij binnen konden komen en de mannen roeiden lustig tot zij er een vonden. Toen de sloep, na ruim vier weken geslingerd te hebben, rustig en vast op het gladde water ging, vouwde Bligh de handen en allen zeiden een dankgebed. Tevreden aten zij het karig rantsoen, want daar lag het land met zijn beloften. Spoedig bereikten zij een lagen steenigen oever waar zij, daar het eb was, oesters op de klippen zagen.

Toen zij op den vasten grond stapten konden de meesten niet staan door duizeling en zwakte in de beenen. Toch dacht Bligh dat zij door rust de gevolgen der ontberingen nog wel te boven konden komen, behalve misschien drie van hen, de chirurgijn, de botanicus en de oude zeeman Lebogue, die aan het uiterste van hun krachten schenen te zijn.

De flinkste mannen, Lamb, Cole, Purcell en den kwartiermeester, zond de kapitein op verkenning en anderen zette hij aan het werk om oesters te zamelen, hetgeen zooveel inspanning eischte dat zij ze ten leste openmaakten zonder de schelpen van de steenen te trekken. Toen de anderen met een vaatje versch water terugkeerden werd er met een brandglas vuur gemaakt en een der koks, die van boord een koperen pot meegenomen had, kookte een mengsel van oesters, scheepsbrood en spek. Het was het eerste warme eten na vier weken en zij kregen een hoeveelheid die zwaar op de magen woog. Toch groeide de begeerte naar meer, er waren niet te verzadigen mannen die heel den dag iets voor den mond zochten. De chirurgijn, versuft op den grond, kon geen raad geven

en de kapitein waarschuwde tevergeefs tegen bessen die aan doornstruiken groeiden. Het duurde niet lang of sommigen kermden van de pijnen, zij zagen elkander aan, zweetend en bleek van angst dat zij vergiftigd waren. Maar, gewoon aan beschimmeld brood en brak water, konden de magen ook tegen de wrangste sappen. Dien avond was iedereen weer beter en bad met den kapitein en strekte zich languit op den grond.

Bligh geloofde dat dit eiland hun redding was. Na een langen ongestoorden slaap voelden zij zich zoo verkwikt dat hij het eiland Restoration noemde en besloot dien zelfden dag de reis voort te zetten. De grootste afstand was nu afgelegd, binnen twee weken kon de bewoonde wereld bereikt worden. Nu de verlossing uit den nood in zicht was kreeg hij zijn barschheid terug, hij duldde geen verzoek om hier wat langer te blijven; de mannen werden van genooten in het gevaar weer gemeen scheepsvolk, dat hard aangepakt moest worden en daartoe ook reden gaf, want hunnerzijds kregen de belhamels, nu zij aan wal stonden en volop gegeten hadden, hun onwilligheid en hun onbeschoftheid terug.

Het bleek al op een ander eiland waar zij landden. Vier dagen bleven zij hier wegens den toestand der drie zieken. Niet alleen de matrozen die altijd lastig waren werden nu onhandelbaar, maar ook de schipper weigerde te gehoorzamen en zette de anderen op tegen de bevelen van den kapitein. Ofschoon er overvloed van oesters verzameld kon worden stelde Bligh hoeveelheden vast die niemand bevredigden. Fryer maakte er ruzie over en vloekte even hard als de kapitein. Een ander keer was het over brood of over een stuk spek. De minderen lachten er bij, werden bandeloos en deden wat zij verkozen. Wanneer Bligh eenige mannen beval in het struikgewas vogels te vangen, bleven zij uren weg, verzadigden zich zooveel zij konden en brachten niets terug. Hij vloekte, tierde, dreigde met straffen die niet uitgevoerd konden worden en zij vloekten terug. Het gebeurde dat hij er eenigen des avonds bij opkomende maan het boschje in zond, zij bleven er den heelen nacht en brachten maar een paar kleine vogels, ofschoon het daar wemelde. Zij gaven Lamb de schuld, zeggend dat hij ze telkens verschrikt had, maar zij verzwegen hoeveel

zij er zelf gegeten hadden. Lamb bekende later dat hij dien avond negen meeuwen had verslonden. Bligh kende zijn volk, maar het razen hielp niet.

Den laatsten dag op Sunday Island scheelde het weinig of er was weer muiterij geweest. De kapitein droeg altijd denzelfden mannen het vermoeiende werk op, omdat zij het minst geleden hadden, en tot dezen behoorden ook de bootsman en de timmerman. Toen hij hen weer uitzond op een oogenblik dat zij van rust op den grond wilden genieten, weigerde Purcell. Hij had ook zijn rechten, zei hij, hij was niets minder dan de kapitein. De schipper, die er bij kwam, mengde zich in de ruzie en riep anderen toe den kapitein te arresteeren. Bligh zag dat hij zonder hard aan te pakken verloren zou zijn. Hij haalde twee hartsvangers uit de boot, gaf er een aan Purcell, hem toeschreeuwende zich te verdedigen, terwijl hij Fryer waarschuwde dat hij hem het eerst zou neerslaan, als hij hem belemmerde in de uitoefening van het gezag. Purcell week achteruit en smeekte om vergiffenis. Toen Bligh daarop den schipper naderde hief deze de handen op, beloofde gehoorzaamheid en zwoer hem te helpen de tucht te handhaven. Alle anderen, nog pas gereed hem aan te vallen, werden onderdanig, zij gingen en deden wat hij beval.

De oproerigheid toonde dat de mannen voldoende kracht hadden herkregen om de verdere moeiten en ontberingen te verdragen. Alleen de toestand van den ouden Lebogue en van den chirurgijn scheen weinig hoop te laten. Bligh gaf hun van den portwijn dien hij voor uiterste gevallen had bewaard, en zij werden in de sloep gedragen, maar ieder dacht dat zij wel gauw in zee zouden liggen.

Die laatste dagen waren de moeilijkste. De zon brandde op de naakte lichamen, die des nachts weer huiverden van de kou. Hoewel het scheepsbrood nog maar in kleine brokken en kruimels op den bodem van de kist lag moest Bligh toch weer het avondrantsoen geven; de meegenomen oesters waren walgelijk en die er van aten werden ziek, de beenen zwollen, de hoofden duizelden en sommigen hoorden niet, versuft of slapend tegen elkander geleund. De kapitein had maar een paar theelepels wijn te geven. Er stond een ruwe zee, er moest gehoosd worden door wie nog konden. In den ergsten nood lukte het weer

iemand een meeuw te grijpen, die nauwkeurig verdeeld werd, het bloed voor de zieken.

De kapitein trachtte den moed er in te houden door te zeggen, hoeveel zij vorderden met deze vaart. Maar hij was overtuigd dat sommigen het land niet zouden zien.

Het grootste oogenblik van den dag was nu niet de uitdeeling van het voedsel, maar wanneer de kapitein plaats berekende, dan keken zij hem in spanning aan en wachtten hoeveel mijlen hij nog voor den boeg zou geven.

Eindelijk hoorden zij dat zij de oostelijke punt van Timor gepasseerd moesten zijn. Bligh was niet bemind, maar geen man die hem toen niet met vreugde en dankbaarheid aanzag.

Dien nacht, in het blinkend maanlicht over de zee, verscheen de kust. Die sliepen of suften ontwaakten door de juichende stemmen.

Hoewel de wind gunstig zat moesten zij nog twee dagen zeilen voor zij een bewoonde plaats zagen. De mannen staarden naar het groene land.

Toen kwamen zij in een baai waar prauwen hen tegemoet voeren. De sloep werd aan land gehaald, want niemand kon meer roeien, en allen moesten er uit gedragen worden. Bligh had, op één na, allen die door de muiters van boord gezet waren, na een reis van zes weken in een klein bootje over den oceaan, behouden in de wereld van tucht en arbeid teruggebracht.

VI

Toen de Bounty wegzeilde met vijf-en-twintig man aan boord behield Christian het bevel niet alleen omdat hij de leider geweest was in de muiterij, maar vooral omdat hij de navigatie verstond. Twee der adelborsten, Heywood en Stewart, hadden geen deel gehad aan het oproer; zij hadden ook nauwelijks ervaring. Met den anderen, Edward Young, de eenige die hem kon bijstaan daar hij al vele reizen gemaakt had, had hij dikwijls moeite, evenals met sommige matrozen, vooral Burkitt, Thompson en Quintal.

De meesten wilden terug naar Tahiti omdat zij er hun vrouwen hadden. Christian en Young echter waren overtuigd

dat er, wat er ook met Bligh en de sloep gebeurd mocht zijn, vroeg of laat een Engelsch schip op Tahiti moest komen. Daarom vonden zij het geraden een onbekend eiland te zoeken, liefst zoo ver mogelijk van de Society groep verwijderd. Voor de gemeenschappelijke veiligheid werd vastgesteld dat degene die zou trachten te ontvluchten doodgeschoten zou worden, want hun aantal mocht niet kleiner zijn op het eiland waar zij zich zouden vestigen.

Na acht dagen kwamen zij voor Tubuai in de westelijke Tahit groep. Het vooruitzicht het schip te verlaten verslapte de tucht, die Christian met zijn onwettig gezag toch al niet streng kon handhaven. Sommigen wilden hier blijven, anderen drongen aan naar Tahiti te varen. Na langdurige en heftige twisten gaven Christian en Young in zooverre toe, dat er besloten werd daarheen te gaan opdat sommige mannen er hun vrouwen konden halen, maar op Tubuai terug te keeren; zij zwichtten slechts voor den wil der belhamels, Burkitt, Byrne, Thompson, uit vrees dat zij anders zouden wegloopen. Dus werd het anker gelicht en de Bounty stevende verder.

Jubelend kwamen de eilanders het schip tegemoet, zwemmend of snel pagaaiend. Daar men aan boord verwachtte dat er naar Bligh en de anderen gevraagd zou worden was er afgesproken te zeggen dat de Bounty op een zeker eiland kapitein Cook had gevonden, die zich daar vestigen wilde; de broodvruchtboompjes waren er aan land gezet en Bligh had Christian opgedragen naar Tahiti te varen om er varkentjes te koopen. Het opperhoofd Ooti was bereid alles te geven wat verlangd werd. De mannen vonden hun vrouwen en brachten hen aan boord, en de Bounty keerde terug.

Toen de inboorlingen van Tubuai bemerkten dat de matrozen zich op hun eiland wilden vestigen, een fort begonnen te bouwen en er kanonnen opstelden, namen zij een vijandige houding aan. Het kleine eiland bracht weinig vruchten op, de vreemdelingen namen ervan of zij hun toebehoorden. Er werd dagelijks gevochten. De musketten knalden, de matrozen moesten in hun kamp gedurig op wacht staan; zij kregen geen hout om hutten te bouwen en zij konden slechts gewapend vruchten en water gaan halen. De mannen die naar Tahiti terug wilden, morden, de anderen, die een bestraffing door

een oorlogsschip vreesden, voelden zich nooit veilig in de Society groep. Er werd voortdurend getwist, gedreigd en gevochten. De partij van Christian, steunend op de sterkste mannen en op de overreding van Alexander Smith, behield de overhand. Maar na drie maanden van moeilijkheden met de eilanders, die steeds gevaarlijker werden, en onderlinge oneenigheid, besloten de zeelieden dat een ieder zou kunnen doen naar zijn behagen; degenen die op Tahiti wilden wonen zouden daarheen gebracht worden en wie met Christian een ander eiland wilden zoeken zouden verder varen. De Bounty lichtte weer het anker en keerde naar Matavai terug.

Het was nu September, vijf maanden na de muiterij. Christian en de zijnen dachten aan de mogelijkheid dat Bligh inderdaad een schip ontmoet had, zooals zij aan de eilanders verteld hadden, en in dat geval terstond naar Tahiti zou komen om de Bounty terug te nemen. Zij besloten dus er niet langer te blijven dan noodig was. Het waren er zestien die aan wal gingen. De meesten van hen geloofden, ook al zouden zij gevangen worden, te kunnen bewijzen dat zij niet hadden meegedaan aan het oproer. Sommigen, die zeker konden zijn aan een ra te hangen als zij ooit weer voet aan boord van een Engelsch schip zetten, Burkitt, Sumner, Thompson, waren onverschillige kerels die een galg niet erger vonden dan een haai of een kogel.

Zoodra het anker in den grond zat werd er verdeeling gehouden van de scheepsvoorraden, touw, zeil, gereedschappen, wapens, en de twee partijen namen afscheid.

Er bleven negen man aan boord, van wie er een zelfs geen zeeman was, Brown, die voor de broodvruchtplanten had moeten zorgen. Christian en Young wisten eenige eilanders over te halen mee te varen om op het schip te helpen, natuurlijk onder belofte hen weer terug te brengen. En aangezien zij besloten hadden een onbewoond eiland te zoeken waar zij ongestoord heel hun leven konden wonen, moesten er ook vrouwen meegaan opdat een ieder er zijn gezin kon hebben. Er kwamen twaalf vrouwen aan boord, sommigen om hun mannen te vergezellen, anderen door de Engelschen gekozen. De zeilen gingen op, de Bounty wendde den steven en voer weg naar het Noordwesten.

Met enkele uitzonderingen bereidden de zestien die achterbleven zich op een aangenaam, gemakkelijk leven.

De adelborst Heywood was misschien de eenige die oprecht verlangde dat er spoedig een schip zou komen. Het oproer en het gedwongen verblijf op het eiland beschouwde hij als een ongelukkig avontuur dat zijn dienst onderbrak. Ook Morrison, de bootsmansmaat, en Coleman, de wapensmid, echte zeelieden, deden niets dan uitkijken naar een schip. De anderen namen het leven der inboorlingen aan, overtuigd dat niets hen ooit zou storen.

In hun vreugde dat de blanke mannen hun vrienden wilden zijn gaven de zachtmoedige eilanders hun het beste dat zij geven konden; de ruimste woningen werden voor hen gebouwd, de mooiste vruchten werden voor hen geplukt. De matrozen trokken hun harde versleten kleeren uit en toen zij zich lieten tatoueeren kregen zij de uitvoerige versiering die de hoogste eer beduidde. Hun vrouwen vlochten hun fijne tappa-kleeding.

Zij woonden niet allen in hetzelfde dorp, maar sommigen hier en anderen daar aan den oever. En overal brachten zij hun vroolijkheid, hun matrozengrappen en hun liederen. De eilanders, die in de maat geen ander onderscheid kenden dan tusschen snel en langzaam, luisterden bekoord naar de zeemansrefreinen en de ouderwetsche liedjes waarmede iedere Engelschman was opgegroeid. Er scheen onder de palmboomen iederen dag maskerade te zijn van uitgelaten, als wilden verkleed zeevolk, de horlpijp dansend met een tinnen beker in de hand.

Maar zij hadden ook hun zonderlinge begrippen van recht, waar nijd en haat en moord uit kwamen.

Churchill en Thompson hadden twee zusters tot vrouw, dochters van een opperhoofd die over veel tappa, varkentjes, vruchten en timmerhout beschikken kon. Toen het opperhoofd stierf meende Thompson dat alleen zijn vrouw erven moest en hij eischte dat Churchill zijn woning verlaten zou. Zij vochten, Churchill werd vermoord. Zijn vrienden liepen te hoop en Thomson vluchtte, maar hij werd achterhaald en met een knuppel doodgeslagen.

Na een jaar begon het eentonige leven sommigen te vervelen. Zij misten hun rhum en zij dachten aan Londen. De

mannen die overtuigd waren dat zij niets behoefden te vreezen, opperden het plan om een schip te bouwen. Er waren er slechts vier bekwaam om met gereedschap om te gaan, de wapensmid, de timmermansmaats en de kuiper, en bijgestaan door zeven anderen begonnen zij het werk. Hout vonden zij in overvloed, maar spijkers hadden zij nauwelijks en ijzer voor de talrijke onderdeelen in het geheel niet. Touw en zeil moesten gevlochten worden. Het was tenminste weer arbeid, waarin zij meer bevrediging vonden dan in behagelijk luieren, arbeid die genoegens in de toekomst beloofde. Zij werkten er zeven maanden aan, toen was het vaartuig voltooid, een merkwaardig scheepje twaalf el lang en vier el breed, dat ondanks de gebrekkige middelen waarmee het gebouwd was, vele jaren op de Zuidzee voer. Het bevel werd gegeven aan den bootsmansmaat Morrison die het naar Java zou brengen, en het vertrok met tien man aan boord, droevig nagestaard door de eilanders.

De adelborsten Heywood en Stewart, de wapensmid en een matroos, overtuigd dat er spoedig verlossing uit Engeland zou komen, bleven achter.

Enkele dagen na het vertrek van het schoenertje, bij zonsopgang, kwam een eilander Heywood in zijn hut tegen den berg wekken met de tijding dat er een schip met drie masten naderde. Hij zond hem om zijn makkers te waarschuwen en snelde naar den oever beneden, waar hij het fregat zag dat juist de baai invoer. Vele kano's omringden het al, Heywood liet er ook een te water en pagaaide er heen. Toen hij de valreep opklom vond hij Coleman, die naar het schip gezwommen was, op het dek te midden der matrozen die hem, daar hij naakt en getatoueerd was, voor een inboorling hielden. Heywood sprak een adelborst aan en hoorde dat zijn vriend Hayward, thans luitenant, aan boord was. Hij zocht hem op in zijn hut en werd tot zijn verbazing door hem met minachting behandeld en uitgescholden voor schurk en verrader. De kapitein, die er bij kwam, beval den luitenant te zwijgen en liet Heywood door een paar mariniers in de boeien zetten. Weldra waren ook de drie anderen opgesloten.

Toen kapitein Bligh in Londen was gekomen had het verhaal van zijn wederwaardigheden bewondering voor hem

gewekt en ook buitengewone verontwaardiging over de misdaad. De Admiraliteit had geen moeiten of kosten geteld om de muiterij met de uiterste strengheid te straffen en zij had om de vijf-en-twintig zeelieden, niet eens allen schuldig, in den wijden oceaan terug te vinden een groot zwaar bewapend schip uitgerust dat alleen voor dit doel meer dan een jaar gebruikt zou worden. Kapitein Edwards had bevel om in de Society-groep en op in de nabijheid gelegen eilanden naar de Bounty te zoeken en de muiters gevangen naar Engeland te voeren.

Kort nadat het anker geworpen was had hij er al vier achter slot. Hij vernam dat er twee vermoord waren, dat een aantal met de Bounty was weggevaren en een ander aantal juist eenige dagen tevoren vertrokken. Toevallig kwam een inboorling vertellen dat het schoenertje dien zelfden dag eenige mijlen voorbij de kaap gezien was. De commandant zond een gewapende sloep uit, die spoedig terugkeerde met het verlaten scheepje. De tien mannen hadden, wegens de gebrekkige zeilen, weer op Tahiti moeten landen en waren toen zij hun scheepje zagen weghalen de bergen in gevlucht. Maar aangezien de meesten dachten dat zij niets te vreezen hadden, gaven zij zich den volgenden dag over.

De kapitein liet op het achterdek een hok timmeren met een opening in den bovenkant juist groot genoeg om er voedsel door aan te reiken. De veertien mannen, aan handen en voeten geboeid, konden er naast elkander liggen, maar nauwelijks staan. Twee schildwachten bewaakten hen, met bevel dengene die met een inboorling trachtte te spreken neer te schieten.

De vrouw van den jongen Stewart was aan boord gekomen met hun kind, zij had het voor de opening van het hok opgehouden opdat hij het kon zien, en zij had geklaagd en gejammerd tot de matrozen hun tranen veegden. Toen zij nog eens was gekomen had Stewart zelf gevraagd haar niet meer aan boord te laten en de mannen, met hem begaan, hadden haar telkens weggejaagd. Ook de eilanders konden de smart niet aanzien. Het kwam den kapitein ter oore dat er een poging gedaan zou worden de gevangenen te doen ontsnappen; hij beval haast te maken met de toebereidselen voor het vertrek.

Toen de Pandora de baai uitvoer stonden er vele vrienden op den oever te schreien bij de vrouwen met kinderen aan de borst. Een zendeling, die kort daarna op het eiland kwam, hoorde dat Peggy Stewart, zooals zij genoemd was, gestorven was van verdriet.

De Pandora, gevolgd door het schoenertje, kruiste nog een poos in de nabijgelegen eilanden-groepen, tot men op een rif een stuk wrakhout vond met den naam Bounty. Toen zette kapitein Edwards koers naar het westen.

Bij slecht weer liep het schip op den koraalgordel langs de kust van Nieuw-Holland en het lek was zoo groot dat het binnen eenige minuten kantelde. Hoewel er nog geen schuld bewezen was had de kapitein van den beginne de gevangenen met onmatige strengheid behandeld en bij de schipbreuk werd hij onmenschelijk. Toen de mariniers van de wacht hem kwamen vragen of zij het hok mochten openbreken, weigerde hij. De booten gingen weg, het schip was verlaten. De noodkreten hoorend waadde de bootsman terug, roepend dat hij de gevangenen los zou laten ook al zou hij zelf er voor als muiter behandeld worden. Hij hakte en hij maakte van eenigen de boeien los, maar het water wies snel en met vier anderen, onder wie de adelborst Stewart, verdronk hij terwijl hij bezig was hen te bevrijden.

Kapitein Edwards keerde zonder schip in Engeland terug en hij had een groot deel van zijn volk verloren. Maar hij bracht tien mannen, beschuldigd van muiterij en zeeroof, voor den krijgsraad.

Vier werden er vrijgesproken. Heywood, Morrison en de hofmeester werden veroordeeld, maar begenadigd. Drie matrozen werden op een oorlogsschip voor Spithead aan een ra opgehangen. Daarmede eindigde de zaak van de Bounty voor zoover zij de tucht op de vloot betrof.

VII

Toen de berg Orahena uit zicht verdwenen was had de Bounty het roer omgelegd en koers genomen naar het oosten dwars door de Paumotu-groep. Sommige van die eilandjes waren schaars bewoond en geen er van had veel boomen of

water. Bovendien wist Christian dat een schip, van Kaap Hoorn komende, waarschijnlijk langs deze groep zou varen, dus moest hij verder zoeken. Gedurende vele dagen werd er geen land gezien, tot zij voor een steile rotsige kust kwamen waar zich een berg verhief. Daar over de gevaarlijke branding op de klippen de Bounty niet naderen kon werd er een boot uitgezet die na veel moeiten de kust bereikte.

Over de rotsen naar boven klauterend kwamen de mannen op welig begroeid land waar vogels nestelden; zij liepen hier en daar, zij schreeuwden en losten musketschoten, maar het bleef stil, er was geen mensch te zien. Verder landwaarts gaande en den berg bestijgende kwamen zij in dichte bosschen waar zij alle boomen herkenden die ook op Tahiti groeiden, den ficus, den kokospalm, den banaanboom, den moerbezieboom, hoog boven de warrige struiken. Aan de steile noordzijde, waar weinig boomen stonden, vonden zij eetbare knolgewassen, yams, zoete aardappelen en taro. Hier ontdekten zij ook zonderlinge steenen die toonden dat, of er nu ook niemand meer mocht zijn, het eiland bewoond geweest was. Het waren blokken van bazalt, vier of vijf opgestapeld tot een hoogte van vijf el; de middelste en de bovenste waren uitgehakt en gevormd tot een borst, armen en een hoofd. Er stonden er tientallen naast elkander, allen met het gelaat naar zee gewend, bewakers van beenderen waaruit de geesten lang geleden naar Ta'aroa waren gegaan.

Christian en Young kwamen zelf aan land om te verkennen. Water vonden zij niet, maar er waren in de rotsen vele droge beddingen en ook de tierige plantengroei toonde dat de berg genoeg wolken en regen aantrok. Het was een vruchtbaar eiland, onbewoond, eenzaam gelegen, het stond ook op de kaarten niet aangeduid. Zij bepaalden de plaats en vonden dat zij hier ver uit den weg van schepen moesten zijn.

Zij hielden raad. Dit moest hun eiland zijn. Zij zouden woningen moeten maken en den grond bebouwen. Er waren, de Tahitiërs meegeteld, maar vijftien mannen, dus zouden zij om het werk te kunnen doen er geen enkel kunnen missen. Het zekerste middel om iedereen te dwingen hier te blijven was de Bounty op de kust te zetten. Maar vreezend dat het gezien zou worden als er eens een schip voorbij mocht varen,

besloten zij alles wat bruikbaar was er uit te halen en de Bounty te vernietigen.

Christian, vroeger een bescheiden en zachtmoedig man, had in verbittering, in een vlaag van drift, een daad gedaan waarvan hij de gevolgen niet kende, noch dragen kon. Hij werd nu voortdurend door vrees en achterdocht gekweld en door onrust gedreven dwong hij de anderen te doen wat hij voor de veiligheid noodig oordeelde. Zijn lotgenooten meenden soms dat hij even onredelijk en barsch werd als de kapitein.

Hij beval en allen gehoorzaamden.

Nadat het schip door de branding gestuurd was sleepten zij het naar een inham tusschen de rotsen en legden het aan de ankers vast. Zij kozen een plek voor hun woningen, aan de westzijde onder den berg tegen den wind beschut, en begonnen toen de Bounty te onttakelen en af te breken en alles wat bruikbaar was aan land te dragen. De Tahitiërs, intusschen met bijl en kapmes het bosch ingegaan, brachten de boomstammen en toen op het rechthoekig stuk grond, de kleine malae, de heesters weggeruimd waren, werd de plaats uitgemeten voor vier woningen, een voor de Tahiti-mannen en drie voor de zeelieden met de vrouwen die zij zich gekozen hadden. De varkentjes, de geiten en de kippen mochten vrij rondloopen.

Toen de Bounty tot op de kiel was afgebroken werd deze met teer bestreken en verbrand. En daarmede was op het kleine eiland Pitcairn de volksplanting gevestigd van blanken en bruinen die met elkander strijden zouden om de overheersching tot een der partijen was uitgemoord.

Christian en Young begonnen met het eiland op te nemen en in negen stukken voor de negen blanken te verdeelen. De Tahitiërs werkten in dienstbaarheid, met loon en straf, terwijl de blanken onderling gelijke rechten hadden, zonder eenig ander gezag dan dat van Christian voor zoover zij het verdroegen. Een groot deel van dit gezag, waarop hij wegens zijn rang aanspraak maakte, ging, nu zijn zeevaartkundige kennis niet meer onmisbaar was, aan twee andere mannen over, aan Matthew Quintal, omdat hij iemand met de vuist zijn wil kon opleggen, en aan den matroos Alexander Smith, een rustig, verstandig man die een ruim gevoel van billijkheid

had. Quintal werd hier, waar geen overmacht hem in de boeien kon zetten, een ondragelijke dwingeland. Smith daarentegen, die nu den Bijbel las en een rechtzinnig man werd, kreeg hoe langer zoo meer invloed op de anderen daar hij vechtpartijen voorkwam of vrede stichtte zooveel hij kon.

In de eerste tijden echter, al was er ook dikwijls twist, werd er nog niet gevochten omdat er veel te doen was en de Tahitiërs de onderdrukking gelaten droegen. De bouw der woningen, in den trant van Tahiti, het kappen van boomen en de aanleg van aanplantingen vorderden maandenlang arbeid; dan moest er huisraad getimmerd worden zooals de zeelieden het in hun land hadden, bedden, kasten, tafels, krukken; de vrouwen waren bezig van boomschors beddegoed te kloppen en er moesten ook van tappa kleeren gemaakt worden.

En er kwamen kinderen. Het eerst kreeg Christian een zoon, dien hij naar dag en maand van de eerste geboorte op Pitcairn Thursday October noemde. Alexander Smith schudde zijn hoofd over heidensche kinderen van Christen vaders en daar hij tot de Adventisten behoorde, die geloofden dat een ieder bereid moest zijn voor de aanstaande komst van den Heiland, vond hij een tekst die hem vergunde te doopen. Hij verklaarde den Tahitiërs het christelijk geloof, hij onderwees hen en werd voorganger der godsdienstoefeningen.

De vroomheid waarmede hij goede zeden predikte hield vrede in de kleine gemeenschap toen de woningen gebouwd en ingericht waren, de velden aangelegd en er weinig te werken viel omdat de boomen gemakkelijk voedsel gaven. In de ledigheid begon de een naar zijns naasten huisvrouw te kijken en de ander begeerde een stuk grond dat hem niet behoorde. Smith kon er echter geen bezwaar tegen hebben dat sommigen hun vrouwen ruilden, immers er waren geen wettige huwelijken gesloten.

Voor de Tahitiërs was de gulden tijd teruggekeerd toen zij niet meer hoefden te zwoegen, maar voor de blanken, die arbeid even noodig hadden als dagelijksch brood, werd de ledigheid een druk. En de eerste die daaronder leed was Fletcher Chirstian. Hij peinsde over de mannen die hij aan de gevaren van de zee had blootgesteld, mannen die, behalve Bligh, hem nooit eenig kwaad hadden gedaan. Wat kon hun

lot geweest zijn indien zij een eiland bereikt hadden? De wilden van Tonga en Fiji waren kannibalen. Onder de zwaarte van zijn nooit te boeten schuld werd hij prikkelbaar jegens de anderen en daar niemand hem nu meer gehoorzaamde wrokte hij over zijn machteloosheid. Hij vermeed de anderen en dwaalde veel alleen. In de eenzaamheid werd hij door erger gedachten gekweld. Hij kende de gestrengheid in de marine genoeg om te weten dat er vergelding zou zijn indien ook maar één van de mannen die hij van boord had gezet met het verhaal van de muiterij in de beschaafde wereld teruggekeerd was. Christian begon spookgestalen te zien. Alleen op de hooge kust zittend bij de steenen beelden tuurde hij den horizon langs naar een mast, een schip dat kwam om hem te halen. In zijn verbeelding zag hij hoe hij vechten zou om zijn leven duur te verkoopen, hij zon op middelen voor verdediging.

Voorbij de inham waar de Bounty was afbebroken verhief zich een hooge rots uit zee. Daar was een grot achter zware steenblokken verborgen. Hij timmerde er een bed, hij liet de Tahitiërs er vaatjes drinkwater heen dragen, een klein kanon, musketten en andere wapens. Indien hij zich daar verborg zouden geen honderd man er hem vandaan kunnen halen.

De anderen hadden intusschen al zooveel twist onderling dat zij op Chirstian geen acht meer sloegen.

Behalve Young en Smith werden allen door de manlijke eilanders gehaat wegens de harde verdrukking en de mishandeling. Young behaagde met zijn vriendelijke manieren, en Smith, die altijd naar billijkheid streefde, beschouwden de Tahitiërs thans als den man wien het gezag toekwam. Hij had zijn naam veranderd omdat hij een ander mensch wilde zijn dan vroeger de goddelooze zeeman was, hij wilde John Adams genoemd worden. In de vechtpartijen of wanneer er een eilander geranseld werd was hij het altijd die tusschenbeide kwam.

Zij woonden ruim drie jaar op het eiland en er waren op het grasveld in het midden der woningen al kinderen die loopen konden toen er een hevige strijd uitbrak.

De vrouw van Williams, die op de rotsen eieren was gaan zoeken, was gevallen en verpletterd. Williams moest een andere vrouw hebben en hij had zijn zin gezet op die van een

der Tahitiërs. Hoe Adams en de anderen hem ook de onbillijkheid van zijn verlangen voorhielden, hij dwong dat hij hebben moest wat hij wilde, dreigend anders in de boot het eiland te verlaten. Zijn genooten konden hem niet missen omdat hij bekwaam was met gereedschap en getoond had goede wapens te kunnen smeden, dus hielden zij hem niet tegen toen hij de vrouw uit het huis der Tahitiërs haalde en bij zich nam. De eilanders beraadslaagden hoe zij het onrecht wreken konden; wanneer de blanken op het veld bezig waren slepen zij hun bijlen. Maar in den avond werden zij verraden. De vrouwen staken de pitten op en schaarden zich ten dans en hun mannen naderend zongen zij eenige woorden in de taal die zij geleerd hadden: zwarte mannen bijlen scherp - doodslaan witte mannen. Toen stonden de matrozen op en haalden de musketten, maar het was donker, zij konden nauwelijks de gestalten onderscheiden die achter de boomen vluchtten. Young schoot en aan den kreet was te hooren dat er een geraakt was, maar zij vonden niemand. Den volgenden morgen wisten zij twee der eilanders terug te lokken, wien zij vergiffenis beloofden als zij zelf de twee weerbarstigen onder hen bestraften. Kort daarop keerden vier Tahitiërs terug, de beide anderen hadden zij doodgeslagen.

De blanken, die zich nu veilig achtten door hun aantal, verdrukten de bruinen erger dan ooit en het waren vooral Williams en M'Koy, Martin en Quintal die hen als slaven mishandelden. De eilanders verdroegen tot zij niet meer konden.

Nog geen jaar na de eerste poging kwamen zij weer in opstand. Zij hadden zelf geen vrouwen meer en van die der blanken bleven zij ver wanneer zij hun plan overlegden. Op een ochtend, toen de blanken de woningen hadden verlaten een ieder naar zijn bezigheid, haalden zij de musketten weg en gingen hen zoeken. Williams zagen zij op een rots, zij schoten en raakten. Dichtbij ontdekten zij Christian en Mills, die eveneens neergeschoten werden. Op het geluid der knallen kwamen de anderen aanloopen, maar nog voor zij de woningen bereikten werd Brown met bijlen neergeslagen en Adams kreeg een schot in den arm. Martin zoch hulp bij den eilander dien hij zijn vriend noemde en als zijn slaaf liet werken, en die

ontving hem met bijlslagen. Young, een gunsteling der vrouwen, werd door hen veilig verborgen. M'Koy en Quintal vluchtten.

Toen de overwinnaars bij Adams kwamen zeiden zij dat hij de eenige was dien zij niet haatten en zij droegen hem naar zijn woning en lieten hem verbinden. De vrouwen en de kinderen hadden zich verscholen. Dien dag aten de eilanders het beste wat zij vinden konden, zij gebruikten wapens en gereedschappen of zij hun eigendom waren en sliepen op de bedden van hun meesters.

De moeders, teruggekeerd om het eten van hun kinderen te maken, vonden den strijdlust voldaan en daar zij op de bruine mannen gemakkelijker konden schelden dan op de blanke werden de Tahitiërs spoedig overtuigd dat zij zich te erg gewroken hadden en dat zij geen recht hadden de overlevenden te mishandelen. Zoodra Young te voorschijn was gekomen zaten allen in vrede samen.

Maar dien eigen dag twistten de eilanders onder elkander over de verdeeling van de vrouwen. Eén kroop ongemerkt nader en sloeg onverhoeds met een knuppel den mededinger neer. Op dezelfde wijze vermoordde een vrouw uit wraak een andere, maar de overigen vielen op haar aan en knuppelden haar dood. Young vermoordde twee eilanders en toen werd ook de laatste nog verslagen.

Van de drie-en-twintig volwassenen waren er dien dag elf gevallen.

Adams en Young gingen de bergen in, luid roepend tot M'Koy en Quintal zich vertoonden.

Nu was er voor de vier laatst overgeblevenen geen reden van verdeeldheid meer, zij hadden overvloed voor al hun behoeften en het geringe werk dat er noodig was konden zij gemakkelijk doen. Een lange poos bleef het ook rustig op de malae, de kinderen speelden, de moeders zongen bij de bereiding van de tappa, de mannen gingen uit op het veld of in het bosch om vruchten te zamelen of varkentjes en kippen te vangen, op de rotsen om te visschen. Wat zij thuis brachten voor den maaltijd was beter dan wat zij ooit hadden gehad en wanneer Adams na het eten het dankgebed sprak konden de anderen oprecht amen zeggen.

Maar William M'Koy dacht aan den grog aan boord en hij zon over de mogelijkheid van een der planten een drank te maken. Hij had voor hij was gaan varen in een destilleerderij gewerkt, hij kende de bereiding. En na verschillende proeven gelukte het hem uit den wortel van een dracaena een zeer koppigen drank te stoken. Quintal maakte van zijn groote koperen pot een destilleerketel en voortaan hadden zij tweeën geen andere bezigheid dan wortels zoeken, stoken en drinken. Om het gemeenschappelijk werk bekommerden zij zich niet, wel eischten zij dat er eten zou zijn wanneer zij honger hadden. In gedurige dronkenschap werden zij hoe langer zoo onredelijker en Young en Adams konden zich tegen de geweldige vuisten van Quintal niet verzetten, want bij de vechtpartijen, die dagelijks voorkwamen, won hij gemakkelijk.

Vooral op M'Koy had de drank een slechten invloed. Na de eerste teugen al zocht hij ruzie en wilde vechten en ranselen, dan werd hij woest tot hij in razernij met bijl en mes rondom zich sloeg en vernielde wat onder zijn bereik was.

En in dronkenschap, waggelend over de gladde rotsen, viel hij in zee en verdween.

De dwingelandij van Quintal was lichter te dragen omdat hij rustig bleef zoolang zijn vrouw er voor zorgde dat hij te eten kreeg wanneer hij er om riep. Maar toen zij, eveneens bij het zoeken naar eieren, van een rots viel en hij haar vervangen wilde door de vrouw van Young, besloten zijn gezellen een eind te maken aan de vernederingen die zij van hem te verduren hadden. Er waren zes vrouwen uit wie hij kiezen kon, maar hij stond er op die eene te hebben. Young was vroeger sterk genoeg geweest om zijn recht te verdedigen, zelfs tegen Quintal; de laatste jaren echter was zijn kortademigheid verergerd en toen Quintal zijn vrouw greep en meesleurde, terwijl zijn kinderen schreeuwden, kon hij niet anders doen dan vloeken. Adams, verontwaardigd, vond dat dit onrecht gestraft moest worden. Zij slepen hun bijlen en toen Quintal dronken aankwam velden zij hem.

Niet lang daarna stierf Young aan zijn kwaal.

Tien jaren nadat zij op Pitcairn waren gekomen was er van de muiters nog maar één over, John Adams. De kleine gemeenschap, waarvan hij nu de leider was geworden, bestond

uit acht vrouwen en negentien kinderen, de meesten nog zeer klein, maar sommigen al groot genoeg om te leeren: Thursday October en Charles Christian, George en Polly Young, George en Hannah Adams, Edward en Kitty Quintal.

De oude zeeman werd hun allen een vader en aan hem had het volkje van Pitcairn zijn gelukkige jeugd te danken. Adams bestuurde met den Bijbel en zijn geweten.

VIII

Maar behalve Adams waren het de moeders die van de kinderen van Pitcairn gelukkige menschen maakten. Zij hadden geen mannen meer, zij hadden geen andere zorgen dan voor de gezondheid en de vreugde van hun kinderen.

Adams leerde hun uit het boek en deed hun verhalen in woorden die zij niet verstonden, maar als hij den vinger ophief naar den hemel en zijn stem groot maakte of nederig of klagend, begrepen zij dat hij sprak van den machtige die ver en hoog woont. En daar zij hem iederen dag de gebeden hoorden voorzeggen en zij ze woord voor woord herhalen moesten kenden zij ze ten leste. Zij leerden tevens Engelsch uit de Bijbelvertaling. Het Engelsch was voor hen de taal van de kennis, de taal van de wereld hunner vaders, ergens voorbij de zee.

Van hun moeders hadden zij de taal van Tahiti, waarin zij al van de geboorte geliefkoosd waren. Daar het moeilijk was het onderscheid te onthouden tusschen de twee talen, die van hun moeders, van hun spel en oneenigheid, en die van hun vaders, van verre onbegrepen dingen, mengden zij ze en zij groeiden op met een eigen taal.

Ook hun gewoonten en zeden werden gevormd uit een samensmelting van puriteinsche begrippen, overgebracht door een zeeman, en de eenvoudige beschaving van eilanders die nog bij de natuur behoorden. Wanneer de moeders spraken van de aitua die de nachten onveilig maakten, stelde de vader hen gerust dat zij alleen den gerechten Heer hoefden te vreezen.

Van de moeders leerden zij zich veel te baden, de huid zacht en fijn te houden met kokosolie en zich met bloemen

te sieren. Zij zagen hoe zij vlug tegen den stam van een palmboom op moesten loopen en hoe zij zonder vermoeienis rondom heel het eiland konden zwemmen. De meisjes stonden er bij als de tappa werd geklopt, de jongens wisten de stammen te kiezen en reten er den bast af zooals men het op het eiland hunner voorouders placht te doen. De bereiding en het gebruik der vruchten kenden zij, de eigenschappen van alle kruiden, de wijze om lichaamsdeelen die pijn deden te kloppen en te slaan. Veel kwalen hadden zij echter niet. Een kind kreeg melk zoolang zijn moeder die geven kon, daarna niets dan broodvrucht en kokos en water; de tanden, die zonder pijn kwamen, hoefden geen te harde, te koude of te warme spijzen te bijten, de mond moest herhaaldelijk gereinigd worden; de maag werd niet gekweld met wrang, zoet, zuur of bitter. De zon verdeelde den dag gelijk in licht en donker, er kon dus niet meer spel en vermoeienis dan rust en slaap zijn. Zij groeiden snel en sterk.

Van den vader leerden zij wat in Engeland deugden heetten. Wat zij deden en wat zij zeiden kon vertrouwd worden slechts een enkelen zin te hebben; de uitdrukking die spot zoowel als ernst kon meenen bleef hun vreemd. Fouten, vergissingen, gebreken waren er om vergeven te worden. Indien een jongen Adams vroeg of een der makkers dom of ongehoorzaam was geweest hoorde hij ten antwoord: Je hebt er niets aan dat te weten en voor hem zou het niet aangenaam zijn dat je het wist; laat het genoeg zijn als er een fout begaan wordt. De wijsheid van Adams werd aanvaard met het geloof der jeugd en er was nog niemand die in de teleurstellingen van ervaring en vergelijking den twijfel had gevonden. De regel: uw ja zij uw ja, werd zoo stipt gevolgd dat niemand zelfs in het geringste ooit zijn woord brak.

Zij groeiden op als gelijken, jongens en meisjes, en een ieders deel behoorde allen. Van naastenliefde behoefde niet geleerd te worden, want daar zij geen anderen vader dan Adams hadden waren zij kinderen uit één gezin, de een iets ouder dan de ander, maar niet veel. De grooteren, die Adams en hun moeders hielpen op het veld of in het bosch, hielpen ook elkander en het werk was zoo licht dat zij er vroolijk bij waren. Toch was er altijd genoeg te doen, zoodat ook de meisjes moesten

werken. En toen zij ouder werden en er in hun oogen een andere glans voor de jongens kwam, moest Adams waarschuwen dat zij met trouwen wachten moesten tot de jongens sterk genoeg waren om het werk voor twee te doen.

Zij leerden ook van hem dat zij Engelschen waren, onderdanen van den koning van Engeland voor wien zij bidden moesten. In de blauwe oogen en de blonde haren van sommigen, de breede kaken van anderen, herkende hij jongens uit zijn jeugd, hij zeide dat zij Engelsche kinderen waren die trouw aan hun land zouden zijn.

In de grootste woning aten zij gemeenschappelijk, naar het gebruik van Engeland; maar eerst Adams en de jongens, dan de moeders en de meisjes, naar het gebruik van Tahiti. En als zij, zooals Tahiti, de handen en den mond gereinigd hadden, baden zij voor de spijzen, zooals Engeland.

Al het land dat er te zien was kenden zij. Daaromheen was de zee. Zij hoorden dat er schepen waren, veel grooter dan hun boot, die over de zee konden varen voorbij den horizon tot zij aan andere eilanden kwamen waar hun moeders geboren waren; en verder nog, dagen en dagen lang, tot landen waar men zoo ver kon loopen dat er geen zee meer te zien was. Dat was het land van hun vaders. Daar hoorden zij de verhalen van die Adams deed, van koningen en soldaten, van steden waar duizende menschen in steenen huizen woonden; van dieren en de geluiden die zij maakten, zooals Adams het nadeed, paarden, koeien, honden. Dat was alles wat van de wereld buiten Pitcairn hun gedachten kon vervullen.

Maar de geboortegrond was hun groot genoeg, hij behoorde hun alleen. De moeders en Adams hadden geen andere zorg dan voor hen en zij hadden niets dan spel, ongestoord, onbedorven. Iederen dag ontdekten zij iets dat er gedaan kon worden in de boomen of in het water, met steenen, met vruchten, met bloemen en bladeren. Toen zij ouder waren werd het bouwen van een dak en de bewerking der aanplantingen het spel der jongens, het maken van kleeding dat der meisjes.

De oudsten waren omtrent zestien jaar toen zij op een morgen naar de woningen kwamen gerend, schreeuwend dat er een schip met zeilen naderde. Adams verbleekte en de vrouwen wisten wat er voor hem te vreezen was. Maar hij

stond op en ging allen voor naar den inham vanwaar een boot het veiligst door de branding kon varen. Het was het Amerikaansche schip Topaz dat tevergeefs een ankerplaats had gezocht en nu buiten de branding lag. Adams roeide er met de jongens heen en toen hij aan boord was vertelde hij den kapitein dat hij de eenig overgeblevene van de Bounty was.

Wegens de gevaarlijke zee bleef de Topaz slechts kort voor het eiland. In Valparaiso ontmoette de kapitein een Engelsch oorlogsschip en het relaas van zijn verblijf voor Pitcairn, dat hij uit zijn journaal overschreef, werd naar de Admiraliteit in Londen gestuurd. Het was oorlog in Europa, men had moeilijker werk te doen dan muiters vangen, en het bericht werd vergeten.

Op Pitcairn intusschen spraken de menschen over de mogelijkheid dat er weer een schip zou komen, en dan een Engelsch, om Adams voor zijn straf te halen. De vrouwen en de kinderen schreiden. Nu, negentien jaar later, herinnerde Adams zich de bijzonderheden niet meer en gedurende zijn deugdzaam leven sedert dien tijd was hij zich gaan inbeelden dat hij geen schuld aan het oproer had gehad. Tenminste, hij durfde zich voor te nemen zoodra de gelegenheid zich voordeed naar Engeland te gaan om zich te verantwoorden.

Twee jaar later kwam er een walvischvaarder. Het gebeurde niet zelden dat op zulke schepen mannen voeren die uit zucht tot avontuur gemonsterd hadden. John Buffet, die met andere matrozen aan wal kwam, was een godsdienstig man die op een walvischvaarder, waar het heidensch toeging, niet thuishoorde; hij werd getroffen door den bijbelschen eenvoud der bewoners van Pitcairn. Hij verschool zich in de bosschen en de kapitein kon door de woeste zee geen boot zenden om hem te halen.

Buffet werd gastvrij opgenomen in de kleine gemeente. Daar hij op goede scholen geweest was droeg Adams hem het onderwijs der kinderen op; voortaan leerden zij Engelsch zooals het gesproken behoorde te worden en zij kregen een ruimere voorstelling van de wereld buiten Pitcairn.

Thursday October Christian was al een man en getrouwd met een der vrouwen die van Tahiti waren gekomen toen op een avond twee schepen voor het eiland kwamen, de Engelsche

fregatten Briton en Tagus. Op hun kaarten konden de kapiteins op deze plaats geen eiland vinden. Zij wachtten tot den morgen en bemerkten toen dat het bewoond was. Het duurde niet lang of er kwam een kano naar hen toe, bemand met drie naakte eilanders. Tot hun groote verbazing hoorden de matrozen van de Briton hen in goed Engelsch roepen of zij aan boord mochten komen; de drie jonge mannen klommen langs het touw dat hun werd toegeworpen naar boven, namen de strooien hoeden af en spraken den kapitein in het Engelsch toe, hun namen noemend, Christian en Young, zoons van de officieren van de Bounty. De beide kapiteins lieten zich door hen aan land brengen.

Vooraan op de rotsen stond Adams, in eerbiedige houding zooals hij aan hun rang verschuldigd was. Hij zeide dat hij Alexander Smith was, zeeman van de Bounty, en dat hij durfde te verklaren aan de muiterij geen schuld gehad te hebben, maar dat hij bereid was mee naar Engeland te varen. Zijn vrouw, oud en blind, en zijn dochters vielen hem om den hals, alle vrouwen en alle jongeren, die hem vader noemden, begonnen te schreien en te jammeren. Maar toen de kapiteins hen geruststelden dat Adams geen kwaad gedaan zou worden, droogden zij hun tranen en lachten.

Het verslag van het bezoek dezer schepen wekte in Engeland geen belangstelling en het duurde nog tien jaar eer de Admiraliteit kapitein Beechey, van de Blossom, opdroeg een onderzoek in te stellen naar Pitcairn en de muiters. Adams was toen al grootvader en zeer oud.

Kapitein Beechey schreef met groote bewondering over de nieuwe kolonie. Hij verbleef met eenige officieren een paar dagen in de woning van den jongen Christian, waar zij op zindelijke bedden sliepen. Bij het ontwaken vonden zij hun kleederen gereinigd en gevouwen naast zich en hun hoeden met frissche bloemen versierd. Het ras dat hier woont, schreef hij, is zeker het schoonste van de geheele aarde, de mannen en de vrouwen zijn groot, sterk, gezond, zeer vroolijk ofschoon zij streng den godsdienst houden; zij leven eenvoudig, werkend naar de behoefte en rustend zoolang het donker is, matig in hun voedsel en kwalen komen bij hen niet voor. Zij twisten nooit, behalve een enkel keer met den mond, ge-

lijk zij dat noemen. Adams vereeren zij als een aartsvader.

Voor kapitein Beechey vertrok vroeg Adams hem, daar hij als gezagvoerder daartoe bevoegd was, hem en zijn vrouw volgens den kerkelijken dienst in den echt te verbinden. Zij waren oud, de vrouw kon niet meer loopen, maar Adams kon de gedachte niet verdragen dat hij een slecht voorbeeld zou hebben gegeven.

Kort daarna kwamen er nog twee mannen zich op Pitcairn vestigen. Eén van hen, George Hunn Nobbs, had reeds vroeg een wrok tegen de samenleving in Engeland; hij was groot gebracht als een edelman, maar hij verkoos dit eiland boven Londen. De jonge menschen kregen, toen Adams er niet meer was, een waardigen herder in hem; een halve eeuw later werd er van Nobbs getuigd dat hij een der twee edelste menschen was die men in de Zuidzee vinden kon.

John Adams stierf veertig jaren nadat hij op Pitcairn was gekomen. Met uitzondering van de drie mannen die er zich gevestigd hadden bestond de bevolking uit menschen die op het eiland geboren waren. De kleederen die zij droegen werden nog van boomschors gemaakt en met den ring, den eenige dien zij bezaten, waarmede Adams de huwelijken placht te sluiten, werden nog vele jaren alle huwelijken gesloten. De kinderen, wier vaders met elkander gevochten hadden tot doodslag toe, waren tezamen groot geworden als broeders en zusters. Wat zij elkander verschuldigd waren hadden zij van een gewoon matroos geleerd.

Pitcairn lag ver van de wereld en buiten den weg der schepen die toen al meer en meer over de Zuidzee begonnen te varen. Maar spoedig kwam er toch een dat op bevel van Londen werktuigen bracht, katoenen ondergoederen, matrozen- en vrouwenkleederen. En weldra verspreidde zich ook het gerucht van dit eiland bij de genootschappen die over het geestelijk welzijn der menschen waken. Er kwamen zendelingen die leerden dat er anders gebeden moest worden, dat sommige geloofsstukken anders opgevat moesten worden en dat de vrouwen ook bij het werk het bovenlijf behoorden te bedekken. Zij overtuigden de eilanders dat zij beter zouden doen naar Tahiti te verhuizen waar zendelingen woonden onder het

gekerstende volk; er zou immers op den duur op Pitcairn toch niet genoeg drinkwater zijn.

IX

Een halve eeuw nadat Cook er geweest was had Tahiti een andere beschaving gekregen. In het dorp aan de baai Matavai stonden huizen, waar handelaars en zendelingen woonden, en eenige drankwinkels. Er was herhaaldelijk oorlog geweest, waarna het opperhoofd Pomaree, zoon van Ooti, gesteund door de blanken die daarvoor beloond werden met landerijen, zich tot koning over heel het eiland had uitgeroepen; hij droeg een uniform met gouden passementen. Alle menschen liepen in kleeren van katoen, bezaten spiegeltjes, zakmessen, kralen, en hadden geleerd psalmen te zingen. Zij plantten suiker, koffie, tabak, die zij verkochten voor zilver en koper geld, voor geweren, vooral voor rhum, het meest gevraagde betaalmiddel. Voor de kinderen was er al een school. De vrouwen dansten iederen dag, niet voor hun eigen volk, maar voor de vreemdelingen, en hoe liederlijker de dans dien zij vertoonden, zoo luider het gejuich, zoo meer katoen en rhum. Door den onderlingen strijd en door de ingevoerde kwalen was het volk met driekwart verminderd.

Toen de kapiteins van den Briton en de Tagus in Engeland kwamen met het bericht van het klein paradijs op Pitcairn meenden sommigen dat de menschen daar gebrek leden aan geestelijke leiding. Het eiland was echter niet groot genoeg dat er een zendeling kon wonen. Een der zendelingen op Tahiti, die in Londen vertoefde, vroeg de hulp der regeering om de Pitcairners naar dat eiland te vervoeren.

Hij kwam in 1831 en bevond dat de verklaringen die Adams, Buffet en Nobbs van de Heilige Schrift hadden gegeven niet overeenkwamen met de zuivere leer; hij gaf andere verklaringen. De menschen kibbelden over vraagstukken van godsdienst. Daar de meerderheid hem, immers een echte godsdienstleeraar, liever dan Buffet of Nobbs geloofde, was zij ook bereid hem naar Tahiti te volgen. Nadat koning Pomaree vergunning voor hun vestiging had gegeven werden zij ingescheept, de geheele bevolking van zestig personen.

Zij voelden zich niet thuis in Papeete. De voordeelen der nieuwe woning, handel, kleederen, godsdienstoefening, wogen niet op tegen de nadeelen, kwalen, dronkenschap, ergerlijke zeden en woedende twisten. Binnen enkele maanden vroegen zij hun leider Hunn Nobbs hen naar Pitcairn terug te brengen.

Een avonturier, zendeling en handelaar, vergezelde hen en met hem werden winstbejag en oneenigheid op het eiland ingevoerd. Langs slinksche wegen en door berekeningen die zij niet begrepen wist hij een groot deel van den grond der eilanders in bezit te krijgen en hij liet hen daarop aanplantingen maken voor loon. Door hen verdeeld te houden gelukte het hem hen vijf jaar lang te onderdrukken, tot de kapitein van een Amerikaansch oorlogsschip de klachten van beide partijen hoorde, de Christians, de Youngs, de Quintals, de Adams, en hen tot rede en verzoening bracht, daarna den zendeling aan boord liet opsluiten en meenam.

Het was weer vrede op Pitcairn. De gezinnen namen toe, de kinderen van de muiters kregen kleinkinderen, er moesten steeds nieuwe woningen gebouwd worden. Er was dikwijls geen water genoeg, daar het, hoewel er in sommige maanden overvloedig regen viel, niet in groote hoeveelheid bewaard kon worden. De ouderen begonnen te vreezen dat de hemel de zonden der vaders met droogte wilde straffen. Hunn Nobbs zelf sprak ervan dat zij op den duur niet op Pitcairn konden blijven. Na veel beraad eindelijk kwamen zij overeen dat hij een brief zou schrijven aan de regeering in Londen om haar te verzoeken hen naar een nader eiland te laten brengen, groot genoeg voor een groeiende kolonie.

Na een jaar kwam het antwoord. De kapitein van een groot schip had bevel gekregen de bewoners van Pitcairn, nu honderd-vijf-en-dertig in aantal, over te brengen naar het eiland Norfolk dat, zooals hun verteld werd, op Pitcairn geleek, maar grooter en vruchtbaarder was. Slechts enkele mannen verkozen achter te blijven.

Norfolk, ongeveer zes dagen zeilens van Nieuw Zeeland, had inderdaad een mild en vruchtbaar klimaat. De Pitcairners vonden er echter een blanke bevolking die zij er niet verwacht hadden. Australië, waar gelukzoekers uit alle deelen der wereld

destijds naar de goudvelden kwamen, was geen strafkolonie meer. Engeland zond thans alleen de ergste misdadigers het land uit naar sommige eilanden, waarvan Norfolk er een was. Zij werkten onder toezicht van bewakers, maar zij hadden vrijheid genoeg om de nieuwe kolonisten, die trouwens door de bewakers niet veel anders dan als misdadigers behandeld werden, in hun woningen lastig te vallen. De Pitcairners vroegen verlof naar hun eiland terug te keeren en de regeering zond een schip dat eerst een gedeelte vervoerde, maar de anderen moesten nog lang wachten voor er weer een schip beschikbaar was.

Gedurende vele jaren hoorde men niet van Pitcairn. Soms kreeg een kapitein, die die afgelegen streken passeeren moest, opdracht het eiland aan te doen en er allerlei benoodigdheden te brengen; soms vergat men dit. In het verslag dat de kapitein dan in Londen gaf stond gewoonlijk dat er niets bijzonders te melden was, dat de eilanders, trouwe onderdanen, tevreden waren en aan niets gebrek hadden. In één verslag echter werd op onrustbarende wijze over het verval der kolonie gesproken; de bevolking bestond uit domme, achterlijke, ontaarde menschen met onuitsprekelijke zeden; huwelijken werden ontbonden of zij niet gesloten waren geweest, misdaden, die veel voorkwamen, werden niet gestraft.

In 1898 kwam er een commissaris om de toestanden te onderzoeken en orde te stellen. Hoewel hij de zeden inderdaad losser bevond dan zij in een goed geregelde maatschappij behoorden te zijn noemde hij hetgeen in het verslag van tien jaar te voren gezegd was overdreven. In overleg met de bewoners regelde hij een bestuur, uitgeoefend door een uit het volk gekozen raad, die alleen voor zaken de bevoegdheid der kroon betreffend afhankelijk was van den commissaris der Western Pacific. Later werd het opperbestuur onder het beheer van Nieuw Zeeland gesteld.

Men hoort zeer weinig van de kolonie, niet meer dan dat de bevolking, ongeveer honderd-zeventig zielen, tevreden en vroom is en alles heeft wat zij behoeft. De Christians en de Youngs, de Quintals en de Adams spreken een zonderlingen tongval van het Engelsch en wonen in huizen met gevlochten wanden. Zij komen 's Zondags in de kerk met bloemen op

den hoed of in het haar, maar zij dansen niet meer onder de palmen.

X

Er heeft in den tijd der eerste belangstelling voor Pitcairn, gewekt door de wonderlijke verhalen die er over gedaan werden kort nadat Adams gestorven was, twijfel bestaan over het lot van Fletcher Christian. Vooral over hem, den aarstmisdadiger ter zee, die een schip der koninklijke marine geroofd had en den kapitein met de officieren van boord gezet, werd in Engeland gesproken en men vertelde verschillende geruchten hoe het hem gegaan was.

De kroniek der vroegste gebeurtenissen op Pitcairn was afkomstig van Adams alleen. Aan de kapiteins die er in 1814 kwamen had hij verteld dat Christian altijd geloofd had door zijn goed recht tot de muiterij gedreven te zijn en dat hij, wel verre van berouwvol of angstig, altijd opgewekt was geweest; hij was van de hooge overhellende kust in zee gevallen. Aan kapitein Beechey daarentegen had hij gezegd dat Christian van den eersten dag gejaagd en bang had rondgeloopen of de klauwen van den duivel hem in den nek staken; hij was door een Tahitiër vermoord. De vrouwen en de jongelieden, die er bij zaten, hadden bij het een zoowel als bij het ander verhaal geknikt en beaamd. En zij hadden gewezen naar de grot die Christian tot zijn vesting had gemaakt, achter de rotsen en kloven slechts met levensgevaar te bereiken.

Maar er werd ongeveer twintig jaar na de muiterij, terzelfder tijd dat Bligh, die toen gouverneur van Nieuw Zuid Wales was, weder in een opstand zijner officieren was afgezet, een ander gerucht verteld. Christian hoorde thuis in de streek der meren, Westmoreland, daar woonden vele verwanten. In sommige dorpen was Christian zeer bekend. Het gebeurde dat iemand hem op een avond het huis van een tante zag binnengaan. Ook anderen zagen hem, altijd 's avonds. Er werd veel over gesproken, want iedereen wist dat er een galg voor hem gereed stond, tot men het weer vergat. Een poos later echter zag men hem weer in een ander dorp. De verhalen werden opgesmukt met verschillende redenen waarom hij in de streek

terug gekomen was en wat hij er zocht. De geruchten drongen wel tot Londen door, maar de Admiraliteit liet er niet naar onderzoeken.

Omstreeks dien tijd werd Christian ook door een ander gezien die hem goed kende.

Een der muiters, op Tahiti gevangen en naar Engeland vervoerd, was de jonge adelborst Peter Heywood. Hoewel hij klaarblijkelijk onschuldig was veroordeelde de krijgsraad hem door een vergissing in de getuigenis van een kameraad, maar hij kreeg terstond genade en werd weer in dienst gesteld.

Toen hij kapitein ter zee was bevond hij zich eens in Plymouth. In een eenzame straat in de dokken zag hij voor zich een man loopen in wien hij, zelfs op den rug gezien, dadelijk Christian van de Bounty herkende. Heywood had een scherpe herinnering van hem, want niet alleen had hij twee jaar met hem gevaren, maar het geding met de daarop gevolgde veroordeeling was een groote gebeurtenis in zijn leven geweest. Het was middag, de man liep snel. Heywood, die eveneens snel liep, bemerkte dat Christian nog haastiger begon te loopen, waarop hij hetzelfde deed om hem in te halen. Christian keerde zich om en stond even stil. Het was Christian, die ook hem herkende. Toen rende hij weg zoo hard hij kon, achtervolgd door Heywood, maar hij liep veel sneller.

De eerste opwelling van Heywood was den man op te sporen die zooveel onheil had veroorzaakt en ook hem dicht bij de galg had gebracht. Maar hij herinnerde zich de Bounty en Bligh en hij wist dat hij niet geheel en al tegen Christian zou kunnen getuigen. Hij sprak er niet van en daarom heeft later niemand meer getwijfeld wat het lot was van den man, zonder wiens daad, in een vlaag van opstandigheid bedreven, er geen gelukkige kolonie geweest zou zijn op een eiland in een verre zee.

ARTHUR VAN SCHENDEL

Gedichten

Parijsche impressie

Vaak is het mij gebeurd dat ik ontliep
De Boulevards tot aan die oude straten
Die, schaars verlicht, hetzelfde zijn gelaten
Als in de dagen van Louis-Philippe.

Zou dat uw schuld zijn, sierlijke pendule,
Die voor de hooge smalle spiegel staat
En regelmatig, voor gij de uren slaat,
Een wijsje voorspeelt uit de ‘Somnambule’?

Ik gaf daarop den meesten tijd geen acht,
Maar als een keer die aria ging leven
Was 't dat zij mij in deze straten bracht
Waar nog in huizen-hoeken hangen bleven,

Als in de plooien van een oud gordijn,
Vergeten opera's - hun ouverturen
En cavatines - en daar veilig zijn
Voor de muziek die wij van negers huren.

Lodewijk xiv en Mademoiselle de la Vailliere

Aan 't Hof waar jeugd en schoonheid zich verdrongen,
Gelukkig wie een glimlach ving van hulde
Van 't trotsch gelaat waarom de lokken krulden. -
Maar 's avonds, als in 't park violen zongen,
Was 't één slechts die hij aan zijn zijde duldde.
Hij wist haar schoon maar zag niet h o e zij smachtte.
En hoe die liefde haar geheel vervulde:
Zij zélve was 't te zeggen niet bij machte....

Maar nimmer zonder een besef van zonde
Had zij des nachts des Konings komst gewacht.
Zij wist wel: 't was verlangen niet naar macht -
Maar waarom had zij hem zoo schoon gevonden?
Want zulke liefden worden snel ontbonden. -
Toch was het deze steeds waaraan zij dacht,
Toen boetend zij haar zachte huid verwondde,
Haar schoonheid schuil ging in een kloosterdracht.

Daar waren nachten....

Daar waren nachten waarin ik de slagen
Der torens hooren kon waarmee zij riepen
Elkander toe, wellicht om wie niet sliepen
Beter het wakker-zijn te doen verdragen.

Daar waren nachten zoo. Maar andre nachten,
Mij liever, hadden van vergane tijden
De gelijkmatigheid; het was een glijden
Naar ondergronden, dieper dan gedachten,

Zooals wel kinderen omlaag getrokken
Worden, wanneer zij langs een water schrijden
Dat in den avond plotseling betrekt:

Ook dezen hooren dan niet meer de klokken.
Het water sloot zich, zonder dat zij schreiden,
Boven de diepte waar hen niets meer wekt.

Avond

Hij kent het wel: het stiller worden buiten,
En dan: het hoorbaar worden van den wind,
En de geluiden van het venster-sluiten
Des avonds als de najaarsnacht begint.

Hij kent dit alles - en het langzaam zeggen
Van woorden: Avond.... Eenzaamheid.... verval....
En eindelijk: het zich te slapen leggen
En weten dat de slaap niet komen zal.

Vaak, in het leven

Vaak in het leven, na een wilde Mei,
Volgt kalme zomer, kwijnende September,
October doodsch en koel en met November
Bereidt zich reeds, voorgoed, de wintersprei.

Hoe anders als in 't najaar eerst begint
Het waarlijk leven, als na loom verleden
De al bijna moe-gezworven voeten treden
In 't dal waar Dionysos speelde als Kind.

De bedelaars voor de kerken

Zij zijn gedoken naast de trappen
Die door den tijd zijn uitgewet.
Zij blijven stil bij snelle stappen
Maar als ze een talmende betrappen
Klinkt het gerinkel van hun nappen
Luidruchtig op uit hun gebed.

Zij zaten hier zoo lang gebogen:
Zijn hunne ruggen gansch gekromd?
Waar zijn zij allen heengetogen
Als onder hunne wenkbrauwbogen
- Vanwaar de blikken angstig vlogen -
De nacht als een verkoeling komt?

Wie kwam den blinden beedlaar halen?
Nog staan de koningen van steen
En heiligen in de portalen,
Die zich wel honderd maal herhalen. -
Hoe groot zijn 's nachts de kathedralen
En gaaf en als voor God alleen!

J.J. VAN GEUNS

Twee meisjes en ik

Vervolg

XIV

Zooals Juan het beschikt had, werd alles geregeld.

Een week nadat zij bij mij was komen binnenvluchten, nam Ann met het jongetje haar intrek in het landhuis. Tante Corry, aangesneld op Juans' verzoek, en overgelukkig, dat haar hulp werd ingeroepen, nam weer als vroeger de leiding der huishouding op zich. Voor Harry werd een nurse gezocht.

Ann, half invalide nog, behoefde zich over niets bezorgd te maken. Zij had zich met haar natuurlijke zorgeloosheid zonder protest aan Juan's beschikkingen onderworpen, en liet zich het comfortabel leven, dat plotseling en buiten haar eigen bemoeiingen om, haar deel was geworden, met kinderlijke gedachteloosheid welgevallen.

Wonderbaarlijk snel hersteld, en door de gunstige wending der omstandigheden spoedig weer in het bezit van haar aangeboren zelfvertrouwen, aanvaardde zij dezen nieuwen stand van zaken zonder eenige verwondering en als een haar rechtmatig toekomende belooning na de geleden ellende.

Wij hadden het aan tante Corry en den kolonel doen voorkomen, alsof Ann, door het vermoeiende leven in Parijs wat onderkomen, rust behoefde en er werd ons geen enkele vraag gesteld.

De kolonel genoot van zijn grootvaderschap, dat hem met een nieuw besef van waardigheid bezielde; hij bracht zijn week-ends door op het landhuis, en overlaadde Ann en kleinzoon met teederheden. De gracieuse schoonheid van het jongentje verzoende hem bijna met zijn schoonzoon.

Ik had van Ann een verward verhaal gekregen omtrent de

reden van haar daad en vlucht. Maar eenmaal hersteld en liefdevol opgenomen in deze omgeving, waar zij zich, door de talrijke jeugdherinneringen minstens evenzeer tehuis gevoelde als op het dakkamertje in Parijs, was het beeld der geleden ellende reeds weer zoozeer in haar geest vervaagd, dat zij haar onsamenhangend verhaal eindigde met de woorden:

'Ik weet het zelf eigenlijk niet meer, Bill. Het lijkt nu allemaal weer zoo heel anders als toen. Het leven kan soms ineens zoo verschrikkelijk lijken, ik weet niet waar dat mee samenhangt. En misschien was ik wel alleen maar bang, om weer naar die Maternité te moeten. Ik heb het daar afschuwelijk gehad, toen Harry geboren werd. Al die ongelukkige menschen, die mij de vreeselijkste verhalen over hun leven vertelden. Ik had er zoo'n medelijden mee, dat ik er misselijk van werd en niet meer eten kon.'

'Je eetlust heb je hier tenminste niet verloren,' antwoordde ik. Wij lachten beiden.

Over Cyril sprak zij in het geheel niet meer. Zij had mij gevraagd hem van haar toestand op de hoogte te brengen, maar toen er geen antwoord van hem was gekomen, had zij alleen, geërgerd, gezegd:

'Het doet er ook eigenlijk niet toe. Het is maar beter, dat hij niet komt.'

Ik heb dikwijls gedacht, dat zij, ondanks het groote zwak, dat zij ongetwijfeld voor hem had, haar huwelijk met hem toch eigenlijk niet heelemaal ernstig nam, en meer beschouwde als een toevallige omstandigheid, waaraan zij haar vrijheid dankte, dan als een verbintenis, die haar tot verplichtingen dwingen kon.

Het feit, dat hij de vader van haar kind was, zeide haar al even weinig, als haar eigen moederschap.

Zij leefde buitengewoon luchtig, maar met een groote liefde voor het leven, een liefde, die geen levenshouding was, maar een zieletoestand en een aangeboren affiniteit met de vitale krachten der natuur.

Het trilde in haar als een kleine, dartele vlam, die vonkte in haar oogen en ritselde door het rythme van haar lenig lichaam. Zon en regen waren haar gelijkelijk een koestering, ieder seizoen bood haar een eigen vreugde.

Haar levenskracht was onweerstaanbaar, en zelfs tante Corry, voor wier wat ouderwetsche begrippen van orde en regelmaat, Ann's wanordelijk opvoedingssysteem vooral in den beginne moeilijk was te aanvaarden geweest, zeide eens tegen mij:

'Ik weet niet waar dit heen moet. Ik voor mij zou zeggen, een moeder hoort bij den vader van haar kinderen. Maar ik moet bekennen, dat ik Ann niet graag meer missen zou. Mij althans heeft zij weer jong gemaakt.'

Juan had het paviljoen in den tuin voor zichzelf in orde laten maken. Ofschoon zij in het groote huis sliep en daar ook de maaltijden gebruikte, bracht zij in dit tuinhuis het grootste gedeelte van den dag door.

Zij liep er rond in een russischen schilderskiel over de rijbroeken, die zij, ofschoon paardrijden haar verboden was, gewend was te blijven dragen. Wij waren veel tezamen, en brachten, als vroeger in haar ziekenkamer op den Scheveningschen weg, geheele avonden bij haar door.

Zij was weinig en toch weer veel veranderd tijdens haar verblijf in Zwitserland. Ofschoon zij nooit uitbundig geweest was, leek mij haar rust thans beheerschter dan ooit. De weinige woorden die zij sprak werden met zulk een voorzichtige juistheid geformuleerd, dat ik dikwijls de gewaarwording kreeg, alsof zij voortdurend voor ik weet niet welk verraad in zichzelf op haar hoede bleef. Haar oogen zagen mij nimmer aan, en Ann slechts dan, wanneer zij mijn aandacht van haarzelf afgewend meende. De fijne glimlach om haar smalle lippen leek in het doorzichtig marmer harer bleeke wang gebeeldhouwd, en, door zijn ijlen spot, de expressie van een uitgevochten zekerheid, die geen verweer noch tegenspraak meer duldde. Zij werkte hard, en had vorderingen gemaakt waarvan zij de voldoening met bijna bittere rancune ontkende.

In haar oogen lag soms een wreedheid, die mij verbaasde en mij pijnlijk aandeed.

De naam Cyril werd tusschen haar en mij angstvallig vermeden.

Ik heb nimmer precies geweten van welken aard de verhouding tusschen Cyril en Juan geweest is. Dat zij correspondeerden, is zeker, en ook heb ik, gedurende de weinige ge-

sprekken tusschen hen beiden, waarvan ik bij toeval getuige geweest ben, den indruk gekregen, dat Cyril om de een of andere reden bevreesd voor haar was, en op een zekere wijze in haar macht.

Een dezer gesprekken is mij scherp voor den geest gebleven. Het vond plaats op een achtermiddag, enkele maanden, nadat Ann op het landhuis haar intrek had genomen. Ann was uit met het kind en ik bevond mij alleen met Juan in het tuinhuis, toen plotseling Cyril werd aangediend. Wij hadden in al dien tijd niets van hem gehoord; zijn verschijning overrompelde ons.

Hij trad binnen met den insolenten glimlach, waarmede hij steeds zijn intree placht te doen, en nam met een pompeuzen zwier zijn hoed voor Juan af. Daarop, mij herkennend, met brutaal sarcasme:

'Enchanté de vous rencontrer ici.'

Wij antwoordden geen van beiden. Er viel een pijnlijke stilte. Daar niemand hem een stoel aanbood bleef hij bij de deur staan.

'Ik ben gekomen om Ann en de kinderen te zien....' zeide hij tenslotte, zonder dat hem iets gevraagd werd.

Juan's fijne glimlach, waarvan de spot verscherpt, scheen zag hem rustig aan.

'Ann is uit en Harry ook.' Haar stem was uiterst koel. De glimlach week van zijn gelaat. Zijn oogen zagen van mij naar Juan.

'Ik kan op haar wachten, als je dat goed vindt....' zeide hij reeds minder zeker.

'Ann wenscht je niet te zien. Het is noodeloos je tijd hier te verknoeien. Waarom heb je niet in de scheiding toegestemd?'

Het was de eerste maal, dat ik over een scheiding hoorde spreken.

'Ik wil niet scheiden,' antwoordde Cyril.

'En ik zie niet in, waarom jij met Ann getrouwd zoudt blijven.'

'Het gaat je niet aan, waarom. Ik ben gekomen om Ann mee terug naar Parijs te nemen.'

'Heb je een betrekking gevonden?'

Een heftig rood vloog hem naar het gelaat.

‘Dat gaat je niet aan. Harry is van mij en ik wil hem meenemen.’

‘En als ik weiger hem mee te geven?’

‘Je kunt niet weigeren. Ik heb rechten op hem, die ik kan laten gelden, desnoods met geweld als ik wil....’

In Juan's donkere oogen die hem van onder de lange oogleden meedoogenloos bleven aanzien kwam een wonderlijk harde uitdrukking.

‘Ik zou je in je eigen belang aanraden, geen beroep op dat recht te doen. Je laatste verblijf in Londen, en een paar kleine voorvallen, die ik mij van verleden jaar herinner zouden misschien gevaarlijk voor je kunnen worden..... Zelfs Jérôme kan gedwongen worden te spreken....’

Cyril trad een schrede naderbij. Zijn gelaat was verbleekt.

‘Dat is chantage....’ zeide hij heesch.

Zij lachte een kort en bitter lachje.

‘Het doet er niet toe, wat het is, my dear Cyril.... Nu is de beurt aan mij.... Ik heb evenmin scrupules als jij die gehad hebt. In dat opzicht hebben wij elkaar niets te verwijten....’

Hij kwam nog een schrede dichter naar haar toe. Zijn gelaat was thans vlak bij het hare.

‘Je bedoelt....?’

....‘dat het onverstandig zijn zou, iets te doen, waarmede ik niet accoord ga....’

Er sprongen tranen van machtelooze drift in zijn oogen.

‘En je wilt mij Ann zelfs niet laten zien?’

Zij schudde ontkennend het hoofd.

Hij wist niets meer te zeggen. Juan had zich afgewend naar het venster. Ik voelde, dat hij alleen aarzelen bleef, omdat hij op een of andere wijze hulp van mij verwachtte. Maar ik was te zeer een buitenstaander in datgene, waarop in het voorafgaande gesprek was gezinspeeld, dan dat ik mij tusschen hen mengen kon.

Toen hij zag, dat zijn kans verloren was, wendde hij zich plotseling bruusk om naar de deur. Over zijn ontredderd gelaat gleed een verlegen, bijna zwakzinnig lachje. Met den hoed over de oogen gedrukt vluchtte hij weg.

Het bleef een oogenblik stil na zijn heengaan.

‘Hij ziet er slecht uit....’ zeide ik tenslotte. ‘Ik ben bang, dat hij op een hellend vlak is....’

‘Hij is verloren....’ was al wat zij antwoordde. Haar gelaat stond moedeloos.

Ik wilde iets antwoorden, maar mijn woorden werden onderbroken door Ann die met het jongentje van haar wandeling thuiskwam.

Juan belde om thee. Om de stilte te verbreken, nam ik het kind in mijn armen en begon luidruchtig met hem te stoeien.

Ann was bij de tafel blijven staan.

Zonder haar hoed en mantel af te doen, schonk zij zich stilzwijgend een kop thee in, dien zij staande uitdronk. Haar oogen stonden nadenkend.

‘Kom....’ zeide zij dan plotseling, abrupt. ‘Ik ga mij verkleeden.’

Wij hielden haar geen van beiden terug, en met het kind op den arm, verliet zij stilzwijgend het vertrek.

Juan's lippen waren op elkander geklemd.

‘Misschien heb je er toch verkeerd aan gedaan, Cyril weg te sturen,’ waagde ik voorzichtig.

‘Wat bedoel je?’ vroeg zij koel

‘Misschien is de band tusschen Cyril en Ann toch sterker, dan wij denken....’

Zij maakte een driftig gebaar met de hand.

‘Zeg geen sentimenteele nonsens, Bill. Je weet evengoed als ik, dat Ann geen zier om hem geeft....’ Zij was zeer bleek geworden, haar hand die op de tafel rustte, beefde.

‘Iedereen heeft lief op zijn eigen manier,’ antwoordde ik. ‘Ik verdedig Cyril's gedrag in geen enkel opzicht, en ben het volkomen met je eens, dat Ann beter hier is, dan in Parijs, maar dat neemt niet weg, dat wij geen recht hebben eigenmachtig over haar leven te beslissen.

Wie zegt je, dat zij tenslotte niet dichter bij Cyril staat dan bij ons? Zij zijn alletwee kinderen. Zij zullen nooit wijzer worden, maar dat sluit niet uit, dat de affectie, die zij voor elkaar hebben, zuiver zijn kan.

Misschien beseffen zijzelf niet meer van die liefde dan de onduidelijke rusteloosheid, die hen telkens weer naar elkaar toedrijft. Maar waarom zou het gevoel waaruit die drang

voortkomt minder zuiver zijn, dan een bewuste liefde?'

Er kwam geen antwoord, en ik ging, moediger, verder:

'Wie weet, hoe diep dat instinct van saamhoorigheid is. Wie weet hebben zij elkaar wel werkelijk noodig, zooals kinderen elkaar noodig hebben omdat zij tot eenzelfde wereld behooren, waarin zij elkaar begrijpen, zelfs al vechten zij samen. Is Ann tusschen ons eigenlijk niet een gekooide vogel? Wie weet hoe verdwaald zij zich bij ons voelt....'

Juan zweeg.

Vanuit het huis klonk de etensbel.

Ik stond op om heen te gaan.

'Tot morgen, Juan...' zeide ik. Maar zij gaf geen antwoord.

XV

De herinnering aan dit wonderlijke gesprek tusschen Juan en Cyril, gaf mij veel te denken in de dagen, die volgden. Ik begreep, dat er zich meer had afgespeeld tusschen hen beiden, dan ik ooit vermoed had, en dat Juan's retraite in Zwitserland slechts een oogenschijnlijke daadloosheid geweest was, waarin meer dan één onuitgesproken drama zich had afgespeeld. Ik begon te begrijpen, dat haar beheersching een uiterste zelfverdediging was, waarachter haar gespannen waakzaamheid voortdurend in hinderlaag lag. Hoevele kleine, en tenslotte geheel onschuldige genoegens tusschen Ann en mij heeft zij weten te verhinderen en wel op een zoo doordachte wijze, dat ik zelfs de kans niet kreeg haar daarover een verwijt te kunnen maken. Hoe leerde ik begrijpen, dat ieder terloopsch voorstel op een nauwkeurig beraamd plan gebaseerd was, aan wier heimelijke bedoeling ik niets zou kunnen verijdelen.

Wij stonden in dien tijd scherp tegenover elkander, alhoewel stilzwijgend samenwerkend tot een zelfde doel. Onze verhouding was een zeer gecompliceerde, die zich misschien slechts verhelderd heeft op het oogenblik, toen dit gemeenschappelijk doel ons ontviel, maar daardoor ook onze scheiding veroorzaakte. De rivaliteit, waarin het leven ons geplaatst heeft, heeft ons verhinderd de vriendschap uit te drukken, die wij natuurlijk voor elkander voelden. Ofschoon zij mijn

beste vriend was, heb ik haar niet anders dan kwaad gedaan.

In den zomer, die volgde, namen de kolonelsdochters haar intrek in het landhuis. Zij hadden oorspronkelijk slechts voor eenige dagen onderdak gevraagd, daar zij naar een andere woning moesten omzien, maar al spoedig bleek, dat zij niet van plan waren spoedig weg te gaan.

Haar verblijf werd als vanzelfsprekend gerekt. De pogingen tot het vinden eener nieuwe woning bleken al spoedig schijnmanoeuvres te zijn, slechts daarop gericht, onze aandacht van de absurditeit harer aanwezigheid op het landhuis af te leiden.

Francis zocht, zoogenaamd tijdelijk, een zangleeraar in Nijmegen; alles wees erop, dat zij van plan waren tot het uiterste haar verblijf te rekken.

Na eenige weken liet Juan stilzwijgend alles wat haar toebehoorde naar het tuinhuis overbrengen. Er gingen nu dagen voorbij, waarop wij haar alleen aan de maaltijden zagen. Ik kende haar afkeer van de beide oudere kolonelsdochters, en begreep, dat de aanwezigheid der meisjes haar onverdragelijk zijn moest. Toen ook de kolonel er een gewoonte van ging maken iedere week-end over te komen, besloot ik haar van de dwaasheid harer goedhartigheid te overtuigen.

Ik kon het den kolonel niet kwalijk nemen, dat hij zijn kinderen wenschte te bezoeken, maar wel, dat ik van deze vaderliefde de onaangename gevolgen te dragen kreeg. Om tante Corry, aan wie toch reeds de drukte in het landhuis te zwaar werd, het luidruchtig rumoer van den kolonel te besparen, had ik hem namelijk eenmaal bij mij uitgenoodigd, maar mijn vriendelijkheid had het tegenovergestelde resultaat van wat ik daarvan verwacht had. Zich bij mij vrijer voelend en in de gelegenheid tot grooter nonchalance in kleeding en manieren, een degenaratie-verschijnsel, dat zich bij het ouder worden steeds sterker in hem openbaarde, begon hij er al spoedig op handige wijze een gewoonte van te maken, zich bij mij in te dringen. En indien deze bezoeken zich tot den kolonel alleen beperkt hadden, voor wien ik, sinds Cornwall, steeds nog een zwak in mijn hart bewaard had, dan zou ik mij desnoods nog in den nieuwen stand van zaken hebben geschikt. Maar ook Francis en Rosy kwamen nu des Zondags aandrentelen, en wisten het erop toe te leggen den geheelen dag te

blijven hangen. Ook zij waren al spoedig tot de ervaring gekomen, dat mijn vrijgezellenwoning verkieselijk was boven het gezelschap der oude dame, en dankten den hemel een manier gevonden te hebben, althans nu en dan in haar oude libertijnsche gewoonten van drinken en rooken te kunnen terugvallen.

Tot overmaat van ramp kwam ook Rosy's verloofde van tijd tot tijd over op een ouden motorfiets, waaraan altijd iets haperde, en die altijd, tot mijn groote wanhoop, honderd keer met donderend lawaai op het grintpad voor het huis werd aangeslagen.

Kort en goed, mijn Zondagsrust was verknoeid.

Toen het eindelijk tot mij begon door te dringen, dat er zonder ingrijpen nimmermeer in deze wanorde een verandering komen zou, besloot ik bij Juan mijn hart uit te storten.

Op een middag, dat wij toevallig alleen samen waren, vertelde ik haar mijn grieven.

Zij hoorde stilzwijgend mijn klachten aan en antwoordde rustig:

'Niemand heeft je gedwongen den kolonel bij je uit te noodigen. Francis en Rosy zijn mijn gasten, dus haar vader ook. Er is plaats genoeg hier.'

Ik wierp tegen, dat zij tante Corry, die toch reeds zoo jong niet meer was, al die drukte niet kon aandoen, waarop zij teruggaf:

'Als het haar te veel wordt, kan zij meer hulp nemen....'

Haar kalmte maakte mij driftig.

'Ik begrijp niet, hoe je ooit op het krankzinnige idee gekomen bent ze uit te noodigen....'

'Ik heb ze niet uitgenoodigd. Zij zijn uit zichzelf gekomen,' gaf zij laconiek terug.

'Maar tenslotte zijn er grenzen. Ze zijn nu al maanden lang hier.'

'En ze zullen nog wel maandenlang blijven ook,' antwoordde zij licht spottend. 'Maak je geen illuzie, dat zij spoedig heen zullen gaan.'

'Waarom zend je ze niet eenvoudig weg?'

Zij begon voor zich heen te fluiten en antwoordde niet.

'En ik kan niet begrijpen, dat Ann zelf de brutaliteit ervan

niet inziet....' hernam ik weer, steeds geërgerder. 'Het is ongehoord.'

'Er is zooveel ongehoords, Bill, waaraan niets te veranderen valt. Ann amuseert zich met Francis. Ik ben geen vroolijk gezelschap.'

Verder kon ik niet met haar komen. Ik wist, dat zij de zusters evenzeer verwenschte als ik dat deed, en begreep, dat zij uit vrees voor Ann niet durfde ingrijpen. Maar het leek mij een misplaatste zwakte.

Wat mij evenwel het meeste hinderde, was de ongunstige invloed, dien Francis op Ann uitoefende.

Zij sleepte Ann mee naar Nijmegen, waar zij gingen dansen, en vanwaar zij dikwijls op de meest onmogelijke uren van den nacht terugkwamen. Ik wist, dat haar plotselinge zusterliefde niet zonder berekening was, en dat Ann's gunstige materieele omstandigheden een belangrijke overweging voor haar waren.

Zij zette Ann voortdurend aan tot het koopen van nieuwe kleeren, waardoor zijzelf in het bezit kwam van Ann's oude japonnen, die zij voor zichzelf veranderde en schaamteloos in ons aller bijzijn droeg.

Van tijd tot tijd vond zij een uitvlucht om Ann mede te nemen naar Den Haag, een uitgang, die zich steeds vaker begon te herhalen, en die op Ann een resultaat had, dat mij tegenover deze escapades uiterst argwanend stemde.

Ik merkte, dat zij ons begon te ontwijken. Zij vond voorwendsels om een samenzijn met Juan en mij te vermijden, en in haar oogen kon een zonderlinge angst komen, wanneer een van ons soms onverwacht het woord tot haar richtte.

Zij kwam nimmermeer bij mij aanloopen, en begon een bijna hysterische teederheid voor het jongentje aan den dag te leggen.

Ik weet niet, wat Juan van dit alles dacht, en of zij zich van deze onverklaarbare veranderingen in Ann's houding bewust was. Zij had zich zoodanig uit het gemeenschappelijk leven op het landgoed teruggetrokken, dat het moeilijk was haar zieletoestand te doorvorschen. Ik meen te hebben opgemerkt, dat zij dikwijls des avond bezoek ontving in haar privé woning, maar heb nimmer kunnen waarnemen, van welken aard deze bezoeken waren. Zij verliet ons van tijd tot

tijd voor enkele dagen, zonder veel uitleg te geven over het doel dezer vluchten. Haar oogen stonden moe, haar gebaren werden lusteloos.

Ik heb nimmer iets met zekerheid omtrent haar intieme leven geweten. De vermoedens, die ik daarover voor mijzelf gevormd heb, zijn uitsluitend gebaseerd op vage aanwijzingen en door mijn eigen verbeelding uit vermoedelijke waarheden opgebouwd. Ik wensch mij daarom niet daarover uit te laten. Haar vlotte omgangsvorm, die, als een muur, haar particulier leven tegen iederen onbescheiden blik verdedigde, heeft het mij onmogelijk gemaakt dieper in haar hart door te dringen, dan tot de buitenste grens der sociale vriendschappelijkheid.

Ofschoon ik haar gevoelens ten opzichte van Ann kende, en zij, vooral in later jaren, geen poging meer in het werk stelde de juistheid mijner vermoedens daaromtrent te loochenen, heeft zij het nimmer noodig geacht, mij ook in haar andere persoonlijke aangelegenheden tot vertrouwde te maken.

Zij leefde een wonderlijk tweevoudig bestaan, en ik heb dikwijls het gevoel gehad, dat er meer vreemde complicaties in haar leven waren, dan de koele rust harer oogen en gebaren ons merken liet.

Tante Corry sloeg met angstig hart deze verschijnselen gade, en sprak tegenover mij daarover haar onrust uit. Maar ik kon de goede oude vrouw niet troosten. Ik wist, dat de spanning, waaronder Juan leefde te groot voor haar brekelijke krachten was. En dit was ook een van de redenen, waarom ik mij ervan weerhield tegenover haar mijn onrust over Ann uit te spreken. Uit ervaring wist ik, dat Ann niet liegen kon, en de schichtige wijze waarop zij Juan en mij ontweek, deed mij maar al te duidelijk begrijpen dat zij ons iets verborg. Zij had met Francis een complot, maar ik had geen vermoeden van welken aard dit zijn kon.

Toen ik kort daarna bij toeval in den Haag zijn moest, en in een plotselinge opwelling van plichtgevoel een bezoek bij Alice afstak, wachtte mij daar een verrassing.

Ik werd door Alice ontvangen met de gewone, wat kwetsende vriendelijkheid, waartegen ik mij tevergeefs had trachten te verzetten, maar door welker muur van zelfbeheerschte wellevendheid het mij nimmer gelukt was heen te breken.

Zij was alleen thuis en ontving mij in haar eigen boudoir, waar ik nimmer de eer gehad had toegelaten te worden.

Vanaf den divan, waarop zij, half opgericht, lag te lezen, reikte zij mij de hand met de wat nonchalante onvormelijkheid, die, evenzeer als haar exuberante energie, een pose was. Ik zette mij naast haar op den Oosterschen poef, dien zij mij aanwees en zeide werktuigelijk eenige complimenten. Zij vroeg mij of ik nieuws van Eduard had. Daar het mij buitengewoon onaangenaam was met haar over mijn broer te spreken, wiens stilzwijgendheid mij reeds lang verontrust had, antwoordde ik vaag, dat ik goede berichten kreeg.

Zij veinsde in nadenken verzonken te zijn.

'Het is vreemd, dat ik den laatsten tijd zooveel aan hem denk....' Zij rekte de woorden op een wijze, die mij mijns ondanks scherper luisteren deed. 'Er zijn soms wonderlijke associaties....' ging zij voor. 'Misschien was het Cyril, die mij plotseling aan hem denken deed. Ik meende hem laatst in de stad te zien. En in mijn gevoel heeft Eduard iets met Cyril gemeen. In uiterlijk alleen bedoel ik....'

De toon harer stem bleef naklinken in de stilte die volgde.

Ik voelde, dat zij het gelaat naar mij toewendde en mij aanzag, maar had niet den moed haar blik te weerstaan.

Ik begreep, wat haar vage woorden beduidden.

Toen ik een half uur later opstond om heen te gaan, richtte zij zich op om mij persoonlijk uit te laten. Met een wrok in mijn hart reisde ik naar Nijmegen terug. Cyril was in den Haag en Alice wist van Ann's verblijf in Groesbeek. Het was niet zonder bedoeling, dat zij mij deze vage insinuatie gegeven had. Ik begreep dat Ann haar moest hebben opgezocht.

Nog dienzelfden avond vertelde ik Juan hetgeen ik was te weten gekomen. Het was reeds laat, toen ik het hek van het landgoed opende, maar in Juan's tuinkamer brandde nog licht. Zij was reeds uitgekleed, maar liet mij binnenkomen, en hoorde mij met gefronste wenkbrauwen aan.

'Dat is de reden, waarom zij ieder oogenblik naar den Haag gaan.' Zij zweeg, en daar zij geen aanstalten tot antwoorden maakte, vulde ik aan:

'Wat kunnen wij doen?'

Zij dwong haar gelaat tot een glimlach.

‘Bitter weinig, vrees ik. We kunnen haar moeilijk verbieden haar wettigen echtgenoot te zien.’

‘Zij heeft ons laaghartig bedrogen.’

Zij haalde de schouders op.

‘Ann zou het ons verteld hebben. Het is Francis, die aan alles schuld is.’

‘Maar op een of andere manier moet er iets gedaan worden,’ hervatte ik.

‘In ieder geval geen scène met Ann,’ antwoordde zij.

‘Maar....?’

‘Ik weet het niet. Misschien heelemaal niets....’

‘Dat is onverantwoordelijk.’

Zij haalde wederom de schouders op, en zeide luchtig:

‘Het lijkt me in ieder geval verstandiger om nu te gaan slapen, Bill. Ik ben moe, en voel er weinig voor om mijn nachtrust op de offeren voor Ann's avonturen.’ Haar stem klonk geërgerd.

Ons afscheid was stroef. Zij liet mij niet uit, maar bleef in het midden van de kamer bij de tafel staan. Toen ik mij op het zandpad nog eenmaal omdraaide, zag ik haar schaduw nog onbewegelijk in dezelfde houding.

XVI

Den volgenden middag stond Ann plotseling voor mij. Zij had mij in zoo lang niet meer opgezocht, dat ik verbaasd was haar voor mij te zien.

‘Cyril komt hier. Ik heb hem geschreven....’ zeide zij zonder inleiding.

‘Cyril?’ vroeg ik.

‘Je hoeft niet te doen, alsof je daar niet van afweet,’ antwoordde zij. ‘Jij hebt mij zelf verraden, Bill.’

‘Er viel niet veel te verraden geloof ik.’

‘In ieder geval, jij wist, dat hij in den Haag was, en hebt het aan Juan verteld.’

‘En waarom zou ik niet?’

Zij zag mij aan met een blik van gekwetsten trots en verwijt.

‘Ik begrijp niet, waarom jij je altijd in al mijn aangelegenheden mengt. Jullie behandelen mij als een schoolkind.’

‘En ik begrijp niet, waarom je ons niet verteld hebt, dat hij in den Haag was.’

Zij wierp mij een verontwaardigden blik toe.

‘Dat begrijp je heel goed, Bill. Juan en jij hebben alle twee het land aan Cyril. Jullie zouden niets liever willen, dan hem uit den weg ruimen. Ik weet heel goed, dat Cyril hier geweest is en dat Juan hem heeft weggestuurd. Wie weet wat jullie zouden gedaan hebben, als ik het verteld had, dat hij in den Haag was.’

‘Ik denk niet veel.’

Zij ging met gewichtige schreden het vertrek op en neer.

‘Juan is tenslotte nog vriendelijker dan jij. Zij heeft mij zelf aangeraden om hem te schrijven....’

‘Dat bewijst, Ann, dat onze bedoelingen niet zoo kwaad zijn als je denkt.’

Zij zag mij weer snel aan, en ditmaal vorschend.

‘Ik zou het jullie trouwens wel verteld hebben. Maar het was Francis, die mij zei, dat ik het niet doen moest.’

‘Wat heeft Francis met Cyril te maken?’

Zij fronste de wenkbrauwen en zweeg.

‘Ach, wat doet er toe....’ antwoordde zij dan plotseling met tranen in de oogen.... ‘Francis maakt altijd overal misbruik van....’

‘Je had beter gedaan het ons eerder te vertellen,’ zeide ik zachter.

Zij begon heftig haar neus te snuiten, en antwoordde alleen met een diepen zucht.

‘Wanneer komt Cyril?’

‘O, ik weet niet. Wanneer hij er zin in heeft. Hij is voor mij alleen naar Holland gekomen.’

De laatste woorden werden met een duidelijke zelfvoldoening uitgesproken, en tegelijk met iets van verwijt tegenover mij. Het was mij onmogelijk met haar te praten, en, als altijd, onmogelijk mijn houding tegenover haar te verdedigen, daar iedere verklaring haar noodwendig in haar gevoel voor Cyril kwetsen moest. Had ik het zelf niet reeds tegen Juan uit-

gesproken, dat Ann tot een andere wereld behoorde dan wijzelf, en dat wij, ondanks de toewijding die wij voor haar hadden, in haar oogen altijd vreemden bleven?

Ik leidde het gesprek in een andere richting. Toen zij opstond om heen te gaan, had zij haar oude vroolijkheid weer hervonden.

Wat er tusschen Juan en Francis gesproken werd, ben ik nooit te weten gekomen, maar voordat Cyril aankwam op het landhuis, waren de beide meisjes plotseling verdwenen.

Een nieuw tijdperk brak aan, een tijdperk, dat zich in mijn herinnering als een der rustigste perioden onzer vriendschap kenmerkt.

Cyril deed zijn intrede in het landhuis, en gedurende het tijdsverloop van bijna een jaar waren Juan en ik getuige van Ann's familiegeluk, het eenige familiegeluk trouwens, dat zij ooit met Cyril gekend heeft. Tante Corry had voor hen een gemeenschappelijke slaapkamer en eigen zitkamer gereed gemaakt, welke beide vertrekken door Ann met een onverwachte toewijding en liefde werden in orde gehouden. Zij werd minder uithuizig, begon de zorg voor het jongentje van de nurse over te nemen, en scheen voor het eerst tot het besef harer plichten te zijn gekomen.

Zooals vanzelf spreekt werden wij terzijde geschoven. Cyril nam al haar aandacht in beslag. Zij zette thee voor hem, overlaadde hem met kleine attenties, en verstelde nauwgezet zijn kleeren. Op nachttafeltje en schrijfbureau verrezen geleidelijk weer de sierlijke foto's van Cyril, die ik ook in Parijs gezien had. Zij stofte die eigenhandig af en deed hen van tijd tot tijd, naar gelang het licht in de kamer wisselde, van plaats veranderen.

Voor het jongentje legde zij eenzelfde respectvolle veneratie aan den dag, een soort van eerbiedige serviliteit, waarvan, zooals ik later gemerkt heb, de intensiteit wijzigde met haar gevoelswijzigingen ten opzichte van Cyril.

Cyril liet zich dit nieuwe leven lankmoedig welgevallen. Hij gedroeg zich beter, dan ik van hem verwacht had. Ann's plotselinge toewijding, die zijn eergevoel streelde, doordrong hem met een aangenaam besef van waardigheid, waaraan hij vrijwillig kleinere en grootere ondeugden opofferde. Zijn

pretenties, ofschoon belachelijk, waren van zoo onschuldigen aard, dat wij allen stilzwijgend hem daarin tegemoetkwamen, bevreesd door kleine botsingen grooter onaangenaamheden uit te lokken. Zoo had hij ten strengste verboden hem te storen, tijdens zijn zeer onregelmatige en, naar mijn meening, zeer oppervlakkige, piano-oefeningen, die door niemand ernstig werden opgenomen, maar hem in zijn eigen oogen boven ons tot artist verhieven.

Ook mocht hij des morgens door geen enkel geluid in huis voor tien uur gewekt worden, een verordening, waaraan Ann zich met de meeste nauwgezetheid hield.

Deze en andere kinderlijke veeleischendheden bleven, moet ik ter zijner verontschuldiging bekennen, de eenige zonden, waaraan hij zich schuldig maakte. En zelfs, al voerde hij den geheelen dag niets uit, en al liet hij zich met ongerechtvaardigde indolentie ons aller zorgen welgevallen, ik moet toegeven, dat zijn gracieuse aanwezigheid een verfijnde tint aan het decorum van ons milieu toevoegde.

Zelfs tante Corry, aan wie veel duisters van deze wereld onbekend was gebleven, zeide eens, vergoelijkend, tegen mij:

'Het is jammer, dat Ann en hij beiden nog zulke kinderen zijn, en zoo weinig voor elkaar doen kunnen. Maar in ieder geval ben ik blij, dat zij nu samen zijn. Hij is zoo slecht niet.'

Zijn kleine dienstvaardigheden hadden haar hart gestolen. Daar hij zich dikwijls verveelde, en door de vrouwelijke verweektheid in zijn natuur uiteraard weinig voor lichamelijke arbeid en inspanning voelde, hield hij de oude dame soms uren gezelschap. Hij hielp haar bij het opwinden van een kluwen wol, kon met eindeloos geduld een in den war geraakte streng zij uit elkander halen, en was, zonder overtuigingen of opinies, een ideaal toehoorder voor haar grieven en overpeinzingen. Zijn jongensachtige, wat weerlooze schoonheid verteederde haar, en wekte haar moedergevoel op; zijn gebrek aan activiteit voorkwam ieder gevaar voor persoonlijke botsingen. Hij hield haar gezelschap zonder haar te storen.

Ofschoon hij zonder eenige bagage en eerder haveloos gekleed op het landhuis was aangekomen, vertoonde hij zich al spoedig weder in al zijn oude élégance. Hij kleedde zich bij

den eersten tailleur van Nijmegen en wendde zich voor andere extravagante détails in zijn kleeding tot een der duurste heerenwinkels in den Haag. Maar ook deze onbetamelijkheid kon ik hem nauwelijks aanrekenen, wetende, hoezeer de corruptie van zijn financieel afhankelijk leven de begrippen van eer in hem vertroebeld had.

Juan liet zich nimmer tot een uitspraak over dezen nieuwen stand van zaken verleiden. Zij leefde geheel gescheiden van hetgeen er in het landhuis voorviel; slechts aan de maaltijden zag ik haar nu en dan, maar zij gaf mij geen kans tot een enkele persoonlijke gedachtenwisseling.

De kolonel, die door zijn herhaalde bezoeken als een lid van het huisgezin beschouwd werd, had zich eveneens tot op zekere hoogte met Cyril verzoend. De schijn van welvaart en geluk, waarin Ann tijdelijk verkeerde, suste gemakkelijk zijn argwaan in slaap, en ontwrichtte zijn wrok tegen Cyril. Hij wist niet goed meer, wat hij zijn schoonzoon verwijten moest, en toen enkele maanden later Ann opnieuw zwanger bleek te zijn, werd de dankbaarheid over het tweede kleinkind voor hem een reden tot een complete verzoening met Cyril.

Voor Cyril zelf bleek het aanstaand vaderschap een nieuwe aanleiding tot zelfverheffing. Zijn houding werd aanmatigender en wel in het bijzonder tegen Juan en mij. In de wijze, waarop hij zich tegenover ons op zijn mannelijkheid beroemde, lag een duidelijke triomf.

Juan en ik zeiden weinig. Wij konden niet veel anders doen, dan vreugde toonen over de komst van den kleinen wereldburger.

Hoe langzaam en pijnlijk waren voor ons de maanden, die aan de bevalling vooraf gingen. Ofschoon Ann, jeugdig en veerkrachtig van gezondheid, geen moeilijkheden van haar toestand ondervond, werd voor Juan en mij van dag tot dag de waarneembaarheid harer zwangerschap kwellender.

Ikzelf begon mijn bezoeken aan het landhuis te verminderen, en Juan ontvluchtte meer dan ooit tevoren Ann's aanwezigheid. De plotselinge band van vriendschap tusschen tante Corry, Ann en Cyril was als een aanklacht tegen ons.

Hoe goed herinner ik mij nog de spanning van gedwongen vroolijkheid, waarin wij dien winter Kerstmis en Oudjaar

vierden. Ann had den kerstboom versierd; haar argelooze vreugde dwong ons mee te doen. Wij moesten verrassingen bedenken, en wat konden wij beter doen, dan aardigheden voor den ophanden baby geven.

Ik zie Ann nog voor mij zitten, breeduit in den leunstoel, waarin zij door haar toen reeds vergevorderde zwangerschap tot meerder rust gedwongen werd. Haar handen, witter en met blauwe aderen doorgroefd, liefkoosden Harry's donkere krullen. Zij lachte met ons over de dwaze geschenken, maar de speelsche teederheid in haar stem, en de glanzende aandacht harer oogen golden alleen de aanwezigheid, die voor ons onwaarneembaar was.

Nimmer heb ik zoo sterk gevoeld, als op dien avond, hoezeer wij waren buitengesloten en volkomen vreemd, aan hetgeen zich in haar afspeelde. Toen ik naar huis liep door den witten sneeuwjacht, nam ik mij voor, dat dit de laatste avond zijn zou, dien ik, tot aan de geboorte van het kind, in haar bijzijn doorbrengen zou.

Doch op Oudjaarsmorgen kwam Juan bij mij, en noodigde mij ten eten uit. Ik zocht een uitvlucht, die mijn weigering aannemelijk zou maken. Maar Juan's scherpe blik had de bedoeling doorzien.

'Je behoeft geen excuus te bedenken, Bill. Niets verplicht je te komen. Je hebt het geluk, niet tot de huisgenooten te behooren, en kunt je, wanneer je dat wilt aan iedere moeilijkheid onttrekken.'

'Je vergist je, Juan. Ik ben werkelijk geen baas over mijn eigen tijd,' antwoordde ik.

Zij zweeg en stond een oogenblik besluiteloos tegenover mij. Hoeveel aandoeningen heeft zij moeten uitvechten in de paar seconden, die verliepen, voordat haar koele stem weder rustig antwoordde:

'Zooals je wilt, Bill.'

Doch denzelfden middag liep ik nog even op het landhuis aan, om tante Corry te vertellen, dat ik mijn werk geregeld had en gaarne komen zou. Zoo waren wij ook dien avond bijeen.

Wij hadden lang getafeld aan den welverzorgden disch, die door tante Corry met bijzondere feestelijkheid was versierd.

Ik had mijn best gedaan; onder luchtige vroolijkheid was de maaltijd verloopen. Juan had een portret van den baby geteekend, een geestige fantasie op Ann's gelaat, en een komische voorspelling over zijn leven gegeven. Zij schertste met Cyril; haar snelle, luchtigspottende stem hield het gesprek in een ijlen toon.

Na het eten zette Cyril zich achter de piano. Wij hadden de lichten uitgedraaid, en de tuindeuren geopend om de twaalf slagen van den torenklok te kunnen hooren. Een ronde maan stond hard en glanzend boven de witte stilte der besneeuwde hei, en drong door de open deuren de kamer binnen.

Wij, rondom het vuur geschaard, zwegen. Alleen Ann's stem sprak nog. Zij haalde herinneringen op van vroeger. Maar noch Juan, noch ikzelf waagde het, daarop te antwoorden.

Toen de eerste klokslag lang en dreunend uit den toren viel, sprong Juan op en vulde onze glazen. Wij wenschten elkander heil en zegen. Buiten knalden nu onafgebroken de schoten. Een fabrieksgebouw liet zijn sirene hooren. Van alle kanten luidden klokken.

Toen het rumoer buiten wegstierf, viel een vreemde stilte in.

'Zoo, nu kunnen wij eindelijk gaan slapen....' kwam plotseling Juan's stem, nuchter.

Wij zagen haar allen verbaasd aan, maar zij wendde zich bruusk om en trad door de open tuindeuren naar buiten.

Ik volgde haar.

'Een Zwitsersche nacht....' zeide zij, toen wij op het maanverlichte terras naast elkander stonden. En na een korte stilte voegde zij er met een zucht aan toe:

'Het leven was er wel veel makkelijker. Het was zooveel minder persoonlijk....'

'Waarom ga je niet terug....?'

Zij antwoordde niet, maar klopte mij plotseling met een luchtigen spot op den schouder.

'Kom, Bill, laat ons liever naar bed gaan. Het heeft al veel te lang geduurd.'

Zij wendde zich snel om naar binnen en zeide goedennacht. Ik nam tegelijk afscheid, om haar tot aan het tuinhuis te begeleiden.

Onze voetstappen kraakten over de droge sneeuw. In de verte klonken de stemmen van menschen, die elkander een gelukkig Nieuwjaar toewenschten. Uit het atelierraam viel een lichtstreep naar buiten.

'Er brandt licht bij je,' zeide ik verwonderd.

'Ik zal vergeten hebben het uit te doen,' antwoordde zij onverschillig.

'Ik herinner mij anders heel duidelijk, dat er geen licht was, toen ik voor het eten hierheen kwam,' hield ik aan.

Zij haalde de schouders op en lachte.

'Dan heeft blijkbaar iemand het in den tusschentijd aangestoken. Wie weet, wacht er niet een goed vriend op mij. Wonderen gebeuren er niet meer, Bill, en dieven zijn hier niet. Welterusten, ik vind mijn weg verder alleen wel....'

Zij liet mij staan en ik hoorde haar schreden zich snel in de richting van het tuinhuis verwijderen.

Toen ik den volgenden morgen tegen het ochtendgloren, op den terugweg van een ziekenbezoek, het landhuis passeerde, zag ik, dat van het tuinhuis, deur en vensters openstonden. In de kamer ontwaarde ik Juan.

Ik plaatste mijn fiets tegen het hek en riep haar goedenmorgen toe. Zij zag op en vroeg mij binnen te komen. Haar oogen hadden donkere kringen; aan haar kleeren zag ik, dat zij niet naar bed was geweest. Zij bood mij een kop zwarte koffie aan, dien zij op het spiritusstel bezig was te bereiden. Een ijzige tocht woei door de open vensters naar binnen. Op de tafel stonden wijnglazen en resten van sigaretten.

'Loop een eind met mij op. Dat zal je goed doen,' zeide ik.

'Ik was juist van plan een bad te nemen, Bill,' antwoordde zij met iets van ironie. 'Ik heb een gevoel, alsof ik nimmer meer schoon worden zal....'

A.H. NIJHOFF

Slot volgt

De Eemsgrens

De reeds gedurende eeuwen bestaande kwestie van de Eemsgrens blijft voor Nederland van actueel belang, al zou de onverschilligheid van het Nederlandsche volk ten aanzien van deze kwestie dit niet doen vermoeden. Zoolang de Republiek der Vereenigde Nederlanden in de Europeesche internationale politiek een gewichtige rol speelde en onder de zeemogendheden een belangrijke plaats innam, terwijl onze Oostelijke buurstaat aan de Eems geen zeemogendheid was, ondervond ons vaderland er geen nadeel van dat de Eemsgrens niet was vastgelegd. Wij vinden o.a. vermeld (zie Geeraert Brandt 'Het leven en bedrijf van den Heere Michel de Ruyter' - 1685 - blz. 385-389), dat de Ruyter op 6 Aug. 1665 met op Engeland veroverde prijzen de Wester Eems binnenliep en voor Delfzijl ankerde. Sedert ± het midden der 18e eeuw, waarin Nederland's macht en invloed voortdurend afnamen, is daarin verandering gekomen, vooral ook omdat het steeds machtiger wordende Pruisen in het bezit was geraakt van Oostfriesland. Onze Oostelijke buurstaat kende zich de souvereiniteit over de geheele Eems toe, en die toestand duurt nog steeds voort. Deze toestand, waarbij Duitschland zich niets aantrekt van Nederland's bedenkingen tegen zijn eigenmachtig optreden op de Eems, is kwetsend voor ons nationaal gevoel.

Bestaat voor Nederland de mogelijkheid om uit de met onze nationale waardigheid weinig strookende impasse te geraken waarin het met betrekking tot de Eemskwestie verkeert? Uit de navolgende beschouwingen zal blijken dat naar mijne meening die mogelijkheid zeker aanwezig is. Om haar te ververwezenlijken zal echter Nederland moeten toonen een open oog te hebben voor de belangen die zich voor Duitschland bij de Eemskwestie doen gelden, en zal dan omgekeerd het recht hebben van Duitschland te verwachten, dat het meer dan tot nu toe het geval is geweest, rekening houdt met de redelijke Nederlandsche desiderata. Want zonder wederzijdsche tegemoetkoming is geen overeenkomst mogelijk, en voor de oplossing van de Eemskwestie is nu eenmaal eene overeenkomst noodig.

v.O.

I

Van het jaar 870 af stond Oostfriesland onder het oppergezag van den Duitschen keizer evenals de N. en Z. Nederlanden. Deze laatste gewesten kwamen in 1555, bij den troonafstand van Karel V, aan Spanje, waarna de Noordelijke provinciën zich opwerkten tot een souvereinen staat. Van eene grensregeling in de Eems is niets bekend. Pruisen beriep zich in lateren tijd, om te betoogen dat de geheele Eems Pruisisch territoir is, op eene schenking die in 1454 zou zijn gedaan door keizer Frederik III aan den Oostfrieschen vorst Ulrich Cirkzena, waarbij de geheele Eems aan dezen zou zijn toegewezen. Nog daargelaten de vraag of de keizer het recht zou hebben gehad zulk een schenking te doen zonder goedvinden van Groningen, kan wel als vaststaande worden aangenomen, dat zij nimmer heeft plaats gehad, aangezien de daarop betrekking hebbende woorden niet in den leenbrief voorkomen; zij zijn slechts in afschriften ingevoegd en moeten als eene vervalsching worden beschouwd.

In 1744, bij het uitsterven van de mannelijke lijn van het vorstenhuis Cirkzena, kwam Oostfriesland aan Pruisen; in 1807 werd het door Napoleon aan Pruisen ontnomen en toegevoegd aan het koninkrijk Holland. Van 1810-1813 behoorde het, evenals Holland tot Frankrijk (departement van de Ooster-Eems). In 1813 werd Oostfriesland heroverd door Pruisen, dat het in 1815 in ruil voor andere landstreken, aan het koninkrijk Hannover afstond; in 1866 kwam het, als onderdeel van het geannexeerde Hannover, weder in het bezit van Pruisen. Nederland zal voorzeker aan Pruisen de uitsluitende souvereiniteit van dat land op de beneden-Eems hebben betwist, want de bewindslieden der Republiek waren te verstandig om niet te beseffen dat, indien zij zulks zouden hebben verzuimd, zij hun standpunt t.o.v. de Eems zouden hebben verzwakt.

De kwestie van de Eemsgrens was ook gedurende den tijd, dat Oostfriesland tot het koninkrijk Hannover behoorde, niet opgelost. Eene gelegenheid voor die oplossing bood zich aan bij het sluiten van het Nederlandsch-Hannoveraansche grens-

verdrag te Meppen op 2 Juli 1824 (St.bl. 1846 no. 54). Het is niet aan te nemen, dat Nederland in dien zin geen voorstel aan Hannover zal hebben gedaan, maar blijkens den inhoud van het verdrag heeft Hannover die oplossing niet gewild. Er had daarom door Nederland voor moeten worden gezorgd, dat in het verdrag geen bepaling voorkwam die op zoodanige wijze kon worden uitgelegd (en ook kennelijk is uitgelegd) dat over de Eemsgrens niet behoefde te worden gesproken omdat die reeds vaststond. In het Verdrag toch werd de grens, gaande van Zuid naar Noord, vastgesteld tot en met de rechte lijn in den Dollard, en het N. uiteinde daarvan aangegeven met de woorden: 'tot *aan* de Eems' (bis zur Ems). Nederland zal wel aan Hannover hebben te kennen gegeven, dat het Verdrag niet te kort deed aan de Nederlandsche opvatting, dat de grens moet loopen in de Eems, maar Hannover zou door die eenzijdige verklaring niet zijn gebonden. Op de voor Hannover meest aannemelijke wijze zou in de considerans hebben kunnen worden aangeduid, dat de Eemsgrens althans buiten beschouwing bleef. Daarin staat thans: '.... Noodig geoordeeld hebbende dezelve' (t.w. de grenzen) '*over de geheele linie waar de beide Rijken aan elkander sluiten*.... te regelen en vast te stellen.' Indien, inplaats van de door mij gecursiveerde woorden ware gezegd: 'van het punt af waar zich het Nederlandsch, Hannoversch en Pruisisch grondgebied vereenigt,' (zie art. 10) 'tot en met de grens in den Dollard....', zou de Eemsgrens zijn uitgeschakeld, zoodat de woorden 'tot *aan* de Eems' in geen geval zouden kunnen worden uitgelegd als eene stilzwijgende erkenning van Nederland, dat de geheele Eems buiten het Nederlandsche territoir valt.

Intusschen kon de Nederlandsche regeering zich in slaap wiegen met de gedachte dat, als Hannover maar geen souvereiniteitshandelingen verrichtte op het dezerzijds als Nederlandsch gebied beschouwde gedeelte der Eems, de zaak wel 'voorloopig' onopgelost zou kunnen blijven. De nadeelige gevolgen van die struisvogelpolitiek zijn van 1866 af in toenemende mate gebleken, vooral sedert de stichting van het nieuwe Duitsche keizerrijk in 1871, dat van het laatst der 19e eeuw af eene zeemogendheid van den eersten rang werd onder de leus: 'onze toekomst ligt op de zee.' Borkum werd

krachtig versterkt en de Duitsche souvereiniteit op de Eems werd sterker geaccentueerd. Nederland moest dit eigenmachtig optreden van Duitschland zonder dat dit rijk zich in het minst bekommerde om de Nederlandsche rechten, in verhoogde mate als een grievende bejegening gevoelen omdat het er allen schijn van had, dat Duitschland als machtig rijk, meende tegenover Nederland hier te kunnen doen wat het verkoos. Toen Oostfriesland tot het koninkrijk Hannover behoorde, werd dit besef te worden behandeld als een quantité négligeable, wellicht ook door onze regeering gevoeld omdat Hannover lid was van den Duitschen bond[1)], doch zeker niet dermate als in later tijd.

Eindelijk scheen dan toch de oplossing der aloude kwestie nabij.

In September 1911 heeft onze regeering in een Oranjeboek het navolgende bekend gemaakt onder het opschrift 'Grensregeling in de Eems': 'De Duitsche regeering heeft doen weten, dat zij zich vereenigt met het voorstel om eene gemengde commissie te benoemen ter voorbereiding van eene grensregeling in de Eems. Te verwachten is, dat deze commissie binnenkort hare werkzaamheden zal kunnen beginnen.' Indien deze voorbereiding inderdaad 'binnenkort' mocht zijn begonnen, dan heeft zij kennelijk tot geene, beide partijen bevredigende, oplossing geleid of wel zóó lang geduurd, dat bij het uitbreken van den wereldoorlog zulk eene oplossing nog niet was bereikt. Want gedurende dien oorlog heeft Duitschland zijne militaire maatregelen over de geheele breedte van de Eems uitgestrekt, zonder daarbij in het minst door Nederland te zijn belemmerd. Wellicht heeft Nederland aan Duitschland te kennen gegeven, dat dit niets afdeed aan de Nederlandsche

1) Als men bedenkt, dat Pruisen reeds toen het in de 18e eeuw in het bezit was van Oostfriesland zich voortdurend de souvereiniteit over de geheele Eems had toegekend, is het verre van onwaarschijnlijk, dat dit land bij de overdracht van Oostfriesland aan Hannover in 1815, daarbij - bij geheime clausule - aan Hannover den eisch had gesteld, nimmer op eenigerlei wijze, rechtstreeks, noch indirect, van bedoelde souvereiniteit afstand te doen. Eene opening van de geheime archieven, betrekking hebbende op de Pruisisch-Hannoversche diplomatieke correspondentie inzake die overdracht, zou voor Nederland van groot belang zijn.

rechten op de Eems. En, is dit geschied, dan heeft Duitschland die ‘bewering’ blijkbaar voor notificatie aangenomen.

Intusschen is thans, twaalf jaren na het einde van den wereldoorlog, nog steeds alles bij het oude gebleven. Nederland heeft er destijds zelfs stilzwijgend in berust, dat door den Duitschen Waterstaat, zonder Nederland daarin te kennen, ter normaliseering van de Eems bij Emden, op de zandbank de Geise een strekdam is gelegd (begonnen ± 1885, vermoedelijk reeds vroeger; voltooid in 1901), hoewel die bank, onmiddellijk aansluitend aan het Nederlandsche deel van den Dollard, beslist Nederlandsch territoir is. (Men zie voor deze en verdere aanwijzingen het schetskaartje op blz. 219). Duitschland heeft dit bezwaar echter ‘opgelost’ door eenvoudig op zijn topografische kaart de grens zoodanig te teekenen dat die dam aan Duitsche zijde daarbinnen valt. (n.l. de rechte lijn Pogum-Reide.[1)]

In het op 16 October 1896 te Berlijn gesloten Nederlandsch-Duitsche Verdrag (St.bl. 1897, no. 152) ‘tot regeling der wederzijdsche verplichtingen van Nederland en Pruisen ter zake van het onderhoud van het kustlicht op Borkum, alsmede van de betonning, bebakening en verlichting der vaarwegen van de Beneden-Eems en van hare monden’[2)] is bepaald, dat, behalve de bebakening van het Uithuizerwad en de lichten bij Watum en Delfzijl - en thans ook op Rottumeroog - de betonning enz. door Duitschland wordt bediend, en dat beide partijen de helft der gezamenlijke kosten dragen. De bijdragen die Nederland op grond daarvan aan Pruisen (sedert 1921 aan Duitschland, omdat in dat jaar het Seeseichenwesen van Pruisen op Duitschland is overgegaan) moet betalen, nemen in het algemeen gestadig toe. Zij bedroegen bijv.

1) Op de Duitsche topografische kaarten is de verdere grens in de beneden-Eems getrokken langs de laagwaterlijn aan Nederlandsche zijde. Reeds onder George IV (dus in ieder geval vóór 1830) was op de Generalund Postkarte van Hannover, de grens getrokken onmiddellijk langs den Ned. oever. (Zie ‘Haagsch Maandblad’ Oct.1925: J.J.G. Baron van Voorst tot Voorst ‘De Nederlandsch-Duitsche grens’).
2) Dit verdrag verving dat van 28 December 1884 (afgeloopen eind 1894) en diende ter aanvulling van de regeling van 1887. Deze overeenkomsten met Duitschland waren reeds sedert 1823 voorafgegaan door elkander opvolgende regelingen met Hannover (met name het Verdrag van 23 Augustus 1864).

(ik doe slechts enkele grepen; het rekeningjaar loopt van 1 April tot 31 Maart): 1899/1900 *f* 27.473,04; 1902/03: *f*29.214,74; 1906/07: *f* 54.416,05; 1910/11: *f*33.993,33; 1925/26: *f* 73.518,27; 1929/30: *f* 76.946,56 (de oorlogsjaren blijven uiteraard buiten beschouwing, ofschoon de jaarlijksche bijdragen toch nog vrij aanzienlijk waren, n.l. tusschen *f* 22.579,29 in 1918/19 en *f* 28.405,08 in 1914/15).

Het wil mij toeschijnen, dat deze regeling voor Nederland niet voordeelig is. Vooreerst omdat het verreweg grootste gedeelte der bij deze werkzaamheden verdiende loonen aan Duitsche ambtenaren en beambten ten goede komt. Maar vooral omdat de zeevaart van Emden met geladen schepen die van Delfzijl met het 8 à 10-voudige overtreft. (Verg. bijv. de Jaarcijfers 1929, blz. 269, met het Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1929 blz. 178) Voor de binnenvaart heb ik, uit de mij ten dienste staande gegevens, geen dergelijk betrouwbare vergelijking kunnen opmaken. Voor Delfzijl geven de cijfers de geheele binnenvaart voor geladen en ongeladen schepen te zamen, met inbegrip van die welke niet over de Eems gaat. Voor Emden vindt men in het door het Statischen Reichsambt uitgegeven werk: ‘Die Binnenschiffahrt im Jahre....’, wel is waar de binnenvaart der geladen schepen met hun netto-tonneninhoud vermeld, die via de beneden-Eems die haven in- en uitvaren, maar niet de geladen schepen die van uit of naar de beneden-Eems naar of van uit de hoogerop gelegen Duitsche havens varen, dat wil zeggen: Emden niet aandoen. Het zou van belang zijn te kunnen nagaan het aandeel, dat elk der beide partijen aan de binnenvaart op de beneden-Eems heeft, om daardoor, mèt inachtneming van het reeds bekende wederzijdsche aandeel in de zeevaart, eene vergelijking te kunnen maken van het totale nut dat elke partij van de betonning enz. trekt. Hierbij zou dan echter het navolgende in aanmerking moeten worden genomen. Vooreerst dat het grootste gedeelte van de voor de binnenvaart van Delfzijl genoteerde schepen, gaat naar Duitsche havens en Waddeneilanden. Deze binnenvaart moet bij de vergelijking, zoowel voor Nederland als voor Duitschland, buiten beschouwing blijven, omdat bij die vaart beide landen een zelfde belang hebben. Ook zal bij de vergelijking

buiten beschouwing moeten blijven de vaart tusschen Delfzijl en Statenzijl, nadat die vaart door de grensregeling geheel over Nederlandsch territoir zal kunnen plaats vinden, en dan de hierbedoelde vaarweg geheel voor eigen rekening door Nederland zal worden betond (zie sub 1 aan het slot van dit artikel). Daarentegen moet bij de vergelijking van de 'binnenvaart' worden in het oog gehouden, dat onder de 'Zeevaart' van Emden is begrepen de passagiersvaart op Borkum, Juist en Norderney[1)].

Voor Duitschland bestaat er geen aanleiding om spoed te zetten achter de regeling van de Eemsgrens. Het heeft bij den bestaanden toestand datgene wat het in dit opzicht op de Eems begeert: de volledige souvereiniteits-uitoefening op den geheelen stroom, met inbegrip van de Bocht van Watum, die voor de zeevaart van Emden geen beteekenis heeft en aan Duitsche zijde loopt langs een bank (Hond en Paap) welke zelf nog op vrij aanzienlijken afstand is verwijderd van Duitsch bewoond territoir, terwijl dit vaarwater aan Nederlandsche zijde stroomt onmiddellijk langs bewoond gebied, waarin is gelegen de haven van Delfzijl. Het is dan ook alleszins verklaarbaar dat, blijkens de aangehaalde woorden uit het Oranjeboek van 1911, het verzoek om eene grensregeling te treffen van Nederland is uitgegaan. Het moet buitengesloten worden geacht, dat de 'voorbereiding' waartoe Duitschland zich reeds in 1911 had bereid verklaard zelfs thans nog niet zou zijn beproefd, zoodat nu wel kan worden aangenomen, dat die poging 'voorloopig' is mislukt. Het feit, dat Duitschland zich had vereenigd met het Nederlandsche voorstel, getuigt echter van zijn wensch om de Eemskwestie op te lossen door minnelijke schikking, en van zijn overtuiging, datde reeds zeer langen tijd durende toestand weinig in overeenstemming is met de eischen eener goede nabuurschap. Daar het nu van oudsher algemeen bekend is, dat Nederland de grens over de geheele lengte van de beneden-Eems getrokken wil zien *in* den stroom, op zoodanige wijze, dat aan Nederland een eigen vaarweg naar zee wordt toegewezen, ligt de gevolgtrekking voor de hand,

1) Zie de jaarlijks gepubliceerde tabellen van het Hafenambt te Emden: 'Verkehr des Emder Hafens im Jahre....'

dat Duitschland zulk eene oplossing onaannemelijk heeft geacht.

Wij zullen daarom nagaan welke gevolgen de door Nederland voorgestane grens voor beide partijen zou meebrengen. Daartoe zullen wij beginnen met het bespreken van de bezwaren van technischen aard waarop men stuit bij het bepalen van die grens.

II

Onder ‘beneden-Eems’ wordt hier verstaan het gedeelte van den stroom beneden de lijn de Knock-Termunterzijl. Het vaarwater boven die lijn, voerende naar Emden en meer bovenwaarts gelegen Duitsche plaatsen, heeft voor de zeevaart van Delfzijl geenerlei beteekenis.[1)] Duitschland heeft aan de verbetering van dat vaarwater (evenals aan het Oostfriesche Gat) groote kosten besteed en gaat daarmede voort, zoodat het billijk is, dat dit vaarwater tot Duitsch territoir wordt verklaard, hetgeen trouwens onvermijdelijk is tengevolge van den aanleg van den leidam op de Geise.

De bovenbedoelde bezwaren van technischen aard vloeien voort uit den hydrografischen toestand van de beneden-Eems. Deze stroom draagt, door de werking van eb en vloed (gemidderd verschil tusschen hoog- en laagwater bij Delfzijl ruim 2,7 M.), door zijne groote breedte en door de omstandigheid, dat de rivier de Eems geen groote massa zoet water afvoert, het karakter van een zeeboezem. In dezen zeeboezem, vol wadden en banken, bevinden zich twee onderling door banken gescheiden vaargeulen. Deze geulen dragen aan Duitsche zijde opvolgend den naam van: Oostfriesche Gat, Eemshorngat en Randselgat, en aan Nederlandsche zijde: Bocht van Watum,

1) Dit blijkt ook uit de omstandigheid, dat de Pruisische Permanente Commissarissen van toezicht op de betonning en verlichting van de Eemsmonden (artikel 3 van het Verdrag van 1896) die aanvankelijk beweerden, dat Nederland van de intrede van de Eems in den Dollard bij Pogum af voor de helft in de kosten moest bijdragen, in 1898 dit vreemde standpunt hebben verlaten en in overeenstemming met de zienswijze hunner Nederlandsche collega's hebben erkend, dat de betonning enz. voor gezamenlijke rekening zich niet verder bovenwaarts uitstrekt dan tot de lijn de Knock-Termunterzijl (met inbegrip van het bakenlicht op de Knock). Dit was toch al voordeelig.... voor Pruisen!

Doekegat en Oude Wester Eems. De banken die deze geulen scheiden zijn op onderstaand schetskaartje aangegeven. Tusschen deze banken zijn weder geulen van verschillende diepte. Beneden de bank Meeuwenstaart vloeien Randselgat en Oude Wester Eems samen doch dicht bij dit punt van samenvloeiing buigt zich weder een vaarwater af tusschen de beide deelen van de Huibertplaat, n.l. het Huibertgat, zijnde de W. tak van den Eemsmond. Het vereenigde vaarwater van Oude W. Eems en Randselgat gaat over in de Wester Eems (middelste tak van den Eemsmond). Van de W. Eems scheidt zich af het Rifgat dat van ondergeschikt belang is, aangezien het een dwars overstroom gelegen zeegat is. De W. Eems heeft ± 7 M., het Huibertgat meer dan 10 M. geringste diepte in de vaargeul.

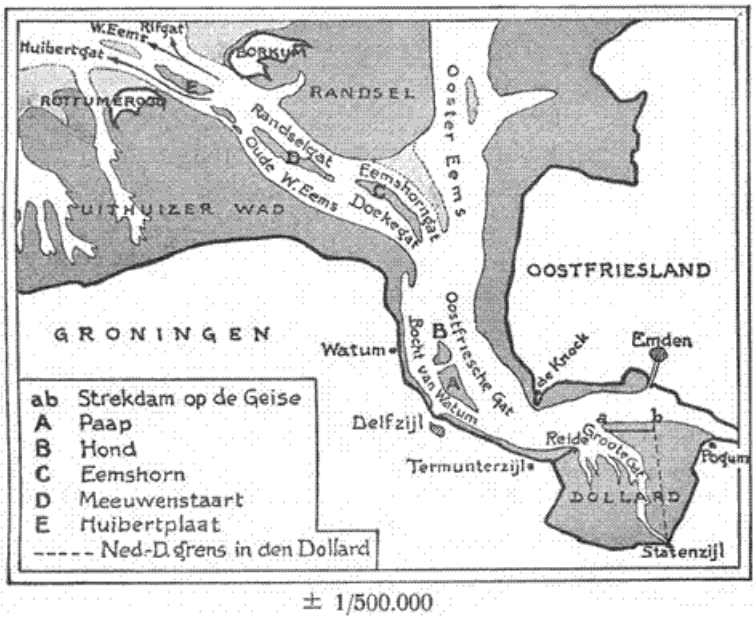

± 1/500.000

Bij eene oppervlakkige beschouwing zou men geneigd zijn te meenen, dat door den hier geschetsten hydrografischen toestand de grens als het ware van zelf is aangewezen, nl. die getrokken over ± het midden der banken. Zoo eenvoudig als zij er uitziet is de zaak evenwel niet. Men beoogt toch hier te lande met de grens in de Eems een zoodanig beloop daarvan, dat Nederlandsche schepen ten allen tijde op de Eems binnen

Nederlandsch rechtsgebied van en naar zee kunnen varen. Aangezien echter de zeevaart van Emden veel uitgebreider is dan die van Delfzijl en Duitschland, zooals reeds werd opgemerkt, aan het Oostfriesche Gat en het Oostelijk verlengde daarvan groote kosten besteedt, heeft Duitschland in elk geval recht op het beste vaarwater en wel in zijn geheel als dit vaarwater aan Duitsche zijde ligt en aan de Nederlandsche zijde van de bank zich een vaarwater bevindt, dat voor de zeevaart van Delfzijl voldoende is. Dáár ter plaatse zou dan de grens over de bank kunnen loopen. Maar dáár waar het beste vaarwater zich bevindt aan of verplaatst naar de Nederlandsche zijde, zou de grens in den dalweg van dàt vaarwater moeten liggen (resp. komen); ongekeerd zou de grens van de bank moeten worden verplaatst naar den dalweg van het vaarwater aan Duitsche zijde zoodra het vaarwater aan Nederlandsche zijde voor de zeevaart van Delfzijl onvoldoende werd. Nu is niet alleen op het oogenblik de toestand niet zóódanig dat het diepste vaarwater zich geheel aan Duitsche zijde bevindt en tevens aan Nederlandsche zijde een doorloopend bruikbaar vaarwater, maar daarenboven heeft zich de hydrografische toestand op de Eems in den loop der tijden herhaaldelijk gewijzigd. Duitschland heeft bij den tegenwoordigen toestand volgens het aangenomen beginsel recht op den dalweg in Doekegat en Huibertgat (diepste vaarwaters ter plaatse), Nederland op den dalweg in het Randselgat aan de Duitsche zijde van het Z. deel van de Huibertplaat (omdat de geul tusschen dit Z. gedeelte en het Uithuizerwad voor de vaart ongeschikt en dan ook niet betond is). Het grootscheepsche vaarwater loopt op het oogenblik langs Oostfriesche Gat-Doekegat-Randselgat-Huibertgat, zoodat de grens zou moeten worden getrokken als volgt (de grens ten O. van de bank de Paap blijft voorloopig buiten beschouwing): Over de Paap en Hond - dalweg van het Doekegat - over de Meeuwestaart - dalweg van ene klein deel van het Randselgat en dalweg van het Huibertgat.[1)]

1) De Oude W. Eems is zeker thans even diep als (of dieper dan) het Randselgat, maar wordt, in verband met haar gekromd tracé als een minder gemakkelijk vaarwater beschouwd. De Oude W. Eems, hoewel, evenals de andere vaargeulen betond, is daar zij niet tot het grootscheepsche vaarwater behoort, niet verlicht. Het grootscheepsche vaarwater verder naar boven heeft zich indertijd verplaatst van Eemshorngat naar Doekegat.

Dus een afwisselende banken- en dalweggrens, die daarenboven niet als definitief zou kunnen worden beschouwd. (Er is bijv. reeds sprake van eene verplaatsing van het grootscheepsche vaarwater - lichtboeien - van Randselgat naar W. Eems). Nu zou men wellicht kunnen heenstappen over de bezwaren, verbonden aan eene aan verandering onderhevige grens en de mogelijkheid van geschillen, die over eene eventueele verplaatsing van de grenslijn tusschen partijen kunnen ontstaan, ware het niet, dat eene grens *in* de Eems, reeds op zich zelf voor beide partijen zeer ernstige bezwaren zou medebrengen.

III

De algemeen volkenrechtelijke regel omtrent grensrivieren of grensstroomen met nauwen (hoogstens 10 zeemijlen) ingang van uit zee luidt, dat daarin de grens tusschen de twee betrokken staten loopt volgens den dalweg en in de territoriale zee door de voortzetting daarvan. De bewering dat de uitsluitende Duitsche souvereiniteit over de beneden-Eems onrechtmatig is, rust dus op een vasten juridischen grondslag. Wel geldt in het Volkenrecht de stelling, dat de algemeene regel in concreto kan worden opgeheven door eene bijzondere overeenkomst of door *un usage continu et séculaire*, maar zulk eene overeenkomst is niet gesloten en Nederland heeft tegenover de Duitsche souvereiniteitsuitoefening op de geheele Eems zich natuurlijk zijne rechten voorbehouden. De toestand op de Eems heeft zich echter gedurende eeuwen gaandeweg zoodanig ontwikkeld, dat zich hier het tegenovergestelde voordoet van datgene wat het Volkenrecht leert. Door Duitschland's eigenmachtig optreden is een feitelijke toestand ontstaan waarbij eene overeenkomst juist noodig is geworden om aan Nederland de rechten toe te kennen waarop het als medeoeverstaat aanspraak maakt. Men kan zeker aannemen, dat als Duitschland in de Eemskwestie te doen zou hebben gehad met een machtig rijk, de dalweggrens er al lang zou zijn. Men moet intusschen, bij de beoordeeling van Duitschland's door daden getoonde afkeerigheid om de Nederlandsche souvereiniteit over het ‘linkergedeelte’ van de beneden-Eems

te erkennen, de navolgende omstandigheid niet uit het oog verliezen. Van Nederland is gelukkig algemeen bekend, dat het het denkbeeld van eene oplossing van geschillen door wapengeweld ten eenemale verwerpt en dat het bij mogelijke oorlogen tusschen andere staten, niets anders beoogt dan eervol buiten den strijd te blijven, d.w.z. zijn neutraliteitsplicht trouw te vervullen. Die omstandigheid brengt voor Duitschland overwegingen van militairen aard mede, welke hieronder (sub IV) ter sprake komen, en die zich niet zouden doen gelden als aan den anderen Eemsoever een machtig rijk ware gevestigd. Zulk een rijk toch moet in zijne internationale politiek en dus ook in zijne militaire organisatie, met geheel andere factoren rekening houden dan een land als het onze en, in weerwil van Volkenbond, Locarno- en Kelloggpact ziet het er niet naar uit, dat de internationale toestanden in dit opzicht in afzienbaren tijd eene ingrijpende verandering zullen ondergaan.

Duitschland, dat zelf als groot rijk den invloed van die factoren ondervindt, zou juist op grond daarvan de dalweggrens aan een machtigen buurman niet kunnen onthouden.

De Duitsche souvereiniteitsuitoefening op de geheele Eems zonder Nederland's toestemming moet ontegenzeggelijk worden gequalificeerd als machtsmisbruik. Maar wanneer wij ons niet laten beheerschen door de ontstemming die dit eenzijdig optreden moet wekken, dan kunnen wij objectief nagaan of er voor Duitschland niet zwaarwichtige redenen bestaan om de dalweggrens niet te aanvaarden. Ware de houding van Duitschland alleen toe te schrijven aan kwaden wil, dan zou er voor Nederland niet veel anders opzitten dan afwachten, in de hoop, dat Duitschland ten slotte tot beter inzicht zou komen, of ten minste de kwestie aan een scheidsgerecht zou willen onderwerpen. Of wel.... Nederland zou op grond van den laatsten zin der eerste alinea van artikel 15 van het Volkenbondspact, het geschil aan den Raad van den Volkenbond kunnen voorleggen, daarmede te kennen gevende, dat dit is een ‘différend susceptible d'entraîner une rupture.’

Moet echter de dalweggrens of zelfs eene grens in de Eems als de meest gewenschte oplossing worden beschouwd? Ik heb

voorheen die grens voorgestaan[1)] maar ben door eene nadere bestudeering van het vraagstuk tot eene andere conclusie gekomen, waarvoor ik de gronden hieronder zal aangeven. Voor een staat behoort er voorzeker zedelijke moed toe om bij onderlinge overeenkomst van een Volkenrechtelijken regel af te wijken wanneer de andere partij geheel op eigen gezag dien regel daadwerkelijk heeft geschonden. Want door zulk eene overeenkomst aan te gaan laadt die staat den schijn op zich te bukken voor den wil van die partij. Indien echter de Nederlandsche regeering na rijp beraad tot de gevolgtrekking ware gekomen, dat de dalweggrens of zelfs iedere grens in de Eems, behalve een gedeelte daarvan (Bocht van Watum), geen aanbeveling verdient, en daarvoor ruiterlijk zou uitkomen, zou dit algemeene waardeering inoogsten, vooral in onzen tijd, waarin men er meer en meer van doordrongen is, dat de betrekkingen tusschen de staten zich moeten kenmerken door oprechtheid en openhartigheid, omdat dit eene vreedzame oplossing van geschillen in de hand werkt. Weliswaar, is het er verre vandaan dat zulk eene houding door de staten algemeen wordt aangenomen, maar Nederland kan ook in dit opzicht een navolgenswaardig voorbeeld stellen.

Dit is evenwel in de Eemskwestie voor Nederland slechts mogelijk, wanneer Duitschland het daarin tegemoetkomt. Onze buurstaat zal moeten toonen te begrijpen, dat op hoedanige wijze de grens ook wordt bepaald, de omstandigheid dat de Eems een grensstroom is, medebrengt dat ten aanzien van dien stroom aan Nederland zekere bevoegdheden moeten worden toegekend. Dat Duitschland zoolang het met Nederland geene overeenkomst ter zake heeft gesloten, bijvoorbeeld geen Nederlandsche justitiëele bevoegdheden op de Eems erkent, is verklaarbaar omdat deze erken-

1) Zie mijn artikel ‘De Eems’ (Nieuwe Courant 24 en 25 November 1911 en ‘Oorlogsstaatkunde en Oorlogsregelen’, II blz. 55 en 118 (Breda, K.M. Academie 1912). Ten aanzien van mijn ‘koersverandering’ moge ik herinneren aan de navolgende woorden van Thorbecke: ‘Ik zou hun, die mij aan mijne vroegere stellingen wilden vasthouden, ingeval hetgeen ik voorsta van mijne vorige meening afweek, kunnen wijzen op de vrijheid van den menschelijken geest om een ander, beter inzicht aan te nemen. Bij zoodanige verandering schijnt het mij eervol en plicht niet eene vroegere stelling te verwringen, maar de verandering te belijden.’

ning tevens zou beteekenen eene stilzwijgende erkenning van de Nederlandsche souvereiniteit over het 'linkergedeelte' van dien stroom. Wanneer echter bij eene onderlinge overeenkomst waaruit de Duitsche souvereiniteit over de beneden-Eems voortvloeit, aan Nederland, als noodzakelijke Duitsche tegenprestatie, bepaalde bevoegdheden op dien stroom worden toegekend, is het hierbedoelde bezwaar voor Duitschland opgeheven. Op die wijze zou een voor beide partijen bevredigende oplossing der aloude Eemskwestie kunnen worden tot stand gebracht. Voor *beide* partijen, want men moet aannemen, dat ook Duitschland wenscht den steen des aanstoots voor Nederland uit den weg te ruimen en een eind te maken aan een toestand die aan de eene zijde slechts spot en aan de andere slechts wrevel wekt.

Aan de dalweggrens wordt vrij algemeen voor Nederland het navolgende voordeel toegeschreven: In oorlogstijd zal de vrije handelsvaart van uit en naar de Eems (Delfzijl) er door zijn gewaarborgd omdat aan onze schepen een vrije weg naar en van uit de zee zal ten dienste staan. Dat is schering en inslag. *Il y a des assertions qui à force d'être répétées*, *deviennent des axiomes*, las ik eens in een krijgskundige verhandeling. Deze woorden zijn ook van toepassing op die bewering nopens de vrije zeevaart. Men herhaalt die bewering zóó dikwijls dat zij ten slotte geldt voor een onomstootelijke waarheid. Maar, die waarheid wordt door de ervaring gelogenstraft. Door het zich vastklampen aan de 'graue Theorie' maakt men de oplossing van de Eemskwestie onmogelijk, waardoor ons de voordeelen ontgaan, die wij door die oplossing zouden kunnen verkrijgen, terwijl daarenboven een toestand wordt bestendigd waarbij er immers toch van geen eigen vaarweg naar zee sprake is!

Het aan zulk een 'eigen' weg naar zee verbonden geachte voordeel heeft alleen betrekking op het oorlogsgeval: Nederland neutraal, Duitschland oorlogvoerend. Dat het 'voordeel' van geen beteekenis is voor andere oorlogsgevallen, zal worden aangetoond bij de bespreking van de factoren van militairen aard zich zich alsdan op de Eems doen gelden. De wereldoorlog heeft proefondervindelijk bewezen, dat de belemmering in de zeevaart voor de neutralen algemeen is, iets waardoor de in de nabijheid van het operatietooneel gelegen neutrale

havens het meest lijden. De niet aan de Eems gelegen in aanmerking komende Nederlandsche zeehavens (dus alle behalve Delfzijl) welke met de open zee in verbinding staan door uitsluitend Nederlandsche vaarwaters, hebben dat ondervonden! Wat baat een vrije vaart binnengaats wanneer aan de buitengrens der territoriale zee de verdere vaart zonder speciale vergunning van beide oorlogvoerende partijen 'verboden' is en dus, tengevolge van de groote risico's moet worden stopgezet of tenminste tot een uiterste minimum wordt beperkt. En als Duitschland voor een vaartuig, dat de Eems moet volgen om de zee te bereiken, 'vergunning' heeft verleend, dan zal het die vaart op de Eems niet beletten. Dat heeft de wereldoorlog bewezen!

Laat ons nu de zeevaart van Delfzijl met geladen schepen gedurende den wereldoorlog vergelijken met die in 1913 en hetzelfde doen voor Harlingen en Rotterdam. Harlingen wordt gekozen omdat dit naast Delfzijl de eenige zeehaven in het Noorden des lands is; Rotterdam omdat dit verreweg de grootste zeehaven van Nederland is. Opgemerkt zij nog, dat 1913 voor Delfzijl een buitengewoon gunstig jaar was, tengevolge van eene staking in Emden, terwijl toch reeds, zonder de ertsschepen die anders naar Emden zouden zijn gegaan mede te tellen, 1913 voor Delfzijl eene vermeerdering ten opzichte van 1912 te zien gaf. De eerste getallen van elk jaar geven aan het aantal schepen, de daarachter tusschen haakjes geplaatste getallen het aantal netto-registertonnen (2,83 M^3.) in duizendtallen.

1913	1914	1915
D. - 563 (239,9)	342 (97,8)	111 (64,8)
H. - 728 (320,5)	589 (281,0)	432 (205,8)
R. - 15.253 (18,164,9)	11.130 (13.334,2)	5.267 (5.845,5)

1916	1917	1918
D. - 120 (72,6)	218 (126)	529 (413,5)
H. - 307 (140.1)	22 (9,4)	3 (0,5)
R. - 4.167 (4.158,6)	2.210 (1.753,3)	1.712 (1.601,0)

Voor de vergelijking van de percentsgewijze verliezen die elk dezer havens leden in verhouding tot 1913, nemen wij het aantal netto-registertonnen, omdat het laadvermogen, resp. de benuttigde laadruimte, der schepen sterk uiteenloopt. (In

een willekeurig gekozen jaar, bijv. 1924, was de benuttigde laadruimte der te Delfzijl binnengekomen en van daar vertrokken geladen zeeschepen gemiddeld 824, te Harlingen gemiddeld 443 en te Rotterdam gemiddeld 1510 netto registertonnen). De percentsgewijze verliezen nu, in vergelijking met de zeevaart in 1913, bedroegen:

	1914	1915	1916	1917	1918	
Delfzijl	60	72	70	47,5	-70	(n.l. winst)
Harlingen	15,5	35,8	56,3	97	100	(zeevaart ± geheel stopgezet)
Rotterdam	26,5	68	77	90	90	

Wij zien dus, dat voor Harlingen en Rotterdam de verliezen gedurende den oorlog toenamen, en in de laatste twee oorlogsjaren enorm groot waren. Delfzijl leed al dadelijk in 1914 (dat nog niet voor de helft 'oorlogsjaar' was) een groot verlies, omdat in het begin van den oorlog de zeehandelsvaart op de Eems zoo goed als geheel was stopgezet. Ofschoon de verliezen ook in 1915 en 1916 zeer groot waren, kon toch in die jaren nog ± 30% van het zeevervoer van 1913 plaats hebben. In 1917 echter weder vrij sterke toename van de zeevaart, die vermoedelijk toen reeds grooter zou zijn geweest, indien niet op 30 April van dat jaar in de haven van Delfzijl eene staking ware uitgebroken, die tot 12 Juni d.a.v. heeft geduurd[1]. De phenomenale toename van de Delfzijlsche zeevaart in 1918 en de reeds niet onbelangrijke vermeerdering van die vaart (in vergelijking met 1915 en 1916) in 1917, heeft Delfzijl juist aan den oorlog te danken gehad ofschoon toch Duitschland volledige souvereiniteit over de Eems uitoefende. (Import van hout van uit de Oostzee, export van Ruhrkolen naar Zweden[2]. De zeevaart van Delfzijl ging gedurende den oorlog door

1) Zie 'The Seapost of Delfzijl' (eind 1919) door U.G. Schilthuis (Voorzitter van de Delfzijlsche havencommissie), blz. 13-14.
2) Ibid blz. 1. Reeds spoedig na het uitbreken van den oorlog gingen de booten van Harlingen via Nieuwediep naar Rotterdam en onder Britsch convooi naar Engeland. Toen ook de route Nieuwediep-Rotterdam door Duitschland zeer onveilig werd gemaakt, stopte de vaart van Harlingen geheel; de melkproducten gingen te land naar Amsterdam en Rotterdam en vandaar onder Britsch convooi naar Engeland. De vaart van uit den Nieuwen Waterweg en IJmuiden naar Duitschland of de Oostzee werd weder door Engeland onveilig gemaakt!

de geheel onder Duitsche souvereiniteit staande beneden-Eems.

Het geringere percentsgewijze verlies van Harlingen, in vergelijking met dat van Rotterdam, gedurende de eerste oorlogsjaren, is hoogst waarschijnlijk hieraan toe te schrijven, dat een deel van het vervoer van Delfzijl toen naar Harlingen is gegaan, al bezit deze haven dan ook eene geringere capaciteit dan Delfzijl. Deze omstandigheid moet bij de overweging van de algemeene nationale belangen die bij de Eemskwestie zijn betrokken, evenzeer in het oog worden gehouden als het feit, dat de binnenvaart op de Eems grootendeels door vervoer over landwegen kan worden vervangen (zie de noot op volg. blz.). Bij de vergelijking der percentsgewijze verliezen van Rotterdam en die van Delfzijl, moet er nog rekening mede worden gehouden, dat de zeevaart van Delfzijl in normale tijden slechts ± 0,50% en die van Rotterdam ± 60% van de geheele Nederlandsche zeevaart met geladen schepen vertegenwoordigt. Ieder percentsgewijze verlies van Rotterdam heeft dus een ± 120 maal grootere beteekenis voor ons land dan zulk een verlies van Delfzijl. Nog grooter zou die beteekenis worden als wij de verliezen van de geheele zeevaart van den Nieuwen Waterweg (70% van de geheele Nederlandsche zeevaart met geladen schepen) met die van Delfzijl vergeleken.

Het algemeene Nederlandsche belang is dus zeker niet dermate bij de vrije zeevaart via de Eems in oorlogstijd betrokken dat, zelfs al zou die vrije vaart door een grens in de Eems zijn verzekerd (hetgeen, zooals wij zagen, geenszins het geval is), Nederland terwille dáárvan zich de nadeelen van zulk eene grens op den hals zou moeten halen, en zulks nog te minder omdat, zooals wij zagen, Delfzijl door zijne ligging van den oorlog op groote schaal heeft geprofiteerd.

Dat ook de binnenvaart in ons geheele land gedurende den oorlog sterk is verminderd, is vanzelfsprekend. Zij toch, hangt voor een groot gedeelte onmiddellijk samen met de zeevaart. Hier moet ik kortheidshalve verwijzen naar de tabel onzer Jaarcijfers ‘Scheepvaartverkeer naar het buitenland langs de rivieren.’ Dat dus ook de binnenvaart van Delfzijl gedurende den oorlog geringer was dan in normale tijden, behoeft geen bevreemding te wekken. Indien de Bocht van Watum en de

verbinding van die Bocht met Statenzijl (Groote Gat) tot Nederlandsch gebied worden verklaard, zal het grootste gedeelte der binnenvaart van Delfzijl met Nederlandsche havens geheel binnen onze grenzen vallen. Wel is de binnenvaart van Delfzijl op Duitsche havens en Waddeneilanden grooter dan die op Nederlandsche havens[1] maar, ook al zou de grens worden getrokken *in* de Eems dan zouden de schepen die deze binnenvaart uitoefenen onderweg de Duitsche grens moeten passeeren, resp. hunne reis beginnen binnen Duitsch rechtsgebied, zoodat zij toch onderworpen zouden zijn aan de Duitsche maatregelen en verbodsbepalingen.

De bijzondere maatregelen ten aanzien van de zeevaart van uit Delfzijl, door Duitschland gedurende den wereldoorlog toegepast, stonden in verband met de levering door Duitschland van materialen voor den scheepsbouw, onder dezerzijds aanvaarde voorwaarden. Het is alleszins begrijpelijk, dat Duitschland maatregelen nam om zich er van te vergewissen, dat aan die voorwaarden werd voldaan. Nederland heeft zich gedurende den oorlog ook nog wel andere contrôle op zijn zeevaart moeten getroosten! Het stuitende van de Duitsche contrôle op de scheepvaart in de Eems was gelegen in de uitoefening daarvan in de onmiddellijke nabijheid van Delfzijl, omdat Duitschland zich ook de souvereiniteit over de Bocht van Watum heeft toegeëigend.

Men brengt somtijds het *droit de conservation* bij de Eemskwestie ter sprake. Zonderen wij uit de Bocht van Watum en hare verbinding met het Groote Gat, dan wordt juist Nederland's veiligheid bevorderd indien de beneden-Eems onder Duitsche souvereiniteit blijft. Wij zullen dit thans nagaan, waarbij moge blijken, of het voor Nederland geraden ware terwille van een zeer problematisch voordeel, de nadeelen in

1) In het heffingsreglement voor de haven van Delfzijl worden o.a. als schepen voor de binnenvaart beschouwd die welke bestemd zijn naar, of komen van een der plaatsen aan de Duitsche kust tot aan den mond van de Weser of bestemd zijn naar, of komen van een der Duitsche Waddeneilanden van Borkum tot en met Wangeroog. *De binnenvaart met Nederlandsche havens* ondervindt eene zware concurrentie van de vrachtauto's en ook van de spoor- en tramwegen (Verslag v/h provinciaal havenbedrijf te Delfzijl over 1929, blz. 30). Deze vervoeren zijn natuurlijk niet afhankelijk van het Eemsregiem.

den koop te nemen, die aan de grens in deEems zijn verbonden. De hierbedoelde nadeelen kunnen slechts in hun volle beteekenisworden beseft, indien men tegelijkertijd de nadeelen overweegt, die Duitschland van zulk eene grens zou ondervinden. Deze nadeelen zijn voor beide landen van militairen aard en houden onderling rechtstreeks verband. Het ware zeer naief van degenen die meenen, dat eene grens in de geheele beneden-Eems in ons voordeel zou zijn, te beweren, dat wij beter zouden doen de nadeelen die Duitschland zou ondervinden maar buiten beschouwing te laten, omdat door die nadeelen te vermelden aan Duitschland de oogen zouden worden geopend, waardoor het in zijn verzet tegen de grens in de Eems zou worden gestijfd! Men kan er zich ten volle van verzekerd houden, dat de Duitsche Generale- en Marinestaven de Eemskwestie uit een militair oogpunt voor alle mogelijke oorlogsgevallen van alle kanten hebben bekeken, en van anderen daarbij geene voorlichting behoeven te ontvangen. Die nadeelen kunnen dus zonder eenig bezwaar worden vermeld; dit moet men om de aangegeven reden zelfs doen, als men tot een zuiver inzicht wil komen van datgene wat ons nationale belang van ons eischt.

IV

In alle denkbare (overigens weinig waarschijnlijke) oorlogsgevallen behalve het reeds genoemde, zou eene grens in de Eems voor ons geen voordeelen medebrengen, daarentegen in sommige dezer gevallen wel nadeelen. *a*. Zijn Duitschland en Nederland bondgenooten in een oorlog dan werken zij op de Eems samen. Van een vrije handelsvaart buitengaats zal dan geen sprake zijn. *b*. Zijn Duitschland en Nederland onderling in oorlog dan behoeven zij geen van beiden de Eemsgrens te ontzien, en heeft Duitschland daarenboven de Eems niet noodig om ons land in het Noorden binnen te rukken. Een rechtstreeksche aanval van uit de Eems op Delfzijl zonder daarbij op weerstand te stuiten zou zijn buitengesloten als de Bocht van Watum Nederlandsch watergebied is, en daar verdedigingsmaatregelen zouden zijn getroffen. *c*. Is Nederland oorlogvoerend en Duitschland neutraal dan zal, om begrijpe-

lijke redenen, de Duitsche souvereiniteit over de geheele Eems in ons voordeel zijn. *d*. Ditzelfde is het geval als Duitschland en Nederland gedurende een oorlog beiden neutraal zijn. *e*. En eindelijk, in het van alle oorlogsgevallen wel het alleronwaarschijnlijkste: Nederland en Duitschland gelijktijdig gewikkeld in verschillende oorlogen, gelden soortgelijke overwegingen als die sub *c*[1].

Wij kunnen ons dus verder bij de bespreking van de Eemsgrens uit een militair oogpunt bepalen tot het verreweg meest waarschijnlijke oorlogsgeval: Duitschland oorlogvoerend, Nederland neutraal.

Tengevolge van het in deel V van het Vredesverdrag van Versailles bepaalde (artt. 159-213) is de Duitsche militaire macht sterk besnoeid. Wat de zeemacht betreft, zie men Sectie II van deel V. Daar alle kustversterkingen ten N. van 54° N. Br. en ten O. van 9° O.L. zijn moeten worden gesloopt (art. 195) en dus ook die van Kiel en Helgoland (art. 115), terwijl door Duitschland geen nieuwe kustversterkingen mogen worden aangelegd, (art. 196), is de militaire beteekenis, van Borkum en die van Emden als oorlogshaven belangrijk toegenomen, vooral omdat de Duitsche slagvloot, die haar basis in Wilhelmshaven heeft, tot 6 slagschepen is beperkt (art. 181). Tengevolge van de beperking van het aantal kleine oorlogsschepen is het gewicht van Emden, als de meest Westelijke oorlogshaven van Duitschland, voor die schepen verhoogd. Wel mag Duitschland geen onderzeeërs bezitten (art. 181) maar men kan aannemen, dat het den eventueelen snellen aanbouw daarvan tot in alle details grondig heeft voorbereid. De ervaring te dien opzichte gedurende den wereldoorlog opgedaan, zal daarbij Duitschland te stade komen[2].

1) Wij laten hier de kwestie van eene militaire Volkenbondsactie onbesproken. Men zal gemakkelijk inzien, dat ten opzichte hiervan eene grens in de Eems voor Nederland geen enkel voordeel oplevert. Bij eene economische blokkade zullen de van en naar Delfzijl varende schepen - hoe ook de grens loopt - aan eene scherpe controle blootstaan.
2) Zooals bekend is, was Tirpitz geen voorstander van een sterke duikbootvloot omdat hij aan duikbooten slechts eene beteekenis in de kustverdediging toeschreef. Daarom had Duitschland bij het begin van den oorlog niet meer dan 28 duikbooten (Frankrijk 45, Engeland ± 100) en was het op den snellen aanbouw daarvan niet voldoende voorbereid. Na Tirpitz' aftreden werden onder Capelle op reusachtige schaal op de Duitsche werven duikbooten vervaardigd (in 1916 en 1917). Scheer, die Capelle opvolgde, gaf daarna in September 1918 weder de opdracht om 333 duikbooten te bouwen; spoedig daarop was echter de oorlog geëindigd. Zie o.a. Persius 'Der Seekrieg' (Charlottenburg 1919).

Door dit alles is Emden voor een eventueelen tegenstander van Duitschland een belangrijk militair object geworden, en wel een object, waarvan de spoedige vermeestering gewenscht is. Aan gezagvoerders die van den hydrografischen toestand op de Eems geheel op de hoogte zijn, zal het dien tegenstander voorzeker niet ontbreken. Dat de overwinnaars in 1919 hebben beseft Duitschland niet van alle weermiddelen aan de Noordzeekust te mogen berooven, blijkt uit artikel 196 van het vredesverdrag waarbij implicite ook de versterking van Borkum is gehandhaafd. Eene zoo krachtig mogelijke verdediging van de toegangen van uit zee tot Emden is voor Duitschland een belang van de eerste orde geworden. Uitvallen met klein materiaal, ook bij nacht, vormen een gewichtig onderdeel van zulk eene verdediging.

Op hoedanige wijze de grens in de Eems ook zou worden getrokken, zij zou steeds loopen in het Huibertgat (dalweg) omdat de vloedgolf op onze kust de monden onzer stroomen naar het Z.W. verwijdt. Vandaar dan ook, dat het eiland Borkum tot Duitschland behoort al ligt het veel dichter bij Groningen dan bij Oostfriesland.

In een betrekkelijk zeer smal operatiegebied als het Huibertgat zijn de beide afzonderlijk handelende verdedigers tegen elkander aangedrongen. Zou het gemis aan eenheid in de leiding reeds voor bondgenooten hoogst bedenkelijke gevolgen kunnen hebben, ten aanzien van twee schouder aan schouder optredende verdedigers die elk voor zich een verschillend doel beöogen, zouden die gevolgen van den meest bedenkelijken aard kunnen zijn. Van eene neutrale, daadwerkelijke ‘verdediging’ is geen sprake zoolang de neutraliteit door den aanvaller niet is geschonden. De neutrale strijdkrachten moeten afwachten; zij mogen (en moeten) eerst daadwerkelijk optreden nadat die schending heeft plaats gehad, en dan nog alleen tegen dat gedeelte der belligerente strijdmacht, dat de neutrale grens heeft overschreden. Zij moeten hunne actie terstond staken nadat die schending is geëindigd, natuurlijk

behoudens het geval, dat de schending zoodanig het karakter draagt van een vooropgezet voornemen om de neutraliteit niet te eerbiedigen, dat de onzijdige staat gebruik maakt van zijn recht ‘de considérer cette violation comme équivalant à un casus belli,,’ een beginsel dat in het Rapport van het Comité d'Examen over Verdrag V der tweede Vredesconferentie (1907) is vermeld en natuurlijk geenerlei tegenspraak ondervond. Trouwens, wanneer in een gevecht eenmaal eene overschrijding van de neutrale grens is begonnen, zal deze wel niet meer kunnen worden beëindigd. Men behoeft geen sterke verbeelding te hebben om zich in te denken in den toestand waarin de neutrale staat zich gedurende een hevigen strijd in een betrekkelijk smal vaarwater zal geplaatst vinden.

Gedurende den wereldoorlog heeft geen aanval op de Eemsmonden plaats gehad. Toen vormde de (zoowel quantitatief als qualitatief) zeer krachtige Duitsche vloot in Wilhelmshaven-Kiel als *fleet in being* voor Engeland eene voortdurende bedreiging. Zoolang Engeland's groote vloot de Noordzee voor de Duitsche slagvloot afsloot, was de Britsche kust tegen een ‘grootscheepschen’ aanval gedekt, terwijl Engeland en zijn bondgenooten de wereldzee beheerschten. Engeland kon zich dus in de Noordzee tot eene afwachtende houding bepalen, te meer omdat de wetenschap dat Duitschland over zeer krachtige (thans beperkte) kustversterkingen beschikte, een aanval ongeraden deed achten. In een mogelijken toekomstigen oorlog zou de toestand geheel anders zijn en een aanval op de Eems om de aangegeven redenen veel waarschijnlijker wezen. Ware nu het Duitsche grensland aan de Eems een machtig rijk, dat in den oorlog neutraal bleef, dan zou Duitschland's vijand, om der gevolgen wille, daarin een aanleiding kunnen vinden om af te zien van een aanval aldaar, omdat de kans zeer groot is, dat zulk een aanval, wil hij kans op succes bieden, niet zal kunnen worden ondernomen zonder neutraliteitsschending. Maar, als het neutrale land klein is, zal deze overweging niet veel gewicht in de schaal leggen (men denke aan Saloniki). Integendeel, de aan iederen krijgskundigen bekende verzwakking van den tegenstand tengevolge van de ‘gemengde’ verdediging, zal eerder tot den aanval aansporen dan daarvan doen afzien.

Ik wil hier niet nader ingaan op de zeer groote moeilijkheden die zich, als de grens in de Eems werd getrokken voor Nederland bij eene neutraliteitshandhaving (ook meer bovenwaarts) zouden voordoen. Naar mijne meening moet eene openbare behandeling van de op onze landsverdediging betrekking hebbende concrete vraagstukken, bij welke behandeling, wil zij eenige practische waarde hebben, tot in alle details moet worden afgedaald, ongewenscht worden geacht. Vele jaren geleden heb ik naar aanleiding van gepubliceerde studiën van dezen aard, herinnerd aan de behartigenswaardige woorden van generaal Jung over dergelijke publicaties: 'A mon avis il y a plus d'un inconvénient à aborder ces questions de détail.... S'ils sont exacts, s'ils sont le résultat d'indiscrétions voulues, ils peuvent servir à l'adversaire. S'ils sont inexacts its deviennent inutiles.' Het binnenskamers uitwerken van de verschillende onderdeelen van onze landsverdediging behoort tot de taak van den Generaren- en den Marinestaf.

Alleen op één bijzonderheid wil ik hier wijzen in verband met de bediening van de betonning door Duitschland. In 1896 kon Duitschland zonder eenig bezwaar de bepaling aannemen (art. 13 van het Verdrag): 'Het recht van beide contracteerende Staten om in gevallen van nood, in het bijzonder van een oorlog of het dreigen van een oorlog de op hun gebied zich bevindende vuren te blusschen en de tonnen en bakens weg te nemen, blijft door deze overeenkomst onaangetast.' Aangezien toch Duitschland de geheele Eems als zijn territoir beschouwde, kon dit recht volgens Duitsche zienswijze voor Nederland slechts betrekking hebben op de vuren en bakens en op de zeer enkele tonnen van ondergeschikt belang, die op het zelfs door Duitschland erkend Nederlandsch gebied mochten liggen of daar nog zouden kunnen worden gelegd. Duitschland kon er om begrijpelijke redenen (en blijkens de ervaring, terecht) op rekenen, dat aan de betonning die het als op zijn gebied liggende beschouwde (dus feitelijk de geheele betonning) door Nederland niet zou worden geraakt en dat het er zich niet tegen zou verzetten als Duitschland onder de vermelde omstandigheden met de betonning zou doen wat het verkoos. Het 'verzoek' door Pruisen op 18 Juli 1870 aan Nederland gedaan, om toe-

stemming tot het wegnemen van de tonnen en bakens aan den ingang van- en op de Eems, was een bloote formaliteit in verband met het feit, dat Nederland voor de helft mede-eigenaar der betonning is. Het was eene beleefde vorm van eene kennisgeving, die toch in elk geval moest worden gedaan. Dit blijkt hieruit, dat twee dagen vóór Nederland de toestemming gaf (20 Juli) alle tonnen van uit zee tot de Buiten-Eemshornton, in Rifgat en Wester Eems reeds waren opgenomen (18 Juli).

In Juli 1914 is het wegnemen van de tonnen niet officieel medegedeeld aan den Nederlandschen Inspecteur van het Loodswezen. Het is mij niet bekend of dit langs diplomatieken weg door de Duitsche regeering aan de Nederlandsche is gedaan.

Het feit, dat de betonning was veranderd was natuurlijk terstond algemeen bekend.

Bij een dalweggrens zou, volgens artikel 13 voornoemd, Nederland de tonnen aan zijne zijde gelegen (de halve betonning dus) mogen wegnemen en Duitschland alleen de tonnen op zijne helft. Dit zou toch wel voorafgaand overleg vereischen! En hoe zou het dan gesteld zijn met de oorlogsbetonning en de mijnversperringen? Twee onafhankelijk van elkander gelegde mijnversperringen en twee verschillende oorlogsbetonningen dus in één en hetzelfde vaarwater en.... elk op slechts de helft daarvan! Een eigenaardige toestand voorwaar! En hoe zou dan de loodsdienst moeten worden verricht? Zoodra er mijnversperringen liggen zijn alle loodsen uitgeschakeld;[1] de zeeofficieren der onderzoekings- en bewakingsvaartuigen

1) Volgens de bestaande regeling moeten de schepen die naar of van uit Emden varen van Duitsche en die welke naar of vanuit Delfzijl varen van Nederlandsche loodsen gebruik maken, in beide gevallen behoudens bijzondere omstandigheden (force majeure of het niet beschikbaar zijn van een loods van de aangewezen nationaliteit). Gedurende den wereldoorlog 'vergunde' Duitschland, dat in de Bocht van Watum Nederlandsche loodsen de schepen naar Delfzijl brachten. In die Bocht was de betonning niet opgenomen omdat zij geheel lag binnen het versperde gebied. Maar een Duitsch onderzoekingsvaartuig lag zóó dicht vóór de haven van Delfzijl, dat dit eens bij laag water aan den grond raakte. Ook heeft het Duitsche wachtschip op de reede een Nederlandsch onderdaan, den heer Barends, van boord van een stoomboot gelicht en weggevoerd. Deze Nederlandsche onderdaan werd daarop tot na afloop van den oorlog in een interneeringskamp gevangen gehouden omdat hij Britsch Consul was.

brengen de schepen naar binnen, terwijl gezagvoerder en stuurlieden zich van de brug en van het dek naar het logies moeten begeven. Moeten er nu bij een dalweggrens twee dergelijke militaire loodsdiensten in één en hetzelfde vaarwater naast elkander worden ingesteld? Men zal, bij het overdenken van de gevolgen die dit zou opleveren, de juistheid inzien van de navolgende zienswijze mij van uiterst deskundige zijde medegedeeld: ‘zoodra er een gemeenschappelijke weg naar en van zee is, is het naar mijne meening uitgesloten, dat deze weg, welke smaller is dan 3 zeemijlen, half om half betond en versperd wordt. Ik voeg hier nog aan toe, dat het vaarwater in het Huibertgat veel smaller is dan 3 zeemijlen. Zulk een toestand zou m.i. voor beide partijen eenvoudig ‘onmogelijk’ zijn.

Het hier zich voordoende geval van een grens tusschen een klein land en eene groote mogendheid in een stroom die toegang verleent tot een, vooral tegenwoordig, zeer belangrijke oorlogshaven van die groote mogendheid, is zóó exceptioneel, dat in het Verdrag nopens de rechten en plichten van de neutrale mogendheden in geval van een maritiemen oorlog (Verdrag XIII van 1907) niet eens is gesproken van een toestand waarbij in een enge ruimte de neutrale en de belligerente militaire handelingen zijn samengeperst. Alleen artikel 1 geeft in zeer algemeenen zin aan, dat de oorlogvoerenden zich in de territoiren en wateren van de neutralen moeten onthouden van alle handelingen die, als de neutrale staat ze zou toelaten eene verzaking zijner neutraliteit zouden vormen. De plicht van den neutralen staat om de neutraliteitsschending tegen te gaan, is hier in elk geval duidelijk aangegeven, en wij zagen wat dat in de Eems zou beteekenen.

Wij hebben hier nog niet eens gesproken van de zéér aanzienlijke financiëele offers, die Nederland zou moeten brengen voor het nakomen van zijne internationale verplichtingen, die het op zich zou laden indien een zeer kwetsbaar en zeer moeielijk te verdedigen (om het op zijn zachtst uit te drukken) watergebied - nog wel op zijn verzoek - aan zijn territoir zou worden toegevoegd. Bij de bestrijding van de argumenten der voorstanders van eene eenzijdige ontwapening van Nederland, is er terecht op gewezen dat eene zoo krachtig mogelijke

bewapening het eenige middel is om de kans op neutraliteitsschending tot een minimum te beperken. Nederland zou dus in de eerste plaats tegenover zich zelf verplicht zijn om, als het zich op zijn eigen verzoek, een watergebied in de Eems toegewezen zag, zich hier buitengewoon krachtige weermiddelen te verschaffen (fort op Rottumeroog, aan de eischen des tijds voldoende marinevaartuigen, versperringen). En indien het die maatregelen niet zou nemen op grond van de overweging, dat dit hier op dit zeer kwetsbare punt toch niets zou baten, dan ligt de conclusie voor de hand!

Het voorgaande zal m.i. voldoende zijn om te doen inzien, dat eene grens in de Eems (behalve die over de Hond en de Paap) voor Nederland geen aanbeveling verdient, terwijl de ervaring heeft geleerd dat Duitschland er niet aan wil. Wenscht Nederland een eind te zien gemaakt aan den tegenwoordigen toestand, dan zal het dienen aan te sturen op een zoodanige overeenkomst met Duitschland waarbij ons land toont niet blind te zijn voor de belangen van zijn nabuurstaat, maar waarbij dan ook van Duitsche zijde rekening wordt gehouden met de redelijke Nederlandsche wenschen. Het zich bereidverklaren door Duitschland tot overleg met Nederland nopens de oplossing van het Eemsvraagstuk, wettigt de verwachting, dat de Duitsche regeering harerzijds Nederland zooveel mogelijk wil tegemoetkomen. Wij zullen thans nagaan op hoedanige wijze eene voor beide partijen aannemelijke oplossing van de Eemskwestie zou kunnen worden tot stand gebracht.

V

Er zou door Nederland wel kunnen worden beproefd Duitschland voor eene grensregeling in de Eems te winnen, namelijk door aan eene zoodanige grensregeling eene voorwaarde te verbinden die haar voor Duitschland wellicht aannemelijk zou maken. Maar ik voeg er terstond aan toe, dat dit middel om te trachten een grens in de Eems te verkrijgen, alleen dàn door Nederland wel te baat zou moeten worden genomen, indien het op het standpunt bleef staan: geen oplossing der Eemskwestie, tenzij zij uitloopt op eene grens in de Eems. De bovenbedoelde voorwaarde zou hierin bestaan,

dat ieder der beide betrokken partijen, bij het dreigen van oorlogsgevaar tengevolge van een conflict waar de andere partij buiten staat, zoodat deze neutraal wenscht te blijven, het recht zou verkrijgen voor zijne militaire maatregelen en handelingen over de geheele Eems te beschikken. Als van dat recht wordt gebruik gemaakt, zal dus de neutrale staat op de Eems zijn ontheven van zijn plicht om aldaar zijne neutraliteit te handhaven. Een recht van militaire bezetting en verdediging van vreemd territoir, in tijd van oorlog, was bijvoorbeeld aan Zwitserland toegekend ten aanzien van Sardinisch (later Fransch) gebied in Savoije[1]. De hierboven aangegeven bepaling ten opzichte van de Eems zou echter niet inhouden eene verzwaring van de verplichtingen van den neutralen staat (het eventueel verdedigen van een deel van het territoir van een oorlogvoerend land, dat daardoor aan die zijde gedekt was) maar eene verlichting daarvan met betrekking tot een stroom, waar de handhaving der onzijdigheid voor een kleinen staat zeer moeilijk ja, zoo goed als onmogelijk zou zijn, terwijl door die bepaling geen der beide oorlogspartijen zou behoeven rekening te houden met een neutrale strook in een smal vaarwater.

Nederland zou van het bezettings- en verdedigingsrecht (dat zijnerzijds alleen betrekking zou hebben op het geval: Nederland oorlogvoerend, Duitschland neutraal) nimmer gebruik behoeven te maken of zelfs willen maken. Duitschland zou wellicht (hoewel niet waarschijnlijk) een grens in de Eems onder de gestelde voorwaarde willen accepteeren. De hierbedoelde regeling zou voor Nederland, in normale tijden ontegenzeggelijk het voordeel opleveren, dat het op zijn gedeelte

1) Art. 92 van de Weener slotacte (1815) verklaarde, dat Chablais en Faucigny en het gedeelte van Savoye ten N. van Ugine deel zouden hebben in de Zwitsersche onzijdigheid (*op verzoek van den koning van Sardinië waartoe Savoye toen behoorde*). Zwitserland was allesbehalve ingenomen met de militaire verplichting waarmede het zoodoende werd belast, al heette het, dat zij in het belang van dit land was gemaakt. Bij de overdracht van Savoye aan Frankrijk werd op 24 Maart 1860 die verplichting gehandhaafd. Na den wereldoorlog (Verdrag van Versailles, art. 435, met Duitschland en id. van St. Germain, art. 375, met Oostenrijk) werd uitdrukkelijk geconstateerd, dat dit 'recht' van Zwitserland was opgeheven. De kwestie van de daarmede verband houdende 'zônes franches' blijft hier onbesproken.

van de Eems politie en jurisdictie zou kunnen uitoefenen. Wel laat Duitschland onder den bestaanden toestand toe, dat onze douane-vaartuigen zich op de Eems bewegen, maar dit toezicht heeft geen practische beteekenis (zie verder sub 6 aan het slot).

Uit een algemeen internationaal oogpunt zou het echter voor Nederland veel aanbevelenswaardiger zijn, dat de geheele beneden-Eems Duitsch blijft, dan dat Duitschland bij het dreigen van oorlogsgevaar en gedurende een oorlog van een bezettings- en verdedigingsrecht van het Nederlandsche deel der Eems zou gebruik maken. Alleen degenen die aan de mogelijkheid gelooven, dat de tijd van den 'eeuwigen vrede' zal aanbreken, waarin Duitschland dus toch nimmer dit recht zal behoeven toe te passen, zullen aan deze oplossing de voorkeur geven boven eene waarbij het dalwegbeginsel wordt losgelaten.

Wil men den tegenwoordigen toestand niet eindeloos bestendigd zien, dan zal het tot eene regeling moeten komen, die voor beide partijen aannemelijk is. Wij zullen nu mededeelen op hoedanige wijze zulk eene regeling o.i. zal kunnen plaats vinden. Hierbij zal eerst de grens worden aangegeven en daarna worden vermeld onder welke voorwaarden Nederland deze grens, waarbij met de Duitsche belangen rekening wordt gehouden, zou kunnen aanvaarden.

De grens zou als volgt loopen. In den Dollard wordt de bestaande grens verplaatst naar den buitenteen van den Oostelijken Dollarddijk; zij volgt verder in het Noorden van den Dollard eene zoodanige richting, dat zij op 50 à 100M. blijft ten zuiden van den dam op de Geise, doch bij het Westelijke uiteinde van dien dam (die hier naar het Noord-Westen is gekeerd) ten hoogste op zulk een afstand daarvan, dat de uitmonding van het Groote Gat geheel binnen de Nederlandsche grens valt. Van dit punt loopt zij zoodanig naar het Z. uiteinde van de zandbank de Paap, dat de verbinding tusschen Oostfriesche Gat en het vaarwater naar Emden Duitsch blijft, terwijl omgekeerd de vaarweg tusschen Groote Gat en Delfzijl Nederlandsch wordt. Verder naar het W. loopt de grens over ± het midden van de bank Paap-Hond en van het N. uiteinde dier lijn op zoodanige wijze naar het Z. uiteinde van het

Uithuizerwad, dat de verbinding tusschen Doekegat en Oostfriesche Gat Duitsch blijft. Naar beneden loopt dan de grens langs de laagwaterlijn van het Uithuizerwad en langs die aan de linkerzijde van het Huibertgat.

Na alles wat reeds is gezegd, behoeft de hier aangegeven grens geen uitvoerige toelichting. Ten aanzien van het Oostfriesche Gat, in verband met de vaart van groote schepen op Delfzijl, zie hieronder sub 4.

Nu met de aanwezigheid van den Duitschen dam op de Geise rekening moet worden gehouden, is de eenige mogelijke oplossing, dat de grens op korten afstand ten Z. van dien dam wordt getrokken. Als compensatie voor deze (zij het dan ook door Duitschland's eigenmachtig optreden noodzakelijk gemaakte) concessie aan Duitschland, zou dit land aan Nederland het Oostelijke driehoekje van den Dollard kunnen afstaan.[1)] De verklaring van de Bocht van Watum en van het vaarwater van uit die Bocht naar het Groote Gat tot Nederlandsch gebied is zoo vanzelfsprekend en maakt een einde aan zulk een voor Nederland onduldbaren toestand, dat het buitengesloten moet worden geacht, dat Duitschland dit niet zou inzien en er niet van overtuigd zou zijn, dat eene minnelijke schikking met Nederland niet mogelijk is, wanneer die vaarwaters niet als Nederlandsch gebied worden erkend.

Ten opzichte van het Huibertgat zij opgemerkt, dat dit tengevolge van de reeds vermelde oorzaak, wel steeds de hoofdmonding van de Eems zal zijn. Het Huibertgat loopt binnen de driemijlsgrens langs de Nederlandsche Wadden. Hierdoor zal, ook al zou de grens aldaar volgens den dalweg worden getrokken, Duitschland toch binnen de driemijlsgrens van onze wadden souvereiniteitsrechten uitoefenen, zoodat er in dit opzicht geen principieel, maar slechts een gradueel verschil tusschen Waddengrens en dalweggrens bestaat. Door deze concessie aan Duitschland zal Nederland's standpunt met betrekking tot de Wielingen, dat toch reeds, op grond van onze historische rechten, stevig is gefundeerd, nog worden versterkt. De toestand in de beneden-Eems is namelijk in een

1) De afwatering in het N.-O. is geregeld bij Ned.-Pr. Overeenkomst van 23 September 1874 (afwatering van Groningen op de Aa, van Oostfriesland op de Eems.

belangrijk opzicht verschillend met dien in den Scheldemond. De beneden-Eems is een grensstroom, loopende tusschen wadden en banken; de Wester-Schelde daarentegen is over haar geheele lengte een Nederlandsche stroom, loopende tusschen bewoonde oevers. Wanneer nu de Duitsche souvereiniteit over het geheele Huibertgat wordt erkend omdat dit noodzakelijk wordt geoordeeld voor eene afdoende verdediging van de beneden-Eems, dan wordt, nog afgezien van de historische rechten die Nederland kan doen gelden, het Nederlandsche standpunt versterkt, dat de Wielingen, al loopt die stroom ook voor een deel binnen de driemijlsgrens langs de Belgische kust, onder Nederland's souvereiniteit moet staan met het oog op de verdediging van de Wester-Schelde.[1)]

Ten slotte worden hier nog puntsgewijze aangegeven de voorwaarden die door Nederland zouden dienen te worden gesteld voor zijne formeele erkenning van de Duitsche souvereiniteit over de beneden-Eems in het beneden de Bocht van Watum gelegen gedeelte van dien stroom. Nu Duitschland, zooals reeds is opgemerkt, door de aanvaarding van het Nederlandsche voorstel heeft getoond tot eene minnelijke schikking te willen komen, kan worden verwacht, dat het de redelijkheid dezer voorwaarden zal beseffen.

1. De kostenverdeeling voor de betonning worde in overeenstemming gebracht met het wederzijds daarvan getrokken nut. Het zal hierbij natuurlijk als vanzelfsprekend dienen

1) Ook in de Wielingen zou een dalweggrens verderfelijk zijn. Overigens blijft de Wielingenkwestie hier buiten beschouwing. Alleen zij opgemerkt, dat Fauchille (Bonfils-Fauchille, Traité de Droit International Public II, Huitième éd. p. 347) een totaal onjuiste voorstelling der zaak geeft waar hij beweert, dat Nederland door gedurende den wereldoorlog geen verdedigingsmaatregelen in de Wielingen te hebben genomen, zijne aanspraken op dezen stroom zou hebben prijs gegeven! Want een ieder weet, of kan weten, dat België beweert, recht te hebben op de souvereiniteit over de Wielingen, en dat Nederland dus, zoolang die kwestie met België niet was opgelost, zeer verstandig heeft gedaan toen het geen gebruik maakte van den moeilijken toestand waarin België bij het uitbreken van den oorlog verkeerde, om het Wielingenvraagstuk daadwerkelijk op te lossen. Hierdoor werd België gedurende den oorlog in de positie gebracht die het steeds als zijn recht had verkondigd. Wanneer echter de Wielingen tot Nederlandsch rechtsgebied wordt verklaard, zal Nederland de verplichtingen die daaruit voortvloeien getrouw nakomen, evenals het dit overal op zijn gebied gedurende den wereldoorlog heeft gedaan, wat daaromtrent van kwaadwillige zijde ook moge zijn beweerd.

te worden beschouwd, dat evenals Duitschland alleen de kosten draagt van de betonning enz. boven de lijn de Knock-Termunterzijl, Nederland de betonning enz. in de Bocht van Watum en in den vaarweg van daar naar het Groote Gat geheel voor eigen rekening aanlegt, bedient en bekostigt.

2. Aan de Nederlandsche onderdanen moet op de beneden-Eems hetzelfde recht van visscherij, jacht, winnen van zeemos e.d.g. worden toegekend als aan de Duitsche.
3. Indien Duitschland er overwegend bezwaar tegen zou blijven maken, dat door onze marine hydrografische opnemingen in de Eems worden verricht, zou het er zich toe dienen te verplichten de resultaten van zijne opmetingen aan Nederland mede te deelen. Voor zoover mij bekend, heeft de tegenwoordige toestand in dit opzicht geen voor de practijk nadeelige gevolgen voor de scheepvaart van Delfzijl opgeleverd.
4. In overeenstemming met den reeds bestaanden toestand en met het internationale rivierrecht, moet de vrije handelsvaart op de beneden-Eems door Duitschland nog uitdrukkelijk worden gewaarborgd. Het Oostfriesche Gat is noodig voor de vaart naar en van Delfzijl, voor vaartuigen die te veel diepgang hebben om zonder bezwaar den W.-drempel van de Bocht van Watum te passeeren. Voor oorlogstijd (Nederland neutraal) dient te worden bepaald, dat de vrije vaart op de Eems, zooveel als de omstandigheden slechts eenigszins veroorlooven, zal worden bevorderd. Veel practisch nut kan aan deze bepaling niet worden verbonden geacht, gelet op de ervaring opgedaan ten aanzien van al onze havens gedurende den wereldoorlog, omdat het hier niet gaat om de vrije vaart op de Eems maar om de zeevaart. Maar toch is eene formeele erkenning van het *beginsel* van de vrije handelsvaart in oorlogstijd ook hier gewenscht. Mocht Nederland het noodig achten een oorlogsvaartuig in de Bocht van Watum te stationneeren, dan kan het uiteraard van Duitschland toestemming verkrijgen voor de onschuldige doorvaart daarheen, evenals Nederland die indertijd verleende voor de doorvaart van Duitsche torpedobooten langs den Rijn.[1)]

1) N.B. in Juli 1912. *Die* vergunning, voor de vaart dwars door ons gebied, geschiedde natuurlijk alleen bij wijze van uitzondering.

5. Nederland moet bevoegd (echter niet verplicht) zijn den Oostelijken drempel van de Bocht van Watum te brengen op dezelfde diepte als die welke Duitschland in het Oostfriesche Gat aanbrengt. Eveneens moet Nederland bevoegd zijn den Westelijken drempel van die Bocht uit te diepen tot een vast te stellen maximum. Een grootere diepte dan hoogstens 8½ M. is voor de Delfzijlsche vaart zeker niet noodig, tengevolge van de sub 4 vermelde vaart naar en van Delfzijl door het Oostfriesche Gat. Eene meerdere diepte in den Westelijken drempel zou, naar deskundige meening, de uitdieping van het Oostfriesche Gat bemoeilijken, tengevolge van de ophooging en indijking van den Dollard, waardoor deze zijne beteekenis als spuiboezem meer en meer verliest. Dit is hier van verhoogde beteekenis omdat de afvloeiing van de boven-Eems niet krachtig genoeg is om de uitdieping sterk te bevorderen.[1)]
6. Ten aanzien van de kwestie van justitie en politie, waarmede die van het douane-toezicht nauw samenhangt, valt het navolgende op te merken. Indien er een dalweggrens zou bestaan, zouden de schepen die rechtstreeks van uit zee naar een Nederlandsche Eemshaven of omgekeerd varen, alsmede die welke in de binnenvaart rechtstreeks varen tusschen twee Nederlandsche havens, onafhankelijk van hunne nationaliteit worden beschouwd als te varen binnen Nederlandsch rechtsgebied. *Immers*, *dat is de essentieele beteekenis van de dalweggrens*. Wanneer de grens loopt zooals die op bladz. 238, 239 aangegeven, zou het aanbeveling verdienen voor bedoelde schepen met Duitschland eene bijzondere regeling

1) In het 'Verslag van het Provinciaal Havenbedrijf te Delfzijl over 1928', blz. 19 vindt men vermeld, dat de geringste waargenomen diepte in het Oostfriesche Gat in dat jaar 51 dm. bij laag water bedroeg (78 dm. bij hoog water) en in de Bocht van Watum 40 dm. (67 dm. bij h.w.). In het verslag van 1929 (blz. 26) wordt medegedeeld, dat de meest diepgaande twee schepen die in dat jaar deze haven hebben bezocht 74 dm. diepgang hadden. De havenmeester van Delfzijl bericht mij d.d. 24 September 11. 'Delfzijl wordt aangedaan door schepen van 12.000 ton. Als voorbeeld noem ik het Ned. s.s. "Amsterdam" de grootste vrachtboot van onze Nederlandsche koopvaardijvloot. Schepen van de N. Deutsche Lloyd en van de Hamburg-Amerika Lijn varende op Zuid-Amerika, loopen meerdere malen Delfzijl aan.' Niet alleen de ophooging en indijking van den Dollard, maar ook het indijken van de wadden ten O. en W. van de haven van Emden moet een nadeeligen invloed uitoefenen op de diepte van de beneden-Eems.

te treffen, ten minste wat het onderzoek en eventueel verbaliseeren door de Nederlandsche douane betreft en het gevolg dat aan eventueele processen-verbaal door de Nederlandsche justitie kan worden gegeven. Het feit, dat reeds thans Duitschland het toezicht van de Nederlandsche douane op de Eems niet belemmert bewijst, dat van Duitsche zijde het belang van Nederland in dit opzicht wordt beseft. Maar veel practisch voordeel heeft Nederland onder de tegenwoordige omstandigheden van dat douanetoezicht niet. Want, al laten de kapiteins van de betrokken schepen het onderzoek door onze douane op de Eems toe (hetgeen niet altijd het geval is) dan moet toch nog om te kunnen verbaliseeren de frauduleuze *invoer* (bijv. van alcohol) worden geconstateerd om de aanhaling door den Nederlandschen rechter te doen sanctionneeren. Frauduleuze invoer heeft nog niet plaats gehad zoolang de vaartuigen zich nog niet binnen de Nederlandsche grens bevinden. Voor delicten die zich buiten boord der schepen voordoen (aanvaringen, schending van politievoorschriften enz.) zou de Duitsche politie en jurisdictie uitsluitend competent kunnen blijven. Maar nopens de voor Nederland belangrijkste kwestie der vrijheid van douanetoezicht op *die* vaarwaters welke aan de Nederlandsche zijde van de banken liggen (Oude W. Eems en Doekegat), zou ongetwijfeld wel eene zoodanige regeling kunnen worden getroffen, die voor onze Justitie de mogelijkheid doet ontstaan eene vervolging in te stellen en c.q. straf op te leggen op grond van de in die vaarwaters opgemaakte processen verbaal.[1)] De beschikbare ruimte laat intusschen niet toe op de details van zulk eene regeling hier in te gaan.

Voor gevallen van oorlog of oorlogsgevaar zal de bedoelde regeling uiteraard niet gelden, maar dan zal de Duitsche militaire controle wel zóó scherp zijn, dat de vaart tot aan de Bocht van Watum, waar de Nederlandsche controle alsdan begint, niet op clandestine wijze kan geschieden.

Een grensverdrag wordt als definitief beschouwd, hoewel in

1) De toestand op de beneden-Eems en die op de Wester-Schelde verschillen ook in dit opzicht in hooge mate. De Wester-Schelde toch, loopt over haar geheele lengte langs bewoond Nederlandsch territoir, zoodat een clandestine invoer, vanuit dien stroom in België, is buitgengesloten.

vredesverdragen veelal de ‘politieke schaar’ wordt gehanteerd, dat wil zeggen, de bestaande grenzen worden gewijzigd. Aangezien echter Nederland in het ‘Eemsverdrag’ partij zal zijn, kan geen wijziging in de daarbij aan Nederland toegekende rechten plaats vinden zonder Nederland's toestemming. De grensregeling tusschen twee souvereine staten is een kwestie die alleen de beiden betrokken partijen aangaat, en van Nederland kan nimmer rechtens worden geëischt eene grens te aanvaarden, die het niet minder in strijd met zijn belang mocht achten dan eene bestendiging van den huidigen toestand.

Moge het tijdstip spoedig aanbreken waarop aan dezen toestand bij minnelijke schikking een eind wordt gemaakt. Naar ik vermeen is in dit artikel de weg aangewezen, die naar zulk eene oplossing der Eemskwestie leidt.

H.L. VAN OORDT

De Nederlandsche opstand in de Spaansche letteren

Hoe de Spanjaarden tijdens den tachtigjarigen oorlog over ons dachten, is natuurlijk bekend uit officiëele bronnen, zooals briefwisselingen, die eens zeer geheim, nu openbaar en voor elk te lezen zijn; in de tweede plaats uit de geschriften van de historiadores, de historieschrijvers. Twee van dezen wil ik hier noemen, omdat zij als ooggetuigen van vele door hen beschreven feiten zeer goed op de hoogte en geloofwaardig zijn: Don Bernardino de Mendoza en Don Carlos Coloma. Beiden waren, als zoo vele Spaansche schrijvers ‘tomando ora la espada ora la pluma (hanteerende nu eens den degen dan weer de pen), zooals één hunner, de dichter Garcilaso de la Vega, zegt.

De eerste was niet alleen krijgsman te velde, maar ook theoreticus, tacticus; hij had om de taal zoowel als om de taktiek (la forma de pelear) Caesar's *Commentarii de Bello Gallico* (uitgeg. 51 v. Chr.) bestudeerd en hij noemt zijn werk dan ook *Comentarios*; het loopt van 1567-1577 en wordt voorafgegaan door een aardrijkskundige beschrijving van de Nederlandsche gewesten. Hij droeg het op aan ‘El Rey Nuestro Señor’. Ook vertaalde hij Justus Lipsius' zes boeken *Politica*. Het geschiedwerk werd vervolgd door Carlos de Mendoza en is vertaald in het Fransch in de Collection de Mémoires.

Coloma van Alicante schreef *Las guerras de los Estados Bajos*, loopende van 1588-'99; hij was maestro de campo general de su Majestad in Vlaanderen en had voor zijn geschriften, evenals onze Hooft, speciaal studie gemaakt van Tacitus. Wij kennen Coloma uit Fruin's *Tien jaren*, waar hij ‘wel onderricht en geloofwaardig’ genoemd wordt. Hij droeg

zijn werk op aan Diego de Ibarra, het invloedrijke lid van den Raad van State tijdens Mansfeld en aartshertog Ernest.

Maar is het ons te doen om de opvattingen te leeren kennen, die zich bij het Spaansche volk gevormd hadden over het volk en het land van Vlaanderen, dan is het interessant het oor te leenen aan wat er door en voor het volk geschreven werd, namelijk door romanschrijvers en dichters. Dezen, die minder gebonden en minder verantwoordelijk zijn dan de geschiedschrijvers, doen vaak den geest van een volk en van een tijd goed kennen, daar zich in hun geschriften de gewichtige gebeurtenissen en wat deze uitwerkten weerspiegelen, al moeten we ter dege in het oog houden Morel Fatio's woorden (*Etudes sur l'Espagne* I, 267): ‘ils voient un peu en gros, notent rapidement leurs impressions, ne les controlent guère et n'ont cure souvent de rechercher le pourquoi des faits qui les ont frappés’.

En zoo ééne gebeurtenis haar terugslag heeft op het doen en laten, het denken van een volk dan is het een oorlog, die allen in spanning brengt en dan vooral een taai volgehouden opstand als die der Nederlanders tegen vorst en kerk, dien Filips II, gelijk Don Moreto Lafuente het uitdrukt ‘op het toppunt van zijn macht, met zijn onvermoeide werkzaamheid, met knappe, wakkere en ijverige ministers, met generaals van naam, energie en bekwaamheid niet in staat is geweest te onderdrukken’ (en el apogeo de su poder, con zu infatigable laboriosidad, con ministros tan hábiles, despiertos y activos, con generales de la fama, del nervio y de inteligencia no habia sido poderoso á domar. (*Historia general de España* tomo III. p. 248).

Het is de oorlog, waaraan de Spaansche taal in enkele woorden, spreekwijzen en uitdrukkingen (‘de pieken van Vlaanderen!’) nog getuigt. En zelfs na honderden jaren is la guerra de Flándes nog niet vergeten, ‘ligt zij’, zooals men in Spanje zegt, ‘nog niet in het graf der vergetelheid’ (no yace en el sepulcro del olvido). Dit wordt bewezen door de rede van den afgevaardigde de Nocedal in de zitting van de Córtes van 25 Januari 1856, toen hij tegenover den Minister de fomento, waaronder ook het onderwijs behoorde, een begrootingspost te verdedigen had ter instandhouding van de

reeks der Biblioteca de Autores Españoles. Hij herinnerde aan de dagen van glorie, toen Spanje het wereldrijk, het Spaansch de wereldtaal was; maar dat alles, zei hij, is nu veranderd, veel is er verloren en ‘nuestra magnífica infantería no se bate ya en Flándes ni en Italia, siendo temor de nuestros enemigos y asombro de los grandes capitanes’ d.i. en onze kranige infanterie vecht niet meer in Vlaanderen en in Italië terwijl ze de vrees is onzer vijanden en de schrik der groote veldheeren.

Dank zij José Zorrilla's historisch drama van 1845 *Traidor*, *inconfeso y mártir* (De verrader, die geen bekentenis aflegt en martelaar wordt), dat in 1594 speelt, zien de tegenwoordige Spanjaarden op hun tooneel nog wel den capitán, die in Vlaanderen diende. Hiernaast is te noemen Eduardo Marquina's in 1910 bekroond *En Flandes se ha puesto el sol* (In Vlaanderen is de zon ondergegaan), een stuk naar den ouden trant dus vol actie en theatrale effecten, bij welks opvoering de geheele schouwburg meeleeft met kapitein Diego Acuña, die een Vlaamsch meisje getrouwd heeft en daardoor meer dan eens in een lastig parket komt. Maar al is Diego overwonnen door de liefde, hij blijft een krijgsman vol edelen moed, die voor geen opofferingen terugdeinst en den dood trotseert.

I. Spaansche indrukken van land en volk.

Niet licht zullen wij, sprekende over den oorlog met Spanje, het bijvoegelijk naamwoord ‘tachtigjarige’ weglaten; die bepaling is te veelzeggend om te verwaarloozen, zij imponeert. Niet aldus in Spanje; daar heet 't: ‘la guerra de Flándes’, de bijvoeging ‘de ochenta años’ is niet gewoon; dat militante volk - gaarne noemde het zich ‘nacion guerrera’ - had immers al een strijd van achthonderd jaren met ‘2700 veldslagen’ achter den rug. Niettemin is het zeker, dat die oorlog met Vlaanderen, dat Calderón in zijn heerlijk stuk *Mañana será otro dia* I, 1 (Morgen is er weer een dag) ‘de school der soldaten’ noemt, door de ellende, die hij bracht bij hoog en bij laag en de onophoudelijke opofferingen, die hij eischte, een diepen indruk op het Spaansche volk gemaakt heeft. Herhaaldelijk is dit op te maken uit de letterkunde van dien tijd;

hoe vaak toch zien we niet, dat de strijd zijn stempel heeft gedrukt op wat de letterkundigen neerschreven daar, waar van Vlaanderen met zijn ‘water, modder en poelen’ (aguas, lodos y pantános) en spreekwoordelijk geworden ijs en sneeuw (hielos) en gevaarlijke zeebanken (bancos)[1] en - na 1572 - van Holland sprake is. Die weerbarstige opstandelingen (indociles rebeldes) zaten den Spanjaarden leelijk in den weg en waren een groote last.

Hier volgen eenige aanhalingen uit en verwijzingen naar oude Spaansche dichters en romanschrijvers, die ons de indrukken leeren kennen, die de Spanjaarden hadden over land en volk van dat Lutheraansche Noorden.

Cicero in zijn *De Republica* zegt Aratus na ‘a Jove incipiendum’ en Quintilianus begint zijn overzicht van de Grieksche en Romeinsche letterkunde in het tiende boek van zijn *Leerboek voor redenaars* met Homerus als primus inter pares.

Zoo willen wij beginnen met Dr. frey Lope de Vega Carpio (1562-1635), ‘den feniks der genieën en het wonder der natuur’, zooals Cervantes hem noemt. Inderdaad zag men tegen hem op als tegen een soort übermensch; dit blijkt uit de mededeeling van zijn leerling en navolger Montalván, in zijn van groote vereering getuigende *Fama póstuma* van 1636, dat ‘velen naar Madrid gingen alleen om zich te overtuigen, dat Lope een mensch was (solo á densengañarse de que era hombre). Lope's vruchtbaarheid is spreekwoordelijk; Goethe vond, dat zijn dichtwerken gering in getal waren, vergeleken bij die van den grooten Spanjaard; zelf zegt Lope, aan het slot van zijn *La moza de cántaro* (De dienstmeid), dat hij “mil y quinientas comedias”, geschreven heeft, welk getal volgens Montalván zelfs tot 1800 gestegen is; hij was de leverancier, op wien het kijkgrage volk rekende.

Als men daarbij voegt de enorme hoeveelheid niet-dramatische werken dan is de bijnaam “pasmo del orbe”, wonder der wereld, wel te verklaren. Navolgers heeft Lope in grooten getale gehad, maar zijn eigen opgave in den rijmbrief in octaven aan Antonio de Mendoza, koninklijk secretaris, zal wel niet juist zijn:

> Engendrando en España más poetas
> Que hay en los ayres átomos sútiles.

Ik bracht in Spanje meer dichters voort
Dan er fijne atomen zijn in de lucht.

Lope's dichtwerk wordt (afgezien van het thema "honor", "honra", dat schering en inslag is, want zonder dit zou Lope geen Spanjaard zijn) gekenmerkt door drie hoofdmotieven *a*) verheerlijking van de natuur en het buitenleven (la naturaleza y la vida del campo) met zijn soledades' *b*) vereering van de vrouw en hare liefde, die alles vermag *c*) onbegrensde eerbied voor den koning (lealtad). Zij teekenen evenzeer hem zelven want *a*) hij was natuurlijk, spontaan, primair; als montañes (hoewel te Madrid geboren) dweepte hij met de 'nobles campos', *b*) hij kon niet zonder vrouwenliefde, hij 'plach geoorloofde ende ongeoorloofde minne' zijn leven lang[2)] en scheen ook voor zich zelf waar te vinden de Ovidiaansche woorden, die hij in zijn *El mejor alcalde el Rey* (De beste rechter is de koning) Sancho tot Elvira laat zeggen:

Que no es mal cura el amor
Para sanar voluntades,

De liefde is geen slecht middel
Om verlangens te voldoen;

c) hij was een voorbeeld van een trouw, loyaal onderdaan, 'un espejo de lealtades' (een spiegel van trouw) en streng geloovig, want anders had hij zich niet laten ordenen (1614) en was hij niet in de congregatie van St. Petrus opgenomen (1625), familiaris (d.i. commissaris) van de Inquisitie geweest en bekleed met het habijt van de derde orde van St. Franciscus.

Van de niet-Spanjaarden, die Lope tot voorbeeld namen, is zeker wel een der grootsten Grillparzer, die hem in enkele opzichten een onovertroffen genie noemde.

Nemen we allereerst Lope's comedia *La Esclava de su Galán* (De slavin van haar geliefde). Daarin vernedert een meisje zich tot slavin van den vader van haar geliefde om zoo diens vrouw te kunnen worden. Het is de tijd van 'Peter Heyn', Piet Hein - in zijn *Laurel de Apolo* van 1630, Silva II, noemt Lope hem 'el fiero Enrique, holandes rebelado', de wilde Hendrik, de Hollandsche opstandeling - en het verlies van zilver, la perdida plata, zit den Spanjaarden hoog. En daarom klaagt Antonio:

¡ Que no puedan armadas ni desvelos
Contra aquestos rebeldes holandeses!

Gewapende vloten en al onze waakzaamheid
Baten niets tegen die Hollandsche oproerlingen!

In het lange gedicht op de feesten te Dénia (bij Alicante), gehouden ten huize van den markies van die plaats Francisco de Sandoval y Rojas (in de geschiedenis meer bekend als hertog van Lerma) gunsteling en gran privado van koning Filips III en leider der vredespartij, bezingt Lope het dubbele huwelijk (18 April 1599) van genoemden al te feestlievenden en goedaardigen (El piadoso!) maar onbekwamen koning (‘Dios me niega un hijo capaz de gobernar, zei zijn vader Filips II) met Margaretha van Oostenrijk en van aartshertog Albertus met de infante Isabella Eugenia Clara. 's Dichters ipogrifo neemt een hoogevlucht, de gezochtste beelden en vergelijkingen, aan de geschiedenis en de mythologie ontleend, zijn nauwelijks voldoende om de lofuitingen, eerebetuigingen, roemruchte daden en 't geluk der jubilarissen vleiend genoeg onder woorden te brengen; toch kan Lope niet anders dan in mineur zingen, waar het Isabella geldt en het haar, eigenlijk als leen, geschonken rijk der (Noordelijke) Nederlanden:

Cinthia, la hermosa luna,
Por quien á España Flándes importuna
Era el luto, la nube que la cubra
Por longo espacio de su sombra ociosa

(Zij is, gevolgd door haar hofdames als sterren)
Cynthia, de schoone maan,
Voor wie in Spanje het lastige Vlaanderen
Het rouwkleed was, de wolk, die haar voor
Langen tijd bedekte met haar trage schaduw.

La Dorotea, een tooneelstuk (de dichter zelf noemt 't een ‘accion’), juister gezegd een reeks van samenspraken, dat Lope reeds op jeugdigen leeftijd schreef, maar dat pas in 1632 is uitgegeven, is het verhaal, en wel een waarschuwend verhaal (het slot-accoord is: de waarachtigste liefde kan afkeer worden) van een liefde. De hoofdpersoon van dit romandrama, Don Fernando, is de dichter zelf, vandaar, dat het wel zijn autobiografie genoemd wordt. Wanneer we weten, dat verschillende personen b.v. Dorotea in Perú woont, Gerarda, de koppelaarster ook een Indische d.i. Amerikaansche is, evenals

de rijke Don Bela, de minnaar, die naar den wil van Dorotea's moeder Fernando, die maar een arme dichter is, verdringt, dan is het duidelijk, dat de Indiën d.w.z. de Spaansche bezittingen in de Nieuwe Wereld (Mejico, Middel en Zuid Amerika) genoemd worden en dat de verachte Hollandsche kapers ter sprake komen en niet met eere. In het 4e tooneel van het tweede bedrijf zegt Gerarda heel goed te weten hoe men de Hollandsche zeeroovers uit de Indische havens kan houden; zij oordeelt, dat één soldaat dit wel kan doen, als hij maar 'una tinaja de acéite y una jeringa' d.i. een vat olie en een spuit, ter zijner beschikking heeft. Door de voorste aanvallers te bespuiten kan hij de volgenden terug doen gaan. We zien, vleiend is dit gevoelen niet voor onze koopvaarders.

Een gelegenheidsstuk, waarin we het soldatenleven in al zijn ruwheid te zien krijgen is Lope de Vega's *El asalto de Mastrique*, de bestorming van Maastricht, naar aanleiding van de verovering van die stad door Parma in 1579. Nevens den krachtigen hertog is de veldoverste Lope de Figueroa een hoofdpersoon. Deze heeft naast strengheid en ruwheid in zijn woorden een verliefde complexie, waarvan een dikke Antwerpsche, Ainora geheeten, handig gebruik maakt. Zij doet hem zijn jichtpijn geheel vergeten en zij maakt het financieel heel goed bij hem evenals haar vrijer, die trouwens - echt Spaansch - een verkleede vrouw is, voor zijn inschikkelijkheid.

(Ook in *Los Milágros del Desprecio*, de wonderen der versmading, een zeer geliefd thema bij de Spaansche dramatici o.a. Moreto, voert Lope de Vega een hoog militair ten tooneele - Don Pedro - die volgens zijn knecht Hernando, in Vlaanderen weinig anders deed dan verliefd zijn). Hard is Figueroa tegen de ketters, die niets minder dan gemeene Lutherschen 'viles luteranos', genoemd worden. Dergelijke uitingen van de 'geloovigen' over hun ongeloovige broederen ontmoeten we vaker; de tijd bracht mee, dat de Spaansche letterkundigen het hunne bijdroegen ad propagandam ac firmandam fidem; de vurige geloofsijver deed hen schrijven, de felle geloofshaat gaf maar al te vaak de richting aan.

Ik kan niet nalaten de volgende tirade uit Ruiz de Alarcon's indrukwekkend drama *El Tejedor de Segovia* (De wever van

Segovia) IIe deel, le bedr., 16e tooneel,[3] als hier niet geheel onpassende en zeer zeker interessante inlassching te geven. We hooren daar niets minder dan Calvijn's naam en de veroordeeling van zijn leer uit den mond van den gracioso, het grappige element in de oude Spaansche tooneelstukken.

Bedoelde grappenmaker, Chichon geheeten, wordt door Fineo, den welbespraakten dienaar van den zeer onsympathieken graaf Juliano de Pelaez, overgehaald dezen laatste te gaan dienen en zijn eigen meester Don Fernando Ramirez, van het edele geslacht Vargas (die dood gewaand wordt, doch in Segovia leeft als wever) te verlaten. Chichon kan tenslotte geen weerstand bieden aan de mooie woorden en de aanbiedingen van Fineo, hij wordt dus de verrader van zijn heer, maar ter verontschuldiging zegt hij:

> Por cierto que has predicado
> Tan eficaz que imagino,
> Que si te oyera Calvino,
> Hubiera su error dejado
>
> Je hebt voorwaar gepreekt
> Zoo overtuigend, dat ik mij voorstel,
> Dat, als Calvijn je hoorde,
> Deze zijn dwaalleer zou hebben laten varen.

Lope's *Pobreza no es Vileza* (Armoe is geen schande), te vinden in de Biblioteca de Autores Españoles, deel 52, is ondanks den titel een oorlogsstuk of liever een soldatenstuk, geschreven ter eere van Alba's neef Don Pedro Enriquez de Toledo, graaf van Fuentes, die, gelijk bekend, tweemaal tijdelijk landvoogd hier te lande geweest is, in 1592 en 1595. Ons stuk speelt in zijn tweede regentschap, want we hooren al in het begin, dat ‘murió el archiduque Ernesto’ en buitendien geven b.v. ‘la toma de Hüi’ (de verovering van Hoey), de inneming van Le Catelet (in't Spa. Chatelete) enz. die ter sprake komen, voldoende aanduiding. De plaats der handeling is in en om Brussel; twee Spaansche soldaten, Don Juan de Mendoza, die verarmd is en graaf Fabio, spelen de hoofdrol met twee dames, een Spaansche, Laura, die eigenlijk Anna heet, en een Vlaamsche, Rosela (Roosje), die we in het laatst als man verkleed zien optreden om haar minnaar te bespieden. Dit is

echt Spaansch, maar, zij zegt 't zelf, echt Vlaamsch waren hare woorden tot Mendoza:

> Manos y abrazos te pido
> Y a nuestra usanza la cara,
>
> Ik vraag u mij te omhelzen en de handen te kussen
> En, naar ons gebruik, ook het gezicht.

Wij zien dus, dat twee bekende trucs van de oude Spaansche comedie, het verkleeden en het op die wijze bespionneeren van den geliefde, hier niet ontbreken en evenmin de onontbeerlijke liefde. Het krijgsrumoer mankeert ook niet, er is zelfs een tooneel, waarin we generaal Fuentes ‘invictisimo Señor’ in zijn kamp zien, terwijl op een afstand een vesting in brand staat en ‘en nubo polveroso’ soldaten marcheeren.

Dit alles zal op de Spanjaarden zeer zeker indruk gemaakt hebben en niet minder de vechtpartij aan het einde van het stuk als Rosela ‘en hábito de hombre’ den degen trekt tegen haar minnaar, doch door dezen ‘sin conocerla’ (zonder haar te herkennen) gewond wordt. De wanhopige dader vervloekt zijn degen en zijn arm en haast zich haar te verbinden. Alles loopt nog goed af, want als Mendoza verzekerd heeft, dat hij Rosela, zoo hij haar herkend had, niet gewond zou hebben, komt Fuentes in hoogst eigen persoon om doña Ana aan Fabio en Rosela aan don Juan als vrouw te geven.

Het grappige element ontbreekt natuurlijk ook niet: Panduro, Mendoza's oppasser, vraagt of ook hij niet wat krijgt; dit gelukt hem, hij krijgt een douceurtje en wijzende op het dienstmeisje Luna, die hem bier gebracht heeft, verzoekt hij te zorgen, dat zij het ook betaald krijgt. Dat was het bier, waarvan hij kort te voren gezegd had, dat het zijn knevel Vlaamsch d.i. verkleurd, blond maakte in tegenstelling met den pittigen Spaanschen wijn, die den baard zwart doet blijven.

In ons kader past ook *Los Españoles en Flándes*, een stuk, dat echter niet gemakkelijk in handen is te krijgen; wij lezen met weerzin de opdracht, omdat daarin een van Lope's kunstbroeders, de Mejicaan Ruiz de Alarcon, die gebocheld was ‘van voren en van achteren’, om zijn lichaamsgebrek bespot wordt, een laagheid, die ook door andere dichters uit afgunst gepleegd is. De beleedigde heeft het Lope betaald

gezet in zijn *Los pechos privilegiados o nunca mucho costó poco* d.i. de bevoorrechte borsten of nooit kostte veel weinig. (De minnen, die in den huize Villagomez een manlijk kind gezoogd hadden, werden krachtens een besluit van koning Alfonsus V in den adelstand verheven; dit zijn 'de bevoorrechte borsten'.)

Lope waardeert in zijn stukken goed de dapperheid der opstandelingen; zelf is hij niet in Vlaanderen geweest, wel is hij in zekeren zin op weg geweest daarheen, want hij was op het galjoen San Juan van de Onoverwinnelijke Vloot, de armada van 1588, en dichtte daar soms onder stormgeloei aan zijn *La Hermosura de Angelica* (de schoonheid van Angelica), een vervolg op Ariosto's *Orlando Furioso*. (Een andere vervolger van dit Italiaansche gedicht was Luis de Soto in zijn *Lagrimas de Angelica*, de tranen van Angelica.)

Heel aardig geven de eerste tooneelen van Lope's *De cuándo acá nos vino* (Sinds wanneer is hij hier gekomen?) het kampleven weer van de 'señores soldados' in Vlaanderen. Een alférez (vaandrig) Leonardo en zijn kameraad (Beltrán) met twee trouwlustige juffers, een oudere, Doña Bárbara en een jongere, haar dochter Doña Angela, spelen de hoofdrollen. Leonardo geeft zich om zijn doel te bereiken uit voor een zoon van Bárbara's broeder, capitán Fajardo, bij een Vlaamsche 'madama Flor'. Dit laatste is weer teekenend; de omgang der Spaansche soldaten met de meisjes hier moet wel heel innig geweest zijn. Het hieronder te noemen stuk van Moreto, *De fuera enz*., is een navolging van dit zeer geestige werk van Lope.

Na Lope noemen wij Don Pedro Calderón de la Barca Gonzalez de Henao, Ruiz de Blasco y Riaño (1600-1681), die door zijn glans Lope zelfs tijdens diens leven overschitterde, dank zij zijn kunstige compositie, zijn diepe gedachten en prachtige dictie. Stond, toen Shakespeare stierf (1616), Lope de Vega op het toppunt van zijn roem, Calderón was toen jong student aan de universiteit van Salamanca, die in dien tijd om de verdorvenheid, de uitbundigheid en de overdaad harer studenten vergeleken werd bij Babel. Calderón bracht het er goed af, wat ons geenszins verwondert van den vinder van de prachtsententie:

Mujer que aqueste nombre
Es el mejor requiebro para el hombre

'Vrouw', dit is de liefste naam,
Waarmee de man
zijn trouw bewijzen kan.

Hij stierf 81 jaar oud 'casi cantando como el cisne' (haast zingend als de zwaan) zooals Solís zegt, wat ons aan het blijmoedig sterven van Beda Venerabilis herinnert.

Calderón was de zanger, die leerde, dat het leven een droom is, een stap naar het graf onder leiding van de Almacht; de grondslag van het leven en dichten van dezen mensch van groote integriteit was het geloof, la fe, getuige zijn devies: 'Por la fe moriré' (Voor het geloof wil ik sterven).

Van Calderón moeten wij noemen *El sitio de Breda*, een gelegenheidsstuk, waarin over de Hollanders en hun land meer dan één merkwaardigheid op te teekenen valt, al veroorlooft zich de schrijver vrijheden en siert hij zijn stuk met romantische trekken op. Eigenaardig is het, dat de dichter het beleg in 1624/5 zelf heeft meegemaakt; zijn karakter staat er borg voor, dat hij waardeerend vermeldt wat er op prijs te stellen viel in den vijand; de censuur bond hem aan 'leyes', voorschriften, maar het bloed kroop waar het niet gaan kon, men wete, dat hij van moeders zijde (Zuid) Nederlandsch bloed in de aderen had; vandaar zijn naam 'de Henao' (van Henegouwen). De critiek van Dr. Pol in de Gids van 1842 (II,676) is niet geheel billijk.

Het beleg van Bergen in 1572 is ten tooneele gebracht in *El sitio de Mons* door fray Alonso Ramón, ook wel doctor of maestro Remón genoemd, die volgens Cervantes een zeer groot getal drama's moet hebben gedicht, waarvan echter weinig over is. Naar 't oordeel van von Schack (II, 450) en Schaeffer (I, 255) is daar niet veel aan verloren.

Evenmin was onder mijn bereik de *Romancero* (in 1583 te Madrid uitgegeven) van den Carmelieter monnik en beroemden prediker Pedro de Padilla, waarin een twintigtal balladen voorkomen naar aanleiding van den oorlog in Vlaanderen. Volgens Agustín Durán (*Romancero general* II, in de Biblioteca de Autores Españoles XVI, 688) is het lang niet zeker, dat die gedichten van Padilla zijn.

In de drama's van den Sevillaan Diego Jiménez de Enciso behoeven we niet lang te zoeken om contact te krijgen met onze geschiedenis. Zoo wordt de afstand van Karel V te Brussel (25 Oct. 1555), ons zoo goed bekend uit de beschrijvingen van Motley en Lafuente, in al zijn praal en diepe treurnis vertoond in *La mayor Hazoña del Emperador Carlos V* (De grootste daad van Keizer Karel V). De laatste woorden van den diep bewogen keizer-koning, die met het leven zegt te hebben afgedaan, zijn: Mogen de Nederlanden lang genieten van den tweeden koning van Spanje, Engeland en Schotland'. Ook de begrafenis en de uitvaart op bevel en in tegenwoordigheid van den niet-gestorvene 'vivo en su entierra', die in het derde bedrijf vertoond worden, zullen op de toeschouwers wel indruk hebben gemaakt.

In *El principe Don Carlos*, bijna 200 jaar geschreven vóór Schiller's 'dramatisches Gedicht', zien we den met zijn vader in onmin levenden zoon en naast dezen - hier raken we nog meer van nabij onze historie - Hoorne's broeder Floris van Montigny, stadhouder van Doornik, die op Spaansche wijze geworgd wordt. Gelijk bekend, had deze gruweldaad plaats in October 1570.

Enciso's werken zijn niet gemakkelijk in handen te krijgen; de Biblioteca de Autores Españoles, deel 45, heeft alleen opgenomen *Los Medicis de Florencia* (ten onzent in 1653 vertaald door Jan Dullaert onder den titel *Alexander de Medicis of 't bedrooge betrouwen*), vermoedelijk omdat de dichter niet de noodige égards in acht nam tegenover den koning en het hof, of, zooals Don Ramón de Mesoneros Romanos zegt, omdat hij schreef 'con colores bastante diversos de los que solían prestarle los poetas cortesanos d.i. in kleuren nog al afwijkend van de gewone schrijftrant der hofdichters. Hetzelfde geldt tot op zekere hoogte van Doctor Juan Perez de Montalván, notario del Santo Oficio de la Inquisicion, zoon van den boekhandelaar Juan Perez, van wien ook in de Biblioteca van Rivadeneyra (deel 45) lang niet alles is opgenomen uit *Para todos* (= Voor allen), een mengelmoes van comedies, exempelen, moraliteiten en allerlei wetenswaardigheden, zooals de vroegere eeuwen die in grooten getale in alle landen hebben zien verschijnen: de voorloopers van onze encyclopedieën.

Montalván, de vereerder, navolger en leerling van Lope de Vega, heeft het soms hard te verduren gehad van de critiek; het meest bekend is het tegen hem gerichte pamflet van Quevedo, genaamd *Perinóla* (d.i. a-al-tolletje). Dit tolletje wordt sprekend ingevoerd. Eén van Montalván's stukken *La más constante mujer* (De standvastigste vrouw) is in onze taal overgezet door De Fuyter onder den titel *De standvastige Isabella (Borromeo)*, in 1651 uitgegeven.

Wij behoeven het eerste drama uit *Para todos*, een comedia famosa, slechts op te slaan om weer te zien welken last het kleine volk der Nederlanden het groote Spanje, dat, afgezien van zijn 'inmenses dominios', zijn onmetelijke koloniën, vijftienmaal zoo groot was, berokkende. Het stuk heet *El segundo Seneca de España y Principe don Carlos*. Met dien tweeden Seneca is bedoeld de man wiens lijfspreuk was 'El tiempo y yo para otros dos' d.i. 'de tijd en ik (zijn) voor anderen twee', namelijk koning Filips II, die immers 'el Prudente' heette. In het tweede tooneel van het eerste bedrijf zien we vóór ons: kardinaal Espinosa; 's konings secretaris, den ouden Santoyo met gevolg; don Cristóbal de Mora en den koning; op den achtergrond: een Duitschen hellebaardier van de koninklijke lijfwacht. Wat zeggen ze?

'SANT.
Dit, Heer, is een brief uit de Nederlanden.

KO.
Wat zeggen de samenzweerders?

SANT.
Dat de vrede in hun landen alleen afstuit op Uw bevelschriften; zij wenschen, dat U een vrijbrief zendt waarbij U zonder den druk der Inquisistie, vrijheid van geweten toestaat. Ze hebben last van de plakkaten en ook dat de Inquisitie hun gewoonten en dwaalleer overal nagaat.

KO.
Wat zeggen ze dan?

SANT.
Dat hun die geloofsrechtbank volstrekt niet aanstaat.

KO.
Santoyo, hij, die last heeft van een wet, leeft niet naar behooren.

SANT.
Kortom ze vragen om hun vrijheid, opdat de oorlog dan ophoude.

KO.
Antwoord maar, dat mij zulks niet voegt, dat ik Staten met zulk een eisch niet dulden kan en dat ik eerder de geheele regeering vaarwel zeg dan dat ik hun ketterijen zal verdragen; voeg er bij, dat als mijn zoon ketter was, ik degene zou zijn, die hem op het brandhout zou leggen ("si mi hijo herége fuera, yo fuera que en la leña pusiera".) Verscheur, verbrand dien brief.

SANT.
Wat een dapperheid, wat een Christelijkheid! -'

Deze laatste woorden kosten de ouden man het leven, reeds in het begin van de tweede jornada hooren we: ‘Murió Santoyo, porque estorvó que a Flándes fuera’ d.i. Santoyo is dood, omdat hij tegen was op hetgeen in Vlaanderen moest gebeuren.

De verovering van Maastricht (1579) was in de oogen der Spanjaarden een zeer grandioze krijgsdaad en het was een eer aan die expeditie te hebben deelgenomen; voor een avonturier was het net iets om ‘mee beleefd’ te hebben en er zich op te beroemen. Geen wonder dan ook, dat Vicente Espinel (1544-1634), door Lope de Vega om zijn muzikaliteit ‘el padre de la musica’ genoemd (hij spande een vijfde snaar op de gitaar en zong voortreffelijk daarbij), den held van zijn beroemden roman *La vida del escudero Marcos de Obregón* (1618) mee laat vechten en hem de gelegenheid geeft iets van zijn wedervaren te vertellen. Espinel kon dat zeer goed doen daar hij zelf - zijn roman, waaraan Lesage voor zijn *Gil Blas* meer dan één trek ontleende, is meermalen een autobiografie - vóór Maastricht gelegen had.

In den 4en descanso (= rust) van de 3e relacion vertelt Obregón, dat hij bij de plundering der stad een schitterend paard (más lucido cuartago) bemachtigd had, een vurige merrie (yegua sazonada), die hij gauw bestegen had en dus ongezadeld (en cerro) bereed. Hij wilde zijn buit niet gaarne prijsgeven, maar het kostte moeite erop te blijven zitten, omdat de achter hem aankomende paarden - wel driehonderd - alle even verliefd (galanes) hem met hun voorpooten geduchte klappen (manotados) toebrachten!

Dat Espinel, wiens ‘brilliante ingenio’ wij bewonderen geen vriend van ons was, blijkt uit het vorenstaande, maar hij stond reeds eerder klaar om ons te bestoken, want hij had plan zich in te schepen op de armada van 1574, die in stilte op last des konings was uitgerust, maar die de haven van Santandér nimmer heeft verlaten omdat de pest een groot deel van de bemanning weggenomen had. (Zie B. de Mendoza, *Comentarios* XII, 2 en Lafuente III, 103). En dat hij het op de ketters gemunt had, blijkt uit een aardige episode van den *Obregón* (desc. 4, rel. 3): ‘Alle bewoners van Genève staan als ketters bekend, doch als 't maar niet over den godsdienst gaat, zijn 't nog wel schappelijke lui’. Daarom besloot Obregón, toen hij eens met vier Genevesers reisde, geen woord te zeggen en het gevolg was, dat hij, hoewel een Spanjaard, toch nog wel een ‘muy buen compañero’, een heel goede reisgezel, gevonden werd.

Iemand, die zijn stem over ons meer dan eens laat hooren, al is 't geen lofstem, is de strijdvaardige - Montalván heeft dat gelijk wij boven meldden wel ervaren - Don Francisco de Quevedo Villegas (1580-1645), ‘de zoon van Apollo’, naar Cervantes zegt; ‘het sieraad zijner eeuw’, zooals een andere tijdgenoot hem noemt; ‘de groote roem der Iberen’, gelijk Justus Lipsius hem in het Grieksch betitelt. Deze ridder met het habijt van St. Jacob moet vroeger bij ons wel populair zijn geweest, blijkens de talrijke vertalingen van zijn ‘volgeestige’ werken die, tegenwoordig echter lang niet zoo maar ad manum zijn. Zijn leven is nog al bewogen geweest, hij heeft in erge mate de nukken der Fortuin ondervonden, want meer dan eens was hij aan het hof in de gunst en meer dan eens viel hij in ongenade en werd hij gestraft met verbanning of gevangenschap totdat hij ten slotte den dood tegemoet ging (8 Sept. 1645) ‘dankbaar en niet bevreesd’ (agradecído no asustado’.)

Hij is de dichter van het opschrift op het standbeeld van Karel V te Aranjuéz:

Dilató su victoria el vencimiento
Por las ribéras que el Danubio lava,
Cayó Africa ardiente, gimió esclava
La falsa religion en fin sangriento

Al overwinnend zette hij zijn zegetocht voort
Tot de oevers, die de Donau bespoelt;
Brandend viel Afrika en als een slavin
Zuchtte de valsche religie bij haar bloedig einde.

Openhartig en geestig laat ons deze schrijver meer dan eens zien welken grooten last en welke zware belastingen de oorlog met de oproerlingen Spanje berokkend heeft en hoe taai en dapper het kleine volk van Vlaanderen toch wel was. In hoofdstuk 8 van de *Historia y Vida del Buscón Pablo de Segovia* (1626) dien voortreffelijken picaresken roman, welke als *Vermaeckelijcke historie van den holbolligen Buskon* meer dan eens bij ons vertaald is (vermoedelijk viâ het Fransch), 1642 en 1699, is een aardige episode, passend in dit opstel, wanneer de barbierszoon Pablo, de gran Tacaño (de groote schelm), op den weg van Alcalá naar Segovia[4)], juist toen hij de Torote, een bijstroom van de Henares, over was een phantast tegenkwam,

die in diep gepeins over allerlei plannen op een bastezel (un macho de albarda) zat. Het gesprek komt op den langdurigen en kostbaren oorlog en speciaal op de verovering van Ostende, die wel ‘onmogelijk schijnt’. Inderdaad heeft, gelijk bekend, het beleg geduurd van 1601-'03 en de zee was ook hier de machtige bondgenoot van de belegerden. Maar de plannenmaker heeft er na lang nadenken - ‘die oorlog met Vlaanderen hindert mij al 14 jaar’ - wat op gevonden en aan de hand van teekeningen en berekeningen (trabajillos) legt hij Pablo uit ‘dat het te doen is; of 'tonmogelijk is, is een tweede.’ De moeilijkheid zit ‘in dat stuk zee’ (pedazo de mar), zegt hij. Maar daar is wel een middel op namelijk ‘door de zee met sponsen leeg te zuigen’ (chupar con esponjas). Pablo brengt er natuurlijk tegen in, dat het water er minstens even hard weer in zal loopen. ‘Geen nood’, zegt de praatjesmaker, ‘ik ga de zee daar eerst twaalf stadiën uitdiepen (hundir doze estados.)

Uit een andere plaats van Quevedo's *Buscón* kunnen we opmaken hoe Spaansch het toch wel is toegegaan bij de plundering van Antwerpen in November 1576, waarvoor onze benaming ‘Spaansche furie’ onverbeterlijk schijnt. Eén van de muitende soldaten, een vechtersbaas, die al heel wat had meegemaakt, moet wel bekennen, dat hij nog nooit zoo iets beleefd had: ‘Daar heb ik de pieken dichter (más espésas) dan de aren op een korenveld tegen mij gericht gezien, ik heb gedaan wat ik kon.’

Die moordpartij was spreekwoordelijk geworden, zooals ook blijkt uit den zoo zeer bekenden schelmenroman *Vida y hechos de Guzmán de Alfarache*, *famoso libro*, *Atalaya de la vida humana* (Leven en daden van Guzman de A., beroemd boek, wachttoren van het menschelijk leven) van den Sevillaan Mateo Alemán, van 1599 en 1604, die met nog al wat bekortingen en, aan den anderen kant, ook met bijvoegingen in onze taal is overgezet (Haarlem 1655), terwijl Thomas Asselijn in zijn *Gusman de Alfarache of doorsleepene Bedelaars* van 1693 een vermakelijke episode uit het leven van den pícaro tot onderwerp van een klucht koos. Le Sage vertaalde den Guzman in het Fransch.

Wanneer Guzman vertelt van het treurig huishouden, waarin hij geboren is, waar hij alleen een echt kind was, zoodat

toen de vader gestorven was, alles was weggeroofd en met schrik gedacht werd aan de bestaande schulden, waarvoor de overheid wel haar maatregelen zou nemen, dan zegt hij om iets heel ergs te noemen: die plundering van Antwerpen was erg, maar toch niet zoo ‘rigoroso con el temor de secresto’ d.i. niet zoo verschrikkelijk als de vrees voor een sequester m.a.w. de bemiddeling van den rechter zou wel op inbeslagneming uitloopen.

Wij dienen nog stil te staan bij een ander werk van den geestigen diplomaat-satiricus Quevedo, wel eens ‘de Spaansche Menippus’ genoemd, namelijk bij een zijner *Sueños* d.i. droomen, visioenen. Ik bedoel *La Hora de todos y la Fortuna con seso* (Het uur voor allen en de Fortuin met verstand), te vinden in de Biblioteca de Autores Españoles No. 23 en in de Clásicos castellanos no. 34.

Deze droom, waarin de Hollanders (geval no. 39) ‘traidores dichósos’ (gelukkige verraders) heeten, die van opstandige onderdanen van den Spaanschen koning diens gelijken zijn geworden, is een politiek-zedekundige satire, een ‘fantasía moral’, zooals de schrijver zelf zegt, ‘een verhandelingetje, dat wel schertst, maar dat het toch ernstig meent (es de véras)’.

> Er is godenraad op den Olympus over de wanorde, die op de wereld heerscht; dat is de schuld, zegt men, van Fortuna, die onrechtvaardig is. Fortuna verdedigt zich en wordt geholpen door haar dienstmeid Gelegenheid, die een vrouwelijke Simson is, omdat haar kracht in haar haren zit en daarom zegt ze dan ook ‘hij, die mij bij de haren weet te grijpen, kan zich wapenen tegen de bokkesprongen van mijn meesteres’. Neen, herhaalt Fortuna, het is de schuld der menschen zelve; geef ieder maar eens wat hem toekomt dan zul je wat zien. Goed. Jupiter decreteert, dat gedurende één uur de Fortuin verstand zal gebruiken; het zal zijn op 20 Juni 1635, 's namiddags van 4-5. De tijd nadert en eindelijk zegt de Zon, dat het zoo ver is; Fortuna maakt haar rad los, dat in een orkaan en in wervelstormen wegvliegt; zij werpt alle dingen der wereld door elkaar in een nooit gezienen warboel en *het* uur is begonnen, dat velen overvalt en deerlijk compromitteert. Een dokter wordt scherprechter en zegt een credo op in plaats van dat hij een recept schrijft; een gerechtsdienaar, die een misdadiger geeselt, wordt opeens zelf gestraft; een vuilniskar loopt leeg in een apotheek, de potten, flesschen en zieken worden op een kar geworpen; een minister, die op kosten van den staat zoogenaamd voor den dienst (por debajo de su oficio) een huis als een kasteel heeft laten zetten en dat hij voor drie vierdegedeelten als te huur heeft aangekondigd, ziet zijn roofbezit in elkaar vallen en op het verhuurbordje staat te lezen: vrij

> entrée! geen eigenaar kan het verhinderen! En zoo gaat het voort; we zien de grootste lotswisselingen beschreven in een veertigtal 'succesos', maar eindelijk is het uur verstreken en Jupiter denkt er niet aan dezen toestand te laten voortduren; de Fortuin zet haar rad weer in beweging en om 5 uur krijgt ieder zijn pak weer te dragen van gunst of smaad, die beide nuttig zijn.

Het spreekt van zelf, dat onze scherp ziende en scherp oordeelende satiricus 'met vier oogen' (hij droeg wat wij nu noemen een uilebril, die dus niet iets nieuws is) niet bij honk blijft en alleen alledaagsche zaken beziet; hij komt in zijn veertig 'gevallen' overal, bemoeit zich met de politiek en sociale toestanden van zoowat alle landen. Zoo is het geen wonder, dat de 'Holandeses' hun deel krijgen en door het uur verrast worden; dit wordt beschreven in de gevallen 28 en 36. Daar komt de aap weer uit de mouw en we hooren met de noodige bitterheid over de lastige Nederlanders spreken, die in de dagen van Piet Hein en den bloeitijd van de West-Indische Compagnie de Spanjaarden op een zeer gevoelige plek raakten, de beurs. Met de prinsen van Oranje, hetzij dan Willem I, Maurits of Frederik Hendrik, was Piet Hein in de oogen der Spanjaarden de grootste snoodaard onder de 'opstandelingen'.

> 28e geval. De Hollanders, die, dank zij de zee (por merced del mar) op de aarde loopen (pisan la tierra) op eenige lappen gronds (en unos andrajos de suelo), die ze veroverd hebben achter wat hoopen zand, die ze dijken noemen, hebben opstandig tegen God wat hun geloof en tegen hun koning wat hun onderdanigheid betreft, door een politiek handelsverbond of compagnie (dit is zeer juist, zie Blok II, 527), door vrijbuiterij, onwettige soevereine macht en een welberaamd verraad hun gebied uitgebreid; door gelukkige krijgsverrichtingen hebben ze grooten rijkdom verkregen; ze verbeelden zich de eerstgeboren zonen van den Oceaan te zijn en, overtuigd, dat de zee, die het land, dat ze eens bedekte hun ter bewoning geschonken heeft, hun dit ook niet zou weigeren in grooter uitgebreidheid, besloten ze in stilte zeeroof te plegen en vrijbuitende in Oost en West, stukken land te kapen en weg te knagen. Ze halen goud en zilver bij onze vloten, zooals de onze daarvoor gaan naar de Indiën d.i. (Amerika). Ze vinden het spaarzaamheid en den kortsten weg, als ze een ander afnemen wat deze gehaald heeft inplaats van het zelf te halen. De zorgeloosheid van een generaal of het uit de koers raken van schepen door een storm geeft hun de millioenen goedkooper dan de mijnen; ze vinden bovendien hulp en medewerking bij alle Europeesche koningen, die afgunstig zijn op de oppermacht der Spaansche monarchie. En zoo hebben ze in Indië van Portugal een compagnie (tráfago) gevestigd en in Japan handel aangeknoopt (men denke aan Speckx en Caron, 1629) en na vallen en opstaan en volhardendheid hebben ze het beste deel van Brazilië in bezit genomen,

waar ze niet alleen alles te zeggen willen hebben, maar ook de tabak en suiker nemen, die hen wel niet geleerd maar wel rijk maken en ons dom en ongelukkig....
Heel op zijn gemak stond die troep van landhongerigen bij een aardglobe en een zeekaart, met een passer springend over landstreken en havens, voor zichzelf wingewesten uit te zoeken en de prins van Oranje, met een schaar in de hand, was bezig de knip (el corte) aan te geven in de kaart in de richting die zijn willekeur (albedrío) geliefde aan te wijzen. Maar.... juist toen dat gebeurde, overviel hen het uur: een oude man, gebroken door de jaren, nam de schaar en zeide: de opvreters van wingewesten zijn altijd gestorven aan overlading en er is geen gevaarlijker overvoeding dan met koloniën. Denk maar aan de Romeinen.... Met Brazilië zal Holland zich eerder uitmergelen en ontvolken dan gedijen....
De prins nam de schaar weder, maar had er genoeg van en knipte links en rechts over kusten en golven er op los en van de knipsels der wereldkaart maakte hij zich een kroon en hij richtte zich in majesteit op in karton (se erigió en majestad de carton) d.i. stond daar als een koning van papier.

36e geval. In een haven van Chile overviel een storm een schip met Hollanders, het verdiende loon (propiamente dádiva), dat de woedende windbuien opstandelingen en kapers geven. De Chileensche Indiërs, die bij de haven de wacht hielden, overvielen met wapenen in de hand het scheepsvolk, meenende dat het Spanjaarden waren, tegen wier oppermacht ze zich altijd verzetten. De kapitein van het schip kalmeerde ze door te zeggen, dat ze Hollanders waren en van hun republiek met een belangrijke zending kwamen bij de vorsten en bestuurders des lands. Hij onthaalde ze vriendelijk op edelen wijn, gezouten varkensvleesch, boter en andere lekkernijen. De hoofdman der Indiërs gaf verslag aan zijn magistraat over het nieuwe volk en diens verzoek. De voornaamsten en een groote menigte menschen kwamen bijeen met wapenen in de hand, want het is een volk vol argwaan, dat gezantschappen ontvangt als legers. De scheepskapitein met vier soldaten verschenen vóór hen en met een slaaf als tolk vroegen ze wie hij was, vanwaar hij kwam en in wiens naam. De kapitein antwoordde - niet zonder zorg voor die oorlogszuchtige audiëntie - ik ben een Hollandsche kapitein, ik kom van Holland, een gemeenebest in het verre Oosten, om u vriendschap en handelsbetrekkingen aan te bieden. Wij bewonen een land, dat de zee met woede onder haar golven droog ziet; vóór weinige jaren waren we leenmannen en erfgoed van den grooten monarch van Spanje en de Nieuwe Wereld, die overal aan zich wil onderwerpen wat de zon aan de aarde geeft. Met veel moeite hebben we ons onafhankelijk gemaakt, omdat de strengheid van Filips II liever een bloedige straf van twee edelen, Egmont en Hoorne, geëischt heeft dan zoo vele provinciën en de heerschappij daarover. De wraak op die wraak deed ons naar de wapenen grijpen en met aanhoudende oorlogen van 60 jaar en meer hebben wij voor die twee levens meer dan millioenen menschen opgeofferd, zoodat de velden en belegerde steden van Vlaanderen het algemeene graf van Europa zijn. Niet tevreden daarmee, hebben we heel

wat veroveringen gemaakt en in 't Westen hebben we de heerschappij in Brazilië en Pernambuco en bezitten we een schat van hout, tabak en suiker. Mijn republiek besloot mij over de woelige zeeën en gevaarlijke afstanden te zenden om u haar genegenheid, vriendschap en handel aan

te bieden en ter uwer verdediging schepen, geschut, soldaten en officieren met voorbehoud, dat onze vrienden de uwe, onze vijanden de uwe zijn; wij verzekeren u ook de hulp van vele andere republieken, koningen, andere vorsten en bondgenooten.
De Chileenen antwoordden met woorden van dank en zeiden, dat voor wat ze gehoord hadden aandacht voldoende was, maar dat voor meerder antwoord de beslissing van den Raad was af te wachten en dat den volgenden dag op dit uur het antwoord gegeven zou worden. De Hollander, die den aard der Indiërs kende als verzot op snuisterijen en curiositeiten, wilde ze voor zich winnen en bood vaatjes boter, kaas, fleschkeldertjes wijn, degens, hoeden, spiegels aan en ten slotte een kijkbuis (cubo óptico), die men verrekijker (antojo de larga vista) noemt. Hij prees natuurlijk het gebruik hiervan aan door te zeggen, dat men daarmee schepen kon zien op 10 à 12 mijl afstand en of de vlaggen en kleederdrachten van vrienden of van vijanden zijn en waarmee ze sterren aan den hemel zouden zien, die ze nooit eerder hadden waargenomen en dat ze klaar en duidelijk de vlekken op het gezicht der maan, die een mond en oogen lijken, er mee konden gadeslaan en in den zonnekring een zwarte vlek, en dat die wonderen bewerkt werden doordat met die twee glazen de voorwerpen, op verren en onmetelijken afstand, tot het oog getrokken werden. Een Indiër vroeg te mogen kijken en nadat de Hollander den kijker verschoven had tot het voor dezen passend punt, zette de Indiër hem vóór zijn rechter oog, richtte hem op eenige bergen, gaf een luiden kreet van verbazing en zei, dat hij op een afstand van vier mijlen vee, vogels en menschen gezien had en de rotsen en bosch duidelijk en dichtbij, daar ze in het achterste glas verbazend vergroot waren.
Zoo staande overviel hem het uur; in eens had hij den kijker in de linkerhand en zei tot den Hollander: Het instrument, dat in de zon een vlek vindt en leugens zoekt in de maan en ontdekt wat de hemel verbergt, is een opstandig werktuig, is een glazen lasteraar en kan den Hemel niet welgevallig zijn. Datgene wat ver weg is tot zich te trekken, is verdacht voor ons, die ook ver weg zijn. Door die kunst zoekt ge de elementen vlooien af en mengt ge u als een klaplooper in onze regeering, gijlieden leeft droog beneden 't water en zijt bedriegers van de zee. Ons land zal niet zoo dom zijn, dat het menschen als vrienden wenscht, die als dienaren niet deugen en vertrouwt het niet samen te wonen met hen, die hun woonplaats veroverden op de visschen. Gij waart onderdanen van den koning van Spanje maar kwaamt op tegen wat hem toekomt, gij zijt niets meer dan oproerlingen en wilt, dat wij met dom vertrouwen uw verraad zullen steunen’.

En zoo gaat de Chileen door. Uit de boetpredikatie die hij dezen in den mond legt blijkt, dat onze satiricus Quevedo, hoe verlicht en wijsgeerig ook, toch een echt kind van zijn tijd was, toen men Galilei de waarheid liet afzweren (Juni 1633). Niet alleen aan diens proces, dat vele jaren geduurd heeft worden we herinnerd door het afgeven op de verrekijkers, die door de geestelijkheid als uit den booze werden beschouwd

en waardoor Quevedo de gelegenheid werd geboden den Hollanders met hun goddelooze uitvinding te kleineeren en aan de kaak

te stellen, maar ook aan Galilei's boeken over de zonnevlekken (1613). Het slot van de redeneering van het Chileensche opperhoofd is, dat de Hollanders binnen den termijn van twee uren de haven moeten verlaten, met medeneming van die glazen spion, verklikker van het uitspansel (soplón del firmamento).

Zeer pikant zijn de woorden ‘Hollanders, uitvinders, die gij zijt, als ge ons voor u wilt winnen dan moet ge een instrument uitvinden, dat verder van ons weg doet zijn dat, wat om ons en vóór onze oogen is, dan geven we ons woord, dat we nooit uw land en evenmin Spanje zullen zien (no miraremos jamás a vuestra tierra ni a España).

Quevedo's *Breve compendio de don Francisco Gomez de Sandoval duque de Lerma* van 1636 is niet onbelangrijk te noemen voor bijzonderheden betreffende de verovering van Maastricht door prins Frederik Hendrik in 1632 en den veldtocht van 1635. De hier bedoelde hertog van Lerma is de kleinzoon van den bekenden hebzuchtigen gunsteling van koning Filips III en was generaal en vestingbouwer van naam. Zoo heeft hij ‘Xenepe’ (d.i. Gennep) en ‘la isola Estébanwert’ (= het eiland Stevensweert) veroverd en versterkt en toen na de inneming van ‘Eskenke’ (= Schenkeschans) op 28 Juli 1635 de markies de Aitona stierf (17 Aug.) van verdriet, dat hij aan Lerma niet voldoende hulp had kunnen bieden, werd deze door Don Frederik als diens opvolger aangewezen. Lerma heeft het zich op dien post te moeilijk gemaakt en zich overwerkt, zoodat hij reeds 12 Nov. te ‘Amen’ (= Arnhem) overleden is. Weder een slachtoffer van den oorlog.

De inneming van Schenkeschans is door Cornelis de Beer in beeld gebracht (Madrid).

Ten slotte moeten wij, alvorens van Quevedo af te stappen nog vermelden het beruchte *Memorial* van 1639, dat de aanleiding was tot een zeer droevige gebeurtenis in het leven van den vertaler van Anacreon, Epictetus, Plutarchus' *Marcus Brutus* en Seneca's *Brieven*.

Wij vinden dit *Memorial*, het zeer bekend geworden smeekschrift in verzen, in de Biblioteca de Autores Españoles, no. 69, blz. 498.

Het was op een der eerste Decemberdagen van het jaar

1639; de koning (Filips IV) had zich aan tafel gezet en vond onder zijn servet een *Memorial* van langen adem.

> Catolica, sacra y real Majestad
> Que Dios en la tierra os hizo deidad.... etc.
>
> Katholieke, heilige koninklijke Majesteit,
> Die God op aarde als godheid geplaatst heeft,
> Een arme grijsaard roept U aan
> En richt, zich knielend aan Uwen voeten, tot U.

De inhoud van de klacht was, dat de belastingen niet te dragen zijn, de arbeider niet gelukkig, de soldaat in groote ellende is. Aan wie de schuld? Aan den minister (Olivarez) en den Koning!

> Pero ya que hay gastos en Italia y Flándes,
> Cesen los de casa supérfluos y grandes.
>
> Maar nu Italië en Vlaanderen zooveel uitgaven eischen,
> Laten die voor Uw Huis, welke overbodig en groot zijn, ophouden.

Wie kan helpen? De Koning!

> Vuestro es el remédio, ponedle, Señor etc.
>
> Het geneesmiddel is in Uw hand, pas het toe, o Heer.
> Gij zijt groot, Filips, op de manier van een gracht
> Die hoe meer men weggraaft, grooter wordt.

En het slot is:

> Als ik mij te buiten heb gegaan, verdien ik vergiffenis,
> Zulk een smart der ziel weet niet meer van rede af!

Maar de vergiffenis bleef uit. Quevedo werd voor den schuldige gehouden, in den nacht opgelicht en half gekleed in de hevige kou weggevoerd. Een politiedienaar gaf hem uit medelijden een dikker mantel en twee hemden, voorwaar een onverwachte weldaad aan den schrijver van den ‘droom’ *El alguacil endemoniado*, waarin de duivel zich beklaagt over de schande, dat hij in het lichaam van een diender heeft moeten plaats nemen. Tot Juli 1643 zuchtte Quevedo in een kerker van het Jacobijnerklooster Sint Marcus in León; als wij zijn lijden lezen, worden we herinnerd aan Bonnivard, die een honderd jaar vroeger zuchtte in het slot Chillon in een cel duf en vochtig door het water van het meer van Genève: het kot van Quevedo was doorsijpeld van het water der langs de muren kabbelende Bernesga.

En thans nemen wij afscheid van den dichter van het korte, maar mooi gezegde:

> Poderoso caballero
> Es don Dinero.
>
> Een machtig potentaat
> Is mijnheer de dukaat.

Hoe anders vertelt datzelfde onze Vader Cats, die den tijd neemt en met een woordspeling op de lipbloemige plant, echt in zijn trant, de volgende regels rijmt:

> Dat is een kruyt van groote kracht,
> Waer op de gansche werelt acht.

Een andere roman, dien wij moeten noemen, is de (wel aan Guevara toegeschreven) in 1646 te Antwerpen anoniem, als autobiografie (escrito por él mismo) verschenen *Vida y hechos de Estevanillo de Gonzalez*, opgedragen aan Octavio Piccolomini de Aragon, duque de Amalfi, gobernador general de las armas y ejercitos de la majestad Catolica en los Estados de Flándes.

De held (en schrijver?) noemt zich een ‘hombre de buen humor’. Een vroolijkerd was hij zeker, maar niet minder een oolijkerd, een aartsschelm, die van alles en nog wat en overal geweest is. De strekking van dezen roman is ongetwijfeld geweest de vaak laffe soldaten - ‘maldita canalla’ zegt kapitein Alonzo in Calderón's *Sitio de Breda* - die van het eene leger naar het andere trokken, in hun losbandigheid en roofzucht en als naloopers en gunstelingen van de groote heeren in hun karakterloosheid ten toon te stellen. Daarom is de held een Falstaff-figuur, een pocher (fanfarron), een gechargeerd voorbeeld van astrantigheid, ongebondenheid, zwelgerij en kruiperige onderdanigheid uit zelfzucht, een ‘oso colmero’ d.i. een honigbeer, die zich in den kelder van het hof de teenen aflikt. Terecht merkt don A. Ballesteros in zijn *Historia de España* (Barcelona 1927), tomo IV, 2e deel, pag. 85 op, dat de schelmenromans in 't algemeen, maar *Estevanillo Gonzalez* in 't bijzonder, heel wat inlichtingen geven over het vroegere soldatenleven. Estevanillo vond Vlaanderen een ideaal land; luide verkondigt hij dit (cap. XII) na zijn avontuur in Hijar op zijn terugreis uit Polen over Weenen,

Rome, Napels en Mallorca.[5]. Omdat het zoo koud was in Hijar zocht Steventje in zijn logement de keuken op, waar hij natuurlijk de meid aantrof, die hem nogal bekoorde; zonder eraan te denken dat hij weer in Spanje was, gaf hij haar een kus op de hand. Als loon kreeg hij met een schoteldoek zulk een klap in zijn gezicht, dat hij ervan omviel; haar geheele familie kwam erbij te pas en zijn galanterie zou hem het leven hebben gekost als niet op tijd hulp was komen opdagen. En toen riep hij uit 'Gelukkig, tweeduizendmaal, is Vlaanderen, gelukkig en zalig hij, die daar woont; daar pakt men er eentje, zoent haar en maakt haar heel gewoon en kalmpjes het hof zonder angst voor jalousie en vrees voor dergelijke gevaren. Die heerlijke vrijheid en de gebruikelijke omgang is de oorzaak van heel wat gelukjes bij het gewone volk, want velen worden op deze manier juffrouw en zeer velen door huwelijk mevrouw. Er is maar één Vlaanderen!'[6]

Geen wonder was't, dat de overheid vaak dit misbruik te keer ging en o.a. bepaalde, dat niet meer dan het zesde gedeelte van de soldaten getrouwd mocht zijn; in een der 'ordenanzas' heet 't, dat de legers te velde wel arabische kampen (aduares) leken en de kwartieren dorpen vol met vrouwen en kinderen (muchachos). Men zie verder Julio Monreal, *Cuadros viejos* bl. 49.

Voor ons is het interessant, wanneer we hem ontmoeten op den veldtocht in Brabant tegen het Fransch-Staatsche leger (ejercitos agregados de Francia y Holanda) onder prins Frederik Hendrik ± 1635-'40. Wij zien Estevanillo in Diest, Tienen, Leuven, Brussel en wel als 'vivandéro', zoetelaar met een kar en een knappe jonge dienstmeid (criáda de tierna edad y de buena cura), die voor vele dingen goed was, als 'mercadante en la tienda, criada en la mesa, fregona en la cocina' enz., maar vooral ook om klandizie te trekken (para atraer los huéspedes). Bij Maastricht heeft hij een ontmoeting met Hollanders die - maar 't is heelemaal niet om *hem* te doen! - hem omsingelen en die zijn gebrul en geroep 'Viva España y muera Holanda, Ea! soldados paquen esos luteranos la amistad que me querrian hacer' (Leve Spanje, weg met Holland! vooruit, soldaten! laten we die lutheranen de vriendschap, die ze willen sluiten, betaald zetten) beantwoorden met een paar flinke kolfstooten.

Het gaat onzen avonturier goed, hij wordt koerier en behoort tot het gevolg van den generaal, maar als het op vechten aankomt, weet hij wel achteraf te blijven. Zoo bij de gebeurtenissen van 1639 voor Duinkerken ‘terror de Holanda y opresion de las demas armadas enemigas’ (schrik van Holland en druk voor de andere vijandelijke vloten) en vooral in den slag bij Duins toont hij zijn afkeer voor de kogels, het raketspel (juego de requeta), zooals hij 't noemt. Hij laat zijn heer en meester admiraal d'Oquendo vechten maar gaat zelf in een onderaardsche kelder bier drinken wat hij gemakkelijk een heelen avond kan volhouden.

Van Luiz Velez de Guevara, kamerheer van Filips IV en bekend door zijn satire *El diablo cojuelo*[7], waarnaar Le Sage zijn *Diable boiteux* bewerkte, kennen wij een drama *Los amotinados de Flándes* d.i. de muiters van Vlaanderen. Het is een spel van oproerige soldaten, die hun houding bij aartshertog Albertus weer goedmaken door een overwinning op prins Maurits in de buurt van Tirlemont (Tienen). Het stuk moet na Februari 1596 spelen; het gebrek aan soldij bij de Spanjaarden en hun muitende troepen, vooral huurlingen, zijn genoeg bekend. Coloma in het 9e boek van zijn *Guerras* heeft het over muiterijen bij ‘Tirlemont y la Capela’ na de overgave van Hulst (Aug. 1596) en bij Bor (boek 33) is deze passage woordelijk te lezen. Welke ‘overwinning’ op prins Maurits behaald is, is moeilijk te zeggen; wellicht is een of andere schermutseling bedoeld, waar de Spanjaarden gelukkig geweest zijn vóór of onmiddellijk na den slag bij Turnhout (Jan. 1597). Bor althans heeft het over een ‘desordre’ onder de ruiterij. Van den slag bij Turnhout is nog al ophef gemaakt, meer dan den Spanjaarden lief was. Guevara's stuk is niet opgenomen in deel 45 van de Biblioteca de Autores Españoles.

Hoevele Spanjaarden, niet alleen losbollen, al waren die er onder (men leze Moreto's *Dejar un reino por otro*), maar vooral tweede zoons (segundones) vonden niet in het land van Vlaanderen hun graf of stierven tengevolge van de in den oorlog opgedane verwondingen en ondervonden ontberingen. Volstrekt niet alleen voor Don Pedro Tellez y Giron, hertog

van Osuna, den lateren vice-koning van Napels, die behalve in Vlaanderen ook tegen de Turken gevochten had en Maecenas van vele kunstenaars en letterkundigen, bekend om zijn hoffelijkheden en zijn levenslust, gelden de regels die Quevedo (Bibl. de Aut. Esp. no. 69.6) dichtte, toen hij in ongenade viel:

Sa tumba son de Flándes las campañas
Y su epitafio la sangriente luna

Zijn tombe zijn de velden van Vlaanderen
En zijn grafschrift de bloedige maan.

Hooren wij maar Don Luiz Góngora y Argote (± 1600), den hofkapelaan, wel eens de 'Spaansche Homerus' genoemd in een zijner romances:

Apenas tuve quince años
Cuando dejó mi tierra por Flándes,
Sepulcro de nuestras crismas.

Nauwelijks was ik vijftien jaren,
Toen ik mijn land verliet voor Vlaanderen,
Het graf van onze Heilige Oliën,

waarvan wij een weerklank vinden in het werk van onzen tijd Lafuente, *Historia general de España* (in den discurso preliminar):

'Flándes continuaba siendo cementerio de hombres y sima de tesoros': Vlaanderen was maar steeds door het graf van menschen en een bodemlooze afgrond voor schatten gelds.[8)]

Gongora heeft een *Heldenzang op de armada* geschreven, maar hij richt zich in de eerste plaats tot het afvallige Engeland en zijn 'eerlooze koningin[9)], vrouw van velen en schoondochter van velen; koningin, neen, wolvin, wellustig, wild' en dan, in het Italiaansch: Vuur moge er uit den hemel op Uw haarvlechten regenen:

Mujer de muchos y de muchos nuera,
Oh reina infame, reina, no ma loba,
Libidinosa y fiera.
Fiamma d'el ciel su le tue treccie piova.

Aan het slot van zijn *Panegirico al duque de Lerma*, den hebzuchtigen gunsteling en minister van koning Filips III, zinspeelt Góngora op het twaalfjarig bestand (la trégua de

doce años) met het land ‘waar met verscheiden kristallen takken de Rijn zijn slapen in den Oceaan verbergt’ en dan wordt gezegd:

> El belicoso de la Haya seno,
> Belgico siempre titulo del Conde,
> Tronco del nectár fué, que fatigada
> Labró la guerra, si la paz no armada
>
> Het oorlogzuchtig binnenhof van den Haag,
> Altijd de benaming van den Graaf in het Nederlandsch,
> Zou verminkt zijn van den nectar,
> Wat de afmattende oorlog bewerkte
> Als de vrede niet gewapend was.

M.a.w. de echte vrede was er gelukkig nog niet, het was een gewapende rust, de toestand voor Spanje kon nog veranderen.

Verder is te noemen Don Agustín Moreto y Cabaña (1618-69); hij was de zoon van een Italiaansch ouderenpaar, dat in Madrid een pandhuis-uitdragerswinkel had en daar goede zaken maakte, zoodat de veel belovende Agustín op studie kon gaan te Alcalá. Volgens sommigen is hij ook soldaat in Vlaanderen geweest, maar dat is onzeker; als priester kreeg hij een mooie plaats, zoodat hij zich aan de letterkunde kon wijden, wat hij met succes gedaan heeft, want hij is, gelijk bekend, de laatste van de zes coryphaeën der oude Spaansche dramatici en niemand minder dan Molière nam hem als voorbeeld (in *La Princesse d'Elide*, in *L'école des maris)*. In zijn karakterblijspel *De fuera vendrá quien de casa nos echará* (Van buiten zal een komen die ons het huis uitzet) van 1653 en afgedrukt in de Biblioteca de Autores Españoles tomo 39, laat Moreto twee soldaten, ‘recién venidos de Flándes’ optreden; het zijn de kapitein Lisardo en de vaandrig Aguirre. Ze hebben zich dapper gehouden en heel wat afgevochten, hun soldij hebben ze inderdaad verdiend met geweerschoten (á balazos), maar helaas - en daarmee begint het stuk - ze hebben hun zuur verdiende schilden met kaartspelen verloren. Wat nu te doen? Daar moet wat op gevonden worden en er wordt besloten in een ‘batalla de amor’ redding te zoeken. Door dames het hof te maken, door de cortesanía, die hun niet vreemd is, zijn wel veroveringen te maken. Hoe? Daarop is Moreto's stuk een geestig antwoord, dat in een paar woorden

niet is weer te geven; maar wel kan worden meegedeeld, dat een jaloersche, trouwlustige tante, de weduwe doña Cecilia, op wie men 'al was ze de tante van den Paus' niet verliefd zou worden, de dupe en een mooi nichtje, doña Francisca, de ware is. Francisca is een knap meisje met oogen mooier dan 'el Mayo mañano (de Meimorgen) en met blonde haren als goud, 'como oro'.[10] Hare verovering is voor Lisardo niet lastig, zelf verklaart ze geen 'castillo de Flándes' te zijn en bovendien de poort gaarne te willen overgeven (te doy la puerta), mits Lisardo dan ook maar met zijn liefdesverklaring niet talmt (declárate). Men had dus wel respect voor onze vestingen. Dit vermakelijke stuk is door Thomas Corneille nagevolgd in zijn *Le Baron d'Albicrac* (1668)[11].

Moreto's *Travesuras son valor* (Streken zijn kracht) speelt in Vlaanderen; Alba heeft de hoofdrol met twee familieleden, Toledo's, Sancho el Bueno en Sancho el Malo. De laatste heeft zijn bijnaam naar zijn streken en vermetelheid: hij schaakt een meisje, breekt zijn woord en vecht met zijn vader. Wij hebben twee bewerkingen van dit drama, de eene is droef-, de andere blijeindend. In de eerste wordt de booze zoon, die het verliest tegen zijn vader, ten slotte onthoofd; in de tweede wordt het tweegevecht van vader en zoon gemist en de boosaard krijgt van Alba vergiffenis, omdat er een Spaansche prins geboren is.

Ten slotte noem ik Bartholomé Cairasco de Figueroa (± 1610), die kanunnik van de kathedraal te Las Palmas was tijdens den aanval van de Nederlanders op de Canarische eilanden en S. Thomé in 1599 onder 'Banderdues', 'Wanderwoes', d.i.v.d. Does en deze gebeurtenis in dichtmaat beschreven heeft. Het spreekt van zelf, dat hij, die getuige was van de ellende, door dezen overval veroorzaakt, niet best te spreken is over de roovers van 'Olanda la cismatica rebelde' (Holland, die scheurmakende oproerling). Men kan hierover nalezen de *Bijdragen v. Vad. Geschiedenis* Ve reeks, 8e deel.

Groningen
G.A. NAUTA

(Slot volgt)

Eindnoten:

1) Niet altijd wordt door de Spanjaarden zulk een somber beeld van Vlaanderen gegeven, het had volgens hen ook wel moois en goeds. De bewijzen dat de Vlaamsche meisjes in den smaak vielen, zijn uit de literatuur voor 't grijpen. Hare blondheid, haar ongekunsteldheid en natuurlijkheid, wars van preutschheid, was aantrekkelijk 'ze zien geen kwaad in een beetje vertrouwelijkheid, voor wat familiariteit zijn ze heelemaal niet bang', dit is geen getuigenis uit de eerste de beste komedie of uit een roman, maar uit de geschriften van Alonzo Vasquez, die als een uitstekend kenner van den tijd van Parma bekend staat. Wanneer in Lope de Vega's *El Marques de las Navas* (I, 4) men disputeert over vrouwelijke schoonheden dan worden o.a. 'las cadéras como en Flandes' geroemd d.i. de taille (eigenl. heupen) als in Vlaanderen. (Dit is een aardig onderwerp en men zou heelemaal niet vermoeden, dat in ditzelfde stuk het publiek zit te rillen en te beven. In een paar sensationeele tooneelen van het 3e bedrijf komt een doode op, wiens ziel geen rust kan vinden en die met verlof van God weder op deze wereld komt om zijn

schuld goed te maken. De markies wordt tot zijn grooten schrik eenige malen door den doode bezocht en toegesproken, zijn deken wordt hem zelfs afgenomen en hand aan hand wordt naar de kerk van St. Martinus gewandeld. Bij een hernieuwd bezoek blaast de doode het licht uit, zoodat de markies en zijn bediende in de grootste wanhoop verkeeren. Geweldig zal de indruk zijn geweest op publiek van vóór een driehonderd jaren, welks gemoed nog zoo veel kinderlijker en ontvankelijker was dan het onze).
En nu wat moois van een ander genre. In *El Esclavo del demonio* (De slaaf des duivels) spiegelt de duivel zijn slachtoffer Don Gil (d.i. St. Aegidius van Portugal) allerlei heerlijkheden voor en daaronder behooren ook 'tornéos al de Flándes' d.z. tournooien als in Vlaanderen. (Genoemd dramavan van 1612 is een der Spaansche tooneelstukken, waarin het Cypriaan-Theophilus-Faustmotief, een verbond met den duivel, de hoofdtrek is; het is geschreven door Dr. Mira de Amescua, geb. in het meloenenland van Guadix (in Granada) en gestorven in 1644 (niet, zooals wel opgegeven wordt 'in hetzelfde jaar als Lope de Vega' dus 1635). Mira's *Palacio confuso*, in onze taal bewerkt door Leon de Fuyter (1647) was voor P. Corneille het voorbeeld voor zijn *Don Sanche d'Aragon*.)

2) Boetvaardig bekent Lope in zijn vrome *Soliloquios* van 1612 en 1626 'fui hombre tan malo' (ik was zulk een slechte mensch) en in de *Dorotea* (1632), zijn dichterlijk testament en autobiografie in samenspraken, vraagt hij 'á Dios perdón de sus pecados' (God vergeving van zijn zonden).
3) D.P. Heynk's tooneelstuk *Don Louis de Vargas* getiteld (en niet Don Fernando de Vargas, zooals men zou verwachten), van 1668 is een bewerking van den *Tejedor de Segovia*, naar een waarschijnlijk niet meer bestaande redactie van dit bij het publiek, zoowel in Spanje als te onzent zeer geliefd drama. Die redactie zal een compromis geweest zijn van wat den inhoud uitmaakt van het ons bekende deel I, dat misschien en deel II, dat zeker van Ruiz de Alarcon is.
4) Deze reis ondernam Pablo, die, hoe arm ook, student te Alcalá was, om zijn erfdeel (400 ducaten!) te halen; zijn oom, die beul was, had hem bericht (en zeer uitvoerig, want hij kon 't weten), dat vader opgehangen en moeder door de Inquisitie te Toledo gevangen gezet was. De lezer van onzen schelmenroman *Den vermakelijken Avonturier* (1704) van Nicolaas Heinsius weet nu, waar deze schrijver zijn vertelling van Mirandor's reis naar Lyon en diens ontmoeting met een krankzinnige in een herberg bij Parijs vandaan heeft. Alcalá aan de Henares, had een beroemde universiteit, waar o.a. ook prins Filips Willem van Oranje gestudeerd heeft (1568-78) vóór hij in het fort Arévalo werd gevangen gezet.
5) Hijar ligt in Aragon aan de Martin, een bijrivier van de Ebro, in de provincie Teruel, het land der ongelukkige gelieven, uit de drama's van Tirso de Molina, de Montalvan en Hartzenbusch bekend.
6) Als Estebanillo in hoofdstuk III zijn vriend afraadt naar Vlaanderen te gaan, dan doet hij dat in woorden, die dat land tot een eer zijn. Hij zegt: 'Ga daar toch niet heen, dat is geen land voor landloopers, want ze laten daar zelfs de honden werken als hier de paarden'. Hij doelt natuurlijk op de hondekarren. Hoe erg Estebanillo de kou in Vlaanderen vond, blijkt uit zijn verhaal (dat te lang is om weer te geven) waarin verteld wordt, dat een Albanees het hoofd wordt afgeslagen, dat men door de kou weer op 't lichaam liet vastvriezen! Dit heette te gebeuren in Gelder aan de Niers; men ziet dus hoe uitgebreid men zich 'Vlaanderen' voorstelde.
7) In deze satire, datcerend van het jaar 1641, geeft de schrijver 'gedroomde waarheden en nieuws uit het andere leven, overgebracht op dit leven'. De student Cleofás Zambullo te Alcalá, bemerkt in het laboratorium van een sterrenwichelaar-zwartekunstenaar leven in een flesch (redóma); het blijkt dat een afzichtelijk duiveltje op krukken daarin gevangen gehouden wordt. 'Als ge mij verlost', zegt de demon, 'zal ik u beloonen', waarop de student met een kwadrant het 'Algiers van glas' (Argél de vidrio d.w.z. slavengevangenis van glas) stuk slaat en de bevrijding een feit is. De diablillo houdt woord en laat Cleofás een luchtreis maken - in razende snelheid, waarom de hoofdstukken van den roman dan ook 'trancos' heeten d.z. sprongen, groote stappen - beginnende in Madrid 'het Spaansche Babel', dat opeens open en bloot komt te liggen vóór de oogen van den student, doordat door een duivelsche kunst de daken der huizen worden weggenomen. Zoo ziet Cleofás een 'pepitoria' d.i. een ragoût van menschen en heel wat rare dingen. Ook op de verdere reis, in tien trancos, maakt hij met veel bijzonderheden kennis. De weggenomen daken is een trek, die herinnert aan de door tooverkracht geopende deuren in Lucianus' *Haan*, die, hoe vreemd het ook lijkt, in Spanje zeer bekend was. De roman is bij ons, zeer verkort, vertaald door J. de Lange *Den kreupelen duivel* (1694).

8) Hoe vanzelf sprekend het was te gaan dienen in Vlaanderen, blijkt uit het slot van Cervantes' novelle *El Licenciado Vidriera* (De licenciaat Glas) van ± 1604. De arme student Tomás Rodája (= radje) verbeeldt zich na het eten van een 'membrillo' (kwee), dat hij van glas is; hij heeft dus groote vrees voor elke aanraking met anderen, die hem, zooals zich denken laat, niet gespaard wordt, want het publiek, nieuwsgierig, en de straatjongens plaagziek als altijd, vallen den ingebeelden zieke lastig en maken hem het leven zuur. Als hij hersteld is van zijn waandenkbeeld, wordt hij van licenciaat Glas weer licenciaat Ruéda (= rad) en hij vestigt zich als advocaat; hij ondervindt nog wel deelneming van de menschen, die hem van alles vragen, maar helaas niet daar waar hij 't wenscht: op zijn kantoor; zijn praktijk levert hem geen bestaan op en daarom neemt hij met zijn vriend el capitán Valdivia, dienst voor Vlaanderen, waar hij - en nu volgt een echte 'pasage cervantino' - 'met de wapens de laatste hand legde aan de vereeuwiging van zijn leven, waaraan hij met de studie was begonnen' (la vida que había comenzado a eternizar por las letras, la acabó de eternizar por las armas). De samenhang van het tooneelstuk *De glazen doctoor* (1663) met Cervantes' novelle is zeer los.

9) Over koningin Elizabeth was men in Spanje natuurlijk slecht te spreken; heftig vaart Lope de Vega tegen haar uit in zijn *Dragontea* (Drakenlied), een vers op den door de Spanjaarden zeer gehaten Sir Francis Drake, die hun macht zoo veel afbreuk gedaan had en ze in 1596 in Cadix geheel ruïneerde. En in het groote gedicht in vijf boeken ter verheerlijking van Maria Stuart, *La Corona tragica* (1627) heeft de 'roode' vorstin het niet minder hard van Lope te verduren.

10) De blondines hadden in de oudheid, in de middeleeuwen, den renaissancetijd de voorkeur boven hare donkere zusters, de brunettes; Enea Sylvio (de latere paus Pius II) is uitbundig in den lof van blonde meisjes, vooral Schotsche en ook bij onze 17e eeuwsche schrijvers wordt het blonde haar vereerd.

11) Dat Moreto in de geschiedenis onzer letterkunde niet heelemaal onbekend is, is te danken aan Krook's 'potsig blijspel' *Spiegel der wanschikkelijke tooneelstukken* (1715), een vertaling van de burleske *Los celos de Escarraman*. (De jaloerschheid van E.) Waarschijnlijk echter staat dit stuk ten onrechte op naam van Moreto.

Van de Redactie

De Pachtwet.

- Het is mogelijk, hoewel onzeker, dat de door de Tweede Kamer thans aanvaarde nieuwe pachtwet punt van aanloop zal blijken voor verder gaande verzwakking van het grondeigendomsrecht, voor verder gaande versterking der pachters. Het is mogelijk; want òf de wet lukt, en dan wordt licht de pachters-stand belust op meer, òf de wet lukt niet, en dan roept hij om een krassere.

Toch is het beter, in omgekeerde volgorde te zeggen: dit is hoogst onzeker, schoon niet gansch onmogelijk. Hoogst onzeker, omdat het de vraag is - die de Kamer eigenlijk niet onder de oogen zag - of langs dezen weg de pachters ooit veel heil kan wachten.

De toeleg der Regeering was: in de machtsverhouding tusschen eigenaars en pachters, waarin totnu de pachters, die zich verdringen om elk een stuk van den krap aanwezigen pachtgrond te vermeesteren, de zwakste der twee dingende partijen waren, voorzichtiglijk een kleine verschuiving te hunnen gunste aan te brengen.

Nagenoeg onveranderd - bij bosjes vielen de amendementen - is het ontwerp aangenomen. Slechts op één - in feite minder dan in beginsel belangrijk - punt ging de Kamer een stuk verder dan de Regeering (van wie velen in dit geval een verklaring van onaannemelijkheid verwachtten, die echter uitbleef) haar had geraden: mogelijkheid van prijszetting door den rechter, die tegen des eigenaars wil pachtverlenging toestaat.

Of deze incidenteele binnenloodsing van prijszetting van overheidswege bij wege van amendement en of de concrete uitwerking van dit beginsel de gelukkigste manier was om een

principieel zoo gewichtig novum in te halen, blijve in het midden. In feite is het zoo gewichtig niet. Want het continuatie-recht zelf, waaraan het novum vastzit, blijft eng beperkt en het euvel bij uitnemendheid van ons pachtwezen, dat der vaak te hooge pachten, wordt er dus maar zeer gedeeltelijk door aangetast.

Zal nu het pachtwezen in Nederland van zijn ziekten genezen?

Dat de wet hier weinig of niets kan doen, is al voor jaren door een der staatscommissies, die erover hebben gedokterd, geleeraard. De wetgever zelf, minder doordrongen van eigen zwakte, heeft er niet naar geluisterd. En de belanghebbenden aan weerskanten hebben hem in den waan gesterkt, dat hij wèl iets, en veel zelfs, vermag. Aanranding van den particulieren eigendom, pijler van volkswelvaart, heette eenerzijds reeds dit bescheiden wetsontwerp. Veel te zwakke bescherming voor de pachters tegen de hebzucht der grondeigenaren, luidde het van de andere zijde, waar men kennelijk dus overtuigd was, dat de wetgever, wilde hij maar, heel wat meer zou vermogen. De heer Van den Heuvel[1)] bleef een nuchtere eenling.

Als niet vele pachters - vele, niet alle! - op te hooge pachten zaten, zou men weinig hooren van pogingen om het pachtrecht te hervormen.

Wordt nu dit kwaad, het ergste, bij den wortel aangetast? Het heeft er niets van. En het kan er ook niets van hebben. Eer dreigt het tegendeel.

Pachtgegadigden bieden - vooral als zij tegen elkaar mogen opbieden - dikwijls onredelijk hoog, doordat zij nu eenmaal hongeren naar grond. Maar zij meenen dan toch, in de hitte van dezen strijd om 't bestaan, dat de door hen geboden som hun nog redelijke kans op een behoorlijk inkomen laat, althans dat het beter is, deze som te beloven dan niet te pachten; grond koopen kunnen zij immers nog veel moeilijker, misschien

1) ‘Naar mijn meening wordt de beteekenis van dit wetsontwerp zoowel door de voorstanders als door de tegenstanders overschat. Het heeft niet de nadeelen, die men er van verwacht, maar het zal ook niet de voordeelen brengen, die men er mede hoopt te bereiken. Het is een wetsontwerp, waarvoor men zich niet zoo druk behoeft te maken. Het is de vraag, of het gewenscht is hieraan zooveel papier te besteden.’

heel niet, en boer willen zij blijven, niet afzakken naar lager, niet trekken naar de stad.

Nu komt er een welmeenend wetgever en tracht, voor hen het pachtwezen te veraantrekkelijken, door een betere regeling van het recht op gedeeltelijke kwijtschelding van pacht bij tegenslagen (het remissierecht), door toekenning van een recht op vergoeding voor door hen aangebrachte verbetering, door een (beperkt) recht op pachtverlenging.

Zullen nu voortaan de pachters lager bieden? De wet zelve, die voorgeeft, hun voordeel te bezorgen, stilt hun honger niet, doch wakkert hem aan.

Alles wat voor den pachter de pacht aanlokkelijker maakt heeft de strekking, de pachten te verhoogen. Tegen deze economische wet, die wel in bizondere mate geldt voor een gewijzigd remissierecht, dat des pachters bedrijfsrisico wil verlichten, tornt een staatswet vruchteloos op.

Zeker, in het afgetrokkene kan men zich een pachtrecht denken, dat inderdaad ten bate der pachters den particulieren grondeigendom zou uithollen tot op de schil. Geheel afgezien van de vraag, of dit wijs ware. Van zoodanig pachtrecht echter zien wij hier slechts de zwakste schaduw. Zoodanig recht is ook nimmer te wachten dan in revolutieperioden, als er méér kraakt dan alleen de particuliere eigendom aan grond. Aantasting van alleen dezen vorm van eigendom, met sparing van de andere vormen, zou een zoo grof onrecht zijn jegens degenen, wier vermogen in grond is belegd, dat zij reeds om deze reden in normale tijden ondenkbaar is.

Zoolang er boerderijen te weinig en pachtgegadigden te over zijn, zijn van nature deze boerderijen hoog geprijsd. De eigenaar kan, uit vrijen wil, zij het uit naastenliefde of uit richtig begrepen eigenbelang, afzien van het onderste uit de kan. En vele grondeigenaren, ook in Nederland, doen zulks, tot zegen van hun opgezetenen. De staat evenwel kan, met zekerheid van slagen, slechts aan één eigenaar deze matiging opleggen als plicht, aan zichzelf als domeinbezitter. De staat als grondeigenaar, welken oorsprong deze grondeigendom dan moge hebben, of hij zich verlieze in oude historie dan wel voortkome uit nieuwe inpoldering, staat trouwens om vele redenen

gansch anders tegenover het grondvraagstuk dan hij als wetgever staat tegenover particuliere verpachters en pachters. Hier mag en vermag hij tienmaal minder. Neemt hij den schijn aan, meer te kunnen, hij wekt illusies eerst, ontgoocheling daarna.

De ééne dag van Kapitein Borren.

- Zal die werkelijk worden uitgezeten? Uit de verslagen van het proces voor het Hoog Militair Gerechtshof kreeg men den indruk, dat de werkelijke fout die op Curaçao gemaakt is, het buiten toezicht laten der verblijfplaats van de Venezolanen buiten de stad geweest is. Juist de plek die het scherpst had moeten worden bewaakt, werd door de militaire politie verwaarloosd. Buiten des kapiteins schuld; het geschiedde naar een voorschrift dat niet hij gesteld had, en hij had gewaarschuwd. Hij heeft regelingen voorgeslagen die, tijdig in zwang gebracht, het organiseeren en uitbreken der bende vermoedelijk zouden hebben voorkomen, in ieder geval alarm hadden kunnen doen slaan eer het te laat was. Op den noodlottigen dag zelf heeft hij zich overrompeld gevoeld evenals de gouverneur; beiden zijn toen in kloekheid te kort geschoten. Het is niet wel gedaan dat de gouverneur met een dankbetuiging uitging en de ander in 't gevang moet. De regeering is er niet af met te zeggen: niet ik heb den kapitein te recht doen staan, maar de wet. Achter het schild van formeel recht verschuilt zich hier zedelijke zwakheid, en gratieverleening aan Borren behoort goed te maken wat de regeering, met een partijdige hand boven Fruytier's hoofd te houden, misdreef. Gekwetst rechtsgevoel zonder bevrediging te laten als deze nog maar eenigermate mogelijk blijft is niet edel en nooit verstandig. Goede vrienden der regeering behoorden, als zij het niet zelf beseft, dit haar duidelijk te maken. Ieder weldenkende zag haar gaarne te dezen aanzien geheel ontsmet; - hoe is het eigenlijk mogelijk niet van harte in de eerlijkheid van dien wensch te gelooven!

Wilhelmus te onpas.

- Die bij de opening van den cursus der vervlaamschte Gentsche hoogeschool de ingezette Bra-

bançonne door het Noordnederlandsche volkslied overstemden hebben aan de zaak die zij meenden te dienen voorzeker geen goed gedaan. Den Vlaamschen Leeuw laten wij gelden: Vlaanderen dat eigen vreugd uitzingt in eigen lied. Maar waarom voet gegeven aan de onware beschuldiging dat concessie aan de Vlamingen ondermijning in plaats van bevestiging van den Belgischen staat beteekent? Het komt er op aan, dezen een nieuwe basis te geven die alleen openhartig verkeer met en vertrouwen in zijn Vlaamsche bevolking hem schenken kan. Hij moet van zijn tegenwoordige wankelheid naar de Vlamingen worden overgetrokken; eene zaak die krachtsinspanning, maar tegelijk geduld en consequentie eischt. Eer men hem schichtig maakt met manifestatiën die Nederland schijnen in te roepen moest men toch voor het minst zich afvragen of Nederland die gewenscht heeft en in gelijken geest zal beantwoorden. Zoo niet, dan heeft men eigen doel tegengewerkt. Alleen kracht zal dat doel doen bereiken, kracht die anderen betoomen kan omdat zij het eerst zichzelve deed. De innerlijke beteekenis van uw hoogeschoolwerk - zoo het er waarlijk een bezitten gaat - zal, in uw Vlaamsche land, noodzakelijk de ‘Hautes Etudes’ doen verbleeken. Dat zal de ware overwinning zijn. Tot nu toe werd zij, spijts luidruchtigheid, niet bevochten.

Nobel-prijs voor letterkunde.

- Een Zweedsch criticus noemt in *Nya Dagligt Allehanda* de bekroning van Sinclair Lewis ‘een van de meest blameerende gebeurtenissen in ons land uit de laatste jaren’. Inderdaad, men vraagt zich af, wat de letterkundige maatstaf van dezen Areopagus mag zijn, als een auteur van zoo slecht gecomponeerde en onmiskenbaar vulgaire producten als het te veel geprezen *Arrowsmith* en het zelden geprezen *Elmer Gantry* den wereldprijs wint. Maar, zal men zeggen, het is de schepper van *Babbitt*, die geëerd wordt, de onvolprezen satiricus, die zijn volk den spiegel voorhield van hun nationaal gemiddelde. In dat geval echter had de kieschheid geboden, het aan de Amerikanen zelf over te laten, hem daarvoor te danken. Nogmaals: waar blijft de peilschaal, die aanwijst, wat litteratuur mag heeten? - Op

dezen weg voortgaande, zou de Zweedsche Akademie eerlang haar taak wel kunnen overdragen aan de jury ter bekroning van Miss Universe.

C.I.C.I.

- De ziekte, die bij ons, - met een leelijk woord, dat voor de zaak nog veel te mooi is -, de Verpolitieking heet, vreet, in andere gedaante, ook voort in de internationale sfeer. Men hoort verzekeren, dat de werkzaamheid der talrijke Volkenbondsorganen steeds meer op de leest van nationalen wedijver wordt geschoeid. Welke van die Volkenbondsinstellingen zou men eer daarboven verheven wanen dan de 'Commission internationale de coopération intellectuelle', met haar zuiver geestelijk doel? - Wat inderdaad geschiedt komt hierop neer, dat de leiding gaandeweg uit de handen van mannen als Bergson, Lorentz en Einstein overgaat in die van bedrijvige nationale politici, en dat de ellebogen van het moderne Italië er zoo juist Nederland hebben uitgedrongen. Het geheele instituut wordt een onderonsje van eenige groote mogendheden, en de kleine naties hebben het toekijken.

Waan.

- Een bericht in de kranten vermeldt, dat drie Fransche afgevaardigden hun regeering verzocht hebben reeds thans te besluiten tot het houden van een internationale tentoonstelling van decoratieve en industrieele kunsten te Parijs in 1936, en reeds nu tot de vóórbereiding daarvan over te gaan.

Welke maatschappelijke groepen of welke sfeeren van invloed zijn het toch, die jaar in jaar uit de regeeringen van verschillende landen tot deze reusachtige, millioenen verslindende energie-ontplooiïngen weten over te halen. De steden vol paleizen in Antwerpen en Luik die voor enkele maanden nog haastig voltooid moesten worden, zijn nu reeds weer in den modder gesleept en gesloopt. Onderwijl bouwt men reeds haastig aan de nog grooter opgezette koloniale tentoonstelling te Vincennes, en reeds tracht men nu reeds een herhaling van de internationale tentoonstelling van decoratieve en industrieele kunsten in 1925 te Parijs gehouden, vóór te bereiden.

Vraagt men groote zakenlieden of zij het zijn die deze groote

ondernemingen wenschen en er toe aanzetten, dan zullen zij verzekeren, dat slechts pressie van regeeringszijde hen dwingt tot mededoen, want dat zij er noch de noodzaak noch het nut van inzien.

Op de tentoonstelling te Antwerpen verzekerden inrichters van groote afdeelingen ons, dat hun lastgevers hun bekend hadden dat zij niet wisten waarom en wat zij moesten exposeeren.

Zijn de regeeringen zelf dan zoo hartgrondig overtuigd dat deze reusachtige, schatten verslindende ondernemingen voor de welvaart van het volk nuttig of gewenscht zijn?

Of ontbreekt aan die regeeringen de zelfstandigheid van oordeel die voor geen aandrang wijkt, zelfs niet voor den aandrang van hen die in den waan leven, dat alles wat bovenmatig groot van opzet is, daarom ook groot van beteekenis en van waarde zal zijn?

Wie, zoo vragen wij, hebben er werkelijk baat bij deze verwarrende opéénstapelingen van 's werelds veel te veel, behalve dan wellicht de aannemers, de hotelhouders, de lintjesjagers, mitsgaders de internationale prostitutie die juist dáár bij voorkeur te hoop en te koop loopt?

Of zou wellicht het besef van onmacht om iets waarlijk groots en blijvends tot stand te brengen, den waan versterken in het wanstaltig groote en in het verbijsterend omvangrijke?

Schitterende banketten, daverende speeches en een regen van lintjes kunnen ons over de feitelijke beteekenis van deze krachtsvertooningen niet misleiden.

De tentoonstelling van decoratieve en industrieele kunsten te Parijs in 1925 gehouden, heeft geen geestelijke winst gebracht, althans zeker geen winst die maar eenigszins in verhouding staat, tot de schatten die de opzet heeft gekost en de enorme toewijding die zij heeft verslonden. Die schatten en die toewijding zouden blijvende schoonheid hebben mogelijk gemaakt. De kunst schuwt nu eenmaal het lawaai, zij gedijt het best in stilte.

Hoogescholen.

- Wanneer de Regeering niet spoedig ingrijpt, zal Nederland eerlang wemelen van hoogescholen

en hoogeschooltjes, die ons hooger onderwijs en zichzelve belachelijk zullen maken. Volgens artikel 149 der wet op het hooger onderwijs staat het ‘aan ieder Nederlandsch onderdaan.... vrij, eene bijzondere school van hooger onderwijs te openen’. Hij behoeft daartoe enkel vooraf kennis te geven aan het gemeentebestuur en aan den minister van onderwijs, onder overlegging van de reglementen of statuten. Niets belet hem, zijn instelling hoogeschool en zichzelven rector magnificus te doopen. Zelfs het bewijs, dat hetgeen hij doceert aan de wettelijke definitie van het begrip hooger onderwijs voldoet, wordt niet van hem gevorderd. Deze definitie inmiddels luidt (art. 1): ‘Hooger onderwijs omvat de vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleeden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor eene wetenschappelijke opleiding vereischt wordt.’

Nu heeft de tegenwoordige minister van onderwijs er onlangs zeer te recht aan herinnerd (wij mochten, in een ander verband, het woord reeds met instemming herhalen), dat de naam hoogeschool hier te lande nooit iets anders is geweest dan het Nederlandsch voor universiteit. Op dat peil handhave men de zaak, en bescherme men den naam. Van elke openbare of bijzondere instelling, die zich hoogeschool wenscht te noemen, eische men, dat zij ten volle beantwoorde aan het wettelijk vastgelegde begrip hooger onderwijs, en tevens dat zij een gebied bestrijke, wijd en zelfstandig genoeg, om aan den maatstaf eener universiteit met vijf faculteiten, of van een technische hoogeschool met zeven groote afdeelingen te worden gemeten.

De voorgenomen R.K. sociale hoogeschool, waarvan De Tijd onlangs de voorbereiding berichtte, zal zulk een maatstaf nog minder verdragen dan de Haagsche school voor moderne talen, van wier verheffing tot hoogeschool eenigen tijd geleden in de pers sprake was, of de Academie voor lichamelijke opvoeding, waarmee men ons reeds eerder gelukkig heeft willen maken.

‘Les deux Europes’.

- Pleit het tegen de wetenschappelijke waarde van een economisch werk, wanneer de lezer, er

eenmaal aan begonnen, het met klimmend enthousiasme leest en hij wordt medegesleept in de vaart der gedachten om zich tenslotte gevangen te geven in de boeien der argumenten, welke de schrijver gebruikt en met cijfers staaft? Zulk een boek is dat van François Delaisi, 'Les deux Europes'. De schrijver uit den kring van de Pan-Europa beweging heeft duidelijk zijn doel voor oogen, tracht den lezer in zijn schuitje te trekken en toont aan met een keur van bewijzen, hoe het industrieele Europa, na eerst zijne energieke bewoners uit overmaat van bevolking te hebben laten emigreeren, daarna de menschen hard noodig had, om zijne plannen, vrucht van zijn initiatief, ten uitvoer te brengen, vervolgens vond, dat zijne zonen naar Amerika en andere gematigde landstreken geëmigreerd, zijn beste afnemers waren geworden tezamen met de daarheen getrokken agrarische Europeanen, hoe daarop de nieuwe streken immer meer voor zich zelf hadden te zorgen, hoe de koloniën als afzetgebied tegenvielen en hoe men logischer wijze dus moet trachten, de bewoners der landen van het agrarische Europa (Balkan, Polen etc.), die zoo goed voldeden als kolonisten, thans te maken tot goede Europeanen. 'Journalistiek', mag een geleerd econoom zeggen, welaan dan journalistiek die tot nadenken stemt. De electriciteits-in-dustrieel Heineman heeft over het boek nagedacht en er een geestdriftig voorwoord voor geschreven.

Het Pergamon Museum te Berlijn.

- Vooraan in den catalogus van de staatsmusea te Berlijn staat als motto het woord van Frederik Willem III: 'Der Staat muss durch geistige Kräfte ersetzen was er an physischen verloren hat' Dit woord heeft de bouwers van het Pergamon museum zeker ook geïnspireerd, toen zij in de voor Duitschland zoo uiterst moeilijke jaren dit millioenen werk tot stand brachten. Zeer zeker zouden louter economisch denkenden het niet gedaan hebben en de nuchteren vragen zich af, is dat nu wel ver standig? Maar is het schoonste niet vaak tot stand gebracht zonder dat het verstand veel heeft medegesproken? Zoo zal het nageslacht zich over dit alles verheugen als de slechte tijden weer lang voorbij zullen zijn. Berlijn, dat toch reeds veel

schoons heeft samengebracht op het museumeiland, toont het groote Pergamon-altaar (eerste helft tweede eeuw vóór Chr.) en andere Grieksche en Romeinsche bouwwerken in groote hallen schoon opgesteld en geen wandelaar door de Babylonische Processiestraat, in hetzelfde nieuwe museum ondergebracht, zal heengaan zonder een gedachte eraan te hebben gewijd, hoe merkwaardig en vol contrasten het Duitsche volk is, dat zulke uitingen van armoede der wereld vertoont.

Kloris en Roosje.

- De toegift die jaarlijks in den Amsterdamschen Stadsschouwburg achter den Gijsbrecht gespeeld wordt, is in opzet van eerbiedwaardigen datum. Voor ons ligt ‘Het Boere Opera, of Kloris en Roosje, gedrukt voor de liefhebbers in 't jaar 1700’, naar ik vermoed een fragment van een grooter arcadisch herdersspel vervaardigd door den aanzienlijken waardigheidsbekleeder Buysero. Er zijn in dit Boere Opera, in uiterst kort bestek, twee paren van minnenden in tweespraak, twee tegengestelde levensrichtingen vertegenwoordigend. Krelis en Elsje zijn de gelukkigen maar zuchtenden, omdat Elsje, met veel vrouwelijk overleg bewapend, door te ontwijken zich van haar partner's trouw verzekert; terwijl, in het tweede paar, Cloris (die hier de vrouw is) haar Tirsis zoo juist moedwillig voor Damon verwisseld heeft en haar ex-amant aanspoort haar voorbeeld te volgen, daar er in ‘veranderen van zinnen’ meer zoetheid gevonden wordt dan in ‘standvastelijk beminnen’. Deze twee paren, waarvan de vier leden naar alle windstreken der liefde uiteenloopen, worden verrast, vervroolijkt en opgenomen in een stoet zingende ‘Bachanten’ en ‘Goedciermakers’. Einde. Roosje komt niet aan het woord. Maar kan slechts gissen, dat zij het is, die Tirsis, wanneer hij Cloris' wufte raadgevingen opvolgt, komt troosten.

In 1707 heeft Van Rijndorp, directeur der Leidsche en andere schouwburgen, dit gegeven bewerkt, vervlakt (de twee paren zijn thans niet meer van elkaar te onderscheiden) en met een ouder en wijzer geslacht in den vorm van ouders voorzien. Thomasvaer en Pieternel komen met een proef op

de som van een langdurig en gelukkig huwelijksleven, en met een wensch voor de feestvierende jongelui aandragen. Alles zeer ten nadeele voor het ‘arcadische’. De dialoog is opeens gemoedelijker, boertiger en grover geworden. De dichtregels zijn geen verzen meer. De acteur Van Malsem, die Thomasvaer speelde, heeft het eerst in zijn wensch tot de jongelui de Nieuwjaarstoespraak ingelascht, die thans eigenlijk de eenige aanleiding is, waarom het werkje den eer geniet traditie geworden te zijn.

Omstreeks 1860 heeft Westerman, een vriend van Van Lennep, zonder tot het gegeven van het oorspronkelijk terug te keeren, het stukje opnieuw berijmd, gekuischt en van Van Rijndorp's platte uitdrukkingen ontdaan. Van Lennep heeft hier in 1865 reeds protest tegen aangeteekend, en maakte zelf een bewerking, eveneens echter zonder ‘Het Boere Opera’ te kennen. Hij deed eenige nieuwe figuren optreden, o.a. een dorpsschoolmeester Blok, die de wijsheid in pacht heeft.

Wat moeten wij doen? Het ding, zooals het jaarlijks op de planken komt, grootendeels in Westerman's bewerking, als een ‘tableau de la troupe’ aan den aanvang van het jaar met een étalage van geveinsde opgewektheid en smullerij, is geen historisch monument dat een ‘n'y touchez pas’ afdwingt. Het is een opgelapt prul. Hier geldt de paradox, dat wil men een traditie heilig verklaren, men tot een grondige en duurzame restauratie moet durven besluiten.

Twee meisjes en ik

Slot

XVII

In het begin van Maart werd Ann's tweede kind geboren, een mooi jongentje met grijze oogen, de trots van tante Corry en den kolonel. Een medicus uit Nijmegen was bij de bevalling aanwezig. Zonder mij eenigen uitleg te geven, had Juan mij terzijde geschoven. Ongeveer veertien dagen na het bovenbeschreven Kerstfeest, had zij mij verrast met de mededeeling, dat zij gedwongen geweest was een medicus uit Nijmegen te laten komen, daar Ann zich plotseling onwel gevoeld had, en men tevergeefs getracht had om mij te bereiken. Ik, die zelf Ann's toestand gevolgd had en wist, dat zich geen enkel verontrustend symptoom had voorgedaan, begreep welke bedoeling haar woorden inhielden. Mijn verontwaardiging over de wijze, waarop het haar gelukt was mijn persoonlijke inmenging te voorkomen, was zoo groot, dat ik zonder antwoorden heenging en gedurende eenige weken mijn bezoeken aan het landhuis geheel staakte. Toen evenwel het tijdstip der bevalling naderde, dreef mijn ongerustheid over Ann mij opnieuw naar het landhuis toe.

Den nacht waarin het kind geboren werd bracht ik met Cyril en tante Corry wakende door. Juan had zich opgesloten in het tuinhuis; het was mij niet gelukt tot haar door te dringen. Wij zaten in de ruime huiskamer om de tafel, onze aandacht bepaald bij wat zich boven onze hoofden afspeelde, en gemarteld door de kermende stem, wier klacht tot in de benedenverdieping hoorbaar was.

Ik was gedwongen lijdelijk af te wachten. Juan's optreden had het mij onmogelijk gemaakt mijn hulp aan te bieden; ik kon mij zelfs niet persoonlijk van Ann's toestand op de hoogte stellen. Cyril's zenuwachtigheid, overigens geheel oprecht, ergerde mij buiten beschrijving. Bij iederen nieuwen kreet, die luider tot ons doordrong, sprong hij op van zijn stoel, met verbleekt gelaat en trillende lippen, en opende de deur om naar Ann te gaan en hulp te bieden. Maar iederen keer hoorde ik op de trap zijn schreden zich vertragen. Hij vond nimmer den moed haar kamerdeur te openen en keerde telkenmale weer schoorvoetend bij ons binnen. Een oogenblik later zette hij zich achter den piano, waarvan hij even spoedig weer opstond. Zweetdruppels parelden op zijn voorhoofd, maar ofschoon ik wist, dat zijn verbijstering oprecht was, kon ik geen medelijden met hem voelen.

Tegen den morgen kwam de verpleegster tante Corry roepen. Toen zij weer beneden kwam, vertelde zij ons, dat alles naar wensch gegaan was en moeder en kind rustig sliepen.

Met een gevoel van moedelooze verlichting wandelde ik in de ochtendschemering huiswaarts.

Den volgenden dag kwam de kolonel, luidruchtig en bemoeiziek.

Terwijl wij den baby bewonderden, coquetteerde Cyril naast het bed van Ann. Hij scheen overtuigd, dat de belangstelling hem gold.

Veertien dagen later was Ann weer voor het eerst beneden. Het geheele huis was met bloemen versierd. De baby was in zijn witzijden wieg in de huiskamer geplaatst; wij waren allen aanwezig.

Ik sloeg in dien tijd met angstig hart Juan's bleek gelaat gade, en drong er nogmaals op aan, dat zij tijdelijk naar Zwitserland teruggaan zou. Maar zij verzocht mij op bijna vijandigen toon, mij niet met haar leven te bemoeien, en ik durfde niet verder aandringen.

Toen ik eenige weken daarna bericht kreeg, dat Juan voor den tweeden maal bloed had opgegeven, kwelde mij het zelfverwijt niet tijdig te hebben ingegrepen.

Nogmaals maakten wij door, wat wij, jaren geleden, in den Haag hadden doorgemaakt. Dezelfde angsten gedurende de

eerste dagen van levensgevaar, en daarna de langzame maanden van trage beterschap.

Maar, waar de eerste maal de terugkeer der levenskrachten voor ons de mogelijkheid op een volkomen herstel had beduid, wist ik thans, dat deze moeizaam verworven beterschap slechts een schijnbare en tijdelijke genezing zijn zou.

Terwille van de gezondheid der kinderen was zij tot een bijna volkomen afzondering gedoemd. Een verpleegster uit Nijmegen verzorgde haar. Zij wilde geen hulp van ons aannemen. Haar schaamte over haar hulpbehoevendheid was pijnlijk om aan te zien.

Ook het weer werkte dat voorjaar al bijzonder weinig mee. Gure stormen volgden op eindelooze kille regendagen. Late hagelbuien verwoestten de bloei der voorjaarsplanten.

Een trieste neerslachtigheid deelde zich aan ons allen mede.

Ofschoon tante Corry plichtsgetrouw haar bezigheden bleef waarnemen, en er feitelijk weinig in den geregelden gang van het huiselijk leven veranderd was, drukte haar verslagenheid de andere huisgenooten. De maaltijden verliepen snel en zwijgend, er werd zelden meer een lach gehoord, en Ann, zelf hulpeloos verward door deze algemeene depressie, beschikte niet over de noodige zielskracht om steun te kunnen bieden.

In het begin van Augustus begon Cyril plotseling over heengaan te praten. Als buitenstaander in onze zorgen, had hij kwalijk de neerslachtigheid verdragen, die aan het leven op het landhuis voor hem alle charme ontnam. Zijn stijgende ontevredenheid, die zich aanvankelijk in redelooze driftbuien tegen Ann en de kinderen geuit had, begon plaats te maken voor een apathie, die dagen achtereen aanhield en waaruit niemand hem vermocht op te wekken. Hij voelde zich verongelijkt door Juan's ziekte, die hem op een tweede plan gesteld had. Men luisterde niet meer naar zijn grieven, aan zijn caprices werd geen aandacht meer geschonken. Hij voelde zich teveel en hopeloos verlaten.

Hij begon weer uit te gaan en knoopte vriendschappen aan met individuën, wier bezoeken aan het landhuis ik, terwille van Ann en tante Corry, gedwongen was te verbieden. Zijn verzoeken om geld herhaalden zich steeds schaamteloozer en

met korter tusschentijd. Hij begon Ann en de kinderen te verwaarloozen; een paar maal, toen hij dronken thuiskwam, was ik verplicht geweest hem in mijn huis te laten slapen.

Tevergeefs trachtte ik hem tot inzicht te brengen, maar het gelukte mij niet een ordelijk gesprek met hem te voeren. Ik wist, dat hij vijandig tegenover mij stond en dat ik niets van hem gedaan krijgen zou.

Toen de hitte drukkender werd en hem ook het pleizier van uitgaan ontnam, bemerkte ik bovendien, dat hij zijn toevlucht begon te zoeken in de 'drogues', waarvoor de Franschman mij reeds in Cornwall gewaarschuwd had. Op episoden van ziekelijke activiteit volgden dagen van zinnelooze versuffing. Ik begreep, dat ik ingrijpen moest.

Voordat ik het evenwel waagde dit onderwerp met Juan aan te roeren, sprak zij mij zelf over Cyril. Ik zat naast haar ligstoel in den tuin op een achtermiddag, toen zij plotseling zeide:

'Laat Cyril weggaan. Het gaat verkeerd met hem. Ann kan niet met hem overweg, en ik heb geen kracht meer om hem vast te houden.'

Ik antwoordde, dat ikzelf reeds de noodzakelijkheid van een verandering had ingezien, maar niet wist op welke wijze hem te benaderen, waarop zij zeide:

'Laat hem hier komen. Ik zal met hem praten.'

Ik wierp tegen, dat zij niet in de conditie was om Cyril's onbeschaamde scènes te verdragen, maar zij schudde het hoofd en antwoordde met een vermoeiden spot:

'De rust, die wij na zijn heengaan zullen hebben, is ook wat waard.'

Toen ik afscheid van haar nam was er niets definitief tusschen ons afgesproken, maar nog dienzelfden avond kwam Cyril mij vertellen, dat Juan hem bij zich geroepen had en dat hij den volgenden morgen naar Parijs vertrekken zou.

* * *

Ann en ik brachten hem naar den trein. Ik zie hem nog tegenover mij zitten in den auto, sierlijk uitgerust voor de reis. Hij hield het gelaat van ons afgewend, zoodat ik niet anders dan de glanzende schaduw der donkere wimpers

zien kon, en de scherpgesneden lijn van zijn zuiver profiel, dat zich in de weekere welving van den kinderlijken mond verloor.

Tusschen zijn tengere, kostbaargehandschoende vingers, die weerloos lagen uitgespreid op den lederen suitcase naast hem, hing een kleine zijden zakdoek. Zijn smalle schouders in de luxueuze reisjas, waren licht voorovergebogen.

Het was de laatste maal, dat ik hem aldus, in een hem toekomend cadre van verzorgde weelde, zien zou, maar ik moet toen reeds zijn vroegtijdig en ellendig einde hebben voorvoeld, want ik herinner mij, dat de aanblik zijner decadente schoonheid, mij plotseling, en voor de eerste maal, met een beklemmend gevoel van medelijden doordrong.

Hij scheen zich niet bewust van mijn blik. Wellicht was zijn aandacht te zeer in beslag genomen door de vooruitzichten van de reis, of vond hij den moed niet Ann's blik te doorstaan, waarvan de schuwe verslagenheid, ondanks hemzelf, zijn gemoedsrust vertroebelde. Gelukkig waren wij laat aan het station. Er bleef geen tijd over voor langdurig afscheidnemen.

Staande op de treeplank reikte hij mij de hand. Ook het afscheid van Ann was zeer kort. Mijn tegenwoordigheid, en meer nog misschien de tegenwoordigheid zijner mannelijke medereizigers, gêneerde hem. Zijn stem klonk overdreven luchtig.

Met mijn arm om haar schouder zagen Ann en ik den wegstoomenden trein na. Eerst in den auto waagde zij het vrijelijk uit te huilen. Zij had het hoofd aan mijn schouder verborgen, en nogmaals was ik zoo gelukkig haar te mogen troosten. Maar een beklemming, die ik niet bij machte was van mij af te zetten, vergalde mij de vreugde over Cyril's vertrek.

* * *

Gedurende eenige dagen bleef mij het beeld van Cyril, zooals ik hem op onzen weg naar het station tegenover mij gezien had, vervolgen, en daarmede de onverklaarbare beklemming, die de aanblik daarvan mij had nagelaten. Welk een waarschuwing voor den toekomst had ik daaruit kunnen leeren, indien ik mij de moeite gegeven had, de oorzaak van dit gevoel na te speuren. Maar ons overleg is zoo ervaren

in het loochenen van waarheden, die wij niet wenschen te accepteeren, dat duizend drogredenen er mij in deden slagen mijn onrust tot zwijgen te brengen.

Ik bracht nu al mijn vrijen tijd op het landhuis door. De kinderen bloeiden als rozen in de zomerzon, Juan's gezondheid ging zienderoogen vooruit. Nogmaals verleidde mij het dwaallicht der hoop. Gedurende korten tijd scheen alles boven verwachting goed te gaan. Na de drukkende maanden van Juan's ziekte en de nog drukkender weken van Cyril's wangedrag, leek de plotselinge rust een verlichting.

Maar toen October inzette met herfstnevels, die aan het zonlicht de stralende kracht ontnamen, met stormen, die de bladeren van de boomen rukten, met trieste regendagen, dubbel triest in het landhuis, waar geen leven van buiten doordrong, viel ook Ann ten prooi aan een melancholie, die zich aan ons allen mededeelde. Haar belangstelling voor de kinderen verflauwde, de verlatenheid der uitgebloeide heide verschrikte haar. Zij noemde soms plotseling den naam van Cyril, en het heimwee in haar stem, wanneer zij over het bandelooze leven in Parijs vertelde, verried maar al te duidelijk, dat de kooi, waarin zij gevangen was, haar te eng werd.

Ik trachtte haar afleiding te bezorgen door haar mee te nemen in den tilbury, maar zij stelde geen belang meer in mijn zieken, en liet zich zonder vreugde door mij meevoeren.

Misschien was het niet zoozeer het verlangen naar Cyril persoonlijk, dat haar hart van ons wegtrok, maar vereenzelvigde zij, daar hij van al haar herinneringen het bewegend middelpunt geweest was, haar behoefte naar verandering met zijn beeld.

Indien Juan's toestand dit veroorloofd had, zou ik haar hebben aangeraden Ann mede naar Zwitserland te nemen. Maar van reizen kon voor Juan voorloopig geen sprake zijn. Er scheen een plotselinge stilstand ingetreden in haar genezing, die gedeeltelijk te wijten was aan de weersverandering, maar volgens mij meer nog aan een moreele inzinking.

Op een achtermiddag, toen ik haar voor een kleine wandeling was komen halen, zeide zij plotseling:

‘Je hebt dit jaar geen vacantie genomen.’

Wij zaten aan den wegrand. Achter ons strekte zich de

verlaten verte van de heide. In de donkerende lucht boven onze hoofden gleden lichtomrande wolken traag voorbij.

‘Misschien neem ik in den winter een week vrij. Wat heb ik eraan alleen in een hotel te zijn?’ antwoordde ik.

‘Waarom ga je nu niet? Je hebt nu nog kans op goed weer.’

‘Wie weet hoe gauw jij en Ann weer weg zullen zijn. Op het oogenblik kan ik nergens beter zijn dan hier.’

‘Je zoudt Ann mee kunnen nemen.’

‘Ann....?’ vroeg ik verbaasd. Een dergelijke mogelijkheid was nooit in mij opgekomen.

‘Waarom niet? Zij zou je gezelschap houden.’

‘En jij dan?’

‘Mijn ziekte is geen reden om jullie zomer te bederven’

Ik zag haar aan, maar zij ontweek mijn blik.

‘Ann moet een verandering hebben,’ hervatte zij rustig.

Ik wist niet wat te antwoorden. Een moment lang trachtte ik mij de verwerkelijking van dat plan voor te stellen.

Ik met Ann alleen op reis. Ergens in een verlaten visschersdorp aan een ruige eenzame kust. Lange dagen van dolce far niente. Wandelingen langs een stormachtige zee, geïmproviseerde dinertjes in kleine herbergen, en zonder twijfel lange nachten van liefde....

Juans scherpe blik bracht mij tot mijzelf.

‘Geef toe, Bill, dat het idee niet kwaad is.’ In haar stem lag een plotselinge vijandigheid.

Ik schudde het hoofd.

‘Nonsens....’

‘Je hoeft nu geen beslissing te nemen,’ antwoordde zij.

‘Trouwens Ann zal je nooit alleen laten,’ hervatte ik zwak.

Zij lachte.

‘Dan ken je haar slecht. Iedere afleiding is haar welkom. En zij heeft gelijk. Je kunt niet zeggen, dat deze ziekenhuisatmosfeer opwekkend is.’

‘Waarom ga je zelf niet mee? We behoeven niet ver te gaan. De reis kan zoo ingericht worden, dat het je niet vermoeit.’

Zij zag mij aan met een lichte ironie.

‘Begrijp je niet, Bill, dat ik jullie weg hebben wil?’ Haar

stem werd plotseling heftiger. ‘Laat mij alleen. Ik ben al zoo lang iedereen tot last geweest....’

‘Je bent ons nooit tot last, Juan.’

Zij glimlachte; haar stem hervond de oude zelfbeheersching.

‘Je behoeft tegen mij geen vriendelijkheden te zeggen, Bill.’

‘Het was geen vriendelijkheid, ik meen het.’

‘We meenen zooveel, dat we niet gestand kunnen doen.’

Ik zweeg beschaamd.

Het was intusschen geheel donker geworden. In de verte ging een trein voorbij. Een koele wind streek over ons heen.

Juan richtte zich op en ik volgde haar stilzwijgend.

Bij het hek gekomen stak zij mij haar hand ten afscheid toe.

‘Ik zal het Ann vertellen; je kunt zelf den datum met haar vaststellen. Welterusten.’

Een plotseling verlangen welde in mij op, haar een of andere gelofte te doen, maar een inwendige stem waarschuwde mij, dat ik die gelofte toch niet houden zou. Juan's donkere oogen begrepen mijn aarzeling.

‘Welterusten....’ was al wat ik antwoordde.

XVIII

Begin November gingen Ann en ik op reis. Er valt geen verontschuldiging aan te voeren voor deze veertien dagen van onrechtmatig gestolen geluk. Ik weet, dat ik mij tegenover Juan lafhartig gedragen heb. Wij staken over naar Engeland. Een onweerstaanbaar verlangen met Ann alleen de plaats terug te zien, waaraan zich zoovele herinneringen voor mij hadden vastgehecht, dreef mij naar Cornwall. Het was, als de eerste maal, een stormachtige avond, toen wij in het uitgestorven stadje aankwamen.

De overtocht in de nachtboot, onze rush door Londen, het weerzien der bekende omgevingen, die zulk een rol in ons beider leven gespeeld hadden, brachten een plotselinge intimiteit tusschen ons teweeg. De lange jaren van vervreemding schenen weggevallen. Dicht naast elkander, door dezelfde reisdeken tegen de koude beschermd, snelden wij in de kleine, donkere taxi over den verlaten landweg, waar nieuwgebouwde huizen

en oude landschappen opdoken en achter ons in het duister vervluchtigden. De woeste eenzaamheid van het verlaten land sloot zich toe om de kleine wereld van herinneringen, die alleen voor ons bestond.

Wij reden het dorp binnen, dat reeds in nachtelijk duister lag. Een enkele lichtstreep glimmerde door gesloten gordijnen. Een hond sloeg aan. In de verte dreunde de golfslag tegen de rotsen.

Het hotel, waar eenmaal Cyril's moeder gewoond had, vonden wij gesloten. Wij moesten ons met den kleinen dorpsinn tevreden stellen.

Dezelfde dikke inn-keeper, rooder in het gelaat dan vroeger, lichtte ons bij met zijn lantaren toen wij uitstegen. In de gelagkamer, juist als jaren geleden, zaten de mannen onder de roestige olielamp en speelden kaart.

Men bracht ons naar boven, naar de lage zolderkamers, waar wij ons bij het flakkerend kaarslicht opknapten. In het zijvertrek beneden, aan de kleine gedekte tafel, vonden wij elkander weer. Vanuit de keuken kwamen etensgeuren en de autoritaire stem van de herbergierster, die ik van vroeger herkende. Een vreemde hond was binnengeslopen en bedelde naast de tafel.

Wij zaten tegenover elkander voor het open houtvuur, waarvan de gloed koesterend onze verkleumdheid ontspande. Wij spraken weinig. Over de tafel heen hield ik Ann's beide handen in de mijne. Wij bleven zitten lang nadat het eenvoudig maal was afgeloopen, en lang nadat wij één voor één de mannen uit de gelagkamer stommelend en schertsend hadden hooren vertrekken. Voordat wij eindelijk opstonden om naar boven te gaan, kwam Ann plotseling naast mij staan en legde haar hoofd aan mijn schouder.

‘Bill, je kunt mij niet alleen in die kille kamer laten slapen. Ik kan eigenlijk best bij jou komen. We sliepen in Parijs immers ook samen.’

Ann, ik zal nimmer bij machte zijn de teederheid te beschrijven, waarmede mijn ziel volstroomde in de lange uren van den nacht, toen ik, met je roode krullen op mijn schouder, eenzaam wakker, voorgoed het beeld van die kleine dorpskamer in mijn geest trachtte in te prenten. Juan's

nadenkende blik en Cyril's ijdele glimlach zijn getuige geweest van die lange uren van slapeloosheid, die vervuld waren van het kortstondig maar bitterzoet geluk, dat jij mij toestond. Vanaf het tafeltje, waar jij hun foto's had neergezet, zagen hun oogen mij aan. En hoe zou ik de diepere beteekenis hunner aanwezigheid daar hebben kunnen ontveinzen? Had jij hen daar niet neergezet, omdat wij nu eenmaal alle vier bij elkander behoorden en omdat door hun tegenwoordigheid het bedrog werd uitgewischt, dat wij pleegden? Hoe heb je mij, door deze onbewuste daad, de voorwaarde doen verstaan, die mijn recht op jou beperkte. Want ik heb toen, en voor het eerst, maar onherroepelijk, begrepen, dat dit kortstondig geluk slechts een episode zijn zou in het grooter verband onzer vier levens, een episode, die, vanzelfsprekend uit onze vriendschap voortgekomen, even vanzelfsprekend zich weer in die vriendschap verliezen moest. En het is dit inzicht geweest, dat mij ervan weerhouden heeft, in later jaren, een beroep te doen gelden op het recht, dat je mij toen hebt toegestaan.

Er volgden stormachtige herfstdagen, die in mijn herinnering stralend lijken van zon en warmte. Wandelingen naar Mousehole, Lands-End en St. Buryan. Wij vonden tusschen nieuwgebouwde huizen de cottage terug, waar ik voor het eerst het lied van den kolonel gehoord had. Ook de rotsbank, waar Juan placht te rusten, en den farm, die, door nieuwe eigenaars gemoderniseerd, evenwel voor ons zijn charme had verloren. Ook de Merry Maidens stonden er nog op het veld bij den tweesprong. Veel was hetzelfde gebleven, maar veel ook was veranderd.

Bij onze terugkomst vonden wij Juan lusteloos en achteruit gegaan. Zij vroeg ons geen bijzonderheden over de reis. Haar doffe gelatenheid trok als een wolk over onze vreugde.

December kwam met het St. Nicolaasfeest voor de kinderen. Gure winterdagen, met sneeuw en hagel. En daarna nogmaals Kerstmis en Oudjaar.

Ik bracht mijn vrije avonden op het landhuis door. Van tijd tot tijd kwam de kolonel zijn kleinkinderen bezoeken. Ofschoon hij zich met Cyril verzoend had, kon hij niet nalaten zijn vreugde te toonen over diens vertrek.

Ann zag ik weinig alleen. Zoo nu en dan, wanneer Juan rustte,

kwam zij in haast bij mij binnenvallen, maar ik voelde mij, om Juan, verplicht haar bezoeken aan mij zooveel mogelijk te beperken.

In Januari gelukte het mij Juan naar Zwitserland te sturen. Ik zag, dat een langer verblijf in Holland noodlottig voor haar worden moest. Ann, die haar vergezellen zou, pakte zingend de koffers. Tante Corry zou met de nurse voor de kinderen zorgen, ik beloofde over hun gezondheid te zullen waken.

Tezamen met tante Corry bracht ik Ann en Juan naar den trein. Wij schudden elkander de hand en deden vroolijk.

Even later stonden tante Corry en ik alleen op het leege perron. Toen wij terugreden, huilde de goede oude vrouw.

* * *

Ann's brieven brachten ons aanvankelijk hoopvolle tijding uit Davos. Zij schreef ons dat Juan het goed maakte, en dat zij niet aan terugkomen dachten. Uit haar opgewonden beschrijvingen van wintersportgenoegens en andere vermaken, kon ik opmaken, op welke wijze zij leefden.

Van Juan zelf hoorden wij nimmer iets. Zij zond van tijd tot tijd een pakje aan de kinderen met sierlijke kleeren en speelgoed, maar er was zelfs geen groet voor ons aan toegevoegd.

Ik troostte mij over mijn eenzaamheid met de gedachte, dat Ann en Juan het goed hadden, en dat wij daarmede voorloopig tevreden moesten zijn. Van tijd tot tijd at ik op het landhuis. Ik voelde mij verplicht tante Corry gezelschap te houden en ik moet bekennen, dat, eenzaam vrijgezel als ik mij in dien tijd reeds begon te voelen, ik meer en meer het bescheiden gezelschap der zachtmoedige oude vrouw begon te waardeeren.

Mijn leven gleed ongemerkt over van den eenen dag in den anderen. Ik maakte geen toekomstplannen meer.

In het voorjaar schreef Ann mij, dat Cyril met pleuris in Parijs lag en haar gevraagd had bij hem te komen. Zij vroeg mij, wat zij moest doen. Ik aarzelde lang alvorens te antwoorden. Mijn ergernis over Cyril's voortdurende aanslagen op ons aller gemoedsrust was zoo groot, dat ik haar het

liefste geschreven had, hem aan zijn lot over te laten. Eerstens geloofde ik niet in den ernst zijner ziekte, en zag in zijn alarm veeleer een list om Ann weer bij zich te lokken. En dan, ik vond het tegenover Juan niet verantwoord, nogmaals een nieuwe moeilijkheid in haar leven te brengen.

Maar tenslotte kon ik ook dit weer niet geheel met mijn geweten overeenbrengen.

Het kostte mij enkele slapelooze nachten alvorens ik den volgenden brief aan haar samenstelde, een brief om welks lafheid ik mij thans nog veracht.

Ik schreef:

'Lieve Ann, ik kan je in deze quaestie moeilijk raad geven, daar het uitsluitend van je gevoelens ten opzichte van Cyril afhangt, welke houding je moet aannemen in dit geval. Ik denk zeker, dat het voor Juan een groote teleurstelling zijn zal, wanneer je haar alleen laat, een teleurstelling, die ongetwijfeld nadeelige gevolgen voor haar gezondheid na zich dragen zal. Maar, wanneer je hart naar Cyril trekt, dan moeten Juan en ik natuurlijk wijken. Ik vraag je daarom vriendelijk mij niet in deze gevoelsquaestie te mengen. Het is, om verschillende redenen die je begrijpen zult, uiterst pijnlijk voor mij je hierin een raad te moeten geven. Doe, wat je niet laten kunt. Je weet, dat Juan en ik je besluit van tevoren goedkeuren...' Ik had misschien gehoopt, door haar aldus toe te spreken, dat zij tenslotte Cyril voor Juan en mij opgeven zou.

Maar ik had mij misrekend.

Ongeveer tien dagen later kreeg ik een briefje van haar uit Parijs. Zonder zelfs over Juan of haar vertrek uit Davos te reppen, schreef zij mij, dat zij Cyril in uiterst penibele omstandigheden ernstig ziek had aangetroffen. Haar brief eindigde met de woorden:

'.... Je hoeft niet jaloersch te zijn, Bill. We leven als vrienden. Ik voel niets meer voor Cyril. Ik heb alleen maar medelijden met hem....'

De goedhartige bedoeling dezer kinderlijke geruststelling had de tegenovergestelde uitwerking op mij, dan die zij verwacht moet hebben.

Een bittere jalouzie maakte zich van mij meester. De gedachte, dat nogmaals Cyril's invloed op Ann de overhand

krijgen zou, vervulde mij met een machtelooze woede.

Ik kon er niet toe komen haar te antwoorden, maar schreef in plaats daarvan een langen brief aan Juan, deels om haar over Ann's plotseling vertrek te troosten, deels in de vage verwachting, dat zij mij op een of andere manier een aanwijzing geven zou over hetgeen mij te doen stond. Doch ik heb op dezen brief nimmer antwoord gekregen.

De maanden die volgden werden een ware marteling voor mij. Uit den toon, waarop Ann mij over Cyril schreef, bleek duidelijk, dat haar gevoelens zich aanmerkelijk ten zijnen gunste begonnen te wijzigen. Zij maakte reeds plannen, om, zoodra zijn gezondheidstoestand hem daartoe in staat zou stellen, ergens met hem in de campagne een huis te huren. Door de regels liet zij doorschemeren, dat zij ook de kinderen wilde laten komen. Over Juan schreef zij in het geheel niet meer; de vriendelijke woorden voor mij, waarmee haar eerste brieven rijkelijk bezaaid waren geweest, begonnen meer en meer achterwege te blijven. Haar geheele belangstelling ging uit naar Cyril. Nogmaals waren Juan en ik voor hem terzijde geschoven.

Ik had aan tante Corry verteld, dat Ann, door een ziekte van Cyril, Juan alleen had moeten laten, en zij was het, die toen het plan opperde, dat ik naar Davos zou gaan om mij persoonlijk van Juan's toestand op de hoogte te stellen.

Daar Juan's stilzwijgen mij meer verontrustte dan ik aan tante Corry wilde bekennen, en ook, daar de volkomen onzekerheid waarin ik leefde meer en meer op mij begon te drukken, besloot ik ineens mij voor een week vrij te maken, en te trachten met Juan's hulp tot eenig resultaat te komen. Een paar dagen na Paschen gelukte het mij mijn werk met een collega te regelen, en nog denzelfden avond zat ik op den trein.

Maar in Zwitserland wachtte mij een nieuwe teleurstelling. Zonder ons daarvan kennis te geven, had Juan Davos verlaten. In het hotel, waar zij met Ann gewoond had, gaf men mij een adres in Florence.

In Milaan miste ik de aansluiting; mijn stemming verbeterde er niet op. Uitgeput en ontmoedigd kwam ik tenslotte tegen etenstijd bij het Grand Hotel op den Lungarno te Florence aan.

De portier vertelde mij, dat Juan uit was en niet aan het avondeten verschijnen zou. Ik liet mij een kamer wijzen, baadde, en gebruikte alleen in de pompeuze eetzaal het langdurig en uitgebreid diner.

Na het eten wandelde ik besluiteloos de stad in.

Het was een warme lente-avond. Op den Lungarno, voor den ingang van enkele groote hotels, slenterden vreemdelingen in avondkleeding op het trottoir heen en weer. Een blinde zanger, die zich op zijn guitaar begeleidde, had een groep menschen om zich heen gelokt. Open rijtuigjes ratelden, onder luid geklap van zweepen, over de slechte bestrating voorbij.

Ik drentelde over den Ponte Vecchio, waarvan de winkeltjes gesloten waren en trachtte de opschriften te ontcijferen. Het ergerde mij, dat ik de taal niet verstond, die rondom mij gesproken werd, en dat ik niet wist waarheen te gaan om den avond door te brengen. Terugkeerend op mijn schreden volgde ik den stroom der voorbijgangers, en bevond mij even later op een groot plein, dat blijkbaar het centrum der stad was. Tusschen de tafeltjes der vijf groote café's, die zich tot op het plaveisel uitbreidden, hingen jonge mannen in lichtgekleurde pakken landerig op hun wandelstok geleund, en luisterden naar de verouderde operamuziek die vanuit drie orkesten tegelijk tegen elkander inspeelde.

Ik zocht een plaats voor het eenige der vijf café's, dat mij min of meer aantrekkelijk leek, en bestelde een espresso. Maar de barbaarsche banaliteiten der Amerikaansche touristen, die mij omringden, en met hun brutale luidruchtigheid de overigens goedmoedige, en wat ingeslapen, gemoedelijkheid van het wel huiselijke plein verstoorden, ontmoedigde mij zoodanig, dat ik haastig betaalde en weer opstond.

Door een smalle winkelstraat, waarover nauwelijks meer eenig verkeer voorbijging, kwam ik plotseling op het prachtige plein van het Palazzo Vecchio. Ofschoon voor een klein restaurant nog enkele menschen buitenzaten, voor wie een groep straatzangers hun repertoire ten beste gaf, was ook dit plein zoo goed als uitgestorven. Ik hing wat rond voor de beelden onder de arcade, maar te vermoeid om werkelijk belangstelling te kunnen toonen, slenterde ik verder, met de

bedoeling mijn hotel op te zoeken, toen ik plotseling in een kleine zijstraat op de lichtreclame van een theater stuitte, dat den weidschen naam ‘Folies Bergère’ droeg. Het gebouw zelf zag er niet eerste-rangs uit, de affiches beloofden niet veel bijzonders. Maar een plotselinge impuls dreef mij naar binnen.

De dame achter het loketje raadde mij aan, in een woordenvloed, waarvan ik niet veel begreep, om een ‘palco terzo ordine’ te nemen, daar de voorstelling reeds aan den gang was, en de goede plaatsen alle waren uitverkocht. Ik liet mij gewillig het kleine papiertje in de hand drukken en volgde langs een reeks van uitgesleten trappen den zaalwachter naar een donker hokje boven het tooneel, waar men mij alleen liet.

Ik constateerde, dat ik in mijn kleine, havelooze gevangenis in ieder geval beveiligd zat tegen onbescheiden blikken, en het voorrecht had, ofschoon ik het tooneel slechts in vogelvlucht zien kon, een blik te kunnen werpen achter de zeer slordig opgestelde coulissen, waar artisten in badmantels hun beurt afwachtten, of van kleine vodjes papier hun collega's souffleerden.

Het publiek in de zaal bestond grootendeels uit hetzelfde gehalte ijdele jonge mannen, die ik ook reeds in zoo grooten getale op de Piazza had opgemerkt, slechts hier en daar onderbroken door een goedig bourgeois gezin met opgesmukte dochters die vanachter haar papieren waaiertjes lonkende blikken wierpen.

De soldaten in den loggione, de ellebogen breeduit over de balustrade geleund, rookten sigaretten en voerden ‘en masse’ een rumoerige en ruwe flirtation met de drie of vier roekelooze meisjes, die het gewaagd hadden zich tusschen hen te mengen.

In den ‘palco dei nobili’ ontwaarde ik een enkel grijs mannenhoofd afgewend van het tooneel en verborgen achter een Italiaanschen courant.

Helaas ontging mij veel van de dubbelzinnige bon-mots der vedettes, die vooral onder de jonge mannen zulk een daverend succes oogstten. Evenmin kon ik medegenieten van de opmerkingen, die nu en dan vanuit de toeschouwers naar het tooneel gelanceerd werden, en die, zooals ik uit den

bijvalvan het publiek opmaakte, buitengemeen ad-rem moeten zijn geweest.

Toen na de pauze het doek weer opging, was geen enkele plaats meer onbezet. Ook de kleine avant-scène aan den anderen kant van het tooneel, recht tegenover de mijne, was nu ingenomen. Ofschoon ik door het donker, waarin hij zich op den achtergrond hield, mijn overbuurman niet zien kon, verraadde het lichtende sigarettenpuntje, dat ik regelmatig op en neer zag gaan, mij zijn aanwezigheid.

Aller aandacht was gespannen voor het slotnummer, de ‘Fontana Luminosa’ van ‘Rosamunda’ en haar ‘International Girls’, zooals het programma aankondigde.

Het bleek een apotheose van electrisch verlichte fonteinen met werveldansende nymfen, wier ballet begeleid werd door een verouderde Duitsche wals.

De ‘girls’ waren niet kwaad, en Rosamunde zelf, een niet meer jonge vrouw met een mannelijk gespierd lichaam, bleek een getrainde danseres.

Zij oogstten een daverend applaus.

Toen even later twee der girls in rose schoudermanteltjes over lange naakte beenen, en met zwarte matelots op haar blonde krullen, een voortreffelijken charlestonuitvoerden, werd plotseling, uit de kleine loge tegenover mij, een handvol bloemen op het tooneel geworpen.

De girls bogen en dankten met kushanden naarboven, waar ik, in het licht van den reflector, dat thans vol op haar viel, plotseling Juan herkende. Toen het scherm viel, haastte ik mij naar den uitgang. Ik had mij voorgenomen, indien zij alleen zou blijken te zijn, Juan aan te spreken.

Maar voordat het mij nog gelukt was de trap te bereiken, zag ik haar reeds voor mij uit naar beneden gaan. Zij baande zich zonder opzien een weg door de menschenmenigte, en ik zag haar enkele woorden wisselen met een tooneelknecht, die voor haar boog en haar respectvol voorging naar de ijzeren deur, die toegang tot de kleedkamers gaf.

Ik verliet dus alleen het gebouw en keerde terug naar mijn hotel.

Voor ik naar bed ging, liet ik nog een briefje op Juan's kamer brengen, waarin ik haar verzocht mij bij het ontbijt te

treffen; maar ik wachtte den volgenden morgen tevergeefs.

Eerst aan den lunch zag ik haar.

Ik zat reeds aan tafel toen zij binnenkwam. Zij zag er moe en slecht gehumeurd uit.

'Het spijt mij, dat ik gisteravond niet thuis was, Bill,' zeide zij zonder verwelkoming terwijl zij mij achteloos de hand reikte. 'Waarom heb je mij niet geschreven, dat je komen zoudt?'

'Ik wist je adres niet. Eerst in Davos hoorde ik, dat je Zwitserland verlaten had.'

Zij antwoordde niet, maar wendde zich om naar den kellner aan wien zij op scherpen, geërgerden toon de wijnkaart vroeg.

'Ik heb wat door de stad geslenterd,' ging ik voort. 'En later op den avond ben ik nog even den "Folies Bergère" binnengeloopen.'

'Een triest vermaak.... Je had er mij kunnen vinden.... Het is de eerste maal in mijn leven, dat ik een eigen loge in een theater heb. Helaas is het niet de moeite waard.' Er klonk in haar stem een onverschilligheid, te lusteloos tot veinzen.

'Maar wat is wel de moeite waard, Bill?' vervolgde zij heftiger.

'Dat je onvoorzichtig leeft en je gezondheid vernielt,' antwoordde ik.

Zij fronste de wenkbrauwen.

'Ik hoop niet, dat je door tante Corry gezonden bent om poolshoogte over mij te nemen,' zeide zij scherp.

'Tante Corry weet niet eens dat je hier bent. Ik ben gekomen om over Ann te spreken.'

Zij legde met driftig gebaar haar mes en vork neer.

'Ik weet er alles van. En is dat een reden om hier te komen?'

'Voor mij wel. Er is misschien een weg te vinden om Ann eens en voor altijd aan dat onmogelijke leven met Cyril te onttrekken.'

'En waarom zouden wij haar daaraan onttrekken, Bill? Blijkbaar verkiest zij Cyril's wanorde boven ons. Heb je dat nog niet begrepen?'

'Je bedoelt, Juan, dat het je niet meer schelen kan wat er met Ann gebeurt?' vroeg ik in stijgende verbazing.

Zij zag mij aan met een koelen harden blik.

‘Je hebt het geraden, Bill. Dat bedoel ik.’

Ik vond niets te antwoorden en bleef haar aanzien. Zij vervolgde:

‘Is niet de heele comedie van verleden jaar met de zusters en Cyril en den baby een belachelijke farce geweest? Ik begrijp nog niet, hoe tante Corry dat alles te goeder trouw geslikt heeft. Waarom dat nog eens te herhalen?’

‘Je wilt dus niets meer met Ann te maken hebben?’

‘Niet zoolang Cyril leeft.’

‘Hij kan nog jaren leven.’

‘Ik hoop van niet.’ Zij zag mijn verbazing over haar wreede woorden, en ging verder in stijgende drift:

‘Ik heb nooit een zachtmoedig karakter gehad, Bill. Als je dat ooit geloofd hebt, dan heb je je vergist. Alles, wat ik voor Ann gedaan heb, is eigenbelang geweest, en als ik ooit weer iets voor haar doen zal, zal het weer eigenbelang zijn.’

Zij stond op, haar handen beefden.

‘Het spijt mij, Bill, dat ik je zoo zonderling ontvang. Maar ik heb slecht geslapen en ben misschien wat moe. Vergeef mij, dat ik je nu alleen laat. Als je erop gesteld bent, kunnen wij elkaar vanavond nog zien....’

Ik zeide, dat ik van plan geweest was dien avond naar Holland terug te gaan, waarop zij niet antwoordde.

Een oogenblik lagen haar koele smalle vingers in mijn hand. Haar oogen ontweken mijn blik.

Nog dienzelfden nacht reisde ik terug naar Holland.

XIX

Het korte gesprek met Juan had een diepgaander indruk op mij gemaakt, dan ik mijzelf wel wilde bekennen. De wonderlijk bittere klank harer stem, de openlijke erkenning harer onmacht, en de wreedaardige lust tot zelfvernietiging, die daarvan het gevolg was, hadden plotseling de begoocheling verbroken, waarin ik tot op dien dag geleefd had.

Voor het eerst werd een onrustig besef in mij wakker, dat er ergens, jaren geleden, een fout moest begaan zijn, waarvan deze plotselinge destructie het noodzakelijk gevolg was, en

waarvan ik alleen de verantwoording droeg. Had niet een onderbewust eigenbelang mij parten gespeeld in mijn houding ten opzichte van Ann, en mij mijn moreele plicht tegenover Juan doen verzaken? Voor het eerst voelde ik den grond onder mij wankelen.

Bij mijn terugkomst vond ik een brief van Ann. Zij schreef mij, dat Cyril's ziekte een gunstiger wending scheen te hebben genomen, maar dat met het herstel zijner lichaamskrachten ook zijn geestelijke onrust teruggekeerd was. Haar woorden waren vaag. Ik voelde aan den toon, waarop zij mij schreef, dat zij mij de waarheid verzweeg.

Ik antwoordde haar in lange brieven, waarvan ieder woord zoodanig overwogen was, dat zij in mijn eigen oogen nauwelijks meer schenen uit te drukken, hetgeen ik gewenscht had haar te doen verstaan.

Weer volgden eenige maanden van stilzwijgen. Op mijn brieven, waarvan de toon dringender en onvoorzichtiger werd naarmate mijn angst en vertwijfeling stegen, kreeg ik geen antwoord. Zelfs aan de kinderen schreef zij niet meer.

Met de zekerheid van een voorgevoel wist ik, dat een nieuwe ramp zich voorbereidde.

De brief, die mij eindelijk, na deze maanden van martelende daadloosheid, tot optreden dwong, leek mij bijna een bevrijding.

Ik herinner mij nog, hoe een wonderlijk gevoellooze kalmte over mij viel, toen ik op een morgen het kleine couvert met Ann's slordig handschrift op mijn tafel liggen zag.

'.... Bill, waarom heb ik je raad niet opgevolgd? Ik had nooit naar Cyril toe moeten gaan. Hij is erger dan ooit. De dokter heeft hem verboden uit te gaan, maar ik kan hem niet langer vasthouden. Hij gaat weg zonder te zeggen waarheen en komt onverwacht weer binnenvallen. Hij heeft mij gedwongen weer in één kamer met hem te slapen, en 's nachts moet ik zijn hand vasthouden. Maar ik kan hem niet meer tot kalmte brengen. Tot het licht wordt spreekt hij wartaal en huilt en bezweert mij, hem niet alleen te laten, maar zoodra het dag is, gaat hij ervan door. Ik heb hem al het geld moeten geven, dat ik verborgen had. Bill, ik weet niet meer wat ik doen moet....'

Ik zette mij voor mijn schrijftafel en antwoordde, zonder overhaasting, in een paar zinnen die ik neerschreef met de helderheid van een slaapwandelaar, dat zij Cyril onverwijld verlaten moest, en dat ik haar op een afgesproken uur en plaats in Parijs treffen zou.

Onder aan dezen korten brief, voegde ik deze weloverwogen woorden:

'Denk eraan, dat Cyril niets hiervan weten mag. Laat alles achter. Ik zorg voor de rest....'

Enkele dagen later zat ik in het kleine café, waar ik ons rendez-vous had vastgesteld.

Zij kwam op den afgesproken tijd, en zonder bagage, zooals ik haar geschreven had. Er werd geen woord tusschen ons gewisseld en zonder spreken nam ik haar mede naar het kleine hotel, waar ik, in een laatste poging tot loyaliteit tegenover Cyril, voor dien nacht twee kamers besproken had. Zij was in een staat van volkomen zenuwoverspanning, en ik dwong haar naar bed te gaan.

Uitstarende door het venster in den triesten cour, waarop mijn kamer uitzicht had, wachtte ik tot zij zich zou hebben uitgekleed. Ik liet het avondeten bovenbrengen, en op een stoel voor haar bed gezeten, in een staat van doffe verslagenheid, hield ik haar den verderen avond gezelschap. Zij dommelde de lange avonduren door. Maar toen de nacht kwam met angstvizioenen, die haar opjoegen uit den slaap, begon de stilte van het schemerdonkere vertrek haar te benauwen. Zij riep mijn naam. Haar armen klemden zich aan mijn lichaam. Tevergeefs streed mijn wanhoop met haar vertwijfeling.

De orgie van hartstocht, waarmede die nacht eindigde, is een der bitterste ervaringen in mijn herinnering gebleven. Er was geen teederheid, geen vreugde, in de ontreddering waarmede wij ons dien nacht aan elkander vastklampten. Het werd een kramp tot zelfbehoud, een dierlijk zich verloren geven aan deze eenige bedwelming, die den geest volkomen buiten werking stelt: de zinnelijke uitputting. Maar hoe vernielend voor latere teederheid is de schaamte, die uit deze wanhoop nablijft.

Wij moesten den volgenden morgen vroeg op om den ochtendtrein te halen. Er werd weinig meer tusschen ons ge-

sproken gedurende de reis. Ann, met bleek gelaat, de oogen gezwollen, was naast het venster in slaap gevallen. Ikzelf, tegenover haar, niet in staat tot lezen, volgde, leeg van hart en moedeloozer van geest, de opeenvolging der landschappen, die, onder het lijzig rythme van den trein, aan mijn oog voorbij gleden.

Ook dien nacht sliep Ann bij mij.

Den volgenden morgen vroeg ik gastvrijheid voor haar bij tante Corry, daar ik, met het oog op de scheiding, waartoe wij waren overeengekomen, ieder ongewenscht vermoeden moest trachten te vermijden.

Dienzelfden middag nog telegrafeerde ik uitgebreid aan Juan. Het telegram, dat zij mij als antwoord zond, meldde mij haar terugkomst. Nogmaals waren wij, maar in nieuwe moeilijkheden, tezamen.

Ann, lichamelijk en geestelijk gebroken door het leven der laatste maanden, toonde zich voor het eerst volgzaam, en bereid de redelijkheid onzer raadgevingen te accepteeren. Zij zag de noodzaak van een scheiding in.

Er volgden langdurige besprekingen met een advocaat, gedwongen bekentenissen, die Ann's zenuwen sloopten en haar voor dagen ontoegankelijk maakten voor iedere toenadering. In haar oogen kwam een schuwe argwaan, haar wantrouwen tegenover Juan en mij maakte ieder gesprek met haar voor ons tot een marteling.

Maar tenslotte zwichtte zij en machtigde den advocaat aan Cyril te schrijven.

Juan en ik hadden ons bereid verklaard, hem gedurende zijn verder leven een maandelijksche uitkeering te verzekeren.

Wijzelf hadden gedurende al dien tijd geen enkel bericht van Cyril ontvangen, ofschoon geen twijfel bestond, dat hij zeer goed weten moest waar Ann zich ophield. Op het schrijven van den advocaat kwam een buitengewoon prompt en behoorlijk antwoord van Cyril, dat hij met de voorgestelde regelingen accoord ging en niet talmen zou, de noodige schreden tot de echtscheiding in Engeland te doen.

Ik had een eindelooze reeks van moeilijkheden en tegenwerpingen van hem verwacht, en zijn gunstig optreden verbaasde mij. Maar ofschoon ik deze onverwachte volgzaam-

heid eenigszins wantrouwde, deed ik mijn best, mij niet door voorbarig pessimisme te laten ontmoedigen.

Juan had zich, als tevoren, in het tuinhuis teruggetrokken. Haar verhouding tot Ann en mij beperkte zich tot de belangstelling van een buitenstaander. Ofschoon zij voor ons beiden door haar weloverwogen raadgevingen van grooten steun bleef, kreeg ik den indruk, dat haar persoonlijkheid voortdurend aan ons ontglipte. De gesprekken tusschen haar en mij bepaalden zich uitsluitend tot Ann's toekomst; ieder persoonlijk contact tusschen ons beiden was verbroken.

Zooals valt te begrijpen was de kolonel, bij het bericht van Ann's aanwezigheid op het landhuis, onverwijld weer komen aanzetten. De vreugde over het weerzien van zijn troetelkind, en het vooruitzicht op een mogelijke scheiding van Cyril, deden hem de ophanden moeilijkheden luchthartig over het hoofd zien. Zijn onverwoestbaar optimisme was tot grooter steun voor Ann dan onze raadgevingen. Met een bittere pijn moest ik aanvaarden, dat hij de eenige was, wiens bedoelingen zij niet wantrouwde. De kinderen, onbewust door zijn goedmoedige vroolijkheid aangetrokken, sloten zich vanzelf bij den grootvader en Ann aan. Tante Corry, onvermoeid wakend over ons lichamelijk welzijn, en van nature zachtaardig, was met allen gelijkelijk bevriend. Alleen Juan en ik voelden ons overbodig en in zekeren zin buitengesloten.

Aldus ging de zomer voorbij en de dag naderde, waarop het laatste definitieve onderhoud met Cyril en diens advocaat in Londen zou moeten plaatsvinden. Wijzelf hadden niets meer van Cyril gehoord. Onze advocaat die met hem in verbinding stond kon ons geen andere inlichtingen geven, dan voor zooverre die het echtscheidingsproces betroffen. Ofschoon hij mij herhaaldelijk verzekerde, dat Cyril de noodige stappen in Engeland nauwgezet had uitgevoerd, en wij niets te vreezen hadden, maakte een voorgevoel, dat van dag tot dag kwellender in mij werd, het mij onmogelijk in een gunstigen uitslag te gelooven.

* * *

De herfst zette dat jaar in met ruwe stormen, een toevallige omstandigheid, die evenwel voor mij, toch reeds door duistere

voorgevoelens gedrukt, nog slechts een reden te meer werd, het geloof in mijn sombere voorspellingen te versterken.

Wij verwachtten van dag tot dag het bericht van den Engelschen advocaat dat ons naar Londen roepen zou.

Ik vertoonde mij gedurende die laatste weken van werkeloos afwachten weinig meer op het landhuis. Het zwijgend verwijt in Ann's blik, haar schichtig weggewischte tranen, waren als een aanklacht tegen mij, waarvan ik de wreedheid niet meer verdragen kon. Hoe menigmaal heb ik op het punt gestaan haar te smeeken, bij mij haar hart uit te storten, om het misverstand op te helderen, dat verraderlijk maar sloopend ieder vertrouwen tusschen ons had teniet gedaan. Maar Ann zelf maakte het mij onmogelijk. Zij ontvluchtte mij, en wanneer het mij een enkelen maal gelukte, een woord tot haar alleen te richten, dan omgaf zij zich met een weerlooze gehoorzaamheid, die mij, meer nog dan haar zwijgende aanklacht, met vertwijfeling vervulde.

Zij schreef lange brieven aan haar vader, en kwam des morgens met roodbehuilde oogen beneden. Wanneer ik haar voorstelde de voorbereidingen tot de echtscheiding te staken en alles bij het oude te laten, antwoordde zij lijdzaam, dat het beter was door te zetten, wat wij nu eenmaal hadden besloten.

Haar onhandig verdriet en vreesachtige gelatenheid waren mij een marteling om aan te zien. En geheele nachten bracht ik wakende door, tevergeefs met mijzelf overwegend welke beslissing ik te nemen had.

Maar voor ik zelf tot een bevredigende oplossing had kunnen komen, gebeurde er iets, dat op helaas al te beslissende wijze den doorslag geven zou.

Op een avond, uitstarend voor mijn venster in het stormachtige duister, zag ik een havelooze gestalte het grintpad opkomen, dat naar de voordeur leidde.

Verwonderd over dezen nachtelijken bezoeker, dien ik voor een landlooper hield, vroeg ik hem op ruwen toon wat hij wenschte.

De man bleef staan, wendde het gelaat in mijn richting, en zakte, door een plotselinge duizeling bevangen, zonder antwoord te geven, in elkander.

Ik haastte mij naar beneden. Toen ik mij over hem heenboog, herkende ik Cyril.

Ik hielp hem opstaan en bracht hem aan mijn arm naar boven. Zijn baard was gegroeid, en zijn gelaat met aarde bevlekt, als had hij meer dan eens op den grond gelegen. Zijn oogen, glanzend en verwezen, staarden langs mij heen.

Ik schonk hem een glas cognac in, dat hij in één teug ledigde, en vroeg hem of hij honger had.

Hij begreep mijn vraag niet, maar begon plotseling schichtig om zich heen te zien.

'Nu ga ik maar weer....' zeide hij met een zinneloozen glimlach.

Ik had mij ongemerkt voor de deur geplaatst en antwoordde rustig:

'Het is nacht. Je moet eerst slapen.'

Hij vestigde zijn vreemden glanzenden blik op mijn gelaat, maar zonder mij te herkennen, en zeide schuw:

'Ik heb geen bed....'

'Er is hier een bed voor je,' antwoordde ik weer.

Hij schudde het hoofd en liet zijn schichtigen blik opnieuw door de kamer dwalen, tot zijn oogen plotseling aan het kleine portretje van Ann op mijn schrijftafel bleven hangen.

'Is Ann hier?'

'Je zult haar morgen zien. Zij slaapt.'

Er gleed een wonderlijke glimlach over zijn gelaat. Toen ik zijn arm nam om hem mee te nemen, volgde hij gedwee. In de kleine logeerkamer kleedde ik hem uit. Een vracht van oude lorren, in ik weet niet hoeveel tijd niet meer gewasschen, kwam van hem af. Een scherpe lucht van ether wasemde naar mij over.

Ik wikkelde hem in een van mijn pyjama's en dekte hem toe. Daarop draaide ik het licht uit en wachtte in het donker, tot ik zijn ademhaling regelmatig hoorde gaan.

Ik liet de deur van zijn kamer open, evenals die van mijn eigen vertrek. Maar het bleef rustig en tegen den morgen viel ik eindelijk zelf ook vast in slaap.

Hoe heb ik het mijzelf later verweten, dat ik zijn deur niet afgesloten had. Immers, ik moet toch geweten hebben, dat hij niet zoo maar in mijn huis slapen zou. Ook kan ik niet

verklaren, waarom ik, zoozeer gewend zelfs in mijn slaap waakzaam te blijven, zijn heengaan niet gehoord heb.

Toen ik mij den volgenden morgen naar zijn kamer begaf, vond ik het bed ledig. Ook zijn kleeren waren weg, al was de waschtafel ongebruikt. Een zilveren klokje, dat op het nachttafeltje had gestaan, was verdwenen, benevens eenig kleingeld, dat ik in het atelier vergeten had, en de cognacflesch.

De voordeur stond open. Geen der beide oude menschen had iets gehoord. Ik vreesde, dat Cyril wellicht op het landhuis naar Ann gezocht zou hebben en haastte mij daarheen. Maar ik vond alleen tante Corry, die met de kinderen aan de ontbijttafel zat, en verbazing toonde over mijn matineus bezoek.

God wist, waar Cyril uithing.

Ik overlegde, wat mij te doen stond. Dat Cyril ziek was en in een staat van geestelijke ontoerekenbaarheid, leed geen twijfel. Alles kon hem overkomen in den toestand, waarin hij zich bevond.

En was het niet mijn plicht, een ongeluk te verijdelen?

Ik weet niet, hoelang ik met ingehouden adem in het grauwe ochtendlicht op de eenzame heide heb stilgestaan, ten prooi aan de meest duistere emoties.

Hoeveel maal zijn wij misschien in onze geheimste gedachten misdadigers? Had ik niet wellicht met een, aan mijzelf verborgen, opzet zijn kamerdeur opgengelaten, aldus de mogelijkheid vrijlatend voor een noodlottig toeval, dat aan de martelende onzekerheid van zooveel jaren eindelijk een uitkomst brengen zou?

Ik overtuigde mijzelf van de noodzakelijkheid de politie te waarschuwen. Cyril moest opgespoord en in een ziekenhuis ondergebracht. Maar waarom stelde ik van uur tot uur het telefoneeren uit, en wierp ik mij met zulk een ijver op mijn plichten van dien morgen, dat zijn beeld werd weggedrongen uit mijn geest?

Doch een paar uur later werd ik gedwongen in te grijpen. In den middag werd ik naar het landhuis geroepen, waar ik Ann in een zenuwcrisis aantrot. Uit haar verward verhaal kon ik het volgende samenstellen: tijdens haar wandeling met Harry was zij in het bosch Cyril tegengekomen, die haveloos en nauwelijks herkenbaar als een geestverschijning voor

haar was opgerezen; hij had haar zinneloos lachend aangezien, waarschijnlijk zonder haar te herkennen, en had het huilende kind bij de hand genomen; zij had getracht hem toe te spreken, maar hij scheen haar woorden niet te hebben begrepen; als een krankzinnige had hij het kind voortgesleept, dat struikelend en huilend tevergeets zich trachtte los te rukken uit den krampachtigen greep zijner vingers; eerst toen aan den rand van het bosch een groep boeren over de heide naderde, had hij bruusk het kind losgelaten en was weggevlucht.

Ik belde de politie op en gat order Cyril op te sporen. Nog dienzelfden avond werd hij gevonden.

Ik begaf mij naar den politiepost, waar ik hem verwezen, en onbewust van zijn toestand, aantrof.

In een auto bracht ik hem naar Nijmegen en liet hem in een ziekenhuis onderbrengen. Het resultaat van het onderzoek was weinig bemoedigend; de beide longen waren aangetast.

Den volgenden morgen nam ik Ann mede naar het ziekenhuis. Cyril herkende haar. Gedurende de week die volgde kwam er weinig verandering in zijn toestand. De koorts bleef met dezelfde hardnekkigheid aanhouden.

Juan had hem van de zaal voor derdeklaspatiënten, waar hij oorspronkelijk was ondergebracht, naar een eersteklas kamer laten overbrengen. Hij werd met uiterste toewijding verzorgd.

Ann leefde gedurende die dagen in een staat van volkomen zenuwoverspanning. Zij vertrok des morgens met den eersten tram naar Nijmegen, ofschoon zij wist, dat zij slechts om tien uur bij hem zou worden toegelaten, en dwaalde tusschen de bezoekuren rusteloos en verslagen in de omstreken van het ziekenhuis rond. Het afscheid van hem des avonds was hartverscheurend. Haar uitbarstingen van vertwijfeling verontrustigden zijn nachten zoodanig, dat wij gedwongen werden, haar bezoeken voor Cyril's bestwil te verbieden.

Gedurende een paar dagen scheen hij kalmer. Hij vroeg niet meer naar Ann. De ziekte scheen een wending te nemen.

Maar op een morgen werd hij bewusteloos op het bordes van het landhuis gevonden. Onder de slordig omgeworpen overjas had hij niets dan zijn nachtgoed aan. Hij moest uit het ziekenhuis ontvlucht en te voet van Nijmegen gekomen zijn.

Daar geen vervoer meer mogelijk was, droegen wij hem binnen in het tuinhuis. Er was geen hoop meer. Ik wist, dat zijn onderkomen lichaam tegen de voortwoekerende ziekte geen weerstand bieden kon.

Meer dan een week duurde de doodstrijd.

Daar hij in zijn angst voor den dood den ernst zijner ziekte niet wilde erkennen en zich in dolle razernij tegen de verpleegster verweerde, die wij voor hem hadden laten komen, waren wij gedwongen geweest het meisje weg te zenden.

Het was Juan, die haar taak overnam.

Zij was de eenige, die hem kalmeeren kon. Want zelfs Ann, om wie hij in zijn delirium herhaaldelijk riep, bracht hem door haar tranen tot zulk een razernij, dat wij haar nimmer met hem alleen konden laten, en verplicht waren, haar bezoeken tot een minimum te beperken.

Het grootste gedeelte van den dag was hij met Juan alleen. Haar vindingrijkheid vond voor elk zijner nooden een oplossing.

Daar zijn oogen reeds gedeeltelijk verblind waren en de zich toeschroevende duisternis hem met ontzetting vervulde, was zij op de gedachte gekomen een electrische lamp met reflector boven het bed te plaatsen, waarvan het harde licht meedoogenloos zijn vermagerd gelaat bescheen, maar aan zijn halfblinde oogen nog een illuzie van daglicht gaf.

Des nachts, wanneer radelooze doodsangsten hem kwelden, liet zij de gramophoon spelen, en uren aan een stuk overschreeuwde een ratelende jazz de stilte van den dood, die reeds rond den stervende samentrok. Haar koele hand bleef nachtenlang gevangen in den kramp zijner angstige vingers, het rustig geluid harer stem was een laatste houvast waaraan het wegijlende leven zich vastklampte.

Op den morgen voor zijn heengaan, viel hij in een bewusteloosheid, waaruit geen kunstmatige opwekkingsmiddelen hem meer vermochten wakker te maken. Dien avond begonnen de benauwdheden opnieuw.

Daar ik wist, dat hij niet meer bij kennis komen zou, en ik Ann den aanblik van dit martelend einde wilde besparen, had ik haar met een paar geruststellende woorden naar bed gestuurd.

Alleen met Juan wachtte ik het einde af.

Er viel niets meer voor ons te doen. In wachtend stilzwijgen verliep het eene uur na het andere. Tante Corry bracht ons nog een kop koffie, die evenwel onaangeroerd op de tafel staan bleef.

Tegen den morgen werd ik weggeroepen.

Toen ik een uur later terugkwam, was de reflector gedoofd.

'Het is afgeloopen,' zeide Juan.

Zij ging mij voor naarbinnen. Een groote stilte hing in het vertrek. Cyril's oogen waren reeds gesloten. Zijn lange, donkere wimpers lagen kinderlijk op de magere witte wangen, die langzaam-aan hun zachtere ronding herkregen. Zijn handen waren gevouwen.

'Waarom heb je niemand geroepen?' vroeg ik.

'Het was niet noodig. Hij is rustig ingeslapen.'

'Je hebt teveel van jezelf gevergd, Juan....'

Er gleed een vermoeide glimlach over haar gelaat.

'Waarom? Ik heb hem beter gekend, dan een van jullie allen.'

Zij boog zich over hem heen en streek met zachte hand een haarlok weg die over zijn vochtig voorhoofd was gegleden.

'Ga naar bed, Juan,' zeide ik. 'Ik kan hier blijven tot de anderen op zijn.'

'Ik heb geen moed meer om naar mijn kamer te gaan....'

Wij zetten ons aan de tafel.

Buiten begonnen de eerste geruchten van het ontwakende leven. Een vlieg zoemde drenzerig rond het gelaat van den doode.

God weet, waarom ik mij op dat oogenblik zoo schuldig voelde.

Nawoord

Er valt weinig meer toe te voegen aan hetgeen ik hierboven beschreven heb.

Hadden Juan en ik wellicht eenmaal de heimelijke illuzie gekoesterd, dat met Cyril's heengaan de laatste belemmering in onze vriendschap zou zijn opgeheven, en de oude intimiteit tusschen ons drieën zou worden hersteld, spoedig zouden wij tot de ervaring komen, dat wij ons, en ditmaal zonder hoop op herstel, misrekend hadden.

Reeds in de stilte van de doodenkamer, waar ik met Juan in het grauwe ochtendlicht den morgen afwachtte, was dit besef mijner misrekening met een plotselinge helderheid tot mij doorgedrongen.

In de ontastbare leegte, waarin de doode ons ontweken was, verijlde ook het doel dat ik had nagejaagd. Zooals de gestalten van een droom bij het ontwaken hun macht verliezen, zoo openbaarde deze dood mij de leugen mijner obsessie.

Met welk recht had ik Cyril aansprakelijk gesteld voor de verwijdering tusschen Ann en mij? Nu zijn persoonlijkheid zich had opgelost, en de weerstand aan mijn wrok was ontvallen, waakte ik plotseling op tot de erkenning, dat de schuld, die ik hem had toegemeten, niet meer geweest was dan een begoocheling van mijn eigen geest, door een innerlijke angst in het leven geroepen, om een wreeder waarheid te ontvluchten.

Welk aandeel kon hij, weerloos verslagen door een leven, waarvan hem de bedoeling ontgaan was, gehad hebben in de ontwrichting onzer vriendschap, waarvan hijzelf slechts een bijkomstigheid, en misschien zelfs een slachtoffer geweest was. Had de vervreemding niet een dieper oorzaak, en een, waarvoor alleen ik aansprakelijk gesteld kon worden?

Het werd mij plotseling duidelijk, dat noch Ann, noch Cyril mij hadden misleid, maar dat de geheime verwachting van mijn hart mij verblind had voor de consequenties, waartoe mijn jarenlange zelfontleding den weg geopend had.

Worden wij niet allen aldus door het hart misleid? Hoe zal de mensch, zóó gevangen binnen de verborgen begeerten zijner persoonlijkheid, ooit de zuiverheid van een onpersoonlijk inzicht kunnen bestreven?

Na Cyril's dood hadden wij elkander niets meer te zeggen.

Dikwijls heb ik mij afgevraagd, of Ann ons soms op de een of andere wijze voor zijn dood aansprakelijk stelde, en althans een verband gevoeld heeft tusschen zijn vroegtijdigen ondergang en de vijandschap, die zij wist, dat wij hem hadden toegedragen.

Zeker is het, dat Cyril's dood haar voor altijd van ons verwijderd heeft. Na de eerste aanvallen van smart, die even heftig als voorbijgaand bleken, begon zij zich merkbaar aan onze intimiteit te onttrekken. Ofschoon zij zijn naam zelden

in onze tegenwoordigheid uitsprak, waren tal van toespelingen erop aangelegd, ons duidelijk te maken, dat zij onvoorwaardelijk Cyril's zijde gekozen had en ons geen recht op haarzelf meer toestond.

De talrijke condoleantie-brieven, die zij ontving van vrienden, wier bestaan ons onbekend geweest was, en wier bloemrijke lofredenen op den gestorvene in onze oogen slechts van een zeer twijfelachtige deelneming getuigden, werden door haar met een onmiskenbaar verwijt breedvoerig aan ons voorgelezen.

Zij nam de kinderen mee naar Cyril's graf, waarop zij eigenhandig bloemen plantte, en voerde een cultus aan de nagedachtenis van den doode, die meer als aanklacht tegen ons, dan wel als troost voor haar eigen smart bedoeld was.

Ik kreeg den indruk, dat zij, onbewust, een jarenlange miskenning op ons wreken wilde.

Enkele weken na Cyril's dood, kwam een zijner vrienden haar bezoeken.

Ik heb een vaag vermoeden, dat zijzelf hem had uitgenoodigd te komen, in de hoop, daardoor een troef tegenover ons uit te spelen. Want ik kan moeilijk aannemen, dat de ijdele, kwasterige jongenman, aan wien ik op een achtermiddag door Ann als aan een van Cyril's beste vrienden werd voorgesteld, uit zichzelf tot zulk een daad van belangstelling kon zijn gekomen.

Wij wisselden de gebruikelijke beleefdheden en voelden ons verplicht enkele waardeerende woorden aan den gestorven vriend te wijden.

Ann dronk met zichtbare voldoening de rhetoriek in, waarvan de jonge man zich op expressieve wijze bediende. Zij hing aan zijn lippen en ik had de onaangename gewaarwording dat hij zich maar al te duidelijk van het effect zijner woorden bewust was.

Dien avond bevond ik mij toevallig een oogenblik alleen met hem

‘Pourtant. c'est dommage....’ zeide hij luchtig. ‘C'était un bon garçon. Il n'aurait jamais dû laisser monsieur Jérôme. Celui là était un type épatant. Si Cyril avait voulu... Du reste, il a, bienqu' indirectement, assez profité de son bon

coeur. Je ne crois pas, que sa mère ait jamais touché un sou de l'argent, que monsieur Jérôme lui envoyait pour elle. Ah, les scrupules ne le gênaient pas. Malheureusement pour lui, il avait encore trop de sentiment.... Pour arriver dans la vie, il faut savoir rigoler....'

Overladen met goede gaven verliet hij eerst den volgenden morgen het landhuis. Ann zelf bracht hem naar het station.

Korten tijd daarna begon zij zelf ook over heengaan te praten.

Juan zeide weinig; ik begreep, dat het nutteloos zijn zou Ann te weerhouden.

Wij kwamen overeen, dat de kinderen voorloopig op het landhuis zouden blijven totdat Ann in Parijs een middel van bestaan zou hebben gevonden.

Haar afscheid van ons was kort en zonder spijt.

Juan en ik bleven achter met de kinderen. Wij kregen slechts zeer zelden bericht van Ann. Haar brieven behelsden niets dan zakelijke mededeelingen. Ik heb geen voorstelling, hoe zij in dien tijd leefde; ik wensch geen enkel vermoeden daarover uit te spreken.

Ongeveer twee maanden nadat zij ons verlaten had, meldde zij ons, dat zij een geriefelijk appartement bewoonde en weldra de kinderen zou komen halen.

Op een middag stond zij voor ons, een voyante verschijning. Ik had moeite de oude Ann in haar terug te vinden. Zij sprak met luchtige slordigheid over haar leven in Parijs, en ontweek mijn blik.

Met bloedend hart zag ik haar en de jongens vertrekken.

Korten tijd daarna vertrok Juan naar Engeland. Het huis in Groesbeek werd te koop gezet, de meubels werden op een veiling geworpen.

Tusschen Juan en mij werd weinig meer gesproken gedurende de laatste dagen, die wij nog samen doorbrachten. Wat viel er nog te zeggen? Wij kenden elkanders gedachten; ieder woord was ons pijnlijk.

Bij het afscheidnemen gaf zij mij haar adres. Wij beloofden elkander te zullen schrijven, maar wij wisten beiden, dat wij elkander niet meer terug zouden zien.

Tante Corry ging met haar mee.

Ik keerde terug tot mijn werk en de eenzaamheid van mijn bachelorshuis, waar ik thans nog in de stilte woon.

Een jaar later kreeg ik bericht van Ann's huwelijk. Dezelfde jonge man, die na Cyril's dood Ann had opgezocht, scheen het voordeel van een wettige verbintenis met haar te hebben ingezien.

Ofschoon Juan zelf mij nimmer meer heeft geschreven, kwam ik door tante Corry nog het een en ander over haar te weten.

Zij had een huis in de country gekocht, waar zij veel menschen ontving en weder paard reed. Haar gezondheid ging zienderoogen achteruit.

Niet lang daarna werd mij haar plotselinge dood gemeld.

Tante Corry kwam terug naar Holland. Een legaat van Juan had haar toekomst verzekerd. Ann's kinderen hadden het kapitaal geërfd.

* * *

Eenige jaren later ontmoette ik toevallig den kolonel.

Ik had hem in langen tijd niet meer gezien, maar kwam hem tegen in den Haag, op het Plein voor de Sociëteit, waar hij op een tram stond te wachten. Zijn gelaat was gezwollen en zijn oogen stonden troebel.

'Hallo....' riep hij mij toe. 'Ik heb goede berichten van Ann gehad. Zij is after all toch maar de lolligste van de slampampers. De jongens gaan naar Engeland.... Een behoorlijke opvoeding is altijd maar een groote steun in het leven....'

Zijn oogen lachten welvoldaan.

Hij had zijn eenen voet reeds op de treeplank gezet, en heesch nu ook het tweede stijve been met een pijnlijke grimas naar boven.

'Enfin.... ik zie je nog wel. Kom maar eens aanloopen. Ik heb foto's thuis van Ann en de kinderen, die de moeite waard zijn. Schrijf haar nog eens. Het kan nooit kwaad de relatie met een mondaine vrouw aan te houden....'

Hij wilde er nog iets aan toevoegen, maar de tram zette zich in beweging en hij moest zich haastig vastgrijpen om niet te vallen.

A.H. NIJHOFF

EINDE

Sonnet

De dagen zijn gedrenkt met innigheid,
De hooge nachten zijn verklaard en goed -
Jij teedre hebt mijn onrust uitgeleid
En al je kussen droomen in mijn bloed.

Ik draag een kleed van warme veiligheid,
Nu je gebed mij moederzacht behoedt,
Terwijl des nachts mijn ziel de jouwe ontmoet
In een diep licht, voorbij den duistren tijd.

Sinds wij verlangens zuivren roep vernamen,
Die ons in immer stijgende betoovring
Tot glans van waterklare verten trekt,
Is dit mij lieflijkste herinnering:
Dat wein elkanders armen sliepen samen -
Als kinderen - door liefde toegedekt.

ELISABETH REITSMA.

Gedichten

Tusschen bloemen....

Zijn wij niet tusschen bloemen opgebloeid?
Drenkte ons de regen, drenkte ons de zon?
Waarom dan worden wij zoo snel vermoeid?
Geen die dit spel spelend voleinden kon?

Wij dwalen langs een dichte dorenheg,
Daarachter ruischt een onbereikbre bron.
Vroeger of later gaan wij uit het leven weg,
Teleurgesteld voordat het goed begon.

Sterren.

De kleine sterren zijn op reis gegaan,
Fonklende vogels in den hoogen nacht.
Sterren en vogels trekken hiervandaan,
De wind is in de duisternis op jacht.
Diep ademhalend, stroomt in mij de kracht
Met sterren, wind en vogels weg te gaan.
Mijn hand raakt trillende het venster aan,
Geruischloos gaat het open in den nacht....
Een reizend licht door diepste duisternis,
Een kleine van zichzelve zeekre ster,
Vertrek ik uit de lage vensternis
Den nacht in, even zwevend, even ver....

Er blijft niets over....

Wij sterven allen, tusschen U en mij
Is er ternauwernood verschil, want menschen -
Landlooper, dichter en koopman - zijn wij,
Wij dwalen allen, wij reeknen en wenschen.

Er blijft niets over, alles gaat voorbij,
Om 't even het mislukken of bereiken.
Heb lief! Heb lief! Eens, ergens zullen zij,
Die liefhadden, gerust de zeilen strijken.

Silhouet.

Eén venster voor de duisternis is licht.
Een smal figuurtje in 't raam geteekend ligt
Er onbeweeglijk. Met het stil gezicht
Vurig vertrouwelijk omhoog gericht
Bidt het zijn kleine, angstige bericht.
Zoo God bestond, hiervoor waar' hij gezwicht.

Terugweg.

Alles vervluchtigt hier als bloemengeuren,
Het liefelijkste, het zwaarste gaat voorbij.
Waarom dan langer met mijn leed te leuren?
Herfstbloemen bloeien op de dorre hei.

Er waren hier en daar gastvrije deuren,
Soms was er iemand zacht en goed voor mij.
En 't andere, het moest wel zoo gebeuren,
Er is geen thuisvaart zonder averij.

Alleen wie door en door berooid en poover
Werd, zoo dat niets ter wereld hem kan deren,
Houdt eindelijk een handvol wijsheid over:

Langs het verregend pad terug te keeren,
De zon zien glinsteren op het druipend loover
En het verleden glimlachend bezweren.

ANTHONIE DONKER.

De Nederlandsche opstand in de Spaansche letteren

2de gedeelte

Willem van Oranje

Prins Willem van Oranje, de Vader des Vaderlands - el jefe de los sublevados (het hoofd der opstandelingen) zeggen de Spanjaarden - in krijgsgevangenschap! Nog wel in het kamp van Alba, el gran duque, die een collation aanbiedt! Koning Filips in hoogst eigen persoon ook aanwezig! Een dappere zwarte, Juan, die den Spanjaarden diensten bewijst, talrijker en nog wel zoo gewaagd als Jan Harink ten onzent! Als dit tableau niet belangwekkend is en de nieuwsgierigheid prikkelt, wat wekt dan wel belangstelling?

Tableau, zeg ik, maar het zijn een paar ons zeer opvallende en wonderlijk aandoende tooneelen uit een oude Spaansche gran comedia, die - kan 't nog erger? - aan het slot ‘ware geschiedenis’ genoemd wordt en, maar er schijnt niet van gekomen te zijn, in een tweede gedeelte (otra comedia) vervolgd zal worden.

Het hier bedoelde drama is zeker niet een van den eersten rang; naar ik meen, is het nergens uitvoerig besproken en - wat, gezien het onderwerp, wel een wonder is - niet vertaald. Reeds nu kunnen we wel vaststellen, dat de dichter zich aan de historische waarheid niet veel stoorde, maar wel beschikte over een verbeeldingskracht vol ‘fecondidad’, die naar de Spanjaarden zelve zeggen, onuitputtelijk (inagotable) bij hen is.

De titel luidt: *El valiente Negro en Flándes*, de dappere Zwarte in Vlaanderen en de dichter is Andrés de Claramonte

y Corroy, geb. in Murcia; hij leefde ± 1600 en was dus een tijdgenoot van Lope de Vega, zoodat wij het stuk vinden in deel 43 der Biblioteca de Autores Españoles. Vermoedelijk is hij in 1626 gestorven.

Van zijn leven is weinig bekend, ook de bewerker van genoemd boekdeel, Don Ramon de Mesonero Romanos, getuigt dit. Toch schijnt Claramonte, die wel onder het pseudoniem Clarindo schreef, een vruchtbaar schrijver geweest te zijn, want lang niet alles van hem is uitgegeven, zooals duidelijk wordt, als we den Catálogo van La Barrera y Leirada (blz. 93/94), dien van Salvá (I, 207) of dien in deel 45, blz. L en LI der Autores Españoles opslaan; in deel 35 van genoemde biblioteca vinden we als no. 471 *Villancicos*, oorspr. landelijke liederen, later ook kerkelijke liederen, vooral kerstzangen. Evenals zijn grootere collega's schreef Claramonte autos (actos)[1)], te vergelijken met onze mysterie- en mirakelspelen uit de Middeleeuwen en de Italiaansche rappresentationi sacre, en verder loas d.z. lofzangen, een soort voorspelen, prologen, vaak ook van godsdienstigen inhoud. Voorts schreef hij een *Letania moral*, geestelijke lyriek, uit letterkundig oogpunt om de namen niet zonder belang, met den datum 1613 uitgegeven.

Behalve tooneelschrijver was hij - ik vermoed in de eerste plaats - tooneelspeler en blijkens de *Anales del teatro en Sevilla* van Sanchez-Arjona heeft hij heel wat in Sevilla gespeeld. In Valencia trad hij vele malen in 1609 en 1614 op, men zie daarvoor Mérimée, *Spectacles et comédies en Valencia*. Ticknor noemt Claramonte slechts terloops, evenals Mérimée; Schaeffer I, 333 en II, 176 en von Schack II, 501 bespreken hem kort; Fitzmaurice-Kelly, Bouterwek, de Puibusque, Butler Clarke, Prölsz, Klein noemen hem heelemaal niet. In Guevara's *Diablo cojuelo* (tranco V) wordt Claramonte vermeld, naar het schijnt om hem als naschrijver te brandmerken. In de Biblioteca vinden we behalve den Negro nog de comedias famosas *Deste agua no beberé* (Van dat water zal ik niet drinken)[2)] en *De lo vivo á lo pintado* (Van het levende naar het geschilderde).[3)]. Claramonte wordt ook vermeld in de loa tot lof der comedie, de bekende letterkundige samenvatting van Agustin de Rojas (± 1602), ingelascht in diens *Viaje entretenido* (Onderhoudende reis).[4)]

De Negro schijnt indertijd nog al opgang gemaakt te hebben: in een verzameling van drama's, in 1638 te Barcelona gedrukt, wordt het onder de ‘mejores comedias (betere drama's) genoemd. Naar onzen maatstaf behoort het stuk tot de werken van den tweeden rang, het geeft een reeks los samenhangende tooneelen te zien (wat in vele Lope's stukken ook het geval is) met niet veel spannende intrigue, welke den Spaanschen stukken anders zulke verrassende momenten geeft. Voor en na lijdt het aan gemaakten, gecultiveerden stijl[5], maar aan deze mode hebben ook grooteren zich niet altijd kunnen onttrekken (Lope de Vega, Calderón, Moreto, Tirso de Molina).

Het is een echt soldatenstuk, de verheerlijking van een zwarten slaaf uit Mérida (oudtijds Emerita Augusta), vroeger een plaats van belang, nu alleen nog bekend om de oude Romeinsche bouwvallen o.a. een tempel van Mars; het ligt oostelijk van Badajoz (Pax Augusta).

De Zwarte heet Juan en hoe geminacht hij ook is als slachtoffer van den rassenhaat, hij heeft veel gevoel van eigenwaarde en zoo vaak hij met het gewone scheldwoord voor Joden en Mooren (ook wel voor de Luterschen) ‘perro’ d.i. hond wordt toegesproken, is hij erg in zijn eer getast en komt hij daartegen op in soms lange vertoogen - filosoficos discursos heet 't spottend in ons stuk; te dikwijls poseert hij met zijn zwarte huidkleur, waaronder toch een reine ziel verborgen zit. Hij speelt de beau-rôle, zijn moed is ontembaar, maar zijn dapperheid is doldriest en zijn woede grenst soms aan wreedheid. Door zijn buitengewone daden komt hij bij Alba en den koning in blakende gunst, hij brengt het tot overste met de bengala[6] en tot ridder. Alba is grand seigneur, die weet, dat adeldom plichten oplegt en op het punt van ‘lealtad’[7] is hij nauwlettend; dit en dat hij hoffelijk en vormelijk is, is niet anders te verwachten in iemand, die in zijn jonge jaren tot goeverneur had den bekenden dichter en vertaler van Castiglione's *Il cortegiano*, Juan Boscán (± 1540)[8], even edel van geboorte als van karakter. Met deftig gebaar en door een enkel woord legt Alba den plagers van Juan het zwijgen op; hij beloont royaal, vooral den moed, maar straft ook even sterk de lafheid; als echte Spanjaard is hij een vereerder van zijn koning; hij geeft zijn creatuur, Juan, een homo novus, wijze lessen; vooral

moet deze den koning, la sacra Majestad, zooals kapitein Agustin zegt, eerbiedigen[9]. Alba is ‘afable’ als het over zaken gaat; maar van praatjes houdt hij niet. Het gastrecht houdt hij hoog.

De houding van den Prins van Oranje zal velen bevreemden; men wordt, de groote berusting in zijn lot ziende, herinnerd aan het ‘Lijdt u’ van het *Wilhelmus*; hij geeft zich volkomen gewonnen.

De verschillende Spaansche kapiteins komen er niet best af; één van hen, Don Augustin, is een echte bluffer, die het woord ‘perro’ vóór in den mond heeft en Juan het meest vernedert, maar als deze omhoog gekomen en in aanzien is, is zijn houding heel anders. Merkwaardig, men zou zeggen, gewaagd, zijn de scheldwoorden, die Juan tot den kapitein richt, maar ondertusschen den Spanjaarden in het algemeen toevoegt.

Waar de doñas met hare criadas (dienstmeisjes) op het tooneel komen, zijn dezen in het stuk niet altijd in dienst van Amor, wij zien ze verkleed het soldatenleven in al zijn gevaren meeleven, het zijn vrouwen die, zooals Vondel zegt, duizent mannen 't ergh zijn en de lezer van Lope de Vega kent zulke varónas uit verscheidene van diens stukken; het zou ons echter te ver voeren haar doen en laten na te gaan; voor ons is het de hoofdzaak de tooneelen te volgen, waar Alba en el Principe de Orange op de planken zijn en de opkomst van Juan te zien. De derde jornada[10] heeft daarom voor ons niet veel waarde.

De plaats der handeling is niet aangegeven, maar we kunnen opmaken, dat die gedeeltelijk in Spanje, gedeeltelijk in Vlaanderen is. En de tijd moet zijn om en bij kerstmis (pascua; noche de Navidad) 1568. Aangezien echter Alba pas in Vlaanderen is,[11] zou men eerder aan 1567 denken. Doch toen was de prins van Oranje in Duitschland! Men zegge niet: een anachronisme! Want in een Spaansch drama is dit alles van geen beteekenis; evenmin als in onze Middeleeuwsche stukken en evenmin als bijv. bij Shakespeare dit het geval is, lieten de Spaansche dramatici zich door de zoogenaamde eenheden binden, Lope de Vega vooraan, die in de voorrede

van het 16e deel zijner Comedias zeide, dat ‘groote genieën niet aan regels onderworpen zijn’. Zoo onvolgzaam ze in dit opzicht zijn, zoo dubbel en dwars voldoen ze aan Aristoteles' eisch (opgevat in ouderwetschen zin), dat het drama ‘medelijden en schrik’ moet inboezemen.

De eerste jornada begint met een tooneel te Mérida, in de buurt van een kazerne en kortegaard; el capitán Don Agustín de Estrada, een alférez (vaandrig), de sergeant Barrientos en de zwarte Juan komen op. De laatste heeft het al dadelijk te kwaad, want men vaart weer duchtig tegen hem uit.

DON A.: Vaya el perro.	Ga weg! hond.
JUAN: No está el yerro En la sangre ni el valor	Er mankeert niets aan mijn bloed Of aan mijn moed.
ALFEREZ: Estarálo en la color.	Dan zal 't in de kleur zitten.
JUAN: Ser moreno no es ser perro.	Zwart zijn is nog niet een hond zijn.

En zoo gaat het door; Juan wil zijn bespotters overtuigen, dat de huidkleur niets afdoet aan den aard der menschen, de landstreek en het klimaat maakt hen alleen uiterlijk verschillend, de zon ‘verbrandt ons’. Ja, zegt de vaandrig zeer grof, ze zijn ‘kool met een ziel’. En wanneer Juan het denkbeeld oppert, dat hij ondanks zijn zwarte kleur den koning zou willen dienen in Vlaanderen, wordt hij erger uitgelachen dan ooit; stel je voor ‘een zwarte als soldaat!’ Juan vat dit op als zou het hem aan moed ontbreken en laat zich ontvallen ‘er zijn ook kippen[12)] met witte veeren!’ Dat is den kapitein te erg en het bevel luidt: geef hem een pak slaag[13)]. Dit alles gaat gepaard met veel lawaai,, zoodat Doña Leonor, die in de buurt woont, gestoord wordt in haar rust, wat den kapitein aanleiding geeft haar zijn verontschuldiging aan te bieden, ‘dat hij in het holle van den nacht hier gekomen is en in de armen van het morgenrood een zon vindt, die in haar licht hem verblindt en een planeet, die hem doet branden’, en hoogdravend, als een verliefde jongleur, gaat hij zijn heldendaden opsommen in Napels, Milaan, Lissabon en nu eerlang in Vlaanderen, waarheen hij zich met den hertog van Alba zal begeven. ‘Maar gij, o schoone, kunt mijn plannen wijzigen, een keerpunt in mijn leven zijn, want nu ben ik soldaat der

liefde, ik heb alles voor u over, mijn kapiteinschap zelfs; ik leg mijn bengala en mijn jineta[14] aan uw voeten; ik bied u, als we zullen samenwonen, zesduizend dukaten rente en meer'. Dit lijkt Juan een goed oogenblik toe de aangebeden dame tot zijn reddende engel te maken, want hij kent ze en het gevolg is, dat er bij den kapitein geen bezwaren meer bestaan, dat hij als soldaat in Vlaanderen gaat dienen. Allen zijn nu in de wolken en Doña Leonor, die Agustin haar hand, haar hart en haar jawoord heeft geschonken, mits hij in Mérida blijft, ontvangt de belofte zelfs op papier, dat de kapitein haar nooit verlaten zal. Maar...., wat blijkt den volgenden dag? De krijgsman is er toch van door gegaan; met schrik en een angstig voorgevoel heeft Doña Leonor haar dienstmeisje Elvira al hooren zingen:

> De liefde van den soldaat vergaat
> Als de roffel slaat;
> Dan is het al te snel:
> Liefje! vaarwel![15]

Wanhopig hooren we de teleurgestelde Leonor klagen; wat heeft ze een berouw zich zoo geheel gegeven te hebben aan dien ondankbaren schender van haar eer, die in de windselen des dageraads trouweloos is heengegaan. Ook zij wil nu naar de ijzige velden van Vlaanderen om daar heil te zoeken tegen het haar verterend vuur; zij is bedrogen en het is zeker waar:

> De liefde van den soldaat
> Heeft geen langer duur
> Dan een uur.

Nu is het tooneel in Vlaanderen. Twee kapiteins komen op, die vol zijn van de mooie reis op de vlugge schepen, die den tocht van Lissabon naar het koude Vlaanderen in acht dagen volbracht hebben, dank zij de zeemanschap van den hertog van Alba, 'die een tweede Caesar, een tweede Alexander is die aan strengheid een groote beminnelijkheid[16] paart'.

Daar nadert de hertog in volle wapenrusting, lezende op een kaart; Don Agustin is bij hem en zelfs Juan, die echter door den kapitein nog altijd hondsch behandeld wordt. Juan heeft groote plannen, hij waagt het zich tot den hertog te richten, tot 'Alba van de Zon,[17] die in twee werelden zoo schitterend licht geeft'. De hertog zegt tot de omgeving, die

den zwarte van zijn brutaliteit wil terughouden, kortaf ‘Dejaldo’ d.i. laat hem begaan ‘want brutaalheid is dapperheid als zij de verontschuldiging heeft[18]’. Juan verklaart een soldaat van de vijandelijke macht te willen halen en verzoekt een geweer en een kruithoorn. Alba is onder den invloed en zegt dat ‘hem de kleur door de aarde, maar de dapperheid door den hemel gegeven is’ en zijn opdracht luidt: een spion van het vijandelijke eskadron te halen. Maar dat gaat den kapiteins te ver, die eer moet hún te beurt vallen en tot groote spijt van Juan, die zich nu bij Tantalus vergelijkt, ‘met fruit vóór den mond en het kristal vóór de lippen’, moet Don Agustin de opdracht uitvoeren.

Maar Juan zint op wraak en zal van zich laten hooren. Thans is het tooneel in een met ijs en sneeuw bedekte streek bij de legerplaats der Vlamingen. Agustin, verkleed als Duitscher, zien we opkomen om het vermetele stuk, die ‘barbaarsche opdracht’, te volbrengen. De nacht is donker, het zijn poelen en grachten zonder einde en over de velden en duinen is witte, kristalijne sneeuw gespreid. Dit zijn 's kapiteins gedachten; maar wat hoort hij? Zeker een schildwacht of spion? Ook Juan zien we opkomen en ook deze bemerkt iets en ziet voetstappen; hij roept: Wie is daar? En Augustin antwoordt: Vrienden! Maar Juan, die Augustin al herkend heeft, roept weer: Zeg je naam of je bent des doods! Heilige Maurits![19] roept Agustin wanhopig. Maar Juan: Dié is hier niet; als je liegt, is 't met je gedaan! En nu zegt Agustin: Ik ben een soldaat van den prins van Oranje. Dan, zegt Juan, lieg je, laffe, verwijfde en onmenschelijke Spanjaard! Maar hij wil toonen ook edelmoedig te kunnen zijn; al is hij zwart, zijn inborst is niet vuil; hij wil hem sparen doch eischt een pand en Agustin geeft niets minder dan zijn ordelint als losprijs. En nu, zegt Juan, naar het vijandelijke kamp! terwijl hij de fortuin om hulp aanroept.

Wij zien in het volgend tooneel Alba met zijn kapiteins. Ook Agustin verschijnt en vertelt, dat zijn onderneming moeilijk is geweest, dat hij twee hoofdmannen met een troep van 20 of 30 soldaten heeft moeten weerstaan! Daar nadert Juan met twee Vlaamsche soldaten, die vol angst en vrees roepen: Nite! nite! wat waarschijnlijk ‘dood ons niet’ of

zoo iets moet beteekenen.[20] 'Behalve deze twee manschappen, bied ik Uwe Excellentie', zegt Juan, 'dit ordelint, dat ik een vijandelijken kapitein ontnomen heb, het ligt met de kleur der schaamte reeds aan Uw voeten. Het was een kapitein, een en al nijd en grootspraak, een echte aanmatigende blanke'. Alba is vol lof over Juan's houding, wiens naam van nu af aan Juan de Alba zal mogen zijn. Een nieuwe opdracht luidt: te weten te komen wat de rebellen van plan zijn. Hierna gaat Alba heen. En met een tooneel, waarin Doña Leonor, verkleed als zwarte, Juan's kuischheid op een zware proef stelt, doch zonder succes, eindigt het eerste bedrijf.

Het tweede bedrijf wordt voor ons eerst van belang bij het vijfde tooneel, waarin de hertog en de kapiteins weer verschijnen. De heeren zijn niet in een opgewekte stemming, want er is sprake van terugtrekken, en een retirade zou voor de eer van Spanje zeer schandelijk en affronteerend zijn. Er wordt een soort van krijgsraad gehouden, de Vlamingen toch zijn duchtig opgetreden na den roof van hun twee wapenbroeders. Men ziet de toekomst donker in: alles is sneeuw en ijs, de winter is verschrikkelijk, de kwartieren staan onder water, elken dag moeten doodgevroren soldaten begraven worden. Alba oordeelt, dat toch alles moet getrotseerd worden; maar als de loopgraven (trinchéras) onder water worden gezet door de troepen van den Prins, wat dan? vragen de oversten. Ja, inderdaad, Alba stemt toe, 'de hemel schijnt Spanje slechte feestdagen te willen geven'. Maar...., wat is dat? Daar nadert Juan met een vlag, zeggende Uwe Excellentie verontruste zich niet al is de vijand rumoerig, laat dit vaandel het tapijt voor Uwe voeten zijn, laten de kapiteins het mij eens nadoen, die veel praten, maar niets doen. 'Vaandrig Juan de Alba, niet verder', zegt de Hertog, 'betoom uw woede en lach om de afgunst'. 'Ja', zegt Juan, 'maar ik ben een hond en daarom bijt ik zoo woedend'. Ondertusschen komt de sergeant met de mededeeling, dat, gezeten op een Frieschen schimmel, witter dan die besneeuwde heuvel, schuimbekkend en bijtend op zijn toom,[21] een Duitsch kapitein met luider stem een uitdaging tot de Spanjaarden richt. Hij heet Mons de Vivanblec Raballac. Hij spreekt Alba toe, zeggende: 'God behoede U, hertog van Alba, schrik van

onze landen en oorzaak van zoo vreeselijke oorlogen door den wreeden dood van Egmont en Hoorne'.[22)] De hertog wil hier niets van hooren en vraagt of hij officiëele zaken te melden heeft of een opdracht heeft, zoo niet, dan zal de straf volgen. Juan neemt den Duitscher zoo geducht te pakken, dat hem de leden gebroken worden en men spoedig zijn laatste woorden te hooren krijgt.

De krijgsraad wordt voortgezet en het besluit is wel degelijk terug te trekken tot den zomertijd; maar Juan houdt den moed erin en verzekert, dat eens het geheele vasteland Spanje's gebied zal zijn en zich vernederen zal voor Alba. Hij heeft vernomen, dat de vijand reeds feest gaat vieren over den aftocht der Spanjaarden, maar daar zal hij zijn slag slaan en hij roept wederom de fortuin ter hulpe. En in een volgend tooneel zien we de Vlamingen joelend om een beeld, Alba voorstellende[23)], het is een echte maskerade, die den Prins van Oranje, Lanstrec en Mons de Vila onder gitaarspel voorbijtrekt. We zien Juan reeds verscholen onder de menigte, hij wacht de gelegenheid af en die komt als de Prins ondanks de waarschuwingen van zijn oversten alleen het ontredderde kamp des vijands wil zien. Al zeer spoedig merkt hij verraad en zijn geroep: Soldaten! verraad! Vrienden! is vergeefsch. 'Zwijg', zegt Juan, 'of ik zal je doen zwijgen met dezen dolk'.

We worden verplaatst in Alba's tent, waar Juan verschijnt met de woorden: 'Bij dezen geef ik Uwe Excellentie den Prins van Oranje in levenden lijve!' 'Mijn hemel', zegt Alba en tot den Prins: 'Laat mij Uwer Excellentie's hand kussen'.

OR.:
Als Uwe Excellentie zulke mannen heeft, wie kan dan zijn ongeluk ontkomen?

ALBA:
Hoewel Juan het mij vertelde, ben ik zoo verwonderd over Uwe tegenwoordigheid, dat ik het zie en toch nog twijfel.

OR.
Het is inderdaad een bijzondere kerstnacht.

ALBA:
Het is een eeuwige roem zulk een vijand te overwinnen. Waar vond hij Uwe Excellentie?

OR.:
Dit zich voor te stellen staat gelijk met het verstand te verliezen. De Spanjaard heeft mij uit mijn tent gehaald; over de wijze spreek ik niet, opdat de Hemel, als die het mocht hooren, niet beleedigd worde. Hij is een uitstekend soldaat. De koning moet hem beloonen en ik, al is zijn dapperheid mij tot schade geweest, zal dat ook doen. Wat is hij? Is hij kapitein?

ALBA:
Ik durf U niet zeggen wie hij is, juist omdat hij kapitein is.

Or.:
Is hij dan geen mensch?

Alba:
Het lot heeft dien dappere willen kleuren, zoodat zijn kleur de wereld verdonkert.

Or.:
Is hij dan een neger?

Alba:
Ja.

Or.:
Als het lot mij nederig maakt voor een neger van zulk een naam dan ben ik rijk aan roem en ben ik blij in mijn ongeluk. Als ik niet was die ik ben, zou ik die neger willen zijn.

De kapiteins hebben ook het alarm vernomen, dat de vijand maakt; men schijnt zich gereed te maken, meenen zij voor den aanval, maar ook wij, zeggen zij, zijn tot den geringsten man gewapend. Wat zou de aanleiding zijn?

En Alba antwoordt door op den Prins te wijzen en deze zegt: 'Ik ben de aanleiding van dat alarm en toch zal voor U daardoor de rust aanbreken. Laat een kapitein dezen ring overreiken aan Lanstrec, opdat hij het kamp in rust houde en zegge, dat ik bij Zijne Excellentie ben en dat hij en Mons de Vila dadelijk moeten komen'. Op bevel van den hertog zal Pedro Osorio gaan. 'En nu', zegt de Prins, 'geef ik mij als gevangene aan Uwe voeten en Uwe clementie, op de voorwaarden, die Uwe Excellentie aanstonds zal verordenen, nu het lot ongunstig in zijn wisselvalligheid mij zulke zwarte feestdagen heeft beschoren.'

Nu pas hooren de kapiteins, dat Oranje gevangen is, zij weten maar al te goed en verklaren dat ook, dat *zij* dat niet gedaan hebben.

De hertog noodigt den Prins mee aan tafel te gaan[24)], waaraan deze voldoet, maar eerst moet de zwarte nog gezocht worden opdat ook hij aanzitte. Ondertusschen hooren we Oranje de rijke buffetten en de prachtige glazen bewonderen en Alba, die meent wat vriendelijkheden en attenties te moeten bewijzen, zegt tot den Prins 'Ziehier Uw plaats!' Maar deze geeft zijn verbazing over de aangewezen eereplaats te kennen wat door Alba beantwoord wordt met 'Vandaag is mijn gevangene Zijne Excellentie'. Ze gaan zitten en al spoedig verschijnt Juan; deze is niet gewoon aan zulk hoog gezelschap hij voelt zich te veel neger om te durven zitten, die eer is hem te groot, maar op herhaald aandringen zet hij zich neer uit gehoorzaamheid en wel op de knieën. Ook dit wordt niet toegestaan en ten slotte durft de zwarte zich op een stoel plaatsen als 'zwarte agaat tusschen twee kristallen'. Alba

wenscht, dat dezen nacht de kapiteins den Prins zullen bedienen en de collation begint onder muziek van eenige zangers.

Daar komt Osorio terug met de twee generaals Lanstrec en Mons de Vila; nu zal de invrijheidstelling van Oranje behandeld worden. Lanstrec verzoekt Alba hun de hand te reiken, maar dat is den hertog te gemeenzaam en heeft ten gevolge, dat - men is thans met zaken bezig - het bevel luidt: 'Heeren steekt uw armen omhoog!' Dit verwondert de Vlamingen zeer, die nu merken, dat de terugtocht der Spanjaarden op heel wat anders uitloopt. Oranje vraagt op welke voorwaarden hij den vrede kan verkrijgen. En het antwoord is: 'Die zijn dezelfde als vroeger, dus de Prins van Oranje trekke zijn vendels uit deze gewesten terug en sta voor zes jaar in voor trouw en gehoorzaamheid aan den koning; de soldaten moeten met omgekeerde haakbussen en met slepend gedragen pieken, aan elkaar gebonden heengaan'. 'Dat zijn schandelijke voorwaarden' zegt de Prins. 'Die ge U zelven te wijten hebt', herneemt Alba. 'Dit alles', zegt de Prins, heeft de koning aan een zwarte te danken', waarmee Alba het niet geheel eens is, die zijn eigen verdienste niet weggevaagd wil zien. Het nadere bevel luidt de gijzelaars te leveren alvorens de hertogelijke tenten te verlaten. 'De gijzelaars en het losgeld is voorhanden' zegt Lanstrec; 'ja, in goud en edelsteenen', vult Vila aan. 'Opent die koffers' zegt de Prins, 'neemt daarvan wat u het best aanstaat'. En nu begint Juan te verdeelen: 'Voor den hertog, mijnen Heer, is die diamanten halsketen en dat gouden vlies'. 'Dat neem ik aan', zegt Alba. 'Die keten met emails zij voor den heer Don Pedro en die briljanten[25)] mogen Don Juan en Don Agustin hebben; die schilden worden gelijkop gegeven aan de soldaten'.

'Een merkwaardige neger! Hij maakt, dat ik mij geheel te buiten ga', merkt de Prins op. 'Ja', zegt Alba, 'zulke dapperheid moet de wereld in opschudding brengen'. 'Wat kiest hij, die allen iets heeft toebedeeld?' vraagt de Prins. En Juan's antwoord is: 'Ik wil mij met Uw degen alleen vereeren, die een geschenk is van groote waarde, omdat hij verbonden is geweest aan het lint van Oranje'. 'Ik geef hem u' valt de Prins in, 'maar weet, dat de voorwaarde is, dat gij mij den uwen geeft', waarop Juan antwoordt, dat dit een hondenhok

is, dat hem negen realen gekost heeft. ‘Ik stel het meer op prijs dan mijn heele land’, antwoordt de Prins, ‘omdat het van U is’.

Thans neemt Alba het woord en zegt: ‘Het is reeds laat in den namiddag, laat ons heen gaan, opdat Uwe Excellentie een weinig kunne rusten. Zoo zijn de toevallen der fortuin’.

OR.:
Morgen vertrekt mijn volk uit deze gewesten.

LANSTREC:
Wat heeft in een enkel uur de fortuin een ongelukkigen ommekeer gegeven.

ALBA: (tot Juan).
Kapitein, ik ga scheep en met mij komt terug om Uw dapperheid te roemen Zijne Majesteit, wiens opperceremoniemeester ik ben.

JUAN:
Zoo'n groot vorst kan wel de oppercemoniemeester van God zijn, maar niet van niets.

ALBA:
Bedenk wel, dat onze koning de Majesteit der Majesteiten is. Gij kunt zeker van den koning een groote belooning verwachten, zooals dengene toekomt, die zulke feestdagen bereiden kan.

Wat nu volgt, de derde dag (het derde bedrijf), is voor ons van geen belang; de scène, waarin de koning optreedt, is kort, hij laat den neger, dien hij een wonderdoener noemt, halen en Juan beeft - wat deze zelf heel erg vindt - voor den ‘onoverwinnelijken’ koning, wiens woorden zijn: Merkwaardige neger, kapitein Alba, ik bewonder U, door U maakt God mijn rijken beroemd. Hij zal U door mij een belooning geven. Wat die belooning is, zegt de hertog later: ‘de eeretitel’ señor, zesduizend dukaten en het veldmaarschalkschap.
Het slot:

Reservando á otra comedia	Wij bewaren voor een tweede stuk
De este negro las hazañas,	De daden van onzen neger,
Cuya *historia verdadera*	Wiens *ware geschiedenis*
Largamente las aclara	Het in den breede uiteenzet
Y largamente las cuenta,	En uitvoerig vertelt,

is merkwaardig[26] - we zeiden dit reeds eerder - maar in het Spaansche drama heelemaal niet vreemd. Ook daar, waar vaststaat, dat tegen de historie gezondigd is of waar bovennatuurlijke tooneelen te zien zijn geweest, schroomden de dichters - ook de beste - niet het vertoonde voor *waarheid* te verklaren.

Veel is over deze gewoonte,[27)] want daar kan men haast van spreken, geschreven; zij zal wel als reclamemiddel beschouwd moeten worden en als een kennisgeving, dat niet *alles* ver-

zonnen is. Zelfs de modernen hebben er nog een handje van lo fingido (het gefingeerde) tot waarheid te verheffen, men neme b.v. een der besten, Pedro Antonio de Alarcón († 1891), den novellist, die zijn meesterwerk *El sombrero de tres picos* (de hoed met drie punten, de steek) als 'historia verdadera' inleidt.

Men nam het vroeger in Spanje, waar aan de bestrijding van de leugenachtigheid een der kostelijkste tooneelstukken[28)] te danken is - en elders b.v. in Italië[29)] ging het evenzoo - niet zoo nauw met de waarheid; reeds Cervantes in zijn *Don Quijote* stak den draak met die leugenachtigheid door spottend den Amadisroman een 'ware historie' te noemen en den poppenkastspeler (titerero) Pedro het stuk, dat de poppen spelen, de geschiedenis van Gaiferos en Melisendra, uit de oude romances bekend, als 'ware geschiedenis' te laten aanprijzen.

Maar onze dichter, Claramonte, is toch wel heel ver gegaan. Hoe kon hij in zijn werk, waar hij historische personen laat optreden *uit zijn eigen tijd* zoo grovelijk tegen de waarheid zondigen? Heeft Claramonte beter geweten?
Voor de beantwoording van deze vragen hebben wij rekening te houden met de censuur, eigenlijk een dubbele censuur (want naast de aprobación van de geestelijkheid was de licentia der wereldlijke overheid noodig), die streng over het Spaansche tooneel waakte en het soms zeer tendentieus leidde. De menschen, die in dezen invloed hadden, wilden, dat het volk zóó en zóó zou denken en daarom werd het ook zóó en zóó ingelicht. Van Calderón's *El sitio de Breda*, ook een oorlogsstuk, weten we, dat het geschreven is in opdracht, met de noodige wenken[30)] van hooger hand. Aan het slot lezen we:

Y con esto se da fin	En hiermee is het beleg
Al sitio, donde no puede	Ten einde, waar zich niet kan
Mostrarse mas quien ha escrito	Vertoonen, hij, die het geschreven heeft,
Obligado á tantas leyes.	Op last, met vele voorschriften.

Men moest te Madrid de heuglijke gebeurtenis weten, waar dit stuk met grooten luister opgevoerd werd in tegenwoordigheid van den koning en Spinola; Calderón was, gelijk we pas lazen, niet aanwezig.

Eveneens vervaardigden Velazquez en de Calatrava hun

demonstratieve schilderijen in opdracht van koning Felipe IV, el Poeta, el Grande, den musicus, schilder, uitstekend schutter en voortreffelijk ruiter.

Wanneer de censuur een hoogstaand, geëerd, conscientieus man als Calderón regels durfde stellen en een houding voorschrijven, hoeveel eerder heeft ze dan iemand als Claramonte haar wil kunnen opleggen. Wat deed men in Spanje niet, wanneer het gold den koning en diens zaak te dienen of het geloof te beschermen[31]. Vooral wanneer gevaar dreigde en het er op aan kwam, deinsde men voor geen middelen terug. Kan het om den moed er in te houden niet wenschelijk geoordeeld zijn den volke den grooten landsvijand als gevangene voor te stellen? In het onderhavige geval kan ook zeer goed een vergissing in het spel geweest zijn, welker opheldering maanden lang op zich kon laten wachten in dien tijd.

En dan denk ik aan de gevangenneming van Bossu op de Zuiderzee (Oct. 1573), die blijkens de Geuzenliederen en vliegende blaadjes nog al ruchtbaar was gemaakt. Is het zoo onmogelijk, dat een tijding ¡El gobernador de Holanda es hecho prisionero! de aanleiding geweest is voor de meening, dat dit de prins van Oranje was en niet diens opvolger Bossu?

Er is toch wel een merkwaardige overeenkomst in enkelo opvallende momenten: evenals Oranje in ons stuk heeft Bossu zijn zegelring[32] en het ordelint van het Gulden Vlies gegeven:

> Syn signet streeck hy van syn hant,
> Syn gulden vlies, vaet dit verstant,
> Dat heeft hy overghegheven
> Om te behouden syn lyf en leven,

zooals we lezen bij Van Lummel, no. 61 (= Kuiper-Leendertz., no. 71 en Van Vloten, II, 77).

Van Spaanschen kant hooren we hierover niet veel, men leze b.v. Mendoza, die den slag op de Zuiderzee in zijn *Comentarios* (X, 5) vrij uitvoerig beschrijft, doch over de ons interesseerende bijzonderheden al heel weinig meedeelt.

Groningen
G.A. NAUTA

Eindnoten:

1) Het zijn allegorische vertooningen ter gelegenheid van kerkelijke feesten, oorspronkelijk ter eere van de Eucharistie, het Sacrament des Altaars, dus op Sacramentsdag; vandaar de volle naam: ‘Autos sacramentales’. Ze werden in de kerken, later op een plein, vaak van gemeentewege gegeven. Vreemd is het, dat b.v. Rochel in *Chefs d'oeuvres du théâtre espagnol* (I. p. XII) en mej. Godoy in haar vertaling van P.A. de Alarcon's *Sombréro de tres picos* (De steek), deze autos verwarren met autos de fe, (‘auto da fe!’ is Portugeesch).
2) Dit stuk is een liefdesavontuur van koning Pedro den Wreede. († 1309), met moorden en geestverschijningen. De titel doet dadelijk denken aan dezelfde woorden in Lope de Vega's *Milagros del Desprecio* (le bedr. 5e toon), die een spreekwoordelijke uitdrukking zijn geworden voor ‘ik zal mij met de liefde niet meer ophouden’, een voornemen, dat lang niet altijd volvoerd wordt.
3) Het portret van Lisbella, hertogin van Milaan, doet koning Ferdinand en den infant Enrique op haar verliefd worden; de laatste zal haar voor den koning halen, doch toen hij de schoone in

levenden lijve zag, kon hij zijn edelmoedige boodschap niet vervullen, de geest was gewillig, maar het vleesch zwak.

4) In de uitgave van Cañete (Madrid 1910) I, 148; in de Nueva Biblioteca de Autores Españoles XXI, 497 en, verkort, in de Biblioteca de Aut. Esp. XXXXIII, bl. VIII; ook bij v. Schack I, 401. Zulk een revue van tijdgenooten geven ook Cervantes in zijn *Viage del Parnaso* (1614), Lope de Vega in zijn *Laurel de Apolo* (1630), Claramonte in zijn *Letania moral* (1613) en, in onze letterkunde, Tengnagel *Amsterdamsche Lindebladen* (1640) en *De geest van Tengnagel in d' andere wereld bij de verstorvene Poeten* (1652.)
5) Stilo culto of culteranismo is de naam van de ± 1600 opkomende manier de gedachten uit te drukken in opgeschroefde taal met gezochte, smakelooze, vaak onzinnige omschrijvingen en beelden, ook Gongorisme geheeten naar Luiz de Góngora. Hetzelfde verschijnsel had men in Italië (Marinisme), in Engeland (Euphuïsme), in Frankrijk (preciosité, phébus), in Portugal (Seicentismo), in Duitschland de gezwollenheid van de tweede Silezische school, ten onzent de ‘stil affeté’, de gezochtheid van Huyghens. In Spanje is het cultisme zeer gehekeld door Quevedo en bij ons is een bespotting daarvan te lezen in Lambert van Bos' *Suydt-Hollantsche Thessalia* (van 1662), 3e boek, waarin evenals in zijn *Arcadia* heel wat Spaansche vertellingen ingeschoven zijn.
   Voor de merkwaardigheid deel ik mede, dat een zeer groot tegenstander van de hier besproken mode was Juan de Jáuregui, schilder en dichter, die nog maar 12 jaar was, toen zijn naamgenoot den aanslag op Willem v. Oranje pleegde.
6) De bengala was de staf (oorspronkelijk, naar het schijnt van Bengaalsch riet) als teeken van een waardigheid (vgl. bâton de général, maarschalkstaf).
7) Lealtád, loyauteit, dus eigenlijk ‘wettelijkheid’, wat de wet in de samenleving eischt (zie aant. 9), speciaal trouw aan den vorst; het is een geliefd thema in de oude Spaansche dramatiek.
8) Dit deelt ons de dichter Garcilaso de la Vega (1503-36) mede in zijn tweede égloga, die gedeeltelijk een lofrede is op het huis Alba de Tormes en op den ons zoo bekenden don Fernando (1507-82) in het bijzonder.
9) De wetten der *Siete partidas* (Zeven deelen) van den Spaanschen Justinianus, koning Alfonsus X, den Wijze (El Sabio), uit de 13e eeuw (± 1260), houden voorschriften in ‘ter bewaring van het geloof in Jezus Christus en regelen in acht te nemen voor een godgevallig, behoorlijk en rechtvaardig leven’. Zeer duidelijk zien we hieruit, dat het recht in Spanje ‘het paradijs der kerk’, zooals de rechtsgeleerde Valiente het noemt, een compilatie is van Romeinsch en Canoniek recht. In die wetten heet de koning ‘de Stedehouder Gods op aarde’. Eeuwen lang heeft de Paus, waar het geen geloofszaken gold, de suprematie van den Spaanschen koning (de primacia hispánica werd op het Concilie van Trente (3e zitting) door paus Pius II erkend) moeten aanzien en wanneer we dit in het oog houden, verwondert ons (zie Fruin, *Verspr. Geschr.* 9, 44) de houding van Filips II niet, die gehoorzaamheid van den clerus eischte, den Paus niet buitengesloten.
   De eerbied voor den koning ‘El sol de España’ heet hij in Lope's *La Esclava de su Galán*, was onbegrensd.
   In Calderón's *El Sitio de Breda* heet de koning ‘hij, die allen overtreft’. De titel van Lope's *Dios hizo los Reyes y los hombres las leyes* (God maakt de koningen en de menschen de wetten) geeft goed den stand van zaken in het oude Spanje aan en in zijn *Fuente Ovejuna*, het plaatsje bij Córdoba met zijn solidaire, op haar recht staande bevolking (vandaar het spreekwoord ‘Fuente Ovejuna, Todos á una’), zegt de alcalde d.i. de rechterburgemeester Estévan: ‘El Rey solo es señór después de Cielo (De koning alleen is Heer, na den Hemel). Veelzeggend zijn de woorden van Don Garcia in Francisco de Rojas Zorrilla's *Del Rey abájo*, *ningúno*, een der populairste stukken in Spanje: Zoolang mijn hals nog stevig op mijn rug staat, zoo lang zal ik niet dulden, dat iemand mij beleedigt; onder (dus: behalve) den koning, niemand! De op het punt van eer (*honór*, *hónra*) zoo teergevoelige, opvliegende Spanjaard, die bij de minste beleediging den degen laat spreken (la espada es lengua), zou van den koning dus onrecht willen verdragen, maar.... ook van niemand anders, van geen zijner onderdanen.
   Het toppunt van vereering van den vorst geeft ons Luiz Velez de Guevara's *Más pesa el Rey que la sangre* (De koning weegt bij mij meer dan mijn bloed), waarin de verdediger van Tarifa, Alonzo Perez Guzmán, el Bueno (de Goede), zijn trouw aan den koning Sáncho IV toont, door liever te zien, dat zijn eigen zoon vóór zijn oogen gedood wordt dan de vesting prijs te geven. Dit onderwerp was ook later nog geliefd in Spanje, Manuel José Quintana († 1857) ‘de Spaansche Tyrtaeus’, bezong het in een oda en dramatisch is het nog eens behandeld door Moratín Sr. † 1789) en door Don Antonio Gil y Zárate († 1861).

In *El Tejedor de Segovia* (De wever van Segovia), le deel (niet?) van Ruiz de Alarcon (zie aant. 3 bl. 273), zegt de trouwe Beltrán Ramirez, alcáide van Madrid, een oogenblik vóór zijn onthoofding op last des konings: houd den koning voor het beeld van God, hij is heilig, rechtvaardig en wijs (considerando la imágen de Dios, Rey santo, justo y recto). In het drama van denzelfde *Don Domingo de Don Blas* of *No hay mal que por bien no venga* (Er is geen kwaad, dat niet ten goede keeren kan) wordt de, onverschillige, flegmatieke, zelfzuchtige rijkaard vol vuur en opofferend als het gaat om de eer van koning en vaderland. Dit is een 'ware geschiedenis' heet 't. Teekenend is de opwinding van den hertog van Osuna in het naar dezen genoemd drama van Cristóbal de Monroy y Silva, die, wanneer hij in een Fransche komedie hoort, dat de Fransche koning staat boven den Spaanschen, woedend op het tooneel springt en met getrokken degen den geheelen schouwburg in rep en roer brengt. Deze Pedro Girón is dezelfde pleiziermaker, die later vice-koning Sicilie en van Napels werd, de beschermer van Quevedo.

Ook de oude romances laten ons duidelijk den onbeperkten eerbied zien voor den koning, die handelen kon zooals hij wilde, de snoodste daad kon doen en toch op trouw en gehoorzaamheid, lealtad, van zijn onderdanen kon rekenen. Men leze Calderon's *Medico de su honra*, de hersteller van zijn eer, of Lope's *La Estrella de Sevilla*. Hoe scherp de lealtad den jongen Spanjaarden werd ingeprent, blijkt duidelijk uit den eerbied, dien Filips Willem van Oranje, ook na zijn terugkeer in het vaderland (1595) aan den Spaanschen koning betoond heeft, al kan het wel waar zijn wat Da Costa zegt (*Slag bij Nieuwpoort*):

> En zie, ook deze, bij een kruisbeeld neergevallen,
> Smeekt voor eens Broeders hoofd met Hollands duizendtallen.

Niet ten onrechte schrijft von Ranke, dat Filips II niet alleen geëerd, niet alleen vereerd, maar zelfs aangebeden werd. Hij was 'el Rey santo'. Van den Spaanschen koning uit onzen tijd kunnen we dus zeggen: quantum mutatus ab illo!

10) Jornada, wat wij bedrijf noemen, beteekent eigenlijk 'dag (reis)'; deze naam is ingevoerd door Bartholomé Torres de Naharro (± 1500), die in zijn stukken nog vijf jornadas kende. Door Cervantes (zie zijn prólogo al lector vóór zijn comedias y entremeses), is het getal op drie gebracht. Het woord 'acto' is ook gewoon.
11) Alba's reis van Spanje naar hier is heelemaal niet overeenkomstig de historie; bekend is het (zie o.a. Mendoza, *Comentarios* III, 7, Hooft en anderen) dat hij 10 Mei 1567 te Cartagena onder zeil ging tegelijk met Carranza, aartsbisschop van Toledo, maar deze als gevangene van de Inquisitie, beschuldigd van Lutheranisme. Op 27 Mei landde Alba te Genua, op 22 Augustus reed hij Brussel binnen. Het scheepgaan in Lissabon, zooals ons stuk vermeldt, kon pas na 1580 gebeuren, maar daar bekommerde Claramonte zich niet om.
12) Gallina beteekent 'kip' en figuurlijk 'lafaard'; gallinoso evenzoo 'laf'. Misschien is de verklaring te vinden in de bijvoeging, die we in Lope's *Fuente Ovejuna* (III, 36) lezen: Gallínas, vuestras mujeres sufris que otros hombres gocen d.i. kippen! ge laat toe dat andere mannen zich met uw vrouwen vermaken.
13) Dalde un garrote, geef hem een pak slaag. 'Garrote' beteekent stok, vooral woelstok, waarmee men door te draaien toesnoert, dan: knevelstoel, worgstoel met ijzeren kraag die om den hals van den veroordeelde gelegd werd en toegesnoerd (apretar). Deze straf mocht niet aan edelen en officieren worden opgelegd. In Calderón's *Alcalde de Zalamea* wordt zulk een garrote met een slachtoffer erop vertoond en in Lope's *Fuente Ovejuna* hoort men het kermen van de gefolterden (niet minder dan 300), die de borracho, de beulsknecht, onder handen heeft.
14) De jineta was de korte kapiteinspiek, meestal door een adjudant of page gedragen; evenals de bengala behoorde ze tot Agustin's distinctieven, die hij zoo maar prijs gaf.
15) Dit schijnt een bekend liedje geweest te zijn, we lezen het ook in Calderón's *Alcalde de Zalamea*; ook in de romance van de zusters Miguela y Juanilla is de veranderlijkheid der mannen het onderwerp van gesprek. Vergilius en koning Frans I, welke laatste al zeer weinig recht tot klagen had daarover, beschuldigden, gelijk bekend, juist de vrouw van variabiliteit.
16) Die beminnelijkheid van Alba lijkt ons wat vreemd, omdat wij in hem slechts den norschen dwingeland kennen, die maar al te zeer kwam, gelijk het heet in een Spaansche romance van een onbekend schrijver (Bibliot. de Autores Españoles XVI, 187), als vencedór para castigar la secta del malvado luterano d.i. als overwinnaar om de sekte van den snooden lutheraan te straffen; maar wanneer wij den brief lezen (Bibliot. de aut. esp. 62, 26), dien hij 29 Juli 1573 uit Utrecht geschreven heeft aan zijn - nog wel muitende - soldaten in Haarlem, dan kunnen

wij begrijpen, dat dezen hem ‘todo amable’ noemden. Dat hij hen ‘magnificos señores’ betitelt, is niets bijzonders, het heeft den Spanjaarden nooit aan hoffelijkheid ontbroken en de brief gold immers ook de officieren (Don Jan v. Oostenrijk in zijn brief, verzonden uit het kasteel van Namen op 15 Aug. 1577 aan zijn soldaten, die in Italië gekantonneerd waren, doch die hij smeekt terug te komen (venid!) gebruikte dezelfde titulatuur), maar dat Alba zijn krijgers ‘hijos’ (zonen) noemt en zich zelf hun ‘buen padre’, bewijst dat hij voor hen voelde en dat el señor duque ook ‘tierno’ d.i. teeder kon zijn. Alba had in Spanje een heel wat beteren naam dan hier; hij was vriend van vele dichters en schrijvers. Garcilaso (1503-36) in den lofzang op den huize Alba, in de tweede ecloge, begint Fernando al te prijzen als hij nog in zijn wiegje (en la pequeña cuña) ligt en roemt verder zijn ‘dulzura y llaneza, gentileza y cortesania d.i. zijn zachtzinnigheid, openhartigheid, minzaamheid en hoffelijkheid, die hij te danken had aan den invloed van zijn goeverneur, den edelen dichter Boscán, wiens geschriften ‘en siglos infinitos tendrán vida’ d.i. zullen blijven leven tot in eeuwigheid. De van meerdere activiteit getuigende eigenschappen o.a. de bekende gestrengheid, heeft Alba misschien overgenomen van zijn anderen leermeester, die den naam Severo droeg, een Italiaanschen monnik een soort wonderdoener. Men vergete ook niet dat Alba een zeer gehoorzaam dienaar was van zijn autocratischen heer ‘Yo el Rey’.

Espinel vermeldt Alba meermalen in zijn geschriften en in het begin van den *Marcos Obregón* wordt verteld, dat Alba den bijnaam ‘picaro’ (bedeljongen) had en dat een paar picaro's hem te Barcelona eens als hoofd verwelkomden, wat hij niet alleen gemoedelijk opnam, maar waarover hij ‘muerto de risa’ was (zich dood lachte).

17) ‘Alba’ beteekent ‘dageraad’ (vgl. het Fransch *aube*), een woordspeling, die in de vertaling natuurlijk verloren gaat.
18) D.w.z. als het gevraagde excuus toegestaan is.
19) St. Maurits wordt hier aangeroepen als patroon der soldaten; hij was de aanvoerder van een dapper Romeinsch legioen, dat ± 300 bij Agaunum (tegenover St. Maurice a/d Rhône bij de delta z.o. van het meer van Genève) den marteldood stierf. De bekeering van St. Maurits is een zeer bekende schilderij van El Greco (Madrid).
20) De dichter laat de Vlamingen in hun benauwdheid zich in hun eigen taal uiten; wat ze zeggen, is al heel weinig. Verder durft Lope de Vega gaan, wanneer hij in zijn *Asalto de Mastrique* (einde le bedr.) Marcela in een gesprek met haar minnaar Alonso een Vlaamsche deerne laat nadoen en napraten:

A.	¿ Quieres me dar un abrázo	Wilt ge mij omhelzen,
	Mis ojos?	Mijn oogappel?
M.	Tu velferthine.	Dat verdien je wel
A.	Tantos dizes que conviene alargarte luego el brazo.	Nu je dat zegt, mag ik dadelijk mijn arm naar je uitsteken.
	¿ Quieresme quanto te quiere esta alma?	Houd je evenveel van mij als mijn binnenste van jou?
M.	Dat uuitghiwiel.	Dat weet je wel.
A.	Yo lo soy y te soy fiel	Ik ben en blijf je trouw.
	¿ serasle e tu?	Zul jij 't ook zijn?
M.	Yit minhere.	Ja, mijnheer.
A.	¿ Olvidarás mi afición?	Zul je mijn liefde vergeten?
M.	Liver te sterven, mi bien.	Ik zou liever sterven, mijn beste.

21) Vgl. bij Lucas Schermer, den wel wat hoogdravenden Haarlemschen dichter (1688-1711) in zijn *Poezij* 131: 'Het moedig oorlogsros schuimbekkend op de bitten'. Bij Calderón komt 'tascar el freno' meermalen voor.
22) Deze vermelding van het rampzalig einde van 'Egmon y Hornos' wijst er op, dat het stuk na 5 Juni 1568 speelt. Niet alleen het onthoofden van deze ridders van het gouden vlies, maar ook hun gevangenschap buiten 'l'aimable compagnie' hunner orde is een ontzettend onrecht, dat door Alba begaan is.
23) Bij het vermelden van een standbeeld van Alba worden we herinnerd aan het door hem zelf te Antwerpen opgerichte beeld, waarop gezinspeeld wordt in enkele Geuzenliedjes en waarover Strada, Guicciardini, Bor, van Meteren, Mertens en Torf (*Geschiedenis van Antwerpen* 4, 479) het hebben. Vgl. ook Lafuente, *Historia general de España* III, 67. Blijkens de nieuwe orkestratie door Arthur de Graef is het lied, no. 437 van Fl. v. Duyse's *Het oude Nederlandsche lied* nog in Vlaanderen bekend.
24) Een 'colación' zooals Alba hier aanbiedt was een tusschenmaaltijd, vaak ter eere van gasten, die dan onthaald werden op wijn en lekkernijen. De smulpartij die in *El Crotalón* beschreven wordt (bl. 101) is zeer overladen van zoetigheden (dulces): confites, canelones, alcorzas y mazapenes y buen vino d.i. confituren, kaneelstokken, drageés, marsepein en goede wijn. Het crotalón (d.i. kleppers, een soort castagnetten) is een bewerking van Lucianus' *Haan* en andere dialogen; er worden allerlei toestanden in gehekeld, vooral heeft de geestelijkheid het te ontgelden. De schrijver, zich noemende Christoforo Gnophoso (Gnosopho?) was een humanist, een Spaansche Erasmus en zal ± 1560 geschreven hebben want gebeurtenissen van het jaar 1552 worden vermeld (bl. 121) en de Lazarillo de Tormes (van 1553) wordt ook genoemd. Men vermoedt dat Cristóbal de Villalón de ware naam van den auteur is, die in een ander werk, *Ingeniosa comparación* (van 1539), wederom in dialoogvorm, een vergelijking trekt tusschen den ouden tijd en den zijnen, wat betreft den stand van kunsten en wetenschappen. Het feit, dat in dit laatstgenoemde geschrift meer dan eens Erasmus' vriend en uitgever te Bazel Johann Froben genoemd wordt, is een argument vóór het vermoeden dat Villalón ook de schrijver is van *El Crotalón*. De verwijzingen hierboven gegeven, zijn naar de uitgave van het Crotalón in de reeks der Spaansche bibliophielen; in deel 7 der Nueva Biblioteca van de Autores Españoles vindt men de plaatsen op blz. 151 en 157.
25) Ik meende het Spaansche woord centellinos (= vonkjes) niet beter te kunnen vertalen, vermoedelijk zijn bedoeld de diamanten, die de vonken voorstellen uit den geëmailleerden vuursteen, waaraan de gouden vacht hangt. Juan gaat wel wat ruw te werk, het insigne is zeker niet ongeschonden gebleven. Onwillekeurig komt ons bij dit tooneel Oranje's offervaardigheid vóór den geest, betoond in 1568 bij den terugtocht over de Maas. Maar daar gold het geen vijanden, doch soldaten, die vóór hun afdanking, soldij moesten hebben.
26) Deze regels worden gesproken door Juan als protagonist (dit Grieksche woord is in de Spaansche letterkunde zeer gebruikelijk voor dengene, die de hoofdrol speelt), zich wendende tot het publiek. Een dergelijke apostrophe was mode en hield vaak in het vragen om vergiffenis voor de eventueel gemaakte fouten (los defetos perdonad). Ik herinner aan de apostrophe's aan het einde der tooneelstukken bij Plautus, Terentius, hun navolgers in den Renaissancetijd (Humanisten), onze Middelnederlandsche abele spelen en Sotternieën, aan Hooft, Brederode, Shakespeare, Goldoni maar meestal wordt hier verzocht te applaudisseeren ten bewijze, dat men het mooi gevonden had.
27) In *Los Pechos privilegiados* van Ruiz de Alarcon, zegt de galán Rodrigo 'Y esta verdadera historia dé fin aqui' d.i. en hier heeft deze ware geschiedenis een einde. Ook geschiedschrijvers meenden wel goed te doen door op de waarheid van het door hen vertelde te wijzen, zoo b.v. Bernardal Diaz del Castillo, de tijdgenoot van Cortés, die de verovering van Mejico beschreef; zoo noemde de Portugeesche pater Francisco Alvares zelfs de geschiedenis van Preste Joâos (1540) een 'verdadeira informaçâo'. Mozén Diego de Valera begint zijn kroniek met de woorden: 'Comienca la corónica cierta y verdadera'. Garrido de Villena (± 1555) durfde zijn epos over den slag bij Roncevalles een 'verdadero suceso' noemen.
28) *La Verdad sospechosa* (De verdachte waarheid), ook *El Mentiroso* (De leugenaar) geheeten, van den door zijn tijdgenooten zeer gesmaden Ruiz de Alarcón (± 1600), nagevolgd in het Spaansch door de gebroeders Figueroa, in het Fransch door den grooten Corneille, naar wien Goldoni (in *Il Bugiardo*) en ten onzent Dr. Lodewijk Meier het stuk bewerkten.
29) Ook de vroegere Italiaansche dramatici verklaren vaak, dat hun stukken een 'fatto vero', zelfs 'verissimo' zijn en meer dan eens is Nederland, als we hen mogen gelooven, een avontuurlijk oord geweest. Men leze b.v. Goldoni's *Un curioso accidente*, een geschiedenis à la Minna von

Barnhelm, die in den Haag (all Aja) speelt in ‘casa de Monsieur Filiberto, ricco mercante olandese’. Door zijn eigen onvoorzichtigen raad trouwt, zeer tegen zijn zin, zijn dochter Giannina met een Franschen luitenant Monsieur de la Cotterie, van voornamen huize, doch niet rijk. Filiberto's onedele bedoeling was het anders dien officier met de dochter van den rijken bankier Ricardo te doen huwen.

En in *Il medico olandese* van denzelfden vruchtbaren dichter en hervormer van het Italiaansche tooneel, is niemand minder dan de beroemde Leidsche professor Herman Boerhaave - Bainer heet hij in het stuk - de dokter, die een patiënt, een neurasthenicus, heelemaal uit Polen naar Leiden gekomen, voorschrijft genoeglijk met vrienden om de ronde tafel te fuiven en paard te rijden (bezigheden, die dus afleiding geven en de levensvreugde verhoogen, die ook heden ten dage den neuropathen zouden worden aangeraden) en ‘als hij die toevallig mocht vinden, een ‘amore onesto’, een verliefdheid in alle eer en deugd, die hem het verlies van een vorig liefje kan vergoeden want ‘chiodo, poeti dicono, scaccia d'all asse il chiodo’ d.i. de eene spijker, zeggen de dichters, verdrijft uit een plank den anderen. Monsieur Guden, zoo heet de Polacco, neemt die raadgevingen gaarne ter harte (het waren geen bittere pillen) en hij begint met de laatste in toepassing te brengen, toen hij kennis maakte met 's dokters nichtje Marianna, die de gewoonte had zich voor ooms patiënten te interesseeren. Zij is even knap van uiterlijk als bedreven in de meetkunde en is dus een voorbeeld van het uitstekende Hollandsche systeem van meisjesopvoeding, dat Goldoni, naar hij zelf zegt, door zijn comedie ‘niet alleen in Italië’, (waar de opvoeding gelijk ons Parini's satire leert, te wenschen overliet) ‘maar over de geheele wereld bekend wilde maken en enten (innestar.)’ De heer Guden trouwt met Mariantje, hij heeft haar veroverd en honderdduizend gulden, die oom zijn nichtje als bruidschat heeft toegedacht. Wij hebben in dit stuk dus het uit Spanje en Frankrijk zoo bekende thema van l'amour médecin. De Italianen hebben nooit laag op ons land en zijn prestaties neergezien. Een tweehonderd jaren vóór Goldoni had zijn landgenoot, de Florentijn Lodovico Guicciardini (± 1560), op last van Alba gevangen gezet, omdat hij tegen den 10den penning was, ook reeds de loftrompet gestoken over de Paesi Bassi, die hij bezocht had en ook deze had als een der bijzonderheden vermeld een mirakel nam. het wonder van Loosduinen, de polyteknie van gravin Margaretha.

30) Ik denk aan een uiting als ‘Solo el Rey (de España) reina’ d.i. alleen de koning (van Spanje) regeert.

31) Misschien is het door ons genoemde stuk van Guevara *Los amotinados de Flándes* bedoeld als een tegenwicht tegen den slag bij Turnhout, waarvan nog al veel gewag gemaakt is, veel meer dan den Spanjaarden lief was.
Grillparzer (*Sämmtl Werke* 13, 260) schrijft: ‘Es ist ein patriotisches Stück um die Spanier für ihre üblen Erfolge in Flandern durch einzelne Groszthaten zu trösten.’

32) Het afgeven van den zegelring was eertijds een teeken van zich gevangen geven. Zoo deed ook Alba's krijgsbouwmeester Don Pedro Pacieco, toen hij te Vlissingen kwam (1572) zonder te weten, dat deze stad ‘omgekeert’ was, zooals Hooft meedeelt.

Taalgeleerdheid en spelling

Er heerst vreugde in het kamp der dokters, dichters, juristen en historici die zich, sedert enige jaren, hebben opgeworpen als verdedigers der spelling van De Vries en Te Winkel: een onzer bekendste linguïsten heeft zich, met ophef, aan hun zijde geschaard.[1)] Wij begrijpen die opgetogen stemming[2)] - nu was er kans dat de voorstanders der Vereenvoudigde Spelling eens, door een deskundige, met doeltreffende argumenten zouden worden bestreden - en wij verheugen ons erover, want deze blijdschap, is zij niet een erkenning, door genoemde dokters, enz., van het feit dat regeling der spelling behoort tot het gebied der taalgeleerden? Evenals het aanleggen van een electriese tram wordt opgedragen aan ingenieurs, terwijl toch de tram voor algemeen gebruik is bestemd.

Maar, al verklaren wij ons de triomfkreten waarmede de nieuwe bentgenoot is ingehaald, toch rijst bij ons de twijfel of de soort steun die hij aan de oude spelling heeft gegeven, wel helemaal zo is als men hoopte. Niet waar? Wat zou het mooi zijn geweest, wanneer hij eenvoudig, met enkele schoten, desnoods met één schot in het hart, de tegenstander had neergeveld. Dat mocht niet zo zijn. De nieuwe medestrijder trad in het krijt, niet met pijl en boog, maar met heel zwaar geschut, dat hij losbrandde, niet op de vijand, maar enkel in de richting van de vijand, ver over hem heen, zodat de gretig toekijkende anti-vereenvoudigers zelfs niet meer konden zien waar de

1) Prof. dr. J. van Ginneken, in *De Maasbode* van 28 Februarie, 7, 10 en 12 Maart 1930.
2) Zie het juichende artikel van dr. mr. L.J.C. van Gorkom, in *De Tijd* van 3 Mei 1930.

kogels neervielen, in een of andere vlakte waar zij in het zand smoorden.

Was het wel een gelukkige gedachte van de heer van Ginneken, nu hij eenmaal aan de questie van de spelling zóveel geleerdheid wilde vastknopen, het debat te voeren in een dagblad? Ik denk mij de onthutste gezichten der lezers van *De Maasbode*, toen zij, aan de ontbijt- of teetafel hun koerant openvouwende, de met grote letters aangekondigde artikels onder de ogen kregen over *Kollewijn-spelling en taalwetenschap*, en alleen reeds bij een vluchtig doorlopen, duizelden van al die vreemde woorden, titels van boeken, namen van talen waarvan zij nooit hadden gehoord, 'nieuwe' en 'oude' taalwetenschap, van 'den grootsten Franschen taalgeleerde', en wat niet al. Ik ben zeker dat hun eerbied voor de geleerde schrijver nog groter zal zijn geworden dan te voren, al twijfel ik of dit soort succes hem aangenaam zal zijn. Maar, wat mag dan wel zijn bedoeling zijn geweest toen hij deze wetenschap, die tot zijn onderwerp slechts in vèr verwijderd verband stond, voorlegde aan de lezers van een koerant waarin, zoals hij zelf in zijn antwoord aan een criticus zegt, geen plaats is voor de 'uiteenzetting dier nieuwere gegevens en ontdekkingen'? Ik mag niet veronderstellen dat hij heeft gespeculeerd op de bewondering die men bij onbevoegden zo licht kan opwekken voor wat zij niet begrijpen, om daarmede stemming tegen de vereenvoudiging van de spelling te maken. Maar waarom dan, ik herhaal het, al die omhaal van claironnerende zinnen, stoute beelden, lapidaire, en onbewezen, uitspraken, die slechts ertoe konden dienen om de lezers van *De Maasbode* in een roes van verering te brengen? Hoeveel beter begreep dr. Kollewijn zijn taak, hij die tot niet-vakgenoten sprak in een eenvoudige, klaarheldere taal, in een met zorg opgebouwd betoog.

Wat mij voor een man der wetenschap, in een koerantenomgeving, die nu eenmaal bestemd is voor ander - even nuttig en noodzakelik - werk, vooral hinderlik lijkt is, dat hij, om het grote publiek te interesseren, alle fijne onderscheidingen en schakeringen moet weglaten. Men heeft nu eenmaal op een groot, niet voorbereid, publiek alleen vat door het enige apodictiese zinnen en klinkende namen naar het hoofd

te werpen; om het te overtuigen, moet men het opwinden door superlatieven. Doch in een betoog gewijd aan een wetenschappelike questie, verstoren deze de sfeer van kalm nadenken en ‘sereniteit’, die ‘sereniteit’ die Kollewijn nooit heeft verzaakt en die zijn medestanders eerst dan een enkele maal in de steek heeft gelaten, als zij aan onbevoegden een afstraffing moesten toedienen. Die ‘sereniteit’ zullen de volgende bladzijden ook vertonen.

Reeds hebben gezaghebbende geleerden tegen de beweringen van dr van Ginneken verzet aangetekend;[1)] hier zal, dit spreekt vanzelf, niet weinig worden aangevoerd dat ook bij hen staat te lezen; men verwachte hier, niet een verdediging van de Vereenvoudigde Spelling in het algemeen, die reeds zo vaak en zo voortreffelik is geschreven, maar enkel een bespreking van de artikels uit *De Maasbode*. Ik deed trouwens reeds uitkomen dat deze over de Vereenvoudigde Spelling zelf zo goed als niet handelen. Indien de titel van het eerste, derde en vierde stuk - het tweede draagt een ander opschrift, zodat wij alleen door de nummering weten dat het tot dezelfde reeks als de andere behoort - en enige onvriendelikheden aan het adres van dr. Kollewijn ons niet overtuigden dat wij hier te doen hebben met een aanval op de ‘negen regels’, zou men het niet vermoeden.

I

‘Naast een lager minderwaardig taaltje wordt overal een zoogenaamde hoogere, mooiere, deftiger of keuriger taal aangetroffen, waarop allen die invloed willen uitoefenen op hunne medemenschen zich, min of meer bewust, met hart en ziel blijken toe te leggen’.

Deze stelling wordt door dr. van Ginneken toegeschreven

1) Men zie: dr. de Vooys in *De Nieuwe Taalgids*, 1930, p. 221; dr. P. Gerlach Royen in *De Maasbode* van 29 en 30 Maart, in *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, aflevering van Juli 1930, en in een uitvoerige brochure, getiteld *Kollewijn-spelling en Taalwetenschap* (Opvoedkundige Brochurenreeks, no. 55, Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis), Tilburg, 1930. De heer dr. van Ginneken antwoordde op het eerste artikel van dr. Gerlach Royen in *De Maasbode* van 3 April, en daarop volgdein dezelfde koerant een korte dupliek van dr. Royen.

aan Gilliéron, die haar zou hebben bewezen; ik weet niet in welk geschrift; trouwens, hij heeft haar, volgens de schrijver, ‘heel in het algemeen’ bewezen, en, indien deze laatste woorden werkelik iets betekenen, dan zou ik ze aldus willen uitleggen, dat Gilliéron haar nergens zó heeft geformuleerd en dat zij een samenvatting bedoelt te zijn van de uitkomsten van Gilliéron's studieën over verschillende woorden. Waar het voor de hoogleraar uit Nijmegen op aankomt, zijn de woorden ‘min of meer bewust’; het was juist de ontdekking, door de ‘nieuwere’ taalwetenschap, van die ‘bewustheid’ bij taalvorming die hem afkerig had gemaakt van Kollewijn's spellinghervorming, welke hij tans verguist met al de hartstocht van een bekeerling.[1)] In onze bespreking zullen wij dus de vraag of er in de taal ‘bewuste’ veranderingen plaats hebben, als punt van uitgang dienen te nemen. Gaarne zouden wij daarbij de schrijver op de voet zijn gevolgd, maar dit bleek onmogelik, daar de lijn van het betoog niet altijd is te vatten.

Het kost zelfs al enige moeite om te raden wanneer de schrijver het over de gesproken taal heeft, en wanneer over de schrijf- of de litteratuurtaal. Tegenover de ‘onwillekeurige taal’ stelt hij, niet de ‘bewuste’ taal, maar ‘een gewilde stijl’; meer dan eens heeft hij het over ‘stijltendenzen’ die, bij nader toekijken, niet het werk van de schrijvende stylist blijken te kenschetsen, zoals men zou vermoeden, maar een streven aanduiden tot ‘mooi spreken’. Nog meer toegefelikheid wordt van ons gevraagd wanneer wij lezen van ‘willekeurige verfijning en volmaking der als in het wild gegroeide taalfeiten tot literatuur’; hier, zo zou men menen, geldt het toch zeker de schrijftaal; immers, er is sprake van ‘letterkunde’; toch blijken wij ons alweer te hebben vergist, want uit de erop volgende zin zien wij dat deze ‘litteratuur’ niet anders is dan wat te horen valt in een café, waar ‘smakelijke vertellers, die het leven der taallbeheerschen’, aan het praten zijn.

Onzekerheid heerst ook over de aard der menselike in-

1) Hoe onverwacht deze meningsverandering was, leze men o p de bladzijden waarin dr. Gerlach Royen (zie zijn bovenaangehaalde brochure, p. 8-11) bijeenzet alwat dr. van Ginneken in de loop der jaren tegen de spelling van De Vries en Te Winkel heeft geschreven.

menging in taalformatie. In de hierboven aangehaalde zin heette het dat die ‘min of meer’ bewust was, en iets verder wordt de ‘naieve bewustheid’ van Keesje uit de *Kleuterroman* toch ‘in den grond’ hetzelfde verschijnsel genoemd als ‘de koele bezieling, de stalen wilskracht van de taaldespoten uit den pruikentijd’, al is zij, voegt de schrijver erbij, ‘niet er mede te vergelijken.’ Ik erken dat ik deze beperking niet goed begrijp; bedoelt de schrijver: ‘al is zij in graad verschillend?’ Zo ja, zou het dan niet zaak zijn geweest dat ‘min of meer’ voor ons enigszins te verduideliken? Het zou een, in de filosofie zo getrainde, geleerde als dr. van Ginneken een enkel woord hebben gekost om ons zekerheid te geven of hij met dat ‘min bewust’ bedoelt ‘onderbewust’; daarmede zou wellicht zijn bedoeling ons klaarder zijn geworden. Weliswaar, zouden wij dan misschien het schouwspel missen van Keesje en David van Hoogstraten, samenwerkende tot de ‘verfijning en volmaking van de taalontwikkeling die wordt gewild en nagestreefd’, arbeiders ‘op het gebied van wil en streven, van aankweek en keuzeteelt’.

In de laatste tijd is door verschillende geleerden de aandacht gevestigd op taalveranderingen die niet het gevolg waren van een langzame evolutie, maar van een streven der sprekers naar het vermijden van homonymen en van aanpassing, door sociaal-lagerstaanden, aan de taal van sprekers die zij op een of ander gebied als superieur gevoelen. Hier grijpt dus de menselike geest duidelik in het blinde werken van de klanken vormevolutie. Dat voor ‘kip’ in een bepaalde streek van Frankrijk, niet meer *gallus*, maar een ander woord in gebruik was gekomen, schreef Gilliéron hieraan toe dat, door de klankregels die in dat taalgebied heersten, *gallus* dezelfde vorm had gekregen als het woord voor ‘kat’, hetgeen leidde tot een hinderlike verwarring; om deze te vermijden had men eenvoudig de ‘kip’ van een andere naam voorzien. Van de zogenaamde ‘mooi-spreek’-vormen had men, reeds vóór Gilliéron, voorbeelden gegeven. Terecht maakten deze nieuwe vondsten grote opgang; men sprak zelfs van een omwenteling in onze begrippen over het wezen der taal; het vertrouwen in de regelmatigheid der klankontwikkeling was geschokt; kon die regelmatigheid niet een gevolg zijn van

bedoelde ontlening of navolging? Weliswaar sprak Gilliéron zelf nooit van de werkzaamheid der sprekers; voor hem was het een strijd der woorden en vormen onderling, waarín de zwakste ten onder ging, maar toch, een nieuw hoofdstuk was geschreven van de taalgeschiedenis: de teleologie van de taalveranderingen. Het scheen zelfs aan sommigen dat alle fonetiese ontwikkeling nu had afgedaan, en een onzer taalgeleerden toonde zich geneigd de taalverandering in haar geheel toe te schrijven aan de zucht om te spreken zoals de hogere standen, niet bedenkende dat men, in de sociale reeks van degenen die als model werden genomen, eindelik moest aanlanden bij hen die geen superieuren hadden. Afgezien van het feit dat, zowel de creatie van nieuwe termen terwille van de duidelikheid, als het overnemen van 'hogere' woorden slechts in enkele speciale gevallen was aangetoond, zo is het toch goochelen met het begrip van 'bewustheid', wanneer men deze schepping en deze ontlening 'in den grond' hetzelfde noemt als de beredeneerde werkzaamheid van geleerde taalvorsers aan hun schrijftafel. Keesje weet niet dat hij spreken wil als zijn moeder; hem te verdenken van 'bewust willen' is toch werkelik al te gek; hij, en de caféredenaar die dikke woorden gebruikt, gehoorzamen aan een innerlike dwang van hun onderbewustzijn. En bovendien, al mag één persoon begonnen zijn met het bezigen van een nieuwe vorm, deze wordt slechts dan een taalfeit, wanneer de gemeenschap haar aanvaardt; hierdoor wordt het persoonlike karakter aan die nieuwe vorm ontnomen. Of zou dr. van Ginneken deze aanvaarding willen toeschrijven aan een soort referendum?

Dat, voor hem, Keesje's 'werkzaamheid' en die van de grammatici toch werkelik één zijn, schijnt te blijken uit deze zin, die een bevestiging van het 'bewuste' aandeel der mensen in taalvorming bedoelt te geven: 'De klassieke, bewust gecultiveerde smaak van Vaugelas en Boileau heeft het 17e en 18e eeuwsche Fransche proza in woordkeus, in constructie en syntaxis gemaakt tot wat het was'; hieruit zou namelik blijken dat 'stijltendenzen van een bepaalde periode invloed uitoefenen op de verdere taalontwikkeling'. Terwijl in de eerste zin sprake is van 'het Fransche proza', dus van de taal der letterkunde, wordt, in de tweede, de invloed van genoemde auteurs uitgebreid

tot de ‘verdere taalontwikkeling’; dit is niet de enige sprong in dr. van Ginneken's betoog; misschien echter was het voor hem geen sprong, maar een geleidelike overgang. Wat hiervan zij, men is verbaasd in dit verband de namen van Boileau en Vaugelas te lezen; het heeft er wel iets van of zij op goed geluk af zijn gekozen. De greep was niet gelukkig. Het is geen geheim dat Boileau een dichter was, zodat zijn invloed op het Franse proza van zijn tijd onbetekenend zal zijn geweest, ook al heeft hij een Luciaanse dialoog in proza geschreven, *Les héros de roman*, die, evenmin als zijn *Remerciment à Messieurs de l'Académie française* en als zijn *Discours sur la satire*, zijn *Discours sur le style des inscriptions* en zijn *Réflexions sur Longin*, in zijn tijd of daarna veel is gelezen. En Vaugelas? Tot nu toe meende men, in volkomen overeenstemming met wat de schrijver der *Remar ques sur la langue française* zelf uitdrukkelik verzekert, dat hij, wel verre van ‘willekeurig’ in de taal in te grijpen, angstvallig luisterde naar die welke hij om zich hoorde, met de bedoeling om, daar waar het spraakgebruik aarzelde tussen twee of drie uitdrukkingswijzen, vast te stellen welke, volgens ‘le bon usage’ van ‘la plus saine partie de la cour’ en van ‘les meilleurs auteurs’ de beste was. Willekeurig ingrijpen, wat zou hij geschrokken zijn als men hem daarvan had verdacht, hij die zich zo hartstochtelik verzette tegen ‘le caprice des particuliers’, die zo zorgvuldig naging of een of ander woord ook verouderd was, die de uitdrukking ‘pour s'empêcher d'être suivi’, hoewel hij haar onlogies vindt, goedkeurt omdat ‘la plupart de nos meilleurs écrivains que j'ai consultés là-dessus’ haar niet alleen juist, maar zelfs elegant oordelen; die het vormen van nieuwe woorden, ‘'du moins en écrivant’, streng verbood - ik vrees dat hij dr. van Ginneken's neologisme ‘leeslijk’ zou hebben gebrandmerkt als ‘rude et barbare’, en als hij had kunnen weten dat men zijn werk als voorbeeld van ‘keuzeteelt’ zou hebben aangehaald, dan zou hij zeker hebben uitgeroepen: ‘Keuze, ja, maar “teelt”, foei!’

Laten wij de namen van Vaugelas en Boileau als ‘slips of the pen’ beschouwen. Maar ook al had hij zich op Malherbe en Bossuet of Fénelon beroepen, dan toch zou dr. van Ginneken zijn bewering omtrent de invloed van Franse gram-

matici en schrijvers alleen dan kunnen staande houden wanneer hij die beperkte tot de bewuste stijl in de schrijftaal en de hoge redenaarstaal. Welk woord hebben Vaugelas en de zijnen aan de Franse taal opgedrongen, door eigen willekeur, zonder dat de Fransen als gemeenschap, niet als redenerend individu, er hun zegel aan hebben gehecht? Welke constructie hebben zij kunnen, of slechts willen, invoeren waarvan de Franssprekenden nu een maal niet waren gediend? En welke syntactiese vorm die dood was? Hebben zij de Accusativus cum Infinitivo tot nieuw leven weten te brengen, daar waar het Frans die niet kende? Hebben zij de Fransen kunnen dwingen, in plaats van 'une femme toute belle' te zeggen of te schrijven 'une femme tout belle', zoals, volgens hen, de logica eiste? Of 'des femmes buvantes de la limonade?' Indien het Frans ons, ook als het wordt gesproken, gekuist lijkt, dan is dat niet het werk van enkelingen, maar een gevolg van de intellectualistiese aanleg die nu eenmaal het Franse volk kenmerkt, dat reeds op de school geordend leert denken, met preciesheid leert spreken en schrijven.

Waarom, zo mag men vragen, heeft dr. van Ginneken de uitkomsten der 'nieuwere taalwetenschap' tot onherkenbaar wordens toe overdreven, en gepoogd ons te overtuigen dat Keesje 'bewust' sprak? Het antwoord op deze vraag zal moeten worden uitgesteld, totdat wij zijn denkbeelden omtrent de schrijftaal hebben onderzocht.

Ook bij deze speelt, volgens hem, de 'bewustheid' een veel grotere rol dan, zowel de 'oudere' als de 'nieuwere' taalwetenschap vermoedde. Allen die, hetzij het woord hebben gevoerd in het publiek of zich in geschrifte tot een wijde kring van lezers hebben gewend, weten hoe zij, willens en wetens, na nauwlettend luisteren en zoeken en wegen die woorden en wendingen hebben gekozen die het best hun gedachten en hun aandoeningen konden vertolken. Zij kennen de worsteling met de taal, die zich eerst na strijd volkomen wil schikken in het gareel waarin men haar dwingt; de voldoening bij het vinden van de uitdrukking die zuiver wedergeeft wat in hun hoofd en hun gemoed leeft. Zij zijn niet tevreden voordat hun mededeling als geheel streng is opgebouwd en alle biezonder-

heden op de juiste plaats staan. Terecht komt dr. van Ginneken in verzet tegen het ‘schrijf-maar-raak’ systeem dat, helaas, voor zoveel Nederlanders aantrekkelikheid schijnt te bezitten en dat zulk een scherpe tegenstelling vormt met de stijlgewoonte der Franse schrijvers, aan wie trouwens - wij zeiden het hierboven- reeds op de school eerbied wordt ingegeven voor het geschreven woord en die onderricht krijgen in het helder uiteenzetten hunner denkbeelden. Er is niets waartegen ik, die de eer heb voorzitter te zijn van de ‘Vereniging tot vereenvoudiging onzer spelling’, mijn leerlingen ernstiger waarschuw dan tegen stijlverwaarlozing, en de heer van Ginneken moge het innerlik verband bewijzen dat hij aanneemt tussen het vereenvoudigen der spelling en het ‘maar raak schrijven’. Deze bewust verfijnde en verzorgde schrijftaal is een kunstproduct en als zodanig heeft dr. Kollewijn haar tegenover de taal van het dageliks leven geplaatst; dr. van Ginneken verwijt hem dit in onheuse termen, en doet alsof de voorman der vereenvoudigers daarmede bedoelt die taal naar beneden te halen. En dat terwijl Kollewijn, niet alleen in het *Vereenvoudigers-Arsenaal*, maar in alles wat hij publiceerde, toont hoezeer hij zich tegenover zijn lezers verplicht achtte zijn denkbeelden slechts te geven in een vorm die geheel àf was, een zorgvuldigheid die ik aan vele voorstanders van de spelling-De Vries en Te Winkel ter navolging aanbeveel.

Nu mene men echter niet dat, volgens de heer van Ginneken, de ‘bewuste’ werkzaamheid van de mens ten opzichte der schrijftaal zich tot deze stijlzorg bepaalt. De opvatting die gangbaar was, tot vóór de artikels in *De Maasbode* die wij hier bespreken, was dat de stylist zich bepaalde tot het maken van een bewuste keuze uit het voorhanden taalmateriaal en dat hij zelf dit materiaal, noch door ‘aankweek’ noch door ‘keuzeteelt’, noch hoe ook kon wijzigen; geen schrijver toch, hoe vrij hij ook met de taal omspringt, hoeveel stoutheden hij zich veroorlooft, kon een nieuw woord maken dat niet uit bestaande woorden was samengesteld of niet naar het model van bestaande woorden was gemaakt; hij kon geen constructie bezigen die niet beantwoordt aan de denk-, dus de taalgewoonten van hem voor wie hij schreef, op straffe van niet te worden begrepen. Dat taalmateriaal waaruit werd gekozen,

was tegelijk rijker en armer dan de omgangstaal, het was nauwer verbonden met de traditie, het bevatte woorden die nog wel worden begrepen, maar te 'deftig' zijn voor alle dagen, en miste vele gemeenzame termen, de constructie was er strenger en meer ineengevlochten en ook de syntaxis vertoonde eigenaardigheden die afweken van het dageliks taalgebruik. Zoals de linguïst die ook door dr. van Ginneken hoog wordt gesteld ('de grootste der taalgeleerden van Frankrijk') het uitdrukt: 'la langue littéraire est la normalisation du parler courant?'[1)]

Niet aldus dr. van Ginneken: bij hem zien wij de mensen weder vrijelik met de taal doen en laten wat zij willen; wij zijn immers op het gebied van 'wil en streven'; hij spreekt zelfs van het 'oogenblik waarop aan de vastlegging van een algemeene schrijftaal gedacht kan worden,' en aan zijn opvattingen meent hij steun te kunnen geven door twee feiten uit de taalgeschiedenis, die hier niet onvermeld mogen blijven.

Het eerste is geformuleerd op deze wijze: 'Zoodra er maar ergens een schrijver of dichter opstaat, die voor het eerst in zijn schrijven zijn eigen dialect gebruikt, vindt hij aanstonds navolgers; Dante is hier het typisch voorbeeld'. Deze voorstelling der vorming van de Italiaanse geschreven taal vindt men inderdaad in verscheidene school- en handboeken; zij is er niet juister om, want de persoon van Dante heeft niets te maken met het feit dat het Florentijns de basis is geworden van de Italiaanse schrijftaal. Dante is niet de eerste die in zijn werken zijn eigen dialect gebruikt: de taal der Siciliaanse dichterschool is reeds getoscaniseerd;[2)] de autoriteit, niet alleen van Dante, maar ook van Boccaccio en Petrarca hebben alleen de Florentijnse basis nog hechter gemaakt, en de vorming zelf der algemene schrijftaal is en blijft onafhankelik van de wilsdaad van één dichter. 'On s'exagère parfois, zegt Meillet,[3)] l'importance des grandes oeuvres littéraires pour la fixation des langues.... Si des ouvrages tels que la Divine Comédie de Dante peuvent marquer le moment où une langue littéraire se fixe et, par le fait qu'ils servent de modèles, lui donner un aspect en quelque sorte définitif, les auteurs

1) A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, 1913, p. 120.
2) Thérèse Labande, *La question de la langue en Italie*, 1928, p. 50.
3) *O.l.*, p. 130.

qui les ont écrits n'ont en général été ni les premiers ni les seuls à écrire la langue dont ils se sont servis, et le succès même de leurs oeuvres n'a été possible que parce qu'elles étaient écrites dans une langue ayant déjà un rôle et une importance.'

De tweede pijler waardoor dr. van Ginneken zijn opvatting omtrent het ontstaan ener schrijftaal wil schragen, blijkt al evenmin te passen. Volgens Meillet, in het door mij tweemaal geciteerde werk, zouden in Griekenland 'die langues littéraires - die door één dichter ten troon zouden zijn verheven, - eerst met vrij groote willekeur een bepaald stel dialectische vormen bij zoo'n dichterschool in zwang hebben gebracht'. Daar de voorstelling van letterkundige talen 'die iets in zwang brachten' mij, bij een zorgvuldig schrijver als Meillet, bevreemdde, te meer omdat, naar het zeggen, de bewijsvoering van Meillet 'allerduidelijkst' moest zijn, zocht ik, in het *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, waarheen dr. van Ginneken verwees, naar de formulering dezer gedachte in het Frans. Ik heb echter de overeenkomstige zin niet kunnen vinden, zodat ik vermoed dat de plaats uit het hoofd is geciteerd. Wèl vond ik het volgende: 'Chaque grand groupe dialectal a tendu à se créer sa langue littéraire propre' (p. 125); hier is dus juist niet sprake van 'een schrijver of dichter die ergens is opgestaan', maar van een gehele bevolking die hetzelfde dialect sprak. De vermelding van de 'vrij groote willekeur' vond ik in het *Aperçu* evenmin, zodat ik vermoed dat deze stijlbloem door dr. van Ginneken is ingelast, zonder twijfel om de lezers van *De Maasbode* nog beter te overtuigen dat hier de menselike vrijheid niet aan banden was gelegd. Ook het slot der aanhaling uit het werk van Meillet lijkt mij op enigszins subjectieve wijze te zijn weergegeven. Volgens de heer van Ginneken zou de koinè een 'nieuw vrij kleurloos litterair proza dialect zijn van Plutarchus, Polybius en het Nieuwe Testament, dat op een gelukkig oogenblik in gebruik kwam en van lieverlede al de andere Grieksche tongvallen zoowel in de schrijftaal als tenslotte in de spreektaal wist te verdringen'. Als dit zo ware geweest, welk een geducht wapen zou dan daarmede de verdediger der theorie van de macht van het individu op de taal in handen hebben: Plu-

tarchus, Polybius en de schrijvers van het Nieuwe Testament[1)] maken een litteraire taal, die later zelfs spreektaal van alle Grieken wordt. Maar wat lezen wij bij Meillet (p. 259)? Nadat hij een onderscheid heeft gemaakt tussen twee betekenissen van de term ‘koinè’, nl. de litteraire taal van Polybius en Plutarchus en een, sedert de tijd van Alexander de Grote, in Griekenland gesproken taal, die begrepen werd overal waar men Grieks sprak, vervolgt hij letterlik: ‘La koinè littéraire est la langue de la prose littéraire des gens qui parlaient cette koinè courante’.

Waarom nu moest het aandeel van het individu zo naar voren worden gebracht, door overdrijvingen en kernachtige uitspraken, die een caricatuur maken van de uitkomsten der laatste onderzoekingen op taalgebied, door een kleurenrijkdom die doet denken aan een ‘image d'Epinal’, welks schilders er zich ook niet over bekommeren of het blauw van de soldatenjas wel precies samenvalt met de omtrek van dit kledingstuk? Het antwoord luidt: omdat het voor de heer van Ginneken van het hoogste belang was de schrijftaal ten koste van de spreektaal te verheffen. Strategies gesproken, moest hij, in zijn conflict met de Kollewijnianen, een geschikt punt voor de hoofdaanval kiezen. En dat had hij nu gevonden: ‘Onze eenzijdige hoogachting voor de spreek-hoortaal en de daaraan beantwoordende minachting voor de schrijf-leestaal blijkt van mondiaal standpunt een vooroordeel te zijn geweest.’ Zijn de woorden ‘van mondiaal standpunt’ een beperking, zodat, bijvoorbeeld, bij beperktere taalbeschouwing de spreektaal wèl voorop zou staan? Zoals zo dikwijls bij de lezing van de artikels in *De Maasbode*, blijven wij ook hier in twijfel. Wèl begrijpen wij nu zo ongeveer waartoe de uiteenzettingen dienden omtrent de bewustheid van de vorming der gesproken taal: tot nu toe zag men, naar het schijnt,

1) Ter toelichting teken ik hierbij aan dat Plutarchus in de 1e en 2e eeuw na Kristus, Polybius in de 2e eeuw vóór Kristus en de schrijvers van het Nieuwe Testament weder in de 1e en 2e eeuw na Kristus leefden. Voor de essentiële scheiding tussen gesproken en geschreven koinè ware, eerder dan naar de bladzijden die Meillet eraan wijdt, te verwijzen naar de inleiding van Prof. Hesseling's Bloemlezing uit Joh. Moschus, waarvan de Franse vertaling weldra zal verschijnen.

neer op de schrijftaal omdat zij minder ‘natuurlik’, meer ‘mensenwerk’ was; welnu, antwoordt dr. van Ginneken zegevierend, zij die dit beweerden en de geschreven taal daarom als ‘abnormaal’ beschouwden, zijn nu, dank zij de ontdekking van Keesje's naief bewuste wil, genoodzaakt te erkennen dat de gesproken taal niets minder ‘abnormaal’ is.

Wie zouden het wel kunnen zijn die de schrijftaal als iets abnormaals beschouwden? Natuurlik kunnen niemand anders dan de verfoeielike aanhangers van de spelling-Kollewijn worden bedoeld. Het zal vermakelik zijn na te gaan waarop dit ‘abnormale’ misverstand berust; wij hebben nu met de algemene theoretiese beschouwingen van dr. van Ginneken afgedaan en kunnen ons bepalen bij de questie van het wezen der schrijftaal, aan welker verheerliking zijn artikels in de eerste plaats zijn gewijd.

II

Men herinnert zich dat, in zijn antwoord op de critiek van dr. Gerlach Royen (zie hierboven), de heer van Ginneken zich onthouden heeft van een direct antwoord op diens bezwaren tegen zijn betoog in *De Maasbode*, op deze grond dat die koerant niet de plaats was om de ‘nieuwere gegevens en ontdekkingen (omtrent de taalwetenschap) uit een te zetten’ - een bewering welke hen zal verbazen die in de artikels van hemzelf in dezelfde koerant juist heel wat over die ‘nieuwere gegevens en ontdekkingen’ hebben gelezen. Hij geeft er de voorkeur aan te riposteren door een tegenaanval, ditmaal op de door dr. Royen elders gevoerde verdediging van de Vereenvoudigde Spelling. Hoewel de heer van Ginneken zich er toe beperkt, naar aanleiding van elk der stellingen van dr. Royen, een kort verzet aan te tekenen, vinden wij in die beknopte zinnen toch wel het een en ander dat de door ons besproken artikels, waarin, zoals wij zagen, over de Vereenvoudigde Spelling in het biezonder zo goed als niet wordt gesproken, kan toelichten. Wij lezen daar dan, over de schrijftaal, in antwoord op dr. Royen's uitspraak: ‘'t Geschrevene is niet de taal, maar enkel 'n grafiese voorstelling van de taalklanken’: ‘Ook bij ons is het geschrevene, wanneer het stil wordt gelezen, wel

degelik taal. Bij menschen die veel lezen worden hier de taalklanken geheel uitgeschakeld'. Dit antwoord is karakteristiek voor dr. van Ginneken's denkgewoonten: hij wordt zó getroffen door een of ander uitzonderlik geval, dat dit voor hem in plaats van de hoofdzaak treedt, zodat deze zelfs niet wordt vermeld. Als dr. Royen spreekt over 'de taal', dan heeft hij het oog niet op de vergelijkenderwijze kleine groep van hen die zóveel en zó snel lezen dat zij het gelezene niet meer verklanken, maar op de mensen in het algemeen; dr. van Ginneken speelt hier met het woord 'taal'. Bovendien, waar het om gaat is niet de vraag of, door gewoonte, het oorspronkelik karakter van de taal voor een kleine minderheid kan afstompen, maar dit gewichtige probleem: is de schrijftaal primair of secundair, d.i. was er eerst een gesproken taal? Natuurlik zegt dr. Royen: 'Taal is dus primair klank, 't noteren van die klanken door zichtbare tekens is iets sekundairs'. Daarop antwoordt dr. van Ginneken het volgende: 'In den door P. Royen bedoelden zin van primair = *komt er alleen op aan*, en sekundair = *is van geen belang* of "heeft met taal niets te maken", is dit een volkomen ignoreeren van de nieuwere ontdekkingen der taalpsychologie'. Ik weet niet waarop deze hem persoonlike interpretatie van dr. Royen's woorden berust[1)], maar ik, die hierboven duidelik heb gezegd hoe hoog ik de schrijftaal stel, zou wel hebben gewenst dat het antwoord van dr. van Ginneken minder ontwijkend ware geweest. Het kan toch niet zijn bedoeling zijn door polemiese handigheid de lezers op zijn zijde te krijgen, maar wèl ons inzicht in het taalprobleem te verhelderen. En dan zou ik zo gaarne willen weten, ja of neen, of, voor dr. van Ginneken, schrijftaal berust op de gesproken taal, ook al horen sommige lezers er de klank niet meer in; of zij, om nogmaals met Meillet te spreken, al of niet de 'normalisation' van 'le parler courant' is. 'Taal is klank', hadden de Vereenvoudigers geproclameerd; is dit, volgens dr. Royen's tegenstander, onjuist? Hij spreekt, zoals wij daareven zagen, van de 'eenzijdige' hoogachting voor de gesproken taal; bedoelt hij dus dat deze niet geheel en al misplaatst is? Op een andere plaats zegt hij:

1) Dr. Gerlach Royen acht het terecht beneden zich haar te rectificeren (*Taal en Letteren*, l.l., p. 178).

‘Spelling begint met de klanktaal op den voet te volgen, maar dat is slechts de jeugd, niet haar volwassen leven’, maar schrijftaal is toch niet hetzelfde als spelling? Misschien komen wij iets verder door middel van een passage uit het eerste artikel over de ‘visueele taal’. Volgens dr. van Ginneken zijn het Chinees en het kerk-en Renaissance-latijn ‘allerduidelijkste’ voorbeelden van een taal ‘die primair visueele druktaal en pas secundair akoestiek-motorisch wordt uitgesproken’; dit is, zoals wij reeds deden opmerken, ook zijn voorstelling van de Griekse koinè. Daar ik over het Chinese schrift geen beslist oordeel heb - want ik heb zelfs niet, zoals dr. van Ginneken, het boek van Karlgren over dit onderwerp gelezen - bepaal ik mij tot het Latijn als taal der kerk en der wetenschap. Meent de geleerde schrijver werkelik dat een taal, beperkt tot één gebied, en waarvan slechts enkelen die een speciale opvoeding hebben genoten zich kunnen bedienen, niet om zich erin uit te leven, maar om òf met vakgenoten in aanraking te komen, òf het voor sacraal gebruik te bezigen, gelijk kan worden gesteld met de schrijftaal waarvan een geheel volk zich bedient om de delicaatste schakeringen van zijn gedachte- en gevoelsleven te uiten? Als de kinderen op school Engels en Frans uit boeken leren, wordt de uitspraak hun dan niet tegelijk onderwezen? Het is woordenspel, te zeggen dat voor hen de visuele taal primair is, afgezien nog hiervan dat men een vreemde taal niet zoo maar gelijk kan stellen met de moedertaal. Als later, volgens dr. van Ginneken's voorspelling, ons Nederlands het zal moeten afleggen tegen het Engels of een andere wereldtaal of ‘lingua franca’, dan wil dat zeggen dat deze laatste onze ‘eigen’ taal zal zijn geworden en juist iets geheel anders dan het Engels of het Esperanto tans voor ons is. Dat hebben Jespersen en de geleerden die voor het recht ener kunsttaal opkwamen wel begrepen, die, voorlopig altans, aan die scheppingen een beperkte gebruikskring toewezen.

Wij vragen opnieuw: Is dr. van Ginneken, op grond van het visuele karakter dat sommige vaktalen eigen is, van mening dat de schrijftaal het zonder de gesproken taal kan stellen? Zo ja, dan mogen wij daartegen opmerken dat het kerk-en Renaissance-latijn oorspronkelik het door de Romeinen gesproken idioom is, en de schrijftaal van het Engels en het Frans

waarmede de kinderen op de school beginnen, gebaseerd is op het Engels en het Frans zelf? Of onderwijzen wij hun een taaltje van eigen vinding? Was voor de Renaissance-geleerden het Latijn een soort Ido of de taal van Cicero en Tacitus, hoe dan ook gemoderniseerd?

Men ziet hoe jammer het is dat dr. van Ginneken ons niet precies heeft gezegd dat ook voor hem ‘taal klank is’; wij lopen nu gevaar hem allerlei opvattingen in de schoenen te schuiven, die ook hij belachelik zou vinden. Voorlopig houden wij dus vast aan de mening van dr. Kollewijn en andere taalgeleerden: dat de schrijftaal secundair is, ook al komt het voor dat enkelen haar leren vóór de gesproken taal wanneer het een vreemde taal is, of in plaats van een gesproken taal die dood is, en dat zij berust op de gesproken taal, waarvan zij alleen afwijkt omdat zij bestemd is, niet voor één of enkele hoorders, maar voor een uitgebreide kring van mensen met wie men slechts door het geschrevene, buiten de hulp van gebaar of gelaatsuitdrukking of intonatie, in geestelike aanraking kan komen; dat de schrijftaal, wil zij geschikt zijn om de menselike ziel te vertolken, met alle vezelen aan de gesproken taal is verbonden; dat het wezen van een schrijftaal wordt bepaald door haar oorsprong.

Terecht vestigt dr. van Ginneken de aandacht op het hoge belang van de schrijftaal als draagster der traditie en door haar blijvend karakter. ‘Zij blijft, terwijl sprekers en luisteraars sterven’. Inderdaad. Het is voor ons van hoge waarde de voorgeschiedenis van ons volk in al haar biezonderheden te kennen en de letterkundige werken van vroeger te kunnen genieten. Daarvoor is het echter nodig dat de geschriften van vroeger ons het doen en laten van onze voorouders, hun gevoelens en denken, in alle schakeringen laten zien, dus dat de taal die zij schreven werkelik de uiting is van hun zieleleven; alleen dan kunnen wij de evolutie die in het denken en gevoelen heeft plaats gehad volgen, de veranderingen constateren in zeden, gewoonten, opvattingen op alle gebied. Die schrijftaal moet dus plooibaar genoeg zijn om alle nuances weer te geven. ‘Vondel leeft nog in zijn taal’, wij zeggen het dr. van Ginneken na. Maar indien Vondel nu eens had geschreven als Jacob van Maerlant? En toch lezen wij in het tweede artikel: ‘aan

de schrijftaal moet de absolute eisch van eenheid worden gesteld'. Ook hier schept de bondigheid der uitdrukking onzekerheid. In verband met het feit dat, volgens dr. van Ginneken, 'Vondel, onze tijdgenoot, meestemt voor het behoud der traditie', zou men mogen aannemen dat hij eenheid van de hedendaagse schrijftaal met die van vroeger bedoelt. Maar ook contemporaine eenheid van de schrijftaal schijnt mij, gezien de verscheidenheid der mensen die schrijven, moeilik te verwezenliken, en trouwens ongewenst. Welke schrijftaal zou als norm moeten worden gekozen? Die van dr. van Ginneken, gemeenzaam-retories, zou moeilik kunnen worden opgedrongen aan iemand die in de sobere, klassieke eenvoud van de Franse stijl zijn ideaal ziet. Het omgekeerde zou trouwens even jammer zijn, want waarom zou ik ontkennen dat, al zou ik nooit kunnen noch willen schrijven als dr. van Ginneken, zijn taal iets sappigs en levends heeft en de uiting is van een bewonderenswaardige levendigheid van geest, die hem in staat stelt tot onverwachte associaties en leuke woordvondsten?

III

Maar een twijfel bevangt mij: begrijp ik misschien dr. van Ginneken geheel verkeerd en bedoelt hij, daar waar hij van 'schrijftaal' spreekt, daarmede misschien 'spelling?' Wij, spellinghervormers, maken een scherp onderscheid tussen deze beide, en vermijden zorgvuldig aan de taal zelf te raken. Maar er zijn passages in de artikels van *De Maasbode* die te denken geven; zo worden, in het eerste, de 'slagbomen tusschen volks- en litteratuurtaal' gelijkgesteld met 'verschillen tusschen taal en spelling', en in artikel III wordt de spellinghervorming een 'schrijftaalverandering' genoemd. Zou de schrijver ook somtijds - niet overal, want wat heeft bijvoorbeeld Dante met de spelling van het Italiaans te maken? - willen dat wij, het woord 'schrijftaal' lezende, dit interpreteerden als 'spelling?' Het is niet meer dan billik, ook met deze mogelikheid rekening te houden, en de hierboven reeds afgeschreven stelling: 'aan de schrijftaal moet de absolute eisch van eenheid worden gesteld', aldus te lezen: 'aan de

spelling moet de absolute eisch van eenheid worden gesteld'.

Wèl verbaast het dan dat zij als aanvalsmiddel tegen de Vereenvoudigers wordt gebruikt. Immers, wie hebben sterker op spellingeenheid aangedrongen dan zij? Wie hebben scherper regels gesteld, zelfs voor het schrijven van bastaardwoorden, die wel het onhandelbaarste schrijfgoed zijn? Is de gehele Vereenvoudiging niet bedoeld als middel om de anarchie, gevolg van het door niemand consequent toegepaste systeem van De Vries en Te Winkel, te knotten? Hoe is spellingeenheid beter te bereiken dan door enige voorschriften, die te gemakkeliker en algemener konden worden toegepast omdat zij eenvoudig zijn? Als waar is wat dr. van Ginneken ons over het Chinees mededeelt - weliswaar is, volgens dr. Gerlach Royen, zijn referaat van Karlgren's boek zeer tendentieus gekleurd, en ik moet erkennen dat het sterk die indruk maakt - dan zou het Chinese schrift daarom zo aanbevelingswaardig zijn omdat het geen rekening houdt met de klanken van de gesproken taal, waardoor het kan worden gebezigd door veertig millioen mensen, indien ten minste al die veertig millioen Chinezen kunnen schrijven of lezen, hetgeen onzeker schijnt. Het is dus een ideaal van eenvoud. Waarom zouden wij dan niet beginnen met, ten gevalle van de kinderen, en ook met het oog op de 'taalpolitiek', *kolen* en *koolen* op dezelfde wijze te schrijven?

Maar keren wij terug tot onze veronderstelling dat dr. van Ginneken absoluut spellingeenheid eist. Bedoelt hij ook hier die eenheid uit te strekken tot Vondel, 'onze tijdgenoot', zodat wij, volgens hem, goed zouden doen de *Gijsbrecht* te bestuderen met het oog op de orthografie? Maar waarom dan niet Maerlant? Het antwoord geeft ons de reeds vroeger aangehaalde zin, waaruit blijkt dat de spelling een jeugd heeft en volwassen kan worden. Wanneer begint haar volwassen leven, zodat zij voor latere tijden de vaste norm kan blijven, ook daar waar het volk dat haar gebruikt voortgaat met zich te ontwikkelen? Uit de artikels van *De Maasbode* en uit de praktijk van dr. van Ginneken's schrijven, zou blijken dat, voor het Nederlands, dit ogenblik waarop de eenheid moet aanvangen, het jaar is waarop de spelling-De Vries en Te Winkel algemeen is aangenomen. Maar hoe dan met de traditie? Stemt Vondel ook mede vóór dit systeem? En is er -

wij ontkenden dit reeds - eenheid in de toepassing ervan?

Zodat ook door onze hypothetiese interpretatie dr. van Ginneken's bewering, algemeen als zij is, ons moeielik te verdedigen schijnt. Eerder menen wij dat ook hier Kollewijn het aan het rechte eind had, toen hij, overtuigd dat spellingeenheid slechts dan kon worden verwezenlikt als men haar beperkt tot een bepaald tijdvak, een voor onze eigen tijd passende schrijfwijze voorstelde.

Ik voel niet de moed voort te gaan met mijn poging om uit dr. van Ginneken's betoog een samenhangend geheel te maken, waaruit wij zijn bezwaren tegen de spelling-Kollewijn enigszins kunnen leren kennen. Ik heb trachten te ontleden wat hij heeft menen te moeten zeggen om zijn frontverandering te rechtvaardigen. Zijn uiteenzettingen, sterk polemies gekleurd, en daardoor al heel weinig ‘sereen’, bestaan in het pasklaar maken van enige ‘nieuwere’ opvattingen in de taalkunde, met verzwijging van wat, volgens de ‘oudere’ taalkunde, ook door hem wordt aanvaard; zoals dr. Gerlach Royen zegt, moeten we ‘van Ginneken's “nieuwere” natuurlik zo opvatten, dat er ook heel wat oudere taalwetenschap onder ressorteert’. Daar hij zich richtte tot een publiek dat noch van ‘oudere’ noch van ‘nieuwere’ taalwetenschap iets weet, zou het, dunkt mij, wenselik zijn geweest dat hij òf de wetenschap had achterwege gelaten òf, voor zijn publiek, de plaats had aangewezen waarop de uitkomsten der moderne linguïstiek zich voegden onder de reeds algemeen aangenomen opvattingen. Ik heb mij op het standpunt gesteld van iemand die, uit de artikels in *De Maasbode*, gaarne zou vernemen wat dr. van Ginneken nu wel denkt over het verband tussen taal en spelling; het is mijn schuld niet dat de denkbeelden die ik hem moest toeschrijven, zeer bevreemdend en onbevredigend zijn.

Voor ons, spellinghervormers, is deze publicatie teleurstellend. Wij zouden zo gaarne hebben willen horen wat een begaafd en veelzijdig taalgeleerde als dr. van Ginneken wel tegen onze Vereenvoudiging had in te brengen.

En met name zouden wij willen weten wat hij nu, na zijn bekering tot de oude spelling, doet met allerlei feiten die hij

zelf heeft helpen vaststellen. Is voor hem de ongewijzigde spelling van De Vries en Te Winkel nu plotseling niet meer ‘verregaand moeilijk’ geworden? Is nu niet meer waar, wat hij in 1916 schreef, dat ‘het moeilijk valt, onder onze meestgelezen romanschrijvers en letterkundigen van thans er ook maar één of twee aan te wijzen, die zich nog consciëntieus de moeite blijken te geven, trouw aan den verstijfden vormdienst der grammaticale geslachten te gehoorzamen?’ Waren deze feiten toenmaals juist, dan zou men zeggen dat zij het nog zijn.

Vooral over de kardinale questie van de buigings-*n* zouden wij gaarne zijn tegenwoordige opinie hebben vernomen. En indien ik, ten slotte, deze nog even op het tapijt breng, dan is dat vooral omdat die negende regel, van alle voorschriften der Vereenvoudigers, de enige is die nog enigszins in verband kan worden gebracht met het betoog van *De Maasbode*. Ik zou dan aan dr. van Ginneken willen vragen: sluit uw overgang tot de oude spelling in dat gij de geslachtsregeling van De Vries en Te Winkel ongewijzigd gaat toepassen, zoals uw eis van schrijftaal (spelling?)-eenheid doet vermoeden? Is u dus van mening dat het mogelik is een sedert vier eeuwen uit de spreektaal verdwenen uitgang, ik zeg niet eens in de gesproken taal, maar zelfs in de schrijftaal tot nieuw leven te brengen? Is u uit de taalgeschiedenis één voorbeeld bekend van de kunstmatige invoering van een vorm die zelfs in de schrijftaal geen reden van bestaan heeft, daar het verband dat in de Middeleeuwen er door werd aangegeven tans, ook in de schrijftaal, vervangen is door een ander taalmiddel, namelik de plaats van onder- en voorwerp? Want niet gaat het hier om taalelementen die de spreektaal niet meer, maar de schrijftaal wel bezigen, zoals in het Frans de Passé défini of de Imparfait du subjonctif; deze leven nog in het bewustzijn van alle ontwikkelde Fransen en geen zal zich in het gebruik ervan vergissen, terwijl bij ons de *n's* op goed geluk worden aangeplakt of weggelaten, omdat niemand, zelfs in de ogenblikken waarop hij ‘deftig’ schrijft, die volkomen zekerheid heeft die wij alleen bezitten ten opzichte van wat in ons leeft. En is uw mening nu dat, terwille van de enkelen die zich het gebruik van de *n* onvolkomen hebben aangeleerd en aan wie trouwens niemand belet hun geschrif-

ten er mede te sieren als zij dat wensen, kinderen van de lagere school moeten worden gedrild in het toepassen van begrippen als dat van subject en object, waarvoor zij niet rijp zijn?

Zo dr. van Ginneken hierop ja zegt, dan is zijn ommezwaai wel zeer verrassend.

J.J. SALVERDA DE GRAVE

Indische muziek en de composities van Rabindranath Tagore

Een figuur als die van Rabindranath Tagore zou zeker door hare litteraire begaafdheid in alle tijden op den voorgrond treden. In den tegenwoordigen tijd is zij om verschillende andere redenen nog van extra groote beteekenis. Het is echter niet mogelijk hier verder uit te weiden over Tagores belang als opvoedkundige, in verband met de onderwijstoestanden in Voor-Indië, noch over zijne uiterst interessante, krachtige hervormingspogingen op sociaal en landbouwkundig gebied. Het onderwerp van dit opstel is zijn muzikale werkzaamheid: een kant van zijn kunstenaarschap, die, in tegenstelling tot zijn letterkundige scheppingen, in Europa men kan wel zeggen volslagen onbekend mag heeten.

Om zijne positie in deze duidelijk te maken, is het noodzakelijk eerst, in het kort, een overzicht te geven van de tegenwoordige toestand der muziek in Indië, een toestand, die men, zooals veel daar op het oogenblik, chaotisch kan noemen. Verschillende invloeden en stroomingen werken door elkaar, en in dat gistingsproces is de eenheid volmaakt verloren gegaan.

De moeilijkheden, waarmede de Indiërs te kampen hebben zijn groot. Zoo is daar bijvoorbeeld de machtige cultuur, die van buiten af over hen is uitgestort, en die hen meesleept in een vaart, sneller dan zij verlangen, terwijl het onmogelijk is om zich eraan te onttrekken.

Hoewel van de Westersche cultuur, zooals die zich in Indië voelbaar gemaakt heeft, de muziek nu juist niet het meest integreerende deel is, toch oefent ook zij haar invloed uit, en wel in steeds sterker mate. Niet alleen komt er in de ver-

schillenden steden meer en meer gelegenheid om Westersche muziek te hooren, goede en helaas dikwijls zeer slechte, op concerten, in restaurants en door de radio, die voortdurend in populariteit toeneemt, maar ook groeit het aantal der jonge menschen uit intellectueele kringen, die dikwijls jaren lang, naar Engeland en het overige Europa gaan om te studeeren, waardoor vanzelf hun muzikale oor bewust of onbewust andere klanken opneemt, en hun muzikaal gevoel een verandering ondergaat.

De Indische vorsten, vroeger de patroons van de Indische muziek, hebben tegenwoordig bijna allen muziekcorpsen, die Europeesche muziek spelen, hetzij omdat hun meesters het mooi vinden, hetzij omdat die vinden dat het zoo hoort. Deze bands spelen geregeld in het openbaar, waar die Europeesche muziek juist door de overtalrijke luisteraars uit het volk wordt gehoord. De orkestleden zijn, op een enkele uitzondering na, Indiërs uit het volk, die van hun, meestal Europeeschen, leider een jarenlange strenge opleiding krijgen, waardoor die vreemde, meerstemmige muziek hun als het ware ingehamerd wordt. Dikwijls spelen zulke vorstelijke muziekcorpsen op de een of andere wijze geharmoniseerde Indische melodiën, een feit dat in dezen kring van een niet te onderschatten belang is.

Men moet zich dien kring op het oogenblik echter nog niet te groot voorstellen, want het volk buiten de steden en de residenties der vorsten merkt van deze veranderingen natuurlijk maar weinig. Het leven op het land gaat voort, zooals dat vele duizenden jaren lang voortgegaan is, zonder zich, tot nu toe, veel van het wisselen der tijden aan te trekken. Maar het staat te bezien of die houding, de natuurlijkste voor de landbouwende bevolking van Indië, nog lang zal kunnen worden volgehouden: Het proces, dat tegen het midden van de vorige eeuw in Engeland en de overige landen van Europa begon, en voor het platte land dikwijls zulke ellendige gevolgen meebracht, namelijk het leegzuigen van de dorpen door de steden, is in Indië in vollen gang. De zoons van de grondbezitters gaan naar de stad om te studeeren, en voelen er dan later niets meer voor om op het land te gaan leven, waardoor het intellectueele deel der bevolking daar steeds schaarscher wordt, terwijl ook het werkvolk in grooten getale

naar de stad stroomt, om betere verdienste te zoeken. De groote stad leert hun de groote-stadsmanieren, die ze overbrengen naar hun dorp als ze terugkeeren. In dit verband is het niet zonder belang te vermelden, dat de tuberculose zich als een vetvlek van de steden over het land uitbreidt, en een waar volksgevaar is geworden.

De veranderingen in de muzikale opvattingen staan dus niet op zichzelf, maar passen in het groote veranderingsproces, dat zich langzaam, maar met groote kracht in Indië aan het voltrekken is.

Behalve de stadsgewoonten brengen de menschen ook de muziekinstrumenten mee, die ze daar hebben leeren kennen als uit het Westen geïmporteerde nieuwigheden, nagemaakt door de Indische instrumentmakers.

Sommige van die instrumenten zullen de eigen muziek niet schaden, zooals bijvoorbeeld de goedkoope violen, die wel een meer dan afschuwlijke klank hebben, maar toch bespeelbaar zijn, en bespeeld worden als een Indisch instrument.

Andere zijn funest, zooals het kleine harmonium, dat zich als een pest over het land verspreid heeft, en nu tot in de afgelegenste dorpen te hooren is. Niet alleen heeft dit instrument een toonkwaliteit die iemand door merg en been gaat, maar ook, wat erger is, de getemperde stemming waardoor veel wat karakteristiek is in de Indische muziek onherroepelijk vernield wordt.

Deze harmoniums, met een omvang van ongeveer drie octaven, en een minimum aan registers, zijn kleine kistjes, van hoogstens een halven meter lang, en dertig c.M. breed. Ze worden met de rechterhand bespeeld, terwijl de linkerhand gebruikt wordt om de blaasbalg aan het achtereind te bewegen. Speler en instrument bevinden zich op den grond. Daar alle tonen voor het gebruik gereed zijn, is er niets anders noodig dan een weinig vingervlugheid van de rechterhand om het te bespelen, en het resultaat is meestal meer dan verschrikkelijk.

Daar de Indische muziek geen harmonie kent, speelt de zanger zelf, of degeen die hem accompagneert, de melodie mee op het instrument, maar, gezien het vrije karakter van de onontbeerlijke variaties, blijft de begeleiding meestal een paar tellen achter den zanger aanhijgen, of is eerder dan hij

aan het einde van een periode gekomen. Het effect is doodend, niet alleen voor de melodie, maar ook voor het muzikaal begrip van speler en hoorders.

Het instrument is goedkoop en daarom kan niet alleen de student het zich aanschaffen, maar ook de werklieden vinden het binnen het bereik van hunne middelen, en brengen het mee naar hun dorp, zoodat de volksmuziek van twee kanten bedreigd wordt. En toch zal de schat van volksmuziek de redding voor de eigen Indische muziek moeten brengen.

De volksmuziek is namelijk een uiterst belangrijk element van de Indische muziek, en heeft tevens op de kunst van Rabindranath Tagore een buitengewoon grooten invloed uitgeoefend. Dus is het noodzakelijk om, voornamelijk over wat er in Bengalen leeft, iets meer te vertellen. In essentie vertoont echter de geheele Noord-Indische muziek slechts als het ware dialectische verschillen, en vormt één groote groep tegenover die van Zuid-Indië, waar het verschil van ras en karakter dikwijls andere trekken tot ontwikkeling heeft gebracht.

Men vindt in de Indische muziek, van de vroegste tijden af, een vrij sterke scheiding tusschen wat men de kunstmuziek zou kunnen noemen en de volksmuziek. De eerstgenoemde werd ontwikkeld aan de hoven, door beroepsmusici in dienst der vorsten, en groeide langzamerhand uit tot een, ook theoretisch ontwikkeld, systeem. De volksmuziek ging haar eigen weg, onbelemmerd door systemen of theoriën.

In de Indische volksmuziek zijn alle differentieeringen aanwezig, die aan volksmuziek in het algemeen eigen zijn: Liederen, die bij het werk gebruikt worden, zooals die der schippers en visschers, liederen gebruikt bij het huishoudelijk werk, zooals de vrouwen ze zingen, als ze uitgaan om water te halen, bijvoorbeeld, en natuurlijk ook slaap en wiegeliedjes. Verder liederen bij verschilende ceremoniën, zooals huwelijk en andere godsdienstige feesten in huis, en tenslotte balladen, die vooral in het ridderland Rajputana van groote schoonheid zijn.

Iets geheel eigens hebben de Indiërs in de liederen van mystieken inhoud, die geen categorie op zichzelf vormen, maar die in het dagelijksch leven bij iedere gelegenheid te

hooren zijn. Soms zijn het overgeleverde zangen van de groote mystieke dichters der middeleeuwen, zooals Kabir, Dadu, de dichteres Mira Bai, of den Bengaalschen godsdienst hervormer, Chaitanya, maar ook dikwijls nieuwe liederen, uitingen van het nog steeds levende, diepe besef van mystieke eenheid, vooral onder de laagste klassen van de bevolking. Dat is iets wat wij in Europa niet, ot niet meer hebben; een volksleven, doordrenkt van een diepe en levende mystiek. Alle gebeurtenissen van het dagelijksch leven dienen om de mystieke ervaring, of het verlangen van de ziel naar de eenheid met God, tot uiting te brengen.

Een veel voorkomend gebruik van de vrouwen in Indië is, om bij zekere gelegenheden kleine brandende lampjes op het water van de rivier te plaatsen, en de lichtjes met den stroom mee te laten drijven. Aan het al of niet uitdooven van zoo'n lampje wordt dan een bijzondere beteekenis gehecht. Ook beslissen groepen meisjes uit hetzelfde dorp op die manier, wie aangewezen zijn om elkaars vriendinnen te worden. In den avond gaan ze, ieder met een brandend lampje waarin een steentje met haar naam ligt de ghats, de terrassen langs de rivier, af. De brandende lampjes drijven met den stroom mee, en de meisjes gaan er achter aan in een roeibootje. Ieder van hen neemt dan weer een lampje van het water, en degene wier naam ze erin vindt, is door de goden bestemd om hare vriendin te worden.

Kshiti Mohan Sen, een van de leeraren van Santiniketan, de school van Tagore, heeft zijn geheele leven besteed aan het bestudeeren van de volksmuziek en volksdichtkunst. Door hem zijn de volgende gedichten meegedeeld, waarvan hij het eerste eens had hooren zingen op een van de wijde rivieren van Oost-Bengalen. Schippers, op weg naar de stad, heschen de zeilen, om van den opstekenden wind voor zonsopgang gebruik te maken en zongen:

> ‘Ik ben een lamp op het water. Aan welken ghat hebt Gij my op den stroom gezet, waar is de ghat waat Gij mij hebt doen drijven?
> In de duisternis spreekt alleen de krans der golven; daaronder vloeit gestadig de stroom, als een vloeiende, diepe, donkere nacht.
> Mijn gezel op reis is alleen de kleine vlam, en geen kust en geen eind is in 't zicht.
> Dag en nacht drijft de lamp verder en zij brandt, en brandend verlicht zij.

Duisternis voor mij en duisternis achter mij, en de diepe, donkere nacht vloeit.
O Oceaan, waarin alle rivieren uitmonden, Vriend, Eind van al eindeloos bewegen, hoevel bochten nog, en dan, met welken roep, zult Gij u aan mij openbaren? Gij zult mij opnemen, en, onder de beschutting van Uw arm, dicht bij uw hart, zal uitdooven het branden van de gansche reis.'

Dit is geen gedicht uit wat men de litteratuur zou kunnen noemen, maar een dat ontstaan is onder, en gezongen wordt door de schippers, een van de laagste kasten van Bengalen.

Ook het huiselijk leven heeft het volk gebruikt om de mystieke verhouding te beschrijven. Meisjes gaan naar de rivier met verschillende kruiken, om water te halen. Zij vullen de meeste, maar tenslotte blijven ze dikwijls nog lang in het water spelen, en zwemmen met een leegen kruik tegen de borst gedrukt om niet te zinken.

Kshiti Mohan Sen vroeg nu eens aan een zanger van mystieke liederen, hoe het mogelijk was dat hij, die toch in het geheel geen opvoeding genoten had, al deze diepe dingen wist. Daarop antwoordde de zanger met het volgende lied:

'Gezegend ben ik, dat ik Uw ledige en niet Uw volle kruik ben, want slechts doordat ik ledig ben, kan ik Uwe speelmakker zijn. Op Uwen heup ben ik naar den oever van de Jamuna gedragen. Gij drijft op mij, en ik ben altijd bij U. Ik dans met u, en om mijnen hals zijn Uwe armen geslagen, terwijl Gij mij dicht aan Uw hart drukt.
Aan den oever staan alle volle kruiken, die Gij mee naar huis zult nemen, om te gebruiken bij Uw werk, maar ik kan alleen maar drijven in de rivier, en zóó bereik ik mijne vervulling, door mij te verliezen en te dansen onder Uwe borst.
O, mijn Vriend, Gij hebt mij gebonden in de omhelzing Uwer armen, en daar, gewiegd tusschen het rythme van het water en het rythme van Uw hart, word ik eindeloos.'

Het verschil tusschen dit lied en het vorige, van de schippers, is, dat dit gezongen werd door een zanger van mystieke liederen, een Baol, zooals ze in Bengalen genoemd worden. De Baols, die in alle rangen van de maatschappij gevonden worden, maar meestal in de onderste lagen, zijn menschen, die door hunne geestelijke ervaring alle beperkingen door kaste en secte opgelegd te boven zijn. Baol beteekent verdwaasd, een naam die duidt op den staat van verrukking, dien zij deelachtig zijn geworden door het beleven van hunne eenheid met God. Soms geven deze Baols het wereldsche leven op, maar meestal blijven ze in de wereld, daar zij er van over-

tuigd zijn, dat de volmaakte realiseering van God alleen door de volle aanvaarding van het leven komen kan, en niet door ascetisme. Zij erkennen ook niet de bijna goddelijke plaats van den Guru, den leeraar, zoo opvallend in andere uitingen van het Indische godsdienstige leven.

Een Baol zong:

> 'Wilt gij u in eerbied buigen voor den Guru, o mijn hart? Gij vindt hem bij iederen stap, aan beide kanten van uwen weg, want uwe Gurus zijn zonder tal.
> Voor welken van hen zoudt gij u willen buigen, o mijn hart? Het welkom, dat men u bereidt, is uw Guru; de ellende, die gij lijdt is uw Guru; en de pijn, die uw hart samenknijpt en de tranen doet vloeien, is uw Guru.'

Het is bijna onbegrijpelijk, dat een zoo diep metaphysisch besef, als dat waarvan het volgende lied getuigt, gevonden kan worden, zooals toch werkelijk het geval is, bij iemand uit de heffe van het volk.

> 'O, mijn geliefde! Hij is boven worden en niet worden. Deze kant en die kant, tegendeelen, maar door de vereeniging van beiden wordt het werkelijke blad gevormd.
> O, Baol, waar de onverzoenlijken verzoend zijn, weet dat alleen daar de werkelijkheid is, daar alleen is het groote Zelf.
> Zijn en niet-zijn omarmen en omstrengelen elkaar, en door die omstrengeling gaat alle bewegen eeuwig voort.
> De Heer des Heelals is de bewegenlooze Beweging, het groote Begrepene en het eeuwige Mysterie.
> Staak uw zoeken, ken uzelf in Hem.
> Waar gij zult gaan begrijpen, daar is niets te begrijpen. Waar gij zult zien, daar is niets te zien.
> O, Locan, geef al uw zoeken op, verlies uzelf, en dat is eenvoudig.
> Dat is de waarheid van alle waarheid.'

Behalve deze mystieke liederen van de Baols, is er in Bengalen nog een soort volksmuziek, die uitsluitend bij wijze van godsdienstoefening wordt gebruikt: de zoogenaamde Kirtan muziek, ontstaan in den tijd van de groote geestelijke herleving in het begin van de 16e eeuw, waarvan de wijsgeer en dichter Chaitanya het middelpunt was. Tot op den huidigen dag leeft deze Kirtan muziek voort: Het zingen van mystieke of algemeen godsdienstige, lyrische, gedichten, op een bepaalde manier, eigen aan dit soort muziek. Op dezelfde lijn met de baol liederen kan deze muziek reeds hierom niet gesteld worden, omdat zij gebonden is aan één godsdienstige secte. Het is een speciale uiting van aanbidders van den God Visnu in een van zijn verschijningsvormen. Daarenboven gaat

deze Kirtan muziek in sommige vormen over in een zoo eigen stijl, dat zij dicht bij de kunstmuziek komt.

Het is noodzakelijk een kort exposé te geven van de kunstmuziek, want ook die speelt een rol in de ontwikkeling van de muziek van Rabindranath Tagore.

Van de oudste tijden at aan is de muziek in Indië het onderwerp van theoretische beschouwingen geweest. De ontwikkeling van de Indische kunstmuziek en hare theorie zou men in een gansche serie van opstellen kunnen behandelden. In dit verband zal echter slechts het allernoodzakelijkste genoemd worden.

De Indische muziek kent geen harmonie, maar is zuiver melodisch en heeft, terwijl wij in het Westen, van dezelfde basis beginnend het heele stelsel van harmonie ontwikkeld hebben, zich ertoe bepaald de oude principes, zooals wij die ook kennen in de oud-Grieksche muziek en later in de kerktoonsoorten, verder te ontwikkelen en tot het uiterste te perfectioneeren. Het principe van den modus, de toonsoort, is oppermachtig in Indië. Vandaar dat onze oude volksliederen en kerkmuziek, waar het modale karakter nog sterk tot uiting komt, den Indiërs verwant en bekend voorkomen; de volksliederen vooral wanneer ze gezongen worden zonder de begeleiding, die toch in de meeste gevallen er later bijgemaakt is.

Ook het omgekeerde is waar, zooals men keer op keer kan constateeren: De Indische muziek kan een onvoorbereiden Europeeschen hoorder aandoen als katholieke zang.

De overeenkomst tusschen wat wij gehad hebben en wat er in Indië nog leeft, is trouwens iederen onderzoeker opgevallen, en is ook theoretisch aan te wijzen - een interessant gebied voor de vergelijkende muziekgeschiedenis, dat nog ongeveer braak ligt.

Terwijl wij atwisseling in onze muziek brengen, o.a. door middel van modulaties, mogelijk gemaakt door de ontwikkeling van de harmonie, bleef de gelegenheid tot het brengen van variatie in de Indische muziek natuurlijkerwijze beperkt tot twee gebieden, namelijk dat der melodie, en dat van het rythme. Melodisch zoowel als rythmisch zijn dan ook zoowat alle denkbare verfijningen in de Indische kunstmuziek bereikt.

Slechts een uiterst geoefend oor is in staat de subtiele verschillen te ontdekken, die juist de charme uitmaken voor getrainde Indische hoorders.

Op alle gebieden bestaat er bij de Indiërs een sterke neiging tot systematiseeren, en zoo is langzamerhand de muziek ook geworden tot een vast systeem met onverbrekelijke wetten en regels. De basis daarvan, in het gebied der melodie, is de vorming van eene compositie volgens de regels van een bepaalde raga of ragini. De Westersche muziek heeft zich tevreden gesteld met de zeven modi, d.w.z. toonreeksen, die van elkander verschillen door de plaats waarop de heele en halve toonsafstanden zich binnen het octaaf bevinden. In onze normale groote terts toonladder vinden we die verdeeling aldus: eerst twee heele en dan een halve toon, en daarna, op den afstand van een heelen toon boven den laatsten halven, weer dezelfde opeenvolging van twee heele en een halven toon.

Beschouwen we nu den tweede van deze reeks van zeven tonen als het beginpunt van een nieuwe reeks van zeven, dan krijgen we dus: eerst een heele, dan een halve, en dan weer een heele toon, vervolgens, op den afstand van een heelen toon boven den laatste weer een heele, een halve en een heele toon. Op die manier kan men ook den oorspronkelijken derde als eerste beschouwen, waardoor de halve toon aan het begin van de reeks komt, etc.

Ditzelfde hebben de Indiërs ook gedaan, maar ze zijn verder gegaan. Men vindt er reeksen waar in op- en neergaande richting, of een van beide, één of twee tonen weggelaten zijn, waardoor hexa- en pentatonische modi ontstonden. Zij hebben verhoogingen en verlagingen aangebracht, maar zóó, dat de eerste en vijfde van een reeks altijd onveranderlijk zijn, terwijl de vierde toon alleen maar verhoogd, de tweede, derde, zesde en zevende toon alleen maar verlaagd mag worden. Deze verhoogingen en verlagingen kan men in op- en neergaande beweging afwisselen, zoodat men bijv. de verhooging aanbrengt, wanneer men een opgaande reeks zingt, en die weer herstelt bij het naar beneden zingen van die reeks. Omgekeerd kan men hetzelfde met de verlagingen doen.

Bij het uitvoeren van de kunstmuziek wordt meestal op

de een of andere manier de grondtoon aangegeven, hetzij in de stemming van de begeleidende trom, hetzij op een ander instrument. Nu zal een melodie, welke zich beweegt voornamelijk om een toon, die dicht bij den grondtoon ligt, een geheel ander karakter hebben, dan een lied, dat dezelfde toonreeks gebruikt, maar zich beweegt voornamelijk om een toon, die ver van den grondtoon is. In het eerste geval zal de melodie iets gedrukts hebben, in het tweede geval juist iets vroolijks.

Zoo kan men dus, een bepaalde reeks als grondslag nemend, verschillende andere reeksen maken, die alle de eerste als grondslag hebben, en alle weer andere eigenaardigheden vertoonen. De Indiërs hebben nu verschillende tonenreeksen en variaties bijeengegroepeerd. Wat zij in zoo'n groep als de voornaamste voelden hebben zij den naam raga gegeven, den afleidingen dien van ragini, d.w.z. vrouwelijke raga. Met andere woorden, de echtgenoot, raga, met zijne, van hem afhankelijke, vrouwen.

Wanneer nu een lied eigenaardigheden vertoont, eigen aan zoo'n bepaalde raga of ragini, dan zegt men dat het lied in die raga of ragini gecomponeerd is. Zekere melodische wendingen, zekere intervallen zijn karakteristiek voor iedere raga of ragini afzonderlijk. Zoo is bijvoorbeeld het interval van den grondtoon naar de verlaagde zesde trap een trek, eigen aan de ragini Bhairavi. Wanneer men dus dat interval hoort, en men kan verder de karakteristieke verlagingen van die ragini ontdekken, dan weet men, dat er een lied gezongen wordt in de ragini Bhairavi, behoorend tot den vroegen morgen.

Dit systeem vooronderstelt dus niet alleen bij den zanger een grondige kennis van alle ragas en raginis met hunne eigenaardigheden, maar ook bij den hoorder. Immers, wanneer iemand niet geheel en al op de hoogte is van het systeem, gaat hem de bijzondere wijze voorbij, waarop de musicus de karaktertrekken van de raga of ragini die hij gekozen heeft, weet voor te spelen of te zingen, en kan hij ook niet controleeren of de musicus wel zuiver in de leer is en den raga niet verknoeit.

Het luisteren naar de Indische kunstmuziek is dus een intellectueel genot. De musicus brengt zijne hoorders in ver-

rukking door een origineele groepeering en varieering van de voorgeschreven tonen en intervallen.

Ook rythmisch heeft zich de grootste verfijning ontwikkeld, en daarmee in verband staat de groote rol, die de verschillende soorten van trom in de Indische kunstmuziek spelen. Niet alleen dat de trommen in hunne stemming den grondtoon aangeven, maar de techniek van het trommelspel is ook tot de uiterste perfectie gebracht, zoodat de trommelspeler in staat is met de ingewikkeldste tegenrythmen het rythme van den zang te doen uitkomen.

Dikwijls ontstaat er een rythmisch gevecht tusschen den zanger en dengeen die de trom bespeelt. Ze beginnen samen, en gedurende een zeker aantal maateenheden, mogen ze ieder voor zich zooveel rythmische variaties maken als ze willen, maar ze moeten tegelijk weer op den eersten tel van de volgende periode uitkomen. Die strijd geeft niet alleen den zanger en den trommelspeler plezier, maar ook het publiek, dat geheel met de rythmische escapades meeleeft, en den overwinnaar toejuicht. Dikwijls toch gebeurt het dat een van beiden den ander in de war brengt, zoodat die te vroeg of te laat op den volgenden eersten tel aanlandt. Ook dit vergt van den hoorder natuurlijk weer groote training, zoodat het rythmisch en melodisch genieten van deze Indische muziek werkelijk het voorrecht van eene elite is.

Het is niet te verwonderen, dat de kunstmuziek zich op deze wijze hoe langer hoe meer van de volksmuziek verwijderde. De meeste beroepsmusici kijken dan ook met groote minachting neer op de zooveel eenvoudiger volksmuziek.

'Wat weet het volk van al die volmaakte rythmen af, wat voor begrip heeft het van het perfecte systeem van ragas en raginis, waar zelfs aan ieder van die scheppingen een bepaald uur van den dag, een bepaald jaargetijde, een bepaalde kleur en uiterlijk is toegekend, het onderwerp van lange lyrische beschrijvingen?'

Maar zelfs de trotsche theoretici moesten met de harde eischen van de praktijk rekening houden, want, zooals Damodara, een schrijver over muziek, in de zestiende eeuw, zegt, aan het einde van een verhandeling over den tijd van den dag en het jaar waarop men de verschillende ragas en raginis moet zingen:

‘rajajnaya sada geya na tu kalam vicarayet’.
‘Op bevel van den koning moeten ze ten allen tijde gezongen worden, dan mag de zanger zich om den juisten tijd niet bekommeren.’

(Sangitadarpana II 28.)

Daar de kunstmuziek zich in de eerste plaats aan de hoven der vorsten en grooten ontwikkeld had, was zij in hooge mate afhankelijk van de gunst van den heerscher.

In de bloeiperiode moet de Indische kunstmuziek werkelijk van een heel bijzondere schoonheid geweest zijn, maar, gelijk vele andere uitingen van kunst, is zij, als zoodanig, reeds lang over haar bloeiperiode heen. Toch kan men zelfs in den tegenwoordigen tijd nog wel goede uitvoerders van dien kunst vinden, maar de heele ontwikkeling van het leven van onze dagen brengt mee, dat de muziek in dien vorm zich niet zal kunnen handhaven, niettegenstaande alle muziekcongressen en verdere pogingen, die er, vooral in universitaire kringen, gedaan worden om de klassieke muziek levend te houden. Het feit trouwens van het verplaatsen van de hoven naar de universiteiten, wijst op een belangrijk verschil met vroeger.

Vele oorzaken hebben ertoe meegewerkt. In de eerste plaats ging de belangstelling der vorsten in de Indische muziek achteruit. De Westersche muziekcorpsen aan hunne hoven zijn reeds genoemd. Verder besteden zij veel geld in Europa, waar zij dikwijls maandenlang verblijven.

Vermindering van de vorstelijke belangstelling aan den eenen, decadentie van de hofmusici aan den anderen kant - een vicieuse cirkel. Als men de oude texten leest waarin de verschillende fouten opgenoemd worden waarvoor een zanger zich moet hoeden, dan kan men de beroemde zangers van onze dagen al die fouten, één voor één hooren maken. Over het algemeen zijn de beroepszangers door en door onontwikkelde lieden, meer ambachtslieden dan kunstenaars, en heel dikwijls slechts kunstenmakers. Op stemvorming wordt in 999 van de 1000 gevallen niet gelet. Wat op dat gebied te hooren is, gaat alle beschrijving te boven.

Het is een opmerkelijk verschijnsel van den tegenwoordigen tijd, dat men de klassieke muziek meestal oneindig veel beter hoort zingen door amateurs dan door beroepsmusici. De amateurs doen hun naam eer aan, d.w.z. ze houden van de

muziek die ze uitvoeren en beschouwen die niet als een middel om aan de kost te komen en het publiek mee te épateeren.

Zoo vinden we dus in Indië tegen elkaar botsen een sterke stroom van Westersche geïmporteerde muziek en muzikale ideeën, en een veelal decadente kunstmuziek, die echter in de laatste halve eeuw sterke teekenen van renaissance begint te vertoonen. De kunstmuziek leeft op door de belangstelling van amateurs, terwijl er ook gezegd moet worden, dat vele van de vorsten hun oude rol van beschermers der kunstmuziek met kracht volhouden.

Buiten en behalve die twee stroomingen vinden we dan de volksmuziek, met grootendeels nog onbekende schatten, bedreigd met ondergang van den eenen kant, geminacht aan den anderen, maar nog levend. Het gevaar is hier echter vooral niet te onderschatten: de oude zangers sterven, en uit het jongere geslacht komen geen opvolgers. De invloed van de steden, en de daardoor veranderde levenstoestanden op het platteland, doen hun funeste invloed op de volksmuziek sterk voelen.

Hoe staat nu Tagore hier tegenover?

Van kind af aan is hij voorbeschikt voor de rol, die hij later in het leven te spelen kreeg. Hij werd geboren in een familie, die openstond voor alle stroomingen van buiten, rijk en algemeen geacht, niettegenstaande de kettersche leerstellingen, die ze huldigde en verkondigde.

Rabindranaths vader was de reorganisator van de, door den grooten Ram Mohan Roy gestichte, godsdienstige secte, die den naam kreeg van Brahmo-samaj. Deze secte, die een sterk monotheïstisch karakter droeg, had altijd Christelijke, d.w.z. Westersche invloeden gekend, hoewel Rabindranaths vader, Devendranath Tagore, in het geheel geen sympathie voor de Christelijke leerstellingen koesterde, zoo weinig zelfs, dat de sterk Christelijke tendenz van een van zijn meest geliefde volgelingen, Keshab Chandra Sen, de hoofdoorzaak was van een schisma in de Brahmosamaj.

Hoewel dus Devendranath Tagore tegen de Westersche leerstellingen was, voelde hij voor Westersche muziek, zoodat Rabindranath als kind ook veel Westersche muziek gehoord

moet hebben. Devendranath beloonde eens een van zijne kleindochters met een diamanten speld, toen zij eenige van zijn liederen had geharmoniseerd. Het is hier niet de plaats om de waarde van datgene wat den ouden Devendranath zoo verheugde, te bepalen, het feit op zich zelf is een bewijs dat de Westersche methoden van muziek niet uit het huis van de Tagores geweerd werden.

Rabindranath placht als jonge man Westersche liederen te zingen, o.a. Beethovens Adelaïde. Hij voelt echter niet veel voor de Westersche muziek, ziet er de grootheid ten volle van in, maar wordt voortdurend uit het veld geslagen en in de war gebracht door de harmonie, waaraan hij nooit heeft kunnen wennen. Een solo-viool, bijv. is voor hem veel makkelijker te begrijpen.

Aan den anderen kant heeft hij van jongs af aan de klassieke Indische muziek gekend. Hij schrijft in zijn 'Reminiscences' (pag. 290):

> 'On other afternoons we would drift along in a boat, my brother Jyotirindra accompanying my singing with his violin. And as, beginning with the ragini Puravi, we went on varying the mode of our music with the declining day, we saw, on reaching the raga Behag, the western sky close the doors of its factory of golden toys, and the moon on the East rise over the fringe of trees.'

Hieruit blijkt wel dat Tagore in zijn jeugd reeds vertrouwd was met het klassieke systeem der ragas en raginis.

Meer dan iets anders is echter de volksmuziek van Bengalen van invloed geweest op zijn scheppen. Tagore als dichter en als componist kan met recht de natuurlijke uitkomst en een van de hoogtepunten van de Bengaalsche cultuur genoemd worden. Het contact van buiten heeft slechts gediend om wat er in hem als Bengalees leefde te bevruchten en des te sterker tot uiting te brengen. Het is merkwaardig te zien, hoe de drie stroomen, kunstmuziek, Westersche muziek en volksmuziek, in hem samen komen en hoe de eerste twee gaandeweg zijn opgenomen in de laatste.

In zijn jeugd, kort na zijn verblijf in Engeland, schreef hij een tooneelstuk, getiteld Valmiki Pratibha, op een thema uit de Indische sagenleer, dat hij zelf als volgt beschrijft, nadat hij heeft verteld, hoe een boek met Iersche gedichten van

Moore, hem altijd had doen verlangen om de melodiën ervan te leeren kennen (ibid. pag. 192):

> 'When I went to England, I did hear some of the Irisch melodies sung, and learnt them too, but that put an end to my keenness to learn more. They were simple, mournful and sweet, but they somehow did not fit in with the silent melody of the harp which filled the halls of old Ireland of my dreams.
> When I came back home, I sang the Irish melodies I had learnt to my people. "What is the matter with Rabi's voice", they exlaimed, "how funny and foreign it sounds!"
> They even felt my speaking voice had changed its tone. From this mixed cultivation of foreign and native melody was born the "Valmiki Pratibha".
> - -
> Several of the songs of Valmiki Pratibha were set to tunes originally severely classic in mode; some of the tunes were composed by my brother Jyotirindra; a few adapted from European sources.'

Zoo zien we dus in het begin van Tagores werkzaamheid als componist een duidelijk waarneembare en erkende Europeesche invloed. Maar in zijn ontwikkelingsgang is die invloed hoe langer hoe meer geassimileerd aan zijn natuurlijken aanleg. Ook de voorkeur, die hij in zijn oudere liederen dikwijls toont voor ingewikkelde muziek, verdwijnt meer en meer. Alles wordt steeds natuurlijker. De intensieve studie, die hij op nog jeugdigen leeftijd gemaakt heeft van de oud-Bengaalsche Visnuitische gedichten, uit den tijd van Chaitanya en zijn school, maar bovenal het contact met de schatten van de volksmuziek van zijn eigen land, hebben zijn muziek definitief gemaakt tot iets zuiver Indisch, met een uitgesproken 'volkstümlich' karakter. Toch draagt zijn muziek, zooals van zelf spreekt heel sterk het stempel van zijn eigen krachtige persoonlijkheid.

Merkwaardig is, dat sommige van zijn liederen onder het volk verbreid zijn geraakt, en nu in de dorpen gezongen worden.

Behalve door den Europeeschen invloed, die hem nog altijd, ten onrechte, door zijn talrijke vijanden wordt nagehouden, heeft hij de woede en verachting van de professionals opgewekt, door den grooten eenvoud van zijne melodie, en de volkomen minachting voor de wetten van ragas en raginis. - Zijn inspiratie wil niet aan de banden loopen van de bestaande rigide regels. Hij schept zijn nieuwe vormen, zooals vóór hem de mystici gedaan hebben, Kabir en anderen, en zooals ook de Kirtanmuziek herhaaldelijk doet. Het verschil is, dat in

den tijd toen de Kirtan muziek haar bloeiperiode doorleefde, en de groote mystici zongen, de muziek nog niet zoo verstijfd was als nu, in de periode van hare decadentie. Nieuwe scheppingen werden toen als zoodanig aanvaard; de Kirtan kon ongestoord haar veranderingen aanbrengen in de bestaande vormen, en dezelfde namen op de gewijzigde vormen blijven toepassen. De angst om iets aan het bestaande systeem te veranderen is een van de hoofdoorzaken dat de klassieke muziek in vele gevallen haar levenskracht heeft verloren. In de muziek van Tagore is door het contact met de altijd frissche bron der volksmuziek juist zeer veel levenskracht. Maar hij is nu eenmaal uit een familie van ketters, en zijn kettersche denkbeelden hebben hier, zooals op zooveel andere gebieden, de orthodoxen tegen hem in het harnas gejaagd.

Omdat hij het oude systeem zoo grondig kende, was hij bij uitstek gerechtigd om zijn eigen weg te gaan, en vernieuwingen te brengen. Zonder twijfel zal voor de komende geslachten zijn muziek van de grootste beteekenis blijken te zijn. Historisch gesproken is hij tot nog toe de eenige, die de tegenstrijdige stroomingen tot een harmonieus geheel heeft weten te vereenigen. Van alle anderen is het vrijwel een, op intellectueele wijze begonnen, machteloos pogen geweest. De volheid van Tagores inspiratie, de kracht van zijn dichternatuur, hebben hem, om zoo te zeggen onbewust, over de moeilijkheden heen gebracht.

Het is opzettelijk dat hier bij zijn muziek zijn dichternatuur genoemd wordt, want gedicht en muziek zijn in Tagores werk onverbrekelijk een, en dat is ook al weer een van de redenen, waarom zijn muziek in het Indië van tegenwoordig niet begrepen wordt. In het Westen vinden we een dergelijke eenheid alleen bij de troubadours.

De heele ontwikkeling van de kunstmuziek met hare eindelooze variaties heeft meegebracht dat de beteekenis van de woorden hoe langer hoe meer op den achtergrond raakte. Men kan de klassieke vormen wel vergelijken met rococo arias, variatie na variatie op een woord, zóó lang, dat men, aan het einde van een zin gekomen, het eerste woord daarvan allang vergeten is.

Er zijn ongetwijfeld verschillende vormen waarin de woorden

wel beteekenis hebben, maar de algemeene smaak geeft daar op het oogenblik niet de voorkeur aan.

De zanger kan dan ook min of meer de rol van componist op zich nemen, en al zingende nieuwe, origineele variaties aanbrengen, zooals wij het bijv. nog in Händels tijd min of meer kenden, want Händel liet zijn coloratuur, wanneer hij wist dat de zanger bekwaam was, ook grootendeels aan diens fantasie over.

Wanneer men nu aan een zanger die aan zulk een vrijheid gewend is, een lied van Tagore in handen geeft, waar woorden en melodie zoo nauw verwant zijn, dat de minste verandering het geheel schade doet, dan zegt hij: 'Maar wat blijft er dan voor mij over?'

Het idee, dat de zanger zooveel mogelijk de intentie van den componist moet trachten te verwezenlijken, is in Indië onbekend. Nu heeft dat systeem van vrijheid inderdaad groote voordeelen, wanneer de zangers ook werkelijk begaafd zijn met een groote mate van compositorisch talent, maar men kan zich makkelijk voorstellen, wat er van een lied terecht komt, wanneer de eerste de beste stompzinnige zanger er zijn scheppende krachten op die wijze aan beproeft.

Het gevolg is dan ook, dat men de liederen van Tagore, buiten Santiniketan, meestal op onherkenbare wijze verminkt te hooren krijgt, en dit heeft aanleiding gegeven tot de vreemdsoortigste verwarringen. Zoo informeerde eens de principal van een college in Jaipur, zelf een kenner en groot liefhebber van Indische muziek, of het waar was, wat zijne vrienden hem verteld hadden, dat de muziek van Tagore geen maat kende. Nu is maat juist een van de dingen, die Tagore als uitermate belangrijk beschouwt. De maat wordt streng volgehouden, en, wanneer er geen trom bij is, op een andere wijze aangegeven, bijvoorbeeld door knippen met de vingers.

Een verschil met de klassieke muziek is wel, dat de zeer ingewikkelde maten vrijwel nooit, de moeilijkere, in zevenen, vijven of tienen, betrekkelijk zelden gevonden worden. Verreweg het grootste gedeelte van zijne liederen is in drieën, vieren of zessen.

De maat van zessen vertoont een afwisseling van drie plus

drie en twee plus vier, wat een groote levendigheid aan het geheel geeft.

Vijf wordt verdeeld in twee plus drie of drie plus twee, maar wisselt niet in een en hetzelfde lied.

Zeven wordt altijd verdeeld in drie plus twee plus twee.

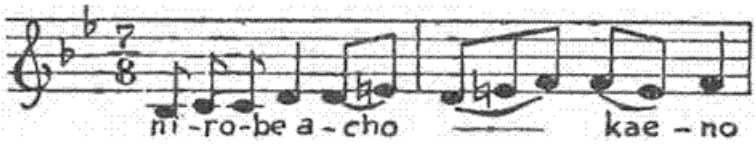

Het is merkwaardig dat Tagore als meest geliefde vorm voor zijne lyrische gedichten een vers gekozen heeft, dat in zijn klassieke gedaante juist buitengewoon ver van het volk afstond. Het is de dhrupad, en de gedachte die daarin aan de ontwikkeling van het gedicht en dus ook van de melodie ten grondslag ligt, trok Tagore zoo aan, dat hij dien vorm speciaal tot de zijne maakte, zonder daarbij evenwel de klassieke strengheid van raga en de ingewikkeldheid van rythme over te nemen.

Het idee is, dat de eerste twee regels van het lied de grondgedachte weergeven, die dan in de verdere regels van het couplet nader wordt uitgewerkt, of gevarieerd. De eerste regels worden dan aan het eind herhaald, tenminste wanneer het lied gezongen wordt. Dit is dan ook de reden dat de eerste en laatste regel van een couplet rijmen, al staan ze ver van elkaar.

Eventueel wordt die structuur in de volgende coupletten herhaald.

Worden die gedichten in boekvorm uitgegeven, dan is de beteekenis van dat eigenaardige rijm niet duidelijk, het kan

alleen verklaard worden uit het feit dat het gedicht eigenlijk een lied is.

Wij kennen in onze litteratuur iets dergelijks in de da capo arias, zooals deze van J.S. Bach (Kreuzstab Kanatate):

Endlich, endlich, wird mein Joch,
Wieder von mir weichen müssen.
Da krieg' ich in dem Herren Kraft,
Da hab' ich Adlers Eigenschaft,
Da fahr' ich auf von dieser Erden,
Im Laufe sonder matt zu werdern,
O, gescheh es heute noch.

Ook hier kan het rijm van Joch met noch slechts verklaard worden uit de muzikale structuur.

Tagore zelf kent aan zijne muziek groote waarde toe, zooals blijkt uit hetgeen hij daaromtrent zegt in zijne 'Reminiscenses'. Op vele punten mogen zijn tegenwoordige denkbeelden over muziek wel verschillen van wat hij zooveel jaren geleden over dat onderwerp neerschreef, maar dit is ook nu nog zijne opinie (ibid. pag. 205):

'But as in our country the wife rules her husband through acknowledging her dependence, so our music, though professedly in attendance only, ends bij dominating the song.
I have often felt this while composing my songs. As I hummed to myself and wrote the lines:

Do not keep your secret to yourself, my love,
But whisper it gently to me, only to me,

I found that the words had no means of reaching by themselves the region into which they were borne away by the tune. The melody told me, that the secret, which I was so importunate to hear, had mingled with the green mystery of the forest glades, was steeped in the silent whiteness of moonlight nights, peeped out of the veil of the illimitable blue behind the horizon, - and is the one intimate secret of Earth, Sky and Waters.
In my early boyhood I heard a snatch of a song: Who dressed you, love, as a foreigner?
This one line painted such wonderful pictures in my mind, that it haunts me still. One day I sat down to set to words a composition of my own, while full of this bit of song. Humming my tune, I wrote to its accompaniment:

I know you, O Woman from the strange land,
Your dwelling is across the Sea -

Had not the tune been there I know not what shape the rest of the poem might have taken; but the magic of the melody revealed to me the stranger in all her loveliness. It is she, said my soul, who comes and goes, a messenger to this world from the other shore of the ocean of my-

stery. It is she of whom we now and again catch glimpses in the dewy Autum mornings, in the scented nights of Spring, in the inmost recesses of our hearts, and sometimes we strain skywards to hear her song. To the door of this world-charming stranger the melody, as I say, wafted me, and so to her were the rest of the words adressed.
Long after this, in a street of Bolpur, a mendicant Baol was singing, as he walked along:
"How does the unknown bird flit in and out of the cage!
Ah, could I but catch it, I'd ring its feet with my love!" I found this Baol to be saying the very same thing. The unknown bird sometimes surrenders itself within the bars of the cage, to whisper tidings of the boundless unknown beyond. The heart would fain hold it near to itself for ever, but cannot. What but the melody of song can tell us of the goings and comings of the unknown bird?
That is why I am always reluctant to publish books of songs, for therein the soul must needs be lacking.'

Het is een merkwaardig geval, dat de muziek waaraan Tagore dus de hoogste geestelijke waarde hecht, geenszins zoo zorgvuldig bewaard wordt als de woorden. Tagore zelf schept zijne liederen: De woorden kan hij opschrijven, maar om de melodie vast te leggen ontbreken hem de middelen. Een van zijn neven, de uiterst muzikale Dinendranath Tagore, een man met een ijzeren geheugen, komt hem dan te hulp. Rabindranath zingt voor wat hij gemaakt heeft, Dinendranath onthoudt het. Mocht hij sterven voordat de melodiën opgeteekend zijn, dan is het halve levenswerk van Rabindranath verloren.

Schrijver dezes heeft tijdens zijn verblijf te Santiniketan gelegenheid gehad enkele van de liederen van Tagore op te teekenen. Het is natuurlijk onmogelijk in dit tijdschrift de melodieën in hun geheel weer te geven, doch enkele texten, uit het Bengaalsch vertaald, volgen hier:

No. 15.[1)]

Waar is mijn zelf?
Ik zoek en zwerf. Waar is mijn zelf?
Het vreemde dat in 't land van schaduw waart
in wisselende vorm en wiss'lend kleed,
zal dat zich nog ten voll' ooit openbaren
in vreugd en leed? Wie zal het zeggen?
Waar is mijn zelf?
Ik heb zijn stem gehoord, verborgen in mijn lied.
Ik heb gezocht, maar vind zijn schuilplaats niet.
Het licht vervaagt tot schemer en vervliedt....
Wat wil de verre bamboefluit, daar op den weg,
mij zeggen met zijn lied, in multan -
raga van den avondschemering?
Waar is mijn zelf?

1) De nummers hebben betrekking op de plaats waar het lied staat in de verzameling van liederen van Rab. Tagore, die met text, vertaling en inleiding, ter perse is in Parijs, uitgegeven door het Musée Guimet en de Bibliothèque de la Voix.

No. 18[1)]

Ik heb toch deze heele reis gespeeld op mijne fluit,
mag nu mijn zang vóór uwe deur nog niet ten einde zijn?
Ik heb aan dezen voorhang, vol versierd
met vormen zonder tal en kleuren,
steeds nieuwe zangen, zonder tal, gewijd.

Nu is het mij, of ik de boodschap van het naadrend einde
over het water en het land hoorde weerklinken.
'Verbreek de banden van den weg der aarde'
Dat is het woord dat tot mij komt.

O, maak een einde aan het eeuwig wisselen
van het ontmoeten en het weder scheiden,
en neem mij mede waar geen gaan en komen is.

A.A. BAKE

1) De nummers hebben betrekking op de plaats waar het lied staat in de verzameling van liederen van Rab. Tagore, die met text, vertaling en inleiding, ter perse is in Parijs, uitgegeven door het Musée Guimet en de Bibliothèque de la Voix.

De Nederlandsch-Belgische veiligheid.

Er is een tijd geweest dat Noord-Nederland rustte achter de barrière die ten koste van groote opofferingen in het Zuiden was opgebouwd. En dat het dit Zuiden voor zijn handelsbelangen exploiteerde.

Sedert is deze toestand in zijn tegendeel verkeerd. De barrière, na 1815 in verschillende vormen gehandhaafd, is in den wereldoorlog ondergegaan. In plaats daarvan trad een toestand in waarbij België een voorpost, ja onderdeel, werd van het militaire Frankrijk. En na economisch van Nederland onafhankelijk te zijn geworden handhaaft thans België tegenover dat land eischen, die beoogen Nederlandsch gebied aan Belgische economische belangen dienstbaar te maken.

Naarmate in de Nederlandsch-Belgische quaestie, na den oorlog op zoo ontnuchterende wijze aan de orde gesteld, het economische element sterker op den voorgrond trad is de neiging toegenomen, deze aangelegenheid als een *economisch*-politieke te zien. In België, waar tijdens en na den oorlog een bijzondere gave is ten toon gespreid om de geschiedschrijving te stellen in dienst van oogenblikkelijke politieke behoeften, wordt wel al aan de voorstelling voedsel gegeven, als zouden aan het geheele geschil slechts economische behoeften ten grondslag liggen. De aandacht is geconcentreerd op eenige kanalen. Belangrijk voorzeker, maar niet van alles beheerschend belang. Het feit blijft, dat Nederland zijn barrière verloren heeft. In critieke perioden van Nederlands *militair*-politieke geschiedenis was deze voor het land van beslissende beteekenis. Nederland heeft dit vroeger erkend en zich daarnaar gedragen. Het zou thans niet straffeloos vergeten worden.

De wereldoorlog heeft voor België de quaestie van zijn veiligheid in bijzonder dringenden vorm aan de orde gesteld. Geen Nederlander zal bewondering hebben voor de manier waarop minister Hymans de oplossing ervan in 1919 heeft nagestreefd, maar niemand ook zal ontkennen dat hier een groot en brandend vraagstuk bestond. En bestaat: de oplossing door innige militaire aansluiting bij Frankrijk verkregen moet in hooge mate onbevredigend zijn voor wie aan België veiligheid en onafhankelijkheid toewenscht.

De aansluiting bij een militair krachtigen staat heeft zeker aan België *een kans* gegeven, om een eventueelen oorlog buiten de eigen landsgrenzen te houden. Maar het heeft daartegenover dan ook de absolute zekerheid, dat het in dien oorlog zal worden betrokken. Een oorlog waaraan zijn eigen belangen vreemd en hoogstwaarschijnlijk tegengesteld zullen zijn. Want wie de militaire bescherming van een groote mogendheid aanvaardt verandert daarmede niet die mogendheid. De drijfveeren die Frankrijk tot een oorlog zouden brengen zijn dezelfde, of het met België verbonden is of niet. De Fransche militaire organisatie is dezelfde, of zij alleen Frankrijk, dan wel tevens België moet dekken. En België, dat een militair systeem moet inrichten als onderdeel van het Fransche, wordt genoodzaakt daarmede evenzeer in de eerste plaats - om niet te zeggen: uitsluitend - Fransche belangen te dienen, als wanneer dat onderdeel van het systeem door Frankrijk zelf ingericht werd. Een kleine staat die een dergelijk bondgenootschap aanvaardt wordt niet zoo zeer gesteund als wel geëxploiteerd.

Maar de gevolgen strekken verder. Het is van algemeene bekendheid, dat de annexatie van België een eeuwenoud oogmerk van de Fransche staatkunde is, en dat telkens weer Frankrijk getracht heeft door den een of anderen vorm van bondgenootschap daarvoor een aanknoopingspunt te krijgen. Het heeft dit dan nu gekregen door het militaire accoord. Daarnaast bestaan trouwens nog meer banden: de economische belangen van Antwerpen, ‘de voorhaven van Straatsburg’, de Fransche belangen in het Limburgsche mijngebied. Om nog te zwijgen van de cultureele sympathieën die, naar wij uit 1830 weten, zulk een bedenkelijken politieken vorm kunnen aannemen.

Het bondgenootschap schenkt aan België mogelijk eenigen lust, maar voorzeker zeer zware lasten, en een toekomst vol gevaar.

Is dus de huidige toestand voor België verre van rooskleurig, voor Nederland is hij dat zoo mogelijk nog minder. Het is bekend dat het Fransch-Belgische verdedigingsstelsel ook langs de Nederlandsche grens is uitgebouwd, en de kortste weg naar het Oosten loopt over Nederlandsch grondgebied. Zullen Frankrijk en België voor Nederland meer égards hebben dan Duitschland in 1914 tegenover België toonde? Naar gelang de oorlogswapenen een vernielender uitwerking krijgen wordt het van meer belang, snel den eersten slag toe te brengen en den oorlog buiten het eigen grondgebied te houden. Trouwens, er zou voor België niet de minste reden zijn om zich tot het voeren van een oorlog samen met Frankrijk te verplichten, indien het niet in de met den bondgenoot te maken afspraak een waarborg meende te zien, dat die oorlog dan ten minste buiten België zal worden gevoerd. Maar indien een oorlog buiten het Fransch-Belgisch gebied moet worden gevoerd is Nederlands positie uiterst hachelijk. Het lijkt uitgesloten dat Nederlands neutraliteit gerespecteerd worden zou. Nederland zou evenzeer als België in een oorlog betrokken worden, die alleen anderen aanging, maar het zou meer nog dan België kans loopen daarin te worden verwoest.

Ook met Nederlands onafhankelijkheid is het slecht gesteld. De oude regel dat Nederland zich niet staande kan houden wanneer België in Fransche handen valt geldt ook nu nog. Zal Frankrijk halt maken vóór den Rijn, vóór de Scheldeen Rijnmonden, wanneer eenmaal Belgiës Noordgrens de zijne zal zijn geworden? Zal het niet ook vóór dien tijd Nederland aantasten door bemiddeling van België? Of Frankrijk dit in 1919 en later reeds gedaan heeft zij hier in het midden gelaten.

Er moet verandering komen in de Fransch-Belgisch-Nederlandsche verhouding. Van Frankrijk is initiatief daartoe niet te verwachten, of het moest zijn om ook Nederland in de combinatie met België te betrekken, iets waartoe Nederland zich uit de aard der zaak kan noch zal leenen. België schijnt vast besloten den ingezetten koers te blijven vol-

gen. Van Nederland zal dus het initiatief moeten uitgaan.

Het heeft sedert 1919 werkelijk niet stilgezeten. Reeds bij vorige gelegenheid heb ik betoogd, dat de politiek van minister Van Karnebeek in 1919/20 waarschijnlijk haar oorzaak vond in den wensch, België van Frankrijk af en naar Nederland toe te halen.

De ontwikkeling der Nederlandsch-Belgische quaestie in dien tijd is, uit dit oogpunt bezien, zeer merkwaardig. De Belgische eischen waren lang niet uitsluitend maar toch voor een groot gedeelte een gevolg van bezorgdheid voor Belgiës veiligheid, en naast hoop op bevrediging van imperialistische verlangens zou behoefte aan veiligheid de groote factor kunnen zijn, die België in de armen van Frankrijk dreef. Door op het stuk der veiligheid een geheel afwijzende houding aan te nemen, zooals in die onzekere dagen ongetwijfeld noodig was, heeft de Nederlandsche diplomatie dat gevaar vergroot. Zij heeft getracht het te bezweren door economisch-politieke concessies, en het is haar bijna gelukt *voor het oogenblik* daarmede België van Frankrijk af te houden.

Indien het haar werkelijk gelukt was zou de prijs hoog zijn geweest. Of zij *te* hoog was doet thans minder ter zake. Zij werd geboden onder zeer buitengewone omstandigheden, die het noodig maken een buitengewonen maatstaf aan te leggen.

In 1925 zijn aan België ongeveer dezelfde concessies aangeboden. Het Nederlandsche volk heeft toen zijn regeering gedésavoueerd, sedert dien is de militaire aansluiting van België bij Frankrijk zeer innig geworden.

Was, in het licht van dat feit, de verwerping van het Belgische verdrag dan tòch een fout? Naar mijn overtuiging: neen. Een veiligheidsquaestie kan men niet oplossen met economische middelen, en de veiligheid van een land is een te hoog belang dan dat voor de verzekering van die veiligheid ooit een andere weg zou worden gekozen dan die welke de beste, of althans de minst slechte, lijkt, alle economische concessies ten spijt. De eenige waarborg dat België niet zich militair bij Frankrijk zou aansluiten zou kunnen zijn de overtuiging van de Belgische regeering, dat een dergelijke aansluiting in het belang van België behoorde achterwege te blijven. Maar wanneer een Belgische regeering niet uit eigen

overtuiging de bezwaren van een Fransch bondgenootschap zoo groot achtte dat zij begreep dit niet te mogen aanvaarden, dan kon Nederland wèl het gevaar van zulk een bondgenootschap tijdelijk verkleinen, maar niet blijvend bezweren door een maatregel die misschien wel een oogenblikkelijke ontspanning in de verhouding van België tot Nederland zou medebrengen, maar die tevens op den duur die verhouding blijvend zou vergiftigen. Een maatregel bovendien die strekte tot bevrediging van een anti-Nederlandsch Belgisch imperialisme dat, aangemoedigd, ter verdere bevrediging op het zoeken van steun bij een groote mogendheid tegenover Nederland zou zijn aangewezen. Door aanneming van het verdrag zou de Fransche orienteering van België vertraagd, maar niet belet zijn. Op den duur ware Nederland in gelijke positie gekomen als waarin het thans verkeert. Met dit verschil alleen, dat het aan eigen belangen onherstelbare schade zou hebben toegebracht en dus zwakker zou hebben gestaan.

Dergelijke overwegingen zouden moeten gelden indien de Nederlandsche regeering, ondanks 1927, een gelijksoortig verdrag als het toen verworpene trachtte tot stand te brengen, ten einde bovenal aan het geschil met België een einde te maken.

Gaan wij thans na onder welke omstandigheden een verandering in Belgiës houding te verwachten is.

Allereerst is daarvoor van belang of in België regeering en volk beseffen, welk een verderfelijke gevolgen het Fransche bondgenootschap voor het onafhankelijk bestaan van het land hebben moet. Dat dit inzicht in België kàn bestaan is in de 19e eeuw wel gebleken, en de toenemende zelfbewustheid van Vlaanderen kan hier slechts invloed ten goede uitoefenen. Zulk een groei van het besef der noodzakelijkheid van het verbreken der banden met Frankrijk zal evenwel langzaam gaan, terwijl de reeds bestaande Fransche alliantie deze ontwikkeling tegenwerkt en naar mate zij langer bestaat meer kans heeft om een duurzaam karakter te krijgen. In het tegenwoordige België bestaan bovendien anti-Nederlandsche imperialistische stroomingen, die tot aansluiting bij Frankrijk drijven.

Nederland kan tegenover de Fransche neigingen een *blijvend* tegenwicht scheppen door de verhouding tot België te regelen in een rechtvaardig verdrag, dat dus niet gelijk het verworpene op den duur tot verwijdering moet leiden, en ook niet strekt tot bevrediging en aanmoediging van de anti-Nederlandsche elementen. Meer dan een tegenwicht zal dit niet zijn: zoolang België aan Frankrijk gebonden blijft zal het onder Franschen invloed staan, en zal de verhouding tot Nederland niet bijzonder hartelijk kunnen worden. In dit opzicht was de geschiedenis van de publicatie der 'Brusselsche documenten', daargelaten of en in hoe verre deze valsch waren, zeer leerrijk.

Een radicaler maatregel om de verhouding tot België op bevredigende wijze te regelen zou voor Nederland kunnen bestaan in het treffen van een veiligheidsovereenkomst met België, ter gemeenschappelijke neutraliteitshandhaving.

Het denkbeeld dat Nederland ooit met eenige andere mogendheid een militaire afspraak zou maken schijnt heden ten dage een dusdanige ketterij, dat toelichting wel vereischt is. Het zal daarvoor noodig zijn bewijs bij te brengen, dat de aldus te scheppen toestand beter is dan die, welke zonder zulk een afspraak bestaat.

De toestand waarbij Nederland in vredige rust achter zijn barrière kon liggen was van Nederlandsch standpunt gezien wel de meest verkieslijke, maar die tijd is voorbij, en het is nutteloos daarover te jammeren. België en Nederland hebben het grootste belang bij het behoud van den vrede. Mocht evenwel in West-Europa een oorlog uitbarsten, dan zullen *beide* landen zooals de zaken ten gevolge van het Fransch-Belgische bondgenootschap staan, in dien oorlog, welke hun niet aangaat, worden betrokken.[1)] Deze zal worden gevoerd op Nederlandsch en vermoedelijk ook op Belgisch grondgebied. Op Nederlandsch gebied als natuurlijk gevolg van het Fransch-Belgisch verbond; op Belgisch gebied omdat dit van Fransch standpunt gezien als gevechtsterrein véél bruikbaarder is dan de eigen Fransche grond. Ten gevolge van het bondgenoot-

1) Ik wijs er met nadruk op dat van deze praemisse wordt uitgegaan en dat dus het volgende betoog noch van Nederlandsch *noch van algemeen* standpunt gezien maatstaf kan zijn ter waardeering van Nederlands gedragingen vóór 1914.

schap ook moet men verwachten, dat eerst België, en dan ook Nederland, zijn onafhankelijkheid zal verliezen.

Deze toestand is voor beide landen zóó ongunstig, dat het denkbeeld voor de hand ligt dat zij gezamenlijk naar middelen moeten uitzien om daarin verandering te brengen. Voor beide is een eerste levensbelang de vrede. Beide zullen dan ook, te Genève en elders, voor het behoud van den vrede werken.

Maar ook door een militair accoord zouden zij dien vrede bevorderen. Het spreekt van zelf dat daarbij niet tevens een van de aangrenzende groote mogendheden partij zou kunnen zijn. Kwam het accoord tot stand, dan zou de Fransche militaire grens in het Noorden weer tot de staatkundige grens worden teruggelegd, terwijl tusschen Frankrijk en Duitschland in een groep landen zou komen te staan, wier *gecombineerde* macht geenszins onaanzienlijk is, en die dan ook een goede kans hebben om door anderen te worden ontzien. Doordat het aanrakingsvlak tusschen de beide grootste vastelandsmogendheden aldus aanmerkelijk wordt verkleind zou het risicovan een aanval voor haar grooter, en daardoor de neiging ertoe geringer, worden.

Mocht niettemin een oorlog niet voorkomen kunnen worden, dan is het van belang voor Nederland zoowel als voor België dezen buiten de eigen grenzen te houden. Gezamenlijk zijn de beide landen machtig genoeg om een aanval via hun grondgebied tot een onderneming van twijfelachtig nut te maken, waarover een mogendheid die een toch reeds gevaarlijken oorlog ondernam zich wel twee maal bedenken zou. In verband hiermee is ook van belang de mogelijkheid van tusschenkomst van derden. Het is waarschijnlijk dat derden, die bijzondere belangen hebben bij dezen hoek van het continent, zouden intervenieeren *zoowel* wanneer Nederland alleen, als wanneer Nederland en België te samen werden aangevallen. Zulk een interventie heeft evenwel slechts na verloop van tijd effect, en indien Nederland alleen stond zou de kans om Nederland te overrompelen en een snelle beslissing te forceeren voor een aanvaller wellicht reden zijn om het risico eener (te late) tusschenkomst op zich te nemen. Maar het risico wordt dreigender in een geval waarin de kans op overrompeling kleiner is.

Een operatieplan waarvan schending van neutraal gebied een onderdeel vormt heeft meer of minder kans om te worden uitgevoerd, naar mate het aan die schending verbonden te verwachten risico kleiner of grooter is. Zulk een plan zal niet tot uitvoering worden gebracht, wanneer de kwade kansen te talrijk zijn.

Dit voor wat het oorlogsgevaar betreft. Het gevaar van verlies der onafhankelijkheid zal, in geval van een Nederlandsch-Belgisch bondgenootschap, voor beide verdwenen zijn als gevolg van het verdwijnen van den Franschen invloed.

Indien deze overwegingen juist zijn, dan zou de door een militair accoord tusschen Nederland en België te scheppen situatie voor beide landen verre te verkiezen zijn boven den tegenwoordigen ellendigen toestand, waarin zij met oorlog, verwoesting en verlies van onafhankelijkheid worden bedreigd. En dan zou verwezenlijking van zulk een accoord als zijnde nuttig voor de hoogste belangen van beide staten met kracht moeten worden bevorderd. En wel hoe eerder hoe liever. Want wel is het verdrag met Frankrijk door België alleen bij gebrek aan beter aanvaard, maar naar mate het land langer in die richting blijft doorgaan worden de moeilijkheden aan terugtreden verbonden grooter.

De verdere geschillen met België waren daarmede meteen van de baan. Het anti-Nederlandsche gestook zou ophouden als zijnde met Belgiës belang in al te evidenten strijd. Over economische quaesties ware overeenstemming spoedig en gemakkelijk te bereiken. Omdat dan over de hoogste belangen der beide staten, in plaatsvan het tegenwoordige antagonisme, volkomen overeenstemming bestaan zou.

Nederland en België zijn thans tegenover elkaar geplaatst door politieke omstandigheden die voor beide grootelijks nadeelig zijn en in toenemende mate gevaarlijk worden. Het ligt in hun macht zich aan die omstandigheden te onttrekken en, steunende op de identiteit van belangen die in wezen tusschen de landen bestaat, samen te gaan tot heil van beide. Tot heil ook van Europa, welks rust door het bestaan van een *krachtige*, vóór alles op vrede bedachte, eenheid op dezen belangrijken hoek van het vasteland in hooge mate zou worden bevorderd.

J. ZAAIJER

Economie en geest

Aan een Predikant.

Laatst in een algemeen gesprek vroegt Gij plotseling op de U eigene wijze aarzelend vooral dàn - en niet ten onrechte - wanneer het om een vraag gaat, wier bevredigende beantwoording niet in 's menschen macht ligt, of het niet mogelijk was, dat de meest verheven, vergeestelijkte levenshouding tevens in praktischen of economischen zin de meest verkieselijke ware. Wij gingen zonder ons verder in de vraag veel te verdiepen weer op andere dingen over, maar zoo het den anderen gegaan is als mij, moet hen de vraag sindsdien niet hebben losgelaten. Zoo Uw vraag uiting was van hoop op een heilstaat op aarde, gevolg van braafheid der menschen (ik zeg dit zonder eenige ironie), waardoor de wrijvingen, door de accentueering der onderlinge verschillen ontstaan, zouden wegvallen, dan ware het antwoord, dat zeer zeker ook daarmede de in economischen zin schadelijke werking dier wrijvingen zou verdwijnen, tegelijk met het daarbij ontstane ‘nuttelooze’ energie-verlies. Maar hadt Gij deze vraag zoo direct bedoeld, dan ware Uw voor mij zoo begrijpelijk aarzelende toon niet verklaarbaar geweest: de vraag stellend hadt Gij haar immers reeds voor U zelf beantwoord. Want niet de vraag, hoe goed het zou zijn wanneer de leeuw zich naast het schaap vredig neerlegde, hield U in twijfei, maar wel bedoeldet Gij te vragen, van welk voedsel de leeuw na het intreden van dien toestand leven moest. Immers, wil de leeuw op den duur het schaap met broederlijke genegenheid blijven beschouwen, zoo vragen wij ons angstig af, zal deze leeuw dan niet met koekjes gevoerd moeten worden tot berstens

vol, dat is tot salonleeuw moeten worden en zou dit eigenlijk niet erger zijn, dan dat de leeuw het schaap opat, aldus handelend naar zijn inborst. Wordt Gij boos, als ik zeg, handelend naar de bedoeling van zijn Schepper? Want op dit ondoorgrondelijke doelde toch Uw vraag, die, naar Gij het zelf voeldet, door menschen niet te beantwoorden is, dat innerlijk wij ons er wel nooit bij zullen kunnen neerleggen, dat het schaap wordt opgegeten, maar ook weer evenmin den leeuw met koekjes te voeren, omdat wij innerlijk heel goed weten, dat dit iets is, wat den leeuw als zoodanig geheel vreemd is. Blijft er ons dan nog iets anders over dan de controverse onopgelost te laten en ons bescheidenlijk en ootmoedig bij het feit neer te leggen, dat wij tot het geven van eene oplossing niet in staat zijn? Wij kunnen immers geen 'oplossingen' eischen in een leven, dat vervloeit en waarin de oplossing van heden door het morgen in twijfel zal en moet worden getrokken, en dus nooit anders dan tijdelijk zal kunnen zijn.

Uw vraag toch doelt naar de beteekenis van het leven zelf en is in wezen dezelfde als de wensch het oneindige, het eeuwige te doorgronden. Wie zal echter het wezen van het tijdelijke verstaan, die niet het oneindige kent, en is dat kenbaar? Zoo doet het leven zelf en al het levende zich aan ons voor, als de door Bolland als bekend doch ongekend gekenschetste natuur en ik zou daarbij het accent op ongekend willen leggen. Spreekt het niet reeds vanzelf, dat wij, den oorsprong des levens niet kennende, het doel of de bedoeling evenmin kennen kunnen en moet men dan niet veel eerder accepteeren, dat de oerkracht van den het schaap etenden leeuw der scheppingsgedachte van het genus leeuw nader staat dan vandenzich naast het schaap neervleienden leeuw, zoolang althans het leven niet stilstaat doch verder gaat. Want wat blijft den leeuw anders over voor zijn rommelende maag dan het schaap, tenzij dan de koekjes, maar die wilt ook Gij den leeuw toch niet voeren? Leggen wij ons dan niet liever neer bij het feit van het bestaan van strijd, van verschillen, van tegenstellingen en van gebrek aan.... economie, wat, hetgeen het laatste betreft, ook de eindigheid der economie beduidt, die ook al geen absolute doelstelling is of zijn kan in een vloeiende tijdelijkheid. Was Uw vraag niet, zonder dat Gij het vermoeddet, ingegeven door

een stil verlangen naar het vinden van een tatsbaar bewijs van Uw geloof of anders gezegd van een snijpunt van eindigheid met oneindigheid, van Godheid en wereld? Maar van zulk een snijpunt gewaagt de geschiedenis slechts éénmaal en het Nieuwe Testament handelt daarover. Ik geloof, dat wij ons bij den strijd, de verschillen, de tegenstellingen, het oneconomische moeten neerleggen, niet morrend, ook niet gelaten, maar zooals Gij, ietwat aarzelend vragend, wetend geen antwoord te kunnen verwachten.

Wie ontkomt aan de levende kracht van de creatieve gedachte, die zich uit in de ontwikkeling van den eikel tot eik, van het beukenootje tot beuk, van die geïnspireerde doelbewuste kracht, waarmede deze gedachte zich realiseert bij elk op eigene wijze, van het kleinste begin af tot daar in robuste kracht de boomen voor U staan. Wat de menschheid echter ontbreekt is dat vaste geloof, als die boomen langs vaste banen geleid te worden, een eigen taak langs vaste lijnen te vervullen te hebben, om met Spengler te spreken ‘in vorm’ te zijn, het meesleepende contact te voelen met de creatieve gedachte. De eigen-wijsheid heeft ons steeds verder weg gevoerd, de appel van den boom der kennis is ons wel slecht bekomen. De quasi op ruim standpunt zich stellenden, die de verschillen meenen te mogen wegvagen en meenen daarboven te staan, bemerken niet, dat zij aan de heusche, mag ik zeggen Goddelijke, verschillen lang niet toe zijn. Toch schijnt het mij, dat in onzen tijd deze quasi grootschheid wel eindelijk door velen als slapheid gevoeld wordt en dat zij bezig zijn te trachten, de reëele verschillen als zoodanig te onderkennen, niet bang zijnde schoone aureolen der grootschheid te verliezen. Laten wij ons deswegen niet schamen, want bij het zoeken naar het kleine echte, zal het groote onechte verdwijnen en het meest waardevolle van de twee zal blijven. Gij, die het Christendom zoo voelt als absoluut, en hoe benijd ik U er om, zal het niet willen ruilen, al ging het om Uw ziel, voor een ‘eenheid aller godsdiensten’ en zal niet een reëel en niet door snobisme misvormd nationalisme of, laten wij eens hoopvol zijn, een reëel Pan Europa, als het moet met strijd (maar een geïnspireerden), U meer lokken dan een bleeke eenheid van alle volkeren der wereld? Is niet de werkelijke

eenheid, die aan de oppervlakte quasi gevonden wordt, alleen oprechtelijk te verkrijgen door langs de wortels tot den gemeenschappelijken oorsprong door te dringen? En dan zal langs de hervonden wortels het Goddelijke levenssap naar ons worden toegevoerd en twijfel zal ons verre zijn. Maar wie vraagt er dan nog naar economie?

CATECHISANT

Bibliographie

Eva Raedt - de Canter. Internaat. - Querido, Amsterdam, 1930.

Een debuut van een jong schrijfster, deze gebundelde opstellen over Roomsch meisjeskostschoolleven, een debuut waar bij men niet weet wat te doen: zich verheugen of zijn hart vasthouden. Want hier is vlotheid, iets te handig, hier is vertelkunst, iets te berekenend, onschuld, iets te geaffecteerd, arrivisme, iets te achterbaksch, en deze bundel is in elkaar geflansd, gelijmd, gepleisterd en geplakt met evenveel echt gevoel als met smeekende blikken om verstandhouding tot den lezer. Ontegenzeggelijke hoedanigheden, die echter, zoo uitgebuit, bijna ondeugden en hinderlagen worden. Het eerste opstel is uitstekend, het laatste minder dan niets, en daartusschen zakken we van schetsjes naar aquarelletjes, van aquarelletjes naar krabbeltjes, en van krabbels naar het meest onbenullige gebroddel. Neen, zoo debuteert men niet, als men iets ernstig en uit het hart schrijven kan als het eerste verhaal. Het is geen manier, om er dan nog vier, immer slapper wordende, aftreksels achteraan te brouwen, en dan, één-twee-drie-in-Godsnaam, de geheele zwik in groote letters ruim te laten drukken op dik papier, om iets dat op een lijvige roman lijkt de wereld in te sturen. Dat doet men niet. Daar valt men mee door den mand. Een jong auteur die, na al is het nog zoo'n kleine maar voortreffelijke praestatie als het eerste verhaal, niet zelf begint daar eerbied voor te hebben, maar zwicht voor innerlijke drijfveeren van gevleide behaagzucht om dit voortreffelijke te verwateren en tot een procédé te verlagen, moet van verder dan van voren af aan weer beginnen.

Het eerste verhaal blijft, op zichzelf beschouwd, zijn waarde behouden. Het teekent op meesterlijke wijze de verbetenheid van het op de nonnenschool geestelijk gemaltraiteerde en tegen scherpe tralies gejaagde kind. Soeur Alphonse, met haar geraffineerde kwelzucht en met kennis van het kinderhart en zijn kwetsbaarheid toegespitste pijnigings-vondsten, is in deze kleine wereld van verschrikking wat een inquisiteur in de grootere moet geweest zijn. Zij domineert, als een verstikkende schaduw, dit eerste verhaal. Zij is de geest der school. En het kind, dat dit verhaalt, is zoo niets, totaal niets, in vergelijking tot deze onheilen met zich mede schuivende schim, dat het zich als verteller niet met ‘ik’ of met ‘wij’ of met een naam durft aanduiden, maar zichzelf als het ware tegelijk te verveelvoudigen tracht en te verdoezelen, en zich benoemt met het evenzeer vaagomvattende als onpersoonlijke ‘je.’

‘Je wist dat het dolle, driftige doorpraten.... de straf aanmerkelijk zou verzwaren. Maar het onrecht schudde je tusschen zijn kaken heen

en weer, zooals een hond een gevangen konijn. Je stond op tegen de macht en tartte.... etc.

Deze ‘je’-schrijfwijze is in de volgende verhalen eindeloos toegepast, en wordt daar onuitstaanbaar en zinledig, daar er niets dan zoetsappige figuren optreden, waarvan de schrijfster met een telkens sluiksch oogje naar den lezer, gemakkelijk de meerdere is. Zulke triomfen zijn vernederend na de eervolle verslagenheid van den aanvang. En ik heb mij er op betrapt, dat ik, terwijl het eerste documentaire verhaal mij op de hand van het kind deed zijn, later mijzelf ging afvragen, of Soeur Alphonse het niet in den grond bij het rechte eind gehad had.

N.

Ellen Forest. Aleid. Bekroonde prijsvraagroman. N.V. Mij. tot verspr. van goede en goedkoope lectuur. Amsterdam. 1930.

Mevrouw Ellen Forest is een goed journaliste, een vlotte schrijfster en een koene reizigster. Wat ligt méér voor de hand dan dat zij ‘de stof’ op haar wereldreizen verzameld, verwerkt in een roman? ‘Aleid’ is een ‘problemenroman’, met als motto East is East and West is West and never the twain will meet.... en behandelt een probleem dat eigenlijk al lang geen probleem meer is. Dit neemt niet weg dat ‘Aleid’ daarom toch een uitstekende roman zou kunnen zijn, niettegenstaande het tendentieuze onderwerp. Helaas - Ellen Forest is er geenszins in geslaagd een roman te schrijven - zelfs is ‘Aleid’ niet eens een boeiend verhaal zonder verdere pretensie geworden. Het is zelfs hier en daar bijster vervelend - bijvoorbeeld het gedeelte van Rein's idealistische en bladzijden lange toespraak in Hyde-park. Het begin is overigens veelbelovend en brengt ons direct in de echte ‘romannetjes’-stemming. Aleid zal dien dag trouwen en dit wordt ons door middel van overpeinzingen van de oude keukenmeid (die over ‘crisp’ gebakken brood denkt) meegedeeld. Overigens is juist dit begin er geheel naast, met de zoogenaamd humoristisch getinte maar eigenlijk hartelooze en vernederende manier, waarop ‘de juffrouw van Hirsch’ die met het heele verhaal niets te maken heeft, in het middelpunt wordt geplaatst. Het veelbelovende begin wordt nog spannender wanneer Aleid, in bruidstoilet door haar bruidegom in den steek wordt gelaten. Waarom? Omdat Rein (symbolische naam) niet ‘in 't gareel kan loopen’ en hem in een huwelijk met Aleid ‘alle emotie lijkt uitgesloten’. De gedachte komt bij den lezer op dat Rein misschien *iets* eerder tot deze conclusie kon zijn gekomen. Na deze bittere teleurstelling - Aleid houdt werkelijk van den man - besluit het meisje tot een soort van betrekking bij een Chineesche familie, Mr. Li Cho Tiang, prins van den bloede, die met vrouw, twee dochters - en zoon het Europeesche leven wil leeren kennen. De zoon wordt Aleid's ongeluk - de stille, natuurlijk fijn besnaarde, gevoelige Oosterling wordt (op heel eigenaardige manier) op Aleid verliefd en - Aleid op hem. Toch kunnen Oost en West elkaar niet ontmoeten. Ziehier hoe Aleid's en Chung's verhouding door de schrijfster wordt gegeven: ‘Dit was geen bevrijden de, breeder makende liefde, dit was geen liefde, die ketenen losmaakte en tot jubelen drong. Dit was een liefde die aan banden legde en alle uiterlijkheden vermeed om alle innerlijkheid tot het hoogste punt op te voeren... Zijn gezicht dat haar nu zoo bekend was, eigenlijk meer bekend dan haar

eigen gezicht, kreeg op sommige oogenblikken toch de waarde van een masker. Dat was in de oogenblikken dat ze ontroering naar buiten zou willen zien treden. Als ze op zulke momenten naar hem keek en wist aan haar eigen emotie wat in hem omging, dan haatte zij soms dat matbleeke masker evenzeer als zij het liefhad.'

Natuurlijk zijn er aardige, zelfs interessante episoden in het lijvige boek: de beschrijving van de Chineesche familie bijv. en naderhand het verblijf van Aleid met dezelfde familie in China. Maar het levende, het echt menschelijke de 'vonk' ontbreekt, het is niets als het uitspinnen van een vooraf vastgesteld probleem, waarvan de oplossing de schrijfster steeds voor oogen stond. Overtuigd dat in dit bijzondere geval de oplossing juist zóó moest zijn, dat de catastrophe onafwendbaar zich op deze wijze moest afspelen, worden we geenszins. Het eind met de herrijzenis van Rein, die nu toch wel graag met Aleid zou willen trouwen - maar nu wil zij niet meer - ware beter heelemaal achterwege gebleven. - Een bekroonde roman is 'Aleid' - dat is wel een droevig verschijnsel!

N.B.

R. van Genderen Stort. Hinne Rode. (N.V. Van Loghem Slaterus' Uitgevers Maatschappij. Arnhem. 1929).

In vergelijking met Kleine Inez is Stort's laatste roman, geloof ik, niet zeer vriendelijk ontvangen. Dit is begrijpelijk, deels zelfs juist, maar deels ook ongetwijfeld onbillijk. Immers, de zwakke kanten van dezen schrijver lagen in het vorige boek evenzeer bloot en van zijn zeer wezenlijke kwaliteiten vindt men in Hinne Rode herhaalde en van niet den minsten achteruigang getuigende blijken. Maar wat is de zaak? Kleine Inez is, voor zoover dat dan in ons land en met een werkelijk kunstwerk mogelijk is, een succesboek geweest en men moet dan wel een duivelskunstenaar zijn om bij zijn volgend werk niet de kous op den kop te krijgen. In hoever was dit juist, in hoever niet? Een korte algemeene beschouwing over de goede en de slechte eigenschappen van dezen prozaist lijkt mij de beste inleiding tot de beantwoording van deze vraag.

Om met de laatste te beginnen: de zwakke kanten van den schrijver Van Genderen Stort zijn vrijwel uitsluitend negatief, zelden positief (dit laatste eigenlijk alleen soms wat zijn stijl betreft, die dan te precieusarchaiseerend is - wanneer men steeds 'altoos' schrijft inplaats van 'altijd' en 'dikwerf' inplaats van 'dikwijls', is men niet expressiever, maar alleen kregel-makend - doch deze fout is eigenlijk niets dan de keerzijde van het op zich zelf volkomen lofwaardige, en bij hem vaak succesvolle, streven om een zeer verzorgden stijl te schrijven, en zij is hem dus niet te zeer aan te rekenen). Stort mist enkele essentieele vereischten voor den romanschrijver, maar die, welke hij wel heeft, verknoeit hij nooit. Zijn grootste falen keert in zl aijn boeken weer in den vorm van een hoofdpersoon, die, hoezeer ook met de meest fantastische namen uitgedost, steeds dezelfde is. In dit laatste boek heet hij Hinne Rode. Het is de met alle gaven van lichaam en geest toegeruste jonkman, wiens toomelooze zinnelijkheid zich loutert tot een meer geestelijk epicurisme. (Ik wil natuurlijk niet zeggen, dat er tusschen al die schijnbaar-verschillenden niet het geringste verschil

bestaat: Peter Schnoerb is bijv. niet zoo identiek met Hinne Rode als Brodeck, maar dit verschil is in laatste

instantie toch nooit van belang). Wanneer ik mij afvraag, waarom deze op zich zelf noch onaannemelijke, noch slecht begrepen figuren nooit tot den staat van levend mensch zijn genaderd, geloof ik, dat dit de reden is (ik wil mij met een voorbeeld uitdrukken, maar kies dit, om die opmerking meer algemeen te houden, zooals zij bedoeld is, niet direct uit het boek zelf): omdat een schrijver, die van een zijner personages meedeelt, dat hij zooveel dassen heeft, dat hij een jaar lang elken dag een andere kan dragen, en dat hij even gemakkelijk van vrouw wisselt als van hemd, daarmee bij den lezer hoogstens den indruk van een kwast en een erotomaan wekt, maar volstrekt niet van een goedgekleed man en een werkelijken vrouwenveroveraar. Ik wil, het spreekt vanzelf, niet zeggen, dat deze laatste indruk niet gewekt kàn worden, maar daar is dan meer voor noodig.

Ook de intrige, of wil men liever de bouw, van zijn romans is niet sterk. Er is, evenals in de personen, iets duns, iets ijls in deze losse, merkbaar aaneengeregen episoden, waaraan soms - ik wijs vooral op het eind van het voorlaatste hoofdstuk van Hinne Rode - het verband geheel ontbreekt.

Men is geneigd, zich na deze toch niet geringe bezwaren af te vragen, hoe het mogelijk is, zoo zeker ervan te zijn, dat Van Genderen Stort een kunstenaar van onmiskenbare beteekenis is. En het pleit ongetwijfeld voor hem, dat zijn kwaliteiten zoo groot zijn, dat zijn fouten die niet kunnen verduisteren.

Van die kwaliteiten valt in de eerste plaats op zijn stijl. Ik heb boven al terloops aangegeven, dat ik die niet onverdeeld bewonder en waarom. Stort is ongetwijfeld niet de geboren ras-schrijver, die schrijft omdat en zooals hij moet en niet anders kan. In zijn slechte momenten is hij moeizaam en gezocht, maar ook in zijn beste is hij toch altijd zeer overwogen. Die overwogenheid echter komt dan buiten kijf zijn proza alleen maar ten goede.

Want - zoo kan ik zijn beteekenis misschien het best in het kort omschrijven - Van Genderen Stort is wellicht de meest poetische van onze prozaschrijvers. Ik haast mij, dit te verduidelijken. Allerminst wil ik zeggen, dat hij zulke ijselijkheden schrijft, als in den tijd van de ‘woordkunst’ poëtisch proza werden geheeten en die, hoewel onder de werkelijke kunstenaars al lang uitgestorven, in de lagere en laagste lagen onzer democratische halfbeschaving nog als zoodanig worden aangezien. Juist het tegendeel is waar. Ik bedoel, dat de verbeelding van den prozaïst Stort bij uitstek de dichterlijke verbeelding is. Dit verklaart èn zijn falen èn zijn slagen. Hij faalt, als hij menschen moet beschrijven, hij slaagt als hij gestalten moet oproepen. Zijn zielsbeschrijvingen zijn meer dan simplistisch, maar zijn beelden van stad en land zijn onvergetelijk.

Ook in dit boek. Den heelen Hinne Rode kan men van mij - en met liefde - cadeau krijgen. Maar nooit vergeet ik Immanuel Barnouw in zijn studeerkamer, het ruischen der populieren in de - toenmalige - Helmersstraat, Harold Tenne en zijn mantel en het suizen van het gaslicht in het kamertje, waar deze zijn verzen opsneed tegenover zijn kindsche moeder en den zonderling Don Diego. En indien het waar is - en ik voor mij ben ervan overtuigd - dat men een kunstenaar van beteekenis ten slotte behoort te meten aan zijn deugden en niet aan zijn tekortkomingen, dan kunnen alle fouten van Hinne Rode niet verhinderen, dat dit boek een werk van beteekenis wordt geacht.

J.C. BLOEM

Alie van Wijhe-Smeding. De ontmoetingen van Rieuwertje Brand. (Nijgh & van Ditmar's Uitgeversmaatschappij. Rotterdam. 1929).

Als mijn herinnering uit mijn schooljaren mij niet bedriegt, dan pleegt - of placht - men 1850, het jaar, waarop Les Burgraves viel, als het einde der romantiek in Frankrijk te beschouwen. Daarna kwam en ging de Parnasse, kwam het symbolisme met zijn verdere sub-ismen. En ziet, vrijwel een halve eeuw later vierde Rostand zijn overweldigende triomfen met Cyrano de Bergerac, een ontegenzeggelijk zeer knap werk, maar dat naar den geest geheel aansloot bij een kunst, die een halve eeuw tevoren reeds officieel gekist en begraven was.

Iets dergelijks heeft mejuffrouw Smeding in ons land volbracht. Terwijl ieder criticus en kunsttheoreticus in Nederland de doodsklok van het realisme luidde, kwam zij, alsof er de laatste twintig jaren niets was gebeurd, met romans voor den dag, die volkomen aansloten bij die van voor dien tijd. Maar in dat soort waren zij voortreffelijk. Evenals men Rostand den besten romantischen dramaturg in Frankrijk mag noemen, zou ik geneigd zijn, mejuffrouw Smeding de beste realistische romancière (de romanciers meegerekend) in Nederland te noemen. Zij had alle beperkingen van dat genre en hoe! Zij bewoog zich als het ware in een geestelijk Enkhuizen. Maar zij leefde, klein, doch hevig. En zij was een geboren schrijfster. Haar boeken waren altijd de helft te lang, maar men vergaf haar dit gaarne. En dan was er nog iets, dat zoo bijzonder sympathiek maakte (en in dit opzicht overtrof zij haar voorgangersrealisten aanmerkelijk): n.l. haar sentiment. Wat geen enkele officieele socialistische schrijver, hetzij wereldvreemd idealistisch bourgeois of uit zijn verband gerukt half-beschaafd arbeider, ooit bereikt heeft, dat was zij: waarlijk volksch (ik vrees, dat dit woord een germanisme is, maar het zij zoo, het is onmisbaar; de beteekenis van ons woord populair is zoo afwijkend van het Fransche *populaire*, dat het voor dit begrip onbruikbaar is). Terwijl de houding van den realist van omstreeks 1900 tegenover zijn personages altijd min of meer die was van een huilerig medelijden of een zelfverheffing om het eigen ‘zielemooi’, was de hare ‘unsophisticated’ als die van een vrouw uit het volk (de ouderwetsche dan, niet het akelige amphibische product van de hedendaagsche volksontwikkeling) en beloonde zij ze met klapzoenen of ging ze te lijf met haarspelden.

Ik bedoel deze scherts onvoorwaardelijk als lof. Er zijn maar heel weinig boeken in onze hedendaagsche litteratuur (en zeker niet de als zoodanig bedoelde), die zoo werkelijk *frisch* zijn als Achter het anker, Tyne van Hilletje en ook, het ietwat onfrissche van het geval daargelaten, de veelgesmade Zondaar. Er spreekt een trouwhartige, onbedorven geest uit, wars van subtiliteiten maar daarom nog geenszins oppervlakkig, die geen blad voor zijn mond neemt en het flinke flink, het verachtelijke verachtelijk noemt.

Bij deze boeken vergeleken is Rieuwertje Brand een achteruitgang en naar ik vrees een zeer omineuze. In de eerste plaats heeft het veel minder van wat tot dusver haar goede, veel meer van wat haar tot dusver slechte eigenschappen waren. Waren haar vorige boeken de helft, dit is ten minste negen tiende te lang. Een stof, nauwelijks voldoende voor een schetsje, is uitgerekt tot een onleesbaar-langdradige roman van honderden bladzijden over een volmaakt onbenullig mannetje.

Maar er is iets nog veel ergers, waarom ik zooeven het woord omineus

gebruikte. Het feit toch, dat een zoo vruchtbaar schrijfster als mevrouw van Wijhe eens een niet geslaagde roman zou schrijven, zou op zichzelf uitteraard nog niet de veronderstelling wettigen, dat zij als schrijfster in de neer is geraakt. Maar er is een nieuw element in haar werk gekomen, dat mij elke mogelijkheid op herstel schijnt uit te sluiten, n.l. die vorm van vage, vrijzinnige, ethische, humanitaire vroomheid, die de kanker van ons land (en de anglo-saksische landen) is. En aangezien niets in het voorgaande werk van mevrouw van Wijhe de veronderstelling wettigt, dat zij geestelijk zoo is toegerust dat zij zich uit dat moeras zou kunnen opwerken, lijkt het geval mij hopeloos. Hetgeen jammer voor haar kunst, zoo niet voor haar succes is, want bij het Hollandsche publiek gaat zooiets erin als klokspijs.

Ik zou mij stellig na één boek, nog niet zoo boud durven uitdrukken, ware het niet, dat ik later toevallig in Groot-Nederland een fragment van haar hand had gelezen uit een domineesroman, zoo doordeesemd van de onvervalschte Hollandsche sjemeloenigheid - men kent het recept ook uit de Scandinavische litteratuur: een vrijzinnige dominee, een vrijzinnige domineesche en nog een vrijzinnige dominee, die God heet, omdat hij onzichtbaar is - dat ik, hoe ongaarne ook, niet meer durf hopen.

Maar toch, wie weet? Er is altijd nog ‘hoping against hope’.

J.C.B.

Anton Coolen. Het donkere licht. (N.V. Nijgh & van Ditmar's Uitgeversmaatschappij. Rotterdam. 1929).

Een niet zeer belangrijk verhaaltje, van het soort zooals er zooveel hier te lande en elders zijn geschreven en ongetwijfeld nog geschreven zullen worden. Het meisje van buiten dat naar de groote stad (als dit niet wat te pompeus van Eindhoven gezegd is) gaat en daar verleid wordt. Het enkele feit, dat dit boek nu eens in Brabant speelt is op zich zelf niet voldoende om het tot iets werkelijk nieuws te stempelen tegenover overeenkomstige verhalen uit reeds meer door de romanschrijvers afgegraasde terreinen. Maar toch is het succes, dat dit boek heeft gehad (er is al een tweede druk van), hoewel buitensporig, niet geheel onverdiend. Want, het mag weinig oorspronkelijk zijn, het is in elk geval zuiver gevoeld en zuiver beschreven. En een ding heeft de schrijver werkelijk sterk gevoeld en uitgebeeld: het landschap van de Peel en de enkele primitieve menschen in die verlatenheid. Hinderlijk is alleen soms een zekere namaak-naiveteit en -primitivisme, (bijv. dat telkens herhalen van ‘diejen man’) dat doet denken aan dien akeligen Ramuz, den quasi-boerschen schrijver van quasi-boerenverhalen voor quasi-eenvoudige snobs. In dit opzicht staat Coolen trouwens volstrekt niet alleen: sinds het realisme huiskamerfähig werd is het ook steeds zoetelijker geworden.

J.C.B.

Johan Fabricius. Mario Ferraro's ijdele liefde. (N.V.H.P. Leopold's Uitgeversmaatschappij. 's Gravenhage. 1929).

Als de heer Fabricius een Engelsch romanschrijver was zou men kunnen volstaan met een zeer waardeerende recensie van zijn boek te schrijven -

nu hij een Hollander is, zegt de hoogste lof nog haast te weinig. Eindelijk eens een Hollandsch boek, dat men heelemaal voor zijn pleizier kan lezen, even onderhoudend als een detective-verhaal en tevens met litteraire kwaliteiten, die in geen enkel opzicht bij de beroemdheden van onzen geijkten roman ten achter staan. Een boek als dit Mario Ferraro, dat, hoe voortreffelijk van factuur het ook is, toch zoo eenvoudig is, dat het door volstrekt iedereen kan worden gelezen, kan een waardemeter voor het gemiddelde gehalte van het Nederlandsch lezend publiek worden: zou het blijken, dat dit boek niet vele malen herdrukt wordt, dan kan men gerust zeggen, dat het totaal versuft is. (Eerlijk gezegd vrees ik het ergste, maar laten wij hopen).

Er is niet veel over het boek te zeggen, het spreekt voor zichzelf, men moet het lezen en den schrijver dankbaar zijn. Het stelt - goddank - geen problemen, het doet niets van wat de vage ethicus, die de Hollander in zijn hart altijd is, wenscht, het doet alleen wat de hoogste, misschien wel de eenigste taak van den romancier is: het vertelt. Het vertelt van felle menschen, verre landen en spannende avonturen. De schrijfwijze is precies zooals zij behoort te zijn in een roman: een middel, niet meer, waar de lezer eigenlijk nooit aan denkt, omdat zij niet opvalt (zij kon soms, dat is waar, iets verzorgder zijn). Pas als men het boek uit heeft begrijpt men, dat hier een man aan het woord is geweest, die schrijven kan als de beste, maar men begrijpt het - gelukkig! - na, niet gedurende het lezen.

Détail-kritiek heeft op een boek als dit geen zin. Slechts één aanmerking moet gemaakt worden, omdat zij meer dan een détail betreft en wel met betrekking tot de geestelijke ineenzakking van Mario gedurende zijn gevangenschap op het fort, die met een snelheid gaat als de lichamelijke van wijlen Soep-Hein en daardoor onaannemelijk wordt. Maar is het feit, dat men op een roman van ruim vierhonderd bladzijden slechts één belangrijke aanmerking te maken heeft, op zich zelf niet al een hulde aan den schrijver ervan?

J.C.B.

Willy Corsari, Chimaera. (Zelfde uitgever en jaar).

En ziet: het geluk schijnt, evenmin als het ongeluk, ooit alleen te komen. Ongeveer tegelijk met het boek van Fabricius verscheen Chimaera, dat wel niet zóó voortreffelijk als Mario Ferraro is, maar er toch met eere naast genoemd mag worden. - Ter verklaring van de reden waarom ik deze roman van mevrouw Corsari zoo prijzenswaardig vind kan ik verwijzen naar wat ik over Fabricius schreef en dat eveneens, hoewel niet evenzeer, voor haar boek geldt. Slechts een opmerking dient nog gemaakt te worden. Mocht men denken, dat het uitnemende van Mario Ferraro voor het grootste deel al ligt in de feitelijke inhoud van het boek zelf, dan is Chimaera daar om te bewijzen, dat dit niet zoo is. Want wel is waar speelt ook dit boek niet in het traditioneele chagrijnige milieu van den vaderlandschen roman, maar ten slotte is Berlijn nu ook niet zoo iets exotisch. Het behoeft trouwens heusch geen betoog, dat het enkele gegeven van een roman op zich zelf geen bezwaar daartegen behoeft te zijn, hoewel de kans mij bijvoorbeeld niet groot lijkt, dat de stormen in de diverse glaasjes water, die tot dusver onze schrijvers aan hun onderwerpen hebben geholpen, spoedig weer algemeen-inspireerend

zullen gaan werken. Maar men kan nooit weten - ook niet of er dan misschien toch nog iets goeds ontstaat.

In elk geval kan het geen kwaad, eens over de grenzen te kijken en zeker niet, als men de gaven heeft om een zoo interessant boek te schrijven als mevrouw Corsari gedaan heeft.

J.C.B.

A.H. van der Feen. Kassian en andere verhalen. (N.V.A.W. Bruna & Zoon's Uitgeversmaatschappij. Utrecht. 1930).

Ik prees zooeven Johan Fabricius - en voor Willy Corsari geldt dit ook - om hun stijl, die zoo volkomen aan het vertelde aangepast is, dat men bij het lezen haar eigenlijk niet merkt. De meeste romanciers falen namelijk in een teveel van het goede. Bij van der Feen echter hebben wij het tegenovergestelde: hij faalt in een te weinig. Hij schrijft in zekeren zin (op deze drie woorden lag ik den nadruk) bepaald slecht. Zijn proza is vaak journalistiek in de slechtste beteekenis des woords (ik wijs bijv. op het begin van 'Weerzien'), wat misschien deels verklaard, maar daarom nog geenszins verontschuldigd kan worden door zijn groote productie, ook als de Sinclair. Maar wederom bevestigt zich de oude waarheid, dat het allervoornaamste is: of men wat te zeggen heeft of niet. En van der Feen heeft ongetwijfeld wat, en zelfs veel, te zeggen. Men kan het, en moet het zelfs betreuren, dat het er soms zoo flodderig uitkomt, maar het komt er dan toch uit en het is meer dan de kennisneming waard.

Want van der Feen-de Sinclair is een van onze beste vertellers en was dit al lang, terwijl de gangbare roman nog steeds de platgetreden paden niet verliet. Ik noem hem hier in een adem met zijn pseudoniem, om duidelijk aan te geven, dat - hetgeen trouwens niet te verwonderen is - de scheiding in deze twee-eenheid volstrekt niet zoo absoluut is als wel gemeend wordt. Een boek als 'Om papa's principe' is au fond, al is het niet zoo onverzoenlijk grauw van ernst als hier noodig schijnt om als ernstig te worden beschouwd, een allertriestigst vertelsel van menschelijke domheid en omgekeerd is een verhaal als 'Munter's nobele poging' (in het hier te bespreken boek), niets meer dan een humoreske - een volstrekt niet onaardige overigens.

'Kassian en andere verhalen' is een vrij bont geheel, waar op zich zelf geen bezwaar tegen zou zijn, als die bontheid alleen door inhoud en toon der samenstellende deelen veroorzaakt werd. Maar hier is de kwaliteit der verschillende verhalen zoo verschillend en dat is erger. 'Munter's nobele poging', hoewel, als gezegd, niet onaardig, had ik er liever niet in gezien en het eerste en het laatste van de drie schetsjes, die onder den titel 'Weerzien' zijn samengevat, hadden bepaald niet moeten worden opgenomen. Maar van de overige vijf verhalen zijn er drie (Kassian, Zeevlam en Mark Faber als Cyrano) goed en twee (Broeders en Gerrit Zwart) bepaald meesterlijk. Beiden zijn toevallig in dit tijdschrift verschenen en ik kan mij niet voorstellen, dat de geregelde lezers daarvan ze vergeten zouden zijn. Deze verhalen zijn, krachtens het onver-

klaarbaar, maar onverbrekelijk, verband, dat er in elk kunstwerk, hoe dan ook, tusschen vorm en inhoud bestaat, ook dadelijk veel beter geschreven. Het felle, van de zee doortrokken drama van den primitieven loods en zijn ontrouwe vrouw, de navrante tocht van de twee deftige oude heeren naar de begrafenis van hun verloopen broeder, het zijn twee verhalen, die tot het allerbeste behooren wat er op het gebied van de short story in ons land is geschreven.

J.C.B.

Parlando, door E. du Perron. (Stols, 1930).

De poëzie van Du Perron begint met Parlando. Onvermoeibaar en moeizaam woekerend met zijn talent, heeft hij zich halverwege opgewrongen uit het motregenende cynisme dat 'Poging tot Afstand' bedierf, tot den verbeten weemoed en schamperheid waaruit zijn nieuwe bundel in hoofdzaak is samengesteld. De atmosfeer van zijn vroegere werk, die afgezien weer van de vraag of hij ze om zetten kon tot gedichten, onverdragelijk was - is hier ten deele gezuiverd, maar vooral, en zoo korzelig, verhard, dat het triviale schimpen op het triviale nu een vinnig, en inderdaad polemisch accent krijgt. Men zou diep kunnen ingaan, in dit verband, op de vraag in hoeverre het polemische en het poëtische vrienden of vijanden zijn, maar in elk geval: du Perron's poëzie is ondenkbaar zonder zijn stelligheid, zijn agressiviteit, zijn onbeschaamde onthullingsdrift. Ik zeg erbij: voorloopig. Ik geloof namelijk, dat zijn weerbaarheid, zijn durf, geen primaire trekken in hem zijn. Dieper in hem leven niet alleen een kinderlijke sentimentaliteit en weemoed, maar vooral een angst, en een moedeloosheid, zoo ontzenuwend en ontmannend, dat men er over verbaasd staat, hoe hij er dikwijls in slaagde die nog zóó te maskeeren. Ik hoop niet, dat deze bewering den indruk zal wekken dat ik redeneer langs het bekende schema: men is juist dat, wat men voorgeeft niet te zijn. Ten eerste verbergt du Perron zijn wezenlijke trekken lang niet altijd, maar ten tweede is zijn agressiviteit zoo evident een vlucht naar voren, dat men zich hier haast niet vergissen kan. Deze vlucht is geen lafheid, want de angst die hem op de hielen zit, is een zoo monsterlijk en geweldig wezen, dat alleen onnoozlen er niet voor zouden wijken - en, als men wil, helden, inderdaad. Du Perron's dapperheid erkent dat hij geen held is. Maar soms is deze dapperheid ons liever omdat zij menschelijker is dan de opera-achtige durf van Siegfried die den Draak verslaat. Voor mij althans liggen de aangrijpende accenten in 'Parlando' in het langzame, tergende retireeren van 'Leven is goed....', en in 'Een groote stilte'. En natuurlijk in het 'Gebed aan den harden dood', dat mij voortdurend lijf'lijker is gaan verontrusten; zoodat mij nu de vraag naar de zuiver-poëtische waarde van dit gedicht, waarop ik vroeger: neen heb gezegd, soms bijna belachelijk, en dikwijls gepreoccupeerd-lyrisch toeschijnt.

In vind overigens in zijn bundel - en ten opzichte van dit geheel lijkt de vraag naar de strikt-aesthetische waarde ervan vaak een vernietigend antwoord op te roepen - behalve de verzen die ik noemde,

en Reprise, vrijwel geen verzen, die mij ten volle voldoen. Niet alleen omdat zij niet klimmen, of stroomen, maar omdat zij geen ruggegraat hebben. Zij zijn in elkaar gezet, gespijkerd en vastgeschroefd. Er is geen bindend element, rhythmisch of plastisch, dat hen organiseert tot een eenheid. Ze missen het creatieve. Ze zijn wel, vrijwel steeds, expressief. Ik hoop dat het onderscheid zonder meer duidelijk is. Ze missen het scheppende beginsel, dat ze a.h.w. in staat stelt, alle wind en weer te doorstaan. Zij doen mij denken aan de juffrouw van biscuit die op mijn schoorsteen staat. Zijn vormkracht is te gering om zijn gegevens, gevoelens, gedachten, beelden en associaties - zijn inhoud dus, te bezielen en te herscheppen tot poëzie. De agregatie-toestand van zijn poëtischen inhoud is voor en na het inwerken der vormkracht niet wezenlijk, soortelijk anders. Maar de beteekenis van iemand, die naast veel verzen, die mij meer gestolde, gebakken, bevroren inhoud dan tot poëzie omgegiste lichamen lijken, de gedichten geschreven heeft die ik al noemde, is buiten iederen twijfel.

H. MARSMAN

The Dutch Barrier, 1705-1719, by the late Roderick Geikie and Isabel A. Montgomery. Cambridge, at the University Press, 1930.

Wijlen de heer Geikie won, voor jaren, met de eerste helft van dit geschrift, die tot 1709 loopt, in de History Tripos te Cambridge het ‘fellowship’ van King's College. De tegenwoordige Professor G.M. Trevelyan was zijn studiegenoot. Hij kreeg, in de bibliotheek van King's College, waar het was blijven berusten, het geschrift van zijn overleden vriend weer eens in de hand, en was getroffen door zijn innerlijke waarde. Hij bevorderde dat het werd uitgegeven, vervolgd door Mevrouw Montgomery, die op dit sluitstuk te Londen promoveerde. Behalve Trevelyan, geeft ook Professor Geyl in een voorrede zijn zegen. Het werk verdient deze plechtige introductie ten volle. Het is zeer zorgvuldig bewerkt, en het gedeelte-Geikie heeft een fraaien historiestijl.

De periode is van gewicht: het is die waarin, kort na den dood van Willem III, Engeland de Republiek voorgoed vooruitschiet. Dat kon eerst onder een Tory-regeering gebeuren; de Whigs, aan het verleden vast, voelden zich daarmee tevens aan Heinsius als den voortzetter der staatkunde van den Koning-Stadhouder onverbrekelijk gebonden. Die staatkunde was Europeesch geweest; die van Bolingbroke wordt eenzijdig Engelsch. Zij exploiteert de door Engeland en de Republiek in bondgenootschap behaalde overwinning ten bate van Engeland alleen. De Republiek wordt verraden juist nadat zij zelf, in de gelegenheid gesteld haar particuliere wenschen door toezegging van Frankrijk bevredigd te zien, zich dit voordeel ter wille van het verbond met Engeland had laten ontgaan. Het geval heeft ons het Overkwartier van Gelderland gekost en beduidt den feitelijken terugval tot mogendheid van den tweeden rang.

Intusschen had sedert Ramillies de Republiek haar hand zwaar op de Zuidelijke Nederlanden gehouden en zich gevleid met vredesvoorwaarden die, in nog veel grooter mate dan die van 1648, het gansche bestaan dier gewesten aan hare willekeur zouden hebben gekluisterd. Waren zij ooit tot

stand gekomen (het barrièretractaat van 1715 is er maar een flauwe afschaduwing van) dan zou de verhouding tot de mogendheid aan welke het civiel bestuur over België toe moest vallen zich al lang vóór 1784 tot brekens toe gespannen hebben. In dit opzicht zullen zeker weinig Nederlanders thans betreuren dat het Townshend-tractaat en de vooruitzichten die het opende dan neus hunner voorouders zijn voorbijgegaan.

C.